מנקס

פרוזשענע

בערזן

מאלטע

שערשעוו

סנלק

מנקס

פנקס

מחמש קהילות הרבות

פרוז'ני, ברזה, מלט'ץ, שרשב וסלץ

צמיחתן, קיומן והשמדתן

למלאות חמש עשרה שנה לחיסולן האכזרי

העורך: מרדכי וו. ברנשטיין

חבר המערכת: דוד פורר

Digitized by Project Zikaron
Touro University-NY Libraries
www.zikaron.tourolib.org
2025

מו"ל הארגון יוצאי פרוז'ני, ברזה, מאלט'ץ ושרשב בארגנטינה

בסיוע של יוצאי העירים הנ"ל בישראל, ארצות הברית, וקנדה.

ה'תש"ח — בואנוס־איירס — 1958

פונקס

פון פינף פאַרטיליקטע קהילות

פרוזשענע, בערעזע, מאלטש, שערשעוו, סעלץ

זייער אויפקום, געשיכטע און אומקום

צום פופצנטן יאַרצייט נאַך זייער אכזריותדיקער ליקווידאַציע

רעדאקטאָר: מרדכי וו. בערנשטיין

מיטרעדאקטאָר: דוד פּאַרער

Digitized by Project Zikaron
Touro University-NY Libraries
www.zikaron.tourolib.org
2025

ארויסגעגעבן פון לאנדסלייט־פאריין פון פרוזשענע, בערעזע, מאלטש, שערשעוו
און אומגעגנט אין ארגענטינע;

ביי דער מיטארבעט פון די לאנדסלייט אין ישראל, פאַרייניקטע שטאַטן
און קאנאדע.

ה'תשי"ח　　בוענאס־אירעס　　1958

במשך פון דער צייט, וואס עס האט געדויערט צוזאמרייטן דעם פנקס, פון אנהייב 1950 ביז מיט 1958, האבן מיטגעארבעט אין רעדאקציע־קאמיסיע, פנקס־קאמיסיע און אין די פאר־וואלטונגען פונעם לאנדסלייט־פאריין פון פרושענע, בערעזע, מאלטש, שערשעוו און אומגעגנט אין ארגענטינע, א באדייטנדיקע צאל לאנדסלייט, וואס האבן יעדער אויף זיין אופן מיטגעהאלפן עס זאל דערשיינען דער פנקס. מערערע פרטים, זענען דא אין די באריכטן פון אונדזער לאנדס־לייט־פאריין אין ארגענטינע.

מיר גיבן דא די רשימה לויטן אלף־בית:

ארגענטינע

אייזנשטיין מאטל
אטט וועלוול
באגאמאלסקי אברהם
בליאכער יאסל (לא פלאטא)
בערעזמאן יונה
בערעסטיצקי ישעיה
בערקמאן בנימין
גערמאן דוד
גאלדבערג שמעון
גלעזער לייבל
גייער געצל
גאלפערין ישראל
גראסמאן משה
גאלפערין בערל
גלאצער נחום
גאלדשטיין בנימין ע״ה
האלפערין נאטאליא
וואלאנסקי מאיר
ווינאגראד אברהם
יונגערמאן הערשל
יאבלאנאוויטש זונדל
יאבלאנאוויטש משה
מאזור זעליק
מעזשיקאווסקי אברהם
ניצבערג משה
נייבריעף קלמן ע״ה
סעלעצקי יצחק
עפעלבוים שמואל
פאיוק ברוך
פאמעראניעץ דוד
פאטשינקי שמואל
פערלשטיין וויקטאר
פארער דוד
צוויקליטש משה
קיילער ישראל
קראניק סענדער ע״ה
קוקס חיים ע״ה
קאוואל אברהם
ראזענשיין מאיר
ראזענטאל לייבל
רעזניק יוסף ע״ה
רעשעס לייזער (לא פלאטא)
ראגאוויטש יוסף
רייטמאן כלאוונער
שאפירא נתן ע״ה

א באדייטנדן בייטראג האט אויך געגעבן די קרעדיט־קאאפעראטיווע „לא אמיסטאד".

סוב־קאמיסיעס און מיטארבעטער אין אנדערע לענדער

ישראל

ברעסקי אברהם
באבמאן יוסף
באקשטיין אליה־משה
גרוזשאלקא־גוראלי י.
קירזשנער דוב

פארייניקטע שטאטן

אוריעוויטש ולמן
גאלדשטיין ניאניוש
ווייגער פישל
פאמעראניעץ ישראל ע״ה
רודניצקי משה

קאנאדע

פאמעראניעץ הערשל
קליין יעקב

אינהאלט:

זייט

מרדכי זו. בערנשטיין — — — פינף פאַרטיליקטע קהילות ..... ט׳

פרוזשענע

נ. צוקערמאַן — — — — — — די אַנטשטייאונג פונעם ישוב 3
מ. וואַלאַנסקי — — — — — — נאַמען און עלטער פון דער שטאָט 8
ש. ד. באַרקער — — — — — — וועגן און שליאַכן 16
מ. וואַלאַנסקי — — — — — — פריווילעגיעס 19
נ. צוקערמאַן — — — — — — דורך דריי יאָרהונדערטער 22
מ. וואַלאַנסקי — — — — — — פנקס פון דער „חברה קדישא״ 35
נ צ. — — — — — — — — „ספר החיים״ 42
נ. צ. — — — — — — — — תקנות פון דער „חברה קדישא״ 44
נ. צוקערמאַן — — — — — — פנקס פון דער פרוזשענער קהילה 49
ג אורינסקי — — — — — — פרוזשענער קהל 53
ג. אורינסקי — — — — — — אַ דאָקומענט וועגן דער כאַלערע אין פרוזשענע 60
ג. אורינסקי — — — — — — אַ זיצונג פון „וועד מדינת ליטא״ אין פרוזשענע 62
*** — — — — — — — דער „וועד מדינת ליטא״ פון שפ״ח 64
ג. א. — — — — — — — — פרוזשענער בתי־מדרשים 89
דוד הלוי — — — — — — — דער פרוזשענער רב אליהו פיינשטיין זצ״ל 94
צפורה קאַצענעלסאָן־נאַכמאָוו — צווישן דער רבנישער משפחה 98
ג. אורינסקי — — — — — — דער בעל הב״ת און בעל הט״ז אין פרוזשענע 101
נ. צ. — — — — — — — — לערן־אַנשטאַלטן אין פרוזשענע אין דער צווייטער העלפט
פון נייַנצנטן יאָרהונדערט 104
ש. ד. באַרקער — — — — — — אונדזער געגנט אינעם „גרויסן צפון קריג״ 111
ש. ד. באַרקער — — — — — — פרוזשענע אין דער מלחמה פון 1812 113
מ. ו. — — — — — — — — פרוזשענע אין אויפשטאַנד פון 1863 115
ג. אורינסקי — — — — — — געזעלשאַפטלעכע באַוועגונגען אין פרוזשענע 117
ג. אורינסקי — — — — — — די ערשטע וועלט־מלחמה און די דייטשע אָקופּאַציע 127
ג. אורינסקי — — — — — — פרוזשענער „רעפובליק״ 142
ג. אורינסקי — — — — — — די ערשטע יאָרן נאָך דער וועלט־מלחמה 151
נ. צוקערמאַן — — — — — — פרוזשענע אין ערשטן צענדליק פון דער פוילישער
הערשאַפט 1921 — 1931 152
*** — — — — — — — געזעלשאַפטלעכע־, ווירטשאַפטלעכע־ און קולטור־
אינסטיטוציעס אין פרוזשענע 167
*** — — — — — — — „שביבים״(העברעישער זשורנאַל פון דער „יבנה״
אין פרוזשענע) 195
א. פיקווישינסקי — — — — — פרוזשענער פאָלקלאָר 199
ש. ל. ציטראָן — — — — — — וואָס יידן דערציילן וועגן אַלעקסאַנדער דעם ערשטן 206
חיים יאנוש — — — — — — די י. ל. פרץ־שול אין פרוזשענע און איר פאָרזיצער
ח. ש. קאַזדאָן — — — — — ג. אורינסקי 213
ה. גרינבוים — — — — — — די פרוזשענער י. ל. פרץ „צישא״־שול 216
פון לערערישער פראַקטיק 219

דב קירזשנער — — — — — — ציוניסטישע באַוועגונג אין פּרוזשענע 223
*** — — — — — —

מאַלטש

שמואל עפּעלבוים — — — — — די יידישע קהילה מאַלטש 469
יעקב מעסטל — — — — — — צווישן פּוילישׁ־ליטווישע יידן 501
מ. צינוביץ — — — — — — רבי זלמן־סנדר כהנא־שפּירא ז״ל 505
*** — — — — — — תמרת (טאמארעס) אהרן־שמואל 509
שמואל כאַמסקי — — — — — מאַלטש צווישן בייַדע וועלט־מלחמות 511

שערשעוו

*** — — — — — — שערשעוו 521
זונדל יאַבלאַנאָוויטש — — — אונדזער היימשטאָט שערשעוו 522
*** — — — — — — שערשעווער רבנים 528
*** — — — — — — 10יאָר „יבנה״־שולע ביי „תרבות״ אין שערשעוו 533
*** — — — — — — די קהילה אין שערשעוו 548
*** — — — — — — די אַלגעמיינע „גמילות־חסדים״־קאַסע אין שערשעוו 550

סעלץ

*** — — — — — — סעלץ — דאָס וויגעלע פון ווילנער גאון 557
מרדכי בערנשטיין — — — — די סעסיעס פון „ועד מדינת ליטא״ אין סעלץ 559
מרדכי בערנשטיין — — — — היסטאָריישע ידיעות וועגן סעלץ אין ספר „ראש יוסף״ 570
*** — — — — — — סעלץ פאַר דעם „ועד הישיבות״ 574
יעקב־מאיר עפּעלבוים — — — אין די היימישע דערפּער 577

אונדזער חורבן

זלמן אוריעוויטש — — — — — פּרוזשענער יידן אין געטאָ און אין די לאַגערן 599
זאַיועל טעגעל — — — — — זכרונות פון פּרוזשענער געטאָ 621
אברהם ברעסקי — — — — — סך־הכל פון דער קהילה־קדושה פּרוזשענע 627
בערל קירזשנער — — — — — פון פּרוזשענע צו פּאַרניכטונג 635
י. גלעזער — — — — — — פון פּרוזשענע קיין מיטל־אַזיע 646
זלאַטקע שנייַדערהויז־פּיטליוק — על־פּי־נס דורך זיבן גיהנומס 648
יוסף עלמאַן — — — — — פון געטאָ און פּאַרטיזאַנקע 659
שמריהו עלמאַן — — — — — טאָגבוך פון אַ פּאַרטיזאַן 667
מרדכי־בער סעגאַל — — — — פּאַרטיזאַנקע 675
יצחק פּריידבערג — — — — פּרוזשענער געטאָ און זיין קאַמף פּאַרן יידישן כבוד 677
משה טוכמאַן — — — — — דער אונטערגאַנג פון יידישן קבוץ אין קאַרטוז־בערעזע 687
אליה־מאָטיע באַקשטיין — — חורבן קאַרטוז־בערעזע 690
ד. קלימענטאווסקי — — — — עוואַקואַציע קיין פּרוזשענע 692
נ. אַלטשולד (אַלטמאַן) — — — פּרוזשענער געטאָ פּאַר און נאָך דער ליקווידאַציע 693
סנדר — — — — — — — — די 24 פּרוזשענער „יודענראַט״ 699
לאזאר קארטשאמקער — — — — איך האָב איבערגעלעבט היטלערן 702
בערל בלושטיין — — — — — חורבן לינעווע 707
איטשע סעלעצקי — — — — — פּרוזשענע אָן יידן 715
חיים בערקמאַן — — — — — פּאַרשניטענער לעבן 717
יוסף באַבמאַן — — — — — — פּרוזשענע און די אומגעגנט נאָכן חורבן 719
לענע ניידוס־יודעוויטש — — מיין שטעטעלע פּרוזשענע 724
רות שיר — — — — — — — דער טויט האָט געלויערט 725
א. זאַקהיים — — — — — — אַ בריוו 728
שמואל כאַמסקי — — — — — חורבן מאַלטש 729

חיים מאַלעצקי — — — — — מיין שטעטעלע שערשעוו אין דעם טויטן־מאַרש 732
אהרן גאָלדשטיין — — — — — דער מאַלטשער ייִד וואָס איז געווען אַ „נאַצי־אָפיציר" 735
יעקב וואַלאָוועלסקי — — — — — די צוגרייטונג צום אויפשטאַנד אין פּרוזשענער געטאָ 736
משה יודעוויטש — רבקה קאָפּלאַן פון בונקער אין פּאַרטיזאַנקע 737
שמואל מרדכי רובינשטיין — — גע׳צייל׳טע זענען געבליבן פון מאַלטש 739
חיים קאָמינקער — — — — — די פּיינען אין לאָגער עבענזעע 740
ד״ר אָליע גאָלדפּין — — — — — איבערגעלעבט צו זיין אַן עדות 741
יעקב שרייבמאַן — — — — — יוסף (יאָסל) קליינערמאַן ז״ל 744
*** — — — — — — — — די געזעלשאַפטלעכע טוער אין פּרוזשענע וואָס זענען פאַרשניטן געוואָרן 745

אָפּקלאַנגען און זכרונות פון דער אַלטער היים

פישל ווייַנער — — — — — — — „קאָנפּיסקירט" אַ דרוקערייַ 751
י. דעלעוווסקי — — — — — — — אַ גרוס פון אַלטן דור 752
א. ד. אָגוז — — — — — — — — זכרונות פון אַ „טאָג־עסער" 754
נייטען ראַזין — — — — — — אָפּגעריסענע קלאַנגען פון מיין יוגנט אין מיין שטעטעלע פּרוזשענע 757
שמואל־לייב כץ — — — — — — פון דער שטורעם־צייט 758
משה־חיים נון — — — — — — וואָס איך געדענק פון פּרוזשענע 759
אב. ויקטאָר — — — — — — קאַרטוז־בערעזע 760
משה פרידמאַן — — — — — — אונדזער שטעטעלע מאַלטש איז שוין נישטאָ 761
יונה בערעזמאַן — — — — — — בערעזע איז געווען פול מיט „שלומס" 763

י ז כ ו ר ־ א פ ט י י ל

*** — — — — — — — — סימבאָלישע יזכור־מצבות 60 זייטן, פון זייט 765 ביז זייט 825 — נישט נומערירט

צעזייט און צעשפּרייט איבער גאָר דער וועלט

דוד פּאַרער — — — — — — — אונדזערע לאַנדסלייט אין דער גאַרער וועלט 827
פישל ווייַנער — — — — — — דער מאַקס קראַנשטאַט פּרוזשענער אַרבעטער־רינג ברענטש 244 844
העניע קראַנשטאַט — פישל ווייַנער פּרויען־ברענטש ביים פּרוזשענער ברענטש 244 אַ״ר 850
פישל קוניק — — — — — — — דער פּאַרייניקטער פּרוזשענער הילפס־קאָמיטעט אין ניו־יאָרק . 853
*** — — — — — — — — רשימה פון נפטרים אין די פּאַראייניקטע שטאַטן, קאַנאַדע, מעקסיקע און ישראל 860
דוד פּאַרער — — — — — — — אונדזערע לאַנדסלייט אין אַרגענטינע 861
דוד פּאַרער — — — — — — — אונדזער פּרויען־גרופּע 912
דוד פּאַרער — — — — — — — אונדזער יוגנט־קרייז 913
דוד פּאַרער — — — — — — — קרעדיט־קאָאָפּעראַטיוו „לאַ אַמיסטאַד" 917
לייזער רעשעס — — — — — — מיכל פּערלשטיין 920
*** — — — — — — — — פּאַרשטאַרבענע פּאַרוואַלטונגס־מיטגלידער 921
*** — — — — — — — — רשימה פון פּאַרשטאַרבענע לאַנדסלייט און משפּחה־מיטגלידער אין אַרגענטינע 923
דוד פּאַרער — — — — — — — אונדזערע שטיצער און מיטאַרבעטער 925
דוד פּאַרער — — — — — — — סוף וואָרט 929
*** — — — — — — — — רשימה פון בילדער און רעפּראָדוקציעס פון דאָקומענטן 931
*** — — — — — — — — מלואים און תקונים 939
*** — — — — — — — — באַמערקטע דרוק־פעלערן 941
*** — — — — — — — — זוכצעטל פון נעמען 943

מרדכי וו. בערנשטיין

פינף פאַרטיליקטע קהילות

אין די סך הונדערטער, טאַקע טויזנטער גרייכט די צאָל פֿין די יידישע קהילות, וואָס זענען אויף אַ בעסטיאַלישן אופן פאַרטיליקט געוואָרן אין דעם חורבן שלישי, דורך די טמאדיקע הענט פון די נאַציס, ימח שמם וזכרם.

אַ דריטל פון אונדזער וועלט־פאָלק איז אומגעקומען דורך די אַכזריותדיקסטע מיתות־משונות. עס איז אָבער נישט געלונגען היטלערן און זיין חברותא צו פאַרווירקלעכן זיין טייוולאָ־נישן פּלאַן:: אויסצומעקן דעם יידישן זכר פון דער וועלט. אויסגעשאָכטן און אויסגעסמט; פאַר ברענט און פאַרפיניקט האָבן טאַקע די ברוינע מחבלים זעקס מיליאָן פון אונדזערע ברידער און שוועסטער — עס האָט זיך אָבער געראַטעוועט אַ שארית־הפליטה פון צווישן די קרבנות — געראַטעוועט על־פּי־נס, כדי צו זיין לעבעדיקע עדות פון דעם גרויזאַמסטן פאַרברעכן, וואָס עס קאָן די געשיכטע פון דער וועלט בכלל, און פון אונדזער יידישער מאַרטירער־געשיכטע בפרט.

געבליבן זענען נישט נאָר די געציילטע, די שארית־הפליטה פון די פאַרטיליקטע קהילות, נישט נאָר די יחידים „אחר מעיר ושנים ממשפחה", עס זענען אויך געבליבן די יעניקע הונדערטער טויזנטער, וואָס זענען באַצייטנס אַוועק, דורך פאַרשיידענע וועגן און אופנים, פון די אַלטע היימען, וועמען עס האָט געטראָפן דער נאַכישער בראָך.

די דאָזיקע נישט־דערקוילעטע, נישט־דערברענטע און נישט־דערגאַזטע — צוזאַמען מיט די אָפּשטאַמיקע פון די אַלטע היימען, וואָס האָבן זיך מיט יאָרן צוריק אינגעוואָרצלט אין נייע היימען האָבן געמוסן אויף זיך די גרויסע עובדה —

פאַראייביקן זייערע פאַרטיליקטע היימען, זאָרגן, אַז זייער זכר און זייער קדושה זאָל בלייבן לדור־דורות.

אין די הונדערטער זענען שוין היינט פאַראַן די כל־המינים „פּנקסים" — „יזכור־ביכער", „אַלמאַנאַכן" וכדומה, וואָס דאַרפן בלייבן אייביקע מצבות, סימבאָלישע מאָנומענטן, פאַר די קהילות־קדושות, וואָס זענען געפאַלן אונטערן האַק פון די סוואַסטיקאַ־תליונים.

הגם עס איז געווען אַן אַלגעמיינער, פון דורות־אייגעשטעלטער לעבנס־נוסח פון אונדזערע שטעט און שטעטלעך איז פאַרט געווען אַנדערש דער געשיכטלעכער בראשית און די אַנטוויק־לונג פון די באַזונדערע קהילות. יעדע עדה האָט איר אייגענע געשיכטע פון אויפקום, אַנטוויק־לונג, באַרג־אַראָפּ און באַרג־אַראָפּ.

יעדע שטאָט און שטעטל האָט אין דער אַלגעמיינער פּאַנאָראַמע פון די קהילות אַריינגע־שיינט מיט איר אייגענעם גלאַנץ; צוגעגעבן נאָך אַ ניואַנס צום פאַרבן־שפּיל פון אונדזער יידיש־שפּעריישן רעגנבויגן,וואָס האָט פון מזרח־אייראָפּע באַלויכטן אַלע תפוצות־ישראל.

האָבן מיר דאָ פאַר זיך אַ פּנקס אַ ספר־זכרון, וואָס דאַרף זיין דער מאָנומענט לדורות פאַר פינף שכנותדיקע יידישע קיבוצים, פאַר די קהילות

פּרוזשענע, בערעזע, מאַלטש, שערשעוו, סעלץ.

פון לאָנגע צייטן אָן, מיט יאָרהונדערטער צוריק ביז די לעצטע צייט, זענען שוין די דאָזיקע קהילות געווען צווישן זיך פאַרבונדן.

עס האָט זיי צונויפגעפלאָכטן די פשוטע שכנהשאַפט, די טאָג־טעגלעכע פאַרבינדונג, גוט־פריינטשאַפט און מחותנשאַפט.

די דאָזיקע פאַרבינדונג איז אויך אַ יידיש־היסטאָרישע — די דערמאָנטע קהילות האָבן געהערט צו אייַן קרייז, צו אייַן גליד פון דעם „וועד מדינת ליטא", און אין צוויי שטעט פון דאָזיקן פינפטל — פרוזשענע און סעלץ — זענען טאַקע פאָרגעקומען סעסיעס פון דערמאָנטן וועד, דעם יידישן פאַרלאָמענט פון ליטע*).

און אויך אין זייער לעצטן וועג צום מאַרטירער־טויט האָט דער גורל די דאָזיקע קהילות צונויפגעבונדן: פרוזשענע איז געוואָרן דער צענטער, ווּהין עס האָבן זיך בעת דער נאַצישער ממשלה געצויגן די יידן פון די אַרומיקע שטעטלעך, דאָ האָבן זיי געזוכט אַ ביסל מער שוץ און רויקייט; צונויפגעוועבט זענען אויך די דאָזיקע שטעטלעך אין זייער לעצטן קדושה־טויט: צוזאַמען זענען זיי געפירט געוואָרן צום עמק־הבכא, צום יאָמער־טאָל, אין די וועלדער ביי בראָנאַ־גורא, וווּ זייער דורכגעשאָסענע גופים „רוען" צוזאַמען אין דעם ריזיקן ברודער־קבר; צוזאַמען זענען זיי אויך „אויסגעזידלט" געוואָרן אין דעם פּיין־און טויט־קאַמבינאַט אוישוויץ, כדי צוזאַ־מען געפייניקט, פאַרגאָזט און פאַרברענט ווערן.

מען קאָן אויף אונדזערע ברידער און שוועסטער פון די פינף קהילות: פרוזשענע—בערעזע —מאָלטש—שערשעוו—סעלץ זאָגן, אַז דאָ איז אַמבולטסטן מקומים געוואָרן דער זאָג: „הנאהבים והנעימים בחייהם ובמותם לא נפרדו" די באַליבטע און ליבע אין זייער לעבן, צומאָל אין זייער טויט האָבן זיי זיך נישט צעשיידט — (שמואל ב', קאַפּיטל א', פסוק כ"ג).

***

ווען די לאָנדסלייט פון די דאָזיקע פינף קהילות, וועמען עס איז געהייליקט דער פּנקס, האָבן זיך געוואָנדן צו מיר איך זאָל איבערנעמען די אַרבעט פון צונויפזאַמלען די מאַטעריאַלן און רע־דאַקטירן דעם דאָזיקן ספר־זכרון האָב איך זיך געפילט אין אַ מין ו׳־ח׳־ד׳ — שטימונג. פון אייַן זייט איז עס פאַר מיר געווען אַ שטאָלץ, וואָס עס ווערט מיר אָנגאַרטרויט אַזאַ הייליקע אַרבעט; פון דער צווייטער זייט האָב איך פּשוט מורא געהאַט, צי וועל איך קענען דערפילן בשלימות די אַרויפגעלייגטע אויף מיר שליחות.

אמת — כ׳האָב די דאָזיקע שטעטלעך געקענט; כ׳האָב זיי זייער אָפט באַזוכט; אין דער פינצ־טער וואָלט איך געטראָפן צו צענדליקער און צענדליקער פריינט און חברים; אין אַ פאָר פון די דאָזיקע שטעטלעך האָב איך געהאַט אַן אַ שיעור נאָענטע — איז די הונדערטער טויכן אויף אין מיין זכרון יחידים פון פרוזשענע, בערעזע און שערשעוו, וואָס מיט זיי האָט מען צוזאַמען געוועבט חלומות פון אַ שענערער בעסערער וועלט און אַזעלכע מיט וועמען מ׳האָט געפירט וויכוחים וועגן מענטש און וועלט; וועגן וועלט־אויסלייזונג און יידישע גאולה.

אויך איז מיר גוט באַקאַנט געווען דער פּייסאַזש — (נישט דווקא דער נאַטור־געאָגראַפישער) — פון דעם דאָזיקן יידיש־וויסרוסישן געביט, — וואָס האָט זיך געלעבט צווישן יאַסאַלדע, מו־כאָוויץ אין „פיש־ווינקל". איך האָב געקאָנט אַלע וועגן אַרום די דאָזיקע מקומות — אָנהייבנדיק פון דער באַן־סטאַנציע טעוולי ביז דער באַן־סטאַנציע ניעכאַטשטוע; דורכגעשניטן פאָוולאָוויטש (די סטאַנציע פון מאָלטש); אַראַנטשיצע־לינעוע (די סטאַנציע פון פרוזשענע); בלודען (אַמאָל פאָגאָדינאַ, די סטאַנציע פון קאַרטוז־בערעזע).

עס האָט געלאָקט די אַרבעט און זי האָט אויך געשראָקן — ווער ווייס, צי וועט אַרויסקומען דער ריכטיקער מאָנומענט, וואָס זאָל זיין ראוי דעם הייליקן זיכרון פון די דאָזיקע טייערע האָר־ציקע שטעטלעך, וואָס זענען באַשטאַנען בעיקר פון פּשוטע, ערלעכע, יגיע־כפּימניקעס. — פאָלקס־מענטשן און מזרח־וואָנטיקע לומדים; יידן מאָזאָליעדיקע און יידן מיט הויכע מוחות; יידן איבער „חיי־אָדמס" און „עין־יעקב׳ס און זייערע קינדער באַפליגלטע מיט נייע אידעען.

איך האָב געוואָגט, געגעבן די הסכמה איבערצונעמען די פאַרגעלייגטע אַרבעט. דעצידירט דערצו האָט דער פאַקט, וואָס איך האָב געזען, אַז צו מיין הילף וועט שטיין אַ קאָלעקטיוו, וואָס האָט דעם ווילן און די עקשנות, אַז דאָס וואָס זיי גרייטן צו, זאָל אַרויס גוט, גאַנץ, אַלזייטיק.

---

*) זע ווייטער אויף די זייטן 62—88 און 559—574 וועגן די דאָזיקע סעסיעס.

דער ענטוזיאַזם פון די לאַנדסלייט פון די דאָזיקע שטעטלעך, וואָס געפינען זיך אין אַרגענטינע, האָט מיך אָנגעשטעקט. דער יצר־טוב האָט מיך אָנגערעדט און מיט יאָרן צוריק בין איך צוגעטראָטן צו זאַמלען ציגל צום דאָזיקן זכרון־מאָנומענט, וואָס דערזעט איצט די ליכטיקע שיין.

***

מיט אמתן דחילו ורחימו בין איך צוגעטראָטן צו דער אַרבעט און שוין פון די ערשטע טריט בין איך געוואָרן נתפעל — ממש איבערראַשט, פון דעם שלל מאַטעריאַלן וואָס עס קאָן פאַרמאָגן דער דאָזיקער פּנקס.

אָן אַ שיעור שוועריקייטן; פאַרשיידענע פּראָבלעמען! קאָמפּליצירטע סיטואַציעס — דאָס האָט נישט געפעלט. לאָמיר אויסרעכענען אַ פּאָר פון זיי:

א. דאָס זענען פינף קהילות: טייל גרעסערע, וואָס טוט מען כדי די אָדער יענע זאָל זיך נישט פילן „באַוואולט"? אָט האָט פרוזשענע נאָך פאַרן חורבן, נישט טראַכטנדיק, אַז איר פאַרמלחמהדיקער „פּנקס" וועט דאַרפן זיין אַ ווינקלשטיין פאַר אַ יזכור־מאָנומענט, באַצייטנס, אין יאָר 1931, שוין צוגעגרייט אַ פאַרטיקן היסטאָרישן מאַטעריאַל פאַר איר קהילה. וואָס טוט מען מיט די אַנדערע קהילות, וואָס האָבן דאָס נישט?

ב. עס האָבן געווירקט אין די שטעט און שטעטלעך פאַרשיידענע שטרעמונגען: „רעכטע" און „לינקע"; „פרומע" און „פרייע"; „פּני" און „עמך"; „העברעיסטן" און „ייִדישיסטן". — אמת, געשלאָסן זענען זיי געגאַנגען צום ברודער־קבר און גאַזאויון, אָבער אין יענע צייטן, וען וועלט איז געווען וועלט און מענטש — מענטש, האָט מען געקמפט צווישן זיך, געפירט וויכוחים, געפרווט איינער דעם צווייטן מנצח זיין, באַזיגן. מוזן דאָך קומען צום אויסדרוק אַלע טיילן, אַלע גרופּן, אַלע קרייזן און שיכטן, וואָס האָבן געלעבט, געשאַפן, געשטרעבט און געבויט דאָס ייִדישע לעבן אין די דאָזיקע שטעטלעך. טאָ ווי שאַפט מען אַ גאַנץ בילד? וואָס זאָל מען טאָן כדי נישט אַרײַנצופאַלן אין אינזייטיקייט? ווי גיט מען זיך אָן עצה אין די פאַלן, וואָס פון דעם אָדער יענעם מקום איז פאַראַן מאַטעריאַלן נאָר פון איין „צד"?

אַ יזכור־פּנקס מוז דאָך אַלעמען פאַראייביקן!

ג. און דאָס קאַפּיטל חורבן: חרוב זענען אַלע געוואָרן; פאַרטיליקט אַלע קיבוצים. אָבער דער גורל האָט אין קהילה געשאַנעוועט מער, געלאָזן פון איר לעבעדיקע עדות, וואָס זאָלן דערציילן דער וועלט דעם גאַנצן ענויים־וועג פון זייער עדה; און ביי אַנדערע קהילות נישט איבער־געלאָזט אַפילו דעם אחד מעיר, קיין אין איינציקן, וואָס זאָל מאַנען און דערמאָנען. וואָס זאָל מען טאָן, כדי דער טראַגיש־העראָישער חורבן זאָל אין זיין גאַנצן פאַרנעם און שוידער געשיל־דערט און פאַראייביקט ווערן?

ד. און ווי זאָל מען זיך נוהג זיין ביי איבערחזרונגען. עטלעכע באַשרייבן די זעלביקע ענינים, די זעלביקע געשעענישן. און יעדער וויל דאָך (און מיט רעכט), אַז זיין גבית־עדות זאָל אַריין אין דער פּיין־מגילה.

נישט זעלטן זענען די זעלביקע פאַקטן און דאַטעס גאָר אַנדערש ביי פאַרשיידענע עדות באַשריבן געוואָרן. וועלכער נוסח איז דער ריכטיקער? וועמענס ווערסיע זאָל מען אָננעמען?

די און אַנדערע, ממש צענדליקער, פּראָבלעמען האָבן זיך אַרויסגערוקט אין דער רעדאַקציע. ענינים נישט דווקא טעכנישע נאָר אויך פון פּרינציפּיעלן כאַראַקטער.

וויל איך איצט, וען עס ליגן פאַר מיר די קרוב טויזנט זייטן פון פּנקס, זאָגן, אַז מיר דוכט זיך, אַז די דאָזיקע שוועריקייטן זענען באַזיגט געוואָרן; עס איז אונדז, איך שטרייך אונטער אונדז בלשון־רבים, געלונגען צו געפינען דעם ריכטיקן וועג, די נייטיקע מאָס, דעם געהעריקן טאָן און צוגעפאַסטן מעטאָד, אַז אַלע מיכשולים זאָלן באַזייטיקט ווערן; אַז די ספּיקות זאָלן פאַרענט־פערט ווערן. מיר קומט אויס, אַז דער פּנקס איז דערפירט געוואָרן צו דער נייטיקער, צו דער געפאַדערטער שלימות.

עס איז אויסגעקומען זיך צו שטעלן אין פאַרבינדונג מיט אַלעמען און אומעטום, פון וואַנען עס איז נאָר מעגלעך געווען צו באַקומען די נייטיקע, געהעריקע און פּינקטלעכע אינפאָרמאַציעס (דאָ דאַרף מען דערמאָנט ווערן די אומזערמידלעכע ארבעט פון רעדאַקציע־מיטאַרבעטער פר׳ דוד פאַרער).

איך האָב אין דער מאָס פון מעגלעכקייט (און אויך אוממעגלעכקייט) זיך באָמיט דורכצו־

נישטערן אַלע מקורים, צו זועלכע כ׳האָב געקענט גרייכן, אין פון דאָרטן אַרויסצוכאַפּן, ברעקלעך און שטיקלעך, פאַקטן און מאַטעריאַלן, כדי צו דערגאַנצן א ריי שטחים (פון צייט און געביטן), וואָס וועגן זיי האָבן אונדז געפעלט מאַטעריאַלן.

אין ספקדיקע פאַלן האָבן מיר פאַרגליכן פאַרשיידענע גבית־עדותן אוּן זכרונות. ווו עס איז געווען מעגלעך האָבן מיר אָנגענומען די גירסאָ לויט דעם ווי די זאָך שטעלט זיך פאָר ביי עטלעכע עדות; אין טייל פאַלן האָבן מיר געבראַכט די באַזונדערע וואַריאַנטן.

***

אפשר וואָלט געווען כדאי אויף דעם אָרט זיך אָפּצושטעלן, אויף דער כאַראַקטעריסטיק פון די פינף קהילות, וואָס זיי איז דער דאָזיקער פנקס געווידמעט. אַרויסהייבן דעם באַזונדערן יחוס פון יעדער עדה. עס וואָלט אָבער געהייסן פאַרלויפן די פּובליקאַציעס וואָס קומען שפּעטער אין פנקס. גופא. פונדעסטוועגן וועל איך פּרווון גאָר קורץ פאַרצייכענען א פּאָר פּרטים פון די דאָזיקע שטעטלעך, מיט וואָס זיי האָבן זיך אויסגעצייכנט און זיך באַרימט געמאַכט אין דער יידישער וועלט.

אָט זענען פּרוזשענע און סעלץ, שטעט וואָס דאָרטן זענען פאַרגעקומען סעסיעס פון „וועד מדינת ליטא״;

איז נאָך סעלץ באַרימט ווי דאָס וויגעלע פון ווילנער גאון;

אין דער געשיכטע פון דער יידיש־וועלטלעכער שול אין פוילן האָבן פּרוזשענע און בערעזע פאַרנומען גאָר חשובע ערטער און זענען געווען באַרימט מיט מחוץ די גרענעצן פון פוילן.

מאָלטש איז אין דער רבנישער וועלט באַרימט מיט אירע גדולי־התורה, וואָס האָבן אָנגעפירט מיט דער דאָרטיקער ישיבה, פון וואַנען עס איז אַרויס א פּלעיאַדע פון לומדים און רבנים, וואָס האָבן פאַרנומען דעם כסא־הרבנות אין גרויסע און חשובע קהילות.

פּרוזשענע — האָט פאַרמאָגט פון די געציילטע „תרבות״־גימנאַזיעס אין פוילן.

שערשעוו איז באַרימט מיט אירע גרויסע רבנים. שערשעווער רבנות־שטול האָט זיך געריכטן פאַר איינעם פון די גאָר יחוסדיקע.

פאַר די מאַדערנע יידישע געזעלשאַפטלעכע באַוועגונגען — סיי די נאַציאָנאַל־ציוניסטישע, סיי די רעוואָלוציאָנער־סאָציאַליסטישע — האָבן די דאָזיקע שטעט צוגעשטעלט אומצייליקע טוערס, וואָס פאַרנעמען היינט אָנפיר־פּאָזיציעס אין מדינת־ישראל, אין די פאַרייניקטע שטאַטן און אַנדערע תפוצות.

וועגן דעם אַלעמען ווערט בריט איבערגעגעבן אין די געהעריקע קאַפּיטלעך פון פנקס.

***

א פּאָר ווערטער וועגן דער סטרוקטור פון פנקס:

ער באַשטייט פון דריי יסודיקע אָפּטיילן: א) היסטאָרישער; ב) חורבן און ג) אונדזערע לאַנדסלייט אין דער וועלט.

דער היסטאָרישער טייל נעמט אַרום פון דעם ערשטן בראשית־פּעריאָד פון יעדער קהילה באַזונדער ביז דעם נאַצי־חורבן. אין דאָזיקן טייל זענען די מאַטעריאַלן געסדרט לויט א כראָנאָלאָגישן סדר.

אין דעם חורבן־טייל איז אוממעגלעך געווען, סיי צוליב טעכנישע, סיי צוליב פאַקטישע טעמים, אויסצוטיילן די באַזונדערע קהילות. דער נאַצישער רויב־ און מאָרד־קאַפּיטל האָט דיידן פון די אַלע שטעט צוזויפגעמישט. דער דאָזיקער טראַגישער פּעריאָד נעמט אַרום אַלע קהילות צוזאַמען.

אין דער אָפּטיילונג פון די לאַנדסלייט אין גאָר דער וועלט האָבן מיר זיך באַמיט אַרייננצונעמען, אַלץ וואָס איז דער רעדאַקציע מעגלעך געווען צו באַקומען. יעדער צוגעשיקטער מאַטעריאַל איז אויסגענוצט געוואָרן.

לסוף קומט דער יזכור־טייל, וואָס וועגן דעם דאָרף מען באַזונדער נישט אויפקלערן.

מיר האָבן אַלץ געטאָן, אַז די קאַפּיטלען פון פּנקס; יעדע אַרבעט סיי וועגן די פאַרשיידענע צייט־אָפּשניטן, סיי וועגן די באַזונדערע ענינים זאָלן אילוסטרירט ווערן מיט אַ געהעריקן גראַפישן מאַטעריאַל. מיר האָבן פאַרשטאַנען, אַז די בילדער פון די גאַסן און געביידעס; די פאַטאָגראַפיעס פון יחידים און געזעלשאַפטלעכע גרופּן; די רעפראָדוקציעס פון פאַרשיידענע דאָקומענטן — וועלן נאָך מער אָפּפרישן אין זיכרון די אַלטע היימשטעטלעך; וועלן אויפוועקן און אויף אייביק פאַרפיקסירן אין זיכרון דעם פּראַכט, וואָס איז דורך די נאַציס פאַרטיליקט געוואָרן.

***

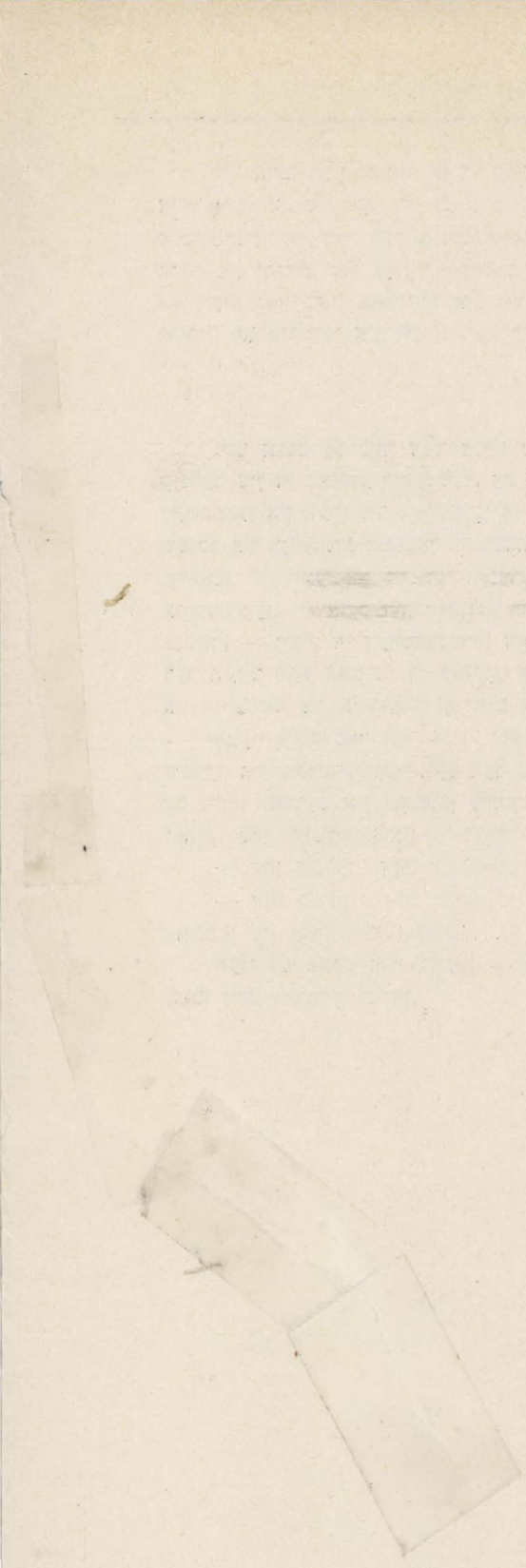
גייט איצט אַריבער דער פּנקס פון די פינף פאַרטיליקטע קהילות אין די הענט פון די קינדער פון די דאָזיקע שטעטלעך. עס וועלן עס לייענען די יעניקע, וואָס זייער וויגל איז דאָרטן געשטאַנען און וועלן זיך דערמאָנען אָן יענע ליבע היימישע ערטער, וווּ זיי האָבן וויי קינדער געשפילט און געלערנט; שפּעטער וויי דערוואַקסענע, געטרוימט און געקעמפט; וווייטער געשטרעבט און געשאַפן. זיי וועלן אָבער אויך זיך דערוויסן וויי אַזוי זייערע נאָענטסטע און טייערסטע זענען אומגעקומען; וויי אַזוי, דורך וועלכע טויטן זיי זענען דורך די ברוינע בעסטיעס אויסגעשאָכטן געוואָרן — וועלן זיי דערמאָנענדיק דאָס אַלץ פאַרשטיין, אַז מען מוז אויך מאָנען — מאָנען ביי דער וועלט וואָס האָט צו די דאָזיקע אַכזריותן דערלאָזט אין מאָנען ביי זיך אָפּצוהיטן דעם זכר און די צוואה פון אונדזערע קדושים און טהורים.

אָבער נישט נאָר פאַר אונדז, פאַר די וואָס האָבן געקאָנט די אַלטע היימען, אויך פאַר די קינדער און קינדס־קינדער וועט דער פּנקס דאַרפן זיין אַן עדות פון אונדזער פינצטערער תקופה. עס וועלן טאָטעס און מאַמעס; זיידעס און באָבעס וויזן זייערע קינדער און אייניקלעך דעם דאָזיקן ספר־מאָנומענט און זיי דערציילן:

— זעט קינדער: דאָס איז געווען דער קוואַל פון וואָנען מיר שטאַמען —

— זעט קינדער: אַזוי האָבן די בעסטיעס פון אונדזער תקופה פאַרטיליקט דעם דאָזיקן לויטערן און שפּרודלדיקן קוואַל...

וועט עס טאָקע אַזוי געשען — וועט די אָנגעשטרענגטע אַרבעט אַרויסצוגעבן דעם פּנקס האָבן דעם ריכטיקן תיקון.

אותיות־וויניעטעס און שער־בלאַט פון „פּנקס פון דער שטאָט פּרוזשענע", וואָס
איז דערשינען אין יאָר ה׳תר״צ — 1930, געצייכנט פון מאיר וואָלאַנסקי,
רעדאַקציע־מיטגליד פון דערמאָנטן פּנקס.

פרוזשענע

נ. צוקערמאַן

די אַנטשטייונג פונעם ישוב

די שטאָט פרוזשענע Pruzana, וואָס געפינט זיך אויף דער 52°33′ צפֿינדיקער בריט און 24°27′ מזרחדיקער לענג, ליגט ביי די טייכן מוכאַ און וויעץ, וועלכע גיסן זיך דאָ צוזאַמען און שאַפן דאָ דעם טייך מוכאַוויעץ. דער טייך איז אין דעם אָרט זייער פלאַך און זיין שטראָם איז זייער אַ שוואַכער. אויף אַ שטח פון אַן ערך צוועלף קילאָמעטער פאַלט דער מוכאַוויעץ מערנישט ווי אויף 3 מעטער (פון 155 ביז 152), דאָס הייסט, אַז אויף יעדן קילאָמעטער פאַלט דער טייך אויף 25 צענטימעטער. אַזאַ מין קליינע דיפערענץ אין דער הויך פון דעם וואַסער־שטאַנד גיט צו דעם טייך גיכער אַן אויסזען פון אַ שטייקן, אידער פון אַ שטראָמיקן וואַסער. די ברעגעס פון דעם טייך זענען אויך זייער ווייניק אָפגעשוועמקט, דער שטראָם פונעם וואַסער איז אַ צו שוואַכער, ער זאָל קענען אָפרייסן און מיטשלעפן טייל פון זיי. אַזוי אָרום האָט נישט דער מוכאַוויעץ אין דער גאַנצער געגנט אָרום פרוזשענע קיין שטיי־לע, אָפגעריסענע ברעגעס. דער זייער פלאַכער גע־לעגער פונעם טייך (פאַר דער לעצטער צייט איז ער אין אויבערשטן טייל רעגולירט געוואָרן) שאַפט אויך נישט קיין מעגלעכקייט אָפצוזיצן די שטייענ־דיקע וואַסערן, מיט וועלכע עס איז אַזוי רייך אונ־דזער געגנט. עס אַנטשטייען דעריבער כסדר זומפן און בלאָטעס, וועלכע זענען כאַראַקטעריסטיש פאַר גאַנץ פאָלעסיע.

די נאָענטסטע אומגעגנט פון פרוזשענע איז ביי היינטיקן טאָג זייער שוואַך באָוועלדערט. נישט אַריין־רעכענענדיק די קליינע יונגע וועלדלעך אָרום דער שטאָט, זענען אויף אַ ראַדיוס פון אַן ערך 10 קי־לאָמעטער קיין גרעסערע וועלדער נישטאָ. די געגנט אָרום פרוזשענע שטעלט מיט זיך פאַר איין גרויסן פליין, וועלכער ציט זיך אויף עטלעכע קילאָמעטער אָרום, אָפן פאַרן מענטשלעכן אויג. זעלטן ווו דער אויבערפלאַך הייבט זיך אויף העכער פאַרן דורכ־שניט, וועלכער מאָכט אויס פאַר פרוזשענער געגנט 163 מעטער איבער ים־שפּיגל.

דער אויסזען פון דער געגנט האָט זיך אַבער אין משך פון די לעצטע הונדערטער יאָרן זייער אַ סך אומגעביטן. צו דעם דאָזיקן אויספיר מוזן מיר קומען אויפן סמך פון די דאָקומענטן, וואָס גע־פינען זיך אין אונדזער רשות און פון די לעגענדעס, וואָס גייען אָרום אין שטאָט.

דער שטח אָרום פרוזשענע איז מיט הונדערטער יאָרן צוריק געווען באַדעקט מיט אַ גרויסן אור־וואַלד, וואָס האָט געהייסן די „פרוזשענער פּושטשע". דער דאָזיקער פאַקט ווערט באַשטעטיקט פון אַ דאָ־קומענט פון דעם יאָר 1644, ווען די פרוזשענער יידן האָבן באַקומען ספּעציעלע פריווילעגיע פון דעם פויליש־קיניג ווליאַדיסלאָוו דער IV. דאָרטן ווערט דערמאָנט, אַז די יידן האָבן רעכט צו פי־טערן זייערע בהמות און אַריינפאָרן אין דער פרוזשענער פּושטשע צוגלייך מיט די פרוזשענער מעשטשאַנעס, דערביי דאַרפן זיי טראָגן די זעלביקע התחיבותן פאַר דער פּושטשע, ווי די מעשטשאַנעס. אַ צווייטן באַווייז געפינען מיר אין דער „רעווי־זיע פון די פּושטשעס און די חיות־איבערוואַנדערונ־גען" פון גריהאָר וואַללאָוויטש פון דעם יאָר 1559) (1). מיר געפינען דאָרט, אַז דער וואַלד־פּאַס, וואָס ציט זיך פון די פּינסקער פּושטשעס, גייט דורך „צווישן טאַראַקאַן און האָראַדעץ און קאָברין צו די קאָברינער פּושטשעס פאַרבי הרושאָוואָיא צווישן קאָברין און פרוזשענע, איבערן טייך מוכאָוויעץ .... צווישן די פעלדער און הויפן פון די שערעשעווער מעשטשאַנעס און דורכן דאָרף וויעשנאַ ביז שערע־שעווער און ביעלאָוויעזשער פּושטשע"... אויף אַזאַ אויפן קומען מיר צום אויספיר, אַז דער גאַנצער שטח אָרום פרוזשענע, וואָס איז היינט פריי פון וועלדער, איז אַמאָל געווען באַדעקט מיט אַ פּושטשע, וועלכע איז מיט דער צייט אינגאַנצן פאַרשוווּנדן געוואָרן.

זייער שטאַרק האָט זיך אונדזער געגנט געביטן אויך אין דער באַוואַסערונג. דער מוכאַוויעץ איז מיט הונדערטער יאָרן צוריק געווען גרעסער און וואַסער־רייכער. אַ געוויסע ענדערונג איז אפילו פאַרגעקומען אין דעם משך פון די לעצטע הונדערט

1) „רעוויזיאַ פּושטש אי פּערעכאָדאָו זוויערינעק", ווילנע, 1867. ציטירט לויט ס. וויסלאָוך: „ראָזוואָי גרא־נית אי טעריטאָריום פאָוויאָטו קאָברינסקיעגא דאָ פאָלאָווי xvi וויעקו". ווילנע, 1930.

יאָר. אַלטע לייט דערציילן, אַז זיי אַליין געדענקען נאָך דעם מוכאַוויעץ אַ סך אַ גרעסערן אוֹן אַ טיפערן ווי איצטער. עס גייען אויך אַרום לעגענדעס וועגן דער גרויס פוֹן דעם טייך אין דער פאַרגאַנגענהייט. איינע אַז כאַראַקטעריסטישע לעגענדע גיט איבער, אַז אַמאָל איז דער מוכאַוויעץ געווען זייער אַ גרויסער טייך. יעדן פרילינג, ווען דער שניי אויף די פעלדער פלעגט אַנהייבן צו צעגיין, פלעגט דער מוכאַוויעץ פאַרפלייצן די גאַנצע געגנט אַרום. איינמאָל, דערציילט די לעגענדע, זענען פאַרבייגעפאָרן דעם טייך זייער גרויסע פּריצים, און זייערס אַ קינד איז אַריינגעפאַלן אין וואַסער און איז דערטרונקען געוואָרן. פון דעמאָלט אָן איז דער טייך פאַרשאָלטן געוואָרן און ער טריקנט איין פון יאָר צו יאָר.

וועגן דער גרויס פונעם טייך געפינען מיר אַ באַשטעטיקונג אין דער „רעוויזיע פון קאָברינער עקאָנאָמיע (2). דאָרטן ווערט געזאָגט: „מיללן אויפן טייך מוכאַוויעץ; הינטערן הויף — אַ מיל אויף אייך ראָד, הינטער דער שטאָט — אַ מיל אויף צוויי רעדער, פון שטאָט אַ מייל נידעריקער — אַ מיל אויף צוויי רעדער".

דער דאָזיקער פאַקט ווערט אויך אויף זיכער באַשטעטיקט אין אַ היסטאָרישן דאָקומענט, וועלכער וויזט, וויּ אַזוי דער מוכאַוויעץ האָט זיך פאַרענדערט אין זיין גרויס און האָט טיילווייז אויך גיטן זיין געלעגער. אין אַ דאָקומענט פון דער „ליטווישער מעטריקע" (3) פון דעם יאָר 1473 ווערט דערציילט, אַז דער פירשט איוואַן סעמעאָנאָוויטש קאָברינסקי האָט אַוועקגעשאָנקען אַ טייל פון זיינע ערד־שטחים צו בויען אַ קלויסטער אין פּרוזשענע (4), צווישן אַנדערע שענקט ער אויך אַוועק צו דעם צוועק אַן אינדזל אויף דעם טייך מוכאַוויעץ: „...און דערצו גיבן מיר אויך אַן אינדזל אונטערן נאָמען דובאָוואָ אויפן טייך מוכאַ (מוכאַוויעץ) נישט וויים פונעם זעלבן דאָרף סלאָנימצי, כדי ער זאָל קענען באַזעצן עטלעכע אונטערטאָנען. אויף דעם אינדזל דאָרף זיין עטלעכע סטויגן היי אויף אַראָפּצונעמען..."

היינט צו טאָג ליגט סלאָנימצי קנאַפּע 3 קילאָמעטער אָפּגעזונדערט פון דעם מוכאַוויעץ. די גרויסע זומפּן אָבער, וואָס ליגן צווישן סלאָנימצי און מוכאַוויעץ, זאָגן עדות, אַז פריער האָט דאָס געקענט זיין אַ גלעזגער פון אַ טייך; מ'מוז דעריבער אָננעמען,

---

2) „רעוויזיע קאָברינסקאָי עקאָנאָמיאי". ווילנע, 1876. זייט 209.

3) לויט מ. באַלינסקי.

4) געוויער וועגן דעם דאָקומענט אין דעם ווייטערדיקן אַרטיקל.

אַז דער מוכאַוויעץ האָט זיך אין דער געגנט פון סלאָנימצי צעטיילט אָמאָל אין צוויי באַזונדערע אָרימס, נאָענט פון סלאָנימצי איז אַדורכגעגאַנגען דער לינקער אָרים פון דעם טייך, און ביים אויפקומען זיך פון ביידע אָרימס איז געשאַפן געוואָרן דער דערמאָנטער אינדזל דובאָווע. אָלס די סיבה פון פאַרשווינדן פון דעם צווייטן אָרים דאַרף מען אָננעמען דאָס פאַרקלענערן זיך פון דעם טייך. ער איז אַזוי פאַרקלענערט געוואָרן, אַז דער לינקער אָרים, נאָענטער צו סלאָנימצי, איז ביסלעכווייז פאַרוואַנדלט געוואָרן אין אַ זומפּ. אַזוינע פאַלן זענען אין דער געשיכטע פון טייכן אַן אָפּטע דערשיינונג.

פון די אויבן געבראַכטע פאַקטן איז קלאָר, אַז דער היינטיקער אויסזען פון אונדזער אומגעגנט, פון דער לאַנדשאַפט אַרום, איז אין פיל פרטים נישט ענלעך צו דעם בילד, וואָס אונדזער געגנט האָט פאַרגעשטעלט מיט קנאַפּע פינף אָדער פיר הונדערט יאָר צוריק.

נישט נאָר אין דער לאַנדשאַפט האָט זיך די געגנט אַרום פרוזשענע געביטן. עס האָבן זיך זייער אַ סך פאַרענדערט די וועגן און שליאַכן, וואָס האָבן אַמאָל געפירט דורך פרוזשענע און וואָס האָבן חוץ דעם היינט אינגאַנצן פאַרלוירן זייער באַדייטונג. איצט איז פרוזשענע אָפּגערוקט אָן אַ זייט פון דער באָן־ליניע און שפּילט נישט אין דער קאָמוניקאַציע קיין קענטיקע ראָל. אַנדערש זעט אָבער אויס פרוזשענע אין דער פערספּעקטיוו פון עטלעכע הונדערט יאָר צוריק. דורך דער היינטיקער יאַטקע־גאַס איז אַמאָל אַדורכגעגאַנגען דער שליאַך, וואָס האָט געפירט דורך ראָזשינאָי קיין ווילנע. דאָ למשל, אויף דעם שליאַך, איז אַדורכגעפירט געוואָרן אין XVI י"ה דער טויטער קערפּער פון דער קעניגין באַרבאַראַ פון דעם הויז ראָדזיוויל. דער צווייטער ווייכטיקער שליאַך איז דורכגעגאַנגען דורך דער „אַלט־סעלצער" גאַס (היינט „מעשטשאַנסקע") און האָט געפירט קיין מאָסקווע. דאָ איז אַדורכגעפאָרן דער פּוילישער קיניג וולאַדיסלאָוו דער IV ערב זיינע מלחמות מיט די קאָזאַקן אין מיטן פון XVII י"ה. דאָ אויפן אָרט זענען אויך געגעבן געוואָרן די פּריווילעגיעס, וואָס דער זעלבער קיניג האָט געשאַנקען די פרוזשענער יידן. דאָ זענען אַדורך טיילן פון נאָפּאָלעאָנס אַרמיי אין זייער מאַרש אויף מאָסקווע און דאָ זענען אויך פיל מאָל אַדורכגעפאָרן די רוסישע קיסרים אין זייערע רייזעס קיין ביאַלאָוויעזש אָדער וואַרשע. דורך פרוזשענע, הייסט עס, איז אַדורך אַ נערוו פון דער אַמאָליקער נעץ פוי וועגן, וועלכע האָבן פאַרבונדן צוויישן זיך וויכטיקע פונקטן און וועלכע האָבן געשפּילט אין דער געשיכטע אַ באַדייטנדיקע ראָלע.

אויב מיר וועלן זיך איצטער פרווון שאַפן אַ פאַרשטעלונג פון אונדזער געגנט אין דער לאַנג־פאַרגאַנגענער צייט, וועלן מיר באַקומען אַזאַ מין בילד: דער גאַנצער שטח, אין אַ קרייז פון אַ סך קילאָמעטערס, איז געווען באַדעקט מיט אור־וועל־דער; אַ געגנט נישט קיין געשיצטע און וווּ עס האָבן זיך געקענט רויק אויפהאַלטן פאַרשיידענע רויבער־באַנדעס, וואָס האָבן געלעבט פון אָנפאַלן אויף אַדורכפאָרנדיקע. דורך די אור־וועלדער שנייד זיך אַדורך אַ וועג דער בריי־טער און טיפער מוכאַ וויעץ, און דורכשניידנדיק דעם מוכאָוויעץ גייען אַדורך די שליאַכן דורך דער פאַרהיסטאָרישער פרוזשענע. דער וועג דורך דער פושטשע איז געוון אַ שוועריר און זייער נישט קיין זיכערער. האָבן זיך דערפאַר אויסגעלייגט פאַזע דעם וועג, אויף יעדערע פערציק אַדער פופציק קילאָמעטער, ישוב־ם, וואָס האָבן געזאָלט דינען פאַר אַן אָפרו־אָרט פאַר די רייזנדיקע. דער שטח צווישן אין ישוב און צווייטן האָט נישט געדאַרפט זיין גרעסער, וויייל אַן ערך אַזאַ וועג, דאָס הייסט 40—50 קילאָמעטער, האָט זיך געריכטן פאַר אַ מהלך פון אַ טאָג רייזע. אַזאַ ישוב האָט אַ חוץ אַלס אַ רו־אָרט אויך געדאַרפט דינען פאַר אַ שטעל, וווּ דער דורכרייזנדיקער זאָל קענען געפינען שוץ בעת אַ סכנה, ער זאָל דאָרטן קענען זיין געזיכערט כּיט זיין לעבן און מיט זיין פאַרמעגן. דערפאַר פלעגן אויסגעקליבן ווערן פאַר אַ ישוב אַזוינע ערטער וואָס זענען באַשאַנקען מיט נאַטירלעכע פאַרצאַמונגען — שיצונגען. בערג אַדער טייכן האָבן שטענדיק לייכטער געמאַכט דאָס פאַר־טיידיקן זיך בעת אַן איבערפאַל, וויייל זיי פאַר־שווערן דעם פרייַ־ן צוטריט פאַר די אָנפאַלער. ער־טער, וואָס זענען פון דעם נאָטור געווען געשיצט, האָבן שטענדיק צוגעצויגן צו זיך דעם ערשטן מענטשן־וואַנדערער זיך צו באַזעצן און שאַפן דעם קערן פאַרן שפּעטערדיקן ישוב. דערפאַר דאַרפן מיר קודם־כל זוכן די סיבות פונעם אַנטשטיין פון אונ־דזער ישוב אָט אין די נאַטירלעכע צוגעפאַסטע באַ־דינגונגען, וואָס האָבן געגעבן אַ מעגלעכקייט דעם ערשטן איינווויינער פון דער פאַרהיסטאָרישער פרו־זשענע זיך צו שיצן בעת אַ סכנה.

ווי אויבן געזאָגט, לי־גט פרוזשענע אויף דעם אָרט, וווּ עס קומען זיך צונויף די צווויי טייכן — מוכאַ און וויעץ. ביים צוזאַמענגיסן זיך ווערט אָפּ־געטיילט אַ גרויסער פּאַס ערד אין אַ פּאַרם פון אַ דרייעק, מיטן שפּיץ געווענדעט צו מזרח און וואָס איז אַרומגענומען פון דריי זייטן מיט וואַסער. אויב מיר זאָלן אָננעמען די השערה, אַז דער מוכאָוויעץ איז געווען גרויס און טיף, האָבן די ביידע טייכן — דער מוכאַ מיטן — וויעץ געזיכערט דעם, וואָס האָט זיך געפונען אויפן שטח פון דעם דרייעק, פון דריי זייטן; צפון, דרום און מזרח (זע צייכענונג). אַזוי אַרום איז דער אָרט געווען פון דריי זייטן אַ געשיצטער און איז געווען צוגעפאַסט פאַר אַ ישוב.

אַ חוץ די נאַטירלעכע שיצונגען האָט נאָך דאָס אָרט געמוזט שטאַרק באַפעסטיקט ווערן דורך די איינווויינער גופא. אַזוינע באַפעסטיקונגען זענען גע־מאַכט געוואָרן פון די מאַטעריאַלן, וואָס האָבן זיך געפונען אין דער נאָענט, אין גרעסערע סכומים. אין אונדזער געגנט זענען די פאַרפעסטיקונגען מן הסתם געמאַכט געוואָרן פון האָלץ, וויייל מיט דעם איז רייך געווען די גאַנצע געגנט.

אין דעם ישוב האָט זיך שטענדיק געמוזט אויפ־האַלטן אַ באַשטימטער באַוואָפנטער כוח, וואָס איז אויסגעהאַלטן געוואָרן פון די פירשטן, אַדער קיניג־צו וועמען דער שטח האָט געהערט און וועלכע זע־נען שטענדיק פאַראינטערעסירט געווען, אַז די וועגן זאָלן געזיכערט ווערן פאַר די דורכרייזנדיקע, כדי צו באַקומען די הכנסה פון די גרענעץ־צאָלן, פון וועג און בריקן. מיר מוזן אָננעמען, אַז די ערשטע איינווויינער, וואָס האָבן זיך באַזעצט אויף דעם אָרט, וווּ עס ליגט היינט פרוזשענע, זענען געווען הויף־לייט, וועלכע האָבן זיך געפונען אין רשות פון פירשט. די פאַרפעסטיקטע ערטער זע־נען זיך שפּעטער צעוואַקסן אין גרויסע ישובים און זיך פאַרוואַנדלט אין שטעט און שטעטלעך.

כדי צו באַשטעטיקן די ריכטיקייט פון דער גע־בראַכטער השערה, אַז דער ערשטער ישוב האָט זיך געשאַפן אויף דעם דרייעק צווישן מוכאַ און וויעץ, וואָלטן מיר געדאַרפט דאָרטן זוכן די שפּורן, וואָס זענען איבערגעבליבן פון דער עלטסטער צייט. אַזוינע שפּורן קענען זיין רעשטלעך פון אַמאָליקע בנינים, אָדער אפילו אָנמערקונגען אין אַלטע דא־קומענטן, וואָס זאָגן עדות אויף דעם. וואָס איז שייך די שפּורן פון דעם אַמאָליקן ישוב, זענען אַזוינע ביז איצטער נישט געפונען געוואָרן און וועלן מן הסתם נישט געפונען ווערן, וויייל מ׳דאַרף זיך משער זיין, אַז דאָ זענען נישט געמאַכט געוואָרן קיין געמויערטע פאַרפעסטיקונגען און דערפאַר זע־נען קיין מערקבאַרע שפּורן נישט איבערגעבליבן. די געבראַכטע השערה קען זיך אָבער באַשטעטיקן מיט אַ פאַר פאַקטן, וועלכע מיר ברענגען. די גאַס, וואָס גייט פאַראַלעל צו דער מוכאַ און וואָס טראָגט איצטער דעם נאָמען „בודקעוויטשאַ״ האָט פריער גהייסן „זאַמקאָווא״. מ׳דאַרף אָננעמען, אַז די גאַס האָט גפּפירט צו דעם הויף און דערפאַר האָט זי געטראָגן אָזאַ נאָמען.

אַ צווייטע באַשטעטיקונג פאַר דער השערה קען דינען דער שוין איינמאָל ציטירטער דאָקומענט,

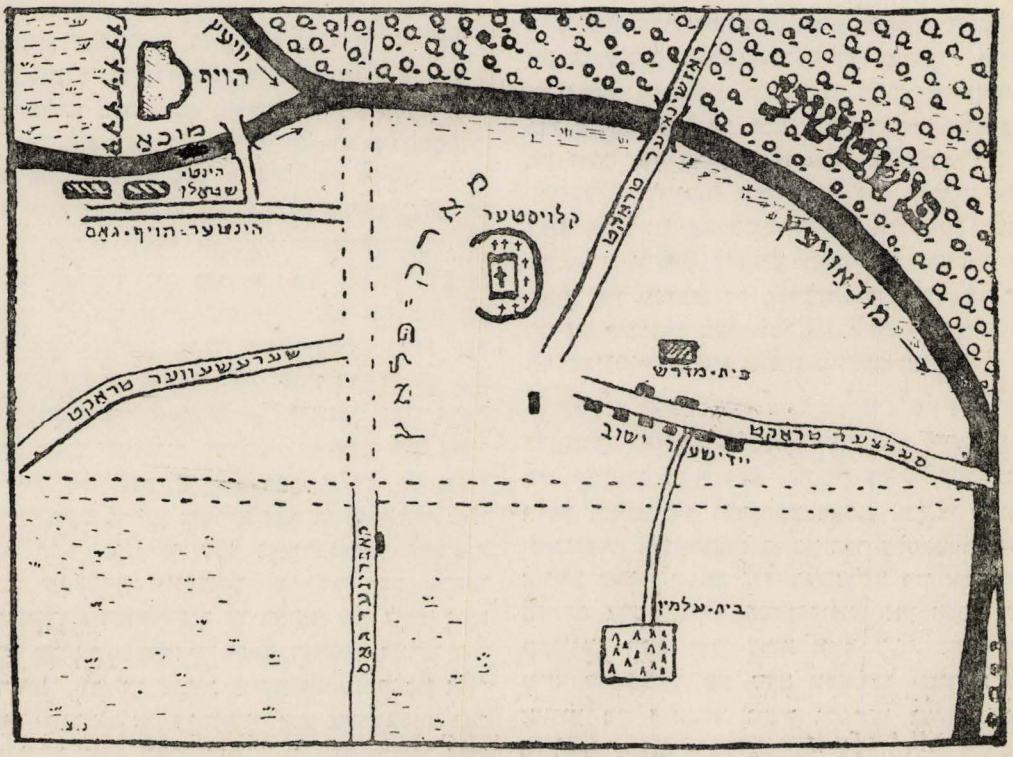
אַרויסגענומען פון דער „ליטווישער מעטריקע" פון דעם יאָר 1473:

„...די ערד, וואָס ליגט בײַם קלויסטער... פון דער בריי־טער גאַס, סעלצער טראַקט און שפּאַרט זיך אַן מיטן צווייטן עק אַן דעם טײַך מוכאַ (מוכאָוויעץ) .... מיט איין זײַט פון דער הינטער־הויף־גאַס, וואָס גייט פון די הינט־שטאַלן און מיט דער צווייטער פון דער יידישער שול..."

פון דער באַשרייבונג ווערט קלאָר, אַז צווישן דער מוכאַ און דעם סעלצער טראַקט האָבן זיך גע־פונען הינט־שטאַלן און די גאַס האָט געהייסן „הינ־טער־הויף־גאַס". אין דעם טעקסט ווערט די גאַס באַצייכנט מיט דעם נאָמען „זאַדוואָרנאַיאַ". דאָס איז די זעלבע שלאָס־גאַס („זאַמקאָווא") און וואָס האָט נאָר געביטן דעם ווייס־רוסישן נאָמען אויף אַ פויליש (5). דאָס באַשטעטיקט נאָכאַמאָל אונדזער השערה, אַז דאָס איז געווען דער וועג, וואָס האָט געפירט צום שלאָס, אַרום וועלכן עס איז שפּעטער אויסגעוואַקסן דער ישוב.

יידן האָבן זיך דאָ באַזעצט שפּעטער ווי דער ישוב האָט זיך געשאַפן. די גרעסטע טייל יידן האָבן דעמאָלט געלעבט פון קרעטשמעריי און פון מלאכה, מיט וועלכע זיי זענען שטאַרק צוניץ געקומען אין

5) די השערה, אַז דער נאָמען Zamkowa זאָל קו־מען פון דעם, וואָס די גאַס איז אַ „בלינדע", זי האָט נישט ווייטער קיין אַרויסגאַנג און זאָל שטאַמען פון דעם וואָרט Zamknieta (פאַרמאַכטע), האַלטן מיר פאַר נישט וואַרשיינלעך.

סקיץ פון פלאַן פון דער שטאָט אין xv י"ה

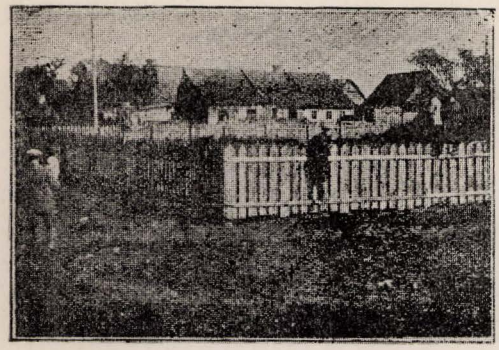
דער פלאַן איז צוזאַמענגעשטעלט געוואָרן לויט פאַרשידענע קוועלן, וואָס שטאַמען פון דער אויבן אָנגעוויזענער צייט. די גאַסן, וואָס זענען שוין אין יענער צייט געווען, זענען פאַרצייכנט מיט זיערע דעמאָלטיקע נעמען. די הייַנטיקע הויפּט־גאַסן זענען פונקטירט.

דאָ, וווּ עס איז אָנגעצייכנט דער „סעלצער־טראַקט", הייסט הייַנט „מעשטשאַנסקע", אָדער „אַלט־סעלצער גאַס". ראָשיינאיער טראַקט הייסט הייַנט „יאַטקע־גאַס". הייַנט פירט שוין דאָ נישט דער טראַקט, נאָר דורך ניי געלייגטע וועגן. די „הינטער־הויף־גאַס" דאָס איז די געווענזענע „זאַדוואָרנאַיאַ", שפּעטער „זאַמקאָווא" און הייַנט „בודקעוויטשא". דער קלויסטער, וואָס איז אָנגעמערקט אויפן פלאַן, האָט זיך געפונען אויף דעם אָרט פון דעם הייַנטיקן „ראָלניק". דער בית־מדרש האָט זיך געפונען אויף דעם הייַנטיקן „שול־הויף". דער בית־עולם איז נאָך פאַרבליבן ביז הייַנט, ער געפינט זיך אויפן שטח פון דער שטאָט, דעמאָלט — אויסער דער שטאָט.

די שוואַרץ פאַרפאַרבטע קעסטעלעך דאָס זענען הייַזער, וואָס האָבן גהאַלטן צו יידן. די נישט־יידישע באַפעלקערונג, וואָס האָט זיך קאָנצענטרירט אַרום הויף און קלויסטער, איז צוליב דער גרעסערער צאָל אויפן פלאַן נישט אָנגעמערקט געוואָרן.

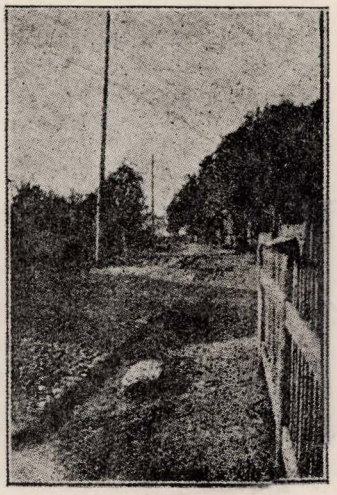
די הויפן. דער ייִדישער ישוב איז אָבער אין הויף נישט אַרייַנגענומען געוואָרן און דערפאַר האָבן די ייִדן געזוכט זיך צו באַזעצן אין אַזוינע ערטער, וואָס זענען פון דער נאַטור גופא געשיצט. אייַנצייטיק האָבן אָבער די ייִדן זיך געמוזט באַזעצן נאָענט צום טראַקט, ווייל פון די דורכפאָרער האָבן זיי אויך געצויגן זייער חיונה. דער עלטסטער פונקט, וווּ ייִדן האָבן זיך באַזעצט, איז דער אָפשניט צווישן דער היינטיקער יאַטקע־גאַס און דעם מוכאַוויעץ געגרענעצט פון אייַן זייט און מיט דעם אַמאָליקן סעלצער טראַקט פון דער צווייטער זייט (זע צייכענונג). אין דעם אָרט האָבן זיך די ייִדן געפילט געזיכערט פון מערב מיטן שלאָס פון מזרח און צפון מיטן מוכאַוויעץ. דער אייַנציקער אָפענער אָרט איז געבליבן די זייט פון סעלצער טראַקט. דער וויכטיקסטער שוץ־פונקט איז געווען דער מוכאַוויעץ, ווייל פון דאָרטן האָט זיי געדראָט די גרעסטע גפאָר, דאָרטן, איבער דעם מוכאַוויעץ, זענען געווען די גרויסע אור־וועלדער, וועלכער האָבן זיך געצויגן ביז ראָשינאַי און פון דער דאָזיקער פּושטשע האָבן געקענט פּאַרקומען איבערפאַלן.

אין שטעל אין דעם פריִער ציטירטן דאָקומענט באַווייזט, אַז טאַקע דאָ האָט זיך געפונען דער עלטסטער ייִדישער ישוב. דאָרטן וועלט דער־מאָנט דאָס אָרט, וווּ עס האָט זיך געפונען דער ייִדישער בית־מדרש און אַמווראַרשיינלעכסטן איז דאָס דער אָרט, וווּ עס געפינט זיך היינט דער שול־הויף (זע בילד) אַזוי ווי דער בית־מדרש האָט זיך שטענדיק געפונען האָרט ביים ייִדישן ווינקל, דאַרפן מיר דאָרטן זוכן דעם אָנהייב פונעם ייִדישן ישוב.

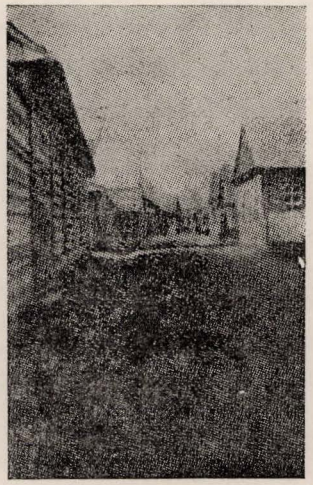

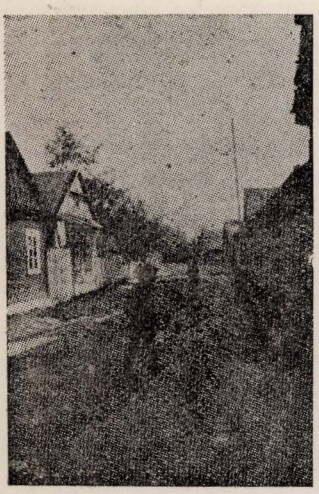
דער פּלאַץ אויפן שול־הויף, וווּ עס איז געשטאַנען די אַלטע שול

אַזוי אַרום קומען מיר צום אויספיר, אַז דער עלטסטער נישט־ייִדישער ישוב איז אַנטשטאַנען אויף דעם גאָפל צווישן מוכאַ און וויעץ. די ערשטע אייַנווינער זענען געווען הויף־לייט און האָבן זיך געפונען אונטער דעם שוץ פון די פירשטן, צו וועלכע עס האָט געהערט דאָס לאַנד. דאָס וויטערדיקע באַזעצן זיך הן פון ייִדן, הן פון נישטייִדן איז שוין פאַרגעקומען אַרום די טראַקטן נאָענט פון הויף. אַזוי איז ביסלעכווייז דער ישוב געוואַקסן און זיך אַנטוויקלט אין אַ שטאָט.

בודקעוויטש־גאַס

אַלט־סעלצער גאַס

מ. וואַלאַנסקי

נאָמען און עלטער פון דער שטאָט

וויל מיר אויפקלערן די אָפשטאַמונג פון נאָמען פון אַ ישוב, וועגן וועלכן ס׳זענען נישט פאַראַן קיין היסטאָרישע דאָקומענטאַלע באַווייזן, מוזן מיר זיך קודם־כל וועגדן צו די לעגענדעס, וואָס וועלן אי־בערגעבן פון דור צו דור.

די אַממערסטן פאַרשפרייטע לעגענדע וועגן דעם נאָמען פרוזשענע דערציילט אַזוי:

גאָר אַמאָל איז דאָס אָרט, וווּ עס געפינט זיך היינט פרוזשענע, געווען פוסט און וויסט אוּן צווישן די אומציליקע זומפן, וואָס האָבן באַדעקט די געגנט, איז געפלאָסן דער טייך מוכאָוויעץ. איינמאָל איז דאָ־אַרום אַדורכגעגאַנגען אַ פּריצטע מיטן נאָמען פרוזינאַ און אויף דער האָנט האָט זי געטראָגן איר קליין קינד. וועז זי האָט געוואָלט אַרי־בערגיין דעם טייך, איז פּונעם וואַסער אַרויס־געשפרונגען אַ שלאַנג, אַרויסגעריסן דאָס קינד פון דער מוטערס הענט און עס איינגעשלונגען. אַלס אַ זכר נאָכ׳ געליבט קינד האָט די פּריצטע געלאָזט אויסבויען אויף דעם אָרט אַ קלויסטער. צום קלויסטער האָבן זיך אָנגעהויבן ציען די איינוויינער פון דער אַרומיקער געגנט און ביסלעכווייז האָט זיך דאָ אויסגעבילדעט אַ ישוב, וועלכן מ׳האָט אָנגע־רופן פרוזשאַנאַ, לויטן נאָמען פון דער גרינדערין. אויף דעם יסוד, דערציילט די לעגענדע, איז אויך געשאפן געוואָרן דער שטאָטישער הערב, וועלכער שטעלט פאָר אַ שלאַנג מיט אַ ביז־האַלב איינגעשלונ־גען קינד אין פּיסק.

אַן אַנדער ווערסיע פון דער זעלביקער לעגענדע דערציילט, אַז נישט די מוטער, נאָר דאָס קינד האָט געהייסן פרוזינאַ, און די מוטער אַליין האָט אָנגע־רופן דעם ישוב אַרום קלויסטער אויפן קינדס נא־מען.

נאָך אַ ווערסיע מיידט שוין אויס אינגאַנצן דעם נאָמען פרוזינאַ און דערקלערט די אָפשטאַמונג פון פרוזשאַנאַ מיט דער ענלעכקייט צום וואָרט „פּאָזש־נאַלאַ“ (וווייסרוסיש), אָדער „פּאָזשאַרלאַ“ (פּויליש), וואָס עס באַדייט — אויפגעפרעסן.

אַן ענלעכע ווערסיע טרעפן מיר אויך ביים בא־וואָסטן פּוילישן היסטאָריקער באָלינסקי (1). ער דער־ציילט: די ניאַניע פון די קינדער ביי די אָרטיקע פריצים האָט אומגערן אַריינגעלאָזן אַ קינד פונעם בריק אינעם טייך אַריין, און ווייל דער טייך האָט דעם קינד אויפגעפרעסן (פּאָזשאַרלאַ), האָט מען דאָס אָרט אַ נאָמען געגעבן פּאָזשאַרלאַ, וואָס עס האָט זיך געענדערט אויף פרוזשאַנאַ. באָלינסקי גיט אגב צו, אַז „די מעשה זעט אויס צו זיין אַן אויס־געטראַכטע“.

מיט די זעלביקע וועריאַציעס וועלט די לעגענדע איבערגעחזרט אין אַן אַרטיקל אונטערן קעפּל: „היס־טאָרישע נאָטיץ וועגן דער אויעזד־שטאָט פרוזשע־נע“ אינעם בוך „שטאָטישע ישובים אין דער רוסי־שער אימפּעריע“ (2).

אַ צווייטע לעגענדע דערציילט: די גאַנצע געגנט אַרום דער איצטיקער פרוזשענע איז געווען באַ־וואַקסן מיט וועלדער און אין זיי זענען געווען צע־וואַרפן מענטשלעכע ישובים, נאָר דאָס אָרט, וווּ עס געפינט זיך איצט די שטאָט, איז געווען ליידיק און וויסט. האָבן עס מענטשן אָנגעהויבן „פּאַראַזש־ניאַ“ אָדער „פּרוזשניאַ“, וואָס עס באַדייט — ליידיק, און דער דאָזיקער נאָמען, פאַרענדערט אויף פרו־זשאַנאַ, איז שוין פאַרבליבן פאַרן ישוב, וועלכער איז שפּעטער אויף דעם ליידיקן אָרט אָנגעשטאָנען.

ווי עס זאָגן עדות היסטאָרישע דאָקומענטן, (וועגן וועלכע ס׳וועט זיין אַ רייד שפּעטער), האָט אונדזער שטאָט געקריגן דעם נאָמען פרוזשענע ערשט צום סוף פון XVI י״ה. ביז דעמאָלט האָט אונדזער ישוב געהייסן דאָבוטשין, אַזוי ווי עס רופט זיך דער דאָרף, וואָס ליגט אַן ערך 7 קמ. צו צפון־מזרח פון דער שטאָט.

מיר האָבן אויך אַ לעגענדע, וועלכע וויל דער־קלערן דאָס ענדערן דעם נאָמען פון דאָבוטשין אויף פרוזשענע:

אַמאָל איז די שטאָט געווען דאָרט, וווּ עס גע־

---

1) Starozytna Polska ב. III, ז. 630.

2) „גאָראָדסקיא פאָסעלעניא וו ראָסייסקאָי אימפּע־ריאי״, צונויפגעשטעלט לויטן אויפטראָג פון אינערן־מי־ניסטעריום. פעטערבורג. זייטן: 765—768. (אָנגעגעבן דורך פ. באָרקער).

פינט זיך היינט דער דאָרף. איינמאָל איז דאָרט אויסגעבראָכן אַ שרעקלעכע מגפה, וועלכע האָט אַוועקגעלייגט כמעט אַלע איינוווינער. דאָס ביסל לעבנגעבליבענע זענען אַנטלאָפן פונעם פאַרפעס־טעטן אָרט און זיך באַזעצט ביים מוכאָוויץ, ווו מ׳האָט אויסגעבויט אַ נייע שטאָט מיטן נאָמען פּרושזענע.

פאַרשטייט זיך, אַז די לעגענדע ווי די אויבן געבראַכטע האָבן נישט קיין שום היסטאָרישן גרונט. מיר האָבן זיי נאָר געבראַכט אַלס פּרווון פונעם פאָלק צו פאַרענטפערן די פראַגע פון דער אָפּשטאַמונג פונעם נאָמען.

וואַרשיינלעך נעמט זיך דער נאָמען פּרוזשענע פון דעם טייכל פּרוזשאַנקאַ, וואָס פאַלט אַריין אויפן שטח פון דער שטאָט אינעם מוכאָוויץ.

ביי היינטיקן טאָג ווייסן מיר ווענן אונדזערע טייכן אַזוי פיל: ווישע, וועלכער גייט פון צפון, און מוכאַ, וואָס גייט פון מערב, גיסן זיך צוזאַמען אין דער שטאָט גופא און בילדן דעם מוכאָוויץ. פון די לאָנקעס און זומפן, וואָס ליגן צו מזרח פון דער שטאָט פליסט אַרויס דאָס טייכל באַבאַ און פאַלט אַריין אינעם מוכאָוויץ פון דער לינקער זייט. ס׳זענען פאַראַן סמנים פון נאָך אַ טייכל, פון וועלכער ס׳איז היינט פאַרבליבן נאָר אַ זומפן־פּאָס. אָט דאָס טייכל האָט זיך געצויגן פון דרום־מערב, דורכגעשניטן די היינטיקע קאָברינער גאָס, געגאַנגען פאַר־ביי דעם נייעם בית־עולם און אַריינגעפאַלן אינעם מוכאָוויץ פון דער רעכטער זייט. אויף די אַמאָליקע געגנויע מאָפּעס ווערט דאָס טייכל באַצייכנט מיטן נאָמען — לאָכאַ. פון קיין טייכל פּרוזשאַנקאַ ווייסט קיינער נישט, הגם פון קדמונים און ביז היינטיקן טאָג שרייבט זיך אין פּרוזשענע אַ גט־נשים מיט אזאַ נוסח: „מתא דיתבא על נהר מכווץ על נהר פּרוזנקא על נהר פירהווקא ועל מי מעינות...“ ד״ה — די שטאָט וואָס ליגט אויפן טייך מוכאָוויץ, אויף טייך פּרוזשאַנקע און אויפן טייך פּיראָהאָווקע און אויף וואַסער־קוואַלן. הייסט עס, אַז אַ טייכל פּרוזשאַנקע איז דאָ פאַראַן. וואָס שייך פּיראָהאָווקע, האָבן מיר פעסטגעשטעלט, אַז דאָס איז די זעלביקע באַבאַ. אויף די פאַרמלחמהדיקע מאָפּעס ווערט די באַבאַ אָנ־געוווען „פּיראָגאָווקאַ“ (3). בכלל האָבן די פּרוזשע־נער טייכלעך טיילווייז אָדער אינגאַנצן געביטן זיי־ערע נעמען. די אַמאָליקע „לאָכאַ“ האָט זיך אין XVI י״ה געוווען פאַליאַכווא. אַזוי דערציילט אונדז די „רעוויזיע פון קאָברינער עקאָנאָמיע“: „דער הויפּישער וואַלד... וואָס ליגט פון איין זייט פון אונדזער הויפישן פעלד... פון דער צווייטער פונעם טייכל פאַליאַכאווא...“ (4).

דער זעלביקער מקור דערציילט אונדז אויך וועגן אַ טייכל פּרוזשאַנקע; „...גערטנער אויף דערע־טשין. מיט די עקן הינטער דער לינקער זייט פון דערעטשינער גאָס, און מיט דער זייט צום טייך מוכאָוויץ, מיט די צווייטע עקן פונעם טייכל פּרו־זשאַנקאַ און מיט דער צווייטער זייט ביים וועג פון דערעטשין ביז פּרוזשאַנקא...“ (5). היות, ווי קיין אָנדער טייכל, וואָס זאָל נאָענט ביי דערעטשין אַריינפאַלן אינעם מוכאָוויץ, — איז נישטאָ, איז זיכער, אַז פּרוזשאַנקאַ — דאָס איז די שפּעטערדיקע פּיראָהאָווקאַ און היינטיקע באַבאַ. עס בלייבט נאָר אומפאַרשטענדלעך דער גט־נוסח, וועלכער רעדט גלייכצייטיק וועגן פּרוזשאַנקע און פּיראָהאָווקע ווי וועגן צוויי באַזונדערע טייכן. דאָס קען אָבער פאַר־ענטפערט ווערן אַזוי: לכתחילה איז דער נוסח געווען „על נהר מכווץ ועל נהר פּרוזנקא“, מיט דער צייט האָט מען דאָס טייכל אָנגעהויבן רופן אויך מיטן צווייטן נאָמען און די שרייבער פון די גטן האָבן משמעות נישט געווואָלט אַרויסוואַרפן דעם אַלטן נאָ־מען און, ליתר תוקף, צוגעגעבן אויך דעם נייעם.

אַזויפיל וועגן דעם נאָמען פון דער שטאָט.

לאָמיר איצט ווארפן אַ בליק אינעם געשיכט־לעכן עבר פון אונדזער געגנט און פּרווון פעסט־שטעלן דעם עלטער פון דער שטאָט.

אַ גאַנצע ריי פון מקורים צו דעם דאָזיקן ענין ברענגט ס. וויסלאָוך אין זיין אָפּהאַנדלונג וועגן די גרענעצן פון קאָברינער פּאָוויאַט ביז דער העלפט פון XVI י״ה (6). אויפן גרונט פון די פאַרשיידענע מקורים באַווייזט ער, אַז די גאַנצע געגנט אַרום מוכאָוויץ האָט אין דער העלפט פון פערצנטן י״ה פאַרגעשטעלט מיט זיך אַ שטח באַדעקט מיט זומפן אוּן נישט דורכדרינגלעכע וועלדער, און מענטשן־ישובים זענען דאָ געווען זייער זעלטן. קאָברין איז שוין דעמאָלט געווען אַ שטאָט, וואָס האָט באַלאַנגט צום גרויספירשט אָלגיערד. נאָך אָלגיערדס טויט גייט קאָברין אַריבער צו זיין זון ראַמאַן און עטלעכע יאָר שפּעטער, דעם 14טן פעברואַר 1404, באַשטע־טיקט אים דעם באַזיץ פון קאָברין זיין פעטער, דער גרויספירשט וויטאָלד.

ס׳איז נישט באַוווסט געווי דער פאָליטיש־אַדמי־ניסטראַטיווער מצב פון קאָברין פון פריער, אָבער אין אַנהייב פון XV י״ה טרעפן מיר שוין קאָברין אַלס זעלבסטשטענדיקע פירשטנטום, וווהין פּרו־זשענער וואַלאַסט גייט אַריין אַלס אינטעגראַלע טייל.

3) באַבאַ, באַבקאַ, פּיראָג — באַדייט דאָס זעלביקע: פּוטער־קוכן.

4) זע הערה נומ. 2, דאָרטן, ז. 135.

5) דאָרטן, ז. 150.

6) זע הערה 1.

צו דער צייט באציט זיך אויך דער ערשטער היסטאריישער דאקומענט, וועלכער דערמאנט פרוזשענע. דאס איז א בריוו פונעם גרויספירשט זיגמונט קעיסטוטאוויטש פון 25סטן סעפטעמבער 1433 י. צו יאגיעללאן וועגן די דעמאלטיקע קאמפן מיט סווידריגיעללאן. אין דעם בריוו קלאגט זיך דער גרויספירשט, אז די סלוצקער („סלוטשאניע") האבן „ארום בריסק, ארום קאמעניץ אלץ פוסט געמאכט; אוז האבן נאך די וואלאסטן פרוזשענער (פרושאנויו), קאברין, זדיטאוו, וויאדי און סלאנימער וואלאסטן פארטשעפעט" (7).

פון דעם טעקסט איז קלאר, אז דאס ווארט „פרושאנויו" באציט זיך צום וואלאסט, ד"ה אז דער אדמיניסטראטיוער קריז ארום דעם ישוב האט זיך געפופן „פרוזשענער". צי איז דערפון געדרונגען, אז אויך דער ישוב, וועלכער האט דאך געזאלט זיין דער צענטער פונעם קרייז, האט געטראגן דעם זעלביקן נאמען? קיין סתירה דערצו געפינען מיר אין ערגעץ נישט. מיר זעען אבער אויך פאלן, אפילו אין דער היינטיקער צייט, ווען אדמיניסטראטיווע קרייזן רופן זיך נישט דווקא לויטן נאמען פונעם זיץ־ארט פונעם אדמיניסטראטיוון צענטער.

פון דעם אויבן דערמאנטן באזיצער פון קאברין, פירשט ראמאן, נעמט עס אן אנהויב די משפחה פון די פירשטן קאברינסקי, וועלכע ענדיקט זיך אגב מיטן דריטן דור. ראמאנס זון סעמען קאברינסקי האט געגומען אן אקטיוון אנטייל איז די דעמאלטיקע קאמפן, האט גליטן א מפלה און פארלוירן א טייל פון זיינע גיטער, אין דעם אויך קאברין, נאר אויפן גרונט פון די שפעטערדיקע שלום־אפמאכן באקומט ער קאברין צוריק. פון סעמענען גייט גאנץ קאברינער פירשטנטום, אויך פרוזשענער וואלאסט אלס א טייל פון דעם, אריבער צו זיין זון פירשט איוואן סעמענאוויטש קאברינסקי, וועלכער זאל עס זיין דער גרינדער פון אונדזער שטאט.

אין די אקטן פון דער ליטווישער מעטריקע (8) געפינט זיך א דאקומענט פון דעם פירשט איוואן וועגן דעם ערשטן פרוזשענער (דאבוטשינער) קלויסטער, וועלכער איז דורך אים געגרינדעט געווארן. ווי אלע אקטן פון דער ליטווישער מעטריקע, איז אויך דער דאקומענט געשריבן אין ווייס־רוסיש. צוליבן אינטערעס, וואס דער דאקומענט האט פאר דער גרעסיכטע פון אונדזער שטאט ברענגען מיר זיין פולן טעקסט (9).

„Na pomnożenije chwały Bożoj wo Trojci Swietoj Bohu jedynomu Iwan Siemionowicz kniaż Kobryński derżawca całoj zemli Żmojdzkoj, umyśliłem z swojeju żoneju kniahineju Theodoroju, w założonom misty nazwanom Dobuczyni zbudowati cerkow pod tytułom Narożdenija Syna Bożoho, do kotoroi cerkwy nadaimo desiatynu naszu Pansku z naszoho dwora Dobuczynskoho od wsioho szczosia znajduje z usiewów ozimnych i jarynnych zboż. Kotoraja desiatyna majet kożdoho roku dochodity naszoho swiaszczennika Wasila Łukaszewicza y po nem nastupajuszczym y zostajuszczym pry cerkwi naszej nowo zbudowannoj Narożdenia Syna Bożoho, do toho nadaiemo zemli naszoi dla budowania swieszczenniku y dla jeho zasadnikow, aby mił hde osadity onych dla swojej posłuhi kotoraja ta zemla pry tojże cerkwi położenie majet, Placami nazwanaja, zaczynajetsia od ulicy szyrokoi traktu Seleckoho a druhim koncem opirajuczaju sia o ryku Muchu (Muchawiec) jaksew sobi majet z konca w konec, odnoju storonoju od ulicy zadwornoi, od psiarni iduczoi, a druhoju od bożnicy żydowskoi, kotoroi zemli szyrokosty majetsia znajdowati prutów .... z ohorodom. A s Postołowa od każdoho towarysza majet dana byty po hroszej sorok y piat każdoho roku na cerkow naszu y wedro medu. Pola nadajemo dla zasiewow wołok try u seli Słomincom we try politki zo wsimi prynależytostiami, z sinożatiami, naddatkami jak w sobie majet ohraniczenie, a ktomu nadajemo ieszcze ostrow nazwany Dubowa nad rykoju Muchoju niedaleko tohoń seła Słomincow aby mił dla kilka poddanych osadyti. Na tomże ostrowi na kilka stohow sinożati znajdowatisia majet, to toje na wicznost do cerkwy naszoi nadajemo, zapisujemo w majetnosti swojej własnoj leżaczyje grunta. A to jej zemli prutowoj y wołocznoj y prydanoj ostrowa, żadnoj powinnosty, ani żadnoho poboru nemajet dati sam pop y jeho lude.

7) „אקאלא בערעסטא, אקאלא קאמענצא ווסע פוסטא אוטשיניליי; א יעשטשע וואלאסטיטי, פרו[ז]שאנויו, קאברין, זדיטאוו, וויאדי אי סלאנימסקאיע וואלאסטי זאטשעפילי". — ציטירט לויט ס. וויסלאוך: דארטן.

8) ציטירט לויט מ. באלינסקי.

9) מיר ציטירן לויט באלינסקין.

Pry tom pozwolenie nasze wyraźnoje, aby swiaszczennik nasz Wasiliy Łukaszewicz y nastupcom jeho mili winnien dla robenia trunków rożnych na swoju potrebu y szynku karczemnoho. A w mlinach Dobuczenskich wolno budet zmłoty na rok całyj boczok piatnadciat bez żadnoho odmiru. Na toje nasze nadanije, nichto nimajet nastupowati, ani preszkody czynity, w ty wolnostiach ot nas nadanych niniejszniemu swiaszczenniku y nastupcom jeho. A chtobysia ważył nasz list funduszowy wieczne nadany do cerkwy naszoi Dobuczenskoi Narożdenia Syna Bożoho nastupowati, kotorym tepeh nadali dla zbawienia naszoho dusznoho y pomnożenia chwały Bożoy, nechay budet na nich klatwa otcew Swiatych trysta osimnadciat, kotoryi byli na konsylium Nicenskim. A my sami budem na strasznyi sud pozywaty. Na szczo dla lipszej wiry, rukoju własnoju podpisujem toj list dany roku tisiacza cztyrysta siemdesiat tretiaho, dnia dewiataho oktobra w Kobryni. Iwan Semenowicz kniaż Kobryński derżawca całoj zemli Żmojdzkoj. Theodora kniahinija".

איבערזעצונג:

„אויף צו פאַרמערן גאָטס לויב אוּן דער הייליקער דרייאיניקייט, דעם אייניציקן גאָט. איוואַן דער זון פון סעמען, פירשט פון קאָברין, מושל פון גאַנץ זשאָמוטער ערד, האָב פאַרטראַכט מיט מיין ווייב, פירשטין טעאָדאָראַ, אין דער געגרינדעטער שטאָט, וואָס איז אָנגערופן געוואָרן דאָבוטשיני, אויסצובויען אַ קלויסטער אונטערן נאָמען: געבורט פון גאָטס זון, וועלכן קלויסטער מיר גיבן צו אונדזערע אַ דעסיאָטינע פון אונדזער דאָבוטשינער הויף, פון אַלץ וואָס עס געפינט זיך פון ווינטער־פאַרזיי אוּן יאָרינע תבואות, וועלכע דעסיאָטינע וועט יעדן יאָר אָרייַנברענגען פאַר אונדזער גלח, וואַסילי לוקאַשעוויטש אוּן זיינע נאָכפאָלגער, וואָס פאַרבלייבן ביי אונדזער נייַ־אויסגעבויטן קלויסטער פון געבורט פון גאָטס זון. צו דעם גיבן מיר צו אונדזער ערד אויף צום בויען פאַרן גלח אוּן פאַר זיינע מענטשן, כדי ער זאָל האָבן ווו צו באַזעצן זיי פאַר זיין באַדינונג. די דאָזיקע ערד וואָס ליגט ביי דעם קלויסטער אוּן רופט זיך אָן „פלעצער", הייבט זיך אָן פון דער בריטער גאָס — סעלצער טראָקט אוּן דערגרייכט מיטן צווייטן עק ביזן טייך מוכאַ (מוכאָוויץ), וויפל עס איז דער פאַרנעם פון עק צו עק, פון איין זייט פון דער הינטער־הויף־גאָס, וואָס פירט פון די הינטשטאָלן, אוּן פון דער צווייטער זייט פון יידישן בית־תפילה (שול), וועלכע ערד ס׳פאַרנעמט אין דער בריט ... פרעמט מיטן גאַרטן. אוּן פון פאָסטאָלאָווע דאָרף יעדער חבר געבן פאַר אונדזער קלויסטער צו פינף אוּן פערציק גראָשן אַ יאָר אוּן עמער מעד. פעלד גיבן מיר אויף צום זייען דריי וועלק ביים דאָרף סלאָנימצי אין דריי פאָליטקעס מיט אַלע צוגעהעריקייטן, מיטן הייַ־שניט, מיט די צוגאָבן, ווי עס פאַרנעמט די אָפגרענעצונג. אוּן צו דעם גיבן מיר נאָך צו דעם אינדזל מיטן נאָמען דובאָווע אויפן טייך מוכאַ, נישט ווייט פונעם זעלביקן דאָרף סלאָנימצי, כדי ער זאָל האָבן צו באַזעצן עטלעכע אונטערטאָנען. אויף דעם אינדזל דאָרף זיין עטלעכע סטויגן היי אויף אַראָפצונעמען. איז דאָס אַלץ אויף אייביק דעם קלויסטער אונדזערן גיבן מיר אָפ אוּן פאַרשרייבן דעם באָדן, וואָס איז אין אונדזער אייגענעם באַזיץ. אוּן פון די ערד, סיי אין פרעמטן, סיי אין וועלקעס אוּן פון די צוגאָב־ערד פונעם אינדזל דאָרף קיין שום שטייערן אוּן קיין אָפצאָל נישט געבן נישט דער גלח אַליין, נישט זייַנע מענטשן. דערביי איז אונדזער אויסדריקלעכע דערלויבעניש, אַז אונדזער גלח וואָסילי לוקאַשעוויטש אוּן זייַנע נאָכפאָלגער זאָלן האָבן אַ וויינערייַ אויף צו מאַכן געטראַנקען פאַרן אייגענעם געברויך אוּן פאַרן קרעטשמע־שענק. אוּן אין די דאָבוטשינער מילן וועט זיין דערלויבט אויפצומאָלן אויף אַ גאַנץ יאָר פופצן פעסער אָן שום מעסטל־אָפצאָל. אוּן אויף דעם דאָזיקן גאָב אונדזערן טאָר קיינער נישט אָנגרייפן אוּן נישט מאַכן קיין שטערונגען אין אַלע הנחות, וואָס מיר האָבן געגעבן דעם איצטיקן גלח אוּן זיינע נאָכפאָלגער. אוּן ווער עס וועט זיך דערוועגן אָנגרייפן אויף אונדזער פונדאָציע־בריוו, וועלכן מיר האָבן אויף אייביק געגעבן אונדזער דאָבוטשינער קלויסטער פון געבורט פון גאָטס זון, וואָס מיר האָבן געגעבן פאַר דער דערלייזונג פון אונדזער נשמה אוּן אויף צו פאַרמערן גאָטס לויב, זאָל פאַלן אויף זיי די קללה פון די דריי הונדערט אָכצן הייליקע פאָטערס, וועלכע זענען געווען אויפן ניקעער קאָנציל, אוּן מיר אַליין וועלן זיי רופן צום שרעקלעכן משפט. אויף וואָס צוליב בעסערער באַגלויבטקייט שרייבן מיר אונטער אייגנהענטיק דעם בריוו, וואָס איז געגעבן אין יאָר טויזנט פיר הונדערט דריי אוּן זיבעציק דעם נייַנטן אָקטאָבער אין קאָברין. איוואַן דער זון פון סעמען, פירשט פון קאָברין, מושל פון גאַנץ זשאָמוטער ערד. טעאָדאָראַ, פירשטין".

מיר קענען אַלזאָ נישט פעסטשטעלן אויף זיכער דאָס יאָר, ווען די שטאָט איז געגרינדעט געווארן. דער דאָקומענט גיט אונדז קיין דאָטע נישט אָן. מ׳קען אָבער זאָגן מיט דער גאַנצער זיכערקייט, אַז די שטאָט איז געגרינדעט פאַר דער צייט פונעם פירשט איוואַן קאָברינסקי. דאָס באַשטעטיקט דער אויסדרוק אינעם אָנהויב פונעם דאָקומענט: „אין דער געגרינדעטער שטאָט", אַ סימן, אַז די גרינדונג איז ערשט נישט לאַנג פאַרגעקומען.

מ׳דאַרף זיך אָבער משער זיין, אַז די דאָזיקע גרינדונג איז געווען נישט מער ווי אַ פאַרמעלע; פאַקטיש האָט דער ישוב, וואָס איז בעת דער גרינדונג אָנגערופן געוואָרן דאָבוטשין (אָדער דאָבוטשיני), שוין פון פריער געהאַט אַ פּנים פון אַ שטאָט מיט פּלעצער אוּן גאַסן, ווי ס׳זאָגט עדות דער דאָ־

קומענט, און, וויזט אויס, מיט אַ באַדייטנדיקער באַפעלקערונג. בכלל האָט די דעמאָלטיקע שטאָט וויניק וואָס זיך אונטערשיידט פון אַ דאָרף. וועגן אַ זעלבסטפֿאַרוואַלטונג האָט קיין רייד נישט געקענט זיין. קיין אייגענע געריכט: האָבן די דעמאָלטיקע שטעט נישט געהאַט; די איינווינער פלעגן אונטערליגן דעם געריכט פון די סטאַראָסטעס. בראש פון דער שטאָט איז געשטאַנען אַ וואָיט, וועלכער פלעגט אויסגעקליבן ווערן פון צווישן די מעשטשאַנעס און זיינע קאָמפּעטענצן פלעגן זיין זייער באַגרענעצט. דער עיקר פלעגן זיי זיך, וויזט אויס, אויסדריקן אין אַכטונג געבן אויף דעם קאַסטן, וווּ ס׳פלעגן ליגן דער שטאָטישער שטעמפּל און די פּריווילעגיעס, וועלכע די שטאָט פלעגט באַקומען (10). די שטאָטישע, אַזוי ווי די דאָרפֿישע באַפעלקערונג, פלעגט זיצן איר חיונה אַזויפיל פון ערד־אַרבעט, וויפל פון מלאכה און האַנדל. מערק און ירידים פלעגן זיין זייער וויניק, ווייל יעדע ווירטשאַפט, אַפילו די קלענערע פלעגט אַליין צו־פרידנשטעלן כמעט אַלע אירע באַדערפענישן. ערשט אין XVI י״ה ווערן די שטעט אַרגאַניזירט לויטן דייטשישן מוסטער, ס׳ווערט איינגעפירט דאָס מאַגדעבורגער רעכט און די שטאָט ווערט שטאַרק אָפּגעגרענעצט פונעם דאָרף.

די גרינדונג אַלזאָ איז באַשטאַנען אפשר מער נישט ווי אינעם אָנרופן דעם ישוב — שטאָט. די צאָל איינווינער־יידן האָט שוין אויך געדאַרפט זיין אַ לפי־ערך היפשע, ווייל די יידן האָבן שוין געהאַט צו יענער צייט אַ שול אָדער בית־מדרש. דאָס באַשטעטיקט אונדזער היפּאָטעזע, אַז אין יאָר 1450 האָט שוין דאָ עקזיסטירט אַ יידישער ישוב, וועלכער האָט שוין אפילו געהאַט אַ חברה־קדישא (11). אין יאָר 1863, נאָך דער שרפה, ווען ס׳איז אָפּגעברענט גאָר וואָרן די אַלטע שול, האָט מען דערציילט, אַז אין דער שול איז געווען פאַרצייכנט (אַ פּרט), אַז די שול איז אַלט געווען אַרום 400 יאָר. אויב מיר וועלן עס אָננעמען פאַר ריכטיק, קומט אויס, אַז די שול האָט שוין עקזיסטירט אין יאָר 1463 און דער דאָקומענט פונעם פירשט קאָברינסקי זאָל עס רעדן טאַקע וועגן דער זעלביקער שול, וואָס איז אָפּגעברענט גאָר אין 1863. דער דאָקומענט, אַלזאָ, שטעלט אונדז פאַר אַ פעסטן באַווייז, אַז אין 1473 איז דאָ געווען אַ שול, במילא אויך אַ גרעסערע אָדער קלענערע יידישע קהילה. מיר געפינען זיך אַזוי אַרום אויף אַן אָפּשטאַנד נאָר פון בערך צוויי צענדליק יאָר צום יאָר 1450. די מסורה וויידער וועגן דעם 400־יעריקן עלטער פון דער שול פאַרקירצט אונדז דעם אָפּשטאַנד נאָך אויף 10 יאָר. אויב מיר וועלן נאָך נעמען אין אַכט, אַז אַמאָליקע ישובים פלעגן נישט אויסוואַקסן אין משך פון געציילטע עטלעכע יאָר, דער צוווּוקס פון דער באַפעלקערונג פלעגט נישט גיין אַזוי ראַשיק, אַז נאָר יאָרצענדלי־קער אָדער יאָרהונדערטער פלעגן ברענגען אַן ענדערונג אינעם פנים פון אַ ישוב, ווערט פאַר אונדז די דאַטע 1450 אַלץ מער רעאַל.

א דאָקומענט פון דער שפּעטערדיקער צייט צווינגט אונדז ווידער צו פאַרטראַכטן זיך וועגן דער ריכטיקייט פון דער דאָזיקער דאַטע. אין יאָר 1563 האָט דער קיניגלעכער רעוויזאָר דימיטר סאַפּיעהאַ דורכגעפירט אַ לוסטראַציע פון די דריי שטעט (קאָבערין, דאָבוטשין און האָראָדעץ) און 98 דער־פער, וועלכע האָבן געהערט צו דער קאָברינער עקאָנאָמיע. לויט זיין באַשרייבונג פון דער לוסטראַציע (12) זענען אין דאָבוטשין געווען עלף יידישע הייזער, די צוועלפטע — אַ שול. ער רעכנט דאָרט אויך אויס די נעמען פון אַלע 11 באַלעבאָטים. אויב מיר וועלן אָננעמען די צאָל עלף, אַלס די צאָל יידישע משפחות אין יאָר 1563, דעמאָלט וואָלט אונדזער השערה וועגן אַ מער־ווייניק באַדייטנדיקן ישוב מיט 113 יאָר פריער געקענט וועקן שטאַרקע ספקות. אָבער די אויבן געבראַכטע באַווייזן צווינגען אונדז צו מאַכן נאָך וויטערדיקע אויספירן.

דעם רעוויזאָר סאַפּיעהאַ איז אָנגעגאַנגען דער עיקר די צאָל און גרויס פון די ערד־שטחים, וואָס די יידן האָבן פאַרמאָגט און די שטייערן, וואָס די שטחים האָבן אַרייגעטראָגן, אוּן ער האָט לחלוטין נישט געמיינט אָנצוגעבן די צאָל משפחות, דאַרף מען זיך דעריבער משער זיין, אַז אין יעדער יידי־שער שטוב האָבן געקענט וווינען צוויי אָדער מער משפחות. חוץ דעם האָבן א סך יידישע משפחות געקענט וווינען אין געדונגענע קריסטלעכע הייזער. און אויב מיר וועלן יעדע משפחה כפלען אויף דער געהעריקער צאָל נפשות, וועלן מיר באַקומען אַ גאַנץ באַדייטנדיקע יידישע באַפעלקערונג. ס׳איז נישט אויסגעשלאָסן, אַז די דאָבוטשינער קהילה האָט ארומגענומען אויך די יידן פון די אַרומיקע דאָרפֿישע און פון די קרעטשמעס, וואָס זענען געשטאַנען ביי די שליאַכן.

נאָך איין אומשטאַנד קען העלפן דערקלערן די סיבה פון דער פאַרהעלטנישמעסיק קלייַנער צאָל יידישע הייזער אין 1563. ווי ס׳איז באַקאַנט, האָט דער פירשט אָלעקסאַנדער אין יאָר 1495 אַרויס־געטריבן אַלע יידן פון גאַנצן ליטווישן פירשטנטום.

10) S. Kutrzeba: Historja ustroju Polski, וואַרשע, 1921, ב. II, ז. 70.

11) זע „פּנקס פון דער חברה־קדישא״.

12) „רעוויזיאַ קאָברינסקאַי עקאָנאָמיאי״, ווילנע, 1876.

ס׳איז בכן מעגלעך, אַז דער דאָזיקער גירוש האָט פֿאַרכאַפּט אויך די דאָבוטשינער קהילה, און פֿאַר די 60 יאָר, זינט וועז מ׳האָט די יידן צוריק דערלויבט אומצוקערן זיך אין ליטע (1503—1563), האָט דער דאָבוטשינער יידישער ישוב נאָך נישט באַוויזן צוריק אויפצוואַקסן.

אַזוי אָדער אַנדערש געפינען מיר נישט קיין באַווייזן, וועלכע זאָלן ריידן קעגן אונדזער מיינונג, אַז די געשיכטע פון יידישן ישוב אין אונדזער שטאָט גרייכט צום מיטן פון XV י״ה.

מיט דעם פירשט איוואַן ענדיקט זיך דער דור פון די פירשטן קאָברינסקי. נאָך זיין טויט גייען אַלע קאָברינער גיטער אַריבער צו זיין שוואָגער וואַצלאַוו קאָסטעוויטש — אַ קאַטאָליק. אין יאָר 1522 גרינדעט קאָסטעוויטש אין פֿרוזשענע אַ קאַטוילישן קאָסציאָל (אויף דעם אָרט, ווו עס געפינט זיך איצט די פֿראַוואָסלאַווענע קירך — ראָג פּאָצע־וויטש־ און שערעשעוער גאַסן). נאָך קאָסטעוויטשעס טויט גייען די גיטער אַריבער צו דער פּוילישער קיניגין באַנאַ, וועלכע באַנייט אין יאָר 1534 דעם קאָסציאָל און שענקט אים אַ סך ערד־שטחים.

לויט באַלינסקין האָט שוין אין דער צייט דאָבוטשין געהערט זיך פֿרוזשענע (13). מיר טרעפֿן אָבער שפּעטערדיקע דאָקומענטן, ווו אונדזער שטאָט רופט זיך נאָך אַלץ מיטן נאָמען. מיר גיבן דעם אינהאַלט פון די מער כּאַראַקטעריסטישע דאָקומענטן, ווו אונדזער שטאָט ווערט דערמאָנט (14).

אַ קיניגלעכער באַפֿעל פון 23סטן יאַנואַר 1554 צו סטאַניסלאַוו פּאָלישעווסקי, דעם דעמאָלטיקן פּאָר־וואָלטער פון קאָברינער און דאָבוטשינער עקאָנאָמיע, אַז ער זאָל צוזאַמען מיט דעם שליח פון דער קיניגין באַנגאַ אויפקלערן די דאָבוטשינער קאַטאָליקן, אַז זיי מוזן צאָלן זייער קסיאָנדז מאַזמוס, קאָליאָדע־געלט און אַנשטאָט מעשר, וואָס עס פלעגן ביז איצטער קריגן די קאַטוילישע גלחים, זאָלן זיי געבן אַ שאָך קאָרן פון יעדער וואָלאָקע פעלד. (אַרכעאָגראַפֿישער זאַמלבוך, ראַטשינסקיס ביבליאָטעק אין ווילנער אַר־כיוו. באַנד 4, ז. 2—3, נר. 3).

אַ פּסק־דין אין דעם פּראָצעס פון דעם גלח פונעם קלויסטער סוו. דוכאַ אין פֿרוזשענע, טימאָפיי פּעדאָ־ראָוויטש מיט די פֿרוזשענער מעשטשאַנעס ניקאָליי זובאָווסקי און יאָן סטאָוועצקי און די איבעריקע מעשטשאַנעס אין כלל, וועלכע האָבן פֿאַרוועדט די דורכפֿאָרער אין די ירידן פון קריסטוס־געבורט און פון הייליקן ספּאָס צו האַנדלען ביים קלויסטער סוו. דוכאַ (גורקי). די מעשטשאַנעס האָבן געטענהט, אַז דער האַנדל שטערט די תפילה אין קלויסטער. חוץ דעם האָבן זיי באַווייזן אַרדערס פון קיניגלעכע רעווי־זאָרן, אַז האַנדלען קען מען נאָר אין מאַרק פון שטאָט, גישט ביי די קלויסטערס. דער פּסק־דין איז געווען, אַז די מעשטשאַנעס זענען געראַטן. (ווילנער קאָמיסיע, 3 באַנד, ז. 10, נר. 7, 1577).

(1560, 7טן אויגוסט). דער קאָברינער יידּ פּייוויש בן יוסף האָט געהאַלטן אין אַרענדע קאָברינער און דאָבוטשינער בּיר־ברויעריין, האָט ער געדאַרפט צאָלן פֿאַר קאָברינער 10 קאָפּ גראָשן און פֿאַר דאָבוטשינער — 20 קאָפּ גראָשן (15).

(1562, 23סטן אַפּריל). דער משפּט וועגן ענין פון דעם בריסקער יידּ פּסח בן אייזיק מיט דעם קיניגלעכן מאַרשאַל יאַראָסלאָוו מאַטוועיעוויטש וועגן דער אַרענדע פון דאָבוטשינער קרעטשמע און אַנדערע איז אָפּגעלייגט געוואָרן, ווייל דער פּאַן יאַראָסלאָוו פֿאָרט אָפּ לויטן קיניגלעכן באַפֿעל אויף מלחמה (16).

(1562, 23סטן נאָוועמבער). דוד בן שמואל און אברהם דלוגאַטש פון איין זייט און יוסף בן שלום פון דער צווייטער האָבן אָפּגעמאַכט צווישן זיך צו פֿאַלגן דעם פּסק־דין פון אויסגעקליבענע ריכטער אינעם סכסוך וועגן דער אַרענדע פון מכס („מי־טאָ״ — אָפּצאָל פון סחורות) פון גראָדנע, קאָברין און פֿרוזשאַנאַ (17).

(1563) די שוין אויבן דערמאָנטע „רעוויזיע פון קאָברינער עקאָנאָמיע באַנוצט זיך דורכויס מיטן נאָמען דאָבוטשין. לויט דעם דאָקומענט האָט די שטאָט דעמאָלט פֿאַרמאָגט פֿאָלגנדיקע גאַסן: מאַרק־פּלאַץ, נעבן־הויף־גאַס (אוליצא פּאָדלע דוואָרא), קאָברינער, כוואָטקער (כוואָטסקאָיא), זאָהאָריע, סעל־צער און דערעטשין (18), און פֿאָלגנדיקע פֿאָרשטעט: דערעטשין, כוואָטקא און ראָהאַזניצא (19).

(1583, 15טן פעברואַר). מרדכי בן יעקב, אַ יידּ פון פֿרוזשאַני, האָט געפּירט קיין לובלין ציגן־פּעל. לייב בן נתן האָט אויך געפּירט קיין לובלין אין פּור ציגן־פּעל (20).

(1583, 4טן מערץ). אליהו בן חיים, אַ יידּ פון פֿרוזשאַני, האָט געפּירט סחורה פון לובלין: שטאָל, פּלוימען, מוראָוור טוך (סוקנא מוראָווסקאָיע), קאַ־ראָזעיע, פּייגן, ראָזינקעס, „בומאַגא ציבולסקאָיא״, פּעפּער, אייל, ריז — פּיר וועגן (21).

**
*

נאָך דעם טויט פונעם קיניג סטעפֿאַן באַטאָרי

13) זע הערה נום. 1.
14) די טעקסטן און מקורים צוגעשיקט דורך פּ. באַרקער.

15) בערשאַדסקיס אַרכיוו, ב. II, נום. 123.
16) דאָרטן, נום. 157.
17) דאָרטן, נום. 170.
18) דאָרטן, זז. 135—145.
19) דאָרטן, זז. 150—156.
20) „רעגעסטי אי נאַדפּיסי״, פּעטערבורג, 1899, ב. I, ז. 296.
21) דאָרטן, ז. 298.

(1586), באַקומט זיין ווייב, די קיניגין אַננאַ יאַגיעלאָנקאַ, טאָכטער פון דער קיניגין באַנאַ, אין אלמנה־אויסשטייער די קאָברינער און פּרוזשענער גיטער. אין יאָר 1588 שענקט זי אונדזער שטאָט אַ פּריווילעגיע, לויט וועלכער פּרוזשענע באַקומט מאַגדע־

קיניגין אַננאַ יאַגיעלאָנקאַ
געגעבן דער שטאָט פּרוזשענע מאַגדענבורגער רעכט
און הערב אין 1588 יאָר

בורגער רעכט און ווערט דורכדעם דערהייבן צום אמתן מצב פון אַ שטאָט.

דאָס מאַגדעבורגער רעכט האָט געגעבן דער שטאָט אַן אויטאָנאָמע זעלבסטפֿאַרוואַלטונג. מיט די שטאָטישע ענינים האָט אַנגעפירט אַ געווייַלטער שטאָט־ראַט, אין דער שפּיץ פון וועלכן ס׳איז געשטאַנען אַ ווּאיט, שפּעטער — אַ בירגערמייסטער. די שטאָט האָט געהאַט אַן אייגענעם געריכט פון לאַוויקעס און האָט שוין נישט באַלאַנגט צום געריכט פון דעם סטאַראָסטע. די שטאָט האָט אַליין באַשטימט שטייערן אויף אירע בירגער, אייגענע שטעלט יריד־ם און מאַרק־טעג אא״וו.

צוזאַמען מיט דער פּריווילעגיע איז אויך געגעבן געוואָרן אונדזער שטאָט אַ הערב פֿאַר דעם שטאָטישן שטעמפּל. דער הערב האָט מיט זיך פֿאַרגעשטעלט אַ בלויען געבויגענעם שלאַנג מיט אַ האַלב־איינגעשלונגענעם קינד אין פּיסק — אויף אַ זילבערנעם גרונט און פון אויבן אַ קרוין. שפּעטער זענען די פֿאַרבן געענדערט געוואָרן: אַ ברוינער שלאַנג אויף אַ גרינעם גרונט.

ווי מיר האָבן אויבן באַמערקט, דערציילט אַ לעגענדע, אַז דער אויסזען פונעם פּרוזשענער הערב שטיצט זיך אויף אַ פֿאַרפֿאַל מיט אַ קינד, וואָס איז אויפגעפרעסן געוואָרן פון אַ שלאַנג. באמת האָט דער הערב קיין שום שייכות נישט צו דער לעגענדע, גיכער פֿאַרקערט: אויפן גרונט פון דעם הערב איז געשאַפֿן געוואָרן די לעגענדע. אַננאַ יאַגיעלאָנקאַ, האָט געבנדיק פּרוזשענע די פּריווילעגיע, אַנשטאָט צוצטראַכטן אַ וועלכן נישט איז נייעם הערב, פּשוט באַנייט איר משפּחה־הערב, ד״ה דעם הערב פון די איטאַליענישע (מילאַנער) הערצאָגן ספֿאָרצאַ, פון וועלכע ס׳האָט געשטאַמט איר מוטער באַנאַ.

דעם 18טן דעצעמבער 1615 איז אַריינגעפלאָסן אַן אַנקלאָגע אין די בריסקער גראָד־ביכער פון פּרוזשענער פֿלעבאַן (קסיאָנדז) קרישטאָף דובאָוסקי אויפן גאַנצן פּרוזשענער מאַגיסטראַט, אויפן וואַיט יאָן סטאַווועצקי און די לאַווניקעס פון דער פּרוזשענער מאַגדעבורגיע פֿאַרוואָס אין דעם טאָג, וועגן זיי האָבן באַדאַרפט באַטראַכטן זיין פּראָצעס וועגן באַליידיקונגען פון זיינע אונטערטאַנען, דאָס הייסט פון די מעשטשאַנעס, וואָס זענען געזעסן אויף די ערד, וואָס געהערט צום קלויסטער, זענען אַנגעלאָפן אין מאַגיסטראַט מעשטשאַנעס פון שטאָט און געמאַכט אַ סקאַנדאַל, עס איז דערגאַנגען צו קלעפּ און די שופּטים זענען זיך צעגאַנגען נישט משפּטנדיק זיין פּראָצעס. (ארכעאָגר.־זאַמל. ראַטשינסקיס ביבליאָטעק אין ווילנער אַרכיוו).

די עלטסטע דאָקומענטן מיט אַ שטאָטישן שטעמפּל, וואָס האָבן זיך אויפגעהיט אין פּרוזשענע באַצייַגן זיך צו די יאָרן 1750—1796. דער שטעמפּל איז אויסגעפֿרעסט אַן פֿאַרב אויפן פֿאַפּיר און האָט אינמיטן דעם אויבן באַשריבענעם הערב און אַרום אַן אויפשריפט אויף לאַטיין:

„Siquillum Urbis Pruzan[a]ensis"

אין די שפּעטערדיקע יאָרן ווערט דער פּרוזשענער שטאָטישער שטעמפּל, אָפֿהענגיק פון די פֿאַליטישע באַדינגונגען, אויף פֿאַרשיידענע אופנים געענדערט (זע צייכענונגען). אין יאָר 1925 באַנייט דער מאַגיסטראַט דעם אַמאָליקן פּרוזשענער הערב און דער שטעמפּל מיט דעם דאָזיקן הערב ווערט באַנוצט ביז היינט.

שטעמפלען פון פרוזשענער מאַגיסטראַט

אין דער צווייטער העלפט פונ׳ם 18טן י״ה.

אין מיטן פון 19טן י״ה.

פון 1919 ביז 1925.

אין אַנהויב 19טן י״ה.

פון 1925.

אין די לעצטע יאָרן פאר דער וועלט־מלחמה.

אין דער דייטשישער אָקופּאַציע.

ש. ד. באַרקער

וועגן אונ שליאַכן

די אַנטוויקלונג פון אונדזער שטאָט לאָזט זיך איינטיילן אין צוויי פּעריאָדן: דער ערשטער — ביז דער צווייטער העלפט פון XIX י״ה, ד״ה ביזן אויפבויען די שאָסייען און אייזנבאַנען, דער צווייטער — פון דער צווייטער העלפט פון XIX י״ה. ביזן אַנטשטיין פון די אייזנבאַנען און שאָסייען האָט זיך פּרוזשענע געפונען אויפן הויפּט־שליאַך, וועל־כער האָט דורכגעשניטן מזרח־איראָפּע, אייפן וועג בריסק — מאָסקווע. דער דאָזיקער וועג איז געווען אַ פּאָטשט־טראַקט מיט שטענדיקע סטאַציעס אויף צו בייטן די פערד. אַלס די הויפּט־אַרטעריע אין דער ריי שליאַכן, וועלכע האָבן דורכגעשניטן מזרח־איראָפּע, האָט דער דאָזיקער טראַקט געשפילט אַ מישן לעבן פון יענער צייט. דער דאָזיקער אומ־שטאַנד האָט גורם געווען אַ כסדרדיקע אַנטוויקלונג פון דער שטאָט. די וואָסער־וועגן האָבן קיין מ׳משות־דיקע ראָלע אין עקאָנאָמישן לעבן פון דער פרו־זשענער באָפעלקערונג נישט געשפילט. אונדזער נאָענטסטער געגנט געפינט זיך סאָמע אויפן וואַ־סערשייד צווישן צוויי וואָסער־סיסטעמען, וועלכע איינע פליסט צום באַלטישן, די צווייטע צום שוואַרצן ים (מוכאָוויע — בוג — וויסל — באַלטישער ים; יאָסעלדע — פּריפּעט — דניעפּר — שוואַרצער ים).

דער דערמאָנטער וועג בריסק — מאָסקווע האָט געהאַט צוויי פאַרצווייגונגען. דער אָנגענומענער „פּאָטשטאָווער" טראַקט איז געגאַנגען דורך קאָברין אָבער דאָס האָט אויסגעמאַכט אַ לענגערע שטרעקע. ביים וועלן פאַרקירצן דעם מהלך איז מען געפאָרן איבער זשאָבינקע, קיוואָטיטשע, סטעפאָנקע. אין פּרוזשענע האָט דער וועג אַריינגעפירט דורך דער קאָברינער גאַס.

דער ערשטער שאָסיי איז אויפגעבויט געווארן אין מיטן פון XIX י״ה, פאַר ניקאָליי דעם ווטנס ממשלה. ער האָט פאַרביטן דעם טראַקט, וואָס האָט שוין עקזיסטירט הונדערטער יאָרן און וואָס האָט אַדורך־געפירט דורך פּרוזשענע. דער דאָזיקער שאָסיי האָט אָבער אויף זיין וועג אינגאַנצן אויסגעמיטן פּרוזשע־נע און אָנשטאָט זיך האַלטן ביי די אַלטע שליאַכן, זיך דורכגעשניטן מיט אַ גלייכער ליניע, אָפּרוקנדיק זיך אויף עטלעכע און צוואַנציק קילאָמעטער פון שטאָט. די סיבה פון דעם דאָזיקן אויסמיידן פּרוזשע־נע ליגט אין דעם ספּעציפישן אופן פון בויען די שאָסייען פאַר ניקאָליי דעם ווטנס צייטן, וועלכע האָבן זיך געדאַרפט ציען לויטן ווילן פון צאַר לויט אַ גראָדער ליניע אָן אָפּנויגונגען. די שאָסייען זענען טאַקע אַזוי דורכגעהאַקט געווארן (זע מאַפּע).

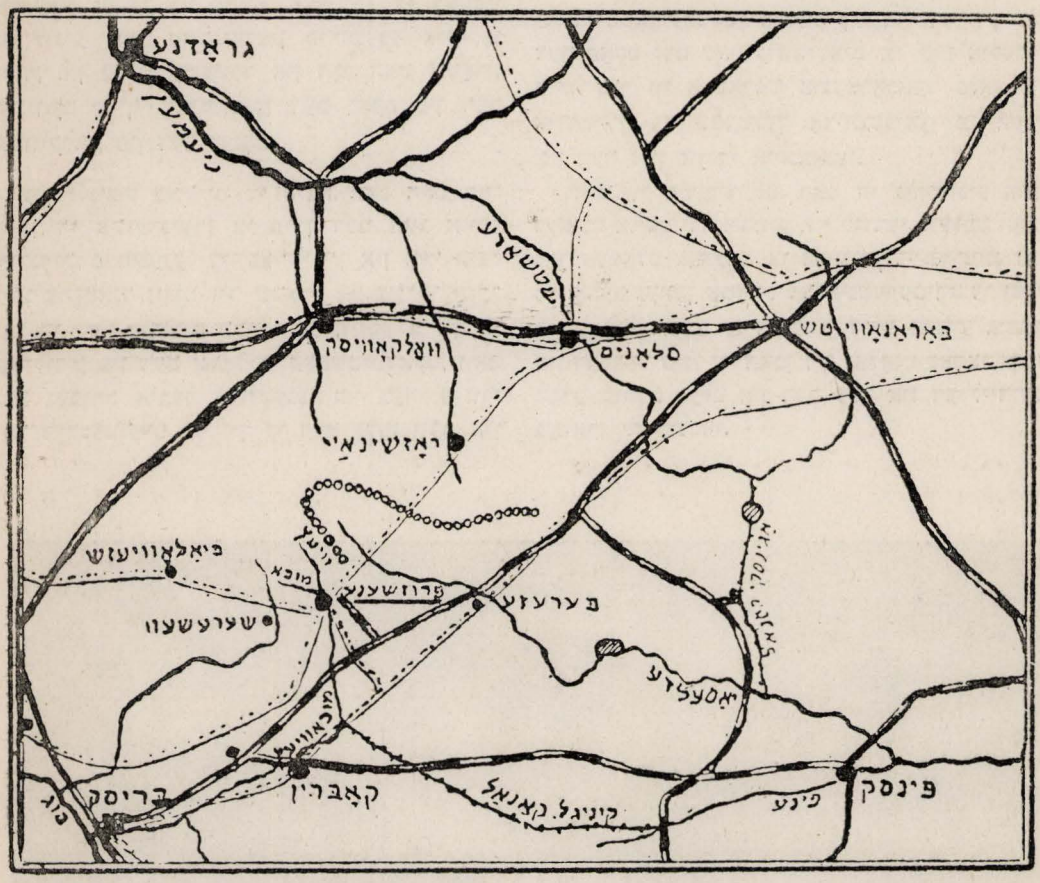
די דעמאָלטיקע פּרוזשענער שטאָט־פאַרוואַלטונג און די מעשטשאַנעס נישט־יידן זענען געווען צו־פרידן, וואָס דער שאָסי האָט זיי אויסגעמיטן. נישט זייענדיק קיין געשעפטס־לייט, נאָר ערד־אַרבעטער, האָבן זיי מורא געהאַט, אַז מען וועט פאַרנעמען אַ טייל פון זייערע פעלדער, פאַר וועלכע די מלוכה האָט שפּעטער געצאָלט לויט אַ פּעסטגעשטעלטער טאַקסע, געווינלעך ביליקער ווי דער אייגנטימער אַליין האָט עס געשאַצט. ס׳איז באַווויסט, אַז וועג מ׳האָט שפּעטער געבויט די שאָסייען אין שטאָט, האָבן זיך נאָך אַלץ די מעשטשאַנעס געטרייסט מיט אַ וועגטל, אַז מ׳וועט דעם שאָסי נאָך צע־וואַרפן (יעשטשאָ ראַסקינוט).

דער יידישער קהל האָט זיך מיט דעם ענין פון דעם שאָסי דווקא פאַראינטערעסירט. די אינזשי־ניערן האָבן דעמאָלט געגעבן אָנצוהערן, אַז אויב מ׳וועט זיך לאָזן קאָסטן אַ גרעסערע סומע, וועט דער שאָסי צוגעצויגן ווערן צו דער שטאָט. איז צוזאַ־מענגערופן געוואָרן אַן אסיפה פון די חשובסטע באַ־לעבאָטים. פון דער אסיפה איז אָבער גאָרנישט גע־וואָרן, משמעות צוליבן אויספעלן פון דער גויטיקער סומע געלט. עד־היום דערציילט מען אַ קוריאָז וועגן דעם דאָזיקן פאַל: אויף יענער אסיפה איז באַשלאָסן געווארן, אַז היות אין דער נאָענטסטער צייט דאַרף קומען משיח, וואָרום קלאָנגען האָבן זיך שוין גע־טראָגן און סימנים זענען געווען, אַז דער קץ איז שוין גאָר נאָענט, טאָ צו וואָס זאָל מען אָפּגעבן יידישע געלט אין פרעמדע הענט, און חוץ דעם וועט מען שוין בכלל דעם שאָסי נישט דאַרפן...

דער שאָסי האָט זיך ווייטער געבויט אין האָט אויסגעמיטן אונדזער שטאָט.

מיטן אויסבויען פון דעם שאָסי איז שוין במילא בטל געווארן דער פריערדיקער פּאָטשט־טראָקט, וואָס איז געגאַנגען דורך פּרוזשענע. די פערד־

סטאַציעס זענען אַריבערגעטראָגן געוואָרן אויפן שאָסיי. האָט מען זיך געוואָלט פאַרבינדן מיט פרוזשענע, האָט מען פון דעם שאָסיי, נאָענט צו בעראַזע, ביי סוואַדביטש, אַן ערך 26 קילאָמעטער פון פרוזשענע, זיך גענומען אָן צו זייט און דאָ האָט שוין דער וועג געפירט ביז פרוזשענע. פון דעם מאָמענט אָן איז פאַרלאַנגזאַמערט געוואָרן דער גאַנג פון דער אַנטוויקלונג פון דער שטאָט און פרוזשענע זענען געבויט געוואָרן מיט אַ פאַר צענדליק יאָר שפעטער. די דאָזיקע שאָסייען האָבן געהערט צו דער 3טער גרופּע פון די קריגס־סטראַטעגישע שאָסייען, פון וועלכע די הויפּט־בוי־קאָמיסיע איז געזעסן אין פרוזשענע. אַזוי ווי די שאָסייען האָבן געדאַרפט דינען קודם־כל פאַר קריגס־צוועקן, האָט מען לכתחילה ביים בויען די שאָסייען זיך באַנוצט מיט זעלנער. ביים בויען דעם ראָזשינאָיער און ווי־

טייכן, וועגן און באַן־ליניעס

האָט אָנגעהויבן אָפּצושטיין פון די ישובים, מיט וועלכע זי האָט זיך פריער געקענט פאַרגלייכן אָדער אפילו אַריבערגעשטיגן.

אַ לאַנגע צייט איז נאָך געבליבן אַ פּאָטשטאַראָק מיט פערד־סטאַציעס איבער סעלק, ראָזשינאָי, וואָלקאָוויסק, גראָדנע. אָבער אויך דער טראָקט איז פאַרשוווּנדן, ווען עס האָבן זיך אויפגעבויט די אייזנבאַן־ליניעס.

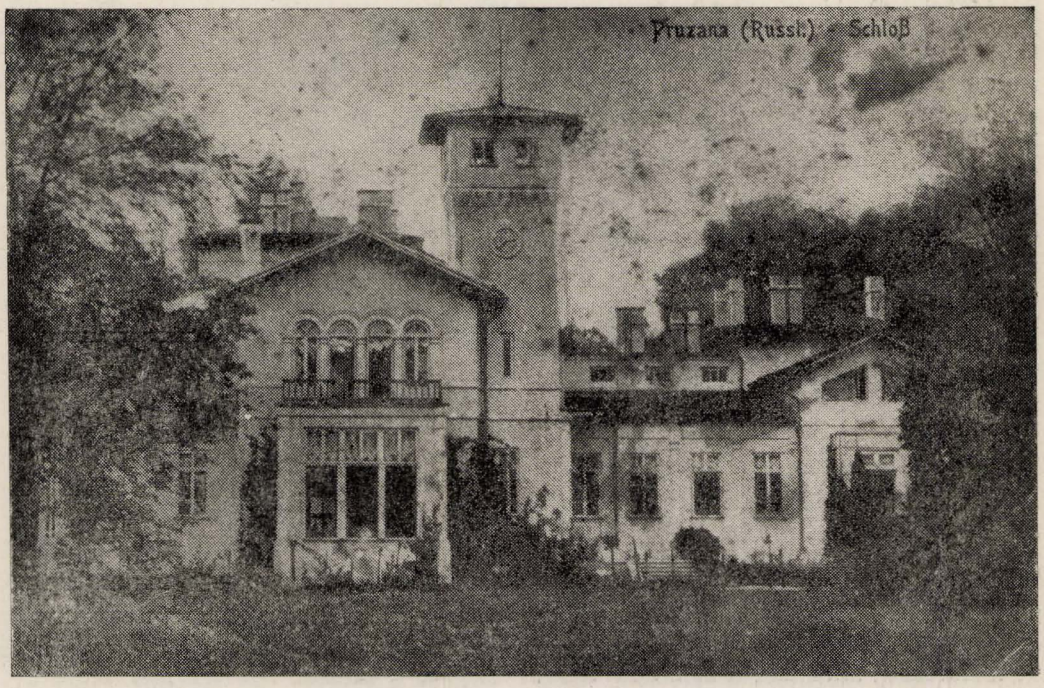
די שאָסייען אויף ראָזשינאָי, וויסאָקע־ליטאָווסק

1904 יאָר צוגעצויגן געוואָרן ביז פּרוזשענע, און איז צוליב דעם אויסברוך פון דער רוסיש־יאַפּאַנישער מלחמה נישט פאַרענדיקט געוואָרן.

שטאַרק באַוולט געוואָרן איז אונדזער שטאָט נאָכדעם ווי עס איז אין די זעכציקער יאָרן אַדורכגעפירט געוואָרן די באַן־ליניע בריסק — מאָסקווע (די אייגנטלעכע ליניע איז געפירט געוואָרן בריסק — סמאָלענסק, ווייל סמאָלענסק — מאָסקווע איז שוין געווען פון פריער פאַרטיק). די דאָזיקע באַן־ליניע האָט אויסגעלאָזן פּרוזשענע אויף אַ מרחק פון 12 קילאָמעטער און דאָס האָט שטאַרק געווירקט אויף אָפּצושוואַכן דעם ווּוקס פון דער אַנטוויקלונג פון דער שטאָט.

ס׳איז נישט באַוווּסט די סיבה, וואָס האָט באַוויגן די אינזשיניערן צו פירן דעם וועג אויס־מיידנדיק פּרוזשענע, די באַן־ליניע אין איר איצטיקן צושטאַנד נויגט זיך שטאַרק אָפּ פון פּרוזשענע. ביי דער סטאַציע טעוולי דערווייטערט זיך די באַן־ליניע פון דעם אַמאָליקן פּאָטשט־טראַקט, וואָס האָט געפירט איבער פּרוזשענע. ביי בערעזע ווידער דערנענטערט ער זיך צו דעם אַלטן וועג. אין שטאָט איז פאַרשפּרייט וועגן דעם אַ מיינונג, אַז צוליב דעם, וואָס די אינזשיניערן האָבן נישט גע־קריגן קיין גרעסערע סומע געלט, ווי דאָס איז שוין געווען דער פאַל ביים בויען די שאָסייען, האָבן זיי די ליניע צו פּרוזשענע נישט דערנענטערט. אגב איז דער פאַל, אַז דאָס שטעטל זאָל דווקא בלייבן אָפּגערוקט פון דער באַן־ליניע, נישט קיין אינצידענט. די גרעסטע טייל שטעטלעך אויף דער דאָזיקער באַן־ליניע זענען אָפּגערוקט אויף עטלעכע קילאָמעטער פון די סטאַציעס. אַזאַ כסדרדיק איבערחזרן זיך פון דעם פאַקט זעט שוין נישט אויס ווי קיין צופעליקייט, נאָר ווי אַ פּאָרויס צוגעטראַכטער פּלאַן פון אויסמיידן די שטעטלעך אַריינגענומען צו ווערן אין דער נעץ פון די אייזנבאַנען.

לויט ווי מ׳דערציילט, האָט די באַן־ליניע אויך געזאָלט אויסמיידן לינעווע און בלודען, וועלכע האָבן נאָך דעמאָלט געהערט צו פּריצים. די פּריצים זענען אָבער געווען שטאַרק פאַראינטערעסירט די באַן־ליניע זאָל דווקא יאָ דורכגיין דורך זייערע גיטער און דערפאַר זאָלן זיי האָבן זיך געלאָזט קאָסטן גרעסערע סומעס געלט און דער ענין איז דערליידיקט געוואָרן לטובת זיי.

דער שלאָס פאָפולער ווי „דער גרעפּיניעס הויף"

מ. וואָלאַנסקי

פּריוויילעגיעס

לויט אַן אַקט פון דער קאַנצעלאַריע פונעם גרויס־פירשטנטום ווילנע פון 1776 (1) האָבן זיך אין דער פּרוזשענער שטאָטישער „אופראַווע" געפונען פּריוויילעגיעס, וועלכע זענען געגעבן געוואָרן דער שטאָט פּרוזשענע דורך די פאָלגנדיקע פּוילישע קיניגן; אַננאַ יאַגעלאָנקאַ (באַשטעטיקט דורך זיגמונט III) פון 6 מאַי 1589 יאָר, 2) יאַן קאַזימיר — פון 1649 י., 3) מיכאַל — פון 1669 י., 4) יאַן III — פון 1683, 5) אויגוסט III — פון 1748 י. און 6) סטאַניסלאַוו אויגוסט — פון 1776 י. וועגן אינהאַלט פון די פּריוויילעגיעס איז אין דעם אַקט נישט דערמאָנט (2).

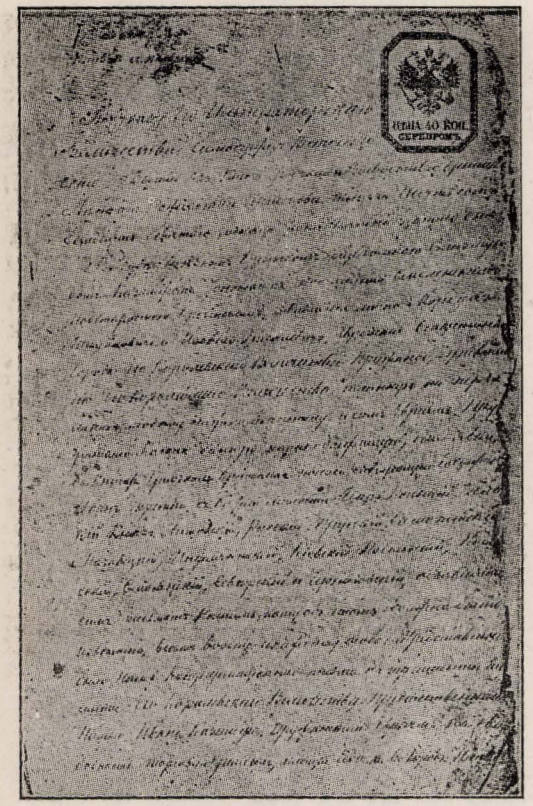
וועגן די דאָזיקע פּריוויילעגיעס געפינען מיר אויך אין די „אַקטן פון דער ווילנער קאָמיסיע צו פונאַנדערקלייבן אַלטע אַקטן" (3).

„...פּריוויילעגיע פונעם פּוילישן קיניג זיגמונט III דער שטאָט פּרוזשענע אויף מאַגדעבורגער רעכט אין 1589 יאָר. זי איז געגעבן געוואָרן לויט דער השתדלות פון זיין מומען, דער קיניגין אַננאַ. די פּריוויילעגיע איז נאָכדעם באַשטעטיקט געוואָרן דורך די פּוילישע קיניגן: וולאַדיסלאַוו IV, יאַן קאַזימיר, מיכאַל ווישניעווועצקי, יאַן III און אויגוסט III".

די דאָזיקע דאָקומענטן זענען ביי אונדז אין שטאָט נישטאָ. וואַרשיינלעך זענען זיי אַרויסגעפירט געוואָרן קיין רוסלאַנד צוזאַמען מיטן גאַנצן פּרוזשענער אַרכיוו אין אַנהייב פון דער וועלט־מלחמה.

דערפאַר אַבער האָט זיך ביי אונדז אין שטאָט אויפגעהיט אַ דאָקומענט (דעם דאָקומענט האָט אונדז איבערגעגעבן פּריינד פ. גאָלובאָוויטש), וועלכער גיט איבער דעם פּולן אינהאַלט פון דער פּריוויילעגיע, וועלכע איז געגעבן געוואָרן ספּעציעל די פּרוזשענער יידן אין 1644 י. דורך וולאַדיסלאַוו IV און איז שפּעטער באַשטעטיקט געוואָרן דורך יאַן קאַזימיר אין י. 1650 און יאַן III אין י. 1677.

דער דאָקומענט שטעלט מיט זיך פאָר אַ רוסישע איבערזעצונג (זע פאַקסימיליע) פון פּוילישן, — אַן אויסצוג פון די גראָד־ביכער פון בריסקער וואָיעוואָדשאַפט. מיר גיבן דאָ דעם פּולן טעקסט, איבערגעזעצט פון דער רוסישער איבערזעצונג.

ערשטע זייט פון דעם פּריוויילעגיע־אַקט (רוסישע איבערזעצונג)

---

1) אַרויסגענומען פונעם מלוכה־אַרכיוו אין ווילנע: אַרכ. נר. 1988/1840, י. 1873—1880. דער אַקט שטעלט מיט זיך פאָר אַן אָפּשריפט פון אַ ראַפּאָרט פונעם פּרוזשענער איספּראַווניק צום ווילנער גענ. גובערנאַטאָר פון יאָר 1868 אונטערן טיטל־אויפשריפט. „ידיעות וועגן דער אויעזד־שטאָט פּרוזשענע".

2) די רעוויזאָרן, וועלכע האָבן געשריבן אין יאָר 1597 דעם אינווענטאַר פון קאַברינער סטאָראָסטווע (געדרוקט אין 14טן באַנד פון די אַקטן פון דער ווילנער קאָמיסיע, זז׳ 550, 598), דערמאָנען: נאָך אונדזער קומען קיין פּרוזשענע האָט דער וואָיט פון שטאָט, יאַן סטאָוועקי, און די מעשטשאָנעס אונדז געוויזן 2 פּריוויילעגיעס וועגן פּרייהייטן און מאַגדעבורגער רעכט פאָר דער שטאָט. אייניג פון דער קיניגין אַננאַ און די צווייטע אַ באַשטעטיקונג פון קיניג זיגמונט III, געגעבן אין וואַרשע דעם 6טן מאַי 1589.

3) „אַקטי ווילענסקאַי קאָמיסיאי דלאַ ראַזבאָראַ דרעווניק אַקטאָוו", ווילנע, 1871 י. באַנד V, ז. 426.

„איבערגעזעצט פון פּוילישׁ. לויטן באַפּעל פון זיין קייזערלעכער מאַיעסטעט, דעם זעלבסטהערשׁער אַלרוסלאַנדס. אויסצוג פון די גראַד־ביכער פון בריס־קער וואַיוואָדשאַפט. אין יאָר פון קריסטוס געבורט טויזנט זעקס הונדערט נײַן און זיבעציק, חודש יוני, דעם פּופצענטן טאָג. אין בריסקער גראַד־געריכט, פֿאַר מיר, זיגמונט קאָזמיר יאַנאָווסקי, סמאָלענסקער פּאָדטשאַשי, בריסקער אונטערסטאָראָסטע, האָבן די זיך פֿערזענלעך געמאָלדענע מרדכי בן שמואל און זאָוול בן הלל, די יידישע סטאָראָסטעס פון דער שטאָט, פון זיין קיניגלעכער מאַיעסטעט, פֿרושׁזשענע, דער־לאַנגט די פֿריווילעגיע פון זיין קיניגלעכער מאַיע־טעט, געשריבן אויף פּאַרמעט וועגן דעם ענין, וואָס וועלכע אונטן דערקלערט, וואָס עס איז געגעבן געוואָרן די יידן פון פֿרושׁזשענער קהל און וואָס געהערט צו זיי, אויף אײַנצוטראָגן אין די בריסקער גראַד־ביכער, מיט פֿאַלגנדיקן אינהאַלט: יאָן דער דריטער, מיט גאָטס גענאַד, קייזער (קיניג?) פון פוילן, גרויספירשט פון ליטע, ריַיסן, פּריַיסן, סאַמאָגיטן, מאַזאָוויע, קיעוו, אינפלאַנט, פּאָדלאָסיע, סמאָלענסק, סע־וועריע און טשערניגאָוו מעלדן מיר מיט דעם שריפט אונדזערן דעם, ווער עס דאָרף עס וויסן, אַלעמען בכלל און יעדערן בפרט: ס׳איז אונדז פֿאַרגעשטעלט געוואָרן אַ קאַנפֿירמאַציע־שריפט, געשריבן אויף פּאַר־מעט, פון זיין קיניגלעכער מאַיעסטעט אונדזער פֿאַר־געגנער, יאָן קאָזימיר, וואָס איז געגעבן געוואָרן די פֿרושׁזשענער יידן אויף פּרייהייט פון האָנדל, מלאכה, פֿלעצער און הייזער, וואָס געפינען זיך אין אונדזער שטאָט פרושׁזשענע. און ס׳איז אונדז פֿאַרגעלייגט גע־וואָרן דורך אייניקע מיטגלידער פונעם ראַט און אונדזערע באַאַמטע אַ בקשה, פֿאַרגעשטעלט דורך אברהם בן יצחק, אַ פרושׁזשענער יידן, אין נאָמען פון אַלע פרושׁזשענער יידן. די דאָזיקע פריווילעגיע אין אַלע אירע פונקטן, טיילן און פֿאַראָגראַפֿן מיט אונ־דזער קיניגלעכער מאַכט צו באַשטעטיקן און פֿאַר־פעסטיקן, פון וועלכער דער אינהאַלט איז פֿאלגנדי־קער: יאָן קאָזימיר, מיט גאָטס גענאַד, קייזער (קיניג?) פון פוילן, גרויספירשט פון ליטע, ריַיסן, פּריַיסן, סאַמאָגיטן, מאַזאָוויע, קיעוו, אינפלאַנט, פּאָדלאָסיע, סמאָלענסק, סע־וועריע און טשערניגאָוו מעלדן מיר מיט דעם שריפט אונדזערן דעם, ווער עס דאָרף עס וויסן: ס׳איז אונדז פֿאַרגעשטעלט געוואָרן אַ פּרויווילעגיע פון זיין קיניגלעכער מאַיעסטעט, פֿרושׁזשענע, דער־לאַנגט די פֿריווילעגיע פון זיין קיניגלעכער מאַיע־טעט, געשריבן אויף פּאַרמעט וועגן דעם ענין, וואָס וועלכע אונטן דערקלערט, וואָס עס איז געגעבן געוואָרן די יידן פון פֿרושׁזשענער קהל און וואָס געהערט צו זיי, אויף אײַנצוטראָגן אין די בריסקער גראַד־ביכער, מיט פֿאַלגנדיקן אינהאַלט: יאָן דער דריטער, מיט גאָטס גענאַד, קייזער (קיניג?) פון פוילן, גרויספירשט פון ליטע, ריַיסן, פּריַיסן, סאַמאָגיטן, מאַזאָוויע, קיעוו, אינפלאַנט, פּאָדלאָסיע, סמאָלענסק, סע־וועריע און טשערניגאָוו מעלדן מיר מיט דעם שריפט אונדזערן דעם, ווער עס דאָרף עס וויסן, אַלעמען בכלל און יעדערן בפרט: ס׳איז אונדז פֿאַרגעשטעלט געוואָרן אַ קאַנפֿירמאַציע־שריפט, געשריבן אויף פּאַר־מעט, פון זיין קיניגלעכער מאַיעסטעט אונדזער פֿאַר־געגנער, יאָן קאָזימיר, וואָס איז געגעבן געוואָרן די פֿרושׁזשענער יידן אויף פּרייהייט פון האָנדל, מלאכה, פֿלעצער און הייזער, וואָס געפינען זיך אין אונדזער שטאָט פרושׁזשענע. און ס׳איז אונדז פֿאַרגעשטעלט געוואָרן אַ קאַנפֿירמאַציע־שריפט, געשריבן אויף פּאַר־מעט, פון זיין קיניגלעכער מאַיעסטעט אונדזער פֿאַר־געגנער, יאָן קאָזימיר, וואָס איז געגעבן געוואָרן די פֿרושׁזשענער יידן אויף פּרייהייט פון האָנדל, מלאכה, פֿלעצער און הייזער, וואָס געפינען זיך אין אונדזער שטאָט פרושׁזשענע. און ס׳איז אונדז פֿאַרגעלייגט גע־וואָרן דורך אייניקע מיטגלידער פונעם ראַט און אונדזערע באַאַמטע אַ בקשה, פֿאַרגעשטעלט דורך אברהם בן יצחק, אַ פרושׁזשענער יידן, אין נאָמען פון אַלע פרושׁזשענער יידן. די דאָזיקע פריווילעגיע אין אַלע אירע פונקטן, טיילן און פֿאַראָגראַפֿן מיט אונ־דזער קיניגלעכער מאַכט צו באַשטעטיקן און פֿאַר־פעסטיקן, פון וועלכער דער אינהאַלט איז פֿאלגנדי־קער: יאָן קאָזימיר, מיט גאָטס גענאַד, קייזער (קיניג?) פון פוילן, גרויספירשט פון ליטע, ריַיסן, פּריַיסן, סאַ־מאָגיטן, מאַזאָוויע, אינפלאַנט, סמאָלענסק, טשערני־גאָוו, אויך קיניג פון שווייַדן, גאָטן און וואַנדאַלן, מעלדן מיר מיט דעם שריפט אונדזערן דעם, ווער עס דאָרף עס וויסן: ס׳איז אונדז פֿאַרגעשטעלט גע־וואָרן אַ פּריווילעגיע פון זיין זעליקן אַנדענק, זיין קיניגלעכער מאַיעסטעט, אונדזער ברודער, געגעבן די פרושׁזשענער יידן אויף פּריַיען האָנדל אוז מלאכה, פֿלעצער און הייזער, וואָס עס איז געגעבן געוואָרן די יידן פון פרושׁזשענע. און ס׳איז אונדז פֿאַרגעלייגט גע־וואָרן דורך אייניקע מיטגלידער פונעם ראַט און אונדזערע הויף־באַאַמטע אַ בקשה אין נאָמען פון די אָנגערופענע פרושׁזשענער יידן, די דאָזיקע פּריווי־לעגיע מיט אונדזער קיניגלעכער מאַכט צו באַשטע־טיקן און פֿאַרפעסטיקן, פון וועלכער דער אינהאַלט איז פֿאַלגנדיקער: וולאַדיסלאָוו, מיט גאָטס גענאַד, קייזער (קיניג?) פון פוילן, גרויספירשט פון ליטע, ריַיסן, פּריַיסן, סאַמאָגיטן, מאַזאָוויע, אינפלאַנט, סמאָ־לענסק און טשערניגאָוו, אויך קיניג פון שווייַדן, גאָטן און וואַנדאַלן, מעלדן מיר מיט דעם שריפט אונדזערן דעם, ווער עס דאָרף עס וויסן: הגם מיר האָבן אַפּראָבירט און קאַנפֿירמירט די אַלגעמיינע פּריווילעגיע אונדזערע, וואָס איז געגעבן געוואָרן דורך אונדזערע פֿאַרגענגער און זיין זעליקן אַנדענק, זיין קיניגלעכער מאַיעסטעט, אונדזער פֿאָטער, זיג־מונט דעם דריטן, פֿאַר די אונטערטאַנען־יידן אין גאַנצן ליטווישן פּירשטנטום, וואָס וווינען אין די שטעט און שטעטלעך, אויף אַלע רעכט, פּריווילע־גיעס, פרייהייטן אויף הייזער און פלעצער צום וווינען, אויף פרייען האַנדל און מסחר מיט פֿאַרשיי־דענע סחורות, עפנטלעכע קראָמען, פלעצער אויף צו באַהאַלטן טויטע, מלאכה, טרינק־הייזער און פון אַלע לעבנס־מיטל, דאָך אין צושטימונג צו דער בקשה פון די יידן פון דער שטאָט פרושׁזשענע און לויט דער השתדלות פון די מיטגלידער פונעם ראַט און די באַאַמטע פון אונדזער הויף, וועלכע זענען דעמאָלט געווען מיט אונדז, וואָס איז אונדז דערלאַנגט גע־וואָרן אין דער אַנגעמערקטער שטאָט פרושׁזשענע, וואָס געפינט זיך אין בריסקער וואַיוואָדשאַפט, האָבן מיר דערלויבט און מיט דעם איצטיקן מאַניפעסט דערלויבן מיר די יידן: קויפן הייזער, פלעצער אויפן סאָמע מאַרק און אין די דערבייאיקע גאַסן, ווי אויך סע־דער, אַקער־ערד, לאַנקעס, מיט זיי צו שאַפן, הייזער, וועלכע זיי וועלן פֿאַרלאַנגען צו בויען, באַווויגען, טרייבן בראַנפן, מאָכן מעד, ביר און פֿאַרקויפן עס אין הורט אַדער דעטאַל אין אייגענע הייזער אַדער געדונגענע פריוואָטע, פֿאַרנעמען זיך מיט שענקערי־, צאָלנדיק פון די שענקען אין אונדזער מלוכה־אוצר יערלעך, לויט דער אינווענטאַר־רשימה, נישט מער ווי זעקס הונדערט גילדן, האָנדלען מיט אַלערליי סחורות, האַלטן עפנטלעכע קראָמען אויפן מאַרק און אין הייזער, האָנדלען אויפן אַרשין און וואָג, און פֿאַרנעמען זיך מיט אַלערליי מלאכות, בויען אייגענע שעכט־הייזער, קויפן פי אויפן מאַרק און פֿאַרקויפן פלייש אין די דורך זיי אויסגעבויטע שעכט־הייזער, נישט צאָלנדיק קיין צינש און אַנדערע שטייַערן און דערביי זיך באַנוצן מיט אַלע הנחות, וואָס זענען אויס־גערעכנט אין אונדזער אַלגעמיינער פריווילעגיע, קויפן פֿאַר זיך דערנערונגס־מיטלען, באַזונדערס פלעצער, וועלכע זיי וועלן האַלטן פֿאַר די פֿאַסיקסטע אויף צו בויען אַ שול, נאָר מיט דעם באַדינג, אַז די שול זאָל מיט איר אויסערלעכן אויסזען נישט זיין ענלעך צו אַ קאַטוילישן קאַשציאָל. אויב לויטן ווילן פון גאָט, דורך וועלכן ס׳איז צופֿאַל, וועט די שול, וואָס איז דורך זיי אויפגעבויט, אָפּגעברענט ווערן, דעמאָלט קענען זיי פריי אויף דעם זעלביקן אָרט, אַדער אויף אַן אַנדערן, וועלכן זיי וועלן אַנערקענען פֿאַר זיך פֿאַסיק, אויסבויען אַ נייַע שול, די אַלטע קענען זיי פֿאַרריכטן; קענען האָבן פלעצער אויף אַ בית־עלמין צו מקבר זיין טויטע און קענען עס לויט זייער אייגענן פֿאַרבויען און אַרומצוימען, נישט צאָלנדיק פֿאַר די פלעצער, אויף וועלכע ס׳איז געבויט די שול און דער בית־עלמין, קיין שום שטיי־ערן. פון די הייזער אַבער און פלעצער, געריכטער, אַקער־ערד און לאַנקעס, דורך זיי פרייוויליק דער־וואָרבענע, דאָרפן זיי די געווויינלעכע שטייַערן אַרײַנ־טראָגן אין אונדזער פרושׁזשענער הויף, און נישט ער־געץ אַנדערש; באַזונדערס די פערזאָנען דאָרפן זיך משפטן נישט אין קיין אַנדער געריכט, נאָר בײַ אונ־דזער דאָרטיקן פרושׁזשענער סטאָראָסטע, דעם איצטיקן און דעם שפּעטערדיקן, אַדער בײַ זיין פֿאַרטרעטער,

און זענען פּריי, לויטן רעכט, וואָס עס קומט זיי, צו אָפּפֿירן צו אונדז, אָדער צו אונדזער גערעכט. וואָגן, וועקסעריין מעגן די יידן האָבן צוגלייך מיט די דאָרטיקע מעשטשאַנעס; דערבּיי מעגן זיי באַנוצן דעם וויהאָן אויך צו פּיטערן זייער פּי. אויך האָבן זיי אַ פּריין אַרייַנפֿאָר אין אונדזער פּרוזשענער פּושטשע צוגלייך מיט די דאָרטיקע פּרוזשענער מעשטשאַנעס, דערפֿילנדיק די זעלביקע התחייבותן פֿאַר דער פּושטשע, וועלכע עס דערפֿילן די מעשטשאַנעס. מיט די אָלע הנחות און געמיינדע־פּרייהייטן, וועלכע זענען מיט אונדזער מאַניפֿעסט געגעבן געוואָרן און דערלויבט געוואָרן באַזונדערס די פּרוזשענער יידן, האָבן זיי רעכט זיך צו באַנוצן אַן שום שטערונגען, סיי מצד אונדזער סטאַראָסטע, דעם הייַנטיקן, ווי דעם קומענדיקן, סיי מצד די דאָרטיקע מעשטשאַנעס. באַשטעטיקנדיק דאָס אַלץ און חתמענדיק אייגנהענטיק האָבן מיר באַפּוילן צוצולייגן דעם שטעמפּל פון ליטווישן גרויספּירשטנטום. געגעבן אין וואַרשע, דעם צוואַנציקסטן טאָג פון חודש דעצעמבער אין יאָר פון קריסטוס־געבורט 1644. פּופּצן יאָר צו אונדזער קיניגן אין פּוילן און פּופּצן יאָר אין שווייַדן. ביי דעם מאַניפעסט איז צוגעלייגט דער קלענערער שטעמפּל פון ליטווישן גרויספּירשטנטום און די אונטערשריפֿט אין די וועגטער: וולאַדיסלאָוו קיניג, פּראַנץ איסאַיקאָווסקי, רעפּערענדאַר און שרייבער פון ליטווישן גרויספּירשטנטום. מיר ווידער, קיניג, לויט דער השתדלות פון די מיטגלידער פונעם ראַט, אין הסכם מיט דער גערעכטער בקשה פון די דערמאָנטע יידן, איינשטימיק אַלערגנעדיקסט, באַשטעטיקן, פֿאַרפעסטיקן, אָפֿאַבירן מיט אונדזער קיניגלעכער מאַכט די דערמאָנטע און דאָ אויסגעשריבענע פּריווילעגיע פון זעליקן אָנדענק, פון זיין קיניגלעכער מאַיעסטעט, אונדזער ברודער דעם פֿאַרגענגער, אין אַלע פונקטן, טיילן און פֿאַראַגראַפֿן, אַ חוץ איין דערמאָנטן פֿאַראַגראַף וועגן דער יידישער שול, וועלכן מיר באַשטימען אַזוי: די יידן זאָלן נישט קענען און זיך נישט דערוועגן צו קויפן פֿאַר זייער שול נייע פֿלעצער, נאָר זיך באַנוגענען מיטן אַלטן אָרט. אין באַשטעטיקונג פון דעם שרייבן מיר אייגנהענטיק אונטער און באַפּוילן צוצולייגן דעם שטעמפּל פון ליטווישן גרויספּירשטנטום. געגעבן אין וואַרשע, דעם איין און דרייסיקסטן דעצעמבער, יאָר פון קריסטוס געבורט 1650. צוויי יאָר צו אונדזער קיניגן אין פּוילן און דריי יאָר אין שווייַדן. יאָן קאָזימיר קיניג, יאָן דעזאָווישאַ רעפּערענדאַר און שרייבער פון ליטווישן גרויספּירשטנטום. מיר ווידער, קיניג, לויט דער השתדלות פון ד מיטגלידער פונעם ראַט און פון אונדזערע באַאַמטע, איינשטימענדיק אויף דער גערעכטער בקשה, וואָס איז אונדז דערלאַנגט געוואָרן פון אברהם בן יצחק אין נאָמען פון אַלע פּרוזשענער יידן, די דאָזיקע פּריווילעגיע פֿאַר די דערמאָנטע יידן אויף פֿאַרשיידענעם האַנדל, פֿלעצער, נישט דערפֿילנדיק די התחיבותן פון צינש און שטייערן פונעם פלאָץ, אויף וועלכן עס שטייט די שול און פון בית־עלמין, אין אַלע אירע פונקטן, טיילן אין פֿאַראַגראַפֿן באַשטעטיקן מיר, פֿאַרפעסטיקן, קאָנפֿאַרמין, ראַטיפֿיצירן און אָפֿאַבירן מיט אונדזער קיניג־ליכער מאַכט. אין באַשטעטיקונג פון דעם שרייבן מיר אייגנהענטיק אונטער און באַפּוילן צוצולייגן דעם שטעמפּל פון ליטווישן גרויספּירשטנטום. געגעבן אין וואַרשע דעם צוואַנציקסטן מערץ יאָר פון קריסטוס־געבורט 1677. דריי יאָר צו אונדזער קיניגן. ביי דער דאָזיקער פּריווילעגיע, קאָנפֿירמאַציע־שריפֿט איז דער אונטערשריפֿט פון דער האַנט פון זיין קיניגלעכער מאַיעסטעט אין אָזוינע וועלכע: יאָן קיניג. וועלכע פּריווילעגיע, קאָנפֿירמאַציע־שריפֿט, פון זיין קיניגלעכער מאַיעסטעט איז דורך מרדכי בן שמואל און זאָוול בן הלל דערלאַנגט געוואָרן צום איינמעלדן אין די בריסקער גראָד־ביכער, איז אָנגענומען און פֿאַרשריבן געוואָרן, פון וועלכע די דאָזיקע אָפּשריפֿט איז הסכם מיט דער דערלאַנגטער בקשה און אָנגענומענעם צו דעם באַשלוס איז אין איצטיקן 1830 יאָר 29 מאַי די בקשה־געבער אָפּיציעל אַרויסגעגעבן געוואָרן. פֿאַר דער ריכטיקייט מיט די ביכער קאָוויר איך. טשעסלאָוו וויגאָנאָווסקי, בריסקער גראָד־שרייבער. נר. 157. אי־ בערגעזעצט פון פּוילישׁ גובערניאַלער סעקרעטאַר אבראַמאָוויטש (4).

אַ קיצור פון דער דאָזיקער פּריווילעגיע ברענגען אויך די שוין דערמאָנטע „אָקטן פון דער ווילנער קאָמיסיע“ (5), ס׳וועט אָבער דאָרט אָנגעגעבן, אַז די פּריווילעגיע איז באַשטעטיקט געוואָרן דורך יאָן קאָזימיר אין י. 1677, אָנשטאָט 1650, די באַשטעטיקונג פון יאָן III פון 1677 י. איז אינגאַנצן נישט דערמאָנט און ס׳איז צוגעגעבן, אַז ס׳איז באַשטעטיקט געוואָרן דורך אויגוסט II אין י. 1719.

פונוואַנען דער מחבר פון דער נאָטיץ אין די „אָקטן“ האָט גענומען דאָס לעצטע, איז אונדז אומבאַקאַנט. פונעם דאָקומענט, וועלכן מיר ציטירן אויבן, איז עס נישט צו זען, הגם ער איז דאָטירט פון י. 1830 און שטעלט מיט זיך פֿאַר אַ פולן אויסצוג פון די גראָד־ביכער, ווו די פּריווילעגיעס זענען אייגנגעצויגן געוואָרן. ס׳איז אָבער מעגלעך, אַז צום לעצטן מאָל זענען די פּריווילעגיעס פֿאַרגעשטעלט געוואָרן צום אַריינטראָגן אין די גראָד־ביכער. אין י. 1679 און דעריבער איז דאָרט נישט דערמאָנט די באַשטעטיקונג פון אויגוסט II און דער מחבר האָט זיך באַנוצט מיט אַן אָנדער מקור פונעם ווילנער אַרכיוו.

---

4) דער פולער טעקסט פון דער געבראָכטער פּריווילעגיע איז צוויי מאָל אָפּגעדרוקט אין vטן באַנד פֿון די „אָקטן פון דער ווילנער קאָמיסיע“. אייגנמאָל אויף דער זייט 208 דאָטירט פון יאָר 1677—1679 און אַ צווייטן מאָל אויף דער זייט 247 דאָטירט פון יאָר 1719. אויסער דעם פולן טעקסט איז נאָך דאָ אַ קיצור, און אין דעם דאָזיקן קיצור איז עס אַריינגעפאָלן דער טעות — אַנשטאָט יאָן III, ווי עס האָט באַדאַרפט זיין, שטייט יאָן קאָזימיר.

5) ב. V, ז. 208.

נ. צוקערמאַן

דורך דריי יאָרהונדערטער

א. דער רעכטלעכער מצב פון די פרוזשענער ביידן אין 18טן י״ה

דער מיטן פון XVII י״ה איז איינער פון די אומרויקסטע מאָמענטן אין דער געשיכטע פון פוילן בכלל און פון דעם יידישן ישוב אין די דרום־מזרחדיקע געגנטן פון דעם דעמאָלטיקן פוילן בפרט. דאָס איז דער פעריאָד, וואָס איז טרויעריק באַרימט אין דער יידישער געשיכטע אנוטערן נאָמען „גזירת ת״ח ות״ט״, דאָס איז די צייט, וועו אַ כוואַליע פון קאָזאַקיש־פויערישע אויפשטאַנדן האָט זיך פונאַנדערגעגאָסן איבערן גאַנצן דרום־מזרחדיקן טייל פון דעם דעמאָלטיקן פוילן און האָבן מיטגעבראַכט חורבן און פאַרוויסטונג. גאַנצע קהילות זענען חרוב געוואָרן, טויזנטער יידן זענען אומגעקומען דורך די הענט פון די אויפשטענדיקע.

די דאָזיקע אויפשטאַנדן, כאָטש זיי האָבן אין זייער גרעסטן טייל זיך קאָנצענטרירט אין אוקראינע און וואַלין, האָבן זיי דאָך אין זייערע אַרויסגעזוכטע פאָזיציעס דערגרייכט אויך די געגנטן אַרום פרוזשענע. אַהער האָבן נישט דערגרייכט כמעלניצקיס רעגולערע אָפּטיילונגען, די געגנט האָט אָבער געליטן פון די אָרטיקע פויערים, וועלכע האָבן זיך אָנגעשלאָסן אָן אויפשטאַנד. מיר געפינען אין דער „מגילת עיפה״ פון דעם באַרימטן שבתי הכהן (ש״ך) פון ווילנע, אַז נאָך דער שחיטה אין וולאָדאָוע; אַ שטעטל וואָס ליגט נישט וויט פון בריסק, זענען אָנגעקומען אויך טרויעריקע ידיעות פון בריסק און פון דער אומגעגנט. „ונשמע שם קול נהי ונהיה קול תרועות ושברים ויבבות גם בק״ק בריסק וק״ק פינסק וכל הגלילות והסביבות״. דאָס ברענגט אויך שפּ״ר אין זיין „דברי ימי ישראל״, עס זענען אויך אויפגעהיט געוואָרן מאַטעריאַלן וועגן דער פאַרוויסטונג פון קאָבערין (1), פון פרוזשענע זענען אָבער נאָך ביז איצטער קיין מאַטעריאַלן נישט געפונען געוואָרן.

מיר טרעפן דעם נאָמען פרוזשענע ערשט שפּעטער, אין דעם יאָר 1659, וועו אין שטאָט ביי אונדז איז געווען דער שטאָב פון דער פוילישׁ־ליטווישער אַרמיי, וואָס האָט געקעמפט מיטן רוסישן מיליטער. די קאַמפן זענען פאָרגעקומען אַרום פינסק. די דאָזיקע מלחמה איז אויסגעבראָכן צוליב דעם בונד, וואָס די אויפשטענדיקע קאָזאַקן האָבן געשלאָסן מיט רוסלאַנד.

דאָ, אין פרוזשענע האָט דער הויפּט־העטמאַן פון ליטווישן פירשטנטום, פאַוועל סאַפּיהאַ אַרויסגעגעבן אַן אוניווערסאַל צו די בירגער פון פינסקער פאָווויאָט, אַז זיי זאָלן זיין גרייט אַרויסצוטרעטן אין קריג (2).

אַ צווייטער דאָקומענט, וואָס האָט זיך אויפגעהיט צווישן די מאַטעריאַלן פון דער צייט. איז די מעלדונג פון דעם פרוזשענער ייִדן יעקב בן שמואל, אַז ער קען נישט אַריינטראָגן אין קאָזנאַ דעם יערלעכן הייזער־שטייער, ווייל זיינע הכנסות האָבן זיך אינגאַנצן אויסגעלאָזן צוליב דער גרויסער פּעסט (2).

וואַרשיינלעך האָט פרוזשענע דעמאָלט געליטן פון אַ מגיפה, וועלכע האָט פאַראָרימט די אָרטיקע באַפעלקערונג.

נאָך אין דעם יאָר 1644 איז וולאָדיסלאָוו דער IV, דער קיניג פון פוילן אַרומגעפאָרן איבער די באַזונדערע טיילן פון זיין קיניגרייך כדי אויסצופועלן קרעדיטן און שטייערן פון די באַזונדערע סיימיקעס און פון דער שלאַכטע פאַר דער מלחמה.

די אויפשטאַנדן האָבן זיך אַריבערגעטראָגן פון אין אָרט אויפן צווייטן און די כוחות פון דער דעמאָלטיקער פוילישער רעגירונג זענען געווען צו שוואַך זיי זאָלן זיך קענען אַנטקעגנשטעלן אַזאַ מעכטיקע סטיכישע כוואַליע.

---

1) „טיט היון״ קונטרס קורא שמות מכל הערים והכפרים והמקומות אשר אליהם עברו הגזרות בשנת ת״ח ות״ט. קראקא תרנ״ב. חברו החכם מאד נעלה שמואל פייבש בן הגאון מוהר״ר נתן פייטל מוויען.

דאָרטן ווערט דערמאָנט „...ומשם הלך לעיר קוברין ושם היו שתי מאות ב״ב [הרגו כמעט כלם...״

2) „אַקטי אטנאָסיאַשציעסיאַ ק׳וורעמעני וואיני זאַ מאַלאָראָסיו 1654—1667״, ווילנע 1939, ב. 28. אַקטי אַ יעוורעאַך, זייט 389, נום. 315, 9 יאַנואַר 1663״.

אין דעם זעלבן יאָר, אין 1644, האָט וולאַדיסלאָוו אויך באַזוכט פּרוזשענע. זיין דאָ זיין אין שטאָט ווערט באַשטעטיקט אין אַן אָפּזאַץ אין זיין פּריווילעגיע פון דעם זעלביקן יאָר, דאָרטן ווערט געזאָגט: „...דאָך אין צושטימונג צו דער בקשה פון די יידן פון דער שטאָט פּרוזשענע און לויט דער השתדלות פון די מיטגלידער פונעם ראַט און די באַאַמטע פון אונדזער הויף, וועלכע זענען דעמאָלט געווען מיט אונדז, וואָס איז אונדז דערלאַנגט געוואָרן אין דער אָנגעמערקטער שטאָט פּרוזשענע, וואָס געפינט זיך אין בריסקער וואָיוואָדשאַפט...“

די פּרוזשענער יידן האָבן משמעות אויסגענוצט די גינסטיקע לאַגע, וואָס דער קיניג האָט געמוזט אָנקומען אויך צו זייער הילף, און האָבן דערלאַנגט אָ בקשה ווגען אויסטיילן זיי ספּעציעלע פּריווילעגיעס, וואָס זאָלן רעכטלעך באַפעסטיקן זייער לאַגע. ס׳איז נישט באַקאַנט פּאַר וואָס פּאַר אָ פּרייז די פּריווילעגיע איז געגעבן געוואָרן, נאָר ווי מ׳דאַרף זיך משער זיין האָבן די יידן זיך באַשטייערט מיט אָ געווּיסער סומע פּאַר דעם מלוכה־אוצר.

די פּריווילעגיע איז אונטערגעשריבן געוואָרן אין וואַרשע דעם 20סטן דעצעמבער 1644סטן יאָר. זי נעמט אָרום די פּאַרשיידנסטע געביטן פון דעם עקאָנאָמישן און רעליגיעזן לעבן פון די דעמאָלטיקע יידן. קיין סך נייס האָבן אָבער די פּריווילעגיעס אין דעם פּאַקטישן צושטאַנד אינעם לעבן פון די יידן נישט אַריינגעטראָגן. די פּרוזשענער יידן צוגלייך מיט די יידן פון גאַנצן ליטווישן פּירשטנטום האָבן זיך באַנוצט מיט די אַלגעמיינע פּריווילעגיעס, וואָס זענען געגעבן געוואָרן אַלע יידן, וואָס האָבן דעמאָלט געווויינט אין ליטע. דאָס דערמאָנט אויך דער קיניג וולאַדיסלאָוו IV אין זיין פּריווילעגיע: הגם מיר האָבן אַפּראָבירט און קאָנפֿאַרמירט די אַלגעמיינע פּריווילעגיעס אונדזערע, וואָס איז געגעבן געוואָרן דורך אונדזערע פֿאָרגענגער און זיין זעליקן אָנדענק, זיין קיניגלעכער מאַיעסטעט, אונדזער פאָטער, זיגמונד III פּאַר די אונטערטאַנען יידן אין גאַנצן ליטווישן פּירשטנטום... דאָך אין צושטימונג צו דער בקשה פון די יידן פון דער שטאָט פּרוזשענע... דערלויבן מיר די יידן...“ די פּריווילעגיע, וואָס איז אָבער ספּעציעל געגעבן געוואָרן די פּרוזשענער יידן האָט פֿאַרפעסטיקט און רעכטלעך געזיכערט דאָס, וואָס איז שוין געווען פאַקטיש פון פּרייַער. אַזוי למשל געפינען מיר זייער אָ וויכטיקן, פּאַר יענער צייט, מאַמענט אין דער פּריווילעגיע, וועלכער דערלויבט די פּרוזשענער יידן קויפן סעדער, אָקער־פּעלדער, לאָנקעס, אייגנצייטיק געפינען מיר אָבער שוין אין דעם יאָר 1562 אָ פּולע רשימה פון די דעמאָלטיקע יידישע באַזיצער פון גיטער, אָנגעגעבן זענען אין דער רשימה 11 יידישע באַלעבאַטים און די אַלע האָבן פֿאַרמאָגט אויסער דער שטאָט ערד־חלקים. די צאָל זייערע, אָנטקעגן דער אַלגעמיינער צאָל פון נישט יידישע באַזיצער — 262, איז אין דער אמתן זייער קליין, אָבער דאָס וויזט, אַז פאָקטיש זענען שוין יידן אָ סך פּריִער געווען באַזיצער פון אומבאַוועגלעכע גיטער. דער פונקט אין דער פּריווילעגיע האָט אָבער רעכטלעך באַפעסטיקט דעם שוין עקזיסטירנדיקן צושטאַנד און געגעבן די מעגלעכקייט די יידן זיך איינצושאַפן אַזוינע גיטער אויף וויטער.

אין דער זעלבער פּריווילעגיע גיט וולאַדיסלאָוו דער IV דאָס רעכט די פּרוזשענער יידן צו קויפן הייזער און פּלעצער אויפן מיטן מאַרק אוֹן אין די דערבייאיקע גאַסן, טרייבן בראָנפן, מאַכן מעד אוֹן פאַרקויפן עס אין הורט און אין דעטאַל, האַלטן שענקען, קראָמען; פאַרנעמען זיך מיט אַלערליי מלאכות; פאַרקויפן פלייש אין אייגענע אויסגעבויטע שעכט־הייזער. די יידן מעגן אויך פּיטערן זייערע בהמות אין דער פּרוזשענער פושטשע צוגלייך מיט די אַרטיקע מעשטשאַנעס.

זייער אָ וויכטיקער פונקט אין דער פּריווילעגיע איז דאָס דערלויבן די יידן איינצוהאַנדלען פּלעצער פאַר אָ שול און אויב די שול וועט אָפּגעברענט ווערן, מעגן דעמאָלט די יידן אָפּבויען אָ צווייטע, אפילו אויף אָ צווייטן אָרט און די ערשטע קענען זיי אויך פאַרריכטן. דאָס איז זייער אָ זעלטענער פאַל פאַר יענער צייט, ווען מ׳זאָל דער יידישער קהילה לאָזן פריִי איינהאַנדלען פּלעצער פאַר זייערע שולן. איין זאַך גיט אָבער דער קיניג צו, אַז די יידישע שול טאָר אין איר אויסערלעכן אויסזען נישט זיין ׳ענלעך צו דעם קאַטוילישן קאַשציאָל. מ׳דאַרף אָבער נישט מיינען, אַז ערשט מיט דער פּריווילעגיע האָבן יידן אָנגעהויבן צו בויען פאַר זיך אָ שול, ווייל שוין אין דעם יאָר 1473, ווי עס ווערט דערציילט אין די אַקטן פון דער ליטווישער מעטריקע, איז דאָ שוין געווען אָ יידישע שול.

די דאָזיקע פּריווילעגיעס זענען דערנאָך באַשטעטיקט געוואָרן אויך פון די שפּעטערדיקע קיניגן, אין גרעסטן טייל איז דאָס נאָר געווען אָ ריין פאָרמעלע זאַך, ווייל אין קיין פונקט פלעגן די פּריווילעגיעס נישט געביטן ווערן נאָר אין דעם יאָר 1650, דעם 13טן דעצעמבער, האָט דער דעמאָלטיקער קיניג יאַן קאַזימיר באַשטעטיקט די אַלטע פּריווילעגיע מיט אייַן שנוי אין דער פּראָגע ווועגן דער יידישער שול: „אַז די יידן זאָלן נישט קענען און זיך נישט דערוועגן צו קויפן פאַר זייער שול נייע פּלעצער, נאָר זיך באַנוגענען מיטן אַלטן אָרט...“

די זעלביקע פּריווילעגיע, באַשטעטיקט נאָך דורך

יאַן III אין 1677סטן יאָר, איז אין 2 יאָר שפּעטער, אין יאָר 1679, דעם 15טן יוני, געבראַכט געוואָרן קיין בריסק, אַריינצושרייבן אין די דאָרטיקע גראָד־ביכער דורך די פּרוזשענער סטאַראָסטעס מרדכי בן שמואל און זאַוול בן הלל. און אונטער דער זעל־ביקער דאַטע איז די פּריווילעגיע דורך זיגמונט קאָזימיר יאַגאַווסקי אין די גראָד־ביכער אַריינגע־צויגן געוואָרן.

פון די דאָזיקע גראָד־ביכער איז אין דעם יאָר 1830 געמאַכט געוואָרן אַן אָפּשריפט און דער דא־זיקער אָפּשריפט האָט זיך עס ביי אונדז אויפגעהיט ביז היינט. עס איז דעמאָלט אַנטשטאַנען, ווי מ׳גיט איבער, אַ סכסוך צווישן די היגע מעשטשאַנעס און די יידן וועגן רעכט אויף פּאַשע פאַר זייערע בהמות. די מעשטשאַנעס האָבן נישט צוגעלאָזן די בהמות, וואָס געהערן צו יידן אויף דער אַלגעמיינער פּאַשע, מיטן אויסרייד, אַז זיי האָבן אויף דעם קיין רעכט נישט, איז אָט אין דעם יאָר געמאַכט געוואָרן דער אָפּשריפט פון דער פּריווילעגיע. וווּ עס ווערט בפּי־רוש דערמאָנט וועגן די רעכט פון די יידן אויף די אַלגעמיינע פּיטער־פּלעצער. דאָרטן ווערט גע־זאָגט: „דערביי מעגן זיי באַנוצן דעם וויהאַן אויף צו פּיטערן זייערע פּי, אויך האָבן זיי אַ פּריוילעגיע אַריינ־פאָר אין אונדזער פּרוזשענער פּושטשע צוגלייך מיט די דאָרטיקע פּרוזשענער מעשטשאַנעס...“

אויסער דער דערמאָנטער פּריווילעגיע האָבן נאָך די פּרוזשענער יידן געהאַט באַקומען פּריווילעגיעס פון שפּעטערדיקע קיניגן (געניוער זע זייט). די אַרגינאַלן האָבן זיך געפונען אין דער שטאָטישער „אופראַוועי“ און זענען אין דער וועלט־מלחמה פון דאָנען אַרויסגעפירט געוואָרן, אַזוי האָט אין דעם יאָר 1896 דער פּרוזשענער אינווויינער מ. נ. יא־נאָווסקי געשיקט אַ בריוו צום יידישן היסטאָריקער ש. דובנאָוו (3), וווּ ער דערציילט אים וועגן די דאָ־זיקע פּריווילעגיעס, אויף פּאַרמעט געשריבן, וועל־כע געפינען זיך אין דער אַרטיקער „אופראַוועי“. דאָס זעלבע ווערט אָפּיציעל באַשטעטיקט אין אַן אַקט פון דער קאַנצעלאַריע פון ווילנער גובערנא־טאָר. פון דעם יאָר 1868.

אַזוי איז דאָס לעבן פון די פּרוזשענער יידן אין דעם משך פון דעם XVII י״ה רעכטלעך נאָר־מירט געוואָרן דורך די ריי פּריווילעגיעס, אָנהויבנ־דיק פון די צייטן פון וולאַדיסלאָוו IV.

3) פון פּראָפ. דובנאָווס אַרכיוו, וועלכער האָט זיך געפונען אין בערלין.

ב. די באַפעלקערונג אין פּרוזשענע אין 18טן י״ה

דער יידישער ישוב אין פּרוזשענע האָט זיך פאַר דעם משך צייט פון זיין אַנטשטייונג ביז צום סוף פון XVIII י״ה אַנטוויקלט און אויסגעוואַקסן אין אַ באַדייטנדיקער יידישער קהילה. עס האָבן זיך אָבער נישט אויפגעהיט קיין געניוע מאַטעריאַלן, וואָס זאָלן געבן אַ באַגריף דער גרויס פון דער דעמאָלטיקער יידישער און נישט־יידישער באַפעל־קערונג. נישט אינעם פּנקס פון דער חברה־קדישא, וואָס איז שוין רעגולער געפירט געוואָרן אין יענער צייט, נישט אין די אַרכיוו־מאַטעריאַלן, האָבן זיך נישט אויפגעהיט קיין געניוע דאָטן וועגן דער גרויס פון דער באַפעלקערונג פון אונדזער שטאָט.

אין דעם אינוועניטאַר־בוך פון דער „בריסקער עקאָנאָמיע“ (1) פון דעם יאָר 1786 געפינען מיר אַ רשימה פון יידן און מעשטשאַנעס, באַזיצער פון באַלעבאַטישקייטן אין דער שטאָט פּרוזשענע. אונ־טערן קעפל „די שטאָט פּרוזשענע“ לייענען מיר: „אַ באַשרייבונג פון דער סיטואַציע פון די מעש־טשאַנעס, יידן און פּויערים מיטן באַשטימען זייער צאָל און פאַרמעגן, ווי אויך פון זייערע ערד, פּלע־צער און געדטנער, וואָס געפינען זיך אין אומגעבונג און די אויפגענומענע פון זיי אָפּצאָלונגען...“

די רשימה נעמט אַרום די צאָל פון 264 באַזי־צער. פון דעם נומער 1—195 ווערן באַשריבן די מעשטשאַנעס, און פון 195—264 — די יידן. די רובריקן נעמען אַרום די גרויס פון דעם לאַבעדיקן אינוועניטאַר אין דער באַלעבאַטישקייט, דעם פאַמי־ליען־צושטאַנד און אַן אַלגעמיינע אָפּשאַצונג וועגן דעם עקאָנאָמישן מצב פון יעדער איינעם פון די באַלעבאַטים.

פאַרגלייכן מיר די דאָזיקע באַשרייבונג פון דער באַפעלקערונג פון דעם יאָר 1786 מיט אַן ענלעכע באַשרייבונג, וואָס מיר געפינען אין דער „קאַברי־נער עקאָנאָמיע“ פון יאָר 1563 וועגן פּרוזשענע. באַמערקן מיר, אַז די צאָל פון די פּאַרצייכנטע באַ־לעבאַטישקייטן האָט זיך אַן ערך נישט געענדערט. אין דער רשימה פון יאָר 1563 זענען אָנגעגעבן 11 יידן און 262 נישט־יידן, צוזאַמען 273 באַלע־באַטישקייטן, אָנגן אין דעם יאָר 1786— 69 יידן און 195 נישט־יידן, צוזאַמען 264 באַלעבאַטישקייטן, אויב

1) אינוועניטאַש עקאָנאָמי בזשעסקעי, 1786, גע־פינט זיך אין כתב־יד אין ווילנער מלוכה־אַרכיוו.

די צאָל באַלעבאַטישקייטן האָט זיך אין משך פון די איבער צוויי הונדערט יאָר כמעט ווי נישט גע־ביטן, האָט זיך אָבער פאַרענדערט די פאַרהעלטע־ניש צווישן יידישע און נישט־יידישע באַלעבאַטיש־קייטן. אויב אין יאָר 1563 האָבן די יידישע באַלע־באַטישקייטן אין מער ווי 6 מאָל.

אַן אַנדער פּראָבלעם־פאַרהעלטעניש באַקומט זיך, ווען מיר מעסטן די באַפעלקערונג לויט דער צאָל נפשות. די צאָל יידישע נפשות האָט אויסגעמאַכט 317 און נישט־יידישע — 777. הייסט עס, אַז יידן האָבן לויט דעם רייסטער, געראָטן אין נפשות, אויסגעמאַכט 28,9% פון דער אַלגעמיינער באַפעל־קערונג.

די צאָלן, וואָס זענען אַנגעגעבן אין דער „בריס־קער עקאָנאָמיע", דאַרפן נישט באַטראַכט ווערן אַלס אַבסאָלוט ריכטיקע, איבערהויפּט אין באַצוג צו דער גרויס פון דער צאָל יידן. מען דאַרף זיך משער זיין, אַז דער רייסטער, וואָס איז אַדורכגעפירט געוואָרן אין דעם יאָר 1786, האָט אַריינגענומען נאָר די יידישע משפּחות, וואָס האָבן געהאַט אייגענע באַלעבאַטישקייטן און וואָס האָבן געדאַרפט צאָלן דערפון אַ שטייער, און פון דער רשימה זענען אַרויסגעלאָזט געוואָרן די יידישע משפּחות, וואָס האָבן קיין באַלעבאַטישקייטן נישט געהאַט. פינקט־לעכער איז וואַרשיינלעך די דאָזיקע סטאַטיסטיק אין באַצוג צו דער נישט־יידישער באַפעלקערונג, פון וועלכער די ווייט גרעסטע טייל האָט פאַרמאָגט באַלעבאַטישקייטן, און געצאָלט פון זיי שטייער.

אַז די דאָזיקע צאָל יידישע נפשות איז נישט די ריכטיקע, אַז זי נעמט אַרום נאָר אַ טייל פון דער יידישער באַפעלקערונג, קען מען זען לויט דער גרויס פון דער שטערבלעכקייט פון דער יידישער באַפעלקערונג אין יענער צייט.

אין דעם „ספר־החיים" (זע דעם אַרטיקל וועג „ספר־החיים" אין דעם פּנקס) פון דער חברה־קדישא געפינען מיר אין דעם XVIII י"ה רעגולער פאַר־צייכנט די צאָל טויט־פאַלן צווישן דער יידישער באַפעלקערונג. די דורכשניטלעכע צאָל געשטאָר־בענע פאַר דעם פּעריאָד, וועלן עס איז געמאַכט גע־וואָרן דער רייסטער, מאַכט אויס 16 אַ יאָר (זע טאַבעלע 1). אויב מיר וועלן אַננעמען די צאָל פון דער יידישער באַפעלקערונג פון יענער צייט לויט וויּ עס איז אַנגעגעבן אין דער „בריסקער עקאָנאָ־מיע" — 317, וועט זיך באַקומען אַן אומגלויבלעך גרויסער פּראָצענט פון דער שטערבלעכקייט — 50 פּראָמיל און דאָס באַשטעטיקט אונדזער מיינונג אַז די צאָל אַנגעגעבענע יידישע נפשות אין דעם „בריסקער עקאָנאָמיע" איז נישט קיין פולע.

די ריכטיקע גרויס פון דער יידישער באַפעלקע־רונג אין דער צייט, וועט אונדז געלינגען אויס־צוגעפינען דאָן, ווען מיר וועלן זיך דערוויסן דעם פאַקטישן פּראָצענט פון דער שטערבלעכקייט בי־די יידן אין פרוזשענע אין סוף פון XVIII י"ה. דע מאָלט, לויט די צוויי דאָטן — לויט דער דורכשניט־לעכער צאָל געשטאָרבענע אַ יאָר און לויט דעם פּראָצענט פון דער שטערבלעכקייט ביי די יידן אין פרוזשענע אין דעם פּעריאָד, וועט אונדז גע־לינגען אויפשטעלן אַ בילד פון דער אַן ערכדיקער גרויס פון דער יידישער באַפעלקערונג אין דעם סוף פון XVIII י"ה אין פרוזשענע. מיר נעמען אַרויס פון „ספר־החיים" די צאָל געשטאָרבענע פון דעם צענדליק יאָר, 1789—1799, דאָס הייסט די צייט, וועלן עס איז געמאַכט געוואָרן דער רייסטער פון דער „בריסקער עקאָנאָמיע" (טאַבעלע 1).

טאַבעלע 1.

די שטערבלעכקייט ביי דער יידישער באַפעלקערונג אין פרוזשענע אין די יאָרן תקמ"ט—תקנ"ט (1789—1799)

יאָר	געשלעכט		צוזאַמען	דורכשניט־לעכע צאָל טויט־פאַלן אין אַ יאָר
	מענער	פרויען		
תקמ"ט	10	14	24	
תק"נ	4	5	9	
תקנ"א	5	7	12	
תקנ"ב	6	8	14	
תקנ"ג	6	9	15	
תקנ"ד	2	9	11	16
תקנ"ה	12	7	19	
תקנ"ו	10	13	23	
תקנ"ז	10	11	21	
תקנ"ח	8	6	14	
תקנ"ט	10	3	13	
צוזאַמען	83	92	175	

די דורכשניטלעכע צאָל פון 16 טויט־פאַלן אַ יאָר, וואָס באַקומט זיך לויט דער טאַבעלע. פאַלט אויך אויס, ווען מען באַרעכנט די צאָל טויט־כאַלן לויטן „ספר־החיים" פון די וויטערדיקע יאָרן. דע־ריבער קען מען אַננעמען אויף זיכער, אַז די דורכ־

שניטלעכע צאָל טויט־פאַלן פאַרן סוף פון XVIII י״ה איז געווען 16 אַ יאָר. איצט בלייבט נאָר פעסט־צושטעלן די פּראָצענטואַלע גרויס פון דער שטערב־לעכקייט ביי יידן אין פּרוזשענע אין דעם סוף פון XVIII י״ה, כדי זיך צו שאַפן אַ בילד פון דער לערכדיקער גרויס פון דער יידישער באַפעלקערונג אין יענער צייט.

ס׳איז שוין לאַנג וויסנשאַפטלעך פעסטגעשטעלט געוואָרן („בלעטער פאַר יידישע דעמאָגראַפיע, סטא־טיסטיק און עקאָנאָמיק״. בערלין, נמ. 3, 4, 1923. אַרטיקל פון י. לעשטשינסקי. „פּראָבלעמען פון דער נאַטירלעכער באַוועגונג פון דער יידישער באַפעל־קערונג״), אַז די גרויס פון פּראָצענט פון דער שטערבלעכקייט איז אָפהענגיק פון אַ גאַנצע רייַ סאָציאַל־עקאָנאָמישע און קולטור־סיבות. כּאָר איין און דער זעלבער צייט איז דער פּראָצענט פון דער שטערבלעכקייט אַנדערש ביי די אייראָפּעישע פעל־קער און אַנדערש ביי אונדז יידן. דער פּראָצענט איז פאַרשיידן ביי דער שטאָטישער, שטעטלדיקער און דאָרפישער באַפעלקערונג. נאָך מער, דער פּראָצענט קען זיין פאַרשיידן ביי ישובים מיט כמעט די זעל־בע באַדינגונגען. דערפאַר וועלן מיר נישט פאַר־גלייכן דעם פּראָצענט פון דער שטערבלעכקייט אין אַנדערע ישובים מיט דעם פּראָצענט פון דער שטערבלעכקייט ביי יידן אין פּרוזשענע. עס וועט זיין ריכטיקער, ווען מיר וועלן אויפשטעלן דעם פּראָצענט פון דער שטערבלעכקייט צווישן דער יידישער באַפעלקערונג אין פּרוזשענע מיט הונ־דערט יאָר שפּעטער, פון די יאָרן 1873—1880, פון וועלכער צייט עס האָט זיך אויפגעהויבן די געגנויע גרויס פון דער יידישער און נישט־יידישער באַ־פעלקערונג, און מיט גענויסע באַוואָרענישן אַנאַלאָ־גיש אַריבערטראָגן אויף דעם סוף פון XVIII י״ה. דער דאָזיקער אופן פון געפינען די גרויס פון דער שטערבלעכקייט איז מיט דעם לייכטער, ווייל ס׳איז גרינגער צו געפינען די סאָציאַל־עקאָנאָמישע און קולטור־סיבות, וואָס האָבן געווירקט אויף דער ענדערונג אין פּראָצענט פון דער שטערבלעכקייט אין דעם זעלבן ישוב, פאַר דעם משך פון הונדערט יאָר, אַיידער צו זוכן די אונטערשיידן ביי באַזונ־דערע ישובים מיט אַנדערע לעבנס־באַדינגונגען.

אין אַ באַריכט צום ווילנער געזעלשאַפט־גיבערנא־טאָר פון די יאָרן 1873—1880 איז אָנגעגעבן די גרויס פון דער יידישער באַפעלקערונג אין פּרוזשע־נע אין דער צאָל פון 2575 נפשות.

גלייכצייטיק געפינען מיר אין דעם „ספר־החיים״, אַז די צאָל געשטאָרבענע אין די יאָרן 1873—1880 איז געווען, ווי עס ווייזט די טאַבעלע 2.

פון דער דאָזיקער טאַבעלע דערוויסן מיר זיך,

טאַבעלע 2.

די שטערבלעכקייט ביי דער יידישער באַפעלקערונג אין פּרוזשענע אין די יאָרן תרל״ג—תרל״ט (1879—1873)

יאָר	געשלעכט		צוזאַמען
	מענער	פרויען	
תרל״ג	19	33	52
תרל״ד	23	19	42
תרל״ה	23	27	50
תרל״ו	25	19	44
תרל״ז	16	20	36
תרל״ח	19	22	41
תרל״ט	10	26	36
צוזאַמען	135	166	301

דורכשניטלעכע צאָל טויט־פאַלן אין אַ יאָר: 43

אַז די דורכשניטלעכע צאָל טויט־פאַלן צווישן דער יידישער באַפעלקערונג אין משך פון אַ יאָר, מאַכט אויס 43. פאַרגלייכן מיר די דאָזיקע צאָל מיט דער גרויס פון דער יידישער באַפעלקערונג פון יענער צייט (2575 נפשות), באַקומען מיר, אַז די שטערב־לעכקייט ביי די יידן אין פּרוזשענע אין דעם אַנ־געמערקטן פעריאָד, האָט אויסגעמאַכט 16,7 פּרא־מיל. מיר באַטראַכטן איצטער נישט די דאָזיקע צאָל פאַר זיך אַליין, ווייל אַזאַ קליינער פּראָמיל פון דער שטערבלעכקייט איז פאַר זיך גופא אַן אויסערגע־ווייגלעך אינטערעסאַנטע דערשיינונג. אַזאַ פאַל איז אַ זעלטנהייט נישט נאָר אין די יידישע ישובים, וווּ דער סאָציאַלער און קולטור־מצב איז געשטאַנען אויף אַ נידעריקער מדרגה, נאָר אפילו אין די אייר־אָפּעישע צענטערס, וווּ די שטערבלעכקייט האָט אין דעם פעריאָד אָנגעהויבן שטאַרק צו פאַלן, איז אויך נישט דערגאַנגען צו אַזאַ קליינעם פּראָמיל. מיר באַטראַכטן אויך נישט די סיבות, וואָס האָבן געבראַכט צו דעם רעזולטאַט. אונדז אינטערעסירט דאָס אויף אַזוי פיל, אויף וויפל מיר וועלן קענען אָנאַלאָגיש פאַרגלייכן דעם פּראָצענט פון דער שטערבלעכקייט אין סוף פון XVIII י״ה מיט דעם פּראָצענט, וואָס מיר האָבן באַקומען פון דער שטערבלעכקייט אין סוף XIX י״ה.

כדי צו קריגן אַ בילד פון דעם פאַלן פון דער שטערבלעכקייט ביי די יידן אין פּרוזשענע, וועלן מיר נאָך פאַרגלייכן די גרויס פון דער שטערבלעכ־קייט פאַר די יאָרן 1925—1929. און כאָטש דער אָפּשניט צייט 1879—1925 איז אַ העלפט פון דעם

צייט־אָפשניט 1786—1873. דאָך וועט דאָס אונדז ווייזן דעם פאַלונגס־פּראָצעס פון דער שטערבלעכ־קייט ביי דער יידישער באַפעלקערונג אין פּרוזשענע (טאַבעלע 3).

טאַבעלע 3.

די שטערבלעכקייט ביי דער יידישער באַפעלקערונג אין פּרוזשענע פאַר די יאָרן 1925—1929*)

יאָר	געשלעכט		צוזאַמען	דורכשניט־לעכע צאָל טויט־פאַלן אין א יאָר
	מענער	פרויען		
1925	22	13	35	41,6
1926	21	19	40	
1927	22	23	45	
1928	27	14	41	
1929	22	25	47	
צוזאַמען	114	94	208	

*) די צאָלן אין דער טאַבעלע זענען גענומען גע־וואָרן פון די מאַגיסטראַט־ביכער. די דאָזיקע צאָלן פאַלן נישט אינגאנצן צוזאַמען מיט די, וואָס זענען אנגעגעבז אין „ספר־החיים". דאָס נעמט זיך פון דעם אונטערשייד אינעם יידישן און אַלגעמיינעם יאָר־חשבון.

די דורכשניטלעכע צאָל טויט־פאַלן אין א יאָר, ווי עס צו זען פון דער טאַבעלע 3, פאַלט אויס 41,6. אין פאַרגלייך מיט דער שטערבלעכקייט פון די פּריערדיקע יאָרן איז די צאָל געפאַלן אפילו אַבסאָלוט און אין א גרויסער מאָס פראָצענטועל (די יידישע באַפעלקערונג אין 1928 האָט געציילט 4298 נפשות) (2).

רעכענען מיר אויס דעם פּראָצענט פון דער שטערבלעכקייט לויט דער דורכשניטלעכער צאָל טויט־פאַלן פאַר די 5 יאָר, באַקומען מיר 9.6 פּראָ־מיל. פאַרגלייכן מיר דעם באַקומענעם פּראָמיל פאַר די יאָרן 1925—1929 מיט דעם באַקומענעם פּראָמיל פון די יאָרן 1873—1880 זענען מיר, אַז די שטערב־לעכקייט איז געפאַלן אין משך פון די פופציק יאָר אין מער ווי אָנדערהאַלבן מאָל פון 16,7 ביז 9,6. מיר דאַרפן אָננעמען, אַז די שטערבלעכקייט האָט זיך אין דער זעלבער מאָס אויך פאַרקלענערט, רע־כענענדיק פון דער צייט פון 1786—1790 ביז די דערמאָנטע יאָרן 1873—1880. אמת, דער צייט־אָפּ־שטאַנד איז אין דעם פאַל א גרעסערער, דערפאַר האָבן זיך די סאָציאַלע און קולטור־מאָמענטן, וואָס האָבן געווירקט אויף דער פאַרקלענערונג פון דער שטערבלעכקייט, מער געביטן פאַר די לעצטע פופ־ציק יאָר, ווי פאַר דעם פּעריאָד פון 1786 ביז די יאָרן 1873—1880. נעמען מיר אָן, אַז די שטערב־לעכקייט פאַר דעם משך פון די הונדערט יאָר, 1786—1880 האָט זיך פאַרקלענערט פונקט אין דער זעלבער מאָס, ווי פון 1880—1929, דאָס וועלן מיר באַקומען, אַז דער פּראָמיל פון דער שטערב־לעכקייט פאַרן סוף פון XVIII י"ה איז געווען 28, און אויסרעכענען לויט דעם די גרויס פון דער באַ־פעלקערונג, וועלן מיר באַקומען די צאָל 571 (טאַ־בעלע 4).

טאַבעלע 4.

די גרויס פון דער יידישער באַפעלקערונג אין סוף XVIIIטן, סוף XIXטן און XXסטן י"ה

יאָרן	א יאָר	דורכשניט־לעכע צאָל טויט־פאַלן	פּראָמיל	דער יידישער באַפעלקערונג
1799—1789	16	28		571
1873—1879	43	16,7		2575
1929—1925	41,6	9,6		4298

פאַרגלייכן מיר די באַקומענע צאָל פאַר דער יידישער באַפעלקערונג, אויסגערעכנט לויט דער שטערבלעכקייט, מיט דער צאָל יידישע נפשות, וואָס איז אָנגעגעבן אין דער „בריסקער עקאָנאָמיע", זענען מיר אָן אונטערשייד אין 254 נפשות, רעכע־נען מיר דאָס איבער אין %, וועלן מיר באַקומען, אַז אָן ערך נאָר 63% פון דער יידישער באַפעל־קערונג איז געווען אַריינגענומען אין דעם רייסטער פון דער „בריסקער עקאָנאָמיע" פון יאָר 1786. דאָס נישט אַריינגענעמען די גאַנצע צאָל יידישע נפשות אין דעם רייסטער, דאַרף מען זיך משער זיין, איז געקומען פון צוויי באַזונדערע סיבות. פון איין זייט האָבן יידן בכלל אויסגעמיטן יעדער רעגיסטראַציע און פון דער צווייטער זייט דאַרף מען אָננעמען, אַז אין דעם רייסטער פון דער „בריסקער עקאָנא־מיע" זענען אַריין נאָר די יידישע משפחות, וואָס האָבן פאַרמאָגט באַלעבאַטישקייטן און וואָס האָבן געדאַרפט אַריינטראָגן א שטייער אין „קאָזנא". די נישט־יידישע באַפעלקערונג איז, ווי מיר האָבן שוין דערמאָנט, יא אַריינגענומען געווארן אינגאַנצן אין דעם רייסטער, ווייל כמעט אַלע האָבן געלעבט פון זייערע באַלעבאַטישקייטן, פון וועלכע זיי האָבן גע־מוזט אַריינטראָגן אָן אָפּצאָל אין מלוכה־קאַסע.

2) די צאָלן זענען אָנגעגעבן דורכן פרוזשענער מאַגיסטראַט.

פֿאַרגלייכן מיר איצטער די גרויס פון דער יידישער און נישט־יידישער באַפֿעלקערונג, באַקומען מיר שוין גאָר אַן אַנדער פֿאַרהעלטעניש. די צאָל יידישע נפֿשות — 571 אַנטקעגן דער אַלגעמיינער צאָל פון 1.348 נפֿשות האָבן אויסגעמאַכט 42%.

ווי עס איז שוין דערמאָנט געווָארן נעמען די רובֿריקן אין דעם דערמאָנטן רייסטער פון דער „בריסקער עקאָנאָמיע" אַרום אויך דעם סאָציאַלן מצב פון יעדער משפּחה באַזונדער, סיי יידישע און סיי נישט־יידישע. די אָפּשאַצונגען נעמען אַרום פיר מדרגות פונעם מצב. דאָס איז רייך, פֿאַרמעגלעך, מיטל־פֿאַרמעגלעך און אָרים. פֿאַרגלייכן מיר די צאָל פֿאַרהעלטענישן פון די איינצלנע גרופּן ביי יידן באַזונדער און ביי נישט־יידן באַזונדער, וועלן מיר באַקומען די צאָלן, ווי עס וויזט די טאַבעלע 5.

טאַבעלע 5.

פֿאַרמעגנס־צושטאַנד פון דער יידישער און נישט־יידישער באַפֿעלקערונג אין פֿרוזשענע צום סוף XVIIIטן י"ה

מצב	באַזיצער			
	יידן		נישט־יידן	
	פּראָצענט	אין %	פּראָצענט	אין %
רייך	11	16%	6	3%
פֿאַרמעגלעך	11	„ 16	14	„ 7
מיטל־פֿאַרמעגלעך	19	„ 28	52	„ 27
אָרים	28	„ 40	123	„ 63
צוזאַמען	69	100%	195	100%

פֿאַרגלייכן מיר אין דער דאָזיקער טאַבעלע די צאָלן פון די רייכע ביי די יידן און נישט־יידן, זעען מיר, אַז ביי די יידן זענען זיי סיי אַבסאָלוט בנוגע די נישט־יידן, סיי פֿראָצענטועל בנוגע די יידן אַ סך גרעסער ווי די נישט־יידישע רייכע. רעכענען מיר דאָס אויס אין %, וועלן מיר באַקומען, אַז אויף דער אַלגעמיינער צאָל פון 17 רייכע משפּחות אין פֿרושזענע האָבן די יידן געהאַט 64,7% פֿאַרגלייכן מיר די צאָל אָרימע ביי די יידן און נישט־יידן זעען מיר אַ פֿאַרקערטע דערשיינונג. אויף דער אַלגעמיינער צאָל פון 151 אָרימע משפּחות האָבן די יידן געהאַט 18,5% און די נישט־יידן 81,5%. נעמען מיר איצטער די יידן באַזונדער און די נישט־יידן באַזונדער, וועלן מיר באַקומען אַזאַ רעזולטאַט:

רייכע און פֿאַרמעגלעכע ביי יידן 32% פון דער גאַנצער צאָל, אָרימע און מיטל־פֿאַרמעגלעכע 68%. ביי די נישט־יידן איז די פּראָפּאָרץ גאָר אַן אַנדערע — רייכע און פֿאַרמעגלעכע 10%, אָרימע און מיטל־פֿאַרמעגלעכע 90%. ס'איז אינגאַנצן נישט אָנגענעבן אין דעם רייסטער, וואָס עס האָט געדינט פֿאַר אַ מאָס צו באַשטימען די אָנגעהעריקייטן צו יעדע פון די גרופּן. קוקן מיר זיך אָבער צו צו דער צוויייטער רובריק אין דעם רייסטער, וועגן דעם לעבעדיקן אינוואַנטאַר אין די באַלעבאַטישקייטן, באַקומען מיר אַ טיילווייזן ענטפער אויף דער דאָזיקער פראָגע (טאַבעלע 6).

טאַבעלע 6.

דורכשניטלעכע צאָל פון לעבעדיקן אינוואַנטאַר אויף יעדער משפּחה. ביי יידן און נישט־יידן אין פֿרוזשענע צום סוף פון XVIIIטן י"ה

מצב	דורכשניטלעכע צאָל פון לעבעדיקן אינוואַנטאַר אויף יעדער משפּחה ביי	
	יידן	נישט־יידן
רייך	4 שטיק	18 שטיק
פֿאַרמעגלעך	3 „	13 „
מיטל־פֿאַרמעגלעך	1,5 „	7 „
אָרים	0,9 „	3 „

באַטראַכטנדיק די געבראַכטע טאַבעלע מוזן מיר קומען צום אויספֿיר, אַז די מאָס מיט וועלכע עס איז געשאַצט געוואָרן דער מצב פון יידן און נישט־יידן איז געווען פֿאַרשיידן. אויב די צאָל פון דעם לעבעדיקן אינוואַנטאַר ביי די רייכע נישט־יידן — 18. קען דינגען פֿאַר אַ געוויסער מאָס אויף אָפּצושאַצן די רייכקייט, קען מען דאָס אָבער נישט זאָגן בנוגע דער דורכשניטלעכער צאָל פון דעם לעבעדיקן אינוואַנטאַר ביי די רייכע יידישע משפּחות, וואָס מאַכט אויס מער נישט ווי 4. פֿאַרגלייכנדיק דעם באַקומענעם דורכשניט פון דעם לעבעדיקן אינוואַנטאַר ביי די יידישע רייכע מיט דעם דורכשניט ביי די אָרימע נישט־יידישע משפּחות, זעען מיר, אַז די רייכסטע יידישע משפּחות אונטערשיידן זיך זייער ווייניק אין זייער אינוואַנטאַר־באַשטאַנד פון דער אָרימסטער גרופּע פון די נישט־יידן. מיר מוזן דערביבער מאָכן דעם אויספֿיר, אַז די אָפּשאַצונגען פון דעם מצב ביי דער נישט־יידישער און יידישער באַפֿעלקערונג איז געוומען גאָר נישט לויט די זעלבע פֿאַרגלייכונגס־איינסן. מ'דאַרף משער זיין, אַז די מאָס פֿאַר דער אָפּשאַצונג ביי דער נישט־יידישער באַפֿעלקערונג איז געווען דער צושטאַנד אין

דער באַלעבאַטישקייט און דער לעבעדיקער אינ־ווענטאַר. ביי די יידן, וועלכע האָבן אַ חוץ דער באַ־לעבאַטישקייט משמעות אויך געהאַט אַנדערע באַ־שעפטיקונגען, ווי האַלטן קראָמען, שענקען אא"ו., איז די מאַס געווען גאָר אַן אַנדערע. וועג מ'באַ־טראַכט דעם מיין פון לעבעדיקן אינווענטאַר ביי די יידן און נישט־יידן, ווערט קלאָר, אַז אַ חוץ ערד־ארבעט האָבן די יידן נאָך געהאַט אַנדערע זייטיקע פרנסות און זייערע ערד־ווירטשאַפטן זענען נאָר גע־ווען בייבאַשעפטיקונגען (טאַבעלע 7).

טאַבעלע 7.

פי־באַשטאַנד. ביי דער יידישער און נישט־יידישער באַפעלקערונג אין פרוזשענע ביים סוף פון XVIIIטן י"ה

אינווענטאַר	באַזיצער			
	יידן		נישט־יידן	
	צאָל	אין %	צאָל	אין %
פערד	27	18%	52	9%
אָקסן	8	„ 6	63	„ 11
קי	81	„ 56	61	„ 10
קעלבלעך	10	„ 7	198	„ 33
שעפסן	3	„ 2	93	„ 15
חזירים	—	—	133	„ 22
ציגן	16	„ 11	—	—
ס"ה	145	100%	600	100%

נעמען מיר די צאָל אָקסן ביי יעדער גרופּע, ווערט פון דעם אַליין קלאָר דער כאַראַקטער פון דער ווירטשאַפט. אין דער צייט, וואָס ביי די נישט־יידן געפינען מיר אַזאַ גרויסע צאָל אָקסן, געפינען מיר דאָס אָבער נישט ביי די יידן. אמת, די צאָל פערד איז אויך ביי די יידן באַדייטנדיק, אָבער די פערד אין שטעטל האָבן משמעות גיכער געדינט ווי אַ קאָמוניקאַציע־מיטל איידער אַלס אַרבעטס־כוח אויפן פעלד. פון די איבעריקע מינים פון לעבע־דיקן אינווענטאַר געפינען מיר ביי די יידן דעם גרעסטן % קי, בעת ביי די נישט־יידן טרעפן מיר דעם גרעסטן % חזירים, שעפסן און קעלבער. די דאָזיקע גרופּע פון לעבעדיקן אינווענטאַר איז מער כאַראַקטעריסטיש פאַר אַן ערד־ווירטשאַפט ווי די אינציקייט קו, וועלכע איז געהאַלטן געווען צוליב נוציקייט־טעמים.

נאָך אַ וויכטיקע רובריק איז פאַראַן אין דעם געבראַכטן רייסטער — דאָס איז די גרויס פון די משפחות, וועלכע זענען אין דער רשימה אַריינגע־גומערן געווארן (טאַבעלע 8).

טאַבעלע 8.

די גרויס פון די משפחות ביי די יידן ביים סוף פון XVIIIטן י"ה

צאָל מיטגלידער אין דער משפחה	יידן		נישט־יידן	
	צאָל	אין %	צאָל	אין %
1 מיטגליד	—	—	2	1%
2 מיטגלידער	6	7%	18	„ 9
3 „	10	„ 15	55	„ 28
4 „	22	„ 32	58	„ 30
5 „	15	„ 22	32	„ 16
6 „	9	„ 13	23	„ 12
7 „	5	„ 7	4	„ 2
8 „	1	„ 2	2	„ 1
מער ווי 8	1	195	1*)	„ 1
צוזאַמען	69	100%	195	100%

*) ביי איין משפחה איז נישט אָנגעגעבן די צאָל מיטגלידער.

אין דעם רייסטער איז נישט אָנגעגעבן דער פאַקטישער צושטאַנד פון יעדער משפחה, כ'איז נאָר אָנגעגעבן די צאָל נפשות, וואָס האָבן זיך געפונען ביי דער ווירטשאַפט, דערפאַר איז דאָס בילד, וואָס מיר באַקומען פון דער טאַבעלע נישט אינגאַנצן פינקטלעך. דאָך איז אינטערעסאַנט, אַז די דורכ־שניטלעכע גרויס פון אַ משפחה, סיי ביי יידן, סיי ביי נישט־יידן איז די זעלבע. — ביי די יידן עפּעס מער ווי 4, ביי די נישט־יידן עטוואָס ווייניקער. אַ חוץ וואָס דער דורכשניט פון די נישט־יידישע און יידישע משפחות גלייכט זיך אויס, מערקט זיך נאָך אַז ערכדיקע אויסגלייכונג פון די צאָל מיט־גלידער אין די משפחות גופא. אַזוי געפינען מיר, אַז די צאָל פון 4 מיטגלידער אין אַ משפחה מאַכט אויס 32% פון אַלע יידישע משפחות און ביי די נישט־יידן 30% און אַזוי אויך די איבעריקע. דאָס ווייזט, אַז אין הינזיכט פון משפחה־צושטאַנד איז די יידישע באַפעלקערונג געשטאַנען אויף אַזיין הויך מיט דער נישט־יידישער.

די אַלע געבראַכטע מאַטעריאַלן נעמען אַרום נאָר דעם טייל פון דער יידישער באַפעלקערונג, וואָס

איז אַריינגענומען געוואָרן אין דעם רייסטער פון דער „בריסקער עקאָנאָמיע". ווי איז געווען דער סאָציאַלער מצב, דער משפחה־צושטאַנד פון דער יידישער באַפעלקערונג, וועלכע איז בישט אַריין אין רייסטער; וואָס פאַר אַ באַשעפטיקונגען האָבן זיי געהאַט, וועגן דעם האָבן זיך קיין מאַטעריאַלן נישט אויפגעהיט.

*

ג. פּרוושענע אין דער צווייטער העלפט פון 19טן י״ה

(לויט אַן אָפּיציעלן באַריכט)

אין ווילנער מלוכה־אַרכיוו האָט זיך אויפגעהיט אַ באַריכט, וואָס איז פאַרצייכנט אונטער דעם אַר־כיוו־נומער 1840/1988, פון די יאָרן 1873—1880, וועלכער איז צוגעשיקט געוואָרן דורך דעם פּרו־זשענער איספּראַוניק קריללאָוו צום ווילנער גענע־ראַל־גובערנאַטאָר.

ווי ס׳איז צו דרינגען פון דעם טעקסט, זענען די סטאַטיסטישע מאַטעריאַלן פון דעם באַריכט גע־נומען פון דעם יאָר 1868, ד״ה מיט אַ פאָר יאָר פריִער ווי ס׳איז אָנגעגעבן דער אַרכיוו־יאָר. דער דאָזיקער באַריכט גיט אַ גאַנץ קלאָרן בילד וועגן דעם צושטאַנד פון דער דעמאָלטיקער קרייז־שטאָט פּרוושענע, אירע אינסטיטוציעס, זייערע אויסגאַבן, די גרויס פון דער באַפעלקערונג און זייערע באַ־שעפטיקונגען. מיר ברענגען דאָ דעם פולן טעקסט פונעם באַריכט איבערזעצט פון רוסיש.

ידיעות פון דער קרייז־שטאָט פּרוושענע

1) די קרייז־שטאָט פּרוושענע, גראָדנער גובער־ניע, ליגט ביים צוזאַמענגיסן זיך פון די ט״יכן מוכאַ און וויעץ.

2) רעכט פאָר דער שטאָט פּרוושענע זענען געגעבן געוואָרן דורך דער פּוילישער קיניגין אַננאַ יאַגיעלאָנקאַ און באַשטעטיקט דורכן פּוילישן קיניג זיגמונד III דעם 6טן מאַי 1589סטן יאָר, וועגן וואָס עס האָבן זיך אויפגעהיט אין פּרוושענער שטאָט־פאַרוואַלטונג כתבים: 1טע פון אַננאַ יאַגיעלאָנקאַ אַדער זיגמונד III אינגאַנצן אַן אַלטע, 2טע פונעם קיניג יאָן קאַזימיר פון 1649סטן יאָר, 3טע פונעם קיניג מיכאַל 1669סטן יאָר, 4טע פונעם קיניג יאָן III פון 1683, 5טע פונעם קיניג אויגוסט III 1748 און 6טע פונעם קיניג סטאַניסלאָוו אויגוסט פון 1776סטן יאָר.

3) אייגווויגער אין דער שטאָט פּרוושענע זענען דאָ: מענער 1.819 און פּרויען 2.176 אין דעם:

	מענער	פּרויען
פּראָוואָסלאַווענע	518	494
קאַטאָליקן	179	225
יידן	1.119	1.456
מאַכמעדאַנער	3	1
פון זיי:		
ירושה־אַדעליקע	17	29
פּערזענלעך־אַדעליקע	8	12

גייסטלעכע:

פּראָוואָסלאַווענע ווייסע	12	15
רוימיש־קאַטוילישע	1	—
יידישע	2	—
(לויט שטאַנדן):		
סוחרים	15	12
מעשטשאַנעס	1.540	2.001
פּויערים	14	61
מיליטעריש באַאַמטע	201	—
זייערע פּרויען און קינדער	7	45
פּרעמדע אונטערטאַנען	2	1

4) יריִדן קומען פאָר 4 מאָל אין יאָר. מערק — יעדן זונטיק. אויף די מערק ווערט פאַרקויפט: רינ־דער, שעפסן, חזירים, עסנוואַרג, תבואה, לייוונט און הילצערנע כלים. דער פּדיון אויף די יריִדן טרעפט אַן ביז 10.000 רובל, אויף די מערק — ביז 2.000 רובל.

5) אין דער שטאָט פּרוושענע זענען דאָ 294 הייזער, וואָס געהערן צו די קריסטן־מעשטשאַנעס און 300 הייזער צו יידן. קראָמען זענען דאָ 60. קיין פאַב־ריקן זענען נישטאָ, אַ מאַרק אייגער.

6) די ערד, וואָס אונטער די הייזער, גערטנער און סעדער פאַרנעמט 167 דעסאַטין מיט 1.892 קלאַפ־טער. אַקער־לאַנד 970 דעסאַטין און 1.132 קלאַפטער, לאָנקעס 262 דעסאַטין 2.018 קלאַפטער, פיטער־פּלע־צער 109 דעסאַטין 1.860 קלאַפטער, בית־עלמינס, וועגן און טייכן פאַרנעמען 55 דעסאַטין 1.372 קלאַפ־טער.

7) די אייגווויגער פון דער שטאָט פּרוושענע האָבן נישט קיין פאַרפליכטונגען צו די ערד־באַזיצער און דערפאַר טראָגן נישט די אייגווויגער קיין שום אַפּצאָלן לטובת זיי.

מלוכה־שטייערן אויף דעם יאָר 1868 איז אויף דער שטאָט פּרוושענע געווען אַרויפגעלייגט:

ליכט־שטייער			
פון מעשטשאַנעס־יידן	723 רובל	49 ק.	659 רובל
„ „ קריסטן	509 „	22 „	—

פון דער יידישער געזעלשאַפט, אָנשטאָט דעם אַפּגעשאַפטן אַפּצאָל פון פאַרשייִדענע פאַרברויך־ארטיקלען 263 רובל.

פון גאַנץ־שטאָט:

אויף אויסצוהאַלטן די פאָליציי־קאָמ. 687 רובל 40 ק. אַ שטייער פון אומבאַוועגל. גיטער 760 „ —

8) אין דער שטאָט פּרוושענע געפינען זיך פאָלגנדיקע אַדמיניסטראַטיוו, גערישטלעכע און גע־

יעלשאַפטלעכע אינסטיטוציעס, וועמענס אויסהאַלטונג קאָסט אָפּ דער רעגירונג יערלעך.

דהיינו:

א) קריייז־פּאָליציי־פּאַרוואַלטונג. אויף אויסצוהאַלטן דעם פערסאָנאַל 7.190 רובל, קאָנצעלאַריעס 1.200 רובל, אויף דער קאָנצעלאַריע פון 5 פּריסטאַוון און אַ פּאָליציי־אויפזעער (נאַדזיראָטעל) 1.650 רובל.

ב) קריייז־געריכט. אויף אויסצוהאַלטן דעם געריכט אַליין 2.547 רובל, אַן אויספּאָרשונגס־ריכטער 988 רובל, אַ קריייז־סטראָפּטשי (אַ באָאַמטער פון פּראָקוראָטור) 476 רובל 92 ק. און דעם קריייז־געאָמעטער 196 רובל 5 ק.

ג) „דווארי־אַנסקאָיא אָפּיסקאָ" (אפטרופּסות־אַמט פאַר אַדעליקע). די אויסהאַלטונג פון דער געזעלשאַפט 620 רובל פון דעם אָפּצאָל פון גרונט־שטייער.

ד) שטאָט־דומע. די אויסהאַלטונג פון דער דומע 716 רובל גייט פון די שטאָטישע סומעס.

ה) יתומים־געריכט. דער געריכט איז ביי דער שטאָט־פאַרוואַלטונג און באַשטייט פון די מיטגלידער פון דעם סעקרעטאַר פון דער שטאָט־פאַרוואַלטונג. דערפאַר האָט מען קיין באַשטימטע אויסהאַלטונג נישט אַרויפגעלייגט.

ו) קריייז־קאָנאַטשייסטוואָ. געהאַלט פאַר די באַאַמטע, שרייבערס, געשווירענע און אויף קאָנצעלאַריעס הוצאות 4.684 רובל און 77 קאָפּ.

ז) זשאַנדאַרמעריע־פּאַרוואַלטונג פון פּרוזשענער קריייז. דעם נאַטשאַלניק פון אָמט אין געלט 1.611 רובל אַ יאָר, פּוד־געלט אויף צוויי פערד־געשפּאַן לויט די גילטיקע פּריייזן. די נידעריקע באַאַמטע געהאַלט אַ יאָר: דעם ערשטן וואַכמייסטער 240 רובל, די 20 אונטעראָפיצירן 3.600 רובל און מונדיר־קליידונג לויט דער נאָרמע.

ח) קוואַרטיר־קאָמיסיע. געהאַלט דעם שרייבער 120 רובל פון די שטאָטישע הכנסות.

ט) דעם נאַטשאַלניק פון דער קריייז־קאָמענדע. געהאַלט אַ יאָר 312 רובל און דיעטעס 180 רובל.

י) קריייז־אַקציז־פּאַרוואַלטונג. געהאַלט פאַרן קריייז־אויפזעער מיט די רייזע־הוצאות 1.478 רובל, דריי געהילפן: דעם עלטסטן 1.184 און די יינגערע צו 988 רובל, רעכענענדיק יעדן פון זיי רייזע־הוצאות 400 רובל אַ יאָר, דעם שרייבער 490 רובל. אויסער דעם איז נאָך אַסיגנירט אויף אויסצוהאַלטן אויפזעער 1.900 רובל און אויף קאָנצעלאַריע 600 רובל.

כ) פּאָטשט־קאָנטאָר. געהאַלט פאַר די באַאַמטע, אויפזעער און פּאָסט־טרעגער 660 רובל 6 קאָפּ. און אויף קאָנצעלאַרישע אויסגאַבן 300 רובל.

ל) קריייז־שול. אויסהאַלטונג אַ יאָר 2.539 רובל 50 קאָפּ.

מ) אָנפאָנגס־שול (פּריכאָדסקאָיע אוטשיליש־טשע). אויסהאַלטונג אַ יאָר 821 רובל.

נ) יידישע פאָלקס־שול (יעוועיסקאָיע נאַראָדנאָיע אוטשיליש־טשע) פון דער רעגירונג איז נישט באַשטימט קיין אויסהאַלטונג, די געזעלשאַפט צאָלט 200 רובל.

איספּראָוניק: (—) קריללוו

קריייז־סטראָפּטשי: (—) נישט לעזבאַר".

ווי עס איז צו זען פון דעם אויבן געבראַכטן דאָקומענט, האָט פּרוזשענע צו יענער צייט געציילט 3.995 נפשות. די צאָל יידן האָבן אויסגעמאַכט 2.575 נפשות, דאָס הייסט 64,5 פּראָצענט פון דער גאַנצער באָפעלקערונג. אויפן צווייטן אָרט לויט דער גרויס גייען די פּראָוואָסלאָווענע — 25,3 פּראָצענט און צום סוף די קאַטאָליקן — 10,1 פּראָצענט. די יידן האָבן, הייסט עס פאָרגעשטעלט מיט זיך אַן אַבסאָלוטע מערהייט ביי אונדז אין שטאָט און זענען געווען אין צוויי מאָל שטאַרקער ווי אַלע איבעריקע גרופּן צוזאַמען גענומען (טאַבעלע 1).

טאַבעלע 1.

די באָפעלקערונג אין פּרוזשענע אין דער צווייטער העלפט פון XIXטן י"ה

נאַציע	פון זיי: מענער	פון זיי: פרויען	צוזאַמען	אין %
פּראָוואָסלאָווענע	518	494	1.012	25,3
קאַטאָליקן	179	225	404	10,1
יידן	1.119	1.456	2.575	64,5
מאַכמעדאַנער	3	1	4	0,1
צוזאַמען	1.819	2176	3.995	100,0%

די צאָלן, וואָס זענען אָנגעגעבן אינעם באָריכט און ספּעציעל די, וואָס נעמען אָרום די גרויס פון דער יידישער באָפעלקערונג, זענען אינגאַנצן גענומען נישט אַזוי זיכער, אַז מ'זאָל זיי אָננעמען פאַר אַבסאָלוט ריכטיקע. די יידן, ווי ס'איז באַווויסט, האָבן אויס מורא פאַר די פּאָלגן פון די רעגיס־טראַציעס, אויסגעמיטן בכלל אַריינצופּאָלן אין די רשימות פון דער באָפעלקערונג. דעריבער זענען די צאָלן אין די רשימות פון דער יידישער באָפעל־קערונג געווען משמעות נישט קיין פּינקטלעכע. דער־ביי מערקט זיך, אַז די צאָל פרויען ביי יידן שטייגט אַריבער די צאָל מענער, אמת, דאָס זעלבע מערקט זיך אויך ביי די קאַטאָליקן. ביי יידן איז אָבער דער איבערגעוויכט אַ גרעסערער. אַלס איינע פון די סיבות וואָלט אויך געקענט דינען דאָס, וואָס יידישע מאַנסלייט פלעגן צוליב מיליטערישע ענינים גיכער אויסמיידן זיך צו פאַרשרייבן ווי פרויען.

ווי עס איז צו זען אין דעם באָריכט האָבן די פרויען אויסגעמאַכט:

ביי יידן	56,5	פּראָצענט;	מענער 43,5	פּראָצענט
„ קאַטאָליקן	55,2	„	„ 44,8	„
„ פּראָוואָסלאָווענע	48,8	„	„ 51,2	„

אינטערעסאַנט וועט אויך זיין צו פאַרגלייכן דעם

ווּוסק פון דער באַפעלקערונג אין פּרוזשענע, לויט דעם באַריכט פון דעם איספּראַווניק און לויט דעם רייסטער פון דער „בריסקער עקאָנאָמיע", פונעם יאָר 1786.

די יידישע באַפעלקערונג האָט, ווי מיר האָבן שוין דאָס פעסטגעשטעלט אין אַ פריערדיקן אַרטיקל (זע טאַבעלע 4, דאָרטן) צום סוף פון xviiiטן י"ה געציילט 571 נפשות אויף אַ באַפעלקערונג פון 1348. פּראָצענטועל האָבן די יידן שוין פאַר יענער צייט פאַרגעשטעלט מיט זיך די גרעסטע גרופּע, אָבער אַבסאָלוט האָבן זיי קיין מערהייט נישט געהאַט. אין דעם אָפּשניט צייט, וועו עס איז געמאַכט געווּאָרן דער רייסטער פון דער „בריסקער עקאָנאָמיע", ביז דער צווייטער העלפט פון xixטן י"ה, איז פאַרגעקומען אַ באַדייטנדיקער שנוי אין דער פּראָפּאָרץ פון דער גרויס פון דער יידישער און נישט־יידישער באַפעלקערונג (טאַבעלע 2).

טאַבעלע 2.

ווּוסק פון דער יידישער און נישט־יידישער באַפעל־קערונג פון דעם סוף xviiiטן ביז דער צווייטער העלפט פון xixטן י"ה

נאַציע	צאָל נפשות אין:		צווווסק אין
	סוף xviii י"ה	פון xx י"ה העלפט צווייטע	
יידן	571	2.575	4,5 מאָל
נישט־יידן	777	1.420	1,8 „
צוזאַמען	1.348	3.995	2,9 מאָל

דער דורכשניטלעכער צווווסק פאַר דעם משך צייט פאַלט אויס, לויט דער געבראַכטער טאַבעלע 2,9. אין אַזוי פיל מאָל האָט זיך פאַרגרעסערט די גאַנצע באַפעלקערונג. קוקן מיר זיך אָבער צו די צאָלן, וואָס נעמען אַרום די יידן באַזונדער און די נישט־יידן באַזונדער, באַמערקן מיר אַזאַ מין דערשיינונג: די יידישע באַפעלקערונג איז פאַר די קנאַפּע הונדערט יאָר, וואָס טיילט אָפּ דעם רייס־טער פון דער „בריסקער עקאָנאָמיע" פון דעם דער־מאָנטן באַריכט, אויסגעוואָקסן פון 571 ביז 2.575 נפשות, דאָס הייסט אַ פאַרגרעסערונג אין מער ווי אין 4,5 מאָל. אין דער זעלבער צייט באַמערקן מיר, איז די נישט־יידישע באַפעלקערונג (געראָכנט פּראָ־וואָסלאַוונע און קאַטאָליקן צוזאַמען) אויסגעוואַקסן פון 777 ביז 1.420, דאָס הייסט אַ פאַרגרעסערונג אין 1,8 מאָל. מיר זעען דאָ, אַז די יידישע באַפעל־קערונג האָט אין 2,5 מאָל אַריבערגעיאָגט אין איר ווּוסק די נישט־יידישע באַפעלקערונג.

די סיבה פון דעם ראַשיקן צווווסק פון דער יידישער באַפעלקערונג ליגט נישט אין דער גרע־סערער צאָל געבורטן בייַ די יידן ווי בייַ די נישט־יידן אין פּרוזשענע, ווייל ווי עס וויזט אונדז די טאַבעלע 8 (פּריער), איז דער משפּחה־צושטאַנד פאַר יענער צייט בייַ דער יידישער באַפעלקערונג געווען כמעט אויף אַזאַ מדרגה מיט דער נישט־יידישער באַפעלקערונג און דערפאַר קענען מיר דאָס פאַר קיין סיבה נישט אַננעמען, גיכער איז דער גרויסער צווווסק אַ פּועל־יוצא פון דער אויסער־געווייַנלעך קליינער שטערבלעכקייט, ווי דאָס איז צו מערקן בייַ דער פּרוזשענער באַפעלקערונג פאַר יענער צייט. ווי עס איז צו זען פון דער טאַבעלע 2 האָט די שטערבלעכקייט אין פּרוזשענע, צווישן דער יידישער באַפעלקערונג, דערגרייכט קוים 16,7 פון יעדע טויזנט איינווינער יערלעך.

די דאָזיקע דערשיינונג איז בייַ די פּרוזשענער יידן נישט קיין אויסנאַם, ס׳איז בכלל פעסטגע־שטעלט געוואָרן, אַז דער קאָלאָסאַלער צווווסק פונעם יידישן פאָלק פאַר די לעצטע הונדערט יאָר איז קודם־כל אַ פּועל־יוצא פון דער קליינער שטערב־לעכקייט, איידער פון דער גרויסער צאָל געבורטן.

צוזאַמען מיט דער באַפעלקערונג איז אויך גע־וואַקסן די צאָל הייזער סיי בייַ יידן און סיי בייַ נישט־יידן. די צאָל הייזער אין דעם יאָר 1786 איז געווען 264 (1) (ס׳איז מעגלעך, אַז די דאָזיקע אָנ־געגומענע צאָלן זענען נישט קיין פּינקטלעכע, ווייל מיט 10 יאָר שפּעטער, אין די יאָרן 1796—1797 טרעפן מיר אין אַ באַריכט אָנגעגעבן די צאָל פון 349 הילצערנע הייזער. דאָרטן זענען אָבער נישט אָנגעגעבן וויפל הייזער עס געהערן צו יידן און וויפל צו נישט־יידן. דערפאַר נוצן מיר זיך בעסער מיט די פּריערדיקע מאָטעריאַלן). פון זיי האָבן די יידן געהאַט 69 און די נישט־יידן 195. אָנדערש זעט שוין אויס די צאָל־פאַרהעלטניש צווישן די יידישע און נישט־יידישע הייזער מיט קנאַפּע הונ־דערט יאָר שפּעטער. לויטן געבראַכטן באַריכט פון בריסקער עקאָנאָמיע" (1), האָבן די יידן 594 הייזער, וועלכע זענען דעמאָלט געווען

1) מיר נעמען אָן, אַז די וואָס האָבן געהאַט באַ־לעבאָטישקייטן לויט דער רעוויזיע פון דער „בריסקער עקאָנאָמיע", אינעם יאָר 1786, האָבן אויך פאַרמאָגט אייגענע הייזער. לויט דעם באַריכט פון די רעוויזאָרן אין יאָר 1597 האָט זיך כמעט אַ דריטל פון דער צאָל פּרעמנטן ערד געפונען אין רשות פון קלויסטער. פון דעם איז במילא קלאָר, פאַרוואָס איז נישט אָנגעגעבן אין די „רעוויזיעס" די אָבסאָלוטע צאָל הייזער — די וואָס האָבן זיך געפונען אויף דער קלויסטער־ערד זענען אין די רייסטערן נישט אַריין.

אין פּרוזשענע, יידן געהאַט 300 און נישט־יידן 294 (2). דאָס וויכטיקסטע, וואָס דאַרף דאָ באַמערקט ווערן, איז דער רעגלמעסיקער און פּראָפּאָרציאָנעלער צוווּוקס פון די צאָל הייזער אין פּאַרגלייך מיט דעם ווּוקס פון דער באַפעלקערונג (טאַבעלע 3). מיר זעען דאָ אַ צוווּוקס פון דער צאָל

טאַבעלע 3.

פּאַרגרעסערונג פון דער צאָל הייזער בייַ יידן און נישט־יידן אין פּרוזשענע

באַלעבאָטים	צאָל הייזער אין:		צוווּוקס אין
	סוף XVIII	סוף XIX	
יידן	69	300	4,3 מאָל
נישט־יידן	195	294	1,5 „
צוזאַמען	264	594	2,3 מאָל

יידישע הייזער אין 4,3 מאָל, דאָס הייסט כמעט אַזוי פיל אין וויפל מאָל עס איז אויסגעוואַקסן די יידישע באַפעלקערונג. דאָס זעלבע מערקט זיך אויך בייַ דער נישט־יידישער באַפעלקערונג. דאָ איז פּאַרגעקומען אַ צוווּוקס אין 1,5 מאָל, אויך כמעט אַזוי פיל, ווי עס איז פּאַר דער זעלבער צייט געוואַקסן די נישט־יידישע באַפעלקערונג. דאָ מוז אָבער אָנגעוויזן ווערן, אַז דער פּראָצענט פון דער יידישער באַפעלקערונג איז אַנטקעגן דער אַלגעמיינער אַ סך אַ גרעסערער ווי דער % יידישע הייזער אויף דער אַלגעמיינער צאָל. בעת די יידן מאַכן אויס אין פּרוזשענע 64,5 פּראָצענט, דערגרייכט דער פּראָצענט פון די יידישע הייזער נאָר די צאָל 50,5. פון דעם מוזן מיר קומען צו אַן אויספּיר, אַז די געדיכטקייט פון דער יידישער באַפעלקערונג איז געוואַקסן אַ סך שטאַרקער ווי בייַ דער נישט־יידישער באַפעלקערונג. בכלל אָבער האָט זיך די געדיכטקייט פון באַווינונג אין משך פון דער צייט פּאַרשטאַרקט אויף אַזוי פיל, אויף וויפל די פּאַרגרעסערונג פון דער באַפעלקערונג האָט אַריבערגעוואָקסן די פּאַרגרעסערונג פון דער צאָל הייזער.

די געדיכטקייט פון דער באַפעלקערונג אין פּרוזשענע איז נאָך פּאַר יעדער צייט געווען אַ גאַנץ קליינע, דער אַלגעמיינער שטח, אויבער וועלכן עס האָט זיך געשפּרייט די שטאָט, האָט אויסגעמאַכט 1.691,77 העקטאַר. אויף דער צאָל פון 3.995 פּערזאָן מאַכט עס אויס גאַנצע 4.234 קוו. מעטער אויף אַ מענטשן. פּרווון מיר זיך דאָס פּאַרשטעלן אַלס קוואַדראַט, קומט אויס אויף יעדן איינוווינער אַ שטח פון מער ווי 65 אויף 65 מעטער.

בכלל גענומען איז אָבער די שטאָט געווען זייער ווייניק פּאַרבויט אוּן באַווינט. פון דעם אַלגעמיינעם שטח, וואָס שטאָט האָט פּאַרנומען, איז קוים 10,7 פּראָצענט געלעגן אונטער הייזער, גערטנער און סעדער, אין דעם גרעסטן טייל האָבן זיך נאָך געצויגן אויפן שטח פון שטאָט אַקער־פּעלדער — גאַנצע 61,9 פּראָצענט, לאָנקעס און פּיטער־פּלעצער (טאַבעלע 4).

טאַבעלע 4.

שטח־איינטיילונג פון דער שטאָט פּרוזשענע אין דער צווייטער העלפט פון XIXטן י"ה

דער שטח וואָס געפּינט זיך אונטער:	העקטאַר*)	אין %
הייזער, גערטנער און סעדער	181,21	10,7
אַקער־לאַנד	1.048,11	61,9
לאָנקעס	283,87	16,8
פּיטער־פּלעצער	118,56	7,0
	60,20	3,6
דער גאַנצער שטח פון שטאָט	1.691,77	100,0%

*) ביים איבערראַכענען די דעסאַטינעס, וואָס זענען אָנגענומען אינעם בארכיב, אין העקטאַרס, האָבן מיר אָנגענומען פּאַר אַ דעסאַטין 10.800 קוו. מעטער אוּן פּאַר אַ קוו. קלאַפּטער 4,5 מעטער.

ביז דעם פּעריאָד איז פּרוזשענע מיט איר צאָל הייזער געשטאַנען אויף איין הייך מיט מער נאָענטע ישובים, וואָס האָבן איר אָבער שפּעטער, צוליב זייער גינסטיקערער לאַגע, אַריבערגעיאָגט אין וווּקס. אַזוי געפינען מיר, למשל, צווישן די דאָקומענטן פון ווילנער מלוכה־אַרכיוו, אַז אין דעם זעלבן פּעריאָד, וועַן בייַ אונדז אין שטאָט זענען געווען 349 הילצערנע הייזער, האָט קאָבערין געהאַט נאָר 354 אַזוינע הייזער, ד"ה קוים מיט 5 הייזער מער ווי אין פּרוזשענע. וואָלקאָוויסק האָט אין דער צייט פּאַרמאָגט צוויי מויערן און מער נישט ווי 215

2) דאָ זענען נישט אַרייַנגערעכנט די קראָמען, וועלכע האָבן מן הסתם אויך געהערט אין גרעסטן טייל צו יידן. מיר רעכענען דאָס נישט צו צו די יידישע הייזער דערפּאַר, ווייל דאָס רוב קראָמען זענען געווען צוזאַמען מיט די הייזער און דערפּאַר דאַרף מען דאָס רעכענען פּאַר איינס.

הילצערנע הייזער. די שטאָט לידע האָט פאַרמאָגט נאָר איין מויער און 241 הילצערנע הייזער.

צום סוף פון XIXטן י"ה, ווען די קאָמוניקאַציע־באַדינגונגען ווערן איינע פון די סיבות, וועלכע שפילן אַן ערשטראַנגיקע ראָל ביי דער אַנטוויקלונג פון אַ ישוב. בלייבט שוין פֿרוישענע הינטערשטע־ליק לגבי די פּריִער אויסגערעכנטע ישובים. דאָס האָט פֿאַרויסגעזען דער באַריכט־אָפּגעבער פון דער „בריסקער עקאָנאָמיע" צום סוף פון XVIII י"ה, וווּ ער מערקט אָן, אַז פֿרוישענע וועט קיין צוקונפט נישט האָבן צוליבן פּעלן פון וועלדער און צוליב דעם נידעריקן וואַסערשטאַנד אין די טייכן.

וויכטיק אין דעם באַריכט איז נאָך די שטאָנדפּאַרטיילונג פון דער פֿרוישענער באַפעלקערונג פּאַר יענער צייט. דער גרעסטער פּראָצענט פון די פֿרוישענער איינווינער — 88,7 פּראָצענט — האָבן געהערט צו די מעשטשאַנעס, דאָס איז דער רוב מנין און רוב בנין פון יעדע שטאָט און שטעטל (טאַבעלע 5). אויף דעם צווייטן אָרט גייען די מיליטעריש אַמטן. צוזאַמען מיט זייערע פֿרויען און קינדער האָבן זיי אויסגעמאַכט 6,4 פּראָצענט פון דער גאַנצער באַפעלקערונג. די מיליטער־לייט זענען אין דער טאַבעלע אויסגעטיילט, דערפּאַר פעלט אונדז אינגאַנצן וויפּל באַאַמטע עס האָבן זיך דאָ בכלל געפונען, אין דעם באַריכט זענען זיי צוגעשריבן געוואָרן יעדער צו זיין שטאָנד, צו וועלכן זיי האָבן געהערט. סוחרים זענען פּאַר יענער צייט נאָך געווען ווייניק, אינגאַנצן האָבן מיר פון זיי 15 מענער און 12 פֿרויען, צוזאַמען קוים 0,7 פּראָצענט פון דער אַלגעמיינער באַפעלקערונג.

שטייערן זענען אויף דער שטאָט געוויזן אַרויפּגעלייגט, ווי עס איז צו זען פון דעם דאָקומענט, אויף אַ סומע פון 3.802,61 רובל. פון דעם האָבן יידן אַריינגעטראָגן 2.779,06 רובל און די נישט־יידן 1.023,55. דאָס הייסט, אַז יידן האָבן אַריינגעטראָגן אַ שטייער, וואָס איז געווען אין 2,7 מאָל גרעסער פּאַר דעם שטייער, וואָס עס האָט געטראָגן די נישט־יידישע באַפעלקערונג. פון די ספּעציפישע יידישע שטייערן האָבן די יידן געצאָלט אין קאָזנאַ יערלעך 1.122 רובל. אין דעם איז אַריין דער ליכט־שטייער. דער אָפּצאָל אָנשטאָט דעם אָפּגעשאָפּטן שטייער אויף אַרטיקלען פון ערשטן געבריוך און אויף אויסצוהאָלטן די יידישע פּאָלקס־שול (נאַראָדנאָיע יעוורעי־סקאָיע אוטשיליששטש).

טאַבעלע 5.

שטאָנדן־אָנגעהעריקייט אין פֿרוישענע אין דער צווייטער העלפט פון XIXטן י"ה

שטאָנד	פון זיי:		צוזאַמען	אין %
	מענער	פֿרויען		
אַדעליקע*)	25	41	66	1,6
גייסטלעכע**)	15	15	30	0,8
סוחרים	15	12	27	0,7
מעשטשאַנעס	1.540	2.001	3.541	88,6
פֿויערים	14	61	75	1,9
מיליטעריש־אַמטן	208	45	253	6,3
פֿרעמדע אונטערטאַנען	2	1	3	0,1
צוזאַמען	1.819	2.175	3.995	100,0%

*) אין דער רובריק גייען אַריין אַדעליקע לויט ירושה און פֿערזענלעכע.
**) פון אַלע דריי רעליגיעס.

מ. וואָלאַנסקי

פּנקס פון דער „חברה־קדישא"

אַ קליין דיק ספרל, געבונדן אין לעדער, אַלטע אָפּגעריבענע דפּים, פּאַרשריבן טיילמאָל מיט זקני־שער געצוקטער האַנטשריפט מיט אָפּגעבלאַקירטן געלן טינט, טיילמאָל מיט אותיות קאַליגראַפּיש געצירקלטע און מיט שוואַרצן סופּרישן טוש. דאָס פּאָפּיר אין גרעסטן טייל גרוי־געלבלעך, טיילווייז בלוי — אַלץ האַנטגעשעפּט; די סאַמע לעצטע דפּים, אַן ערך איין פינפטל פונעם דיק, שוין מאָדעדן פאַבריצירט.

דער פּאַרמאַט פון פּנקס איז 18×14 צענטימעטער, די דיק צוזאַמען מיט די טאָוולען 11 צמ. דאָס האַנטגעצייכנטע שער־בלאַט שטעלט מיט זיך פּאָר אַ שער (טויער), פון איין זייט משה רבינו מיט די לוחות, פון דער צווייטער — אהרן הכהן מיט די קטורת. אין דער מיט אַן אויפשריפט: „זה הפּנקס של החברה קדישא גומלי חסדים דק"ק פּרוזנא בשנת תקמה". מ'דאַרף אָבער לויט דער דאַטע „תקמ"ה" (1785) נישט אורטיילן וועגן דעם עלטער פון פּנקס, ווייל שוין די פּראָטאָקאָלן, וואָס זענען פאַרצייכנט אויף די ערשטע זייטלעך, ווייזן פיל עלטערע דאַטעס. די עלטסטע דאַטע, וועלכע מיר טרעפן בכלל אין פּנקס איז „תס"א" (1701). אויב מיר נעמען נאָך אין אַכט דאָס, וואָס אין די פּראָטאָקאָלן און נאָטיצן אויף די ערשטע זייטן פיגורירן פאַרשיידענע דאַטעס און לגמרי נישט לויטן סדר, קומען מיר צום באַשלוס, אַז די דאַטע „תקמ"ה", וואָס איז אָנגעוויזן אויפן שער־בלאַט, באַציט זיך צום יאָר, וועלכן דער פּנקס איז איבערגעבונדן געוואָרן.

הגם די דפּים זענען נומערירט, דאָך איז זיכער, אַז דאָס נומערירן איז געשען נאָכן איבערבינדן. דעמאָלט איז אויך געצייכנט געוואָרן דאָס שער־בלאַט (זע פאַקסימילע).

ס'וואָלט אָבער געווען אַ טעות צו מיינען, אַז דער אָנהויב פונעם פּנקס דאַטירט זיך פון יאָר „תס"א". אויף דער צווייטער זייט פון שער־בלאַט געפינען מיר אַזאַ נאָטיץ:

„ראַ־תי בהפּנקס הלז שאחד מן הקדמונים יסד הסליחות להחבורה קדישא ל[א]מר ביום התענית של כ"ט מר חשון בשנת בח"ר לפ"ק ונאבד מן הפּנקס גלל כן כתבנו הסליחות לעד ולזיכרון לדורי דורות

ענה השם שחרית י"כ (יום־כפור)
אזעק אל אלקים ער"ה (ערב ראש־השנה)
אלהים אין בלתך בעש"ית (בעשרת ימי תשובה)
חיים ארוכים ער"ה (ערב ראש־השנה)
עקידה אזרחי בעש"ית (בעשרת ימי תשובה) פזמון
ישראל נושע
אל נא רפא נא".

עס הייסט: „איך האָב געזען פאַרשריבן אינעם דאָ־

שער־בלאַט פון „חברה־קדישא"־פּנקס

זיקן פּנקס, אַז אייניער פון די אַמאָליקע האָט פאַר־פאַסט סליחות פאַר דער חברה־קדישא צו זאָגן אינעם טאָג פון תענית, כ"ט חשון, אין יאָר בח"ר לפ"ק און עס איז פאַרלוירן געגאַנגען פון דעם פּנקס. דעריבער האָבן מיר פאַרשריבן די סליחות לזכרון אויף דורי דורות" (ווייטער זענען אויסגע־רעכנט די סליחות און וועז מען זאָגט זיי).

בח"ר איז די גמטריא פון ר"י (1450), איז עס אַ קלאָרער באַוויז, אַז אין יאָר ר"י האָט שוין עקזיסטירט די חברה־קדישא און ס'איז געפירט גע־וואָרן אַ פּנקס. צום באַדויערן איז דער פּנקס, וואָס האָט אַרומגענומען דעם גאַנצן משך פון 250 יאָר (פון ר"י ביז תס"א) צו אונדז נישט דערגאַנגען. ריכ־

טיקער וועט זיין די השערה, אַז אָט דער דאָזיקער פּנקס איז מיט דער צייט צעשאַטן געוואָרן, די גרעסטע טייל זיינע איז פֿאַרלוירן געגאַנגען און נאָר אייניצלנע בלעטלעך פון אים זענען אַריין אינעם איצטיקן פּנקס. דאָס זענען די בלעטלעך מיט די דאַטעס פון תס"א ביז תקמ"ה — דאָס יאָר פונעם שער־בלאַט.

די השערה לאָזט זיך באַרעכטיקן דערמיט, ווייל עס האָבן נישט געפעלט די באַדינגונגען עס זאָלן פֿאַרלוירן גיין די בלעטלעך פונעם פּנקס און זיין איינבונד זאָל צעשטערט ווערן. עס זענען געווען פֿאַלן וועז די חברה־קדישא פלעגט באַשליסן איינצושרייבן אין פּנקס עפּעס אַ געוויסע געשעעניש, שטעמפּלען די האַנדלונג פון יחידים אוו די לעצטע האָבן זיך געמיט צו באַזייטיקן פון פּנקס די בלעטער, וועלכע זענען זיי נוגע געווען. אָט אַזוי טרעפן מיר איז פּנקס אין פֿאַרשידענע צייטן תקנות, אַז עס איז פֿאַרבאָטן אויסצוריסן בלעטער אוו בכלל זאָל נישט יעדער אייגער האָבן אַ צוטריט צום פּנקס, נאָר עס מוז זיך געפינען אויסשליסלעך ביי דער דערצו אויסגעוויילטער פערזאָן (ממונה על הפּנקס).

אינעם פּנקס זענען פֿאַרצייכנט געוואָרן אַזעלכע ענינים, וואָס האָבן געהאַט אַ דירעקטע שייכות צו דער חברה. אַזוי איז די גרעסטע צאָל דפּים אויסגעפילט מיט נאָטיצן וועגן ניי צוגענומענע מיטגלידער.

דער טראַדיציאָנעלער נוסח פון אַזוינע פֿאַרצייכענונגען איז דער זעלבער פֿאַרן גאַנצן משך צייט, וואָס דער פּנקס איז געפירט געוואָרן, אַזוי פֿאַר תס"א, ווי פֿאַר תר"צ: „...יום... נתקבל... מר'... להיות כאחד מאתנו ומעות קדימא סלק..." („דעם טאָג... איז אויפגענומען געוואָרן... ער זאָל זיין ווי איינער פון אונדז און האָט פֿאַרויס געלט באַצאָלט...").

אַ גרויסן אָרט פֿאַרנעמען אויך די תקנות פון דער חברה, וועלכע ווערן פון צייט צו צייט אויפּסניי רעדאַגירט און איבערגעשריבן דאָס זעלבע איז מיט די וואָלן פון די גבאים, אָדער ווי זיי פלעגן זיך רופן — „אלופי החברה". גאַנץ אָפט פלעגן פֿאַרקומען וואָלן (קלפי) און די רשימה פון די אויסגעוויילטע פלעגט פֿאַרצייכנט ווערן אינעם פּנקס. קיין כלל־ענינים, אָדער סתם געשעענישן עקזיסטירן פֿאַר דער חברה נישט און געפינען נישט קיין פלאַץ אין פּנקס. ווו נישט ווו אָבער טרעפן מיר פֿאַרצייכנט מיט אַלע פּרטים עפּעס אַ מעשה, וואָס איז זיך פֿאַרלאָפן, איז עס נאָר דערפֿאַר, ווייל עס האָט אַ צוזאַמענהאַנג מיט מתים, מיט קבורה.

אַזוי איז פֿאַרצייכנט אַ מעשה נורא, וואָס איז זיך פֿאַרלאָפן אין שטאָט, אין יאָר תע"ד (1714). עס איז די צייט, וועט זיין אין פּוילן האָבן געהערשט די זאַקסישע קיניגן (זאַקסישע עפאָכע). אָט איז דער טעקסט פון דער נאָטיץ: (מיר ענדערן נישט אין נוסח פון די פּנקס־נאָטיצן, הגם עס זענען פֿאַראַן פעלערן).

„להיות הדבר לזכרון מה שאירע בעו"ה (בעונותינו הרבים) ויהי היום ששי ע"ש ר"ח (ערב שבת ראש־חודש) איר שנת תיו עיין דלת לפ"ק והיה איש אחד מאנשי קהלתנו יצ"ו ושמו ר' איציק בהרב משה כץ והכנוי שלו היה איציק דער געלער והוא היה כל ימיו משרת הקהלה יצ"ו ולעת הזאת עמדו בקהילתנו יצ"ו אנשי חילות מהמלך יר"ה (ירום־הודו) הנקראים זקשן בכן אותו הזאקש שעמד בבית שהיה דר בו ר' איציק הנ"ל הכה לאשתו של כמ"ר איציק הנ"ל וכמ"ר יצחק לא היה באותו פעם בביתו והיה בשוק כי היה יומא דשוקא והודיעו לכמ"ר יצחק הנ"ל שהכה את אשתו והלך כמ"ר הנ"ל לראש של אנשי חיל לבקש שיעשה משפט עבור הכות אשתו ופגע אותו זאקש שהכה את אשתו בשוק והתחיל לדבר אתו עבור הכאת אשתו. ותכף חרה אפו באותו הזאקש דחף אותו על הארץ על הגליד הנקרא אייז בל"א (בלשון אשכנז) על השוק ואני הכותב ח"מ (חתום מטה) והאלוף התורני מוהר משה חתן מ' נטע עמדו מרחוק וראו שהוא כמ"ר יצחק הנ"ל מוטל על הארץ ודמו שותת בעו"ה מן הפה ומן האזנים ומן החוטם אבל לא ראינו .... המעשה איך שדחף אותו אבל שארי אנשי קהילתנו יצ"ו ראו המעשה מתחילה ועד סוף בכן הודיעו המעשה הנ"ל והאלוף התורני מוה"ר יעקב חתן הקצין מוה"ר ישראל פרנס חודש בקהילתנו יצ"ו והלך הפ"ח (הפרנס חודש) להתורני מוה"ר משה הנ"ל ואני הכותב ח"מ לחצר שלנו כי שם עמד ראש של הזאקשין וגם הנגיד והקצין מוה"ר ישראל היה באותו פעם אצל הראש הנ"ל וכמ"ר יצחק הנ"ל הלך ג"כ (גם כן) אתם לחדר והתחילו לשאול את כמ"ר יצחק איזה הזאקש עשה לו והשיב להם איזה הזאקש עשה לו והדם שדיין שותת מאתו וזה המעשה היי קודם חצי היום ואחר הלך כמ"ר יצחק לביתו ותכף ומיד נפל למשכב ולעת .... בשבת קודש קודם חצי הלילה יצאה נשמתו בטהרה ושבק חיים לכל חי בש"ק הודיעו הדבר לראש של הזאקשין שמת כמ"ר יצחק הנ"ל ותכף צוה ליקח לאותו זאקש שעשה אותו מעשה למשמר וצוה ג"כ (גם כן) לרופא של הזאקשין לחתוך גלגולת של כמ"ר יצחק בנסר הנקרא זעג לראות אם שלם הגלגולת שלו שמא גברא קטלא קטלו בכן ע"פ (על פי) הפצרת אלופי מנהיגי דקהילתנו לא נעשה כלל בשבת כי אם גלחו את ראשו והיה מונח כמ"ר יצחק הנ"ל על הספסל במקום מת כי שאלו להרב המאור גדול דקהילתנו באם מותר להניח אותו על הארץ ואחד שמת בשב"ק (בשבת קודש) ושקלו וטריו ולא מנחו אותו על הארץ אף שמת בבשתו והיה מונח הקדוש כמ"ר יצחק הנ"ל שלושה ימים היינו בשבת ביום א' ביום ב' צוה הקצין מ' ישראל לקבור אותו וקברנו אותו רק הילבישו לו מכנסיים ובגד עליון הנקרא סובע ולאותו הזאקש שעשה אותו מעשה שלח הראש של הזאקשין לק"ק בריסק כי שם עמד הראש הנקרא איבערשט לייטיין והיה ששכב הקדוש הנ"ל בקבורתו ששה ימים ושלח

הראש מק״ק בריסק רופא אחר רגימכמט פעלשר לחתוך את הגלגולת לראות שמא לא מאתו זאקש מת בכן ע״פ ההכרח אימות מלכות מלאנו רצונו חפרו את הקדוש הנ״ל מן הקבר שהיה נקבר ע״פ (על פי) מחילות גדולות... ונשאנו את הקדש לחדר בית הקברות ותכף שפתחו את הקבר מצאנו אותו שהוא שוכב כמו שמנחנו אותו מתחילה שלם גופו ופרצוף שלו אדום בכן בא הרופא של הזאקשן עם הראש שלהם ועוד שרי זאקשין ובאתו פעם .... הי׳ ג״כ בקהילתנו דאקטר דק״ק טיקטין ובא ג״כ (גם כן) על בית החיים לראות את המעשה תכף לקח הרופא של הזאקשין תער וחתך העור סביב הגלגולת לארבעה [חל]קים כמו שחותכים החייטים כובע ואחר זה לקח הנסר הנקרא זעג וחתך סביב הראש הגלגולת בין קרום של מוח ומצא שנשבר הגלגולת מכוח שדחף אותו על הגליץ ואחר ז׳ (זה) לקח מן הראש את המוח שלו וראה אם הוא שלם או לאו ומצא שהוא שלם ואח״כ (ואחר כך) נתן המוח לראש כמו שהיה מתחילה וחבר יחד גלגולת וצוה להרב יעקב רופא דקהילתנו לתפור העור של הראש עם חוט משי ותפר הרופא ואח״ז (ואחר זה) קברנו אותו בקבר שהי׳ מונח מתחילה וגם כל הדם שיצא מן הקדוש שפכנו בקדרה וקברו את הדם תחת הקדוש כל זה כתבתי לדורות והש״י ב״ה (והשם יתברך ברוך הוא) יציל אותנו מגזרות קלות וחמורות וירחם עלינו לינקם נקמתו במהרה בימנו ויאמר די לצרותינו וישלח הגואל במהרה בימנו אמן כל זה הוכתב ע״פ (על פי) צוה אלופי חברה קדישא ובלע המות לנצח שנת תע״ד נאום צבי הירש .... בהר״ר מרדכי דוב הנקרא רבי מרדכי רבי ליבוש״.

איבערזעצונג:

„זאל זיין לזכרון, וואס עס האט פאסירט צוליב אונדזערע גרויסע זינד. איינמאל פרייטיק, ערב שבת, ראש חודש אייר, אין יאר תע״ד. און עס איז געווען אַ מענטש אין אונדזער קהילה, זיין נאמען איז געווען איציק ברב משה כץ, און געריפן האט מען אים איציק דער גלעער. און ער איז זיין גאנצן לעבן געווען אַ משרת אין דער קהילה. און צו דער צייט זענען געשטאנען אין אונדזער קהילה קעניגלעכע זעלנער, וואס מ׳רופט זיי זאקסן. דער זאקס, וואס איז איינגעשטאנען אין דער שטוב, וו׳ עס האט געווינט דער דערמאנטער איציק, האט געשלאגן רב איציקס ווייב, וועז רב איציק איז נישט געווען אין שטוב. ער איז געווען אין מארק, ווייל עס איז געווען אַ מארק־טאג. האט מען אים דערציילט, אז מ׳האט געשלאגן זיין ווייב, איז ער אַוועק צום עלטסטן פון די זעלנער בעטן אים, ער זאל מאכן אַ משפט פארן שלאגן זיין ווייב. דערווייל האט ער באגעגנט אין מארק דעם זאקס, וואס האט געשלאגן זיין ווייב, און ער האט אנגעהויבן מיט אים צו רעדן וועגן דעם. תיכף איז דער זאקס אין כעס געוואָרן און ער האט אים אַ שטויס געטון אויף דער ערד, אויפן גליטש, וואס מ׳רופט אייז, אין מיטן מארק. און איך, דער שרייבער פון די שורות, און דער אלוף רב משה, רב נאטעס איידעם, זענען מיר געשטאנען פונווייטן, האבן מיר געזען, ווי דער דערמאנטער יצחק ליגט אויף דער ערד און דאס בלוט גיסט זיך ביי אים פון מויל, פון די אויגן, פון נאז, מיר האבן אבער נישט געזען ווי אזוי ער האט אים אַ שטויס געטון. אבער די איבעריקע מענטשן פון אונדזער קהילה האבן געזען פון אנהויב ביזן סוף. האט מען מודיע געווען די מעשה צום חשובן יונגנמאן רב יעקב, דעם איידעם פון ישראל, פרנס חודש פון אונדזער קהילה. איז געגאנגען דער פרנס חודש צום אלוף רב משה און איך דער שרייבער פון די שורות אין אונדזער הויף, ווייל דארטן איז געשטאנען דער עלטסטער פון די זאקסן. פונקט איז דארטן געווען דער נגיד, דער קצין רב ישראל. דער דערמאנטער רב יצחק איז אויך געגאנגען אין הויף, האט מען אים אנגעהויבן פרעגן, וועלכער זאקס האט דאס אים געטון, האט ער זיי געזאגט וועלכער. און דאס בלוט גיסט זיך דערווייל. די מעשה איז גע שען פאר האלבן טאג. נאכדעם איז רב יצחק אַוועק אַ היים, האט זיך ארײַנגעלייגט אין בעט און שבת קורש, פאר האלבער נאכט, איז ער געשטארבן. שבת האט מען דאס מודיע געווען דעם עלטסטן, אז ס׳איז געשטארבן דער דערמאנטער יצחק. האט ער באלד געהייסן צו ארעסטירן דעם זאקס און ער האט אויך באפעלן דעם רופא פון די זאקסן צו צע־ שניידן דעם קאפ פון רב יצחק מיט אַ זעג, זען צי דער קאפ איז ביי אים גאנץ, טאמער איז ער געווען קראנק. אבער לויט דער ביטע פון די אלופים פון אונדזער קהילה האט מען דאס שבת נישט געטאן, נאר מ׳האט אפגעגאלט זיין קאפ און ער איז געלעגן, דער דערמאנטער רב יצחק, אין זיין שאנדע אויף דער באנק, ווו ער איז געשטארבן. מ׳האט געפרעגט דעם רב פון אונדזער קהילה צי מ׳מעג אים אַוועק־ לייגן אויף דער ערד, נאכדעם וויי ער איז געשטארבן אום שבת. מ׳האט געקלערט און מ׳האט אים אויף דער ערד נישט אַוועקגעלייגט. איז דער קדוש בע־ לעגן דריי טעג, שבת, זונטיק און מאנטיק. האט געהייסן דער קצין מר׳ ישראל צו מקבר זיין אים און מיר האבן אים מקבר געווען, ווי דער דין פון אַ הרוג. מיר האבן אים נישט מטהר געווען, נאר מ׳האט אים אנגעטאן הויזן און אַן אויבערשטן בגד, וואס ווערט אנגערופן סובע. און דעם זאקס, וואס האט אפגעטאן די דאזיקע זאך, האט דער עלטסטער פון די זאקסן אַוועקגעשיקט קיין בריסק, ווייל דארטן איז געשטאנען דער עלטסטער, וואס מ׳האט אים גערופן „אויבערשט לייטיין" (אבער לייטענאנט). און אז דער קדוש איז געווען אין קבר 6 טעג האט בע־ שיקט דער עלטסטער פון בריסק אַן אנדער רופא רגימכמט (רעגימענט?) פעלדשער צו צעשניידן דעם קאפ, צו זען, טאמער איז ער געשטארבן נישט צוליב יענעם זאקס. דערייבער, צוליבן צוואנג פון מלכות, האבן מיר דערפילט זיין רצון און אויסגעראבן דעם קדוש פונעם קבר. מיר האבן אים שטארק מחילה בעטנדיק אַוועקגעטראגן אין בית־הקברות. אז מיר האבן געעפנט דעם קבר, האבן מיר אים געפונען, אז ער ליגט, ווי מיר האבן אים ארײַנגעלייגט, ער איז גאנץ אין גוף און זיין געזיכט איז רויט. איז געקו־ מען דער רופא פון די זאקסן מיט זייער עלטסטן און נאך עלטסטע פון די זאקסן. גראד איז געווען אין אונדזער קהילה אַ דאקטאר פון טיקטין, איז ער געקו־ מען אויפן בית־עולם צו זען די מעשה. תיכף האט געגומען דער רופא פון די זאקסן אַ גאלמעסער און

צעשניטן די הויט אָרום שאַרבן אויף 4 חלקים, אַזוי ווי אַ שניידער שניידט צו אַ היטל. נאָכדעם האָט ער געגומען די זעג און ער האָט געשניטן אָרום קאָפּ ביים הייטל פון מוח און ער האָט געפּוגען, אַז עס איז צעבראָכן דער שאַרבן פון דעם שטויס, וואָס ער האָט אים געגעבן. נאָכדעם האָט מען אָרויסגענומען פּוגעם שאַרבן דעם מאַרך און ער האָט אַ קוק געטאָן צי עס איז גאַנץ, אָדער נישט. ער האָט געפּוגען, אַז עס איז גאַנץ. נאָכדעם האָט ער אָריינגעטאָן דעם מאַרך ווו ער איז געווען. ער האָט צוזאַמענבאַהעפט און ער האָט געהייסן רב יעקב, דעם רופא פון אונ־ דזער קהילה, אויפצונייען די הויט פון דעם קאָפּ מיט אַ זיידענעם פאָדים. האָט דער רופא אויפגענייט. נאָכדעם האָבן מיר אים מקבר געווען אויף דעם זעלבן אָרט, ווו ער איז געווען פריער. דאָס גאַנצע בלוט, וואָס איז אָרויס פון קדוש, האָבן מיר אָריי־ געגאָסן אין אַ טאָפּ און מיר האָבן מקבר געווען דאָס בלוט אונטערן קדוש. דאָס אַלץ האָב איך פאָר־ שריבן לדורות און גאָט זאָל אונדז אָרויסראַטעווען פון גריגע און שווערע גזירות און ער זאָל זיך אויף אונדז מרחם זיין און זיך אָפּרעכענען אינגיכן. ער וועט זאָגן, גענוג צו אונדזערע צרות. ער וועט שיקן דעם אויסלייזער אינגיכן. אמן. דאָס אַלץ איז פאָרשריבן לויטן באָפּעל פון די עלטסטע פון דער חברה־קדישא. ובלע המות לנצח יאָר תע"ד. נאום צבי הירש בה"ר רב מרדכי דוב הנקרא רב מרדכי ב"ר לייבעש".

ס'איז קלאָר, ווען נישט די פאַסירונג, וואָלטן מיר וועגן דער זאַקסישער עפּאָכע אין פּנקס קיין שפּור נישט געפונען. גאַנץ צופעליק געפינען מיר אַ וויכטיקע נאָטיץ, וואָס באַציט זיך ווידער צו דער זעלבער עפּאָכע:

„זאת לדעת שהלוו אנחנו אלופי חבורה קדישא קברנים סך ארבעה אדומים להאלוף המרומם כהרר מנחם מענדל ברהר"ר יוסף לסלק החוב לאנשי חיילות זאקשין".

איבערזעצונג:

„זאָל עס זיין באַווּוסט, אַז מיר, די אלופים פון דער חברה־קדישא קברנים, האָבן פאַרליען פיר אדומים דעם אלוף המרומם ר' מנחם מענדל בה"ר יוסף צו באַצאָלן דעם חוב די זאַקסישע זעלנער".

פון דעם איז צו זען, אַז דער פרוזשענער קהל האָט געצאָלט דער זאַקסישער מיליטער־אָנפירונג אַ באַשטימטן שטייער, און ווען נישט די הלוואה, וואָס קהל האָט געמאַכט ביי דער חברה־קדישא, וואָלט זיך דער פּנקס דערמיט נישט באַשעפטיקט. ביי דעם טעקסט איז קיין דאַטע נישט אָנגעגעבן. לויט די דאַטעס פון די שכנותדיקע טעקסטן לאָזט זיך משער זיין, אַז עס איז געשען אין דער צייט צווישן 1704—1707.

עס פעלן אויך נישט קיין מעשיות וועגן הרוגים, וואָס זענען געפונען געוואָרן מחוץ דער שטאָט און דורך דער חברה געבראַכט געוואָרן צו קבר־ישראל, וועגן אומגליקס־טויט־פאַלן (אין אַ מיל, דורך אַ בליץ, דורך צעטראָגענע פערד) א"א. מיר געפינען אויך איין אינציקע געשיכטע מיט אַ זעלבסטמאָרד. צוליב דער כאַראַקטעריסטישקייט פון דער באַצוּונג פון דער געזעלשאַפט צום זעלבסטמערדער און דער מערקווירדיקייט פון דער פאַסירונג גופא פאָר יע־ נער צייט, ברענגען מיר דעם טעקסט פון דער באַ־ שרייבונג.

„הדבר אשר נתהו' בקהילתנו יצ"ו דבר חדש אשר כל השומע תצילנה שני אזניו ויהי היום א שהוא אך איר ת"צ חית לפק והי' איש אחד ושמו ר' דוד בהרר אהרן הכהן אשר כינוי שמו הי' דוד פסחש ומצאהו לדוד הנ"ל ביום א הנ"ל שהוא תלוי אצל מפתן ביתו בחבל חדש ויבורר הדבר שקנה הוא בעצמו החבל שקורין לייצש בל"א (בלשון אשכנז) ביום ו וע"פ (ועל פי) סיפור דברים מאנשי ביתו שבמ"ש (שבמוצאי שבת) ניער כל הלילה וחשב חשבונות שלו בפנקסאות שהי' נאמן בנתינות ובם הי' חייב חובות .... שעה ואחר חצי לילה יצא מפסח ביתו והמה ב"ב (בני ביתו) חשבו הדבר שיצא לאיזה מקום צורכי ולא יתוודע להם שתלה עצמו וכאור היום יצא נכדו הילד לפיר היזו (לפירהויז) וראה שהוא תלוי ותכף נפלה צווחה גדולה בעיר ומצאהו מת ונחנק וחתכהו החבל ונפל לארץ על מקום שיה' תלוי אצל מפתן הבית והי' שוכב שם בבושתו כאשר ראוי לו רק בכתונת ומכנסי עור ופוזמקאות אשר כל העבר וראה אותו משתומם שיגיע לאיש כזה מיתה זו ואח"ז (ואחר זה) התאספו אלופי לומדי תורה לעיין בספרים האיך ומה לנהוג בקבורתו וחפשנו בחיפש אחר חיפוש ונגמר הדבר לשכב אותו בבית החיים מחוץ המקום רחוק מן שוכני המתים אשר מתו כבר ולא התעסקו עמו אלופי חברה קדישא כלל רק שארי אנשים חפרהו מקום קברו וע"י (ועל ידיהם) נעשה הארון אשר לא כדת שארי המתים והוליכו אותו לעת ערב על עגלה לב"ח ע"פ (לבית־ חיים על־פי) דרך השדה ולא בחצר הקברות ובהגיע עמו לבית הקברות זרקהו אותו לקברות ע"פ (על־ פי) הגדר ושכבהו אותו בקברו רק בכתונתו וארבע כנפות וסדין למעלה וגם החבל שכבו בקברו ולווהו אותו כלל הקהילה עם נשים וטף למען ישים כל אחד אל לבו הדבר זה ולראות קלונו ולספר דבר זה לדורות הבאים ומקום שכבו קברו אצל האילן שקורין וועדבי בפער קאפ לציין שם דרך לכהנים ועמדנו בעת קבורתו עד זיבולא בתרייתה ובעה פטירת ח"ק (חברה־קדישא) מקברו אמרנו דרך בקשת מחילה ענינו לא ראו וידינו לא שפכו הדם הזה כפר לעמך ישראל ונכתב הדבר זה למשמרת להיות מהיום כל הצרות נעדרת לנו ולדורי דורות".

איבערזעצונג:

„אַ געשיכטע, וואָס האָט פאַסירט אין אונדזער קהילה, אַ נייס, וואָס יעדער וואָס וועט עס דערהערן, וועט אים קלינגען אין ביידע אויערן. איינמאָל זונטיק, וואָס איז אויסגעפאַלן כ"א אייר תצ"ח, איז אייענער מיטן נאָמען ר' דוד, דער זון פון ר' אהרן הכהן, ווערט נאָמען דוד פסחס, געפונען געוואָרן אַ געהאָנגענער אויף אַ נייער שטריק, אויפן שוועל פון זיין שטוב. עס איז אויפגעקלערט געוואָרן, אַז די

שטריק, וואָס מ׳רופט עס לייצעס, האָט ער געקויפט פרייטיק, און ווי זיינע שטוב־מענטשן דערציילן, איז ער שבת־צונאַכטס געזעסן די גאַנצע נאַכט און געחשבנט אין די ביכער פון נתינות, וועלכע זענען געווען אים אַנפאַרטרויט און לויט וועלכע ער איז געווען פאַרשולדיקט. נאָך האַלבער נאַכט איז ער אַרויס פון שטוב. זיינע בני־בית האָבן געמיינט, אַז ער איז אַרויס צוליב באַדערפענישן. פאַרטאָג איז אַרויס זיין אייניקל אין פירהויז און דערזען, אַז ער הענגט. עס איז באַלד געוואָרן אַ גרויס געשרייַ אין שטאָט. מ׳האָט אים געפונען דערשטיקט אויף טויט. מ׳האָט איבערגעשניטן די שטריק און ער איז אַראָפּ־געפאַלן אַ טויטער אויפן אָרט, ווו ער איז געהאָנגען, בייַם שוועל פון שטוב. ער איז געלעגן אין חרפה, ווי עס פאַסט פאַר אַזעלכן, נאָר אין העמד, לעדערנע הויזן און זאָקן, און ווער ס׳איז פאַרבייגעגאַנגען האָט זיך געווונדערט, אַז אַ מענטש זאָל קומען צו אַזאַ טויט. נאָכדעם האָבן זיך פאַרזאַמלט די לומדים אַריינצוקוקן אין ספרים, ווי אַזוי זיך נוהג זיין מיט זיין קבורה. מ׳האָט געזוכט און געזוכט און ס׳איז פאַרבליבן אים מקבר צו זיין אויפן בית־עלמין מחוץ פון באַשטימען אָרט און ווייט פון די איבעריקע פאַרשטאָרבענע. די חברה־קדישא האָט זיך מיט אים נישט פאַרנומען, נאָר אַנדערע מענטשן האָבן אויס־געגראָבן אַ קבר און דעם ארון האָט מען געמאַכט אַנדערש ווי פאַר אַלע מתים. מ׳האָט אים געפירט אַוונט־צייט אויף אַ וואָגן דורכן פעלד און נישט דורכן הויף פון בית־הקברות. אַז מ׳איז געקומען צום בית־עלמין האָט מען אים אַריינגעוואָרפן אין קבר איבערן פלויט, נאָר אין העמד, ארבע־כנפות און אויבן אַ ליילעך, און אויך די שטריק האָט מען אַריינגעלייגט אין קבר. עס האָט אים באַגלייט די גאַנצע קהילה מיט וויבער און קינדער, כדי יעדערער זאָל זיך אַריינעמען אין זינען די דאָזיקע זאַך, זען זיין שאַנדע און דערציילן עס די קומענדיקע דורות. זיין קבר איז ביים בוים, וואָס מ׳רופט וועדבע, ביים גראָבן, וואָס איז אַ צייכן פאַר כהנים. מיר זענען געשטאַנען בייַ זיין קבורה ביז דער לעצטער מינוט און וועז חברה־קדישא איז אַוועק, האָבן מיר געזאָגט וויי מחילה־בעטנדיק: אונדזערע אויגן האָבן נישט גע־זען און אונדזערע הענט האָבן נישט פאַרגאָסן דאָס דאָזיקע בלוט. פאַרגיב דיין פאַלק־ישראל. און עס איז פאַרשריבן געוואָרן די דאָזיקע זאַך צום אַנדענק. און פון הייַנט אַן זאָלן אַלע צרות מיידן אונדז און דור־דורות".

אַזאַ פאַראַכטנדיקע באַציונג איז אין יענער צייט געווען צום זעלבסטמאָרד. דערפאַר זענען אַלע אומ־געקומענע דורך אומגליקס־פאַלן באַצייכנט געוואָרן אַלס „קדושים" און מען פלעגט זיי מקבר זיין אין אַ באַזונדער טייל פון בית־עלמין — „בין הקדושים". אַלס ביישפּיל גיבן מיר דאָ איינע פון די פיל דער־ציילונגען וועגן אַ געפונענעם הרוג.

„להיות הדבר לזכרון שנהרג הנער ר׳ יצחק בהרר דוד סמוך לכפר דבוצין ביום ה יד ת״ק ונקבר בקהילתנו ביום ח״י סיון במקום קבורת קדושים ונמצא אחריו שהניח הקדוש הנ״ל זופיצא של קיטייע עם פסמן סמוט וגם כובע שלו נישום בסך שלשה זה׳ וחצי וגם פעלץ ישן וסערפנקש בסך חמשה זה׳ ושלשה פעלכר עבלים בסך שני זה׳ ה״ק מזה ניתן להראש הר״ר אהרן במ״י סך שמונה זה׳ .... ונדר הר״ר אהרן הנ״ל מן סך הנ״ל ארבע זה׳ לצדקה עבור הקדוש הנ״ל להדליק עבורו נר תמיד בב״ה והמותר נמסר ממני ח״מ שאני בעל דודה של הקדוש הנ״ל והתפשרתי א״ע שיהי׳ שייך לח״ק ג״ח (לחברה קדישא גומלי־חסדים) עבור קבורת הקדוש הזופיצא ופעלץ ופעלכר הנ״ל ושלא יהי׳ לי שום דו״ד (דין ודברים) לח״ק עבור כל הנ״ל ולראי׳ מהמכרה באתי על החתום יום ב׳ חי׳ סיון ת״ק. נאום בנימין ....״

איבערזעצונג:

„זאָל עס זיין לזכרון, וואָס עס איז געהרגעט געוואָרן דער יינגל ר׳ יצחק, דער זון פון ר׳ דוד, נאָענט לעבן דאָרף דאָבוטשין, דאָנערשטיק, י״ד סיון ת״ק און איז געבראַכט געוואָרן צו קבורה אין אונ־דזער קהילה י״ח סיון, אויף דעם אָרט, ווו עס ווערן באַהאַלטן די קדושים, און מ׳האָט געפונען וואָס דער דערמאָנטער קדוש האָט נאָך זיך איבערגעלאָזן: אַ זשופיצע פון קיטייע, באַנייט מיט סאַמעט, און זיין היטל זענען אָפּגעשאַצט געוואָרן אין דריי און אַ האַלבן גילדן, און אַן אַלטער פעלץ און סערפּינ־קעס (?) — אין פינף גילדן, און דריי רויע פעלכ־לעך — אין צוויי גילדן. פון דעם איז געגעבן געוואָרן הוצאות־קבורה דעם עלטסטן ר׳ אהרן במ״י אַכט גילדן... און דער אַנגעוויזענער ר׳ אהרן האָט מנדב געווען פון דער דאָזיקער סומע פיר גילדן אויף צדקה פאַר דעם דערמאָנטן קדוש, כדי אַנצוצינדן פאַר זיי־נעטוועגן אַ נר־תמיד אין בית־המדרש. און דאָס אי־בעריקע איז איבערגעגעבן געוואָרן דורך מיר (צו מירז), דעם אונטערגעשריבענעם, וואָס איך בין דער מאַן פון דער מומען פונעם קדוש. און איך בין איינגעגאַנגען דערויף, אַז עס זאָלן געהערן צו דער ח״ק ג״ח פאַר דער קבורה פונעם קדוש די זשו־פיצע, דער פעלץ און די פעלכלעך און איך זאָל נישט האָבן קיין שום טענות צו דער ח״ק וועגן דעם אַלע־מען, און אַלס ראיה פונעם פאַרקויף חתמע איך, מאַנטיק, י״ח סיון ת״ק, נאום בנימין...״

אַ בולטע אילוסטראַציע צום קולטור־מצב פון דער פרוזשענער יידישער באַפעלקערונג מיט 200 יאָר צוריק זענען די באַשרייבונגען וועגן טויט־פאַלן ביי קינפּעטאַרינס. מיר ברענגען דאָ איינע פון די דריי אַזעלכע באַשרייבונגען:

„הדבר אשר נתהווה בקהילתנו היום א׳ א״ך תצ זיין לפ״ק ונתקשה לילד האשה מרת זיסל אשת הרר אלי׳ בהר׳ ומתה על שברה ולפ״ד (ולפי דעת) הנשים היה תאומים בבטנה ועשו כל התחבולות ופעולות להוציא הוולד מבטנה ובלתי אפשר הי׳ ואח״ז (ואחר זה) נתאספו כל החברה ג״ח (גומלי חסדים) ושלחו להאשה המתה שמש חבורה וגם שמש הקהל בהתראה שתכף תוליד מה שבבטנה וקא הועיל אף זה ואז התאספו פני העיר לומדי התורה ולקחו ב׳ מן הג״ח (הגומלי חסדים) שילכו להאשה והמה השנים יתרו להאשה באז[ה]רה נוראה בוועד כל הלומדים שהיו שם בבית המת וכן עשו ואעפ״כ (ואף על פי כן) לא הועיל כלום ואח״ז עיינו בספרים

בחיפוש אחר חיפוש ולא מצאו כלום מדבר זה האיך לנהוג עמה באם שיקברו אותה שלפי הנשמע מסוכן הדבר זה לקבור עם הוולד שבבטנה .... אותה ב"י ואח"ז קברו אותה והניחו לה סדין ובגדי יולדי' בקברה וכתבו דבר זה למשמרת וה' כל צרה מאחינו נעדרת".

איבערזעצונג:

„אַ זאַך, וואָס האָט געטראָפן אין אונדזער קהילה. זונטיק כ"א כסליו תצ"ז, איז געגאַנגען שווער צו קינד די פרוי זיסל, די ווייב פון ר' אליהו, און איז געשטאָרבן פון איר קינפּעט, און, לויט די רייד פון די וויבער, האָט זי געשוואַנגערט מיט אַ צווילינג. האָט מען געטאָן אַלע מיטלען, כדי אַרויסצובאַקומען דעם ולד פון איר בויך און עס איז נישט מעגלעך געווען. האָט זיך אויפגעקליבן די גאַנצע חברה־קדישא, און מ'האָט אַוועקגעשיקט צו דער פאַרשטאַרבענער פרוי דעם שמש פון דער חברה און דעם שמש פון קהל מיט אַ התראה, זי זאָל תיכף געבוירן, און דאָס האָט אויך נישט געהאָלפן. דעמאָלט האָבן זיך פאַר־זאַמלט די פּני פון שטאָט, לומדים, און מ'האָט גע־שיקט צוויי פון דער חברה, זיי זאָלן גיין צו דער פרוי און איר מתרה זיין מיט אַ האַרבער אזהרה אינעם נאָמען פון אַלע לומדים, וואָס זענען געווען אין הויז פון דער פאַרשטאַרבענער, און אַזוי האָט מען געטאָן. פונדעסטוועגן האָט גאָרנישט געהאָלפן. נאָכדעם האָבן מיר געזוכט און געזוכט אין די ספרים און מיר האָבן גאָרנישט געפונען וועגן דעם, ווי אַזוי זיך נוהג זיין מיט דער קבורה, ווייל, ווי מיר האָבן געהערט, איז געפערלעך מקבר צו זיין מיטן ולד אין בויך .... נאָכדעם האָט מען זי מקבר געווען און אַריינגעלייגט מיט איר אין קבר אַ ליילעך און קינפּעט־קלייַדער. און די זאַך איז פאַרשריבן געוואָרן אויף אויפגעהיט צו ווערן, און גאָט זאָל פאַרמיידן יעדע צרה פון אונדזערע ברידער".

פון דעם אויבן געברַאכטן טעקסט איז צו זען, ווי שטאַרק עס איז געווען אין יענע צייטן די שליטה פונעם מנהג. דער שרייבער פונעם טעקסט איז מודה, אַז זיי האָבן געזוכט אין די ספרים און גאָרנישט געפונען, ווי אַזוי זיך נוהג צו זיין אין אַזאַ פאַל; די גאַנצע שקלא־וטריא וועגן אופן פון דער קבורה איז פאַרגעקומען נאָר צוליב דעם, ווייל זיי האָבן געהערט, אַז ס'איז געפערלעך מקבר צו זיין אַ קינפּעטאַרין מיטן ולד אין בויך. זייער כאַראַקטעריסטיש איז די באַשרייבונג, ווי אַזוי מען שיקט די שמשים מיט דער התראה צו דער טוי־טער און מ'וואַרט עס זאָל האָבן אַ פּעולה.

נאָך אַ בילד פונעם יידישן לעבנס־שטייגער ווייזט אונדז די באַשרייבונג (איבערזעצט פון העברעיש טעקסט), ווי אַזוי מ'האָט מקבר געווען דעם ערשטן מת אויפן נייעם בית־עלמין.

„אין יאָר תקצ"ט (1839) איז אַרויס אַ באַפעל פונעם שטאָט־הערשער צו דערווייטערן דעם בית־עולם אויף צוויי טויזנט איילן ווייט פון דער שטאָט, און די חברה־קדישא זאָל זיך נישט דערוועגן צו גראָבן אַ קבר אויפן בית־עולם, וואָס איז נאָענט צו דער שטאָט. און אַז עס האָבן געזען די אלופים פון דער חברה־קדישא, אַז דער באַפעל פונעם הער־שער איז פעסט און עס העלפט נישט קיין שום געלט, זענען זיי געווען געצוונגען צו דערפילן דעם באַפעל און הייליקן אַ נייעם פעלד. פונדעסטוועגן האָבן זיי זיך געמיט מיט אַלע כוחות צו מקבר זיין די נפטרים אויפן אַלטן בית־עולם. אַז עס האָט זיך דערווואָסט דער הערשער, אַז מ'האָט עטלעכע מאָל זיין באַפעל נישט געפאָלגט, איז ער אין כעס געוואָרן און צע־שטערט דעם שטיינערנעם צוים, וואָס אַרום אַלטן בית־עולם, כדי מ'זאָל זיך נישט דערוועגן צו וויידער־שפּעניגן. דעמאָלט האָבן זיך צוזאַמענגעקליבן די פּני־העיר און אַנגעהויבן צו זוכן עצות, ווי זיך צו באַציען צום באַפעל. איז געבליבן אַ באַשלוס צו פאָלגן דעם באַפעל און צו הייליקן דעם נייעם פעלד אין אַלע ווינקלען מיט געזאַנג און מיט תפילות, לויט ווי דער דיין האָט געהייסן, און אַזוי האָט מען געטאָן. פונדעסטוועגן האָט זיך נאָך די חברה־קדישא געמיט מיט אַלע כוחות מקבר צו זיין נפטרים אויפן אַלטן בית־עולם. און עטלעכע מאָל איז זיי עס געלונגען. אין אַ געוויסן טאָג איז געשטאָרבן אייַנער ר' יצחק בן יהודה. האָט די חברה־קדישא, וועלנדיק אים אַנטאָן זיין כבוד, באַשטימט קעגן באַפעל, צו גראָבן אַ קבר צווישן די הייליקע, וועלכע זענען באַהאַלטן אויפן אַלטן בית־עולם. האָט מען אויסגע־גראָבן דעם קבר און מ'האָט אין אים אַריינגעטאָן דעם ארון און דער מת איז געלעגן אויף דער מטה לעבן קבר. און אָט איז אַנגעקומען דער שר מיט זייַנע זעלנער און זיי האָבן פאַרמאַכט דעם קבר, שיטנדיק די זאַמד אויף די ברעטער. אַז מ'האָט דערזען, אַז ס'איז נישטאָ קיין האָפענונג, האָט מען אַוועקגעטראָגן דעם מת אין אוהל אַריין, כדי ער זאָל נישט זיין אויסגעשטעלט אַנטקעגן דער זון אין זיין חרפה, ווייל די זון האָט שטאַרק געשיינט. איז ער דאָרטן געלעגן ביז עס איז צוגעפאַלן דער אָוונט. האָט דער בית־דין געהייסן צוזאַמענקלייבן די גאַנצע באַפעלקערונג און צו פאַרמאַכן די קראָמען, כדי אַנצוטאָן כבוד דעם נפטר און צו באַגלייטן אים אויפן נייעם פעלד, און הייליקן דאָס פעלד מיט תורה און תפילה. און די חברה־קדישא שטייען נאָך און בעטן ביים שר, ער זאָל זיי נאָך דערלויבן צו באַהאַלטן אויפן אַלטן בית־עולם נאָר דעם נפטר אַליין. און ער האָט נישט דערלויבט. דעמאָלט איז די חברה־קדישא געווען געצוונגען צו טראָגן דעם נפטר אויפן נייעם פעלד, און מ'האָט אים אַנגעטאָן כבוד מיט תורה און מיט תפילה, און אַ גרויסע לוויה האָט מען אים געמאַכט, כמעט אַלע איינוווינער פון דער שטאָט. און דאָס פאָלק האָט געזאָגט פאַסיקע קאַפּיטלעך תהילים און געטיילט צדקה — אַ פאַרבייטונג פאַר דער אומווירדיקייט. ווי עס האָט זיך געפאַסט פאַר יענעם טאָג, זענען אין ערשטן טאָג, אויפן פאַרזאָג פון דער חברה־קדישא, געזעסן צען מענטשן אויף דעם נייעם בית־עולם און זיי האָבן זיך פאַרנומען מיט תורה און מיט תהילים אַ גאַנצן טאָג און אַ גאַנצע נאַכט. די חברה־קדישא האָט אַוועקגעשטעלט שומרים לויט דער אַנווייזונג פון בית־דין ביז עס איז פאַרמינערט געוואָרן נאָך איינער. האָט באַשלאָסן דער בית־דין צו היטן די קברים ביז עס וועלן זיין

דווקא דריי. אונדזערע אויגן זענען געווענדעט מיט האָפענונג צום בעל הרחמים, אַז ער וועט אונדז צוזיילן דעם גואל צדק און פאַרשלונגען זאַל וועלן דער טויט אויף אייביק און גאָט זאַל אָפוועישן די טרערן פון יעדן פנים. אמן".

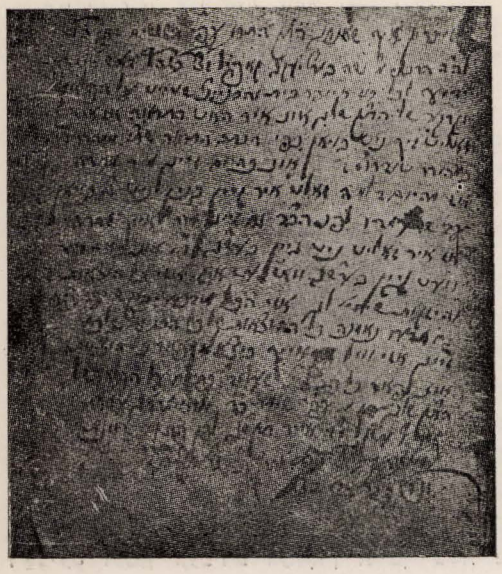
ווי געזאָגט, באַמערקט זיך אין פּנקס אַ פולקאַמע גלייכגילטיקייט צו אַלץ, וואָס האָט פאַסירט אין שטאָט אָדער אינעם לאַנד, אויף וויפל עס האָט נישט אָנגעגרירט דאָס לעבן פון דער חברה. צוליב דעם איז מיט קיין אין וואָרט נישט דערמאָנט, למשל, די נאָפאָלעאָנישע עפּאָכע, די הונגער־יאָרן, אָדער די כאָלערע, וואָס איז געווען קאַטאַסטראָפאַל פאַר דער פרוזשענער באַפעלקערונג. אויך די גרויסע שרפה פון יאָר 1801 וואָלט נישט דערמאָנט געוואָרן, ווען נישט די סיבה, וואָס צוליב דער שרפה, ווען עס איז חרוב געוואָרן כמעט די גאַנצע שטאָט („...ונשרפו כמעט כל הבנינים וכל הבתים שבקהילתינו ולא נותר לנו שריד..." „...און עס זענען פאַרברענט גע־וואָרן אַלע בנינים און אַלע הייזער פון אונדזער קהילה און עס איז נישט איבערגעבליבן קיין שריד..."), איז נישט געווען קיין הויז, ווו ס׳זאָל פאַרקומען די יערלעכע חברהשע סעודה, און מ׳האָט זי געמוזט אָפּלייגן אויף אַן אַנדער טערמין. צוליב דעם איז עס פאַרצייכנט געוואָרן אינעם פּנקס.

**
*

דער פּנקס איז געפירט געוואָרן אין דער הע־ברעישער שפּראַך, אגב זייער פאַרגרייזט. גאָר זעלטן טרעפן מיר אַ יידישן זאַץ, ווי למשל: „לזיכרון וואָש נפטר איז געוואָרן..." און ענלעכע. דערפאַר אָבער טרעפן מיר זייער אָפט אייגצלנע אויסדרוקן יידי־שע. מערסטנטייל פאַסירט עס דעמאָלט, ווען דער שרייבער געפינט נישט קיין העברעישן אויסדרוק פאַר דעם נויטיקן באַגריף, אָדער ווען עס האַנדלט זיך וועגן פאַרצייכענען די משכנות, וואָס זענען אייגעלייגט געוואָרן ביי דער חברה. משמעות, כדי אויסצומיידן אומפּינקטלעכקייטן און טעותים, זע־נען די משכנות פאַרצייכנט געוואָרן אין יידיש. אָט זענען אַ פאָר ביישפּילן: „משכנות ר׳ דוד ח״ה עבור אשתו אב בגדי ק״ק[?] יקאטנש (1) קרמזין (2) עם זהב וראק טוב וסייעה (3) ולייכטר ופאן וילקוט ומדרש רבות..." „...משכון שני שיסלן של בדיל..." „...משכון טעליר של בדיל..." וואָס שייך יידישע טעקסטן, געפינען מיר אין פּנקס נאָר צוויי (זע פאַקסימיליעס). צוליב זייער כאַראַקטעריסטישקייט ברענגען מיר זיי אינגאַנצן:

1) קאטנש־קאַנטוש — אַ מאַנסבילשער מלבוש.
2) קארמאזין — טייערער טונקל־רויטער שטאָף.
3) אַ גוטן פראַק. סייעה — צוהיי? — אויבערמאַנטל מיט פוטערנעם אונטערשלאַק.

לזיכרון איך שאנחנו הח״ק חתרו עפ״י השמשים דח״ק (דחברא קדישא) לה״ה הרבני מ׳ משה במ״ה

ערשטער יידישער טעקסט פון ח״ק פּנקס

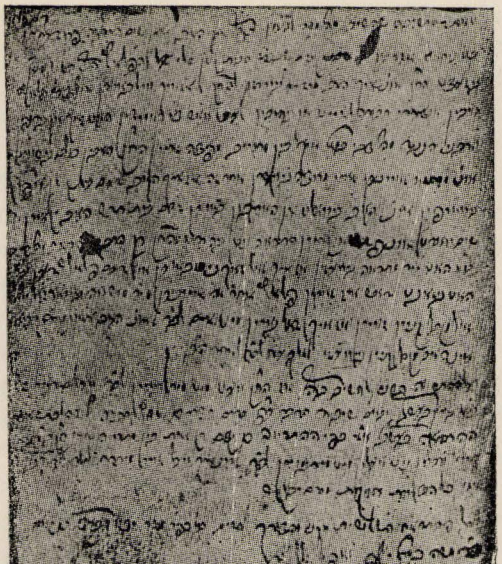
יעקב קאפיל זצ״ל בזה״ל (בזה הלשון) דאש איז דאך ידוע לכל אז אייער בית והבנינים שטייט על הפלאץ וקרקע של הח״ק (החברא קדישא) שלנו אונ איר האט התראה אַז איר זאליט זיך ניט בויאן כפי הרחק התראה שת״י מוה״ר חיים במורר טודרות ז״ל אין כהיום זיינען מיר מתרה אז מהיום דלמטה זאלט איר קיין בנין ניט בויאן עד שתעמדו לפני הב״ד (הבית־דין) גם זיינן מיר אייך מתרה אז איר זאליט ניט גיין בעש״ג (בערכאות של גויים־גערישט) ח״ו און באם איר וועט גיין בעש״ג וואש עש איז אזי כל הוצאות והיזקות שיהיו אזי הכל מידכם יבוקש עד פ״א (פרוטה אחת) גם תדעו נאמנה כל ההוצאות כל הבנינים שלכם זיינן אזי וויל ח״ק (חברא קדישא) אייך ביצאלין פאר כל הוצאות און פאר כל הבנינים שעומדים כהיום על הפלאץ של הח״ק שלנו עפ״י שומת ב״ד (בית־דין) ולראי׳ באנו עהח״ת (על החתום) יום ו עש״ק י״ד איר תקס״ג לפ״ק פה ק״ק פרוזנא.

וזאת התשובה שהשיב משה להח״ק בזה״ל (להחברא קדישא בזה הלשון) איך האב קאיין שום התראה פון דהח״ק ניט גיהאט אדרבא קודם שבניתי בית קטן שלי על הפלאץ הנ״ל האט מען גיזעצט הח״ק אונ איך האב מודיע גיוועזין להח״ק אז איך וויל באויען אויף דעם פלאץ האבין אנדערי חבורה לאייט אן גיהובן עט וואש צו ראיידין האט זאך אן גירופן הרבני הנגיד מ״ה צבי במ״ז איך בין מחויב מפצה זאיין הח״ק האבין כולם גישוויגין אונ מסתמא זאיינען זאיי מרוצה גיוועזן אחר זה אז איך האב דעם בית קטן אראפגיוואַרפין אונ האב גיוואלט אן האייבן באין דעם בית חדש האב קאיין שום וואַרט און פשיטא קאיין התראה ניט גיהערט מהח״ק רק הרבני הראש מ״ר חיים במ״ט האט מיר מתראה גיוועזין אז איך זאל זאך ניט באון אוף דעם פלאץ דען ער האט גיזאגט דאש איז זאיין פלאץ אחר זה זאיינען מיר מושווה גיוואַרן .... זאל מקבל קניין

זאיין אז איך זאל גאיין מיט אים לב"ד (לבית־דין) אוג האב אזאי מקים גיווועזון און האב מקבל קניין גיווועזון לילך עמו לב"ד לאחר הבניין. על ההתראה השני׳ השיב בז"ל אז הח"ק וועט מיר גאיין לב"ד וועל ניט גאיין בעש"ג ואם שיכירו הדבר ע"פ עדים כשרים של .... לחברה שהלכתי אחר ההתראה בעש"ג אזי כפי ההתראה כן יקום רק זאת בין מתראה דיא׳ ח"ק באם זאיי וועלון ניט וועלון מיט מיר גאיין לב"ד און איך וועל זאיין מוכרח לסלק ב"ד אזי כל הוצאות והזיקות מהם יבוקש. ועל ההתראה השלישית אינו והצורך להשיב סך כפי אשר יצא מבד"צ (מבית־דין־צדק) כן יקום.

***

פאַר די לעצטע יאָרן געפינען מיר אין פּנקס גאַרנישט, אַ חוץ רשימות פון נייע גבאים און נייַ צוגעגומענע מיטגלידער. קיין שפּור פון די לעצטע געשעענישן פון דער וועלט־מלחמה, דייטשישער אָקופּאַציע, אויפקום פון נייעם פּוילן, אָדער פון דער פּויליש־סאָוויעטישער מלחמה, הגם די קריגס־אָפּע־ראַציעס זענען געפירט געוואָרן אויפן שטח פון דער שטאָט.

צווייטער יידישער טעקסט פון ח"ק פּנקס

נ. צ.

„ספר־החיים"

צווישן די אַלטע דאָקומענטן, וואָס זענען אויפגעהיט געוואָרן ביי אונדז אין שטאָט, געפינט זיך אויך דער „ספר־החיים", וואָס ווערט געפירט דורך דער „חברה־קדישא", אַלס רעיעסטער פון די פאַרשטאַרבענע. אין דעם ספר ווערן פאַרצייכנט לויטן סדר די נעמען פון די נפטרים.

דער „ספר־החיים" איז איינגעטיילט אין צוויי טיילן. אין דער ערשטער טייל ווערן פאַרשריבן מאַנסבילן, וועלכע זענען געקומען צו קבורה. אין דער צווייטער — פרויען.

לויט דעם שער־בלאַט איז דער „ספר־החיים" פון יאָר תקס"ח (1808). דאָס יאָר איז פאַרצייכנט מיט שטריכלען אויף באַזונדערע אותיות אין די ווערטער: „בלע המות לנצח ומחה דמעה מעל עיני", אָבער שוין פון די ערשטע זייטלעך ווערט קלאָר, אַז פאַקטיש איז דער „ספר־החיים" אַ סך עלטער.

די עלטסטע דאָטע, וועלכע מיר געפינען אינעם „ספר־החיים" איז פון דעם יאָר תפ"א (1721). די דאָזיקע דאָטע געפינט זיך אָבער נישט גלייך אויפן ערשטן אָרט, אויף דער ערשטער זייטל, נאָר איז אַריינגעשריבן שפּעטער, אויף די ווייטערדיקע זייטן. אין דעם פאַל, פונקט ווי אין דעם פּנקס פון דער „חברה־קדישא" און פון קהל, וואָלט מען אפשר געקענט מיינען, אַז דאָס איז די שולד פון דעם אייבערשטן בינדער, וועלכער האָט גאַנץ צופעליק צעשטעלט די בלעטלעך נישט לויט זייער סדר. אין דער אמתן קען מען אָבער די השערה אַהער נישט אָנווענדן, ווייל אויף דער זעלביקער זייטל, ווו עס זענען פאַרצייכנט די עלטסטע דאָטעס, געפינען מיר אויך אַנדערע, פון אַ סך אַ שפּעטערער צייט. דאָ לאָזט זיך דערקלערן דער אומסדר פון די דאָטן דערמיט, וואָס ביים אייגבינדן איז די גרעסטע טייל בלעטער

געווען פאַרלוירן און די בלעטלעך, וואָס האָבן זיך שפּעטער, נאָכן אייגבינדן אויפגעזוכט, זענען איבער־געשריבן און אַרייגעשטעלט געוואָרן צווישן די שפּעטערדיקע דאַטן.

בלעטערנדיק דעם „ספר־החיים" וואַרפט זיך אין די אויגן דער גלייכער אָרט, וואָס יעדער מת פאַר־נעמט אין דעם ספר הזכרון. דער נוסח פון פאַר־שרייבן איז פאַר אַלעמען אַ גלייכער, עס אונטער־שיידן זיך נאָר די טיטלען מיט וועלכע עס זענען באַצייכנט די געשטאָרבענע. דאָ וואַרפט זיך אין די אויגן דער „התורני" ביי אַ יִיד אַ תלמיד־חכם, דאָ ווידער אַ „מורנו", אָדער סתם „רב".

דערפאַר שפּאָרט נישט דער שרייבער פון דעם „ספר־החיים" קיין אָרט, ווען עס טרעפט אַן אומ־גליקס־פאַל. אַזוינע באַשרייבונגען טרעפן מיר גאַנץ אָפט. דאָ האָט זיך געפונען אַ הרוג לעבן שטאָט, דאָ ווידער איז בעת אַ שרפה אייגער פאַרברענט גע־וואָרן און דאָ — אַ יידישער קרבן פון זעלנערי־שע הפקרות. די אַלע מתים פלעגן געבראַכט ווערן צו קבורה אויף אַ ספּעציעלן פעלד, וואָס איז געווען אויסגעטיילט אַלס „מקום קבורת קדושים".

פאַראַן אינעם פּנקס אָנגעמערקטע פּרטים, וועל־כע זענען זייער אינטערעסאַנט פאַר דער יִידישער עטנאָגראַפּישער פאָרשונג. אַזוי, למשל, געפינען מיר גלייך פון אָנהייב אַזאַ מין טעקסט:

„להיות לזכרון מצוואת הרבני המופלג ומופלג בתורה ומעשים טובים מ"ה מרדכי מענדל במהר"ר ישראל מפ"ק (מפה קהילתנו) שצוה לעשות לו תיכף ומיד אחר צאת נשמתו הטהורה תיכף ומיד לקחו אותו בלא כתונת הגוף ממטתו וזרקו לארץ ואחר כך לקחו אבן וזרקו על לבו א"כ (אחר כך) לקחו המוסרה עם הגוף וגררו עד המקום שהניחו שם כדרך כל המתים כך נהגו החבורי קדישא כפי צוואתו הקדושה ובשעת טהרתו צוה ליתנו עליו ארבעה פעמים תשעה קבים מים וצוה ג"כ (גם כן) שכל המטהרים וחייטים שתפרו התכרכים ונושאי המטה שיהו דווקא..."

איבערזעצונג:

„לזכרון פון דער צוואה פון הרבני המופלג בתורה און אין מעשים טובים, מרדכי מענדל דער זון פון ישראל פון אונדזער קהילה, וואָס ער האָט געהייסן צו טאָן מיט זיך תיכף נאָך זיין טויט. באַלד האָט מען גענומען דעם גוף פון בעט אַן אַ העמד און מ'האָט אים געוואָרפן אויף דער ערד. נאָכדעם האָט מען גענומען אַ שטיין און מ'האָט אַ וואַרף געטאָן אויפן האַרצן. נאָכדעם האָט מען גענומען אַ שטריק און אים אַרויפגעטאָן אויפן האַלדז און מ'האָט אונ־טערגעהויבן דעם קערפער אַזוי ווי ער וואָלט זיצן. און די שטריק האָט מען געצויגן העכער און העכער. נאָכדעם האָט מען גענומען די שטריק מיטן גוף און מ'האָט געשלעפּט ביז צום אָרט, וווּ מ'האָט אים אַוועקגעלייגט ווי דער מנהג ביי אַלע מתים. אַזוי האָבן געטאָן אַלע חברה־קדישא־לייט לויט זיין הייי־ליקער צוואה. און בעת זיין טהרה האָט ער גע־הייסן גיסן אויף אים פיר מאָל צו ניין קוואָרט וואַ־סער און ער האָט אויך באַפוילן, אַז אַלע, וועלכע וועלן זיך באַשעפטיקן מיט זיין טהרה, און די וואָס נייען די תכרכים, און די נושאי המטה זאָלן דווקא זיין..."

דער טעקסט געפינט זיך גלייך אויף דער ער־שטער זייט און שטאָמט בערך פון דער צייט 1721—1730.

די אַלע אָפּקומענישן נאָכן טויט האָט מרדכי מענדל געמומען אויף זיך, ווייזט אויס, כדי אָפּצוקו־מען די ארבע מיתות בית־דין אויף דער יוועלט.

***

לויט דעם ספר־החיים, איז דער אַלטער „בית־עולם" איינמאָל באַנייט געוואָרן. דאָס איז געווען אין דעם יאָר 1801. דער איצטיקער נייער בית־עולם (הינטערן שטאָט) איז ערשט פון דעם יאָר 1838.

תקנות פון דער „חברה־קדישא"

די תקנות פון דער חברה־קדישא איז פֿרוזשענע פון דעם יאָר 1715 שטעלן מיט זיך פֿאָר דעם עלטסטן אויפגעהיטן סטאַטוט פון דער דאָזיקער חברה. די דאָטע פֿאַלט אָבער נישט צונויף מיט דעם יאָר פונעם אַנטשטייַן פון דער חברה און מ׳דאַרף זיך משער זיין, אַז צוזאַמען מיט די פֿראָטאָקאָלן, וואָס זענען פֿאַרפֿאַלן געוואָרן פונעם פֿנקס פון דער חברה־קדישא, זענען אויך פֿאַרלוירן געגאַנגען די פּריִערדיקע עלטערע תקנות. די תקנות, וועלכע מיר ברענגען און וואָס שטאַמען פון דעם יאָר תע״ה (1715) זענען נאָר צוגאַב־תקנות אָדער שינוים פון די, וואָס האָבן שוין עקזיסטירט פון פּריִער. אַזוינע ענדערונגען און מילוא׳ם אין די תקנות פֿלעגן פֿאַרקומען יעדע פֿאָר יאָר, לויט דער אַנגענומענער טראַדיציע יעדע זיבן יאָר, אָבער אין גרעסטן טייל איז דער דאָזיקער כלל נישט אָפּגעהיט געוואָרן.

דער סטאַטוט, וואָס ווערט אונטן געבראַכט אין אַן איבערזעצונג פון העברעיִש, באַשטייט פון אַכצן פונקטן (די צאָל אַכצן „ח״י" איז שטענדיק אָפּגעהיט געוואָרן ביי אַלע תקנות), אין וועלכע עס ווערן באַהאַנדלט די התחייבותן פון די גבאים און די חברה־לייט.

תקנות פון יאָר תע״ה

א. עס איז אַ חיוב אויף דער גאַנצער חברה, הן אויף די וועלכע זענען הי, הן אויף די, וועלכע זענען נישט הי, וועלכע זענען ערגעץ אונטערוועגנס, צו פאַסטן ערב ראש־חודש כסלו. די, וועלכע וועלן זיין הי, זענען מחויב צונויפקומען זיך צוזאַמען, זאָגן סליחות און מתפלל זיין כדין תענית־צבור, צעטיילן עפעס וואָס אויף צדקה־גדולה, פֿאָר דער באַדערפענישׂ פון אָרימעלייט און אַוונט צו זאָלן זיי מאַכן אַ סעודה, ווי עס פירט זיך אין אַלע חברות, אין די קהילות קדושות.

ב. אויב ס׳וועט זיך טרעפן אַ חולה, רחמנא ליצלן, און ס׳וועט קענטיק זיין, אַז ער איז מסוכן און האָלט ביי גסיסה, זאָלן דאָן די אלופי הגבאים צוליב דעם מאַכן אַ קלפי פון דער גאַנצער חברה און יענע צוויי מענטשן, וועלכע וועלן אָרויס די ערשטע, זענען מחויב צו זיצן ביים חולה. דהיינו: אַז די וואָס וועלן אָרויס פון דער קלפי זאָלן זיך בייטן יעדע שעה. אויב עס וועט טרעפן ביי עמיצן אַ נויט, אַדער אַ מוז־זאָך אַזוי, אַז ס׳וועט אים אומ־מעגלעך זיין צו זיצן דאָרט, זאָל ער זיך נישט אָפּפטרן מיט רייד. נאָר ער איז מחויב צו קומען צו די גבאים און רואי־חשבונות צו געבן אַ דער־קלערונג און אַ פֿאַרענטפֿערונג ביז עס וועט קענ־טיק זיין, אַז ער רעדט אמת און דאָן וועט אויף זיין אָרט גיין אַן אַנדערער. און דאָס זאָל נישט גילטן מער ווי איין מאָל. און אויב חס־ושלום, רחמנא ליצלן, עס וועט טרעפן אויף אייניעם פון דער חברה, זענען מחויב צען מענטשן צו זיצן ביי אים און אויפפירן זיך כנהוג.

ג. אויך עס איז אַ חיוב אויפן גבאי אַכטונג צו געבן אויף דער מצווה פון גמילות־הסדים מנחם־אבל צו זיין. אָפּהיטן על כל פנים עס זאָלן נישט זיין וויניקער ווי דריי מענטשן פון דער חברה, וועלכע זענען מחויב מנחם־אבל זיין.

ד. אויב עס וועט געמינערט ווערן חס־ושלום אייניער פון דער חברה, איז מחויב די גאַנצע חברה מתפלל צו זיין די גאַנצע צייט פון שבעה. און די ספר־תורה פון דער חברה זאָל זיין אין יענער שטוב און אפילו שבת זאָל מען דאָרט מתפלל זיין.

ה. ווער עס וועט זיך נישט מתעסק זיין דריי מאָל בעת עס וועט טרעפן חס־ושלום, נאָכדעם ווי דער שמש וועט אים מודיע זיין און ער וועט נישט קומען, איז אחת דתו אויסצושליסן אים פון דער חברה אָן שום פֿאַרענטפֿערונגען.

ו. דער גבאי־חודש איז מחויב צו שטיין אויף דער הייליקער וואַך ביים מאַכן דעם ארון און ער זאָל מודיע זיין דורכן שמש צו אַלע חברה־לייט זיי זאָלן קומען. און ווער ס׳וועט נישט קומען, איז צום ערשטן מאָל זאָל ער געבן 2 פּויליש׳ע גראָשן קנס און אויב ער וועט עובר זיין אַ צווייטן מאָל זאָל ער געבן 6 פּויליש׳ע גראָשן און אויב ער וועט באַשטימט ווערן צו דער זאָך אַ דריטן מאָל, זאָל געשען, ווי ס׳איז דערמאָנט אין דער תקנה ה. אויס־צושליסן אים לכל הפחות אויף פּיר וואָכן. דער גבאי איז מחויב אייַנצושרייבן אים אין פּנקס פֿאַר דעם, וועלכער וועט נישט קומען צום ערשטן און צווייטן און דריטן מאָל בכדי צו טאָן מיט אים דעם אויבנבאַשריבענעם משפט.

ז. אויב ס׳וועט טרעפן, רחמנא ליצלן, און די חברה־מענטשן וועלן זיין הי... זאָלן חלילה קיינער פון דער חברה נישט אַוועקפֿאָרן פון שטאָט און אויב [ס׳איז] ביי אים אַ מוז, איז ער מחויב צו קומען פֿאַר די גבאים און געבן זיין פֿאַרענטפֿערונג [און עס זאָל] קענטיק זיין דער אמת פון זיינע ריידן.

ח. [מ׳זאָל] חס־ושלום זיך נישט אויפֿירן לייכטזיניק און מיט ליצנות אויפן בית־חיים, נאָר

קומען [צום] ענין וואָס איז שייך צו דער מצווה. וואָס ס׳וועט עובר זיין, איז מחויב צו געבן קנס 6 פוילישע גראָשן.

ט. דער גבאי איז מחויב צו שטיין אויף דער וואַך, אַז אַלע חברה־לייט זאָלן נישט אַוועקגיין פון בית־חיים. נאָכדעם וווי מ׳האָט אָנגעהויבן צו פאָר־שיטן דעם קבר ביז נאָכן פאָרשיטן, זענען מחויב צו וואַרטן נישט ווייניקער ווי זעקס מענטשן פון דער חברה און וועמען עד וועט הייסן און ער וועט נישט [וועלן], וועט געבן 10 גראָשן קנס.

וואָר ס׳וועט זיך קעגנשטעלן די גבאים, אַדער קעגן די קנס־מאָנער זענען די גבאים אין די רואי־חשבונות מחויב אים צו משפטן און דער משפט זאָל זיין [האָרב] און אויב ס׳וועלן נישט זיין די גבאים, אַדער די רואי־חשבונות, דאָן זאָל מען צוציען, וואָר ס׳איז באַשטימט געוואָרן פריער.

וואָר ס׳וועט געקנסנט ווערן צוליב דאָס אויבנ־דערמאָנטע מוז פאָרשריבן ווערן בכתב און אויפן גבאי ליגט דער חוב איינצומאָנען דאָס אין זיין חודש און אויך אַריינשרייבן, וואָר ס׳וועט נישט קומען, ווי ס׳איז דערמאָנט.

אויף די באַשטימטע קנס־איינמאָנער איז חל אַכ־טונג צו געבן, איינצומאָנען און צו פאַרצייכענען [וויפל זיי האָבן] געזומען און זיי זאָלן אָפגעבן אַ חשבון־צדק פאָרן גבאי־חודש און פאָר די רואי־חשבונות.

י. דאָס וואָס ס׳איז דערמאָנט געוואָרן אין דער תקנה ב. אויב ס׳וועט זיך טרעפן חס־ושלום אויף איינעם פון דער חברה ... וווי ס׳איז דערקלערט, זאָל ער זיך אויפפירן ווי ס׳איז דערמאָנט איז דער תקנה ג׳ און ד׳ און חוץ דעם, נאָר [זיין טויט] זענען מחויב אַלע חברה־לייט צו גיין אויפן בית־חיים אויף זיין קבר [און] בעטן מחילה פון מת ביים בייזיין פון דער גאַנצער חברה ... און ער איז נאָך מחויב צו געבן קנס אויך.

יא. ...אויב ס׳וועט זיך טרעפן חס־ושלום רחמנא ליצלן, זאָל זיך איינער נישט מתעסק זיין צוויי מאָל, נאָר מזכה זיין יעדן איינעם אַז מ׳זאָל זיך בייטן, הן ביים אויפשטעלן דעם קבר־ארון, הן ביי דער הלבשה [פון מת], ביים אַריינטראָגן דעם מת, טאָן זיינע באַדערפענישן אין קבר און אין אַלע פרטים ... אויב איינעם וועט צוויי מאָל אויסקומען, וועלן פאָר־קלענערט די מצווה פון דעם, נאָר [אַלע] וועלן גלייך זיין צום גוטן.

יב. [די] גבאים זאָלן נישט זיין מער ווי דריי יאָר כסדר (פון דער צייט וואָס די תקנה איז אָנגע־נומען געוואָרן) ... דריי יאָר כסדר איז אַן איסור צו באַשטימען אים, [אויב] ס׳וועט זיך איבערחזרן דאָס באַשטימען פאָר אַ גבאי אויף דעם וואָס איז ראוי דערצו [און] וואָר ס׳וועט נישט זיין אויפן פערטן יאָר, מעג מען אים באַשטימען ... אויפן זעקסטן און זיבעטן און אַזוי ביז אייביק, ווי ס׳איז דערמאָנט.

יג. ...דער גבאי־חודש מעג מאָכן הוצאות אַן דעם וויסן פון די ראוי־חשבונות נאָר אויף צוויי גילדן ... די וואָס זענען באַשטימט אויף די תקנות זענען מחויב אייגצוצייכענען אין רייסטער אַלע הוצאות און הכנסות ... סיי מזומנים סיי פון משכנות פון קלייניע זאָכן ביז גרויסע.

יד. ...רחמנא ליצלן, אויב ס׳וועט טרעפן אַ פאַל ביז פיר וואָכן דאָרף ער נישט געבן מער ווי זיבן אַ האַלבע פוילישע גראָשן דעם שומר, און דער שמש וועט זיך מתעסק זיין מיט דער קבורה. ביז אַ יאָר, רחמנא ליצלן, זאָל בלייבן לויט דעם גבאי־חודש, אויב ער איז נישט קיין נוגע בדבר, און פון אַ יאָר און ווייטער טאָרן נישט די גבאים מושה ווערן נאָר צוזאַמען מיט דער גאַנצער חברה.

פון דעם טאָג, וואָס עס זענען אָנגענומען גע־וואָרן די אויבנדערמאָנטע תקנות, איז געבליבן און באַשטימט געוואָרן, אַז אַלע — גרויס און קליין, אַלט און יונג זענען גלייך אין דער אויבנדערמאָנ־טער מצווה און קיינער האָט נישט קיין פאָר־האַנט איבער זיין חבר, ער זאָל זיין פריער באַשטימט צו ווערן. אַלע געהערן צום גלייכן גראָד. אי״ה ביים מאָכן בוררות, זאָל דאָס צעטל פון יעדן איינעם אַרייגע־לייגט ווערן אין קלפּי. וועגן סדר פון נעמען פאָר קבורה, ווי ס׳איז דערמאָנט אין דער פריערדיקער תקנה, אויב ס׳וועט זיין פון אַ יאָר און ווייטער, דאָן דאַרף דער גבאי בפירוש הייסן דריי חברה־לייט זיי זאָלן זיך מתעסק זיין מיט אים און וואָר ס׳וועט זיך לאָזן בעטן, זאָל זיין ווי ס׳איז דערמאָנט אין די פריערדיקע תקנות.

טו. די בוררים זאָלן נישט זיין מער ווי דריי און זיי טאָרן נישט מאָכן זיך אַליין, נאָר צוויי פון זיי פאָר גבאים. אויב אַלע דריי וועלן זיין פון פאַרא־יאָרן, איז דאָן על כל פנים טאָרן זיי נישט באַ־שטימט ווערן. נאָר זיי זאָלן וואַרפן גורל צווישן זיך, וואָר ס׳זאָל אַרויספאַלן, מ׳וזן באַשטימען פיר גבאים צוויי פון זיי, וואָר ס׳וועט זיין ראוי דערצו און צוויי פון די חברה־לייט. ס׳מוזן באַשטימט ווערן דריי רואי־חשבונות אומאָפהענגיק פון די גבאים און איינע פון די אַנדערע, ווי אויך אויפזעער איבער די תקנות אַכ־טונג צו געבן מ׳זאָל מקיים זיין יעדע געשריבענע תקנה און צוויי קנס־מאָנער.

טז. וואָר ס׳וועט עפענען אַ מויל קעגן דעם כבוד פון דער חברה צו פאַרשעמען זיי, איז אַ חוב אויפן גבאי אויפצורופן די גאַנצע חברה, אַריינצו־קוקן וווי אַזוי און מיט וואָס פאָר אַ שטראָף ער זאָל באַשטראָפט ווערן פון אונדז, און וווי עס וועט אַרויס־גיין פון דער מערהייט וווי פון אַלעמען, אַזוי זאָל בלייבן און פאַרשריבן ווערן אין פנקס.

אַלע חברה־לייט, וואָס מיר זענען דאָ, זענען מיר באַהעפט מיטן לעבעדיקן גאָט און ס׳איז אַרייגע־שריבן יעדנס נאָמען אין פנקס לויט זיין כבוד, וואָס פאַסט אים. און וואָר ס׳וועט צו אונדז צוקומען זאָל זיין אַ שפּעטערדיקער ביי יעדער זאָך — כל הקודם זכה צו כיבוד און צו אַ דעה און צו יעדער זאָך. די אויפזעער איבער די תקנות און די קנס־מאָנער זע־נען מחויב איינצומאָנען אַלע שטר־חובות אין קנינים און משכנות. ווי מען וועט זיי איבערגעבן לויט דעם רייסטער, ווי אויך מתעסק זיין זיך מיטן פאָר־ריכטן דעם בית־חיים און וואָס מ׳דאַרף בויען און אַרומצאָמען.

יז. וואָר ס׳וועט זיין אַכצן יאָר (חי שנים) איז דער חברה, איז דאָן, בעת זיין פטירה, נאָך לאָנגע יאָרן, דאַרף ער נישט געבן קיין קבורה־געלט. אויב ס׳וועט ווערן אַ קריג צווישן די חברה־לייט אין אַן ענין, וואָס איז שייך צו דער חברה איז חלילה, בחוק ולא יעבור, צו ברענגען דעם משפט פאָר קהל, נאָר

די גבאים פון דער חברה און די רואי־חשבונות זאָלן משפּטן דעם שולדיקן און ריינוואַשן דעם ריינעם. און וועט ס׳וועט עובר זיין אויף דער תקנה, איז אחת דתו, אויסשליסן אים פון דער חברה אויף אַ האַלב יאָר און דער מאָנער און דער געמאָנטער האָבן רעכט צו ברענגען דעם משפּט פאַר דער גאָנצער חברה.

חי. ס׳איז אַן איסור פון הייבט און שפּעטער ביז פיר יאָר נישט אָנצונעמען קיין מענטשן אין אונדזער חברה. און נאָכדעם, ווי ס׳וועלן זיך ענדיקן די פיר יאָר, זאָל נישט אָנגענומען ווערן, נאָר מיט דער ווילן פון דער גאַנצער חברה. און איינער קען נישט מעכב זיין, דעם כבוד פון הושענה־רבה און שמחת־תורה זאָל מען וואַרפן גורל צווישן די גבאים, ווער ס׳זאָל זיין שלישי הושענה־רבה און ווער ס׳זאָל גיין מיטן כיבוד פון דער ספר־תורה אום שמחת־תורה און ווער ס׳וועט זיין שלישי. נאָר פון די דריי גבאים זאָל זיין דער גורל.

די תקנות הנ״ל (הנזכרות לעיל) זענען פאַרשריבן געווארן אין אַ סדר פון סימן א. ביז סימן יח. ס׳איז פאַרענדיקט מיט גאָטס הילף, ער זאָל זאָגן צו אונ־דזערע צרות געגוג אין פרט: ואתם הדבקים בה׳ אלהים חיים. [תע״ה].

פון די תקנות, וועלכע זענען דאָ געבראַכט גע־ווארן, איז נישט קלאָר, צי די חברה־קדישא האָט געהאַט נאָך אַנדערע פונקציעס אויסער קבורת־המת און די אויפגאָבן, וואָס זענען מיט דעם פאַרבונדן, עס פעלן אפילו אין די תקנות די גרונט־צילן פון דער חברה. דאָס דאַרף דערקלערט ווערן מיט דעם, וואָס דער סטאַטוט איז וואַרשיינלעך נישט דער ערשטער, און במילא זענען דאָ נאָר געבראַכט גע־ווארן די דערגענצונגען אָדער איבעראַנדערשונגען פון די פריערדיקע עטלעכע סטאַטוטן. אויסער דעם דאַרף מען ספקן, צי אין דעם ערשטן פאַרשריבע־נעם סטאַטוט איז דאָס יאָ געווען. די סיבה פון דעם איז די, וואָס די דאָזיקע חברה־קדישא איז אין די יידישע ישובים געשאַפן געווארן לויט אַלגעמיין אָנגענומענע טראַדיציעס פון פריערדיקע צייטן, און די ערשטע יידן, וואָס האָבן אַריינגעוואַנדערט קיין פרוזשענע, האָבן די דאָזיקע טראַדיציע מיטגעבראַכט פון די יידישע קהילות, פון וואָנען זיי זענען אַהערצו געקומען. ערשט מיט דער צייט פלעגן אַריינגע־טראָגן ווערן ענדערונגען, אָפהענגיק פון די אָרטיקע באַדינגונגען.

אין שפּעטערדיקע תקנות ווערן געבראַכט איינצלנע פונקטן, וועלכע דייטן אָן אויף די אַנדערע פונקציעס, וועלכע עס האָט געהאַט די חברה־קדישא אויסער אירע אייגנטלעכע אויפגאָבן. אַזוי איז אָנ־גענומען געווארן אין יאָר ת״צ (1730), אַז עס זאָל געמאַכט ווערן אַ געלט־חלוקה ערב יעדן יום־טוב צווישן אָרימעלייט. אין דעם סעיף א. לייענען מיר:

דער גבאי־חודש פון אונדזער חברה־קדישא איז מחויב צו מאַכן אַ חלוקה צווישן די אָרימעלייט אין יעדן יום־טוב נישט ווייניקער ווי דריי פוילישע גילדן, אויב ס׳וועט וועלן דער גבאי צעטיילן מער ווי די דריי פוילישע גילדן, דעמאָלט טאָר דער גבאי־חודש אַליין דאָס נישט טאָן, נאָר אויב עס וועט זיך פאַרי־ניקן מיט אים אַ צווייטער גבאי און אַ רואה־חשבון.

אַן ענלעכע תקנה געפינען מיר פונעם יאָר תקל״ח (1778).

...זאָלן זייערע אויגן זיין אָפן אַכטונג צו געבן יעדן ערב־יום־טוב אויף די אָרימעלייט פון שטאָט צו צעטיילן געלט צווישן זיי, לויט דעם איינזען פון די גבאים.

דער דאָזיקער מנהג איז אָבער ווי עס ווייזט אויס נישט שטאַרק אָפגעהיט געווארן, ווייל מיט יאָרן שפּעטער, אין דעם יאָר תר״נ, געפינען מיר אַזאַ תקנה:

א. וועגן דער חלוקה צווישן אָרימעלייט, וואָס איז עטלעכע מאָל דערקלערט אין דעם דאָזיקן פנקס. און וואָס די מצווה איז אויף אונדז אָרויפגעלייגט געווארן, זענען מיר היינט געקומען צו וועקן נאָך אַמאָל עס זאָל זיין אָזוי: דער גבאי־חודש איז מחיוב צעטיילן פאַר פסח צען גילדן און פאַר יעדן יום־טוב 6 גילדן.

אין שפּעטערדיקע יאָרן געפינען מיר תקנות, אין וועלכע עס ווערט דערמאָנט דער אופן פון פאַרטיילן רפואות צווישן קראַנקע.

אין די תקנות פונעם יאָר תק״ד (1744) סעיף ט. געפינען מיר:

דער גבאי פון ביקור־חולים [דאָרף זען] צי געפינט זיך די איבעריקע לייכטע רפואות, וואָס עס איז מעגלעך. און וואָס עס וועט בלייבן געלט, זאָל מען צעטיילן צווישן אָרימעלייט און קראַנקע, און דער קראַנקער איז בילכער פאָרן געזונטן, סיי אין באַקומען צדקה און סיי צו רפואות...

וועגן ביקור־חולים געפינען מיר נאָך אין אַ שפּע־טערדיקע תקנה פונעם יאָר תקי״ב (1752).

ט. ביי דעם גבאי פון ביקור־חולים זאָל שטענ־דיק זיין פון די איינגעמאַכטס, וואָס דערקווייקט דעם גוף. און פאַר די ירידן איז מחויב דער גבאי פון ב״ח (ביקור־חולים) צו גיין צום גבאי פון ח״ק (חברה־קדישא) ער זאָל אים געבן אַ רשימה פון די נויטיקע זאַכן [וועלכע מ׳דאַרף אייגקויפן].

פון דעם זעלבן יאָר געפינען מיר אויך אַ תקנה וועגן די געלט־מיטלען פאַר דעם ביקור־חולים. אין דעם סעיף ח. לייענען מיר:

וואָס עס וועט געגעבן ווערן אין צדקה־פושקע בשעת אַ לויה, דאָס ווערט אייגנעמאַנט דורך אייגעם און צעטיילט דורך צוויי און עס זאָל געגעבן ווערן איין דריטל צום גבאי פון ביקור־חולים און די אי־בערגעליבענע זאָל צעטיילט ווערן לויטן איינזען פון ג״ח [גבאי־חודש] און נאָך אַ גבאי.

אין אַ תקנה פונעם יאָר 1752 וועלכע אויך דער־מאָנט וועגן אַרויסגעבן הלוואות. אין דעם סעיף א. לייענען מיר:

...און אין דער צייט פון דער קלפי זאָלן די בוררים באַשטימען איינעם, וואָס זאָל האַלטן די דערמאָנטע געלט ... און דאָס געלט זאָל זיין אין די הענט פון דעם דערמאָנטן גבאי צו פֿאַרלייַען גמלות־חסדים און אויף יעדע צרה וואָס וועט נישט קומען ... ס׳איז אַן איסור און אַ חרם־גמור אויף דעם דערמאָנטן גבאי־חודש פון דער חברה־קדישא פון אונדזער קהילה צו נעמען פונעם דערמאָנטן גבאי פונעם געלט אויף אַן אַנדער באַאַרף...

אין די אַלע געבראַכטע תקנות איז צו זען, אַז די חברה־קדישא האָט געמומען אויף זיך אַ גאַנצע רייַ זייטיקע צדקה־אויפגאַבן. דאָס איז געשען צוליב דעם, וואָס די דאָזיקע חברה איז צו יענער צייט געווען די איינציקע רעליגיעז־געזעלשאַפטלעכע חברה. און שפּעטער, ווען דער יידישער ישוב איז אויסגעוואַקסן און ס׳האָבן אָנגעהויבן אָנטשטיין באַזונדערע צדקה־חברות, זענען מיר טאַקע, אַז די חברה־קדישא זאָגט זיך אָפּ פון די אַלע איבעריקע אויפגאַבן און בלייבט ביי אירע אייגנטלעכע פונקציעס.

אַ רייַ תקנות פון דער חברה זענען נאָך גע־ווידמעט דעם ענין פון דער יערלעכער סעודה אין דער חברה־קדישא, וועלכע פלעגט פֿאָרקומען יעדן כ״ח כסליו.

צווישן מאָל האָט מען מתקן געווען, אַז יעדער חברה־מאַן איז מחויב צו געבן יעדע וואָך 1 גראָשן און דאָס זאָל גיין נאָר אויף דער סעודה. צי ס׳איז אַדורכגעפירט געוואָרן איז נישט באַווויסט, ווייל אַ פּאָר יאָר שפּעטער טרעפן מיר ווידער אַיבערגע־חזרט די דאָזיקע תקנה.

צו דער סעודה פלעגן איינגעלאָדן ווערן אַלע חברה־לייט, צוועלף זייטיקע מענטשן און 3 מלמדים, איין תקנה פון דעם יאָר תפ״א (1721) איז געווידמעט דעם דאָזיקן ענין.

...די וואָס זענען געווען צו דער סעודה, זאָלן נישט זיין אויסער די חברה־לייט און נאָך צוועלף מאַן און אויך דריי מלמדים און לויט די גבאים זאָל ווערן פֿאַרצייכנט דער רייסטער, ווער עס איז פון די צוועלף מענטשן און ווער פון די דריי מלמדים.

בראש פון דער חברה־קדישא זענען געשטאַנען גבאים, וועלכע פלעגן אויסגעקליבן ווערן דורך אַ קלפי. אין איין אָרט פלעגן אַריינגעלייגט ווערן צעטלען לויט דער צאָל חברה־לייט, וואָס האָבן רעכט געהאַט אָנטיילצונעמען אין דער קלפי (אין אַ רייַ תקנות איז געזאָגט אָנגעגעבן, ווער פון די חברה־לייט עס האָט די דאָזיקע רעכט), אויף אַ באַשטימטע צאָל צעטלען, לויט דער צאָל בוררים, וואָס פלעגן דאַרפן אויסגעקליבן ווערן, פלעגט אָנגעשריבן ווערן אַ געוויסער סימן און יעדער חברה־מאַן פלעגט דאָרט צוגיין אַרויסצינען אַ צעטעלע, און די אַלע וואָס האָבן אַרויסגעצויגן די פאַרשריבענע צעטלעך — די בוררים, פלעגן זיך צוזאַמענקומען אין אַ באַזונדערן חדר און זיי פלעגן אויסקלייבן די גבאים פון דער חברה.

אויסער די גבאים פלעגן נאָך אויסגעקליבן ווערן די רואי־חשבונות, וועמענס עובדה עס איז געווען צו קאָנטראָלירן די אויסגאַבן פון די גבאים.

נ. צוקערמאַן

פּנקס פון דער פּרוושענער קהילה

אין אונדזער רשות געפינט זיך דער פּנקס פון דער פּרוושענער קהילה, וואָס איז געפירט געוואָרן פון דעם יאָר תקס"א (1801) ביז דעם יאָר תרי"א (1851). אין דעם פּנקס, פונקט ווי אין דעם פּנקס פון דער חברה־קדישא, זענען די בלעטער געבונדן צופעליק, אַן אַ סדר. עס טרעפֿן פֿראַגמענטאַלן פון פֿריערדיקע יאָרן געבונדן צום סוף בוך און פֿאַרקערט. ס׳איז שווער צו באַשטימען, צי דאָס איז געווען דער אינציקער פֿראַגמענטאַלער בוך פון דער היגער קהילה, אַדער עס זענען געווען מער און זיי זענען פֿאַרלאָרן געגאַנגען. לויט ידיעות, וואָס מיר האָבן באַקומען, איז אין שטאָט געווען נאָך אַ פּנקס, אַן עלטערער, נאָר מ׳ווייסט נישט ווו ער איז אַהינגעקומען.

דאָס שער־בלאַט איז גאָר אַ פּשוטס, אַן באַצירונגען און אַן באַפּוצונגען. דאָס בלאַט איז אַרומגענומען מיט אַ טאַפּלטער ליניע אין דער פֿאָרם פון אַ טויער. פון אויבן גייט דער אויפֿשריפּט: „פּנקס הקהלה דפה ק״ק פרוזנא״. נידעריקער גייט: „שנת תקס״א לפ״ק״ און גאָר אונטן אַ שטעמפּל מיט אַ צווייקעפּיקן אָלער (זע צייכענונג).

די שפּראַך פון פּנקס איז העברעיש, עס איז אָבער אויך דאָ איין יידישער טעקסט. די פֿראַטאַקאַלן זענען געשריבן געווארן זייער זעלטן. צווישן איין פֿראַטאַקאָל און דעם צווייטן גייען זייער פיל דורכגעלאָטע פּרייַ זייטלעך. ס׳איז זיך שווער פֿאַרצושטעלן, וואָס עס איז געווען די סיבה, צוליב וועלכער מ׳האָט איבערגעלאָזן פּריַען אָרט. וואַרשיינלעך האָט מען רעזערווירט אָרט פֿאַר פֿראַטאַקאַלן, וואָס האָבן נאָך געדאַרפט אַריינקומען און זיי זענען נישט אַריינגעשריבן געווארן.

אינעם פּנקס געפינען מיר אַ שלל מאַטעריאַלן וואָס זענען נוגע דעם עקאָנאָמישן און געזעלשאַפטלעכן לעבן פון די יידן אין אונדזער שטאָט. זייער אינטערעסאַנט און באַלערנדיק זענען די פֿראַטאַקאַלן, וואָס באַציען זיך צום דעמאַלסטיקן עקאָנאָמישן מצב פון דער יידישער באַפעלקערונג. מיר ברענגען דאָ אין פֿראַטאַקאָל, וואָס איז גע־שריבן געווארן אין יידיש, אין יאָר תקפ״ג, (1823) דף קיט, עמוד ב.

„זאת תהי[ה] למגדר מילתא ולאות ולזכרון שהוכרז בבה״כ (בבית הכנסת) ובהמ״ד (ובית־המדרש) דפה בח״ח (בחרם חמור) כד״ת בזה״ל (בזה הלשון) מען לאזט מכריז ומודיע זיין בידיעת האלופים ראשים ומנהיגים בהסכמת בב״ח (בעלי־בתים חשובים) מבעלי אסיפה דפה ובצירוף הרב אב״ד ובד״צ דפ״ק יצ״ו און מען איז גוזר בחרם הגדול רבן בכל תוקף חרם כד״ת אז מהיום והלאה היינו מחצי אלול דהאי שתא ולהבא איז איין איסור גמור לכל בעלי הרחיים סוסים דפה קהלתינו אז זייא טארין ניט פאר דינגען זייער מילין אודער גאר לייד״ג לאזין שטיין און ניט צו נעמין בשום אופן קיין שכירות דער פאר גם על כלל מחזיקי הרחיים הטוחנים דפה איז החרם הנ״ל אז זייא טארין ניט מאכין צו ווישען זיך קיין שום שותפות בעולם כלל וכלל רק כאו״א (כל אחד ואחד) זאל זיך מחזיק זיין הרחיים של עצמו און צו מאלין אבער ניט בשותפות איינער מיט דעם אנדערין וכל מי שיעבור על גביעת גדר החרם הנ״ל אזי איז ער מוחרם ומנודה בכל תוקף הנידור און עש זאל קיינעם ניט שאדין רק הכל יחול על ראש עובר לבדו ובלי שום ערבות א׳ (אחד) בעד חבירו כלל וכלל והשומע יונעם ומעכ״ט י״ה זין אלול תקפ״ג לפ״ק״.

ווי מיר זעען פון דעם אינהאַלט, האָט זיך די קהילה געווערט קעגן דעם יד־אחת פון די מיל־נער, וואָס איז געשלאָסן געווארן, כדי צו באַרייסן דעם עולם. די קהילה האָט אפילו געשטערט שליסן שותפות צווישן זיך אונטער דער דראָונג פון חרם.

פון דעם טעקסט איז נישט קלאָר, וועלכע סיבות האָבן געשטויסן די קהל־לייט צו דעם דאָ־זיקן שריט: זייטיקע סיבות, אַדער טאַקע די זאַרג לטובת הכלל. אין אַ סך פאַלן האָט די קהילה רעגולירט דאָס עקאָנאָמישע לעבן פון די פּרוושע־נער יידן. אַ חוץ דעם געבראַכטן ביישפּיל, ווו די קהילה פאַרטיידיקט דעם עולם קעגן די מילנער, וועלכע ווילן באַרייסן פאַר מאָל־געלט, האָבן מיר נאָך אַ פאַל, זייער אַ כאַראַקטעריסטישן. אין דעם יאָר תרי״א (1851) האָט זיך די קהילה פֿאַרנומען צו רעגולירן דעם תבואה־האַנדל. דער פּרייַ פון תבואה איז זייער געשטיגן („...אשר היוקר הולך וחזק...") און אַ הונגער האָט זיך געפילט אין אום־

געגנט. און אָט ווי עס זעען אויס די וואַרנונגען פּאַרן עולם לויט דעם פּראָטאָקאָל:

„...שלא לקנות שום תבואה משוק על מסחור הן דגן ושעורים וש״ש (ושבולת שועל) וגריקע מכל הדברים הנעשה מהם אוכל .... ולא ירום איש רגלו לרץ בקצה הרחובות מחוץ לעיר לקנות התבואה מאותן המובילים תבואה ליומא דשוקא למכור עד אשר יוקב השער להמקחים...״

איבערזעצונג:

„...קיינער זאָל נישט קויפן אויפן מאַרק קיין שום תבואה אויף מסחר; סיי קאָרן, געשטן, האָבער און גריקע, אָלץ פון וואָס עס ווערט געמאַכט עסנווארג... קיינער זאָל נישט לויפן אין די עקן גאַסן, אויסער דער שטאָט, צו קויפן די תבואה ביי די, וואָס ברענגען עס אויפן מאַרק צו פאַרקויפן, ביז עס וועט נישט איינגעשטעלט ווערן די פּרייז־נאַרמע...״

אויף אַזאַ מין אופן האָבן די קהל־לייט געוואָלט איינצאַמען דאָס שטייגן פון די פּרייזן. אָ חוץ דעם איז נאָך דאָ אָ וואַרנונג נישט אַרויסצופירן קיין תבואה מחוץ לעיר, ווייל דאָס וואָלט נאָך מער פאַרשאַפט דעם הונגער, און דער יקרות וואָלט נאָך מער געשטיגן.

פון דעם זעלביקן יאָר (תרי״א) פאַרמאָגן מיר אָ צווייטן פּראָטאָקאָל, וווּ עס ווערט אָפּגעשאַצט די לאָגע פון דער קהילה. עס ווייזט זיך אַרויס, אַז דער פינאַנציעלער מצב ווערט ערגער און ערגער. דער אַקציז אויף בראָנפן, וואָס האָט געהערט צו דעם קהל, האָט אַריינגעטראָגן נישט קיין גרויסע הכנסות (דערמאָנט אין די פּריערדיקע פּראָטאָקאָלן) און דאָ קומען פאָר „טאַרגעס״ (ליציטאַציע) אין גראָדנע איבער דעם „אָדקופּ קאַנטהאָר״, וווּ עס ווערט ווידער איבערגעגעבן דער אַקציז אויף דער וויייטערדיקער צייט. די חשובים פון שטאָט האָבן באַשלאָסן שיקן דעם גביר, יצחק אייזיק גאָלדבערג, קיין גראָדנע, ער זאָל דינגען דעם „אָדקופּ־קאַנטהאָר״. שפּעטער ווען געמאַכט ווערן אין דער קהילה אָ „טאַרג״ און ווער עס ווען געבן מער, ביי דעם ווען דאָס בלייבן. דאָס וויכטיקסטע אין דעם פּראָטאָקאָל איז די באַמערקונג:

„...ובאם שלא יעלה בידם העסק הנ״ל לקבל על שם הגביר הנ״ל ויקבלו העסק מהקאנטהאר אנשים זרים מעיר אחרת לזאת נתגדרים בגדר התקשרות המועיל לד״ת .... וקבלנו ע״ע [על עצמנו] .... שלא לשתות י״ש ולקבל י״ש על שיינק מיד האדקופציק אחר אם לא עפ״י רצון רוב בעלי אסיפה...״

דאָס הייסט, אַז די קהל־לייט רופן צו באַיקאָטירן די פּרעמדע, וואָס וועלן אַרענדירן דעם פּרוזשענער אָקציז. דער סוף פון דעם אָנגעוויזענעם פּאָל איז געווען, אַז די אַרענדע איז אַריינגעפאַלן אין פּרעמדע הענט און דער באַיקאָט איז טאַקע אייניגעפירט געוואָרן, ווי עס ווייזט זיך אַרויס פון אַ ווייטערדיקן פּראָטאָקאָל, וואָס איז פאַרשריבן געוואָרן שפּעטער. אין דעם פּראָטאָקאָל גיבן נאָך די אַלופים צו, אַז מ׳זאָל די „אָדקופּציקעס״ אויך נישט פאַרדינגען קיין הייזער אויף שענקען און נישט נעמען קיין שענקען פון זיי אין אַרענדע.

מיר געפינען אויך אינעם פּנקס אינטערעסאַנטע ידיעות וועגן די הכנסה־קוואַלן פון דער פּרוזשענער קהילה. דאָ, ווי אין אַלע ייִדישע קהילות פון תחום, זענען געווען אייניגעפירט די קאָרבאָקעס. מיר געפינען אין פּנקס דערמאָנט וועגן ליכט־ פּלייש־ און ברויט־קאָרבאָקעס. עס פּעלן אָבער ציפערן, וואָס זאָלן באַלויכטן גענוי די הכנסות פון יעדער קאָרבאָקע. מיר האָבן איין באַריכט פון דעם יאָר תקפ״ז (1827) אָבער נאָר פון דער ברויט־קאָרבאָקע.

ס׳איז געווען אַן אויסערגעווויינלעך יאָר, דער אַקציז האָט אַרויפגעלייגט זייער גרויסע שטייערן אויף די פּרוזשענער שענקערס. די לעצטע האָבן זיך געוואָנדעט מיט אַ בקשה צו דער קהילה, מען זאָל זיי אַנטקעגנקומען און אַרויסהעלפן אין דער צרה. די פירער פון דער קהילה האָבן באַשלאָסן אַנטקעגנצוקומען די שענקערס. זיי האָבן באַשטימט, אַז מ׳מוז אויף דעם יאָר (תקפ״ו—תקפ״ז) אָווועקגעבן אין אַרענדע די ברויט־קאָרבאָקע (תיבת־הלחם) און דעקן די נויטיקע סומע פאַר די שענקערס. די קאָרבאָקע איז אָפּגעגעבן געוואָרן אין אַרענדע און צום סוף פּנקס געפינען מיר אַ קאָסע־באַריכט פון דעם יאָר. פונעם באַריכט וועט קלאָר, אַז די ברויט־קאָרבאָקע האָט אַריינגעטראָגן 97 רובל אין זילבער אָ חודש ד״ה (ווי עס איז אָנגעגעבן אינעם זעלביקן פּראָטאָקאָל) 1164 רובל אין זילבער פאַרן גאַנצן יאָר.

שטעמפלען פון פרוזשענער קהילה

אין דעם פּנקס פון דער פּרוזשענער קהילה איז דאָס דער איינציקער פּאַל, אַז די אלופים זאָלן אָנטקעגנקומען אָ באַשטימטער גרופּע מיט אָזאַ סומע געלט, משמעות זענען אין פּרוזשענע די

שענקערס געווען פון די חשובסטע באַלעבאַטים און אַזעלכע האָט קהל געזען אַרויסצוהעלפן.

אין נאָרמאַלע צייטן פלעגט די קהילה אַליין עקספּלואַטירן די ברויט־קאָראָבקע, ווי דאָס איז צו זען פונעם פּראָטאָקאָל אין יאָר 1825:

„...לזאת מוכרחים היינו להחכיר תיבת הלחם דפה על להבא היינו מר״ח אדר תקפ״ואוו עד ר״ח אדר תקפ״זין אשר נגדרה מכבר רק לצורך סילוקי המסים המגיע מנפשות לבד...״

דאָס הייסט: דערייבער זענען מיר געצוווינגען אָפּצוגעבן אין אַרענדע די ברויט־קאָראָבקע אויף ווייטער (תקפ״ו—תקפ״ז), וועלכע איז פון פריער געווען באַשטימט צו באַצאָלן נאָר די קאָפּשטייערן. אונטער דעם פּראָטאָקאָל איז געלייגט געווארן דער שטעמפּל פון דער קהילה, וואָס איז דער איינציקער פּאַל אין גאַנצן פּנקס. ווייטער איז געגעבן אַ צושריפט: „וליתר תיקף לכל הנ״ל הונח חותם הקהל דפה יצ״ו״ (זע צייכענונג). ווי עס איז צו זען פון דעם געבראַכטן אויסצוג, פלעגן די איינגעמאַנטע סומעס גיין אויף דעקן די שטייערן פאַר דער מלוכה.

די קאָראָבקע אויף ליכט איז איינגעפירט געווארן ביי אונדז אין פּרוזשענע אין דעם יאָר 1845 (פּראָטאָקאָל אויף דעם דף לח). ווי עס דערציילט דער שרייבער פון דעם פּנקס איז אין דעם יאָר געווען אַ גרויסע נויט, די צאָל אַרעמעלייט איז כסדר געוואַקסן, האָט די קהילה באַשלאָסן איינפירן דעם אַלגעמיינעם שטייער אויף ליכט (1).

פאַר ליכט, וואָס זענען צוגעגרייט געווארן צום פאַרקויפן, איז איינגעצאָלט געווארן דרי גילדן פון יעדן פוד, ליכט פאַרן אייגענעם געברויך — צוויי גילדן, און אין גילדן פון רוסישע ליכט.

אינעם פּנקס ווערט קיינמאָל נישט דערמאָנט וויפל דער ליכט־שטייער האָט אַרייגעטראָגן. דערפאַר האָבן מיר פון אַ באַריכט, וואָס איז צוגעשיקט געווארן אין דער גובערניע, אַז אין דעם יאָר 1868 איז אַריינגעפלאָסן 659 רובל פון דעם ליכט־שטייער. וויפל הכנסה ס׳האָבן געבראַכט די איבעריקע קאָראָבקעס איז אוממעגלעך זיך פאַרצושטעלן, ווייל עס פעלן אינגאַנצן וועגן דעם ידיעות.

אינטערעסאַנט איז נאָך אַ פּאַקט, וואָס ווערט דערמאָנט אין דעם פּנקס, דאָס איז דער אופן, ווי עס פלעגן איבערגעגעבן ווערן די קאָראָבקעס אין אַרענדע. גלייך אין די ערשטע פּראָטאָקאָלן ווערט דערציילט, אַז די עלטסטע האָבן באַשלאָסן, אַז פון היינט אָן און ווייטער זאָל מען קיינעם נישט אָפּגעבן אין אַרענדע די קאָראָבקעס, ביז עס ווערט נישט אויסגערופן ווערן דריי מאָל אין בית־מדרש דער פּרייז, ווועלכן עס לייגן פאָר די בעלנים אויף דער אַרענדע פון דער קאָראָבקע. אינעם פּנקס פעלן ידיעות ווען דעם, ווי אַזוי די קאָראָבקעס פלעגן ביז דעמאָלט איבערגעגעבן ווערן אין אַרענדע. מ׳דאַרף זיך משער זיין, אַז די אַרענדע פלעגן באַקומען אויף אַ היימישן אופן די תקיפים — די נגידים פון שטעטל, וואָס האָבן זיך געפירט ביד חזקה. אויף דעם באַווייזט דער זאַץ אין דעם פּראָטאָקאָל: „יהיה מה שיהיה״, וואָס באַדייט, אַז די עלטסטע האָבן דערוואַרט אַ ווידערשטאַנד פון אַ געוויסן צד, וועלכער איז אוודאי געווען קעגן דער נייער תקנה. די סיבה איז זיכער געלעגן אין די פיסקאַלע אינטערעסן פון דער קהילה. די קהילה האָט געמוזט דעקן די כל המינים שטייערן, וואָס די מלוכה האָט אויף דעם גאַנצן קהל אַרויפגעלייגט, און דער איינציקער מיטל צו באַקומען גרעסערע סומעס געלט איז געווען דאָס אָפּגעבן אין אַרענדע דורך אַ ליצי־טאַציע די קאָראָבקעס.

די צווייטע וויכטיקע פּראָגע, וועלכע פאַרנעמט כסדר די קהילה־פירער, זענען די רעקרוטן־ענינים. אַזוי איז אין דעם יאָר תקצ״ג (1833) באַשטימט געווארן קלייבן נדבות פאַר זעלנער, וועלכע זענען אַוועק „פאַרן כלל״, כדי זיי זאָלן זיך קענען אויסקויפן ביי די עלטסטע, צו קענען האַלטן יידישקייט. די סומעס פלעגן אויפגעקליבן ווערן פון חתונות, בריתן, חודש־אָפּצאָל און סתם נדבות, ווי עס איז צו זען פון דעם פאָלגנדיקן פּראָטאָקאָל:

להיות כי נבהלה עצמנו לפי שאול מאתנו ח״מ (חתומי מטה) במאמר: החישו נא ממעיינו הישועה „ כאשר שמענו כן ראינו מכתבי מצוקי הנפש ונכאי הרוח „ המה א״ח פודאי נפשות כבירים מדיירי עירנו אשר הלכו חשכים ואין נוגה להם ושמו נפשם בכפם לקבל ע״ע (על עצמם) עבודת המלך בהמשל ופחד עבור הכלל „ והן המה המוצקים בפגעי הזמן ואין בידם מאומה במה להחיות את נפשם ולהפדות ממושלי התפקודה המושלים בגופם בכדי לקיים חוקי הד״ת „ ומודעת לכל כי מידינו היתה זאת להם „ ומהראוי לחוס על נפשם בחמלה רבה להיותינו מסובלים בפרץ וצווחה דכזאת „ ולתמוך ידי הרשים והדלים דכאלו „ לזאת גזרנו אומר ויקם על כלל תושבי עירנו והישובים לבל יפול ארצה הקביעות אשר קצבנו ע״פ הסכם האלופים הקהל וברצון כמה ב״ב חשובים „ לחזק ידים רפות ולאמץ ברכים כושלות „ ע״פ תקוני סובלי המעמס המבוארים למטה בפרטיהן ואלו הן האופנים בביאור: ....

1) הגם דער „סוועטשנאי־סבאר״ איז דורך דער רוסישער רעגירונג באַשטימט געווארן אין יאָר 1845 אויסשליסלעך פאַר די הצטרכותן פון די „קאָזאַניע יעוורעיסקיע אוטשיליששטשא״, האָבן אַבער די פרוזשענער קהל־לייט ווארשיינלעך ווען דעם נאָך נישט געווסט און באַשטימט די הכנסה פון „סוועטשנאי־סבאר״ פאַר דער קהילה גופא.

דער דאָזיקער פּראָטאָקאָל פאַרנעמט זיך מיט דער לאַגע פון די יעניקע, וועלכע זענען געגאַנגען צו דער „דינסט פון מלכות פּאַרן כלל". זיי ליידן שטאַרק און די קהל־לייט וויזן אָן אַז זיי, די פאַר־שטייער, זענען עס געווען די יעניקע וואָס האָבן דאָס גורם געווען דערצו. בכן נעמען זיי אָן באַ־שלוסן, וואָס דאַרפן העלפן און שטאַרקן די ליידנ־דיקע. עס ווערן אויסגערעכנט די אַלע אופנים פון אויפקלייבן דאָס געלט פאַר די אָפּגעגעבענע זעלנער.

אַז איינער איז אָפּגעגעבן געוואָרן צו די זעל־נער, פלעגט ער מיט דעם אויסלייזן אַלע זיינע קרובים, אַז זיי זאָלן נישט אַריינגעשטעלט ווערן אין דעם צעטל פון די קאַנדידאַטן פון צו גיין דינען דעם מלכות. עס זענען געווען אַ סך פאַלן, ווען די קהל־לייט פלעגן פאַרגעסן, אַז פלוני בן פלוני איז אַוועק אין די רעקרוטן אוו מ׳פלעגט אַרײַנ־שטעלן זיינע ברידער אָדער נאָענטע אין דער רשימה. אַזוינע פאַלן פלעגט מען ספּעציעל פאַר־צייכענען אין פּנקס לזכרון, אַז אַזוינס זאָל מער נישט געשען.

זייער אַ בולטן ביישפּיל אַזאַ האָבן מיר פון אַ פּראָטאָקאָל פון דעם יאָר 1842:

„רשום בכתב אמת בעט סופר ועופרת להיות לעדות ולזכרון ולהודיע בדבר האנ״ח אשר ניתן לעבודת המלך בשנת תר״ב 1842 למספרם הבחור כמ״ר זוסמאן בן הר״ר חנוך בערעשטיצקי עפ״י אצערעד אוצאסטאק ב׳ מנומר 1 ופדה את נפשות אחיו היינו הר״ר חיים ואחיו הר״ר יודיל בני הר״ר חנוך הנ״ל להר״ר חיים הנ״ל יש שני בנים אשר נולדו אחר הרעוויזיע משנת 1834 למספרם הנקובים בשמותם א׳ הבחור יצחק משה והשני יהודא ישיה ומהראוי לחוס עליהם ולפדות את נפשם ג״כ שיהיו פטורים מאצערעדין מחמת דודם זוסמאן הנ״ל גלל כן גדרנו אומר ויקם אשר כל זמן אשר יהי[ה] האיזקאזקע ישנה דכעת עד אשר יהי[ה] רעוויזיע חדשה אינו רשאי שום אדם לעשות להם עולה לכתוב אותם אצל בני אדם אחרים אף בני משפחתו בנומר אחר זולת אצל אביהם הנ״ל הר״ר חיים באיזקאזקע חדשה ועד אשר יהי[ה] הרעוויזיע לא יהיו נכתבים כלל וכלל באצערעדין".

דער אינהאַלט פון דעם געבראַכטן פּראָטאָקאָל איז:

היות ווי דער בחור זוסמאן, דער זון פון חנוך בערעסטיצקי איז אַוועק דינען, האָט ער דורכדעם באַפרייט זיין גאַנצע משפּחה. און אַזוי ווי ביי זיינעם אַ ברודער זענען געבוירן געוואָרן צווי יינגלעך, טאָר קיינער זיי קיין עולה נישט טאָן, אַריינשרייב־דיק זיי אין אַנדער נומער אין דער רשימה פון די איינווויינער („איזקאַזקע"), און ביז עס וועט נישט זיין קיין נייע רעוויזיע, זאָל מען זיי בכלל נישט אַריינעמען אין דער רשימה פון די, וואָס דאַרפן גיין פאַר זעלנער.

דער קהל פלעגט אויך באַפרייען די עלטערן פון די אָפּגעגעבענע זעלנער פון שטייערן. אַזוי ווערט דערציילט אין אַ פּראָטאָקאָל פון דעם יאָר תר״ה (1845), אַז אייזנער, ר׳ יצחק, ווערט באַפרייט אויף אַ משך ביז צען יאָר פון שטייערן. דער זעל־בער ווערט אָבער נישט באַפרייט פון די קאָראָבקע־אָפּצאָלן, כדי ער זאָל זיך נישט אָפּטיילן פון אַלע יידן („אינו יכול לפרוש מדרכי הציבור").

אין די הענט פון די דעמאָלטיקע עלטסטע און שפּעטערדיקע „דעפוטאַטין" איז געלעגן דער גורל פון יעדן שטעטלשן יידן. האָט זיך ווער פאַרזינ־דיקט, אַזוי איז ער אַוועקגעשטעלט געוואָרן אויף דעם ערשטן אָרט אין דער „איזקאַזקע" און ער האָט שוין געמוזט גיין אין די רעקרוטן; איז אייזנער געקומען מיט טענות און די טענות זענען געווען גערעכט, פלעגט דער לעצטער אַראָפּגענומען ווערן פון דעם צעטל און אויף זיין אָרט איז געגאַנגען דער ווייטערדיקער.

ביים סוף פונעם פּנקס טרעפן מיר אויך פאַר־שריבן פאַרשיידענע פאַלן פון „מוכת־עץ". עס ווערן דאָרטן פאַרשריבן אומגליקס־פאַלן, וואָס האָבן זיך געטראָפן מיט קליינע מיידלעך, און ס׳איז דאָ אַ חשש, אַז זיי האָבן דורכדעם פאַרלוירן זייער מיידלשקייט. דער טעקסט פון אַזאַ „להיות לזכרון" זעט אויס אַזוי:

„להיות לזכרון איך שהתרחש שנפלה הילדה מ׳ ריבל בת מ׳ שמעון ב״ר אביגדור על חנב המטה בעת אשר קפצה ממטה למטה והוכתה באותה[ו] מקום והכתונות שלה היה מלוכלך בדם יש חשש אולי נאבדו בתוליה כ״ז (כל זה) הגיד[ה] אמה מ׳ גיטל וזה היה בליל ש״ק י׳ תמוז תרכ״ט".

אַדער אַ צווייטער:

„להיות לזכרון איך שהתרחש בקיץ העבר שנת תרכ״ח שהי׳ הבתולה של מרת אסתר ריבל ברחיים שלי והוכתה ע״י ערל אחד במדה באותו מקום ויצתה ממנה דם הרבה מאותו מקום ויכול להיות שאבדה בתולי׳ כ״ז הגיד אבי׳ מו״ה שלמה חיים ב״ר מרדכי אהרן ביום ב׳ יא שבת [שבט] שנת תרכ״ח לפ״ק פה פרוזנא".

איבערזעצונג:

ערשטער טעקסט: „זאָל פאַרצייכנט ווערן לזכרון דאָס וואָס ס׳איז געשען, אַז עס איז אַרויפגעפאַלן דאָס מיידל ריבל, די טאָכטער פון שמעון ב״ר אביגדור, אויפן ברעג פון בעט, ווען זי איז געשפּרונגען פון בעט צו בעט און זי האָט זיך צעקלאַפּט אין יענעם אָרט און דאָס העמדל איז געוואָרן פאַרבלוטיקט, איז פאַראַן אַ מורא אפשר האָט זי פאַרלוירן אירע בתולים. דאָס האָט דערציילט איר מוטער גיטל. געשען איז עס אין דער נאַכט פון שבת־קודש י׳ תמוז תרכ״ט".

צווייטער טעקסט: „זאָל זיין לזכרון, וואָס עס איז געטראָפן אין פּאַרגאַנגענעם זומער תרכ״ח. עס איז געווען די בתולה פון אסתר ריבל אין מיין מיל. דאָרטן האָט איר אַן ערל אַ קלאַפּ געטון מיט אַ מאַס אויף יענעם אָרט און ס׳איז אַרויס אַ סך בלוט און עס קען זיין, אַז זי האָט פּאַרלוירן אירע בתולים. דאָס אַלץ האָט דערציילט איר פּאָטער שלמה־חיים ב״ר מרדכי־אהרן...״

אַזוינע פּאַלן האָבן מיר אין דעם פּנקס פון דעם פּרוזשענער קהל אַזש פערצן. כמעט אַלע פּאַרפאַלן זענען פון דעם זעלבן צענדליק יאָר און עס איז שווער פעסטצושטעלן, צי דאָס איז טאַקע געפּירט געוואָרן לויט דער צייט, וועו דאָס איז געשען, אָדער דאָס איז שפּעטער צוגעשריבן געוואָרן אויף די לעצטע בלעטער פון דעם פּנקס.

דאָס אַלץ, וואָס מיר האָבן אין דעם אַרטיקל געבראַכט, זענען די וויכטיקסטע ענינים, וואָס נעמען אַרום דאָס לעבן פון די פּרוזשענער יידן. מיר טרעפן אָבער נאָך אַ סך פּראָטאָקאָלן, וואָס האָבן שוין אַ שייכות צו פּערזענלעכע ענינים, פּראָגעס פון נישט געדעקטע וועקסלען, פּראָגעס פון פּאַרקויפּטע, אָדער אָפּגעקויפּטע פּלעצער א״אַ.

צווישן אַנדערע געפּינען מיר אַן איבערזעצונג פון אַ כתב, וואָס איז געמאַכט געוואָרן מיט אַ היגן סוחר מיכאל בירנבוים. דער לעצטער האָט זיך געווענדעט צו דער יידישער קהילה, מ׳זאָל אים באַפּרייען פון צו זיין אַ מיטגליד פון מיטלשטאַנד („מיעשטשאַנסקאָיע אָבשטשעסטוואָ״), וויייל ער וויל ווערן אַ סוחר פון דער 1טער גילדע און די קהילה האָט דעם דערמאָנטן מיכאל בירנבוים אָזאָ כתב געגעבן מיט דעם באַדינג, אַז ער זאָל וויטער צאָלן אַלע שטייערן פון דער קהילה.

נאָך אַ וויכטיק אָרט פאַרנעמען די ענינים, וואָס באַהאַנדלען דאָס רעליגיעזן לעבן פון דער קהילה. מיר האָבן עטלעכע פּראָטאָקאָלן אין וועלכע עס ווערט באַשטימט דער געהאַלט פאַרן רב, פאַר די דיינים. מיר האָבן תקנות, וואָס רעגולירן די באַציונגען פון נייע אויסגעבויטע בתי־מדרשים צום אַלטן גרויסן בית־מדרש א״אַ.

ס׳איז כדאי צו באַמערקן, אַז די שרייבער פון דעם פּנקס (ווי אין אַלע אַנדערע פּנקסים) זינדיקן זייער אָפט קעגן דער גראַמאַטיק און סטיל פון דער שפּראַך. דערפאַר איז כאַראַקטעריסטיש די מליצה, אַן דעם באַגייט זיך נישט דער שרייבער פון די פּראָטאָקאָלן. אָפטמאָל ווערט דורך דעם ים מליצות פאַרדעקט דער גאַנצער תוך פון דער זאַך.

נגידישע גאס (פּאַצעוויטשאַ)

ג. אורינסקי

פֿרוזשענער קהל

דער אינסטיטוט פון יידישן קהל האָט, ווי באַ־ווּסט, עקזיסטירט אין אַמאָליקן פּוילן פונעם סוף 16טן י״ה אָן און איז אָפּגעשאַפֿט געוואָרן דורך דער רוסישער רעגירונג אינעם יאָר 1844. דער קהל האָט געהאַט צו זאָגן איבערן אינערלעכן, רעליגיעזן און געזעלשאַפֿטלעכן לעבן פון דער יידישער באַ־פֿעלקערונג, און אויך, אין אַ געוויסער מאָס, רעגו־לירט דאָס עקאָנאָמישע לעבן פון די מיטגלידער פון דער קהילה. דער קהל איז געווען פֿאַראַנטוואָרט־לעך פֿאַר דער רעגירונג פֿאַר אַלע מלוכה־שטייערן און פֿלעגט זיי צעלייגן און אויפּמאַנען ביי די מיט־גלידער פון דער קהילה. אינעם טרויעריקן פֿעריאָד פון ניקאָליי דעם ערשטנס ממשלה, איז דער קהל געווען דער ממונה איבער דער רעקרוטן־צושטעלונג פון יידן פֿאַר דער מלוכה. נאָכן יאָר 1844, ווען דער קהל איז אָפּיציעל אָפּגעשאַפֿט געוואָרן, זענען אָבער ביי אים געבליבן די פונקציעס אויף איינצומאָנען שטייערן ביי דער יידישער באַפֿעלקערונג און צו פֿאַרוואָלטן מיט די יידישע געלטער, וועלכע זענען איינגעפֿלאָסן פון די „קאָראָבקעס״.

אין 17טן און אין 18טן י״ה איז פֿרוזשענער קהל אַן אַזוי גערופענער קליינער קהל, וועלכער האָט געהערט צו בריסקער גליל. צום סוף פון 18טן י״ה, ווען דער „וועד מדינות ליטא״ איז בטל געוואָרן, איז פֿרוזשענער קהל, דאַרף מען משער זיין, מער נישט אַרונטערגעפֿאַלן אונטער דער השפּעה פון בריסקער גליל און איז געוואָרן זעלבסטשטענדיק.

אינעם פּנקס פון פֿרוזשענער קהל (1), וועלכער איז געפֿירט געוואָרן פונעם יאָר 1801 ביזן יאָר 1851 (2), געפֿינען מיר אייניקע נאָטירונגען ווען־גן וואָלן פון קהל און דעם אופן פון די וואָלן.

אין אַ פּראָטאָקאָל פון יאָר 1838 לייענען מיר:

„...למז״ט (למזל־טוב) אנחנו האלופי העדה הק׳ (הקדושה) ובעלי אסיפה דפה בחרנו באשר חפצנו את הנבחרים מאתנו הכלל ע״פ ציווי אדונינו הקיר״ה (הקיסר ירום הודו) כפי הזאָקאָן הנשלח מהגובערני׳ הוראדני ומנינו את שלשה האנשים הנבחרים הנקובים בשמותיהם להיותם ראשים ומנהיגים בכל הצטרכות הקהילה לנכון ואלו הן המה הנקראים בשמם וכבודם על משך שלשה שנים כפי אוקאז מהקיר״ה. יום ו׳ עש״ק ר״ח (ערב שבת קודש ראש־חודש) סיון תקצחי״ת לפ״ק פרוזשנא יצ״ו.

ואלו הן האלופי הקהל:

הר׳ הרבני הראש מוה׳ יצחק אייזיק במוה׳ שלמה לוריא

הר׳ הרבני הראש מוה׳ ישראל איסר במוה׳ צבי אברמוויץ

הר׳ הרבני הראש מוה׳ משה במוה׳ ניסן כץ

כל הנ״ל נעשה באסיפת הכלל בחדר הקהל ולראי׳ חתמתי יום הנ״ל שנת הנ״ל לפ״ק פה קהל.

נאום משה בלא״א מוה׳ שמואל זצ״ל שו״ב דפה״.

איבערזעצונג:

„...מיר, די אלופים פון דער הייליקער עדה און די פֿאַרזאַמלטע דאָ, האָבן מיר אויסגעוויילט לויט דעם ווילן פון כלל, אויפן באַפֿעל פון קייסער, לויטן געזעץ, וואָס איז געשיקט געוואָרן פון דער גובער־ניע גראָדנע, און מיר האָבן באַשטימט די דריי אויס־געוויילטע פֿערזאָנען, וואָס זענען אָנגערופן מיט זיי־ערע נעמען, אַז זיי זאָלן זיין עלטסטע און פֿירער אין אַלע באַדערפֿענישן פון דער קהילה אויף ריכטיק און דאָס זענען זיי, וואָס זענען אָנגערופן מיט זייערע נעמען און כבוד אויף אַ משך פון דריי יאָר לויט דעם באַפֿעל פון קייסער...״

ווער זענען עס די אלופים און די בעלי־אסיפה, וועלכע האָבן געקליבן די דריי פֿאַרשטייער פון דער קהילה, איז פון דעם פּראָטאָקאָל נישט קענטיק. מיר ווייסן נאָר, אַז די קאָדענץ פון די אויסגעקלי־בענע פֿירער פון קהל איז געווען אַ דריי־יעריקע.

אונטערגעשריבן איז דער פּראָטאָקאָל דורך דעם שוחט פון דער קהילה, וועלכער איז משמעות גע־ווען גלייכצייטיק דער שרייבער פונעם פּנקס.

ווי עס שיינט זענען די בעלי־אסיפה, וועלכע זענען געווען די ראָטגעבער פון די קהל־לייט אויך באַשטימט געוואָרן דורכן קהל, ווי מיר געפֿינען עס אין אַ פּראָטאָקאָל אין פּנקס פון אַ פֿריערדיקע דאָטע, פון יאָר 1817:

„אלה הם קרואי העדה הנקראים לכל דבר הצריך ויעידו לפקח ולעיין בצרכי הקהלה ויהי׳ נקראים בשמותיהם לחדר הקהל מתי שיצטרך הפ״ח [הפרנס־

---

1) זע „פּנקס פון דער פֿרוזשענער קהילה״.

2) מיר געפֿינען אין אים אָבער אויך פֿאַרצייכענונ־גען פון שפּעטערדיקע יאָרן.

חודש] בחדשו לאסוף הקרואים אין לו להפ״ח רשות להרשות ולייחד הקריאה לחדר הקהל זולת הנקובים הנרשמים בשמותם פה בפנקס הלז רק אליהם לבדם והן הן הנקראים בעלי אסיפה ולא זולתם. ומתוכם יקום דבר גדול או קטון עד שיהי רובם כשרים. ובכלל כל הקרובי ע״ד [על דעה] אחת חשוב לדעה א׳.

כל הכל נעשה בהסכמת וברצוני האלופי הקהל דפה ולראיה באו עה״ח (על החתום) בח״י (בחתימת ידם) ממש ה׳ י״א אדר תקע״זין (1817) לפ״ק״.

איבערזעצונג:

„דאָס זענען די אויסדערווייליטע פון דער עדה, וועלכע ווערן געוופן צו יעדער נויטיקער זאַך און זיי זאָלן זיך צוזאַמענקלייבן אַכטונג צו געבן און אַרייַנ־צוקוקן אין די באַדערפענישן פון דער קהילה. און זיי זאָלן געוופן ווערן מיט זייערע נעמען אין חדר פון קהל ווען ס׳וועט זיי דאַרפן דער פרנס־חודש אין זיין חודש אויף אַן אסיפה, עס האָט קיין רעכט נישט דער פרנס־חודש צו דערלויבן און אויפצורופן אין חדר פון קהל קיינעם אויסער די אָנגערופענע פערזאָנען, וואָס זענען פאַרצייכנט אין דעם פנקס, זיי אַליין נאָר זענען עס די גערופענע בעלי־אסיפה און קיינער חוץ זיי. און פון זיי זאָל צושטאַנדקומען אַ גרויסע, אַדער אַ קלייַנע זאַך. ביז זיי וועלן זיין אַ ריכטיקע מערהייט און בכלל ביי ענלעכע מיינונגען ווערן זיי פאַררעכנט פאַר איין מיינונג.

דאָס אַלץ איז געמאַכט געוואָרן מיט דער הסכמה און ווילן פון די היגע אלופים פון קהל מיט זייער אונטערשריפט״.

דאָ זענען אויסגערעכנט נעמען פון 23 פערזאָן, וועלכע זענען באַשטימט פאַר בעלי־אסיפה, דער פראָטאָקאָל איז אונטערגעשריבן געוואָרן פון 7 קהל־לייט.

דער פרושענער קהל איז געווען באַלאַסטעט מיט שטייערן, וועלכע זענען געווען איבער זייַנע פי־נאַנציעלע מעגלעכקייטן. אַזוי האָבן די נייַ־אויסגע־ווייטע קהל־לייט פון יאָר 1838 איבערגענומען די קאָסע פון קהל, וועלכע האָט זיך געפונען אין אַ שוועריַ פינאַנציעלן מצב, כדי צו באַצאָלן די שטיי־ערן דער רעגירונג, האָט קהל געמוזט לייַען געלט ביי פריוואָטע פערזאָנען אויף גרויסע צינזן און זיך מתחיב געווען עס אָפצוגעבן פון די הכנסות פון אַקציז (אויף אַלקאָהאָל געטראַנקען) פון דער „פלייש־קאָראָבקע״ און „ברויט־קאָראָבקע״ („תיבת־הלחם״ (3). אין דעם פראָטאָקאָל וועגן פינאַנציעלן מצב פון קהל לייענען מיר:

„הפנקס פתוחה (4) והיד כותבת רשום בכתב אמת לשננה כל ימות השנה מכל הניידאימקעס אשר נשארו בשנה דהאידנא עד שנת 1טן יניארוו 1839 למספרם ונמסרו להאלופי הקהל החדשים דמעלה: אשר עליהם לסלקם לסקרב אדונינו הקיר״ה בפרוטרוט כל דבר לנכון. היינו מעבר משנת 1837 מגיע עבור ראטי סעפטע[מ]בראווי 48 ק׳ 1170 רוסי״ג ומראטי מארצאווי דשנת 1838 מגיע סך 4990 רוסי״ג. גם עבור ראטי סעפטע[מ]בראווי דשנה דהאידנא 1838 סך 4970 רוסי״ג. סך הכל עולה לערך אחד עשר אלפים מאה ושבעים רוסי״ג. היינו עד שנה חדשה דשנת 1839 ולא עד בכלל. על כל זאת יש לקופת הקהל מהחכירות דפה עד שנה חדשה דשנת 1839. היינו מאקציז דפה מגיע לערך סך אלף ושמנה מאות רוסי״ג פחות יוד רוסי״ג. ומחכירת בשר סך אלף ארבעה מאות רוסי״ג ומתיבת הלחם אלף רוסי״ג ס״ה עולה 4200 רוסי״ג. כל זאת נשאר מהאלופי הקהל הישנים נייַדאימקעס להסקרב הקיר״ה. ומסרו להאלופי הקהל החדשים וועקסלין מהחכירות הנ״ל על סך 4200 רוסי״ג הנ״ל. לבד זה השאירו חובות שמגיע לכלל אנשי קהלתינו מעבר מה שלקחו אצלם האלופי הקהל הישנים במזומן וגם בפרעדוקטין כפי הצטיל שיוחתם בח״י [בחתימת ידם] אשר ימסרו להחדשים. ומחמת שלחצו הממשלה ע״י עקזעקוציעס להכניס הניידאימקעס לסקרב. הוכרחנו לעשות הלואה מכמה ב״ב סך אלף מאה ושבעים רובל סי״ג. דיטא 1170 רוסי״ג וכפי הקוויט שקבלו האלופי הקהל החדשים מאקזאקצייי׳ מה שהכניסו כהיום דלמטה לאקזאק׳ והצטיל משמות האנשים אשר לוו הסך הנ״ל המה נרשמים בדף כשאצל זה הדף היינו קל״ו. ובסילק לכ״א [לכל אחד] קרן ההלוואה עם איינס פראצענט לכל חודש ממאה מדמי כל החכירות אשר יחכירו מאת האלופי הקהל ועדה״ק [ועדתינו הקדושה] על שנת דלהבא 1839 היינו אחרי שיעשו חשבון כמה מגיע לסקרב פאדאט בעד כל השנה בשנת 1839 הנ״ל. ומהמותר מה שישאר מדמי כל החכירות ה׳ יסולק לכל או״א בלי שום דחוי ועיכוב כלל קרן עם פראצנט הנ״ל. מאיזה חכירה שירצו. כל הנ״ל נעשה בחדר הקהל בוויעוד הכלל ולראי׳ חתמנו ג׳ י״ב סיון תקצחי״ת לפ״ק פה פרוזנא יצ״ו״.

איבערזעצונג:

„דער פנקס איז אפן און די האַנט שרייבט אויף צו געדענקען אַלע טעג פון יאָר. פון אַלע פאַרלע־גענע חובות צו דעם מלוכה־אוצר („נעדאימקעס״), וואָס זענען איבערגעבליבן לויט זייער צייט־רעכענונג פון היינטיקס יאָר ביזן 1טן יאַנואַר 1839 און זענען איבערגעגעבן געוואָרן צו די אויבנדערמאַנטע, נייַע אלופים פון קהל, אַז זיי דאַרפן עס באַצאָלן אין מלוכה־אוצר געזונ, יעדע זאַך ריכטיק דהיינו: פון פריער, פון יאָר 1837, קומט פאַר דער סעפטעמבער־ראַטע 1.170 רובל אַסיגנאַציעס מיט 48 קאָפּ. און פון דער מערץ־ראַטע פון יאָר 1838 קומט 4.990 רובל אַסיגנאַציעס. אויך פאַר דער סעפטעמבער־ראַטע פון היי־יאָר 1838 קומט 4.970 רובל אַסיגנאַציעס. סך הכל דערגרייכט עס לערך עלף טויזנט הונדערט זיבעציק אַסיגנאַציעס (5). דהיינו ביז דעם נייַעם יאָר 1839 אויסשליסלעך, אויף דעם אַלעס איז דאָ אין דער קהלשער קאָסע פון די היגע אַרענדעס ביזן נייַעם יאָר

---

3) דער מין קאָראָבקע אויף ברויט איז, בכלל גע־נומען, אַ זעלטנהייט, הגם אין גראָדנער גובערניע זע־נען געווען פאַרשייַדענע מינים קאָראָבקעס אויף זאָכן פון ערשטן געברויך.

4) אַלע פראָטאָקאָלן זענען פול מיט גראַמאַטיקאַלי־שע און סטיליסטישע פעלערן.

5) דער חשבון שטימט נישט.

1839 דהיינו: פון היגן אַקציז קומט אַן ערך טויזנט אַכט הונדערט רובל אַסיגנאַציעס אַן צען און פון פלייש־אַרענדע טויזנט פיר הונדערט רובל אַסיגנ. און פון דער ברויט־קאַראַבקע טויזנט רובל אַסיגנ. ס״ה מאַכט אויס 4.200 רובל אַסיגנאַציעס. דאָס אַלץ איז איבערגעבליבן פון די אַלטע אלופים פון קהל „גיעדאימקעס״ אין סקאַרב פון אונדזער קייסער ירום הודו. און זיי האָבן איבערגעגעבן צו די נייע אלופים פון קהל וועקסלען פון די אויבנדערמאָנטע אַרענדעס אויף דער סומע פון די אויבנדערמאָנטע 4.200 רובל אַסיגנאַציעס. חוץ דעם האָבן זיי איבערגעלאָזן חו־בות, וואָס קומט די מענטשן פון אונדזער קהילה פון פריער, וואָס די אַלטע אלופים פון קהל האָבן ביי זיי געזומען אין מזומן און אין פראָדוקטן לויטן צעטל וואָס איז פאַרשריבן געוואָרן און פון זיי אונטערגע־שריבן געוואָרן, זיי זאָלן איבערגעבן די נייע. און מחמת די מאַכט האָט געזויט דורך עקזעקוציעס אַריינצוטראָגן די „גיעדאימקעס״ אין מלוכה־אוצר האָבן מיר געמוזט מאַכן אַ הלוואה ביי עטלעכע באַלעבאַטים אויף טויזנט הונדערט זיבעציק רובל אַסיגנאַציעס, ד״ה 1.170 רובל אַסיגנאַציעס און לויטן קוויט, וואָס עס האָבן באַקומען די נייע אלופים פון קהל פון דער עקזעקוציע, וואָס זיי האָבן אַריינגע־טראָגן היינט אין דער עקזעקוציע. און דער צעטל פון די נעמען פון די מענטשן, וועלכע האָבן געליען די אויבנדערמאָנטע סומע. איז פאַרצייכנט אויף דער צווייטער זייט פון דעם דף, דהיינו אויף דער זייט קל״ו. און באַצאָלן יעדן איינעם דעם קרן־הלוואה מיט איינס פראָצענט פון הונדערט פאַר אַ חודש זאָל מען פון אַרענדע־געלט, וואָס זיי וועלן אַרענדירן פון די נייע אלופים פון קהל אין אונדזער הייליקער עדה אויפן קומענדיקן יאָר 1839. דהיינו נאָכדעם ווי זיי וועלן מאַכן אַ חשבון וויפל עס קומט אין מלוכה־אוצר שטייערן פאַרן גאַנצן יאָר 1839 און פון דעם רעשט, וואָס וועט איבערבלייבן פון אַלע אַרענדעס, זאָל באַ־צאָלט ווערן יעדן איינעם אַן שום אַפּלייג און אַפּהאַלט דער קרן מיטן אויבנדערמאָנטן פראָצענט, פון וואָסער אַרענדע זיי וועלן וועלן. דאָס גאַנצע אויבנדערמאָנטע איז געמאַכט געוואָרן אין חדר פון קהל אויף אַן אַלגעמיינעם צוזאַמענקום און אַלס ראיה האָבן מיר געהתמעט דינסטיק יב׳ סיון תקצ״ח (1838) לפ׳ק דאָ אין פרוזשענע יצ״ו.

נאָך דעם גייט אַ רשימה פון די פערזאָנען, ביי וועמען קהל האָט געלינען געלט.

וועז דער קהל האָט אין יאָר 1839, לויט דער אויפפאָדערונג פון דער מאַכט, אויפגעבויט אַ שעכט־הויז (6), ווי עס איז צו זען פון דעם פראָטאָקאָל אין פנקס, האָט ער אויך אויף דעם צוועק נישט גע־האָט קיין מיטלען און געמוזט אָנקומען צו עולמות־געלט.

מיר גיבן דאָ איבער דעם אינהאַלט פון פרא־טאָקאָל. איינער אַ פאַרמעגלעכער יִד האָט אין זיין צוואה איבערגעלאָזן די סומע פון 100 „אדומים״ פאַר דער חברה־משניות, וועלכע האָט פאַרוואַלטעט מיטן גרויסן בית־מדרש, מיטן תנאי, אַז דער קרן זאָל פאַרבלייבן נישט געמירט און פון די צינזן, צען פראָצענט, זאָל 8% זיין פאַר דער חברה־משניות און 2% פאַר ארץ־ישראל. עס האָט זיך אָבער אַרויס־געוויזן, אַז דאָס געלט טראָגט נישט 10%, נאָר גאַנצע 20%, און אין יענעם יאָר האָט מלכות געוויט אויפצובויען אַ שעכט־הויז, איז באַשלאָסן געוואָרן צו אַסיגנירן אַ העלפט פון גרונט־קאַפּי־טאַל — 50 „אדומים״ אויף אויפצובויען דאָס שעכט־הויז. דערפאַר אָבער איז דער ריווח פון שעכט־הויז באַשטימט געוואָרן אויף די זעלבע צווקען און אין דער זעלבער פראָפאָרציע. דערביי איז אויך פעסטגעשטעלט געוואָרן דער אָפּצאָל פאַרן שעכטן (7).

דער פרוזשענער קהל האָט זיך משמעות, שטענ־דיק געפונען אין אַ שוועריר פינאַנציעלער לאָגע און ווען אין יאָר 1838 איז קהל געווען געצוווינגען אויסצווויילן אַ „גאלקאוון״ רב (עוויילט דורך „גאלקעס״), דער פאַרגייער פון שפּעטערדיקן „קאָ־זאַני ראַווין״, אויף צו פירן די רעגיסטראַציע פון דער יידישער באַפעלקערונג, האָט קהל קיין געהאַלט פאַר אים נישט באַשטימט, נאָר איינגעפירט אַן אָפּצאָל לויט אַ באַשטימטער נאָרמע פאַר יעדער פאַרשרייבונג און לויט דער קאַטעגאָריע פון דעם פאַרמעגנס־צושטאַנד פון דער באַפעלקערונג.

„להיות כי תפקודת הרוממות ע״פ חוקי ונימוסי אדונינו הקיר״ה שיורשם ויחקוק ע״פ (על פי) השגחת הרב הנבחר ע״פ גאלקעס כלל הנולדים שבתוך אחב״י (אחינו בני ישראל) וגם הנפטרים שיוחסרו מהחיים שבמספר כל עיר ועיר לזאת גדרנו אומר גם אנחנו האלופים על הכלל תושבי ודיירי ק׳ (קהילתנו) ועל הסרים למשמעתינו שמהיום והלאה אינם רשאים לקרות שם הילוד הן זכר והן נקבה בלתי ידיעת הרבני מו״ר שרגא במ״י יצחק ז״ל שהוא גאלקאווער רב ויקבלו ממנו קוויטל ואז יקראו בשם וכאו״א (וכל אחד ואחד) יסלק לו כפי הרשום למטה בפרוטרוט היינו מוולד זכר מגיע לו מאגשים עשירים בב״ח (בעלי בתים חשובים) שמנה עשר קאפּי׳ ומב״ב (ומבעלי־בתים) בינונים תשעה קאפּייקעס ומאביונים ארבעה ק׳ ומנקבה מגיע מבב״ח תשעה ק׳ ומבינונים ששה ק׳ ומאביונים שלשה ק׳ — ומחתונות מגיע לו כזאת היינו מחתונה של נגידים מכאו״א שבעה ועשרים קאפּי׳ ומבינונים מכאו״א מגיע לו שמנה עשר קאפּייקעס ומאביונים מכאו״א תשעה קאפּי׳. מגט מנגידים 27 קאפּי׳ ומבינונים שמנה עשר קאפּי׳ ומאביונים תשעה קאפּייקעס, מכל נפטר מגיע הן מזכרי׳ הן מנקבות מנגידים שמנה

6) דאָס שעכט־הויז האָט זיך געפונען אויפן שול־הויף אין באַד־געסל לעבן טייך און איז געשטאַנען ביז בערך פופציק יאָר צוריק.

7) פון אַן אָקס 20 גראָשן, פון אַ בהמה 15 גר., פון אַ בוקאַט (אַ קאַלב פון 3—5 חדשים) 8 גר., און פון אַ קאַלב און אַ שעפס צו 5 גר.

עשר ק׳ ומבינונים תשעה קאפיי׳ ומאביונים שלשה קאפיי׳ ומחליצה כל אפין שווין היינו מכל חליצה ליתן שמנה עשר קאפייקעס והכל הוא בכסף כל הנ״ל נעשה בהסכם האלופים הקהל יום ג׳ כ״ג תמוז תקצחי״ת לפ״ק, וכל מי שיעבור על חוק הקבוע הנ״ל לא זאת לבד שיוקנס ע״פ הקהל כדת המסרב אלו גם זאת שיתנהגו עם העובר כדרך העובר על זאקאן וחוקי הממשלה ולראי׳ לכל הנ״ל חתמנו יום הנ״ל״:

אידערזעצונג:

„זאל זיין לויטן באַפעל פון דער רעגירונג, לויט די געזעצן און פירונגען פון אונדזער קייסער ירום הודו, אז עס זאלן פאַרצייכנט ווערן אין א בוך, לויטן אויפזיכט פון רב, ווועלכער איז אויסגעקליבן געוואָרן דורך גאַלקעס, אַלע געבוירענע צווישן אונדז יידן ווי אויך די געשטאַרבענע לויט דער צאָל. צו דעם האָבן אויך מיר, די אלופים איבערן כלל איינווויינער פון שטאָט און אַלע, וואָס קערן צו אונדז אָן, באַשלאָסן, אז פון היינט און ווייטער טאָר מען נישט א נאָמען געבן א נייַ־געבוירענעם סיי א זכר און סיי א נקבה אָן דעם וויסן פון רב מו״ה שרגא במ״י יצחק כ״ץ, ווועלכער איז א גאַלקאווער רב און זיי ווועלן באַקומען פון אים א קוויטל און דעמאָלט א נאָמען געבן. און יעדער איינער זאל אים באַצאָלן לויט ווי ס׳איז אונטן באַצייכנט ענווי. דהיינו פון א זכר קומט אים פון פאַרמעגלעכע מענטשן, חשובי באַלעבאַטים אַכצן קאָפיקעס, און פון מיטעלע ניין קאָפיקעס, און פון ארימעלייט פיר קאָפ״. און פון א נקבה קומט פון חשובי באַלעבאַטים ניין קאָפיקעס, פון מיטעלע זעקס קאָפ״. און פון ארימעלייט דריי קאָפ״. — פון התונות קומט אים אזוי: דהיינו פון א חתונה פון גבירים, פון יעדן איינעם זיבן און צוואַנציק קאָפ״. פון מיטעלע אַכצן קאָפ״. און פון ארימעלייט ניין קאָפ״. פון א גט פון גבירים זיבן און צוואַנציק קאָפ״. פון מיטעלע אַכצן קאָפ״. און פון ארימעלייט ניין קאָפ״. פון יעדן נפטר קומט אים סיי פון זכרים, סיי פון נקבות פון גבירים אַכצן קאָפ״. פון מיטעלע ניין קאָפ״. און פון ארימעלייט דריי קאָפ״. און פון א חליצה זענען אַלע גלייך: דהיינו פון א חליצה זאל מען געבן אַכצן קאָפ״. און אַלץ אין זילבער־געלט. דאָס אַלץ איז געטאָן געוואָרן מיטן הסכם פון די אלופים פון קהל יום ב כ״ג תמוז תקצ״ח (1838) לפ״ק, און יע־דער איינער, וואָס וועט עובר זיין אויף דעם באַשטימטן חוק איז נישט נאָר, וואָס ער וועט געקנסט ווערן דורך קהל ווי א ווידערשפעניקער, נאָר אויך, אז מ׳וועט זיך באַגיין מיט אים, מיטן ווידערשפעניקער, ווי מיט אזא, וואָס טרעט איבער דעם מלוכה־געזעץ. און אַלס ראיה צום אויבנדערמאַנטן האָבן מיר געחתם־מעט אין דעם אויבנאַנגעוויזענעם טאָג״.

מיר געפינען אָבער אין א כתב־רבנות פון א שפעטערדיקער דאַטע (1860 יאָר), וואָס פרוזשענער באַלעבאַטים האָבן געגעבן אויף דעם כסא־הרבנות אין פרוזשענע, אז קהל האָט זיך שוין מתחיב געווען צו צאָלן דעם רב א באַדייטנדיקן, פאַר יענער צייט, געהאַלט 5 רובל א וואָך אויסער דירה, באַהייצונג און די הכנסה פון רח״ש (ראשי תיבות: רב, חזן, שמש) ווי מיר זענען עס פון פאַלגנדיקן כתב־רבנות (8).

„בהתאסף ראשי עם יחד קהל עדת ישורון כל איש ישראל מעדתינו קהילה הקדושה פרוזינא יצו, באסיפה רבה הסכמנו כולם לדעה אחת, מסכמת והחלטית לקבל עלינו לרב ואב״ד ור״מ ומ״ץ (וריש מתיבתא ומורה צדק) לעדתינו הקדושה את כבוד הרב הגאון מו״ה שאול זעליג נ״י הכהן בהרב הגאון מ׳ מאיר הכהן ז״ל את כת״ה מכתירים אנחנו הח״מ בכתר הרבנות בכל כבוד הראוי לגדול כמותו שיהי׳ הוא לבדו בידו המשרה לנהל ולהשקות עדריו עדרי צאן קדשים בקהילתינו פרוזין מבחר תורתו הרמה ועלינו לקחת לקח מפיו ככל אשר יורנו כאשר ישאל איש באורים על פיו יצאו, ועל פיו יבואו באופן אשר חלילה לשום אדם מבני עירינו למרות עיני כבודו בשום דבר מקו״עג, (מקטן ועד גדול) הן הנדרש עפ״י (על־פי) דת הקדושה והן משום הנהגה קלה הנדרש להנהגת הרב לפקח בצרכי עירינו, לא נסור מן הדבר אשר יגיד לנו ימין ושמאל ככל חוקותיו ומשפטיו, והכתב הלז נתנן להרב הגאון הנ״ל למז״ט ולהצלחה מאתנו הח״מ (החתומי מטה) על משך שלשה שנים מהיום דלמטה.

ואלו הן הפרטים:

א. השכירות יקבל מדי שבוע בשבוע חמשה רובל כסף מזומן לבד דירה מרווחת ועצים דהסקה כפי מסת הצורך, ולעשות לכסף מוצא לכל הנ״ל שיד נאמן בלתי אכוב (עיכוב) בהשי״ י (בעזרת השם יתברך).

ב. הרשות נתונה מאתנו שיה׳ הרב מופנה לצרכי העיר עד חצות היום ללמד בב״המד (בבית המדרש) שעור גפ״ת (גמרא פילפול תורה) עם אנשים ובחורי חמד אשר ישמעו מפיו הטהר שעור קבוע בכל יום.

ג. הרב מחוייב לדרוש בכל שבת הגדול ושבת תשובה בקביעות, ולבד זה איזה שבתות אשר יבחר הרב שיח׳.

ד. הרח״ש (רב־חזן־שמש, שטייער) מהחתונות אשר יהי׳ בעירינו למז״ט או בישוב השייך לפה יקום כפי הנהוג מאד (מעד) ומקדם דהיינו מזה יקבל הרב מחצה, ובאם שתהי׳ הכלה מפה והחתונה תהי׳ בעיר אחרת אזי יקבל הרב מחצה מהסך האמור.

ה. שכר פסקי דינים שייך מחצה להרב, ומחצה השני׳ להדינים הקבועים, ומגיטין כפי ראות עיני הרב שיחי׳.

ו. הסנדק הראשון בכל חודש שייך להרב.

ז. סידורי קידושין אצל החופה שייך להרב, ובידו לנדב לכל מי שירצה.

כל הנ״ל נעשה ע״פי הסכם הכלל בהסכמה מוחלטת בלבבות שלימות בנפשות חפיצות כולנו כאחד בלי שום פירוד לבבות ודעות חלוקות ככל מעשה קהל ובחדר הקהל ולראי׳ באנו עה״ח (על החתום) יום ג׳ ח״י חשוון שנת תרחיב לי לפ״ק פה ק״ק פרוזין.

8) דער כתב־רבנות האָט זיך אויפגעהיט ביים פריינד באַרקער. א פאַרקירצטע קאָפּיע געפינט זיך אויך אין „פנקס פון פרוזשענער קהל״.

איבערזעצונג:

אויף אַן אַלגעמיינע אסיפה פון די עלטסטע פון פאַלק, פון דער יידישער עדה, אַלע יידן פון אונזדזור קהילה קדושה פרוזשענע, אויף אַ גרויסער אסיפה האָבן מיר אַלע מסכים געווען מיט איין דעה און באַשלוס אויפצונעמען בײַ אונדז פאַר אַ רב און אב״ד, פאַר אַ ראש־ישיבה און מורה־צדק פאַר אונדזער הייליקער עדה דעם רב און גאון מו״ה שאול זעליק נ״י הכהן דער זון פון הרב הגאון מ׳ מאיר הכהן ז״ל קרוינען מיר די אונטן געחתמעטע מיט דער רבנות קרוין, מיט יעדער כבוד, וואָס עס פאַסט פאַר אַזאַ גדול ווי ער איז, עס זאָל זיין בײַ אים אין האָנט די שטעל אָנצופירן און אָנצוטרינקען זייַנע סטאָדעס, די הייליקע שאָף אין אונדזער פרוזשענער קהילה פון דאָס בעסטע פון זיין הויכער תורה און מיר דאַרפן געניסן פון אים אין אַלץ וואָס ער וועט אונדז אָנווייזן, אַזוי ווי מ׳פרעגט אין די אורים, און אַן זיין וואָרט זאָל געווענדט זיין ווו איין און ווו אויס, אַזוי אַז ס׳זאָל קיינער חלילה פון אונדזער שטאָט נישט ווידערשפעניקן זיין כבוד מיט קיין זאַך פון קליין ביז גרויס סיי אין זאַכן, וואָס ווערן געפאָדערט לויטן הייליקן דת און סיי אין לייכטערע זאַכן, וואָס אונטערליגן דעם רב אין ענין פון אָבטונג געבן אויף שטאָט־זאַכן. מיר וועלן זיך נישט אָפקערן פון דער זאַך, וואָס ער וועט אונדז זאָגן נישט רעכטס און נישט לינקס לויט אַלע זיינע חוקים און משפטים און דער דאָזיקער כתב איז געגעבן געווארן צום רב הגאון הנ״ל למזל־טוב ולהצלחה פון אונדז. די אונטן געחתמעטע, אויף אַ משך פון דריי יאָר פון היינט און ווייטער:

און דאָס זענען די פרטים:

א. די שכירות זאָל ער באַקומען יעדע וואָך פינף רובל מזומן געלט חוץ אַ גערעמע דירה און האָלץ אויף צו הייצן, וויפל מ׳וועט דאַרפן און מ׳זאָל מאַכן אויפן געלט אַן אויפזעצער, עס זאָל איינגעצאָלט ווערן אַן עיכוב מיט גאָטס הילף.

ב. מיר גיבן אונדזער רשות, אַז דער רב זאָל ביז האָלבן טאָג זיין פריי פון שטאָט זאַכן אויף צו לערנען אַ שעור גמרא פלפול תורה מיט מענטשן און אויסדערווייַלטע בחורים, וואָס וועלן הערן פון זיין ריינעם מויל אַ שטענדיקן שעור יעדן טאָג.

ג. דער רב איז מחויב צו דרשענען אַלע שבת הגדול און שבת תשובה און חוץ דעם אייניקע שבתים וואָס דער רב זאָל לעבן וועט אויסקלייבן.

ד. דעם רח״ש פון די חתונות, וואָס וועלן זיין אין אונדזער שטאָט למז״ט אָדער אין אַ ישוב, וואָס געהערט אַהער, זאָל זיין ווי עס פירט זיך פון שטענדיק און אייביק דהיינו פון דעם זאָל באַקומען דער רב אַ העלפט און אויב די כלה וועט זיין פון הי און די חתונה וועט זיין אין אַן אָנדער שטאָט, דאַן זאָל באַקומען דער רב אַ העלפט פון דעם צוגעזאָגטן.

ה. דער שכר פון פסק־דינים געהערט אַ העלפט צום רב און אַ העלפט צו די באַשטימטע דיינים, און פון גטן לויטן אייגזען פון רב.

ו. די ערשטע סנדקאות פון יעדן חודש געהערט צום רב (9).

ז. מסדר קדושין זיין ביי דער חופה געהערט צום רב און ער קען מנדב זיין וועמען ער וויל.

דאָס גאַנצע אויבנדערמאַנטע איז באַשטימט געווארן לויטן הסכם מיט אַ באַשלאָסענער הסכמה, מיטן גאַנצן האָרצן, פרייווילליק, אַלע ווי איינער, אַן אַ שום פירוד און חלוקי דעות, ווי יעדע קהלשע זאַך און לויטן סדר פון קהל און ווי אַ ראיה זענען מיר, די אונטן געחתמעטע געקומען היינט ח״י חשון שנת תרח׳ לפ״ק דאָ אין פרוזשענע ק״ק (10).

מיט אַ צייט פריער, אין יאָר תקס״ז (1807), האָט קהל באַשטימט, ווי עס איז פאַרשריבן אין פנקס, דעם רב יום־טוב ליפמאַן, נישט מער ווי איין זילבער־רובל שכירות אַ וואָך.

עס זענען אויך באַוווסט פאַלן, ווען קהל האָט געמומען פאַרן פרוזשענער כסא־רבנות „נדן", ווען כע עס האָט אַרייגעטראָגן דער נייַ־צוגעמענער רב. אַזוי ווייסן מיר פון אַ פאַל אין יאָר תקס״ח (1808), אַז דער צוגענומענער רב זאָל־וואָלף בהרבני יוסף־יעקב האָט אַריינגעטראָגן טויזנט גילדן און האָט באַקומען אַ כתב־רבנות אויף צען יאָר (11). דאָס געלט האָט קהל אָפגעגעבן: 72 זילבער־רובל דעם בירגערמייסטער, 7 זילבער־רובל אויף אויס־צוהאַלטן דעם פערד פון דעם מאַרשאַלקעס קאַנ־צעלאַריע, 35 זילבער־רובל אויף האַלץ דעם „זעמס־קאַיא פאַווינאַסט" און 16 זילבער־רובל פאַר פאַר־זעצטע ספרים פון חברה־משניות. אַ תנאי איז געמאַכט געווארן, אַז אויב דער רב פאַרנעמט פרוזשענער רבנות אפילו אַ קורצע צייט, צוויי וואָכן, פאַרלירט ער דאָס רעכט צו מאַנען צוריק דאָס געלט,

---

9) אין אַ תקנה פון יאָר תקפ״ב (1822) איז באַשטימט די ערשטע סנדקאות פון יעדן חודש פאַרן פרנס־חודש אַן התחיבות צו געבן דערפאַר אַ נדבה.

10) אויפן כתב געפינען זיך עטלעכע הונדערט אונטערשריפטן. פון די באַקאַנטע פרוזשענער פאַמיליעס געפינען מיר: צדוק אורינסקי, מיכאל בירנבוים, זעליק־משה און משה־אהרן באַרקערס, משה־זאב־וואָלף פאַלי־נאָווסקי. צווישן די ערשטע אונטערשריפטן געפינען מיר אויך די אונטערשריפט פון זאב־וואָלף יודעלעווסקי, וועגן וועלכן עס וועט זיין די רייד שפעטער.

11) אַ קאַפּיע פון פראָטאָקאָל וועגן אָפמאַך, וואָס איז געווען פאַרשריבן אינעם פנקס פון קהל, האָט זיך אויפגעהיט אין אַרכיוו פון פראָפ. ש. דובנאָוו, וועלכער האָט זיך געפונען אין בערלין (צוגעשיקט דורך פריינט א. טשעריקאָווער). עס איז אַ בריוו, וואָס דער היגער אייגווויגער מ. נ. יאַנאָווסקי האָט אין יאָר 1896 גע־שריבן צום פראָפ. דובנאָוו. די זייטלעך מון פנקס, וווּ לויטן בריוו זענען געווען פאַרשריבן דער פראָטאָקאָל און די דין־תורה, איז אין פנקס נישטאָ, זיי זענען פון פנקס אַרויסגעריסן געווארן מיט נאָך פיל זייטן וואָס פעלן.

סיידן מלכות וועט אים נישט באַשטעטיקן. משמעות אַז דער „שידוך" איז געווען נישט קיין געראַטע־נער, ווייל מיט צוויי יאָר שפּעטער, אין יאָר תק"ע (1810), געפינען מיר פאַרצייכנט וועגן אַ משפּט צווישן קהל און דעם רב וועגן די 1.000 גילדן, וווּ קהל איז אַרויס אַ געוווּנענער.

נאָך דעם, ווי דער אייגנטלעכער קהל איז אין יאָר 1844 דורך דער רעגירונג אָפּגעשאַפט געוואָרן, זענען שוין נישטאָ, נישט די פֿרנסי־חודש און נישט קיין עלטסטער פון קהל — „ראש וראשון". עס באַטייליקן זיך שוין נישט אין די וואַלן „פּוּרעי־מסים" — שטייער־צאָלער, ווי מיר געפינען עס אין אייניקע פּרינציפּידיקע פּראָטאָקאָלן. אין יאָר 1848 וועלן אויסגעוויילט פּינף פֿערזאָן אויף איין יאָר דורך אַ קלפּי, זיי זאָלן זיין די פּירער פון דער קהילה — „להיות מנהיגי הקהילה לכל דבר הנצרך לכל העדה". די דאָזיקע פּראָטייער מעגן אויסגע־קליבן ווערן נאָר אויף איין יאָר, איבעראיאָר טאָרן זיי שוין נישט אָנטיילנעמען פּאָר קיין פּאַל אין דער קלפּי. די פֿערזאָנען, וועלכע וועלן אַרויס פון דער קלפּי מוזן אָבער אָננעמען זייער אָמט אָן שום טענות „בלי שום אמתלא בעולם". די לאָגע פון קהל איז צוליב דעם, וואָס עס איז אַוועקגענומען געוואָרן ביי אים זייַן לעגאַלע רעכט, געוואָרן אַ שווערע, ווי מיר געפינען אין אַ פּראָטאָקאָל פון יאָר 1851: „אחר ראינו את הקהילה שאינה יכולה להתקיים מחמת שבטלו את עסק הממשלה שהיתה מקדמנת דנא עפ"י אלופי הקהל". און עס איז באַשלאָסן גע־וואָרן צו פּאַרטיילן פּעריאָדיש די צייט פון דער אָמטירונג פון די אָנפּירער פון דער קהילה. זיי הייסן שוין „אלופי הדעפּוטאטין" איז דער צאָל פון צוועלף און ווערן אויסגעוויילט צו פּיר פֿערזאָן אויף יעדן חודש, אַזוי טוישן זיי זיך יעדע דריי חדשים אין משך פון די גאַנצע דריי יאָר פון דער צייט פון זייער קאָדענץ. משמעות, אַז די תקנה פון יאָר 1848, אַז די אָנפּירער זאָלן געוויילט ווערן נאָר אויף איין יאָר, איז בטל געוואָרן און די „דעפּוטאַטן" זענען געוויילט געוואָרן ווידער אויף אַ משך פון דריי יאָר. דעם קאָסירער אויף די קהל־געלט, וועלכער האָט עס אַרויסגענומען פון מאַגיסטראַט, „...להיות קאנאצייי ע"פ הממשלה לקבל את המעות מהשמיעטה במייסטראט"... האָט קהל באַגרענעצט אין זיינע רעכט, ער זאָל אָן דער ידיעה פון זעקס פּאָרשטייער נישט טאָרן אָפּגעמען דאָס געלט (קאָראָבקע־געלט, וועלכע האָט זיך געפונען אין מאַגיסטראַט).

וויפל עס האָבן די קאָראָבקעס אַרייגעטראָגן בכלל און אויף וואָס איז דאָס געלט פאַרנוצט גע־וואָרן, ווייסן מיר נישט. עס איז נאָר באַווּסט פון פּנקס, אַז אין יאָר תקפ"ו (1826) האָט די אַרענדע פון דער ברויט־קאָראָבקע (תיבת־הלחם) אַרייגע־בראַכט אַ סומע פון 1.164 זילבער־רובל. צום קהל האָט געהערט אויסערן שעכט־הויז, ווי עס איז גע־בראַכט אויבן, אויך דער מרחץ און אין יאָר תר"ב (1842) האָט קהל פאַרבאָטן אונטער אַ האַרבע אזהרה און אונטער דער דראָונג פון חרם, אַז קיי־נער זאָל נישט בויען קיין פּריוואָטע באָדע. בנוגע די פאַרשיידענע אַקציזן און קאָראָבקעס האָט קהל פיל מאָל מתקן געווען, אַז זיי זאָלן נישט געמומען ווערן דורך פּריוואָטע פערזאָנען, נאָר מיטן וויסן פון קהל און צו זיין נוצן.

קהל האָט זיך אויך אַרייגעמישט אין עקאָנא־מישן לעבן פון זיינע מיטגלידער, האָט אָנגענומען פאַרשיידענע תקנות בנוגע באַזונדערע גרופּן ווי למשל, די שענקערס. האָט איינגעשטעלט אפילו די צאָל שענקערס אין שטאָט; האָט באַשטימט וועלכע נאָרמע עס מעג פאַרקויפן אַ הורט־סוחר פון בראַנפן און וועלכע אַ שענקער. קהל האָט ביי אויסערגע־ווינלעכע פאָלן אַרויסגעגעבן תקנות וועגן תבואה־האַנדל. אַז עס פלעגט פאַרלוירן גיין אַ שטר־חוב, פלעגט מען עס פאַרצייכענען אין פּנקס פון קהל און מיט דעם מבטל מאַכן זיין גילטיקייט.

גבאים פון דער שול (בהכ"נ) פלעגט באַשטימען קהל צו דריי פּערזאָנ׳ אויף אַ משך פון דריי יאָר און אַמאָל אויף אַ משך פון אַיין יאָר און צו זיי אויך אַ באַזונדערן קאָסירער אויף די שול־געלטער — „נאמן על המעות". וועגן אין יאָר תקפ"ד (1824) האָבן חברה־חייטים אויסגעבויט אַ בית־מדרש און קהל האָט פאַראָרדנט, אַז פון די הכנסות פון ער־שטע ימים־נוראים זענען באַשטימט פאָר דער שול און גרויסן בית־מדרש, און אויף וויטער זאָל נאָר צוויי דריטל פון די הכנסות פון חייטים־ב"מ גיין פאָרן בית־מדרש גופא, און איין דריטל פאָר דער שול.

קהל האָט געזאָרגט, אַז די סעודות ביי אַ ברית זאָלן נישט בטל ווערן, ווי עס צו זען פון אַ כרוז, וואָס איז אויסגערופן געוואָרן אין דער גרויסער שול און אין בית־מדרש און וואָס אַן אָפּשריפט פון דעם, אַן אַ דאָטע געפינט זיך אין פּנקס. דאָרטן ווערט דערמאָנט, אַז די מצווה איז צוליב די הונ־גער־יאָרן אָפּגעשוואָכט געוואָרן. קהל האָט אויך איינגעפירט, אַז פּאָר אַ געקומענעם חזן זאָל מען פון די עליות אין שול און אין אַלע בתי־מדרשים און אין אַלע מנינים נעמען אַ געווּיסן אָפּצאָל פאָרן חזן, ביז ח"י גראָשן. ווייל פּרוזשענער יידן פלעגן אויסהערן דעם חזן און זיך אַרויסרוקן ביים לייענען (נשמטים אחד אחד), כדי נישט דאַרפן צאָלן פאָרן חזן. מיר געפינען עס אין אַ תקנה פון יאָר תקס"ב (1802).

נאָך דער גרויסער שרפה פון יאָר 1801 האָבן די פריצים געוואָלט צונעמען ביי די יידן די פּלעצער אויפן מאַרק, כדי אויסצובויען פאַר זיך שענקען און קראָמען. קהל האָט זיך קעגן דעם געוואָרט און האָט געפּועלט ביים גובערנאַטאָר פון דער ווילנער גובערניע, יאָהאַן פריזעל, אַז די פּלעצער זאָלן פאַרבלייבן ביי זייערע פריערדיקע יידישע אייגנטימער. כדי עס זאָלן מער נישט זיין קיין טענות, האָט עס קהל פאַרשריבן לזכרון אין פּנקס און אויך אַריינגעשריבן אין פּנקס דעם פולן טעקסט פון גובערנאַטאָרס פאַראָרדענונג אין אָריגינאַל, אין דער פּוילישער שפּראַך. אין יאָר 1825 האָט קהל אָפּגעמאַכט מיט אייניעם משה בן יצחק, אַז ער זאָל צאָלן אַ געוויסע סומע שטייערן יערלעך און ער וועט דורך דעם באַפרייט פון אַלע פאַרשיידענע שטייערן, וועלכע ער איז געווען מחויב צו באַצאָלן. דער אָפּמאַך איז גילטיק ביז דער נייער „סקאזקע". אַ קאָפּיע פונעם אָפּמאַך, געשריבן אין פּויליש, איז אַריינגעגאַנגן אין פּנקס.

קהל האָט מיט די שאַרפסטע מיטלען באַקעמפט די ווידערשפּעניקע, אפילו פון דער אייגענער סביבה, און האָט אויסגעזוכט אַלע מיטלען זיי צו מאַכן אומשעדלעך. אַ כאַראַקטעריסטישע געשיכטע האָט פאַסירט מיט אייניעם פון די קהל־לייט, וועלכער איז אַריין אין אַ קאָנפליקט מיטן קהל, אַרויסגעטאָן קעגן די פירער — „אשר האיש בליעל מרדכי ב״ר יהודא־לייב דרעטשינסקי פער פיו בלי חוק ועשה מעשים אשר לא יעשו". ער האָט אויך צעריסן אָפּיציעלע פאַפּירן, — „שזה כמה פעמים קרע בחדר הקהל כמה כתבים הנעשים בתיקף מעשה קהל והם כתובים על ניר הערבוואני ע״פ זאקאן". מ׳וואָלט אים באַדאַרפט, שרייבט קהל, איבערגעבן אין די הענט פון אַלגעמיינעם געריכט, נאָר פאַר דער קהילה פאַסט עס נישט. דערביבער איז באַשלאָסן געוואָרן צו דערווייטערן אים פון אַלע קהלשע התמנותן, נישט לאָזן אים זיך צו באַטייליקן אין קיין שום אַרענדעס און בכלל פאַרוועלן יעדן צוטריט צו די קהלשע ענינים. אויף ווייטער זאָל מען אים אויך שוין נישט רופן מיטן טיטל מורנו — „לא יקרא עוד בשם מורנו ר׳ מרדכי רק כשמו כן הוא". דאָס אַלץ איז באַשטעטיקט געוואָרן מיט אַ האַרבע אזהרה אויף שטענדיק, כל זמן ער וועט זיין אין פּרוזשענע, און עס זאָל נישט העלפן קיין שום חרטה און איבערבעטענישן. דער דאָזיקער פּראָטאָקאָל איז אַריינגעשריבן געוואָרן אין פּנקס אין יאָר תקע״ב (1812) און איז אונטערגעשריבן פון די אלופי־הקהל. אַן אויסטערלישער פאַל האָט פּאַסירט אין יאָר תרכ״ב (1862). אַ פּרוזשענער יידיש איז באַשולדיקט געוואָרן אין אַ גוואַלד־טאַט איבער אַן אַכט־ניין יאָריק מיידעלע. ווי האָט קהל אויף דעם רעאַגירט איז נישט קענטיק. עס געפינט זיך נאָר אַ לאַקאָנישע נאָטירונג ביי דער אַלגעמיינער רשימה פון די מוכת־עין: — „נזדמן איך שאנס הר״ר יוסף־ליב בן שמואל־צבי סנדלר את הילדה מרים בת ר׳ פנחס קירזשנער ביום ו עש״ק שבת חזון הגם אשר ש[הגיד] אצל אסיפה שלא הי׳ בזה שום מעשה אך למיחש מבעי שיהיו לזכרון והבתולה היתה בת חית או טית שנים".

אַ פאַל פון אַ קאַמף צווישן קהל און אַ יחיד, וואָס האָט זיך געענדיקט טראָגיש, האָט געטראָפן אין דער צווייטער העלפט פון נייניצנטן יאָרהונדערט. אין פרוזשענע האָט געלעבט אייניער וועלוול יודע־לעווסקי, אַ רייכער מענטש, אַן אייגנטימער פון אַ ביר־ברויז. ער איז געווען פאַרהעלטנישמעסיק פאַר יענער צייט אַ געבילדעטער מענטש און האָט געגעבן זיינע קינדער אַן אויסאָפּעישע בילדונג (12). ער איז געווען פאָפולער אין שטאָט אַלס „יודעלעווסקי זקי דער שרייבער", ווייל ער איז געווען דער אייניציקער ביטע־שרייבער אויף רוסיש און „זאָקאָניק" — באַהאָוונט אין געזעץ. ער איז געשטאַנען אין אַ קאָנפליקט מיט די קהל־לייט, וועלכע האָבן אים געוודפט. אין די זיבעציקער יאָרן פון 19טן י״ה האָט פאַסירט, אַז עס האָט אויסגאָל ביינאַכט אָפּגעברענט די ביר־ברויז, וואָס האָט געהערט צום גוט־באַזיצער שווייקאָווסקי אין הויף פּאָליקאָוו ביים שטאָט. עס איז געפאַלן אַ חשד אויף יודעלעווסקין אַלס אַ קאָנקורענט, אייגנטימער פון אַ ברויז. עס האָבן זיך אויסגעפונען יידישע עדות בראש מיטן קהל־מאַן דעם „סבאַרשטשיק" יודל פיין, וועלכע האָבן עדות געזאָגט, אַז זיי האָבן אַליין געזען, ווי וועלוול יודעלעווסקי האָט געשיקט אונטערצינדער. יודעלעווסקי איז פאַרמשפט געוואָרן צו פאַרלירן אַלע רעכט און אויף אייביקע פאַרשיקונג קיין סיביר. דער ברויז איז קאָנפיסקירט געוואָרן לטובת דעם אייגנטימער פונעם אָפּגעברענטן ברויז. אויף יודע־לעווסקין איז דורכגעפירט געוואָרן אַן עפּנטלעכע עקזעקוציע אויפן מאַרק־פּלאַץ, ווי עס האָט זיך געפירט אין יענע צייטן. מ׳האָט אים אָפּגעגאָלאָט אַ האַלבע קאָפּ און צוגענייט צום רוקן אַ געלע לאַטע. דאָס פאָלק האָט וועגן יודל פיין אַרומגעוועבט אַ לע־גענדע, אַז ער איז קורץ נאָך זיין פאַלש שוועָרן

12) זיינער אַן אייניקל, אַ סטודענט פון פעטער־בורגער אוניווערזיטעט, איז געווען אַ „נאַראָדנאָוואָלעץ" און איז אין די אַכציקער יאָרן פון פ. י״ה אַרעסטירט געוואָרן אין פרוזשענע און פאַרשיקט געוואָרן קיין סיביר. פאַר דער 2טער וועלט־מלחמה האָט ער געווויינט אין פאַריז און איז געווען אַ מיטאַרבעטער פון דער רוסישער עמיגראַנטישער פּרעסע.

פֿלוצלינג געשטאָרבן. וועלווּל יודעלעווסקיס זון האָט נאָך דער דאָזיקער געשיכטע אַרויסגעלאָזט וועגן דעם אַ פּאַמפלעט אין העברעיש א״נ: „זאת ליהודה״ (יודל פּיין), ווו עס איז באַשריבן די געשיכטע און עס ווערן שאַרף אָנגעריפן די קהל־לייט מיט יודל פּיין בראש (אונדז איז נישט געלונגען צו באַקומען די דאָזיקע אויסגאַבע). וועגן זעלבן יודל פּיין דער־ציילט דער רוסיש־ייִדישער שריפטשטעלער ניקאָלײַ פּרוזשאַנסקי אין זיינע זכרונות. ווי אַזוי ער, אַלס זעכצן יאָריקער ייִנגל, איז אין די זעכציקער יאָרן פון פּ. י. געגאַנגען צופּיינען נאָך אַ פּאַספּאָרט, כדי צו פֿאָרן קיין ווילנע, יענער האָט אים דעם פּאַספּאָרט נישט געוואָלט אַרויסגעבן און ער האָט אים לסוף באַקומען דורך השתדלות ביים קאָמאַנדיר פון דעם רוסישן מיליטער, וואָס האָט אונטערגעדריקט דעם פּוילישן אויפשטאַנד פון יאָר 1863 (13).

אין פּנקס פון קהל געפּינען מיר נישט קיין שום שפּור פון דער חסידישער באַוועגונג, דאָס איז צוליב דעם, וואָס דער חסידיזם איז אין פּרוזשענע נישט אַריינגעדרונגען. עס איז שוועך צו דערגיין צוליב וועלכע סיבות האָט דער חסידיזם אין פּרוזשענע קיין שום השפּעה נישט געהאַט אין דער צייט ווען אין די אַרומיקע שטעט, ווי למשל קאָברין און בריסק פון מערב און סלאָנים פון צפון־מזרח, האָט דער חסידיזם דערוואָרבן זייער פּיל אָנהענגער. עס האָט זיך אויפגעהיט אַ מסורה, אַז אין די שטעט אונטערן סימן כרפּ״ס (קאָסעווע, ראָזשינאַי, פּרוז־שענע און סעלץ) זענען נישטאָ קיין חסידים (14).

נאָך דעם ווי ביים קהל איז צוגענומען געוואָרן זיינע לעצטע פונקציעס — רעקרוטן צושטעלונג און שטייער־מאָנונג, האָט קהל אויפגעהערט צו עק־זיסטירן.

---

13) „פערעזשיטאַיע״ אין „קניזשקי וואָסכאָדאַ״ פֿאַר דעצעמבער 1913 יאָר.

נ. פּרוזשאַנסקי, אַ באַווסטער יידיש־רוסישער שרייבער פון סוף פון 19טן און אָנהויב 20סטן י״ה איז אַ געבוירענער פון אַ דאָרף לעבן פּרוזשענע.

14) מ׳דאַרף משער זיין, אַז צו דעם האָט אויך געווירקט די פּיעטעט פֿאַרן ווילנער גאון, דער שאַרפּסטער באַקעמפער פון חסידיזם, וועלכער איז געווען אַ געבוי־רענער פון סעלץ לעבן פּרוזשענע. עס ווערט דערציילט, אַז מיט 50—60 יאָר צוריק האָט אַ דעמאָלטיקער פּרו־זשענער גביר — מינץ אַ פּרוזשענער איידים, אַ געבוי־רענער פון קאָברין געוואָלט עפּענען אַ חסידים־שטיבל, נאָר צוליב דעם אַרומיקן ווידערשטאַנד האָט ער פון זיין פּלאַן געמוזט רעזיגנירן.

•

אַ דאָקומענט וועגן דער כאָלערע אין פּרוזשענע

צווישן די בלעטער פון פּנקס פון פּרוזשענער קהל האָט זיך אויפגעהיט אַ קליין נאָטיץ־ביכל צו־זאַמענגענייט פון אַכט זייטלעך.

אויף דער ערשטער זייט פונעם העפּטל געפּינען מיר פֿאַרשריבן:

„עלה במוסכם כולנו להעמיד חסד ד׳ לעינינו עכ״פ (על כל פנים) מהיום עד משך ארבעה שבועות אחר שתפסוק אי״ה (אם ירצה השם) החלירע ר״ל (רחמנא ליצלן) וח״ו (וחס ושלום) לייחס למקרה לומר כי בתים המלאים כל טוב, ונקיים מכל חלאה וזוהמא, ומקוטרים מור ולבונה או מכל אבקת רוכל, ובתי המשקאות הריחנים, בטוחים מזה, אל נא נכחש בחסד עליון, כי אפילו מחיצה של ברזל איננה מפסקת בעד הקצף ר״ל (רחמנא ליצלן), כי תועבת ד׳ כדברים האלה, רק נכיר טובת ד׳ עלינו, ובכל מאודינו נשחד אותו מטובו אשר החיינו וקימנו לזמן הזה.. כי ממנו הכל ומידו נתנו לו, וגמרנו בלבינו לתת איש איש כפרו מהיום גם כופר נפשות ביתו, איש איש כמתנת ידו ולפי הברכה אשר ברכו ד׳ בכל שבוע ושבוע עד כלות משך ארבעה שבועות והעמדנו עשרה אנשים מובחרים אשר בחר בהם הרב ד״ק להיות עומדים על משמרתם בתחינה ובקשה ובנפש שפוכה, לשכך החימה אשר ניתכה, ולעסוק בתורה המגינה ומצלי בעידן ריתחא כפי הסדר אשר סדרו לנו קדמונינו לעמוד בפרץ בעדינו להשיב חמתו מהשחית, ועלינו למלאות מחסורם וטרף חוקם כאשר קצב להם הרב ד״ק, גם העמדנו אנשים שיהיו מוכנים ועומדים בהצלה הנהוגה להציל בקרוב אל שום איש ח״ו (חס ושלום) דבר רע, ולתת לעניים ולאביונים המדוכאים בחלים לסעדם על ערש דוי להשיב נפשם, גם נפקח אי״ה עינינו על העניים העטופים ברעב אשר עד הנה היו בעלמת עין מהם, לעורר עליהם רחמים ובזכות זה ירחמו עלינו מן השמים לחיים להבדילנו ולרחם על פליטתנו, ויאמר ד׳ למלאך המשחית הרף ידיך, יפן אלינו ברחמים ויקרא הסירותי מחלה מקרבך, כל מחלה לא אשים עליך, אני ד׳ רופאך יהיו בתינו שלו מפחד, ששון ושמחה ישיגו, יגון ואנחה אחור יסוגו עינינו תחזינה ביאת שילה, ארמון על משפטו והיכל על תילו אכי״ר (אמן כן יהי רצון)״.

איבערזעצונג:

„ס׳איז געבליבן מיט אונדזער אַלעמענט הסכם אַוועקשטעלן גאָטס חסד פֿאַר אונדזערע אויגן. על כל

פּנים פון הייַנט ביז אין משך פון פיר וואָכן נאָכדעם ווי עס וועט אויפהערן די כאָלערע (1). און מ׳זאָל חס ושלום נישט מיינען, אַז די הייַזער, וואָס זענען פול מיט אַלדאָס גוטס און ריין פון יעדער ברוד און שמוץ, אָן זענען דורכגערויכערט מיט פאַרשיידענע געווירצן און בשמים, אָדער שענקען אָן ברויזן זענען פון דעם פאַרזיכערט. לאָמיר נישט לייקענען אין גאָטס חסד, וואָרום אפילו אַן אייזערנע מחיצה קען נישט איינהאַלטן דעם צאָרן ר״ל, ווייל אַזעלכע רייד זענען אומווירדיק פאַר גאָט. זאָלן מיר דערקענען גאָטס גוטסקייט איבער אונדז אָן מיט אונדזער גאַנצער האָב אָן גוטס וועלן מיר אים פאַרגיטיקן פון זיין גוטס, וואָס ער האָט אונדז געלאָזן לעבן אָן געדייען ביזן היינטיקן טאָג. ווייל פון זיין האַנט איז אַלץ אָן פון אים איז אַלץ געגעבן געוואָרן. האָבן מיר באַשלאָסן, אַז יעדער איינער פון אונדז זאָל געבן אויסלייז־געלט פאַר זיך אָן זיין הויז־געזינד, יעדער לויט זיין איינזען אָן לויט זיינע מעגלעכקייטן, מיט וועלכע גאָט האָט אים באַשאָנקען, יעדע וואָך ביז ס׳וועלן זיך ענדיקן די פיר וואָכן. אָן מיר האָבן אַוועקגעשטעלט צען מענטשן, וועלכע עס האָט אויסגעקליבן דער רב פון אונדזער קהילה, זיי זאָלן שטיין אויף דער וואַך מיט געבעט אָן תחנונים איינצושטילן דעם צאָרן, וואָס איז אויסגעגאָסן געוואָרן אָן זיי זאָלן זיך עוסקן בתורה, וואָס שיצט אָן ראַטעווט אין אַ שלעכטער צייט, לויטן סדר, וואָס האָבן אונדז מסדר געווען אונדזערע קדמונים איינצושטעלן זיך פאַר אונדזער בראָך, אַפּצוווענדן זיין צאָרן פון פאַר־דאַרבונג. אָן מיר דאַרפן זיי פאַרזאָרגן מיט חיונה, ווי עס האָט באַשטימט דער היגער רב. מיר האָבן אויך באַשטימט מענטשן, זיי זאָלן זיין גרייט צו ראַטעווען יעדן איינעם חס ושלום פון אַ שלעכטער זאַך אָן צו געבן אָרימע, וועלכע ליגן פאַרשטויסן אין זייער קראַנקייט, אָנטערשטיצן זיי אויפן קראַנקן בעט צו דערקווויקן זייער נפש. לאָמיר אויך עפענען אונדזערע אויגן אויף די אָרימעלייט, וועלכע שמאָכטן אין הונגער, אויף וועלכע מיר האָבן זיך ביז ערשט נישט אָרומגעקוקט, אויף צו וועקן אויף זיי רחמנות. אָן אין דעם זכות זאָל מען זיך דערבאַרימען אויף אונדז פון הימל אַפּצושיידן אונדז צום לעבן, אָן זיך דערבאַרימען אויף אונדזערע איבערגעליבענע, אָן גאָט זאָל באַפּוילן דעם מלאך־המשחית אויפצוהערן, ער זאָל זיך וועגן צו אונדז מיט רחמים אָן זאָל זאָגן, איך האָב אַפּגעטאָן יעדע קרענק פון דיר, קיין שום קרענק וועל איך אויף דיר נישט געבן, איך בין גאָט דיין היילער. זאָלן אונדזערע הייזער זיין רואיק פון שרעק, פרייד זאָל אונדז דערגרייכן, טרויער זאָל זיך פון אונדז אַפּקערן, אונדזערע אויגן זאָלן זען דאָס קומען פון משיח, און דער בית־המקדש זאָל אויפגעבויט ווערן״.

כדי צו באַשאַפן די געלט־מיטלען פאַר די הצטרכותן, וועלכע זענען אויסגערעכנט אין דעם אויבנדערמאָנטן טעקסט, איז געגרינדעט געוואָרן די חברה. מיר געפינען טאָקע אויף די וויטערדיקע זייטלעך פונעם העפט אַ פולע רשימה מיט שמות המנדבים פון יעדער וואָך באַזונדעה און אַ געניע רשימה פון די הוצאות.

ס׳איז כאַראַקטעריסטיש, אַז הגם ביים פעסט־שטעלן די צילן פון דער געזעלשאַפט ווערט מיט פיל מליצה באַשריבן די נויט פון די אָרימעלייט, וועלכע נויטיקן זיך אין הילף, געפינען מיר דאָך, אין דער רשימה פון די הוצאות, נאָר איינעם, אַ ר׳ זלמן חיט, וועלכער האָט באַקומען פאַר די אַלע פיר וואָכן גאַנצע דריי גילדן מיט צוואַנציק גראָשן און דאָס אויך „בעד הוועכטע״ — געווען, וויזט אויס, אַ וועכטער ביי קראַנקע. נאָך איינער, ר׳ אביגדור חיט, האָט באַקומען, פאַר דעה גאַנצער צייט, צוויי מאָל צו 6 גראָשן, סה״כ 12 גראָשן. דאָס איבע־ריקע געלט, אַ סומע פון קנאַפּע 200 גילדן, איז פאַרטיילט צווישן הרב המגיד, די לומדים אין ביה״מ, „להמצלים״ און אייניקע מאָל אַן אַנאָנים „לידוע ע״פ הרב״.

קיין דאָטע אויפן העפט געפינען מיר נישט. לויט די נעמען פון די מנדבים האָבן מיר פעסטגעשטעלט, אַז די געשיכטע איז פאַרלאָפן מיט פיר דורות צו־ריק. מיר האָבן אויך פאַרגלייכט די רשימה פון די געשטאַרבענע לויטן „ספר־החיים״, און האָבן פעסט־געשטעלט, אַז די צאָל פון די געשטאַרבענע אין יאָר תקצ״א (1831) איז געווען 89, וועגן אין די פרי־ערדי־קע און שפּעטערדיקע צענדליקער יאָרן האָט די צאָל געשטאַרבענע זיך געוואָקלט פון 20—40 אין משך פון אַ יאָר.

מ׳דאַרף אַלזאָ אָננעמען, אַז דער דאָקומענט שטאַמט פון יאָר 1831 און אין יענעם יאָר האָט אין פרוזשענע געהערשט די כאָלערע.

---

1) דער אויסדרוק, „נאָכדעם ווי עס וועט אויפהערן די כאָלערע״, איז געגעבן אינעם זין פון, „אל תפתח פה לשטן״, באמת איז דאָ דער מיין, אַז די חברה וועט אָנהאַלטן פיר וואָכן אין דער צייט פון דער כאָלערע.

ג. אורינסקי

אַ זיצונג פון „ועד מדינת ליטא" אין פּרוישענע

ווי באַוווסט האָט אין אַמאָליקן פוילן עקזיסטירט אין משך פון מער ווי צוויי הונדערט יאָר — פון 1520 ביז 1764 — אַ יידישע אויטאָנאָמע אַרגאַניזאַציע, וועלכע האָט פאַרוואַלטעט מיט אַלע ענינים פון אינערלעכן יידישן לעבן, און האָט רעגולירט אַלע פראַגן בנוגע דער מלוכה־מאַכט, ווי שטייער ענינים און אַנדערע. די אינסטיטוציע איז באַקאַנט אונטערן נאָמען „ועד ארבע ארצות". די רעפּרעזענטאַנטן פון „ועד ארבע ארצות", פון אַזוי גערופענעם „יידישן סיים" פלעגט זיך צוזאַמענשטעלן פון די פאַרשטייער פון די גרעסטע קהילות אין לאַנד — פון פּרנסים און רבנים. די זיצונגען פון ועד פלעגן פאַרקומען מערסטנטייל פּעריאָדישע, דאָס רוב אין לובלין (אין יריד „גראַמניצע" פאַר פּסח).

אין יאָר 1623 האָבן זיך די ליטווישע קהילות אָפּגעטיילט פון אַלגעמיינעם פּוילישן ועד און האָבן געגרינדעט אַ באַזונדערע זעלבסטשטענדיקע קער־פּערשאַפט, אומאָפּהענגיק פון דער אַלגעמיין־פּוילי־שער, וועלכע איז באַוווסט אונטערן נאָמען „ועד מדינת ליטא". די סיבה, צוליב וואָס די ליטווישע קהילות האָבן זיך אָפּגעטיילט פון אַלגעמיין־פּוילישן ועד, זאָל זיין דער עיקר צוליב פּיסקאַלע טעמים. ליטע איז געווען אָפּגעטיילט פון קרוין־פּוילן בנוגע שטייערן, זענען דעריבער די אַלע שטייערן, וועלכע די מלוכה האָט אַרויפגעלייגט אויפן יידישן כלל געווען באַזונדער באַשטימט פאַר די קרוין־פּוילישע יידן און באַזונדער פאַר די ליטווישע. אייניג פון די חויפּט־פראַגן מיט וועלכער דער „ועד ארבע ארצות" האָט זיך פאַרנומען איז געווען דאָס פונאַנדערטיילן די שטייערן, וועלכע די רעגירונג האָט אַרויפגע־לייגט אויף אַלע יידן, צווישן די באַזונדערע קהי־לות, און היות ווי פאַר די ליטווישע קהילות איז באַשטימט געווארן אַ באַזונדערער סכום שטייערן, האָבן זיך די ליטווישע קהילות אויסגעטיילט אין אַן אייגענעם „ועד מדינת ליטא", וועלכער האָט עק־זיסטירט אין משך פון 138 יאָר (פונעם יאָר 1623 ביזן יאָר 1761 (1).

דער צוזאַמענשטעל פונעם ועד האָט זיך אין משך פון זיין עקזיסטענץ געביטן. לכתחילה זענען אין ועד געווען פאַרשטייער נאָר פון די דריי, אין יענער צייט גרעסטע יידישע קהילות אין ליטע, בריסק, גראָדנע און פינסק, וועלכע האָבן אויסגעשפּרייט זייער השפּעה איבער די קלענערע קהילות וואָס האָבן זיך געפונען אין זייער פּעריפעריע. שפּעטער איז צוגעקומען ווילנע און נאָך שפּעטער סלוצק. צו דעם בריסקער קרייז, וועלכער איז געווען דער גרעסטער, האָבן געהערט אַרום דרייסיק קהילות מיט די ישובים וואָס האָבן זיך געפונען אין דער נאָענט. פּרוזשענע האָט געהערט צום בריסקער גליל, ווי מיר געפינען אין פּראָטאָקאָל פון „ועד מדינת ליטא", אויף זיין ערשטער זיצונג אין יאָר 1623 (שפ"ג).

אלה הם הגבולין והסביבות ק"ק בריסק:

מעזריטש, וואַרין (וואיין), יאַנאָוו; ראשס (ראשי), לאמז (לאמאז), בילא; בעשטש, ולאוודווי (ולאדווי), סלאוויטץ, קאדנה, ווי־סאָקי, אמסטיבוואה (אמסטיבאווי); קאָברין, האָרדעץ, פרושנא; מלטשא, סעלץ, טשערנוי־ציץ (טשערנאוויציץ); קאָמניץ, שערשאָווי, ראָזאניק (ראָזאנאי); סלאָנים, דווארץ, נוואָה־רודק (נאוורדאק); נעשוויז, סלוצק, מינצסק, מאהלאבוני (מאהלובני), אורשא; יושבי רוס (2).

די ערשטע צייט פלעגן די זיצונגען פון ועד פאַרקומען אָפּט און רעגולער, פריער איינמאָל אין אַ יאָר, אָנדערטהאַלבן אָדער אין צוויי יאָר, דערנאָך איין מאָל אין צוויי און דריי יאָר. שפּעטער פלעגן שוין די זיצונגען פאַרקומען זעלטענער און אין דער צווישנצייט פלעגן זיך צוזאַמענקומען ענגערע זי־צונגען נישט פון אַלע מיטגלידער פון ועד, כדי צו באַשליסן וועגן די סאַמע דרינגנדיקע פראַגן.

די זיצונגען פון „ועד מדינת ליטא" פלעגן פאַר־קומען מערסטנטייל אין קלענערע ישובים. די סיבה פון דעם זאָל זיין, וואָס אין די קלענערע ישובים פלעגן זיך די מיטגלידער פונעם ועד פילן זיכע־

---

(1) ש. דובנאָוו: פּנקס מדינת ליטא, בערלין, תרפ"ה, אַריינפיר.

(2) דאָרטן, זייט 17, סעיף פ"ח. די קלאַמערן באַ־דייטן אַ צווייטן נוסח פון נאָך אַ געשריבענע קאָפּיע פּו־נעם פּנקס.

רער, טיילמאָל האָבן די פאַרשידענע מאַכטהאָבער אויף די ערטער געקוקט קרום אויף די פאַרשטייער פונעם „יידישן סיים" און טיילמאָל פלעגן זיי מאַכן פאַרשידענע בלבולים, כדי אַרויסצופֿרעסן געלט. הגם מיר געפֿינען אין די שפּעטערדיקע באַשלוסן פונעם ועד, אַז די זיצונגען זאָלן פֿאָרקומען לויט דער ריי אין אַ קהילה, וואָס ליגט אין קרייז פון אייַנע פון די פינף קרייז־קהילות, איז עס עס דאָך שטרענג נישט אָפּגעהט געווארן. די ערשטע זיצונג פון „ועד מדינת ליטא" איז פאַרגעקומען אין יאָר 1623 (שפּ"ג) אין בריסק, אין דער דעמאָלט גרעסטער קהילה פון ליטע. די ווייטערדיקע זיצונגען איינע אין דריי און די צוויטע אין פיר יאָר אַרום זענען אויך פאַרגעקומען אין בריסק. מיט אַ יאָר שפּעטער, אין יאָר 1628 (אב שפּ"ח), איז פאַרגעקומען אַ זיצונג פון „ועד מדינת ליטא" אין פרוזשענע. אויף דער דאָזיקער זיצונג איז אָפּילו אָנגענומען געווארן פאָלגנדיקער באַשלוס.

עלה ונגמר מקום יהא תמיד בק' פרוזנא, ויתאספו ראשי עם דמדינתנו ליטא יחד עם עטרת ראשיה הגאוני אב"ד של ג' ראשי בתי דינין (קהילות) תמיד בסוף שני שנים מהועד שלפניו... (3).

ד"ה ס'איז באַשלאָסן געווארן, אַז די זיצונגען פונעם ועד זאָלן פאָרקומען אין פרוזשענע, און די עלטסטע פון דער מדינה צוזאַמען מיט די רבנים פון די דריי הויפּט־קהילות פאָלן זיך פאַרזאַמלען שטענדיק אין צוויי יאָר אַרום נאָך דער פריערדיקער זיצונג...

אָבער די נאָענטסטע זיצונג פון ועד, וועלכע איז פאָרגעקומען מיט אַ פאַרשפּעטיקונג ערשט אינעם יאָר 1631 (שצ"א), איז ווידער פאָרגעקומען אין בריסק. ווייזט אויס, אַז פרוזשענע איז נישט געווען קיין פאַסיקער אָרט פאַר די זיצונגען, אָבער צוליב וועלכע סיבות איז נישט באַווסט (4).

די זיצונגען פון „ועד מדינת ליטא" אין פרוזשענע איז געווען איינע פון די וויכטיקסטע לויט דער צאָל און פאַרשידנאַרטיקייט פון די אָנגענומענע באַשלוסן. דער פּראָטאָקאָל פון דער דאָזיקער זיצונג אָנטהאַלט גאַנצע 93 פונקטן (5) און נעמט אַרום פאַרשידענע פראָגן פון עקאָנאָמישן, רעכטלעכן, פּאָליטישן, קולטורעלן און רעליגיעזן לעבן פונעם יידישן קיבוץ אין ליטע. פיל באַשלוסן זענען אויף דער דאָזיקער זיצונג אָנגענומען געווארן אין פראָגן פון פאָמיליען־לעבן. אזוי געפֿינען מיר, למשל, אַ באַשלוס וועגן חתונה מאַכן אַ געוויסע צאָל אָרעמע מיידלעך אין עלטער פון 15 יאָר דורך דער מיטהילף פון קהל און ס'איז געווען אָנגעוויזן געווארן די צאָל, וואָס פאָלט אויס אויף יעדער ראַיאָן (גליל). אַ כאַראַקטעריסטישער באַשלוס איז אָנגענומען געווארן וועגן באַזאָרגן אָרעמע פרויען מיט צוויי ווייסע לייוונטענע בלבולים, כדי אָרויסצופֿרעסן געלט. הגם מיר געפֿינען אין די שפּעטערדיקע באַשלוסן פונעם ועד, אַז די זיצונגען זאָלן פאָרקומען לויט דער ריי אין אַ קהילה, וואָס ליגט אין קרייז פון איינע פון די פינף קרייז־קהילות, איז עס עס דאָך שטרענג נישט אָפּגעהט געווארן. די ערשטע זיצונג פון „ועד מדינת ליטא" איז פאַרגעקומען אין יאָר 1623 (שפּ"ג) אין בריסק, אין דער דעמאָלט גרעסטער קהילה פון ליטע. די ווייטערדיקע זיצונגען איינע אין דריי און די צוויטע אין פיר יאָר אַרום זענען אויך פאַרגעקומען אין בריסק. מיט אַ יאָר שפּעטער, אין יאָר 1628 (אב שפּ"ח), איז פאַרגעקומען אַ זיצונג פון „ועד מדינת ליטא" אין פרוזשענע. אויף דער דאָזיקער זיצונג איז אָפּילו אָנגענומען געווארן באַשלוסן וועגן עקאָנאָמיש־רעכטלעכע פראָגן, ווי וועגן אַרענדע־חזקה, וועגן האַנדל בכלל, וועגן קאָנטראָל איבער וואָגן און מאָסן און נאָך אָנדערע. מיר געפֿינען אויך באַשלוסן וועגן אופן פון פונאַנדערלייגן די פאַרשידענע שטייערן וואָס די יידישע באַפעלקערונג האָט געצאָלט פאַר דער מלוכה. ס'איז אויך באַשלאָסן געווארן וועגן די באַציונגען מיט דער מאַכט, מיט דער אָרטיקער און מיט דער צענטראַלער. ס'זענען נאָך פאָראַן באַשטימונגען וועגן די אינערלעכע אָרדענונגען אין די קהילות, וועגן די קעגנזייטיקע באַציונגען צווישן די רבנים און די קהילות, וועגן פראָגן פון דערציונג און פאַרשידענע רעליגיעזע תקנות און נאָך אָנדערע, צום סוף ווערט געמאַכט אַ חשבון צווישן ועד און די באַזונדערע קהילות און אויך מיט פריוואַטע פערזאָנען.

ס'איז כדאי נאָך צו דערמאָנען די רעזאָלוציע פון ועד, וואָס כאַראַקטעריזירט זייער באַציונג צו דער עפּנטלעכקייט. די רעזאָלוציע לויטעט אַזוי:

„ג קהלות (בקהלות) יעשו כל קהלה בפני עצמה תיקון נכון ליפניהם, שלא לגלות מועצות וסודי הקהל, ושלא להרגיל עסקי הקהל בין יושבי הקהלות, ולעשות עונשים גדולים על זאת (6).

ד"ה די דריי הויפּט־קהילות זאָלן אייַנפירן, יעדע קהילה ביי זיך, אַז מ'זאָל גאָר נישט אויסזאָגן פון די באַראַטונגען און סודות פון קהל, און מ'זאָל נישט באַקענען די קהילה־איינווויינער מיט די געשעפטן פון קהל און פאַרן עובר זיין אויף דעם זאָל מען האַרב באַשטראָפן.

אין די חשבונות, וועלכע זענען געבראַכט אין סוף פונעם פּראָטאָקאָל פון דער דאָזיקער זיצונג, איז נאָך דערמאָנט פרוזשענע ביים אַריינרעכענען די סומע וואָס איז געגעבן געווארן דעם ווילנער

(3) דאָרטן, זייט 40, סעיף קצ"ב.
(4) דאָרטן אין דער הקדמה זייט XV.
(5) דאָרטן, זייט 32.
(6) דאָרטן, זייט 40, סעיף קצ"א.

וואיעוואדע אַלס מתנה בעת זיין דורכפאָרן פרוזשענע: „מתנות להוואיוודעי ווילנר בבריסק ובפרושנה (ובפרוזנא) כ"ה אדומ' ונעשה נ"ה שוק" (7).

צ"ט און ק' זענען ע"פ טעות פאַרשריבן אין פנקס אין אַן אַנדער זיצונג, זי געהערן אַבער צו דער זיצונג אין פרוזשענע ווי עס ווייזט אַן פראָפ' דובנאָוו.

מיט 67 יאָר שפעטער אויף דער זיצונג פונעם ועד אין יאָר 1695 (תנ"ה) אין אַלקעניק (8) איז ווי־

דער באַשלאָסן געוואָרן, אַז די קומענדיקע זיצונג פונעם ועד זאָל פאָרקומען אינעם יאָר 1699 (ח"י סיון תנ"ט) אין פרוזשענע אָדער סעלץ. די זיצונג איז אָבער פאָרגעקומען ערשט אין יאָר 1700 (ת"ס) אין סעלץ (9).

(7) דאָרטן, זייט 22, סעיף צ"ח. די סעיפים צ"ח, ועד.

(8) דאָרטן, זייט 233 תת"ק.

(9) אויף אַ משך פון פופצן יאָר פונעם יאָר 1632 ביזן יאָר 1647 האָט דער ועד באַשטימט דאָס אָרט פאַר זיינע זיצונגען סעלץ (פרוזשענער קרייז) און דאָרטן זענען טאַקע פאָרגעקומען גאַנצע זעקס זיצונגען פונעם

ועד מדינת־ליטא שפ"ח

ווי אַ הוספה צו דער אַרבעט פון גרשון אורינסקי ברענגען מיר ווייטער דעם פולן טעקסט פון אַלע תקנות פון דער סעסיע פון דעם ועד מדינת ליטא וואָס איז פאָרגעקומען אין פרוזשענע. די דאָזיקע זענען פון געשיכטלעכן קוק־ווינקל גאָר אינטערעסאַנט. מיר ברענגען דעם העברעיִשן אָריגינאַל לויט דובנאָוו „ועד מדינת ליטא", בערלין 1926, און דערבי אַן איבערזעצונג. מיר האָבן אין דעם העברעיִשן טעקסט נישט אַרײַנגעבראַכט קיין שום ענדערונגען, אויסבעסערונגען. געלאָזן די דיק־דוק־גרייזן. מיר האָבן נאָר אַ ריי קיצורים פון די ווערטער דערגאַנצט און די ווערטער מיט ראשי־תיבות געשריבן דאָס גאַנצע וואָרט.

רעד.

קכ"ז — אין דעם היינטיקן טאָג, דאָנערשטיק דעם 25סטן אב שפ"ח (1628), האָבן זיך צוזאַמענגעקליבן (די גדולי ישראל), כדי זייערע אויגן זאָלן זיין אָפן אויף אַלע פריערדיקע תיקונים, ווי אַזוי זיי זענען פאַרשריבן אויבן, ביים אָנהייב פון פנקס. מיר האָבן אויך געזען וואָס עס דאָרף זיין ווי פריער, און וואָס עס דאָרף געענדערט ווערן נאָך דער שעה און צייט, ווייל נישט אַלע צייטן זענען גלייך. אַלנפאַלס — אַלץ וואָס עס שטייט געשריבן אויבן, וואָס איז נישט סותר די שפעטערדיקע תקנות וואָס ווערן אַרײַנקומען אין דעם דאָזיקן פנקס, בלייבט אין קראַפט ווי אַ פעסטער האַק אין אַ זיכערן פלאַץ, וואָס טוט זיך נישט רירן.

קכ"ז — **בעצם היום הזה (יום ה' כ"ה) אב שפ"ח** נוסדו יחד להיות עיניהם פקוחות על כל דרכי תיקונים הראשונים כאשר המה בכתובים למעלה מראש הפנקס, — ראינו להוסיף עוד מה שראוי להיות און לשנות לפי השעה ולפי הזמן כי לא כל עיתים שוות, על כל פנים כל הכתוב למעלה הבלתי סותר לתקנות העתידים לצאת ולבא בפנקס זה, יעמוד בכל בתוקפו כיתד במקום נאמן אשר לא תמוט.

קכ"ח — וועגן דעם וואָס עס שטייט אין פריערדיקן פאַראַגראַף פ"ט (צ"ג), וואָס די פאַרשטייער האָבן באַשלאָסן וועגן חתונה מאַכן אַרעמע בתולות, דאָרף מען זיך נוהג זיין אָט אַזוי: יאָר־יערלעך דאָרף דרייסיק בתולות פון אונדזער מדינה, וועלכע זענען דערגאַנגען צו דעם עלטער פון 15 יאָר, חתונה געמאַכט ווערן. 14 דאָרף נעמען אויף זיך בריסק און די קהילות וואָס געהערן צו איר; צען דאָרף נעמען הוראָדנא מיט די סביבות; פינסק מיט די סביבות — אַכט. יעדע בתולה דאָרף באַקומען 25 גילדן. עס איז באַשלאָסן געוואָרן, אַז דאָס דאָזיקע געלט דאָרף ביי יעדער קהילה באַזונדער אויפמאַנען דער ראש־בית־דין פון די ישובים וואָס געהערן צו דער קהילה, כדי צו שאַפן די נייטיקע סומע פאַר דעם צוועק, וועט עס וועט קומען אַן ארעמע

קכ"ח — **אודות המבואר למעלה בסימן פ"ט (צ"ג)** אשר רוזנים נוסדו יחד תיקון הבתולות עניות להשיאן. בכל שנה ושנה שלשים בתולות במדינה שהגיעו לכלל ט"ו שנים, הלא הוא ק"ק בריסק עם הסביבות הנלווים אליהם ונכנסים בסכום של ק"ק בריסק ארבע־עשר (י"ב) בתולות. (הוראנא עם הסביבות עשרה). פינצסק עם הסביבות שמונה, וליתן לכל אחת עשרים וחמשה זהובים, — עלה ונגמר ממון זה יגבו להם כל קהלה ראש בית־דין עם הסביבות השייכים לו בפני עצמם סכומות מדינה כדי לצורך ממון הנזכר למעלה המוטל עליהם, ובתולות עניות

בתולה פון די סביבות און זי וועט בעטן די דאזיקע הילף פון 25 גילדן, דאַרף מען איר גאַרנישט געבן ביז זי וועט נישט האָבן אויפן האַנט אַ באַשטעטיקונג פון די מנהיגים פון קהל, אַז זי איז געווען דריי יאָר צייט אַ דינסט ביי אַ באַלעבאָס וואָס וווינט אין דער דאָרטיקער קהילה זינט זי איז אַלט געוואָרן 12 יאָר, וואָס הייסט די צייט וואָס זי איז שוין ראוי צו זיין אַ דינסט ביז זי איז געוואָרן 15 יאָר. די שכירות פאַרן מיידל וואָס גייט אויף דער שטעלע פון אַ דינסט דאַרף זיין 10 גילדן אַ יאָר. דער לוין וועט גאַלט דעם שטאָט־גבאי און נישט צו איר פאָטער. און אויב דאָס מיידל וועט וועלן פון איר לוין זיך מאַכן שבתדיקע בגדים, קען זי גאַרנישט מאַכן אָן דעם וויסן און אָן דעם וילן פון די שטאָט־גבאים. אַלע בתולות וואָס זענען געקומען צו זייער צייט און אַלט גאָרן 15 יאָר, וועלכע וועלן קומען פון היינט ביז חנוכה שפ"ט (1629) צו באַקומען די שטיצע פון 25 גילדן, זענען פריי פון באַווייזן אַז זיי האָבן געדינט 3 יאָר. מען דאַרף זיי צַרויסגעבן די הילף ווי עס איז אָנגעווויזן אויבן אין פנקס. פון היינט אָן און ווייטער דאַרפן די ראשי־המדינה אויסרופן די נייע תקנה אין אַלע שולן פון די קהילות און סביבות. די ראשי־מדינות דאַרפן האָבן אָפענע אויגן און אָפהיטן די דאָזיקע תקנה מיט דער גאַנצער פעסטקייט און שטאַרקייט. און ווען עס וועלן זיך ווידער צונויפזאַמלען די ראשי־מדינות פון די שטעט, דאַרפן זיי ברענגען פון זייער אב־בית־דין פאַרשריבן און געחתמעט די צאָל פון די בתולות וואָס זיי האָבן חתונה געמאַכט בהסכם מיט דער תקנה אין דער צייט צווישן איין ועד און דעם צווייטן. יעדעס מיידל וואָס וועט קומען אָפנעמען די שטיצע פון 25 גילדן דאַרף ברענגען אַ כתב אַז זי איז אַלט 15 יאָר. און יעדע בתולה וואָס וועט נישט קריגן קיין באַלעבאָס ביי וועמען אַנצונעמען אַ שטעלע זאָל קהל באַשליסן, אַז זי דאַרף דינען ביי יענעם וואָס צאָלט דעם גרעסטן שטייער אין דער קהילה, אָבער בתנאי, אַז יענער האָט פאַר דער בתולה אַ באַזונדערן צימער. אויב אין דער קהילה איז פאַראַן נאָך אַ בתולה וואָס דאַרף אויך גיין אויף אַ שטעלע, דאַרף די צווייטע אַריינגענעמען וועלן צו אַ ווייטערן באַלעבאָס וואָס צאָלט וויניקער וויי דער ערשטער און אויך אויב ער האָט אַ באַזונדער צימער. און אַזוי שטענדיק דאַרף מען באַשליסן, אַז די שטעלע פון מיידל איז ביי די יניקע וואָס צאָלן די גרויסע שטייערן און האָבן באַזונדערע צימערן פאַר די דינסטן.

קכ"ט — יעדער מין פון פאַלשע בלבולים, וואָס עס וועט אַריינקומען אויף דעם אב־בית־דין פון יעדער קהילה, איז די אַחריות פון דער דאָזיקער עלילה אויף דעם גאַנצן כלל פון יענער קהילה. אויב אָבער עס איז נישט קיין בלבול, נאָר אַן אמתע זאַך, וואָס ער האָט מתוך הסביבות אשר תבא לקבל עזר חמשה ועשרים זהורים הנ"ל אין לתת להם כלום עד שיהיה בידיהם כח והרשאה וראיה ממנהיגי קהל ועדה שהיתה משרתת אצל בעל בית הדר בתוך קהל ועדה משך שלש שנים מיום שהיתה בת י"ב שנים שראוי לשירות צרכי בית, ושהיא בת ט"ו שנים. שכר הנערה אשר תכנס לשירות לפניה יהלך סך עשרה זהובים לשנה, והשכר ינתן לגבאי העיר ולא ליד אביה, ואם תרצה לעשות לה בגדי שבת משכר שלה אל תעשה מאומה בלי ידיעת ורצון גבאי העיר. כל הבתולות שכבר הגיעו לפרקן להיות בת ט"ו שנים, אשר תבואנה מהיום ועד חנוכה שפ"ט לפ"ק לקבל עזר כ"ה זהובים ותהיה בת ט"ו שנים, אותן בתולות אינן בכלל שירות ג'שנים הנ"ל. רק יתנו להן על פי תקנה קדומה כמבואר למעלה בפנקס. וממעמד תיקון זה יתנו ראשי המדינה יצ"ו (השם צורם וגואלם) להכריז בקהלה ובסביבות בכל בתי כנסיות למען ידעו להזהיר, וראשי מדינות יצ"ו יהיו עיניהם פקוחות לעמוד על משמרת קיום תיקון זה בכל תוקף ועוז. ובהאסף ראשי עם יחד דמדינות ליטא מחוייבים ראשי מדינות של כרך וכרך להביא עמהם כתוב וחתום מן האב"ד שלהם הבתולות שהשיאו לפי התקנה שבין ווועד לוועד; וכל הבתולות שתבא לקבל עזר כ"ה זהובים הנ"ל תביא כתוב וחתום שהיא בת ט"ו שנים, וכל בתולה אשר לא תעלה בידה שירות אזי יטילו שירות שלה על איש שסכומו מעלה ראש על כל יושבי הקהל ההוא ובאופן שיהיה לאיש ההוא בית מיוחד בפני עצמו; ואם תהיה עוד נערה מוכנת לשירות על פי התקנה יטילו אותה על מי שסכומו אחריו ויש לו בית מיוחד כנ"ל, וכן תמיד להטיל שירות הנערה על האנשים היותר גדולים בסכום ויש להם בית מיוחד.

קכ"ט — כל אופני עלילות שקר שיבא על האב בית־דין של כל קהלה וקהלה, הרי אחריות אותה העלילה על כלל הקהלה ההיא; אכן אם לא תהיה עלילה אלא דבר אמת שגרם לעצמו כגון שקנה גניבה או

זיך אַליין גורם געווען, קויפּנדיק אַ גניבה אַדער אַן ענלעכע געשיכטע, דאַרפן די ראשי־המדינה פעסטשטעלן, אויב עס וועט זיך קלאָר אַרויסווייזן אַז די אָנקלאָגע איז אַרויס דורך אַ מסור און אַז די כוונות זענען געווען רשעותדיקע, פאַלט עס ווידער אויף דער אַחריות פון גאַנצן קהל, אַפילו ווען דאָס איז נישט קיין בלבול. אַזוי דאַרף אויך געהאַנדלט ווערן ווען עס גייט אַרויס אַ שקר־בלבול אויף איינעם פון די זיבן שטאָט־באַלעבאַטים (ז' טובי העיר) און מען וועט אויספילן, אַז דאָס איז אַ נקמה־אַקט פון אַ מסור, אויף וועמען די קהילה האָט אַמאָל אַרויסגעטראָגן אַ פסק און ער מיינט, אַז דער געגעבענער פאַרשטייער האָט אים געטון אַ רעה בעתן משפט. אויב די פירער פון דער מדינה וועלן אויספילן און פאַרשטיין אַז עס איז טאַקע אַזוי, הגם דער משפט איז שוין פאַרגעקומען מיט אַ יאָר אַדער מער צוריק, פאַלט די אַחריות פאַרן דאָזיקן בלבול אויפן גאַנצן כלל פון דער קהילה. אויב אָבער עס וועט קומען אַ בלבול פון אַ מסור אויף דעם ראש־אב־בית־דין אַדער אויף איינעם פון די זיבן שטאָט־פי־רערס, אַדער אויף סתם אַ יחיד און די פי־רער פון דער מדינה וועלן פעסטשטעלן, אַז דאָס איז צוליב דער נאָכלעסיקייט און שוואַכ־קייט פון קהל, וואָס האָט זיך נישט געשטעלט ענערגיש, כדי צו צעברעכן די רשעותדיקייט פון דעם מסור, ווי דאָס ווערט געזאָגט אין דעם פאַראַגראַף ל"א (נ"ו) פון פנקס, דאַן פאַלט די אַחריות פון דעם דאָזיקן בלבול נאָר אויף די 7 שטאָט־פירערס פערזענלעך. און דער אב־בית־דין פון יעדע שטאָט און שטעטל דאַרף צוגעבן קראַפט און מוט זיך צו שטעלן פעסט תיכף ווי עס וועט זיך באַמערקן עפעס פון מסירות און בלבולים, כדי נישט לאָזן הייבן דעם קאָפּ דעם מסור, אַז קהל זאָל קענן אים אַרויסטרעטן מיט אַ שטאַרקע האַנט און אים אָזוי באַשטראָפן, כדי צו פאַרמאַכן פאַר אים די טיר פון דער מסירה. און אויב קהל וועט נישט נעמען אין אָכט די וואַרענישן פון אב־בית־דין, דאַרף ער מאַכן אַ התראה דורך די שטאָט־שמשים אַז זיי זאָלן מאַכן אַ משפט ווי עס שטייט געשריבן פריער אין פנקס. די קראַפט פון דער התראה דאַרף קומען פאַר די פירער פון די מדינות. און די שמשים דאַרפן זיין געהאַרכזאַם צום רב און נישט צוהערן זיך צו קיין שום אַנדערע שטערערס, דאָס איז אונטער דער דראָונג אַז זיי וועלן פאַרלירן זייער שמשות־אַמט. אויך האָט רשות יעדער יחיד וואָס פילט אַז מען גייט אים מסרן, מתרה זיין די שטאָט־מנהיגים אַז זיי זאָלן אים שיצן קעגן דעם מסור. דער שמש דאַרף מיט זיין האַנט געבן די התראה געשריבן און געחתמעט, אַנדערש פאַרלירט ער זיין שמשות־שטעלע.

מדברים כיוצא בו, אזי אם יהיה מורגש ומושג בעיני ראשי המדינה יצ"ו כשיתוועדו יחד שבא העלילה ויצא לאור על־ידי מעשה מסור ותחבולותיו תחבולות רשע, הרי הוא גם כן על אחריות כלל הקהלה אף שאינה עלילה. כמשפט הזה עלילת שקר אשר יצא על אחד מז' טובי העיר, ויהי׳מורגש ומושג ומובן בעיני ראשי מדינה (יצ"ו) כשיתוועדו, שיצאה העלילה ע"י מעשה מסור מנקמת איזה דבר משפט שיצאו למסור מפי הקהל ובלבבו יחשוב שהאיש הזה הרע לו באותו משפט, כשיהיה בה מורגש ומושג ומובן בעיני ראשי מדינה יצ"ו כשיתוועדו, אף שהמשפט כבר עבר שנה ויותר, הרי גם אחריות אותו עלילה על כלל הקהלה כולה. ואם יצא מכשול עלילות מסור הן על האב בית־דין הן על אחד משבעה טובי עיר הן על שום יחיד, ויהיה מורגש ומושג ומובן בעיני ראשי מדינות יצ"ו כשיתוועדו שיצא מכשול זה על־ידי התרשלות ורפיון ידם של הקהל שלא עמדו מנגדו לשבור מלתעות עול רשע טרם יצמח ויבצבץ מעשה המסור על פי המבואר בפנקס סימן ל"א (נ"ו), אזי אחריות אותה עלילה כולה על ז'טובי העיר לבדם. (והאב"ד) שבכל עיר ועיר יוסף אומץ וכוח לעמוד בפרץ, תיכף שיראה ענין מסירות ומלשינות העולה ומבצבץ יעורר ויזכיר ויזהיר הקהל שיעמדו מנגד המסור בזרוע רמה להורידו ולהעניש כדי לנעול דלת המסירות לפניו. ואם לא ישגיחו הקהל באזהרות אב"ד, יעשה האב"ד התראה ע"י שמשי העיר שיעשו משפט כתוב ככל המבואר בפנקס, ויעלה כח ההתראה לפני ראשי מדינות יצ"ו, והשמשים ישמעו בזה לקול האב"ד ולא יפנו לבם לשום קול (כל) מונע באבוד אומנות שמשות שבידיהם. וכן יחיד שירגיש מסירות שעושים עליו, רשות גם־כן בידו להתרות במנהיגי העיר שיעמדו מנגד המסור להצילו, והשמש יתן בידו כתוב וחתום התראתו באבוד שמשות שלו.

ק"ל — די פירער פון די קהילות דאַרפן נישט געבן קיין רעכט קיין שום מענטשן צו דרשענען עפּנטלעך ביז וואַנען עס וועלן נישט באַשליסן די אב־בית־דינס און די פירערס אויף זייערע אַ באַראַטונג, וואָס וועט פאַרקומען צוזאַמען, אָבער נישט דורך דער שליחות פון דעם שמש. און אין די סביבות זאָל מען נישט דערלויבן צו האַלטן עפּנטלעכע דרשות קיינעם נישט ביז ער וועט נישט האָבן אויפן האַנט אַ געחתמעטן כתב פון דעם אב־בית־דין פון זיין קהילה; און דער אב־בית־דין דאַרף נישט אַרויסגעבן קיין שום חתימה פון זיין האַנט פאַר די דרשנים אַן דעם וויסן און הסכם פון די ראשים. וועד עס וועט עובר זיין אויף דער תקנה וועט צאָלן קנס פאַר דער מדינה פינף רויטע גילדנס.

ק"ל — ראשי קהלות אין ליתן לשום אדם לדרוש ברבים עד שיסכימו עליו האב"ד והראשים יצ"ו אחר שיתקבצו לישב ביחד דוקא, אמנם לא על־ידי שליחות השמש; ובסביבות לא יתנו לשום אדם לדרוש ברבים עד היות בידו כתוב וחתום האב"ד ראש ב"ד שלו; והאב"ד אל יוציא שום חתימות מתחת ידו ליתן רשות לדרוש ברבים בלא ידיעת והסכמות הראשים יצ"ו. והעובר על תיקון זה יתן קנס למדינה חמשה זהובים אדומים.

קל"א — די פרויען־גבאיטעס פון יעדער קהילה דאַרפן געבן זייערע אויגן און הערצער צו די אַרעמע פרויען, וואָס טראָגן גראָבע פלאַקסענע העמדער, נישט קיין ווייסע, וואָס אויף זיי איז נישט געגוג קענטיק די בלוטטראָפנס פון נידה, און עס איז פאַראַן אַ געפאָר אַז זי וועט קומען צו אומרייניקייט און זי וועט גאָרנישט וויסן. עס דאַרפן בכן די גבאים פון די צדקה־געלטער מאַכן פאַר די אַרעמע פרויען 2 העמדער פון דינעם און וויסן פלאַקס, וואָס זיי זאָלן אָנטון אין דער צייט פון זייער פעריאָד און ריין ווערן.

קל"א — גבאות נשים שבכל קהלה וקהלה יתנו עיניהן ולבן על נשים עניות, הלובשת כתונות פשתן גסה ומראהו איננו לבן עד שאין כתם דם נדתה ניכר עליו היטיב, ויש לחוש חס וחלילה שלא תבוא לידי טומאה והיא לא ידעה; על־כן יעשו הגבאים מן הצדקה לכל אשה עניי שני כותנות פשתן דקה ולבן, שתתלבש בה בימי נדתה ובימי ליבונה וטהרה ממקור דמיה.

קל"ב — דער איסור פון יחיד אין אַרענדעס פון ישׂראל בים וו עס ווויינען נישט קיין יידן. עס האָבן די פירער בייַ זייערע צוזאַמענקומען באַשלאָסן, אַז יעדער וואָס רופט זיך מיטן נאָמען יידן דאַרף נישט אָננעמען קיין שום אַרענדע אין אַן אָרט וו עס ווויינען נישט קיין יידן, ביז וואַנען ער וועט נישט אָנפרעגן דעם אב־בית־דין פון דעם אָרט וואָס איז אָמנאָענטסטן פון דעם אַרענדע־פונקט. ער דאַרף באַקומען אַ געניע אָנווייזונג וועגן דעם וויַ זיך צו פירן, בפרט זיין פרוי און זיין הויזגעזינד און די פירונג פון אָנדערע זאַכן וואָס זענען אסור און קענען ברענגען צו אַן עבירה אין אַן אָרט וו עס ווויינען נישט קיין יידן. ער דאַרף פריער ביים אב־בית־דין זיך אָנפרעגן וועגן דעם סדר פון זיין פירונג און נאָכדעם אַריינגיין אין דער אַרענדע. און די יענ׳קע יידן, וועלכע ווויינען שוין אין ישובים אייַנע אַליין, אַן אָנדערע יידישע איינווויינער, דאַרפן קומען צום נאָענטסטן אב־בית־דין, כדי נעמען דעם סדר פון דער פירונג. און דער מענטש וועלכער וועט דאָס נישט טון, דאַרף אים דער נאָענטסטער בית־דין רודפן ביז אין חרם אַריין, דערווייטערן אים און אָפּשיידן פון אַלע יידישע הייליקייטן, ביז ער וועט זיך נישט אומקערן פון זיין שלעכטן וועג.

ק"ל — איסור יחוד ומזומן ביד מחזיקי אוראנדא בישוב שאין דרים שם יהודים. על זאת רוזנים נוסדו יחד, כל אשר בשם ישראל יכונה לא יכנוס בשום אוראנדא שאין דרים שם יהודים, (עד אחר) שיבא לפני אב"ד במקום היותר סמוך להורות לפניו את הדרך אשר ילך ואת המעשה אשר יעשה בהנהגת יחוד אשתו וביתו הנקבות (והזכרים) והנהגת יתר דברים אסורים וחלולים מכשולי עבירות, העומדים להיות בישוב משולל דירת קיבוץ יהודים יותר מבישוב שיש שם דירה קיבץ יהודים. ויקבלו דוקא כל זה מיד אב"ד על סדר הנהגתן, ואחר כך יכנס אל האוראנדא שלו. ואותן שכבר דרים בישוב לבדו בלי צירוף שאר יהודים יבאו גם כן לפני האב"ד הסמוך לקבל כתב סדר הנהגה כנ"ל מהאב"ד. ואיש אשר בשרירות לבו ילך לבלתי עשות משפט כתוב בכל הנ"ל. ירדפהו ב"ד הסמוך לו עד חרמה ולהרחיקו להבדילו מכל קדושת ישראל, עד אשר ישוב מדרכו הרעה ושב ורפא לו.

קל"ג — פרויען וואָס באַשעפטיקן זיך מיט האַנדל און גייען צוליב זייערע געשעפטן אין גויישע הייזער, דאַרף מיט איר מיטגיין איר מאַן אָדער אַ יינגל אַדער אַן אַנדער חתונה געהאַטער מאַן אָדער אַ יינגל. און די וואָס איז דאָס עובר דאַרף באַקומען איר פסק ווי אַזאַ וואָס איז עובר אויף דעם יידישן דת. און וועמען זי גייט שוין מיט די צוויי און זי וויל, איינעם שיקן וועגן עפעס אַן ענין, דאַרף זי שיקן דעם יונגן און דער מאַן, אַדער דער חתונה געהאַטער, דאַרף מיט איר בלייבן.

קל"ג — נשים הנושאים ונותנים בעסקי משא ומתן והולכין אחרי עסקיהם לבתי גוים, לא תלך עד שתהא עמה בעלה ונער או איש נשוי ונער אחד; והעוברת תקבל דינה כמשפט דת העוברת על דת יהודים; ואם תרצה לשלח א׳מהם אחר איזה דבר, תשלח הנער וישאר הבעל עמה או הנשוי.

קל"ד — קיין שום חתונה געהאַטער יידישער מענטש דאַרף זיך נישט צונויפקלייבן אין גויישע הייזער כדי צו טרינקען אין קיין שום פאַל, אונטער דער דראָונג פון אַ שטראָף און עפּנטלעך אויסרופן זיין שאַנדע.

קל"ד — שום נשוא בר ישראל אל יקבצו עצמם לשתות בבתי גוים בשום אופן בעונש קנס ולהעביר עליו כרוז לגלות קלונו ברבים.

קל"ה — יעדער וואָס באַקומט סמיכה ווי אַ חבר, דאַרף איינשטעלן באַשטימטע ציטן יעדן טאָג צו לערנען תורה.

קל"ה — כל הנסמך לחבר יקבע עתים לתורה בכל יום.

קל"ו — אין אַלע ערטער ווו עס זענען די מאַרק טעג אין שבת, דאַרפן די נאָענטע בית־דינס אַכטונג געבן און זיי אָפּהיטן און דערווייטערן פון דעם איסור פון האַנדלען אום שבת, זיי אַנווייזן דאָס וואָס מען מעג און וואָס מען טאָר נישט, כדי זיי זאָלן נישט קומען צו חילול־שבת. עפּנטלעך זאָלן באַשטראָפט ווערן די מחללים און די וואָס היטן נישט אַפּ דעם שבת.

קל"ו — כל מקומות אשר שם יומא רשוקא בשבת, כל הבית־דין הסמוך לו יתנו עיניהם ולבם להזהירם ולהרחיקם מאיסור קנין בשבת, להורות להם דברים המותרים ודברים האסורים. באופן שלא יבואו לידי חלול־שבת, ולעגוש עונש נגלה למחללים ועוברים.

קל"ז — די וואָס האַלטן אין אַרענדע גיטער אין שטעטלעך און דערפער דאַרפן קומען צום נאָענטסטן אב־בית־דין, כדי ער זאָל זיי אַנווייזן וועגן דעם איסור פון אַרבעטן אום שבת, זיי זאָלן דעריבער נישט געשטרויכלט ווערן. אויך די דינים פון סטערעליזירונג פון בהמות און חיות, וועגן האַדעוועט חזירים, וועגן טרייבן בראָנפן אום שבת און נאָך אַנדערע ענינים פון דעם שטייגער. דער אַרענדאַר דאַרף באַקומען פון אב־בית־דין אַ כתב מיט די אופנים פון זיין פירונג אונטער אַ שטראָף פון 100 רויטע גילדנס אויף צדקה אויסער אַנדערע שטראָפן און רדיפות.

קל"ז — המחזיקים נכסים עיירות וכפרים ירדו לפני אב־בית־דין הסמוך לו להורות לפניו איסור מלאכת שבת לבל יכשל בהם, ודיני סירוס בהמה ועוף וגידול חזירים ושריפת יין־שרף בשבת ויתר דברים ודינים כיוצא בהם; ויקבל מיד אב״ד כתב הוראה על סדר הנהגתו בקנס מאה זהובים אדומים לצדקה זולת שאר עונשים ורדיפות.

קל"ח — אין אַלע בתי־כנסיות זאָל מען אויסרופן אַן אזהרה, אַז מען טאָר נישט האַנדלען מיט טמאדיקע עופות, נבילות און טריפות און אַנדערע פאַרבאָטענע זאַכן. אויך זאָל מען זיי נישט געבן עסן צו גוישע אַרבעטער. אויך זאָל מען עפּנטלעך אַנזאָגן, דורך אַן איסור, אַלע וואָס זענען אונטערוועגס, אַז זיי זאָלן נישט האַנדלען מיט די אויבנדערמאַנטע זאַכן.

קל"ח — להזהיר העם בכל בתי כנסיות שלא לישא וליתן בעופות טמאים ובנבלות וטריפות וביתר דברים האסורים, גם שלא להאכילם לפועלים גוים, וליתן תוכחה מגולה על כל עוברי דרך לישא וליתן בדברים הנ״ל בדרך איסור.

קל"ט — אין אַ זאַך וואָס איז פאַראַן אַ פאַרדאַכט פון שעטנז, ווי סאַמעטענע היטלען, טאַבינקס און אַנדערע מינים סטראָקס און דאָס גלייכן, זאָלן אַכטונג געבן די אב־בית־דינס אין יעדן אָרט אויף די בגדים וואָס זענען שוין געמאַכט געוואָרן און אָנגאָגן אויף ווייטער, כדי צו פאַרהיטן פון אַן איסור. אַ נייעם (בגד) וואָס מען מאַכט און מען קען צווייפלען אַז עס איז דאַרטן שעטנז, זאָל מען עס נישט מאַכן ביז דער אב־בית־דין וועט עס מתיר זיין.

קל"ט — בדבר איסור חשש שעטנז, כגון כובין סמו"ט טאבינקס (בארטינקעס) ומיני סטראקש ויתר דברים אשר כיוצא בהם, יעיינו המורים אב"ד שבכל עיר ועיר על הבגדים שכבר נעשו ולהזהירם גם על להבא להפרישם מאיסורי. חדש שיעלה שיש לפקפק בו ספק כלאים, אל יעשה ממנו שום בגד עד שיורה עליו מורה צדק האב"ד להתיר.

קל"ם — די וואָס מאַכן קעז און פוטער אין פריצישע הויפן און דערפער טאָר מען נישט דערלויבן זיי ניצן סיידן זיי ווערן געמאַכט פון אַ כשרן מענטשן אַ באַקאַנטן און נישט דורך אַ יינגל אַ נישט חתונה געהאַטן. וועגן ער וועט פאַרלאָזן דעם צימער (ווו עס ווערט געמאַכט דאָס קעז) און וועט אַוועקגיין זאָל ער פאַרשליסן דעם צימער מיט זיין שליסל און אויך אַרויפלייגן אויף דער טיר זיין שטעמפל.

קל"ם — העושים גבינה וחמאה בחצרות פריצים ובכפרים אין להתירם, עד שיהיה נעשים על ידי איש כשר ידוע ולא על ידי נער הבלתי נשוי אשה; וכי ילך לדרכו ינעול החדר במנעל שלו וגם להניח בו חותם שלו.

קמ"א — בחורים און יינגלעך תורה־לערנער איז מחויב דער רב אויפצונעמען לויט דער מאַקסימום מעגלעכער צאָל און פאַרטיילן זיי אויף שבת אין דער קהילה. דער רב האָט נישט קיין רעכט צו פאַרקלענערן דאָס אויפנעמען די בחורים און יינגלעך, כדי עס זאָל זיין געניג געלט צום אויסהאַלטן. אויך קען דער קהל נישט שטערן און אָפהאַלטן דעם רב אויפצונעמען אַזוי פיל און אַזוי פיל בחורים און יינגלעך. אויך אין אַן אָרט ווו עס איז פאַראַן אַ געוויסע פאַרשטענדיקונג מיטן רב וועגן די צאָל בחורים און יינגלעך וואָס ער דאַרף האַלטן, קען דער רב זיך נישט האַלטן בייַ דעם. דער רב און די ראשי־הקהילות דאַרפן באַטראַכטן די צאָל שבתים וואָס עס קענען פאַרטיילט ווערן. און אויך אָפילו דאָן וועט צוליב געוויסע סיבות אָדער צוואַנג וועט מען מוזן פאַרקלענערן די צאָל בחורים און יינגלעך, דאַרפן דאָס באַטראַכטן דער רב מיט די קהל־פירער אויב עס איז נייטיק צו פאַרקלענערן אָדער נישט. עס קענען אין דעם ענין גאָרנישט טון די פירערס אָן דעם וויסן און ווילן פון רב; אויך דאַרף דער רב קיין שום זאַך נישט טון אָן דער מיטבאַטייליקונג פון ראשי־העיר, כדי די גערעכטיקייט פון דער תורה זאָל פאַרגרעסערט און פאַרשטאַרקט ווערן.

קמ"א — בחורים ונערים לומדי תורה בבית הספר מחויב הרב לקבל כפי מספר היותר אפשר לחלק שבתות בקהלה. ואין להרב למעט קבלות בחורים ונערים כדי שירויח דמי הספקה, ואין ביד הקהל למחות ולעכב על ידי הרב שלא יקבל כל כך בחורים ונערים. ואף במקום שיש להם קביעת עם הרב על מספר בחורים ונערים שיחזיק אין לו לילך אחריו, רק שהרב עם ראשי הקהלה יעיינו על מספר השבתות שאפשר לחלק. וכן אם יודע איזה סיבה או אונס והכרח למעט בחורים ונערים יעיינו גם כן הרב עם הראשים אם ראוי למעט אם לאו; ואין ביד הראשים לעשות בזה כלום בלי ידיעת ורצון הרב; וכן אין ביד הרב לעשות בזה כלום, זולת צירוף ראשי העיר למען צדקו יגדיל תורה ויאדיר.

קמ"ב — אין אַלע קהילות זאָל מען באַשטימען ספע־ציעלע ממונים, וואָס זאָלן אַכטונג געבן אויף די מאָסן און די וואָגן.

קמ"ב — בכל הקהלות יתעוררו למנות (אנשים) ממונים מיוחדים, אשר יתנו עיניהם ולבם על המדות והמשקלות.

קמ"ג — צוגעפאָרענע סוחרים וואָס פאַרקויפן עסנוואָרג וואָס עס איז פאַראַן אין דעם אַ פאַרדאַכט פון איסור, טאָרן זיי גאָרנישט פאַרקויפן ביז זיי וועלן נישט האָבן קיין כתב־התרה פון דעם דאָרטיקן אב־בית־דין.

קמ"ג — אורחים המוכרים דבר אכילה שיש בהם חשש איסור, אין להם למכור מאומה עד עלות בידו כתב התרה מהאב"ד אשר שם.

קמ"ד — דער מענטש פון לעכעוויטש, וועלכער איז שוין באַקאַנט די ראשי־מדינות פון פינסק, דאַרף מען אים אַרויסיאַגן פון אַלע גרענעצן פון די מדינות פון ליטע און רוסלאַנד. און אויב ער וועט ווידערשפעניקן, זאָל מען אים מתרה זיי ווי אַזאַ וואָס האָט אויף זיך אַ בלוט־חטא. אויך אַזוי זאָל מען האַנדלען צו דעם מענטשן פון קאַברין, וואָס עס איז באַקאַנט צו די ראשי־מדינות פון בריסק. מען זאָל אים אַרויסטרייבן, זיין פרוי, זיינע קינדער און איידעמס מחוץ די גרענעצן פון ליטע און רוסלאַנד. און אויב זיי וועלן בלייבן ביי זייער מרד, זאָל מען זיי שטעלן צום שאַנדסלופ און אַרויסטראַגן אויף זיי אַן אורטייל ווי געיאַגטע.

קמ"ד — איש לעכעוויטש הידוע לראשי מדינות דק"ק פינצק יצ"ו יזרזו הקהל דפינצק לגרשו מכל גבול מדינות ליטא ורוסיא; ואם ימרה את פיהם יעשו בו התראה בהתרת דם ויעשו דינו בלי איחור כדין רודף. כמשפט הזה איש קאברין הידוע לראשי מדינות דק"ק בריסק יצ"ו, יגרשו אותו גם כן ואת אשתו ואת בניו וחתניו חוץ לגבול מדינות ליטא ורוס, וכולם עומדים להלכד במצודה רעה ח"ו; ואם ימרו ויקשו ערפם יעשו בהם מנהיגי קאברין התראה בהתרת דם; ואם יעמדו ימתחו על העמוד לתת עליהם משפט רודפים.

קמ"ה — עס האָבן געהערט און אויסגעפאָרשט די פי־רער פון די יידן אַז די פיינט אונדזערע, וואָס שטייען שטענדיק ווי אַ שטן און ווי אַ וויי־טיקדיקער דאָרן צו אונדז, האָבן איצט אַנ־געהויבן שאַרפן זייערע ציינער צוליב די גוויישע דינסטן אין יידישע הייזער. דער צי־בור קען אָבער נישט מיט איין מאָל אַלץ ענדערן און האָט דעריבער באַשלאָסן צו פאָר־קלענערן מיט וויפל עס לאָזט זיך דאָס באַ־נוצן זיך מיט גוויישע דינסטן. מיר האָבן אַרויסגעגעבן די גזירה וואָס דאַרף זיין ווי אַ געזעץ אין אַלע גרענעצן פון די יידישע שטעט וווהין אונדזער האַנט דערגרייכט אין ליגט אונטער אונדזער שליטה, אַ געזעץ וואָס דאַרף נישט געענדערט ווערן: מען זאָל נישט האַלטן אין איין חדר, וואָס הייסט שטוב, מער ווי איין גוויישע דינסט, ווען אַפילו אין איין שטוב ווינען 2, 3 און אַפילו 4 באַלעבאַטים טאָרן זיי נישט האַלטן מער ווי איין גוויישע דינסט. ווער עס וועט עובר זיין וועט באַ־שטראָפט ווערן סיי מיט קערפער־שטראָף, סיי מיט געלט־שטראָף וואָס די ראשי־מדינות וועט אויף זיי אַרויפלייגן. און די שכירות זאָלן זיי באַצאָלן פאַר דעם גאַנצן יאָר. און אלץ אונ־טער דער דראָונג פון חרם אַן קיין שום אַפ־נאַרעריי. די ראשי־מדינות דאַרפן האָבן אַפענע אויגן אויף די איינווינער פון די סביבות וואָס ליגט אונטער זייער ממשלה, אַז זיי זאָלן זיין וואַך וועגן דאָזיקן תיקון. אויב וועלכע פון די קהילות וועט זיך מאָכן נישט זעענדיק און וועט אַפלאָזן דעם ענין און נישט אַפ־היטן, זאָלן זיי באַקומען עפנטלעכע שטראָפן און פאַרוווּרפן פון די ראשי־המדינות וואָס געהערן צו זיי, די שטראָפן זאָלן זיין קער־פער־שטראָפן און געלט־שטראָפן. די דאָזיקע תקנה האָט אָבער נישט קיין שייכות צו די יעניקע וואָס האַלטן די ארענדעס, וואָס מוזן האָבן אַ סך דינסטן. די אַרענדע־האַלטער, וואָס האָבן אַ סך עסקים, האָבן דאָס רעכט צו האַלטן אַזוי פיל גוויישע דינסטן וויפל זיי האָבן נייד־טיק צו זייער אַרבעט, נישט מערער.

קמ"ה — אהבו וחקרו בעלי אסופות אצילי בני ישראל המה, כאשר אויבינו הקמים עלינו ועומדים לשטן לנו לקוץ מכאיב מחשבותיהם ושניהם קהות על משרתות גויות המשרתות בבית יהודי, ועתה לבטל הכל אין הציבור יכולין לעמוד בו — על כן ראינו למעט בשירות כמה דאפשר, יצא לנו לאור לתקן בגזרה וחק כיתד במקום נאמן אשר לא תמוט בכל גבול ערי ישראל עד מקום שידינו מגעת ושולטת בהם חק ולא יעבור, שלא להחזיק בחדר אחד שקורין שטו"ב יותר ממשרתת גויה א'; אף שידורו בשטוב אחד א', ב' או ג' או ד' בעלי בתים אין להם להחזיק בין כולם יותר מגויה א', בעונש גוף ובעונש ממון די מסת ידו כאשר ישיתו עליו ראשי מדינות יצ"ו שבכל כרך וכרך. וכל יתר קהלות אשר שם ראשי מדינות ישיתו עליו ראשי כל עיר ועיר. לבד השכורת כבר יחזיקום עד כלות שנת השכירות שלהן; ועל כל פנים לא יהיה זמן השכירות יותר משנה. וכל הנ"ל בעונש חרם בלי שום ערמה; וראשי מדינות יהיו עיניהם פקוחות על כל יושבי הסביבות שתחת ממשלתם לזרזם שיעמדו על מעמד תיקון זה; ואיזה מן הקהילות אשר ראשיהם יעלימו עיניהם וירפו ידיהם שלא לעמוד על הפקודים משמר תיקון זה הנ"ל, יקבלו עונש נגלה ותוכחת מגולה מיד ראשי מדינות שהם יושבים תחת שבט ידיהם עונש גוף ועונש ממון. ואין בכלל תקנה הנ"ל מחזיקי אוראנדא המוכרחים למשרתים רבים, באשר עסקיו עסקי אוראנדא רבים, הרשות לו להחזיק משרתות גויות רבות די צורך עבודתו ולא יותר.

קמ"ו — יעדער מענטש וואָס זיין פאַרמעגן איז נישט מער ווי 4 גדולים (גראָשן) טאָר נישט האַלטן קיין גוויישע דינסט אָן דעם וויסן און ווילן פון די ראשי־מדינות אָדער די פירער פון זיין קהילה. כל־שכן טאָר אַזאַ וואָס באַקומט קצבה נישט האַלטן קיין דינסט בכלל. אויך דאָס אָפהיטן דעם דאָזיקן תיקון ליגט אין די הענט פון די ראשי־המדינה. אויב זיי וועלן דאָס נישט אָפהיטן וועט יעדער פון זיי אייגנ־צאָלן קנס אין דער קאַסע פון דער מדינה צו צען רויטע גילדן (דוקאַטן) אָן וועלכער נישט איז הנחה.

קמ"ו — כל איש אשר אין סכומו יותר מארבע גדולים, אסור לו להחזיק משרתת גויה בלי ידיעת ורצון ראשי מדינות שלו או ראשי הקהלה, וכל שכן מקבלי קצבה שעומדים באיסור שלא להחזיק משרתת כל עיקר. גם משמר תיקון זה ביד ראשי מדינות בכל אופן, הנזכר; וראשי מדינות יצ"ו אם לא יזדרזו לעשות משפט כתוב הנ"ל זה יתנו קנס אל תוך המדינה כל אחד עשרה זהובים אדומים בלי הנחה.

קמ"ז — 4 וואָכן אָדער 3 איידער עס קומען זיך צונויף די סיימיקעס, דאַרפן זאַרגן די ראשים פון די מדינות אין יעדע שטאָט צו שרייבן צו די מענטשן וואָס שטייען נאָענט צום אָרט פון דעם צוזאַמענקום פון די סיימיקעס, אַז זיי זאָלן שטיין אויף דער וואַך אַז עס זאָל נישט אָנגענומען ווערן קיין שום נייע תקנות (קעגן די יידן) און וואָס עס איז מעגלעך אויפצוטון פאַר דעם אַז אויך די וואָס פאַרן צום ועד (די דעלעגאַטן פון די סיימיקעס צום צענטראַלן סיים אין וואַרשע) מען זאָל זיי מהנה זיין מיט מתנות און בעטן, אַז זיי זאָלן זיין צו אונדז פריינטלעך ביי די זיצונגען פון סיים.

קמ"ז — ארבע שבועות או שלשה קודם הסיומקש יתעוררו הראשים ומדינות של כל כרך וכרך לכתוב ולזרז האנשים העומדים סמוך לקובץ הסיימקש שם על המשמר, שלא יעלו חס ושלום דבר חדש ולתקן (כל) מה דאפשר לתקן ושלוחי הוועד (הנבחרים בסיימיקים לועד הגדול — סיים הפולני — בוורשא) שיצאו לכבד אותם באיזה מתנה ולבקש מהם שיעמדו לאוהבים לנו על הוועד.

קמ"ח — יעדע קהילה וואָס וועט אָנהייבן אָ משפט קעגן גויים, אָדער די פירער פון די גויים וועלן אַרויסטרעטן אין געריכט קעגן יידן, זאָל די קהילה נישט צוטרעטן צום משפט איידער זי וועט נישט אָנפרעגן דעם אָרטיקן בית־דין און זיך אָן עצה האַלטן וואָס צו טון. וואָס שייך אָ בורח (אָ באַנקראָטטשיק) דאַרף געהאַנדלט ווערן ווי עס זאָגט דער פּנקס אין די תקנות פון דעם בריסקער ועד.

קמ"ח — כל קהלה אשר יעורר משפט נגד הגוים, או ראשי הגוים יעוררו איזה משפט מחלוקת נגד יהודים, אל יכנסו הקהלה לערוך משפט נגדיהם ולירד בדינא ודיינא, עד אחר שירדו תחלה לפני ראש בית־דין שלו ולהציע דבריהם לפניהם, ואז יעשו כפי שיורו המורים ראש בית־דין שלהם, — דין בורח בכלל ובפרט ככל המבואר בפנקס תקנות ק"ק בריסק יצ"ו.

קמ"ט — יעדע קהילה וואָס האָט נישט קיין דערלויבעניש אויסצוויען אָ נייע ב"ת־הכנסת, אָדער איבערבויען אָ הילצערנע אויף אָ געמויערטע, טאָר נישט בויען די נייע, אויך נישט איבערבויען די הילצערנע ביז זיי וועלן נישט אָנפרעגן פריער דעם ראש־בית־דין.

קמ"ט — כל קהלה שאין בידם קיומים על בית הכנסת לבנות מחדש און לבנות בית הכנסת בנין של חומה, אין לבנות מחדש ולא לסתור של עצים ולבנות של חומה, עד שירדו תחלה לפני ראש בית־דין שלו לשאול מהם עצה טובה.

קנ"נ — אויספאָרשונגען וועגן בית־דין וועגן ענינים פון מסירות און רכילות דאַרף דורכפירן נאָר דער אב־בית־דין און אייגנער פון די זיבן טובי־העיר, וואָס דער אב־בית־דין וועט אים אויסקלייבן אָדער דער אב־בית־דין מיט אייגנעם פון די ראשי־מדינה. אויב דער אב־בית־דין איז אָליין פאַרמישט אין ענין דאַרפן די אויספאָרשונגען דורכפירן דער פרנס־חודש מיט אייגעם פון די 7 טובי־העיר, אָדער דער ראש־המדינה מיט אייגעם פון די 7 טובי־העיר. פון דער אויספאָרשונג דאַרפן וויסן נאָר 2 מאָן, וואָס זענען נישט נוגע בדבר און זיי

קנ"נ — גביות בית דין של עניני מסירות ורכילות של מסירות. אין לשאול על נטילת רשות לגבות בית דין כי אם האב בית דין ואחד מז' טובי העיר אשר יבחרו בו האב"ד או האב"ד ואחד מראשי מדינה; ובמקום שהאב בית דין נוגע ישאל את פי פרנס החדש ואחד מז' טובי העיר, או ראש המדינה ואחד מ' טובי העיר, באופן שלא ידעו מגביות בית דין כי אם שנים הבלתי נוגעים, ואותם יתנו

זאלן עס איבערגעבן צו אַ כשרן בית־דין, וואָס זאל געהיים, קיינער זאל נישט וויסן, דעם ענין דערליידיקן.

בית דין כשר אשר ישבו בהצנע בבל ידע איש.

קנ"א — קיין שום מענטש טאָר נישט פּסלען דעם אב־בית־דין אַדער איינעם פון די 7 טובי־העיר, אַדער דעם דיין וויייל ער האָט זיך מיט אים געקריגט בעת עס איז געגאַנגען דער משפט וועגן דעם געגעבענעם ענין, וועז די קריג איז אַפילו געווען זייער שטאַרק. וועז עס איז אַבער פּסול באמת, וואָס זיי זענען צעקריגט נאָך איידער עס איז געקומען צום משפט, זאל דער שמש לכתחילה דעם בעל־דבר נישט רופן לדין. וועז אַפילו דער דיין איז געזעסן ביי אַנדערע ענינים אוז עס איז אונטערגעקומען דער ענין מיטן בעל־דבר, וואָס איז צעקריגט מיטן דיין, דאַרף דער ענין נישט באַטראַכט ווערן, כדי אויסצומיידן אַז דער דיין זאל געפּסלט ווערן.

קנ"א — אין לשום אדם לפסול אב בית דין או אחד מז' טובי העיר או הדיין, כי אם וחם לבבו ויכנס עמו בריב ומצה או יגער בו בשעה שהוא עוסק במשפט או צרכי קהל נגד אותו איש, אף אם יתעצמו לריב עד מאוד, אין לפוסלו מחמת זה; והפסול באמת מחמת שנאה שחוץ לבית דין לפני הדין לא יקראנו השמש בתחלה, אמנם אם כבר ישב בדינים ועסקים אחרים ונכנס דין זה לא ידונו אז אותו דין, למען לא יצטרך הפסול לעמוד.

קנ"ב — ווער עס וועט באַלייִדיקן דעם אב־בית־דין אַדער איינעם פון די 7 טובי־העיר, אַדער דעם דיין וועז זיי זיצן אויף זייער אַמט, דאַרפן די אַנדערע גלייך אַרויסטראָגן אַ שטראָף איידער ער גייט נאָך אַרויס פון בית־דין.

קנ"ב — איש אשר יזלזל את האב בית דין או אחד מז' טובי העיר או הדיין בשעה שהוא יושב על משמרתו, יעשו עליו האחרים דין ומשפט חרוץ בקנס ועונש נגלה מיד, טרם יצא ויפטור מהבית דין.

קנ"ג — אַ קהילה ווו עס איז דאָ אַ בית־דין טאָר זי נישט אַרויסשיקן קיין שום בריוו אין די אַרומיקע קהילות אויב אויף אים איז נישטאָ די אונטערשריפט פון זייער אב־בית־דין. אויב אויפן בריוו איז נישטאָ די אונטערשריפט פון אב־בית־דין דאַרף דער בריוו נישט געגומען ווערן אין אַכט. אין פאַל אַבער ווען דער אב־בית־דין קען אַבער נישט אונטערשרייבן, וויייל ער האָט זיך חס־ושלום געפעלט אַדער אַן אַנדער סיבה, וואָס עס איז אים אוממעגלעך אונטערצושרייבן, דאַרף אין בריוו ווערן דעם אַנגעגעבן ווערן. אונטערשרייבן קען דער אב־בית־דין די בריוו צוזאַמען מיט אַנדערע מנהיגים אויך אויב זיי זענען קרובים. דער דאָזיקער ענין האָט אַ שייכות צו די קהילות פון גראַדנע און פינסק און זייערע סביבות, אַז זיי זאָלן נישט אַרויסשיקן קיין שום בריוו אַן דער חתימה פון זייער אב־בית־דין. אין די קהילות פון בריסק, אַבער, דאַרף געשיקט ווערן מיט דער חתימה פון אב־בית־דין נאָר אין יענע קהילות ווו עס זענען דאָ רבנים, אין אַנדערע קהילות איז געווג אַז קהל אַליין שרייבט אונטער אַן דער חתימה פון אב־בית־דין.

קנ"ג — קהל ראש בית דין אל יוציאו שום איגרת אל הסביבות שלא יבא עמהם על החתום האב בית דין שלהם; ואם לא יהיה על החתום האב בית דין אין להשגיח בו, אם שלא יהיה האב בית דין בתוך העדר חס ושלום או שאר סבה שלא יהיה מצד האפשר לבא על החתום, אזי יכתוב באיגרת הסיבה שאין האב בית דין מצוי ופנוי; ויבא האב בית דין על החתום אף עם מנהיגים הנוגעים בו מחמת קורבה. וענין זה תיקון קהל הוראדנא וקהל פינצסק וכל הסביבות שלהם שוות, שלא להוציא שום איגרת שלא בחתימות יד האב בית דין שלהם: וקהל ק"ק בריסק דווקא לקהלות שרגילין להחזיק שם רב ומורה לא יוציאו שום איגרת שלא בחתימות יד אב בית דין שלהם; אמנם לקהלות אחרות רשות ביד הקהל לבדם להוציא איגרת לשם בלא חתימת יד האב בית דין.

קנ"ד — די עלטסטע פון די דריי ראשי־קהילות, אויב עס וועט זיך טרעפן אַז זיי וועלן דאַרפן פאַר־לאָזן די שטאָט, האָבן זיי רשות צו באַשטי־מען אויף זייער אָרט אַן אַנדער ראש־המדינה פון צווישן די זיבן טובי־העיר וואָס ער וועט אויסווייילן, כדי אים צו פאַרטרעטן פאַר דער צייט וואָס ער וועט זיין מחוץ דער שטאָט.

קנ"ד — ראשי מדינות של כל קהלה וקהלה מג' ראשי קהלות אשר יארע לו צורך לצאת מן העיר וחוצה, רשות בידו למנות ראש מדינה אחר אחה מז' טובי העיר, איזה מהם שיבחר בו תחתיו לראש מדינה כל ימי עומדו חוצה; בלבד כשיצא מהעיר סמוך לימי קביעות וועד מדינה, ירד

אויב אַבער דאָס איז פאַר דער זיצונג פון דעם וועד־מדינה דאַרף דער ראש־מדינה דעם ענין ברענגען פאַרן קהל, ווו ער זאָל ברענגען די סיבות פאַרוואָס ער מוז אַוועקגיין פון דער שטאָט און ער דאַרף פון קהל באַקומען רשות אַוועקצוגיין. דאַן דאַרף ער באַשטימען אַ צווייטן וואָס זאָל אויף זיין אָרט אַנטיילנעמען אין דעם וועד. דער יעניקער וואָס ווערט דורך אים באַשטימט דאַרף זיין ראוי צו זיצן מיט די זקנים, די ראשי־מדינות.

תחלה לפני הקהל יצ"ו לסדר דבריו לפניהם שהוא מוכרח לצאת לדרכו לעסקיו יתנו לו רשות לילך, והוא ימנה ראש מדינה אחר אשר יעמוד תחתיו לשמור משמרת הוועד; והאיש אשר ימנה תחתיו יהיה ראוי לישב במושב זקינים ראשי מדינות יצ"ו.

קנ"ה — די ראשי־מדינות פון יעדער קהילה דאַרפן זאַרגן פאַר דעם אויפמאַנען די געלטער פון די קהילות און סביבות פאַר דער מדינה. אַז דאָס געלט זאָל צו זיי געשיקט ווערן און נישט צו קיין אַנדערע. קהל קען נישט באַשליסן און רעדן עפעס וועגן די ענינים פון דער מדינה קעגן די ראשי־מדינה און נישט קעגן זייער שמש.

קנ"ה — ראשי מדינות שבכל קהלה יזדרזו בעסק גביות מדינה לצוות ולגזור איש על הקהלה ויושבי סביבות שלו שישלחו כל כסף הגבי' לידיהם ולא ליד שום אדם אחר; ואין ביד הקהל לצוות ולגזור ולדבר מאומה בעסק המדינה לא נגד ראשי המדינה ולא נגד השמש שלהם.

קנ"ו — אויב די ראשי־מדינות וועלן זען אַז מען מוז מאַכן אַ הלוואה פאַר די ענינים פון דער מדינה, ליגט ביי זיי דער רשות און דער כוח גוזר צו זיין סיי אויפן קהל, סיי אויף יחידים און די רייכע יחידים פון דער קהילה, וועמען זיי וועלן הייסן צוזאַמען מיט זיי אונטערשרייבן די וועקסלען פון דער הלוואה, מוזן עס תיכף טון אונטער דער דראָונג פון אַ שטראָף פון 100 אַדומים (רויטע דוקאַטן).

קנ"ו — כי יראו ראשי מדינות יצ"ו צורך להעלות ממון בהלואה לעסקי המדינה, רשות וכח ביד ראשי מדינה לצוות ולגזור הן על קהל הן על יחיד, ויחידים עשירי העיר שבקהלה, על כל מי שיצוו ויגזרו לבוא עמהם על החתום בשטר הלואה מחוייבים לבא עמהם על החתום תיכף ומיד בקנס מאה זהובים אדומים.

קנ"ז — יעדער אויפרוף וואָס די ראשי־המדינה וועלן באַשטימען אויסצורופן וועגן די ענינים פון דער מדינה אין דער גרויסער שיל בעת אַן אַסיפה, זענען מחויב די שטאָטישע שמשים אויסצורופן אַלץ וואָס די ראשי־העיר וועלן זיי באַפוילן. זיי דאַרפן נישט הערן קיינעם וואָס וועט זיי שטערן אונטער דער דראָונג צו פאַרלירן זייער שמשות־אַמט.

קנ"ז — כל דבר הכרזה שירצו ראשי מדינות יצ"ו ליתן להכריז בבית הכנסת בקהל עם, כל עסקי צרכי המדינה, מחוייבים שמשי העיר להכריז בכל אשר יגזרו ויצוו ראשי מדינות יצ"ו, ולא ישמעו לשום קול מונע באבוד אומנתו שמשות שבידו.

קנ"ח — די ראשי־מדינות פון די 3 קהילות מיט די ראש־בית־דינס האָבן דאָס רעכט, אויב זיי וועלן עס האַלטן פאַר נייטיק, אַנצושטעלן אַ ספעציעלן שמש פאַר די ענינים פון דער מדינה און קהל קען קעגן דעם נישט אַרויס־טרעטן. דער געהאַלט פאַרן שמש דאַרף אויס־געצאָלט ווערן פון דער דאָזיקער קהילה מיט די אַנדערע אַרומיקע קהילות, וואָס געהערן צו איר לויט דעם ביודזשעט פון דער מדינה. די קהילה בריסק דאַרף עס אויפמאַנען פון די סביבות, אויך פון די ווייטע, וואָס געהערן נישט צום ביודזשעט. דער געהאַלט פון 24 שאק פאַרן שתדלן רב זלמן, וואָס ווערט פריער דערמאָנט ווערט בטל.

קנ"ח — ראשי מדינות של ג'קהלות ראשי בתי דינין כשיראו צורך שמש מיוחד על עסקי המדינה לפי דעתם, רשות בידם למנות להם שמש מיוחד בכל כרך וכרך שיסכימו עליו ראשי מדינות שלו, ואין ביד הקהל למחות על ידיהם. ושכר השמש יתפרע מן הקהלה ההיא עם הסביבות השייכים לה לפי ערך סכום שלהם; ק"ק בריסק מהקהלה עם כל הסביבות, אף הסביבות הרחוקים הבלתי שייכים עמהם בסכום. ושכירת כ"ד שוק לר' זלמן שתדלן המבואר למעלה הוא בטל. סימן פ"ז עיין סימן צ"א.

קנ"ט — מען זאָל נישט אום פסח באַשטימען אין קיין שום קהילה דעם ראש־הקהל פאַרן ראש־מדינה. מען זאָל אויסווייילן אַ ראש־מדינה באַזונדער און אַ ראש־הקהל באַזונדער. אויך

קנ"ט — אין למנות בחג פסח בשום קהלה ראש הקהל לראש מדינה, כי אם ראש מדינה בפני עצמו וראש הקהל בפני עצמו. ואין למנות מדי חג הפסח בפסח רק ראש

דאַרף מען אום פסח אויסווייזן נאָר איין ראש־מדינה. דער צווייטער ראש־מדינה דאַרף זיין איינער פון די פריערדיקע ראשי־מדינה.

מדינה אחד, וראש מדינה שני יעמוד תמיד אחד מראשי מדינה הראשונים.

ק"ס — היינט האָבן מיר געפונען אַ ריכטיקן וועג אויסצוווייזן בוררים, דהיינו: אויסצוווייזן די בוררים זאָלן קומען די עלטסטע, די טובים און די עיקורי פון קהל ווי אויך די דיינים, וואָס זענען כשר איינעם צום צווייטן (געמיינט נישט קיין קרובים). וועט זייער צאָל זיין 15, דאַרפן זיי אויסווייזן די בוררים. וועט אָבער קיין 15 כשרע נישט זיין, זאָלן זיי פאַראייניקן די גבאים פון דער שטאָט, כדי עס זאָלן זיין 15 כשרע. אויב אָבער אויך מיט די גבאים וועט נאָך אַלץ נישט זיין קיין 15, זאָלן דאָן די איבערגעבליבענע כשרים אויסווייזן די בוררים. דעם דאָזיקן סדר זאָל מען אין קיין שום קהילה נישט ענדערן, בשום אופן אין דער וועלט. די דאָזיקע תקנה האָט אַ שייכות צו די 3 קהילות ווו עס זענען דאָ די ראשי־בית־דין. אין די סביבות דאַרף די צאָל וואָס וויילט די בוררים זיין אָזאָ ווי מען האָט זיך פריער נוהג געווען און מען דאַרף דעם מנהג נישט ענדערן. און אין ערטער ווו עס איז נישט געווען קיין באַשטימטע פירונג און דאַרטן זענען דאָ 100 באַלעבאָטים, דאַרפן אויסגעוויילט ווערן 9 מאָן, נישט מער.

ק"ס — היום זה ראינו למצא דרך נכון למינוי בוררים, הינו הך למינוי בוררים בא יבואו הראשים וטובים ועיקורי הקהל ודיינים כשרים זה לזה, אם יהיה מספר ט"ו אנשים ימנו הם בוררים; ואם לא יהיה מספר ט"ו אנשים כשרים אזי יצטרפו גם גבאי העיר להשלים מספר ט"ו אנשים כשרים; ובאם גם בצירוף הגבאים לא יהיה ט"ו אנשים כשרים, אזי יעמדו הכשרים אשר נמצאו על מינוי בוררים ועליהם לא להוסיף. וסדר מעמד זה אין לשנות בשום קהלה בשום אופן בעולם. ותיקון זה יעמוד בג' קהלות ראשי בתי דינין. ובסביבות יהיה מספר הבאים למינוי בוררים לפי שנהגו לשעבר עד עתה, ואין לשנות מנהגם. ובמקום שאין מנהג קבוע ויש שם מאה בעלי בתים והיינו בסביבות יבואו למינוי תשעה אנשים ולא יותר.

קס"א — דאָס אויסווייזן די בוררים דאַרף זיין אָזאָ: יעדער פון די אויסגעווייזלטע שרייבט אַן אויף אַ צעטל 5 בוררים און גיט עס איבער צו אַ פאַרטרויונגסמאַן. די 3 וואָס האָבן באַקומען אַ מערהייט וועלן גלייך אויסגעווייזלט. נאָכדעם דאַרף דער נאָמען צוזאַמען מיט די דריי שוין אויסגעווייזלטע בוררים באַזייטיקן די „פסולים" (די קרובים צווישן די נעמען) און פון די איבערגעבליבענע כשרים נעמט מען און מען שרייבט יעדן נאָמען באָזונדער אויף אַ צעטל און מען ציט אַרויס 2 צעטלען — די דאָזיקע צוויי וועלן צוזאַמען מיט די 3 זיין די בוררים. אָזאָ מין סדר דאַרף אויך זיין פאַר די סביבות, אָן ענדערונג, סיידן אין די ערטער ווו זיי האָבן שוין פון פריער אַן אייגנעשטעלטן מנהג און סדר. אין ערטער ווו עס זענען דאָ 100 באַלעבאָטים און קיין מנהג איז נישטאָ דאַרפן די בוררים אויסוויילן די 9 מאָן.

קס"א — מינוי בוררים יהא באופן זה. כל אחד מהנבחרים יבחר לו חמשה בוררים ויכתב בקלף וימסרו אותו ליד נאמן. יעמדו הראשונים שלשה בוררים על פי רוב, ואחר כך יסלק הנאמן מהעודפים על הפטולים שבהם עם השלשה בוררים שכבר יצאו, והכשרים שישארו יכניסם בקלפי שם שם כל מקום בקלף מיוחד, ולהוציא משם שני פתקאות. השנים היוצאים ראשונה יעמדו לבוררים עם השלשה שכבר יצאו, אזי יהיה גורל כאשר היה בחלוקת הארץ. ומעמד תיקון זה יהיה גם לסביבות בלי שינוי, בלבד במקום שיש להם מנהג וסדר מאז ומקדם שנעשה תיקון זה היותר חמור מתיקון זה יעמודו על מנהגם, ובמקום שאין מנהג קבוע ויש שם מאה בעלי בתים עם הסביבות יבואו למינוי בוררים תשעה.

קר"ב — מתנות וואָס די 3 קהילות פון די ראשי־מדינות וועלן געבן פאַר די שרים וואָס פאַרן פאַרביי זייערע קהילות צו די זיצונגען פון סיים, און דאָס זענען שרים, וועלכע שטייען קרוב למלכות, וואָס מען האָפט אַז זיי וועלן זיך משתדל זיין גוטס פאַר דעם כלל, דאַרף די הוצאות פאַר די מתנות געדעקט ווערן פון דער אַלגעמיינער קאַסע פון דער מדינה. אָבער מתנות וואָס עס ווערט געגעבן פאַר די שרים פון די פאַוויאַטן, וואָס

קס"ב — מתנות שנותנים ג' קהילות ראשי בתי דינין לשרים העוברים דרך עליהם, בזמן שישמע במדינה שיהיה הוועד ממלכה ושריה, והם שרים הקרובים לראות פני המלך העומדים להמציא על ידיהם השתדלות טובות ותועלת כלל המדינה, — כל אותן מתנות יחשבו על כלל המדינה כולה; אכן מתנות שלוחי וועד ממלכה ושריה שנתמנו באותו פאוויט, הרי הוצאות אותן מתנות לשלוחי פאוויט

זענען דורך דער מלוכה באַשטימט געוואָרן, דעקט די אַרטיקע קהילה צוזאַמען מיט די סביבות וואָס געהערן צו דער געגעבענע קהילה.

ישאו כל קהלה עם הסביבות שלהם בעצמם.

קס"ג — מען דאַרף נישט באַרגן קיין שום געלט ביי אַ גוי אָדער פריץ אָן דעם וויסן אוןווילן פון אב־בית־דין און איין עלטסטן. און אין ער־טער ווו עס איז נישטאָ קיין אב־בית־דין זאָל מען נישט באַרגן אָן דעם וויסן פון צוויי ראשי־קהילה; אויך אין די סביבות זאָל מען נישט באַרגן אָן דעם וויסן פון צוויי ראשי־קהילה. און דער וואָס איז עובר אויף דעם איז דער חוב פון דער קהילה צו וואַרענען דעם גוי אָדער דעם פריץ, אַז ער איז נישט זיכער מיטן געלט, אַז ער וועט אויפעסן דאָס געלט. און אויב עמעצער האָט טאַקע שוין אויפגעגעסן דאָס געלט איידער די זאַך איז באַוווסט געוואָרן צו קהל, איז דאָס די פרוכט פון זיין זינד — ער דאַרף פאַריאָגט ווערן פון דער שטאָט און די חזקה זיינע פון ישוב איז אַ פאַרפאַלענע. און אויב מען וועט אים אַריינזעצן אין דער תפיסה, דאַרף מען אים נישט געבן קיין שום הילף, אַפילו נישט אַ פרוטה אויף אויסצולייזן אים.

קס"ג — אין לַלות ממון משום גוי או פריץ בעולם בלי ידיעת ורצון האב בית דין וראש אחד; ובמקום שאין אב בית דין אין ללות שלא בידיעת שני ראשים מהקהלה; וכן בסביבות לא ילוה גם כן שלא בידיעת שנים מראשי הקהלה שילוה עמהם. והעובר חוב על הקהלה להגיד לגוי או לפריץ שאינו בטוח ויאכל ויבלע הממון, ואם כבר אכל ובלע הממון טרם נודע הדבר לקהל זה פרי חטאתו לגרשו מן העיר וחוצה וחזקת ישוב שלו אבודה. ואם יהי נלכד בתפיסה אין ליתן עזר שום פרוטה לפדיון נפשו בשום אופן.

קס"ד — אַ פרעמדער מאַן, סיי אַ חתונה געהאַטער, סיי אַ פרייער וואָס מען קען אים נישט און נישט זיין ערלעכקייט, דאַרף מען זיך מיט אים נישט מתחתן זיין, נישט שרייבן אים קיין קנין פון תנאים, און כל־שכן נישט מאַכן אים אַ חופה ביז עס וועט נישט קלאָר ווערן זיין כאַראַקטער, זיין ערלעכקייט און אַז ער האָט נישט קיין צווייטע פרוי אין אַן אַנדער לאַנד.

קס"ד — איש זר הן נשוי כבר הן בלתי נשוי שאין מזגו טבעו וחזקת כשרות שלו ידוע אין להתחתן בו, ואין לכתוב לו קנין קישורי תנאים, כל שכן שלא לעשות לו חופה, עד דרוש אותו ויצא בירור על מזגו וטבעו וחזקת כשרות שלו שאין לו אשה כבר בארץ אחרת.

קס"ה — אין אַלע קהילות זאָל קיין שום יחיד נישט גיין אין דער פעסטונג אָדער אין גראָד ווו עס איז זייער גערייכט; אָדער צו די דינער פון דעם שר, באַאַמטע אָדער אַנדערע אַנגע־שטעלטע פון דער שררה אָן דעם רשות פון די מנהיגים פון דער שטאָט. די מנהיגים פון יעדער שטאָט זענען מחויב אַכטונג געבן אויף דעם.

קס"ה — בכל הקהילות לא ילך שום יחיד למבצר או לגראד מקום משפט שלהם, או למשרתי השר כמו לפקיד ודומה לו מיתר פקודי השררה, לכל אלה יהיה נזהר כל אדם מלילך בלי נטילת רשות ממנהיגי העיר. ומנהיגי כל עיר ועיר מחוייבים ליתן עין השגחה על זאת.

קס"ו — יתומים דאַרפן גאַרנישט געבן פאַר די הוצאות פון רב, חזן און שמש און אויך נישט קיין זעלנער־געלט. אויסער דעם דאַרפן זיי אַבער געבן פאַר אַלע אַנדערע שטאָטישע הוצאות, אין יערלעכן ביודזשעט דאַרפן זיי אַבער געבן דאָס העלפט.

קס"ו — יתומים אינם צריכים ליתן כלום להוצאת רב חזן ושמש וזעלנער געלט, וזולת דברים אלה יתנו לכל דבר, ולסכום לא יתן כי אם החצי.

קס"ז — אַ יתום וואָס האָט אַ סך געלט, אַבער דאָס געלט איז נישט זיינס און זיין מעגלעכקייט ווערט נישט דערמאָנט אין די תנאים, דאַרף דעם אָפּצאָל פאַר דעם חזן, רב און שמש געבן העלפט פון דעם וואָס ער פאַרמאָגט. אויב עס איז אַבער צווישן די צדדים פאַראַן עפעס אַ געהיימער אָפּמאַך דאַרף ער צאָלן דאָס

קס"ז — יתום שיש לו ממון רב ואין ממון שלו והשגת ידו נזכר בכתב קישורי תנאים יתן חזנות רבנות שמשות דמי חופה מהחציה ממה שתשיג ידו. ואם יש מגילת סתרים בין הצדדים שנחקרו בסוד על

חופה־געלט אין דעם פולן סכום לויט דעם וואָס ער פאַרמאָגט.

סך שתשיג ידו זה יתנו דמי החופה במלואן מכל אשר תשיג ידו.

קס"ח — אויב אַ קהל אָדער אַ יחיד האָבן באַשלאָסן צו רופן לדין זייער אב־בית־דין קענען זיי גאָרנישט מאָנען ביז וואָנען דער ענין וועט נישט איבערגעגעבן פריער פאַרן אב־בית־דין צוזאַמען מיטן פרנס־חודש און נאָך איינעם פון בית־דין, פאָר וועמען פאָר וועמען עס דאַרף פאָרגעלייגט ווערן אין וואָס די תביעה באַשטייט; ערשט נאָך זייער באַטראַכטן דעם ענין וועט דער תובע קענען באַקומען אַ כתב־הרשאה אויפצופאָדערן צום דין דעם בית־דין. און אויב אַ קהל אָדער אַ יחיד פון די דריי הויפט־קהילות ווילן אָנקלאָגן זייער אב־בית־דין האָבן זיי קיין רעכט נישט ביז זיי וועלן פריער נישט פאַרשטעלן דעם ענין פאָר די צוויי אָנדערע הויפט־קהילות און אויפווייזן אין וואָס זייערע פאָדערונגען באַשטייען. ערשט נאָך זייער ריכטיקער דעה זאָל געגעבן ווערן רשות די מאָנער אויף אַ דין־תורה.

קס"ח — קהל או יחיד אשר עלה רוחם לגבות בית־דין על האב־בית־דין שלהם, אינם רשאים לגבות כלום, עד שירדו לפני האב־בית־דין וראש שהוא פרנס־החדש ועוד ראש אחד של ראש אב־בית־דין שלהם לסדר בפניהם על מה הוא רוצה לגבות בית־דין; ואז אם יראו ליתן לו רשות לגבות בית־דין יקבל מהם כתב הרשאה על גבית בית־דין. ואם שבאחד מג' קהילות יעלה על רוחם הקהל או יחיד לגבות איזה בית־דין נגד האב־בית־דין שלהם אינם רשאים עד שירדו תחלה לפני הרבנים וראשי מדינה של ב' קהילות אחרות לסדר לפניהם על מה הוא רוצה לגבות בית־דין, ועל פי דעתם הנכונה יתנו להם רשות לגבות בית־דין.

קס"ט — דעם חופה־אָפצאָל פאָר רבנות, חזנות שמשות (ווי דאָס פלעגט ביי אונדז הייסן פאַרקירצט „רח"ש" — רעד'), דאַרף מען געבן פון זיל־בער־ און גאָלד־צירונג אָזוי ווי פון מזומן — געלט. פון ספרים און פון אומבאַוועגלעכע גיטער דאַרף מען געבן אַ העלפט.

קס"ט — מעות חופה רבנות חזנות שמשות יתנו גם מתכשיטי כסף וזהב כממון מזומנים, ומספרים וקרקעות יתנו החצי.

ק"ע — אַ באַשלוס פון קהל האָט נישט קיין שום וועדט, סיידן עס וועט גאָנץ קהל זיך צונויפ־קלייבן און די זאַך באַהאַנדלען און באַטראַכטן. אַ באַשלוס וואָס איז אָנגענומען געוואָרן דורך דעם וואָס אַ שמש האָט אָנגעפרעגט ביי קהל איז נישט גילטיק. אָן אָנגענומענער באַשלוס פון קהל קען בטל ווערן נאָר נאָך דעם ווען דאָס וועדט באַשלאָסן דורך אַ צוזאַמענטרעף פון אַלע זיבן טובי־העיר און נישט פון אַ טייל פון זיי.

ק"ע — כל דבר הסכמה מפי הקהל אין בו ממש עד שיתאספו יחד לישא וליתן בדבר פה ולא על ידי שליחות השמש. ודבר שעלה במוסכם אין לבטל ולהפר אותו ענין, עד שיחזרו ויתאספו יחד כל ז' טובי היער, ולא על ידי מקצתן.

ק"ע"א — אָן אב־בית־דין (וואָס איז קאָנטראַקטירט אין אַ קהל), אויב דער קהל האָט אים מיט אַ האַלב יאָר פריער, איידער זיין טערמין האָט זיך געדאַרפט ענדיקן, נישט מודיע געווען אַז מען זאָגט אים אָפּ, בלייבט אויף זיין פאָסטן אויטאָמאָטיש ביז אַ נייעם טערמין, אָזאַ צייט ווי עס איז געווען דער ערשטער טערמין. אָן אב־בית־דין, וועמענס טערמין ס'האָט זיך פאַרענדיקט און קהל באַהאַנדלט דעם ענין, צי ער זאָל ווייטער בלייבן אָדער נישט און צווישן די קרואי־העדה זענען פאַראַן קרובים פון אב־בית־דין, דאַרפן די דאָזיקע נישט באַ־זייטיקט ווערן פון מיטבאַשטימען. די דעה פון די דאָזיקע נוגעי־קורבה איז די זעלביקע ווי פון די אַנדערע קרואים און דער באַשלוס וועגן דעם אב־בית־דין דאַרף אָנגענומען ווערן לויט דער מערהייט.

קע"א — אב־בית־דין אם לא יודיעהו הקהל חצי שנה קודם כלות קבלות זמן האב־בית־דין שרוצים לסלקו, הרי חזר ונתקבל מאליו ככלות זמנו ולהלן כזמנו הראשון. ואב־בית־דין שכלה זמנו והקהל נושאים ונותנים אם לסלקו או אם לחזור ולקבלו, ויש בתוך קריאי העדה נוגעים מחמת קורבה לאב־בית־דין, לא יסתלקו הנוגעים, ודעת הנוגעים כשאר הדעות בתוך הקרואים, ויעמד האב־בית־דין על פי הרוב.

קע"ב — קיין שום מענטש קען נישט באַקומען קיין סחורות פון פרעמדע ערטער, פון פוילן, אין דער פאַרעם פון „אויף גיזעצט" (געמיינט אין קאַמיסיאָן, צו באַצאָלן נאָך דעם פאַרקויף פון דער סחורה). נישט אַ פאַטער פון אַ זון, נישט אַ זון ביי אַ פאַטער; נישט קיין ברודער פון אַ ברודער און פון קיין שום קרוב און מכל־שכן ביי אַ פרעמדן. די דאָזיקע תקנה איז חל סיי אויף די קהילות, סיי אין די קליינע פונקטן פון דער סביבה און אונטער אַ דראָונג פון שטראָף צו פאַרלירן די סחורה. די עלט־סטע פון די דריי קהילות דאַרפן אָפהיטן די דאָזיקע תקנה און זען עס זאָלן נישט געשיקט ווערן קיין סחורות 'אויפגיזעצט" אויך פון אַנדערע קהילות אין דער מדינה ליטא, אַזוי ווי מיר האָבן עס פריער פאַרמולירט.

קע"ב — אין לשום אדם לקבל סחורות ממקומות אחרים ממדינות פולין בתורת אויף גיזעצט, לא אב מן בן ולא בן מאב ולא אח מאח ומשום קרוב וכל שכן מרחוק. תיקון זה הן בקהלות הן בסביבות בקנס איבוד סחורה ההיא. וג' ראשי הקהלות יהא להם תיקון זה לבל ישלחו אליהם סחורות אויפגיזעצט גם מקהלות אחרות שבמדינות ליטא בכל אופן הנזכר למעלה.

קע"ג — „שטעט" אין די שילן ווערן געערעכנט ווי מטלטלים (באַוועגלעכע גיטער) אין פרט פון אויפמאַנען אַ חוב און אויך פאַרקויפן אַ שטאָט פאַר אַ כתובה אויב די פרוי האָט נישט קיין אַנדער ארט ווו אויפצומאַנען איר כתובה־געלט.

קע"ג — מקומות בבית־הכנסת נחשבין כמטלטלים לענין גביות חוב ומכירת מקום נגד כתובת אשה, שאין בידה לטרוף כתובתה ממקום שגבה בעל־חוב או שמכר הבעל בלא קנין ממנה.

קע"ד — מינדעריעריקע יתומים קענען פון זייערע גיטער אויפמאַנען וועקסלען, וואָס אַפילו זייער טערמין איז שוין אַריבער.

קע"ד — יתומים קטנים נזקקין לנכסיהם אפילו שטר־חוב שעבר זמנו, אל לא בריעותא דמוכח לפי ראות עיני הדיין.

קע"ה — די יתומים האָבן דאָס רעכט אויסצוצאָלן דער אלמנה איר כתובה ווען אַפילו זי מאַנט עס נישט. פון דעם מאַמענט ווען זי באַקומט אויסגעצאָלט (פאַר דער כתובה), האָט זי מער נישט קיין רעכט אויף מזונות.

קע"ה — יש כח ביד היתומים, לסלק האלמנה כתובתה אפילו שאינה תובעת כתובתה; ואם יסתלקו הסילוק אין לה מזונות מאז ולהלן, כאילו כבר נסתלק.

קע"ו — אַ כתב (וועקסל), וואָס האָט אויף זיך אַ נאמנות (אַ זשירע), איז די נאמנות אויך גילטיק פאַר די יורשים סיי פון דעם וואָס האָט דאָס געלט געבאָרגט, סיי פון די וואָס האָבן דאָס געלט געגומען.

קע"ו — כתיבת יד שיש בו נאמנות, מועיל הנאמנות גם ליורשי מלוה גם ליורשי הלוה.

קע"ז — אַ שטר־כיס (וועקסל) וואָס איז אויסגעשטעלט געוואָרן אויף יתומים קען מען נישט טענהן, אַז די יתומים זענען געצוווּנגען געוואָרן, אַדער איך האָב שוין אומגעקערט דורך צוואַנג. דאָס זעלביקע איז שייך צו אַ וועקסל פון שותפים קעגן בעלי־חובות. דער דאָזיקער אויפגעמאַנט ווערן אין דער פולער סומע.

קע"ז — שטר כיס היוצא על יתומים אין לטעון בעד היתומים שמא נאנסו או החזרתי במיגו דנאנסו, כמשפט הזה שטר שותפות נגד בעלי־חובות יגבה גם כן במלואה...

קע"ח — אַן אלמנה דאַרף ביי אַלע שטייערן געבן אַ העלפט דערפון וואָס אַן איר שטאַנד דאַרף צאָלן. קאַפשטייער דאַרף זי צאָלן די פולע סומע.

קע"ח — אלמנה תתן סכום לכל דבר גביה החצי ממה שראוי לאיש כמוה ליתן, וגלגולת תתן במלואה.

תקנות וועגן קליידער

קע"ט — ראשית מען זאָל נישט געבן קיין שום חתן, סיי אַן ארעמען סיי אַ רייכן, אַ קנין־העמד און נישט קיין פאַטשיילע און אויך נישט קיין

תקוני בגדים

קע"ט — ראשית התיקון שלא ליתן לשום חתן אם דל ואם עשיר כתונת של קנין ולא פטשילה ולא כובע של פשתן שהיו

היטל פון ליין, וואס מען פלעגט זיך אמאל נוהג זיין צו געבן דעם חתן; איצט איז דאס אלץ אסור אזוינע צו מאכן. אפילו וועו די דאזיקע מלבושים זענען שוין געווען פון פריער געמאכט און צוגעגרייט, דארף מען זיי בשום אופן נישט געבן דעם חתן.

רגילים לשעבר לעשות לחתן; עכשיו נעשה הכל חתיכא דאיסורא שלא לעשות עוד, ואפילו אותם שכבר עשו ומוכנים ומונחים לא יתנו אותם לחתן כל עיקר.

ק"פ — סאמעטענע בגדים דארפן נישט געטראגן ווערן דורך קיין שום נפש פון ישראל — סיי א מאנסביל, סיי א פרוי; סיי ארעמע לייט, סיי רייכע; סיי אויבערשטע בגדים, סיי אונטערשטע בגדים. אפילו א „קאסניק" — דאס באציט זיך סיי צו ניי געמאכטע ווי צו אזעלכע וואס זענען שוין געמאכט געווארן פון פריער.

ק"פ — בגד סמיט לא יעלה על נפש אדם מישראל, הן איש הן אשה אם דל ואם עשיר, הן בגד עליון הן בגדים תחתונים, ואפילו קאסניק הן חדשים הן ישנים שכבר נעשו.

קפ"א — א סלעק (א פוטער־באפוצונג) אויפן טיכל, איז אויב די פרוי האט עס פון פריער, איז דאס דערלויבט אין דעם זיך אויסצופוצן אין די דריי יום־טובים, נישט מער. פרויען וואס האבן דאס נישט פון פריער טארן בשום אופן נישט מאכן קיין נייע.

קפ"א — סלעק שעל הצעיף, אשה שיש לה מכבר רשות לה להתקשט בג' רגלים ולא יותר, ואשר אין לה מכבר לא תעשה לה מחדש בשום אופן.

קפ"ב — מען זאל נישט טראגן קיין שום בגדים אדער טיכער, אדער ווייסע ווען וואס זענען באזעצט מיט פערל, בשום אופן נישט, סיידן א בערטל פון פערל און די באצירונג פון די בתולות — דאס מעג מען יא.

קפ"ב — אין לילך בשום בגד או צעיפים או בגד לבן המרוצפים במרגליות בשום אופן, מלבד בערטיל של מרגליות ותכשיט הבתולות מותר לילך בו.

קפ"ג — דאמאשעק און אטלאס „אויסהויל" (אזא מין מלבוש), איז ווער עס האט עס פון פריער קען דאס טראגן אין די דריי יום־טובים און בעת חתונות ביי נאענטע קרובים. מען טאר אבער להבא נישט מאכן קיין שום נייע „אויסהוילן" פון דאמאשעק און אטלאס — סיי א מאנסביל סיי א פרוי, סיי ארעמע, סיי רייכע.

קפ"ג — דימשאק ואטלים אויסהויל מי שיש לו כבר רשות לו לילך בג' רגלים ובחתונות פסולי עדות, אמנם לא לעשות שום אויסהויל דימשק ואטלים מכאן ולהבא בשום אופן, הן איש הן אשה אם דל ואם עשיר.

קפ"ד — דאמאשעק און אטלאס „אנציענדיק" טאר מען פון היינט און ווייטער נישט מאכן. סיידן אזא איינער, וואס זיין פארמעגן איז גרעסער פון 2.000 גילדן. אזא האט דאס רעכט צו מאכן דאמאשעק און אטלאס „אנציענדיק".

קפ"ד — דימשאק ואטלים אן ציהענדיג אסור לעשות מכאן ולהבא, זולת איש אשר סכום שלו משני אלפים זהובים ולמעלה רשות לו לעשות דימאשק ואטלים אנציהענדיג.

קפ"ה — ווער עס מאכט חתונה א טאכטער און מוז אנקומען (נאך הילף) צו קרובים, און מכל־שכן אזא וואס באקומט הילף פון צדקה, טאר פאר זיין טאכטער נישט מאכן קיין קליידער פון זיידנס.

קפ"ה — מי שמשיא את בתו ונצרך לקרובים ומכל שכן מי שמקבל עזר מהצדקה, לא יעשה לבתו שום בגד משי.

קפ"ו — ווייסע בגדים (וועש), אויף וואס די פרויען פארשוועגדן א סך געלט מיט מאכן „קרוינען", וואס מען רופט „שפיצן", וואס מען באנוצט ביים פארענדיקן די העמדער, זאל מען די „קרוינען" מאכן נישט בריייטער ווי צוויי (זעקס) פינגער. און אפילו די יעניקע וואס האבן שוין פון פריער אזעלכע ווערן, דארפן עס נישט אנטון.

קפ"ו — בגדי לבן שמפזרין הנשים ממון הרבה בעשית קרונין שקורין שפיצן היותר קרובים לתיקון הכתונת. עשוי' שלא לעשות קרוינין הרחבים יותר משני (משש) אצבעות ואפילו אותם שיש להם כבר לא תתלבש בה כל עיקר.

קפ"ז — וועד עס וועט עובר זיין אויף די אויבנדערמאַנטע תקנות וועגן די בגדים וועט באַשטראָפט ווערן מיט אַ גרויסן קנס.

קפ"ז — כל תיקוני הבגדים הנזכרים למעלה מי שיעבר על דת תיקוני אחת מהדברים הנ"ל יוקנס בקנס גדול.

קפ"ח — דער קנס (דאָס געלט) דאַרף גיין אויף צדקהזאַכן. די גבאים פון דער שטאָט דאַרפן מיט אַ שטאַרקע האַנט איינמאַנען (דעם דאָזיקן קנס) ווי אַנדערע צדקה־ענינים, וואָס זיי דאַרפן דערליידיקן.

קפ"ח — כל הקנס הנ"ל יפול לצדקה ועל גבאי העיר להוציא בזרוע רמה כשאר כל צדקה המוטל על גבאי העיר.

קפ"ט — תורה־לערנער וואָס זיצן כסדר ביים לערנען און פאַרנעמען זיך נישט מיט מסחר, דאַרף זיי געמאַכט ווערן פאַרלייכטערונגען ביים צאָלן פון שטייערן.

קפ"ט — תופשי תורה הלומדים בהתמדה לא ימושו מתוך האהל ואינם עוסקים בסחורה, יש להקל עליהם במסים ולא להחמיר.

ק"צ — בעלי־תורה וואָס עסן קעסט ביי זייער פאָטער אַדער שוויער דאַרף זיי צוליב דעם נישט געהעכערט ווערן דער שטייער. מען דאַרף זיי רעכענען ווי אַלע אַנדערע שטאָט־אייבווינער.

ק"ץ — בעלי תורה (בתים אוכלים) על שולחן אביו און חמיו אין להוסיף על סכום שלהם מחמת זה, רק יתן כשאר יושבי העיר.

קצ"א — די דריי (גרויסע) קהילות דאַרף יעדע פאַר זיך אַנגענעמען פעסטע תקנות, אַז מען זאָל נישט אַרויסטראָגן אין דרויסן די באַשלוסן און סודות פון דעם קהל. זיי דאַרפן מתקן זיין, אַז די עסקים פון קהל זאָלן נישט צו ברייט אַרומגערעדט ווערן צווישן אַלע קהלמיטגלידער. מען זאָל קיינעם דעם באַשטימען שווערע שטראָפן.

קצ"א — ג'קהלות יעשו כל קהלה בפני עצמו תיקון נכון לפניהם, שלא לגלות מועצות וסודי הקהל, ושלא להרגיל עסקי הקהל בין יושבי הקהלה, ולעשות עונשים גדולים על זאת.

קצ"ב — עס איז באַשלאָסן געוואָרן, אַז דאָס אָרט וווּ עס זאָלן שטענדיק זיין די זיצונגען פון ועד איז די קהילה פרוזשענע. און עס וועלן זיך צונויפזאַמלען די פירער פון פאַלק פון אונדזער מדינה ליטע, צוזאַמען מיט דער קרוין פון זייער קאָפּ, די גאונים, די אב־בית־דינס פון די דריי גרויסע בית־דינס, שטענדיק צום סוף פון צוויי יאָר נאָכן פאַרענדיקטן ועד. עס זאָלן זייערע אויגן זיין אָפן אויף אַלע פירונגען פון דער מדינה; זיי זאָלן מתקן זיין און אָפהיטן צו מאַכן צוימען צו פאַרהיטן פון די צעשטערונגען וואָס לויערן אויף אונדזער דור, וויַ גאָטס האַנט וועט זיי העלפן. און זיי האָבן דאָס רעכט מוסיף צו זיין אַדער אַראָפּנעמען פון די פריערדיקע תקנות ווי זיי וועלן עס פאַרשטיין דורך דעם הסכם פון אַלעמען, ווי איין מאַן, ווי אַזוי עס וועט אויפגעקלערט ווייטער. אויב עס וועלן 2 קהילות מסכים זיין צו רופן אַ ועד, איידער עס וועלן פאַרענדיקט די צוויי יאָר, דאַרף די דריטע קהילה זיי נאָכגיין. און אויב צוויי קהילות וועלן מסכים זיין צו קומען צו אַ ועד, איידער די צוויי יאָר וועלן זיך פאַרענדיקן, און אויך די גאונים, די אב־בית־דינס, וועלן וועלן קומען כדי אַקטונג צו געבן אויף די אַלטע און נייע תקנות פון דער מדינה, זענען די אַנדערע קהילות מחויב אויך מיטצוברענגען זייערע רבנים. און אויב דער גאון מהרמ"ש, דער

קצ"ב — עלה ונגמר: מקום הוועד יהא תמיד בקהלה פרוזנא, ויתאספו ראשי עם דמדינתינו ליטא יחד עם עטרת הגאונים אבות בית־דין של ג' ראשי בתי דינין תמיד בסוף שני שנים מהוועד שלפניו, להיות עיניהם פקוחות על כל דרכי המדינה וליסד ולתקן לעשות סייג וגדר לגדור פרצות הדור כיד ה' הטובה עליהם; ובידם להוסיף או לגרוע או לשנות תקנות הראשונים ככל חפץ נפשם, על פי הסכמות כולם כאיש אחד כפי המבואר לקמן. מתוך שני שנים אם יסכימו שני הקהלות להתאסף תוך הב' שנים מחויבת הקהלה הג' לבא אחריהם; ואם יסכימו ב' קהלות לבא עמהם לוועד תוך הב' שנים וגם הגאונים אב"ד ראשי בתי דיינין לתת עיניהם ולבם על תיקוני המדינה חדשים גם ישנים כנ"ל, מחוייבות להביא גם הגאונים הנ"ל. ואם שהגאון מהרמ"ש אב בית דין דק"ק בריסק יצ"ו יתן דעתו הנכונה בשעה זו לצורך שעה לאמר שהשעה צריכה לכך שיבואו גם לגאונים אב"ד של כל ג' קהלות ראשי

אב־בית־דין פון ק"ק בריסק וועט אויך געבן זיין ריכטיקע דעה, אז די צייט איז אזא וואס עס פאדערט זיך אז די גאונים, די אב־בית־דינס, פון אלע דריי הויפט־קהילות זאלן קומען צום וועד אין מיטן פון די צוויי יאר, זענען די קהילות מחויב צו קומען מיט זיי צום וועד, ווי עס איז ביי נארמאלע ועדים. ווען אפילו קיין שום קהילה וועט נישט מסכים זיין אז די גאונים זאלן קומען צום וועד, זענען זייערע רייד בטל קעגן די רייד פון דעם גאון מוהר"ר מ"ש, דעם אב־בית־דין פון דער קהילה קדושה בריסק. זיי דארפן נאר פארן (די גאונים) און נישט בלייבן פון דער זייט.

בתי הדינין אל הוועד תוך הב'שנים, מחוייבים הקהילות לבא עמהם גם הגאונים אב"ד שלהם אל הוועד לעשות כדת ימי הוועד בתיקונים וסייגים; ואף שלא יסכימו שום אחד מהקהלות על ביאת הגאונים הנ"ל אל הוועד, דבריהן בטלים נגד דברי הגאון מוהר"ר מ"ש יצ"ו אב"ד דק"ק בריסק יצ"ו, ואין להם אלא ליסע ולא לעמוד בחוץ.

קצ"ג — שטענדיק ווען עס וועט באשטימט ווערן א טערמין אז די ראשים קומען זיך צונויף אויף א ועד, איז מען מחויב דאס מודיע זיין אין דער מדינה מיט 30 טעג פריער, כדי עס זאלן אלע ראש־בית־דינס מודיע זיין אין די סביבות אז עס איז געפופן געווארן א ועד. איבאבער עס וועט זיין א דרינגענדיקער ענין (אזן מען וועט נישט קענען מודיע זיין מיט ספעציעלן בריוו אויפקלערן וועגן דער באס 30 טעג פריער), דאן דארף מען עס אין א שטימונג פון ועד.

קצ"ג — תמיד כשיקבעו מועד להתאסף ראשי עם יחד, מחויבים להודיע במדינה שלשים יום מקודם, למען יודיעו כל ראש בית־דין אל כל הסביבות שקראו מועד, אם לא שיהיה דבר נחוץ, אזי יכתבו אמתלא באיגרת קביעת הוועד.

קצ"ד — א יחיד וואס האט באקומען א בריוו (א פסק) פון זיין ראש־בית־דין קעגן זיין קהל האט דער קהל צייט אים צו ענטפערן אין דער צייט פון 30 טעג פון דאן ווען דער בריוו איז געקומען אין די הענט פון קהל.

קצ"ד — יחיד שקבל אגרת מראש בית־דין שלו נגד הקהל שלו, יש שהות ביד הקהל להשיב לו מענה ותשובה תוך ל' יום מיום שיבא האגרת ליד הקהל.

קצ"ה — דאס אויפמאנען זעלנער־געלט (הוצאות פארן אויפהאלט פון זעלנער אין דער שטאט), ווען עס וועט קומען א פארגלייך מיט זיי דארף אויפגעמאנט ווערן אזא אופן. א דריטל פון די הוצאות גייט לויטן יערלעכן שטייער, א דריטל לויטן קאפשטייער און א דריטל לויט די הייזער. די הייזער דארפן פארטיילט ווערן אין צוויי קאטעגאריעס (חוץ די הייזער פון די ארעמע לייט וואס ווערן אויסגענומען) — גרויסע הייזער און קליינע הייזער. צו באשטימען וועלכעס הויז איז א גרויסע און וועלכע א קליינע ליגט אין די הענט פון די אויפזעערס אין דעם ענין. די גרויסע הייזער צאלן מיט א דריטל מער ווי די קליינע. דהיינו: אויב א גרויס הויז צאלט דריי גילדן דארף א קליין הויז געבן צוויי גילדן.

קצ"ה — גבית דמי זעלנין אשר יעלה עמהם השואה בכלל, יגבו שליש לפי הסכום ושליש לפי הגלגולת ושליש לפי הבתים. והבתים זולת בתי עניים יחלקו לשני חלקים: חלוקה אחת בתים גדולים וחלוקה אחת בתים קטנים; ודבר זה איזה בית גדול ואיזה בית קטן מסור ביד הממונים אשר יעשו ריסטר הגביה. וכל בית ששם בית גדול נקרא עליו יתן שליש בלבד יותר ממה שנותן בית קטן, דהיינו כשיתן בית גדול שלשה זהובים יתן בית קטן שני זהובים.

קצ"ו — ביים צאלן דעם שטייער פאר די זעלנער דארף אין דעם שטייער פון די הייזער דער קאמארניק (שכן) גארנישט געבן. ער דארף אבער געבן דעם שטייער לויט דעם קאפשטייער אין דער פולער סומע. און פון יערלעכן שטייער דארף ער געבן העלפט.

קצ"ו — זעלנין שיתאכסנו ונכנסים הרבה בתים בחבורה אחת יהא מתחלק אחד לפי הבתים, ולזה לא יתן הקאמארניק כלום; וחלק אחד לפי הגלגולת זה יתן הקאמארניק במלואה, וחלק אחד לפי הסכום לזה יתן הקאמארניק חצי סכום, וחצי לפי הגלגולת, ולא כלום מהבתים מחלק הסכום שהיה מגיע עליו.

קצ"ז — דעם שטייער „פאוואטני" צאלט דער קאמאניק נאר א העלפט וועג ער איז אפילו רייכער פון א מיטלמעסיקן הויז־אייגנטימער.

קצ"ז — גבית פאוורטני לא יתן הקאמארניק, אף שהוא עשיר ביותר רק החצי ממה שנותן בינוני שיש לו בית.

קצ"ח — זעלנער־גזלנים, רויבער, וועלכע געהערן נישט צום קייסערלעכן מיליטער, וואס קומען אין וויניגן אין הייזער, דארף מען די געמאכטע הוצאות אויפמאנען א העלפט לויטן יערלעכן שטייער און א העלפט לויטן קאפשטייער. פון די הייזער גארנישט.

קצ"ח — זעלנים גזלנים שודדים ובוזזים שאינם חיל המלך ירום הודו, הן שיתפשרו עמהן שיתאכסנו ויתחברו חבורות בתים; יגבו החצי לפי הסכום וחצי לפי הגלגולת, ולא כלום מן הבתים.

קצ"ט — יעדער מנהיג וואס וועט וועלן ארויפברענגען עפעס אן ענין פאר קהל, סיי אן ענין וואס האט א שייכות צו א יחיד, סיי צו א רבים, דארף זיין אפגעהיט ער זאל וועגן דאזיקן ענין נישט רעדן מיט קיינעם באזונדער פון די מנהיגים פון קהל ביז די ז' טובי־העיר וועלן נישט האבן זייער זיצונג. און כל־שכן טאר מען וועגן אן ענין, וואס טרעפט אין דער קהילה, נישט רעדן מיט קיין שום צד וועגן ענין ביז עס קומט זיך נישט צוזאמען דער גאנצער צוזאמענשטעל וואס דארף באטראכטן דעם ענין. אויב עס וועלן באווסט אז זיי האבן עובר געווען און האבן גערעדט מיט צווייען, דרייען פאר דער זיצונג פון קהל, דאן זאל ער באשטראפט ווערן מיט א גרויסער שטראף, גרעסער ווי דער ענין וואס איז באטראכט געווארן. אויב דער ענין איז מיט איין מאל נישט פארענדיקט געווארן און די צדדים האבן זיך צעגאנגען, טאר מען אויך נישט באטראכטן דעם ענין ביי 2—3 פערזאן, נאר ביי דער אנווועזנהייט פון גאנצן קהל. און ביים ערשטן פאל וען עס וועט אין שיל אויסגערופן ווערן א חרם אויף א וועלכן נישט איז ענין, דארף מען אויך מחרים זיין די פערזאן וואס האט עובר געווען אויף דער אויבנדערמאנטער תקנה. און דער חרם איז אויך חל אויף יעדן וואס ווייסט, אז עמער צער האט עובר געווען די תקנה, ער איז מחויב דאס איבערצוגעבן קהל, כדי מען זאל קענען די דאזיקע באשטראפן.

קצ"ט — כל מנהיג אשר יעלה על רוחו להעלות ענין או עסק לפני הקהל יצ"ו, הן שנוגע הענין ליחיד הן שנוגע לרבים, יזהר שלא לדבר אותו ענין או עסק עם שום אחד ממנהיגי העיר טרם שיזדקקו להתאסף לישב יחד ז' טובי העיר במושב זקנים, וכל שכן דין שיזדמן בקהלה שיזהר ביותר שלא ידברו יחד טרם יתאספו לישב במושבותם; ואם יודע שעברו וישאו בדבר ודברו שנים או ג' ויותר שלא במעמד ישיבת הקהל ענש יענש עונש גדול מנשוא כמשפט הזה. אם לא יהיה נחתך ונגמר דין או עסק באותו פעם ויתפרדו איש מעל אחיו, אין להן גם כן לישא וליתן בדבר ב' או ג' שלא במושב קיבץ הקהל יצ"ו; ובפעם הראשון שיזדמן שיתנו חרם בבית־הכנסת על שום דבר יתנו חרם גם על זה שעבר תקנה זו. ואיש אשר יוודע לו שעברו על תיקון זה מחוייבים להגיד להקהל יצ"ו בחרם הנ"ל כדי ליתן עונש לעוברי תקנה זו.

ר' — ווער עס וויל געבן א הזמנה־צעטל צו א דין־תורה — סיי אויף א יחיד, סיי אויף א רבים — וואס האבן עובר געווען אויף די תקנות פון דער מדינה, דארף מען גלייך אזא הזמנה נישט געבן, ווי עס פארלאנגט עס דער פאדערער. דער תובע דארף קלאר זאגן וועגן וואס ער איז מזמין לדין און ערשט דאן א דער ענין וועט באטראכט ווערן און עס וועט זיך ארויסווייזן א מען דארף טאקע די יענקע ארויסרופן לדין, זאל ער באקומען אויפן האנט דעם הזמנה־צעטל.

ר' — מי שירצה לקבל פתקא דאזמנתא הן על יחיד הן על רבים על שעברו דת תקנות המדינה, אין להוציא שום הזמנה על מי שיתרה בו התובע, רק יגיד התובע מי הוא שרוצה להזמין ועל איזה ענין הוא מזמינו, ואז אם יראו שראוי להזמינו ימסרו בידו פתקא דאזמנתא.

ר"א — אזוי ווי עס געפינען זיך מענטשן אויף וועלכע עס איז פארא א פסק א מען דארף טאקע זיי ארויסיאגן פון די קהילות צוליב זייערע שלעכטע, פארדארבענע מעשים און קהל

ר"א — אודות שנמצא בני אדם שיצא עליהם דין גרושים ותרוכין לגרשו מן העיר וחוצה מפני רוע מעלליו ותהפוכותיו הרעות, ואין הקהל משגיחים להשלים

ווייזט נישט אַרויס די שטרענגקייט און היט נישט אָפּ די האַרבקייט פון פסק אַז ער זאָל אויסגעפירט ווערן און די זעלביקע ווויניגן זיך אין זייערע אַלטע ערטער, פונקט ווי זיי וואָלטן גאָרנישט געטון קיין שום פאַרברעכן, און דורך זיי קומען אַרויס שלעכטע סיבות און בלבולים אויפן כלל, איז באַשלאָסן געוואָרן: יענער קהל וואָס וועט נישט שטיין אויף דער וואַך אויסצופירן דעם פסק וואָס איז אַרויסגעטראָגן געוואָרן אויף אַ שלעכטן און נידערטרעכטיקן מענטשן, אַז מען זאָל אים אַרויסשטויסן און פאַריאָגן מיט דער גאַנצער האַרבקייט פון פסק. אויב צוליב דעם וועט (אין זייער קהילה) אַרויסקומען אַ וועלכער נישט איז בלבול צוליב דעם דאָזיקן מענטשן, וועט די אַחריות פאַר דעם פאַלן נאָר אויף די ז' טובי־העיר און נישט אויף דער גאַנצער קהילה. און עס זאָל אויסגערופן ווערן אַ כרוז אין דער גאַנצער מדינה וועגן די מענטשן וואָס רייצן זיך מיט די אומות; וואָס פאַרמישן זיך אין קריגעריין מיט די גויים און עס קומען דערפון אַרויס שלעגעריין און נקמה־אַקטן. אומעטום זאָל יעדער קהל מיט פעסטקייט מאַכן אַ התראה צו די דאָזיקע לייט און זיי ווארענען מיט די גרעסטע שטראָפן; זייער פאַרמעגן וועט מען נעמען צו באַצאָלן פאַר די הוצאות פון דעם בלבול; זיי וועלן פאַרלירן די חזקה צו ווויניגן אין ישוב; מען וועט זיי פאַריאָגן פון שטאָט. און אויב ער וועט נישט הערן קהלס וואָרענונג, זאָל אים קהל באַשטראָפן אָן וועלכער נישט איז פראַגע און אָן רחמנות. אויב קהל וועט דעם ענין פאַרזען, פאַלט די אַחריות פון דעם בלבול צוליב יענעם מענטשן נאָר אויף די ז' טובי־העיר.

ר"ב — אין שייכות מיט דער פריערדיקער תקנה נ' (מ"ו), אַז קיין שום מענטש פון אַן אַנדער לאַנד האָט נישט דאָס רעכט צו קומען און זיך באַזעצן אין (די שטעט) ליטווישע מדינות אָן־וו. און עס איז אָפילו באַשטימט געוואָרן אַז מען האָט דאָס רעכט אַרויסצונעמען פון זיין האָנט די אַרענדע, איז באַשלאָסן געוואָרן: ווער עס ווויניג אין אַ פרעמדער מדינה במשך פון 10 יאָר און ער צאָלט נישט פאַר דעם יערלעכן עטאַט און אויך נישט קיין חזקה־גאָלט, הגם ער איז געבוירן געוואָרן אין די ליטווישע מדינות און דאָ געזעסן פון פריער לאַנגע יאָרן, ווערט ער פונדעסטוועגן פאַרעכנט ווי אַ פרעמדער און די באַציונג צו אים איז ווי צו איינעם וואָס איז געקומען פון אַ פרעמדער מדינה. קיין שום מענטש טאָר נישט פאַרקויפן זיין חזקה אויף דער אַרענדע צו אַ פרעמדן אָן דעם ווייסן פון זיין ראש־בית־דין. אויב עמעצער האָט עובר געווען און פאַרקויפט — איז דער קויפאַקט בטל; אויב עס איז מגלגל אַז עס זאָל דעם קויפער אומגעקערט ווערן דאָס גאָלט איז רעכט, אויב נישט איז די חזקה און דאָס גאָלט פאַרלוירענע.

חומר הפסק שיצא עליו ועומד שם כאלו לא פעל עולה, ועל ידו מתרגשין כמה סבות רעות ועלילות — על זאת עלה ונגמר: איזה קהל אשר לא יעמוד על המשמרת קיום הפסק אשר יצא על איש רע ובליעל להדפו ולרדפו כפי חומר הפסק ואחרי כן יצא עלילה בגרם האיש ההוא, הרי אחריות אותה עלילה על ז' טובי העיר לבדם ולא על כלל קהלה. כמשפט הזה יעבירו קול כרוז בכל מדינה כולה אודות שנמצאים בני אדם המתגרים באומות בריב ומצה עם הגוי ובאים גם כן לידי הכאה ועל ידי זה העלילות יוצאים כדי הנקם על זאת, יוסיפו אומץ וכח וחוזק כל קהל ועדה לעשות התראה בכל מקום באנשים כאלה להזהר בכל אלה בעונשים גדולים, להיות כל נכסיו לסילוק העלילה וגם להפסיד ממון חזקת ישוב שלו לגרשו מן העיר וחוצה, ואם לא ישמע לאזהרת הקהל יענישוהו הקהל הנ"ל בלי שאלה וחנינה; ואם יתרשלו הקהל הרי אחריות העלילות שיצא בגרם האיש ההוא על ז' טובי העיר ההיא לבדם.

ר"ב — אודות המבואר למעלה סימן נ' (מ"ו) אשר אין לשום אדם מארץ אחרת לנטות אהלו לשבת ולדור במדינות ליטא וכ', עיין שם, ומבואר גם כן שם שרשות להוציא מידו האוראנדא — עלה ונגמר: כל מי שישב ודר במדינה אחרת משך עשרה שנים רצופים ולא יתן סכום ולא דמי חזקה משך כל עשרה שנים, הרי אף שמולדתו במדינות ליטא וישיבתו מאז ומקדם כמה שנים במדינות ליטא, עם כל זה יחשב לאיש זר וכדין אדם מארץ אחרת הוא ככל המבואר למעלה, ואין לשום אדם למכור לאיש זר שום חזקתו אוראנדא שלא בידיעת ראש בית־דין שלו, ואם עבר ומכר לו אין מכירתו כלום; אם אפשר להחזיר לו מעותיו מן המוכר יחזירו לו מעותיו, ואם אי אפשר להחזיר מעותיו חזקתו שקנה ומעותיו אבודים.

ר"ג — אין שייכות מיט דער פריערדיקער תקנה סימן ע"ד (ע"ה), אז אַ מענטש קען האָבן אַ חזקה אויף אַרעגדע נאָר אין דעם אָרט ווו ער ווויגט און דאָרט ווו ער ווויגט נישט איז זיין חזקה אַ פאַרלוירענע, האָבן מיר באַשלאָסן אָט וואָס: אויב אַפילו ער האָט פאַרקויפט זיין חזקה צו אַ צווייטן (וואָס ווויגט יאָ אין דער קהילה), אָבער ער האָט דאָס געטון אָן דעם וויסן פון אַ בית־דין פון דעם אָרט ווו די חזקה איז פאַראַן, איז די חזקה בטל. דער קויפער און אַנדערע זענען גלייך צו דינגען די אַרענדע, וכל הקודם זכה. אויב עס איז מעגלעך אומצוקערן דעם קויפער זיין געלט זאָל מען עס טון און אויב נישט דאַרף דער וואָס וועט געמען די אַרענדע אומקערן (דעם נישט לעגאַלן קויפער) דאָס געלט וואָס ער האָט באַצאָלט.

ר"ג — אודות המבואר למעלה סימן ע"ד (עה) שאין להיות לאדם חזקת באוראנדא כי אם במקום שדר הוא בעצמו, אמנם במקום שאין דר שם חזקתו אבודה (עיין שם) — עשינו גם כן: אף אם עבר ומכר לאיש אחר שלא בידיעת בית־דין שלו החזקה שאין דר שם בעצמו, המכירה בטלה והוא ואחר שוים לשכור האוראנדא, וכל הקודם זכה; אם אפשר להחזיר מעותיו יחזירו לו מעותיו, ואם אי אפשר להחזיר הרי מי שיכנס באוראנדא יתן לו מעותיו דמי חזקה שנתן להמוכר.

ר"ד — וועגן דער פריערדיקער תקנה אז אַ חזקה גייט איבער צו יורשים האָט עס אויך אַ שייכות צו יורשים וואָס געפינען זיך אין אַן אַנדער מדינה. די יורשים (פון דער פרעמד) האָבן רעכט אויף דער חזקה אויב זיי זענען געבונדן מיט שותפים וואָס ווויגען אין דעם אָרט פון דער חזקה. אויב אָבער די יורשים האָבן איבערגענומען אַ גאַנצע אַרענדע (און זיי ווויגען אין דער פרעמד), זענען זיי מחויב צו פאַרקויפן די חזקה צו אַן אַנדערן.

ר"ד — אודות המבואר למעלה שמורישין החזקה ליורשים, הרי אף שהיורש דר במדינה אחרת חזקתו קיים ועומד, וזה דוקא שהוא אגיד בחלק מחלקי האוראנדא עם אחרים, אמנם כשהוא זוכה באוראנדא שלימה מחויב למוכרה לאחר.

ר"ה — אַן אַלטער וועקסל וואָס עס איז שוין אַריבער זיין צאָלונג־טערמין דריי יאָר איז דער רשות פון בית־דין פעסטצושטעלן זיין גילטיקייט.

ר"ה — שטר ישן מקרי כשעבר זמן פרעון שלו שלש שנים, ואז רשות ביד בית־דין להפוך השבועה, והכל לפי ראות עיני הדיינים.

ר"ו — מיר האָבן אויסגעטיילט דריי אָנגעזעענע לייט וואָס זאָלן קענען פאַרטרעטן די ענינים פון דער מדינה אין דעם פאַלאַץ פון דער מלוכה און אירע האָרן. זייערע אויגן זאָלן זיין אָפן צו אַלע ענינים און זאָלן שטענדיק זיין גרייט זיך משתדל זיין לטובת דעם (יידישן) כלל פון דער מדינה, ווי גאָט וועט זיי נאָר העלפן. און דאָס זענען די נעמען פון די אלופים: הרב ישעיה פון ק"ק ווילנא; הרב בירך פון ק"ק בריסק און דער קצין מרדכי פון לאָמאָז. הרב רב בירך און מר מרדכי זאָלן שטיין אויף דער וואַך פון זייער שליחות און שוין אין דעם ערשטן טאָג וועט דער ועד פון דער מלוכה (סיים־סעסיע) וועט זיך צונויפקומען זאָלן זיי שוין דאָרטן זיין. און הרב ישעיה זאָל זיך צואיילן און קומען נאָך זיי שנעל ווי מעגלעך. אויסער די (דאָזיקע דריי) שתדלנים פון דער מדינה וואָס ווערן אויבן דערמאָנט, זאָל נאָך יעדע פון די דריי גרויסע קהילות, ווו עס זענען פאַראַן ראשי־בית־דינס, אַרויס־שיקן צו איין ווירדיקן מאַן וואָס איז ראוי צו זיין דעלעגירט צום ועד פון דער מלוכה און אירע האָרן (סיים). אויך די דאָזיקע שלי־חים פון די קהילות זאָלן זיך באַמיען וואָס פריער אַרויסצופאָרן.

ד"ן — הרימונו מעם שלשה גבורי חיל אשר להם כח לעמוד בהיכל מלך ושרים, המה יעמדו על הפקודים לשמור משמרת וועד ממלכה ושריה, ולהיות עיניהם פקוחות על כל דרכי השתדלות לטובת כלל המדינה כולה כיד ה' בטובה עליהם. ואלה שמות האלופים: הר' ישעי' מק"ק ווילנא, והר"ר בירך מק"ק בריסק והקצין כמר מרדכי מלמאז. הר"ר בירך וכמר מרדכי יעמדו על משמרת שלהם לעמוד שם במקום הוועד בו ביום ביום הראשון של ימי הוועד, והר' ישעי' יקדים נפשו לצאת ולבא אחריהם זריז ומהיר על צד היותר טוב ואפשרי. זולת שתדלנים מדינה הנזכרים למעלה יוסיפו לשלח מכל קהלה ג'קהלות ראשי בתי דינין איש חיל הראוי לשליחות וועד ממלכה ושריה. ויקדימו גם שלוחי הקהלות לצאת חיש ומהר על צד היותר אפשר.

ר"ז — די תקנות וועגן הלוואות און מתנות ביים אויפנעמען רבנים דאַרפן זיין די זעלביקע ווי עס איז אין די תקנות־פוילן (געמיינט דעם וער ארבע ארצות).

ר"ז — תקנות בענין הלואה ומתנות בקבלת רבנים לרב ומורה יעמוד על פי תיקון פולין (כלומר ועד ארבע ארצות).

ר"ח — עס דאַרף אויסגעוויילט ווערן אַ פרנס־חודש אין אַלע דריי גרויסע קהילות פון דער מדינה, וואָס זאָל אַרומפאָרן און שטיין אין פאַרבינדונג מיט די ראשי־הקהילות. יעדער חודש אַן אַנדערער. דער פרנס־חודש פון די דריי קהילות האָט די זעלבע רעכטן ווי אַ פרנס־חודש אין די באַזונדערע קהילות.

ר"ח — למנות פרנס החדש בכל ג' הקהלות ראשי בתי דינין, סובב והולך בין ראשי הקהלות חדש בחדשו בחוזר חלילה. פרנס החדש בכל הג'קהלות ראשי בתי דינין זה יהיה דינו ככל הנהוג בכל הקהלות אשר להם פרנס החדש.

ר"ט — געלט־שטראָפן וואָס עס קומען אַריין אין די קהילות דאַרפן נישט אַריינגיין אין דעם אַל־געמיינעם ביודזשעט. מען דאַרף עס צעטיילן דאַרט ווו עס איז נייטיק. עס טאָר אַבער נישט צעטיילט ווערן אַן דעם וויסן און ווילן פון אב־בית־דין.

ר"ט — קנסות אשר יעלו ויפלו בקהלות לא יבואו אל תוך הסכום, כי אם לחלקם במקום הצורך ואין לחלק כלום שלא בידיעת ורצון האב־בית־דין יצ"ו.

ר"י — די אַלע תקנות פון אַנהייב ביזן סוף זענען אינערגעגעבן געוואָרן אין די הענט פון די ראשי־מדינות פון יעדער קהילה. זיי דאַרפן שטיין אויף דער וואַך און האָבן די השגחה אַז מען זאָל די תקנות אויספירן. זיי האָבן דאָס רעכט צו באַשטראָפן, אַרויסצוגעבן גרויסע קנסים, סיי בגוף סיי אין געלט, די יעניקע וואָס וועלן עובר זיין אויף די תקנות פון דער מדינה. קיין שום ראש און מנהיג האָט נישט קיין שום רעכט אַנטקעגנשטעלן זיך אַדער שטערן אינעם אויספירן פון די תקנות. זיי האָבן נישט קיין רעכט אַרויסצוטרעטן מיט רייד קעגן די תקנות אונטער דער דראָונג פון אַ שטראָף פון הונדערט רויטע גילדן (גאָלד גילדנס וואָס יעדע האָט געהאַט די ווערט פון 15 פשוטע גילדן), אַן וועלכער עס איז הנחה. אַלע איבעריקע ענינים פון דער מדינה ליגן אין די הענט פון די ראשי־המדינה; קהל (פון די ערטער) טאָר זיך נישט אין קיין שום זאַך אַריינמישן אונטער דער דראָונג פון אַ קנס פון הונדערט רויטע גילדן.

ר"י — כל התקנות מראש הפנקס ועד סופו מסור ביד ראשי מדינות של כל קהלה וקהלה, המה יעמדו על הפקודים ולתת עין השגחה שיתקיימו התקנות, ובידם להעניש ולקנוס עונש גדול גוף ועונש ממון כל עוברי דת תקנות המדינה; ואין ביד שום ראש ומנהיג למחות ולעכב על ידם שום דבר, ולא לדבר מאומה בעסקי התקנות בקנס מאה זהובים אדומים בלי הנחה; וכן כל שאר עסקי המדינה מסור הכל ביד ראשי המדינה יצ"ו, ואין ביד הקהל להכניס ראשם בשום דבר בקנס מאה זהובים אדומים הנ"ל.

ר"א — די אויבגדערמאָנטע תקנות, פון אַנהייב ביזן סוף, דאַרפן בלייבן אין זייער ווירקונג און קראַפט אויף אַ משך פון דריי יאָר צייט און קהל קען נישט, אַפילו צוזאַמען מיט אַ ראש־מדינה, צו צעשטערן און מבטל מאַכן וועלכן נישט איז תיקון; סיי אַ גאַנצן ענין, סיי דערגאַנצן אַדער פאַרמינערן וועלכן נישט איז ענין, אַ קליינעם אַדער אַ גרויסן; אַפילו עס זאָלן אויף דעם מסכים זיין אַלע דריי קהילות וועגן אַ געוויסן ענין זייערע הסכמות גאָרנישט ביז עס וועט נישט צושטאַנדקומען דער ועד און אַלע וועלן זייענדיק צוזאַמען מיט די רבנים אויף דעם מסכים זיין. ובכן גאָטס ווילן וועט אין אונדזערע הענט מצליח זיין.

אָט דאָס זענען די רייד פון די וואָס שרייבן

ר"א — כל תקנות הנ"ל מראש ועד סוף יעמדו בתקפם ובגבורתם משך שלשה שנים, ואין ביד הקהל אפילו בצירוף ראש מדינה לסתור ולבטל שום תיקון; הן לבטל ענין שלם הן להוסיף או לגרוע באותו ענין מקטן ועד גדול; ואפילו אם יסכימו כל שלשה קהלות על איזה ענין אין במעשיהם ובהסכמותיהם כלום עד שיתאספו כולם יחד במעמד וועד שלהם ויסכימו כולם כאחד עם הרבנים. ובכן חפץ ה' בידינו יצליח מאל טוב וסלח.

דברי החותמים למעשה מדינה, היום יום ג' כ"ג (כ"ח) מנחם שפ"ח לפ"ק פה ק"ק פרוזנא. ובכלות שלש שנים הנ"ל כל עוד לא יתאספו ראשי עם דמדינתנו ליטא יחד אם רבנים לפקח בתיקונים הנ"ל,

אונטער צום דינסט פון דער מדינה דינסטיק כ"ג מנחם (אב) שפ"ח פה ק"ק פרוזנא. און ווען עס וועלן זיך פאַרענדיקן די דערמאָנטע דריי יאָר און די עלטסטע פון פאַלק פון אונדזער מדינה ליטא, צוזאַמען מיט די רבנים וועלן זיך נישט צוזאַמענקומען וועגן באַטראַכטן די אויבנדערמאָנטע תקנות, בלייבן די פריערדיקע תקנות אין זייער קראַפט ווי אַ פעסטער פלעקל אין אַ זיכערן אָרט.
נאום...

הרי תקנות הראשונים בתקפם ובגבורתם כיתד במקום נאמן.
נא' מאיר.
ונא' אברהם הלוי עפשטיין.
ונא' יוסף הכהן.
ונא' ברכי' בן לא"א מוהר"ר יהושע מאיר זצ"ל הכ"מ.
ונא' יוסף יואל בר אליעזר סג"ל זצ"ל.
ונא' משה בהר"ר הילל זצ"ל.
ונא' ישראל שמואל במוהר"ר יהושע זצ"ל המכונה זעליגמן טראפא'.
ונא' יהודה ליב בן לא"א הר"ר לוי זצ"ל.
(ונא' חיים בן מו"ה יודא לוי זצ"ל).

ר"ב — עס איז באַשלאָסן געוואָרן נישט אָרויפצולייגן (אויסרופן) קיין חרם אין שיל אויף קיין שום זאַך אויסער ביי וויכטיקע ענינים ווי גניבות, אבידות, פון ווערטיקע זאַכן, עדות, געלט־זכיות, מסירות וכרומה. אויך דאָס נאָר דורך דעם וויסן פון ראש־בית־דין צוזאַמען מיטן קהל. און אויך ביי עדות אין זכות־ענינים, ווו עס איז נישטאָ קיין געפאָר פון געלט־פאַרלוסט דאַרף מען אָנפרענגן ביים בית־דין.

ר"ב — עלה ונגמר שאין להטיל חרם בבית הכנסת על שום דבר זולת על ענינים גדולים כגון גניבות ואבידות בדבר חשוב ועדות זכיות ממון ומסירות וכיוצא בו, גם זה דוקא על פי דעת האב בית דין עם הקהל יצ"ו, ואחר עדות וזכיות דלית ביה דררא דממונין ישאלו דוקא בבית דין, וגם זה דוקא דבר שיש גילוי מלתא שיציע דבריו לפני האב בית דין יצ"ו.

ר"ג — די טאַמאָזשנע־האַלטער (צאַל־האַלטער) זענען געווען גרויסמוטיק און געטון אַ חסד, אַז זיי וועלן פון יידן נעמען צאַל־געלט נאָר אַ העלפט פון אָנגענומענעם טאַריף, ווי עס איז שוין אויפגעקלערט געוואָרן אויפן פריערדיקן ועד פון שפ"ג, סימן ס"ד. מיר האָבן עס אָבער (נאָכאָמאָל) פאַרשריבן לזכרון אין ספר ווי אַ געזעץ וואָס איז גלייך צו אַ פסק, אַז יעדער ייד דאַרף (ביי דער צאַל וועט ער פירט דורך סחורה) אָנגעבן ריכטיק זיינע סחורות מיט אַ שבועה אַדער אָפילו מיט אַ תקיעת־כף, אַדער ער וועט לאָזן דורכקוקן די סחורות אייידער זיי גייען אַריין אין דעם צאַל־הויז. אויב אָבער די סחורות זענען שוין אַריין אין הויז דאָן בלייבט אים נאָר איבער די ברירה פון אַ שבועה. אויב חס־וחלילה עס וועט זיך אַרויסווייזן אַז ער האָט פאַלש געשווירן, ליגט אין די הענט פון מוכס (צאַל־האַלטער) אים צו באַשטראָפן מיט געלט־קנס וויפל ער וועט נאָר וועלן. אַ העלפט פון קנס וועט גיין אויף צדקה און אַ העלפט פאַרן מוכס. קיין שום עלטסטער און מנהיג קען זיך נישט אַריינמישן אין דעם ענין. חוץ דעם קנס וואָס דער צאַל־האַלטער וועט אַרויסגעבן דאַרף דער בית־דין אַרויסטראָגן אַ פסק ווי עס פאַרדינט אָדער וואָס שוועלט פאַלש.

ר"ג — המוכסים נדבו רוחם והגדיל חסד שלא ליקח דמי מכס מן יהודי כי אם החצי ועל פי המבואר לעיל בוועד שפ"ג סימן ס"ד (ס"ה). לעומת זה כתבנו זאת זכרון בספר לגזירה וחק בתורת פסק דין, שכל אדם מישראל יגיד סחורותיו באמונה על פי השבועה או על ידי שבועת תקיעת־כף יתן סחורותיו לחפש ולבדוק בעוד טרם שהכניס סחורותיו אל הבית; אמנם אחר שהכניס לבית אין לו כי אם לשבע על סחורותיו באמת. ואם חס ושלום שילכד במצודת השבועה להיות נוקש באמרי פיו שלא יגיד באמת סחורותיו, הרי דינו מסור בידי המוכס לתת עליו עונש קנס ממון כחפץ נפשו החצי לצדקה והחצי למוכס, ואין לשום ראש ומנהיג להכניס ראשו בו ולדבר מאומה; גם הבית־דין ימתחו הדין על פניו כדת משפט עוברי שבועה נוסף על קנס המוכס אשר ישית עליו.

טשאַפּוי (ספעציעלער שטייער אויף געטראַנקען)

ר"ד — אין יעדער קהילה און ישוב איז מחויב די טשאַפּווע בלייבן ביי קהל, דאַרט ווו דער קהל האָט אויף דעם אַ חזקה, אַדער ביים אַרענדאַר, ווו דער יחיד האָט געהאַט אויף

ר"ד — כל קהלה וישוב מחוייבים להניח טשאפווי ביד הקהל מקום שחזקת הטשאפווי להקהל, או ביד מחזיקי האוראנדא של העיר מקום אשר אין שם חזקת הקהל, בדמים שהיו

דעם אַ חזקה, פֿאַר דעם זעלבן סכום ווי עס איז געווען אין דעם פֿריערדיקן יאָר. מען דאַרף נישט העכערן דעם טשאַפֿאַווי־אָפּצאָל, סיידן ער איז געהעכערט געוואָרן אין גאַנצן פֿאַוויאַט (קרייז), אָדער עס איז אין דעם יאָר אַרויסגעפֿאַלן אין פֿאַוויאַט אַ שטאָט וואָס פֿלעגט אין די פֿריערדיקע יאָרן אַריינברענגען הכנסה פון טשאַפֿאַווע און דער אַרענדאַר מוז דעם סכום דערגאַנצן פון אַנדערע ערטער. אין אַזאַ פֿאַל האָט דער אַרענדע־האַלטער דאָס רעכט צו העכערן, לפי ערך, דעם אָפּצאָל סיי אויף יחידים, סיי אויפן קהל, וואָס האָבן אויף די באַזונדערע ערטער די חזקה פון טשאַפֿאַווע. דער וואָס האַלט די טשאַפֿאַווע (אין גאַנצן פֿאַוויאַט) דאַרף מודיע זיין מיט 30 טעג פֿריער דעם קהל אָדער דעם ייחד, אַז עס אַפּרדינגט זיך די טשאַפֿאַווע. וועלן זיי עס נישט דינגען דאָן האָט ער פֿרייַע הענט צו פֿאַרדינגען אַן אַנדערן, סיי צו יידן, סיי צו גויים.

רט"ו — די יעניקע וואָס האַלטן אַרענדעס און ווילן זיך אַרויסדרייען פון צאָלן טשאַפֿאַווע מיטן אויסרייד, אַז זיי צאָלן שוין דירעקט דעם פֿריץ, אָדער זיין באַאַמטן. טייל פֿאַרשרייבן דאָס אַפּילו אין זייערע אַרענדע־קאָנטראַקטן, כדי זיך דערמיט אַרויסדרייען פון טשאַפֿאַווע. האָבן מיר באַשלאָסן, אַז דאָ קענען נישט העלפן קיין שום אויסריידן. זיי דאַרפן צאָלן טשאַפֿאַווע אין דער פּולער מאָס.

רט"ו — ואודות מחזיקי אוראנדא שמצילין את עצמם מדמי טשאפווי על ידי השר און פקיד שלו, ומקצתן נותנים לכתוב בכתב אוראנדא להציל עצמם מן הטשאפווי, עשינו שלא יועיל שום התנצלות והצלה הנכתב באוראנדא שלו, אין לילך אחריו כל עיקר, רק ישלמו טשאפווי בכסף מלא.

רי"ו — אין אַ קהילה ווו עס איז נישט געווען קיין רב וואָס האָט אויסגעהאַלטן אַ ישיבה פֿאַר בחורים און יינגלעך האָבן זיי נישט קיין רעכט אויפצונעמען אַ רב אָדער אַ דיין אָפּילו צו פּסקענען די שאלות פון איסור והיתר ביז זיי וועלן פֿריער נישט קומען צו זייער ראש־בית־דין און ער וועט זיי אָנווייזן דעם ריכטיקן וועג; עס זאָל נישט צוגענומען ווערן די פֿרנסה פון ראש־בית־דין אויף קליין אָדער גרויס. און אין אַלע סביבות ווו עס איז שוין צוגענומען געוואָרן אַ רב וואָס פּסקנט איסור און היתר און ער האָלט נישט אויס קיין ישיבה, דאַרף ער איז קיין שום ענין נישט אָפּרייסן די פֿרנסה פון דעם ראש־בית־דין. נאום...

רי"ו — בקהלה שלא היה רב שהחזיק בישיבה בחורים ונערים, אינם רשאים לקבל שם שום רב ומורה אפילו לפסוק איסור והיתר לבד עד שיבואו תחלה אל ראש בית־דין שלו והוא יורה להם הדרך הנכון, ושלא יקפח פרנסת ראש בית־דין שלו מקטן ועד גדול; ובכל הסביבות שכבר נתקבל עד היום רב היושב לפסוק איסור והיתר ואינו מחזיק ישיבה, מכל מקום אין לו לקפח פרנסת רב ראש בית־דין בשום ענין.

נא' מאיר.
ונא' אברהם הלוי בן א"א מאיר ז"ל ה"ה עפשטיין.
עפשטיין.
ונא' יוסף בן לא"א החסיד מוהר"ר יהושע מאיר זצ"ל ה"כמ.
ונא' יוסף יואל בר אליעזר סג"ל ז"ל.
ונא' ישראל שמואל בן המוהר"ר יהושע זצ"ל המכונה זעליגמן טראפא'.
ונא' יהודא ליב בלא"א הר"ר שלום ז"ל.
(ונא' חיים בן מו"ה יודא לוי זצ"ל).

רי"ז — וועגן דעם וואָס עס איז פֿריער געווען אין פּנקס אין די תקנות פון ועד אלול שפ"ג זענען די ריידן פון די חכמים ווי פעסטע דערנער און טשוועקעס (אַזאַ מליצה־אויסדרוק)

רי"ז — אודות המבואר למעלה בפנקס בתיקוני וועד אלול שפ"ג דברי חכמים כדרבונים וכמסמרים נטעים. חכמי ראשי מדינתנו ליטא יצ"ו אשר קדמו לנו חכמי חרשים,

פֿאַרזעצט. די חכמים, די פירער פון אונדזער מדינה ליטא האָבן פֿאַרויסגעזען די צוקונפט, כדי צו פֿאַרלאָזנען די טובה פון דער גאַנצער מדינה און בראָשלאָסן, אַז די חזקה פון אַלע צאָלן, סיי אַלטע סיי נייע, זאָלן אויף דריי יאָר ליגן אין די הענט פון קציני משה ברב אליעזר און זיינע זין און רב אליעזר און די שותפים. זיי אַליין האָבן דאָס רעכט צו דינגען אַלע צאָלן און קיין שום פרעמדער דאַרף זיין קאָפּ נישט אַריינמישן און זיי נישט ברענגען קיין שום שאָדן, ווי עס איז שוין אויבן בריַיט און געווי אויפגעקלערט געוואָרן. איצט זענען אָבער אויפגעשטאַנען בייזע מענטשן, וואָס צעשטערן די צוימען פון די מדינה־תקנות און ווילן אַרויסנעמען פון זייערע הענט דעם צאָל און האָבן אָנגעבאָטן אַ העכערן פריַיז פֿאַר דער אַרענדע און זיך פֿארבונדן מיט אַ שלעכטן פריַיז. אַ סך שלעכטס איז דערפון אַרויסגעקומען און רב משה מיט זיינע קינדער און די שותפים זענען געווען געצוווונגען אַריינצונעמען דעם פריַיז אין שותפות, כדי דער פריַיז אַליין זאָל נישט אַריינגענומען אין זיינע הענט אַלע צאָלן. געזען האָבן מיר, אַז די דאָזיקע זענען ווילדע, אַז זייערע מעשים זענען פֿאַרדאָרבענע און זאָלן זיי זייערע זינד טראָגן אויף זיך. מיר האָבן דעריבער אַרויסגעטראָגן דעם שווערן פסק אויף זיי מיט פעסטע שטראָפן און מיר האָבן געמוזט דורך אַן איסור אַרויסנעמען דעם צאָל פון זייערע הענט און עס צוריק אָפּגעבן זייער פריערדיקע באַלעבאָטים. מיר האָבן געזען אַז מען מוז צוגעבן נאָך מער קראָפט און פעסטקייט די אַלטע באַשלוסן און נאָך אַמאָל באַשטימט, אַז אַלע אַלטע און נייע צאָלן פון דער גאַנצער מדינה געהערן צו רב משהן מיט זיינע זין און שותפים פון היינט אָן ביז ראש־חודש אייר שצ"ב לפ"ק. זיי דאַרפן עס דינגען אויף דעם אופן ווי עס איז שוין פריער אין פנקס באַשטימט געוואָרן. כדי די חזקה פון דעם צאָל זאָל זיין אַ זיכערע האָבן מיר, די ראשי־המדינה, וואָס זענען אונטן אונטערגעשריבן, געוומען אויף זיך און אויף אַלע ראשי־מדינות, אַז מיר וועלן פון דער קאַסע פון דער מדינה דעקן אַלע הוצאות וואָס עס וועלן זיין צוליב די סכסוכים אַרום דעם צאָל. אַלע ראשי־מדינות דאַרפן אויך מיט אַ שטאַרקע האַנט אַרויסטרעטן קעגן דעם דאָזיקן מענטשן (וואָס האָט געוואָלט צוגענומען דעם צאָל). סיי אין יידישן דין, סיי אין דין פון די גויים. דאָס אַנטקעגן האָט דער קציַן משה מיט גרויס־מוטיקייט צוגעזאָגט, אַז ער וועט געבן אַלע דריי גרויסע קהילות ווו זס זענען דאָ די ראשי־בית־דין, אַנהייבנדיק פון ראש־חודש שפ"ט ביז ראש־חודש תצ"ב יאָר־יערלעך צוויי טויזנט גילדן דירעקט פֿאַר די קהילות אויסער פֿאַר די סביבות, חוץ דער הלוואה פֿאַר דעם כלל פון דער מדינה ווי עס איז פריער אין פנקס שוין פֿאַראַן, דהיינו: פֿאַר דער ק"ק המה ראו את הנולד לדרוש לטובת כלל המדינה להחזיק ולהחליט ביד הקציַן כמר משה בר אליעזר ובניו האלופים והר"ר אליעזר ושותפים שלהם חזקת מכס חדש וישן של כלל המדינה כולה על שלש שנים רצופים, להיות רשות להם לבדם לשכור כל המוכסים, וזר לא יקרב לכנוס ראשו בהם ולא להזיקם בשום דבר היזק וגרם בעולם כאשר הכל מבואר למעלה באר היטב באורך וברוחב הביאור, ועיינו שם. עתה מקרוב קמו אנשים זדון פורצי גדר דת תקנות המדינה להוציא המכס מידם ולהכניס ראשם בו, וירעו וישחיתו כו' עוד להעמיד עריץ פריץ אשר העלה והוסיף בדמי אוראנדא על המכס עד למעלה ראש בעיוות אשר לא יוכלו לתקן, וכמה רעות אשר יצא מזה, עד אשר על ידי גרם מעשיהם הוכרחו כמר משה ובניו והשותפים שלהם להשתתף עם הפריץ כדי שלא יהא יד הפריץ בכל המוכסים כלו. ראינו שהאנשים ההמה פרועים הם במעשיהם ותהיה עונותם על עצמותם וחטאתם גדולה עד מאוד, המתחנו הדין הקשה על פניהם בעונשים גדולים ביתר שאת ויתר עז, וגם הוכרחנו להוציא האיסור מידם להשיב המכס לבעלים הראשונים. וראינו להוסיף אומץ וחזוק ותוקף למעשי חכמי ראשי מדינות הראשונים לחזור ולהחליט חזקת מכס חדש וישן של כל המדינה כולה להקציַן כמר משה ובניו הנ"ל ושותפיו, מהיום ועד ראש חודש אייר שצ"ב לפ"ק, המה ישכירו לידם עם כל אופני התועלת המבוארים למעלה בפנקס. ולמען היות חזקת מכסים הנ"ל שקט ושאנן ושלום לבל יעלה עוד עליו מסטין ומכאיב ומזיק בשום צד, קבלנו עלינו ראשי מדינות חתומי מטה עלינו ועל ראשי מדינות אשר יבאו אחרינו לסלק ולפצות מכיס המדינה מכל ערעור מסטין ומזיק אשר יעלה על המכסים הנ"ל תוך הזמן הנ"ל, אם יעמוד עליהן שום גוי און פריץ בעולם יסלקו ויפצו המדינה. אמנם אם יתעוררו ראשי מדינות יצ"ו לעמוד מנגד האיש ההוא בכל מיני רדיפות ועונשים בעולם על צד היותר שאפשר לשבר זרוע רמה הן על ידי דין ישראל הן על ידי גוים, הרי ראשי מדינה יצ"ו פטורים אז מהסילוק ופצוי הנ"ל, ואין ביד שום ראש מדינה אשר יבאו אחרינו ואפילו עם רבנים שלהם הן כולם הן מקצתם לסתור ולבטל מעשיהם בכל אלה מחמת שום טענה וחילוקים בעולם. את זה לעומת זה עמד הקציַן כמ' משה הנ"ל ונדבה רוחו אותו ליתן לשלשה קהלות ראשי בתי דינין, מן ראש חודש שפטי"ת עד ר"ח שצבי"ת לפ"ק מדי שנה בשנה, שני אלפים זהובים לתועלת הקהלות לבדם ולא לתועלת הסביבות, נוסף על הלואה

בריסק טויזנט און צוויי הונדערט גילדן, פאַר ק"ק הוראַדנא פינף הונדערט גילדן און פאַר ק"ק פּינסק פיר הונדערט גילדן. האַיאַר, פון אייר שפ"ח ביז אייר שפ"ט, ווייל דער צאָל איז נישט פולשטענדיק אין זיינע הענט, וועט ער פאַר די דריי קהילות געבן נאָר טויזנט מיט 50 גילדן. לויט דער דאָזיקער חלוקה וועט יאָר־יערלעך דער מר משה און זיינע זין און שותפים געבן אויב דער צאָל וועט זיין אין זייערע הענט. און אַזוי זאָלן זיי זיצן פעסט אויף זייערע חזקה, אויף רואיקע וואַסערן, זאָל מיט ברכות און וואָס זיי וועלן טון זאָל זיי גאָט מצליח זיין אמן סלה.
ד"ה...

לכלל המדינה המבואר למעלה בפנקס: "הינו לק"ק בריסק אלף ושתי מאות זהובים, לק"ק הוראדני חמשה מאות זהובים, לק"ק פינצסק ארבע מאות זהובים; ובשנה זו שמן אייר שפ"ח עד אייר שפ"ט שאין המכס בשופי בידו לא יתן אל הג' הקהלות הנ"ל רק אלף זהובים וחמשים זהובים. לפי ערך על פי חלוקה הנ"ל זה יתן מדי שנה בשנה כל עוד היות כלל המכס הנ"ל ביד כמ' משה ובניו ושותפים שלהם בשנים הנ"ל. ובזה ישבו על חזקתם על מי מנוחות שובע ברכות, אשר יעשו ה' יצליח בידם אמן סלה.

ד"ה לגזרת מעשה מדינה, יום ה'כ"ה אב שפ"ח לפ"ק.
נא' מאיר.
ונא' אברהם בלא"א מאיר לוי זלה"ה עפשטיין.
ונא' יוסף בלא"א בנימין כהן ז"ל.
ונא' ברכי' בן לא"א החסיד מוהר"ר יהושע זצ"ל הכ"מ.
ונא' ישראל שמואל בלא"א מוהרר יהושע זצ"ל המכונה זעליגמן טראפא.
ונא' יהודא ליב בלא"א הר"ר שלום ז"ל.
ונא' משה בן הר"ר הילל זצ"ל.
ונא' חיים בן מה"ר יהוד לוי זלה"ה.

דער מאַרק־פלאַץ, דער האַנדלס־צענטער פאַפולער ווי דער „ראַד קראַמען"

פֿרוזשענער בתי־מדרשים

אין דער גרויסער שריפה פון יאָר 1863, וועל־כע איז אויסגעבראָכן צוליב אומפאָרזיכטיקייט פון אַ רוסישן זעלנער פון דעם אָפּטייל, וואָס האָט אונטערדריקט דעם פּוילישן אויפֿשטאַנד, איז פֿאַר־ניכטעט געוואָרן אַ העלפט שטאָט: גאַנץ סעלצער (היינטיקע דאָמבראָווסקע) מיט די אַרומיקע געסלעך און שול־הויף. די גרויסע שריפה פון יאָר 1899, וועלכע איז אויסגעבראָכן אין שערעשעווער גאַס אין הויז פון אַ יידן, האָט פֿאַרניכטעט גאַנץ שערע־שעווער, בריסקער, פֿאַצעוויטש, טייל קאָברינער און די אַרומיקע געסלעך. די דאָזיקע שריפות, וועל־כע זענען פֿאָרגעקומען אין שטאָט, האָבן אויך פֿאַר־ניכטעט אַלע אַלטע בנינים פון די בתי־מדרשים ווי אויך פון דער שול.

די נייַ־אויפֿגעבויטע בנינים פון די בתי־מדרשים פֿאַרמאָגן שוין נישט קיין ספּעציעלע אַרכיטעקטור־שטריכן.

שוין אין יאָר 1473 געפינען מיר אין אַן אָפּי־ציעלן דאָקומענט דערמאָנט וועגן אַ יידישער בית־תפילה (באָזשניצאַ זשידאָווסקאַיאַ) אין פּרוזשענע. לויט דער לוסטראַציע פון קיניגלעכן רעוויזאָר דמיטרי סאָפֿעהאַ איז יאָר 1563 איז אין פּרוזשענע, דעמאָלט נאָך דאָבוטשין, געווען אַ שול, וועלכע איז געשטאַנען נאָענט לעבן די יידישע הייזער. ווי אַלטע דערציילן, איז אין דער שול געווען אַ „פּרט", אַז זי עקזיסטירט שוין אַן ערך פיר הונדערט יאָר.

די דאָזיקע שול, וואָס איז אָפּגעברענט געוואָרן אין יאָר 1863, איז שוין מער נישט אָפּגעבויט געוואָרן. (פון דער שול איז געבליבן אַ בעכער און אַ „כּסא של אליהו", אויף וועלכן מ׳פלעגט דורכ־פירן די בריתן). עד־היום שטייט דער גרויסער פּלאַץ אויפן שול־הויף אַ לייַדיקער. די סיבה איז, וואָס דער פּלאַץ האָט זיך געפונען אין צענטער פון דער יידישער אָרימקייט און אויך וואָס פיל „מזרח־שטעט" האָבן געהערט צו בעלי־מלאכות און סתם אָרימערע, האָבן דעריבער די גבירים און חשובע באַלעבאָטים נישט געוואָלט האָבן דאָרטן די שול. אין די זיבעציקער יאָרן פון פֿאַרגאַנגענעם י״ה איז איינער, וואָווטשע דער שנייַדער, געווען דער איני־ציאָטאָר פון אָפּבויען די שול. נאָר צוליב דער קעגנערשאַפֿט פון די גבירים האָט ער נישט געהאָט קיין דערפֿאָלג. אין אָנהייב פון 20סטן י״ה האָט איינער משה גאָלדבערג (משה יאַנקעלעס) ווידער

דער בעכער האָט זיך געפונען אין גרויסן בית־מדרש, ווהין ער איז אַריבער בירושה נאָך דער שריפה פון דער שול. דער בעכער איז אַ זילבערנער. אַרום איז אויסגעגראָווירט אַ קראַנץ בלעטער און העכער אַן אויפֿשריפט: שייך ל״בהמ״ד ״ק פּרוזענה * ומי״ש״נ״ל״ו״ל״ו״ה״י״ש * דאָס זענען די ראשי־תיבות פון פּסוק: ומי שנתן נר למאור ויין לקידוש ולהבדלה ה׳ ישלם שכרם״. דאָס פּיסל פון בעכער איז משמעות אַמאָל אָפּגעבראָכן גע־ווָארן און דאָס צוגעצעטע איז שוין נישט קיין האָנט־אַרבעט נאָר אַ פּאַבריקאַט. אריבער דעם אות „מ" פון דעם וואָרט „לבהמ״", איז אויסגעקריצט אַ „כ". מ׳דאַרף משער זיין, אַז ס׳איז געשען צוליב אַ טעות פון דעם גראָווירער און דער זעלבער האָט אויף אַזאַ אופן דעם טעות פֿאַרריכט.

געמאַכט אַ פּרווו אויפצובויען די שול און האָט שוין אָפּילו אויסגעמויערט דעם פונדאַמענט, וועלכער איז געשטאַנען ביז דער דייטשישער אָקופּאַציע. צוליב דעם זעלביקן טעם — צוליב דער קעגנער־שאַפֿט פון די גבירים ווי אויך פון די פּרוזשענער רבנים (אָן אַ שול איז נישט געווען קיין שטאָט־חזן

און עס האָט געפעלט דער דריטער שותף צום רח"ש), האָט דער לעצטער פרוּוו אויך געהאַט אַ דורכפאַל.

דער „גרויסער" בית־מדרש איז דער עלטסטער בית־מדרש אין שטאָט און קיין דאַטע פון זיין גרינדונג האָט זיך נישט אויפגעהיט. ער איז אָפּגעברענט געוואָרן צוזאַמען מיט דער שול אין דער גרויסער שריפה פון יאָר 1863 און עס איז באַלד נאָכדעם אויפגעשטעלט געוואָרן דער בנין, וואָס שטייט עד היום. אין „גרויסן" בית־מדרש האָט זיך אויך גענומען דער בית־הרב — אַ דירה פאַרן רב.

דער היינטיקער „קדישא"־בית־מדרש איז געשטאַנען אַ לאַנגע צייט ביז דער שריפה פון יאָר 1863 און באַלד דערנאָך איז אויפגעבויט געוואָרן דער בנין, וואָס שטייט ביז היינט.

דער בית־מדרש „הכנסת־אורחים" אויף קאָבריגער גאַס איז אויפגעבויט געוואָרן אין די זעכציקער יאָרן פון פאָריקן י"ה אין אַ הינטער־גאַסל, נישט ווייט פון אָרט, וווּ עס שטייט דער היינטיקער בנין. אין עטלעכע יאָר אַרום איז דער בית־מדרש אָפּגעברענט געוואָרן אין אַ שריפה, וועלכע האָט פאַרניכטעט דעם סעקטאָר פון קאָברינער־סעלצער גאַס, אָנהויבנדיק פון משה האַלפּערינס שטוב ביזן ראָג סעלצער איבערן ברויז־גאַסל, און איז אָפּגעבויט געוואָרן אויף דעם פלאַץ, וווּ ער געפינט זיך היינט. ביזן אויפבויען פון „בית־יעקב" בית־מדרש, האָט ער זיך גערעכנט פאַרן שענסטן און גרעסטן. ביי דער געלעגנהייט איז כדאי צו ברענגען דעם אינהאַלט פון אַ כאַראַקטעריסטישן דאָקומענט פון דעם בית־מדרש פונעם יאָר 1870. אין אַן אָנקלאָגע, געשריבן אין רוסיש, צום געזעלשאַפטלעכן ראָבינער (אָבשטשעסטוועני ראָווין) קלאָגן זיך די גבאים אויף איינעם אַ מתפלל פון בית־מדרש מיט זיינעם אַ זון און איידעם וועלכע קומען אין בית־מדרש צום דאַוונען שכוערהייט און שטערן די איבעריקע מתפללים. עס האָט שוין אויך געטראָפן אַ פאַל, שרייבן זיי ווייטער, ווי די דאָזיקע פערזאָנען האָבן אָנגעגריפן דעם גבאי צדוק אורינסקי און אים צעביסן אַ פינגער, צוליב וואָס פאָליצייַ האָט שוין געמאַכט אויף זיי אַ פראָטאָקאָל. דעריבער בעטן די גבאים דעם ראָבינער צו נעמען ביי זיי אַן אונטערשריפט, זיי זאָלן בשום אופן מער נישט קומען דאַוונען אין „הכנסת־אורחים", מודיע זיין וועגן דעם דער פאָליצייַ און צווינגען זיי צו גיין דאַוונען אין אַן אָנדער בית־מדרש.

דער נאָמען „הכנסת־אורחים" איז געווען צוליב דעם, וואָס ביים בית־מדרש האָט עקזיסטירט אַ חברה, וועלכע האָט פאַרזאָרגט פרעמדע אָרימעלייט.

דער בית־מדרש „מלבישׁ־ערומים" איז אויסגעבויט געוואָרן אין די זעכציקער „אר" פון פאָריקן י"ה אין היינטיקן וואַסער־געסל, וואָס איז ביז דעמאָלט נישט געווען באַוווינט. דער בית־מדרש איז אָפּגעברענט געוואָרן אין דער גרויסער שריפה פונעם יאָר 1899. דער היינטיקער בנין איז אויסגעבויט געוואָרן אין יאָר 1900. דער נאָמען „מלבישׁ־ערומים" איז צוליב דעם, וואָס ביים בית־מדרש האָט עקזיסטירט אַ צרקה־חברה מיט דעם זעלביקן נאָמען.

דער בית־מדרש אויף סעלצער גאַס, דער „מויער"־בית־מדרש, איז געבויט געוואָרן אין די זעכציקער יאָרן פון פאָריקן י"ה. איינער מאָטשע בלעכער, וועלכער האָט געהאַט אַ ספּירט־קעלער, האָט געבויט פאַר זיך אַ געמויערט הויז. דער באַזיצער פון דעם גוט „גובערניע", שווייקאווסקי, האָט דעם דאָזיקן מאָטשע בלעכער געשענקט ציגל פון זיין ציגלעניע. נאָכן אויפשטאַנד פון יאָר 1863 איז דער פּריץ שווייקאווסקי געווען געצוווּנגען צו עמיגרירן קיין אויסלאַנד. מאָטשע בלעכער האָט נישט געהאַט קיין מעגלעכקייט צו פאַרענדיקן דעם הויז און האָט עס פאַרקויפט פאַר אַ בית־מדרש, וועלכער שטייט ביז היינט.

דער בית־מדרש „נר־תמיד" („נגידישער") איז ביז דער גרויסער שריפה פון יאָר 1863 געשטאַנען אין אָנהייב פון פייערלעשער־גאַס און איז נאָך דער שריפה אויפגעבויט געוואָרן אויפן פלאַץ, וווּ ער געפינט זיך היינט.

דער „סנדלר"־בית־מדרש איז געבויט געוואָרן אין די אַכציקער יאָרן פון פאָריקן י"ה, און איז אָפּגעברענט געוואָרן אין דער גרויסער שריפה פון יאָר 1899. די שוסטער זענען נישט געווען ביכולת אָפּצובויען זייער בית־מדרש און האָבן פאַרקויפט דעם פלאַץ פאַר דער תלמוד־תורה.

דער „באַלעבאַטישער" בית־מדרש איז אויפגעבויט געוואָרן אין אָנהייב פון די נייַנציקער יאָרן דורך די באַלעבאַטים, וועלכע זענען אַוועק פון „סנדלר"־בית־מדרש און איז אָפּגעברענט געוואָרן אין דער שריפה פון יאָר 1899. דער פלאַץ האָט זיך געפונען לעבן „סנדלר"־בית־מדרש נענטער צו שעי רעשעווער גאַס און צוליב דעם, וואָס עס האָט געפעלט דער נויטיקער, לויטן רוסישן געזעץ, מרחק פון קלויסטער, האָט מען געקויפט אַן אָנדער פלאַץ אין זאַאולעק III און עס איז אויסגעבויט געוואָרן אין יאָר 1907 דער היינטיקער „בית־יעקב"־בית־מדרש (אויפן נאָמען פון גביר יאָגלאָם, וועלכער האָט געשענקט אַ גרעסערע סומע פאַרן בית־מדרש).

דער „חייטים"־בית־מדרש איז אויפגעבויט געוואָרן „ע"פּ רשיון והסכמת אלופי הקהל" אין יאָר תקפ"ד (1824). ער איז אָפּגעברענט געוואָרן אין דער שריפה פון יאָר 1863 און עס איז באַלד דערנאָך אויפגעשטעלט געוואָרן דער בנין, וואָס שטייט היינט.

דער בית־מדרש „עין־יעקב" („קצבישער") האָט זיך אָנגעהויבן צו בויען אין יאָר 1884 אויף יאַטקע־גאַס אויף אַ פּלאַץ, וועלכער האָט געהערט צו אַ קליינעם הויפּל און איז געווען אָרום נישט באַ־ווויגט. דאָס בויען איז געשטערט געוואָרן דורך דער פּראָוואָסלאַווענער קירכלעכער מאַכט, וועלכע האָט אויסגעפונען, אַז דער בית־מדרש שטייט נישט אויף דעם געהעריקן מרחק פון דעם פּראָוואָסלאַווענעם קלויסטער, וואָס איז געשטאַנען אויפן אָרט פון הייגטיקן „ראָלניק". דער בנין פון בית־מדרש איז פאַרענדיקט געוואָרן אין יאָר 1892, נאָכדעם ווי דער קלויסטער איז אָפּגעברענט געוואָרן. מיר ברענגען דאָ אַ כאַראַקטעריסטישע לעגענדע (באַ־שריבן פון מרדכי לעוו, געדרוקט אין „פרוזשענער לעבן", נומער 12—13), וואָס האָט זיך אויפגעהיט אין פאָלק וועגן דער דאָזיקער געשעענים.

„נאָך דער גרויסער שריפה, וועלן עס איז אָפּ־געברענט געוואָרן די פרוזשענער שול, איז אויך אָפּגעברענט געוואָרן דער „חייטים"־בית־מדרש, און די דאָוונערס פון דעם בית־מדרש זענען אַ שטיק צייט געווען נע־וגד אין פרעמדע באַלעבאָטישע בתי־מדרשים. פילנדיק זיך דאָרט שלעכט, האָבן זיי אָנגעהויבן צו אַרבעטן וועגן אָפּבויען צוריק זייער בית־מדרש. געהאָלפן פיל אין דעם האָבן זיי זייערע קונדן, די פריצים און „לעסניטשעס", וועלכע האָבן זיי געגעבן געהילף פון זייערע וועל־דער. און דער „חייטים"־בית־מדרש איז צוריק אויפ־געריכט געוואָרן מיט אַ שיינעם ארון־קודש און מיט אַ פיין־געשניצטער בימהלע.

„בעלי־מלאכות — שניידער, קירזשנער, סטאָ־לאַרעס און מולאַרעס האָבן צוריק באַקומען זייער „חייטים"־בית־מדרש. אַריינגענומען האָט מען אויך אין דעם בית־מדרש די קצבים, דעם בעדער, דעם קוימענקערער און קאַלכער. אין מזרח האָבן זיך אויסגעשטעלט באַלעבאָטים־זקנים פון בעלי־מלאכות און קצבים.

„חוץ דעם נאָמען „חייטים", וואָס דער בית־מדרש האָט געהאַט צוליב דעם, וואָס די גרינדער זענען געווען שניידער, האָט ער געהאַט נאָך אַ נאָמען: „בית־מדרש פון דער חברה־תהילים", ווייל נישט קוקנדיק אויף דעם, וואָס די מתפּללים האָבן גע־האָרעוועט גאָנצע טעג און נעכט, פלעגן זיי נאָך לויפן פאַרטאָג אין זייער בית־מדרש אַריין זאָגן תהילים. און אַז ס׳פלעגט קומען דער יום־טוב שבועות, דער יאָרצייט פון דוד־המלך ע״ה, האָבן דעמאָלט אונדזערע בעלי־מלאכות אַ גאָנצע נאָכט תהילים געזאָגט, און דער בית־מדרש איז געווען באַלויכטן מיט טויזנטער ליכט. אין „חייטים"־בית־מדרש איז געווען ליכטיקער, ווי צום קייסערס קאָ־ראָנאַציע. און געדונגען האָבן די בעלי־מלאכות פאַר זייערע שוועכע גראָשנס אַ רבי פאַר זיך, וואָס זאָל מיט זיי לערנען שבת אַ פּרשה חומש, און אינמיטן וואָך בין מנחה למעריב צו שטיקלעך חיי־אדם, אַז ס׳פלעגן קומען די ימים־נוראים פלעגן זיי דינגען דעם שענסטן בעל־תפילה. וועט עס איז ג׳יש געווען ראש־השנה ביי מוסף און יום־כפור ביי תפילה־זכה אין „חייטים"־בית־מדרש, דער האָט קיינמאָל קיין יללות נישט געהערט. דאָס געוויין, סיי פון מאַנסבילן און סיי פון ווייבער, האָט אָנגעוואָרפן אַ פּחד. די וועגן פון בית־מדרש האָבן מיטגעווינט. אין יענע ימים־נוראים־טעג האָבן זיך גאָנצע קוואָלן טרערן געגאָסן פון אונדזערע בידנע בעלי־מלאכות אויגן נעבעך. און ווייגען האָבן זיי געהאַט פאַרוואָס. אַרייַ־געקוקט האָבן זיי אין מחזור, אין תפילה־זכה, אָבער די הערצער זייערע די פאַרביטערטע האָבן אָנדערע ווערטער געהערט: „רבונו של עולם, דו האָסט אונדז באַשאַפן מיט אַלע רמ״ח אברים און שס״ה גידים, כדי מיר זאָלן דיר דינען; דינען מיר טאָקע; מיר האָרעווען טעג און נעכט, אַ גאַנצע וואָך, און אַז ס׳קומט דער הייליקער שבת איז נישטאָ פאַרוואָס שבת צו מאַכן. אָט קומט ערשט דער ווינטער, מען דאַרף האָבן אויף אַ דירה, האָלץ, שיך, מלבושים פאַר זיך און פאַר די בידנע קינדערלעך נעבעך, פונדעסטוועגן נעמען מיר דאָס אַלץ פאַר ליב און געלויבט ביזטו השם־יתברך, מסתמא דאַרף אַזוי זיין. מיר זענען אין גלות, מיר ליידן פון די שווערע גזירות פון מלכות אַלעקסאַנדער „טרעטי" ימח שמו וזכרו. וואָס קען מען אָבער טאָן רבש״ע? מסתמא דאַרף אַזוי זיין. מיר ליידן נאָך אָבער צרות פון אונדזערע ברידער אויך. די קללה „בזעת אפיך תאכל לחם", מיט וועלכער דו האָסט פאַרשאָלטן אונדזער זיידן אדם, איז אינגאַנצן אויף אונדז בעלי־מלאכות מקוים געוואָרן. מיט ביטערן שווייס און בלוט קומט אונדז אָן דאָס שטיקל ברויט. כשר איז אונדזער פאַרהאָרעוועטער גראָשן. נישט קוקנדיק אויף דעם האַלטן זיך אונדזערע ברידער־יידן פונדערווייטנס, דער בעלי־מלאכה איז ביי זיי טריף ווי חזיר, און יעדער שענקער און מעקלער האַלט זיך פאַר אַ גרויסן יחסן און וויל מיט אונדז קיין שום מגע־משא נישט האָבן..."

„אַזוי האָט זיך געפירט אַ שיין ביסל יאָרן. איז אָבער „וישמן ישורון ויבעט", איז אונטערגע־וואָקסן אַ נייער דור פון קצבים און נאָך אַזעלכע באַלעבאָטים פון „חייטים"־בית־מדרש און זענען, ווי מ׳זאָגט, אַריין אין די פעדערן, האָט זיי אָנגע־הויבן נישט פאַסן דאָוונען צוזאַמען מיט שניי־דערס. קצבים — האָבן זיי געזאָגט — זענען סוחרים

און נישט קיין בעלי־מלאכות. אַן אייגענעם בית־המדרש האָט זיך זיי פאַרוואָלט.

„געטראַכט און געטאָן. אַנטקעגן די יאַטקעס איז אַ ליידיקער פּלאַץ געווען, האָט מען דערלאַנגט צום אינספראַוויניק וועגן אַ דערלויבענעניש אויף צו בויען אַ בית־מדרש, און געווען איז אַזאַ „זאַקאַן", אז אַ יידישער בית־מדרש טאָר נישט שטיין נאָענט צו אַ פּראָוואָסלאַווענעם קלויסטער, כך וכך איילן מוז ער זיין אָפּגערוקט. איז אָבער אין קלויסטער־געסל געשטאַנען אַן אַלטער הילצערנער קלויסטער שוין פון כמה הונדערטער יאָרן און איז געשטאַנען צו נאָענט צום פּלאַץ, וווּ מ׳האָט געדאַרפט בויען דעם בית־מדרש. האָט דער אינספּראַווניק געשיקט דעם „נאַדזיראַטעל" איוואַנאָוו אויסצומעסטן דעם מהלך פון בית־מדרש־פּלאַץ ביז דער „קלעבאַניע" (פּלעבאַניע, קלויסטער־הויף). האָבן די קצבים אַריינגעגרוקט דעם „נאַדזיראַטעל" אין יד אַריין און ער האָט געמאָסטן נישט ביז דער „קלעבאַניע" נאָר ביז צו סאַמע דער קלויסטער־טיר. איז געווען נאָך מערער ווי מען באַדאַרף, האָבן די טוער באַקומען די דער־לויבעניש אויף צו בויען דעם בית־מדרש.

„זענען די אַלטע בעלי־מלאכות פון „חייטים" געווארן נעבעך פאַרביטערט: וואָס וועט איצט זיין מיט זייער בית־מדרש, אַז די רייכערע מתפּללים, די קצבים, גייען פון אים אַוועק? ווי וועט מען אים קענען אויסהאַלטן? גייענדיק ווי שטענדיק פאַרטאָג צו תהילים, האָבן זיי אָנגעהויבן בעטן ביי זייער באַשיצער, דוד המלך: קייסערל, ראַטעווע, וואָס וועלן מיר איצט טאָן, ווי אַזוי וועלן מיר קענען ווינטער פאַרטאָג דיין תהילים זאָגן, אַז דער בית־מדרש וועט נישט זיין געהייצט, מיט וואָס וועלן מיר באַלייכטן, ווער וועט אַ שמש צאָלן, אַז די רייכערע גייען אַוועק, שוואַך און אַלט זענען מיר...

„דוד המלך, זעט אויס, האָט עס דערלאַנגט פאַרן כסא־הכבוד. איז אַרויס אַ בת־קול מיטן פּסק־דין: — גאָמעליצקי.

„דער נייער בית־מדרש האָט זיך געבויט. די קצבים האָבן אַרויסגעקריגן אַ ביסל געלט פון דער קאָראָבקע און עס זענען אויספאַרקויפט געווארן די בית־מדרש־„שטעט". וועט דער בית־מדרש האָט שוין אויף זיך אַ דאַך געהאַט און עס האָבן נאָר קוימען און אויוון געפעלט, איז אַראָפּגעקומען קיין פּרוזשענע אַ נייער פּראָוואָסלאַווענער גלח אַ „בלאַ־האטשיני", אַ גלח איבער אַלע גלחים פון פּרוזשע־נער אויעזד, מיטן נאָמען גאָמעליצקי.

„גייענדיק איינמאָל פרייטיק אין דער „דווא־ריאַנסקער" בעדל, איז ער דורכגעגאַנגען פאַרבי דעם נייעם בית־מדרש און האָט אַ פרעג: געטאָן: — וואָס בויט זיך דאָ? האָט מען אים געענטפערט, אַז יידן בויען אַ בית־מדרש. — אַ בית־מדרש גאָר? אַזוי נאָענט צום קלויסטער, האָט ער זיך אַליין געזאָגט פאַרוווּנדערט. און קומענדיק פון באָד, האָט ער גלייך געהייסן אויסמעסטן דעם מהלך פון דעם נייעם בנין ביז צו דער „קלעבאַניע" און עס האָט אויסגעפעלט אַ ביסל איילן. האָט ער געמוטמעט אין גלייך אַוועקגעשיקט אַ ראַפּאָרט קיין הוראָדנע און פון דאָרט איז אַראָפּגעקומען אַ באָפעל די אַרבעט אָפּצושטעלן און דעם בית־מדרש פאַרחתמענען.

„עס זענען אַוועקגעגאַנגען אַ שיינע פּאָר יאָר, דער בית־מדרש איז געשטאַנען מיט טיר און פענצ־טער פאַרקלאַפּט. יידן האָבן אָבער נאָך אַלץ די האָ־פענונג נישט פאַרלוירן. עס איז אונטערגעקומען ערב ימים־נוראים, האָבן זיך יידן אַריבערגעכאַפּט קיין אַנטאָפּאָליע צום גרויסן רב און צדיק ר׳ פּנחס־מיכאל זצ״ל: רבי, ראַטעווע, מיר האָבן אַזוי פיל יידישע געלט און פּראָצע אין בית־מדרש אַרייג־געלייגט! און ר׳ פּנחס־מיכאל האָט צוגעזאָגט...

„עס איז געקומען ראש־השנה, ר׳ פּנחס־מיכאל איז געשטאַנען אין אַנטאָפּאָליער שול און גענאָגט די מוספּדיקע שמונה־עשרה בלחש און אַז ער האָט געהאַלטן ביז: והאלילים כרות יכרתון, האָט ער דער־זען, אַז דאָרטן אין די עולמות־העליונים קוקט מען דורך די „דיעלע" וועגן פרוזשענער בית־מדרש, איז ער געקומען מיטן אַלטן פסוק: למה יאמרו הגוים איה... סטייטש, עובדי אלילים זאָלן אַזוי פיל גע־וועלטיקן! יידן האָבן דען געוואָלט בויען אַ טעאַטער חלילה? אַ בית־מדרש האָבן זיי געבויט, אַ בית־מקדש־מעט מיט ד׳ אמות של הלכה!... דאָ איז שוין צוגעגאַנגען ר׳ אלינקע דער שניידער, וואָס איז שוין געווען אויפן עולם־האמת און געזאָגט, אַז זיין זון ר׳ אפרים־יאָסל זאָגט צו לערנען אין בית־מדרש פאַרן עולם עין־יעקב און דער בית־מדרש וועט טאָקע אַזוי הייסן עין־יעקב, אַ דירהלע פאַרן טאָטן יעקב. און דאָ איז צוגעלאָפן ר׳ וועווע קירזשנער, וואָס איז אויך שוין געווען אויפן עולם־האמת, און געזאָגט, אַז אונדזערע בעלי־מלאכות האָבן שוין איבערגעטראָגן אויף זיך שוועריע משאות, וועלן זיי אויך די משא פון „חייטים"־בית־מדרש אויף זיך קענען טראָגן, און דאָ איז צוגע־לאָפן ר׳ אייזיק שוביטשער, ער קומט, זאָגט ער, נאָוואָס פון דאָרט, מ׳האָט זיך געמוטמען שטאַרק אויספירן איגנאַטיעוו דעם צוריס גזירה „נאָוואָסע־לעניע", מ׳טרייבט יידן פון די דערפער, זענען אַלע ישובניקעס אַריין אין שטאָט, אין די בתי־מדרשים איז געוואָרן ענג.

„איז אַרויס אַ בת־קול מיטן פּסק־דין: — ליובקע ציביק....

„אַ גרויסער זול איז געווען אין יענעם ערב

יום־כּפּור אויף עופות, ווייל אַ שטאַרקע מגפה האָט זיך אין זיי אַרײַנגעכאַפּט, און די דאָרפֿישע גויים האָבן זיך געאיילט וואָס גיכער זיי צו פֿאַרקויפֿן. אַזוי ביליק זענען זיי געווען, אַז אפילו אַרימע בעלי־מלאכות האָבן זיך פֿאַרגונען צו קויפֿן עופות אויף כּפּרות פֿאַר זייערע קינדער. און אַז פֿרוזשענער יידן האָבן אָפּגעגעסן די סעודה־המפֿסקת מיט די שיינע לאָקשן און די שיינע פֿאַרציעט עוף, זענען זיי אַוועק אין די בתי־מדרשים צו כל־נדרי. דער עולם האָט אָפּגעזאָגט די תפילה־זכה, נאָכדעם די כל־נדרי. נאָך כל־נדרי האָט דער בעל־תּפילה אַ זאָג געגעבן מזמור שיר ליום השבת, ווייל יום־כּפּור איז אויסגעפֿאַלן אום שבת. אַז מ׳איז געקומען צו די יעלות און דער בעל־תּפילה האָט אַ זאָג געטאָן: „יעלה תחנונו מערב ויבוא שועתינו מבוקר״, איז געווארן אַ געשריי אויף דער גאַס פֿאָשאַר!!! צום ערשטן האָט אָנגעהויבן קלינגען דער גלאָק פון אַלטן הילצערנעם קלויסטער, נאָך אים די גלעקער פון די איבעריקע צוויי פֿרוזשענער קלויסטערס. און דורך די פענצטער פון בית־מדרש האָט מען שוין טאַקע דערזען דעם אמתן פייער. האָט דער עולם אויסגעטאָן טלית און קיטל און אַוועק ראַטעווען יעדער זיין פֿאַרמעגן. אַרויסגעווייזן האָט זיך, אַז עס ברענט דעם גלח גאָמעליצקיס שייער. און אַזוי ווי דער שייער איז געשטאַנען עטלעכע טריט פון אַלטן הילצערנעם קלויסטער, האָט זיך טאַקע באַלד דער קלויסטער אָנגעכאַפּט און אין משך פון אַ פּאָר שעה איז אָפּגעברענט געווארן דער קלויסטער מיט דער „זוואָניצע״. אַז די גלאָקן האָבן זיך אָפּגעריסן און פֿאַלנדיק געגעבן דעם לעצטן קלונג, האָט מען שוין געזען, אַז עס איז נאָך אַלעמען, און יידן זענען צוריק אַוועק אין זייערע בתי־מדרשים, און געטראָפן די בעל־תּפילות ביים עמוד, פון וועלכן זיי זענען די גאַנצע צייט נישט אָפּגעטראָטן.

„נאָך יום־כּפּור האָט זיך דער עולם דערווויסט נישט קיין פרייליכע נייס. דער גלח גאָמעליצקי האָט אַוועקגעשיקט קיין הוראָדנע אַ פֿאָפּיר, אַז אין דער שריפה זענען שולדיק די פרוזשענער יידן, זיי האָבן עס אונטערגעצונדן, כדי זיי זאָלן קענען אויסבויען זייער בית־מדרש. איז אַראָפּגעקומען פון הוראָדנע דער פּראָקוראָר מיט אַ גרויסן גלח. האָבן זיי געפֿרעגט דעם גלח גאָמעליצקי, וועד עס איז געווען אין יענעם טאָג אין אָונט אין שייער. האָט ער געזאָגט, אַז צוויי גויים האָבן געדראָשן תבואה אין שייער. האָט מען געבראָכט די גויים און מ׳האָט זיי חוקר ודורש געווען. האָבן די גויים דערציילט, אַז אַ גאַנצן טאָג האָבן זיי געדראָשן די תבואה, פֿאַרנאַכט איז אַרײַנגעקומען דער „באַטיושקא״ און זענדיק, אַז זיי האָבן אַ סך אויפֿגעטאָן, האָט ער זיי אַרײַנגערופֿן אין שטוב און מכבד געווען מיט אַ שיין ביסל משקה. זיי זענען אַוועק צוריק אין שייער, פֿאַרויכערט די ליולקעס און נאָך דער משקה אַנדרימלט געווארן. אַ ליולקע מיט פייער איז דערווייל אַרײַנגעפֿאַלן אין שטרוי און ביז וואַנען זיי האָבן זיך אַרומגעזען, האָט שוין די גאַנצע שטרוי געברענט און זיי האָבן זיך קוים אַרויסגעכאַפּט מיטן נפש. האָבן די שררות שוין געזען באַשיינפֿערלעך, אַז די יידן זענען גאָרנישט שולדיק. פונדעסטוועגן איז עס פֿאַר זיי געווען וויניק. האָט מען אָנגעפֿרעגט אין אַלע פייער־שאַראַנצן אין דער גאַנצער רוסישער אימפּעריע, צי האָט נישט געטראָפֿן אַמאָל, אַז אַ יידישע שטוב, וועלכע איז געווען געשאַרירט אין גרויס געלט, זאָל ברענען יום־כּפּור בייגאַכט, האָט מען געענטפערט — אַז ניין. האָט מען אָנגעפֿרעגט בייַ פֿאָליציי אין גאַנץ רוסלאַנד, צי האָט נישט געטראָפֿן אַמאָל, אַז מ׳זאָל כאַפּן אַ יידישן גנב, גנבענען יום־כּפּור בייגאַכט, האָט מען געענטפערט — אַז ניין. האָט מען אָנגעפֿרעגט אין אַלע גרענעץ־מאַמאָזשנעס פון אַלע עקן רוסלאַנד, צי האָט נישט געטראָפֿן אַמאָל, אַז מ׳זאָל כאַפּן אַ יידישן גנב אויף יום־כּפּור, אַז מען האָט אים נישט געענטפערט — אַז ניין. האָט מען אָנגעפֿרעגט אין אַלע גרענעץ־מאַמאָזשנעס פון אַלע עקן רוסלאַנד, צי האָט נישט געטראָפֿן אַמאָל, אַז מ׳זאָל כאַפּן אַ יידישן גנב אויף יום־כּפּור, אַז מען האָט אים נישט געענטפערט — אַז ניין. האָט מען אָנגעפֿרעגט אין אַלע פֿאָליציקס שייער. אין גאַנץ רוסלאַנד — אין די פֿאָליציעס, צי איז נישט פֿאַראַן אַמאָל פֿאַרשריבן אין די פּראָטאָקאָלן, אַז אַ יידישע זאָל אונטערצינדן אַ שטוב אום יום־כּפּור בייגאַכט, האָט מען אָפּגעענטפערט — אַז ניין.

„איז געווארן שטיל.

„דער גלח גאָמעליצקי האָט באַזונדער זיין פּסק געכאַפּט. איינמאָל איז ער געקומען אויף דער פרוזשענער פאָטשט אָפּגענעמען גלחישע בריוו־פֿאָקעטן, האָט אים דער פּאָטשטמייסטער, ווי שטענדיק, לעבן זיין טיש געזעצט, און צונויפֿגענעמענדיק די גלחישע פֿאָקעטן, האָט ער אַ פרעמדן געלט־פֿאָקעט, וואָס איז געלעגן אויפֿן טיש, מיטגענומען און איז אַוועק. דער פּאָטשטמייסטער האָט זיך אַרומגעזען, אָנגעיאָגט דעם גלח און בייַ אים דעם געלט־פֿאָקעט צוגענומען. די זאָך איז דערגאַנגען וווהין מ׳באַדאַרף און עס איז אַראָפּגעקומען אַ באַפּעל, אַז דער „בלאַ־האָטשיני״ גאָמעליצקי וועלן פּראָסטער גלח אין אַ פֿאַרווארפענעם העק אין פיש־ווינקל. ער איז שוין אָבער אין דעם נייעם אָרט נישט געפֿאָרן, ער איז אַראָפּ פון זינען און מ׳האָט אים פון פרוזשענע גלייך אין משוגעים־הויז אַוועקגעשיקט. אַז ער איז פון שטאָט אַוועק, האָבן די באַלעבאָטים דערלאַנגט וועגן עפענען דעם בית־מדרש און מ׳האָט דערלויבט, וויל דער הילצערנער קלויסטער איז שוין נישט געווען...״

***

פון די רבנים, וועלכע האָבן פאַרנומען דעם פרוזשענער כסא־הרבנות די לעצטע 150 יאָר, זע־נען באַווּסט פאָלגנדיקע: (אַ טייל פון די ידיעות געהערן צו פ׳ יוסף באַביטש) אין אָנהייב פון אַכצנטן י״ה איז געווען רב אין פרוזשענע ר׳ אביג־דור ב״ר שמואל, דער פאָטער פון לעצטן ראש אב בית־דין אין ווילנע, צוליב וועלכן עס איז אויס־געבראָכן די באַווּסטע היסטאָרישע מחלוקת. דער רב ר׳ יום־טוב ליפמאַן שיק, אַ זון פון שקלאָווער רב ר׳ חנוך־העניך שיק, וועלכער איז געווען אַן אייניקל פון באַרימטן ר׳ יום־טוב ליפמאַן הלוי הע־לער, דעם בעל „תוספות יום־טוב״ און „מעדני יום־טוב״. דער רב ר׳ זאב־וואָלף, וועלכער איז דערנאָך געווארן רב אין סלאָנים, ער איז געווען אַ תלמיד פון באַקאַנטן רב ר׳ דוד דער בעל־מחבר פונעם ספר „חומות ירושלים״, וועלכער איז געווען רב אין שערעשעוו. דער רב ר׳ מרדכי מיידיל, וועלכער איז דערמאָנט אין פנקס פון פרוזשענער קהל. נאָך אים איז געווען רב ר׳ שילם, וועלכער איז געווען באַ־וווסט אונטערן נאָמען דער „פרוזשענער מגיד״. ער איז געווען אַ גרויסער אָרימאַן, פרוזשענער רבנות האָט אים געגעבן קאַרג חיונה און ער פלעגט אַרומפאָרן האַלטן דרשות. עס זענען פון אים פאַר־בליבן פיל כתב־ידן. זיינע אַ שאלה ותשובה געפינט זיך אין די שו״ת פון מהר״ם פאַדווע. נאָך ר׳ שילמס טויט איז צוגענומען געווארן פאַר אַ רב אין יאָר 1860 ר׳ שאול־זעליג הכהן, וועלכער איז שפעטער געווארן רב אין דענעבורג. ער ווערט דערמאָנט אין די שו״ת „משכן בצלאל״ און אין דעם ספר „בכורי־אביב״. נאָך אים איז געווען רב ר׳ אליהו־חיים מייזעל, דער שפעטערדיקער לאָדזשער רב. אין יאָר 1871 איז דאָ געווארן רב ר׳ ירוחם־יהודה־לייב פערעלמאַן, וועלכער איז שפעטער געווארן באַרימט אונטערן נאָמען „דער מינסקער גדול״. פונעם יאָר 1884 ביזן יאָר פון זיין פטירה 1929 — גאַנצע 45 יאָר, האָט פאַרנומען דער פרוזשענער כסא־הרבנות ר׳ אליהו הלוי פיינשטיין. ווי עס ווערט דערמאָנט אינעם ספר עיר־ווילנא מאת הלל נח מגיד — המכונה שטיינשניידער, איז דאָ אין פרוזשענע גע־ווען רב (לויט אונדזער אויסרעכענונג) אין די 50קער יאָרן פון XVIIIטן י״ה ר׳ יוסף.

1) אַ גרויסער טייל פון די מאַטעריאַלן צו דעם אַרטיקל זענען צוגעשיקט געווארן דורך פ׳ ש. ד. בארקער.

■

דוד הלוי הי״ד

דער פרוזשענער רב אליהו פיינשטיין זצ״ל

אין דעם ספר „הליכות אליהו״ פון דעם פרוזשענער רב, וואָס איז אַרויסגעגעבן געווארן נאָך זיין פטירה (זע רעפראָדוקציע פון דעם שער־בלאַט), איז פאַראַן אַ הקדמה, וואָס עס האָט אָנגעשריבן זיין אייידעם, דער שפעטערדי־קער רב אין פרוזשענע, רב דוד הלוי פייגנבוים, וועלכער אין אומגעקומען ווי אַ קדוש. די דאָזיקע הקדמה הייסט: זה ספר תולדות אדם הגדול בענק״ם, דברי תורתו וחכמתו שבעתים מזוקקים רבן של ישראל הגאון ר׳ אליהו הלוי זצוקללל״ה. פון דער דאָזיקער הקדמה נעמען מיר טאָקע אַרויס די וויכטערדיקע ביאָגראַפישע פרטים פון הרב אליהו פיינשטיין ז״ל.

...געבוירן געווארן איז רבי אליהו אין סלוצק אין יאָר תר״ב (1842) ביי זיין פאָטער הרב גאון ר׳ אהרן הלוי ז״ל, וועלכער איז נאָכדעם געווען רב אין שטאָט סטאַראָבין. זייענדיק נאָך אַ יונג קינד האָט ער שוין אַרויסגערופן גרויס פאַרוווּנ־דערונג מיט זיינע ווונדערבאַרע כשרונות און שטאַרקע התמדה. דער גאון רב יאָסעלע פון סלוצק האָט אים שטאַרק ליב געקריגן, האָט אים מקרב געווען און אים פאַרויסגעזאָגט, אַז ער וועט אויס־וואַקסן אַ גרויסער מאָן, וואָס וועט באַרימט ווערן.

ראש־חודש תמוז תר״ך (1860), ווען דער גאון רב אליהו איז קוים געווארן 18 יאָר, האָט ער חתונה געהאַט מיט דער טאָכטער פון גאון רב יצחק־יחיאל הלוי ז״ל, דעם אב־בית־דין פון קאַ־רעלין. זיין פרוי גוטע־כישע האָט געשטאַמט פון אַ גאָר גרויסן יחוס, וואָס האָט זיך געצויגן ביזן בעל סדר־הדורות. זי איז געווען באַקאַנט מיט אירע גוטע מידות, פלעגט זיך אָפּגעבן מיט הילף פאַר יתומים, אונטערשטיצונג פאַר אלמנות און שטאַרק זיך מתעסק געווען ביים אויפבויען היימען צום שוץ פאַר די דאָזיקע אומגליקלעכע.

נאָך דער חתונה איז רב אליהו געווען ביים שוויער אויף קעסט, ווו ער האָט נאָך מער זיך גע־

נומען צום לימוד התורה. די זקני־הדור האָבן דער־ציילט, אַז אין דער דאָזיקער קעסט־צייט האָט ער דורכגעלערנט 4 מאָל דעם שולחן־ערוך חושן־משפט.

נאָך דער פטירה פון זיין פאָטער רב אהרן הלוי ז״ל, פסח תרכ״ג (1863), האָבן די סטאָראָבינער איינשטימיק באַשלאָסן אויפצונעמען ווי אַ רב פאַר זייער עדה דעם גאָר יונגן, קוים 20־יאָריקן רב אליהו. רב אליהו האָט זיך קעגנגעשטעלט, ער האָט נישט געוואָלט נעמען אויף זיך דעם יאָך פון

הרב אליהו פיינשטיין זצ״ל

רבנות. אין דעם ענין האָט זיך אָבער אַריינגעמישט רב יאָסעלע סלוצקער, און האָט אויף אים גוזר גע־ווען ער זאָל ווערן רב. דער סלוצקער גאון האָט דערקלערט עפנטלעך: „איך וויל זען מיין רב אלי־קען ווי ער פירט רבנות ווען איך לעב נאָך״. דער יונגער רב אליהו האָט נישט געקענט זיך קעגנ־שטעלן דעם רצון פון גאון רב יאָסעלע סלוצקער און האָט אָנגענומען די רבנות, אָבער מיט אַ תנאי — די שטאָטישע אַלגעמיינע ענינים געהערן נישט צו אים. ער וועט זיך נאָר באַשעפטיקן מיט פסקענען שאלות און דין־תורות.

אין יענע צייטן איז נאָך געווען שטאַרק אַקטועל דער ענין פון אַרענדעס; די פאַרשיידענע „חזקות״, וואָס יידן פאַקטערס, אַרענדאַרן האָבן געהאַט ביי די פוילישע פריצים. אויף דעם באָדן פלעגן פאַר־קומען אָפטע סכסוכים. עס פלעגן זיך געפינען אַזעלכע, וואָס פלעגן ממש דורך גזילה און פאַלש־קייט אַרויסשטויסן די פריערדיקע אַרענדאַרן. און אָפט פלעגן אַזעלכע „שטאַרקע״ צונעמען די פרנסה ביי די שוואַכערע, ביי די שטילע. קעגן די דאָזיקע אומווירדיקע נפשות איז אַרויסגעטראָטן דער רב אליהו מיט אַ שטאַרקע האַנט. זיין נאָמען איז גע־וואָקסן און פון גאָר ווייטע מקומות פלעגט מען צו אים קומען אויסצוגלייכן די סכסוכים. יידן ווי נישט־יידן פלעגן זיך צו אים ווענדן, אַז ער זאָל זייערע ענינים באַטראַכטן און אַרויסטראָגן אַ פסק.

נאָך דער פטירה פון גאון רב איסר־יהודה דער ראש־אב־בית־דין פון בריסק, דער מחבר פי׳ ספר „עזרת יהודה״, האָט בריסקער קהל, אַ שטאָט וואָס איז געווען פול מיט חכמים און לומדים, זיך געוואָנדן צום רב אליהו, ער זאָל ווערן זייער ראש־אב־בית־דין. ער האָט אָבער די דאָזיקע בכבודיקע שטעלע אָפגעזאָגט. ער האָט זיך געווידמעט טאָג און נאַכט צום לימוד התורה.

אין אָנהייב פון יאָר תר״ל (1870) איז ער אויס־געוויילט געוואָרן פאַר אַ רב אין דער חשובער קהילה קלעצק, אויפן אָרט פון דעם גאון רב יהושע נ״ע סוויזשער.. ביידע שטעט — סטאָראָבין און קלעצק — האָבן געפירט אַ דין־תורה וועגן דעם ווּ רב אליהו זאָל זיין רב, יעדע קהילה האָט אים געוואָלט ביי זיך. אָבער דורך דעם פסק־דין פון דעם גאון רב אריה פון איהומען און גאון רב גרשון־תנחום פון מינסק האָט קלעק זוכה געווען, און ער איז דאָרטן געוואָרן רב.

געווען איז עס די צייט ווען געהערשט אין די קהילות האָבן די תקיפים. יעדע קהילה האָט גע־דאַרפט צושטעלן אַ געוויסן סכום יונגעלייט צו מי־ליטער־דינסט. עס איז געווען אַ מעגלעכקייט, אַז די רייכע זאָלן קענען פאַר אויסקויף־געלט באַ־פרייען זייערע קינדער. די קהל־תקיפים פלעגן טאָקע אָפגעבן פאַר זעלנער די זין פון די אָרעמע־לייט. קיינער האָט דערצו נישט געקענט העלפן. וועגן רב אליהו האָט זיך געזעצט אויפן קלעצקער כסא־רבנות, האָט ער שארף אַרויסגעטראָטן קעגן אָט דער דאָזיקער פלאָג. ער האָט אויפגעוויזן, אַז על־פי־גזעזעץ דארפן גראָד די קינדער פון אלמנות געניסן פון די זכיות וואָס עס קומט ביים שיקן אין מיליטער־דינסט. חוץ־לזה האָט ער זיך איינ־געשטעלט פאַר די לומדי־תורה, אַז זיי דארפן גע־שאַנעוועט ווערן ביים אָפגעבן זיי צו די זעלנער (אגב האָט זיך די תורה־לערנער בעיקר רעקרו־טירט פון די אָרעמע שיכטן). מען האָט געדאַרפט האָבן גרויס מוט כדי אַרויסצוטרעטן קעגן דער פאַריסנקייט פון די דאָזיקע תקיפים. רב אליהו

האָט זיך אָבער פֿאַר זיי נישט געשראָקן. מיט קראַפט פֿאַרטיידיקט די באַוולהטע.

ווינטער תרל"ד (1874) איז זיין שווער הגאון רב יצחק־יחיאל הלוי, דער אב־בית־דין פון קאַרע־ליץ נפטר געוואָרן. ער האָט דאַן פֿאַרלאָזן די גרויסע שטאָט קלעצק און אַוועק קיין קאַרעליץ, כדי זיין דאָרטן רב און וואָרטן ביז דער איידעם פון נפטר, דער גאָר יונגער רב דוד פיינשטיין, זאָל ווערן ראוי איבערצונעמען די רבנות. געטון האָט ער עס כדי די אלמנה פון רב זאָל דערווייל באַקומען די רבנות־שכירות. ער האָט אין משך פון דריי יאָר אויסגעפירט די דאָרטיקע רבנות פשוט ווי אַ לוין־אַרבעטער. איידער עס האָט זיך געענדיקט דער טערמין פון די 3 יאָר, האָט ער אָפּגעגאָזט אַלע פֿאַרשלאָגן פון גרויסע קהילות אָנצונעמען ביי זיי דעם כסא־רבנות. אָזוי האָט ער געענטפֿערט די קהילות זאָגער (ליטע) און קאָבערין. ערשט 10 טעג, איידער עס האָט זיך געענדיקט זיין טערמין פון די 3 יאָר, איז אָנגעקומען אַ כתב־רבנות פון כאַסלאָוויץ, האָט ער די דאָזיקע שטאָט געגנומען. אין אַ פֿאָר טעג שפּעטער האָט זיך צו אים געוואָנדן דער גאון רב ראובן, ער זאָל אי־בערנעמען די רבנות אין אָמסטיסלאָוו, ווו ער איז געווען ביז דאַן רב. (רב ראובן איז אַוועק קיין דינאַבורג־דווינסק). די גאָנצע שטאָט האָט זיך געוואָנדן וועגן דעם צו אים, אָבער ער האָט אָפּגעזאָגט און געבליבן רב אין שטעטל כאַסלאָוויץ.

אין ריישן איז אויסגעקומען רב אליהון צו לעבן ביי גאָר אַנדערע באַדינגונגען ווי אין ליטע, אַ פרעמדע סביבה און אַנדערע מנהגים. די אַטמאָס־פער איז דאָרטן געווען אַ נישט רויקע. מחלוקתן זענען פֿאָרגעקומען אָרום דער פראָגע פון רעקרוטן, וואָס מען האָט אָנגעהויבן נעמען אין מיליטער לויט דעם נייעם געזעץ וואָס איז דאַן אָרויס. ווידער איז אים אויסגעקומען אריינמישן זיך אין די קאָמפּן צווישן דעם פּשוטן פֿאָלק און די גבירים. אויך דאָ איז אים געלונגען אינצושטעלן אָרדענונג אין די באַציונגען.

אין יענער צייט האָט זיך אָנגעהויבן אַ ניי קאַפּיטל אינעם לעבן פון רב אליהון. עס האָט זיך דאַן אָנגעהויבן אַ גרויסע באַוועגונג פון יידן אַריי־צודרינגען אין אַ ריי שטעט מחוץ דעם „תחום המושב". עס האָבן זיך ביסלעכווייז און אייניציקווייז אַריינגעקריגן יידן קיין אָריאָל, סמאָלענסק, קורסק, כאַרקאָוו און אַנדערע מקומות. עס איז אויפגע־שווומען דער ענין ווי אַזוי צו שאַפן פֿאַר די נייע ישובים מעגלעכקייטן פון יידישן אויסלעבן זיך; באַאָרגן מיט דיינים, שוחטים, מוהלים, מלמדים, סופרים. ער האָט זיך אַריינגעוואָרפן אין דער דאָ־זיקער אַרבעט. ער האָט אויסגעפונען מעגלעכקייטן צו באַזעצן מנהיגים פון יידישקייט אין די דאָזיקע תפוצות; אויפגעבויט דאָרטן מקוואות; געזאָרגט פֿאַר דעם חינוך פון די יידישע קינדער. זיין נאָמען איז געוואָרן באַווסט און באַרימט.

נאָך די גרויסע פֿאָגראָמען פון יאָר תרמ"ב (1881—1882), איז אין פּעטערבורג צוזאַמענגע־רופן געוואָרן אַ באַראַטונג פון די גדולי ישראל אין רוסלאַנד, כדי צו באַהאַנדלען דעם מצב פון די יידן. עס זענען געקומען די גאונים רב יצחק־אלחנן פון קאָוונע; רב יוסף־בער פון בריסק; רב אליהו פון קראַטינגען; רב אליהו־חיים פון לאָדזש; רב הירש־לייב פון וואָלאָזשין; רב ראובן פון דווינסק און צווישן זיי רב אליהו פיינשטיין, דער כאַסלאָוויצער רב. ער איז געווען דער יינגסטער פון דער חבורה און פון אַ קליין שטעטל, און דאָך האָט מען געפונען פאַר נייטיק, אַז ער זאָל זיין אויף דער דאָזיקער אַסיפה. אויף דער דאָזיקער באַראַ־טונג איז צווישן אַנדערע פֿאַרגעשלאָגן געוואָרן, אַז מען זאָל שיקן אַ דעלעגאַציע פון די יידישע נכבדים צום צאַר, מען זאָל דעם רוסישן זעלבסט־הערשער דערציילן וועגן די פּיינען, וואָס עס האָבן אויסצושטיין זייערע יידישע אונטערטאַנען. מען זאָל דעם קייסער בעטן, אַז ער זאָל אָנווייזן זייערע אונ־טערדרוקטע זיי זאָלן שיצן די יידן פון די כולי־גאָנעס און פֿאָגראָמשטשיקעס. די אַלגעמיינע מיי־נונג פון דער באַראַטונג איז געווען, אַז מען דאַרף אַזאַ דעלעגאַציע שיקן, ווייל די גרויסע שתדלנים פון דער צאַרישער הויפּטשטאָט האָבן עפּעס באַ־קומען אַ ווינק פון די „מאָסגיביקע קרייזן", אַז דער צאַר ווערט געפֿערלעך. אויפֿנעמען אַזאַ דעלעגאַציע. די מיינונג פון רב אליהו פיינשטיינען איז אָבער געווען גאָר אַן אַנדערע. ער האָט אַרויסגעזאָגט די השערה, אַז דער קייסער וויסט אויסגעצייכנט פון די פֿאָגראָמען, זיכער זענען די דאָזיקע פֿאָגראָמען געמאַכט געוואָרן מיט זיין וויסן. עס קען דאָך נישט זיין, אַז די פאַלקס־שטימונג, וואָס איז גאָרנישט געווען אַזוי פיינטלעך צו יידן, זאָל איבער נאַכט געענדערט ווערן. די פֿאָגראָמען זענען געווען צו־געטראַכט פון די רעגירונג־לייט, כדי צו דערטרינ־קען אין יידיש בלוט די שפּורן פון דער מרידה, וואָס עס האָט זיך אָנגעהויבן קעגן צאַר, ווייל קיין שום זאָך איז נישט אַזוי וואָלוול ווי יידיש בלוט, וואָס האָט נישט קיין שום מאָנערס. דער רעזולטאַט פון אַזאַ דעלעגאַציע — האָט געזאָגט ר' אליהו — וועט זיין נאָר אַ מוסר־פֿאַרציע, וואָס זי וועט באַ־קומען פון קייסער און אַ צוזאָג, אַז עס וועט די יידן ווערן לייכטער אויב זיי וועלן אויסבעסערן זייערע מעשים. אין דער ווירקלעכקייט איז טאַקע

ספר

חליכות אליהו

חדושים על הרמב"ם שו"ת וביאורים בארבע חלקי השו"ע

מאת

הגאון האמתי רשכבה"ג רבנו **אליהו** בהרב הגאון **מהר"א הלוי**
פיינשטיין זצ"ל אב"ד דק"ק פרוזנא.

חלק ראשון

חדושים על הרמב"ם שו"ת וביאורים בשו"ע אהע"ז וחו"מ.

וילנה

שנת תרצ"ב לפ"ק

בדפוס שרגא פייבל גרבר, רחוב זבלנה 25.

שער־בלאט פון פרוזשענער רב ספר „חליכות אליהו", דער ספר געפינט זיך אין דער ספרים־זאמלונג פון דעם ייִדישן ווִיסנשאפטלעכן אינסטיטוט — ייִוואָ אין אַרגענטינע.

רב אליהוס פאַרויסזאָג מקוים געוואָרן. די דאָזיקע שתדלנישע פּעטיציע האָט נאָך פאַרשאַפט מער צרות די יידישע מאַסן.

אין יאָר תרמ״ד (1884) איז רב אליהו אויפגענומען געווארן מיט גרויס כבוד אויפן כסא־הרבנות אין פרוזשענע. ער האָט דאָרטן געפירט די רבנות מיט גרויס ווירדע. פון דאַנען איז ער ווידעראַמאָל אַרויסגערופן געווארן צו דער 2טער רבנים־אסיפה אין פּעטערבורג, וואָס איז פאַרגעקומען אין יאָר 1911. אויך דאָסמאָל האָט ער אַרויסגעווויזן אַ קלאָרן צוגאַנג צו די אַקטועלע פּאָליטישע פראַגן און די פּראַבלעמען, וואָס האָבן געהאַט צו טון מיט מצב פון די רוסישע יידן אין יענער צייט.

אין משך פון רב אליהוס זיין אין פרוזשענע איז ער עטלעכע מאָל פאַרבעטן געווארן פון אַ ריי גרויסע שטעט איבערצונעמען ביי זיי דעם כסא־רבנות. ער האָט אָבער זיך נישט געיאָגט נאָך גרעסערס, געווואָלט האָט ער ליבער די רויקייט אין פרוזשענע און די מעגלעכקייט צו קענען אין שלווה מתעסק זיין זיך אין לימוד פון תורה. אַזאַ וועגדונג איז אויך אָנגעקומען פון ירושלים. ער האָט צוליב קדושת הארץ מסכים געווען, אָבער אַ ריי סיבות האָבן פאַר אים פאַרשטעלט דעם וועג.

ז״ך תשרי תרפ״ט (1929) איז ער נפטר געווארן...

צפורה קאַצענעלסאָן־נאַכומאָוו

צווישן דער רבנישער משפחה

מיר ברענגען דאָ ווייטער אַ קאַפּיטל פון צ. קאַצענעלסאָן־נאַכומאָווס בּאַגראַפיע פון איר ברודער, דעם דיכטער־קדוש יצחק קאַצענעלסאָן, וועלכער איז געווען אַ פלימעניק פון פרוזשענער רב פּיינשטיין. דער דאָזיקער קאַפּיטל האָט אַ שייכות מיטן באַזוך פון יצחק קאַצענעלסאָן אין פרוזשענע בעת דער גרויסער רבנישער התונה, וועלכע אליהו פיינשטיין האָט זיך מתחתן געווען מיט רבי חיים סאָלאָוויטשיקן פון בריסק.

גלייך נאָכן באַפרייען פון מיליטער, אויף דער אינלאַנג פון אונדזער פעטער ר׳ אליהו, איז די מאַמע מיט יצחקן געפאָרן קיין פרוזשענע אַפּצודאַנקען פאַר דער באַדייטנדיקער מאַטעריעלער שטיצע און בייצוזיין אַ היסטאָרישע משפחה־שמחה. ס׳איז געווען אַ געשעניש, פון וועלכער עס האָט געקלונגען און צו וועלכער ס׳האָבן זיך געגרייט שוין פון מיט אַ צייט צוריק די גרעסטע רבנישע הייף און פערזענלעכקייטן פון גאַנץ רוסלאַנד. אַ קליניקייט! ר׳ חיים סאָלאָוויטשיק, דעם בריסקער גאונס זון וועט זיך משדך זיין מיטן פרוזשענער ר׳ אליהו פיינשטיינס טאָכטער.

אונדזער קוזינע פּשקע איז געווען באמת אַ בת תלמיד־חכם: געקענט אַ גמרא ווי אַ למדן און געווען באַקאַנט מיט וועלטלעכע ענינים. דערפאַר האָט די דאָזיקע חתונה געצויגן די נייגעריקייט. עס איז צוזאַמענגעקומען אַן אמתער סנהדרין פון כל תפוצות המדינה — די גרעסטע רבנים און למדנים, הויפּטזעכלעך פון חתנס צד, ווייל דער בריסקער רב האָט געשפּילט אַ באַדייטנדיקע ראָלע אין דער גאַנצער צאַרישער אימפּעריע.

די חתונה גופא איז דורכגעפירט געווארן מיט אַ קייזערלעכן פאַראַד און בריינט פאַרגנעם. ס׳האָט נישט געפעלט מכל־טוב. ביז איבער די שבע־ברכות האָט מען קיינעם נישט געלאָזט רירן זיך פון פרוזשענער הויף. בשעת יעדער סעודה און ביי אַלע מסיבות איז געערעדט געווארן מכל דברי חז״ל, וועגן עניני התורה, צענדליקער גאונים און עלויים האָבן זיך בהתמדה געפּילפּולט, די שארפּע, חריפותדיקע מוחות האָבן זיך באַמיט קעגנזייטיק איבערצושטייגן. אויך אונדזער פאָטער, וועלכער איז באַקאַנט געווען אַ סך פון די חשובסטע אורחים אַלס „בנימינקע דער עלוי״, איז נישט אפגעשטאַנען צוזוישן דער בארימטער עדה פון גדולים בישראל. דער קוזין מאיר דאָווידזאָן, אַ געוועזענער ישיבה־בחור, וועלכער האָט צו 20 יאָר אָנגעהויבן דעם רוסישן אלף־בית און צו דרייסיק געווארן אַ בארימטער דאָקטאָר מעדיצין, האָט בשותפות מיטן טאַטן אָנגעפירט די לינקע אפאָזיציע אין די דאָזיקע הייסע וויכוחים.

יצחקן האָט די גאַנצע סביבה זייער אינטערעסירט. ער האָט אַלץ געהערט און אין זיך אייגענעזאָפט דעם גאַנצן רבנישן פאַלקלאָר, אַלע אינטערעסאַנטע טיפּן פון די בארימטסטע רבנים, בראש מיטן הויפּט־מחותן פון דער שמחה, ר׳ חיים סאָלאָוויטשיק, דעם בריסקער גאון, וועלכער איז אויך געווען גוט אריענטירט אין דער אפיציעלער פאָליטיק, אַ זאַך וואָס האָט אַלעמען, ספּעציעל אין

יענע צייטן, שטאַרק אינטערעסירט. אַלע האָבן מיט אַ פֿאַרכאַפּטן אָטעם אים געקוקט אין מויל אַריין.

אָבער ספּעציעל באַגייסטערט איז יצחק געוואָרן פון דעם פּעטער רבי אליהו, פון זיין קלוגשאַפּט, זיין באַנעמען זיך מיט פּרעמדע און משפּחה, פֿאַר יעדן איינציקן פון די גאָסט פלעגט ער גפּעפּינען אַ צוגעפּאַסטע טעמע, לויט יענעמס אינטערעס, מיט די מענער, מיט די ווייבער, אפילו מיטן דור־הבא, מיט דער יוגנט, גערעדט וועגן ציוניזם, וועגן סאָציאַליזם, מיט די סטודענטן וועגן זייערע אוניווערסיטעט־לימודים, מיט יצחקן וועגן ליטעראַטור בכלל און העברעישער בפרט. דערבייַ האָט ער אונטערגעשטראָכן, אַז ער וויל אויסנוצן די זעלטענע געלעגנהייט פון זיין שמחה, כדי זיך צו דערנענטערן און אָנפרייַען זיך מיט דער גאַנצער משפּחה, אנשים נשים וטף, וויל „וען וועלן מיר שוין האָבן אַזאַ צווייטע גענהייט?".

פֿאַרענדיקן זיך פון די שבע־ברכות האָט ער אַרויסגעזאָגט אַ מאָדנעם רמז, וועלכער האָט זיך גאָר שנעל אַרויסגעוויזן פֿאַר אַ חכמה, אַ פּאַסירונג וואָס יצחק האָט ווייטיקלעך דערפילט... דעם דאָזיקן קלוגן רמז פלעגט יצחק ביי יעדער גענהייט איבערצוחזרן און קאָמענטירן: „נו, מיינע קרובים: איר זענט דאָך אַוודאי צופרידן מיטן שידוך? אונדזער משפּחה, הייסט עס, גייט לגדולה! דער בריסקער רב, ס׳איז נישט קיין קלייניקייט! טאַקע אַ פיינער, גרויסער מעטש, אָבער צו מיין פּשקע וועט דערפון זיין צופרידן — אָט דאָס ווייס איך נישט"...

דער דאָזיקער באַרימטער שידוך איז אויסגעפירט געוואָרן דורך דרכים, וועלכע זענען אין דער־מאָלסטיקן מנהג געווען — דורך אָפּיציעלע שדכנים הייסט עס. נישט דעם בריסקערס זון, נישט דעם פרוזשענערס טאָכטער האָבן זיך ביז דער חופה פריער וועג געזען. מען האָט זיך פֿאַרלאָזט אויף דער מיינונג פון געשמאַק פון אייגענע מענטשן, אנשים נאמנים, וועלכע האָבן בקול־אחד פֿאַרזיכערט, אַז עס איז אַ געפֿאַסטער זיווג מן השמים ממש... תנאים האָט מען געשריבן אָן חתן־כלה, די מחותנים אַליין האָבן עס געטון. דער נדן איז געווען אַ גאַנץ באַדייטנדיקער — 25 טויזנט רובל, ווייל דער פעטער האָט דורך זיינע מענטשן געפירט אַ גרויסן האַנדל מיט ליכט און הייוון.

נאָך די שבע־ברכות איז דער גאַנצער עולם זיך פונאַנדערגעפֿאָרן. טאַטע־מאַמע זענען אויך געפֿאָרן קיין לאָדזש. געבליבן איז בלויז יצחק, וועלכן דער פעטער אליהו, די מוטע גוטע און די קוזינען האָבן מיט כוח געצווונגען צו פֿאָרן מיט זיי צוזאַמען אויף זייער דאַטשע אין דעם באַרימטן קוראָרט דרוסקעניק. דעם יונגן פֿאַרפֿאַלק האָט מען אָפּגעטיילט דעם שענסטן צימער און יצחק האָט געהאָט אַ צימער מיטן קוזין לייבקע. זייער אַ פּעיקער, אָבער נישט קיין גרויסער מתמיד. מיינעדיק אים הפּנים, האָט רב אליהו געזאָגט: „אַן איידעם קלייבט מען זיך אויס, אָבער אַ זון — ווי גאָט גיט..." דאָס איז געווען אַ רמז אויף דעם, אַז זיינע זין האָט ער נישט באַוויזן צו מאַכן פֿאַר רבנים, דערפֿאַר אָבער זיינע טעכטער זענען געוואָרן רביצינס.

ביים טיש פלעגט רב משה, דער נייער יחסן אין דער משפּחה, פֿראַווען גאווה און וועלן אַוועקמאַכן מיט דער האָנט יצחקס אויטאָריטעט אָלס דיכטער, וועלכער איז שוין געווען זייער פּאָפּולער און חוץ דעם איז ער אַליין געווען באַליבט צוליב זיין לעבעדיקייט און וויציקייט. צווישן רב אליהוס קינדער האָבן זיך ספּעציעל אויסגעצייכנט שרהלע און זלאָטקע. שרהלע האָט שפּעטער חתונה געהאָט מיטן לאָדזשער גאונס איניקל רב אליעזר־איטשע מייזל, דעם צדיקס איניקל, וואָס איז בעתן לעצטן חורבן פֿאַרפּיניקט געוואָרן דורך די נאַצים. ער איז געווען אַ האַרציקער באַליבטער רב אין לאָדזש, אַ הייליקער מענטש, וועלכן יצחק באַשרייבט אין זיין געטאָ־ביך.

די גאַנצע צווויי וואָכן אין דרוסקעניק זענען יצחקן פֿאַרגאַנגען ווי אין אַ זיסן חלום, דערהויפּט נאָכן איבערקומען דאָס האַלבע יאָר פון מיליטער־דינסט, אַ קאָשמאַר, וועלכן ער פלעגט תמיד מיט ציטער דערמאָנען... דרוקעניק איז דעמאָלט געוען זייער אַ פּאָפּולערער קוראָרט אין רוסלאַנד. דאָרטן פלעגן זיך צוזאַמענקומען טויזנטער קורגעסט און דאַטשניקעס. און נישט קיין חידוש: די נאַטור־לאַנדשאַפטן, די געזונטע מחיהדיקע וועלדער און דער בכבודיקער, ברייטער ניעמאָן האָבן געהאָט אַ מאַגנעטישן צוציונגס־כוח. יצחק האָט זיך אַריינגעוואָרפן אין לייענען און אַ סך שרייבן. ער האָט דאָרט אָנגעשריבן וועגן זיין פּריזיוו און מיליטער־דינסט, זיין זאָמלבוך „דאָס ווייסע לעבן", וואָס איז דערשינען אין יאָר 1909.

די קוזינע זלאָטע איז געווען אַ פֿאַרכאַפּנדיקע יידישע שייקייט. יצחק האָט אין זיין „בגבולות ליטא" איר געווידמעט זייער שיינע וועלטער. פון זלאָטקע דעם רבס פּרעכטיקע שוואַרץ־זיידענע לאָקן וועבט ער הערלעכע כישוף־לידער... זלמן שניאור, דער גרויסער עסטעט און מבין אויף פּרויען־שיינקייט, האָט געזאָגט, אַז זי איז ענלעך צו „קאָנדידאַ" פון בערנאַרד שאָו.

בעת זייער שפּאַצירן איבערן פֿאַרק און שפּאַ־

ציר־פּראָמענאַדעס פּלעגן אַלע מאָכן אַ באַגייס־טערטע וואַרע פּאַר איר מאיעסטעטישער פּראָכט און די יוגנט פלעגט זיפצן און פּליסטערן: „סמאַטריטע ראַווינסקאַיאַ דאַטשקאַ" (זעט, דעם רבס טאָכטער). אַ דאַנק זלאַטקעס פּאָפולאַריטעט צווישן די סטודענטן, וועלכע האָבן אינמאָל אייגעאַרדנט וולאַדימיר זשאַבאָטינסקיס אַ רעפעראַט, האָבן זיי באַווּיזן זיך אַדורכצושטופּן צווישן אַ טויזנט־קעפיקן מון, וועלכער איז געקומען הערן דעם גרויסן ציוניסטישן רעדנער. זשאַבאָטינסקי האָט דאַן געדעט אויף רוסיש, די שפּראַך מיט וועלכער ער האָט אַזוי מייסטערהאַפט אָפּערירט. יצחק האָט זיך דעמאָלט באַקאַנט און באַפרייַנדעט מיט זשאַבאָטינסקין, וועלכער האָט ערשט געהאָט פּאַרענדיקט זיין איבערזעצונג אויף רוסיש פון ביאַליקס שירים. באַוונדערנדיק אים, זיין טאַלאַנט צום רעדן, זייַנע פילאָלאָגישע פעיקייטן צו לכל־הפּחות צען שפּראַכן וועלכע ער האָט באַהערשט אין שריפט און וואָרט, האָט יצחק געזאָגט, אַז אַוועקקוקנדיק אויף דער פּאָזע, וואָס כאַראַקטעריזירט אים, אַז ער וואָלט געקענט ווערן אַ וונדערבאַרער בינע־קינסטלער: „בשעת זשאַבאָטינסקי רעדט, וואַקסט ער, דער קליינינקער און מיאוסער, אין אַ הויכן און שיינעם נביא בישראל"...

די אומפּאַרגעלעכע, שיינע און פּראָדוקטיווע פּאַר זיין טעטיקייט טעג אין דרוסקעניק זענען אים פלוצלינג איבערגעריסן געוואָרן פּאַרדריסלעך, אומדערוואַרט און קאַליע געמאַכט די פּרעכטיקע איינדרוקן פון זיין פּאַרברענגען צווישן דער רבנישער משפּחה. והמעשה שהיה כך היה: אין יצחקס אָנוועזנהייט פלעגט מען אָנאַליזירן זיינע אייגענע ווערק און אויך בריַיט באַהאַנדלען די וועלטלעכע ליטעראַטור, בפרט אַז די קוזינעס און קוזינען זענען געווען בקיאים אין דער דאָזיקער הינזיכט. איינמאָל האָט מען געמוסען אָנאַליזירן טאָלסטאָיעס, צו חקירהן זיך אין אים אַלס מענטש און שרייבער, אַלס פילאָזאָף און פסיכאָלאָג. טאָלסטאָיס באַרימטע ווערק און זייער טעמאָטיק פלעגן אַרויסרופן לעבעדיקן אינטערעס און שאַרפע וויכוחים. יצחק איז פונקט געזעסן הויך, אויף אַ ברעט פון אַ פענצטער, האַלב אַריינקוקנדיק אין גאָרטן אַריין. מיטאָמאָל הייבט זיך ר' משה סאָלאָוויטשיק האָסטיק אויף, גייט צו צו יצחקן און שטעלט אים פלוצים אַ שאַרפע פראָגע, דערצו מיט אַן אויפגערעגטן טאָן: „זאָגט, קאַצענעלסאָן, ווער איז בייַ אייך גרעסער, מיין טאַטע אָדער טאָלסטאָי?"... יצחק איז שיעור נישט אַראָפּגעפאַלן פון פענצטער אין גאָרטן אַריין. דאָך האָט ער זיך געשטעלט אויף די פיס און קאַלטבלוטיק, קוקנדיק גלייך אין די גלאַנציקע, פון כעס, אויגן פון ר' משה, אים אַנטשלאָסן געענטפערט: — „לויט מיין איבערצייגונג איז ר' אליהו גרעסער פּאַר ביידן!..."

אָבער דאָ איז געשען די אומדערוואַרטע פּאָסירונג. איידער יצחק האָט זיך אַרומגעזען, האָט אים ר' משה אַראָפּגעלאָזט אַ פלאָמיקן פּאָטש אין פּנים אַריין. יצחק האָט גלייך געוואָלט רעאַגירן, אָבער לייבקע און אַלע אַנוועזנדיקע האָבן זיך אַריינגעמישט צווישן די אַמפּערנדיקע צדדים. אויף דעם אַנטשטאַנענעם טומל איז אָנגעקומען דער פּעטער. דערוויסנדיק זיך פון דער גאַנצער געשעענישן, האָט ער גלייך ענערגיש אינטערוועניִרט. ער האָט מיט כעס אָנגעוויזן ר' משהן די טיר און געזאָגט: „פּאָק איין דיינע זאכן! יצחק איז מיר פריַער אַ פלימעניק, ווי דו אַן איידעם... דו הערסט, משה: אַן דיין אייגענעם יחוס איז דיין זכות־אבות ביי מיר נישט קיין יחוס!..."

פּאָרשטעלעך, אַז אין דער דעליקאַטער לאַגע האָט זיך דערפילט יצחק אַליין. צוליב אים איז געוואָרן אויס שלום־בית אין דער משפּחה. ער האָט זיך גלייך באַמיט צו באַרויקן די געמיטער, אַז ער אַליין איז גאָר שולדיק אין דעם אַלעמען, ווייל ער איז אַראָפּגעשפּרונגען פון פענצטער, האָט ר משה געמיינט אַז ער פּאַרמעסט זיך גאָר אויף אים, אַז ער איז באהבה מוחל ר' משהן צוליב דעם אַליין, וואָס ער דערפילט אַזוי הייליק די גרעסטע מצוה פון כיבוד אב ואם, אַז דער גוטער מוסר־השכל דערפון איז, אַז אים, יצחקן, האָט דאָס אַלץ דערמאָנט וועגן זיין טאַטע־מאַמע, צו וועלכע ער מוז מאָרגן פּאָרן קיין לאָדזש.

ר' משה סאָלאָוויטשיק איז שפּעטער פון אַן אומדערטרעגלעכן בעל־גאווה, אונטער דער השפּעה פון דעם פעטער און ווירקונג פון זיין געבילדעטער און קלוגער פרוי, געוואָרן גאָר אַ סימפּאַטישער און ווילער מענטש, וואָס מיט זיין גרויסער למדנות האָט עס געשאַפן אַ ריכטיקע האַרמאָניע. וואָס אָנבאַלאַנגט דעם געפּאַדערטן, דורכן פעטער ר' אליהו יחוס־עצמו, איז דער דאָזיקער מיט דער צייט אַלץ־מער געוואָקסן. מ'האָט אים אויסגעשריבן קיין וואַרשע אַלס ראש־ישיבה און פון דאָרט קיין ניו־יאָרק, וווּ ער געפּינט זיך שוין לאַנגע יאָרן אויף אַ וויכטיקן כסא־רבנות.

ג. אורינסקי

דער בעל הב״ח און בעל הט״ז אין פּרוזשענע

אינעם סוף xvi און אין אָנהייב פון xvii יאָר־הונדערט זענען געזעסן אויפן כסא הרבנות אין פּרוזשענע צוויי באַרימטע רבנים, וועלכע זענען ווייט באַוווּסט אין דער רבנישער ליטעראַטור מיט די חבורים וואָס זיי האָבן געשאַפן. און הגם היסטאָריש פעטסטגעשטעלט וועגן זייער רבנות אין פּרוזשענע האָבן מיר נאָר וועגן איינעם פון זיי, וועגן דעם בעל הב״ח, דאַרפן מיר אָבער אָננעמען, אַז אויך דער׳ צווייטער, דער בעל הט״ז איז געווען רב אין אונדזער שטאָט, ווי מיר וועלן עס זען שפּעטער.

*
**

דער בעל הב״ח, אויפן נאָמען פון זיין חבור „בית חדש״, וואָס זיין נאָמען איז געווען ר׳ יואל בר׳ שמואל סירקיש (זיין פאָמיליע־נאָמען איז גע־יוען אייגנטלעך יפה (1), נאָר ער האָט זיך גע־רופן סירקיש אויפן נאָמען פון זיין מוטער), איז געבוירן געוואָרן אין לובלין, אין יאָר 1561 און איז געשטאָרבן אין קראָקע אין יאָר 1640. ר׳ יואל סירקיש האָט געשטאָמט פון אַ משפּחה פון רבנים. אין זיין יוגנט האָט ער געלערנט תורה ביי זיין פאָטער און ביי גרויסע רבנים און תלמידי חכמים אין לובלין און בריסק. אין זיינע יונגע יאָרן איז ער געווען רב אין פּרוזשענע, ווו ער האָט אויך גע־פירט אַ ישיבה. פון פּרוזשענע איז ער צוגעצומען געוואָרן פאַר אַ רב אין לוקאָוו. אין 1601 איז ער געוואָרן רב אין ליובאָמל, דערנאָך אין מעזשיבאָזש, בעלזאָ און שידלאָוו. און אין יאָר 1615 איז ער געוואָרן רב און ראש־ישיבה אין בריסק. אין יאָר 1619 וועלט ער רב אין קראָקע, ווו ער פאַרבלייבט ביז זיין טויט. ר׳ יואל סירקיש האָט זיך געפירט בריים, ער איז געווען אַ פאַרמעגלעכער מענטש, און האָט אַפילו געליען געלט דעם קראָקאָווער קהל. זיין ישיבה אין קראָקע איז געווען זייער אַ גרויסע און עס האָבן דאָרט געלערנט תלמידים פון פאַרשידענע יידישע קהילות פון גאַנץ אייראָפּע. קיין פרעמדע שפּראָכן האָט דער בעל הב״ח נישט געקענט, נאָר אין מאָטעמאַ־טיק האָט ער געהאַט באַדייטנדיקע ידיעות. אין זיי־נע פסקים וועגן פאַרשידענע רעליגיעזע פראַגן איז ער געווען אַ מקיל און אַ קענער פון צופיל חומ־רות און פּרישות. ער האָט אויך אַרויסגעזאָגט פאַר זיין צייט פאַרגעשריטענע מיינונגען וועגן דערציונג. אַזוי, למשל, איז ער געווען אַן אָנהענגער פון לער־נען תנ״ך און דקדוק להיפוך פון רשי״ס מיינונג, וועלכער האָט געהייסן לערנען מיט קינדער נאָר גמרא, תורה און נישט נביאים, כתובים. ער האָט אויך געראָטן צו לערנען מיט קינדער חשבון. לער־נען גמרא מיט אַ קינד האָט ער געהייסן נאָר דע־מאָלט, וועו נאָך אַ פרווו פון דריי וואָכן דורך דריי מענטשן, וועט זיך דאָס יינגל אַרויסווייזן פאַר מסוגל צום לימוד, און אויב דאָס יינגל וועט זיך אַרויסווייזן פאַר נישט פעיק אויפצונעמען דעם לי־מוד, זאָל מען אים אָפּגעבן פאַר אַ בעל־מלאכה, אַדער פאַר אַ משרת.

ר׳ יואל סירקיש האָט פאַרפאַסט צען חבורים שאלות און תשובות, אויך הגהות און פּרושים אויפן תלמוד און אויף פאַרשידענע נאָך־תלמודישע ווערק. אַ גרויסער טייל פון זיינע תשובות זענען חוץ דעם אויך געדרוקט אין „תשובות גאונים בתראי״. זיינע שו״ת אַנטהאַלטן זייער פיל היסטאָרישן מאַטעריאַל. מיר געפינען אין זיי אויך פיל יידישע טעקסטן פון גביות־עדות, וועלכע האָבן אַ גרויסן קולטור־היסטאָרישן ווערט. דאָס וויכטיקסטע ווערק זיינע איז „בית חדש״, אַ פּרוש אויף די ארבעה טורים. די באַדייטונג פון בעל הב״ח אין זיין צייט איז געווען זייער גרויס. מען זעט דאָס אויך אַרויס פון זיין שאַרפן אָנגריף קעגן די פירער פון ועד־ארבע־ארצות אין לובלין, וועלכע האָבן אַרויסגעגעבן איסו־רים און חרמות, מיט וועלכע ר׳ יואל סירקיש איז נישט געווען מסכים. אויף זיינע תשובות וועגן פאַר־שידענע פראַגן מכוח דינים און מנהגים שרייבט ער צו: „והדין דין אמת כתבתי וחתמתי שמי״, ד״ה דער דין איז אַ ריכטיקער און איך האָב עס באַשטעטיקט מיט מיין אונטערשריפט, וואָס עס

---

(1) לויט זלמן רובאַשאָוו, אין זיין אַרטיקל „יידי־שע גביות־עדות אין די שו״ת״, „היסטאָרישע שריפטן״, ז באַנד, איז זיין פאַמיליע־נאָמען געווען סג׳ל יפה.

באַווייזט, אַז ער איז געווען זיכער אין זיין אויטאָרי־
טעט (2).

*
**

דער צווייטער באַרימטער רב, וועלכער זאל האָבן געזעסן אויפן כסא הרבנות אין פרוזשענע אין אָנהייב פון XVII י"ה, איז דער באַווּסטער מחבר פון „טורי־זהב", אַ פּירוש אויפן „שלחן־ערוך", לויט וועלכן ער וועט אָנגערופן בעל הט"ז. זיין אמתער נאָמען איז געווען ר' דוד בן שמואל הלוי סג"ל. ער איז געבוירן געווארן אין לודמיר, וואָלין און איז געשטאָרבן אין יאָר 1667 אין לעמ־
בערג. דער בעל הט"ז איז געווען אַן איידעם פון בעל הב"ח.

לויט זיינע ביאָגראַפן איז ער אין יאָר 1618 געווארן רב אין פּאָטליטש, נעבן ראַווע־רוסקע. אין 1641 וועט ער רב אין אָסטראָה, וואָלין, וווּ ער פירט אויך אַ גרויסע ישיבה. נאָך דער גזירת ת"ח איז ער אַוועק קיין דייטשלאַנד און נאָך לאַנגע וואַג־
לעניש איז ער אָנגעקומען קיין לעמבערג, וווּ ער האָט זיך באַזעצט און ער איז שפּעטער דאָרטן פאָר־
בליבן אַלס רב און ראש־ישיבה ביזן סוף פון זיין לעבן.

הגם מיר באַזיצן נישט קיין פעסטע היסטאָרישע באַווייז, אַז ער איז געווען רב אין פרוזשענע און זיינע ביאָגראַפן דערמאָנען אויך נישט וועגן דעם, דאָרף מען אָבער אָננעמען דעם פאַקט פון זיין רבנות אין פרוזשענע אַלס וואָרשיינלעך. עס גייט אַרום בייַ אונדז אין שטאָט אַ מסורה פון דור צו דור, וועלכע דערציילט, אַז נאָך אין זיינע יונגע יאָרן איז דער בעל הט"ז געווען רב אין פרוזשענע. די שכירות זיינע זענען געווען קליינע און ער האָט געלעבט אין גרויס דחקות. וויניטער צייט פלעגט זיין שטוב ווערן קאַרג באַהייצט און צוליב דער גרויסער קעלט, פלעגט ער פון צייט צו צייט, ווען ער פלעגט זיצן שפּעט ביינאַכט ביים לערנען, זיך אַרייַנכאַפּן אין אַ שענק, כדי צו נעמען אַ גלעזל בראָנפן אויף זיך צו דערוואָרעמען. די לעגענדע וויזיט אַפּילו אַן דאָס אָרט וווּ דער שענק איז גע־
שטאַנען (די שטוב פון ה. זאַקהיים אַנטקעגן דעם גרויסן בית־מדרש). היות אָבער וויי דער רב איז געווען אַ גרויסער אָרעמאַן, איז ער נישט געווען ביכולת באַלד צו באַצאָלן פאַר די בראָנפן אין מזומן און דער חוב איז געוואָקסן. דער חוב פלעגט פאַר־

(2) ביבליאָגראַפיע: פין „קריה נאמנה" און „כנסת ישראל"; צונץ „עיר הצדק": דעמביצער „כלילת יופי"; „השלח"; וועטשטיין „קדמוניות מפנקסאות ישנים ומפנקס הקהל"; „דברי קדם" אין „לוח שעשועים" תרס"ב; „תולדות אנשי שם בקראקא"; גרעץ אין שפּר"ס איבער־
זעצונג: פרידבערג „לוחות זכרון"; פיינשטיין „עיר תהילה": יוסף כץ „לקורות היהודים"; ח. מ. האַמבורג „אוצרות חיים". לויטן „אוצר ישראל", ניו־יאָרק, 1912.

שריבן וועלן, ווי דער שטייגער איז געווען אין יענער צייט, מיט אַ קויל אויף דער געקאַלכטער וואַנט. יעדע גלעזל שנאַפּס פלעגט פאַרצייכנט ווערן מיט אַ באַזונדער פּאָסיקל. איינמאָל איז דער פרו־
זשענער ראש־הקהל, וועלט דערציילט, אַריינגעגאַנ־
גען אין שענק און האָט דערזען זייער פיל קויל־
פּאָסיקלעך אויף דער וואַנט, ער האָט געפרעגט דעם באַלעבאָס פון שענק, וועמענס חוב איז עס אַזאַ גרויסער. יענער האָט אים געענטפערט, אַז דאָס איז דער חוב וואָס קומט פון רב פאָר בראָנפן. דער ראש־הקהל האָט גלייך צוזאַמענגערופן אַן אָסיפה פון די קהל־לייט און דאָרטן איז באַשלאָסן געווארן תיכף מעביר צו זיין דעם רב פון זיין רבנות, צו־
ליב דעם וואָס ער איז אַ שכור. אַן אַנדער וועל־
סיע פון דער לעגענדע גיט נאָך צו, אַז מ'האָט דעם בעל הט"ז אַרויסגעפירט פון שטאָט אויף אָקסן מיט גרויס חרפה (3).

די לעגענדע דערציילט וויטער, אַז שפּעטער זאָל דער בעל הט"ז האָבן דערמאָנט פרוזשענע לגנאי אין איינער פון זיינע שאלות ותשובות, וווּ ער זאָל זיך האָבן אויסגעדריקט בתשובה אויף אַן אָנפראַגע, צי מ'טאָר מאַכן הבדלה אויף בראָנפן (י"ש), אַז מ'מעג יאָ, און דערביי באַמערקט אי־
ראָניש „שלא כאנשי פרוזין שבעיניהם י"ש אינו משקה". צוליב דעם זאָל האָבן אַ דעלעגאַציע פון פרוזשענער ב"ב געפאָרן צו אים קיין לעמבערג, כדי אים איבערצובעטן. דער בעל הט"ז האָט זיך גע־
לאָזט איבערבעטן און אין די שפּעטערדיקע אויפ־
לאָגעס פון זיינע שו"ת דעם דאָזיקן זאַץ געלאָזט אויסמעקן. אונדז איז נישט געלונגען אויסצוגעפי־
נען אין דעם בעל הט"זס חבורים דעם דאָזיקן פאָסוס, הגם עס זענען פאָראַן פיל מענטשן אין שטאָט, וועלכע דערציילן מיט זיכערקייט וועגן דעם, און אייניקע גיבן צו, אַז זיי האָבן עס אַפילו אַליין געזען. אַלס קאָמפּענסאַציע פאָר די בזיונות, וואָס קהל האָט אָנגעטון דעם בעל הט"ז, זאָל מען האָבן מתקן געווען, אַז אין פרוזשענע זאָל מען זאָגן ביים דאָוונען ביי אַן אבל צו שחרית און מנחה דעם קאַפּיטל תהילים ט"ז, וואָס עס דערמאָנט אַן בעל הט"ז, הגם אומעטום וועט ביי דעם פאָל געזאָגט דער קאַפּיטל תהילים מ"ט (4). די דאָזיקע תקנה האָט זיך אויפגעהיט ביזן היינטיקן טאָג.

נאָך איין לעגענדע וועט דערציילט אין שטאָט וועגן בעל הט"ז. דער ט"ז איז איינמאָל געקומען צו

(3) מיט דעם זעלבן נוסח וועט דערציילט וועגן „שאגת ארי", אַז מ'האָט אים אַרויסגעפירט פון מינסק און וועגן ר' לוי יצחק בעדיטשעווער — פון פינסק.

(4) זע: קיצור שולחן ערוך סימן ר"ז דיני נחום אבלים סעיף ה.

גאַסט צו זיין שוועַר דעם בעל הב"ח קיין בריסק, ווו דער לעצטער איז דעמאָלט געווען רב און ער איז געבליבן ביים שוועַר אויף שבת. פרייטיק פאַרנאַכט האָט ער אָפגעגעבן דער שוויגער, דער רביצין, צו באַהאַלטן אויף איבער שבת אַ גילדערנעם רענדל. די רביצין האָט דערציילט וועגן דעם דאָ מאָן, און אים איז געווען חשודיק די מעשה, וואָס זיין איידעם האָט אַ גאַנצן רענדל, וויסנדיק אַז פון פרוזשענער ארעמער רבנות האָט ער אַזאַ סומע נישט געקענט אַנקלייבן. אַ גאַנצן שבת איז דער ב"ח געווען אַנגעבראָגט אויפן איידעם און תיכף נאָך הבדלה האָט ער אים געפרעגט וועגן רענדל און געזאָגט, אַז ער איז אים חושד אין נעמען שוחד. דער ט"ז געווארן אויפגעציטערט און האָט דערקלערט, אַז דער רענדל איז טאַקע נישט זיינער און דאָס האָבן בייַ אים בעלי־דברים בייַ אַ דין תורה איינגעלייגט און ער, מורא האָבנדיק איבערצולאָזן דאָס געלט אין דער היים משום גנבה, האָט עס מיטגענומען מיט זיך אין וועג.

צו זאָלן מיר אויפן סמך פון די דאָזיקע לעגענדעס, וועלכע גייען איבער פון דור צו דור און האָבן זיך אויפגעהיט ביזן היינטיקן טאָג, פעסטשטעלן דעם פאַקט פון דעם בעל הט"זס רבנות אין פרוזשענע? מיר מיינען, אַז אויפן סמך פון דער מסורה אַליין דאַרף מען אַננעמען דעם פאַקט פון דעם בעל הט"זס רבנות אין פרוזשענע אַלס וואַרשיינלעך.

מיר געפינען אויך אַן אומדירעקטן באַווייז פאַר דער ריכטיקייט פון אונדזער השערה ביי די ביאָגראַפן פון בעל הט"ז (5). ביי זיי געפינען מיר „וכאשר נפרד רבנו מבית חותנו הגאון הב"ח ז"ל להרביץ תורה במקום אחר אשר בחרו בו, הריץ שאלותיו מרחוק לפני חותנו הגאון ז"ל, וכל דבר הקשה הקריב אליו וגם כל תשובותיו אשר השיב לאחרים הציע לפניו, והב"ח ז"ל הסכים עמו תמיד להלכה ולמעשה". עס איז דאָ נישט פאַרשטענדלעך דער אויסדרוק „מבית חותנו" און „במקום אחר", ווייל אויב מיר זאָלן אַננעמען, ווי עס ווערט געזאָגט אין זיין ביאָגראַפיע, אַז זיין ערשטע רבנות איז געווען אין פאַטליטצע (פאַטליטש, אַ קליין שטעטל אין מזרח־גאַליציע, נאָענט פון ראַווע־רוסקע) איז ער אָבער אַהין אַנגעקומען פון קראָקע. אַז צו קראָקע איז ווידער נישט שייך דער אויסדרוק „מבית חותנו" איז צו זען דערפון, וואָס אין דעם בעל הב"חס ביאָגראַפיע ווערט דערציילט, אַז וועגן דער ב"ח האָט אין יאָר 1619 פאַרלאָזן די רבנות אין בריסק און אַראָפגעפאָרן אין קראָקע צו ווערן רב, איז ער דורכגעפאָרן דורך פאַטליצע, ווו זיין איידעם דער ט"ז איז שוין דאָרט דעמאָלט געווען רב און דער ב"ח האָט דעם איידעם געשטיצט מיט געלט, ווייל דער ט"ז איז געווען אָרעם. אַז דער ט"ז האָט געווינט אַלס יונגערמאַן אַ געוויסע צייט אין קראָקע איז צו זען פון זיינע שו"ת גופא. אין ט"ז, או"ח סעיף קנ"א, דיני קדושות ב"ה, שרייבט ער „...אני בילדותי הייתי דר בק"ק קראָקא..."

ווי מיר זעען האָט דער ט"ז נישט געקענט פאָרן „מבית חותנו", פון זיין שוועַרס הויז, פון קראָקע קיין פאַטליטש, ווייל דער ב"ח, זיין שוועַר, האָט נאָך דעמאָלט, וועַן דער ט"ז איז געפאָרן קיין פאַטליטש צו ווערן דאָרט רב, נישט פאַרנומען די קראָקעווער רבנות. מ'דאַרף בכן משער זיין, אַז די ערשטע רבנות פון ט"ז איז געווען אין פרוזשענע און דער אויסדרוק „מבית חותנו" און „במקום אחר" איז טאַקע שייך אויף פרוזשענע, ווּהין דער ט"ז איז צוגעגנומען געווארן אַלס רב מבית חותנו, פון בריסק, ווו זיין שוועַר, דער בעל הב"ח איז געווען רב הגליל, צו וועלכער פעריפעריע עס האָט אויך געהערט פרוזשענע. מ'דאַרף אַננעמען, אַז ס'איז געווען אין אַנהייב פון XVII י"ה, וועַן דער בעל הט"ז איז נאָך געווען גאָר אַ יונגערמאַן. (ער איז געבוירן געווארן בערך אין יאָר 1586) די סיבה פון דעם, וואָס זיינע ביאָגראַפן שרייבן אַנאַנים „במקום אחר" און דער־מאָנען נישט בפירוש פרוזשענע, זאָל זיין די מעשה מיט דער חרפה וואָס פרוזשענער קהל האָט אים אַנגעטון מיטן מעביר זיין אים פון פרוזשענער רבנות. און וואַרשיינלעך האָט ער נאָכן פאַרלאָזן פרוזשענע געווויינט אַ קורצע צייט אין קראָקע, ווו ער האָט געלערנט און פון דאָרטן ערשט איז ער אַנגעקומען קיין פאַטליטש (6).

(5) די דאָזיקע השערה געהערט צום פריינט ש. ב. באַרקער, ניו־יאָרק.

(6) ביבליאָגראַפיע: דעמביצער „כלילת יופי"; אנשי שם; כנסת ישראל; קינת סופרים; אור החיים, לויט אוצר ישראל, ניו־יאָרק, 1912.

לערן־אַנשטאַלטן אין פּרוזשענע אין דער צווייטער העלפט פון XIX י״ה

די חדרים אין פּרוזשענע אין דער צווייטער העלפט פון XIX י״ה האָבן זיך נישט אונטערשיידט אין דעם בוי און כאַראַקטער פון די חדרים אין אַלע אַנדערע יידישע קהילות אין תּחום המושב. אויסער דער תּלמוד־תּורה, וועלכע האָט געהאַט אין איר רשות פינף חדרים, האָבן זיך נאָך געפונען ביי אַ 10—12 פּריוואַטע חדרים. קיין באַזונדערע קוואַליפיקאַציעס האָבן די רביים נישט באַדאַרפט האָבן, דערפאַר זענען די צאָל חדרים קיימאָל נישט געווען באַשטימט, ס׳איז געווען, אַז 6 קינדער זאָלן לערנען אין איין שטוב און ס׳איז שוין אַ חדר געווען. אויסער די דאָזיקע צופעליקע חדרים, זענען נאָך אַבער געווען אַ גאַנצע רייַ שטענדיקע. די דאָזיקע חדרים פלעגן זיך טיילן אין באַזונדערע קאַטעגאָריעס. גייענדיק 2 „זמנים״ אין איינעם — ביי די דרדקי־מלמדים, וועלכע פלעגן אויסלערנען דעם אלף־בית, פלעגט מען אַריבערגיין אין אַ צווייטן. ביי די רביים פון דער צווייטער מדרגה פלעגט מען שוין לערנען חומש מיט אַ שטיקל רש״י. דאָס לערנען ביי דעם דאָזיקן רבין פלעגט אויך נאָרמאַל געדויערן אַ פּאָר „זמנים״. די דריטע מדרגה איז שוין געווען דער גמרא־מלמד, וווּ מ׳פלעגט אין גרעסטן טייל אויך לערנען „שרייבן״. מיר ברענגען דאָ אַ באַשרייבונג וועגן אַ דרדקי־מלמד פון די זיבעציקער יאָרן פון פאָריקן י״ה (מ. לעוו, „פרוזשענער לעבן״).

„דעם ערשטן מאָל אין חדר האָט מיר געבראַכט דער באַהעלפער. ער האָט מיך אויפן אַקסל „באַראַן״ אַוועקגעזעצט און אַזוי אין חדר אַוועקגעטראָגן. די מאַמע איז מיט טערערן אין די אויגן פון הינטן נאָכגעגאַנגען. געטראָגן האָט מען מיך צו מרדכי דעם דרדקי־מלמד אין חדר אַריין.

„מרדכי דער מלמד האָט געווויינט אין אַ קליין שטיבל, וואָס איז געווען צעטיילט אויף צוויי העלפטן. אין איין העלפט איז געווען די קיך און דער חדר און אין דער אַנדערער דעם רבינס שלאָפצימער. געלערנט, איז געשטאַנען אַ גרויסער באַקאויוון מיט ביי דער טיר, וווּ מיר, אַ פופציק חדר־יינגלעך האָבן אַ פריפּעטשאָק, וווּ די רביצין פלעגט זיך מאַכן אירע געריכטן. פרייטיק פלעגט מען אין דעם באַקאויוון די חלה אַרייַנזעצן און אויף שבת דעם טשאָלנט פאַרקוכן. אַ שרעקלעכער טשאַד איז דעמאָלט געווען און אויף יעדן שבת פלעגן מיר אַהיים אַ קאָפּווייטיק ברענגען.

„אַנבייסן פלעגט דער באַהעלפער פאַר אַלע קינדער פון זייערע היימען מיטברענגען מיט אַ גרויסער רעשעטע, וואָס דער דעק פון איר איז מיט ברעטער געווען באַשלאָגן, פלעגט דער באַהעלפער גיין פון שטוב צו שטוב און פאַר די חדר־יינגלעך דעם אַנבייסן אויפקלייבן, און ביים עסן פלעגט שוין דער באַהעלפער פון יעדן זיין חלק באַקומען.

„אויפן וואַנט ביים רבין איז אַ גרויסער טאָוול־נער אלף־בית געהאַנגען און דער רבי מיט אַ גרויסן טייטל פלעגט יעדן אות אויפן קול זאָגן און אַלע קינדער פלעגן אים נאָכזאָגן. אַ לעכל איז נאָך ביים רבין אין סופיט געווען, איז דאָס לעכל מיט אַ גרויסן קאָריק געווען פאַרשטאָפּט, דורכן דאָזיקן לעכל פלעגן וואַרפן גוטע מלאכים פאַר די קינדער, וואָס לערנען זיך גוט, קאָפּיקעס און נישט איינמאָל פלעג איך זיצן און נאָכזאָגן אות נאָך אות און דעם קאָפּ פאַררייסן אין דער לופטן, אפשר ווייזט זיך שוין די קאָפּיקע אין לעכל פון אויבן. געלערנט האָט דער רבי מיט יעדן איינעם באַזונדער און נאָכן אָפּלערנען פלעגט מען זיך אויפן הויף אַ גאַנצן טאָג שפּילן. עס פלעגט אָבער אויך טרעפן, ווען אַלע קינדער צוזאַמען פלעגן לערנען בקול־רם, אָבער דאָס פלעגט זיך טרעפן זעלטן.

„אייַדער די גרויסע שול איז אָפּגעבערענט געוואָרן איז נאָך אַ מנהג געווען, אַז יעדן אינדערפרי פלעגן די דרדקי־מלמדים מיט די באַהעלפערס זייערע תלמידים צוזאַמענקלייבן און צוזאַמען פלעגן זיי אַוועקגיין אין דער גרויסער שול. דאָרטן פלעגן זיי די „צאַן־קדשים״ אויף די בענק אויסשטעלן און צוזאַמען „אמן״ און „יהא שמה רבא״ בקול־רם ענטפערן. נאָך דער שריפה, וועלן די גרויסע שול איז

אָפּגעברענט געוואָרן, איז דער דאָזיקער מנהג בטל געוואָרן.

„נאָר אַ מנהג איז געווען. איז אַ יינגל געבוירן געוואָרן, איז אין יענער שטוב געפֿראָווען געוואָרן זיבן טעג „קריאת־שמע". יעדן פֿאַרנאַכט פֿלעגט אונדז דער באַהעלפֿער פֿירן אין דעם הויז, וווּ דאָס קינד איז געבוירן געוואָרן, פֿלעגט אונדז אַרומשטעלן אַרום דער געווינערינס בעט און הויך אויפֿן קול פֿלעגן מיר מיט אונדזער באַהעלפֿער „קריאת־שמע" לייענען. נאָכדעם פֿלעגט אַ יידענע באָב און אַרבעס אונדז טיילן. אויפֿן זיבעטן טאָג, ווען די „וואָכנאַכט" איז אָנגעקומען, ווען דער מוהל פֿלעגט דעם מעסער ברענגען און אים אונטערן קישן פֿון קינד אַרונ־טערלייגן, פֿלעגן מיר פֿאַר דער לעצטער „קריאת־שמע" חוץ באָב און אַרבעס אויך אַ צוקערלעקעכל קריגן און אַוועקגייענדיק דעם לעצטן מאָל פֿלעגן מיר אַלע צוזאַמען זאָגן: „אַ גוטע נאַכט דעם יינ־געלע".

אין די חדרים פֿון דער צווייטער גרופּע, וווּ מ׳האָט שוין געלערנט אויך סוואַרבע (נ״ך, עס שטאַמט פֿון אַ פֿאַרקירצונג פֿון די וועגטער עשרים־וארבע) פֿלעגט מען שוין אויך אַ „שורהלע" שרייבן. מיר גיבן דאָ אַ בילד פֿון אַזאַ מין טיפּ מלמד גע־שריבן פֿון מ. לעוו.

„אַ שטרענגער רבי געווען, פֿאַר זיין קוק פֿלעגן מיר ציטערן וווי פֿאַר פֿייער. חוץ וואָס ער האָט מיט אונדז געלערנט תנ״ך און גמרא, האָט ער אונדז אויך געלערנט שרייבן, לשון־קודש, יידיש און אפֿילו רוסיש. די ערשטע רוסישע שורה, וואָס ער האָט מיר אָנגעשריבן, געדענק איך נאָך עד־היום: „עטאָ פּיסאַל מיעשטשאַנין יעווריי מאַרדוך־בער", דאָס האָב איך איבערגעשריבן עטלעכע חדשים נאָכאַנאַנד. לערנען פֿלעגט ער מיט אונדז וויינטער ביז 10 אַזיי־גער אינאָוונט און אַזוי ווי קיין זייגער איז ביי אונדז אין חדר נישט געווען, פֿלעגן יינגלעך לויפֿן קוקן אויף דער גאַס צו אייזנבערגס פֿאַבריק, וווּ די אַרבעט איז געגאַנגען ביז 10 אַזייגער אינאָוונט, צו די אַרבעט גייט נאָך.

„אייגמאָל אין אָוונט, אַז דער רבי אונדזערער איז געקומען פֿון מעריב, פֿון „קדישא"־בית־מדרש, וווּ ער האָט שטענדיק געדאָוונט, איז ער עפּעס געווען זייער פֿריילעך. מיר קינדער האָבן זיך גע־וווּנדערט. זיינע שטענדיק שטרענגע אויגן זענען עפּעס מילדער געוואָרן. „אַ פֿריילעכע זאַך, אַ גוטע בשורה, האָב איך אייך קינדער אָנצוזאָגן. אין דעם דור, וואָס מיר לעבן, אין אונדזערע צייטן, פֿאַר אונדזער לעבן און טאָקע גאָר גיך קומט... טרעפּט קינדער ווערן? — מיר ווייסן נישט ווער, רבי, האָבן מיר אַלע אין קול געענטפֿערט. אָך — ליידאַ־קעס, איר ווייסט נישט אויף וואָס האָפֿן יידן, אויף וועמען האָפֿן יידן? אויף וועמען וואָרטן יידן? אויף משיחן, יונגאָטשעס, און ער קומט! איר פֿאַרשטייט, ער קומט! דער גאָנצער בית־מדרש האָט איצט ביי מעריב געקאָכט. די גאָנצע שטאָט איז מלא שמחה. די גרויסע פֿריילעכע בשורה איז צו אונדז געקומען, ווייסט איר דורך וועמען? די הייליקע תורה האָט דאָס אונדז צוווויסן געגעבן. ביז אַהער איז דאָס געווען פֿאַרבאָרגן. יעקב אבינו האָט יאָ געוואָלט פֿאַר זיין פּטירה פֿאַר זיינע קינדער אין „והיה באחרית הימים" די זאַך צו אָנטפּלעקן. ער איז אָבער פֿאַרקראָכן וווּיטער קיין בויבעריק און דעם עיקר, וואָס די זין האָבן געוואָלט וויסן, האָט ער זיי נישט געזאָגט. לכל זמן, זאָגט אָבער קהלת, אויף אַלץ קומט אַ צייט. און די צייט איז געקומען. יצחק דער ישיבה־בחור, דער קאַליקע, וואָס לערנט אין „קדישא"־בית־מדרש, האָט דאָס היינט אין דעם ערשטן וואָרט אין דער תורה דערזען. וווּיזט אַהער דעם חומש בראשית — דעם חומש האָבן מיר באַלד דערלאָנגט. אָט קוקט און זעט, יונגאָטשעס, אָט טאָקע אין דעם ערשטן וואָרט בראשית, איז דאָ. דער ב מאַכט במות, דער ר — רוסי, דער א — אַלעק־סאַנדער, דער ש — שלישי, דער י — יבוא, דער ת — תשבי. איז הייסט דאָס, במות רוסי אַלעקסאַנ־דער שלישי יבוא תשבי, אַז עס וועט שטאַרבן דער רוס אַלעקסאַנדער דער דריטער וועט קומען משיח. פֿאַרשטייט איר דאָך קינדער, אַז דאָס וועט זיין און עס מוז זיין אם ירצה השם אין אונדזערע יאָרן, איז דעריבער, קינדער, גייט אַהיים, היינט לערנען מיר שוין נישט".

די גזירה וואָס איז אַרויס, אַז די מלמדים מוזן רעגיסטרירט ווערן און אויב מ׳וועט כאָפּן לערנע־דיק נישט קיין רעגיסטרירטן מלמד, וועט ער שטרענג באַשטראָפט ווערן, האָט אַרויסגערופֿן אַ גרויסע מהומה צווישן די פֿרוזשענער מלמדים.

אַזוי דערציילט וווייטער לעוו:

„אייגמאָל אין אָ פֿרימאָרגן איז דער רבי אין חדר געקומען און האָט זיך פֿאַר אונדז, קינדער, געקלאָגט, אַז אַ גזירה אַ נייע איז פֿון פּעטערבורג אויף די מלמדים געקומען, אַ דערלויבענישן מוז יעדער מלמד פֿון דער מלוכה האָבן, אַנדערש וועט מען אין די חדרים נישט קענען לערנען. דאָ אין פֿרוזשענע, האָט דער רבי צוגעגעבן, וועט דער „פֿרעפּיק" (סמאָטריטעל פֿון דער קרייז־שול) פֿון דער רוסישער „שקאָלע" די דערלויבענישן אונדז מלמדים אַרויסגעבן. קומענדיק פֿון דעם „פֿרעפּיק" האָט ער אונדז דערציילט וועגן דעם דרך־ארץ, וואָס די תלמידים אין דער „שקאָלע" האָבן פֿאַר זייער לערער, זיי שטעלן זיך ביים אַריינגיין און בייב

אַרויסגיין, נישט ווי ביי אייך, שקצים, וואָס איר קענט דעם אייגענעם רבין די יאָרן דערגיין.

„אין עטלעכע טעג אַרום נאָך זיין באַזוך ביים „פּרעפּיק״ האָט דער רבי ביי זיין טיר אַ „טאַבליצע״ אויפגעהאַנגען, אויף וועלכער עס איז געווען אָנגע־שריבן אויף רוסיש בזה הלשון: „כעדער מעלאַמעדאַ מיכאַעליאַ פיינאַ״.

אַזוינע שילדן זענען אָבער אין שטאָט קיין סך נישט געווען, די גרעסטע טייל מלמדים האָט מוחל געווען די אויפזיכט פון דעם „פּרעפּיק״ און האָט וויטער די חדרים אָן אַ דערלויבעניש געפירט״.

***

די תלמוד־תורה האָט זיך אין קיין סך נישט אונטערשיידט פון די איבעריקע חדרים, זי איז נישט געווען אין איין אָרט, נאָר צעוואַרפן איבער בתי־מדרשים און באַזונדערע הייזער. געלערנט האָבן דאָרטן אין גרעסטן טייל די אָרימע קינדער פון שטאָט, זעלטן וועט פלעגט אַ גבירישׂ קינד אַהין אַרייגפאַלן און דערפאַר פלעגט דער רבי אויסנוצן די קינדער מער צו זיין וויכטשאַפט ווי צום לערנען. אָט ווי עס דערציילט אַ בן־דור וועגן דער תלמוד־תורה אין יענער צייט (מ. לעוו, „פּרוזשענער לעבן״).

„געווען איז דאָס מיט קנאַפּע פופציק יאָר צוריק. נישט קיין גוטע צייטן זענען פאַר אונדזער שטוב אָנגעשטאַנען, אָרימקייט האָט זיך באַווייזן און ס׳איז מיין טאַטן שווער געווארן אפּרים־יאָסלען דעם מלמד „שכר־בטלה״ צו צאָלן. בין איך אָנגעקומען אין דער פּרוזשענער תלמוד־תורה. דאָרטן איז מיין רבי גע־ווארן קלמן דער מלמד. זיין חדר איז אין „חייטים״־בית־מדרש געווען. נישט זייער קיין ריינע לופט איז אין דעם דאָזיקן בית־מדרש געווען, וואָרום יאָנקל דער בלינדער, מרדכי קאַלכער און מיכאל „קאַלב״ האָבן דאָרט קווארטיר געהאַלטן. אויך שלום מאַליעס דער דרדקי־מלמד האָט דאָרטן מיט זיינע פערציק קינדער געלערנט.

„אונדזער רבי, קלמן דער מלמד, איז זייער אַ ביטערער יִד געווען און נאָך ביטערער איז ער צו זיינע תלמידים געווען. פּעטש און קלעפּ ווי האָגל פלעגט ער שיטן איבער אונדזערע קעפּ, שבת פלעגט ער אונדז פון „חייטים״־בית־מדרש צונעמען און צו זיין טאַטן נחמיה דעם קצב אין שטוב אַוועק־פירן און דאָרטן פלעגט ער מיט אונדז חומש לער־נען און דערביי לכבוד שבת אין אַ גרויסער קופּער־נער קענדל פלעגט ער „ליפּיעץ״ טרינקען.

„חוץ דעם לימוד, וואָס איז פאַר אונדז קינדער אין דעם חדר געווען זייער שווער, האָבן מיר נאָך באַדאַרפט אויספירן ביי אונדזער רבין׳ס פאַרשיי־דענע שטוב־אַרבעטן. דער רבי האָט געהאַט אַ בהמה און מיר יינגלעך פלעגן מוזן ברענגען פאַר איר „מאלאט״ פון ברויז. חוץ דעם האָט נאָך דער רבי אַ גאָר גרויסע פאַמיליע געהאַט און דערפאַר געמוזט יעדע וואָך ברויט באַקן, פלעגו מיר מוזן יעדע וואָך פירן דעם קאָרן אין מיל און צוריק. איינמאָל, געדענק איך, ווינטער, אין אַ גרויסן ברע־נענדיקן פראָסט, האָט דער רבי מיך מיט לייבל חיים־וועלוול דעם איינבינדערס אַוועקגעשיקט מיט אַ שליטל דעם קאָרן אין מיל אַוועקצופירן. דער ווינט־מיל איז געווען ווייט, אַזש ביי מוליען לעבן דער „סקאַטאַבוינע״. מיר זענען אַהין אַוועקגעפאָרן און דעם קאָרן צעמאָלן. פאָרנדיק מיטן מעל אויף צוריק האָט אונדז דער פראָסט אַזוי שטאַרק אַדורכ־גענומען, אַז ביי אַרקע פאָטשטערס שטוב זענען מיר געבליבן שטיין און ווייטער זיך פון אָרט נישט געקענט רירן. אַרקעס ווייב האָט אונדז אויס רחמנות צו זיך אין שטוב אַריינגענומען און פון דאָרטן געגעבן קלמנען צו ווישׂ, אַז מיר געפינען זיך ביי איר.

„ביי אונדז אין תלמוד־תורה האָט נאָך אַ גבירס אַ יינגל געלערנט, אַרע „פאָדוואַלשטשיקס״ יינגל — מאַלקע. אַ רייכער יִד איז דער אַרע געווען און גאַנץ שטאָט האָט זיך מיט אים געגרויסט. אַזאַ זאַך, אַרקע „פאָדוואַלשטשיק״ גיט זיין יינגל מיט אַלע אָרימעלייט אין דער תלמוד־תורה לערנען. איז אָבער פאָרט מאַלקן דעם גבירס יינגל בעסער געווען אין דער תלמוד־תורה ווי אונדז, קינדער פון אָרי־מע בעלי־מלאכות. אַמאָל אין אַן אָוונט, ווען איך מיט מאַלקען האָבן שוין אונדזערס אָפּגעלערנט, איז מאַלקע צוגעגאַנגען צום רבין אים בעטן, אַז ער זאָל אים אַהיים פריִען אָפּלאָזן, דער רבי האָט אים איבערן באַק אַ גלעט געטאָן און אים אַהיים גע־שיקט, האָב איך אויך געוואָלט צוזאַמען מיט מאַל־קען אַהיים גיין, ווייל מיר האָבן אויף איין גאַס געווווינט. בין איך אויך צום רבין צוגעגאַנגען, — צווויי פייערדיקע פּעטש איז געווען דעם רבינס ענט־פער און געווען איז דאָס דערפאָר, ווייל מיין טאַטע איז אַן אָרימער שוסטער געווען און דער רבי האָט פון מיר קיין איינטראָג נישט געהאַט...

„אויסהאַלטן דער תלמוד־תורה פלעגט די יִדי־שע געזעלשאַפט. פון צייט צו צייט פלעגט געלינגען אַרויסצוקריגן גרעסערע סומעס פון די קאָראָבקע־געלטער, אָבער אויסער די קהלשע געלטער האָבן נאָך די רביים געהאַט באַזונדערע הכנסות. יעדע פּאָר טעג פלעגן דריי פּאָר יינגלעך פון דער תלמוד־תורה זיך איבער דער שטאָט אַוועקלאָזן מיט פּושקעס אין די הענט קלייבן ליכט ביי פרומע ווייבער, מ׳זאָל פאַר די ליכט קענען לערנען. ווער עס האָט

קיין ליכט נישט געגעבן, האָט געדאַרפט אַ פּאָר גראָשן אין די פּושקעס אַריינוואַרפן. צוליב דעם איז יעדן מאָל געווען אינגעפּירט אַ גורל, ווייל קאָנדידאַטן צו גיין איבערן שטאָט צווישן די יינגלעך זענען געווען אַ סך, און פון זיי האָט מען געדאַרפט נאָר 3 פּאָר.

„אויסער דעם פלעגט מען די קינדער צו קינפּעטאַרינס פּירן קריאת־שמע לייענען, אָדער צו אַ חולה־מסוכן זאָגן קאַפּיטלעך תהילים. דאָס אַלץ זענען געווען באַזונדערע הכנסות בייַ די מלמדים פון דער תלמוד־תורה״.

אין די פּינף חדרים, וואָס האָבן זיך געראַטעוועט צו דער תלמוד־תורה, האָט זיך געפּונען די גרעסטע צאָל יידישע קינדער פון שטאָט, די צאָל האָט זיך אָבער כסדר געביטן, אין דער גאַנצער תלמוד־תורה האָט זיך געראַטעוועט אַן ערך צוויי הונדערט קינדער.

***

קיין „קאַזיאַנאַיע יעוורעיסקאַיע אוטשילישטשע״ (די מאַטעריאַלן צוגעשיקט דורך פּ׳ ש. ד. באַרקער) איז אין פּרוזשענע נישט געווען. די ערשטע שולן פון דעם טיפּ האָבן זיך געפּונט אינעם יאָר 1847 אין ווילנע און אין זשיטאָמיר. כדי די דאָזיקע שולן אויסצוהאַלטן איז באַשטימט געוואָרן דער ליכט־שטייער. וועגן דעם דאָזיקן ליכט־שטייער געפינען מיר טאָקע, אַז ער איז אויך אינגעפּירט געוואָרן אין פּרוזשענע אין 1845 יאָר, מן הסתם האָבן אָבער די קהל־לייט וועגן דער באַשטימונג פון דעם דאָזיקן שטייער נישט געווסט. מיר געפּינען, אַז אין אַ טייל קהילות פון גראָדנער גובערניע איז אַזאַ שטייער געווען נאָך פּריער און איז פּאַרנוצט געוואָרן צו דעקן די חובות פון דער קהילה. אַזוי איז אויך געווען אין ווילנער קהילה אַ „סוועטשנאַי סבאָר״ אין די יאָרן 1831—1841 פּאָר די באַדערפענישן פון דער קהילה. קיין שול האָט מען אָבער אין פּרוזשענע פּאָר די ליכט־שטייער־געלט נישט געעפּנט. אין גראָדנער גובערניע זענען געווען אַזוינע שולן נאָר אין די גרעסערע שטעט ווי: גראָדנע, ביאַליסטאָק, בריסק, שפּעטער האָט מען אויך געעפּנט אין סלאָנים און אַנדערע שטעט. ס׳איז באַקאַנט, אַז צו יענער צייט, אין די פּופּציקער יאָרן פון פּאָריקן י״ה, איז שוין אפילו יאָ באַשטימט געוואָרן צו עפענען אַזאַ שול בייַ אונדז אין שטאָט, מ׳האָט שוין געשיקט אָפילו לערערס. האָט אָבער קהל דורך שוחד די פּאַראַדענונג אָפּגערופן און אין פּרוזשענע איז קיין שול נישט געעפּנט געוואָרן. אין יענער צייט האָבן זיך שוין געפונען אין פּרוזשענע פיל פּאַרגעשריטענע רייכע פּאַמיליעס, וואָס פלעגן פירן גרויסע מסחרים און געהאַט אויסגעפּאָרן אַ וועלט. אייגצלנע פון זיי זענען שוין פּאַר יענער צייט געווען אַ סך פּרייער פון דער אַרומיקער סביבה און זיך דערלויבט אָפּטמאָל אויף „אפּיקורסישע״ שריט. קהל האָט אָבער קיינמאָל נישט תקיפים קיין האָנט נישט אויפגעהויבן און צווישן עולם פלעגט מען טאָקע רעידן, אַז ווען דאָס טרעפט אויף אַן אָרימען באַלעבאָס, וואָלט אים שוין קהל לאַנג אָפּגעגעבן אין סאָלדאַטן. די דאָזיקע פּאַמיליעס פלעגן זייערע קינדער געבן אויך אַלגעמיינע בילדונג. זיי האָבן אַראָפּגעבראַכט אַ לערער, אַ געוויסן הורוויץ, וועלכער האָט געלערנט די קינדער פון די רייכע משפּחות אַ חוץ שרייבן אויך די רוסישע שפּראַך.

די פּני פון יענער צייט האָבן נאָך זייערע קינדער געשיקט אין דער „שול פּאַר אַדעליקע״ (דוואָריאַנסקאַיע אוטשילישטשע), די דאָזיקע שול איז געווען אַ פּיר־קלאַסיקע, דאָרטן האָט מען צוזאַמען מיט די אַלגעמיינע לימודים געלערנט אויך פּויליש. די דאָזיקע שול האָט זיך געעפּנט אין דעם יאָר 1835. נאָך דעם אויפשטאַנד פונעם יאָר 1863, וועלכן די רעפּרעסיעס אויף אַלץ וואָס איז געווען פּויליש האָט זיך פּאַרשטאַרקט, איז אויך די שול, צוליב דעם לימוד פון פּויליש, פּאַרמאַכט געוואָרן. אָנשטאָט איר איז געעפּנט געוואָרן די „קרייז־שול״ (אויעזדנאַיע אוטשילישטשע), וואָס איז אויך באַזוכט געוואָרן דורך די קינדער פון די רייכע משפּחות. אויסער דעם פלעגן נאָך די רייכע שיקן זייערע טעכטער אין אַ פריוואַטן מיידל־פּענסיאָן, וואָס האָט זיך געפונען אין פּרוזשענע צו יענער צייט.

אין די׳ זעכציקער יאָרן איז קיין פּרוזשענע אַראָפּגעקומען אייגנער לייב סטאַרינסקי, וועלכער האָט אַליין געענדיקט אַ „קאַזיאָנאַיע יעוורעיסקאַיע אוטשילישטשע״ און האָט אָנגעהויבן געבן פּריוואָטלעקציעס אין די רייכע יידישע הייזער. דורך זיין איניציאַטיוו איז געשאַפן געוואָרן אַ יידישע פּאָלקסשול (נאַראָדנאַיע) (1). אַ לערער איז דאָרטן געווען דער דערמאָנטער לייב סטאַרינסקי, וועלכער פלעגט קריגן געהאַלט פון שטאָט. צי דאָס איז געווען פון דעם „סוועטשנאַי סבאָר״ איז נישט באַווּוסט, ווייל אינעם באַריכט פון דעם פּרוזשענער איספּראַווניק קרילאָוו צום ווילנער געגעראַל־גובערנאַטאָר, ווערט צווישן די אינסטיטוציעס, וואָס געפינען זיך אין

1) דער נאָמען „נאַראָדנאַיע יעוורעיסקאַיע אוטשילישטשע״ איז ערשט געגעבן געוואָרן די שולן בשעת דער רעפּאָרם פון 1873 יאָר. אין פּרוזשענע איז אַזאַ שול מיט אַזאַ נאָמען געווען, הייסט עס, אַ פּאָר יאָר פריער.

פּרוזשענע, אויך אַרײַנגערעכנט די יידישע פּאָלקס־שול (נאַראָדנאַיאַ שקאָלאַ) און אויך אויסהאַלטן די שול, גיט אַן דער איספּראַוויניק, צאָלט די געזעלשאַפט 200 רובל. לויט אַלע ווַארשיינלעכקייטן איז דאָס געווען אַן אָפּצאָל חוצן „סוועטשנאי־סבאר״, ווייל אינעם זעלבן באַריכט ווערט אָנגעגעבן באַזונדער וויפל ס׳פלעגט אַרײַנפליסן פון דעם ליכט־שטייער. די שול איז געווען פאַרטיילט אין צוויי טיילן. אין מיטן טאָג פלעגן זיך לערנען אַרימע — אומזיסט. תלמידים זענען געווען אַ סך, די שול איז אָבער געווען אַן אײַן קלאַסיקע און האָט זיך געפונען אין איין חדר, ביי לייזער דעם רופא אין שטוב, אויף דער אַלטער שערעשעווער גאַס. אין דער זעלביקער שול האָט דער לערער סטאַרינסקי אויך געפּענט אַ קלאַס אין אַוונט פאַר מער באַלעבאַטישע קינדער, וועלכע האָבן אַליין געצאָלט פאַרן לערנען. אין יאָר 1874 איז שוין די שול מער נישט געווען, דער לערער סטאַרינסקי איז אַוועקגעפאָרן און איז געוואָרן אַן אַדוואָקאַט. וואָלט קהל געווען פאַראינטערעסירט אין אויפהאַלטן די שול, זי זאָל וויטער עקזיסטירן, וואָלט מסתמא אין יענער צייט באַשטימט געוואָרן אַ לערער פון דער מלוכה, אָבער די קהל־לייט האָבן די גאַנצע צייט געקוקט קרום אויף דעם ענין און דערפאַר האָבן זיי זיך זייער וויניק געקימערט, ווען די שול איז פאַרמאַכט געוואָרן.

מער קיין „יעוורעיסקאַיע נאַראָדנאַיע אוטשי־לישטשע״ איז שוין אין פּרוזשענע נישט געפּענט געוואָרן.

***

צום סוף פון XIX י״ה זענען נתרבה געוואָרן אין רוסלאַנד די צערקווע־אָנפאַנגס־שולן (2), וועל־כע האָבן זיך געפּענט אין די גרעסערע ישובים פון יעדן קרייז. אויסער די דאָזיקע עלעמענטאַר־שולן זענען נאָך אין באַזונדערע ערטער געפּענט געוואָרן לערער־סעמינאַרן פאַר דעם דערמאָנטן טיפּ שולן. די דאָזיקע לערער־סעמינאַרן פלעגן דאָס רוב געפּענט ווערן ביי אַ קלויסטער אָדער מאָנאַסטיר.

אין פּרוזשענע איז אָזאַ לערער־סעמינאַר געפּענט געוואָרן אין די לעצטע יאָרן פון XIX י״ה און געפונען האָט ער זיך אויף דערעטשין־גאַס, אויפן אָרט וווּ עס איז אַמאָל געשטאַנען אַ קלויסטער (3).

דאָס מערקווירדיקסטע וועגן דעם דאָזיקן קלויסטער איז דאָס, וואָס אין קיין דאָקומענט איז נישט דערמאָנט וועגן ער איז אויפגעבויט געוואָרן.

אין דעם 3טן באַנד פון די אַקטן פון דער ווילנער קאָמיסיע זענען אויסגערעכנט אַלע קלויסטערס פון בריסקער וואָיעוואָדשאַפט מיט די נעמען פון זייערע גלחים. דאָרטן ווערט געבראַכט, אַז חוץ דעם קלויסטער פון „געבורט פון גאָטס זון״, ווועלכער איז געגרינדעט געוואָרן אין 1473 יאָר, זענען געווען נאָך 3 קלויסטערס: 1) „פון הייליקן גייסט״, 2) „טראיצע־ספּאסקי״ און 3) „פּרעאָבראַזשענסקי״. וועגן דעם קלויסטער פון „הייליקן גייסט״ וויסן מיר קלאָר, אַז ער איז געגרינדעט געוואָרן אין 1570 יאָר און איז געווען אויף דעם אָרט, וווּ עס שטייט נאָך היינט די בית־עולם־צערקווע אויף גורקע. אָבער וועגן די איבעריקע קלויסטערס, וואָס ווערן אַ סך מאָל דערמאָנט אין פיל דאָקומענטן פון XVI, XVII און XVIII י״ה, ווייסט מען נישט קלאָר וועגן זייער גרינדונג.

אין דעם יאָר 1786, אין דער „רעוויזיע פון דער בריסקער עקאָנאָמיע״ ווערט דערמאָנט דער פּלאַץ פון אַ קלויסטער, וואָס האָט זיך געפונען אויף דער דערעטשין־גאַס, אינעם דאָקומענט ווערט דער קלויסטער אָנגעגרופן „דערעטשינער״. צום סוף פון XIX י״ה איז שוין דער קלויסטער נישטאָ, עס האָבן זיך אָבער אויפגעהיט די לעגענדעס וועגן זיין פאַרשווינדן, וואָס מיר האָבן דערמאָנט וועגן זיי. מוזן מיר דעריבער קומען צום אויספיר, אַז אין משך פון די הונדערט יאָר, אַן ערך ביזן סוף פון XIX י״ה איז דער דאָזיקער קלויסטער חרוב געוואָרן.

פון וואָנען עס האָט זיך געגומען דער קלויסטער אָזוי ווייט פאַררוקט הינטערן שטאָט, און ווי לאַנג איז ער שוין דאָרטן געשטאַנען איז נישט באַווויסט. ווי מען דאָרף משער זיין, איז שוין דער קלויסטער געווען זייער אַן אַלטער, ער איז דאָרטן געשטאַנען אפשר נאָך פון די צייטן, ווען עס איז אויפגעבויט געוואָרן דער קלויסטער אין מיטן שטאָט דורך קניאַז קאָבריסקי. אַנדערש איז זיך נישט מעגלעך פאָרצושטעלן, ווייל דער קלויסטער, וואָס איז געבויט געוואָרן אינעם יאָר 1473 האָט נישט געקענט זיין דער ערשטער שוין צוליב דעם, וואָס די אייזנקען געוואָרן.

2) מאַטעריאַלן צוגעשיקט דורך פּ׳ ש. ד. באַרקער.

3) וועגן דעם דאָזיקן קלויסטער איז אין שטאָט פאַרשפּרייט אַ לעגענדע, וועלכע ווערט איבערגעגעבן אין די פאַרשיידנסטע וואַריאַציעס. אַזוי דערציילט מען, אַז דער קלויסטער איז געווען אייגנער פון די עלטסטע און איז שוין געשטאַנען אַ סך הונדערטער יאָרן. אייגנטלעך איז פאַרביי דעם קלויסטער אַדורכגעפאָרן אַ גרויסער צדיק. די יידן זענען אַרויס מקבל־פּנים זיין אויפן וועג דעם גרויסן תלמיד־חכם און אַזוי ווי דער וועג האָט געפירט פאַרביי דעם „דערעטשינער״ קלויסטער, האָט דער באַזיצער פון קלויסטער, כדי מביש צו זיין דעם צדיק, אָנגעהויבן צו ציען די גלאָקן. דער צדיק האָט דערפאַר דעם קלויסטער פאַרשאָלטן, און ער איז אייגנטלעך אויפגעוואָרן.

ווּוינער פון אַזאַ ישוב, ווי עס איז שוין דעמאָלט געווען פרוזשענע וואָלטן נישט פֿאַרן ערגעץ אַנדערש מתפלל זיין.

עס איז גאַנץ מעגלעך, אַז דעם קלויסטער האָט מען אין דעם XIX י״ה פונאַנדערגענומען, ווייל ער איז שוין נישט נויטיק געווען און אויף דעם אָרט פון דעם דאָזיקן קלויסטער איז עס אויפגעבויט געוואָרן דער 2־קלאַסיקער לערער־סעמינאַר, וואָס האָט צוגעגרייט לערער פֿאַר די צערקווע־עלעמענטאַר־שולן.

אויסער דעם סעמינאַר האָט זיך נאָך אין פרוזשענע געפונען אַן איין־קלאַסיקע מלוכהשע צערקווע־עלעמענטאַר־שול (צערקאָוונאָ־פריכאָדסקאָיע אוטשילישטשע), וועלכע האָט זיך געעפנט אַנשטאָט דער פריערדיקער עלעמענטאַר־שול (פריכאָדסקאָיע אוטשילישטשע). געשען איז דאָס אין פֿאָבעדאָנאָסצויוס, וועו עס האָט זיך אָנגעהויבן אי אַלגעמיינע קלעריקאַליזירונג פון שול־וועזן אין צאַרישן רוסלאַנד.

***

ביזן סוף פון פֿאָריקן י״ה האָבן די רוסישע קרייז־שולן (אויעזדנאָיע אוטשילישטשע) אין פרוזשענע באַזוכט נאָר איינצלנע יידישע שילער (4). ערשט צום סוף פון XIX י״ה האָט די שול געענדיקט אַ גרעסערע גרופּע, מערער ווי אַ צענדליק, יידישע יונגעלייט. אַרויסגייענדיק פון דער שול מיט אַ היפּש ביסל קענטעניש פון דער רוסישער ליטעראַטור און זיינענדיק באַאיינפלוסט פון אירע הומאַניטאַרע אידעען, האָבן זיי אָנגעהויבן זוכן אַ פּאָר וועגדונג פֿאַר זייער געזעלשאַפטלעכער ענערגיע, און זיך געמומען צו פֿאַרשפֿרייטן בילדונג. עס איז שוין דעמאָלט דערגאַנגען דער ערשטער אָפּקלאַנג פון פֿאָליטישן ציוניזם און עס איז געגרינדעט גוואָרן אַ ציוניסטישער יוגנט־פֿאַריין אונטערן נאָמען „פרחי ציון״. צו דעם דאָזיקן פֿאַריין האָבן געהערט אויסער די דערמאָנטע יונגעלייט, וועלכע זענען אַרויס פון דער קרייז־שול, אויך אַנדערע פּערזאָנען. דער דאָזיקער פֿאַריין האָט באַשלאָסן צו גרינדן אַ שול פֿאַר אָרימע יידישע קינדער (5). אין גרעסערע שטעט פון אַמאָליקן יידישן „תחום־המושב״ האָט שוין דעמאָלט עקזיסטירט דער רעפֿאָרמירטער חדר (חדר מתוקן) און לויט דעם דאָזיקן ביישפּיל איז געגרינדעט גוואָרן די פרוזשענער שול אָדער „אָבראַזצאָווי כעדער״, ווי די גרינדער האָבן דעם אַנשטאַלט געפרופן. די לעגאַליזאַציע איז דורכגעפירט געוואָרן לויט דער עצה פון פֿאָליציי־„נאַדזיראַטעל״, וועלכן עס איז צוגעזאָגט געוואָרן שוחד אין דער פֿאָרם פון אַ חודשלעכן געהאַלט פון 10 רובל, אויפן נאָמען פון דוד פּיסעצקי, וועלכער האָט געהאָט אַ מלמדישן פֿאָטענט (מעלאָמעדסקאָיע סווי־דעטעלסטוואָ). אין יאָר 1900 איז די שול געעפנט געוואָרן אין הויז פון משה בערגער (משה דער שמיד) אויף וואָסער־גאַס. עס האָבן זיך גלייך פון אָנהייב פֿאַרשריבן בערך פערציק שילער פון פריוואָטע חדרים און תלמוד־תורה. די ערשטע מיטלען זענען געשאַפֿן געוואָרן דורך אַ זאַמלונג און דורך מאָנאָטלעכן אָפּצאָל פון דער גרופּע טוער און סימפאָטיקער. אין דער ערשטער צייט האָבן די לערער פון שול קיין שכירות פֿאַר זייער אָרבעט נישט באַקומען (6).

די פּראָגראַם פון די לימודים איז צוזאַמענגעשטעלט געוואָרן לויטן מוסטער פון דער רוסישער עלעמענטאַר־שול (פריכאָדסקאָיע אוטשילישטשע). מ׳האָט געלערנט רוסיש, חשבון, געאָגראָפּיע און רוסישע געשיכטע, די אַלע קעגנשטאַנדן אין דער רוסישער שפּראַך. חוץ דעם איז נאָך געלערנט גע־וואָרן העברעיש און תנ״ך. יידיש איז געלערנט געוואָרן איין מאָל אין וואָך — אַ „שורה״, וואָס דער לערער האָט אָנגעשריבן און געהייסן די תלמידים איבערשרייבן.

די שול איז באַלד געוואָרן פֿאָפולער אין שטאָט אונטערן נאָמען „דער אָרימער״ אָדער „געמיינער (7) קלאַס״. עס האָבן זיך פֿאַרשריבן אַלץ מערער קינדער און די שול איז איבערגעטראָגן געוואָרן אין אַ גרעסערער דירה, אין הויז פון א. ליאָצקי (פייער־לעשער־געסל) און פון דאָרט אויף ברויז־געסל אָנט־קעגנאיבער די אַלטע קאָזאַרמעס. די אויסגאָבן זע־נען פֿאַרגרעסערט געוואָרן, מ׳האָט אָנגעהויבן צאָלן אַ טייל פון די לערער שכירות, מ׳האָט אייניגעקויפט שול־בענק און מכשירים. די פּריערדיקע הכנסה־מקורים — חודשלעכער אָפּצאָל פון די סימפאָטי־קער (8) און פון די ליטעראַרישע אָוונטן (ליטעראַטורנאָ־מוזיקאַלניע וועטשעראָ) אין דער רוסישער

---

4) צוזאַמענגעשטעלט לויט די ידיעות פון פּ׳ א. בירנבוים און פּ׳ ד״ר מ. פיינגאָלד.

5) דער ערשטער פֿאָרז. איז געווען מאָרקל פיינגאָלד און סעק. משה פיינגאָלד. מיטגלידער: מ. א. אָווערבוך, זילבערקווייט, ל. ליכטציער, מאָלין, שפּאָנין א״א.

6) לערער זענען געווען: ש. ד. באָרקער, מ. קאָפולסקי, ד. פּיסעצקי, ז. גאָלובאָוויטש, ב. גאָלדבערג, אברהם פֿאָמראָניץ און ש. ל. זילבערקווייט.

7) סינאָנים פון אָרים.

8) ביי אַ פרוזשענער גביר, משה פישמאָן, וועלכער האָט געווינט אין וואַרשע, האָט מען איינמאָל געקריגן גאַנצע 100 רובל. און איינער ווייסמאָן האָט געבן 25 רובל. דער דאָזיקער ווייסמאָן איז געווען אַ

שפּראַך האָבן נישט געדעקט אַלע אויסגאַבן, איז דעריבער געלונגען פונעם יאָר 1902 דעם נייעם פּרעזעס פון דער פּאַרוואַלטונג, א. בירנבוים (9) אַרויסצובאַקומען פון די קאָראָבקע־געלטער צו 200 רובל אַ יאָר פאַר דער שול.

דאָס רוב באַלעבאָטים, די גבאים פון דער תלמוד־תורה און דער רב זענען נישט געווען צופרידן מיט דער שול: די יינגלעך ווערן אַראָפּגעפּירט פון „דרך־הישר״ און חוץ דעם ווילן די קינדער נישט ווילן זיך לערנען קיין מלאכה, אויב זיי ווילן זיין געבילדעט. דער רב האָט געשיקט רופן די טוער און האָט פון זיי געפּאָדערט, אַז זיי זאָלן נישט אַנטעמען קיין יינגלעך פון תלמוד־תורה און מבטל מאַכן דעם לימוד פון תנ״ך. די פאָדערונגען האָבן אָבער נישט געהאָט קיין דערפאָלג. עס איז אָנגעקומען דער יאָר 1904, די רעוואָלוציאָנערע שטימונגען אין לאַנד האָבן זיך געשטאַרקט, די פּאָליציייִשע רעפּרעסיעס האָבן זיך פאַרשאַרפט. עס האָט אָפּגעשטאָפּט אַ ווייַזיט אין אַנשטאַלט דער אייניציקער פּאָליטישער זשאַנדאַרם אין שטאָט און האָט אויך באַקומען זיין חלק שוחד.

אַ טייל פון די טוער איז אַוועק צו די סאָציאַליסטישע אַרגאַניזאַציעס, וועלכע האָבן שוין אָנגעהויבן אַרײַנדרינגען צו יענער צייט אין פרוזשענע. אַ טייל איז אָפּגעפּאָרן זיך לערנען, אַ טייל האָט עמיגרירט קיין אַמעריקע. די הוצאות זענען געווָאָרן גרעסער און פאַר די איבערגעבליבענע איז געווָאָרן שווער אויסצוהאַלטן די שול און דער „אַרימער־קלאַס״ האָט זיך אין יאָר 1904, נאָך פיר יאָר עקזיסטענץ געשלאָסן.

עס איז אויך צו יענער צייט געמאַכט געווָאָרן אַ פרווו דורך עטלעכע יונגע מיידלעך, וואָס האָבן געענדיקט דעם פּריוואַטן רוסישן „פּענסיאָן״ צו גרינדן אַזאַ מין שול פאַר מיידלעך. דער דאָזיקער פרווו האָט אויך אָנגעטראָפן אויף אַ שאַרפּע קעגנער־שאַפט פון באַלעבאָטישן עולם. „ווו ווערט מען נעמען דינסטן, אויב די אָרימע מיידלעך ווילן זיין גע־בילדעט?״, און צוליב מאַנגל אין כוחות האָט די מיידל־שול עקזיסטירט נאָר במשך פון אַ קנאַפּן שול־יאָר.

באַוווסטער רוסישער געהיים־אָגענט, וועלכער איז געווען פאַרמישט אינעם מאָרד פון סערביזשן קיניג אַלעקסאַנדער אין יאָר 1903, און שפּעטער שף פון אויספּאָרשונגס־אַמט אין וואַרשע, אַ באַרימטע טרויעריקע פיגור אין די צאָרישע צייטן. ער איז געקומען צו גאָסט קיין פרו־זשענע מיט זיין פרוי, וועלכע איז געווען אַ פרוזשענער („מאירוק״ דעם בויערס אַ טאָכטער, אַ שוועסטער פון דער יידישער אַרטיסטין שטראָספאָגעל).

9) עס זענען דעמאָלט נאָך צוגעצויגן געווָאָרן צו דער אַרבעט די ברידער ווישניאַק, ברידער פאָמעראַניץ. מ. פּאָלינאָווסקי, ש. ראָזענבלום א״א.

זאָמקאָווא גאָס האָט ביי די דייטשן געהיסן שוץ־שטראָסע

ש. ד. באַרקער

אונדזער נעענט אינעם „גרויסן צפון־קריג"

אַ טראַקט פון בריסק ביז מאָסקווע איבער מינסק און סמאָלענסק עקזיסטירט שוין הונדערטער יאָרן, ער ווערט נאָך דערמאָנט ביי די מלחמות פון געדענקמין מיט די רוסישע פירשטן, אין 13טן י"ה, אָדער פון וויטאָווטן מיט די טאַטאַרן. פרוזשענע איז געווען הונדערטער יאָרן, ביז דער נייער צייט, אין פראָנט פון דעם דערמאָנטן טראַקט בריסק־מאָסקווע.

דער אַלטער טראַקט איבער פרוזשענע איז געווען אַ „פּאָטשטאָווער". אויף אים זענען געווען אויסגעשטעלט סטאַציעס מיט פערד פאַר פּאָסאָזשירן, וואָס פלעגן פאָרן מיט דער פּאָטשט. צוליב דער סיבה איז פרוזשענע קיינמאָל נישט אויסגעמיטן געווארן ביי מאַרשן פון חיילות דורך דער געגנט און בעת מלחמות האָט פרוזשענע אויך אַ סך מאָל געליטן.

די גרעסטע פאַרוויסטונגען האָט אונדזער געגנט אַדורכגעמאַכט אין די צייטן פון דעם „גרויסן צפון־דיקן קריג", וואָס האָט זיך געצויגן אין משך פון די יאָרן 1700—1721. איידער די דאָזיקע מלחמה אי־ז אויסגעבראָכן, אין דעם יאָר 1697—1698, האָט פּיאָטר דער גרויסער, דער דעמאָלטיקער צאַר פון רוסלאַנד, געמאַכט אַ רייזע איראָפּע. ער איז געווען אין דייטשלאַנד, האָלאַנד, ענגלאַנד, עסטרייך, צוריק איז ער געפאָרן פון ווין איבער קראַקע, זאַמאָשטש, בריסק, פרוזשענע, מינסק אַזוי ביז מאָסקווע. אין דער נייַנטער ביילאָגע צו ג. אוסטריאַלאָוו (ג. אוסטריאַלאָוו, איסטאָריאַ צאַרסטוואָוואניאַ פעטראַ וועליקאַהאָ — ב. III, פעטערבורג, 1858) איז געדרוקט אַ טאָג־בוך, וואָס איז געפירט געווארן, אין דער צייט פון דער רייזע, דורך פּיאָטרן אַליין. דאָרטן ווערט דערמאָנט יעדער אָרט, ווו ער איז געווען. די גרעסערע שטעט ווערן געניי באַשריבן און די קלענערע ווערן נאָר דערמאָנט, אויב פּיאָטר האָט דאָרטן געגעסן, גערוט אָדער גענעכטיקט. מיר ברענגען דאָ די איבערזעצונג פון דעם אָפּזאַץ, ווו ער דערמאָנט אין זיין רייזע פרוזשענע.

„...1698 אויגוסט, 8טער טאָג. אויף מארגן אַוועקגעפאָרן, געקומען אין שטאָט טערעספאָל 3 שעה בין האָלבן טאָג אָפּגעפאָרן דריי מייל און דאָ געגעסן. אַ שעה נאָך האַלבן טאָג פון דאָנען אָפּגעפאָרן, דער דעסיאַטניק האָט זיך אָפּגעשטעלט ביים העטמאַנס פרוי מיט דיַ דעפּוטאַטן. דאָרטן געגעסן און דער קאָטש איז אַוועק פאָרויס. אַדורכגעפאָרן די שטאָט בריסק, וואָס איז די הויפּטשטאָט פון ליטע, אונטער איר צווייי טייכן — בוג און מוכאַוויעץ. מיר זענען אַריבערגעפאָרן איבער אַ בריק. ביינאַכט זענען מיר געקומען אין קרעטשמע סטעפאַנקע, אָפּגעפאָרן דריי מייל און געענעכטיקט.

אין דעם 9טן טאָג. אינדערפרי פון דאָנען אַוועקגעפאָרן, געקומען אין דער קרעטשמע קיוואַטיטשי, אָפּפאָרנדיק אַנדערטהאַלבן מייל זענען מיר געשטאַנען אַ האַלבע שעה. און געקומען אין דאָרף זשאַבין, אָפּגעפאָרן צוויי אַ האַלבע מייל. פינף שעה נאָך האַלבן טאָג זענען מיר געקומען אין דער שטאָט פרוזשענע, אָפּגעפאָרן דריי מייל און געענעכטיקט. פון דאָנען אָפּגעפאָרן דריי שעה פאָר האַלבן טאָג און מיר זענען געקומען אין דער שטאָט סעלץ. פון דאָנען אַוועקגעפאָרן און אָפּגעפאָרן פיר מייל, דא געגעסן. אַוועקגעפאָרן אין האַלבן טאָג. אין דריי שעה נאָך האַלבן טאָג זענען מיר געקומען אין דער קרעטשמע לאָסאָסינע. אָפּגעפאָרן פיר מייל און געשטאַנען אַ שעה דריי, פון דאָנען אָפּגעפאָרן אינאַוונט. ביינאַכט דורכגעפאָרן די שטאָט ראַשינאי..."

אין 2 יאָר אַרום, נאָך פּיאָטרס רייזע הייבט זיך אָן די „גרויסע צפונדיקע מלחמה", וועלכע איז געפירט געווארן צווישן שוועדן פון אײַן זייט און רוסלאַנד, פוילן, זאַקסן און דענעמאַרק פון דער צוויטער זייט, און וועלכע האָט, ווי מיר האָבן שוין דערמאָנט, מיטגעבראַכט מיט זיך גרויסע חורבונות און פאַרוויסטונגען אין אונדזער געגנט.

ליטע בכלל, ווי אויך פרוזשענע און די אַרומיקע געגנטן האָבן זייער פיל געליטן איבערהויפּט אין די ערשטע נײַן יאָר נאָך דעם אויסברוך פון דער מלחמה, וועו דורך אונדזער געגנט האָבן אַדורכגעמאַשירט פוילישע, זאַקסישע (דער קיניג פון פוילן איז אויך געווען דאָן דער קורפירשט פון זאַקסן), רוסישע און שוועדישע אַרמייען.

דאָס זאַקסישע מיליטער, וועלכע איז אין יענער צייט געווען צעשפּרייט איבער גאַנץ פוילן (די צייט ווערט באַצייכנט אין דער פוילישער געשיכטע אונטערן נאָמען „די זאַקסישע עפּאָכע") האָט זיך פאַרהאַלטן ווי אַ פרעמדע, אָקופאַנטישע מאַכט. אַ באַשטעטיקונג צו דעם זענען אויך די צוויי פאַלן, וועלכע מיר געפינען אין דעם פנקס פון דער חברה־קדישא, איינער ווען אַ סומע געלט, וועלכע האָט

געמוזט אינגעצאָלט ווערן (זע דאָרטן) און דער צווייטער עפיזאָד מיט דעם יידן, וואָס איז דער־הרגעט געוואָרן דורך אַ זאָקסישן זעלנער. דער פּאָקט וואָס דער זעלנער האָט געשלאָגן אַ פרוי בייַ וועלכער ער איז געווען איינגעקוואַרטירט, האָט געקענט זיין נישט קיין איינצל פאַל, זיי זענען אָבער אין דעם פּנקס נישט אַריינגענומען געוואָרן, ווייל זיי האָבן זיך נישט געענדיקט אַזוי טראַגיש. אַלע־פאַלס איז דאָס מיליטער געווען אויך אין דער פרידן־צייט אַ פֿלאָג פֿאַרן שטעטל. די זעלנער זע־נען געווען איינגעטיילט אין פּריוואָטע הייזער און דורך די באַלעבאָטים געמוזט אויסגעהאַלטן ווערן. נאָך ערגער איז די לאַגע געוואָרן ווען דער שווע־דישער קיניג, דער באַרימטער קריגס־העלד, קאַרל דער xii האָט אין 1700סטן יאָר באַזיגט די רוסן ביי נאַרווע, האָט איבערגעלאָזן דאָרטן אַ קליינע אַרמיי און מיט דער הויפּט־אַרמיי איז ער אין 1701סטן יאָר אַריין אין פּוילן. דאָ האָט ער פאָר־וויסטעט דאָס לאַנד און באַזיגט אין אַ סך שלאַכטן דעם קיניג אויגוסט ii.

אין 1705 איז אָנגעקומען קיין ליטע אַ טייל פון דער רוסישער אַרמיי צו העלפן אויגוסטן, וועלכער האָט זיך געפונען דאָן אין אַן אויסערסט שווערער לאַגע. די אַרמיי האָט זיך באַזעצט אין גראָדנע, וועלכע זיי האָבן פאַרפעסטיקט און געמאַכט פאַר זייער הויפּט־לאַגער. אין יאָר 1706 איז קאַרל אַר־מיי פֿלוצלינג אַריבערגעגאַנגען דעם ניעמאַן בייַ גראָדנע. צו קיין אָפּענער שלאַכט איז אָבער נישט געקומען, עס איז געווען אינמיטן ווינטער, די רוסן ווי אויך די זאַקסישע אַרמיי האָט זיך גענוג שטאַרק באַפעסטיקט און דערפאַר האָבן זיך די שוועדישע חיילות נישט אָנטשלאָסן אַרויסצוטרעטן אין אַן אָפּע־נעם קאַמף. נישט האָבנדיק גענוג קיין שפּייז פאַר דער אַרמיי האָבן זיך די שוועדישע זעלנער צע־שפּרייט איבערן לאַנד, איבער די שטעט און דער־פער אין דער געגנט, ווו זיי האָבן אַלץ צעשטערט און חרוב געמאַכט. אין דער זעלביקער צייט האָט די רוסישע אַרמיי, נישט זייענדיק זיכער אין איר לאַגע, געמוען אָפּטרעטן אין דער ריכטונג צו פֿא־לעסיע און וואַלין, ווו די בלאָטעס האָבן איר גע־שיצט פון אַ פֿלוצלינגדיקן איבערפאַל פון דעם קעגנערישן חייל, צעשטערנדיק הינטער זיך קלע־נערע און גרעסערע ישובים. אין דער צייט איז פאַרגעקומען די גרעסטע פאַרוויסטונג פון אונדזער געגנט, שטעט און שטעטלעך זענען אַוועקגעלאָזן געוואָרן מיטן רויך.

ווי אַזוי פרוזשענע האָט געליטן אין דער דאָזי־קער שווערער צייט איז אונדז נישט געלונגען פעסט־צושטעלן. דערפאַר האָבן זיך אויפגעהיט מאַטע־ריאַלן וועגן די נאָענטע שכנותדיקע שטעט און דאָס גיט שוין אַ גענוגן באַגריף אויך וועגן אונדזער שטאָט, וועלכע האָט זיך געפונען אין די זעלבע באַדינגונגען, און איז אויך נישט אויסגעמיטן ge־וואָרן, צוליב איר געאָגראַפישער לאַגע, פון די אַדורכמאַרשירנדיקע זעלנער.

קאָברין, וואָס איז אין משך פון יאָרהונדערטער כסדר געווען פאַרבונדן מיט פרוזשענע איז אין דעם יאָר 1706 צעשטערט און אונטערגעצונדן געוואָרן דורך די שוועדישע חיילות און אין 1711 יאָר האָט זיך נאָך פאַרשפּרייט אַ שרעקלעכע פּעסט, וועלכע האָט פאַרווויסט און חרוב געמאַכט די גאַנצע שטאָט, ענלעכס ווערט דערציילט וועג בערעזע. אין דעם יאָר 1706 איז דאָס גאַנצע שטעטל און דער באַ־רימטער מאַנאַסטיר פון די קאַרטוזן, וועלכער איז אויפגעבויט געוואָרן אין 1648סטן יאָר דורך דעם גראַף סאַפּיהאַ, צו וועמען דאָס שטעטל האָט גע־הערט, אינגאַנצן צעשטערט געוואָרן דורך די שוועדן. אין דעם זעלבן מקור ווערט נאָך צוגעגעבן, אַז בכלל האָט די געגנט געליטן זייער אַ סך פון די אַדורכ־מאַרשירנדיקע חיילות (מ. באַלינסקי, סטאַראָזשיטנאַ פֿאַלסקאַ, iii, 771). אַזוי איז אויך סעלץ אין דער זעלבער צייט חרוב געוואָרן און אין דעם יאָר 1710 איז אויך דאָרטן אויסגעבראָכן אַ מגפה („קריה נאמנה“, ש. מ. פין, ווילנע). אָט פון די צוזאַמענגע־קליבענע ידיעות וועגן דער נאָענטער אומגעגנט מוזן מיר קומען צום אויספיר, אַז אויך פרוזשענע איז נישט אויסגעמיטן געוואָרן דורך די פאַרוויסטנ־דיקע אַרמייען, וואָס האָבן דאָ אַדורכגעמאַרשירט אין דער צייט פון דעם „צפונדיקן קריג“.

די דאָזיקע פאַזע פון דער מלחמה האָט זיך גע־צויגן ביז דעם יאָר 1708, ווען קאַרל האָט אָנגע־הויבן צו מאַרשירן קיין טיף רוסלאַנד און האָט דאָרטן געליטן אַ מפלה, דעמאָלט האָבן זיך די זאַקסן צוריק באַווייזן אין אונדזער געגנט און פון יענער צייט שטאַמט משמעות דער פאָקט וועגן דער גע־נומענער הלוואה בייַ אַ פרוזשענער גביר צו דעקן די חובות דעם זאַקסישן מיליטער.

דער צווייטער עפיזאָד, וואָס איז דערמאָנט אינעם פּנקס פון „חברה־קדישא“ מיטן דערהרגעטן יידן איז שוין געשען שפּעטער, אין דעם יאָר 1714, ווען די מלחמה האָט זיך שוין געפירט אויסער די גרענעצן פון אונדזער געגנט און דאָס זאַקסישע מי־ליטער האָט זיך ווידער געפונען אין אונדזער שטאָט.

ש. ד. באַרקער

פֿרוושענע אין דער מלחמה פֿון 1812

אין די יאָרן פֿון נאַפּאָלעאָנס גרויסן צוג אויף מאָסקווע האָט פֿרוושענע געשפּילט אַ גאַנץ באַדייטנדיקע ראָלע צוליב באַזונדערע טעמים.

ערב דעם 1812 יאָר (1), ווען די גרויסע נאַפּאָלעאָנישע אַרמיי האָט זיך קאָנצענטרירט אויף די גרענעצן פון דעם דעמאָלטיקן רוסלאַנד, האָט רוסלאַנד באַפעסטיקט אירע מערב־גרענעצן מיט 3 אַרמייען. אין אַרמיי איז געווען קאָנצענטרירט אין ווילנער־קאָוונער גובערניע, די צווייטע אין גראָדנער און די דריטע, אַן אָבסערוואַציע־אַרמיי, אויף וואָלין. די הויפּט־קוואַרטיר פון דער צווייטער אַרמיי איז אַ לאַנגע צייט געווען אין פֿרוושענע און איז ערשט אין גאַנג פון די געשעענישן אַריבערגעטראָגן געווארן אין וואָלקאָוויסק. די קריגס־אָפּעראַציעס האָבן זיך אָנגעהויבן אין יוני אונטער דעם שטאַרקן אי־בערוואָג פון די פראַנצויזישע חיילות, וועלכע האָבן אויסגעקליבן פאַר זייער ערשטן אָנגריפס־אָרט די געגנט אַרום קאָוונע און געצוווונגען די ערשטע צוויי אַרמייען אָפּצוטרעטן פון זייערע פאָזיציעס און זיך רוקן מער אויף צפון־מזרח. צוזאַמען מיט דער גאַנצער 2טער אַרמיי איז אויך אָפּגעטראָטן פון פרוזשענע דער 6טער קאָרפּוס, וועלכער האָט דאָ געהאַט זיין שטענדיקן זיצאָרט. ווען די ערשטע 2 אַרמייען האָבן אָפּגעטראָטן, איז די דריטע אַרמיי אויף וואָלין, אונטער דער אָנפירונג פון געג. טאָרמאָוו, געבליבן אָפּגעשלאָסן אין דעם דאָזיקן דרומדיקן ווינקל. כדי זיך צו זיכערן פון אַן איבערפאַל אויפן רעכטן פליגל פון זיין אַרמיי, האָט נאַפּאָלעאָן באַשטימט אַן אַרמיי, וואָס איז באַשטאַנען פון עסטרייכער, אונטער דער אָנפירונג פון פירשט שוואַרצענבערג. אין יולי האָט פירשט שוואַרצענבערג בערג זיך באַפעסטיקט אין דער גראָדנער גובערניע און אַלס הויפּט־קוואַרטיר האָט ער אויסגעקליבן פאַר זיך פרוזשענע. די פאַרפּאָסטנס פון דער דאָזיקער אַרמיי האָבן זיך געצויגן פּאָזע מוכאָוויץ און פּינאַ מיטן פראָנט צו דער 3טער רוסישער אַרמיי.

אינעם זעלביקן חודש יולי האָט זיך די לאָגע גענעראַל פון דעם אַרמיי־פּירער שוואַרצענבערג האָט נאַפּאָלעאָן באַשטימט אַלס קאָמאַנדיר דעם מאַרשאַל רייניע, די נייע אַרמיי איז שוין געווען אַ פּרייסישע. דער נייער אַרמיי־פּירער האָט שוין זיין קוואַרטיר אין פרוזשענע נישט באַשטימט.

אין דער צייט האָט דער קאָמאַנדיר פון דער 3טער רוסישער אַרמיי אָנגעהויבן אַ־ אָנגריף אויף רייניעס מיליטער און זייענדיק זיכער, אַז די הויפּט־קוואַרטיר איז אין פרוזשענע, האָט ער דעם פלאַן פון זיינע קריגס־אָפּעראַציעס אויסגעשטעלט אויף אַזאַ אופן: ער האָט אַרויסגעשיקט 3 אָפּטיילונגען כדי אָפּצורייניקן באַזונדערע ערטער, וועלכע זאָלן דינען אַלס שטיצפונקטן צו שטורמען די הויפּט־קוואַרטיר פון דער אַרמיי, דער פלאַן האָט זיך איינגעגעבן. אַ דאַנק דער נישט קלאָרער סיטואַציע האָבן די רוסן געמוען געפאַנגען אַ טייל פון דער פרייסישער אַרמיי און אויך אַריינגעמאַרשירט קיין פרוזשענע (2).

אין דער צייט איז אָבער געלונגען די רעשט טיילן פון דער פראַנצויזישער אַרמיי זיך צו פאַריינקן מיט שוואַרצענבערגס אָפּטיילונג, וועמען מ׳האָט גערופן צו הילף, און צוזאַמען האָבן זיי געצוווונגען דעם אַוואַנגאַרד פון דער רוסישער אַרמיי, וואָס האָט זיך געפונען אין פרוזשענע, אָפּצוטרעטן. אין אָנהייב אויגוסט איז שוין פרוזשענע וויידער געווען פאַרנומען דורך פרייסיש מיליטער.

נאָך דער ענדגילטיקער שלאַכט, וואָס האָט זיך אָפּגעשפּילט ביי האָראָדעטשנע און דעם דאָרף פּאָדובנאַ (פּאָדופּני) האָבן זיך די רוסן צוריקגעצויגן אויף וואָלין.

נאָך די מפלות, וואָס נאַפּאָלעאָנס הויפּט־אַרמייען האָבן געליטן ביי מאָסקווע, האָט די דריטע אַרמיי וויידער, אַ פאַרשטאַרקטע מיט ניי צוגעקומענע מי־

---

1) ד. בוטירלין „איסטאָריא נאַשעסטוויא אימפּעראַטאָרא נאַפּאָלעאָנא נא ראָסיו 1812". א. י. מיכאַלאָווסקי, דאַנילעווסקי „אָפּיסאַניע וואָיני 1812".

2) אין 1912, צום הונדערט יעריקן געדענק־טאָג פון דעם נאַפּאָלעאָנישן קריג, איז דער הייסטיקער שעהרשעווער גאַס אַ נאָמען געגעבן געווארן טאַרמאָסאָווס גאַס. בעת דער דיטשישער אָקופּאַציע איז די גאַס גערופן געווארן טאָמאַשאָוו גאַס. אַ פאַרגרייזונג פון דעם נאָמען טאַרמאָסאָוו.

ליטער־טיילן, אַרויסגעשטופט די איבערגעבליבענע טיילן פון די פרייסישע אַרמייען און אין אָקטאָבער איז די געגנט וויידער פאַרנומען געוואָרן דורך די רוסישע חיילות.

מיר ברענגען דאָ צווויי דאָקומענטן פון יענער צייט. איינער שטעלט פאָר אַ ראַפּאָרט וועגן אַ צוזאַמענשטויס אין פרוזשענע און דער צווייטער אַ באַפעל וועגן פאַרנעמען פרוזשענע דורכן רוסישן מיליטער.

דער ראַפּאָרט איז אַרויסגעשיקט געוואָרן נאָכדעם ווי דער אַוואַנגאַרד פון די עסטרייכיש־פרייסישע חיילות פון רייניע־שוואַרצענבערג האָבן זיך געמאַכט פריי דעם וועג אָפּצוטרעטן דורך פרוזשענע.

„...אין דער נאַכט פון 7טן אויפן 8טן נאָוועמבער 1812 איז דער 3טער אוקראַיניישער קאָזאַקן־פולק, וואָס איז דורכן פולקאָווניק גראַף וויטט אָפּגעשטויסן געוואָרן פון בריסק־ליט. קיין פרוזשענע, פלוצלינג אין דער דאָזיקער שטאָט אַטאַקירט און אינגאַנצן צעקלאַפּט געוואָרן דורכן עסטרייכישן אַוואַנגאַרד. 3 עסקאַדראָנען פונעם פולק זענען געזונטן געוואָרן אין געפאַנגענשאַפט און די איבעריקע האָבן זיך צעשאָטאין דער ריכטונג צו קאָברין...“

„...באַפעל צו דער 3טער אַרמיי. פון 20סטן ביזן 29סטן סעפטעמבער דאַרף די אַרמיי זיך געפינען בייַ דער שטאָט פרוזשענע, מיען זיך צו דערווייטערן דעם שונא פון נעסוויזש און פינסק...“

לויט די סטאַטיסטישע מאַטעריאַלן, וואָס עס גיט אַן לאַכניצקי אין זיין בוך „סטאַטיסטיק פון דער ליטוויש־גראָדנער גובערניע פון יאָר 1817“ האָבן זיך אין פרוזשענע פאַר דער צייט געפונען 245 הייזער (הילצערנע) און אַ באַפעלקערונג פון 824 נפשות, פון זיי יידן — 374. די צאָל הייזער צום אָנהייב פון XIX י״ה האָט געקענט זיין זייער אַ קליינע צוליב דער גרויסער שרפה, וואָס איז אויסגעבראָכן אין 1801 אין פרוזשענע. די דאָזיקע צאָלן זענען אָבער ספקדיקע. אין פאַרגלייך מיט די צאָלן, וואָס זענען אָנגעגעבן אין דער רעוויזיע פון דער „בריסקער עקאָנאָמיע“, וויזן זיי אַ שטאַרקע פאַרקלענערונג פון דער באַפעלקערונג. אויף וויפל עס האָט געליטן אונדזער שטאָט בעתן דורכמאַרשירן פון די פאַרשיידענע חיילות, איז נישט באַוווסט. אַלנפאַלס איז נישט מעגלעך, אַז אַזאַ גרויסע צאָל נפשות זאָל האָבן אומגעקומען אָדער אויסגעוואַנדערט פון שטאָט, בפרט נאָך, אַז אין „ספר־החיים“ געפינען מיר נישט קיין גרעסערע צאָל טויט־פאַלן פאַר דער צייט.

**
*

אין יענער צייט האָט פאַסירט אַזאַ כאַראַקטעריסטישער פאַל. בעת דעם דורכמאַרש פון די נאַפּאָלעאָנישע חיילות דורך פרוזשענע, האָט זיך אַן עלזאַסער יידי, יצחק, אַ זעלנער פון דער נאַפּאָלעאָנישער ארמיי, אויסגעבאַהאַלטן אין אַ בית־מדרש, זיך געזעצט דאָרטן לערנען און איבערגעוואָרט דעם דורכמאַרש פון זיין אַרמיי־טייל. פרוזשענער יידן האָבן שוין געזאָרגט דערפאַר, ער זאָל נישט אַריינפאַלן אין די הענט פון דער רוסישער אַרמיי, אים דאָ חתונה געמאַכט און ער איז געוואָרן אַ פרוזשענער תושב. יאָרן שפּעטער פלעגט מען נאָך געדענקען צוצוגעבן צום אמתן נאָמען זיינעם אויך דעם צוגאָב „פראַנצויז“.

פֿרוזשענע אין אויפשטאַנד פון 1863

לויט די אינפֿאָרמאַציעס פון פּ. סקאַטשינסקי (2) איז אין יאָנאָר 1863 קיין פֿרוזשענע אָנגעקומען אַ קליינע אָפּטיילונג אויפֿשטענדיקע אונטער דער אָנפֿירונג פון ראָמאַן ראָגינסקי, באַפֿאַלן די „קאָזנאַטשייסטוואָ", דערהרגעט דעם וואַך־זעלנער, צוגע־רויבט דאָס געלט און קורץ נאָכדעם אַוועק פון שטאָט.

אפּנים, דער ערשטער איבערפֿאַל אויף אַ פּינאָנץ־אינסטיטוציע איז אין דעם אויפֿשטאַנד פון 1863 אויסגעפֿירט געוואָרן דווקא אין פֿרוזשענע, ווייל שוין דעם 6טן פֿעברואָר פונעם זעלביקן יאָר פֿאָר־אָרדנט דאָס רוסישע פּינאָנץ־מיניסטעריום, מ׳זאָל ווי געהעריק אָרגאַניזירן די וואַך ביי די מלוכהשע פּינאָנץ־אינסטיטוציעס. די דאָזיקע פֿאָראָרדענונג דערציילט, אַז פון פֿרוזשענער פּינאָנץ־אָמט האָבן די אינסורגענטן צוגעוויזן 10.809 רובל (3).

דערויף ראַפֿאָרטירט דער ווילנער געהעראַל־גובערנאַטאָר צום פּינאָנץ־מיניסטעריום, אַז ער האָט אָנגענומען אַלע מיטלען, כדי „אוממעגלעך צו מאַכן דאָס איבערחזרן זיך פון אַזאַ חוצפּהדיקן איבער־פֿאַל..." (4).

אָזוי איז עס טאַקע געווען. אַ חוץ דער וואַך האָבן די רוסישע מאַכט־אָרגאַנען תיכף איינגעשטעלט אַ ברייט־פֿאַרצווייגטן שפּיאָנאַזש, וועלכער האָט גע־זאַמלט ידיעות און דערטראָגן דער מאַכט וועגן יע־דער באַוועגונג נישט נאָר פון די אינסורגענטן, נאָר אויך פון דער ציווילער באַפֿעלקערונג, דער עיקר, פֿאַרשטייט זיך, פון די פּאָליאַקן. שוין דעם 21סטן פֿעברואָר 1863 שרייבט דער ווילנער גענ. גובער־נאַטאָר צום „שעף פון גראָדנער גובערניע", אַז דער גוט־באַזיצער שמיאָט האָט געהייסן זיין קרוב קיערנאָזשיצקי אָדורכפירן דורך זייטיקע וועגן די אָפּטיילונג פון ראָגינסקי, וועלכע האָט זיך אָפּגערוט אין שערעשעוו, איידער זי האָט געמאַכט דעם איבער־פֿאַל אויף פֿרוזשענע, און דער שערעשעווער „סטא־נאָווי פֿריסטאָו" האָט נישט צוויסן געגעבן באַ־צייטנס אין פֿרוזשענע, וווּ עס האָט זיך געפֿונען די אינוואָלידן־קאָמאַנדע (5).

דעם 3טן אַפּריל 1863 שרייבט דער גראָדנער גובערנאַטאָר צום ווילנער גענ.־גובערנאַטאָר, אַז ער האָט באַקומען ידיעות, אַז „פֿאַרן אָנפֿאַל פון די אויפֿשטענדיקע אויף פֿרוזשענע איז ביים דאָרטיקן מאַרשאַלעק פון דער שליאַכטע פֿאָרגעקומען אַ צו־זאַמענפֿאָר פון די גוט־באַזיצער און „מיראָוויע פֿאסרעדניקי", כדי אַרומצוריידן פֿאַרשיידענע עני־נים, אין דעם אויך וועגן ווירקן אויף די יידן, זיי זאָלן געבן געלט אויף אונטערצוהאַלטן דעם אויפ־שטאַנד..." (6).

צי האָט די באַראַטונג געהאַט אויסזיכטן אויף אַ פּאָזיטיוון רעזולטאַט פון דער פֿראָפּאָגאַנדע צווישן די פֿרוזשענער יידן, איז פון דעם ראָפּאָרט נישט באַוווּסט. יעדנפֿאַלס איז באַקאַנט, אַז די דאָזיקע פֿראָפּאָגאַנדע, וואָס איז אָנגעגאַנגען אין גאַנצן לאַנד, האָט אויך די פֿרוזשענער יידן נישט אויסגעמיטן. דאָ איז אפילו פֿאַרשפֿרייט געוואָרן איינער פון די אויפ־רופן פון דער פּוילישער נאַציאָנאַלער רעגירונג — אין פּויליש און העברעיש.

ווי איז געווען די באַציונג פון די פֿרוזשענער יידן צו די אויפֿשטענדיקע און זייער שטעלונג צום אויפֿשטאַנד? קיין אָפּיציעלע ידיעות געפֿינען מיר נישט וועגן דעם.

ניקאָליי פֿרוזשאַנסקי אין זיינע „איבערלעבע־נישן" (7) באַצייכנט די שטעלונג פון די היגע יידן

---

1) די אַרכיוו־מאַטעריאַלן און אינפֿאָרמאַציעס פון פּ. סקאַטשינסקי זענען געזאַמלט דורך דער רעדאַקציע פון דער „מאָנאָגראַפּיע פון פֿרוזשענער פּאָוויאַט".

2) פעליקס סקאַטשינסקי, וועטעראַן פון 1863, קאָב־רין, אין יאָר 1938, 84 יאָר.

3) „אַרכיוועניע מאַטיעריאַלי מוראָוויעווסקאַהאָ מוזע־יאָ", ווילנע 1913. ו טייל, אַקט 222.

4) דאָרטן, אַקט 238.

5) דאָרטן, אַקט 264.

6) דאָרטן, אַקט 321.

7) נ. פֿרוזשאַנסקי, אַ יידיש־רוסישער שרייבער, שטאַמט פון אַ דאָרף לעבן פֿרוזשענע. „פֿערעזשיטאָיע" אין „קניזשקי וואָסכאָדאָ", דעצעמבער 1903.

אַלס אַ נייטראַלע. לויט זיינע וועדטער האָבן די יידן, וועז די אינסורגענטן האָבן פאַרנומען די שטאָט, „הגם מיטן האַרצן מיטגעפילט דעם רוס, דאָך נישט געהאָט גאָרנישט קעגן דעם, ס׳זאָל מיט זיי רעגירן דער פּאָליאַק". מ׳דאַרף אָבער נעמען אין אַכט די סביבה און צייט וועז פּרוזשאַנסקי האָט געשריבן זיינע זכרונות, כדי אָפּצוהאַלטן זיך פון מאַכן וועלכע נישט איז אויספירן.

דאָס פאַרנעמען פּרוזשענע דורך די אינסורגענטן שילדערט פּרוזשאַנסקי אזוי: אין פּרוזשענע האָט זיך אויפגעהאַלטן אַ „אינוואַלידן־קאָמאַנדע", וועלכע איז באַשטאַנען פון אַ צווייַ צענדליק מאַן. זייער אויפגאַבע איז געווען צו באַוואַכן די תפיסה און דעם פינאַנץ־אַמט. ביינאַכט זענען די אינסורגענטן אין אַ צאָל פון 80—100 מאַן אַנגעפאַלן אויף די אינוואַלידן, דערהרגעט אַ צווייַ־דריי, צוגענומע פון פינאַנץ־אַמט עטלעכע צענדליק רובל, אַראָפּגעריסן דעם רוסישן אָדלער און געמאַלדן, אַז פון איצט אָן איז פּרוזשענע אַ פּוילישע שטאָט. אָוונט־צו האָבן זיך די אינסורגענטן אייליק געגומען קלייבן אַוועק צוגיין, און אויף מאָרגן האָבן קאָזאַקן זיי געבראַכט צוריק אין שטאָט אַריין שוין אַלס געפאַנגענע.

אין פּרוזשענער פּאַוויאַט זענען נאָך אַ פּאָר מאָל געמאַכט געוואָרן פרווון צו פאַרמירן אינסורגענטישע אָפּטיילונגען. אַ קליינע אָפּטיילונג אזאַ האָט זיך פאַרמירט אין אַפּריל 1863 אונטער דער אָנפירונג פון סמולסקי. זי איז שוין אָבער אין פּרוזשענע נישט אַריין. אין שטאָט איז אַ געווּסט צייט געזעסן מיכאַל זשוקאָווסקי, אייגנטימער פון גוט לוקאָמיר ביי מאָלטש, וועלכער איז דורך דער נאַציאָנאַלער רעגירונג באַשטימט געוואָרן אַלס פּרוזשענער קרייז־שעף (נאַטשאַלניק פּאָוויאַטו) (8).

אין סעפּטעמבער 1863 איז שוין אין פּרוזשענער קרייז דער אויפשטאַנד געוואָרן אינגאַנצן ליקווידירט. אינעם זעלביקן חודש האָבן זיך אָנגעהויבן מאַסן אַרעסטן. די תפיסה־געבּיידע אַליין האָט שוין נישט געקלאָקט אויף אַריינצונעמען אַלע אַרעסטירטע און ס׳זענען צו דעם צוויק פאַרנומען געוואָרן נאָך דריי פּריוואַט־הייזער. די מאַכט איבער דער שטאָט האָט איבערגענומען אַ פּולקאָווניק, וועלכער זיך באַזעצט אין שלאָס פון געוועזענעם מאַרשאַלעק (שווייקאָווסקי). די אויספּאָרשונגען פון די אַרעסטירטע זענען פאָרגעקומען אינעם נעבנדיקן הויז פון קודאַראָווסקאַ.

פון פּרוזשענער יידן זענען אַרעסטירט געוואָרן מיכאל בירנבוים און זיין פּרוי, ביי וועמען אין הויז ס׳האָט זיך אויפגעהאַלטן דער קרייז־שעף מ. זשוקאָווסקי. מיט אַ גרופּע אָנדערע אַרעסטירטע זענען זיי נאָכדעם איבערגעפירט געוואָרן אין תפיסה אין גראָדנע.

8) אינפ. פּ. סקאַטשינסקי.

סוף פון דער נגידישער גאַס פאַרן שלאָס

ג. אורינסקי

געזעלשאַפטלעכע באַוועגונגען אין פּרוזשענע

וועגן דער השכלה־באַוועגונג ביי אונדז אין שטאָט איז נישט פיל באַוווּסט. קיין זכרונות וועגן די ערשטע פּרוזשענער משכילים האָבן זיך נישט אויפגעהיט. עס זענען געווען איינצלנע אַבאָנענטן פון „המגיד", „השחר" און שפּעטער פון „המליץ" און „הצפירה". עס האָבן זיך געפונען יחידים, וועלכע האָבן געלייענט די רוסיש־יידישע זשורנאַלן און רוסישע צייטונגען. פון דער ליטעראַטור איז באַקאַנט, אַז אין די זעכציקער — זיבעציקער יאָרן פון פאָריקן י"ה זענען אַרויסגעקומען פון פּרוזשענע די צוויי רוסיש־יידישע שריפטשטעלער ניקאָליי פּרוזשאַנסקי און סעמיאָן איסאַקאָוויטש ראַפּאָפּאָרט (1). צו יענער צייט זענען שוין אויך געווען אין פּרוזשענע איניקע פאַמיליעס, וועלכע האָבן געגעבן זייערע קינדער אַן אייראָפּעישע בילדונג.

אַ גרעסערע השפּעה אין שטאָט האָט שפּעטער געהאַט די „חיבת־ציון"־באַוועגונג, וועלכע האָט שוין אַריינגעצויגן אין איר ווירקונגס־קרייז אַ גרעסערע גרופּע יונגעלייט. עס איז געגרינדעט געוואָרן אין די אַכציקער יאָרן פון פאָריקן י"ה אַן אַרגאַניזאַציע פון „חובבי־ציון" (2). עס איז באַשטימט געוואָרן אין פּרוזשענע אַ באַפולמעכטיקטער (מורשה) פון אַדעסער קאָמיטעט פון „חובבי־ציון" און עס איז געווען אַ געווּסע צאָל מיטגלידער (חברים נכבד ם), וועלכע פלעגן אַריינטראָגן אַ יערלעכן מיטגלידס־אָפּצאָל (3). זיי פלעגן שטעלן יעדן ערב יום־כּפּור קערות אין די בתי־מדרשים אויף „ישוב ארץ ישראל" און פלעגן מאַכן פון צייט צו צייט זאַמלונגען. זיי האָבן אַגיטירט קעגן די קאַרפּוער אתרוגים און פאַר די ארץ־ישראלדיקע. די גרופּע „חובבי־ציון" האָט אַנגעטראָפן אויף אַ קעגנערשאַפט מצד דעם עלטערן דור, מצד די פרומע, וועלכע זענען אַרויסגעטראָטן קעגן די יונגעלייט, וועלכע ווילן צוואיילן די גאולה די צוזאַמענקונפט פון דער גרופּע פלעגן דעריבער די ערשטע צייט פאַרקומען פאַר־באַהאַלטענערהייט אין וועלדל סמוהא (אויפן וועג קיין שוביטש, אויסגעהאַקט אין די ניינציקער יאָרן) אָדער בחדרי־חדרים, ביי עמיצן פון די מיטגלידער.

מיט דער אַנטשטייונג פון הערצל'ן פאָליטישן ציוניזם האָט די באַוועגונג אָנגענומען אַ בריטערן פאַרנעם און עס זענען אַריינגעצויגן געוואָרן בריי־טערע באַלעבאַטישע קרייזן וויי אויך אינטעליגענ־טערע בעלי־מלאכות, וועלכע האָבן שוין געלייענט די ערשטע ציוניסטישע בראָשורן און פלוג־בלעט־לעך אין יידיש, שפּעטער דעם „יוד" און „יידישע פאָלקס־בלאַט" און נאָך שפּעטער דעם פּעטערבורגער „פּריינד". עס האָבן זיך באַזעצט אין שטאָט געקומענע פון דער פרעמד עטלעכע ציוניסטן־אינטעליגענטן (4), וועלכע זענען געוואָרן די אָנפירער פון דער באַוועגונג. מ'האָט פאַרשפּרייט שקלים און פאַרקויפט אַקציעס פון „יידישן קאָלאָניאַל־באַנק". די געגרינדעטע אַרגאַניזאַציע האָט זיך אויך גענומען צו פּראָפּאַגאַנדירן דעם ציוניסטישן געדאַנק צווישן דעם בריטן עולם און צו דעם צוועק זענען

---

1) פּרוזשאַנסקי, געבוירן אין יאָר 1847 אין אַ דאָרף לעבן פּרוזשענע ביי עלטערן ישובניקעס. זיך געשמדט אין פעטערבורג צוליב „פּראַוואַשיטעלסטוואָ". ראַפאָפּאָרט געבוירן אין יאָר 1858 אין פּרוזשענע ביי פאַרמעגלעכע עלטערן, זיין פאָטער איז געווען אַ בויי־אונטערנעמער, פון 1891 זיך באַזעצט אין לאָנדאָן, געווען אַ שטענדיקער מיטאַרבעטער פון רוסישע צייטונגען און פון רוסיש־יידישן „וואָסכאָד". זייערע ביאָגראָפיעס ווערן געבראַכט אין „יעוורעיסקאַיא ענציקלאָפּעדיאַ".

2) די גרינדער זענען געווען: אליהו אורינסקי, י. ק. מאַלטשאַדסקי, משה זילבערקווייט, ברידער גאָלדבערג א"א. די ברידער גאָלדבערג האָבן זיך שפּעטער באַזעצט אין ווילנע און דאָרט געוואָרן באַוווּסטע ציוניסטישע טוער. איינער פון די ברידער י. ל. גאָלדבערג ווויינט היינט אין תל־אביב. דער צווייטער, באָריס, איז געווען פאָרזיצער פון ציוניסטישן צ. ק. אין רוסלאַנד. געשטאָרבן אין לאָנדאָן אין יאָר 1919.

3) אין די געדרוקטע יאָר־ביכער פון אַדעסער קאָמיטעט זענען אויסגערעכנט די פּרוזשענער מיטגלידער.

4) ד"ר דאָוידזאָן (געשריבן אין „המליץ", „הצפירה" און „השלח"), דענטיסט שערעשעווסקי, ראַבינער קאָנסטאַנטשין (געשריבן מאמרים אין „המליץ"). פון די אַרטיקע איינווינער — אשר פּאָמעראַניץ, מ. נ. יאָנאָווסקי א"א.

5) עס האָט זיך אויפגעהיט אַ קאָנספּעקט פון ערשטן רעפּעראַט געלייענט פון אליהו אורינסקי אויף דער טעמע „די תנאים ר' עקיבא און ר' יוחנן בן זכאי".

אַרגאַניזירט געוואָרן עפּנטלעכע פּאָרלעזונגען יעדן שבת. מ׳האָט פּאָרגעלייענט גרעצן אין יידיש און געהאַלטן רעפּעראַטן פון דער יידישער געשיכטע (5). אויסער ווי ביים עלטערן עקסטרעם־פּרומען דור האָט דער פּאָליטישער ציוניזם קיין גרויסע קעגנערשאַפט צו זיך נישט דערוועקט און דער יונגער און מיטעלער באַלעבאַטישער דור אין א קליינער טייל בעלי־מלאכות (הגם אַרגאַניזירטע ציוניסטן זענען געווען נאָר עטלעכע צענדליק) האָט זיך געפונען אונטערן ראַמאַנטישן איינפלוס פון הערצלישן ציוניזם און האָט געגלויבט באמונה־שלמה אין דער נאָענטער גאולה... עס האָבן אָנגעהויבן קומען קיין פּרוזשענע ציוניסטישע רעדנער, פּראָפּעסיאָנעלע „מטיפים" און אויך סתם באַלעבאַטישע יידן — ציוניסטן. עס האָבן אויך באַזוכט פון צייט צו צייט די שטאָט אַנטי־ציוניסטישע מגידים, וועלכע פלעגן שאַרף אַרויסטרעטן קעגן די אפּיקורסים ציונים, וועלכע גלויבן נישט אין משיחן (6). נאָך דער גרויסער שרפה פון יאָר 1899, וען עס איז אָפּגעברענט געוואָרן א האַלבע שטאָט און די באַלעבאַטים זענען געווען פאַרנומען מיטן אָפּבויען זייערע הייזער, האָט זיך די אַרבעט פון די עלטערע ציוניסטן כמעט ווי אָפּגעשטעלט. עס איז אָבער אין יאָר 1900 געגרינדעט געוואָרן אַן אַרגאַניזאַציע פון יוגנט־לעכע א. נ. „פּרחי ציון", וועלכע האָט זיך פאַר־נומען מיט זאַמלען געלט אויף ציוניסטישע צוועקן און האָט אויך געגרינדעט דעם „אַרימען קלאַס". אין יאָר 1903 איז געגרינדעט געוואָרן אַן אַרגאַניזאַציע פון יינגלעך א. נ. „צעירי־ציון", וועלכע האָט זיך פאַרנומען מיט ציוניסטישע אַרבעט צווישן דער יוגנט.

אין אָנהויב פון הייַנטיקן י״ה זענען שוין קיין פּרוזשענע דערגאַנגען די ערשטע אָפּקלאַנגען פון די סאָציאַליסטישע און רעוואָלוציאָנערע אידעען, וועלכע האָבן זיך אָנגעהויבן צו פאַרשפּרייטן אין דעמאָלטיקן יידישן „תחום־המושב". פון אייַן זייט האָבן זיך שוין געפונען אין פּרוזשענע יונגעלייט, וועלכע האָבן באַקומען אַן אייראָפּעיש בילדונג און זיך געלערנט אָדער געפונען אין גרעסערע שטעט (7), זיך דאָרטן באַקענט מיט די סאָציאַליסטישע אידעען און אונטער זייער השפּעה איז דער גרעסטער טייל פון די יוגנטלעכע, וועלכע האָבן געהערט צו „פּרחי־ציון", געוואָרן געשטימט סאָציאַליסטיש און זיך געהאַלטן פאַר אָנהענגער פון „איסקרא" (8). פון דער צווייטער זייט האָבן זיך די פּרוזשענער אַרבעטער אָנגעהויבן צו אָרגאַניזירן כדי אויסצוקעמפן בעסערע אַרבעט־באַדינגונגען. עס זענען אין אָנהויב פון יאָר 1902 צוריקגעקומען אייניקע פּרוזשענער יונגע אַר־בעטער, וועלכע האָבן זיך געפונען א געווייסע צייט אין די גרעסערע שטעט — אין וואַרשע, ווילנע און לאָדזש (9). די דאָזיקע יונגעלייט האָבן איינמאָל אויף א שבת אויפגערופן א פאַרזאַמלונג פון אַלע פּרוזשענער אַרבעטער און דאָרטן אָגיטירט, אז מ׳זאָל מער נישט אַרבעטן ווי צוועלף שעה א טאָג (10).

די פאַרזאַמלונג האָט טאַקע אַזוי באַשלאָסן. קיין פאָדערונגען פון לוין־העכערונג זענען נישט אַרויס־געשטעלט געוואָרן. דעם באַשלוס פון צוועלף־שעה־דיקן אַרבעטס־טאָג האָט מען דורכגעפירט אויף אַזא אופן: עס זענען אָרגאַניזירט געוואָרן גרופּעס צו עטלעכע פּערזאָן, וועלכע פלעגן אַרומגיין איבער די וואַרשטאַטן און אַראָפּנעמען די אַרבעטער נאָך דעם צוועלף־שעהדיקן אַרבעטס־טאָג. דאָס איז פאָרגע־קומען נאָענט צו פּסח, וען מ׳פלעגט אַרבעטן צו 16—18 שעה א טאָג. די דאָזיקע געשיכטע האָט געמאַכט א גרויסן רושם אין שטאָט, סיי צווישן בעלי־מלאכות און סיי צווישן באַלעבאַטישן עולם. מ׳האָט געראַטן, אַז עס זענען שוין געוואָרן אין פּרו־זשענע „זאַבאַסטאָוושטשיקעס" און „שוועסטער און ברידער" ווי אין די גרויסע שטעט (11). דער לעצ־טער נאָמען האָט זיך איינגעבירגערט און אַזוי פלעגט מען אָנרופן שפּעטער די מיטגלידער פון די סאָ־ציאַליסטישע אָרגאַניזאַציעס.

שפּעטער א ביסל האָבן אָנגעהויבן צו קומען קיין פּרוזשענע אַרבעטער, וועלכע זענען שוין געווען מיטגלידער פון „בונד" און פון דער רוסישער סא־ציאַל־דעמאָקראַטישער פּאַרטיי, און זיי (12) האָבן

---

6) פון די באַרימטע מגידים אין יענער צייט האָט אייניקע מאָל באַזוכט פּרוזשענע שמחה כהנא, קעגן וועלכן דער „המליץ" האָט געפירט א שאַרפן קאַמף און אליקום־געצל דער בריסקער מגיד, וועלכער פלעגט אויך אַרויס־טרייבן „דבוקים".

7) די ווישניאַקס, וועלכע פלעגן ווינען אין קיעוו און קומען אָפט קיין פּרוזשענע, משה פּאלאנאווסקי א״א. די ווישניאַקעס פלעגן פון זייער רוסיש־העברעישער ביב־ליאָטעק אויסלייען ביכער יעדערן וואָס האָט געוואָלט. די דאָזיקע ביבליאָטעק איז געווען די ערשטע האַלב־עפּנטלעכע ביבליאָטעק אין שטאָט.

8) לויטן נאָמען פון אויסלענדישן צענטראַל־אָרגאַן פון דער רוסישער ס. ד. פּאַרטיי.

9) י. בערגער, אברהם געלמאַן, פישל וואַנטספוס, ש. ז. זאַווילעוווסקי, אשר לובאַשיצקי, אַלטער מילכיקער, א. מ. נאַכמענס, הענדל סעגאַל א״א.

10) די מייסטער האָבן אָפּילו געשיקט א דעפּוטאַציע צום „פּאַמאָטשניק־איספּראַווניק" און אים געמסרט אויף די „בונטאָוושטשיקעס".

11) די ערשטע צייט פלעגט נאָך גילטן דער נאָמען „צאַרניקעס", אין בריסק פלעגט מען אַזוי רופן די ערשטע בונדיסטן — „צער בעל־חיימניקעס".

12) ש. ל. קאַץ, זלמן שמידס זון, א שניידער־אַר־בעטער איז אַדמיניסטראַטיוו אַרויסגעשיקט געוואָרן פון

שוין פאַרשפּרייט צווישן די פּרוזשענער אַרבעטער סאָציאַליסטישע און רעוואָלוציאָנערע געדאַנקען. עס איז אייגנעשטעלט געווארן אַ קאָנטאַקט צווישן די סאָציאַליסטיש־געשטימטע אינטעליגענטע יונגעלייט און צווישן די אַרבעטער, און עס זענען אָנגעקניפּט געווארן באַציונגען מיט דער בריסקער אַרגאַניזאַציע פון „בונד", פון וואַנען מ׳פלעגט דערהאַלטן אומלעגאַלע רעוואָלוציאָנערע ליטעראַטור. דעמאָלט איז געגרינדעט געווארן אין פּרוזשענע אַן אַרגאַניזאַציע פון „בונד". עס זענען אַרגאַניזירט געווארן קרייזלעך, וווּ די מער באַוווסטזיניקע חברים פלעגן פאַרלייענען און דערקלערן די אומלעגאַלע רעוואָלוציאָנערע ליטעראַטור, וועלכע פלעגט דערהאַלטן ווערן דורך דער אַרגאַניזאַציע. עס איז ביי דער אַרגאַניזאַציע אויך געגרינדעט געווארן אַ ביבליאָטעק פון לעגאַלע יידישע ביכער הויפּטזעכלעך פאָפולער ווייסנשאַפטלעכע, וואָס מ׳פלעגט אַרויסגעבן אַהיים צום לייענען, אַרבעטער־אַנאַלפאַבעטן פלעגט מען לערנען לייענען און שרייבן יידיש. פון צייט צו צייט פלעגן פאַרקומען גרעסערע פאַרזאַמלונגען אין ליאַכיער וועלדל.

די גרופּע „צעירי־ציון" איז אין יאָר 1904 באַאיינפלוסט געווארן דורך נייע אידעען, וועלכע זענען אַהער געבראַכט געווארן דורך אַ ניי־צוגעשטאַנענעם מיטגליד (13) — אַ ראַדיקאַלערן אַרבעטער־ציוניזם מיט אַ סאָציאַליסטישער באַפאַרבונג. אונטער זיין איינפלוס האָט זיך די גרופּע משנה שם געווען און אַנשטאָט „צעירי־ציון" זיך אָנגעהויבן רופן „קדימה". אונטערן דאָזיקן נאָמען האָבן שוין דעמאָלט עקזיסטירט אינטעליגענטישע ציוניסטישע גרופּן, וועלכע האָבן אין זייער פּראָגראַם פאַרבונדן דעם ציוניזם מיט סאָציאַליזם. אין דער נאָענטער ראָשינאָי, וועלכע איז דעמאָלט געווען אַן אַרבעטער־שטעטל (עס זענען געווען גאַרבערייען און וועבער־רייען) האָט שוין אויך עקזיסטירט אַן אַרגאַניזאַציע פון אַרבעטער־ציוניסטן. די אַרגאַניזאַציע „קדימה" האָט נאָך עטלעכע חדשים עקזיסטענץ זיך קאָנסטיטוּירט אַלס אַרגאַניזאַציע פון אַרבעטער־ציוניסטן „פּועלי־ציון". אין דער דאָזיקער אַרגאַניזאַציע זענען שוין אויך אַריינגעצויגן געווארן אַ גרעסערע גרופּע אַרבעטער. אין ווינטער 1904—1905 זענען שוין געווען אַרגאַניזירטע קרייזלעך, וועלכע פלעגן פאָרקומען אין פּריוואָטע הייזער (דאָס רוב פלעגט מען דינגען פאַר אַ פּאָר קאָפּ. אַן אָוונט) און גרעסערע פאַרזאַמלונגען אין ליאַכיער און סעמענטשיער וועלדלעך. עס איז אויך געעפנט געווארן אַ ביבליאָטעק פון יידישע ביכער (ס׳רוב געזאַמלטע ביי חברים און סימפּאַטיקער) און עס זענען אויך אַרגאַניזירט געווארן גרופּן פון אַרבעטער־אַנאַלפאַבעטן, וועלכע מ׳פלעגט לערנען לייענען און שרייבן. עס איז אויפגעשטעלט געווארן אַ פאַרבינדונג מיט ראָזשינאָי און סלאָנים, פון וואַנען עס פלעגן פון צייט צו צייט אָנקומען פראָקלאַמאַציעס און פלוג־בלעטער, אָבער די טעאָרעטישע גרונדלאָגן פון דער פאַרטיי פלעגן מיינסטנס איבערגעגעבן ווערן בעל־פּה און האָבן דעריבער אין יעדן אָרט געהאַט באַדייטנדיקע „אָפּנויגונגען". אַ גאַנצן ווינטער האָט זיך אין דער פרוזשענער אַרגאַניזאַציע געצויגן די דיסקוסיע, צי זאָל די אַרגאַניזאַציע צושטיין צו דער ניי־אָנטשטאַנענער ריכטונג פון „קעמפּער" אָדער זי זאָל בלייבן ווי פריער „נישט־קעמפּער" (14). לסוף האָט גובר געווען די ריכטונג פון „קעמפּער" און די פרוזשענער אַרגאַניזאַציע האָט זיך אפּיציעל אָנגעשלאָסן צו דער סלאָנימער, וועלכע האָט אויך געהערט צו דער ריכטונג „קעמפּער". אין זומער 1905 זענען פאַרשטייער פון פרוזשענע געפאָרן קיין ראָשינאָי און דאָרטן באַקומען פאַר דער פרוזשענער אַרגאַניזאַציע „קדימה", אַז אַלע אַרגאַניזאַציעס פון די פּוע״צ־„קעמפּער" האָבן זיך פאַריניקט אויף דער פּראָגראַם פון טעריטאָריאַליזם און סאָציאַליזם אונטערן נאָמען „ציוניסטן־סאָציאַליסטן" — „ס.־ס." (15).

די געשעענישן פון 9טן יאַנואַר 1905, וועלכע האָבן זיך אָפּגערופן מיט אַ ברייטן עכאָ איבער גאַנץ

אַדעס און האָט זיך געפונען אין פרוזשענע אונטער פאַליציי־אויפזיכט. י. בערגער, אַ דרוקער־אַרבעטער פון לאָדזש און נאָך אַנדערע.

13) מלך עפשטיין (שפּעטער רעדאַקטאָר פון „מאָרגן־פרייהייט" אין ניו־יאָרק) אַ ראָזשינאָיער, געלערנט אין „גרויסן" בית־מדרש און דורך די בריידער מ. און ב. פאָליאַק זיך באַקאַנט מיט דער גרופּע.

14) לכתחילה האָבן די „פּועלי־ציון" אָפּגעלייגט דעם קאָמף פאַרן סאָציאַליזם אויף שפּעטער, אויף דער אייגענער טעריטאָריע און לעת־עתה, האָבן זיי געהאַלטן, דאָרף מען נישט נעמען קיין אַנטייל אין פּאָליטישן קאָמף דאָ אויפן אָרט — דער ציוניסטישער „שלילת־הגלות" — אויף דעם דאָזיקן שטאַנדפונקט איז געשטאַנען די מינסקער „פּועלי־ציון" ביז די יאָרן 1907—1908. די „פּועלי־ציון־קעמפּער" האָבן געהאַלטן אַז פאַראַלעל מיט דער אַרבעט פאַרן טעריטאָריאַליזם דאַרף געפירט ווערן דער רעוואָלוציאָנערער פּאָליטישער קאָמף דאָ אויפן אָרט, שפּעטער איז פון די דאָזיקע אַרגאַניזאַציעס געגרינדעט געווארן די פאַרטיי „ס.־ס."

15) די „ס.־ס." האָבן נאָך אַנטייל געהאַט אין 7טן ציוניסטישן קאָנגרעס אין באַזעל וועלכן זיי האָבן פאַרלאָזט, ווען דער קאָנגרעס האָט זיך געשטעלט אויפן שטאַנדפונקט פון פאָלעסטיניזם. מיט די שקלים פון די „ס.־ס."־אַרגאַניזאַציעס פון פרוזשענע, ראָשינאָי, סלאָנים איז צו דעם ציוניסטישן קאָנגרעס דעלעגירט געווארן משה ליטוואַקאָוו, שפּעטערדיקער רעדאַקטאָר פון מאָסקע „עמעס".

רוסלאַנד, האָבן זיך אויך אָפּגערופן אין פרוזשענע. אין משך פון ווינטער זענען צוגעקומען פיל מיט־גלידער סיי ביים „בונד" און סיי ביי „ס.־ס.". דער 1טער מאַי פון יאָר 1905 איז שוין געפייערט גע־ווָארן מיט גרויסע פאַרזאַמלונגען פון ביידע פּאַר־טייען אין ליאַכיער און סעמענטשיער וועלדל. די פאַרזאַמלונג פון „בונד" אין ליאַכיער וועלדל איז, דורכגעפאַלן. די אָנגעקומענע פאָליציי מיטן „איס־פּראַוויניק" בראש האָט זיך אויפגעפירט קאָרעקט. נאָר אונטערהאַנדלונגען מיט די פאַרהאַלטענע האָט מען פאַרשריבן זייערע נעמען אויף אַן אָרט און אַלע זענען אַרומגערינגלט פון פאָליציי אַריין צוזאַמען דעמאָנסטראַטיוו אין שטאָט. אין אַ צייט אַרום האָבן די אָנטיילנעמער באַקומען פון גראָדנער גובערנאַטאָר אַן אַדמיניסטראַטיווע שטראָף (5 רובל אָדער 3 טעג אָרעסט). פאָליציי איז שוין געווען בכלל טעראָריזירט און האָט מורא געהאַט צופיל זיך צו אָנגאַזשירן אין קאָמף מיט די רעוואָלוציאָנערן (נאָר פריִער, ווינ־טער־צייט, איז אויסגעפירט געווָארן אַ טעראָריסטי־שער אַקט אויף דעם פאָליציי־„נאַדזיראַטעל", מ׳האָט אים אָפּגעגאָסן מיט וויטריאָל).

צום „בונד" און „ס.־ס." פלעגן אָפט קומען פון ראַיאָן־קאָמיטעט פון ביאַליסטאָק רעדנער און עס זענען אַלץ אָפּטער און אָפּטער פאָרגעקומען מאַסן־פאַרזאַמלונגען אין די וועלדער. די בונדישע אָרגא־ניזאַציע איז געווען פאַרבונדן מיטן ביאַליסטאָקער ראַיאָן־קאָמיטעט דורך בריסק און ס.־ס.־ישע דורך סלאָנים. עס האָבן זיך אויך באַזעצט אין פרוזשענע ביי ביידע אָרגאַניזאַציעס פּראָפעסיאָנעלע פאַרטיי־טויער ספּעציעל צוליב דעם געשיקטע, אַרבעטער און אינטעליגענטן (16). עס זענען אין יענעם זומער דורכגעפירט געווָארן עקאָנאָמישע שטרייקן דורך ביידע אָרגאַניזאַציעס, עס זענען דערגרייכט געווָארן לוין־העכערונגען און עס איז איינגעשטעלט געווָארן אַ צען־שעהדיקער אַרבעטס־טאָג. קיין פּראָפעסיאָ־נעל־עקאָנאָמישע אָרגאַניזאַציעס האָבן נישט עק־זיסטירט, נאָר די פאָליטישע אָרגאַניזאַציעס האָבן געפירט די עקאָנאָמישע אַקציעס (17). אין זומער 1905 האָט זיך די צאָל מיטגלידער פון ביידע אָר־גאַניזאַציעס שטאַרק פאַרגרעסערט. די אָרגאַניזא־ציעס זענען געווען אינגעשטעלט לויטן פאָלגנדן סדר: עס זענען געווען מיטגלידער פון דער אָרגא־ניזאַציע און סימפּאַטיקער. ביים „בונד" זענען געווען אַן ערך 70—80 מיטגלידער און מערער ווי דריי הונדערט סימפּאַטיקער (מאַסאָוויקעס), ביי „ס.־ס." בערך 40—50 מיטגלידער און אַרום 100—150 סימ־פּאַטיקער. דער דורכשניטלעכער עלעמענט איז ביים „בונד" געווען אַ מער פּראָלעטאַרישער, ביי די „ס.־ס." אַ מער קליינבירגערלעכער. דער איבערווויגנדי־קער טייל סיי פון די מיטגלידער און סיי פון די סימפּאַטיקער איז געווען אין עלטער פון 16—21 יאָר. די פאַרמען פון דער אָרגאַניזאַציע זענען גע־ווען אַזעלכע: די מיטגלידער פון דער אָרגאַניזאַציע פלעגן קלייבן דעם קאָמיטעט. די צעטלעך מיט די נעמען פון די קאַנדידאַטן פלעגט מען אָפּגעבן אייַן פּערזאָן, וועלכער האָט זיך גערופן „דער אָפּענער פאַרשטייער", דער פלעגט שוין מעלדן די מיטגלי־דער פון קאָמיטעט אַז זיי זענען אויסגעקליבן גע־ווָארן און פלעגט אויך זיין דער פאַרמיטלער צווישן קאָמיטעט מיט דער אָרגאַניזאַציע. אָלע איבעריקע מיטגלידער פון דער אָרגאַניזאַציע האָבן נישט גע־טאָרט וויסן פון וועמען עס באַשטייט דער קאָמי־טעט. אַזוי האָט געפאָדערט דער פרינציפּ פון „קאָנ־ספּיראַציע", וועלכער איז לכל הפחות פאַרמעל אָפּ־געהיט געווָארן (18). דער זאַמל־פונקט פון די מיט־גלידער פון די אָרגאַניזאַציעס איז געווען די „בור־זשע", וועלכע האָט זיך געפונען אויף פאַצוויטיט־גאַס (נגידישע), אָנהויבנדיק פון בנין פון מאַגיסטראַט און ענדיקנדיק ביי דער אָפּצוימונג פונעם גוט „גו־בערניאַ". די בונדישע „בירזשע" האָט זיך געפונען אויף דער לינקער זייט גאַס, גייענדיק פון בריק, און די ס.־ס.־ישע ביי דער רעכטער זייט, ביים בנין פון דער ווייסער תפיסה. פון אָנהויב אָוונט ביז שפּעט אין דער נאַכט פלעגן די „בירזשעס" זיין פול מיט שפּאַצירנדיקע, דאָס רוב אין גאַנצע גרו־פּעס, פאַר וועלכע אין אַגיטאַטאָר פלעגט רעידן.

16) צו די „ס.־ס." איז געקומען אַ סטודענט פון דער שווייץ, יוסף גאָלדבערג, וועלכער האָט געהערט צו דער גרופּע „וואָזראָזשדעניע" און האָט לויט אַן אָפּמאַך געאַרבעט אין דער ס.־ס.־ישער פאַרטיי — ער האָט דאָ געגעבן פריוואָטע לעקציעס. אין מיטן זומער איז איינמאָל געקומען אויף צו האַלטן אַ רעדע ד״ר א. מוקדוני (א. קאָפּעל), וועלכער האָט אויך געהערט צו דער גרופּע „וואָזראָזשדעניע". עס איז שוין געווען אויפגעזאַמלט אַ גרויסער עולם אין סעמענטשיער וואַלד, נאָר אַ צופּע־ליק דורכגעפאָרענער פאָליציי־„אוריאַדניק" האָט איבער־געשראָקן די „פּאַטרולן" און די פאַרזאַמלונג איז צע־שטערט געווָארן. ד״ר מוקדוני איז די זעלבע נאַכט אַוועקגעפאָרן און קיין רעדע האָט ער שוין נישט גע־האַלטן.

17) עס איז אויך איינגעשטעלט געווָארן אַ באַ־שטימטער אַרבעטס־טאָג פאַר די דינסטמיידלעך, וועלכע זענען דעמאָלט געווען על פּי רוב יידישע און עס זענען אויך געפירט געווָארן ביי זיי שטרייקן.

18) אין שטאָט האָט מען אָבער געווויסט, אַז די אָנ־פירער פון „בונד" זענען פון די אָרטיקע: י. בערגער, פישל וואַנטפוס, שפּאנין, טאַניא מעשענגיסער, עלקע היידעמאַן, אסתר סענאַל („קאַטשקע") א״א. די אָנפירער פון „ס.־ס.": ג. אורינסקי, ברידער פאָליאַק א״א. ביי אַ שטרייק אָדער אַנדערע געשעענישן, פלעגט מען קומען דירעקט צו זיי אונטערהאַנדלען.

די באַציונגען צווישן „בונד" און „ס.־ס." זענען געווען אַנגעשטרענגטע, עס פלעגן פאָרקומען אומ־אויפהערלעכע דיסקוסיעס וועגן „טעריטאָריאַליזם" און „פּראָלעטאַריזאַציע", וועלכע פלעגן זיך אָפט ענדיקן מיט געשלעגן. אין משך פון זומער האָט איינמאָל דער „בונד" דערקלערט אַן אַלגעמיינעם פאָליטישן שטרייק און מ׳האָט אויך געצוווינגען די קרעמער צו פאַרמאַכן זייערע קראָמען (19). די „ס.־ס." האָבן מיט עטלעכע וואָכן שפּעטער אויך דערקלערט אַ פּאָליטישן אַלגעמיינעם שטרייק אין שטאָט. ביידע אָרגאַניזאַציעס האָבן זיך באַמיט צו שטערן איינע דער אַנדערער ביים דורכפירן די פּאָליטישע אַקציעס. צו דער העכסטער שפּאַנונג צווישן ביידע אָרגאַניזאַציעס איז דערגאַנגען צוליב דעם פאַלגנדיקן פאַל: די בונדישע אָרגאַניזאַציע האָט אָנהויב אויגוסט אַרויסגעשיקט אַן אולטימאַטום צום קאָמיטעט פון „ס.־ס.", אַז במשך פון אַ פּאָר טעג זאָלן די „ס.־ס." אַוועקגיין פון דער „בירזשע", וועלכע זיי פאַרנעמען און איבערטראָגן איר אויף פּאָטשטאָוועראַמ (3טער מאַי). דער „בונד" האָט מאָטיווירט זיין פּאָדערונג מיט דעם, וואָס ביי „ס.־ס." איז פאָראַן אַן אַגיטאַטאָרין (20), וועלכע ציט אַפּ צו זיך די בונדישע „מאַסע" און שטערט מיט דעם די אַרבעט פון „בונד". די „ס.־ס."־אָרגאַניזאַציע האָט פאַרשטייט זיך אויף דעם נישט מסכים געווען און איינמאָל, וועז די דערמאָנטע אַגיטאַטאָרין איז אַנגעגריפן געוואָרן, איז אויסגעבראָכן צווישן „בונד" און „ס.־ס." אַ געשלעג. אויף די געשרייען זענען אַנגעלאָפן פון גוט די „פאַראָבקעס" און אַנגעפאַלן אויף ביידע צדדים. פּאָליציי־לייט, וועלכע פלעגן אויסמיידן די „בירזשע", האָבן אויסגענוצט די געלעגנהייט און אַנגעפאַלן אויף די „קעמפּנדיקע" צדדים און מיט בלויזע שווערדן פיל צעממיטט (21). די „ס.־ס." האָבן מורא געהאַט, אַז דער אָנגריף פון „בונד" זאָל זיך נישט איבערחזרן אויף מאָרגן, און וויסנדיק, אַז זייער אָרגאַניזאַציע איז קלענער און די „באָיווקע" אַ שוואַכערע, האָבן זיי אין דער זעלבער נאַכט אַרויסגעשיקט אַ שליח קיין ראָזשינאַי און פון דאָרטן געבראַכט אויף מאָרגן אַ גרעסערע „באָיווקע" מיט געווער, כדי זיך צו פאַרטיידיקן פון אַן עווענטועלן אָנפאַל. מער קיין געשלעגן צוליב דער „בירזשע" זענען שוין אָבער נישט פאָרגעקומען. די געמיטער האָבן זיך באַרויִקט און ביידע „בירזשעס" זענען געבליבן אויפן זעלבן אָרט. אויפן שבתדיקן טאָג איז געווען נאָך אַ „בירזשע" אין הויפל לעבן לערער־סעמינאַר, ווו עס איז געווען אַ מין שפּאַציר־גאָרטן, ווו מ׳פלעגט פאָרקויפן פרוכט און מילכווארג. יעדן שבת פלעגן דאָרטן פאָרקומען עפנטלעכע דיסקוסיעס צווישן ביידע פאַרטייען (22).

עס איז אונדז געלונגען צו באַקומען די פאָלגנדיקע דאָקומענטן, וואָס האָבן אַ שייכות צום יאָר 1905 און שטאַמען פון אַרכיוו פון גראָדנער גובערנאַטאָר. דאָס זענען ראַפּאָרטן געשריבן פון פרוזשענער איספּראָווניק צום גראָדנער גובערנאַטאָר. מיט גיבן די דאָקומענטן אין יידישער אי־בערזעצונג פון רוסיש.

„געהיים. צו זיין עקסעלענץ, דעם גראָדנער גובערנאַטאָר. פון פרוזשענער קרייז־איספּראָווניק. ראַפּאָרט. די פאָרגעקומענע שטרייקן און דעמאָנסטראַציעס דעם 11טן היינטיקן יולי אין שטאָט פרוזשענע און די שטעטלעך קאָרטוז־בערעזע, שערעשעוו און מאָלטש האָבן נישט געקענט אָפּגעשטעלט ווערן סאָמע אָנהויב, צוליבן פעלן פון מיליטער, סיי אין די דערמאָנטע באַווינטע פונקטן און סיי בכלל אין קרייז. די פאָליציי־פונקציאָנאָרן זייענדיק צעשפּרייט איבערן גאַנצן קרייז האָבן נישט געקענט אויפגעזאַמלט ווערן גיך אין נויטיקן אָרט און צוליב זייער קליינער צאָל זענען זיי נישט ביכולת צו באַווייזן אַן ענערגישע ווירקונג אויפן המון אין פאַל פון אומרוען. די פאַרשפּרייטע געריידערייען (טאָלקי) צווישן דער פויערישער באָפעלקערונג צוליב די פונאָנדערגעקלעפטע פראָקלאַמאַציעס אין פיל דערפער און די פאָרגעקומענע מיספאָרשטענדנישן צווישן די פויערים און פריצים, וועלכע האָבן אין דער פאָרגאָנגענער צייט נישט אָנגענומען קיין גרויסע פאָרמען, קענען היינט פאָרוואָנדלט ווערן אין ערנסטע אָגראָרן־אומרוען. צוליב דעם אויבנגעבראַכטן בעט איך אייער עקסעלענץ וועגן אָרויסרופן מיליטער אין קרייז, וואָס איז מיר אָנפאָרטרויט. דערבייַ איז ווינטשנסווערט צו האָבן מיליטער־אָפּטיילונגען אין פרוזשענע, קאָרטוז־בערעזע און שערעשעוו מיט דעם תנאי, אַז די דער־מאָנטע אָפּטיילונגען זאָלן קענען אין פאַל פון נויט־וועגדיקייט אָרויסשיקן פלי־אָפּטיילונגען אין די נאָענטע ערטער פון די אויסגערעכנטע פונקטן. איך האָלט פאָר מיין פליכט צו מעלדן אייער עקסעלענץ, אַז אין דער צייט וועז עס האָט זיך געפונען אין קאָרטוז־בערעזע דער 151 פוסגייער פּיאָטיגאָרער פולק

19) די אָרגאַניזאַציעס האָבן אויך אָרויסגעלאָזט אייגענע פראָקלאַמאַציעס. דער „בונד" האָט דעם זומער דורכגעפירט אַן עקספּראָפּריאַציע פון יידישע שריפט אין אַ דרוקעריי אין ביעלסק און געמאַכט אַ קליינע זעצעריי. די „ס.־ס." פלעגן אָרויסלאָזן העקטאָגראָפּירטע פראָקלאַמאַציעס.

20) ליזע פאָגאָבעריע, אַ געקומענע פון בריסק.

21) די פאָליציאַנטן, וועלכע האָבן זיך באַזונדערס „אויסגעצייכנט" אין געשלעג, האָבן דערנאָך באַקומען זייער פסק פון די אָרגאַניזאַציעס, זיי זענען שטאָרק צעשלאָגן געוואָרן.

22) ראש־השנה איז דאָרטן פאָרגעקומען אַ בונדישע פאָרזאַמלונג אויף וועלכער עס האָט געריידט אַ פרישזענער עקסטערניסט, וועלכער איז געקומען אויף יום־טוב אַהיים. ער האָט איינגעטיטשט דעם „ונתנה תוקף" אויף אַ רעוואָלוציאָנערן אופן... די דרשה האָט איבער־געלאָזן אַ גרויסן רושם.

און לעבן פּרוזשענע אין מיכיילאָווער שטאָב די 38 אַרטילעריע־בריגאַדע האָט עקזיסטירט אַ פּאַרשטענ־דיקונג וועגן איבערגעבן אין מיין רשות מיליטער־אָפּטיילונגען בשעת מ׳וועט זיי דאַרפן, היינט ווידער אַז די דערמאָנטע מיליטער־טיילן זענען אַוועק אויסער די גרענעצן פון אונדזער קרייז (דער פּיאָטיגאָרער פּולק איז אַוועק אויפן ווייטן מזרח און די 38 בריגאַדע איז איבערגעפירט געוואָרן אין לאָמזשער גו־בערניע) האָב איך אָנגעווירן די מעגלעכקייט זיך צו וועגדן נאָך הילף צו דער מיליטערישער מאַכט און די באַפעלקערונג פון קרייז, באַזונדערס די יידישע יוגנט, וויסנדיק אַז די פאַליציי קען נישט באַ־קומען קיין הילף פון מיליטער, וועט נישט פּאַרזאָמען אויסצונוצן די געלעגנהייט. איספּראָוויניק נאָבאָקאָוו. נומער 205. 12 יולי 1905, פּרוזשענע״.

צו דעם דאָזיקן ראַפּאָרט איז בייגעלייגט די פאָלגנדיקע ליסטע פון „פּאַרדעכטיקע״ פּערזאָנען.

„רשימה פון פּערזאָנען, וועלכע זענען באַמערקט געוואָרן אָלס אָנפירער פון די אומרועז דעם 11 יולי אין פּרוזשענע (אָ גרויסע טייל פון די דערמאָנטע איז אַריין אין דער רשימה על־פּי טעות אָדער צופּע־ליק).

1) בערגער ירמיהו מאָושעוו, 2) רויטקאָפּ רחמיאל, 3) סערלין יאָנקל, 4) וואָלדמאַן אשר מעיראָוו, 5) זו־סעלעוויטש מיכל וועלוועלעוו, 6) גאָרבער גרשון מאָושעוו, 7) נאָמבערג יצחק יאָסעלעוו, 8) ניצבערג איסער, 9) אָנוש יאָנקל אָבנעראָוו, 10) גאָרבאָטי אפרים עלעוו, 11) קאַץ מרדכי פראָימאָוו, 12) פיין משה מיכעלעוו, 13) בליאָכער יאָסל פראָימאָוו, 14) ראָ־ניס שמואל מאָושעוו, 15) אוריעוויטש בערקאָ שימ־כאָוו, 16) פּערלשטיין לייזער, 17) אָווערבוך משה, 18) מאָושאָוויטש יאָסל, 19) פריבולסקי מענדל, 20) פיין יאָסל מיכעלעוו. אין מאַלטש: 21) ראָזנפעלד משה איצקאָוו, 22) גאָלדבערג דוד אַראָנאָוו — שליאָמאָוו, 23) ראָבינאָוויטש הערש ביניאָמינאָוו, 24) ניצבערג ליפּע זונדעלעוו, 25) באָם בן־ציון אַראָנאָוו דאָווידאָוו, 26) ניצבערג משה זונדעלעוו, 27) גאָלדבערג שמעון נאָפּטאָליעוו, 28) פּרידמאַן זו־ניע אַבראָמאָוו, 29) דוביגאָ אברהם יצחק זאָוועלעוו, 30) פאָמעראָניעץ שרה יאָנקעלעוואָ, 31) געראָ חיה איצקאָוונאָ, 32) זאָמוכאָווסקי פערל נאָכימאָוואָ, 33) ליבערשטיין מאָושע הערשקאָוו, 34) שיינבוים חיים־הערש יאָנקעלעוו, 35) טרעגער אברהם־לייב. 36) ליבערמאַן חיה שימעלעוואָ, 37) אילעוויצקי מיכל מעיראָוו. אין שערעשעוו: 38) ראָזענטאָל חיים באָ־רוכאָוו, 39) לעוו יצחק־אייזיק, 40) זינגמאַן הערשל אַנשעלעוו, 41) לינעווסקי זונדל מאָושעוו, 42 קרומאַן יאָסל, 43) וואָפּינשטיין משה אייזיקאָוו, 44) ברעמער מרדכי דאָווידאָוו, 45) קרומאַן פישל געצעלעוו, 46) זינגער בנימין כאָימאָוו, 47) גוטערמאַן ישראל, 48) קאַלבקויף אהרון זעלמאָנאָוו, 49) מייסטער חיים שמולעוו, 50) גאָוכמאַן יאָסל פראָימאָוו, 51) כאָנקאָוו־סקי אלקנה שייעוו, 52) יודעלעוווסקי משה ביניטשאָוו. איספּראָוויניק נאָבאָקאָוו״.

„געהיים. צו זיין עקסעלענץ דעם גראָדנער גו־בערנאָטאָר פון פּרוזשענער קרייז־איספּראָוויניק. ראָ־פּאָרט. אַלס הוספּה צו מיין ראַפּאָרט פון 12 היינטיקן יולי אונטערן נומער 199 מעלדע איך אייער עקסע־לענץ, אַז צוזאַמען מיט די אויסגערעכנטע פערזאָנען, וועלכע זענען געווען די אָנפירער פון די אומרועז דעם 11טן יולי זענען געווען די איניציאַטאָרן וואַ־סילי־פאָמאָוו מיקוס, אַ זון פון אַן אַרטיקן ערד־באָזיצער, וואָס האָט געענדיקט דעם יאָר די פּרוזשע־נער שטאָטישע שול, אַ שילער פון דער שטאָטישער שול ניקאָליי סילוועסטעראָוו גאָנטשאַרקאָ און די מעשטשאָנעס: חיים מיראָוו קופּלינסקי, אהרון נאָכ־מנאָוו שפּאָנין, טויבע מעשענגיסער, לאה מעשענ־גיסער און מרים מעשענגיסער. די דערמאָנטע פּער־זאָנען האָבן אָנטוויקלט זייער טעטיקייט אין פּרו־זשענע, דערביי זענען שפּאָנין, בערגער, רויטקאָפּ די הויפּט־אָנפירער און לויט אַ באָשלוס פון געוועזע־נעם גובערניע־שעף פון 25 אַפּריל, אונטערן נומער 40 זענען זיי געווען אָדמיניסטראָטיוו באָשטראָפט. לויט דעם דערמאָנטן באָשלוס זענען געווען אָדמי־ניסטראָטיוו באָשטראָפט די מערהייט פון די פּער־זאָנען, וועלכע זענען דערמאָנט אין דער ליסטע ביים ראָפּאָרט פון 12טן יולי, אונטערן נומער 199. אין קאָרטוז־בערעזע האָבן זיך געפונען אָן שפּיץ פון המון און אָנגעפירט מיט דער טעטיקייט: דער פּרו־זשענער מעשטשאָנין אירי אַבעלעוו טאָבאָליצקי, דער פּרוזשענער מעשטשאָנין לייזער פינעס, דער בערע־זער איינוויונער אברהם־יצחק מאָושעוו זאָוועלעוויטש, פון זיי זענען די ערשטע צוויי ספּעציעל געקומען קיין בערעזע און אין אָונט זענען זיי אָפּגעפאָרן. אין דער נאָכט פון 11טן אויף דעם 12טן יולי זענען אין קאָרטוז־בערעזע געבליבן געוואָרן צוויי שאָסן אויפן שאָסיי פון שטעטל צו דער סטאַציע פאָגאָדינע דורך אומבאַקאַנטע פערזאָנען. די שאָסן זענען געגעבן געוואָרן אין די וועכטער פון 196 זאָסלאָווער פּוס־גייער פּולק, וואָס זענען געשטאַנען בייַ די קאָזאַרמעס. וואָס געפינען זיך דאָרטן. די וועכטער זענען געווען די זעלנער מאַרטין איוואָנאָוו כאָריאָן, אַבדוללאַ אַב־דולין און פראָקאָפּ פלושניקאָוו. דער פּראָטאָקאָל וואָס איז וועגן דעם צוזאַמענגעשטעלט געוואָרן איז אָפּגע־שיקט געוואָרן צום אויספּאָרשונגס־רייכטער פון 1טן ראַיאָן פון פּרוזשענער קרייז און עס איז געמאַלדן געוואָרן דעם אָרטיקן געהאלף־פּראָקוראָר. איספּראָוו־ניק נאָבאָקאָוו״.

„געהיים. צו זיין עקסעלענץ דעם גראָדנער גו־בערנאָטאָר פון פּרוזשענער קרייז־איספּראָוויניק. ראָ־פּאָרט. איך מעלדע אייער עקסעלענץ, אַז אויף דער מאַכאָרקע־פאָבריק אין פּרוזשענע וואָס געהערט צו יאָסל פּאָמעראָניעץ זענען דעם 17טן יולי פון 15 אָרבעטער פלוס 9 אָרבעטערינס אָווען אויף מיטאָג און צוריק צו דער אָרבעט נישט געקומען. זעקס אָרבעטער מענער האָבן דעם זעלבן טאָג גע־אָרבעט און דעם 18טן פון 4 אַזייגער בייטאָג האָבן זיי אויך געוואָרפן די אָרבעט און קיינער קומט נישט אין פאָבריק אַריין. דער אייגנטימער פון דער פאָבריק האָט געמאָלדן, אַז די פרויען פאָדערן אַ הוספּה פון 50 פראָצענט פון זייער טעגלעכן געהאַלט און, אַז ער פאָרמאַכט די פאָבריק אויף אַ געוויסע צייט. דער שטרייק איז אַריבער רואיק. כדי אויפצוקלערן די סיבה פון שטרייק און צו זענען נישט געווען קיין פּרוזשענען, וועלכע האָבן אָנגערעדט די אָרבעטער אַוועקצוואָרפן די אָרבעט, וועלכע געפירט אַן אויס־

פּאַרשונג. וועגן די ווייטערדיקע געשעענישן וועל איך מעלדן אייער עקסעלענץ שפּעטער. איספּראַווניק נאַבאָקאָוו. נומער 216 19טן יולי 1905".

די אַלע דאָקומענטן זענען געשריבן אויף אַ שרייבמאַשין, זיי זענען באַצייכנט מיט דעם איינגאַנגס־נומער פון גראָדנער גובערנאַטאָר און אויפּשריפטן, וועלכע זענען נישט לעזבאַר. אין אייניקע ערטער זענען די ראַפּאָרטן אונטערגעשטראָכן מיט פּאַרשיידענע קאָליר־טע בלייפּעדערס אפּנים דורכן גובערנאַטאָר.

עס זענען אָנגעקומען די אָקטאָבער־טעג פון יאָר 1905. די רעוואָלוציאָנערע כוואַליעס אין לאַנד האָבן גאָרנישט אין דער הויך. עס איז פאַרגעקומען דער ערשטער באַן־שטרייק און נאָך אים דער צווייטער אָקטאָבער־מאַניפעסט. עס איז וועגן מאַניפעסט אָנגעקומען די ידיעה קיין פּרוזשענע. דאָנערשטיק אין מאָרק־טאָג האָט דער „בונד" אויף שנעל אַרגאַניזירט אַ דעמאָנסטראַציע מיט פּענער און טראַנספּאָרענטן (אין ייִדיש און רוסיש). פּאָליציי האָט לעבן דער פּאָליציי־פּאַרוואָלטונג אַרגאַניזירט אַ קייט פון פּאָליציאַנטן. עס איז אָבער אָנגעקומען די דעמאָנסטראַציע און פּאָליציי איז אָפּגעטראָטן. צווישן די פּוילערים, וועלכע זענען געקומען אויפן מאָרק, איז אויסגעבראָכן אַ מהומה און זיי זענען שנעל אָנטלאָפן אויף זייערע פורן פון גאָס. די „ס.־ס." האָבן נישט באַוויזן צו אַרגאַניזירן די דעמאָנסטראַציע אויף דאָנערשטיק און האָבן איר דורכגעפירט ערשט שבת, דערפאַר אימפּאָזאַנטער. דעם זעלבן שבת פרי האָט דורכגעפירט אַ דעמאָנסטראַציע דער „קליינער בונד", אין וועלכער עס האָבן אָנטייל גענומען עטלעכע צענדליק ייִנגלעך מיט אַ פּאָן און טראַנספּאָרענטן, זיי זענען דורכגעגאַנגען אומגעשטערט דורך נגידישע־גאָס (פּאָצעוויטש) און אויפן גאַנצן וועג אויסגערופן פּאָרשיידענע רעוואָלוציאָנערע לאָזונגען און געזונגען די „שבועה" און אַנדערע רעוואָלוציאָנערע לידער (23). די דעמאָנסטראַציע פון „ס.־ס." האָט געדויערט עטלעכע שעה און איז דורכגעגאַנגען אין אַלע גאַסן. אויף יעדן ראָג און לעבן דער פּאָליציי־פּאַרוואָלטונג האָט מען זיך אָפּגעשטעלט און געהאַלטן רעוואָלוציאָנערע רעדעס. עס זענען אויך געטראָגן געוואָרן פענער און טראַנספּאָרענטן מיט די פּאָרשיידנסטע לאָזונגען. פּאָליציי האָט זיך אינגאַנצן נישט געוויזן און די דעמאָנסטראַציע, וועלכע האָט אויפגעזאַמלט די גאַנצע שטאָט, איז דורכגעגאַנגען פון קיינעם נישט געשטערט. די ביידע דעמאָנסטראַציעס, פון „בונד" און „ס.־ס.", זענען געגאַנגען אַרומגערינגלט מיט פּאַרטיייִשע באַוואָפנטע מיליץ.

עס זענען אָנגעקומען קיין פּרוזשענע די ידיעות וועגן די ייִדישע פּאָגראָמען, אָרגאַניזירט פון דער צאַרישער רעגירונג, וועלכע זענען פּאָרגעקומען אין פּאָרשיידענע ערטער פון רוסלאַנד און עס האָט זיך געשאָפן אַן אומרויקע שטימונג צווישן דער באַפעלקערונג. עס האָבן קורסירט קלאָנגען, אַז פּאָרשייענע כוליגאַנישע עלעמענטן אָגיטירן צווישן די פּויערים צו אַ פּאָגראָם. אין דער סביבה זענען צו דער זעלבער צייט פּאָרגעקומען אַגראַר־אומרוען, אָבער באַווּסטזיניקע רעוואָלוציאָנערע עלעמענטן צווישן די פּויערים פון די אַרומיקע דערפער, מיט וועלכע די פּרוזשענער ייִדישע סאָציאַליסטישע אָרגאַניזאַציע זענען געשטאַנען אין אַ פּאַרבינדונג, זענען געווען וווייניק (24). עס איז באַשלאָסן געוואָרן צו גרינדן אַ זעלבסט־שוץ־אָרגאַניזאַציע, אַ געמישטע פון ביידע פּאַרטייען. דאָס געווער, וואָס ביידע אָרגאַניזאַציעס האָבן פּאַרמאָגט, איז געווען נישט גענוגנד און עס איז געמאַכט געוואָרן אַ זאַמלונג אין שטאָט צווישן די פּאַרמעגלעכע באַלעבאָטים אויף אייניצוקויפן געווער. די זאַמלונג, אַ פּריוויליקע און אַ געצווונגענע, האָט אַריינגעבראַכט אַ גרעסערע סומע און עס איז אייניגעקויפט געוואָרן געווער פּאַר דעם זעלבסט־שוץ. אין די מאָרק־ און יריד־טעג פלעגן אין באַשטימטע פונקטן פון שטאָט זיין פּאַרזאַמלט די מיטגלידער פון זעלבסט־שוץ גרייט אויף יעדן רוף. דער זעלבסט־שוץ איז געווען אָרגאַניזירט אין גרופּן, איבער וועלכע עס איז געווען אַן עלטסטער. די קאָמענדאַנטור איבער דעם גאַנצן זעלבסט־שוץ איז באַשטאַנען פון אַ קאָמיטעט פון פּאַרשטייער פון בייד אָרגאַניזאַציעס. קיין ערנסטע פּרווון צו מאַכן אין פּרוזשענע אַ פּאָגראָם זענען נישט געווען און קיין שום אַנטי־ייִדישע אַרויסטרעטונגען זענען אין פּרוזשענע נישט פּאָרגעקומען. צום גרויסן יערלעכן יריד פון אָנהויב נאָוועמבער האָט מען זיך איז

23) דער „קליינער בונד" איז באַשטאַנען פון ייִנגלעך אין עלטער פון 12—14 יאָר. דער גרעסטער טייל חדר־ייִנגלעך און אַ טייל אָרבעטער־געזעלן. די גרויסע האָבן זיך מיט זיי נישט אינטערעסירט און זיי פלעגן מיט זיך אַליין אָנפירן. דער „קליינער בונד" פלעגט אויספירן פּאָרשיידענע שליחותן פון די גרויסע בייַם אַריבערטראָגן געוועהר און אומלעגאַלע ליטעראַטור. בייַם ערעסט פון דער 1טער מאַי־פּאַרזאַמלונג אינעם יאָר 1905 האָבן זיי, אומבאַמערקט פון דער פּאָליציי, צוגענומען דאָס געוועהר בייַ די פּאָרהאַלטענע און עס באַהאַלטן.

24) אַממערסטן האָט זיך אויסגעצייכנט מיט רעוואָלוציאָנערער טעטיקייט דער דאָזיקער שענר, 5 קלמ. פון שטאָט אין שכנות פון וועלכן עס האָט יאָרנלאַנג געווווינט אַן אַלטער „נאָראָדאָוואָלעץ" מיקוס, וועלכער האָט געהאָט אַ גרויסע השפּעה אויף די פּוילערים. אין ביאַלאָווישער געגנט זענען געווען באַווּסט מיט זייער רעוואָלוציאָנערן באַווּסטזיין די דערפער סוכאָפּאָליע און כווּאָלאָווע.

נאָענטן שטעטל מאַלטש געשראָקן פאַר אַ פּאָגראָם און דער פּרוזשענער זעלבסט־שוץ האָט אַהין דעלע־גירט עטלעכע פון זיינע מיטגלידער באַוואָפנט מיט געווער, זיי זאָלן צוזאַמען מיט די אָרטיקע אָרגאַני־זאַציעס פון „בונד“ און „ס.־ס.“ פאַרהיטן פון אַ פּאָ־גראָם. עס האָבן זיך טאַקע אויפן יריד באַוויזן שוואַרץ־מאהדיקע עלעמענטן, וועלכע האָבן אָנגע־הויבן צו העצן די פויערים קעגן יידן און עס איז געמאַכט געווארן אַ פּרווו פון רויבעריי. דעמאָלט האָט אינער אַ פּרוזשענער, אַ מיטגליד פון זעלבסט־שוץ, זיך געשטעלט אויף אַ פּויערישער פּור און האָט געמאָלדן די פויערים, אַז אויב זיי וועלן פּרווון מאַכן אַן אָנפאַל אויף די יידן, וועט ער ווארפן אַ באָמבע און האָט אָנגעווויזן אויף אַ פּעקל, וואָס ער האָט געהאַלטן אין האַנט (25) (קיין באָמבעס האָט דער זעלבסט־שוץ נישט געהאַט). די פויערים האָבן זיך דערשראָקן און אין גרויס פּאַניק אָנטלאָפן פון שטעטל.

די אָנטוישונג אין לאַנד נאָכן מאַניפעסט פון 17טן אָקטאָבער, האָט געשטאַרקט די קאַמפּס־שטימונג ביי די רעוואָלוציאָנערע פּארטייען און זיי האָבן זיך גע־גרייט צו אַן אויפשטאַנד. יעדע אָרגאַניזאַציע האָט געזוכט מיטלען אויף איינצוקויפן וואָס מער געווער, די פרוזשענער ס.־ס.־ישע אָרגאַניזאַציע האָט באַ־שלאָסן צו באַקומען געלט־מיטלען אויף פּאַלגנדיקן אופן. אַרום סוף נאָוועמבער האָט אין גראָדנער גו־בערניאַל־פאַרוואַלטונג באַדאַרפט פּאַרקומען אַ ליצי־טאַציע אויף אָפּצוגעבן אין אַרענדע די פרוזשענער „קאָראָבקע“. האָט די אָרגאַניזאַציע אָנגעזאָגט אַלע פרוזשענער רעפּלעקטאַנטן אויף דער „קאָראָבקע“ זיי זאָלן קיין גראָדנע נישט פאָרן, און די אָרגאַניזאַציע האָט געשלאָסן אַן אָפּמאַך מיט איינעם אַן אונטער־נעמער, אַז ער זאָל די „קאָראָבקע“ אַננעמען, פאַר־שטייט זיך, אַז אַן קאָנקורענטן, אויף אַ ביליקן פרייז, און דעם דיפּערענץ פון נאָרמאַלן פרייז, וואָס האָט באַטראָפן צוויי־דריי טויזנט רובל, זאָל באַקומען די אָרגאַניזאַציע. די אָרגאַניזאַציע האָט דעלעגירט דריי שליחים מיטן אונטערנעמער קיין גראָדנע, וועלכע האָט טאַקע אָנגענומען די „קאָראָבקע“ אויף אַ בי־ליקן פרייז. דאָס איז געווען האָרט פאַרן צווייטן באַן־שטרייק און דעם דורכגעפּאַלענעם מאָסקווער דעצעמבער־אויפשטאַנד. צוליב דער אָנטשטאַנענער רעאַקציע און מיט דעם צוזאַמענגעבונדענער כוואַליע רעפּרעסיעס איז די אונטערנעמונג בטל געווארן.

אַ גאַנצן האַרבסט פלעגן פּאַרקומען מיטינגען (כמעט יעדן אָוונט) אין די בתי־מדרשים, זייער אָפט פלעגן פאַרקומען דיסקוסיע־פאַרזאַמלונגען צווישן „בונד“, „ס.־ס.“ און שפּעטער אויך מיט די „ס.־ר.“, וועלכע פלעגן זיך פאַרצייגן ביז שפּעט אין דער נאַכט. די גבאים האָבן נישט געוואָגט צו שטערן די דאָזיקע פאַרזאַמלונגען.

שוין אין סוף זומער פון יאָר 1905 האָבן זיך קיין פרוזשענע דערטראָגן, דורך ראָשזשינאַי און ביאַ־ליסטאָק, אַנארכיסטישע שטימונגען. עס איז געמאַכט געווארן אַ פרווו דורך אַ ראָשזשינאַיער („אנשל“, אַ געוועזענער „ס.־ס.“) צו גרינדן אַן אַנארכיסטיש־קאָמוניסטישע גרופּע. די גרופּע איז אָבער באַלד אַריבער צו די „יונגע ס.־ר. מאַקסימאַליסטן“. צו דער גרופּע האָבן געהערט פרוזשענער יידישע און קריסט־לעכע יונגעלייט (26) און אויך פויערים פון די אַרו־מיקע דערפער (דערהויפּט פון שענע). די „יונגע ס.־ר. מאַקסימאַליסטן“ האָבן אָנגערקענט טעראָר בנו־גע רעגירונגס־פאַרשטייער און עקספּראָפּריאַציע סיי בנוגע רעגירונגס־פאַרמעגן און סיי ביי פּריוואַטע פּערזאָנען. אין סעפּטעמבער איז קיין פרוזשענע גע־קומען דער גראָדנער גובערנאַטאָר (27). און ביי דער אויפנאַמע, וואָס די יידישע פּני האָט אים געמאַכט אין גרויסן בית־מדרש, האָט דער גובערנאַטאָר גע־לויבט די פרוזשענער יידן, וואָס זיי זענען נישט קיין „קראַמאָלניקעס“... (די אָרטיקע פאַליציי האָט אים משמעות פאַלש אינפאָרמירט). די „יונגע ס.־ר. מאַק־סימאַליסטן“, האָבן באַשלאָסן צו געבן דעם גובער־נאַטאָר אַן ענטפער אויף זיין קאָמפּלימענט. זיי האָבן דורכגעפירט אַן עקספּראָפּריאַציע אין אַ רעגירונגס־קראָם פון בראָנפן־מאַנאָפאָל (אין דאָרף קאָטרע), האָבן דאָרטן צוגעריבט עטלעכע הונדערט רובל. פאַרן גלעט געבראַכט אַן אינסטרוקטאָר און אויפ־רייס־מאַטעריאַלן און צוגעגרייט באָמבעס. איינמאָל אין אָוונט האָבן זיי אַריינגעווארפן אַ באָמבע אין דעם לאָקאַל פון פאַליציי־פאַרוואַלטונג אויף „נגידישע“ גאַס (הויז פון ראָזענבלום). די באָמבע האָט אָנגע־מאַכט אַ שאָדן אין דער געבויידע און אייניריכטונג. קיין מענטשן האָט נישט געשאָדט (28). די זעלבע

26) צו דער גרופּע האָבן געהערט: ל. באַקונאַווסקי, ב. סטאַרינסקי, י. סערלין, הערצקע ראָזענבוים, אַלטער קאַגאַנאָוויטש, טייבל אַרלאַנסקי א"א.

27) גענעראַל זען, שפּעטער פינלענדישער גענעראַל־גובערנאַטאָר. מיט אַ צייט פריער האָט פרוזשענע באַזוכט פירשט סוויאַטאָפּאָלק־מירסקי, ווילנער גענעראַל־גובער־נאַטאָר און שפּעטערדיקער אינערן־מיניסטער. דער ראָ־בינער קאָנטאָרשטשיק האָט אים ביים באָגריסן פאַרזי־כערט, אַז פרוזשענער יידן זענען נישט קיין מורדים במלכות... און האָט וועגן דעם דאָזיקן אויפטו זיינעם אַוועקגעשיקט אַ גרויסע קאָרעספּאָנדענץ אין „המליץ“.

28) פאַליציי האָט אויף מאָרגן אָפּגעצוימט דעם טרא־טוּאָר, געשטעלט אַ פּאָסטן און נישט געלאָזן יידן דורכ־גיין. נאָר אַן אינטערוועניע ביים „איספּראָוויניק“ איז די גזירה בטל געווארן.

25) י. פּאָמעראַניעץ, פון דאָרף קלעטנע.

אַרגאַניזאַציע האָט אַ קורצע צייט שפּעטער דורכגעפּירט אַן אַטענטאַט אויף אַן עלטסטן פּאָליציאַנט (29), מ׳האָט אויף אים געשאָסן און שווער פֿאַרוווּנדעט, פון וואָס ער איז אין אַ קורצע צייט אַרום געשטאָרבן.

נאָך דעם צווייטן באַן־שטרייק און דורכגעפֿאַלענעם מאָסקווער דעצעמבער־אויפֿשטאַנד, האָבן זיך פֿאַרשטאַרקט די רעפֿרעסיעס מצד דער פּאָליציי. די פֿאַרמאַצירן פון „זעמסקע סטראַזשניקעס" אויף פּערד, וועלכע אַז נאָך געשאָפּן געווארן סוף זומער, האָבן ביז דעמאָלט נישט אַרויסגעוויזן קיין שום ספּעציעלע טעטיקייט. ערשט אין דעצעמבער זענען געווארן אויסגעשטעלט פון זיי פֿאַסטנס אויף „נגידישע" גאַס און זיי האָבן נישט צוגעלאָזט צו דער „בירזשע". מ׳האָט די „בירזשעס" אַריבערגעטראָגן אויף סעל־צער־גאַס (דאָמבראָווסקי), עס איז אָבער אַראָפּגע־בראַכט געווארן אין שטאָט אַן עסקאַדראָן דראַגו־נער, וועלכע האָבן צוזאַמען מיט די רייטער־„סטראַזשניקעס" געיאָגט אויף פון סעלצער־גאַס. עס האָבן זיך אָנגעהויבן אַרעסטן (30), די רעאַקציע האָט זיך געשטאַרקט, די רעפֿרעסיעס האָבן זיך פֿאַר־מערט. די א. ג. „סימפֿאַטיקער" און מיטלויפֿער האָבן אָנגעהויבן מאַסנווייז צו אַנטלויפֿן. עס האָט זיך אָנגעהויבן ביי די אַרבעטער אַ מאַסן־עמיגראַציע קיין אַמעריקע. פון די אינטעליגענטן האָבן אויך אַ טייל עמיגרירט און אַ טייל האָט זיך געמוטשעט צו די לערן־ביכער. פונדעסטוועגן האָט זיך נאָך געפֿירט אין יאָר 1906 אַ פֿאַרטייישע אַרבעט סיי ביים „בונד", סיי ביי „ס.־ס." און ביי די „יונגע ס.־ר. מאַקסימאַ־ליסטן".

ביי די וואָלן צו דער צווייטער מלוכה־דומע (די וואָלן צו דער ערשטער דומע האָבן די סאָציאַליסטי־שע פֿאַרטייען באַיקאָטירט) האָט זיך באַמערקט אַ ביסל אַקטיוויטעט פון די אַרגאַניזאַציעס „בונד" און „ס.־ס.". דער קאַנדידאַט פון „בונד" אויף גראָד־נער גובערניע איז געווען דער באַווסטער בונדי־שער טויער גאזשאנסקי (לנו) און פון די „ס.־ס." ד״ר מ. א. פּינעס (בריסקמאַן, מחבר פון דער ער־

שטער ייִדישער ליטעראַטור־געשיכטע). עס איז גע־פירט געווארן אַן אַגיטאַציע — אַ שוואַכע — אויף דורכצופירן פון פרוזשענע אַזעלכע וואַל־מענער, וועלכע זאָלן זיך מתחיב זיין צו שטימען אין גראָד־נע פֿאַר אַ סאָציאַליסטישן קאַנדידאַט, אָבער אַן דערפֿאָלג (31).

אין יאָר 1906 זענען נאָך פֿאַרגעקומען פון צייט צו צייט פֿאַרזאַמלונגען, און די אַרגאַניזאַציעס האָבן געשיקט פֿאַרשטייער אויף די ראַיאָן־קאָנפּע־רענצן (32). עס פלעגן פֿאַרשפּרייט ווערן די לעגאַלע פֿאַרטיי־אַרגאַנען „די פֿאָלקס־צייטונג" א״א. און שפּעטער דער „נייער וועג", וועלכע זענען דערשי־נען אין ווילנע.

אינמיטן זומער איז געשטאַרבן אַ מיטגליד פון „בונד", שפּעטער מיט אַ פֿאָר וואָכן אַ מיטגליד פון דער ס.־ס.־ישער אַרגאַניזאַציע (33). אין ביידע לוויות האָבן אַנטייל גענומען די אַרגאַניזאַציעס מיט פענער, טראַנספֿאַרענטן און מיט געזאַנג פון רעווא־לוציאָנערע לידער. אויפן בית־עלמין זענען געהאַלטן געווארן רעוואָלוציאָנערע רעדעס און פֿאַליציי האָט נישט געשטערט.

ביסלעכווייז זענען אַוועקגעפֿאָרן פון שטאָט די רעשט ביסל אָנפירער און די אַרגאַניזאַציעס האָבן אויפגעהערט צו עקזיסטירן. די לעצטע 1טע־מאַי־פֿאַרזאַמלונג איז פֿאַרגעקומען אין יאָר 1907 (34).

ביי די וואָלן צו די שפּעטערדיקע דומעס זענען די סימפּאַטיעס פון דער אינטעליגענץ און באַלעבא־טים געווען פֿאַר די ייִדישע קאַדעטן (דערגרייבער) און אין אַלע מלוכה־דומעס זענען פון דער ייִדישער באַפעלקערונג פון פרוזשענע אויסגעוויילט געווארן וואַל־מענער, וועלכע האָבן סימפּאַטיזירט מיט די קאַדעטן.

די פֿאַרבליבענע אין שטאָט דעמאָקראַטישע יוגנט

---

29) „סטאַרשי גאַראַדאָווי" אָגאַראָדניק, וועלכער האָט זיך אויסגעצייכנט מיט זיין נאָכשפּיאָנירן די רעווא־לוציאָנערע אַרגאַניזאַציעס. עטלעכע מיטגלידער פון דער אַרגאַניזאַציע פון דאָרף כוואַלעווע האָבן אַרום יענער צייט געשטעלט אַ ווידערשטאַנד דער פרוזשענער „זעמסקי סטראַזש" און האָבן דערשאָסן אַן „אוריאַדניק" און אַ „סטראַזשניק". עטלעכע פויערים זענען אַרעסטירט גע־ווארן, געמשפט געווארן דורך אַ פעלד־גערייכט און באַ־קומען טויט־שטראָף.

30) זומער זענען כמעט קיין אַרעסטן נישט פֿאָר־געקומען. שפּאַניז, דער אָנפירער פון „בונד" איז געווען אַרעסטירט בערך אַ חודש צייט און איז באַפרייט געווארן.

31) די וואָלן זענען געווען אומדירעקטע. פריער פלעגט מען אויסקלייבן וואַל־מענער, וועלכע פלעגן דאַרפן אויסקלייבן פון זיך די דעפוטאַטן. פון גראָדנער גובער־ניע איז נישט דורכגעגאַנגען קיין איין סאָציאַליסטישער דעפוטאַט. גאָזשאַנסקי־לנו איז געווען אין יענער צייט אין פרוזשענע און ער איז אַרויסגעטראָטן אויף עטלעכע פֿאַרטיי־פֿאַרזאַמלונגען.

32) אין אַפּריל איז פֿאַרגעקומען אַ קאָנפערענץ פון „ס.־ס." אין סלאָנים און אין סעפטעמבער 1906 איז פֿאָר־געקומען אין ביאַליסטאָק אַ ראַיאָן־קאָנפערענץ, ווו פרו־זשענע איז געווען פֿאַרטראָטן דורך ג. אורינסקי. די דאָזיקע קאָנפערענץ האָט אויסגעוויילט דניאלי־טשערני־כאָוון פֿאָר אַ דעלעגאַט צום לייפּציקער פֿאַרטיי־צוזאַמען־פֿאָר פון „ס.־ס."

33) דער מיטגליד פון „בונד" שלמה סערלין (דוד דעם ישובניקס זון), פון „ס.־ס." לייבל קיר אַ סטאָלער.

34) אין אָוונט אין „גרויסן" בית־מדרש. עס האָט געערעדט פון „ס.־ס." מאָטל פֿאָליאַק.

האָט זיך גרופירט אַרום דער שטאָטישער ביבליאָטעק, ווו עס איז אויך געווען אַן אָפטיילונג פאַר יידישע ביכער. אין יאָר 1912 האָט זיך געגרינדעט (35) אַ קרייז פון יונגע־לייט (בערך פון אַ מאָן צוואַנציק), וועלכע האָבן געלערנט מיט גרופּעס יונגטלעכע אַרבעטער און אַרבעטערינס יידיש, חשבון און רוסיש. אין די דאָזיקע קרייזן האָבן זיך געלערנט בערך הונדערט יונגטלעכע. דער קרייז האָט עקזיסטירט אַ קנאַפּן יאָר.

ג. א. בוכבינדער אין זיין בוך: „די געשיכטע פון דער יידישער אַרבעטער־באַוועגונג אין רוסלאַנד" ברענגט אויף זייט 393 (יידישע איבערזעצונג) לויט די קאָרעספאָנדענצן אין „נייעם וועג" און „דאָס וואָרט" די רשימה פון די שטעט, ווו עס האָבן זיך געפונען ס"סישע אַרגאַניזאַציעס. אין דער דאָזיקער רשימה איז פרוזשענע נישט דערמאָנט. מיר געפינען אָבער אין „אונדזער וועג" נומער 7 פון 31סטן אָקטאָבער 1907 אַ קאָרעספאָנדענץ פון פרוזשענע אונטערגעשריבן מ. (מאָטל פּאָליאַק), ווו עס ווערט דערציילט וועגן דער אַרבעט פון דער ס"סישער אַרגאַניזאַציע. אין „אונדזער וועג", נומער 5 פון 10 אָקטאָבער 1907 איז פאַראַן אַ נעקראָלאָג אויף אַ חבר פון פרוזשענע (ר. קאַהאַנאָוויטש), וועלכער איז דערהרגעט געוואָרן אויפן גרענעץ לעבן סאָסנאָוויץ. דער נעקראָלאָג איז אונטערגעשריבן דורך פּ—ק (מ. פּאָליאַק).

35) דורך מאָטל פּאָליאַק.

סעלצער גאַס

ג. אורינסקי

די ערשטע וועלט־מלחמה און די דייטשע אָקופּאַציע

די מאָביליזאַציע פון די רעזערוויסטן, וואָס איז דורכגעפירט געוואָרן אין אָנהויב אויגוסט 1914, האָט אָנגעריכט אין שטאָט עטלעכע הונדערט פּער־זאָן. פון די ייִדישע רעזערוויסטן איז אַ גרויסער טייל צוגענומען געוואָרן צום מיליטעריישן טראַנס־פּאָרט־דינסט (אָבאָז) און אַ טייל צו אַנדערע מילי־טעריש פאָרמאַציעס. די מלחמה־אָפּעראַציעס זע־נען פאָרגעקומען ווייט און האָבן דערווייל נישט גע־שטערט דעם נאָרמאַלן גאַנג פון לעבן (1). ערשט סוף סעפּטעמבער, וועו די דייטשן האָבן זיך דער־נענטערט צו וואַרשע, זענען פיל פּרוזשענער, וואָס האָבן געווויינט אין וואַרשע, אַנטלאָפן קיין פּרוזשע־נע, וואָס איז געווען דעמאָלט ווייט פון פראָנט און וווהין, ווי מ׳האָט געמיינט, די שלאַכטן וועלן נישט דערגיין. אַ גאַנץווינטער פון 1914—1915 איז די עקאָנאָמישע לאַגע פון דער ייִדישער באָפעלקערונג געווען נישט קיין שלעכטע. עס זענען איבערגעבליבן געוואָרן פּרוזשענער שניידערס און שוסטערס מילי־טעריש באַשטעלונגען פון וועלכע מ׳האָט גוט פאַר־דינט. צוליב דעם, וואָס אין בריסק, אַלס פעסטונג־, איז די באַן־סטאַציע געווען אונטער מיליטעריש פאַרוואַלטונג, ווי אויך די ווייטערדיקע באַן־סטאַ־ציעס אין קאָנגרעס־פּוילן, פלעגט מען סחורה ברענ־גען אויף דער פּרוזשענער באַן־סטאַציע (אין לינע־וויטער, אַזוי אַז דער האַנדל איז אויך געוואָרן לעבעדיקער און אַ טייל פון דער ייִדישער באָפּעל־קערונג — סוחרים, קרעמער און בעלי־מלאכות האָבן בעסער פאָרדינט. פון דער אַנדערער זייט זענען די פאָמיליעס פון די רעזערוויסטן און די פאָמיליעס פון די אַמעריקאַנער, וועלכע האָבן אויפגעהערט צו באַקומען רעגולער די געלט פון אַמעריקע, געבליבן אָן מיטלען. עס איז דעריבער אין אָקטאָבער געפּענט געוואָרן אַ קראָם (אין „שטיבל" פון „הכנסת־אור־חים"־בית־מדרש) וווּ עס איז פאַרקויפט געוואָרן ברויט און גרויפּן ביליקער פונעם מאַרק־פּריין. דער היזק פלעגט געדעקט ווערן פון פריוויליקע זאַמ־לונגען. עס איז געגרינדעט געוואָרן דורך „נאָטשאַל־סטוואָ" אַ קאָמיטעט אויף צו זאַמלען געלט אויף מלחמה־צוועקן. יידן זענען באַשטייערט געוואָרן מיט גרויסע סומעס, אָבער דאָס האָט נישט געווירקט אויף אָפּצושוואָכן די שאַרפּע אַנטיסעמיטישע טענ־דענצן, וועלכע די אָרטיקע מאַכט־האָבער האָבן אָנ־געהויבן אַרויסצווייזן צו דער יידישער באָפּעלקע־רונג. דער טאָן־געבער אין דער אַנטיסעמיטישער אַקציע איז געווען דער מאַרשאַלעק פון די אַדעלי־קע (פּרעדוואָדיטעל דוואָריאַנסטוואָ) פאָלעאָלאָג (2). עס האָט זיך אויפגעהויט אַ כאַראַקטעריסטישער דאָ־קומענט, אַ בריוו פון 17טן פעברואַר 1915, וועלכן דער דערמאָנטער פאָלעאָלאָג האָט צוגעשיקט צום „קאָזיאַני ראַווין" גאָלדבערג:

„געערטער הער, מאָיסיי בערקאָוויטש. די באַ־ציונג פונעם רוב יידן צו מיליטער־פליכט איז אַלע־מען באַווווסט. די צאָל יידן, וועלכע האָט אויסגע־מיטן די מיליטער־פליכט אין איין גראָדנער גובער־ניע זאָגט קלאָר עדות וועגן דעם. אין מלחמה־צייט פירן זיך יידן נישט בעסער: נישט ווייטער ווי אין לעצטן „פריזיוו" האָבן די מיטגלידער פון אַ היגער פאָרמעגלעכער יידישער פאָמיליע אָנגענומען מיטלען צו באַפרייען פון מיליטער־דינסט זייערן אַ פול־שטענדיק געזונטן אָנגעשטעלטן. צום גליק האָבן זיך אינעם צוזאַמענשטעל פון פּרוזשענער מיליטער־קאָמי־סיע געפונען מענטשן, אַ דאַנק וועלכע די דאָזיקע קאָמבינאַציע האָט זיך נישט איינגעגעבן.

אויב צוגלייך מיט די דאָזיקע דערשיינונגען דער־פילן עטלעכע צענדליק יידן זייער חוב אין דער איצטיקער צייט, באַשטעטיקן נאָר די דאָזיקע אויס־נאַמען דעם אַלגעמיינעם כלל.

ווי אַזוי די יידן היטן אָפּ די תקנות, וועלכע גילטן כדי צו באַשיצן די באָפּעלקערונג פון ספּעקו־לאַציע, וועלכע איז נישט דערלאָזבאַר אין מלחמה־צייט בנוגע אַרטיקלען פון דער ערשטער נויטוועגדי־

---

1) דער אינטערעס צו די מלחמה־געשעענישן איז געווען, פאַרשטייט זיך, אַ גרויסער, און עס האָט זיך געפונען אַן אונטערנעמער, וועלכער האָט אַבאָ־נירט די טעלעגראָפּישע ידיעות פון דער פּעטערבורגער טעלעגראָפּן־אַגענטור („פּטא") און אין דעם זעלבן טאָג עס געדרוקט אין רוסיש און פּאָלשפּרייט.

2) שפּעטער וויצע־גובערנאַטאָר פון אַרכאַנגעלסק און בייַם אויסברוך פון דער פּעברואַר־רעוואָלוציע איז ער געווען געהילף פון מאָסקווער „גראָדאָנאַטשאַלניק". ביז דער צווייטער וועלט־מלחמה אין קאָברינער פאָוויאַט, ווו ער האָט געהאַט אַ גוט.

קייט, וועט אייך ווערן קלאָר פון פאַלגנדיקע ציפער. דעם 9 פעברואַר זענען געקויפט געוואָרן אין פרוזשע־נע פראַדוקטן, וועלכע זענען נויטיק די קריסטן אין דער צייט פון „גרויסן פאַסט" (וועליקי פּאָסט) און עס האָט זיך אַרויסגעוויזן, אַז קאַרטאָפל האָבן יידן פאַר־קויפט מיט 100 פּראָצענט טייערער פון דער טאַקסע, הערינג מיט מערער ווי 25 פּראָצענט, מערן מיט 100 פּראָצענט, אַרבעס אויף 150 פּראָצענט (3) אא"וו. ווי דרייסט עס אַרבעטן די פרוזשענער יידן קען באַווייזן דאָס, וואָס די מערהייט פון די דערמאָנטע פראָדוקטן איז געקויפט געוואָרן אין קראָם וואָס געפינט זיך אינעם זעלבן בנין, וואָס די פאַליציי־פאַרוואַלטונג (4).

אַלע גרויסע מיליטעריש באַשטעלונגען: שטיוול, קליידער און וועש פאַר מיליטער ווערן איבערגעגעבן כמעט אויסשליסלעך יידן, דאָס גיט זיי אַזעלכע פאַר־דינסטן, וועגן וועלכע עס וואָגן אפילו נישט צו חלו־מען די רוסישע פויערים, וועלכע טראָגן אויס אויף זייערע פלייצעס אי דעם הויכן חוב פון דער פאַרטיי־דיקונג פונעם פאָטערלאַנד און די באַפרידיקונג פון אירע מיליטעריש נויטן און די גאַנצע שווערקייט פונעם יידישן עקאָנאָמישן יאָך.

אויף אַזאַ אופן זענען די יידן און נאָר זיי אַליין, אויב נישט רעכענען זייערע באַשיצער, די וועלכע ווערן רייך פון דער מלחמה, נישט ברענגענדיק דערביי די קרבנות, וועלכע עס טראָגן אַלע טריי־אונטערטע־ניקע רוסישע בירגער.

אין אַ בריוו אויף מיין נאָמען האָט דער גראָדוער גובערנאַטאָר אַזוי געזאָגט: „פון דער טעטיקייט פון די ווויילטעטיקע אַרגאַניזאַציעס זענען אָפּהענגיק די מיליטעריש דערפאָלגן". איר ווייסט, אַז די פרוזשע־נער יידן דערפילן נישט אין דער לעצטער צייט די התחיבות, וואָס זיי האָבן געגעבן אַריינצוטראָגן אין אַרטיקן פאָנד פאַר די באַדערפענישן פון מלחמה־צייט 500 רובל אַ חודש.

רוסלאַנד לעבט איצט איבער אַ שווערע צייט. דעם גערויש פון די שיסעריין הערט איר אַליין (5). ווי אַן אָנטוויקלטער מענטש, פאַרשטייט איר געוויס אַליין, ביי וואָס פאַר אַ מין אויפפירונג דאַרפן די יידן זיך האַלטן אין זיערע אייגענע אינטערעסן. דעריבער בעט איך אייך, איר זאָלט מיר נאָך היינט, שריפטלעך ענטפערן, אין וואָס פאַר אַ מצב געפינט זיך דער ענין פון אויפזאַמלען די אויבנדערמאָנטע נדבות און אויך מיר מודיע זיין וועגן די סיבות צוליב וועלכע עס קומען פאָר די מניעות אין דער זאַך.

נעמט צו די פאַרזיכערונג אין מיין פולן דרך־ארץ

ב. פאַלעאָלאָג".

---

3) כאַראַקטעריסטיש איז דאָס, וואָס אויסער הערינג זענען די איבעריקע אַרטיקלען אַזעלכע, וועלכע וועלכע ווערן פאַרקויפט מיינסטנס דירעקט דורך פויערים.

4) עס זענען אַרויפגעלייגט געוואָרן גרעסערע שטראָפן און אויפן פרוכט־ און גרינס־העגדלער (שפּל־טרעגער), וואָס האָט געהאַט אַ קעלער אין זעלביקן בנין פון פאַליציי־פאַרוואַלטונג, אַ שטראָף פון טויזנט רובל.

5) די דייטשן האָבן דעמאָלט באַמבאַרדירט די פעס־טונג אָסאָווץ, נישט וויים פון ביאַליסטאָק, און צו פרוזשענע פלעגט דערגיין דאָס דונערן פון די האַרמאַטן־שאָסן.

דער זעלבער פאַלאָלאָג האָט שפּעטער טעראָ־ריזירנדיק די יידישע באַפעלקערונג צוגענומען בערך 8.000 רובל קהלשע געלט, וועלכע זענען געווען באַ־שטימט פאַרן בנין פון יידישן שפּיטאָל.

אין מערץ 1915 איז דערהאַלטן געוואָרן אַ ידיעה, אַז פון שטעטל יעדוואַבנע, לאָמזשער געגנט, ווערן דורך דער רוסישער מיליטער־מאַכט אַרויסגעשיקט עטלעכע צענדליק יידישע משפחות, וועלכע וועלן אָנקומען קיין פרוזשענע. עס איז באַלד געגרינדעט געוואָרן אַ קאָמיטעט (6) פאַר די גרושים. די היימ־לאָזע יעדוואַבנער משפחות זענען איינגעאָרדנט גע־וואָרן אין דירות, וועלכע מ׳האָט פאַר זיי געדונגען. יעדע משפחה האָט באַקומען אַ באַשטימטע סומע געלט וועכנטלעך אויף חיונה און די פאַכלייט זע־נען אויך באַזאָרגט געוואָרן מיט אַרבעט. שפּעטער, אָנהויב זומער, זענען נאָך צוגעקומען בערך אַ צענדליק משפחות, וועלכע זענען אַרויסגעשיקט געוואָרן פונעם שטעטל נאָווידוואָר, אויך פון לאָמ־זשער געגנט. די קינדער פון די היימלאָזע האָט מען איינגעטיילט אין גרופּן און מ׳האָט מיט זיי געלערנט יידיש, העברעיש, רוסיש און אַלע איבעריקע קעגנ־שטאַנדן אין יידיש.

זומער 1915, ווען עס האָט זיך אָנגעהויבן דער ריקצוג פון דער רוסישער אַרמיי פון גאַליציע און קרוין־פוילן, האָבן זיך געזומען צינען גרויסע טראַנס־פאָרטן פון היימלאָזע, דערהויפט פון לובלינער געגנט, און די שטימונג פון דער באַפעלקערונג אי־ז געוואָרן אַן אומרויקע. מ׳האָט אַבער נאָך אַלץ נישט דערוואַרט, אַז די דייטשיש־עסטרייכישע אַרמייען זאָלן אַזוי גיך פאַרנעמען אונדזער געגנט. מ׳האָט געמיינט אַז ביי בריסק, אַלס אַן ערשטקלאַסיקע פעסטונג, וועלן זיי מוזן שטיין אַ לענגערע צייט. די געצווונגענע עוואַקואַציע פון דער גאַנצער באַ־פעלקערונג פון בריסק האָט געבראַכט פון דאָרטן און פון די אַרומיקע שטעטלעך קיין פרוזשענע אַ גרויסן שטראָם היימלאָזע. הונדערטער יידישע משפ־חות זענען פאַרבליבן אין פרוזשענע אויף איבערצו־וואַרטן, ווי זיי האָבן דעמאָלט געגלויבט, דעם אַריינ־מאַרש פון מיליטער פון די צענטראַל־מלוכות, כדי צו קענען באַלד זיך אומקערן אַהיים. די ידיעות וועגן די געוואַלט־טאַטן פון דער אָפּטרעטנדיקער רוסישער אַרמיי לגבי דער יידישער באַפעלקערונג האָבן געשאַפן אַ מוראדיקע פּאַניש שטימונג. די איבערווייגנדיקע מערהייט פון דער פויערישער באַ־

---

6) אייגנטלעך צוויי קאָמיטעטן, איינער פון עלטערע, וועלכער האָט געזאָמלט די געלט־מיטלען און איינער פון יונגע, וועלכער האָט זיך פאַרנומען מיטן איינארדענען די היימלאָזע.

פעלקערונג און פון דער קריסטלעכער שטאָטישער באַפעלקערונג האָט זיך געגרייט צו עוואַקויִרן זיך גלייך מיט דער אָפּטרעטנדיקער רוסישער אַרמיי, צוליב דער מורא פאַר די דייטשן, וועגן וועלכע עס זענען צווישן די פויערים פאַרשפרייט געוואָרן מאוימדיקע מעשיות וועגן זייער באַציונג צו דער ציווילער באַפעלקערונג. די רוסישע מיליטער־מאַכט האָט צוריקטרעטנדיק אין די גרענעצן פון גראָדנער גובערניע אויפגעהערט מיט צוואַנג צו עוואַקויִרן די באַפעלקערונג. אין אַ סך פאַלן האָבן די דורכ־מאַרשירנדיקע אָפּטיילונגען געראָטן די איינווינער צו פאַרבלייבן אויף די ערטער. דאָס אונטערצינדן די שטעט און דערפער און די פאַרניכטונג פון אי־בערגעבליבענעם האָב און גוטס דורך דער רוסי־שער אַרמיי איז שוין אויך נישט געגאַנגען מיט דער זעלבער סיסטעמאַטישקייט, ווי דאָס איז פאַרגעקו־מען אין אַנדערע געגנטן. די יידישע באַפעלקערונג, אויסער עטלעכע צענדליק רייכערע פאַמיליעס האָט נישט געקלערט צו פאַרלאָזן די ווינערטער. עס איז וואָס ווייטער אַלץ גרעסער געוואָרן די צאָל דורכ־מאַרשירנדיקע רוסישע מיליטער־אָפּטיילונגען, עס האָבן זיך שוין אויך באַוויזן קאָזאַקן. עס איז דע־מאָלט געגרינדעט געוואָרן אַ קאָמיטעט, וועלכער האָט פאַרן גאַנצן, וואָס ער האָט אויפגעזאַמלט צוויישן דער יידישער באַפעלקערונג, איינגעקויפט טאַבאַק, שוועבעלעך, צוקער און זעמל, וועלכע מ׳האָט פאַר־טיילט צווישן די זעלנער, וואָס האָבן דורכמאַרשירט דורך דער שטאָט. יעדע דורכמאַרשירנדיקע אָפּטיי־לונג פלעגט דורך איר עלטסטן אַוועקגעשטעלט ווערן אין אַ סדר און אַ שליח פון קאָמיטעט פלעגט יעדן זעלנער פאַרטיילן זיין חלק. די גרעסטע „אויפ־מערקזאַמקייט״ איז געשענקט געוואָרן די דורכגיי־ענדיקע קאָזאַקן־אָפּטיילונגען. קיין פלינדעריי־ען און אונטערצינדונגען דורך דער אָפּטרעטנדיקער רוסי־שער אַרמיי זענען אין פּרוזשענע נישט פאַרגעקו־מען. עס איז שוין דעמאָלט געווען אַ באַפעל איך דער אַרמיי, מ׳זאָל מער נישט צינדן און טרייבן די באַפעלקערונג און משמעות דער „כבוד״, וואָס די זעלנער און קאָזאַקן פלעגן באַקומען, האָט אויך געווירקט באַרויִקנדיק און פּרוזשענע איז געווען פון די געציילטע גליקלעכע שטעט, וואָס האָבן אַמוויי־ניקסטן געליטן פון דער צוריקגייענדיקער רוסישער אַרמיי. באַזונדער מערקווירדיק איז געווען די האַל־טונג פון די קאָזאַקן (דאָנער, אָבער עס זענען אויך דורכגעגאַנגען קובאַנער און אוראַלער), וועלכע האָבן אין די לעצטע טעג פאַרן אַריינמאַרש פון די דייטשי־שע און עסטרייכישע אַרמיי־טיילן פיל מאַל פאַר־טריבן איינצלנע סאָלדאַטן, וועלכע פלעגן פּרווון רא־בירן (7). בכלל, האָט אין דעם אַרמיי־אָפּשניט, וואָס איז דורכגעגאַנגען פּרוזשענע, געהערשט אַ שטאַר־קע רעזיגנאַציע־שטימונג נאָך דעם ווי עס איז אַזוי שנעל אָפּגעגעבן געוואָרן דעם שונא די בריסקער פעסטונג, אויף וועלכע עס איז געלייגט עוואָרן אַזוי פיל האָפענונגען. אַנהויב אויגוסט, ווען עס האָט זיך שוין אַנגעהויבן די עוואַקואַציע פון די רוסישע מלוכה־אינסטיטוציעס, איז קיין פּרוזשענע געקו־מען דער גראָדנער גובערנאַטאָר — שעבעקאָ — און האָט באַשטימט אַ קאָמיטעט פון פיר פערזאָן (צוויי יידן און צוויי נישט־יידן), וועלכער זאָל זיין דער רעפּרעזענטאַנט כלפי דער מיליטערישער מאַכט, אָבער קיין שום באַדייטונג האָט דער דאָזיקער קא־מיטעט נישט געהאַט. עטלעכע טעג פאַרן אַנקומען פונעם מיליטער פון די צענטראַל־מלוכות איז אין שטאָט אַנגעקומען אַ גרעסערע פאַרמאַציע פון קא־זאַקן. זייער קאָמאַנדיר האָט געגעבן אַנצוהערן דורך אַ פאַרשטייער פון „זעמסקי סאָיוז״, וועלכער איז געוועןביי דער אָפּטיילונג, אַז ער האָט אַ באַפעל אונטערצוצינדן די שטאָט, אָבער דורך אַ געהע־ריקן שוחד קען עס פאַרמיטן ווערן. מ׳האָט לכתחילה פאַרשטאַנען זיין דראָונג ווי אַ שאַנטאַזש כדי אויס־צופּרעסן געלט ביי דער יידישער באַפעלקערונג, אָבער ווען מ׳האָט געזען, אַז ער איז אַוועקגעפאָרן מיט אייניקע קאָזאַקן אויף כוואַטקע און האָט דאָרטן באַגאָסן עטלעכע הייזער מיט נאַפט, איז אַ פאָר־שטייער פון קאָמיטעט אַוועק צו אים און דערלאַנגט שוחד (500 רובל) און דער קאָזאַקישער פולקאָוניק האָט צוריקגעצויגן זיין באַפעל וועגן אונטערצינדן און איז דעם זעלבן טאָג אַוועק מיט זיין אָפּטיילונג פון פּרוזשענע.

דריי טעג אייַדער פּרוזשענע איז פאַרנומען גע־ווָארן דורך דער דייטשישער און עסטרייכישער אַר־מיי, איז די שטאָט פולשטענדיק עוואָקויִרט גע־ווָארן פון אַלע רעגירונגס־אינסטיטוציעס, בתוכם אויך פון דער אַדמיניסטראַטיוועך מאַכט און פון דער פּאָליציי. עס איז געבליבן מער נישט ווי אַ מילי־טערישער קאָמענדאַנט פאַר די דורכמאַרשירנדיקע אַרמיי־אָפּטיילונגען. דעמאָלט איז געגרינדעט גע־ווָארן אַ שטאָטישע מיליץ פון עטלעכע הונדערט פּערזאָן, וועלכע האָט באַדאַרפט אַכטונג געבן אויף דער אַרדענונג אין שטאָט. קיין געווער האָט די מי־ליץ נישט געהאַט. די מיליציאַנערן האָבן געטראָגן אויף די אַרבל אַ ווייסן באַנד מיט די איניציאַלן (אויף רוסיש): פּרוזשענער בירגערלעכע מיליץ. בראש פון דער מיליץ איז געשטאַנען אַ קאָמיטעט

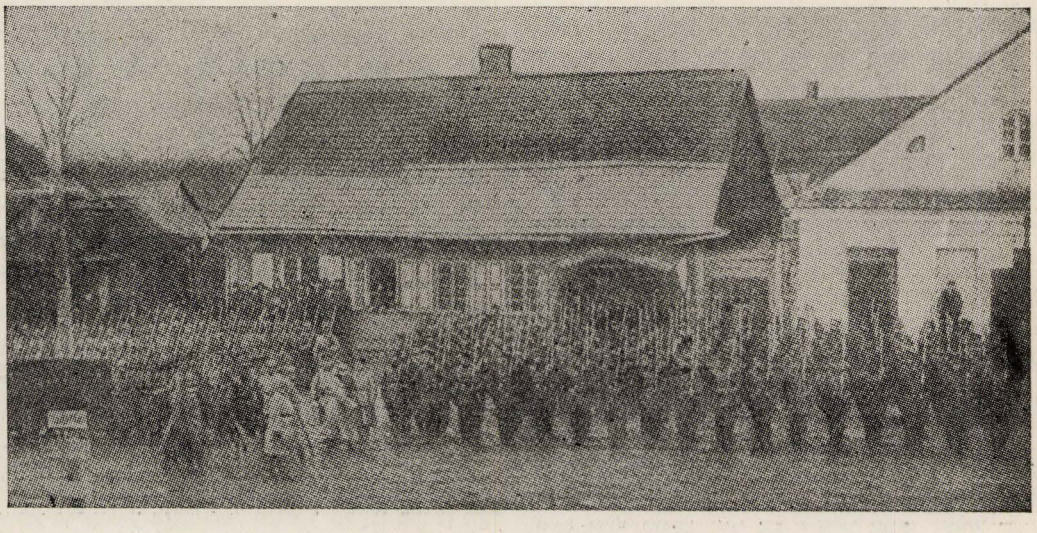
7) כאַראַקטעריסטיש איז דאָס, וואָס די קאָזאַקן פלעגן זאָגן, אַז די היגע יידן זענען אַנדערע ווי די וואָס אויף יענעם זייט בוג, דאָרטן זענען געווען זשידי און דאָ יעוורעי...

פון פיר פּערזאָן (8), וועלכער האָט די גאַנצע דריי טעג אָנגעפירט מיט דער אַרבעט פון דער מיליץ. דער קאָמיטעט איז געזעסן אין בנין פון מאַגיס־טראַט (דער גאַנצער פּערסאָנאַל מיטן „גאַראָדסקאָי סטאַראָסטאַ" האָט זיך עוואַקויִרט מיטנעמעדיק דעם גאַנצן אַרכיוו און די קאַסע) די גאַנצע דריי מעת־לעת טאָג ווי נאַכט. עס האָבן זיך אַרומגעדרייט איינצלנע זעלנער, וועלכע פלעגן אַרומגיין איבער די שטאַלן און אַוועקנעמען קי און פערד, איינצלנע זעלנער פלעגן די מיליציאָנערן אַליין פאַרטרייבן און בעת עס פלעגן גיין גרעסערע גרופּן, האָט מען אייני־קע מאָל זיך געוועדעט צו דורכפאָרנדיקע אָפּיצערן, און יענע פלעגן די זעלנער אַוועקטרייבן. יענע נעכט זענען געווען שרעקלעכע, דער האַריזאָנט פון אַלע זייטן איז געווען רויט פון די שרפות פון די ברענע־דיקע דערפער און עס האָט זיך געהערט אַן אום־אויפהערלעכע האַרמאַטן־קאַנאָנאַדע. פון אַלע זייטן איז די שטאָט געווען אַרומגערינגלט מיט די היימ־לאָזע, וועלכע זענען געלעגן אויף זייערע פורן. די באַפעלקערונג אין שטאָט איז געזעסן פאַרטייעט אין די הייזער גרייט ביי יעדן געריש אויפצושפּרינגען, און איבער די גאַסן זענען אַרומגעגאַנגען אומבאַ־וואָפנטע מיליציאָנערן, וועלכע האָבן געהאַט כסדר־דיקע קאָנפליקטן מיט באַוואָפנטע זעלנער־מאַראַ־דערן. זייער אָפּט האָט געדראָט די געפאַר, אַז אירן אומפאַרזיכטיקער שריט קען ברענגען אַ בלוט־פאַרגיסונג און נאָכדעם אַן אַלגעמיינעם פּאָגראָם. דאָך זענען די אַלע טעג אַריבער אָן מענטשלעכע קרבנות און קיין אירן הויז האָט נישט אָפּגעברענט.

8) א. אַבראַמאָוויטש, ג. אורינסקי, י. גלעזער און ג. כייקין.

צו דער העכסטער שפּאַנונג איז געקומען ווען אין דער לעצטער נאַכט האָבן די רוסישע זעלנער פון אַריעגאַרד פאַרברענט די בריקן אויף נגידישער גאַס (פּאַצעוויטש) און אויף סעלצער גאַס (דאָמבראָווסקע). דער קאָמיטעט פון דער מיליץ האָט שוין אין אָוונט, וויסנדיק וועגן דעם, אַריבערגעטראָגן זיין זיץ־אָרט פון מאַגיסטראַט (אויף יענער זייט בריק) אין בירנ־בוימס האָטעל. די פייערלעשער זענען געשטאַנען גרייט מיט די מכשירים, כדי נישט דערלאָזן, אַז די נאָענטע הייזער זאָלן זיך אָנכאַפּן פון פייער. קיין שלאַכטן צווישן די אַרמייען זענען אין שטאָט נישט פאָרגעקומען, נאָר מיט אַ טאָג פאַרן אַריינגיין פון די דייטשן, האָבן זייערע אַוואַנגאַרדן באַוואָרפן די שטאָט מיט באָמבעס, אָבער קיין שאָדן דאָס באָמבעס נישט אָנגעמאַכט. אַ טאָג נאָכן אַריינמאַרש פון די דייטשן, האָט אַ רוסישער אַוואַפּלאַן באַ־וואָרפן די שטאָט מיט באָמבעס, נישט אָנמאַכנדיק קיין באַדייטנדיקן שאָדן. (אין באָמבע איז אַראָפּ־געפאַלן אין הויף גובערניאַ און פאַרברענט אַ שייער).

דינסטיק פאַרטאָג, דעם 31סטן אויגוסט 1915, זענען אין שטאָט אַריינגעפאָרן די ערשטע עסטרייך־אונגאַרישע אויסשפּירער אויף ראָווערן און קורץ נאָך זיי האָט געמומען מאַרשירן די דייטשישע אַרמיי. נאָך די וואָכן פון שרעק און שפּאַנונג האָט די יידי־שע באַפעלקערונג פון שטאָט דערפילט אַ פאַרלייכ־טערונג מיטן אָנקומען פון דער דייטשישער אַר־מיי. באַזונדער האָבן זיך געפּרייט די בריסקער היימלאָזע, וועלכע האָבן געהאָפט זיך אומצוקערן אַהיים קיין בריסק, באַלד ווי די דייטשן וועלן פאַר־נעמען די געגנט. די שטאָט איז באַזעצט געוואָרן דורך דער עסטרייך־אונגאַרישער מיליטער־מאַכט, וועלכע האָט גלייך אויפן דריטן טאָג נאָכן פאַרנע־

לוסטראַציע פון דייטשישן מיליטער אויפן מאַרק־פלאַץ

מען די שטאָט איינגעאָרדנט אַ קאָמענדאַנטור (9). אויף מאָרגן נאָכן פאַרנעמען די שטאָט איז אַריינ־געפאָרן אין שטאָט אַן אָפּטיילונג פון אונגאַרישער זשאַנדאַרמעריע אין זייער ספּעציעלע אוניפאָרם, שוואַרצע היט מיט פעדערן. זיי האָבן מיט זייער אויסזען און מיט זייער דורך קיינעם נישט פאַר־שטענדלעכער שפּראַך (זיי האָבן אַלע גערעדט נאָר אונגאַריש) אָנגעוואָרפן אַ שרעק אויף דער באָפעל־קערונג. דער קאָמיטעט פון דער שטאָטישער מיליץ האָט צוריק אָפּטירט אין בנין פון מאָגיסטראַט (איבערן טייך האָבן די דייטשן גלייך אויפגעשטעלט אַ פּאָסטאָנעם בריק). דער קאָפּיטאַן פון דער אונגאַ־רישער זשאַנדאַרמעריע האָט געראָפן צו זיך די מיט־גלידער פון קאָמיטעט און פאָר זיי געהאַלטן אַ רעדע אין דער דייטשישער שפּראַך און דערקלערט, אַז ער איז איצט דער באַלעבאָס אין שטאָט און אויף מאָרגן פרי באָפעלט ער, אַז עס זאָל שוין זיין אויפגע־שטעלט אַ ציווילער מאָגיסטראַט. ער האָט דעם זעלבן אָוונט געראָפן צו זיך נאָך בירגער פון שטאָט און אויף מאָרגן האָט ער נאָכאַמאָל געראָפן צו זיך און געמאָלדן, אַז ער האָט באַשטימט דעם גאַנצן צוזאַ־מענשטעל פון מאָגיסטראַט, וועלכער מוז גלייך אָנ־הויבן אַמטירן, און אויב עמיצער פון די באַשטימטע מיטגלידער וועט זיך אָפּזאָגן פון דער התמנות, ייעט ער אויף זיך האָבן אַ קריגס־געריכט. דער צוזאַמענ־שטעל פון מאָגיסטראַט איז געווען אַזאַ: בירגער־מייסטער, געהילף־בירגערמייסטער און פיר בייזי־צערס. חוץ דעם צוויי קוואַרטירמייסטערס, וועמענס אויפגאָבע איז געווען צו באַזאָרגן ווויינונגען פאַרן מיליטער און אויך אַ שעף פון דער מיליץ (10). דער דאָזיקער ציווילער מאָגיסטראַט האָט עקזיסטירט גאַנצע אַכט חדשים, ביז מאַי פונעם יאָר 1916, וועו די דייטשן האָבן געגרינדעט אַ ציווייל־פאַרוואַלטונג מיט אַ דייטשישן מיליטער־מאַן אין דער שפּיץ אַלס בירגערמייסטער. דער דאָזיקער מאָגיסטראַט האָט פאַר דער גאַנצער צייט פון זיין עקזיסטענץ דער־פילט די פונקציעס פון מאָגיסטראַט, פאָליציי און געריכט. עס זענען געווען אויך צוואַנציק מיליציאָ־נערן — (זיבעצן יידן, צוויי פּאָליאַקן און איין רוס). די מיטגלידער פון מאָגיסטראַט און די מיליציאָנערן פלעגן באַקומען אַ געהאַלט. די הכנסה קוועלן זענען געווען פון שטייערן. די עסטרייך־אונגאָרישע מילי־טער־קאָמענדאַנטור האָט עקזיסטירט אין שטאָט בערך אַ חודש. די דייטשן האָבן גלייך געגרינדעט אויך זייער אַן עטאַפּן־ קאָמענדאַנטור, וועלכע האָט עקזיסטירט גלייכצייטיק מיט דער עסטרייכישער, מיט אַ חודש שפּעטער האָבן די דייטשן אינגאַנצן אַרויסגעשטויסן די עסטרייכער און איבערגענומען די גאַנצע מאַכט אין שטאָט. די עסטרייכישע קא־מענדאַנטור האָט געשטעלט גרויסע פאָדערונגען צום מאָגיסטראַט, פלעגט פאָדערן מענטשן און פורן פאַר יעדער קלייַנער נישט־פינקטלעכקייט באַ־שטראָפן מיט גרויסע געלט־שטראָפן. אין שטאָט האָבן געהערשט עפידעמישע קראַנקהייטן, דיזענ־טעריע און כאָלערע. דער מאָגיסטראַט האָט זיך גע־נומען צו באַקעמפן די עפידעמיע. עס איז פאַרנו־מען געווארן די גאַנצע פאָרשטאָט גורקי פון וואַנען די איינווויינער — מעשטשאַנעס האָבן זיך עוואַקויִרט און די הייזער זענען געשטאַנען ליידיק. אין די דאָ־זיקע הייזער איז באַשטימט געווארן אַ כאָלערע־באַראַק און עס זענען צוגענומען געווארן ספּעציעלע מענטשן, וועלכע האָבן זיך פאַרנומען מיט די כאָ־לערע־קראַנקע. פון דער כאָלערע עפידעמיע זענען געשטאָרבן בערך אַ צענדליק פערזאָן, מערסטנטייל פון די בריסקער היימלאָזע. נאָך אַ קורצע צייט איז די עפידעמיע איינגעשטילט געווארן.

אויף די פעלדער איז געבליבן פיל נישט אַראָפ־געזמענע תבואה, דערהויפט קאַרטאָפל, וועלכע אַנטלאָפענע פויערים און גוט־באַזיצער האָבן נישט אַראָפגענומען. די שטאָטישע באָפעלקערונג האָט אויף די פעלדער געגראָבן פאַר זיך קאַרטאָפל. איינ־מאָל, אין סוף סעפטעמבער, איז געקומען אין מא־גיסטראַט אַ דייטשישער ריטמייסטער פון אַ קאַמ־פּאַניע, וועלכער איז געשטאַנען אין גוט „גובערניע", און האָט געפאָדערט פון מאָגיסטראַט אַרבעטער אויף אויסצוגראָבן די קאַרטאָפל פון די פעלדער פון גוט, כדי זיי צו באַהאַלטן אויף ווינטער און מיט די דאָזיקע קאַרטאָפל וועט מען שפּעטער, אין ווינטער, באַשפּייזן די נויטבאַדערפטיקע שטאָטישע באָפעלקערונג. וועו די קאָמענדאַטור איז אַריבער צו די דייטשן, האָבן זיי אַן אויפהער געפאָדערט פון מאָגיסטראַט דירות פאַר דורכגייענדיקע אָפּי־צערן, מעבל און אַנדערע שטוב־מכשירים. די אַלע

9) די עסטרייכישע קאָמענדאַנטור האָט מיט זיך פאַרגעשטעלט דעם גאַנצן עסטרייכישן נאָציאָנאַליטעטן־קאָנגלאָמעראַט: דער קאָמענדאַנט איז געווען אַ פּאָליאַק, דער געהילף זיינער אַ טשעך און דער סעקרעטאַר אַ רו־טענער. שפּעטער, אַז די אונגאַרישע זשאַנדאַרמען פלעגן וועלן אָפּעס אָנזאָגן די דייטשישע זעלנער, פלעגן זיי מיטנעמען אַ יידישן מיליציאָנער אַלס דאָלמעטשער.

10) פאַר אַ בירגערמייסטער איז באַשטימט געווארן ג. כייקין, פאַר אַ וויצע א. ד. שרייבמאַן, פאַר מאָגיס־טראַט־מיטגלידער, אָדער ווי די דייטשן האָבן עס גערופן „געמיינדע־בייראַט": ג. אורינסקי, מ. יאָנאַוויטש, א. פא־מעראָניץ און וויטקעוויטש (אַ פּאָליאַק וועלכן עס האָט באַלד פאַרטראָטן אַשעפּאָווסקי). קוואַרטירמייסטערס זע־נען געווען י. גלעזער און וואַסילעווסקי (אַ רוס). שעף פון מיליציע י. ראָזענשיין און באַלד נאָכדעם וו. ניצ־בערג. אַ טייל פון דעם דאָזיקן צוזאַמענשטעל האָט זיך אין אַ קורצע צייט אַרום געביטן.

חפצים פלעגט די דייטשישע מאַכט נעמען אונטער אַ קוויטונג. אין וועלכער זיי האָבן זיך מתחיב גע־ווען עס אַלץ אומקערן. זיי האָבן אָבער קיין זאַך נישט צוריקגעגעבן. זייער פיל מעבל, קישנס אד"גל האָבן די דייטשן אַרויסגעפירט פון שטאָט. די ענג־שאַפט אין שטאָט איז געווען אַ געוואַלדיקע. פון די גרעסטע און די בעסטע דירות האָבן די דייטשן אַרויסגעוואָרפן די איינווינער און עס פאַרנומען פאַר זיך און אין שטאָט האָבן זיך נאָך געפונען עטלעכע טויזנט בריסקער היימלאָזע. צוליב דעם און צוליבן הונגער האָט זיך אָנגעהויבן צו פאַרשפרייטן אין שטאָט אַ געוואַלדיקע עפידעמיע פון פלעק־טיפוס. די דייטשישע מיליטער־מאַכט האָט פאַרנומען דעם זעלבן גורקי און דאָרטן באַשטימט אַן איזאָליר־פלאַץ פאַר טיפוס־קראַנקע. עס איז באַשטימט גע־ווארן אַהין אַ דאָקטאָר (11) מיטן איבעריקן מעדי־צינישן פערסאָנאַל. דער דאָזיקער אי־זאָליר־פלאַץ האָט עקזיסטירט די גאַנצע צייט פון דער דייטשי־שער אָקופּאַציע.

געווארן לייז, פלעגט מען די איינווינער אַוועקפירן אין באַד און אין הויז און איבער דאָס גאַנצע בעט־געוואַנט און קליידונג דורכפירן אַ גרינטלעכע דעזינ־פעקציע. נישט געקוקט אויף די אַלע מיטלען האָט זיך דאָך די פלעק־טיפוס־עפידעמיע שטאַרק פאַר־שפרייט און אַוועקגערויבט זייער פיל קרבנות. צו־ליב דעם, וואָס אויף גורקי פלעגט איזאָלירט ווערן די גאַנצע משפּחה ווען איין מיטגליד פלעגט קראַנק ווערן, איז דער איזאָליר־פלאַץ שנעל געווארן צו קליין און מ'האָט פאַרנומען אויף דעם צוועק אַ טייל פון פּארשטאָט כוואטקע.

די עקאָנאָמישע לאָגע פון דער באַפעלקערונג איז געווארן אַלץ ערגער און ערגער. אַלע סחורות זענען דורך די דייטשן רעקווירירט געווארן. שפייז־פּראָדוקטן זענען צוגענומען געווארן. די קאָמוני־קאַציע מיט דער אויסערלעכער וועלט איז געווען ביז דער העכסטער מאַס באַשווערט. אויף אַרויס־צופּארן אויסערן שטאָט האָט מען באַדארפט באַקו־מען אַ פּאַסיר־שיין פון דער עטאַפּן־קאָמענדאַנטור

יידישע מיליציאָנערן בעת דער ערשטער דייטשער אָקופּאַציע

דער דייטשן האָבן געפירט אַ קאַמף מיטן פלעק־טיפוס דורך ספעציעלע בעדער, וווהין מ'פלעגט טרייבן די באַפעלקערונג מיט געוואַלד און דאָרטן מיט ספעציעלע אַפּאַראַטן דעזינפעקצירן די קליי־

11) רפאל מילכיקער, וועלכער איז געווען אַ סטו־דענט־מדיקער פון פּראָגער אוניווערזיטעט. געשטאָרבן אין פּרוזשענע אין יאָר 1919 פון פלעק־טיפוס.

דער — די אַזויגערופענע „ענטלויזונגס"־אַקציע. ספעציעלע סאַניטאָרן פלעגן אַרומגיין אין די הייזער און זוכן אין די בעטגעוואַנט, בגדים און אין קאָפּ. פון די הייזער, אין וועלכע עס זענען געפונען און דאָס נאָר אינעם דייטשישן אָקופּאַציע געביט. בערך צען קילאָמעטער דרום־מזרח פון שטאָט, ביי ליגעווע איז שוין געווען די עסטרייכישע אָקופּאַציע, וווּ עס האָט שוין נישט געהאָלפן אפילו דער דיי־

טשישער „פּאַסיר־שיין" (12), דאָך איז נאָך אינעם ווינטער פון 1915—1916 די נויט נישט דערגאַנגען צו איר קולמינאַציע־פונקט. מ׳האָט נאָך געלעבט פון די שיריים, וואָס מ׳האָט אָנגעקליבן אין הערבסט אויף די פאַרלאָזענע פעלדער און פאַר געלט האָט מען נאָך באַקומען צו ביסלעך לעבנס־מיטל. די אָרימע האָבן באַקומען אונטערשטיצונג פון מאַגיס־טראַט און צום סוף ווינטער איז געגרינדעט געוואָרן די פאָלקס־קיך, וועלכע פלעגט אַרויסגעבן ברויט און זופ אויף קאָרטן. עס איז אויך געגרינדעט גע־וואָרן א „פרויען־פאַריין", וועלכער האָט זיך פאַר־נומען מיט געבן הילף פאַר אָרימע קראַנקע. מ׳האָט אָנגעהויבן צו פאַרקויפן ברויט צו פעסטגעשטעלטע דורך דער מיליטערישער מאַכט פריזיז, פון די מעל, וואָס עס פלעגט אויסטיילן די קאָמענדאַנטור אויף קאָרטן צו 100 גראַם פאַר א פּערזאָן טעגלעך. די באַפעלקערונג האָט נאָך געלעבט מיט דער האָפענונג אַז די מלחמה וועט זיך גיך ענדיקן.

דער ערשטער דייטשישער קאָמענדאַנט מאַיאָר פאָן אָפּען, א טיפּישער דייטשישער יונקער, האָט כסדר געשטעלט פאָדערונגען דעם מאַגיסטראַט וועגן צושטעלן דער קאָמענדאַנטור פאַרשיידענע זאַכן, דער עיקר מעבל, און האָט אָפּגעוואָרפן יעדע תשובה פון מאַגיסטראַט, וועגן דער אוממעגלעכקייט צו דערפילן די אָדער יענע פאָדערונג. דער צווייטער קאָמענדאַנט, הויפּמאַן ציטשמאַן, א רעזערוו אָפּיציר, אַן אינטעליגענט, האָט שוין געמוסן אין באַטראַכט די טענות פון מאַגיסטראַט און האָט וואָס וויניטער אַלץ מער געמעסיקט זיינע פאָדערונגען. די אינטערעסענטן פון מאַגיסטראַט וועגן פאַרשיידענע עזוקות פון דייטשישע זעלנער און אָפיצירן בנוגע דער ציווילער באַפעלקערונג האָט אָפטמאָל געהאָט א פּעולה. ער איז אָבער געווען קאָמענדאַנט נאָר א קורצע צייט און אין דעצעמבער איז פאַר עטאַפּן־קאָמענדאַנט אין פרוזשענע באַשטימט געוואָרן הויפּטמאַן וועלמאַן. זיין אויסזען אַליין האָט אָנגע־וואָרפן א פּחד אויף דער באַפעלקערונג. א הויכער, א דיקער מיט א פּנים פון א דייטשישן קאַרפּאַראַנט צעאָקערט מיט שוועדן, א בלינדער אויף אין אויג מיט א שטענדיקן מאָנאָקאָל אויפן צווייטן און אין האַנט א בייטש־שטעקלע, מיט וועלכן ער האָט זיך קיינמאָל נישט געשיידט. ער האָט גלייך אין די ערשטע טעג פון זיין אָמטירן צונויפגערופן אַלע מיליציאָנערן און זיי אָנגעזאָגט, אַז יעדער מילי־ציאָנער, וועלכער וועט טרעפן אין גאָס א הונט מוז אים תיכף אַריינכאַפן אין דער פּעטלע, וועלכע ער מוז מיט זיך שטענדיק מיטטראָגן. ער פלעגט אָפט מכּבד זיין מיט קלעפ די ציווילע, וועלכע פלעגן זיך וועגדן אין דער קאָמענדאַנטור. די דייטשישע זעלנער האָבן געזאָגט, אַז ער האָט געדינט אין די דייטשישע קאָלאָניעס אין אָפריקע.

שוין מיט א צייט פריער האָט זיך אָנגעהויבן פירן א קאָמף צווישן מאַגיסטראַט און די גבירישע עלעמענטן פון שטאָט, וועלכע האָבן זיך אין די ערשטע אומרויקע צייטן באַהאַלטן אין די הייזער, האָבן אָבער שפּעטער געוואָלט באַקומען א השפּעה אויף דער טעטיקייט פון מאַגיסטראַט, וועלכער האָט געהאַט א דעמאָקראַטישן קערן. דער סוף איז געווען, אַז עס איז נאָך באַשאַפן געוואָרן א בירגער־קאָמי־טעט פון פינף און צוואַנציק פערזאָן, א מין שטאָט־ראַט, אין וועלכן עס זענען אויך אַריין אייניקע פאָרשטייער פון בעלי־מלאכות און אָנדערע פאָלקס־עלעמענטן.

נאָך אין דער צייט, ווען קאָמענדאַנט איז געווען ציטשמאַן, האָט זיך דער מאַגיסטראַט געוועגדעט אין דער קאָמענדאַנטור מיט א ביטע זי זאָל געבן עטלעכע הונדערט פוד קאַרטאָפל אויף צו פאַרטיילן דער נויטבאַדערפטיקער באַפעלקערונג. די קאַר־טאָפל זענען אויסגעגראָבן געוואָרן אינעם הויף „גובערניע" דורך דער באַפעלקערונג, וועלכע איז געטריבן געוואָרן צו דעם מיט צוואַנג, כדי צו פאַר־באַהאַלטן אויף ווינטער פאַר דער באַפעלקערונג, ווי עס האָט פאַרזיכערט דער ריטמייסטער, וועל־כער האָט פאַרוואָלטעט מיט דעם דאָזיקן ענין. די תשובה פון דער קאָמענדאַנטור איז אָנגעקומען שוין אין דער צייט ווען וועלמאַן איז געווען קאָמענדאַנ־טור איז גרייט אַרויסצוגעבן כך וכך קאַרטאָפל בתנאי, אַז דער מאַגיסטראַט זאָל באַצאָלן פאַר די קאַרטאָפל מיט גאָלד. נאָך א באַראַטונג פון בירגער־קאָמיטעט צוזאַמען מיטן מאַגיסטראַט, איז אַרויס־געשיקט געוואָרן א תשובה צו דער קאָמענדאַנטור, אַז צוליב דעם וואָס דער מאַגיסטראַט באַזיצט נישט קיין גאָלד איז ער מוותר אויף די קאַרטאָפל. עט־לעכע טעג נאָך דעם, אין יאַנואַר 1916, האָט וועל־מאַן געהייסן קומען צו זיך אין דער קאָמענדאַנטור (אין ראָזענבלומס מויער, אַנטקעגן די האַלעס) אַלע מיטגלידער פון בירגער־קאָמיטעט און מאַגיסטראַט און האָט פאַר זיי אָפּגעהאַלטן א רעדע (גיכער אָפּ־גערעדט, ווייל די רעדע איז געווען א כסדרדיקער געשריי), וועלכע האָט זיך אָנגעהויבן און געענדיקט מיט די וועלטער „שוויינען־הינדע" און דער אינ־האַלט פון וועלכער איז געווען, אַז דערווייל אַרעס־

12) אין זאָפרוד, 28 קלמ. פון פרוזשענע, אויפן וועג קיין קאָברין, איז א צייט געווען קאָמענדאַנט יעקב מעס־טעל, דער באַוווסטער יידישער אַקטיאָר און שריפטשטע־לער, ווי ער דערמאָנט עס אין זיינע „זכרונות פון אַן עסטרייכישן אָפיציר".

טירט ער אַלע מיטגלידער פון בירגער־קאָמיטעט און מאַגיסטראַט און אויב זיי וועלן אין משך פון אַ פּאָר טעג נישט צושטעלן דאָס גאָלד, וועט ער אַלעמען אַרויסשיקן קיין דייטשלאַנד אין אַ לאַגער פאַר ציווילגעפאַנגענע. פון דער קאָמענדאַנטור זענען אַלע מיטגלידער פון בירגער־קאָמיטעט און מאַגיסטראַט, בערך דרייסיק פּערזאָן, אַרומגערינגלט געוואָרן דורך באַוואָפנטע זעלנער און אַוועקגעפירט געוואָרן אין דער רויטער תפיסה אויף פּאָטשט גאַס (3טע מאַי). די וועלכע זענען נישט געגאַנגען גלייך אין דער ריי האָבן די דייטשישע זעלנער מכבד געווען מיט דער קאָלבע פון ביקס. אין דער תפיסה האָט מען אַלע אַרעסטירטע אַריינגעזעצט אין קעלער אויף ברויט מיט וואַסער. די שומרים פון דער תפיסה האָבן באַקומען אַ שטרענגן באַפעל נישט צוצולאָזן קיין עסנוואַרג פון דרויסן. אויף דער פריי זענען

די דייטשן פירן אויס אין דער אומגעגנט פון פרוהשענע אַן עקזעקוציע איבער פינף פויערים פאַרמשפּטע צום טויט פאַר „שפּיאָנאַזש"

איבערגעלאָזן געוואָרן איין מיטגליד פון בירגער־קאָמיטעט, דער בירגערמייסטער און זיין געהילף. אין משך פון טאָג האָט דער מאַגיסטראַט אויפגע־קויפט דאָס געפאָדערטע גאָלד (600 רובל) און שפּעט אין אוונט זענען אָלע אַרעסטירטע באַפרייט געוואָרן. די קאָרטאָפל, וועלכע די קאָמענדאַנטור האָט שפּע־טער אַרויסגעגעבן, האָט זיך אַרויסגעוויזן כמעט אינגאַנצן פאַרפוילט און איבערגעפרוירן און מ׳האָט דעם גרעסטן טייל אַרויסגעוואָרפן.

קינדער זאַמלען פאַר נויטלייַדנדיקע
אין אַ בלימל־טאָג פאַר אַרעמעלייט

קיין שולן האָבן אין אָנהויב פון דער דייטשישער אָקופאַציע כמעט ווי נישט עקזיסטירט. עס איז פאַרבליבן מער נישט ווי אין פּריוואָטע שול פאַר מיידלעך מיט דער רוסישער אונטעריכטס־שפּראַך און עס זענען געווען עטלעכע פּריוואָטע חדרים. דער גרעסטער טייל קינדער האָט נישט באַזוכט קיין שום לערן־אַנשטאַלט און זיך אַרומגעדרייט הפקרדיק אין די גאַסן. אין נאָוועמבער 1915 איז ביי אַ גרופּע טוער (13) געבוירן געוואָרן דער פּלאָן צו גרינדן אַ פּאָלקס־שול, וועלכער איז אויך באַלד רעאַליזירט געוואָרן. עס איז אויסגעזוכט געוואָרן אַ בנין אין צענטער פון שטאָט (14). אויף די בוידימער פון די לאָקאַלן, וווּ עס האָבן זיך געפונען די עלעמענטאַר־און שטאָטישע־שולן (פּריכאָדסקאָיע און אויעזדנאָיע) האָט זיך געפונען אַ טייל פון זייערע שול־בענק און לערן־מכשירים: מאַפּעס, גלאָבוסן און לערן־ביכער. דאָס אַלץ איז געבראַכט געוואָרן אין באַשטימטן לאָקאַל און מ׳איז צוגעטראָטן צו פאַרשרייבן קינ־דער. עס האָבן זיך גלייך פאַרשריבן עטלעכע הונ־דערט קינדער פּרוזשענער און פון די בריסקער היימלאָזע. עס איז געלערנט געוואָרן יידיש, העברע־יש און רוסיש. די לערן־שפּראַך פון אַלע לימודים איז געווען יידיש. לערערס זענען אָנגאָזשירט גע־וואָרן פּראָפעסיאָנעלע און סתם אינטעליגענטע יונ־געלייט — אָלע אָן געצאָלט — פּרוזשענער און פון די בריסקער היימלאָזע (15). די לערן־ביכער פאַר די אַלגעמיינע לימודים זענען געווען אין דער רוסישער שפּראַך און די לערער האָבן געקענט נאָר די רוסישע טערמינאָלאָגיע, פּלעגט מען זיך אויפ־קלייבן יעדן אָוונט און צוזאַמען אויסאַרבעטן די טערמינאָלאָגיע און צוגרייטן די לעקציעס אויף מאָרגן (16). דער מאַגיסטראַט האָט סובסידירט די שול מיט פּופציק רובל און נאָך אַזאַ סומע בערך איז אויפגעזאַמלט געוואָרן אין שטאָט. פאַר די גאָלט זענען איינגעקויפט געוואָרן העפטן און שרייב־מכשירים, וועלכע מ׳האָט פאַרטיילט אומזיסט צווישן די קינדער. די פּראָגע מיט ווינטערנגען איז געווען זייער אַ שווערע. די מיליטער־מאַכט האָט פאַרנומען אָלע גרעסערע דירות. אין שטאָט זענען געווען עט־לעכע טויזנט בריסקער היימלאָזע (18). די ענגשאַפט איז געווען גרויס און דערצו נאָך פלעגט די דייטשי־שע מיליטער־מאַכט זייער אָפט אַרויסוואַרפן עמיצן פון די איינווויינער פון זייער דירה, כדי זי צו פאַר־נעמען פאַר זיך. עס זענען געווען פאַר דער צייט עטלעכע פּרווון פון די דייטשן צו פאַרנעמען דעם לאָקאַל פון דער שול. נאָר יעדעס מאָל איז געלונגען

13) ג. אורינסקי, אשר פאַמערצ׳יעץ, ברידער פּא־ליאַק, מרים ראָזנשיין א״א.

14) אויפן מאַרק־פּלאַץ, הויז פון גאָלדפיין (מוניע סירקעס).

15) מיכל יאַנאָוויטש, מ. בערעזאָווסקי, רבקה קליי־נערמאַן, אסתר ראָזנשיין, משה שאַפּירא (אַ בריסקער), פאַמראַניעץ (אַ בריסקערין), מאָטל פאָליאַק א״א. יידיש האָבן געלערנט שאַפּירא און פאָליאַק.

16) נאָפּט און ליכט איז געווען זייער שווער צו באַקומען, צופעליק האָט אַ לערערין פאַרמאָגט אַ ביסל פּראָוואָנסער בוימל, האָט מען געמאַכט אַ ספּעציעלן בלעכענעם לעמפּל מיט אַ קנויט און ביי דער באַלייכ־טונג פלעגט מען אַרבעטן.

17) די יעדוואָבנער און נאָווידוואָרער היימלאָזע האָבן באַלד פון אָנהויב אָקופאַציע זיך צוריקגעקערט צו זיך אַהיים.

18) הייבער. אין ציווייל אַ גימנאַזיע־לערער.

אָפּצושלאָגן די אַטאַקעס. אַ דאַנק דעם וואָס די טויער פון דער שול זענען געווען אין בירגער־קאָמיטעט און מאַגיסטראַט, האָבן זיי נישט דערלאָזן אַז דער לאָקאַל זאָל פאַרנומען ווערן. אָבער אין דעם זעלבן טאָג, ווען דער בירגער־קאָמיטעט און מאַגיסטראַט זענען געזעסן אין תפיסה צוליב דער מעשה פון די גאָלד פאַר קאַרטאָפל, האָט מען פאַרנומען דעם לאָקאַל פון שול, די בענק מיט אַלע מכשירים ארויס־געוואָרפן אויפן גאַס אויף הפקר און אין לאָקאַל פון שול איז שוין געזעסן אַ בריסקער היימלאָזער, וועמען מ׳האָט אַרויסגעזעצט פון אַן אַנדער דירה, וועלכע עס האָט פאַרנומען די מיליטער־מאַכט. אַזוי האָט פאַרענדיקט איר עקזיסטענץ נאָך קנאַפּע צוויי חדשים אַרבעט די ערשטע געזעלשאַפטלעכע שול מיט דער יידישער אונטעריכט־שפּראַך.

פּראָיעקט איז דורך דער פאַרמיטלונג פון דייטשישן מאַגיסטראַט אָפּגעשיקט געוואָרן צום באַשטעטיקן צום אַרמיי־אינספּעקטאָראַט און פון דאָרטן איז אין אַ קורצע צייט אַרום אָנגעקומען, אַז די פּראָגראַם איז „געזעהמיגט" (באַשטעטיקט) נישט נאָר פאַר פרוזשענע, נאָר אפילו פאַר דער גאַנצער אינספּעק־ציע „וואָירש". דער סוף איז אָבער געווען, אַז אין אַ פאָר חדשים אַרום איז געגרינדעט געוואָרן אַ שול פאַר יידישע קינדער מיט דייטש אַלס לערן־שפּראַך און מיט אַן אָרטיקן פערסאָנאַל (20). גרויס מי האָט די טויער געקאָסט זיך אָפּצוטרייסלען פון דער שול. מ׳האָט זיי געדראָעט מיט געפאָנגען־לאָגער. שפּע־טער, אין 1917, איז געגרינדעט געוואָרן אַ פריוואָטע אָנפאָנגס־שול מיט יידיש אַלס לערן־שפּראַך דורך א. ראָזנשיין און מ. שאַפּירא.

דער דייטשישער קינאָ

מיט אַ זומער שפּעטער, אין יאָר 1916, איז נאָכאַמאָל געמאַכט געוואָרן אַ פּרווו צו גרינדן אַ שול. פרוזשענע האָט זיך געפונען אין אָפּשניט „ארמיי וואָירש" און איז נישט אונטערגעלעגן דעם „אָבער־אָסט" און עס האָבן דאָ דעריבער נאָך נישט געגאָלטן זייערע תקנות. מ׳האָט זיך דעריבער פאַרשטענדיקט מיטן פעלדפּעבל, וואָס האָט שוין דעמאָלט אָנגע־פירט מיט דער שטאָט־פאַרוואָלטונג (18), און אַ קא־מיסיע (19) האָט אויפגעשטעלט אַ פּראָגראַם פון אַ פאָלקס־שול מיט יידיש אַלס לערן־שפּראַך. דער דייטשישע קאָמענדאַנטור האָט געמאָלדן אין מאַגיסטראַט, אַז עס ווערן אָנגענומען אַרבעטער צו היי־אַרבעט אויף די געפרוירענע לאָנקעס אַרום טשאָכטשע (בערך 8 קלמ. פון שטאָט). דער מאַגיס־טראַט האָט וועגן דעם צוויסן געגעבן דער באָפעל־קערונג. די דייטשן האָבן צוגעזאָגט עסן און דריי מאַרק אַ טאָג געהאַלט. עס האָבן זיך פאַרשריבן צו דער אַרבעט בערך הונדערט יונגעלייט (דער גרעס־טער טייל בריסקער היימלאָזע). די דייטשן האָבן

19) ג. אוריאָנסקי, מ. בערעזאָווסקי, אשר פּאָמערא־ביעץ און רבקה קליינערמאַן.

20) מיט וועלכע מיטלען ס׳האָבן זיך באַנוצט די איניציאַטאָרן פון דער דאָזיקער שול וועט נאָך אויסקו־מען שפּעטער צו רייַדן.

אָלע פאַרשריבענע צוגענומען צו דער אַרבעט און באַלד אויף דער ערשטער וואָך זענען שוין דערגאַנגען ידיעות, אַז די אַרבעטער זענען נישט צופרידן מיט זייער לאָגע און ווילן פון דער אַרבעט אַוועקגיין. עס האָט זיך אָבער אַרויסגעוויזן, אַז די דייטשישע מאַכט באַפרייט נישט קיינעם פון די אַרבעטער, סיידן וועמען איז ערנסט קראַנק. די אָלע וועלכע האָבן זיך פאַרשריבן זענען געצוווּנגען מיט געוואָלט צו פאַרבלייבן ביי דער אַרבעט. דאָס עסן איז געווען אויסערגעווייניגלעך שלעכט. די באַדינגונגען פון דער אַרבעט זייער שווערע. מ׳האָט געאַרבעט אין קעלט און אין פייכטע ערטער, דערצו שלעכט אָנגעטון און ס׳רוב אין צעריסענע שיך. די עלטערן און קרובים פון די אַרבעטער זענען געקומען מחנות־ווייז אין מאַגיסטראַט מיט אַ געוואָלד־געשריי, אַז אין מאַגיסטראַט האָט מען זיך פאַרשריבן, זאָל דער מאַגיסטראַט זיי באַפרייען, אָבער אָלע אינטערוועגנצן פון מאַגיסטראַט אין דער קאָמענדאַנטור האָבן קיין שום פּעולה נישט געהאַט. דער מאַגיסטראַט האָט דערי־בער געשיקט פאַר די אַרבעטער קלייִדונג און עסן־ווּאָרג און די אַרבעטער זענען פאַרבליבן ביי דער אַרבעט ביזן סוף ווינטער.

די דייטשישע מיליטער־מאַכט האָט אויסגעבויט אַן עלעקטרישע סטאַציע כדי צו געבן עלעקטרישע באַלייכטונג פאַר דער שטאָט. מיט עלעקטרישע ליכט האָבן זיך אָבער געקענט באַנוצן נאָר די דייטשישע מיליטער־אינסטיטוציעס און די ווינונגען אין וועל־כע עס האָבן זיך געפונען דייטשן. פאַר ציווילע פּער־זאָנען איז קיין עלעקטריש ליכט נישט געגעבן גע־ווּאָרן. די קאָסטן פון אויפבויען די עלעקטרישע סטאַציע האָט די דייטשישע מאַכט געפאָדערט פון מאַגיסטראַט. היות אָבער ווי דער מאַגיסטראַט האָט נישט געהאַט קיין געלט, האָבן זיי אַרויפגעלייגט אַ ספּעציעלע באַשטייערונג אויף די איינווויינער, אונטער דער פאָרמע פון אַ כלומרשטע אַקציע, איינע אָדער עטלעכע, אין דער עלעקטראָוויניע.

צום סוף ווינטער פון יאָר 1916 האָט די דיי־טשישע מיליטער־מאַכט פאַראָרדנט אַרויסצושיקן אַ טייל פון די בריסקער היימלאָזע אין די אַרומיקע דערפער, וואָס זענען געשטאַנען פאַרלאָזן פון זייערע איינווויינער. די פאַרמעגלעכע און די, וואָס האָבן געהאַט פּראָטעקציע צו די פאַרשיידענע מאַכט־האָבער, זענען נישט אַרויסגעשיקט געווּאָרן און זע־נען פאַרבליבן אין שטאָט. די אַרויסגעשיקטע האָבן עס באַטראַכט פאַר אַ שווערע גזירה, זיי האָבן שארף פּראָטעסטירט און זיך קעגנגעשטעלט דער אַרויס־שיקונג. שפּעטער האָט זיך אַרויסגעוויזן, אַז דער גרעסטער טייל פון די אַרויסגעשיקטע, וועלכע האָבן זיך אין די דערפער פאַרנומען מיט ערד־אַרבעט, איז גרינגער איבערגעקומען די אָקופאַציע־צייט. אָלע, וועלכע זענען באַזעצט געווּאָרן אין די דערפער, זענען דורך די דייטשן געצווונגען געווּאָרן צו באַ־

אַ גרופּע ייִדישע ערד־אַרבעטער־„קאָלאָנעס" בעת דער ערשטער דייטשער אָקופאַצ ע

אַרבעטן די ערד. די איינווינער פון די נאָענטע שטעטלעך, ווי מאַלטש און שערעשעוו, זענען אויך טיילווייז געצוווּנגען געווען צו פאָרנעמען זיך מיט ערד־אַרבעט. נישט זעלטן פלעגט מען טרעפן, ווי דייטשן שפּאַנען איין מיט געוואַלד מענער און אפילו פרויען אין אַקער. זיי פלעגן אָבער אויך אויסּלייען פאָר אַן אָפּצאָל פערד און לאַנדווירטשאַפּט־מכשירים און אָפּט אויך געבן פאָר געצאָלט אַ דייטשן סאָלדאַט פאָר אַ וויזיער און העלפער. זיי פלעגן אויך אויסלייען זריעה אונטער אַ התחיבות אָפּצוגעבן טאָפּלט נאָכן אַראָפּנעמען דעם שניט. די ערד־אַרבעט האָט זיך צווישן די פרוזשענער יידן און נאָך מער צווישן דער יידישער באָפּעלקערונג פון די אַרומיקע שטעטלעך שטאַרק פאַרשפּרייט. מיט יעדן יאָר האָט זיך די צאָל יידן, וואָס האָט זיך פאַרנומען מיט ערד־אַרבעט און דער שטח וואָס איז פון זיי באַאַרבעט געוואָרן, אַלץ מער פאָר־גרעסערט. ערד איז געווען לרוב. עס איז געלעגן נישט באַאַרבעט ס׳רוב ערד פון די גוט־באַזיצער און פון די פויערים. דאָס גוט „גובערניא", אַן ערך פון 8.000—9.000 העקטאָר איז באַאַרבעט געוואָרן טיילווייז דורך יידן און טיילווייז דורך די דייטשן אַליין, וועלכע האָבן געהאָט זייערע ספּעציעלע ערד־אַרבעטער־„קאָלאָנעס". די גיטער: שעמענטשי, שו־ביטש, די מיעשטשאַנסקע פעלדער אַרום שטאָט און די פויערישע פון די דערפער נאָענט פון שטאָט זענען באַאַרבעט געוואָרן פון פרוזשענער יידן.

דער זומער 1916 און דער ווינטער דערנאָך זענען געווען די שווערסטע. די נויט איז דערגאַנגען צו דער עכסטער מדרגה און אינאיינעם מיט דעם האָט זיך געוואַלדיק פאַרשפּרייט דער שמוגל און די הפקרות. די דעמאָראַליזאַציע איז געשטיגן. פיל מיידלעך און פרויען האָבן אָפּן שטאָלצירט מיט זייערע „באַקאָנטע" דייטשישע אָפּיצירן און זעלנער, דורך וועלכע זיי פלעגן באַקומען פאַרשיי־דענע פּריווילעגיעס — „שיינען" אויף אַרויסצו־פירן און אַרײַנצוברענגען סחורה און לעבנסמיטל.

די דייטשישע מיליטער־מאַכט האָט געעפנט אין צענטער פון שטאָט (אויף סעלצער גאַס אין מאָסטאָ־וולאָנסקיס האָטעל) אַ שאַנד־הויז, מיט פּראָסטיטוט־קעס געבראַכט פון דער פרעמד, ווו דער פאַרקער האָט אָנגעהאַלטן טאָג און נאַכט...

די רעקווויזיציעס האָבן זיך פאַרמערט און עס זענען ביי דער באַפעלקערונג צוגענומען געוואָרן די לעצטע שיריים פון כלערליי סחורות און חפצים.

די פאָלקס־קיך איז געעפנט געוואָרן אין אָנהויב פון 1916טן יאָר (אין ווייבער־שטיבל פון געמוי־ערטן בית־מדרש אויף סעלצער גאַס) דאָרטן איז אַרויסגעגעבן געוואָרן ברויט, פון אָנהויב צו 200 און שפּעטער 180 גראַם אויף אַ פערזאָן, מיט אַ שיסעלע געקאָכטס, וואָס איז באַשטאַנען פון קאָר־טאָפל און גרויפן, אָדער „דירגעמיזע" (געטריקנטע ברוקווע, מערן א״א). לכתחילה פלעגן אַרויסגע־געבן וועלן פאָרציעס אויף 600—800 פערזאָן טעג־לעך, שפּעטער, אין די יאָרן 1917—1918, איז די צאָל פון די אַרויסגעגעבענע פאָרציעס געשטיגן ביז צוויי טויזנט טעגלעך (21). די פאָלקס־קיך איז אָנ־געפירט געוואָרן פון אַ קאָמיטעט פון אָרטיקע ג־זעלשאַפּטלעכע טוער (22). דער דייטשישער מאָגיס־טראַט פלעגט אַרויסגעבן פראָדוקטן און אַ זעלנער, געשיקט פון מאָגיסטראַט, האָט קאָנטראָלירט די אַרבעט פון קאָמיטעט. (דער ציווילער מאָגיסטראַט איז אָפּגעשאַפט געוואָרן אין מאַי פון 1916 און די דייטשישע מיליטער־מאַכט האָט געגרינדעט אַ מא־גיסטראַט מיט אַ דייטשישן מיליטער־מאַן אלס בירגערמייסטער. אין מאָגיסטראַט האָבן אויך גע־אַרבעט איניקע יידישע אָנגעשטעלטע). עס פלעגן אויך פון צייט צו צייט אָנקומען צו עטלעכע הונ־דערט גילדן פון „הילפס־פאַריין" אין בערלין, וועל־כע פלעגן פאַרטיילט ווערן דורך אַ באַזונדער קא־מיטעט פאַר די אַממערסטן באַדערפטיקע. געלט פאָר פריוואָטע פערזאָנען, געשיקטע פון אַמעריקאָנער קרובים דורך נייטראַלע לענדער, פלעגן זייער זעלטן אָנקומען צו די אַדרעסאָטן. די גרעסטע טייל פון די געלטער איז פאַרבליבן ביי די אָנפירער פון דייטשישן מאָגיסטראַט. ביים דייטשישן מיליטער האָט זיך מוראדיק פאַרשפּרייט די סיסטעם פון שוחד, גניבה און שמוגל. דייטשישע זעלנער פלעגן אָפּן פאַרקויפן מיליטערישע סחורות, וועלכע די דייטשישע פאָליציי פלעגט נאָכדעם צונעמען. די פּראָדוקטן פאָר דער פאָלקס־קיך, איבער וועלכע עס האָט פאַרוואָלטעט דער מאָגיסטראַט, פלעגן דורך די דייטשישע מיליטער־לייט פאַרקויפט ווערן פּריוואָטע פערזאָנען און דעם קאָמיטעט פון פאָלקס־קיך איז אויסגעקומען צו פירן אַ שטענדיקן קאָמף פאָר די ברויט, קאַרטאָפל און גמיזע.

אַ גרויסע פלאָג פאָר דער באַפעלקערונג איז געווען די דייטשישע פעלד־זשאַנדאַרמעריע. געווען

---

21) די באַפעלקערונג איז באַשטאַנען פון אַן ערך 9.000 נפשות. יידן ביי 8.000 (פון דעם קרוב 3.000 נפשות בריסקער היימלאָזע), די נישט־יידישע באַפעלקערונג איז באַשטאַנען אין גרעסטן טייל פון פאָליאָקן. פון דער רוסישער באַפעלקערונג זענען פאַרבליבן עפּעס מער פון הונדערט נפשות, די איבעריקע האָבן זיך עוואַקואירט.

22) די פאַרוואַלטונג איז באַשטאַנען פון 7 פערזאָן: וו. גרינזבערג, ג. מינץ, שאַמשאַנאָוויטש, ג. אורינסקי, מ. זעלוויאַנסקי, וו. ניצבערג, די ערשטע צייט אויך אשר פאַמעראַניע און יוסף פאַמעראַניע. פאַרוואַלטער און געשעפט־פירער פון קיך איז געווען בן־ציון כייקין.

זענען אין פּרוזשענע דריי פעלד־זשאַנדאַרמען, וועל־כע זענען געווען דאָס שרעק־געשפּענסט פון דער גאַנצער באָפעלקערונג. אויסגעפּאַשעט, דיק, מיט ברוטאַלע געזיכטער, מיט גרויסע בלעכן אויפן ברוסט, פלעגן זיי מיט זייערע אכזריותדיקע באַנע־מונגען און רעקווויזיציעס אָנווּאַרפן אַ פּחד אויף יעדן איינעם. די יידישע און נאָך זיי די נישט־יידישע באָפעלקערונג האָט זיי געקרוינט מיטן נאָ־מען די „משהלעך" (יעדן יִד האָבן זיי געפּרופן משה). די זשאַנדאַרמען האָבן זיך באַנוצט אין זייער אַרבעט מיט קאָנפידענטן פון דער אָרטיקער ציווילער באָ־פעלקערונג.

ווינטער פון יאָר 1916 האָבן די דייטשן געשאָפן דעם צוואַנגס־באַטאַליאָן, אַזויגערופענעם צ. א. ב. (ראשי־תיבות פון ציווויל־אַרבעטער־באַטאַליאָן), ווּוהין מ׳האָט מיט געוואַלד געזומען אַרבעטער און דערנערונג. די מערהייט פון די צוואַנגס־אַרבעטער אין פּרוזשענע איז געווען פון דער פּרעמד. די פּרו־זשענער פלעגן אַרויסגעשיקט ווערן אין דער אום־געגנט פון באַראַנאָוויטש.

פּיל יידישע יונגעלייט און יונגטלעכע זענען אָבער פּרייוויליק אַוועק אַרבעטן אין ביעלאָוועזש, ווּוּ די דייטשן האָבן עקספּלאָאַטירט דעם וואַלד אויף אַ גרויסן מאַסשטאָב. עס האָבן זיך דאָרטן געפונען צענדליקער ריזיקע טאַרטאָקן.

די קליין־באַן פון פּרוזשענע ביז ליעווע, בערך 12 קילאָמעטער, איז אויסגעבויט געווארן אין ווינ־טער פון 1915—1916 דורך פרייוויליקע אַרבעטער, וואָס האָבן זיך רעקרוטירט אין גרעסטן טייל פון פּרוזשענער יידישע איינווינער.

אַ טייל יידישע יונגעלייט האָבן אויך געאַרבעט אין די באַן־ווּאַרשטאַטן אויף דער באַן־סטאַציע לי־זיי געשיקט צו פּאַרשיידענע אַרבעטן. די דייטשן פלעגן סיי בייטאָג פון שטוב אַרויס אָדער פון דער גאַס, סיי ביינאַכט פון די בעטן. דער רעזשים אין די צוואַנגס־באַטאַליאָנען איז געווען אַ ברוטאַל־מיליטערישער. פאַר קאָוואַרמעס זענען פאַרנומען גע־ווארן עטלעכע בתי־מדרשים (23), וועלכע זענען פאַרצוימט געווארן מיט שטעכיקע דראָט און מיט אַ שטענדיקער זעלנער־וואַך. די צוואַנגס־אַרבעטער פלעגן באַקומען אַ נישטיקן לוין און אַ הונגער־

יידישע באַן־אַרבעטער בעת דער ערשטער דייטשער אָקופּאַציע

23) די בתי־מדרשים: „הכנסת־אורחים", „מלביש־ערומים". אין „גרויסן" און „חייטים" איז געווען אַ שפּי־טאָל פאַר געפאַנגענע. „עין־יעקב" האָבן פאַרנומען שאַ־פערן. דער „נגידישער" איז געווען אַ שפּיטאָל פאַר דייטשישע זעלנער, צוזאַמען מיט די אַרומיקע בנינים. אין „בית־יעקב" איז אויך געווען אַ שפּיטאָל. אין דער פראַוואָסלאַווּנער צערקווע אויף פּאָצעוויטש גאָס, האָבן די דייטשן איינגעאָרדנט טעאַטער־פאַרשטעלונגען פאַר זייערע זעלנער און אין הויף פון פּראָוו. קלויסטער אויפן

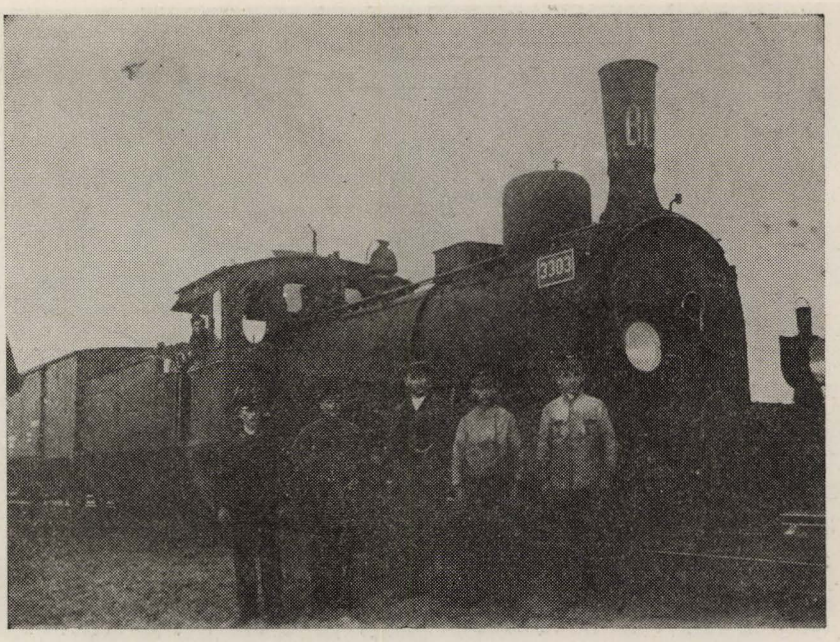
נעווע (היינט אַראַנטשיצע) און אויף דער באַן־ליניע. מיט דער צייט האָבן זיך פיל אַרבעטער קוואַליפּיצירט אין זייער אַרבעט און האָבן פאַרנומען פאַר־אַנטוואַרטלעכע שטעלעס ביי דער באַן־ליניע. די פרייוויליקע אַרבעטער האָבן באַקומען אַ גרעסערן לוין און בעסערע דערנערונג.

אויפן שול־הויף (אויפן פּלאַץ פון דער געווען נער שול) האָבן די דייטשן אויסגעבויט גרויסע באַראַקן, אין וועלכע עס האָט זיך געפונען אַ שפּיטאָל פאַר געפאַנגענע. צו דעם צווועק זענען אויך צוגענומען געווארן די דערבייאיקע בתי־מדרשים. אין דעם דאָזיקן שפּיטאָל האָבן געאַרבעט אַלס קראַנקן־שוועסטער שטאָטישע יידישע מיידלעך.

דאָס קולטור־לעבן האָט פונדעסטוועגן אויך פּולסירט אין דער דאָזיקער צייט. אין אָנהויב פון יאָר 1916 איז דורכגעפירט געווארן אַ הומאַריסטישער האַרבסט פון דעם זעלביקן יאָר איז דורכגעפירט געווארן אַ ליטעראַרישער אָוונט (25), אויף וועלכן עס זענען געקומען אַלע דייטשישע אָפיצירן און באַאַמטע, וואָס האָבן זיך געפונען אין שטאָט. עס איז כאַראַקטעריסטיש פאַר דער פאַרשטעלונג, וואָס די דייטשן האָבן געהאַט וועגן דער אַרטיקער באַפּעלקערונג דער רושם, וואָס עס האָט אויף זיי געמאַכט דער פאַקט גופא פון אָוונט. דעם אינהאַלט האָבן זיי וויניק פאַרשטאַנען. זיי האָבן זיך נישט געקענט פאַרשטעלן, אַז די באַפעלקערונג אין „אָסט" זאָל האָבן קולטור־אינטערעסן און פאַרמאָגן ליטעראַרישע באַגריפן... דער בירגערמייסטער (הויפטמאַן אַבעל, אין ציווייל אַ סוחר פון בערלין) פלעגט אַ לאַנגע צייט ביים באַגעגענען זיך מיטן רעפערענט שטענדיק זאָגן די סטערעאָטיפישע פראַזע: „אייער פּאַרטראָג וואָר וווּנדערבאָר, איך האָבע צוואָר ניכט אַלעס פערשטאַנקן, אָבער זי געבראָוכטען ליטעראַרישע אָוסדריקע"...

נאָוונט לטובת דעם פרויען־פאַרריין, ווו עס איז פאַרגעלייענט געווארן אַ הומאַריסטישע צייטונג אונטערן נאָמען „דער שטאָט־שייגעץ" (24) מיט אַ בייסיקער סאַטירע אויף די געזעלשאַפטלעכע פאַרהעלטענישן אין שטאָט און אויף פאַרשיידענע פערזאָנען. א"ן

עס זענען אויפגעזאַמלט געווארן די ביכער, וואָס האָבן געהערט צו דער שטאָט־שער געזעלשאַפטלעכער ביבליאָטעק און די ביבליאָטעק האָט כמעט די גאַנצע צייט פון דער אָקופּאַציע פונקציאָנירט. עס פלעגן געביטן וועלן ביכער עטלעכע מאָל אַ וואָך און יעדן שבת פלעגן פאַרקומען שמועסן אויף ליטעראַרישע טעמעס.

דער אויסגעבויטער קלייַנבאַן דורך יידישע אַרבעטער

24) צוזאַמענגעשטעלט דורך נ. אורינסקי, י. באַביטש, מאָטל און בערל פּאָליאַק און אשר פּאַמעראַניץ. נפטרים"; פרץ, שלום־עליכם און פרוג. י. באַביטש האָט פאַרגעלייענט פון זיינע ווערק. מ. און ב. פּאָליאַק האָבן רעציטירט און דעקלאַמירט פון פרצס, שלום־עליכמס און פרוגס ווערק.

25) ג. אורינסקי האָט געלייענט אַ רעפעראַט „דריי מאַרק־פּלאַץ האָבן זיי איינגעאַרדנט אַ שעכט־הויז פאַר חזירים.

טעראַרישע טעמפּס. עס זענען נאָך אין די יאָרן 1917—1918 פאַרגעקומען אייניקע טעאַטער־פּאָר־שטעלונגען געשפּילט פון ליבהאָבער (26) און אַ ליטעראַריש־הומאָריסטישער אָוונט.

אָנהויב זומער פון יאָר 1917 איז לויט דער איניציאַטיוו פון אייניקע פּערזאָן (27) געפּענט געוואָרן אַ קינדער־היים, וווּ די קינדער האָבן זיך געפּונען ביז 3—4 נאָכמיטאָג און פלעגן באַקומען צוויי מאָל אַ טאָג עסן. פּראָדוקטן זענען געגעבן געוואָרן פון דער דייטשער ציווויל־פּאַרוואַלטונג. דעם קינדער־היים פלעגן באַזוכן מערער ווי הונדערט קינדער אין עלטער פון 4—8 יאָר. דער דאָזיקער קינדער־היים האָט עקזיסטירט ביזן יאָר 1921.

לויטן שלום אין בריסק, וואָס איז געשלאָסן געוואָרן צווישן די דייטשן און דער אוקראַינער ראָדע, איז פרוזשענע אַריבער צו אוקראַינע. דער גרענעץ האָט געזאָלט זיין ביי שערעשעוו, בערך 16 קלמ. פון שטאָט, וועלכע האָט שוין געהערט צו ליטע. די דייטשן האָבן אויך געפּרווט ווירקן, אָבער אָן דערפּאָלג, אַז די באַפעלקערונג זאָל אָנגעבן אַ פּעטיציע, אַז זי וויל, אַז פרוזשענע זאָל מען פאַרייניקן צו ליטע...

נאָך דער רוסישער רעוואָלוציע האָבן אָנגעהויבן צו בלאָזן נייע ווינטן. דער מיליטערישער רעזש ם געזעלשאַפּטלעכע לעבן האָט געמוען פולסירן לעבעדיקער, די אַרבעטער האָבן זיך אָרגאַניזירט אין אַלגעמיינעם פראָפעסיאָנעלן פאַרייַן. פריִער אין פריוואָטע הייזער, דערנאָך אין לאָקאַל פון קינדער־היים (וואָס האָט זיך שוין דעמאָלט געפונען אויף צערקעווונע). דאָרט פלעגן פאָרקומען כמעט יעדן אָוונט פאַרזאַמלונגען (28). עס זענען געגרינדעט געוואָרן אָרגאַניזאַציעס פון „בונד" און פון די „פאַרייניקטע". דער „בונד" האָט פאַרמאָגט אַן אָרגאַניזאַציע פון עטלעכע צענדליק פערזאָן. די „פאַרייניקטע" אַ גרופּע פון מער ווי אַ צענדליק מיטגלידער. אין פראָפעסיאָנעלן פאַרייַן האָבן מיטגעאַרבעט די בונדיסטן מיט די פאַרייניקטע. אָרום דער ביבליאָטעק האָט זיך אויך פונאַנדערגעפלאָקערט אַ קאַמף פון ריכטונגען.

אין האַרבסט פון יאָר 1918, נאָכן צוזאַמענברוך פון דער דייטשישער אָרמיי און נאָכן אויסברוך פון דער רעוואָלוציע אין דייטשלאַנד, האָט זיך די לאָגע ראַדיקאַל געביטן. די דייטשישע סאָלדאַטן האָבן גענגרינדעט סאָלדאַטן־ראַטן און זיך געגרייט צו דער עוואַקואַציע פון די אָקופּירטע ערטער. אין אָקטאָבער פון יאָר 1918 האָט זיך געגרינדעט אַ שטאָטישער קאָמיטעט, וועלכער האָט ביסלעכווייז איבערגענומען די פאָרוואָלטונג פון שטאָט פון די

לויט דער פאָראָרדענונג פון דער דייטשישער מאַכט פלעגט דער פייערלעכער־אָרקעסטער לוסטראַציע פון דייטשישן מיליטער אויפן מאַרק־פּלאַץ

האָט אַ ביסל נאָכגעלאָזן. עס האָבן אָנגעהויבן צו ריקצוקומען צו ביסלעך היימלאָזע פון רוסלאַנד. דאָס דייטשישע הענט. און דעצעמבער האָט דאָס דייטשישע זיך עוואָקויִרט פולשטענדיק פון שטאָט און איז געבליבן נאָך אויף אַ קורצער צייט ביי דער באַן־סטאַציע אין לינעווע.

26) אָרגאַניזירט פון יצחק גלעזער.

27) ג. אורינסקי, מ. און ב. פּאַליאַק, רבקה קליינער־מאַן, אסתר און מרים ראָזענשיין. געאָרבעט אַלס לערער־רינס אין קינדער־היים האָבן: מרים ראָזענשיין און מלכה עפּשטיין.

28) דער הויפּט־גרינדער פון פראָפעסיאָנעלן אַרבעטער־פאַרייַן איז געווען מ. שאַפּירא (אַ בריסקער). בראש פון פאַראיין זענען געשטאַנען י. געלמאַן, מ. גלעזער א"א.

ג. אורינסקי

פּרוּשׁענער „רעפּובליק"

אין נאָוועמבער 1918 זענען קיין פּרוּשׁענע דער־גאַנגען די ידיעות, אַז אין בערלין איז אויסגעבראָכן די רעוואָלוציע. ביי די דייטשן איז אַנטשטאַנען אַ צערודערונג, הגם קיין באַדייטנדיקן דיסציפּלין־ברוך צווישן די סאָלדאַטן בנוגע זייערע אָפּיצירן איז נישט געווען צו באַמערקן. עס איז אָבער באַלד געגרינדעט געוואָרן אַ סאָלדאַטן־ראַט (1), וועלכער האָט איבערגענומען די מאַכט, הגם אין שטאָט איז ווי פריִער געבליבן דער קאָמענדאַנט. עס זענען דערגאַנגען ידיעות, אַז פון אייניקע נאָענטע ערטער, אויף דרום־מערב פון פּרוּשׁענע, האָבן זיך שוין די דייטשן עוואַקויִרט. די שטימונג ביי דער באַפעלקע־רונג איז געוואָרן אַן אומרויִקע און מ׳האָט אַנגע־הויבן ריידן וועגן שאַפן אַן אַרגאַניזאַציע, וועלכע זאָל איבערנעמען די מאַכט ביי די דייטשן. אין מיטן נאָוועמבער איז אויפגערופן געוואָרן אַ פאַרזאַמלונג אין שטאָטישן בנין אויף פייערלעשער גאַס (ווו עס געפינט זיך היינט די רעגירונגס־גימנאַזיע) וועגן דער פראַגע פון שטאָטישן קאָמיטעט. אויף דער פאַרזאַמלונג זענען געקומען יידן, ווייסרוסן און פּאָליאַקן. נאָך דעם ווי עס האָבן געריידט די פאַרטרע־טער פון פאַרשיידענע פּאַרטייען פון די אַלע דריי נאַציאָנאַליטעטן, איז געקומען צו אַ הסכם בנוגע דער צאָל פאַרשטייער, וואָס יעדע נאַציאָנאַליטעט דאַרף דעלעגירן אין קאָמיטעט. עס איז באַשלאָסן געוואָרן, אַז דער גאַנצער קאָמיטעט באַשטייט פון 20 פערזאָן. פון דעם זאָלן זיין 13 יידן, 4 ווייסרוסן און 3 פּאָליאַקן (2). די פּאָליאַקן און ווייסרוסן האָבן באַדאַרפט אויף זייערע באַזונדערע פאַרזאַמלונגען אויסווייַלן זייערע פאַרשטייער. די יידישע 13 פאַר־שטייער זענען צוזאַמענגעשטעלט געוואָרן לויט פּא־ריטעטע יסודות פון יעדער ארגאַניזאַציע אַדער גרופּע. נאָך לאַנגע אונטערהאַנדלונגען צווישן די פאַרטייען איז באַשלאָסן געוואָרן, אַז עס וועלן דע־לעגירט פאַרשטייער לויטן פאָלגנדיקן צוזאַמע־שטעל: צוויי פון „בונד", צוויי פון די „פאַריניקטע", צוויי פון אַלגעמיינעם פראָפעסיאָנעלן אַרבעטער־פאַריין (3), צוויי פון „צעירי־ציון", צוויי פון אַ „דע־מאָקראַטישער" גרופּע, צוויי פון די פאַרמעגלעכע שיכטן (פון דער „בורזשואַזיע") און אייניער פון די פייערלעשער (4). די אַלע באַשטימטע פערזאָנען האָבן זיך אין עטלעכע טעג אַרום צונויפגעזאַמלט און באַשלאָסן, אַז די קערפערשאַפט זאָל טראָגן דעם נאָמען „צייטווייליקער שטאָטישער קאָמיטעט" און זאָל איבערנעמען די פאַרוואַלטונג מיט די שטאָטי־שע ענינים פון די דייטשישע הענט. די דייטשישע קאָמענדאַנטור האָט אפילו געדראָט, אַז זי וועט אַרעסטירן דעם קאָמיטעט, וועלכער האָט זיך אַרגא־ניזירט אָן איר ידיעה, אָבער מ׳האָט זייערע דראָונ־גען ערנסט נישט געגומען, די מורא פאַר דער דייטשישער מאַכט איז לחלוטין פאַרשוווּנדן.

דער „צייטווייליקער שטאָטישער קאָמיטעט" האָט זיך קאָנסטיטוירט און אַלס פאָרזיצער איז געווייילט געוואָרן דער פאַרשטייער פון די פייערלעשער מ. טא־באָליצקי, וועלכער האָט אָבער אין אַ צען טעג אַרום זיך אָפּגעזאָגט, און אויף זיין אָרט איז פאַר אַ פאַר־זיצער אויסגעוויילט געוואָרן אַ מיטגליד פון דער פראַקציע „פאַריניקטע", דער שרייבער פון די דאָ־זיקע שורות. די אויטאָריטעט פון דער דייטשישער מאַכט איז געפאַלן אינגאַנצן און זייערע פאַראַרדע־נונגען האָט שוין די באַפעלקערונג נישט געפאָלגט. אין עטלעכע טעג אַרום, ווי עס איז געגרינדעט געוואָרן דער שטאָטישער קאָמיטעט, איז אויסגע־בראָכן אַ שאַרפער אינצידענט צווישן דער דייטשי־שער מאַכט און דעם קאָמיטעט. די דייטשן האָבן צוליב עפעס אַ שטראָף, וואָס זיי האָבן אַרויפגעלייגט אויף אַ שטאָטישן איינוווינער, אַ יִידן, און וואָס יענער האָט נישט געוואָלט באַצאָלן, צוגענומען ביי אים אַ

1) פאַרזיצער פון סאָלדאַטן־ראַט איז געווען אַ סאָל־דאַט, אַ ייִד, אַ סימפאָטיקער פון דער דעמאָקראַטישער פאַרטיי.

2) צווישן די דריי פּוילישע פאַרשטייער איז אויך געווען דער קסיאָנדז (ביאָלאָזאָר).

3) דער פראָפעסיאָנעלער פאַריין האָט געהאַט ביי הונדערט מיטגלידער. דער „בונד" ביי 30—40, און די „פאַריניקטע" מערער ווי ביי אַ צענדליק מיטגלידער.

4) אין די אַלע איבערגאַנגס־צייטן האָבן די פייער־לעשער געשפּילט אַ גרויסע ראָלע ביים אויפהיטן די אָרדענונג. צו ׳יענער צייט איז כמעט די גאַנצע פייער־לעשער־קאָמאַנדע באַשטאַנען פון יידן.

קו. דער קאָמיטעט האָט אויסגעוויילט אַ דעלעגאַציע, וועלכע איז אַוועק צום סאָלדאַטן־ראַט און פון אים געפאָדערט מיט האַרבע דיבורים, אַז זיי זאָלן פרייַ־לאָזן דעם יידנס קו. דער שמועס איז געווען אַ דראַ־מאַטישער. די מיטגלידער פון דייטשישן סאָלדאַטן־ראַט, דער קאָמענדאַנט און בירגערמייסטער האָבן אויסגעהערט פון דער דעלעגאַציע דעם גאַנצן צעטל עוולות, וואָס די דייטשן זענען באַגאַנגען פאַר דער צייט פון זייער אָקופאַציע לגבי דער ציווילער באַ־פעלקערונג. די פּאָלעמיק איז געפירט געווארן אין זייער אַ שארפן טאָן. לסוף האָבן זיי נאָכגעגעבן און די קו צוריקגעגעבן דעם אייגנטימער.

אין אַ קורצער צייט אַרום, נאָכדעם ווי דער קאָמיטעט איז געגרינדעט געווארן, איז קיין פּרו־זשענע געקומען איינער, אַן עלטערער מענטש, אַ קריסט, וועלכער האָט זיך גענאָלדן צום קאָמיטעט און איבערגעגעבן, אַז ער איז באַשטימט געווארן פון אוקראינישן גובערניאַלן קאָמיסאַר אין בריסק פאַרן פרוזשענער באַצירק־שעף (פאָוויטאָוויי קאָמי־סאַר). עס איז פאַרגעקומען אַ געמיינזאַמע זיצונג פון קאָמיטעט מיטן געקומענעם, ווו ער האָט איבער־געגעבן וועגן זיין באַשטימונג און האָט געזאָגט, אַז היות ווי פרוזשענע גהערט, לויטן שלום־אָפמאַך צווישן די אוקראינער מיט די דייטשן, צו אוקראינע, איז ער באַשטימט אַלס שעף פאַר פרוזשענער באַ־צירק און ער מעלדעט, אַז ער וועט אין שטאָט אַר־גאַניזירן די אוקראיניש אַדמיניסטראַציע. עס האָט זיך אַנטוויקלט אַ דיסקוסיע און די מיטגלידער האָבן אַרויסגעזאָגט זייער מיינונג, אַז די מלוכה־אָנגעהע־ריקייט פון אונדזער שטאָט וועט נאָך פעסטגעשטעלט ווערן לויטן פרינציפּ פון נאַציאָנאַלער זעלבסטבא־שטימונג און דערווייל קען די אוקראיניש מאַכט טאָלערירט ווערן אויף וויפל זי וועט קיין שטייערן פון דער באַפעלקערונג נישט נעמען און וועט באַ־זאָרגן די שטאָט מיט לעבנסמיטל־פּראָדוקטן פון צענטראַל־אוקראינע. דער אוקראינער באַצירקס־שעף האָט מיט די דאָזיקע אויספירונגען מסכים גע־ווען און האָט פאַרגעלייגט דעם קאָמיטעט צו שיקן אַ דעלעגאַציע קיין בריסק צו דער העכערער מאַכט, כדי וועגן דער דאָזיקער פראַגע זיך דורכצוריידן. ער אַליין פאָרט אויך צוריק קיין בריסק, אויף צו באַקומען דאָרטן די געהעריקע אינסטרוקציעס. דער „צייטווייליקער שטאָטישער קאָמיטעט" האָט טאָקע אָזוי באַשלאָסן און געשיקט אַ דעלעגאַציע (5) קיין בריסק. אין בריסק האָט זיך נאָך געפונען די דיי־טשישע מאַכט בראש פון וועלכער עס איז געשטאַנען דער צענטראַלער סאָלדאַטן־ראַט, אָזויגערופענער „גרויסער סאָלדאַטן־ראַט" און עס איז אויך געזעסן אַן אוקראינישער „גובערניאַלער קאָמיסאַר" סקאָראָ־פּיס יאָלטוכאָווסקי (6), וועלכער האָט אָבער פאָקטיש קיין שום מאַכט נישט געהאַט. די דעלעגאַציע איז אויפגענומען געווארן דורכן גוב. קאָמיסאַר, וועלכער האָט אויסגעהערט די פרינציפּיעלע דעקלאַראַציע דאָס זעלבע וואָס מ׳האָט געזאָגט דעם באַצירקס־שעף וועגן דעם, אַז אונדזער שטאָט וועט נאָך באַשטימען איר מלוכה־אָנגעהעריקייט לויטן פרינציפּ פון זעלבסטבאַשטימונג און אָזוי ווייטער. דער גובערניא־לער קאָמיסאַר האָט אויסגעהערט אונדזערע רייד, וועלכע זענען געזאָגט געווארן אויף רוסיש און געענטפערט אויף אוקראיניש, אַז ער נעמט צו קע־נטניש די פאָדערונג פון לעבנסמיטל, וועלכע ער וועט זיך באַמיען צו באַזאָרגן און דערביי געזאָגט אין אַ לייכטער פאָרם אַ ביסל מוסר דעם קאָמיטעט, וואָס איז ,לויט זיין מיינונג, באַאיינפלוסט פון מזרח־ווינטן... דעם זעלבן טאָג האָט זיך די דעלעגאַציע באַגעגנט מיט דעם באַשטימטן קאָמיסאַר פאַר פרו־זשענע און יענער האָט דערציילט, אַז ער האָט זיך אָפּגעזאָגט אָנצונעמען דעם אַמט אין פרוזשענע, ווייל ער פילט זיך נישט ביכולת עס אויסצופירן צוליב זיין עלטער... און דערביי איבערראַשט די דעלעגאַציע מיט דער מעלדונג, אַז אַ מיטגליד פון דער דעלעגאַציע, קולעשאָ (7), איז נאָמינירט גע־ווארן אַלס פרוזשענער „פאָוויאַטאָווער קאָמיסאַר". די איבעריקע צוויי מיטגלידער פון דער דעלעגאַציע זענען אונטערן רושם פון פאַרראַט פון דריטן מיט־גליד גלייך אָפּגעפאָרן קיין פרוזשענע. דער נייער קאָמיסאַר איז נאָך פאַרבליבן אויף עטלעכע טעג אין בריסק, כדי צו באַקומען אינסטרוקציעס און פולמאַכטן.

דער „צייטווייליקער שטאָטישער קאָמיטעט" האָט געמומען אַרגאַניזירן זיין טעטיקייט. עס זענען ווער־בירט געווארן מיטגלידער פאַר דער שטאָטישער מיליץ. עס איז באַשלאָסן געווארן צו באַשטימען מיליציאָנערן — 18 יידן און 6 נישט־יידן לויט דער פראָפּאָרציע פון דער באַפעלקערונג. די יידי־שע מיטגלידער זענען אָנגענומען געווארן לויט דער רעקאָמענדאַציע פון אַלגעמיינעם פראָפעסיאָנעלן אַרבעטער־פאַריין. אַלס שעף פון דער מיליץ איז

6) אַ באַווסטער אוקראיניסער זשורנאַליסט פון דער געזעמאָנאָפּילישער אַרינעטאַציע. ל. טראָצקי דערמאָנט אים אין זיינע זכרונות, 2טער טייל.

7) אַ פרוזשענער „מיעשטשאַנין", וועלכער איז גע־ווען אַ רוסישער טשינאָווניק און אין ערשטן יאָר פון דער מלחמה געווען שעף פון קאָנצעלאַריע פון ריגער גובערנאַטאָר.

5) די דעלעגאַציע איז באַשטאָנען פון דריי פערזאָן: פאָרז. פון קאָמיטעט ג. אורינסקי, סעקרעטאָר — ב. פּי־לינקעוויטש און קולעשאָ, אַ מיטגליד פון קאָמיטעט. די לעצטע צוויי — וויייסרוסן.

באַשטימט געוואָרן אַ ווייסרוס (נ. מאַרקעוויטש) און אַלס געהילף אַ יידּ (מ. לאַצקי). עס איז אַרגאַניזירט געוואָרן די ביורא פון דער שטאָט־פאַרוואַלטונג און עס זענען אַנגענומען געוואָרן אַנגעשטעלטע פון אַלע נאַציאָנאַליטעטן — יידן, פּאָליאַקן און ווייסרוסן. עס איז דערקלערט געוואָרן די גלייכבאַרעכטיקונג פון אַלע דריי שפּראַכן, אין וועלכע עס זענען אַנגענומען געוואָרן וועגדונגען צו דער שטאָט־פאַרוואַלטונג. די אָפּיציעלע בלאַנקן פון קאָמיטעט זענען געדרוקט געוואָרן אין אַלע דריי שפּראַכן, — יידיש, פויליש און רוסיש (אין פּרינציפּ איז באַשלאָסן געוואָרן עס זאָל זיין געדרוקט אין ווייסרוסיש אַנשטאָט רוסיש, נאָר צוליב טעכנישע מניעות, קיין ווייסרוסיש האָט קיינער נישט געקענט, איז געווען גערוקט אין רוסיש). צוליבן טעם פון פאַרשטענדלעכקייט פאַר די בירגער פון שטאָט פון אַלע דריי נאַציאָנאַליטעטן איז די אינעווייניקסטע שפּראַך פון דער פאַרוואַלטונג געווען רוסיש. די עפּנטלעכע מעלדונגען אָבער, וואָס דער קאָמיטעט פלעגט אַרויסלאָזן אין שטאָט, פלעגן זיין געשריבן אין דריי שפּראַכן. די געלט־מיטלען פון קאָמיטעט זענען גענומען געוואָרן פון הלוואות און פון אַ שטייער פון די סחורות, וואָס פלעגן אַרויסגעפירט ווערן פון שטאָט. פרוזשענע איז געוואָרן אַ טראַנזיט־פונקט פון פאַרשיידענע סחורות, וועלכע פלעגן דאָ דורכגיין. דער שטייער פלעגט אייגנעמאַנט ווערן דורך די מיליציאָנערן, וועלכע פלעגן דערווייל נאָך אַמטירן אַן געוועהר. די דייטשן האָבן זיך פאַר דער דאָזיקער צייט שוין נישט געמישט אין די שטאָטישע אַנגעלעגנהייטן און זיך געהאַלטן אין רעזערוו. זיי האָבן זיך געשראָקן פאַר אָנפאַלן מצד דער ציווילער באַפעלקערונג און האָבן דעריבער אויסגעשטעלט אין אייניקע פונקטן פון שטאָט קוילנוואַרפער.

דער נייַ־באַשטימטער אוקראַינישער באַצירקס־קאָמיסאַר האָט געגנומען אַרגאַניזירן די אַדמיניסטראַציע. ער האָט געגנומען אַרגאַניזירן אַן אוקראַינישע פּאָליציי, וועלכע ער האָט ווערבירט פון דער פויערישער באַפעלקערונג אין די אַרומיקע דערפער, פון געווען זענען זעלנער, וואָס האָבן זיך אָפּגערשט צוריקגעקערט פון רוסלאַנד. ער האָט אויך אַראָפּגעבראַכט אַ שעף און געהילף־שעף (געווען צאַרישע פּאָליציי־באַאַמטע). זיינע באַאַמטע און פּאָליציאַנטן האָט דער אוקראַינישער קאָמיסאַר געצאָלט מיט דעם גאַלט פון דער אוקראַינישער רעפובליק — מיט „קאַרבאַוואַנצעס", וועלכע האָבן אָבער נישט געהאַט קיין אָנגאָנג. די באַפעלקערונג האָט צו די דאָזיקע געלט־צייכנס נישט געהאַט קיין צוטרוי.

אין דער צווייטער העלפט פון דעצעמבער 1918 האָט דער אוקראַינישער קאָמיסאַר קולעשאַ אויפגערופן אַ צוזאַמענפאָר פון גאַנצן פרוזשענער באַצירק, כדי אים צו אָרגאַניזירן אונטער דער אוקראַנישער מאַכט. אין די דערפער און שטעטלעך פון גאַנצן פרוזשענער באַצירק זענען שוין די דייטשן נישט געווען, אין שערעשעוו און אין ליעווע (הגם אין ליעווע זענען נאָך די דייטשן געווען) זענען געגרינדעט געוואָרן אַרטיקע קאָמיטעטן, וועלכע האָבן פאַרוואַלטעט מיט די אָרטיקע אָנגעלעגנהייטן. אויפן צוזאַמענפאָר זענען געקומען עטלעכע צענדליק דעלעגאַטן כמעט אַלע פויערים, אויסער פינף יידן (פון פרוזשענע, ליעווע און פון אַ דאָרף). דער צוזאַמענפאָר האָט געדויערט אַ גאַנצן טאָג (אין בן־ווו עס געפינט זיך היינט די גימנאַזיע) און איז דורכגעגאַנגען זייער שטורמיש. עס האָט זיך אַרויסגעוויזן, אַז די אוקראַינישע קאָנצעפּציע איז כמעט איינשטימיק אָפּגעוואָרפן געוואָרן און עס איז באַשלאָסן געוואָרן צו גרינדן אַן אייגענע אַדמיניסטראַטיוע אָרגאַניזאַציע פאַרן פרוזשענער פּאָוויאַט אונטערן נאָמען „פרוזשאַנסקאַיע אוּעזדנאַיע זעמסטוואָ" (פרוזשענער באַצירקס־זעמסטוואָ) אומאָפּהענגיק פון דער אוקראַינישער מאַכט, צו וועלכער כמעט אַלע דעלעגאַטן האָבן זיך באַצויגן פיינטלעך. אויפן צוזאַמענפאָר איז אויסגעקליבן געוואָרן אַן אָרגאַניזירמעניפאָר איז אויסגעקליבן געוואָרן אַן אָרגאַניזירקאָמיסיע אויף צוצוגרייטן אַ צווייטן צוזאַמענפאָר, אויף וועלכן עס זאָל געווייילט ווערן די עקזעקוטיוו פון דער „אויעזדנאַיע זעמסטוואָ".

סוף דעצעמבער האָבן די דייטשן גמאַלדן דעם שטאָטישן קאָמיטעט, אַז זיי עוואָקויִרן זיך פון שטאָט און פאַר דער עלעקטרישער סטאַציע פאַדערן זיי אויסקויף־געלט, און אויב מ׳וועט נישט דערפילן זייער פאָדערונג, וועלן זיי אויפרייסן די עלעקטרישע סטאַציע. בלית־ברירה האָט דער קאָמיטעט, נאָך לאַנגע אונטערהאַנדלונגען, אויסגעצאָלט דער דייטשישער מיליטער־מאַכט אַ געוויסע, בערך נישט קיין גרויסע סומע און דער קאָמיטעט האָט אויך אָנגאָזשירט דעם דייטשישן מאָשיניסט פון דער עלעקטראָוניע, וועלכער איז פאַרבליבן ביי דער אַרבעט אַלס אָנגעשטעלטער.

דער „צייטוויליקער קאָמיטעט" האָט באַשלאָסן דורכצופירן וואָלן אין דער שטאָטישער זעלבסט־פאַרוואַלטונג. עס איז באַשטימט געוואָרן, אַז די וואָלן זאָלן פאָרקומען לויט דער פינפפּאָכיקער וואָל־סיסטעם. עס איז באַלד באַשטימט געוואָרן דער טערמין פון די וואָלן און עס איז פאַרעפנטלעכט געוואָרן דער וואָל־קאָלענדאַר. די פאַרשטייער פון די ווייסרוסן און פּאָליאַקן האָבן געפאָדערט וואָלן לויט נאַציאָנאַלע קוריעס מיט אַ פעסטגעשטעלטער צאָל מאַנדאַטן פאַר יעדער קוריע, לויט דער זעל־בער צאָל ווי אין צייטוויליקן קאָמיטעט. זיי האָבן

מאַטיווירט זייער פאָדערונג מיט דעם, וואָס בײַם איצטיקן צוזאַמענשטעל פון דער באַפעלקערונג וועלן זיי באַקומען אַ קלענערע צאָל מאַנדאַטן, ווי עס קומט זיי לויט דער שטענדיקער נאָרמאַלער פאַר־העלטעניש פון די איינווינער פון שטאָט, ווייל דער גרעסטער טייל פון די נישט־ייִדישע איינווינער האָט זיך דאָך אין אָנהויב פון דער מלחמה עוואַ־קוירט. היות אָבער ווי די היימלאָזע האָלטן אין צור־קקומען פון רוסלאַנד און עס איז דאָך נישט באַווּוסט ווי לאַנג די געוויילטע שטאָטישע זעלבסט־פאַרוואַלטונג וועט עקזיסטירן, וועט די נישט־ייִדישע שטאָטישע באַפעלקערונג זיין באַוועלט מיט דעם, וואָס זי וועט דורכפירן אירע מאַנדאַטן לויט דער צאָל באַפעלקערונג בײַם היינטיקן טאָג. די טענה איז אָנגערקענט געוואָרן פאַר ריכטיק און נאָך לאַנגע אונטערהאַנדלונגען איז באַשטימט געוואָרן די אַלגע־מיינע צאָל מאַנדאַטן אויף צוואַנציק. פון דעם — פיר פאַר די ווייסרוסן און דריי פאַר די פאָליאַקן, ביי די ווייסרוסן און פאָליאַקן זענען געווען נאָר צו איינציקע ליסטעס, ביי דער ייִדישער באַפעלקע־רונג זענען געווען דריי ליסטעס. אַ ליסטע פון סאָציאַליסטישן בלאָק (נומער 1), אין וועלכער עס זענען געווען פאַרטרעטן דער „בונד", „פאַרייניקטע", אַלגעמיינער פּראָפעסיאָנעלער אַרבעטער־פאַריין און אומפאַרטייִישע סאָציאַליסטן (8), אַ באַלעבאַטישע ליסטע (בורזשואַזיע) און אַ ליסטע פון בלאָק פון „צעירי־ציון" מיט „דעמאָקראַטן".

די וואַל־קאַמפּאַניע איז געפירט געוואָרן מיט גרויס העפטיקייט. יעדן אָוונט פלעגן פאַרקומען מי־טינגען אין די בתי־מדרשים און אין זאַל פון גע־ווי־ דייטשישן קינאָ. אויף די מיטינגען זענען געפירט געוואָרן שטורמישע דיסקוסיעס. דער סאָציאַליסטי־שער בלאָק האָט אויך דורכגעפירט אַ גרויסן קאָנ־צערט־מיטינג, וואָס איז געווען דער ערשטער פון דעם מין אין שטאָט. די גרעסטע טייל הייזער זענען געווען פאַרפאַרבט מיט אויפרופן און לאָזונגען פו־נעם סאָציאַליסטישן בלאָק. אין טאָג פון די וואַלן האָט דער סאָציאַליסטישער בלאָק איינגעאַרדנט אַ גראַנדיעזן מיטינג אויפן מאַרק־פלאַץ מיטן אָנטייל פון די פייערלעשער־מוזיק.

דער רעזולטאַט פון די וואַלן איז געווען פאָלגנ־דיקער: דער סאָציאַליסטישער בלאָק האָט באַקו־מען ניין מאַנדאַטן, צוויי האָט באַקומען די באַלע־באַטישע ליסטע און צוויי דער בלאָק פון „צעירי־ציון" מיט די „דעמאָקראַטן".

אויף מאָרגן נאָך די וואַלן האָט זיך די נייע אויסגעוויילטע שטאָט־פאָרוואַלטונג קאָנסטיטוירט און אויסגעטיילט פון זיך אַן עקזעקוטיוו (גאָראָדסקאָי אופּראַווא) פון זעקס פּערזאָן. אַלס פאָרזיצער פון דער שטאָטישער זעלבסט־פאַרוואַלטונג — סיי פון ראַט, סיי פון עקזעקוטיוו — איז אויסגעוויילט גע־ווארן דער ערשטער קאַנדידאַט פון סאָציאַליסטישן בלאָק (אַ „פאַרייניקטער"), דער שרייבער פון די דאָזיקע שורות. די „אופראַווע" איז באַשטאַנען פון זעקס מיטגלידער: פון פאָרזיצער, צוויי וויצע־פאָר־זיצערס (איין ווייסרוס און איין פאָרשטייער פון סאָציאַליסטישן בלאָק), אַ סעקרעטאַר (אַ ווייסרוס) און צוויי געהילף־סעקרעטאַרן: (איין פּאָליאַק פאַר דער פּוילישער שפראַך און איינער פון סאָציאַליס־טישן בלאָק (9) פאַר דער ייִדישער שפראַך).

אַלע וועגדונגען, וואָס זענען געמאַכט געוואָרן אין ייִדיש אָדער פּויליש (10), האָבן געמוזט דורכ־גיין דורך די געהעריקע נאָציאָנאַלע סעקרעטאַרן. אויסער דעם האָט יעדער מיטגליד פון מאָגיסטראַט געהאַט אַ באַזונדער רעסאָרט, מיט וועלכן ער האָט פאָרוואָלטעט. די שטאָטישע זעלבסט־פאָרוואָלטונג האָט פון זיך אויסגעטיילט קאָמיסיעס וועגן באַזונ־דערע ענינים. די פאָרזיצערס פון די קאָמיסיעס זענען געקליבן געוואָרן לויטן פאַרטיי־שליסל.

מיט דער עוואַקואַציע פון די דייטשן איז די שטאָט געבליבן אָפּגעזונדערט פאַר זיך און איז נישט געווען אונטערגעוואָרפן קיין שום צענטראַלער מאַכט. דער אוקראַינישער פאָרשטייער, כאָטש ער האָט אָרגאַניזירט זיין מיליץ, האָט ער אָבער קיין פאַקטישע מאַכט נישט פאַרמאָגט. דעם מאָגיסטראָט איז דערביבער אויסגעקומען צו אָרגאַניזירן נישט נאָר די ענינים פון דער שטאָטישער וווירטשאַפט, נאָר אויך די עפּנטלעכע זיכערקייט און בכלל אַלע „מלוכה"־אָנגעלעגנהייטן. די מיליץ איז באַוואָפנט געוואָרן מיט געווער — ביקסן און רעוואָלווערן, וועלכע זענען געקויפט געוואָרן בײַ די דייטשן. עס זענען אויך באַלד געבראַכט געוואָרן אין אָרדענונג די שטאָטישע תפיסות און עס איז באַשטימט גע־ווארן די טורמע־מאַכט (11). אין תפיסה זענען טאַקע באַלד אַרײַנגעזעצט געוואָרן עטלעכע גנבים, וועל־כע מ׳האָט געכאַפּט בײַ אַ גניבה. עס איז באַשטימט געוואָרן אַ געריכט, וועלכער איז באַשטאַנען פון דריי פּערזאָן און אַ געשעפּטספּירער, אַ געוועזענער

8) דער פאָרזיצער פון פראָפעסיאָנעלן פאַריין פון לערער און מלמדים ב. יאָרושעוויטש, אַ סטודענט, אַן אומפאַרטייִישער סאָציאַליסט.

9) סעגעל, אַן אַרבעטער, אַ בונדיסט.

10) די רעדעס אין שטאָט־ראַט פלעגן אויך געהאַלטן ווערן אין ייִדיש און פּויליש און זענען איבערגעזעצט געוואָרן גלייך אויפן אָרט אין רוסיש.

11) שעף — אַ פּאָליאַק, געהילף — אַ ווייסרוס, סעקרעטאַר — אַ ייִד. וועכטער זענען געווען ייִדן און גישט־ייִדן.

פּריוואַטער אַדוואָקאַט. עס איז געגרינדעט געוואָרן אַן אַפּראָוויזאַציע־אָמט, וועלכער האָט פֿאַרקויפט פֿאַר אַלע בירגער פון שטאָט קאָרן און מעל צו פּעסטגעשטעלטע פּרייזן, לויט אַ באַשטימטער נאָרמע. אַ טייל פון די אַריינגעפּירטע לעבנס־מיטלען פלעגט דער מאָגיסטראַט רעקווירירן לויט אַ פּעסט־געשטעלטן פּרייז. דער שטאָטישער שפּיטאָל פֿאַר אַנשטעקנדיקע קראַנקהייטן (אויף עק זאָמקאָווע, היינט בודקעוויטשאַ) איז איבערגענומען געוואָרן דורכן מאָגיסטראַט און עס איז גלייך באַשטימט געוואָרן דער מעדיצינישער (12) און אַדמיניסטראַטיווער פּערסאָנאַל. אין שפּיטאָל האָבן זיך געפונען עטלעכע צענדליק פלעקטיפוס־קראַנקע. עס איז אויך געעפנט געוואָרן אַ מושב־זקנים פֿאַר אַלטע לייט און אינ־וואַלידן. די פֿאָלקס־קיך פלעגט אַרויסגעבן אַ באַ־דייטנדיקע צאָל אומזיסטע מיטאָגן. דעם פּייערלע־שער דעפֿאָ האָט אויך אויסגעהאַלטן די „אופראָווע". די עלעקטרישע סטאַציע האָט פונקציאָנירט, נאָר די הכנסות זענען נאָך דערווייל געווען קליינע און עס איז אויסגעקומען דער שטאָט־פֿאַרוואַלטונג צו דער־לייגן געלט.

די שטימונג אין די דערפער איז געוואָרן אַן אומרויקע. אין אייניקע ערטער זענען פֿאַרגעקומען באַנדיטישע איבערפֿאַלן אויף די יידישע איינווינער, און מ׳האָט זיך אַנגעהויבן אַריבערצוציען אין שטאָט. די שטימונג אין שטאָט איז געוואָרן אַן אומרויקע. עס איז דעריבער געגרינדעט געוואָרן אַ יידישע זעלבסטשוץ־אַרגאַניזאַציע פון בערך הונדערט מיט־גלידער, מיט וועלכער עס האָט אַנגעפּירט אַ קאָמי־טעט פון אייניקע פערזאָן. עס איז געמאַכט געוואָרן אַ פרייוויליקע געלט־זאַמלונג צווישן דער יידישער באָפעלקערונג און פֿאַר דעם געלט איז אייַנגעקויפט געוואָרן ביי די דייטשן אין לינעוע אַ געוויסער סכום געווער (אַ פֿאַר צענדליק ביקסן און רעוואָל־ווערן). די זעלבסטשוץ איז אַרגאַניזירט געוואָרן אין צענדליקער און בראש פון יעדן צענדליק איז גע־שטאַנען אַן אַנפּירער, וועלכער איז געווען אונטער־געוואָרפן דעם קאָמיטעט. עס איז אויסגעאַרבעט געוואָרן אַ רעגולאַמין, וואָס האָט פֿאַרפליכטעט יעדן מיטגליד (13). היות ווי די מערהייט פון דער זעלבסטשוץ איז באַשטאַנען פון אַרבעטער און רא־דיקאַל געשטימטע פערזאָנען, איז זי במילא געווען אויך אַ שטיצע פֿאַר דער סאָציאַליסטישער זעלבסט־פֿאַרוואַלטונג.

12) הויפּט־דאָקטאָר איז געווען ד״ר רפאל מילכי־קער, ראָטמאַן פון דער זעלבסט־פֿאַרוואַלטונג, אַ מיט־גליד פון סאָציאַליסטישן בלאָק.

13) עס זענען געווען אָפּגעדרוקט אין יידיש צען געבאָטן פֿאַר יעדן מיטגליד פון זעלבסט־שוץ. ליידער האָט זיך נישט אויפגעהיט קיין איין עקזעמפּליאַר.

די פרוזשענער קרייז־אַרגאַניזאַציע „אויפֿזדאַיע זעמסטוואָ" האָט זיך אַרגאַניזירט און עס איז אויס־געקליבן געוואָרן אַן עקזעקוטיוו מיט אַ פֿאָרזיצער בראש (14). אין ראָט זענען געווען צו אין פֿאַר־שטייער פון די גרעסטע דערפער און צווישן פֿאַר־שטייער פון פרוזשענער זעלבסט־פֿאַרוואַלטונג. דער זיץ־אָרט פון דער „זעמסטוואָ" איז געווען אין פֿאַלאַץ פון פּרוזשענער גוט „גובערניאַ". דער עקזעקוטיוו איז געשטאַנען אין פֿאַרבינדונג מיט די דאָרפישע קאָמיטעטן פון אַ גרויסן טייל דערפער פון פרו־זשענער קרייז (15). כדי צו פֿאַרמיידן אייגנוויליקע אויסהאָקונגען פון די וועלדער מצד די פּויערים, האָט די „זעמסטוואָ" פֿאַראָרדנט, אַז יעדער פּויער, וואָס ברענגט אין שטאָט האָלץ צום פֿאַרקויפן, מוז באַווייזן אַ דערלויבעניש פון אָרטיקן דאָפישן קאָ־מיטעט, ווען נישט, וועט די האָלץ קאָנפֿיסקירט דורך דער שטאָטישער מיליץ. די „זעמסטוואָ" האָט אויך אַנגעהויבן צו אָרגאַניזירן אַ קרייז־מיליץ און האָט שוין וועבירט צען רייטער־מיליציאַנערן באַ־וואָפנטע מיט ביקסן און רעוואָלווערן. געלט־מיטלען האָט געגעבן, בתור הלוואה, די פרוזשענער זעלבסט־פֿאַרוואַלטונג. די גאַנצע צייט פון דער עקזיסטענץ פון דער זעלבסט־פֿאַרוואַלטונג איז דער אָלקאָהאָל־פֿאַרקויף געווען פֿאַרבאָטן. די בראַנפן און ספּירט, וואָס האָט זיך געפונען אין שטאָט (16), איז געמונען געוואָרן אונטער אַן עווידענץ און עס איז נאָר דער־לויבט געווען אַרויסצופירן מחוץ די גרענעצן פון אונדזער פֿאַוויאַט.

אין עטלעכע טעג אַרום ווי עס איז אויסגעווייטלט געוואָרן דער נייער שטאָט־ראָט, איז אויסגעבראָכן אַ שאַרפער קאָנפֿליקט צווישן דער זעלבסט־פֿאַרוואָל־טונג מיט דער דייטשישער מיליטער־אָנפּירונג אין לינעוע. אין פרוזשענע איז פֿאַרגעקומען אַ הומאָ־ריסטישער אָונט (17), דער דייטשישער קאָמענדאַנט

14) הוק, אַ פויער פון אַ נאָענטן דאָרף, שטאָבס־קאַפּיטאַן פון דער צאַריסישער אַרמיי, לויט זיינע איבער־צייגונגען אַ לינקער ס״ר.

15) פון ביעלאָוועשער געגנט איז געקומען אַ דע־לעגאַציע מיט דער בקשה איינצושליסן זיי אין פרוזשע־נער קרייז־„זעמסטוואָ", ווייל ביי זיי הערשט אַן אָנאַרכיע.

16) אין דער צייט פון דער דייטשישער אָקופּאַציע פלעגן די דייטשן אַרויסגעבן קאָנצעסיעס אויף אַרויס־צובאָקומען פון דער ערד די ספּירט, וועלכע איז אַרויס־געגאָסן געוואָרן דורך דער רוסישער מאָכט פון די צאָל־רייכע ספּירט־ברויערייען פון גאַנצן געגנט. דער דאָזי־קער ספּירט האָט זיך נאָך געפונען אין אַ גרויסן סכום.

17) דורכגעפּירט דורך ניאָמקע ניצבערג, אַ פרו־זשענער, וועלכער האָט אין די פֿאַר־מלחמה־יאָרן גע־שפּילט אין צמחס „הבימה" אין ביאַליסטאָק און אין וואַר־שע (שפּעטער אַ יידישער אַקטיאָר אין מאָסקווע). די פֿאַר־שטעלונג האָט געהייסן „ויברח יעקב", אַ סאַטירע אויף

פון לינעווע מיט זיין אדיוטאנט זענען געקומען צו־פאַרן אויפן אוונט און האבן זייער געשפאַן, אַ פאַר פערד מיט אַ שליטן, אוועקגעשטעלט אין אַ שייער ביי באַקאַנטע. וועז זיי האבן זיך צוריקגעקערט נאַך דער פאַרשטעלונג, האט זיך ארויסגעווייזן, אז מ׳האט די פערד ארויסגענבעט פון שטאל. די דייטשן זענען אויף אַ געדונגענעם שליטן אוועקגעפאַרן צו זיך אהיים און אויף מארגן האבן זיי ארייננעשיקט אַ בריוו צו דער שטאט־פאַרוואַלטונג, אז היות די פערד זענען צוגענומען געווארן אויף דער פרוושענער טעריטאריע, פאַדערן זיי פון דער שטאט־פאַרוואַל־טונג, אַ געלט־אַנטשעדיקונג פון 5.000 מארק. אויב מ׳וועט זייער פאַדערונג נישט דערפילן, וועלן זיי זיך ארייננרייסן אין שטאט און נעמען דאס פרעזידיום געפאַנגען אלס ערובניקעס. מיר האבן זיי אפגע־ענטפערט, אז מיר אנערקענען זיך נישט פאר פאר־אנטוואָרטלעך פאר די פערד, וואס מ׳האט ביי זיי צוגעגנבעט און וואַרפן אפ זייער פאַדערונג. די דא־זיקע תשובה איז אפגעשיקט געווארן דורך ספע־ציעלע שלוחים (18), וועלכע האבן זיי אויפגעקלערט, אז מיר קענען זיי נאָר דערלויבן צו מאכן צוזאמען מיט אונדזערע מיליציאנערן, הויזזוכונגען ביי די פאַרדעכטיקע. עס זענען טאקע געקומען אין שטאט עטלעכע דייטשן באוואפנטע פון קאפ ביז די פיס מיט ביקסן, רעוואלווערן און האנטגראנאטן, וועלכע האבן געמאכט אייניקע הויזזוכונגען אין שטאט און געפארן אפילו קיין שערעשעוו, אבער אן שום רע־זולטאט. די דייטשן זענען צוריק אוועקגעפארן קיין לינעווע און אין אייניקע טעג ארום געשיקט צו דער שטאט־פארוואלטונג אַ צווייטע „נאטע" (19), אין וועלכער זיי חזרן איבער זייער פאדערונג מיט אַ דראונג, אז אויב אין משך פון אַ וואך וועט זייער פאדערונג נישט דערפילט ווערן, וועלן זיי דער־קלערן אַ בלאקאדע דער שטאט, זיי וועלן קיין פרו־זשענער איינווינער נישט ארייננלאזן קיין לינעווע צו דער באן־סטאציע. מיר האבן געענטפערט מיט אַ בריוו מיט דער זעלבער תשובה און געשיקט צו זיי שלוחים, כדי אפצושטעלן די אונטערהאנדלונגען און צו געווינען צייט.

דער גאנצער אדמיניסטראטיווער אפאראט און אלע אינסטיטוציעס האבן געפאדערט גרויסע געלט־הוצאות. אַ ביסל הכנסה איז געווען פון דעם ארויס־פיר־שטייער, וועלכער איז געגומען געווארן פון די סחורות, וועלכע זענען ארויס — אדער דורכגעפירט געווארן דורכן שטאט. די דאזיקע הכנסה איז אבער געווען ביכולת צו דעקן נאר אַ קליינעם טייל פון די הוצאות און דער שטאט־ראט האט דעריבער באַ־שלאסן ארופצולייגן אן איינמאליקן קריגס־שטייער אויף דער פארמעגלעכער באפעלקערונג פון שטאט.

די פינאנץ־קאמיסיע ביי דער זעלבסט־פארוואל־טונג האט אויסגעמאסטן דעם שטייער און עס זע־נען ארויסגעשיקט געווארן אנזאגן צו אלע באשטיי־ערטע, זיי זאלן ביז אַ געוויסן טערמין די סומע איינצאלן. ביזן טערמין זענען אבער די שטייערן נישט ארייננעפלאסן, דעריבער האט דער עקזעקו־טיו ארויסגעשיקט אייניקע פערזאן (20), וועלכע זאלן ביי די מער־פארמעגלעכע איינמאנען דערווייל אַ טייל פון שטייער אויף די לויפנדיקע הוצאות. די קאמיסיע האט איינגעמאנט קליינע סומעס, וועל־כע זענען אין אַ פאר טעג אויסגעשעפט געווארן. די פינאנציעלע לאגע איז געווארן אַ שוווערע. די מיליציאנערן האבן ארויסגעשיקט אַ דעלעגאציע צום פרעזידיום פון דער זעלבסט־פארוואלטונג, וווּ זיי האבן ארויסגעשטעלט אולטימאטיוו אַ פאדערונג, אז מ׳זאל זיי אויסצאלן זייער געהאלט, וועז נישט וועלן זיי פארשטרייקן. דער שטאט־ראט האט דערי־בער מיט אן איבערוועגנדיקער מערהייט באשלאסן, אז דער קריגס־שטייער זאל אויפגעמאנט ווערן מיט אַ צוואנגס־אופן און די וואס וועלן ביז אַ געוויסן טערמין נישט איינצאלן, זאלן ארייננעזעצט ווערן אין תפיסה. דער גרעסערער טייל פון די באשטיי־ערטע האט באלד באצאלט און אַ טייל פון די, וואס האבן נישט געפאלגט דער פארדרעדנונג זענען ארייננעזעצט געווארן אין תפיסה. אַ פאר גבירים זענען אנטלאפן פון שטאט.

אין דער זעלבער צייט איז אויך אויסגעבראכן אַ קאנפליקט מיטן אוקראינישן קאמיסאר. דער או־קראינישער קאמיסאר האט ארויפגעלייגט אַ שטייער אויף די קרעמער און האט זיי אויך באפוילן אויס־צוקויפן פאטענטן. די קרעמער זענען געקומען צו דער שטאט־פארוואלטונג און געפרעגט וואס זיי זאלן טאן. די שטאט־פארוואלטונג האט זיי געהייסן נישט פאלגן דער פארדרעדנונג פון די אוקראינער, דעם שטייער נישט צאלן און קיין פאטענטן נישט אויס־קויפן. דער אוקראינישער קאמיסאר האט דעריבער פארארדנט צו פארחתמענען די קרעמען. די שטאט־

א פרוושענער גביר, וועלכער איז אנטלאפן פון פרו־זשענע. אַ גרויסער טייל פון פראגראם איז אבער געווען געווידמעט די „מאכט־האבער" פון דער שטאט־פארוואל־טונג.

18) אלס דעלעגאטן צו אונטערהאנדלען מיט די דייטשן זענען געפארן אייניקע מאל מ. ליאצקי און ב. פאליאק, וועלכע האבן די גאנצע צייט געפירט די „דיפלאמאטישע" אונטערהאנדלונגען.

19) ליידער זענען די אלע דייטשישע „נאטעס" פארלוירן געגאנגען.

20) פארזיצער פון דער זעלבסט־פארוואלטונג, קא־מענדאנט פון דער מיליץ און פארזיצער פון דער פי־אנץ־קאמיסיע (אשר פאמעראניעץ).

פֿאַרוואַלטונג האָט געשיקט אירע מיליציאָנערן אַראָפּצורייסן די אוקראיניש זיגלען און די קראָמען זענען צוריק געעפנט געוואָרן. אין זעלבן טאָג איז צום פֿאַרזיצער פון דער שטאָט־פֿאַרוואַלטונג, צום שרייבער פון די שורות, געקומען אַ דעלעגאַציע פון דער אוקראינישער פֿאָליציי און געמאָלדן, אַז היות ווי זיי האָבן זיך דערוווסט, אַז די שטאָטישע מאַכט שטייט אין אַ קאָנפליקט מיט דער אוקראיניש־ער, דערקלערן זיי, אַז זיי וועלן קיגן דער שטאָטישער מאַכט נישט אַרויסטרעטן, זיי זענען, אדרבה, גרייט צו אַרעסטירן דעם אוקראיניש קאָמיסאַר און ברענ־גען אים צו אונדז. מיר האָבן זייער פֿאַרשלאָג אָפּ־געוואָרפן און זיי דערקלערט, אַז דערווייל איז דער קאָנפליקט נאָך נישט אַזוי ערנסט, אַז מיר זאָלן דאַרפן אַנוועגדן אַזעלכע מיטלען, וועז מיר וועלן זיך נויטיקן אין זייער הילף, וועלן מיר זיי מודיע זיין. דער שטאָט־ראַט האָט צוליבן קאָנפליקט באַשלאָסן צו שיקן אַ דעלעגאַציע צום גובערניאַלן־קאָמיסאַר אין בריסק, כדי אויפצוקלערן דעם ענין. די דעלע־גאַציע האָט זיך פֿאַרגעשטעלט פֿאַרן גוב. קאָמיסאַר (סקאָראָפּיס־יאָלטוכאָווסקי) און דערקלערט אונדזער שטאַנדפונקט און אים אויפגעוואָרפן, אַז ער האָלט נישט זיין וואָרט — מיט קיין לעבנסמיטל האָט ער די שטאָט נאָך דערווייל נישט באַזאָרגט און שטייערן ווייל ער שוין ביי דער באָפעלקערונג נעמען און ער וואָרט נישט ביז וואָנען עס וועט פֿאַרקומען די פֿאָלקס־אָפּשטימונג וועגן דער מלוכה־צוגעהעריקייט פון אונדזער שטאָט און קריין... ער האָט אויסגע־הערט אונדזערע טענות און געענטפערט ווי פֿריער אויף אוקראיניש, וואָס עס איז אונדז אָנגעקומען שוועלעך צו פֿאַרשטיין, אַז די פֿרוזשענער זעלבסט־פֿאַרוואַלטונג איז אַ מורד־במלכות, אַז ער וועט שיקן אַ שטראָף־עקספּעדיציע קיין פֿרוזשענע און וועט זיך אָפּרעכענען מיט די אָנפֿירער. און וועגן דער פֿראָגע פון לעבנס־מיטלען, זאָלן מיר זיך פֿאַרשטעל־דיקן מיט זיין געהילף — דאָנעץ. מיר זענען באַלד אַוועק צום געהילף. עס האָט אונדז אויפגענומען אַ בריטפּלייציקער יונגערמאַן פון הויכן וווקס מיט אַ גוטמוטיקן פּויערישן אויסזען. ער האָט פֿאַר אונדז איבערגעחזרט די זעלבע טענות און האָט אונדז גע־דראָט, אַז אין פֿרוזשענע וועט זיך איבערחזרן די מעשה בערדיטשעוו. מיר האָבן שוין געהערט פון בערדיטשעווער פֿאָגראָם און אייגער פון אונדזער דעלעגאַציע (א. פֿאָמעראָניץ) האָט אים געפֿרעגט בתמיה, ווי איז עס מעגלעך, אַז ער, אַ פֿאַרשטייער פון דער אוקראיניש־ער פֿאָלקס־רעפּובליק (עס איז שוין געווען אַ שטיקל צייט נאָכן פֿאַל פון העטמאַן סקאָראָפּאַדסקי) זאָל גאָר דראָען מיט פֿאָגראָמען. אויף דעם האָט ער אונדז געענטפערט, אַז אין בער־דיטשעוו איז נישט פֿאַרגעקומען קיין פֿאָגראָם, נאָר עס איז געווען אַ שטראָף־עקספּעדיציע...

נאָכן אויסהערן דעם באַריכט פון דער דעלעגא־ציע, האָט דער שטאָט־ראַט באַשלאָסן פֿאַרשטאַרקן די וואַך פון דער מיליציע ביי די עקן פון שטאָט, צוליב אַן עוועגטועלן איבערפֿאַל פון אַן אוקראיני־שער שטראָף־עקספּעדיציע און שטעלן זיי אַ ווידער־שטאַנד. אין אייניקע טעג אַרום איז אויך באַווויסט געוואָרן, אַז ביים אוקראיניש קאָמיסאַר איז פֿאַראַן אַ רשימה פון אייניקע מיטגלידער פון דער „אופֿרא־וע" און פון שעף פון דער מיליץ, וועלכע זאָלן דערשאָסן ווערן דורך דער שטראָף־עקספּעדיציע.

אויף דער באַן־סטאַציע אין לינעווע זענען געווען ריזיקע דייטשישע לאַגערן מיט פיל טעכניש מכשי־רים. פרוזשענער סוחרים חאָבן עס אָפּגעקויפט ביי די דייטשן און אַריינגעפירט די מאַטעריאַלן קיין פרוזשענע. זיי האָבן עס באַלד פֿאַרקויפט קיין אוקראינע און צוריקגעפירט די מאַטעריאַלן קיין לינעווע, כדי מיטן באַן עס אָפּצושיקן. די שטאָט־פֿאַרוואַלטונג האָט געמוען אַן אַרויספיר־שטייער און דערלויבט עס אַרויסצופירן. די בעלי־עגלות, בערך הונדערט פערזאָן, האָבן זיך אַרגאַניזירט אין אַ פאַריין און אַרויסגעשטעלט זייערע לוין־פאָדערונ־גען, וועלכע זענען דורך דער שטאָט־פֿאַרוואַלטונג באַשטעטיקט געוואָרן און אַזוי אַרום געוואָרן פאַר־פליכטנדיק פאַר די באַלעבאַטים. אין דער זעלבער צייט האָט זיך צו דער שטאָט־פֿאַרוואַלטונג געמאָלדן אַ באַלשעוויסטישער עמיסאַר (21), וועלכער איז אַרויסגעטראָטן מיט אַ טענה, וואָס די שטאָט־פֿאַר־וואַלטונג דערלויבט אַרויסצופירן די מאַטעריאַלן פון שטאָט. מיר האָבן זיינע טענות אָפּגעווארפן און זיין פרווו צו פֿאַרהאַלטן מיט דער הילף פון אי־ניקע פערזאָן, מיטגלידער פון דער קאָמוניסטישער אַרגאַניזאַציע, די פורן אונטערן שטאָט, איז דורכ־געפאַלן.

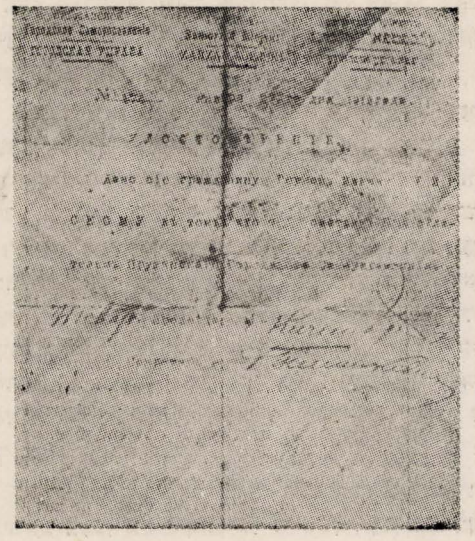
די שטאָטישע זעלבסט־פֿאַרוואַלטונג האָט אויף אַ זיצונג באַשלאָסן דורכצופירן אין שטאָט דעם אָכט־שעהדיקן אַרבעטס־טאָג. עס זענען באַלד אויס־געהאָנגען געוואָרן אין שטאָט מעלדונגען וועגן דעם אין אַלע דריי שפּראַכן (רוסיש, ייִדיש און פויליש). פאַר עובר זיין אויף דער דאָזיקער פֿאַראַרדענונג האָט געדראָט אַ גרויסע געלט־שטראָף און די השגחה אויף דעם איז איבערגעגעבן געוואָרן דער מיליץ. עס איז אויך באַשטימט געוואָרן שטיצע פאַר אַרבעטסלאָזע. דער אַרבעטער־פֿאַרבריכס־קאָאָפּע־ראַטיוו, וואָס איז געגרינדעט געוואָרן, דורכן פּראָפּ.

---

21) די באַלשעוויקעס האָבן זיך שוין דעמאָלט גע־פונען אין בערעזע, 35 קמ. און אין ראָזשינאי בערך 45 קמ. פון פרוזשענע.

אַרבעטער־פאַריין איז סובסידירט געוואָרן פון דער שטאָט־פאַרוואַלטונג.

קיין שולן האָבן איז שטאָט כמעט ווי נישט עקזיסטירט (22). די שטאָט־פאַרוואַלטונג האָט אייגענע־גלעלאַדן אויף אַ בארשטייער פון אלע דריי נאַציאָנאַליטעטן און עס איז אָנגענומען געוואָרן אַ באַשלוס צו גרינדן דריי שולן פאַר אלע דריי נאַציאָנאַליטעטן: אין ייִדיש, פויליש און ווייסרוסיש. די שולן זאָלן פולשטענדיק אויסגעהאַלטן ווערן דורך דער שטאָט־פאַרוואַלטונג און דאָס לערנען זאָל זיין אומזיסט. עס איז אויף דער בארשטונג אויסגעקליבן געוואָרן אַ קאָמיטעט, אונטער דער אָנפירונג פון

באַשטעטיקונג פּאָרן פאַרזיצער פון דער זעלבסט־פאַרוואַלטונג (גרשון אורינסקי), אונטערגעשריבן פון וויצע־פאַרזיצער און סעקרעטאַר

אַ מיטגליד פון דער „אופראַווע", וועלכער האָט פאַרוואַלטעט מיטן רעסאָרט פון פאָלקס־בילדונג, כדי צוצוטרעטן צו דער אַרגאַניזירונג פון די שולן.

די דייטשן האָבן ווידער אריינגעשיקט אַ „נאָטע"

---

22) די דייטשישע שול פאַר יידישע קינדער האָט זיך מיטן אָוועקגיין פון די דייטשן פאַרמאַכט. עס האָט נאָך עקזיסטירט אַ פריוואָטע מיידל־שול פאַר פאַרמעגלעכע, מיט דער רוסישער אונטערריכטס־שפּראַך, וועלכע האָט געפירט אַ נעבעכדיקע עקזיסטענץ. עס איז נאָר געוואָרן אַן אָנהויב פון אַ פוילישע שול געגרינדעט פון „מאַציעוש שקאָלנא". פאַר די אָרימע קינדער פון דער דאָזיקער שול פלעגט די שטאָט־פאַרוואַלטונג אַרויסגעבן אומזיסטע פראַדוקטן, צוקער א"א. די פוילישע שול האָט אין דער צייט געמאַכט אַ קינדער־פאַרשטעלונג אויף וועלכער עס איז איינגעלאַדן געוואָרן דער פאַרזיצער פון דער זעלבסט־פאַרוואַלטונג.

צו דער שטאָט־פאַרוואַלטונג, וועגן זייער פאָדערונג פון אָנטשעדיקונג פאַר די צוגעגנבעטע פערד און געגעבן אַ טערמין פון עטלעכע טעג אויף צו דער־פילן די פאָדערונג, ווען נישט, האָבן זיי געדראָט צו באַשיסן פון האַרמאַטן און קוילן־וואַרפער די שטאָט.

די פינאַנציעלע לאָגע פון דער שטאָט־פאַרוואַל־טונג איז געוואָרן ערגער. דעם איינמאָליקן קריגס־שטייער האָט באַצאָלט נאָר אַ טייל פון די באַשטיי־ערטע. עס האָט אויך וויניק געהאָלפן דאָס אַרעס־טירן די, וועלכע האָבן זיך אָפּגעזאָגט צו צאָלן. עס איז דעריבער באַשלאָסן געוואָרן צו פאַרשאַרפן דעם טורמע־רעזשים פון די אַרעסטירטע, נישט דערלאָזן פון דער היים קיין עסן און בעטגעוואַנט און צו באַשפּייזן זיי מיט דעם טורמע־„פאַיאָק" (אגב, אַ געגנוג זעטיקער און ריינער), ווי אויך צו אַרעסטירן לויט אַ ריי די איבעריקע באַשטייערטע וואָס האָבן נאָך זייערע סומעס נישט אַריינגעטראָגן. עס האָט זיך דערווייל אַרגאַניזירט אַ טייל פון די באַשטייערטע און זיי האָבן באַשלאָסן אָנצופאָלן אויף דער תפיסה און מיט געוואָלט באַפרייען די אַרעסטירטע. די דאָזיקע פערזאָנען, עטלעכע צענדליק אין צאָל, האָבן זיך צוזאַמענגענומען און האָבן געמאַכט אַ פרווו פון אַן איבערפאַל אויפן שרייבער פון די שורות אינדערהיים, עס זענען אָבער אָנגעקומען מיליציאָנערן, וועלכע האָבן די פאַרזאַמלטע צעטריבן. יענע זענען אַוועק מיט אַ דעמאָנסטראַציע־צוג צו דער שטאָט־פאַרוואַלטונג. אויפן וועג האָבן זיי אָנגעטראָפן דעם מיטגליד פון מאַגיסטראַט (סעגעל), אין וועמענס רעסאָרט עס איז געווען די השגחה איבער דער תפיסה און האָבן אים באַלייַדיקט און געוואָלט שלאָגן. די דעמאָנסטראַנטן זענען געקומען אין מאַגיסטראַט, וווּ מ'האָט זיי געמאָלדן, אַז זיי זאָלן אויסקלייבן דריי פאַרשטייער מיט וועמען מ'וועט אונטערהאַנדלען וועגן זייערע פאָדערונגען. די דע־מאָנסטראַנטן האָבן טאַקע אויסגעקליבן דריי פאַר־שטייער, וועלכע זאָלן פירן די אונטערהאַנדלונגען מיטן פרעזידיום פון דער שטאָטישער פאַרוואַלטונג. די דעלעגאַציע איז אָבער, אַנשטאָט צו מעלדן אירע טענות, אַרויס מיט דראָונגען און זידלעריי־עס אויפן אַדרעס פון דער פאַרוואַלטונג. עס אי אויך באַמערקט געוואָרן, אַז די מיטגלידער פון דער דעלעגאַציע, ווי אויך פיל פון די אַנטיילנעמער פון דער דעמאָנ־סטראַציע, האָבן געהאַט געווער און זיי האָבן אויך אָפן געדראָט, אַז זיי וועלן איבערפאַלן די תפיסה און מיט געוואָלט באַפרייען די אַרעסטירטע. עס איז דעריבער דורכן פרעזידיום באַשלאָסן געוואָרן צו אַרעסטירן צוויי מיטגלידער פון דער דעלעגאַציע, וואָס האָבן זיך דראָענדיק פאַרהאַלטן. דער באַשלוס איז באַלד אויסגעפירט געוואָרן. דערביי איז געקומען

צו אַ קאָנפליקט מיט דעם פּרעזידיום פון דעם קרייז־„זעמסטוואָ". זיי האָבן דערהערט דעם טומל לעבן מאָגיסטראַט און באַלד צוגעשיקט הילף זייערע צען רייטער־מיליציאָנערן. מיר האָבן אָבער פּראָטעסטירט, וואָס זיי האָבן געשיקט אויף אונדזער טעריטאָריע... זייערע מיליציאָנערן אָן אונדזער הסכמה און געפּאָדערט זיי באַלד צוריקציִען, ווייל מיר פילן זיך געניג שטאַרק אַליין, וואָס זיי האָבן באַלד דערפילט. דאָס פּרעזידיום פון דער „זעמ־סטוואָ" האָט אויך אונדז געראָטן צו האָנדלען שטרענג בנוגע די „אויפשטענדיקע" ביז שיסן און פּאַרברענען זייערע הייזער... מיר האָבן זייערע עצות אָפּגעווארפן. די „אופראָוע" האָט באַלד אויפגערופן אָן עקסטרע זיצונג פון שטאָט־ראָט וועגן די אַרעס־טירטע (23).

אין זעלבן טאָג איז אויך אָנגעקומען אַ מעל־דונג פון אוקראינישן קאָמיסאַר, אַז היות ווי די שטאָטישע זעלבסט־פאַרוואַלטונג שטייט מיט אים אין אַ קאָנפליקט, פּאַרט ער אָפּ מיט אַלע זיינע באַאַמטע פון פּרוזשענע און ער מאַכט די שטאָט־פאַרוואַלטונג פאַראַנטוואָרטלעך פאַרן גאַנצן פאַר־מעגן, וואָס זיי לאָזן איבער אין שטאָט, ווי אויך פאַרן קליינבאַן צווישן פּרוזשענע און לינעוּוע, וואָס די אוקראינער האָבן אָפּגעקויפט ביי די דייטשן (פאַר 8 מיליאָן קאַרבאָוואַנצעס).

דער שטאָט־ראָט האָט אויף זיין עקסטרער זי־צונג באַשלאָסן, אַז די צוויי אָנפירער פון דעם „אויפשטאַנד" זאָלן דערווייל געהאַלטן ווערן און

---

23) ווי עס איז שפּעטער באַווּסט געוואָרן האָט עקזיסטירט נאָך אַ פאַרשוועָרונג קעגן דער זעלבסט־פאַרוואַלטונג, וועלכע איז אָבער נישט צושטאַנד געקומען.

ער האָט פון זיך אויסגעטיילט אַ קאָמיסיע, וועלכע זאָל אויספאָרשן געוויסע דעם ענין און עס איבער־געבן דעם גערעכט, וועלכער דאַרף עס באַטראַכטן אין אַ טערמין פון דריי טעג. וועגן דער מעלדונג פון אוקראינישן קאָמיסאַר, איז באַשלאָסן געווארן צו שיקן נאָך אַמאָל אַ דעלעגאַציע צום גובערניאַלן קאָמיסאַר אין בריסק. דער אולטימאַטום פון דיִ דייטשן מיט דער דראָונג צו באַשיסן די שטאָט איז אויסגעגאַנגען אין דריי טעג אַרום, עס איז דע־ריבער באַשלאָסן געווארן צו אונטערהאַנדלען מיט זיי ווידער.

אין דער זעלבער נאַכט (דעם 31סטן יאַנואַר 1919) איז פּרוזשענע פאַרנומען געווארן פון אַ פּוי־לישער פּאַרטיזאַנישער אָפּטיילונג פון מאַיאָר דאָמ־בראָווסקי, וועלכער איז געקומען פון ווילנע דורך סלאָנים און ראָזשינאָי.

אין דער זעלבער נאַכט איז אויך דער באַן־סטאַציע אין לינעוּוע אָנגעקומען פון קאָברין אַ שטראָף־עקספּעדיציע פון עטלעכע צענדליק אוקראי־נישע זעלנער אונטער דער אָנפירונג פון אַן אָפּי־ציר. זיי האָבן זיך באַרימט, אַז זיי גייען חרוב מאַכן פּרוזשענע און אויסקוילענען אַלע ייִדן און „קרא־מאָלניקעס". זיי האָבן איבערגענעכטיקט אין לי־נעוּוע און געהאַט בדעה אויף מאָרגן צו קומען קיין פּרוזשענע. דערוויסנדיק זיך אין לינעוּוע, אַז פּרו־זשענע איז פאַרנומען דורך די פּאָליאַקן, האָבן זיי זיך אומגעקערט צוריק.

די שטאָטישע „אופראָוע" האָט נאָך עקזיסטירט אייניקע וואָכן ביז וואָנען די דייטשן האָבן פאַרלאָזן פּריִער לינעוּוע און דערנאָך בריסק און פּרוזשענע איז אַרונטער אונטער דער פּוילישער מאַכט אין וואַרשע.

ג. אורינסקי

די ערשטע יאָרן נאָך דער וועלט־מלחמה

די צייט איז געווען אַ שווערע און אַן אומרו־יקע (1), באַזונדער אין די ערשטע חדשים, ביז וואָ־נען עס האָט זיך אייגעשטעלט אַ פאַרבינדונג מיט דער צענטראַלער פּוילישער מאַכט אין וואַרשע. די נויט איז געווען גרויס, קיין קאָנטאַקט מיט דער אויסערלעכער וועלט איז כמעט ווי נישט געווען. דער פלעק־טיפוס האָט זיך ווידער אָנגעהויבן צו פאַרשפּרייטן מיט אַ געוואַלדיקן אימפּעט און האָט אָוועקגערויבט פיל קרבנות.

אין זומער פון יאָר 1919 האָט שוין אָנגעהויבן צו דערגיין די אַמעריקאַנער הילף. עס איז געקומען אַן אַמעריקאַנער מיסיע, וועלכע האָט געעפנט אַן אומזיסטע קיך און געטיילט באַקליידונג פאַר דער באַפעלקערונג. עס זענען געעפנט געוואָרן די קינ־דער־קיכן פון „פּויליש־אַמעריקאַנער קאָמיטעט פאַר קינדער־הילף".

צו יענער צייט האָט שוין אויך דער „דזשוינט" אָנגעהויבן זיין טעטיקייט און עס איז געגרינדעט געוואָרן דער „אַמעריקאַנער קאָמיטעט", וועלכער פלעגט פאַרטיילן די שטיצע פון „דזשוינט" צווישן די אינסטיטוציעס און פּריוואָטע פערזאָנען. דורך דער פאַרמיטלונג פון „דזשוינט" האָבן אויך אָנגע־הויבן פּריוואָטע פערזאָנען צו באַקומען אונטערשטי־צונג פון זייערע קרובים און עס האָבן אָנגעהויבן אַריינצופליסן באַדייטנדיקע געלט־סומעס סיי פון די פאַמיליען־שפּייזער, וואָס זענען געווען אָפּגעריסן פון זייערע משפּחות די גאַנצע צייט פון דער אָקופּא־ציע, און סיי פון אַמעריקאַנער, וועלכע האָבן אָנ־געהויבן שטיצן זייערע קרובים צוליב די מלחמה־געשעענישן. די גרעסטע טייל פון דער ייִדישער באַפעלקערונג האָט אין יענער צייט עקזיסטירט נאָר אויף די געלט־מיטלען פון די אַמעריקאַנער קרובים.

די ייִדישע באַפעלקערונג האָט אָנגעהויבן קומען צו זיך. די פּויערישע באַפעלקערונג פון די אַרומיקע דערפער האָט געמוען זיך צוריקקערן פון רוסלאַנד. הגם שטאַרק פאַראַרימט, איז זי דאָך געווארן אַ קאָנסומענט פון ייִדישן בעל־מלאכה און פון קרע־מער. עס האָבן זיך אפילו געמוען אָנטוויקלען, צוליב דער אייגנאַרטיקער לאַגע, וואָס איז געשאַפן געוואָרן נאָך דער וועלט־מלחמה, די אינדוסטריעס, וואָס האָבן אין פרוזשענע אין אַ שוואַכער פאָרם פריער עקזיס־טירט. אַזוי, למשל, איז געשאַפן געוואָרן אַ טאַבאַק־אינדוסטריע, וווּ עס איז אויסגעאַרבעט געוואָרן, חוץ פּויערישע מאַכאָרקע, אויך ביליקע סאָרטן פּאַפּי־ראָסן. עס האָבן זיך געגרינדעט עטלעכע טאַבאַק־פאַבריקן, וואָס האָבן באַשעפטיקט ביז צוויי הונ־דערט ייִדישע אַרבעטער. דער טאַבאַק פלעגט אויפ־געקויפט ווערן אין אומגעגנט פון פרוזשענע און נאָך מער אין וואַלקאָוויסקער קרייז, אין וועלכן עס זענען געווען שטעטלעך, וווּ כמעט די גאַנצע ייִדי־שע באַפעלקערונג האָט זיך פאַרנומען מיט קולטי־ווירן די טאַבאַק־פלאַנצונגען. די דאָזיקע אינדוסטריע איז אָבער אין אייניקע יאָר אַרום פולשטענדיק אונ־טערגעגאַנגען.

די ערד־אַרבעט, וואָס איז פאַרשפּרייט געוואָרן צווישן דער ייִדישער באַפעלקערונג אין דער צייט פון דער דייטשישער אָקופּאַציע, האָט וויטער אָנגעהאַלטן. די קאָניוקטור אין די ערשטע יאָרן פון נאָך דער וועלט־מלחמה איז געווען אַ גינסטיקע פאַר אַגרי־קולטור. אַגראַר־פּראָדוקטן זענען געווען טייער. ערד, פאַרלאָזענע פון באַלעבאָטים, איז נאָך געווען לרוב. עס איז אפילו אויסגעקומען די ייִדישע ערד־אַרבע־טער צו פירן אַ קאַמף וועגן דער גרויס פונעם חלק פּראָדוקטן, וואָס זיי דאַרפן אָפּגעבן פאַרן אַרענדע־פריין, אָבער דאָס האָט דאָך נישט געשטערט די ייִדישע ערד־אַרבעטער צו פאַרבליבן ביי זייער אַרבעט. לויט אַ סטאַטיסטיק, וואָס איז דורכגעפירט געוואָרן אין יאָר 1921, האָט זיך די ערד־אַרבעט

---

1) אַזוי געפינען מיר פאַרשריבן אין „ספר החיים" „ביום ב' כ"ח ניסן ש' תרע"ט הובאו לקבורת ישראל שני אנשים צעירים לימים שנהרגו ... בליל ש"ק פ' ויקרא י"ג ימים לחודש אדר ב' שהנ"ל ובקשנו עליהם סמנים על גופם ולא מצאנו רק שבאחד היו שלשה שנים זהובים בפיו ובשני הי' שן אחד של זהב ויותר סמנים מובהקים לא היו בהם..." דאָרטן געפינען זיך נאָך עג־לעכע פאַרצייכענונגען.

ביי יידן געפונען אין אַזאַ צושטאַנד, ווי עס ווייזט די טאַבעלע (2).

ווּזקס פון דער צאָל משפחות באַשעפטיקטע ביי ערד־אַרבעט פון פאַר דער מלחמה ביז 1921

פעריאָד	מסחר	מלאכה	ערד און מסחר	עלטערע ערד	צוזאַמען
פאַר דער מלחמה	380	202	14	2	608
אָקופאַציע	62	56	212	156	608
1921	—	—	258	216	608

פון דער טאַבעלע זעען מיר, אַז פון דער גאַנצער יידישער באַפעלקערונג, וואָס האָט לויט דער פאָלקס־צייַלונג פון יאָר 1921 אויסגעמאַכט 4.152 פערזאָן, האָבן 608 משפחות, 2.449 פערזאָן, ד״ה 59% פון דער גאַנצער יידישער באַפעלקערונג פון פרוזשענע, אָנגעגעבן זייער שייכות צו ערד־אַרבעט. פון דעם האָבן אָנגעגעבן: ערד־אַרבעט אַלס די אייניציקע באַשעפטיקונג, 134 משפחות, וואָס עס מאַכט אויס בערך 13% פון דער גאַנצער יידישער באַפעלקערונג; מיט ערד־אַרבעט און מסחר האָבן זיך באַשעפטיקט 258 משפחות; מיט ערד־אַרבעט און מלאכה 216 משפחות. צוזאַמען 608 משפחות. פון זיי האָבן ביז דער אָקופאַציע זיך באַשעפטיקט אויסשליסלעך מיט ערד־אַרבעט סך־הכל 10 משפחות, די איבעריקע, אין גרעסטן טייל — מיט מסחר און מלאכה.

די 608 משפחות האָבן פאַרמאָגט: 315 הייזער, 55 גערטנער, 480 מאָרג אייגענע פעלד, 205 פערד, 403 קי, 68 קעלבער, 96 אָקערס, 78 בראָנעס, 16 ספּרענזשינוווקעס, 8 סאָשקעס און 3 ווינטמילן.

מיט עטלעכע יאָר שפּעטער, נאָכן ריגער שלום, ווען די גרעסטע טייל גוט־באַזיצער און פּויערים האָט זיך צוריקגעקערט און אַליין אָנגעהויבן צו באַאַרבעטן זייער ערד, איז די יידישע ערד־אַרבעט אין גרעסטן טייל אונטערגעגאַנגען און עס איז פאַר־בליבן אַ קליינע טייל פון יידישע משפחות וואָס האָבן זיך באַשעפטיקט מיט ערד־אַרבעט.

די שטאָטישע זעלבסט־פאַרוואַלטונג איז פונאַנ־דערגעלאָזן געווארן און אין זומער פונעם יאָר 1919 זענען פאַרגעקומען וואַלן צום שטאָט־ראַט. היות ווי די סאָציאַליסטישע פאַרטייען האָבן אין די וואַלן נישט געזומען קיין אָנטייל, איז צוזאַמענגעשטעלט געווארן דורך באַלעבאַטישע עלעמענטן איין ליסטע, אָ געמישטע פון יידן און נישט־יידן, וועלכע איז דורכגעגאַנגען אָן וואַלן, ווייל קיין אָנדער ליסטע איז נישט געווען. דער דאָזיקער שטאָט־ראַט האָט עקזיסטירט ביזן יאָר 1927, וועלכן ער איז פונאַנדער־געלאָזן געווארן און עס זענען באַשטימט געווארן נייע וואַלן.

פון דער פוילישׂ־סאָוויעטישער מלחמה אין יאָר 1920 האָט די באַפעלקערונג שטאַרק גליטן. די שלאַכטן זענען גיפּירט געווארן אין און אַרום דער שטאָט. די האַרמאַטן־קוילן זענען געפאַלן אין שטאָט און איין פערזאָן איז דערהרגעט געווארן. קיין שרפות זענען אָבער, צום גליק אויך בשעת דער מלחמה נישט פאַרגעקומען. דאָס באַלשעוויסטישע מיליטער האָט אין מיטן זומער פון יאָר 1920 פאַרנומען פרו־זשענע און זיך דאָ געהאַלטן כמעט צוויי חדשים (פון אָנהויבן יולי ביז אָנהויב סעפּטעמבער).

די ערשטע יאָרן איז געגאַנגען אַ גרויסער שטראָם פון עמיגראַציע אין די פאַרייניקטע שטאַטן. שפּעטער, נאָך די באַגרענעצונגען, איז די עמי־גראַציע געגאַנגען אין די רעפּובליקן פון דרום־אַמעריקע, באַזונדער קיין אַרגענטינע און טיילווייז קיין קובאַ און פאַלעסטינע.

2) הגם די סטאַטיסטישע מאַטעריאַלן זענען נישט קיין פינקטלעכע, דאָך דאַרף מען זיי רעכענען פאַר קרוב לאמת. די סטאַטיסטיק איז דורכגעפירט געווארן דורך די אַמעריקאַנער קאָמיטעטן אויפן געביט פון בריסקער „דזשוינט״ אין 16 פונקטן (דאָ ווערן געברענגט נאָר די מאַטעריאַלן פון פרוזשענע), און האָבן געדינט אַלס מא־טעריאַלן פאַר דער קאָנסטרוקטיוער קאָנפערענץ פון „דזשוינט״ אין פרילינג פון יאָר 1921 אין וואַרשע, און פאַר דער אַלוועלטלעכער „אָרט״־קאָנפערענץ אין אוי־גוסט פון זעלבן יאָר אין בערלין. אויף די ביידע קאָנפע־רענצן איז דער מחבר פון די שורות אַרויסגעטראָטן מיט אַ פאַרשלאָג וועגן אַ ברייטער הילפס־אַרבעט פאַר די יידישע ערד־אַרבעטער. קיין ממשותדיקע הילף איז דאָך נישט געגעבן געווארן. „יק״א״ און „אָרט״ האָבן נאָר געגעבן קליינע הלוואות אויף אינווענטאַר. דער „דזשוינט״ האָט געזאָלט דורכפירן אַ סטאַטיסטישע פאַרשונג וועגן יידישע ערד־אַרבעט אויף די „קרעסן״, בתוכם אויך אין פרוזשענער קרייז, לויטן מוכטער פון דער אינדוסטריעלער סטאַטיסטיק, וואָס דער „דזשוינט״ האָט דורכגעפירט, און עס איז שוין באַשטימט געווארן די אָנפירערשאַפט פון דער אויספאַרשונג. עס איז אָבער פון דעם, צוליב אומבאַוווסטע סיבות, גאָרנישט אַרויסגעקומען.

נ. צוקערמאַן

פֿרוזשענע אין ערשטן יאָרצענדליק פון דער פּוילישער הערשאַפט

1951 — 1931

באַפעלקערונג־צושטאַנד.

אין משך פון די לעצטע קנאַפּע צוויי צענדליק יאָר, וועלכע פֿרוזשענע האָט דורכגעמאַכט די מלחמה און אָקופּאַציע, האָבן זיך די איינווינער אין שטאָט געפונען אין נישט־נאָרמאַלע באַדינגונגען און דער ווּוקס פון דער באַפעלקערונג איז דורך דעם גע־שטערט געוואָרן.

פון דער צייט פון דער (ערשטער) דייטשישער אָקופּאַציע איז געווי נישט באַווּוסט די גרייס פון דער דעמאָלטיקער באַפעלקערונג. ווי עס איז שוין דערמאָנט געוואָרן, האָבן זיך צו יענער צייט געפּו־נען אין שטאָט עטלעכע טויזנט היימלאָזע. די צאָל געבורטן זענען צו יענער צייט שטאַרק געפֿאַלן, און פֿאַרקערט, די צאָל טויט־פֿאַלן האָבן זיך גע־וואַלדיק שטאַרק פֿאַרגרעסערט (1), אַזוי אַרום, אַז די באַפעלקערונג איז פון איין זייט דורך דער גרעסערער צאָל טויט־פֿאַלן פֿאַרקלענערט געוואָרן און דורך דער מאַסע היימלאָזע מער פֿאַרגרעסערט געוואָרן. אַזאַ לאַגע קען נישט באַטראַכט ווערן פֿאַר אַ נאָרמאַלע און קען נישט אַריינגענומען ווערן אין דעם אַנטוויקלונגס־גאַנג פון דער פרוזשענער באַפעלקערונג.

אַ פֿלוצלינגדיקע פֿאַרקלענערונג פון דער יידי־שער באַפעלקערונג הייבט זיך אָן, ווען עס שאַפֿן זיך מעגלעכקייטן פֿאַר די היימלאָזע זיך אומצוקערן אויף זייערע אַלטע ווינונגס־ערטער און ווען עס שאַפֿן זיך די ערשטע מעגלעכקייטן פֿאַר עמיגראַציע, דאָן ווערט שטאַרק פֿארמינערט די צאָל פון דער באַפעלקערונג. אין דער דאָזיקער לאַגע געפינט זיך אונדזער שטאָט, ווען עס איז דורכגעפירט גע־וואָרן די ערשטע פֿאַלקס־ציילונג אין יאָר 1921. דער פֿראָצעס פון אויסוואַנדערן, ספּעציעל ביי דער יידישער באַפעלקערונג, קומט נאָך פֿאַר ווייטער אויך. מיטן פֿאַרשליסן זיך פון די טויערן קיין צפון־אַמעריקע ווענדט זיך דער הויפּט־שטראָם קיין אַרגענטינע, בראַזיליע, קובאַ, פֿאַלעסטינע. עס שאַפֿן זיך דאָרטן נרעסערע פֿרוזשענער קאָלאָניעס און דאָס שוואַכט ווייטער אָפּ דעם ווּוקס פון דער יידי־שער באַפעלקערונג דאָ אויף אַן אָרט. פון דער צווייטער זייט קומט אין דער צייט אַ צוריק־שטראָם פון דער נישט יידישער באַפעלקערונג — פון דער וויסרוסישער, וועלכע איז אַנטלאָפן געוואָרן פון דאַנען צוזאַמען מיט דער אָפּטרעטנדיקער רוסישער אַרמיי און אַ ני ער שטראָם, פון דער פּוילישער באַ־פעלקערונג, וועלכע קומען אָהער אַלס באַאַמטע אין די פֿאַרשידנסטע מלוכה־אַמטן.

אין מיטן פון דעם דינאַמישן פּראָצעס איז געמאַכט געוואָרן די ציילונג פון יאָר 1921. לויט די ידיעות פון דער דאָזיקער פֿאַלקס־ציילונג האָבן זיך אין פֿרוזשענע דעמאָלט געפונען 6.332 אייני־ווינער, פון דעם: יידן 4.152, פֿראָוואָסלאָווּנע 1.460, קאַטאָליקן 716, עוואַנגעליקער 4 (טאַבעלע 1).

טאַבעלע 1
די באַפעלקערונג אין פֿרוזשענע לויט דער פֿאַלקס־ציילונג פון יאָר 1921

רעליגיע*)	אַבסאָלוט	אין %
יידן	4.152	65,6
פֿראָוואָסלאָווּנע	1.460	23,0
קאַטאָליקן	716	11,3
עוואַנגעליקער	4	0,1
צוזאַמען . .	6.332	100,0

*) אין דער פֿאַלקס־ציילונג פון דעם אַנגעווויזענעם יאָר זענען צווישן אַנדערע געווען צוויי רובריקן — רעליגיע און נאַציאָנאַליטעט. בעת אויף דער פֿראָגע רע־ליגיע האָבן 4.152 יידן געענטפֿערט „יידישע", איז לויט דער נאַציאָנאַליטעט אויסגעקומען אין פרוזשענע נאָר 2.945 יידן, די איבעריקע 1.207 יידן זענען צוגערעכנט געוואָרן צו דער פּוילישער נאַציאָנאַליטעט און דעריבער האָט זיך אין דער טיילונג אויף נאַציאָנאַליטעט באַקומען אַ קוריאָזער רעזולטאַט.

(1) אין יאָר 1916 זענען געווען 182 טויט־פֿאַלן, אין 1917 — 119, אין יאָר 1919 גאַנצע 205 אין נאָר־מאַלע צייטן, ווי עס איז שוין געווען דערמאָנט, דערגייט די צאָל טויט־פֿאַלן אַ יאָר ביז 41.

וויי עס איז צו זען פון דער טאַבעלע, מאַכן די יידן אויס גאַנצע 65,6 פראָצענט, אָדער צוויי דריטל פון דער אַלגעמיינער באַפעלקערונג. אויפן צווייטן אָרט גייען די פראָוואָסלאָווענע, וועלכע מאַכן אויס 23 פראָצענט און צום סוף די קאַטאָליקן — 11,3 פּראָצענט.

די אויסגעוואַקסן די גאַנצע באַפעלקערונג פון שטאָט? ווי האָבן זיך פאַרגרעסערט די באַזונדערע גרופּן? וועגן דעם וועט אונדז געבן אַ בילד, וועגן מיר וועלן פאַרגלייכן די גרייס פון דער באַפעלקערונג אין פרוזשענע אין די זיבעציקער יאָרן פון פאָריקן י"ה (2) מיט די מאַטעריאַלן פון דער פאַלקס־ציילונג אין 1921 (טאַבעלע 2).

טאַבעלע 2

ווּוקס פון דער באַפעלקערונג פאַר דער צייט 1873—1921

רעליגיע	1873		1921		זיך פאַרגרעסערט אין
	אַבסאָלוט	% אין	אַבסאָלוט	% אין	
יידן	2.575	64,5	4.152	65,6	1,7 מאָל
פראָוואָסלאָווענע	1.012	25,3	1.460	23,0	„ 1,4
קאַטאָליקן	404	10,1	716	11,3	„ 1,8
אַנדערע	4	0,1	4	0,1	„ 1,0
צוזאַמען	3.995	100,0	6.332	100,0	1,6 מאָל

פון דער געבראַכטער טאַבעלע ווייזט זיך פאַרגרעסערט אַז די גאַנצע באַפעלקערונג האָט זיך פאַרגרעסערט אין 1,6 מאָל, דאָס הייסט אַ דורכשניטלעכער צווווקס פון 12 פּראָמיל יערלעך. ביי יידן איז דער צווווקס געווען אַ גרעסערער — 1,7 מאָל, דעם גרעסטן צווווקס האָבן אָבער געהאַט די קאַטאָליקן, וועלכע האָבן זיך פאַרגרעסערט אין 1,8 מאָל. די דאָזיקע פאַרגרעסערונג פון דער קאַטוילישער באַפעלקערונג קומט אָבער נישט פאַר אויסשליסלעך דורך דעם נאַטירלעכן צווווקס, נאָר, ווי מיר האָבן שוין דערמאָנט, דורך דעם צופלוס פון דער צאָל פוילישע באַאַמטע אין שטאָט. די פראָצענט־פאַרהעלטעניש האָט זיך פאַר דער צייט אויך געביטן. די פראָוואָסלאָווענע האָבן זיך פאַרקלענערט אין זייער פראָצענט לגבי דער אַלגעמיינער באַפעלקערונג לטובת די יידן און קאַטאָליקן און אויך אַבסאָלוט האָבן זיך די פראָוואָסלאָווענע אַמוויניקסטן פאַרגרעסערט — 1,4. דער דאָזיקער קליינער צווווקס איז אַ פּועל־יוצא פון דעם, ויאָס אַ טייל פון דער פראָוואָסלאָווענער באַפעלקערונג, וועלכע האָט זיך נאָכן אַנטלויפן פון שטאָט בעת דער מלחמה מער נישט אומגעקערט. דער דאָזיקער פראָצעס אין צווווקס פון יעדער גרופּע פון דער פרוזשענער באַפעלקערונג בייט זיך אָבער ראַדיקאַל, וועגן מ׳באַטראַכט די סטאַטיסטיק פאַר די לעצטע 10 יאָר. אין דעם דאָזיקן פעריאָד קומט פאַר נאָך אַ שטאַרקערע עמיגראַציע פון דער יידישער באַפעלקערונג אין לענדער מעבר־לים. פון דער צווייטער זייט — אַ כסדרדיקע אימיגראַציע פון פוילישע עלעמענטן. אַ טיילווייזע עמיגראַציע מערקט זיך אויך ביי דער וויסרוסישער באַפעלקערונג, אַזוי אַרום, אַז די פּראָצענט־פאַרהעלטענישן אין יאָר 1931 איז שוין שוין גאָר אַן אַנדערע ווי אין יאָר 1921 (טאַבעלע 3).

טאַבעלע 3

באַפעלקערונג אין פרוזשענע פאַרן יאָר 1931*)

ר ע ל י ג י ע	אַבסאָלוט	אין %
יידן	4.208	55,2
פראָוואָסלאָווענע	1.503	19,7
קאַטאָליקן	1.291	16,9
אַנדערע	54	0,7
צייטווייליקע איינווינער פון אַלע רעליגיעס**) . . .	570	7,5
צוזאַמען	7.626	100,0

*) די מאַטעריאַלן זענען אַרויסגעצויגן פון די מעלדונגס־קאַרטן פון מאַגיסטראַט.

**) אין דער רובריק גייען אַריין די שילער פון פוילישן לערער־סעמינאַר. פוילישע מלוכה־גימנאַזיע, האַנטווערקער־שול, דינסטן און סאָלדאַטן־אַרבעטער, וואָס זיצן נאָר צייטווייליק אין שטאָט.

(2) געוויער וועגן דער דעמאָלטיקער סטאַטיסטיק אין קאַפּיטל „פרוזשענע אין דער 2טער העלפט פון 19טן י"ה" פון נ. צ.

ווי עס איז צו זען פון דער טאַבעלע, האָבן זיך אין יאָר 1931 געפונען אין פּרוזשענע 7.626 אייגענווינער. פון זיי זענען יירן געווען 4208, פּראָוואָסלאָווונע 1.503, קאַטאָליקן 1.291. אין דער דאָזיקער סטאַטיסטיק האָבן מיר נאָך איינגעטיילט נאָך אַ רובריק „צייטווייליקע אינווויינער פון אַלע רעליגיעס". די דאָזיקע צאָל פון צייטווייליקע אינווויינער איז פאַרהעלטנישמעסיק געוואָרן גרויס (570) און מאַכט אויס 7,5% פון דער גאַנצער באַפעלקערונג. כאָטש עס איז אָנגעגעבן אין דער רובריק „פון אַלע רעליגיעס", דאָך קען מען זאָגן, אַז יידן זענען אין דער רובריק אַריין זייער וויניק, ווייל דער גרעסטער טייל שילער פון דער מלוכה־גימנאַזיע, וועלכע קומען פון דער פּרעמד און וועלכע ווערן פאַרעכנט אין דער רובריק, ווי אויך די גרויסע צאָל שילער פון דעם לערער־סעמינאַר און האַנטווערקער־שול, די אַלע זענען אין גרעסטן טייל קאַטאָליקן און טיילווייז פּראָוואָסלאָווונע, דאָס זעלבע געפינען זיך זייער וויניק יידן צווישן די טאָג־אַרבעטער און דינסטן, וועלכע גייען אויך אַרונטער אונטער דער רובריק.

די יידן, ווי עס איז צו זען פון דער טאַבעלע 3, האָבן אויסגעמאַכט 55,2 פּראָצענט פון דער אַלגעמיינער באַפעלקערונג, די פּראָוואָסלאָווונע 19,7 פּראָצענט, קאַטאָליקן 16,9. די פּראָצענט־פאַרהעלטעניש ווערט זיך נאָך מער בייטן, ווען מיר זאָלן צוריקענען די גרעסטע טייל פון די 7,5 פּראָצענט פון די „צייטווייליקע" צו די קאַטאָליקן, זיי ווי דעמאָלט אויסמאַכן איבער 20 פּראָצענט פון דער גאַנצער באַפעלקערונג. נאָך קלערער ווערט די סיבה פון ווויקס פון יעדער גרופּע באַזונדער, ווען מ׳פאַרגלייכט דעם צוווויקס פון דער גאַנצער באַפעלקערונג פאַר די לעצטע 10 יאָר (טאַבעלע 4).

טאַבעלע 4

צוווויקס פון דער באַפעלקערונג אין פּרוזשענע פאַר די לעצטע יאָרן 1921—1931

רעליגיע	1921		1931		זיך פאַרגרעסערט אין %
	אַבסאָלוט	אין %	אַבסאָלוט	אין %	
יידן	4.152	65,6	4.208	55,2	1,3
פּראָוואָסלאָווונע	1.460	23,0	1.503	19,7	2,9
קאַטאָליקן	716	11,3	1.291	16,9	80,3
צייטווייליקע אייגווויינער	—	—	570	7,5	—
אַנדערע	4	1,0	54	0,7	1250,0
	6.332	100,0	7.626	100,0	20

פון דער געבראַכטער טאַבעלע ווייזט זיך אַרויס, אַז די גאַנצע באַפעלקערונג האָט זיך פאַרגרעסערט אין 1,2 מאָל. אין דער דאָזיקער צאָל ווערן שוין אָבער אויך פאַרעכנט די איבער דריי הונדערט שילער פון די מיטל־שולן, פון דער פּרעמד, וועלכע זענען דאָ מיט 10 יאָר צוריק, אין יאָר 1921, נאָך נישט געווען (3). נעמען מיר אַראָפּ פון דער אַלגעמיינער צאָל די צאָל שילער, באַקומען מיר אַזאַ רעזולטאַט: אין יאָר 1921 איז געווען 6.332 אייגווויינער און אין יאָר 1931 — 7.326, דאָס הייסט אַ צוווויקס מער נישט ווי אין 1,15 מאָל אַדער אויף 2%. אָט דער פאַרהעלטנישמעסיק קליינער צוווויקס קומט פון אין גרונט־סיבה — פון דער שטאַרקער עמיגראַציע פון דער יידישער באַפעלקערונג פאַר דער צייט. קוקן מיר זיך צו צו דעם צוווויקס ביי דער יידישער באַפעלקערונג, זענען מיר אַ מערקווירדיקע דערשיינונג, אין משך פון די צען יאָר איז די יידישע באַפעלקערונג כמעט ווי נישט אויסגעוואַקסן (פון 4.152 אין 1921 ביז 4.208 אין 1931, אַ פאַרגרעסערונג מער נישט ווי אויף 56 פערזאָן). דאָס זעלבע מיט די ווייסרוסן, פאַר די לעצטע 10 יאָר האָט זיך זייער גרופּע פאַרגרעסערט אויף 43 פערזאָן, אויף זייער קליינער

(3) מיר לאָזן אין דער צאָל איבער די צאָל דינסטן און טאָג־אַרבעטער, וועלכע האָבן זיך ביי דער ערשטער ציילונג אין 1921 צוגערעכנט צו דער אַלגעמיינער צאָל.

צאָל מאַכט עס אויס אַ גרעסערער פּראָצענט ווי ביי יידן, אָבער אין סך־הכל אויך אַ מינימאַלער צוווואָקס. פון דער צווייטער זייט זעען מיר אַ פֿאַרקערטע דערשיינונג ביי די פּאָליאַקן, די פּוילישע אָפּעלקערונג האָט זיך פֿאַר דער זעלבער צייט כמעט ווי פֿאַרטאָפּלט און אויב מיר זאָלן נאָך צורעכענען די עטלעכע הונדערט שילער — כמעט ווי פֿאַר־דרייפֿאַכט, און די דאָזיקע צאָל פּאָליאַקן וואָלט נאָך מער געשטיגן, וועט מען זאָל צורעכענען די עטלעכע הונדערט פּאָליאַקן, באַמטע, וואָס ווינענען אין דער באַמטן־קאָלאָניע און ווערן אַדמיניסטראַ־טיוו צוגערעכנט צו דער גמינע.

וויפֿל איז געווען דער ריכטיקער צוווואָקס ביי דער יידישער אָפּעלקערונג? וועגן דעם וועלן מיר קריגן אַ באַגריף, ווען מיר וועלן פֿאַרגלייכן די צאָל געבורטן מיט דער צאָל טויט־פֿאַלן פֿאַר דעם דער־מאָנטן צענדליק יאָר. גענויע פֿאַרצייכענונגען וועגן דער צאָל געבורטן און טויט־פֿאַלן ביי דער יידי־שער באָפֿעלקערונג האָבן מיר פון די מיטלסטע פּינף יאָר פון דעם צענדליק יאָר, דאָס הייסט, פון די יאָרן 1925—1929. מיר מיינען אָבער, אַז דער דורכשניט פֿאַר די פּינף יאָר וועט אויך זיין אָנ־נעמבאַר פֿאַר דעם גאַנצן צענדליק, ווייל אין משך פון די לעצטע 5 יאָר איז נישט פֿאַרגעקומען עפּעס אַזוינס, וואָס זאָל האָבן געענדערט ראַדיקאַל די לאָגע (טאַבעלע 5). אמת, די טענדענץ פֿאַר די

טאַבעלע 5

צאָל געבורטן ביי די יידן אין פּרוזשענע פֿאַר די יאָרן 1925—1929

יאָר	געשלעכט		
	יינגלעך	מיידלעך	צוזאַמען
1925	59	47	106
1926	54	33	87
1927	51	30	81
1928	52	34	86
1929	44	35	79
צוזאַמען	260	179	439

דורכשניטלעכע צאָל געבוירענע אַ יאָר 88

לעצטע יאָרן איז אַזאַ, אַז די צאָל געבורטן פֿאַלן, דערפֿאַר אָבער זעט זיך אַ פֿאַרגרעסערונג פון די צאָל געבורטן אין די יאָרן פֿאַרן יאָר 1925.

פון דער טאַבעלע 5 זעען מיר, אַז פֿאַר די דערמאַנטע 5 יאָר זענען אין פּרוזשענע געבוירן געווואָרן 260 יינגלעך און 179 מיידלעך, צוזאַמען 439 קינדער. רעכענען מיר די זעלבע צאָל פֿאַר די איבעריקע פּינף יאָר, ווערן מיר באַקומען, אַז אין משך פון די צען יאָר זענען אין פּרוזשענע געבוירן געווואָרן 878 יידישע קינדער. אין דער זעלבער צייט איז די צאָל געשטאָרבענע, ווי עס צו זען פון דער טאַבעלע 3, געווען 416. רע־כענען מיר אַראָפּ די צאָל געשאָרבענע פון דער צאָל גיי־געבוירענע באַקומען מיר, אַז די יידי־שע באָפֿעלקערונג האָט זיך פֿאַר די 10 יאָר פֿאַר־גרעסערט אויף 462 נפשות, אָדער דורכשניטלעך אויף 11 פּראָמיל יערלעך. פֿאַרגלייכן מיר די צאָל אויף וויפֿל די פּרוזשענער יידישע באָפֿעלקערונג האָט זיך פֿאַרגרעסערט, מיט דער פֿאַקטישער צאָל אין יאָר 1931, זעען מיר, אַז די 462 יידן האָבן דורך דער צייט געמוזט זוכן פֿאַר זיך גליק אויסער די גרענעצן פון שטאָט. פֿאַר דער צייט האָט פּרו־זשענע געליפֿערט פון זיך מאַטעריאַל פֿאַר נייע יידישע ישובים אויף אָנדערע וועלט־טיילן און אַליין ווי די הידרע, וואָס טיילט אָפּ פון זיך נייע אינ דיווידיומס און אַליין עקזיסטירט זי ווייטער (4), זיך נישט פֿאַרקלענערט אין איר גרייס.

ווי עס איז צו זען פון דער טאַבעלע 5, זענען פֿאַר די לעצטע יאָרן געבוירן געווואָרן ביי די יידן מער יינגלעך ווי מיידלעך, באַזונדערס שטאַרק פֿילט זיך דער אונטערשיד אין די ערשטע יאָרן. דער דאָזיקער איבערוואָג פון יינגלעך לגבי מיידלעך וווייזט זיך אָבער נישט אַרויס, ווען מ׳באַטראַכט די פֿאַרהעלטעניש צווישן מענער און פֿרויען ביי דער פּרוזשענער באָפֿעלקערונג. ביי היינטיקס טאָג זענען איז פּרוזשענע דאָ מער פֿרויען ווי מענער, דער איבערוואָג אָבער פון דער צאָל פֿרויען איז נישט ביי אַלע גרופּן גלייך (טאַבעלע 6). בכלל זענען אין פּרוזשענע פֿאַראַן 48,6 פּראָצענט מענער און 51,4 פּראָצענט פֿרויען. אין דעם דאָזיקן חשבון גייען נישט אַריין די צייטווייליקע איינווינער, ווייל זיי זענען אַ באַוועגלעכער עלעמענט און ס׳איז שווער זיי אַריינצונעמען אין דער טאַבעלע פון די איינ־ווינער. אַ סך גרעסערער איבערוואָג פון די פֿרוי־ען איבער די מענער איז ביי די יידן. אויף 2.006 מענער זענען דאָ 2.202 פֿרויען, אָדער 52,3 פּראָ־צענט. די סיבה פון דעם עודף נעמט זיך קודם פון דער גרויסער צאָל פֿאַמיליעס, וואָס זייערע מענער האָבן עמיגרירט. די זעלבע סיבה וועט טיילווייז

(4) די צאָל געבורטן און טויט־פֿאַלן ביי דער פֿרא־וואַסלאַווענער און קאַטוילישער באָפֿעלקערונג האָט זיך אונדז נישט איינגעגעבן צו קריגן.

טאַבעלע 6

מענער און פרויען אין פרוזשענע אין יאָר 1931*)

רעליגיע	מענער	אין %	פרויען	אין %	צוזאַמען
יידן	2.006	47,7	2.202	52,3	4.208
פּראָוואָסלאַווענע	724	48,9	779	51,1	1.503
קאַטאָליקן	677	52,4	614	47,6	1.291
אַנדערע	28	51,9	26	48,1	54
צוזאַמען	3.435	48,6	3.621	51,4	7.056

*) די צייטווייליקע איינווינער זענען אין דער רשימה נישט אַריין.

אויך ווירקן ביי דער פּראָוואָסלאַווענער באַפעלקערונג, ווו דער פּראָצענט פרויען איז נאָך אויך אַ גרעסערער ווי דער פּראָצענט מענער. כדי בולטער צו זען, אַז די סיבה שטאָמט קודם־כל פון דער שטאַרקערער עמיגראַציע. צי דאָס איז אין לאַנד גופא (למשל, אין דער סביבה, ביי דער האַלץ־בראַנזשע), צי דאָס איז מחוץ־לארץ, איז געניג צו ברענגען די צאָל משפחות, ווו עס פעלט דער שפּייזער אין שטוב און די צאָל ווו עס פעלט די פרוי. אויף 180 יידישע פאַמיליעס, וואָס האָבן נאָר, אַדער דעם פאָטער אַדער די מוטער אין שטוב, זענען 150 אָן מענער און 30 אָן פרויען. וואָס איז שייך די 30, זענען דאָס זיכער אין גרעסטן טייל פאַמיליעס, ווו די פרויען זענען אָפּגעשטאָרבן, אָבער וואָס איז שייך די 150 משפחות אָן מענער, זענען דאָ אין גרעסטן טייל פאַמיליעס, וואָס זייערע שפּייזער געפינען זיך נישט דאָ. ס׳איז געווי נישט קלאָר וויפל פון די 150 זענען אלמנות און וויפל האָבן זייערע מענער מחוץ דער שטאָט, זיכער איז נאָר, אַז די צאָל אלמנות איז גרעסער פאַר דער צאָל אלמנס, פשוט דערפאַר, ווייל די לעצטע האָבן אין גרעסטן טייל אַ צווייטן מאָל חתונה, אין דער צייט, וואָס ביי די פרויען־אלמנות איז דער פאָל זעלטענער. צווישן די לעצטע געפינען זיך נאָך אויך אַ גרויסער טייל, וועמענס מענער עס זענען געהרגעט געוואָרן, אַדער פאַרפאַלן געוואָרן אין דער וועלט־מלחמה (5).

פונקט אַ פאַרקערטע דערשיינונג ווי ביי די יידן און פּראָוואָסלאַווענע מערקן מיר ביי די קאַטאָליקן, דאָ איז די פּראָפּאָרץ פון מענער און פרויען — 52,4 פּראָצענט מענער און 47,6 פּראָצענט פרויען — גאָר אַן אַנדערע. דער איבערוואָג פון מענער לגבי פרויען ביי דער פוילישער באַפעלקערונג שטאַמט פון דעם, וואָס דער גרעסטער טייל אָנגעפּאַרענע באַאַמטע זענען מענער און דערפאַר איז דער איבער־פלוס פון מענער אַ גרעסערער.

אינטערעסאַנט וועט נאָך אויך זיין צו פאַרגלייכן, ווי עס האָט זיך געביטן די פּראָפּאָרץ צווישן דער צאָל מענער און פרויען פאַר די לעצטע אי־בער פופציק יאָר (טאַבעלע 7). אין יאָר 1873 איז די אַלגעמיינע פּראָפּאָרץ צווישן מענער און פרוי־ען גענוען ווי 45,5 : 54,5. אין 1921 46,2 : 53,8 און אין 1931 48,6 : 51,4. פון די געבראַכטע פאַרהעל־טענישן זעט זיך בולט אַ טענדענץ פון אויסגלייך צווישן דער צאָל מענער און פרויען. באַלערנדיק איז אויך די פּראָפּאָרץ צווישן מענער און פרויען ביי יעדער גרופּע באַזונדער פאַר דעם זעלבן אָפּ־שניט־צייט. קודם־כל האָט זיך דיאַמעטראַל קעגנ־זעצלעך געביטן די פאַרהעלטעניש צווישן דער צאָל פרויען און מענער ביי די קאַטאָליקן און פּרא־וואָסלאַווענ. אין 1873 האָבן דעם גרעסטן % מע־נער געהאַט די פּראָוואָסלאַווענע (51,2% 48,8 פרויען), אין 1931 זענען מיר שוין אויפן ערשטן אָרט די קאַטאָליקן. די סיבה פון דעם דאָזיקן שנוי דערקלערט זיך דערמיט, ווי מיר האָבן שוין דער־

(5) צו די אַלע סיבות דאַרף מען נאָך אויך צוגעבן די גרעסטע שטערבלעכקייט ביי מענער ווי ביי פרויען. דאָס ווייזט די טאַבעלע 3 אויף דער זייט 102. אויף 114 געשטאַרבענע מענער זענען דאָ 94 פרויען, האָבנדיק אין זינען אַז פרויען זענען בכלל דאָ אין פרושזענע מער ווי מענער, איז דער פּראָצענט פון שטערבלעכקייט ביי מענער אַ סך אַ גרעסערער.

טאַבעלע 7

פאַרגלייך פון דעם פּראָצענט מענער און פרויען אין פּרוזשענע פון 1873—1921—1931

רעליגיע	1873		1921		1931	
	מענער	פרויען	מענער	פרויען	מענער	פרויען
יידן	43,5	56 5			47,7	52,3
פּראָוואָסלאַווענע	51,2	48,8			48,9	51.1
קאַטאָליקן	44,8	55,2			52,4	47,6
דורכשניט	45,5	54,5	46,2	53,8	**48,6**	**51,4**

מאָנט, וואָס די צאָל באַאַמטע, וואָס קומען אין גרעסטן טייל פון דער פּרעמד, זענען אין גרעסטן טייל מענער. פון דעם איז קלאָר, אַז אין 1873, אין דער צייט פון דער רוסישער הערשאַפט, איז די צאָל פּראָוואָסלאַווענע צווישן די באַאַמטע געווען די גרעסטע טייל און דערפּאַר איז זייער % אַזאַ הויכער.

עס איז נאָך אויך כאַראַקטעריסטיש צו דערמאָנען די גרייס פון דעם משפּחה־צושטאַנד ביי דער יידישער, פּראָוואָסלאַווענער און קאַטולישער באַפעלקערונג. ס׳איז בכלל פאַרשפּרייט אַ מיינונג, אַז יידן האָבן אַ סך מער קינדער ווי זייערע שכנים אַרום, די מאַטעריאַלן וועגן דעם משפּחה־צושטאַנד ביי דער פּרוזשענער באַפעלקערונג ווייזן דאָס אָבער נישט.

קודם־כל וועגן דער סטאַטיסטיק אַליין. אין די מעלדונגס־קאַרטן, פון וואָנען די דאָזיקע סטאַטיסטיק איז גענומען געוואָרן, ווערן פאַרצייכנט די יונגעלייט, וואָס זענען שוין אַלט 18 יאָר, פאַר זעלבסטשטענדיקע משפּחות, און פון דאָנען קומט אַרויס אַ פאַלשער בילד וועגן דעם אמתן משפּחה־צושטאַנד ביי אונדז אין שטאָט, אַזוי ווי אָבער דאָס פאַרצייכענען קומט פאַר ביי אַלע רעליגיעס גלייך, איז שוין דאָס גופא פאַר זיך כאַראַקטעריסטיש. וואָלטן מיר אָבער וועלן באַקומען דעם אמתן צושטאַנד, וואָלטן מיר געדאַרפט די איינציקע משפּחה־מיטגלידער צעוואַרפן איבער די איבעריקע צאָל משפּחות (טאַבעלע 8, 9, 10).

באַטראַכטן מיר דעם משפּחה־צושטאַנד לויט די אָנגעוויזענע טאַבעלן, זעען מיר, אַז די דורכשניט־לעכע צאָל מיטגלידער אין אַ משפּחה איז ביי יידן דער גרעסטער — 3 מענטשן. וויניקער ביי די קאַטאָליקן 2,9 און — נאָך וויניקער ביי די פּראָוואָסלאַווענע — 2,5. ווען עס וואָלטן נישט געוועכנט געוואָרן די איינציקע מיטגלידער אַבסאָלוט, וואָלט דער דורכשניט געווען אַ סך אַ גרעסערער. דער אונטערשיד ביי די אַלע דריי גרופּן איז אַ מינימאַלער.

טאַבעלע 8

משפּחה־צושטאַנד ביי דער יידישער באַפעלקערונג אין יאָר 1931

פון משפּחה		צאָל משפּחות	צאָל נפשות	אין %
1	מיטגלידער*)	463	463	33,0
2	מיטגלידער	237	474	16,8
3	„	200	600	14,2
4	„	196	784	13,9
5	„	137	685	9,6
6	„	107	642	7,6
7	„	43	301	3,0
8	„	21	168	1,4
9	„	4	36	0,2
10	„	1	10	0,1
11	„	2	22	0,1
23	בית־יתומים	1	23	0,1
צוזאַמען		1.412	4.208	100,0

דורכשניטלעכע צאָל נפשות אין אַ משפּחה 3.

*) אין דער דאָזיקער רובריק גייען צווישן אַנדערע אַריין בחורים, וואָס זענען שוין אַלט געוואָרן 18 יאָר, כאָטש זיי געפינען זיך ביים פאָטער אין שטוב.

לער, דאָס וויסט בולטער, אַז די יידן שטייגן כמעט נישט אַריבער אין זייער צאָל קינדער פּראָפּאָרציאָנעל זייערע שכנים.

טאַבעלע 9

משפּחה־צושטאַנד ביי דער קאַטוילישער באַפעלקערונג אין יאָר 1931

צאָל מיטגלידער		צאָל משפּחות	צאָל נפשות	אין %
1	מיטגליד	170	170	73,7
2	מיטגלידער	79	158	17,5
3	„	58	174	13,0
4	„	62	248	13,8
5	„	42	210	9,3
6	„	21	126	4,7
7	„	10	70	2,2
8	„	4	32	0,9
8	„	3	27	0,7
76	בית־יתומים	1	76	0,2
צוזאַמען		450	1.291	100,0

דורכשניטלעך אין אַ משפּחה 2,9 מיטגלידער.

נישט רעכענדיק די אינציקע מיטגלידער, דאָן מאַכט אויס ביי יידן די גרעסטע צאָל משפּחות מיט 2 מיטגלידער — 16,8% און דער פּראָצענט פאַלט כסדר מיטן פאַרגרעסערן זיך פון דער צאָל מיטגלידער. די גרעסטע יידישע משפּחה, ביי היינט־צוטאָג, איז ביי יידן פון 11 מיטגלידער. די זעלבע דערשיינונג חזרט זיך איבער ביי די פּראָוואָסלאַווענע און קאַטאָליקן. ביי די פּראָוואָסלאַווענע מאַכט אויך אויס דער גרעסטער פּראָצענט משפּחות מיט 2 מיטגלידער — 16,7 און דער פּראָצענט פאַלט אויך רעגלמעסיק. די גרעסטע משפּחה ביי די פּראָוואָסלאַווענע איז 10 מיטגלידער. ביי די קאַטאָליקן — די משפּחות פון 2 מיטגלידער 17,5 פּראָצענט. אין די דאָזיקע צאָלן זענען נישט אַרייַנגערעכנט גע־וואָרן די צייטווייליקע אייניווינער, וועלכע וואָלטן פאַרגרעסערט די צאָלן פון דער ערשטער רובריק.

געדיכטקייט.

אָלס צענטער פון פּרוזשענע ווערט אָנגענומען דער קרייץ־פונקט פון די פיר הויפּט־גאַסן: דאָמ־בראָווסקע, בריסקער, קאָברינער און ד״ר־פּאַצ־ווויטש־גאַס. דאָ געפינט זיך אויך דער אָנדלס־

טאַבעלע 10

משפּחה־צושטאַנד ביי דער פּראָוואָסלאַווענער באַפעלקערונג אין יאָר 1931

צאָל מיטגלידער		צאָל משפּחות	צאָל נפשות	אין %
1	מיטגליד	259	259	43,2
2	מיטגלידער	100	200	16,7
3	„	87	261	14,5
4	„	62	248	10,4
5	„	44	220	7,3
6	„	29	174	4,9
7	„	8	56	1,3
8	„	6	48	1,0
9	„	3	27	0,5
10	„	1	10	0,2
צוזאַמען		599	1.503	100,0

דורכשניטלעך אין אַ משפּחה 2,5 מיטגלידער.

צענטער. (דער פּאָלקסטימלעכער נאָמען פון דער היינטיקער פּאָצעוויטש־גאַס איז נגידישע).

די יידישע באַפעלקערונג איז אין גרעסטן טייל קאָנצענטרירט אין צענטער פון שטאָט און דער עיקר אין די געסלעך. די נישט־יידישע באַפעלקע־רונג איז דער עיקר קאָנצענטרירט אין די פּאַר־שטעט. אַזוי, למשל, זענען פּאַראַן אַרום 6 געסלעך אין שטאָט, וועלכע זענען באַווויינט אויסשליסלעך פון יידן און 3 פון די אַרום־שטאָט־געסלעך, וואָס זענען אינגאַנצן יידן־פריי.

הייזער זענען אין יאָר 1931 1.252, פון זיי 729 וואָס האָבן געהערט צו באַלעבאָטים יידן און 523 צו נישט־יידן. פּראָפּאָרציאָנעל צו דער באַ־פעלקערונג האָבן די יידן אַ גרעסערן פּראָצענט הייזער ווי די נישט־יידן. בעת די צאָל יידישע הויי־זער דערגרייכט 58,2 פּראָצענט, מאַכט אויס די יידי־שע באַפעלקערונג, ווי עס איז שוין געווען געזאָגט, 55,2 פּראָצענט. די טאַבעלע 11 גיט אונדז אַ בילד ווי עס איז אויסגעוואַקסן די צאָל הייזער פאַר די לעצטע קנאַפּע 60 יאָר.

ווי מיר זענען פון דער טאַבעלע, איז די אַלגע־מיינע צאָל הייזער געוואַקסן פון 594 ביז 1.252. דאָס הייסט, אַז די צאָל הייזער האָבן זיך פאַר־גרעסערט אין 2,1 מאָל. אין דער זעלבער צייט האָט זיך די באַפעלקערונג, ווי עס איז שוין געווען

דערמאַנט, פאַרגרעסערט נאָר אין 1,9 מאָל. דאָס הייסט, אַז בכלל געניומען האָט זיך די געדיכטקייט פון באַווויינונג פון דער באַפעלקערונג פאַרקלענערט. דאָס זעט מען אויך קלאָר פון דער טאַבעלע 11.

טאַבעלע 11

צאָל הייזער און די געדיכטקייט פון דער באַפעל־קערונג פאַר דער צייט פון 1873—1921—1931

צ י י ט		יי ד ן		נ י ש ט־יי ד ן		צ ו ז א מ ע ן	
		צאָל הייזער	צאָל נפשות אין איין שטוב	צאָל הייזער	צאָל נפשות אין איין שטוב	צאָל הייזער	צאָל נפשות אין איין שטוב
1873	אַבסאָלוט	300	8,6	294	5,7	594	6,7
	אין %	50,5		49,5		100,0	
1921	אַבסאָלוט					984	6,4
	אין %					100,0	
1931	אַבסאָלוט	729	5,9	523	6,3	1.252	6,1
	אין %	58,2		41,8		100,0	
פאַרגרעסערט אין		2,4 מאָל		1,7 מאָל		2,1 מאָל	

אין יאָר 1873 איז אויסגעפאַלן דורכשניטלעך 6,7 איינווויינער אין יעדער שטוב, אין יאָר 1921 שוין 6,4 איינווויינער און אין יאָר 1931 שוין מער נישט ווי 6,1 איינווויינער (6).

גאָר אַנדערש זעט שוין אויס די פאַרקלענערונג פון דער געדיכטקייט פון באַווויינונג ביי יעדער גרופּע באַזונדער. די יידן האָבן אין 1873 געהאַט די גרעסטע געדיכטקייט — 8,6. אין 1931 מאַכן שוין די יידן אויס די קלענסטע — 5,9, דאָס זעט מען בולט, ווען מ׳פאַרגלייכט דעם פּראָצענט הייזער פון יאָר 1873 און 1931 (7).

אין יאָר 1873 האָבן די יידן פאַרמאָגט 50,5 פּראָצענט פון דער אַלגעמיינער צאָל הייזער און אין יאָר 1931 שוין 58,2 פּראָצענט. אַנדערש זעט אויס דער פּראָצענט פון דער פאַרענדערונג פון דער געדיכטקייט פון באַווויינונג ביי דער נישט־יידישער באַפעל־קערונג. אין יאָר 1873 האָבן די נישט־יידן געהאַט דורכשניטלעך 5,7 איינווויינער אין איין שטוב און אין יאָר 1931 — 6,3 (8).

אינטערעסאַנט וועט נאָך אויך זיין צו פאַרגלייכן די געדיכטקייט פון באַווויינונג ביי דער יידישער באַפעלקערונג אין באַזונדערע קוואַרטאַלן. די גרעס־טע געדיכטקייט דערגייט אין די קליינע געסלעך, די קלענסטע — אין דעם האַנדלס־צענטער. ווייטער גיבן מיר די געדיכטקייט פון דער יידישער באַפעל־קערונג אין באַזונדערע ראַיאָנען.

די קלענסטע געדיכטקייט פון באַווויינונג צווישן דער יידישער באַפעלקערונג איז אויף ד״ר־פּאַצע־ווויטש־גאַס. דאָ מאַכט אויס דורכשניטלעך 3,6 איינ־ווויינער אויף יעדער שטוב. ענלעך איז אויך די

(6) מיר ברענגען דאָ דעם חשבון אין צענטלעך, ווייל דער אונטערשיד איז נישט קיין גרויסער און דער־גייט נישט ביז איין גאַנצע.

(7) פון דער פאַלקס־ציילונג אין יאָר 1921 האָבן מיר נישט קיין מאַטעריאַל וואָס זאָלן געבן אַ באַגריף וועגן דער צאָל הויז־באַזיצער פון יעדער רעליגיע.

(8) אין דער צאָל הייזער סיי ביי יידן, סיי ביי די נישט־יידן זענען אויך אַריין די בתי־מדרשים און קלויס־טערס און דאָס ווירקט אויף דער אַלגעמיינער פאַרקלע־נערונג פון דער געדיכטקייט (די דאָזיקע צאָל געביידעס איז ספעציעל ביי די יידן אַ גרויסע — 8 בתי־מדרשים און אַ גרויסע צאָל געזעלשאַפטלעכע געביידעס, שולן אאַ״וו).

לאַגע אויף דער 3טער־מאַי־גאַס, דאָ מאַכט אויס די געדיכטקייט — 5 פּערזאָן אויף יעדער שטוב (9).

געדיכט באַווויינט זענען די געסלעך אַרום שול־הויף. די גענשע־געסל האָט אַ געדיכטקייט פון 6,8 איינווווינער אויף יעדער שטוב, די באָד־גאַס 6,7. פֿאַראַן אָבער גאַסן, וועלכע זענען נאָך געדיכטער באַווויינט. אַזוי, למשל, האָט די ברונים־געסל 8,2 איינווווינער אויף יעדער שטוב, די בלאָטנע — 7, בריסקער־גאַס — 7,5, וואַסער־געסל 7,4, שערע־שעוואַר 6,4.

פֿרנסות.

די טאַבעלע 12 גיט אַ געוויסע בילד פון דער פֿאַרהעלטעניש פון די באַזונדערע פֿרנסות צווישן די פֿרוזשענער יידן. די צאָל משפחות, וועלכע זיך פֿאַרנומען מיט מלאכה, האָט דער־גרייכט 461 און האָט אויסגעמאַכט 32,7 פּראָצענט, אָדער אַ דריטל פון דער גאַנצער יידישער באַפֿעל־קערונג. אויפן צווייטן אָרט גייען די 387 משפחות, וועלכע האָבן נישט אָנגעגעבן קיין באַשעפטיקונג. די דאָזיקע גרופּע איז לויט די געבראַכטע זייער גרויס, אין דער ווירקלעכקייט זענען נישט אַלע, וועלכע גייען אַריין אין דער רובריק מיט אַן אמת אַן באַשעפטיקונג. קודם אַ גאַנצע רייַ משפחות, וועלכע לעבט פון קליינעם האַנדל, די דאָזיקע משפּ־חות האָבן קיין באַשעפטיקונג נישט אָנגעגעבן. אין דער רובריק זענען נאָך אַריין אַ גרויסע טייל משפחות, וועלכע לעבט פון אונטערשטיצונג פון קינדער, הן פון אָזעלכע, וועלכע געפינען זיך דאָ אויף אַן אָרט, הן מעבר לים. אָזוינע זענען דאָ אין אַ גאַנץ גרויסער צאָל. דאָס זעלבע, ווי ס׳איז שוין ערמאָנט אין דער הערה — ביי דער טאַבעלע 12, נייגן דאָ נאָך אויך אַריין די אַלע 18־יאָריקע, וואָס זעלפן מיט אין שטוב, נאָר האָבן קיין באַזונדערע באַשעפטיקונג נישט אָנגעגעבן (10). דערפֿאַר, וועו עס וועט אונדז אויסקומען צו באַטראַכטן די צוויי זויפּט־גרופּן פון באַשעפטיקונג צווישן דער יידי־שער באַפֿעלקערונג — די עקאָנאָמיש־אַקטיווע און עקאָנאָמיש־פּאַסיווע, וועט די גרופּע „אָן באַשעפ־טיקונג“ מוזן צעטיילט ווערן צווישן די עקאָנאָמישע אַקטיווע און פּאַסיווע צוליב די אויבן געבראַכטע סיבות.

די דריטע לויט דער גרויס זענען די משפחות, וועלכע לעבן פון האַנדל און אינדוסטריע. 328 משפּ־חות אָדער 23,2 פּראָצענט. קודם וועגן דער אינ־דוסטריע. פֿרוזשענע האָט נישט קיין באַזונדערס זויכטיקע אינדוסטריע. אויסער דעם טאַרטאַק, מילן, אויל־פּאַבריק און ברויעריי איז אין פֿרוזשענע קיין אינדוסטריע נישט פֿאַראַן, די גרעסטע טייל פון דער צאָל משפחות, וואָס איז אָנגעגעבן אין דער זובריק פֿאַרנעמט זיך, הייסט עס, מיט האַנדל. דער גרויס־מסחר פֿאַרנעמט אַ קליינעם אָרט, דער גאַנ־צער האַנדל איז אַ קליין־האַנדל און איז אויסגע־

(9) די דאָזיקע צאָלן גיבן אָבער נישט קיין בילד פון דער פֿאַקטישער געדיכטקייט פון באַווויינונג אין יעדן ראַיאָן. די צאָל איינווווינער איז דאָ געטיילט אויף דער צאָל הייזער נישט אַפּהענגיק פון דער צאָל וווי־נונגן אין יעדער שטוב. אָזוי אָרום קען זיך באַקומען, אַז אין די נייערע געסלעך, ווו די הייזער זענען גרעסערע און ווו עס קענען ווווינען עטלעכע משפחות, וועט אין דער סטאַטיסטיק פֿאַררעכנט ווערן, אַז יענע געסל איז אַמגעדיכטסטן באַווויינט, וואָס עס איז אין דער ווירק־לעכקייט נישט אָזוי. דאָס פֿאַרקערטע אויפן שול־הויף, ווו עס ווווינט די יידישע אַרעמקייט און ווו די געדיכטקייט איז אין דער ווירקלעכקייט די גרעסטע און ווו דאָס גאַנצע הויז באַשטייט אַפּטמאָל מערנישט ווי פון איין צימער (אַ קיך), ווווינען ווייניקער משפחות — באַקומט זיך, אַז די געדיכטקייט איז אַ קלענערע — דעריבער מוזן מיר אויפמערקזאָם מאַכן, אַז קיין באַשטימטע אויס־פירן ווערן דעם סאַציאַלן מצב פון די באַווויינער. לויט דער געדיכטקייט פון באַווויינונג פון דעם אָדער אַן אַנ־דער ראַיאָן קען מען דאָ נישט מאַכן.

(10) דער סך־הכל פון דער דאָזיקער רובריק וועט זיך אונטערשייַדן פון די צאָלן, וועלכע זענען אויפגעקליבן געווארן בעת דער פֿאָלקס־ציילונג, דעם 9טן דעצעמבער 1931. די סיבה שטאָמט פון דעם, וואָס די מעלדונג־קאָרטן פון מאַגיסטראַט האָט יעדער פֿאַר זיך אויסגע־פילט און ס׳איז דאָ מער פֿאַרנאָכלעסיקונג ביים אָנגעבן דעם קוואָל פון חיונה.

טאַבעלע 12

באַשעפטיקונג ביי די פֿרוזשענער יידן אין יאָר 1931

פּ אָ ד	צאָל משפחות וואָס ציען חיונה פון דעם פֿאַר־	אין %
מלאכה	461	32,7
אָן באַשעפטיקונג*)	387	27,5
האַנדל און אינדוסטריע	328	23,2
פּרייַ פּראָפעסיעס	76	5,4
שוואַרץ־אַרבעט און טראַנספּאָרט	64	4,5
לאַנדווירטשאַפֿט	49	3,4
כלי־קודש	23	1,6
אַנדערע	24	1,7
צוזאַמען	1.412	100,0

*) אין דער דאָזיקער רובריק גייען אַריין די וואָס האָבן אינגאַנצן נישט אָנגעגעבן קיין באַשעפטיקונג, די וואָס האָבן אָנגעגעבן אַז זיי האָבן נישט קיין באַשעפ־טיקונג, אויך די פּרויען וואָס זייערע מענער זענען אין אַנדערע שטעט פון פּוילן, אָדער אין אַמעריקע, ווי אויך אַלע 18־יאָריקע וואָס זענען שוין לויט דער סטאַטיסטיק פֿאַררעכנט פֿאַר באַזונדערע משפחות, וואָס האָבן קיין פֿאַך נישט.

רעכנט אויפן מאַרק און אויף די יאַריד־טעג.

פון פּריַיע פֿראַפּעסיעס לעבן 76 משפחות. דאָ גייען אַריין לערער פון די שולן, פֿריוואַט־לערער, דאָקטוירים, אינזשיניערן, אַדוואָקאַטן, פֿריוואַט־ און קאָמונאַל־באַאַמטע אויך אָנגעשטעלטע.

אַ גרעסערע צאָל משפחות לעבט פון שוואַרץ־ אַרבעט און טראַנספֿאַרט. די גרויסע צאָל פון שוואַרץ־אַרבעטער דאָס זענען יונגעלייט, וועלכע האָבן צוליב די מלחמה־געשעענישן נישט באַווייז זיך לערנען אַ וועלכן סׂאיז פאַך. אַ טייל — דער פֿאַרמעגלעכער — האָט זיך געמוטשעט צום אָנדל. דער צווייטער טייל, וואָס וואָלט אין נאָרמאַלע צייטן זיך געמוטשעט צו אַ מלאכה, האָט זיך געמוזט נעמען צו צופעליקע אַרבעטן. אַ טייל פון די דאָזיקע אַר־ בעטער פֿאַרנעמען זיך זומער מיט מאַלעריי, אָפּט־ מאָל מיט סעדעריי און אַנדערע סעזאָן־אַרבעטן.

אַ באַזונדער קאַפּיטל איז די ערד־אַרבעט אין פֿרוזשענע. לויט דער טאַבעלע האָבן 49 משפחות אָנגעגעבן זייער שייכות צו ערד־אַרבעט. עס דאַרף אונטערגעשטראָכן ווערן, אַז נישט אַלע פון די 49 פאַרנעמען זיך אין דער זעלבער מאָס מיט דער אַרבעט און נישט אַלע צינען אויסשליסלעך פון דער ערד זייער חיונה. אין דער דערמאָנטער צאָל משפּ־ חות זענען שוין אויך אַריין די פֿאַכטערס, וועלכע אַרענדירן נישט נאָר ערד, נאָר אָפּטמאָל נאָר באַ־ שטימטע לאַנדווירטשאַפּט־פֿראַדוקטן. אַ באַזונדערע גרופּע זענען דאָ די קעז־אויסאַרבעטער (דער צו־ געגרייטער קעז ווערט פון פֿרוזשענע אָפּגעטראָנס־ פֿאַרטירט אין גרעסערע סכומים קיין קאָנגרעס־ פּוילן). צווישן די אָנגעגעבענע ערד־אַרבעטער גע־ פינען זיך אויך גרעסערע ערד־באַזיצער, וועלכע פֿאַרמאָגן גרויסע חלקים ערד אין די נאָענטע גי־ טער — סעמענטשי, שוביטש.

די כלי־קודש מאַכן אויס 1,6 פּראָצענט פון דער גאַנצער באַפֿעלקערונג. אין דער דאָזיקער צאָל נייַען אַריין די שמשים פון די בתי־מדרשים, אויב זיי האָבן אָנגעגעבן דאָס שמשות פאַר זייער אייג־ ציקן פאַך, און אויך די מלמדים און שוחטים.

פון די געברענטע צאָלן ווערט קלאָר, אַז די גרעסטע טייל פון דער יידישער באַפֿעלקערונג אין פֿרוזשענע לעבט פון פֿראָדוקטיוויע פֿרנסות. רעכענען מיר צוזאַמען די משפחות, וואָס פאַר־ נעמען זיך מיט מלאכה, פרייַע פֿראָפֿעסיעס, שוואַרץ־ אַרבעט, טראַנספֿאַרט און לאַנדווירטשאַפט באַקו־ מען מיר, אַז 650 יידישע משפחות, אָדער 48 פּראָצענט פון דער גאַנצער יידישער באַפֿעלקערונג פאַרנעמט זיך מיט פֿראָדוקטיוויע פֿרנסות. צו דעם וואָלט מען נאָך געדאַרפט צוגעבן די גרויסע צאָל משפחות, וואָס זענען פאַררעכנט צו די „אַן באַ־ שעפטיקונג“ און פאַרנעמען זיך דאָך מיט אומ־ באַשטימטע אַרבעטן, אָדער וווּ די קינדער זענען די שפּייזער און זיי פאַרנעמען זיך מיט מלאכה, וועלן מיר באַקומען, אַז מער וניַ אַ העלפט פון דער פֿרוזשענער יידישער באַפֿעלקערונג פאַרנעמט זיך מיט פֿראָדוקטיוויע פֿרנסות (11).

אינטערעסאַנט וועט נאָך אויך זיין צו באַטראַכטן וועלכע מלאכות זענען אין פֿרוזשענע אַממערסטן פאַרשפּרייט. אויפן ערשטן אָרט גייען דאָ די שנייַ־ דער — 108 משפחות, אָדער 23,4 פּראָצענט פון דער גאַנצער צאָל בעלי־מלאכות, אָדער — 7,7 פּראָצענט פון דער גאַנצער צאָל יידישע משפחות בכלל. וויַיטער גייען שוסטער, 85 משפחות, — 18,4 פּראָצענט (טאַבעלע 13).

אַן אָנדער פאַרטיילונג מערקט זיך שוין ביַי דער קאַטולישער און פּראָוואָסלאַווענער באַפֿעלקערונג. די קאַטולישע באַפֿעלקערונג (טאַבעלע 14) האָט דעם גרעסטן פּראָצענט פרייַע פֿראָפֿעסיעס — 182 משפחות, אָדער 40,7 פּראָצענט פון דער גאַנ־ צער קאַטולישער באַפֿעלקערונג. אויפן צווייטן אָרט גייען „אַן באַשעפּטיקונג“ — 21,6 פּראָצענט, מיט מלאכה זענען באַשעפּטיקט 14,7, שרד־אַרבעט — 11,7, שווערע אַרבעט — 4 פּראָצענט.

ביַי דער פּראָוואָסלאַווענער באַפֿעלקערונג איז דער צוזאַמענשטעל גאָר אַן אָנדערער (טאַבעלע 15). דאָ גיבן דעם גרעסטן פּראָצענט, ערד־אַר־ בעטער 208 משפחות, אָדער 34,7 פּראָצענט. אויפן צווייטן אָרט — אַן באַשעפּטיקונג, מלאכה 16,7 פּראָצענט, שוואַרץ־אַרבעט 10,5, פרייַע 8,7 פּרא־ צענט.

---

(11) עס וועט זיין אינטערעסאַנט צו דערמאָנען די סטאַטיסטיקער אַלן, וועלכע עס ברענגט דער באַוווסטער סטא־ טיסטיקער און עקאָנאָמיקער יעקב לעשצינסקי אין זיין אַרבעט — „די אָנטוויקלונג פון יידישן פֿאָלק פֿאַר די לעצטע הונדערט יאָר“ (עקאָנאָמישע שריפטן פון ייוואָ). פון דער טאַבעלע 14, זייט 36, וועלכע נעמט אָרום אַ העלפט יידן פון דער גאַנצער וועלט, דרינגט אָריס ־ זעלבע פאַרטיילונג פון דער יידישער באַפֿעלקערונג ט פרנסות ווי ביי אונדז אין פרוזשענע. עס מערקט יך נאָר אַן אונטערשיד לויט די באַזונדערע ריב־ייקן. ארט זענען מיר אָן יידן האָבן זיך פאַרנומען מיט:

אָנדווירטשאַפט	55	פּראָצענט
ינדוסטריע און מלאכה	32,8	„
אַנדל און טראַנספֿאַרט	41,9	„
אַמטע און ליבעראַלע פראָפֿעסיעס .	6,1	„
ינערשאַפט און שווערן־אַרבעטער . .	1,6	„
נדערע און אַן באַשעפּטיקונגען . . .	12,1	„
צוזאַמען	100,0	פּראָצענט

דאָ מאכן אויס די פֿראָדוקטיוויע עלעמענטן (דער טראַנספֿאַרט אַראָפּגערעכנט פון האַנדל און צוגערעכנט צו די פֿראָדוקטיוויע עלעמענטן) א העלפט פון דער יידי־ שער באַפֿעלקערונג.

טאַבעלע 13

די צאָל משפחות, וואָס לעבט פון באַזונדערע פאַכן צווישן די יִידישע בעלי־מלאכות

פ א ך	צאָל משפחות	אין %	% פון דער גאַנצער יידישער באַפעלקערונג
שניידער	108	23,4	7,7
שוסטער	85	18,4	6,0
קצבים	45	9,7	3,2
סטאָלאַרעס	32	6,9	2,2
שמידן	26	5,6	1,9
שלאָסער און בלי	17	3,7	1,3
בעקער	16	3,4	1,2
מאָלער	15	3,2	1,1
האָלץ־אַרבעטער	14	3,0	0,9
שערער	14	3,0	0,9
טעכניש־קוואַליפיז	11	2,3	0,8
היטל־מאַכער	11	2,3	0,8
מולער	11	2,3	0,8
אַלע איבעריקע	56	12,8	3,9
צוזאַמען	461	100,0	32,7

פון די געבראַכטע טאַבעלן וועגן דער באַשעפֿטיקונג ביי די יִידן, קאַטאַלי־קאָן און פֿראַוואָסלאַווע מערקט זיך, אַז די סאָציאַלע סטרוקטור פון יעדער גרופּע איז אינגאַנצן אַן אַנדערע ווי ביי די איבעריקע צוויי, פאַרגלייכן מיר די וויכטיקייט פֿרנסות ביי די אָנגעהעריקע צו די דריי רעליגיעס, זעען מיר אַז פאַרטיילונג. מיט מלאכה פאַרנעמען זיך ביי יִידן 32,7 פּראָצענט, ביי די קאַטאַלי־קן 14,7, ביי די פּראַוואָסלאַווע 16,7 פּראָצענט. דער גרויסער % יִידישע בעלי־מלאכות גיט א באַזונדערן קאַלאָריט דעם אַלגעמיינעם בילד פון דעם עקאָנאָמישן לעבן ביי דער יִידישער באַפעלקערונג. דאָ אין פֿרוזשענע איז, ווי עס ווערט איבערגעגעבן אין פּנקס פון דער קהילה, א לאַנגע צייט אַפילו געווען א שניידער דער ראש־הקהל (12), דאָס איז א געשעעניש פון דער ערשטער וויכטיקייט ביי

(12) איסער פּראָימטשיק.

דער דעמאָלטיקער סאָציאַלער סטרוקטור פון דער יִידישער געזעלשאַפט.

טאַבעלע 14

פֿרנסות ביי דער קאַטויילישער באַפעלקערונג

פ א ך	צאָל משפחות	% פון דער אַלגעמיינער צאָל קאַטוילי־לישע משפחות
מלאכה	66	14.7
אין באַשעפטיקונג	97	21,6
האַנדל	18	4.0
פּרייַע	183	40.7
שוואַרץ־אַרבעט	18	4,0
ערד־אַרבעט	51	11,3
כלי־קודש	7	1,5
אַנדערע	10	2,2
צוזאַמען	450	100,0

די טיילונג אויף באַזונדערע פאַכן ביי די יִידישע בעלי־מלאכות האָבן מיר שוין געבראַכט אין דער טאַבעלע 13. אין אַנדער פאַרטיילונג פון די פאַכן איז ביי די פֿראַוואָסלאַווע און קאַטאָליקן (טאַבעלע 17 און 18).

ביי די יִידן גיבן דעם גרעסטן פּראָצענט די פאַכן שניידער און שוסטער, ביי די פּראַוואָסלאַווע שוסטער — 25%, טעכנישע אַרבעטער — 22% און סטאָלאַרעס 16%. ביי די קאַטאָליקן ווידער —

טאַבעלע 15

באַשעפטיקונג ביי דער פֿראַוואָסלאַווענער באַפעלקערונג אין יאָר 1931

פ א ך	צאָל משפחות	אין %
מלאכה	100	16,7
אין באַשעפט קינג	157	26,2
האַנדל	7	1,2
פּרייַע	52	8,7
שוואַרץ־אַרבעט	63	10,5
ערד־אַרבעט	208	34.7
כלי־קודש	8	1.4
אַנדערע	4	0,6
צוזאַמען	599	100.0

קצבים 18,2%, ווייטער שוסטער און שלאָסער. כאַראַקטעריסטיש איז די גרויסע צאָל טעכנישע אַרבעטער ביי די פּראַוואָסלאַווענע, דאָס זענען אין גרעסטן טייל שאָפערן, מאַשיניסטן אין די טאַר־טאַקן, ברויז אא"וו.

אַן באַשעפטיקונג איז די גרסטע צאָל, ווי עס איז צו זען פון דער טאַבעלע 16, ביי די יידן. דער אונטערשיד איז אָבער נישט קיין גרויסער, אין דער ווירקלעכקייט איז דער אונטערשיד אַ סך אַ גרעסערער. אונטער דער רובריק „אַן באַשעפטיקונג" זענען אויך אַרונטער די אַלע, וואָס האָבן

טאַבעלע 16

פאַרגלייך פון דעם מין פּרנסות ביי די יידן, פּראַ־וואָסלאַווענע און קאַטאָליקן געראָטענע אין פּראָצענט

פּאָך	יידן	פּראַוואָס־לאַווענע	קאַטאָליקן
מלאכה	32,7	16,7	14,7
אן באשעפטיקונג	27,5	26,2	21,6
האַנדל און אינדוסטריע	23,2	1,2	4,0
פרייע פראָפעסיעס	5,4	8,7	40,7
שוואַרץ־אַרב. און	4,5	10,5	4,0
לאַנדווירטשאַפט	3,4	34,7	11,3
כלי־קודש	1,6	1,4	1,5
אַנדערע	1,7	0,6	2,2
צוזאַמען	100,0	100,0	100,0

געענטפערט „שטוביקע". ביי דער נישט־יידישער באַפעלקערונג איז דאָס אין גרעסטן טייל משפּחות וואָס לעבן פון גאַרטן, אַ קו, אַ קליינע ערד־ווירט־שאפט, אָדער פאַרדינען פון אַרבעטן ביי יענעם. ביי יידן איז דער דאָזיקער % אַ סך אַ קלענערער.

גאָר אַ שטאַרקער איבערוואָג איז ביי דער יידי־שער באַפעלקערונג לגבי דער נישט־יידישער פון די משפּחות וואָס פאַרנעמען זיך מיט האַנדל. די פאַרהעלטעניש מאַכט אויס ווי 23,2 : 1,2 : 4,0. מיט לאַנדווירטשאַפט פאַרנעמען זיך אין גרעסטן טייל די פּראָוואָסלאַווענע — 34,7 פּראָצענט, וויניקער די קאַטאָליקן — 11,3.

מיר פאַרמאָגן נישט קיין געניוע מאַטעריאַלן, וועלכע זאָלן באַלייכטן די פאַקטן־פאַרטיילונג פון דער פּרוזשענער באַפעלקערונג פון די פּריערדיקע פאַרשידענע און אַן באַשעפטיקונג.

קצבים 18,2%, ווייטער שוסטער און שלאָסער. כאַראַקטעריסטיש איז די גרויסע צאָל טעכנישע אַרבעטער ביי די פּראָוואָסלאַווענע, דאָס זענען אין גרעסטן טייל שאָפערן, מאַשיניסטן אין די טאַר־טאַקן, ברויז אא"וו.

אַן באַשעפטיקונג איז די גרסטע צאָל, ווי עס איז צו זען פון דער טאַבעלע 16, ביי די יידן. דער אונטערשיד איז אָבער נישט קיין גרויסער, אין דער ווירקלעכקייט איז דער אונטערשיד אַ סך אַ גרעסערער. אונטער דער רובריק „אַן באַשעפטי־קונג" זענען אויך אַרונטער די אַלע, וואָס האָבן

טאַבעלע 17

צאָל משפּחות, וואָס לעבט פון באַזונדערע פאַקן צווישן די פּראָוואָסלאַווענע בעלי־מלאכות

פּאָך	צאָל משפּחות	אין %
שניידער	8	8
שוסטער	25	25
קצבים	5	5
סטאָלאַרעס	16	16
שמידן	5	5
טעכנישע אַרבעטער	22	22
טעפּער	10	10
אַלע איבעריקע וויניקער ווי 5	9	9
צוזאַמען	100	100

פּראָצעס דאָ אויף אַן אָרט קומט פאָר אין אַן אוי־סערגעווייניקן שוואַכן טעמפּ. פּשוט צוליב דעם, וואָס דער צוווקס פון דער יידישער באַפעלקערונג, וועלכער וואָלט אַריינגעטראָגן די ענדערונגען אין דעם צוזאַמענשטעל פון די פּרנסות, עמיגרירט פון שטאָט, ווי עס איז שוין געווען דערמאָנט. אָבער אפילו אין די ראָמען פון דער קאָנסטאַנטער גרייס פון דער יידישער באַפעלקערונג דאָ אויף אַן אָרט קומט אויך פאָר דער דאָזיקער איבערשיכטונגס־פּראָצעס.

אין וועלכער ריכטונג גייט דער פּראָצעס פון איבערשיכטונג, וועגן דעם גיט אונדז אַ בילד די טאַבעלע 19.

40 קינדער פון הונדערט עלטערן־הענדלער האָבן זיך אויך פאַרנומען מיט קרעמעריי, אין גרעסטן טייל איז דאָס אין דער אייגענער קראָם אלס אָנגע־שטעלטע, 30 זענען פאַרנומען מיט פּרייע פּראָפע־סיעס, דאָ איז אַריין דער גרעסטער טייל שילער פון די מיטלשולן. א % פון דער צאָל 30 וועט זיך סוף־כל־סוף נעמען צו פּרייע פּראָפעסיעס, אַ צווייי־טער טייל וויידער וועט זיך פאַרנעמען דערנאָך מיט מסחר. 16 פאַרנעמען זיך מיט מלאכה און 14 מיט צייטן. דאָס וואָלט אונדז געגעבן אַ בילד פון דער איבערשיכטונג, וואָס איז פאַרגעקומען אין משך פון דער צייט צווישן דער יידישער באַפעלקערונג. אַז אַזאַ איבערשיכטונג קומט פאָר, כאָטש אין אַ קליינער מאָס, וויזן אונדז די מאַטעריאַלן וואָס מיר האָבן אויפגעקליבן פון דער איצטיקער צייט. מ'דאַרף געדענקען, אַז דער איבערשיכטונגס־

גאָר אַנדערש שטעלט מיט זיך פאָר דער צוזאַמענשטעל פון דער באַשעפטיקונג ביי די יוגנטלעכע, וואָס זייערע עלטערן זענען בעלי־מלאכות. דאָ האָבן זיך אויף 100 קינדער 67 פאַרנומען מיט מלאכה, 17 מיט פרייע, 3 ביי מסחר און 17 מיט אַנדערע און אין באַשעפטיקונגען.

פון הונדערטער עלטערן, וואָס האָבן פאַרשידענע באַשעפטיקונגען, האָבן זיך 64 קינדער געזומען צו מלאכה, 11 פרייע און 25 אַנדערע (טאַבעלע 19). נעמען מיר פון אַלע דריי רובריקן

טאַבעלע 19

די באַשעפטיקונגען פון די קינדער און די פאַכן פון די עלטערן

האָבן זיך די קינדער באַשעפטיקט מיט	פון 100 עלטערן וואָס באַשעפטיקן זיך מיט		
	האַנדל	מלאכה	אַנדערע
האַנדל	40	3	—
מלאכה	16	67	64
פרייע	30	17	11
פאַרשיידענע און אין באַשעפטיקונג	14	13	25
צוזאַמען	100	100	100

דעם סך־הכל זענען מיר, אַז פון 300 קינדער, וואָס די עלטערן האָבן זיך פאַרנומען מיט האַנדל, מלאכה און אַנדערע באַשעפטיקונגען, האָבן 147 קינדער זיך געזומען צו מלאכה, 58 צו פרייע בילדונג), 43 צו מסחר און 52 צו פאַרשידענע און אַן אַרבעט. די דאָזיקע געבראַכטע צאָלן ווייזן די ריכטונג פון דעם איבערשיכטונגס־פראָצעס, וואָס קומט פאָר ביי היינט צו טאָג ביי אונדז אין שטאָט. אמת, ס׳איז שווער פאַרויסצוזאָגן צי די אַלע, וועלכע זענען היינט ביי מלאכה, וועלן אויך וויטער בלייבן אַלס בעלי־מלאכות, אָבער דער פראָצענט וועט דאָך בלייבן אַ געניג גרויסער.

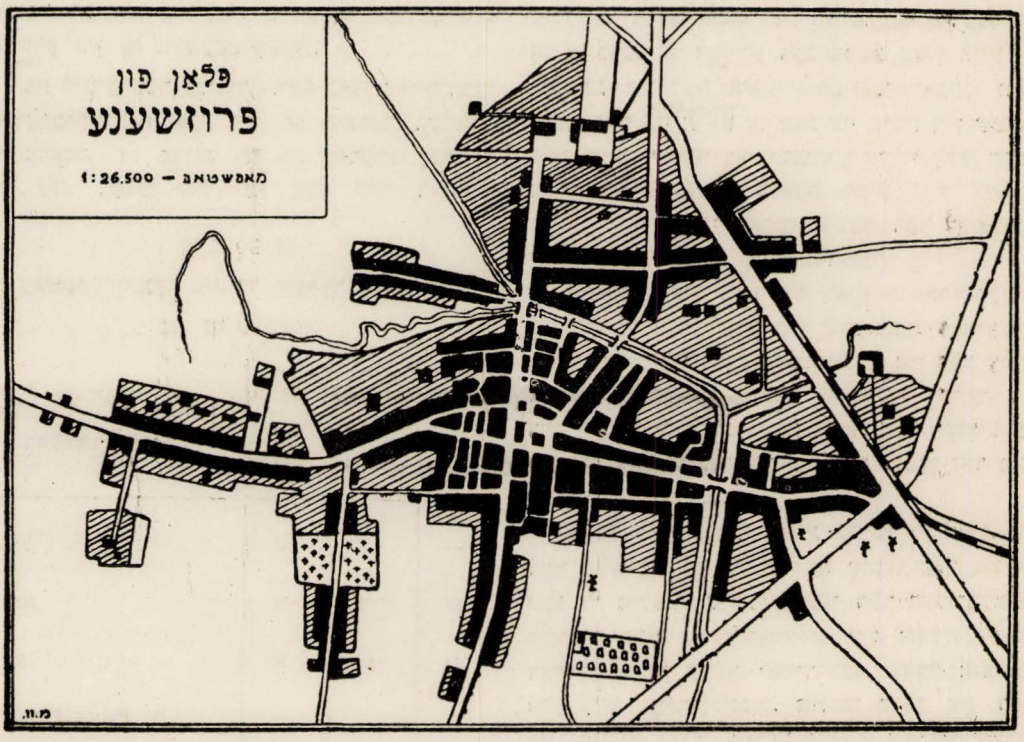
פרוזשענע איז לויט איר לאַגע אַ פאַרמיטלער־שטעטל, נישט האָבנדיק קיין שום פאַבריקאַציע און אַפילו נישט קיין מיטל־אינדוסטריע, איז דאָס עקאָנאָמישע לעבן פון שטאָט אָפהענגיק בעיקר פון דעם דאָרפישן קונה. מערק קומען פאָר יעדן מאָנטיק און דאָנערשטיק אויסער דעם קומען נאָך פאָר באַזונדערע יאָרידן.

צו די דאָזיקע מערק־טעג גרייטן זיך אַלע, סיי דער קרעמער, ביי וועמען עס קומען פאָר אין די טעג די גרעסטע לייזונגען. סיי דער בעלי־מלאכה, וועלכער זעט אויסצופאַרטיקן זיין סחורה צו די דאָזיקע מאַרק אָדער יאָריד־טעג, אָדער אַנצונעמען נייע באַשטעלונגען. צוליבן פעלן פון דער אינדוסטריע זענען פאַראַן וויניק לוין־אַרבעטער. די גרעסטע טייל לוין־אַרבעטער זענען יוגנטלעכע.

(13) די מאַטעריאַלן צו דער דאָזיקער טאַבעלע זענען אויפגעקליבן געוואָרן דורך מ. פרוזשאַנסקי.

מאַקעט פון די פרוזשענער שטאַטישע האַלעס (ראַד־קראָמען), צוגעגרייט פון די תלמידים פון דער „י. ל. פרץ־שול", צו דער אויסשטעלונג „ייִדן אין פוילן".

נעמען פון גאַסן און געסלעך

אַפּטייק געסל, בריסקער (שערעשעווער), בלאַטנע, בוד־קעוויטש (זאַמקאָווע), בראָווארנע, גורקע, גענשע („חז־ר״ געסל), גלוכע, דאַמבראָווסקע (סטלצער), דלוגע, דרעוו־ניאַנע, דערעטשין, האַלענדרע, וואַדנע, זשעזניצקע (יאַט־קע־גאַס), זאַזשעצקע, זאַולקעס 1, 2, 3, יורידיקע, כוואַט־קע, לאַזענקאָווע (שול־הויף), מאַרק־פלאַץ, 3טער מאַי (פאַטשטאָווע), מעשטשאַנסקע (אַלט־סטלצער), מלינאַר־סקע, נאָווע, נאַדבזשעזנע, סטראַזשאַצקע, סטודזיענע, פּאַלנע, פּאַטאַפּווסקע, פּאַצעוויטש (נגיד־ש), פּראַסטע, צמענטאַרנע, צערקעווענע, קאַנאַרסקע, קאַברינער, רעזקע. שערעשעווער (אַלט־שעערשעווער).

(אין די קלאַמערן זענען די נעמען לויט דעם ווי זיי זענען געווען באַקאַנט אינעם יידישן פאַלקס־מויל).

תיקון־טעות:

די דאַטעס אין אונטערקעפל פון דאָזיקן קאַפּיטל (זייט 153) דאַרפן זיין: 1921—1931, נישט 1931—1951.

געזעלשאַפטלעכע, ווירטשאַפטלעכע און קולטור־אינסטיטוציעס אין פּרוושענע

דער דאָזיקער איבערזיכט באַציט זיך צום מצב אין דעם יאָר 1931, ווי ער איז פאַרעפנטלעכט געוואָרן אין דעם „פּנקס פון דער שטאָט פּרוושענע", וואָס איז דאָן דערשינען.

אין יענעם איבערזיכט זענען אַ ריי אינסטיטוציעס נישט באַריקזיכט געוואָרן, ווייל זיי האָבן נישט צוגעשטעלט די נויטיקע דאַטן. אויך פעלט אין דעם איבערזיכט די צייט פון 1931 ביז דעם חורבן פון דער קהילה אין יאָר 1939.

כדי צו דערגאַנצן די דאָזיקע בלויזן האָבן מיר נאָך דעם דאָזיקן איבערזיכט געבראַכט אַ ריי מיט הוספות — נאַטיצן, באַריכטן און רעפּאַרטאַזשן פון די אַרטיקע פּרוושענער פּעריאָדישע אויסגאַבעס — „פּרוושענער לעבן" און „פּרוושענער שטימע". מיר האָבן אויך אויסגענוצט אַ ריי דאָקומענטן און מאַטעריאַלן וואָס עס איז אונדז געלונגען צו באַקומען. אויך האָבן אַ טייל לאַנדסלייט מיט זייערע נאָטיצן, באַריכטן און זיכרונות געהאָלפן דעם בלויז אויסצופילן.

פון דעם איבערזיכט, וואָס מיר האָבן אַרויסגענומען פון דעם „פּנקס פּרוושענע" פון יאָר 1931, האָבן מיר דורכגעלאָזט די אינפאָרמאַציעס וואָס באַציען זיך נישט לגמרי צו דער יידישער באַפעלקערונג פון פּרוושענע. דאָן, וועלן פּרוושענע איז געווען כתיקונה, האָט עס געהאָט אַ זיץ, אַ טעם אין אַ מוז. איצט, ביים שטעלן אַ זכרון דער פאַרשניטענער יידישער קהילה פּרוושענע האָבן מיר די דאָזיקע אינפאָרמאַציעס אויסגעלאָזן.

שטאָטישע זעלבסטפאַרוואַלטונג

זומער פון יאָר 1919 זענען דורך דער פּוילישער מאַכט פאַראַרדנט געוואָרן וואָלן צום ערשטן פּרוושענער שטאָט־ראַט. עס איז דורך מעלדונגען אַנגעוויזן געוואָרן דער טערמין פון אַריינטראָגן קאַנדידאַטן־ליסטעס. די ראַדיקאַלע ריכטונגען האָבן זיך אָפּגעזאָגט אָנטייל צונעמען אין די וואָלן. די ברייטע שיכטן פון דער באַפעלקערונג האָבן זיך נאָך געפונען אונטערן איינדרוק פון די נאָר־וואָס פאַרגאַנגענע מלחמה־יאָרן און ניט אַרויסגעוויזן צו די וואָלן קיין אינטערעס, און קיין קאַנדידאַטן־ליסטעס זענען ניט אַריינגעטראָגן געוואָרן. דעמאָלט האָט אַ גרופּע כלל־טוער פון אַלטן שניט צונויפגעשטעלט אַ קאָמפּראָמיס־ליסטע פון יידן און נישט־יידן און די דאָזיקע ליסטע, אַלס איינציקע, האָט עס געשאָפן דעם שטאָט־ראַט.

די קאָדענץ פון די שטאָט־ראַטן איז לויטן געזעץ אַ דריי־יאָריקע. אָבער נייע וואָלן זענען דורך דער מאַכט פאַראַרדנט געוואָרן ערשט אין יאָר 1927. די צייט איז שוין געווען אַן אַנדערע. די באַפעלקערונג האָט אַרויסגעוויזן אַ גאָר שטאַרקן אינטערעס צו די וואָלן און עס האָט זיך אַנגעהויבן אַ העפטיקע וואָל־קאַמפּאַניע.

עס זענען אַריינגעטראָגן געוואָרן אַזש 9 גילטיקע קאַנדידאַטן־ליסטעס:

ליסטע נר. 1 — ווילדע.

„ „ 2 — באַלעבאָטים־קריסטן (מעשטשאַנעס).

„ „ 3 — אַרבעטנד. און אומפאַרמעגלעכע יידן. באַפעלקערונג (ראַדיקאַלע גרופּע).

„ „ 4 — אַרבעטס־גרופּע (פּוילישע אינטעליגענץ און באַאַמטע).

„ „ 5 — ווילדע.

„ „ 6 — יידישער נאַציאָנאַלער בלאָק (ציוני־בירגערלעכע גרופּע).

„ „ 8 — סוחרים, האַנטווערקער און ערדלאָזע (קריסטלעכע קרעמער און בעלי־מלאכות).

„ „ 10 — קריסטלעכע פאַרייניקונג (געוועזענע רוסישע באַאַמטע און אינטעליגענץ).

„ „ 11 — פּראָוואָסלאַווענע באַלעבאָטים־ערדאַרבעטער.

דער וואָל־קאַמף האָט זיך געפירט אויף דער יידישער גאַס פאַרביטערט דער עיקר צווישן די ליסטעס 3 און 6; ביי די קריסטן צווישן — 2, 4 און 8.

אין טאָג פון די וואַלן, דעם 17טן יולי, איז אויף דער גאַס אָנגעגאַנגען אַ פּאַרמעלע וואָל־שלאַכט. עס זענען געווען געוואָרן די מאַדערנע אָנגיטאָציע־מיטלען פון דער גרויסער שטאָט, אָנהייבנדיק פון אויפרופן, פלוגבלעטלעך, פּאַרטאַמלונגען און מיטינגען און ענדיקנדיק מיט ריזיקע פּלאַקאַטן אין־בער דער בריק פון די גאַסן און עלעקטריש־עש ליכט־רעקלאַמעס. אויף ווי ווייט די באַפעלקערונג איז אַריינגעצויגן געווארן אין דער קאַמפּאַניע וויזט די גרויסע צאָל באַטייליקטע. וואָל־בּאַרעכטיקטע זענען געווען 3313 פערזאָן און געשטימט האָבן 2629, ד״ה ביי 80%. די רעזולטאַטן זענען געווען פאָלגנדיקע:

ליסטע	שטימען	מאַנדאַטן
1	56	— 0
2	292	— 3
3	759	— 8
4	321	— 3
5	5	— 0
6	1003	— 10
8	69	— 0
10	66	— 0
11	58	— 0
צוזאַמען	2629 שטימען	— 24 מאַנ.

ווי ראַטמענער זענען אויסגעוויילט געווארן: פון דער ליסטע נר. 2 — באַראַנאָווסקי, לאַיקעוויטש און זשוקאָווסקי; ליסטע נר. 3 — אורינסקי, וואַ־לאַנסקי, ניצבערג, גלעזער, בראָווערמאַן, פּינסקי, סערלין און גאָלובאָוויטש; ליסטע נר. 4 — וויב־ראָנאָווסקי, ראָדקיעוויטש, טאָפאָלסקי; ליסטע נר. 6 — גאָלדפיין, גרינזבערג, בירנבוים, קאָשיץ, פּאַ־מעראַניעץ, גרינוואַלד, קאָנעל, יאַנאָוויטש, זעלע־ניצקי און קאַגאַנאָוויטש.

אויף דער ערשטער זיצונג פון נייעם שטאָט־ראַט איז אויסגעוויילט געוואָרן דאָס פּרעזידיום: ל. ווייבראַנאָווסקי אַלס בירגערמייסטער און א. בירנ־בוים אַלס וויצע־בירגערמייסטער. שפּעטער זענען אויסגעוויילט געוואָרן די לאָווניקעס: מ: וואָלאַנסקי און י. פּאַמעראַניעץ.

די קאַדענץ פון איצטיקן שטאָט־ראַט האָט זיך שוין געענדיקט זומער 1930. די מאַכט האָט אָבער קיין נייע וואָלן נאָך נישט פאַראַרדנט. פאַר דער צייט פון דער קאַדענץ האָט זיך דער צוזאַמענ־שטעל פון מאַגיסטראַט און שטאָט־ראַט געענדערט. אויף דעם אָרט פון די פאַרשטאַרבענע (גרינזבערג, ווייבראַנאָווסקי) אָפּגעפאָרענע (טאָפאָלסקי, י. פּאַ־מעראַניעץ, ראָפאָפּאָרט) אָדער אַרויסגעטראָטענע מיטגלידער (ראָדגעוויטש) זענען אַריין אַנ־דערע.

דער איצטיקער (געמיינט 1931 — רעד.) צוזאַמענשטעל איז אַזאַ: בירגערמייסטער — מ. דאַראָנט; וויצע־בירג. — א. בירנבוים; לאָווניקעס — מ. וואָלאָנסקי און ג. אַדאַמא־ויטש; ראָטמענער — ר. אָוולאָסעוויטש, ג. אורינסקי, וו. אַזשעפּאָווסקי, י. באַראָנאָווסקי, מ. בראָווערמאַן, א. גאָלד־בערג, ז. גאָלדפיין, פ. גאָלובאָוויטש, י. ע. גלעזער, מ. גרינוואַלד, א. וויטקעוויטש, א. זעלעניעצקי, מ. זשו־קאָווסקי, מ. יאָנאָוויטש, מ. לייקעוויטש, וו. ניצבערג, ש. סערלין, א. פּאַמעראָניעץ, ל. פּינסקי, י. צוקערמאַן, נ. קאַגאַנאָוויטש, י. קאָנעל, מ. קאָשיץ און י. קלעניצקי.

דער ביודזשעט פון מאַגיסטראַט אויפן יאָר 32־1931 שטעלט זיך פאָר אַזוי:

די שטאָטישע עלעקטרישע סטאַנציע

הוצאות:		הכנסות:	
אַדמיניסטראַציע	47.417.09	שטאָטישע פּאַרמעגן	8.475.—
קאָנסערוואַציע פון שטאָטישן פּאַרמעגן	800.—	שטאָטישע אונטערנעמונגען	45.500.—
שטאָטישע אונטערנעמונגען	1.000.—	סובוועניצן, דאָטאַציעס	6.233.—
חובות	15.000.—	חזרה פאָר שטייער־אינקאַסאָ	2.500.—
עפנטלעכע וועגן און פלעצער	11.600.—.	אַדמיניסטר. אָפּצאָלונגען	5.781.—
אויסמעסטונגען און פלענער	100.—	אָפּצאָל פאָר באַנוצן שטאָטישע אייניכטונגען	21.100.—
בילדונג	31.770.—	אָנטייל אין די מלוכה־שטייערן	10.400.—
קולטור און קונסט	1.200.—	צוגאָבן צו די מלוכה־שטייערן	57.510.—
עפנטלעכע געזונטקייט	5.200.—	זעלבסטשטענדיקע שטייערן	32.900.—
סאָציאָלע שוץ	35.500.—	פּאַרשיידענע	1.201.—
אונטערשטיץ. פון ערד־אָרבעט	6.000.—		
אונטערשטיץ. פון אינד. און האַנדל	6.175.—		
עפנטלעכע זיכערקייט	20.910.—		
פּאַרשיידענע	8.937.91		
ס״ה	191.600.—	ס״ה	191.600.—

די שטאַטישע עלעקטרישע סטאַנציע

די שטאַטישע לעקעטרישע סטאַנציע דאַטירט איר אַנהייב פון דער צייט פון דער דייטשישער אָקופּאַציע (זע ז' 137). זי איז אויסגעבויט געוואָרן אַלס צייטווייליקע אייניריכטונג אין אַ הילצערנעם באַראַק אויפן ראַנד פון די גאַסן פּאַצעוויטש־3טע מאי. אַ לאָקאָמאָביל פון 60 פערד־קראַפט האָט באַוועגט צוויי דינאַמאָס און דאָס איז גענוג געווען פאַר די דעמאָלסטיקע באַדערפענישן. מיטן אָנקום פון דער פּוילישער מאַכט איז די סטאַנציע אַריבער צום מאַגיסטראַט בירושה פון דער פריערדיקער זעלבסטפאַרוואַלטונג. די באַפעלקערונג האָט זיך ביסלעכווייז צוגעווויינט צו דער באַקוועמלעכקייט פון עלעקטרישער באַלייכטונג, האָט אָנגעהויבן פאַרברויכן מער שטראָם, די צאָל אַבאָנענטן איז געוואַקסן. די פּרימיטיווע סטאַנציע האָט שוין נישט גענוגט באַפרידיקן דעם נאָכפרעג און דאָס האָט באַווויגן דעם מאַגיסטראַט צוצוטרעטן בויען אַ גרעסערע עלעקטרישע סטאַנציע. אויף דעם צוועק האָט דער מאַגיסטראַט באַקומען אַ לאַנגטערמיניקע הלואה, געקויפט אַ פּלאַץ אויף בודקעוויטש־גאַס (זאַמקאָווע), אויסגעמויערט אַ פּאַסיקע געביידע און אייניגעקויפט אַ 4־צילינדערדיקן דיזעל־דויץ־מאַטאָר אויף 200 פערד־קראַפט. האַרבסט 1926 איז די נייע סטאַנציע געלאָזט געוואָרן אין גאַנג. אין נאָמאָס איינגעשטעלט געוואָרן אַ נייער גלייך־1928טן יאָר איז אויפן אָרט פון די 2 אַלטע דיי־שטראָם־גענעראַטאָר (AEG. 135 KW)

די גאַנצע אייניריכטונג האָט געקאָסט 338.000 גילדן.

אין משך פון די לעצטע יאָרן ווערן ביסלעכווייז געבראַכט צום געהעריקן צושטאַנד די דראָטן פון דער לופט־ליניע. עס ווערן כסדר פאַרביטן די אייזערנע דראָטן, וואָס שטאָמען פון די דייטשן, אויף קופּערנע, די לעצטע מאַכן שוין איצט אויס אַן ערך 70%. די ליניע, וועלכע האָט די לענג 20.197 מעטער, איז אָנגעצויגן אויף 536 סלופּעס די גאַנצע אייניריכטונג האָט געקאָסט 338.000 גילדן.

די ווייטערדיקע טאַבעלע גיט אַ בילד ווען פאַרברויך פון עלעקטרע פאַר די יאָרן 1922—1931, און 2519 איזאָלאַטאָרן. די גאַסן ווערן באַלויכטן מיט 259 לאָמפּן.

יאָר	פאַרברויכט קילאָוואַט	די סטאַנציע האָט דורכ־שניטלעך געאַרבעט טעגלעך שעה
1922	90.000	5
1923	75.000	5
1924	75.390	5
1925	86.200	5½
1926	97.530	6
1927	113.068	6
1928	143.000	8
1929	155.000	10
1930	150.000	10
1931	145.000	10

די דורכשניטלעכע צאָל שעהן אַרבעט פון דער סטאַציע איז אַלעמאָל פאַרגרעסערט געוואָרן לויט אַ באַשלוס פון שטאָט־ראַט. דער פאַרברויך אין יאָר 1922 איז פאַקטיש געווען קלענער, אָבער דער שלעכטער צושטאַנד פון דער דעמאָלסטיקער דרא־טן־ליניע האָט גורם געווען אַן איבעריקן פאַרלוסט פון שטראָם. דאָס פאַלן פון פראַבריך פון יאָר 1930 אָן איז אַ פועל־יוצא פון ווירטשאַפטלעכן קריזיס.

מיט דער לייטונג פון דער סטאַציע פירט אָן דער ווי. בירג א. בירנבוים.

די שטאָטישע שעכטהויז

די שטאָטישע שעכט־הויז איז אויסגעבויט גע־ווארן אין יאָר 1907 דורך דער דעמאָלסטיקער שטאָטישער אופראַוו (שטאָט־„גאָלאָוא" איז דע־מאָלסט געווען פ. מאַרקעוויטש). לכתחילה איז עס געווען אַ גאַנץ קליינע האָלע אויף צו שעכטן בהמות און קעלבער, זייער פרימיטיוו אינגעאָרדנט. אין יאָר 30־1929 איז אין דער שעכט־הויז דורכ־געפירט געוואָרן אַ גרינטלעכער רעמאָנט און אי־בערבוי. אין דער גרויסער נייער האָלע קענען גלייכצייטיק געשאָכטן ווערן 40 גרויסע שטיק אין 50 קליינע. אַ דערבייקע האָלע איז באַשטימט אויף צו שעכטן חזרים. אַ באַזונדער צימער איז באַ־שטימט אויף צו רייניקן קישקעס. עס איז אויס־געבויט געוואָרן אַ קאָנצעלאַריע און אַ טריכינאָס־קאָפישע לאַבאָראַטאָריע. אַן אַרטעזיאַנישער ברו־נעם באַזאָרגט די געבוידע מיט וואַסער. דער אי־בערבוי האָט געקאָסט 48.000 גילדן.

די שעכט־הויז ווערט דורך אַ ליציטאַציע איבערגע־געבן אין אַרענדע צום עקספלואַטירן. דער לעצטער אַרענדאַר אויף דריי יאָר 1929—1931 איז געווען ל. גאָלד־בערג. אַרענדע־פרייז: 20.000 גילדן יערלעך.

פרייווויליקע פייערלעשער־געזעלשאַפט

די פרייווויליקע פייערלעשער־געזעלשאַפט איז געגרינדעט געוואָרן דעם 26טן אויגוסט (אלט. סט.) 1898טן יאָר. לויט דער איניציאַטיוו פונעם דע־מאָלסטיקן שטאָטישן דאָקטאָר פיאָטר מאַצאָקין. די ערשטע אייניריכטונגען זענען געווען גאַנץ אָרעם: 2 האַנט־פאָמפעס, 6 הילצערנע פעסער, אַ פלאַטפאָרם מיט לייטערס און האַקן־דרעגער. די צאָל פרייווי־ליקע איז געווען בערך 90 מאַן. מיט דער צייט האָט זיך דער אינווענטאַר אַלץ געבעסערט. עס זע־נען צוגעקומען 6 קליינע און שפּעטער 3 גרויסע אייזערנע פעסער. אין 1928 איז דורך דער באַמיונג פון מאַגיסטראַט באַקומען געוואָרן פון דער „אַל־געמיינער געזעלשאַפט פון קעגנזייטיקער פאַרזי־כערונג" אַ הלואה אין סכום פון 27.000 גילדן אין פאַר דעם געלט איז אינגעקויפט געוואָרן אַ פיי־ערלעשער־אויטאָמאָביל מיט אַ מאָטאָר־פאָמפע. די פאַרזיכערונגס־געזעלשאַפט האָט דערנאָך דעם חוב רעדוצירט צו 17.000 ג. און 10.000 ג. פאַררעכנט אַלס אַ סובסידיע פאַר דער פייערלעשער־געזעל־שאַפט.

די גרעסטע צאָל פרייווויליקע, 120 מאַן, האָט די געזעלשאַפט געציילט אין יאָר 1920. די צאָל פאַלט כסדר און איצט ציילט די געזעלשאַפט 60 פרייווויליקע (אין דעם שוין אויך דער אַרקעסטער — 19 מאַן).

אין יאָר 1925 האָט די געזעלשאַפט אינגעקויפט אַ פאַן און דעמזעלביקן יאָר, דעם 25טן סעפּטעמ־בער איז פאַרגעקומען איר פייערלעכע באַניאונג. די פאַן איז קינסטלעריש אויסגעפירט מיט האָפט און גאָלד־שטיקונג אויף זייד און האָט געקאָסט 850 גילדן.

דער יערלעכער ביודזשעט פון דער געזעלשאַפט דערגרייכט די סומע 10.000 גילדן. די הכנסות באַ־שטייען בעיקר פון מאַגיסטראַט־סובסידיעס און פון ליבהאָבערישע פאַרשטעלונגען, בלימלטעג און פאַרווויילונגען, וועלכע די געזעלשאַפט אַרדנט איין. די פילמאָליקע פרוון אינצושטעלן אַ שטענדיקע מיטגלידערשאַפט מיט אַ מיטגלידס־אָפּצאָל זענען נישט געלונגען.

עס דאַרף דאָ מיט אַנערקענונג דערמאָנט ווערן, אַז די פרייווויליקע פייערלעשער האָבן אין דער צייט פון דער וועלט־מלחמה געשפּילט אַ וויכטיקע ראָל ביים אויפהיטן די אַרדענונג אין שטאָט יעדעס מאָל, וען די שטאָט איז געבליבן אָן אַ מאַכט. אַ דאַנק זייער אָפּפערווויליקער אַרבעט זענען אַ סך מאָל אויסגעמיטן געוואָרן עקסצעסן און רויבע־רי־ען.

די איצטיקע (געמיינט 1931 — רעד.) פאַרוואַלטונג באַשטייט פון 9 פערזאָן: פאַרזיצער — מ. דאַראָנט, קאַסירער — א. בירנבוים, סעקרעטאַר — סט. דודעק, מיטגלידער — א. זעלענייעצקי, י. יאַנאָוויטש, י. ליינ־וואַנדהענדלער, ד"ר מ. פיינגאָלד, סט. פלישקא און ג. קעללער. דער דרוזשינע־פירער איז י. ווייבראַנאָווסקי, זיין געהילף — ל. זאַקהיים, ווירטשאַפטס־פירער — י. גלעזער.

בית־יתומים א. נ. יעקב דינעזאָן

דער געדאַנק וועגן גרינדן דעם בית־יתומים איז אַנשטאַנען אין 1919טן יאָר, ווען די פאַראַרעמונג פון דער באַפעלקערונג איז געווען זייער גרויס און אין שטאָט האָבן זיך אַרומגעוואַלגערט פאַרוואָר־לאָזטע קינדער, קיילעכדיקע יתומים, היגע און פרעמדע, וועלכע עס האָט אַהער פאַרוואָרפן דער שטראָם פון די היימלאָזע בעת דער מלחמה. די איניציאַטאָרן: ג. אורינסקי, מ. וואָלאַנסקי און מ. פאָליאַק האָבן זיך געמיט פאָפולער צו מאַכן דעם געדאַנק וועגן גרינדן אַ היים פאַר די פאַרוואָרלאָזטע קינדער צווישן די מיטגלידער פונעם דעמאָקראַטיקן קאָמיטעט פון „דזשאָינט". נאָך געווינסע אַנשטרענגונגען איז געלונגען אַרויסצובאַקומען פון „דזשאָינט" אַ סובסידיע אויף דעם צוועק, עס האָט זיך קאָנסטיטוּירט אַ פאַרוואַלטונג אין וועלכער עס זענען אַריין, אַ חוץ די דערמאָנטע איניציאַטאָרן, פ. גאָלובאָוויטש, א. וואָלאַנסקי, ב. פאָליאַק און מ. ראָזנשיין. די פאַרוואַלטונג האָט געדונגען אַ דירה (קאָברינער גאַס 23), באַשטעלט 12 בעטלעך, צוגעגליכן טישן, שאַפעס, בענקלעך, געקריגן פון „דזשאָינט" 2 קאָמפּלעטן ליילעכער, די היגע אָפּטיילונג פון „הויפט־אויפזיכט־ראַט", וואָס האָט דיספאָנירט מיט אַ גאַנצן מאַגאַזין אַמעריקאַנער געוצטע קליידער, צוגעשיקט דורכן אַמעריקאַנער „רויטן קרייץ", האָט געשענקט אַ שפּאָר ביסל אַלט־וואַרג, דער „הילפס־קאָמיטעט פאַר קינדער" (ק. פּ. ד. Komitet Pomocy Dzieciom) האָט צוגעזאָגט שפּייז־פּראָדוקטן. דעם 20טן מאַי 1920 איז אַלץ געווען גרייט אויפצונעמען די יתומים. מען האָט די קינדער — 12 אין דער צאָל — געבראַכט אין דער נייער היים, אויסגעטאָן זיי נאַקעט, די זאַכן זייערע פאַרברענט, אויסגעבאָדן זיי און אָנגעטאָן פריש און זויבער. די אָנגאָזשירטע פאַרוואַלטערין, ליבע גאָלובאָוויטש, האָט זיך געוויסנהאַפט איבערגעגעבן די קינדער. גאָר שנעל האָט זיך די צאָל קינדער פאַרגרעסערט ביז 17.

אין יאָר 1921 איז דורך דער שוין איצט פאַרשטאָרבענער לערערין רבקה קליינמאַן, וועלכע האָט דעמאָלסט געאַרבעט אַלס פאַרשטייערין פון „דזשאָינט" אויף פּרוזשענער קרייז ביי יתומים־פאַרזאָרגונג, געגרינדעט געווארן אַן אינטערנאַט פאַר דעפעקטיוע קינדער. עס האָבן זיך דאָרט געפונען 11 קינדער. די ווירטשאַפט האָט געפירט שיינע אַלפּער. דער אינטערנאַט האָט עקזיסטירט בערך אַ יאָר צייט. אַ טייל קינדער, שטאַרק דעמאָראַליזירטע, האָט זיך אין אינטערנאַט נישט אייניגעהאַלטן, די איבעריקע זענען אַריבערגעפירט געוואָרן אין בית־יתומים.

אין 1923 האָט דער „דזשאָינט" אָנגעהויבן שטאַרק רעדוצירן זיין טעטיקייט אין פוילן. די „דזשאָינט"־סובסידיעס פאַרן בית־יתומים זענען דערפירט געוואָרן צום מינימום. דער „ק.פּ.ד.", וועלכער האָט פריער דעם אָנשטאַלט באַאָרגט מיט שפּייז, האָט שוין נישט עקזיסטירט. די אויסהאַל־

די פאַרוואַלטונג פון בית־יתומים צוזאַמען מיט אַ גרופּע טוער, פאָטאָגראַפירט בעת דער יתומים־וואָך, אין מאַי 1932.

טונג פונעם אַנשטאַלט איז אַנגעווויזן געוואָרן כמעט אויסשליסלעך אויף דער געזעלשאַפט. צו די פונק־ציעס פון דער בית־יתומים־אַנפירונג איז אויך אַריבער די פּריוואַטע אַדאָפּטאַציע, וועלכע דער „דזשאָינט" האָט געפירט אַ פּאָר יאָר, ד"ה די אויפ־זיכט איבער יתומים און עלנטע קינדער, וועלכע האָבן זיך געפונען אין פּריוואַטע הייזער.

אין דעצעמבער 1923 איז געשאַפן געוואָרן אַ געזעלשאַפטלעכער קאָמיטעט, וועלכער האָט אי־בערגענומען די אַנפירונג פון בית־יתומים. דער קאָמיטעט האָט איינגעשטעלט אַ שטענדיקע מיט־גלידערשאַפט, מיט אַ רעגולערן חודש־אָפּצאָל.

זומער 1923 האָט אין פּרוזשענע געווייסט אַלס גאַסט דער לאַנדסמאַן פון ניו־יאָרק, אייזיק לידער, וועלכער האָט געשענקט 500 דאָלער ספּעציעל אויף צו פאַרענדיקן דעם בנין, וואָס איז פאַר דער מלח־מה געבויט געוואָרן פאַר א יידישן שפּיטאָל, אַלס אַ דירה פאַרן בית־יתומים. אין האַרבסט איז דער בנין געוואָרן פאַרטיק און דער בית־יתומים האָט זיך אַהין אַריבערגעצויגן. אַלס דאַנק־צייכן האָט דער קאָמיטעט אַנגערופן דעם בנין „בית לידער" און פאַרייביקט דעם דאָזיקן אָרט אויף אַ מאַרמאָר־טאָוול אין זאַל פון בית־יתומים אונטער דער דאַ־טע „אויגוסט 1923".

אין 1925 האָט זיך דער יתומים־קאָמיטעט אַנ־געשלאָסן אָן דער „צענטראַלער געזעלשאַפט פאַר יתומים־פאַרזאָרגונג אויף פאַלעסטינע", וועלכע האָט דאָ דעם 31טן דעצעמבער 1925 געעפנט איר אָפּ־טיילונג. די געזעלשאַפט ציילט דאָ אין פּרוזשענע 485 מיטגלידער און דער מיטגלידס־אָפּצאָל שאַפט אַ באַדייטנדיקע פאָזיציע אין די הכנסות. דער דרא־מאַטישער ליבהאָבער־קרייז, אונטער דער אָנפירונג פון י. גלעזער, פירט דורך עטלעכע מאָל אין יאָר פאַרשטעלונגען לטובת דעם בית־יתומים. אַ געווי־סע הכנסה גיט אויך דער טעאַטער־זאַל, וואָס גע־פינט זיך אינעם בנין פון בית־יתומים. בעיקר איז אָבער די עקזיסטענץ פון אַנשטאַלט אָנגעוויזן אויף די סובסידיעס און אויסלענדישע שטיצע.

דער ביודזשעט פון יתומים־קאָמיטעט שטעלט זיך פאָר אַזוי:

הכנסה:		הוצאה	
		1) בית־יתומים:	
מיטגלידס־אָפּצאָל	3.000.—	דערנערונג	8.400.—
אונטערנעמונגען	2.400.—	קליידונג	2.400.—
פּריוואַטע נדבות	500.—	מעדיצינישע הילף	200.—
שטיצע פון אויסלאַנד	1.500.—	אַלגעמיינע בילדונג	1.280.—
הכנסה פון טעאַטער־זאַל	600.—	פּאַך־בילדונג	400.—
אָפּצאָל פאַר קינדער	500.—	וועש־וואַשן און באַדן	400.—
סובסידיע פון מאָגיסטראַט	10.400.—	אַרדענונג און רייניקייט	150.—
סובסידיע פון סיימיק	1.500.—	באַהייצונג און באַלייכטונג	1.600.—
סובסידיע פון רעגירונג	500.—	רעמאָנט	500.—
סובסידיע פון צענטראַלע	2.500.—	אינווענטאַר	300.—
פאַרשיידענע	200.—	פאַרשיידענע	200.—
		2) פּריוואַטע אויפזיכט	2.800.—
		3) אַלגעמיינע:	
		פערסאָנאַל	3.950.—
		אינקאַסאָ און דיסקאָנטאָ	300.—
		אַדמיניסטר.־אָרגאַניז.	800.—
ס"ה	23.600.—	ס"ה	23.600.—

צוליבן ווירטשאַפטלעכן קריזיס איז שטאַרק רע־דוצירט געוואָרן די צאָל קינדער, וועלכע מאַכט איצט אויס: אין בית־יתומים — 22, אין פּריוואָ־טער אויפזיכט — 16. ביז היינטיקן טאָג האָבן שוין פאַרלאָזט דעם בית־יתומים 43 קינדער, די פּרי־וואַטע אויפזיכט — 69. פון זיי האָבן 84 זיך איינ־געאָרדנט ביי פאַכן: 37 אַלס שניידער, 11 — סטא־לער, 7 — שוסטער, 6 — שטעפּער, 5 — שלא־סער־מעכאַניקער, 5 — אָנגעשטעלטע, 3 — העפּ־טערינס, 2 — קירשנער, 2 — שערער, 2 — שמי־דן, 1 — לערער, 1 — שאָפער. 17 — קינדער זע־נען אומגעקערט געוואָרן צו קרובים; 11 האָבן עמיגרירט. פון די אַלע אַרויסגעלאָזענע קינדער האָבן 8 שוין חתונה געהאַט.

די פאַרוואַלטונג באַשטייט פון פאַלגנדיקע פערזאָנען: פאָרזיצער ד"ר מ. פיינגאָלד, וויצע־פאָרזיצער: י. יא־נאָוויטש און א. ליפשיץ, מיטגליד־דער: י. אורינסקי, מ. איזראַעליט, פ. גאָלדפיין, צ. גאָלדפיין, י. גלעזער, י. ע. גלעזער, מ. יאַנאָוויטש, ש. יודעוויטש, ח. סעגאל, ש. סערלין, ז. פאָמעראַניעץ, נ. צוקערמאַן.

ווירטשאַפטס־פירערין — ש. אַלפּער; בוכהאַלטער־סעקרעטאַר — ל. יעלסקי.

מושב־זקנים

געגרינדעט געוואָרן אין יאָר 1917 דורך מ. פּאָ־ ליאַק, פריידע סעלעצקי און אַנד. דער מושב־זקנים געפינט זיך אין דער זעלביקער געביידע וואָס דער בית־יתומים, וווּ ער פֿאַרנעמט צוויי צימערן. עס געפינען זיך דאָרטן 4 זקנים. אויפזיכט איבער די זקנים האָט דער קאָמיטעט, וועלכער באַשטייט פון די פרויען ח. ב. מינץ און ה. ל. מאַסטאָוליאַנסקי.

הכנסת־אורחים

געגרינדעט געוואָרן אין 1926טן יאָר, לויט דער איניציאַטיוו פון א. סעלעצקי.

די געזעלשאַפט האָט דעם ציל צו זאַרגן פֿאַר דורכפֿאָרנדיקע אַרעמעלייט, באַזאָרגן זיי מיט נאַכטלעגער און טיי.

די געזעלשאַפט האַלט זיך אויס פון מיטגלידער־ אַפּצאָל און נדבות.

די צאָל מיטגלידער — 34.

פֿאָרזיצער: אברהם סעלעצקי.

לינת־הצדק

די געזעלשאַפט איז געגרינדעט געוואָרן אין יאָר 1880, לויט דער איניציאַטעוו פונעם דעמאָלסטיקן פֿרוזשענער רב ירוחם־יהודה פערעלמאַן (שפּעטער „דער מינסקער גדול"). די ערשטע פֿאַרוואַלטונג איז באַשטאַנען פון עלטערע מענטשן, אָנגעזעענע באַלעבאָטים, וועלכע האָבן זיך איבערגעגעבן דער זאַך לשם־מצוה. די צאָל מיטגלידער ביי דער גרינ־ דונג איז געווען 235. די אויפגאָבן פון דער חברה זענען געווען בעיקר לינות, ד"ה, די מיטגלי־ער זענען געווען מחויב נעכטיקן לויט דער רי־ ביי קראַנקע. אין דער לעצטער צייט דריקט זיך אויס די טעטיקייט, אַ חוץ לינות, אויך אין פֿאַרלייען מעדיצינישע מכשירים, געבן אָרעמע קראַנקע אַן אומזיסטן דאָקטאָר אָדער לויט אַ ביליקן טאָריף, געלט־שטיצע אויף קוראַציע־צוועקן און דערנערונג פֿאַר קראַנקע און רעקאָנוואַלעסצענטן.

דער ביודזשעט אין יאָר 1931 באַטרעפט 7.800 גילדן. די געזעלשאַפט פֿאַרמאָגט אַן אייגענעם בנין, אַן אייז־קעלער און שפּייכלערס. אַ גרויסע צאָל מכשירים צום פֿאַרלייען, למשל: 50 וואַנעס, 7 עלעקטרישע הייל־אַפּאַראַטן, פיל גומענע אייז־עצ־ כערס, קישעלעך, שפּריצן, פּאַיאַנס־כלים. דער באַ־

די פֿאַרוואַלטונג פון דעם פרויען־פֿאַריין ביי „לינת־הצדק" אין יאָר 1933—1934.

טרעף פון פאַרמעגן דערגרייכט ביז 15.000 גילדן.

אין משך פון יאָר 1931 האָט די געזעלשאַפט דורכגעפירט 204 לינות, אויסגעליען 723 מכשירים און כלים, דאָקטוירים־וויזיטן — 240, געלט־שטיצע — אין 235 פאַלן, דערנערונג — אין 641 פאַלן, אייז — אין 235 פאַלן.

אין משך פון די נאָך־מלחמה־יאָרן האָט דער דעמאָקראַטישער פאַרוויצער יוסף סעלעצקי זייער אַ סך אויפגעטאָן פאַר דער געזעלשאַפט אין דער הינזיכט פון שאַפן געלט־מיטלען, רעסטאַווירן דעם בנין און אייגנקויפן מכשירים.

די איצטיקע צאָל מיטגלידער איז 458.

דער צוזאַמענשטעל פון דער איצטיקער פאַרוואַלטונג: פאַרזיצער — מ. א. ראָזנשיין, וויצע־פאַרזיצערס — פ. גרינזבערג און מ. מ. באָגאָטש, קאַסירער — ו. סעגאָל, סעקרעטאַר — ד. פיסעצקי, מיטגלידער: א. גאָרדאָן, י. גערשקאָוויטש, מ. י. דידקאָוויטש, א. ניצבערג, ד. וו. פאָטשינקע, א. י. קאַפלאָן.

„טאָז"

לויט דער איניציאַטיוו פון ש. יודעוויטש און ז. פאָמעראַניץ איז אין יוני 1929טן יאָר געעפנט געוואָרן אין פרוזשענע די אָפטיילונג פון דער געזעלשאַפט „טאָז".

די געזעלשאַפט ציילט 310 מיטגלידער.

די טעטיקייט פון דער געזעלשאַפט פאָר דעם קורצן משך פון איר עקזיסטענץ דריקט זיך אויס אין פאָלגנדיקן: עס זענען דורכגעפירט געוואָרן מעדיצינישע אונטערזוכונגען פון די יידישע שול־קינדער, עס זענען געהיילט געוואָרן קינדער פון טראַכאָמע, אַנדערע אויגן־קראַנקהייטן און פאַוויס; אַרויסגעגעבן געוואָרן מעדיצינישע הילף פאַר אַן אָפצאָל פון 1 גילדן און רעצעפטן פאַר 1 גילדן; עס זענען ביי די שול־קינדער געמאַכט געוואָרן אייגנשפריצונגען קעגן שקאַרלאַטין און געהיילט געוואָרן די ציין; געשיקט אויף הנחה־פרייז אַ געוויסע צאָל קינדער אויף זומער־קאָלאָניעס אין דאָמאַשעווע און אָטוואָצק, אייניקע לונגען־קראַנקע — אין ספעציעלע סאַנאַטאָריעס. פאַרשפרייט אַ סך פאָפולער־מעדיצינישע און היגיענישע צייטשריפטן און בראָשורן, דעמאָנסטרירט 2 פילמען פאַר היגיענע־פראָפאַגאַנדע.

אין 1930 האָט די געזעלשאַפט אינגעקויפט 3½ העקטאַר סאַסנע־וואַלד, 3 קילאָמעטער פון שטאָט (ביי ליאָכי) און צוגעטראָטן בויען דאָרט אַן אייגענע זומער־קאָלאָניע. זומער 1931 איז די קאָלאָניע געעפנט געוואָרן. עס האָבן זיך דאָרט אויפגעהאַלטן 25 קינדער. דער בנין איז אויסגערעכנט אויף 50

אַ גרופּע קינדער אויף דער טאָז־קאָלאָניע, צוזאַמען מיט דער דערציערין מאָניע בערעסטאָוויצקי, אין יאָר 1929—1930.

קינדער. אַ באַזונדער בנין איז באַשטימט פאַר אַ קינדער און באַד־צימער; באַזונדער אויך אַ וועכטער־הויז. אויף צו בויען די קאָלאָניע האָט די „טאָז"־צענטראָלע אסיגנירט 5.000 גילדן. דער פאַרמעגן פון דער געזעלשאַפט (די זומער־קאָלאָניע, מעבל און לאַבאָראַטאָריע־מכשירים) טרעפט אַן בערך 12.000 גילדן.

אייניקע געזעלשאַפטלעכע טוער האָבן אַרויס־געוויזן דעם געדאַנק און געפירט אַ פראַפאַגאַנדע וועגן פאַרייניקן די געזעלשאַפט „לינת־הצדק" מיט „טאָז". עס האָט אָבער אָנגעטראָפן אויף אַ ווידער־שטאַנד פון „לינת־הצדק".

די פאַרוואַלטונג פון דער געזעלשאַפט באַשטייט פון פאָלגנדיקע פערזאָנען: פאָרזיצערין: ד"ר א. גאָלדפיין, וויצע־פאָרזיצ.: ש. יודעוויטש און ד"ר מ. פיינגאָלד, מיטגלידער: י. גרינזבערג, ש. טינסקי, ווו. ניצבערג, ח. פעלדמאַן, נ. צוקערמאַן, א. ראביטש, פ. ראוויניצקי, סעקרעטאַר: ז. פאָמעראַניעץ.

די פאַרוואַלטונג פון דער געזעלשאַפט „טאָז", פרוזשענע.
פון רעכט צו לינקס, שטייענדיק: פישל ראַוויניצקי, יאָסל גרינזבערג, ש. טינסקי, י. גאָלפערין; זיצנדיק: וועווע ניצבערג, ד"ר פיינגאָלד, ד"ר גאָלדפין, ש. יודעוויטש.

די קינדער פון דער „טאָז"־קאָלאָניע אין ליאַכי אויף דער פלי־אָזשע 1933.

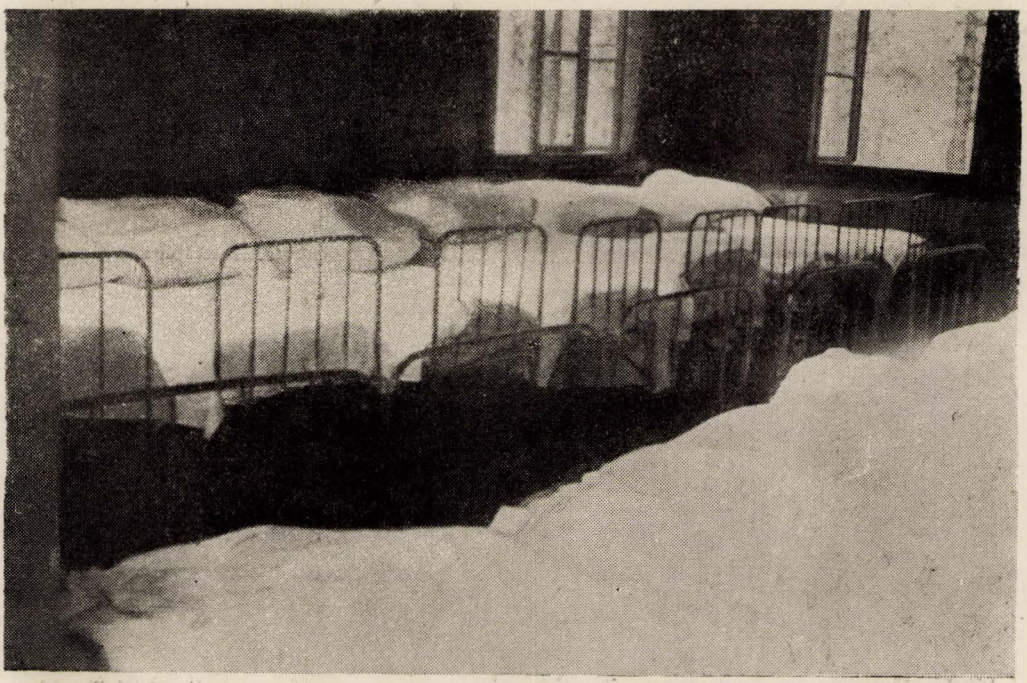
רעטונגס־קאַמיטעט

דער „רעטונגס־קאַמיטעט" אַדער „גמילות־חסדים־קאַסע" איז געגרינדעט געוואָרן דעם 2טן אויגוסט 1926טן יאָר, לויטן אויפטראָג פון „דזשאָינט", וועלכער האָט אַסיגנירט אויף דעם צוועק אַ סומע פון 700 דאָלער. די אויפגאַבע פון קאַמיטעט איז אַרויסצוהעלפן מיט אַנפראַצענטיקע הלואות דעם קליינעם קרעמער און האַנטווערקער. כדי דער גרונט־קאַפּיטאַל זאָל זיך ניט מינערן, האָט דער „דזשאָינט" געשטעלט אַ באַדינג, אַז דער קאַמיטעט מוז אויך פון זיין זייט שאַפן אַ געוויסע שטעג־דיקע הכנסה, וועלכע זאָל דעקן די אַדמיסיטראַציע־הוצאות. דער קאַמיטעט האָט דעריבער רעגיסט־רירט אַ געוויסע צאָל מיטגלידער, וועלכע האָבן זיך פרייוויליק באַשטייערט מיט אַ חודשלעכן אָפּצאָל פון 20 גראָשן פון יעדן צימער וואָס זיי באַווינען. די ערשטע פאַרוואַלטונג איז באַשטאַנען פון: ש. באַריישע, ש. גאָלדבערג, ז. גאָלדפיין, פ. גרינזבערג, מ. דוביגסקי, ו. כמעלניצקי, ד"ר מ. פיינגאָלד, א. פערלשטיין, ח. קאָלאָדני, מ. קאנעל, א. קאץ, מ. קאַשיץ, ב. ראַבינאָוויטש, מ. וואָלאַנסקי, ט. יאַנאָוויטש, י. יאַנאָוויטש, ר. פאָדבעלסקי, י. פאָמעראַניעץ, ד"ר מ. פיינגאָלד, א. פערלשטיין, א. צוקערמאַן, מ. קאַנעל, מ. קאַשיץ, א. שאַפּירא.

אין דער ערשטער צייט איז אויסגעטיילט געוואָרן 25% פון גרונט־קאַפּיטאַל פאַר אַן אַרבעטער־רעטונגס־קאַמיטעט, וועלכער האָט געאַרבעט אויטאָנאָם.

די איצטיקע צאָל מיטגלידער — 145. דער געלט־אומלויף — 9.000 גילדן, פאַרמעגן 9.140 גילדן.

די איצטיקע פאַרוואַלטונג: ש. באַריישע, ש. גאָלדבערג, ז. גאָלדפיין, פ. גרינזבערג, מ. דוביגסקי, ו. כמעלניצקי, ד"ר מ. פיינגאָלד, א. פערלשטיין, ח. קאָלאָדני, ש. קאָלאָדני, מ. קאנעל, א. קאץ, מ. קאַשיץ, ב. ראַבינאָוויטש.

שלאָף־צימער פון דער פרוזשענער „טאָז"־קאָלאָניע אין ליאָכי.

גמילות־חסדים־קאַסעס ביי די בתי־מדרשים

ביים בית־מדרש „מלבישׁ־ערומים" עקזיסטירט פון 1912טן יאָר אַ גמילות־חסדים־קאַסע, וואָס פֿאַרמאָגט אַ קאַפּיטאַל פון 7.700 גילדן. די צאָל מיטגלידער איז 394. דער מאַקסימום פון אַ הלוואה איז 100 גילדן.

פֿאָרזיצער: ל. גרונט, סעקרעטאַר־קאַסיר: ד. פּיסעצקי.

ביים בית־מדרש „עין־יעקב" עקזיסטירט אַ גמילות־חסדים־קאַסע „תפֿארת־חסד", געגרינדעט אין יאָר 1922 דורך אַברהם סעלעצקי, דער קאַפּיטאַל איז 1.500 גילדן. דער מאַקסימום פון אַ הלואה איז 50 גילדן. פון די הלואות געניסן ביי 50 פּערצענט.

ביים „קדישא"־בית־מדרש עקזיסטירט אַ גמילות־חסדים־קאַסע „תורה־וחסד". געגרינדעט געוואָרן אין יאָר 1928. דער קאַפּיטאַל — 4.000 גילדן. די העכסטע נאָרמע פון אַ הלוואה איז 50 גילדן.

קאַסיר־סעקרעטאַר: ירוחם גאָלדבערג.

פֿאָרוואַלטונג פון דער חברה „אהבת־חסד" פון דעם בית־מדרש „מלבוש־ערומים": מאיר־משה באַגאַטש, לייב גרונט, אליה ניצבערג, דור־וועלוול פּאַצינקע, דוד פּיסעצקי, יצחק דער קלעפּער, ל. ליכטציער, און מאיר־איטשע דיקטאָוויטש.

יידישע פּאָלקס־באַנק

געגרינדעט געוואָרן דעם 7טן יוני 1922 לויט דער איניציאַטיוו פון אַ גרופּע סוחרים. די ערשטע כאַרוואַלטונג איז באַשטאַנען פון: א. בירנבוים, ז. גאָלדפיין, ל. גרינבערג, מ. וואַנטפוס און י. מאַלטשאדסקי; דער ערשטער אויפזיכטס־ראַט: מ. אַבראַמאָוויטש, מ. מ. באַגאַטש, מ. גאָלפּערן, ל. וואָלק, ט. יאַנאָוויטש, מ. יאַנאָוויטש, ש. סעגעל, ש. ספּעקטאָר און ד"ר מ. פּיינגאָלד. דעם 31טן סעפּטעמבער 1922 האָט די באַנק געציילט 382 מיטגלידער. דער אומזאַץ פון ערשטן יאָר האָט באַטראָפן 227.523,39 פּויילישע מאַרק. פּקדונות פֿאַרן ערשטן יאָר—8.160 מאַרק.

די באַנק איז געבויט אויף קאָאָפּעראַטיוועם יסוד און אַלס אַזעלכע איז זי אַנגעשלאָסן אָן דעם „פֿאַרבאַנד פון יידישע קאָאָפּעראַטיוועם געזעלשאַפטן אין פּוילן".

די איצטיקע צאָל מיטגלידער — 486.

דער צושטאַנד פון דער באַנק אויף דעם 1טן נאָוועמבער 1931 שטעלט זיך פֿאָר אַזוי:

פֿאַי־קאַפּיטאַל	23.703.90	גילדן
אינקאַסאַ — 8.294 שטיק אויף	1.572.644.81	„
אומזאַץ	7.332.623.58	„
טשעק־קאָנטאָ	2.772.80	'
תנאי־פּקדונות	365.24	„
אָפּשפּאָרונגען	142.654.53	„
פּרעמירטע אָפּשפּאָרונגען	1.645.50	„

די איצטיקע פֿאַרוואַלטונג באַשטייט פון פֿאַלגנדיקע פערזאָנען: ז. גאָלדפיין, א. גאָלדבערג, י. יאַנאָוויטש, ש. יודעוויטש, א. קרוצעל. דער אויפזיכטס־ראַט: י. אַרנזאָן, פ. גאָלדפיין, פ. גרינזבערג, ז. זאָוועלעוווסקי, ט. יאַנאָוויטש, ש. לובאָשיץ, ש. מאָוושאָוויטש, א. פּאַמעראַניץ, ש. שעווינסקי. דירעקטאָר — צ. אַבראַמאָוויטש.

קאַמונאַלע שפּאָר־קאַסע

די קאַמונאַלע שפּאָר־קאַסע (קאַמונאַלנאַ קאַסאַ אָשטשענדנאָשטשי") איז געגרינדעט געוואָרן דעם 15טן פעברואַר 1928טן יאָר, לויט דער פאַראַרדענונג פון דער וואָיעוואָדשאַפט.

די צילן פון דער קאַסע זענען: פראָפאַגאַנדע פון אָפּשפּאָרונג און וויקלונג צו פאַרביליקערן דעם קרעדיט.

דעם גרונט־קאַפּיטאַל, 25.000 גילדן, האָט געלייגט דער סיימיק, וועלכער איז ערוב פאַר דער טעטיקייט פון דער קאַסע. קרעדיט־פאָנדן אין דער גרויס פון 350.000 גילדן האָט די קאַסע באַקומען פון די מלוכהשע בענק.

די קאַסע פירט אויך באַגרענעצטע באַנק־אָפּעראַציעס.

די סומע פון פּקדונות	35.675,91	גילדן
אַרויסגעגעבענע הלואות	378.000,—	"
אינקאַסאָ פאַרן יאָר 1931	1.018.452,50	"

די פאַרוואַלטונג באַשטייט פון י. דזשעקאָנסקי, מ. טאָפּטשעוווסקי, י. סאַלאָוויי, א. ראָגאָזשינסקי; דער אויפּזיכטס־ראַט: א. אָלשאַנסקי, סט. באַרושקא, ז. גאָלדפּיין, מ. גאָלדשטיין, מ. זשוקאָוויטש, ס. ראָזשביצקי.

סוחרים־פאַריין

דער סוחרים־פאַריין איז געגרינדעט געוואָרן אין 1921טן יאָר, לויט דער איניציאַטיוו פון פ. גאָלדפּיין און מ. יאַנאָוויטש.

דער פאַריין האָט אויפגאַבע צו פאַרטיידיקן די אינטערעסן פון די היגע סוחרים און קלייניהענדלער. ער האָט זיינע פּאָרשטייער אין שטאָט־ראַט און אין די שטייערן־קאָמיסיעס בי"ם שטייער־אַמט, אינטערוועניրט אין אַלגעמיינע און אינדוווידועלע פאַלן אין אַלע אינסטאַנצן פון די פינאַנץ־אַמטן.

די ערשטע פאַרוואַלטונג איז באַשטאַנען פון: ז. גאָלדפּיין, פ. גאָלדפּיין, ה. דאָבריצער, מ. יאַנאָוויטש, א. פּאָמעראַניץ.

די איצטיקע צאָל מיטגלידער פון פאַריין — 175.

די איצטיקע פאַרוואַלטונג באַשטייט פון: א. בערמאַן, א. גאָלדבערג, ז. גאָלדפּיין, פ. גרינזבערג, ט. יאַנאָוויטש, מ. יאַנאָוויטש, מ. קאָשיץ, י. קלעניצקי, ב. ראָוניצקי.

„טאָז"־קאָלאָניע 1933, אונטער דער לייטונג פון די לערערינס: חווקע און דבורה גאָלובאָוויטש. סעקרעטאַר: ישראל גאָלפּערין.

האַנטווערקער־פאַריין

דער האַנטווערקער־פאַריין איז געגרינדעט געוואָרן דעם 31טן יאַנואַר 1925, לויט דער איניציאַטיוו פון י. ע. גלעזער, מ. פעלדמאַן און ב. פּערקאַל.

דער ציל פון פאַריין איז צו שיצן די אינטערעסן פון די היגע האַנטווערקער. דער פאַריין האָט זיינע כאַרשטייער אין די שטייער־קאַמיסיעס ביים שטייער־אַמט און אין שטאָט־ראַט.

די צאָל מיטגלידער ביי דער גרינדונג איז געווען 90. די ערשטע פאַרוואַלטונג איז באַשטאַנען פון: מ. מ. באַגאַטש, י. ע. גלעזער, י. גערשגאָרן, מ. מאַקראַנסקי, ש. סערלין, ר. פּאָדבעלסקי, ד"ר מ. פיינגאָלד, מ. פעלדמאַן, א. פּערלשטיין און פ. ראָוניצקי.

די גרעסטע צאָל מיטגלידער, 280, האָט דער פאַריין געציילט אין יאָר 1927 צוליבן צעכן־געזעץ, וועלכער האָט דעמאָלסט אָנגעהויבן פאַרפליכטן. אין יאָר 1930 האָט דער פאַריין איינגעאָרדנט קוואַליפיקאַציע־עקזאַמענס פאַר האַנטווערקער און מיטגלידער בערך 70 האַנטווערקער צו באַקומען מייסטער־דיפלאָמען.

די איצטיקע צאָל מיטגלידער איז 210.

די איצטיקע פאַרוואַלטונג באַשטייט פון: ש. ל. באָריישע, י. ע. גלעזער, י. גערשגאָרן, מ. דובינסקי, ש. סערלין, א. פערלשטיין, א. צוקערמאַן, ש. קאַלאָדני, מ. קאַנעל.

פראָפעסיאָנעלער פאַריין פון נאָדל־אינדוסטריע־אַרבעטער

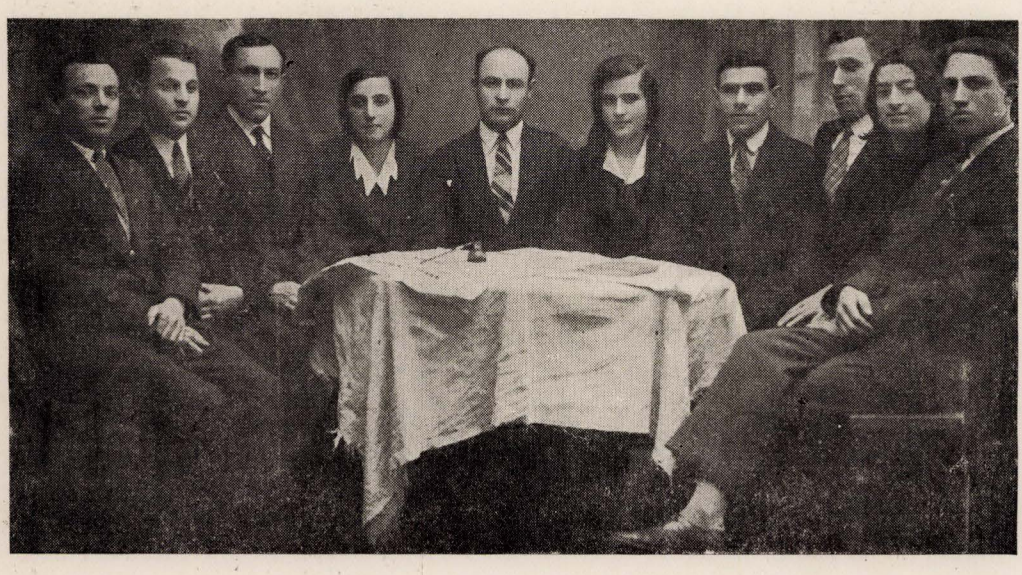
דער פאַריין איז געגרינדעט געוואָרן דעם 8טן מערץ 1927טן יאָר, לויט דער איניציאַטיוו פון א. ראַביטש, י. גלעזער און י. רוזשאַנסקי און האָט אָנגעהויבן זיין טעטיקייט ביי דער צאָל פון 120 מיטגלידער.

אין דער ערשטער פאַרוואַלטונג זענען אַריין: י. באַביטש, ל. בלאַכער, א. בראָווערמאַן, י. גלעזער און א. ראַביטש.

דער פאַריין האָט אָרגאַניזירט אַלע נאָדל־וואַרשטאַטן אין דער צאָל פון 32, פירט דורך פון צייט צו צייט לויט־אָקציעס און אַ קאָנטראָל פון 8־שעה־דיקן אַרבעטסטאָג. אין פאַלן פון שטרייקן האָט דער פאַריין געשטיצט די שטרייקנדיקע מיט 50 ביז 60% פון זייער לוין. פון צייט צו צייט אָרדנט אַיין דער פאַריין פאַרלעזונגען פאַר זיינע מיטגלידער.

די איצטיקע צאָל מיטגלידער איז 98. צוליבן ווירטשאפטלעכן קריזיס דערגרייכט די צאָל אַרבעטסלאָזע אין דעם פאַך ביז 70% און דער פאַריין ראַנגלט זיך פאַר זיין קיום.

די איצטיקע פאַרוואַלטונג באַשטייט פון: י. באביטש, ל. בלאַכער, ז. גייער, י. גלעזער, ה. זאַמוכאָווסקי און ל. טשעסניק.

פאַרוואַלטונג פון פראָפ. שניידער־פאַריין אין פרוזשענע, 1932. פון רעכטס: יודל סעלעצקי, שיינדל לאַמניצער, לייזער בליאַכער, יאַנקל באַביטש, רבקהלע אורינסקי, מלך ראָוויטש (פאַרזיצער), העניע־גיטל זאַמוכאָווסקי, יצחק גלעזער, לייבל טשעסניק, זעליג גייער.

פּראָפעסיאָנעלער פאַריין פון האַנדל־ און ביורא־אַנגעשטעלטע

געגרינדעט געוואָרן אין מאַי 1928. די גרינדער זענען געווען: ל. יעלסקי, פּ. לובאָשיצקי, מ. נייַמאַן, ג. פּרושאַנסקי.

די ערשטע פאַרוואַלטונג איז באַשטאַנען פון: י. בלאַכער, פּ. לובאָשיצקי, מ. נייַמאַן, ג. פּרושאַנסקי, קי, ב. קראַסניק.

די צאָל מיטגלידער — 31, דערפון אַרבעטלאָז — 8.

די איצטיקע פאַרוואַלטונג: ש. בירנבוים, פּ. לובאָשיצקי, ח. פּיסעצקי, ד. פּעלדמאַן, ג. פּרושאַנסקי.

פּראָפעסיאָנעלער פאַריין פון דערנערונג־אַרבעטער

דער פאַריין איז געגרינדעט געוואָרן לכתחילה אין 1926טן יאָר. אָבער נאָך עטלעכע חדשים עקזיסטענץ איז ער, צוליב קאַנפליקטן בעת אַ שטרייק, צעפאַלן געוואָרן. אָנהייב 1930 איז דער פאַריין באַנייט געוואָרן און אַוועקגעשטעלט געוואָרן אויף פעסטע יסודות. די צאָל מיטגלידער — 52.

דער פאַריין נעמט אָרום אַלע אַרבעטער פון די מילן, אייל־פאַבריקן, ברויז, בעקער אאַז"וו. צום פאַריין געהערן סיי יידן, סיי קריסטן. די פאַרוואַלטונג באַשטייט פון יידן, ווייסרוסן און פּאָליאַקן — פּראָפּאָרציאָנעל צו דער צאָל מיטגלידער אין פּאַריין פון יעדער נאַציאָנאַליטעט.

אַ דאַנק די באַמיונגען פון פאַריין ווערט אָפּגעהיט דער 8־שעהדיקער אַרבעטס־טאָג און עס זענען איינגעפירט געוואָרן סאָציאַלע פאַרזיכערונגען.

צוליבן ווירטשאַפטלעכן קריזיס איז אַ גרויסע טייל פון די דערנערונגס־אַרבעטער רעדוצירט געוואָרן.

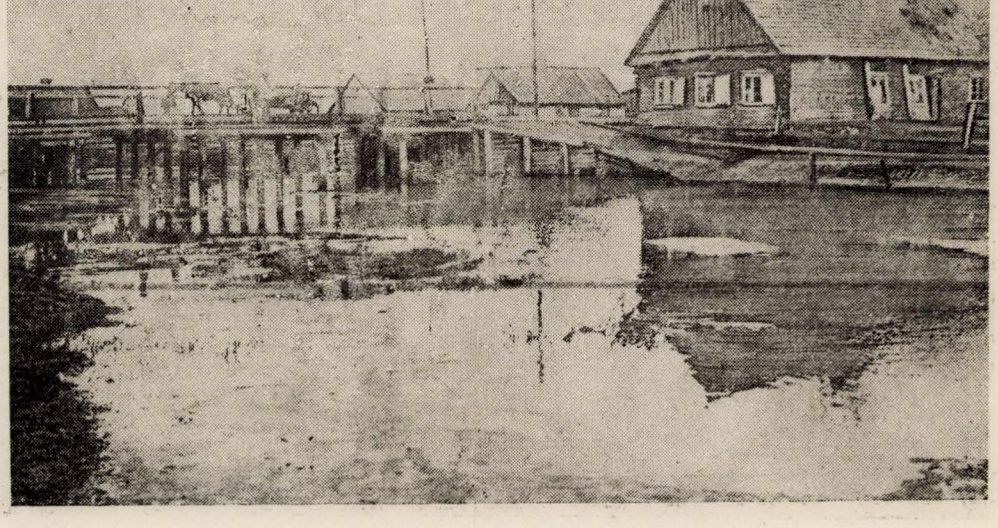
ברית־תרומפלדר („בית״ר״)

געגרינדעט געוואָרן אין 1928טן יאָר, לויט דער איניציאַטיוו פון דער העברעישער לערערין א. גאָרדאָן.

די ציל פון דער אָרגאַניזאַציע, פאַרשפרייטן אין דער יוגנט די אידעאָלאָגיע פון רעוויזיאָניזם.

אין דער פראַקטיק פאַרנעמט זיך די אָרגאַניזאַציע מיט ספּאָרט און מיליטעריישער אויסשולונג.

די צאָל מיטגלידער — 60, בעיקר שול־יוגנט.

דער בריק אויפן טייך מוכאַוויעץ, אויף סעלצער גאַס.

„השומר הצעיר"

עקזיסטירט פון יאָר 1921. געגרינדעט לויט דער איניציאַטיוו פון וו. סאַפירשטיין א"א.

דער „השומר הצעיר" איז אַ יוגנט־דערציִערישע אָרגאַניזאַציע, וועלכע שטרעבט צו פאַרווירקלעכן דעם געדאַנק פון אַ ציוניסטיש־סאָציאַליסטיש־קאָלעקטיווישן אַרץ־ישראל.

די געזעלשאַפט פירט דורך פאָרלעזונגען, פאָרשטעלונגען אאַז"וו.

די מיטגלידערשאַפט באַשטייט פון יוגנט אין עלטער פון 10 ביז 20 יאָר.

פאָרזיצער פון אפּוטרופּסים־ראַט: א. סעלעצקי.

אַ גרופּע פון פרוזשענער „השומר הצעיר". פאטאגראַפירט 1928, צום אָפּפאָר פון טייבע קאַלישעווסקי קיין אַמעריקע.

ל"ג־בעומר־אויספלוג פון פרוזשענער „השומר הצעיר" אין שוביצער וואַלד, אין יאָר 1932.

„החלוץ הצעיר"

געגרינדעט לויט דער איניציאַטיוו פון א. געל־מאַן, א. ליפשיץ א"אַ אין 1928טן יאָר.

דער „החלוץ הצעיר" איז אַ יוגנט־דערציִערישע אָרגאַניזאַציע, וועלכע שטרעבט צום פערזענלעכן חלוצישן אויפבוי פון ארץ־ישראל.

פירט אַ העברעישע קולטור־אַרבעט.

די מיטגלידערשאַפט באַשטייט פון יוגנט אין עלטער פון 10 ביז 18 יאָר.

די אָרגאַניזאַציע פון „החלוץ הצעיר" אין פרוזשענע אין די דרייסיקער יאָרן.

בלימל־טאָג פון „קרן־החלוץ" אין פרוזשענע אין יאָר 1928.

„פריהייט"

די געזעלשאַפט איז געגרינדעט געוואָרן אין אַפּריל 1930טן יאָר, לויט דער איניציאַטיוו פון ז. גייער און ס. ראָזענשיין.

דער ציל פון דער געזעלשאַפט איז פירן קולטור־ און בילדונגס־אַרבעט צווישן דער אַרבעטער־שאַפט. צו דעם צווועק אָרדנט איין די געזעלשאַפט פאָרלעזונגען, חברים־שמועסן, קעסטל־אָוונטן וכדומה. די מיטגלידער זענען אָרגאַניזירט אין 2 קרייזן: „באָראָכאָוו" און „סירקין". אַ קורצע צייט זענען געפירט געוואָרן אָוונט־קורסן (ייִדישע ליטעראַטור, אַלג׳ געשיכטע). צוליב פינאַנסיעלע מניעות זענען די קורסן ליקווידירט געוואָרן. זומער־צייט ווערן איינגעאָרדנט שפּאַצירן און וויטערע אויספלוגן מיט שמועסן און ספּאָרט־איבונגען.

ביי דער געזעלשאַפט איז פאָראַן אַ ביבליאָטעק (75 ביכלעך און בראָשורן). עס ווערט פאַרשפּרייט די מאָנאַט־שריפט „אונדזער פרייהייט".

די פאָרוואָלטונג: י. ארנזאָן, א. ווילענטשיק, ל. זאַק־היים, י. זיידמאַן, ב. יאַראָשעוויטש, א. כאַמסקי, מ. כאַמסקי, י. לעוו, א. קאַזשעבראַצקי, ש. קאַטראַנסקי, ר. רייטמאַן.

„תרבות"

געגרינדעט געוואָרן אין יאָר 1923.

די צילן פון דער געזעלשאַפט: פאָרשפּרייטן די העברעיִשע קולטור.

די געזעלשאַפט האַלט אויס די העברעיִשע פאָלקס־שול, אַ צווייטע שטופע פון אַ 8־קלאַסיקע העברעיִשע גימנאַזיע (פון iv־טן קלאַס אָן) אָן רעכט און אַ ביבליאָטעק, וועלכע ציילט 1.100 ביכער, מערסטנטייל אין ייִדיש.

אויף די ווינטער־חדשים ווערן איינגעאָרדנט פאָרלעזונגען.

צאָל מיטגלידער — בערך 100.

פאָרזיצער פון פאָרוואָלטונג: מ. גרינוואַלד.

אַ גרופּע פרוזשענער עולים אין ישראל, פאָטאָגראַפירט י״ז אייר תרפ״ו (1926).

„קולטור־ליגע"

די געזעלשאַפט איז געגרינדעט געוואָרן אין דע־ צעמבער 1928טן יאָר, לויט דער איניציאַטיוו פון די לערער זש. בענישאַן און י. מאַן.

אין מיטן פון יאָר 1929 ווערט די טעטיקייט פון דער געזעלשאַפט אָפּגעשוואַכט צוליבן אָפּפאַר פון אייניקע אַקטיוויסט טוער. ערשט מיטן אָנקום פון ה. גרינבוים ווערט די אַרבעט אויפסניי באַלעבט.

דער ציל פון דער געזעלשאַפט איז פירן אַן אויפקלערונגס־ און בילדונגס־אַרבעט צווישן דער אַרבעטערשאַפט אין גייסט פון אירע אידעאַלן. די געזעלשאַפט פירט דורך לעקציעס, שמועסן, שפּא־ צירן און אויספלוגן. עס איז טעטיק אַ כאָר און אַ דראַמאַטישע סעקציע. דער לאָקאַל דינט פאַר אַ קלוב מיט שאָך און דאַמקעס און אַ לייענ־זאַל מיט פאַרשיידענע טעגלעכע און פעריאָדישע צייט־ שריפטן.

אַ באַזונדער אויפמערקזאַמקייט ווערט אָנגע־ וענדט אויף אויף אויסצוראַטן דעם אַנאַלפאַבע־ טיזם צווישן די מיטגלידער; צו דעם צוועק זענען טעטיק חברישע לערן־גרופּעס. די וואַנט־צייטונגען העלפן די פעיקערע מיטגלידער אַרויסצורוקן זיך. דער זאַמלער־קרייז פאַרן יינוא פירט אַן אינטע־ סיווע טעטיקייט. די געזעלשאַפט נעמט אָנטייל אין די אַקציעס און אונטערנעמונגען פון די יידיש־ וועלטלעכע אינסטיטוציעס (שול, ביבליאָטעק). ביי דער געזעלשאַפט עקזיסטירט אַ ביבליאָטעק פון בי־ כער און בראָשורן וועגן געזעלשאַפטלעכע פראַגן.

זומער־צייט ווערן איינגעאָרדנט שפּאַצירן און אויספלוגן, גאַסט־באַזוכן, צוזאַמענטרעפן מיט גע־ זעלשאַפטן פון שכנותדיקע שטעט.

פאָלגנדיקע ציפערן גיבן אַ בילד פון דער טע־ טיקייט פון דער געזעלשאַפט.

די סומעס, וואָס זענען אַדורך דורך קאַסע האָבן אויסגעמאַכט אין יאָר 1929 — 612,55 גילדן, אין יאָר 1930 — 836,22 גילדן, אין יאָר 1931 — 1.186,57 גילדן, צוזאַמענקומען זענען פאַרצייכנט געוואָרן: אין יאָר 1929 — 18 מיט 856 אָנטיילנע־ מער, אין יאָר 1930 — 49 מיט 2.576 אָנטיילנע־ מער, אין יאָר 1931 — 35 מיט 2.368 אָנטיילנע־ מער, אין יאָר 1929 האָט די געזעלשאַפט געציילט 35 פוליעריקע צאָלנדיקע מיטגלידער, אין יאָר 1931 צוזאַמען מיט יוגנט — 138.

פאָרזיצער: ה. גרינבוים, מיטגלידער פון דער פאָר־ וואַלטונג: ז. אוריעוויטש, ה. ג. זאַמוכאָווסקי, ח. יעלין, ש. ראָגאָוויטש.

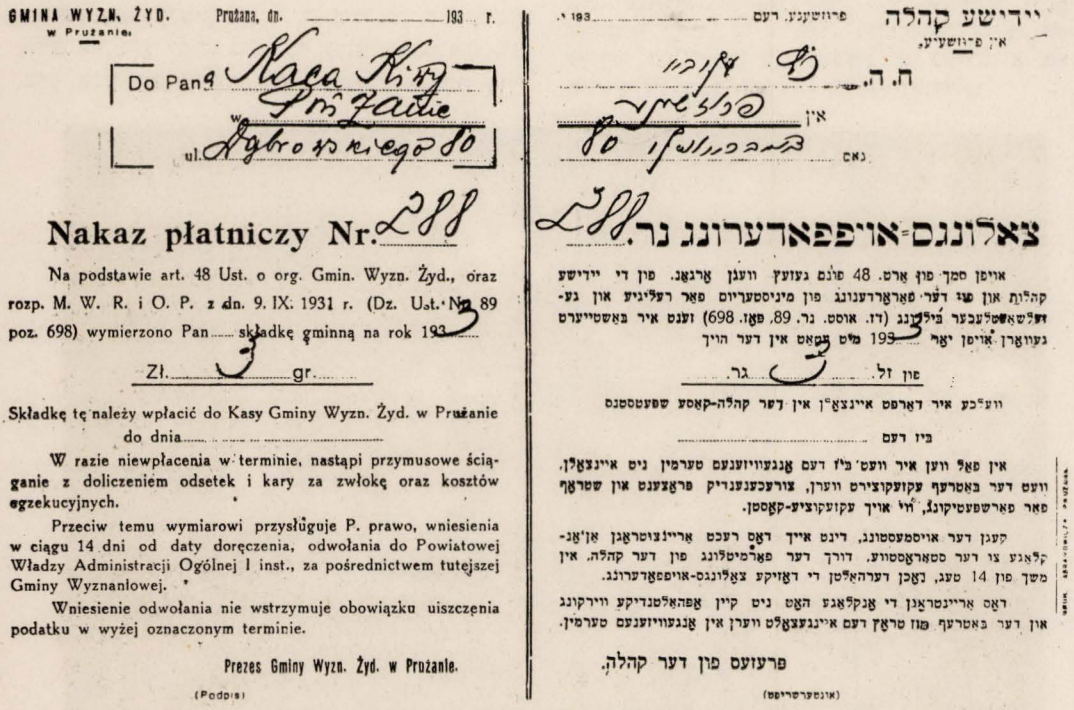
געזעלשאַפט „קולטור־ליגע" פרוזשענע, אין יאָר 1929.

ק ה י ל ה

די וואַלן צו דער קהילה זענען פאַרגעקומען אין יולי 1928. עס זענען געוויילט געוואָרן 8 ראַטמענער: 2 פון שערעשעוו און 6 פון פרושזשענע. עס זענען אַרויסגעשטעלט געוואָרן 6 קאַנדידאַטן־ליסטעס און פון יעדער ליסטע איז אויסגעוויילט געוואָרן צו 1 ראַטמאַן. פון דער ייִדיש־וועלטלעכער ליסטע ג. אורינסקי, פון דער אַרטאַדאָקסישער א. קרוצעל, פון דער ציוניסטישער א. פֿאַמעראַניעץ, פון די סוחרים פ. גאַלדפיין (געוויילט פאַרן ראש־הקהל), פון די האַנטוועדקער מ. קאַנעל, פון די קצבים מ. מ. גאַלדבערג (געשטאַרבן און אויף זיין אָרט איז אַריין ב. גאַלדבערג).

די קהילה האָט באַשטעטיקט דוד פייגנבוימען אַלס פרושזשענער רב.

די קהילה איז ביז איצט ניט טעטיק.

צאַלונגס־אויפֿפֿאַדערונג פון דער פרושזשענער קהילה פאַרן עטאַט פון יאָר 1933.

י ש י ב ה

די ישיבה איז פון טיפּ „נאַוואַרעדקער". געקומען קיין פרושזשענע אין 1929טן יאָר. פון איוויע, וואָכ־דעם ווי דאָס שטעטל איז אָפּגעברענט געוואָרן. ציילט ביז 70 יינגלעך.

וואָכנבלאַט „פרושזשענער לעבן"

לויט דער איניציאַטיוו פון איניקע מיטגלידער פון דער י. ש. א.־פאַרוואַלטונג איז די געזעלשאַפֿטצוגעטראָטן אַרויסצוגעבן א וואָכנבלאַט אונטערנאָמען „פרושזשענער לעבן".

דער ערשטער נומער איז דערשינען דעם 29טן אויגוסט 1930טן יאָר. די צייטונג דערשיינט רעגלמעסיק יעדע וואָך און ציילט שוין דעם דריטן יאָרגאַנג.

די צייטונג שטייט אויפן באָדן פון ייִדיש־וועלטלעכער קולטור. וועדט פאַרשפּרייט, חוץ פרושזשענע, אויך אין די אַרומיקע און אַ סך אַנדערע שטעט אין לאַנד, ווי אויך אין צפון־ און דרום־אַמעריקע, קורץ אַ מעקסיקע און אויסטראַליע.

די צייטונג וועדט געזעצט אין אַן אייגענער זעצעריי און געדרוקט אין דער סיימיק־דרוקעריי. טיראַזש: 600 עקזעמפּלאַרן.

רעדאַקטאָר: ג. אורינסקי.

יידישע שול־אַרגאַניזאַציע

לויט דער איניציאַטיוו פון פרעזידיום פון דער יידישער פאָלקס־שול־פאַרוואַלטונג איז אין מערץ 1925טן יאָר געפּענט געוואָרן אין פרוזשענע די אָפּטיילונג פון דער „יידישער שול־אַרגאַניזאַציע אין דער פוילישער רעפובליק".

די צילן: פאַרשפרייטן די יידיש־וועלטלעכע קולטור און זאָרגן פאַרן קיום און אַנטוויקלונג פון יידיש־וועלטלעכן שול־וועזן.

די היגע י. ש. אַ. האַלט אויס די 7־קלאַסיקע יידישע פאָלקס־שול א״נ י. ל. פּרץ און אַ קינדער־היים בייַ דער שול. בייַ דער געזעלשאַפט איז טעטיק אַ דראַמאַטישער קרייז, וועלכער פירט דורך עטלעכע מאָל אין יאָר קלאַסישע און מאָדערנע פּיעסן פון גרעסערן קינסטלערישן וואַרט. עס וואַרן אייניגעאַרדנט פאָרלעזונגען און רעפעראַטן פון יידישע דיכטער, שרייבער און קולטור־טוער און אויך זעלבסטשטענדיקע, מיט אייגענע כוחות. דורך דער געזעלשאַפט וועלן אַרויסגעגעבן אַ וואַכנבלאַט „פרוזשענער לעבן".

מיטגלידער ציילט די געזעלשאַפט — 132.

די פאַרוואַלטונג: פאָרזיצער — ג. אורינסקי, וויצע־פאָרזיצער — י. ע. גלעזער, סעקרעטאַר — מ. וואָלאַנסקי, מיטגלידער: וו. גינצבערג, ש. סערלין, א. פייוושינסקי, א. פערלשטיין און ש. קאַלאַדנער.

קינדער־היים בייַ דער י. ל. פּרץ־שול אין פרוזשענע.

יידישע פאָלקס־ביבליאָטעק־געזעלשאַפט

אין די יאָרן 1921 — 1922 האָבן אין פרוזשענע עקזיסטירט צוויי יוגנט־קרייזן, וועלכע האָבן געפירט קלייניע ביבליאָטעקלעך. איין קרייז אונטערן נאָמען „אַרבעטער־ביבליאָטעק", וואָס איז אָנגעגרינדעט געוואָרן פון: מ. אַווערבוך, מ. גאָלדבערג, י. גרינבערג, ר. גרינבערג, מ. ניימאַן און ה. סעגעל. האָט פאַרמאָגט 300 ביכער; דער צווייטער קרייז אונטערן נאָמען „קולטור - יוגנט - אַרגאַניזאַציע", וועלכע איז אָנגעפירט געוואָרן פון: מ. בערעסטאַוויצקי, מ. גאָלדבערג, י. גלאָצער, ל. כאַמסקי, ב. כמעלניצקי, ד. פאָרער און ג. פרוזשאַנסקי, האָט פאַרמאָגט 250 ביכער. צוליב דעם ניט עפּנטלעכן כאַראַקטער זייערן האָבן די קרייזן געפירט זייער עקזיסטירט ביז 1924 — 1925. אין יאָר 1924 זענען עטלעכע געזעלשאַפטלעכע טוער, לויט דער איניציאַטיוו פון מ. וואָלאַנסקי, צוגעטראָטן גרינדן אַן עפּנטלעכע געזעלשאַפטלעכע ביבליאָטעק. דורכצופירן די לעגאַליזאַציע האָט אַ סך מיטגעהאָלפן ד״ר א. גאָלדפיין. עס איז דורכגעפירט געוואָרן אַ רעגיסטראַציע פון מיטגלידער און פאַר דעם איינשרייב־געלט זענען אייניגעקויפט געוואָרן 126 ביכער. די צוויי יוגנט־קרייזן האָבן איבערגעגעבן זייער ביכער־פאַרמעגן דער נייער געזעלשאַפט; אַזוי אַרום האָט די אַלגעמיינע צאָל ביכער בעת דער גרינדונג באַטראָפן — 676.

די ערשטע פאַרוואַלטונג איז באַשטאַנען פון: מ. אַווערבוך, ג. אורינסקי, ד״ר א. גאָלדפין, מ. וואָלאַנסקי, ש. סערלין, א. ראַביטש און י. קייזער.

דער וווקס פון ביכער־באַשטאַנד שטעלט זיך פאָר אַזוי: 1924 — 676, 1925 — 826, 1926 — 976, 1927 — 1.076, 1928 — 1.133, 1929 — 1.159, 1930 — 1.243, 1931 — 1.275. צוזאַמען מיט די 80 טאָפּל־נומערן פאַרמאָגט די ביבליאָטעק 1355 בענד, אין דעם 1037 בעלעטריסטיק און 318 וויסנשאַפטלעכע, אַלע אין ייִדיש.

ביז די לעצטע יאָרן איז די ביבליאָטעק געווען דער איינציקער קולטור־צענטער אין שטאָט. דאָ פלעגן פאָרקומען אָפטע פאָרלעזונגען און שמועסן. מיטן אַנטשטיין פון אַנדערע געזעלשאַפטלעכע אינסטיטוציעס אין שטאָט איז די ראָל פון דער ביבליאָטעק אַלס אַלגעמיינער קולטור־צענטער גע־פאַלן. דאָס מערקט זיך אויך פון דער טאַבעלע וועגן די מיטגלידער.

די מיטגלידער־פרעקוואַנץ שטעלט זיך פאָר אויך אַזאָ אופן:

יאָר	מענער	פרויען	צוזאַמען
1925	113	152	265
1926	110	102	212
1927	127	126	253
1928	132	127	259
1929	117	81	198
1930	104	75	179
1931	68	49	117

די איצטיקע פאַרוואַלטונג: פאָרזיצער: נ. צוקערמאַן, מיטגלידער: י. זיידמאַן. ח. יעלין, מ. נייַמאַן, מ. סטול, א. פייוויזשינסקי.

די פאַרוואַלטונג פון דער יידישער פאָלקס־ביבליאָטעק אין פרוזשענע מיטן גאַסט מאָטל פּאָליאַק, 6 סעפטעמבער 1926. פון רעכטס צו לינקס: זיצן — מאיר יואָלאנסקי, מ. פּאָלאק, וועווע ניצבערג, פריידקע עפעלבוים; שטייַען — מ. ראַוויטש, י. פערלשטיין, ג. אורינסקי, מ. אַווערבוך, מ. נייַמאַן.

מלוכה־גימנאַזיע א״נ אַדאַם מיצקעוויטש

געגרינדעט געוואָרן אין יאָר 1921 לויט דער אי־נייַצאַטיוו פון שטאָט־ראַט, וועלכער האָט דעם אַנ־שטאָלט אויסגעהאַלטן. עס זענען געווען טעטיק די ערשטע 4 קלאַסן. אין יאָר 1924 האָט די רעגירונג איבערגענומען די גימנאַזיע. די צאָל קלאַסן האָט זיך יעדן יאָר פאַרגרעסערט ביז די פולע אַכט.

דער איצטיקער אָפּצאָל איז 220 גילדן יערלעך און לטובת דעם עלטערן־קאָמיטעט 50 גילדן יער־לעך.

די צאָל קלאַסן — 8. דער v קלאַס האָט נאָך אַ פאַראַלעלן.

דער לערער־פערסאָנאַל באַשטייט פון 16 פערזאָנען.

דירעקטאָר: ל. נאנאָווסקי.

די צאָל שילער לויט די קלאַסן:

קלאַסן	יינגלעך	מיידלעך	צוזאַמען
I	18	13	31
II	14	16	30
III	17	10	27
IV	23	15	38
V	18	32	50
VI	18	24	42
VII	13	28	41
VIII	17	11	28

דערפון	יינגלעך	מיידלעך	צוזאַמען
יידן	22	61	83
קאַטאָליקן	66	56	122
פּראָוואָסלאַווענע	50	32	82

העברעאישע פאלקסשול „ י ב נ ה" אין פרוזשענע, פאטאגראפירט דעם 11טן יוני 1920.

העברעישע פאַלקס־שול „יבנה"

די העברעישע פאַלקס־שול „יבנה" איז געגרינ־דעט געוואָרן לויט דער איניציאַטיוו פון א. געלמאַן אין יאָר 1919. עס זענען געעפנט געוואָרן לכתחילה די ערשטע 4 קלאַסן.

די ערשטע פאָר יאָר איז די שול אויסגעהאַלטן געוואָרן אויף די סובסידיעס פון „דזשאָינט", שפּע־טער איז אייגנעפּירט געוואָרן שכר־לימוד. פון יאָר 1925 אָן ווערט די שול מיט אַ קלענערע אָדער גרעסערע סומע סובסידירט פון מאַגיסטראַט.

פון יאָר 1925 אָן עקזיסטירט ביי דער שול אַ קינדער־היים (גן ילדים).

די לימודים ווערן געפירט אין העברעיש.

די איצטיקע צאָל שילער לויט באַזונדערע קלאַסן שטעלט זיך פאָר אַזוי:

	יינגלעך	מיידלעך	צוזאַמען
קינדער־היים	2	16	18
I קלאַס	15	5	20
II „	19	9	28
III „	19	9	28
IV „	15	14	29
V „	25	9	34
VI „	25	4	29
VII „	10	9	19
ס"ה	130	75	205

דער ערשטער אַרויסלאָז פון דער „יבנה"־שול אין פרוזשענע.

תלמוד־תורה און חדרים

די תלמוד־תורה באַשטייט פון 5 חדרים, ווו עס לערנען זיך 95 קינדער. עס לערנען 5 מלמדים. הוץ דעם אויך אַ לערערין פאָר פויליש און חשבון. אויסער דער תלמוד־תורה זענען נאָך דאָ אין שטאָט 4 פריוואָטע חדרים, ווו עס לערנען קרוב 80 יינגלעך.

פאַרזיצער פון דער פאַרוואַלטונג איז דער רב — ד. פייגנבוים.

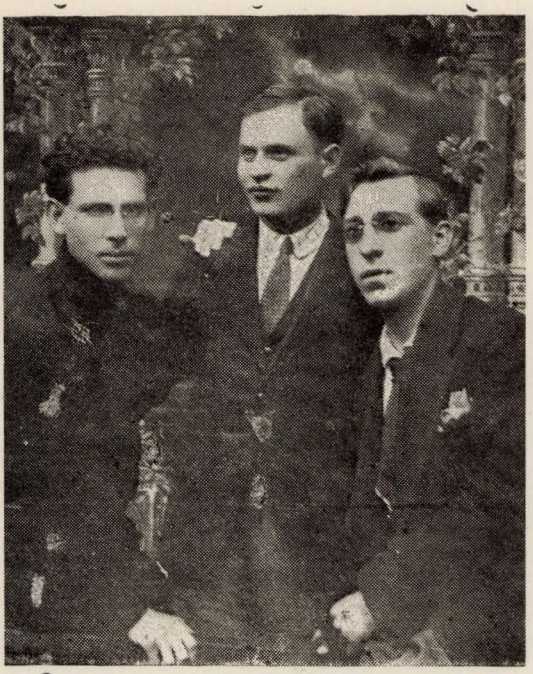
גימנאַזיע ביי דער געזעלשאַפט „תרבות"

געעפנט געוואָרן צום שול־יאָר 27־1926. לכתּ־חילה איז געעפנט דער vi קלאַס און יעדן יאָר האָט זיך געעפנט אַ ווייטערדיקער קלאַס. איצט זענען טעטיק 5 קלאַסן — פון iv ביז viii.

די צאָל שילער לויט די קלאַסן:

	יינגלעך	מיידלעך	צוזאַמען
iv קלאַס	8	7	15
v „	12	13	25
vi „	10	4	14
vii „	7	7	14
viii „	11	3	14
ס״ה	48	34	82

דער לערער־פּערסאָנאַל באַשטייט פון 6 פּערזאָנען.
דירעקטאָר: ד״ר דריילינג.

פון רעכטס: ד. גאָלובאָוויטש, ארז (אַרעז) און א. געלמאַן
גרשון אורינסקי

די לערער און טויער פון דער העברעאישער שול „יבנה" אין פּרוזשענע:

יידישע פאָלקס־שול א״נ י. ל. פרץ

דער ערשטער פרווו צו גרינדן אַ שול מיט יידיש אַלס לערן־שפּראַך איז געמאַכט געוואָרן נאָך אין יאָר 1916, בעת דער דייטשישער אָקופּאַציע. נאָך אַ קורצער עקזיסטענץ האָבן די דייטשן רעקוויזירט דעם לאָקאַל און צוליב דעם איז די שול פאַרמאַכט געוואָרן. ערשט אין סעפּטעמבער 1919 איז פאַר־געקומען די פאַקטישע גרינדונג און די ערשטע 4 קלאַסן האָבן אָנגעהויבן נאָרמאַל צו פונקציאָנירן.

די גרינדער זענען געווען: ג. אורינסקי אוו די לערערינס: ט. גאָלדבערג, פּ. פערלשטיין, ר. קליי־נערמאַן און א. ראָזענשיין. די דאָזיקע פערזאָנען זע־נען עס געווען סיי די פאַרוואַלטונג פון דער שול, סיי איר פּעדאַגאָגישער ראַט. אַ פאָר חדשים שפּע־טער זענען צו דער פאַרוואַלטונג צוגעטראָטן מ. וואָלאָנסקי און ב. פּאָליאַק.

די לערער האָבן זיך מיט ברען איבערגעגעבן דער אַרבעט, הגם קיין געהאַלט האָבן זיי אַ לאַנגע צייט ניט באַקומען. אין יאָר 1920 טיילט אויס דער־ אַרטיקער קאָמיטעט פון „דזשאָינט" אַ שטיפּענדיקע סובסידיע. עס ווערן ביסלעכווייז איינגעקויפט די נויטיקע מכשירים, די לערער באַקומען אויך אַ קליינעם געהאַלט. די שול וואַקסט זיך פאַנאַנדער. עס ווערט פאַרגרעסערט דער לערער־פערסאָנאַל.

אינעם זעלביקן יאָר ווערט די שול באַזוכט דורך אַ דעלעגאַט (נאַטאַן שאַפּראָן) פון דעם דעמאָלסטיקן „דינעזאָן־מעדעם־רייכמאַן־שול־קאָמיטעט" און עס ווערט אָנגענומען אַ קאָנטראַקט מיט וואַרשע.

דער פּראָגראַם פון די לימודים, ווי־לכן עס האָבן לכתחילה איינגעשטעלט לויטן אייגענעם איינזען די לערער מיט דער פאַרוואַלטונג, ווערט כסדר אין פאַרשיידענע פרטים געענדערט, הן לויט די פאָדע־רונגען פון די מלוכהשער שול־מאַכט, הן שפּעטער, לויט די אָנווייזונגען פון דער יידישער שול־אָו־גא־ניזאַציע. די לימודים ווערן אָבער געפּירט אין דער יידישער שפּראַך.

אין יאָר 1921 קומט פאָר אין וואַרשע דער ערש־טער יידישער שול־צוזאַמענפאָר אוו די גרינדונג פון דער „צענטראַלער יידישער שול־אָרגאַניזאַציע", עס ווערן דעלעגירט צום צוזאַמענפאָר 4 חברים (1).

פון דעמאָלסט אָן געפינט זיך די שול אין שטענ־דיקן קאָנטאַקט מיט דער צענטראַלע. פון צייט צו צייט באַזוכן די שול דעלעגאַטן אוו אינספּטוראָרן.

אין יאָר 1920 איז די שול צום ערשטן מאָל אַרויסגעטראָטן מיט אַ קינדער־אָוונט, וואָס איז גע־ווען אַ גרויסע דעמאָנסטראַציע פאָר דער שול. פוי דעמאָלסט אָן ווערן יאָר־יערלעך אַדורכגעפירט עפּנטלעכע קינדער־אָוונטן.

1) פון דער פאַרוואַלטונג: ג. אורינסקי אוו ב. פּאָליאַק, פון פּעד.־ראַט: פון שול — פּ. פערלשטיין, פון קינדער־היים — מ. עפּשטיין.

קינדער־היים פון דער יידישער פאָלקסשול אין פרוזשענע, אין די צוואַנציקער יאָרן.

אין יאָר 1924 קומט פאָר אין וואַרשע דער צווייטער שול־צוזאַמענפאָר. די שול איז דאָרט פאָרטאָן מיט 2 דעלעגאַטן (2).

אין נאָוועמבער דעם זעלביקן יאָר האָט פרוזשינער באַזוכט דער דיכטער פרץ מאַרקיש. ער איז געווען אין שול און האָט זיך פאָטאָגראַפירט צוזאַמען מיט די קינדער, לערער און פאַרוואַלטונג.

אין יאָר 1926 ווערט דורכן לערער צוקערמאַן דורכגעפירט אין VII קלאַס אַ פרווו ביים לימוד פון געשיכטע צו פאָרשן די געשיכטע פון אונדזער שטאָט. דער פרווו איז געווען אַ געלונגענער און אין רעזולטאַט איז דורך די קינדער געשאַפן געוואָרן אַ קליינער „פנקס", וועלכער האָט געגעבן אַ קיצור פון פרוזשינער געשיכטע. די דאָזיקע קינדער־שאַפונג האָט עס געגעבן די אָנרעגונג צו דער איצטיקער אַרבעט.

סוף שול־יאָר 27־1926, צום ערשטן אַרויסלאָז, קומט פאָר די ערשטע שול־אויסשטעלונג, וועלכע געפינט אָנערקענונג ביי אַלע שיכטן פון דער היגער יידישער באַפעלקערונג. נאָכן שליסן דעם שול־יאָר קומט פאָר אַן אויספלוג פון די עלטערע קלאַסן מיט די לערער קיין וואַרשע.

אין שול־יאָר 28־1927 האָט די שול באַקומען אַ רעגירונגס־סובסידיע 300 גילדן. — סוף שול־יאָר — אַן אויספלוג פון די עלטערע קלאַסן קיין בעלאָוויעזש.

סוף שול־יאָר 29־1928 קומט פאָר די צווייטע אויסשטעלונג פון די קינדערשע אַרבעטן. אין משך פון עטלעכע טעג איז די אויסשטעלונג באַזוכט געוואָרן פון קרוב 1.000 פערזאָן. די באַזוכער (צ״אַ די שול־מאַכט, לערער פון אַלע אָרטיקע אַנשטאַלטן) האָבן זיך אָפּגערופן מיט באַגייסטערונג. צום שלוס פון יאָר קומט פאָר אַן אויספלוג קיין קוזמיר.

אין דעם זעלביקן יאָר האָבן דריי שילער פון דער שול באַקומען אַ פריז פאָר זייערע אַרבעטן וועגן שפאָר־טאָג, וועגן דעם איז עפנטלעך געמאַלדן געוואָרן דורך מודעות.

אין יאָר 1929 ווערן דורך דער פאָרוואַלטונג געמאַכט הכנות צו פייערן דעם 10 יאָריקן יובל פון דער שול. עס געשעט אָבער אַ טרויעריקער פאַל אין די פייערונג ווערט אָפּגעלייגט. נאָך אַ לאַנגער און שווערער קראַנקייט שטאַרבט אָפּ די לאַנגיעריקע לערערין און פאָרוואַלטערין, איינע פון די גרינדער פון דער שול — ח׳ רבקה קלייַנערמאַן, געשטאָרבן איז זי פון אַ הארץ־קראַנקייט אין וואַרשע אין אַ שפּיטאָל דעם 15טן VIII 1929טן יאָר.

אין דעם זעלביקן שול־יאָר ווערט געמאַכט אַ פרווו פון אַריינפירן די דאַלטאָן־סיסטעם אין איין קלאַס (VII) אויף אייניקע לימודים. אין רעזולטאַט פון דעם איז אייגעאָרדנט געוואָרן אַן עפנטלעכער אָוונט וועגן חסידיזם, ווו׳ די קינדער האָבן רעפעריט וועגן זייער אָפּגעטוענער אַרבעט.

אין יאָר 1930 קומט פאָר די יובל־פייערונג

2) מ וואַלאַנסקי און י. קייזער.

פון רעכטס צו לינקס, אויבן: י. אורינסקי, ק. בערעזאָווסקי, (...), פ. לעוו, ל. יעלסקי, רעשעס, גאָרדאָן, ע. קיפּעל; זיצנדיקע: (...), מ. וואַלאַנסקי, ר. קליינערמאַן, (...), ג. אורינסקי, פרוי עפשטיין־וואַלינסקי, נ. נייַמאַן, ב. קאָשיץ, ל. זאַקהיים, ש. קעסלער, (...).

מיטן אָנטייל פון דעלעגאַט פון דער שול־אַרגאַניזאַציע, ח׳ טאַבאַטשינסקי. אין פּראַגראַם איז געווען: אָנטהילונג פון דער שולפּאָן, וועלכע די אָביטוריענטן האָבן געשענקט דער שול, אַ דעמאָנסטראַציע פון די קינדער. אָביטוריענטן, עלטערן און שול־פריינט מיט מוזיק איבער די גאַסן פון דער שטאָט, אַ מיטינג, אַ גרויסער ספּאָרט־יום־טוב און צום שלוס אַ באַנקעט.

אין זעלביקן יאָר האָט די שול זיך אויסגעצייכנט מיט אירע עקספּאַנאַטן אויף דער לאַנד־אויסשטעלונג אין וואַרשע, וועלכע עס האָט איינגעאָרדנט די יידישע שול־אַרגאַניזאַציע, און באַקומען דעם ו פּריז (אַ ביבליאָטעק אין ווערט פון 300 גילדן).

אין שול איז טעטיק אַ זעלבסט־פאַרוואַלטונג פון די קינדער מיט פאַרשיידענע קאָמיסיעס — קאָאָפּעראַטיוו־ביבליאָטעק־מעטערעאָלאָגישע, אַלבום־מאַנדאָלין־הינער און קיניגלעך־וואַנט־צייטונג, ווירטשאַפּטס־און קאָנטראָל־קאָמיסיע.

אין יוני 1931 האָט די שול אויפגענומען אַלס גאַסט דעם דיכטער יוסף אָפּאַטאָשו. ער האָט זיך פאָטאָגראָפירט צוזאַמען מיט די קינדער, לערער, פאַרוואַלטונג און עלטערן־קאָמיטעט.

די גאַנצע צייט פון איר עקזיסטענץ פירט די שול אַ שווערן קאַמף פאַר איר קיום. די הכנסות (דורך דער היגער אָפּט׳ י. ש. א.) באַשטייען פון מאַגיסטראַט־סובסידיעס, אונטערנעמונגען, שטיצע פון אַמעריקע א״אַנד. שכר־לימוד דעקט נאָר אַ טייל פון דער הוצאה, צוליב דער ניט־פאַרמעגלעכקייט פון די עלטערן, וועמענס צוזאַמענשטעל איז אַזעלכער:

לוין־אַרבעטער און בעלי־מלאכות	119	59%
באַלעגאָלעס	25	12%
קרעמער	25	12%
אָן עלטערן (יתומים)	15	8%
פּאָטערס אין אַמעריקע	10	5%
פּרייַ פראָפעסיעס	8	4%
ס״ה	202	100%

פון דער שול און אָפּגעגעבן צו אַרבעט, — ווי עס איז צו זען פון פאָלגנדיקן צוזאַמענשטעל פון די קינדער לויט קלאַסן צום שול־יאָר 32־1931:

ייִנגלעך		מיידלעך	צוזאַמען	
קינדערהיים		8	10	18
I	קלאַס	10	29	39
II	„	9	20	29
III	„	10	23	33
IV	„	18	14	32
V	„	8	13	21
VI	„	5	15	20
VII	„	3	7	10
	ס״ה	71	131	202

מאַנדאָלין־אַרקעסטער פון דער י. ל. פּרץ־שול, פאָטאָגראָפירט צום 10 יאָריקן יובל פון שול.
אין מיטן — די לערערין רחל סוועניציאנער.

מיט דער שול פירט אָן די פאַרוואַלטונג פון דער י. ש. א. אָפּטיילונג.

אַרויסלאָזן זענען געווען 5. די שול האָבן געענדיקט:

אין שול־יאָר	1926/27	— 13	קינדער
„ „	1927/28	— 12	„
„ „	1928/29	— 10	„
„ „	1929/30	— 21	„
„ „	1930/31	— 12	„

ס״ה — 68 קינדער

חוץ דעם האָבן אין משך פון דער צייט איבער 200 קינדער געמוזט איבערייסן דאָס לערנען, ניט פאַרענדיקנדיק די פולע 7 קלאַסן צוליב מאַנגל אין מיטלען.

פון די 68 האָבן זיך געמומען צו:

מלאכה	38	קינדער
פאַך־שול, טעכניקום	6	„
סעמינאַר, ג׳מנאַזיע	7	„
געשטאַרבן	1	„
עמיגרירט, אָן אַרבעט, פאַרש.	16	„
ס״ה	68	קינדער

דער לערער־פערסאָנאַל באַשטייט פון 6 פערזאָן: ה. גרינבוים, ל. יערוכימאָוויטש, ר. סוועניציאַנער־צוקערמאַן, מ. סטול, נ. צוקערמאַן און ר. ראָטנבערג.

דער עלטערן־קאָמיטעט באַשטייט פון אייניקע מיטגלידער פון דער פאַרוואַלטונג און חוץ זיי פון: י. גערשגאָרן, מ. דובינסקי, א. זלאָטניק, א. ליפשיץ, פ. ניעבאָשטשיק, פ. ראָוויניצקי.

5טער קלאַס פון דער י. ל. פרץ־שול אין יאָר 1928: שרה קאָנעל, נחמה גערשקאָרן, פריידקע ראָגאָוויטש, רחל נאַכמענס, רחל גערשטיין, איידל לינקאָווסקי, טייבל גרינבערג, מלכה ראָוויניצקי, פריידקע שוואַרצבאַרד, כייקע נאַכמענס.

מלוכהשע אַלגעמיינע שולן נר. 1 און 2

	שול נר. 1	שול נר. 2	צוזאַמען
יידן	18	93	111
פּאָליאַקן	164	104	268
ווייסרוסן	152	96	248
צוזאַמען	334	293	248

פאַרוואַלטער: אין שול נר. 1 — ק. קראָפּיוניצקי, אין שול נר. 2 — א. ויבראָנאָווסקע.

ביידע אַלגעמיינע (פאָושעכנע) שולן פירן די לימודים אין דעם זעלביקן לאָקאַל: די שול נר. 1 (אַ ייִנגל־שול) — פאַרמיטאָג און די שול נר. 2 (אַ מיידל־שול) — נאָכמיטאָג.

דער לערער־פערסאָנאַל באַשטייט פון 12 פערזאָן.

די צאָל קינדער אין ביידע שולן לויט דער נאַציאָנאַליטעט שטעלט זיך צונויף אַזוי:

שביבים

(העברעישער קינדער־זשורנאַל פון דער „יבנה" - שול אין פרוזשענע)

צווישן די מאַטעריאַלן, וואָס זענען צוגעשיקט געווארן צום פּנקס־קאָמיטעט, האָט זיך געפונען אַ זשורנאַל מיטן נאָמען „שביבים" (פונקען), אַרויס־געגעבן אין פרוזשענע, דורך די תלמידים פון דער העברעישער פּאָלקסשול „יבנה". די דאָזיקע אויס־גאָבע איז היינט, נאָכן חורבן, וועט יעדער זכר פון פאַרשניטענעם לעבן איז אַ וויכטיקער ענין, אַ גאַנ־אינטערעסאַנטער דאָקומענט.

מיר ברענגען דאָ די רעפּראָדוקציע פון דער אי־נעווייניקסטער הילע פון דער דאָזיקער צייטונג און עס איז אויפן פּלאַץ צו ברענגען אַ געניע באַשרייבונג פון דער דאָזיקער אויסגאָבע.

די „שביבים" זענען באַצייכנט ווי די „חוברת ראשונה" (ערשטער העפט) פון יאָר תרפ"ו (1926). געדרוקט איז די אויסגאָבע אין בריסק, אין דער דרוקערייַ פון א. הענדלער, ביאַליסטאָקער גאַס נו־מער 1. חוץ די 12 זייטן טעקסט האָט די אויסגאָבע צוויי הילעס, די אויסנווייניקסטע איז פון גרינעם קאַרטאָלין, ווו עס איז אָנגעגעבן:

ש ב י ב י ם

עתון פּריודי של תלמידי בית־הספר העממי העברי „יבנה"

(שביבים — פּעריאָדישע אויסגאָבע פון די תל־מידים פון דער העברעישער פּאָלקס־שול „יבנה" אין פרוזשענע).

אויף דער זעלביקער זייט איז אויך פאַראַן דער פֿוילישער טיטל:

"SZEWIWIM" - "ISKIERKI"
Uczniów hebr. szkoły powszechnej
"Jawne" w Pruzanie

ווי דער אַרויסגעבער פיגורירט אויף דער דאָ־זיקער זייט אברהם ארז (ארעז).

אויפן אינעווייניקסטן שער געפינט זיך, חוץ די איבערחזרונג פון דער ערשטער הילע, אויך דער ווייטערדיקער תוכן:

א) מאת המערכת; ב) סתיו (שיר) — מ. גורבטי מ"ח, ו')*); ג) יצחק סופג מלקות — י. ניובי"ץ (מ"ח, ה'); ד) געגועים (שיר) — נ. מינץ (מ"ח, ו'); ה) ר' משה הסנדלר — א. זאַקהיים (מ"ח ז'); ו) ציון (שיר) — ל. קאַפּלאַן (מ"ח, ו'); ז) אלתר צ'וביק — ח. לרנ־לייט (מ"ח, ז'); ח) המוחביץ בפרוז'ני — א. ליפשיץ (מ"ח, ז'); י) „מופס" — מ. סרלין (מ"ח, ז'); יא) האביב — י. קאַפּלאַן (מ"ח, ה'); יג) — תקון חצות — ***; יד) אגרות פרוז'ני — א. ליפשיץ (מ"ח, ו'); טו) ר' משה הירש — אפרים ליפשיץ (מ"ח, ז'); טז) על הרכבת — מ. יורביץ (מ"ח, ו'); יז) מחיי בית־הספר; יח) חי־רות.

ווי מיר זעען זענען צווישן די חברים פאַראַן תל־מידים פון די מחלקות ה', ו' און ז'. די טעמאַטיק און זשאַנר: — לידּ, דערציילונג און רעפּאָרטאַזש — טיילווייז אויך אַרטיקע טעמעס.

אויף דער צווייטער זייט פון דער אינעווייניקס־טער הילע איז אָנגעגעבן דער צוזאַמענשטעל פון דער רעדאַקציע, דאָס זענען געווען:

אפ. ליפשיץ (פאַרזיצער פון דער קאָלעגיע), י. ניצבערג, פ. ליובשיץ, י. קרלינסקי, מ. גורבטי, ל. קפּלן, מ. ליפשיץ, ח. גלוצר און אלפרנשטיין.

די ערשטע זייט הויבט זיך אָן מיט אַ דערקלע־רונג „מאת המערכת", פון דער רעדאַקציע. אין דער דאָזיקער דערקלערונג ווערט געזאָגט:

„וועגן מיר זענען צוגעטראָטן אַרויסצוגעבן די דאָזיקע צייטונג איז אונדזער כוונה געווען צו באַ־שאַפן אַ שפּעריש ווינקל פאַר די געפילן פון די תלמידים פון דער שול און זייער יונגע שפּע־ריקייט, די ערשטע טוי־טראָפנס פון דער יונגט. דער אָנהייב איז, אמת, אַרעם, אויך איז דער מאַ־טעריאַל נישט ווי געהעריק אויסגעקליבן און דורכגעזיפט, אָבער די האָפענונג שטאַרקט אונדז, אַז די וואָס וועלן ווייטער קומען וועלן אָלץ שענער און פיינער זיין און זיי וועלן דינען ווי אַ שפּיגל פון דעם אָלץ, וואָס עס געשעט אין אונדזער מיט און וועלן אַרויסברענגען די אַלע געפילן וואָס מיר האָבן אין זיך.

מיר זענען פול מיט האָפענונג פאַר דער צו־קונפט, און מיר וועלן זיך מיט אַ בקשה צו אַלע אונדזערע חברים זיי זאָלן מקדיש זיין פאַר זייער־אונדזער צייטונג דעם אָנהייב פון זייערע רייפ־קייט־פרוכטן און דער היגער ציבור וועט זיך באַ־

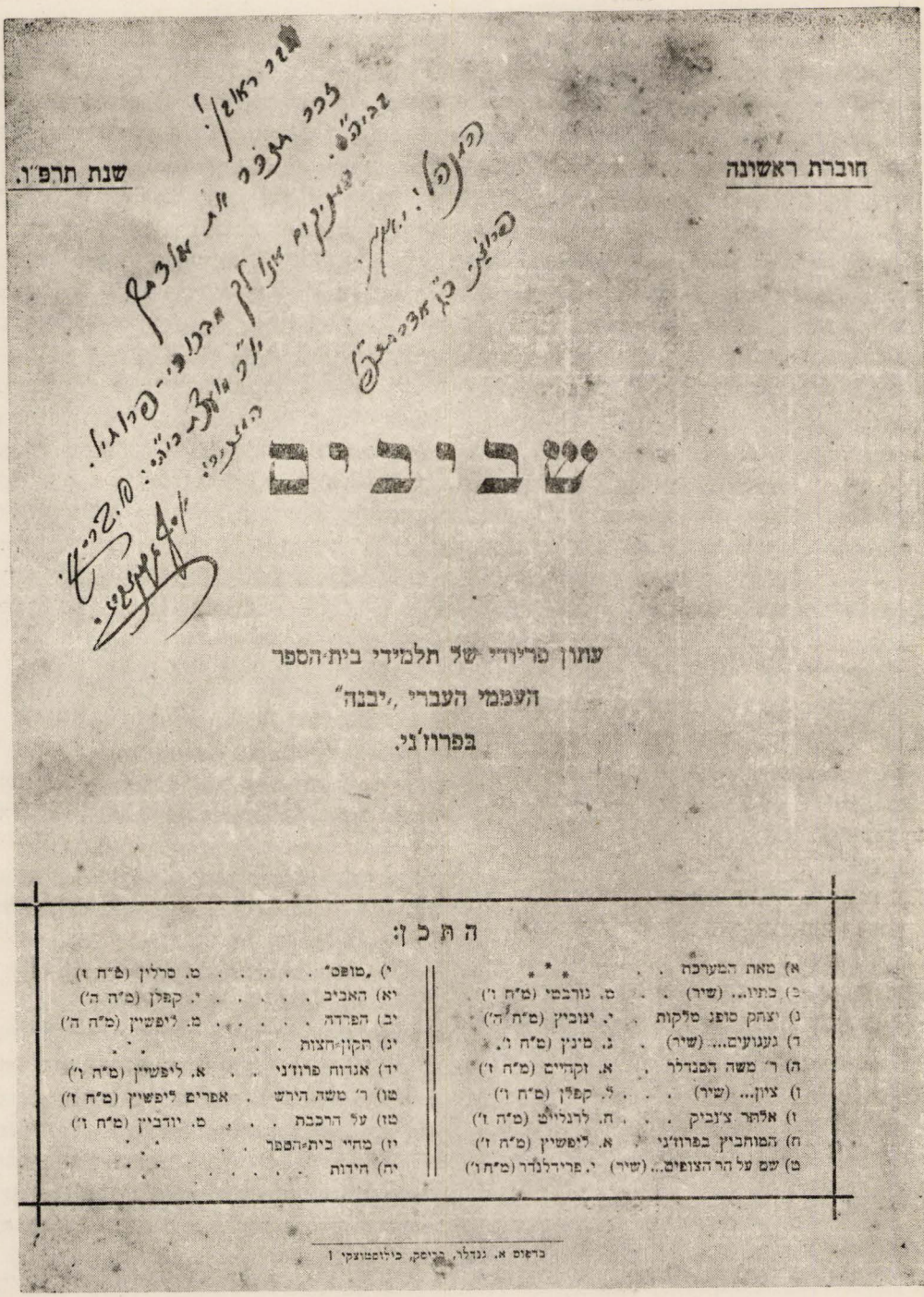
*) די ראשי־תיבות אין די קלאַמערן מיינען די אָפּטיי־לונגען (מחלקות), ווו עס לערנען די תלמידים־מחברים.

מיען צו העלפן אונדז צו פאַרשפּרייטן אונדזער צייטונג אין די מאַסן.

עס איז כדאי צו ברענגען, ווי עס שטייט און גייט (אין דער יידישער איבערזעצונג) די אָפּטיילונג „מחיי בית־הספר" (פון דעם לעבן אין דער שול).

א) הקואופּרטיבה (די קאָאָפּעראַטיוו):

די קאָאָפּעראַטיוו איז געגרינדעט געוואָרן ביי דער מיטהילף פון דעם דירעקטאָר ה' אָקון און דעם לערער ה' גאָלדבערג. מיט זייער באַטייליקונג האָבן די אָפּטיילונגען 7 און 8 איינגעאָרדנט אַ ליטעראַרי־שן משפּט אויף דער טעמע: „איין נפש פון ישראל" (נפש אחת מישראל). די הכנסה איז געווען זייער אַ

חוברת ראשונה

שנת תרפ"ו.

שבובים

עתון פריודי של תלמידי בית־הספר העממי העברי „יבנה" בפרוז'ני.

ה ת כ ן:

א) מאת המערכת . . . . .
ב) כתיו... (שיר) . . . . .
ג) יצחק טופּע טלקות . . . .
ד) נעגועים... (שיר) . . . .
ה) ר' משה הכנדלר . . . .
ו) ציון... (שיר) . . . . .
ז) אלתר צינבוק . . . . .
ח) המוחבין בפרוז'ני . . . .
ט) שם על הר הצופים... (שיר)
י) „טופּס" . . . . . ט. פרלין (פ"ח ז)
יא) האביב . . . . . י. קפּלן (פ"ח ה')
יב) הפּרדה . . . . . מ. ליפשין (פ"ח ה')
יג) תקון־חצות . . . . . .
יד) אנדוה פרוזני . . . א. ליפשין (פ"ח ו')
טו) ר' טשה הירש . . אפרים ליפשין (פ"ח ז')
טז) על הרכבת . . . . . מ. יודבין (פ"ח ו')
יז) מחיי בית־הספר . . . . .
יח) חידות . . . . . .

דרוקט א. גנדלר, בריאנסק, כיליטמוצקי 1

קליינע און האָט נישט אַנטשפּראָכן נישט דעם באַ־
דאַרף און די מי און אַרבעט, וואָס אונדזערע חברים
האָבן אַרײַנגעלייגט אין דער דאָזיקער אַרבעט. דאָס
געלט איז נאָך דערצו געלעגן בײַם קאַסיר און האָט
נישט געבראַכט קיין שום פּעולה. דעד ראַט פון דער
אָפּטיילונג האָט געוואָלט, אַז פון דאָזיקן געלט זאָל
געניסן דער גאַנצער כלל פּן די תלמידים. האָבן
זיי איינגעקויפט אַ ביסל העפטן, שרייב־מאַטעריאַל
און עס איז געעפנט געוואָרן די קאָאָפּעראַטיווע. אַ
סך פון די חברים פון דער אָפּטיילונג זענען געווען
קעגן דעם, אָבער נישט געקוקט אויף דעם איז די
אַרבעט אַנגעגאַנגען און דער נעגאַטיווער בליק פון
די חברים האָט זיך געענדערט צום גוטן.

די קאָאָפּעראַטיווע ברענגט אַ דאָפּלטן נוצן: ערש־
טנס באַזאָרגט זי פאַר די תלמידים די שרייב־מא־
טעריאַלן אַ סך ביליקער און צווייטנס — אויב עס
פּעלט ביי אַ תלמיד עפּעס אַ נייטיקע זאַך צו די לי־
מודים, קריגט ער דאָס אויפן אָרט און דאַרף זיך
נישט אַרומדרייען איבער די קראָמען און דורך דעם
צעשלאָגן דאָס לערנען.

די קאָאָפּעראַטיווע ווערט אָנגעפירט פון אַ ראַט
פון 2 חברים, וואָס איז פאַראַנטוואָרטלעך פאַר דעם
ראַט פון דער אָפּטיילונג.

די קאָאָפּעראַטיווע איז נאָך טאַקע אַרעם, אָבער זי
אַנטוויקלט זיך פּאַמעלעך. מיר האָפן, אַז זי וועט
שטייגן און קענען באַפרידיקן אַלע באַדערפענישן
פון די תלמידים.

ב) הספּריה שע״י ביה״ס (די ביבליאָטעק ביי דער שול).

די ביבליאָטעק עקזיסטירט שוין 5 יאָר און אַנט־
וויקלט זיך אויף אַ באַפרידיקנדיקן אופן. אַ דאַנק
דעם דירעקטאָר פון דער שול איז אויסגעקליבן אַ

אַ גרופּע לערער פון דער העברעישער שול „יבנה״

ביבליאָטעק־פאַרוואַלטונג, וואָס איז צוזאַמענגע־שטעלט פון פאַרשטייערס פון אַלע אָפּטיילונגען און די פאַרוואַלטונג אַרבעט איבערגעגעבן. הייַנט צו טאָג געפינען זיך אין דער ביבליאָטעק 512 ביכער. פון זיי זענען 78 פּוילישע און די איבעריקע העברעישע. יעדעס מאָל ווען עס דערשיינט אַ העברעישער קינ־דער־בוך ווערט ער גלייך אויסגעשריבן. אין אַלגע־מיין פֿראָגערסירט די דאָזיקע ביבליאָטעק אין שול און איז באַליבט ביי אַלע תלמידים.

ג) החוג „חובבי שפת עברי" (דער קרייז ליבהאָבער פון העברעיש).

דער קרייז איז נישט לאַנג געגרינדעט געוואָרן. זיין ציל איז צו פאַרשפרייטן די העברעישע שפּראַך און צו באַהערשן איר אומגאַנג צווישן די חברים. דער קרייז איז צוזאַמענגעשטעלט פון די תלמידים פון דער שול — 35 אין צאָל. אין קרייז קומען פאַר פאַרזאַמלונגען, וואָס זייער אינהאַלט איז: שמועסן רעפעראַטן און פאָרלעזונגען. דער קרייז באַזאָרגט פאַר די מיטגלידער העברעישע צייטונגען און בי־כער. עס וואָלט געווען כדאי, אַז די אָרטיקע עסקנים און די אָפּטיילונג פון „תרבות" זאָל זיך מיטן קרייז פאַראינטערעסירן, ווייל אַפילו די הילף פון די לע־רער איז אויך ניט געניגנד.

די דאָזיקע אָפּטיילונג (אין וועלכער עס זענען נאָך דאָ 3 רעטענישן) פאַרענדיקט זיך מיט אַ דאַנק פאַר דעם דירעקטאָר פון דער שול ה' אָקון, פאַר זיין הילף וואָס ער האָט אַרויסגעוויזן דער רעדאַקציע.

אויף דער לעצטער זייט, גאָר אונטן, מיט פּעטיט־שריפט געפינט זיך אַ באַמערקונג פון דער רעדאַק־ציע, ווו עס זאָגט זיך:

„צוליב טעכנישע סיבות איז אין דעם ערשטן העפט נישט אַריין דער גאַנצער מאַטעריאַל פון „שול־לעבן". אויך איז, צוליב די זעלביקע סיבות, פאַרהאַלטן געוואָרן דאָס דערשיינען פון דער צייי־טונג און דעריבער זענען אַריינגענומען געוואָרן שאָפונגען וואָס שטימען נישט מיט דער צייט פון פון יאָר, וואָס מיר געפינען זיך איצט אין אים — אין די קומענדיקע העפטן וועלן מיר דעם דאָזיקן פעלער פאַרריכטן".

צי עס איז בכלל געווען אַ קומענדיקער נומער, ווי אַזוי דער פעלער איז פאַרריכט געוואָרן — ווייסן מיר נישט.

די „יבנה"־שילע אין פרוזשענע מיט די לערער און שול־עסקנים

פּרוזשענער פּאָלקלאָר*)

פֿאַרשריבן דורך **א. פּייוושינסקי**

עין־הרע אָפּשפּרעכעניש

דאָ קום איך מיט דעם שם פון גאָט, וואָס הימל און ערד באַשאַפֿן. מיט צען טויזנט תורות און מיט צען טויזנט ספרי־תורות און מיט צען טויזנט מזוזות און מיט צען טויזנט גוטע מלאכים זאָלן מיר ביישטיין; עס זאָל נישט קיין שליטה האָבן צו דעם קינד קיין עין־הרע און קיין בייזע זאַכן, און דאָ קום איך מיט גאָטס קראָפט און מיט גאָטס מאַכט, און דאָ קום איך מיט הימלישע שטערן און מיט הימלישן שלאָס און דער זכות פון אַברהם, יצחק און יעקב און אין דעם זכות פון שרה, רבקה, רחל און לאה און דעם זכות פון צדיקים און חסידים זאָלן ביישטיין צום קינד, דאָ בין איך געקומען דאָס ערשטע מאָל און דאָס בעסטע מאָל אויסריידן אַן אויספֿרעכעניש אָפּשפּרעכן דעם קינד. איז עס אַנדערש דאָס קינד געקומען פון זויגן, אָדער פון עסן, אָדער פון טריבקען, אָדער פון איין זון אָדער פון איין היץ, אָדער פון פּאָטער, אָדער פון דער מוטער אָדער פון דעם הויזגעזינד, אָדער פון אַ בייזע באַגעגענישׂ איז עס דיר אַנדערש געקומען פון נאַכט־דערשרעקענישׂ, אָדער פון אַ בהמה־דערשרעקענישׂ, אָדער פון אַ הונט, אָדער שוויין־דערשרעקענישׂ איז עס דיר אַנדערש געקומען פון אַ נקבה, אָדער פון אַ זכר־דערשרעקענישׂ איז עס דיר אַנדערש געקומען פון קליין אָדער גרויס און יונג, אָדער אַלט־דערשרעקענישׂ, אָדער פון בייזע אויגן, אָדער פון בייזע הערצער, אָדער חלילה, פון איין לופט, אָדער פון היץ טרעטן פון בייזע באַצווינגען דיין בלוט פון בייזע צינגער, זאָל דאָס בייז אָוועקגיין פון דעם קינד מיט דעם רויך, מיט דעם ווינט איבער אַלע וואַסערן, איבער אַלע פעלדער זאָל דאָס בייז אָוועקגיין, דאָרט שטייט אַ געמויערטער שלאָס, אַן אייזערנער שלאָס דאָרטן זאָלן זיך האַלטן אַלע בייזע זאַכן און צום קינד זאָל קיין מאַכט און קיין טראָכט נישט האָבן, נישט צו ברעכן, נישט צו שטעכן און נישט צו לאָמען, נישט צו פייערן, נישט אין דיין קאָפּ און נישט אין דיינע אויגן, נישט אין דיינע פיס, נישט אין דיין רוקן, נישט אין דיין בויך, נישט אין דיין האַרץ און נישט אין דיינע 248 אברים 365 אָדערן זאָל דאָס קינד נישט שאַטן. אַזוי ווי די ערד איז שטום, אַזוי זאָל אים זיינע וויטיקן פֿאַרשטומט ווערן.

זאַבאָבאָנעס

אבל

אַן אבל טאָר מען נישט אַליין לאָזן אין גאָס ביז נאָך דער קבורה פון מת.

אנטאָן

צוויי מענטשן טאָרן נישט גלייכצייטיק אָנטאָן קיין קינד (אַ געשטאָרבענעם טוען עטלעכע אַן די תכריכים מיט אַמאָל).

ביינאַכט

אַז מען גיסט ביינאַכט אַרויס וואַסער דאַרף מען זאָגן דריי מאָל „היט זיך — איך גיס". (אָפּטרייבן די שדים).

אַז מען גייט אין וועג ביינאַכט, טאָר מען זיך נישט אומקוקן. (שדים גייען נאָך).

אַז מען גייט ביינאַכט אַליין אין וועג אָדער פֿאַרביי אַ שול, אָדער אַ חורבה און מען הערט אַנרופן, טאָר מען זיך נישט אָנרופן. אויב מען רופט זיך יאָ אָן, וועלן מען פון די שדים צוגענומען.

ביסן

דעם לעצטן ביסן טאָר מען נישט איבערלאָזן, אַ נישט איז מען שטענדיק הונגעריק.

בית־עולם

מען טאָר נישט אַהיימגיין פון בית־עולם פון

*) די דאָזיקע קאַלעקציע איז געזאַמלט געוואָרן אין יאָר 1930, דורכן לערער ה. גרינבוים און האָט געזאָלט אַרייַנגיין אין דעם „פּרוזשענער פּנקס", וואָס איז דאָן דערשינען. ער איז אָבער געבליבן אין דער רעדאַקציע־טעקע און געווארן שפּעטער אָפּגעדרוקט אין „פּרוזשענער לעבן".

אַ לוויה מיטן זעלבן וועג דורך והעלכן מען איז אַוועק אַהין. (דער מלאך־המוות געפינט זיך אויפן זעלבן וועג, דורך וועלכן די לוויה איז געגאַנגען).

אַז מען גייט צוריק פון בית־עולם דאַרף מען זיך וואַשן די הענט און אַוועקשטעלן דאָס קענדל מיטן דעק אַרויף. (פון אַ לוויה).

ב ע ט

אַבט טעג נאָכן טויט פון אַ מענטשן טאָר מען נישט פאַרבייגיין זיין בעט, ווייל זיין נשמה קומט נאָך געווויר ווערן.

ב ע ל ק ע ס

אין פּאַקאָט (סופּיט) דאַרף זיין אַן אומגראדע צאָל בעלקעס — וועט זיין מזלדיק.

ב ר ו י ט

מען טאָר נישט אַוועקוואַרפן קיין ברעקלעך ברויט, ווייל מען פאַרוואַרפט די פרנסה פון שטוב.

ב ר ו נ י ם

אין אַוונט טאָר מען נישט שעפּן קיין וואַסער פון ברונים, ווייל אין ברונים טאַנצן אַרום ביי־נאַכט שדים.

ג א ס ט

אויב אַ קינד קומט צום ערשטן מאָל צו גאַסט אין אַ שטוב אַריין, איז מען עס מכבד מיט צו־קער.

ג ו ס ס

אויב דער גוססדיקער ליגט אויף אַ קישן פון הינערשע פעדערן, וועט ער האָבן אַ שווערן טויט.

ג ל ח

אַז מען זעט פאַרבייגיין אַ גלח, דאַרף מען אַפּ־שפילן אַ קנעפּל און אַרויסשטעלן אַ פייג, אויב מען טוט אַזוי וועט מען גאָרנישט פאַרלירן.

ג ע ל ט

אין אַ פונדאַמענט פון אַ דירה אַרייגלייגן אַ מטבע איז מזלדיק.

ד ו נ ע ר

וועה ס׳האָט מורא פאַרן דונער, דאַרף עסן פאַרשימלט ברויט.

אַז מען עסט פאַרשימלט ברויט האָט מען נישט מורא פאַרן דונער.

בשעת ס׳דונערט — אַריינשטעקן אַ בערעזענעם שטעקן אין קוימען.

ד י ר ה

דער, וואָס גייט אַריין אין אַ נייער דירה, דאַרף מיט זיך ברענגען ברויט מיט זאַלץ.

ה א ק ן

מען טאָר נישט האַקן קיין האָלץ אויפן שוועל, ווייל עס קען אָפּגעהאַקט ווערן די פרנסה פון שטוב.

ה ו ן

מען טאָר נישט אַ קוק טאָן אין אַוונט אויף דער הון צי זי האָט געלייגט אַן איי, ווייל מען קריגט „קורע שלעפּאטא" (הינער בלינדקייט).

אַ נייע הון אין שטוב, כדי זי זאָל נישט פאַר־געסן די דירה, אויב מען וועט איר אָפּלאָזן — שערט מען אָפּ דעם עק, מען דרייט איר אַרום דריי מאָל אַרום טיש און מען לאָזט איר שפּעטער אָפּ.

ה ע נ ע ר

אַז הענער קרייען, צעלויפן זיך די שדים.

ו א ס ע ר

מען טאָר נישט לאָזן זידן קיין בלויזן טאָפּ מיט וואַסער, מען וועט זיך קריגן.

טייל זאָגן: פאַר אַ טויטן קאָכט מען הוילע וואַ־סער. דעריבער דאַרף מען עפּעס אַרייגטאָן אין וואַסער, אַדער אַריינשיטן אַ ביסל זאַלץ.

ו א ק ס ן

וועה עס גייט אַריבער איבער אַ פּענצטער — וואַקסט נישט.

איבער וועמענס פוס מ׳גייט אַריבער, וועט דער מענטש נישט וואַקסן. (טייל זאָגן: דער וואָס גייט אַריבער איבער אַ צווייטנס פוס וועט נישט וואַקסן).

ו ו נ ד

אויף אַ וווּנד טאָר מען זיך נישט וווּנדערן. (מורא פאַר עין־הרע).

ו י ג

אין אַ נייער וויג דאַרף מען פריִער אויסוויגן אַ קאַץ, אַדער אַ הון. איידער מען לייגט אַריין אַ נייַ־געבוירן קינד אין וויג, טוט מען אויך דאָס זעלבע.

מען טאָר נישט וויגן קיין ליידיק וויגל, דעם קינד וועט וויי טון דער קאָפּ. (טייל זאָגן: דאָס קינד וועט שטאַרבן).

מען טאָר אויך נישט דרייען דעם קינדס היטל, דעם קינדס קעפּל וועט זיך דרייען.

ז א ק ן

מען טאָר נישט גיין אין די זאָקן אין שטוב. (אין די שבעה־טעג זיצט מען אין די זאָקן).

ז ש א ב ע

אַ זשאַבע טאָר מען נישט דערהרגענען, זי וועט שעלטן טאַטע־מאַמע.

חורבה

פון אַ חורבה דאַרף מען אַראָפנעמען דעם קוי־מען און דעם דאַך.

חלה

חלה, וואָס מען נעמט פון טייג ביים ברויט־, אַדער חלה־באַקן, וואַרפט מען אין אויוון אַריין צום פאַרברענען, נאָכן פאַרברענען דאַרף מען זיך היטן עס נישט אַרויסוואַרפן אין גאַס אַריין, אַ חזיר, אַדער אַ הונט קען עס אויפעסן, דעמאָלט מוז זיך עמעצער פון דער משפחה שמדן.

ביים חלה נעמען זאָגט מען:

חלה וועל איך נעמען,
אויפן פייער וועל איך עס פאַרברענען,
אויפן פייער זאָל עס גיין,
פאַרן כסא־הכבוד זאָל עס ביישטיין.

חלום

אינדערפרי ביים אויפכאָפן זיך, אַז מען קוקט גלייך אין פענצטער אַריין פאַרגעסט מען דעם חלום.

אַז מען לייגט אַוועק אַ זאַך פון אַ מענטשן ביי זיך אויפן בעט פאַר זון־אויפגאַנג, וועט זיך חלו־מען פון דעם מענטשן צו וועמען די זאַך געהערט.

חתונה

אינאַוונט טאָר מען נישט זאָגן דאָס וואָרט חתונה. (ביינאַכט קומען פאָר חתונות פון שדים).

טהרה־וואַסער

דאָס טהרה־וואַסער נאָך אַ פרומען יידן היילט.

מיטן טהרה־וואַסער וואַשט מען אַרזם אַ וווּנד, אַ קראַנקן, די קראַנקע פיסלעך פון אַ קינד, וואָס קען נישט גיין... (דאָס טהרה־וואַסער נאָכן אַלטן פרוזשענער רב האָט מען אין שטאָט שרעקלעך צעכאַפט, ס׳זענען פאַרגעקומען צוליב דעם מחלוקת און געשלעגן).

טויטער

ביזן דריטן רידל הערט דער געשטאָרבענער דאָס געוויין איבער אים.

טישטוך

שבת טאָר מען נישט אַראָפנעמען דאָס טיש־טוך פון טיש, ווייל ס׳וועלן זיך עפענען די טויערן פון גיהנום.

טרינקען

מען טאָר נישט טרינקען פאַר קידוש, ווייל מען טרינקט אויס ביי טאַטע־מאַמע דאָס גן־עדן־וואַסער.

לאוון

אַז אַ קינד לאַוועט (טשאַמקעט מיט די ליפן, כאָפּט אַלץ אין מויל אַריין) דאַרף מען עס אַריינ־וואַרפן אין אַ יידיקער שאָפע. (טייל רופן אַזאַ קניד „הלעיטני נא״).

לבנה

אַ קליין קינד טאָר נישט שלאָפן אַנטקעגן דער לבנה.

אַ מעוברתדיקע טאָר נישט שלאָפן אַנטקעגן דער לבנה, אויב זי שלאָפט יאָ, קען זיך אַמאָל דער בויך אירער אָפּדעקן, וועט דאָס נייַ־געבוירן קינד האָבן „לבנה־שיין״ (ד״ה אין דיווינקלען אויגן פינקלט, לייכט), אָדער דאָס קינד וועט זיין אַ לונאַטיקער.

לונאַטיקער

אַ לונאַטיקן ביים בעט אַוועקלייגן אַ נאָסע שמאָטע, (אַז ער וועט ביינאַכט אַראָפּ פון בעט, וועט ער אַרויפטרעטן אויף דער שמאָטע און זיך אויפכאָפן).

ליכט

מען טאָר נישט שטעלן קיין ליכט אויף דער ערד, ווייל נאָך אַ טויטן שטעלט מען ליכט.

מאָן־קעפּלעך

ליידיקע מאָן־קעפּלעך איז אַ סגולה צו לייגן אַ קראַנקן אונטערן קישן.

מויז

פאָר אַ געפּגרטער מויז טאָר מען נישט אויס־שפּייען, זי וועט ביינאַכט קומען און צעריסן די בגדים.

מיטה

נאָך דער קבורה שליידערט מען די מיטה דריי מאָל אין דער ערד (טייל צעברעכן איר, מען רייסט אויף אַ טשוואָק, אָדער האָקן אָפּ אַ שטיקל). זאָל עס זיין דער לעצטער טויט־פאַל און זאָל מען איר מער נישט דאַרפן.

מיז

מען טאָר נישט שעלטן, זיי וועלן וועלן מערער. מיט עסן אין האַנט, אָדער מיט אַ ביסן אין מויל טאָר מען נישט אַריינגיין צו אַ שכן וויל מען וועט ברענגען מייז.

מיסט

אינאַוונט טאָר מען נישט אַרויסטראָגן קיין מיסט.

באַלד נאָכן אַוועקפאָרן פון עמיצן קערט מען נישט אויס די שטוב. אַ נישט הייסט עס, אַז מען קערט אים אויס פון דאַנען. (נאָך אַ טויטן קערט מען אויס די שטוב און מען וואַרפט אַרויס די מיסט).

אויב מען קערט יאָ אויס נאָכן אַוועקפאָרן, טאָר מען גלייך דאָס מיסט נישט אַרויסוואַרפן.

אז דער שכן איז אין כעס אויפן באלעבאס און גייט אוועק פון אים, קערט ער אליין אויס די שטוב און נעמט מיט דאס מיסט, זאל ביי יענעם בלייבן פוסט.

מעוברתדיקע

א מעוברתדיקע טאר אליין נישט גיין איבער א בריק, אדער וואסער.

וווּ די מעוברתדיקע כאפט זיך אן בשעת זי דערשרעקט זיך, דארט וועט דאס נייגעבוירענע קינד האבן א סימן...

בשעת א שרפה וווּ זי כאפט זיך אן האט דארטן דאס קינד א סימן.

אויב די מעוברתדיקע קוקט אויף א בראנע, גייט ארויס צוזאמען מיטן נייגעבוירן קינד א שטיק פלייש מיט קניפלעך אזוי ווי א בראנע.

א מעוברתדיקע טאר נישט אריבערגיין איבער האלאבליעס, אדער לייצעס פון א וואגן, ווייל ביים געבוירן דאס קינד קען זיך דער נאפל־שנור פארדרייער ארום קינדס העלדזל.

נאך א מעוברתדיקע טאר מען גארנישט נאכווארפן, ווייל דאס נייגעבוירן קינד קען האבן די סימנים פון דעם.

וואס מען איר נאך הייסע קוילן קריגט דאס קינד פרישטשיקעס, וואס ברענען.

גיסט מען נאך וואסער, וועט דאס נייגעבוירן קינד ליב האבן זיך שפילן אין וואסער.

וען די מעוברתדיקע גייט אריבער דעם שוועל און מען גיט א האק אין שוועל, וועט דאס נייגעבוירן קינד האבן א געשפאלטענע ליפ. גיט מען א קלאפ אין אויבערשטן ביישטידל, וועט דאס נייגעבוירן קינד האבן די אויבערשטע ליפ צעשפאלטן.

אויב די מעוברתדיקע דרייט זיך אום, וועט דאס קינד גארנישט שאטן.

א מעוברתדיקע פרוי טאר נישט פאריכטן קיין זאכן, וואס מיין האבן צוהאקט, א נישט וועט איר מילך פארפאלן ווערן. (דערציילט אן אלטע, אז ביי איר שוועגערן האט עס געטראפן).

א מעוברתדיקע פרוי טאר מען נישט אפזאגן, אויב זי ווייל עפעס לייען, א נישט וועלן מיין צעהאקן די זאכן.

מעסער

ביים בענטשן טאר נישט ליגן דאס מעסער פאר די אויגן, (ביים בענטשן קען מען אריין אין גרויס התלהבות, דארט וווּ עס רעדט זיך וועגן ירושלים, מען קען זיך פארגעסן, כאפן דעם מעסער און ס׳קען נאך שלעכטס געשען).

מעסטן פעלד

„מעסטן פעלד" וועט אנגעוועגדט אין שווערע פאלן פון קראנקייטן. דאס וועט געטאן אויף אזא אופן: עטלעכע וויבער גייען אויפן פעלד (בית־עולם) און מעסטן אזוי: איינע האלט א קניילעכל באווווּל אין פארטעך און א צווייטע וויקלט דעם פאדעם ארום בית־עולם, שפעטער לייגט מען אריין דעם פאדעם אין א שיסעלע וואקס, מען צענעמט די פעדים און מען ווידעלט אויף ליכט־לעך, ביים ציען די קנייטלעך זאגט מען:

כ׳האב א מאמע צייטעלע
פאר איר נשמה א קנייטעלע
דרייט מען דאס פעדעמל שטארק
לאנג, לאנג.

דאס ליכט שענקט מען שפעטער אווענט אין בית־מדרש אריין.

מ ת

דריי הייזער ארום דעם הויז, וווּ עס ליגט א מת, דארף מען אויסגיסן דאס וואסער.

ס׳איז א סגולה אויסצווישן א קראנקן מיט א האנט פון א מת.

נ י ע ן

מען טאר נישט נייען אויף א מענטשן, נישט אויף זיך, נישט אויף יענעמען, ווייל מען פארנייט דעם שכל, אויב מען נייט יא, מוז דער אויף וועלכן מען נייט, קייען א שטיקל פאדעם. (דערציילט אן אלטע יידינע, א היגע שוואנגערע פרוי האט געגייט אויף זיך א העקעלע האט דאס נייגעבוירן קינד ביי איר געהאט דאס ליפל צוגעוואקסן צו די דזשאנסלעס, דאס ליפל איז געווען ווי א העקעלע).

נ ע ג ל

דאנערשטיק טאר מען נישט שניידן די נעגל, ווייל אויפן דריטן טאג וואקסן זיי צוריק אן. (שבת — דער דריטער טאג).

(דערציילט אן אלטע יידענע, דעם מינהג האט מען געבראכן, דאנערשטיק הייצט מען די באד און מען שערט זיך דאן די נעגל פון די פיס).

מען טאר נישט טראגן קיין לאנגע נעגל, ווייל שדים קלייבן זיך אן אונטער זיי, וואס פירן אויף שלעכטע וועגן.

מען טאר נישט אוועקווארפן די אפגעשארענע נעגל, ווייל די שדים פון אונטער זיי צעלייגן זיך איבערן שטוב.

מען טאר נישט אוועקווארפן די אפגעשארענע נעגל, ווייל א שוואנגערע פרוי קען אויף זיי אנטרעטן און וועט דערפון מפילן.

מען טאר נישט אוועקווארפן די נעגל ווייל שדים קלייבן זיי אויף.

עין־הרע

מיט נישט קיין געוואשענע הענט טאר מען נישט אויסווישן דעם צווייטן די אויגן, ווייל מען וועט געבן אן עין־הרע.

אויב מען גיט צו זויגן א קינד, וועלכעס מען האט שוין אנטווויינט וועט עס אויסוואקסן אן עין־הרע געבערן, מען דארף זיך פאר דעם היטן.

כדי צו פארהיטן פון אן עין־הרע, טוט מען אן אויף זיך א זעקעלע, א בייטעלע מיט זאלץ, פעפער און שטיקלעך ליים פון אויוח.

עסן

מיט צוויי לעפל ביינאנד טאר מען נישט עסן, ווייל מיטן צווייטן לעפל העלפט דער טייוול עסן.

בכלל טאר מען זיך נישט באנוצן מיט צוויי כלים גלייכצייטיק.

פיער

מען טאר נישט שפייען אין פייער אריין, ס׳וועלן ווערן פרישטשעס אויפן צונג.

פיפן

מען טאר נישט פייפן אין א שטוב, עס קען נאך פייפן דער דלות.

ביינאכט טאר מען נישט פייפן, מען רופט צעגויף די שדים. (מען טאר בכלל נישט פייפן).

פליש

אז מען זאלצט פלייש דארפן זיך ברענען צוויי פייערן (ליכט, לאמפן) און זאגן: „וואס איך האב נישט דערזאלצן, זאלן עס גוטע מלאכים באזאלצן".

פערד

אויפן ארט וו א פערד קאטשעט זיך, טאר מען נישט גיין. דער וואס גייט דארט, וועט קריגן ברא־דעווקעס.

פיטום

אז די מעוברתדיקע בייסט אפ דעם פיטום פון אתרוג, וועט זי האבן א ינגל.

פריסאק

אז מען שיט נאך א שוואנגערע פרוי הייסע פריסאק, אדער מיסט, ווערט ביים ניי־געבוירענעם קינד קרעץ אויפן קערפער.

פרישטשעס

אז מען טרעט איין אין טהרה־וואסער קריגט מען פרישטשעס.

ציבעלע

שבת איז א מנהג צו עסן ציבעלע קעגן די זיבן שאלעכץ־בלעטלעך, וואס א ציבעלע האט, וואס איז געגליכן צו די זיבן טעג אין וואך.

דאס קעפעלע פון דער ציבעלע טאר מען נישט עסן — עס שאדט צום זכרון.

דאס זעלבע וועגן רעטעך.

צאן

אז עס פאלט ארויס א צאן דארף מען זאגן: נא דיר מייזעלע א ביינערנעם צאן און גיב מיר אן אייזערנעם. (דריי מאל זאגן).

צין

קלייניע קינדער טארן נישט עסן, קיין פיש און קיין אייער, עס וועלן זיי שווער וואקסן די ציין. (טייל זאגן, פיש איז שווער צום לשון).

אז מען עסט דאס אויסגעגריזשעטע פון א מויז, וועט מען קריגן געזונטע ציין.

צוקאפנס

בעתן שלאפן טאר מען די בגדים נישט לייגן צוקאפנס, ווייל עס וועט זיך חלומען.

צוקאפנס פון א חולה טאר מען נישט שטיין, ווייל דער מלאך־המוות שטייט דארטן.

„קאסע"

אז מיידלעך עסן „קאסע" וועלן זיי האבן לאנגע האר. (אין וואַרשע פונקט דער היפוך, מייד־לעך טארן נישט עסן קיין „האר־פלאקס" ווייל עס וועט זיי וואקסן א בארד).

קברותניק

א קברותניק טאר נישט אליין ארייניגיין אין א שטוב אריין. מען פארקרימט זיך פאר אים.

א קברותניק טאר מען נישט ענטפערן „גוט יאר", „גוט נ׳אוונט" אאז״ו.

קינד

אויב מען לייגט א ניי־געבוירן קינד מיטן פנים צום וואנט, וועט עס האבן א געלן פנים.

א קינד, וועלכעס האט מורא פאר עין־הרע, דארף מען אנטאן אויפן האלדז א בענדל מיט א פאר אויגן פון א מויז.

א העמדל פון א קליינטשיק קינד טאר מען נישט איבערדרייען אויף דער לינקער זייט, נישט ביים וואשן, נישט ביים קאכן.

מען טאר נישט וועלגערן קיין וויגדעלעך, ווייל דאס קינד וועט לאזן ווינטן.

א ניי־געבוירן קינד לייגט מען (צו ערשט) א ספר צוקאפנס, די שדים זאלן נישט האבן קיין שליטה צו דעם.

א יונג פארשטארבענעם קינד טראגט מען נישט ארויס דורכן טיר נאר דורכן פענצטער. (זאל עס זיין צום לעצטן מאל).

א ציטעריק קינד דארף מען פארקויפן צו א

פֿרוי, וואָס האָט אַלע אירע קינדער אויסגעהאָדעוועט.

(דערציילט אַן אַלטע יידענע, אַז זי האָט איר אייגענעם זון פֿאַרקויפט פֿאַר דריי גראָשן צו אַ צווייטער יידענע, דער זון איז איר געבליבן פון אַ סך קינדער).

דאָס וואָס מען וואַרפט נאָך די מעוברתדיקע, וועט איר געבוירן קינד ליב האָבן.

אַ קינד, וואָס וועט געבוירן אויף דער עלטער, קליידט מען די ערשטע זעקס יאָר אין לייוונטענע בגדים.

דאָס זעלבע אַ ציטעריק קינד. (אין שטאָט האָט מען ביז נישט לאַנג געקליידט אַזוי אַ קינד ביז אַכט יאָר, ס׳האָט זיך געשעמט צו טראָגן וויסע, לייוונטענע בגדים, האָט מען זיי איבערגעפֿאַרבט).

אַ קליין קינד טאָר מען נישט נעמען פון הינטן, נאָר פון פֿאָרנט.

ביינאַכט טאָר מען נישט אויפהענגען קיין קינדערשע זאַכן אויפן גאַס — שדים קענען עס צונעמען.

דאָס ערשטע קינד אויפן צענטן יאָר נאָך דער חתונה מוז ליגן אַ יאָר צייט אין וויגל.

איידער דאָס קינד האָט צייגדלעך, טאָר מען עס נישט וויזן פֿאַר דער לבנה.

אַ קינד פֿאַר אַ יאָר טאָר מען נישט וויזן קיין שפּיגל, די צייגדלעך וועלן שוועך וואַקסן.

קימפּעטאָרין

אַ קימפּעטאָרין, וואָס גייט שוועך צום קינד, דאַרף מען ארומבינדן מיט אַ שנור, וואָס מען האָט פֿריִער אָנגעבונדן פון איר בעט ביזן ארן־קודש אין בית־מדרש.

ביים ערשטן מאָל אַרויסגיין אין גאַס מוז אַ קימפּעטאָרין האָבן אַ מעסער אין קעשענע (שמירה).

אַ קימפּעטאָרין טאָר אַליין נישט אַרויסגיין אין אָוונט פֿאַר פיר וואָכן; בייטאָג — פֿאַר אַכט טעג. קען וועלן צוגעכאַפּט. („אמתע פֿאַסירונגען" 1929, געפונען אין שטאָל).

קערן

מיט צווי בעזעמער גלייכצייטיק טאָר מען נישט קערן קיין שטוב, וויל נאָך אַ טויטן קערט מען אַזוי אויס.

מען טאָר נישט אָפּקערן מיט אַ בעזעם די באַנק (שטול, טיש) וויל מען וועט אָפּקערן די פֿרנסה פון שטוב.

מייזלעך וועלן קריכן אויף דעם אָרט.

קישן

אין אַ פֿריש אָנגעשאָטן קישן לייגט מען אַריין שטיקלעך האָרטן צוקער (זיס מאַכן ס׳לעבן).

קאָזע

וועז אַ קאָזע האַלט ביים שטאַרבן, דאַרף מען איבער דריי בריקן אויסשיטן זאַלץ.

רעגנבויגן

מען טאָר נישט אָנווייזן אַ צווייטן אויף אַ רעגנבויגן, וויל דער וואָס זעט איז אַ זינדיקער און דער וואָס זעט נישט, איז אַ צדיק. אויב מען וויזט אָן, דאַרף מען זיך אַ ביס טאָן אין פינגער.

שבתצונאַכטס

מען טאָר נישט אָנטאָן שבתצונאַכטס קיין ריין העמד, (וויל דעמאָלט פלעגט מען באַגראָבן טויטע).

שבתצונאַכטס טאָר מען נישט נייען, מען קען גיך שטאַרבן.

אַז מען ברענגט שבתצונאַכטס וואַסער, דאַרף מען דערפון דריי מאָל אַראָפגיסן, דאָס וועט אָנגעהויבן „מרימס וואַסער".

שבתצונאַכטס פֿאַר הבדלה טאָר מען נישט טרינקען קיין וואַסער, וויל די נשמות פון די געשטאָרבענע טובלען זיך דעמאָלט אין דעם. אויב מען טרינקט יאָ, וועט אויספּעלן וואַסער פֿאַר די נשמות, זאָגט מען דעמאָלט צו דער נשמה: „גיי, גיי דיין וואַסער האָט שוין דיין זון (טאָכטער א״א) אויסגעטרונקען".

שיך

דער וואָס באַנייט אַ פֿאַר שיך טאָר מען נישט זאָגן „גיי־געזונט". טייל זאָגן ער וועט זיך באַליידיקן, ער׳ט אַוועקגיין.

טייל זאָגן: דאָס איז אַן אויסדרוק פון צער־בעלי־חיים, שיך איז געמאַכט פון פעל, לעבעדיקע באַשעפענישן, באַלידיקט מען אויף אַזאַ אופן די לעבעדיקע בריאה.

שיר־המעלות

די שיר־המעלותן וואָס מען צעהענגט אין אַ שטוב ביי אַ קימפּעטאָרין, הענגען נאָר אין דער ערטער דורך וואַנען די שדים קענען אַריינגיין. (אויפן טיר, אויוון, פענצטער).

שלאָפן

מען טאָר נישט שלאָפן מיט די פיס צו דער טיר, וויל אַ טויטן לייגט מען מיט די פיס צו דער טיר.

מען טאָר נישט שלאָפן אויף אַ קישן מיט די

שלוקערצן

אַז מען שלוקערצט דאַרף מען אַרויסרייסן אַ

האר פון וויעס, אויב ס׳רייסט זיך ארויס, טרעפט מען, ווער ס׳רעדט וועגן דעם מענטשן.

ש נ יי

זיך אויסשמירן דאס פנים מיט שניי (ערשטן שניי) — וועט עס זיין א גאנץ יאר ווייס; האט מען נישט קיין מורא פאר פראסט.

ש ע ל ט ן

מען טאר נישט שאקלען מיט די פיס, ווייל מען שעלט טאטע־מאמע.

ש פ י ג ל

מען טאר נישט לייגן קיין שפיגל מיטן גלאז אראפ (ביי א טויטן טוט מען עס).

ש פ יי ע ן

אז מען שפייט אויף יענעם, נעמט מען פון יענעם אראפ די עבירות.

תכריכים

אז קינדער ווייגען שטארק נאך דער מאמע טויט, זענען דער מאמע תכריכים נאס.

א טייל פון מארק־פלאץ און דער ראד־קראמען

א טייל פון דער יאטקע־גאס אין פרוזשענע

ש. ל. ציטראָן

וואָס יידן דערציילן וועגן אַלעקסאַנדער דעם ערשטן

די ווייטערדיקע דערציילונג האָבן מיר אַרויסגענומען פון ש. ל. ציטראָנס בוך „שתדלנים", וווּ ער שילדערט אַ סעריע אינטערסאַנטע טיפֿן פון יידישן לעבן אין צאַרישן רוסלאַנד. די דערציילונג האָט אַ שייכות צו פּרוזשענע. אָן ספֿק איז דאָ צונויפגעפֿלאָכטן לעגענדע מיט געשיכטלעכע פֿאַקטן. מיר האָבן גאָרנישט געענדערט אין דעם סיפּור־המעשה, אויבערלאָזנדיק אַלע מאָמענטן וואָס זענען כאַראַקטעריסטיש פֿאַר דער שטימונג פון יענע צייטן.

מיט משה דילאָגען ווערט פֿאַרענדיקט די תקופה פון די שתדלנים, וועלכע האָבן ממליץ געווען פֿאַר יידן אין דער צייט פון אַלעקסאַנדער דעם ערשטן. דער דאָזיקער רוסישער קייסער, וואָס די היסטאָריע האָט אים באַקרוינט מיט דעם נאָמען „דער גערעכטער", האָט קיין באַזונדערע טובות די יידן נישט געטאָן, ער האָט אָפילו בנוגע זיי אַרויסגעוויזן אַ גוטן ווילן, — צו גוטע מעשים האָט דאָס אָבער ווייניק וואָס געבראַכט. טאָמער האָט ער געהאָט אַרויסגעטראָגן גאָנץ ענערגיש קעגן דעם „עלילת דם", האָט אין זיינע לעצטע יאָרן, בעת דעם „וועליזשער בלוט־בלבול", אומגעביטן זיין פּריער־דיקע טאַקטיק לגמרי און פֿאַראַרדנט צו פֿאַרפירן אַ פּראָצעס קעגן די פֿאַלש־באַשולדיקטע יידן. בכלל האָט אַלעקסאַנדער געפירט אַ וואַקלדיקע פֿאָליטיק בנוגע יידן. דאָך איז נאָך קיין רוסישער קייסער ניט געווען אַזוי פֿאָפולער ביי יידן, ווי אַלעקסאַנדער דער ערשטער, וועגן וועלכן עס גייען אַרום, באַזונדערס אין ליטע און ווייסרוסלאַנד, זייער אינטערעסאַנטע לעגענדעס, וואָס שטעלן אים פֿאָר אַלס העכסט־אינטערעסאַנטן מענטשן און גיבן אים צו כמעט אַ פֿאָטישן אַראָפּ. פון די דאָזיקע לעגענדעס, וועלכע זענען כאַראַקטעריסטיש פֿאַר דעם מצב פון די רוסישע יידן אין יענער תקופה, וועלן מיר דאָ דערציילן.

א.

אין פּרוזשין, אַ שטאָט אין גראָדנער גובערניע, האָט אין יענער צייט געווווינט אַ גרויסער גביר, — איסר ראָבינאָוויטש האָט ער געהייסן. ער איז געווען דערצו אַ יידּ אַ למדן און אַ גאָנץ קלוגער, און האָט געגאָסן גרויס חשיבות נישט בלויז צווישן יידן, נאָר אויך צווישן די פּוילישע גוטבאַזיצער פון דעם גאַנצן פֿאָוויאָט. פֿאָר זיי איז „פֿאָן" ראָבינאָוויטש געווען באמת זייער אַ וויכטיקער פּערזאָן, אָן וועלכן קיינער פון זיי האָט זיך נישט געקענט באַגיין. ראָבינאָוויטש האָט געהאַט די אינצטיקע אָנשטענדיקע אכסניא אין שטאָט, וווהין די פּריצים האָבן געקענט אַריינפֿאָרן, קומענדיק אין פֿאָוויאָט צוליב פֿאַרשידענע געשעפֿטן. דאָס רוב פון זיי זענען געווען ראָבינאָוויטשן גרויסע בעלי־חובות, און דעריבער האָבן זיי זיך געסטאַרעט אָפּצוגעבן אים כבוד.

דורך פּרוזשין איז דאָן געגאַנגען דער אַלטער גאָסטיניעץ (קיין שאָסייען זענען נאָך דעמאָלט נישט געווען), דער אייניציקער וועג קיין וואַרשע. האָט זיך דער קייסער אַלעקסאַנדער דער ערשטער עטלעכע מאָל אָפּגעשטעלט אין פּרוזשין.

געווייגלעך האָבן די פּוילישע מאָגנאַטן געהאָט שטאַרק חשק, אַז דער קייסער זאָל זיי אָנטאָן דעם כבוד און אָפּשטעלן זיך ביי זיי; אָבער דער קייסער האָט תמיד אויסגעמיטן די „שלעסער" פון די פּוילישע שררות, און איז יעדעס מאָל פֿאַרפֿאָרן אין דער אכסניא פון איסר ראָבינאָוויטשן. אַלעקסאַנדער דער ערשטער האָט זיך געהאַלטן זייער אייגפּאָך און עניוותדיק און גאָנץ אָפט פלעגט ער פֿאַרפירן לאָנגע שמועסן מיט דעם בעל־אכסניא, וועלכער איז געווען, ווי מיר האָבן שוין דערציילט, אַ מענטש אַ פּיקח.

ראָבינאָוויטש האָט געהאָט אָן אייניציקע טאָכטער, אָן אמתע יפת־תואר און אַ גראָטענע בכל המעלות, וועלכע ער האָט, געווינלעך, זייער ליב געהאָט. ס׳איז ביי איר דאָן געווען ערשט אַ יאָר נאָך דער חתונה, און זי האָט געהאַלטן ביי געלעגן וווּרן. זייער שווער איז זי געגאַנגען צו קינד, דרייַ טעג נאָכאַנאַנד האָט זיך דאָס אומגליקלעכע וויבל געמאַטערט, און אָן שום רעזולטאַטן. מ׳האָט איר געגבען אַלע מינים פון מעדיצינישער הילף, וועלכע זענען נאָר אין יענער צייט מעגלעך געווען; מ׳האָט פֿאָר איר געזונט מתפלל געווען בציבור, תהילים געזאָגט און קברים געריסן; מ׳האָט אויך צעטיילט פיל צדקה צווישן אָרעמע לייט; אַלץ איז אָבער געווען אומזיסט. דאָס יונגע וויבל האָט געהאַלטן ביים

שטאַרבן, און די עלטערן האָבן זיך געפונען אין גרויס פּאַרצווייפלונג.

אין יענער צייט איז אַנגעפאָרן דער קייסער. די בעלי־בתים זענען אים אַרויס מקבל־פּנים זיין, און וויפל מי זיי האָבן זיך געגעבן צו באַהאַלטן פון דעם הויכן גאַסט זייער אומגליק און אַרויסווייזן אים אַ פריילעך ליכטיק פּנים, האָט אָבער דעם קייסערס שאַרפּער בליק באַמערקט אין זייערע פּנימער, אַז דאָ איז עפּעס נישט גלאַט.

— איך זע אין דיין געזיכט, — האָט זיך דער קייסער געוואונדערט צו ראַבינאָוויטשן — אַז מיט דיר האָט עפּעס פּאַסירט אַן אומגליק: זאָג, וואָס אַזוינס איז געשען? אפשר קאָן איך דיר העלפן?

— קייסער! — האָט געענטפערט ראַבינאָוויטש, — ווי גרויס דיין מאַכט איז, וועסטו מיר אָבער אין מיין אומגליק נישט קאָנען העלפן. דאָס קאָן טון נאָר גאָט אַליין!

דערביי האָט ראַבינאָוויטש דערציילט דעם קייסער זיין אומגליק.

אַלעקסאַנדער דער ערשטער האָט אים אויפמערק־זאָם אויסגעהערט און זיך געהייסן אַרײַנפירן אין דעם צימער פון דער קראַנקער.

דער בעל־הבית האָט זיך שטאַרק פאַרוווונדערט; ער האָט אָבער שווייגנדיק ממלא געוועזן דעם קיי־סערס באַפּעל.

דער קייסער איז געבליבן שטיין פאַר דער טיר, ווו עס איז גלעזגן די אומגליקלעכע קראַנקע; ער האָט לייכט אַנגעקלאַפּט אין טיר און געזאָגט:

— „שרה (אַזוי האָט גהייסן דאָס ווייבל), גע־ווין אויף מיין מזל“...

און איז אַוועקגעגאַנגען.

די קראַנקע — אַזוי דערציילט די לעגענדע — האָט באַלד געבוירן דאָס קינד, וועלכן מ׳האָט לכבוד דעם קייסער אַ נאָמען געגעבן „אַלעקסאַנדער“...

ב.

פון ערגעץ אַ פאַרוואָרפן שטעטל אין דער ליטע איז אַמאָל געקומען קיין פרוזשין צו באַזוכן זיינע קינדער איינער אַן אַלטער ייִד, אַ ירא־שמים, — אַ געוויסער ר׳ שלום. דער דאָזיקער ר׳ שלום איז אָפּגעזעסן כל ימיו על התורה ועל העבודה, האָט כסדר געלערנט און געדאַוונט און מצוות געטאָן. תמיד האָט ער געזוכט און אויסגעפונען נייע מצוות, וועלכע ער האָט נאָך נישט מקיים געוועזן, און האָט שטענדיק געדאגהט, צי האָט ער עפּעס נישט פאַר־פעלט, צי עס זענען אפשר פאַרבליבן גוטע מעשים, וועלכע ער האָט נאָך נישט באַוויזן צו טון. אַזוי, למשל, האָט אים באַנג געטאָן, וואָס אָפּלעבנדיק אַזוי פיל יאָר, האָט ער נאָך קיינמאָל נישט געהאַט די געלעגנהייט צו מאַכן די גהעריקע ברכה איבער אַ קייסער. ער האָט געהאַט צער דערפון, וואָס עס זע־נען בכלל דאָ אויף דער וועלט אַזוי ווייניק קייסא־רים, און וואָס עס איז אַזוי שווער צו זען אַ קיי־סער, אויף וועלכן מ׳דאַרף לויטן דין, מאַכן אַ ברכה.

האָט גראָד געדאַרפט פּאַסירן, אַז בעת ר׳ שלום האָט פאַרבראַכט ביי זיינע קינדער אין פרוזשין, האָט זיך פאַרשפּרייט איבערן שטאָט אַ קלאַנג, אַז אינגיכן דאָרף דאָ דורכפאָרן דער קייסער. הערנדיק דאָס, האָט זיך דער אַלטער זייער דערפריַט, וואס אים באַשערט פאָרן טויט צו זען דעם קייסער, און נאָך וועלכן קייסער — דעם געבענטשטן! ס׳איז זיך לייכט פאַרצושטעלן, מיט וואָס פאַר אַן אומגעדולד ער האָט דערוואַרט דעם גליקלעכן מאָמענט, אין וועלכן ער וועט זוכה זיין צו זען דעם קייסער.

דער דאָזיקער לאַנג־דערוואַרטער טאָג איז ענדלעך געקומען: דער קייסער האָט זיך אָפּגע־שטעלט אין פרוזשין; ס׳האָט אָבער אַן אומגליק געטראָפן: אַזוי ווי אויף צו־להכעיס איז דער קרענק־לעכער אַלטער מיט אַ טאָג פריִער פאָרן קיייסערס קומען שטאַרק קראַנק געוואָרן, און האָט זיך גע־מוזט אַרײַנלייגן אין בעט. דער אומגליקלעכער אַל־טער האָט זיך געפונען אין גרויס פאַרצווייפלונג. זיין גאַנץ לעבן האָט ער געוואָרט אויף דעם דאָזיקן גליקלעכן מאָמענט, דער דערוואַרטעטער מאָמענט איז געקומען, און דווקא גראָד אין דער צייט האָט ער געדאַרפט קראַנק ווערן!... איז דאָס נישט אַ פּינ־גער פון גאָט, וועלכער ווייזט, אַז ער פאַרדינט נישט די גרויסע זכיה אַ קייסער צו זען און איבער אים די געהעריקע ברכה צו מאַכן?...

דער אַלטער האָט געהאָט אַן אייניקל, אַ שיין, פריילעך, שוואַרץ־אויגיק זיבן־יעריק מיידעלע, וועל־כעס ער האָט זייער געליבט און וואָס האָט אים אויך ליב געהאַט און געוואָלט צו אים שטאַרק צוגעבונדן. דער אַלטער האָט פיל מאָל אויסגעדריקט דעם אייי־ניקל זיין וווּנטש און זיין האָפענונג צו זען דעם קיי־סער. דאָס מיידעלע האָט געקענט זיין צער, זי האָט געוווסט, אַז זיינע האָפענונגען זענען געוואָרן צו נישט, און האָט דערפון גרויס עגמת־נפש געהאַט.

ס׳איז דעמאָלט געווען זומער־צייט. דאָס וועטער איז געווען זייער שיין, און צוליב דעם קייסערס קו־מען איז די באַוועגונג אויפן גאַס געווען זייער שטאַרק. דאָס מיידעלע איז אויך אַרויס אויפן גאַס.

פאַרנאַכט האָט דאָס מיידעלע דערזען, אַז די בא־וועגונג ווערט אַלץ שטאַרקער, די פאָלקס־מאַסן ווערן געדיכטער, דער עולם נעמט אַראָפּ די היטלען; דער־נאָך, אין עטלעכע מינוט אַרום, האָבן זיך אויף דעם אָרט, ווו זי איז געשטאַנען, באַווייזן עטלעכע אָפּי־צירן (דער אייניקער טיטול, וואָס דאָס מיידעלע האָט געקענט), און אַלע, אַזעלכע הויכע, שיינע בלישטשענדיקע, אין גאָלד און זילבער, אַז עס ווערן ממש פאַרבלענדט די אויגן...

— דער קייסער! דער קייסער! — האָט זי געהערט קולות אַרום זיך.

דער קייסער! — און דאָס מיידעלע האָט שוין געוואָלט נעמען לויפן, ווייל איר האָט זיך געדוכט, אַז דער קייסער מוז זיין אַ שרעקלעכער מענטש, פונוועלכן מ׳דאַרף אַנטלויפן. זעענדיק אָבער, אַז קיינער קלערט גאָרנישט צו לויפן, און אַז יענער אָפּיציר, אויף וועלכן לייט זאָגן אַז דאָס איז דער קייסער, קוקט־אויס לגמרי נישט שרעקלעך, און איז פאַרקערט, זייער אַ שיינער, אַ גוטער, מיט אַ פריינטלעכן שמייכל אויף די ליפן, איז זי געבליבן שטיין אויף איר אָרט און האָט געהאָט גרויס מיטלייד מיט דעם זיידן, וואָס קאָן אַזאַ שיינעם קייסער נישט זאָגן. פלוצלונג איז איר געקומען אין זינען אַ גלענצנדיקער געדאַנק: פאַרוואָס זאָל זי נישט אַנטון דעם זיידן דאָס פאַרגעניגן און נישט אייגלאַדן צו אים דעם קייסער, ער זאָל אים קענען זען. דער דאָזיקער געדאַנק איז איר אויסגעקומען אַזוי אייגנפאַך, אַזוי נאַטירלעך. און ווי נאָר דער קייסער מיט זיין סוויטע זענען פאַרבייגעגאַנגען, האָט זי זיך באַלד אַרויסגערוקט פאַרויס און אַרײַנגעשטאַנען אירע שיינינקע אייגעלעך טיף אין קייסערס געזיכט.

באַמערקנדיק דאָס שיינע קינד, האָט דער קייסער אַ שמייכל געטון, האָט עפּעס אַ זאָג־געטון צו די, וואָס שטייען אַרום אים, האָט זיך אײַנגעבויגן, האָט אַ גלעט געטון מיט דער האַנט די זיידענע געקרייזלטע האָר פון דעם שיינעם מיידעלע און ענעמען גיין ווייטער. אָבער דעם קייסערס אומדערוואַרטעטע פריינטלעכקייט האָט דער קליינער העלדין צוגעגעבן מוט, און אויף אַ געבראָכענעם פוילישׂ האָט זי אַ פרעג געטון:

— ווער ביזטו? דער קייסער?

אַלעקסאַנדער האָט זיך אָפּגעשטעלט, האָט זיך פאַנאַנדערגעלאַכט און געזאָגט:

— יאָ, איך בין דער קייסער; און ווער ביזטו?

— איך, בין חיה — האָט דאָס מיידעלע מוטיק געענטפערט.

— דו פאַרלאַנגסט עפּעס פון מיר? — האָט איר פריינטלעך געפרעגט דער קייסער.

— איך פאַרלאַנג גאָרנישט, אָבער דער זיידע וויל דיך זען, — האָט אויסגערעדט דאָס מיידעלע, נישט קוועלנקלעגדיק זיך.

— וווּ איז דיין זיידע? — האָט געפרעגט דער קייסער.

— ער האָט געוואָלט צו דיר גיין, איז ער אָבער קראַנק געוואָרן און ליגט אין בעט.

— בכן ווילסטו, אַז איך זאָל גיין צו דיין זיידן? — האָט דער קייסער איר געפרעגט, לאַכנדיק דערבייַ.

— יאָ! — האָט געענטפערט דאָס מיידעלע מיט גרויס פּשטות, — דו ביזט דאָך געזונט, דו קאַנסט גיין, און דער אומגליקלעכער זיידע קאָן נישט גיין.

— ריכטיק! האָט זיך פאַנאַנדערגעלאַכט דער קייסער, און אַננעמענדיק איר פאַרן האַנט האָט ער געזאָגט: — גוט, פיר מיך אַוועק צו דיין זיידן.

דאָס מיידעלע האָט אַנגעהויבן שפּרינגען פון גרויס פרייד און אַוועקגעפירט אַלעקסאַנדערן אַהיים צום פאָטער, ווו עס איז געלעגן איר קראַנקער זיידע.

— זיידע! זיידע! — האָט פריידיק אויסגעשריען דאָס מיידעלע, בעת זי איז מיטן קייסער, אין דער באַגלייטונג פון זיין גלענצנדער סוויטע, אַריין אין צימער וווּ עס איז געלעגן דער קראַנקער, — דו האָסט דאָך אַזוי געוואָלט זען דעם קייסער, אָט איז ער, זע, איך האָב אים צו דיר געבראַכט.

עטלעכע מינוט איז דער קראַנקער געבליבן ווי פאַרגליווערט, און דערנאָך האָט ער זיך מיט גרויס מי אַוועקגעזעצט אויפן בעט, און מיט אַ שטילער, שוואַכער שטים האָט ער געבעטן, מ׳זאָל אים דערלאַנגען וואַסער. ער האָט געוואָשן די הענט און מיט זיינע לעצטע קרעפטן האָט ער אויפן קול געמאַכט די ברכה.

— איצט, — זאָגט דער אַלטער — קאָן איך רויק שטאַרבן; איך האָב געהאַט די זכיה צו זען דעם קייסער.

די הויז־מענטשן האָבן דערקלערט דעם קייסער דעם זין פון דער דאָזיקער, אים אין אָנהייב אומפאַרשטענדלעכער סצענע. אַלעקסאַנדער איז געבליבן זייער צופרידן, האָט זיך פריינטלעך געזעגנט מיט דעם אַלטן און מבטיח געווען, אים צו שיקן זיין דאָקטאָר; דערביי האָט ער אַ קוש געטון דאָס מיידעלע, האָט איר געשענקט צוויי רענדלעך און איז אַוועקגעגאַנגען.

ג.

באַזונדערס כאַראַקטעריסטיש איז די פאַלגנדיקע לעגענדע, וואָס יידן אין ליטע און וויים־רוסלאַנד דערציילן נאָך עד־היום וועגן אַלעקסאַנדער דעם ערשטן:

אין פרוזשין האָט געווויינט אַ געוויסער יִד, וועלכער האָט געהייסן „ברוך דער משולח״. אין יענע גוטע צייטן, בעת ס׳זענען נאָך נישט געווען קיין אייזנבאַנען און קיין טעלעגראַפן און קיין געלטקאַנטאָרן, און ווען די פאָסט האָט עקזיסטירט מייסטנס בלויז פאַר די באַדערפענישן פון דער מלוכה, האָט מען „ברוך דעם משולח״ אויסגענוצט אויף פאַרשיידענע שליחותן. מ׳פלעגט, אַ שטייגער, קומען צו אים און זאָגן: „ר׳ ברוך, גייט אייך אַריבער אין יענער און יענער שטאָט, זעט זיך דאָרט מיט יענעם און יענעם מענטשן און גיט אים איבער מינדלעך

דאָס און דאָס"... ברוך פלעגט אַריבערגיין און דורכ־שמועסן זיך און באַקומען פאַר זיין טרחה דרייסיק גראָשן. טאָמער האָט עמיץ געדאַרפט אָפשיקן ער־געצווונ געלט, האָט ער דאָס געטון דורך ברוכן. פאַר דער גאַנצקייט פון דעם געלט האָט קיינער קיין מורא נישט געהאַט; מ׳האָט אים אָנגעטרויט די גרעסטע סומעס אָן אַ שום צעטל, און קיינמאָל האָט זיך מיט אים קיין שום שלעכטס נישט געטראָפן...

„ברוך דער משולח" איז געווען אַ גרויסער אביון, כאָטש ער האָט זיך תמיד געפונען אין וועג, האָט ער נישט פאַרדינט מער פון 5 גילדן, דאָס הייסט 75 קאָפיקער אַ וואָך, און מיט דעם האָט ער געדאַרפט מפרנס זיין אַ ווייב מיט עטלעכע קינדער. ברוך האָט זיך אַבער נישט געקלאָגט אויף זיין גורל, און ער האָט זיך געלעבט „אין טאָג אַריין". פלעגט ער זיך אָוועקלאָזן אין וועג אַריין, פלעגט ער איבער דער וואָך באַזוכן די נאָענטע שטעט און שטעטלעך און אויספירן אַלערליי שליחותן און פרייטיק פאַרנאַכט פלעגט ער קומען אַהיים, ווו ער פלעגט פאַרברענגן ביז נאָך שבת, און דערנאָך, — ווידער אין וועג.

נאָר איין דאגה פלעגט אים אַמאָל עקבערן דעם מוח: ביי אים זענען אויסגעוואַקסן, קיין עין־הרע, עטלעכע כלה־מיידן, און ער האָט נישט מיט וואָס חתונה צו מאַכן. צופיל דאָס האַרץ האָט ער זיך אַבער דערפון נישט אָפגעגעסן, און אַז דאָס ווייב פלעגט אים פאַרוואַרפן מיט פראָגן: ווו וועלן מיר נעמען נדן? — פלעגט ער אויף דעם שטענדיק ענטפערן:

— גאָט וועט געבן.

— פון הימל וועט מען דאָך אַבער אונדז נישט אַראָפוואַרפן, — פלעגט דאָס ווייב נעמען טענהן — און חייקע איז שוין אין אַזעלכע יאָרן, וועו מען דאַרף איר פירן אונטער דער חופה...

— זייער גוט, — פלעגט זיך ברוך אָפרופן גאַנץ רויק, — דאָס הייסט, אַז מען דאַרף שוין זען אַ חתן.

— קיין חתנים פעלן נישט, זאָל נאָר אַזוי זיין געלט.

— דער עיקר איז דער חתן, און וועגן געלט וועט קיין אָפהאַלט נישט זיין.

— ווו וועסטו נעמען?

— גאָט וועט געבן, — דאָס איז געווען זיין שטענדיקע תשובה.

ברוך האָט טאָקע אַ מינוט נישט געצווייפלט, אַז ווי נאָר ער וועט אויסזוכן אַ פאַסיקן חתן, וועט אים גאָט געבן אויף נדן, און נישט אָפלייגנדיק לאַנג די זאַך, האָט ער אָנגעהויבן זוכן אַ חתן פאַר זיין חייקען.

וועלכן שדכן ברוך נאָר באַגעגנט, האָט ער אים באַלד געזאָגט, אַז ער גיט דער טאָכטער נדן 35 רענדלעך, אַז ער וועט איר מאַכן אַן אַטלעסן קלייד, און וועט איר געבן אַ שיינעם אויסשטייער. אַז מענטשן, וועלכע האָבן געווסט, אַז ער האָט נישט ביי דער נשמה אָפילו קיין צעבראָכענעם צווויי־ער, פלעגן אים אַ פרעג טון: ווו וועט איר דאָס אַלץ נעמען, ר׳ ברוך? פלעגט ער נישט לייקענען, נאָר מגלה זיין דעם גאַנצן אמת און זאָגט, אַז ער האָט טאָקע גאָרנישט, נאָר עס וועט זיין; גאָט וועט געבן.

חייקע, וועלכע איז געווען אַ מיידל אַ יפת־תואר, מיט קאָרשן־אויגן און מיט זיידענע פּעך־שוואַרצע האָר, האָט באַלד אויף זיך געפונען אַ בעלן. דאָס איז געווען אַ גרויסער בענדעט פאַנפע. מען האָט אים געגעבן דאָס צונאָמעניש „פאַנפע", ווייל ער האָט גערעדט אונטער דער נאָז. אויסערדעם האָט ער נאָך אַ ביסל אונטערגעהונקען און איז בכלל געווען אַ פאַרזעענישׂ, וואָס קוקנדיק אויף אים, האָט מען זיך נישט געקענט איינהאַלטן פון געלעכטער.

מ׳האָט געשריבן „תנאים". ברוך דער משולח האָט צוגעזאָגט איינצולייגן פאַר דער חתונה דעם נדן און צו געבן דעם חתן שייַנע מתנות, און אַזוי איז חייקע מיט מזל אַ כלה געוואָרן.

עס זענען אַוועק עטלעכע חדשים נאָך די „תנאים"; ברוכס ווייב וויינט און קלאָגט: ווו וועלן מיר נעמען נדן? ווי אַזוי וועלן מיר זיך אַרויסדרייען? און ברוך ענטפערט זיך קאַלטבלוטיק ווי פריער: גאָט וועט געבן.

עס זענען אַריבער נאָך עטלעכע חדשים, בענדעט פאַנפע מיט זיינע עלטערן האָבן געמומען צושטיין צו ברוכן: נו, וואָס הערט זיך וועגן דעם נדן? באַלד דאַרף דאָך שוין זיין די חתונה. ברוך איז זיך גאַנץ רויק און זאָגט: מילא, אַז ס׳וועט זיין חתונה, וועט אַלץ זיין אין דער בעסטער אָרדענונג.

— ווו וועט איר אָבער נעמען?

— גאָט וועט געבן.

ס׳איז אָנגעקומען דער טערמין פון דער חתונה. ברוך האָט פאַנאַנדערגעשיקט איינלאַדונגען צו פריינט און באַקאַנטע. אַלע וווּנדערן זיך, וואָס וועט דאָס עעפּס זיין פאַר אַ חתונה, צו וועלכער מ׳האָט נאָכנישט געמאַכט קיין שום הכנות, און די כלה גייט נאָך אַרום כמעט נאָקעט און באַרוועס. און ברוך האָט זיך אָט אויף די אַלע פראָגן נאָר זיין איין שטענדיקן ענטפער: גאָט וועט געבן.

— עפּעס אַ ווילדער מענטש — זאָגן לייט — ס׳איז אינטערעסאַנט צו זען מיט וואָס וועט זיך אַלץ ענדיקן.

ס׳איז ענדלעך אָנגעקומען דער טאָג פון דער חתונה.

ברוך האָט פון ערגעץ באַקומען אַ פאָר געגנדז, האָט זיי אָפגעבראָטן, געקויפט אַ טאָפּ בראָנפן, דאָס ווייב האָט אָפגעבאַקן אַ לעקעך, מ׳האָט איינגעלאַדן כלי־זמר, — נישט ער אַליין וועט דאָך זיי דאַרפן באַצאָלן; ווער עס וועט וועלן טאַנצן, יענער וועט באַצאָלן; דערווייל דאַרף מען אָפשפילן אַ חתונה.

בענדעט פאנפע מיט זיינע עלטערן האבן זיך אנגעהויבן קוועלן: צי פירט זיי דא ברוך נישט אין חדר?... און האבן צווישן זיך פעסט באשלאסן, אז דער חתן זאל נישט גיין צו דער חופה ביז דער מחותן וועט נישט אינלייגן דעם נדן.

דער כלהס מוטער גייט שיער נישט ארא פון זינען, כסדר גרייזשעט זי דעם מאן: וואס האסטו אנגעמאכט? דו טוסט דאך אונדז אן חרפות פאר דער גאנצער וועלט! חוץ אז סקאנדאל וועט דאך פון דער חתונה גארנישט ארויסקומען!

און ער, ברוך, ענטפערט גאנץ קאלט:

— אין דער מינוט גייט מען דאך נאכנישט צו דער חופה, און דערווייל וועט גאט געבן.

— וואס? ער וועט דיר ארא־פוואר־פון הימל?

— האט זיך געקאכט דאס ווייב.

— וואס עפעס פון הימל? גאט האט אויף דער ערד אויך פיל וועגן, און אויב ער וועט נאר וועלן, קאן ער געבן זייער אן סך.

בענדעט פאנפע מיט זיין פאטער און מוטער זענען געקומען אין דער ווינונג פון דער כלה, און זענען תיכף צוגעטראטן צום עסק; ווייזט נאר, זייט אזוי גוט, ר׳ מחותן, אייער טאכטערס נדן.

— אך, מיטן גרעסטן פארגעניגן מיינע טיירע געסט! שרה! — אזוי האט מען געפרופן ברוכס פרוי — גיי און וויי זיי דעם נדן!

די פרוי האט זיי ארויסגעפירט אין שלאפצימער און געווינט א קליניטשקע פערענע, א ברעקעלע קישעלע, עטלעכע העמדער פון גראבן לייוונט, א העסטעלע מיט פארשידענע שמאטעס און געזאגט:

— אט האט איר דעם גאנצן נדן.

— בסך הכל דאס?

— מיט וואס מיר פארמאגן, מיט דעם פליין מיר זיך. וואלטן מיר געהאט מער מיטלען, וואלטן מיר איר אנגעטון אין זיידנס און אין סאמעט, מיר וואלטן איר באגילט פון קאפ ביז די פיס...

— נו, און געלט?

— אך, אך, אך!...

— איר האט דאך אונדז מבטיח געווען, אז אלץ וועט זיין אין ארדענונג?

— איך האב־געזאגט — ענטפערט ברוך — אז גאט וועט געבן; איך האב באמת געמיינט, אז ער וועט געבן .איצט ווי איר זעט, האט ער נישט געגעבן, און אויב ער האט נישט געגעבן — טא פון־וואנען זאל איך נעמען? איך אליין האב דאך גארנישט.

— פארוואס האלט איר אונדז?

— פאר מיינע קינפטיקע קרובים.

— נישט מיינט דאס גאר... מיר זענען נאך, דאנקען גאט, נישט קיין נארעם, איר באלייטיקט אונדז ממש. אונדזער בענדעט איז עפעס אן א האנט, צי אן א קאפ, וואס ער דארף חתונה האבן מיט אן אביונטע א מיידל? ער איז דאס נישט, דאנקען גאט!...

און ביי ברוכן אין שטוב האט זיך געזומער אפשפילן איינע פון יענע פריילעכע סצענעס, וועלכע מ׳האט אין יענער צייט אפט געקאנט באמערקן אויף יידישע חתונות. דא זיצן דער חתן, די כלה, די געסט, עס שפילן די כלי־זמר, מען טאנצט, מען באזעצט די כלה, מען פלעכט איר פאנאנדער די האר, מיט איין ווארט: די חתונה האלט אין פולן ברען, און דערביי, אין צווייטן צימער, איז א טומל און א געפילדער, די מחותנים קריגן זיך פאר א נישט־דערגעבן קליידל. געווינלעך ענדיקט זיך דאס אלץ מיט גארנישט; מען קריגט זיך, מען זידלט זיך אפילו, און דערנאך מאכט מען שלום און מען הויבט זיך אן משמח צו זיין, און כמעט קיינמאל טרעפט נישט, אז צוליב דעם, וואס מען איז נישט ממלא די הבטחה זאל פאנאנדערגיין א שידוך. פונדעסטוועגן האלט עפעס יעדער צד פאר זיין חוב צו קאכן זיך, און צייטנווייז כאפט שוין דאס קאכן זיך אריבער די מאס.

בענדעטס קרובים האבן זיך זייער געקאכט: זיי האבן געמאלדן קאטעגאריש, אז כל־זמן מ׳וועט זיי נישט אוועקלייגן דאס גלט אויפן טיש, וועט בענדעט פאנפע נישט גיין צו דער חופה. אין שטוב איז זיך דערווויילע די חתונה געגאנגען אויף איר גווינלעכן שטייגער: די כלי־זמר האבן כסדר געשפילט זייער טרויעריקע, הארצרייסנדיקע מעלאדיעס; שלום דער שמש איז ארויפגעקראכן אויף א באנק, האט זיך געמאכט פאר א לץ, און האט גענומען נאכמאכן די שפילעריי פון די כלי־זמר. די ווייבער האבן געכליפעט אויפן קול, ווייל עס איז א מנהג צו ווייגען, די כלה האט אויך געווויגט, אבער גאנץ אויפריכטיק, צוליב פיל טעמים, און בענדעט פאנפע מיט זייגע קרובים האבן זיך געטון זייערס: זיי האבן געפאדערט גלט און געדראט, אז אויב נישט, גייגן זיי תיכף אוועק אהיים. עס איז שוין געווען שפעט אין אוונט, און חתן־כלה זענען נאך אלץ נישט געגאנגען צו דער חופה.

אין דעמדאזיקן שלימזלדיקן טאג, בעת אין היז פון ברוך דעם משולח איז פארגעקומען די טראגיקאמישע חתונה, איז דורכגעפארן פרוסין אלעקסאנדער דער ערשטער ,וועלכער האט זיך אפגעשטעלט, ווי תמיד, ביי איסר ראבינאוויטש.

ס׳איז דאן געווען זומערצייט; דרויסן איז געשטאנען א שיינער וועטער. בייטאג האט די זון שרעקלעך געברענט, און נאר אין אוונט איז די לופט געוואָרן פריש, און מ׳האט געקאנט אטעמען.

אין אוונט, אז ס׳איז געוואָרן פינצטער, איז דער קייסער ארויס אין דער באגלייטונג פון זיין אדיוטאנט שפאציירן. קיין סעדער, קיין בולוואָרן און קיין

אָפערע איז דאָן אין פרוזשין נישט געווען, און עס איז געווייס איצטער אויך נישטאָ! דער קייסער איז אַוועק אויף דער הויפטגאַס, אין דער ריכטונג צו די פעלדער.

די פרוזשענער איינווינער, וועלכע האָבן נישט ליב געהאַט צו זיצן שפּעט, האָבן זיך שוין געלייגט שלאָפן, און חוץ די פאָליציאַנטן, וועלכע האָבן אַרומגעשמייעט צוליב דעם קייסערס קומען, האָט מען קיינעם אויפן גאַס נישט געזען. אָלץ אַרום איז געווען פאַרזונקען אין פינצטערניש; עס האָט געהערשט אַ טויט־שטילקייט. דער קייסער איז געגאַנגען און האָט שטיל געשמועסט מיט זיין אַדיוטאַנט.

פּלוצלונג האָט צום קייסערס אויער דערגרייכט אַ האַרצרייסנדע קוויטשעריי פון אַ פלייט, און נאָכדעם האָט ער דערהערט ווילדע קלעפּ פון אַ באַראַבאַן און אַ סקריפּעריי פון אַ פידל.

— ווי איך זע — האָט זיך דער קייסער אָפּגערופּן מיט אַ שמייכל — זענען מיינע גוטע פרוזשענער אונטערטאָגען זייער שלעכטע מוזיקאַנטן.

— ס׳איז נישט קיין וווּנדער, מאַיעסטעט — האָט געענטפערט דער אַדיוטאַנט — זיי שפּיקן אויף אַ יידישער חתונה. דאָס דאָזיקע פּאָלק האָט ליב שלעכטע מוזיק...

— אַזוי, דאָס איז אַ יידישע חתונה! דאָס איז זייער אינטערעסאַנט... איך מוז איר זאָגן...

און דער צו ראָמאַנטיק געניגטער קייסער האָט זיך פאַרקירעוועט אין דער זייטיקער גאַס, פונדעסטוועגן ס׳האָבן זיך געטראָגן די קלאַנגען פון דער אָריגינעלער מוזיק.

דער קייסער מיט זיין אַדיוטאַנט זענען צוגעגאַנגען צו אַ קליין אַלט הייזל, אָפּשטעלנדיק זיך מיט עמלעכע טריט פריער און דורך די העל־באַלויכטענע פענצטער האָט זיך פאַר זיי אָנטפלעקט דאָס פאַלגנדיקע אָריגינעלע בילד: אינמיטן צימער אויף אַ שטול איז געזעסן אַ פרוי מיט פאָנאַנדערגעלאָזטע האָר. איר געזיכט איז געווען צוגעדעקט מיט אַ טיכל, און זי האָט היסטעריש געווויינט. אָרום איר פון אַלע זייטן זענען געשטאַנען אָנדערע פרויען, אָלטע און יונגע, וועלכע האָבן אויך געווויינט. צווישן די פרויען איז געשטאַנען אויף אַ בענקל אַן אָלטער יוד מיט אַ לעכערלעכער פיזיאָנאָמיע, וועלכער האָט געמאַכט מיט די הענט, אָן מיט אַ זינגענדיקן קול עפּעס געריידט, געשריגן; מינוטנווייז איז דער רעדנער אָנטשווינגן געוואָרן, און דאָן האָבן זיך פון אַן אָנדער צימער געטראָגן האַרצרייסנדיקע קלאָנגען פון מוזיק; בעת די מוזיק איז געבליבן שטיל, האָט ער ווידער אנגעהויבן צו רעדן, זשעסטיקולירנדיק בעת־מעשה מיט די הענט. עס האָבן זיך דערביי געפונען פיל מאַנסלייט און ווייבער, וועלכע האָבן קענטיק, קיין שום אָכט נישט געלייגט אויפן רעדנער: זיי זענען געווען פאַרנומען מיט עפּעס אַנדערש. זיי האָבן צווישן זיך הויך גערעדט, זיך געאַמפּערט און געקריגט, אַנדערע פון זיי זענען, ווי עס ווייזט אויס, אַרויס פון די כלים, און אַנדערע האָבן זיך באַמיט זיי צו באַרויקן, איינרעדן און מאַכן אַ פּשרה אין אַ געוויסן ענין.

עטלעכע מינוט איז דער קייסער געשטאַנען שווייגנדיק און האָט זיך צוגעקוקט.

— דאָס מוז זיין די כלה, אָט יענע ביי וועלכער עס זענען צעלאָזן די האָר, — האָט באַמערקט דער קייסער.

— אַזוי איז עס, אייער מאַיעסטעט.

— וואָס פאַר אַ הערלעכע האָר! זי מוז זיין אַ בילד שיינהייט... אָבער וואָס קומט עס דאָ פאַר ביי זיי?

— באַפעלט איר מיר, אייער מאַיעסטעט, זיך צו דערוויסן?...

— יאָ; גיי און דערוויס זיך.

דער אַדיוטאַנט איז אַרײַנגעקומען אין ברוך דעם משולחס הויז (דאָס איז געווען זיין הויז, און ער האָט דאָס געפירט די חתונה פון זיין טאָכטער) וווּ אַלע זענען ביי זיין דערשיינען מיטאַמאָל געוואָרן שטיל, און אין עטלעכע מינוטן אַרום האָט ער זיך צוריקגעקערט צום קייסער, וועלכער האָט אים דערוואַרט.

— דאָס אַמפּערן זיי זיך, אייער מאַיעסטעט, וועגן דעם נדן... די כלה האָט נישט דעם צונעזאָגטן נדן... ווייל דער חתן נישט גיין צו דער חופה...

— איך וויל זען די כלה, האָט געזאָגט דער קייסער.

דער אַדיוטאַנט איז צוועק, און אין אַ מינוט אַרום זענען אַרויס פון שטוב מיט ליכט אין די הענט, די כלה, די מוטער, דער פאָטער און כּיעט אַלע אין בעריקע געסט, וועלכע זענען, דערזעענדיק דעם קייסער געבליבן שטיין פון דערווייטן.

די כלה איז צוגעגאַנגען צום קייסער, און איז געבליבן שטיין ווי אַן אַריינגעגראָבענע.

— אויב דו האָסט פאַר מיר קיין מורא נישט, טאָ אַנטפלעק דיין געזיכט, — האָט צו איר דער קייסער ליבלעך געזאָגט.

זי האָט אַראָפּגענומען דאָס טיכל, און איז געוואָרן רויט ביז די אויערן.

— און וווּ איז דיין חתן? — האָט געפרעגט דער קייסער.

אין אייניקע מינוטן אַרום האָט זיך געשטעלט פאַרן קייסער בענדעט פאָנפע.

אַלעקסאַנדער פאָוולאָוויטש האָט אים באַטראַכט פון קאָפּ ביז די פיס און אויף זיינע ליפּן האָט זיך באַוויזן אַ שמייכל.

— פאַרוואָס ווילסטו נישט גיין צו דער חופה?

— ער האָט צוגעזאָגט נדן... האָט דער חתן קוים

זאיקעווּאטע אַרויסגערעדט אין גרויס פאַרלעגנהייט.

דער קייסער האָט זיך נאָך מער פאַנאַנדערגעלאַכט.

— דו האָסט, קענטיק, זייער ליב דיין כלה?...

— יאָ — האָט אומבאַוווּסטזיניק אַרויסגעבאַמבלט דער אומגליקלעכער חתן.

— נו, און דו? — האָט דער קייסער מיט אַ כיטרען שמייכל אַ פרעג געטון דער כלה — דו האָסט אים אויך זייער ליב?

די כלה האָט געשוויגן.

עטלעכע מינוט האָט אַלקעסאַנדער פאַוולאָוויטש געשוויגן, און פאַנאַנדערלאַכנדיק זיך שטילערהייט איבער אַ געדאַנק, וועלכער האָט אים פלוצלינג אויפגעבליצט אין מוח, האָט ער זיך געוועדט צום חתן מיט דער פראַגע:

— נו, און אויב דיין כלה וועט האָבן נדן, וועסטו גיין צו דער חופה?

— יאָ, איך וועל גיין...

— וואָס פאַר אַ חכם דו ביזט — האָט סאַרקאַסטיש באַמערקט דער קייסער — נו, גוט, דיין כלה וועט האָבן אויף נדן צוויי הונדערט רענדלעך! איך הייס איר אַרויסגעבן. ביזטו מרוצה צו גיין צו דער חופה?...

— איך בין מרוצה, מרוצה... האָט געענטפערט דער חתן מיט פרייד.

— זייער פיין, פירט אים מיינע הערן צו דער חופה — האָט זיך דער קייסער געוועדט צו די יידן וואָס זענען געשטאַנען פונדערוויטן — און האלט אים — האָט ער מוסיף געווען, בעת יענע האָבן געאיילט אויספירן זיין באַפעל — אונטער דער חופה פיראונצוואַנציק שעה, און דו, מיין שייגעהייט — האָט דער קייסער ליבלעך געזאָגט צו דער כלה — בלייב אינדערהיים. דו וועסט געפינען אַ מענטשן, וועלכער וועט דיך ליבן נישט פאַר געלט, און יענעם וועסטו אָפגעבן דעם נדן, וועלכן איך גיב דיר...

***

פון יענער צייט אָן, איז ווען ברוך דער משולח פלעגט זאָגן, אַז גאָט וועט געבן, האָט שוין קיינעוי פון אים נישט געלאַכט. אַלע האָבן געזען באַשייניפערלעך, אַז גאָט גיט אים באמת. פאַר דעם קייסרס רענדלעך האָט ער אויסגעגעבן נישט איינע, נאָר צוויי טעכטער, און האָט זיך אויך געעפנט אַ קרעמל. — בכלל איז אים פון יענער צייט אַוועק, אַזוי גוט, דאָס עס האָט זיך אָפילו דערוועקט אַ חשד, צי איז דאָס באמת געווען דער קייסער אַלעקסאַנדער, און צי האָט זיך נישט פאַרשטעלט פאַרן קייסער אליהו הנביא ,דורך וועלכן גאָט אַליין האָט צוגעשיקט ברוכן אַ גליק פאַר דעם, וואָס ער האָט אין אים אַזוי שטאַרק געגלויבט!...

און ברוך פאָנפע?

אים האָט מען נעבעך, אָפגעהאַלטן פיראונצוואַנציק שעה אונטער דער חופה, און ער האָט זיך, זעלבסטפאַרשטענדלעך אויף דער כלה נישט דערוואַרט: ברוך פאָנפע איז איר שוין נישט געלעגן אין זינען...

ח. ש. קאַזדאַן

די י. ל. פּרץ־שול אין פּרוזשענע און איר פּאַרויצער גרשון אורינסקי

אין משך פון 20 יאָר איז מיר אויסגעקומען צו האָבן צו טאָן מיט דער יידיש־וועלטלעכער שול פון פּרוזשענע („צישאָ"־שול) און איר פּאָר־זיצער גרשון אורינסקי.

כאָטש פּרוזשענע איז געווען ווייט פון וואָר־שע, האָט אָבער איר שול געהאט א שם אין דער יידישער שול־באַוועגונג פון פּוילן, און פּרוזשע־

גרשון אורינסקי

נער שול־טוער בראש מיט גרשון אורינסקי האָבן זיך שטאַרק אָנגעזעצן אין דער משפּחה פון „צישאָ".

פּרוזשענער פּאָלקשול האָט געטראָגן דעם נאָ־מען פונעם גרויסן דיכטער י. ל. פּרץ. דאָס איז נישט געווען קיין צופּעליקייט. דער נאָמען י. ל. פּרץ איז געווען א פּאָן, א ריכטונג, אַ פּראָגראַם. די גרינדערס פון דער שול — ג. אורינסקי, זיין שפּעטערדיקע פרוי רבקה קליינערמאַן (געשטאָר־בן אין 1929), זענען געווען אָנהענגער פון יידי־שער שפּראַך און וועלטלעכער דערציונג. זיי האָט באַגייסטערט אין דער ארבעט י. ל. פּרצעס אין דעע וועגן א נייער יידיש־וועלטלעכער קולטור, און אין זיין גייסט האָבן זיי געוואָלט פירן די ניי־געגרינדעטע שול.

אָנגעהויבן מיט 4 קלאַסן ביים גרינדן די שול אין סעפּטעמבער 1919, האָט זי זיך גוט אנט־וויקלט און אויסגעוואקסן צו א 7־קלאַסיקער שול מיט אַ קינדער־גאָרטן, אין וועלכע עס האָבן זיך געלערנט ביי 250 קינדער. יעדן יאָר האָבן 15־20 קינדער פּארענדיקט די שול. די שול איז אויך געוואקסן פּעדאַגאָגיש. זי האָט אויסגעבריטערט איר פּראָגראַם, אויסגעבעסערט דעם צושטאַנד פון די לימודים. אַ סך לערער, וועלכע האָבן גע־נומען אן אָנגעזעענעם אָנטייל אין דער „צישאָ" און אירע פּעדאַגאָגישע זשורנאלן, האָבן אָנגעהויבן זייער קאריערע און אויסגעוואקסן גייסטיק אין דער פּרוזשענער פּרץ־שול. די שול־פּאַרוואל־טונג, דער קינדער־עלעמענט, די אטמאָספער אַרום דער שול — אַלץ אי־ז געווען גינסטיק פּאר דער אנטוויקלונג פון די יונגע סעמינאריסטן און לערער, וועלכע די „צישאָ" האָט קאָמאנדירט קיין פּרוזשענע. פּרוזשענער ש־ל איז געווען א פּולע פּאָלקס שול, מען האָט וועלערנט אין דער יידי־שער שפּראַך דעם גאנצן פּראָגראַם פון דער מלו־כהשער שול, און יעדער קלאס האָט געדארפט האָבן אַ לערער. האָבן זיך פון צייט צו צייט לע־רער געטוישט — און אויף זייער אָרט זענען גע־קומען אַנדערע. אלע האָבן געווּסט: די פּרץ־שול אין פּרוזשענע געהער צו דעם בעסערן טיפּ שולן אין לאַנד.

די שול איז געווען אַרעם, די שול־פּאַרוואַל־טונג האָט קוים געדעקט מ־עם בודזשעט פון דער שול (2—2½ טויזנט זלאָטע אַ חודש); פון אָרטיקן מאָגיסטראט האָט מען באקומען נאָר אַ קליינע סובסידיע, פון דער צענטראַלער רעגירונג — גאָר־נישט, דער שכר לימוד פון די קינדער האָט אריינ־געטראָגן זייער וויניק; די אינישאָ־סובסידיעס זענען געווען זייער באַשיידן; האָט זיך טאַקע די שול געפונען אין שטענדיקער נ־ט, איבערהויפט ביזן

יאָר 34־1933, ווען עס האָט אָנגעהויבן אָנקומען שטיצע פון די ניו־יאָרקער לאנדסלייט. געווען צייטן, ווען מ׳האָט די לערער געצאָלט שכירות אין נאַטור — עלטערן פון קינדער האָבן אויסגעהאלטן די לערער מיט אַ צימער, מיט עסן, מיט א פאָר שיך, וכדי. ווען דער לערער האָט באקומען 1 זלאָטי א טאָג, איז ער געווען שטאַרק צופרידן.

און דאָך — איז די שול געווען פול מיט לעבן און שעפערישקייט. די קינדער האָבן געהאט א קאָאָפעראטיוו און א ביבליאָטעק, א כאָר און א מאנדאָלין־אָרקעסטער, זיי האָבן געפירט א וואנט־ציי־טונג, געקלעפט בילדער אין אלבומען, אָרגאַניזירט פאָרשטעלונגען און אויספלוגן (קיין בעלאָוויעזש, קיין קארטוז־בערעזע, און אמאל ווייטער, קיין וואַרשע, קוזמיר). די פרוזשענער שול־אָרגאַניזאַ־ציע און „קולטור־ליגע" האָבן אָרגאַניזירט פאָרשיי־דענע אונטערנעמונגען, געסט זשנען געקומען פון וואַרשע און אמאל אזש פון ניו־יאָרק (י. אָפאַטאָשו). דאָס שטעטל האָט געקאָכט מיט לעבן, מיט קול־טור־טעטיקייטן, און אין צענטער איז געשטאַנען די פרץ־שול מיט איר פאָרזיצער, ג. אורינסקי. פאר־שטייט זיך, ער איז נישט געווען דער איינציקער. אין דער שול־אָרגאַניזאציע און „קולטורליגע" זע־נען געווען טעטיק: וו. ניצבערג ש. סערלין, א. פייוושזשינסקי, א. פערלשטיין, ש קאָלאָדנער, ה. ז. זאַמוכאָווסקי, ח. יעלין, ש. ראָגאָוויטש. אין עלטערן קאָמיטעט פון דער שול זענען געווען טעטיק: מ. דובינסקי, אסתר ליפשיץ, יענטע אוריעווויטש, מ. וואָלאָנסקי, ז. אוריעווויטש, פ. ראָוויניצקי א״א, אָבער די נשמה פון דער גאנצער ארבעט איז גע־ווען גרשון; באזונדערס זינט זיין פרוי איז גע־שטאָרבן, — איז די שול געווי גרשונס גאנץ לע־בן, זיין פאַמיליע, זיין חלום. אלע זיינע געדאנקען, זיין גאנצע צייט און ענערגיע האט ער אָפּגעגעבן דער שול.

ג. אורינסקי איז געווען ראָטמאַן אין שטאָט־ראט, פּרנס אין דער קהילה, — אָבער דאָס אלץ האָט ער געטאָן צוליב דער שול. זיין גאנצן אידע־אַליזם, וועלכן ער האָט פארמאָגט פון דער יוגנט אָן (געווען א ס.ס.אָוויץ), האָט ער פארקערפערט אין זיין שול־אַרבעט. זיין אומאיגנוציקייט, זיין אי־בערגעבנקייט האָבן אלעמען אימפאָנירט. אלע האָבן געהאט פאר אים גרויס דרך־ארץ, אפילו די אָרטאָדאָקסישע קרייזן, אפילו די אָרטיקע פוילישע מאכט. אָן אינטעליגענטער מענטש, מיט א בריטן קוק, מיט אלגעמיינע קולטור־אינטערעסן, איז ער געווען פול מיט איניציאטיוו, ארבעטזאם, האָט גע־לערנט אין דער אַרבעט, פון דער אַרבעט.

אָ גוטער ביישפיל פון ג. אורינסקיס אונטערנע־מעריקייט איז געווען דער „פנקס פון דער שטאָט פרוזשענע", וואָס איז אַרויס אין 1930, און דאָס וואָכנבלאט „פרוזשענער לעבן". די איניציאטיוו פונעם פנקס איז געקומען פון די לערער און קינ־דער פון דער שול. דער לימוד פון געשיכטע איז אין שול געשטאַנען אויף אַ הויכער מדרגה, די קינדער זענען אַריינגעצויגן געווארן אין פאָרשונגס אַרבעט איבער דער געשיכטע פון דער שטאָט פרו־זשענע און איר יידישער באפעלקערונג. די קינדער האָבן זיך גאלאָזן אויף „עקספעדיציעס" אין די אַר־טיקע געזעלשאפטן, חברות וכדי — און זיי האָבן אָנגעהויבן טראָגן מאטעריאל, זענען שוין אַריינגע־צויגן געווארן אין דער אַרבעט אויך די דערוואק־סענע, און אויך זיי האָבו זיך גענומען באארבעטן פארשיידענע טעמעס און געשעענישן. אין סך הכל איז אַרויסגעקומען א גרויסער אינטערעסאנטער „פנקס", מיט א וויכטיקן געשיכטלעכן מאַטעריאל — א בוך פון 326 גרויסע זייטן. ג. אורינסקי אליין האָט בייגעטראָגן 9 ארטיקלען.

נו, איז אנטשטאַנען די פראַגע: ווי אזוי קאָן די אָרעמע פרוזשענער שול־אָרגאַניזאציע אַרויסגעבן אַזאַ גרויס ווערק, וואָס איז פאַרבונדן מיט א הוצאה פון עטלעכע טויזנט זלאָטעס? איז באַשלאָסן גע־ווארן: פאר דעם געלט איינקויפן זאָק, שאָפן אן אייגענע זעצעריי און אָנהויבן אַרויסגעבן א ווע־כנטלעכע צייטונג. דער פּלאַן איז טאַקע פאַרווירק־לעכט געווארן. מ. וואָלאנסקי, א גרויסער פאכמאן אין דרוק־זאַכן, און ג. אורינסקי האָבן ניט געזשא־לעווט קיין מי. מען האָט געשאפן אַ פאָנד, מען האָט אַליין געאַרבעט — און דער פנקס איז דער־שינען, און אויך די צייטונג האָט אָנגעהויבן רעגו־לער אַרויסצוגיין (1930). נאָך מער: די צייטונג, מיט אירע הכנסות פון אָנאָנסן, איז אַליין געווארן אַ שטיצפונקט פון דער שול. די צייטונג האָט אויך באדינט קארטוז־בערעזע און אַנדערע שטעטלעך. דער רעדאקטאָר פון צייטונג, און דער הויפט־רע־דאקטאָר פון דעם פנקס — איז געווען ג. אורינס־קי. אָט די ביידע אונטערנעמונגען זענען באמת געווען א מוסטער פון קולטור־טעטיקייט פאר דער גאנצער פראָווינץ — ווי אזוי מען קאָן דערהויבן אַרטיקע שטילע אַרבעט צו דער מדרגה פון אמתער קולטור מיט א גרויסן נאציאָנאלן ווערט.

און דאָס זעלבע מיט דער גאנצער ארבעט פון דער פרץ־שול. די גאנצע שול־טעטיקייט איז גע־ווען באהויכט מיט א העכערן אידעאל. דאָ איז גע־וואקסן א נייע יוגנט. געענדיקט די פאָלקשול, האָבן די קינדער געשטרעבט צו וויטערדיקער יידיש־נאציאָנאלער און וועלטלעכער בילדונג. זיי זענען געפאָרן קיין ווילנע און אָנגעקומען אין דער דאָר־

טיקער גימנאזיע פון „צישאַ", וווּ אלץ איז געלערנט געוואָרן אין דער ייִדישער שפּראַך און וואָס מיט איר דיפּלאָם האָט מען געקענט אַנקומען אין אוניווערסיטעט; זיי זענען אַריין אינעם ווילנער לערער־סעמינאר פון דער „צישאַ", און זיך געגרייט דאָ צו ווערן לערער. די פּרוזשענער פּרץ־שול איז געווען שטאָלץ מיט דער גרויסער צאָל תלמידים, וועלכע זי האָט צוגעשטעלט פּאַר דער גימנאזיע און סע־מינאַר.

און וועז די צענטראַלע ייִדישע שול אָרגאַניזאַ־ציע האָט אָרגאַניזירט א לאַנד־אויסשטעלונג פון די אַרבעטן פון די שול־קינדער, — האָט פּרוזשענע פּארנומען שטענדיק א וויכטיקן פּלאַץ. וועגן די דערמאָנטע אַרבעטן פון די קינדער אויפן געביט פון געשיכטע האָט מען א סך גערעדט און געשריבן אין די פּעדאַגאָגישע קרייזן. פּרוזשענע אליין האָט געהאט א גרויסע צאָל אייגענע לאַקאלע אויסשטע־לונגען פון דער שול־אַרבעט.

דאַרף מען נאָך צוגעבן, אז גרשון אורינסקי אַליין האָט געלעבט אין דחקות און אָרעמקייט? געווען צייטן, וועז ער האָט געזוכט 20 גראָשן אויף א מיטאָג. געהונגערט — אָבער אַרויסגעטראָגן זיך מיט גרויסע אידעאלן פון באנייטן ייִדישן לעבן, געטרוימט פון א „פּריילאנד"־טעריטאָריע, געווען אַריינגעטאָן אין פּראָבלעמען פון ייִדישער שפּראַך, ייִדישער קולטור.

א קריטישער מאָמענט אין לעבן פון דער שול איז געווען אין 1934. די שול איז דורך דער פּוילישער מאכט געשלאָסן געוואָרן אונטערן אויס־רייד: דער שול־לאָקאל טויג נישט. מען לויפט קיין ווארשע, מען נוצט אויס אלע פּאַרבינדונגען, מען שרייט אָפּ די גזירה. פונקט דעמאָלסט הייבט אָן קו־מען הילף פון ניו־יאָרק. א דאנק מאקס קראָנשטאָטן א"א — באקומט פּרוזשענע א סומע פון 1,000 דאָ־לער ספּעציעל אויף צו בויען אן אייגענעם בנין פּאר דער שול. מען האָט שוין געקויפט א גע־העריקן פּלאַץ (ביי פּרוי מאָסטאָוולויאנסקא, קאָבערי־נער גאַס). בכלל פּאַרבעסערט זיך זינט יענער צייט דער מצב פון דער שול, מען הייבט אָן געבן די קינדער יעדן טאָג א גלאָז מילך מיט זעמל. אָבער — עס קומט דער טראָגישער טאָג פון 1טן סעפּטעמבער, 1939, און דאָס גרויסע שול ווערט איבער־גערישן.

ג. אורינסקי ווערט קראנק, ער האָט א ראַק (קאנ־סער) אין האלדז. מען פירט אים קיין לעמבערג, ער ליגט דאָ 4 חדשים, זיין לאגע ווערט אלץ ערגער, און מען ברענגט אים צוריק קיין פּרוזשענע. אין אָקטאָבער 1940, אין עלטער פון 53 יאָר, ברענגט מען אים צו זיין אייביקער רו. די גאנצע שטאָט איז באטייליקט אין דער גרויסער פייערלעכער לוויה, יידן און קריסטן קומען אים אָפּגעבן כבוד. פּרוזשענע האָט געערט איינעם פון אירע שענס־טע זין.

ווען די סאָוועט־מאכט האָט אין 1939 בא־זעצט פּרוזשענע, האָט זי צונויפגעגאָסן ביידע שולן — די ייִדישע און די העברעיִשע, און אלץ איז געלערנט געוואָרן אויף ייִדיש (אין בנין פון תרבות). גרשון איז געווען דער פּאַרוואָלטער און אויך לע־רער אין דער שול, שפּעטער אָבער איז ער אלס פּאַרוואָלטער באַזייטיקט געוואָרן און געבליבן נאָר לערער. ווי געזאָגט, איז אים נישט באשערט געווען איבערצולעבן די שפּעטערדיקע פיין אונטער די דייטשן. ניט באַשערט געווען אים צו גיין מיט יסו־רימדיקן טויטן־וועג פון דער גאַנצער ייִדישער בא־פעלקערונג.

(פונעם „אַנדענק זשורנאל פון דעם פּאַריי־ניקטן פּרוזשענער רעליף", 1949, נ.־יאָרק)

חיים יאַניש

די פרוזשענער י. ל. פרץ „צישאַ"־שול

(זכרונות)

דער גרויסער פוילישׂ־נאַציאָנאַלער פֿאָעט, אַדאַם מיצקעוויטש, געפינענדיק זיך אין גלות אין פֿאַריז, הייבט אָן זיין באַרימטע עפּאָפּיי „פֿאָן טאַדעאוש" מיט די ווערטער:

„ליטע, פֿאָטערלאַנד מיינס, דו ביסט ווי דאָס געזונט, וואָס ווי דיך אָפּשאַצן וועס דער זיך דערוויסן, ווער עס האָט דיך פֿאַרלוירן. היינט זע איך דיין שיינקייט אין פולער פּראַכט און באַ־שרייב זי, וויל איך בענק נאָך דיר".

מיט דעם געפיל פון בענקשאַפט, טרעט איך צו צו באַשרייבן די קרוין פון שטאָט פרוזשענע, די י. ל. פּרץ „צישאַ"־שול.

פֿאַרנדיק מיטן שליאַך, וואָס פירט פון קאָבערין קיין פרוזשענע, קומט מען אָן אין שטאָט אַריין אויף דער קאָבערינער גאַס. דאָרט טאָקע, ווו די קאָבערינער גאַס הייבט זיך אָן, דאָרט האָט זיך געפונען די באַרימטע פרוזשענער „צישאַ"־שול אויפן נאָמען פון י. ל. פּרץ. אויפן ערשטן אויגנבליק האָט דער שול־בנין געמאַכט אַן איינדרוק פון עפּעס אַן אַרעמער, נעבעכדיקער געביידע. דאָס איז אָבער געווען אויסערלעך. אַנדערש איז געווען אינעווייניק. אינע־ווייניק האָט געזרויזט מיט לעבן, קינדערשער פרייד און געזאַנג.

די פרוזשענער י. ל. פּרץ־שול איז געגרינדעט געוואָרן אין אָנהייב פון שול־יאָר 1919/20, מיט 4 קלאַסן. די גרינדער פון דער שול, אַ הייפּעלע אינ־טעליגענטן: ט. גאָלדבערג, פֿאָלא פּערלשטיין, א. רא־זענשיין, בראש מיט דעם פֿאָפולערן סאָציאָליסט און כלל־טוער גרשון אורינסקי און זיין שפּעטערדיקע פרוי רבקה קליינערמאַן. שפּעטער איז צוגעקומען מ. וואָלאָנסקי און ב. פֿאָלאָק. זיי האָבן ניט געשפּאָרט קיין מי און אָנשטרענגונג אָוועקצושטעלן די שול אויף אַגעזונטן פונדאָמענט. זיי האָבן די שול געפּי־לעוועט ווי מען פילעוועט אַן איין־און־איינציק קינד. דער עיקר האָבן זיי געלייגט אויף דעם פּעדאַגאָגישן ניוואָ. און אַ דאַנק טאָקע דעם הויכן פּעדאַגאָגישן ניוואָ, אויף וועלכן די שול איז אָוועקגעשטעלט גע־ווארן פון סאָמע אָנהייב פון איר עקזיסטענץ, האָט זי גיך באַווייזן זיך צו פאַרוואַרצלען און נושא־חן צו זיין אין די אויגן פון די עלטערן און קינדער פון דער שטאָט. קינדער הייבן אָן שטראָמען אין שול אַריין אין די מאַסן. און עס איז גאָר קיין חידוש נישט, וואָס אין משך פון עטלעכע יאָר וואַקסט די שול אויס אין אַ פולער 7־קלאַסיקער פאָלקסשול מיט אַ פּראָגראַם עקוויוואָלענט צו אַ מלוכהשער פֿאָוושעכנער שול, פלוס אַ קינדערהיים. די צאָל קינדער האָט געשטיגן ביז 250 יערלעך.

די פרוזשענער „צישאַ"־שול איז געווען פאַר־רעכנט פאַר איינער פון די בעסטע אין לאַנד. זי האָט פאַרמאָגט כמעט אַלץ, אין וואָס יעדע נאָרמאַלע דער־ציונגס־אינסטיטוציע נייטיקט זיך. געהאָט אַ קינ־דער־קאָפּעראַטיוו און אַ ביבליאָטעק, אַ כאָר און אַ מאַנדאָלין־אָרקעסטער און אַ פערסאָנאַל פון 7 לערער ווי יעדע „צישאַ"־שול, האָט אויך די פרוזשענער געהאָט אַ געוואָלדיקע השפּעה אויף דער אַנטוויק־לונג פון געזעלשאַפטלעכן און קולטורעלן לעבן אָרום דער שול.

עס זענען פאָרגעקומען אָפּטע קולטורעלע אונ־טערנעמונגען אין דער שטאָטישער פאָלקס־ביבליאָ־טעק און אין פּראָפּעסיאָנעלע פאַראיינען. די לערער פון דער שול פלעגן האָלטן רעפעראַטן אויף פּאָלי־טישע און ליטעראַרישע טעמעס. עס האָבן זיך אָר־גאַניזירט קולטור־קרייזן אָרום דער „קולטור־ליגע", וווּ די לערער פלעגן שטודירן מיט די יוגנטלעכע סאָציאָלאָגיע און צוגרייטן באַווסטזיניקע פירער פאַר דער אָרגאַניזאַציע. זייער אָפּט פלעגט מען איינלאָדן אַ לעקטאָר אָדער אַ באַווסטן שרייבער פון דער פרעמד. וועו אָזאַ גאָסט פלעגט אָנקומען, פלעגט עס זיין אַ יום־טוב ביי די יידן פון שטאָט. געווייגטלעך פלעגט מען זיך צו אָזאַ יום־טוב גרייטן מיט אַ צייט פריער, מען פלעגט אָנוועגדן כלערליי מיטלען, כדי צו באַקאָנען דעם עולם מיטן גאָסט, איידער ער איז געקומען. אָזוי אָרום פלעגן די דאָ־זיקע אונטערנעמונגען אַלע מאָל געקרוינט ווערן מיט אַ דערפאָלג. קינד און קייט פלעגט קומען הערן דעם רעדנער און זיך דערפרישן מיט זיין ווארט.

עס איז געווען איינגעפּירט אַ מנהג ביי די קינדער פון גראַדואיר־קלאַס, זיך דורכצושרייבן מיט מחברים פון די ווערק, וואָס זיי לאָבן געלייענט און שטודירט. דער גראַדוּיר־קלאַס, זיך דורכצושרייבן מיט מחברים פון די ווערק, וואָס זיי האָבן געלייענט און שטודירט. דער גראַדוּיר־קלאַס פון שול־יאָר 1929/30 האָט, למשל, קאָרעספּאָנדירט מיט דעם באָרימטן שרייבער יוסף אָפּאַטאָשו פון ניו־יאָרק. דער שרייבער איז געוואָרן אַזוי באַגייסטערט פון די קינדערשע בריוו־לעך, אַז ער האָט אין ענטפער צום גאַנצן קלאַס צוגעזאָגט די קינדער, אַז גלייך ווי עס וועט אים אויסקומען נאָך אַמאָל צו באַזוכן פּוילן, וועט ער דעם ערשטן וויזיט אָפּשטאָטן פּרוזשענע. און אָפּאַטאָשו האָט געהאַלטן וואָרט. לאַנג האָבן די קינדער נישט באַדאַרפט וואַרטן. אין פּרילינג פון יאָר 1930 איז קיין פּרוזשענע, תיכף נאָך זיין אָנקומען קיין פּוילן, געקומען דער באָרימטער גאָסט, יוסף אָפּאַטאָשו. איך וועל קיינמאָל נישט פאַרגעסן דעם אימפּאָזאַנטן קבלת־פּנים, וואָס די שול האָט דורכגעפּירט פאַר דעם אַנ־געלייגטן גאָסט. איבער אַלע הויפּט־גאָסן, וואָס זענען געלעגן צווישן דער באַן און דער שול, האָבן די קינ־דער מיט די לערער און פאַרוואַלטער מאַרשירט איז אַ מאַניפעסטאַציע מיט אָפּאַטאָשון בראש. עס איז גע־וען אַ הערלעך בילד: אַ פּאַראַדע־מאַרש מיט קינדער מיט זייערע פּענער און מיט זייער באַליבטן שרייבער אין מיטן דער וואָך. מוזיק און געזאַנג האָבן געלאָזט וויסן די איינווווינער וועגן דעם גרויסן אויסטערלישן יום־טוב. קרעמער האָבן געשלאָסן זייערע געוועלבער, בעל־מלאכות האָבן איבערגעריסן זייער אַרבעט. קינד־און־קייט איז געקומען מקבל־פּנים זיין דעם חשובן גאָסט. אָפּילו די גויישע איינווווינער האָבן שוין אויך אָנטייל גענומען אין דעם וווּנדערבאַרן ספּעקטאַקל אוז דערווייל אויסגעפונען, ווער דער גרויסער גאָסט איז. איך פאַרשפּאַר צוצוגעבן, אַז אַזאַ יום־טוב לכבוד דעם שרייבער האָט זיכער דערמוטיקט אָפּאַטאָשון אין זיין וויטערדיקן שאַפן. אָפּאַטאָשו האָט גלייך, ווי ער איז אָפּגעפאָרן פון פּרוזשענע קיין וואַרשע, אָנגעשריבן אין דער „פּאַלקסצייטונג״ אַן ארטיקל וועגן דעם אַלעם אונטערן קעפּל „מען הונגערט און מען זינגט״.

אין יאָר 1930 איז אין פּרוזשענע אַרויס דער פּנקס פון דער שטאָט. דער פּנקס איז געווען אַזוי פיין באַ־אַרבעט, אַז ער איז אין יענער צייט אָנגערקענט גע־וואָרן ווי דער בעסטער און פינקטלעכסטער פון דעם טיפּ, וואָס איז בין דאַן וועך עס איז דערשינען ערגעץ אַנדערשוו. אינטערעסאַנט איז וויי אַזוי מ׳איז געקומען צו דעם געדאַנק אַזאַ ווערק אַרויסצוגעבן. די אַרבעט פון זאַמלען מאַטעריאַלן פאַר דעם פּנקס האָט אָנגע־הויבן דער גראַדוּיר־קלאַס פון דער יידישער פּאָלקס־שול. דאָס איז געווען אַ טייל פון פּראָגראַם פאַר גע־שיכטע־לימוד. די קאָמפּאָזיציעס פון די גראַדואַנטן זענען געווען אַזוי אינטערעסאַנט אַז ביי די לערער און שול־טוערס איז געבוירן געוואָרן דער גע־דאַנק די מאַטעריאַלן אַליין צו באַאַרבעטן און זיי אַרויסצוגעבן אין אַ בוך. געטראַכט און געטאָן אַזוי איז געשאַפן געוואָרן דער „פּרוזשענער פּנקס״, אַ ווערק וואָס דינט הייַנט ווי אַ מוסטער פאַר אַ סך לאָנדסמאַנשאַפטן, וואָס נעמען זיך אונטער זייערע חרוב־געוואָרענע היימשטעט צו פאַראייביקן דורך אַרויסגעבן אַן אייגענעם פּנקס.

אינטערעסאַנט איז, ווי אַזוי די פּרוזשענער שול־טוערס האָבן זיך אַן עצה געגעבן מיט די פּי־נאַנציעלע ענינים, וואָס זענען געווען פאַרבונדן מיט אַזאַ רייזקער אונטערנעמונג. כדי צו פאַרווירקלעכן דעם געדאַנק פון אַרויסגעבן אַזאַ ווערק, האָט מען באַדאַרפט האָבן עטלעכע טויזנט זלאָטעס. אָבער ווער האָט דאָן אָפּילו געקענט טראַכטן ווגן אַזאַ שווערער לאַסט, בעת די שול אַליין האָט זיך געראַנגלט פאַר איר עקזיסטענץ מיט די פינאַנציעלע שוועריקייטן טאָג־אין־טאָג־אויס? אָבער די פּרוזשענער שול־טוערס האָבן קיין מאָל נישט קאַפּיטולירט, ווען עס האָט זיך געהאַנדלט אין געלט־מאַנגל. קיין גבירים זענען ביי זיי נישט געווען, אָבער דער אָפּעטיט אויפצובויען אַ נייע קולטור־פאָזיציע איז ביי זיי גראָד יאָ געווען אַ גבירישער. וואָס טוט מען אָבער פאַרט זיך צו ספּראָווען מיט די גרויסע אויסגאָבן? און מ׳איז געפאָלן אויף אַ המצאה, קויפן זאַץ, שאָפן אַן אייגענע דרוקערייַ און אַרויסגעבן אַ וועכנטלעכע צייטונג. דער פּלאַן איז תיכף דורכ־געפירט געוואָרן, אַ דאַנק די שול־פאַרוואַלטערס: מ. וואָלאָנסקי, אַ גרויסער פאָכמאַן אין דרוקזאַכן און גרשון אורינסקי, דאָס האַרץ און נשמה פון אַלע קולטורעלע אונטערנעמונגען. אגב, דאַרף אויך דאָ דערמאָנט ווערן איטשע קלעניצקי. זיי האָבן געשאָפן אַ פאָנד, איינגעהאַנדלט אַלע נייטיקע זאַכן און זיך אַליין געשטעלט צו דער אַרבעט, אַרייַנ־צייַנדיק אויך די לערער אין דעם עסק. דער פּנקס איז דערשינען. דערווייל האָט זיך אַרויסגעווייזן, אַז די וועכנטלעכע צייטונג, וואָס האָט געהייסן „פּרוזשענער לעבן״, איז פאַר זיך אַליין געווען אַ גרויסער דערפאָלג. די צייטונג האָט אָנגעהויבן אַרויסצוגיין רעגולער וועכנטלעך מיט אַ גאַנץ אינ־טערעסאַנטן מאַטעריאַל. דער טיראַזש איז גע־וואַקסן, די אָנאָנסן האָבן זיך געמערט און אָפּילו אַריינגעבראַכט אַ היפּשע הכנסה, וואָס איז מיט דער צייט געוואָרן אַ גרויסע פינאַנציעלע הילף פאַר דער שול גופא.

די יוגנטלעכע, וואָס האָבן פאַרענדיקט די שול, זענען געווען נישט נאָר באַרייכערט מיט אַ סך וויסן, נאָר אויך באַהויכט מיט דעם גרויסן סאָציאַליסטישן אידעאַל, מיט וועלכן די לערער און די שול האָבן

געאַטעמט פון די ערשטע שריט אַן ביז צו דער גראַדויִרונג. נאָכן גראַדויִרן האָבן זיך אַ גרויסע צאָל יוגנטלעכע אָנגעשלאָסן אין די רייען פון דער „קול־טור־ליגע" און מיט פּראַקטישע מעשים געהאָלפֿן שפּינען דעם סאָציאַליסטישן אידעאַל. אַ סך זענען אַוועק קיין ווילנע פאַרצוזעצן זייער שטודיום, ווער אין לערער־סעמינאַר, ווער אין גימנאַזיע און שפּעטער אין אוניווערסיטעט.

אַ דאַנק דער י. ל. פּרץ־שול, איז פֿרוזשענע, די יידישע פֿרוזשענע, דערהויבן געוואָרן צו איינער פון די אינטעליגענטסטע קהילות אין פּוילן.

עס רייסט ביים האַרצן צו שרייבן וועגן אָט די אַלע אָנגענעמע זכרונות, וואָס זענען שוין ווי אַ הספּד נאָך דיין באַליבט שטעטל. נישטאָ מער די באַהנטע יידישע פֿרוזשענע. וועט ווען ס׳איז אויפֿשטיין דער באַרופענער פּאָעט, וואָס זאָל אָנשרייבן די עפּאָפּעע פון די פֿרוזשענעס?

עס איז כדאי צו דערמאָנען די לעצטע פאַר־וואַלטונג: גרשון אורינסקי, וועלוע ניצבערג, יענטע אורינסקי און איר שפּעטערדיקער מאַן זלמן אוריי־וויטש, (איצט אין ניו־יאָרק), יצחק־עזרא גלעזער, שלמה סערלין, אַלטער פֿערלשטיין, אַלטער פּייוו־שינסקי, שבתי קאַלאַדני.

עס ווילט זיך דאָך, נאָך אין געציילטע ווערטער דערמאָנען די פאַמיליע אורינסקי מיט גרשונען בראש. די שול און אַלע אָנדערע געזעלשאַפּטלעכע אינסטיטוציעס זענען ביי זיי געווען דאָס טייערסטע וואָס זיי האָבן פאַרמאָגט. זיי זענען געווען איבער־געגעבן דער אַרבעט פון אויפֿהאַלטן אָט די אַלע אינסטיטוציעס בלב ונפש. זיי האָבן פּשוט פאַרנאַכ־לעסיקט זייערע אייגענע פֿערזענלעכע אינטערעסן און געשטאַנען אויף דער וואַך, עס זאָל חלילה עפּעס נישט געשטערט ווערן אין גאַנג פון אַרבעט אַרום די דאָזיקע אינסטיטוציעס. גרשון, ווי געזאָגט, איז געווען דאָס האַרץ און נשמה פון אַלץ, וואָס האָט געאָטעמט מיט קולטור. ער אַליין פלעגט אָפט אונ־טערהונגערן, אָבער פאַר דער שול האָט געמוזט זיין דאָס נייטיקסטע. פלעגט ער אָפט ברענגען דעם פֿדיון וואָס זיין פאַרבן־קראָם האָט אַריינגענומען פון אַ מאַרק־טאָג און עס איינגעטיילט צווישן די לערער. דאָס איז געווען זיין קרן־קיימת. זיין שוועסטער יענ־טע איז געווען דער מלאך אַליין. וווּ איז זי נישט געווען אַקטיוו? אומעטום האָט מען זי געזען אַ שמיי־כלענדיקע ביי דער אַרבעט. אַ צייט געווען לערערין? אין שול אָן געהאַלט. איר מאַן, זלמן אוריעוויטש, איז געווען די רעכטע האַנט פון גרשונען. וועג עס האָט זיך געטראָפֿן, אַז קיין געלט איז נישט געווען אַפֿילו פאַר דעם מינימאַלסטן פאַר די לערער, אַזוינס פלעגט גראָד זייער אָפט פּאַסירן, פלעגט גרשון רופן זלמנען און פרעגן:

„וואָס טוט מען?

זלמן האָט געווסט דעם ענטפער. ער פלעגט נעלם ווערן אויף אַ פּאָר שעה און צוריקקומען מיט מזומן. פון וואַנען? פון וועמען? ווי אַזוי? — פרעגט נישט קיין קשיות; ווער זאָגט, אַז מען קען פון קיין שטיין קיין וואַסער נישט אַרויסקריגן? נישט אמת. זלמן האָט געקאָנט דעם גרעסטן קבצן פאַרוואַנדלען אין אַ גביר. און פון אַ גביר קען מען שוין מיט לייִדיקו נישט אַוועקגיין. מאָדנע, פון פּאָר אַ שטעפּער, אָבער וועג פלעגט ער שטעפּן, אַז די מערסטע צייט פלעגט מען אים זען אַרום דער שול, דער „קולטור־ליגע" און ביי דער „פאָלקסצייטונג" און וווּ נישט? וווּ נאָר עפּעס אַ שטיקל צרה, האָט מען זיך געוועגדט צו זלמנען און אַלץ האָט זיך אויסגעהיילט, געוואָרן גוט.

וועגן אָט די טייערע אידעאַלע מענטשן פאָדערט זיך אַ גאַנץ בוך צו שרייבן. איך האָב זיי בלויז דאָ דערמאָנט אין געציילטע ווערטער, ווייל כ׳האָב גע־וואָלט כאָטש אַ טייל פון דעם חוב לגבי זיי דעקן.

ה. גרינבוים (וואַרשע)

פון לערערישער פראַקטיק*)

אין משך פון איבער אַ צענדליק יאָר קומט אונדז אויס צו פירן דעם יידיש־לימוד אין די שולן פון צישאָ. אין דער אַרבעט וועגן מיר זיך זייער אָפט צו די אוצרות פון דער פאָלקסשפראַך — באַזונדערס אין די מיטעלע קלאַסן, וועו מיר באַאַרבעטן געוויסע פאַרמען פון שפראַך און סטיל. דאָן פאַרגיבן מיר די קינדער דאָס זאַמלען אין דער היים און אין זייער סביבה וועדטלעך, וועגדונגען וכדומה, צוגעפאַסטע צו דער טעמע און צום ציל פון דער געגעבענער לעקציע, כדי שפּעטער דאָס צונויפגעזאַמלטע באַאַרבטען אוו זיך אָפּלערנען דעם מוסר־השכל: האָבן אַן אָפּן אויער אוו פאַרשטענדעניש פאַרן פאָלקסמויל. זענען מיר דאָך צו פיל פאַרליטעראַטורעוועט אוו פאַרביכלט, — נאָך דערצו אין קאָנגרעס־פוילן, וווּ קינד אוו קייט אוו פסיידא־אינטעליגענץ מיינען, אַז דאָס ביכל־לשון איז תמיד שענער.

איצטער, וועו דער זשורנאַל „יידיש פאַר אַלע" ווערט באמת דאָס האַנטביכל פאַר אַלע, וואָס אַרבעטן בייס וואַרשטאַט יידיש, געפינען מיר פאַר פאָסיק צו פאַרעפנטלעכן דאָ געוויסע קאַפּיטלען פון אונדזערע שולאַרבעטן, וואָס קאָנען דינען ווי אַ ביישפיל, וואָס אונדזער שול קאָן אויפטוון אויף דעם פעלד.

דאָס מאָל גיבן מיר אַ קליינע זאַמלונג פון צווילינג־ווערטער אוו גלאַט טאָפּל־ווערטער, וואָס ווערן אָפט באַנוצט באַנאַנד, וואָס באַזונדער האָט יעדעס וואַרט טייל מאָל אָן אַנדער טייטש, אוו צוזאַמען קלינגט עס מיט אַ באַשטימטן אייגנאַרטיקן קלאַנג.

די אַרבעט האָבן אַדורכגעפירט קינדער פון IV קלאַס (צען־יאָריקע) פון דער יידיש־וועלטלעכער שול אין פּרוזשענע אין יאָר 1930.

צ ו ו י ל י נ ג־ו ו ע ר ט ע ר

א

אָדם אוו חוה.
אַהער אוו אַהין.
איידל אוו פיין.
איינס אוו צוויי.
אָך אוו וויי.
אַלט אוו נייי.
אָפּגעריסן אוו אָפּגעשליסן.
אַרום אוו אַרום.
אש אוו בלאַטע.

ב

באָבע אוו זיידע.
באַרג אוו טאָל.
בהמה אוו פערד.
בוידעם־פאַליצע.
בלוט אוו מילך.
ברויט אוו פוטער.
ברוין אוו בלאָ.
ברידער אוו שוועסטער.
בריליאַנטן אוו דימאַנטן.
ברענען אוו בראָטן.
בשר ודגים.

ג

גאָלד אוו זילבער.
גאָפּל־לעפל.
גוט אוו גיך.
גוט אוו וויול.
גוט אוו פיין.
גוט אוו פרום.
גוט אוו שיין.
גוטס אוו שלעכטס.
גיהנום אוו גן־עדן.
גיך אוו געשווינד.
גיך אוו פאַמעלעך.
(ס׳)גיסט אוו פליסט.
געזונט אוו שטאַרק.
געקרייגט אוו באַלוינט.
געקרייגט אוו באַשייגט.
געקליידט אוו באַגייט.

*) געווען פאַרעפנטלעכט אין „יידיש פאַר אַלע", 1938.

געשעצט און געליבט.
גראָב און דיק.
גרין און געל.

ד

דונער און בליץ.
דאָס און יענץ.
דין און דאַר.

ה

האָב און גאָב.
האָבער און געשטן.
האַלדז און געניק.
האַלדז און נאַקן.
האַנדל־וואַנדל.
האַק און פּאַק.
האָקוס־פֿאָקוס.
האַקל־באַקל (הכל־בכל).
האַקן און בראָקן.
האַרט און ווייך.
הויט און ביין.
הויט און לייב.
הויט און קרויט.
הונגער און פּיין.
הונגער און קעלט.
הימל און ערד.
הין און אַהער.
הין און צוריק.
היץ און קעלט.
המן און מרדכי.
הענג און ברענג.
הענדום־פּענדום.
הענט און פיס.
העפטן און ביכער.

וו

וואַסער און ערד.
וויל און גוט.
וויל און פיין.
וויל און שיין.
וויב און קינד.
וויין און בראָנפן.
ווינען און לאַכן.
ווינען און קלאָגן.
וויס און שוואַרץ.
ווינד און ווי.
ווינט און רעגן.

ז

זאָמד און וואַסער.
זאָמד און טייך.
זאַרג און באַרג.
זולל־וסובא.
זומער און ווינטער.
זומפּ און בלאָטע.
זון און לבנה.
זון און רעגן.
זיידנס און אַטלאַס.
זיידע־באָבע.
זינגען און שפּרינגען.
זיס און זויער.

ח

חתן־כלה.

ט

טאָג און נאַכט.
טאַטע־מאַמע.
טאַרט און לעקעך.
טו און מאַך!
טויט און לעבן.
טינט און פּען.
טיפּ־טאָפּ.
טיר און טויער.
טיר און פענצטער.
(אויף) טיש און בענק.
טרוקן און נאַס.
טשאָלנט און קוגל.
טשאַקנדיק און קנאַקנדיק.

י

יאָ און ניין (צווישן אַ...).
יונג און אַלט.
יוד און גוי.
יודן־שמידן.
יונגלעך און מיידלעך.
ים און יבשה.
יעקב און עשיו.

כ

כאַפּ און לאָפּ.

ל

לאַכן און ווינען.
לאַנג און ברייט.
לאָקשן מיט קרעפלעך.
לבנה און שטערן.
לויפן און פליען.
לונג און לעבער.
לוסטיק און לעבעדיק.
לוסטיק און פריילעך.
לייב און געניק.

לייב און זעל.
לייב און לעבן.
לייד און פיין.
(אין) ליידן און פריידן.
ליכטיק און פינצטער.
ליכטיק און ביכטיק.

מ

מאַלן און דרעשן.
מאַן און ווייב.
מאַנטאָג און דאָנערשטאָג.
מויל און אויגן.
מויל און אויערן.
מזרח און מערב.
מחותן און מחותנתטע.
מילך און האָניק.
מילכיק און פליישיק.
מענטש און חיה.
מעש און קופער.

נ

נאָדל־פאָדעם.
נאַשן און זויפן.
נויט און ברויט.
נויט און קעלט.
נישט געשטויגן און
נישט געפלויגן.

ע

עסן און זויפן.
עסן און טרינקען.
עסן און פרעסן.

פ

פוסט און פאַסט.
פעד און שוועבל.
פעקל און זעקל.
פערל און בריליאַנטן.

פ

פאַטער און מוטער.
פאַרקרומט און פאַרלאָמט.
פיין און אידל.
פיין און גוט.
פייער און וואַסער.
פיש און פלייש.
פלייש און בלוט.
פעלדער און וועלדער.
פערד און געשפאַן.
פערד און וואָגן.
פראַנק און פריי.
פראָסט און שניי.
פרייליד און אומעטיק.
פרילינג און זומער.
פריער צי שפעטער
פרעסן און זויפן.

צ

ציגל און ליים.
צעריסן און צעבייסן.
צפון און דרום.

ק

קאַטשערע און פאַמעלע.
קאַלט און וואַרעם.
קאַץ און מויז.
קאָרן און געלשטן.
קאָרן און האָבער.
קאַשע און באַטשוועגע.
קורץ און לאַנג.
קורץ און קליין.
קורץ און שאַרף.
קיי און שפּיי.
קינד און קייט.
קינד און רינד.
קלאָר און לויטער.
קלוג און נאַריש.
קליפּ און קלאָר.
קללות און ברכות.
קלענער און גרעסער.
קעז און פוטער.
קראָקע מיט לעמבערג.
קרום און לאַם.
קרום און שטום.
קרועה־ובלויה.

ר

ראָזשינקעס און מאַנדלען.
רייך און אָרעם.
ריין און ציכטיק.
רייסן און בייסן.
רינט און שווימט.
רעגן און ווינט.
רעגן און שניי.
רעדן און שווייגן.

ש

שאַ־שטיל.
שאָף און רינד.
שבת און יום־טוב.
שוואַרץ און ווייס.
שוויבלט און גריבלט.
שוועסטער און ברידער.

שוּוער און שוויגער.
שול און היים.
שטאָט און דאָרף.
שטאָל און אייזן.
שטום און קרום.
שטייט און גייט.
שטיין אוּן ביין.
שטעקל אוּן פלעקל.
שהי־פהי.
שיין און ריין.
שלאָס און שליסל.
שלאָף און וואַך.

שלאָף און פאָף!
שלינג און שלאַנג.
שמאָטעס אוּן לאָטעס.
שמאָטעס אוּן לאָכעס.
שמאָל אוּן קורץ.
שמוץ אוּן פוץ.
שמעק אוּן לעק.
שניי אוּן רעגן.
שעפּס אוּן ציג.
שער אוּן אייזן.
שפּינט אוּן נייט.
שפּינען אוּן וועבן.

לינקס פון דער פאָטאָגראַפיע געפינט זיך דער בית־יעקב בית־מדרש, דער אייניציק געבליבענער בית־מדרש, זינט 1944, נאָכדעם ווי פרוזשענע איז פאַרנומען געוואָרן פּין דער סאָוועטן־מאַכט, איז דאָרט אייַנגעשטעלט געוואָרן די שטאָטישע עלעקטרישע סטאַציע.

דב קירזשנער

ציוניסטישע באַוועגונג אין פּרוושענע

(אויפן סמך פון דאָקומענטאַרישע מאַטער יאַלן און פּערזענלעכער דערפאַרונג)

אין היגזיכט פון נאַציאָנאַלער און ציוניסטישער טעטיקייט האָט פּרוזשענע פאַרנומען אַ גאָר חשובן פּלאַץ צווישן די שטעט און שטעטלעך אין פּוילן. זי האָט, אין פּראָפּאָרץ צו אַנדערע, דערפילט איר חוב און בייגעטראָגן איר חלק צו דער אויפבוי־אַרבעט למען ארץ־ישראל.

די נאַציאָנאַל־קולטורעלע טעטיקייט איז געשטאַנען אויף אַ גאָר הויכער מדריגה; די „תרבות"־געזעלשאַפט מיט אירע דערציונג־ און קולטור־אַנשטאַלטן ווי גן־ילדים, פּאָלקסשול, „יבנה", העברעישע גימנאַזיע, ביבליאָטעק און אַנדערע האָבן זיך שנעל אַנטוויקלט און געגאָסן פון צוטרוי און

צעירי־ציון — פון רעכטס אויף לינקס: —שמייענדיקע. שיינע סאַפּירשטיין, אברהם ברעסקי, יאָסל גרינזבערג, נטע קרוצעל, גרינזבערג, דוד גאָלובאָוויטש, אליהו געלמאַן, ארז, שרייבמאַן און יאנוש גאָלדשטיין

אין די יערלעכע באַריכטן פון די ציוניסטישע פינאַנס־אינסטיטוציעס, ווי קרן־קיימת און קרן־היסוד האָט פּרוזשענע פאַרנומען איר געהעריקן אָרט. אויך די צאָל חלוצים און עולים, וואָס פלעגן פון פּרוזשענע גיין קיין ארץ־ישראל איז געשטיגן פון יאָר צו יאָר.

אונטערשטיצונג פון דעם ברייטן עולם אין שטאָט.

אויך דער נאַציאָנאַל־פּאָליטישער איינפלוס אין שטאָט איז געווען אַ קענטיקער; די פּאַרשטייער־שאַפט פון די ציוניסטישע גרופּירונגען אין די אַלגעמיין־שטאָטישע זעלבסטפאַרוואַלטונגען און אין דער קהילה איז געווען אַן אָנזעעוודיקער. די פּאַר־

שטענדעניש פון די פּרוזשענער יידן פּאַר זייערע נאַציאָנאַל־קולטורעלע אַספּיראַציעס איז געווען אַ גרויסע.

די יוגנט אין שטאָט איז געווען שטאַרק פּאַר־טראָטן און אַרגאַניזירט אין אַ רייַ ציוניסטישע יוגנט־אַרגאַניזאַציעס. אייניע פון די עלטסטע און פּאַרבנרייַכע יוגנט־אַרגאַניזאַציעס וואָס האָט זיך באַוויזן אין פּרוזשענע אין יאָר 1922, איז געווען דער „השומר הצעיר". די דאָזיקע אַרגאַניזאַציע האָט זיך דאָן געשטעלט פּאַר איר ציל צו דערציען דער יידישער יוגנט אויפן יסוד פון „סקויטינג" (צופיות). שפּעטער פּאַרבינדט זי זיך אַלץ מער מיטן ציוניסטישן אידעאַל און בלייבט ווייטער בייַ אירע דערציִערישע צילן. די דאָזיקע יוגנט־אַרגאַניזאַציע נעמט אָנטייל אין אַלע אַרטיקע ציוניסטישע אונטערנעמונגען.

דער „השומר הצעיר" אין פּרוזשענע, ווי די גרעסטע יוגנט־באַוועגונג אין שטאָט, האָט אין איר אָנטוויקלונג בייַ אונדז דורכגעמאַכט פּאַרשיידענע פּעריאָדן — שוועריע צייטן און בליטעג, ווי מאַנגל אין געלט־מיטלען, ביכער און מכשירים. דער פּרו־זשענער קן, בייַ דער אונטערשטיצונג פון דער בריי־טער יוגנט, האָט אַרויסגעוויזן זיין ענערגישן אויס־דויער־כּוח און איז געווען דער ערשטער בייַ דער אַרבעט פּאַרן קק"ל, החלוץ, „תרבות" און אַזוי ווייטער.

אין יאָר 1933, האָט דער „השומר הצעיר" שוין אַרונטערגענומען אונטער זיינע פליגלען די שענס־טע יוגנט פון שטאָט און זיך געשטעלט פּאַר אַ ציל: 300 מיטגלידער אין דער אַרגאַניזאַציע און 100 פּראָצענט עברית. דאָס איז פּאַר אונדזער שטאָט מיט אירע צאָלרייכע אַרגאַניזאַציעס און ריכטונגען אַ גרויסע דערגרייכונג.

אַלע ציוניסטיש־סאָציאָליסטישע אַרגאַניזאַציעס און ריכטונגען ווי „החלוץ־הצעיר", „גורדוניה", „החלוץ", „התאחדות", פּועלי־ציון", „פּרייהייט", „השומר הצעיר" און אַנדערע, וועלכע האָבן אַלע באַזונדער געווירקט אין זייערע קרייזן אויף דער יידישער גאָס האָבן אין גאַנצן לאַנד געשאַפן איין אַלגעמיינע ראָם פון זייער טעטיקייט אין דער פּאַ־רעם פון דער „ליגע פּאַרן אַרבעטנדן ארץ־ישראל". אויך בייַ אונדז אין פּרוזשענע איז געשאַפן געווארן אזא „ליגע", וואָס האָט אַרויסגעוויזן אויף איר שטייגער אַקטיוויטעט.

אין די דרייסיקער יאָרן האָט זיך אין פּרוזשענע אַנגעהויבן אַ שטאַרקער דראַנג צו עליה קיין ארץ־ישראל. אין שטאָט איז דאָן געשאַפן געווארן אַ „וועד העליה", אין וועלכן עס זענען אַריין פּאַר־טרעטער פון אַלע ציוניסטישע ריכטונגען. דער דאָ־זיקער „וועד" האָט געהאָט די אויפגאַבע צו אינ־פּאַרמירן וועגן אַלע עליה־ענינים, געבן הילף די עולים וכדומה.

די בליצייט פון די ציוניסטישע אַרגאַניזאַציעס אין שטאָט איז געקומען סוף 1932, ווען פון דייטש־לאַנד האָבן זיך שוין אָנגעהויבן דערטראָגן די היט־לעריסטישע אָנזאָגן פון אַנטי־יידישער אַקציע.

די ציוניסטישע טעטיקייט איז געוואָקסן פון טאָג צו טאָג. אויף די פּרוזשענער גאַסן, בעיקר צווישן די ריכטונגען וואָס זענען פּריִער געשטאַנען ווייט פון ציוניסטישן גדאַנק און אויך צווישן די קעגנע־ריש־געשטימטע, האָט זיך אָנגעהויבן אַן איבער־וואָנדערונג־אַקציע אין די ריַיען פון די ציוניסטישע יוגנט־אַרגאַניזאַציעס. דאָס האָט, פּאַרשטייט זיך, אַרויסגערופן אַ לעבעדיקע דיסקוסיע אין די צווויי אַרטיקע וועכנטלעכע אויסגאַבעס: „פּרוזשענער שטימע" און „פּרוזשענער לעבן", וואָס האָבן פּאַר־טראָטן צווויי קעגנגעזעצטע ריכטונגען. די דאָזיקע הייסע פּאָלעמיק: יאָ ציוניזם — נישט ציוניזם, איז אָנגעגאַנגען אַ לאַנגע צייט — אייגנטלעך ביזן סוף פון אונדזער קהילה, ווען זי איז פּאַרשניטן געוואָרן.

מיט גרויס צופּרידנקייט האָט די ציוניסטישע באַוועגונג אין פּרוזשענע אויפגענומען דעם פּאַקט פון גרינדן אַ הכשרה־פּונקט אין שטאָט. דער עצם־עקזיסטענץ פון אַ חלוצישן קיבוץ אין שטאָט האָט געשטאַרקט דעם ציוניסטישן באַווּסטזיין. אַלעמענס חוב איז געווען נישט נאָר צו שאַפן אַרבעט־פּלע־צער פאַר די קיבוצניקעס, נאָר אויך צו פּאַרוואַנדלען דעם הכשרה־פּונקט אין אַ בריַיטער באַזע פּאַר אויס־בילדן דעם נייעם טיפּ פון יידישן אַרבעטס־מענטש.

אין יאָר 1932, איז דאָס געווען, ווען צו אונדז זענען געקומען די ערשטע „הכשרהניקעס". פּינף זענען זיי געווען — 4 בחורים און איין מיידל — וואָס האָבן זיך די ערשטע ביי אונדז באַווּזן אין אַ פּראָסטיקן ווינטערטאָג און דערקלערט, אַז זיי וועלן דאָ לייגן דעם פונדאַמענט פּאַר אַ הכשרה־פונקט. פון דער צווייטער זייט, פון דער קעגנערישער, האָט דאָס אַרויסגערופן, ווי בעת אַנדערע ציוניסטישע אַקטיוויטעטן, אַ גרויסע אַטאַקע.

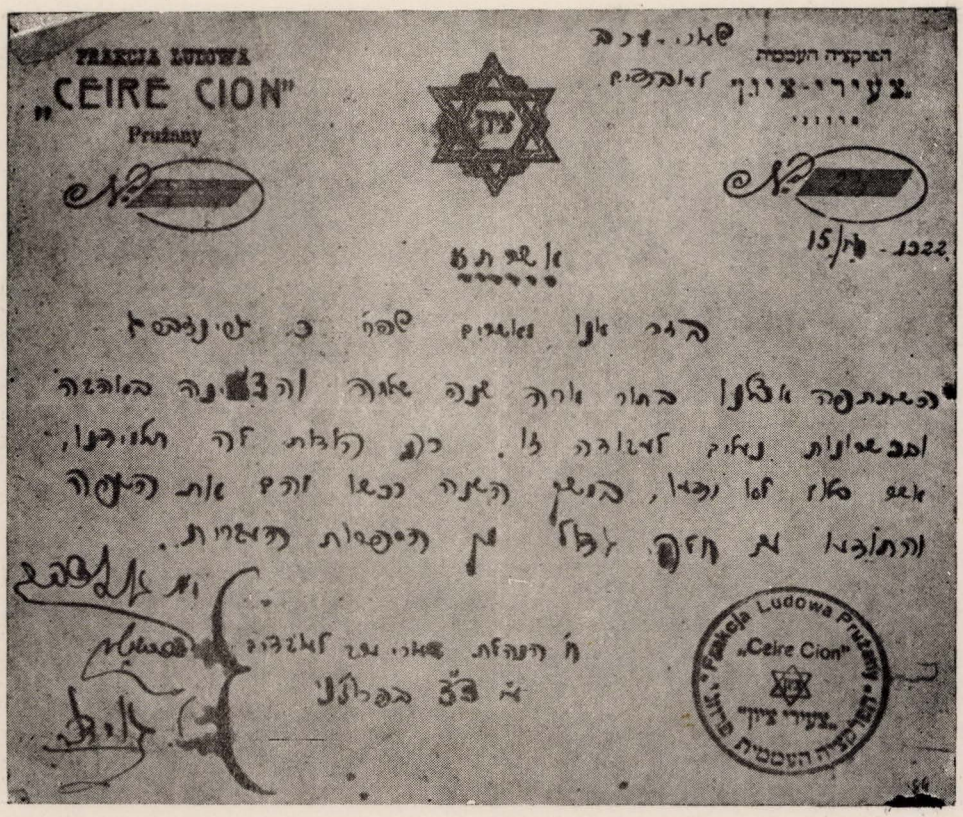
פון די ערשטע פינף איז נאָר גיך געוואָרן 26 הכשרהניקעס, וועלכע האָבן אויסגעפירט אין שטאָט פּאַרשיידענע אַרבעטן און אַרויסגערופן פּאַרווונ־דערונג מיט זייער עקשנות און איבערגעגעבענער אַרבעט אויף די אַרבעטס־פּלעצער. דער קיבוץ האָט זיך געפונען אויף קאָברינער גאָס, אין הויז פון ה' גאָלדבערג, און האָט פּאַרנומען 4 צימערן מיט אַ קיך.

דאָס עולה זיין פון פּרוזשענער יידן קיין ארץ־ישראל איז פּאַרוואַנדלט געוואָרן אין אַ גרויסן יום־

טוב און איז געפּייערט געוואָרן מיט גרויס אָנזען ווי: באַנקעטן און מאַסן־באַגלייטונגען צו דער קליינבאַן („קאַלייקע"), ווו הונדערטער מענטשן האָבן אָנגעפּילט דעם שאַסיי לענגאויס דער קליין־באַן. געקומען זענען פריינט, חברים, סתם יוגנט־לעכע און קינדער.

די יונגע קאָברינער, וואָס האָבן באַקומען זייער דערציונג אין די קינדער־גרופּן פון די אַרגאַניזאַציעס זענען אין משך פון דער צייט געוואָרן „בוג־רים" — דערוואַקסענע — און זענען געגאַנגען אין דעם גרויסן הויף פון „תרבות". דאָרט איז בכלל געווען דער לעבעדיקסטער נערוו פון דער יוגנט. פון דאַנען איז אַרויס דער גרויסער צוג פון יוגנט־לעכע איבער די גאַסן פון שטאָט, צום מאַרקפּלאַץ און פּאַצווויטשאַ־גאַס, דורכשניידנדיק סעלצער און שערשעווער גאַס ביזן זאַל פון בית־יתומים וווּ עס איז פאַרגעקומען אַן אימפּאָזאַנטע אַקאַדעמיע, אויף וועלכער עס איז פעסטגעשטעלט געוואָרן דער וויכּס פון דער באַוועגונג.

זומער, בעת די שול־וואַקאַציעס, זענען אין דער

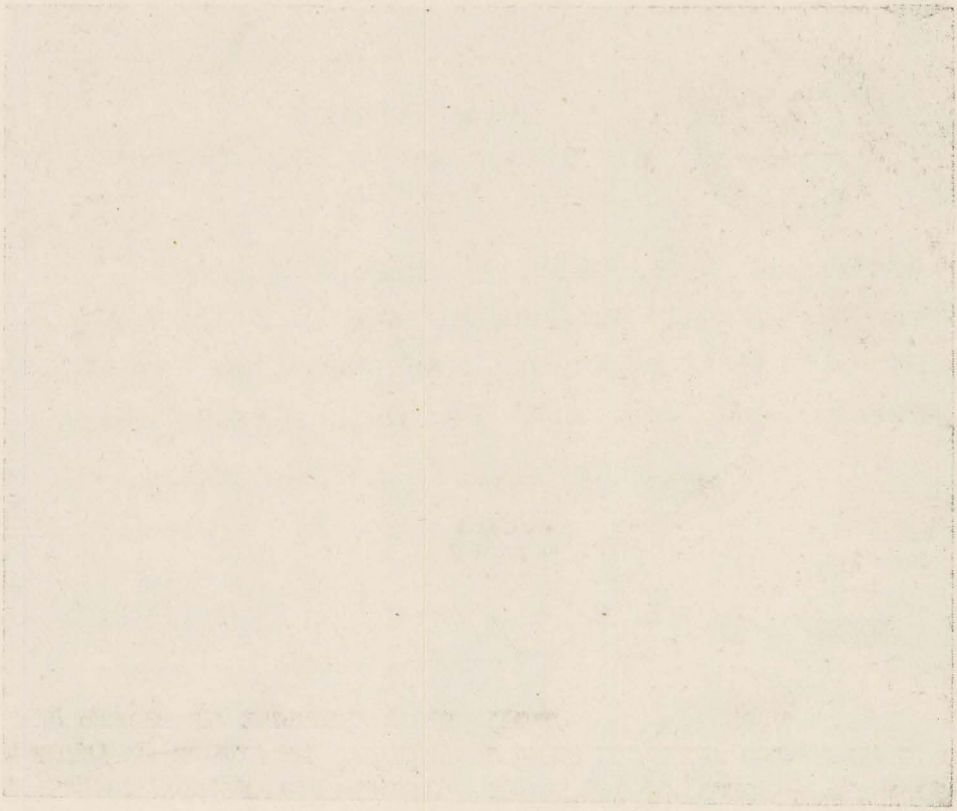
פאַקסמיליע פון אַ באַשטעטיקונג פון „צעירי־ציון" אין פרוזשענע, 1922.

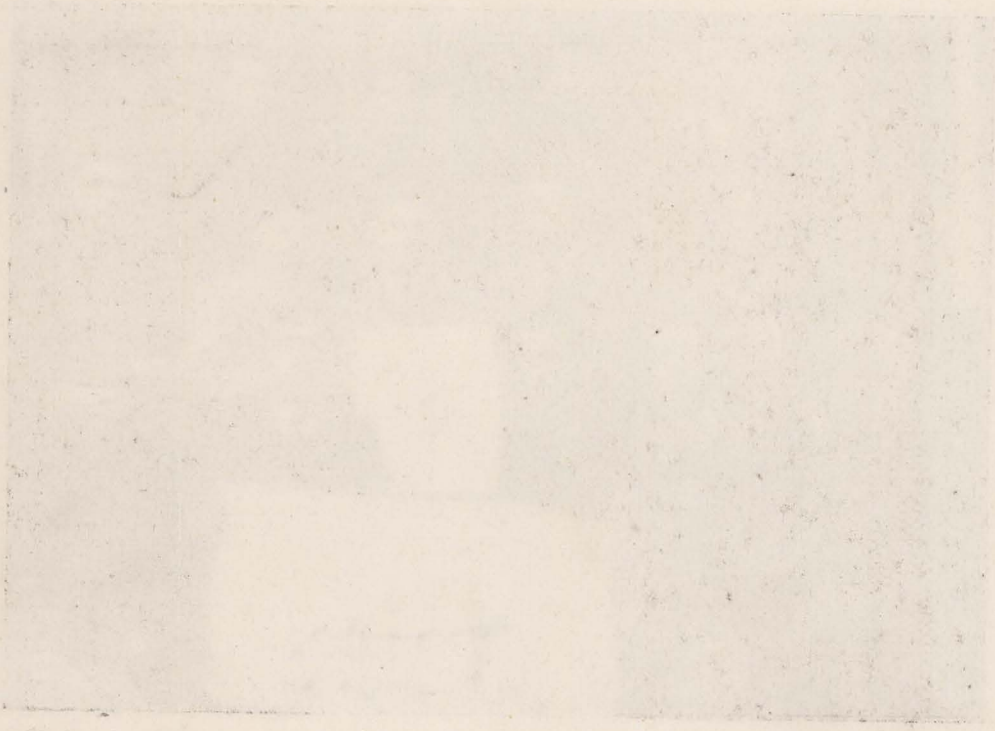
וועג פון זייערע דערציער. עס פלעגן אויך זיין פאַלן ווען יוגנטלעכע פלעגן עולה זיין קעגן דעם ווילן פון די עלטערן. שטענדיק פלעגן פרישע כוחות פאַרטרעטן און פאַרנעמען די ערטער פון די אַוועקגעגאַנגענע.

דער יום־טוב פון די פרוזשענער ציוניסטישע יוגנט־אַרגאַניזאַציעס איז געווען ל"ג בעומר, ווען דער „השומר הצעיר" מיט זיינע גרויסע מחנות יוגנטלעכע פלעגט אַרויסמאַרשירן 7 אַזייגער איז אַוונט איבער די גאַסן פון שטאָט מיט פענער אוּן אַרקעסטער. דער צוג איז געווען באַגלייט פון הונדערטער יידן. דער זאַמלפונקט איז געווען אין

געגנט אַרום דער שטאָט אייגנגעאַרדנט געוואָרן מושבות, מערסטנסטייל אין ליאכי. אויפן שויס פון דער נאַטור האָבן די יוגנטלעכע שומרים אייגנגע־אַרדנט זייער מושבת־קיץ (זומער־לאַגער). דאָס לעבן האָט דאָ געטראָגן אַ סקויטיש־יוגנטלעכן כאַראַק־טער, גימנאַסטישע איבונגען פאַרבונדן מיט גייס־טיקער דערציונג אין אַ קאָלעקטיוווער סביבה.

די אידעאָליסטישע פרוזשענער יידישע יוגנט האָט מיט זיך געטראָגן הויך דעם ציוניזם און אים אַרייגנגעבראַכט אין יעדן הויז — אַרעם צי רייך — אויף קאַברינער גאַס און שול־הויף, אין די פאַר־וואַרפנסטע ווינקעלעך פון יידישן פרוזשענע.

זאַציע „וויצאָ" בראש מיט פרוי באַצמאַן—גרינז־בערג.

אין יאָר 1935 ווערט געגרינדעט דער „החלוץ בעלי־מלאכה" מיט אַרנזאָן בראש, אַ טעטיקער ציוניסטישער טוער און אין וועלכער עס זענען פאַרטראָטן פאַכלייט אין עלטער פון 25 ביז 42 יאָר. אויף דער יידישער גאַס ווירקן נאָך אַ רייַ ציוניסטישע ריכטונגען ווי: „פועלי־ציון" מיט ליפּע זאַקהיים, איידעלמאַן און זיידמאַן; „ציונים כלליים" מיט אליהו פאַמעראַניעץ און ברידער יאַנאָוויטש און „פרייהייט" אונטער דער אַנפירונג פון גייער.

אַלע ציוניסטישע גרופּירונגען, מיט קליינע אויסנאַמען, האָבן אויפן ערשטן אָרט אַרויסגעהויבן די אַרבעט פאַרן קרן־קימת און קרן־היסוד. די פאַרשטייערינס פון „וויצאָ" האָבן אַריינגעבראַכט לעבן מיט זייער אַקטיוואַר ציוניסטישער אַרבעט. זייערע פאַרשטייערינס זענען דעלעגירט געוואָרן אין אַלע ציוניסטישע אונטערנעמונגען. בריטע אַרבעטער־קרייזן, פאַכלייט, בעלי־מלאכות, וועלכע זענען געווען וויט די גאַנצע צייט פון ציוניסטישן געדאַנק האָט די ריכטונג „החלוץ בעלי־מלאכה" און „העובד" אַריינגעצויגן אין דער גרויער אַרבעט פון טאָג־טעגלעכן ציוניסטישן פליכט.

מיר ברענגען דאָ אַ טאַבעלע פון יאָר 1935, וועלכע ווייזט דעם אַנטייל פון די פאַרשיידענע פאַרטייען אין פרוזשענע אין דער אַקציע פון קרן־קימת לישראל:

ציונים כללים	1,46	%
התאחדות	6,11	„
פּועלי ציון	6,96	„
וויצאָ	0,90	„
גורדוניה	4,83	„
החלוץ	2,25	„
החלוץ בעלי־מלאכה	7,89	„
החלוץ הצעיר	2,12	„
השומר הצעיר	15,53	„
העובד	12,65	„
הועדה המקומית	22,80	„
ועד העליה	6,51	„
קיבוץ שחריה	0,35	„
פרייהייט	2,90	„
בי"ס תרבות	5,27	„
גימנ' תרבות	1,47	„
	100,00	%

דער דאָזיקער באַריכט איז פאַרעפנטלעכט געוואָרן מיטן אונטערשריפט פון יו"ר ר' דוד פייגנבוים, סגן יו"ר אליהו פאַמעראַניעץ און סעקרעטאַר א. ארעז.

די קבוצה „המדריך" פון דער „גורדוניה" אין פרוזשענע

ציוניסטן אין פּרוזשענע האָבן רעפּרעזענטירט צאָלרייך דער יידישער באַפעלקערונג, זיך באַטייליקט אַקטיוו אין אַלע ווירטשאַפטלעכע און סאָציאַלע הילפס־אַרגאַניזאַציעס און פּאַרנומען אין זיי אַן אָנפּירנדיקע ראָל.

דעם כּוחות צוזאַמענשטעל פון דער יידישער באָפעלקערונג אין פּרוזשענע אין אַלגעמיין, ווייזט די מאַנדאַטן־פּאַרטיילונג פון יאָר 1936 צו די קהילה־וואָלן, פּאַרגעקומען אין מאַנאַט אָקטאָבער: נאַציאָנאַלער בלאָק — 2 מאַנדאַטן; פּועלי־ציון־התאחדות — 1 מאַנדאַט, קצבים — 1 מאַנדאַט און בלאָק פון „בונד" — 2 מאַנדאַטן.

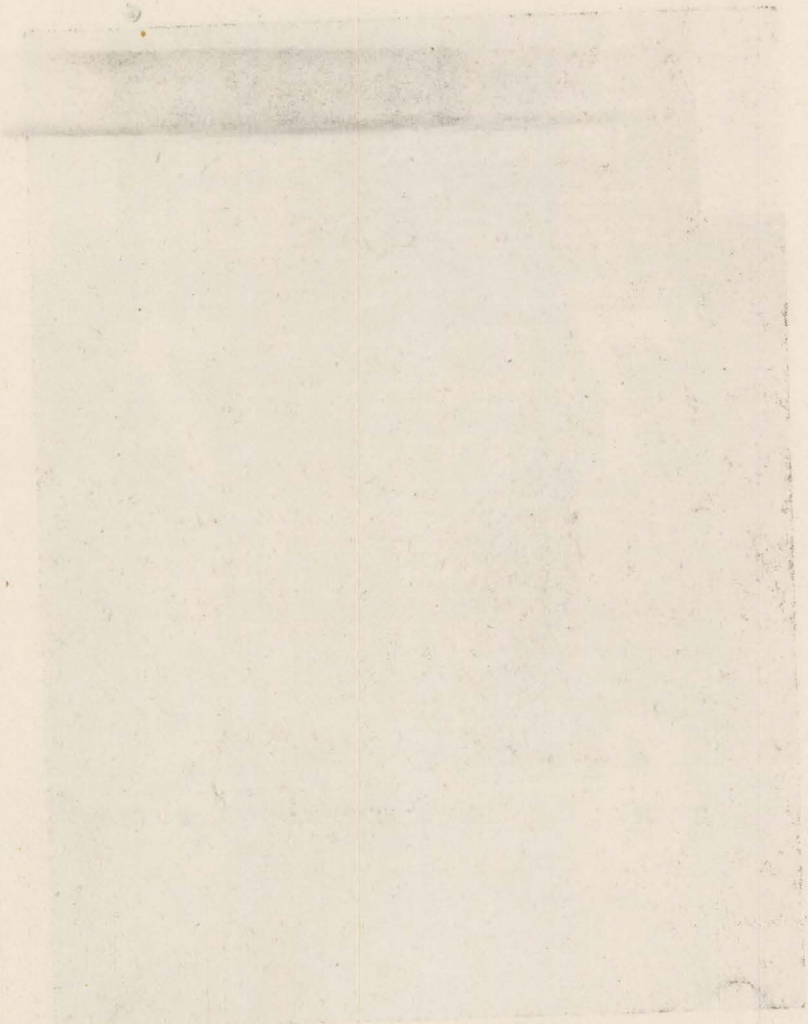
די ציוניסטישע פּאַרטייען אין שטאָט האָבן געטראָגן אויף זיך דעם יאָך פון העברעישן שול־וועזן; געשמאַנען אין דער זייט פון „תרבות" און צוגעגעבן מוט אין איר מחלוקת מיט „צישאָ"; געטון א סך פּאַרן הכשרה־וועזן אויפן אָרט.

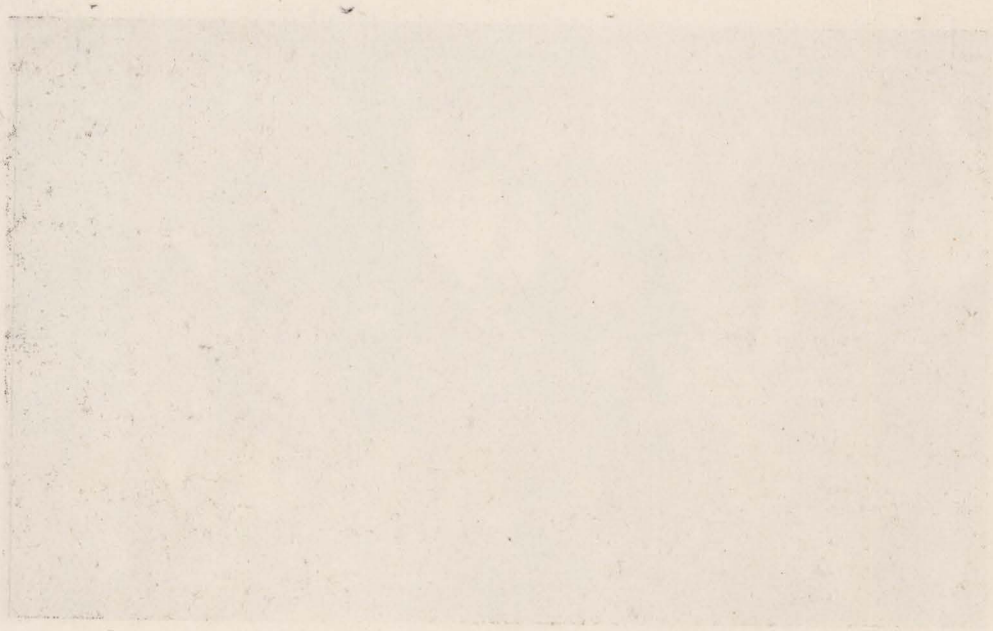
דער קיבוץ „שחריה", וועלכער איז געגרינדעט געוואָרן ענדע יאָר 1932, האָט מיט איבערמענטשלעכע אָנשטרענגונגען דערגרייכט און פּאַרוואַנדלט דעם קיבוץ אין א היים פּאַר יעדן חבר.

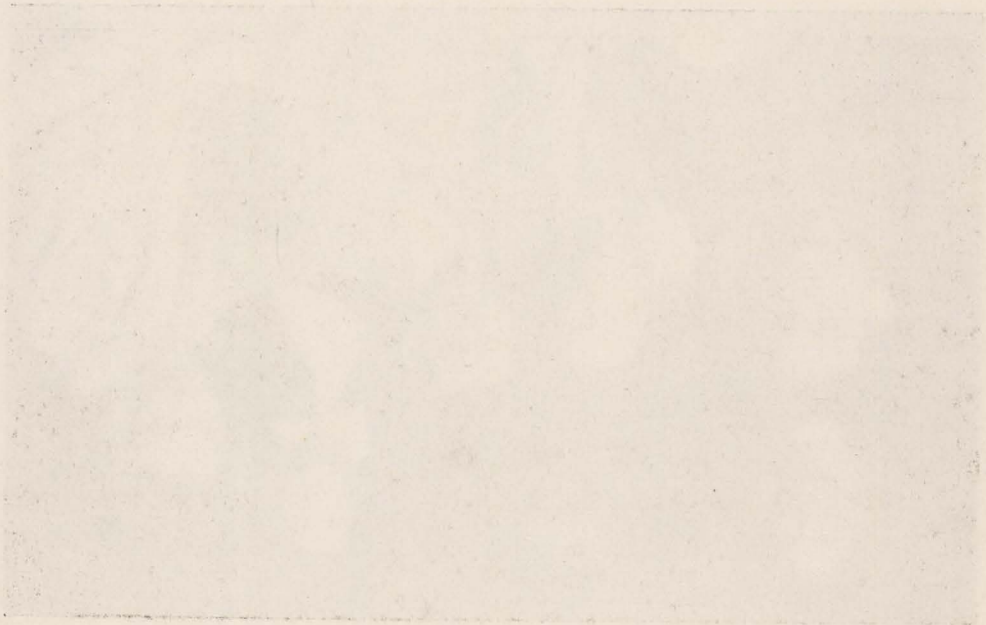
אין סעפּטעמבער 1936 פּאַרלאָזט דער קיבוץ „שחריה" פּרוזשענע און גייט אַריבער קיין קאָברין.

באַרשיידענע וואָל־אויפרופן פון די פּרוזשענער רייכטונגען צו די קהילה־וואָלן

דער פּרוזשענער נאַלמד (דער געלער מלמד) צוזאַמען מיט זיין כאַמיליע. לינקס פּון די זיצנדיקע זיין זון אליהו געלמאַן. געווען אַנפּירער פּון צעירי־ציון און פּון דער תּרבות־באַוועגונג אין פּרוזשענע. היינט אין ישׂראל, געווען אינספּעקטאָר פּון די מלוכה־שולן.

א גרופּע „צעירי־ציון" אין פּרוזשענע אין די 20קער יאָרן.

די העברעישע גימנאזיע א"נ פון א. ד. נאַרדאָן פּרוזשענע*)

איינע פון די מערקווירדיקסטע דערגרייכונגען אויפן קולטור־געביט אין פּרוזשענע איז בלי־ספק געווען די העברעישע גימנאזיע אויפן נאָמען פון א. ד. גאַרדאָן.

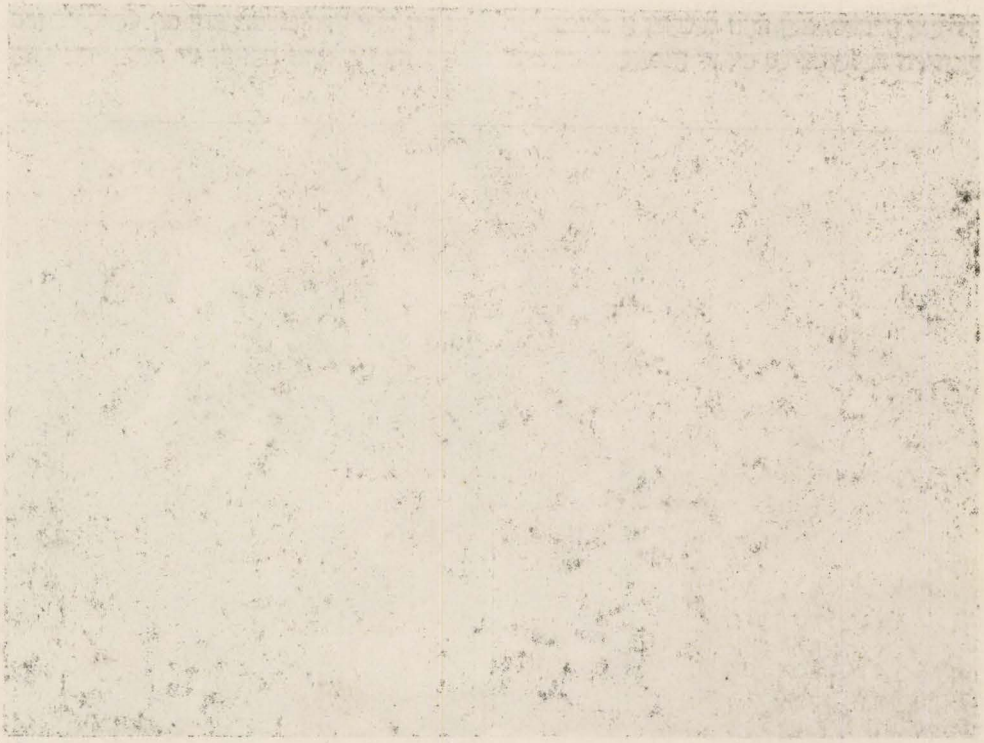
די העברעישע פּאַלקסשול „יבנה" איז שוין לאַנג אַרויס פון אירע ויקעלעך און פאַרנומען דעם דאָ־מיניריקן אָרט פון דעם פּרוזשענער יידישן דער־ציונג־וועזן. זי איז געווען באַזוכט פון די בריטסטע שיכטן פון דער באַפעלקערונג אין האָט פּאַרמאָגט מער קינדער וויּ אַלע אַנדערע יידישע שולן צוזאַמען געמומען. אירע חבלי־לידה, דער שווערער געראַנגל פאַרן מאַטעריעלן קיום און די קריסטאַליזאַציע פו־נעם „תרבות"־פּראָגראַם און צווועקמעסיקע דערצי־ערישע מעטאָדן, האָבן שוין לאַנג געהערט צו דער פאַרגאַנגענהייט... די שול האָט געשלאָגן טיפע וואָרצ־לען אין געווען אַרומגערינגלט מיט אַ וואַרעמער זעטמאָספער; פול מיט סימפּאַטיע אין אַנערקענונג פאַר איר געוויסנהאַפטער, דערציִעדישער אַרבעט. אין דווקא דאָן, אין יענעם בלי־פּעריאָד — האָט געדראָט אַ סכנה, אַז די דערמוטנדיקע שטימונג, וואָס האָט געהערשט אַרום דער שול זאָל נישט ווערן אָפּגעשוואַכט...

צווישן אַרויסלאָזן (1924־1925 און 1925־1926) פון אַן ערך 40 קינדער, זענען געשטאַנען פאַר דער האַרבער פראַגע „לאָן?" (וווהין?). אַ פּראַגע וואָס נישט די עלטערן און נישט די עסקנים האָבן עס געקענט פאַרענטפערן. די פּערספּעקטיוון פון אַרי־בערגיין צו מלאכה צו יענער צייט זענען נישט גע־ווען איבעריק. אַ קליינער טייל עלטערן האָבן באַ־

*) באַריכט פון דעם לערער משה גרינוואַלד, פאַרעפנט־לעכט אין פּרוזשענער שטימע, נומער 13, 1932.

העברעישע אוונט־קורסן אין פּרוזשענע

„צעירי־ציון״־אָרגאַניזאַציע אין פּרוזשענע. אָן ערך 1920.

„השומר הצעיר״־אָרגאַניזאַציע אין פּרוזשענע אָן ערך אין 1929—1930.

דערציונגס־אנשטאלטן בײַ „תרבות" אין פּרוושענע*)

I העברעישע גימנאזיע א״נ א. ד. גאָרדאָן

II 7־קלאַסיקע העברעישע פּאָלקס־שולע „יבנה"

III פּרעבל־שולע (גן־ילדים)

IV פּאָלקס־ביבליאָטעק און לייַען־זאַל

אַ גרויזאַמע וועלט־מלחמה, וועלכע האָט אונדז עקאָנאָמיש צוגרויניגרט האָט דערפּירט אונדזער יוגנט צו אַ גייסטיקער ירידה. שרעקלעך איז דער פּאַקט, אַז דורך דער גאַנצער צייט פון דער וועלט־מלחמה איז אונדזער יוגנט, נישט האָבנדיק קיין מעגלעכקייט זיך לערנען, זייער פּאַרגרעבט געוואָרן, אויף אַזוי וויַיט, אַז ס׳האָט געדראָט אַ סכנה עס זאָל אויפוואַקסן אַ דור פון עמי־הארצים.

צום גליק האָט דער מער ערנסטער און באַווּסט־זיניקער טייל פון דער היגער געזעלשאַפט ענערגיש זיך געגנומען צו בויען אַ העברעישע וועלטלעכע פּאָלקס־שולע, וואָס עס שטעלט מיט זיך פּאָר די 7־קלאַסיקע שולע „יבנה". די שולע „יבנה" האָט דערוואָרבן אין משך פון איר עקזיסטענץ די פּול־סטע סימפּאַטיע פון די עלטערן, און אויך פון דער גאַנצער היגער געזעלשאַפט, דער בולטסטער באַ־וויַיז דאַָצו איז, אַז נאָך איר 9 יעריקער עקזיסטענץ, האָבן מיר אויף זיך געגנומען דעם שוערן לאָסט צו גרינדן אַ העברעישע־גימנאזיע (האַי־סק.ל) אויפן נאָמען פון דעם באַווּסטן ארץ־ישראלדיקן אַרבע־טער פירער א. ד. גאָרדאָן, וווּ די קינדער וועלן פּאָר־זעצן וווייטער די למודים. וועלנדיק דער גימנאזיע אַוועקשטעלן אויף איר געהעריקער הויך, האָבן מיר געדונגען דעם פּאַסיקסטן און שענסטן בנין פון אונדזער שטאָט, דאָס הויז פון ה׳ ראָזענבליום, קעגן ראָד־קראָמען — (געווענדע פּאָליצע) פּאָר אַלע אונדזערע קולטור אינסטיטוציעס, ווי אויך אַנגאַ־זשירט די בעסטע פּעדאַגאָגישע קרעפטן אויף אָנ־צופירן מיט דער דערציִעריישער אַרבעט פון דער שולע, גימנאזיע און גן־ילדים.

אַ שוערן קאַמף איז אונדז אויסגעקומען צו פירן כדי צו דערמעגלעכן דעם עקזיסטענץ פון די אויבנ־דערמאָנטע קולטור־אַנשטאַלטן. די עלטערן פון די קינדער, וועלכע באַזוכן אונדזערע שולן באַשטייען אַמעריקאַנער שיכטן פון דער באַ־פעלקערונג. נישט איינמאָל קומט אויס דעם פּאָטער זיך אָפּזאָגן פון דעם נויטוועניקסטן כדי אָפּצו־שפּאָרן די עטלעכע גראָשן אויף צו באַצאָלן שכר־לימוד. זעלבסטפּאַרשטענדלעך, אַז מיט די געציילי־טע גראָשנס פון די אַרעמע עלטערן קענען אונדזע־רע שולן וווייטער נישט עקזיסטירן, און נישט באַקו־מענדיק קיין שטיצע נישט פון דער רעגירונג אין נישט פון „דושאָינט", זענען אונדזערע אויגן גע־וענדעט צו אייך.

מיר האָבן ביז איצט געשוויגן, דערשטיקט דעם וויי־געשריי פון הונדערטער עלטערן, וועלכע האָבן מיט אַ מסירת־נפש אונטערגעהאַלטן אונדזערע קול־טור־אַנשטאַלטן פון אונטערגאַנג.

אין איצט איז באָו מים עד נפש... איבער אַלץ וואָס מיר האָבן געבויט און געשאַפן אין משך פון 10 יאָר שוועבט אַ סכנה פון אונטערגאַנג צוליב מאַנגל אין געלט־מיטלען.

צום באַדויערן מוזן מיר פעסטשטעלן, אַז ווען אַלע אַנדערע דערציונגס־אַנשטאַלטן האָבן באַקומען פון אייך שטיצע, האָבן אונדזערע אינסטיטוציעס, אין וועלכע עס לערנען מערער שילער ווי אין אַלע אַנדערע יידישע שולן צוזאַמען, ביז היינטיקן טאָג נישט באַקומען אַפילו קיין אין פרוטה.

און מיר, עלטערן, וועלכע פּאָלן אונטער דעם שוערן לאָסט פון אויסצוהאַלטן אונדזער פּאָרצווייג־טן שול־וועזן, און אונדזערע לערער, וועלכע קומט אויס צו אַרבעטן אין אויסערגעווייַנלעכע שווערע

*) דער דאָזיקער דאָקומענט איז אַן אויפרוף פון פרו־זשענער „תרבות" צו די אַמעריקאַנער לאָנדסלייט.

סטאַטיסטיק און ציפערן

אַנפירנדיקע קערפערשאַפטן פון דער גימנאַזיע, שול און גן־ילדים

קוראַטאָריום	פעדאַגאָגישער ראַט	עלטערן־קאָמיטעט
ברעסקי אברהם (פאָרזיצער)	ד״ר פעלד (דירעקטאָר)	שעווינסקי שמעון (פאָרזיצער)
גרינוואַלד משה (סעקרעטאַר)	דאָקטאָראַט פון אוניווער־	ליובאַשיץ שמואל (סעקרעטאַר)
ד״ר פעלד מ. (דירעקטאָר)	זיטעט אין ווין	שעברינסקי שלמה (קאַסיר)
ראָוניצקי בנציון (עלטערן־	נאַכט יהודית (אבסאל׳ פון	ד״ר פעלד מ. } פאָרשטייער פון
קאָמיטעט)	קראַק׳ אוניווערזיטעט)	גרינוואַלד מ. } פעדאַגאָגישן ראַט
אליהו פאָמעראַנץ	באצמאן צפורה (פרעבליסטן)	ברעסקי אב. } פאָרשטייער פון
מיכאל יאַנאָוויטש	גרינזבערג ריבה (געהילף)	גרינזבערג יוסף } קוראַטאָריום
יוסף גרינזבערג	גרינוואַלד משה (אַבסאָל׳ פון	ראָוניצקי בן־ציון
יעקב פרעסקאָווסקי	יפוער גימנאַזיע)	וועלעוועלסקי ישראל
וויניק גרשון	גוטענטאג משה (געענדיקט רא־	עפשטיין מרדכי
ספיר ישעיהו	בינער־סעמ׳ אין בערלין)	ספעקטאָר שמואל
	טינסקי שלמה (אוניווערזיטעט־	פייטעלסוויטש ישראל־אהרן
	בילדונג	גאבערמאַן אַשר
	שווייסקי עקיבא (לערער)	קאַפלאַן צבי
	קרו אברהם (אַבסאָל׳ פון קראַק׳	
	אוניווערזיטעט)	
	יאַנאָוויץ מיכאל (פאָרשטייער	
	פון קוראַטאָריום)	

פראָפעסיאָנעלע אַנגעהעריקייט פון די עלטערן פון די שילער וועלכע באַזוכן אונדזערע אַנשטאַלטן

%	פ ר א ָ פ ע ס י ע ס
28 %	קליין־העגדלער
26 „	האַנדווערקער
19 „	אַרבעטער
15 „	קינדער פון עלטערן וועלכע געפינען זיך אין אַמעריקע
5 „	יתומים
4 „	פרייע פראָפעסיעס
3 „	סוחרים

שכר־לימוד אין אונדזערע אַנשטאַלטן

בלויז 6 %	באַצאָלן	דעם גאַנצן שכר־לימוד
„ 21 %	באַצאָלן	75 % פון שכר־לימוד
„ 34 %	באַצאָלן	50 % פון שכר־לימוד
„ 21 %	באַצאָלן	25 % פון שכר־לימוד
„ 7 %	באַצאָלן	15 % פון שכר־לימוד
11 %	לערנען זיך אינגאַנצן אומזיסט	

67 % פון די שילער זענען יינגלעך
33 % פון די שילער זענען מיידלעך

ל י מ ו ד י ם:

י י ד י ש ע	פ ו י ל י ש ע	א ל ג ע מ י י נ ע
א) תנ״ך	ה) פוילישע שפראַך	ח) אַלגעמיינע געשיכטע
ב) תלמוד, אגדה	ו) פויליש ע געשיכטע	ט) מאַטעמאַטיק
ג) עברית	ז) פוילישע געאָגראַפיע	י) געאָגראַפיע
ד) יידישע געש־כטע		יא) פיזיק, כעמיע
		יב) גימנאַסטיק
		יג) ענגלישע שפראַך

יוסף באַבמאַן /תל־אביב.

ציוניסטישע פייערונגען אין פרוושענע

די ארץ־ישראל באַוועגונג אין פרוושענע

די באַוועגונג פון קרן־קיימת זענען אין פרוושענע געווען אַזוי גוט ווי אַ טראַדיציע, און יאָר־יערלעך זענען זיי באַזוכט געוואָרן אין משך פון זייערע פיי־ערלעכקייטן דורך טויזנטער יידן פון פרוושענע און אומגעגנט. די ארץ־ישראל־באַוועגונג האָבן זיך אויס־געצייכנט מיט זייער קינסטלערישע דעקאָראַציעס, פילפאַרביקע פראָגראַמען און אימפּאָזאַנטע פאַרווויי־לונגען. די דערהויבנקייט און שיינקייט פון באַוואָר איז געלעגן נישט נאָר אין די אויסערלעכע עפעקטן, נאָר אויך, און דאָס איז געווען אַמוויכטיקסטן — דער באַוואָר איז געווען אַן אויסדרוק פון די אומצאָ־ליקע אַרבעט און ענערגיע וואָס האָבן געלייסטעט אַלע ציוניסטישע גרופּן און ריכטונגען אין שטאָט.

דער באַוואָר מיט זיין שוווּנג און פאַרנעם האָט אָנגעצונדן די הערצער פון דער יידישער שטעטל און געלייגט דעם סטעמפּל פון קאָלעקטיוויזם פרייד און אָנשטרענגונגען אַ לאַנגע צייט נאָך דער דער־עפענונג.

דער ערשטער באַוואָר אין פרוושענע איז געעפנט געווָארן דעם 30סטן נאָוועמבער 1934. די ערשטע באַוואָר־קאָמיסיע איז באַשטאָנען פון די ה"ה: סא־לאָמאָן יודעוויטש, אליהו פאָמעראַניץ, א. ארעז, פרוי יאַנאָוויטש און יצחק גלעזער.

די פרוי יאַנאָוויטש איז געשטאַנען בראש פון דער ווירטשאַפטס סוב־קאָמיסיע, וועלכע האָט אָר־גאַניזירט האַנט־אַרבעטן אין אַ 60 הייזער. דורך די פרויען פון „וויצאָ" זענען באַזוכט געוואָרן די היי־זער; אומעטום האָט מען די פאַרלעך אויפגענומען גערן. יעדע אַרבעט איז געוואָרן באַצייכנט מיטן נאָמען פון שפּענדער, און די בעסטע איז באַשאָנקען געוואָרן מיט אַ פּריז.

אויך איז געווען אַ פאַנטן־קאָמיסיע, וועלכע האָט געזאָמלט פאַנטן אויסער דער שטאָט. די היגע סוח־רים האָבן געגעבן רעקאָמענדאַציע־בריוו צו די פירמעס, מיט וועלכע זיי זענען געשטאַנען אין האַנדלס־באַציונגען. די קאָמיסיע פלעגט אַרויסשיקן אַ 70 בריוו. פון פאַרשיידענע פירמעס אין לאַנד פלעגן אָנקומען פּעקלעך מיט רייכע עקספאַנטן. האַנדלס־פירמעס האָבן געשיקט פיל סחורה צו די באַזאַרן, באַזונדערס האָבן זיך אויסגעצייכנט די פירמעס: „יעלען שיכט"; „דיאַמאַן", „סטעללאַ", „דאָבראָלין" א"א. „

די דריטע סובקאָמיסיע איז געווען די פראָגראַם־קאָמיסיע, מיט ה' יצחק גלעזער בראש. כדי דער באַזאַר זאָל זיין צוציענדיק און אינטערעסאַנט האָט דער ה' גלעזער געגרייט אַ פאַרשיידנאַרטיקן אוּן רייכן פּראָגראַם. ער האָט פיל פון זיינע כוחות וואָכן־לאַנג אָפּגעגעבן און ארויסגעוויזן קונסטפולן סטיל און בוי־קאָנסטרוקציע ביי דער דעקאָראַציע.

די צוגרייטונגען אַליין האָבן אַרויסגערופן אַ יומטובדיקע שטימונג נישט נאָר אין פרוושענע, נאָר אויך אין שערשעוו, בערעזע, מאַלטש. אַלט און יונג, שול־קינדער און לערער, אַלע האָבן זיך גע־גרייט צום באַזאַר.

דער באַזאַר איז איינגעאָרדנט געוואָרן אין די צימערן פון דער היגער העברעישער פאָלקס־שול „יבנה". אין משך פון דער וואָך איז דער באַזאַר באַזוכט געוואָרן דורך דער גאַנצער היגער יידי־שער באָפעלקערונג — און האָט אַרײַנגעבראַכט אַ באַדייטנדיקע הכנסה פאַרן קרן קימת. באַזונדערס האָבן זיך אויסגעצייכנט די קיאָסקן פון „החלוץ בעלי־מלאכות" מיט זייערע פאַרשיידענע האַנדוווער־קערישע אַרבעטן, „העובד", „החלוץ", העברעישע פאָלקס־שולע „יבנה". אַן אַקטיוון אָנטייל האָט גע־נומען אין צוגרייטן דעם באַזאַר מיט דער דעקאָ־ראַציע און בופעט — די פרויען פון „וויצאָ", וואָס האָבן זיך באַמיט צו שאַפן אַן אינטימע סביבה און זייער אַ גוטן געשטאַקן בופעט.

דער באַזוכער איז באַרוישט געוואָרן מיטן לוסט־שפּיל, מיט פאַרשיידענע ליכט־עפעקטן, מיט די מאָטיוון פון די מזרח־דעקאָראַציעס, מיט די קינסט־לעכע קיאָסקן. דער באַזאַר איז געווען דער יידי־שער קאַרנאַוואַל מיט זיין זאַרגלאָזיקייט, וווּ ערנסט

און חוזק האָבן זיך געקרייצט, און ווו לעכערלעכ־קייט איז געווען אין די אָוונטן אַ דערגרייכונג.

דער צווייטער באַזאַר איז פאָרגעקומען חנוכה דעם 28סטן דעצעמבער 1935. און ווירקלעך, דער צווייטער באַזאַר האָט מיט זיינע קינסטלעריש דעקאָראַציעס, פאַרשידענע פאַרווייַלונגען און טרעפ־לעכע אַטראַקציעס זיך באַמיט איבערצושטייגן דעם ערשטן באַזאַר.

דער „העובד", „החלוץ" האָבן צוגעגרייט זייער שיינע עקספּאָנאַטן; פּועלי־ציון, די „יבנה"־שולע און די העברעישע „תרבות"־גימנאַזיע האָבן אייַ־געשטעלט באַזונדערע קיאָסקן.

די שטימונג פאַר דעם באַזאַר איז געווען זייער אַ געהויבענע און די גאַנצע יוגנט האָט זיך גע־גרייט מיט אומגעדולד צו די פאַרשיידענע פאַרווי־לונגען. ענדלעך, דעם 10טן דעצעמבער 1935, זענען אין די פּרוזשענער גאַסן פאַנאַנדערגעקלעפּט גע־ווארן גרויסע מודעות מיטן פאָלגנדיקן נוסח:

„ביום שבת, 28 לחי ז', בשעה 8 בערב, תתקיים באולמי בי"הס העממי עברי „יבנה", ע"י תרבות פתיחה חגיגית של הבזר השני למען קרן־קימת לישראל.

בתכנית: שעשועים רבגוניים, הפתעות שו־נות, תזמורת נהדרה כל החפצים נמכרים בזול. הכניסה לערב הפתיחה 45 פ"ר שאר הערבים 25 פ"ר — כרטיס לכל ימי הבזר 1.50 ז'. כל ההכנסה לטובת קרן קימת לישראל".

דעם 19טן דעצעמבער 1936, איז שוין געווען אין פולן גאַנג די צוגרייטונגען צום דריטן באַזאַר. די פאַנטן־זאַמלער האָבן דערגרייכט אַ מאַטעריעלן דערפאָלג און דער באַזאַר וואָס איז געפּענט געווארן דעם 26סטן דעצעמבער 1936, האָט געהאַט אַ גע־וואַלדיקן דערפאָלג. עס איז אויפגעטראָטן דער שי־לער־כאָר פון „תרבות"־גימנאַזיע, דער פאָלקסטאַנצער ארקעסטער און אויך דער באַקאַנטער רעדנער פון וואַרשעווער קק"ל־צענטער יחזקאל ראַבינאָוויטש.

אויך איצט האָבן זיך באַזונדערס אַקטיוו באַטייי־דיקט די „וויצאָ"־פרויען.

דער דריטער באַזאַר איז געווען אָפן שבת דעם 26סטן, זונטיק דעם 27סטן, דאָנערשטיק דעם 31־סטן דעצעמבער 1936 און דער שלוס־אָוונט איז געווען דעם 2טן יאַנואַר 1937.

פּרוזשענע איז געווען אין די טעג פון באַזאַר־פייערלעכקייט דער צענטער פון אינטערעס און אימפּאָזאַנטקייט פון אַלע אַרומיקע יידן פון שער־שעוו, מאָלטש, בערעזע, קאָסעוו און ראַשינאַי. מאַסן פלעגן קומען אַלטע און יונגע לייט, ווינטער אין די שנייען און אין די זאָוווערוכעס, זיך פרייען, פאַרגעסן דעם מרה־שחורהדיקן טאָג־טעגלעכן לע־בן. זיי פלעגן פאָרן שעהן־לאַנג מיט שליטנס, נאָר קומען צו זען דעם ליכטיקן שיין וואָס האָט אויפ־געשיינט אין דער ווינטערדיקער פינצטערניש פון יידישן לעבן אין פּרוזשענע און אומגעגנט.

דער לעצטער באַזאַר איז פאַרגעקומען אין דע־צעמבער 1938, דערעפנט: סאָלאָמאָן יודעוויטש.

אַ גרופּע חלוצים. — פּרוזשענע 1927

ל"ג־בעומר אין פּרוזשענע

אַ גאַנצע וואָך, פּאַר ל"ג־בעומר, האָבן די יוגנט־לעכע פון אַלע ציוניסטישע יוגנט־אָרגאַניזאַציעס פיבערהאָפט זיך געגרייט צום באַליבטן טראַדיציאָנעלן יוגנט־יום־טוב, — און אין דער נאַציאָנאַלער סביבה האָט זיך געפילט אַן ערב־יום־טוב־שטימונג.

די הויכע געזאַנגען פון דער שולע „יבנה" האָבן אָנגעזאָגט, אַז די שילער גרייטן נייע לידער לכבוד ל"ג־בעומר. אין גן־ילדים, ווי אויך אין די יינגע־רע קלאַסן, האָט דאָס קליינוואָרג זיך צוגעגרייט מיט פענדלעך, לאַמטערנעס און היטעלעך.

ערב־ל"ג־בעומר אין אָונט איז איינגעאָרדנט גע־וואָרן אַן אַקאַדעמיע דורך קרן־קימת. מיט רעדעס און רעפעראַטן פלעגן אַרויסטרעטן דער מורשה פון קרן־קימת און לערער. אין בית־מדרש „בית־יעקב" זענען געהאַלטן געוואָרן רעדעס וועגן דער היסטאָ־רישער און רעליגיעזער באַדייטונג פון ל"ג־בעומר, וועלכע זענען אויסגעהערט געוואָרן מיט גרויס אינ־טערעס דורכן פילצאָליקן עולם. אין אָונט איז פאָרגעקומען אַ תהלוכה פון „השומר הצעיר" אי־בער די גאַסן. דער באַלקאָן פון דער העברעישער גימנאַזיע איז געווען באַלויכטן מיט שיינע פילפאָר־ביקע עלעקטרישע ליכט און עס איז געווען אילומי־נירט אַ ווייטראַגש מיטן אויפשריפט: „ל"ג־בעומר" — „חג הנוער העברי!"

צומאָרגנס פרי, דאָס הייסט, ל"ג־בעומר 9 אַזייגער, זענען אַלע שילער פון גן־ילדים, מכינה, שולע „יבנה" און די העברעישע גימנאַזיע געווען פאָר־זאַמלט אויפן הויף פון „תרבות", יום־טובדיק אויס־געפוצט, יעדער אייגער מיט צידה־לדרך, גרייט אַרויסצומאַרשירן אויפן אויספלוג, ווי אַלע יאָר, אין וואַלד קיין שוביטש, אין גוט פון דעם טייערן פריינט בזשעזשינסקי.

אַזייגער 11 האָט זיך פאָרמירט, אונטער דער ליי־טונג פון מפקד־התהלוכה, משה גרינוואַלד, אַ גרוי־סער גוט־דיסציפּלינירטער צוג לויטן פאָלגנדיקן סדר: פאָרויס דער אָרקעסטער, נאָכדעם אַן ערן־רעפּרעזענטאַציע פון דער העברעישער גימנאַזיע מיט דער פאָן בראש, ספּאָרטסמעניש געקליידט; נאָכהער זענען געגאַנגען אין קאָמפּלעטפולן באַ־שטאַנד: דער גן־ילדים, מכינה און אַלע זיבן אָפּ־טיילונגען פון דער פאָלקס־שול „יבנה". געשלאָסן דעם צוג האָבן די שילער פון דער „תרבות" גימ־נאַציע. אַלע אָנטיילנעמער זענען זגעווען דעקאָרירט מיט די כרטיסי־טיול, פון קרן־קימת.

פונקט 12 אַזייגער האָט זיך געהירט דער צוג און אין אַ מוסטערהאָפטער אָרדענונג אונטער די קלאַנגען פון אָרקעסטער.

די אָרדענונג ביים צוג האָבן געהאַלטן יוגנטלעכע ציקליסטן אויף ראָווערן דעקאָרירט מיט נאַציאָ־נאַלע צייכנס.

נעבן כוואַטקע פלעגט זיך אָפּשטעלן דער צוג. דער גן־ילדים און די מכינה האָבן זיך אומגעקערט צוריק אין שטאָט, די יינגערע שילער פון די ער־שטע קלאַסן פלעגן זיך פאָנאָנדערזעצן אויף ספּע־ציעל־צוגעגרייטע מיט גרינס באָפּוצטע פורן און די עלטערע קלאַסן האָבן געשפּאַנט צופוס קיין שו־ביטש.

1 אַזייגער איז דער אויספלוג אָנגעקומען אין וואַלד. עס האָט זיך געהערט די קאָמאַנדע „להתפזר"

ל"ג־בעומר־אויספלוג פון „השומר־הצעיר" אין שוביטשער וואַלד, 1932

און יום־טובדיק פריילעך האָט יעדער שילער־מיט־גליד פון אַ יוגנט־אַרגאַניזאַציע אַוועק צו זיין אַר־גאַניזאַציע, וועלכע האָבן זיך איינגעאָרדנט אויף באַשטימטע פּלעצער.

מען האָט זיך געווויילט אַ גאַנצן טאָג ביי האַנט־באָל, נעץ־באָל און ביי אַ גלעזל קוואַס אָדער סאָדע־וואַסער און אייזקרעם, וועלכע עס איז געווען צו באַקומען אויף יעדן טריט און שריט.

פאַרשיידענע אימפּרעזעס און פאַרווויילונגען זע־נען איינגעאָרדנט געווארן דורך די יוגנט־אַרגאַני־זאַציעס.

פאָטאָגראַפן־אַמאָטאָרן האָבן געאַרבעט אויף אַלע כלים וועלנדיק „פאַראייביקן" דעם שיינעם אויס־פלוג. די העברעישע גימנאַזיע, ווי אויך די שולע „יבנה" האָבן זיך פאָטאָגראַפירט אין פולן קאָמפּלעט מיט די פראָפעסרן־לערער.

פונקט 7 אַזייגער פאַרנאַכט פלעגט זיך הערן דער סיגנאַל — דאָס רופט צונויף דער מפקד־התהלוכה אַלע שילער מיטן צווועק זיך צוריקצוקערן אין שטאָט אַריין און אין 15 מינוט אַרום פאַרלאָזט מען דעם וואַלד, און מען מאַרשירט אַהיים.

הונדערטער מענטשן זענען געשטאַנען אויף די גאַסן און מקבל־פּנים געווען דער תהלוכה. מיט גרויס מי איז אַרדענער־ציקליסטן געלונגען מאַכן אַ וועג פאַרן צוג, וועלכער איז געגאַנגען דורך די גאַסן:כוואַטקע, בריסקער, דאָמבראָווסקע, מאַרק־פּלאַץ און אַריינגעמאַרשירט אין הויף פון די „תר־בות"־אַנשטאַלטן.

ביים הויף פלעגט זיין אַן אויסערגעווויינלעכער געדראַנג — און מיטן געזאַנג פון „התקוה" און „תחזקנה" פלעגט זיך אויפלייזן די תהלוכה. חברה יונגווארג פלעגן זיך אַ לאָז טאָן מיט אַן אמתן ארץ־ישראל־הוירא און אויסשרייען „יחי הבית הלאומי", „תחי ארץ־ישראל"!

***

ווער עס האָט נישט געזען די פייערונגען אין פרוזשענע — האָט נישט געזען די שמחה פון אַ יוגנט וואָס האָט געלעבט און זיך געפרייט.

ציזאַמענטרעף פון די „הצופים" אין פרוזשענע, 1931

יצחק סעלעצקי

די קרן־קימת־באַזאַרן אין פּרוזשענע

אין די אומרויקע צייטן פּאַר די יידן אין פּוילן, ווען די כוואַליע פון עקסצעסן און פּאָגראָמען האָט פּאַרגאָסן די יידיש־פּוילישע שטעט און שטעטלעך; ווען די כל־המינים שונאי־ישראל, מיט דער ענדע־ציע בראש, פלעגט אָניאָגן אַ שרעק אויף די יידן און געפרווט זיי אַרײַנטרײַבן אין יאוש, פלעגט קומען דער קרן־קימת און האָט אַרײַנגעפירט אַ נייעם יום־טוב אויף דער פּאַרחושכדיקער יידישער גאַס — געהייסן האָט דער יום־טוב: „ארץ־ישראל־באַזאַרן".

די באַזאַרן פלעגן ביי אונדז אין פּרוזשענע דורכ־געפירט ווערן אין דער צייט פון די ווינטער־וואָ־קאַציעס, אין דער וואָך צווישן די ווײַנאַכטן און ניי־יאָר. צוגעפאַסט צו די אַלגעמיינע געזעצן זע־נען די בנינים פון דער „יבנה" און דער „תרבות"־גימנאַזיע אויך געווען פריי און מען פלעגט טאַקע פּאַר די באַזאַרן אויסנוצן די דאָזיקע רחבותדיקע שול־געביידעס.

די צוגרייטונגען צום ארץ־ישראל־באַזאַר

דער באַזאַר, וואָס איז געווען אַ גרויסע פּייע־רונג האָט געדויערט אַ וואָך צייט, אָבער געגרייט האָט מען זיך צו זיי לאַנג. עס זענען אין די צוגרייי־טונגען אַרײַנגעצויגן געווארן אַלע אַקטיוויסטן פון דער גאַנצער ציוניסטישער באַוועגונג.

די ערשטע איניציאַטיוו צום באַזאַר האָט גע־בראַכט אויף איינע פון די זיצונגען פון דעם וועד פון קרן־קימת דער מורשה (פּרעזידענט) פון קק"ל שלמה יודעוויטש ז"ל (ער איז אומגעקומען אין אַשוועניטשים, אין די גאַז־קאַמערן אין יאָר 1943). דער שרייבער פון די שורות איז דאַן געווען סעק־רעטאַר פון קק"ל און קאַסיר איז געווען משה אירי־נער ז"ל (אויך ער איז אומגעקומען אין אַשוועני־טשים אין די גאַז־קאַמערן). די קאַמיסיע פון קק"ל איז אין פּרוזשענע געווען צוזאַמענגעשטעלט פון צוויי פאַרשטייער פון אַלע ציוניסטישע אַרגאַניזא־

ערשטע קולטור־קאַמיסיע ביי „צעירי־ציון", פּרוזשענע 1919
אויסן בילד: ד. גאָלובאָוויטש, יערוזאַלימסקי, אַרעז, פּ. שרייבמאַן, שוחט, י. יאַנאָוויץ, שפּירא.

ציעס און פֿאַרטייען אין אויך פֿאַרשטייער פון די שולן: „יבנה" און תרבות־גימנאַזיע אופן נאָמען „י. ל. גורדון".

דער פֿאַרשלאָג פון דעם מורשה יודעוויטש איז אָנגענומען געוואָרן און מען איז גלייך צוגעטראָטן צו דער אַרבעט. עס זענען אויסגעטיילט געוואָרן די ווייטערדיקע קאָמיסיעס:

1) דעקאָראַציע־קאָמיסיע, בראש מיט יצחק גלעזער ז"ל, דער רעזשיסאָר פון דראַמאַטישן ליב־האָבער־קרייז;

2) בופעט־קאָמיסיע, אין וועלכער עס זענען אַריין פֿאָלגנדע פרויען: לענע ניידיטש־יודאוויטש (די פרוי פון דעם מורשה), טייבל קרוצעל, מרים קרוצעל, פּאני זיזעמסקי, די פרוי פון אליהו פּאָמעראַניץ (היינט אין ישראל);

די אָנטיילנעמער אין באַזאַר

אָלע ציוניסטישע אָרגאַניזאַציעס און פֿאַרטייען, די תרבות־שולע, „יבנה" און די „י. ל. גורדון־גימנאַזיע" האָבן זיך באַטיילט אין באַזאַר. יעדער האָט באַקומען ווינקלען אין די זאַלן פון באַזאַר, ווו זיי האָבן געהאַט זייערע אייגענע פֿאַוועליאָנען, ווו זיי האָבן אויסגעשטעלט קיאָסקן מיט פֿאַרשיידענע אויסאַרבעטונגען און עקספּאָנאַטן געשענקטע פון זייערע מיטגלידער. באַטיילקט האָבן זיך די ווייטערדיקע אָרגאַניזאַציעס און אינסטיטוציעס: פּועלי־ציון; התאחדות; השומר־הצעיר; גורדוניה; החלוץ בעל־מלאכה; העובד; בית־ספר „יבנה"; גמנסיה „תרבות" חוץ דעם אַלגעמיינעם קיאָסק פון דעם וועד פון דעם קק"ל. יעדע אָרגאַניזאַציע האָט צוזאַמענגעקליבן עקספּאָנאַטן, געשענקטע פון זייערע

גרופּע „הצופים" פון פרוזשענער „השומר הצעיר".

3) טעכניש קאָמיסיע: יאָסל גריזנבערג (דער סעקרעטאַר פון דער „יבנה"־שולע), חנן גייער, אַרעסטאַן און אַנדערע;

4) פּראָפּאַגאַנדע־קאָמיסיע: אַרעס, ברעסקין, ש. יודאָוויטש, פּאני יאַנאָוויטש־לעווין;

5) אָרדענונג־קאָמיסיע — פון פֿאַרשטייער פון אָלע אָרגאַניזאַציעס.

דער גאַנצער „וויסער מויער" (אַזוי האָט מען גערופן דער גרויסער שול־געביידע, ווו עס פלעגט פֿאַרקומען דער באַזאַר) האָט געפיילט בערך 15 צימערן מיט אַ גרויסן טאַנץ־זאַל. אָלע רוימען זענען געווען פֿאַרנומען פֿאַרן באַזאַר.

חברים, חפצים פון פֿאַרשיידענע געשעפטן. קונסט־אויסאַרבעטונגען פון בעלי־מלאכות אאַז"וו. אין די דאָזיקע קיאָסקן פלעגן די דאָזיקע סחורות און אויסאַרבעטונגען פֿאַרקויפט ווערן, אָדער אפילו פֿאַרשטייגערט ווערן... די הכנסה איז געגאַנגען פֿאַרן קק"ל. אויף דער וועגדונג פון אַ ריי טוער פון קק"ל אָנגעזעענע סוחרים פלעגן אַ ריי פירמעס אין לאַנד צושיקן זייערע פֿראָדוקטן און אויסאַרבעטונגען. דאָס פלעגט גיין. אין דעם אָלגעמיינעם קיאָסק. עס פלעגן מתנה־פֿאַקעטן אָנקומען נישט נאָר פון יידישע פירמעס, נאָר אויך פון נישט־יידישע.

דעקאָראַציע: אָלע קיאָסקן און דער אָלגעמיינער

סאַלאָן איז געווען ספּעציעל דעקאָרירט. סיי מיט דער דעקאָראַציע, סיי מיט די פּאַרווייַלונגען בעת דער גאַנצער צייט פון באַזאַר האָט אַנגעפירט יצחק גלעזער ז"ל, וועלכער האָט אין משך פון דער צייט געאַרבעט ממש טאָג און נאַכט, פּאַרוואַנדלענדיק די נאַקעטע וועגט פון די באַזונדערע זאַלן אין אמתע שפּילנדיקע קונסטווערק, צוגעפּאסט צום כאַראַקטער פון דעם באַזאַר. יעדע אַרגאַניזאַציע האָט איר פּאַוויליאָן דעקאָרירט לויט איר אייגענעם סטיל, וואָס אַנטשפּרעכט אירע אידעישע צילן. די וועגט האָבן געדאַרפט אויסדריקן דעם אינהאַלט פון די "באַלעבאַטים" פון דעם געגעבענעם קיאָסק.

אַ גאָר שווערע אויפגאַבע האָט געהאַט די בוי־פעט־קאָמיסיע. זי איז געווען אי שווער אי פאַר־אַנטוואָרטלעך. מען פלעגט דאַרפן אין משך פון יעדן אָוונט אין דער באַזאַר־וואָך צוגרייטן געטראַנ־קען און צובייסנס פאַר 400—500 באַזוכערס. ווי "קעלנערס" זענען מאַביליזירט געווארן די מיטגלי־דער פון די ציוניסטישע יוגנט־אָרגאַניזאַציעס. קיין געדונגענע אַרבעט־קראַפט איז נישט געווען גע־ווארן.

אַ ספּעציעלע קאָמיסיע, פּרייווילעקע, פּאַרשטייט זיך, האָט זיך פּאַרנומען מיט דער גאַרדעראָבע. אויך דאָ איז די אַרבעט געווען נישט פון די לייכ־טע. דער באַזאַר פלעגט דאָך פּאַרקומען אין דערווינטער־צייט און דער עולם פלעגט קומען באַ־פּעלצט. דעם פּאַרלוסט פון בגדים פלעגט מוזן דעקן דער קק"ל.

אַ צוויי חדשים פּאַרן באַזאַר האָט זיך אין שטאָט שוין געפּילט די ערב־יום־טוב־שטימונג. יוגנט פלעגט אָנהייבן שפּאַרן געלט, צוגרייטן קליידער צו דער באַזאַר־פייערונג. אין משך פון חדשים איז די טעמע פון גאַס געווען דער באַזאַר.

איך האָלט פאַר מיין חוב צו דערמאָנען דאָ די אַלע וואָס האָבן זיך אַקטיוו באַטייליקט אין די אַרבעטן פאַר די קק"ל־באַזאַרן. די וואָס פלעגן אַריינגעבן זייער ברען און ענערגיע פאַר דעם דער־פאָלג פון די באַזאַרן, פאַר גרעסערע הכנסות פאַרן קק"ל. טייל פון זיי זענען על־פּי־נס אַרויס פון דעם דריטן חורבן; די גרעסטע טייל איז אומגעקומען צו־זאַמען מיט אַלע קדושים וטהורים. זיכער האָבּ איך געוויסע נעמען דורכגעלאָזן. זאָלן זיי מיר מוחל זיין — דאָס איז געשען בכוונה נאָר פשוט — עס איז שוין אַ מעשה פון יאָרן, האָט זיך פאַרגעסן.

די ווייטערדיקע נעמען געדענק איך:

שלמה יודאוויטש (מורשה); משה אייזנער (סעק־רעטאַר); ברעסקין אברהם; לעווין אברהם (שפּע־טערדיקער מורשה פון קק"ל); אַרז אברהם; גריזב־בערג יאָסל; גייער חנא; פּערלשטיין שמואל; זאק־היים ליפּע; פאַמעראַניעץ זעליג; זיידמאַן יעקב; אַרענזאָן יצחק; מיסקין חנא; סלאָנימסקי בערל; פּאָלאָטניצקי; ראָזענבוים יעקב; דידקאָוויטש משה; סאַפּירשטיין מענדל (פון "יבנה"); גרינוואַלד משה; פרוי לענא נייַדוס; פרוי פּאַמעראַניעץ; פרוי באַ־קומאָווסקי; פאַני זיזעמסקי; טייבע קרוצעל; מרים קרוצעל—יאַנאָוויטש; פאַני לעווין—יאַנאָוויטש.

די קבוצה „מעפּילות" פון פרוזשענער „גורדוניה"

זעליג פֿאַמעראַניעץ

די „תרבות"־ביבליאָטעק – איר אַנשטייאונג און אַנטוויקלונג

איינע פון די וויכטיקסטע אינסטיטוציעס, וואָס האָט באַפרידיקט די גייסטיקע נויטן פון דער פרוזשענער יידישער באַפֿעלקערונג איז געווען די ביבליאָטעק פון דער „תרבות". וועגן דער אַנטשטייאונג און אַנטוויקלונג פון דער דאָזיקער אינסטיטוציע וועלן אי־בערגעבן אין „פרוזשענער שטימע", נומער 26, פון 16טן סעפטעמבער 1932. עס דערציילט דאָרטן זעליג פֿאַמעראַניעץ:

...די רייכע שטאָטישע ביבליאָטעק, וואָס פרוזשע־נע האָט פֿאַרמאָגט פֿאַר דער מלחמה (פון 1914), און וואָס איז געלונגען מיט גרויס מי אינצוהיטן פון די פֿאַרשיידענע געפֿאָרן בעת די איבערגאַנג־צייטן, וועלן די מאַכטן האָבן זיך געביטן, איז פולשטענדיק פֿאַרניכטעט געוואָרן נאָך דער באָלשעוויסטישער אינוואַזיע אין יאָר 1920. די שטאָט איז געבליבן אינגאַנצן אָן אַ ביבליאָטעק.

אין יאָר 1921, נאָך דעם שלום, וועלן די פּוילישע מאַכט האָט זיך באַפעסטיקט, איז אַרויסגעהויבן גע־וואָרן די נויטיקייט פון בוך. באַזונדערס האָט עס זיך געלאָזט פילן ביי דער יוגנט. די געציילטע גע־לעגנהייט ביכער, וואָס פלעגן אַרומגיין פון האָנט צו האָנט האָבן, פֿאַרשטייט זיך, נישט געקענט באַפרי־דיקן. עס אַנטשטייט דער געדאַנק צו שאַפֿן אַ ביב־ליאָטעק. אַ גרופּע יוגנט האָט צווישן זיך צונויפ־געזאַמלט אַ געוויסע סומע געלט און פֿאַר דעם אינ־געקויפט אַ ביסל ביכער. די ביבליאָטעק האָט זיך אָנגעהויבן „קאָאָפּעראַטיוו" און האָט באַדינט אויס־שליסלעך די יוגנטלעכע וואָס האָבן זיך באַטייליקט אין דער געלט־זאַמלונג. עס האָט געהייסן, זיי האָבן אַריינגעטראָגן „פּייַנע". די צאָל ביכער איז געווען אַ קליינע און מען פלעגט זיי אַרומטראָגן אין אַ קערבל פון איין מיטגליד צום צווייטן. יעדער מיט־גליד האָט געהאַלטן דאָס קערבל ביי זיך אַ חודש און אין דער צייט האָט ער אויסגעפירט די פונקציע פון „האָנאָראַוון" (פרייווילקן) ביבליאָטעקאַר.

ביסלעכווייז איז דער ביכער־אינווענטאַר רייכער געוואָרן און אין יאָר 1923, איז די צאָל עקזעמפלאַרן דערגאַנגען ביז 200.

אַזעלכע קליינע ביבליאָטעקן האָבן דאָן אויך עק־זיסטירט ביי דער אַרבעטער־יוגנט (300 ביכער) און ביים „השומר הצעיר" (150 ביכער). פון די ביכער אין די דאָזיקע ביבליאָטעקן האָבן געקענט געניסן נאָר די יעניקע וואָס האָבן געהערט צו די געגע־בענע אָרגאַניזאַציעס. דער זייטיקער ברייטערער עולם האָט נישט געהאַט קיין מעגלעכקייט צו לייע־נען אַ בוך.

אין יאָר 1924 איז רייף געוואָרן דער געדאַנק פון גרינדן אַ שטאָטישע ביבליאָטעק, וואָס זאָל באַדינען די גאַנצע באַפֿעלקערונג. עס איז אָבער געווען אַ גרויסע שטערונג ביים לעגאַליזירן אַזאָ מין ביב־ליאָטעק. די אייניציקע געזעלשאַפט, וואָס האָט דער־צו געהאַט אַ רעכט, לויט איר סטאָטוט, צו אָרגאַ־ניזירן עפנטלעכע ביבליאָטעקן איז געווען דער „תרבות". אַזוי ווי די איניציאַטאָרן פון גרינדן דער ביבליאָטעק זענען געווען אַקטיוויסטן ציוניסטן, האָבן זיי, באַקומענדיק די הסכמה פון „תרבות" אויפגע־רופן אַ ברייטע פֿאַרזאַמלונג פון אַלע ריכטונגען אין שטאָט און פֿאַרגעלייגט אויסצוקלייבן אַ צייטווייליקע פֿאַרוואַלטונג, וואָס זאָל זיך פֿאַרנעמען מיט דער וויטערדיקער אָרגאַניזאַציאַנעלער צוגרייטונג פון שאַפן די ביבליאָטעק. דאָ האָבן זיך די אָרגאַניזא־טאָרן אָנגעשטויסן אויף אַ נייער שוועריקייט: עט־לעכע יידישיסטישע טוערס איז נישט געפעלן גע־וואָרן דער נאָמען „תרבות" און די אַרבעט איז גע־שטערט געוואָרן.

שפּעטער, אַ דאַנק דער באַמיונג פון ד"ר א. גאָלדפיין, איז געלונגען צו באַקומען אַ לעגאַליזאַציע אויף אַ שטאָטישע ביבליאָטעק. עס זענען צונויפ־געקליבן געוואָרן די ביכער ביי די באַזונדערע וואַנ־דער־ביבליאָטעקן פון דער יוגנט; עס איז אויך דורכגעפירט געוואָרן אַ ביכער־זאַמלונג אין שטאָט און עס איז דורכגעפירט געוואָרן אַן אַקציע פֿאַר שאַפן מיטגלידער. די יעניקע וואָס האָבן זיך דעק־לאַרירט פֿאַר מיטגלידער האָבן איינגעצאָלט אַ גע־ווישן אָפּצאָל. עס איז צונויפגעזאַמלט געוואָרן אַ פֿאַר הונדערט גילדן, פֿאַר וועלכע מען האָט איינגעקויפט

נייע ביכער. די איניציאַטיוו־גרופּע האָט צונויפגע־רופן אַ גרינדונג־פֿאַרזאַמלונג אין לאָקאַל פון בית־יתומים, וווּ מען האָט געדאַרפט אויסווייזן אַ פּאָר־וואַלטונג.

אויף דער אַלגעמיינער פֿאַרזאַמלונג איז אָבער נישט געקומען צו קיין הסכם צווישן די באַזונדערע ריכטונגען אין שטאָט (דער עיקר צווישן דער העב־רעיסטישער און יידישיסטישער) בנוגע דעם צוזאַ־מענשטעל פון דער פֿאַרוואַלטונג. די יידישיסטן וויל שטענדיק האָבן געוואָלט מאַיאָריזירן די וואַלן און געפֿאָדערט 5 ערטער אין דער פֿאַרוואַלטונג אויף דער אַלגעמיינער צאָל פון 7. די כוונה איז געווען אַ קלאָרע; די יידישיסטן האָבן געוואָלט פון דער ביבליאָטעק מאַכן זייערס אַ פֿלאַצווקע... היות די מערהייט דעקלאַרירטע זענען געווען פון דעם אַנ־דערן צד, אויך איז די גאַנצע צוגרייטונג־אַרבעט דורכגעפירט געוואָרן דורך דער ציוניסטישער יוגנט האָבן זיי אויך נישט געקענט איינגיין און זיי האָבן באַשלאָסן צו גרינדן אַ ביבליאָטעק ביים „תרבות".

די גאַנצע שטאָט מיט אויפריכטיקער צו־פֿרידנקייט אויפגענומען דעם געדאַנק פון גרינדן אַ ביבליאָטעק ביים „תרבות". עס איז צונויפגע־קליבן געוואָרן איבער דער שטאָט 250 גילדן, פּאָר וועלכע מען האָט איינגעקויפט ביכער. אַ גרויסע צאָל וועראַטפּולע העברעישע ביכער האָט אויסגעליען די שולע „יבנה". עס האָט זיך אויך איינגעגעבן צו באַקומען אַ טייל ביכער פון דער „קאָאָפּעראַטיווער" ביבליאָטעק. בייַ דער דערעפענונג האָט די ביבליא־טעק געציילט בייַ 250 ביכער.

די ביבליאָטעק האָט זיך אַריינגעצויגן אין אַ שיינעם לאָקאַל, וווּ עס איז אויך געפּענט געוואָרן אַ לייַן־זאַל (מיט אינלענדישע און אויסלענדישע צייטונגען און זשורנאַלן, העברעישע און יידישע), דער לאָקאַל איז געוואָרן אַ קולטורעלער צענטער אין שטאָט. אין לייַן־זאַל פלעגן 3 מאָל אין וואָך פֿאַרקומען קעסטל־אָוונטן, רעפֿעראַטן און סיסטע־מאַטישע לעקציעס. די הכנסה־קוואַלן זענען געווען: מיטגלידס־אָפּצאָל, קאָנצערטן, רעפֿעראַטן, בילמל־טעג און אַזוי ווייטער.

די ביבליאָטעק האָט זיך גיך פֿאַנאַנאַדערגעוואַקסן און געהאַלטן אין איין אויפשטייגן ביזן יאָר 1929, וען דער אַנטשטאַנענער וועלט־קריזיס האָט געלאָזן זיינע שפּורן אויך אויף דער ביבליאָטעק. נישט קו־קענדיק אויף אַלע באַמיונגען און אַנשטרענגונגען איז מען געווען געצווונגען צו שליסן דעם לייען־זאַל. די מערהייט פון די לייענער האָבן זיך רעק־רוטירט פון דער יוגנט. עלטערע האָבן זיך מיט דעם וויניק אָפּגעגעבן, וווייזט אויס, אַז די שווערע דאגות־פֿרנסה האָט ביי זיי צוגענומען דעם אינטע־רעס פֿאַרן בוך.

די ביבליאָטעק פירט אָבער וווייטער איר טעטי־קייט דורך אַ סטאַבילער קולטור־אַרבעט, זי פּאָר־מאָגט אַ גרויסע צאָל ביכער אין העברעיש און ייִדיש ווי אויך אין פּויליש.

אין דער ביבליאָטעק געפינען זיך העברעישע ביכער — 350; ייִדישע — 1.000; פּוילישע — 150; רוסישע — 100, צוזאַמען 1.600. אויסער דעם אַ גרויסע צאָל בראָשורן און זשורנאַלן. די צאָל לייע־נער איז געווען 130, דערפון 90 יוגנטלעכע.

די מאַטעריעלע לאָגע פון דער ביבליאָטעק איז געוואָרן אַ שווערע. די הכנסות אָפּגעשוואַכט; אָפּילו די מאָגיסטראַט־סובסידיע איז אין די לעצטע יאָרן אינגאַנצן אָפּגעשטאָרבן געוואָרן. די אינציקע הכנסה־קוועלע באַשטייט פון לייען־אָפּצאָל.

די ייִדישע באָפּעלקערונג האָט זיך אָבער וואַרעם אָפּגערופן און דערוויזן איר אַנערקענונג פֿאַר דער ביבליאָטעק.

פֿרוזשענע פֿאַר דעם וועד־הישיבות

דער „וועד הישיבות" אין פּוילן האָט אַרום זיך קאָנצענטרירט אין איין מרכז די פינאַנסיעלע הילף פֿאַר די צעזייטע איבער צענדליקער שטעט און שטעטלעך אין פּוילן ישיבות. ראשית האָבן זיך געגרויטיקט אין אַזאַ צענטראַליזירטע זאַמלונג די אַזוי גערופענע „ישיבות קטנות". די גרעסערע טראַדיציאָנעלע ישיבות האָבן שוין געהאַט זייערע הכנסה־קוואַלן מער געזיכערט, געהאַט אינגעשטעלט פּושקעס אין ייִדישע הייזער, האָבן אויך געהאַט אייַנגענע משולחים.

דער מרכז פון דעם „וועד הישיבות" האָט געהאַט זיין זיץ־אָרט אין ווילנע, אויף בריי־טע־גאַס 47; האָט געהאַט אַ צענטראַלע ביורא און אייַנגעשטעלט אַ סטאַבילע סיסטעם פון זאַמלונגען, וואָס עס פלעגן דורכפירן די אָרטיקע עסקנים. פריִער פֿאַר אַלץ זע־נען עס געווען די גבאים פון די טויזנטער שולן, בתי־מדרשים און אַפֿילו מניִנים צעזייטע איבער די פּוילישע שטעט, שטעטלעך און אַפֿילו קלענערע דאָרפֿישע ישובים.

אויך אין פֿרוזשענע איז אַזאַ זאַמל־אַרבעט גע־פירט געוואָרן. פון דעם אַרכיוו פון ייִוואָ אין ניי־יאָרק האָבן מיר דערהאַלטן אַ גאָר רייכן מאַטע־ריאַל, וואָס האָט אַ שייכות צו דער דאָזיקער אַקציע אין פֿרוזשענע. די דאָזיקע דאָקומענטן (זאַמל־ליס־טעס פון פֿרוזשענע וואָס זענען בשעתם געשיקט געוואָרן אין ווילנע צום מרכז פון „וועד הישיבות") זענען דורך אמתע גילגול־מחולות אַנגעקומען פון ווילנע קיין ניי־יאָרק, שוין נאָכן חורבן.

די רשימות האָבן סיי די נעמען פון די מנדבים, סיי די סומעס, ווי אויך דעם אָרט (דעם בית־המדרש) וווּ זיי זענען געזאַמלט געוואָרן און ווער עס זענען געווען די עסקנים וואָס האָבן די זאַמ־לונג דורכגעפירט. די דאָזיקע אַלע פרטים זענען טאַקע וויכטיקע פאַקטן און דאַטעס צו דער געשיכ־טע פון אונדזער פאַרשניטענער היימשטאָט, בפרט, אַז די מאַטעריאַלן האָבן אַ שייכות צו די לעצטע 3 יאָר פֿאַרן חורבן (1937, 1938, 1939). אָבער לייַ־דער קענען מיר נישט פֿאַרענדטלעכן די דאָזיקע מאַטעריאַלן — דאָס מיינט בערך אַכציק רשימות אויף וועלכע עס פיגורירן טויזנטער נעמען.

מיר ברענגען דאָ נאָר די רעפֿראָדוקציע פון 2 פון די דאָזיקע רשימות און זועלן אַרויסהויבן די ווי־טערדיקע וויכטיקע פאַקטן:

א) פון דער דאָזיקער קאָלעקציע פון בערך 80 רשימות דערוויסן מיר זיך די גרויס פון די נדבות. זיי וואָקלען זיך צווישן 15 גראָשן ביז 36 זלאָטע (צווי מאָל ח"י). אָבער אַזעלכע גרויסע נתינות זענען זעלטן. דער רוב פון די נותנים האָבן געגעבן גראָשנס. אָפֿהעניק אין וועלכן בית־המדרש מען האָט געדאָוונט. מיר זענען טאָקע פון די רשי־מות, וווּ עס האָט געדאָוונט דער דלות־העם, און וווּ די „פּני", די שטאָט־גבירים.

ב) געזאַמלט זענען געוואָרן די נדבות אין די וויִטערדיקע בתי־מדרשים:

1) „נר תמיד"; 2) „חייטים"; 3) „חומה" (מויער); 4) „קדישא"; 5) „בית־יעקב"; 6) בית־המדרש הגדול (דער גרויסער בית־מדרש; 7) „עין־יעקב"; 8) „הכנסת אורחים"; 9) „פּועלי צדק"; 10) מנין טאָקער.

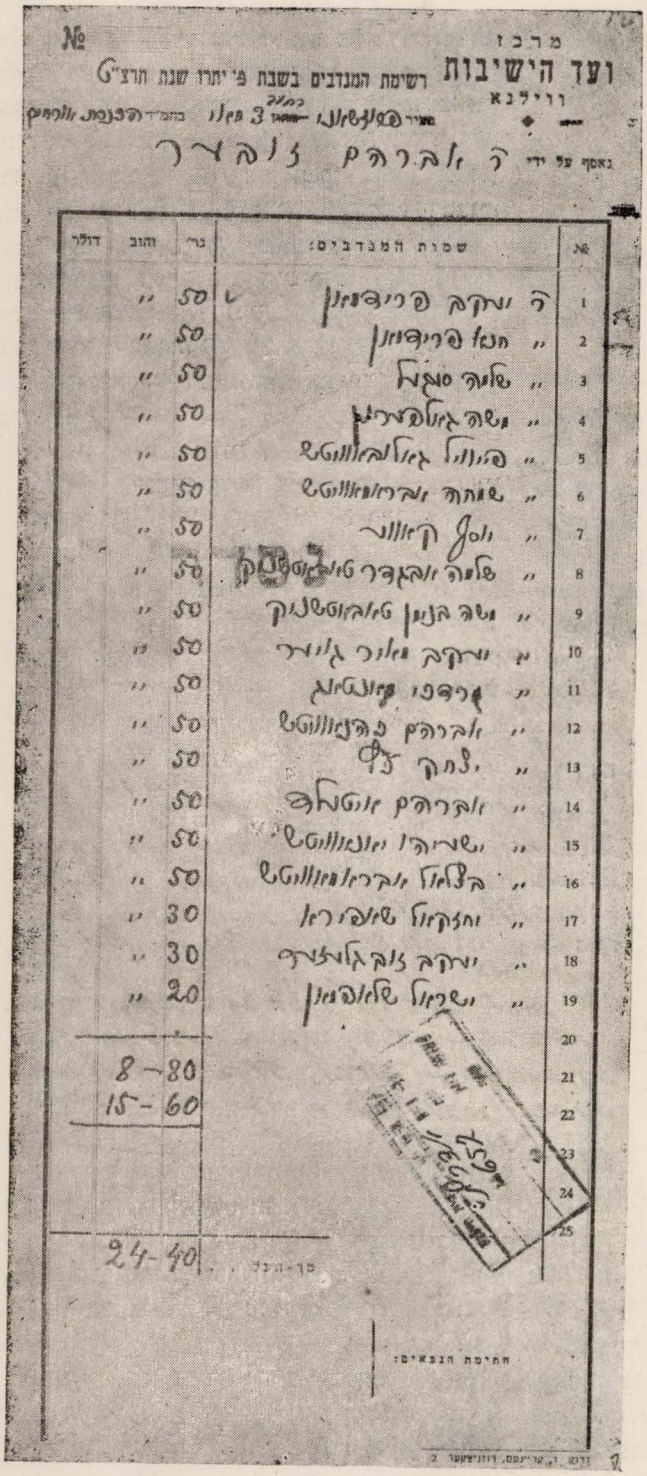
ג) ווי אַ כלל האָבן די זאַמלונגען דורכגעפירט אין די בתי־מדרשים די דאָרטיקע גבאים. צווישן די זאַמלער־עסקנים האָבן מיר די וויִטערדיקע פֿערזאָנען: 1) ר' שלום יאַבלאָן; 2) ר' משה קראַמין; 3) ר' פישל רייטמאַן; 4) ר' זונדל מוכאָווסקי; 5) ר' שלמה פֿארעצקי; 6) ר' מענדל בליאַכער; 7) ר' אברהם זובער; 8) ר' פייוול פערלשטיין; 9) ר' דוד־לייב מינקאָוויטש; 10) ר' שלמה שיינפֿאַרבער; 11) ר' מרדכי־צבי גאָלדבערג; 12) ר' ישראל מעשיל; 13) ר' צבי קוזניצקי; 14) ר' יהודה סאָוויצקי; 15) ר' דוב גאָלדבערג.

ד) די פֿאַרבינדונג מיטן צענטער; קאָרעספּאָנ־דענץ און באַריכטן; אויפמאָנען די געלטער, זיך אָפּ־רעכענען און דאָס איבערשיקן האָט דורכגעפירט אַן אָרטיקער קאָמיטעט. אין נאָמען פון דאָזיקן קאָמי־טעט טרעפן מיר די וויִטערדיקע צוויי עסקנים:

אשר אליה פיינשטיין, וועלכער פלעגט צו זיין אונטערשריפט צוגעבן הגזבר והנאמן, מאָנכע מאָל אויך הגזבר והמזכיר;

אברהם זובער, וועלכער פלעגט זיך אונטער־שרייבן מיט דער פינקציע מזכיר וחבר ועד המקומי.

ה) איין מאָל איז פֿאַראַן אַ קאָרעספּאָנדענץ וואָס עס האָט געפירט אַ געוויסער יהושע בהרמ"צ לעוו.

מרכז
ועד הישיבות
ווילנא

רשימת המנדבים בשבת פ' יתרו שנת תרצ"ט

№

№	שמות המנדבים:	נר	הוב	דולר
1	ר' יצחק פרידמן	50	"	
2	" חנוך פרידמן	50	"	
3	" שלמה סאמעל	50	"	
4	" משה גולדשטיין	50	"	
5	" פנחס גראדאווסקי	50	"	
6	" שמחה זעדרוואווסקי	50	"	
7	" יואל קיזלער	50	"	
8	" שלמה זעקאדר טיקטשינסקי	50	"	
9	" משה פינען טיקטשינסקי	50	"	
10	" יצחק אליעזר גליזער	50	"	
11	" פרידמן [illegible]	50	"	
12	" אברהם פרענקעל	50	"	
13	" [illegible]	50	"	
14	" אברהם זוטשלאף	50	"	
15	" [illegible]	50	"	
16	" בלומע זעדרוואווסקי	50	"	
17	" וחניקעל שעפערוואל	30	"	
18	" יצחק נאגלעטיקי	30	"	
19	" [illegible]	20	"	
20				
21		8	80	
22		15	60	
23				
24				
25		24	40	

חתימת הגבאים:

ליסטע פון די באַשטייערונג־געזן פאַרן „וועד הישיבות" פון יאָר תרצ"ט (מאַי1939) אַ פּאָר חדשים פאַרן אָנהייב פון לעצטן חורבן.

— ◈ —

די רשימה איז פון „הכנסת־אורחים" בית־המדרש.

דער זאַמלער:

אברהם זובער

אויפן בלאַנק איז צוגעגעבן: ר״מ (ראש־מתיבתא—) ומנהל הישיבה הקדושה „עליות אליהו״ בפרוז׳נה.
אויך פויליש איז נאַך צוגעגעבן:
Rabin I. Lew — Pruzana.

די דאָזיקע קאָרעספאָנדענץ איז פון אָדר תרצ״ח.

מיר דערוויסן זיך אגב־אורחא דערפון, אַז אין יענע יאָרן איז אין פרוזשענע געווען אַ ישיבה און איר נאָמען „עליות אליהו״ איז משמעות לזכרון דעם פרוזשענער רב רב אליהו פיינשטיין, וועגן וועלכן מיר האָבן שוין פריִער אין אונדזער פנקס דערמאָנט.

פון דער דאָזיקער קאָרעספאָנדענץ דערוויסן מיר זיך אויך, אַז דער „וועד הישיבות״ האָט געהאַט אויסצושטיין אַ מין „קאָנקורענץ״ פון משולחים פון פאַרשידענע ישיבות. אין זיין בריוו (אין העברעיש) צום מרכז פון „וועד הישיבות״ שרייבט ער צווישן אַנדערע:

... „קומענדיק פון וילנע אַהיים (קיין פרוזשענע), דאַנערשטיק פרשה בשלח, האָב איך שוין דאָ געטראָפן צווי משולחים, וואָס האָבן זיך גערייט דורכצופירן אַקציעס פאַר זייערע ישיבות. אין משולח איז געווען פון ל ו נ י נ ע ץ און אין בחור פון דער ישיבה אין פ י נ ס ק. איך האָב גלייך געפּועלט, אַז דער משולח פון לוניניץ זאָל אַוועקפאָרן. ער איז טאַקע פריי־טיק אַוועקגעפאָרן קיין ר י ז ש נ נ ע י . איך האָב זיך אויך איבערצייגט, אַז אויב דער פינסקער שליח וועט עפּעס פרווון אויפטון אין דעם איצטיקן שבת פרשה בשלח וועט עס קאָליע מאַכן די אַקציע פון דעם „וועד־הישיבות״ פון פרשה יתרו. (דער „וועד־הישיבות האָט געהאַט איינגעפירט, אַז אומעטום זאָל מען אין פרשה יתרו מנדר זיין בעת די עליות און בכלל פאַר די ישיבות. רעד׳). קענענדיק דעם פינסקער בחור פאַר אַ זייער פּעיקן און אויפטוער האָב איך מיט אים אונטערגעהאַנדלט, אַז ער זאָל אַפּלייגן זיין אַקציע פאַר פינסק און זאָל דאָ דורכפירן (בשותפות) די אַקציע פאַר דעם „וועד הישיבות״, דערפאַר וועט ער באַקומען אַ פערטל פון דעם געמאַכטן סכום... ער האָט מסכים געווען און אין דעם שבת האָט ער טאַקע געפעדט אין דער פרי אין 3 בתי־מדרשים, און אין איין אַרט בייטאָג. ער האָט געמאַכט די געהעריקע מי־שברכס. עס איז אונדז געלונגען צונויפצוזאַמלען 106 גילדן. האָב איך אים (לפי דעם אַפּמאַך) געגעבן 26.50 גילדן. חוץ דעם איז ער די צווי וואָכן געווען מיין אורח ביים טיש...״

פון דער דאָזיקער אַקציע, ווי אַ באַזונדערע און אַפּגעשלאָסענע, איז כדאי צו ברענגען געוויסע סטאַטיסטישע פּרטים. אין דער דאָזיקער אַקציע האָבן זיך באַטייליקט די פאָלגנדיקע בתי־מדרשים מיט די ווייטערדיקע סומעס:

1. „בית־יעקב״	—.19	גילדן
2. גרויסער בית־מדרש	18.95	„
3. „קדישא״	10.55	„
4. מנין טאָקער	8.20	„
5. „נר תמיד״	—.8	„
6. מויער	7.30	„
7. „חייטים״	6.10	„
8. „עין־יעקב״	3.60	„
צוזאַמען	—.106	גילדן

פון אַ צווייטער אַקציע וואָס דער זעלביקער ראש־הישיבה האָט דורכגעפירט איז צו זען ווי גרויס עס זענען געווען די נתינות און די צאָל מנדבים. דאָס זענען זייער באַלערנדיקע פּרטים, וואָס עס איז כדאַי זיי אַרויסצוברענגען.

די אַלגעמיינע סומע, וואָס ער האָט דאָס מאָל צונויפגעזאַמלט איז געווען 53 גילדן מיט 15 גראָשן. דערפון:

אין גרויסן בית־המדרש — 14 גילדן מיט 55 גראָשן. אין דעם האָבן זיך באַטייליקט 40 מנדבים. אין דעם 13 צו 20 גראָשן, 8 צו 30 גראָשן — נאָר 2 האָבן געגעבן נתינות צו 1 גילדן.

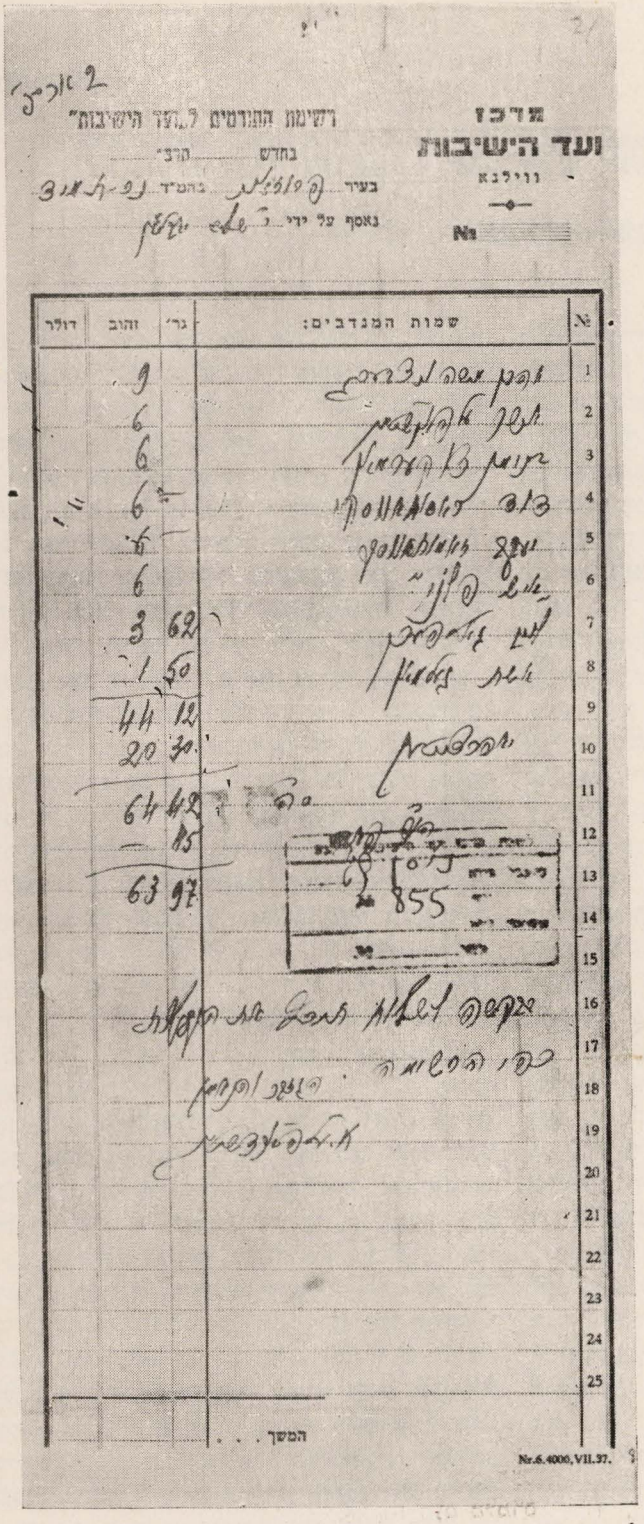
אין „בית־יעקב״ איז צונויפגעזאַמלט געווארן 10 גילדן. אין דעם 13 מאָן צו 50 גראָשן, 3 צו איין גילדן. עס זענען אויך געווען נתינות צו 20 אין 30 גראָשן.

אין „נר־תמיד״ איז ביי 16 מתפללים צונויפגעקליבן געווארן 6.75 גילדן. נאָר איינער האָט געגעבן 1 גילדן. די איבעריקע צו 20, 30, 25, 50 גראָשן.

דאָס זעלביקע האָט זיך איבערגעחזרט אין די איבעריקע בתי־מדרשים („חומה״, „עין־יעקב״ און „קדישא״).

פון די 108 נותנים איז נאָר געווען איינער וואָס האָט זיך באַשטייערט מיט אַנדערטהאַלבן גילדן; 11 האָבן מנדב געווען צו 1 גילדן. עס איז אויך געווען אַ נתינה פון פינף גראָשן!

זאָלן די דאָזיקע שורות דערגאַנצן דעם געזעל־שאַפטלעכן רעגנבויגן פון אונדזער היימשטאָט. זאָלן אין אים נישט פעלן די יעניקע וואָס האָבן זיך אויסגעלעבט אין די וועגט פון זייערע בתי־מדרשים און זאָלן די דאָזיקע שורות זיין אַן אַנדענק פאַר די דאָזיקע עסקנים למען התורה.

מרכז
ועד הישיבות
ווילנא
№
רשימת התורמים ל„ועד הישיבות"
בחדש ..... תרצ"
בעיר ..... בהשתדלות .....
נאסף על ידי .....
№ | שמות המנדבים: | גר' | זהוב | דולר
1
2
3
4
5
6
7
8
9
10
11
12
13
14
15
16
17
18
19
20
21
22
23
24
25
המשך . . .
Nr.6.4000, VII.37.

רשימה פון געזאַמלטע נדבות אין דעם „נר־תמיד" בית המדרש אין פּרוטשעטנע פאַר דעם „וועד הישיבות".

— ◈ —

דער זאַמלער:

ר׳ שלום יאַבלאָן.

פישל ווינער

זכרונות פון אַ בונדיסט אין שטעטל פרוזשענע

צווישן די יאָרן 1903—1905

אין ווינטער פון יאָר 1903, בין איך געקומען פון וואַרשע צוריק אַהיים אין מיין שטעטל פרוזשענע. עס איז געווען אַ קאַלטער ווינטער־טאָג, דאָס שטעטל איז געווען פאַרשאָטן אין שניי. די גאַסן, די הייזער. אויפן האַרצן איז געווען אומעטיק. דאָס שטעטל מיט איר אָרעמען אויסזען, אין פאַרגלייך מיט דער גרויסער שטאָט וואַרשע, האָט אין מיר אַרויסגערופן טרויעריקע געדאַנקען. אין וואַרשע בין איך געווען טעטיק, איך בין געווען אַ מיטגליד פון „בונד". געהאָט חברים, פריינט. דאָ, אין פרוזשענע, האָב איך נישט געהאָט וווּ זיך אַהינצוטאָן.

ביסלעכווייז אָבער האָט זיך אָלץ געענדערט. אַרום מיר האָבן זיך אָנגעהויבן צו דרייען שכנים, יונגע בחורים. אָט קומען אַריין צו מיר שלמה סאַנעס מיט זיין ברודער שמואל. עפּעס, זע איך, ווילן זיי מיר דערציילן, און זיי שרעקן זיך און ווייסן נישט ווי אָנצוהייבן. ענדלעך בעמעז זיי מיר שטעלן פראַגן. וואָס האָב איך געטאָן אין וואַרשע? ווער זענען מיינע חברים? איך ענטפער זיי אויף אַלע זייערע פראַגן. און אַזוי רעדנדיק, דערווייס איך זיך, אַז עס עקזיסטירט אַ גרופּע יידישע בחורים און מיידלעך, זיי רופן זיך „ברידער און שוועסטער". צו באַווּסטזיניק זענען זיי נישט. פון „בונד" ווייסן זיי כּמעט גאָר נישט. זיי דערציילן מיר אַז אין דער וואַך פון פּסח, בעת זיי האָבן נישט געאַרבעט האָבן אַלע „ברידער און שוועסטער" געהאַט אַ פאַרזאַמלונג אין אַגורעק, אַ שטעטל הינטער פרוזשענע. מען האָט זיי דאָרט געהייסן זיך האַלטן צוזאַמען, פאַראיניקט. נאָר אין אייניקייט ליגט די מאַכט פון דעם אַרבעטער. די אָנפירער פון דער געהיימער פאַרזאַמלונג זענען געווען אפּרים מאיר, נחמן דעם ברוקירערס אַ זון; (היינט איז אפּרים מאיר אין ניו־יאָרק, און איז אַ מיטגליד אין דעם אַרב' רינג ברענטש, 244), אַברהמל פון ביאַליסטאָק, חיים דעם געלנס אן אייניקל, און הירשל, אַלקנה דעם מלמדס אַ זון. אפּרים מאיר, אברהמל און הירשל האָבן גערופן און אָרגאַניזירט די ערשטע פאַרזאַמלונג אין אָגורעק. דאָרט, ביי דער פאַרזאַמלונג איז באַשלאָסן געווואָרן אַרויסצוגיין אין אַ שטרייק, און צו שטעלן פאָדערונגען צו די באַלעבאָטים פון פרוזשענע. מען האָט זיי שוין געווואָלט אַרעסטירן אויך. אָבער עס האָט זיי, די באַלעבאָטים, גאָרנישט געהאָלפן. מען איז אַרויס אין אַ שטרייק און מען האָט געווּנען. די באַלעבאָטים האָבן נאָכגעגעבן די פאָדערונגען; מען אַרבעט מער נישט שבת־צונאָכטס און דאָנער־שטיק אַ גאַנצע נאָכט ווי ביז אַהער. צווישן די אָר־בעטער, די שטעטלשע בעל־מלאכות הערט מען כסדר די ווערטער „קאַפּיטאַליזם", „עקספּלואַטאַציע" און אַזוי ווייטער.

מען האָט מיך באַקענט מיט די איבעריקע „ברי־דער און שוועסטער". אָט רעד איך מיט אברהם געלמאַן, מיט יצחק־שלמהן און זיין פרוי סערע, זי, סערע, קומט פון ווילנע. זי איז אַ גאַנצע אינ־טעליגענטקע. און אָט באַקען איך זיך מיט מרדכי־יאָסלען און מיט הענדלען. אויף הענדלען און אויף איר שוועסטער אסתר קאַטשקע, ניאָמע דעם שניי־דערס טעכטער, שמועסט מען, אַז זיי זענען די אָנפירערס אַליין. זיי טראָגן רויטע קלייד̈ער און זענען די „שוועסטער" אַליין... טעטיק אין דער גרו־פּע „ברידער און שוועסטער" זענען אויך מאָטיע פראַדעס, אַרקע משה אָגורקעס אַ זון; רחמיאל רייט־קאָפּ, רייזל, מאָטשקע דעם שנייד̈ערס, און יענטע די שנייד̈ערקע. אַרום און אַרום זענען געווען אַכט מיידלעך. זיי האָבן עפּעס יאָ געווּסט וואָס זיי ווילן און — נישט געווּסט.

עס איז כדאַי צו דערציילן אַן עפּיזאָד פון מיין לעבן אין יענער צייט פון וועלכן מען קען לערנען אַ סך, ווי ווייט די אַרבעטער אין פרוזשענע זענען ווייט געווען פון צו זיין באַווּסטזיניק סאָציאַליסטן, כאָטש אין האַרצן זענען זיי געווען גרייט צו טאָן אַלץ כדי צו פאַרגרינגערן דאָס לעבן פון יעדן אַר־בעטער אין שטעטל.

ווען איך האָב זיך באַקענט מיט מיין פרוי — איר מיידלשער נאָמען ליבע געלמאַן, — האָט זי געאַרבעט אין דער אינציקער פאַבריק אין פרו־זשענע וואָס פלעגט אויסאַרבעטן גילזעס פאַר פּא־

פּירַאָסן. איך בין געקומען צו דער גרופּע „ברידער און שוועסטער" און זיי דערציילט, אַז ליבע געלט־מאַן וויל ווערן אַ מיטגליד אין דער גרופּע. האָבן די „שוועסטער" זי נישט געוואָלט אַרײַננעמען. דער ענטפֿער איז געווען, אַז זיי ווילן זיך נישט חברן מיט אַ „פּאַברישטשע מיידל". זיי זענען באַלעבאַטי־שע מיידלעך, שניידערינס. און עס פּאַסט זיי נישט צו האָבן צו טאָן מיט מיידלעך וואָס אַרבעטן אין אַ פּאַבריק. מיר איז זייער שווער אַנגעקומען צו אי־בערצייגן זיי, אַז אַ „פּאַבריטשנע מיידל" איז פֿונקט אַזאַ יחסנטע ווי זיי זענען! אין ווארשע, האָב איך געטענהט צו זיי, יאָגט מען זיך נאָך די פּאַבריק־מיידלעך, כדי צו אַרגאַניזירן זיי און אַרײַננעמען זיי אַלס מיטגלידער אין „בונד". איך האָב ענדלעך געפֿוּועלט ביי די „שוועסטער", אַרײַנצונעמען די חברטע ליבע געלמאַן אין דער אַרגאַניזאַציע.

איך בין אַלץ נעענטער באַפֿרײַנדעט געוואָרן מיט דער שטעטלשער אַרבעטער־יוגנט. איך האָב אָפּט געריידט צו זיי וועגן „בונד", און אַז מען דאַרף לערנען, לייענען ביכער און אַז וויסן איז אַ נויטיקע זאַך פֿאַר דעם אַרבעטער־קלאַס. מיר האָבן צונויפ־געזאַמלט עטלעכע רובל פון אונדזערע פֿאַרדינסטן, און פון פריינט, צו שאַפֿן אַ ביבליאָטעק אין שטעטל. איך בין אַוועקגעפֿאָרן קיין ווארשע, „געגנבעט די באַן", דאָס הייסט געפֿאָרן אָן אַ בילעט, און גלייך חי איך בין אָנגעקומען אין ווארשע בין איך אַריין צו צוקערמאַנען אין בוך־געשעפט אויף די נאַלעוו־קעס און איינגעהאַנדלט אַ ביסל ביכער און אויך פֿאָפּולערע בראָשורעס: אַברהם רייזענס דערציילונ־גען און לידער, יעקב דינעזאָנס „יאָסעלע", „הער־שעלע" און „דער שווארצער יונגערמאַנטשיק", די ווערק פון מענדעלע מוכר ספרים, י. ל. פּרץ און שלום עליכם, און נאָך אַנדערע ביכער. צוקערמאַן דער ביכער־פֿאַרקויפער, האָט מיר געגעבן קרעדיט. נעבער דעם אמת מעג מען זאָגן: מיר זענען אים שולדיק געבליבן אַ שיינע פּאָר רובל, און קיין מאָל נישט באַצאָלט... אָבער אַ ביבליאָטעק אין שטעטל האָבן מיר געגרינדעט! די ערשטע יידישע ביבליאָ־טעק אין פּרוזשענע!

זומער, נאָך אַ פּאָר חדשים זיין אין פּרוזשענע בין איך ווידער געפֿאָרן קיין ווארשע. דאָס מאָל ווי אַן אָפּיציעלער פֿאַרטרעטער פון דער גרופּע „ברידער און שוועסטער". דורך מיין שליחות איז דורכגעפירט געוואָרן די פֿאַרבינדונג פון די פּרו־זשענער אַרבעטער מיטן „בונד". פּרוזשענע האָט געקראָגן אַ מעלדונג אַז זי געהערט צום בריסקער קאָמיטעט פון „בונד", און אַז אַ פֿאַרטרעטער פון בריסקער קאָמיטעט וועט אָפּט קומען צו זיי און געבן אינסטרוקציעס וואָס צו טאָן. אַזוי אַרום איז אין פּרוזשענע געגרינדעט געוואָרן אַ בונדישער פֿאַרײַן. איך האָב כסדר אָפּגענומען גרוסן פון מיינע חברים אין פּרוזשענע. און איבערגעגעבן שליחותן און פֿאַרטראָטן דעם פּרוזשענער בונדישן פֿאַרײַן די גאַנצע צייט פון מיין זיין אין ווארשע.

אין 1904 בין איך ווידער געקומען אויף פּסח אַהיים אין פּרוזשענע. איצט האָב איך שוין גע־פונגען אַ גוט אַרגאַניזירטע גרופּע פון אמתע בונ־דיסטן. זיי האָבן מיר געגעבן אַ קבלת־פּנים. עס איז אראנזשירט געוואָרן אַ מאַסן־פֿאַרזאַמלונג אין לאַ־כיער וואָלד, דעם 1טן מאַן. און איך האָב געריידט וועגן 1טן מאַי. און געריידט האָב איך מיט גליבן אין דעם כוח פון דעם אַרבעטער־קלאַס. אין מיין דיידן האָט נישט געפעלט קיין נאַיוויטעט און יוגנט־לעכע תמימות, אָבער ערלעך. און וויפל איך האָב געווּסט וועגן 1טן מאַי האָב איך איבערגעגעבן די יוגנט אין שטעטל, די נאָר־וואָס געוואָרענע בונ־דיסטן. איך האָב גערופן און אַפֿעלירט צו די אינ־טעליגענטע גבירישע קינדער: בערל פּאַלענאָווסקי, אַרע שפּאַניען און טאַניע מעשענגיסער, אַז זיי זאָלן קומען און זיך אָנשליסן אין דעם פּרוזשענער בונ־דישן פֿאַריין. און זיי האָבן געהערט אונדזער רוף. זיי און נאָך אַ סך יידישע גבירישע קינדער זענען געוואָרן בונדיסטן. אַרע שפּאַניען איז אָפֿילו שפּע־טער געוואָרן דער גאַנצער אָנפֿירער פון פּרוזשענער „בונד".

אין יענער צייט איז אין פּרוזשענע געקומען צו־פֿאָרן פון אַדעס שמואל־לייב כ"ץ, זלמן דעם שמידס אַ זון. מיר האָבן אים גערופן „דער געהאַנגענער", ווייל שמואל־לייב איז געווען אַרעסטירט אין אַדעס און דאָ, ביי אונדז אין פּרוזשענע, האָט מען גע־שמועסט, אַז מען האָט אים דאָרט, אין אַדעס, געהאַנ־גען. שמואל־לייבן האָט מען אַרויסגעלאָזט פריי פון תפיסה, אָבער אין גאַנצן פריי איז ער נישט געווען. ער האָט זיך געמוזט מעלדן אין דער פֿאָליציי פון צייט צו צייט אַז ער פירט זיך אויף לייטיש און קעמפט נישט מער קעגן דעם צאַר. שמואל־לייב איז אָבער ווייטער פֿאַרבליבן אַ רעוואָלוציאָנער ווי פרי־ער, און ער פלעגט זיך טרעפן מיט די פּרוזשענער בונדיסטן אין גהיים. ער איז פֿאָר אונדז אין פּרו־זשענע געווען אַ גרויסער געווינס. זייַנע רעדעס זענען געווען פול מיט באַלערנדיקע געדאַנקען. זיין רוסיש רעדן האָט אונדז אויך אימפּאָנירט און מער ווי אונדז אַרבעטער האָט זיין רוסיש רעדן געווירקט אויף די „אינטעליגענטע יונגעלייט" אין שטעטל, אַז זיי זאָלן ווערן בונדיסטן.

אין יענעם זומער, 1904, האָט זיך אין פּרוזשענע אַרגאַניזירט אַ גרופּע פון די ס. ס. (ציוניסטן סאָ־ציאַליסטן), עס פלעגן פֿאַרקומען דעבאַטעס, שאַר־פע, היציקע צווישן דער ס. ס.־פֿאַרטיי און אונדז, די בונדיסטן. עס דערמאָנט זיך די נאַיווע און גוטע

צייטן! די „בירזשע" פון „בונד" איז געווען „הינ־טערן טיר", לעבן „הויף", אויף ד״ר פאטשעוויטשעס זייט. אויף איין זייט פלעגן שפאַצירן די בונדיסטן, און בשעת־מעשה אַגיטירן, פראָפאַגאַנדירן די אי־דייען פון „בונד", און אויף דער אַנדערער זייט פון גאַס, שפאַצירן זיך די מיטגלידער פון ס. ס. און אַגיטירן און ווילן כאַפּן מיטגלידער פאַר זייער פּאַרטיי.. גליקלעכע יאָרן געווען, פון גלויבן, פון קאַמף פאַר אַ בעסערע וועלט פאַר אַ בעסערע רוסלאַנד! און אַז איך פלעג אַ קום טאָן פון וואַרשע אַהיים און זיך אָפּגעשטעלט רעדן מיט אַ באַקאַנטן אין שטעטל, וואָס איז געווען אַן ס. ס.־ניק, האָבן אַלע געמיינט, אַז איך האָב זיך שוין „געשמדט" און געוואָרן אויס בונדיסט...

אין יענעם יאָר, 1904, זומער־צייט, האָט מען געשטרייקט אין שטעטל. דאָס איז געווען אַ גרויס געשעענישׂ. צום ערשטן מאָל וואַרפן די אַרבעטער די אַרבעט און — פּטור! דער שטרייק איז פאָרגע־קומען אין דער גילזען־פאַבריק. די באַלעבאָטים פון דער פאַבריק זענען געווען די פאַמיליע פאָמע־ראַנץ. דער שטרייק האָט זיך געצויגן אַ שטיקל צייט, און מען האָט נישט געקענט דורכקומען צווישן זיך. נו, וואָס האָבן די שטרייקער געטאָן? זיי האָבן אונטערגעצונדן די פאַבריק. צי דאָס איז געווען אַ שיינע זאַך און רעכט צו טאָן אַזוי — ווייס איך נישט. אָבער עס זענען דאָן געווען צייטן פון אויפ־ברויז, וועו דער אונטערדריקטער מענטש האָט אויפגעוואַכט און דער צאָרן האָט געברויזט אין די הערצער פון אַלע פאַרשקלאַפּטע און אונטערדריקטע אַרבעטער, יידישע און נישט יידישע.

שמואל־לייב כ״ק, דער אַדעסער יידישער רעוואָ־לוציאָנער איז געשטאַנען צום פריזיוו. ער האָט נישט געוואָלט דינען. פאָליציי איז געקומען און ער האָט באַדאַרפט אָפּגעפירט ווערן אין תפיסה. די פרוזשענער בונדיסטן האָבן באַשלאָסן אים צו באַ־פרייען פון דער פאָליציי. נו, האָט מען פאַרפירט אַ געשלעג מיט דעם קאָנוואָי פון סאָלאַדטן און מען האָט שמואל־לייבן אַרויסגעריסן פון זייערע הענט. שמואל־לייב איז גלייך, נאָר דעם אַוועק קיין אַמע־ריקע.

אין יענער צייט איז קיין פרוזשענע אָנגעקומען אַ רוסישער רעוואָלוציאָנער, זיין נאָמען איז געווען ניקאָליי. אַ קריסט פון פעטערבורג. מען האָט אים פון דאָרט אַהער־געשיקט אין אונדזערע מקומות. די פאָליציי זאָל האָבן אויף אים אַן אויג און ער זאָל זיך מעלדן פון צייט צו צייט. אָבער ער, דער טיפי־שער רוס, האָט געפונען אויך צייט צו חברן זיך מיט אונדז, בונדיסטן. מיר האָבן פון אים זייער פיל געלערנט. ער האָט געווויזט אין שעני, אַ דאָרף נישט ווייט פון פרוזשענע. דער דאָזיקער רוסישער רעוואָלוציאָנער פלעגט אונדז, יידישע בחורים, ווייזן אַ שפאַקטיוו, אַ מיקראָסקאָפּ. פאַר אונדז פרוזשענער איז דאָס געווען ממש אַ גרויסער וווּנדער. ער איז געווען אַ כעמיקער. פלעגט ער האַלטן פאַר אונדז לעקציעס וועגן כעמיע און אונדז געלערנט ווי צו מאַכן באָמבעס. עס וועט אויסברעכן אַ רעוואָלוציע, האָט ער אונדז דערציילט, און מיר דאַרפן זיין גרייט. ער וועט אונדז ווייזן וואָס צו טאָן.

אין 1905 איז פאָרגעקומען נאָך אַ בונדישע פאַר־זאַמלונג אין לאַכיער וואַלד. די פאָליציי האָט זיך דערוווסט און איז אונדז באַפאַלן. עס איז געקו־מען מיט זיי אַ קאָנוואָי סאָלדאַטן. אָבער קיינער פון אונדז איז נישט אַנטלאָפן. דער איספּראַווניק האָט געזען ווי רויק מיר זענען, ווי אומדערשראָקן מיר קוקן אויף אים און אויף דער פאָליציי, האָט ער געהאַלטן פאַר אונדז אַ לאַנגע רעדע. ער האָט אַ־נ־געהויבן מיט דעם, אַז מען האָט אים דערציילט ווי מיר פאַרזאַמלען זיך אין געהיים, און אַז מיר זענען רעוואָלוציאָנערע לידער, און אַז מיר זענען קעגן קייסער. און פאַר די אַלע זאַכן קומט אונדז טורמע. נאָר אַזוי ווי ער, דער ספּראַווניק איז אַ פיינער מאַן, וועט ער אונדז לאָזן פריי זיך צעגיין, און אויב מיר ווילן זאָלן מיר קומען צו אים חול־המועד, און ער וועט זען אַז אַלע אַרבעטער זאָלן קריגן געזעצ־לעכע באַדינגונגען. נאָך דער רעדע זיינען האָט ער גענומען אונדזערע נעמען, פאַרשריבן אין אַ ביכל און אונדז געלאָזן פריי. מיר זענען אָבער זיך נישט צעלאָפן, נאָר צוזאַמען אַרײַנגאַרשירט אין שטעטל.

די טאַטעס אונדזערע האָבן שוין געהאַלטן אין צוגרייטן מצות צו ברענגען אונדז אין דער שטעטל־שער תפיסה, און דאָ מאַרשירן מיר גאָר מיט גע־זאַנג אויף די גאַסן פון שטעטל! די יידן אין שטעטל האָבן דאָס נישט געקענט פאַרשטיין. די פאָליציי זעט אונדז מאַרשירן, און הערט אונדזערע לידער — און טוט גאָרנישט.

צום ספּראַווניק, חול־המועד, זענען מיר נישט געגאַנגען! געגאַנגען זענען גאָר צו אים, די שטע־טלשע באַלעבאָטים פון די פאַבריקן, נישט מיר!

שפּעטער, אַ פאָר וואָכן נאָך פּסח איז אָנגעקומען פון גראָדנע אַ באָפעל: מען האָט אונדז די מאַר־שירנדיקע, און אַלע וואָס זענען געווען פאַרזאַמלט אין לאַכיער וואַלד, פאַרמשפּט צו זיצן עטלעכע טעג אין תפיסה.

יענער זומער, פון יאָר 1905, איז פרוזשענע גע־וען פול מיט אונדז בונדיסטן, מיט אונדזער לעבע־דיקער אַקטיוויטעט. איך ווייל דערמאָנען דאָ דעם בונדישן צענטראַל קאָמיטעט, די צענטראַלע „סכא־דקע" פון ראַיאָן, וואָס איז געשאַפן געוואָרן דאָן אין פרוזשענע, און די נעמען פון די מיטגלידער. אָט זענען זיי: אַרע שפּאַניען, מיכל זלמנס אָן אייי־

ניקל, — דער פאַרזיצער פון קאָמיטעט. און די מיטגלידער: — ירמיה בערגער, רחמיאל רייטקאָפּ, אַברהמל גלעמאַן, לייבל ברעזניק, און איין חבר אַ בונדיסט, פון בריסק — בן־ציון זילבער. פון שערשעוו זענען אַריין אין דעם קאָמיטעט זאַנוול פיינשטיין, טאַניע מעשענגיסער, אסתר סיגעל און דער שרייבער פון די זכרונות — פישל ווינער.

אין יענע טעג, אין דעם שטורעמדיקן יאָר 1905, פלעגן מיר, בונדיסטן, האָבן אונדזערע פאַרזאַמלונגען כמעט יעדן אָוונט אין די בתי־מדרשים פון שטעטל. מיר פלעגן אויך האָבן פאַרזאַמלונגען אין וואַלד. אויף דער סעלצער גאַס איז געווען אַ „הויף", אַדער אַ „הייכל", דאָרט פלעגט יעדן שבת זיך צונויפקומען אַ גרויסער עולם, דאָס גאַנצע שטעטל, און אַלע צוהערער פלעגן זיין אויף אונדזער צד. דאָס רוב יידן האָבן געהאַלטן מיט אונדז.

אין בעלאָוויעזשער פושטשע זענען געווען טאָרגעס, אַן אויבפאַרקויף אויפן וואַלד. זענען מיר, דריי הברים פון „בונד", אַוועק אַהין. מיר זענען געקומען מיט אַפיציעלע פאַרשטייער געשיקט פון „בונד", צוזאַמען מיט מיר זענען געווען ירמיה בערגער און לייבל ברעזניק. מיר האָבן געשלאָסן אַן אָפמאַך מיט די סוחרים. זיי וועלן נישט קאָנקורירן אייגער מיטן אַנדערן צווישן זיך. מיר וועלן אייגנטיילן שטיקער וואַלד, די שטחים, נאָכן אויספאַרקויף, יעדן לויט דעם געגנט פון וואַנען ער קומט. איין סוחר האָט אָפגעקויפט פון דער רעגירונג דעם גאַנצן שטח וואַלד וואָס איז געווען צום פאַרקויפן, און שפּעטער האָבן מיר, דער קאָמיטעט, פאַרקויפט צו די סוחרים. מיר האָבן באַדאַרפט קריגן אַ געוויסן מאָנאָפּאָל פון יעדן סוחר באַזונדער. עס איז אונדז געבליבן אַריבער טויזנט רובל. וועז מיר האָבן געבראַכט דאָס געלט, און שפּאַניען האָט איבערגערעכנט, און געמאַכט דעם חשבון לויט די פּראָצענטער, האָט מען אויסגעפונען אַז די סוחרים האָבן כּיי וווי סיי אונדז אָפּגענאַרט.

די רעוואָלוציע פון 1905 האָט זיך אָנגעהויבן מיט אַן אלגעמיינעם שטרייק פון די באַנען. איבער גאַנץ רוסלאַנד זענען די באַנען געבליבן שטיין. דאָס לאַנד איז געווארן ווי פאַראַליזירט. די צאַרישע רעגירונג האָט זיך דערשראָקן און איז געווארן ווייכער און נאָכגיביקער צו די ליבעראַלן. דאָנערשטיק דעם 17טן אָקטאָבער פון יאָר 1905 איז אַ טאָג וועלכן איך וועל קיינמאָל נישט פאַרגעסן. צו אונדז אין שטעטל איז דעמאָלט, אין יענעם טאָג, אָנגעקומען אַ טעלעגראַמע אַז דער צאַר גיט דאָס רוסישע פאָלק אַ קאָנסטיטוציע. מיר, די בונדיסטן, האָבן געצווייפלט אין די גוטע כוונות פון דער רוסישער מאַכט. מיר האָבן גלייך אָרגאַניזירט אַ דעמאָנסטראַציע אין שטעטל. באַשע, שלמה־רפאלס, האָט אונדז געגעבן רויטן און שוואַרצן זייד. אַלטער גערופן קאָזליער האָט אונדז געמאַכט די שטעקנס. איך געדענק שוין נישט דעם נאָמען פון דעם וואָס האָט געשריבן די ווערטער אויף די פאָנען.

3 אַזייגער בייטאָג האָבן מיר געהייסן פאַרמאַכן די קראָמען אין שטעטל. אַלע זענען מיר געווען אויפן מאַרק. איך האָב געטראָגן די רויטע פאָן מיטן אויפשריפט:

„דאָלאָי סאָמעדערזשאָוויץ" — נידער מיט דער זעלבסטהערשאַפט!

מיר האָבן אין דער דעמאָנסטראַציע געטראָגן שוואַרצע פאָנען, אין אָנדענק פון אַלע געפאַלענע העלדן און מאַרטירער, וואָס זענען געפאַלן אין קאַמף מיט דער צאַרישער מאַכט. די רעוואָלוציאָנערן וואָס האָבן מיט זייער לעבן באַצאָלט כדי עס זאָל געשאַפן ווערן אַ נייע אָרדענונג, אַ דעמאָקראַטישע אין דעם באַפרייטן לאַנד! מיר האָבן מאַרשירט פון דער סעלצער גאַס, אַהין, צו יענער זייט פון די קראָמען, אַנטקעגן דער פאָליציי. ווען די פאָליציי האָט דערזען דעם מאַרש פון די דעמאָנסטראַנטן האָבן זיי זיך אויסגעשטעלט אין אַ ריי, אין דער ברייט פון גאַס, כדי אונדז צו פאַרשטעלן דעם וועג. אָבער וען מיר זענען צוגעקומען נעענטער זענען זיי אָפּגעטראָטן און אונדז דורכגעלאָזן. מיר זענען געבליבן שטיין פאַר דעם פאָליציי־הויז, און געהאַלטן רעדעס און באַגריסט די פאָליטישע אַרעסטירטע וואָס זענען געווען פאַרשפאַרט אין תפיסה. די פאָליציי איז געווען צעטומלט פון אונדזער מוט און געוואָגטקייט, און זי האָט מורא געהאַט עפּעס צו טאָן. זי, די פאָליציי, האָט געוווסט וואָס עס טוט זיך איבער גאַנץ רוסלאַנד, אַז עס איז אַ רעוואָלוציע! אין אַ פאָר שעה אַרום האָט די פאָליציי באַפרייט אַלע ארעסטירטע.

נאָך דער באַפרייאונג פון די ארעסטירטע האָבן מיר וווייטער מאַרשירט און זיך אָפּגעשטעלט לעבן דער „פאָשאַרנע". דאָרט האָט חבר זאַנוול, מען האָט אים גערופן „זאַנוול דער אַדוואָקאַט", געהאַלטן אַ רעדע אין יידיש. די רעדע איז געווען פלאָמפייער קעגן דער צאַרישער מאַכט. און נאָך אים האָט געראַדט אַ סטודענט מיט דעם נאָמען פישל. זיין צווייטן נאָמען געדענק איך נישט. דער חבר פישל האָט געראַדט אין רוסיש. און ערשט דאָן האָט די דעמאָנסטראַציע זיך אויפגעלייזט. עס איז דאָן געווען אַ מאַרק־טאָג, איך געדענק עס ווי הייַנט, די פויערים זענען זיך צעלאָפן פאַר שרעק, פאַר אונדז די רעוואָלוציאָנערן.

אין שטעטל האָט מען געמוזט רעדן אין יענע טעג, אַז עס וועט זיין אַ פאָגראָם. די גויים פון די אַרומיקע דערפער גרייטן זיך צו באַפאַלן די יידן אין פרוזשענע. דער רב פון שטעטל האָט גע־

רופן אַן אַסיפה. מיר, דער קאָמיטעט פון „בונד", זענען אויך געקומען צו דער אַסיפה און מיר האָבן געבעטן געלט אינצוקויפן געווער, כדי זיך צו פֿאַרטיידיקן אין פאַל דער פּאָגראָם קומט טאַקע פּאָר. דער רב האָט אונדז געענטפֿערט, אַז קיין געלט קען מען אונדז פון דער אַסיפה נישט געבן, נאָר זיין עצה איז, אַז מיר זאָלן גיין צו די באַלע־באָטים און זען זיי יעדן באַזונדער, און יעדער גביר וועט נישט אָפּזאָגן און געבן געלט פאַר דעם צוועק. ס׳איז פּיקוח־נפש! אַזוי איז טאַקע געווען. מיר האָבן יענעם אויפדערנאָכט געזאַמלט ביי די גבירים אין שטעטל אַן ערך 400 רובל. איך בין גלייך אַוועקגעפֿאָרן קיין וואַרשע און איינגעקויפט רעוואָלווערן מיט קוילן. איך האָב געשלעפּט מיט זיך אפשר דריי פּוד. אַהיימגעקומען בשלום מיטן געווער, זענען מיר, אַ גרופּע בונדיסטן, אַוועק אין שטעטל שערעשעוו, און אין בערעזע, צוזאַמענגענקליבן בחורים, געוואָגטע יינגלעך, און אויך אייניקע באַקאַנטע קריסטן, וואָס זענען נאָענט געשטאַנען מיט אונדז יידישע רעוואָלוציאָנערן, און זיי אַלע־מען געבראַכט קיין פּרוזשענע.

מיר האָבן געוואַרט אויף דעם יאָריד־טאָג, ווען עס האָט זיך געזאָלט אָנפֿאַנגען דער פּאָגראָם אין שטעטל. מיר האָבן זיך אויסגעשטעלט איבער די גאַסן און געסלעד אַרום דעם מאַרק, אין סטראַטעגישע פונקטן. אַפּילו באַלעבאָטישע יונגעלייט זענען מיט אונדז געווען, און געזומען אָנטייל, און געווען גרייט, צוזאַמען מיט אונדז, צו פֿאַרטיידיקן די יידן פון פּרוזשענע און ראַטעווען זייערע לעבנס, און דאָס לעבן פון פּרויען און קינדער.

איך, מיט נאָך אַ פּאָר יונגע שקצים, ראַדיקאַל־געשטימטע, סאָציאַליסטן, האָבן זיך אַרומגעדרייט מיט אָנגעלאָדענע רעוואָלווערן פֿאַרשטעקט אַרום די קעשענעס. מיר האָבן שוין געהאַט אונדזערע סימנים. און ווען עס וואָלט, חלילה, אויסגעבראָכן אומרוען און די גויים וואָלטן אָנגעהויבן פּאָגראָמירן, וואָלטן מיר אויך אַרויסגערופן אונדזערע אָטריאַדן. אָבער, צום גליק, איז אַלץ אַריבער רויק. עס איז קיין פּאָגראָם נישט פֿאָרגעקומען!

די זעקס וואָכן פון דעם 17טן אָקטאָבער, ביז דעם אָנפֿאָנג דעצעמבער פון יאָר 1905, וועט שטענדיק בלייבן אין מיין זיכרון. דאָס זענען געווען די אינטערעסאַנטסטע טעג פון מיין לעבן... אַן אויסערגעווויינטלעכע צייט געווען! מיר, די יידישע יוגנט אין שטעטל, די בונדיסטן, זענען געווען די באַלעבאָטים פון שטעטל. מיר האָבן פאַקטיש רעגירט אין פרוזשענע! און קיינער האָט נישט געוואָגט זיך אָנטקעגן צו שטעלן קעגן אונדזערס אַ באָפעל.

אָבער אין מאָנאַט דעצעמבער, האָט זיך שוין אָנגעהויבן די רעאַקציע איבערן לאַנד, עס זענען אָנגעקומען סאָלדאַטן, דראָגונער. זיי האָבן געשלאָגן רעכטס און לינקס. און מען האָט אַרעסטירט איינעם פון אונדזערע לייט, אַ בונדיסט, און אים פֿאַרשיקט אין ווייטן סיביר. דאָס איז געווען חיים־אָשר דעם טיטונס־שניידערס אַ זון. שפּעטער האָב איך געהערט, אַז אין יאָר 1917, איז ער צוריקגעקומען אין פרוזשענע, נאָך דער אָקטאָבער־רעוואָלוציע.

צוזאַמענטרעף פון פרוזשענער און קאָברינער בונדיסטן, בערך אין יאָר 1930.

זלמן אוריעוויטש

די בונדישע באַוועגונג אין פּרוזשענע

(צווישן ביידע וועלט־מלחמות)

נאָך די שטורמישע יאָרן פון דער ערשטער וועלט־מלחמה, נאָך די גירושים, אָקופּאַציעס און נאָך דער מלחמה צווישן פּוילן און סאָוועט־רוסלאַנד, האָט זיך דאָס לעבן אָנגעהויבן צו נאָרמאַליזירן אין סוף 1920. די יידישע באַפעלקערונג האָט זיך אָנגעהויבן אַרייַנצופּאַסן אין די נייַע עקאָנאָמישע און פּאָליטישע באַדינגונגען. עס האָט זיך געפּאָדערט אַ גרויסע געזעלשאַפטלעכע אַרבעט ביים אָרגאַניזירן די פּאָרשיידענע פּאַרטיעס פון יידישן לעבן אין דעם אומאָפּהענגיקן פּוילן.

דער קאַמף פּאַר עקאָנאָמישע פּאָזיציעס און יידישע רעכט איז געווען אַ נויטוועндיקייט פּאַר דער יידישער באַפעלקערונג, צוגלייך מיט דער אָרגאַניזירונג פון אינסטיטוציעס וואָס זאָלן זאָרגן פּאַר די אינערלעכע הצטרכותן פון דער יידישער מאַסע.

עס האָט זיך אָנגעהויבן אַ פּיבערהאַפטער פּראָצעס פון בויאונג פון געזעלשאַפטלעכע אינסטיטוציעס.

אויך ביי אונדז, אין פּרוזשענע, האָט זיך געמאַכט פּילן אַ שטאַרקע געזעלשאַפטלעכע אויפלעבונג, אַ פּאָרשטאָרקטע אַקטיוויטעט. בונדיסטן, טייל אַלטע, אויסגעפּרוווטע קעמפּער פון די צאַרישע צייטן און אויך פּיל יונגע, פון דעם אונטערוואַקסנדיקן דור האָבן זיך מיט אימפּעט אַריינגעוואָרפן אין דער אַרבעט.

פיר הויפּט־געביטן פון אַרבעט זענען געשטאַנען פּאָר די פּרוזשענער בונדיסטן:

1. פּאָליטישע אַרבעט;
2. פּראָפּעסיאָנעלע פּאַריינען;
3. אַלגעמיינע יידישע אינסטיטוציעס און
4. יידיש־וועלטלעכע קולטור און שול־אַרבעט.

בונדישע אָרגאַניזאַציע אין פּרוזשענע, 1930.

די פּאָליטישע באַדינגונגען אין פּרוזשענע, ווי בכלל אויף די מזרח־געביטן פון פוילן די אַזוי־גע־רופענע „קרעסן" זענען געווען שווערע, דער פּאָלי־צייישער קורס אַ שאַרפער.

ביז 1928 האָבן די בונדיסטן קיין לעגאַלע אָר־גאַניזאַציע נישט געקענט שאַפן, נישט קוקנדיק אויף דעם, וואָס דער „בונד" אין פוילן איז געווען לע־גאַל. די פּרוזשענער בונדיסטן האָבן דאַן געדאַרפט אַרבעטן אונטער נעמען פון פּאַרשיידענע קולטור־געזעלשאַפטן.

די פּאָליטישע השפּעה פון „בונד" איז שוין צו יענער צייט געווען אַ באַדייטנדיקע. די בונדישע פּרעסע (די וואַרשעווער „פּאָלקסצייטונג") איז פאַר־שפּרייט געווואָרן אין אַ היפּשער צאָל עקזעמפּלאַרן און געלייענט געווואָרן נאָך עטלעכע מאָל אַזוי פיל. (צוליב דער שווערער עקאָנאָמישער לאַגע פלעגן עטלעכע משפּחות בשותפות אויסשרייבן אין ציי־טונג). זייער אָפט פלעגן אַראָפּגעבראַכט ווערן רעד־נער פון וואַרשע, ביאַליסטאָק און אַפילו ווילנע צו בונדישע מאַסן־פּאַראַמלונגען און לעקציעס. אין יאָר 1927 אין די וואַלן צום שטאָטראַט זענען פון „בונד" אויסגעוויילט געווואָרן 4 ראַטמענער. וועגן דעם ווייטערדיקן ווויקס פון דער פּאָליטישער השפּעה פון „בונד" אַ ביסל שפּעטער.

די פּראָפּעסיאָנעלע באַוועגונג האָט זיך אין פרו־השענע אָנגעהויבן צו שאַפן אין 1920.

דער גרעסטער פּראָפּעסיאָנעלער פאַריין איז גע־ווען פון די שנייַדער־אַרבעטער. ער האָט דערפאָלג־רייך פונקציאָנירט ביז דער 2טער וועלט־מלחמה. בראש פון פאַריין אַלס זיינע פאַרזיצערס זענען גע־שטאַנען די בונדיסטן לייבל טשעשניק און העניע־גיטל זאַמוכאָווסקי.

אַ דאַנק דעם פאַריין זענען געשאַפן געווואָר, מענטשלעכע אַרבעטס־באַדינגונגען פאַר די פּרו־זשענער יידישע שנייַדער־אַרבעטער. די אַרבעט פון די פּראָפּעסיאָנעלע פאַריינען איז באַדייטנדיק גע־ווואָרן פאַרלייכטערט דורך אָרגאַניזירן דעם האַנט־ווערקער־פאַריין בראש פון וועלכן עס איז געשטאַ־נען דער אַלטער, פאַרדינסטפולער בונדיסט יצחק־עזרא גלעזער. דער האַנטווערקער־פאַריין האָט מיט־געהאָלפן אָפּהיטן דעם נאָרמאַלן אַרבעטס־טאָג, דעם אָפּמאַך וועגן די לוינען אאז"וו.

אין פאַרשיידענע צייטן האָבן אונטער דער אָנ־פירונג פון „בונד" אין פרוזשענע פונקציאָנירט פא־ריינען פון די זעג־מיל (טאַרטאַק) און האָלץ־אַר־בעטער (אַ פאַריין פון יידישע, פוילישע און ווייסרו־סישע אַרבעטער) האַנדלס־אָנגעשטעלטע און אַנד'.

די אַרבעט פון „בונד" אין פרוזשענע וואָלט גע־ווען באַגרענעצט, ווען ער וואָלט זיך געווידמעט בלויז פּאָליטישער און פּראָפּעסיאָנעלער טעטיקייט. בונדיסטן האָבן זייער פיל ענערגיע אָפּגעגעבן דער אַלגעמיינער הילפס־אַרבעט און קולטור־אַרבעט. ווי אַ רעזולטאַט פון דער אַרבעט איז אויפגעשטעלט געווואָרן דאָס בית־יתומים, וואָס איז אויסגעוואָקסן צו איינער פון די שענסטע אינסטיטוציעס אין שטאָט.

דער „בונד" האָט אויך שטאַרק מיטגעהאָלפן צום אויפבוי פון אַן אינסטיטוציע, וואָס האָט באַשיינט דאָס לעבן אין שטאָט, וואָס האָט פאַרשאָפט נחת און סאַטיספאַקציע די פריינט, די טוער און די על־

בונדישע יוגנט אין פרוזשענע אויף אַ לאַנד־צוזאַמענפאָר אין וואַרשע.

טערן און איז געווען אַ קוואַל פון פרייד פאַר הונ־דערטער קינדער. דאָס איז געווען די י. ל. פּרץ־שול, די יידיש־וועלטלעכע שול.

די פרוזשענער י. ל. פּרץ־שול איז געווען איינע פון די בעסטע „צישאָ"־שולן אין לאַנד. עס זענען געווען יאָרן וועו די צאָל קינדער אין שול האָט איבערגעשטיגן 250. שטעלנדיק זיך אין פאַרבינדונג מיט דעם פרוזשענער לאַנדסמאַנשאַפט־פאַריין אין אַמעריקע, וואָס האָט געהאָט אַלס מיטגלידער אַ היפּשע צאָל אַמאָליקע בונדיסטן, האָבן מיר גע־פּועלט, אַז זיי זאָלן יעדעס יאָר שטיצן די שול מיט אַ באַדייטנדיקער סומע געלט. אַזוי אַרום זענען מיר געווען ביכולת אַריינצונעמען קינדער פון אַרעמע

היימען, וואָס זענען אין גאַנצן באַפרייט געוואָרן פון שכר־לימוד און האָבן באַקומען די בעסטע דער־ציונג און די בעסטע בילדונג.

אין יאָר 1928 איז געגרינדעט געוואָרן אין פרו־זשענע אַן אָפּטיילונג פון דער געזעלשאַפט „קולטור ליגע". דאָס איז פאַקטיש געווען די אָרגאַניזאַציע פון „בונד". דער נאָמען „קולטור ליגע" איז געווען אַ „סגולה" פאַר דער פאָליציי, כדי מעגלעך צו מאַכן דעם „בונד" צו אַרבעטן אין דער עפנטלעכקייט.

די גרינדער פון דער „קולטור ליגע" זענען גע־וען די צוויי לערערס פון דער אָרטיקער יידיש־וועלטלעכער שול, לערערין בענישאָן (פון לאָדזש) און יצחק מאַן (פון פלאָנסק), אַ ברודער פון באַקאַנטן יידישן שרייבער מענדל מאַן (פון ישראל).

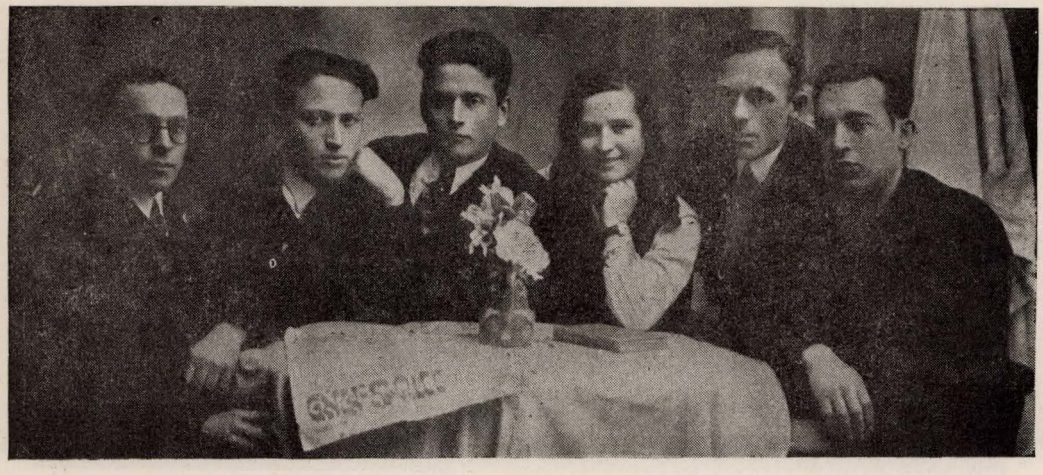
די אָרגאַניזאַציע איז זיך שנעל פונאַנדערגע־וואָקסן און האָט געפונען חן אין די אויגן פון דער יידישער אַרבעטער באַפעלקערונג, אַ דאַנק דער איבערגעבנקייט און ערנסטקייט צו דער זאַך פון די גרינדער. נאָך מער פאָפולער איז די אָרגאַניזא־ציע געוואָרן אין סוף פון יאָר 1929. אין דער צייט זענען קיין פרוזשענע אַנגעקומען צוויי נייע לערער: הערשל גרינבוים און חיים יאַנישׂ, ביידע איבערגע־געבענע בונדיסטן. פאַרשטייט זיך, אַז זיי האָבן זיך תיכף אַריינגעוואָרפן אין דער אַרבעט פון דער אָר־גאַניזאַציע און זי דערהויבן צו אַ הויכער מדרגה. שפּעטער איז נאָך צוגעקומען אַ לערער בונדיסט, קרוסמאַן, אויך ער האָט אַריינגעבראַכט פיל אינ־טערעס אין דער אַרבעט.

אונטער דער פירערשאַפט פון הערשל גרינבוים ווערט די אַרבעט אָרגאַניזירט אויף אַ מוסטערהאַפטן אופן. עס זענען אָרגאַניזירט געוואָרן קרייזן, ווו מען האָט געלערנט און שטודירט פאָליטישע עקאָנאָמיע, סאָציאָלאָגיע און געשיכטע. די קרייזן זענען גע־וואָקסן פון טאָג צו טאָג, באַזונדערס האָבן אַהין געשטראָמט יוגנטלעכע, וואָס האָבן שוין געהאַט גראַדויִרט פון דער שול. אָט פון די דאָזיקע קרייזן איז שפּעטער אַרויסגעוואָקסן אַ היפּשע צאָל באַ־וווסטזיניקע אַנפירער און רעדנער. עס איז געשאַפן געוואָרן די בונדישע יוגנט־אָרגאַניזאַציע „צוקונפט" און די קינדער־אָרגאַניזאַציע „סקיפ". אין דער אָנ־פירונג פון דער בונדישער יוגנט זענען געווען רבקה אורינסקי, אַ. סעלעצקי, מיכל פרוזשאַנסקי סעקרע־טאַר, שרה־רבקה פרוזשאַנסקי און שייקע פאַרער — פאָרזיצער.

אין יענער צייט האָט דער „בונד" אין פרוזשע־נע געציילט: בערך 50 אַלטע בונדיסטן, 80 צו־קונפטיסטן און אַ הונדערט סקיפיסטן.

אַלע בונדישע אויסגאַבן זענען פאַרשפרייט גע־וואָרן אין גאָר אַ גרויסער צאָל. די פאַרשפרייטונג פון די אויסגאַבעס איז געלעגן אין די הענט פון דעם שרייבער פון אָט די שורות. די „פאָלקסצייי־טונג" איז פאַרשפרייט געוואָרן טעגלעך ביז 80 עק־זעמפלאַרן און, פאַרשטייט זיך, אַז יעדער עקזעמפ־לאַר איז געלייענט געוואָרן פון עטלעכע, וואָס האָבן צוליב אָרעמקייט, אַליין נישט געקענט זיך פאַרגינען צו קויפן אַ צייטונג. עס איז כדאַי אונטערצושטרייכן, אַז די „פאָלקסצייטונג" האָט געהאַט אַ צירקולאַציע אין שטאָט פונקט 2 מאָל אַזוי פיל ווי די בירגער־לעכע צייטונגען, „היינט" און „מאָמענט" צוזאַמענ־גענומען.

דער דערפאָלג פון „בונד" אין פרוזשענע איז אין די יאָרן פון 1928־1934 געוואָקסן און געשטיגן, עס איז, קאָן מען זאָגן, נישט געווען קיין גע־ביט פון יידישן לעבן אין שטאָט, ווו די השפּעה פון „בונד" זאָל זיך נישט פילן. זיין פאָפולאָריטעט איז אַפּילו שוין דערגאַנגען צוויישן דער נישט יידישער

דער קאָמיטעט פון יוגנט־בונד „צוקונפט" אין פרוזשענע אין מאַרץ 1935.

באַפעלקערונג. דאָס האָט געשטאָכן די אויגן פון די מאַכטהאָבער און אין יאָר 1934 האָט דער סטאַראָסטע דורך פּאַרשיידענע דריידלעך דערקלערט די „קולטור ליגע" פּאַר אומלעגאַל.

מיר האָבן זיך צוריק רעאָרגאַניזירט אונטער דעם אמתן נאָמען „בונד". דער קאָמיטעט פון דער ניי־געשאַפענער ארגאַניזאַציע איז באַשטאַנען פון פינף פּערזאָנען: זלמן אוריעוויטש — פּאָרזיצער; מיכל נייַ־מאַן — סעקרעטאַר און מאיר ניצבערג, שלמה ראָגאָוויטש און הענע־גיטל זאמוכאָווסקי. אונטער דעם נאָמען „בונד" האָט שוין די ארגאַניזאַציע פונקציאָנירט ביז דער 2טער וועלט־מלחמה.

אין יאָר 1929 האָט אין פּרוזשענע אָנגעהויבן צו דערשיינען אַ וועכנטלעכע ייִדישע צייטונג „דאָס פּרוזשענער לעבן". דער גרינדער פון דער צייטונג איז געווען דער באַליבטער קולטור טוער גרשון אורינסקי, וועלכער האָט געהאַט אַ גרויסע סימפּאַטיע צום „בונד" און זיינע אויפטוואונגען. און וויידער אַ מאָל, אַ דאַנק די בונדישע מיטארבעטער, האָט די אויסגאַבע אָנגעהויבן צו שפּילן אַ זייער וויכטיקע ראָלע אין לעבן פון דער ייִדישער באַפעלקערונג און אויך אין אַלגעמיינעם לעבן פון דער שטאָט. מען קען זאָגן, אַז אַ דאַנק דער בונדישער גרופּע איז „דאָס פּרוזשענער לעבן" געגליכן געווען וויי צו אַ מיניאַטור פון דער וואַרשעווער „פּאָלקס־צייטונג". נישט וווניקער האָט זיך געפילט די השפּעה פון „בונד" אין דער אַרבעט פון דער ייִדישער ביבליאָטעק, אין דער קהילה און אויך אין שטאָטראַט.

זייער אָפט פלעגן מיר איינלאָדן אויף רעפעראַטן אונדזערע בונדישע פירער פון וואַרשע, וואָס פלעגן אַלעמאָל רעפערירן ביי פול געפּאַקטע זאַלן און איבערלאָזן אַ שטאַרקן איינדרוק אין שטאָט. עס איז, דאַכט זיך, נישט געווען קיין איין בונדישער פירער, וואָס זאָל נישט האָבן באַזוכט אונדזער שטאָט צו עטלעכע מאָל.

אַ גאָר גרויסן רושם פלעגן איבערלאָזן אין שטאָט אונדזערע 1טע מאַי־אָקאָדעמיעס, וואָס פלעגן פּאָר־קומען יעדעס יאָר. און ביי דער געלעגנהייט איז געפירט געווארן אַן אַגיטאַציע צווישן די ווייסרוסישע פויערים.

אַזאַ און ענלעכע אַקטיוויטעטן, ווי למשל אונדזערע קאמפאניעס בעת וואַלן צום סיים אַדער שטאָטראַט, האָבן געשטאָכן די אויגן פון דער אָרטיקער פּאָליציי. די פּאָליציי ווידער האָט געזוכט צו שיקאַנירן און טעראָריזירן אונדזער אַרבעט אויף פּאַרשיידענע אופנים. ווי ווייט די שיקאַנעס זענען דערגאַנגען ווען אילוסטרירן דער פּאָלגנדיקער אינצידענט:

ניי־יאָר 1935 האָבן מיר איינגעאָרדנט אַ ניי־יאָר אָוונט אין חבר מיכל דובינסקיס הויז. מיר האָבן פּריִער געלאָזט וויסן דער פּאָליציי, אַז אַזאַ פּאַרזאַמלונג וועט פּאַרקומען. ווען דער עולם איז שוין געווען פּאַרזאַמלט, האָבן פלוצלינג זיך באַוויזן אין זאַל 2 שקצים, ווי מיר האָבן זיך דערוווסט, פּאָליציאַנטן אין ציווילע קליידער, און האָבן אָנגעהויבן זיך צו טשעפּען צו די פּאַרזאַמלטע. עס איז אַנטשטאַנען אַ מהומה צווישן עולם און עס האָט אויסגעבראכן אַ געשלעג. די פּראָוואָקאַטאָרס, באַוואָפנט מיט אייזערנע שטאַנגען, האָבן צעממיטט איינעם פון

צוזאַמענטרעף פון פּרוזשענער און בערעזער בונדיסטן חול־המועד־סוכות 1930.

די פאַרזאַמלטע, משה־וועלוול שנייידער, וואָס איז מיט צוויי טעג שפּעטער געשטאָרבן פון די ווונדן. וועָן די רוצחים זענען שוין געווען אַנטרינען, האָט זיך באַוויזן פּאָליציי. וואָס האָט זי אייגנטלעך געטאָן? אַרעסטירט איניקע פירער פון אונדזער אַרגאַניזאַציע.

נישט געקוקט אויף די פּראָוואָקאַציעס מצד דער פּאָליציי, זענען מיר ווייטער מיט נאָך מער עקשנות אַנגעגאַנגען מיט אונדזער אַרבעט. אַ דאַנק אונדזער מסירת־נפשדיקער אַרבעט, האָבן מיר אין די לעצטע יאָרן פאַרן חורבן שוין געהאַט געווונען דעם צוטרוי פון דער מערהייט פון דער יידישער באַפעלקערונג אין שטאָט.

איז געקומען דאָס יאָר 1939 און מיט אים — די היטלער־סטאַלין קאָמבינאַציע. עס האָט אויסגעבראָכן די 2טע וועלט־מלחמה. אַ געדיכטע, פינצטערע און שטיקנדיקע כמאַרע האָט זיך פאַרשפרייט איבער די שטעטלעך פון פוילן און אַנגעזאָגט דעם בייזן סוף צו אַלץ וואָס איז געווען שיין און דערהויבן אין אונדזער לעבן. פרוזשענע איז בעתן אויסברוך פון דער קאַטאַסטראָפע, אַרונטערגעפאַלן אונטער דער סאָוועטישער הערשאַפט. נאָיווע מענטשן האָבן געגלויבט אַז אונטער די סאָוועטן וועט זיך זיי לעבן פרייער, אָבער עס האָט נישט לאַנג געדויערט און זיי האָבן זיך איבערצייגט אין זייער ביטערן טעות. פינצטער און ביטער איז געווען דאָס לעבן אונטער דער השגחה פון דער נ. ק. וו. ד. קודם־כל האָבן די רויטע חילות אויסגעלייקט די שטאָט פון אַלע גוטע און נויטבאַדערפטיקע זאַכן. גאַנצע וואַגאַנעס מיט די אַלע גוטע זאַכן זענען געגאַנגען טאָג און נאַכט אין דער ריכטונג צו מזרח צו. וויי אַ היישעריק האָבן זיי זיך אַרונטערגעלאָזט איבער אַלע קראַמען און סחורה־לאַגערן און אַלץ אויסגעלייקט. די באַפעלקערונג איז פאַרמשפט געווארן צו דעם זעלבן, קלאָגעדיקן לעבנס־סטאַנדאַרט, ווי אַלע בירגער פון סאָוועטרוסלאַנד. פון אַלע געזעלשאַפטלעכע אינסטיטוציעס האָט מען געמאַכט אַ תל. און אַ סיסטעם פון שפּיאָנאַזש איז אינגעשטעלט געווארן. מען האָט געלערנט קינדער זיי זאָלן מסרן אויף זייערע טאַטע־מאַמעס, שילער אויף לערער, יידן אויף קריסטן און קריסטן אויף יידן.

זיי האָבן זיך גענומען צו באַפרייען די באַפעלקערונג פון די „קאָנטער־רעוואָלוציאָנערן". די ערשטע קרבנות זענען געווען די בונדיסטן. עס האָט זיך אָנגעהויבן די ליקווידאַציע פון „אומגעוווּנטשענע" עלעמענטן. די דאָזיקע אַרבעט האָבן זיי מערסטנטיילס דורכגעפירט בייגאַכט. איז צוגעפאָלן די נאַכט, איז אַ פּחד און אַ אימה באַפאַלן די גאַנצע באַפעלקערונג פון שטאָט. פאַר אַ בונדיסט איז באַטראַכט געווארן יעדער איינער אויף וועמען די אַרטיקע קאָמוניסטן האָבן נאָר אָנגעוויזן מיטן פינגער.

מיטן אָנקומען פון דער נאַכט, פלעגן מיר בלייבן

צוזאַמענטרעף פון די בונדישער קינדער־אַרגאַניזאַציעס „סקיפ" אין פרוזשענע מיט קאָבריגער חברים, 1929.

אין די שטובן און אַנגעשטרענגט אונדזערע אויערן צו הערן צי זיי קומען שוין אויך צו אונדז. שא, שטיל, דאַכט זיך מען גייט — דאָס האָט מען אי־ בערגעהזרט כמעט יעדע ווייַלע, ווען עפּעס אין דרויסן האָט אַ שאָרך געטון. יאָ, אַנגעשפּיצט זענען געוואָרן אונדזערע געהערן און אַנגעשרויפט אונ־ דזערע נערוון. מיר האָבן זיך געריכט אויף זיי און מיט זיי — טויט, פאַרוויסטונג און אַ סוף צו גאַנצע פאַמיליעס.

אין אַ געוויסער נאַכט האָט די נ. ק. ו. ד. אַנגע־ קלאַפּט אין די היימען פון די בונדיסטן:

1) יצחק־עזרא גלעזער, געוועזענער פאַרזיצער פון האַנטווערקער פאַריין, וויצע פאַרזיצער פון דער ייִדישער שול־אַרגאַניזאַציע און אַ געוויסע צייט ראַטמאַן פון שטאַטראַט;

2) שייקע פאַרער, פאַרזיצער פון יוגנט־בונד „צוקונפט";

3) שלמה ראגאוויטש, געוועזענער סעקרעטאַר פון דער קולטור־ליגע. מען האָט זיי אַרויסגענומען פון די בעטן און יעדער שפּור איז פון זיי פאַרשוווּנדן געוואָרן. זייערע פאַמיליעס און קרובים זענען פאַר־ שיקט געוואָרן אין מיטל־אַזיע אויף שווערע אַר־ בעט. אַזוי האָט זיך אַנגעהויבן סטאַלינס רייניקונג אין דער קהילה פּרושענע. דערהערנדיק וועגן די ערשטע אַרעסטן, האָבן אַ סך אַנדערע בונדיסטן געזומען וואַנדלען איבער שטעט און שטעטלעך און זיך אויסבאַהאַלטן. נישט אַלע האָט ויך איינגעגעבן צו ראַטעווען, אָבער אַ קליינע צאָל האָט דאָך באַ־ וויזן ניצול צו ווערן און בתוכם אויך איך.

שרייבנדיק די דאָזיקע שורות, ווערט מיר ענג ביים האַרצן. וואָס איז פון דיר, דו שיינע און אייי־ דעלע ייִדישע פּרושענע געוואָרן?

אַזויפיל מי, אַזויפיל מסירת־נפש פון יאָרן און דו־ רות איז מיט אַ מאַך פון אַ שוועד אַרונטערגעשניטן געוואָרן. גאָרנישט איז פאַרבליבן. אַלץ, אַלץ וואָס איז געווען אַזוי שיין און דערהויבן אין אונדזער לעבן איז פאַרטיליקט געוואָרן.

מיטן אַנקומען פון די דייטשן זענען נאָך גרע־ סערע צרות געקומען אויף ייִדן. אָבער אַזוי ווי די דייטשן האָבן זיך וווייניק געמישט אין די אינער־ לעכע ענינים פון זייערע צוקונפטיקע קרבנות, איז כאָטש מעגלעך געווען זיך איינער דעם צווייטן קעגנזייטיק אַרויסצוהעלפן. בונדיסטן פלעגן זיך בא־ געגענען, טיילן זיך מיט פּאָליטישע נייס וועגן גאַנג פון דער מלחמה, שטאַרקן דעם מוט איינער ביים צווייטן און דער עיקר אַרגאַניזירן הילף פאַר חברים און סתם נויטבאַדערפטיקע אין געטאָ. אָבער דאָס איז שוין אַ באַזונדער קאַפּיטל.

איך האָב נאָר געוואָלט מיט מיינע באַשיידענע כוחות פאַראייביקן אַ קאַפּיטל פון אונדזער לעבן, וואָס איז געווען דאָס לעבן פון די אַרבעטער פון אונדזער שטאָט. פון זייערע טרוימען און קאַמפן, חלומות און פּרעכטיקע טעטיקייט.

זאָל דאָס זיין אַ באַשיידענע מצבה אויף די קברים פון אידעאַליסטן, וואָס האָבן געשטרעבט און גע־ קעמפט פאַר אַ באַפרייטן ייִד אין אַ פרייער גליק־ לעכער וועלט.

סעלצער גאָס, פאַר די פּוילישע געהייסן דאָמבראָווסקאַ.

מען הונגערט, און מען זינגט...

די וואַרשעווער „פאַלקסצייטונג" (יוני 1931), שרייבט:

י. אָפּאַטאָשו איז געווען היינטיקן שבת אַ גאַסט פון דער יידיש־וועלטלעכער שול אין פּרוזשענע. ער איז געקומען פון דאָרט צוריק אין וואַרשע אַ באַגייסטערטער און אונדז איבערגעגעבן אַ ביסל אייגדרוקן.

— מען הונגערט און מען זינגט!... — זאָגט י. אָפּאַטאָשו — איך בין אַנטציקט פון דער דאָרטיקער וואַרעמקייט, פון דער איבערגעגעבנקייט, פון דער זעלטענער שול, פון די קינדער, לערער און טוער!...

הינטערן שטאָט, אויפן שאָסיי, אויף וועלכן עס פּאַרט דער אויטאָבוס אין פּרוזשענע ריין, האָבן י. אָפּאַטאָשון אָפּגעוואַרט אַ פּאָר הונדערט תלמידים פון דער שול, מיט זייער שול־פּאָן, מיט זייער לערער און אים אָפּגעגעבן אַ ברוך־הבא.

— איך האָב מיך געשעמט — דערציילט אָפּאַטאָשו — איך האָב נישט געוווסט, וווּ ערגעץ זיך באַהאַלטן, די קינדער האָבן אָבער מיך נישט אָפּגעלאָזט, זיי האָבן מיך גלייך פאַרנומען אין שול אַריין.

י. אָפּאַטאָשו איז אַנטציקט פון דער אינטעליגענץ פון די קינדער. זיי האָבן צו אים געהאַט „לימוד־ארץ־ישע" טענות, תביעות: הלמאי איז זיין דערציילונג „דער משפט" אַזאַ ביטערע, פאַרוואָס איז דאָרט אַלץ אַזוי שטרענג אַלץ האָט דאָרטן אַזאַ ביטערן סוף. פאַרוואָס איז דאָ פּאָר די קינדער אַזוי וויניק וואָס צו לייענען?... פאַרוואָס שרייבן די שרייבער אַזוי וויניק פּאָר קינדער?...

עס איז געווען אַ טייערע קינדער־מחנה, מיט וועלכער עס איז געווען אַ תענוג צו פאַרברענגען, צו שמועסן. זייער שול איז די פּעסטונג פון דער שטאָט. אַרום איר איז צונויפגעקליבן דאָס שענסטע און באַגייסטערטסטע פון גאַנצן עולם.

— איך בין געווויר געוואָרן — זאָגט אָפּאַטאָשו — אַז די לערער דאָ האָבן שוין נישט באַקומען קיין שכירות פאַר דריי חדשים אַרבעט — איז דאָס אמת?... ווי לעבן זיי?... ווי אַרבעטן זיי?...

און ער וווּנדערט זיך אויף דעם פאַרנעם, אויף דעם טיפן ערנסט פון דער אַרבעט. אָט „שאַפּט" מען דאָרט איבער דאָס אַמאָליקע פּרוזשענער לעבן, מען דרוקט אַ פּנקס פון דער שטאָט פּרוזשענע. דאָס איז די אַרבעט פון דער שול, פון די לערער, פון די שול־טוער. מען האָט געפונען דעם אַלטן פּנקס פון דער אַלטער היסטאָרישער שטאָט פּרוזשענע, מען האָט אים רעסטאָורירט, ער ווערט איצט גלענצנד אַרויסגעגעבן. ער ווערט אָפּגעפּרישט און פאַרגעזעצט ביז אונדזערע טעג — דאָס איז די געשיכטע פון אַ שטאָט אין משך פון 500 יאָר. דאָ איז אַריינגעטון געוואָרן אַ שלל מיט אַרבעט, מיט וויסן.

— אָט איז דאָרט אַ קאָפּיטל וועגן דער אויסשטעלונג פון דער שטאָט — דערציילט י. אָפּאַטאָשו — איך בין פּשוט אַנטציקט. דער קאָפּיטל איז געשריבן פון לערער צוקערמאַן, אַזאַ קלאָרקייט, זאַפּטיקייט, עס פילט זיך שוין דער אינפלוס פון דער יידישער שול, די גאַנצע נייע טערמינאָלאָגיע, נייע וועלטער, נייע באַגריפן, נייע זאַכן, וועגן וועלכע מען פלעגט נישט שרייבן ביז איצט אין יידיש, געאָגראָפּישע עטנאָגראָפּישע טערמינען, אַ פּאַרגעניגן!...

ה' י. אָפּאַטאָשו דערציילט, אַז ער האָט צווישן די לערער פון דער שול געפונען אויך זיינעם אַ בן־עיר, אַ מלאָווער, און דאָס איז אויך אַ נייעס — אַ פּוילישער לערער אַ יידישיסט. אָלע לערער צוזאַמען זענען אַ גוטע גרופּע, וואָס טוט נישט נאָר פאַר דער שול, נאָר טוט יעדע קולטור־אַרבעט, יעדע בילדונג־אַרבעט אין שטאָט.

אין אָונט איז אין טעאַטער געווען אַן אָונט פאַר י. אָפּאַטאָשו. דער זאָל איז געווען געפּאַקט. עס איז געקומען ממש די גאַנצע שטאָט.

י. אָפּאַטאָשו פאַרענדיקט זיינע אייגדרוקן פון שטעטל:

— איך קען זיי נישט פאַרגעסן...

ביליקע פאָלקס־קיך אין פרוזשענע, ביים סוף פון דער ערשטער דייטשער אָקופאַציע.

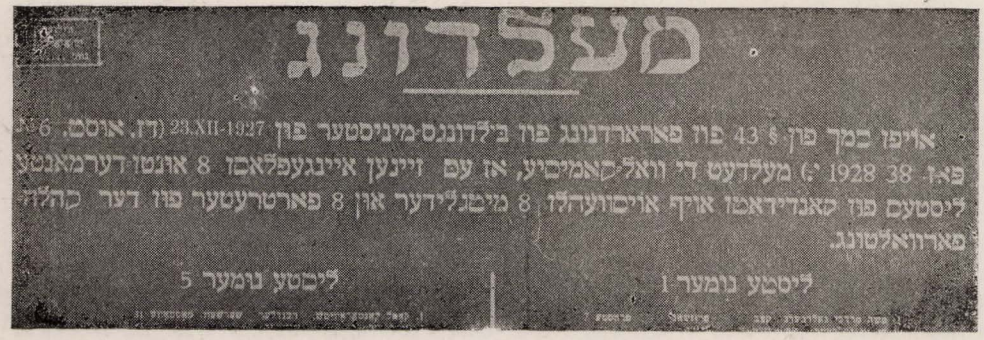
פרוזשענער „בית־יתומים" אין די ערשטע יאָרן פון זיין גרינדונג.

וועך זענען געווען די קאַנדידאַטן צו דער פּרוזשענער קהילה־פאַרוואַלטונג אין יאָר 1929

פון דעם „ייוואָ" אין ניו־יאָרק האָבן מיר באַקומען אַ רייַ מאַטעריאַלן, וואָס האָבן אַ שייכות צו אונדזער געזעלשאַפטלעך־פּאָליטישן לעבן צווישן ביידע וועלט־מלחמות. די דאָזיקע מאַטעריאַלן זענען בשעתם צוגעשיקט געוואָרן צום „ייוואָ" אין ווילנע און על־פּי־נס זענען זיי אָפּגעראַטעוועט געוואָרן אונ דורך פּאַרשיידענע גילגולים געקומען נאָך דעם לעצטן היטלער־חורבן אין ניו־יאָרק. צווישן די צו־געשיקטע מאַטעריאַלן געפינט זיך אַ גאָר גרויסע קאָלעקציע פון דאָקומענטן וואָס האָבן אַ שייכות צו די וואַל־קאַמפּן פון דער יידישער געזעלשאַפטלעכ־קייט אין פּרוזשענע און אַרומיקע שטעטלעך בעת די וואַלן צו דער קהילה און שטאָטראַט. די פאַר־עפנטלעכטע אין פאַרשידענע ערטער פון אונדזער פּנקס רעפּראָדוקציעס פון די דאָזיקע דאָקומענטן געהערן טאָקע פון דעם זעלביקן מקור. צווישן אַנ־דערע דאָקומענטן האָבן מיר אויך אַ גרויסן פּלאַ־קאַט, אין וועלכן די קהילה־פאַרוואַלטונג פון פרו־זשענע פאַרעפנטלעכט די פולע ליסטע פון די וואַל־ליסטעס מיט זייערע נעמען צו די קהילה־וואַלן. עס האָנדלט זיך וועגן די וואַלן פון יאָר 1929. אַריין־געטראָגן זענען געוואָרן 8 ליסטעס און אויף יע־דער ליסטע האָבן פיגורירט 16 פערזאָן. די דאָזיקע נעמען, זייערע באַשעפטיקונגען, וווּ זיי האָבן גע־וווינט, איז אייניר פון די וויכטיקסטע שפּיגלען פון יידיש געזעלשאַפטלעך־עקאָנאָמישן צוזאַמענשטעל פון אונדזער היימשטאָט. מיר גיבן איבער די דאָ־זיקע רשימה אָן וועלכע נישט איז אויסטייטשונ־גען און צוגאָבן, דער דאָזיקער דאָקומענט רעדט שוין פאַר זיך.

מעלדונג

אויפן סמך פון § 43 פון פאַראַרדענונג פון בילדונגס־מיניסטער פון 13טן דעצעמבער 1927 (דז. אוסט. נומער 6, פּאָזיציע 38, 1928 יאָר) מעלדעט די וואַל־קאָמיסיע, אַז עס זענען איינגעפּלאָסן 8 אונטן־דערמאָנטע ליסטעס פון קאַנדידאַטן אויף אויסצווויילן 8 מיטגלידער פון דער קהילה־פאַרוואַל־טונג.

קעפּל פון דער מעלדונג וועגן די ליסטעס צו די קהילה־וואַלן.

ליסטע נומער 1

1) משה־מרדכי גאָלדבערג, קצב, פּרוזשענע, פּראָספּע 1
2) בנימין גאָלדבערג, עקספּעדיטאָר, לינעווע
3) קלמן קראָסנער, קצב, פּרוזשענע, צערקעוונע 1
4) ישראל שטערן, סוחר, לינעווע
5) שמואל קאַלבקויף, קצב, שערשעוו

Odezwa wyborcza — Jednodnio

קצבים-אָרגאַניזאַציע
אין פּרוזשאַני, שערשעוו און לינעוואָ

1 **צו דער יידישער אַרבעטער באפעלקערונג** 1
אין פּרוזשאַני, שערשעוו אין לינעוואָ!

י י ד ן !

מיר שטייען פאַר די וואַלן צו דער פאַרייניקטער יידישער קהילה פון די דאָזיקע דריי מקומות. מיט גרויס צופריידנהייט מאַכן מיר די ברכה „שהחיינו"; די רעגירונג האָט ענדלעך דערפילט אונזער פאַרלאַנג און באַשטימט וואַלן צו אַלע יידישע קהילות און אויך צו אונזער פאַרייניקטער קהילה: דעם קומענדיקן

Jednodniówka „A farnachlesigung"

א פאַרנאכלעסיגונג אדער פאַרברעכן ?

(עטלעכע ערנסטע ווערטער צו דער אויפמערקזאמקייט פון דער יידישער באפעלקערונג אין פרוזשאני)

אין אָט איז דער ערשטער פאַרברעכערישער שריט:
הינדערטער יידישע שטימען גייען פאַרלאָרן צוליב דער שולד פון אונדזערע לינקע פאַרזאָרגער!

Odezwa wyborcza — Jednodniówka

שטימט פאַר דער ליסטע № 3

3 **וואַל-קאָמיטעט פון די אַרבעטנדיקע אין אומפאַרמעגלעכע פאָלקס-מאַסן אין פרוזשאַני.** **3**

צו די יידישע פאָלקס-מאַסן.

זונטיק דעם 22 טן יולי קומען פאַר די וואַלן צו דער קהילה.

קעפּלעך פון וואַל-אויפרופן פון פאַרשידענע וואַל-ליסטעס צו די וואַלן פון דער קהילה אין פרוזשענע

6) אהרן סאַלאַוויי, ערד־אַרבעטער, פּרוזשענע, בראַוואַרנע 5
7) שכנא ווילענציק, קצב, פּרוזשענע, לאַזיענקאַווא 23
8) אליהו טאַגמאַן, קצב, פּרוזשענע, בריסקער 22
9) פישל רייטמאַן, קצב, פּרוזשענע, לייאַזיענקאַווא 51
10) זלמן פּאַזניאַק, קצב, פּרוזשענע, נאַווא 4
11) שכנא קאנעל, קצב, פּרוזשענע, יאַטקע־גאַס 40
12) יעקב קאַלבקויף, קצב, פּרוזשענע, געגסיא 22
13) שמחה קראַסנער, קצב פּרוזשענע, בריסקער 10
14) לייב גאָלדבערג פּרוזשענע, בריסקער 22
15) לייזער אַוערבוך פּרוזשענע, שערשעווער 26
16) יואל גערשנגאָרן פּרוזשענע גלוכא 7

ליסטע נומער 2

1) בנימין ניצבערג ,סוחר פּרוזשענע, יאַטקע־גאַס 40
2) לייב גאָלובאָוויטש, האַטעל־אינהאַבער קאַבריגסקע 4
3) אליהו ניצבערג, שינדל־שלעגער דרעוגיאַנא 4
4) מאיר־משה באָגאַטש, שניידער שערשעווער 8
5) אברהם־יצחק קאַפּלאַן, סוחר קאַבריגער 18
6) אברהם־יצחק פּיין, סוחר בודקיעוויצא 2
7) שמואל ספּעקטאָר, סוחר קאַבריגער 92
8) אהרן־יעקב האַלפּערן, לערער צמענטאַרנע 3
9) עזר קוניק, סוחר בריסקער 23
10) פייוול פּערלשטיין, סוחר זאַולעק־1, 2
11) אהרן־מיכל טאַבאַלניק בריסקער 16
12) לייב ליכטציער, מצבה־קריצער סטודיענגא 14
13) אשר גאַבערמאַן, שוסטער פּראַסטע 1
14) אברהם־דוב בראַווערמאַן, איינביגדער יאַטקע 23
15) יעקב פּיסאַרעוויטש, סוחר שערשעווער 25
16) שמחה מאַושאַוויטש, גלעזער סטרושאַצקא 6

ליסטע נומער 3

1) גרשון אורינסקי־קאַבריגסקי, סוחר פּראַסטא 9
2) עזרא גלעזער, שניידער נאַווא 9
3) ישראל־לייב פּערלשטיין, סטאַליער סטודיענגא 6
4) אהרן בראַווערמאַן, שניידער וואַדנא 11
5) מרדכי לעוו, פּאַטאַגראַף יוריזדיקא 17
6) מיכל דובינסקי, שוסטער פּאַצעוויצא 26
7) אברהם גרינבערג, שניידער זאַולעק 2, 3
8) קאַלאַדנער, שטעפּער זאַולעק 3, 2
9) יצחק גלעזער, שניידער צמענטאַרנע 20
10) חיים־זעליג אלישעווסקי, סטאַליער בראַוואַרנע 2
11) שמחה קראַוטשיק, שוסטער בריסקער 33
12) משה שעווּעלעוויטש, סוחר בודקיעוויצא 4
13) יוסף געשגאָרן, שמיד בראַוואַרנע 10
14) לייזער בלאַכאַר, שניידער דאַמבראַווסקע 35
15) שלמה סערלין, סטאַליער לאַזיענקאַווא
16) שמואל פינסקי, סוחר קאַבריגסקא 13

ליסטע נומער 4

1) מרדכי קאַנעל, שוסטער דאַמבראַווסקע 104
2) יוסף געלמאַן, שניידער גלובא 9

3) שלום יאבלון, שוסטער
סטראַזשאַצקע 11
4) פישל ראַוויצקי, שניידער
זאָולעק 2, 1
5) מאיר־משה באַגאַטש, שניידער
שערשעווער 8
6) ישראל־לייב פּערלשטיין, סטאַליער
סטודיענגאַ
7) אברהם דידקאָוויטש, בלעכער
קאַברינסקע 7
8) שלמה סערלין, סטאַליער
לאַזיענקאָוועע 30
9) חיים רודניצקי, רימער
יוריזדיקע 15
10) שמחה מאָושאָוויטש, גלעזער
סטראַזשאַצקע 6
11) פייטל קראַנשטאַט, סטאַליער
דלוגאַ
12) חיים־לייב אַלישעווסקי, סטאַליער
בראָוואַרנע 2
13) ברוך רובין, קירזשנער
בראָוואַרנע 26
14) זרח בייזער, שמיד
דאַמבראָווסקאַ 16
15) חנן פרידמאַן, שמיד
קאַברינסקע 38
16) אַלטער ניצבערג, רימער
דאַמבראָווסקע141.

ליסטע נומער 5

1) קאַפּל קאַנטאַראָוויטש, העגדלער, שערשעוו.
מאַסטאָוע 31
2) מאיר געלמאַן, שניידער
מאַסטאָוע 61
3) חאַצקל קרוגמאַן, העגדלער
מאַסטאָוע 53
4) משה ניצבערג, רימער
רינעק 3
5) אברהם ראָסאָווסקי, העגדלער
מאַסטאָוע 34
6) משה באַרנבוים, קאַמאַשניק (שטעפער)
רינעק 4
7) פּסח מאַלעווסקי, העגדלער
רינעק 24
8) מרדכי ראָניעס, שניידער
אַסטראָוועצקע 27
9) יצחק בערנשטיין, סוחר
אַסטראָוועצקע 111
10) אהרן רוכאַמעס, קירזשנער
מאַסטאָוע 43
11) יוסף שאַמעס, העגדלער
מאַסטאָוע 30
12) נחמיה סעלעצקי, קאַמאַשניק (שטעפער)
רינעק 22
13) משה־אליה זילבערשטיין, העגדלער
מאַסטאָוע 106
14) יצחק רובין, שוסטער
זאַשקאַלנע 43
15) יעקב קאַביזעצקי, העגדלער
נאָוואַ 1
16) חיים טענענבוים, סטאַליער
מאַסטאָוע 18

קעפּלעך פון פּאַרשידענע וואַל־אויפרופן אין פּרוזשענע

ליסטע נומער 6

1) פייוול גאָלדפיין, אינדוסטריעלער, פּרוזשענע קאָברינסקע 13
2) פּנחס גרינבערג, סוחר
3) טאָדרעס יאָנאָוויטש, סוחר בריסקער 5
4) יצחק יאָנאָוויטש, סוחר סטראָזשאָצקע 4
5) יעקב זאָמוכאָווסקי, בעקער 3טער מאַי 39
6) שמחה מאָושאָוויטש, גלעזער סטראָזשאָצקע 8
7) גיסן קאָגאָנאָוויטש, סוחר נאָווע 19
8) אליהו זיעלינעצקי, צאָן־אַרצט פּאָצעוויטשע 25
9) שלמה שעברינסקי, סוחר יוריזדיקע 5
10) אבא אַלפּעראָוויטש, סוחר בריסקער 7
11) אהרן קאַץ, סוחר זאָוולעק 1, 1
12) מרדכי קאָשיץ, סוחר אַלעגדרי 2
13) אברהם גאָלדבערג, סוחר קאָברינער 25
14) אליהו בירענבוים, וויצע־בירגערמייסטער פּאָצעוויטשע 21
15) שלמה בלאָך, סוחר סטודיענע 2
16) זעליק גאָלדפיין, אינדוסטריעלער פּאָצעוויטשע 23.

ליסטע נומער 7

1) אליהו פּאָמעראַניץ, אינדוסטריעלער, פּרוזשענע, רעזקי 3
2) שמעון שעווערינסקי, סוחר קאָברינער 41
3) מרדכי איזראַעליט, ערד־אַרבעטער וואָדנע 10
4) שלמה שעווערינסקי, סוחר יורעזדיקע 5
5) שמחה מאָושאָוויטש, גלעזער סטראָזשאָצקע 6
6) אהרן קאַץ, סוחר בריסקער 8
7) אייזיק פּערלמוטער, טאָקער דאָמבראָווסקע 57
8) חיים פּעלמאַן, לערער זאָולעק 2, 3
9) אברהם הורוויץ, אייגנטימער פון אַ פּיווואַרנע בריסקער 61
10) משה ליפּשיץ, אייגנטימער פון אַ הויז 3טער מאַי 35
11) חיים זיידמאַן, סוחר יוריזדיקע 3
12) שמואל לובאָשיץ, סוחר פּאָצעוויטשע 37
13) אליה זעלעניצקי, ציין־דאָקטער פּאָצעוויטשע 25
14) אברהם סעלעצקי, פּעלטשער דאָמבראָווסקע 137
15) יעקב פּאָמעראַניץ, מאַגיסטראַט־לאָווניק קאָברינסקע 20
16) לייב וואָלק, סוחר יוריזדיקע 4

ליסטע נומער 8

1) אלטער קרוצעל, אינדוסטריעלער, פּרוזשענע, מלינאַרסקע 9
2) אברהם לאצקי, ערד־אַרבעטער צערקאָווונע 3
3) שלמה־רפאל אַוואָל, סוחר דאָמבראָווסקע 133
4) אהרן־לייב היידאָמאַק, ערד־אַרבעטער דאָמבראָווסקע 76
5) חנניה סעגאַל, אָן באָשעפטיקונג פּאָלנע 11
6) אברהם־יצחק קאָפּלאָן, ערד־אַרבעטער קאָברינער 18
7) מרדכי איזראַעליט, ערד־אַרבעטער וואָדנע 10
8) חנניה אַווערבוך, סוחר שערשעווער 14
9) מיכל גאַרבער, סוחר דאָמבראָווסקע 118
10) מרדכי אַווערבוך, סוחר דאָמבראָווסקע 125
11) אברהם גאָרדאָן, ערד־אַרבעטער סטודיענע 14
12) משה מאָקראָנסקי, סוחר דאָמבראָווסקע 128
13) מרדכי־בער קאַץ, ערד־אַרבעטער דאָמבראָווסקע 79
14) יצחק מיללער, אָן באָשעפטיקונג רעזקי 1

15) דוד־שלמה נאַכימאָווסקי, סוחר קאָברינער 25

16) משה־נחמן גאָלדבערג, אָן באַשעפטיקונג שערשעווער 5.

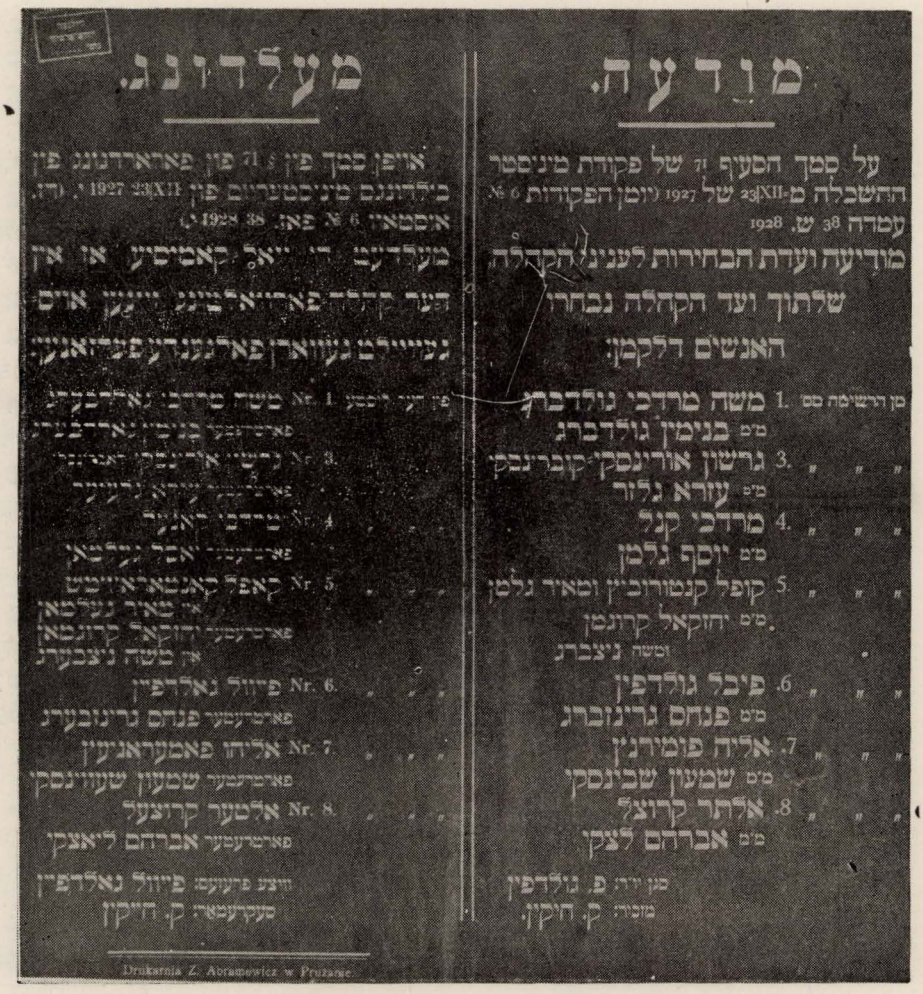
וויצע־פרעזעס: פ. גאָלדפין

סעקרעטאַר: ק. חייקין

באַמערקונג:

די ליסטע נומער 3 איז פאַרייניקט מיט דער ליסטע 4 ווי אויך פאַרייניקט זענען די לעסטע: 6, 7 און 8.

(דער פּלאַקאַט איז געדרוקט אין דער דרוקעריי פון ב. גינזבורג, בריסק ביים בוג אויף דאָמב־ראָווסקיעגאָ 48).

מודעה.

על סמך הסעיף יד של פקודת מיניסטר התשבלה מ־23 XII של 1927 (יומן הפקודות № 6 עמדה 38 ש. 1928

מודיעה ועדת הבחירות לענין הקהלה

שלתוך ועד הקהלה נבחרו

האנשים דלקמן:

מן הרשימה מס. 1. משה מרדכי גולדבערג
מ"מ בנימין גולדבערג
" " " 3. גרשון אורינסקי קוברינסקי
מ"מ עזרא גליר
" " " 4. מרדכי קנל
מ"מ יוסף גלמן
" " " 5. קופל קנטורוביץ ומאיר גלמן
מ"מ יחזקאל קרונטאל
ומשה ניצברג
" " " 6. פיבל גולדפין
מ"מ פנחס גרינזבערג
" " " 7. אליה פומרנץ
מ"מ שמעון שבינסקי
" " " 8. אלתר קרוצקי
מ"מ אברהם לצקי

מען יו"ה פ. גולדפין
מזכיר ק. חיקין

מעלדונג.

איז פון כוח פון § 71 פון פאראדנונג פון ביהוגנם מיניסטעריום פון 23 XII 1927 (רו. אימפאר. № 6 פאר 1928 ש. 38)

מעלדיגט די וואַלקאמיסיע או אין דער קהלה פאַוואַלטונג ווערן אויס נעמיינט נעווארן פאלגנדע פערזאנען:

מן רשימה מס. 1. משה מרדכי גולדבערג
מ"מ בנימין גולדבערג
" " " 3. גרשון אורינסקי קוברינסקי
מ"מ עזרא גליר
" " " 4. מרדכי קנל
מ"מ יוסף גלמן
" " " 5. קופל קנטורוביץ ומאיר גלמן
מ"מ יחזקאל קרונטאל
ומשה ניצברג
" " " 6. פיבל גולדפין
מ"מ פנחס גרינזבערג
" " " 7. אליה פומרנץ
מ"מ שמעון שבינסקי
" " " 8. אלתר קרוצקי
מ"מ אברהם לצקי

ווייצע־פרעזעס: פ. גולדפין
סעקרעטאר: ק. חיקין

Drukarnia Z. Abramowicz w Prużanie

די מודעה וועגן די אויסגעוויילטע ראַטמענער אין דער פרוזשענער קהילה

פרוושענער געזעלשאפטלעכע כראניק

מיר האבן פריער אין אונדזער פנקס געבראכט דאס קאפיטל וועגן די געזעלשאפטן און אינסטיטוציעס פון אונדזער היימשטאט, וואס איז געווען פארפנטלעכט אין „פנקס פרוושענע", וואס איז דערשינען אין יאר 1931. כמעט א יאר צענדליק, פון יאר 1931, ביז דעם חורבן, פעלט אין דער דאזיקער כראניק. דא און דארט, אין פארשידענע ארבעטן וועלן, אמת, ארויסגעפלאכטן געשעענישן, פאקטן פון די שפעטערדיקע יארן, אבער זיי זענען אויך נאר פראגמענטארישע.

מיר ווילן אין דעם איצטיקן פנקס, וואס איז די מצבה אויף דור־דורות, פארפיקסירן דאס פולע בילד פון אונדזער פארשניטענער היים; באוויזן די שפרודלדיקע אקטיוויטעט אויף אלע געביטן פון ידישן לעבן אין פרוושענע; אפשפיגלען אלע ווינקעלעך פון ידישער מי און פראצע; קילטור־אויפטוען און דערגרייכונגען; ראנגלענישן און מניעות, וואס האט אנגעהאלטן ביז דעם לעצטן טאג פון דער עקזיסטענץ פון דער עדה.

א צופאל האט אונדז ארויסגעהאלפן כדי צו קענען דערגאנצן דעם דאזיקן בלויז — עס זענען אפגעהיט געווארן א ריי יארגענג פון „פרוושענער לעבן", וואס איז דערשינען ביזן אויס־ברוך פון דער בלוטיקער צווייטער וועלט־מלחמה.

פון די דאזיקע קאמפלעטן האבן מיר טאקע ארויסגענומען די געזעלשאפטלעכע כראניק, וואס וועט אונדז א ביסל דערגאנצן די יעניקע יארן צווישן דעם דערשינענעם „פנקס פרוושענע" פון 1931, ביז די לעצטע טעג פון ערב־חורבן.

די דאזיקע כראניק: באריכטן, קאמוניקאטן, נאטיצן פון די כל־המינים געזעלשאפטן וויזן טאקע גאר בולט דעם אימפולסיוו־אקטיוון, ממש דינאמישן, כוח פון אונדזער היימשטאט. אבער מיר מוזן דערבי זיך באווארענען: „פרוושענער לעבן" איז געווען דער ארגאן פון אין סעקטאר אין ידישן פרוושענע, די צייטונג איז ארויסגעגעבן געווארן פון דעם קרייז, וואס האט זיך גרופירט ארום דעם י. ל. פרץ־שול, דאס מיינט פון דעם אזוי גערופענעם „ידישישטישן" טייל. אמת, די צייטונג האט געבראכט אלע ידיעות פון דעם אלגעמיינעם לעבן, אבער פארט פעלן זיכער פרטים פון דעם „צד שכנגד". מיר האבן דעם דאזיקן בלויז געפרוווט דערגאנצן מיט באריכטן פון אנדערע מקורים. פארשטייט זיך, אז פון „פרוושענער לעבן" האבן מיר ראשית געזומען די יעניקע ידיעות, וואס האבן א שייכות צום אלגעמיינעם געזעלשאפטלעכן לעבן פון שטאט.

מיר האבן די כראניק געסדרט נאך די באזונדערע געביטן. איינגעטיילט עס אין באזונדערע אפטיילונגען ווי: אלגעמיין־שטאטישע; קהילה־ענינים; קולטור־אינסטיטוציעס; געזעלשאפטן פון קעגנזייטיקער הילף; ווירטשאפטלעכע ארגאניזאציעס וכדומה.

אין די דאזיקע אפטיילונגען האבן מיר זיך געהאלטן ביי דעם כראנאלאגישן סדר.

№ 7 (437) צענטער יארגאנג. פרייז 10 גר. Opłata pocztowa uiszczona ryczałtem PRUZENER LEBN.

Adres Redakcji i Administracji Prużana. 3-go Maja 22

Prużana, Skrytka pocztowa 33

Gerszon Urynski. Prużana.

פרוושענער לעבן

וואכנבלאט

אבאנאמענט־פרייז פאר אויסלאנד 80 גר א חודש פאר אויסלאנד 3 דאלאר א יאר אנאנס־פריז: אין רעדאקציע פארא 40 גר. אזאן פעקסט 25 גר. אין פעקסט 15 גר נאכן פעקסט 4 שפראכן

אלע אינאלט פון אנאנסן, צוזעשיקסן כע. רובענען, קען מען אויך אין בריוו אין די רעדאקציע נים שרייבן טויארסלען.

Prużana, Piątek 17 lutego 1939 פרוושענע, פרייטיק דעם 17טן סעברואר

„פרוושענער לעבן" אנגעהויבן זיין ערשיינען דעם 29סטן אויגוסט 1930. ארויס ביז די רויטע ארמיי האט אין סעפטעמבער 1939 פארנומען פרוושענע.

פון טייל יאָרן זענען די ידיעות מער, פון אַנדערע (ווי די קאָמפלעטן פון די צייטונגען זענען נישט געווען פול) ווייניקער.

א באַזונדער אָרט פאַרנעמט אין דער כראָניק די עקאָנאָמישע לאָגע פון אונדזער היימשטאָט; די מאַטעריעלע נויט, וואָס איז צייטנווייז דערגאַנגען ממש ביז פאַרצווייפלונג. אויך האָבן מיר אויסגעטיילט באַזונדער די אַנטי־ייִדישע, די אַנטיסעמיטישע טענדענצן פון דער אָפיציעלער פיילישער רעגירונג־מאַכט, וואָס האָט ערב דעם היטלער־חורבן אָנגענומען א גאָר שארפן כאַראַקטער, און דעם אַרויסגעווייזענעם וויידערשטאַנד.

מיר האָבן די געבראַכטע ידיעות געגעבן אָן וועלכע נישט איז קאָמענטאַרן און באַמערקונגען. זיי זענען גענוג קלאָר און פאַדערן נישט קיין אויסטייטשונגען. אין זיי באַקומט זיך טאַקע א קלאָרער שפיגל פון אונדזער פאַרשניטענעם לעבן.

די צייטונג „פרוזשענער לעבן" האָט אָנגעהויבן דערשיינען דעם 29סטן אויגוסט 1930! פאַראַנטוואָרטלעכער רעדאַקטאָר (פאָר דער מאַכט) איז געווען אברהם פרוזשאַנסקי; די צייטונג האָט זיך געזעצט אין דער זעצעריי „פנקס" (דאָרטן איז געזעצט געווארן דער פנקס פרוזשענע, וואָס האָט געהאַט א ספּעציעלע איינגעאָרדנטע דערצו זעצעריי). געדרוקט האָט זיך די צייטונג אין דער דרוקעריי פון סיימיק.

רעדאַקציע

מלוכהשע אמטן, סיים־וואַלן

1930

סעפטעמבער

אין די וואַל־קאָמיסיעס צו די סיים־וואַלן זענען אין א ריי וואַל־באַיאָנען פון שטאָט אַריין יידן, למשל: אין ערשטן וואַל־קרייז, ווי א ווייצ־פאַרזיצער א. בירנבוים, דער ווייצ־בירגערמייסטער. אין צווייטן וואַל־קרייז ווי א מיטגליד אין דער קאָמיסיע אליהו פאַמערַניעץ.

אויף דער זיצונג פון שטאָטראַט זענען אויסגעוויילט געווארן פאַרשטייערס אין די וואַל־קאָמיסיעס צו די סיים־וואַלן. מצד די יידישע ראַטמענער זענען אויסגעוויילט געווארן: מ. וואַלאַנסקי, ז. גאָלדפיין און י. ע. גלעזער.

דער פרוזשענער מאַגיסטראַט, אין א יידישער מעל־דונג, איז מודיע:

אין אויגוסט (שערפּיען) האָט זיך געענדיקט דער טערמין פון איינצאָלן די צווייטע ראַטע פון פאַלגנדע פאַראמקעס: בודינקאָוו, לאָקאָלאָוו, פאַנסטוואָוו, שילדאָוו, פון נישט פאַרבויטע פלעצער, פון צינשא־וו פלעצער און ביידלעך אויפן מארק *).

תיכף נאָך רה"ש (ראש השנה!) וועלן אַרויסגיין די סעקווסטראַציעס.

פאַרהיט איער גלט

און טראָגט אַריין די שטייערן.

די סעקווסטראַטאָרן נעמען מינימום 1 גילדן פון גרעסערע סומען 5 פראָצענט.

דער מאַגיסטראַט.

נאָוועמבער

עס זענען פאַרעפנטלעכט די קאַנדידאַטן־ליסטעס צו די סיים־וואַלן, וואָס קומען פאַר דעם 16טן נאָוועמבער. אין פרוזשענער קרייז זענען אַרויסגעשטעלט 5 ליסטעס — איין פוילישע און 4 יידישע. די פוילישע איז די ליס־טע פון דער רעגירונג. די יידישע זענען:

ליסטע נומער 5 — לינק־סאָציאַליסטישער בלאָק („בונד", „אומאָפהענגיקע" און פועלי־ציון — רעכטע). די ערשטע קאַנדידאַטן זענען:

1) רייס א. אינזשינער, וואַרשע;
2) ערליך ה. זשורנאַליסט, וואַרשע;
3) אַלטער וו. אינזשינער, וואַרשע און נאָך 5 פערזאָן.

ליסטע נומער 6 — פועלי־ציון לינקע. מיט י. לעוי, לערער פון וואַרשע; נ. בוקסבוים, זשורנאַליסט אויף די ערשטע ערטער.

ליסטע נומער 17 — בלאָק צו פאַרטיידיקן די נאַציאָ־נאַלע רעכט פון די יידן אין פוילן. אויף די ערשטע ער־טער פיגורירן: י. גרינבוים, זשורנאַליסט, ה. פאַרבשטיין. וואַרשע.

ליסטע נומער 18 — אַלגעמיינער יידישער ווירטשאַפט־לעכער בלאָק צו די סיים־וואַלן. די קאַנדידאַטן זענען: ח. ראָסנער, אייזיק עקערמאַן, וואַרשע.

אויף דער זיצונג פון מאַגיסטראַט איז פאַרגעקומען א דעבאַטע וועגן דער סומע פון 500 גילדן וואָס דער מא־גיסטראַט האָט באַשלאָסן אויסצוצאָלן דעם „פנקס־פרו־זשענע". א ראַטמאַן פון קריסטלעכן קלוב, בארַאַנאָווסקי איז קעגן אויסצאָלן די סובסידיע, ער האָלט, אַז די אר־בעט דארף דערשיינען אין פויליש. עס שטיצט אים אינ־טער א יידישער ראַטמאַן — גרינוואַלד, מיט דער צו־גאָבע, ווער ווייס צי די ארבעטן זענען אין פנקס וויסנ־שאַפטלעכע. עס פאַרטיידיקן דעם פאַרשלאָג פון מאַגיסט־ראַט די ראַטמענער: אורינסקי, ניצבערג און פינסקי ווי אויך דער לאָוויק וואַלאַנסקי. דער בירגערמייסטער דא־ראַנט (א פאַליאַק) שליסט זיך אָן צו דער מיינונג פון די יידישע ראַטמענער. דריי פאַרשלאָגן זענען אָפּגעשטימט געווארן:

1) אויסצאָלן די סובסידיע פון 500 גילדן;
2) נישט אויסצאָלן (פאַרשלאָג פון בארַאַנאָווסקי און גרונוואַלד);

3) אויסצאָלן דערווייל נאָר 250 גילדן (פֿאַרשלאָג פֿון מ. יונאָוויטש).

דער פֿאַרשלאָג אויסצוצאָלן איז אָנגענומען געוואָרן מיט 12 שטימען פֿאַר קעגן 2 שטימען קעגן.

אין שייכות מיט דעם פֿוילישן אומאָפֿהענקייטס־יום־טוב, דעם 11טן נאָוועמבער זענען פֿאַרגעקומען גאָטעס־דינסטן פֿאַר דער אַלגעמיינער באָפּעלקערונג אין קלויס־טער, צערקווע און סאָר די יידן אין „בית־יעקב"־בית־מדרש.

דער רעזולטאַט פֿון די סיום־וואָלן פֿון 16טן נאָוועמ־בער אין פֿרוזשענע איז פֿאָלגנדער:

וואָל־באַרעכטיקטע זענען געווען 3.670, געשטימט האָ־בן 2.547. די באַזונדערע ליסטעס האָבן באַקומען:

ליסטע 1, רעגירונג־בלאָק — 1.602 שטימען;

ליסטע 5, לינק־סאָציאַליסטישער בלאָק פֿון „בונד", „אומאָפֿהענגיקע" און רעכטע פֿועלי־ציון — 383 שטימען;

ליסטע 6, פֿועלי־ציון לינקע — 0 שטימען;

ליסטע 17, ציוניסטן מיט גרינבוימען בראָש — 504 שטימען;

ליסטע 18, ווירטשאַפֿטלעכער בלאָק מיט ראָסנערן בראָש — 33 שטימען.

עס איז סאָרגעקומען די אָלגעמיינע פֿאָלקסציילונג אין פּוילן. די אָפּיציעלע מאָכט־פֿאַקטאָרן האָבן געפּירט אַ פּראָפּאַגאַנדע, אַז די יידן זאָלן אָנגעבן זייער נאַציאָנא־לע אָנגעהעריקייט „פּויליש". פֿון דאָנען שטאָמט דער גרויסער חילוק פֿון דער צאָל „יידישע רעליגיע" און „יידישע נאַציאָנאַליטעט".

אין אָרטיקל „די פֿאָלקסציילונג" פֿון מ. וואָל. זענען פֿאַראַן אינטערעסאַנטע ציפֿערן וועגן יידן אין דעם רא־יאָן, זייער צאָל און זייערע תשובות בנוגע די פּראָגעס יידישע רעליגיע און יידישע נאַציאָנאַליטעט. די ציפֿערן זענען פֿון דער פֿאָלקסציילונג פֿון יאָר 1921. די ציפֿערן וועלן געבראַכט אין שייכות מיט דער פֿאָלקסציילונג וואָס איז געווען באַשטימט אויף דעם 9טן דעצעמבער פֿון יע־נעם יאָר. מיר ברענגען די ציפֿערן פֿון אָרטיקל, וואָס האָבן אַ שייכות צו די די שטאָט פֿון אונדזער פּנקס.

שטאָט	יידישע רעליגיע	יידישע נאַציאָנאַליטעט
פֿרוזשענע	4.152	2.945
בערעזע	2.163	1.708
שערשעוו	3.104	179
מאָלטש	421	204
סעלץ	238	99
סך־הכל	10.078	5.135

אין די וויטערדיקע נומערן פֿון „פֿרוזשענער לעבן" געפֿינען זיך לאָזונגען און אָנווייזונגען ווי זיך האָלטן ביי די באַזוכן פֿון די קאָמיסאָרן בעת דער פֿאָלקסציילונג:

נומער (63) 47, פֿרייטיק דעם 20טן נאָוועמבער

אַ לאָזונג: בעת דער פֿאָלקסציילונג גיט אַן אייער מוטער שפּראַך יידיש!

דעם 8טן דעצעמבער איז דערשינען אַן עקסטרא־אויס־גאַבע וועגן דער פֿאָלקסציילונג. אַ סעריע אָרטיקלען אָן אָנווייזונגען. צעוואָרפן אין פֿאַרשיידענע ערטער די לאָ־זונגען און אינסטרוקציעס:

וועג דער ציילונג־קאָמיסאָר וועט דיר היינטיקן מיט וואָך באַזוכן, זאָלסטו אויף דער פֿראָגע וועגן דיין מוטער־שפּראַך (יענזיק אָיטשיסטי) ענטפֿערן יידיש! (זשידאָוו־סקי).

יידיש איז דיין איינציקע שפּראַך!
זאָג נישט קיין ליגן, ענטפֿער: יידיש!
לאָז זיך נישט אָפּנאַרן! יידיש, נאָר יידיש!
רעדסט יידיש ענטפֿער: יידיש!

1932

יאָנואַר

אין לייט־אָרטיקל: „די גרענעץ פֿון נאָכגיביקייט", וואָס וועט באַהאַנדלט דער ענין פֿון ביודזשעט פֿון פֿרו־זשענער שטאָט־ראָט לייענען מיר צווישן אָנדערע:

....„וואָס האָט באַקומען פֿון מאָגיסטראָט אינעם לוי־פֿנדיקן ביודזשעט־יאָר די יידישע געזעלשאַפֿטלעכ־קייט? פֿון אָלגעמיינעם ביודזשעט אויף דער סומע פֿון 191.000 גילדן איז אויף דער פּאָזיציע „בילדונג" באַ־שטימט געוואָרן 31.770 גילדן, מאָכט עס אויס 16.5 פּראָצענט. אויף די יידישע בילדונג־אינסטיטוציעס איז אָבער פֿון דער סומע אויסגעפּאָלן קוים אַ קאָרעג דרי־טל, וואָס עס מאָכט אויס פֿון גאַנצן ביודזשעט 5 פּראָ־צענט!"

באַווייזנדיק די שטיפֿמוטעריש באַציונג צו די יידי־שע אינסטיטוציעס בכלל און צו די דערציונג־אָנשטאָלטן פֿון דער יידישער געזעלשאַפֿט בפרט פֿאַרענדיקט זיך דער לייט־אָרטיקל מיטן אויספֿיר:

„לאָמיר זשע נישט רעזיגנירן פֿון אונדזער רעכט צו פֿאָדערן!"

פֿעברואַר

אויף דער ביודזשעט־זיצונג פֿון מאָגיסטראָט דעם 6טן פֿעברואַר איז פֿאָרן ביודזשעט יאָר 1932/33 באַשטימט געוואָרן די ווייטערדיקע סומעס פֿאַר יידישע אינסטי־טוציעס:

בית־יתומים — 7.800 גילדן;

יידישע און העברעישע פֿאָלקס־שולן — צו 2.800 גיל־דן פֿאַר יעדער שול, חוץ פֿאַר באַשפּיזונג 400 גילדן פֿאַר יעדער שול;

פֿאַר דער העברעישער גימנאַזיע — 1.500 גילדן;

פֿאַר „לינת־הצדק" — 300 גילדן;

פֿאַרן „טאָז" — 400 גילדן;

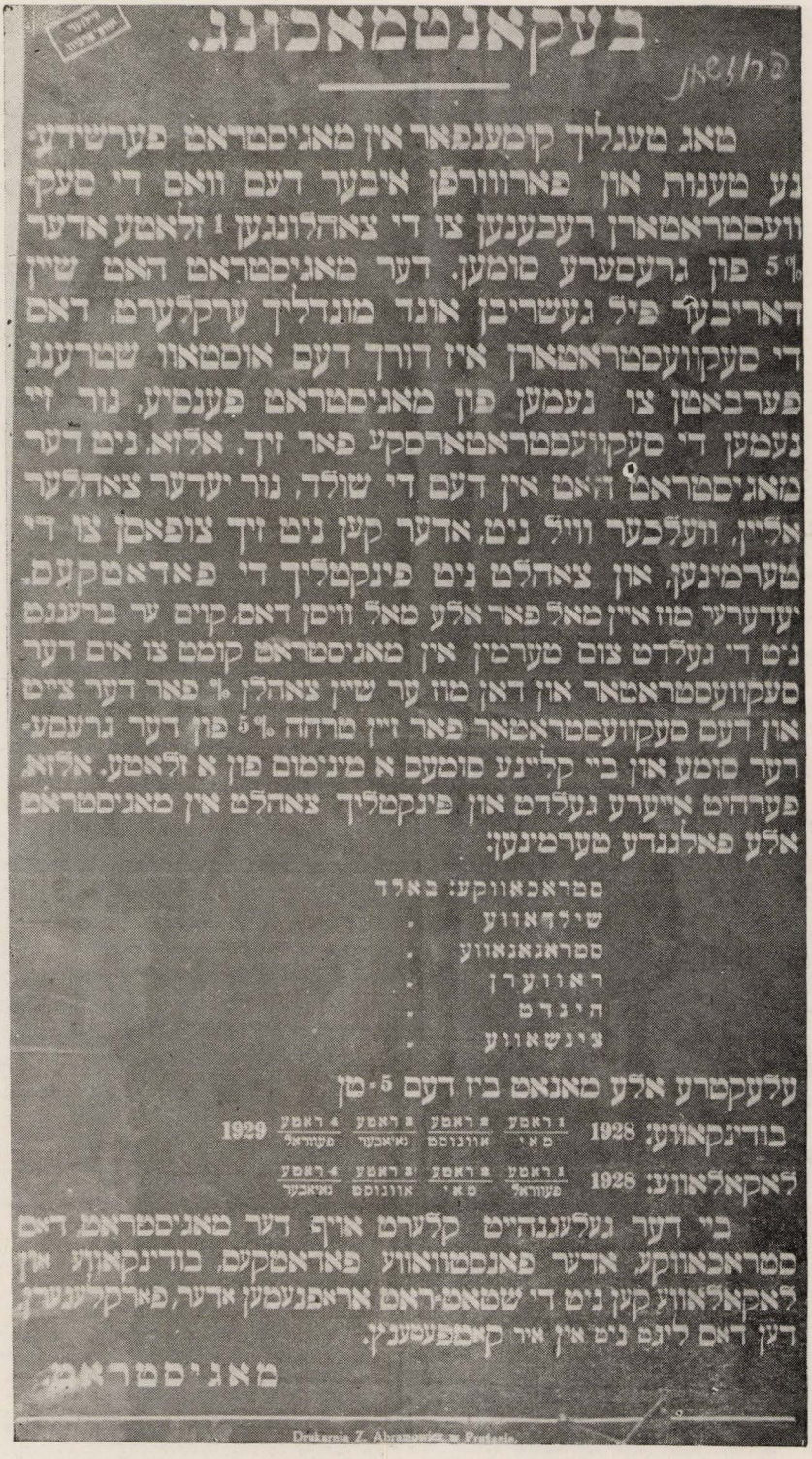
פֿאַר דער גמילת־חסדים־קאַסע (רעטונגס־קאָמיטעט) — 200 גילדן;

פֿאַר ביידע ביבליאָטעקן — פֿאָלקס־ביבליאָטעק אין „תרבות"־ביבליאָטעק צו 200 גילדן;

„ייוואָ" (ווילנע) — 30 גילדן.

אָקטאָבער

פֿאַריקן דינסטיק, דעם 18טן דעם חודש, איז פֿאָרגע־קומען אַ זיצונג פֿון שטאָטראָט, וווּ עס זענען צווישן אָנדערע קלענערע ענינים אויך אויסגעווייזלט געוואָרן צווי פֿאָרשטייער און צווי פֿאָרטרעטער אין דער קאָ־מיסיע פֿון הכנסה־שטייער בײם שטייער־אָמט, וויבל די קאַדענץ פֿון די אויסגעווייזלטע מיטגלידער האָט זיך שוין

בעקאנטמאכונג.

טאג טעגליך קומענפאר אין מאגיסטראט פערשידע נע טענות און פארוורפן איבער דעם וואס די סעק וועסטראטארן רעכענען צו די צאהלונגען ו זלאטע אדער 5% פון גרעסערע סומען. דער מאגיסטראט האט שוין דאריבער פיל געשריבן אונד מונדליך ערקלערט, דאס די סעקוועסטראטארן איז דורך דעם אוסטאוו שטרענג פערבאטן צו נעמען פון מאגיסטראט פענסיע, נור זיי נעמען די סעקוועסטראטארסקע פאר זיך. אלזא ניט דער מאגיסטראט האט אין דעם די שולד, נור יעדער צאהלער אליין, וועלכער וויל ניט, אדער קען ניט זיך צופאסן צו די טערמינען, און צאהלט ניט פינקטליך די פאדאטקעם. יעדערע מוז אין מאל פאר אלע מאל וויסן דאס, קיים ער ברענגט ניט די געלדט צום טערמין אין מאגיסטראט קומט צו אים דער סעקוועסטראטאר און דאן מוז ער שוין צאהלן 10% פאר דער צייט און דעם סעקוועסטראטאר פאר זיין טרחה 5% פון דער נרעסע־ רער סומע אין בי קליינע סומעס א מינימום פון א זלאטע. אלזא פערהיט אייערע נעלדט און פינקטליך צאהלט אין מאגיסטראט אלע פאלגנדע טערמינען:

סמראכאווקע: באלד
שילדאוע .
סמראגאגאוע .
ראוערן .
הינדט .
צינשאוע .

עלעקטרע אלע מאנאט ביז דעם 5-טן

בודינקאוע: 1928 1 ראסע סאי | 2 ראסע אורנוסם | 3 ראסע נאאכער | 4 ראסע מעזורל 1929

לאקאלאוע: 1928 1 ראסע מעזורל | 2 ראסע סאי | 3 ראסע אוונוסם | 4 ראסע מאאכער

בי דער נעלענהייט קלערט אויף דער מאגיסטראט דאס סטראכאווקע, אדער פאנסטואוע פראטסקעם, בודינקאוע אין לאקאלאוע קען ניט די שטאט־ראט אראפנעמען אדער, פארקלענערן דען דאס לינק ניט אין איר קאסטעמער.

מאגיסטראט.

Drukarnia Z. Abramowicza w Przemyślu.

פלאקאט — מעלדונג פון פרוזשענער מאגיסטראט אין ייִדיש וועגן א ר״י שטייער־ענינים.

פאַרעגדיקט. עס זענען איבעראַנייס אויסגעוויילט געוואָרן די ביז־איצטיקע מיטגלידער ה׳ ז. גאָלדפיין און ש. פינסקי אלס מיטגלידער אין א. צוקערמאַן און מ. יאַנאָוויטש אלס קאַנדידאַטן.

1933

פעברואַר

פאַריקן שבת אוונט, דעם 11טן ד״ח איז פאַרגעקומען די ביודזשעט־זיצונג פון שטאָטראַט. דער ביודזשעט אויפן קומענדיקן יאָר איז אַנגענומען געוואָרן מיט קלייַנע שינוים לויטן פראָיעקט פון דער ביודזשעט־קאָמיסיע און איז קלענער פון פאַראַיאָרן מיט אַן ערך 30 פראָצענט.

פאַר די יידישע אינסטיטוציעס זענען באַשטימט געוואָרן פאָלגנדיקע סובסידיעס: פאַר דער פאָלקס־שול א. ב. י. ל. פרץ און פאַר „יבנה״ צו 1.800 גילדן; פאַר דער העברעישער גימנאַזיע — 975; פאַר „לינת־הצדק״ — 150 גילדן; פאַרן „טאָז״ — 200 גילדן; פאַרן „ייוא״ — 30 גילדן; פאַר גמילת־חסדים־קאַסע — 250 גילדן און פאַרן בית־יתומים — 5.000 גילדן.

אויף באַשפייזונג אין די שולן איז באַשטימט געוואָרן צו 400 גילדן פאַר יעדע יידישע שול.

אַפּריל

אויף דער זיצונג פון שטאָטראַט, שבת דעם 22טן ה״ח איז צווישן אַנדערע באַרירט געוואָרן דער פיינלעכער פאַל וואָס דורך דער אויפזיכטס־מאַכט זענען אָפּגעזאָגט געוואָרן צוויי יידישע באַאַמטע פון מאַגיסטראַט און שטאָטישע עלעקטראָניע. קאָסירערין פרוי ל. גאָלדבערג איז אָפּגעשטעלט געוואָרן אין איר טעטיקייט און איר קאַסענט מ. ניימאַן איז אָפּגעזאָגט געוואָרן מיט א קינדיקונג פון 3 חדשים.

מאי

פאַריקן מיטוואָך האָט אַן עקזעקוטאָר פון שטייערזאַמט דורכגעפירט אַן עקזעקוציע פאַר שטייערן ביי דער העַנדלערין שיינע־רחל נאָטעס, וועלכע שטייט אין א בידל אויפן ניַארק. די גאַנצע „סחורה״ וואָס האָט זיך געפינען אין בידל איז באַשטאַנען פון 12 פלעשער לעמאַניאַד, 5 בייגל און 9 אייער. דאָס אַלץ איז אָפּגעשאַצט געוואָרן אין 3 גילדן און גליַיך צוגעטראַטן צו דער ליציטאַציע. קיין בעלנים זענען אַבער נישט געווען אין די „סחורה״ איז אָפּגעפירט געוואָרן אין שטייערזאַמט אויפן לאַגער.

1934

אַפּריל

אייַזן אַרט פון דעם רעזיגניר־טן וויצע־בירגערמייסטער א. בירנבוים איז ד״ר מ. פיינגאָלד באַשטימט געוואָרן פאַרן וויצע־בירגערמייסטער.

אינעם ביודזשעט פון שטאָטראַט אויפן נייעם בידזשעט־יאָר פיגורירן פאָלגנדיקע פאַזיציעס:

פאַר די יידישע שולן צו — — —	1.000 גילדן
פאַר דער העברעישער גימנאַזיע —	750 „
פאַרן בית־יתומים — — — —	3.000 „
פאַרן „לינת־הצדק״ — — — —	150 „
פאַרן „סאָז״ — — — — — —	250 „
פאַר דער גמילת־חסדים־קאַסע —	100 „

צו די וואָלן פון שטאָטראַט איז דעם 17טן אַרייַנגעטראָגן געוואָרן אַ קאַנדידאַטן־ליסטע פון דעם „אום־פאַרטייאישן בלאָק״ אויף וועלכן עס קאַנדידירן פאָלגנדיקע 7 יידישע קאַנדידאַטן. אַדוואָקאַט לייוונהענדלער לעוויצקי, ז. גאָלדפיין, י. יאַנאָוויטש, מ. ליאַצקי, ב. ראָוויניצקי, א. צוקערמאַן, י. קאַנעל. עס איז אויך אַרייַנגעטראָגן געוואָרן אַ קריסטלעכע ליסטע א״נ „בלאָק פון אַרבעטס־מענטש״, נאָר אין 3 וואָל־ראַיאָנען. אין 1 ראַיאָן זאָל אַרייַנגעטראָגן ווערן אַ ליסטע פון „בונד״.

מאי

עס זענען פאָנאַנדערגעקלעפט געוואָרן מעלדונגען אין בער די גאַסן, אינטערגעשריבן פון דעם פאַרזיצער פון דער וואָל־קאָמיסיע, אַז היות עס איז מער נישט אַרייַנגעטראָגן געוואָרן ווי איין ליסטע (די אַנדערע זענען געפּסלט געוואָרן, רעד׳ פון פנקס) אין אַלע ראַיאָנען פון „ווירטשאַפטלעכן בלאָק״ איז די דאָזיקע ליסטע דורכגעגאַנגען אָן וואָלן. אויף דער דאָזיקער ליסטע פיגורירן 7 יידן און 9 נישט־יידן, צוזאַמען 16 ראַטמענער.

אויגוסט

פאַריקן שבת אוונט איז פאַרגעקומען אַ זיצונג פון נייעם שטאָטראַט, אויף וועלכן עס איז אויסגעקליבן געוואָרן אַ נייע שטאָט־פאָרוואָלטונג. פאַר אַ בירגערמייסטער איז געוויילט געוואָרן ה׳ וו. יאַנאַש, פאַר וויצע ה׳ ד״ר מ. פיינגאָלד; לאָווניקעס: ה. ז. גאָלדפיין, ה׳ פ. שימאַנסקי און ה׳ אַ־אַמאָוויטש.

דער סיימיק *) האָט געשניטן פון 50 ביז 90 פראָצענט פון די מאַגיסטראַט סובסידיעס פאַר די יידישע אינסטיטוציעס.

(עס פעלן די יאָרגענג 1935, 1936 און די איבעריקע זענען נישט קאָמפּלעטע).

1937

יוני

עס איז פאַרגעקומען אַ געזעגענונג־באַנקעט פאַרן הי־גן סטאָראָסטע ה׳ כמיעליאָווסקי, וועלכער איז באַשטימט געוואָרן אויף דעם זעלביקן אָמט אין בריסק. אין באַקעט האָבן זיך באַטיליקט קרוב צו 100 פערזאָן. פון יידן זענען געווען ד״ר א. גאָלדפיין, וויצע־בירגערמייסטער ד״ר מ. פיינגאָלד, פאַרזיצער פון דער קהילה פ. גאָלדפיין, פאַרזיצער פון קליינהענדלער־פאַריין ז. גאָלדפיין, דער רב און ה׳ א. סעלעצקי. אַ גוטן אייַנדרוק האָט געמאַכט דער טאָאָסט פון ד״ר אָלגאַ גאָלדפיין אין וועלכן זי האָט געדאַנקט דעם סטאָראָסטאָ ה׳ כמעליאָווסקי פאַר זיין טאָלעראַנטע באַציונג צו דער יידישער באַפעלקערונג אין דער גאַנצער צייט פון זיין אמטירן אין פרוזשענע און האָט פאַרענדיקט, אַז צוזאַמען מיטן וויטיק צוליב דעם וואָס ה׳ כמעליאָווסקי פאַרלאָזט זיין אָמט אין פרוזשענע אין איצטיקער צייט, פילט זי אויך אַ געוויסע סאַטיספאַקציע, וויייל ה׳ כמיעליאָווסקי נעמט איבער דעם אָמט פון סטאָראָסטאָ אין בריסק, וווּ עס וועט אים אויסקומען אויסצופירן נישט נאָר אַ־מיניסטראַטיוע אויפגאַבן נאָר אויך אין אַ געוויסער מאָס אַ מעדיצי־

---

*) סיימיק — קרייז־ראַט פון די פאָוויאַטאָוע זעלבסט־פאַרוואַלטונגען.

נישע, נעמלעך, ברענגען צום גלייכגעוויכט די צערודער־טע אייגווינער.

(באַמערקונג: עס האָט זיך געהאַנדלט אין דעם, וואָס דער בריסקער סטאַראָסטע איז אַראָפּגעזעצט געוואָרן נאָך די באַקאַנטע בלוטיקע געשעענישן פון מאַי אין זעל־ביקן יאָר און דער פּרוישענער האָט געהערט צו די דע־מאָקראָטישע און ליבעראַלע עלעמענטן אין דעם רעגירונ־דיקן אַפּאַראַט פון פּוילן).

1938

אַפּריל

מיט אַ צייט צוריק האָט דער וויצע־בירגערמייסטער ד״ר מ. פּיינגאָלד, זיך געוועגדעט צו דער אויפּזיכטס־מאַכט מיט אַ ביטע צו באַפּריייען אים פון אַמט. די דע־מיסיע איז אָבער נישט אָנגענומען געוואָרן. לעצטנס האָט ד״ר פּיינגאָלד באַגייט זיין ביטע און דאָס מאָל איז ער באַפּרייט געוואָרן פון זיין אַמט אַלס וויצע־בירגער־מייסטער.

1939

אַפּריל

די וואַלן צום שטאָטראָט קומען פּאָר דעם 21טן מאַי. דער לעצטער טערמין אַריינצוטראָגן ליסטעס איז דעם 7טן מאַי. די וואַל־געאָגראָפּיע איז פאַרטיילט אויף 4 וואַל־ראַיאָנען. יעדער ראַיאָן וויילט 4 ראָטמענער, צוזאַ־מען 16 *).

פון יידן זענען באַשטימט געוואָרן אין די וואַל־קא־מיסיעס די ה״ה פ. גאָלדפיין, לאזאר האַלפּערין, אברהם סעלעצקי, איטשע יודקאָווסקי און משה בורשטיין.

מ אַ י

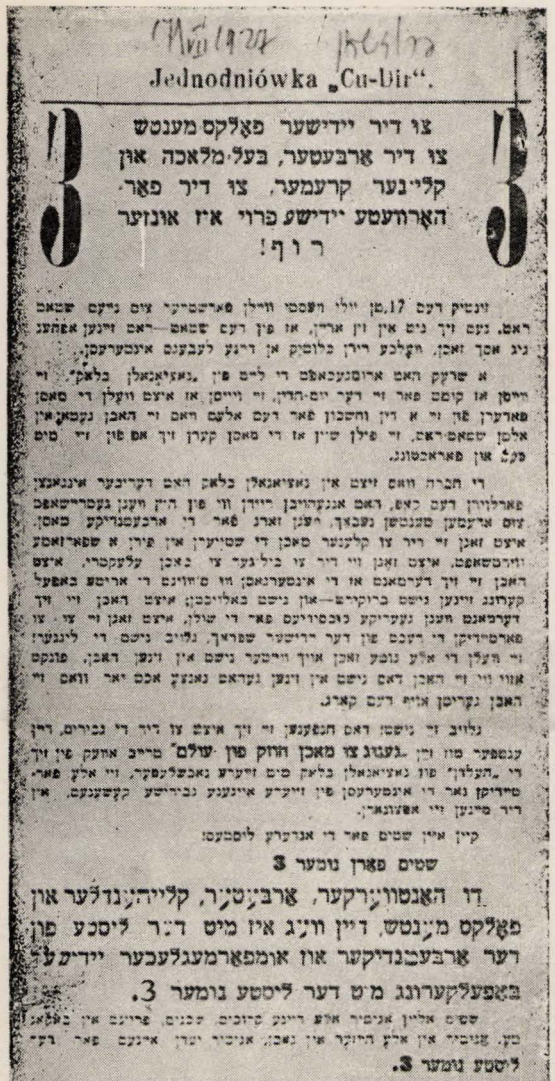
פּאָר מיטגלידער אין די וואַל־ביוראָען זענען בא־שטימט נאָר צוויי יידן, אברהם סעלעצקי און לאזאר האַלפּערין. פּאָר פּאַרטרעטער חיים זיידמאַן און משה בורשטיין.

וויילן וועט מען נישט דאַרפן.

זונטיק דעם 7טן ד״ח איז געווען דער לעצטער טער־מין אויף אַריינראָטן ליסטעס, עס האָבן געזאָלט אַריי־נעטראָגן ווערן צו צוויי ליסטעס אין 3טן און 4טן וואַל־ראַיאָנען, אין וועלכע די איבערוויגנדיקע מערהייט איז אַ יידישע. עס האָט געזאָלט זיין אַ לינקע ליסטע („בונד״ און האַנדווערקער) און אַ רעכטע ליסטע (סוחרים און ציוניסטן). מעגלעך אַז אין ערשטן און צווייטן וואַל־ראַ־יאָן וואָלט אויך אַריינגעטראָגן געוואָרן אַ יידישע ליסטע.

זונטיק בייטאָג איז אָבער באַווסט געוואָרן, אַז די ליסטעס וועלן נישט אַריינגעטראָגן ווערן. עס איז קלאָר געוואָרן, אַז עס וועט זיין אין אַלע 4 ראַיאָנען נאָר אײַן

*) כדי צו פאַרקלענערן די צאָל פון די יידישע פאָר־שטייער אין די שטאָט־ראַטן איז געענדערט געוואָרן דער וואַל־סיסטעם: אנשטאָט דעם וואָס די שטאָט איז געווען איין וואַל־קרייז און מען פלעגט וויילן פראָפאָרציאָנעל, איז אייגעשטעלט געוואָרן אַ סיסטעם פון „וואַל־קרייז כדי די יידישע שטימען זאָלן צעברעקלט ווערן. רעד׳

Jednodniówka „Cu-Dir".

צו דיר יידישער פּאָלקס מענטש צו דיר אַרבעטער, בעל־מלאכה און קלײנער קרעמער, צו דיר פּאָר־האַרוועטע יידישע פּרוי איז אונזער ר ו ף!

3

וועגיק דעם 17טן יולי ווערט ווילן פּאָרטרעטיר צום נידע שטאָט ראָט. נעם זיך נים אין זין אַרץ, אז פּון דעם שטאָט־ראָט וועגן אַפּהענ־גיג אָפּ זאָגן, פּלעגט ריכטן בלוטיק אין דיזע לעבנס אינטערעסן.

א שרעק האָט אויסגעטאָפּט די לינק פון „אַזיאָנאַלן בלאָק", זי ווייסן זיך קוסם פּאָר זיי רעכ־הרון, זי ווייסן אז אינם וועלן די מאָנ־מאַרטן פון זי א דין וחשבון פּאָר דעם אלעם וואס זי האָבן נעמאַ־כט שטאָט־ראָט. זי פילן שוין אז די מאָנ קלעגן זיך אם פון זיי טים פּלעג אין פּאָרטשוג.

די חברת וואס וועט אין נאַזיאָנאַלן בלאָק האָט דערוויבער אינגאַנ־פּאָרטיין דעם כאַ, האָט אונטערוון ווייזן זיך פון הין וועגן נעפּרייטשאָפּ צום ארעמען מענטשן נעכאַן, וועגן זאָרג פּאָר די ארבעטלאָזיק מאָנ־אינט זאָן זי דיר צו קלעגער מאָכן די שטיערן אין פּוין א שפּאַראָפּ וואָרטשאָפּט. אינט זאָן זיי דיר צו בילגער צו נאָכן קלעקטרי. אינט האָבן זי זיך דערמאָט אז די אינטערעסן וון סחורים די ארוסע באָפּאל קלוגע וויינען נישט בריקריים—אין נישט באַליבּכן: אינט האָבן זיי זיך דערמאָט וועגן נעפּריקע נאָכפּוידיקס פּאָר די שולן, אינט זאָן זי צו מאַרטיריזן די קינדס פון דער יידישער שפּראַך. נישט נישט די לינגעוי זי העלן די אַלע נוסע זאָכן אויך וויטער נישט אין וועג האָבן, פּונקט אזוי זיי זי האָבן האָט נישט אין וועג נעראָט נאָנץ אכט יאָר וואָס זי האָבן נעקיכן אויף דעם קאָרט.

נלויב זי נישט האָט מענטן זי זיך אינט זו דיר די נבירים, דיין עגטפּער מוז זיך „נעגע צו מאכן חוק פון שלם" מייכ אחק אין זיך די „העלפּן פון נאַזיאָנאַלן בלאָק דים זיעריע נאכטלעפּקי, זי אלע פּאַ־טיזיקן נאר די אינטערעסן פון זיערע אייגענע נבירים קעפּענעם. אין דיר מיינן זיי אפּענאַרן.

קיין אין שטים פּאָר די אינדערע ליסטעס:

שטים פּאָרן טעמער 3

דו האַנטווערקער, אַרבעטער, קלייהענדלער און פּאָלקס מענטש, דיין וויג איז מיט דיר ליסטע פון דער אַרבעבנדיקער און אומפּארמעגלעכער יידישער באַפעלקערונג מיט דער ליסטע נומער 3.

שטים אלין אויפּיר אלע דיינע פּיינים יכנים, פּיינים אין בלאָק פון. שטיכי אין אלע היזער אין נאכן אויכיר יעדן אינעם פּאר דער ליסטע נומער 3.

ביי די אינטיקע וואָלן פון די שונאים פון די ארבעטנדיקע אין פּרימע מאַסן לייגן א טוישטענדיקע מפּלה -- זיגן מיט די ליסטע נומער 3.

וואל קאמיטעט פון דער אַרבעטער־קער אין אומפּארמעגלעכער יידישער באַפעלקערונג אין פּרוישאני

שטים פּאר דער ליסטע נומער 3

3 3

Redaktor: Sz. Rapoport.

Wydawca: Kom. Wyb. Pracującej i niezamożnej Ludu Żyd. w Prużanie

Druk. Sz. KLEJNA, Brześć nB Listowskiego 59

אויפרוף צו די שטאָט־ראָט־וואָלן אין פּרוישענע אין יאָר 1927

ליסטע פון „אזאן“*) און אין די צווייי יידישע וואַל־רא־
יאָנען 3טער און 4טער האָט באַדאַרפט זיין אַ ליסטע
פון 5 יידן און 3 נישט־יידן. אַזוי אַז אויף דער אַלגע־
מיינער צאָל פון 16 ראַטמענער האָבן באַדאַרפט זיין 5
יידן. עס איז צוזאַמענגעשטעלט געוואָרן אַ ליסטע מיט
פֿאַלגנדיקע 5 יידן: די ה״ה זעליג גאָלדפֿיין, איצל יאַנא־
ויטש, אַדוואָקאַט וועלוול שרייבמאַן, יאָסל קאַניעל און
אַדוואָקאַט לייוונהענדלער־לעוויצקי. עס האָט זיך דער־
נאָך אַרויסגעוויזן, אַז די דאָזיקע ליסטע איז געבראַכט
געוואָרן נאָך 7 אַוײַגער און די וואַל־ביוראָ איז שוין
געווען געשלאָסן.

אויף מאָרגן, מאָנטיק פרי, איז באַווסט געוואָרן, אַז
„אזאן“ האָט אין די דאָזיקע צוויי וואַל־רײַאָנען אַרײַי־
געטראָגן אַן אייגענע ליסטע, ווו עס פיגורירן 3 יידן די
ה״ה זעליג גאָלדפיין, אליהו פֿאָמעראַנציע און אַדוואָקאַט
לייוונהענדלער־לעוויצקי. אַזוי אַרום וועט מען שוין דעם
21טן ד״ח נישט דאַרפן שטימען.

אין שטאָטראַט וועלן אַרײַנגיין די 16 קאַנדידאַטן פון
דער אייניציקער „אזאן“־ליסטע (מיט די דערמאָנטע דריי
יידן).

*) אזאן — ראשי־תיבות פון „אבוז זיעדנאָטשטשניצע נא־
ראָדאָוועגא“ („לאָגער פון פֿאָלקס־פֿאַרייניקונג“), וואָס
איז אין דער יידן־פראָגע געגאַנגען אין די נאָציש וועגן.

Jednodnlówka „Wal-Blok“

6 פֿאַראייניקטער יידישער נאציאנאלער בלאק 6

אלע יידן דאַרפן שטימען פֿאַר דער ליסטע № 6

ייִדישער וויילער! סריבט אויפן דאָזיקן צעטל נישט כּאָפּעריר.

יידן וויילער!

№ 6

אלע וויי איין מענטש שטימט פאר אייער ליסטע,

דאס איז די ליס־ טע פון יידישן נאציאנ. בלאק

Redaktor: J. Szrajbman, Prużana.

Druk. B. LEJNA, Brześć n. B. Listowskiego 53.

וואַל־אויפרוף צום פרוזשענער שטאָט־ראָט

קהילה־פֿאַרוואַלטונג

1932

יוני

פֿאַריקן זונטיק איז אין לאָקאַל פון „לינת־הצדק“ פֿאַר־
געקומען אַן ספּעציעלע זיצונג פון דער קהילה־פֿאַרוואַל־
טונג, אויף וועלכער עס איז באַטראַכט געוואָרן דער בּיר־
דזשעט פון דער קהילה אויפן האַלב־יאָר. די זיצונג איז
געווען רייך אין פֿאַרשיידענע אינציידענטן מיט דער גא־
לעריע און איז אַדורך גאַנץ שטורמיש. בּיים באַטראַכטן
אייניקע פֿאַזיצעס פון ביודזשעט זענען געווען שטאַרקע
מיינונג־פֿאַרשיידנהייטן צווישן די פּרנסים, וועלכע האָבן
זיך אויסגעדריקט אין שאַרפע אַרויסטרעטונגען. אַזוי איז
געווען ביים באַטראַכטן די פּענסיע פון רב און ביים
באַשטימען סובסידיעס פאַר דער העברעישער גימנאַזיע
און „תלמוד־תורה“.

אין דער פראַגע וועגן פענסיע פאַרן רב איז מיט אַ
שאַרפער רעדע אַרויסגעטראָטן פּרנס ג. אורינסקי. ער
ענטפערט שאַרף דעם פּרנס ז. קרוצעל, וועלכער זאָגט
זיך אַרויס, אַז דער רב האָט אַ חזקה צו לעבן בּרייט.

אויך אין דער פראגע „תלמוד־תורה" איז ארויסגע־ טראטן מיט א שארפע רעדע פרנס אורינסקי, צוליב דעם וואס זיי ווילן זי פאוואריזירן לגבי אנדערע שולן.

ער וויזט אן, אז דאס איז א סקאנדאליעזע איינשטע־ לונג צו באשטימען דער „תלמוד־תורה" מיט 200 גילדן מער ווי די שולן, ביי דער צייט ווען זי פארמאגט א דריטל קינדער ווי יעדע שול באזונדער.

אין דער דיסקוסיע נעמען אנטייל די פרנסים: קרוצעל, גאלדבערג, געלמאן, ראש־הקהל גאלדפיין און אנדערע.

עס ווערט צונויפגעשטעלט פאלגנדיקער ביודזשעט:

הכנסה:

שחיטה	6.950.00	גילדן
לינעווער שחיטה	1.200.00	"
בית־עולם	2.500.00	"
מעטריקעס	300.00	"
עטאט	2.690.00	"
באד	1.700.00	"

הוצאה:

געהאלט פאר רב	1.800,00	גילדן
פערסאנאל	1.260.00	"
שוחטים	3.600.00	"
ברעטער און לייוונט פאר		
ארעמע (מתים)	500.00	"
געהאלט פאר די קברנים	240.00	"
באד	2.000.00	"
דיעטעס פאר אויסערשטאטישע		
פרנסים *)	200.00	"
שולן: י. ל. פרץ און „יבנה"	1.000.00	"
תלמוד־תורה	700.00	"
יידישע פאלקס־ביבליאטעק		
און „תרבות"־ביבליאטעק	80.00	"
בית־יתומים	700.00	"
„ליגת־הצדק"	400.00	"
„טאז"	350.00	"
„גמילת־חסדים־קאסע	150.00	"
נישט־פארויסגעזעענע	150.00	"
פייער־פארזיכערונג	40.00	"
„זופו" (מלוכה־פארזיכערונג)		
און קראנקן־קאסע	250.00	"

יולי

פאריקן דינסטיק איז פארגעקומען די לעצטע ביו־ דזשעט־זיצונג פון דער קהילה. עס האבן געפעלט צוויי פרנסים: הערן קרוצעל און פאמפאראניץ. ה' פאמפארא־ ניץ האט צוגעשיקט א בריוו, ווו ער מעלדעט, אז ער זאגט זיך אפ פון זיין מאנדאט. די פארוואלטונג האט באשלאסן נישט אנצונעמען זיין דעמיסיע און פאדערן דערקלערונגען. עס איז נאכאמאל געשטעלט געווארן אויפן טאג־ארדענונג די פראגע פון סובסידיע פאר דער היגער גימנאזיע און מיט א מערהייט פון 1 שטים איז אסיגנירט געווארן 250 גילדן. עס איז אויך באשטימט געווארן 80 גילדן פארן ייוואי אין ווילנע. עס איז באשטיקט געווארן דער עטאט און עס זענען אויסגע־ וויילט געווארן אייניקע קאמיסיעס.

*) צו פרוזשענער קהילה האט אויך געהערט שערע־ שעוו און אנדערע שטעטלעך.

סעפטעמבער

זונטיק דעם 17טן ד"ח איז פארגעקומען א פלענאר־ זיצונג פון דער קהילה. טאג־ארדענונג:

1) די 6 פראצענט מלוכה־הלוואה;
2) נארמירן די פראגע פון בית־עולם (חברה־קדישא);
3) סטאטוס פון דער באד;
4) געזעלשאפטלעכע שוץ.

צום פונקט 1 האט געזאגט א וואורט דער רב, וועל־ כער איז ארויסגעטראטן מיט א גרויסער רעדע און אנ־ געוויזן אויף דער נויטוענדיקייט צו שטיצן די הלוואה פון מלוכהשן שטאנדפונקט... ענדלעך איז איינשטימיק באשלאסן געווארן, אז די קהילה אסיגנירט 450 גילדן צו צייכענען די הלוואה און אויך ארויסלאזן אן אויפ־ רוף צו דער באפעלקערונג וועגן דער וויכטיקייט פון דער הלוואה.

צום פונקט 2 איז באשלאסן געווארן, אז כדי אויסצו־ מיידן וווייטערדיקע קאנפליקטן צווישן ביידע צדדים וועל־ כע ברענגען אפט צו חילול כבוד־המת צו שאפן א חברה מתעסקים פון עטלעכע בעלי־בתים, וועלכע זענען נאר אויסן די מצווה פון הלווית המת נישט האבנדיק דערביי קיין זייטיקע אספיראציעס. צו דעם צווק איז געשאפן געווארן א קאמיסיע, וועלכע דארף זיך פארנעמען מיט אויסארבעטן דעם פראיעקט. (זע וווייטער ספעציעלע אפ־ טיילונג: „דריי חברה־קדישאס").

צום פונקט 3 — עס איז געשאפן געווארן א סטאטוט פאר דער באד.

נאכן פארטיילן שטיצע פאר אייניקע פערזאן איז די זיצונג געשלאסן געווארן.

אקטאבער

פאריקן שבת אוונט איז פארגעקומען א זיצונג פון דער קהילה־פארוואלטונג ווו עס איז אנגענומען געווארן דער ביודזשעט אויפן קומענדיקן יאר. נאך לענגערע הייסע דעבאטן איז דער ביודזשעט אנגענומען געווארן, פאר די שולן איז אסיגנירט געווארן צו 800 גילדן. פארן „בית־יתומים" — 1.200 גילדן אאז"ו. פארן ייוואי איז אסיגנירט געווארן 30 גילדן. פון ביודזשעט פון לויפ־ דיקן יאר איז באשטימט געווארן פאר די חדשים נאוועמ־ בער־דעצעמבער צו 50 גילדן פאר יעדער שול אויף קינ־ דער־באשפייזונג.

1934

מארץ

פאריקן דינסטיק האט די פרוזשענער קהילה אווענ־ געשיקט א טעלעגראמע אין דער סיום־קאמיסיע און אין מיניסטעריום, ווו עס ווערט אנגעוויזן אויף דער גרויסער געפאר וואס שטעקט אין נייעם געזעץ וועגן האנדל און אינדוסטריע פאר דער יידישער באפעלקערונג און גע־ בעטן צוריקציען דאס געזעץ.

יולי

די קהילה האט דערהאלטן פון דער וואיעוואדשאפט דעם ביודזשעט מיט פאלגנדיקע שינויים, וואס די אויפ־ זיכטס־מאכט האט אין איר געמאכט:

די פענסיע פון שערעשעווער רב איז פארקלענערט ge־ וואָרן פון 2.400 גילדן יערלעך אויף 1.940 גילדן. די פענסיע פון דער קאסירערין ל. גאלדבערג פון 720 גילדן אויף 600 גילדן; דעם אינקאסאנט פון שעכטהויז ב. פרו־ זשאנסקי פון 720 גילדן אויף 600 גילדן; די שוחטים דוד

שושאן און אפרים פרוזשאנסקי אנשטאט צו 2.100 גילדן
א יאר, צו 1.400 גילדן. יהודה פרוזשאנסקי אנשטאט
1.320 גילדן — 800 גילדן. לינעווער און שערעשעווער
שוחטים אנשטאט צו 1.680 גילדן — צו טויזנט גילדן.

די פאזיציע פון סאציאלער הילף איז פארקלענערט
געווארן פון 2 200 גילדן אויף 1.000 גילדן.

די פאזיציע נישט־פארויסגעזעענע פון 500 גילדן אין
געשטראכן געווארן.

עס זענען געהעכערט געווארן די פאזיציעס:

פארן בית־יתומים — אנשטאט 1.200 — 1.480 גילדן;
דעם „לינת־הצדק" — אנשטאט 800 — 1.000 גילדן;
„טאז" — אנשטאט 400 — 600 גילדן.

סאציאלע הילף פאר שערעשעוו איז געהעכערט ge־
ווארן פון 300 אויף 515 גילדן מיטן תנאי, אז פון דער
סומע זאל 215 גילדן גיין אויף מעדיצינישע הילף און
300 גילדן אויף הילף פאר ארעמע.

אויסער דעם איז פאראנדערט געווארן, אז פון 15טן
ד"ח דארף די קהילה איבערנעמען דאס ארויסגעבן די
מעטריקעס לויטן אפצאל ווי עס איז אנגענומען געווארן
פון דער קהילה־פארוואלטונג.

די קהילה־פארוואלטונג האט אסיגנירט פאר די געלי־
טענע פון דער פארפלייצונג 50 גילדן. אויך דער קלייי־
העגדלער־פאריין האט דורכגעפירט ביי זיינע מיטגלידער
א זאמלונג פאר דעם זעלביקן צוועק.

1937

פעברואר

די לעצטע וואך זענען אין דער קהילה פארגעקומען
אייניקע זיצונגען, וווּ עס איז באהאנדלט געווארן די
פראגע פון 6 משפחות וואס זענען געווען באשעפטיקט
ביז איצט ביי קצבות און מיטן איינפירן דעם נייעם
נעזעץ זענען זיי דורך די איבעריקע קצבים נישט אריי־
גענומען געווארן אין שותפות אין אזוי ארום געבליבן
צינגאנצן אן פרנסה. עס זענען געקומען פארשטייער
פון ביידע צדדים; צו קיין הסכם איז מען דערווייל נאך
נישט געקומען.

אויף דער זיצונג פון פאריקן דינסטיק איז באטראכט
געווארן דער אינצידענט וואס איז פארגעקומען אין דער
קהילה דעם לעצטן זונטיק צווישן די פרנסים ל. גאלד־
בערג און ש. סאפיר. וועז דער לעצטער איז אנגעגריפן
געווארן פון ל. גאלדבערגן און פון די קצבים וואס זענען
געקומען אין דער קהילה פראטעסטירן קעגן דער הע־
כערונג פון אפצאל פאר שחיטה פון בהמות און קעלבער.
די קהילה־פארוואלטונג האט געמאכט א פארוווּרף דעם
פרנס ל. גאלדבערג פאר זיין אנגרייפן דעם פרנס סאפיר.

מ א י

די קהילה פארוואלטונג פון פרוזשענע מעלדעט:

עס ווערט געזוכט אן אנגעשטעלטער אויף צייטווייליי־
קע ביורא־ארבעט אויף ארויסצופארן קיין שערשעוו. די
ארבעט הייבט זיך אן זונטיק דעם 9טן.

יולי

די קהילה מעלדעט, אז אין צוזאמענהאנג מיטן צייט־
ווייליקן אפפארן פון פרעזעס פון דער קהילה ה' גאלד־
פיין קיין אויסלאנד פארטרעט דעם אמט פון פרעזעס
דער ה' י. ע. גלעזער.

דער ביודזשעט פון דער קהילה איז באשטעטיקט ge־
ווארן פון דער וואיעוואדשאפט. אין ביודזשעט זענען ge־
מאכט געווארן קלייניע שינויים. עס איז אויך פארקלע־
נערט געווארן די פענסיע פון אלע 3 שוחטים אויף 380
גילדן. מיט דער אויפפאדערונג די דאזיקע סומע צו
באשטימען אויף א מנקר.

די קהילה ווערט אויך אויפגעפאדערט דורכצופירן א
רעמאנט אין באד און די שערשעווער באד מיט דער
מיקווה ווערן געשלאסן ביז וואנען עס ווועט דארט נישט
דורכגעפירט ווערן דער נויטיקער רעמאנט.

נאוועמבער

אויף דער זיצונג פון דער קהילה פאריקן זונטיק איז
לויט דעם פאלשלאג פון פרנס אורינסקי באשלאסן ge־
ווארן דורכצופירן הייזער וויי אין די פריערדיקע יארן,
די באשוכונג פון די ארעמע שול־קינדער, און אויף דעם
צווועק אסיגנירט 300 גילדן.

דעצעמבער

דער ביודזשעט פון דער קהילה איז שוין אפגעשיקט
געווארן צו דער אויפזיכט־מאכט. דער ביודזשעט איז
געמאכט געווארן ווי פארארן מיט קלייניע שינויים. דער
עטאט איז געהעכערט געווארן מיט 25 פראצענט צוליב
דעם, ווייל צוליב דעם נייעם שחיטה־געזעץ איז די
הכנסה פון שחיטה פארקלענערט געווארן אין לויפנדיקן
יאר אנטקעגן דעם ווי עס איז פרעלימינירט געווארן אין
ביודזשעט.

1938

מאַרץ

אויף דער לעצטער זיצונג פון דער קהילה־פֿאַרוואַל־טונג איז לויט דעם פֿאַרשלאָג פון פֿרנס לייב גאָלדבערג אַסיגנירט געוואָרן 25 גילדן פֿאַר דער מעדעם־סאַנא־טאָריע.

*) די מעדעם־סענאַטאָריע האָט זיך געפונען אין מיעד־זעשין, הינטער וואַרשע.

1939

פעברואַר

די קהילה האָט שוין דערהאַלטן פון דער אויפזיכט־מאַכט דעם באַשטעטיקטן ביודזשעט. אין ביודזשעט זע־נען דורך דער אויפזיכט־מאַכט געשטראָכן געוואָרן דריי פֿאַזיציעס צו 50 גילדן: פֿאַרן ייוואָ, פֿאַרן קרן־קיימת און פֿאַרן קרן־היסוד. די סומע פון 150 גילדן איז צוגעלעגט געוואָרן צו דער פֿאַזיציע פון סאַציאַלער הילף.

דריי „חברה־קדישאס"

קאָמוניקאַט

פֿראָטאָקאָל פון דער זיצונג פון דער קהילה, וועלכע איז פֿאָרגעקומען דינסטיק, דעם 15טן תמוז תרצ"ב, וועגן סיכסוך אין דער חברה־קדישא.

1) וועגן דער לעגאַליזאַציע. באַשלאָסן, אַז די חברים וועלכע האָבן דורכגעפירט די לעגאַליזאַציע אויף אייגענע אחריות, אָן דער ידיעה פון דער גאַנ־צער חברה, האָבן געהאַנדלט נישט פֿאַסיק און פֿאַרדינען דעם שטרענגסטן פֿאַרווארף.

2) ביז זונטיק כ"ז תמוז דאַרף די חברה־קדישא אַנ־נעמען דעקלאַראַציעס פון די וועלכע ווילן זיך פֿאַרשרייבן פֿאַר מיטגלידער אין דער חברה.

3) דעם זעלבן טאָג, כ"ז תמוז, דאַרף פֿאַרקומען אַן אַלגעמיינע פֿאַרזאַמלונג, וועלכע באַשליסט דורך אַ מערהייט שטימען וועלכע דעקלאַרירטע (בערך צען מאָן) אָנצונעמען פֿאַר מיטגלידער.

4) זונטיק ד' אָב דאַרף פֿאַרקומען אַן אַלגעמיינע סאַרזאַמלונג פון דער חברה צוזאַמען מיט די נייַ־אָנגענומענע מיטגלידער, די אַלגעמיינע פֿאַרזאַמ־לונג דאַרף אויסווייַלן, דורך געהיימע וואָלן, 4 גבאים, 4 ממלא־מקומס, דריי רואי־חשבון און אַ קאַסיר, ווייל די אויסווייַלונג פון די ביזאיצטיקע גבאים געפינט אַיין די קהילה פֿאַר בטל.

5) די דאָזיקע אַלגעמיינע פֿאַרזאַמלונג דאַרף באַ־שליסן וועגן דער לעגאַליזאַציע בכלל און וועגן די הוצאות פון דער לעגאַליזאַציע.

6) די אַלגעמיינע פֿאַרזאַמלונג דאַרף אויסווייַלן אַ ביי־ראַט פון פינף מאָן נישט פון דער חברה־קדישא, וועלכע האָבן דאָס רעכט צו קאָנטראָלירן די הכנסות והוצאות פון דער חברה, אָן זייער הסכם טאַר קיין שום הוצאה, וועלכע באַטרעפט מער ווי 100 גילדן, נישט געמאַכט ווערן.

7) אַלע געלטער פון דער חברה דאַרפן זיך שטענדיק געפינען ביי דעם קאַסיר פון דער חברה. און אַלע הכנסות והוצאות דאַרפן דורכגעפירט ווערן דורך אַרדערס.

באַמערקונג: — די דעקלאַראַציעס ווערן אָנגענומען אין „ליגת־הצדק" דורך ה' פיסעצקי.

אויגוסט

דערמיט גיבן מיר צו וויסן, אַז דעם 19טן דעם חודש איז דורך דעם פֿאַליעסער וואַיוואָדע לעגאַליזירט גע־וואָרן די חברה „חסד של אמת" אין פֿרוזשענע. נייַע מיטגלידער וועלכע ווילן אַרייַנטרעטן אין דער חברה „חסד של אמת" דאַרפן זיך וועגדן נאָך דעקלאַראַציעס צום פֿאַרוואַלטונג־מיטגליד ר' דוד פֿאָמפֿאַניץ (סאַ־וועצקעס).

די צייַטווייליקע פֿאַרוואַלטונג.

סעפּטעמבער

קאָמוניקאַט פון דער „חברה־קדישא":

אַזוי ווי די חברים פון חברה־קדישא ה"ה אברהם גאַרדאַן, חנניה סעגאַל, דוד פֿאָמפֿאַניץ און משה־יעקב גרינבערג זענען אַרויסגעטראָטן על־דעת עצמם צוזאַמען מיטן היגן איינוווינער ה' שלמה סעגאַל צו גרינדן אַ נייַע חברה, האָט די חברה־קדישא, כדי צו פֿאַרמיידן מחלו־קות, פֿאַרגעלייגט די דערמאָנטע חברים איבערגעבן דעם ענין צום וועד הקהילה צו אויסגלייכן דעם סיכסוך. די חברה־קדישא האָט דעם פסק פון דעם וועד הקהילה אָנ־גענומען און פֿאַסט צו איר טעטיקייט צו די אָנווייזונ־גען פון פסק. דאָקעגן די אויבנדערמאָנטע הערן ווילן נישט פֿאָלגן דעם פסק אין האָבן געגרינדעט אַ נייַע חברה אויפן נאָמען „חסד של אמת".

די אַלטע חברה־קדישא האָט באַשלאָסן די אויבנדער־מאָנטע הערן אויסשליסן פון דער חברה און אויסשרייבן זיי פון אַלטן פנקס, וואָס איז שוין אַלט גלייך ווי די חברה, איבער הונדערט יאָר, און מאָכן באַקאַנט דער היגער עפּנטלעכקייט דאָס נאָר די אַלטע „חברה־קדישא", וועלכע האָט היינטער זיך אַן עבר פון הונדערטער יאָרן מיט אַלטע מנהגים און טראַדיציעס, מיט אַן אַלטן פנקס איז ראוי צו מתעסק זיין זיך מיט דער גרויסער מיצווה פון הלווית המת.

קאָמוניקאַט פון „חסד של אמת"

ווי עס איז שוין באַקאַנט איז לעגאַליזירט געוואָרן די חברה „חסד של אמת" אין פֿרוזשענע. די חברה שטעלט זיך פֿאַר אַ ציל אַרייַנצוברענגען אַ געוויסע אָרדענונג אין אויספֿילן די אויפגאַבן וועלכע ליגן אויף דער חברה „חסד של אמת". עס וועלן אייַנגעפירט אַ ריכטיקע בוכ־פירונג, ווו יעדער גראָשן וועט ווערן פֿאַרשריבן אויף זיין געהעריקן אָרט. עס וועט ווערן אויסגעקליבן דורך די דעקלאַרירטע מיטגלידער פון דער חברה אַ פֿאַר־וואַלטונג און רעוויזיאָנס־קאָמיסיע, וועלכע וועלן זען, אַז די אויסגאַבן זאָלן אויסגעפירט ווערן אין הסכם מיטן סטאַטוט און אויך אין הסכם מיט ספּעציעל אויסגעאָר־בעטע תקנות.

אַלע הוצאות און הכנסות וועלן אונטערליגן אַ קאָנט־ראָל און אויב עס וועט זיין איבעריק געלט וועט עס פֿאַרטיילט ווערן צווישן די יידישע אינסטיטוציעס, וואָס געפינען זיך אין אַ קריטישער לאָגע.

די ביורא פון דער חברה געפינט זיך צייטווייליק אין בית־המדרש „הכנסת־אורחים" אויף קאברינער גאס.

די צייטווייליקע פארוואלטונג פון „חסד של אמת".

קאמוניקאט פון דער ערשטער יערלעכער אלגעמיינער פארזאמלונג פון דער חברה „חסד של אמת" אין פרוזשענע.

זונטיק דעם 25טן ד"ח איז אין לאקאל פון „חסד של אמת" פארגעקומען די ערשטע יערלעכע אלגעמיינע פארזאמלונג פון דער חברה. אויפן טאג־ארדענונג זענען געווען פאלגנדע פראגן:

1) דערעפענונג;
2) וואלן פון א פארזיצער, סעקרעטאר און 2 בייזיצער;
3) באריכט פון דער גרינדונג פון דער חברה און אויך וועגן אירע אויפגאבן;
4) באשטעטיקונג פון ביודזשעט אויף א יאר;
5) וועגן אנגענומען דעם ה' לייב שווערבוך צוריק אין דער חברה;
6) וואלן פון א פארוואלטונג, רעוויזיאנס־קאמיסיע און פארטרעטער;
7) פארשיידענע פראגן.

די זיצונג האט געעפנט דער ה' שלמה סעגאל, וועלכער האט נאכן איבערלייענען דעם טאג־ארדענונג פארגעלייגט צו ווייל א סארזיצער, סעקרעטאר און 2 בייזיצער. עס זענען געוויילט געווארן: ה'אידל פייטעלעוויטש, אלס פארזיצער; ה' שמעון בירנבוים — סעקרעטאר; און די ה"ה משה־יעקב גרינבערג און ישראל כאמסקי אלס בייזיצער.

דער ה' שלמה סעגאל האט אין קורצן איבערגעגעבן א באריכט וועגן דער גרינדונג פון דער חברה, און אויך וועגן אירע אויפטוען צו העלפן דער יידישער באפעלקערונג בשעת טהרת והלווית המת, נישט אויסדריקן קיין איבעריקע געלטער פון די פארבליבענע משפחות נאכן פארשטארבענעם, און ווי וויים מען אנטקעגן קומען די ארעמע שיכטן פון דער באפעלקערונג אין אלע אירע נויטן. דער פארזיצער ה' אידל פייטעלעוויטש האט פארגעלייענט דעם ביודזשעט אויף א גאנצן יאר, וועלכן די פארזאמלונג האט נאכן באהאנדלען יעדער פאזיציע באזונדער, איינשטימיק אנגענומען. אין הסכם מיטן פראגראם 17 פון סטאטוט, איז דער ה' לייב אווערבוך צוריק אנגענומען געווארן אין דער חברה. עס איז אויסגעוויילט געווארן א פארוואלטונג און רעוויזיאנס־קאמיסיע מיט די פארטרעטער אין פאלגנדן באשטאנד: אין פארוואלטונג די חברים: 1) חנניה סעגאל, 2) משה־יעקב גרינבערג, 3) אברהם גארדאן, 4) דוד פאמעראניציק, 5) שלמה סעגעל, 6) שלמה סארעצקי, 7) משה האלפערין, 8) ביניש פאליאק, 9) לייב אווערבוך. אין רעוויזיאנס־קאמיסיע די חברים: 1) אידל פייטעלעוויטש, 2) יוסף גארדאן, 3) בנימין צוקערמאן.

פארטרעטער אין דער פארוואלטונג, די חברים: 1) שלמה שיינפירער, 2) דוד ריבניק, 3) שמואל־לייב אייזנשטיין. די פארטרעטער אין רעוויזיאנס־קאמיסיע, די חברים: שמעון שווינסקי און שמעון בירנבוים. — עס זענען אנגענומען געווארן דורך דער אלגעמיינער פארזאמלונג פיל תקנות, צווישן וועלכע עס איז אויך דא, אז ביים אויספירן א לוויה מוז נישט ווייניקער ווי א מנין חברים מלווה זיין דעם „מת" אויף דעם בית־עלמין ביז נאך דער קבורה, סיי בייטאג, סיי ביינאכט.

פארוואלטונג פון „חסד של אמת"
אין פרוזשענע.

באקאנטמאכונג:

עס ווערן אנגענומען ענערגישע שריט אויף צו גרינדן דא א נייע חברה־קדישא אונטערן נאמען „עזרת־אחים", וועלכע וועט האבן אויך די אויפגאבע צו געבן אומזיסטע מעדיצינישע הילף אין פאל פון א קראנקייט פון אירע מיטגלידער. צו פארשריבן זיך, ווי אויך נאך איניפארמאציעס זיך וועגדן צום הער דוד שאפירא, בראוארנא גאס.

דער ארגאניזיר־קאמיטעט.

1939

יאנואר

די קהילה־פארוואלטונג איז מודיע, אז איינשרייבונגען צו דער חברה „הלווית המת" ביי דער קהילה, קומט פאר זונטיק דעם 22טן דעם חודש.

פעברואר

די קהילה האט ארויסגעשיקט בריוו צו ה' יצחק יאנאוויטש ער זאל אפגעבן דער קהילה דעם „פנקס פון דער חברה־קדישא", וואס געפינט זיך ביי אים, ווייל די „חברה־קדישא" איז דורך דער קהילה פאנאנדערגעלאזט געווארן און דער פנקס, וואס האט א היסטארישע באדייטונג, קען זיך נישט געפינען אין פריוואטע הענט.

פאריקן זונטיק איז אין לאקאל פון דער קהילה פארגעקומען א צוזאמענקונפט פון די וואס האבן זיך פארשריבן אין דער חברה „הלווית המת" ביי דער קהילה און עס זענען אויסגעקליבן געווארן 4 גבאים מיט זייערע פארטרעטער.

האנדווערקער־פאריין

1930

סעפטעמבער

דער האנדווערקער־פאריין איז מודיע, אז די „קאמוניקאציע" ביים סיימיק האט באקומען 5.000 גילדן אויף הלוואות פאר נישט־פארמעגלעכע האנדווערקער. דער פאריין מאכט אויפמערקזאם די יעניקע וואס ווילן געניסן פון א הלוואה זיי זאלן עס טון.

1931

יאנואר

קאמוניקאט פון די עקזאמיניר־קאמיסיע ביים יידישן האנדווערקער־פאריין.

מאנטיק דעם 22טן דעצעמבער און דינסטיק דעם 23טן דעצעמבער, זענען, אונטערן פארזיץ פון וויצע־פרעזידענט פון האנדווערקער־קאמער אין בריסק, ה. וואב־

ניק, פאַרגעקומען די עקזאַמענעס פון באַקומען דעם טיטל „מייסטער". פאַלגנדע פאַכן האָבן זיך עקזאַמינירט: בעקער, רימער, שטעפער, קצבים, דאַמען- און מענער-שניידער, סטאַליערס און שמידן.

די עקזאַמיניר-קאָמיסיעס פון די צעכן זענען באַשטאַנען פון פאַלגנדע מיטגלידער: בעקער-קאָמיסיע — אַזשעכאָווסקי (קריסט) און פייוושינסקי. רימער-קאָמיסיע — ליפינסקי (קריסט) און רודניצקי; שטעפער-קאָמיסיע — קאַלאַדנער (קריסט) און וועלוול פראַימטשיק; קצבים-קאָמיסיע — קעלער (קריסט) און אליהו טאַנמאַן; דאַמען-שניידער-קאָמיסיע — שאַבאַלאָווסקע (קריסטין) און י. ע. גלעזער; מענער-שניידער-קאָמיסיע — קאסקעוויטש (קריסט) און מ. פעלדמאַן; סטאַליער-קאָמיסיע — נאָוואַקאָווסקי (קריסט) און ש. סערלין; שוסטער-קאָמיסיע — קאָמעצקי (קריסט) און מ. דובינסקי; שמידן-קאָמיסיע — מיקלאַשעוויטש און י. גערשנגאָרן.

אקטאָבער

קאָמוניקאַט פון יידישן האַנדווערקער-פאַריין:

מיר מעלדן די פאַלגנדע האַנדווערקער, אַז עס איז פאַר זיי אָנגענעמען אין סטאַראָסטוואָ דיספענסיעס אויף צו באַקומען האַנדווערקער-קאָרטן, וועלכע זיי דאַרפן דאָס אָפּנעמען ביז דאָנערשטיק דעם 15טן אָקטאָבער, ווייל אין קעגנפאַל וועט נאָכדעם זיי שווער זיין צו באַקומען די האַנדווערקער-קאָרטן. נאָך אינפאָרמאַציעס קען מען זיך וועגדן אין האַנדווערקער-פאַריין, וועל-כער געפינט זיך ביי יצחק-עזרא גלעזער.

פאַר די פאַלגנדיקע האַנדווערקער געפינען זיך אין סטאַראָסטע די דיספענסיעס:

קצבים:

גאָכמאַן חיים, גאָלדבערג אליה, קאָלבקויף יאָנקל, קראָסנער שמחה, גערשנגאָרן יואל, גאָכמאַן שמחה, קראָסנער ביניש, גאָלדבערג צאָלקע, גאָלדבערג וועלוול, קראָסנער אליה-יוחנן, סעגאָל יאָסל, גאָלד-בערג יאָסל, גאָלדבערג מרדכי-הערש, סעגאָל יצחק.

שוסטער:

אַבראַמאָוויטש אשר-לייב, אַמאַלינסקי ישראל, אַנוש שלמה, לובאָשיצקי שמואל, קראָסנער לייבל, גאַרבער לייזער-ברוך, לינקאָווסקי יאָנקל.

בעקער:

פאָמעראָניעץ דוד, גאַרבער גרשון, לעוויטע הערשל.

שנייִדערינס:

וואַרשאָווסקי ברכה, לובאָשיצקי שרה, גאַרבער צביה.

בלעכער:

רוטאָיזער שיע, שערעשעווסקי מאיר.

מולאַרעס:

בראָווערמאַן יאָנקל, זאַמוכאָווסקי ישראל, פאָטשינ-קע משה.

סטאָלאַרעס:

גאַרבער אלטער, שלאָפמאַן ישראל.

פאַרשידענע:

רובינשטיין שמואל (קלעפער), סעגאָל שלמה (שטע-פער), קאָפוסט זרח (שמיד), גראָסמאַן לייזער (רימער), קעמפע זלמן (שלאָסער), ליפשיץ בערל און בערגער יצחק (זייגערמאַכערס), אַראָנזאָן שלמה (קישקאַר), נאָכמענס זונדל (ברוקירער) בירנבוים בנימין (מאָלער), אַלישעווסקי חיים-זעליק (בויער).

באַמערקונג:

נישט קוקנדיק אויף דעם, וואָס צווישן די אַלע אויבנדערמאָנטע האַנדווערקער געפינען זיך אויך אַזעלכע, וואָס האָבן שוין האַנדווערקער-קאָרטן, זאָלן זיי אַלע גלייכצייטיק אויך אָפּנעמען די דיספענ-סיעס ביים סטאַראָסטוואָ.

1933

יולי

פאַריקן דינסטיק איז אין פייערלעשער-זאָל פאַרגעקו-מען אַן אַלגעמיינע פאַרזאַמלונג פון יידישע און קריסט-לעכע האַנדווערקער, צו וועלכער עס זענען געקומען דער וויצע-פרעזעס-קאָמער אין בריסק ה. מ. וואַבניק און דער דירעקטאָר פון דער קאָמער ה. י. מענסאָוויטש.

דער ה' וואַבניק איז אַנטקעגנגעקומען די יידישע האַנד-ווערקער און האָט זיי געגעבן קורצע דערקלערונגען אין יידיש. נאָכן אָפּרייַדן 20 מינוט, שוין ביים סוף פון רע-פעראַט, האָבן אַ טייל פון די קריסטלעכע האַנדווערקער געזונמען פראָטעסטירן קעגן דעם יידיש-רעדן. פון פראָ-טעסט איז מען גלייך אַריבער צו גרויסע טומלעריי-ען און עס האָבן זיך דערהערט די באַקאַנטע אַנטיסעמיטישע ווערטלעך „זשידזשי דא פאַלעסטינע" און ענלעכע. עמע-צער האָט אָפּילו אַריינגעווארפן דעם באַקאַנטן פאַגראָם-ווערטל „ביי זשידאָוו" (שלאָג יידן!).

צווישן די יידישע אַנטיילנעמער פון דער פאַרזאַמלונג איז אַנטשטאַנען אַ גרויסע פאַניק. מען האָט זיך געזונמען אַרויסרוקן פון זאַל.

1934

אויגוסט

פאַריקן שבת האָבן זיך פאַרן היגן סטאַראָסטאָ ה' כמיעלאָווסקי פאַרגעשטעלט אַ דעלעגאַציע פון די ה"ה: ד"ר א. גאָלדפיין, אַדוו' לייוונדהענדלער-לעוויצקי און דער פאַרזיצער פון האַנדווערקער-פאַריין י. ע. גלעזער. די דעלעגאַציע האָט באַרירט די פראָגע פון די האַנד-ווערקער, וואָס האָבן אָנגעגעבן אין לעצטן טערמין בי-טעס אויף האַנדווערקער-קאָרטן. דער ה' סטאַראָסטאָ האָט צוגעזאָגט דער דעלעגאַציע ליבעראַל צו באַהאַנדלען די ביטעס פון די האַנדווערקער און גלייכצייטיק אויסגע-דריקט זיין באַדויערן צוליב די צאָלרייכע מסירות וואָס זענען איינגעפלאָסן פון האַנדווערקער גופא אויף זייערע קאָלעגן.

סוחרים־פֿאַריין, קליינהענדלער־פֿאַריין און סוחרים־באַנק

1931

מאַי

זונטיק דעם 10טן, אין לאָקאַל פון סוחרים־פֿאַריין די יערלעכע אַלגעמיינע פֿאַרזאַמלונג.

אָקטאָבער

דער אַרגאַניזיר־קאָמיטעט פון דער „קאָאָפּעראַטיווער סוחרים־באַנק", געזעלשאַפֿט מיט באַגרענעצטער אַחריות אין פרוישענע, מעלדעט, אַז זונטיק דעם 4טן אָקטאָבער (שמחת־תורה) אין לאָקאַל פון לינת־הצדק, 5 אוונט, קומט פֿאָר די ערשטע אַלגעמיינע גרינדונג־זאַרזאַמלונג מיט פֿאָלגנדן טאָג־אָרדענונג:

1) דערעפענונג פון וואַלן פון א פּרעזידיום;
2) כּרלייענען דעם סטאַטוט;
3) פעסטשטעלן דעם באַטרעף פון א פּאי;
4) וואַלן פון א פֿאַרוואַלטונג און אויפֿזיכטס־ראַט;
5) באַפּולמעכטיקן דער פֿאַרוואַלטונג צו רעגיסטרירן דעם סטאַטוט;
6) פעסטשטעלן די הויך פון קרעדיט פֿאַר יעדן מיטגליד;
7) פעסטשטעלן די הויך פון הלוואות, וועלכע די אינסטיטוציע האָט רעכט צו באַציען;
8) פעסטשטעלן דעם ביודזשעט אויפֿן לויפֿנדן יאָר;
9) פרייע פֿאַרשלאָגן (אַרגאַניזאַציאָנעלע פראָגן).

אַרגאַניזיר־קאָמיטעט.

זונטיק, מיצאי יום טוב, איז אין לאָקאַל פון „לינת־הצדק" פֿאַרגעקומען די גרינדונג־פֿאַרזאַמלונג פון קאָאָפּעראַטיווער סוחרים־באַנק. אויף דער פֿאַרזאַמלונג זענען געקומען מער ווי הינדערט פערזאָנען. נאכדעם ווי עס איז דורכגעפירט געוואָרן אין אַלגעמיינע דיסקוסיע וועגן די צילן אין אויפֿגאַבן פון דער נייער באַנק, איז אויסגעוויילט געוואָרן אַן אַרגאַניזיר־קאָמיסיע, וועלכע דאַרף פֿאָרשרייבן ביז הונדערט מיטגלידער אין דאַמאַלסט וועט פֿונקציאָנירן די אַלגעמיינע פֿאַרזאַמלונג, וועלכע וועט אויסווייזן די פֿאַרוואַלטונג און ראַט.

1932

אַפּריל

זונטיק דעם 26טן אַפּריל איז פֿאַרגעקומען אין לאָקאַל פון סוחרים־פֿאַריין די יערלעכע אַלגעמיינע פֿאַרזאַמלונג פון דעם פֿאַריין. געווען בסך־הכל 38 מיטגלידער.

פֿאַרזיצער איז געווען א. ברעסקין און סעקרעטאַר וו. כמעלניצקי. נאָכן טעטיקייט־ און קאָסע־באַריכט איז אויסגעוויילט געוואָרן א נייע כאַרוואַלטונג — דער זעלבער ביקער ציזאַמענגעשטעלט ווי פון דער פריערדיקער קאַדענץ. פון דער פֿאַרוואַלטונג זענען אַריין: זעליק גאָלדפֿין, מרדכי קאָשיץ, אברהם בערמאַן, יצחק יאַנאָוויטש, טוביה יאַנאָוויטש, פּינחס גריזבערג, יצחק קלעניצקי. אין רעוויזיאָנס־קאָמיסיע: חיים זיידמאַן און אברהם איטעלד.

סעפּטעמבער

א קאָנפֿערענץ פון סוחרים באַנק (געקירצט)

די פֿאַרוואַלטונג פון סוחרים־באַנק האָט צונויפגערופן פֿאַריקע וואַך א קאָנפֿערענץ, כדי צו באַקאַנען דעם ברייטן עולם מיט דער ביז־איצטיקער טעטיקייט פון באַנק.

די סוחרים באַנק איז טעטיק בסך־הכל אייניקע חדשים און הגם די באַנק איז אַנגעוויזן אויף אייגענע כוחות, אַבסאָלוט אָן וועלכער עס איז אונטערשטיצונג מן הצד, האָט זי דאָך אָנטוויקלט א געוויסע טעטיקייט. פון מאַי ביז איצט, זענען אַרויסגעגעבן געוואָרן שיינע עטלעכע טויזנט גילדן הלוואות. עס וואָלט, פֿאַרשטייט זיך, די טעטיקייט געווען א באַדייטנדיק גרעסערע, וועגן די מיטגלידערשאַפט וואָלט געווען א גרעסערע, אָדער לכל־הפחות די מיטגלידער, וואָס זענען פֿאַרשריבן וואָלטן אייגנעצאָלט זייערע פולע פּאַיען.

מיט איין וואָרט, רעזומירט די פֿאַרוואַלטונג אין איר שלוסוואָרט, פֿאַר דער סוחרים־באַנק שטייט פֿאָר א גוטע פערעספּעקטיוו צו ווערן די קרעדיט־אינסטיטוציע, וואָס זאָל באַפֿרידיקן די קרעדיט־באַדערפענישן פון די ברייטע שיכטן, וואָס נוטיקן זיך אין דעם, און אַלץ איז אפֿהענגיק פון דער אַקטיוויטעט און צוטרוי פון ברייטן עולם, וואָס דאַרף זיך פֿאַרשרייבן אין די אייגענע נוצן כאָר מיטגלידער פון באַנק און דערפילן די התחייבותן וואָס ליגן אויף די מיטגלידער. עס האָט ליידער אין דער לעצטער צייט פיל מענטשן אַוומגעכאַפּט א פּאַניק, וואָס דערלאַזט זיי נישט צו זיין פֿאַקטיוו אין זיך באַטייליקן אין דער ארבעט. אָזא שטימונג איז אבער סיי געזעלשאַפֿטלעך, סיי פֿאַר יעדן פערזענלעך גפֿערלעך.

מיט געמיינזאַמע כוחות קען אויפגעבויט ווערן א גוטע און געזונטע קאָאָפּעראַטיוו קרעדיט־אינסטיטוציע.

1933

אַפּריל

די פֿאַרוואַלטונג פון סוחרים־פֿאַריין מעלדעט: אַלט פּראָגרעס קעגן דער אומגערעכטער אויסמעסטונג פון גאַזאָן־שטייער ווערן היינט, פרייטיק, אַלע געשעפטן, קראָמען, מילן אין טאַרטאָקן (אויסער יאַטקעס און בעקעריין) געשלאָסן אויף א גאַנצן טאָג.

סוחרים־פֿאַריין, פרוישענע.

היינט 10 פרי קומט פֿאָר אין לאָקאַל פון סוחרים־פֿאַריין אַן אַלגעמיינע פֿאַרזאַמלונג, אויף וועלכער די דעלעגאַציע וועט באַריכטן וועגן איר אונטערנעמונג ביים סוזאָראָסטע.

סוחרים־פֿאַריין, פרוישענע.

זונטיק דעם 30טן אַפּריל, איז אין איגענעם לאָקאַל כּרגעקומען א מיטגלידער־פֿאַרזאַמלונג פון דער קאָאָפּעראַטיווער סוחרים־באַנק, ביי דער אַנווזנהייט פון 46 מיטגלידער. אין דער נייער פֿאַרוואַלטונג זענען אַריין: יצחק קלעניצקי, ירוחם גאָלדבערג, בן־ציון ראָזניצקי, אלטער פערלשטיין, שמואל פינסקי, משה גאָלפֿערין. די רעוויזיאָנס־קאָמיסיע: גרשון חייקין, וועלוול ניצבערג.

אברהם זאַקהיים, משה בורשטיין, חיים זיידמאַן, אברהם לעווקאָוויטש.

1937

מאַי

יערלעכע פֿאַרזאַמלונג פון קליינהענדלער־פֿאַריין

זונטיק דעם 2טן איז פֿאַרגעקומען די יערלעכע פֿאַרזאַמלונג פון קליינהענדלער־פֿאַריין. פֿאַרזיצער ה׳ זעליק גאָלדפיין עפֿנט די פֿאַרזאַמלונג און עס ווערן אויסגעוויילט פֿאַר אַ פֿאַרזיצער ה׳ ברעסקין און סעקרעטאַר קלמן ליובאָשיץ. דער סעקרעטאַר משה האַלפֿערין גיט אָפּ דעם באריכט פון דער טעטיקייט פֿאַרן יאָר 1936.

אין דער דיסקוסיע באַטייליקן זיך: ז. גאָלדפיין, ש. סאַפּיר, גאָלדשטיין און קאַפּלאַן. אין דער נייער פֿאַרוואַלטונג ווערן געוויילט: ז. גאָלדפיין, ש. סאַפּיר, א. אַלפּעראָוויטש, מ. האַלפּערן, א. רוטשטיין, א. איטעלד, ב. איידעלמאַן. רעוויזיאָנס־קאָמיסיע: א. ברעסקין, א. לעווקאָוויטש און ב. ניצבערג.

לויט אַ צירקולאַר פון דער צענטראַלע ווערט באַשלאָסן צו גרינדן אַ גמילות־חסדים־קאַסע ביים קליינהענדלער־פֿאַריין.

1938

אַפּריל

עס איז פֿאַרגעקומען די אַלגעמיינע מיטגלידער פֿאַרזאַמלונג פון דער קאָפּעראַטיווער סוחרים־קאַסע, ווו עס האָבן זיך באַטייליקט 72 מיטגלידער. ווי אַ פֿאַרזיצער איז אויסגעוויילט געוואָרן ה„ מ. לאַצקי, פֿאַר בייזיצער

יידישע פֿאַלקסבאַנק

1931

אַפּריל

פֿאַרעפֿנטלעכט דעם באַלאַנס פון דער יידישער פֿאַלקסבאַנק אין פֿרוישענע פֿאַרן יאָר 1930.

דער אומזאַץ פֿאַרן יאָר 1930 איז געווען — העכער 8 מיליאָן (8.261.769,06) גילדן. אַרויסגעגעבן הלוואות 552. עס זענען אין משך פֿון יאָר אַדורך 9.519 וועקסלען.

די באַנק ציילט 454 מיטגלידער מיט 848 דעקלאַרירטע פּאַיען.

זונטיק דעם 19טן איז פֿאַרגעקומען, אין זאַל פון בית־יתומים, די אַלגעמיינע פֿאַרזאַמלונג פון דער יידישער פֿאַלקסבאַנק. געעפֿנט די פֿאַרזאַמלונג האָט ז. גאָלדפיין און גיט איבער די פֿאַרזיצערייַ דעם וויצע־בירגערמייסטער פון שטאָט ה׳ א. בירנבוים. אין באריכט פון דיסקוסיע באַטייליקן זיך: קלעניצקי, טאַבאַליצקי, יודעוויטש, פּינסקי.

1932

אַפּריל

זונטיק דעם 10טן איז פֿאַרגעקומען אַ פֿאַרזאַמלונג פון דער פֿאַלקסבאַנק אין דער פֿאַרזאַמלונג האָבן זיך באַטייליקט 35 פּערזאָן. עס איז אויסגעוויילט געוואָרן אַ קאָמיסיע פון פינף פערזאָן, וואָס זאָל זיך פֿאַרנעמען מיט פֿעסטשטעלן די מעגלעכקייט פון אויסברייטערן די טעטיקייט פֿון דער באַנק. די קאָמיסיע באַשטייט פון: בירנבוים, ד״ר פיינגאָלד, אורינסקי, לאַצקי און ברעסקין.

מאַי

זונטיק דעם 8טן איז פֿאַרגעקומען די אַלגעמיינע פֿאַרזאַמלונג פון פֿאַלקסבאַנק. עס זענען געווען אָנוועזנד העכער 200 מאַן. געעפֿנט די פֿאַרזאַמלונג האָט דער פֿאַרזיצער פון ראַט ה׳ טינסקי. עס ווערט אויסגעוויילט פֿאַר פֿאַרזיצער צו פירן די פֿאַרזאַמלונג א. בירנבוים. דעם באריכט גיט אָפּ ח. זיידמאַן. דער אומזאַץ פֿאַר די 4 חדשים יאַנואַר—אַפּריל 1.184.522,44 גילדן.

אין דער דיסקוסיע באַטייליקן זיך: מ. לייזעראָוויטש, ל. זאַקהיים, ה. ז. עפשטיין (לינעווער רב), י. גאָלדבערג, ס. קליינערמאַן, ש. פינסקי, ג. אורינסקי און אָנדערע.

אין דער פֿאַרוואַלטונג זענען אויסגעוויילט געוואָרן: ח. זיידמאַן, ליפּע זאַקהיים, ה. ז. עפשטיין, יצחק גלעזער, לייב גאָלדבערג.

נאָוועמבער

פֿאַריקן זונטיק אָוונט איז אין זאַל פון בית־יתומים פֿאַרגעקומען די אויסערגעווייניגלעכע אַלגעמיינע פֿאַרזאַמלונג פון די מיטגלידער פון דער פֿאַלקסבאַנק. דורך אַ ריי רעדנער איז אַרויסגעזאָגט געוואָרן די ביטערע סיטואַציע אין וועלכער עס געפינט זיך די באַנק, און מיט אַ גרויסער מערהייט שטימען איז באַשלאָסן געוואָרן צו

ב. ניצבערג און ל. זאַקהיים. די פֿאַרזאַמלונג ווערט געעפֿנט פון פֿאַרזיצער פון ראַט ה׳ פ. גאָלדפיין, פון באַריכט איז צו זען די וויטערדיקע פֿאַקטן און ציפערן:

פון יאָר 1936 איז די צאָל מיטגלידער געשטיגן פון 83 ביז 106.

פֿאַר דער זעלבער צייט איז דער פֿאַי־קאַפּיטאַל געשטיגן פון 2.842 גילדן ביז 3.781.

די צאָל פקדונות האָט זיך פֿאַרגרעסערט פון 4.175 ביז 24.569 גילדן.

דער סכום פון הלוואות און דיסקאָונטעס האָט אין יאָר 1937 באַטראָפֿן העכער 55 טויזנט גילדן קעגן 17 טויזנט אין יאָר 1937.

די צאָל אָפּעראַציעס איז אין יאָר 1937 געווען 1.767 אויף אַ סומע פון 342.486 גילדן און אין יאָר 1938 איז די צאָל אָפּעראַציעס געשטיגן אויף 3.041 און די סומע איז געווען 522.449 גילדן.

1939

אַפּריל

זונטיק דעם 23טן איז פֿאַרגעקומען די יערלעכע אַלגעמיינע פֿאַרזאַמלונג פון דער היגער קאָאָפּעראַטיווער סוחרים־קאַסע. דער באריכט פון דער פֿאַרוואַלטונג באַוויזט, אַז די אינסטיטוציע האָט זיך אין משך פון יאָר 1938 שטאַרק אָנטוויקלט, די קאַפּיטאַלן זענען אין משך פון דער צייט כמעט ווי פֿאַרטאָפּלט, דער ריינער ריוח האָט באַטראָפֿן 1.530 גילדן. איינשטימיק ווערן אויסגעוויילט אין ראַט און פֿאַרוואַלטונג די זעלבע מיטגלידער.

פֿארקויפן דאס הויז, וואס געהערט צום באנק, און מיטן געלט באצאלן א טייל חובות.

דער מיטגליד פון פֿארוואלטונג ה׳ חיים זיידמאן גיט איבער א באריכט וועגן דער טעטיקייט און מצב פון דער באנק פֿאר דער צייט פון דער יערלעכער פֿארזאמלונג ביז דעם 25טן נאוועמבער ה״י, וועלכער שטעלט זיך פֿאר אין פֿאלגנדע ציפֿערן:

פּקדונות אויפן 1טן אפריל ה״י —	80.897.53 גילדן
ביזן 25טן נאוועמבער ה״י — —	36.020.10 ״
פֿרעמירטע אפשפֿארונגען און לויפֿנדיקע חשבונות אויפן	
1טן אפריל — — — — — —	3.269.54 ״
ביזן 25טן נאוועמבער — —	1.231.97 ״
פונדיישאן ביזן 1טן אפריל — —	10.500.00 ״
פונדיישאן ביזן 25טן נאוועמבער —	10.500.00 ״
צוזאמען צום 25טן נאוועמבער —	47.755.07 ״
דער חוב פון פונדיישאן איז פאנאנדערגעטיילט געוואָרן אויסצוצאלן אין משך פון 4 יאר.	
וועקסל־פֿארטפעל צום 25טן נאוו.	48.346.75 גילדן
באוועגלעך אין אומבאוועגלעך	
קאפּיטאל — — — — — —	15.600.04 ״
יידישע פאלקסבאנק און איניוע —	82.00 ״
צוזאמען צום 1טן אפריל — — —	94.667.07 ״
הוצאות וואס דארפן צוריקגעקערט ווערן — — — — —	5.555.00 ״
צוזאמען	69.133.73 גילדן

עס וועט פֿארקויפט דאס הויז פון דער יידישער פאלקסבאנק. וועגן אייניצלהייטן זיך וועגדן צו דער פֿאר־וואלטונג.

1934

מארץ

פֿאריקן זונטיק איז פֿארגעקומען אן אלגעמיינע פֿאר־זאמלונג פון די מיטגלידער פון פֿאלקסבאנק. נאכן אויס־הערן דעם באריכט פון דער פֿארוואלטונג איז באשלאסן געוואָרן די באנק צו ליקווידירן און צו יעדער פֿאי זאל צוגעצאלט ווערן צו 10 גילדן אויף די קאסטן פון דער ליקווידאציע. עס איז אויסגעווייזלט געוואָרן א קאמיסיע פון 5 פערזאן, וועלכע זאלן צוזאמען מיט דער פֿארוואל־טונג דורכפירן די ליקווידאציע. די 5 פערזאן זענען די ה״ה: מ. ליאצקי א. לעווקאוויטש, י. קאץ, אראנסאן און ישראל־אהרן פייטעלעוויטש.

גמילת־חסדים־קאסע

1930

סעפּטעמבער

אין דער אפּטיילונג „פרייע טריבונע״ א פארשלאג וועגן פֿאריניקן די גמילת־חסדים־קאסע, וואס עקזיס־טירן אין שטאט.

1931

יאנואר

רוף צו דער יידישער באפעלקערונג פון דער פֿאר־וואלטונג פון „רעטונג־קאמיטעט״ (גמ״ח־קאסע) אין פרו־זשענע וועגן אריינברענגען פּקדונות אין דער לייקאסע. די דאזיקע זענען נייטיק צוליב דער נויט פון די בעלי־מלאכות און קליינהענדלער, וואס מיזן אנקומען צו אנ־פראצענטיקע הלוואות.

1932

דעצעמבער

אין צוזאמענהאנג מיט דעם היקפּס־חודש פון די גמילת־הסדים־קאסע רופט דער גמילת־חסדים־קאמיטעט אויף זונטיק דעם 1טן יאנואר, א פארבריטערטע זיצונג מיט דער באטיליקונג פון די היגע געזעלשאפטלעכע, קול־טורעלע און פּאליטישע ארגאניזאציעס.

אין רעטונג־קאמיטעט פון די גמילת־חסדים־קאסע זע־נען אריין פאלגנדע פערזאנען: וויצע־בירגערמייסטער בירנבוים, פּ. גאלדפיין, ש. סעגאל, י. יאנאוויטש, זבוצ־קי און פּ. ראוויניצקי. קומענדיקן זונטיק וועט בערופן א גרויסע פאלקס־פֿארזאמלונג אין „בית־יעקב״ בית־המדרש.

1937

אפריל

פּראקטיקאנטן ביי געריכטנערייַ

די היגע גמילת־חסדים־קאסע האט באקומען פון דער צענטראלע א וועגדונג וועגן אנווייזן היגע געריכטנער, וועלכע ווילן אננעמען יידישע יונגעלייט אלס פּראקטי־קאנטן. עס זענען פֿאראן שטעטלעך, וווּ עס בעפינט זיך נישט קיין איין יידישער געריכטנער און די יידישע יונגע־לייט, וועלכע ווילן זיך פֿארבעמען מיט געריכטנעריי האבן נישט וווּ צו לערנען די ארבעט. די היגע גמילת־חסדים־קאסע האט זיך געוועדעט צו די היגע יידישע געריכטנער וועגן דעם, אוּן ביז איצט האט דער געריכטנער י. ח. קעס־לער אויסגעדריקט זיין וווּנטש צו נעמען צוויי יונגעלייט אויף פּראקטיק צו זיין געריכטנעריי.

יוני

אין לאקאל פון סוהרים־פֿאריין איז פֿארגעקומען די יערלעכע פֿארזאמלונג פון די מיטגלידער פון דער גמילת־הסדים־קאסע. נאכן באריכט אוּן דיסקוסיע איז אויסגע־ווייזלט געוואָרן א פֿארזאמלונג פון 15 פערזאן — זיבן האנדווערקער אוּן זיבן קליינהענדלער אוּן נאך א פינפטער (א „נייטראלער״).

הלוואות האט די קאסע אַרויסגעגעבן אין משך פון באריכט־צייט 291 אויף דער סומע פון 15.079 גילדן. די הכנסה איז געווען 991.75 גילדן. די הוצאה 898.95 גילדן די קאסע איז שולדיק דעם „דזשאינט״ 7.639 גילדן, פּקדונות 7 גילדן, אויפבוי־פאנד ביים „דזשאינט״ 5.300 גילדן אוּן גרונט־קאפּיטאל 2.876.63 גילדן.

1938

יוני

זונטיק דעם 26טן איז אין לאקאל פון דעם קליינהענדלער־פֿאַריין פֿאַרגעקומען די יערלעכע אַלגעמיינע פֿאַרזאַמלונג פון די מיטגלידער פון דער גמילת־חסדים־קאַסע. פֿאַר אַ פֿאַרזיצער פון דער פֿאַרזאַמלונג ווערט געווײלט ה׳ צאַליוש לעוו, אַלס סעקרעטאַר ה׳ גרשון פֿרוזשאַנסקי, בייזיצערס ב. ניצבערג און מ. בליאַכער. דער פֿאַרזיצער פון דער קאַסע ש. סאַפּיר גיט איבער אַ טעטיקייט־ און קאַסע־באַריכט. אין משך פון יאָר זענען אַרויסגעגעבן געוואָרן 419 הלוואות אויף אַ סומע פון 26.240 גילדן (מיט 123 הלוואות מער ווי פֿאַראַיאָרן). אין דער נייער פֿאַרוואַלטונג זענען אויסגעווײלט געוואָרן: ז. גאָלדפּיין, ש. סאַפּיר, א. פֿערלשטיין, מ. האַלפּערן, ב. עדלמאַן, ש. באַריישע, ש. גאָלדבערג, מ. בליאַכער און אפֿרים־מיכל פֿרוזשאַנסקי. אין דער רעוויזיאָנס־קאָמיסיע ש. באַרנבוים י. ליפּשיץ, א. אַלפּעראָוויטש.

1939

יולי

זונטיק דעם 2טן איז אין פֿאַרגעקומען, אין לאקאל פון קליינהענדלער־פֿאַריין, די יערלעכע אַלגעמיינע פֿאַרזאַמלונג פון דער גמילת־חסדים־קאַסע. דער באַריכט־אָפּגאַבער ש. סאַפּיר מעלדעט, אז דער גרונט־קאַפּיטאַל פון דער קאַסע באַשטייט פון 3.091.08 גילדן. דעם דזשאָינט איז די קאַסע שולדיק 9.134 גילדן. דעם אויפּבוי־פֿאַנד 4.300 גילדן. די אַלגעמיינע סומע וואָס די קאַסע האָט אין איר רשות באַטרעפֿט 16.705.08 גילדן.

הלוואות זענען אַרויסגעגעבן געוואָרן אין משך פון יאָר 381 אויף דער סומע פון 24.514 גילדן. די גרויס פון די הלוואות איז פין 10 ביז 400 גילדן. עס איז אויסגעווײלט געוואָרן כמעט די זעלביקע פֿאַרוואַלטונג. אַנשטאָט אפֿרים־מיכל פרוזשאַנסקי, וואָס האָט עמיגרירט, איז אַריין שיע פרוזשאַנסקי. און אַנשטאָט שמשון גאָלדבערג — גרשון פֿרוזשאַנסקי.

פֿראָפֿעסיאָנעלע פֿאַריינען

1930

נאָוועמבער

דער פֿראָפֿעסיאָנעלער נאָדל־פֿאַריין האָט אין שייכות מיטן אַנהייב פון דעם סעזאָן אַרויסגעשטעלט פֿאָדערונגען וועגן לוין־רעגולירונגען. אין עטלעכע וואָרשטאָטן זענען די פֿאָדערונגען גלייך נאָכגעגעבן געוואָרן און די אַרבעטער זענען צוגעטראָטן צו דער אַרבעט. אין די איבעריקע וואָרשטאָטן זענען די פֿאָדערונגען נאָכגעגעבן געוואָרן נאָך עטלעכע טעג שטרייקן. בייַם הייַנטיקן טאָג שטרייקט מען נאָך אין צוויי וואָרשטאָטן.

1931

יוני

אין לאקאל פון דער „קולטור־ליגע" (בוטקעוויטש גאַס 7), קומט פֿאַר שבת די גרינדונג־פֿאַרזאַמלונג פון אַ פֿראָפֿעסיאָנעלן פֿאַריין פון דערנערונג־אַרבעטער.

1932

מאַרץ

דעם 5טן מאַרץ, קומט פֿאַר די יערלעכע אַלגעמיינע באַרזאַמלונג פון דעם פֿראָפֿעסיאָנעלן פֿאַריין פון האַנדלס־און ביוראָ־אָנגעשטעלטע. די פֿאַרזאַמלונג קומט פֿאַר אין לאקאל פון „לינת־הצדק". סדר־היום: 1) וואָלן פון אַ פֿאַרזיצער; 2) באַריכט פון דער אָוועקגייענדיקער פֿאַרוואַלטונג; 3) וואָלן פון אַ פֿאַרוואַלטונג און רעוויזיאָנס־קאָמיסיע; 4) פֿרייַע פֿאַרשלאָגן.

1939

אויגוסט

שבת דעם 12טן האָט אין זאַל פון בית־יתומים געזאַלט פֿאַרקומען אַ טאָגן־אָונט איינגעאָרדנט דורכן פֿראָפֿעסיאָנעלן פֿאַריין פון באַקליי־אַרבעטער אין פֿרוזשענע. די גאַנצע הכנסה איז געווען באַשטימט פֿאַר אַ קראַנקן חבר. אין דער לעצטער מינוט איז דער טאָגן־אָונט פֿאַרבאָטן געוואָרן.

קולטור־אינסטיטוציעס

1930

סעפּטעמבער

די יידישע פֿאָלקס־ביבליאָטעק מעלדעט, אַז זי האָט אין די לעצטע חדשים אײַנגעקויפט די נייסטע ביכער וואָס זענען דערשינען אויפן יידישן בוכער־מאַרק. דער לייען־זאַל איז שטאַרק פֿאַרגרעסערט געוואָרן נאָכן פֿאַרמאַכן דעם שטאָטישן לייען־זאַל; דער לייען־אָפּצאַל בײַ דער פֿאָלקס־ביבליאָטעק איז 1 גילדן אַ חודש, וואָס גיט אויך די מעגלעכקייט צו באַזוכן דעם לייען־זאַל. פֿאַרשילער און אַרבעטלאָזע אַ הנחה.

אָקטאָבער

די יידישע פֿאָלקס־ביבליאָטעק פֿאַרעפֿנטלעכט אַ קאַטאַלאָג, אַז דעם 8טן אָקטאָבער, דעם צווייטן טאָג יום־טוב (סוכות) וועט אין לאקאל פון דער ביבליאָטעק פֿאַרקומען אַן אַלגעמיינע כאַרזאַמלונג פון אַלע מיטגלידער פון דער ביבליאָטעק. אויב צו דער אַנגעוויזענער צייט וועט נישט זיין קיין קוואָרום, וועט די אַלגעמיינע פֿאַרזאַמלונג פֿאַרקומען 3 אַזייגער ביי יעטוועדער צאָל אַנוועזנדיקע.

אויף דער אַלגעמיינער פֿאַרזאַמלונג פון דער פֿאָלקס־ביבליאָטעק איז אויסגעווײלט געוואָרן אַ פֿאַרוואַלטונג אין צוזאַמענשטעלונג: נ. צוקערמאַן, מ. סטול, יעלין, ש. יעלס־קי, מ. נייַמאַן און אַלס פֿאַרזעטער זיידמאַן און פייוויי־שינסקי. אין דער רעוויזיאָן־קאָמיסיע: אורינסקי, ניצבערג און גרינבוים.

קאָמוניקאַט פון יידישער פֿאַלקס־ביבליאָטעק, אַז זי האָט זיך איבערגעצויגן אין אַ נייער ווינונג אויף רעזקע גאַס, בייַ ה׳ מ. קעסלער.

דעצעמבער

די „קולטור־ליגע" מעלדעט, אַז עס איז דורכגעפֿירט געוואָרן אַ רעמאָנט פון דעם לאָקאַל און עס קומען שוין פֿאַר נאַרמאַל די לעקציעס.

1931

מאַרץ

באַריכט פון 6 חדשים אַרבעט פון דער „קולטור־ליגע" — אַלגעמיינע פֿאַרזאַמלונגען — 24 מיט 960 באַטייליקטע; קעסטל־אָונטן — 27 מיט 1.727 באַטייליקטע; אַקאַדעמיעס, מאַסווואָקעס — 5 מיט 620 באַטייליקטע; לערן־גרופּעס, יעדע וואָך אַ גרופּע — 74 מיט 802 באַטייליקטע.

אַפּריל

געפֿענט אַ הילפס־רינג לסובֿת דער יידישער פֿאַלקס־ביבליאָטעק.

אויגוסט

מיטוואָך דעם 18טן וועלן אויפֿן שאָסיי, וואָס פֿירט קיין ביעלאָוויעזש, פֿאַרקומען ספֿאָרט־פֿאַרמעסטונגען, אייגעאָרדנט דורך דער „צוקונפֿט".

1932

פֿעברואַר

די יידישע פֿאַלקס־ביבליאָטעק מעלדעט, אַז לויטן באַשלוס פון דער פֿאַרוואַלטונג ווערט איינגעשטעלט פֿאַר מיטגלידער פון פֿראָפֿעסיאָנעלע פֿאַריינען און יוגנט־אָרגאַניזאַציעס דער ליען־אָפּצאָל 50 גראָשן אַ חודש אָן ערבות.

אויגוסט

די יידישע פֿאַלקס־ביבליאָטעק האָט זיך אַריבערגעצויגן אויף יוריזדיקע גאַס נומער 5, אין הויז פון ה׳ דוד פּיסעצקי.

סעפּטעמבער

די יערלעכע אַלגעמיינע פֿאַרזאַמלונג פון דער יידישער פֿאַלקס־ביבליאָטעק

שבת דעם 24טן ד״ח, איז בייַ אַ צאָלרייך פֿאַרזאַמלטער מיטגלידערשאַפֿט פֿאַרגעקומען די יערלעכע אַלגעמיינע פֿאַרזאַמלונג פון דער היגער יידישער פֿאַלקס־ביבליאָטעק. דער אויסגעוויילטער פֿאַרזיצער פון די פֿאַרזאַמלטע ה׳ גרינבוים עפֿנט די פֿאַרזאַמלונג מיט עטלעכע ווערטער וועגן דער באַדייטונג און פֿאַרלוסט פֿאַר דער יידישער קולטור און ליטעראַטור מיטן טויט פון דיכטער משה־לייב האַלפֿערן און ארבעטער־קולטור־טוער א. ליטוואַק. די פֿאַרזאַמלטע באַערן די פֿאַרשטאַרבענע מיט אויפֿשטיין פון די ערטער.

דער סדר־היום האָט אַרומגענומען די פונקטן: א) באַריכט; ב) וואַלן פון אַ נייער פֿאַרוואַלטונג, ג) פֿרייַע פֿאַרשלאָגן.

דעם באַריכט גיט אָפּ דער ביבליאָטעקאַר ח׳ ג. פֿרושאַנסקי, וועלכער שטרייכט אונטער, אַז צוליבן גרויסן אינטערעס צו דער אַלגעמיינער פֿאַרזאַמלונג איז אַרייַנגעפֿלאָסן אַ גרעסערע סומע געלט. די לעצטע ווערבירקאַמפּאַניע האָט זיך גלענצנד איינגעגעבן, עס זענען צוגעקומען נאָכאָמאָל אַזויפֿיל מיטגלידער, עס זענען ליקווידירט געוואָרן אַ ריי חובות. דער ביכער־באַשטאַנד איז באַרייכערט געוואָרן מיט 400 נייַע ביכער. דער ח׳ סטול דערגאַנצט דעם טעטיקייט־באַריכט מיט עטלעכע ווערטער וועגן דער אַרבעט גופא.

די דיסקוסיע אַרום באַריכט איז געווען אַ קורצע. עס זענען אַרויסגעזאָגט געוואָרן די מיינונגען, אַז די לעצטע

אַרבעטער יוגנט־קרייז א״נ „זעלבסט־בילדונג" האָט עקזיסטירט אין די יאָרן 1921—1922.

פֿאַרוואַלטונג האָט נישט גוט געטאָן, וואָס זי האָט נישט איבערגעלאָזן קיין פֿאַרטרעטערס אויף איר אָרט און איז אין דער צייט פון די פערין כמעט ווי אויפגעלייזט געוואָרן מיטן אָפּפאָרן פון פרוזשענע פון אַ טייל פֿאַרוואַלטונג־מיטגלידער; אַז ביי אַ געהעריקער קאמפאניע און פֿאַרשטענדעניש וואָלט די ביבליאָטעק געקענט צוציען נאָך אַ סך פרישע לייענערס, אַדער יענע לייענערס וואָס זענען אָפּגעפֿאַלן פֿון פריער.

די נייע פֿאַרוואַלטונג, וועלכע איז געקליבן געוואָרן מיט אַ מערהייט שטימען פון 70 פּראָצענט פון אַלע באַטיליקטע באַשטייט פון די פֿאלגנדע חברים: 1) מיכאל ניימאַן; 2) א. פייוושינסקי; 3) ח. צידעראָוויטש, 4) מ. ניצבערג און 5) ה. גרינבוים.

ביים פונקט פרייע פֿאַרשלאָגן איז געפירט געוואָרן אַ קורצע דיסקוסיע אַרום דעם פֿאַרשלאָג צו באַנייען דעם לייען־זאָל ביי דער ביבליאָטעק. מיט אַ מערהייט שטימען איז באַשלאָסן געוואָרן, אַז די נייע פֿאַרוואַלטונג זאָל ביי דער ערשטער געלעגנהייט עפענען דעם לייען־זאָל פֿאַר דער ביבליאָטעק.

1934

אַפּריל

אויף דער לעצטער פלענאַרער זיצונג פון דער קהילה־פֿאַרוואַלטונג איז גענומען געוואָרן צו קענטעניש דאָס איבערגענומען דורך דער קהילה דעם אינוועניטאַר פון דער ליקווידירטער פֿאלקס־ביבליאָטעק. עס איז צו דעם צוועק געווייזלט געוואָרן אַ קאָמיסיע. עס איז אויך באַשלאָסן געוואָרן איבערצונעמען פון דער פֿאַרוואַלטונג פון בית־יתומים דאָס פֿאַרוואַלטן מיטן זאָל און וועגן דעם מודיע זיין דעם בית־יתומים.

יוני

אויף דער סעסיע פון קרייז־גערייכט איז צווישן אַנדערע אויך באַטראַכט געוואָרן די אָפּעלאַציע פון די מיטגלידער פון דער פֿאַרוואַלטונג פון דער געוועזענער יידישער פֿאלקס־ביבליאָטעק וואָס איז דורך דער מאַכט געשלאָסן געוואָרן און די מיטגלידער פון דער פֿאַרוואַלטונג זענען אַדמיניסטראַטיוו באַשטראָפט געוואָרן צו 50 גילדן שטראָף, אַדער צו 7 טעג אַרעסט. דאָס גערייכט האָט די מיטגלידער פון דער פֿאַרוואַלטונג באַפרייט פון יעדער שטראָף און דעם געוועזענעם פֿאַרזיצער פון דער פֿאַרוואַלטונג באַשטראָפט מיט צווייַ גילדן.

נאָוועמבער

ה' יוסף פישמאַן פון וואַרשע האָט געשענקט פֿאַר דער קהילה־ביבליאָטעק עטלעכע הונדערט ביכער פון דער ביבליאָטעק פון זיין פֿאַרשטאַרבענעם ברודער משה פישמאַן פון וואַרשע.

וועגן די מיטגלידער פון „בונד" זענען פרייטיק פרי אַרײַנגעקומען אין זייער לאָקאַל אויף באדקיעוויטש־גאַס האָבן זיי געפונען אַ פענצטער אויפגעריסן און אינעווייניק צעבראָכן די טישן, אַראָפּגעריסן די בילדער פון די וועגט און אין די צימערן אַנגעטראָגן שמוץ פון דער גאַס. ווער עס האָט דעם לאָקאַל דעמאָלירט איז נישט געלונגען צו דערגיין. דער קאָמיטעט פון „בונד" האָט וועגן דעם געמאַכט אַ מעלדונג אין פֿאַליציי פאַסטערונעק.

אומפֿאַרטייאישע קולטור־אַרגאַניזאַציע „יוגנט־פֿאַריין". פֿאָטאָגראָפֿירט דעם 10טן מאַי 1923, צום אָפּפאָרן פון זייער מיטגלידּ יעקב גייער קיין אַרגענטינע.

טעאַטער־פֿאַרשטעלונגען און קאָנצערטן

אין דער דאָזיקער רשימה גייען אַריין סיי טעאַטער־פֿאַרשטעלונגען פון די אַרטיקע פרוזשענער ליבהאָבער־קרייזן, סיי פון פֿרעמד־געקומענע טרופּעס אָדער יחידים, עס גייען אויך דאָ אַריין די צושטאַנדגעקומענע רעליגיע־זע קאָנצערטן (אמת געציילטע). די קינדער־פֿאַרשטעלונגען ווערן דאָ נישט דערמאָנט, זיי קומען אַריין אין דער געגעבענער אָפּטיילונג פון דער טעטיקייט פון די שולן.

ווי אַ כלל פלעגן אָלע פֿאַרשטעלונגען פֿאַרקומען אין זאַל פון „בית־יתומים".

1930

סוכות־וואָך —

דער היגער ליבהאָבער־קרייז, רעזשי׳ ר. גלעזער, דורכ־געפירט די פּיעסע פון ל. מלאך „הערצער צו פֿאַרקויפֿן"

פרייטיק דעם 10טן אָקטאָבער —

רעציטאַציע־אָוונט פון שריפטשטעלער מ. סטאָוקי פֿאַרגעקומען אין דער „תרבות"־שול.

שבת דעם 6טן דעצעמבער —

דורך די היגע ליבהאָבער אויסגעפירט געוואָרן פּרץ הירשבייגס „א פֿאַרוואַרפֿן ווינקל" („שדים ווייסן וואָס").

1931

פרייטיק דעם 16טן יאַנואַר —

אין קינאָ „ערא" דער יידישער פילם „תקיעת כף" מיט די באַרימטע א. ר. קאַמינסקי, אידע קאַמינסקי און ברי־דער טורקאָוו.

דאָנערשטיק דעם 19טן פעברואַר —

איין אייניציקער גאַסטשפיל פון אידע קאַמינסקי און זיגמונט טורקאָוו אין ל. וועריגייס „דאָס געשריי פון גע־וויסן".

זונטיק דעם 18טן פעברואַר —

אין זאַל פון „בית־יתומים" פֿאַרשטעלנג פון דערשע־ניער (א דאַרף ביי פרוזשענע) דראַמאַטישער סעקציע ביי דער ווייסרוסישער שול־אָרגאַניזאַציע. עס וועלט גע־שפילט די דראַמע פון טאָהאָבאָטשני „אין קאָמף פאַר דער אידעע" (קין און הבל).

חול־המועד־פּסח —

אין קינאָ „ערא", די פּיעסע פון סטרינדבערג „דער פאַטער" אויסגעפירט דורך דעם ליבהאָבער־קרייז ביי דער יי. ש. א.

זונטיק דעם 5טן אַפּריל —

פון ליבהאָבער־קרייז, רעזשי׳ ר. גלעזער, אויפגעפירט א. קאָלמאַנאָוויטשעס „לעבעדיקע יתומים".

פרייטיק דעם 8טן מאַי —

א רעווי־וואָרשטעלונג פון וואָרשעווער קינסטלער־פֿאַרל גוטא שיפמאַן, לייב שפּיגל און זינגער מ. בראָז. די רעווי־פֿאַרשטעלונג טראָגט דעם נאָמען: „א נאַכט אין גן־עדן".

פרייטיק דעם 22טן מאַי —

דורך די היגע ליבהאָבער וועלט געשפילט די פּיעסע „אויפן וועג קיין בוענאָס אייראָס" — די הכנסה פֿאַרן „טאָז".

פרייטיק דעם 14טן אויגוסט —

גרויסער וואָרט־קאָנצערט פון יאָסעלע קאָלאָדני.

ביכער־אויסשטעלונג פון דער ביבליאָטעק פון דער „קולטור־ליגע" אין פרוזשענע.

זונטיק דעם 27טן סעפּטעמבער —

פֿאַרשפּעלונג פון די היגע ליבהאָבערס „שוועך צו זיין א ייד" — הכנסה לטובת דעם בית־יתומים.

מיטוואָך דעם 21טן אָקטאָבער —

אין זאל פון קינא „עראַ" נאָר 1 הומאָריסטיש־קינסט־לעריש־ער אָוונט „געלעכטער ביז טרערן" פון מייסטער פון יידישן קלאַסישן הומאָר לייב שריפּטזעצער.

שבת דעם 28טן אָקטאָבער —

דראַמאַטישער קרייז ביי דער יי. ש. א. פּירט אויף „דער דוכס" פון אַלטער קאַציזנע.

שבת דעם 5טן דעצעמבער —

די היגע ליבהאָבער אונטער דער רעזשי פון י. גלעזער פירן אויף די נייסטע מוזיקאַלישע קאָמעדיע „פּרנסה" פון א. גאָטעספעלד. הכנסה לטובת דעם בית־יתומים.

קאָסט־באַריכט פון די ליבהאָבער־פֿאַרשטעלונג „פּרנסה":

ה כ נ ס ה:

1. בילעטן־פֿאַרקויף דעם 5טן דעצ. — 215.75 גילדן
2. בילעטן־פֿאַרקויף דעם 12טן דעצ. — 159.50 „

ה ו צ א ה:

אַנאָנסן, אַפישן, בילעטן	— — —	24.00 גילדן
אינסצעניזירונג און נאָטן	— — —	25.00 „
דעקאָראַציעס און בינע	— — —	33.40 „
גרים	— — — — — — — —	4.00 „
מוזיק	— — — — — — — —	25.00 „
פֿאַרשיידענע אויסגאָבן	— — — —	10.00 „
צוזאַמען		121.40 גילדן

ריינער ריווה: 10 פּראָצענט פֿאַר אַרבעטסלאָזע 20.30 און 90 פּראָצענט פֿאַרן בית־יתומים, דאָס מיינט 209.55 בסך־הכל 232.85 גילדן.

1932

שבת דעם 23טן יאַנואַר —

דורך די אַרטיקע ליבהאָבער, רעזשי י. גלעזער, ווערט אויפגעפֿירט „גאָט מענטש און טייוול" פון יעקב גאָרדין. הכנסה פֿאַרן בית־יתומים.

שבת דעם 30טן יאַנואַר —

צום צווייטן מאָל „גאָט מענטש און טייוול".

שבת דעם 6טן פֿעברואַר —

דורך דעם דראַמאַטישן קרייז ביי דער יי. ש. א. ווערט אויפגעפֿירט „די תאווה אונטער די אולם־ביימער" פון יודזשין אָניעל.

שבת דעם 19טן מאַרץ —

דורך די היגע ליבהאָבער, רעזשי י. גלעזער, ווערט אויפגעפֿירט די טראַגי־קאָמעדיע: „דער איבעריקער מענטש" פון ז. ליבין. הכנסה לטובת דעם בית־יתומים.

שבת דעם 23טן אַפּריל —

די אַרטיקע ליבהאָבער אונטער דער רעזשי פון י. גלעזער, אויפגעפֿירט „דער פֿאַרשאָלטענער פון סאָפיאַ ביאַלאַ", פֿאַרייִדישט און באַאַרבעט דורך קאַפּלאַן. הכנסה פֿאַרן בית־יתומים.

שבת דעם 21טן מאַי —

דורך דעם דראַמאַטישן קרייז פון דער יי. ש. א. ווערט אויפגעפֿירט „דער עיקר" פון יעוורעינאָוו.

שבת דעם 11טן יוני —

דורך דער ליבהאָבער־גרופּע, רעזשי י. גלעזער ווערט געשפּילט אברהם גאָלדפֿאַדנס „די ביידע קונעלעמל". הכנסה לטובת דעם בית־יתומים.

שבת דעם 15טן אָקטאָבער —

דורך דער ליבהאָבער־גרופּע, רעזשי י. גלעזער, ווערט געשפּילט די דראַמע פון דוד בערגעלסאָן „דער טויבער".

שבת דעם 22טן אָקטאָבער —

צום צווייטן מאָל ווערט געשפּילט „דער טויבער".

פּרייטיק דעם 28טן און

שבת דעם 29טן אָקטאָבער —

קאָנצערט פון פּענאָמענאַלן ווונדער־קינד יאַשע ווי־לענטשיק פון ווילנע. הכנסה לטובת בית־יתומים.

שבת דעם 5טן נאָוועמבער —

דורך דעם דראַמאַטישן קרייז ביי דער יי. ש. א. ווערט געשפּילט א. דימאָוס „דער זינגער פון זיין טרויער"; עס נעמען אָנטייל: פרויען (לויטן אָלף־בית) בורשטיין מאָניע, פּאָמעראַניעץ־שיינע, צידעראָוויטש חווה, ראָגאָוויטש גוטע; מענער: (לויטן אָלף־בית) געלער בענציע, זאָקהיים סענדער, כמעלניצקי בערל, סטול משה, רובין יאָנקל און אַנדערע.

שבת דעם 12טן נאָוועמבער —

צום צווייטן מאָל „דער זינגער פון זיין טרויער".

פּרייטיק דעם 18טן נאָוועמבער —

קאָנצערט פון יאָסעלע קאָלאָדני; הכנסה לטובת דעם בית־יתומים.

שבת דעם 10טן דעצעמבער —

פון דראַמאַטישן קרייז ביי דער יי. ש. א. ווערט אויפגעפֿירט דער בינע־רעפּאַרטאָזש פון ל. טאָלסטאָי און א. שטשאָגאָלאָוו „אָזעף".

שבת דעם 17טן דעצעמבער —

צום צווייטן מאָל „אָזעף".

שבת דעם 31טן דעצעמבער —

די היגע ליבהאָבער, רעזשי י. גלעזער, ווערט גע־שטעלט שלום־עליכמס „200.000"; הכנסה לטובת דעם בית־יתומים.

1933

שבת דעם 7טן יאַנואַר —

צום צווייטן מאָל „200.000".

שבת דעם 14טן יאַנואַר —

אין בית־המדרש „בית־יעקב" א רעליגיעזער קאָנצערט

פון אבער־קאנטאר גרשון סיראטע. ער וועט דאוונען שחרית און מוסף. בילעטן צו 75 גראשן צו באקומען אין בראנפן־געשעפט פון בריידער יאנאוויטש אויפן מארק־פלאץ און ביים ה׳ בערעזאווסקי, שערשעווער גאס נר׳ 14.

שבת דעם 18טן פעברואר —

פארשטעלונג פון יעקב גארדינס „דער פאלקסמענטש", אויפגעפירט פון די ליבהאבער, רעזשי׳ י. גלעזער; הכנסה לטובת בית־יתומים.

מיטוואך דעם 12טן אפריל —

דורך די היגע ליבהאבער, רעזשי׳ י. גלעזער, וועלכע געשפילט „אלץ פאר קינדער"; הכנסה פארן בית־יתומים.

פרייטיק דעם 9טן יוני —

וואלט־קאנצערט פון דער דראמאטישער ארטיסטין רחל האלצער.

שבת דעם 19טן אויגוסט —

גרויסער פייערלעכער רעווי־אוונט, אויסגעפירט פון די היגע ליבהאבער אונטער דער לייטונג פון י. גלעזער; הכנסה פארן בית־יתומים.

שבת דעם 9טן דעצעמבער —

פון די היגע ליבהאבער, רעזשי׳ י. גלעזער, וועלכע געשפילט די רעפארטואזש־פיעסע „דער אורטייל" פון ס. לעוי. הכנסה פארן בית־יתומים.

פרייטיק דעם 15טן דעצעמבער —

צום צווייטן מאל וועלכע געשפילט „דער אורטייל".

1934

זונטיק דעם 29טן אפריל —

קאנצערט־רעוויע פון טאלאנטפולן פיאניסט פאמערא־ניעץ און רייכער פראגראם פון די היגע ליבהאבער, רעזשי׳ י. גלעזער, הכנסה פארן בית־יתומים.

פרייטיק דעם 11טן מאי —

אין בית־מדרש „עין־יעקב" רעליגיעזער קאנצערט פון חזן י. שערעשעווסקי. די הכנסה פארן „לאפ" (פוילישע ליגע פאר לופט־שוץ) בילעטן פאר דערוואקסענע 30 גראשן, יוגנט 15 גראשן צו באקומען אין אפטייק־סקלאד פון ה׳ אברהם סעלעצקי.

זונטיק דעם 14טן אקטאבער —

איין אייניציקער אויפטריט פון ארטיסט אברהם וואלפ־שטאס.

שבת דעם 10טן נאוועמבער —

גרויסער רעווי־אוונט אונטערן נאמען „אז געלאכט זאל זיין געלאבט".

פרייטיק דעם 13טן דעצעמבער —

פירן אויף די היגע ליבהאבער, אונטער דער רעזשי פון י. גלעזער די דראמע פון מ. קארפילאוו „אין קייטן פון געזעץ", הכנסה לטובת דעם בית יתומים.

פרייטיק דעם 21טן דעצעמבער —

צום צווייטן מאל „אין קייטן פון געזעץ".

מיטוואך דעם 26טן דעצעמבער —

דורך דעם פאלקס־טעאטער אין פרוזשענע וועלכע דורכ־געפירט אן ארטיסטישער אוונט:

א. „אינדזערע דינסטן" — סקעטש פון א. סעלעצקי;

ב. „דער פאטער איז געקומען", איינאקטער פון קא־זשי בראדזקי. (דער דאזיקער „פאלקס־טעאטער אין פרוזשענע" וועלכע צום ערשטן מאל דא דער־מאנט).

(עס פעלן די יארן 1935, 1936 און די וויטערדיקע 1937, 1938, 1939 זענען נישט קאמפלעט).

פרוזשענער דראמאטישער ליבהאבער־קרייז, רעזשיסאר יצחק גלעזער.

1937

זונטיק דעם 28טן מאַרץ —

פון די היגע ליבהאָבער ווערט געשפילט די טראַגי־קאָמעדיע „דער גזלן", פון מאָדריס גיסנעט, באַאַרבעט דורך ה. ליטער. די הכנסה לטובת דעם בית־יתומים.

דאָנערשטיק דעם 1טן אַפּריל —

צום צווייטן מאָל „דער גזלן".

שבת דעם 25טן סעפּטעמבער —

דורך די היגע ליבהאָבער, אונטער דער רעזשי פון י גלעזער ווערט אויפגעפירט „טאָג און נאַכט", פון ש. אַנס—קי. די הכנסה פאַרן „צענטראַלע פאַר יתומים־פאַרזאָרגונג).

1938

שבת דעם 18טן יוני —

איין אייניציקער אויפטריט פון דעם קינסטלער יוסף קאָמיען.

זונטיק דעם 17טן יולי און
מאָנטיק דעם 18טן יולי —

אויפטריט פון ווילנער איין און אייניציקער קליין־קונסט־טעאַטער „דאָווקע" אין אַ קינסטלערישער רעווי־אויספירונג אונטערן נאָמען „כאַפּטעם — קלאַפּטעם".

מאָנטיק דעם 1טן אויגוסט —

איין אייניציקע פאַרשטעלונג פון דער אַרטיסטין דינה האַלפּערין מיט איר אַנסאַמבל, הערש האַרט און סעם בראַניעצקי אין דער פּיעסע „גיוס ליבע" פון אסיף דימאָוו.

דינסטיק דעם 1טן נאָוועמבער —

עס ווערט געשפילט „יאָשע קאָלב". עס נעמען אָנטייל: ה. לוקסענבורג, ד. נאָדאָ, ל. זילבערמאַן, פ. האָניקבאָום, י. ראַקאָוו, מ. ראָטשטיין, מ. רובין, ד. שערמאַן, ס. ווייגשטאָק, אַלעקס שטיין יוליא פלום. ביים פאַרטעפיאַן ד. קרעמער.

1939

שבת דעם 1טן יולי —

קאָנצערט פון פאָלקסזינגער מאַקס לעוו.

מיטוואָך דעם 13טן יולי —

אַרטיסטישער אָוונט מיט די געסט סאָמבערג, וואָלף־שטאָדט, יהודית בערג און ה. דאָבקאָווסקי.

אַ בילד פון אַן אַקט פון דער אָפּערעטע „חנטשע אין אַמעריקע", אויסגעפירט פון דעם ליבהאָבער־קרייז

פֿאַרוואַלונגען, רעפֿעראַטן, אַקאַדעמיעס און ליטעראַרישע משפּטים

מיר דערמאָנען נאָכאַמאָל אונדזער באַוואַרעניש אין דעם אַריינפֿיר פֿון דער דאָזיקער „געזעלשאַפֿטלעכער כראָניק", אַז היות, זי איז אַרויסגענומען פֿון „פֿרוזשענער לעבן", אַ צייטונג פֿון דעם א"ג „יידישיסטישן" סעקטאָר פֿון פֿרוזשענע זענען דאָרטן נאָטירלעך ראשית־כל געוואָרן פֿאַרנאָטירט די אונטערנעמונגען וואָס די געזעלשאַפֿטלעכע קריזיז, וואָס זענען געשטאַנען נאָענט פֿון „פֿרוזשענער לעבן" האָבן אייגנעאָרדנט. פֿון די אַנדערע האָבן מיר ליידער נישט געהאַט קיין דאַטעס.

כמעט אַלע אונטערנעמונגען פֿון דעם מין זענען פֿאַרגעקומען אין דעם זאַל פֿון „בית־יתומים". אין אויסגאַבן וואָלן וועלט אַנגעגעבן דער אַנדערער סאַלאַן.

1930

13טער סעפּטעמבער —

אין נאָדל־פֿאַריין, פֿאַרלעזונג פֿון לערער ח. יאָנישׂ, אויף דער טעמע: „די ענגלישע פֿאָליטיק אין אינדיע".

12טער דעצעמבער —

רעפֿעראַט פֿון ד"ר יוסף קרוק (וואַרשע) אד"ט: „די בענקשאַפֿט צו הערשאַפֿט און די דיקטאַטור פֿון ליבע".

1931

שבת, 31טן יאַנואַר —

גרויסע שלום־אַש־אַקאַדעמיע, אייגנעאָרדנט דורך דער יידישער פֿאָלקס־ביבליאָטעק, אין שייכות מיטן 50טן יובל פֿון שלום אַש.

8טער מאַי —

רעפֿעראַט פֿון יעקב פֿאַט אויף דער טעמע: „אין געראַנגל פֿון אידעען און באַוועגונגען".

שבת, 5טן יוני —

פֿאַרלעזונג פֿון י. אפֿאַטאַשו אויף דער טעמע: „די יידישע ליטעראַטור אין אַמעריקע".

שבת, 27טן סעפּטעמבער —

(אין זאַל פֿון קינגס „ערא") פֿאַרלעזונג פֿון ש. מענדעלסאָן (וואַרשע), אויף דער טעמע: „דער יידישער קילטור־רעגעסאַנס און זיינע שונאים". נאָכן רעפֿעראַט דיסקוסיע.

שבת דעם 24טן אָקטאָבער —

עפּנטלעכער משפּט איבער דער יידישער פּרעסע. אַנטיילנעמער: גרשון אורינסקי, הערשל גרינבוים, א. וואַרשאָווסקי, מ. סטול און נ. צוקערמאַן. הכנסה לטובת דער פֿאָלקס־ביבליאָטעק.

1932

שבת, 9טן יאַנואַר —

פֿאַרלעזונג פֿון מלך ראָוויטש אויף דער טעמע: „מיין רייזע איבער דרום־אַמעריקע".

(אַ שפּעטערדיקע מעלדונג גיט איבער: צוליב דער קראַנקייט פֿון רעפֿעראַנט, איז דער רעפֿעראַט פֿון מ. ראָוויטש נישט פֿאָרגעקומען).

פּרייטיק דעם 15טן —

אין דער שול „יבנה" אַ משפּט איבער דער יידישער נאַציאָנאַלער יוגנט.

שבת דעם 16טן יאַנואַר —

רעפֿעראַט פֿון ב. שעפּנער (בית־שין) אויף דער טעמע: „לאָמיר לאָכן מיט יאָשטשערקעס".

שבת דעם 13טן פֿעברואַר —

משפּט איבער דער טרילאָגיע פֿון שלום אַש (פּעטערבורג, וואַרשע, מאָסקווע). עס נעמען אָנטייל: ג. אורינסקי, ה. גרינבוים, מ. סטול און נ. צוקערמאַן.

פּרייטיק דעם 19טן פֿעברואַר —

פֿאַרלעזונג פֿון י. מאַרגשטערן אויף דער טעמע: „די וועלט־מלחמה אין דער וועלט־ליטעראַטור". די פֿאַרלעזונג איז אייגנעאָרדנט געוואָרן לויט דער איניציאַטיוו פֿון דער „פֿרייהייט" אָרגאַניזאַציע.

שבת דעם 20טן פֿעברואַר —

פֿאַרלעזונג פֿון מלך ראָוויטש אד"ט: „אַפֿריקע".

פּרייטיק דעם 7טן אַפּריל —

(אין לאָקאַל פֿון „קולטור־ליגע") אַ וויטשעווסקי־אָוונט. אין פֿראָגראַם: רעפֿעראַט און אָרטיסטיש־ליטעראַרישער טייל.

דאָנערשטיק דעם 28טן אַפּריל —

פֿאַרלעזונג פֿון י. כמורנער (וואַרשע) אויף דער טעמע: „פֿון דער וועלט־מלחמה ביז דעם וועלט־קריזיס".

זונטיק דעם 16טן אָקטאָבער —

צווייטער טאָג סוכות, רעפֿעראַט פֿון ש. מענדעלסאָן (וואַרשע), אויף דער טעמע: „דער נעכטן און מאָרגן פֿון יידישן לעבן".

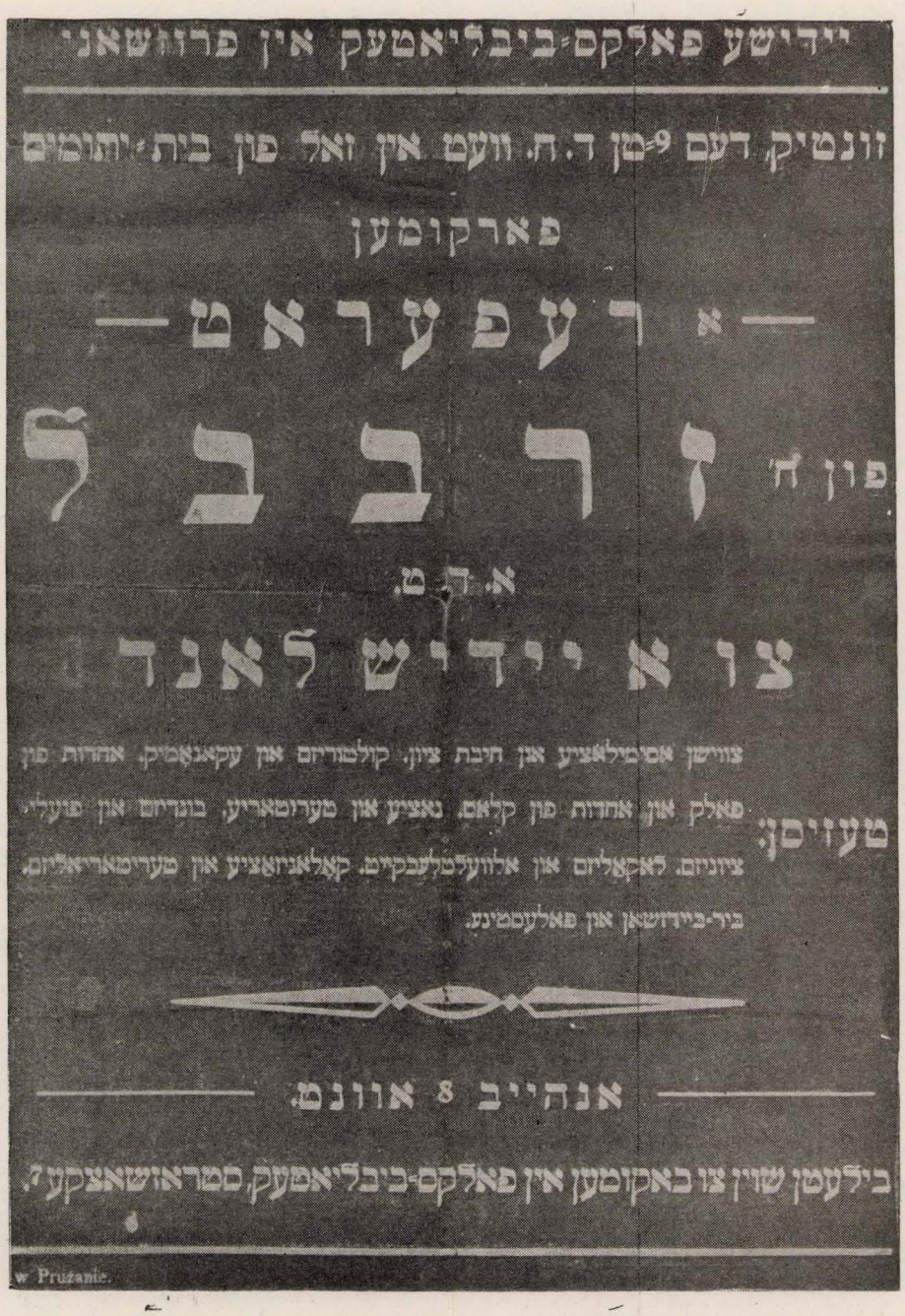
שבת דעם 29טן אָקטאָבער —

עפּנטלעכער משפּט איבער דער פּרוזשענער יידישער פּרעסע („פּרוזשענער לעבן" און „פּרוזשענער שטימע").

שבת דעם 3טן דעצעמבער —

רעפֿעראַט פֿון ד"ר י. קרוק (וואַרשע), אויף דער טעמע: „דער באַנקראָט פֿון פֿאַמיליע־לעבן".

(צוליב נישט דערהאַלטן די דערלויבענישׂ איז די פֿאַרלעזונג אָפּגעלייגט געוואָרן אויף אַ צווייטן טערמין. די פֿאַרלעזונג איז אייגנעאָרדנט געוואָרן דורך דער יידישער פֿאָלקס־ביבליאָטעק).

דעפעראַט פון זרובבל, אייגעאַרדנט דורך דער יידישער פאַלקס־ביבליאָטעק אין פרוזשעניע

1933

שבת דעם 14טן יאנואר —

רעפעראט פון יעקב פאט (וואַרשע), אויף דער טעמע: „צוויי וועלטן".

פרייטיק דעם 3טן פעברואר —

פארלעזונג פון ד"ר יוסף קרוק (וואַרשע), אויף דער טעמע: „דער באנקראט פון פאמיליע-לעבן".

פרייטיק דעם 17טן פעברואר —

לעקציע אין לאקאל פון דער יידישער פאלקס-ביבליאטעק פון ה. בראנדעס (לערער פון דער י. ל. פרץ-שול), אויף דער טעמע: „די פסיכיק פון מאדערנעם מענטשן".

זונטיק דעם 26טן מארץ —

פארלעזונג פון ז. ארטור (וואַרשע), אויף דער טעמע: „דייטשלאנד וואַרנט".

שבת דעם 13טן מאי —

קאלעקטיוע פארלעזונג אויף דער טעמע: „שייטער-הויפנס אמאל און היינט" (דער קולטור-פאגראם אין דייטשלאנד), די רעדנער: ג. אורינסקי, מ. בראנדעס, ה. גרינבוים.

שבת דעם 9טן סעפטעמבער —

פארלעזונג פון לוציאן בליט (וואַרשע), אויף דער טעמע: „דער געשפענסט פון היטלעריזם".

שבת דעם 14טן אקטאבער —

פארלעזונג פון ד"ר י. קרוק (וואַרשע), אויף דער טעמע: „היטלער און די צוקונפט פון היטלעריזם" (ווי איך האב געזען און געהערט היטלערן).

שבת דעם 2טן דעצעמבער —

טרויער-אקאדעמיע צום 5טן יארצייט נאך ביינוש מיכאלעוויטש. רעפעראנט יוסף ברומבערג (וואַרשע), ארטיסטיש-ליטעראריש טייל.

1934

שבת דעם 3טן פעברואר —

שלום-עליכם-אקאדעמיע, אייגעארדנט דורך דער יי. ש. א. אין פראגראם רעפעראט און א „שלום-עליכם-שפיל" אויפגעפירט דורך די קינדער פון דער י. ל. פרץ-שול.

זונטיק דעם 25טן פעברואר —

רעפעראט פון ד"ר יוסף קרוק (וואַרשע), אויף דער טעמע: „וועלט-קריזיס, דער גאלד-פיבער און די צוקונפט-פערספעקטיוון".

די מאכט האט אפגעזאגט די דערלויבעניש פאר דאזיקן רעפעראט און ער ווערט אפגערופן.

1937

דינסטיק דעם 28טן סעפטעמבער —

רעפעראט פון נאטאן שאפראן (וואַרשע), אויף דער טעמע: „די יידישע מלוכה אין פאלעסטינע און דער ציוניזם".

די פרץ-שול אין פרוזשענע — לערער און תלמידים פאר זייער בנין.

1938

מאנטיק דעם 6טן יוני —

געזאלט פארקומען א פאלקס־מיטינג פון „בונד" מיטן אנטייל פון דוד פאליאק (ווארשע), אויף דער טעמע: „אין קאמף פאר אונדזער רעכט". נישט פארגעקומען צוליב דעם פארבאט פון דער מאכט.

1939

שבת דעם 11טן פעברואר —

מאגיסטער פ. טיקאצינסקי, מיטארבעטער פון ייווא — „די עקאנאמישע ראל פון יידן אין פוילן".

שבת דעם 7טן אפריל —

רעפעראט פון ב. שעפנער (ווארשע), אויף דער טעמע: „דור־הפלגה אין ציוניזם" (זשאבאטינסקי, לאקער, סא־קאלאוו). די פארלעזונג איז אייגנעארדנט דורך דער ארגאניזאציע פון „בונד".

פרייטיק דעם 4טן מאי —

רעפעראט פון ה. ערליך (ווארשע), אויף דער טעמע: „די געשעענישן אין עסטרייך" (אייגנגעארדנט דורך דער בונדישער ארגאניזאציע).

פרייטיק דעם 14טן סעפטעמבער —

פארלעזונג פון יעקב פאט (ווארשע), אויף דער טעמע: „פאלעסטינע, בירא־בידזשאן און די יידישע פאלקסמאסן".

מאנטיק דעם 1טן אקטאבער —

פארלעזונג פון דיכטער מ. נאטיש אויף דער טעמע: „די הייגטיקע יידישע ליטעראטור".

פרייטיק דעם 19טן אקטאבער —

פארלעזונג פון ב. שעפנער (ווארשע), אויף דער טעמע: „ווי אזוי קאסרילעווקע לאכט".

(עס פעלן די יארגענג 1935, 1936 און די ווייטערדיקע זענען נישט קאמפלעט).

י. ל. פרץ־שול

1930

דעצעמבער

וועגדונג פון דער יידישער שול־ארגאניזאציע צו די פרוזשענער לאנדסלייט אין אמעריקע, ארגענטינע און קובא, וועגן מאטעריעלע הילף פאר דער ל־קלאסיקער יידישער פאלקסשול א"נ פון י. ל. פרץ.

1931

פעברואר

שבת דעם 28טן קומט פאר אין זאל פון בית־יתומים א גרויסער קינדער־אונט, אייגנגעארדנט פון דער יידישער פאלקסשול א"נ פון י. ל. פרץ.

יולי

דעם 21טן איז פארגעקומען דער סיום אין דער פאלקס־שול א"נ י. ל. פרץ. אויסער דאס לייענען ארבעטן פון די גראדואירטע איז אויך געווען א פארשטעלונג, פראג־מענטן פון „מסעות בנימין השלישי".

1932

פעברואר

עס איז געפעסט געוואָרן אין דער צייטונג א „הילפס־רינג" לטובת דער יידישער פאלקסשול א"נ י. ל. פרץ אין פרוזשענע.

מארץ

שבת דעם 28טן וועט צוליבן גרויסן דערפאלג און פארלאנג פון עולם צום דריטן מאל געשטעלט ווערן דער „קינדער־אונט" אויסגעפירט דורך די קינדער פון דער י. ל. פרץ פאלקסשול.

יוני

21 תלמידים פון דער י. ל. פרץ־שול האבן זיך צוריק געקערט פון שטעטל קאמעניץ־ליטאווסק, ווו זיי האבן דורכגעפירט א קאסטיק־עקספעדיציע.

אויגוסט

אויף דער אינטערנאציאנאלער פעדאגאגישער אויס־שטעלונג אין ניצא (פראנקרייך), געפינט זיך אויך אן אפטיילונג פון די עקספאנאטן פון די יידישע פאלקסשולן פון פוילן, צוגעשיקט פון דער צענטראלער יידישער שול־ארגאניזאציע. צווישן די עקספאנאטן געפינען זיך אויך ארבעטן פון די תלמידים פון דער י. ל. פרץ־שול אין פרוזשענע. די אויסשטעלונג האט ארויסגערופן גרויס באוווּנדערונג.

סעפטעמבער

אויפרוף!

דער עקאנאמישער קריזיס וואס הערשט שוין היפש עטלעכע יאר, האט פארארעמט די ברייטסטע שיכטן פון דער יידישער באפעלקערונג. א גרויסע טייל פון די על־טערן, וואס זייערע קינדער לערנען אין דער יידישער פאלקסשול א"נ י. ל. פרץ ביי אונדז אין שטאט, איז נישט ביכולת צו צאלן אפילו דעם מינימאלן שכר־לימוד, וואס זיי האבן ביז איצט געצאלט. עס איז דעריבער דער חוב צו קומען צו הילף די דאזיקע עלטערן און העלפן זיי, אז זיי זאלן האבן די מעגלעכקייט צו געבן זייערע קינדער א דערציונג אין דער שול, וואס איז זיי אמנאענטסטן, אין דער שול, ווו די לערן־שפראך איז די מוטער־שפראך פון קינד, און ווו דאס קינד ווערט נישט אפגעריסן פון טאטע־מאמע און ווערט דערציגן אין די בעסטע פאלקס־אידעאלן.

כדי קומען צו הילף די דאזיקע עלטערן אין זייער

שוערן קאמף פאר דער צוקונפט פון זייערע קינדער, האט דער עלטערן־קאמיטעט באשלאסן צו פראקלאמירן א הילפס־אקציע אין פולן באווסטזיין, אז אלע פרייַנט הי און אין דערפרעמד וועלן איילן מיט זייער הילף.

עלטערן־קאמיטעט ביי דער פאלקס־שול א"נ י. ל. פרץ, פרוזשענע.

אין דאזיקן נומער איז געעפנט געווארן דער „רינג" פאר שכר־לימוד פאר ארעמע קינדער. אין דער ערשטער ליסטע רופן ארויס: גרשון אורינסקי (5 גילדן); וועווע ניבערג (10 גילדן); יצחק־עזרא גלעזער (5 גילדן); אלטער פייוושינסקי (5 גילדן); מאיר וואלאנסקי (5 גילדן); שבתי קלארנער (5 גילדן); מיכאל ניימאן (5 גילדן); אלטער פערלשטיין (5 גילדן); מיכל רובינסקי (5 גילדן).

בילד פון דעם 7טן גראד פון דער יידישער פאלקס־שול אין פרוזשענע 1930. — א מתנה י. אפאטאשון בעת זיין באזוך.

נאוועמבער

שבת דעם 26טן, אין בריסק, א קאנפערענץ פון די י"י. ש. א. שולן פון גאנצן ראיאן. עס וועלן זיין רעפערעזענטירט 10 שולן, בתוכם אויך פרוזשענע. פון וואַרשע וועלן צו דער קאנפערענץ קומען די מיטגלידער פון אויס־פיר־ביורא, ח"ח: קאזשדאן, מענדעלסאן, בוקסבוים.

דעצעמבער

אין די נאענטסטע טעג הייבט זיך אן די קינדער־באַ־שפייזונג אין פאלקסשול א"נ י. ל. פרץ. פון די געלט וואס דער שטאטראט האט אסיגנירט אויף דעם דאזיקן צוועק.

פארגעקומען אן אויסערארדנטלעכע פארזאמלונג פון דער י"י. ש. א. וועגן דער שווערער און ערנסטער לאגע אין דער שול.

1933

יאנואר

געשאפן געווארן א שול־קאמיטעט פאר דער י. ל. פרץ־שול. אין קאמיטעט גייען אריין, חוץ דער שטענדיקער פארוואלטונג, אויך פארשטייער פון: פראפעסיאנעלער פאריין פון נאדל־ארבעטער, האנדווערקער־פאריין, קולטור־ליגע, פאלקס־ביבליאטעק און אביטוריענטן.

שבת אוונט, דעם 21טן א פאמיליען־אוונט אין לאקאל פון דער פרץ־שול, קאברינער גאס 22. דעקלאמאציעס, רעציטאציעס, פארארדיעס, געזאנגע, טענץ.

פעברואר

שבת דעם 4טן, אין זאל פון בית־יתומים, קינסטלערישער קינדער־אוונט, אויסגעפירט פון דער היגער יידישער פאלקס־שול א"נ פון י. ל. פרץ. אין פראגראם: כאר; בייַם עקזאמען (מוזיקאלישע סאטירע); רייזעלע — (לעבנס־בילד אין 3 אקטן); פאן טוואַרדאווסקי (סצענע אין פוילישן); ווינטער־בילד, דעקלאמאציעס, גימנאסטיק, קאדריל (אלט־יידישער טאנץ).

מארץ

זונטיק דעם 12טן, צום צוויייטן מאל דער קינסטלערישער קינדער־אוונט.

אויף דער אויסשטעלונג פון די ארבעטן פון די יידישיועלטלעכע שול אין פוילן, וואס איז געעפנט גווארן אין פאריז דעם 4טן מארץ, געפינען זיך אויך ארבעטן פון דער היגער 7־קלאסיקער יידישער פאלקסשול א"נ פון י. ל. פרץ.

שבת דעם 18, צום דריטן און לעצטן מאל, דער קינסטלערישער קינדער־אוונט.

יוני

שבת דעם 17טן, אין זאל פון בית־יתומים, פייערלעכער סיום פון 7טן ארויסלאז פון דער יידישער פאלקסשול אין פרוזשענע.

זונטיק דעם 18טן, אלגעמיינער שול־שפאציר מיט די פרייטיק קיין ליאכי.

נאוועמבער

שבת דעם 24טן, גרויסער פאמיליע־אוונט פון דער י. ש. א. אין דעם לאקאל אויף 3טער מאי־גאס 22 (געווענענע קאברינער).

1937

אויגוסט

אונזערע ליבע לאנדסלייט עני און מאקס קראנשטאס — פון ניו־יארק — האבן ווידער־אמאל באווינזן זייער צוגעבונדנקייט און ליבע צו זייער אלטער היים און צו דער יידישער פאלקסשול א"נ י. ל. פרץ. די פרייַנט

אַבראַמאָוויטשעס רוסיש־יידישע פריוואַטע אָנפאַנג־שולע אין פרוזשענע.

אַ גרופּע פרוזשענער חלוצישע יוגנט אויף אַן אויספלוג.

קראַנשטאַט האָבן אַרייַנגעשיקט אַ הערלעכע מתנה פֿאַר דער פֿאַלקסשול, פֿיל הונדערטער יידישע ביכער, וואָס זענען דערשינען אין אַמעריקע פֿאַר די לעצטע עטלעכע צענדליק יאָר, די גאַנצע יידישע קינדער־ליטעראַטור, אָלע וויסנשאַפֿטלעכע ביכער, געזאַמלטע וועלט פֿון די בעסטע יידישע שרייבשטעלער, יהואשעס תנ"ך־איבערזעצונג און אַזוי ווייטער.

אָקטאָבער

די היגע „י. ש. א." האָט באַשלאָסן צו עפענען אַ קינדער־גאַרטן פֿאַר קינדער פון פֿאַרשול־עלטער. עס האָבן שוין פֿאַרשריבן זייערע קינדער מער ווי 20 על־

טערן. די פֿאַרוואַלטונג מאַכט די נויטיקע צוגרייטונגען און עס איז צו דערוואַרטן, אַז אין דער נאָענטסטער צייט וועט שוין דער קינדער־גאַרטן זיין טעטיק. אַ קינדער־גאַרטן, אָדער ווי מען פלעגט עס הי רופן, אַ קינדער־היים, האָט ביי דער יידישער פֿאָלקסשול שוין עקזיס־טירט פיל יאָרן, אָבער צוליב די שוועריקייטן פֿינאַנציעלע באַדינגונגען האָט זיך דער קינדער־גאַרטן מיט עטלעכע יאָר צוריק געשלאָסן. צוליב דעם דרינגנדיקן פֿאַרלאַנג פון די עלטערן, איז די פֿאַרוואַלטונג איצט צוגעטראָטן צו באַנייען די טעטיקייט פון אַ קינדער־גאַרטן און עס איז צו האָפן, אַז נישט געקוקט אויף די שלעכטע ציטן, וועט דאָך דער קינדער־גאַרטן עקזיסטירן און זיך אָנט־וויקלען.

נויט און הילף

1931

אָקטאָבער

זונטיק, שמחת־תורה, איז דורכגעפֿירט געוואָרן אין שטאָט אַ בלימל־סאַג לטובת אַרבעטלאָזע. די זאַמלונג איז אַרגאַניזירט געוואָרן דורכן מאַגיסטראַט.

1932

סעברואַר

דער קאַמיטעט פֿאַר אַרבעטלאָזע ביים סטאַראָסטוואָ האָט אין משך פון דער צווייטער העלפט דעצעמבער פֿאַריקן יאָר פֿאַרטיילט שטיצע 62 אַרבעטלאָזע אין שטאָט, אין דעם 30 קריסטן אָך 32 יידן. די אונטערשטיצונג באַ־שטייט פון לעבנסמיטל־פּראָדוקטן. דער באַטרעף פון אַ פּאַרציע פּראָדוקטן, אָפּהענגיק פון דער גרויס פון דער משפּחה, איז פון 6 ביז 20 גילדן בערך. די אַלגעמיינע סומע פון אונטערשטיצונג באַטרעפט בערך טויזנט גילדן.

א פּאַרשלאָג:

דער קרידיט האָט צענדליקער מענטשן אַרויסגע־שטויסן פון זייערע פּאָזיציעס, האָט זיי פּולשטענדיק דעקלאַסירט, צוגענומען ביי זיי דאָס לעצטן באַדן אונ־טער זייערע פיס און אַוועקגענומען די לעצטע האָפֿע נונגען צו קענען קומען צו זיך, צו קענען ווי עס איז אויפבויען זייער עקזיסטענץ. וואָס זאָל זיי טאָן? וואָס פֿאַר אַ מיטל איז פֿאַראַן פֿאַר זיי? וועלן מיר מאַכן אַ פֿאַרשלאָג, וואָס קען אפשר פֿאַר פיל זיין אַ רע־טונגס־ברעטל אין דער איצטיקער שטורעמדיקער צייט.

עס איז פֿאַראַן אַ מעגלעכקייט צו קויפן ערד נישט ווייט פון שטאָט, אַן ערך 7־8 קילאָמעטער. די ערד איז אַ גוטע, אַ פעטע, וואָס פֿאַדערט נישט קיין באַ־מיסטיקונג אין משך פון עטלעכע יאָר. „קרקע בתולה", וואָס כּמעט דאַרף נאָר אויסקאַרטשעווען די ביימער־„פּענינע". צו דעם נאָר קומט צו לאַנקע אויף הייי. די קויף־פּרייזן זענען נישט קיין טייערע, די באַדינגונגען נישט קיין שווערע. עס קענען דערווייל קומען אין באַטראַכט אַן ערך צען משפּחות, וועלכע וואָלטן זיך געקענט אויף דעם אייגאַרדענען. די דאָזיקע סאַמיליעס וואָלטן, מסתמא, געקענט אַ טייל פון געלט אַליין שאַפֿן און נאָך די איבעריקע וואָלט מען זיך באַדאַרפֿט וועגן צו יק"א און אַנדערע, זיי זאָלן געבן אַ לאַנגטערמיניקע הלוואה. עס וואָלט געווען, דוכט זיך, אַמצוועקמע־סיקסטן אייגוואָרדענען אַ קאָפּעראַטיווע קאָלאָניע..."

אויפרוף:

די שרעקלעכע נויט, וועלכע הערשט איצט צווישן די בריטע מאַסן פון אונדזער שטאָט האָט באַוועגט אַן איניציאַטיוו־גרופּע אויפצורופן אַ זיצונג אין לאַ־קאָל פון „לינת־הצדק", וועלכע איז פֿאַרגעקומען דעם לעצטן זונטיק. אויף דער זיצונג איז אַרומגערעדט גע־וואָרן די שרעקלעכע ליידן פון הונגער און קעלט אין וועלכע עס געפינען זיך פיל משפּחות פון אונדזער שטאָט.

עס איז באַשלאָסן געוואָרן:

א) אויפרופן אויף זונטיק דעם 13טן מאַרץ אַ בריטע־רע פֿאַרזאַמלונג מיטן צוועק אויסצווויילן אַ קאָמי־טעט, וואָס זאָל אַרגאַניזירן די דרינגנדע הילף;

ב) וועגן זיך צו דער באַפעלקערונג זי זאָל אונטער־שטיצן מיט אַ וועכנטלעכן אָפּצאָל לטובת דעם קא־מיטעט.

אין דער איצטיקער שווערער צייט, וועו די נעב־טיקע פֿאַרדינערס זענען פֿאַראורטיילט אויף הונגער און קעלט, וועו אין צענדליקער און צענדלי־קער הייזער הערשט הונגער, קעלט און נויט איז פּשוטסטן זין פון וואָרט, וועו קליינע קינדערלעך גיי־ען אַרום הונגעריק און בארוועסע — גלויבן מיר, אַז קיינער וועט זיך נישט אָפּזאָגן קומען צו הילף אין דער ביטערער צייט און וועט זיכער אויפנעמען די זאַמלערס פריינטלעך און וואַרעם אינטערשטיצן דעם קאָמיטעט.

איניציאַטיוו־גרופּע.

מאַי

באַריכט פון די פֿאַרטיילטע געלטער פון מעות־חיטים.

הכנסה:

3.097.50 פון אַמעריקע; 238 בית־מדרש הכנסת־אור־חים; 80 פון מויער; 180 בית־יעקב; 111 פון „גרויסן";

45 סון „עין־יעקב"; 42 פון „נר־תמיד"; 60 סון „מלבישׁ־ערומים" — צוזאַמען 3.853.50 גילדן.

ה ו צ א ה :

3.154.50 — צעטיילט צווישן 90 פערזאָן; 115 דורכן רב, מתן בסתר; 150.45 פֿאַרן בית־יתומים; 26.55 פֿאַרן מושב זקנים; 88.50 תלמוד־תורה; 35.40 ישיבה; 261.77 סאַלדאַטן און אַרעסטאַנטן; 2 הוצאות. 9.48 געבליבן — צוזאַמען 3.853.50.

דעצעמבער

לויט דער פֿאַראַדענונג סון ה׳ סטאַראָסטוואָ איז געגרינדעט געוואָרן א שטאָטישער קאָמיטעט פון געזעלשאַפֿטלעכער הילף אין פאַלגנדן צוזאַמענשטעל: פֿאַרזיצער — בירגערמייסטער ראַדאָמט; וויצע־פֿאַרזיצער — ד״ר פיינגאָלד; סעקרעטאַר — י. ווייבראָנאָווסקי; קאַסירער — קראָפֿאָוניצקי; מיטגלידער :הרב פֿיגענבוים, א. פֿאַמראָניץ, אַדוואָקאַט לייוונטהענדלער־לעוויצקי, אַדוואָקאַט שוויענציקי.

דער קאָמיטעט האָט באַשלאָסן אַרויפצולייגן א שטייער פון 5 גראָשן אויף יעדן קילאָוואָט עלעקטרי, 10 גראָשן אויף יעדן עלעקטרישן לעמפּל און פון 30 גראָשן ביז 2 גילדן פון יעדן צימער, א קיך אַריינגערעכנט פֿאַר א צימער.

עס זענען אַנגאַזשירט געוואָרן 2 אינקאַסענטן אויף אייניצומאַנען דעם צימער־שטייער. דעם שטייער פון עלעקטריש ליכט מאַנען די עלעקטראָוונע־אינקאַסענטן.

אין זעלביקן נומער איז פֿאַראַן א לענגערער אויסרופֿאַפּעל פון בירגערמייסטער, ווו עס ווערט געשילדערט די שוידערלעכע נויט פון דער באַפֿעלקערונג.

1933

יאַנואַר

אונטערן פֿאַרזיץ פון סטאַראָסטוואָ בוקאָווסקי איז פֿאַרגעקומען א זיצונג פון דעם פֿאַוויאַטאָון געזעלשאַפֿטלעכן קאָמיטעט, עס איז באַשטימט געוואָרן איבערצוגעבן אין רשות פון שטאָטישן קאָמיטעט, כדי צו פֿאַרטיילן צווישן די נויטבאַדערפֿטיקע 861 קילא קאָרן, 3.500 קילא קאָרטאָפֿל, 2 פֿאַר שטיוול, 3 קורטקעס, 3 פֿאַר הויזן, 6 זומער־העמדלעך, 6 פֿאַר גאָטקעס, בערעך 2.000 קאַנסערוון פון מילך, צוקער און קאָווע, מזומנים 300 גילדן. 400 גילדן איז באַשטימט געוואָרן פֿאַר קינדער־באַשפֿיזונג. די יידישע שולן האָבן זיך געווענדעט צום קאָמיטעט, אַז פון דער דאָזיקער סומע זאָל אויך א טייל באַשטימט ווערן פֿאַר זיי אויף קינדער־באַשפֿיזונג.

דינסטיק דעם 31סטן איז פֿאַרגעקומען א זיצונג פון שטאָטישן קאָמיטעט פֿאַר געזעלשאַפֿטלעכע הילף. עס איז פֿאַרטיילט געוואָרן שטיצע פֿאַר 222 פערזאָן לויט פֿאַלגנדיקע פֿראַפֿאַרציע: פֿאַר איינצלנע פערזאָנען צו 5 קילאָגראַם ראָזשווע מעל; פֿאַר משפחות פון 3 פערזאָן צו 10 קילאָגראַם מעל אויף א פערזאָן און פֿאַר משפחות גרעסערע פון 3 מיטגלידער, צו 14 קילאָגראַם מעל. חוץ דעם זוילן אַלע 222 פערזאָן באַקומען 16 קילאָגראַם קאַרטאָפֿל. די צעטיילער אויף מעל און קאַרטאָפֿל ווערן אַרויסגעגעבן אין מאַגיסטראַט.

מאַרץ

דער שטאָטישער קאָמיטעט פֿאַר געזעלשאַפֿטלעכער הילף בעט צו מנדב זיין פֿאַר אַרעמע בגדים און שיך, ווילכע מען בעט ברענגען אין מאַגיסטראַט.

דער קאָמיטעט

1934

פעברואַר

פון נעכטן, דאָנערשטיק, איז שוין טעסיק די אומזיסטע קיך ווואָס די היגע קהילה האָט געעפנט, דערווייל אויף די פֿאַנדן פון אַרבעטס־פֿאַנד. אין ערשטן טאָג האָט די קיך אַרויסגעגעבן בערך 100 פֿאַרציעס. די וועלכע ווילן געניסן פון דער קיך, דאַרפן זונטיק פרי אַרויסגעמען קאַרטעס אין לאָקאַל פון דער קהילה.

יוני

לויט דער איניציאַטיוו פון ר׳ זונדל זאַמוכאָווסקי איז געגרינדעט געוואָרן אין פרוזשענע א חברה „עונג שבת לענייים" מיטן ציל צו באַזאָרגן מיט שבתדיקן עסן די אַדורכגייענדיקע אַרעמעלייט. עס ווערט געגעבן יעדן אַרעמאַן צוויי שבתדיקע סעודות.

1937

יאַנואַר

פון א לייט־אַרטיקל :

„...און זאָל עס פֿאַרצייכנט ווערן. אין אַזא ביטע־רער צייט, ווו צענדליקער און צענדליקער משפחות גייען אויס פון הונגער און קעלט, וועט אין צענדליקער הייזער האָט מען ביי די היינטיקע שווערע פרעסט שוין פון טעג און וואָכן נישט געהייצט, וועט צענדליקער מענטשן שטייען אין דער קהילה טעג גאַנצע און בעטן און שרייען א פורל האַלץ (די קהילה קאָן דערווייל, צוליב דעם וואָס איר ביודזשעט איז נישט באַשטעטיקט, מערער נישט אויסגעבן...)".

מאַרץ

אויפרוף וועגן מעות־חיטים :

די נויט אין שטאָט איז שרעקלעך און הייַיאָר וועלן זייער א סך משפחות, פיל מערער ווי ביז איצט, זיין געצוונגען אָנצוקומען נאָך שטיצע אויפן קומענדיקן פסח. די אונטערשטיצונג פון אונזחערע לאַנדסלייט איז ניט־אַרק איז דערווייל נאָך נישט אָנגעקומען און עס איז נאָך נישט באַווואָסט ווי גרויס די סומע וועט זיין. עס איז דערביבער דער הייליקסטער חוב פון אַלעמען צו העלפן די אַרעמע משפחות. מיר אַפּעלירן צו אַלעמען צו באַגעגענען די זאַמלער וואָס וועלן אַרויסקומען קומענדיקע וואָך, בסבר פנים יפות און צו שענקען יעדער לויט זיינע מעגליכקייטן.

די מעות־חיטים־קאָמיסיע.

פון די אַמעריקאַנער לאַנדסלייט איז אָנגעקומען אויף מעות־חיטים אַרום 1.800 גילדן. אין שטאָט איז געזאַמלט געוואָרן ביז 300—400 גילדן. געווענדעט זיך נאָך מעות־חיטים האָבן זיך אַרום 250 משפחות.

מאַי

חשבון פון דערהאַלטענע מעות־חיטים־געלט פון אַמעריקע פון ר׳ משה־אהרן אַווערבוך און זיינע חברים, דורך אונדזערע רב דוד פֿיגענבוים שליטא, ווי אויך די דערהאַלטענע דורך דעם גביר זיידל קרוצל, פון די נדבות פון אונדזערע באַלעבאַטים, ווואָס זענען געזאַמלט געוואָרן

אין די בתי־מדרשים דורך די גבאים און זענען איבער־געגעבן געוואָרן דעם קאָמיטעט.

הכנסה:

דורך משה־אהרן אוועדבוך	365.00	דאָלער
פון ר׳ זיידל קרוצל	5.00	״
צוזאַמען	370.00	דאָלער
וואָס מיינט	1.938.55	גילדן

אין די בתי־מדרשים:

״הכנסת אורחים״	115.00	״
״בית־יעקב״	102.00	״
״גרויסער בית־מדרש״	56.60	״
״נר־תמיד״ (״נגידישער״)	47.00	״
״מלבוש ערומים״	44.20	״
״מויער־בית־מדרש״	44.00	״
״קדישא״	30.75	״
״עין־יעקב״	29.50	״
״חייטים״	13.00	״
אלגעמיינער סך־הכל	2.416.60	גילדן

הוצאה:

1 משפחה צו	32.00	גילדן
2 משפחות	30.00	״
1 משפחה צו	22.00	״
1 משפחה צו	20.00	״
4 משפחות צו	15.00	״
8 משפחות צו	12.00	״
1 משפחה צו	11.00	״
43 משפחות צו	10.00	״
3 משפחות צו	9.00	״
42 משפחות צו	8.00	״
1 משפחה צו	7.30	״
18 משפחות צו	7.00	״
29 משפחות צו	6.00	״
28 משפחות צו	5.00	״
15 משפחות צו	4.00	״
15 משפחות צו	3.00	״
1 משפחה צו	2.00	״
צוזאַמען 213 משפחות פֿאַרטיילט	1 618.50	גילדן

חוץ דעם זענען אויסגעטיילט געוואָרן פֿאַר די ווייטערדיקע אינסטיטוציעס און גרופן:

בית־יתומים	60.00	גילדן
ישיבה	30.00	״
תלמוד־תורה	30.00	״
סאלדאַטן און ארעסטירטע	356.34	״
מתן־בסתר דורך דעם קאָמיטעט	212.10	״
חול־המועד פסח אָ ספעציעלע צוגאַבע	79.66	״
צוזאַמען איז פֿאַרטיילט געוואָרן		
די סומע פון	2.616.60	גילדן

אָקטאָבער

פֿאַריקן מאַנטיק דעם 25טן איז פֿאַרגעקומען אָ זיצונג פון קרייז־קאָמיטעט פֿאַר קינדער־באַשפֿייזונג. פֿאַרן פֿאַר־זיצער פון קאָמיטעט איז געווייזלט געוואָרן דער שול־אינספּעקטאָר ה׳ ראָדוצקי. פון יידן איז אין קאָמיטעט אַריין וויצע־בירגערמייסטער ד״ר מ. פיינגאָלד. לויט דעם פֿאַרשלאָג פון ד״ר מ. פיינגאָלד איז באַשלאָסן געוואָרן צו סובסידירן די יידישע שולן, קינדערהיימען און דעם טאָג־היים פון „צענטאָ״. רעפֿערענט פון סטאַראָסטוואָ ה׳ פרידמאַן, האָט פֿאַרגעלייגט צו סובסידירן דעם טאָג־היים פון „צענטאָס״ אין שערעשעוו, וואָס עס איז אויך באַשלאָסן געוואָרן.

1938

יוני

דער אַרבעטלאָזער שניידער קלמן זאקוטא, וועלכער האָט געווינט אויף מעשטשאַנסקי גאס אין דער הויז פון דער אלמנה בערעזאָווסקי האָט באַקומען אַן עקסמיסיע, וואָס האָט באַדאַרפט אויסגעפירט ווערן דעם 1טן יוני.

מיט דער הילף פון עטלעכע מתפללים פון „גרויסן״ בית־המדרש, האָט זאַקוטא, וועלכן עס האָט געדראָט צו פֿאַרבליבן מיט זיין משפחה, אַ פרוי אוך דריי קליינע קינדער אויף דער גאַס, זיך אַרײַנגעקליבן אין דעם אַזוי גערופענעם „בית־הרב״, בײַם „גרויסן״ בית־מדרש, וואָס איז געשטאַנען לײדיק.

1939

מאַרץ

ערשט בעכטן זענען אַנגעקומען פון די פרוזשענער לאַנדסלייט אין ניו־יאָרק די יערלעכע שטיצע אויף „מעות־חיטים״. די צוגעשיקטע סומע איז 2.500 גילדן און אין שטאָט איז געזאַמלט געוואָרן בערך 500 גילדן. אונטערשטיצונג אויף פסח האָבן באַקומען 240 משפחות.

מאַי

פון די דערהאַלטענע סומעס פון אַמעריקע און פֿון דאָרטיקן פרויען־פֿאַריין האָט דער קאָמיטעט פון „מעות־חיטים״ באַקומען 2.495.50 גילדן.

פֿאַרטיילט זענען געוואָרן:

1 משפחה	30.00	גילדן
6 משפחות צו	20.00	״
1 משפחה	18.00	״
16 משפחות צו	15.00	״
7 משפחות צו	14.00	״
1 משפחה	12.50	״
25 משפחות צו	12.00	״
1 משפחה	11.50	״
2 משפחות צו	11.00	״
53 משפחות צו	10.00	״
3 משפחות צו	9.00	״
36 משפחות צו	8.00	״
15 משפחות צו	7.00	״
19 משפחות צו	6.00	״
23 משפחות צו	5.00	״
14 משפחות צו	4.00	״
13 משפחות צו	3.00	״
1 משפחה	2.00	״
בית־יתומים	70.00	״
סאלדאַטן־ארעסטאַנטן	214.40	״
מתן־בסתר, 11 משפחות,	340.90	״
חול־המועד פסח ספעציעל	79.50	״
דורכן פרעזעס פייוול גאַלפֿערין	37.70	״

בית־יתומים־געזעלשאַפט „צענטאָס"

1930

אָקטאָבער

עס איז דערעפנט געוואָרן אַ „רעטונג־רינג" לטובת דעם בית־יתומים. געעפנט דעם קייט האָבן ד"ר מ. פייג־גאָלד מיט 10 גילדן; יצחק יאנאָוויטש מיט 10 גל.; שלמה יודאָוויטש — 10 גל.; מרים יאָנאָוויטש — 10 גל. אאַז"וו. אין דאָזיקן נומער איז פאָראַן אַן אויפרוף פון יתומים־קאָמיטעט צו דער פרוזשענער באָפעלקערונג. אין דאָזיקן אויפרוף לייענען מיר צווישן אַנדערע:

...צוליב דעם אָבער, וואָס די הכנסות פֿאַלן, דער מיטגלידס־אָפּצאָל וועלט קלענער, די אַמעריקאַנער הילף הערט אויף, די רעגירונג־סובסידיעס ווערן רעדוצירט — וואָקסט פון טאָג צו טאָג דער דעפיציט פון בית־יתומים.

...די דאָזיקע ראַדיקאַלע געזונט־מאַכונג פון די בית־יתומים־פינאַנסן איז אַזוי אַרום אָפהענגיק פון צוויי זאַכן: פון דער שאַפונג פון אַ רעאַלן ביודזשעט און פון צונויפזאַמלונג פון אַריבער 3.000 גילדן (דער דעפיציט באָטרעפט קאַרגע 7.000 גל.)...

דעצעמבער

זונטיק דעם 21טן דעצעמבער קומט פֿאָר אין זאָל פון בית־יתומים דער חנוכה־פֿאַמיליען־באָל, צווישן אַנדערע צום ערשטן מאָל אין פרוזשענע — אַ מאַריאָנעטן־שפּיל.

1931

יאַנואַר

אויף דער פינפטער קאָנפערענץ פון יתומים־פֿאַרזאָרגונג אין פאָליעסיע, וואָס איז פאַרגעקומען אין דעצעמבער אין פינסק האָט זיך מצד דער בית־יתומים אין פרוזשענע באַטיליקט ווי אַ דעלעגאַט י. גלעזער.

פעברואַר

אין זאָל פון בית־יתומים קומט פאָר אַ גרויסער מאַסקן־באָל. די הכנסה לטובת דעם בית־יתומים. עס שפּילט דער באַרימטער אָרקעסטער פון דעם 25טן פולק. אַריינגאַנג פאָר מאַסקעס — 1 גילדן, אָן מאַסקעס 1.50.

1932

יוני

קאָמוניקאַט פון בית־יתומים:

מאָנטיק דעם 20טן דעם חודש איז פאַרגעקומען אַ זיצונג פון דער פאַרוואַלטונג פון בית־יתומים. צווישן אַנדערע איז אויך באַטראַכט געוואָרן די פראַגע וועגן זומער־קאָלאָניעס. עס איז באַשלאָסן געוואָרן, אַז געמעגדיק אין אָכט, וואָס די וואַיוואָודסטוואָ און דער „דזשאָינט" האָבן אַסיגנירט אויף דער קאָלאָניע אַ ספּעציעלע סומע, וועלכע וועט אויף קיין שום אָנדערע הוצאה נישט געגעבן ווערן. און געפּינענדיק, אַז דורכדעם וועט די קאָלאָניע אין פאַרגלייך מיט דער הוצאה דאָ אויפן אָרט געבן דעם היגן קאָמיטעט אַ פאַרדינסט פון 150 ביז 200 גילדן — שיקט אָרויס דער בית־יתומים אָלע קינדער אויפן חודש יולי קיין דאָמאָטשעווע אין דער אייגענער קאָלאָניע פון דער יתומים־צענטראָלע, וואָס וועט, אָגב, אויך געבן די געלעגנהייט דורכצולופּטערן און גרינטלעך דורכצורייניקן דעם בנין פון היגן בית־יתומים.

אָקטאָבער

דאָנקזאָגונג:

פאָר איבערגעגעבענער מיטאָרבעט בייַ די קערות פון ערב־יום־כיפור דריקט אויס די פאַרוואַלטונג פון בית־יתומים איר האַרציקן דאַנק די פאָלגנדע פּריינט: איזראָע־

פאַרוואַלטונג און קיך־פערסאָנאָל פון פרוזשענער „טאָז" אויף דער קאָלאָניע אין ליאָכי 1938.

ליס מרדכי, איזראעליט לאה, באביטש סימע, בעגון סימע, גאלדבערג ירוחם, גאלדבערג שמשון, גאלובאוויטש לייב, גאלדפיין צירל, גלעזער דישקע, גערשגארן יוסף, זאמוכאווסקי משה, יעלסקי כייקע, יעלסקי דבורה, באבאו גיטל, לינאווסקי פעלטע, מאושאוויטש שמחה, מערעמינסקי חיים, ניצבערג דבורה, סעגאל כייקע, סערלין שלמה, פעלדמאן מאיר, פרוזשאנסקי בנימין, צוקערמאן אידל און שערעשעווסקי מאיר.

1933

מארץ

אויף דער אלגעמיינער פארזאמלונג פון דער יתומים-געזעלשאפט, פארגעקומען זונטיק דעם 26טן פאריקן חודש איז אויסגעוויילט געווארן א פרעזידיום פון די פאלגנדע פערזאנען: א. בירנבוים (פארזיצער) אין בייזיצערס פרויי יודעוויטש-ניידוס און ה' פ. גאלובאוויטש; סעקרעטארן מ. וואלאנסקי און מ. גרינוואלד. נאכן אויסהערן די באריכטן האט זיך פארצויגן א דיסקוסיע ביז שפעט און די פארזאמלונג איז אפגעלייגט געווארן אויף א צווייטן טערמין.

שבת דעם 11טן, אין זאל פון בית-יתומים, א גרויסער פורים-באל.

נאוועמבער

שבת דעם 25טן, אין זאל פון בית-יתומים, א פארווייזלונגס-אוונט, אין די ראמען פון דער „תורמים-וואך".

געזעלשאפט „טאז"

1930

נאוועמבער

די אפטיילונג פון דער געזעלשאפט „טאז" הייבט אן פון 15טן דורכצופירן א מדיצינישע און ציין-אונטערזוכונג פון אלע יידישע שול-קינדער אין פרוזשענע. די מעדיצינישע אונטערזוכונג וועט דורכגעפירט ווערן דורך די דאקטוירים גאלדפיין און פייגאלד און די ציין-אונטערזוכונג דורך די צאן-דאקטוירים זעלעניצקי, מעשניסער-ניצבערג און ניידוס-יודעוויטש. די קינדער, וועלכע וועלן געפונען ווערן, אז זיי נייטיקן זיך אין קירצציע, וועלן געהיילט ווערן לויט הנחה-פרייזן אין די גאר ארעמע קינדער אינגאנצן אומזיסט.

1931

מאי

דער „טאז" פארשרייבט קינדער, וועלכע נייטיקן זיך אין א ספעציעלער היילונג אויף צו פארן אין טשעכאסלאוואקיי. די באדינונגען זענען 100 גילדן א חודש מיט בעדער און וואנעס און הוצאות ביז ווארשע און טשעכאסלאוואקיי. פון טשעכאסלאוואקיי אהיים דעקט די צענטראלע.

די אפטיילונג „טאז" אין פרוזשענע מעלדעט, אז צוליב דער גרויסער צאל קינדער, וועלכע ווילן ארויספארן אויף דער זומער-קאלאניע פון „טאז" אין ליאכי... דאס-פון זיך די קינדער וואס פריער רעגיסטרירן. עס איז אוך געפונט געווארן א קאמפיין פאר אויפבויען א בנין פון „טאז" אין פרוזשענע.

1932

מאי

די פארוואלטונג פון דער געזעלשאפט „טאז" מעלדעט, אז עס ווערן אנגענומען קינדער אין דער זומער-קאלאניע אין ליאכי. איינשרייבונגען פאר די קינדער פון דער י. ל. פרץ-שול אין דער שול-קאנצעלאריע; פאר שילער פון דער העברעישער גימנאזיע און שולע „יבנה" — ביים ה' יוסף גרינזבערג; פון דער ישיבה, תלמוד-תורה, חדרים אין קינדער כון אויסער דער שול, ביים ה' ישראל גאלפערן, יאטקע נאס נומער 20.

אויגוסט

צו דער יידישע באפעלקערונג אין פרוזשענע!

צווי יאר שוין, אז עס עקזיסטירט ביי אונדז אין שטאט די „געזעלשאפט „טאז". גראד אין די צווי יאר אלץ-שטיגנדיקן קריזיס, פון כסדרדיקער פארארעמונג

1937

יאנואר

שבת דעם 30טן קומט פאר אין זאל פון בית-יתומים א גרויסע פארווייזלונג לטובת דער ווינטער-הילף פון און לטובת דער „טאגהיים". אייגענארדנט פון דער געזעלשאפט „צענטאס" פאר די ארבעטסלאזע.

אויגוסט

דער היגער „צענטאס" האט געעפנט ביים בית-יתומים א האלב-קאלאניע, וווּ אויסער די בית-יתומים-קינדער באקומען 13 קינדער פון די ארעמסטע אין שטאט אין דער האלב-קאלאניע געפינען זיך די קינדער פון 9 פּי ב ז 7 אזונט. זיי באקומען 3 מאל אין טאג עסן.

1938

יוני

די אקציע פאר שוואכע קינדער אויף צו שיקן אין דער זומער-קאלאניע פון „צענטאס" אין דאמאטשעווע, וואס ווערט געפירט דורך דער קאמיסיע, וואס האט אין איר רשות די סומע וואס איז אסיגנירט געווארן אויף דעם צוועק פון רעליף ביים פרוזשענער ברענטש פון ארבעטער-רינג אין ניו-יארק, דויערט נאך. עס ווילן ארויסקומען-געשיקט ווערן 40 קינדער.

נאוועמבער

דער היגער „צענטאס" האט באקומען אן אנפראגע פון דער צענטראלע וויפל קינדער פון פליטים דער היגער בית-יתומים קאן אויפנעמען. די פארוואלטונג האט געענטפערט, אז פארלויפיק 10 קינדער. מען דערווארט, אז אין די נאענטסטע טעג זאלן די קינדער אנקומען.

פון די יידישע מאסן. שווער איז דעריבער די עקזיס־טענץ פון דער געזעלשאפט, אומגעהויערע שטערונגען לייגן זיך אויפן וועג פון איר טעטיקייט. אבער דווקא אין דער דאזיקער שווערער צייט שווימט בולט ארויס די נויטוועגדיקייט פון די אויפגאבן, וועלכע עס האט זיך געשטעלט די געזעלשאפט „טאז": פארהיטן דאס געזונט פון דער יידישער באפעלקערונג. פארהיטן דאס געזונט פון קערפער, כדי עס זאל זיך דער גייסט נישט ברעכן; וואכן איבער דער גאנצקייט פון גוף, כדי צו פארהיטן די גאנצקייט פון דער נשמה, ווייל „נאר אין א געזונטן גוף, קען דער גייסט געזונט זיין".

די גאנצע צייט פון איר עקזיסטענץ פירט אן די געזעלשאפט אן ענערגישע טעטיקייט. זומערצייט פירט די געזעלשאפט די קינדער־קאלאניע אין ליאכי און אין הייי־יאריקן בילאנס פון די צוויי חדשים זומער־קאלאניע וווייזט א בילאנס פון 70 קילא צוגעקומענע אויף די מאגערע קערפערלעך פון אונדזערע קינדערלעך. דאס איז פאר אונדזערע באדינגונגען א באדייטנדיקער ריוח, א דערפרייענדיקער געווינס. פונקט פאר־קערט איז אבער אויסגעפאלן דער פינאנסיעלער בי־לאנס פון דער הייי־יאריקער זומער־אקציע. דא קען זיך די געזעלשאפט נישט בארימען מיט קיין פאר־דינסטן. צו די פריערדיקע חובות פון דער געזעלשאפט וואס זענען אנטשטאנען אין שייכות מיטן אויספאר־טיקן דעם קאלאניע־בנין, זענען צוגעקומען פרישע פארשולדיקונגען — פאלגן פון די נייע הוצאות, וואס האבן געמיזט געמאכט ווערן צוליב דער באקוועמלעכ־קייט פון אונדזערע קליינינקע קאלאניע־איינווינער (ווערענדע, בליק־אפלייטער און אזוי ווייטער).

עס איז שווער דער געזעלשאפט צו ראנגלען זיך מיטן כסדרדיקן געלט־מאנגל, אבער עס טאר נישט דערלאזט ווערן דער געדאנק ווענן אויפגעבן דעם קאמף פאר דער עקזיסטענץ פון דער אזוי נוצלעכער געזעלשאפטלעכער אינסטיטוציע.

די געזעלשאפט „טאז" אין פרוזשענע וועגדט זיך מיט א הייסן רוף צו דער היגער יידישער באפעלקע־רונג:

אין דער איצטיקער שווערער צייט לאזט נישט אום־קומען די ביז־אהער דערווארבענע דערגרייכונגען! באַ־געגנט מיט א שיינעם פנים די זאמלער־פארן און שענקט אייער גאב מיט א צופרידענעם באווווסטזיין לויט אייערע מעגלעכקייטן!

געזעלשאפט „טאז" אין פרוזשענע

סעפטעמבער

מיר רופן!

מיר האבן געשלאסן די זומער־קאלאניע פון „טאז" מיט א גרויסן דעפיציט. דאס איז אבער א רעזולטאט נישט פון דער שלעכטער ווירטשאפט אויף דער קא־לאניע נאר פון דער ארעמקייט פון דער באפעלקערונג, וועלכע האט נישט געקענט דעקן אפילו די מינימא־סטע הוצאות פון אויסהאלטן די קינדער דארטן.

דערצו דערנענטערט זיך דער ווינטער, דער אום־רחמנותדיקער שונא פון, ארעמקייט, און מיר מוזן אר־גאניזירן א באשפייזונג־אקציע פאר די שול־קינדער.

מיר עפענען דערמיט דעם רינג און רופן די אלע, וועלכע זיי איז טייער דאס געזונט פון יידישן קינד אונדז העלפן אין אונדזער שווערער ארבעט.

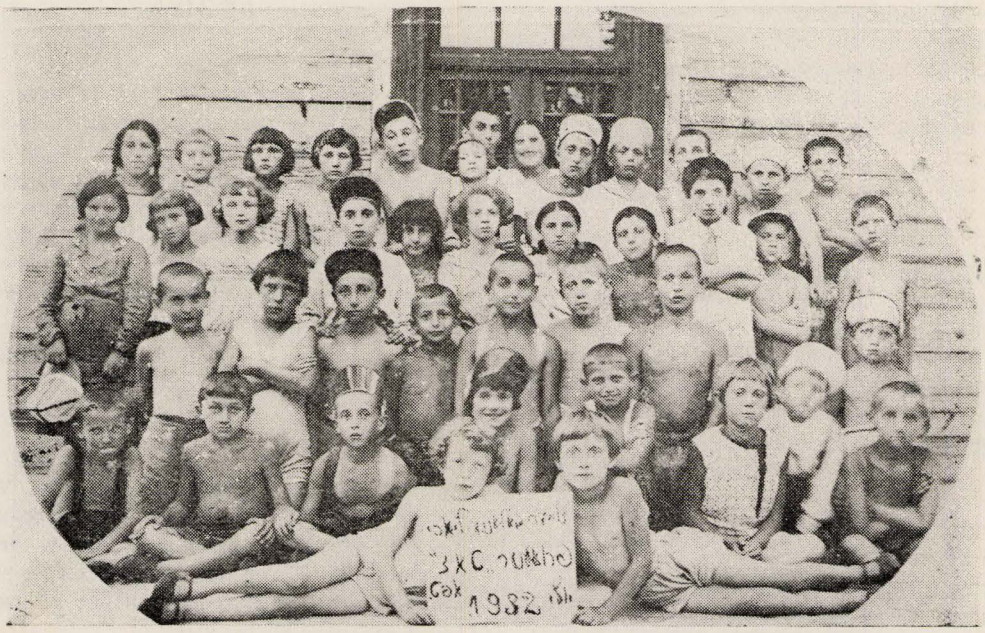
די פארוואלטונג פון „טאז"
אין פרוזשענע

אין ערשטן אויסווייז פון „רינג" רופן ארויס: ד"ר א גאלדפיין (10 גילדן); שלמה יודעוויטש (10 גל.); ווענוע ניצבערג (10גל.); שלמה טינסקי (5 גל.); יוסף גריזנבערג (5 גל.); פישל ראוויצקי (5 גל.).

1934

מארץ

די פארוואלטונג פון „טאז" מעלדעט, אז עס איז נאך איבערגעבליבן א ביסל פישאייל, וואס ווערט פארטיילט פאר דער באפעלקערונג אינגאנצן אומזיסט. פאר מיט־גלידער פאר זייער קליינע פרייזן.

זומער־קאלאניע פון פרוזשענער „טאז" — ליאכי 1932.

לינת־הצדק

1931

מאַרץ

מאַנטיק דעם דריטן טאָג חול־המועד, אַן אַלגעמיינע פֿאַרזאַמלונג פון „לינת הצדק".

1932

יולי

זונטיק דעם 3טן איז פֿאַרגעקומען די אַלגעמיינע פֿאַרזאַמלונג פון „לינת־הצדק". געקומען בסך־הכל זענען 30 מיטגלידער. דער סדר־היום: 1) באַשטעטיקן דעם באַריכט פון דער פֿאַרוואַלטונג; 2) באַשטעטיקן דעם ביודשעט אויפן יאָר 32־1931; פֿאַרשלאָגן ווי צו פֿאַרבעסערן דעם צושטאַנד פון דער געזעלשאַפֿט.

דער מצב אין דער אינסטיטוציע איז זייער אַ שווערער. דער דעפיציט וואַקסט פון טאָג צו טאָג. די שטיצע פון דער פרעמד איז אַפֿגעשטעלט. פון מיטגלידס־אַפּצאָל איז אין משך פון די לעצטע 6 חדשים אַרײַנגעקומען 977.19 גילדן, וואָס מאַכט אויס דורכשניטלעך 163.86 גילדן אַ חודש. אויף פערסאָנאַל־אויסגאַבן גייט אַוועק 197.16 גילדן אַ חודש; קראַנקן־קאַסע — 12.68 גל.; באַלייכטונג — באַהיצונג און אַנדערע אויסגאַבן — 41.78 גל.; — — — אַזוי אַז עס בלייבט גאָרנישט פֿאַר דער איבגנטלעכער אַרבעט פון דער אינסטיטוציע. דער דעפיציט איז גרויס.

דער ה' ראָזנשיין האָט זיך אָפּגעזאָגט פון זיין אַמט אַלס פֿרעזעס צוליב זיין שוואַכן געזונט־צושטאַנד, און דער ה' אברהם סעלעצקי האָט באַווילליקט אָנצונעמען דעם אַמט און אַרבעטן לטובת דער חברה. מיר האָפֿן, אַז ה' סעלעצקי וועט זיך איבערגעבן צו דער זאַך און אַרבעטן לטובת דער חברה און מיר דאַרפן אים קומען צו הילף ער זאָל קענען אויספירן זיין אויפגאַבע.

די פֿאַרוואַלטונג פון „לינת־הצדק"

אויגוסט

קאָמוניקאַט:

די גאַנצע יידישע באַפֿעלקערונג און אויך די נישט־יידישע וויסן די גרויסע בוצן, וועלכע „לינת־הצדק" ברענגט. ווען עס טרעפט אַן אומגליק פון קראַנק־שאַפט באַקומט מען הילף ביי „לינת־הצדק" אפילו אין מיטן נאַכט וועט גלייך געשיקט און באַזאָרגט וואָס נויטיק עס איז: אַ כלי, אַדער אייז, וואָס נאָר דער קראַנקער פֿאַדערט. דער אַרעמער באַקומט אויך אַ דאָקטער, אַ רעצעפּט, וואַרעגיעס וכדומה. יעדער אייגער מוז קומען צו הילף, אַז די חברה זאָל קענען אויספירן איר אויפגאַבע פינקטלעך, פֿאַרשרייבן זיך פֿאַר אַ חבר און צאָלן זיין מיטגלידס־אַפּצאָל אַלע חודש און דערפֿילן זיין פליכט אַלס חבר און גיין אויף אַ לינה ווען ער באַקומט אַן איינלאַדונג, ווייל דאָס איז די הויפּט זאַך פון דער חברה.

דער ועד פון „לינת־הצדק" אין פרוזשענע דאַנק דעם ה' אַבֿיגדור ראטענסקי פֿאַר די צוואַנציק דאָלער, וואָס ער האָט צוגאַמענגעקליבן אין ניו־יאָרק לטובת דער חברה ביי אַ ריי מנדבים.

1933

פעברואַר

חשבון הכנסות והוצאות פון דער חברה „לינת־הצדק" פון 1טן יאַנואַר 1932 ביזן 1טן יאַנואַר 1933:

הכנסה:

סאַלדאָ פון יאָר 1931	422.18	גילדן
מיטגלידס־אַפּצאָל	2.174.40	"
עליות	135.50	"
אַמעריקע	909.02	"
נדבות אויף אייז	253.35	"
פֿאַרשיידענע נדבות	194.75	"
נדבות פּורים	94.20	"
שנה־טובֿות, קערות	147.02	"
סובסידיע פון מאַגיסטראַט	500.00	"
סך־הכל	4.830.42	גילדן

הוצאה:

דאָקטוירים	372.50	גילדן
מעדיקאַמענטן־שטיצע	1.752.90	"
אייז	238.20	"
ביוראָ־אויסגאַבן	458.42	"
שפּייז, איינגעמאַכט	204.24	"
פערסאָנאַל	1.630.00	"
עלעקטרי־אַפּאַראַטן	150.00	"
בלעכן־אינסטאַלאַציע	24.00	"
סך־הכל	4.830.26	גילדן

ליגות — 98; אויסגעבאָרגט כלים — 532; וואַרעניעס — 162; אייז — 110; רעצעפּטן — 329; דאָקטוירים — 195.

חשובע גבאים פון די בתי־מדרשים און בעלי־בתים! עס איז אַ תקנה משנים קדמונות, אַז שבת פֿרשה שקלים וועלן פֿאַרקויפט די עליות אין אַלע בתי־מדרשים און מניינים לטובת „לינת־הצדק". די לעצטע צייט האָט מען די תקנה פֿאַרנאַכלעסיקט, און מען לאָזט נישט פֿאַרקויפן די עליות און מען וויל נישט קויפן. אַלזאָ בעטן מיר, אַז מען זאָל היינטיקן שבת פֿאַרקויפן די עליות, און מען זאָל קויפן.

די פֿאַרוואַלטונג פון „לינת־הצדק"

מאַרץ

דערמיט לאָז איך אייך פֿאַלגנדיקע מיטגלידער פון דער פֿאַרוואַלטונג פון „לינת־הצדק": פנחס גרינזבערג זאב סעגאַל, מאיר־משה באַגאַטש, אַברהם־יצחק קאַפּלאַן, אַברהם גאַרדאַן, יוסף־קלמן מאַלטשאַדסקי, דוד־זאב פֿאַטשניקי, אליהו ניצבערג, מאיר־יצחק דיטקאָוויטש, יצחק גערשקאָוויטש, זאַוול וואַלאַנסקי, שמחה מאַווישאָוויטש פייטל קראַשטאַט, יוסף ניצבערג, יעקב־ליבער לעווישט. און פון רעוויזיאָנס־קאָמיסיע די פֿאַלגנדיקע מיטגלידער: וויצע־בירגערמייסטער אליהו ביצרנבוים, אברהם לאַצקי, לייב אַווערבוך, יוסף גאָלדפֿאַרב, יהודה זבוצקי, זיסקע ספּעקטאָר, אַברהם רודניצקי אויף אַ דרינגנדיקער זיצונג

פרוזשענער „לינת־הצדק" אין די ערשטע יאָרן פון פוילנס אימאָהענגיקייט.

די קאָלאָניע פון פרוזשענער „טאָג" אין ליאָכי. קינדער, פאַרוואַלטונג און דערציער.

וועלכע וועט פֿאַרקומען דעם 8טן דעם חודש, מוצאי שבת קודש, 7 אוּנט, אין לאָקאַל פון „לינת־הצדק".

אַלע אויסגערעכנטע פערזאָנען וועלן אומבאַדינגט אויפגעפֿאַדערט צו קומען, אין קעגנפֿאַל וועט די זיצונג פֿאַרקומען בייַ יעדער צאָל מיטגלידער.

פֿרעזעס — אברהם סעלעצקי

זונטיק דעם 23טן ד״ח איז פֿאַרגעקומען אין בית־יתומים זוֹאַלן אויסצווויילן אַ נייַע פֿאַרוואַלטונג פֿאַר „לינת־הצדק". עס זענען אויסגעווויילט געוואָרן אייניקע נייַע מיטגלידער אויפן אָרט פון די אַרויסגעטראָטענע. מאַנטיק אוּנט איז פֿאַרגעקומען אַ זיצונג פון דער פֿאַר־וואַלטונג, אויף וועלכער עס איז באַשטימט געוואָרן ה׳ אברהם סעלעצקי פֿאַר אַ פּרעזעס און ה׳ מ. מ. באַגאַטש אין פּרוי פּריידקע רודניצקי פֿאַר וויצע און אַ רעוויזיאָנס־קאָמיסיע.

חכנסת־אורחים

1931

יאַנואַר

אין נומער גע׳ס׳ינט זיך די ווייטערדיקע מעלדונג:

„איך בעט אַלע מיטגלידער וווּ אויך די וואָס ווילן ווערן מיטגלידער, צו קומען אויף דער אַלגעמיינער פֿאַרזאַמלונג פון „הכנסת־אורחים", וואָס וועט פֿאַר־קומען מאָרגן, שבת, 7 אוּנט אין בית־המדרש פון „הכנסת־אורחים". די פֿאַרזאַמלונג וועט אויפֿגערופן צוליב דעם, וואָס די איצטיקע פֿאַרוואַלטונג איז נישט טעזיק און די וויכטיקע אינסטיטוצע, פון וועלכע עס געניסן אַפֿילו נישט־יידן, האַלט ביים אונטערגיין. דע־ריבער מוזן אַלע קומען אויף דער פֿאַרזאַמלונג און אייזווייליז ענערגישע פערזאָנען, וואָס זאָלן זיין טע־טיק, כדי דער „הכנסת־אורחים" זאָל קענען חייַטער עקזיסטירן.

אברהם סעלעצקי
פּרעזעס פון „הכנסת־אורחים"

1932

אַפּריל

מ ע ל ד ו נ ג:

צוליב דעם וואָס קיינער קומט נישט צו הילף אין דער שווערער אַרבעט, בין איך געצוווּנגען, זאָל זעקס יאָר עקזיסטענץ, צו שליסן דעם „הכנסת־אורחים".

פּרעזעס פון „הכנסת־אורחים"
אברהם סעלעצקי.

שליחים און נעסט

1931

נאָוועמבער

אין צוזאַמענהאַנג מיטן „חודש פון יידישן בוך" האָט פֿאַריקן מאַנטיק געווויילט אין פּרוזשענע דער שריפֿט־שטעלער ש. ל. שנייַדערמאַן, וועלכער האָט פֿאַרקויפֿט יידישע ביכער פֿאַר בערך 300 גילדן. צוליב דוחק אין צייט, ווייל ש. ל. שנייַדערמאַן האָט געמוזט דינסטיק פֿרי אָפּפֿאָרן קיין קאַבאַרין, האָט די אַקציע נישט אָנגענומען קיין בריי־טערן פֿאַרנעם.

1934

יאַנואַר

פֿאַריקע וואָך האָט דאָ געווויילט דער באַרימטער פֿאַלק־לאָריסט ש. לעהמאַן, וועלכער איז געקומען קיין פּרוזשע־נע אין צוזאַמענהאַנג מיט זיין אַקציע וואָס ער פֿירט איבער שטעט און שטעטלעך צו פֿאַרשפֿרייטן דעם בוך „אַרכיוו פֿאַר דער יידישער שפּראַכנוויסנשאַפֿט ליטעראַ־טור־פֿאַרשונג און עטנאָלאָגיע", וואָס איז אַרויס אונטער דער רעדאַקציע פון נ. פֿרילוצקי און ש. לעהמאַן.

דעם גאַסט איז געלונגען דורכצופֿירן זיין אַקציע מיט גרויס דערפֿאָלג, פֿאַר האָט פֿאַרקויפֿט 20 עקזעמפּלאָרן, וואָס דאָרף בייַ היינטיקער שווערער צייט געראָטנט וועלן אַלס רעקאָרד־ציפֿער.

1937

מאַרץ

פֿאַריקן דינסטיק האָט באַזוכט פּרוזשענע דער פֿאַר־שטייער פון „צענטראַלע" (צענטראַלע פון גמילת־חסדים־קאַסע) ה׳ בלומענטאָל, וועגן די ענינים פון קאָנסטרוקטי־

יוני

די אַלגעמיינע פֿאַרזאַמלונג פון „לינת־הצדק" וואָס איז פֿאַרגעקומען דעם פֿאַרגאַנגענעם זונטיק איז געווען זייער אַ שטורמישע; עס איז געקומען אַ זייער גרויסע צאָל מיט־גלידער — ביז 200.

...לסוף איז געוויילט געוואָרן פֿאַלגנדיקע פֿאַרזאַלטונג: ס. גרינזבערג, וועלוול סעגאַל, מ. יאַנאָוויטש, א. לאַצקי, מ. באַגאַטש, ל. גאָלובאָוויטש, נ. גאָלדפֿאַרב, מ. אַבראַ־מאָוויטש, ז. וואָלאָנסקי, י. כאַמסקי און א. פערלשטיין. קאַנדידאַטן: א. סעלעצקי, מ. נייַמאַן, י. יאַנאָוויטש, ש. ל. באַריישע, מ. פּריידבערג, י. ע. גלעזער, א. רודניצקי. רעוויזיאָנס־קאָמיסיע: ש. קאַלאָדנער, מ. עפּשטיין, א. איטעלד, מ. קאַגאַנאָוויטש, א. קאַפּלאַן. קאַנדידאַטן: פ. ראָוניצקי, י. גערשקאָוויטש, א. ניצבערג.

דינסטיק דעם 18טן ד״ח איז שוין פֿאַרגעקומען די ערשטע זיצונג פון דער נייַער פֿאַרוואַלטונג. אַלס פֿאַרזי־צער איז אויסגעווייַלט געוואָרן: מ. יאַנאָוויטש, וויצע־פֿאַרזיצער פ. גרינזבערג און מ. מ. באַגאַטש. קאַסיר מענדל אַבראַמאָוויטש און סעקרעטאַר י. גאָלדפֿאַרב.

ווער הילף פאר דער היגער יידישער באפעלקערונג. עס איז פארגעקומען אין לאקאל פון „צעקאבע" א גרעסערע באראטונג פון דער פארוואלטונג פון גמילת־חסדים־קאסע, צוזאמען מיט איינגעלאדענע געזעלשאפטלעכע טויער און עס איז באשלאסן געוואָרן, אז אין משך פון די נאענט־סטע עטלעכע טעג וועט אפגעשיקט ווערן דער צענט־ראלע אין וואַרשע א ליסטע פון פערזאנען, וואס נייטיקן זיך אין לאנגטערמיניקע הלוואות אויף גערטנער, איינ־קויפן קי, בעל־מלאכות אויף רוישטאך און אייניקע פער־זאנען וואס ווילן זיך פארנעמען מיט נייע פאכן וואס קענען געבן אויף חיונה.

עס איז צו דעם צוועק אויסגעוויילט געוואָרן א קאמי־סיע, וואס איז שוין צוגעטראטן אויפצוזאמלען די נויטיקע מאטעריאלן און אין משך פון די נאענטסטע טעג, וועלן די מאטעריאלן מיט די געהעריקע אויפקלערונגען אפגע־שיקט ווערן קיין וואַרשע.

די היגע גמילת־חסדים־קאסע האט פאריקן מיטוואך באקומען פון דער צענטראלע 600 גילדן אויף הלוואות.

מ א י

א שליח פון „ארט" אין פרוזשענע

פאריקן זונטיק האט געווייילט אין פרוזשענע א שליח פון דער צענטראל־פארוואלטונג פון „ארט", אינזשיניער ש. שאליט פון וואַרשע. דער „ארט" אין וואַרשע האט באקומען א בריוו פון פארזיצער פון אמעריקאנער „ארט" ב. וולאדעק, וווּ ער איז מודיע, אז פרוזשענער לאנדס־לייט אין ניו־יארק האבן באשלאסן צו העלפן זייער היימ־שטאט מיט א גרעסערער סומע, וואס זאל זיין באשטימט אויף קאנסטרוקטיוועּ צוועקן וויּ אן אינדוסטריעלע אונ־טערנעמונג וועלכע זאל באשעפטיקן עטלעכע צענדליק משפחות וכדומה.

דעם זעלבן טאג איז פארגעקומען א גרעסערע באראַ־טונג אין קהילה־לאקאל, וווּ אינזש. שאליט האט איבער־געגעבן וועגן פארשלאג פון די אמעריקאנער לאנדסליט און געמאלדן, אז ביז דעם 20טן היינטיקן חודש דארף דער פראיעקט שוין זיין פארטיק, וויל די לאנדסליט ווינטשן זיך, אז דער פארשלאג זאל וואס גיכער רעא־ליזירט ווערן.

עס איז אויסגעוויילט געוואָרן א קאמיסיע פון ביין פערזאָן, וואס וועט זיך מיט דער פראגע פארנעמען.

עס דארפן ביז יענער צייט אויך אויפגעזאמלט ווערן אלע סטאטיסטישע דאטן וועגן עקאנאמישן מצב פון דער יידישער באפעלקערונג ביי אונדז אין שטאט.

1937

יולי

א גרוס פון אמעריקע האט געבראכט פר' מאטל פאליאק וואס איז געקומען אויף א קורצן באזוך אין זיין היימשטאט אין פרוזשענע, ה' מאטל פאליאק גיט איבער, אז די עקאנאמישע לאגע אין די פארייניקטע שטאטן האט זיך די לעצטע צייט באדייטנדיק פארבעסערט, הגם די ארבעטסלאזיקייט איז נאך גרויס.

מאטל פאליאק, פאטאגראפירט בעת זיין באזוך, ביים הויז פון אסתר ליפשיץ. אנוועזנדע: העניע ראסא־כאווסקי, העניעלע ליפשיץ, פרומעלע אוריעוויטש, ביילע פיליפאווסקי, מיכאל ניימאן, בעכע קוויאטיניעץ, זלמן אוריעוויטש, אברהם אוריעוויטש, הערשל סאפירשטיין, מאטל פאליאק, יענטע אורינסקי־אוריעוויטש, אסתר ליפשיץ, חנה־רחל פאליאק־גאלדבערג.

אונדזערע פֿרוזשענער לאַנדסלייט, דערציילט ה׳ מאַטל, האָבן אַ גרויסן אינטערעס צו זייער געבורטס־שטאָט און פֿאַרגעסן נישט קיין איין מינוט פון זיערע בריידער פון פֿרוזשענע. ער איז פֿאַרנדיק קיין אייראָפּע פון שיקאָגאָ, זיין ווויב־אָרט, געשטאָנען עטלעכע טעג אין ניו־יאָרק, ווו ער האָט זיך געטראָפֿן מיט די פֿרוזשענער לאַנדסלייט אויף זייער אַ צוזאַמענטרעף, וואָס איז דעמאָלסט פֿאָר־געקומען.

1938

מאַרץ

דער שליח פון ייחוס א. איוועניצקי האָט דורכגעפֿירט אין פֿרוזשענע אַ זאַמל־אַקציע פֿאַרן ייוואָ און אויך פֿאַר־שפֿרייט די אויסגאַבעס פון ייוואָ, הייַיאָר איז די אַקציע געקרוינט געוואָרן מיט אַ גרעסערן דערפֿאָלג ווי פֿאַ־רַאיאָריקן יאָר.

יוני

די לעצטע טעג האָט דאָ געווויילט י. ערליך פון פֿאַרלאַג „קינדער פֿרייַנד", וואָס גיט אַרויס זייער גוטע ליטע־ראַטור פֿאַר קינדער. ער האָט דאָ געמאַכט באַשטעלונגען אויף די אויסגאַבעס פון פֿאַרלאַג, קינדער־זשורנאַל און ביכער אויף אַ גאַנץ היפֿשער סומע פון עטלעכע הונ־דערט גילדן.

דער פֿאַרשטייער פון פֿאַרבאַנד פון די יידישע קאָאָפּע־ראַטיוון אין פוילן, אינספּעקטאָר מ. גאָלדפֿאַרב, האָט די וואָך געווויילט אין פֿרוזשענע אין רעווידירט די טעטיקייט פון דער היגער קאָאָפּעראַטיוועך סוחרים־קאַסע. אין רע־זולטאַט פון דער רעוויזיע, וואָס איז אויסגעפֿאַלן פֿאַזיטיוו פֿאָר דער באַנק איז צו דערוואַרטן אין דער נאָענטסטער צייט אַ גרעסערן קרעדיט פֿאָר דער היגער באַנק מצד דעם „פונדיישאַן".

ה. אָסטאָשינסקי האָט געווויילט אין פֿרוזשענע מיטוואָך און דאָנערשטיק. ער האָט מיטוואָך אין אָונט צוגויפֿגערופֿן אין דער קהילה אַ גרעסערע באַראַטונג אויף צו גרינדן אַן איניציאַטיוו־גרופּע פֿאָר אַן „אָרט"־אָפּטיילונג אין פֿרוזשענע.

אויגוסט

אַ פֿאַרשטייער פון ליטעראַרישן זשורנאַל „אות" האָט געווויילט אין פֿרוזשענע און געשאָפט עטלעכע צענדליק אַבאָנענטן.

1939

פֿעברואַר

פֿרוזשענע האָט באַזוכט דער פֿאַרשטייער פון ייוואָ מגר׳ פ. טיקאָטשינסקי, כדי דורכצופֿירן די ירלעכע אַק־ציע פֿאַרן ייוואָ. ער איז אַרויסגעטראָטן מיט אַ רעפע־ראַט וועגן די אויפֿגאַבעס פון דער יידישער וויסנשאַפֿט אין דער היינטיקער צייט. אַ צווייטן רעפֿעראַט האָט ער געהאַלטן וועגן דער עקאָנאָמישער ראָלע פון די יידן אין פוילן.

אַנטי־יידישע אַרויסטרעטונגען און אָפּווער

1932

אויגוסט

מאָנטיק פרי האָבן די איינווויינער פון סעלצער גאָס באַמערקט אויף די וועגן עטלעכע פלאַקאַטן מיט פֿאלגנ־דיקן אינהאַלט אין דער פוילישער שפּראַך:

„שלאָג די יידן — ראַטעווט פוילן — מאַך אַ בארטאַ־לאָמעאוס נאָכט".

די איינווויינער האָבן די פלאַקאַטן אַראָפּגעריסן און גע־מאַלדן דער פֿאָליצייַ וואָס פירט אַן אויספֿאָרשונג.

1933

מאַרץ

מאָנטיק 6 אַזייגער אָונט זענען געשלאָסן געוואָרן די יידישע קראָמען און אין „בית־יעקב" בית־מדרש זיין פֿאַרגעקומען אַ פראָטעסט־מיטינג קעגן היטלערן. עס זע־נען אַרויסגעטראָטן ארעז, גרינוואַלד און גראָבער.

אַפּריל

זינט די קראַנקן־קאַסע עקזיסטירט ביי אונדז אין שטאָט האָבן דאָרטן געאַרבעט בייַדע יידישע דאָקטוירים פרוי ד״ר א. גאָלדפֿיין און ד״ר פֿיינגאָלד. אומדערוואַר־טעט האָבן בייַדע דאָקטוירים סוף פֿאַריקע וואָך באַקומען אַ מעלדונג פון דער אַנפֿירונג פון דער קראַנקן־קאַסע אין בריסק, אַז בייַדע וועלן שוין פון 1סן ה״ח אָפּגעזאָגט פון זייערע שטעלעס, „ווייל זיי האָבן זיך נישט צוגע־פּאַסט צו די פֿאַראַרדענונגען און נישט דערפילט ווי געהעריק זייערע פליכטן".

אָקטאָבער

אין שטאָט־געריכט קומט היינט פֿאָר אַ פּראָצעס איבער די ה״ה נאָטע יזדקאָווסקי, אברהם בערמאַן און מאיר מאַטעל, וועלכע ווערן באַשולדיקט, אַז זיי האָבן אין טאָג פון פראָטעסט־שטרייק פון די סוחרים געקלעפּט צעטע־לעך, אין וועלכע עס איז געריפן געוואָרן צו פֿאַרמאַכן די קראָמען אָלס פראָטעסט קעגן דער גרויסער שטייער־אויסמעסטונג.

1937

יאַנואַר

דער נייער שחיטה־געזעץ אין פוילן *)

דער קאָנטינגענט מאָר כשר פלייש איז באַשטימט גע־ווארן פֿאָר פרוזשענער פֿאויאַט 100.000 קילאָ לעבעדיקע וואָג אויף 3 חדשים, דאָס הייסט ביז דעם ערשטן מאַרץ; פֿאָר דער שטאָט פרוזשענע איז באַשטימט געוואָרן 40 פּראָצענט פון דער סומע, דאָס הייסט, 40 טויזנט קילאָ לעבעדיקע וואָג, וואָס עס מאַכט אויס אויף פלייש ווייני־

*) איינע פון די אַנטי־יידישע אַקציעס איז געווען דאָס אייַנפֿירן „קוואָטעס" אויף כשר פלייש. עס איז באַ־שטימט געוואָרן וויפֿל די קצבים קאָנען שעכטן אויף כשר.

קער ווי אַ העלפֿט. קאַנצעסיעס אויף צו האַנדלען מיט כשר פֿלייש האָבן דערווייל באַקומען נאָר 5 קצבים. אליהו טאַגמאַן, מרדכי־הערש גאָלדבערג, צאַלקע גאָלד־בערג, זלמן פֿאזניאַק און קאַלבקויף. יעדער קצב האָט נאָך דאָס רעכט צו שעכטן אויף כשר אין משך פון די נאָענטסטע 3 חדשים נאָר 6 טויזנט קילאָ פֿלייש לעבע־דיקע וואָג. מען רעכנט, אַז עס וועלן נאָך זיין איינע אַדער צוויי קאַנצעסיעס.

פֿאַריקע וואָך האָט מען געשאָכטן אויף כשר 5 בהמות און 16 קעלבער. עטלעכע צענדליק קעלבער זענען גע־שאָכטן געוואָרן דורך יידישע קצבים אויף טריף. די איבעריקע 21 יידישע קצבים האָבן אַרויסגענומען פֿאַ־טענטן אויף צו האַנדלען מיט טריפֿע פֿלייש.

כשר פֿלייש איז שוין טייערער געוואָרן מיט 25 גראָשן אויפֿן קילאָ.

אַפּריל

אָפּענער בריוו צו די מילנער *)

די לעצטע יאָרן האָבן די גרויסע אויפֿקויפֿער פון תבואה, די „וואַגאָנשטשיקעס" אָנגעהויבן אויפֿצוקויפֿן דירעקט ביים פויער און מיט דעם רואינירט צענדליקער משפחות פון די קליינע הענדלער פון תבואה, וועלכע לעבן פון אויפֿקויפֿן די תבואה ביים פויער און פֿאַרקויפֿן דאָס צום גרויסן סוחר. עס איז נאָר געבליבן אַ קאָפּעלע פּרנסה ביי אויפֿקויפֿן די תבואה און פֿאַרקויפֿן דאָס די מילנער. איצט ווילן די גרויסע סוחרים אויפֿצווינגען די מילנער, אַז זיי זאָלן מאָכן יד־אחת מיט זיי און אויסמיידן דעם קליינעם הענדלער. וועגן מיר זיך צו אייך מילנער מיט אַן אָפּעל, לייגט נישט צו אייער האָנט כדי אומצו־ברענגען אינגאַנצן די עטלעכע צענדליק משפחות, וואָס זשיפּען אַזוי אויך קוים און מיט אייער טאָט וועט איר זיי לחלוטין פֿאַרניכטן.

די פרוזשענער קליינע
תבואה־הענדלער.

מאַי

אין נומער פון 21טן מאַי וועלט געבראַכט די ווייטער־דיקע נאָטיץ:

די ידיעה

וועגן בריסק איז אין פרוזשענע אָנגעקומען דעם זעלבן טאָג דאָנערשטיק דעם 13טן ה״ח פֿאַרנאַכט. עס האָט אַרויסגערופן אין שטאָט אַ געדריקטע שטימונג און פֿא־ניק. מען האָט פון דאָנען טעלעפֿאָניש זיך אָנגעפרעגט ביי קרובים און באַקאַנטע. אין די שפּעטערדיקע טעג האָבן היגע יידן געשיקט פּעקלעך עסנווָאָרג פֿאַר זיערע קרובים אין בריסק. פון פרוזשענע האָבן געליטן אַמ־מערסטן אברהם ליובאַשיצס (דעם שטעפּערס) טאָכטער, וואָס האָט אַ שנאַפּס־געשעפט אין בריסק אויף דער פֿאַר־שטאָט גראַיעווקע. יאָנקל גאָרדאָן (זון פון יוסף) וואָס איז אַ שותף פון אַ סאָדע־וואַסער פֿאַבריק האָט געליטן היזק אין גלאָזווָארג און סחורה אויף אַ גרעסערע סומע און נאָך אַנדערע פרוזשענער.

עס האָבן זיך פיל באַשטייערט פֿאַר בריסקער געלי־טענע, ווי מען קען זיך משער זיין אויף אַ סומע פון 2.000 גילדן.

די קינדער־פֿאַרשטעלונג, וואָס האָט געזאָלט פֿאַרקומען צום צווייטן מאָל שבת אָוונט איז אָפּגערופן געוואָרן. עס איז אויך אָפּגערופן געוואָרן דער טאַנץ־אָוונט פון בית־יתומים, וואָס האָט געזאָלט פֿאַרקומען זונטיק אָוונט דעם ערשטן טאָג שבועות, און אויך איז אָפּגערופן געוואָרן אַ ציוניסטישער מיטינג, וואָס איז געווען באַשטימט אויף דעם צווייטן טאָג שבועות.

אין דעם לייטאַרטיקל פון זעלביקן נומער אונטערן קעפּל: „קאַלטבלוטיקייט!" וועט געשריבן:

דער געבאָט פון דער שעה איז קאַלטע בלוט און רויקע נערוון. עס פֿאַרשטייט זיך, אַז אַזוי גרינג קומט עס ניט אָן, עס פֿאַדערט זיך צו דעם אַ גרויסע אָנשטרענגונג און אַ שטאַרקע דיסציפּלין — אָבער עס איז אַ לעבנס־פֿראָגע סיי פֿאַרן קיבּין אַלס גאַנצן, סיי פֿאַר יעדן יחיד באַ־זונדער.

...זאָל יעדער יחיד אָנגיין מיט זיין טאָג־טעגלעכער באַשעפֿטיקונג און זאָל איין איין מינוט נישט אָפּגע־שטעלט ווערן די געוויינלעכע געזעלשאַפֿטלעכע טעטי־קייט, סיי אויפֿן סאָציאַלן און סיי אויפֿן קולטורעלן אָפּשניט.

אָרגאַניזירטע הילף פֿאַר בריסק

די זאַמלונג פֿאַר בריסקער געליטענע איז די לעצטע טעג אָפּגעשוואַכט געוואָרן. ווי עס שיינט איז נאָך זייער וויניק פון דער סומע 2.000 גילדן, וואָס מען האָט געהאָפֿט אַז פרוזשענע וועט שאָפֿן. נישט קיין קליינעם חלק אין דער אָפּגעשוואַכקייט פון דער אַקציע איז דער אומ־שטאַנד, וואָס די זאַמלונג איז נישט אָרגאַניזירט.

עפּ איז געווען אַ גרויסער פעלער אין פֿאַרזען פון דער קהילה, וואָס זי האָט לכתחילה נישט געזומען אין אירע הענט די אָרגאַניזירונג פון דער אַקציע. עס איז אָבער נישט שפּעט נאָך איצט צו אַריינברענגען אָרגא־ניזאַציע אין דער זאַמלונג און דערמיט צו ברענגען צום דערפֿאָלג פין דער אַקציע.

עס איז אַן ערן־חוב פון פרוזשענע, וואָס איז דאָך אַזוי נאָענט צו בריסק און איז מיט טויזנטער פעדים מיט איר צוזאַמענגעבונדן, אַז עס זאָל געשאָפֿן ווערן כאָטשבי די מינימאָלע סומע פון 2 טויזנט גילדן.

דער געזעזענער גימנאַזיע־לערער מאַליניאַק, אַ קריסס, האָט געשענקט פֿאַר די בריסקער געליטענע 5 גילדן.

יוני

אַ גרויסע דענערווירונג

האָט געהערשט פֿאַריקע וואָך ביי דער יידישער בא־פעלקערונג, צוליב די באָמבריקנדיקע קלאָנגען וואָס כוליגאַנישע עלעמענטן האָבן פֿאַרשפּרייט אין שטאָט, אַז אויף נעכטן, דאָנערשטיק (3טן יוני) אין מאַרק־טאָג, וועלן זיין „געשעענישן". עס זענען געווען אויף פֿאַרשיידענע הייזער אָנגעשמירט באָלשעוויקנדיקע אויפֿשריפֿטן קעגן יידן און אויך האָקנקרייצן. צוליב די קלאָנגען האָט זיך מיטוואָך פֿאַרגעשטעלט אַ דעלעגאַציע פון פרעזעס פֿון דער קהילה פ. גאָלדפֿיין; וויצע־בירגערמייסטער ד״ר פֿיינגאָלד און דער רב, פֿאַרן היגן סטאָראָסטאָ ה׳ כמיע־

*) כדי צו טרעפֿן די יידישע תבואה־הענדלער האָט די רעגירונג אייגנעשטעלט „אייגקויף־פונקטן", וואָס האָבן אויסגעמיטן דעם יידישן תבואה־הענדלער.

לאוסקי, וועלכע האט פארזיכערט דער דעלעגאציע, אז עס וועט זיין רויק און וירקלעך האט נעכטן דאנערשטיק געהערשט אין שטאט פולשטענדיקע רו.

די זאמלונג פאר בריסק האט אריינגעבראכט מערער פון 2.000 גילדן. דער פּרעזעס פון דער קהילה ה' גאלדפיין האט פאריקן מאנטיק איבערגעגעבן דאס גאלט דעם קאמיטעט אין בריסק.

אין צוויי נומערן פון „פרוזשענער לעבן" איז פארעפנטלעכט די רשימה פון דער זאמלונג פאר די בריסקער גאליטענע. אין דער זאמלונג האבן זיך באטייליקט 504 פערזאן און די געזאמלטע סומע באטרעפט 2.011.90 גילדן. אינטערעסאנט איז די הויך פון דער באשטייערונג.

עס האבן זיך באשטייערט:

צו	100.—	1	פערזאן
צו	52.—	1	פערזאן
צו	40.—	3	פערזאן
צו	32.—	6	פערזאן
צו	20.—	6	פערזאן
צו	15.—	11	פערזאן
צו	12.—	2	פערזאן
צו	11.—	1	פערזאן
צו	10.—	25	פערזאן
צו	8.—	1	פערזאן
צו	7.50	1	פערזאן
צו	7.—	1	פערזאן
צו	5.—	71	פערזאן
צו	4.—	13	פערזאן
צו	3.—	66	פערזאן
צו	2.—	119	פערזאן
צו	1.50	7	פערזאן
צו	1.—	134	פערזאן
צו	60	גראשן — 1	פערזאן
צו	50	גראשן — 1	פערזאן
צו	30	גראשן — 1	פערזאן

אנטישמיטישע אגיטאציע

די אנטיסעמיטישע אגיטאציע אין אונדזער שטאט און אין אומגעגנט האט זיך די לעצטע וואכן זייער פארשטארקט, עס ווערן פארשפרייט בלעטלעך אין שטאט אין אין די דערפער, וואס רופן צו באיקאטירן יידן. צווישן די שול־קינדער ווערן פארשפרייט בלעטלעך מיט העטלעכע קאריקאטורן אויף יידן און מיט באיקאט־לאזונגען.

אין דער געביידע פון דער קאלאניע אין ליאכי („טאז") זענען אויף די וועגט געפונען געוואָרן כוליגאנישע אויפשריפטן קעגן יידן.

אומבאוווסטע פארשוינען האבן פארשפרייט באומרויקנדיקע קלאנגען, אז אויפן נעקסטן דאנערשטיק, אין מארק־טאג, ווערן געגרייט ארויסטרעטונגען קעגן יידן און בייַ דער יידישער באפעלקערונג האט געהערשט א געדריקטע שטימונג.

יולי

א סאניטארע קאמיסיע *)

פון דער אדמיניסטראטיוואר מאכט האט באזוכט הייגטיקע וואך, די קראמען, לאקאלן און עפנטלעכע ערטער. פיל קרעמער האבן באקומען א פארארדענונג צו ברענגען אין ארדענונג ביז א געוויסן טערמין זייערע קראמען און אנדערע זענען באשטראפט געוואָרן מיט געלטשטראפן אדער ארעסט.

די שעכט־הויז פאר עופות פון דער קהילה איז נעכטן דאנערשטיק געווען געשלאסן, לויט דער פארארדענונג פון דער קאמיסיע; און די שוויץ־באד איז געשלאסן געוואָרן ביז וואנען עס וועט דורכגעפירט ווערן א רעמאנט.

1938

פעברואר

די יידישע קצבים פון בריסק האבן אונטערגענומען אן אקציע אויף צו זאמלען געלט אויף אן ארפאלאן פאר דער ארמיי, געשענקט פון די יידישע פלייסיער. פאריקע וואך איז אין פרוזשענע געגרינדעט געוואָרן אן אקציע־קאמיטעט פאר דעם צוועק פון די פרוזשענער יידישע קצבים און פליישער אונטער דער פארזיץ פון ה' לייב גאלדבערג.

מארץ

טאבאק־קאנצעסיעס **) האבן דערווייל באקומען נאר צוויי יידן, די עטלעכע צענדליק יידישע טאבאק־הענדלער, צווישן זיי אזעלכע וואס האנדלען מיט טאבאק שוין קנאפע צענדליק יאר, האבן נישט באקומען קיין קאנצעסיע אויף וויייטער, אפילו אזעלכע ווי יוחנן קירזשנער, וואס אין זיין קראם אויפן מארק האט ער געהאנדלט אויסשליסלעך מיט טאבאק שוין פון א לענגערע צייט, האט אויך נישט באקומען קיין קאנצעסיע. דאקעגן האבן באקומען קאנצעסיעס אויף טאבאק־האנדל קריסטן, וואס האבן ביז איצט נישט פארקויפט קיין טאבאק, אדער בכלל זיך נישט פארנומען מיט מסחר. פון יידן האבן די דערמאנטע נאר צוויי באקומען קאנצעסיעס אויף טאבאק־האנדל, איינער א געוועזענער פרייוויליקער סעלעקי און דער צווייטער דער אייגנטימער פון קיאסק אויף פאצעוויטש־גאס מאיר מאטיל.

געכאפט ביי האקן שוין

מיטוואך אוונט האט דער שניידער ראגאוויטש, וועלכער ווויגט נעבן דעם „גנידישן" בית־מדרש, באמערקט ווי עטלעכע גימנאזיסטן האקן די שויבן אין דאזיקן בית־מדרש. ראגאוויטש האט זיי נאכגעיאגט און איין שילער, אלעקסי קארעלטשוק, געכאפט און איבערגעגעבן דער פאליציי.

---

*) די „סאניטארע קאמיסיע" איז געווען נאך א שיקאנע צו דערגיין די יארן די יידן. גראד פלעגט מען ביי יידן טרעפן אן „אנטי־סאניטארן" צושטאנד.

**) מען האט באגרענעצט דעם האנדל פון די יידן מיט טאבאק־אויסארבעטונגען. דאס איז געווען אין דער אלגעמיינער עקסטרעמיזאציע־פאליטיק פון דער פוילישער אנטיסעמיטישער פראקטיק.

עס זענען אויסגעהאקט געווארן 6 שויבן. די קהילה האט אויך אינטערוועניירט וועגן דעם ביים סטאראסטא.

פאריקן זונטיק ביינאכט האבן אומבאקאנטע אויסגע־האקט 8 שויבן אין „מויער"־בית־מדרש, אויף דאמבראוו־סקע גאס, אין דער געסעלע וואס גרענעצט זיך מיט ל. פערלשטיינס שטוב.

ביי שוסטערן און קיוואטיביעצן אויף דערעטשין, זע־גען פאריקע וואך אויסגעהאקט געווארן עטלעכע שויבן.

יוני

פאריקן זונטיק איז פארגעקומען אין פרוזשענע א דע־פיליאדע פון פארשטייער פון אלע דארפישע קאאפערא־טיוועס. אויפן ספארט־פלאץ הינטערן שטאט איז פארגע־קומען א גרויסער מיטינג, ווו עס איז גערעדט געווארן וועגן קאאפעראציע, עס איז אויך געווען אן אינסצעניזא־ציע פון 2 קראמען — איינע א יידישע און די צווייטע א קאאפעראטיווע, די ערשטע איז, פארשטייט זיך, פאר־געשטעלט געווארן פון דער נעגאטיוער זייט און די צווייטע פון דער פאזיטיווער.

1939

יולי

קרבנות פון אורבאניזאציע *)

דער אריעמער שוסטער משה איזאקזאן אויף ארליטש־דרעשער־גאס (בריסקער גאס) האט באקומען א פארא־דענונג צו צוואנציג זיין קליין שטיבל. דער טערמין וואס איזאקזאן האט באקומען אויף אויסצופירן די פאר־ארדענונג איז 3 חדשים. די לאגע פון דער צאלרייכער ארעמער פאמיליע איז א פארצווייפלטע, ווייל נישט נאר וואס איזאקזאן האט נישט קיין מעגלעכקייט אוועקצו־שטעלן א נייע הויז אויף דעם ארט, נאר ער איז אפילו נישט ביכולת צו דינגען א דירה.

צו די עקזאמענס אין 1טן קלאס פון דער היגער מלוכה־גימנאזיע זענען הייַיאר צוגעטראטן 168 קאנ־דידאטן, 60 זענען דורכגעפאלן און 108 האבן דעם עקזא־מען אויסגעהאלטן. אנגענומען זענען געווארן קנאפע 80 קינדער און די איבעריקע זענען צוליב מאנגל אין פלאץ נישט אנגענומען געווארן. יידישע קינדער האבן זיך עקזאמינירט אינגאנצן 8. פון די האבן אויסגעהאלטן נאר 3 קינדער. זענען די 3 אויך נישט אנגענומען געווארן, ווייל עס איז נישטא פאר זיי קיין פלאץ. אזוי ארום וועט דער הייַיאריקער ערשטער קלאס פון דער מלוכה־גימנאזיע זיין יידנריין.

---

*) דאס פארשענערן די שטעט האט שטענדיק געטראפן די יידן. דווקא זייערע הייזער האבן עס „פארמיאוסט" דעם שטאט־אויסזען.

געזעגענונג פאר מאטל פאלאק בעת זיין באזוך אין פרוזשענע

ב. שעפנער

פּרוּשענע

אויף דער פּלאַטפֿאָרמע אין דעם אומהיימלעכן מיטינג־זאַל איז אַרויף אַ מיטלייריקער ייִד מיט אַ בלאַס, פּאַרטרעטן פּנים און גרויסן שטערן און שטיל געזאָגט צום עולם:

— און איצט וועל איך מיט אייך זאָגן קדיש. איך וועל זאָגן און איר וועט נאָכזאָגן.

די פּאָר הונדערט ייִדן זענען אויפגעשטאַנען פון זייערע ערטער און נאָכגעזאָגט די וועלטער פון אַלטן קדיש, וואָס דער ייִד אויף דער פּלאַטפֿאָרמע האָט פֿאָרגעזאָגט.

דאָס איז געווען אַן אומפֿאָרגעסלעכע סצענע, וואָס איך האָב אין אַ טריבן זונטיקדיקן טאָג בייגעווויינט אין דער אַכט־מיליאָניקער שטאָט ניו־יאָרק: פּרוּזשענער לאַנדסלייט זענען זיך צונויפגעקומען און צוזאַמען געזאָגט קדיש נאָך זייער פּאָרשניטן שטעטל.

קיינמאָל נאָך האָט אַ קדיש פון אַ קינד אַ יתום מיך אַזוי נישט געריטרט, ווי דער דאָזיקער קדיש פון די הונדערטער דערוואַקסענע מענער און פרויען. דאָ האָט געווירקט פּריער פון אַלץ די אויסטערלישקייט פון בילד, וואָס קיין שום פֿאַלק און לשון זעט עס קיינמאָל נישט: אַ לאַנדסמאַנשאַפט, וואָס זאָל באַשטיין פון לויטער קדיש־זאָגער... ווו דו האָסט אויף דעם דאָזיקן מיטינג נישט געזאָלט אויסדרייען דעם קאָפּ האָסטו אַלץ זיך צונויפגעטראָפן מיט די בליקן פון יתומים. יעדער בליק האָט געזאָגט: „מיינע נאָענטע פֿאַרבענטע, דיינע נאָענטע פֿאַרבענט, זיינע נאָענטע פֿאַרבענט...“

און אַלע האָבן צוזאַמען געזאָגט קדיש.

אין דער לופט זענען פֿאַרלוירן געוואָרן די וועלטער; געבליבן איז דער מאַנאָטאָנער ניגון, וואָס איז אין פֿאַלויף פון יאָר־הונדערטער דורכגעוועבט געוואָרן מיט דעם טרויער פון טויט אין מיט דעם טרויער פון לעבן. דאָ און דאָרט האָט עמעצער באַגלייט דעם ניגון מיט אַן איינגעהאַלטענעם שלוכצן. טרערן פון יתומים האָבן זיך באַגעגנט אין דער לופט און זיך צוזאַמען ווי צוגעטוליעט צום ניגון און שטיל אים נאָכגעגאַנגען ביזן סוף.

***

דאָס איז געווען דאָס ערשטע מאָל, וואָס איך האָב בייגעווויינט אַזאַ קאַלעקטיוון קדיש און דערפֿאַר האָט ער אויף מיר געמאַכט אַזאַ שטאַרקן אייַנדרוק.

אָבער נישט נאָר דער קדיש. ער איז בלויז געווען דער לעצטער אַקאָרד פון אַ פייערונג, וואָס איר צוועק איז געווען צו פֿאַראייביקן דורך אַ לעבעדיקער אינסטיטוציע דעם אָנדענק פון דער חרובער היים. דאָס איז געווען די סיבה, וואָס האָט מיך געבראַכט אַלס גאָסט צו דעם דאָזיקן טרויער־מיטינג. פּרוּזשענע פֿאַרדינט מען זאָל זי נישט נאָר באַווייַנען און באַזינגען, נאָר אויך פֿאַראייביקן. וועג איך וואָלט געדאַרפט אויפן בית־עולם פון אונדזערע פֿאַרשניטענע שטעט און שטעטלעך פון פּוילן אויסקלייבן איין שטעטל, וואָס זאָל דינען אַלס מוסטער פון דער פריידיקער ייִדישער שפּעפֿערישקייט אין מזרח־אייראָפּע צווישן די צוויי וועלט־מלחמות, וואָלט איך, דער פּוילישער, אויסגעקליבן דאָס אַרעמע ליטווויש־פּוילישע שטעטל פּרוּזשענע.

***

איך פּלעג גערן יעדן וווינטער אָננעמען אַן אייַנלאַדונג צו פֿאַרן אויף אַ לעקציע קיין פּרוּזשענע, הגם עס איז נישט געווען אַזוי גרינג צוצוקומען אַהין. פּרוּזשענע איז געלעגן אין אַ זייט פון די בריסק — העט־העט הינטער בריסק. נאָר אַ נאָכט פֿאַרן פון וואַרשע ביז אַראָנטשיצע, האָט מען ערשט געדאַרפט אין אַ פּינצטערן, אָפּגעלעגענעם וווינקל אויפזוכן דאָס קליינע קאַלעיקעלע, וואָס זיין אויפגאָבע איז געווען צו ברענגען פֿאַרשוינען פון דער סטאַנציע קיין פּרוּזשענע.

אָבער נישט שטענדיק איז דאָס קאַלעיקעלע געווען אימשטאַנד צו דערפילן די אויפגאָבע, וואָס די ציוויליזאַציע האָט אויף אים אַרויפגעלייגט. די כוונות זיינע זענען טאַקע געווען די בעסטע, אָבער כוחות האָבן געפעלט. זומער האָט עס זיך נאָך ווי עס איז דורכגעדראַפּעט. אַ קרעכץ מער, אַ קרעכץ וווייניקער — עס האָט זיך דערשלעפּט אין שטעטל אַריין. אָבער ווינטער זענען געווען צרות. דער שניי, דער אָזער, האָט זיך געשטעלט אין וועג. דאָס קאַ־

לעיקעלע האָט געפרווט גיין פֿאַרויס און ער, דער שניי, האָט געטריבן צוריק. האָט עס געפרווט איין מאָל, אַ צווייט מאָל, אַ דריט מאָל, סאָפּענדיק מיט דעם קליינעם פֿאַרקאָפּטשעטן קוימענדל און אַז עס האָט געזען, אַז דאָס אַלץ העלפט נישט, איז עס געבליבן שטיין אין מיטן וועג מיט יידישע רעזיגנאַציע:

— איז נישט...

— מסתמא אַזוי באַשערט...

און אַמאָל איז נאָך צוגעקומען אַ טרייסט, ווי עס איז די יידישע טבע אין אַן עת צרה:

— גרעסערע באַנען פון מיר בלייבן אין אַזעלכע וועטערן שטיין אין מיטן וועג...

איז מען געשטאַנען פֿארטאָגס אין מיטן פעלד, איינגעגראָבן אין הויכן שניי און געוועגדט די אויגן צום הימל. נאָר פון אויבן האָט געקענט קומען די הילף. פון קאָלעיקעלע — נישט. דאָ איז נישט געוועז אויף וואָס צו קוקן און מיט וועמען צו רעדן. רייד צו אַ בר־מינן.

שטענדיק וועז איך האָב זיך אַריינגעזעצט אין דעם פרידלעכן קאָלעיקעלע, האָב איך געהאַט אַ ביסל דאָס געפיל, ווי איך וואָלט זיך געקליבן אויף מלחמה. עס איז געווען אַ רייזע אין דער אומבאַקאַנטקייט. די צוקונפט איז אינגאַנצן געווען אייגענטליך אין נעפּל. מען האָט נאָר געקענט וויסן, וועז אוּן ווי אַזוי מען פֿאָרט אַרויס, אָבער קיינמאָל נישט וועז אוּן ווי אַזוי מען וועט אָנקומען.

אָבער אויב גאָט האָט געהאָלפן אוּן מען איז ענדלעך אָנגעקומען קיין פּרוזשענע, האָט מען אַלע רייזע־צרות גיך פֿאַרגעסן. פון טיפן שניי האָט אַ שלאָג געטון אַ מחיהדיקע וואַרעמקייט, וואָס האָט אָנגעהאָלטן נאָך לאַנגע וואָכן פֿאַרלאָזן פרוזשענע. דאָס זענען פרוזשענער יידן געשטאַנען פון פֿאַרטאָג אויפן פֿאַרשנייטן פּלאַץ ביי דער סטאַנציע אפֿוואַרטן די „גייסטיקע שפּייז", וואָס דאָס קאָלעיקעלע האָט אַהער געבראַכט פון דער בריסטער וועלט. אין געבראַכט האָט עס גאָר אַ סך. אָט אַזוי קליין אוּן שוואַך ווי עס איז נישט געווען, האָט עס פונדעסטוועגן געשלעפּט אויף זיינע שמאָלע פּלייצעס אין אַ פרייטיק אוּן שבת אינדערפרי גרויסע טראַנספֿאָרטן מיט גייסטיקער שפּייז פֿאָר די זעקס טויזנט יידן פון שטעטל: צייטונגען אוּן זשורנאַלן פון פֿאַרשיידענע פֿאַרטייען אוּן ריכטונגען; ביכער אוּן ספֿרים, וואָס אַלערלייַ אַלטע אוּן נייע גן־עדנס אוּן גיהנומס זענען געלעגן באַהאַלטן צווישן זיירע בלעטער אוּן צו דעם — לעבעדיקע גייסטיקע שפּייזער אין געשטאַלט פון דיכטער אוּן מגידים, פון מאַדערנע רעדנער אוּן רבנישע בעל־דרשנס, וואָס יעדן איינעם פון זיי האָט אַן אַנדער פרוזשענער אָפּגעוואָרט מיט דרך־ארצדיקן נייגער אויף דער סטאַנציע, וואָס האָט זיך געפונען היפש הינטער דער שטאָט.

דער שכל און די מידקייט האָבן געהייסן אַרײַנפֿאָרן אין שטעטל אַריין, אָבער דאָס האָרץ האָט געהייסן אַריינגיין צופוס צוזאַמען מיטן גאַנצן צעוואַרעמטן עולם. אונטער די פיס האָט געסקריפּעט היימלעך דער פראָסטיקער שניי אוּן אַרום האָט זיך געטראָגן דער מונטערער ניגון פון אַ פֿאַרוואָרפן יידיש שטעטל, וואָס איז פֿאַרבונדן מיט אַלע ערדישע אוּן הימלישע וועלטן.

— וואָס איז עס פֿאָר אַ געבּיידע אָט די פון ווייטן? — האָב איך געפרעגט, וויזנדיק אויף אַ הויכער, געמויערטער געמיידע, וואָס האָט שטאָלץ אַרויסגעקוקט צווישן די קליינע, געבויגענע הייזקעס. איך האָב גוט געוווסט וואָס עס איז, אָבער געביידע דאָס איז שוין פון זינט דעם ערשטן מאָל, וואָס איך האָב באַזוכט פרוזשענע. פונדעסטוועגן האָב איך יעדעס מאָל, וועז איך בין געגאַנגען פון דער סטאַנציע אין שטאָט אַריין, זיך געמאַכט נישט־וויסנדיק אוּן ווי־דערמאָל געשטעלט די זעלבע פראַגע, וועלנדיק נאָך אַמאָל זען די צעשטראָלטע פּנימער פון די באַגלייטער מיינע, וועז זיי האָבן געגעבן דעם ענטפער:

— דאָס איז דאָך אונדזער שולע...

אָבער דאָס איז נישט בלויז געווען די יידישע שולע, ווו עס האָבן געלערנט אין די וואָכנטעג פון אינדערפרי ביז אינאָוונט עטלעכע הונדערט יידישע קינדער. דאָס איז אויך געווען דער צענטער פון דער יידיש־וועלטלעכער קולטור אין פרוזשענע. זיבן טעג אין דער וואָך, פון אינדערפרי ביז שפּעט אין דער נאַכט, האָבן די וועגט פון דער דאָזיקער שטאָלצער מויער איינגעזאַפּט אין זיך דאָס קול פון ת׳רה אוּן דאָס געזאַנג וועגן אַ מאָרגנדיקער שענערער וועלט. אוּן מער ווי אַ גאַנצע וואָך דאָ געקאָכט אוּן גערוישט אין אַ שבתדיקן טאָג. ווו איר האָט דאָרט שבת נישט געפּענט די טיר, האָט איר אָנגעטראָפֿן אויף קולטור. מען האָט געלערנט אוּן געזונגען, געלייענט אוּן געהערט. דאָרט האָט מען געגרייט טעאַטער־פֿאָרשטעלונגען אוּן דאָרט האָט מען געלייענט רעפעראַטן וועגן פּרצן אוּן וועגן איינשטיינען.

אָבער דאָס הויז איז נישט געווען דער אייניקער קולטור־צענטער אין פרוזשענע. עפּעס האָט דאָך פרוזשענע געהאַט זעקס טויזנט יידן. דערצו זענען זיי אַלע געווען גרויסע זולל־וסובאניקעס. זיי האָבן געדאַרפט אַ סך. פרוזשענע האָט זיך געקענט פֿאַרגינען צו פֿאַרדייען אין איין שבתדיקן טאָג אַ טוצן לעקציעס אוּן רעפעראַטן אוּן דערביי נאָך אַלץ געבליבן הונגעריק. אין איין אָרט האָט מען געראַדט וועגן קאָרל מאַרקס; אין צווייטן — וועגן רמב״ם;

אין דריטן אָרט — וועגן ארץ־ישראל; אין פערטן אָרט — וועגן סאָוועטרוסלאַנד; אין פינפטן אָרט — וועגן אינדיע, און אין אַ זעקסטן אָרט — וועגן „ניו־דיל" אין אַמעריקע. פּרוזשענע האָט אַלץ גע־וואָלט וויסן. אירע אויערן זענען געווען אָנגעשפּיצט צו די קלאַנגען, וואָס זענען געקומען פון אַלע עקי פון דער וועלט, און אויך צו די אונטערערדישע און אויבערערדישע גערושן...

אָבער פּרוזשענע האָט זיך נישט באַנוגנט מיט דער קולטור, וואָס עס האָט צו איר געבראַכט פון דרויסן דאָס קאָלעיקעלע. פּרוזשענע האָט אויך אַליין געשאַפן קולטור. אין פּרוזשענע זענען דערשינען צוויי יידישע וואָכנבלעטער, וואָס האָבן אָפּגעגעבן דעם גרעסטן פּלאַץ פאַרן לאָקאַלן קולטור־און געזעלשאַפטלעבן. אָבער וואָס האָבן אויך גע־נומען אַ וואַרט אין אַלע יידישע און אַלגעמיינע פראַגן, וואָס האָבן באַשעפטיקט די יידן אין פּוילן. פּרוזשענע איז דאָך געווען אַ שותף צו דער גאַנצער וועלט...

דערווייל טאָקע האָט פּרוזשענע פון דעם שותפות מאַטעריעל וויניק גענאָסן. די פּרוזשענער יידן זע־נען געווען אַרבעטער, בעלי־מלאכות און קליינע קרעמער, וואָס האָבן שווער געהאַרעוועט אויף אַרויסצושלעפּן דאָס שטיקל ברויט אויף אינדער־וואָכן און דאָס שטיקל חלה אויף שבת. און וואָס שייך די באַקוועמלעכקייטן פון דער ציוויליזאַציע, איז אויך פּרוזשענעס חלק פאַרלויפיק אויסגע־פאַלן גאָר אַ קנאַפּער פּראָצענט. איך דערמאָן זיך, אַז וועז איך האָב אַמאָל אינמיטן דער נאַכט גע־דאַרפט פאָרן צו דער סטאַנציע, איז מיין בעל־אכסניה געקומען צו מיר מיט דער פריילעכער בשורה, אַז —

— זי איז נאָך נישטאָ...

איך האָב נישט געוווסט ווער עס איז די „זי" און וואָס פאַר אַ שייכות די „זי" האָט מיט מיין אָוועקפאָרן. האָב איך אים געפרעגט:

— וועגן וואָס פאַר אַ זי רעדט איר?

— איר וווייסט נישט — האָט ער זיך געוווּנדערט — וועגן דער דראָזשקע?...

וווייזט זיך אַרויס, אַז פּרוזשענע האָט דעמאָלט פאַרמאָגט בלויז איין דראָזשקע, וואָס איז געפאָרן נו דער קאָלעיקע. איז אַזוי ווי אין יענער נאַכט איז „זי" שוין געהאַט אָוועקגעפאָרן מיט פּאַרשוינען צו דער סטאַנציע, האָב איך געדאַרפט אויף „איר" וואַרטן.

אָבער דאָס האָט נישט געשטערט פּרוזשענע אָנ־צוהאַלטן די פאַרבינדונג מיט דער גרויסער וועלט און צו זיין אַ שותף צו אַלע אירע גייסטיקע אוצרות און גרויסע אידעען.

און אַזוי וועט אין מיין געדעכטניש פּרוזשענע אויף שטענדיק בלייבן אייגעקריצט ווי אַ סימבאָל פון דעם שותפות פון יענע יידן מיט דער וועלט:

אַ שטעטל מיט צוויי יידישע צייטונגען און מיט איין דראָזשקע...

אַ גרופּע עולים פון פּרוזשענע אין ישראל.

הערשל הימעלפֿאַרב

ווי אַ פּליט אין פּרוזשענע

דורך די גאַנצע 21 יאָר (פון 1918 ביז 1939) פון דער עקזיסטענץ פון פאַרמלחמהדיקן אומאָפּהענגיקן פּוילן, בעת וועלכע איך בין אָפט געפֿאָרן און באַזוכט פיל שטעט און שטעטלעך, אַרויסגעטראָטן אויף מיטינגען, רעפֿעראַטן און אָרגאַניזאַציע־פֿאַרזאַמלונגען, איז מיר נישט אויסגעקומען קיין מאָל צו באַזוכן פּרוזשענע. איך האָב אָבער געווויסט, אַז אַזאַ ייִדיש שטעטל עקזיסטירט און אַז דאָרט וועלן געפֿינען אַ ברייט־פֿאַרצוויגטע געזעלשאַפֿטלעך־פּאָליטישע און קולטורעלע טעטיקייט. איך האָב געהערט, אַז פּרוזשענע פֿאַרמאָגט איינע פון די בעסטע ייִדיש־וועלטלעכע פֿאָלקסשולן, אַ גוט פונקציאָנירנדיקע ייִדישע ביבליאָטעק, אַ ריי פֿראָפעסיאָנעלע אַרבעטער־פֿאַריינען און פיל אַנדערע חברות און אינסטיטוציעס. עס זענען דאָרט אויך אַרויסגעגעבן גרויסע ייִדישע צייטונגען — „פּרוזשענער לעבן“ און „פּרוזשענער שטימע“ און אַ פּנקס.

די זכיה זיך צו באַקענען מיט פּרוזשענע און מיט אַ פֿאָר פון די אַקטיוויסט מענטשן אין אָרטיקן געזעלשאַפֿטלעכן לעבן, האָב איך באַקומען ערשט אין חודש סעפּטעמבער 1939, אין סאָמע מיט פון דער מערדערלעכער באָמבאַרדירונג, וועלכע איז דורכגעפֿירט געוואָרן דורך די היטלער־אַרמייען מיט אַזאַ סיסטעמאַטישער קאַלטבלוטיקער רציחה איבער דער אומבאַוואָפֿנטער שוצלאָזער באַפֿעלקערונג. דריי זענען מיר געווען: די חברים מנחם ראַזענבוים, פֿיעקאַרזש און איך (ס׳הייסט דער פֿאַרזיצער, דער סעקרעטאַר און דער קאַסיר פון וואַרשעווער באַקלייד־פֿאַריין). מיר זענען אַרויס פון וואַרשע און זיך געהאַלטן צוזאַמען דעם גאַנצן וועג, ביז איך בין אין דער נאַכט פון 6טן אָקטאָבער אַרעסטירט געוואָרן דורך דער נ. ק. וו. ד. אין ווילנע.

אין פּרוזשענע זענען מיר אָנגעקומען פון וויסאָקע ליטעווסק, שבת, דעם 9טן סעפּטעמבער. קיין אַדרעס האָבן מיר נישט געהאַט. מיר האָבן בלויז געהערט פון חבר לעווין, פֿאַרוואַלטער פון דער ייִדיש־וועלטלעכער פֿאָלקסשול אין וויסאָקע־ליטעווסק, אַז אין פּרוזשענע דאָרפֿן מיר זיך פֿרעגן צום חבר זלמן אוריעוויטש. אַזוי האָבן מיר געטאָן און טאַקע באַלד, ביים אַריינפֿאָר אין שטעטל, זענען מיר באַגעגנט געוואָרן מיט אָפּענע אָרעמס פון אַ ריי ביז דאָן אונדז אומבאַקאַנטע פריינט און חברים און אַריינגעפֿירט געוואָרן צו חבר זלמן אין שטוב אַריין.

דערציילן ווי אַזוי די פֿאַמיליע אוריעוויטש האָט אויפֿגענומען בייַ זיך דעם מזומן אויסטערלישע שבתדיקע אורחים, נעם איך זיך נישט אונטער. איך פיל זיך פּשוט נישט בכוח איבערצוגעבן די האַרציקייט, פּשוטע משפּחהדיקייט, מיט וועלכע מען האָט אונדז אַרומגערינגלט, און ווען מען דערמאָנט זיך, אַז מיר זענען שוין דאָן געווען אַ 4־5 טעג אונטערוועגס און שוין באַוויזן, צוזאַמען מיט דער וואַרעמקייט מיט וועלכער מיר האָבן זיך באַגעגנט אין די אָפּשטעל־ערטער, אויך צו דערזען די ערשטע אויסברוכן פון שוואַכקייט, וועלכע זענען בייַ די געגעבענע באַדינגונגען אָפּטמאָל פֿאַרוואַנדלט געוואָרן אין רשעות, איז אונדזער קורצער וויזיט (פיר טעג האָבן מיר דאָרט פֿאַרבראַכט) אין פּרוזשענע געווען באמת אַ דערהויבונג און דערמונטערונג.

די קורצע וויילע אין פּרוזשענע, כאָטש מיר זענען אַלע געווען דערדריקט סיי פון די שרעקלעכע ידיעות וועגן זיגרייכן מאַרש פון די היטלער־באַנדעס, סיי פון דער אויסזיכטסלאָזיקייט פון אונדזער ווייטערדיקן וואָגלען, איז דאָך געווען אַ אָפּפֿרישונג. מיר האָבן אין חבר זלמנס שטוב זיך באַקענט מיט אַלע אַרטיקע חברים. אַ באַזונדער שטאַרקן אייַנדרוק האָט אויף מיר געמאַכט חבר זלמנס שוואָגער — גרשון אורינסקי. זיין נאָמען האָב איך שוין געקענט פון הערן, אים אַליין האָב איך דאָרט צום ערשטן מאָל באַגעגנט. איך האָב טאַקע בייַ אים גענעכטיקט, און איך דערמאָן זיך נאָך מאַנכע פּרטים פון אונדזערע געשפּרעכן, אַזוי ווי איך וואָלט אים איצט געזען פֿאַר זיך, אַזאַ ערנסטן, קאָנצענטרירטן און גלייכצייטיק אַזוי סימפּאַטיש און מיטפּילנדיק. כאָטש אַליין אַ פּיל־געלעגטער, דאָך מיט אַזוי פיל פֿאַרשטענדניש פֿאַרן נאָענטן, פֿאַרן מענטש. אין

עפּעס דאָס גאַנצע שטעטל, וועמען מיר האָבן נישט באַגעגנט, אַלע אַזעלכע האַרציקע, גרייטע צום העלפן. איך ווייס נישט, צי דאָס איז אַ רע־זולטאַט פונעם ערשטן רושם וואָס עס האָט אויף אונדז געמאַכט דער חבר זלמן מיט זיין משפּחה מיט זייער פּשטות, נאַטירלעכער חברשאַפט, אַדער מיר זענען שוין אין לויף פון די פּאָר טעג וואָג־לענישן אַזוי אויסגעבענקט געווארן נאָך אַ ביסל מענטשלעכער וואַרעמקייט. אָבער אַלץ איינס צו־ליב וואָס — פרוזשענע שטייט מיר נאָך איצט פאַר די אויגן — אין מיינע שווערסטע טעג, — אין תפיסות, שקלאַפן־ און אַרבעטס־לאַגערן, וואָג־דערונגען און וואָגלענישן, ביז איך בין געקומען צו די ברעגעס פון אַמעריקע. און אויך די לעצטע 5 יאָר, אין אַמעריקע, סיי וועו איך טרעף חבר זלמן ביי זיין אַרבעט אין יידישן אַרבעטער־קאָ־מיטעט, סיי וועו איך טרעף זיך מיט די חברים — מנחם, פּיעקאַרזש און אַנדערע, שטענדיק, בעת די און אַנדערע געלעגנהייטן דערמאָן איך פרו־זשענע — און זאָלן די עטלעכע שורות, ליבע מחברים פון דעם פרוזשענער יזכור־בוך, — דינען ווי אַן אויסדרוק פון האַרציקער דאַנקבאַרקייט פאַר די גוטע דערמאָנונגען וועגן מענטשן און וועגן אַ ליבהאַרציק יידיש אַקטיוו שעפּעריש שטעטל, וואָס איז אַזוי אַכזריותדיק פאַרשניטן געווארן צוזאַמען מיטן אַש פון די 6 מיליאָן קדושים.

אַ זכרון פון פרוזשענער בית־עולם

די נאָציס האָבן ניט נאָר אומגעבראַכט די לע־בעדיקע יידן — זיי האָבן אויך געשענדעט די רו־ערטער פון די טויטע יידן; זיי האָבן צעשטערט די יידישע בית־עולמס; פלעגן אויסרייסן די שטיינער און אויף אַ וואַנדאַלישן עופן די דאָזיקע הייליקע פלעצער פראָפאַנירט.

געבליבן זענען נאָר לזכרון די פאָטאָס פון מצבות, וואָס האָבן זיך אויפגעהיט ביי קרובים.

מיר ברענגען טאָקע דאָ צווויי מצבות פון פרו־זשענער בית־עולם.

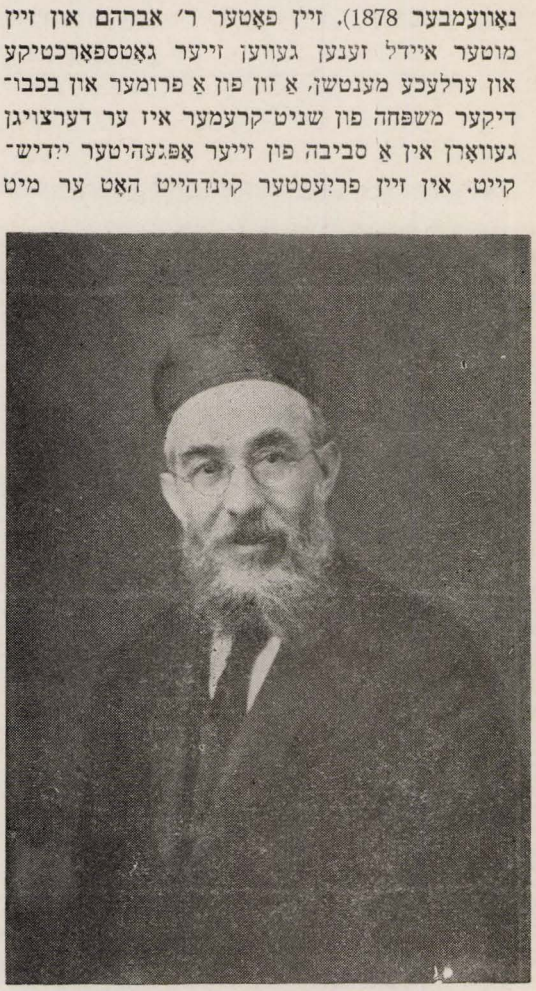

הרב אברהם־זאב שאַען (פאַר. שטאַטן)

הרב הגאון יהודה־לייב פאַרער זצ״ל

געבוירן געוואָרן איז ר׳ יהודא־לייב אין פרו־זשענע, כ״ב מרחשון אין יאָר תרל״ט (דעם 18טן נאָוועמבער 1878). זיין פאָטער ר׳ אברהם און זיין מוטער אידל זענען געווען זייער גאָטספאָרכטיקע און ערלעכע מענטשן, אַ זון פון אַ פרומער און בכבוד־דיקער משפּחה פון שניט־קרעמער איז ער דערצויגן געוואָרן אין אַ סביבה פון זייער אָפּגעהיטער ייִדיש־קייט. אין זיין פרי־עסטער קינדהייט האָט ער מיט

זיין פאַרשטאַנד און התמדה אַרויסגערופן פאַרוווּנ־דערונג. זייער יונג האָט מען אים אַוועקגעשיקט לערנען אין וואָלאָזשינער ישיבה. דאָרטן ווי אויך אין טעלזער ישיבה, ווו ער האָט אַ צייט געלערנט, איז ער גאָר שנעל מפורסם געוואָרן אַלס „פּרו־זשענער עלוי״ אָדער ר׳ לייב פרוזשענער. אין אַ גאָר קורצער צייט איז ער באַקאַנט געוואָרן אין דער למדנישער וועלט און איז געוואָרן דער שטאָלץ פון זיינע גרויסע רביים פון וואָלאָזשין און פון טעלז, ר׳ חיים סאָלאָוויטשיק (בריסקער) זצ״ל, ר׳ זלמן סענדער זצ״ל און ר׳ שמעון שקאָפ זצ״ל. צו 24 יאָר האָט ער חתונה געהאַט מיט אַ טאָכטער פון אַ מיוחסדיקער רבנישער משפּחה. איר פאָטער ר׳ דוד בן־ציון גפן האָט געשטאַמט פון ר׳ משהלע חריף און איז געווען רב פון דער שטאָט וואָבאָלניק (ליטע).

הרב יהודא־לייב האָט איבערגענומען דעם כסא־הרבנות פון זיין שוועער (אין יאָר תרס״ז) און איז דאָרטן געווען ר״ב ביז עטלעכע חדשים נאָכן אויס־ברוך פון דער ערשטער וועלט־מלחמה. אין דער צייט פון מלחמה איז ער פאַרוואָגלט געוואָרן אין טיף רוסלאַנד און איז געוואָרן רב אין פּענזע.

אָנהויב 1924 איז ער אָנגעקומען קיין נאָרד־אַמעריקע, ווו ער איז אָנגענומען געוואָרן פאַר אַ רב אין דער שטאָט האָליאָק, מאסס, ווו ער איז געוואָרן דער מנהיג־רוחני ביזן טאָג פון זיין פּטירה. אַ דאַנק זיין טיפע חכמה און וויסן אין תורה און אין וועלטלעכע ענינים איז ער גאָר שנעל געוואָרן זייער פאָפולער, און פיל רבנים, עסקנים און גע־שעפטסלייט פלעגן צו אים קומען שואל־עצה זיין אָדער באַהאַנדלען זייערע סכסוכים.

זיין דרך אין לערנען, וואָס האָט זיך אויסגע־צייכנט מיט חריפות און קלאָרער הסברה צוזאַמען מיט זיין חכמה און בקיאות, האָט אים גלייך גע־עפנט אַ וועג אין די לומדישע קרייזן פון אַמע־ריקע ווו ער האָט באַקומען גרויס אָנערקענונג. ער איז פאַרבעטן געוואָרן אין אייניקע ישיבות זיך צו באַטייליקן אַלס שיעור־זאָגער, אין דער ישיבה ר׳ יצחק אלחנן אין ניו־יאָרק פלעגט ער האַלטן אַ וועכנטלעכן שיעור פאַר עלטערע בחורים. ער האָט אויך געזאָגט שיעורים אין דער ישיבה פון ר׳ חיים בערלין א. אָנד. ער איז אויך אויסגעווייילט געוואָרן אַלס מסמיך (געגעבן סמיכות אויף רבנות), אָנפאַנגס אין דער ישיבה „נר־ישראל״ פון באַלטי־מאָר, מערילאַנד, און אין די לעצטע יאָרן פאַר זיין פּטירה אין די ישיבות פון ר׳ ישראל־מאיר

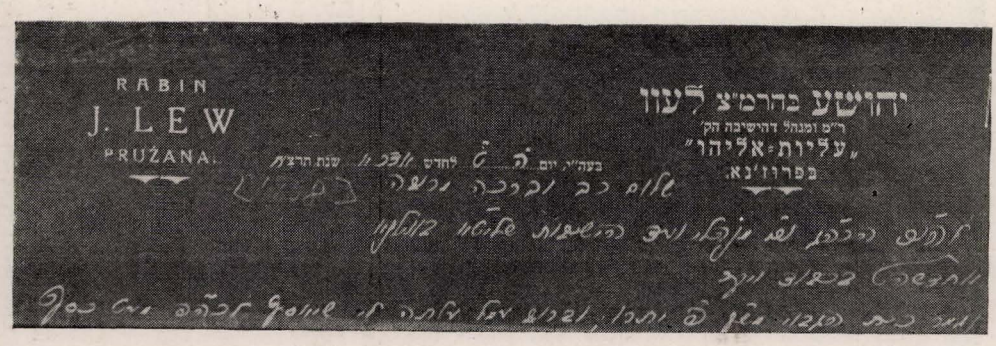
הכהן און ר׳ חיים בערלין. אין יאָר 1940 איז ער אויסגעוויילט געוואָרן אַלס סגן־נשיא (וויצע־פרע־זידענט) פון אגודת הרבנים פון די פאַרייניקטע שטאַטן און קאַנאַדע. הגם אַן אָרטאָדאָקסישער רב פון אַלטן שניט איז ער דאָך געווען אַן אָנהענגער פון וועלטלעכע באַוועגונגען, פאַר יידיש נאַציאָנאַלער אויפלעבונג און איז געווען אַ געטרייער ציוני. פאַר זיין איבערגעגעבענער ציוניסטישער טעטיקייט איז ער אייגנעשריבן געוואָרן אין ספר הזהב פון קרן קימת לישראל.

י״ג אלול תש״ח (דעם 17טן סעפטעמבער 1948) איז ער נפטר געוואָרן אין האַליאק, מאסס, ווו ער איז איבער 24 יאָר געווען מרא־דאתרא. ביי דער לויה האָבן זיך באַטייליקט אַ סך יידן פון אויסער דער שטאָט, און עס האָבן אים מספיד געווען די באַוווסטע גאונים ר׳ יוסף דוב סאָלאָוויטשיק, ר׳ משה דן שיינקאָפף, זיין איידעם הרב ברוך־לייב ששון,הרב אבא־זלקא געווירץ, הרב שלמה רא־זנבערג און אַנד.

געווידמעט זייַן הייליקן אַנדענק איז אין יאָר תשי״ב (1952), אַרויסגעגעבן געוואָרן פון זיין אייַ־

דעם ר׳ יהודא טראָפער אַ חיבור א נ. „טהרת ישראל״.

בלאַנק פון דעם ראש־ישיבה פון דער ישיבה „עליות־אליהו״ אין פרוזשענע. זע וועגן אים אין אַרטיקל „פרוזשענע פאַרן וועד הישיבות״.

ספר

טל אורות

מיוסד על דרושים ומליצות נכבדות • עברו משער בשער בספרי חכמה ומליצה כולם • והתבוננו הן היה כזאת ימים רבים ליסראל • בכל מילי מיטב • לא יחסר קורטב • ממנו פנה • ליודעי בינה • ומבלים בנעימים • ליריחים ותמימים • ומחגד מוסרי הפלסופים כל מאכל מחווה לתאבים • ומכל מזור מעשה רוקח לרפואת רוח נכאים • ומכל כלי המוסר יסרתו לה בהס • כלי יקר שפתי דעת וירחת ה' • כלי קרב בקרב ליש קרבות יחפוץ ללחום לת מוסל • הן תשועה לעם בושע בה • וכלי מלו"ת יקימון כל כושל • כי לרגלי הכפוכים • בוחן ועופ"ל ליסרי לב הולכי נכוחים • ועל כולם עשר ידות • לחכמי מליצה וחדות • דלוי ממלולות חכמי עמינו • משוו ממים טהורים לחמרי מליצות קדמוניהו • וכו חדושים נחמדים • פרי מגדי' • לחמרות טהורות • בהירות מזהירות • לתקן לת הדרכים • ולהורות לת הבוחים • ולהכחותם בדרך מכורך • ולהעלותם כמליצה קלולה • לאט לנהלם ולהובילם • שבי עולמות להבחילם • תכרו לד"מו הרב הגחון הגדול החכם השלם בי"הר"יל מרגליות נע"הת ס' קרבן ראשית שנדפס בשנת וגו פלפול חריף • וס' איר עולם על תכלית הטבע שנדפס בשנת מכ"ער • וס' לג"הס • וע"ת פרי חביאה שנדפס בשנת מסס תק"נו • וס' עצי עדן • ולפנים הי' לרב לב"ד בכמה קהלות כמדינת פולין' ובק"ק פלאנק • ובק"ק לעמבלי • ומשס נתקבל לרב לב"ד פק"ק פס"ד • גס אמנם בחבור הזה כמה חידושים מבן המחבר ס"ה הרב אמ"ל הג החכיף מהור' אשר ועליג מרגליות הרב לב"ד בק"ק פרוזנת •

נדפס פה קק פיפ דאדד

דמי המקח ר' ר"ט פין

ולא יוודע לאיש שכת ההדפסה על ברות נדיבה יוסיף על דמי המקח ואשר מיסרים יספון יסר הולד •

ספר „טל אורות" אין וועלכן עס געפינען זיך אויך חידושים פון אַ רב אין פרוזשענע — ר' אשר זעליג מרגליות.

דער לעצטער פּרוושענער רב

דער קדוש הרב דוד פּייגנבוים

אין אונדזער פּנקס,זייטן 94—98 געפּינט זיך די ביאָגראַפּיע פון פּרוושענער רב ר׳ אליהו פּיינשטיין זצ״ל, וואָס איז אָנגעשריבן געוואָרן פון זיין איידעם הרב דוד הלוי פּייגנבוים. מיר האָבן נישט קיין שום געגויערע פּרטים פון זיין לעצטן וועג ווי אַ קדוש. מיר ווייסן, אַז ער איז אומגעקומען, געגוי, ווי, ווו און ווי אַזוי זענען פאַראַן פאַרשיידענע נוסחאות — קלאָר איז, אַז ער איז אומגעקומען על קידוש־השם.

מיר ברענגען דאָ ווייטער אַ נאָטיץ וואָס איז פאַר־עפנטלעכט געוואָרן אין אינדענק־זשורנאַל פון פּאַ־רייניקטן פּרוושענער רעל־פּ, ניו־יאָרק 1949, פון אייגעם פון די על־פּי־נס געראַטעוועטע פּרוושענער. די נאָטיץ טראָגט דעם נאָמען:

אַ לוויה.

דאָס איז נישט געווען קיין געוויינטלעכע לוויה. קיינער איז נישט געשטאָרבן. קיין פאַמיליע איז נישט געבליבן פאַריתומט. אויך נישט פיל מענטשן האָבן געווווסט פון דעם.

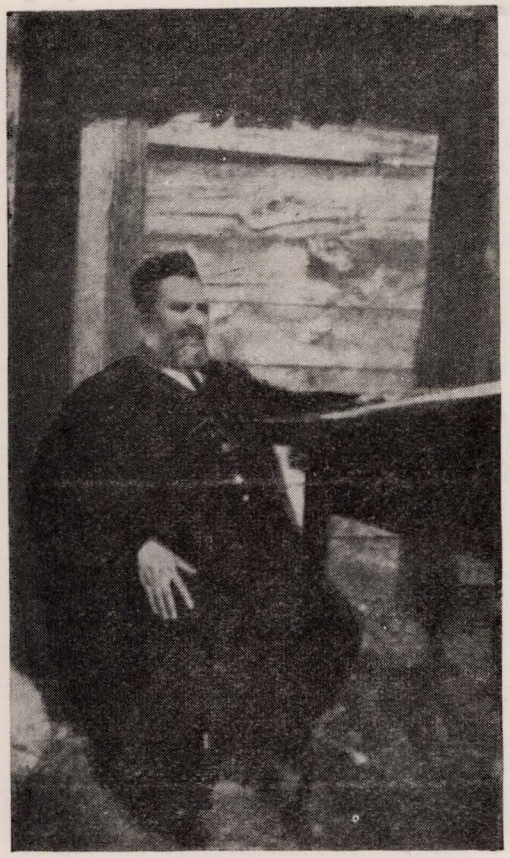
באַגינען, 4 אַזייגער פאַרטאָג, ווען אַלע זיינען נאָך געשלאָפן איז איבער די פינצטערע גאַסן פון פּרוושאַנער געטאָ געגאַנגען אַ מנין יידן, מיטן פּרוושאַנער רב, ר׳ דודל, בראש, און געטראָגן אַ גרויסן קאַסטן.

דער צופאַל האָט געוואָלט, אַז איך זאָל דאָס זען. כאָטש איך בין נישט קיין רעליגיעזער יוד, און איך בין נישט געווען אַריינגעפאַסט אין דעם מנין באַגלייטערס, ווייל דאָס זיינען געווען די פּרומסטע פון שטאָט, מיטן מאַלטשער און זאַבלו־דאָווער רבנים בּראש, דאָך האָב איך זיך נישט געקענט באַהערשן און דעם גאַנצן וועג, פון בית־המדרש ביז צום בית־עלמין, געווויינט.

גייען 10 פּרומע יידן, און גנבענען זיך שטיל דורך שמאָלע פינצטערע געסלעך, און טראָגן אַן אוצר צום באַגראָבן, אַן אוצר וואָס זיי ווילן ניט פאַרקויפן פאַר געלט, אַן אוצר וואָס איז אַלט טוי־זנטער יאָרן. זיי טראָגן די ספּרי־תורות צום באַ־גראָבן. אויפגעקליבן אַלע ספּרי־תורות פון אַלע בתי־מדרשים, און מ׳טראָגט דאָס צום הייליקן אָרט.

אין דעם מאָמענט לויפן פאַרביי מחשבות: וויפל קדושים זיינען אומגעקומען פאַר דער תורה. יידן האָבן נישט געווואָלט בייטן זייער תורה פאַר די בעסטע צוזאָגן פון עולם־הזה. נישטאָ דער פּרייז, וואָס זיי וואָלטן געגומען פאַר זייער תורה.

ווילן זיי דאָס אויך היטלערן נישט אַוועקגעבן. זיי ווען די תורה באַגראָבן, פאַרבאַהאַלטן אויף א

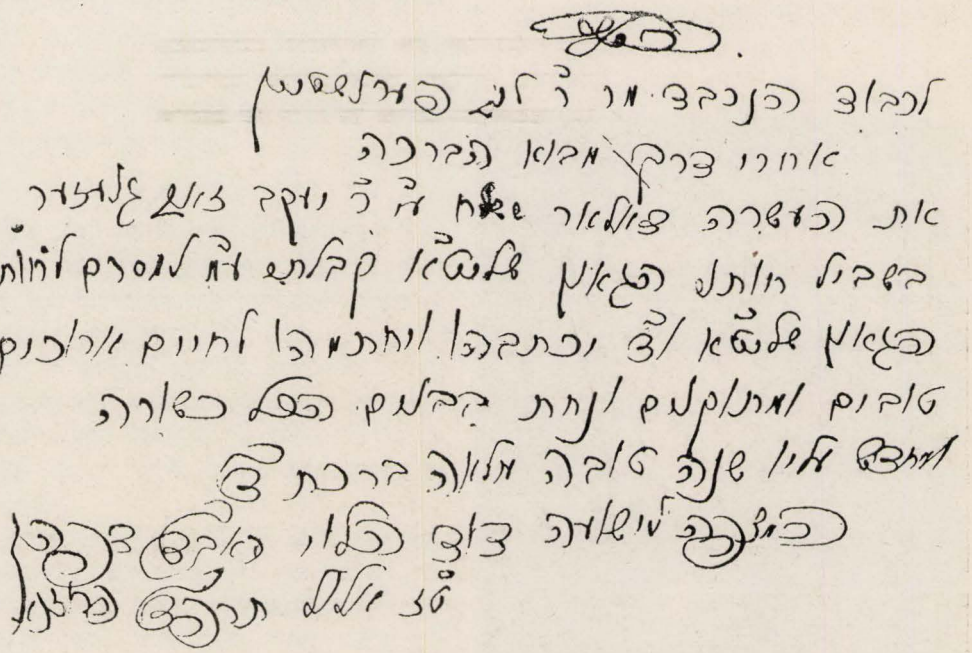

געוויסער צייט. אָבער ס׳וועט קומען דער יום וואָס וועט איר אַרויסגראָבן, אַרויסנעמען פון דער ערד, און די תורה וועט ווידער לעבן.

געקומען צום הייליקן אָרט. דער פרוזשענער רב זאָגט קדיש נאָך דער תורה. זיין שטימע ציטערט, אָבער גלייכצייטיק פילט זיך אַ שטאַרקייט, אַ העלדישקייט. די שונאים איוך צו להכעיס וועט די תורה לעבן, אויב מיר וועלן דאָס נישט דערלעבן, וועלן דורות וואָס וועלן קומען נאָך אונדז איר אַרויסנעמען און אויפלעבן.

***

מיט דעסדאָזיקן לעצטן עכא — פון לעצטן גייסטיקן מנהיג פון פרוזשענע פאַרענדיקן מיר דאָס קאַפּיטל פון אונדזער פאַרשניטענער היימשטאָט, פון אונדזער טייערער קהילה קדושה פרוזשענע.

קבלה פון הרב דוד הלוי (פייגנבוים) פון פרוזשענע פון יאָר תרפ״ד (1924), אויף 10 דאָלאַר, וואָס עס איז פון אַמעריקע געשיקט געוואָרן פאַר זיין שוועסטער — דעם הרב ר׳ אליהו פיינשטיין ז״ל.

קארטוז-בערעזע

בערעזע אדער קאַרטוז־בערעזע

אַ שטעטל אין גראָדנער גובערניע. ביזן אַריבערגיין צו רוסלאַנד (בית דער צעטיילונג פון פוילן) אין באַשטאַנד פון דער בריסקער וואָיעוואָדשאַפט.

יידן ווויגען דאָרטן פון סוף 17 יאָרהונדערט.

דער הערשער פון שטעטל — דער גרויסער העטמאַן און ליטווישער פירשט לעאָן סאפּעהא האָט דערלויבט די יידן אין יאָר 1680 אויסצובויען אַ געבעטהויז, אָן וועלכע ניט איז באַגרענעצונגען אָפּריכטן זייערע תפילות. דערמיט האָט ער געוואָלט באַווירקן די יידן זיי זאָלן זיך וועלן באַזעצן אין בערעזע. אויסער דעם האָט ער זיי דערלויבט צו בויען הייזער און זיי באַפּוצן נאָך זייער אייגזען. ער האָט אויך זיי געגעבן די זעלבע רעכטן ווי אַלע אַנדערע יידן, וועלכע ווויגען אין די ערטער פון זיין הערשאַפט.

ער האָט פּאַרזאָגט, אַז די פרייהייטן, וואָס ער גיט די יידן דאַרפן אויך אָפּהיטן זיינע יורשים.

דער זון פון העטמאַן האָט אויפן המשך־עדיקט פון זיין פאָטער, אויפן זעלביקן בויגן צוגענעבן די ווערטער:

„איך היט אויך פאַר די בערעזער יידן דעם בריוו פון מיין פאָטער קאַזימיר לעאָן סאַפּעהאַ".

די יידישע באַפעלקערונג פון שטעטל איז באַשטאַנען, נאָך די אָפּיציעלע אָנגאַבעס פון יאָר 1766, פון 242 נפשות.

אין יאָר 1909 האָט דאָס שטעטל געהערט צום פּרוזשענער אויעזד (קרייז), גראָדנער גובערניע.

אין יאָר 1847 האָט די בערעזער יידישע קהילה געציילט 261 מענער און 254 פרויען.

אין יאָר 1897, ביי דער פאָלקסציילונג, זענען אין בערעזע געווען 6.226 איינווויינער. פון זיי 2.623 יידן, 2.600 פּראַוואָסלאַווענע און 800 רוימיש־קאַטוילישע.

„יעווריייסקאַיא ענציקלאָפּעדיא", פּעטערבורג 1909, באַנד 4, זייט 216.

יעקב גוראלי (גאזשאלקא) מגדיאל — מדינת ישראל

קאַרטוז־בערעזע

אַ ביסל געשיכטע און זכרונות

אויסגעצויגן פון ביידע זייטן פון שאַסיי צווישן וואַרשע־מאַסקווע, אויפן שטח בריסק־באַראַנאָוויטש, ליגט דאָס שטעטל קאַרטוז־בערעזע.

צפון־זייט פליסט די יאַסאָלדע, וואָס גיסט זיך אַריין אין דער פּינע און צוזאַמען מיטן פּריפּעט, בוג און ווייסל, שאַפט זיך דער גרויסער טייך־שטראָם, וואָס דערגייט אַזש צום באַלטישן ים, צום דאַנציקער פּאָרט.

דער טאָפּלטער נאָמען קאַרטוז־בערעזע זאָל זיך טאָקע האָבן געגומען פון צוויי טעמים:

א) אין דער אַרומיקער געגנט וואַקסן זייער אַ סך בעריאָזע־ביימער, און

ב) ביים שטעטל איז געשטאַנען אַן אַלטער גרויסער מאָנאַסטיר, וואָס דער באַוווסטער ליטווישער פּירשט סאַפּיעהאַ האָט סוף 17טן יאָרהונדערט אויפּגעבויט. אין דעם דאָזיקן הייליקן קלויסטער, אויפן בערגל, האָט אין משך פון לאַנגע יאָרן געלעבט דער קריסטלעכער נזירים־אָרדן, די קאַרטוזער, אַנהענגער פון הייליקן דעקאַרט. פון דאַנען דער צוויי־לינג־נאָמען — קאַרטוז־בערעזע.

דער דאָזיקער קלויסטער איז חרוב געוואָרן אין דער צייט פון קאַרל דעם 12טן. צום ערשטן מאָל האָט ער אַריינגעבראַכט רוסיש מיליטער אין שטעטל, דאָס איז געווען אַ וואַך־פּאָסטן, אַז די ליטווינער זאָלן נישט אָפּבויען דעם מאָנאַסטיר.

אין די שפּעטערדיקע צייטן האָבן זיך אָנגעהויבן אַרום דעם דאָזיקן קלויסטער צו וועבן פאַרשיידענע לעגענדעס. בכלל פלעגט מען אויף די חורבות קוקן ווי אויף אַ מקום־פּורעניות און מען האָט גאָלטן פאַר געזונטער צו זיין וואָס וויטער פון זיי... די זקנים פון שטעטל האָבן געווסט צו דערציילן אַן אַ שיעור וווּנדערלעכע געשיכטעס, וואָס האָבן גאָר קלונגען ווי די מעשיות פון טויזנט און איין נאַכט.

פון די אויסגעצייכנטסטע דערציילערס זענען געווען שלומקע דער בעל־עגלה און ראובן ישראל אַברהמלס. אַלע דערציילונגען האָבן געשילדערט די שטוינענדיקע עשירות, וואָס עס האָט זיך געפונען אין מאָנאַסטיר — אוצרות מיט גאָלד און זילבער; אָן אַ צאָל ברילאַנטן און דיאַמאַנטן. זיי האָבן געווסט צו דערציילן, אַז די וועגט זענען געווען פון טייערן מירמלשטיין; אַז די דעכער זענען געדעקט געווען מיט פינקלדיקן קופּער־בלעך; אַז די פאָדלאָגעס זענען געווען אויסגעצעגט מיט פאַנטאַסטישע מאָזאַיִק; אַז די וועגט זענען געווען אויסגעמאָלט מיט געהיימניספולע בילדער; אַז דאָס מעבל, די כלים זענען אַזעלכע, וואָס קיין שום מענטשנס אויג אין דער וועלט האָט עס גארנישט געזען.

דאָס אַלץ איז געווען פאַרן חורבן פון מאָנאַסטיר. און אַז די זקנים פלעגן אָנהייבן צו דערציילן וואָס עס איז געשען נאָך דער צעשטערונג, פלעגן זיך ממש די האָר שטעלן אויפן קאָפּ. עס וויזט זיך אַרויס, אַז דאָס אָרט פון די הייליקע בריידער־נזירים האָבן פאַרנומען שדים, רוחות און לצים, פאַרשיידענע כיתות פון כישוף־מאַכערס האָבן זיך באַזעצט אין דער חורבה און דאָרט געווען לעטיקט.

זיי האָבן פאַרנומען די געהיימניספולע באַרימטע קעלערס, היילן און אונטערערדישע דורכגענג און פון דאָרטן פלעגן זיי, ווען עס איז געווארן פינצטער, אין די נעכט, אַרויסקריכן, כדי אַ הוליע טאָן אין דער אַרומיקער געגנט. זיי פלעגן אַרײַנדרינגען אין אַלע יידישע הייזער, אין די קעלערס און שפּייכלערס, וווּ זיי פלעגן פּראָווען זייערע ווילדע שטיק. מער פון אַלץ האָבן זיי זיך אָנגעזעצט אויף די פערד־שטאַלן. כמעט יעדע נאַכט פלעגן זיי איינאַרדענען „טאַנץ־אָוונטן" אין איינעם אָדער אַ צווייטן שטאַל און צווינגען די פערד מיט זיי מיטצוטאַנצן... אינדערפרי פלעגן די באַלעבאָטים פון די פערד געפינען זייערע פערד אויסגעמאַטערטע, פאַרפיניקטע, מיט שווייס באַדעקטע, כמעט פגירות; קוים אָטעמענדיק זענען זיי געלעגן אויסגעצויגן און דער עיקר די גריווען בייַ די פערד זענען געווען אויסגעפלאָכטן אין מאָדנע, משונהדיקע צעפּ אָדער קודלעס...

די מענטשן, אַלט און יונג, האָבן זיך אָבער „צוגעווינט" צו די דאָזיקע שדים און לצים און פלעגן גאָרנישט מורא האָבן פאַר זיי. מען האָט אין די

שפּעטע אָוונטן שפּאַצירט אין די פּינצטערסטע געס־לעך, אין די פּאַרוואַרפנסטעווינקלעך. מען האָט נישט מורא געהאַט, הגם מען האָט די דאָזיקע רוחות „באמת געזען" ווער אין אַ ברונעם און ווער אין די קלענסטע וואַסערלעך, בעיקר אין די לבנה־נעכט...

און וואַסערן האָט קאַרטוז־בערעזע פאַרמאָגט אַ סך.

האָט נאָר אָנגעהויבן צו טריפן דאָס ערשטע רעגנדל אין חודש תשרי האָט ס׳שטעטל זיך גע־טונקען אין בלאָטעס ביז שבועות. אין גרעסטן טייל פון יאָר פלעגט מען נישט קענען אַרויסגיין פון שטאָט אָן שטיוול, ווינטער אין ווילעקעס. איבער די קני פלעגט מען טאָפּטשען אין די וועלט־באַרימ־טע „פּאָליעסער בלאָטעס".

קיין שום גאַס האָט נישט געהאַט אָפּילו אַ סימן פון אַ טראָטואַר. דער מאַרק־פּלאַץ איז חדשים־לאַנג געווען אַ פּשוטער טיפּער טייך, פאַרדעקט מיט אַ גרינער עיפּושדיקער פּליסיקייט. ערשט אָנהייב פון היינטיקן יאָרהונדערט האָט מען אָנגעהויבן אין פאַרשיידענע ערטער צו לייגן קלאַדקעס און שפּע־טער האָט מען אויך ביסלעכווייז ברוקירט אַ רייַ געסלעך אין דעם מאַרק.

דאָס שטעטל איז בעיקר געלעגן אויף ביידע זייטן פון שאָסיי — די גאַס האָט טאַקע געטראָגן דעם נאָמען „דער שאָסיי". ביז 2 קילאָמעטער לאַנג איז די גאַס געווען וואָס האָט געשאַפן דער הויפּטנערוו פון שטעטל. פון מערב־זייט, איינגעשלאָסן דעם מאַרק און זייטיקע געסלעך, האָבן געוווינט די יידן. געדיכט שטוב־ביי־שטוב האָבן זיי געלעבט קאַמ־פאַקט. די צווייטע זייט, פון מזרח, איז געווען באַ־זעצט מיט גויים. פון דאָרט האָבן זיך אָנגעהויבן די גרויסע שטחים געטנער און פעלדער,וואָס זענען פון די פּויערים באַארבעט געוואָרן.

ביז 6.000 איינווינער האָט ס׳שטעטל פאַרמאָגט — כמעט העלפט אויף העלפט יידן און קריסטן.

צווישן הויפּט־מקורים האָבן צוגעשטעלט פרנסה די בערעזער יידן: דער שאָסיי און די יאַסאַלדע.

ווען קיין באַן איז נאָך נישט געווען איז דער שאָסיי, דער צענטראַלער וועג וואַרשע־מאָסקווע,

אַ חורבה — איבערבלייבעניש פון דעם אַמאָליקן קלויסטער פון דעם קריסטלעכן נזירים מאָנאַסטיר די „הייליקע קאַרטוזער"

וואָס איז דורכגעגאַנגען דאָס גאַנצע לענג פון שטעטל, געווען דער הויפּט־טראַקט פון דעם האַנדל מערב־מזרח. דורך דאַנען איז אַדורך דער גאַנצער טראַנספּאָרט פון מערב־אייראָפּע דורך פּוילן אינעם ווייטן רוסלאַנד. דורך דאַנען האָבן כסדר זיך גע־יאָגט די „פּאָטשטן" מיט סוחרים און סחורות. די צוויי „פּאָטשט־בודקעס", איינע אין צפון־זייט, נישט וויים פון דער יאַסאָלדע און די צווייטע אין דרום־זייט, ביי די קאַזאַרמעס, האָבן אָנגעצייכנט די גרע־נעצן פון דער שטאָט. אין די פריערדיקע צייטן האָבן די דאָזיקע „בודקעס" געדינט ווי „סטאַנציעס", וווּ מען פלעגט בייטן די מידע, אויסגעמאַטערטע פערד אויף מער פרישערע, אויסגערוטע. דאָס איז געווען אַ וויכטיקער פּרנסה־קוואַל. פערד־סוחרים, פערד־האַלטערס און בעלי־עגלות האָבן פונדאַנען געשעפּט חיונה בריווח. אַרום די דאָזיקע „סטאַנציעס" האָבן זיך קאָנצענטרירט יידישע שמידן און סטעלמאַ־כערס, סטאַליאַרעס און שלאָסאַרעס. דאָ האָבן אויך יידן געהאַלטן סקלאַדעס מיט האָבער און הייַ, פּאַשע פאַר די פערד. די יידישע הייזער, לענגאויס דעם שאָסיי, זענען לרוב געווען אַכסניות, שענקען, אויפ־האַלט־ערטער פאַר די דורכפאָרער.

די יאַסאָלדע איז געווען דער צווייטער טראַנס־פּאָרט־מיטל פון דעם געגנט.

ווי אין גאַנץ פּאָלעסיע אַזוי איז אויך דער אַרום בערעזע געווען פול מיט אָן אַ שיעור וועלדער. אין די וויכטער־חדשים, וען אַלע אַרום איז געווען פאַר־פראָרן האָבן דאָרפישע פויערים געזומען אַרויספירן דאָס גהילץ, וואָס איז אין משך פון זומער „אַראָפּ־געלאָזן" געווארן אין וואַלד. מען האָט די קלעצער „אַרויסגעדרעלעוועט" און געפירט צום ברעג פון דער יאַסאָלדע.

פרילינג, וען דער שניי האָט אָנגעהויבן צעגיין פלעגט מען דאָס גהילץ אַריינלאָזן אין טייך, זיי אָרדענען לויט גרויס און מאַכן פון זיי „פּליטן", וואָס מען האָט געטריבן קיין דאַנציק.

דער האָלץ־מסחר איז געלעגן אין יידישע הענט.

דער וואַלד האָט טאַקע זיין תיקון געפונען אינעם שטעטל — אין יענער צייט זענען אַלע הייזער גע־וען הילצערנע. איין הויז איז געווען אַ געמויערטס און האָט טאַקע גהייסן, „דער מויער". דאָס רוב דעכער זענען געווען פון שטרוי. די הייזער בכלל קליין, אויסערלעך נאַקעט, נישט געקאַלכט. אויך אינעווייניק איז נישט זעלטן אַ שטוב געווען אומ־געקאַלכט. געווען כאַטעס אָן פאָדלאָגעס. דער צענט־ראַלער פונקט אין די הייזער איז געווען דער אויוון, וואָס פלעגט אַלע צימערן וואַרעמען און אָפּטמאָל געדינט אויך ווי אַ „וואַנט", וואָס האָט אָפּגעטיילט דעם „הינטערן אויוון". אַרום די שטובוועט זענען געווען אויסגעשטעלט לאַנגע בענק, וואָס פלעגן דינען בייטאָג אויף זיצן און ביינאַכט צום שלאָפן פאַר די דאָרפישע פויערים, וואָס פלעגן אויך דאָ קענען אַ טרונק און אַ צובייס באַקומען.

אַזוי איז געווען אַמאָל.

אין משך פון דער צייט האָט זיך דער מצב גע־

די „שאָסייע גאָס" אין קאַרטוז־בערעזע מיט די הילצערנע טראָטוּאַרן

ענדערט און ס׳שטעטל האָט באַקומען אַן אַנדער צורה.

די אַנטוויקלונג פון דער באַן־באַוועגונג אין רוס־לאַנד בכלל און דעם באַן־וועג וואַרשע־מאָסקווע בפרט האָט אַ שטויס געטון בערעזע פאַרויס.

אַגב וועלט וועגן דעם בויען פון אַ באַן־סטאַנציע אין בערעזע דערציילט אַזאַ מין געשיכטע:

ווען מען האָט דורכגעפירט פאַרביי דאָס שטעטל די באַן־ליניע און עס האָט געהאַלטן דערביי, אַז עס דאַרף אויפגעשטעלט ווערן אַ וואָקזאַל איז געוואָרן אַ מהומה אין בערעזע. די תקיפים אין שטעטל האָבן אָנגעהויבן אָנצוווענדן אַלע מיטלען, כדי מבטל צו מאַכן די „גזירה“... דער מאָטיוו איז געווען זייער אַ פשוטער: דער באַן וועט דורכפאַרנדיק שטערן די מנוחה פון שבת, דעם שלאָף נאָך דעם טשאָלנט... די רעגירונג האָט די דאָזיקע טענה פון די בערעזער שבת־מנוחהניקעס גענומען אין אַכט און אפֿגערוקט די באַן־ליניע פון שטעטל און די סטאַנציע אויפגעבויט אין בלודנית, פינף קילאָמעטער פון בערעזע.

נאָך אַ סברה איז פאַראַן פאַרוואָס די ליניע ליגט אַזוי אפֿגערוקט פון שטעטל — אַן עקאָנאָמישע. שטעטל האָט מורא געהאַט, אַז די נאָנטקייט פון דער באַן־ליניע וועט שטאַרק שעדיקן דעם פרנסה־קוואַל פון שאַסיי. אַז דער באַן וועט צוליב זיין נאָענטקייט צונעמען ביי די בעלי־עגלות זייערע טראַנספאָרטן. טאָ זאָל די ליניע און דער וואָקזאַל זיין אַ ביסל ווייטער פון פרנסה־מקור.

עס האָבן אָבער די 5 קילאָמעטער נישט געהאָלפן. דער שאַסיי איז געבליבן „שבתדיק“ — ער האָט אָנגעהויבן רוען. דער באַן האָט צוגענומען דעם גאַנצן סחורות־ און פאַסאַזשירן־טראַנספאָרט. די ערשטע האָבן דאָס דערפילט די יעניקע וואָס האָבן געהאַלטן די „פאָשטע־פערד“, די בעלי־עגלות, די שמידן, די הייי־ און האָבער־סוחרים — עס האָט זיך פאַרמאַכט דער הויפט־מקור פון פרנסה.

האָט די באַן־„מכה“ געבראַכט אויך אַ רפואה מיט זיך. שטעטל האָט זיך געמוען צו אָנדערע פרנסה־קוואַלן.

דאָס בויען די באַן־ליניע האָט צו זיך צוגעציגן אין גאַנץ רוסלאַנד אַ נייעם שיכט מענטשן. עס זענען אַנטשטאַנען נייע באַשעפטיקונגען. די שוואַרצע אַרבעטן האָבן געטאָן די גויים פון דאָרף, אָבער די פלאַנירונגען, די אויפזיכט, דאָס צושטעלן דעם בויי־מאַטעריאַל, אָרגאַניזירן די אַרבעט דאָס האָבן געטאָן די שטאַטישע יידן. עס איז אַנטשטאַנען אַ נייער טיפ — „פאַדריאַטשיקעס“.

בערעזע האָט פון זיך אַרויסגעגעבן אַ גאַנצע רייַ פון גרעסערע און קלענערע „פאַדריאַטשיקעס“. טייל מיט זייער אַ גרויסן פאַרנעם, וואָס האָבן אויף אייַ־גענער אַחריות איבערגענומען, אין טיף רוסלאַנד, גרויסע שטחים לאַנד דורכצופירן דאָרטן באַן־לי־ניעס.

ווי אַ שיינעם ביישפיל וועל איך אָנרופן ר׳ ישראל גרינבערג ע״ה. אַ יידּ, אַ תלמיד־חכם, אַ בית־המדרש יידּ, אַ ציוני. ער האָט פאַרקאָנקורירט די גרויסע פירמעס אין דער צאַרישער הויפטשטאָט, פון פע־טערבורג. ער האָט ביי זיך געעפנט אַ גאַנצן „באַן־דעפּאַרטאַמענט“. ער האָט זיין הויז שטענדיק גע־האָט אין בערעזע, קיינמאָל נישט איבערגעריסן דעם קאָנטאָקט מיטן שטעטל, אָבער זיין טעטיקייט־נעץ האָט זיך אויסגעשפרייט העט ווייט — ביז קאָווקאַז און סיביר.

נאָכדעם זענען געקומען די קליינע אונטערנעמער, מען האָט זיי געפרופן די „ראַטשיקעס“. די גרויסע, די פאַדריאַטשיקעס פלעגן איבערנעמען דעם בויי פון ליניעס אין די הונדערטער קילאָמעטערס און זיי פלעגן עס פאַרטיילן צווישן די קלענערע „רא־טשיקעס“, וואָס פלעגן באַקומען געוויסע אָפּשניטן. צווישן די בערעזער יידן זענען געווען אַ סך „רא־טשיקעס“ — די פאַמיליע זאַוועלעוויטש א״א.

דער בויי פון באַן האָט געפֿאָדערט פאַרשיידענע אויפזעערס, בעלי־מלאכות. די שוואַרצע אַרבעטער האָבן געדאַרפט שפּייז, מלבושים, פון די „זשאַלא־וואַניעס“ (געהאַלט) האָבן געלעבט יידישע קרעמער און האָטעלווירטער — שניידער, שוסטער, היטל־מאַכער אאַז״וו.

די באַליניע איז פון אַ קללה געוואָרן אַ ברכה.

אַ צווייטער פרנסה־צווייג האָט זיך אין שטעטל באַוויזן — די „קאָמיסיאָנערן“. די נעץ פון די באַן־ליניעס אין רוסלאַנד האָט מעגלעך געמאַכט אַ באַק־וועמע און גיכע פאַרבינדונג מיט די פאַרוואָרפנסטע טיילן פון לאַנד און בעיקר פאַרשנעלערט דעם טראַנזיט צווישן מערב און מזרח, ראשית־כל צווישן דייטשלאַנד און רוסלאַנד.

בערעזער יונגעלייט האָבן זיך אַ לאָז געטאָן צום פאַך „קאָמיסיאָנערן“. זיי זענען געזעסן אין וואַרשע, לאָדזש, מינסק און אַנדערע גרויסע שטעט; זיי האָבן זיך פאַרבונדן מיט גרויסע סוחרים און פאַבריקן און אָנגעהויבן צו דיריגירן מיטן האַנדל פון אײַן עק רוסלאַנד ביזן צווייטן. טייל זענען געוואָרן באַווויסטע עקספּעדיטאָרן, אין וועמענס הענט עס איז געלעגן אַ גרויסער טייל פון דעם עקספּאָרט־אימפּאָרט האַנדל מיט אויסלאַנד. די דאָזיקע „קאָמיסיאָנערן“ פלעגן זיך געפינען מחוץ בערעזע; זייערע משפּחות האָבן געווויינט אין שטעטל; זיי פלעגן נאָר קומען ווי געסט אויף יום־טוב צו וויַיב און קינדער.

דער חשק צו באַוועגן זיך האָט ביסלעכווייז ארום־געכאַפּט ברייטערע קרייזן פון דער באַפעלקערונג

און עס האָט זיך אָנגעהויבן אַן אָנזעעוודיקע עמיגראַציע קיין אַמעריקע און אַרגענטינע. די דאָזיקע באַוועגונג איז געווען אַזוי גרויס, אַז טייל בערעזער ייִדן האָבן ביי זיך אין שטוב אינגעאָרדנט, געהייסן, פֿראָוויזאָרישע עמיגראַציע־ביוראָען. זיי פֿלעגן אַריבערליפֿערן אין ווייטע מדינות גאַנצע משפּחות אָדער יחידים, ווען מענס פֿרויען און קינדער עס זענען געבליבן אין בערעזע. זייער אַ גרויסע צאָל משפּחות האָבן געלעבט פון די אונטערשטיצונגען וואָס די עמיגראַנטן האָבן צוגעשיקט.

זייער אַ וויכטיקער עקאָנאָמישער פאַקטאָר אין בערעזע זענען געווען די גרויסע מיליטערישע קאַזאַרמעס, וואָס די רוסישע רעגירונג האָט אויסגעבויט אין סוף פון 19טן יאָרהונדערט. די רוסישע רעגירונג האָט געהאַלטן, אַז בערעזע צוליב איר נאָענטקייט צו דער בריסקער פעסטונג און, וואָס ליגט האַרט ביי דער יאַסאָלדע איז אַ וויכטיקער סטראַטעגישער פונקט און דאַרף, בכלל, האָבן אַ מיליטעריש גאַרניזאָן. עס זענען אויסגעבויט געווארן קאַזאַרמעס פאַר אַ גאַנצן פּאָלק.

ביים אויפשטעלן די קאַזאַרמעס האָבן זיך באַטיליקט זייער אַ סך בערעזער ייִדן. זיי האָבן צוגעשטעלט די בוי־מאַטעריאַלן און אויך נישט וויניק ייִדישע אַרבעטער און בעלי־מלאכות האָבן דערביי געאַרבעט. שפּעטער וועלן די קאַזאַרמעס זענען שוין געווען פאַרטיק איז דער פּאָלק געווארן אַ פּריי־שער פּרנסה־מקור. פאָדריאַטשיקעס וואָס פלעגן צוטשלען פּראָוויאַנט, קרעמער, בעקער, בעלי־מלאכות, רעסטאָראַנען — אַלע האָבן פאַרדינט ביי די קאַזאַרמעס.

אַז בערעזע האָט אויפגעהערט צו זיין נאָר אַן אַ דורכפאָר־פונקט, וואָס איז בעיקר געווען גרויס מיט אירע צווויי „פאָטשט־בודקעס", וועלן אין שטעטל האָבן זיך באַוויזן נייע פּרנסות און באַשעפטיקונגען איז אייגנעפּירט געווארן נאָך אַ נייס: מערק יעדע וואָך און יאָרידן יעדן חודש. ס׳שטעטל האָט גאָר אַן אַנדער פּנים באַקומען. די מערק און יאָרידן האָבן צוגעציגן סוחרים און העגדלער פון גאָר ווייטע מקומות. אַ ריי אינדוסטריעס האָבן זיך אַנטוויקלט, ראשית די האָלץ־אינדוסטריע, עס זענען אויסגעבויט געווארן טאַרטאַקן, זעגמילן, ציגעלניעס. באַזונדערס איז בערעזע געווארן באַקאַנט ווי דער „פּיש־ווינקל" פון וואַנען מען פלעגט שיקן פּיש קיין וואַרשע און אַפילו לאָדזש. אויך דער פלייש־טראַנספּאָרט אין די גרויסע שטעט פלעגט צוגעבן חיונה עטלעכע צענדליק משפּחות.

בערעזע האָט זיך אָנגעהויבן ענדערן אויסער־לעך און אינערלעך.

אין דרום־זייט פון שאָסיי, אין דער ייִדישער טייל פון דער שטאָט האָט מען אָנגעהויבן איבערבויען די הייזער. צוגעבויט, פאַרגרעסערט, שענער גע־מאַכט דעם אויסערלעכן אויסזען, גרעסער געמאַכט די פענצטער, געשאַלעוועט, געטינקעוועט און גע־פאַרבט די ווענט. מען האָט אַראָפגענומען די שטרוי־דעכער און געדעקט מיט שינדלען אָדער גאָר מיט בלעך. מען האָט פון פאַרנט צוגעבויט שיינע גאַני־קעס און פייגע פלויטן האָבן באַפוצט די הייזער, וווּ נישט וווּ אַפילו מיט בלומען און ביימער. עס האָבן זיך אויך אָנגעהויבן באַוויזן געמויערטע הייזער מיט שטאָקן — „דער מויער" איז געווארן אויס בן־יחיד. אויך זענען די געשעפטן געווארן גרעסע־רע. אין די קראָמען האָבן זיך אָנגעהויבן באַוויזן פיינע סחורות און טאַקע אַ סך.

אויך אינעווייניק, אין די הייזער, האָט עס אָנ־

אין אַ טאַרטאַק אויף דער באַן־סטאַנציע בליודען, ביי קאַרטוז־בערעזע, 1925. — די אָרבעטנדיקע יידישע יוגנט פון אַ חלוצישן קיבוץ.

געהויבן אָנדערש אויסצוזען. זעלטן אָ הויז אָן פּאָד־לאָגע; די וועגט האָבן באַקומען געבילמלטע טא־פּעטן; טיר און פענצטער זענען געווען געפּאַרבטע; אָנשטאָט די פּשוטע בענק און טישן האָבן זיך בא־וויזן מעבל — פּאָליטורטע טישן, מאָדערנע „ווינער" שטולן, ניקעלנע בעטן מיט מאַטראַצן (אויס מיט שטרוי־שעניקעס!). אין פיל הייזער האָבן זיך בא־וויזן שיינע „בליץ־לאָמפן"; גאַרדינען האָבן בא־שיינט די פענצטער; געהאָפּטענע סערוועטן אויף די טישן; אין טייל הייזער האָט מען שוין באַמערקט בילדער אויף די וועגט.

עס איז אַוועק אָ געיעג פון אויספיינען זיך — ווער עס אַרדנט זיך איין שענער, מיט פיינערע כלים, געפּעס, סערוויזן, קיך־געשיר און אָנדערע שטוביקע באַקוועמלעכקייטן.

אָ גאָר באַונדער פּנים פלעגט בערעזע באַקומען אין די יום־טוב־טעג. עס פלעגן קומען אַהיים אויף יום־טוב די אַלע פּאָדריאָטשיקעס, ראָטשיקעס, עקס־פּעדיטאָרן, קאָמיסיאָנערן א. ד. גל. יעדער פון די דאָזיקע „געסט" האָט מיט עפּעס דעמאָנסטרירט, וואָס ער האָט פון מרחקים געבראַכט. יעדער האָט געוואָלט ווייזן די „לעצטע מאָדע" וואָס ער האָט אַראָפּגעבראַכט פון די גרויסע שטעט. און עס האָבן זיך באַוויזן אין שטעטל שוואַרצע קאָסטיומען פון בעסטן ענגלישן שטאָף; סמאָקינגען, צילינדערס און שוואַרצע לאַקירענע שיך; פיל האָבן שוין געטראָגן פּינגערלעך מיט שטיינער...

פון דער צווייטער זייט האָבן די פרויען פון די דאָזיקע „גרויס־שטאָטישע" געוואָלט ווייזן, אַז זיי ווייסן אויך פון דער „מאָדע" און זיך פיין געקליי־דעט און שטעטלשע בעלי־מלאכות זענען געווען פאַרוואָרפן מיט אַרבעט.

נאָך פּסח אָדער נאָך סוכות פלעגן זיך די „געסט" צעפאָרן, די פרויען פלעגן אַרויפצײַען אויף זיך דעם וואָך און שטעטל איז צוריק אַריין אין איר מאָנא־כאָנעם לעבן. אַלע האָבן זיך אָנגעהויבן פילן גלייך.

***

ביז דער „וואָנדער־עפּאָכע" האָט בערעזע געלעבט אידיליש, זיך אויסגעלעבט טראַדיציאָנעל. פרומקייט איז געווען דער הערשנדיקער סדר. די בתי־מדרשים זענען שטענדיק געווען פול מיט דאַוונערס און לער־נערס. אין די קאָלטע און לאַנגע ווינטער־אָוונטן זע־נען געווען טעטיק די חברות פון ש"ס, משניות, „עין־יעקב", „חפץ־חיים" און אָנדערע, די יוגנט איז געאָנגען אין די פוסטריט פון די עלטערן. גע־גאָנגען אין חדר אָדער תלמוד־תורה, פון דאָרטן געוואָנדערט אין ישיבות און אויך זיי זענען בשעתם געווען „געסט" אויף יום־טוב — געסט אָן סמאָ־קינגען, אָן צילינדערס און אָן פינגערלעך...

לאַנגע יאָרן האָט זיך בערעזע אויסגעצייכנט מיט אירע רבנים, וועלכע זענען געווען וועלט־באַרימט. רבי יצחק־אַלחנן ספּעקטאָר זצ"ל, ר' אליהו קלאַצ־קין זצ"ל, וועלכער איז אַריבערגעאָנגען קיין לוב־לין און דעם סוף פון זיינע יאָרן געלעבט אין ארץ־ישראל. זיין זון ד"ר יעקב קלאצקין איז געבוירן געווָארן אין בערעזע און געווען אָ תלמיד פון ר' שלמה גאַנדז זצ"ל.

אויך האָט מען געקענט צווישן בערעזער קרעמער און סתם יידן געפּינען תלמידי־חכמים, גרויסע קע־נערס.

ווען בערעזער יידן האָבן אָנגעהויבן וואָנדערן אי־בער די מדינות און דאָס שטעטל איז אַרויס פון אירע פּריַערדיקע תחומים האָט זיך אויך אָפּגעטאָן די פּריַערדיקע אידיליע און צוריק זיך שוין מער נישט אומגעקערט. אָנדערע צייטן און אָנדערע זמי־רות האָבן זיך געלאָזט הערן.

רייבונגען און רייסענישן האָבן זיך אַריינגע־כאַפט אין שטעטל. עפּעס אָ פינצטערער שטן האָט בערעזע געשפּאָלטן אויף צוויי טיילן — דער שאָסיי האָט טאַקע ס'שטעטל צעטיילט. צפון און דרום האָבן אָנגעהויבן צווישן זיך „מלחמה האַלטן". דער גורל האָט געוואָלט, אַז אויפן דרום־זייט פון שאָסיי האָבן געווווינט די פאָדריאָטשיקעס, די גרויסע וואַלד־סוחרים, גוט־באַזיצערס — דער דאָזיקער טייל האָט טאַקע באַקומען דעם נאָמען „די גבירישע גאַס". דער איבעריקער טייל פון שטאָט — דער צפון זייט פון שאָסיי און דער מאַרק־טייל איז גע־ווען באַווווינט פון פּשוטע מענטשן, בעלי־מלאָכות, האַרעפּאָשניקעס, בעלי־עגלות און קליינע קרעמער־לעך. זיי, די פּשוטע, האָבן ליב געהאַט דאָס שטעטל, זיי האָבן אויף זיך אויסגעטראָגן דעם לאָסט פון געזעלשאַפּטלעכן, קהלשן לעבן.

איז געקומען די מלחמה...

די „גבירים" האָבן נישט געקענט פאַרגינען וואָס „עמך" האָט אַ דעה אין דער שטאָט.

די שטאָטישע האָבן נישט געקענט פאַרטראָגן דער „גבירישער גאַס" מיט איר „בלאָזן זיך".

דער רבנים־קאַמף

אין משך פון דער צייט האָט זיך אָנגעקליבן ברענשטאָף ביז עס האָט אויפגעפלאַצט. דער ער־שטער אויסברוך וואָס האָט צעשמעטערט דאָס אי־דילישע לעבן אין געווען די רבנים־פראָגע — עס איז אויסגעבראָכן אַ פאַרביסענע מלחמה וועגן רבנים.

גלייך ווי רב אליהו קלאָצקין זצ"ל האָט פאַרלאָזט בערעזע (ער איז געווארן אב־בית־דין אין לובלין, וואָס איז געווען באַרימט מיט אירע גרויסע רבנים ווי דער מהר"ם, מהרש"ל, דער „חוזה" א"א) האָט זיך געשטעלט די פראָגע וועגן אַ ממלא מקום.

ר׳ אליהו האָט פאָרגעלייגט אויף זיין אָרט זיינעם אַ פלימעניק, אויך אַ קלאצקין, אַ גרויסער תלמיד־חכם און אַן אידעלער מענטש. די גבירים האָבן אָבער געוואָלט אַן אַנדערן, זייערן אַ קרוב — דעם הרב אַשעראָוויטש, וואָס איז דאָן געווען אין סעלץ, נישט ווייט פון בערעזע.

די דאָזיקע מחלוקת האָט יאָרנלאַנג אָנגעהאַלטן, האָט צעטיילט ס׳שטעטל אויף צוויי פיינטלעכע מחנות און אַראָפגענידערט דעם כבוד התורה. צוויי רבנים אין שטעטל האָבן פאָרטיפט דעם ריס פון דער קהילה. דער רב קלאצקין האָט זיך געוופן „דער שטאָטישער" אָדער „מאַרקישער" רב און הרב אָשעראָוויטש — „דער גבירישער" אָדער „שאָסיינער" רב. ביידע רבנים האָבן זיך קיינמאָל נישט אָנגעקוקט, יעדער האָט געוועלטיקט אין זיינע „גרענעצן"; אָפילו די בתי־מדרשים זענען געווען איינגעטיילט אין באַזונדערע געאָגראַפישע תחומים...

אין יענע צייטן איז אין רוסלאַנד נישט געווען קיין שום מלוכהשער סטאָטוס פאַר די יידישע קהילות, די קהילות ווי די רבנים זענען מצד דער מאַכט נישט געווען אָנערקענט, ווי זיי וואָלטן בכלל נישט עקזיסטירט און די מאַכט־אָרגאַנען זענען געווען פּטור פון דער זאָרג פאַר זיי. עס זענען אין יעדער שטאָט און שטעטל געווען צוויי מינים רבנים: דער „אינערלעכער" רב, דער מרא־דאתרא, וועמען די עדה האָט אויסגעוויילט פאַר אירע רעליגיעזע הצתרכותן און אַן „אויסערלעכער" רב — דער „קאָזיאָנני ראָבין", וואָס די מאַכט האָט באַשטימט, וועמען מלכות פלעגט שטעט און שטעטלעך מזכה זיין. דער לעצטער איז ביי די שררות געווען זייער פאָרטרויאונגס־מאַן. ווי אַן אָפיציעלן „טשינאָוניק", — אַ מלוכה־באַאַמטער האָט די מוניציפּאַליטעט געמוזט פאַר אים באַשטימען „זשאָלאָוואַניע" — אַ געהאַלט.

אויך בערעזע איז באַגליקט געווארן מיט אַזאַ „קאָזיאָנעם" רב. הייסט עס אַז קהל האָט געהאַט דרייַ רבנים, צוויי וואָס האָבן געלעבט מיטן חסד פון די גבאים און אַנדערע קהלס פאָרזאָרגער און דער דריטער מיטן חסד פון „דריטן" צד...

ווי אין אַ סך אַנדערע שטעטלעך איז אייניע פון די הכנסות פון די רבנים געווען דער מאָנאָפּאָל אויף הייוון צום באַקן געבעקס. דאָ האָט יעדער צד אַרויפגעלייגט אַן איסור אויף די „פרעמדע" הייוון. יעדער רב האָט געפסקנט, אַז די געבעקס פון צווייטן צד איז טריף... אויך פלעגן די פרויען פון בייַדע „צדדים" פירן אַן אַגיטאַציע צווישן דער נישט יידישער באַפעלקערונג, אַז זיי זאָלן קויפן הייוון נאָר ביי „זייער רב". אַזוי אַרום איז אויך די גויישע וועלט אַרייַנגעצויגן געווארן אין דער דאָזיקער מחלוקת.

עס האָט זיך אַרויסגעוויזן, אַז דער הייוון־פאַרקויף קען אָבער נישט מפרנס זיין די צוויי רבנישע משפחות און מען האָט אָנגעהויבן זוכן אַנדערע הכנסות. נאָך לאַנגע אַסיפות און זיצונגען איז באַ-

די קינדער, מלמדים און עסקנים פון קאָרטוז־בערעזער תלמוד־תורה. אויבן רעכטס — דאָס בילד פון „גבירישן רב", לינקס — פון דיין

שלאָסן געווארן אויסצובריי־טערן דעם רבנישן מאַ־נאָפּאָל אויך אויף „יום־כיפּור־ליכט". מען האָט נישט געטאָרט קויפן די דאָזיקע ליכט אין פּריוואַטע קראָמען.

אָבער אויך דאָס האָט זיך אַרויסגעוויזן פּאַר צו ווייניק, — ביידע רבנישע משפּחות האָבן ממש גע־הונגערט. ווידער איז אַוועק אַ סדרה באַראַטונגען און זיצונגען ביז עס איז באַשלאָסן געווארן צו אָר־גאַניזירן „אַ וואָכער" — פרויען, פון ביידע צדדים, פלעגן אַרויסגיין וואָך־ווען־טעכלעך צו זאַמלען וואָכ־געלט פאַר די רבנים. אָפּט פלעגן די זאַמלערינס נישט קענען ביישטיין דעם נסיון און פלעגן זיך אַריבערכאַפּן איבער דער „גרענעץ" און נעמען ביים „צווייטן צד" אַ פּאָר פּרוטות. דאָס פלעגט נאָך מער פּאַרגרעסערן די מחלוקת. די שנאה האָט אַזוי גע־ברענט, אַז דאָס פּייער האָט זיך אַריינגעכאַפּט אַפּילו אין מרחץ און מקווה.

שוועד צו באַנעמען די באַהאַלטענע כוונה פון דער מלחמה אַרום דער מיקווה — צי האָט איין צד באַטראַכט דעם צווייטן פאַר „טמא", כדי מיט אים זיך טובלען אין דער זעלבער מיקווה, אָדער ניצן די „פּאַרע" אין באָד; אָדער די צדדים האָבן נישט געוואָלט, אַז די ביידע רבנים זאָלן זיך ערב־שבת נישט באַוויזן פאַר דעם צד־שכנגד אין זייער נאַקעטקייט...

וועגן די אַלטע מיקווה איז פון אַלטקייט און צע־פוילנקייט איינגעפאַלן איז געווען אַ גוטע געלעגנ־הייט, אַז יעדער צד זאָל פאַר זיך אָנהייבן בויען אַן „אייגענע מיקווה" און אַ מרחץ דערצו.

אָט ווי ווייט די מחלוקת איז דערגאַנגען. עס איז געווען צו ווייניק פּרוטות כדי מפּרנס זיין די רבנים, עס זענען אָבער געווען ריזיקע סומעס, כדי אויס־צובויען צוויי גרויסע בנינים — יעדער „צד" אין זיין „תחום־המושב".

אין דער געשיכטע פון יידישע שטעט און שטעט־לעך פאַרנעמט דער „רבנים־קריג" אַ זייער אָנגע־זעענעם און ווייטאָגדיקן פּלאַץ. בערעזע איז אין ביישפּיל פון דעם.

בתי־מדרשים

ביז דעם אויסברוך פון דער ערשטער וועלט־מלחמה, אין יאָר 1914, האָט בערעזע פאַרמאָגט זעקס בתי־מדרשים:

א) דער צענטראַלער מקום־תפילה איז געווען דער „אַלטער בית־המדרש";

ב) קעגנאיבער איז געשטאַנען דער „נייער בית־המדרש", וואָס האָט נאָך געהאַט אַ צווייטן נאָמען, „חברה תהילים";

ג) אין דער מערב־זייט, צווישן זיי, איז געשטאַ־נען דער „בעל־מלאכהשער בית־המדרש";

ד) קעגנאיבער, אויף דער מזרח־זייט, דאָס „חסי־דים־שטיבל" פון די קאָברינער און סלאָנימער חסידים.

די דאָזיקע 4 בתי־תפילות האָבן זיך געפּונען אויפן „שול־הויף". מיט יאָרן צוריק איז דאָ גע־שטאַנען די „אַלטע שול" (קאַלטע שול), וואָס איז בעת אַ שריפה פאַרברענט געוואָרן. הוץ די דער־מאָנטע 4 זענען נאָך געווען:

ה) דער בית־המדרש פון „חברה קדישא" אין מאַרק און ו) דער „גבירישער בית־המדרש" אויף דער גבירישער גאַס.

דאָס גאַנצע קהלשע לעבן, רעליגיעזע און גע־זעלשאַפטלעכע, האָט זיך קאָנצענטרירט אין די דאָזיקע בתי־מדרשים. נישט געווען קיין עפּנטלע־כער קהלשער פאַלקסהויז.

דאָס שטיבל

בכלל האָט זיך חסידות נישט אָנגענומען אין פּאָ־לעסיע. אין פּוילן, וואָלין, פּאָדאָליע איז חסידות מער געווען פאַרשפּרייט. אין בערעזע זענען די חסי־דים געווען אַ קליינע מינדערהייט פון דער עדה — עטלעכע צענדליק מנינים. פון זיי האָט דער גרעס־טער טייל געהערט צום „סלאָנימער הויף" און דער קלענערער צום „קאָברינער". כמעט אַלע חסידים זענען געווען פון די אָרעמע שיכטן — „וקבצני יחד"; רב מענדל רישעס, דער דיין, די שוחטים, אייניקע מלמדים, בעלי־מלאכות און בעלי־עגלות. נישט געקוקט וואָס זיי האָבן געהערט צו פאַרשיי־דענע חסידישע „דרכים" און אויך צו זיי האָט זיך אַריינגעכאַפּט די מכה פון די רבנישע „צדדים" האָבן זיי געהויזט אונטער איין דאַך. די „קאָברינער" זענען געווען די פּשוטסטע און אָרעמסטע און מיט־געאָנגען מיטן „שטאָטישן צד", זיך געקלעפּט צום „מאַרקישן רב" — די סלאָנימער, דאָקעגן, זענען געאָנגען מיטן „גבירישן" שטראָם. צו זייער שבח דאַרף אָבער געזאָגט ווערן, אַז די ביידע חסידישע טיילן האָבן זיך באָמיט צו לעבן בשלום און אויס־מיידן אַלץ, וואָס עס קען שטערן צו עבודת־הבורא. זיי האָבן זיך באָמיט, אַז דער שטן זאָל זיי זייערע תפילות נישט צעשטערן.

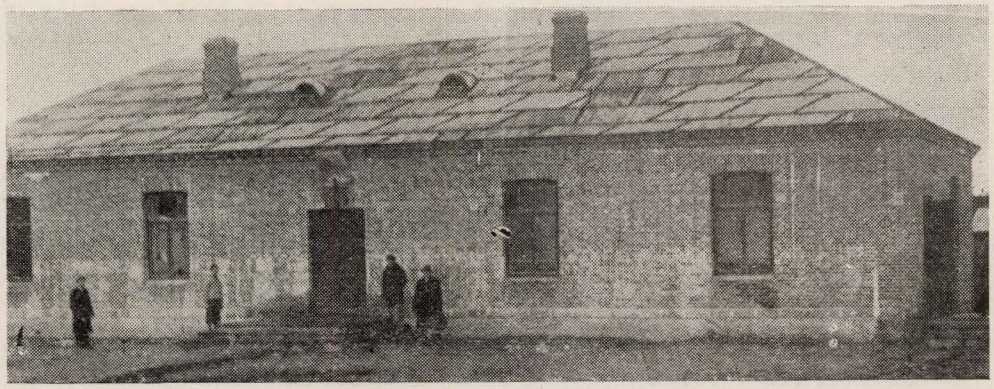
אין דער חסידישער וועלט איז אָנגענומען דער כלל פון „וגילו ברעדה" — פרייט זיך מיט אַ צי־טער. האָבן זיך מיט דעם צעטיילט די פּוילישע און פּאָליעסער חסידים — די פּוילישע האָבן פאַר זיך צוגענומען דעם וגילו און די פּאָליעסער דעם ברעדה... די פּאָליעסער ניגונים זענען געווען שטאַרק אומעטיק־מאָנאָטאָנע. עס איז שווער געווען אונטערצושיידן פון דער „מעלאָדיע" פון „איכה"

די גרויסע שול אין קאַרטוז־בערעזע אויפגעבויט נאָך דער ערשטער וועלט־מלחמה אויף פּריוושענער גאַס.

דער „גבירישער" בית־המדרש, אויף שאַסיינע גאַס, נעבן דעם פּאַסטאַווניק.

געביידע פון דער „יבנה"־שול אין קאַרטוז־בערעזע

ביז „היום תאמצנו". די דבקות ביים דאַוונען איז דערגאַנגען ממש ביז התפשטות הגשמיות — אויס־געטאָן זיך אינגאַנצן פון דעם ערדישן לעבן. די תפילות זייערע, איבערהויפט ביי די „קאַברינער", זענען געווען שטאַרקע, ליאַרעמדיקע, ממש גע־שפאַלטן די הימלען. וועז זיי זענען געקומען צו דער תפילה „נשמת כל חי..." האָט אַ מורא אַנגעכאַפט אַ זייטיקן. די לופט האָט געציטערט; אַלע אויגן פאַרמאַכט; די הענט אויפגעהויבן צום הימל; די פיס האָבן גערודערט און פון די מיילער זענען אַרויסגעדונערט געוואָרן די וועלטער פון דער תפילה...

צווישן דעם פולישן חסידישן נוסח און דעם פאַליעסער איז געווען נאָך אַ חילוק — אין פולן פלעגן די חסידים אין די טויזנטער פאַרן צום רבין — אין פאַלעסיע פלעגט דער רבי קומען צו די חסידים אין די שטעט און שטעטלעך. אין שטעטל גופא פלעגט אַזאַ רבישער באַזוך נישט מאַכן קיין רושם, אָבער ביי די חסידים איז עס געווען אַן אויסערגעווייניעכע געשעעניש.

קומען פלעגט דער רבי אויף אַ שבת. ער פלעגט אַליין דאַוונען ביים עמוד, אַליין לייענען די פרשה. אין אַזאַ שבת האָט דאָס דאַוונען זיך געציגן לאַנגע שעהן. יעדעס וואָרט האָט געהאַט זיין וואָג. דער רבי פלעגט טייל וועלטער באַגלייטן מיט לאַנגע קרעכצן, מיט אויסגעבענקטע טענער. עס האָט זיך געפילט, אַז יעדער פסוק קומט ביי אים אַרויס אויס־געשפילט — יעדע תפילה איז ער „מתקן". די חסידים זענען געווען אַזוי אַריינגעטאָן אין דער תפילה, די וועלט האָט זיך געקענט איבערקערן...

דער רוב פון די חסידים זענען געווען תלמידי־חכמים און גרויסע מתמידים ווי אַ סך פון די מתנגדים אין שטעטל. אָבער די שיחת־חולין פון די חסידים און זייערע מעשיות פון די „גוטע יידן" זענען על־פי־רוב געווען בלאַס. אין אַלגעמיין האָט דאָס שטעטל געקוקט מיט ביטול אויף די חסידים און מען האָט זיי מיט ליצנות גערופן „סחידים".

באַזונדערס לעבעדיק איז געווען שמחת־תורה, ספעציעל אין דער נאַכט פון שמיני־עצרת, וועז די מתנגדים מאַכן נישט קיין הקפות. אַ שטיק צייט פאַר מערב איז שוין דאָס שטיבל געווען פול מיט קינדער — יינגלעך און מיידלעך, אַפילו מתנגדישע — מיט פענער און ליכטלעך אַריינגעשטעקט אין עפל אַדער קאַרטאָפל און מיט גרויס ענטוזיאזם אָנטייל גענומען אין די הקפות. אין דעם אָוונט זע־נען די פאַליעסער חסידים אַרויס פון זייערע „בערדה" גרענעצן און מקיים געווען דעם „וגילו". די שטאַרקסטע אַטראַקציע איז געווען דאָס טרא־דיציאָנעלע התלהבותדיקע טאַנצן פון רבי אשר כאַמסקי ז"ל. ער איז געווען אַ טענצער פון גאָטס גענאָד. עס האָט זיך געלאָזט פילן די ווירקונג פון גרויס־מינסק, ווו ער איז געווען אַ קיילעכדיק יאָר. זיין הדרת פנים, די גרויסע פאַרקעמטע באָרד אין צוויי עקן און זיין גרויס שטעטיש באַנעמען זיך האָט שטאַרק נושא־חן געווען ביי אַלעמען.

ארץ־ישראל און די ציוניסטישע באַוועגונג

מען דאַרף אַנערקענען, אַז דער ערשטער שטאַפל פון צוגעבונדנקייט צו ארץ־ישראל איז געווען דאָס חסידים־שטיבל.

די סלאָנימער חסידים זענען געווען שטאַרק וואַ־רעם און וואַכזאַם צום אַלטן ארץ־ישראלדיקן יישוב. זייער אַנטייל אין דער „כוללות" — דאָס שאַפן געלט פאַר ישראל — איז געווען אַקטיוו און גוט אָרגאַניזירט. זיי האָבן געהאַט איבערגעגעבנע שלי־חים און געטרייע פאָרשטייער אין די פיר הייליקע שטעט אין ארץ־ישראל: ירושלים, חברון, צפת און טבריה, ווו זיי פלעגן מיט גרויס זאָרג פאַרטיילן די געלטער פון גלות, וואָס זענען געשיקט געוואָרן דורך דער „הויפט־קוואַרטיר" אין סלאָנים, וואָס האָט זיך געפונען אונטער דער שטאַרקער אויפזיכט פון רבין אַליין.

איינער פון די דאָזיקע שליחים איז געווען אַ בערעזער חסיד — אַלטער קרעמערס פאָטער. אַ גידעריקער, בריימבייניקער און רויטער יידל. דאָס גאַנצע פנים באַדעקט מיט באָרד און פיאות, פון וואַנען עס האָבן אַרויסגעפינקלט אויגן. זיין שטימע איז, אמת, געווען אַ הייזעריקע, אָבער פלעגט שטאַרק אַנשלאָגן אין די אויערן פון די הערער. פון צייט צו צייט פלעגט ער פון ארץ־ישראל אַראָפ־קומען, כדי איבערצוגעבן דעם רבין אַ דין־וחשבון פון זיין טעטיקייט און במילא אויך באַזוכן זיין געבוירן־שטאָט.

זיין באַזוך אין בערעזע פלעגט אין חסידים־שטיבל אויפגענומען ווערן מיט גרויס פאַראָד. מען האָט געפראַווט אַ יום־טובדיקע „וועטשערע" און מען האָט אויסגעהערט מיט אַן אינערלעכן ציטער דעם לעבעדיקן גרוס פון הייליקן לאַנד.

אויפן אָפיציעלן ציוניזם האָבן די חסידים גע־קוקט קרום. זיי האָבן אָפגעהיט זייערע קינדער זיי זאָל נישט פאַרפירט ווערן פון „פושעים".

די ציוניסטישע באַוועגונג האָט זיך אין בערע־זע אָנגעהויבן אין דער זעלבער צייט ווי דער ער־שטער ציוניסטישער קאָנגרעס. אין באַזעל, אויפן ערשטן ציוניסטישן קאָנגרעס איז אויך געווען אַ בערעזער דעלעגאַט מיטן נאָמען אַריטשיק. די ער־שטע טוער זענען געווען משכילים און תלמידי־חכמים פון שטעטל. יונגעלייט, וועלכע האָבן פאַר־בראַכט לאַנגע יאָרן אין די ישיבות זענען געווען די פיאָנערן פון דער חיבת־ציון באַוועגונג. זיי האָבן

אָנגעהויבן איינפלאָנצן ביי דער יוגנט ליבע צום תנ"ך, צו דער העברעישער שפּראַך, ליטעראַטור און צו ארץ־ישראל. זיי זענען געווען שטאַרק רעליגיעז, און דאָס האָט צוגעהאָלפן צו פאַרגרעסערן די צאָל אָנהענגער פון דער חיבת־ציון־באַוועגונג.

פון צווישן זיי האָט זיך אויסגעצייכנט רב ברוך־זישע זיסמאַנאָוויטש, אַ חסידישער יונג אָבער אַ גוטער משכיל, אַן ערשטקלאַסיקער העברעיסט, אַ מחבר פון אַ ספר אויפן געביט פון דיקדוק, העברעישע שפּראַך און ליטעראַטור. זיינע לעצטע יאָרן האָט ער פאַרברַאַכט אין ארץ־ישראל, ווו ער איז געווען אַן אָנפירער פון אַ מזרחי־שול.

דער צווייטער איז געווען אייזיק מאַלאַדאָווסקי, דער פאָטער פון דער דיכטערין קאַדיע מאַלאַדאָווסקי. אויך ער, דער גוטהאַרציקער און פילבאַראַכטער משכיל האָט אויפגעשטעלט אַ דור פון העברעיש־קענער.

זאָל אויך דערמאָנט ווערן ר' שלמה גאַנדז — דער גרינדער פון דער ערשטער שול אין בערעזע, וואָס איז געווען באַזירט אויף עברית בעברית.

דער ערשטער פאַרזיצער פון ציוניסטישן קאָמיטעט אין בערעזע איז געווען רב שלמה געשנהאָרן, אַדער רב שלמה טעמעס. עס איז געווען אַן אויסערגעווייניליכער טיפּ, אַ גרויסער תלמיד־חכם, בקי אין ש"ס און פּוסקים, געהאָט סמיכה אויף רבנות, אַ זייער פרומער — אַ סוחר פון אייזן־ און האַלץ־מאַטעריאַלן. ער האָט זיך מיט לייב און לעבן אַריינגעוואָרפן אין דער ציוניסטישער באַוועגונג, וועמען ער האָט אָפּגעגעבן זיין הייס האַרץ און פלאַמענדיקן טעמפּעראַמענט. הגם ער איז געווען אַ ביסל אַ שטאַמלער, האָט ער טאָג און נאַכט געהאַלטן ציוניסטישע דרשות אין די שולן און בתי־מדרשים.

ווען ער איז אויסגעווייזלט געוואָרן פאַרן ציוניסטישן פאַרשטייער פאַר גאַנץ פאָלעסיע האָט ער אין בערגעגעבן זיין געשעפט זיין איידעלער פרוי טעמעס — פון דאַן אָן האָט ער געהייסן ר' שלמה טעמעס. זעלטן ווען מ'האָט אים שוין געטראָפן אין געשעפט, כסדר אַרומגעפאָרן איבער שטעט און שטעטלעך, אַגיטירט, ווערבירט אָנהענגער פאַרן ציוניזם. דער־ביי איז ער געווען אַן אמתער פאָלקסמענטש, נישט געבלאָזן פון זיך, פשוט געטון זיין הייליקע אַרבעט.

די ציוניסטישע באַוועגונג האָט אַרומגענומען אַלץ בויטערע קרייזן פון דער באַוועגונג, דאָ זענען צעבראָכן געוואָרן די מחיצות פון די רבנישע „צדדים", דאָן איז אויסגעבויט געוואָרן דער ערשטער „ניטראַלער" פונקט, דער ציוניסטישער לאָקאַל, וואָס האָט געדינט פאַר אַ טרעפּפונקט פאַר די חברים, ווו ס'איז אויך געווען אַ לייענזאַל. דער צימער איז געדונגען געוואָרן ביי אַ יידן, אַ חסיד — רב שלמה ברודנאָ.

דער ציוניסטישער געדאַנק האָט געשלאָגן טיפּע וואָרצלען און אַרומגענומען אַלע שיכטן פון דער באַפעלקערונג. בערעזער איינגעפונדעוועטע משפּחות, באַווירקט פון דעם ציוניסטישן געדאַנק, האָבן ליק־ווידירט זייערע געשעפטן און, מיט האַק און פּאַק, עולה געווען קיין ארץ־ישראל.

די ערשטע חלוצים זענען געווען די משפּחות: אַליאָוויטש, בערקאָוויטש און נאָך אַנדערע, וועלכע זענען געווען די גרינדער פון דער קאָלאָניע „יבנה־ל" אין גליל־התחתון. אַנדערע האָבן זיך באַזעצט אין ירושלים.

ביים לייגן דעם גרונטשטיין פון דער „יבנה"־שול, 1930.

נשף ילדים עברי

ביום ב' דחוהמ"ס 16/X בשביל ילדים,
במוצאי יו"ט 21/X בשביל הקהל המקומי
ערך ע"י בי"ס „יבנה" בקרטוז־ברזה

16—21
X
1924

פרוגרמה

— I. —

1) „צפירת התחיה" — היסנין לאוסי — סקהלה.
2) באור ערך שפחת בית השואבה ושפחת תורה רבין [ס"ן]
3) „אם יש את נפשך לדעת" — דקלום — צסלר
4) „למתנדבים בעם" — „ — כרסלר
5) „התעתיד" — „ — ולצמן
6) הנולים—תמונה חיה: — בנעריו ובזקניו — סקהלה
הנולים — — קבוצה
השפחה—דקלום — רשינסקי, כרסלר, נידום, קרינסקי

— II —

1) הלום יעקב -תמונה חיה:
מלאכים עולים ויורדים — קבוצה
הארץ אשר אתה שוכב עליה — סקהלה
יעקב — נוביק [ס"ה]
2) שורים ושפחקים: א) הכובה נוכה—תמונה — נוביק, קרבלניק, פוסרנק, ליבשבסקית [ס"נ]
ב) המנגנים — נוביק, קרבלניק, פוסרנק, ליסקובסקי [ס"נ]
ג) ברלי הקטן—דקלום — ליסקובסקי
ד) סופלי־סוסוריסו — דנציג
ה) השקרן—דקלום — קסירסקיה [ס"נ]
ו) רבי קיש—משחק — ליסקובסקי, קרבלניק, נוביק, קרינסקי
ז) הנפחים—תמונה — וילבלסקי, נוביק, נלדברג, סטוצינסקי, רשינסקי ולצמן, הילפרין, הילפרין
ח)עבודת האכר—תמונה חיה — סקהלה
הקוצרות — גרושלקה, קרינסקי, פוסרנק, ויסוקר, שבוקר, דנציג, סנדק
הרשים — ולצמן, סטרוניצקי, פרידנשטיין

— III —

יום השבת בבית יהודי—תמונה חיה מהשפחה: — ולולסקי, צסלר, קלייסן, רשינסקי, נירנברג משה, דנציג
הסטליה של מעלה: — גליזר, נביק, פינקוביץ, ליסקובסקית, טוצקית
א) קבלת שבת, מלאכי שבת — סקהלה.
ב) קדוש, המשפחה
ג) שלש סעודות
ד) כוס השמשות בבית הכנסת
ה) „ בבית
ו) זמן ערבית בבית—מארי דאברהם
ז) מוצאי שבת בבית, הבדלה, האב ישב ללמד נסרא, בוחן את התינוק בליטודו, אנדרת המלאך
ח) נשמו צלים — צסלר
ט) סלוה מלכה — אליהו הנביא — סקהלה
י) התקוה — „

דרוק פלין פריסק

די רעוואָלוציאָנערע באַוועגונג

אין אָנהייב פון 20טן יאָרהונדערט האָט זיך אין־בער גאַנץ רוסלאַנד פאַנאַנדערגעוויגט די רעוואָלו־ציאָנערע באַוועגונג, וואָס האָט געוואָלט אַראָפוואַרפן דעם יאָך פון די צאַרן. דער דאָזיקער רעוואָלוציא־נערער און סאָציאַליסטישער שטורעם־ווינט האָט זיך דערטראָגן אויך קיין בערעזע. עס האָט געמאַכט זיקע פינטעלע אין דעם גיגאַנטישן רוסלאַנד האָט דעם איינדרוק, אַז אין דעם „רעוואָלוציאָנערן שטאַב" האָט מען אַ באַזונדערן אויפמערקזאַמקייט געשענקט דאָס קליינע שטעטעלע קאַרטוז־בערעזע. דאָס דאָ־מען באַזאָרגט מיט די געהעריקע רעוואָלוציאָנערע טוער.

פֿלוצלינג האָט זיך אין בערעזע באַוויזן אַ דרייי־לינג: אַ דיפּלאָמירטער דאָקטער, אַ דיפּלאָמירטע דענטיסטין און אַן אַקושערקע.

לאַנגע יאָרן האָבן יידן געלעבט, קינדער געהאָט און מען האָט געקענט אויסקומען אָן דעם דאָזיקן דרייילינג.

איז ווער חס־ושלום קראַנק געוואָרן איז געווען רב יעקב־יאָסל דער רופא. ער איז געווען דער אומבאַגרענעצטער מומחה פאַר אַלע מינים חולאתן. אין זיין ווויננונג איז אויך געווען אַן אַפּטייק. ער פלעגט באַזוכן דעם חולה, פאַרשרייבן אַ רעצעפּט און אַליין צוגרייטן די רפואות. ער איז געווען פאָפּו־לער אין דעם גאַנצן געגנט — פון די ווייטסטע דערפער פלעגן קומען צו אים פויערים נאָך הילף און געגלויבט אין אים ווי אין אַ גאָט — געוויס האָבן זיי אים „יענקעלקאָ".

רייסן ציין איז אויך נישט געווען קיין פּראָבלעם. בערעזע האָט פאַרמאָגט אויך אויף דעם געביט „ספּעציאַליסטן" — האָט דער אַלטער גאַנדז, שלמהס פאָטער, גערייסן ציין מיט... אַ שליסל. און עס איז געווען כשורה.

און צו העלפן געווינערינס איז דאָך אָפּגערעדט. עס איז געווען אַ גאָר גרויסע צאָל „באָבעס" וואָס האָבן געהאָלפן ברענגען אויף דער וועלט די גאַנ־צע בערעזער באָפעלקערונג.

דאָס נייע „אָנשיקענעש" — דאָס דערמאָנטע דריילינג האָט מיט זיך געבראַכט אַ נייעם כישוף, נישט נאָר אַ מעדעציניסישן נאָר אויך אַ נייעם אום־באַקאַנטן מין — אַ רעוואָלוציאָנערן.

דער ד"ר שׂוואַרץ, איז געווען אַ יונגערמאַן, אַ ברונעט מיט ברענענדיקע אויגן; געדיכטע, שוואַר־צע, געקרייזלטע האָר. זיין פרוי, די דענטיסטין, איז געווען אַ שלאַנקע און ווונדערלעך שיינע פרוי. די אַקושערקע איז געווען אַ קליינינקע, אַ גראָבינקע און אַ קיילעכדיקע.

אויסגעזען האָט עס, אַז אַלץ גייט צו גלאַטיק, אין בעסטן סדר — יעדער האָט זיך געטאָן זיינס: דער דאָקטער האָט געהיילט די קראַנקע; די דענטיסטין האָט גערעדט און קורירט ציין און די אַקושערקע האָט געבראַכט די נייע דורות אויף דער וועלט. אָבער אין אַ קורצער צייט אַרום האָט מען עפּעס באַמערקט — עפּעס קלעפּט זיך די יוגנט אַרום דעם דאָזיקן דריילינג. די אָדער יענע ווערן פלוצלינג פאַרשוווונדן; שפּאַצירן הינטערן שטאָט; געהיימע סו־דותדיקע צוזאַמענטרעפן; אין וועלדער, אויף פעל־

1טע מאי־פייערונג פון דער בונדישער אַרגאַניזאַציע אין קאַרטוז־בערעזע, 1931

דער. די צאָל איז געוואָקסן. דער דאָקטער האָט שטאַרק באַווירקט דער יוגנט. די פרוי זיינע האָט צוגעצויגן וויי אַ מאַגנעט די יונגעלייט. אַפילו דער־וואָקסענע, חתונה־געהאַטע מענער זענען אַריין אין איר נעץ און האָבן זיך איבערגעגעבן דער רעווא־לוציאָנערער באַוועגונג. פאַרשיידענע הייזער זענען געוואָרן נעסטן פון דער דאָזיקער טעטיקייט.

אין אַ קורצער צייט נאָך זייער קומען האָט זיך אין בערעזע באַוויזן אַ סטודענט מיט לאַנגע האָר, מיט אַ שוואַרץ העמדל אַרומגעבונדן מיט אַ שנור מיט קוטאַסן. ער איז געקומען ווי אַ גאַסט צום ד"ר שוואַרץ און האָט באַוויליקט צו געבן לעקציעס פון רוסישער שפראַך און ליטעראַטור. זיין קומען האָט נאָך מער פאַרשטאַרקט די באַוועגונג; גאַנץ בערעזע איז געוואָרן אַנדערש געשטימט; אַלע בחורים און מיידלעך האָבן זיך אָנגעהויבן קליידן אין שוואַרצע בלוזעס מיט שנורן און אַראָפהענגענדיקע קוטאַסן. מיידלעך האָבן אָנגעהויבן אָפצושערן זייערע צעפ און די רוסישע שפראַך איז אַריין אין דער מאָדע.

שפעטער זענען אַרומגעגאַנגען קלאַנגען, אַז דער דאָזיקער סטודענט איז געווען נישט קיין אַנדערער ווי מאַקסים ליטווינאָוו, געהייסן דאָן וואַלאַך און גע־שטאַמט פון סלאָנים אָדער ביאַליסטאָק. דער שפע־טערדיקער אויסערן־מיניסטער פון דעם ראַטנפאַר־באַנד...

אָן איבערקערעניש איז געקומען אין בערעזע, עס האָט געקאָכט און געזידט, אָגענטן פון דער גע־היימער פאָליציי האָבן גענישטערט און פאַרפאַלגט אויף שריט און טריט. דעווויזיעס אין פאַרשיידענע הייזער. דער סטודענט וואָלאַך פלעגט פון צייט צו צייט פאַרשוווּנדן און זיך וויידער באַווייזן.

אויך ישיבה־בחורים, וואָס האָבן יאָרנלאַנג „גע־קוועטשט די בענק" אין די בערעזער בתי־מדרשים זענען מיטגעריסן געוואָרן מיטן דאָזיקן שטראָם.

דאָס האָט זיך אָפגערופן אויף דער ציוניסטישער באַוועגונג. די העברעישע לערער האָבן געמוזט פאַרלאָזן דאָס שטעטל. דער ציוניסטישער לאָקאַל האָט זיך געשלאָסן.

עס איז אויך געקומען די צייט פון „עקספראָפרי־אַציעס" — בחורים פלעגן זיך אַריינרייסן אין פאַר־שיידענע הייזער און מיט רעוואָלווערן אין די הענט געפאָדערט „קאָנטריבוציע" פאַר דער רעוואָלוציע.

אין דער ערשטער וועלט־מלחמה

די נאָענטקייט פון דער בריסקער פעסטונג; די יאָסאָלדע וואָס איז געווען האַרט ביים שטעטל; דער באַן־וועג און דער שאָסיי וואָס זענען געלעגן אויף דער הויפט־מאַגיסטראל וואַרשע־מאָסקווע האָט פון בערעזע געמאַכט אַ וויכטיקן סטראַטעגישן פונקט. טאָקע אינעם שטעטל גופא זענען פאַרגעקומען די קאַמפן. אויף איין זייט בריק, פון צפון, זענען געווען די רוסן — פון דרום־זייט האָבן געשטורעמט די דייטשן. דער קוילן־האָגל האָט זיך געשאָטן אויפן שטעטל.

בערעזע איז שוין לאַנג געווען אָפגעשלאָסן פון דער אַרומיקער וועלט, אין יוצא ואין בא, נישט אַרויס, נישט אַריין. מיט די דערפער איז נישט געווען קיין פאַרבינדונג. דער הונגער האָט געבושעוועט. מען איז געלעגן פאַרגראָבן אין די קעלערן אָדער פאַרשטעקט ערגעץ ווו אין פעלדער. די הייזער, די קראָמען, דאָס גאַנצע פאַרמעגן איז געבליבן הפקר.

די אָקופאַנטן — די דייטשן, עסטרייכער און אונגאַרן האָבן צערויבט די הפקרדיקע הייזער און געשעפטן.

פינצטער איז געווארן אין בערעזע. פאַרשטילט איז די ברויזנדיקע יוגנט; מענטשן האָבן זיך גע־שאַרט ווי מתים; אַלע געדאַנקען האָבן זיך געדרייט אַרום דער פראַגע: ווו קריגט מען אַ קאַרטאָפל, ווו באַקומט מען אַ שטיקל שווארץ ברויט. עס זענען אויסגעליידיקט געוואָרן אַלע רעזערוון אויך אין די דערפער.

וועג דער פראָנט איז אַוועקגערוקט געוואָרן אַ ביסל ווייטער, וועג מען האָט אָנגעהויבן אַרויס־קריכן פון די באַהעלטענישן האָט מען ערשט דער־זען דעם גרויסן חורבן: די גרעסטע טייל פון די יידישע הייזער זענען פאַרברענט געוואָרן אָדער שטאַרק צעשעדיקט. די פאַרמעגנס צערויבט; די בריקן צעשטערט. — אין גאַנץ געבליבענע הייזער האָבן זיך אויפגעשטיקט די משפחות, וועמענס ווויי־נונגען עס זענען חרוב געוואָרן.

מען האָט זיך אָנגעהויבט אַרומקוקן און מען האָט געמומען שלום מאַכן מיט דער לאַגע און געזוכט צוריק צו קומען צו זיך ווי נאָך אַ מבול. עס איז באמת געווען שווער זיך צו אָריענטירן אין דער לאַגע, ווייל די מאַכט איז אויך נישט געווען קיין סטאַבילע — דייטשן, אונגאַרן און עסטרייכער האָבן זיך כסדר געביטן, היינט דער, מאָרגן אן אַנדערער.

דער ווילן צום לעבן האָט גובר געווען, מען האָט זיך אָנגעהויבן צופאַסן צו די רעגירער. טייל האָבן אויף האַלב שטום־לש ן געפונען אַ וועג, זיך צו־געהנפעט און פאַרגלייגט זייער הילף צום קאָנטאַקט צווישן דער מאַכט מיט די דערפער (וועלכער ייִד קאָן דאָס נישט קיין דייטש?). טייל האָבן אָנ עהויבן אַרויסצובאַקומען „שיינעז" אַרויסצופאָרן מחוץ די גרענעצן פון שטעטל איינצוקויפן תבואה און פאַר־שיידענע פראָוויאַנטן, אַנדערע האָבן געקענט זיך דערקלייבן אַפילו ביז וואַרשע.

ביסלעכווייז האָט בערעזע אָפגעלעבט. מען האָט אָנגעהויבן זיך אָפצובויען, צו פאַרריכטן די צעשע־

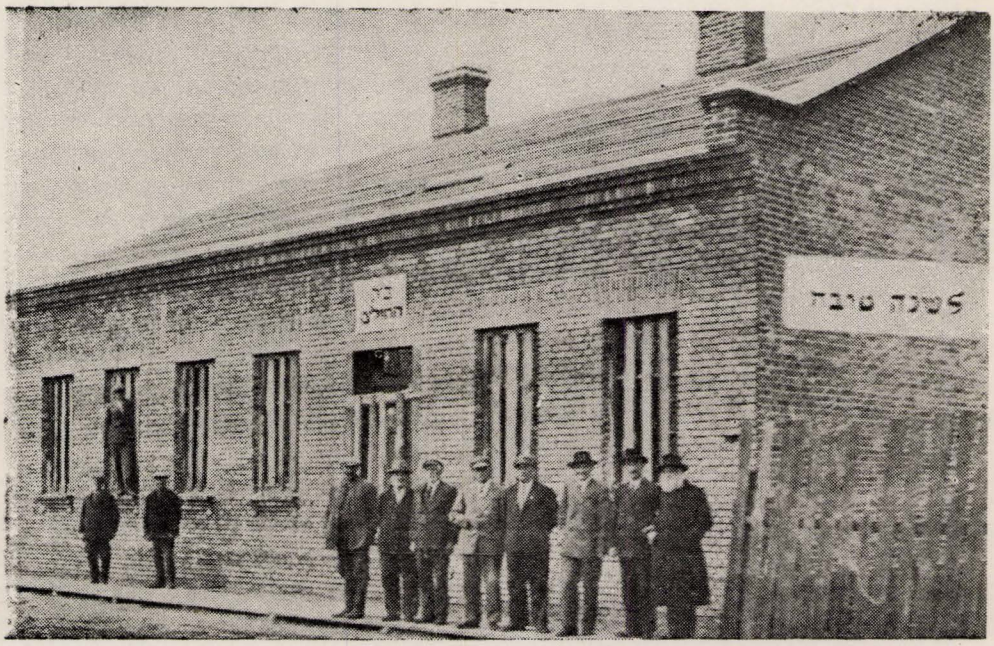
דיקטע הייזער, צו האַנדלען, צו אַרבעטן. פון „דזשאָינט" (ד. ד. ק.) האָט אָנגעהויבן קומען הילף. אויך פון קרובים מעבר־לים פלעגט אַריינקומען שטיצע. געמיינט האָט מען, אַז מען איז געקומען צו אַ שטיקל מנוחה, אַז דאָס לעבן הויבט אָן צו ווערן נאָרמאַל. אין דער ווירקלעכקייט איז דאָס אָבער גע־ווען נאָר אַ צייטווייליקער אָפרו. אין אַ שטיקל צייט אַרום האָט זיך צעפלאַקערט אַ נייע מלחמה.

די קאַפּיטולאַציע פון די דייטשן, דער בריסקער שלום, די רוסישע רעוואָלוציע, די באָלשעוויסטישע איבערקערעניש, דאָס אויפשטיין פון פוילן צו אַ זעלבסטשטענדיקער מלוכה האָט אַריינגעבראַכט אַ נייעם ווירוואַר. עס הויבט זיך אָן די מלחמה פון דעם סאָוועטישן רוסלאַנד מיטן פּריצישן פוילן און בערעזע איז ווידער אינמיטן דעם דאָזיקן פּייער. ווייטער האָט זיך אויפן שטעטל אויסגעגאָסן דער גרימצארן פון די נייע פּלאָגן.

די שיריים וואָס עס זענען נאָך געבליבן פון דער פּריערדיקער מלחמה זענען פאַרניכטעט געוואָרן אין די כסדרדיקע שלאַכטן צווישן די באָלשעוויקעס און פּאָליאַקן. יעדער האָט אויף זיין אופן און שטיי־גער גערויבט, געגזלט געגומען קאָנטריבוציעס. ביי־דע אַרמייען זענען געווען נאַקעטע, הונגעריקע אין אַלץ איז פאַר יעדן צייטווייליקן באַהערשער פּין שטעטל געווען וויכטיק. אָפּגערעדט פון שפּייז און מלבושים האָט מען אויך צוגענומען צירונג, רינ־געלעך פון די פינגער, אוירינגלעך פון די אויערן, מען האָט געזוכט און גענישטערט אין אַלע באַהעל־טענישן, אויפגעריסן פּאָדלאָגעס, צעשמעטערט מעבל. די אימה פון טויט האָט געשוועבט אַן אויפ־הער.

די ווילדסטע אינסטינקטן האָבן אַרויסגעווויזן די פוילישע סאָלדאָטן, די לעגיאָנערן וואָס האָבן גע־טראָגן פאַרשיידענע נעמען — „די האָלערטשיקעס", „די פּאָזנאַנטשיקעס"...

די באָפעלקערונג פון פּאָלעסיע האָט זיך אין משך פון לאַנגע דורות צוגעפאַסט צום רוסישן לעבן, צו דער רוסישער שפּראַך און שטייגער. די דאָרפי־שע באָפעלקערונג איז געווען אַ פּראָווינסלאָונע און די שנאה צו די פּריצים, וואָס זענען לרוב געווען פּאָליאַקן און קאַטאָליקן איז געווען גרויס. און אַז דער גורל האָט געוואָלט, אַז די רוסיש־פּוילישע מלחמה זאָל זיך ענדיקן מיט אַ פּוילישן נצחון און איבערגעבן אונטער פּוילישער ממשלה דעם פּיינטלעכן פּאָליעסיער עלעמענט האָבן די נייע מאַכטהאָבער געזוכט „פּאַרמיטלער" מיטן דאָרף. די שטאָט האָט געדאַרפט זיין די בריק און ווידער האָט עס דער יד געדאַרפט זיין. די באָצויונגען האָבן זיך איינגעשטילט. אַלע צדדים האָבן פאַרגעסן דעם שעת־חירום, די צייט פון קעגנזייטיקער אָפענער שנאה. עס האָט זיך אָנגעהויבן דער אויסטויש פון פּראָדוקטן און סחורות צווישן דאָרף און שטאָט. בערעזע האָט אָנגעהויבן צוריק אויפבויען די חור־בות. דער „דזשאָינט" האָט אין פאַרשיידענע פאָר־מען צוגעהאָלפן. דאָס לעבן איז אַוועק אויף נאָר־מאָלע וועגן.

דער אויסגעבויטער יידישער שפּיטאָל אין קאַרטוז־בערעזע, פאַר אָמעריקאַנער הילף.

דאָן איז געקומען דער גורלדיעקר מאָמענט מיטן „קאָמיטעט".

די ציוניסטישע באַוועגונג איז נאָך נישט געקומען צו זיך. האָט נישט אַרויסגעוויזן גענוג אינטערעס פאַר געעזלשאַפטלעכער אַרבעט, הגם דאָן האָבן פיל פון דער יוגנט עולה געווען קיין ארץ־ישראל. די ציוניסטן האָבן אינגאַרירט יענעם היסטאָרישן מאָמענט און פאַרקערט די בונדיסטן און נאָך לינקערע עלעמענטן האָבן זיך אַרייגעוואַרפן מיטן גרעסטן ברען אין דער אַרבעט. זיי זענען געווען די אַקטיוווסטע ביים שאַפן דעם „הילפס־קאָמיטעט". אין קאָמיטעט האָבן זיי אַריינגענומען אייניקע רעליגיעזע יידן מיט די רבנים בראש. זיי זענען געוואָרן די באַלעבאָטים פון די געלטער וואָס האָבן אָנגעהויבן פליסן מעבר־לים.

די רעליגיעזע יידן האָבן פאַרלאָנגט אַ גאַנץ קלייניקייט: עפענען אַ שטיקל אַרעמע תלמוד־תורה פאַר יינגלעך, באַזאָרגן די מיקווה און רעסטאַווירירן די בתי־מדרשים. חוץ לזה האָבן זיי די גאַנצע דעה איבערגעגעבן צו די אַנדערע פון קאָמיטעט.

די דאָזיקע עלעמענטן האָבן פאַרנומען דער „גבירישער באַד" און דאָרטן אַינגאַרדנט דער יידישער פאָלקס־שול, וואָס איז געווען יידישיסטיש און נישט ציוניסטיש. די באַפעלקערונג אין אַלגעמיין איז געווען נידערשלאָגן און די שטימונג דערדריקט און איז געווען גליקלעך וואָס עס האָבן זיך געפונען מענטשן, וועלכע זאָרגן פאַר זייערע קינדער מיט לערנען, מיט עסן און מיט קליידן...

אייגנטלעך איז בערעזע נישט געווען קיין גרויסער אויסנאַם. — אין גאַנץ פוילן האָט זיך אויף דער יידישער גאַס געפירט אַ שארפער אידעישער גערעגל.

ערשט אין יאָר 1922 איז אין בערעזע פאַרגעקומען אַן ענדערונג. שטאַרקערע ציוניסטישע פערזענלעכקייטן האָבן זיך אומגעקערט פון רוכלאָנד קיין פוילן און די ציוניסטישע באַוועגונג האָט אַנגעהויבן שלאָגן וואָרצלען. עס האָט זיך אַנטוויקלט אַ שטאַרקע תרבות־באַוועגונג, וואָס האָט דערגרייכט אויך קיין בערעזע.

מיט ברען האָט זיך אָבער די ציוניסטישע גרופּע געמומען און דערמאָבערט אין פאַזיציע נאָך דער צווייטער. מען האָט אַרגאַניזירט אַ טייל פון דער יוגנט. די באַפעלקערונג האָט אָנגעהויבן אַרויסווייזן אַ נייגונג צום ציוניזם. נאָכדעם איז מען אַוועק וויי־טער — מען האָט אינגעאַרדנט אָוונטקורסן פאַר דערוואַקסענע יוגנט ביז עס איז געקומען אויך אַ שעת־הכושר צו עפענען אַ תרבות־שול.

די תרבות־צענטראַלע האָט געהאַלפן מיט גיטע פּעדאַגאָגישע כוחות און עס איז געעפנט געוואָרן אַ שול און אַ קינדער־גאָרטן. דאָס העברעישע ליד און דאָס ציוניסטישע וואָרט האָט מען אָנגעהויבן הערן אין אַלץ מער און מער יידישע הייזער.

מען האָט זיך מיט דעם נישט באַנוגנט און עס איז אונטערגענומען געוואָרן אַן אַקציע צו קויפן באָדן און אויסצובויען אַן אייגענעם בנין. די אַנשטרענגונג איז טאַקע געלונגען. דער געמויערטער בנין פון „תרבות" איז געוואָרן אַ וווּנדער פאַר דער גאַנצער געגנט.

גרויס געוויכט איז געלייגט געוואָרן אויף ארץ־ישראל־אַרבעט. אַ גאַר גרויסע צאָל יוגנט און עלטערע האָבן ביזן חורבן עולה געווען קיין ישראל. אַ סך פון זיי פאַרנעמען פאָסטנס פון לערערס; טייל האָבן פאַרענדיקט דעם אוניווערזיטעט; מען גייט פינט בערעזער צווישן די ישראלדיקע דיכטער און שרייבער.

דער מאַנטיקדיקער מאַרק־טאָג אין קאַרטוז־בערעזע

מאַשע שטוקער - פּאַיוק

נישטאָ מיין היים

אַ קלאָג-ליד נאָך מיין שטעטל קאַרטוז-בערעזע

איבער ימים, יבשות, ביינאַכט און בייטאָג
יאָגט זיך אַ בריווטרעגער, ווינט, פּאַר מיר טראָגט
אַ לעצטע זייטל, אַן איינציקע שורה:
אויף רויכיקע פליגל אַ שוואַרצע בשורה.

פון מיין גאַנצן שטעטל דעם חורבן און פּיין,
וואָס איז אין איין קורצינקער שורהלע אַריין
מיט בלוטיקע אותיות אויף אייביק פאַרשריבן:
„— פון קאַרטוז-בערעזע, איז קיינער געבליבן!..“

קאַרטוז - בערעזע:

אין פּרילינג צעבליט מיט ווייס-דופטיקן בעז, ?
דיין ברויזיקע, רוישיקע יוגנט, ווו איז, ווו איז?
אַלע-אַלע, גרויסע, קליינע, אַלטע יונגע —
ווער זאָל עס האָבן פאַראַמאָל אייך פאַרשלונגען? —
דער טייך?
דער טייך וואָס האָט קוים זיינע וואַסערן געריירט,
ווי אַ בלוילעכע סטענגע דאָס שטעטל באַצירט,
מיט „פאַרגעס מיך נישט“ — בלימעלעך ביי די ברעגן אַרום,
און ווערבעס צעגרינטע באַוואַכן אומעטום,
צעבלעטערטע צווייגן, ווי אַרעמס צום שיצן,
שפּרייטן אויס שאָטנס קיל זומער אין די היצן.

דער טייך, וואָס האָט קיינמאָל מיט שטורעם נישט געזאָדן,
ווו ס׳האָבן מיינע אבות-אבותינו זיך געבאָדן,
ווו גאַנצע משפּחות פלעגן שעפּן תענוגים,
איז ער קיינמאָל נישט מורד געווען: געגנוג אים
שוין זייערע לייבער פון מי-שטויב צו שוועמקען.
און ווינטער-חדשים, פאַרפרוירן פלעגט ער בענקען —
זיך לאָזן צעהאַקן זיין רוקן דעם האַרטן
פון אייז. און זיך קוים אויפן זומער דערוואַרטן.
און וואָס פאַראַ קונצן מען פלעגט דאָרט נישט מאַכן,

דער טייך פלעגט מיט יעדנס געלעכטער מיטלאַכן,
געקאַטשעט זיך לאַנגזאַם אויף ביידינקע זייטן
ווי אַ גוטינקער זיידע, וואָס לאָזט אויף זיך רייטן.

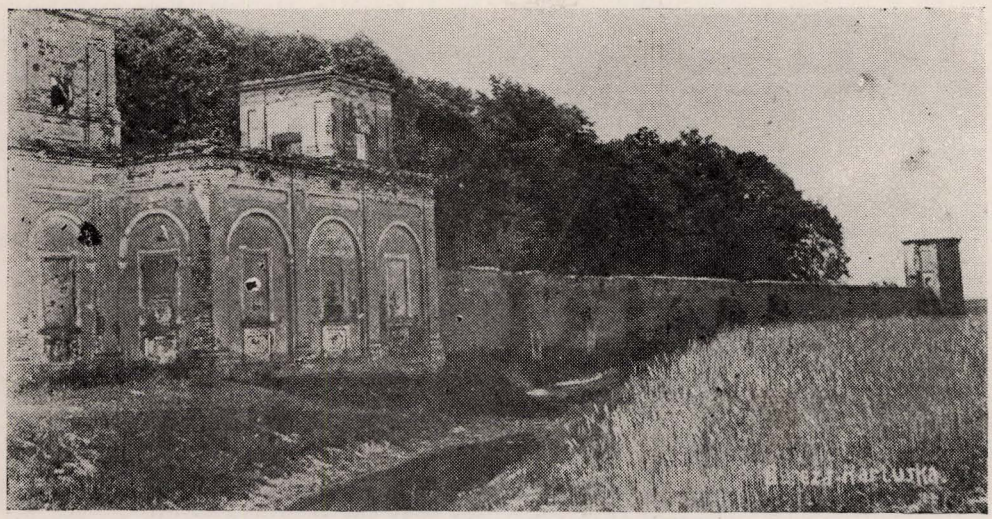
און פלעגן זיך קליינינקע קינדערלעך שפילן;
זיין פנים אַ פּליוסקע פון הענטלעך דערפילן;
— נאָך!.. האָט ער מיט בלעזעלעך־אויגן געווונקען.

דער טייך וואָס פון תמיד אָן האָט אַנגעטרונקען
דאָס גאַנצענע שטעטל. מיט וואַסערן זיסע,
איז פלוצים פון ברעג אַרויס אין אַ געוויסער?
מיט חיה'שן גיר זיך אויף אייך אויפגעהויבן
און אַלעמען פאַרצוקט? — איך קען עס נישט גלויבן,
איך קען עס נישט גלויבן!

זאָג מיר טייך, דאָס ביסטו? —
ווזשע זיינען זיי, — ווו?
איך וועל שלינגען די קללות פון מיין פאָלק אויף דער וועלט און
מיין מויל זאָל אויף אייביק דיינע וואַסערן פאַרשעלטן,
נישט שטראָמען, נישט פליסן
קיין קינדער־כוואַליעס נישט האָבן. —
אויסטריקענען זאָלסטו אין אַ זומפיקן גראָבן!

קניט דער טייך אַנידער, דעם קאָפּ טיף געבויגן,
מיט טרערן פאַרגאָסן אומשולדיקע אויגן:
— נישט איך, אויב איך — זאָל איך ווערן אויסגערונגען!
מיט מיינע שטראָמען זייענען זיי דאָך געשוווומען
מחנותווייז, אייגציקווייז — צו אַנדערע ברעגן
און איך האָב געשפרייט זיי מיינע אַרעמס אַנטקעגן
געוואָלט זיי דערהאַלטן ביים לעבן ביז...

קאַרטוז־בערעזע:
דיין כוואַליע, שטראַליקע יוגנט וווּ איז,
וווּ איז?

דער פאַרק ביי דער חורבה פון דעם מאָנאַסטיר פון די „קאַרטוזן ברידער".

און אפשר דער וואַלד מיט יאַגדעס און שוואַמען?
אַזויפיל דורות די ביימער דיך קאַנען,
ווי שטאַלץ איז געווען מיט דיר שיינע בערעזע!
וזי איינגעוואַקסן אין זיין האַרץ ביסט געווען!
ער האָט דיינע פאַרלעך מיט ליבשאַפט געגלעט
צעפרילינגט, צעזומערט ביז אַוונטן שפּעט,
געטוליעט צום האַרצן אין שאַטנס געהילט,
זייערע טרוימען געוועבט, זייער בענקשאַפט געשטילט.

דו?
דו זאַלסט עס האָבן מפקיר געווען דיינע צווייגן־הענט
פאַר תליה און פלאַם און זיי אַלעמען פאַרלענדט?
צי איז עס געשען ביי דיר? וועלדעלע קליינער,
וווּ ס׳פלעגן די קינדער זיך שפּילן ל״ג בעומר,
און פאַרבליבן ביסט דער ליבלינג פון מיין ערשטן געדענקען —
זאָגט, דאָס זענט אירז?
איך וועל עס נישט שענקען, נישט שענקען!
איך וועל צעבלאָזן די פונקען פון נקמה — אין פלאַמען
אייך פאַרברענען, ווי איר אונדז — מיט צווייגן און שטאַמען!

נעמט טרייסלען דער וואַלד דעם צעוואַקסענעם קאָפּ,
דעם אַלטן:
ניין! ניין!
איך האָב זיי אין מיינע טיפענישן אויסבאַהאַלטן,
אין געדיכטעניש פון מיינע פאַרפלאַנטערטע צווייגן,
און גוזר געווען אויף די בלעטער: ששטיל! שווייגן!
פאַרשטעלט פון די לויערנדע טויט־אַראַפלאַנען,
אַז אויך נישט אפילו דער הימל זאָל אַנען.
זיי געוויקלט אין זיך, געמיינט זיי צו ראַטעווען. — ביז —

קאַרטוז - בערעזע:

דיין וואַלדיקער בליאיקער צוויט וווּ איז, וווּ איז?

און אפשר גאָר
די גוטע, געטרייע פרוכטבאַרע ערד.
וואָס האָט גאַנצע משפחות
מיט אַלדאָס גוטס גענערט?
אַ סאָד און אַ גאָרטן האָט יעדער כמעט
מיט גרינסן און פרוכטן אַרום הויז געהאַט
אוּן הינטערן שטעטל אַ שטיקעלע פעלד,
און די ברכה דערפון אין שטוב אַריין קוועלט!
אַ געזונט אין די הענט אַריין, ס׳העלפט קינד און קייט
צעאַקערן, פאַרבראַנגען, און אָט וועט פאַרזייט:
דער טאַטע פאַראויס מיטן אַקער דעם שאַרפן,
דאָס וויב, די קינדער קאַרטאָפעלעך וואַרפן
אין גלייכע רייען, מען גייט טריט ביי טריט,
און אַז דער מרחק זאָל גלייך זיין — מען היט.
און צייט שפּאַרט מען אָפּ, נישקשה, אַז מען וויל נאָר.

די מאַמע פון הויז, נאָך דער שולע — די קינדער.
שמייכלט די ערד־אויף מיט שפּע און פּרייד
אַ גליקלעך צעשטראַלטע, מיט זאַטקייט פּאַרגרייט,
און בליט זיך פונאַנדער מיט געל־בלוי און גרין
און צייטיקט די טיילן פּעלד פון יעדן מין
גרינסן און תבואות אין גאָלדענעם זאָנג
פילט מען אָן שפּייכלערס אויף אַ ווינטער לאַנג...

און הינער קאָ־קאָרייען זיך פּריילעך אויף אַ קול.
אַ פּרישינקע איי איז דאָ אין שטוב אַלע מאָל,
אַלע טאָג, אַ פּאָר קווערטלעך מילך פון דער קו
און עס קומט אויך אַ קעלבעלע אַלע יאָר צו,
האָט מען אויף שבת און יום־טוב, און כ׳ווייס,
אַמאָל אויך אינדערוואָכן אַ פּעדעמל פּלייש.
שטעלט מען אַ לאַדישקע מילך ווען־נישט־ווען,
נעמט מען אַראָפּ אַ הייטל סמעטענע פון דעם,
שלאָגט מען־אויס פּוטער, איז דאָ אויכעט קעז.
אַלץ צו פּאַרדינקען דער ערד, אָט דעם נס,
נישט זיין זאָל חלילה קיין הונגער אין שטוב:
זאָל אָט די גוטינקע ערד, אויפשפּאַלטן אַ גרוב,
אַזאַ גיהנום־מויל, טיף־אימהדיק גרויס,
אינצושלינגען וואָס געכאָוועט אויף איר אייגענעם שויס?

איך קען עס נישט גלויבן, אַז מאַמע־ערד זאָל עס
טון אירע קינדער. זי?
וואָס שפּרייט אויס אירע פּאָלעס
מיט טריישאָפט און דערנערט זיי מיט עסן און טרינקען,
זאָל אין איר אָפּגרונט זיי אַלע פּאַרזינקען?
ערד, ערד:
אויב צוליב דיר בין איך געוואָרן אַן אבל,
זאָל זיך אויסגיסן אויף דיר פון דער תוכחה אַ מבול,
אויף אייביק פּאַרשאָלטן זאָל ווערן דיין טראַכט,
נישט געדייען פון דיר זאָל מער קיין שום זאָד!...

און ס׳גייט דורך דער ערד אַ ציטער אַריבער
צעפּאַלמעסט איר לייב איז, זי צוקט און זי פּיבערט:
— ניין, נישט איך! נישט איך!
עדות זענען און קענען דערציילן
מיינע טיפע טעלען, אונטערערדישע היילן,
ווי איך האָב צווישן מיינע אויפגעריסענע גלידער,
געטוליעט צו זיך דיינע שוועסטער און ברידער

אַלץ געלאָזן טון מיט זיך, אבי צו פאַרהיטן
דאָס לעבן פון דיינע ליבסטע,
נאָר איך האָב זייער טויט נישט פאַרמיטן...

עס וואַיעט דער וואַלד, ווייניט דער טייך און ס׳פיבערט די ערד:
— ס׳האָט קיינער אין ערגעץ זייער רוף נישט דערהערט.
אין אייגענעם בלוט דערטרונקען איז זייער געשריי,
נישט מיר זענען שולדיק אין זייער חורבן און וויי
נישט פייער, נישט וואַסער, נישט ערד און נישט וואַלד,
דאָס האָבן געטון חיות אין מענטשן־געשטאַלט.

דער טייך אוּן דער וואַלד און די ערד זענען עדות —
די אייביקע עדות פון מיליאָנען אבדות — — —

בוענאָס אירעס, 1945.

דער קאַרטוז־בערעזער מאַרק.

לעבנס־געשיכטע פון וועלט־גאון ר׳ יצחק אלחנן זצ״ל

דער געוועזענער רב פון קאַרטוז־בערעזע *)

אין ראָש — אַ קליין שטעטל אין גראָדנער גובערניע — איז אין יאָר תקע״ז (1817) געבוירן געוואָרן ר׳ יצחק אלחנן זצ״ל.

זיין פאָטער ר׳ ישראל איסר בר׳ אלחנן זצ״ל — דער רב פון דעם שטעטל, איז געווען זייער פאָפּולער אין דער גאָנצער געגנט אלס גאון און אלס חכם.

זייענדיק רב אין אַ קליינער פּראָווינץ־שטאָט, האָט מען אים אפט אינגעלאָדן אין די נאָענטע גרויסע שטעט, וועו עס האָט זיך געהאַנדלט וועגן אַ גרויסע דין־תורה, אָדער בוררות.

ר׳ ישראל איסר איז געווען אַ חסיד פון ר׳ חייקל אמדורער זצ״ל, און נאָך ר׳ חייקלס פטירה איז ר׳ ישראל איסר געבליבן אַ טרייער אָנהענגער פון ר׳ חייקלס זון ר׳ שמואל זצ״ל.

אין ראָש האָט צו יענער צייט געלעבט אַ גרויסער למדן און יר״ש אויך אַ חסיד פון זעלביקן רבין ר׳ שמואל — און אויך מיטן נאָמען ר׳ שמואל — וועלכער האָט געהאַט אין ראָש אָנהענגער. אָבער דער אָוטאָריטעט פון ראָשער רב ר׳ ישראל איסר זצ״ל איז געווען פיל גרעסער ווי דער אָוטאָריטעט פון ר׳ שמואלן. אויך די רביצין, די מוטער פון ר׳ יצחק אלחנן זצ״ל, איז געווען אַ יידענע אַ צדיקת, און האָט געשמט מיט אירע צדקות און מעשים טובים. רחלע די רביצין איז געווען געאַכטעט און געשעצט צווישן אַלע שיכטן פון דער ראָשער באַפעלקערונג.

הרה״ג ר׳ ישראל איסר האָט געהאַט פיר זין: ר׳ משה יוסף, ר׳ אברהם אהרן, ר׳ יצחק אלחנן און ר׳ משה דוד זצ״ל. ר׳ יצחק אלחנן פלעגט אפט ריידן וועגן ר׳ אברהם אהרן מיט ליבע און אַכטונג, און האָט שטענדיק בעדויערט, וואָס ער איז יונגערהייט נפטר געוואָרן נישט איבערלאָזנדיק קיין יורש. ר׳ משה דוד איז נפטר געוואָרן אין ארץ־ישראל.

דער פּעיקסטער און וויכטיקסטער זון איז געווען ר׳ יצחק אלחנן זצ״ל, אלס קינד האָט ער שוין אַרויסגעוויזן איבערנאַטירלעכע כשרונות. צוליב פאַרשידענע טעמים אָבער האָט דער פאָטער געהאַלטן בסוד די כשרונות פון זיין געליבטן זון. אויך ר׳ אלחנן זעלבסט איז שוין אין זיין יוגנט געווען אַ הצנע לכת. און איז שטענדיק געווען באַשיידן. נישט געריכט זיך מיט זיינע פּעיקייטן און גרויסע ידיעות אין תלמוד. און וויל דער אינציקער רבי זיינער איז טאָקע געווען דער פאָטער, האָט מען פון דעם „יונגן עלוי״ נישט געהערט. דער רבי האָט דעם תלמיד נישט מפרסם געמאַכט.

דורך א צופאל אָבער איז ער פלוצלינג מפורסם געוואָרן, און די גאַנצע געגנט האָט זיך אָנגעהויבן צו אינטערעסירן מיט דעם נייעם שטערן וואָס באַווייזט זיך אין דער לומדישער וועלט. געשען איז עס אויפן דרייצנטן לעבנס־יאָר פון דעם גאון, ער איז נאָך דעמאָלט געווען אַ באַשיידן יונג בחורל, אַ נחבא אל הכלים.

*) די ביאָגראַפּיע איז געשריבן פון נטע בהרב יעקב הלוי ליפשיץ. ר׳ יעקב ליפשיץ איז געווען העכער 30 יאָר דער סעקרעטאַר בייַ ר׳ יצחק אלחנן.

אין יענער צייט האָט געשמט דער באַוווסטער גאון הכם ר׳ משה ר׳ אריס פון קיידאַן.

דורכפאַרנדיק דאָס שטעטל ראָש האָט ר׳ משה באַזוכט דעם רב. און צופעליק האָט ער זיך דורכגע־שמועסט מיט דעם יונגן בחורל, פון וועלכן ער איז געוואָרן זייער נתפעל. זיין חריפות און בקיאות האָבן פשוט דערשטוינט דעם גאון. קומענדיק קיין וואָלקאָוויסק האָט הגאון ר׳ משה פאַרגעשלאָגן דעם גביר הנכבד ר׳ לייזער יעזערסקי — דעם יונגן גאון אלס חתן פאַר זיין טאָכטער שרה רייזע.

נאָך קורצע אונטערהאַנדלונגען צווישן ביידע מחותנים, איז געשלאָסן געוואָרן למזל דער שידוך. און די רביצין, וועלכע איז דערצויגן געוואָרן אין איר יוגנט אין עשירות און רחבות, האָט זייענדיק די פרוי פון גאון דורכגעלעבט זייער קריטישע מא־מענטן, עס זענען געווען צייטן וועו די אַמאָליקע גבירישע טאָכטער האָט פשוט געהונגערט, אָבער זי האָט אַלץ מיט זעלטענער מסירת נפש, אַלץ מקבל באהבה געווען.

זי איז געווען א טיפ פון אן אמתע אשה צנועה, וואָס האָט פאַרגעטערט איר מאַן, זיין תורה און יראת שמים, זיין צדקות און מידות טובות.

אין דער צייט וועו ר׳ יצחק אלחנן האָט געלעבט אין דחקות, האָט זי ווי א העלדין געקעמפט מיט דעם עלנט און איז געווען גליקלעך זעענדיק ווי איר מאַן זיצט על תורה והעבודה. דערפאַר האָט זי טאַקע געהאָט דאָס גליק שפּעטער צו ווערן די באַ־רימטע „קאָוונער רביצין", די פרוי פון וועלט־גאון אין יענער צייט.

דער שידוך מיט ר׳ לייזער יעזערסקיס טאָכטער, וועלכע איז געווען שפּעטער די קאָוונער רביצין, איז אייגנטלעך געווען דער צווייטער שידוך. שוין אַלס צוועלף־יעריקער יינגל האָט דער ראָשער רב זיך משדך געווען מיט א גביר, אָבער דער שידוך איז בטול געוואָרן. געווייגלעך האָט דער ראָשער רב דערקלערט אז די כלה איז נישט ראוי צו זיין די פרוי פון יונגן גאון, און דער שידוך איז בטול געוואָרן.

דער עפיזאָד וועלכן די מקורבים פון גאון האָבן דערציילט מיין פאָטער ז״ל, איז זייער כאַראַקטע־ריסטיש פאַר יענער צייט, און עס וואַרפט א ליכט אויף דער דערציונג פון א טייל יידישע הייזער אפי־לו אין יענער צייט.

וועו מען האָט אים איינגעלאָדן צו דער כלה אום צו פאַרהערן אים אין לערנען, זענען געווען געלאָדן אויך אורחים נכבדים אין גרויסע לומדים. אויפן טיש איז געווען אָנגעשטעלט פאַרשיידענע קאָנפע־טורן. אונדזער חתן אָבער האָט זיך אזוי פיל פאַר־טיפט אין די פלפולים מיט די לומדים, אז ער האָט גאָרנישט באַמערקט וואָס ער עסט... די כלה איז דאָס נישט געפאלן געוואָרן און אויך איר מוטער האָט צוגעשטימט, אַז זי וויל נישט אַוא אידעם.

דער קאָוונער רב האָט וואַרשיינלעך שוין לאַנג פאַרגעסן געהאַט דעם גאַנצן פריילעכן עפּיזאָד מיט דער נאָרישער כלה, בעת ער איז שוין געווען א וועלט־באַרימטער. און דורכפאַרנדיק אַמאָל וואָל־קאָוויסק כדי צו פאָרן קיין ראָש אויף קבר־אָבות, זענען געקומען טויזנטער מענטשן צום גאון ער זאָל זיי בענטשן. צווישן די פילע באַזוכער, איז אויך גע־קומען אן אומגליקלעכע עלנטע פרוי בעטן א ברכה ביים גאון. די אומגליקלעכע עלנטע פרוי איז טאַקע געווען די אַמאָליקע כלה, וועלכע עס איז נישט באַ־שערט געווען צו זיין די פרוי פון וועלט־באַרימטן גאון וצדיק... דאָס לעבן האָט זיך זיינע קאַפּריזן, און מען קען זיך פאָרשטעלן די לאָגע פון דער אום־ליקלעכער, זעענדיק דעם גרעסטן יידישן גאון וועלכן זי האָט צוליב קאָנפּעטורן נישט געוואָלט אַלס חתן!...

נאָך פאַר דער חתונה איז ר׳ יצחק אלחננס מוטער געשטאָרבן. א האַלב יאָר נאָך דער חתונה איז אויך דער ראָשער רב ר׳ יצחק אלחננס פאָטער נפטר געוואָרן. בלייבנדיק א יתום איז ער געוואָרן אָפהענגיק פון זיינע שוויגער־עלטערן, ביי וועלכע ער האָט, לויט דעם מנהג פון יענער צייט, געגעסן „קעסט" און זיך מקדיש געווען לתורה ולעבודה.

גלייך נאָך דער חתונה האָט ר׳ יצחק אלחנן ge־לערנט ביים גאון ר׳ אלי׳ שיק זצ״ל, וועלכער איז געוואָרן לידער רב, שפּעטער האָט ער געלערנט ביי וואָלקאָוויסקער רב הגאון ר׳ בנימין דיסקין זצ״ל, וועלכער האָט געהאַט אויף דער וויטערדיקער אַנט־וויקלונג אין התנהגות פון ר׳ יצחק אלחנן זצ״ל א געוואַלטיקע השפּעה.

הגאון ר׳ בנימין דיסקין זצ״ל האָט געהאַט זין גאונים, צווישן וועלכע עס איז אויך געווען דער באַווווסטער גאון און צדיק ר׳ יהושע ליב דיסקין זצ״ל פון ירושלים. דעם וואָלקאָוויסקער רבס הויז איז קעווען א קוואַל פון תורה. די גרעסטע גאונים פון יענער צייט ווי דער שעדליצער רב ר׳ ברוך מרדכי ליבשיץ, און ר׳ שבתי פיעסקער, ווי אויך אַנדערע לומדים זענען שטענדיק געקומען מתפלפל צו זיין מיט דעם וואָלקאָוויסקער רב, דער „ראַ־שער עלוי", וועלכער איז אָנגעקומען אין דער נייער לומדישער סביבה, האָט זיך דערוואָרבן גרויס אַכ־טונג ביי די אַלע גאונים, און די גאַנצע זעקס יאָר, וואָס ר׳ יצחק אלחנן איז געווען א סמוך על שלחן חותנו, האָט ער פאַרבראַכט גאַנצע טעג אין רבס הויז, וווּ ער האָט זיך געפילט זייער היימיש. מיטן רבס זון הגאון ר׳ יהושע ליב זצ״ל האָט ער צוזא־

מען געלערנט יעדן טאָג, צווישן שעה, אַ שיעור פֿוסקים שו״ע, ובכלל געלערנט מיט התמדה.

די קאָונער רביצין פלעגט זייער אָפט דערציילן אַ כאַראַקטעריסטישן אינצידענט, וואָס אילוסטרירט די מסירות נפשדיקע ליבע צו תורה און עבודה פון גאון אין זיינע יונגע יאָרן.

דעם נדן פון די דריי־הונדערט רובל, וואָס ער האָט באַקומען צו דער חתונה פון זיין שוועסטער, האָט ער משליש געווען ביים גביר פון שטעטל, וועלכער האָט אַ קורצע צייט נאָך דער חתונה באַנקראָטירט, און דאָס יונגע פּאָר־פּאָלק איז געבליבן פֿלוצלינג בעירום וחוסר כל.

דער גאון האָט ווייטער פֿאָרגעזעצט זיינע שיעורים, נישט קיין מערנדיק זיך וועגן זיין גאַנץ פֿאַרמעגן. די פרוי אָבער האָט טאָג־טעגלעך אָפּגעקלאָפּט די שוועל ביים בעל־חוב, שילדערנדיק אים זייער בייטערן מצב, און געבעטן רחמים ער זאָל איר כאָטש עפּעס צוריקגעבן. דער באַנקראָטירטער גביר האָט איר פּשוט נישט געוואָלט געבן קיין תשובה; אויף אירע אַלע טענות האָט ער געזאָגט: „איך האָב בייַ אייך קיין געלט נישט געגנומען, זאָל קומען אייער מאַן וועל איך מיט אים דורכקומען״. די פרוי, די צוקונפטיקע רביצין, האָט טאָקע געגלויבט, אַז אויב דער מאַן וועט דעם חוב מאָנען, וועט ער עפּעס מציל זיין, האָט זי פֿאַרלאָנגט פון מאַן ער זאָל גיין צום בעל־חוב. גראָד איז דער גאון דעמאָלסט געוון פֿאַרטיפט אין אַ סוגיא מיט דער גרעסטער התמדה, און ער האָט נישט רעאַגירט אויף אירע פֿאַרלאָנג, ער זאָל איצט גיין צום בעל־חוב. די פרוי האָט פון גרויס צער אָנגעהויבן צו ווייַנען. דער פּאָטער, דערהערנדיק דאָס ווייַנען פון דער טאָכטער, האָט בייַ איר געפרעגט די סיבה, און זי האָט אים דערציילט, אַז דער מאַן לערנט אַן אויפהער און וויל נישט גיין מציל זיין זייער פֿאַרמעגן. דער פּאָטער האָט רויק אויסגעהערט אירע טענות און האָט איר געזאָגט: מיין טאָכטער, איין מינוט לערנען פון דיין מאַן — איז טייערער, אַלס דער גאַנצער נדן וואָס איך האָב אייך געגעבן!

*
**

דער מאָטעריעלער מצב פון שווער האָט זיך פֿאַרגרערט, זייער נדן האָבן זיי פֿאַרלוירן, און עס איז געבליבן דער אייניציקער אויסוועג, אָנצונעמען אַ רבנות־שטעלע, פון וועלכער דאָס יונגע פּאָרפּאָלק זאָל האָבן, לכה״פּ, לחם צר ומים לחץ... האָבנדיק היתר הוראות פון די גאונים ר׳ בנימין דיסקין, און ר׳ אייזיק טיקטינער זצ״ל, איז דער יונגער גאון אויפגענומען געוואָרן אין יאָר תקע״ז אַלס רב אין שטעטל זאָבעלין. שכירות האָט ער באַקומען לויט דעם כתב־רבנות 5 פּוילישע גילדן (75 קאָפּיקעס) אַ וואָך! און וויל דאָס שטעטל איז זייער צופרידן געווען פון נייעם רב, האָט מען דעם רב געהעכערט נאָך 1 גילדן די וואָך!...

אָבער לויט אַפילו די אַמאָליקע פאָרהעלטענישן, האָט דאָס אָרעמע שכירות פון 90 קאָפּיקעס, נישט געגעבן די מעגלעכקייט צו לעבן מיט ברויט און וואַסער. דער שווער האָט דאָדורך יעדן שבת געשיקט אויף שבת „חלה״ און „פּלייש״. דאָס לעבן אין דחקות און נויט ר״ל האָט אָבער נישט געהאָט קיין השפּעה אויפן גאון, ער האָט זיך וויייטער פֿאָרטיפט אין לימוד התורה, און זיין התמדה אין יענע צייטן איז געווען איבערנאַטירלעך! דער גאון האָט מיין פאָטער ז״ל אַליין דערציילט, אַז אין יענע צייטן, זייענדיק רב אין זאָבעלין האָט ער און די פּמיליע גלייטן הונגער. אָבער וען די פרוי פלעגט זיך באַקלאָגן אויפן דחקות דעמאָלסט האָב איך געענטפערט די גמרא, זיך געשטעלט אין וינקל, און שפּאן לאַנג געלערנט מיט התלהבות, דעמאָלסט האָב איך אין אַלע צרות פאַרגעסן.

עס זענען געווען טעג אין זאָבעלין — האָט ער מיין פאָטער ז״ל דערציילט — וען איך האָב געלערנט אין יענדן מעת לעת צוואַנציק שעה, און נאָר די אהבת תורה, אַ דאַנק דער התמדה, האָב איך פֿאַרגעסן דאָס גרויסע דחקות, וואָס האָט אין יענער צייט געהערשט בייַ מיר אין שטוב. דער איינדרוק פון דער שלעכטער צייט איז דאָך שטענדיק געבליבן, ווי אַ שוואַרצער פלעק אויף זיין קלאָרן הימל, און וען דער גאון פלעגט זיך דערמאָנען די צייט פון „זאָבעלינער רבנות״, פלעגט ער צוקרעכצן דער־מאָנענדיק זיך, ווי זיין פאָמיליע האָט געמוזט הונגערן, און ער איז נישט אימשטאַנד געווען זיי צו העלפן...

די הצטרכותן זענען געווען גרעסער, פאָר די 90 קאָפּיקעס שכירות האָט מען אַפילו קיין ברויט נישט געהאַט, דער גאון האָט דעריבער באַשלאָסן צו פאָרלאָזן כאָטש פאָר אַ קורצע צייט זאָבעלין אום צו שאָפן אַ ביסל געלט.

אין יענער צייט האָט געשמט דער קאָרלינער רב, דער בעל מחבר פון „משכנות יעקב״, אַלס איינער פון די גרעסטע גאונים. דער גאון האָט באַשלאָסן צו פאָרן קיין קאָרלין זיך צו באַקענען מיטן גאון, און דאָדורך אויסצובעסערן זיין מאָטעריעלן מצב. כדי אָבער צו קומען אין אַ פרעמדער שטאָט, האָט ער געמוזט זיין אָנשטענדיק געקלויידט; פאָר די 90 קאָפּיקעס זענען נישט געווען קיין שכירות, וועלכער דער גאון האָט באַקומען אין זאָבעלין, האָט ער נישט געקענט זיך דערלויבן אויף אַ מלבוש צו מאַכן, און דער גאון האָט געמוזט מלבושים צו דער רייזע לייען בייַ די

גבירים פון שטעטל. אַ שטריימל האָט אים געלינען אַן אייגנטימער פון אַ ברויז. האָבנדיק ענדלעך די נייטיקע מלבושים, האָט דער גאון אונטערגענומען די רייזע קיין קאַרלין.

פון די רייזע־קאָסטן, איז אים, קומענדיק קיין קאַרלין נישט געבליבן קיין קאָפיקע. אָנשטאָט צו גיין אין אַכסניא, איז ער גלייך געגאַנגען צום קאַרלינער רב. דער יונגער גאון, אַריינקומענדיק צום רב האָט ער דערזען דעם רב זיך מפלפל זיין מיט דעם קאַרלינער מורה הוראה ר׳ טודרוסל ז״ל, און מיטן גאון ר׳ משה הירש אַנטיפאַליער ז״ל — דער פאָטער פון באַווסטן דאָקטער ראָבינאָוויץ פון פאַריז, עס האָט זיך געהאַנדלט וועגן אַ תשובה, וואָס דער קאַרלינער רב האָט געשיקט צו הרה״ג ר׳ דוד לוריא ביכאָווער ז״ל. די רבנים האָבן נישט באַמערקט דעם נייעם אורח, אָדער זיי האָבן בכלל איגנאָרירט דעם יונגמאַנטשיק.

דער יונגער גאון ר׳ יצחק אלחנן, שטייענדיק ביי דער טיר, האָט אָבער דאָך אויפמערקזאם צוגעהערט זייער פלפול און האָט אומדערוואַרטעט פאַר די גאונים, געמאַכט אַ באַמערקונג, אַנווייזנדיק זיי, אַז זייער וויכוח האָט שוין אַנטשיידט דער „חלקת מחוקק״ סי׳ ע״ה.

הערנדיק די גאונישע באַמערקונג, האָבן די רבנים דעם אורח „שלום״ געגעבן, אייגעלאַדן צו זעצן זיך אַנטייל צו נעמען אין זייער פלפול.

דער אורח האָט זיך דאָן פאַרגעשטעלט, און דער קאַרלינער רב האָט זיך דערמאָנט, אַז ער האָט דער־האַלטן פון אים אַ שאלה־ותשובה, און ער איז געוון דערשטוינט, אַז דער זאָבעלינער רב, פון וועלכן ער האָט דערהאַלטן די שו״ת, וואָס בליצט מיט גאונישע געדאַנקען, איז נאָך גאָר אַ יונגערמאַן, דער קאַרלינער רב האָט דעם יונגן גאון אייגעלאַדן צו זיך אויף שבת, און די צווי גאונים האָבן אים באַגלייט אויף אַן אכסניא, בכבוד גדול.

דער כבוד וואָס דער יונגער ליטווישער גאון האָט גענאָסן ביים קאַרלינער גאון האָט געמאַכט אַ גרויסן רושם. די חשובע בעלי־בתים, די לומדים און גבירים פון קאַרלין, האָבן געהאַלטן פאַר זייער חוב צו באַזוכן דעם יונגן גאון, יעדער האָט געוואָלט האָבן די זכיה, אַז ער זאָל ווערן זיין גאָסט שבת; שלש־סעודות איז ער געווען געלאַדן צום קאַרלינער רב, צו וועלכן עס זענען אויך געקומען אַלע לומדים פון קאַרלין, כדי צו הערן חידושי תורה פון באַרימטן אורח.

דריי וואָכן איז ער פאַרבליבן אין קאַרלין, טאָג־טעגלעך האָט ער זיך מפלפל געווען מיטן רב, וועלכער איז פשוט אַנטציקט געוואָרן פון דעם זאָבעלינער רבס גאונות, און פון זיין דרך הלימוד, אויך פון זיינע מידות טובות, וואָס ער האָט פאַרמאָגט אַ קוואַל פון חן וחסד. וויסנדיק די שווערע מאַטעריע־לע לאָגע, האָט אים דער קאַרלינער רב געגעבן 40 רובל, אַ סומע וועלכע האָט באַטראָפן די יערלעכע שכירות פון זאָבעלין...

נאָך דריי וואָכן האָט דער גאון, נאָך דעם גרויסן דערפאָלג פון דער קאַרלינער רייזע, זיך צוריקגע־קערט קיין זאָבעלין.

דער קאַרלינער רב אָבער, האָט נישט פאַרגעסן דעם נייעם שטערן, וואָס באַווייזט זיך אין דער לומ־דישער וועלט, און ווען ס׳איז פריי געווארן אַ רבנות שטעלע אין בערעזע, האָט דער קאַרלינער רב אָנ־געוויזן די נכבדי העיר אויפן פאַסנדיקן קאַנדידאַט, אויפן זאָבעלינער רב.

אין יאָר תקצ״ט (1839) האָט ער פאַרלאָזט זא־בעלין, און אויפגענומען מיט גרויס כבוד אין בע־רעזע. שכירות האָט מען אים פאַרשפראָכן 1 רובל וועכנטלעך!...

זייענדיק שוין רב אין קאָוונע, דעמאָלסט וועו די גאָנצע יידישע וועלט האָט געקלונגען מיטן גאון, האָט ער מיין פאָטער און נאָך זיינע מקורבים, צייטנ־ווייז דערציילט עפיזאָדן פון יענער צייט, וואָס שיל־דערן די פאַרהעלטענישן, וואָס האָבן דעמאָלסט גע־הערשט. איינמאָל — אַזוי האָט דער גאון דערציילט — זייענדיק רב אין זאָבעלין, האָט מיך דאָס שטעטל פאַראַזוּוע אייגעלאָדן אויף אַ דין־תורה. די בעלי דברים זענען געווען זייער צופריידן פון פסק, און זיי האָבן אַגיטירט מען זאָל מיך אויפנעמען אַלס מרא דאתרא. איך האָב לכתחלה אינגעשטימט, וועלנדיק פאַרבעסערן מיין מאַטעריעלן מצב, איך האָב דאָדורך פאַרלאָנגט 10 פּוילישע גילדן אַ וואָך. די שטאָט האָט אָבער נישט געקענט צאָלן מער אַלס אַכט גילדן, און מיר האָבן נישט געקענט דורכ־קומען, און איך בין בייטער פאַרבליבן אין זא־בעלין.

דער גאון האָט אויך דערציילט, אַז זייענדיק שוין ניעסוויזשער רב, און האָבנדיק שכירות 4 רובל אַ וואָך, איז ער אייגעלאָדן געוואָרן קיין פאַראַזוּוע אויף אַ דין תורה, און אייגער פון די נכבדי העיר, מיט וועלכן ער האָט דעמאָלסט נישט געקענט דורכ־קומען צוליב די שכירות, האָט אים דעמאָלסט באַ־מערקט: רבי! וען איר וואָלט מסכים געווען צו בלייבן ביי אונדז פאַר 8 גילדן אַ וואָך, וואָלט איר דאָך ביי אונדז געווען עד היום הזה!...

אין בערעזע, ווו דער גאון איז אויפגענומען גע־וואָרן אַלס רב, האָט זיך די מאַטעריעלע לאָגע פון רב פיל פאַרבעסערט. אויך זיין פאָפולאַריטעט האָט אַנגעהויבן צו וואַקסן צוליב פאַלגנדיקער סיבה.

די רעגירונג האָט ביי יענער צייט אָפגעגעבן אַ

פֿאדריאד צו מאכן אַ שאסי. די פֿאדריאדטשיקעס און די אנגעשטעלטע זענען גראד געווען נישט נאר גרויסע גבירים בעלי צדקה, נאר אויך גרויסע לומדים, און זיי האבן אויסגענוצט זייער פרייע צייט צו זיצן ביים רב אין שטוב און זיך מפלפל צו זיין מיט אים אין חידושי תורה.

איבערהויפט האט זיך אויסגעצייכנט אין לומדות דער פֿאדריאדטשיק ר' נחום קאלטינאווער, ר' טובי בראמסאן, און דער בוכהאלטער ר' יידל שערע־שעווסקי. אט די אלע נכבדים האבן דערציילט אין לומדישע און סוחרישע קרייזן די גאונות און די חכמה פון גאון. זיי האבן באוונדערט זיין שכל הישר, און האבן אים אייגעלאדן אויף דין־תורות, בוררות און פשרות. שפעטער איז דער גאון אויך געפארן אויף דין־תורות אין די נאענטע שטעט און שטעטלעך מאלטש — אנטיפאליע אד"גל.

אט פון דעם ארט הכנסות האט דער גאון זייענדיק רב אין בערעזע, אנגעזאמלט אייניקע הונדערט „פלאטינעס". א פלאטינע האט געהאט דעם ווערט פון 3 רובל.

אין בערעזע האט ער שוין געלערנט תורה מתוך הרחבה.

אין יענער צייט האט ער געשריבן די תשובה ח' פון „באר יצחק", און דער גאון ר' זלמן רוזינויער און זיין פאטער הגאון ר' אלחנן זצ"ל האבן אפילו געמאכט די רייזע פון זייער שטאט צום יונגן גאון, כדי צו קענען דעם נייעם שטערן.

***

א קליינער אינצידענט איז פארגעקומען צוליב א „גט־געשיכטע", צווישן דעם גאון ר' יצחק אלחנן און דעם אין יענער צייט באריסמן גאון ר' אייזל, שאולער רב זצ"ל. עס האט זיך געהאנדלט ווען א כח הרשאה־פולמאכט, אימערצוגעבן א גט.

ר' יצחק אלחנן זצ"ל האט דיסקוטירט מיט ר' אייזלען זצ"ל, און יענער האט זיך אויסגעדריקט, אז דער בערעזער רב האט קיין אנונג נישט אין דינים פון גט, צוליב דעם זאל ער נישט מסדר זיין גיטין.

דער רביצין האט מען דערציילט די מיינונג פון שאולער רב, און כדי נישט מצער צו זיין דעם מאן, האט זי נישט מפרסם געווען דעם פסק פון שאולער רב; זי האט זיך איבערהויפט באשטרעבט די בעלי בתים זאלן נישט דערפארן, ווייל מיטן שאולער רבס מיינונג האט מען זיך גערעכנט, און עס האט געדארפט, אז ר' יצחק אלחנן זאל דעם פאסטן פון בערעזער רבנות פארלירן.

ר' יצחק אלחנן האט אבער באמערקט, אז אין שטוב שוועבט א געהיימעניש, די רביצין האט אים דעמאלסט געמוזט דערציילן די מיינונג פון שאולער רב, איבער זיין לומדות. ר' יצחק אלחנן האט אנגעשריבן א גרויסע שו"ת צום שאולער רב. אי־בערצייגנדיק אים, אז ער האט געפסקנט עפ"י דין. דעמאלסט האט דער שאולער רב מודה געווען, און געבעטן אנטשולדיקונג פאר דער נישט גינסטיקער מיינונג, וואס ער האט ארויסגעזאגט איבער ר"א. דער נצחון, וואס דער בערעזער רב האט אפגעהאלטן איבער דעם באריסמן שאולער רב האט געמאכט אין דער לומדישער וועלט א גרויסן רושם, און דער יונגער בערעזער רב איז מפורסם געוונרן אלס א גאון און אויסנאם.

***

די פריינט פון ר' יצחק אלחנן זצ"ל, איבערהויפט ר' נחום קאלטינאווער האבן געשטרעבט, אז ער זאל באקומען א בעסערן רבנות־פאסטן, ווו ער זאל נישט האבן קיין דאגת פרנסה. זיי האבן פארשטאנען, אז פאר דעם גרויסן גאון איז דאס בערעזער רבנות צו קליין, און נישט פאסנדיק פאר זיין פער־זענלעכקייט.

אין יענער צייט האט געווויינט אין נעסווישז ראדזיווילס הויז־דאקטער קיסעלעווסקי. דער דאק־טער איז געווען א גרויסער למדן, חכם און נדבן. זיין השפעה אין נעסווישז איז געווען זייער גרויס. ר' נחום קאלטינאווער איז געווען מיטן דאקטער גוט באפריינדעט, אין ווען די רבנות־שטעלע אין ניעסווישז איז פריי געווארן,האט ר' נחום פארגע־שלאגן דעם דאקטער, איינצולאדן דעם בערעזער רב, וועלכער צייכנט זיך אויס מיט זיין גאונות אין חכמה, ווי אויך מיט זיינע מידות טובות.

דער דאקטער קיסעלעווסקי האט מסכים געווען. און מען האט געשיקט א כתב־רבנות קיין בערעזע. דאס שטעטל האט אבער פראטעסטירט, נישט וועלן־דיק, אז זייער רב זאל זיי פארלאזן, האבן זיי אים געהיט!

עס איז כאראקטעריסטיש, פאר די פארהעלטע־נישן פון יענער צייט, אז כדי אנצונעמען א בעסערן פאסטן, האט ר' נחום קאלטענאווער מיט דער הילף פון דעם מלמד, אין א פינצטערע נאכט ארויסגע־גנבעט דעם רב; עס קלינגט ווי א לעגענדע, אבער פאר יענער צייט איז דאס געווען א פשוטע זאך!!!

ר' יצחק אלחנן אין דער באגלייטונג פון ר' נחום קאלטינאווער מיטן מלמד, זענען אין א פינצטערע נאכט, ווען דאס שטעטל איז פארזונקען אין א זיסן שלאף, ארויסגעגאנגען מחוץ לעיר, דארט האט אויף זיי שוין געווארט א דראשקע געשפאנט אין צוויי פערד, וועלכע האט שנעל אוועקגעפירט דעם רב.

אין יאר תר"ו, איז ר' יצחק אלחנן זצ"ל אויפ־

געגומען געוואָרן בהסכם פון דער גאַנצער שטאָט אַלס „ניעסוויזשער רב". שכירות האָט די שטאָט פאַרשפראָכן פיר רובל אַ וואָך. לויט די פאַרהעל־טענישן פון יענער צייט, איז דאָס געהאַלט געווען זייער גרויס. ר' יצחה אלחנן ז"ל האָט ווירקלעך דאָ קיין דאגות פרנסה נישט געהאַט אין ער האָט זיך געקענט רויק ווידמען דעם תורה־לימוד. מיט אַ געוואַלדיקער התמדה האָט ער דעמאָלסט גע־לערנט תורה, די שטאָט איז געווען שטאָלץ צו האָבן אַלס רב אַזאַ גאון, אַ וועלט־צירונג, און אויך ער איז געווען צופרידן, האָבנדיק די מעגלעכקייט צו לערנען תורה מתוך הרחבה.

עס איז אָבער נישט באַשערט געווען ר' יצחק אלחנן זאָל זיצן רויק. צוליב אַ „השלשה" האָט אים אַ בעל־הבית געמסרט, אַז ער האָט נישט פּינקט־לעך אויסגעפירט די באַדינגונגען פון דער השלשה, וואָס דאָס איז געווען אַן עלילת שוא, און ר' יצחק אלחנן ז"ל איז געווען געצוונגען זיך אין געריכט צו פאַרטיידיקן, ער האָט אָפט געמוזט פאָרן קיין קאָברין צום ריכטער, וועלכער האָט אים אויפגע־פאַדערט צו גיבן דערקלערונגען, פון וועלכע דער ריכטער האָט זעלבסטפאַרשטענדלעך, זיך איבער־צייגט אין זיין אומשולדיקייט.

די נאַוואַרעדאָקער קהילה, וואָס האָט דעמאָלסט גראָד געזוכט אַ רב האָט פאַרגעשלאָגן ר" יצחק אלחנן ז"ל ער זאָל אַננעמען דעם פּאָסטן, און ר' יצחק אלחנן איז געוואָרן, נאָך פיר־יעריקער ניעס־וויזשער רבנות נאַוואַרעדאָקער רב.

נישט לייכט האָט ר' יצחק אלחנן ז"ל פאַרלאָזן ניעסוויזש, וואָס האָט שטאָלצירט מיט איר רב, האָט אים געהיט, די קהילה האָט פשוט באַוואָכט דאָס הויז פון רב, און אויב עס איז געקומען אַ מענטש, אויף וועלכן די קהילה האָט געהאַט אַ פאַרדאַכט, אַז ער וועט מיטן רב אונטערהאַנדלען וועגן אַ רב־נות־פּאָסטן, האָט מען דעם מענטש נישט געלאָזן זען דעם רב. דורך פאַרשידענע קאָמבינאַציעס איז קוים געלונגען דעם רב אַן פּרסום צו פאַרלאָזן ניעסוויזש און איז אָנגעקומען כ"ח אייר תרכ"ד אין נאַוואַרעדאָק.

פון דאָרט איז ער אין יאָר 1864 אַריבער קיין קאָוונע.

ער איז נפטר געוואָרן 1896, אין קאָוונע.

דער הכשרה־קיבוץ „מיכאליק" אין קאַרטוז־בערעזע, 1926.

די גרויסע קלאצקין־משפחה אין קאַרטוז־בערעזע

רבי אליהו בן נפתלי־הירץ קלאַצקין

איינער פון די באַרימטע גדולי ישראל, וואָס איז געווען רב אין קאַרטוז־בערעזע נאָכן גאון רבי יצחק אלחנן איז געווען ר׳ אליהו קלאצקין.

ר׳ אליהו קלאצקין איז געווען רב אין קאַרטוז־בערעזע פון יאָר 1881 ביז 1894; דרייצן יאָר האָט ער דאָ פאַרנומען דעם יחוסדיקן כסא־הרבנות.

פון קאַרטוז־בערעזע איז ער אַריבער קיין מאָריאַמפאָל (קאָוונער געגנט, ליטע), אין אין יאָר 1910 ווערט ער רב אין לובלין, ווו ער איז געווען ביז 1925. פון יאָר 1925 ווינט ער אין ירושלים, ווו ער איז נפטר געוואָרן אין יאָר 1932.

***

ר׳ אליהו קלאצקין האָט אָפגעשטאַמט פון אַ גאָר יחוסדיקער רבנישער משפחה. מיר האָבן דאָ צו ווייניק פּלאַץ, כדי זיך בריייטער אַריינצולאָזן אין דעם געגאַלאָגישן יחוס־בוים פון די קלאַצקינס. מיר וועלן נאָר ברענגען אַ פּאָר פּרטים.

ר׳ אליהוס פאָטער נפתלי־הירץ איז געבוירן געוואָרן אין יאָר 1822 אין דווינסק, געווען רב 10 יאָר אין אושפּאָל און 37 יאָר אין שעמבערג, ווו ער איז נפטר געוואָרן אין יאָר 1894. אין אושפּאָל איז טאַקע געבוירן געוואָרן דער שפּעטערדיקער קאַרטוז־בערעזער רב ר׳ אליהו.

ר׳ נפתלי־הירץ קלאצקין האָט אויפגעשטעלט אַ גאַנצע פלעיאַדע מיט זין רבנים. לאָמיר זיי נאָר דערמאָנען:

1) ר׳ אליהו, וואָס האָט אָנגעהויבן זיינע רבנות אין קאַרטוז־בערעזע;

2) ר׳ ישראל־איסר — רב אין ליעוונהאָף, ווי־טעבסקער געגנט;

3) ר׳ אברהם — רב אין ליאַזני, מאָהילאָווער געגנט;

4) ר׳ זלמן — רב אין ראָאַסטשעוו, מאָהילעווער געגנט;

5) ר׳ משה־צבי־הירש — רב אין ראָמאַנאָוו, מאָהילעווער געגנט.

***

ר׳ אליהו קלאצקין איז דער מחבר פון אַ ריי ספרים וואָס האָבן אים מפרסם געמאַכט אין דער גרויסער וועלט. דאָס זענען:

1) „אבן הראשה״ — וואַרשע 1887, (דערשינען ווען ער איז נאָך געווען רב אין קאַרטוז־בערעזע).

2) „אמרי שפר״ — וואַרשע 1895;

3) „אבן פנה״ — 1907;

4) „דבר אליהו״ — 1915;

5) „דבר הלכה״ — פּיאַטריקאָוו 1921;

6) „קונטרס לדוגמא״ — 1921;

7) „מילואי אבן״ — לובלין 1925;

8) „חיבת הקודש״ — ירושלים 1927;

9) „דברים אחדים״ — ירושלים 1931.

ר׳ יהושע־מרדכי קלאצקין

פון דער דאָזיקער קלאצקין־משפחה איז נאָך אייניקער געווען רב אין קאַרטוז־בערעזע, דאָס איז רב יהושע מרדכי אַ זון פון ר׳ אליהוס ברודער ר׳ ישראל־איסר. ער האָט פאַרנומען דעם כסא־הרבנות אין סוויאַטאָש, האַראַדאָק (ביי מינסק), קאַרטוז־בערעזע, ראַסיין (קאָוונער געגנט) און לסוף איז ליבאָוו, ווו ער איז אין יאָר 1925 געשטאָרבן.

ד״ר יעקב קלאצקין

אין קאַרטוז־בערעזע איז געבוירן געוואָרן זיין זון יעקב קלאַצקין, וואָס פאַרנעמט זייער אַ חשובן אָרט אין דער מאָדערנער יידישער נאַציאָנאַלער פּי־לאָסאָפיע. איינער פון די גייסט־פערזענלעכקייטן אין דעם היינטיקן יאָרהונדערט.

יעקב קלאצקין איז טאַקע געבוירן געוואָרן אין קאַרטוז־בערעזע דעם 10טן מאַרץ 1882. ער שטודירט אין מאַרבורג, בעיקר ביי איינעם פון די יידישע פילאָזאָפישע דענקער און גייסטיקע פירער פון פריערדיקן דור — הערמאַן קאָהען. שפּעטער שטודירט ער פילאָסאָפּיע אין בערן.

אין די יאָרן 1909—1911 איז ער דער רעדאַקטאָר פון דעם ציוניסטישן צענטראַל־אָרגאַן „די וועלט״ (דייטש). שפּעטער איז ער מיטאַרבעטער פון דער הויפּט־ביורא פון יידישן נאַציאָנאַל־פאָנד אין קעלן.

אין די יאָרן 1915—1918 גיט ער אַרויס אין דער

שווייץ דעם „ביולעטין זשוויף" (פראַנצויזיש) און אין די יאָרן 1921—1922 גיט ער אַרויס, צוזאַמען מיט נחום גאָלדמאַנען די „פרייַע ציוניסטישע בלעטער" (דייטש) אין היידלבערג.

צוזאַמען מיט נחום גאָלדמאַנען גרינדעט ער דעם פאַרלאָג „אשכול", וואָס האָט אָנגעהויבן אַרויסצוגעבן אין יאָר 1926 די „ענציקלאָפּעדיאַ יודאַיקאַ", וווּ ער איז דער שעף־רעדאַקטאָר (דערשינען ביז היטלערס קומען צו דער מאַכט 10 בענד, ביז דאָס וואָרט „לירא"); און פון דער „אַנציקלופּדיה עיבֿרית".

זיינע פילאָסאָפישע ווערק זענען געווען וועגווייזער פאַר די יידישע שטרעמונגען פון לעצטן יאָרהונדערט.

***

אַזוי איז די משפחה קלאצקין — פון איין זייט רבנישע אויטאָריטעטן; פון דער צווייטער וועלט־לעכע וויסנשאַפטלער — אַרייַנגעפלאָכטן אין דער געשיכטע פון אונדזער היימשטעטל קאַרטוז־בערעזע.

הרב ר׳ יעקב־משה אָשעראָוויטש

פון די לעצטע רבנים אין קאַרטוז־בערעזע איז געווען הרב ר׳ יעקב־משה בהר״ר ישראל אָשעראָוויטש.

אין „אהלי שם" פון שמואל־נח גאָטליב (1912) געפינען מיר די וויטערדיקע ידיעות וועגן אים:

ער איז געבוירן געווען אין יאָר תרכ״ח (1768). דערצויגן איז ער געווען אין וואָלאָזשין וווּ ער האָט געלערנט ביים נצי״ב (רבי נפתלי צבי יהודה בערלין) אין אויך ביי ר׳ חיים סאָלאָוויטשיק, שפּעטער האָט ער געלערנט אין כולל, קאָוונע. סמיכות אויף רבנות האָט ער באַקומען ביים נצי״ב און ביים גאון יצחק־אלחנן ספּעקטאָר.

אין יאָר תרנ״ה (1895) איז ער אויפגענומען געוואָרן פאַר בערעזער רב.

ער איז געווען אַן איידעם פון דעם יאָנושאָקער רב ר׳ יחיאל־מיכל, דער מחבר פון ספר „שפת הים".

מתכבדים אנחנו לבקש את כ׳ הרב ר׳ יעקב משה שליט״א

לבוא לקחת חלק בשמחתנו.

ביום חתונת בהנו הכלה

מרת **איטקה אשרוביץ** תחי׳

עם ב״נ החתן הרה״נ

מר **סנדר וויגאדסקי** נ״י

אשר תהי׳ אי״ה למז״ט וכשטוצ״ל ביום ו׳ עש״ק ג׳ נשא

י״א סיון בעיר ברעזא בניתני

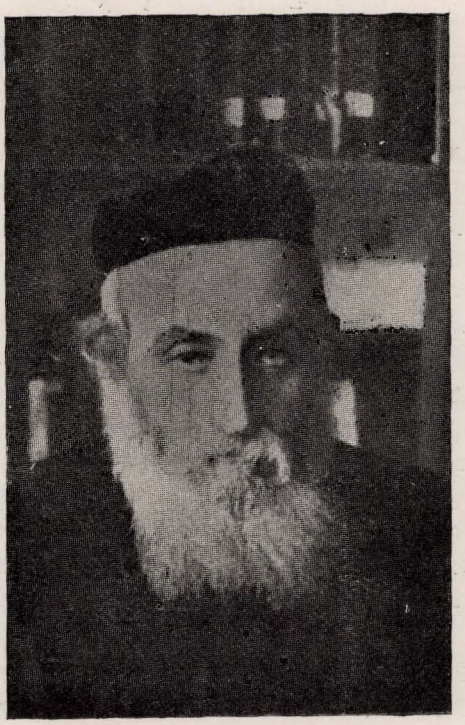
המתכבדים:

יעקב משה אשרוביץ אב״ד בספר ברעזא

ורעיתו שרה דינה

א חתונה פאַרבעטונג פון בערעזער רב הרב ר׳ יעקב־משה אָשעראָוויטש צו דער חתונה פון זיין טאָכטער איטקע.

הרב ר׳ שלמה פיינזילבער

הרב ר׳ שלמה הלוי פיינזילבער איז געבוירן געוואָרן אין קאַרטוז־בערעזע אין יאָר תרל״א (1871). זיין פאָטער איז געווען דער בערעזער רב, הרב אהרן־יוסף, דער מחבר פון ספר „עבודת אהרן״, וואָס איז נאָכדעם געווען רב אין יאַלאָווקע. זיין זיידע איז געווען הרן ר׳ אריה פון וואָלקאָוויסק, דער מחבר פון ספר „פני אריה״.

גאָר יונג האָט ער אָנגעהויבן שרייבן חידושי־תורה.

צו 21 יאָר האָט ער באַקומען סמיכות אויף רבנות פון ר׳ יצחק־אלחנן ספעקטאָר און ר׳ חיים סאָלאָוויטשיק.

זיין ערשטע רבנות איז געווען אין שטעטל טורעק, שפעטער (אין יאָר 1896) אין פּאָזנאַניע און אין יאָר 1904 וועלט ער אויפגענומען ווי אַ רב אין וואָלקשנע, וווּ ער גרינדעט אַ גרויסע ישיבה.

וועז עס איז אויסגעבראַכן די ערשטע וועלט־מלחמה איז ער, אין רעזולטאַט פון דעם גירוש פון די ליטווישע יידן (באַקאַנט ווי די גזירה פון ניקאָלאַי ניקאָלאַיעוויטש), פאַרוואָגלט געוואָרן קיין מינסק, וווּ ער איז אויפגענומען געוואָרן פאַרן רב פון דער גרויסער שול. דאָרטן האָט ער אויך אויפגעשטעלט אַ גרויסע ישיבה.

אין 1920 קומט ער צוריק קיין וואַלקשנע. אין פיר יאָר שפעטער וועלט ער אויף אויפגענומען פאַרן רב פון דער גרויסער ליטווישער קהילה קיידאַנאָוו; אויך דאָ גרינדעט ער אַ ישיבה, וווּ עס איז ראש־ישיבה הרב ר׳ שמעון דוביאַנסקי.

אין משך פון לאַנגע יאָרן איז ער געווען דער פאָרזיצער פון אַגודת־הרבנים אין ליטע.

וועז קיידאַנאָוו איז אין דער צייט פון דער צווייטער וועלט־מלחמה פרייער אָקופּירט געוואָרן דורך דער רויטער אַרמיי און שפעטער פון די נאַציס, האָבן דאָרטן געפונען שוץ אַ סך פּליטים ישיבה־בחורים.

אַ געוויסע צייט איז דאָרטן געווען די מירער ישיבה, וואָס האָט זיך פון איר היים־שטאָט, וואָס איז געווען באַזעצט פון די סאָוועטן זיך אַירבעראָטעראָגן קיין ליטע. פון זיי איז אַ טייל געלונגען צו קומען דורך יאַפּאַן, שאַנכיי אין דער פרייער וועלט אין אַ טייל פאָרשיקט דורך דער ענ. קאָ. וועלט. דע. אין די סיבירער וויטקייטן.

הרב פיינזילבער האָט אויסגעפילט זיין פונקציע פון אַ מכניס־אורח פון די דאָזיקע פאַרוואָגלטע לומדי־תורה.

די נאַציס האָבן פונקט ווי אַלע אַנדערע יידישע יישובים, וווּהין זיי זענען אַריין, אויך פאַרטיליקט די קיידאַנאָער קהילה.

דעם 28סטן אויגוסט 1941, בעת דער אַזערות־דיקער שחיטה פון די קיידאַנאָער יידן איז אויך דער־שאָסן געוואָרן דער רב זייערער הרב שלמה פיינזילבער.

צוזאַמען מיט אים זענען אומגעקומען זיינע דריי אייידעמס:

הרב זלמן פּערמוט — דער מנהל פון דעם כולל פון קאָוונער ישיבה;

הרב אברהם שלמה קראָוויצקי — דער רב אין דער שטאָט לוקניק (ליטע);

הרב אהרן גאַלין — דיין פון קיידאַנאָ.

דער לעצטער האָט ביי דער אָפענער ברידער־גרוב, בעת דער ברוטאַלער צעשיסונג אויסגערופן צו די נאַצישע מערדער — „דאָס רייַנע אומשולדיקע בלוט וועט זיך קיינמאָל נישט באַרוקן, קיין מאָל נישט שטיל בלייבן״.

(נאָך די מאַטעריאַלן פון די זאַמלביכער „אלה אזכרה״ — באַנד 2, געווידמעט די קדושים פון די גדולי־ישראל. ניו־יאָרק תשי״ז).

א רבנישע יחוס־כריוו פון בערעזע דורך א ספר

די „רבנים פראַגע" אין בערעזע ווערט גאָר אָפט דערמאָנט אין די פאַרשיידענע זכרונות פון די לעבנגעבליבענע. עס האָט די שטאָט געהאַט צוויי רבנים, מיט צדדים אין אָפילו „טעריטאָריעס", וואָס זיי האָבן געהאַלטן פאַר אייגענע. בכלל האָבן מיר ווייניק מאַטעריאַל וועגן די בערעזער רבנים אין משך פון די יאָרהונדערטער, וואָס עס איז דאָרטן געווען א יידישער ישוב.

א צופאַל האָט אונדז געבראַכט א ספר, וואָס איז פון א געווען בערעזער רב, אין וועלכן עס איז דא א שטיק יידישע געשיכטע־יחוס פון בערעזע.

דער ספר „שמן ששון", שאלות און תשובות, פון בנימין־דוד לעווין דער בן הרב שמשון רפאל זצ"ל. דער מחבר גיט אָן אויפן שער־בלאט, אז ער איז אַן אייניקל פון דעם מהרש"א. אויך ווערט אויפן דאָזיקן שער אָנגעגעבן, אז די דאָזיקע שאלות־ותשובות זענען אָנגעשריבן געוואָרן ווען ער איז געווען רב אין קהילה קדושה ברעזי און אין קאָפוליע און איצט געפינט ער זיך אין קאַלנע.

דער „איצט" מיינט עס אין יאָר 1904. אזוי איז אָנגעגעבן דאָס יאָר אויפן שער אין מיר ווייסז אויך, אז דער ספר איז אַרויסגעגעבן געוואָרן דורך זיין זון און תלמיד הרב אריה־דוב לעווין און זיין איידעם הרב שאול־אריה זיידענבערג. געזעצט איז דער ספר אין דער דרוקערייַ פון ר' מרדכי צע־דערבוים אין פיעטריקאָוו, גובערניע פּאָדאָלסק, אין אַרויסגע־געבן אין דעם פאַרלאָג פון די ברידער לעווין־עפשטיין אין וואַרשע.

פון דער הקדמה, וואָס עס האָט דער דאָזיקער ספר „שמן ששון", וואָס עס האָט אָנגעשריבן דער איידעם פון דעם מחבר דערוויסט מען זיך, אז דאָס איז שוין דער צווייטער ספר פון דעם מחבר, אז דער ערשטער מיטן נאָמען „צוף דבש" איז דער־שינען מיט 4 יאָר צוריק (1900); אז דער דער־פאָלג פון ערשטן ספר האָט טאָקע אַרויסגערופן דעם חשק ביי זיין שווער אַרויסצוגעבן דעם איצ־טיקן צווייטן ספר.

עס איז אויך צו זען, אז דער איידעם ווויינט ביים שווער דעם רב, אז ער האָט נישט געהאָט גענוג געלט אַרויסצוגעבן דעם ספר און געמוזט אָנקומען צו אָן הלוואה ביי אן אָרטיקן בעל־הבית דעם גביר, נדיב, מופלג און אַזוי ווייטער זאב בר' יצחק מעלצערסקי.

דער מחבר אַליין האָט א גרעסערע הקדמה וועגן זיין ספר און ער קלערט אויך אויף פאַרוואָס זיין ספר הייסט „שמן ששון". ער האָט געוואָלט פאַר־אייביקן אין אים דעם נאָמען פון זיין פאָטער שמשון. דערביי קלערט ער אויך אויף פאַרוואָס זיין ערשטער ספר הייסט „צוף דבש". עס איז, — זאָגט ער, — געבויט אויפן פסוק פון משלי, קאַפּיטל ט"ז, פסוק כ"ד „צוף דבש אמרי נועם..." דאָס וואָרט צוף באַטרעפט ווי זיין נאָמען בנימין־דוד און דאָס וואָרט דבש מיינט די ראשי־תיבות דוד בן שמשון, דער נאָמען פון מחבר און זיין פאָטערס נאָמען. ער גיט נאָך צו, אז די ווערטער „אמרי נועם" פון דעם דערמאָנטן פסוק זענען לזכרון פון זיין מוטער רייזיל, וויל אזויפיל באַ־טרעפט דער דאָזיקער נאָמען.

נאָך דער הקדמה געפינט זיך א מגילת יוחסין וואָס דערציילט א ביסל גאָר טשעקאָווע געניע־לאָגישע פּרטים פון בערעזע.

עס גיט איבער דער מחבר, אז ער איז אן אייי־ניקל סיי פון דעם רמ"א סיי פון דעם מהרש"א.

זיין פאָטער וועמען ער טיטולירט הרב החריף ונגיד שמשון רפאל לעווין איז געווען דער 7טער דור פון מהרש"א און נייַנטער דור פון רמ"א. ע־שטאָרבן איז ער כ"ב אלול פון יאָר תרכ"ז (1867) און איז געקומען צו קבורה אין בערעזע, סמוך לבריסק ד'ליטא.

זיין זיידע איז געווען הרב המופלג ונגיד מתתיהו פנחס הלוי לעווין. האָט געהאַט 4 זין און א טאָ־טער און אַלע האָבן פאַרנומען גאָר גרויסע חשו־בע ערטער אין קארלין, אין ווילנע, אין וואַרשע, פון זיי שטאָמען אָפ די ברידער לעווין־עפשטיין די באָרימטע דרוקער און פאַרלעגער פון וואַרשע.

דעם מחברס מוטער שטאָמט אויך פון גאָר גרויסן ייחוס, געהייסן האָט זי רייזל און געווען די טאָכטער פון גביר מפורסם יוסף אויערבאַך, וואָס אַלע האָבן אים געקרופן יוסף לייפציקער און ער איז געקומען צו קבורה אויפן אלטן בית־עולם געווען א זון פון דעם כאָמסקער ר' הלל און זיין זיידע איז געווען דער אָמסטיבאָזער רב נחמיה.

ספר

שמן ששון

שאלות ותשובות

מהם אשר השבתי לשואלי דבר. ומהם אשר בררתי איזת עניים לעצמי גם חידושים יקרים ונחמדים על כמה מסכתות אשר חנן ה' אותי. הק בנימין דוד לעווין בן הרב מו"ה שמשון רפאל זצ"ל. נין ונכד לרבנין בעל המהרש"א ומהדורא בתרא זצללה"ה. אשר נשאתי עול העבודה בק"ק ברעזי ובק"ק קאפולי וכעת בק"ק קאלנא.

הובא לביהד"פ ע"י בנו ותלמידו הר' אריי דוב לעווין נ"י.
וע"י חתנו הר' שאול אריי זירדענבערג נ"י.

ווארשא

בדפוס והוצאות האחים לעווין עפשטיין גענשא נומער 5

אסור בהדפסה שלא ברשות בעלי הספר.

שנת תרס"ה לפ"ק

ШЕМЕНЪ ШОШОНЪ

т. е. ЕЛЕЙ РАДОСТИ,

РЕСПОНСЫ

Раввина Б. Д. ЛЕВИНА.

Въ типографіи Левина-Эпштейна Павлинная № 14. Въ Варшавѣ.

1904 г.

משמעות, אַז דעם מחברס פאָטער איז געווארן אַן אייִדעם בייִ דעם גביר ר׳ יוסף לייפציקער.

דעם מחברס מוטער איז נפטר געווארן אין יאָר תרל״ט (1879). געקומען צו קבורה אין בערעזע.

דער מחבר האָט געהאַט 4 ברידער, אַלע זענען זייִ געווען רבנים:

הרב הגדול וצדיק משה־מנחם, דער רב פון סעראָצק און ראַציאָנוש, געשטאָרבן אין וואַרשע; הרב הגאון המפורסם ברוך־מרדכי, וועלכער איז געווען רב אין איוועניץ, סטאוויסק, סטויבץ (סטאָלפּצע), מאָסקווע, וואָלאָזשין און איצט (אין יאָר 1904) דער מגיד און דייַן אין ווילנע.

צוויי ברידער, ראוי צו רבנות האָבן זיך מיט דעם נישט פאַרנומען. איינער פון זיי אליעזר־ליב איז געשטאָרבן אין מאָסקווע, ווו ער האָט געווינט. ער האָט זיך פאַרקילט זיצנדיק אין אַ סוכה; דער צווייטער, וועמען דער מחבר טיטולירט הרב המאור הגדול, חריף ובקי גביר וכ׳ יוסף־יעקב, איז געווען דער איידעם פון דעם הגביר המפורסם צבי־הירש זעלדאוויץ פון בערעזין בייִ מינסק.

די איינציקע שוועסטער איז געשטאָרבן גאָר יונג און איז געקומען צו קבורה אין בערעזע.

דער מחבר האָט געהאַט אַ גאָר פאַרצווייגטע משפּחה פון דריי זין און דריי טעכטער און אייניקלעך. איינער פון זיי, אליעזר־לוי, איז געווען דער רב אין טשאָרני (בייִ לאָמזשע).

דער ספר האָט 48 תשובות און לסוף אַ ריי הגהות און תיקונים אויף דעם שולחן־ערוך, יורה־דעה. בסך־הכל האָט דער ספר 92 זייטן.

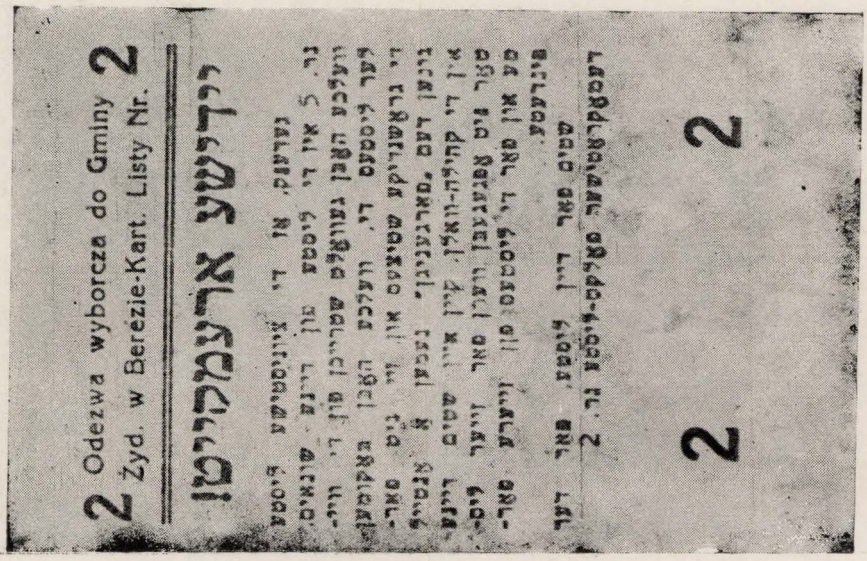
די לעצטע 5 זייטן זענען פאַרנומען מיט די נע־

מען פון די „פּרענומעראַנטן", וואָס האָבן באַ־שטעלט די ספּרים „צוף דבש" און „שמן ששון". די נעמען זענען פון העכער 30 שטעט און שטעט־לעך. צווישן די דאָזיקע ערטער פיגורירט אָבער נישט בערעזע, די שטאָט ווו דער בעל־מחבר האָט אָנגעהויבן זיין רבנות און וואָנען ער איז אַן אָפּשטאַמיקער. צי זאָל מען דערפון פאַרשטיין, אַז ער איז מיט זיין היימשטאָט נישט געווען אין קיין גוטע באַציונגען.

וויייטער דאַרף פעסטגעשטעלט ווערן, אַז הגם אויפן שער ווערט בפירוש אָנגעגעבן, אַז די שאלות און תשובות און חידושים זענען פון דער צייט ווען ער איז געווען רב אין בערעזע און אין די אָנ־דערע שטעט, זעט מען פון די תשובות, אַז זיי באַציען זיך נאָר צו דער צייט פון זיין רבנות אין קאָבֿנע. די שאלות זענען אָהין אַדרעסירט און די תשובות זענען אָנגעגעבן, אַז זיי זענען געשריבן דאָרטן.

עס ווערט לסוף זיין אינטערעסאַנט צוצוגעבן, אַז אַ טייל תשובות האָבן יידישע טעקסטן, בעיקר די גבית־עדות, וואָס האָבן אַ שייכות צו היתר־עגונות און אַ פּאָר שאלות וואָס דערציילן גאָר טשעקאָווע געשיכטעס וועגן בחורים, וועלכע האָבן אויף אַ שפּאַס מקדש געווען מיידלעך. אין די שאלות־ותשובות זענען פאָראַן אַ סך פאַקטן פון דעם יידישן סאָציאַלן און שטייגער לעבן.

לאָמיר נאָך צוגעבן, אַז דער ספר, וואָס האָט זיך אָנגעהויבן צו דרוקן בעת דעם לעבן פון מחבר איז דערשינען שוין נאָך זיין פּטירה, אַזוי קומט אויס פון דעם נאָכוואָרט פון די פרייַער דערמאָנטע אַרויסגעבערס, די קינדער פון מחבר.

וואָלאָזשינער רב זיי דער מחבר פון שאלות

אליה־מאָטיע באָקשטיין

קאָרטוז־בערעזער שולווען

ווי אין רוב שטעטלעך פון ליטע־ווייסרוסלאַנד איז אויך אין אונדזער שטעטל דער עיקר פון לימוד געווען פריער אין חדר און נאָכדעם אין ישיבה.

דער לערניאָר אין חדר האָט זיך אָנגעהויבן וועז דאָס יינגל איז אַלט געווארן פיר יאָר. דער מלמד פלעגט אָפט האָבן אַ באַהעלפער, וועלכער פלעגט דעם יינגל ברענגען צוטראָגן אין דער פרי אין חדר.

דעם ערשטן מאָל איז די מאַמע מיטגעקומען אוז פון אויבן געווארפן אַ מטבע (אַ קאָפּיקע), וואָס עס האָט געהייסן, אַז אַ מלאך וואַרפט עס אַראָפּ, ער זאָל גוט לערנען און ער וועט כסדר באַקומען מתנות.

אין קאָרטוז־בערעזע איז ביז דעם יאָר 1905 דאָס לערנען ביי מלמדים געווען איינגעטיילט אין קאַטעגאָריעס — פון דער קלענסטער, וואָס אַז באַשטאָנען פון לערנען מיטן יינגל אלף־בית, ברכות־זאָגן און קריאת־שמע־לייענען ביז גאָר הויכע מלמדים, ווו מען האָט שוין געלערנט גמרא.

געלערנט האָט מען לויט „זמנים". אַ „זמן" האָט געדויערט פון פסח ביז סוכות און ווייטער פון סוכות ביז פסח.

נאָכן ערשטן זמן, ווען דאָס יינגל האָט שוין גענקענט עברי איז ער אַריבער צו אַ גרעסערן מלמד, ווו ער פלעגט שוין לערנען דאָונען, חומש מיט רש"י.

די מלמדים זענען געווען: ניאָמע דער מלמד, ליפע דער מלמד, יאָסל אסתרקעס, דוד־חיים, אַרע דער שוחטקעס, משה־אליהו מאָמערס.

נאָכן אָפּלערנען דאָרט אַ 4 זמנים (2 יאָר) האָט דער יינגל אַוואַנסירט און אַוועק לערנען גמרא צו יאָסל דעם אולינאָוער אָדער געפאָרן אין מאָלטש. אין דער ישיבה.

רייכערע יינגלעך האָבן געלערנט גמרא און משניות ביי ר' אייזיק דעם דיין.

מיידלעך האָבן בכלל נישט געלערנט. נאָר די באַלעבאַטישע רייכערע מיידלעך האָבן געלערנט ביי אַרקע דעם לערער אַ ביסל שרייבן.

פאַר מיין צייט זענען געווען אַ פאָר מלמדים, וועלכע מען האָט געפונען לערער, ווי פייוול דער צוקערניק, הערשל דער לערער, וואָס זיי פלעגן לערנען דיקדוק און אַ ביסל לייענען און שרייבן יידיש און העברעיש.

די רייכערע קינדער האָבן געלערנט ביי ר' אייזיק מאָלאָדאָווסקי (קאָדיע מאָלאָדאָווסקיס פאָטער), וועלכער האָט שוין געלערנט מיט דער סיסטעם פון „קלאַסן". ער האָט מיט די תלמידים געלערנט דיקדוק, געשיכטע.

עס איז אויך געווען אַ שטאָטישע תלמוד־תורה, אויסגעהאַלטן פון די יידן. די תלמוד־תורה האָט זיך געפונען אין בית־המדרש. מען האָט דאָרטן געלערנט דאָוונען, אַ ביסל חומש. דאָרטן האָט געלערנט די אָרעמקייט און די מלמדים זענען נישט געווען פאַראינטערעסירט צי דער יינגל וועט עפעס

אַ גאַס אין קאָרטוז־בערעזע. — רעכט דער „גבירישער" בית־המדרש.

קענען. פון דאָרטן זענען טאָקע אַרויס פאַרגרעסטע קינדער. דער קאַנטשיק איז דאָרטן געווען דער באַלעבאָס...

אין יאָר 1908, קומט קיין בערעזע אַ דיפּלאָמירטער לערער מיט „גאָלדענע קנעפּ", געהייסן האָט ער גערשאָוו. ער האָט געעפנט אַ שול פון 3 קלאַסן מיט דער אונטערריכט־שפּראַך רוסיש און וווּ מען האָט איין מאָל אין וואָך אויך געלערנט זינגען. ביי אים האָבן געלערנט ביז 12 בייטאָג יינגלעך און פון 1 בייטאָג מיידלעך. אָבגענומען געוואָרן זענען דאָרטן יינגלעך וואָס קענען שוין גוט דעם רוסישן אלף־בית; געלערנט האָט מען דאָרטן 3 יאָר. געווען איז עס אַ פאַלקסשול פאַר יידן, ווייל שבת האָט מען נישט געלערנט.

אין שטעטל ווערט אַ טומל — מען מאַכט די קינדער פאַר גוים; מען לערנט אַן היטלען. די באַפעלקערונג זעט אָבער איין, אַז די שול איז שטאַרק נייטיק פאַרן שטעטל און די עלטערן שיקן אַהין זייערע קינדער. טייל קינדער האָבן נאָכן פאַרענדיקן די דאָזיקע שול צוועק אין גימנאַזיע; עטלעכע קינדער האָבן נאָכדעם אַליין זיך געלערנט; געהייסן האָט עס, אַז מען איז „עקסטערנע".

אין יאָר 1910, קומט קיין בערעזע אַ לערער ווייגשטיין מיט זיין פרוי און עפנט נאָך אַ שול. ספּעציעל פאַר מיידלעך. דאָרטן לערנט מען אויך האָנטאָרבעט.

אויך שלמה גאָגז לערנט ביי זיך אין שטוב מיט מיידלעך לייענען און שרייבן יידיש און רוסיש.

נאָך דעם אויסברוך פון דער ערשטער וועלט־מלחמה, אין 1915, קומט די ערשטע דייטשע אָקופּאַציע. אַלע חדרים און שולן ווערן פאַרמאַכט. עס איז נישט קיין צייט פאַר לערנען. די תלמוד־תורה הייבט אָן צו לערנען און מאַכט זיך צו. אַזוי דוערט עס ביז דעם יאָר 1917, ווען דער דייטש לאָזט אַ ביסל נאָך די שפּאַנונג, נאָך דער רוסישער רעוואָלוציע.

אויך אַ פאַרזאַמלונג איז ביבליאָטעק, לויט דער איניציאַטיוו פון שיקע בערמאַן, ווערן אָרגאַניזירט דורך שיקע בערמאַן, טעמטשע ראָזשאַנסקי, אליה־מאָטיע באַקשטיין און זיידל פייקאָוו אַ קינדערהיים. מען נעמט דעם לאָקאַל פון דער געוועזענער שול פון געראַשעוו און מען אָרדנט איין אַ שול פאַר קינדער אונטער דעם נאָמען קינדערהיים.

עס אַרבעטן דאָרטן ווי לערערינס, אַן געלט, די געוועזענע גימנאַזיסטינס: ביילטשע בערמאַן, חנה בילטשיק, רייזל גאָלדמאַן, פייגל פערלאָוויטש. דאָרטן לערנט מען לייענען און שרייבן יידיש און רוסיש.

שפּעטער ווערט געגרינדעט דער „יוגנט־פאַריין" מיט אַ דראַמאַטישן קרייז ביי דער ביבליאָטעק און לייענזאַל און מען גיט פאָרשטעלונגען, וואָס ברענגט אַריין אויך הכנסה. פון די איינקונפטן גייט 50% פאַר דער ביבליאָטעק און 50% פאַר דעם קינדער־היים.

מען נעמט צו, שוין פאַר לוין, די לערער יונה רעזניק, ברכה קאַמענעצקי און אַ בריסקער לערער, וואָס איז דאָן געווען אין בערעזע — די שול גייט אַוועק ווי אַ נאַרמאַלער לערנאַנשטאַלט.

אין יאָר 1919, שוין בעת דער פּוילישער מאַכט, קומט צו אונדז אין בערעזע אַ סך הילף פון אונדזערע ברידער אין די פאַראייניקטע שטאַטן. עס העלפט אויך דער „דזשאָינט".

בערעזע איז דאָן געווען אַ טייל אָפּגעברענט. פון 1915 איז געווען אָפּגעברענט כמעט דער גאַנצער מאַרק מיט די אַרומיקע גאַסן. פון דער שטיצע געניסט נישט נאָר די באַפעלקערונג בכלל — די קינדערהיים באַקומט אַ ספּעציעלע אויפמערקזאַמקייט. די קינדער באַקומען דאָרטן בולקעלעך אין דער פרי און צו מיטאָג אויך זופּ. אויך האָט דער „דזשאָינט" געגעבן געלט צו באַצאָלן די לערער.

אין בערעזע זענען דאָן געווען 2 בעדער זיך צו וואָשן. איינע אַ שטאָטישע ביי דעם מאַרק און איינע וואָס האָט געהייסן „די גבירישע". די דאָזיקע באַד האָבן די דייטשן פאַרוואָנדלט אין אַ פערדשטאַל.

דער יידישער קאָמיטעט (וועלכער האָט פאַרטיילט די אַמעריקאַנער שטיצע) האָט באַשלאָסן צו מאַכן פון דער דאָזיקער באַד אַ שול פאַר קינדער, מיט דער הילף פון „דזשאָינט" וועלכער אויסגערעכנט די באַד; מען שטעלט אַריין פענצטער און די באַד ווערט פאַרוואַנדלט אין אַ שול־בנין.

5 צימערן האָבן געהערט צו דער שול און צוויי פאַר דער תלמוד־תורה, וואָס האָט נישט געהאַט וווּ צו לערנען, ווייל די בתי־מדרשים זענען פאַרברענט געוואָרן.

אין שול ווערט געלערנט יידיש, פּויליש ווי די לאַנדשפּראַך, און העברעיש לויט די אַלטע כללים.

אין יאָר 1922, ווערט שוין אין בערעזע געלייגט דער יסוד פאַר אַ העברעישער שול. די ציוניסטן פון שטעטל ברענגען העברעישע לערער און מען הייבט אָן לערנען פריוואַט מיט אַ קליינער צאָל קינדער העברעיש.

דער דאָזיקער פרווו ווערט גרעסער און זיי פאַרן פון כלל־טוער אַ לאָקאַל. ווען די תלמוד־תורה גייט אַרויס לערנען אין איר אייגענעם בנין, וואָס זי האָט באַקומען אַ געשאַנק פון מערע יאָכעס ווערן פריי די צוויי צימערן, וואָס זי האָט פאַרנומען אין

דער געוועזענער באַד, וווּ עס האָט זיך געפונען די יידישע שול.

דאָן ברעכט אויס דער באַקאַנטער סיכסוך אין בערעזע צווישן ביידע שולן. די יידישע שול וויל די ליידיקע צימערן פאַר זיך. די העברעישע שול וויל עס אַבער אויך. עס קומט צו אַן אויסגלייך. די יידישע שול באַקומט אַ האַלבן צימער און די העברעישע אַנדערטהאַלבן צימערן.

די יידישע שול ווערט דורך אירע פירער, געוועזענע בונדיסטן, שלמקע ווײַנשטיין, גאָטל פּיסעצקי, מאיר פּאַדאַסטראָיצע, ניסל זאַקהיים און די מער לינקערע ווי נפתלי לעווינסאָן, אליה־מאָטע באַקשטיין, יהושע קאַפּלאָן, גיאָמע שאַפּירא, יחזקאל סאָלניץ, אַנגעשלאָסן צו דער צענטראַלער יידישער שול־אָרגאַניזאַציע. פון צענטער באַקומט זי שטיצע. אויך ווערט פון דער דאָזיקער גרופּע אָרגאַניזירט דער טעאַטער ביי דער שול.

דער דראַמאַטישער קרייז ביי דער שול גיט פאָרשטעלונגען, וואָס דעקן אַ טייל פון דעם שול־ביודזשעט.

ביי דער שול ווערט אויך אָרגאַניזירט אַ כאָר פון קינדער און אויך פון דערוואַקסענע, אַנגעפירט פון חבר לייבל קאַפּלאָן. צוזאַמען מיטן דראַמאַטישן קרייז גיבן זיי פאָרשטעלונגען וואָס האָבן גרויס דערפאָלג אין שטעטל.

HEBRAJSKA
7-mio klasowa Szkoła Powszechna
„JAWNE"
przy oddz. „Tarbut"
w Berez.-Kartuzk.

Zaświadczenie
№ 11

Uczenica Wajsfiszer Cyporа
Klasy 7-ej

Za rok szkolny 1925|6

Druk. Sz. Klejna, Brześć, Listowskiego 53

די אַנפירונג פון דער העברעישער שול, וועלכע איז שוין דאָן אַנגעשלאָסן אין דעם פאַרבאַנד פון „תרבות" אַנטוויקלט זיך שטאַרק. די דאָזיקע שול לערנט שוין אין צוויי ערטער און דאָס איז נישט באַקוועם פאַר די קינדער. באַשליסט די אַנפירונג אין די פערזאָנען: יהושע זאַלצמאַן, העניאַך לויסקאָווסקי, משה גאָלדשטיין, פייוול יאָווער און אַנדערע צו בויען אַן אייגענעם שול־בנין. עס ווערט געקויפט אַ פּלאַץ אין דער גמינע־גאַס. אין יאָר 1934, ווערט אויסגעבויט אַ שיינער בנין מיט אַ זאַל אויף פאָרשטעלונגען, דורך צענעמען אין מיטן אַ וואַנט ספעציעל דערצו געבויט פון ברעטער.

די יוגנט צעטיילט זיך אין פאַרשיידענע ריכטונגען: „השומר הצעיר", „ביתר". בכלל קאָנצענטרירט זיך דאָס לעבן פון דער יוגנט נאָכן פאַרענדיקן די שול אַרום זייער שול — אַרום דער יידישער אָדער העברעישער.

די יוגנט אָרגאַניזירט פאָרשטעלונגען, קינדער־אָוונטן. יעדע אונטערנעמונג איז אין שטעטל אַ געשעעניש. די שולן האָבן אַ סך בייגעשטייערט צום הויבן דעם קולטור־ניוואָ פון שטעטל אויך פאַרשאַפט בערעזע אָנזען אין דער יידישער וועלט. די קינדער־פאָרשטעלונגען פון ביידע שולן פלעגן באַזוכט ווערן פון די לערער פון ביידע שולן און אפט אויך פון די פאָרוואַלטונגען. נאָכדעם פלעגט

בית־ספר עממי עברי
בן VII מחלקות
„יבנה"
ע"י סניף „תרבות"
ב ק ר ט ו ז־ב ר ז ה.

ציון

ת ע ו ד ה
№ 11

לתלמיד ה יוסף לפורה
המחלקה ה שביעית

שנה רביעית — שנת תרפ"ו

שנה שניה
רשות המכללה העברית בירושלם

רשום ב. קלין, בריסק, ליסובסקי 53

מען דיסקוטירן וועלכער אָונט איז געווען אַ שע־נערער, אָן איינגעגעבענער.

כאַראַקטעריסטיש איז דער פאַקט, וואָס עס זע־נען געווען עלטערן, וואָס פלעגן די מיידלעך שיקן אין דער יידישער שול און די יינגלעך אין דער העברעישער.

דאָס גאַנצע קולטורעלע לעבן האָט זיך קאָנצענט־רירט אַרום דער שול־באַווענונג, נישט נאָר פון דער יוגנט. אויך די עלטערן זענען געווען איבער־געגעבן זייערע שולן, וווּ די קינדער האָבן געלערנט.

אַזוי האָט עס געדויערט ביזן יאָר 1941, וועלן די דייטשן, ימח שמם וזכרם, האָבן פאַרטיליקט דאָס שטעטל צוזאַמען מיט אירע יידישע איינוווינער.

עפּעס ווי אַ מאָדנער טרויער־סימבאָל איז דער פאַקט, וואָס בייַדע שולן — די יידישע און די העב־רעישע — זענען געבליבן גאַנץ, בעת דאָס גאַנצע שטעטל ליגט אין חורבות.

די געבייַדעס זענען גאַנץ, אָבער פוסט.

PRZEDMIOT:	Postęp	הציון	ה מ ק צ ו ע
1) Język hebrajski			א) עברית
2) Biblja			ב) תנ"ך
3) Talmud			ג) תלמוד־אגדה
4) Historja Żydów			ד) הסטוריה ישראלית
5) „ powsz.			ה) „ כללית
6) Arytmetyka			ו) אריתמתיקה
7) Geometrja			ז) גיאומטריה
8) Algebra			ח) אלגברה
9) Geografja			ט) גיאוגרפיה
10) Przyroda			י) ידיעות הטבע
11) Fizyka			יא) פיסיקה
12) Chemja			יב) כימיה
13) Język Polski			יג) פולנית
14) Historja „			יד) היסטוריה פולנית
15) Geografja „			טו) גיאוגרפיה של פולין
16) Rysunki			טז) ציור
17) Robota ręczna			יז) מלאכת יד
18) Śpiew			יח) זמרה
19) Pilność			יט) התמדה
20) Uwaga			כ) הקשבה
21) Sprawowanie			כא) הנהגה

Uchwała rady pedagog.

Nauczyciele:

Sekretarz

.....1926 r.

החלטת המועצה הפדגוגית

המורים:

יושב־ראש:

המזכיר:

יום ט' לחדש הטבת שנת תרפ"ו

די לימודים אין דער בערעזער „יבנה"־שול נאָך דעם שילער־אַטעסטאַט פון שול־יאָר 1925/26

וואורע ווייגשטיין

פון בערעזער נעוועלשאפטלעכן לעבן

די יידישע שול

די יידישע פאלקס־שול אין קאַרטוז־בערעזע איז געגרינדעט געווארן אין יאָר 1922. דער אָנהייב איז געווען דורך שאפן אַן „אינטעליגענטן־קיך" פאַר ארעמע קינדער ביי דער מיטהילף פון „דזשאינט". נאָך אַ קאַמף צווישן „יידישיסטן" און „העברעיסטן" איז דורך די „יידישיסטן" איבערגענומען געווארן דער בנין פון אַלטער באַד, וואָס איז, אין הסכם מיט די פאָדערונגען פון דער שולמאַכט, איבערגעגעבויט געווארן פאַר דער שול.

פארזיצער פון דער שול, פאַר דער גאַנצער צייט פון איר עקזיסטענץ, איז געווען שלמה ווייגשטיין, ער איז אויך געווען מיטגליד פון שטאַטראַט, אין דער פארוואַלטונג פון דער קהילה; אָנפירער פון דראַמאַטישן קרייז און בכלל אַן אַקטיוויסט אין אירגעגעבענער געזעלשאפטלעכער טוער.

די אַקטיווסטע טוער פון „יידישיסטישן" סעקטאָר, וולכע האָבן מיטגעאַרבעט ביים גרינדן און שפּעטער ביים אויפהאַלטן די שול ביז איר סוף זענען געווען: גאָטל פיסעצקי, מאיר פאָדאַסטרויצע, אליה־מאָטיע באַקשטיין, ישעיהו קאַפלאַן, ברוך־לייזער יאַבלאַנאָוויטש, ניסל זאַקהיים, נפתלי לעווינסאָן, מאיר בערמאַן, יונה רעזניק, ניאָמע שאַפירא, שפּעטער זענען צוגעקומען פון דעם יינגערן נאַכווקס: ישראל פאַטאַק, לייבל עפשטיין, ווי אויך אַ סך פון די שפּעטערדיקע אַביטוריענטן פון דער שול.

דער פארוואַלטער פון דער שול און שטענדיקער לערער־פעדאַגאָג איז געווען יונה רעזניק; טעקרעטאַר — מאיר בערמאַן און פון יאָר 1935 אליה שאַפטאַן, אַ לערער פון ווילנער קרייז.

לערער פון דער שול געדענק איך: יונה רעזניק, מאיר בערמאַן, ברכה קאַמענעצקי, רחל כמיעלעווסקי, בעלא וויניקאָוו, רחל כמיעל, יוסף ראָטענבערג (היינט אין מעקסיקע), חנה בילטשיק, חווה סעגאל (היינט אין קאַנאַדע), יחיאל שטערן (היינט אין מאַנטרעאָל), ארטשיק צפנת (היינט אין ישראל), ראָכטשע ראָטנבערג, פייגל פאווין, גוטמאַן און זיין פרוי שווארץ, לערערין פעלד, רחל פרידמאַן, לערערין סאווינסקי, אסתר באַקשטיין, מערי באַקשטיין, זלאַטקע ווייגשטיין, שרה קאַפינסקי־שטערן (היינט אין מאַנטרעאָל) און דער לערער פון מוזיק און געזאַנג לייבל קאַפלאַן.

דער מאַטעריעלער מצב פון דער שול איז שטענדיק געווען אַ שווערער, אַזאַ ווי אין אַלע יישאַ־שולן. קליינער שכר־לימוד; סובסידיעס פון דער צענטראַלע; הכנסה פון אונטערנעמונגען, קליינע סובסידיעס פון שטאַטראַט און קהילה זיין לסוף אַ הונגער־לעבן פון די לערער.

אין יאָר 1939, מיטן אָנקום פון די סאָוועטן איז די שול איבערגענומען געווארן דורך דער מאַכט. פאַרוואַלטער איז געווארן אַ לערער געבראַכט פון טיף רוסלאַנד. אַ סך לימודים זענען גלייך איבערגעגאַנגען אויף וווייסרוסיש אין רוסיש. אייניקע פריערדיקע לערער זענען געבליבן אַרבעטן ביז 1941 אונטער זייער שווערע מאַראַלישע באַדינגונגען. אַלע טוער פון דער שול זענען געבליבן פאַסיוו, אַן אינטערעס פאַר דער סאָוועטיזירטער שול. דער פריערדיקער פאַרוואַלטונג האָט מען צו דער שולאַרבעט נישט צוגעלאָזן און נישט גערופן צו קיין שום שול־אַקטיוויטעטן.

דער דראַמאַטישער קרייז

דער דראַמאַטישער קרייז ביי אונדז האָט זיך געגרינדעט נאָך פאַר דער גרינדונג פון דער שול, אין יאָר 1919. קיין לאַקאַל פאַר דורכפירן אַ פאַרשטעלונג איז נאָך דאָן נישט געווען, פלעגט מען שפילן טעאַטער אין מיל אויף אַן אויבערשטיבל, אָדער אין אַ גרויסן שייער, וווּ מען האָט געקענט אויסשטעלן בענק פאַר אַ קליינעם הייפל טעאַטער־ליבהאָבער און באַזוכער.

צום ערשטן קרייז האָבן גהערט: די ברידער טקאַטש, רחל זאַקהיים, ראָכטשע אייזנבערג, אליה באַקשטיין און פרוי און אַ סך אַנדערע וואָס איך געדענק נישט.

נאָכן גרינדן פון דער שול זיך געשאַפן דער דראַנג צו האָבן אַן אייגן טעאַטער. די איבערגעגעבענע שולטוער האָבן זיך געוואַנדן מיט אַ רוף צו דער גאַנצער יידישער באַפעלקערונג פון בערעזע וועגן העלפן בויען דעם בנין; נישט גרינג איז אַנ־

געקומען צו באַקומען פון דער מאַכט די דערלויבע־ניש צו בויען דעם בנין. מען האָט אָבער אַלע שווע־ריקייטן בעזייטיקט. מען האָט נישט געדאַרפט קויפן קיין פּלאַץ. דער פּלאַץ וואָס עס איז געווען הינטער דער שול (דער געווען באָד) איז תחילת געווען פאַרוועגדט אויף א גרויסן גרינסגאַרטן, וווּ מ׳פלעגט פאַרזייען פאַרשידענע ירקות און די הכנסה האָט גע־בראַכט א געוויסן צושטייער פאַר דער שול־ביבליא־טעק. דעם גאַרטן האָבן, אגב, געזייט אוֹן אויף אים אַכטונג געגעבן די תלמידים פון די עלטערע קלאַסן. אויף דעם דאָזיקן גאַרטן האָבן מיר געזומען בויען דעם טעאַטער־בנין.

די מאַטעריאַלן פאַרן בנין זענען אויסגעבאַרגט געווארן ביי די איבערגעגעבענע טוערס מאיר פּאָד־אָסטרוי־צע (א וואַלד־כוחר און מנחם־אַיגנטימער) ניסל זאַקהיים (א וואַלד־סוחר און געווינענער ווי־צע־בירגערמייסטער פון שטאָט), שלאָסעריי און בוי־מאַטעריאַלן האָבן אויסגעפירט דער טרייער פריינט פון שולווינן ביי אונדז — יעקב שלאָסבערג. סטא־לעריי, מולעריי און אַנדערע אַרבעטן זענען דורכגע־פירט געווארן דורך די פריינט און ליבהאָבער פון דראַמאַטישן קרייז אוֹן שול. אָן א שיעור אַרבעט האָ־בן אַריינגעלייגט די אַביטוריענטן פון שול און אָפילו די שילער גופא.

א סך אַרבעט איז געטאָן געווארן ביים אויסענ־דיקן דעם בנין דורך ברוך־לייזער יאַבלאַנאָוויטש, וועלכער איז אויך געווען מיטגליד פון דער שול־פאַרוואַלטונג.

צווישן יאָר אינטענסיווע אַרבעט זענען אַרייגע־לייגט געווארן אין דעם בנין ביז ער איז פאַרענ־דיקט געווארן. ערשט דאָן האָט זיך אָנגעהויבן די ריכטיקע אַרבעט פון דעם דראַמאַטישן קרייז. עס זענען צוגעקומען א סך טעאַטער־ליבהאָבערס און דער דראַמאַטישער קרייז אין זיין אייגענער היים האָט זיך אָנגעהויבן גאָר שטאַרק צו אַנטוויקלען.

עס זענען אויסגעפירט געווארן גאַנצע פּיעסן אָדער אייגאַקטערס. איך דערמאָן מיר די פיינע פאַרשטע־לונגען פון „מירעלע אפרת", „גרינע פעלדער", „די נבֿלה", „200.000", „כאַשע די יתומה", „טוביה דער מילכיקער". אָן א שיעור אייגאַקטערס ווי אויך מו־זיקאַלישע נומערן.

די פאַרשטעלונגען זענען דורכגעפירט געווארן מיטן גרעסטן דערפאָלג און דער באַזוך פון דער באַפעלקערונג איז יעדעס מאָל געווען א גרויסער. יעדע שפּיל איז צוגעגרייט געווארן מיטן גרעסטן ערנסט און געשמאַק. דער רעזשיסאָר איז געווען שלמה ווינשטיין (דער פאָטער פון שרייבער פּחַ די שורות), ביי דער שטענדיקער מיטהילף פון באַ־

דראַמאַטישער קרייז ביי דער יידישער פאָלקסשול אין בערעזע, אָנגעפירט פון שלמה ווינשטיין. פון לינקס צו רעכטס: שטייענ: — אליה טקאַטש, זלאָטקע ווינשטיין, שילים קאַגאַן, ליבל באַיאַן, מאיר פּאַסטרויצע, משהל נאַוויק, שלמה קאַמעניעצקי, הערשל קאַגאַן, ניסל טקאַטש, זינדל קאַוואַל, יאָסל בילטשיק, משהל קאַוואַל. מיטלסטע רייע: — הערשל קראַניק, וויכנע באַקשטיין, חווה סעגאַל, שלמה ווינשטיין, גיטע שאַפּטאַן, זעליק זאַקהיים, חייטשע יאַלאַן (זאַקהיים) אליה־מאָטיע באַקשטיין, אליה שאַפּטאַן. פאָדערשטע רייע: — שאַיע קאַוואַל, ביילקע טשעסלער, יאַנקל זאַקהיים, רחל גאַרבער, משהל פרידמאַן, רבקה קאַוואַל, ביילטשע ריסקער, וואָוע ווינשטיין.

גאבטן מאלער מאיר בערמאן, וועלכער פלעגט מאכן די דעקאראציעס און אויך צוגרייטן דעם גרים פאר יעדער פארשטעלונג. מען פלעגט יעדעס מאל אויך פארבעטן די פארשטייער פון דער מצבט (קריסטן) און זיי פלעגן זיך אפרופן מיט די בעסטע מיינונגען.

שפעטער איז צוגעקומען א נייער כוח אויפן גע־ביט פון דעקאראציעס און גרים. דאס איז געווען דער באגאבטער מאלער, דער אביטוריענט פון דער שול, משהל פרידמאן, וואס האט אויסגעפירט די ארבעט מיט גרויס געשמאק.

די מוזיקאלישע טיילן פון די פארשטעלונגען און רעווי־אונטן זענען געווען אנגעפירט דורך וואוע ווייגשטיין.

די באגאבטסטע ליבהאבער, וואס האבן זיך שטענ־דיק אויסגעטיילט, וועמען איך דערמאן זיך, זענען געווען: ניסל טקאטש, הערשל קראניק, רבקה קא־וואל, רחל זקהיים, שמואל גאבערמאן; אין די רעווי־נומערן: חייטשע יאלאן, יאסל בילטשיק; שפעטער זענען צוגעקומען פרישע כוחות פון די אביטוריענטן: משהל נאוויק, יודל פאדאראווסקי.

א גאנץ גרויסן טייל פון די אויספירונגען האט דער קרייז געהאט די פריווילעגיע צו האבן אין די הי־פטראלן שלמה ווייגשטיינס עלטערן זון יוסף (היינט אין סאן־פאולא, בראזיל), וועלכער האט גע־לערנט אין דער ווילנער רעאל־גימנאזיע און אין דער זעלבער צייט שטודירט דראמאטישע קונסט אין אברהם מארעווסקיס שטודיע אין ווילנע. ער האט טאקע דאן צרייגעבראכט א סך פון דעם מאדערני־זירטן טעאטער און אויסגעבעסערט דעם ניוואָ פון די פארשטעלונגען. דאס זעלביקע איז אויך געווען מיט שלמה ווייגשטיינס טאכטער זלאטקע, אויך א שי־לערין פון דער רעאל־גימנאזיע און באגאבטע טעא־טער־ליבהאבערן. די שפעטער־באריכטע „עטי־מע־ני" אין „200.000".

יעדעס יאר פלעגן צוקומען נייע כוחות דורך לע־רער פון דער שול, וואס האבן געהאט א גוטן ג־ שמאק פאר ייִדיש טעאטער ווי לייבל באיזן (היינט לערער אין דער ייִדישער שול אין מאסקיקע), חווה סעגאל (היינט לערערין אין דער ייִדישער שול אין מאנטרעאל), אליהו שאפמאן און אנדערע, וועלכע האבן צוגעהאלפן און צוגעזעבן א סך צו דער אנט־וויקלונג פון דעם דראמאטישן קריין.

די הכנסות פון אלע פארשטעלונגען זענען גע־גאנגען צו דעקן די הוצאות פון אונט, א געווייסער טייל פאר אויסצאלן דעם בנין און די איבעריקע, ווי א שטענדיקע סובסידיע פאר דער שול.

מיטן אנטשטיין פון דעם טעאטער האט זיך בע־רעזע ארויסגערוקט אויפן ערשטן ארט אין דער פראווינץ. עס האבן זיך אנגעהויבן צו אונדז בא־ווייזן פארשידענע טעאטער־טרופעס פון גאנץ פוילן — ראשית יידישע אבער אויך פוילישע און אפילו רוסישע. עס זענען געקומען פארשידענע רעווי־טעא־

א קלאס פון דער „יבנה"־שול אין בערעזע — תלמידים און לערער

טערן. דער טעאַטער־זאַל האָט אויך באַדינט די רע־פערענטן און ער האָט אויך געדינט פאַר אַ קינאָ־טעאַטער. די אַלע איינקונפטן זענען געגאַנגען אויס־צוצאָלן דעם בנין.

מען דאַרף אויך דערמאָנען וועגן דער גרינדונג פון דעם יידישן כאָר, וואָס איז אַרגאַניזירט געוואָרן און דיריגירט דורכן באַגאַבטן פידל־שפילער, מוזיק־לערער און דיריגענט לייבל קאַפלאַן, וועלכער פלעגט די רעפעטיציעס אויספירן אין בנין פון דער שול, ביז דער טעאַטער איז אויפגעבויט געוואָרן. דער כאָר איז באַשטאַנען אויסשליסלעך פון אַביטוריענטן פון דער שול און פריינט פון דער יידישער פאָלקס־שול. עס זענען געווען אין כאָר אַ 50—60 מאָן, אין 4 שטימען.

דער זעלביקער חבר לייבל קאַפלאַן האָט ביי דער שול אַרגאַניזירט אַ מאַנדאָלין־אָרקעסטער, אויס־שליסלעך פון שילער פון דער שול. דער אָרקעסטער איז געשטאַנען אויף אַ גאָר הויכן ניוואָ.

אויך דער דאָזיקער קאַפּיטל — יידישער טעאַטער, יידישער כאָר, שילער־אָרקעסטער, האָט זיך אָפגע־שטעלט מיטן אַריינקום פון דער סאָוועטן־מאַכט אין סעפטעמבער 1939. דער טעאַטער איז „נאַציאָנאַלי־זירט" געוואָרן און איז גענוצט געוואָרן דער עיקר אויף פראָפאַגאַנדע־מיטינגען און פראָפאַגאַנדע־פיל־מען פון דער מאַכט. דאָס איבעריקע האָט שוין פאַר־ענדיקט די נאַציש בעסטיע, וואָס האָט נאָכן אויס־ליידיקן דורך די סאָוועטן אונדזער גייסטיק לעבן, פאַרענדיקט מיט דער פיזישער עקזיסטענץ פון אונ־זערע טייערסטע.

איך האָב דאָ דערציילט וועגן „יידישיסטישן" סעקטאָר. בערעזע האָט אָבער אויך געהאַט אַ „תר־בות"־שול. זי איז געגרינדעט געוואָרן שפעטער ווי די יידישע פאָלקסשול. דער אָנהייב אירער איז אויך געווען אין דעם געוועזענעם בנין פון דער באַד (גענ׳יער וועגן דעם אין די אַרבעטן פון אליהו־מאָטיע באַקשטיין אין אונדזער פּנקס). דער אָנהייב איז גע־ווען מיט 2 צימערן אין דעם בנין פון דער פריער־דיקער באַד און שפעטערדיקער פּרץ־שול. שפע־טער האָבן זיי פאַרנומען אַ בנין אויף דער שאָסיי־גאָס, אין וועלכן עס איז אמאָל געווען אַ בית־מדרש. גאָר שפעטער האָבן זיי אויפגעבויט אַ פּרעכטיקן בנין (אין די 30קער יאָרן), נישט וויט פון דער פּוילישער פאָלקסשול.

די פאַרוואָלטונג פון דעם „תרבות" און וויכטיקע טוער זענען געווען: משה גאָלדשטיין, ל. דאַנציג, מאַקראַנסקי, יעקב־אשר פרידענשטיין, שמערל רעזניק, מאיר ראַשינסקי, שמעון ניידוס און אַנד.

גמילת־חסדים־קאַסע און אַנדערע

רעדנדיק וועגן די צוויי וויכטיקע קולטור־אינ־סטיטוציעס פון אונדזער פאַרשניטן שטעטל וויל איך אויך דערמאָנען אַ פאָר אַנדערע פאַריינען און אַנשטאַלטן וואָס האָבן צוגעגעבן לעבן און קאָליר אונדזער היימשטעטל.

עס איז ביי אונדז געווען אַ גמילת־חסדים־קאַסע, וואָס איז אַרגאַניזירט געוואָרן דורך גאָטל פיסעצקי מיטן אַנטייל פון ר׳ יאָסל „דער וואָטעשינער", זיין צווייטן נאָמען געדענק איך נישט, און אַנדערע גע־זעלשאַפטלעכע טוער. די גמילת־חסדים־קאַסע פלעגט אַרויסגעבן הלוואות ביז 200 זלאָטעס אָן פּראָצענט אויסשליסלעך דער נישט־פאַרמעגלעכער טייל פון דער באַפעלקערונג: קליינהענדלער און האַנטווערקער.

אין יאָר 1922 (אומגעפער) האָט זיך אויך געגרינ־דעט אַ קאָאָפעראַטיוו באַנק (אויסשליסלעך אַ יידי־שע) אונטער דער אָנפירונג פון גאָטל פיסעצקי, ניסל זאַקהיים, נפתלי לעווינסאָן מיט י. קאַפלאָן וויי דעם הויפט־בוכהאַלטער.

עס איז אויך געווען אַ פּרויען־פאַריין, אין וועלכן עס האָט זיך גאָר אויסגעטיילט חייטשע בערקאָ־וויטש, אייגנטימערין פון מיל. די אָרבעט פון דעם פאַריין איז געווען צו העלפן אָרעמע פאַמיליעס מיט מעדיצינישער הילף, שפייז און אָנדערע. זיי פלעגן אויך זאַמלען פאָרן קרן קימת און אַנדערע ציוניס־טישע פאָנדן.

די „תלמוד־תורה" האָט געפירט איר טעטיקייט אין די באָזונדערע בתי־מדרשים. ערשט נאָכן אָרי־בערגיין פון דער „תרבות"־שול אין איר אייגענעם בנין האָט די 'תלמוד־תורה" פאַרנומען איר אָלטן בנין און זיך צעצווייגט אָלץ ברייטער און ברייטער. דער עיקר קינדער זענען רעקרוטירט געוואָרן פון די רעליגיעזע עלטערן. אין דער שפּיץ פון דער דאָ־זיקער אינסטיטוציע האָבן זיך געפונען יאָנקל מאָש־קאָוויטש (מצבה־קריצער), ישראל ברוידע, שלמה ברוידע, די רבנים פון שטאָט: ה״ב טראָפ און הרב אשעראָוויטש און אַנדערע.

קאהאל אין וואשינגטאן צו דער "דור־פּויק" פון דאקטאראנטן

קאַרטוז־בערעזער פאַלקלאָר

די ווייטערדיקע פאַלקלאָר־זאַמלונג איז ארויסגענומען געוואָרן פון צוויי מקורים:

א) אין דעם צווייטן באַנד „פילאָלאָגישע שריפטן" פון יידישן וויסנשאַפטלעכן אינסטיטוט (ווילנע 1928) איז פאַראַן אַן אַרבעט פון ח. חיות „גלייבונגען און מנהגים אין פאַרבינדונג מיטן טויט". די דאָזיקע אַרבעט איז צונויפגעשטעלט געוואָרן אויפן סמך פון אַנקעטע וואָס עס איז דורכגעפירט געוואָרן צווישן די תלמידים פון יידישן לערער־סעמינאַר אין ווילנע (אין יאָר 1925). אין באַענטפערן די אַנקעטעס האָבן זיך באַטייליקט 23 מאָן, אין דעם אויך קאָוואָל און גראָדנע.

פון קאַרטוז־בערעזע. פון דער דאָזיקער אַרבעט מיר אַרויסגענומען יענע פאַזיציעס, וואָס האָבן אַ שייכות צו קאַרטוז־בערעזע. מיר האָבן זיי געסדרט ווי זיי זענען אין דער אַרבעט פון ח. חיות.

ב) אין דעם העקטאָגראַפירטן יונגט־זשורנאַל „אַן עכא" וואָס איז דערשינען אין יאָר 1925 אין קאַרטוז־בערעזע (וועגן די פאַרשידענע העקטאָגראַפירטע אויסגאַבעס אין קאַרטוז־בערעזע שרייבן מיר באַזונדער אין אונדזער פנקס) געפינט זיך אַן אַפּטיילונג „בייַם פאַלק". פון דאָרטן נעמען מיר ארויס די פאַלקלאָר־נומערן ווי זיי גייען און שטייען.

א. גלייבונגען און מנהגים אין פאַרבינדונג מיטן טויט

צוליב דער פאַרשטעלונג, אַז אויפן מיסט רוען די נשמות, טאָר מען נישט זאָגן: „ביי אייך איז זייער אַ סך מיסט אין שטוב", ווייל ס'וועלן ווייניקער מענטשן ווערן אין שטוב.

„די ערד די ביינער זאָל דיר ארויסווארפן" (אַ קללה).

ווער עס ווערט געבוירן אום שבת, דער שטאַרבט אום שבת (דער מקור פון גמרא).

דער מלאך־המות איז אַ שוואַרצער מלאך מיט טויזנט אויגן.

אַז די הינט וואָיען, איז אַ סימן, אַז דער מלאך־המות איז אין שטאָט, און מען קערט איבער די שיך אַדער אַ גלאָז.

אַז אַ קראַ שטעלט זיך אויפן דאַך איז אַ שלעכטער סימן.

אַז בהמות מוקען, איז אַ סימן, אַז ס'וועט זיין אַ שרפה.

אַז אַ הון נעמט קרייען איז אַ שלעכטער סימן. מען מעסט מיט איר אויס די שטוב ביזן שוועל; אויב אויפן שוועל פאַלט אויך דער עק, האַקט מען אים אָפּ, אויב דאָס קעפל — קוילעט מען זי. דאָס פלייש עסט מען נישט, ס'איז אימת־מוות.

אַז עמעצער הערט זיך רופן ביים נאָמען און ס'וויזט זיך ארויס, אַז קיינער רופט אים נישט, איז עס אַ סימן, אַז ער וועט שטאַרבן.

אַז מען ווויינט אין אַ שטוב וואָס איז אויסגעהאַקטן וואַלד, וועלן די שטוביקע אויסשטאַרבן.

אַז מען פאַרלירט אַ רינגל, איז עס אַ שלעכטער סימן; אַז מען געפינט אים — אַ גוטער.

ס'איז פאַרשפרייט דער מנהג צו לייענען די צוקונפט פון אַ פלאַם פון אַ שוועבעלע. אַמאָל פלעגט רויך און פייער דינען אַלס באַראָמעטער פאַרן קומענדיקן טאָג, שפּעטער אויך פאַרן וויטערדיקן לעבן פונעם מענטש. נאָך היינט פרוווט מען ארויסלייענען דעם וועטער פונעם קומענדיקן טאָג מיט אַ ברענענדיקער שוועבעלע. ברענט זיך דאָס שוועבעלע אויס און בלייבט גאַנץ וועט זיין אַ גוטער טאָג; צעברענט עס זיך — אַ שלעכטער.

מען טאָר זיך נישט רייצן מיטן שאָטן, ווייל ער וועט קומען ביינאַכט און געבן אַ פאַטש.

אַז אַ טויטער גיט עפּעס אין חלום איז אַ גוטער סימן, אַז דער וואָס האָט געחלומט וועט לעבן.

אַז מען ענדערט דעם נאָמען פון קראַנקן קען ער געזונט ווערן.

מען קען אָפּראַטעווען אַ שווער קראַנקן, אַז מען שענקט אים די יאָרן. דערפאַר וועט דער וואָס שענקט (די יאָרן) לעבן מיט אַזוי פיל יאָרן ווייניקער.

אַז דער קראַנקער (וואָס האָלט ביי גסיסה) „קאַלופעט" די נאָז אַדער בייסט די נעגל איז אַ סימן אַז ס'איז אים בעסער.

אַז אַ מענטש שטאַרבט, קען מען אים דריי מאָל

אויפוועקן מיט געשרייען און רופן. אַן „אָפּגערו־פענער" מענטש וועט לאַנג נישט לעבן און מ׳האָט פאַר אים זייער מורא. דערפאַר אַז אַ מענטש שטאַרבט, וויל מען אים בעסער נישט אויפוועקן.

אויך די שטערן טאָר מען נישט ווייזן מיט די פינגער. אויב מען ווייזט יאָ, נישט ווילנדיק, דאַרף מען שטאַרק אײַנבייסן דעם פינגער.

אויך אויפן הימל טאָר מען נישט ווייזן מיטן פינגער. טוט עס עמיצער, דאַרף מען אים אַ ביס טון (ביי קינדער).

פרייטיק איז גוט צו שטאַרבן — מען איז פריי פון גיהנום (איבער שבת).

צדיקים שטאַרבן אין חודש אלול.

גלייך ווי דער מענטש שטאַרבט און אין שטוב איז פאַרזאַמלט אַ גרויסער עולם, צעשטעלן זיך די מענטשן אין צוויי רייען און לאָזן פאַרן מלאך־המוות אַ וועג (אַרויסצוגיין) ווי פאַר אַ כלה. קיין קליינע טאָרן דערבייַ נישט זיין.

וואָס מער ליכט מען שטעלט אַרום דעם טויטן איז פאַר אים בעסער.

דאָס וואַסער מיט וועלכן מען וואַשט אַ מת גיסט מען אַרויס אין אַזאַ אָרט וווּ מען גייט נישט. די כלים שייערט מען אויס.

דעם פאָדעם פון די תכריכים טאָר מען נישט אָפּבייסן.

תכריכים נייען נאָר עלטערע ווייבער.

אויף די תכריכים טוט מען אַן דעם מת אַ קיטל און אַ טלית.

ווען אַ מת ליגט אין שטוב טאָר מען נישט לאָזן שטיין אַ שטול נישט־איבערגעקערטערהייט; מען זיצט אויך אויף איבערגעקערטע שטולן.

עס איז געפערלעך צו קוקן דורך אַן אויער פון אַ נאַדל בעת אַ טויטער ליגט אין שטוב, ווייל מען דערזעט דעם שטן אָדער דעם מלאך־המוות.

בעת דער מת ליגט נאָך אויף דער ערד דאַרף מען אין די שכנותדיקע הייזער אויסגיסן דאָס וואַסער. מען גיסט אויס דאָס וואַסער אין דריי שכני־שע הייזער: אין צוויי שכנישע הייזער אין דער־זעלביקער צייל, וווּ עס איז דאָס הויז פון טויטן, און אין איין שטוב קעגנאיבער. אויב קעגנאיבער זענען קיין ייִדישע שכנים נישטאָ, דאַרף דער נאָענטסטער שכן פון דער צווייטער גאַס אויסגיסן דאָס וואַסער.

דער מלאך־המוות שוועבט זיין מעסער אין וואַ־סער פון די דריי הייזער אַרום דעם טויטן, דערפאַר דאַרף מען דאָרט אויסגיסן דאָס וואַסער.

אַז דער מת דאַרף ליגן אַ טאָג צייט לייגט מען אים אַוועק אַ קופערנע מטבע אויפן בויך, ברויט און זאַלץ. אויב אַ פייגעלע קומט עסן דאָס ברויט זעט מען אין דעם פאַרשידענע סימנים: א) אַז דער טויטער איז געשטאָרבן פון הונגער און די נשמה איז געקומען אָפּעסן; ב) אויב דער מת איז נישט געשטאָרבן פון הונגער, קומט דאָס די נשמה אין קערפּער פון אַ פייגעלע היטן דעם מת.

אַז מען לייגט צו דעם אויער צום שוועל פון צי־מער, ווי עס ליגט דער טויטער, הערט מען, ווי ער בעט זיך מען זאָל אים מוחל זיין די זינד; אָבער דער וואָס הערט עס וועט תיכף שטאַרבן. דעריבער טוט דאָס קיינער נישט.

דעם מת טראָגט מען אויב דער בית־עולם איז נישט ווייטער ווי צוויי וויאָרסט. אַ גרויסן צדיק טראָגט מען אויך ווייטער ווי צוויי וויאָרסט.

אויב עס שטאַרבן צוויי צדיקים אין איין טאָג, בלאָזט מען שופר.

מען רייסט קריעה אין שטוב ווו דער מת איז גע־שטאָרבן, דערביי שטייט דער וואָס רייסט די קריעה פון איין זייט און דער וואָס מען רייסט פון דער צווייטער זייט פון מת.

קדיש זאָגט מען צומייסט אויפן בית־עולם.

אַז ס׳שטאַרבט אַ כלה און זי האָט זיך שוין אויפ־גענייט אַ חופּה־קלייד, טוט מען איר אַן דאָס קלייד מיט דער „גערליאַנדע". אויב קיין חופּה־קלייד האָט זי נאָך נישט, טוט מען איר אַן מער נישט ווי אַ „גערליאַנדע".

אַז ס׳שטאַרבט אַ קליין קינד, טראָגט מען עס אַרויס דורכן פענצטער, כדי די איבעריקע קינדער זאָלן נישט שטאַרבן. דערביי טאָר קיינער נישט דורכגיין דורכן פענצטער, ווייל ער וועט תיכף שטאַרבן.

צוריקקומענדיק פון בית־עולם טאָר מען גלייך אין הויז נישט אַרײַנגיין. מען בעט אַרויסטראָגן וואַ־סער. דאָס קענדל מיטן וואַסער דאַרף דער וואָס האָט אַרויסגעטראָגן אַוועקשטעלן אויף דער ערד. דאָס קענדל טאָר מען נישט איבערגעבן אַן אַנדערן, נאָכן אָפּוואַשן די הענט קערט מען אום דאָס קענדל, און יעדער נעמט זי אַליין. די הענט דאַרף מען אָפּ־וישן מיט אַזאַ זאַך וואָס מען וועט קיינמאָל נישט נוצן: אַ הילצערנע וואַנט — מען קען אויך אָפּווישן מיט אַ טוך, אָבער מען וועט זי נישט קענען נוצן.

פֿאַרן שלאָפן קערט מען אויס די שטוב, ווייל ביינאַכט קומען מלאכים, דאַרף די שטוב זיין ריין.

ב. ביים פֿאַלק

אונטער דעם טיטל איז אין דעם נומער 1 פון „אַן עכא" (דערשינען אין 29טן יוני 1925, אין בעזרעזע העקטאָגראַפירט) געווען אַן אָפּטיילונג פֿאַר דעם אַרטיקן פֿאַלקלאָר. אין דעם אַריינפיר צו דער טייל ווערט געזאָגט:

„די אָפּטיילונג „ביים פֿאַלק" האָט פֿאַר זיך דעם ציל אויפצוזאַמלען וווּ מעגלעך די וויכטיקערע און שענערע ווערטלעך, לידלעך, מעשהלעך, אַבערגלויבענישן, וואָס אונדזער געגנט האָט געשאַפֿן און פֿאַרמאָגט.

אויך וויפל זי איז ביכולת וועט די רעדאַקציע זאָרגן, אַז ס׳זאָלן נישט אַריינגיין אין ווערטלעך א. אַ. וו. אין זשורנאַל שוין אין ערגעץ געדרוקטע.

די רעדאַקציע".

אין דעם אינהאַלט ווערן אָנגעגעבן די וויכטיקסטע דיקע רובריקן: ווערטלעך און גלייכווערטלעך; פֿאַלקסלידלעך; פֿאַלקס־מעשהלעך, סגולות און אַבערגלויבענישן. מיר גיבן עס דאָ וויכטיקער וויי עס איז אין דעם „אַן עכא".

***

1. בערעזער טייגאַכץ;
2. סעלצער בוראַקעס;
3. מאַלטשער קאַטשאַנעס;
4. מאַלטשער קאַלטן;
5. בריסקער קישקאַרעס;
6. מי שברך מיטן איידים (אויף צווייען וואָס שלעפּן זיך אַרום שטענדיק צוזאַמען);
7. טינטער — אַ זידלוואַרט ווי אַ שטייגער „יאָלד";
8. קאַטיאָקס אַן אייניקל — אַן ענטפער אויף דער פֿראַגע: „וועמענס ביזטו";
9. שטיי קאַלאָם — אַ קללה;
10. גאָט זיצן אויבן און פֿאַרעט אונטן (מיטן וואַרט פֿאַרעט מיינט אויך „פֿאַרעט");
11. וועמען מיטן שעפּל, וועמען מיטן לעפּל;
12. מאַך פון אַ קלאָץ אַ בייטששטעקל;
13. גאָט שיקט צו אָבער שטיקט צו;
14. וועז גאָט זאָל דיר אזוי ליב האָבן ווי איך, וואָלט ער דיך שוין לאָנג צוגענומען;
15. אַז דער שוך איז נישט קיין רעכטער, איז דער לעבן אַ לינקער;
16. מער קרעמער — מער גליק, מער גנבים — מער שטריק;
17. דער בויך איז פול, דער קאָפּ איז דול און דער מאָגן וויים ניט וואָס צו זאָגן;
18. אַ גאָט, גאָט, פֿאַרזוך מיין קאָמפּאָט — וועסטו וויסן וואָס פֿאַר אַ טעם ער האָט,
19. די בהמה איז נאָך ניט „באלאפן", דער טאַטע שלאָגט שוין דעם זון — ער וועט דריי־ען דער קאָלב פֿאַרן עק;
20. פּופּצן יאָר געריכערט פון אַ ליולקע און זיך אַרומגעזעזן אַז קיין לעכל איז נישטאָ.

פֿאַלקס־לידער

׳באָבע, באָבע, אוי מיין לעבן,
וואָס איז דאָס אויף מיר אַ שטראָף,
אַ פּנים זע איך פֿאַר מיר שוועבן,
צי איז דאָס אויף וואָר אַדער אין זיסן שלאָף".

זאָג וויניים1) און שפּויס2) דריי מאָל,
מאַרגן היים איך די מזוזות איבערזעזן —
אַן אַלטער שיכור, צי וויים איך וואָס
האָט דיר געמוזט די וועג איבערגיין".

„ניין, באָבע, ניין, ניט קיין אַלטער, נאָר אַ יונגער,
אין אַ הויכער הוט און גראָד ניט מיס3)
הענטשקעס טראָגט ער אויף די פינגער,
גלאַנציקע שטיוועלעך אויף די פּיס".

***

קאָרן געזייט
וויץ געשפּרייט
גייען די דאָמען
די קעפּ פֿאַרדרייט.

דאָס איז צו דיר,
דאָס איז צו מיר —
נעם זיך דיין דאָמע
און דריי זיך מיט איר.

***

רבילע איך בין געקומען צון אייך מיט אַ קלאָג צו אייך, מיט אַ בראָך צו אייך — איך האָב אַ זון, איז ער אַ בן סודעלע און בן מודעלע. שומע בקול אביו ואמו — ער פֿאַלגט ניט דעם טאַטן ניט דער מאַמען. ויהי כזרח השמש והנער יש פּה — ווי דער האָן גיט אַ קריי — דער חפץ איז שוין נישטאָ. בקשתיהו — איך האָב אים געזוכט, בין האולם — צווישן די קראָמען, ובין המזבחות — צווישן די יאטקעס, ולא מצאתיהו — און איך האָב אים געפֿאַקט. אני לדודי — איך האָב אים געגעבן, ודודי לי — ער האָט מיר געגעבן, הרועה בשושנים — מיר האָבן זיך ניט אָפּגענאַרט. איי, וועט איר דאָך זאָגן, רבי: אים איז שלעכט ביי מיר — איר לאָזט נאָר אַריינגיין צו מיר אין שייער, וועט איר דאָרטן קריגן בראשית — לינדזן, ברא — רעטשע,

1) ויהי נועם; 2) שפּיי־אויס; 3) מיאוס.

וחושך — פראָסע, ועל פני תהום — וואָס אַ צונג קאָן נאָר ריידן. און ערשט האָב איך אים געבונדן מיט באבות הטומאה — מיט די לייצעס פון דער קליאַטשע, ומארבע כנפות הארץ — מיט אַלע פאַסטראַנקעס פון וואָגן. והביאיתי עלי — און איך האָב אים געבראַכט צו אייך, איר זאָלט אים געבן אַ ברכה יעלה — ס׳זאָל געשוואָלן ווערן, כטל — ווי אַ באַראַבאָן, אמרתו — זיין טרעמבוך.

וועט איר דאָך פרעגן, רבי, פון וואַנען קען איך אַזוי גוט לשון־קודש — אַנוסטן איז פאַרפאַלן גע־ וואָרן ביי מיין פריץ זיין הונט, פרעגט ער מיר: „מאַשקאַ, מאַזשע טי באַטשיל מאי פיעס?" — האָב איך אים געענטפערט „השומר אחי אנכי" — איז פון דעמאָלט אָן, רבינקע, רעד איך לשון־קודש — כחוט מן הזפת — ווי אַ האָר פון סמעטענע. — האָט מיר אַ גוט, אם ירצה השם.

***

איינמאָל איז דורך מאַלטש דורכגעפלויגן דער יויזל, אין יענער צייט האָט מען געשעטקעוועט קרויט, האָבן די מאַלטשער יידן אַרויסגעלאָפן פון די הייזער און מ׳האָט אים פאַרווארפן מיט קאַ־ טשאַנעס. דער יויזל האָט געהאַט לאַנגע האָר, האָבן זיך די קאַטשאַנעס אַריינגעפלאַנטערט אין די האָר, ביז עס איז געוואָרן אַ קאָלטן. פון שוועד־ קייט האָבן זיך די האָר אַרויסגעריסן פון קאָפ און דער קאָלטן איז געבליבן אין מאַלטש. פון דע־ מאָלט אָן רופט מען זיי מאַלטשער קאטשאנעס אָדער מאלטשער קאָלטן.

סגולות און אבערגלויבענישן

1. אויב מען וויל בייגאַכט אַרויפגיין אויף אַ בית־ עולם, דאַרף מען דריי מאָל אָנקלאָפן אין טוי־ ער, וועלן זיך די מתים צעלויפן;

2. אַז מען וואַרפט אַריין אין קבר פון אַ גע־ שטאָרבענעם אַ שלעסל, וועט פון זיין משפחה אין דעם יאָר קיינער נישט שטאַרבן;

3. בייגאַכט טאָר מען נישט אַרויסגיסן קאָן פאַמו־ ניצע אויפן גאַס, ווייל דאָן דרייען זיך אַרום מתים ביים שטוב — קען מען זיי נאָך אָפגיסן;

4. מען טאָר נישט זאָגן, אַז ס׳האָט זיך אָנגעקליבן אַ סך מיסט אין שטוב, ווייל ס׳וועט ווערן וויי־ ניקער פרנסה.

5. אַ מיידל טאָר נישט איבערריסן אין מיטן אויס־ קערן די שטוב, ווייל דער חתן וועט מיט איר איבערריסן;

6. דער וואָס וויל ,אַז עס זאָלן ביי אים אַראָפגיין די בראָדעווקעס ,דאַרף נעמען אַ ביין און בשעת קיינער זעט נישט איר אַרומדרייען דריי מאָל אַרום האַנט און איר אַוועקווארפן.

7. אַז אַ בהמה זייגט זיך אַליין דאַרף די באַלע־ באָסטע אַרויסגיין אויפן גאַס און שרייען דריי מאָל צו אַ גוי „זי זייגט זיך אַליין", וועט די בהמה זיך אויפהערן זייגן.

די אייניציקע אין קאַרטוז־בערע צווייי־שטאָקיקע געמויערטע הויז אויפן מאַרק, האָט געהערט צו מאָטיל פאַמעראַניץ.

דוד געלמאַן

איך דערמאַן מיין שטעטעלע בערעזע

אַ ר י נ פ י ר

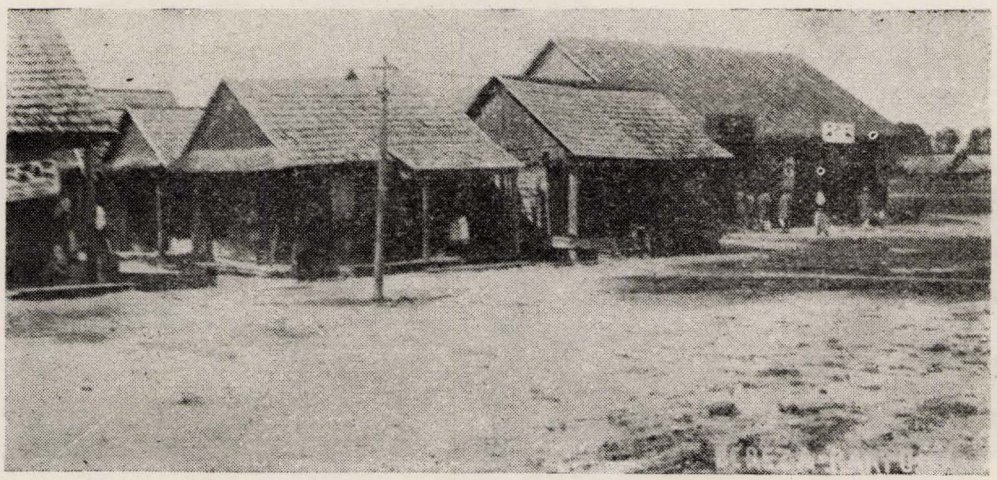
אַמאָל, נאָך אין דער אַלטער היים האָב איך אַנ־ געהויבן צו שרייבן אַ טאָגבוך. געווען אַ מאָדע אַזאַ ביי אונדז. איך האָב דעם דאָזיקן "טאָגבוך" נישט פאַרענדיקט. מיט קאַרגע 25 יאָר צוריק, אויפן וועג קיין אַרגענטינע, האָב איך אַריינגעווואַרפן אין ים, צוזאַמען מיט אַ סך חלומות פון מיין יוגנט. דאָן האָב איך געטראַכט, אַז די פאַרצייכענונגען זע־ נען נאָריש. וועג דער דאָזיקער "טאָגבוך" וואָלט איצט געווען וואָלט איך אַ סך זאַכן אפשר נישט געדאַרפט אַרומזוכן אין מיין זכרון..

פון אַלע אונדזערע אַמאָליקע חלומות האָט זיך אויסגעלאָזט אַ טייך. נישט נאָר איז פאַרשוווונדן אונדזער שטרעבונג צו זען אונדזער היים, צו טרעפן זיך מיט אונדזערע נאָענטע. אונדזער היים איז אינגאַנצן אָפּגעווישט געוואָרן און אונדזערע טייערסטע זענען אויף אַ ברוטאַלן אויפן דורך די גרעסטע רוצחים פון דער מענטשלעכער געשיכטע אומגעבראַכט געוואָרן.

אונדזער בענקשאַפט צו אונדזערע היימען גיסן מיר אויס אין די אַכרות, אין די סימבאָלישע יאָר־ צייטן. ווייל די אמתע טעג וויסן מיר דאָך נישט. אונדזער יוגנט־חלום ווערט איבערדערציילט אין זכרונות און ווערט פאַראייביקט אין היינטיקן פנקס.

האָב איך זיך געשלאָגן מיטן גענדאַנק: — צי קע־ נען זיין אינטערעסאַנט פערזענלעכע זכרונות, כדי צו פאַרנעמען פלאַץ אין דעם קאָלעקטיוון געדענק־ בוך? הגם איך דערצייל וועגן מיינע פערזענלעכע זכרונות, איז דאָס דאָך אַ שטיק לעבן פון אונדז אַלעמען. איך האָב דערפאַר אין דער ערשטער רייַ אַרויסגענומען יענע מאָמענטן, וואָס זענען כאַראַק־ טעריסטיש פאַר אונדזער גאַנצן דור — פאַר אַלע אַן אונטערשייד בערעזער. מיינע פרטים גיבן אַ צושטייער, כדי עס זאָל דאָס בילד פון אונדזער שטעטל, פון איר לעבן, פון די פירונגען ווערן נאָך גאַנצער. דאָס זענען נישט נאָר מיינע זכרונות, דאָס איז אַ בילד פון אַ גאַנצן דור, וואָס איז דערצויגן גע־ ווארן צווישן די צוויי ווועלט־מלחמות.

ווי פון אַ פאַרכישופטן קעסטל האָבן זיך אָנגע־ הויבן באַווייזן אַלץ נייַע און נייַע פנימער. אַלץ פרישע און פרישע פאַקטן. איך האָב זיך געפילט ווי עס איז פאַרווירקלעכט געוואָרן מיין חלום פון יאָר־ צענדליקער צוריק — איך בין געקומען אַהיים...

קאַרטון־בערעזער מאַרק

די ערשטע דייטשן

אונדזער זכרון פירט צו דער קינדהייט. וועו מען פֿאַרגלייכט דאָס לעבן פון אונדזערע קינדער אין די נייע היימען הויבט מען אָן צו טראַכטן, אַז דאָס וואָס מיר האָבן איבערגעלעבט איז עפּעס גאָר אַ חלום, אַז דאָס איז נאָר אין טרוים געשען, ווייל מיר, די געבוירענע אין דער אַלטער היים, פֿאַר דער ערשטער וועלט־מלחמה, האָבן מיר דען ריכטיק געוווסט פון קינדערישע פרייד. פון קינדערישער דערציִונג. היינט קומט גאָר אויס, אַז מיר וואָלטן עס דאָך נישט געקענט איבערטראָגן.

היינט נאָך דער לעצטער מלחמה, זעען זיכער אויס די ליידן פון דער ערשטער מלחמה ווי אַ קינדערשפּיל. פֿאַר אונדז אָבער איז יענע צייט פֿאַרבונדן מיט פיינעו, מיט ליידן, מיט אָן אַ שיעור צרות. יענע דייטשן האָבן, אמת, נישט אויסגעשאָסן, נישט אויפגעהאָנגען, נישט פֿאַרגאַזט — אָבער עס שטייען פֿאַר מיר די רציחהדיקע דייטשן, וואָס פֿלעגן שלאָגן, קאַטעווען קינדער, פֿרויען און אַלטע לייט, ביי זייער צוואַנגס־אַרבעט.

אין יענער צייט, וועו מיר, קינדער, וואָלטן געדאַרפט גאָר לערנען, זענען מיר אַרייִנגעשלעפּט געוואָרן אין דעם געוודער און מלחמה־שוידער פון יענעם יאָר, 1915.

אָט גרייט מען זיך — עס קומט דער „דייטש". מיר, קינדער, האָבן נישט געוווסט מיט וואָס דאָס שמעקט. געווען אַזעלכע פון די עלטערע, וואָס האָבן געהאַלטן פון דעם דייטש. האָבן געוואָרט אויפן „פּעטער וועלוול" (אַזוי האָט מען געוופן די דייטשן ביי אונדז, צוליב דעם נאָמען פון דייטשן קייסער ווילהעלם). אנדערע האָבן געהאַלטן מיטן „פּאָניע", דאָס הייסט, מיט די רוסן. מיר קליינוואָרג האָבן דערווייל צווישן זיך געפירט „מלחמות" — חדר אָנטקעגן חדר; איין גאָס אָנטקעגן דער אַנדערער גאָס. טייל זענען געווען „דייטשן". טייל זענען געווען „רוסן"; שטייגער האָבן נישט געפּעלט, ביים שאָסיי זענען געלעגן געגוג בערגלעך מיט שטיינער. נישט איין שויב איז געפּאַלן אַ „קרבן" פון אַזא שלאַכט.

מיר פלעגן אויך גראָבן „אָקאָפּעס". אייגנטלעך האָבן מיר מיטן גראָבן „אָקאָפּעס" נאָכגעמאַכט די גרויסע. איך וויס נישט צוליב וואָס, נאָר גאָנץ בערעזע האָט דאָן געגראָבן גריבער. מען האָט געגראָבן אין די שטאָלן, אויף די געדטנער.

אָט זענען צוגויפגעקליבן אונדזערע שכנים און מאַכן פֿלענער, וווּ בעסער צו גראָבן די „אָקאָפּעס" אָנטקעגן אונדזער שטוב ביי זלמן דעם סטאָלער איז מען זיך צוזאַמענגעקומען און מען איז זיך מיישב. ער, זלמן, גיט די בעסטע עצות. מען באַשליסט צו מאַכן צוויי גריבער: אייגע אַן „אָקאָפּע" זיך צו שיצן בעת אַ „נאַסטופלענייע" (אָנגריף), וואָס זאָל זיין געדעקט מיט ברעטער, וווּ מען זאָל זיך באַהאַלטן פון קוילן, פון סנאַריאַדן. די דאָזיקע „אָקאָפּע" וועט אויסטרויען זלמן דער סטאָלער אַ צווייטער שכן, ישראל ברוידע, האָט געגראָבן אַן אָנדער גרוב — שוין נישט צום שיצן זיך, נאָר כדי צו באַהאַלטן די סחורות און שטוב־זאָכן. דאָ האָט מען אויך געדאַרפט וויסן ווי צו גראָבן. מען האָט געמאַכט דריי עטאָזשן — טאָמער וועט מען עפענען די גרוב, זאָל מען צונעמען דאָס וואָס ליגט פון אויבן. פֿאַרשטייט זיך, אַז אויבן האָט מען געלייגט די ערגערע זאָכן... מען האָט אויך ווי געהעריק „פֿאַרמאַסקירט" די גריבער. די געלע זאָמד זאָל נישט אָפּמסרן, אַז דאָ איז פֿאַראַן אַ גרוב, האָט מען אָנגעוואָרפן מיסט פון פערד און קי, אָנגעוואָרפן האָלץ און אָנדערע זאָכן.

שפּעטער האָט זיך אַרויסגעוויזן, אַז די אַלע חכמות האָבן נישט געהאָלפן. וועו מען איז נאָכן אָנטלויפן פֿאַר דעם פראָנט־פּייער צוריקגעקומען, האָט מען געפונען אַלע גריבער אויסגעגראָבן אין די זאָכן פון אַלע „עטאָזשן" אויסגעריניקט.

מיר, קינדער, האָבן אָבער אַקטיוו אָנטייל גענומען אין גראָבן די גריבער. ביי אונדז איז עס געווען די אמתע פֿאַרווייַלונג.

אָבער אָט איז שוין דער „פראָנט" נאָענט. בייַנאָכט זעט מען שוין דעם הימל רויט פון שריפות. עס ברענען דערפער און שטעט. אַלע קוקן צום פֿרוזשענער שאָסיי, צו בריסק. פּאַזשאַרניקעס גרייטן זיך, מען שטעלט אויס פעסער מיט וואַסער ביי די הייזער, מען גרייט צו לאָגע זשערדעס מיט שמאַטער, כדי צו לעשן, אויב ס'וועט ברענען.

פּאַזשאַרנע קאָמאַנדע מאַכט „רעפּיטיציעס" מען רופט אויף „טרעוואָגע". און וויִיטער איז עס פּאַר אונדז יינגלעך אַ נייע געשעעניש — מיר וועלן אַלע „פּאַזשאַרניקעס". מיר צינדן אונטער ערגעץ־וווּ אַ קאַסטן און מיר לעשן די שריפה...

אַ וויִיטערדיק בילד זע איך. גאַנץ בערעזע שטייט געשפּאַנט. יעדער האָט זיך באַזאָרגט מיט אַ פערד און וואָגן. וועו עס האָט נישט קיין מעגלעכקייט — וועלט אַ „שותף" צו אַ וואָגן. עס זענען גרייט פערד און וואָגן צום אָנטלויפן, אַוועקצוגיין, בעת עס וועט קומען דער „באַי" (שלאַכט) צום שטעטל.

עס ליגן שוין די זאָכן אויף דעם וואָגן. קראָנקע אויף די וועגענער. אַ נייע שפּיל ביי אונדז. אָבער אויס שפּיל. די רוסן שפּאַנען אויס די פערד, זיי אָנטלויפן און נעמען צו די פערד. פון אַנדערע וועגענער וואָרפן זיי אַראָפּ דאָס ביסל בעבעכעס און

דער הילף-קאמיטעט אין פאלטיר-בעזירק נאך דער פרשטער הילף-פלחמה צוזאמען מיטן אמעריקאנער הילף-קאמיטעט.

נעמען צו אין „אַבאָז" דעם פערד צוזאַמען מיטן וואָגן. טייל אייגנטימער גייען מיט זייער וואָגן, ווילן נישט לאָזן אויף הפקר פערד און וואָגן און לאָזן אין געפאַר די משפחה. אַנדערע וואָס ווילן נישט גיין מיטן „אַבאָז", צווינגט מען יאָ צו גיין. געווייגען פון די משפחות און אויב ווייגען זענען מיר קלייַן־וואַרג פון די ערשטע.

און אינמיטן דערינען — אַ פּיף און אויפרייס. עס פאַלן סניאַראַדן און דער עולם לויפט, מען שרייט: „שמע ישראל", שרייען מיר אויך און לויפן. וווהין? קיינער ווייס נישט, ביז מען איז דערלאַפן ביז מאַלטש.

מאַלטש האָבן מיר געטראָפן פאַרברענט. צי האָב איך זיך אָפגעגעבן אַ חשבון פון דעם אַלעמען וואָס עס איז געשען — ווייס איך נישט. איך געדענק נאָר. אַז מיר זענען געפאַלן געוואָרן די פאַרברענטע סע־דער. עס איז געווען די צייט וועז די פרוכטן אויף די ביימער האָבן געהאַלטן ביים צייטיק ווערן. האָט זיי דער פייער פון די שריפות נישט נאָר צייטיק געמאַכט, נאָר טאַקע צוגעבראָטן. איך פיל נאָך עד־היום דעם ריח פון די אָפּגעסמאַליעטע בלעטער און דעם טעם פון די „געבאַקטע" עפּל, וואָס מיר האָבן אָפּגעשאָקלט פון די ביימער. דאָ האָבן זיך שוין באַטייליקט נישט נאָר קינדער. אַלע האָבן זיך גע־וואָרפן אויף די דאָזיקע עפּל און באַרעפס און נישט איינער איז דאָן געוואָרן קראַנק.

אין מאַלטש זענען מיר לאַנג נישט געווען. דער „פראָנט" איז אַוועק ווייטער, צו באַראַנאָוויטש. מיר זענען צוריק אין בערעזע. מיר האָבן געהאַט מזל: אונדזער שטוב איז געבליבן גאַנץ. די גריבער טאַקע אויסגעליידיקט. ס׳האָט נישט געהאָלפן די „פאַר־מאַסקירונג".

אין אונדזער הויז האָט זיך אַריינגעצויגן די מי־ליטער־פּאָליציי, — „גוטע" זענען זיי געווען.

מיר זענען געבליבן פאַריתומט (דער טאַטע איז געשטאָרבן י״ב שבט 1917, אין בערעזע) און איך געדענק נאָך דעם טעם פון די דייטשע זעקעלעך „צוויבאַק", מיט וועלכע מיר, 7 יתומים, האָבן זיך גענערט.

פאַר אונדז קינדער האָט זיך אָנגעהויבן אַ ניי לעבן — פריי פון לערנען, פריי פון חדר, פריי פון אַלץ. אָבער גאָר גיך האָט מען גענומען טראָגן דעם יאָך. אַן 11־יאָריקער, האָבן איך געדאַרפט מיטטראָגן דעם פרנסה־יאָך.

מען פלעגט כאַפּן אויף צוואַנג־אַרבעט. מען איז געגאַנגען אין די פעלדער. גאַנץ בערעזע האָט זיך אַרויסגעשאָטן אויף די פאַרלאָזטע פון די פויערים פעלדער. מען האָט געטראָגן זעק מיט קאַרטאָפל, אָנגעשאָטן אין די קעלערס. אין די פויערישע גערט־נער האָט מען געפונען בורעקעס, מערן, ציבעלעס. טייל האָבן אויסגעליידיקט די איבערלאָזענע אוין־הפקר שייערן. מען האָט געפילט, אַז עס קומען שוועכערע צייטן, אַז עס רוקט זיך אונטער אַ הונגער.

דאָס איז דאָך געווען די לאַנגע נישט נאָר פון מיר אַליין. אַזאַ איז געווען אונדזער גאַנצע יוגנט. אונ־דזער גאַנצער קינדערישער דור איז דאָך דאָס דורכ־געגאַנגען.

הייבט מען אָן פאַרגלייכן יענע דייטשן, וואָס מיר געדענקען פון דער ערשטער וועלט־מלחמה, מיט דעם וואָס די דייטשן האָבן מיט אַ 30 יאָר שפּעטער באַוויזן אין אונדזערע אַלטע היימען, — קען מען שוין פאַרשטיין פאַרוואָס אונדזער האָרץ ווערט אַנ־געפילט מיט ווייטיק און צער.

מען הערט די שוידערלעכע דערציילונגען: „ערש־טער גענטאַ", „צווייטער גענטאַ", דאָ האָט מען גע־שאָסן, דאָרטן האָט מען באַגראָבן, די הייזער אונ־טערגעצונדן, דעם און יענעם פאַרפייניקט. גייסט אי־בער די אַלט־באַקאַנטע שטעטלדיקע גאַסן און הויפן. יעדער הויף שטייט פאַר די אויגן. אין יעדן הויז האָבן מיר דאָך געהאַט עמעצן... וווּ מען האָט זיך געשפּילט און וווּ מ׳האָט זיך געקריגט, וווּ מען האָט געלערנט און וווּ מען האָט עפּעס קינדערישע „שטיקלעך" צוגעגרייט...

נישטאָ מער בערעזע. און איך שווים ווייטער אין מיינע זכרונות, אין מיינע קינדערישע זכרונות, קינ־דערישע זכרונות אָן אַ קינדהייט.

מיינע לערערס

ביי יעדן איינעם פאַרנעמען די קינדער־יאָרן, וועז מען האָט פאַרבראַכט אין די שולעס — אַ וויכטיק אָרט. וועז פון אונדז טראָגט נישט ביז היינט דאָס בילד פון אונדזערע היימישע חדרים, פון די מלמד־דים, רביים אָדער לערערס. דאָס זענען נישט נאָר פערזונלעכע זכרונות, נאָר טאַקע זכרונות פון דעם פאַרשניטענעם לעבן. נישט פאַראַן מער דער אמאַ־ליקער לעבן און נישטאָ די אַמאַליקע היימישע ער־טער, וווּ מיר האָבן באַקומען אונדזער דערציונג. עס דערמאָנט אונדז, אַז זיי זענען פאַרשוווונדן נישט דורך דעם וואָס די צייט האָט אַריינגעבראַכט נייעסן, — ניין. זיי זענען געפאַלן אין קאַמף, זיי זענען פאַר־שניטן געוואָרן דורך די נאַצישע באַנדיטן. טאַקע דערפאַר וועלן די זכרונות נאָך מער טייערער, דער־פאַר איז וויכטיק דערציילן וועגן זיי.

איך קען נישט פאַרביגיין און נישט דערמאָנען מיינע לערער, וואָס האָבן דאָן געפרווועט געבן, לויט יענע מעגלעכקייטן דערציונג די קינדער. די דא־זיקע זענען מיר דאָך אַלע דאָנקבאַר פאַר דעם ביסל וויסן וואָס מיר האָבן אַריינגעזאָפּט אין זיך.

איך וועל זיי נישט שילדערן. איך וויל זיי נאָר אין אונדזער זכרון־פּנקס דערמאָנען. לויט דער ריי האָב איך געלערנט:

ביי שלמה מאירקעס — אַ לערער, אַ שטרענגער, וואָס דער טעם פון זיין לימודים פיל איך נאָך עד־היום. ביי אים האָב איך אָנגעלויבן לערנען דעם אלף־בית.

נאָכדעם בין איך אַריבער צו יודל דעם הינקעדיקן. ביי אים האָט מען שוין געלערנט חומש און תנ"ך.

ווייטער בין איך אַריבער צו שמואל באָם און פון אים צו יאָסל דעם לינעווער און צום סוף — אין דער ייִדישער פּאָלקסשול, וואָס האָט זיך דאָן ערשט געגרינדעט און מען האָט געלערנט אין דער הויז פון יעקב־אשרן, אויף דעם שאָסיי.

אַלע לערערס אָדער מלמדים, האָבן געלערנט ביי זיך אין דער היים; יעדער האָט געהאַט זיין סיסטעם. נישט גאָר קיין גרויסע חסידים זענען מיר געווען פון די לערערס און חדרים. היינט פאַרדריסט אונדז אפשר פאַר די פאַרשידענע שטיקלעך, וואָס מיר האָבן אָפּגעטאָן אונדזערע דערציִער. אָבער דאָס זענען דאָך געווען קינדערשע יאָרן.

איך וויל נישט איבערחזרן וואָס אַנדערע לאָנדס־לייט האָבן געשריבן וועגן די לערערס. איך מוז אָבער דערמאָנען אַ פּאָר קליינע פּרטים, וואָס זענען כאַראַקטעריסטיש פאַר יענע צייטן און סיסטעמען.

דער דערמאָנטער ייִדל דער הינקעדיקער איז געווען אַ מוראדיקער כעסן און שלעגער. אפשר האָבן מיר טאָקע פאַרדינט זיין שטראָף, אָדער אפשר איז אין זיין צאָרנדיקייט געווען שולדיק זיין מום, דאָס וואָס ער האָט געהינקט. עס דערמאָנט זיך מיר אָזאַ פאַל. איך האָב זיך פאַרזינדיקט. זיך געשפּילט ווינטער מיט אַ לאָמטערנע (געווען אין דער צייט די קאָלעדעס) און מיט דער דאָזיקער לאָמטערנע אַריינגעפאָרן אין... הכלל דער רבי מיינער, דער דאָזיקער ייִדל דער הינקעדיקער, האָט מיר אַריינגענומען צווישן זיינע פיס, גוט מכבד געווען און צום סוף מיר געגעבן אַ שטראָף — נישט מער און נישט — ווייניקער — איך זאָל אַריינגיין אין טינטער...

— גיי אַריין אין טינטער, — שרייט ער צו מיר, — און דערלאַנגט מיר מיט זיין ביינערדיקער האַנט אין מאָל און נאָך אַ מאָל.

היינט, מיט אַ פערציק יאָר שפּעטער, קען איך נישט באַגרייפן וואָס האָט דער רבי פון מיר געוואָלט; צי האָט ער טאָקע מיר געוואָלט אַריינזעצן אין טינטער, אָדער דאָס איז געווען אַן אויס־רייד, אַז ער זאָל מיר קענען מער קאָטעווען — יע־דענפאַלס, דאָן האָב איך פאַרשטאַנען, אַז אין טינטער וועל איך נישט קענען אַריינגיין און זיך אַרויסגעריסן פון צווישן זיינע הינקעדיקע פיס. דערביי האָב איך צעריסן זיין גאָלדענע קייט, וואָס ער האָט געטראָגן אויף די הויזן.

איך געדענק, אַז מער האָב איך נישט געוואָלט גיין צו אים. איך האָב געטענהט צו מיין טאַטן — איך וויל נישט אַריינגיין אין טינטער...

שמואל באָם איז שוין געווען מער מענטשלעכער צו די קינדער. ער פלעגט אַלץ טון, כדי די קינדער געפעלן צו ווערן. זיין סיסטעם איז געווען צו שיקן יעדע וואָך צו די עלטערן „צעטעלעך" מיט די מיינונגען פון די תלמידים. ער פלעגט נישט זיין גרויזאַם. שטענדיק זענען די צעטעלעך געווען מיט יושר, מיט רחמים. די עלטערן פלעגן טאָקע באַלויבן פאַר די גוטע מיינונגען.

וואָס פאַר אַ מאָס בילדונג מיר האָבן געקענט

אַ דירה פון אַ בערעזער תושב

אַרויסגעמען פון אַלע רבֿיים, איז קלאָר. איך האָב אין משך פון די פּאָר יאָר לערנען, געלערנט ביי פּיר לערערס חוץ אין פּאָלקסשול. דער צו האָט נאָך די מלחמה איבערגעריסן דאָס לערנען. מען איז פון קינדוויז אָן אַריינגעשלעפּט געוואָרן אין די דאגות פון דער שטוב. צו 9 יאָר וועט איך אַ יתום און מוז שוין מיטהעלפן אין דער פּרנסה. וואָלטן מיר די וויטערע יוגנט־יאָרן נישט געהאַט די שטאָטישע ביבליאָטעק, דעם לייענ־זאָל, די בי־כער, וואָס מען האָט ממש געשלונגען, וועט וויס וואָס פון אונדז וואָלט געוואָרן. אָבער מען דאַרף מודה זיין, אַז דאָס ביסל וואָס עס איז אונדז גע־בליבן, דאָס קענען לייענען די ביכער און זשור־נאַלן, וואָס עס פלעגט אונדז צוטראָגן די ביבליא־טעק, האָבן מיר דאָך דערַאָבערט ביי די דאָזיקע לערערס, מיט זייערע אייגענע פּרימיטיווע מעטא־דעס.

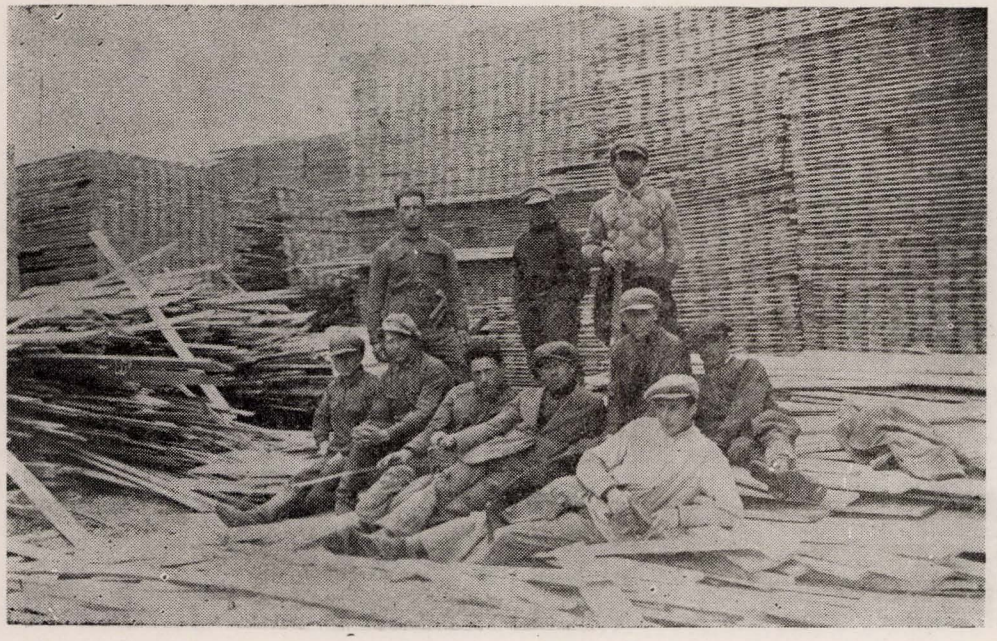
אין יאָך פון אַרבעט

נישט געווען ביי אונדז אין בערעזע כמעט קיין ליידיקגייערס. אַלע האָבן געאַרבעט, אַלע זענען אַריינגעצויגן געוואָרן אין לעבן פון פּראַצע.

נאָך אַ קינד ממש, האָב איך שוין פאַרזוכט דעם טעם פון דייטשער צוואַנגס־אַרבעט. צוזאַמען מיט אַנדערע פון מיין עלטער, 9־10־יעריקע קינדער, האָבן מיר געאַרבעט אין בלודענע, די סטאַנציע וואָס האָט געהייסן ביי די רוסן פּאַגאָדינאַ. מיר זע־נען געווען באַשעפטיקט ביים פּאַנאָנדערנעמען דאָרטן דעם קלויסטער. מיט אונדזערע קינדערישע העגטעלעך האָבן מיר געדאַרפט אַרויסרייסן די ציגל פון די וועגנ, ריניקן זיי און לייגן אין גרוי־סע שטויסן.

אין דער צייט פון די „ערשטע דייטשן" האָט זיך ביי אונדז אין געגנט אַנטוויקלט די אַרבעט אין די וועלדער, וווהין עס זענען אַריינגעצויגן געוואָרן די אַרומיקע שטעטלעך און בערעזע בתוכם.

גאָר רייך אין וואַלד איז אונדזער געגנט; פון לאַנג אָן איז דאָרט דער וואַלד־מסחר און אַרבעט אין וואַלד געווען אין יידישע הענט. נישט נאָר זענען די וואַלד־סוחרים געווען יידן, אויך די ברא־קטאָרעס און די אַרבעטער פון קאַנטאָר זענען גרוים יידן. אין דער צייט פון דער ערשטער אָקופּאַציע זענען אויך די העקערס און די וואַזאָקעס געווען יידן. די מלחמה, וואָס האָט צעשטערט אַלע אַנדע־רע פּרנסות און פּאַכן פון די יידן האָט אַריינגע־צויגן כמעט די גאַנצע יוגנט אין דער וואַלד־אַר־בעט. פון אַנהייב איז די אַרבעט אין וואַלד געווען אַ געצוווּנגענע — מען האָט געאַרבעט ווי צוואַנגס־אַרבעטער ביים דייטש. די דייטשן האָבן אויסגע־האַקט ריזיקע שטחים פון וואַלד. ביי נאָרמאַלע צייטן פלעגן די ברַאקאַרעס אַנצייכענען וועלכע ביימער אויסצוהאַקן, וועלכע „דזשאַלקעס" אויסצושניידן. אויך איז געווען אַ געזעץ, אַז מען פלעגט ערב דאָס אויסהאַקן אַ וואַלד מוזן פּאַרפלאַנצן אַזאַ צאָל ביימער וויפל מען האָט געדאַרפט אויסהאַקן. די דייטשן האָבן דאָס נישט אָפּגעהיט. זיי האָבן ממש די וועלדער „אויסגעקאָטעווועט" — אויסגעהאַקט

אַ בערעזער טאַרטאַק, וווּ עס האָבן כמעט נאָר יידישע יונגעלייט געאַרבעט, 1934.

טאטאל די וועלדער. טייל פון געהילץ (די בעסטע) געשיקט קיין דייטשלאנד און פון טייל געבויט וועגן אין אונדזערע בלאטיקע געגנטן און גענוצט צו אקאפעס. אנדערע וועלדער פלעגן זיי אויסהאקן צו־ליב „סטראטעגישע" טעמים — אזוי האט פאר־לאנגט די לאגע, וויל מיר זענען געווען נאענט פון פראנט.

די דייטשן האבן טאקע אויסגעבויט די ערשטע גרויסע טארטאקן אין דעם געגנט. זיי האבן עס געמאכט די באן־סטאנציע אין בראנא־גורא, דאס ארט וואס איז שפעטער געווארן דער ברודער־קבר פאר טויזנטער יידן פון דער גאנצער געגנט.

בראנא־גורא, מיכאלין, איוואצעוויטש, זענען גע־ווען די וויכטיקסטע האלץ־פונקטן, וואס די דייטשן האבן געשאפן און נאכדעם געגבן פרנסה הונ־דערטער משפחות אין די ארומיקע שטעטלעך.

צוזאמען מיט אנדערע בערעזער האב איך אויס־געמאסטן די געדיכטע וועלדער פון ביידע זייטן פון דער יאסאלדע און שטשארע, אין בראנא־גורא, אין מיכאלין, אין איוואצעוויטש, אין ביטען און שפעטער אין ביעלאוויזש. ארויסגעדרעלעוועט דאס געהילץ — געפירט צו די טייכן, וווּ מען פלעגט פון זיי מאכן פליטן אדער צו די טארטאקעס, וואס האבן צוגעגרייט בוי־מאטעריאל.

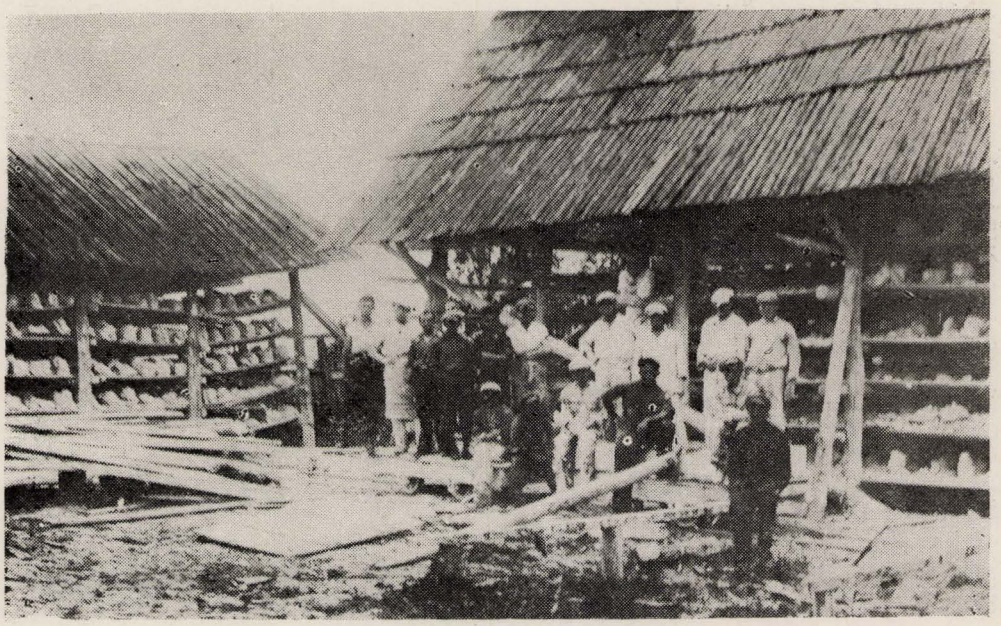
א שווערע צייט געווען. אבער עד־היום ליגט עס אין זכרון. א דור א גאנצער א יידישער זיך ארייננעשניטן אין די וועלדער, זיי באהערשט און באשאטן דערוועלט מיט געהילץ.

די וועלדער זענען דאן געווען א יידישע מלוכה. די יידישע וואזאקעס און בראקארעס, די יידישע מעקלערס און קאמיסיאנערן, די יידישע קאנטאר־אנגעשטעלטע און די וואס פלעגן באזארגן מיט פראדוקטן, זיי האבן באלעבט די ארומיקע שטעט און שטעטלעך. דער וואלד איז געווען דער בעל־מפרנס פון גאנצן געגנט.

די וואלד־ארבעט האט זיך געענדיקט. בין איך אריבער אין שטאט, אין בערעזע. דא האט מען אוועקגעלייגט די יוגנט־כוחות און ענערגיע אין דער וואפענ־יע. דאס איז געווען איינע פון די וויכ־טיקסטע בערעזער אינדוסטריעס. ביים צווייטן בריק פון שאסיי. אויפן פלאץ פון שמואלקע גאלד־פאנד איז געווען די וואפענ־יע, וווּ עס האבן גע־arבעט א פאר צענדליק יונגעלייט. דער רוב יידן, שמואלקעס פאטער איז דערמארדעט געווארן אין וואלד דורך דער מוכא־באנדע, וואס האט אין יענע צייטן געזויט טויט און שרעק.

דעם רוישטאף פלעגט מען ברענגען פון ארומיקע געגנטן און דא האט מען עס געקאכט, געקנאטן, אריינגעטון אין פארמעס און געבראנט אין אויוונס. דער פראדוקט פון דער דאזיקער יידישער פראצע איז געשיקט געווארן גאר ווייט. טויזנטער הייזער זענען פון דער בערעזער וואפענ־יע אויסגעווייסט און אויסגעבויט געווארן.

פון דער וואפענ־יע האט מיר מיין ברודער קלמן (אומגעקומען בעת דער שחיטה פון געטא אין בע־רעזע), ארויסגענומען. ער האט מיר געמאכט פאר זיין אגענט פון זינגער־מאשינעס. ער איז געווען א פארטרעטער פון דער פירמע „זינגער", וואס האט

די בערעזער וואפענ־יעס, וווּ מען פלעגט „פארשווארצט ווערן" אויף וויים, 1934

באזארגט ניי־מאשינעס אין גאר דער וועלט. זיין ראיאן איז געווען בערעזע און די סביבה. ער האט געהאט אונטער זיך 10 אגענטן און שפעטער אויך אן אייגענעם געשעפט. ער האט מיך געמאכט פאר דעם אגענט איבער סעלץ און די ארומיקע דערפער. א נייע וועלט האט זיך געעפנט. מען האט אין די דארפישע הייזער ארייגעבראכט די „ציוויליזאציע" — ניי־מאשינעס.

אזוי איז אדורך א לעבן פון פראצע אין דעם היימישן שטעטל. א לעבן פון יאך פאר פרנסה — דורך פעלד־ארבעט, דורך דייטשער צוואנגס־ארבעט, דורך וועלדער און טייכן; דורך דער קאלך פון דער וואפעלניע און דורך די וועגן און שטעגן פון דארפישע פעלדער. ביז מען האט א רוף געטון צו דער פוילישער ארמיי.

מען האט נישט ליב געהאט דעם פאליאק און פיינט געהאט זיין ארמיי. די ארמיי פון די האלער־טשיקעס און פאזנאנטשיקעס. יידן האבן זיך בעסער געלאזט אויף נע־ונד אבי נישט צו דינען דעם פאליאק. נאר מער האבן די עלטערן נישט געוואלט זייערע קינדער זאלן 2 יאר אפמאטערן זיך אין מיליטער און נאכדעם קומען און נישט האבן זיך צו וואס צו נעמען. מיט וואס צו פארן איז אויך נישט געווען — האט די מאמע פארזעצט די חתונה־צירונג און אפגעשיקט דעם זון אין דער פרעמד. מעבר לים...

דא פארענדיקן זיך מיינע זכרונות פון אונדזער היימשטעטל בערעזע. וואלטן עס געווען נאר מיינע פערזענלעכע, וויס איך נישט צי דאס וואלט געווען כדאי צו ברענגען אין דעם פנקס — דאס איז אבער א קאפיטל, וואס א גאנצער דור, מיין גאנצער דור, האט דורכגעלעבט. דאס זענען צייטן, וואס איז נאענט יעדן איינעם פון אונדז, על־פי־נס נעראטעוועטע.

זאלן די דאזיקע בלעטלעך זיין א זכרון פאר אונדזער גאנצן דור, מיט וועלכן מיר האבן צוזאמען, ביי די מלמדים געלערנט, צוזאמען „מלחמות" נעפירט, צוזאמען דורך די וואלד־טריבעס וואזקע נעפירט, צוזאמען דעם קאלך געקנאטן און דאן אזויפיל חלומות געווענט.

זאלן די בלעטלעך זיין אנשטאט א מצבה פאר אלע מיינע חברים, וואס האבן זייער לעבן נישט אויסגעלעבט; וואס זענען דורך די נאצישע באנדיטן אומגעבראכט געווארן, אפשר אין די זעלבע ערטער, וווּ זיי האבן ארייגעלייגט אזוי פיל פראצע, בעת זייער לעבן.

פון לינקס צו רעכטס: — אויבן דוד גערמאן, ברוך מאזור, איצל סאפיר, לייבל וואלעוועלסקי, פינטשוק. אינטן: — איצל פאדאסטרוויצע, יאנקל סאפיר, מאירים סאזוינסקי, פייוול גראציעווסקי, לייבל אלטמאן.

אליה־מאטיע באקשטיין

דער פוילישער קאנצענטראציע־לאגער אין בערעזע

אין די צייטן פון צאר ניקאלייַ דעם צווייטן, ביים סוף פון 19טן יאָר־הונדערט, זענען ביי אונדז, אויף ביידע זייטן פון דעם וואַרשעווער־מאסקווער שאָסיי, אויפגעבויט געווארן קאזאַרמעס. עס איז געווען פלאַץ פאַר אַ פאַלק סאלדאַטן. פון איין זייט שאָסיי, בערך אַ קוואַדראַט־קילאָמעטער זענען געווען די געביידעס פאַר די פּראָסטע סאָלדאַטן — צווי הייזער 3 שטאָקיקע געמויערטע און די אי־בעריקע הילצערנע. עס זענען דאָרטן אויך געווען שטאַלן פאַר פערד און שפייכלערס פאַר אַמוניציע, מלבושים און שפיין. פון דער צווייטער זייט שאָסיי זענען געווען צוויישטאָקיקע געמויערטע געביידעס פאַר די אָפיצירן. דאָ זענען פאַר די געביידעס גע־ווען בוימער־אַלעעס באַפוצט מיט בלומען.

אין יאָר 1915, בעת דער אָקופאַציע פון די דייטשן אין דער ערשטער וועלט־מלחמה איז דורך זיי פון איין זייט געגרינדעט געווארן אַ שפּיטאָל און אין די אָפיצירן־געביידעס האָבן געווינט די דיי־טשע פלינערס, וועלכע האָבן ביים שטעטל געהאַט אַ פלינפלאַץ.

נאָך דעם סוף פון יענער מלחמה, ווען אונדזער געגנט איז געווארן אַ טייל פון דעם נייעם פוילן זענען די באַלעבאָטים פון די קאזאַרמעס געווען די פאַליאַקן. אין יאָר 1920, בעת זיי זענען אָפּגע־טראָטן פאַר דער אַנגרייפּנדיקער רויטער אַרמיי האָבן זיי אונטערגעצונדן די קאזאַרמעס. דער רוב פון די הילצערנע געביידעס איז פאַרברענט גע־ווארן.

ווען די פאַליאַקן האָבן צוריק דערַאָבערט בערעזע און זיך שוין דאָרטן פאַרפעסטיקט האָבן זיי אין די גאַנץ־געבליבענע בינינים פון די קאזאַרמעס איינגעקוואַרטירט פאַרשיידענע מיליטער־טיילן. עס איז דאָ געווען אַן אָפיצירן־שול (פאַדכאַראַנזשווקע), אַ מאָטאָסן־שול און אַן אָפּטיילונג פון אַרטי־לעריע, וואָס האָט געהערט צום 9טן בריסקער קאר־פוס.

אין יאָר 1934, ווען אין פוילן האָט זיך די פרי־ערדיקע „ליבעראַלע" פילסודסקשטשיזנע אַנטוויקלט צו דער פאַשיזירנדיקער באָוועגונג פון „אָזאָן", ווען די פוילישע „סאַנאַציע" האָט געפרווט סיי נאָכ־מאַכן, סיי געפעלן ווערן די נאַציס, איז אין קאר־טוז־בערעזע געשאַפן געווארן אַ קאַנצענטראַציע־לאַגער לויטן מוסטער פון זייערע בוזים־פריינט — די נאַציס ימח שמם וזכרם.

אַרום די געביידעס, ווו עס האָבן זיך געפונען די מיליטער־טיילן האָט מען אויסגעבויט אַ הויכן דריי־מעטערדיקן פלויט, געדיכט באַקלאַפּט מיט ברעטער און פון ביידע זייטן באַצוימט מיט אַ סך שטעכע־דיקן דראָט. חוץ דעם איז נאָך דער פלאַץ, וואָס איז געווען באַשטימט פאַר די אַרעסטירטע (די צווי דריישטאָקיקע געביידעס) געווען ווידער אַרומגע־צוימט מיט שטעכעדיקן דראָט.

עס זענען אויך אויסגעבויט געווארן אַ ריי קאר־צערן, טייל אַנגעפילטע מיט וואַסער און אַנדערע פייניקונג־פלעצער.

דער גרויסער פלאַץ האָט געדינט פאַר שטראָף־איבונגען. צום סוף איז דאָרטן אויך געווען אַן אַרבעטס־פלאַץ, ווו די איינגעשפאַרטע האָבן גע־מאַכט בעטאַנאַווע ברוק־פלאַטן צו ברוקירן די גאַסן.

אין די געביידעס זענען געווען הילצערנע נאַרעס צום שלאָפן. די ברעטער זענען געווען שמאָלע, 10 סענטימעטער די בריים און אָפּגערוקט איינע פון די צווייטע 2 סענטימעטער. די לענג פון דער גע־ביידע איז געווען אָפּגעטיילט אויף קלייַנע טיילן אין צעלעס — 4 מעטער יעדע צעלע. עס איז גע־מאַכט געווארן אַ קאָרידאָר פאַר דער וואַך, וואָס איז אַרומגעגאַנגען אַ גאַנצן מעת־לעת און נאָכ־געקוקט וואָס עס טוט זיך אין די צעלעס.

דער קאַנצענטראַציע־לאַגער איז לכתחילה געווען באַשטימט פאַר די קאָמוניסטן, קעגן וועלכע מען האָט נישט געקענט גיפינען קיין באַווייַז פון שולד זיי צו משפּטן דורך אַ גערישט. האָט מען עס איידל אָנגערופן, אַז מען פאַרשיקט זיי „אַדמיניסטראַטיוו".

נאָכהער האָט מען אַהין אויך געשיקט אַ ביסל קרימינעלע פאַרברעכער, וועלכע זענען אין לאַגער גופא געווען בעסער פריווילידזשירט ווי די פאָלי־טישע.

עס זענען אויך אַהער פאַרשיקט געווארן. אַ סך עלעמענטן פון די נאַציאָנאַליסטישע אוקראַינישע גרופּן.

אין יאר 1939, בעת עס האט זיך געהויבן די מלחמה־שטימונג האט מען געבראכט אין לאגער א סך יידן באשולדיקטע אין „ספעקולאציע" — פאר האלטן סחורה נישט אויבנאויף, אויף די פאליצעס; פאר נעמען טייערע פרייזן. די יידן האט מען גע־בראכט מיט זייערע פרויען.

אויך האט מען, שוין הארט פארן אויסברוך פון דער דייטש־פוילישער מלחמה, געבראכט דייטשן פון שלעזיען. זיי זענען באשולדיקט גרווארן אין דער אגיטאציע, אז פוילן זאל אפגעבן דייטשלאנד גרווויסע טעריטאריעס, דעם דאנציקער קאריראר וכדומה.

אין לאגער האבן זיך פאר דער גאנצער צייט אנגעקליבן בערך 7.000 ארעסטירטע, אין דעם ביי 500 פרויען.

דעם לאגער האבן געהיט 200 פאליציאנטן מיט העכערע פאליציי־אפיצירן אונטער דער אויפזיכט פון דעם טרויעריק־באריממטן בריסקער וואיוואדע קאסטעק ביערנאצקי, וועלכע פלעגט אפט קומען באזוכן זיין קאנצענטראציע־לאגער.

די ארעסטירטע זענען שטארק געפייניקט גרווארן דורך די פארשיידענע שטראף־איבונגען און קלעפ ממש.

אין די קאטוילישע חגאות פלעגט מען זיי פאר־טאג ארויסטרייבן כדי צו קערן די הויפטגאס ביז דעם קאשציאל. זיי פלעגן ארבעטן ארומגערינגלט פון רייטער־ און פוס־פאליציי. זיי פלעגן שנעל קערן די גאס און הינטן איז נאכגעלאפן א וואגן וואס איז גרווען אייגנגעשפאנט מיט ארעסטירטע און אהין האט מען מיט די הענט ארויסגרווארפן די צונויפגעשארטע מיסט. אלץ איז געטון גרווארן לויפנדיק.

אז מען האט ארויסגעלאזט אן ארעסטירטן האט ער מורא געהאט צו דערציילן וואס עס טוט זיך אין לאגער. אין דער פרעסע, אפילו אין דער ליב־קער, איז קיין מאל וועגן דעם לאגער נישט גע־שריבן גרווארן.

דאס עסן איז דארט גרווען שלעכט. מען האט אבער וועגן דעם נישט דערציילט. דער ארעסטיר־טער איז נישט גרווען זיכער צי ער פאלט מארגן ווידער נישט ארויס אין דאזיקן גהינום.

ווען די דייטשן האבן זיך, אין יאר 1939, דער־נענטערט צו בערעזע איז געקומען דער בירגער־מייסטער פון שטעטל און געבעטן ביי די פייער־לעשער 10 מאן, וועלכע זאלן היטן דאס שטעטל קעגן די מעגלעכע רוב־אנפאלן פון די ארומיקע דערפער, וואס האבן זיך דערצו געגרייט. אויך זאלן די דאזיקע זארגן פאר די ארעסטירטע, וויל די פאליציי פארלאזט די שטאט.

די פייערלעשער־קאמאנדע האט אויסגעטיילט 10 מאן — 6 יידן און 4 קריסטן — וועמען דער ביר־גערמייסטער האט איבערגעגעבן די שליסלען פון דעם קאנצענטראציע־לאגער.

אין לאגער איז געווען אנגעגרייט זייער א סך עסנווארג פאר די פארשפארטע. אין דער נאכט פון 17טן סעפטעמבער איז די פאליציי אנטלאפן אי־בערלאזנדיק אלץ אויף הפקר. אין גרויס אייל־ענים האבן די אנטלויפנדיקע אפילו נישט מיטגענומען זייערע אייגענע זאכן פון די ווויינונגען.

אויך א סך פון דער באפעלקערונג איז זיך צע־לאפן אין די ארומיקע דערפער. די שטאט איז געבליבן אן א באפעלקערונג און אן א מאכט.

די באשטימטע 10 מאן זענען דעם 18טן סעפ־טעמבער פארטאג אווועק עפענען די טויערן פון לאגער און ארויסלאזן די ארעסטירטע. נאר די ארעסטירטע האבן נישט געווואלט ארויסגיין פון די קאמערן, זיי האבן מורא געהאט, אז דאס איז עפעס א שפיצל פון דער פאליציי, כדי צו קענען זיי א ביסל מער פייניקן אדער גאר שיסן אין זיי.

אויף דער צווייטער זייט, וווּ עס זענען געווען די אפיצירן־געביידעס, זענען געזעסן די ארעסטיר־טע פרויען. אויך ביי זיי האט מען געעפנט די טוי־ערן און זיי זענען טאקע תיכף ארויס אויפצוזוכן זייערע מענער. ערשט וועז די פרויען זענען געקו־מען אויפן פלאץ פון די מענער און אנגעהויבן די לעצטע צו רופן זענען די ארעסטירטע געקומען צום באווסטזיין, אז זיי זענען פריי.

ווי א שטורעם האבן זיי אויפגעריסן די טירן און פענצטער און אנגעהויבן לויפן איבער די שטע־כעדיקע דראטן. א סך נאר אין אונטערוועש, אן היטלען, באדוועסע. זיי האבן זיך ווי ווילדע גע־לאזט לויפן איבערן שאסיי, וואס פירט פון שטאט, נישט פרעגנדיק קיין ריכטונג, אבי וואס ווייטער אוועקצולויפן פון דאזיקן גהינום.

א סך פאליטישע האבן זיך גרווארפן שלאפן די קרימינעלע, וועלכע פלעגן זיך פרייער איידיעקעווען איבער די פאליטישע, אויספירנדיק די אנווייזונגען פון דער פוילישער לאגער־פאליציי.

מער מיושבדיקע האבן גערופן מען זאל זיך צו־גויפקלייבן אויפן פלאץ און זיך זאמלען לויט געגנטן און שטעט. מען האט געפונען אין די לא־גער־מאגאזינען די מלבושים פון די ארעסטירטע אין וועלכע זיי זענען געקומען אין לאגער. מען האט גלייך געשאפן א קאמיטעט, וועלכער האט זיך ראשית פארנומען מיט פאנאנדערטיילן די דאזיקע זאכן לויט די נעמען, וואס זענען גרווען אנגעשריבן אויף די פעקלעך. מען האט אויך פאנאנדערגע־

טיילט ברויט פאר די יעניקע וואס זענען נישט אנטלאפן.

דעם 19טן סעפטעמבער אינדערפרי איז אריין די סאוועטישע ארמיי אין בערעזע. דער קאמיטעט פון די ארעסטירטע האט זיך פארשטענדיקט מיט דער פירערשאפט פון דער ארמיי און דער צייטווייליקער מאכט, וואס איז ארגאניזירט געווארן אין בערעזע.

א סך ארעסטירטע זענען געווען פון ערטער וואס זענען שוין געווען פארנומען פון די דייטשן. זענען זיי א שטיקל צייט געבליבן אויפן ארט און שפּעטער אוועקגעפארן יעדער וווהין ער האט געוואלט.

דאן איז אויך געפאלן איין יידישער קרבן. געווען איז עס אין דער נאכט פון 18טן סעפטעמבער. אויף דער וואך ביי די קאזארמעס איז געשטאנען יוסף קאמענייצקי. די פויערים פון דארף אוגלאן האבן געזען ווי די פאליציי איז אנטלאפן אויפן וועג פון כאמסק־מינסק. זענען זיי געקומען אין שטעטל מיט דער כוונה צו רויבן, ראשית אין דער געביידע פון די פאליציי־אפיצירן. יאסל האט זיי געוואלט צעטרייבן האט ער פון זיי געקריגן געשלאגן ביז טויט. דעם 19טן האבן מיר אים מקבר געווען מיט גרויס כבוד.

אין יאר 1944, וען די דייטשן האבן פארלאזט בערעזע האבן זיי אונטערגעצונדן די געביידעס פון דעם קאנצענטראציע־לאגער צוזאמען מיטן שטעטל. פון אלץ זענען געבליבן בערג מיט חורבות, ציגלליים, שטיין מיט איינגעפאלענע קוימענס.

אזוי איז אפגעמעקט געווארן אונדזער שטעטל, וואס פאר א סך פרעמדע איז עס געווען דער סינאגים פון דעם פוילישן גהינום — קארטוז־בערעזער קאנצענטראציע־לאגער.

ש. שיכאטאוו

מיין לעצטער טאג אין קארטוז־בערעזע

(א קאפיטל דערינערונגען)

נאך דעם שרעקלעכן קאשמאר פון היטלעריזם, נאך מיידאנעק, טרעבלינקע און אנדערע פייניקונגס־לאגערן, נאך דעם אלעמען שרייבן וועגן „בערעזע" דוכט זיך אויס צו זיין נישט אקטועל. בערעזע איז דאך, קאן מען זאגן — געווען א... סאנאטאריע אין פארגלייך מיט די דייטשע לאגערן.

אלס דערינערונגען פון פארמלחמהדיקן פוילן איז אבער כדאי צו דערמאנען די אלטע גוטע סאנאציע־צייטן. זענען דאך די פריינט פון היטלער־דייטשלאנד טאקע געפארן אהין זיך לערנען ווי אזוי איינשטעלן ארדענונג אין בערעזע. איך וויל בלויז איבערגעבן וועגן מיין לעצטן טאג אין בעזער „סאנאטאריע".

***

אפריל 1937, א קאלטער פרימארגן. ווי געווינעלעך 4 פארטאג א פייף אויפן קאריידאר. די טיר עפנט זיך פון א שטופ מיטן פוס פון דעם פאליציי־קאמענדאנט. אלע שפרינגען אויף פון די שעניקעס וואס ליגן אויף דער פאדלאגע. מען שטעלט זיך אין צווייַ רייען בייַ דער אנטקעגגיבערדיקער וואגט. מען ציילט זיך. פון דער ערשטער מינוט האט זיך דער טאג אנגעהויבן מיט פייניקונגען. איינער האט זיך פארהערט און שלעכט געציילט. אויפסניי ציילן, ווידער דאס זעלבע. א טעות אין ציילן, א פארארדענונג: פאלן, אויפשטיין, פאלן אויפשטיין, און דאן לויפן אין א קריייז ארום די שעניקעס. ביי דער געלעגנהייט איז דער קאמאנדאנט מכבד מיט א גומענעם שטעקן. דער שטעקן האט א גאנצן טאג פריי שפאצירט איבער אלע טיילן פון אונדזערע קערפערס.

דער טאג האט זיך פאר מיר אויך אנגעהויבן פאטאל. נישט שטענדיק האב איך באווייזן, בשעת דעם לויפן, אויסמיידן דעם שטעקן. אין א גרויסער מאס איז דאס שוין די שולד פון מיין קורצזיכטיקייט. ווייסנדיק דערפון האבן די תלינים צוגענומען ביי מיר די ברילן, דאס האט מיר גראכט איבעריקע פייניקונגען. אויף מיין וועג דונג, מען זאל מיר אפגעבן די ברילן איז געקומען אן ענטפער: דארפסט נישט זען, מיר זענען שוין פאר דיר.

דער קאמאנדאנט איז שוין פארמאטערט. אפגעשטעלט דאס לויפענייש. אנטון זיך, אלע לויפן אין קאריידאר צום אנטון. שנעלער, שנעלער, פאלן די געשרייען פון קאמאנדאנט. יעדער לויפט צוריק אין זאל, מען שטייט ביי זיין שעניק. אויפן קאריידאר א פייף, ד"ה אין קלאזעט. די גרופן אין די

באַזונדערע זאַלן האָבן באַדאַרפט אַליין אָפּהיטן זייער רייע צום אַרויסלויפן אויפן פּיק, צום וואַשן, צום עסן, אאז״וו. ווי איז געווען צו דער גרופּע, וואָס איז נישט אַרויסגעלאָפן אין איר רײַ. אין בערעזע איז פאַרבאָטן גיין, נאָר לויפן. עס איז פאַרבאָטן געווען צו רעדן איינער מיטן אַנדערן. אין די קאַמערן האָט מען געדאַרפט שטיין יעדער לעבן זײַן שעניק. מיט אַ דערלויבעניש פון קאַמאַנדאַנט, וועלכער האָט שטענדיק שפּאַצירט אין קאָרידאָר, האָט מען זיך געקענט אַוועקזעצן אויפן צעמענטענעם דיל לעבן דעם שעניק. די גרעסטע אָפּקומעניש און טראַגעדיע איז געווען דער קלאַפּ זעט. ס׳האָט נאָך נישט באַווײַזן די גאַנצע גרופּע אַריין, ווי עס איז שוין געפאַלן די קאַמאַנדאַנט: געענדיקט! אַלע לויפן צוריק. אַהין לויפן שוין די ווייטערדיקע גרופּן.

געענדיקט, מ׳שטייט אין דערוואַרטונג, ווידער אַ פּייף, צום וואַשן. מ׳לויפט זיך וואַשן אין צווייטן עק קאָרידאָר. ווידער דאָס זעלבע, נישט באַווײַזן אַ ביסל וואַסער אויף זיך אַרויפגיסן, געענדיקט מיטן וואַשן זיך. מ׳לויפט צוריק. מ׳וואַרט ווידער אויף אַ פּייף, מ׳לויפט צום פּרישטיק אַראָפּ אַ שטאָק. מיר באַקומען דאָס עסן, מיר זיצן ביי די טישן. אַ טויטע שטילקייט, נאָר עס קלאַפּן די לעפל אין די שיסלען, די קאַמאַנדאַנטן שפּאַצירן אַרום צווישן די טישן. מ׳באַמיט זיך איבערגעבן איינער דעם צווייטן אַ ביסל עסן. שלעכט איז מיט דעם וועג מ׳כאַפּט אים ביי דעם „פּאַרברעכן״. אַ רעגן מיט גומענע שטעקנס פאַלט אויף זיינע פּלייצעס.

געענדיקט מיטן עסן. אַ פּייף, מיר לויפן אויפן הויף. לויפנדיק דאַרפן מיר אָנשעפּן פון פּעסער אַ ביסל וואַסער און אויסוואַשן די מענאַשקע (די כּלי צום עסן) און אַזוי כסדר לויפן צוריק אין קאַמער. אָבער דאָס לויפן דאַרף פאַרקומען גע־שלאָסן, גרופּנווייס. מיר זענען צוריק אין די קא־מערן, ווידער אַ פּייף. מיר דאַרפן לויפן אויפן פּלאַץ.

מיר פאַרקלייבן זיך 500 „בערעזיאַקער״, אַלע אין די שינעלן מיט גרויסע לייוונטענע נומערן אויף די פּלייצעס. קיין נאָמען האָט דאָרט נישט עקזיסטירט, בלויז דער נומער. אויף אַ גרויסן פּלאַץ שטייען מיר אין צווי רייען. אַ קאַמאַנדע: זיך ציילן! ווידער אַ טעות ביים ציילן. עס הייבט זיך אָן דאָס פּיניקן. פאַראַדענונגען: אַלע פאַלן, אויפשפּרינגען, ווידער פאַלן, ווידער אויפשפּרי־נגען און אַזוי לאַנגע מינוטן. די שינעלן פּלאַ־טערן זיך, דאָס באַשוווערט. אייניקע פאַלן, קאַנען שוין נישט אויפשטיין, זיי ווערן געשלאָגן מיט די גומענע שטעקנס. אַ סוף נעמט, ווען דער קאַמאַ־דאַנט איז שוין פאַרמאַטערט. מ׳צעטיילט דעם עולם אויף פאַרשיידענע אַרבעטן, צו דער ווירט־שאַפט, קיך, בעקערייַ, אַ גרעסערע גרופּע אין די בעטאָן־פאַבריקן, די איבעריקע, צווישן זיי איך אויך, ווערן געפּירט עפּעס אויף אַ ספּעציעלער אַרבעט ווייט אין פאַרק.

דער טאָג האָט זיך אָנגעהויבן פאַטאַל. דעם קאַמאַנדאַנט איז נישט געגאַנגען אין דער אַרבעט ווי אין די פּיניקונגען. די אַרבעט אונדזערע איז אים נישט געפעלן געווען. ער האָט פאַראָרדנט אָנטאָן די שינעלן און ווידער אַמאָל אַ קאַמאַנדע: פאַלן! אויפשטיין! אויפשטיין! און אַזוי כסדר. מיר זענען שוין געפאַלן פון די כוחות, אַזוי האָט זיך געצויגן ביז מיטאָג־צייט. ווידער זענען אַלע פאַרזאַמלט אויפן פּלאַץ, ווידער אַ ציילונג. מען לויפט אין די קאַמערן. אַ פּייף, מיר לויפן צום עסן. די זעלבע פּראָצעדור ווי ביים פרישטיק. מען לויפט און מען לויפט. נאָך מיטאָג, מיר זענען שוין ווידער ביי דער זעלבער אַרבעט.

נישט באַווײַזן זיך אַרומצוקוקן, איך הער מען רופט מיך. איך לויף צום קאַמאַנדאַנט, דאָרט שטייט שוין נאָך איינער אַ פאַליציאַנט, אַלע האָבן זיי דאָרט געהייסן קאַמאַנדאַנטן. בערעזע האָט גע־הערט צום אינערן מיניסטעריום, אַזוי, אַז פאַלי־ציי האָט דעם לאַגער באַדינט. יענער פרעגט מיך ווידער מיין פאַמיליע־נאָמען. עס שטימט. קום. מיר גייען. אַ שטיקל וועג, דאָן אַ פראָגע פון וואָ־נען איך שטאַם. ער פרעגט מיך וועגן ערטער זיי־ער נאָענט צו דער פּוילישׂ־סאָוועטישער גרענעץ. (איך שטאַם פון די מזרח־געביטן, פון דאָרט טאָקע פאַרשיקט אין בערעזע). עפּעס ווערט קאַלט אויף דער נשמה פון די פראָגן. סאָוועטישע גרענעץ, שפּיאָנאַזש, נאָך אַזעלכע זאַכן, אַלץ איז מעגלעך. איך בין זיכער, אַ נייע צרה, אַ פריש אומגליק. ווייזט זיך אַרויס, אַז דער פאַליציאַנט קען די געגנט, אַמאָל דאָרט געדינט אין דער פאַליציי, עפּעס אַ נאָרמאַל מענטש, מענטשלעך געשפּרעך, צו וואָס איך בין שוין נישט געווויגט. דאָס גע־שפּרעך און אופן פון באַהאַנדלען מיך ברענגט אַ געדאַנק, אפשר שמעקט עס מיט באַפרייַען.

לויט אַ באַפעל נעם איך דאָס אָנטועכן. מען פירט מיך אַראָפּ. איך באַטראַכט די טרעפּ און דערמאָן זיך דעם ערשטן טאָג אין בערעזע, ווען מען האָט אונדז די גאַנצע גרופּע דאָן געבראַכט (4 אוקראַינער און 2 ייִדן). נאָקעטערהייט זענען מיר גענאָפּן אויף די טרעפּ אונטער דער קאַ־מאַנדע: אַרויף! אַראָפּ! זייער לאַנג, און דערביי האָט מען אונדז מערדערלעך געשלאָגן מיט די גו־מענע שטעקנס. דער טעם פון די טרעפּ ליגט מיר

נאָך אין זכרון. מען פירט מיך אין אַ ספּעציעל צימער איך טו זיך אָן.

עס עפנט זיך אַ טיר, דער קאָמאַנדאַנט פירט מיך אין קאַנצעלאַריע פון בלאָק, מען זאָגט מיר גאָרנישט. דער סעקרעטאַר גיט מיר אָפּ מיין פּאַס־פּאָרט און אַ טייל פון דער „סקעראָוואַניע" פון וואיעוואָדע קיין בערעזע. איך מאַך דעם פּלאַן, אויב זיי באַפרייען מיך וועל איך צוגיין אין שטעטל. דאָרט איז דאָ אַ ייִדישע שול, אַ בונדישע אַרגאַניזאַציע, די חברים וועלן זיך מיט מיר פּאַראינטערעסירן, זיי וועלן זיך באַמיען דערפירן מיך צו אַ צושטאַנד פון אַ מענטש. איך האָב אָבער אַ טעות. דער סעקרעטאַר מעלדעט מיר, אַז איך פּאָר אַהיים. געווינלעך קויפן זיי אויס אַ בילעט פּאָר דעם באַפרייטן אויף זייער חשבון. אַזוי ווי אין קאַסע ביי זיי געפינט זיך מיין געלט, וועלן זיי קויפן אַ בילעט פּאָר מיין געלט. איך בין שוין ווידער אַריין אין מיין ראָל. און ווי געווינלעך האָבנדיק פּאָר זיך אַ פּאָליציאַנט, קען איך גלייכ־גילטיק צו אים נישט רעדן. איך הייב אים אָן צו באַווייזן, אַז ער דאַרף מיר אויסקויפן אַ בילעט נישט אויף מיין חשבון, נאָטירלעך גייט מיר נישט אין דעם געלט. אַ וואָרט פּאָר אַ וואָרט, איך פיר אים אַרויס פון געדולד. אין בערעזע איז מען נישט געווויגט אַזוי צו רעדן. ער שרייט צו מיר: דו ביסט נאָך אין בערעזע! אַ שליידער און איך פּלי צו דער וואַנט. יאָ, איך פּיל, אַז איך בין נאָך טאַ־קע אין בערעזע.

אין לאָגער איז שוין אַבסאָלוטע שטילקייט, די נאַכט איז שוין צוגעפאָלן. דער באַגלייטער איז שוין דאָ. מען פירט מיך אַרויס פון טויער. דער באַגלייטער מעלדעט מיר, אַז צום צוג איז גע־בליבן 45 מינוט, וועט איך וועל נישט באַווייזן, דאָן מוז איך קומען צוריק און וואַרטן ביז מאָרגן אינאָוונט. אַ פּערספּעקטיוו נישט גאָר אַן אָנגענע־מע. ער זאָגט מיר „יאָזדאַ", ווי אַזוי וועל איך דאָ מאַכן די „יאָזדע"? ער זעצט זיך אויפן ראָוער. עס עקזיסטירן נאָך די בערעזער באַדינגונגען. איך שטעל אויף דעם קאָלנער פון מאַנטל, רוק אַראָפּ דעם קאַפּעלוש, פּאַרהייב די פּאָלעס פון מאַנטל און איך לויף. דער באַגלייטער אויפן ראָוער נאָך מיר. איך האָב נישט קיין ברירה, צום באַן איז 6 קילאָמעטער. אויפן וועג באַגעגענען מיר אַ פּרישע פּאַרטיע אַרעסטירטע קיין בערעזע.

אין וואָקזאַל קום איך אַריין מיט די לעצטע כוחות. דער עולם צעשיט זיך דאָרט אין אַלעווינקעלעך וועג איך, דער „פּאַסאַזשיר", קום אַריין. בערעזע וואַרפט אָן אַ מורא אויף אַלע אַרומיקע. זיי האָבן זיך גלייך אַריינטירט פון וואָנען איך קום. איך וויל זיך באַזעצן, דער באַגלייטער לאָזט נישט. איך דאַרף בייזיין וועג פון קויפט אויס פּאָר מיין געלט אַ בילעט. די פּראָצעדור דויערט, דער בילעט איז מיט איבערשטייגונגען אויף אייניקע סטאַנציעס. מיר גייען אַרויס אויפן פּערון וועג די באַן קומט אָן. דער באַגלייטער פירט מיך צום וואָגאָן. און וועג דער צוג רירט, גיט ער מיר דעם בילעט און זאָגט „וויענצעי ניע וראַצאַי"! קום ניט מער אַהער! דאָס מיינט, אַז דו וועסט קו־מען אַהער צום צווייטן מאָל, וועסטו שוין פון דאָנען נישט אַרויס.

ישובניקעס פון אַרום קאַרטוז־בערעזע פאַרן צום ירידּ.

י. **ראָטנבערג** (מעקסיקע)

פּרץ מאַרקיש אין בערעזע

(אַ ביסל זכרונות)

געווען איז דאָס אין די פּרימ 20־ער יאָרן. די ליטעראַרישע כאַלאַסטרע מיט פּרץ מאַרקישן בראש האָבן מיט שטורעם איינגענומען דאָס ייִדישע וואָרשע. דער ליטעראַטן־פּאַריין, אויף טלאָמאַצקע 13, איז געווואָרן דער צענטער פון אויפמערקזאַמקייט. אפילו ייִדיש־פויליש „פּאַניענקעס", וואָס האָבן גאָרנישט געוואָלט זויסן וועגן אַ „זשארגאָנאָוע" ליטעראַטור האָבן מיט פּאַרגלאָצטע אויגן זיך נאָכגעפּרעגט: ווער איז עס דער פּאַן מאַרקיש?

איך האָב דאָן געהאַט געענדיקט דעם ייִדישן לערער־סעמינאַר אין וואַרשע און האָבן אָנגעהויבן מיין ערשטע לערער־פּראַקטיק אין ווייסרוסישן שטעטל קאָרטוז־בערעזע. (שפּעטער טרויעריק באַרימט געוואָרן צוליב די שטראָף־לאָגערן פּאַר פּאָליטישע, וואָס די האַלבפּאַשיסטישע פּילסודסקי־רעגירונג האָט דאָרט איינגעאָרדנט). דאָס שטעטל האָט שוין פון לאַנג געהאַט אַ שם מיט אירע ייִדישע שולן (אַ ייִדישע פּאָלקס־שול און אַ תּרבות־שול), מיט אַ יוגנט וואָס האָט אָנגעפּירט אַ ברייט־פּאַראַטוויגטע ייִדישע קולטור־אַרבעט, געהאַט אַ גרויסע ביבליאָטעק, אַ יוגנט־כאָר, אַ בלאָז־אָרקעסטער, אַן אַמאַטאָרן־קרייז; דער עיקר — אַ אומרואיקע יוגנט, אַן אַקטיוויע יוגנט.

די ערשטע פּראַגן מיט וועלכע מען האָט מיך באַגעגנט נאָך מיין אָנקומען זענען געווען: וואָס הערט זיך אין וואַרשע, איר קענט מסתּמא מאַרקישן, איז ער טאַקע אַזאַ גרויסער דיכטער, מען זאָגט אַ פּלאַם־פּייער? פּאַרשטייט זיך, אַז יעדער אינער פון זיי האָט שוין געהאַט געלייענט מאַרקישעס „די קופּע" און געשעמט זיך אויסצוזאָגן, אַז נישט אַלץ האָט ער דאָרט פּאַרשטאַנען.

אויף איינע פון די ערשטע זיצונגען פון דער שול־פּאַרוואַלטונג, וואָס האָט זיך אויך פּאַרנומען מיט דער קולטור־אַרבעט אַרום דער שול, צווישן די שול־אָביטוריענטן און עלטערן, האָב איך פּאַרגעלייגט אַראָפּצוברענגען מאַרקישן אויף אַ פּאַרלעזונג. די איבעראַשונג צוליב מיין אומגעריכטן פּאַרשלאָג איז געווען אַזאַ, אַז אַ מאָמענט האָט געהערשט אַן אַלגעמיינע שטילקייט, ענדלעך זאָגט מיר דער פּאָרזיצער: איר מיינט עס ערנסט. איר גלייבט, אַז עס איז מעגלעך אַזאַ זאַך? מיר האָבן שוין נישט אין מאָל געשריבן וועגן דעם קיין וואַרשע, מען האָט אפילו נישט געענטפערט.

אַ צווייַ וואָכן שפּעטער האָב איך באַקומען אַ קורץ קאַרטל פון מאַרקישן, אַן ענטפער אויף מיין אינלאָדונג, אַז ער קומט אויף דריי טעג, פון פרייטיק ביז זונטיק. עס איז איבעריק צו זאָגן, אַז פון דעם מאָמענט אָן האָט זיך אָנגעהויבן דער מאַרקיש יום־טוב אין שטעטל און פּאַר מיר האָט זיך אָנגעהויבן אַן ערנסטע זאָרג, אַז מאַרקיש זאָל חלילה, נישט אַנטוישן, אַז ער זאָל איינהאַלטן די ליניע, אַז עס זאָל בלייבן דער אָרעאָל, מיט וועלכן די נאַיוו־ערנסטע און אידעאַליסטיש־גלויביקע יוגנט האָט אים באַשיינט. האָב איך דאָך גוט געקענט מאַרקישעס קאַפּריזן און שטימונגען... בפּרט נאָך, אַז ער וועט דאָ פון טומלדיקן וואַרשע פלוצלינג אַרײַנפּאַלן אין קליינעם שטילן שטעטעלע.

אין באַשטימטן פּרייטיק איז דער פּרי האָבן מיר, איך און דאָס פּרעזידיום פון דער שול־פּאַרוואַלטונג, אָפּגעווואַרט מאַרקישן אויפן וואָקזאַל, וואָס האָט זיך געפונען עטלעכע קילאָמעטער פון שטעטל. פּאַרן אָנקומען פון דער באַן, האָב איך, אַזוי זיך, באַמערקט מיינע מיטבאַגלייטער, אַז ער וועט מסתּמא זיין אין אַ שלעכטער שטימונג, נאָך אַ לאַנגער נאָכט פּאָרן (די רייזע פון וואַרשע ביז קאַרטוז־בערעזע האָט געדויערט פון 11 ביינאָכט ביז 8 פרי). בקיצור, איך האָב זיי אָנגעהויבן צוגרייטן...

דער צוג איז אָנגעקומען. מאַרקיש, מיט אַ קליין וואַליזקעלע אין האַנט, איז גראָד אויסגעשטיגן פון צווייטן עק פון צוג, ער האָט געזוכט מיט די אויגן אויף דערווייל זענען מיר אָנגעקומען. מיר האָבן זיך באַגריסט, איך האָב אים פּאַרגעשטעלט די באַגלייטער און איידער וואָס־זשע איז דער צוג אַוועק מיט

אַ פייפעריי נאָך וועלכער עס האָט זיך אָפּגעשטעלט אַ פּוסטע שטילקייט. אַרום און אַרום איז געווען לייַדיק, ערגעץ ווייט, ווייט האָט זיך געגרינט דער וואַלד. מיר זענען געווען אַליין. פונקט ווי ביי בער־געלסאַנען „אויפן וואָקזאַל" — האָט באַמערקט מאַרקיש. קומט, לאָמיר אַנטלויפן, ווו איז די דראָזשקע?

מיר זענען צוגעגאַנגען צום פורל, וואָס האָט אויף אונדז געווארט... דער בעל־עגלה, אַ טאַטע פון אַ שולקינד, פרעגט מיך מיט שמייכלענדיקע אויגן, ווי אייַנער זאָגט: אָט דאָס איז אייער מאַרקיש? מאַרקישעס באַרימטע טשופּרינע איז געווען, ווי צעקנייטשט, צעפּאַטלט, דאָס פּנים מאַט, נישט אויס־געשלאָפן, די אויגן אייַנגעלאָשן, ער האָט זיך גע־קורטשעט פון דער פרימאַרגן־קעלט און ער איז ווי קלענער געוואָרן. אויפן פורל פֿאַרנדיק האָבן מיר כמעט נישט געריידט, עס האָט זיך עפּעס נישט גע־קלאפט. ענדלעך זענען מיר דערפֿאָרן צום האָטעל, וואָס האָט זיך געפונען ביים סאַמע עק שטעטל.

מיר האָבן צוגעווארט ביז ער האָט זיך אייַנגע־אַרדנט אין זיין צימער, אַרומגעוואַשן זיך און אָפּגע־געסן פרישטיק. איך האָב אים נישט געוואָלט איבערלאָזן אַליין מיט זיין „אויפן וואָקזאַל"־שטי־מונג און אים פֿאַרגעלייגט אַז ער זאָל זיך צוליגן און אַ דרימל טאָן. און איר, פרעגט ער מיך, וואָס גייט איר טאָן? איך גיי אַהיים טאָן דאָס זעלביקע, איך האָב זיך באַפרייט פון דער שול כדי צו קענען זיך פֿאַרנעמען מיט אייך.

אויב אַזוי, גיי איך מיט אייך, איך וועל דאָ אַליין נישט בלייבן.

„עס הייבט זיך שוין אָן" טראַכט איך מיר און זאָג: גוט, קומט צו מיר.

עס איז געווען אַ שיינער זוניקער טאָג. פון האָטעל צו מיין דירה איז נישט געווען וויַיט. אַז מיר זענען אַרייַנגעקומען אין מיין צימער, איז דאָרט יעדעס ווינקעלע שוין פול געווען מיט זון. די פענ־צטער פון צימער זענען געווען אָפן צו אַ פרעכטיקן פרוכט־גאָרטן. ליכט און פרוכטן־ריחות האָבן אַנגע־פילט דאָס צימער. „אָ, דאָ איז דער אמתער גן־עדן" — באַמערקט מאַרקיש מיט אַ שמייכל, איר גע־דענקט מאָטל פּייסי דעם חזנס? איר לערנט מאָטלען אין שול, סאַראַ ליכטיקע זאַך דאָס איז, אַזאַ בוך אַליין קען אויספילן אַ שול־פֿראָגראַם.

ער האָט אַנגעהויבן אַרומשפּאַנען אַן אומרויקער איבערן גרויסן צימער, אַלע מאָל זיך אָפּגעשטעלט ביי די פענצטער, דאָס פּנים — דאָס מאַרקיש־פּנים האָט צוריק אויפגעלויכטן, ער האָט ווי אייַנגעזאָפּט אין זיך די שיינקייט פון גאָרטן.

— דאָס וואַרשע פֿאַרמאַטערט מיך, איך בין מיד. מיד, אַלץ טומלט, די גאַסן טומלען, די מענטשי טומלען און אין דעם טומל, דערפילסטו אָפּטמאָל אַ פּוסטע, אַ שרעקלעך פּוסטע שטילקייט.

מיר זענען אַרויס אין גאָרטן אַריין.

גאָט מיינער, ווי גוט, ווי רויק דאָ איז, העלע ליכט און געדעמפּטע שטילקייט, ווי אָפּט איך בענק דערנאָך. איידער איך בין געוואָרן אַ דיכטער, אַ פּאָעט, אין די קינדעריאָרן האָב איך עס געהאַט היינט, אַ צעטומלטער, בענק איך נאָך דעם.

— אייערע ראָמאַנטישע שטימונגען זענען גאָר־נישט אין הסכם מיט אייערע פּאָעטישע שאַפונגען: מיט אייער „די קופּע", למשל, באַמערק איך מיט אַ לייכטן שמייכל.

— אַך, ווידער מיין קופּע, איך ווייס, אַז מיין קופּע האָט אַרויסגערופן אַ סך קריטיק, סרוב קרי־טיקער טענהן, אַז זיי פאַרשטייען עס נישט, הלל צייטלין, למשל. אָבער פּאָעזיע דאַרף מען קודם־כל פילן, איבערלעבן, אויך דער דיכטער אַליין פאַר־שטייט אָפּטמאָל נישט זיין אייגענע שאפונג.

— איר האָט דאָ, אגב, דערמאָנט צייטלינען, זאָג איך. כ׳בין געווען אויף אייערע פּאַרלעזונגען, ג׳ע־הערט אייערע ארויסטרעטונגען קעגן צייטלינען. זיי זענען געווען זייער אינטערעסאַנט, מיטרייסנדיק, בליציקע געדאַנקען, פלאַמיקע געפילן, אָבער נישט שטענדיק איבערצייגנדיק. עס איז נאַטירלעך, דאָס נייע באַקעמפט דאָס אַלטע, אָבער דאָס איז אויך אַמאָל געווען נייַ און עס איז אויך ארויסגעוואַקסן פון אַ באַשטימט לעבן, אין אייער פּאַלעמיק באַקומט זיך דער אייַנדרוק, אַז די מעשה־בראשית הייבט זיך אָן מיט אייך, מיט דער מאָדערנער ליטעראַטור.

ער האָט געקוקט אויף מיר, אַ שאָטן האָט זיך אויסגעלייגט אויף דעם עטוואָס שטראַלנדיקן פנים; מיט אַ שטילער שטימע, ווי ער וואָלט זיך באַמיט אייַנצוהאַלטן, האָט ער מיך געפרעגט: און איר קעמפט נישט, איר באַקעמפט נישט דאָס אַלטע, ווילט איר נישט אומברענגען דעם אַלטן חדר, דאָס געטאָ־קעמערל, וואָס האָט דערשטיקט אין קינד אַלע לעבנס־אינסטינקטן, אויסגעלערנט אים נישט פילן קיין שום באַלייַדיקונגען, קיין שום קלעפּ? אויב איר טוט דאָס נישט, זענט איר נישט קיין רע־וואָלוציאָנערער לערער, זענט איר נישט קיין מא־דערנער דערציִער.

— איינע פון די וויכטיקסטע דערציִונגס־מיטלען איז, לויט מיין מיינונג, איבערצייגן, אויפריכטיק, אמתדיק, ערלעך זאָגן דאָס פּאָזיטיוו, דאָס גוטע, דאָס שיינע; אוודאי, אייערע שטורמישע אָנפאַלן אויף דער אַלטער ליטעראַטור, אויף דער אַלטער פּאָעזיע, אייער גייסטרייכע קריטיק אויף דעם אַלטן, וואָס מוז אָפּטרעטן פאַר דעם נייעם, רייסט מיט די

יוגנט, די יוגנט האָט ליב קאַמף, זי רייסט זיך צו נייע וועלטן, אויך שפּענגלערס בוך „דער אונטערגאַנג פון די מערב־ציוויליזאַציעס" האָט פאַרינטערעסירט די יוגנט. אָבער אין אַזעלכע איבערגאַנגס פּעריאָדן איז דאָ אַ געפאַר, אַז מען זאָל דאָס אַלטע פאַרלירן און צום נייעם נישט דערגיין.

— איר רעדט ווי אַן אַלטער, האָט מאַרקיש גוט־מוטיק שוין מיר באַמערקט, לאָמיר דערווייל אָפּלייגן דעם דאָזיקן שמועס, זאָגט מיר בעסער, ווי אַזוי זיך צוגרייטן צו דער היינטיקער פאַרלעזונג, וואָס פאַר אַן עולם האָט איר, צי קען ער הערן, פאַרשטיין אַן ערנסטע לעקציע? אידער איך האָב נאָך באַוויזן אים צו ענטפערן אויף די אַלע פראָגעס, זאָגט ער מיר מיט אַן ערנסטן אויסדרוק אויפן פּנים: איך בעט אייך אין זאַך — גיט אַכטונג, אַז איך זאָל נישט טרינקען, איר קענט דאָך מיך... דאָ דאַרף איך זיין אַנדערש, דאָ איז שטיל... איך האָב אים דערויף גאָרנישט געענטפערט, ביי זיך האָב איך געטראַכט, אַז פון פּריער איז שוין אַלץ באַוואָרנט געוואָרן. אַלע פאַרויסגעזעענע באַנקעטן פאַר און נאָך די פאַרלעזונגען האָבן געזאָלט זיין „טרוקענע".

***

ביינאַכט, נאָכן עסן, אַרום 9 אָוונט איז פאַרגעקומען די פאַרלעזונג אין טעאַטער־זאָל ביי דער יידישער פאָלקשול (דאָס איז געווען אַ גרויסע הילצערנע געביידע, אַ מין זומער־טעאַטער, וואָס איז אויפגעבויט געוואָרן אַ דאַנק דער אומגעהויערער אַנשטרענגונג פון די שולטויער). דער זאָל איז געווען גענפאַקט, די שטימונג אַ געהויבענע, אַ יום־טובדיקע; נישט נאָר די יוגנט, אַלטע לייט און אפילו קינדער, אַלע זענען געקומען זען און הערן מאַרקישן. אַז מאַרקיש האָט דערזען אַזאָ עולם, איז ער געוואָרן אַ ביסל אויפגערעגט, שוין לאַנג נישט געפילט — זאָגט ער צו מיר — אַזאָ אימתא דציבורא, אָבער די אויגן זיינע האָבן געלויכטן, ליכט און וואַרעמקייט האָט אַרויסגעשטראָלט פון זיי.

עס איז גוט צו רעדן צו אַזאָ עדה יידן, — שעפּטשעט ער צו מיר; זיי פאַרשטייען און פילן, ענטפער איך אים צורק.

די טעמע איז געווען: „דער מהות פון פאַעזיע". מיר האָבן געהאָט אָפּגערעדט, אַז די פאַרלעזונג וועט געדויערן אַ שעה, העכטנס אַנדערהאַלבן, ער האָט אַנגעהויבן ביי אַ טויטער שטילקייט אין זאָל, ער האָט אפּנים שטאַרק געפילט ווי הונ־דערטער פאָר אויגן זענען איינגעגראָבן אין אים און זיין קול איז אין אָנהייב געווען שוואַך און האָט אפילו געציטערט, אָבער באַלד האָט ער זיך צעוואַרעמט, די שטים זיינע איז געוואָרן אַלץ שטאַרקער און פלאַמיקער; די אויגן האָבן גע־בליצט, דאָס פּנים איז דאָ בלאָס און דאָ רויט געוואָרן, מען האָט באַשיימפּערלעך געזען, אַז ער לעבט איבער, אַז ער ראַנגלט זיך מיטן איבערפלוס פון געדאַנקען און געפילן, ווי אַזוי אַרויסצובערע־גען זיי קלאָרער און העלער. איך האָב ביז דאַן שוין נישט איינמאָל געהערט מאַרקישן, אָבער דאָס מאָל איז ער פאַר מיר געווען אַן אויסטערלישע דערשיינונג, אַן אַנטפלעקונג. זיין גאַנצער קערפּער האָט זיך געטרייסלט און געציטערט, די הענט זיינע, ווי פליגל, האָבן געוואָלט אויסשניידן ביל־דער אין דער לופט, און דאָס קול זיינס, דאָ הויך, דאָ נידעריק, האָט זיך געטראָגן איבערן זאָל.

עס איז געוואָרן שטיל, ער האָט געענדיקט. מען איז עפּעס אַזוי נישט צוגעגרייט געווען צו זיין ענדיקן, אַז ער דאַרף ענדיקן, אַז עטלעכע מינוט איז אין זאָל געווען שטיל. ערשט שפּעטער אי: אויסגעבראָכן אַ שטורעם פון אַפּלאָדיסמענטן. מיט וואַלדיקע פּיס האָט מאַרקיש זיך אַוועקגעזעצט. נאָך אַ רגע פאַל איך פון די פיס, זאָגט ער צו מיר, מיט אַ שוואַכער שטימע. ער איז געווען שטאַרק בלייך, באַדעקט מיט שווייס און שנעל־שנעל גע־אָטעמט. ער האָט געהאָט גערעדט דריי שעה.

פאַרשטייט זיך, אַז נאָך דער פאַרלעזונג איז פאַרגעקומען אַ באַנקעט. דער באַנקעט איז פאַרגע־קומען אין הויז פון איינעם פון די שולטויער. די שטי־מונג איז געווען אַן אויפריכטיק־וואַרעמע, אַן רע־דעס, אַן קאַמפּלימענטן, אָבער מאַרקיש האָט גוט געפילט די דאַנקבאַרקייט, די ליבשאַפט און באַ־גייסטערונג פון די מענטשן און ער איז געווען טיף געריר־ט און אומבאַהאַלפן ווי אַ קינד. זיך געקושט און געטוליעט צו יעדן איינעם. צווישן די געסט זענען געווען שטעטלדיקע יידן, עכטע פאָלקסמע־נטשן. דער באַלעבאָס פון דער דירה, ווו עס איז פאַרגעקומען דער באַנקעט, איז געווען אַ שטיק טוביה דער מילכיקער און מאַרקיש האָט זיך גאָר־נישט געקענט אָנקוועלן פון זיין הומאָר און די וויצן זיינע. צום סוף פון באַנקעט, אַז מאַרקיש האָט געדאַרפט רעדן, דער איינציקער, חוץ מיר, רעד־נער, האָט ער מיט טרערן אין די אויגן אָנגעהויבן: איך קען נישט רעדן, טייערע מיינע, איך האָב אייך אַזוי ליב, אַזוי... איך האָב באַשלאָסן זונטיק נישט אַוועקצופאָרן, איך בלייב... נו, קען מען זיך שוין פאַרשטעלן, וואָס דאַרט האָט זיך געטאָן נאָך אַזאָ דערקלערונג.

— אויב די שמחה איז שוין יאָ אַזוי גרויס, טאָ פאַרוואָס זאָל מען נישט מאַכן אַ לחיים — פאַר אונדזער טייערן גאַסט? — האָט זיך אָפּגע־רופן איינער פון די געסט. מיר איז געוואָרן אַלץ

שלעכט, הגם מאַרקיש אַליין האָט געהאַט מיך גע־
בעטן, איך זאָל אים אָפּהיטן פון משקה, האָב איך
מורא געהאַט, אַז דער באַלעבאָס וועט זיך נישט
קענען איינהאַלטן. האָב איך דעריבער גלייך אינ־
טערווענירט, אַז דאָס בין איך דער שולדיקער,
וויל איך האָב געזאָלט צוגרייטן משקה און פאַר־
געסן. דער עולם האָט זיך אָנגעקוקט אַביסל פאַר־
חידושט, ווי פאַרגעסט מען אַזאַ זאַך!... אָבער
ס׳איז געבליבן, אַז מ׳וועט מיר מוחל זיין, אויב
איך וועל מאָרגן פאַרגיטיקן.

צומאָרגנס, שבת נאָכמיטיק, האָט געזאָלט פאַר־
קומען דער צווייטער און לעצטער רעפּעראַט א.
ד.ט.: „די אידייע פון דער מאָדערנער ליטעראַטור".
דעם גאַנצן פאַרמיטיק האָט מאַרקיש פאַרברענט
ביי מיר אין שטוב, בעסער געזאָגט אין גאָרטן.
באַלד ביים אַריינקומען האָט ער אָנגעהויבן דעם
שמועס, וואָס מיר האָבן נעכטן געהאַט איבער־
געריסן.

— איר האָט מורא, אַז מ׳וועט דאָס אַלטע צע־
שטערן און צום נייעם נישט דערגיין. און איך
האָב זיך נעכטן אויף דער פאַרלעזונג איבערצייגט,
אַז מען לעכצט נאָכן נייעם און אַז מ׳לעכצט וועט
מען דערגיין. האָט איר באַמערקט מיט וואָס פאַר
אַ טיפן אינטערעס מען האָט זיך צוגעהערט צו
מיינע צעפלאָנטערטע געדאַנקען־שטימונגען? רופט
עס אַן ווי איר ווילט. איך האָב לחלוטין נישט
געפאָלגט אייער עצה וועגן אויסגעהאַלטנקייט. איך
האָב געפילט, אַז איך טרעף צו זייער הארץ, צי
זייער נשמה און עס איז מיר באמת גלוון אַ שאד
איבערצורייסן. וואָס שייך מיין אָנפאַל אויף צייי־
טלינגן, איז עס גלוון אַ דבר־בעתו, אַ צייט־
נויטוועדיקייט. עס איז איצט אַ צייט פון אָרוג־
טעררייסן אויטאָריטעטן, פון צעשטערן אַלטע פאַר־
מעס און באַגריפן. אייער צייטלין ווייל שפּילן
אַדער שפּילט די ראָל פון אַ מאָדערנעם סעדיה־
גאון, אָבער יענער האָט געשטויסן דעם יידישן
געדאַנק פאָרויס און צייטלין שטופּט אים אויף
צוריק.

— ווי געפעלט אייך וואָרשע, דאָס מאָדענע יידי־
שע וואָרשע? — פרעג איך.

— עס איז וווּנדערבאָר, אַן אויסטערלישע מא־
זאיק פון יידישקייט. מען קען דאָ אַ סך לערנען
און שעפן אינספּיראַציע. מ׳פילט דאָ ממש אויף
שריט און טריט, ווי אַ פאָלק ראָנגלט זיך פאַר
זיין פאָלקס־קיום מיט די פאַרשידנסטע מיטלען.
פראָנצישקאָנער חסידים־שטיבלעך, צייטלינס הויף,
די בונדישע נאָוואָליפיע, טלאָמאַצקע 13, צישאָ
אויף נאָוואָליפיע, די יידישע גמינע, די רעוואָלו־
ציאָנערע אָרבעטערשאָפט, די יידישע פּרעסע, פאַר־
לאָגן, יידיש טעאַטער. אַ פאָלק ראָנגלט זיך,
ליידט און שאָפט.

— פאַרוואָסזשע פאָרט איר אַוועק פון אונדז?
— האָט איר געלייענט מיין פאָעמע „וואָלין"?
יעדן איינעם, בפרט אַ דיכטער ציט צו דעם אָרט,
וווּ ער איז געבוירן געוואָרן, זיין קינדייט איבער־
געלעבט. חוץ דעם, דאָרט אין רוסלאַנד הייבט זיך
אָן אַ ניי לעבן, אַ ליכטיק לעבן, וואָס וועט מיט
זיין ליכט פאַרבלענדן די וועלט. איך וועל קיינמאָל
נישט פאַרגעסן דעם אייגדרוק, די טיפּע איבער־
לעבונג, וואָס איך האָב געהאַט, וועג איך בין נאָך
געווען אַ קליין יינגעלע, געלערנט אין חדר פון
מיין שטעטל פּאָלאָנע און דער רבי האָט אונדז
דערציילט ווי אַזוי האָט מען צו משה רבינו געדופן
פון דעם ברענענדיקן דאָרן. דער דאָרן האָט גע־
ברענט און געברענט און איז נישט געוואָרן פאַר־
ברענט. דער ברענענדיקער דאָרן דאָס איז די
רוסישע רעוואָלוציע, זי וועט זיך צעפלאַקערן אַלץ
מער און מער און מיט איר פלאָם אַרומנעמען די
גאַנצע וועלט.

איך האָב געשווּיגן. כ׳האָב געזען פאַר זיך דעם
גרויסן דיכטער מאַרקיש, דעם דיכטער, וואָס האָט
אַמשטאַרקסטן, אַמפּלאַמיקסטן אַריינגעבראַכט אין
דער יידישער פּאָעזיע דעם אימפּעט, דעם ברען
פון דער רוסישער רעוואָלוציע און איז געוואָרן
איינער פון די וואַרעמסטע און פּאָעטישסטע זינ־
גער, מאַרקיש האָט געגלויבט אין איר, ווי אַ פרו־
מער ייד אין משיחן.

דער צווייטער רעפּעראַט איז דורכגעגאַנגען מיט
נישט קיין קלענערן דערפאָלג, ווי דער ערשטער.
אין זיין פאַרלעזונג האָט ער אַרויסגעבראַכט דעם
געדאַנק, אַז אין דער נייער ליטעראַטור, בעיקר
אין דער פּאָעזיע, שפּיגלט זיך אָפּ דער כאָאס און
די צעמישונג פון די רעוואָלוציאָנערע שטורעמס
און איבערקערעניש, וועג אַלטע לעבן־פאַרמעס וע־
רן חרוב, דערפאַר איז זי, די נייע פּאָעזיע, אַזוי
נישט געשליפן, נישט געמאָסטן און געווויגן, נישט
קלאָר און אומבאַהערשט, זי פאַרכלינעט זיך מיט
איר אייגענעם סטיכישן אימפּעט.

אין אָוונט איז פאַרגעקומען דער געזעגענונגס־
באַנקעט. די גאַנצע שטאָט איז געקומען צום באַנ־
קעט, געבעטענע און נישט געבעטענע געסט. אויף
דעם באַנקעט האָט מען שוין יאָ געהאַלטן רעדעס
און מען האָט געטרונגקען משקה, אַ סך משקה.
דעם באַנקעט ־אָט זיך פאַרוואַנדלט אין אַ פאָלקס־
שמחה. מען האָט געטאַנצט און געזונגען און מאַר־
קיש איז געווען גאָר בגילופן. דער באַנקעט האָט
זיך פאַרצויגן ביז שפּעט ביינאַכט. דער עולם איז
זיך ביסלעכווייז צעגאַנגען און מיר האָבן מאַרקישן

אַוועקגעפירט, בעסער געזאָגט אַוועקגעטראָגן אָ האַלב־שיכורן פון משקה און טיפע איבערלעבונגען צוליב די ווארעמע געפילן וואָס מען האָט אים ארויסגעוויזן.

מיר האָבן זיך אָפּגערעדט, אַז צומאָרגנס אינ־דערפרי וועלן מיר קומען און באַגלייטן אים צום צוג ער האָט לענגער נישט געקענט פאָרבלייבן, (הגם ער האָט עס זייער געוואָלט) און זענען אַוועק־געגאַנגען. מיר האָבן זיך נאָך נישט געהאַט צו שטאַרק דערווייטערט פון שטוב, הערן מיר אָ גע־שריי. מיר האָבן זיך שנעל אומגעקערט און דער־זען, ווי מאַרקיש שטייט אין מיטן שאָסיי (דאָס איז געווען דער רוסישער גרענעץ) מיט אויסגע־צויגענע הענט און שרייט: איך וויל אַהיים, אַהיים, אין לאַנד פון דער רעוואָלוציע! מיר האָבן אים אָ כאַפּ־געטאָן, אַריינגעטראָגן אין זיין האָטעל־צימער, אויסגעטאָן אים און אַריינגעלייגט אין בעט. פאַר־שטייט זיך, אַז מיר האָבן שוין די נאַכט געהאַט אָ וואַכנאַכט, נישט געוואָלט אים איבערלאָזן אַליין. צומאָרגנס האָט ער אָ ביסל פאַרשעמט געזאָגט צו מיר: איך האָב דאָך אייך געבעטן, אַז עס זאָל נישט זיין קיין משקה.

אויפן וואָקזאַל, וואָרטנדיק אויפן צוג האָט ער מיט אָ וואַרעמען, פאַרבענקטן בליק געקוקט אין דער ריכטונג פון שטעטל בערעזע־קאַרטוסקע און געמורמלט ווי צו זיך, אָ טייער שטעטעלע, האַרציקע יידן. — אַזעלכע שטעטלעך מיט האַרציקע יידן זענען דאָ אָ סך, זייער אָ סך, האָב איך באַמערקט. דאָ שפרודלען די קוואַלן פון יידישן לעבן, יידישן אידעאַליזם, פון זוכענישן און בענקשאַפטן.

— אָבער איך מוז שוין פאָרן צו זיך אַהיים, עס ציט אַזוי, עס בענקט זיך צום ברענענדיקן דאָרן...

מיר האָבן אין דעם מאָמענט אַלע זיך דערמאָנט אין דער סצענע נעכטן ביינאַכט, ווי דער יידישער דיכטער פּרץ מאַרקיש איז געשטאַנען אויפן שאָסיי מיט אויסגעצויגענע הענט און געשריגן: „איך וויל אַהיים, אַהיים, אין לאַנד פון דער רעוואָלוציע!".

נישט מיר און אוודאי נישט מאַרקיש האָבן זיך דעמאָלט געקענט פאָרשטעלן, אַז אויפן פייער פון ברענענדיקן דאָרן וועלן פאַרברענט ווערן אירע בעסטע און געטרייסטע קינדער.

צום אַוועקפאָרן פון די ח״ח משה און סאָניע סאָפּיר קיין ארץ־ישראל, בערך 1928.
זיצן רעכטס צו לינקס די ערשטע שורה אויבן: — לייזער גערשגאָרן, לאה קאָגאָן, יצחק־עליע בראָווערמאָן, חוה טקאַטש, ניאָמע פּרידנשטיין, שרהקע באָקשטיין, אברהם קאָוואָל, כאָשקע גראָיזוווסקי, צווייטע שורה: — פּעלטע באָקשטיין, לייטשע גערשגאָרן, משהל ניעמערזשאָנסקי, משהל פּרידמאָן, סאָניע סאָפּיר, משה כאָפּיר, חנה פּאָדאָסטרוויצע, היהקע כאָמסקי, משהל קאָוואָל. צווישן דער צווייטער און דריטער שורה: — ישראל שוואַרץ, איצל פּאָמעראָניץ, ביילטשע לוסקער, האָדקע באָקשטיין. לעצטע שורה: — פייגל פעלד־מאָן, גדליה פּאָמעראָניץ, ליבע פּאָדאָראָווסקי, שרה יודילעווסקי, ביילע גינשפּרינג, רבקה קאָוואָל.

די לערער פון קאַרטוז־בערעזער ייִדישער פאָלקסשול

אין אַ ריי אַרבעטן אין אונדזער פּנקס ווערט שוין דערציילט וועגן דער ייִדישער פאָלקס־שול אין בערעזע. אין די דאָזיקע אַרבעטן ווערן דערמאָנט די לערער, וואָס האָבן אין דער שול געאַרבעט (סיי אַרטיקע געבוירענע, סיי געקומענע פון דער פרעמד). מיר ברענגען ווייטער די ביאָגראַפיעס פון נאָטיצן פון די יענטיקע לערער, וואָס האָבן געהאט אַ שייכות צו דער בערעזער שול פון זענען דערמאָנט אין דעם „לערער־יזכור־בוך", די מצבה נאָך די אומגעקומענע לערער פון די צישאָ־שולן אין פּוילן (דערשינען אין יאָר 1954 אין ניו־יאָרק). מיר האַלטן זיך דאָ ביי דעם סדר פון אלף־בית, ווי עס איז אין דעם יזכור־בוך. די געבראַכטע אין יזכור־בוך נאָטיצן גיבן מיר איבער ווי זיי זענען דאָרטן — נישט געקירצט.

באָקשטיין מערי

שטאָמט פון קאַרטוז־בערעזע, זיך געלערנט אין אַ גימנאַזיע און שפּעטער אָנגעקומען אין ווילנער לערער־סעמינאַר.

העכער פון מיטעלן וווקס, אַ שיינע מיט אַ זור־ניקן פּנים און תמיד שמייכלענדיקע אויגן, טרעט זי אַריין אין ווילנער סעמינאַר אין יאָר 1922 און געהערט צו דער גרופּע סעמינאַריסטן פון צווייטן קורס. זי ענדיקט דעם סעמינאַר אין יוני 1926.

זי אַרבעט אַלס לערערין אין די ייִדיש־וועל־טלעכע שולן. זי איז געווען לערערין אין דער ווילנער לייזער גורעוויטש־שול, און עטלעכע יאָר פאַרן אויסברוך פון דער מלחמה — אַרבעט מערי באָקשטיין אין ערשטן קלאַס פון ווילנער ייִדישער רעאַל־גימנאַזיע, ווו זי שטייט אויף איר פּאָסטן ביזן לעצטן טאָג פון איר לעבן.

מערי באָקשטיין רוקט זיך אַרויס אין די פּאָדער־שטע רייען צווישן די לערער פון ייִנגערע קלאַסן. איר נאָמען ווערט אָפט דעמאָנט מיט לויב אין אַלע אַרומיקע שטעט. זי האָט גרויס דערפאָלג אין איר אַרבעט; זי גיט אַרויס זייער געלונגענע קינדער־מעשהלעך פאַרן ערשטן קלאַס, וואָס ווערן פון אַלע לערער געלויבט.

צוזאַמען מיט אַנדערע לערער־קדושים ווערט זי אומגעבראַכט דורך די נאַצי־מערדער.

באָקשטיין אסתר

שוועסטער פון מערי באָקשטיין. עס פעלן ביאָ־גראַפישע פּרטים.

בילטשיק חנה

שטאָמט פון קאַרטוז־בערעזע, פון זייער אַן אַרע־מער שטוב. פאַרן אָנקומען אין ווילנער ייִדישן לערער־סעמינאַר, האָט זי באָקומען איר אַלגעמיי־נע בילדונג אין אַ רוסישער גימנאַזיע.

אין 1921, ווען אין ווילנע האָט זיך געעפנט דער ייִדישער לערער־סעמינאַר, טרעט זי אַריין אין סע־מינאַר און פאַרענדיקט אים צוזאַמען מיט די אַנ־דערע שילער פון ערשטן אַרויסלאָז אין יאָנואַר 1926.

פון דער נאַטור אַ שטילע, צוריקגעצויגענע און ערנסטע, טיילט זי זיך אויס מיט איר ערנסטער באַציונג צו איר לערנען זיך אין סעמינאַר. זי זוכט שטענדיק דאָס טיפערע, דאָס פאַרבאָרגענע און דאָס שיינע אין אַלץ, וואָס זי שטודירט און לייענט.

אַ טייערע חברטע און אַן איידעלע נשמה, „אַ שטילע טויב" וואָס קען קיין מאָל די שטימע הויך נישט אויפהייבן, ווערט זי לייכט דערשלאָגן, אויב עפּעס גיט זיך איר נישט איין. אַלץ לעבט זי דורך טיפער און ערנסטער ווי אירע מיטשילער.

נאָכן פאַרענדיקן דעם לערער־סעמינאַר איז ווילנע אַרבעט זי ווי אַ לערערין פון ייִדיש און נאַטור אין די ייִדיש־וועלטלעכע שולן (קאַרטוז־בערעזע, לונע און אַנדערע) זי איז אומגעבראַכט געוואָרן דורך די נאַצי־מערדער.

פ. מעלאָמדאָוויטש

בערמאַן מאיר

געבוירן אין קאַרטוז־בערעזע און דאָ באָקומען זיין ייִדישע און וועלטלעכע דערציונג. אַזוי ווי ער האָט פאַרמאָגט פעיקייטן צו מאָלעריי איז ער אָפּגעפאָרן קיין וואַרשע און דאָ געלערנט אין דער קונסט־אַקאַדעמיע.

פון 1921 איז ער צוריק אין קאַרטוז־בערעזע. ער איז סעקרעטאַר פון דער צישאָ־שול און ער ווערט אויך דער לאַנגיאָריקער לערער פון צייכענען

און האַנט־אַרבעט אין דער קאַרטוז־בערעזע צישאָ־שול. אין מיטן פון די דרייסיקער יאָרן קומט ער אָן אַלס לערער אין ביאַליסטאָק. ער פירט צייכענען און האַנט־אַרבעט אין אַלע ביאַליסטאָקער צישאָ־שולן.

ער איז אַ גלענצנדיקער פאַכמאַן און צייכנט זיך שטאַרק אויס מיט זיין אַרבעט.

מאיר בערמאַן אַרבעט אומדערמידלעך און טראָגט צו גאָר אַ סך צו די פילע אויסשטעלונגען פון די צישאָ־שולן סיי אין לאָקאַלן סיי אין לאַנד־מאָנסשטאָב.

עטלעכע יאָר פאָר דער מלחמה האָט מאיר בערמאַן חתונה געהאַט מיט דער לאַנגיאָריקער לע־רערין פון דער „יוגנט־פאַראיין"־שול צילי דא־מאַראַצקי. ער ווערט אַזוי אַרום אַ תושב אין ביא־ליסטאָק און פאַרנעמט זיך צו טאָן נאָך מער אַר־בעט אויף זיין געביט אַלס לערער. די מלחמה האָט אַלע זיינע פּלענער צעשטערט. ער איז אומגע־בראַכט געוואָרן דורך די נאַצים צוזאַמען מיט זיין פרוי.

גראַיעווסקי רייזל

געבוירן אין 1911 אין סוויענטאָוואָליע (צווישן פּינסק און קאָסאָוו־פּאָלעסקי). דער פאָטער איז גע־וען אַ שוחט און אַ מלמד פאַר גמרא־יינגלעך. אין שטוב זענען געווען צען קינדער; רייזל איז געווען די פינפטע פון דער צווייטער פרוי.

צוליב די שלאַכטן אין יענע געביטן בעת דער ערשטער וועלט־מלחמה האָט די משפּחה אַריבער־געוואַנדערט קיין קאַרטוז־בערעזע, וווּ עס האָט גע־ווינט דעם פאָטערס אַ שוועסטער. אין וועג האָט זיך דער פאָטער פאַרקילט און איז אין דעם זעל־ביקן יאָר געשטאָרבן אין קאַרטוז־בערעזע.

גלייך נאָך דער מלחמה ווען אַלץ איז נאָך חרוב געווען האָט דער פאָרגעשריטענער טייל פון בע־רעזער יוגנט געגרינדעט אַ קינדערהיים פאַר מיי־דלעך, וווּ די לערערס זענען געווען פון דער יוגנט גופא אָן געצאָלט אויסער איינעם אַ געצאָלטן — פאַר לימוד פון העברעיִש — דעם מגיד פון שטע־טל. דאָס איז געווען רייזלס ערשטע שול, כאָטש לייענען און שרייבן האָט זי שוין געקענט פון דעם וואָס די עלטערע שוועסטער שרהקע האָט איר גע־לערנט. דער קינדערהיים פאַר מיידלעך האָט זיך שפּעטער אויסגעבריטערט ביז ער האָט זיך פאַר־וואַנדלט אין אַ זיבנקלאַסיקער שול, אַנגעשלאָסן אין צישאָ, וווּ עס האָבן געלערנט יינגלעך מיט מיידלעך צוזאַמען.

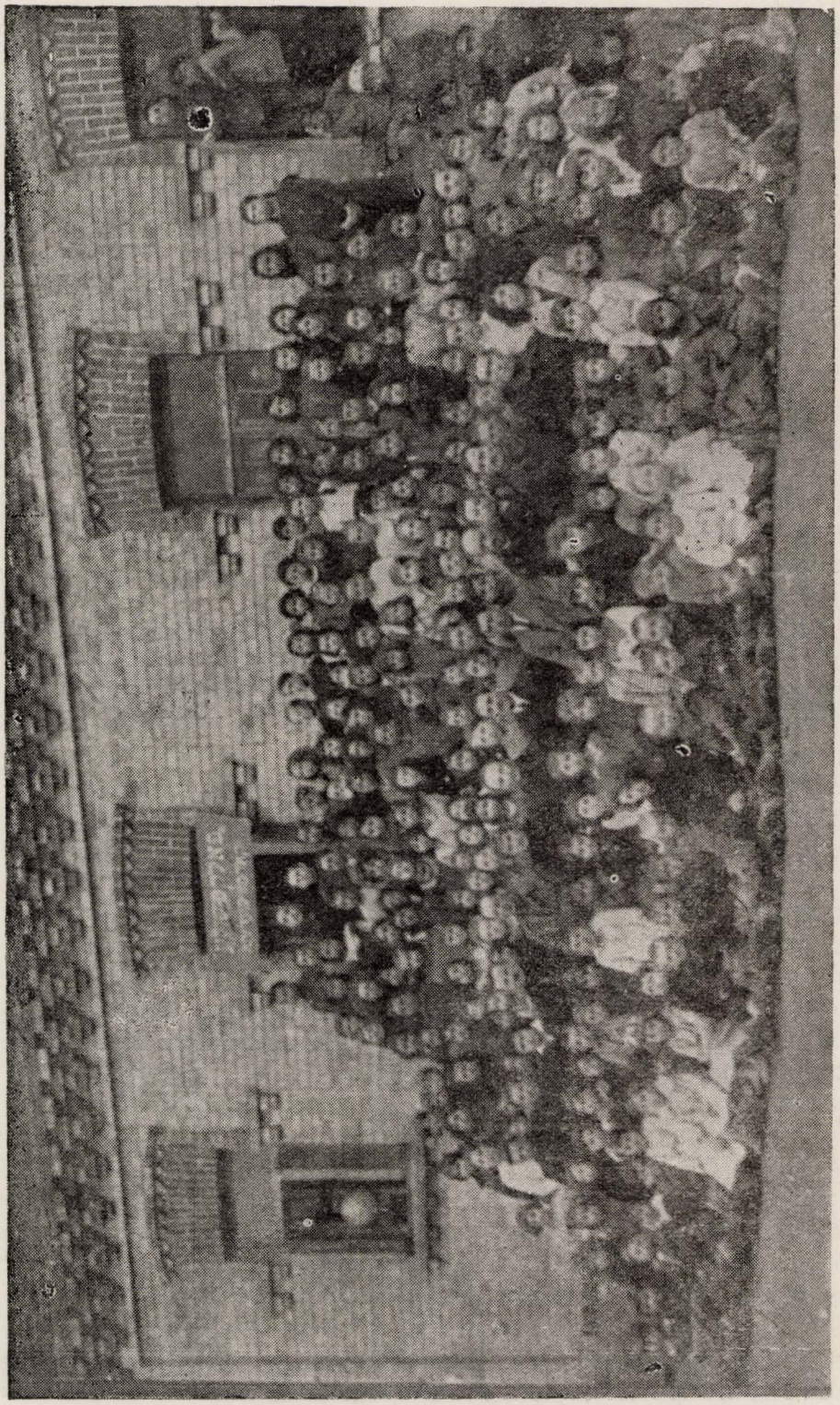
אין 1923 האָט רייזל גראַיעווסקי פאַרענדיקט די שול און איז אין אַ יאָר אַרום אַנגעקומען אין וויל־נער יִדישן לערער־סעמינאַר. מאַטעריעל האָט זי זיך אויסגעהאַלטן די גאַנצע פינף יאָר סעמינאַר דורך אייגענער אַרבעט, געבנדיק לעקציעס. אין דער צייט ווען זי האָט זיך געלערנט אין סעמינאַר איז זי אויך דורכגעגאַנגען אַ קורס פון טענץ (באַ־לעט), וואָס זי האָט שפּעטער, זייענדיק אַ לערערין, אויסגענוצט ביי פאַרשידענע אונטערנעמונגען אין די שולן.

די ערשטע שול וווּ רייזל איז נאָכן פאַרענדיקן דעם סעמינאַר אין 1929, געשיקט געוואָרן פון דער צישאָ אַלס לערערין איז געווען די לובלינער „פּרץ־שול", זי האָט דאָרט געאַרבעט צוויי יאָר, אין ערשטן און אין צווייטן קלאַס; זי האָט אויך אָנגעפירט אין לובלין מיט אַ „סקיפּ־קרייז". נאָך דעם האָט זי איין יאָר דורכגעמאַכט אין דער מע־דעם־סאַנאַטאָריע. אין 1933 האָט זי געאַרבעט אין דאָבזשין ביי פּאָמערן. די שול האָט זיך דאָ גע־האַלטן נאָר אַ דאַנק דער ענערגיע און איבערגע־געבנקייט פון רייזלען, וועלכע האָט אַליין געשאַפן די מיטלען דורך אונטערנעמונגען און ביישטיי־ערונגען. אין דאָבזשין האָט זי חתונה געהאַט מיט אַ מיטגליד פון דער פאַרוואַלטונג פון דער שול שמואליק פינטשעווסקי. נאָך דאָבזשין האָט רייזל געאַרבעט צוויי יאָר אין לעמבערג אין אַ קינדער־היים אויסגעהאַלטן פון ווילטעטיקע אינסטיטוציעס. אין 1936 האָט רייזל ווידער געאַרבעט אין דער מעדעם־סאַנאַטאָריע (אין יאָר) און דערנאָך זיך צו־ריקגעקערט אין לעמבערג שוין אין אַ שול.

1939, לעמבערג איז אונטער דער מאַכט פון די סאָוועטן. קיין שול אין יִדיש איז אין לעמבערג דאָן נישט געווען און מער נישט געשאָפן געוואָרן. אַלץ איז געווען אין אוקראַיניש. רייזל האָט דורכ־געמאַכט אַן אַכט־חדשימדיקן אוקראַיניש פּעדאַ־גאָגישן קורס. נאָכן פאַרענדיקן דעם קורס טרעט זי אַריין אַרבעטן אין אַן אַכט־קלאַסיקער אוקראַי־נישער גימנאַזיע, וווּ זי האָט געאַרבעט ביז היטלער האָט פאַרנומען לעמבערג און אַלצדינג חרוב גע־מאַכט. איר וויִטערדיקער גורל איז נישט באַווסט.

וויין פּערל

שוועסטער פון וויין אַלטער (לערער פון די וואַר־שעווער באַראַכאָוו־שולן און טוער פון די פּועלי־ציון, לינקע). זי איז געבוירן געוואָרן אין בריאַנסק אין יאָר 1900. געלערנט אין אַ העברעישער פאָלקס־שול און געענדיקט פּעדאַגאָגישע קורסן. האָט גע־אַרבעט אין די יִדיש־וועלטלעכע שולן פון 1923טן יאָר. געאַרבעט אין סטרי, בריסק, קאַרטוז־בערעזע און וואַרשע. שטענדיק געפירט אַן ערשטע און צווייטע אָפּטיילונגען.

יידישע־וועלטלעכע פּאַלקסשול אין קאַרטוז־בערעזע. לערער און תלמידים.

אומגעקומען צוזאַמען מיט איר מאַן אין וואַר־שעווער געטאָ.

וויינשטיין זלאַטקע

געבוירן אין יאָר 1913 אין וואַרשע. נאָך דער ערשטער וועלט־מלחמה באַזעצט זיך מיט דער משפחה אין בערעזע. זלאַטקע ענדיקט דאָ די יידי־שע פּרץ־שול, זי צייכנט זיך אויס מיט אירע פּעד־קייטן. אין 1930 קומט זלאַטקע אָן אין דער יידישער רעאַל־גימנאַזיע איןווילנע. איר יוגנטלעכער טעמ־פּעראַמענט שאַפט איר אָ סך פריינט, זי ווערט אַרײַנגעצויגן אין די „צוקונפט"־קרייזן, נעמט אַנ־טייל אין דראַמאַטישן קרייז פון רעאַל־גימנאַזיע, נעמט אָ דראַמאַטישן קורס ביי מאַרעווסקין. ווען

זלאַטקע וויינשטיין

דער דראַמאַטישער קרייז פון גימנאַזיע פירט אויס צום ערשטן מאָל „גרינע פעלדער" אין ווילנע, נעמט זלאַטקע אָנטייל. נאָכן ענדיקע די גימנאַזיע קומט זלאַטקע צוריק אַהיים.

דאָ באַגעגן איך זיך מיט איר. זייער אָ לעבעדי־קע, צוגעלאָזטע און דער עיקר געירשנט פון איר טאַטן (שלמה וויינשטיין — איבערגעבענער שול־טויער) דאָס געזעלשאַפטלעכע אָדערל, ס׳איז פּשוט געווען אָ פאַרגניגן מיט איר צו אַרבעטן, זייער אָ טיכטיקע אין דער אַרבעט אַרום דער שול. זי איז איינע פון די זיילן פון דראַמאַטישן קרייז אין בערעזע, רעציטירט און זינגט שיין. ס׳איז שווער צו פאַרגעסן די לאַכערקע מיט די שוואַרצע אויגן.

נאָך מיין פאַרלאָזן בערעזע פאַרט זלאַטקע אויף אָ לערער־קורס, שפעטער באַקומט זי אַרבעט אַלס לערערין אין אַזדוטישטש (וואַלין), זי באַקענט זיך מיט אליה טעפּער מיט ווען זי האָט חתונה. זי באַזעצט זיך אין בערעזע אין 1940, ווו זי ווערט אָ לערערין אין דער סאָוויעטיזירטער יידישער שול. זי אַרבעט דאָרט ביז די דייטשן אָקופירן בע־רעזע. שפעטער קומט זי אום, וואַרשיינלעך אין בערעזער געטאָ.

ח. סעגאַל

וויניקאָוו בעלאַ

לערערין אין קאַרטוז־בערעזע. ביאָגראַפישע פּרטים פעלן.

כמיעל רחל

געבוירן אין לובלין אין 1903. געענדיקט אָ מיטל־שול און פּעדאַגאָגיק ביי דער „ווישעכניצע" אין וואַרשע. געאַרבעט אין די פאָלקסשולן פון צישאָ פון 1926 אָן — אין לובלין און אין קאַרטוז־בערעזע. זי האָט געפירט פּויליש אין די עלטערע קלאַסן. רחל כמיעל האָט חתונה געהאַט מיט ניאָמע שאַפּירא (פון בערעזע) און געהאַט אָ ייִנגעלע. זי איז באַגאַנ־גען זעלבסטמאָרד בעת דער נאַצישער אָקופּאַציע צוזאַמען מיט איר מאַן אין דאָרף סמאָלנע, לעבן בערעזע.

סאָווינסקי אידאַ

לערערין אין קאַרטוז־בערעזע. עס פעלן געניויע־רע ביאָגראַפישע פּרטים.

פּאַווין פייגל

אָ לערערין פון גאַטס געגאָד. אָ שיינע, אָ הויכע, אָ שלאַנקע מיט ליכטיקע אויגן און פיינעם אויסדרוק־פולן פּנים איז זי געווען. האָבן איר קינדער זייער ליב געהאַט און ליב געהאַט האָבן זיי איר נישט נאָר פאַר איר אויסערלעכן אויסזען, נאָר אויך פאַר איר ליבשאַפט מיט וועלכער זי האָט זיך צו זיי באַנומען. שטענדיק איז זי געווען אַרומגערינגלט מיט קינדער. פון אַלע זייטן האָבן זיי זיך געקלעפּט צו איר ווי בינען צו אָ בלום.

אַנגעקומען איז זי אין בריסקער בּאָראָכאָוו־שול ווען די שטאָט האָט זיך ערשט אָנגעהויבן אָפּבויען פון דער ערשטער וועלט־מלחמה. קיין נויט און אָרעמקייט האָט נישט געפעלט צווישן דער יידישער באַפעלקערונג. די שטאָט איז אויך פול געווען מיט יתומימלעך — משהלעך און שלמהלעך, וועלכע האָ־בן זיך געפּוניטיקט נישט נאָר אין אָ שיסעלע זופּ און אָ שטיקל ברויט, מיט וועלכע די באָראָכאָוו־שול האָט זיי באַזאָרגט, נאָר אויך, און אפשר דער עיקר, אין אָ מאַמעס שמייכל, אין אָ לאַשטשעדיקער האַנט. דאָס איז פאַר זיי געווען פייגל פּאַווין.

געבוירן אין בריסק האָט זי זיך דערצויגן אין אָ יידישער היים, וועלכע איז געווען יידיש־וועלטלעך

אָבער פול מיט ייִדישער טראַדיציע. דאָס האָט פייגל אין זיך אייַנגעזאַפּט פון אירע יונגע יאָרן אָן.

נאָר דעם ווי זי האָט באַקומען איר גימנאַזיע־ביל־דונג, האָט זי אָנגעהויבן לערנען אין דער בריסקער באַראַכאָוו־שול. זי האָט זיך אָבער אַליין געפילט, אַז איר ייִדיש און פּעדאַגאָגישער וויסן איז צו וויי־ניק, זי האָט דעריבער באַשלאָסן אַוועקצופאָרן אין ווילנער ייִדישער לערער־סעמינאַר, איר וויסן צו פאַרפולקאָמען.

איר מאַטעריעלער לעבן אין לערער־סעמינאַר איז געווען זייער אַ שווערער. די עלטערן זענען געווען וויניק פאַרמעגלעכע מענטשן, און האָבן איר נישט געקענט שטיצן. נישט אין פרישטיק אָדער מיטאָג האָט זי איבערגעהיפּט, לערנענדיק אין לערער־סע־מינאַר, ווייל ס׳האָבן איר געפעלט די פּאָר זלאָטעס אויף דעם. געווען איז זי אָבער אַ שטענדיק פּריי־לעכע מיט אַ מונטער־שמייכלענדיקן פּנים. זי איז געווען זאַט פונעם וויסן, וואָס זי האָט דערוואַרבן אין סעמינאַר. זי האָט געשטילט איר הונגער אין די לעקציעס, וואָס זי האָט געהערט און אין די בי־כער, וואָס זי האָט שטודירט.

קומענדיק פון ווילנער לערער־סעמינאַר האָט זי זיך אַרײַנגעוואַרפן אין דער לערערישער אַרבעט מיטן פולן ברעג פון איר יונגער נשמה (דאָן קומט זי אָן אַרבעטן אין דער ייִדישער פאָלקסשול אין קאַרטוז־בערעזע — רעד.) אין דער זעלבער צייט האָט זי געאַרבעט אַ סך איבער איר אייגענער פאָר־פולקאָמונג. אין שול איז קיין אַרבעט איר נישט שווער: אויספלוגן מיט קינדער אין שטאָט און אוי־סערן שטאָט, קינדער־קלובן אד״גל.

אין 1936 האָט דער שרייבער פון די שורות איר געטראָפן אין וואַרשע. זי איז געווען אַ מוטער פון צוויי קליינע קינדער און האָט געמוזט אויף אַ קור־צער צייט איבערריסן די לימודים אין דער שול. פאָרן אויסברוך פון דער מלחמה האָט זי ווידער געאַרבעט אין וואַרשע.

ווו זי איז געווען די לעצטע טעג פון איר לעבן איז דעם שרייבער פון די שורות נישט באַקאַנט.

איר אָנדענק ליגט אין די הערצער פון אירע מיט־חברים דערציער און נאָך מער אין די הונ־דערטער קינדער, וועלכע זי האָט דערצויגן אין משך פון איר לערערישער אַרבעט.

מ. מענאַכאָווסקי

פּיליפּאָווסקי ביילע

געאַרבעט אין דער פּאָלקסשול אין קאַרטוז־בע־רעזע. פּרטים וועגן איר אין אַ צווייטן אָרט פון אונדזער פּנקס.

קאַפּלאַן לייבל

געבוירן אין 1900 אין קאַרטוז־בערעזע. ער האָט געענדיקט אַ פּאָלקסשול, און דאַן געלערנט אין וויל־נע אין אַ מוזיק־שול. נאָכן פאַרענדיקן די מוזיק־שול האָט ער געאַרבעט אין דער ייִדיש־וועלטלעכער שול אין בערעזע ווי דער לערער פון געזאַנג. ער האָט אויך געפירט כאָרן אין דער אָוונטשול.

אומגעקומען אין קאַרטוז־בערעזע.

קלאָטניצקי לייבוש

געווען אין משך פון לאַנגע יאָרן אַ לערער אין צישאָ־שולן. אַליין אַן אויטאָדידאַקט, דורכגעדרונ־גען מיט ייִדישער פאָלקסטימלעכקייט, האָט ער גע־מאַכט די שולאַרבעט פאַר זיין לעבנסציל.

אין 1928 איז ער לערער אין דער ייִדישער פּאָלקסשול אין יאָשינאָווקע (ביאָליסטאָקער קרייז) הגם די באַדינגונגען פון דער אַרבעט זענען דאָ זייער שווערע, סיי מאַטעריעל, סיי רעכטלעך, אַנטוויקלט דאָ ל. קלאָטניצקי אַ גרויסע אַרבעט נישט נאָר אין שול, נאָר אויך אויסער איר. ער פירט אָן מיט אַ יוגנט־קרייז אויפן נאָמען פון י. ל. פּרץ. צו דעם קרייז געהערן די תלמידים פון על־טערן קלאַס און אויך יוגנטלעכע פון די פריִערדי־קע אַרויסלאָז־קלאַסן. דער קרייז שטודירט זייער גרינטלעך די ייִדישע ליטעראַטור, לאָזט אַרויס אַ חודש־זשורנאַל, אין וועלכן עס דרוקן זיך אַ סך אויסגעצייכנטע אַרבעטן פון די קינדער.

וועגן די יאָשינאָווקער שול שליסט זיך גייט ל. קלאָטניצקי אַריבער (אין 1930) אין דער צישאָ־שול אין גאָניאָנדז, אין דער זעלבער ביאָליסטאָקער גע־גנט. שפּעטער אַרבעט ער אין דער קאַרטוז־בערעזער צישאָ־שול, און ביים אויסברוך פון דעם היטלער־קריג גענפּינט ער זיך ביי דער אַרבעט אין די ביאָ־ליסטאָקער שולן. וועגן די נאַציס אָקופּירן ביאָליס־טאָק פאַרבלייבט ל. קלאָטניצקי אין ביאָליסטאָקער געטאָ. ער געהערט צו דער ביאָליסטאָקער אונטער־ערדישער פאַרטיזאַנען־באַוועגונג. ליידער באַווייזט ער נישט אַרויסצוגיין פון די געטאָ־מויערן צוזאַמען מיט דער גרויסער מחנה פון דער אונטערערדישער באַוועגונג.

ער איז אומגעקומען דעם 16טן אויגוסט 1943, אין עלטער פון 43 יאָר. (געבוירן אין קרינקי אין 1900).

ראָטנבערג רחל

דער פּוילישער לימוד אין די ייִדיש־וועלטלעכע שולן אין פּוילן האָט, כידוע, פאַרשאָפן נישט ווייניק קאָפּווויטיק די ייִדישע שולטוער, שול־פאַרוואַלטערס און דער עיקר — די ייִדישע פּוילישלערער. פּוי־

ליש, פּוילישע געשיכטע און געאָגראָפּיע פון פּוילן האָבן, לויטן מלוכה־פּראָגראַם, געדאַרפט פאַרנעמען דעם אויבנאָן אפילו אין די שולן פון די נאַציאָנאַלע מינדערהייטן. און דווקא לגבי די לעצטע האָט די פּוילישע שולמאַכט אַרויסגעשטעלט אי־בערגעטריבענע פאָדערונגען, וואָס שייך די פּוילישע לימודים.

די פּוילישע שולמאַכט איז דאָ אויסן געווען צוויי זאַכן:

א) פּאַלאָניזירן אויף וויפל עס לאָזט זיך אויך די קינדער, וואָס די שולן פון די נאַציאָנאַלע מינדערהייטן, אין אונדזער פאַל די ייִדיש־רעדנדיקע שולן, האָבן געוואָלט אָפּראַטעווען פון אַסימילאַציע־פּראָצעס.

ב) דאָס פאָדערן אָפּצוגעבן דעם אויבנאָן די פּוילישע לימודים אין דער נאַציאָנאַלער שול האָט גענומען דורך יעדן שול־אינספּעקטאָר אויסגענוצט ווערן ווי אַ שפּרינגברעט פאַר פאַרשידענע גזירות און דיסקרימינאַציעס לגבי דער ייִדישער שול. עס איז גענוג געווען אַ שלעכטע מיינונג פון אינספּעקטאָר ווען וועגן דער צושטאַנד פון די פּוילישע לימודים אין שול, וועגן די קענטענישן פון די קינדער אָדער וועגן... דער „נישט לאָיאַלער" באַציונג פון ייִדישן פּויליש־לערער, אַז די שול זאָל אַנערקענט ווערן פאַר אומלעגאַל אָדער געשלאָסן ווערן.

עס איז לייכט, דעריבער, זיך פאָרצושטעלן די דאָלע און סיטואַציע פון דעם פּוילישן לערער אין דער ייִדישער שול. ס׳רוב זענען ייִדישע פּוילישע לערער לכתחילה געקומען אַרבעטן אין די ייִדישע געזעלשאַפטלעכע שולן ווי פּראָפּעסיאָנאַלן, לשם פרנסה. מיט דער צייט אָבער האָט זיך דער ייִדיש־ווּעלטלעכער שול איינגעגעבן אויסצובילדן און צו שאַפן אָרום זיך אַ קאָדער ייִדיש־פּוילישע לערער, וואָס האָבן זיך אידעיש פאַרבונדן מיט דער שול, וואָס האָבן געפילט אויף זיך אַ גרויסע אחריות לגבי דער שול און זענען איר געווען איבערגעגעבן בלב ונפש. די דאָזיקע אידאָאַליסטישע און איבער־געגעבענע לערער האָבן כּמעט תּמיד און דירעקט געפילט איבער זייערע קעפּ דעם חרב תּלפיות פון די שול־אינספּעקטאָרן. זיי האָבן עס געדאַרפט אויס־האַלטן און אויסטראָגן אויף זיך די בייזווילליקע אינספּעקציעס און וויזיטאַציעס, זיי האָבן עס מיט זייער פלייס און אינטעליגענץ, געדולד און אויס־דויער געדאַרפט אָפּשלאָגן די גיפטיקע פיילן פון די אַנטיסעמיטישע אינספּעקטאָרן.

צו דעם דאָזיקן קאָדער ייִדיש־פּוילישע לערערס האָט אויך געהערט רחל ראָטנבערג (וואָס האָט אַ ריי יאָרן געאַרבעט אין קאַרטוז־בערעזע רעד.).

געבוירן אין לעווערטאָוו (לובאַרטאָוו) לובלינער וואָיעוווּדסטוואָ אין 1908 ביי חסידיש־באַלעבאַטי־שע עלטערן, האָט זי דאָך נישט געדאַרפט דורכ־מאַכן די שווערקייטן, וואָס אַ טייל חסידיש־באַלע־באַטישע טעכטער האָבן געמוזט בייקומען, כדי צו קענען שטודירן. אַ דאַנק דער מאַמען אירער, שרה שערצל, אַ פרוי מיט טיפער פאַרשטענדניש פאַרן לעבן און באַשאַנקען מיט אַן אינערלעכער, נאַטיר־לעכער אינטעליגענץ, האָבן אַלע קינדער געהאָט די מעגלעכקייט זיך צו לערנען און זיי האָבן לחלוטין נישט געליטן פון „חסידישן רעזשים".

רחל איז אָנגעקומען אין דער אַרטיקער פּוילי־שער מיטלשול. דאָס לערנען איז איר אָנגעקומען זייער לייכט און אירע פּוילישע לערער אין די הע־כערע קלאַסן האָבן בשום־אופן נישט געקענט פאַר־שטיין, פון וואַנען נעמט די „ייִדישקע" אַזאַ טיפע פאַרשטענדניש פאַר דער פּוילישער ליטעראַטור.

נאָכן ענדיקן דער פּוילישער מיטלשול איז זי אָנגעקומען אויפן הומאַניסטישן פאַקולטעט ביי דער וואַרשעווער אוניווערסיטעט, באַזוכט דעם פּעדאַגא־גיקום ביי דער העכערער פרייַער שול („וושעכניצא") און גלייכצייטיק אָנגעהויבן פּראַקטיצירן אין די ייִדיש־ווּעלטלעכע שולן. זי האָט אויך אַ גרויסע טייל פון אירע חברטעס, וואָס האָבן צוזאַמען מיט איר שטודירט, צוגעצויגן צו דער אַרבעט אין די ייִדיש־ווּעלטלעכע שולן.

„קיין בעסערס האָבן מיר גאָרנישט געדאַרפט זיך ווינטשן — פלעגט רחל טענהן צו אירע חבר־טעס, וואָס האָבן געטראַכט וועגן אַ לערער־קאַריע־רע אין די אַלגעמיינע מלוכה־שולן, ווו די מאַטע־ריעלע באַדינגונגען זענען געווען פיל בעסער — ווי צו אַרבעטן אין אַן אייגענער ייִדישער שול, אין אַ היימישער ייִדישער אַטמאָספער, ווו דו קענסט זיין פריי און אויפריכטיק מיט זיך אַליין און מיט די קינדער".

אָט דאָס עיקרדיקע און וויכטיקסטע אין יעדער שעפּעריישער אַרבעט, בפרט נאָך אין דער דערציִ־עריישער אַרבעט, האָט שוין פאַרשטאַנען דאָן די 18 יאָריקע רחל, שוין ביים אָנהייב פון איר לערער־אַרבעט. און אָט די דאָזיקע באַדערפּעניש אין פּריי־הייט און אויפריכטיקייט האָבן זי געמאַכט פאַר אינע פון אונדזערע מוטיקסטע פּוילישע לערערינס. די אינספּעקטאָרן האָבן איר געמוזט רעספּעקטירן פאַר איר מוט און איבערגעגעבנקייט צו דער שול.

רחל ראָטנבערג האָט אַמאָל געזאָגט צו אַ פּוילי־שן אינספּעקטאָר, זאָוואַרזקי, אַ נאָמען וואָס האָט אַרויסגערופן פּחד און שרעק ביי אַ סך פּוילישע לערער: „מיר, ייִדישע לערער, אַרבעטן הייַנט דאָ אין פּוילן אין אַזאַ אַטמאָספער און ביי אַזעלכע באַדינגונגען, ווי די אַמאָליקע פּוילישע לערער איז

ערשטער אַרויסלאָז פון קאַרטוז־בערעזער יידישער פאַלקסשול אין יאָר 1923 — זע די נעמען אויף זייט 401 פונעם פנקס.

אויסגעקומען צו אַרבעטן אין דער גאָר נישט וויי־טער פאַראַנגענהייט...״ און אויף אַ פאַרוווּרף פון אַ צווייטן אינספּעקטאָר, אַז די יידישע קינדער באַצויגן זיך נישט מיט געניג אינטערעס און וואָ־רעמקייט צו די פּויליש לימודים, האָט זי שמיי־כלענדיק אָפּגעענטפערט: ״דער לערער ביי זיין בעסטן ווילן, קען נישט דערוועקן ביים קינד אַזעל־כע געפילן, וואָס דאָס לעבן אַרום אים און די מענ־טשן אַרום אים דערוועקן נישט״.

נישט איין אינספּעקטאָר האָט איר געגעבן אָנ־צוהערעניש, אַז ״אַזאַ באַגאַבטע לערערין״ וואָלט זיך געקענט גאָר הויך אַרויפֿאַרבעטן אין דער אַל־געמיינער פּויליש־שול.

צוליב דער געשטיקטער, אַנטיסעמיטישער אַט־מאָספער וואָס האָט זיך געשאַפן אַרום דער יידישער באַפעלקערונג אין פּוילן, האָבן די יידישע קינדער זיך באַצויגן נישט מיט קיין באַזונדערער וואַרעם־קייט צו די פּויליש לימודים, בפרט נאָך אַז די דאָזיקע לימודים האָבן, לויטן מלוכה־פּראָגראַם גע־דאַרפט פּרעפּאַרירט ווערן היפּער־פּאַטריאָטיש און נאַציאָנאַליסטיש... די יידישע פּויליש־לערער האָ־בן געדאַרפט פאַרמאָגן אַ סך פּעדאַגאָגישן טאַקט כדי צו געפינען די פּשרה־ליניע צווישן די קינדערס געפילן און דעם לערן־מאַטעריאַל. נישט זעלטן האָט זיך די שלעכטע באַציונג פון די קינדער צו די פּויליש לימודים אַריבערגעטראָגן אויפן לערער גופא. רחל איז געווען צווישן די וואָס האָט די דאָ־זיקע פּשרה־ליניע געפונען. איר אויסערגעווענליך ערנסטע באַציונג, איר טאַקטפולער צוגאַנג צו די קינדערס געפילן, איר זעלבסטווירדיקע האַלטונג אין די באַציונגען מיט דער שולמאַכט, מיט איין וואָרט — איר אייגנאַרטיקער שטאַרקע פּערזענלעכ־קייט ווי אַ מענטש און אַ פּעדאַגאָג, האָט זי אויס־געטיילט און אַרויסגערופן רעספּעקט. און הגם זי האָט געהערט צו דער יינגערער גענעראַציע לערער האָט זי פאַרנומען אַן אַנגעזעהן אָרט.

וועז עס איז אויסגעבראַכן די לעצטע וועלט־מל־חמה, איז רחל געווען אין וואַרשע; זי האָט נישט געוואָלט לאָזן איר עלטערן ברודער אַליין, נאָך דעם ווי זיין פּרוי איז פּלוצלונג געשטאָרבן. אויף אַלע רייד פון די נאַענטע און פּריינט, אַז זי זאָל אַוועק, האָט זי כסדר געטענהט ״איך קען אים נישט לאָזן אַליין אין אַזאַ צושטאַנד״.

און שפּעטער, וועז די לאָגע אין וואַרשע איז געוואָרן אַלץ ערגער; וועז פון אירע בריוו, וואָס זענען אָנגעקומען פּריער קיין ווילנע און שפּעטער קיין יאַפּאַן, האָט זיך אַרויסגעפילט, אַז מען דער־וואַרט שוין דעם אָנהייב פון סוף — אויך דאָן האָט זי באַטאָנט, אַז זי איז צופריידן, וואָס זי איז געבליבן מיטן ברודער, וויל אַן איר וואָלט ער גלייך אומגעקומען.

זי האָט די גאַנצע צייט, וואָס מען האָט דערלויבט די יידישע שולן אַרויסצוגעבן עסן פאַר די קינדער, געארבעט אין שול אויף קאַרמעליצע 19. מען האָט אויך געלערנט...

״עס איז מיר באַשערט — שרייבט רחל אין איינעם פון אירע בריוו קיין ווילנע — צו זיין צו־זאַמען מיט אונדזערע קינדער אין די שווערע טעג פון זייער נויט און צער. דאָס האַרץ וויל זיך צע־רייסן פון וווייטאָק, וועז איך קוק זיך צו, ווי אַזוי די קינדער פּאַסן זיך צו צו די נייע באַציונגען, ווי אַזוי זיי נעמען אויף דאָס גרויסע אומגליק, וואָס איז אונדז אַלע געשען. די לידער וואָס זיי האָבן אַמאָל אַזוי מוטיק פּריילעך געזונגען, ווי ״דעם מאָר־גן־רויט אַנטקעגן״, ״מיר קומען אַן״ ברומען זיי שטיל, אין זיך... און זייער ברומען, דער טיפער אומעט פון זייערע אויגן, דערמאָנט מיך אין ברו־מען און אין וואַרקען פון אומשולדיקע טייבעלעך...״.

״וווּ נעמט מען כוח אויסצוהאַלטן? אַמאָל פלעגט מען זאָגן, אַז אין שווערע צייטן איז אַ טאָג אַ יאָר. מיר דאַכט זיך, אַז אַ טאָג איז יאָרן גאַנצע. עס איז שווער צוצוקוקן זיך צו אַזויפיל מענטשלעכן צער... נאָך שווערער איז דאָס געפיל און באַווּסט־זיין, אַז דו קענסט נישט העלפן״...

צוזאַמען מיט נאָך טויזנטער קדושים איז זי אומגעקומען אין די לעצטע טעג פאַרן געטאָ־אויפשטאַנד.

יוסף ראַטנבערג.

רעזניק יונה

די יידישע פאַלקסשול אין קאַרטוז־בערעזע איז געווען איינע פון די עלטסטע און פון די בעסטע אין ווייס־רוסלאַנד. זי האָט אפילו פּרעטענדירט צו זיין אויפן ערשטן אָרט, ביי דער פאַלקסשול אין פּרושזשענע. געווען איז דאָס אַ שול מיט לאַנג־יאָריקע שול־טראַדיציעס וואָס האָט אַרום זיך גע־שאַפן אַ ברייטן קרייז פון קולטור־ און שול־טוער. זי האָט אויך געשאַפן אַרום זיך אַ גאַנצע ריי קול־טור־אינסטיטוציעס, ווי אַ יוגנט־כאָר, וואָס די מערהייט מיטגלידער זענען געווען שול־אַביטוריע־נטן, אַ דראַמאַטישן קרייז, וואָס האָט געאַרבעט סיס־טעמאַטיש און זיך זייער אַנטוויקלט. בכלל איז די שול געווען דער קולטור־געזעלשאַפטלעכער צענ־טער פון גאַנצן יידישן לעבן אין שטעטל.

און אַז מען רעדט וועגן דער יידישער שול אין קאַרטוז־בערעזע, מוז מען זיך גלייך דערמאָנען אין דעם לערער יונה רעזניק, וואָס האָט פאַרוואַלטעט מיט איר כמעט די גאַנצע צייט פון איר עקזיס־

טענץ. געווען איז דאָס אַ מערקווירדיקער טיפּ פון אַ יידישן פאַלקסלערער. די יידישע פאַלקסשול האָט אַריינגעצויגן און קאָנצענטרירט אַרום זיך, ווי באַקאַנט, אַ סך געטרייע בלב־ונפש איבערגעגעבענע לערער; לערער־אידעאַליסטן, טיף־ערנסטע, וואָס האָבן זיך באַצויגן צו זייער אַרבעט ווי צו אַ מלאכת־הקודש. יונה רעזניק אָבער האָט זיך אויסגעטיילט צווישן אַ סך אַנדערע מיט זיין, כ׳וואָלט געזאָגט, פאַנאַטישער איבערגעגעבנקייט.

פאַרשידענע לעגענדעס זענען אַרומגעגאַנגען אין שטעטל וועגן יונה רעזניקס צוגעבונדנקייט צו דער שול. אַז מען האָט אים געפרעגט, פאַרוואָס ער ווייזט זיך נישט צווישן מענטשן, קומט נישט צו גאַסט, פלעגט ער מיט אַן איינגעהאַלטענעם שמייכל גאַנץ ערנסט ענטפערן:

„אַן עבירה, כ׳לעבן, אַוועקצוגעמען אַ שעה צייט פון דער שול״.

„ אַ קלייניקייט וואָס עס איז אַלץ דאָ צו טראַכטן וועגן דער שול״ — פלעגט ער אָפט טענהן. מען דאַרף טראַכטן וועגן דער אַרבעט אין די קלאַסן, וועגן זייער אַנטוויקלונג, וועגן יעדן קינד באַזונדער; היינט די פאַרשידענע קעגנשטאַנדן און מעטאָדן, מען דאַרף אַרויסהעלפן די לערער, געבן זיי עצות און אַנווייזונגען. „אויב איך גיי אַרויס פון קלאַס אָן דעם געפיל און דער איבערצייגונג אַז בייַ די קינדער איז עפּעס פאַרבליבן: געדאַנקען,נאָכטראַכטונגען, סטימולן, פיל איך זיך שולדיק און איך קרענק עס איבער״ — אַזעלכע באַמערקונגען האָט ער אָפט געמאַכט יונגע לערער נאָך אַ באַזוך אויף זייערס אַ לעקציע.

יונה רעזניק איז טאָקע געבוירן געווארן אין קאַרטוז־בערעזע, דאָ האָט ער געלערנט אין חדר, און פון דאַנען איז ער שפּעטער אַנגעקומען אויף די גראַדנער לערער־קורסן פון דער חברה „מפיצי־השכלה״.

יונה רעזניק האָט גוט און אַלזייטיק געקענט די מעטאָדיק פון אַלע לימודים. ער האָט כסדר געלע־רנט און געארבעט איבער זיך. אַ פארוואַלטער מוז זיין באַקאַנט — אַזוי האָט רעזניק געהאַלטן — נישט נאָר מיט די אַלגעמיינע שטריכן, נאָר אויך מיט די פרטים אין דער מעטאָדיק פון יעדן קעגנ־שטאַנד. אַ פארוואַלטער דאַרף קענען פירן אַלע לימודים אין אַלע קלאַסן און אפילו אין די יינגסטע קלאַסן. ער פלעגט דעריבער אויסנוצן יעדע פרייע שעה און באַזוכן די קלאַסן. „איך וויל אייך, חלילה, נישט קאָנטראַלירן אַדער עקזאַמינירן — אַזוי פלעגט ער זיך פארענטפערן פאר יעדן לערער — נאָר פשוט עפּעס לערנען פון אייך, אפילו פון פעלערן קען מען לערנען״.

די שולטוער, וואָס האָבן געארבעט בייַ דער שול צוזאַמען מיט י. רעזניקן אַ סך יאָרן, האָבן בייַ יע־דער געלעגנהייט אויסגעדריקט זייער באַווונדערונג, רעספּעקט און אָנערקענונג צוליב זיין אויסערגע־וויינלעכער איבערגעגעבנקייט און לייסטונגען פאַר דער שול. אויך יעדער פרישער לערער, וואָס איז אָנגעקומען אין דער ייִדישער שול אין בערעזע האָט שוין אין די ערשטע טעג דערפילט, אַז ער איז אַריינגעפאַלן אין אַ שול מיט אָן אַרבעט־ און לערן־אַטמאָספער, וואָס ווערט אָנגעפירט פון אַ פארוואַלטער מיט אַ שטאַרקער האַנט פון אַ פיל־זייטיקער פּעדאַגאָגישער דערפאָרונג. און יעדער יונגער לערער, וואָס האָט געוואָלט עפּעס אויפטאָן און דערגרייכן אויפן פּעדאַגאָגישן געביט, האָט דאָ געהאַט אַ סך מעגלעכקייטן. אָבער בייַ אין באַדינג: מען האָט געדאַרפט וויסן און קענען זיך צונויפלע־בן מיט י. רעזניק. ווייל י. רעזניק בייַ זיין אומגע־הויערער איבערגעבנקייט צו דער שול־אַרבעט, און אפשר צוליב דעם טאָקע, האָט זיך אַ ביסל שווערלעך און אפילו קאָנטיק דערנענטערט צו אַ לעבעדיקן מענטש. די אומגעהויערע ערנסטקייט האָט בייַ אים ביסלעכווייז צוגענומען דאָס לעצטע ביסל הומאָר און געמיטלעכקייט און אַזוי אַרום געשאַפן אַ דינע, נישט־אָנזעעוודיקע מחיצה צווישן אים און אַרום.

נאָענטע פריינט זיינע האָבן געהאַלטן, אַז אָט די, אַ ביסל צו שווערע, ערנסטקייט איז אפילו געווען די סיבה פון זיין נישט גליקלעך פאַמיליע־לעבן. מענטשן וואָס זענען אַמאָל אַריינגעקומען צו אים אין שטוב, האָבן אים תמיד געטראָפן אָדער פאַר־טיפט אין אַ בוך, אָדער מיטן קאָפּ אָנגעשפּאַרט אויף ביידע הענט אַ פארטראַכטער. דער יונגער פרוי מיטן איינציקן קינד האָט, נאָטירלעך, אויך געשראָקן די שטענדיקע אומהיימלעכע פארטראַכט־קייט זייניע.

די לעצטע יאָרן האָט י. רעזניק אָנגעהויבן ליי־דן פון געפערלעכע קאָפּווייטיקן. די דאָקטוירים האָבן געהאַלטן, אַז דאָס איז אַ רעזולטאַט פון זיין צופיל פיזיש־אָנגעשטרענגטער אַרבעט, און קאָטע־גאָריש געעצהט, אַז ער זאָל נעמען אַ לענגערן אורלויב און איבערבייטן אויף אַן אַנדער אַרבעט. ער האָט אָבער דערפון נישט געוואָלט הערן און בייַ די גרעסטע יסורים פלעגט ער זעלטן אַדורכ־לאָזן אַ טאָג נישט צו קומען אין שול אַריין צו דער אַרבעט. „דאָס בלייבן אין אַרבעטס־טאָג אין שטוב, אויסער דער שול, פאַרשאַרפט בלויז מיינע יסורים״ — פלעגט ער זיך פארענטפערן פאר זיין קומען אין שול.

אין יענע צייטן טאָקע איז ער געווארן אַ ביסל

ווייכער און צוגעלאָזענער צו מענטשן. מיר איז אויסגעקומען פון צייט צו צייט צו כאַפּן אַ שמועס מיט אים. פון די דאָזיקע שמועסן האָב איך זיך דערוווסט, אַז ער זאָמלט מאַטעריאַלן פון דריי גע־ביטן: לערער־נאָטיצן, מעטאָדישע אָנווייזונגען פאַר לימוד פון מאַטעמאַטיק און פון — יידישער גע־שיכטע. אויף מיין פראַגע, פאַרוואָס ער באַמיט זיך נישט, אַז די צישאָ זאָל זיי אַרויסגעבן, האָט ער אַ שמייכל געטאָן און געענטפערט: „וועל בין איך און וואָס בין איך, איך פאַרצייכן עס נאָר, פאַר זיך אַליין, זיך אַליין צו קאָנטראָלירן".

ער האָט אפילו נישט געוואָלט אָפדרוקן עס אין דער פאָרעם פון אינצלנע אַרטיקלען אין די פע־דאַגאָגישע אויסגאָבן פון צישאָ. עס איז פאַר מיר ביז היינט נישט קלאָר, צי דאָ האָט געשטעקט אַ מין איבערגעטריבענע באַשיידנקייט, צי עפעס אַן אַנדער סיבה. איך בין אָבער טיף איבערצייגט, אַז עס זענען פאַר דער יידישער מעטאָדיק פאַר־לאָרן געגאַנגען אינטערעסאַנטע און נוצלעכע מא־טעריאַלן. מיר איז אָפט אויסגעקומען בייצוזיין אויף זיינע לעקציעס פון מאַטעמאַטיק און געשיכטע. אָזאָ אינטערעס און געשפאַנטקייט, אָזאָ מין קאָנסטרוק־טיווע גאַנצקייט און צילבאַוווסטקייט פון אַ לעקציע איז מיר שפעטער זעלטן אויסגעקומען צו באַ־באַכטן.

אומגעקומען איז י. רעזניק אין קאָרטוז־בערעזע צוזאַמען מיט זיין פרוי און טאָכטער.

י. ראָטנבערג

שאָפטאַן, גיטע און אליהו

געאָרבעט אין בערעזער יידישער פאָלקסשול; פעלן געניוערע ביאָגראָפישע פרטים.

ערשטער אַרויסלאָז פון קאָרטוז־בערעזער יידישער פאָלקשול, 1923

די נעמען צום בילד פון דער זייט 398:

ערשטע שורה, אויבן, פון רעכטס צו ניקס: — סאָניע סאָפיר, לייזער פינטשוק, משה סאָפיר, כאַשקע גראַ־יעווסקי, ראָשע באַיער, ביילע גינשפּרינג, רייזל רובינשטיין, רחל ליסיצקי, אברהם קאָוואָל. צווייטע שורה: — רבקה קאָוואָל, חוה טקאַטש, ליבע פאָדאָראָווסקי, ניאָמע פרידנשטיין, באַשקע פיסעצקי, גדליה פאָמע־ראַניעץ, חנה וואָליאַנסקי, שרה בערקאָוויטש, לאה קאָגאַן, פעלטע באַקשטיין, חיהקע כאָמסקי, חנה מינ־קאָוויטש, פייגל פעלדמאַן. דריטע שורה: —האָדקע באַקשטיין, אידאָ סאָווינסקי (לעראַרין), משה ניעמער־זשאַנסקי, לאהטשע פרידמאַן, שרהקע באַקשטיין, איצל פאָמעראַניעץ, ביילטשע ליסקער, לאהטשע גערש־גאָרן, העניע זאָמוכאָווסקי, חנה פאָדאָסטרויצע. פערטע שורה: (לערער און פאָרוואָלטונגס־מיטגלידער): — מאיר בערמאַן (לערער), ברוך לייזער יאבלאָנאָוויטש (פאָרוואָרטונגס־מיטגליד), פרידשטיין (ל.), יאָסל האָבערמאַן (פ.־מ.), לייבל מאָלאָדאָווסקי (פ.־מ.), שלמהקע ווינשטיין (פ.־מ.), מרים לעוועזאָן (פ.־מ.). מאיר פאָדאָסטרויצע (פ.־מ.), יונה רעזניק, (לערער און דירעקטאָר פון שול), בעלאַ וויניקאָווא (ל.), לייבל קאָפלאַן (ל.), אהרן צפנת (ל.).

לעצטע שורה: — זעליק פאָמעראַניעץ, ישראל שוואַרץ, וועליע פעלדמאַן, רייזל גראַיעווסקי, רבקה ניע־מערזשאַנסקי, אסתר קראַניק, יצחק עליע בראָווערמאַן, לייבל וואָלאָוועלסקי, אַראָן זאַקיים, משה פרידמאַן.

שול־זשורנאלן אין קאָרטוז־בערעזע

אין אַ רייע אַרבעטן אוֹן באַריכטן אין דעם הייב־טיקן פּנקס וועלט דערציילט וועגן דער בערעזער ייִדישער פֿאָלקס־שול וואָס איז אין משך פֿון אַ פּאָר צענדליק יאָר געווען אייגע פֿון די שענסטע אינס־טיטוציעס פֿון שטאָט. הונדערטער אוֹן הונדערטער תּלמידים, דערצויגענע אין דער שול; צענדליקער לערער זענען נאָכדעם פֿון די דאָזיקע שילער אויס־געוואַקסן. צעזייט איבער גאָר דער וועלט איז אַ טייל פֿון די יעניקע וואָס זענען אַדורך דער שול, דער גרעסטער רוב — סיי די לערער, סיי די שול־טוערן, סיי די תּלמידים — איז אַבער פֿאַרשניטן געוואָרן דורך די נאַצישע רוצחים. געבליבן זענען די זכרונות, פֿאָטאָגראַפֿיעס, דאָקומענטן.

על־פּי־נס איז אָפּגעראַטעוועט געוואָרן אַ זייער וויכטיקער אָנדענק פֿון דער דאָזיקער שול. אפשר דער אינציקער אין דער וועלט. ביי דער שול זענען אין משך פֿון יאָרן דערשינען קינדער־זשורנאַלן. די תּלמידים, ביי דער מיטהילף פֿון זייערער לערער, האָבן די זשורנאַלן אַרויסגעגעבן: געשריבן, רעדאַקטירט און נאָכדעם עס העקטאָגראַפֿירט. זיי פּיגורירן נישט, די דאָזיקע קינדער־אויסגאָבעס, אין קיין שום ביבליאָגראַפֿיע. זיי וואָלטן פֿאַרלוירן געגאָנגען און פֿאַרגעסן געוואָרן.

אָפּגעהיט וווי טייערע זכרונות פֿון דעם אַזוי פֿרעכ־טיקן אָמאָל זענען די דאָזיקע זשורנאַלן „אַרבער־געוואַנדערט" אין אַרגענטינע. אייגער פֿון זייערע אַרויסגעבערס, אברהם קאָוואָל האָט זיי גאָזאַמלט אוֹן איצט וועלן מיר זיי דאָ פֿאָרשטעלן.

זיכער האָבן זיך נישט פֿאָרגעשטעלט די רע־דאַקטאָרן, די פֿאָטן, די דערציילער, די צייכנער (אַלע תּלמידים פֿון דער שול), אַז זייערע בלוי־העקטאָגראַפֿירטע העפֿטן וועלן עס זיין דאָקומענטן פֿון אַ פֿאַרשוווּנדענער וועלט. דאָקומענטן אין דעם בריייטסטן אוֹן טיפֿסטן זין פֿון דעם וואָרט.

עס וואָלט געווען פֿון גרויס אינטערעס צו רעצענ־זירן די מכּש־כאָלאָנטפּולע שאָפּונגען פֿון די זשור־נאָלן: הן די טעמאַטיק, הן די שפּראַך, הן דער סטיל פֿון די אַרבעטן, וואָס זענען רייפּע אוֹן מאָנכע פֿון זיי קענען זיך נישט פֿאַרשעמען פֿאַר די שאָפּונגען פֿון אָנערקענטע שרייבערס אוֹן פֿאָטן. טייל לידער אוֹן דערציילונגען פֿאַרדינען אַריינגענומען צו ווערן אין אַנטאָלאָגיעס פֿון יונגער שאָפּונג. ליידער האָבן מיר דאָ נישט קיין פֿלאַץ אויף דעם. מיר וועלן זיך נאָר מוזן באָנוגענען מיט איבערגעבן די אינהאַלטן פֿון די דאָזיקע קינדער־אויסגאָבעס. נאָר באַשרייבן זיי. שוין פֿון דער דאָזיקער באַשרייבונג וועט מען זיך קענען מאַכן אַ פֿאָרשטעלונג וועגן זייער וואָג אוֹן ווערט.

***

פֿאַר אונדז זענען דאָ ניין נומערן פֿון „פּרוכט" (אַרויסגעגעבן אין די יאָרן 1921—1924) אוֹן צווי נומערן פֿון „עכא" אוֹן איין נומער „אַן עכא" (די לעצטע 3 דערשינען אין 1925). צוזאַמען 12 אויס־גאָבעס. אַלע זענען זיי העקטאָגראַפֿירט, בלויער טינט. „פּרוכט" איז פֿון פאליא־פּאַרמאַט, „עכא" — נאָרמאַלער שולהעפֿט־פּאַרמאַט.

דער נומער 1 „פּרוכט" איז דערשינען אין חודש אָקטאָבער 1921. דער אונטערטיטל זאָגט: „מאָנאַט־לעכער אילוסטרירטער קינדער־זשורנאַל". אויף שער — אַ צייכענונג: קינדער קלייבן פרוכט אין אַ קאָרב, אוֹן אַ ליד. די דאָזיקע צייכענונג אוֹן ליד זענען פּאַ־ראַן אין אַלע 9 נומערן פֿון „פּרוכט". אויפֿן שער איז נאָך צוגעגעבן: אַרויסגעגעבן דורך בערעזער פֿאָלקס־שול.

דאָס ליד אויפֿן שער, וואָס איז אייגנטלעך דער מאָטאָ פֿון די „פּרוכט", האָט דעם ווייטערדיקן אינ־האַלט:

אין דעם גרינעם גערטנדל
געוואָקסן זיינען בוימעלאַך;
מיט די יונגע וואָרצענדלאַך
געזיגט די מאַמע־ערד.
געוואַשן ט'זיי דער רעגנדל,
געקושט האָט זיי דער זונען־שטראָל,
געגלעט, געוויגט דערווינטעלע
פֿון דער פרי ביז נאַכט.
פּרילינג — ווייסע בלימעלעך,
זומער — קילע שאָטנדלאַך;
האָרבסט־צייט רופֿן בוימעלאַך:
— נאָט אייך קינדער „פּ ר ו כ ט".

דער אינהאַלט פֿון ערשטן נומער, וואָס האָט 14 זייטן איז דער ווייטערדיקער:

1. צו אונדזערע לעזער — די רעדאַקציע.
2. דאָס לעצטע בלעטל (געדיכט) — א. קאָוואַל.
3. די ספר־תורה־לאַך (אַ מעשהלע) — ר. קאָוואַל.
4. מיין בוימעלע (געדיכט) — ח. כאַמסקי.
5. הערבסט (באַשרייבונג) — מ. רעשעס.
6. שפיל מיר, זינג מיר (געדיכט) — א. קאָוואַל.
7. די בעריכע (אַ מעשהלע) — ר. קאָוואַל.
8. ווי אַזוי מיר האָבן געזאָלט פאָרן אין אַמעריקע — א. קאָוואַל.
9. רעטענישן און רעבוסן.
10. פון אונדזער וועלט: א) בעריכט פון ביבליאָטעק־קאָמיסיע; ב) שול־כראָניק; ג) באַגריסונגען.

היות דאָס איז דער ערשטער נומער דאַרף מען ברענגען דעם אַריינפיר „צו אונדזערע לעזער". מיר וועלן זיך אַריבערטראָגן צו דער קינדער־וועלט פון בערעזע מיט העכער 35 יאָר צוריק. וואָס האָבן זיי געוואָלט מיט זייער „פרוכט"? און די רעדאַקציע זאָגט צו אירע לעזער:

חבֿרים! פאַר אונדז ליגן דאָ פרוכט. — לאָמיר זיך אָפאָרשט מכבד זיין און מאַכן „שהחיינו"!

די גרויסע האָבן געמאַכט „שהחיינו" ראש־השנה, — מיר קליינע האָבן זיך אַביסל פאַרשפּעטיקט — אונדז איז אויסגעפאַלן מאַכן „שהחיינו"־סוכות, דערפאַר אַבער זיינען אונדזערע פרוכט אָפּ סך זאָפטיקער פון זייערע.

אונדזערע פרוכט — דאָס זענען פרוכט פון „עץ הדעת". ווי מיר נעמען זיי אין האַנט, טראָגן מיר זיך באַלד איבער גאָר אין אַנדערע וועלטן. פאַר אונדז עפנט זיך אָ גן־עדן. יעדער עפּעלע, יעדער באַרנעלע דערציילט אונדז וועגן גאָטס שיינער וועלט, וועגן פעלדער און וועלדער, בייַ־מער און גראָזן, הימלען און שטערן. זיי דערציילן אונדז וועגן קינדערישע געדאַנקען, חלומות, פּאַנ־טאַזיעס אא"וו.

און דאָס אַלץ, קינדער, איז קיינעמס נישט, נאָר אונדזערס!

וויזשע האָבן מיר דאָס די פרוכט באַקומען? אויף דעם גיט אונדז אָן ענטפער דאָס לידל אויפן שער־בלאַט. צי וויסט איר אָבער איר באַ־דייטונג? וואָר זענען די „בוימעלאַך אין דעם גרי־נעם גערטנדל" אויב נישט מיר קינדער, אין אונ־דזער ליבער שול? וואָר איז דאָס די „מאַמע־ערד", אויב נישט די תורה, די וויסנשאַפט? „געגלעט, געוויגט, געוואַשן" האָבן אונדז וואָר, אויב נישט די לערערס. מיט זייער לערנען אונדז, מיט זייער דערציען אונדז? אָ דאַנק זיי האָבן מיר זיך אויס־געלערנט אַרויסגעבן געדאַנקען אויפן פּאַפּיר.

איר געדענקט? — שוין פּסח־צייט האָבן מיר זיך אַרומגעטראָגן מיטן געדאַנק אַרויסצוגעבן אָ זשורנאַל. — דאָס האָבן די „בוימעלאַך אַנגעהייבן צו בליען".

זומער האָבן מיר שוין געוואָלט געבן אַן אָרט פאַר אונדזערע געדאַנקען (אַרויסגעבן אָ זשור־נאַל) — אָפּרוען אין די „שאָטנס פון די בוימע־

ערשטער מאַנדאָלין־אָרקעסטער ביי דער יידישער פּאָלקסשול אין קאַרטוז־בערעזע. יאָר, 1927

לאַך". נאָר עס האָט זיך אַרויסגעוויזן אַז ס'איז צו פרי.

איצט אָבער איז אונדז געלונגען — די בוימע־לאַך האָבן אָנגעהייבן געבן „פרוכט".

חברים! נאָך וואָס גיבן מיר אַרויס אַ זשורנאַל? מיר גיבן אַרויס אַ זשורנאַל כדי אַנטוויקלען אונ־דזערע געדאַנקען, כדי מיר זאָלן נישט זיין אַזוי דערווייטערט, מיר זאָלן זיין צונויפגעבונדן צו־זאַמען.

חברים! מיר קריכן אויפן לייטער פון בילדונג, מיר זענען ערשט אויפן ערשטן שטאַפּל. לאָמיר זיך האַלטן איינער אַן דעם אַנדערן, וועלן מיר זיך הייבן העכער און העכער.

לאָמיר נישט לאָזן דאַרן די פרוכט אויף די ביימעלאַך, לאָמיר הנאה האָבן!

חברים! לאָזט נישט פאַלן אייער זשורנאַל! שיקט אייערע מעשהלאַך, לידלאַך, בילדער, באַשרייבונ־גען, אַרטיקלען, רעטענישן, רעבוסן אא"ו.

געדענקט, חברים, דער זשורנאַל הענגט־אַפּ אַן אונדזערווילן.

שטיצט אייער זשורנאַל!!!

די רעדאַקציע".

נישט איין רעדאַקציע פון דערוואַקסענע וואָלט געקענט נעמען אַ ביישפּיל פון דער רעדאַקציע פון „פרוכט", ווי צו רעדאַגירן אַן אַריינפיר־וועגדונג צו די לעזערס.

ווי אַלט זענען געווען די שרייבערס און רעדאַק־טאָרן פון „פרוכט" — דריי גיבן אַן זייער עלטער: רבקה קאָוואַל — 14 יאָר אַלט; חיה כאַמסקי — 13 יאָר; מרים רעשעס — 11 יאָר.

דער נומער איז אילוסטרירט — אַזש 5 צייכענונ־גען אויסער ווינייעטן, אַרנאַמענטן און באַפוצטע אותיות.

פון דער אָפּטיילונג „פון אונדזער וועלטל" באַקע־נען מיר זיך מיט דער טעטיקייט אין און אַרום דער שול, אמת פון דער קינדער־זעלבסט־טעטיקייט. עס איז כדאי פון דאָרטן צו ברענגען די פּאַקטן און דאַטן וואָס זענען אגב וויכטיקע פּרטים צו דער געשיכטע פון דער שול און פון דער שטאָט און טייל יחידים.

עס דערציילט דער „באַריכט פון דער ביבליא־טעק־קאָמיסיע":

„...ביי אונדז אין שולע איז אין מערץ 1921טן יאָר געגרינדעט געוואָרן אַ קינדער־ביבליאָטעק פון 116 ביכער; 42 יידישע און 74 העברעישע. אויף פאַר־וואָלטן מיט איר האָבן די שילער אויסגעקליבן אַ קאָמיסיע, אין וועלכער ס'זענען אַריינגעגאַנגען פאָל־גענדע שילער: ח. טקאַטש, א. קאָוואַל, מ. סאַפּיר, מ. געשקאָרן, ג. פּאָמעראַנץ און מ. קאגאן.

לויטן באַשלוס פון דער קאָמיסיע, צוזאַמען מיט די לערער, קענען זיך באַנוצן מיט דער ביבליאָטעק, נאָר די שילער פון די געוועזענע 4, 5 אָפּטיילונגען, דער באַשלוס איז אָנגענומען געוואָרן דערפאַר, ווייל ס'זענען דאָ ווייניק ביכער.

פון יעדן אַבאָנענט נעמט מען ערבות־געלט 20 מאַרק.

פאַר צעריסן אַ ביכל צאָלט מען שטראָף־געלט.

חוץ די 116 ביכער זענען דאָ נאָך ביכער, נאָר נישט נומערירטע. מ'קען זיי נישט אַרויסגעבן דער־פאַר, ווייל זיי זענען נישט קיין איינגעבונדענע (אויך איינבינדן זיי דאַרף מען האָבן אַן ערך פון 20 טויזנט מאַרק).

פון אָנהייב זענען געווען אַ סך לעזער, נאָר וואָס וויייטער ווערט די צאָל לעזער פאַרקלענערט. די קא־מיסיע האָט געפרעגט אייניקע לעזער וואָס איז די סיבה, וואָס זיי האָבן אויפגעהערט צו בייטן, האָבן זיי געענטפערט, אַז זיי האָבן שוין כמעט אַלץ אי־בערגעלייענט.

פריער האָט זיך די ביבליאָטעק געפונען אין לע־רער־צימער, נאָר נישט לאַנג האָט מען זי איבער־געטראָגן אין אַ ספּעציעלער שאָפקע, וואָס איינער אַ שילער האָט געשענקט.

מיט אַ וואָך צוריק האָט זיך די רעדאַקציע־קא־מיסיע געוועגדט צו דער ביבליאָטעק־קאָמיסיע מיט אַ ביטע וועגן לייגן געלט אויף די נויטיקע הוצאות אויפן זשורנאַל. די ביבליאָטעק־קאָמיסיע האָט גע־פונען פאַר נויטיק דערפילן זייער ביטע און האָט געלייגן 500 מאַרק".

פון דער „שולכראַניק" דערוויסן מיר זיך:

— די פאַרוואַלטונג־קאָמיסיע אַרדנט אין אַ פאַר־ווייילונג לכבוד דער דערשיינונג פון ערשטן נומער „פרוכט". צוליב דעם דוחק אין אָרט וועט די פאַר־וויילונג פאָרקומען צווויי מאָל: שמיני־עצרת — פאַר די אָפּטיילונגען: 4, 5, 6, און שמחת־תורה — פאַר די אָפּטיילונגען: 1, 2, 3.

— תיכף נאָך סוכות וועט פון וואַרשע קומען אַ לערערקע אויף פּוילישן.

— די לערערין קאַדיע (דאָ מיינט מען די דיכ־טערין קאַדיע מאַלאָדאָווסקי), וועלכע האָט געאַר־בעט ביי אונדז אין שולע אַ משך פון אַ חודש צייט. איז אָפּגעפאָרן אין וואַרשע אַרבעטן אין אַ דאָר־טיקער שול.

— דער לערער שמחה (דאָס מיינט מען שמחה לעוו, מאַלאָדאָווסקיס מאַן) האָלט אויך ביים אָפּפאָרן אין וואַרשע.

— נאָך סוכות וועט אין שול איינגעפירט ווערן די אַרבעט פון איינבינדן (ביכער).

נאָך די „באַגריסונגען" קומט די לעצטע באַמער־קונג פון דער רעדאַקציע:

„אין צווייטן נומער וועט זיין אַ הומאָריסטישע אָפּטיילונג, אין וועלכער עס וועלן אַריינגיין שפּאַסן,

קאַריקאַטורן (בילדער וואָס דערוועקן געלעכטער) אאַ״וו. די רעדאַקציע־קאָמיסיע בעט, אַז אין די קו־מענדיקע נומערן זאָלן אָנטייל נעמען מער חברים״.

*
**

דער נומער 2 פון „פרוכט״ איז דערשינען אין נאָוועמבער 1921. ער האָט שוין 20 זייטן. דער אינ־האַלט איז:

1. מיין געדענדל (געדיכט) — חנה מינקאָוויטש; 2. אַ מענטש טראַכט און גאָט לאַכט (דערציילונג) — מלכיאל סודילאָווסקי; 3. מיין קעצעלע (דערציילונג) — רבקה קאָוואַל; 4. ניטאָ קיין טאָטן (דערציילונג) — רייזל גראַיעווסקי; 5) די שרעקלעכע שרפה אין בע־רעזע (זכרונות) — יוסף ווײַנשטיין; 6. נאָך אַ שרפה (געדיכט) — אברהם קאָוואַל; 7. אַ שרפה (אַ מעשה־לע) — העניע פישמאַן); 8. ווי אַזוי מיר האָבן גע־זאָלט פאָרן קיין אַמעריקע — א. קאָוואַל; 9. זשוק (דערציילונג) — גדליה פֿאָמעראַניעץ; 10. דער ערש־טער שניי — שרה פרידמאַן; 11. עלנט (אַ מעשהלע) — חיה סאָווינסקי; 12. נישט געשטויגן, נישט גע־פלויגן — לערער אהרן צפנת; 13. קאַריקאַטורן און וויצן; 14. שול־כראָניק; 15. באַמערקונגען פון דער רעדאַקציע.

ווי מיר זעען זענען נישט נאָר געוואַקסן די צאָל זייטן; אויך איז די צאָל פון די מיטאַרבעטער אויס־געברייטערט געוואָרן. אויך דער דאָזיקער נומער איז גאָר פיין אילוסטרירט (6 צייכענונגען).

איינע פון די אַרבעטן (ווײַנשטיינס, וועגן דער שרפה) איז אַן אמתער קאַפּיטל בערעזער געשיכטע אין דער צייט פון דער פּויליש־רוסישער מלחמה. חוץ די פאַקטן פון די קאַמפן אַרום שטאָט און דעם פאַרלויף פון דער שרפה וואָס האָט חרוב געמאַכט אַ גרויסע טייל פון דיזר שטאָט, האָבן מיר דאָרט זייער לעבעדיק איבערגעגעבן דעם לשון פון די דערוואַק־סענע און זייערע פאָליטישע אינטערפרעטאַציעס, דעם פאַרשיפרירטן לשון וועגן די קעמפנריקע צדדים. די „גדולים״ (געמיינט די באָלשעוויקעס), די „קטנים״ — געמיינט די פּאָליאַקן.

אויך פון דעם נומער דערוויסן מיר זיך אַ ריי פרטים פון דעם שול־לעבן, דהיינו:

— צוליב די אומעטיקע שבת־פאַרנאַכטן אַרדנט איין די פאַרווײַלונג־קאָמיסיע יעדן שבת אַ פאַרווײַ־לונג. אין פּראָגראַם: געזאַנג, פאָרלעזונגען, רעטע־נישן, טענץ אאַ״וו. אין די פאַרווײַלונגען באַטיילקן זיך די אָפּטיילונגען 3, 4, 5, 6.

— צו חנוכה פּראָיעקטירט די פאַרווײַלונג־קאָמי־סיע צו אַרגאַניזירן אַ חנוכה־אָוונט מיט אַ רייכן פּרא־גראַם, צווישן אַנדערע וועט אויך זיין אַ קינדער־פאַרשטעלונג;

— דעם לעצטן חודש איז איינגעפירט געוואָרן אין די העכערע אָפּטיילונגען לעקציעס פון האַנט־אַרבעט; פלעכטן, קאַטאַנאַזש אד״גל.

לאָמיר אייך פאַרשטעלן די יאָרן פון די נייע מיטאַרבעטער: חנה מינקאָוויטש — 12 יאָר; מלכיאל

דריטער גראַד יידישע פאַלקסשול אין קאַרטוז־בערעזע. צום אָפּפאָרן פון לייטשע בויטשמאַן קיין נאָרד־אַמעריקע, 1923

סודילאָווסקי — 11 יאָר; רייזל גראַיעווסקי — 13 יאָר; יוסף ווינשטיין — 14 יאָר; אברהם קאָוואַל — 14 יאָר; העניע פישמאַן — 12יאָר; גדליה פֿאַמע־ראַניץ — 12 יאָר; שרה פרידמאַן — 13 יאָר; חיה סאַווינסקי — 9 יאָר.

צווישן די מיטאַרבעטער האָבן מיר שוין אַ דער־וואַקסענעם — דעם לערער צפנת.

לסוף — די רעדאַקציע־קאָמיסיע מעלדעט, אַז זי האָט באַשלאָסן צוצורופן צו דער אַרבעט ביים זשורנאַל די חברים: גדליה פֿאַמאַראַניץ און רבקה קאָוואַל.

***

דער נומער 3 „פרוכט" איז דערשינען אין דע־צעמבער 1921 און האָט געהאַט 20 זייטן. אויך פיין אילוסטרירט (4 אילוסטראַציעס). דאָ זענען, אגב, אָנגעגעבן די נעמען פון די צייכנער — ג. עלמאַן און מ. פרידמאַן.

דער אינהאַלט פון דעם נומער 3 איז:

1. חנוכה־ליכטלעך (געדיכט) — לערער צפנת; 2. אלה תולדות גאָר (דערציילונג) — אברהם קאָ־וואַל· 3. דער גאָלדענער גאָר (דערציילונג) — רבקה קאָוואַל; 4. ערב־חנוכה אין חדר (דערציילונג) — גדליה פֿאַמאַראַניץ; 5. אַ פאַרשטערטער חנוכה (דערציילונג) — רייזל גראַיעווסקי; 6) דער ערגס־טער טאָג פון מיין לעבן (זכרונות פון דער מלחמה) — חנה מינקאָוויטש; 7. פון אונדזער וועלטל: ווי אַזוי מיר האָבן פאַרבראַכט היינטיקן חנוכה.

ווי מיר זענען איז עס בעיקר אַ חנוכה־נומער. אָבער פון גאָר באַזונדערן וועדט איז די אַרבעט פון חנה מינקאָוויטש, די זכרונות פון דער מלחמה וואָס איז אַ צייט־דאָקומענט.

אין דער אָפּטיילונג „פון אונדזער וועלטל" וועדט אונדז פאַרגעשטעלט ווי אַזוי עס האָט אויסגעזעז דער חנוכה־יום־טוב. אַז מען לייענט דעם באַריכט האָט מען אַ באַגריף נישט נאָר וועגן דעם מצב פון דער שול, וועגן דער הויך פון די געגעבענע פּרא־גראַמען, מיר זענען אויך די גרויסע אַליין־אַקטיוי־קייט פון די תלמידים. עס איז כדאי זיך היינט צו באַקאָנען מיטן באַריכט. מיר וואָלטן געקענט רע־קאָמענדירן די היינטיקע שולן זאָלן נעמען אַ בייי־שפיל פון דעם חנוכה־אָוונט.

דער באַריכט דערציילט:

„חנוכה איז בייי אונדז געווען אַ קינדער־אָוונט. צוליב דעם גרייטן זיך אויף דעם אָוונט האָבן מיר אַ גאַנצן חנוכה נישט געלערנט.

פאַרגעקומען איז די פאַרווייילונג בייי אונדז אין שולע גופא. דער הילצערנער וועטל וואָס האָט אפּ־געטיילט דער דריטער אָפּטיילונג פון דער פערטער — האָט מען צענומען. מ׳האָט איינגעאָרדנט בענק און אַ בינע.

די פאַרווייילונג־קאָמיסיע האָט פאַנאַנדערגעשיקט איינלאַדונגען צו די עלטערן פון די שילער. נאָר צוליבן דוחק אין אָרט איז יעדע איינלאַדונג גילטיק געווען פאַר אין פערזאָן.

דער אָוונט איז פאַרגעקומען דאָנערשטיק, צו דער פינפטער ליכטל.

די קאָמיסיע האָט באַשטימט שילער פון די על־טערע אָפּטיילונגען פאַר אָרדענער: אייניקע ביים אַריינגאַנג; אייניקע — אויף אָנווייזן די ערטער און אייניקע — ביים קליידער־צימער.

אָנגעהויבן האָט זיך דער אָוונט 6 אַזייגער און באַשטאַנען פון פאָלגנדער פּראָגראַם:

ערשטער אַקט: הנרות הללו (מיט אַ לעבעדיקער מנורה) — כאָר; א. איר קליינע ליכטעלעך — כאָר; חנוכה־געלט (דערציילונג פון שלום עליכם) — ג. פאַמאַראַניץ· שפּילן מיר אין קאַראַאָד (שפּיל) — 1־טע אָפּטיילונג.

צווייטער אַקט: אין וואַלד נאָך האָלץ (שפּיל) — 1טע אָפּטיילונג; פייוול באַרימער (קינדער פּיעסקע); דער אַרימער שוסטער — (קינדער שאָפונג); דער רבי אלימלך — סאָלאָ און כאָר: א. חנוכה, א. חנוכה — כאָר.

דער אָוונט האָט געמאַכט אַ גוטן איינדרוק.

צו די אַנטראַקטן האָט מען געטיילט שפּיז און גוטע זאַכן. אין זאָל איז געווען זייער ענג און הייס, נאָר פונדעסטוועגן איז בייי אַלעמען גענוען אַ גע־הויבענע שטימונג".

אַז אין זאָל האָט געקענט זיין הייס — פאַרשטייען מיר. מיר דערוויסן זיך, אַז די בערעזער פאָלקס־שול האָט געזוכט פאַנאַנדערצושמען די הילצערנע וועגטלעך, כדי צו מאַכן אַ גרעסערע אונטערנעמונג...

***

דער נומער 4 „פרוכט" איז פון מערץ 1922 — 16 זייטן, אילוסטרירט און האָט דעם וויכטיקן אינהאַלט:

וועגן ווינטער — קאָמפּאָזיציע פון חיה כאָמסקי, חוה טקאַטש (14 יאָר אַלט); ליבע פּאָדאַראָווסקי (13 יאָר אַלט); העניע פישמאַן; חנה מינקאָוויטש; רחל עפּשטיין. פרייַדן און ליידן (דערציילונג) — ריינע כאָמסקי (13 יאָר); אברהם קאָוואַל — ווי אַזוי מיר האָבן געזאָלט פאָרן אין אַמעריקע; חנה מינקאָוויטש — דער ערגסטער טאָג פון מיין לעבן; רבקה קאָוואַל — א באַזוך; שול־כראָניק.

מיט דער דאָזיקער כראָניק איז כדאי זיך צו באַ־קענען.

— דעם חודש מערץ האָט באַזוכט די שול אַ

דאָקטער פון בריסק, ער האָט דערציילט וועגן דער דאָרטיקער שול.

— דעם 25סטן מערץ איז פֿאַרגעקומען אַן אַל־געמיינע פֿאַרזאַמלונג וועגן אויסשאַפֿן די קינדער־זשורנאַלן „גרינינקע ביימעלעך" און „חבר". די קינדער האָבן זיך צעטיילט אין קרייזלעך, אין וועלכע עס גייען אַריין נישט מער ווי צו 4 שילער. יעדעס קרייזל האָט זיך אַבאָנירט אויף אין עקזעמפלאַר. עס האָט זיך געבילדעט אַ קאָמיסיע וואָס זאָל זיך פֿאַרנעמען מיטן אויסשאַפֿן די זשורנאַלן.

— פֿורים איז פֿאַרגעקומען אַן אָוונט פֿאַר די קינדער פון שול. פֿורים בייטאָג — אומזיסט פֿאַר די קינדער און שושן־פֿורים אין אָוונט — אויף בילעטן, פֿאַר געסט. די פּראָגראַם:

1טע אָפּטיילונג: נישט ווייט איז שוין דער פּרילינג — כאָר; ביים קעניג אחשורוש (שלום עליכם) — פֿאַרלעזונג; זמר לשבת — כאָר.

2טע אָפּטיילונג: די פֿאַרבלאָנדזשעטע מייזעלע — (קינדער־אָפּערע); נאָכן טעלערל פון הימל (פּרץ מאַרקיש) — פֿאַרלעזונג.

3טע אָפּטיילונג: פּרילינג רופט — כאָר; פֿורים (דערציילונג) און נאָכט (שיר) — קינדער־שאָפונג אלי־ליו־ליע — כאָר; ליד פון בלומען — כאָר.

***

דער נומער 5 פון „פרוכט" איז פון יוני 1922. 16 זייטן. 4 אילוסטראַציעס. דער אינהאַלט:

1. פּרילינג (שיר) — רבקה קאָוואַל; 2 פּרילינג (ערב פֿורים דערציילונג) — יוסף ווייגשטיין; 3. נאָכט (שיר) — אברהם קאָוואַל; 4. פּרילינג־שטימונג (שיר) — גר; 5. פֿורים (דערציילונג) — אברהם קאָוואַל; 6. אונדזער שול (בילד) — משה פּרידמאַן; 7. אין דער צייט פון אייזגאַנג (שיר) — בנימין פּרידנשטיין; 8. וואָס טוט מען? — רחל מינקאָוויטש; 9. צום נייעם שוליאָר — חיה כאמסקי; 10. פון אינדזער וועלט: א) אָפּקלאַנגען פון אונדזער זשורנאַל „פרוכט"; ב) אַ בריוו אין רעדאַקציע; ג) באַריכט פון קלוב; ד) שול־כראָניק; ה) באַשיידונג פון דער שאַראַדע פון נומער 4.

אין דעם דאָזיקן נומער האָבן מיר די ווייטערדיקע 2 נייע מיטאַרבעטער: בנימין פּרידנשטיין און רחל מינקאָוויטש — ביידע פון דער 6טער אָפּטיילונג.

פון די אָפּקלאַנגען וועגן „פרוכט" דערוויסן מיר זיך, אַז מען האָט זיך גאָר גוט אָפּגערופן וועגן דאָזיקן זשורנאַל. עס זענען געווען באַגייסטערטע באַריכטן אין די ווילנער „גרינינקע בוימעלעך", וווּ

פּערטער גראַד יידישע פּאַלקסשול אין קאַרטוז־בערעזע, 1924.

עס זענען אַפילו איבערגעדרוקט געוואָרן אַ ריי אַר־בעטן פון „פרוכט". אויך אין אַמעריקע האָט די „יידישע וועלט" אין דעם „ווינקעלע פאַר אונדזערע קינדער" פאַרעפנטלעכט אַ גאָר ווערמע באַשריי־בונג פון זשורנאַל „פרוכט" און רעקאָמענדירט דאָס זעלביקע נאָכצוטאָן אין אַמעריקע.

— מיר דערוויסן זיך אויך וועגן דער פאַרבינ־דונג פון דער רעדאַקציע „פרוכט" מיט דער רע־דאַקציע פון אַ צווייטן קינדער־זשורנאַל פון בריסק „שפּראָצונגען — בוימעלעך".

גאָר אינטערעסאַנט איז דער באַריכט פון דעם קלוב, וואָס עס האָט זיך ביי דער שול געגרינדעט; עס ווערט דאָרט דערציילט:

„מיט אַ פינף חדשים צוריק האָט זיך געבילדעט ביי אונדז אין שול אַן איניציאַטיוו־גרופּע אויף צו גרינדן אַ קלוב. דער ציל איז געווען — צונויפבינדן אַלע קינדער צוזאַמען, מ׳זאָל נישט זיין אַזוי דער־וייטערט אײנער פונעם צווייטן.

די גרופּע האָט זיך געוועלדעט מיט אַ ביטע צום לערער־ראָט אויף אַ דערלויבעניש, נאָר מ׳האָט זיי אנטזאגט. די סיבה דערפון, וויל ס׳איז אין שטאָט געווען פאַרשפרייט אַנשטעקנדיקע קראַנקייטן.

אַרום פסח, נאָך אַ דערלויבעניש פון די לערערס, האָט די איניציאַטיוו־גרופּע צונויפגערופן אַ פאַר־זאַמלונג פון דער 5טער און 6טער אַפּטיילונג. זי האָט דערקלערט וואָס איז קלוב און די נייטיקייט פון דעם. נאָכדעם איז באַשטימט געוואָרן וואָס זאָל אַריינגיין אין דער פּראָגראַם — פאַרווייילונגען און פאַרשיידענע שפּילן.

אָבער צוליב דעם אינטאַניקן פאַרוויילן זיך איז דעם עולם נאָך עטלעכע מאָל זיך צונויפקומען, דער קלוב געוואָרן לאַנגווייליק. מ׳האָט ווידער צונויפגע־רופן אַ פאַרזאַמלונג וווּ מ׳האָט דערוויזן, אַז דאָס הייסט נאָך נישט קיין קלוב און אויב עס וועט וויי־טער אַזוי זיין, וועט ער מוזן זיך צעפאַלן. דערביבער זאָל מען אינפירן אויף דעם אָרט פון פאַרוויילן זיך קאָנקרעטע אַרבעטן, דהיינו: צייכענען, האַנט־אַרבעט אאַ״וו, וועלכע וועלן אונדז פאַרשאַפן מער אינטערעס און ברענגען מער נוצן.

עס האָבן זיך באַלד געשאַפן 3 סעקציעס: אַ ליטע־ראַרישע, פאַר צייכענען און אַ האַנט־אַרבעט־סעק־ציע. יעדער קרייזל האָט אויסגעקליבן אַ קאָמיסיע אָנצופירן מיט דער אַרבעט.

קלוב־טעג האָט מען באַשטימט צוויי מאָל אין וואָך: מאָנטיק און מיטוואָך, פון 7 ביז 9 אָוונט. יע־דער קלוב־מיטגליד צאָלט אַ געוויסן מיטגליד־אָפּ־צאָל לויט די אויסגאָבן פון זיין קרייזל. אויסער דעם דאַרף יעדער מיטגליד פון קלוב נעמען אַן אָנטייל אין דער גאַרטן־אַרבעט.

יעדע סעקציע אַרבעט, מער אָדער ווייניקער, אונ־טער דער הילף פון אַ לערער. דער קלוב שאַפט אַלעמאָל אַ ברייטערע פּראָגראַם, למשל: קלייבן אַ קאָלעקציע פון מאַרקעס, זאַמלען אַן אַלבום פון פאָלקסשאַפונגען, גלייכווערטלעך און אַבערגלויבע־נישן.

אונטער דער לייטונג פון ליטעראַרישן קרייזל איז אַרונטער אונדזער זשורנאַל „פרוכט" און צוליב דעם וואָס דער זשורנאַל האָט געקריגן מער הילף טרעט די רעדאַקציע צו אַרויסצוגעבן אַ צווייטע אויפלאַגע פון די ערשטע צווי נומערן, וויל יענע זענען שוין אויסגעגאַנגען און עס זענען דאָ נייע אַבאָנענטן".

פון דעם דאָזיקן, גאָר בריטן, באַריכט מיר אַ פאַרשטעלונג פון דעם ווי אַזוי עס האָבן גע־טראַכט, ווי אַזוי עס האָבן זיך אויסגעפורעמט די צוקונפטיקע טוערס, די שפּעטערדיקע בויערס פון אַ דור. די זוכענישן פון 12—14 יאָריקע, זייער צו־גאַנג צו כלל־פראָגן, דער אופן פון זייער טעטיקייט און אַרגאַניזאַציע.

פון דעם נומער וועלן מיר נאָך אַרויסנעמען אַ פאָר ידיעות פון דער „שול־כראָניק":

די געוועזענע אָפּטיילונגען 4 און 5 האָבן זיך אויפן נייעם יאָר אינגאַנצן פאַראייניקט, חוץ רעכע־נען, און גייט אויפן נאָמען 6טער.

— דעם דריטן מאַי האָט אונדזער שול געשפּא־צירט מיט פלאָגן (פּאָנען) איבערן שטאָט לכבוד דער פּוילישער קאָנסטיטוציע.

— דעם 4טן מאַי האָט די 6טע אָפּטיילונג געמאַכט אַן עקסקורסיע צום טייך יאָסאָלדע, וועלכער פליסט דורך אונדזער שטאָט. אַ צען שילער האָבן זיך אָפּ־געזונדערט און זענען אַוועק וווּיטער, וווּ זיי האָבן געפונען דעם אָנהייב פון בייטייך.

— ל״ג־בעומר האָבן מיר געמאַכט אַ שפּאַציר אין אַ נאָענטן וועלדל. כדי נישט צו פאַרבלאָנדזשען, האָט מען צעשטעלט אויף אַ געוויסן שטח שומרים, מ׳האָט זיך פאַרוויילט אין פאַרשידענע שפּילן, פאַר־שטעלונגען. פאַרן אַוועקגיין האָט מען אונדז פאָ־טאָגראַפירט.

***

דער נומער 6 פון „פרוכט", איז דאָטירט: נאָוועמ־בער 1922. 20 זייטן, פיין אילוסטרירט. דער אינ־האַלט:

1. צום ערשטן יאָר־יובילעאום פון „פרוכט" — די רעדאַקציע; 2. אַן עקסקורסיע (דערציילונג) — רייזל גראַיעווסקי; 3. וואָס פאַר אַ זאַך אין כיין לעבן האָט איבערגעלאָזט ביי מיר די בעסטע זכרונות — חנה טקאַטש; 4. ביי אונדזער מצה־באַקן — רייזל רובינשטיין; 5. חנהלע (דערציילונג) — חיה כאַמסקי;

6. אַ גליקלעכער טאָג (דערציילונג) — לאה געראַשגראָן; 7. היימלאָזע (דערציילונג) — אברהם קאָוואַל; 8. מלחמה־צייטן (דערציילונגען) — גדליה פֿאָמע־ראַנץ; 9. דער טומל אַרום דער שול — אַ תלמיד; 10. אַ יאָריד (בילד) — משה פרידמאַן.

אין דעם דאָזיקן נומער מיר אָנהויב ליטעראַרישן מאַטעריאַל שוין אויך אַזוי צו זאָגן פובליציסטישן, וואָס פירט אונדז אַריין סיי אין דער קינדער־רישער געזעלשאַפטלעכער וועלט און סיי אין די מחלוקתן צווישן די עלטערע.

שוין דער אַריינפיר פון דער רעדאַקציע וועגן דעם יובל פון „פרוכט", איז אַ גוטער אָנאַליז פון דער ייִדישער קינדער־גזעזלשאַפטלעכקייט אין אונדזער שטעטל מיט העכער 30 יאָר צוריק. מיר האָבן דאָרטן אַן אָפּשאַצונג פון דעם זשורנאַל, זיינע צילן און די אויפטוען, ווי איז ער אויפגענומען געוואָרן, וועגן דער באַציונג צו אים פון זייטיקע און פון אייגענע. הערט מען די מוסר־רייד פון דער רעדאַקציע קאָן מען לייכט אָננעמען, אַז דאָס וועלט געשריבן אין אַ צייטונג פון דערוואַקסענע, מיט אַזויפיל ערנסט, מיט אַזויפיל לאָגיק און מיט אַזויפיל דרייסטקייט און דער עיקר טאַקט. הלוואי וואָלטן היינטיקע זשורנאַליסטן געקענט געפינען אַזעלכע אופנים פון פרווון איבערצייגן. פון דעם גרויסן יום־טוב־אַרטיקל וועלן מיר אַרויסנעמען נאָר אַ פּאָר זאַצן:

...„ווי דער זשורנאַל האָט זיך באַוויזן אויף דער ליכטיקער שיין איז באַלד געוואָרן אַ רעש אין דער אויסערלעכער וועלט. פון אַ סך שטעט האָט מען זיך אָנגעהייבן אינטערעסירן מיט אים. יעדערער האָט אָפּגעשאַצט זיין ווערט און האָט בפֿה מלא מסכים געווען, אַז מיר האָבן אויסגעפירט אונדזער גרויסע זאַך צו וועלכער מיר האָבן געשטרעבט.

אַלע האָבן זיך געפרייט מיט אונדזער זשורנאַל, נאָר מיר אַליין, פּאָר וועמען דאָס אַלץ איז געטאָן געוואָרן, פּאָר וועמען דער זשורנאַל איז געשאַפן געוואָרן, זענען געשטאַנען ווי אויף אַ פרעמדער חתונה און אָנגעקוקט..."

וואָס עס האָט דאָן פאַרלאָנגט די רעדאַקציע איז שוין קלאָר. פונקט ווי ביי די גרויסע — מער אַקטיוויטעט, מער פאַראינטערעסירונג, מער מיטאַרבעט, מער הילף און פאַרשטענדעניש.

איידער מיר קומען צום לעצטן אַרטיקל פון דיזם נומער, וועגן „דעם טומל אַרום דער שול", וועלן מיר נאָך אונטערשטרייכן, אַז אַ פּאָר אַרבעטן אין דעם נומער זענען וווּנדערבאַרע צייט־דאָקומענטן.

פינפטער אַרויסלאָז פון קאַרטוז־בערעזער ייִדישער פּאָלקסשול, 1927.

כיי: רעכטס צו לינקס: אונטערשטע שורה: — כאַשקעלע פאָמעראַניץ, אברהמל רעזניק, לייזער בערמאַן, מינע קאַפּלאַן. צווייטע שורה (לערער): — יוסף ראַטענבערג, לייבל קאַפּלאַן, איבערהיפּנדיק צוויי יונגע רעזניק, מאיר בערמאַן, איבערהיפּנדיק איינע לאהקע מאַשעוויצקי. דריטע שורה: —לאה קראָוועץ, רבקה עפּלבוים, צירל אַלעקסאַנדעראָווסקי, איבערהיפּנדיק איינעם עטל סאָוועטסקי, חייקע זאַלפּערין, איצל גראַיעווסקי. העכסטע שורה: — איבערהיפּנדיק איינעם :קיילע קראָוועץ, זיסל גערשגאָרן, אסתר שלאָסבערג, באַקשטיין, פרידגשטיין.

די דערציילונגען וועגן מצה־באַקן פירט אַריין אין דעם אַמאַליקן פאַרשוווּנדענעם יידישן לעבן. די דערציילונגען „היימלאַזע" און „מלחמה־צייטן" זענען אײַנע כראַניקעס וואָס די יעניקע וואָס וועלן שרײַבן וועגן יענער מלחמה (1914—1918) וועלן עס דאַרפן וויסן.

וועלן מיר אויך דערמאַנען משה פרידמאַנס בילד „אַ יריד". עס איז ממש אַ קונסט־ווערק. נישטאָ שוין בערעזע, נישטאָ שוין דאָס שטעטל מיט אירע וויינ־ווינער, די יריד־טוחרים און קרעמער; נישטאָ שוין דער מאַרק מיט זיינע ספעציפישע יידישע היזקעס און געציילטע מויערן... אַ פאַרשניטענע וועלט. מיט זיין צייכענונג האָט משה פרידמאַן פאַראַ־ביקט לעולם־ועד דאָס שטעטל מיט זיין „יריד"...

דאָס קאַפיטל „אַרום דער שול" איז אײַנער פון די שפּאַנענדע עפּיזאָדן אין דעם געזעלשאַפטלעכן קאַמף פון בערעזע. אין פאַרשידענע זכרונות, אין פאַרשידענע ארבעטן — טאָקע דאָ אין פּנקס — ווערט דערמאַנט די מחלוקות אַרום דער יידישער פאַלקסשול. דאָ, אין „פרוכט" ווערט עס איבערגע־געבן אויפן קינדערישן אופן, ווו אין אַ געפּרעס־טער פּאָרם ווערט געשילדערט דער דאָזיקער לשם־שמים־קאַמף. און מיר וועלן דעם „תלמיד" געבן דאָס וואָרט, זאָל ער אונדז אַריינפירן אין יענע שטרייטיקייטן וואָס האָבן אַ לאַנגע צייט געהאַלטן געשפּאַנט דער שטעטלדיקער געזעלשאַפטלעכקייט.

ער דערציילט:

„אַ ליכטיקע שטראַל האָט זיך אַריינגעריסן אין אונדזער שטעטל, האָט אויפגעוועקט די שלאָפנדיקע און דערמונטערט אַלע וואָכנדיקע, האָט אונדז אַרויס־געריסן פון אונטער דעם רבינס קאַנטשיק און אונדז אַרויסגעשטאָפּט פון קאָפּ די טרוקענע תורה פון תלמוד־תורהס — עס האָט זיך געשאָפן ביי אונדז אַ יידישע פאַלקס־שול.

די פאַלקס־שול האָט מיט דער פולער האַנט אונדז געמיילט וויסנשאַפט די פאַלקסשול האָט אונדז מיט אַלץ באַקאַנט געמאַכט; מיר האָבן זיך דערווּוסט, אַז ס׳איז נאָך דאָ אַ גרויסע, ברייטע וועלט מיט אַ סך לעבנס־דערשיינונגען; מיר האָבן זיך דערווּוסט וועגן אַמאַליקע צייטן, ווי עס האָט זיך אַמאָל געלעבט די מענטשן. די פאַלקסשול זאָרגט פאַר אונדז, אַז חוץ גייסטיקער אַנטוויקלונג זאָלן מיר ליב קריגן און האָבן אַ שטיקל ידיעה פון אַרבעט אויך — זי אַרדנט איין פאַר אונדז פיזישע אַרבעט, ווי למשל: האַנט־אַרבעט, אייבינדערי, סטאַליאַרקע. די שול זאָרגט, אַז מיר זאָלן אַרויסגיין מענטשן אויף דער וועלט איז נישט פאַרפאַלן וועלן איז ערגעץ.

די שול האָט אונדז אזויפיל גענעבן, אַז מיר האָבן זיך שוין געפילט בכוח אַרויסצוגעבן אַליין אַ זשור־נאל. מיר האָבן געשאַפן אַ קלוב, וואָס איז מאַקע אמת, צוליב סיבות, פאַרמאַכט געוואָרן, נאָר מיר האָפן, אַז ער וועט ווייטער אויפלעבן. מיר האָבן אַליין געזיזט אַ גאַרטן. עס האָט זיך ביי אונדז געפּנט אַ קליין ביבליאָטעקל און אַנדערע אינסטיטוציעס. מען קען זאָגן, אַז עס האָט זיך געבילדעט ביי אונדז קינדער אַ באַזונדער וועלטל און אַלץ אַ דאַנק דער שול.

צום באַדויערן, זענען אָבער דאָ מענטשן אויף דער וועלט, וועלכע זוכן כבוד, דעם אויבנאָן. האָט זיך זיי אײַנמאָל פאַרגלוסט דעם כסא־פאַרוואַלטונג פון אַ שול. האָבן זיי טאָג נאָך טאָג געקלעפּט צעט־לען און געווארפן שמוץ, צרות אויף אונדזער שול. געבאַכט בלבולים אויף איר, געזוכט אויף איר „פרי־טשעפקעס", כדי איר צו צעווארפן און אויפבויען אַ נייע וווּ זיי וועלן שוין קענען זיין פאַרוואַלטערס.

זיי האָבן אויף איר אַזוי לאַנג געגראָבן, ביז ס׳איז שוין דאָ אַ געפאַר, אַז זיי זאָלן איר אונטערגראָבן; זיי האָבן אויפגערייצט אַלע טאַטעס, אַז די פאַלקס־שול איז אַ שלעכטע זאַך, און מען פירט דאָרטן נאָר איבער די קינדער; אַז מען דאַרף צעווארפן דער פאַלקסשול און זיי פאַרזיכערן אַז זיי וועלן אויפ־בויען אַ נייע — די טאַטעס זאָלן נאָר גיין פאַר־שרייבן (צו זיי) די קינדער.

חברים! צי זאָלן מיר שטיין אין אַזאַ צייט גלייכ־גילטיק און אַנקוקן. צי זאָלן מיר שטיין און זען ווי מען צעברעכט אונדזער שול, אונדזער היים, ווי מען צעשטערט אונדזער וועלטל און קיין וואָרט נישט זאָגן? צי זאָלן מיר אונדזערע לערער, וועלכע האָבן אין אונדז אַזוי פיל כוח אַריינגעלייגט בײַצאָלן מיט שטייגער?

ניין, מיר דאַרפן שטיין שטאָלץ און זאָגן אונ־דזער געדאַנק, אַז מיר ווילן נאָר דאָ לערנען. חברים, די שול שטייט איצט אין אַ קריטישן מאָמענט! קיי־נער קען איר איצט נישט העלפן נאָר מיר קינדער. מיר דאַרפן זיך שטעלן אין די רייען אין קעמפן פאַר אונדזער שול...

די ווייטערדיקע ציילן פון דעם רוף איז, אַז די תלמידים זאָלן קומען אין שול, אַז עס וועט מיטן נאָמען פאַרעטער געשטעמפּלט ווערן יענער תלמיד וואָס וועט אין שול נישט קומען אַא״וו.

די געשיכטע מיט די קאַמפן אַרום דער שול, איינע פון די פאַרבינסנסטע אין שטעטל האָט דאָ אין די קינדערישע שורות געפונען אַן אַנדער אויס־דרוק. ווידער איז עס אַן אינטערעסאַנטער צייט־דאָקומענט.

דער ווייטערדיקער נומער „פרוכט" האָט די נו־מעראַציע (7) 1, צוויטער יאָרגאַנג (1923) און אין אונטער־קעפל געפינט זיך „אומפּערייִדישער קינ־דער־זשורנאל", שנשטאָט אַ מאַגאַזטלעכער. אין דער שורה פון די אַרויסגעבער איז אויך געקומען א

שטיקל ענדערונג — אנשטאט אן אויסגאבע פון קאַרטוז־בערעזער פאַלקסשול איז איצט אנגעגעבן קאַרטוז־בערעזער ייִדישער פאַלקסשול. דער אינהאַלט איז:

1. צום פרילינג (ליד) — נ. פרידנשטיין; 2. אין דער נייער דירה — רייזל רובינשטיין; 3. א שרפה — יצחק בראַווערמאַן; 4. אין דאַרף — חיה כאַמסקי; 5. די יולי־נאַכט — באַשקע פיסעצקי; 6. די פאַרכישופטע הייזל — משה קאַוואַל; 7. ביי די ציגיינער — חנה מינקאָוויטש; 8. אין שול — חיה ליפשיץ; 9. לייבעלע דעם סאַדאָוניקס — לייזער פינטשוק; 10. מיר פאַדערן — א. קאַוואַל; 11. פון אונדזער וועלטל: א) דאַס אויפלעבן פון קלוב; ב) דער קלוב־סטאַטוט; ג) כראַניק.

אין דעם נומער איז זייער כאַראַקטעריסטיש דער אַרטיקל פון א. קאַוואַל „מיר פאַדערן". וואָס פאַדערט ער אין נאָמען פון די שילער? עס האַנדלט זיך וועגן דער פראַגע ייִדיש־העברעיש; וואָס פאַר א מאַס ייִדיש און וויפל העברעיש זאָל געלערנט ווערן. אַן אַלטער וויכוח און ווי פריש עס קומט אַרויס אין „פרוכט" די דאָזיקע דיסקוסיע.

אין דעם באַריכט, גאָר ברייטן, וועגן דער באַנייַער טעטיקייט פון קלוב זעט מען וועגן נייע אויפטוען, נייע פרווון, וואָס זאָלן דעם אפגעשוואַכטן קלוב פאַרשטאַרקן. נאָך דעם באַריכט קומט דער „קלוב־סטאַטוט". מיט אָט דער קינדער־קאָנסטיטוציע איז כדאי זיך צו באַקענען. ווידער וועלן מיר האָבן א באַגריף ווי אַזוי מיר, ווען מיר זענען געווען קינדער, האָבן זיך פאַרגעשטעלט סטאַטוטן פון א געזעלשאַפט.

§ 1 — דער קלוב:

א) דער קלוב איז געגרינדעט אויפן יסוד פון חברישקייט און גלייכבאַרעכטיקונג פון אַלע מיטגלידער;

ב) דער קלוב האָט זיך געשטעלט דעם ציל צו העלפן זיינע מיטגלידער אין דער זעלבסט־אַנטוויקלונג;

ג) אין קלוב דאַרף הערשן קעגנזייטיקע פאַרשטענדעניש;

ד) דער קלוב איז טעטיק 2 מאָל אין וואָך, חוץ שבת צונאַכט.

§ 2 — די סעקציעס:

א) דער קלוב צעטיילט זיך אויף 2 סעקציעס אין ביידע פונקטן: ג. און ד. פון ערשטן פאַראַגראַף.

ב) די סעקציעס שטעלן זיך צוזאַמען: ערשטע סעקציע פון די קינדער פון 6טן קלאַס; די צוויייטע סעקציע פון די קינדער פון די איבעריקע 2 קלאַסן;

§ 3 — די פראַגראַם:

א) שפילן;

ב) חברים־באריכט;

ג) פאַרלייענען און באַאַרבעטן פאַרשידענע קינדער־זשורנאַלן;

ד) באַהאַנדלען פראַגן פון לעבן.

§ 4 — די מיטגלידער:

א) מיטגליד קען זיין יעדער תלמיד — ה, פון 4טן ביזן 6טן קלאַס;

ב) יעדער מיטגליד איז מחויב צו צאָלן דעם באַשטימטן מיטגלידס־אָפּצאָל;

כאָר ביי דער ייִדישער פאַלקסשול אין קאַרטוז־בערעזע אינטער דער אָנפירונג פון לערער לייבל קאַפלאַן, בערך 1926.

ג) יעדער מיטגליד איז אונטערגעוואָרפן אונטער דער קלוב־דיסציפלין;

ד) יעדער מיטגליד קען דערלאַנגען דער פאַר־וואַלטונג רעפאָרמען־פאָרשלאָגן.

§ 5. — די פאַרוואַלטונג:

א) וועלט אויסגעוויילט דורך דער אַלגעמיינער פאַרזאַמלונג;

ב) פירט אָן סיי מיט דער אַרדענונג, סיי מיט דער טעטיקייט פון גאַנצן קלוב;

ג) האָט רעכט אין אויסערגעוויינלעכע פאַלן אויפ־צורופן דעם קלוב נישט אין דער באַשטימטער צייט;

ד) קען דעמיסיאָנירן נאָכן מעלדן וועגן דעם אין קלוב;

ה) באַשטימט דעם מיטגלידס־אָפּצאָל;

ו) דאַרף אָפּגעבן א באַריכט וועגן דער טעטיקייט יעדן סוף חודש.

§ 6. — דער חברים־בערעכט:

א) די מיטגלידער וועלן אויסגעקליבן דורך דער אַלגעמיינער פאַרזאַמלונג;

ב) קען משפּטן און באַשטראָפן יעדן מיטגליד וואָס האָט באַגאַנגען א שולד קעגן א חבר אָדער דעם קלוב;

ג) קען אָננעמען נאָר אַזא אָנקלאָגע וואָס איז באַ־טראַכט געוואָרן דורך א צענזור־קאָמיסיע;

ד) אין אויסערגעוויינלעכע פאַלן קען דער חברים־בעריכט איבערגעבן דעם משפּט דער אַלגעמיינער פאַרזאַמלונג.

ווי מיר זענען האָבן די בערעזער תלמידים פון דער ייִדישער פאָלקסשול געהאַט א גאָר אַנטוויקלטן געזעלשאַפטלעכן חוש. די דאָזיקע קאָנסטיטוציע וואָלט געקענט דינען ווי א ביישפּיל פאַר נישט אין ייִדישער שער געזעלשאַפטלעכער אַרגאַניזאַציע.

דער דאָזיקער נומער „פרוכט" פאַרענדיקט זיך מיט א רייכער כראָניק פון דעם שול־לעבן. די דאָזיקע כראָניק גיט אונדז א ריי וויכטיקע פאַקטן און דאָטן צו דער געשיכטע פון דער שול. עס וועלט דאָרטן, צווישן אַנדערע, דערציילט:

— די גאַנצע צייט פון דעם לערניאָר האָבן זיך געביטן ביי אונדז די לערער. עס זענען אַוועקגעפאָרן: דער פויליש־לערער מינסקי, די לערערינס ברכה און באַשקע קאַמינצקי; צוגעקומען זענען מרים גראָס־מאַן (פויליש־לערערין), אידע סאַווינסקי, ביילע וויניקאָוו און חיים פריפּשטיין.

— דעם חודש סעפּטעמבער 1922 האָט די שול אַרויסגענומען ביי דער מאַכט א לעגאַליזאַציע אויף א זיבנקלאַסיקע פאָלקסשול.

— צוליב דעם ניט גלייכן עלטער ביי די קינדער פאַרעפּנטלעכט. מיר וועלן אָבער דערמאָנען די פער־פון דער 6טער אָפּטיילונג וועט די לעצטע נישט האָבן קיין 7טן קלאַס און וועט צום היינטיקן קא־ניקל (פעריזן) פאַרענדיקן די שול.

— עס האָט באַזוכט אונדזער שול 2 אינספעקטא־רן פון דער צענטראַלער ייִדישער שול־אָרגאַניזא־ציע: דעם 30סטן נאָוועמבער 1922 דער ד״ר אייזן־שטאַט און ד. 8טן מאַרץ 1923 לערער פאָליאַק (דוד). בייידע האָבן געהאַלטן אין שול רעפעראַטן פאַר די עלטערן און זייטיקע וועגן שול־פראָגן. ד״ר אייזן־שטאַט האָט אויך פאַרן אַוועקפאָרן געהאַלטן א גע־זעגענונג־רעדע פאַר די עלטערע קינדער פון שול.

— עס איז פאָרגעקומען אַן אַלגעמיינע פאַרזאַמ־לונג פון די (תלמידים) אָפּטיילונגען 4, 5 און 6. עס איז באַשלאָסן געוואָרן פאַר די אָפּגעלייזטע גע־לטער פון די פאַרקויפּטע פראָדוקטן פון גאָרטן צו גרינדן א קאָאָפּעראַטיוו פאַר די תלמידים. דער קאָא־פּעראַטיוו איז באַזונדער וויכטיק צוליבן גרויסן יקרות. אויף דער זעלבער פאַרזאַמלונג איז אויס־געוויילט געוואָרן א קאָאָפּעראַטיוו־קאָמיסיע.

— עס איז דערשינען א צווייטע אויפלאַגע פון נומער 2 „פרוכט".

— דעם 29סטן מאַי איז ווידער געעפנט געוואָרן דער קלוב וואָס איז פאַראַיאָרן געשלאָסן געוואָרן.

— דער לערער רעזניק איז צוליב זיין שלעכטן געזונט־צושטאַנד אַוועקגעפאָרן זיך קורירן. זיין אָרט וועט קיינער נישט פאַרטרעטן.

***

אין יוני 1924 איז דערשינען א ווייטערדיקער נו־מער „פרוכט". ער באַצייכנט זיך דריטער יאָרגאַנג, נומער (8) 1. אילוסטרירט און האָט דעם ווייטער־דיקן אינהאַלט:

1. ווינטער — מ. זאַקהיים; 2. (צום קאָרנשניט) — ה. סודילאָווסקי; 3. אין הייסן זומער — משה ני־מערזשאַנסקי; 4. דער פרומער יידּ — לאה טוכמאַן; 5. פאַרשפּעטיקט — רייזל גראַיעווסקי; 6. באַריכט פון דער רעדאַקציע „פרוכט".

ווי מיר זענען זענען עס גאָר נייע מיטאַרבעטער —די פריערדיקע זענען נישטא, זיי האָבן פאַרענ־דיקט די שול און אויפגעהערט מיטצוארבעטן. די אַרבעטן אָבער פון די נייע שטייגן נישט אָפּ פון פריערדיקע. גאָר אינטערעסאַנט איז דער רעדאַק־ציע־באַריכט פון דעם זשורנאַל, וווּ עס וועלט אונ־טערגעצויגן א סך־הכל פון די פריערדיקע 7 נומערן. דער באַריכט נעמט אָרום די צייט פון סעפּטעמבער 1921 ביז יוני 1923.

איבערגעבנדיק די אינהאַלטן פון די פריערדיקע נומערן האָבן מיר שוין פאַרבייוועגס דערציילט וועגן די פאַקטן און דאַטן וואָס דער איניציקער באַריכט

זאָגען וואָס האָבן געשפילט די הויפטראָל אין דעם דאָזיקן אינטערעסאַנטן זשורנאַליסטישן פרווו פון 12—14־יאָריקע שול־קינדער.

די רעדאַקציע־קאָמיסיע וואָס איז אויסגעקליבן געוואָרן אין חודש סעפטעמבער 1921 איז באַשטאַנען פון תלמידים פון די עלטערע 3 קלאַסן — דריטטער, פערטער, פינפטער. (דאָן איז נאָך נישט געווען קיין 6טער און 7טער קלאַס). אין רעדאַקציע זענען אַריין: ח. טקאַטש, א. פֿאַמעראַניעץ, א. קאַוואַל (אַפּטיילונג 5); ר. כאַמסקי, פ. פעלדמאַן (אַפּט. 4); א. סאַפּיר, ש. פרידמאַן (אַפּט. 3) — צוזאַמען 7 פּערזאָן. בעת די ערשטע 4 נומערן האָט מיטגעאַרבעט דער לערער אַרטשיק צפּנת (צאָפּנאַס). דאָס לידל, דער שטענדיקער מאַטאָ אויפן שער־בלאַט איז קאָלעקטיוו געשאַפן געוואָרן.

עס ווערט געשילדערט דער מצב אין דער רעדאַקציע, די פינאַנציעלע שוועריקייטן, די קנאַפּע פאַראינטערעסירונג מצד טייל רעדאַקטאָרן און דאָס וואָס טייל וואָס פאַרלאָזן די שול גייען אויך אַוועק פון דער מיטאַרבעט.

אין דעם נומער איז דער באַריכט נישט פאַרענדיקט. דער סוף געפינט זיך אין דעם נומער (9) 2. דאָרטן האָבן מיר צוויי טאַבעלעס וואָס באַוויזן דעם טיראַזש פון יעדן נומער באַזונדער, וויפל עס זענען פאַרקויפט געוואָרן, וויפל מיסרבעטער און וויפל אַרבעטן.

די טאַבעלע איינס איז גאָר כאַראַקטעריסטיש זי דערציילט:

טאַבעלע נומער 1 (טיראַזש פון „פרוכט")

דאַטע	נומער	צאָל עקז.	צאָל זייטן
יולי 1923	7	38	20
אָקטאָבער 1921	1	48	16
נאָוועמבער 1921	2	40	20
דעצעמבער 1921	3	25	20
מאַרץ 1922	4	25	16
יוני 1922	5	30	20
סעפּטעמבער 1922	6	30	20
צוזאַמען	7	236	132

אין אַלגעמיין האָבן זיך באַטייליקט אין די 7 נומערן 27 תלמידים מיט 59 אַרבעטן.

וואָס שייך אַ פינאַנסיעלן באַריכט ווערט געזאָגט:

„א באַריכט וועגן די פינאַנסן איז אוממעגלעך צו געבן, ווייל די פוילישע וואַלוטע האָט די גאַנצע צייט פון דער עקסיסטענץ פון זשורנאַל גע־

דראַמקרייז אין קאַרטוז־בערעזע, 1935. פון רעכטס צו לינקס: ערשטע שורה אויבן: — שלמהקע וויינשטיין (רעזשיסאָר און פירער פון דראַמקרייז), אומבאַקאַנט, מאיר פאַדאַסטרויצע, לייבל עפשטיין, עליע שאַפּטאַן, לייזער פינטשוק. צווייטע שורה: — וואָווע וויינשטיין, חוה סעגאַל (לערערין), לייבל באַיאַן (לערער), כייטשע יאַלאַן, שלמה קאַמענעצקי, אליע־מאַטע באַקשטיין, ניסל טקאַטש, כאַשקע גראַיעווסקי, פייגל פעלדמאַן, אומבאַקאַנט, אומבאַקאַנט, שמואלקע גאַבערמאַן, משה־אליע עפשטיין, אומבאַקאַנט. דריטע שורה: — פרוי וויינשטיין, וויכנע באַקשטיין, זלאַטקע וויינשטיין, אומבאַקאַנט, רבקה קאָוואַל, זעליק זאַקהיים. לעצטע שורה: — איידל פאַדאַוווסקי, אברהמעלע רעזניק, האַדעס שליאַסבערג, משהל פרידמאַן, גיטע שאַפּטאַן.

האלטן אין אין פאלן, נאך איצט אויך. די רע־
דאקציע האט אירע הכנסות און הוצאות געפירט
מיט דער אינלענדישער וואלוטע און א שום פאר־
גלייך מיט אן אויסלענדישער פעסטערער. געלט
אין קאסע איז גארנישט ניטא".

**
*

דער דאזיקער נומער (9)2 איז דער לעצטער
וואס מיר האבן פון דער קאלעקציע פון דעם
זשורנאל, דער אינהאלט זיינער איז:

ליד — משה קאווא; דאס אומגליק פון אונדזער
קעצל — זלאטקע ווייגשטיין; ערב פסח — ז. פא־
מעראניעץ; אין א הייסן זומער־טאג — רבקה אייי־
זנשטיין; מיין שאדן — רחל קאגאן; באריכטן (רע־
דאקציע, קלוב, קאאפעראטיוו).

דעם באריכט פון דער רעדאקציע האבן מיר
שיון דערמאנט. דעם באריכט פון קלוב גיבן אי־
בער משה קאווא (פארזיצער) און שרה פרידמאן
(סעקרעטאר). און לסוף דער קאאפעראטיוו־בא־
ריכט. דער דאזיקער באריכט איז נישט פארענ־
דיקט, עס קומט א „סוף קומט". צי איז דער סוף
געקומען? משמעות אז דער נומער איז געווען דער
לעצטער. דער טייל פון באריכט איז אבער גאר
אינטערעסאנט און מיר ברענגען אים ווי ער גייט
און שטייט:

באריכט פון קינדער־קאאפעראטיוו

„אין יאר 1922, 25סטן נאוועמבער, איז אונ־
טער דער איניציאטיוו פון א גרופע קינדער צו־
נויפגעקומען געווארן א פארזאמלונג, אויף וועל־
כער עס איז אנגעוויזן געווארן די נויטיקייט צו
גרינדן א קאאפעראטיוו ביי אונדז אין שול.
אויף דער זעלבער פארזאמלונג איז שוין אויס־
געקליבן געווארן א קאאפעראטיוו־פארוואלטונג
פון 5 מיטגלידער: ל. פינטשוק, ר. קאווא, א.
יאלאם, ה. סוכיוואלסקי און ז. קאסאווסקי.

אין משך פון עטלעכע טעג זענען פארר־
גיסטרירט געווארן 140 מיטגלידער, פון דער
ערשטער אפטיילונג איינשליסלעך. מיטגלידס־
אפצאל איז געווען אין דער גרויס פון 200
מארק. א שווערע און פאראנטוואָרטלעכע אר־
בעט האט מיט זיך פארגעשטעלט דער קאא־
פעראטיוו. די גאנצע צייט האט די פארוואל־
טונג געדארפט אויסשטיין עקאנאמישע קריזי־
סן. די ערשטע געלטער וואס זענען אריינגע־
פלאסן אין דער קאאפעראטיוו־קאסע איז בא־
שטאנען פון 28 טיזנט מארק פון מיטגלידס־
אפצאל און 11.615 מארק וואס די גארטן־קאמי־
סיע האט אונדז געשענקט. די דאזיקע סומע איז
פון אנהייב צו ווייניק אויסצושאפן די ערשטע
פארטיע סחורה".

פון דעם אריינפיר זענען מיר וואס די דאזיקע
12־יאריקע „קאאפעראטיווישטן" האבן געהאט
אויסצושטיין. וואס עס מיינט די „סחורה" דארף
מען אויפקלערן — דאס זענען געווען העפטן,
בלייערס, פעדערס, טינט און אנדערע שרייב־מכ־
שירים וואס מען האט געדארפט. „עקאנאמישער
קריזיס", „פינאנסן" און אנדערע טערמינען זענען
אריינגעפירט געווארן אין דעם טאג־טעגלעכן לעבן
פון א קינדער־קאלעקטיוו.

**
*

ווי געזאגט פארענדיקט זיך מיט דעם דער
פערזיאד פון „פרוכט". פון פעברואר 1925 האבן
מיר א צווייטע פעריאדישע אויסגאבע „ע כ א".

דער ערשטער נומער האט 32 זייטן, אויך בלוי־
העקטאגראפירט. אונטערן געצייכנטן טיטל איז צו־
געגעבן: „חודש־זשורנאל. פארבאנד פון די ארויס־
געטראטענע שילער פון ק.־בערעזער יוד. פאלקס־
שול". געצייכנט: מ. פרידמאן. אויף דער לעצטער
זייט געפינען מיר דעם צוזאמענשטעל פון דער
רעדאקציע־קאלעגיע: כ. כאמסקי, ג. פאמעראניעץ,
מ. קאווא. דער אויסדרוק „ארויסגעטראטענע שי־
לער" דארף אין דעם פאל פארשטאנען ווערן,
אביטוריענטן, וואס האבן פארענדיקט די שול.

דער אינהאלט פון ערשטן נומער איז:

1. „עכא" צו די חברים — ג. פ. לידער: 2. עס
ווילט זיך — חוה; 3. און ווען — ר. קאווא;
4. הארבסטיקע פארנאכטן — מ—ל; 5. אין וויג־
טער — כ. כאמסקי; לידער אין פראזע: 6. שנייקע
דרויסנס — האדקע; 7. שנייקע דרויסנס — האד־
קע; 8. ווז עס רופט — וו—ר; 9. רו — איקס;
10. ביז טאג — ר. קאווא; 11. ביז טאג — איקס.
דערציילונגען: 12. איינדרוקן — מ. קאווא; ביל־
דער: 13. אין וויגט מ. פרידמאן; 14. „קלויס־
טער־סאד" — מ. פרידמאן; ארום אונדז: 15.
ס'ווילדעווועט א חולאת — גע. פע; 16. א בריוו
פון בריסק — מ. ניעמערזשאנסקי.

ווי מיר זענען פון די מיטארבעטער זענען עס
כמעט אויסשליסלעך די פריערדיקע פון „פרוכט"
— זיי האבן פארענדיקט די שול און געגומען
ממשיך זיין זייער ליטעראריש־פובליציסטישע טע־
טיקייט. די גרעסטע טייל פון די ארבעטן זענען
ליטעראריש — עס זענען דא פארטראטן אלע
ליטעראטור־זשאנערן. די אפטיילונג „ארום אונדז"
געהערט צום זשורנאליסטיש־פובליציסטישן טייל.
דא קענען מיר זען די שטימונג פון דעם יוגנט־
לעכן און דעם מצב פון דער יוגנט אין שטעטל.
עס וועט זיין כדאי צו ציטירן דעם אריינפיר פון
גע. פעס ארטיקל: „ס'ווילדעווועט א חולאת":

„ווען מיר גיבן אַ קוק אויבנאויפיק אויפן קול־טורעלן מצב פון אונדזער שטעטל שטעלט זיך אונדז פאַר די לאַגע פאַר גאַנץ באַפרידיקנדיק; עס איז פאַראַן אַן אינגעפונדעוועטע זיבן־קלאַסיקע פאַלקסשול, אַ ביבליאָטעק מיט אַ הויב־שער צאָל ביכער, אַ טעאַטער מיט אַ דראַמאַטישן קרייזל און נאָך אַ רייע אַנדערע אינסטיטוציעס — דוכט זיך, אַז בעסער דאַרף מען נישט; אַרומיקע גרעסערע שטעטלעך פון בעזעזע פאַרמאָגן אַזוינס נישט. אָבער מיר דאַרפן זיך נישט לאָנג פאַרטראַכטן, כדי אַרויסצוזען אַז די לאַגע איז נישט אַזוי געהויבן ווי עס דוכט זיך אונדז אין פלוג. אמת טאָקע, מיר פאַרמאָגן די אַלע אינסטיטוציעס, אָבער וויפל פערזאָן נעמען אין זיי אָנטייל, וויפל אינטערעסירן זיך מיט זיי? — אינגאַנצן אַ קליינע גרופּע, אַ געוויסע טייל פון דער היגער געזעלשאַפט און ווו איז דער איבעריקער בערעזער עולם, און פריער פאַר אַלץ ווו איז און וואָס טוט די היגע יוגנט?...“

פון דעם אַריינפיר איז שוין קלאָר דער ווייטערדיקער טייל פון גע, פעס אַליאַרם, אַז עס זאָל זיין אַקטיוועור, רירעוודיקער, נישט זיין אַ קליין קרייזל נאָר אַרייַנציען וואָס מער און וואָס מער.

**
*

דער נומער 2 פון „עכאַ“, דאָטירט מאַי 1925, פירט דעם נומעראַציע־המשך פון נומער 1 און האָט די זייטן פון 33 ביז 64. דער אינהאַלט איז: 1. בילד י. ל. פרץ (צום 10טן יאָרצייט) — מ. פרידמאַן; לידער: 2. איך גיי — ר. קאָוואַל; 3. אין אייגער אָזאַ נאַכט — אברהם קאָוואַל. לידער אין פּראָזע: 4. עס טרעפט — האָדקע; 5. נאַכט — האָדקע; 6. כ׳וועל נישט אַוועקגיין — וו—ר; 7. כ׳גדענק — מ. קאָוואַל; 8. מיין חלום — ר. קאָוואַל; 9־10. חלום — איקס; דערציילונגען: 11. פעלד און וואַלד — מ. קאָוואַל; 12. אַהיים — רייזל; אַרום אונדז: 13. מיר — יוגנט־קאָנריקאַטורן — א. קאָוואַל.

אויך אין דעם נומער איז דאָס כאַראַקטעריסטישע, דאָס שטייגערישע, דער „אַרום אונדז“. עס איז אַ המשך פון גע, פעס טענות צו דער שטעטלשער יוגנט. אַ קאָוואַל האָט אויך טענות צו יענעם טייל וואָס איז יאָ אַקטיוו. ער זאָגט למשל (נאָך דעם ווי ער איז געווען אַ שטיקל צייט מחוץ בערעזע):

„וואָס וועט זיין פון אונדזן? וואָס איז דער זין פון אַלצדינג?

מיר גיבן אַרויס אַ זשורנאַל „עכאַ“ — איז ער געראָטן מיט אַלע פיצלעך אין אונדז. איך רעד

אַ בילדל פון דראַמקרייז אין קאַרטוז־בערעזע, נאָך דער פאַרשטעלונג פון בערגלסאָנס דער „טויבער“. אונטערשטע שורה (פון רעכטס צו ל נקס): — שמואלקע גאָבערמאַן, הערשל קראָניק, רבקה קאָוואַל, זעליק פאָמעראַניץ, גדליה פאָמעראַניץ. צווייטע שורה: — איצל פאָמעראַניץ, מרים רעשעס, מאיר בערמאַן (לערער פון רעזשיסאָר). אימבאַקאַנט. דריטע שורה: — ביילטשע ליסקער, לייבל קאַפּלאַן (לערער פון געזאַנג), הערשל קאַגאַן, אליה־מאָטיע באַקשטיין, אל ה שאַפּטאַן (לערער), העכסטע שורה: — כייטשע יאָלאַן, זעליק זאַקהיים, אומבאַקאַנט, אימבאַקאַנט, שילעם קאַגאַן, וויכנע באַקשטיין.

סאָמע אונטן לינקס — אסתר שליאָסבערג.

נישט וועגן זיין קינסטלעריש וועדט — פאַר דעם וועל איך נאָך מיין היטל אַראָפנעמען — געגוג צו דערמאָנען אַזעלכע געלאַסענע, אייַ־דעלע, פלאַטערנדיקע לידער ווי האָדקעס און די פאָעטיש בריַיט־שילדערנדיקע דערציילונג פון מ. קאָוואַל, נאָר פונעם סטיל קוקן ווי אויגן אַרויס אונדזערע נשמות פאַרמאַכטע, ערנסטע, הימל־זוכנדיקע, מיט צעשפרייטע הענט:

— וואָס איז וועלט?... ווו איז וועלט?

איך פרעג: ווו איז עפעס אַ הומאַריסטישע זאַך? אַ הומאַריסטישע אָפּטיילונג אין זשורנאַל? ס׳איז נישטאָ, און ס׳קען נישט זיין, ווי קומט עס אין בערעזע לאָכן?..״

מער קיין נומערן ״עכא״ האָבן מיר נישט, הגם די רעדאַקציע מעלדעט, אַז מען זאָל ביזן 20סטן יוני צושטעלן מאַטעריאַלן פאַר דעם נומער 3 פון ״עכא״.

דערפאַר האָבן מיר אַ נייע צייטונג מיטן נאָמען ״אַן עכא״, וואָס טראָגט דעם נומער 1. אַן אונטער־טיטל. זשורנאַל אַרויסגעגעבן אין ק. בערעזע. גע־צייכנט: מ. פרידמאַן. אויף דער לעצטער זייט ווערט אָנגעגעבן די רעדאַקציע — דאָס זענען: א. קאָוואַל, כ. כאַמסקי און מ. קאָוואַל. הגם עס איז נישטאָ קיין דאָטע דאַרף מען זיך משער זיין, אַז דער זשורנאַל איז געדרוקט געוואָרן (העקטאָגראַ־פירט) נאָך אין אויגוסט 1925.

דער אינהאַלט פון דעם ״אן עכא״ איז:

1. אונדזער פרוווו (אַרטיקל) — א. ק.; 2. ביים טייך (צייכענונג) — מיישל פרידמאַן; 3. די פרייד פון גאָט (ליד) — אברהם קאָוואַל; 4. באַגינען — כ. כאַמסקי; 5. נאַכט (צייכענונג) — מ. פרידמאַן; 6. נאַכט (צייכענונג) — מ. נ—ח; 7. אויפן שויס פון דער ערד (ליד) — מ. פרידמאַן; 8. שווייגנדיק — רבקה; 9. צווי בילדער — ה. קראניק; אַרום אונדז: 10. אין אייגענעם פלאַנטער — אברהם קא־וואַל; 11. וועגן שילער־פאַרבאַנד — ל. פ.; 12. אַ פאַר וועדטער — ז. געדשגאַרן; אויפן צימבל: 13. געדשטענע דרויסנס (פאַראָדיע) — מ. קאָוואַל; 14. אוידיענץ ביים ״בילדונגס אינספעקטאָר״ (בילד); 15. במהרה — אברהמעלע תכשיט; ביים פאַלק: 16. וועדטעלעך און גלייכווערטלעך; 17. פאַלקס־לידלעך; 18. פאַלקס־מעשהלעך; 19. סגו־לות און אַבערגלויבענישן; 20 פאַרשידנס.

פון דעם אינהאַלט זעט מען, אַז דער דאָזיקער זשורנאַל האָט אַריינגענומען אין זיך חוץ ליטעראַ־רישע שאָפונגען אויך אָפּהאַנדלונגען וועגן דעם יוגנט־לעבן אין שטעטל און האָט געמאַכט אַן אַנ־הייב פון פאָלקלאָר־זאַמלונג. אין די פובליציסטי־שע אַרבעטן וועדט אַ סך אָפּגעגעבן וועגן דעם „תכלית״ פון דער יוגנט וואָס האָט פאַרענדיקט די שול. עס איז אַרויפגעקומען אַ פלאַן צו שאַפן אַ שילער־פאַרבאַנד, וווּ עס זאָלן זיך גרופּירן די אַרויסגעלאָזענע פון דער ייִדישער פאָלקס־שול תלמידים. עס ווייזט זיך אַרויס, אַז צווישן די דאָ־זיקע אַביטוריענטן און זייערע לערער איז נישט געווען קיין איבעריקער שלום. עס איז אָפילו אַנ־געגאַנגען אַ שטרייט וועגן אַ צימער אין דער שול פאַר דעם פאַרבאַנד.

אין דעם אַריינפיר־וואָרט צום „אַן עכא״ פרווווט די רעדאַקציע אויפקלערן, אַז זי איז עפעס אַנדערש ווי דער „עכא״, וויל יענער איז נאָר פאַר די גע־וועזענע שילער און „אַן עכא״ וויל זיין פאַר „דער יוגנט, אַן אונטערשיד פון ריכטונג און יחוס..״. קוקט מען זיך צו צו די מחברים פון דעם דאָזיקן זשורנאַל זענען עס די זעלביקע פון „עכא״ און אויך פון פריערדיקן „פרוכט״.

פון „אַן עכא״ וועלן מיר נאָר אַרויסנעמען די כמו־דעקלאַראַציע פון די איניציאַטאָרן וואָס האָבן געוואָלט שאַפן דעם „שילער־פאַרבאַנד״. מיר לייע־נען דאָרטן:

„דער פאָלגנדיקער פלאַן צו גרינדן אַ שילער־פאַרבאַנד איז דערלאַנגט געוואָרן די שול־פירער מיט אַ בקשה צו דערלויבן פאַר דעם ציל אַ צימער. די בקשה איז צוליב „געוויסע סיבות״ נישט אָנגענומען געוואָרן.

1. סיבות פון אָרגאַניזירונג:

אַרויסטרעטנדיק פון פאָלקסשול זענען מיר צעריסן, צעשיידט געוואָרן; אַנדערע געפינען זאַ אין שטעטל קיין אינטערעס אין לעבן, מען ווערט ביסלעכווייז אַן דעם חברישן און געזעל־שאַפטלעכן חוש און נאָך מער: מען דערווייטערט זיך פון אונדזער שול — אָט צוליב דעם אַלעם מוזן מיר אויפבויען, פאַרווירקלעכן די אידעע פון אַ פאַרבאַנד פון אַרויסגעלאָזענע שילער פון דער ייִדישער פאָלקסשול אין קאַרטוז־בערעזע.

2. כאַראַקטער:

דער פאַרבאַנד וועט פירן זיין טעטיקייט פון זעלבסט־אַנטוויקלונג און אויב מעגלעך מיט זייטיקער הילף פון עלטערע חברים און לערער אין זייַנע פאַרשידענע אָפּטיילונגען, אַן שום טענדענץ און אַן שום אַגיטאַציע פאַר געוויסע סאָציאַלע גרופּירונגען.

3. קאָנסטיטוירונג:

ס׳וועלן פאַרקומען לעקציעס און שמועסן אי־בער ליטעראַטור און סאָציאָלאָגיע. צוליב די פאַרשידענע אַרויסלאָזן און במילא פאַרשידע־

נעם עלטער און פאַרשטיין וועלן זיך שאַפן, וווּ נויטיק, פאַרשידענע אָפּטיילונגען.

ביים פאַרבאַנד וועט אויך טעטיק זיין אַ דראַמאַטישער קרייז.

29סטער נאָוועמבער 1925.

איניציאַטיוו־גרופּע.

**
*

מיר האָבן אויפן סמך פון די דערמאָנטע העקטאָגראָפירטע קינדער־ און יוגנט־זשורנאַלן געפרוווט זיך מאַכן אַ בילד פון לעבן און שטרעבן פון אַ טייל פון אונדזער יוגנט אין שטעטל. דאָס איז אייגנטלעך אונדזער אייגנס בילד, וויל פיל פון די צעזייטע און צעשפרייטע איבער גאָר דער וועלט, די געראַטעוועטע פון דעם גרויזאַמען היטלער־חורבן, זענען עס טאָקע די וואָס האָבן אויף אַזאַ אופן מיט 35 יאָר צוריק געפרווט בויען זייער יוגנט־וועלטל.

מיר האָבן פאַר זיך דאָס בילד פון דער גייסטיקער וועלט, פון די געזעלשאַפטלעכע פאַראינטערעסירונגען פון די בערעזער יונגווארג מיט 35 יאָר צוריק. זייער באַנעמען געזעלשאַפטלעכע און קולטור־פראַגן; זייער פרווו פון אַרגאַניזאַציע; זייער פראַקטישע ארבעט ביי קאָאפּעראַטיוויזם; זייער זשורנאַליסטישע טעטיקייט.

דאָס האָבן געטון קינדער פון 12—14 יאָר. קיינער האָט זיי נישט געלערנט, נישט געבראַכט קיין מוסטערן פון די עלטערע (זיי האָבן עס נישט געהאַט). ווערט מען טאָקע שטאָלץ פאַר די דאָזיקע זכרונות, וואָס זענען פאַרפיקסירט אין די אַריגענעלע דאָקומענטן, וואָס זענען היינט אוניקומס — די זשורנאַליסטישע עקספּערימענטן פון „פרוכט", „עכא" און „אַן עכא". אָבער גלייך דערפילן מיר דעם גרויסן וויטיק — און דאָס אַלץ איז שוין נישטאָ, נישטאָ וויל די בלוט־הינט פון דער נאַצישער בעסטיע האָט עס פאַרניכטעט, פאַרשניטן.

זענען די דאָזיקע שורות סיי אַ דערמאָנונג פאַר יענער צייט, סיי אַ פאַראייביקונג פון יענע געשעענישן און אויך אַ זכרון פאַר די יעניקע וואָס זענען שוין נישטאָ, פאַר די יעניקע וואָס האָבן זייער צוקונפט געבויט מיט אַזויפיל שיינע טרוימען און זענען אין זייערע בלי־ענדיקע און שעפּערישע יאָרן פאַרצוקט געווארן.

געזעגענונג צום אַוועקפאָרן פון אַברהם קאָוואַל קיין אַרגענטינע, אין יאָר 1930.

ערשטע שורה אויבן (פון רעכטס צו לינקס): — משהל פרידמאַן, לייזער פינטשוק, משהל קאָוואַל, משה ניעמערזשאַנסקי, רייזל גראַיעווסקי, פערעלע באַקשטיין, העניע זאַמוכאָווסקי. צווייטע שורה: — רבקה קאָוואַל, כייקע כאַמסקי, יצחק־אליה בראָווערמאַן, שרה יודילעווסקי, אברהם קאָוואַל, גדליה פאַמעראַניץ, חיה טקאַטש, ישראל שוואַרץ, אַכשקע גראַיעווסקי, ביילע גינשפרינג, לייזער געשגאַרן. אונטערשטע שורה: — איצל פאַמעראַניץ, לייטשע געשגאַרן, האָדקע באַקשטיין, לאה קאַגאַן, ביילטשע ליסקער, שרהקע באַקשטיין, ליבע פאָדאַראָווסקי.

אליה־מאטיע באקשטיין

פיגורן פון קאַרטוז־בערעזע

שמואל־לייב קאַנאַטאַפסקי

ש. ל. קאַנאַטאַפסקי איז געבוירן געוואָרן אַרום דעם יאָר 1830. ער איז בשעתו געווען איינער פון די עסקנים פון שטעטל, וועלכער האָט געזאָרגט פאַר דער אָרעמקייט, וואָס איז שטענדיק צו אים געקומען אויסצוגיסן דאָס ביטער האַרץ. אַ סך מאָל פאַרנאַכלעסיקט ער זיין פּרנסה און לויפט צו העלפן נויטבאַדערפטיקע.

ווער האָט עס אין די יאָרן 1860—1890 נישט געקענט דעם פריילעכן שמואל־לייב? עס איז נישט פאַרגעקומען קיין שום שמחה, וווּ ער זאָל נישט זיין. האָט אַ ייִשובניק געוואָלט אַז זיין שמחה זאָל זיין אַ פולע איז ער געקומען אין שטאָט אַריין און געגומען שמואל־לייבן ער זאָל זי באַשיינען. ער האָט אָבער געמוזט דערפאַר געבן אַ שיינע נדבה פאַר אָרעמע.

שטענדיק אַ פריילעכער און אויפגעלייגטער, אַ וויצלער האָט ער געהאַט ביי יעדער געלעגנהייט אַ גוט וואָרט פאַר די וואָס פלעגן קומען צו אים זיך קלאָגן אויף זייער מזל.

איז געשען אַ יום־טוב אין שטעטל, אַריינטראָגן אַ נייע ספר־תורה אין בית־המדרש, אַ רב נעמען, איז עס אָן שמואל־לייבן נישט פאַרגעקומען. אַ חתונה ביי עמעצן — שמואל־לייב דאַרף איר באַשיינען.

ביי אָרעמע חתונות, אויב שמואל־לייב איז דאָרטן איז שוין פריילעך. ער טאַנצט און רייסט מיט אַלע־מען מיט זיין לוסטיקייט.

שמחת־תורה איז ער דער אָנפירער פון אַ גרופּע פרומע ייִדן וואָס גייט פון שטוב צו שטוב און נעמט אַרויס פון אויוון דעם טשאָלנט אָדער צימעס; מען מאַכט אַ ייִדישע כוסה און מען שרייט „ששו ושמחו בשמחת תורה". שמואל־לייב שרייט אויס צו דער חברה־קליינוואָרג, וואָס לויפט זיי נאָך:

— צאָן קדשים!

און קליינוואָרג ענטפערט מיט אַ געמיינזאַמען הילכיק: „מ־ע־ע־ע".

פּורים איז שמואל־לייב דער אָנפירער פון אַ „יוסף־שפיל". ער אַליין שפּילט פאַר יעקב אָבינו מיט דער פּלאַקסענער באָרד. נאָך אים שלעפּט זיך נאָך „המן הרשע" מיט אַן אַלטן צילינדער און דער־צו נאָך „ושתי המלכה" מיט אַ ווייבל. אין שטעטל איז פּריילעך און מען קלייבט נדבות פאַר אָרעמע. וואָס פּעלן נישט אין קאַרטוז־בערעזע.

אין יאָר 1890, פאָרט ער אַוועק קיין ארץ־ישראל צוזאַמען מיט זיין פּרוי. זיין זון, וואָס איז מיט אים דאָן מיטגעפאָרן ווויינט עד־היום אין ירושלים אין דעם קוואָרטל פון „מאה שערים", ווו ער האָט אַ קרעמל פון שניט־סחורה. ער איז מפרנס די משפּחה און איז אויך אַן עוסק בצרכי ציבור באמונה.

שמואל־לייב איז געשטאָרבן אין דער צייט פון דער ערשטער וועלט־מלחמה, אין יאָר 1915. זיין אור־איניקל איז ראובן שלום ערשטער קאַנסול פון מדינת ישראל אין די פאַראייניקטע שטאַטן פון אַמעריקע.

דער שרייבער פון די דאָזיקע שורות איז אויך אַן אוראייניקל פון שמואל־לייבן.

פרומע די שילינערקע

אַ קליינע דאָרע יידענע מיט אַ פאַטשיילע אויף די האָר. שטענדיק אין אַ פּאַרטעך ווי אַ ברעט — אויסגעשמירט אין נאָפּט און זאָלץ. — דאָס איז איר פּרנסה. איר מאַן איז געווען אַ למדן, אַ מומחה צו לערנען אין בית־המדרש פאַר אַן עולם יידן משניות, אָבער פאַרקויפן זאָלץ און נאָפּט קען ער־נישט, דאָס האָט ער איבערגעלאָזט פאַר איר — פאַר פרומען.

פרומען האָט איר שטענדיק באַגעגנט אַרומלויפן־דיק איבערן שטעטל, נישט וועגן פּרנסה ענינים איז זי דאָס אַרומגעלאָפן, שטענדיק האָט זי געהאָט פאַר וועמען צו קלייבן נדבות.

אין שטעטל זענען געווען יידן פאַדריאַטשיקעס סוחרים פון וואָלד, אַזעלכע וואָס האָבן געבויט בריקן און שאָסייען, אונטערנעמער פון געביידעס. זיי פלעגן קומען אין שטעטל אויף קורצע וויזיטן און וווינטער פאָרן. פרומע האָט זיי געדאַרפט אָפּהיטן. פלעגט זיי אויפזוכן און באַקומען אַ גרעסערע נדבה. מיט אַלעמען איז זי געווען אויף „דו" אויף אַלע

חתונות איז זי געווען א מחותנתע. זי טאנצט מיט הער כלה; זי פירט אן מיט די „ברוגז־טענץ". ביי רייכע חתונות נעמט זי נדבות — ביי ארעמע גיט זי.

אלע אומגליקן האט זי געווסט: — ביי דעם איז א פערד געפאלן; יענער דארף חתונה מאכן א טאכטער און עס איז נישטא קיין נדן, סתם א „שטיי־לע נדבה" — א מתן־בסתר. וועגן אלץ קומט מען צו פרומע די שילינערקע.

זי האט שוין געהאט „פארלעך" וועמען זי האט ארגאניזירט און זיי פלעגן צונויפקלויבן די נייטיקע סומע. קיינער האט נישט געווסט פאר וועמען פאר וואס. געגנוג געווען צו זאגן — עס האט געשיקט פרומע. איר „מתן־בסתר" איז טאקע געווען דער ריכטיקער. דער מקבל האט נישט געהאט קיין שפיכת־דמים.

אין דער וויבערשול, אין דער „עזרת־נשים" איז פרומע געווען די פארזארגערין פאר די פרויען. הגם שטעטל האט געהאט צוויי רבנים א „גבירישן" און א „שטאטישן" איז זי געווען „בייטראל", פלעגט ארייננקומען צו ביידן און אומעטום געזאגט איר ווארט.

וען מען האט אין יאר 1923 ארייננעטראגן א נייע ספר־תורה אין בית־המדרש, טאנצט זי דעם גזנצן וועג, פון רבס שטוב ביז דער בית־המדרש, פאר דער חופה מיט דער נייער ספר־תורה. און דאן איז זי שוין געווען העכער 60 יאר אלט (געבוירן געווארן בערך אין יאר 1859).

אין שטעטל שפילט דער דראמאטישער קרייז פון דער יידישער פאלקסשול „מירעלע אפרת". איר אייניקל, יוסף ווינשטיין, שפילט אויך. קומט זי, פארשטייט זיך אנצוקוקן די שפיל. וען מירעלע זאגט דעם זאץ: „עס זענען דא פרויען וואס מען דארף צו זיי א שטעקן" שרייט זיך פרומע פאנאנדער: — „גיב איר דער חצופה!...". מען האט איר קוים באזויקט, כדי צו קענען פארענדיקן די פארשטעלונג. די זאך איז איר אבער געפעלן געווארן און זי איז כסדר געקומען צו די פארשטעלונגען פון דעם דראמאטישן קרייז. זי פלעגט קיין פלאץ נישט פארנעמען נאר אנגעשפארט זיך הארט אויף דער בינע און זיך צוגעקוקט צו דער פארשטעלונג. געשטארבן איז זי נאך פאר דעם חורבן פון די נאצים.

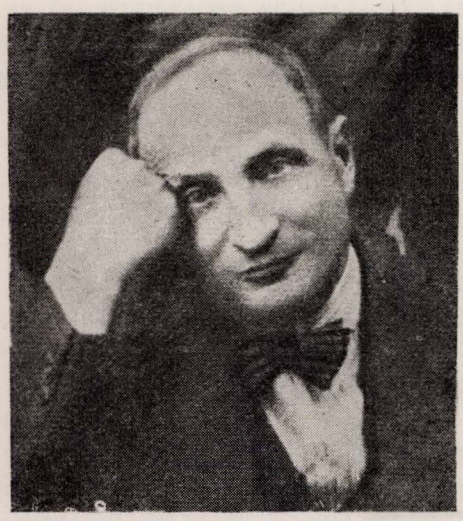
שלמהקע ווינשטיין

ער איז געבוירן געווארן אין יאר 1885.

א זון פון שמעון־בערל, וואס איז געזעסן יומם ולילה און געלערנט און פון דער אויבן־דערמאנטער פרומע די שילינערקע.

אין שטוב איז נישט געווען קיין עשירות און טאטע־מאמע האבן דעריבער באשלאסן צו שיקן זייער זון שלמקען (וואס האט געהאט א גוטן קאפ און וואס וויל אבער נישט לערנען, כדי צו ווערן א רב) צו זוכן א תכלית אין ווארשע, ווהין מען האט זיך געצויגן פון ליטע.

שלמקע איז געקומען אין ווארשע און גלייך געווארן א משרת (אן אנגעשטעלטער) אין א קראם. פון איין ארט ארבער אין א צוויטן, שפעטער איז ער אריבער אין אן עקספעדיציע־קאנטאר, ווו ער

שלמהקע ווינשטיין

האט תחילת געארבעט ווי אן אנגעשטעלטער און שפעטער געווארן אן אייגנטימער צוזאמען מיט א שותף.

אין ווארשע טרעט ער אריין אין די רייען פון „בונד". ער איז אקטיוו אין דעם „הזמיר". אן אפטער באזוכער אין די פרייטיק־צונאכטן, וואס דער „הזמיר" פלעגט איינארדענען מיט פרצן. ער ווערט איינער פון די חסידים פון י. ל. פרץ.

אין יאר 1915, וען די דייטשן פארנעמען בעת דער ערשטער וועלט־מלחמה ווארשע, קומט ער קיין בערעזע מיט 2 זין און א טאכטער. ער איז ביי די עלטערן. האנדלט און מאכט א לעבן ווי אלע יידן בעת יענער דייטשער אקופאציע.

אין יאר 1917, וען די דייטשן האבן דאן א ביסל פרייער געמאכט דעם יאך און דערלאזט א געוויסע געזעלשאפטלעכע טעטיקייט, ארגאניזירט שלמקע די ביבליאטעק, וואס איז געווען געשלאסן. ער הייבט אן צו ארגאניזירן פרייטיק־צונאכטן אויפן מוסטער פון דעם ווארשעווער „הזמיר". ער לייענט פאר אונדז די ווערק פון י. ל. פרץ, שלום עליכם און אנדערע שרייבער. ער דערציילט וועגן זייער גרויס־קייט, זייער שאפן, זייער ווירקונג. ער שילדערט

יענע דיכטער, וועלכע ער האָט פערזענלעך געהערט.

אין יאָר 1918, ווערט די ביבליאָטעק רעאָרגאַניזירט. מען דינגט די שטוב ביי שמואל־גרינבערגן אויפן שאָסיי און מען האָט דאָרטן איינגעאָרדנט אויך אַ לייענזאַל. שלמקע איז דערביי. דאָרטן ווערט אַרגאַניזירט דער „יוגנט־פאַריין".

שלמקע העלפט מיט צו שאַפן דעם דראַמאַטישן קרייז. רעזשיסירט מיטן קרייז שלום עליכמס „מזל־טוב" און „אַ דאָקטער". צו אַלץ איז ער פעיק.

אין דער זעלביקער צייט אַרגאַניזירן שיקע בערמאַן, טעמטשע ראָזשאַנסקי, זיידל פייקאָוו, אליה־מאַטיע באַקשטיין דעם קינדערהיים, וווּ מען לערנט פרייוויליק די אָרעמע קינדער. עס פאַראייניקן זיך ביידע אינסטיטוציעס — די ביבליאָטעק און די „קינדערהיים". שלמקע ווײַנשטיין ווערט דער פאָרזיצער פון דער דאָזיקער פאַראייניקטער אינסטיטוציע.

דער דראַמאַטישער קרייז שפילט גאָרדינס פיעסן, וואָס שלמקע רעזשיסירט. די הכנסה גייט אויף אויסצוהאַלטן די ביידע אינסטיטוציעס.

פון דאַנען איז אויך אויסגעוואַקסן די איניציאַטיוו פון דער יידישער שול.

ער איז דער פאָרזיצער פון דער שול־פאַרוואַל־טונג. ער איז דער פאָרזיצער פון דער אָרטיקער אָפּטיילונג פון דער יי. ש. א., ווייל אונדזער שול איז אָנגעשלאָסן אין דער צענטראַלער יידישער שול־אָרגאַניזאַציע אין ווארשע. אויפן אמט פון פאָרזיצער פון דער יי. ש. א. זיצט שלמקע ווײַנשטיין ביז דעם יאָר 1939 ווען די באָלשעוויקעס גייען אַריין (אין הסכם מיטן אָפּמאַך מיט די דייטשן) קיין בערעזע. שלמקע ווײַנשטיין, ווי נישט קיין קאָמוניסט, קען נישט שטיין אין דער אָנפירונג פון דער שול.

אין יאָר 1925, באָשטימט די פאַרוואַלטונג פון דער יידישער שול צו בויען אַ טעאַטער. שלמקע ווײַנשטיין איז איינער פון די וואָס טרעטן נישט אָפּ פון דער ארבעט. ער פאַרנאַכלעסיקט זיינע געשפטן און ווידמעט זיך דער ארבעט פאַר דער שול און טעאַטער.

אַלס קלוגער יידּ און גוטער רעדנער איז ער שטענדיק אויסגעקליבן געוואָרן אין פאַרשיידענע אינסטיטוציעס פון די „יידישיסטן", וועלכע זענען אין זייער גרעסטער מערהייט געווען פון מיטלקלאַס און בעלי־מלאכות. ער איז געווען פאַרשטייער אין פאַלקסבאַנק; פאַרשטייער אין מאַגיסטראַט, אויסגע־וויילט אויף דער ליסטע פון די בעלי־מלאכות.

בעת דער סאָוועטישער אָקופּאַציע אין יאָר 1939, איז ער געווען אָנגעשטעלט אין דעם שטאַטישן קאָאָפעראַטיוו. אָבער אַלס געוועזענעם בונדיסט האָבן זיי אים לאַנג נישט געלאָזט אַרבעטן אויפן דאָזיקן פּאָסטן און איז נאָכדעם אַ צייט געווען אַרבעטלאָז

דאָס איז אויך געווען די סיבה פון זיין נישט אָנטלויפן קיין רוסלאַנד, וועו די דייטשן האָבן אין יאָר 1941, אָקופּירט בערעזע.

וועו אין די געטאָס זענען געשאַפן געוואָרן די „יודענראַטן" האָט ער זיך אָפּגעזאָגט צו זיין אַ מיטגליד פון „יודענראַט". דערפאַר האָבן די דייטשן אין דער נאַכט פון 14טן יולי 1941, אים מיט דער פרוי אַרויסגענומען פון געטאָ „א", וווּ ער איז געווען די גאַנצע צייט און אַריבערגעפירט אין געטאָ „ב" און דעם 15טן יולי איז ער געגאַנגען אין שפּיץ פון דעם טויטן־מאַרש פון די בערעזער יידן צו דער סטאַנציע בלודניע פון וואָנען מען האָט זיי אָפּגע־פירט קיין בראָנאַ־גוראַ, וווּ מען האָט זיי דערמאָר־דעט און באַגראָבן אין די דאָרטן צוגעגרייטע גריבער.

יעקב שלאָסבערג

זיין שטאָט האָט מען אים געראָפן „יעקב דער שלאָסער", לויט זיין פאַך, שלאָסעריי, שטענדיק

א גאַס אין קאַרטוז־בערעזע מיטן פּאָסטאָווניק.

געווען פון די שטעטלדיקע עסקנים. גבאי אין שול. איינער פון די שטאטישע 33 „דעפוטאטן" פאר דער ערשטער וועלט־מלחמה, בעת דער צארישער הערשאפט. אויך איינער פון שבעה טובי העיר, דער ראט פון די שטעטלדיקע יידן.

וועגן נעמען א רב: פארדינגען די „קארבקע" פון שטעטל; א מיקווה; רעליגיעזע היצטרכותן; קלייבן א סטארשטע (א געצאלטער באמטער פון דער רוסישער רעגירונג, וואס פלעגט ארויסגעבן מעטריקעס און פאספארטן) — וועגן דעם אלעמען האבן די „דעפוטאטן" געדארפט באשטימען און יעקב שלאסבערג איז געווען צווישן זיי.

יעקב דער שלאסער איז געווען אן ארייניגייער צום יידישן סטארשטע בערל ריבאק. מען פלעגט זאגן, אז אן יעקב דעם שלאסער טוט בערל ריבאק גארנישט.

בעת דער ערשטער דייטשער אקופאציע קלייבט מען אים אויס אין דעם שטאטישן בירגער־קא־מיטעט.

נאך דעם וועז די באלשעוויקעס האבן אין יאר 1919 פארלאזט בערעזע און עס ווערט געשאפן א שטאט־קאמיטעט איז יעקב שלאסבערג איינער פון זיינע הויפט־מיטגלידער.

ער שטייט אין פארבינדונג מיט דעם וואיעווא־דישן קאמיטעט און דערליידיקט פאר דער שטאט פיל ענינים.

ער, צוזאמען מיט שלמקע ווינשטיין, איז פון דער קאמיסיע פון דריי ביים אויסמעסטן די שטיי־ערן אין שטעטל. דער דריטער איז געווען משה גאלדשטיין.

ער איז מיטגליד אין דעם ראט פון דער פאלקס־באנק; אין דער פארוואלטונג פון דער יי. ש. א.; מיטגליד פון דעם עלטערן־קאמיטעט פון דער יידי־שער שול.

די בעלי־מלאכות קלייבן אים אויס ווי זייערן א פארטרעטער אין פארשיידענע אינסטיטוציעס. ער איז פארזיצער פון האנטווערקער־פארריין; מיטגליד אין דער עקזאמיניר־קאמיסיע פון יונגע האנט־ווערקער. ער איז בכלל געווען דער פארטרעטער פון די ארעמע בעלי־מלאכות און בעיקר פון דער שטעטלדיקער ארעמקייט.

ער איז געווען א קלוגער ייד מיט א שטארקן ווילן. צו זיין ווארט האט מען זיך צוגעהערט.

בעת דער נאצישער אקופאציע איז ער מיטגליד פון „יודענראט" אן א פונקציע.

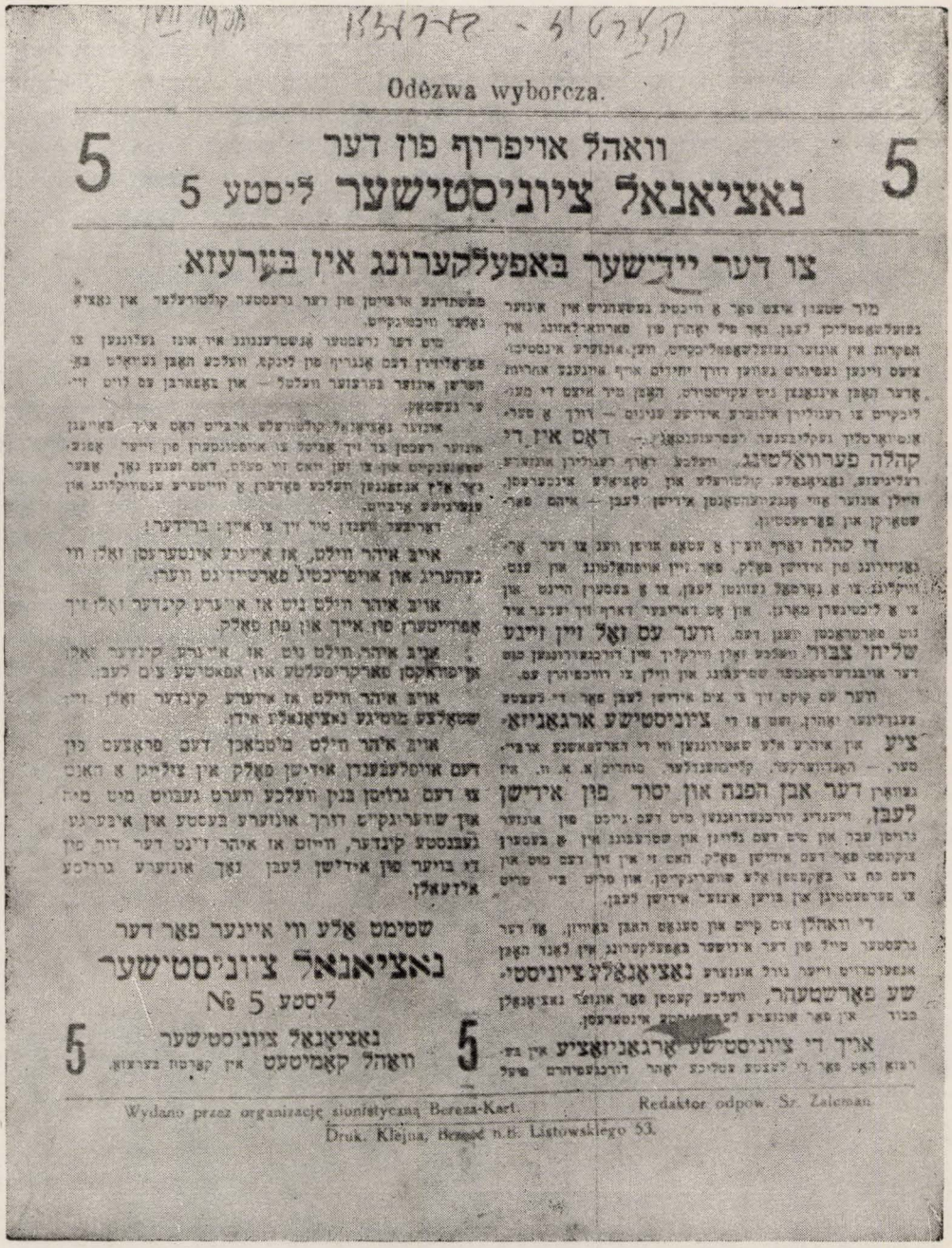
וועז עס ווערט אין „יודענראט" באוווסט, אז די דייטשן גייען ארויספירן דאס רעשטל יידן פון בערעזע צום אומקום, באגייט יעקב שלאסבערג און נאך א פאר יידן מיטגלידער פון „יודענראט" זעלבסטמארד. זיי הענגען זיך אויף אין דער הויז פון משה־אליהו עפשטיין אויף אוליאנער גאס, ווו עס איז געווען דער זיצארט פון „יודענראט". גע־שען איז עס דעם 14טן אקטאבער 1942.

ביינאכט פארברענען די יידן דעם געטא „א", ווו זיי געפינען זיך. דעם 15טן אקטאבער אין דער פרי פירט מען זיי ארויס צו די גריבער, אויף דעם 7טן קילאמעטער פון דעם שאסיי ווארשע־מאסקווע, און זיי ווערן דארטן דערשאסן.

כבוד דעם אנדענק די אלע זין און טעכטער פון אונדזער טייערער, אומפארגעסלעכער היימשטאט!

א יאריד־טאג אין קארטוז־בערעזע.

Odèzwa wyborcza.

5 וואהל אויפרוף פון דער 5
נאציאנאל ציוניסטישער ליסטע 5

צו דער ייִדישער באפעלקערונג אין בּיאַליסטאק!

מיר שטעלן אויפן פּאַרטייִשן בּאָדן אונזער פּראָגראַם פֿון אונזערע פֿאָדערונגען אויף דער קולטורעלער, נאַציאָנאַלער, פּאָליטישער, ווירטשאַפֿטלעכער, סאָציאַלער אויפֿבויונג פֿון אונזער ייִדישער באַפֿעלקערונג.

מיר שטעלן אויף אין דער ערשטער שורה אונזערע פֿאָדערונגען אויף דער קולטורעלער אויפֿבויונג פֿון אונזער ייִדישער באַפֿעלקערונג.

מיר פֿאָדערן:

1. אַ פֿולע אויטאָנאָמיע פֿאַר דער ייִדישער קולטור-געזעלשאַפֿט אין פּוילן.
2. אַ פֿולע גלייכבּאַרעכטיקונג פֿון דער ייִדישער שפּראַך מיט דער פּויליש.
3. אַ פֿולע אויטאָנאָמיע פֿאַר דער ייִדישער שולע אין פּוילן.
4. אַ פֿולע גלייכבּאַרעכטיקונג פֿון דער ייִדישער שולע מיט דער פּויליש.
5. אַ פֿולע אויטאָנאָמיע פֿאַר דער ייִדישער שולע אין בּיאַליסטאק.
6. אַ פֿולע גלייכבּאַרעכטיקונג פֿון דער ייִדישער שולע מיט דער פּויליש אין בּיאַליסטאק.
7. אַ פֿולע אויטאָנאָמיע פֿאַר דער ייִדישער שולע אין דער גאַנצער פּראָווינץ פּאָדלאַכיע.
8. אַ פֿולע גלייכבּאַרעכטיקונג פֿון דער ייִדישער שולע מיט דער פּויליש אין דער גאַנצער פּראָווינץ פּאָדלאַכיע.

מיט דער נאָענטער פֿאַרשטענדיקונג איז אונז געלונגען צו פֿאַרזיכערן דעם אָנגריף פֿון ליבּקע, וועלכע האָבן געוואָלט בּאַ-השרשן אונזער בּירגערשאַפֿט העלפֿל — אין באַשאַרבן עס לויט זייער בּאַשלוס.

אונזער נאַציאָנאַל קולטורעלע אַרבּייט האָט אויך באַוויזן רעכטן צד זיך אָפּצוטיילן פֿון זייער אָפּגרונטלעכן אין זיך אָפּ-פּאָזיציע, נאָר אַנטפּלעקן העלפֿט פֿאַרזיכערן אַ וויידערע עמאַנציפּאַציע.

דאָרשטער העלפֿן מיר זיך צו אין: בּרידער!

אויב איהר ווילט, אז אייער אינטערעסן זאָלן וויי בּאַהאַנדלט ווערן אויפֿן פּאַרלאַמענט,

אויב איהר ווילט נאָך אז אייער קינדער זאָלן זיך אַפּטייטשערן פֿון אייך אין פֿון פּאָלק,

אויב איהר ווילט נאָך אז אייערע קינדער זאָלן אין קאָמוניסטן פּאַרוואַנדלט ווערן אָפּאַטישע צום לעבן,

אויב איהר ווילט אז אייערע קינדער זאָלן ווי-שטאַלצע בּוטיגע נאַציאָנאַלע אידן,

אויב אִהר ווילט מיטאַרבּעטן דעם פּראָצעס פֿון דעם אויפֿלעבּענדן אידישן פֿאָלק אין צילן אַ האָט צו דעם גרויסן בּנין וועלכע וועט נעבּויט ווי מיט אין שוידערונג״ס דורך אונזערע בּעסטע אין אינטערע נעבּעסטע קינדער, חיזוק אז איהר זענט דער ווילט פֿון די בּויער פֿון אידישן לעבן נאָך אונזערע גרויסע אידעאַלן.

שטימט אַלע ווי איינער פֿאַר דער

נאציאנאל ציוניסטישער

ליסטע № 5

5 נאציאנאל ציוניסטישער וואהל קאמיטעט אין קאטשע בערעזע 5

Wydano przez organizację sionistyczną Berezа-Kart. Redaktor odpow. Sr. Zaleman.
Druk. Klejna, Brześć n.B. Listowskiego 53.

אויפרוף אין קארטוז־בערעזע צו די קהילה־וואלן פון יולי 1928.

נתן שאַפּירא

געזעלשאַפטלעכע סילועטן פון בערעזע

אין יאָר 1882 איז אויסגעוויילט געוואָרן אלס סטאַראָסטע פון קאַרטוז־בערעזע ה׳ בערל ריבאַק. 10 מאָל איז ער כסדר איבערגעוויילט געוואָרן, אזן האָט אָנגעהאַלטן דעם אָמט ביז דעם אַריינקום פון די דייטשן אין קאַרטוז־בערעזע אין יאָר 1915. ער איז דאָן דורך זיי באַשטימט געוואָרן אלס בירגער־מייסטער. אָבער זייענדיק שוין אַ עלטערער מענטש האָט די שטאָט און ער אַליין איינגעזען, אַז צום אָנפירן מיט דעם מאָגיסטראָט, מיט דער מיליץ און פאַר די נויטיקע אָפּטע אונטערהאַנדלונגען מיט דער דייטשישער קאָמענדאַנטור, איז נויטיק אַ יינגער, דינאַמישער פערזאָן. דער אויסוואָל איז געפאַלן אויף דעם ה׳ נפתלי לעווינסאָן, אַ געבילדעטן אומאַפהענגיקן יונגערמאַן, וועלכער איז באַשטעטיקט געוואָרן אלס וויצע־בירגערמייסטער.

די ערשטע 20 יאָר אין זיין אָמט האָט ב. ריבאַק געהאַטווינציק פּראָבלעמען, זיין אַרבעט איז באַשטאַנען אין ארויסגעבן פּאַספּאָרטן, אַדמיניסטרירן די פּאַשע־פעלדער פון דער גמינע, די איינקונפטן פון די ספּעציעלע ייִדישע שטייערן וויִ: קאָראָבקע און פּאָר ליכט צינדן. צוזאַמען מיט נאָך 4 פּערזאָנען, פון וועלכע 2 האָבן געמוזט זיין קריסטן, פלעגט ער פּאָנאַנדערטיילן אויף די אייגווויניגער די פּאָרשיידענע רעגירונגס־שטייערן.

אַנדערש ווי אין פיל אַנדערע שטעטלעך האָבן אין בערעזע די 2 רבנים זיך נישט געמישט אין די שטאָט־אָנגעלעגנהייטן, ווייל זיי זענען געווען שארפע קעגנער איינער פון דעם צווייטן און פלעגן זיך נישט צוזאַמענקומען.

אַן ענדערונג איז געוואָרן אין יאָר 1905. ווי אין אַנדערע שטעטלעך האָט די רעוואָלוציאָנערע באַווע־גונג אויך דערגרייכט קיין קאַרטוז־בערעזע. די זשאַנדאַרמען פלעגן אָפט קומען אין דער „אופּראַ־ווע״ (שטאָט־פּאַרוואַלטונג), זיך פרענן אויף דער פּי־רונג און ווינאַרט פון פּאַרשיידענע פערזאָנען. ווען דער זשאַנדאַרמעריע־רעמטמייסטער פלעגט זיך אויף עמעצן פרעגן איז געווען פּאַרשטענדלעך, אַז עס איז נישט צום גוטן פּאָר יענעם. דאָן איז אין דער אופּראַווע, וואָס האָט זיך געפונען ביי ריבאַקן אין שטוב אייגעפּירט געוואָרן, אַז ווי נאָר דער „זשאַנ־דאַרמסקע״ האָט געפרעגט וועגן איינעם, האָט מען גלייך דערלאַנגט אַ שנאַפּס און צובייסן. פּאָניע פלעגט זיך נישט אָפּרייסן לייכט פון אַ שנאַפּס, און אין דער צייט פלעגט שוין וועד פון ריבאַקס פּאַמי־ליע אַוועקלויפן אין אָנזאָגן דעם באַטרעפנדיקן פּער־זאָן, און יענער האָט שוין געווסט ווי צו האַנדלען.

דעם פּריסטאָוו פלעגט מען בכלל צאָלן אַ יערלעכן כאַבאַר, ער זאָל זיך נישט טשעפּען צו די שטעטלשע יִדן.

פון די בערעזער געשעענישן פון יאָר 1905 דער־מאָנט זיך דער פּאָל מיט אַ יידישן סאָלדאָט הורוויץ, וועלכער האָט געדינט אין בערעזע. צוליב אַ צופּאָל איז ער געוואָרן אַרעסטירט און עס האָט אים גע־דראָט (דאָן אין קריגס־צייט) זייער אַ שווערע שטראָף. דערוויסנדיק זיך וועגן דעם, האָט די שטא־טיש רעוואָלוציאָנערע יוגנט באַשלאָסן אים צו רא־טעווען. מען האָט זיך דערווּוסט, אַז אין אַ בא־שטימטן אָוונט וועט מען אים פירן דורך דעם שאָסיי. איז אין דער ריכטיקער צייט אָנגעפאָרן אַ שליטן. אַ מיידל איז אַראָפּ פון שליטן און עפּעס געפרעגט: די וואַכלייט, ווען יענע האָבן זיך אויסגעדרייט צו ענטפערן, האָט זי זיי פּאַרשאָטן די אויגן מיט טא־באַק. ה׳ הורוויץ איז אַרויס און אָנטלאָפן אין שליטן. מען האָט פּאַרשטאָנען, אַז דאָס מיליטער און די פּאָליציי וועלן טון אַלץ צום כאָפן דעם אָנטלאָפענעם. דעריבער איז באַשטימט געוואָרן, דערווייל, אים אויסצובאַהאַלטן אין שטאָט. זיי האָבן צוגעפּאָרן צו בערל ריבאַק, מען האָט אַריינגעפירט דעם סאָלדאָט און פּאַרלאָנגט ער זאָל אים אויסבאַהאַלטן. דאָן איז ער געפאָלן אויף אַזא אייגפאָל: זייט ביי זייט מיט דער „אופּראַווע״, טאָקע אין זיין הויז, האָט געווינט דער פּריסטאָוו. די בוידעמס האָבן זיך פּאַרבונדן מיט אַ טיר. האָט מען הורוויצן אַרויפגעפירט און פּאַרבאַהאַלטן אים ביי דעם פּריסטאָוו אויפן בוי־דעם. אַ פּאָר וואָכן האָט דאָס מיליטער און פּאָליציי באַזוכט אַלע פורן וואָס פלעגן אַרויספּאָרן פון שטאָט. אָבער אַן דערפּאָלג. הורוויצן האָט מען נישט געפּר־נען. אַז עס איז שטילער געוואָרן האָט מען אים

פאַרקליידט פאַר א פרוי און אַפּגעפירט קיין האַרא־דעץ. פון דאַרט מיט דער באַן צו דער דייטשישער גרענעץ און אין א שטיקל צייט אַרום האָט מען פון אים באַקומען א בריוו פון אַמעריקע.

אין שווערע פאַלן פלעגט דעם ה' ריבאַק אַרויס־העלפן זיין איידעם שמשון־דוד שפירא, וועלכער איז געווען פון די געבילדעסטע מענטשן אין שטאָט. מיט זיין אַנשטרענגונג און מיט דער מאַטעריעלער הילף פון דעם זייער פאַרמעגלעכן שטאָט־איינווינער, ה' ישראל גרינבערג, איז געגרינדעט געווארן אין קאַרטוז־בערעזע, אין יאָר 1905, די ייִדישע רעגירונגס אַנפאַנג־שולע צו לערנען רוסיש. די שולע פלעגן ביז דעם יאָר 1915 באַזוכן א 120 ייִנגלעך און מיידלעך. די גאַנצע צייט האָט אַנגעפירט מיט דער שולע דער לערער געראַשעוו.

מיט זייער מיטהילף איז געגרינדעט געווארן, אין יאָר 1909, די ערשטע ליי־ און שפּאָר־קאַסע אין קאַרטוז־בערעזע.

ה' שפירא האָט פאַרמאַגט א באַדייטנדע ביבליאָ־טעק פון רוסישע, דייטשע און ייִדישע ביכער, פון וועלכע פיל בערעזער יונגעלייט פלעגן געניסן.

אין פעברואַר 1919, איז קאַרטוז־בערעזע פאַרנו־מען געווארן פון די פּאָליאַקן. אַלס בירגערמייסטער איז באַשטימט געווארן דער אויבנדערמאַנטער ה' נפתלי לעווינסאָן און פאַר וויצע דער ה' יחיאל־ניסן זאקהיים, שפיראָס איידעם. 10 יאָר, ביז זיין אַרויסצויען זיך פון קאַרטוז־בערעזע, האָט ער פאַר־נומען דעם אַמט פון וויצע־בירגערמייסטער. א גע־שולטער מענטש און א שטאָלצער ייִד, האָט ער מיט ווירדע און דרייסטקייט פאַרטיידיגט די אינטערעסן פון דער ייִדישער באַפעלקערונג.

אַלס דערפאָלגרייכער געשעפטסמאַן האָט ער גע־שטיצט מיט א ברייטער האַנט די שטאָטישע אינס־טיטוציעס.

אין יאָר 1939 איז ער צוריקגעלאָפן קיין קאַרטוז־בערעזע, אַנטיילגענומען אין געזעלשאַפטלעכן לעבן און געזוכט צו לינדערן די ייִדישע פיין און נויט אין געטאָ.

פאַרויסזעענדיק די שרעקלעכע ענדע, האָט ער מיט זיין פרוי ליבע שפירא, זיין שוועגערין די צאַן־דאָקטאָרין אסתר־פייגע שפירא, און מיט נאָך גע־זעלשאַפטלעכע טוער, זיך געזוכט דאָס לעבן אין דער זעלבער נאַכט, פאַר דער ליקווידאַציע פון געטאָ.

פון זיינע קינדער האָבן זיך געראַטעוועט צוויי זין, פעזיקע אינזשעניערן, וועלכע האָבן מוטיק גע־קעמפט אין דער ייִדיש־פּראַנצויזישער אונטערערד־באַוועגונג.

א גאַס אין קאַרטוז־בערעזע.

יעקב גור־אלי (מגדיאל)

צדוק ד׳ איטשעם

אין אָנהייב פון דעם היינטיקן יאָרהונדערט, אין יענער צייט ווען עס האָט זיך צעכוואַליעט גאַר שטאַרק די רעוואָלוציאָנערע באַוועגונג אין דעם בריי־טן און גרויסן צאַרישן רוסלאַנד — האָט דער דאָזיקער רעוואָלוציאָנערער שטורעם, וואָס אַ מאָל אַלץ שטאַרקער אַרײַנגעדרונגען אין די פאַרוואָרפנסטע ייִדישע שטעט און שטעטלעך. שפּורן פון דעם זענען אויך דערגאַנגען צו אונדז קיין קאַרטוז בעראָזש.

ביז יענער צייט האָט דאָס שטעטל געלעבט איר רויק לעבן, בעיקר אין רעליגיעזן זין. די אײַנציקע „אומרויקע" נעסטן זענען געווען די פינף בתי־מדרשים... אין די שעהן פון פרימאָרגן און אין אָוונט האָבן געבריזיט די שטימעס פון די דאָוונערס, תהילים־זאָגערס, די לערנערס פון די משנײות — אוּן חיי־אָדם־חברות. אויך אין די איבעריקע שעהן פון טאָג האָבן דאָרטן נישט געפעלט קיין ישיבה־בחורים און אַנדערע לערנערס, וועלכע האָבן אויסגעזונגען, יעדער אויף זיין שטייגער אוּן נוסח, דעם ריטמישן גמרא־ניגון.

אין דרויסן האָבן אָבער געמעגט בושעווען די גרעסטע שטורעמווינטן, זאָווי־ערוכעס, שנייען אָדער רעגנס, צו די בתי־מדרשים איז עס נישט דערגאַנגען. מען פלעגט זיך אַהער אַרײַנכאַפּן — דאָ אין דער וואַרעמקייט און ליכטיקייט, אין דער שטימונג פון מקום־קדוש האָט מען זיך געפילט אַנדערש. ווי באַלזאַם אויף די צעווייטיקטע נפשות און הערצער האָט עס געווירקט אויף די קרעמער, וואָס האָבן אַ גאַנצן טאָג אומזיסט געוואַרט אויף אַ קונה, וואָס האָבן קיין גראָשן פּדיון נישט געהאַט; עס האָבן געפונען היילונג די בעלי־מלאכות, וואָס זענען אַרומגעגאַנגען אַן אַ שטאָך אַרבעט; עס האָט אויך נישט געפעלט דער סתם ליידיקגייער.

אין שטעטל האָבן ניט געפעלט קיין חברות, עס זענען געווען „חברה־ש״ס", „חברה־משניות", „חברה־שולחן־ערוך". יעדער איינער פון די שטעטלשע ייִדן האָט זיך באַמיט, לויט זיינע קענטענישן, צו געהערן צו איינער פון די דאָזיקע חברות, וווּ ער פלעגט זען דעם פּרוזדור — די פאָדערשטוב — צו זין „עולם־הבא".

אין דער זעלביקער טראַדיציאָנעלער באַנעמנוג האָט אויך דאָן געלעבט די יוגנט אין בערעזע.

ביז אַ געוויסן עלטער האָבן די קינדער פאַרבראַכט זייערע טעג און נעכט אין די „חדרים" און נאָכדעם, ווער פריִער ווער שפּעטער, האָבן זיי אויסגעוואַנדערט אין די פאַרשיידענע ישיבות. דאָרטן האָבן זיי פאַרבראַכט די איבעריקע יאָרן ביז עס איז געקומען די שמונה־עשרה לחודש.

אַ געוויסער טייל פון דער יוגנט האָט דערצו נישט זוכה געווען, ווייל פון דער פריסטער קינדהייט, גלייך פון חדר, האָבן זיי געמוזט זיך שטעלן צו הילף זייערע עלטערן — ווער אין די קרעמלעך, ווער אין די ווַארשטאַטן. אויך פון די אַוועקגעפאָרענע ישיבה־בחורים האָט אַ טייל זיך נישט־דערוואַרט ביזן טערמין פון חופה, זיי פלעגן, אָדער צוליב אומפעיקייט, אָדער ליינגוויליקייט און אויך צוליב דער סיבה פון העלפן דער משפּחה, טראָגן דעם פּרנסה־יאָך, איבערריסן זייער לערנען אין דער פרעמד און קומען אין שטעטל.

אָבער אַלע צוזאַמען האָבן געהאַט אין אַרט צום „פאַרבראַנגען" — די בתי־מדרשים. די לייִדיקע צייט האָט זיך יעדער געפונען אין זיין טאַטנס בית־המדרש.

***

דער שטורעמווינט וואָס האָט זיך פאַנאַנדערגעבלאָזן אין אַלע טיילן פון דעם ריזיקן צאַרישן רוסלאַנד האָט אויך אַרײַנגעוואַרפן זיינע באַצוילן אין דער ווייט־פאַרוואַרפענער בערעזע. דאָ האָבן אַנגעהויבן „אַנגעשטעקט" ווערן פאַרשיידענע הייזער, די רעוואָלוציע איז אויך צו אונדז דערגאַנגען אוּן זי האָט זיך געלאָזט אַלץ מער אוּן מער פילן.

צווישן מנחה אוּן מעריב פלעגן יידן, צווישן אַנדערע „פאָליטישע" נייעסן, מיט ציטערניש דערציילן איינער דעם צוויטן וועגן די הייזער, וועלכע זענען פאַרסמט געוואָרן אוּן וועגן דער גרויסער געפאָר וואָס עס דראָט, רחמנא ליצלן, דאָס גאַנצע שטעטל.

בערעזע איז אייגנטלעך נישט געווען קיין צוגעפאַסטער פלאַץ פאַר דעם קלאַסנקאַמף. דאָס שטעטל האָט נישט פאַרמאָגט קיין פראָלעטאַריאָט. עס איז

ביי אונדז נישט געווען קיין סימן פון קיין גרויס־אינדוסטריע. בערעזע איז אויך געווען ווייט פון אינדוסטריעלע, האַנדלס־ און בילדונג־צענטערן.

האָט אַ יידּ געהאַט עפּעס אַ שוואַרץ שטיקל אַר־בעט לעבן זיין הויז, אַדער אין גאָרטן, פלעגט ער זיך באַנוצן מיטן פויער, אַדער שטעטלדיקן מיעש־טשאַן (די „גויים") פון דער סביבה, וועלכע פלעגן פאַר קליינע פרוטות אַרבעטן פון פרימאָרגן ביז נאַכט, אַפילו אין די גרעסטע זומערטעג. דער פויער האָט נישט געהאַט די באַדערפענישן פון שטאָטישן מענטש, געווען אַ מסתפק במועט, זייער קליידונג און שוכוואַרג פלעגן זיי מאַכן אין דאָרף, מיט אייגענע הענט.

די רעוואָלוציאָנערע באַוועגונג האָט דעריבער נישט געהאַט קיין ציל אַריינצודרינגען אין דער נישט־יידישער גאַס — דער עיקר וואָס די רעווא־לוציאָנערן־אָפּאָסטאַלן האָבן געוואָלט, איז געווען אַריינצוקריגן זיך צו די בעלי־מלאכות: סטאָלאַרעס, שלאָסערס, שמידן, שניידערס, שוסטערס, בעלי־עגלות און דאָס גלייכן.

דערזעענדיק די דאָזיקע „מגיפה" רחמנא־ליצלן, וואָס עס דראָט דאָס שטעטל האָבן די נטורי־קרתא, די גבאים פון אַלע שולן, די רבנים און די פאָר־שטייער פון אַלע רעליגיעזע און טראַדיציאָנעלע חברות באַשלאָסן צוזאַמענצורופן אַ גרויסע פאָר־זאַמלונג כדי צו באַשטימען די מיטלען, וואָס מען זאָל אָננעמען כדי צו פאַרהיטן פון דעם גרויסן פייער וואָס האָט זיך צעפלאַקערט.

אויף דער דאָזיקער הייליקער פאַרזאַמלונג זע־נען צום ערשטן מאָל געזעסן האָבן ביי האָבט די צוויי רבנים, וועלכע זענען געווען פיינטלעך צווישן זיך, און צוליב וואָס די קהילה איז געווען געשפּאָלטן אויף באַזונדערע שנאהדיקע טיילן. לעבן זיי זענען אויך געזעסן די צוויי דיינים — רב איזיקל דער מלמד און ר׳ מענדל רישעס.

די פּנימער פון אַלע פאַרזאַמלטע האָבן אויסגע־דריקט די גרויסע ערנסטקייט פון ענין און דעם טיפן צער וואָס האָט געטראָכקעט אין זייערע הער־צער.

מיט וווינענדיקע שטימעס האָבן די רבנים גע־געבן צו דערקלערן דעם טראָגישן מצב פון יידישן שטעטל, וועגן די שוועריקייטן וואָלקנס, וואָס האָבן זיך פאַרשפּרייט אויפן בערעזער הימל און וועגן דער גרויזאַמער סכנה, וואָס דראָט רחמנא־ליצלן, בעיקר דער יוגנט, פאַר אַפּיקורסות און אַסימילאַציע, וועגן די גרויסע געפאַרן פאַר יידיש־קייט בכלל.

אַלע זענען געזעסן ווי פאַרשטיינערטע, טרערן האָבן געהרונגען, קרעכצן האָבן אַנגעפילט די לופט פון בית־המדרש, באַזונדערס האָבן געיאָמערט די פרויען, וואָס זענען געווען פאַרזאַמלט אין דער עזרת־נשים.

די רבנים האָבן אָפּגעזאָגט זייערע דרשות און געבליבן זיצן. קיינער האָט נישט פאַרגעלייגט קיין שום פאַרשלאָג און עצות וואָס צו טון.

***

אין אַווינקל איז געזעסן ר׳ צדוק. אַלע איברים האָבן אין אים געציטערט, זיין געזיכט איז געווען ווייס און יעדע באַוועגונג זיינע האָט עדות געזאָגט אויפן גרויסן צאָרן וואָס ברויזט טיף אין זיין נשמה. בעת דער גאַנצער צייט פון די רבנישע דרשות איז ער געזעסן און זיך צוגעהערט צו זייער יעדן וואָרט. זענדיק די שוואַכקייט פון די רבנים, דיינים און די אַלע פאַרשטייער צו קומען מיט עפּעס אַ רעזאָלוציע, צו באַשליסן עפּעס פאַקטישע מעשים, האָט ער זיך נישט געקענט איינהאַלטן. ער האָט זיך אויפגעשטעלט און מיט אַ ציטערדיקער פאַרשטיקטער שטימע האָט ער זיך געוואָנדן צו די פאַרזאַמלטע:

— מורי ורבותי! איך נעם אויף מיר די גרויסע פאַראַנטוואָרטלעכקייט צו זיין דער היטער פון אונדזער ווייניגאַרטן. איך האָב די שטאַרקע אמונה, אַז דער רבונו־של־עולם וועט מיך באַגליקן אויף דעם דאָזיקן שווערן וועג...

צדוק ר׳ איטשעס, איז געווען אַ יידּ אַ הויכגע־וויקסיקער, מיט ברייטע פלייצעס, דאָס גזיכט קיילעכדיק און פול מיט בלוט, רעדעלעך אַרום די אויגן, די האָר אויפן קאָפּ, די פיאות און באָרד, געקרייזלטע. די פיגור אין אַלגעמיין אַ שטאַרקע, די שטריכן פון פנים זענען געווען צאָרט אַן אייידל.

געווויינט האָט ער לעבן קדישא־בית־המדרש, הויז ביי הויז. אין זיין אייגענער שטוב איז ער כמעט ווי געווען אַ גאַסט. דעם גרעסטן טייל פון טאָג פלעגט ער פאַרברענגען אין בית־המדרש. אין די פרימאָרגן־שעהן פלעגט ער זיך אינווויקלען אין דעם טלית־ותפילין און האָט זיי נישט אויסגעטאָן ביז מיטיקצייט. גלייך נאָכן דאַוונען האָט ער אַנ־געהויבן אָפּצוריכטן זיין סדר פון לערנען. מיט אַ שטיל און בנעימותדיקן ניגונדל פלעגט ער זיך אויסזינגען די בלעטער גמרא, מדרשים און פוס־קים.

זיין הויז איז געווען אַ באַוווסטע קרעטשמע. דער ערשטער צימער האָט געדינט פאַר אַ שענק, פול מיט טישלעך פאַר גויים. ביי דער הינטערשטער וואַנט איז געשטאַנען אַ באַריערע, אַ מין „בופעט", הינטער וועלכער עס האָבן זיך געפונען די געטראַנ־

קען — בראנפן, ביר און קוואס. אין אַ קאשיק זע־
נען געלעגן פרישע און ווארעמע בולקעס, אייגן
געבעקס, ווי אויך גרויסע לאבנס ברויט — שווער־
צע און געבייטלטע.

לעבן בופעט און ביי דער זייטיקער וואנט האבן
געפירט טירן אין צימערן, וואס האבן געדינט פאר
געסט — פאר יידן וואס זענען געקומען פון דער
סביבה אויפן מארק אדער יאריד.

מיט דעם אלעמען פלעגט זיך פארנעמען די פרוי
מיט די טעכטער. ער אליין, ר׳ צדוק, איז געווען
ווייט פון דעם דאזיקן האנדל. נאר אין די מארק־
טעג האט ער באוויליקט זיך צו געפינען אין שענק,
דער עיקר לייגן אכט, אז מען זאל נישט גנבענען.
די דאזיקע טעג זענען פאר אים געווען „אן אפקו־
מעניש", א מין שטראף אויף דער וועלט, גזווים
פאר עמעס א חטא וואס ער האט געזינדיקט. שטייז
פלעגט ער הינטער דער באריערע, קוקן און שווייגן.

אין אלגעמיין איז ער געווען א „שווייגער". ער
האט שטענדיק געהאלטן פון כלל: אז אין שווייגן
זינדיקט מען ווייניקער ווי אין רעדן. אז דאס מויל
איז אפן קען זיך צמאל ארויסקייקלען א נישט־
שיין ווארט, א זידלווארט און אמאל, נישט־ווילנדיק
אויך א שבועה.

אפילו אין בית־המדרש האט ער זיך שטענדיק
אפגעהיט נישט אנצוהייבן קיין שמועס. נאר או מען
האט אים עפעס געפרעגט פלעגט ער ענטפערן גע־
לאסן, באזאכט און מיט א געוויסער איינגעהאלטנ־
קייט.

נאך אין די ישיבות, ווו ער האט פארברענגט זיי־
נע אלע יוגנט־יארן, איז ער געווען באוווסט ווי
דער גרויסער בעל־מוסר און „ריינע נשמה".

דער דרך־ארץ פאר ר׳ צדוקן איז אין שטעטל
געווען שטענדיק זייער גרויס. צדוק ר׳ איטשעס
איז געווען א שם־דבר, הגם ער פלעגט זיך נישט
מישן אין קהלשע ענינים.

דאס מאל, פילנדיק די גרויסע צרה וואס הייבט
זיך אן צו וועבן אין שטעטל און וואס טראגט א
גרויסע געפאר, האט ער באשלאסן ארויסצוגיין פון
זיינע דלד־אמות און זיך שטעלן אין שפיץ פון
לעשן דאס פייער, אויפהויפט זענדיק, אז אויס־
סער אים איז נישטא קיין צווייטער.

***

אין דער זעלבער צייט טאקע האט פלוצלינג
אויפגעשיינט א שטארק־פינקלדיקער שטערן אויפן
הימל פון רעליגיעזן יידנטום אין רוסלאנד — דער
„חפץ־חיים". דאס איז געווען דער באוווסטער רב
אין שטעטל ראדון — ר׳ ישראל מאיר הכהן זצ״ל,
ווו עס האט זיך געפונען די באקאנטע מוסר־ישיבה,
וווהין עס פלעגט זיך ציען א גרויסע מאסע פון דער
יידישער רעליגיעזער יוגנט. דער פסעוודאנים האט
געשטאמט פון דעם דאזיקן רבס א ספר, וואס איז
געווען געווידמעט אלע, אין יענער צייט, אנגעוויי־
טיקטע פראבלעמען פון יידישן לעבן. דער ספר בא־
רירט דעם כלל און דעם יחיד, מאן און פרוי, קינ־
דער און דערוואקסענע, שטוב און גאס, האנדל און
מלאכה, כשר און טרייף, גוף און נשמה, היטן דאס
מויל, די איגן, אויערן און בכלל יעדן אבר. הכלל,
א בריטע באהאנדלונג פון אלע ווינקלען פון
יידישן לעבן.

דער דאזיקער ספר האט געדארפט דינען ווי א
רפואה פאר דער מכה, וואס רייסט זיך ארויס אין
יידישן ארגאניזם. אויסער דעם ספר זענען דאן
כסדר דערשינען ספרים אויף ספרים אלץ מוסר
און מוסר. די אלע ספרים זענען געשריבן געווארן
אין א פאלקסטימלעכן טאן און א פארשטאנדלע־
כער שפראך צוגענגלעך פאר המון־עם. יעדער ספר
איז אויך גווען מיט אן איבערזעצונג אויף יידיש,
אז נישט נאר מענער, וואס קענען נישט קיין לשון־
קדוש, נאר אפילו פרויען זאלן זיי לערנען און
פארהיליקן. איבער די אלע ספרים האט דער ר״ב
ארויסגעגעבן אויך אויפסנייי דעם „שולחן־ערוך"
מיט א יידישער איבערזעצונג און מיט זיינ ם א
פירוש, כדי צו פאפולאריזירן דעם שולחן־ערוך
פאר אלעמען. צוזאמען מיט דעם האט דער „חפץ־
חיים" געגרינדעט א גאנצע ארגאניזאציע, א פאר־
צוויגטע מיט אינסטרוקטארן, וועלכע פלעגן ארומ־
פארן איבער שטעט און שטעטלעך כדי צו פאר־
שפרייטן די דאזיקע ספרים אין די יידישע הייזער
און בכלל צו פארשטארקן און אינצווואלצלען די
רעליגיעזע מוסר־באוועגונג אויף דער יידישער גאס.

***

גלייך נאך דער גרויסער פארזאמלונג, וואס איז
פאראנגעקומען אין דעם גרויסן בית־המדרש און וווּ
צדוק ר׳ איטשעס האט געגעבן זיין צוזאג צו היטן
דעם בערעזער ווייגארטן, האט ער זיך געווענדט
מיט א גרוסן בריוו צום הויף פון „חפץ־חיים" און
געבעטן גלייך ארייניקן קיין בערעזע א גוטן שליח,
כדי צו ראטווען דאס שטעטל.

אין עטלעכע טעג ארום איז אנגעקומען די הסכמה
און עס איז אנגערופן געווארן דער נאמען פון דעם
משולח ווי אויך דער טערמין וועלן ער וועט זיך
באוויזן אין בערעזע.

דערהאלטנדיק דעם בריוו האט צדוק ר׳ איטשעס
פארמאכט די גמרא אין קדישא־בית־המדרש, א קוש
געטון איר, ארויסגעשטעלט אין ספרים־שאנק און
ארויס אין גאס, איינחזרנדיק אין זיך דעם פסוק:

„עת לעשות לה׳ הפרו תורותיך״ — וואָס מיינט אַז וועָן מען דאַרף עפּעס טון פאַר גאָטס וועגן מעג מען מבטל מאַכן דעם לימוד התורה.

מיט גיכע טריט האָט ער זיך אַוועקגעלאָזט צו ביידע רבנים און זיי אָנגעזאָגט די פריילעכע בשורה אַז עס קומט אַ משולח פון „חפץ חיים״.

ער האָט באַשטימט אַ גרעסערע זיצונג פון די „פני״ פון שטעטל און פאַרגעלייענט פון פאַפיר דעם געניויעם פּלאַן, וואָס ער האָט אויסגעאַרבעט, וואָס מען דאַרף אַלץ טון פון דעם טאָג אָן אוז ווייטער.

ר׳ צדוק האָט פערזענלעך באַזוכט יעדע שטוב, וווּ ער האָט מיט שמחה דערציילט וועגן דער גרויסער געשעענישׂ, אַז עס קומט אַ גרויסער משולח פון „חפץ־חיים״ הקדוש, ספּעציעל קיין בערעזע. ער האָט צוגעגרייט די אָטמאָספער אין די שטיבער און בתי־מדרשים, אַז מען זאָל דעם שליח אויפנעמען מיט האַרציקייט און וואַרעמקייט.

אין דעם טאָג וועָן דער משולח איז געקומען איז אין שטעטל געווען אַ גרויסער יום־טוב.

ר׳ צדוק, מיט אַ גאַנצער דעלעגאַציע, איז אַרויס־געפאָרן קיין בלודניע צו דער באַן־סטאַנציע, מקבל־פּנים זיין דעם גאָסט. די צוויי בעלי־עגלות — ר׳ דוד און זיין זון יהושע האָבן געבראַכט אויף זייערע פורלעך די דעלעגאַטן מיטן גאָסט און אויך גרויסע פּעק ספּרים פון „חפץ־חיים״.

אין משך פון זיבן טעג, וואָס דער משולח איז געווען אין בערעזע, איז דאָס שטעטל געגאַנגען אויף רעדלעך. עס האָט געקאָכט און געזידט. אַלע אָוונט, צווישן מנחה און מעריב, איז געווען פול־געפּאַקט איינער פון די פינף בתי־מדרשים. פול איז אויך געווען די עזרת־נשים מיט קינד און קייט.

דער משולח, אַ פעטינקער יִד, מיט ברענענדיקע אויגן און פּעך־שוואַרצער באָרד, האָט מיט זיין זינגענדיקער דרשה אויפגעטרייסלט דעם המון און געעפנט די טערען־קוואַלן פון די ווייבער, מאַלנדיק פאַר זיי דעם גן־עדן פון די צדיקים און דעם גהינום פון די פּושעים און רשעים.

אין משך פון די טעג האָט ר׳ צדוק מיטן משולח און מיט באַלעבאָטים באַזוכט יעדעס הויז מיט דער בקשה צו קויפן די ספּרים פון הייליקן „חפץ־חיים״.

ר׳ צדוק האָט זיך נישט באַנוגנט מיט דעם אַליין — ער האָט אויך אָנגעגורט זיינע לענדן און זיך באָמיט צו גרינדן אַ חברה „חפץ־חיים״ אין שטעטל, אין וועלכער עס האָבן זיך איינגעשריבן אַ סך פון די בעלי־מלאכות און קרעמער. פאַר דער חברה האָט ער פֿיגעגעבן אַ צימער אין זיין הויז, וווּ ער פלעגט יעדן אָוונט זאָגן פאַר דער חברה אַ שיעור אין די ספּרים פון „חפץ־חיים״ און „משנה ברורה״.

ר׳ צדוק דער „שווייגער״ איז געוואָרן אַן אמתער פאָלקס־טריבון, דער לערער בחסד עליון. די חברה „חפץ־חיים״ האָט געקלונגען אין שטעטל און די צאָל פון אירע מיטגלידער האָט כסדר געוואַקסן. מיט דער צייט האָט זיך דער צימער פאַרוואַנדלט אין אַ בית־מדרשל פון וואַנען דער קול פון תפילות און תורה פלעגט דערגיין אין דער גאַנצער סביבה.

דער נאָמען פון ר׳ צדוק איטשעס איז געוואָרן הייליק און פלעגט אַרויסגעזאָגט ווערן מיט דער האַרציקסטער פּיעטעט. זיין אויטאָריטעט איז אַ־בערגעשטיגן פון די רבנים און דיינים.

נישט קוקנדיק וואָס פון איין זייט האָט זיך אַלץ מער און מער צעפלאַקערט די רויטע פאָן ביי אַ גרויסן טייל פון דער יוגנט, האָט זיך פון דער צווייטער זייט צעקלונגען שטאַרק גאָטס וואָרט פון צדוק ר׳ איטשעס הויז, וווּ אַ סך געווינעלעכע יִדן פלעגן שלינגען יעדעס וואָרט זיינס מיטן גאַנצן דורשט און זיך דערמיט קוויקן.

די חברה האָט זיך געהאַלטן ביזן אויסברוך פון דער ערשטער וועלט־מלחמה.

דער חורבן פון בערעזע נאָך יענער מלחמה האָט אַלץ צעשמעטערט און ר׳ צדוק איז פאַרוואָגלט געוואָרן אין די פאַראיניקטע שטאַטן פון אַמעריקע.

די לעצטע יאָרן האָט ער פאַרברַאכט אין ארץ־ישראל. אין דעם האָט ער געזען די גרעסטע זכיה זיינע פון רבונו־של־עולם: צו זען מיט זיינע אויגן די אתחלתא פון דער גאולה און דאָס פאַרווירקלעכן פון חלום פון זיין רבין, דער „חפץ־חיים״, אַז מען דאַרף שנעל צוגרייטן אַלע כוהנים צו דער „עבודה״ אין בית־המקדש, וואָס וועט געבויט ווערן במהרה בימינו.

אליה־מאטיע באקשטיין

קאַרטוז־בערזער פּייערלעשער

אונדזער שטעטל ווו עס זענען געווען 2 רבנים, צוויי שוחטים, צוויי בעדער, האָט אויך געהאַט צוויי פּאָשאַרנע קאָמאַנדעס (פּייערלעשער) — אַ יידישע און אַ גויישע.

די גויישע האָט זיך געפּונען אויף די לאָנקעס, לעבן ישראל סקידעלסקיס שטוב און אין נאָענט־קייט פון די קריסטלעכע קהל־געביידעס, ווי דער געריכט, שקאָלע און פּריסטאַוו. דער שטאַל געבויט פון האָלץ־קלעצער איז געשטאַנען לעבן אַ לוזשע וואָסער, וואָס האָט זיך נישט אויסגעטריקנט אין משך פון גאַנצן יאָר. אינעווייניק זענען געווען צוויי הילצערנע פעסלעך און אַ האַנט־פּאָמפּע, וואָס איז אגב שטענדיק געווען קאַליע. צום שטאַל איז נאָך געווען צוגעבויט אַן אָרט צו האַלטן די אַרעסטיר־טע דורך דעם פּריסטאַוו.

די יידישע פּאָשאַרנע האָט זיך געפּונען אויפן שאַסיי, די הויפּטגאַס און צענטער פון שטאָט, אויך לעבן אַ לוזשע וואָסער פון אַ 100 קוואַדראַט מע־טער און אַ מעטער די טיף. ווינטער איז דאָרטן געווען דער גליטש פאָר אונדז חדר־יינגלעך. זומער פלעגן אַהין די באַלעגאָלעס אַריינשטעלן זייערע וועגענער איינצונעצן די רעדער, אַז די שפּריכעס פון די רעדער זאָלן נישט אויסטריקענען.

אין דעם שטאַל, אויך אַ הילצערנער, זענען גע־וועזן 4 הילצערנע פעסלעך מיט צוויי האַנט־פּאָמפּעס און אַ 10 ברוסאַקעס — אַזעלכע אייזערנע האַקנס אויף לאַנגע פלעקענער.

דער אַנפירער (נאַטשאַלניק) פון דער יידישער פּאָשאַרנע איז שטענדיק געווען אַ קריסט, אַ שטיקל פּריץ, אַ ליבהאָבער פון בראָנפן (יידישע און נישט יידישע).

זומער פלעגט די יידישע פּאָשאַרנע מאַכן פּראָבן ביי דעם עק פון דער שטאָט, לעבן טייך, ווו עס זענען געווען די קוזשניעס. דאָרטן פלעגט מען אונ־טערצינדן די צוגעגרייטע הויפּנס שטרוי און מען פלעגט אַנהייבן שרייען „פּאָשאַר". דאַן פלעגן די פּייערלעשער לויפן מיט די פעסלעך און האַנט־פּאָמפּעס איינצולעשן די „שריפה".

מען פלעגט שפּריצן מיט וואָסער; קריכן אויף די דעכער — עס איז געווען פּריילעך אין שטאָטל. דער אַנפירער פלעגט נאָכהער גוט אויסטרינקען און די בחורים, די „פּאָשאַרניקעס", האָבן אים געהויבן אין דער הויך „אויף הורא".

מיר חדר־יינגלעך פלעגן כאַפּן גוט אַפּגעשפּריצט, און אַפּטמאָל טאַקע קלעפּ, פּאָר קריכן אונטער די עיס פון די פּאָשאַרניקעס.

בית־החיים־גאַס אין קאַרטוז־בערזע.

נאך די פראבן זענען די האנט־פאמפעס אוועק צו ביידע מומחים פון שטעטל, איינע צו יעקב דעם שלאסער און די צווייטע צו יוסף־חיים דעם שמיד. פלעגט טאקע אויסברעכן שפעטער אַ שריפה אין שטעטל פלעגט מען די פאמפעס זוכן ביי די מומחים און אפטמאל זענען זיי נישט געווען פאר־ריכט.

אזוי האט עס געדויערט ביז דער ערשטער וועלט־מלחמה אין יאר 1915. דאס שטעטל ווערט באשאסן פון דער רוסישער ארמיי. די דייטשן זענען דאן אין שטעטל. עס ברענט אפ דער גאנצער מארק און מען קען נישט לעשן.

אין 1918, ווערט די פאזשארנע ווידער ארגאניזירט. דערביי ווערט אויך ארגאניזירט א זעלבסט־שוץ (דורך שייקע שאפירא), וויל מיר ריכטן זיך אויף פעטלורעס באנדעס, וואס האבן זיך גענומען אין דער געגנט און שוין געווען לעבן קאברין. מען קויפט אירן געווער. אבער די רויטע ארמיי קומט פריער און באזעצט דאס שטעטל. אין א חודש שפעטער פאלן אן אויף בערעזע די פאליאקן און טרייבן ארויס די באלשעוויקעס. אויך זיי גייען שפעטער אוועק. אין א וואך ארום קומען זיי שוין מיט א גרעסערן כוח, מער ארגאניזירט און פאר־נעמען דאס שטעטל.

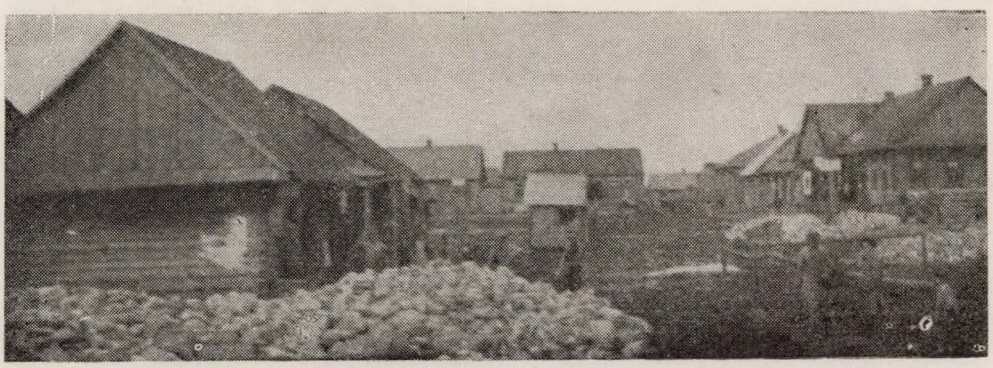
פאר דער דאזיקער גאנצער איבערגאנג־צייט איז די פאזשארנע געווען די באשיצערין פון בערעזע קיין פאליציי איז נישט געווען. די פאזשארנע האט געהאלטן וואך אין שטעטל בייטאג און אפטמאל ביינאכט.

אין 1920, ווען די פוילישע ארמיי טרעט אפ פון בערעזע זענען געווען פיל אנפאלן פון די אפ־טרעטנדיקע פוילישע סאלדאטן. זיי האבן כלומרשט געזוכט באלשעוויקעס און דערווייל אויסגעלידיקט די שאפעס און קרעדענסן. וואס זיי האבן געפונען האבן זיי צוגענומען. אפטמאל דערביי צעשלאגן שטארק די יידן.

די פייערלעשער, ארגאניזירטע דורך הענאך ליס־קאווסקי, בעטן אויס ביי דעם מיליטער־קאמענדאנט, ער זאל זיי געבן הילף. ער גיט 10 פוילישע מילי־טער זשאנדארמען, וואס דארפן העלפן דער פאַ־זשארנע צו האלטן די ארדענונג. עס הערט אויף די רויבעריי. צו קיין געשלעגעריי קומט שוין נישט מען רייסט שוין מער נישט קיין יידישע בערד. צעטיילט אין פינפטלעך האלט די פאזשארנע וואך אין די נעכט. ביים אפטרעטן פון די פאליאקן ווערט בערעזע ווידער באשאסן און עס ברענט אפ דער צווייטער טייל פון מארק, וואס איז געבליבן גאנץ פון דער פריערדיקער שריפה און א שטיק פון דער שאסיי־גאס און מיט א שטיק אולאנער גאס ווי א צוגאב. לעשן דער דאזיקער שריפה איז גע־ווען אוממעגלעך.

אין יאר 1923, ווערן די פייערלעשער רעארגא־ניזירט דורך יעקב סעלעצקי — קאוואל. זייער שטוב איז געווען ביי די קאזארמעס און ער האט ליב געהאט מיליטער־איבונגען. ער האט די פייער־לעשער ארגאניזירט אויפן מיליטערישן שטייגער. ער איז דער ארגאניזאציע איבערגעגעבן מיט לייב און לעבן. ער בויט צו צום פאזשארנע־שטאל א שיינעם קלוב. ווינטער האלט מען דארט וואסער עס זאל נישט פרירן און זומער איז עס א קלוב פאר די פייערלעשער. ער ארגאניזירט אויך א בלאז־אר־קעסטער. קויפט אין גוטע מאשינען, אפילו אן אויטאמאטישע פאמפע. עס ווערן אויך ארויסגעצויגן מיידלעך ווי קראנקן־שוועסטערס. די פייערלעשער האבן זייערע אוניפארמען, מונדירן און היטלען. חוץ די מעשענע היטלען בעת לעשן די שריפות. ווען עס איז א פאראד, א יום־טוב ביי די פאליאקן, גייט דער בלאז־ארקעסטער פון דער פאזשארנע פארויס. נאכדעם ערשט די מיליטערישע טיילן און די פאליציי. זיין א פאזשארניק אין שטעטל האט געמיינט א שטאלץ. אלע זענען געווען פרייוויליק.

איין פאל איז ווערט דערמאנט צו ווערן.

אויסבליק פון מארק אין קארטוז־בערעזע. עס ליגן בערג שטיינער צום ברוקירן דעם מארק.

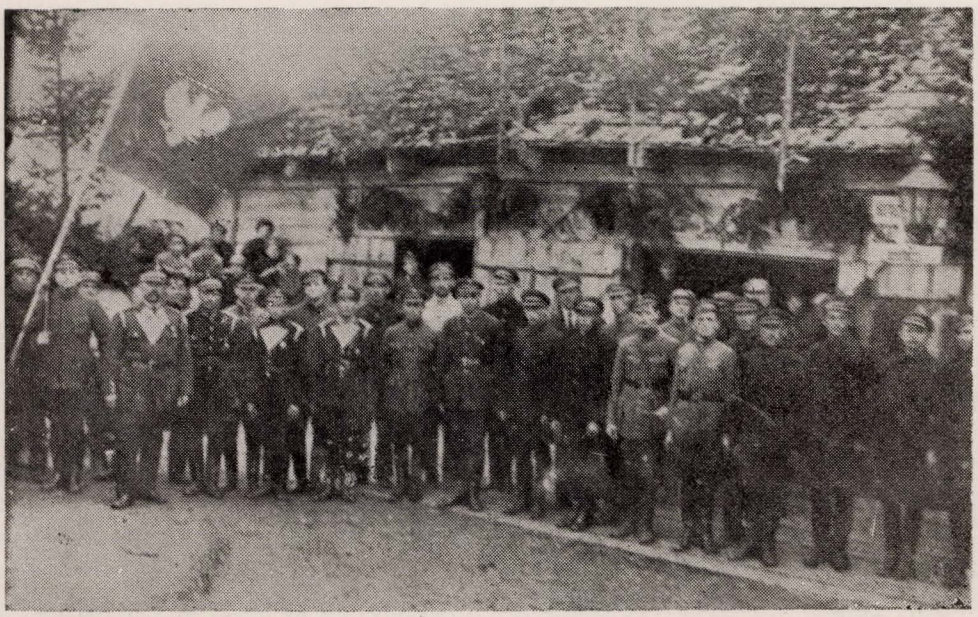
אַ געוויסן פרייטיק בייטאָג הייבט אָן צו ברענען ביים עק שטאָט, לעבן טייך, לייבל ברוידעס (דעם שוסטערס) שטוב. מען לויפט לעשן ווי צו אַ חוזק — די שטוב שטייט דאָך ביים טייך! אָבער אין אַ האַלבע שעה אַרום הייבט אָן ברענען אַ שטוב — לעבן מאַרק, שלמה דעם באַלעגאָלעס, און גלייך ווייטער אַ שטוב איפן שאָסיי, לעבן שמעיה דעם רימער, אַ שטאָל — הכלל אַ שריפה אין דריי ערטער פאַר אין מאָל. שטייען די פויערים פון די אַרומיקע גאַסן און קוועלן, די יידישע קוגלען, זאָגט אייגער, פאָזניאַק דער הינקעדיקער, ברענען. העלפן לעשן גייען זיי נישט. אָבער אין אַ פערטל שעה אַרום שרייט מען, אַז עס ברענט אין זדיטשעווער גאַס און די ערשטע שטוב וואָס האָט דאָרטן אָנגעהויבן ברענען איז טאַקע פאָזניאַקס. און אַז די גויישע גאַסן הייבן אָן ברענען איז עס אָן אַ סוף, די גאַנצע גאַס, ווייל די דיכטער זענען ביי זיי געווען געדעקט מיט שטרוי. די קריסטלעכע באַפעלקערונג האָט פאָזניאַקס חכמה מיט די „קוגלען", זייער אָפּט דערמאָנט.

אין יאָר 1939, פאַלט ווידער אויף דער פייערלעשער־קאָמאַנדע אויסצופילן אַ ריי פליכטן ווייט פון זייערע אייגנטלעכע פונקציעס, זיי זענען אין אַ געוויסן מאָמענט געווען די היטערס פון שטעטל. וועגן דעם פאַל ווערט דערציילט אין אַ צווייטן אָרט פון אונדזער פּנקס.

אין יאָר 1940, ווען די באָלשעוויקעס האָבן פאַרנומען די שטאָט, ווען עס הערט אויף די זעלבסט־טעטיקייט פון אַלע אינסטיטוציעס זענען עטלעכע פאָזשארניקעס געבליבן ווי באַצאָלטע אָנגעשטעלטע דער אָנפירער איז געווען אַ רוס, אַ געקומענער פון די אַלט־סאָוועטישע געביטן.

אין יאָר 1941, ווען די דייטשן זענען געקומען האָבן זיי אונטערגעצונדן דעם בית־המדרש אין מיטן מאַרק און פאַרברענט כמעט אַ האַלב שטעטל און נישט געלאָזט לעשן.

אין יאָר 1944, ווען זיי טרעטן אָפּ פון שטעטל, פאַרענדיקן זיי זייער ממשלה מיט פאַרברענען דאָס רעשט שטעטל. דאָן איז שוין נישטא ווער עס זאָל לעשן.

ערשטע אָפּטיילונג פון די פייערלעשער אין קאָרטוז־בערעזע בית דעם מלוכהשן יום־טוב, 3טער מאי 1922.

יוסף ראָטענבערג (מעקסיקע)

אויף די וועגן פון נע־ונד

די ווייסערדיקע פראָגמענטן זענען אַרויס־
גענומען געוואָרן פון דעם בוך „פון וואַרשע
ביז שאַנכיי (נאָטיצן פון אַ פליט, זייטן 75—
96), וואָס איז דערשינען אין מעקסיקע אין
יאָר 1948. אין דאָזיקן בוך דערציילט דער
מחבר די וואַגלונגען פון וואַרשע אין יאָר
1939, וועגן דעם גאַנג פון אַ פליט דורך
פולישע שטעט און שטעטלעך. פון דאָזיקן
בוך נעמען מיר אַרויס יענע פראָגמענטן, וואָס
האָבן אַ שייכות צו די שטעטלעך, וואָס אונ־
דזער פנקס פאַראייביקט זיי.

דייטשע טאַנקן לויפן פון אַלע זייטן

...מיר האָבן זיך ענדלעך געלאָזט אין וועג אַריין. די דראָזשקע איז אַוועק פאָרויס, און מיר נאָך איר. עס האָט לאַנג נישט געדויערט און זי איז פאַר־שוווונדן פון אונדזערע אויגן. עס איז געוואָרן זייער אומעטיק אויפן האָרצן. צי וועלן מיר זיך נאָך זען? צי וועלן מיר נישט ווערן אָפּגעשניטן? מיר זענען געגאַנגען און געגאַנגען, און די שטילקייט אַרום האָט אַלץ געפערעסט אויפן גמיט, גערייצט די פאַנטאַזיע און ביי אַ טייל אַרויסגערופן אפילו אַנגסט און מורא.

אין דעם, אַז מיר זענען שוין געהאָט אָפּגע־גאַנגען אַן ערך צוויי שעה, דורכמאַכנדיק ביי 8 קילאָמעטער (אינגאַנצן האָבן מיר געהאָט צו מאַכן 24), טוט זיך אַלטשיילער פלוצלונג אַ שטעל אָפּ און שרייט היסטעריש אויס:

—„חברים, לאָמיר צוריקגיין, מיר גייען דאָך דעם וואָלף אין פּיסק אַריין... איר זעט דאָך, ווי טויט דאָ איז, אַלץ האָט מורא, אַלץ האָט זיך אויסבאַהאַלטן, מיר וועלן אַריינפאַלן נאָך אין מיטן וועג".

ער האָט דאָס אַלץ אויסגעדריקט אַזוי סוגעסטיוו, אַז כמעט אַלע האָבן זיך נישט נאָר אָפּגעשטעלט, נאָר אפילו אויסגעדרייט און אָנגעהויבן אַרומצו־קוקן זיך אויף צוריק. דער אויסדרוק פון אַלעמענס פּנימער איז געווען, ווי ביי מענטשן, וואָס זענען דעם טויט פאַר די אויגן, נישט האָבנדיק די מינ־דסטע מעגלעכקייט אויסצומיידן אים. איך בין גע־ווָארן שטאַרק אויפגערעגט און אַ געשריי געטאָן צו אַלטשילערן: „איר זענט פון זינען אַראָפּ... נאָך צוויי שעה גיין אין דער ריכטונג פון פרוזשענע אומקערן זיך אין דער ריכטונג פון קאָברין — הייסט דאָך פאַרלירן 4 שעה. אויב די דייטשן וואָלטן שוין געווען אין פרוזשענע, וואָלט שוין גאָרנישט געווען אַזוי שטיל אויף דעם דאָזיקן סטראַטעגישן שאָסיי. עס איז שטיל, ווייל אין אַזאַ צייט פאַרלאָזט נישט קיינער די היים און די היגע באַפעלקערונג לויפט נישט, ווייל ווהין?"

מיר זענען געגאַנגען ווייטער. פלוצלונג, ווי אויף אַ באַפעל, זענען מיר שטיין געבליבן, מיר אַלע האָבן זיך מיט שפּאַנונג איינגעהערט. פון ווייטנס האָט זיך דערהערט דער כאַראַקטעריסטישער אָפּ־קלאַנג פון רעדער, וואָס קייקלען זיך אויף אַ שאָסיי ענדלעך איז אָנגעקומען דאָס פורל. אונדזער אויפ־רעגונג איז געווען אין לשער. מיר האָבן אפילו אין ערשטן מאָמענט מורא געהאַט צו פרעגן, נישט צו הערוויסן זיך שרעקלעכע נייעס. פון אויסדרוק אין אונדזערע פנימער האָט, אפנים, דער פויער פאַרשטאַנען, וואָס מיר ווילן ווִיסן. „וווּ גייט איר מענטשן, אין פרוזשענע? אַלע געוועלבער זענען שוין פאַרמאַכט, מען זאָגט אַז די פאַליציי אַנטלויפט שוין". הגם גאָרנישט קיין גוטע בשורה, איז אונדו דאָך לייכטער געוואָרן אויפן האַרץ. אַבי די דייטשן זענען נאָך נישטאָ. דאַרף מען זיך צואיילן, כדי אָנצוקומען אין פרוזשענע וואָס פריער, כאָטש א ביסל פריער ווי דער שונא.

איך וועל קיינמאָל נישט פאַרגעסן דאָס בילד, ווי ח׳טע ליבע האָט אַ כאַפּ געטאָן איר צען־יאָרי־קע מיידעלע און אָנגעהויבן לויפן. אַזאַ ענערגיע, אַזאַ כוח האָט נאָר געקענט קומען פון אַן אומגע־הויערער נערוון־געשפּאַנטקייט, וואָס קען אָבער לאַנג נישט אָנהאַלטן.

איך האָב געפרוווט איבערצייגן און וואָרענען, אַז מען זאָל זיך האַלטן אין פעסטגעשטעלטן טעמ־פּאָ (4 קילאָמעטער אַ שעה). דערווייל וואָס וועט, איז אונדז מענדעלסאָן פאַרשווונדן געוואָרן פון די אויגן. די נערוון, נישט זיינע כוחות חלילה, האָבן אים אַוועקגעטראָגן פאָרויס, פאָרויס... ווייט, ווייט, האָבן מיר נאָר געזען אַ שוואַרץ פּינטעלע און

באַלד איז דאָס אויך פאַרשווונדן. הגם די מידקייט און אויך דער הונגער האָט זיך גאַנץ שארף געלאָזט פילן, האָט מען נישט געמאַכט קיין אָפרו־פויזעס און אַלץ געיאָגט זיך פאָרויס, פאָרויס...

און ווידער געשעט עפעס, וואָס אַלע שטעלן זיך אָפּ. עס באַווייזט זיך אַ יונגער ווייסרוס אויף אַ ראָוער. ווי ער וואָלט אַרויסגעלייענט פון אונדזערע פנימער די שרעק און אומרו, האָט ער זיך אַליין אָפּגעשטעלט און מיט אַ שמייכלדיק פנים אָנגעהויבן צו רעדן. ער פאָרט אַקאָרשט פון פרוזשענע, מיט אַ האַלבע שעה צוריק איז ער פון דאָרטן אַרויסגעפאָרן. דערווייל איז דאָרט רויק, די קראַמען זענען אָפן און די פאַליציי איז נאָך אויך דאָ אין שטאָט. דערקענענדיק, אפנים פון אונדזערע פנימער, אַז זיינע אינפאָרמאַציעס זענען אונדז פשוט מחיה, איז ער געוואָרן גאָר באַרעדעוודיק און נאָך מער באַרויקט און געטרייסט אונדז. ער האָט געהאַט מיט זיך אויך אַביסל צידה־לדרך, האָט ער אונדז געוויליק אַוועקגעגעבן.

די שטימונג האָט זיך אַביסל געהויבן, און אפילו די פאַרעקשנטע פעסימיסטן האָבן מיר צוגעוואָרפן זייטיקע שמייכלען. דער כסדר־דערנערווירטער ח' וו—ר האָט אפילו פאָרגעלייגט צו פאַרלאַנגזאַמערן דעם טעמפּאָ פון גיין. עטלעכע קילאָמעטער פאָר פרוזשענע איז אָנגעפאָרן פון אַ זייטיק דאָרפיש וועגל אַ פויערישׁ פורל, האָט ה' אים אויסגעפועלט, פאָר גוטע געלט פאַרשטייט זיך, אַז ער זאָל מיטנעמען די פרוי און קינד אין שטאָט אַריין און איינוועגסט האָט אויך ער זיך מיטגעכאַפט. מיר זענען ווייטער געגאַנגען מיט לאַנגזאַמערן טעמפּאָ. אָבער אין אַ בעסערער שטימונג. מיר האָבן געווסט, אַז אָט־אָט, נאָך אַ שעה און מיר וועלן אויך שוין זיין אויפן באַגערטן אָרט, אויף דעם, אַזוי אויסגעקוקטן מקום־מנוחה.

די זון האָט זיך שוין אָנגעהויבן אַראָפלאָזן נידעריקער, עס איז געוואָרן קילער. איז טאָקע געווען לייכטער צו גיין און אפילו אָנגענעם אויך. און אויב אַזוי, האָבן מיר שוין אָנגעהויבן חוזקן פון זיך אַליין, פון דער איבערגעטריבענער שרעק אויף דער שטילקייט אויפן שאָסיי.

פלוצלונג, האַ, עס הויבט זיך אָן... פון ווייטנס, פון פרוזשענער ריכטונג דערטראָגט זיך עפעס אַ מאַדנער טויבער הודזשען, וואָס ווערט אַלץ נענטער און שטאַרקער. הגם דאָס איז נישט געווען אַזוי ענלעך צום זשומען פון אַראָפלאָזנען, רוקן מיר זיך שנעל אַריין אין שכנותדיקן וועלדל, לייגן זיך אַוועק אויף דער ערד און הערן זיך אַין מיט דער גרעסטער געשפּאַנטקייט. דאָס הודזשען ווערט אַלץ שטאַרקער און געדיכטער. עס האַלט שוין אַזוי אָן אַ צען מינוט, נישט עס דערווייטערט זיך און נישט עס ווערט נענטער. מען הערט נישט קיין אויפרייסן, מען זעט נישט קיין אַראָפלאָזנען, איז אייבער פון אונדז אַרויס אויסשפּירן, אַרויסגעוויזן האָט זיך, אַז פון אַ זייטיקן שאָסיי זענען אָנגעפאָרן לאַסט־אויטאָס מיט בענזין, און שטעלט איך פאָר, דווקא פוילישע מיליטערישע אויטאָס. הייסט עס, אַז דער שונא איז גאָרנישט אַזוי נאָענט, און אפשר, פאַרגנבעט זיך שוין אַ שטיקל האָפענונג אין האַרצן, האָט מען אים, דעם שונא, אָפגעשטעלט ביים בוג, אין די געדיכטע וועיסרוסישע וועלדער.

מיר האָבן אָנגעהויבן מאַרשירן לעבעדיקער און גאַנץ שנעל האָבן מיר זיך דערנענטערט צום זאַמדיקן וועג, וואָס פירט שוין גלייך אין שטאָט אַריין. דערביי האָבן מיר געדאַרפט דורכשניידן דעם שאָסיי, דורך וועלכן עס זענען געפאָרן די מיליטערישע אויטאָס. און אָט ווילן מיר שוין דורכשפּרייזן, אַז מיר דערהערן אַ שאַרפן אויסגעשריי „סטאָפּ"! עס דערנענטערט זיך צו אונדז אַ פוילישער אָפּיציר און אָן שום טענות ומענות הייסט ער אונדז גיין צוריק. וואָס הייסט גיין צוריק? וואָס איז דאָ געשען? זענען מיר דאָך פוילישע פליטים, האָבן מיר דאָך רעכט אַריינצוגיין אין פרוזשענע. נאָר גיי טענה זיך אויס מיט אַ פוילישן אָפּיציר. איך האָב געהאָט דעם אייגדרוק אַז ער הערט אפילו נישט וואָס מען רעדט צו אים. מילא, זאָל איך, נישט באַשערט פרוזשענע, וועלן מיר גיין גלייך קיין קאַרטוז בערעזע.

מיר האָבן שוין געזאָלט נעמען גיין, באַמערקן מיר עפעס, אַז דאָרטן אויפן וועג, וואָס פירט אַריין קיין פרוזשענע איז עפעס זייער שטיל און מען זעט שוין נישט קיינעם. אויב אַזוי, דאַרף מען פרווון זיך דורכרייסן. וואָס האָבן מיר מורא? וועט מען אונדז ווייטער פאַרהאַלטן וועלן מיר ווייטער פרובירן טענהען. געראַדט און געטאָן. מיט שנעלע טריט אַלע צוזאַמען, איינער נאָכן צוויייטן, האָבן מיר אָנגעהויבן גיין און דורכגעגאַנגען. קיינער איז שוין נישט געשטאַנען, קיינער האָט נישט פאַרהאַלטן, זעט אויס, אַז דאָס האָט מען איינגעהאַלטן די באַוועגונג, ביז עס וועלן פאַרבייפאָרן די מיליטעריש אויטאָס מיט בענזין. אָפּגייענדיק אַ שטיקל וועג, האָבן מיר באַגעגנט אַ גרופּע פרוזשענער פריינט, וואָס זענען אַרויסגעקומען אונדז אָנטקעגן דערוויסן זיך, וואָס מיט אונדז איז געשען, וויל אפילו צופוסנס גייענדיק האָבן מיר שוין געדאַרפט זיין אין שטאָט. דערביי האָבן זיי אונדז אויפגערגע־בעגן, אַז דער חבר ערליך איז זייער אומרויק וועגן אונדז, און מיר זאָלן זיך דעריבער צוואיילן וואָס גיכער אין שטאָט. „זאָל די שטאָט ווינ־

דער חתן האָט זיך אָפּגעפונען", וויצלט זיך איינער. „זיי האָבן נאָך דעם מוט זיך צו וויצלען" — מורמלט ח' וו־ר — „הערט שוין אויף צו קלאָגן, ח' וו־ר", זאָג איך אים, „זעט אַליין ווי שנעל איר זענט פון אַן אומגליקלעכן מענטשן געוואָרן אַ גליקלעכער, איר וועט באַלד מאַכן אַ לעבן גלייך מיט אַלע".

זון מען האָט אונדז, די פאַרשפּעטיקטע געסט, אַריינגעפירט אין שטאָט אַריין. די פּריִערדיקע חברים האָבן זיך איינגעאָרדנט ביים באַקאַנטן שול־טויער ג. אורינסקי. אויך אונדז האָט מען דערווייל דאָרט אַריינגעפירט. אַז מיר זענען אָנגעקומען איז געוואָרן אַ שמחה גדולה, ווי זאָגט מען, אבי מען לעבט, און מען זעט זיך אין נחת. און עס איז באמת געווען אַ נחת צוצוקוקן זיך, מיט וואָס פאַר אַ וואַרעמקייט און אויפריכטיקער גאַסטפריינדלעכ־קייט מען האָט דאָ אַלע אַרומגערינגלט. חבר ערליך מיט דער פאַמיליע האָבן געהאַט אַ באַזונדערן צי־מער. מ'האָט געהאַלטן אין איין פאַרען זיך אַרום אונדז, ווי אַרום קראַנקע נעבאַך. אויפן קוימען זעט אויס האָט אַ גאַנצן טאָג געברענט אַ פייער, מען האָט געקאָכט עסן, געוואַרעמט וואַסער צו וויקן די פיס, מען האָט געשאַפן וועש, שקאַרפּעטן. די גליקלעכע, וואָס זענען פּריִער אָנגעקומען זענען שוין געווען אויסגערוט, אָפּגעפּרישט, גאָרנישט צו דערקענען. עס איז דערווייל צוגעפאַלן די נאַכט און מען האָט שוין געדאַרפט נעמען טראַכטן וועגן וואָס וויטער. צוליב דעם וואָס אין שטאָט איז נאָך פאַרהעלטניסמעסיק געווען גאַנץ רויק, האָט זיך איינגעגעבן צו דינגען עטלעכע פורן, וואָס האָבן געזאָלט אונדז פירן קיין בערעזע. הגם עס האָט אונדז זייער נישט געגלוסט אַוועקצופאָרן פון דאָ־נעט אַזוי שנעל, האָבן מיר באַשלאָסן אָפּצופאָרן צומאָרגנס, שבת 6 אַזייגער פאָרטאָגס. וויסנדיק פון דער טרויעריקער דערפאַרונג, ווי שנעל דאָס גוטע קען זיך ענדיקן צום שלעכטן. מיר האָבן נאָך גוט געהאַט אין זינען דעם שבתדיקן טאָג אין מעזעריטש.

אויפן וועג קיין קאַרטוז־בערעזע

צומאָרגנס זענען מיר אַרויסגעפאָרן אין דער ריכטונג פון שטעטל מאַלטש, וואָס ליגט אויפן וועג קיין קאַרטוז־בערעזע. דער פרימאָרגן איז גע־ווען אַ נעפלדיקער, די זון האָט זיך קוים דורכגע־ריסן דורך די וואָלקנס און האָט זיך געהאַלטן אין איין טוקן. און מיר האָבן געהאַלטן אין איין מורא האָבן פאַר אַ רעגן. סוף־כל־סוף האָט זיך אויסגע־לייטערט און וויידער האָט זיך אַוועקגעשטעלט אַ ליכטיקער זומער־טאָג.

שוין דער דריטער טאָג, אַז מיר האָבן נישט געהערט דאָס מאוימדיקע הודזשען פון אַראָפּלאָ־נען, נישט געפילט זייער טויט־אָטעם איבערן קאָפּ, און אַ מענטש איז דאָך נישט מער ווי אַ מענטש האָט מען אַ ביסעלע פאַרגעסן, ווו מען איז און אין וואָס פאַר אַ לאַגע מען געפינט זיך, האָט מען געשעפט נחת פון גאָטס שיינער וועלט און געלאָזט זיך פאַרגנבענען אַ שטילע האָפענונג אין האַרצן

ישראל באראוויצקי, אַ געוועזענער מוליער, אַ בן־שמונים, געווען אָבער פון יגי־ע־כפים געלעבט.

אַריין. און ווי די וואָלקנדלעך אין הימל, האָט אויך אונדזער געמיט לייכט זיך געשוועבט איבער אַלץ, פאַרגעסן אין נעכטן, נישטאָ קיין היינט, נישטאָ קיין מאָרגן, מען פאָרט זיך אַזוי אין אַ שיינעם העלן זומער־טאָג, סתם אַזוי אין דער וועלט אַריין. איך האָב זיך דערמאָנט אין אַמאָליקע אויספלוגן איבער וווייסרוסלאַנד, וועו איך האָב געאַרבעט אין דער יידישער פאָלקס־שול אין קאַרטוז־בערעזע. בייטאָג אויף פאָליאַנקעס אין די וועלדער, ביינאַכט אויף טייכן און אַזיערעס מיט גיטאַרעס און באַלאַלייקעס, מיט האַרציקע יידישע פאָלקס־לידער און לאַנגטאָנעדיקע וווייסרוסישע באַלאַדעס.

„אַז מען וויל, קען מען זאָגן טריידים" — וויצלט זי איינער, — „אַז מען וויל קען מען זאָגן, אַז מען פאָרט קיין מאַלטש אויף דאַטשע". ביסלעכווייז האָט מען זיך טאַקע אָנגעהויבן דערנענטערן זיך צום שטעטעלע. אָט זעט מען שוין דעם טורעם־שפּיץ פון דער צערקווע, וואָס גלאַנצט אַפּ אין דער זון, עס טיילן זיך אַלץ מער אַרויס העלע שינדל־דעכער. נאָך אַ טריט און נאָך אַ טריט און מיר זענען שוין אין שטעטעלע מאַלטש — זינגט יאָסעלע בעל־עגלה אין גוטן מוט צום פערדל.

אויפן האָרץ איז אַזוי לייכט און גוט, ווידער אין אַ יידיש שטעטעלע, ווידער צווישן נאָענטע און אייגענע, אַ וואַרעמער בליק, אַ פריינטלעכער שמייכל, אַ טרייסטוואָרט, אַ באַרויקונג. אויי! אונדזערע יידישע שטעטלעך, ווי לייכט מיר האָבן אין זיי פאַרגעסן אין די רויקע פרידלעכע צייטן!... פאַרקאָכט, פאַרטאָן אין אונדזער טאָג־טעגלעכער אַרבעט, געטראָגן אויפן בריטן שטראָם פון געזעלשאַפטלעך־פאָליטישן לעבן אין דער גרויסער שטאָט, האָבן מיר אָפט, זייער אָפט, פאַרגעסן אָט די דאָזיקע ווייטע, פאַרוואָרפענע שטעטלעך, אָט די שטילע, אָבער טיפע קוועלכעלעך פון יידישן פאָלקס־לעבן, יידישער מאַסן־קולטור, יידישער עכטקייט און גאַנצקייט, ווו די נאָך פאַרבליבענע יוגנט האָט געטרוימט און געבענקט, געהאָפט און געגלויבט, און דער עלטערער דור איז עקשנותדיק געגאַנגען זיין וועג, נישט געבראָכן, נישט געבויגן זיך אין בייגעשטאַנען אַלע גזירות.

ווי צו אייגענע נאָענטע זענען מיר איצט געקומען, און ווי אַזעלכע האָבן זיי אונדז אויפגענומען. און הגם פאַרבייגייענדיק נאָר, האָבן מיר דאָך דער־פילט דעם אינערלעך־פאַרבאָרגענעם כוח פון יידישן מאַסן־לעבן. „ווי הויך פאָנאַנדערגעוואָקסענע צווייגן זענען נישט דעם שטאַם זייערן, אַזוי האָבן מיר גרויסשטאָטישע געזעלשאַפטלעכע עסקנים נישט געזען דאָס קליינע יידישע שטעטעלע" — האָט ריכטיק באַמערקט חבר מענדעלסאָן. חדשים־לאַנג פלעגט זיך אַזאַ שטעטעלע בעטן וועגן אַ פאַסיקן רעפערענט, מען האָט אָבער זייער זעלטן צייט געהאַט פאַר זיי. און שטילערהייט האָבן זיי זיך געבויט זיערע פאָלקס־שולן, זייערע ביבליאָטעקן, זייערע פאַראיינען. שטיל געלעבט אָבער נישט געשטאָרבן, פאַרקערט גערישן זיך צו אַ פולן, טיפן און אינטערעסאַנטן לעבן.

אָט האָט איר שוין אייער מאַלטש, וועקט מיר חבר אַלטשילער פון מיינע געדאַנקען אויף. ריכטיק, איך האָב עס גלייך דערקענט דאָס שטעטעלע, קלײן, שטיל, רואיק, ווי אַמאָל, גאָרנישט נישט געענדערט זיך. היינט איז שבת אין מאַלטש. מיר שטעלן זיך אָפּ מיט די פורלעך ביים עק פון שטעטל, עס ווילט זיך נישט מחלל זיין דעם שבת פון די מאַלטשער יידן. און מאַלטשער יידן פּראַווען טאָקע שבת, ווי עס וואָלט גאָרנישט געשען — ווער מלחמה, וואָס מלחמה. אָט איז דאָס גאַנצע שטעטעלע פאַר די אויגן. ווי אין אַלע וווייסרוסישע שטעטלעך איז דער מאַרק — דער יידישער צענטער פון וועלכן עס וויקלען זיך אויס אַלע איבערירקע גסלעך. היינט איז אויפן מאַרק שטיל, עס איז שבת. מען זעט נישט קיין פורן, קיין סטראָאַנעס, אַלץ רוט, אַלץ איז געשלאָסן. אויפן מאַרק הויבן זיך אָן באָווייזן אַלץ מער יידן מיט שבתדיקע בגדים, מען הויבט, זעט אויס, אַקאָרשט אומצוקערן זיך אַהיים פון דאָוונען.

ווי געזאָגט, איז אונדז אין ערשטן מאָמענט פרי־קרע געווען איבערצורייסן אָט די שבתדיקע שלום־ושלוהדיקייט פון די מאַלטשער יידן. דער מרחק אָבער צווישן אונדז איז געווען אַזאַ קליינער, אַז אויסבאַהאַלטן זיך האָט מען נישט געקענט. יידן האָבן אונדז גלייך דערזען און איידער וואָס־ווען, זענען מיר שוין געווען אַרומגערינגלט פון אַן עולם מענער, פרויען און קינדער.

צווישן עולם האָט זיך באַלד דערהערט אַ שעפּ־טשען: אוי, אַדוואָקאַט ערליך, דער פירער פון „בונד" איז דאָ. דאָס זעט אויס האָבן די יינגערע דערקענט חבר ערליכן. מיט גרויס דרך־ארץ האָט איינער דעם אַנדערן אָנגעוויזן אויף ערליכן. „אַ קלייניקייט, אַדוואָקאַט ערליך". — הער איך ווי אַן עלטערער יד קלערט אויף דעם צווייטן, יענער, צושאָקלענדיק מיטן קאָפּ, נעמט נישט אַראָפּ קיין אויג פון ערליכן. — „שוין איינמאָל אַ פיגור", גיט צו פאַרשטיין אַ מאַן דער פרוי זיינער, — „פון די ערשטע אין פּוילן". אַנדערע, עלטערע יידן שוין, דערנענטערן זיך און גיבן אָפּ שלום־עליכם.

דער כבוד צו זיין דער מכנים־אורח פון ערליכן האָט פאַרכאָפּט, ממש פאַרכאָפּט, נאָטע מילנער,

אַ יִיד מיט אַ פריילעך לעבעדיק פּנים, וואָס שמיי־כלט כסדר און באַוועגט זיך שנעל. די גאַנצע צייט, וואָס עולם איז געשטאַנען און מיט נאַוועגן באַ־וועגדערונג געקוקט אויף חבר ערליך, ווי זיי וואָלטן אַלץ נאָך נישט תופס געווען, ווי אַזוי קומט עס דער דאָזיקער גרויסער מענטש צו זיי אין קליינעם שטעטעלע, איז ער נישט געשטאַנען אויף קיין אָרט, געדעדט, געטענהט. איך האָב אַ רחבותדיקע דירה, און אָרט פאַר די פערדלעך און פאַשע גע־נוג, און די מענטשן וועלן זיך נישט שיידן. הכלל נאָטע מילנער האָט אַלץ און גענוי געווּסט, וואָס מיר ווילן, וואָס מיר טראַכטן, און אייַדער דער איבעריקער עולם האָט געפרווט אָפּוועגדן, פאַר־וואָס איינער וויל פאַרכאַפּן אַלע, האָט שוין נאָטע מיט זיינע לאַנגע אַרעמס געשטופט אונדז פאַרויס אין דער ריכטונג פון זיין דירה, וואָס האָט זיך אגב, געפונען אין צווייטן עק שטעטעלע, אויפן וועג קיין בערעזע.

אַ געריכטער פון האַרציקן קבלת־פּנים, האָט זיך חבר ערליך וואַרעם געזעגנט מיטן עולם, זיין פּנים מיטן אייגנאַרטיקן אויסדרוק פון באַשיידנקייט און איידלקייט האָט דערבּיי פריינטלעך געשמייכלט. „שאַ, שטיל — האָט זיך געריסן איינער אַ יונ־גערמאַן, ערליך זאָגט עפּעס". — „איך זאָג, שמיי־כלט ערליך, זייט געזונט מיינע פריינט, לאָמיר דערלעבן בעסערע צייטן". זיין פּנים איז געוואָרן ערנסט אומעטיק, עס איז אַ מינוט גאַנץ שטיל געוואָרן, ווי דער עולם וואָלט פלוצלונג דערפילט די גאַנצע ערנסקייט פון מאָמענט.

אַז מיר זענען אַנגעקומען צו נאָטעס אויף דער דירה, האָט זיך ערשט אַנגעהויבן דער אמתער טומל. ער האָט נעבעך אַליין נישט געווּסט מיט וואָס אַלץ מהנה צו זיין אַזעלכע געסט — באַשע, האָט ער פריילעך אַ געשריי געטאָן צו דער פרוי זיינער, מיר האָבן היינט אַזעלכע געסט, וואָס איין מאָל אין יאָר, אין צען יאָר, וואָס רעד איך, א גאַנץ לעבן קען מען אָפּלעבן און גאָרנישט. לייַ־אַרויף אויפן טיש אַלץ וואָס דו פאַרמאָגסט, אָבער אַלץ, מילכיקס און פליישיקס, געקאָכט און גע־בראָטנס. די נעכטיקע סמעטענע איז שוין זיכער צוגעשטאַנען, זאָג מאריסיען, זי זאָל אייער אָפּ־בריען, זי זאָל דערלאַנגען די מילך פון לעצטז מעלק.

אויפן הויף, לעבן דער בריט־פאַנאַנדערגעפראַל־טער סטאַלע שטייט שוין אונדזער יאָסעלע בעל־עגלה און טענהט זיך אויס מיט זיין מעזריטשער פּערדל: פריער פרעס זיך אָן מיט האָבער און שפּעטער אַ ביסעלע הייַ, אַלץ צוזאַמען נישט, פרע־סער, קענסט נאָך חולה ווערן, און מיר דאַרפן נאָך דערציען ביז פּינסק.

און נאָטעס פריילעך קול אין שטוב הערט אויך נישט אויף קיין איין מינוט: „עסט יידן, שפּאַרט נישט, עס פעלט מיר קיין עין־הרע נישט פון כל־טוב". און אָט זיצט ער שוין לעבן ערליכן און פרווּוט איינטענהען מיט אים, אַז מען זאָל נישט פאַרן ווייטער: „צו וואָס לויפן, איר זעט דאָך, דאָ איז שטיל, שאַ, מען זעט נישט, מען הערט נישט, אַ פּיצעלע שטעטעלע ליגט אין דער זייט". — געווי די זעלבע איינרעדעניש ווי די מעזריטשער יידן, — מורמלט צו מיר שטיל ח' אַלטשילער — „מילא ענטפער איך אים שטיל, און אונדזער לויפן איז נישט קיין איינרעדעניש?"

דערווייל האָט מען געפראַווט די שבת־סעודה ביד רחבה, ווי גאָט האָט געבאָטן. נאָטע האָט אַפילו געהאַלטן, אַז מיר זענען קנאַפּע עסערס: „איר עסט ווי גרויס־שטאָטישע", האָט ער געחוזקט פון אונדז. פאַרשטייט זיך, אַז וועגן באַלד אָפּכאַפּן האָט שוין קיין רייד נישט געקענט זיין. נאָך דער גוטער שבת־סעודה האָט זיך דעם עולם געגלוסט אַ ביסל שבת־מנוחה, אונדזערע גלידער האָבן געהאָט אַ גאַנץ גרויס־דעפּיציט דערין. די העל־גרינע לאָנקעס אָרום, די מיט שטרוי־היי אָנגעפילטע שייַערן האָבן אויך פאַר־שטאַרקט דעם נסיון. איז טאַקע באַשלאָסן געווּארן לאָזן זיך אין וועג אַריין שפּעט נאָך מיטאָג, פאַרנאַכט צו. — קיין בערעזע, האָט עולם זיך געוויצלט, קען מען זיך דערלויבן אַריינצוקומען אָפּילו ביינאַכט, אַז ס'איז דאָך עפּעס ר־ס (ראטענבערגס) שטעטעלע, וווּ נאָר ער וועט אַ קלאַפּ טאָן וועלן זיך עפענען טיר און טויער. פון שטעטל זענען דערווייל געקומען אַ ביסל געסט, געוואָלט, זעט אויס, נאַכאַמאָל אַ קוק טון אויף ערליכן און צוזאַמען מיט נאָטען האָט מען וויידער געפרווּוט אונדז איינרעדן, אַז מיר זאָלן זיך דאָ אָפּ־שטעלן, אַז עס וועט דאָ גאָרנישט פעלן און וואָס עס וועט זיין מיט אונדז אַלע, וועט זיין מיט אייך אויך. דערבּיי האָט איינער מיט אַ געהיימניספולער מינע דערציילט, אַז אין בערעזע איז גאָרנישט אַזוי רויק, אַז מען האָט דאָרטן אַראָפּגעווּארפן פלוגבלעטלעך מיט אַן אויפפאָדערונג צו דער באַפעלקערונג, אַז זי זאָל מיטהעלפן צו באַפרייַען פון דאָרטיקן קאָנ־צענטראַציע־לאַגער די אינטערנירטע דייטשן פון פויזן. דאָס גאַנצע שטעטל זאָל זיך האָבן צעלאָפן — פאַרזיכערט דער דערציילער, הגם די אַלע ידיעות זענען נישט געווען קיין קאָנטראַלירטע, איז דאָך גע־ווארן גאַנץ קאַלעמוטנע אויפן האַרצן.

און אָט פאָרן מיר שוין אין קאַרטוז־בערעזע, איז שטעטעלע, וואָס איז פון סאָמע אַנהייב געווען דער ציל פון מיין ערשטער וואַנדערונגס־פאָזע, גע־

האָפּט אָפּצורעכן זיך דאָרטן אַ ביסל לענגער, צווישן אַלטע גוטע פריינט. „צי וועל איך דאָרט נאָך טרעפן — טראָכט איך מיט אַ וואַרעמקייט אין האַרץ, — צי וועל איך טרעפן די חברים וויינשטיין, פּאָדאָסט־רוייצע, פּיסעצקי, אַלטע בונדיסטן און איבערגע־געבענע שולטוער? צי וועל איך טרעפן עמעצן פון דער יוגנט מיט וועלכער איך האָב אַזויפיל יאָרן געאַרבעט? וועל איך האָבן אַ מעגלעכקייט צו באַ־זוכן די שול־געביידע, וווּ איך האָב פאַרברַכט די בעסטע 5 יאָר פון מיין פּעדאַגאָגישער אַרבעט, וווּ איך בין רייך געווארן וויי אַ לערער, וווּ איך האָב אָנגעהויבן גלייבן אין די דערציִערישע מעגלעכ־קייטן און דערגרייכונגען פון דער יידישער פאָלקס־שול?“, אָן אַ שיעור זיכרונות און בילדער האָבן אָנגעהויבן אויפטויכן, נאָענטע חברים לערער, שול־טוער, שולפריינט, קינדער און יוגנטלעכע; שול־יום־טובים, וואָכעדיקע אַרבעטס־טעג פון שאָפונג־פרייד; שול־אויספלוגן און עקסקורסיעס און גע־מיטלעכע שמועסן. פינף יאָר פון אינטענסיווער גייסטיקער אַרבעט, וואָס האָבן געלייגט זייער חותם אויף מיין גאַנץ איבעריק לעבן, אויף דער גע־שטאַלטונג און אויסקריסטאַליזירונג פון מיין וועלט און לעבנס־אָנשויאונג.

איז דען מעגלעך צו געדענקען בערעזע נישט דערמאָנענדיק דערבי שלומקע וויינשטיין, אָט דעם וווייסרוסישן טיפּישן פּאָלקס־ייִד מיט דעם שאַרפן קלוגן פּנים, מיטן שטענדיקן שמייכל, וויי ער וואָלט אָקאָרשט געהאַט פאַרענדיקט דערציילן אַ שאַרפּז עכט־יידישן וויץ אָדער מעשהלע.

שלומקע וויינשטיינס וויצן און מעשהלעך האָבז געהאַט אַ שם נישט נאָר אין בערעזע, זיי האָבז געשפּרודלט מיט פּאָלקס־הומאָר און טיפער לעבנס־חכמה. חבר וויינשטיין, האָט אַמאָל פּרץ מאַרקיש זייענדיק אויף אַ פאַרלעזונג אין בערעזע, געזאָגט חבר וויינשטיין קאָמענטירט אויסגעצייכנט אויף א הומאָריסטישן אופן אונדזער טאָג־טעגלעך לעבן, עס וואָלט כדאי געווען אים אָפּט נאָכצוגיין און צו פאַרצייכענען. נישט קיין גרויסער אויפטויער איז פרנסה, ווי דאָס ווייב זיינס פלעגט זיך באַקלאָגן, האָט אים אָבער מער ווי פרנסה אינטערעסירט אַ קאָפּיטל שלום עליכם אָדער פּרצעס אַ חסידישע מעשהלע. וועד נאָך טאָקע האָט אַזוי ווי שלומקע געקענט לייענען שלום עליכמען מיט אַלע קנייטשע־לעך.

גאָר פון אָן אַנדערן טיפּ איז געווען מאיר פאָ־דאָסטראָיצע, אָדער מאירקע, ווי מען פלעגט אים רופן. אַ געוועזענער מאָלער, שפּעטער אַ האָלץ־אַרבעטער, האָט ער זיך ביסלעכווייז אַרויפגעאַר־בעט און געווארן אַ שותף צו אַ טאַרטאַק־(זעג־מיל), ציילונגען זענען אַרויסגעקומען העליפיער, פלאָס־אָבער מאירקע איז געבליבן מאירקע, דער פשוטער יידישער האַרעפאַשניק. געהאַט האָט ער אַ שותף צום טאַרטאַק, אַ באַלעבאַטישן יידּ, האָט ער אים איבערגעלאָזט צו פירן די חשבונות. און אַליין האָט ער געאַרבעט, ממש פיזיש שווער געאַרבעט אויפן טאַרטאַק און אין האָלצסקלאַד. אַליין אַ גיבור, וואָס האָט געשפּרודלט מיט כוחות, פלעגט ער זיך אָפּט וויצלען אויף זיין פאַראיידלטן שותף, וועלכער קען בשום אופן נישט פאַרשטיין פאַרוואָס מאירקע אַרבעט, פונקט ווי די, פראָסטע פויערים באַטראַ־קטס. „אַז איך זע, ווי אייער הענטעלע ציטערט ביים אויפהייבן מ׳שטייגס געזאָגט אַ שטיקל רעכנביכל, פלעגט אים מאירקע אָפּענטפערן, הייבן מיר אָן די הענט צו ציטערן פון גרויס חשק אויפצוהייבן אייך מיט דער שטול, מיט דער ביורקע און מיט נאָך אַ ציוניסטל צו (דער שותף איז געווען דער פאַר־זיצער פון דער אָרטיקער ציוניסטישער אָרגאַניזאַ־ציע) וווּ נעמט זיך אַזאַ פּגירהדיקע שוואַכקייט צו אַ מענטשן?“

— „וווּ נעמט זיך אַזאַ עשו־כוח צו אַ יידן!“ — פלעגט דער שותף בייז זיך אָפּשלאָגן.

האָט טאָקע מאירקע שטאַרק הנאה געהאַט פון לעבן, פון זיין געזונט, פון די כוחות זיינע, און שטענדיק געלאַכט, האַרציק, אויפריכטיק און קינ־דיש געלאַכט. מאירקע האָט ליב געהאַט צו דער־ציילן וועגן זיין אַמאָליקער אַרבעט אין דער אָרגא־ניזאַציע, ווי אַזוי ער האָט פאַרשפּרייט אומלעגא־לע ליטעראַטור אין די אָרטיקע רוסישע קאַזאַר־מעס. ער האָט עס ליב געהאַט צו דערציילן ביי יעדער געלעגנהייט און נישט אַזוי, חלילה, צו באַ־רימען זיך, נאָר ער האָט פשוט הנאה געהאַט צו דערמאָנען זיך אין יענע גוטע צייטן. יעדעס מאָל האָט ער עס דערציילט מיט באַזונדער פרישקייט, ווארעמקייט און באַגייסטערונג, ער האָט עס ממש נאָכאַמאָל איבערגעלעבט, מאירקע איז אָבער אויך געווען אַ ספּעץ צו דערציילן שטייגער־מעשיות, און דאָ האָט ער אַפילו איבערגעשטיגן שלומקען. ביי שלומקען האָט כמעט שטענדיק איבערגעווויגן דער עלעמענט פון פיקחות, פון לעבנס־חכמה; דאָקעגן האָט מאירקע זיך אויסגעצייכנט מיט זיין לייכטן הומאָר און פאַנטאַזיע. ביידע האָבן זיי אין די פרי־ערדיקע יאָרן געריזט, אַ סך געריזט אויבער וואָלין און וווייסרוסלאַנד, אַ סך געזען און באַאַבאַפּטעט דאָס יידישע לעבן במשך פון די לעצטע צענדליקער יאָרן.

שלומקע האָט אַרויסגעכאַפּט דאָס אינדיווידועלע, דאָס כאַראַקטעריסטישע; מאירקע — דאָס טיפישע, דאָס שטייגעריש. די העלדן פון שלומקעס דער־

טישער; מאירקעס — לייכטער, לעבעדיקער, מאַ־לעריישער. מענדעלע וואָלט הנאה געהאַט פון שלומ־קען; שלום עליכם — פון מאירקען.

***

נו, ווי מיינט איר, וועקט מיר מענדעלסאָן אויף פון מיינע געדאַנקען, מיר וועלן טרעפן די חברה? אויך פֿאַר מענדעלסאָנען איז בערעזע געווען דאָס ליבע שטעטעלע און שלומקע, מאירקע — זיינע ליבלינגען. אגב, האָט שלומקע געקענט מענדעל־סאָנס רעפערַאַטן וועגן פֿרצן און שלום עליכם אויף אויסווייניק און פלעגט זיי איבערחזרן און נאָכזאָגן, ווי אַ געטרייער חסיד דעם רבינס תורה.

די נאָכט, אַרויסקריכנדיק פון די ארומיקע גע־דיכטע וועלדער, האָט אַנגעהויבן אַלץ מער צו רוקן זיך צו אונדז. — וווּ איז בערעזע? — פרעגט אַלע מאָל אַן אַנדערער מיט אומגעדולד. און אָט דערנענטערן מיר זיך שוין צום שטעטעלע, אָט זע איך שוין באַקאַנטע כוטאַרן, וואָס ליגן בשכנות פון שטעטל. מיר פֿאַרקערעוועז אין דער ריכטונג פון דער גאַס, וואָס הייבט זיך אָן מיט דער צערק־ווע און פֿאַרענדיקט זיך מיט דעם יידישן מאַרק, שטיל איז אַרום און אַ חשכות אַנצוטאָפן מיט דער האַנט. מיר דערנענטערן זיך שוין אַלץ מער צום מאַרק; מיר הערן זיך איין אַנגעשטרענגט, רייסן זיך מיט די אויגן דורך דער פינצטערניש, שאַ־שטיל, קיין שאַרך, קיין לעבעדיקער נפש, אַן אמתער קאַשמאַר, אַ מתים־שטאָט.

און אָט זענען מיר שוין אויפן מאַרק, פונקט אַנטקעגן הויז, וווּ שלומקע וויינשטיין ווויינט. די פורלעך שטעלן זיך אָפּ, איך גיי זוכן, דערוויסן זיך: איז דען מעגלעך, אַז קיינער איז נישט גע־בליבן, אַז אַ גאַנץ שטעטל זאָל בלייבן אָן איין מענטש. איך לאָז זיך אין דער ריכטונג פון שלומ־קעס ווויינונג. נאָך נישט באַוויזן צו מאַכן קיין צען שריט, ווי עס רייסט זיך אָפּ אַ שאָטן פון אַ וואַנט, נאָר זעט אויס אַ לעבעדיקער שטן, און באַלד דער־הער איך אַ שטילן, אָבער פֿאַרוווּנדערטן אויסגע־שריי: — לערער ראַטנבערג! איך האָב באַלד דער־קענט די באַקאַנטע שטים פון מיין געוועזענעם שי־לער גרינשפּאָן.

מיר האָבן זיך האַרציק באַגריסט. ער גיט מיר איבער קורץ: דאָס גאַנצע שטעטל איז אַוועק, גע־בליבן זענען נאָר עטלעכע זקנים, שוועך קראַנקע, ער שטייט דאָ אַלס וואַכמאַן אויף דער וואַך. נישט וועלנדיק אויסהערן אַלע פּרטים, דערציילּ איך אים וועגן אונדזער אַנקומען: מיר האָבן בדעה דאָ אי־בערצונעכטיקן, אָפּרוען זיך אַ ביסל. — מען קען גלענצנד אינאַרדענען — ענטפֿערט ער — דער אַלטער שאַפֿירא איז דאָ געבליבן מיט דער טאָכ־טער.

מער האָב איך נישט געדאַרפט הערן. אויב דער אַלטער שכנא שאַפֿירא איז דאָ, וועט שוין גוט זיין. איך בעט אים גלייך צולויפן דאָרט אַהין און אָנ־זאָגן וועגן אונדז. מיט אַ לייכטן געמיט שוין האָב איך זיך אומגעקערט צו די פורלעך אָנזאָגן די גוטע בשורה.

ביי ר׳ שאכנאן אין בערעזע

מיר זענען טאָקע גלייך פֿאַרפֿאַלן צו ר׳ שכנאן. ר׳ שכנא איז געווען נישט נאָר דער גביר פון שטעטל, נאָר דער עיקר, — דער סאַמע חשובסטער באַלעבאָס, דאָס שיינדל פון שטעטל. און זיין חשי־בות האָט זיך געגומען נישט פון זיין עשירות, נאָר מער פון זיין משפּחה־יחוס און אין דער גרעסטער מאָס פון זיין איגענעם פערזענלעכן יחוס.

דאָס איז געווען אַן אייגנטאַרטיקע יידישע פער־זענלעכקייט, אַ ליטוואַק — אַ תלמיד־חכם מיט גענעמיט און האַרציקייט פון ווייסרוסישן פאַלקסיד. מיט שטאָלץ פלעגן די בערעזער זאָגן, אַז ביי ר׳ שכנאן הויזן צוזאַמען תורה מיט דרך־ארץ.

איבערגענדיק, צוליב זיין טיפער עלטער, די געשעפטן אין די הענט פון זיין זון ניאַמע, איז ער אַליין געוואָרן אַ יושב־אוהל, געזעסן אין שטוב על התורה ועל העבודה. ער האָט אַבער נישט נאָר געלערנט, נאָר אויך אַרויסגעוויזן אַ שטאַרקן אינ־טערעס פאַר געזעלשאַפטלעך לעבן, איבערהויפט פאַר יידיש־געזעלשאַפטלעכע פראַבלעמען. ער האָט זיך געהאַט זיין אייגנאַרטיקן צוגאַנג צו זיי. מען דאַרף אַ סך גוטע אידעען מקרב זיין צווישן זיך, פלעגט ער אָפט איבערחזרן, וועט זיך באַקומען אַ שלימות, דער גאַנצער אמת. די סאָציאַליסטישע אידעע, אָדער די באחרית־הימים־אידעע, פלעגט ער צו מיר טענהן מיט וואַרעמקייט און איבערצייגונג. האָט קיינמאָל נישט אויפגעהערט צו פאַרנעמען אַפילו די חסידי־אומות־העולם, נישט נאָר יידן. אַז מיר פאַרטיפן זיך אין דער געשיכטע פון דער מענטשהייט, ווען מיר לייענען זי מיט אַ קלאָר און ערלעך געמיט, נישט וועלנדיק אַריינטייטשן וואָס עס פאַסט נאָר פאַר זיך, זענען מיר, אַז די דאָ־זיקע איידלסטע צוויישן די אידעען, רייסט זיך דורך, ווי אַ לויטערער קוואַל, אמאָל באַהאַלטענער און טיפער, אַמאָל אויבנאויפיקער און האַסטיקער, אָבער זי פֿאַרשווינדט קיין מאָל נישט.

ר׳ שכנא איז געווען אַ פריינט פון „בונד״, — ער האָט אָבער געהאַט אַ סך צו דערווידערן, דער עיקר קעגן דער קאַמפּס־טאַקטיק פון „בונד״. יידן און נישט נאָר יידן, נאָר אויך אַלע אַנדערע ציווי־

ליזירטע פעלקער, האָבן אויסגעהאַלטן ביז היינט צוליב זייער גייסטיקן אויסדויער און לעבנס־מאָ־ראַל. עס איז פיינלעך און פאַרדראָסיק, וואָס דווקא מאַרקס, אַן אייניקל פון די נביאים, האָט זיך אַזוי דערווייטערט פון אמתן גייסט, פון אייגנטלעכן תוך פון דער באחרית־הימים־אידעע. אָנשטאָט מענטשן־ליבע, פאַרבריידערונג, האָט ער געפריידיקט קאָמף, מכלומרשט קלאַסן־קאָמף, אָבער קאָמף איז דאָך ברוטאַלער כוח, בלוט־פאַרגיסונג.

ער פלעגט שטענדיק, ביי יעדער געלעגנהייט, דערמאָנען זיין זון ניאָמען, אַז ער זאָל גוט און מענטשלעך באַהאַנדלען די אַרבעטער, וואָס האָבן אין אַ גאַנץ היפשער צאָל געאַרבעט אין זייַנע קאָלך־גרובנס אַרום בערעזע. אין שוועדן קאָנקורענץ־קאָמף, וואָס קומט היינט אויס צו פירן, פלעגט ער טענהן צו ניאָמען, טאָרן מיר זיך אָבער בשום אופן נישט באַנוצן מיט דער עקספלואַטאַציע פון אַר־בעטער, בפרט פון ווייסרוסישן אַרבעטער, וואָס אין פאַרגלייך מיט אַנדערע, אַרבעט אַזוי אויך שוין בחצי־חינם.

ניאָמע האָט זיך באַצויגן מיט גרויס דרך־ארץ צו די ווונטשן און אַנווייזונגען פון פאָטער, און עס איז אים דעריבער גאַנץ שווער געווען ביי זיין גאַנצער ענערגיע, טיכטיקייט און געשעפטס־פעי־קייט, אויסצוהאַלטן די שאַרפע קאָנקורענץ פון די אַרטיקע און פויזנער קאַלכגרובנס.

נישט געזאָרגט, ניאָמקע, באַרויקט אים דער אַל־טער, איך דאַרף דאָך שוין גאָרנישט, און דו, ווי־דער, וועסט זיך מיט גאָטס הילף אַן עצה געבן אין לעבן אָן דער מיטהילף פון מענטשן־שווייס און טרערן.

אַז מיר זענען צוגעקומען צום בריקל, פאַר ר׳ שכנאס הויז, האָבן שוין אַלע געווארט אויף אונדז, ר׳ שכנא אַליין, ניאָמע און די יינגסטע טאָכטער. די באַגריסונג איז געווען אמת האַרציק און רירנד. באַגריסנדיק זיך מיט ערליכן, האָט דער אַלטער ר׳ שכנא לאַנג און שטילשווייגנדיק געדריקט זיין האַנט מיט ביידע הענט. אַז אַלע האָבן אָנגעהויבן אריינגיין אין שטוב, זאָגט מיר דער אַלטער מיט אַ ציטערדיקער שטים: איך דאַנק אייך פון גאַנצן האַרצן פאַר די גרויסע געסט, וואָס איר האָט גע־בראַכט צו מיר אין שטוב אַריין, ווען וואָלט איך די זכיה געהאַט צו האָבן ביי מיר אין שטוב אַזאַ חשובן גאַסט ווי ערליך.

די דירה איז געווען אַ רחבותדיקע און עס איז געווען גענוג פלאַץ פאַר יעדן איינעם איינצואַרדע־נען זיך בהרחבה. פאַרשטייט זיך, אַז עסן האָט אויך נישט געפעלט, מילך, פּוטער, סמעטענע און גע־בעקס. וויפל מען האָט נאָר געוואָלט. אָפּגעוואָשן זיך, אָפּגעשטויבט זיך, און אַט זיצן מיר שוין ביי דער בריטן טיש אין עסצימער. דער אַלטער דער־ציילט וועגן דער שרעק, וואָס האָט אַרומגעכאַפּט דאָס שטעטל צוליב די קלאַנגען וועגן די פלוג־בלעטלעך, הגם קיינער האָט אַזאַ פלוגבלעטל פאַר די אויגן נישט געזען. — און אָט, ווי איר זעט, בין איך געבליבן כמעט איינער אַליין דער שומר פון יידישן שטעטל, נישט קיין שומר־ישראל, נאָר אַ שומר אַן ישראל. גיט דער אַלטער צו אומעטיק — די גאַנצע יידישע באַפעלקערונג איז זיך צע־לאָפן אין די אַרומיקע שטעטלעך און דערפער. שלומקע און מאירקע זענען אַוועק קיין פינסק. גע־בליבן איז נאָר דער אַלטער פיסעצקי.

דערהערט, אַז גאָדל פיסעצקי איז געבליבן, בעט איך גלייך ניאָמען, אַז ער זאָל אים צוווישן טון וועגן אונדזער קומען. אַ חוץ דעם, וואָס איך אַליין האָב אים געוואָלט זען, איז מיר נאָך מער געגאַנגען אין דעם, אַז דער אַלטיטשקער פיסעצ־קי זאָל זען דעם ח׳ ערליכן. איך האָב גוט געווווסט, אַז דאָס וועט זיין פאַרן אַלטיטשקן אַן אויסטער־לישע איבערלעבונג. דער עלטסטער בונדיסט אין בערעזע, אַ פערזענלעכער פריינט פון בייניש מי־כאַלעוויטש, מיט וועלכן ער האָט נאָך מיטגעאַר־בעט אין בריסק, איז ער אויך געווען אַ שטאַרקער פאַרערער פון ערליכן. מיט מיר, וואָס האָט זיך פאַרנומען מיט אַרגאַניזירן פאַרלעזונגען און אַיינ־לאַדן רעפערענטן, פלעגט ער כסדר פירן אונטער־האַנדלונגען, אַז מען זאָל אַיינלאַדן ערליכן, פאַר־לייגנדיק דערביי צו דעקן אַלע הוצאות. ליידער, ח׳ ערליך איז שטענדיק געווען פאַרנומען.

עס האָט לאַנג נישט געדויערט, און דער אַל־טיטשקער איז געקומען. עס איז באמת שווער אי־בערצוגעבן אין וועדטער די דאָזיקע באַגעגעניש, קיינער פון די אַנווועזנדיקע און אויך נישט ח׳ ער־ליך האָבן קיין אַנונג נישט געהאַט, וואָס דאָ קומט פאָר. געזען און פאַרשטאַנען האָבן נאָר ר׳ שכנא, ניאָמע און איך.

איך וועל קיינמאָל נישט פאַרגעסן דעם אויס־דרוק פון אַלטיטשקנס פנים. אַ דינער שטראָם טרערן איז אים געוואָרן פון די אויגן. פון גרויס אויפרעגונג האָט ער קיין וואָרט נישט געקענט אַרויסברענגען. מען האָט געהערט נאָר שטאַמלען דאָס וואָרט: ח׳ ערליך. ענדלעך האָט ער זיך באַ־רויקט, אַוועקגעזעצט זיך נאָענט פון ח׳ ערליכן, און די גאַנצע צייט שוין קיין אויג פון אים נישט אַראָפּגענומען.

זאָגט צו מיר דער אַלטער שכנא מיט אַ גוטמו־טיקן שמייכל, זעט איר, מען קען זיך פאַרשאָפן עולם־הבא אין איין מינוט, איר האָט זיך היינט

צווי מאָל פאַרדינט עולם־הבא: ביי פיסעצקין און ביי מיר. איך דערנענטער זיך צום אַלטיטשקן און זאָג אים שטיל: נו, ח׳ פיסעצקי, ענדלעך האָבן מיר דעם ח׳ ערליך אין בערעזע.

ווי געווייגלעך האָט מען ווידער אָנגעהויבן וועגן ווייטערדיקן פאָרן, וועגן פרישע פורלעך. די מאַל־טשער פורמאַנעס זענען גלייך נאָכן אָפרוען זיך, צוריקגעפאָרן אַהיים. ניאָמע, וואָס איז געווען אַ מאַדים אין אַזעלכע זאַכן, האָט געהאַלטן, אַז וועגן פורלעך פון בערעזע קען קיין רייד נישט זיין, ער מיינט אָבער, אַז אין די נאָענטסטע דערפער אויפן וועג פון בערעזע קיין דראָהיטשין, וועט יאָ מעגלעך זיין צו באַקומען. די צרה איז אָבער, וואָס די פויערים וויל שוין נישט נעמען קיין פוילישׁ געלט, זיי פאָדערן זאַכן אָדער פראָדוקטן.

— גוט, שרייט אויס דער אַלטער פיסעצקי פון פרייד, — איך קען אייך געבן אי פראָדוקטן, אי זאַכן און אַזעלכע זאַכן, פאָר וועלכע דער וויסרו־סישער פויער וועט אייך פאַרדינגען נישט נאָר זיין פערד און וואָגן, נאָר אויך דאָס ווייב מיט די קינ־דער און זיך אַליין. ער וועט אונדז געבן, זאָגט ער, אַ האַלב זעקל זאַלץ און אַ צענדליק פאָר גומענע שטיוול און קאַלאָשן (ער האָט געהאַט אַ לעדער־געשעפט). „מיט דעם, גיט ער פריילעך צו, וועט איר קענען דערפאָרן נישט נאָר קיין פינסק, נאָר אַ סך ווייטער, איר זאָלט נאָר האָבן ווהין״ — וועדט ער פלוצלינג אומעטיק.

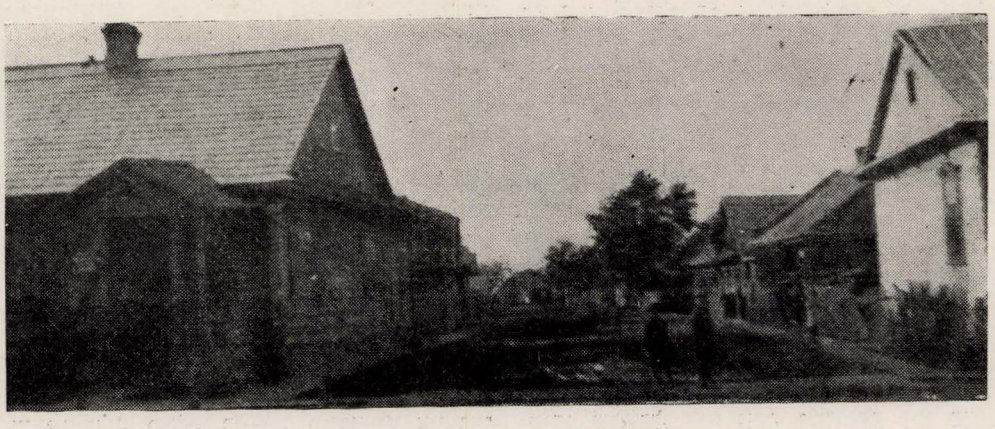
נישט לאַנג געטראַכט, זענען מיר אַוועק צום אַלטן אין שטוב, געגומען די זאַלץ, און אַריינגע־פאַקט אין אַ גרויסן זאַק די גומענע שטיוול און קאַלאָשן. אַזוי אַרום האָט אונדז בערעזע באַזאָרגט די אמתע צידה־לדרך, מיט סאָמע נייטיקסטן, ווייל דערמיט האָט מען אויך געקענט באַקומען אַ שטיקל ברויט, אָפילו מילך און פוטער, — פראָדוקטן, וואָס זענען געווארן אַלץ זעלטענער און איבערהויפט אוממעגלעך צו באַקומען אין די ווייסרוסישע דער־פער, וווּ די פויערים פלעגן אונדז באַגעגענען מיט אַ מאָדנעם שטילשווייגן.

אין וואָסער דאָרף מיר זענען אַריינגעקומען, האָבן מיר געטראָפן די פויערים שטיין ביי די כא־טעס און שווייגן. אויף אַלע אייערע פראָגן און וועגדונגען האָבן זיי נאָר געגלאָצט מיט די אויגן און געשווויגן. איצט, אַז מיר וועלן זיי איינזאַלצן, האָט זיך איינער געוויצלט, וועלן זיי שוין נישט שווייגן. און, אַז מיר וועלן זיי ווייזן אַ גומענעם שטיוול, זאָג איך, וועלן זיי אונדז גלייך ברענגען די פאַרטריבענע פערדלעך פון די וועלדער.

צו מאָרגן באַגינען האָבן מיר זיך האַרציק גע־זעגנט מיט אונדזערע פריינט. „איר זעט וואָס פון אונדזער בערעזע איז געוואָרן״, — זאָגט מיר ר׳ שכנא ביים געזעגענען זיך, — „אין אַ קורצער צייט האָט זיך אַ לעבעדיקער יידישער ישוב פאַר־וואַנדלט אין אַ בית־עולם. וואָס איז מיט אַנדערע יידישע שטעטלעך, צי גייען יידן טאָקע אונטער?״.

מיט אַ שווערן געמיט האָבן מיר זיך ווייטער געלאָזט אין אונדזער וואַנדערוועג. פון ווייטנס, אַרומקוקנדיק זיך האָב איך נאָך געזען ר׳ שכנא. ער איז געשטאַנען אין מיטן גאַס, כדי ער זאָל אונדז קענען זען וואָס לענגער. איך האָב זיך דערמאַנט אַן זיינע נעכטיקע רייד:

— איך בין געבליבן אַ שומר פון אַ יידיש שטעטל אָן יידן.

קוטניצער־גאַס אין קאַרטוז־בערעזע.

נחמיה שטוקער

זכרונות פון אונדזער פאַרשניטענער קאַרטוז־בערעזע

1910 — 1925

חדרים — תלמוד־תורות — מלמדים — שולעס — לערער.

דער חינוך האָט אין אונדזערע ליטווישע שטעט־לעך פאַרנומען פון דור־דורות איינעם פון די וויכ־טיקסטע ערטער. דערצו־יען אין יידישן גייסט דעם יונגן דור, ווי עס זאָגט זיך „ותלמוד תורה כנגד כולם", איז געווען פון די ערשטע עובדות פון די יידישע עסקנים. פאַרשידן זענען געווען די טיפּן פון די דערצו־נג־אינסטיטוציעס: פון די אַמאָליקע חדרים און תלמוד־תורות ביז די מאָדערנע פּעדאַגא־גישע „תרבות" און יידישע פאָלקסשולן פון דער „צישאָ" האָט זיך געצויגן איין גאַלדענע קייט — דער קיום און המשך פון פאָלק.

מיין איך, אַז אין אונדזער יזכור־פּנקס דאַרף דער דאָזיקער געביט פאַרנעמען דעם אויבנאַן. און ווייל פון קינדווייז אָן האָב איך דורכגעמאַכט דעם דאָזיקן ווע — געווען כמעט אין אַלע חדרים און שולעס, דורך די פאַרשידענע אָוונט־קורסן און שפּעטער לרוב זיך געפונען אין דעם לערער־קרייז פון דער העברעישער תרבות־שול „יבנה", פיל איך פאַר מיין חוב דעם דאָזיקן געביט אַרויסצוהייבן און אין אונ־דזער סימבאָלישער מצבה פאַראייביקן.

שמואל דער מלמד

ער איז געווען מיין ערשטער רבי. אונדזער אַ שכן. אַ ייד מיט אַ קויל־שוואַרצער באָרד. ווען איך האָב ביי אים געלערנט האָט נאָך געלעבט זיין אַל־טער פאַטער, אַ שניידער. ער פלעגט בעטן די קינ־דער מ׳זאָל אים אַרייניצין דעם פּאָדעם אין נאָדל. געזאָגט האָט מען, אַז ער איז שוין אַ זקן פון 110 יאָר. פון דאָזיקן חדר איז מיר געבליבן איינגע־קריצט אין זכרון דער ערשטער באָזוך פון מיין פּא־טער ע״ה ווען ער איז געקומען אין חדר מיר פאַר־הערן. דאָן האָט עס דער „מלאך פון הימל" אַראָפּ־געוואַרפן אויף מיין סידור אַ קאָפּיקע. איך בין דאָן געלאָפּן אויפן בוידעם אויפצוזוכן דעם באָהאַלטע־נעם גאָטס שליח, וואָס גיט מתנות פאַר די גוטע תלמידים.

הערשל דער לערער

אַזוי האָט מען געפרופן מיין צווייטן רבי. דעם טיטל „לערער" האָט ער אַפּנים באַקומען צוליב זיין מאָדערנער האַלטונג און קליידונג. אַליין אַ הויך־ווויקסיקער און מאָגערער מיט אַ געשוירן קליין קמץ־בערדל. אויסער עברי און סידור האָט ער גע־לייגט גרויס אַכט אויף דאָס שרייבן. ער האָט שוין אויך געקענט רוסיש. די ביידע חדרים פלעגן אָפּט זיין אונטער אין דאָך און עס פלעגן אָפּט, בעת די הפסקות, אויסברעכן (פון גרויס גדולה) קריגערייען און געשלעגן צווישן די חברה חדר־יינגלעך. נישט איין מאָל פלעגן אין דעם אַריינגעשלעפּט ווערן די ביידע מלמדים, וועלכע פלעגן זיך גאָנץ געשמאַק זידלען.

יודל „דער הינקעדיקער"

דער ריכטיקער נאָמען פון מיין דריטן רבי איז געווען בערעזאָווסקי. צוליב זיין גיפּסענער פוס, וואָס ער פלעגט נאָכשלעפּן האָבן אים אָבער אַלע געקענט ווי דער „הינקעדיקער". זיינע עלטערן זענען געווען ישובניקעס, פון דעם דאָרף מיכאַלינקאַ, אַ 15 קילאָמעטער פון בערעזע. זיינער אַ ברודער מי־כעלע איז געווען אַ באַווסטער פּעדאַגאָג, פאַרענ־דיקט די באַקאַנטע גראָדנער קורסן, די לעצטע יאָרן געאַרבעט אין בריסק אין אַ גימנאַזיע. יודל איז ג׳ע־ווען אַ גרויסער קענער און בקי אין דיקדוק. איך געדענק ווי עס פלעגט זיך אָפּט טרעפן, ווען מיין פאַטער פלעגט קומען אין דער שולע, און עס פלעגט זיך צווישן לערער און מיין פאַטער, וואָס איז ג׳ע־ווען אַ גרויסער תלמודיסט, אַ תנ״ך־קענער און אַ ידען פון דיקדוק, צעפלאַקערן הייסע וויכוחים. מען פלעגט זיך אַמפּערן וועגן „שוא נך" און „שוא נע" און וועגן פאַרשידענע שוועריקייטן מיט זיין שיינעם קאַ־ליגראַפישן שריפט, באַזונדער אין רוסיש. די פרוי־ען פלעגן צו אים קומען ער זאָל זיי שרייבן די אַד־

רעסן. די לעצטע יאָרן האָט ער געווינט אין אונ־דזער קאָסציאָל־גאַס, אין אַן אייגן הויז.

דער „פּאָלאָנסקער מלמד"

מיין פערטער רבי איז געווען מרדכי פישמאַן, וואָס איז אָבער געווען באַווּסט ווי דער „פּאָלאָנס־קער מלמד". ער האָט שוין געלערנט חומש און עשרים וארבע (סוואַרבע) מיט אַ נישקשהדיקע פּאָר־ציע דיקדוק ווי אויך צוביסלעך גמרא. געווען איז ער אַ יִד אַ שטילער, אַ מיטל־ווּקסיקער מיט אַ בלאָנדער באָרד. אַ באַלעבאָס פון אַן אייגן שטוב און פּאַרמאָגט אַ קו אין שטאָל. געווינט האָט ער אויף דער שמאָלער געסל הינטער די שולן. די פּאַרזאַרגערין פון דער הויז־ווירטשאַפט איז געווען זיין פּרוי, וועליע, אַ דאַרע, אַ הויך־ווּקסיקע, אָבער אַן אשת־חיל. זיי האָבן געהאַט צוויי קינדער: אַ מיידל, אַ שיינהייט, אַן אמתע יפת־תואר. זיין זון, לייזער, האָט געלערנט אין ישיבה אין דער פּרעמד. ווען ער פלעגט זיין אין דער היים פלעגט ער לער־נען אין די פּאַרנאַכטן אין שול פּאָר אַן עולם אַ בלאַט־גמרא.

ליפּע דער מלמד

דער דאָזיקער מלמד האָט זיך שוין אָפּגעגעבן מיט אַ שיעור גמרא. צווישן די חדר־יינגלעך איז ער געווען גאָר פּאָפולער מיט זיין בינטל „לאָקשן־ריטער", וואָס ער פלעגט אַראָפּלאָזן אויף זייערע פלייצעס פּאָר די קלענסטע זינד. דאָס איז געווען זיין כאַראַקטעריסטישע שטראָף. יעדער מלמד האָט געהאַט זיינע אופנים פון שטראָף. דער „פּאָלאָנס־קער", למשל, האָט געהאַט אַ טבע צו באַשטראָפן מיט סטוסאָקעס אין די זייטן. ביי יודל „דעם הינ־קעדיקן" האָט מען געשמיסן כדת וכדין, עס פלעגן דערביי צוהעלפן אַנדערע חדר־יינגלעך, וואָס האָבן דאָ אויסגענוצט זייער האַס־און נקמה־געפיל צווי־שן זיך. ליפּע איז געווען אַ קורצזיכטיקער, געקוקט באלכסון, קרומלעך, געווען אַ „קאַסאָקער". ער איז געווען אַ גוטער בעל־קורא אין דער נייער גרוי־סער שול. ער פלעגט גיכער לייענען אין דער תורה פון אויסנווייניק די פּרשת השבוע צוליב זיין שלעכ־טע ראיה. זיין זון, שמחה, האָט אין ש"ס און פּוס־קים איבערגעשטיגן לייזערן, דעם „פּאָלאָנסקערס" זון, אויך ער פלעגט לערנען אַ בלאַט גמרא בין־מנחה למעריב מיט די יונגע בחורים. ער האָט שפּעטער באַקומען סמיכה און אָנגענומען אַ כסא־רבנות.

דער „מאַלטשער מלמד"

זיין נאָמען איז געווען ישראל. ביי אים אין חדר בין איך נישט געגאַנגען. זיין חדר איז געווען מער־ווייניקער פון דער זעלביקער מדריגה ווי ליפּעס. זיין פּרוי איז געווען אַ בריה, אַן אשת־חיל, וואָס פלעגט מיטהעלפן אין דער פּרנסה. ער פלעגט זיך ספּעציעל אָפּגעבן, אין דער צייט צווישן פּורים און פּסח, מיט באַקן בצות. ביי אים אין שטוב פלעגט איינגעאָרדנט ווערן די אַזוי גערופענע „קאַזאַרמע",

מיטגלידער און פּאַטראָנאַט פון חלוצישן קיבוץ אין בלודען — באַן־סטאַנציע פון קאַרטוז־בערעזע, יולי 1928

אַליין אַ בריט־פּלייציקער פלעגט ער מיט אַ יאַר־מולקע אויפן קאָפּ זיך אַרומדרייען אין דער „קאַזאַרמע" און האָבן השגחה אויף די כשרות. פלעגן אונטערברומען מיט רוגזה אויף דער „הפקרות" צווישן די בתולות, די וועלגערינס, און די בחורים וואָס קנעטן זיי אויס די טייגלעך און דרייען זיך אַרום אַרום זיי. די בחורים פלעגן אויך צוהעלפן ביים „רעדלען" אַדער פלעגן „שיבן" די מצות אין הייסן אויוון אַריין.

משה־יאָסל פּערעל

זיין חדר האָב איך באַזוכט אַ זמן אַדער צוויי. ער איז געווען אַ מלמד פּאַר העכערן גמרא־לימוד. ער האָט זיין פּאַך געמומען גאָר ערנסט און אַרויס־געוויזן פיל קענטעניש אויך אין די אַנדערע לימוד־דים. זיין השפּעה אויף די תלמידים איז געווען גאָר גרויס, ער פלעגט זיי באַווירקן גוט צו לערנען. ער האָט אויך צו זיך אַרויסגערופן גרויס דרך־ארץ פון אַלעמען פּאַר זיין חשיבותדיקער האַלטונג. עס איז מיר געבליבן אין זכרון זיינע געלע פּינגער־שפּיצן פון לאַנגיאַריקן טאַבאַק־רויכערן.

אהרון דער שוחטקעס

אויף דער הויפּט־גאַס, אויפן שאַסיי, האָט זיך געפונען דער חדר פון אהרון דער שוחטקעס. עס איז געווען אַ שטאַרק האַריק־באַבאַרדיקטער און אַ בייזער מלמד. ווי אַ צוגאָב האָט ער געהאַט אַ שוואַכקייט פון קאָפּ־שאַקלענישׂ. זיין לאַנגע גרויע בארד און טיף באַוואָקסענע ברעמען אַרום די אויגן האָבן געשאַפן דעם פאַטריאַרכאַלישן טיפּ פון אַן אַמאָליקע יידן. דער חדר איז געווען אין אַ האַל־בער ירושה־שטוב, ווו עס האָבן נאָך געווויינט צוויי שוועסטער פון זיין פלוניתטע און זיין שוואָגער זע־ליג דער שוחטקעס. אָט דערמאָנען זיך מיר די דאָ־נערשטיקע ביינאַכטן, וועו מען פלעגט האַלטן ביי אַ שווערער גמרא אַדער ביי אַ קאַמפּליצירטן קאָפּיטל פון ספר איוב. די רביצין, שוין אַ בקי אין די דאָ־זיקע ענינים פון יאָרן דאָס צוהערן, פלעגט פּרווון אונטערהעלפן די תלמידים, וואָס עס פלעגט אַרויס־רופן דעם רבינס צאָרן און בייזער.

יאָסל עלינאָווער

אַ נידעריק־געוויקסיקער מלמד מיט אַ לענגלעך־שפּיציקער בארד. זיין חדר איז געווען פון דער זעלביקער קאַטעגאָריע ווי פון דעם פריערדיקן. די דאָזיקע צוויי זענען שוין געווען פון די עלטסטע, פון די העכסטע מלמדים, ביי זיי האָב מען שוין פאַרענדיקט די לאָקאַלע לימודים. האָט ווער נאָך געוואָלט ממשיך זיין די יידישע לימודים איז ער שוין געפאָרן אין דער פרעמד. אָפּט פלעגט דעם דאָזיקן מלמד אויסקומען צו קעמפן פאַרביטערט מיט געוויסע תלמידים, וואָס זענען פון זייערע על־טערן געצוווּנגען געווען צו גיין אין חדר, וואָס זיי האָבן דאָס באַטראַכט ווי אַן אָפּקומעניש. דער קאַמף מיט די איבערגעוואָקסענע יונגען, שלעכט־דערצוי־גענע, האָט נישט־וויניק שפּיכת־דמים פאַרשאַפט דעם צאָרנדיק־נערוועאישן רבי, וועלכער איז גע־ווען אַ גאָר קנאַפּער ידען אין רוסיש (ווניש). עס געדענקט זיך אַ קאַמישער עפּיזאָד. איין מאָל איז אַריינגעקומען אַ סטראַזשניק (אַ פּאָליציסט) מיטן בוך אונטערן האָנט וועגן אַ געוויסן שטייער־ענין. האָט דער דאָזיקער מלמד אים מיט פּחד געבעטן: „גאָספּאָדין סטראַזשניק, סאָדיס נאָ בענקעלע"...

אייזיק מאַלאָדאָווסקי

דער פאָטער פון אונדזער בת־עיר, דער באַווי־טער דיכטערין, קאָדיע מאַלאָדאָווסקי, איז שוין גע־ווען אַ לערער פון מאָדערנעם שניט. מען האָט אויף אים גערעדט, אַז ער לערנט תנ"ך אַמאָל אויך אַן אַ היטל, בגילוי ראש, רחמנא־ליצלן. ער איז גע־ווען אַ טיפער קענער אין יידישער און אַלגעמיי־נער קולטור. ער איז געווען אַ ביסל ענגויגט צום יידישיזם, וואָס האָט טאָקע זיך אויסגעווירקט שפּע־טער, בעת די דאָזיקע שול האָט זיך אין בערעזע צעבליט.

לערער געראַשאָוו

ער איז געווען אַ רוסישער רעגירונגס־לערער. דער דאָזיקער האַלב־אַסימילירטער יוד פון טיף־רוסלאַנד האָט צוזאַמען מיט זיין, נאָך מער פּאַר־גויאישטער, פרוי אין משך פון אַ סך יאָרן דער־צויגן די יינגלעך און מיידלעך פון אונדזער שטעטל; פון יענע עלטערן וואָס האָבן געוואָלט געבן זייערע קינדער בילדונג אין דער לאַנדשפּראַך, רוסיש. ער האָט געהאַט אַ דריי־קלאַסיקע שול ספּעציעל פאַר יידישע קינדער, וווּ עס פלעגן זיך פאַרמיטיק לער־נען יינגלעך און נאַכמיטיק, מיידלעך. ביי געזאַנג פלעגן זיי זיך צוזאַמענטרעפן. פאַר די קריסטלעכע קינדער איז געווען אַ צווייטע שולע, פון אַ נידע־ריקערן ניוואָ. געצאָלט האָט מען אין דער שטאָט־שער פאַרוואַלטונג 12 רובל אַ יאָר און דעם גע־האַלט האָט דער לערער באַקומען פון דער רעגי־רונג. ער האָט נאָך געהאַט אַן אייגענע דרוקעריי. נישט געקוקט אויף זיין רוסיפיצירטקייט פלעגט ער צוויי מאָל אין יאָר — ראש־השנה און יום־כיפּור — באַזוכן די שול אויף אַ פּאָר שעה און דאָונען אין זיין קליין זיידענעם טליתל. אין געשפּרעכן מיט די בעסערע שילער פלעגט ער קריטיקירן, אַז די

יידן קומען אין די שולן נישט צו דאַוונען נאָר זיך דורכשמועסן — און וווּ איז דער „ודע לפני מי אתה עומד?". די דאָזיקע 3 קלאַסן האָב איך דורכגעמאַכט אין 2 יאָר. מערקווירדיק — טראָץ זיין רוסיש־פאַטריאָטישער באַגעמונג איז ער געווען טיף־נאַציאָנאַל געשטימט.

פאַלגנדיקער פאַל וועט אילוסטרירן זיין צאַריס־טיש־פאַטריאָטישער האַלטונג: אין אַ געוויסן טאָג וועט מיר זענען געזעסן אין קלאַס איז אַריינגעקומען דער פאָליציסט קרילטשוק, אַ הויכער ברייט־פלייציקער גוי, וועגן פאַרשידענע ענינים געשיקט פון דעם פּריסטאָו טימינסקי. דער סטראָזשניק האָט פאַרגעסן, משמעות, אַראָפצונעמען דאָס היטל פון קאָפּ. האָט דער „אוטשיטעל" געראָשאָו אַ דונער געטון — „שאַפּקו דאַלאָי"! (נעם אַראָפּ דאָס היטל!) אַנווייזנדיק אויף די בילדער פון קייסער און קייסע־ריניע. דער דערשראָקענער פאָליציסט האָט גע־בעטן אַנטשולדיקונג שטייענדיק אויסגעצויגן ווי אַ סטרונע. אַנווייזנדיק דעם פאָליציסט די טיר האָט יענער פאַרלאָזן מיט חרפה דעם קלאַס. אפשר האָט ער אויף אַזאַ אופן געזומען נקמה אָן אַ גוי...

דער דאָזיקער לערער איז געווען אַ גרויסער מאַטעמאַטיקער און האָט אַרויסגעלאָזן זיין געשאַ־פענעם אַריטמעטיק־בוך, וואָס האָט באַקומען אַ גאָר גרויסן אַנזען אין גאַנץ רוסלאַנד — אַ קלייניקייט געראָשאָוס אַריטמעטיק!

אויך זיינע צוויי קינדער — נוימאַ און פימאַ — ביידע סטודענטן, האָבן אַרויסגעווויזן פיל יידישן שטאָלץ לגבי זייערע קריסטלעכע חברים. ביז גאָר טראָגיש און ליידנפול איז געווארן זייער לעבן נאָך דער באָלשעוויסטישער רעוואָלוציע. זיי האָט די רעוואָלוציע געטראָפן אין רוסלאַנד, וווּ זיי זענען געווען ווי היימלאָזע, אַנטלאָפענע פון די דייטשן. זיי זענען נאָך דער רעוואָלוציע געקומען צוריק קיין קאַרטוז־בערעזע. די נייע פוילישע מאַכט האָט אַבער זיי נישט אַנערקענט קיין פוילישע בירגערשאַפט און זיי צוריק געשיקט צו דער סאָוועטישער גרע־נעץ. די סאָוועטן האָבן זיי צוריקגעוואָרפן, ווי קאַנטערעוואָלוציאָנערן. דער סוף איז געווען, אַז נאָך גרויסע השתדלותן פון שטאָט ביי דער מאַכט האָט מען זיי אַרויסגעגעבן צייטווייליקע ווויזערעכט, ביז מען וועט פאַר זיי באַקומען די מעגלעכקייטן אַריבערצופאָרן קיין ארץ־ישראל. מען האָט לאַנג געוואַרט ביז מען האָט געדאַרפט אויספולן פאַר זיי אַ סערטיפיקאַט. דערווייל האָבן זיי געלעבט אין גרויס דחקות און נויט אין אַ קליין גויאיש שטיבע־לע און געגאָסן פון שטיצע פון דערווייטנס פון די פאַרערער פון די אַמאָליקע צייטן. וועט מיר זענען אין יאָר 1925 אַוועקגעפאָרן אין אַרגענטינע זענען זיי נאָך דאָרטן געווען. זייער ווייטערדיקער גורל איז מיר נישט באַקאַנט.

גימנאַזיע־לערער וויינשטיין

דער דאָזיקער לערער צוזאַמען מיט זיין פרוי פאָלאָ האָבן ביידע אָנגעפירט מיט זייער פריוואַטער מיטלשול, וואָס האָט זיך געפונען אין הויז פון בערל ריבאַק, דעם סטאַראָסטע פון שטעטל און אַן אַמאָליקער כמור־תקיף. נאָכן ענדיקן די חדרים און דער דערמאָנטער רעגירונג־שול פון גערַאַשאָוון האָב איך, וועלנדיק זיך צוגרייטן צו ווייטערדיקער בילדונג, זיך פריוואָט געלערנט ביים לערער זויינ־שטיין. פאַר 3 מאָל אין וואָך האָט מען אים געצאָלט זיבן מיט אַ האַלבן רובל אַ חודש. צו ערשט האָט ער מיך עקזאַמינירט צוזאַמען מיט מיין קוזין ניסל, וועלכער איז נאָכדעם אין יאָר 1920 אַוועקגעפאָרן קיין ארץ־ישראל. (נאָכן אַראָפּברענגען זיין פאַמי־ליע, מיין פעטער־מומע, איז ער מיט עטלעכע יאָר צוריק געשטאָרבן). איך האָב ביי ווייטשטיינען גע־לערנט אַ קאַרגן יאָר ביזן אויסברוך פון דער ער־שטער וועלט־מלחמה. דער אָנקומענדיקער וועלט־שטורעם האָט געמאַכט אַ סוף צו אַלע אונדזערע קאַריערע־חלומות.

דער דערמאָנטער לערער, אַ מענטש אין די יונ־גע יאָרן מיט איידעלע געזיכט־שטריכן איז געווען באַדעקט מיט אַ קאָפּ גרויע ווייסע האָר, אַ רעזול־טאַט פון די דורכגעמאַכטע אין רוסלאַנד דאָן פאָ־גראָמען און אַנדערע שוועריע איבערלעבונגען פון די אַמאָליקע צאַרישע צייטן.

ר׳ אייזיק דער דיין

לאָמיר אָפּגעבן כבוד, טאָקע אחרון, דעם דאָזיקן נידערין־ווסקיקן תלמיד־חכם און גרויסן ענוו. הגם ער איז נישט געווען קיין מלמד האָט ער, אוי־פן פאַרלאַנג פון מיין פאָטער אָנגענומען צו געבן מיר איין מאָל אין דער וואָך אַ תלמוד־שיעור, איך זאָל נישט פאַרגעסן וואָס איך האָב געלערנט אין די אַלע חדרים. דער דאָזיקער למדן פלעגט זאָגן יעדן טאָג אַ שיעור גמרא, בין מנחה למעריב, און פרייי־טיק צונאַכט נאָך דער ערב־שבת מאָלצייט נאָר פאַר יידן לומדים. עס איז מיר עד־היום אייגע־קריצט יענער קינדערישער פאַרגעניגן וועלן איך פלעג מיטן פאָטער ע״ה מיטגיין אין די ווינטער־פרייטיק־צונאַכטן אין וואַרעמען אַלטן בית־המדרש און זיך צוהערן צו די שיעורים פון ר׳ אייזיקן דעם דיין. הינטער דער בימה, ווייט פון דער שיין פון בליצלאָמפּ און פון מיכל דעם שמש, פלעגן שטי־פערישע יינגלעך אַריינברענגען די איזי פון דעם אַנטקעגנדיקן קעלער פון יאָנקל ר׳ איטשעס און צו

מאָרגנס איז דער גאַנצער בית־המדרש געווען פול מיט וואַסער. פאַר אַ סך איז עס געווען אַ מאַדנע רעטענישׂ, ווי אַזוי, פון וואַנען, נעמט זיך עס וואַסער אין בית־המדרש...

געזעלשאַפטלעכע שולעס

נאָך אַן איבערריס פון 4 יאָר ערשטער דייטשיש־שער אָקופאַציע; נאָכדעם ווי די שטאָט איז אַריבער פון איין מאַכט אין דער צווייטער און עס האָט זיך איינגעשטעלט די מאַכט פון דער אויפגעקומענער אומאָפהענגיקער פוילן האָט זיך אויך אָנגעהויבן די תקופה פון געזעלשאַפטלעכע חינוך־אינסטיטוציעס.

די ערשטע אויפן פלאַץ איז געווען דער פאָל־קיסטיש־ייִדישיסטישער טייל. זיי האָבן אַגב געהאַט די השפּעה אין דעם געשאַפענעם הילף־קאָמיטעט, וואָס האָט אָנגעפירט מיט דער אַמעריקאַנער שטיצע און וואָס האָט געשאַפן קיכן פאַר די הונגעריקע קינדער.

זיי האָבן רעמאָנטירט און רעקאָנסטרויִרט די געמויערטע באַד־געביידע אין דער „בית־החיים־גאַס", וואָס איז פאַרוואַנדלט געווארן אין אַ מאָדערנער שול־געביידע. אַרום דער דאָזיקער שול האָט זיך גרופירט אַ אידאַליסטיש־קעמפערישע גרופּע עסקנים פון גרויסן פאַרנעם ווי שלמהקע ווינשטיין, מאיר פאַדאָסטרויצע און דירעקטאָר יונה רעזניק, אַ פּעדאַגאָג פון די באַווסטע גראָדנער קורסן מיט אַ פּערסאָנאַל פון 7־8 לערער.

אין דער געביידע האָבן זיי פאַרנומען אַלע צימערן איבערלאָזנדיק פאַרן „תרבות" 2 צימערן.

דער „תרבות" האָט געהאַט שווערקייטן, האָט באַקומען אַ פאַר צימערן אין דער תלמוד־תורה. אָבער די ווייטקייט פון איין טייל פון דער שול מיט דער צווייטער האָט אַ סך געשטערט אין דער אַנטוויקלונג.

ערשט שפּעטער, ביים אויפבלי פון פאָליטישן ציוניזם, נאָך דער באַלפור־דעקלאַראַציע האָט זיך די העברעיִשע „יבנה"־שול צעוואַקסן און צעבליט אונטער דער פירערשאַפט פון די איבערגעבענע עסקנים: ישעיה זאַלצמאַן, לייב דאַנציג, יצחק שטורקער און אַנדערע. אַרום זיי האָט זיך גרופּירט אַ יונג־ציוניסטישער קרייז; עס זענען געשאַפן געווארן אַוונט־קורסן. די יוגנט פון ביידע לאַגערן פלעגן זיך צונויפקומען אויף דיסקוסיעס, קעסטל־אַוונטן וכדומה.

עס איז שפּעטער געשאַפן געווארן אַ „פּינה עבֿרית" (העברעיִש ווינקל) מיט לעקציעס און וויכוחים אין העברעיִש. דער לייטער איז געווען דירעקטאָר מאַניעוויטש, אַ קנאי פון העברעיִש. אַליין אַ לעמ־

אַקטיוע גרופּע ציוניסטישע יוגנט אין קאַרטוז־בערעזע 1920. פאָטאָגראַפירט צום אָפּשאַר פון א. עשמאַן.

בערגער און דורכגעמאַכט זיינע שטודיעס ווי אַ סטודענט אין מאַסקווע. לערערס אין דער „יבנה" זענען געווען פאַרטנאַי, פּערעפּליאַטשיק, פּוטער־מאַן (אַלע פון באַראַנאָוויטש, געענדיקטע דעם העב־רעישן לערער־סעמינאַר אין ווילנע); אַ לערערין אויף פּויליש מאַדאַם שולגין (וואַרשע). אין געווייסע צייטן האָבן נאָך געאַרבעט די לערער: ווייס, ראַבי־נאָוויטש, קאָגאַן, ראָזענפעלד, הימלפּאַרב א"א.

אַ דאַנק דער קאָנקורענץ פון ביידע קעגנערישע לאַגערן האָט זיך אין שטעטל אָנגעהויבן אַן אמתער קולטור־פאַרמעסט. יעדער האָט געבראַכט „זיינע" לעקטאָרן און יעדער האָט געוואָלט איבערשטייגן דעם צוויי־טן.

(אין ווייטערדיקן טייל פון דער אַרבעט ווערט געשילדערט דער „קאַמף" ביים פאַרנעמען דער גע־וועזענער באַד־געביידע; דאָס דערציילט זיך צי־מערן מצד דער יידישער פאָלקסשולע. היות דאָס ווערט שוין באַשריבן אין פּריערדיקע אַרבעטן לאָזן מיר עס אָדורך. רעדאַקציע).

גמרא — תנ"ך — לעקציעס

זאָל אויך דערמאָנט ווערן, אַז חוץ די חדרים און שולעס וועגן וועלכע מיר האָבן פריער געredet האָבן זיך נאָך געפונען, אין פאַרשידענע פּריאָדן, גרופּעס פון בחורים וועלכע פלעגן בציבור לערנען אַ בלאט גמרא אָדער אַ קאַפּיטל תנ"ך.

מיר וועלן דאָ דערמאָנען די גמרא־לעקטאָרן, דאָס זענען געווען שמחה ליפּעס און לייזער וועס, ביידע זין פון מלמדים. אייניעם האָט מען גע־רופן נאָך דעם טאַטנס נאָמען, דעם צווייטן נאָך דער מאַמעס נאָמען. ביידע באַגאַבטע ישיבה־בחורים. צווישן די ווויל־קענער זאָלן אויך דערמאָנט ווערן יעקב רובינשטיין און סאָלניץ. יעקב רובינשטיין האָט זיך אויסגעצייכנט מיט זיינע שווערע קשיות און טיפע פּילפּולים ביי די שווערע סוגיות. ער פלעגט ממש מיט זיי אַלעמען פאַרמאַטערן.

ווי תנ"ך־לעקטאָרן זענען געווען די יונגעלייט: יאָסל ברייסקי, און די לעצטע יאָרן משה כעשעס (דוכט זיך איצט אין נאָרד־אַמעריקע). אויב איך מאַך נישט קיין טעות האָט די לערנער־גרופּע גע־הייסן „תפארת בחורים". זי איז געגרינדעט געוואָרן דורך אַ דורכפאָרנדיקן מגיד.

***

ביים סוף פון דעם אָפּטייל ווו איך דערציילן וועגן די פאַרשידענע חינוך־פּירער און מוסדות ווייל איך דערמאָנען יענע מלמדים און סתם ווויילע יידן, וואָס האָבן אויך צוגעלייגט אַ האַנט צו דערציען די יונ־גע יידישע דורות אין קאָרטוז־בערעזע, וואָס האָבן אין מיין צייט געווירקט, הגם איך פּערזענלעך האָב ביי זיי נישט געלערנט.

שמואל באַם דער לערער; אַ טונקל־ברונעט מיט אַ קויל־שוואַרץ בערדל און וואַנצעס, אַ ספּעציא־ליסט אין תנ"ך און דיקדוק. אַוועקגעפאָרן קיין ארץ ישראל נאָך בעת אונדזער זיין אין דער היים.

פייוול ביידאַטש (צוקערניק) אַ מלמד. ער איז אַוועק קיין ארץ־ישראל נאָך פאַר דער ערשטער וועלט־מלחמה.

ניאָמע דער מלמד, וועלכער איז אויך געווען אַ שדכן. פאַר דער ערשטער וועלט־מלחמה אַוועק אין די פאַרייניקטע שטאַטן.

מרדכי־גדליה און נאָסקע, ביידע מלמדים אין דער תלמוד־תורה.

הענעך ראָבינאָוויטש, אַ גוטער בעל־תנ"ך און אַ טיפער קענער אין חכמות חיצוניות; אַ גוטער בעל־דיקדוק. געווען פון די בעסערע מלמדים פון גרע־סערע יינגלעך. נישט אַלע האָבן געהאַט אַ זכיה זיך צו לערנען ביי אים, נאָר גבירישע בחורים. די ערשטע צייט געגעבן פריוואַטע לעקציעס אין נגי־דישע משפחות. שפּעטער אריבער צו קנעלן מיט אַ חדר.

משה־אליה־מאיר, אַ חדר־מלמד מיט קלענערע יינגלעך פון די ערשטע לערן־יאָרן.

אַרקע דער לערער, אַ טיפּישער לערער פון די פריאיקע צייטן. ער פלעגט לערנען שרייבן בריוו אין „יידישן אויסלייג" מיט דינסטן, קעכינס, בעל־עגלישע קינדער פון די פשוטע הייזער. זייער באַ־רימט געווען ביי די פרויען, וואָס האָבן געהאַט די מענער אין אַמעריקע, פאַר וועלכע ער פלעגט שרייי־בן די בריוו. ער פלעגט זיי אויך פאַרלייענען די דערהאַלטענע ענטפערס.

מענדל רישעס דער דיין, אַ הויך־ווויקסיקער יוד מיט אַ לאַנגער שניי־וויסער בארד, שוין דער אויס־זען האָט געזאָגט, אַז דאָס איז אַ יוד אַ מקפּיד, אַ בעל־כעסן און געווען דער מחמיר אויף די קלענס־טע קלייניקייטן, אַן אמתער טיפּ פון „בית־שמאי". ער איז געווען אַ שטענדיקער בורר בעת פאַרשי־דענע סיכסוכים און דין־תורהס צוזאַמען מיט דעם שטילן, רויקן, קליין־ווויקסיקן למדן, דעם גרייז־גראָען ר' אייזיק דעם דיין, וועמען איך האָב שוין פריער דערמאָנט. ר' אייזיק איז אין קעגנזאַץ צום פריערדיקן געווען אַ מקיל, אַ מין אַנהענגער פון „בית־הלל".

אונדזערע רבנים

(מיר האָבן פרינער שוין געבראַכט אַ ריי מיט נאַטיצן און ביאָגראַפיעס פון די רבנים אין קאַרטוז־בערעזע. וויטער ברענגען מיר פון נ. שטוקערס זכרונות אַ ריי פרטים, וואָס זענען אין יענע אַרבעטן נישטאָ. רעדאַקציע).

געווען ביי אונדז צוויי רבנים מיט זייערע צדדים; פון אייביק דוכט זיך איז עס שוין געווען ביי אונדז. אַזוי איז הרב קלאצקין געווען פון דעם „שטאָטישן" צד און הרב אַשעראָוויטש פון צוויי־טן צד.

אויף הרב קלאצקינס אָרט איז געקומען הרב טראָפ, וועלכער האָט אין אַמאָליקע צייטן פאַרנומען אין טיף־רוסלאַנד אַ ראָבינער־שטעלע.

וען הרב אַשעראָוויטש איז געשטאָרבן איז זיין אַיידעם הרב וויגאָדזקי געווארן זיין ממלא מקום ביז דער לעצטער צייט.

ציוניסטישע עסקנים און קרן־קימת־טעטיקייט

אויף וויפל איך געדענק איז די אָרבעט פאַר דעם נאַציאָנאַל־פאָנד ביז דער באַלפור־דעקלאַראַציע געלעגן אין די הענט פון די אַלטע עסקנים פון דעם טיפ פון די „חובבי־ציון". בעיקר האָט זיך מיט דעם אָפגעגעבן דער באַקאַנטער עסקן און העברע־איסט ה' טאָבעלייצקי, וועלכער האָט אָפגעשטאָמט פון אַ דורות־לאַנגער יחוסדיקער משפחה. ער האָט געווינט אין אַ שיינער הויז מיט אַ מאַסיוון גאָניק אויף דער שאָסיי־גאַס, אין צענטער. איך געדענק נאָך, זייענדיק אַ קינד, די פאַרוווונדערונג, וואָס עס האָט דאָן אָרויסגערופן איבערן שטאָט וואָס ער, זיין פרוי און זיין קליינער בן־יחידל רעדן נאָר העב־רעיש אין שטוב. זיין פרוי, אויך פון גרויסן יחוס, איז ווי דער מאַן געווען באַהויכט מיט די ציוניס־טישע אידעאַלן. דער דאָזיקער עסקן איז געווען אַ שטילער און גאָר באַשיידענער מענטש, אָן אמתער נחבא אל הכלים; געטון זיין אָרבעט בשלי־מות, אָן רעש.

צום אַלטן טיפ פון די בערעזער ציוניסטישע עס־קנים דאָרף אויך צוגערעכנט ווערן שיקע בערקאָ־וויטש, וועלכער איז געווען שוין אַ שטאָרק ברויזנ־דיקער און טעמפּעראַמענטפולער יונג. ער פלעגט די לעצטע צייטן אָרויסטרעטן ביי פאַרשידענע געלע־גנהייטן מיט טיפזינניקע, גוט דורכגעטראַכטע, רע־רעפאַראַטן וועגן ציוניזם, דערביי טרעפלעך ציטירן פאַרשידענע מאמרי־חז"ל. אין דער יוגנט איז ער געווען אַ ישיבה־בחור. לעצטנס איז ער געווען אַ שותף מיט ה' גאָלדשטיין צום דאַמף־מיל און טאָר־טאָק, וואָס איז געווען דער גרעסטער אין שטאָט.

גרופע ציוניסטישער טוער וואָס האָבן זיך באַטייליקט אין דער קק"ל־אַקציע אין טאָג פון פורים תרפ"ד, 1924.

וואָס איז געווען אַ ירושה פון זיין שווער שמאי בערעזאָווסקי.

עס דאַרף אויף דעם אָרט אויך באַצייכנט ווערן דער דערמאָנטער ה' גאָלדשטיין, אַליין אַן אָפּשטאַמיקער פון פּרוזשענע. ער איז געווען אַ האַרציקער מענטש און אַ גאָר גרויסער נדבן. ער פלעגט זיך שטענדיק אָפּרופן דער ערשטער מיט זיינע פרייַווילקע שפּענדונגען און געדינט ווי אַ ביישפּיל און מוסטער פאַר אַנדערע אין דער שטאָט. זיינע באַשטייַערונגען פאַרן קרן היסוד זענען געווען פון די גרעסטע. ער האָט אויך געהאַט אַן אָפּענע האַנט פאַר אַנדערע שטאָטישע הצטרכותן.

גלייך נאָכן פראָקלאָמירן פון דער באַלפור־דעקלאַראַציע האָט די ציוניסטישע טעטיקייט פאַרשטאַרקט געוואָרן אויף אַלע געביטן און די באַווע־גונג איז געוואָקסן אין דער ברייט. אַ נישט קליינע ראָליע האָט דערביי געשפּילט דער ה' גאָזשאַלקאַ (היינט גוראַלי אין ישראל), וועלכער האָט זייער פיל מיטגעהאָלפן צו פאַרשפּרייטן און פאָפולאַריזירן דעם ציוניסטישן געדאַנק און העברעישן וואָרט צווישן דער קאַרטוז־בערעזער יוגנט. עס האָבן זיך געשאָפן העברעישע אָוונט־קורסן פאַר יוגנט, עס שאָפט זיך די קרן־קימת־גרופּע, וואָס פירט אַן אינטענסיווע טעטיקייט.

ביז דעם לעצטן טאָג פון מיין אָוועקפאָרן פון דער היימשטאָט בין איך געווען דער סעקרעטאַר פון קרן־קימת־לישראל. איך דערמאָן דערביי די חברים: ראָווניצקי, וועלוול מינקאָוויטש (אַ תלמיד פון מזרחי־סעמינאַר אין ווילנע, היינט אין די פאַרייניקטע שטאָטן), פּאָדאָסטרוצע (מדינת ישראל), טוכמאַן, גראָסמאַן, אייַדעלסבערג עטל שווארץ, (דוכט זיך איצט אין קאַנאַדע).

מיך און דער חבר פּלאָטקאָווסקי איז אויסגעקומען צו פאַרן ווי דעלעגאַטן צום אוסישקין־קאָנגרעס, וואָס איז אין יאָר 1924 פאַרגעקומען אין ווארשע.

די ציוניסטישע גרופּן האָבן אָנגעפירט אַ טעטיקייט אויף אַלע געביטן. וועגן דער שול־אַרבעט האָב איך שוין פריִער דערמאָנט. זייענדיק אין אַרגענטינע האָבן מיר אויך געהערט וועגן דער עקסיסטענץ און טעטיקייט פון פאַרשידענע חלוצישע הכשרה־קיבוצים אין קאַרטוז־בערעזע גופא אָדער אין דער נאָענטער באַן־סטאַנציע בלודען.

קרן קימת לישראל־גרופּע אין קאַרטוז־בערעזע זיך פאָטאָגראַפירט דעם 30סטן נאָוועמבער 1924, בעת דעם אָפּפאָר פון נחמיה שטוקער קיין אַרגענטינע.

פייערלעשער־אָפטיילונג

(מיר האָבן שוין פריער אין אַ ריי אַרטיקלען באַשריבן די קאָרטוז־בערעזער פייערלעשער. דאָ ברענגען מיר יענע פרטים וואָס דערגאַנצן די פריערדיקע אַרבעטן. רעדאַקציע).

ציענדיק איר עקסיסטענץ און טראַדיציע פון גאָר אַלטע צייטן, פון די צייטן פון דער צארישער הערשאַפט האָט די פייערלעשער־קאָמאַנדע אויך אין די פוילישע צייטן געשפילט אַ וויכטיקע ראָלע אין דער שטאָטישער אָרדענונג־האַלטונג. אין זייער אויסנאַרם פלעגן זיי שטיין אין די מאַרקטעג ביי אַלע אַרײַנפאָר־ערטער פון שטאָט און איינמאָנען ביי די פויערים, וואָס פאָרן אַריין אין שטאָט, דעם גרעסטן הערין שטייער.

בעת פאַרשידענע „עקסצעסן", ביי יעדן פרווו פון אַנגרייפן די יידן פלעגן די יידישע געזונטע יאָטן פון די פייערלעשער זיין אויף דער וואַך. נישט זעלטן פלעגן די אַנטיסעמיטישע כוליגאַנעס, וואָס פלעגן פרווון אַ הוליע טון איבער די יידן אַרײַנכאַפן גרעזונטע קלעפ. ספעציעל האָט זיך דערבייַ אויסגעצייכנט „מיילעך פּאָפּ", זיין באַשעפטיקונג איז געווען פערד־האַנדל. ער איז געווען ממש אַ קינסטלער אין הלכות פון „דערלאַנגען". וווּ זיין הענטל האָט זיך געלייגט דאָרטן איז שוין קיין האָר נישט געוואַקסן... נישט איין מאָל בעת געשעענישן אויף די מערק, וועָן עס פלעגן פאָרקומען אַנגריפן אויף די יידן, איז אים אויסגעקומען צו „אינטערוועניר" ביז די פאָליציי איז געקומען. בכלל האָט זיך פאָליציי שטענדיק פאַרשפּעטיקט, וועָן עס איז געגאַנגען אין באַשיצן די יידן קעגן די כוליגאַנישע עלעמענטן.

פלעגט אין מיטן פון אַ געוויסן טומל זיך באַוויזן מיילעך מיט זיין געבויגענעם שטאָק איז גלייך געוואָרן רויק. אויף די גויים פלעגט אַנפאַלן אַ פּחד, זיי פלעגן אין גרויס אייליניש שפּאַנען די פערד און זיך לאָזן אַהיים אין זייערע דערפער אַריין.

ביי פיירעלעכע פאַטריאָטישע אַקטן און מלוכה־יום־טובים אין די מיליטער־קאָזאַרמעס, ווי דער דריטער מאַי, פלעגן אויך די פייערלעשער פאָרבעטן ווערן זיך צו באַטייליקן אין דער דעפילאַדע אונטער דער אָנפירונג פון יידישן שעף פון די פייערלעשער — יאָנקל סעלעצקי, וועלכער פלעגט אין זיין יום־טובדיקן אוניפאָרם און שטרענגן מיליטערישן סאָלוט ראָפּאָרטירן זיין אָפּטיילונג צום מיליטערישן הויפּשעף פון דעם פּאַראַד.

עס זענען געווען יידישע פייערלעשער, וועלכע האָבן זייערע פליכטן אויסגעפילט מיט צרע און שטאָלץ ווי, איצל קאַראַליצקי, די ברידער יאָבלאָנאָווסקי (צוויי פון זיי היינט אין ראָזאַריע) און אַנדערע. פון די גאָר ערשטע געדענק איך דעם העלדישן הענעך ליסקאָווסקי, וואָס איז אין אַ געוויסן פּעריאָד אויך געווען דער קאָמענדאַנט פון די פייערלעשער.

בעת דער צארישער הערשאַפט איז אַ געוויסע צייט געווען קאָמענדאַנט דער מעשטשאַנין אַדאָם פאָזדניאָק. עס געדענקט זיך אויך דער פעסטער יונג, דער יידישער שטאַרקער בערל קאַטשער, וואָס האָט טאָקע דעם דאָזיקן פאָזדניאָק ביי עפעס אַ געלעגנהייט צעשפּאָלטן דעם קאָפּ און האָט געמוזט עוקר זיין אויף אַ סך יאָר פון קאָרטוז־בערעזע.

גאַנץ אָפט פלעגן די פייערלעשער אַלאַרמירן אויף פאַלשע שריפות. דער אַליאַרם איז געווען ווי צו אַן אמתן פאָזשאַר, אָבער דאָס איז געווען נאָר לשם איבונגען. זיי פלעגן פאַרפאָרן צו אַ געוויסער שטוב וואָס „ברענט" כלומערשט, קריכן אויף די דעכער, באַגיסן מיט וואַסער די שכינותדיקע הייזער זיי זאָלן זיך נישט „אָנכאַפּן" פון „פייער". דאָס פלעגט זיין אַ פאַרשפּיל פאַר די ריכטיקע שריפות, וואָס פלעגן גאָר אָפט אויסברעכן אין אונדזערע גאַסן מיט די הילצערנע הייזער. ביי די שריפות

פאַרוואַלטונג פון קק"ל אין קאָרטוז־בערעזע אין יאָר תרפ"ה. פון רעכטס צו הינטן, שטייענדיק: משה טוכמאַן, קרינסקי, חנה גאָלדפּאַרב, זיצנדיק: שוואַרץ, ראַדניצקי, פאָראָסטרויצע, נחמיה שטוקער.

האָבן זיי טאָקע אַרויסגעוויזן זייער בריהשאַפט און נוצלעכקייט.

אין די לעצטע צייטן האָבן זיי זיך שוין פאַר־שאַפט אַ בלאָז־אַרקעסטער פון פאַרשידענע אינסט־רומענטן; איינגעשאַפט מאַדערנע פאַמפּעס אין זיי־ער גאַראַזש אויפן שאַסיי, ביים וואַסער פון פאַס־טאַוניק.

לכבוד אונדזער אָפּפאַרן קיין אַרגענטינע (און געווען זענען עס אַ זיבן משפּחות), אַ זעלטנהייט פון אַזאַ גרעסערע צאָל וואָס פאַרלאָזן דאָס שטעטל, בפרט, אַז צווישן די אַוועקפאָרנדיקע זענען געווען מיטגלידער פון די פייערלעשער, האָבן זיי פאַר אונדז איינגעאָרדנט אַ מין געזעגענונג־מאָרש, באַ־גלייטנדיק אונדזער אָפּפאָר מיט אַ פאַראַד־דורכ־מאַרש מיטן אָרקעסטער.

בעלי־עגלות

אין יעדן שטעטל פון אונדזער געגנט איז געווען באַקאַנט די פּרנסה פון בעלי־עגלות. געווען זענען זיי פון צוויי מינים. אַזעלכע וואָס פלעגן פירן פּאַ־סאַזשירן און סחורות — פון שטאָט אין שטאָט, אָדער צו די באַן־סטאַנציעס, וואָס זענען לרוב גע־ווען עטלעכע קילאָמעטער פון שטעטל; און אַזעל־כע, וואָס האָבן זיך פאַרנומען מיט „וואָזקע", מיט אַרויספירן דאָס געהילץ פון די אויסגעהאַקטע וועל־דער אָדער אַנדערע משאות.

ביי אונדז איז די באַן־סטאַנציע, בלודען (וואָס האָט פאַר די צאַרישע צייטן געהייסן פּאָגאָדינע) ווענען אַ 5 קילאָמעטער פון שטעטל און עס איז געווען אַ צאָל משפּחות וואָס האָבן געצויגן חיונה פון דער דאָזיקער באַשעפטיקונג, וואָס זיי פלעגן פאַרן צום באַן.

זייער באַשעפטיקונג פלעגט אָפטמאָל אַריבער פון דור צו דור, איבערגענומען בירושה. געווען צווישן זיי אויך אַזעלכע וואָס זייער בעל־עגלהריי איז גע־ווען פאַרבונדן מיט פערד־ און בהמות־האַנדל, וואָס האָט געהאַט אַ מין קרובהשאַפט אין דאָזיקן פאַך.

געווען זענען עס מענטשן פון פשוטן פאָלק; ער־לעכע יידן אָבער זיך אויסגעצייכנט מיט זייער גבו־רה וועז מען האָט זיך אין דעם געניטיקט. וועגן צוויי טיפן פון אונדזערע היימישע בעלי־עגל־ת ווייל איך זיך אָפּשטעלן.

די משפּחה „מאַיאַרעס". כמעט די גאַנצע משפּחה — ברידער און איידעמס האָבן געהערט צום בעל־עגלהשן „סינדיקאַט".

דער צונאָמען „מאַיאָר", דערציילט מען, שטאַמט פון דער פאַלגענדיקער געשעעניש. בעת דער ער־שטער דייטשישער אָקופּאַציע איז אין קאַרטוז־בע־רעזע געשטאַנדן אַ מאַיאָר פון דער דייטשישער אָקו־פּאַנטישער אַרמיי. מען האָט אים באַגראָבן מיט גרויס פאַראַד און אין זיינע בגדי־מלכות, מיט דעם גאָלדענעם זייגער און רינגען וואָס ער האָט געטראָגן פאַרן לעבן. הכלל חברה האָט נאָכדעם אויסגעגראָבן דעם קבר און אַראָפּגעצויגן פון דא־זיקן מאַיאָר די וועריטקע חפצים. געריידט האָט מען, אַז דאָס איז אַ שטיקל אַרבעט פון דער דאָזי־קער משפּחה. פון דאָן אָן איז אויף אייביק געבליבן דער צונאָמען „מאַיאָר"... אַזוי דערציילט מען.

דער ראש פון דער משפּחה איז געווען שלמה מאַיאָר, אַ הויכער, געזונטער אַן בריט־פלייציקער מאַנספּאַרשוין מיט אַ וויים בערדל און גרויען קאָפּ האָר. ער פלעגט אַרויסשיינען מיט אַ פאָר רויט־פייערדיקע באַקן. ער איז געווען אונדזער שכן אויף דער קאַנצעלאַריע־קאָסציאָל־גאַס. די היקצערנע „קלאַדקעס" (טראָטואַר) פלעגן ציטערן בעת ער פלעגט אויף זיי גיין, וועז ער פלעגט טראָגן אין זיין פאָלע אַ האַלבן פוד יאַרשעס אויף אַ פרייטיק־דיקן טאָג — פיש אויף שבת. דאָס פלעגט זיין אינדערפרי. שפּעטער האָט ער שוין געטראָגן אַ בן־פקועה מיט פיס און גריישלען פון קצב — אויך לכבוד שבת.

די טשאַלנטן פון די „מאַיאַרעס" האָבן געהאָט אַ שם. זעלטן אָבער פלעגט דער פאַרקלעפּטער טשא־לנט־אויוון זיך דערוואַרטן ביז מען פלעגט גיין פון דאָוונען. חבריא פלעגט שוין שבת פאַרטאָג „אויפ־ברעכן" דעם אויוון, נישט קענענדיק אויסהאַלטן דעם נסיון צו וואַרטן ביז דעם צוריקקיין פון שול. גאָר גוט, פלעגט מען בעת שול־צייט מאַכן אַ סך־הכל פון גאַנצן טשאַלנט...

אין אַן אַת־צרה פלעגט דער דאָזיקער שלמה אַרויסווייזן זיין כוח אין פאַרטיידיקן די יידן. ביי אָנפאַלן אויף יידן האָט ער געקענט מכבד זיין מיט אַזעלכע טרוקענע קלעפּ, אַז מען האָט אים לאַנג גע־דאַרפט געדענקען. אַ דאַנק זיין פיזישן כוח האָבן די „ערלים" פאַר אים געהאָט דרך־ארץ.

כדאי אָפּצופרישן, וואָס מיין זיידע שאול אָגוז ז"ל האָט דערציילט.

אין אַ דאָרף איז זיך כל־ימיו געזעסן אַ יידּ אַ פאַקטער, וואָס פלעגט האַלטן אין אַרענדע ביי די פריצים די קעז־ און פוטער־אויסאַרבעטונג. ער האָט אויך געהאַלטן אַ קרעטשמע. אַ געווייסן מאָל האָבן זיך די פויערים צעהוליעט און אין אַ שיכורן צו־שטאַנד געגומען מאַכן אַ פשוטן חורבן ביים יידן אין

הויז. און וואָס קאָן אַ קליין דאָר יידל אויפטאָן קע־גן אַזויפיל ערלים?

מיטאַמאָל איז פּאַר דער קרעטשמע פאַרפאַרן אַ בויד, געוועזן איז עס שלמה דער אַניוטשניק (שלמה „מאַיאָר" האָט אין די יינגערע יאָרן זיך פּאַרנומען מיט אַרומפאָרן איבער די דערפער, אויפקויפן בי־די פּויערים שמאַטעס, געבינטן עס פּאַר סטענגעס, קנעפּלעך, קעמלעך וכדומה). מיט זיין גרויסן קער־פּער האָט ער זיך אַ שטעל געטאָן אין טיר און אויס־געשריען:

— וואָס טוט זיך דאָס דאָ ביי אייך ר' שאול? אַ שטוב פול מיט רויך און אַזויפיל שיכורים!

— גאָט האָט אייך צוגעשיקט, — האָט אויסגע־רופן דער צעשראָקענער קרעטשמער.

— באַלד, באַלד, וואַרטסט אַ ווייליע, ס'וועט וועלן אַרדענונג, — האָט שלמה זיך אָפּגערופן.

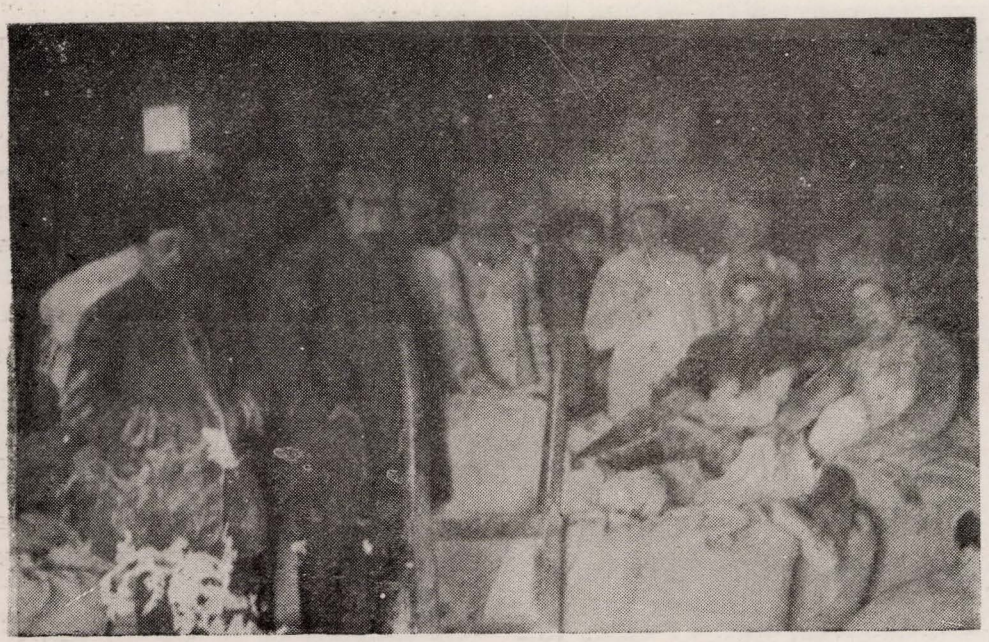
ער איז זיך צוגעגאַנגען צו די ערשטע צוויי פּוי־ערים, געזומען זיי פּאַר די פּלייצעס, אויפגעהויבן מיט זייערע „סיטקעס" און זיי ביידן „צוזאַמענגע־קושט" מיט די פּנימער און זיי ווי שפּענדלעך אַרויסגעווארפן אויף יענער זייט טיר. ער האָט דאָס זעלביקע געמאַכט מיט נאָך אַ פּאָר אַן די איבעריקע האָבן שוין אויף זייער ריי נישט געווארט, זיי זענען זיך אין פּחד צעלאָפן, די קרעטשמע איז גאָר גיך אָפּגעלייידיקט געוואָרן. אַ לאַנגע צייט האָט די מורא ביי די פּויערים פּאַרן דאָזיקן גיבור אַנגע־האַלטן און דער רעספּעקט פּאַר אים איז געווען אין לשער.

דער „שעף" פון אונדזערע בעלי־עגלות, דער ראש החבורה איז געווען יאָשע דער בעל־עגלה. פּאַר אונדזער אַוועקפּאָרן איז ער שוין געווען אַ ייד אין די זעכציקער מיט אַ געלע באָרד אָן שטענדיק מיט אַ טאַבאַק־ליולקע אין מויל. חברה האָט זיך מיט אים געריכטן; מען האָט געהאָט פּאַר אים דרך־ארץ. די יונגע צוציקעס, וועלן זיי פלעגן זיך צווישן זיך צעאַמפּערן און צעשלאָגן איז געווען גענוג אַז יאָשע זאָל אַ מאָל טון מיטן זיין שטעקן, אַז עס זאָל ווערן רויק.

שמחת־תורה איז שוין ביי אים, פון קדמונים, געווען אַ מנהג, אַז ער פלעגט מאַכן אַ גאָר פיינעם „לחיים" אין עטלעכע בתי־מדרשים און שפּעטער אַרומלויפן איבער די גאַסן, אַרומגערינגלט מיט אַ מחנה יינגלעך צו וועלכע ער פלעגט אויסרופן „צאָן קדשים" אָן מיט זיי מיטשרייען „מעען" און פלעגט זיי צווואַרפן זיינע שטיוול. פלעגט ער אזוי לויפן אַ באַרוועסער ביז בעלי־בתים פלעגן זיך אויף אים מרחם זיין און אים אַ פּאַרמאַטערטן און שיכורן אַריינגענעמען אין אַ שטוב.

וועגן די פירעכצן צווישן די בעלי־עגלות און זייערע „מנהגים" איז כדאי צו אילוסטרירן מיט ווייטערדיקן פּאַל.

איך האָב געאַרבעט אין דעם פּאַראָוון מיל פון

אין מיל פון דער פירמע מ. גאָלדשטיין, ש. בערקאָוויטש. נחמיה שטוקער פּאָטאָגראָפּירט צוזאַמען מיט די אייגנטימער און מיטאַרבעטער ביי זיין אָפּפּאָרן דעם 4טן יאַנואַר 1925.

„בערקאָוויטש־גאָלדשטיין" איז מיר אויסגעקומען צו זען אַזאָ מין בילד. אַ גרופּע בעלי־עגלות האָבן אויסגעלאָדן אַ וואָגאָן וויץ פֿאַרן מיל. נאָך דעם האָט דער נאָמן פון מיל, שלום, אַ ברודער פון באַ־לעבאָס שייקע בערקאָוויטש, געגאָנגען אַ בליק טון אין די אויסגעלייגטע וועגענער און געפונען אַ קליין זעקעלע מיט וויץ, אַ 5־6 קילאָ קערנער, און טאָקע אין ר' יאָשעס וואָגן. געפינענדיק די דאָזיקע מציאה איז דער נאָמן געלאָפן מיט אַ געוואָלד, גע־שריען מיט קולות:

— גנבים! רויבער! אַ חרפּה פֿאַר יידן זיי זאָלן דאָס טאָן! אַ בושה!

— שרייט נישט אַזוי ר' שלום, — האָט יאָשע דער בעל־עגלה אים נאָכגעשריען, — איר מאַכט אַ טעות, עס איז נישט קיין גניבה! פון אייביק פירן מיר זיך אַזוי, עס איז אַזוי פון קדמונים אָן, פון אָבות־אָבות־אבותינו! פרעגט וועמען איר ווילט נאָר. און האָט צוריק אַרויסגעריסן דעם זעקעלע וויץ פון שלום נאמנס הענט. דאָס איז אונדזער בעל־עגלה־שער מעשר, פֿאַר אונדזער כוהן, וואָס עס געהערט אונדז!

פֿאַרשטייט זיך, אַז קעגן דעם דאָזיקן „מנהג" פון בעל־עגלהשן „מעשר" האָט קיינער גאָרנישט גע־קענט אויפטאָן.

אונדזער קאָאָפּעראַטיוו אין אַרגענטינע

איך וויל מיינע זכרונות פון דער אַלטער היים פֿאַרענדיקן מיט דער קאָאָפּעראַטיוו־ירונג פון די קאָרטו־בערעזער אין אַרגענטינע.

נאָך לאַנגע בריוו, קאָרעספּאָנדענץ און אונטער־האַנדלונגען מיט די פֿאַרשטייער פון דער „ייקאָ" אין וואַרשע און פֿאַריז זענען מיר, 6 משפחות פון קאָרטוז־בערעזע אָנגעקומען נאָך אַ צוויי־און־דרייי־סיק־טאָגיקער נסיעה מיט דער פראַנצויזישער שיף „צייליאָן" קיין אַרגענטינע. געווען איז עס אין חודש מאַרץ 1925.

אין וואַרשע האָבן זיך צו אונדז פֿאַריניקט נאָך משפחות פון אַרום בריסק און אַפילו גאָליציאַנער און מיר זענען געקרוינט געוואָרן מיטן נאָמען „די בריסקער משפחות". געווען זענען פון קאָרטוז־בע־רעזע די וויטערדיקע פֿאַמיליעס: בנימין שטוקער און משפחה; יצחק גאָלדפֿאַנד און משפחה; ישעיה סוקאָטצקי און משפחה; יעקב סוקאָטצקי און משפ־חה; אהרן גלאָז און משפחה; אליהו בראָדאָוסקי און משפחה; עס זענען נאָך שפּעטער צוגעקומען נטע גלאָז און משה גלאָז פון קאָרטוז־בערעזע. דער ער־שטער געפינט זיך שוין אין בוענאָס־איירעס, האָט פֿאַרלאָזן די קאָלאָניע.

געבראַכט זענען מיר געוואָרן אין דער קאָלאָניע חאָנטעפּיאָרע. צו ערשט האָט אונדז די ייקאָ געגעבן נאָר 75 העקטאָר ערד. שפּעטער געהעכערט ביז 112 מיט אַ האַלבן און לעצטנס 150 העקטאָר און מער, מיט אַ לעבעדיקן אינוועניטאַר. אַ סך קאָלאָ־ניסטן האָבן מיט אייגענע מיטלען צוגעקויפט מער לאַנד־שטח. אָבער אויך אַ סך משפחות פון דער קא־לאָניע האָבן אין משך פון איר עקסיסטענץ פֿאַר־לאָזן די פעלדער צוליב פֿאַרשידענע סיבות און פֿלאָגן — די קאַפֿריזן פון דעם היגן קלימאַט און דער נאַטור. אַ גאָר גרויסע פֿלוקטואַציע איז אַדורך די קאָלאָניע מאָנטעפּיאָרע אין משך פון איר העכער 30־יאָריקער עקסיסטענץ. טייל זענען אַוועק אין די שטעט צוליב די קינדער, ווער צוליב באַקוועמלעכ־קייטן פון אַ שענערן לעבן.

די דאָזיקע קאָלאָניע האָט אַ רומפולע פֿאַרגאַנ־גענהייט. געווען אַ צייט וואָס די צאָל פון די קאָלאָ־ניסטן איז דערגאָנגען ביז 240 משפחות. וועמען מיר זענען אַהין אָנגעקומען זענען שוין דאָרטן געווען 28 משפחות און פֿאַר אונדזער זיין איז דער מאַק־סימום דערגאָנגען ביז אַ 120, דאָס איז געווען אין דער בליענדיקסטער צייט. היינט פֿאַרמאָגט די קא־לאָניע אַרום 60—70 משפחות. אַ פֿאַר צענדליק זיצן אין נאָענטסטן שטעטל, הגם זיי באַאַרבעטן אַליין זייערע פעלדער.

היינט זענען שוין גאָר ווינציק געבליבן פון אונ־דזערע עלטערע קאָלאָניסטן. פון עלטערן דור ווערט אַלץ וווייניקער און וווייניקער; די יינגערע פֿאַרטרעטן זייער אָרט. מיר קענען מיט שטאָלץ פעסטשטעלן, אַז אונדזערע בערעזער קאָלאָניסטן־גרופּע איז נאָך אַלץ אין מאָנטעפּיאָרע אַ יש; ווי „ליטוואַקעס" זע־נען זיי נאָך אַלץ גוט פֿאַרוואָרצלט אין דעם באָדן פעסטער ווי אַנדערע און האָפֿנטלעך וועלן מיר, דער צווייטער דור, נישט פֿאַרראָטן די הויך־נאָבעלע אי־דעאַלן פון אונדזערע עלטערן, וואָס ווי מיין פּא־טער־מוטער און אויך אַנדערע, זענען געווען טרייע איבערגעגעבענע ערד־אַרבעטער נאָך אין דער אַל־טער היים.

פון דור־דורות האָבן מיר פֿאַראכטעט די לופט־פרנסות און אָפּשאָצנדיק דעם נאָבעלן גייסט און הויכן אידעאַל פון גרויסן יידן באָראָן הירש, וועמען אויך מיר זענען דאָנקבאַר און דערמאָנען צום גוטן.

כאַשקע גראַיעווסקי־קאָוואַל

די נזירה אויף מאַרטוז־בערעזער פאַלקס־שול

אין יאָר 1934 בערך האָט די פּוילישע רעגירונג אָנגענומען אַ קורס צו שליסן ייִדישע שולן. סיבות פאַר דעם כדי זיך צו טשעפּען איז געווען אַ קליי־ניקייט, מ׳האָט שוין אויסגעפונען אַ פאַרוואָס. אָט דער גורל האָט אויך נישט אויסגעמיטן די בערע־זער פאָלקסשול.

פיר שולן זענען געווען אין בערעזע: אַ תלמוד־תורה, אַ העברעיִשע שול תּרבות, אַ ייִדיש־וועלט־לעכע שול אָנגעשלאָסן אין „צישאָ" און אַ פּוילישע פאָוושעכנע.

פון זיי אַלע איז די ייִדישע שול געווען אַ מוס־טער פון שיינקייט, באַקוועמלעכקייט און גוט אייג־געאָרדנט. ליכטיקע צימערן מיט אַ שיינעם הויף פאַרפלאַנצט אַרום מיט ביימער.

דאָס איז דערגרייכט געוואָרן דורכויס דורך דער איבערגעגבנקייט פון דער ייִדישער באַפעלקערונג פון שטעטל, ווייל די אינציקע שול וואָס איז אויס־געהאַלטן געוואָרן פון דער רעגירונג, איז געווען די פאָוושעכנע. אָבער נישט קוקנדיק אויף דעם, און אפשר דערפאַר וואָס זי איז געווען באַרימט אין דעם גאַנצן געגנט מיט איר הויכן ניוואָ און האָט געשטעלט אין שאַטן דער פּוילישער שול, האָבן זיי געזוכט איר אומצוברענגען.

אין איינעם אַ טאָג, פאַרן סוף שול־יאָר, איז אָנ־געקומען אַ קאָמיסיע פון קיראַטאָריום. געקומען באַזוכן די שול. געזוכט און געניטשטערט, צום סוף אַרויסגעטראָגן אַ באַשלוס, אַז דער בנין איז נישט צוגעפּאַסט פאַר אַ שול. און אויב מען וועט ביזן נייעם שול־יאָר נישט איבערמאַכן די שול לויט אַ קאָרידאָרן סיסטעם, די צימערן לויט אַן אָנגענע־בענער ברייט און לענג, די פענצטער לויט באַ־שטימטער גרויס און אין דער געהעריקער זייט, אַזוי אַז עס זאָל פאַלן אַ גוט ליכט אויפן טאָוול. אַ באַזונ־דער שפּיל־צימער פאַר די קינדער, די באַד־צימערן אויך לויט אָנגענעבענע פאַרשריפטן וועט די שול נישט קריגן קיין דערלויבעניש פאַר איר וווייטער־דיקער עקסיסטענץ.

דאָס איז געווען דאָס זעלבע ווי שליסן די שול. די באַפעלקערונג איז געווען דערשיטערט. מען האָט געבעטן הילף ביי דער „צישאָ" אין וואַרשע. אָבער אַזוי ווי דער זעלבער גורל האָט געטראָפן אַ סך ייִדישע שולן און האַלטנדיק דער בערעזער שול פאַר אַ בעסער־שטייענדיקע האָט די „צישאָ" אי־בערגעלאָזט דעם גורל פון דער בערעזער שול פאַר אירע שול־טוער אַליין צו באַשליסן.

עס האָט זיך אָנגעהויבן אַ סדרה באַראַטונגען: פּריִער די פאַרוואַלטונג מיט די לערער, נאָכדעם האָט מען צוגערופן דעם עלטערן־קאָמיטעט, שפּע־טער אַלע שול־מיטגלידער. צום סוף האָט מען איינ־געאָרדנט אַ פאַלקס־פאַרזאַמלונג מיט דער גאַנצער שטאָט. דער ערשטער באַשלוס איז געווען, אַז די ייִדישע שול מוז עקסיסטירן.

דער מוליער יואל סטאַקטש, איז געווען דער גרעסטער מומחה, וואָס שייך בויען בנינים. ער האָט אויסגעאַרבעט אַ פלאַן ווי צו ענדערן די שול. מען האָט אויסגעקליבן אַ בוי־קאָמיטעט. ניסל זאַקהיים, דער וויצע־בירגערמייסטער פון שטאָט, איז געווען דער אָנפירער פון בוי־קאָמיטעט און בכלל פון דער גאַנצער אַרבעט.

דער בוי־קאָמיטעט האָט באַשלאָסן ביי קיינעם נישט נעמען קיין געלט, נאָר אַרבעט און מאַטע־ריאַלן. אַרבעטער האָבן זיך באַשטייערט מיט אַ בא־שטימטער צאָל אַרבעטס־טעג אין האָבן במשך פון דער צייט אַליין אַ סך פאַרגרעסערט זייער באַשטיי־ערונג. סטאַליאַרעס האָבן געמאַכט טירן און פענצ־טער, שלאָסערס — אַלץ וואָס האָט צו טאָן מיט אייזן. באַלעגאָלעס האָבן געפירט ציגל, לייב, זאַמד. וועג עס איז נישט געווען פון פּאַך האָט זיך באַ־שטייערט מיט ציגל, צעמענט און בכלל מיט אַלע מאַטעריאַלן צום בויען.

די אָנפירונג איז געווען אויסערגעוויינלעך גוט אָרגאַניזירט.

מען האָט פאַרצויגן אַ שטאַרקע באַלייכטונג ביים גאַנצן בנין. עס האָבן געאַרבעט דריי טורנעס אין איבערריים. אַלע קינדער פון שול (נישט רעכענענ־דיק די גאָר קליינע) זענען גאַנצענע טעג געווען ביי דער אַרבעט. טייל קינדער האָבן געפּירט וואַסער, אַנדערע זענען געזעסן ביי גאַנצע בערג ציגל פון די

צענומענע זוענט אין מיט העמערלעך זיי אפגעריי־ניקט פון דעם צעמענט, אנדערע קינדער האבן מיט וועגעלעך זיי צוגעפירט צו די בויער. די גרעסערע קינדער האבן געמישט ליים און מיט עמערס צוגע־טראגן ליים און זאמד צו די בויערער.

מ׳דארף נעעמן אין אכט, אז אין אייראפע זענען די וואקאציעס בלויז צוויי חדשים, און אז די געביי־דעס ווערן געבויט פיר ציגל די גרעב פון דער וואנט. אזוי, אז ווייל העלפער עס זענען נישט גע־ווען, איז נישט געווען צ׳טפיל. די אינטענסיווסטע שעהען ביי דער ארבעט זענען געווען פארנאכט, ווען די ארבעטער ענדיקנדיק זייער פריוואטע ארבעט זענען געקומען א ביסל צוהעלפן ביי דער שול.

די ארבעט האט אזוי ענטוויקזמירט, אז מען פלעגט בלייבן ביז עלף און צוועלף כיינאכט, נישט קוקנדיק וואס אין דער פרי דארף מען ווייטער גיין צו דער ארבעט. אלע זענען געווען מיטגעריסן מיט דער בויאונג. די צוויי חדשים ארבעט ארום דער שול האט זיך פארוואנדלט אין דעם גרעסטן אינטערעס פון שטאט. מען האט נאכגעפאלגט די ארבעט בייטאג און ביינאכט, יידן און נישט־יידן. און האלטנדיק אין בויען, האט מען צוגעבויט נאך צוויי נייע צימערן, אזוי ארום איז געווארן א בנין מיט אכט פרעכטיקע צימערן.

די ארבעט האט זיך דערנענטערט צו איר סוף. מען האט זיך געמומען גרייטן צום חנוכת־הבית. דא איז אויך אלץ צוגעגרייט געווארן מיט דער גרעס־טער אויפמערקזאמקייט, די פרויען־קאמיסיע האט באזארגט צום יום־טוב מיט אלדאס גוטס. פרויען פון שטאט זענען געקומען פרעגן, וואס עס פעלט נאך, וואס זאלן זיי ברענגען. אין אלע צימערן האט מען אויסגעשטעלט טישן מיט אלדאס־גוטס. די סארווערס זענען געווען, די פרויען־קאמיסיע און די עלטערע קינדער פון שול. די טאסטן און רעדעס זענען געווען אין שפיל־צימער, וואס איז אגב געווען א שיינער סאלאן. דער אנפירער פון יום־טוב איז געווען ש. ווינשטיין, וואס איז אויך געווען דער פארזיצער פון דער שול־פארוואלטונג.

איך וועל קיינמאל נישט פארגעסן דעם מאמענט: — דער גאנצער עולם האט זיך אריינגעשטופט אין סאלאן און אין די דערבייאיקע צימערן, כדי אויס־צוהערן די באגריסונגען. אויבנאן זענען געזעסן די אלע וואס האבן אנגעפירט מיט דער ארבעט: די גאנצע פארוואלטונג, די לערער, דער בוי־קאמיטעט מיט ניסל זאקהיים בראש. דער פארזיצער, שלמהקע ווייגשטיין לאט געעפנט דעם יום־טוב זאגנדיק „מיינע טייערע פריינט" אז מער קיין וואלט נישט גע׳קענט ארויסברענגען פון עמאציע. עס האט א ווייל געהערשט א הייליקע שטילקייט, ביי מענטשן זענען טרערן געלונען פון די אויגן. ביז סא׳יז אויס־געבראכן א שטורעם פון אפלאדיסמענטן.

עס זענען נאכדעם געקומען א סך עמאציאנירנ־דיקע רייד. עס האט זיך ביי דעם ספאנטאן געשאפן א „רינג" ווי מ׳האט דאס גערופן — איינער נא־שטייערט זיך מיט א געוויסע סומע געלט און רופט ארויס א צווייטן. דער צווייטער באשטייערט זיך און רופט ארויס א דריטן אז אזוי כסדר. מען האט אין דעם אונג גערשאפן א סומע פון אכט־טויזנט זלאטעס. דאס איז געווען צו יענער צייט א לעגנ־דארע סומע. און גלייך טאקע איז פון אלעמען בא־שטימט געווארן, אז די געשאפענע געלט זאל זיין אויף אויסשטאטן די שול.

מיט געזאנג אין טענץ, און צוגעביסן מיט גוטע זאכן האט מען געהאליעט א גאנצע נאכט.

מען האט זיך געדארפט שטארק היילן אויסצוענ־דיקן אלע איבעריקע זאכן, ווייל צו קורץ איז געווען די צייט פאר אזא ריזיקע ארבעט. און אז אלץ איז שוין געווען געענדיקט, איז מען געפארן אין וואר־שע ברענגען א קאמיסיע פון קוראטאריום, כדי זיי זאלן באשטעטיקן די דערלויבענישן פאר דער שול. עס זענען געפארן: ש. ווינשטיין, נ. זאקהיים און ניאמע שאפירא (אויך א פארוואלטונגס־מיטגליד).

אין א פאר טעג ארום זענען געקומען די שלוחים מיט דער קאמיסיע און א פאר פארשטייער פון דער „צישא". די אויפנאמע פאר די געסט איז טאקע גע־ווען אין שול. מען האט געפירט דער קאמיסיע פון איין צימער אין צווייטן. זיי האבן אלץ באטראכט מיט שטוינונג. די פארוואלטונג, לערער, בוי־קאמי־טעט און כתם טאטעס זענען זיי נאכגעגאנגען מיט קלאפנדיקע הערצער. צום סוף האט זיך דער ראש פון דער קאמיסיע געווענדט צום עולם און געזאגט: „איך באגריס אייך אלע שול־טוער, איך מוז מודה זיין, אז איר האט אפגעטון אן איבערמענטשלעכע ארבעט פאר אזא קורצער צייט". און ביים טרינקען לחיים, האט ער תיכף אונטערגעשריבן די דערלוי־בעניש פאר דער שול.

מ׳האט די ידיעה איבערגעגעבן דעם גרויסן עולם וואס האט אומגעדולדיק געווארט אין דרויסן. די בשורה האט זיך תיכף צעטראגן איבער דער גאנ־צער שטאט און בערעזע האט זיך גאר שטארק גע־פרייט ווי די שטאט שושן נאך המנס מפלה.

צום אומגליק, נישט אויף גאר לאנג.

אהרן־דוד אַגוז, דער יִידישער איבערזעצער פון „חובות־הלבבות"

אייגער פון די גאָר אינטערעסאַנטע אין פּראָדוק־טיוון יִידישע שרייבער אהרן־דוד אַגוז, איז געבוירן געווארן אין קאַרטוז־בערעזע. מיר גיבן דאָ וויטער זיין ביאָגראַפיע ווי זי איז געבראַכט געווארן אין דעם לעקסיקאָן פון דער יִידישער ליטעראַטור, פּרעסע און פילאָלאָגיע פון קדוש זלמן רייזען (ערשטער באַנד, עמודים 37, 38, 39).

אַגוז אהרן־דוד איז געבוירן געווארן י"ב אָב 1865 אין קאַרטוז־בערעזע, גראָדנער גובערניע. ביז 11 יאָר געלערנט אין חדר און אין דער תלמוד־תורה פון פרוזשענע. אין רוסיש ווי אויך יִידיש אין העברעיִש אַן אויטאָדיקטאַט. צו 13 יאָר אַנטלאָפן קיין סלאָנים אין דער ישיבה, אָבער נישט קריגנדיק קיין „טעג" אַווען צופוס קיין זשעטל, אַ מהלך פון עטלעכע און פערציק ווייַרסט. געווארן אַ מלמד, געקנעלט אין דערפער און הייפן. געפרווט זוכן אַ תכלית אין וואַרשע און ראָווגע. זיך געכאַפט צו מיסחר. געגעסן קעסט ביים שווער, אָבער סוף־כל־סוף געמוזט בלייבן ביי מלמדות.

אין יאָר 1896 אויסגעוואַנדערט קיין אַמעריקע, ווו געפּעדלט מיט קלייניקייטן אין זומער־ווינטערגעגנט נישט ווייט פון ניו־יאָרק. נאָכדעם אַרומגעגאַנגען מיט אַ קעסטל גלאָז אַרײַנשטעלנדיק שויבן. שפּעטער געאַרבעט אין אַ שנייַדער פאַבריק 6 יאָר צייט.

אין 1901 אָנגעהויבן זיין ליטעראַרישע קאַריערע מיט הומאָריסטישע דערציילונגען אין „טעגלעכן העראָלד", לכתחילה אַן האָנאָראַר. אויפגעמונטערט צו שרייבן דורך דעם רעדאַקטאָר פון „העראָלד", בוקאנסקי, אַלץ מער זיך אָפּגעגעבן דערצו.

1902 אַריין ווי אַ שטענדיקער מיטאַרבעטער אין „יידישן העראָלד" אונטער דעד רעדאַקציע פון ד. הערמאַלין. גאָר שפּעטער אין דער „וואָרהייט" פון י. מילער, וואָס האָט פאַרביטן דעם „העראלד". אין אַ יאָר אַרום אָנגעקומען אַלס מיטאַרבעטער אין „מאָרגן־זשורנאַל", ווו פאַרבליבן עד־היום.

אָגוז האָט פאַרעפנטלעכט גאַנצע סעריעס דערציילונגען, פעליעטאָנען און הומאָרעסקעס, וואָס האָבן שטאַרק אויסגענומען ביי די ברייטע יִידישע לייענער־קרייזן מיט זייער פאַלקסטימלעכן הומאָר, ווי עס איז אָפּגעשפּיגלט געווארן דאָס יִידישע לעבן פון דער אַלטער היים און אין דעמאָלטיקן אַמעריקאָנער גטאָ. פון די דאָזיקע סעריעס זענען אין בוך־פאָרם דערשינען: „חנה־פעסלס מענה־לשון" (פאַרלאָג היברו פּאָבלישינג קא. ניו־יאָרק זייטן 217); „טוביה חייקעל שלים־מזל" (דער זעלבער פאַרלאָג, זייטן 274); „עונג־יום־טוב־מעשהלעך, הומאָרעסקן, פעליעטאָנען, דברי־הלצה און הומאָריסטישע אין סאָטירישע מסכתות און הגדות פאַר אַלע יום־טובים פון יאָר און פאַר אַלע קלאַסן מענטשן" (דער זעלבער פאַרלאָג, ניו־יאָרק 1921, 282 זייטן). פון די נאָך נישט אין בוך־פאָרם אַרויסגעגעבענע סעריעס איז צו דערמאָנען: „אין אַ וועלט פון אומשטערבלעכקייט" (אַ פאַנטאַסטישע דערציילונג פון דער שטאָט לוז, וווּ דער מלאך־המוות איז לויטן תלמוד נישט שולט); „דאָס פּוילישע ייִנגל" — אַ נאָכמאַכונג פון י. לינייצקעס באַרימטן ווערק. איבערגעזעצט פון ענגליש אין יִידיש, אַרויסגעגעבן אין בוך־פאָרעם זשול וועלנס „20 טויזנט לעג א נטערן ים" און „דער געהיימניספולער אינדזל". האָט אויך געשריבן פאַרן „מאָרגן־זשורנאַל" אַ ראָמאַן „די פרייַע דענקער".

עד־כאן פון ז. רייזענס „לעקסיקאָן".

פון דעם „לעקסיקאָן פון דער נייער יִידישער ליטעראַטור", דערשינען אין ניו־יאָרק 1956, דערווייסן מיר זיך אויך, אַז ער האָט אויך אָנגעשריבן אַ בוך „אַ רייזע נאָך ארץ־ישראל אויף דער מאריטאניא", דערשינען אין ניו־יאָרק 1928 און „מיין רייזע אין צען לענדער" ניו־יאָרק 1930. חוץ דעם אויך „קיצור מורה נבוכים" אָדער וואָס דער מורה־נבוכים לערנט, אויסצוגן פון רמב"ם רעליגיעזע פילאָסאָפישע ווערק, דערשינען אין ניו־יאָר 1926. פון דער זעלביקער קוועלע דערווייסן מיר זיך אויך, אַז ער איז געשטאָרבן דעם 10טן יוני 1943.

אין די ביידע לעקסיקאָנען ווערט אָבער נישט דערמאָנט איינע פון אָגוזס ווייכטיקסטע אַרבעטן דאָס איז די יִידישע איבערזעצונג פון רבינו בחיי הדיינס באַרימט רעליגיעז „פילאָסאָפישן ווערק „תורת חובות הלבבות", וואָס איז תחילת דערשי־

נען אין ניו־יאָרק אין יאָר 1925 און שפּעטער (1929) אַ צווייטע אויסגעבעסערטע אויפלאַגע.

זיין הקדמה הייבט זיך אָן מיט אַ שטיקל ביאָגראַפישן אַריינפיר, וואָס איז כדאי צו בראַנגען:

„וועו איך בין געווען אַ יונגער יינגל, נאָך נישט קיין בר־מצווה, האָב איך געלערנט אין דער שטאָט פרוזשענע, נישט ווייט פון מיין שטעטל קאָרטוז־בערעזע, גראָדנער גובערניע. איך האָב דאָרטן געלערנט אין דער תלמוד־תורה אָדער קליינע ישיבה, וואָס פרוזשענע האָט דעמאָלט געהאַט. דער העכסטער מלמד פון דעם לערן־אַנשטאַלט איז געווען אַ ייִד אַ זקן, רב איטשע־נאָטע האָט ער געהייסן. פלעגט דער רב איטשע־נאָטע זאָגן אַ שיעור „חובות הלבבות" פאַר אַן עולם אין בית־המדרש.

איינמאָל איז מיר אויסגעקומען צו הערן דעם שיעור און דאָס האָט געמאַכט אויף מיר זייער אַ גוטן איינדרוק, הגם מיין יונגער קינדערישער מוחל האָט נישט געקענט ריכטיק מאַגרייפן די לערעס פון רבינו בחיי, האָב איך דאָך געפילט אין דעם אַן עונג רוחני און אַנשטאָט צו חזרן מיין שיעור גמרא, אָדער מאַכן אַ „לייענען" וואָס דער רבי פלעגט מיר אַרויסגעבן, האָב איך זיך אַנגעהויבן זיך צורוקן צו רב איטשע־נאָטעס „חובת־הלבבות"־שיעור".

ווי מיר זעען האָבן מיר אין דער הקדמה אַ פאַר היסטאָרישע פרטים אויך פון פרוזשענע. אונטער דער הקדמה שרייבט ער זיך אונטער:

אהרן דוד ב"ר גדליהו אַגוז, יליד קאָרטוז־בערעזע, פלך גראָדנא.

מיר וועלן נאָך לסוף צוגעבן דעם וויטערדיקן פרט:

אין דער דאָזיקער „חובות הלבבות"־אויסגאָבע איז צום סוף פאַראַן אַ רשימה פון די יעניקע וואָס לאָבן אַרויסגעהאָלפן ביים אַרויסגעבן דעם בוך. בסך־הכל האָט די רשימה בערך 80 נעמען. צווישן זיי געפינען מיר נאָר 6 פון אונדזער געגנט; דער־פון 3 קאָרטוז־בערעזער:

יעקב בר' שלמה וואַרשאַווסקי, יליד אַנטאָפאָליע;

חיים פאַרער, יליד פרוזשענע;

יוסף־מאיר בר' אליהו הלוי זאַרוויץ, מקאָרטוז־בערעזע;

שמריה בר' יהודה ליפמאַן קאפאצקי, יליד קאָברין;

משה בן צבי פאָמעראַנץ, יליד קאָרטוז־בערעזע;

מאיר בר' שמואל־חיים פאָמעראַנץ, יליד קאָרטוז־בערעזע.

פאָרוואַלטונג פון „לינת הצדק" אין קאָרטוז־בערעזע אין יאָר תרפ"ז — 1927

אַמעריקאַנער הילף אין קאַרטוז־בערעזע

אין אַ ריי אַרבעטן האָבן מיר שוין דערמאָנט וועגן די הילף וואָס די בערעזער לאַנדסלייט מעבר־לים האָבן געשיקט, בעיקר נאָך דער ערשטער וועלט־מלחמה אין זייער היימשטאָט, און וואָס האָט גע־האָלפן אין דעם אויפבוי פון אונדזער חרובער שטעטל.

עס זענען דאָן אויפגעבויט געוואָרן, אַדאָנק דער דאָזיקער הילף, אַ ריי קהלשע געביידעס ווי אויך האָבן יחידים פון דער הילף געגאָסן.

אַדאָנק דער דאָזיקער הילף איז אין אַ געוויסער מאָס גלעלינדערט געוואָרן די שרעקלעכע נויט און דער הינגער וואָס האָט דאָן געהערשט.

אַרום דער דאָזיקער הילף פלעגן זיך אָבער אויך מעטום שאָפן „צדדים", עס פלעגן זיין נישט־צו־פרידענע. קאַרטוז־בערעזע איז נישט געווען קיין אויסנאַם.

מיר ברענגען דאָ וויטער אַ דאָקומענט, אַ בריוו פון דעם אָרטיקן פאַרטיילונג־קאָמיטעט פון דער אַמעריקאַנער הילף, פון וואָנען עס איז צו זען די פאַרהעלטענישן אין שטאָט אַרום דעם דאָזיקן ענין. גאָר כאַראַקטעריסטיש איז דער קאָסע־באַריכט, וואָס גרייכט אין דעמאָלטיקע דייטשע מאַרקן אין די מי־ליאָנען.

פון אַיין זייט איז עס אַ שפּיגל פון דער נויט, פון דער צווייטער זייט וויזט עס די בריידערלעכע סאָ־לידאַריטעט, וואָס די לאַנדסלייט האָבן אַרויסגעוויזן.

Komitet Rozdzielczy
Darów Amerikanskich
Bereza-Kartuzka

פאַרטיילונגס־קאָמיטעט פון
אַמעריקאַנער מתנות
קאַרטוז־בערעזע

1טן יוני, 1921 יאָר.

ה' סאַלאָמאָן יודעלעוויסקי, סעקרעטאַר.

צום קאַרטוז־בערעזער רעליף־קאָמיטעט

אין ניו־יאָרק

אין אונדזער לעצטן בריוו האָבן מיר געשריבן דאָס די פאַרטיילונג פון די מתנות וועט פסח מסת־מא אַרויסרופן אומצופרידנקייט, קנאה, שנאה, מח־לוקת אאַז"וו. און וויכקלעך איז אַזוי געווען, נאָר וועגן דעם רעכענען מיר פֿיר איבעריק צו שרייבן, און אויך גלויבן מיר, אַז איר וויסט שוין אַליין פון אַלעס, וויל שטענדיק געפינען זיך מענטשן, וועלכע זענען פעיק צו מסרן אין אַמעריקע און יום־טוב זענען יידן פון שטענדיק אָן זיך נוהג צו טומ־לען און מאַכן קריגעריי־ען.

מיר זענען געווען גרייט אָפטרעטן, נאָר כמעט די גאַנצע שטאָט האָט זיך באַצויגן צום „קריג" גלייכגילטיק זאָגאָר מיט ביטול און חוזק צום קליין הייפל איניציאַטאָרן פון דער געשיכטע, זון נאָך אַלע פֿילדערייען און געשרייען האָט מען קיין ני־נ־דער קאָמיטעט נישט געוואָלט ווילן און דעריבער מעטום שאַפן „צדדים", עס פלעגן זיין נישט־צו־פרידענע. קאַרטוז־בערעזע איז נישט געווען קיין אויסנאַם.

מיר ברענגען דאָ וויטער אַ דאָקומענט, אַ בריוו פון דעם אָרטיקן פאַרטיילונג־קאָמיטעט פון דער אַמעריקאַנער הילף, פון וואָנען עס איז צו זען די פאַרהעלטענישן אין שטאָט אַרום דעם דאָזיקן ענין. גאָר כאַראַקטעריסטיש איז דער קאָסע־באַריכט, וואָס גרייכט אין דעמאָלטיקע דייטשע מאַרקן אין די מי־ליאָנען.

פון אַיין זייט איז עס אַ שפּיגל פון דער נויט, פון דער צווייטער זייט וויזט עס די בריידערלעכע סאָ־לידאַריטעט, וואָס די לאַנדסלייט האָבן אַרויסגעוויזן.

Komitet Rozdzielczy
Darów Amerikanskich
Bereza-Kartuzka

פאַרטיילונגס־קאָמיטעט פון
אַמעריקאַנער מתנות
קאַרטוז־בערעזע

1טן יוני, 1921 יאָר.

ה' סאַלאָמאָן יודעלעוויסקי, סעקרעטאַר.

צום קאַרטוז־בערעזער רעליף־קאָמיטעט

אין ניו־יאָרק

אין אונדזער לעצטן בריוו האָבן מיר געשריבן דאָס די פאַרטיילונג פון די מתנות וועט פסח מסת־מא אַרויסרופן אומצופרידנקייט, קנאה, שנאה, מח־לוקת אאַז"וו. און וויכקלעך איז אַזוי געווען, נאָר וועגן דעם רעכענען מיר פֿיר איבעריק צו שרייבן, און אויך גלויבן מיר, אַז איר וויסט שוין אַליין פון אַלעס, וויל שטענדיק געפינען זיך מענטשן, וועלכע זענען פעיק צו מסרן אין אַמעריקע און יום־טוב זענען יידן פון שטענדיק אָן זיך נוהג צו טומ־לען און מאַכן קריגעריי־ען.

מיר זענען געווען גרייט אָפטרעטן, נאָר כמעט די גאַנצע שטאָט האָט זיך באַצויגן צום „קריג" גלייכגילטיק זאָגאָר מיט ביטול און חוזק צום קליין הייפל איניציאַטאָרן פון דער געשיכטע, זון נאָך אַלע פֿילדערייען און געשרייען האָט מען קיין ני־נ־דער קאָמיטעט נישט געוואָלט ווילן און דעריבער זענען מיר געווען גרייט אָפטרעטן, פאַרלויפיק, פאַרצו־זעצן אונדזער אַרבעט וויטער. כאָטש, באמת גע־זאָגט, איז אונדזער אַרבעט איצט זייער באַשווערט דען אונדזערע געלט־מיטלען זענען דערשעפט און מיר האָבן קיין מעגלעכקייט, אָן אייער שטיצע, אויס־האַלטן אויך וויטער אונדזערע אינסטיטוציעס.

מיט די 300 דאָלאַר (249.000 מאַרק) האָבן מיר, ווי עס איז, מיט גרויס מאַטערניש, דערשלעפט ביז פסח און נאָך אַלעמען געבליבן הינטערשטעליק. צו־ליב דעם טעם האָבן מיר אָפּגעטון אַ „סקאַנדאַל" און אייער מתנה, די מעל, וועלכע איר האָט אונדז געשיקט, זענען מיר געווען געצוווונגען צו פאַרקויפן אין פאַרהעלטנismעסיק נישט קיין הויכן פרייז (50 מאַרק אַ פונט) און צו 5 פונט אויף אַ פערזאָן. זעלבסטפאַרשטענדלעך, דאָס אַ טייל (45 פֿוד) האָבן מיר פאַנאַנדערגעטיילט גאָר אומזיסט און 30. 25/40 פוד צו האַלבן פרייז. דאָס הייסט, צו 25 מאַרק אַ פונט. זעלבסטפאַרשטענדלעך, אַז דאָס האָט אויף דאָס ניי אויפגערעגט געוויסע מענטשן „מחרחרי ריב", וועלכע האָבן פאַרלאַנגט מען זאָל די גאַנצע

מעל צעטיילן אומזיסט. מיר אַבער האָבן קיין אַנדער ברירה נעהאַט און געמוזט פאַרקויפן.

נאָך דעם בלייבט נאָך אַלץ די פראַגע, וואָס וועט ווייטער זיין? די נויט און דחקות איז ביי אונדז נאָך נישט פאַריבער און נאָך אַלץ גרויס, און מיט אייגענע מיטלען קענען מיר נאָך אַלץ נישט אויסהאַלטן אונדזערע אינסטיטוציעס. ווי באַוווסט, זינט מיר האָבן אַנהייב פאַריקן ווינטער געקראָגן אייער געלטשטיצע, גיט אונדז דער „דזשאָינט" כמעט קיין שטיצע און פון 1טן יולי אָן, ליקווידירט דער „דזשאָינט" אינגאַנצן די פילאַנטראָפישע טעטיקייט. אונדזער איינציקע האָפענונג איז נאָר אויף אייך.

איר פרעגט אונדז אין אייער בריוו בכלל וועגן אונדזער אַרבעט. אין פאַריקן בריוו אונדזערן האָבן מיר אייך אויסגעשריבן אַ קורצן באַריכט, פון וועלכן איר קענט אורטיילן וועגן אונדזער אַרבעט. איצט ווידער שיקן מיר אַ קורצן אויסצוג פון די קאָנטעס און קאַסע־צושטאַנד. אויך פרעגט איר, צי ביי אונדז איז אַלץ אין אָרדענונג. מיטן רייגעם גערוויסן ענטפערן מיר „יע" און גלייבט נישט קיינע פאַסקווילן, אַפילו ווען עס שיקן זיי צו אייך פריוואָט קאָמיטעט־מיטגלידער.

וועגן דעם, וואָס די מנהלי „תורה ודעת" האָבן אייך געשריבן, אַז בערך פון ר"ח אדר א' (15טן מערץ) קריגן זיי קיין שטיצע פון קאָמיטעט, איז ווירקלעך אַזוי געווען ביי אונדז געפלאָנט צו טון, ווייל אונדזער ביודזשעט איז דאָך געווען אויסגערעכנט נאָך ביזן 15טן מערץ און די מנהלי „תורה ודעת" זאָרגדיק וועגן זייער עקסיסטענץ האָבן נאָך פאָרן טערמין משתדל זיי זיך ביי אייך. באַקומענדיק אָבער נאָכהער די 300 דאָלאָר, האָבן מיר נישט איבערגעריסן די געווינלעכע מאָנאָטלעכע שטיצע פאָרן „תורה ודעת" און זאָגאָר אָנגענומען אַ בא־שלוס דעקן זייער דעפיציט ביזן 1טן מאי.

דעם בריוו פון „תורה ודעת" האָט אים אַשעראָוויטש אונטערגעשריבן, נישט אַלס קאָמיטעט־מיטגליד, נאָר אַלס אייגער פון די מנהלים פון דעם אַנשטאַלט „תורה ודעת".

וועגן דער קינדער „פאָלקס־שולע" האָט אייך דער שול־פאַראַלטונג די טעג אַליין געשריבן. קיין ערנסטער סיכסוך צווישן דער פאָלקס־שולע און „תורה ודעת" איז נישט פאָרגעקומען. עס האָט זיך געהאַנדלט וועגן פאַרנעמען דורך „תורה ודעת" אַ פלאַץ אין אונדזער נייעם בנין פון דער „פאָלקס־שולע" און געענדיקט האָט זיך מיט דעם דאָס מען האָט זיי אָפגעטראָטן דאָרט 2 צימערן און מען האָט זיך אויסגעגליכט *).

מיט אַכטונג און בריידערלעכן גרוס

נפתלי לעווינסאָן — פרעזעס

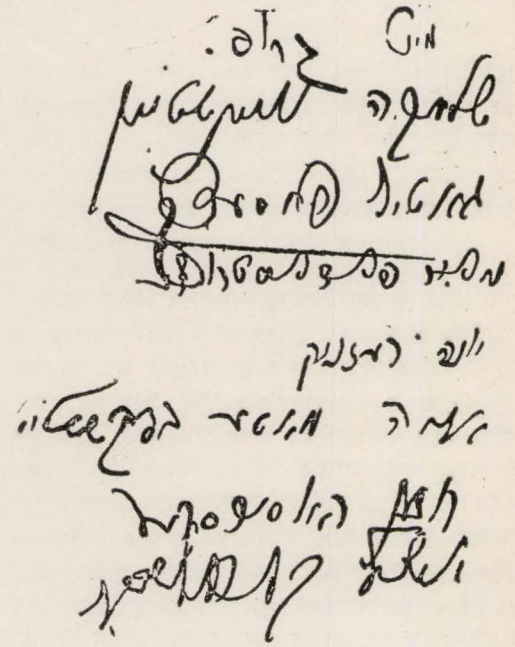
ש. גרינבערג — סעקרעטאַר

קאַסע־באַלאַנס צום 1טן מאי 1921

קאָנטע היצאות	179.248
קאָנטע באָד	311.067
קאָנטע רעהאָבט דעם בנין פון פאָלקס־שולע	253.867
קאָנטע „תורה ודעת"	224.661
קאָנטע פאָלקס־שולע	124.266
קאָנטע געלט־שטיצע אין ברען־האָלץ	184.805
קאָנטע שפיטאָל	203.873
קאָנטע „ביקור־חולים"	21.000
קאָנטע קיך	345.467
קאָנטע נשרפים־קאָמיטעט	38.408
קאָנטע קאָרן	460.443
קאָנטע וויין	77.270
קאָנטע גערשטן	19.820
קאָנטע גרויפן	12.465
קאָנטע קאַרטאָפל	38.226
קאָנטע מעל	112.650
קאָנטע שכירות די רבנים	41.100
קאָנטע שכירות דעם פערסאָנאָל	180.299
קאָנטע שכירות סאַניטאַרע הילף	12.400
קאָנטע גמילות־חסדים הלוואות	29.000
מזומנים אין קאַסע	69.516
מאַרק	3.039.951

*) דאָ האָבן מיר אַלץ וועגן דער בארימטער „מלחמה" אַרום די צימערן פון דער געוועזענער באָד, וואָס איז איבערגעבויט געוואָרן אויף אַ שול־אָנשטאַלט. געניער וועט וועגן דעם באַשריבן אין אַ ריי פריערדיקע ארבעטן.

רעדאַקציע.

פאקסמיליע פון די אונטערשריסטן אויף אַ בריוו פון דער ייד.־פאָלקסשול אין קאַרטוז־בערעזע צו די אַמעריקאַנער לאָנדסלייט.

אליה־מאטיע באקשטיין

קאַרטוז־בערעזע 1939–1941

ביז זומער 1939 האָט נאָך פוילן נישט געטראַכט, אַז איר באַפרייַנדעטע, נאַציי־דייטשלאַנד, וועט פאַרן דערן דעם דאַנציקער קאָרידאָר. פוילן איז געווען פאַרשיכורט פון דעם דייטשן הסכם, אַז פוילן זאָל פאַרנעמען דעם געביט איבער דעם טייך אָלזאַ („זאַאָלזאַ") פון די טשעכן.

אין די חדשים יולי־אויגוסט 1939 האָט דייטשלאַנד, נאָך דעם ווי זי האָט שוין פאַרנומען עסטרייך, די כודעטן־טיילן פון טשעכאָסלאָוואַקיי שוין גאַנץ מען פאָדערן ביי פוילן דאַנציק און דעם „קאָרידאָר". ווען עס איז געקומען דער קריטישער מאָמענט פון פּוילן, ווען עס איז שוין קלאָר געווארן, אַז דייטשלאַנד איז גרייט צו דער מלחמה מיט פוילן און די פוילישע רעגירונג האָט דערקלערט אַן אַל־געמיינע מאָביליזאַציע האָט זיך ארויסגעוויזן, אַז פאַר די מאָביליזירטע זעלנער זענען נישטא גענוג ביקסן און מלבושים. די בערעזער יידישע בחורים זענען געקומען צוריק פון זייער מאָביליזאַציע־פונקט פון בריסק „פאַרשעמטע". עס איז נישט גרוזן מיט וואָס צו באַקלייַדן די מאָביליזירטע זעלנער...

פון אַנהייב פון מלחמה־אויסברוך איז בערעזע געווארן דער צדורכגאַנג־פונקט פון אַלע מאַסן־פליטים, וואָס האָבן פון מערב־פוילן זיך געלאָזט צו די מזרח־קרעסן, נענטער צו די סאָוועטישע גרענעצן. דער שאַסיי וואַרשע־מאָסקווע, וואָס לויפט דורך בערעזע איז געווען פאַרלייגט מיט פליטים פון וואַרשע, לאָדזש, פון גאַנץ קאָנגרעס־פוילן.

ווען די נאַציש־ע ארמיי האָט זיך אָנגעהויבן דערנענטערן צו בריסק איז פאַר אונדז בערעזער אויך קלאָר געווארן — מיר דאַרפן זיך לאָזן צו מזרח.

דעם 10טן סעפטעמבער 1939 האָבן מיר, אַ גרופּע פון 4 משפחות: אליה־מאָטיע באַקשטיין, לייזער רעזניק, משה קאַפלאַן און אפרים סעלעצקי, צוזאַמען מיט די משפחות ארויסגעפאָרן מיט 3 פורן אין דער ריכטונג צו דער סאָוועטישער גרענעץ.

צוקומענדיק צו דער צווייטער בריק האָבן אונדז סאָלדאַטן נישט דורכגעלאָזט, ווייל זיי האָבן געהאָט אַ באַפעל אונטערצוצינדן די בריקן.

מיר זענען געווען געצווונגען זיך אומצוקערן און צו נעמען די ריכטונג אויף כאָמסק־פינסק (אַנשטאָט אויף בראַנאָוויטש). פון כאָמסק זענען מיר געפאָרן קיין ספאָרעווע, וווּ לייזער רעזניק האָט געהאָט משפחה. קומענדיק אין ספאָרעווע האָבן מיר שוין געטראָפן אַ סך בערעזער, וואָס זענען אַהין געקומען צופוס און מיט פורן. אַזוי האָבן אַ סך יידן זיך צעלאָפן, כדי נישט זיין אין שטאָט וועו די דייטשן וועלן ערריינגיין אין בערעזע.

פון ספאָרעווע איז געווען אַ וועג דורך די וועלדער קיין טעלעכאָן אין וווייטער האָט מען זיך געקענט דערשלאָגן קיין רוסלאַנד.

מיר זענען אַ מאַן 20 אַוועק אין וואַלד אין דאָרטן געזעסן ביזן 17טן סעפטעמבער 1939, וועו דער רעדיע האָט געמאָלדן, אַז לויט אַן אָפמאַך מיט דייטשלאַנד גייט רוסלאַנד באַפרייַען די ווייסרוסן פון דעם פולישן יאָך.

מיר זענען גלייך אַרויס פון וואַלד און דעם 18טן אין דער פרי געפאָרן קיין בערעזע. פאַרנדיק לעבן דאָרף כריס זענען אונדז דאָרטן פויערים באַפאַלן און אַלץ צוגענומען פון די וועגענער. מיר זענען קיים מיטן לעבן אַנטלאָפן, אָפקומענדיק בלויז מיט קלעם.

קיין קאַרטוז־בערעזע זענען מיר אָנגעקומען צוזאַמען מיט דער רויטער ארמיי.

אין שטאָט האָט די קריסטלעכע בײַפֿילקערונג גלייך באַשטימט אַ צייטווייליקן קאָמיטעט פון קריסטן, וואָס פלעגן זיך בכלל צופאַסן צו אַלע רעגירונגען. אין אַ פאַר טעג אַרום וועו די יידישע באַפֿילקערונג האָט זיך אומגעקערט אין שטאָט זענען אַוועק יידישע יונגעלייט צו דעם סאָוועטישן קאָמענדאַנט און געפאָדערט אויסצוקלייבן אַ שטאָטפאַרוואַלטונג פון די צרבעטער־עלעמענטן.

מען האָט גערופן אַ פּאָלקס־פאַרזאַמלונג אין קלוב פון די פייערלעשער, וווּ מען האָט אויסגעוויילט אַ קאָמיטעט פון 5 פערזאָן — 3 יידן און 2 קריסטן.

די יידן זענען געווען: איצל פּאָמעראַניץ, חיים גערמאַן און ניאַניש דער בוכאַלטער.

אַנפירער פון דער מיליץ איז באַשטימט געוואָרן

הערשל גאלפערין, וועלכער איז געקומען פון תפיסה, וווּ ער איז געזעסן ווי אַ באשולדיקטער אין קאָמוניסטישער טעטיקייט.

די קראָמען זענען גלייך געעפנט געוואָרן. די פויערים האָבן זיך געווארפן אויסצוקויפן אַלץ וואָס עס איז נאָר געווען. אין די מאַנופאַקטור־ און גאַלאַנטעריי־געשעפטן זענען נאָר קיין שלעכטע סחורה נישט געווען, אַלץ האָט מען געקויפט. די קרעמער זענען געלאָפן קיין בריסק און ביאַליסטאָק, וווּ עס זענען נאָך געווען אָפענע גרויסע הורט־געשעפטן און די פאַבריקן האָבן נאָך געאַרבעט פריוואַט. שטענדיק האָבן די סוחרים געצאָלט פאַר די נייע סחורות טייערער ווי זיי האָבן די פריערדיקע פאַרקויפט.

אין אַ חודש אַרום האָט מען אַלע געשעפטן פאַרמאַכט און די סחורה קאָנפיסקירט, באַצאָלענדיק אַ קליינעם פרייז. אַלץ האָט מען געקענט קויפן נאָר צענטראַליזירט.

אליה־מאָטיע באַקשטיין, שלמהקע וויינשטיין און אַלעקסאַנדער לעווקאָוויטש ווערן באַשטימט צו אָר־גאַניזירן קאָאָפעראַטיווע קראָמען. זיי פאָרן אַרויס אין פרוזשענע, בריסק און באַראַנאָוויטש איינצוקויפן סחורה, אָבער מען קריגט גאָרנישט אויסער אַ ביסל זאַלץ, ליכט און ציקאָריע.

עס הייבט אָן אויסצופעלן נאָפט און שפייז. די סאָוועטישע מאַכט העלפט ברענגען אַ ביסל נאָפט און זאַלץ, אויך מעל אויף ברויט, וויל עס זענען געוואָרן גרויסע רייען צו קויפן ברויט. אויך פיל פויערים פון די דערפער זענען געקומען אין שטאָט אַריין צו קויפן ברויט.

אַזוי געדויערט עס ביז נייאָר 1940.

נאָך נייאָר וועט בערעזע באַשטימט פאַר אַ קרייזשטאָט מיט 8 וואָלאָסטן (גמינעס) זי וועט אָפגעטיילט פון פרוזשענע. עס קומען אָן פון רוס־לאַנד געשולטע קאָמוניסטן כדי אָנצופירן מיט אַלע אַמטן, וואָס וועלן געשאָפן אין קאָרטוז־בערעזע. מען עפנט אַ באַנק, אַ קאָאָפעראַטיווע־נעץ, אַ שטאָטישע קאָאָפעראַטיווע, פאַרטיי־אינסטאַנצן, מיליץ און עק. וווּ. דע.

די בערעזער קאָמוניסטן און אויך געזעלשאַפט־לעכע טויער וועלכע האָבן פריער פאַרנומען וויכ־טיקע פאָסטנס וועלן באַשטימט אויף געהילף־פאָסטנס אין די אַמטן. עס וועלן געעפנט די שול, אויך די יידישן שול. אומעטום וועלן דירעקטאָרן געקומענע פון מינסק, קאָמוניסטישע טוערס יידן און קריסטן.

עס וועלן אויך געשאָפן קאָאָפעראַטיוועס פון שנייִדעריי און שוסטעריי.

די הייזער ביי די געווען רייכערע יידן און קרעמער וועלן נאָציאָנאַליזירט. זיי מוזן גיין וווינען צוזאַמען מיט שכנים. אין זייערע הייזער וועלן אייִנגעזעצט די אמטן און אויך וווינונגען פאַר די געקומענע סאָוועטישע אָנפירער פון די אַמטן.

מען עפנט אַ רעסטאָראַן אין ליכאָצקיס מויער אין מאַרק.

די קאָאָפעראַטיווע קראָמען וועלן אייִנגעאַרדנט אין די געמויערטע קראָמען אויפן שאָסיי און אין מאַרק. די הילצערנע קראָמען אין מיטן מאַרק ווערן אַראָפגענומען.

פון מאַרק מאַכט מען אַ פאַרק. מען פאַרזייט בייַ מער; אין מיטן מאַרק שטעלט מען אַוועק צוויי דענקמעלער פון לענין און סטאַלין. אויך אַ גרויסן ברודער־קבר פאַר די געפאַלענע רוסישע זעלנער פון יאָר 1920, מיט אַ שיינעם דענקמאָל.

בייַ דעם גלחס סאָד, לעבן נייעם קאָאָטויליש־קלויסטער ווערט געמאַכט אַ טאַנצפלאַץ פון בר־טער, וווּ יעדן זונטיק שפילט אַן אָרקעסטער און יונגוואָרג טאַנצט.

מען האָט אָנגעהויבן אַרויסצוגעבן סאָוועטישע פעסער. די געוועזענע קרעמער קריגן אַ פאָס מיט אַ „פאַראַגראָף", וואָס גיט זיי וויניקער רעכט ווי די וואָס האָבן נישט אין זייער פאָסספאָרט דעם פא־ראַגראָף.

אַלע גייען אַרבעטן, ווער אין די אַמטן, ווער אין די טאָרטאָקן, אויפן באַן. דער ענין אַרבעט איז אַ שווערער, נישט אומעטום קען מען צוקומען.

יעדער זוכט אַ גרינגערע אַרבעט. נישט אַלע־מען לאָזט מען צו פאַראַנטוואָרטלעכע פאָסטנס. הענאָך ליסקאָווסקי און מאיר בוכאַלטער גייען זעגן האַלץ, וויל קיין אַנדער אַרבעט קריגן זיי נישט.

מען שיקט אַרויס די געוועזענע פוילישע באַאַמטע און פריצים קיין סיביר. אויך די בערעזער יידישע גרעסערע קרעמער וויל מען אַרויסשיקן. אָבער די בערעזער קאָמוניסטן שרייען אפ די גזירה, זאָגן־דיק, אַז די בערעזער גבירים זענען גאָר קבצנים, זיי זענען שטענדיק געווען מער שולדיק ווי געהאָט. עס איז אַ נצחון. אָבער נאָכהער זענען זיי אַלע אומ־געקומען, צוזאַמען מיט אַלע יידן דורך די נאַציס, אַנדערע יידן וואָס מען האָט אַרויסגעשיקט פון די שטעטלעך קיין סיביר זענען טייל פון זיי צוריק־געקומען לעבעדיקע.

פיל יידישע מיידלעך, יונגע 16־יאָריקע, האָבן חתונה געהאַט מיט רוסישע אָפיצירן. קיין נחת האָבן זיי נישט געהאַט.

קיין שבת אָדער זונטיק איז נישטאָ.

קיין שום געזעלשאַפטלעכער לעבן. אַלץ איז ווי אָפגעשטאָרבן. עס איז געבליבן איין אייִנציקער פסיכאָז פון אַרבעט.

— ווו אַרבעט מען?

— ווי וועט מען וויטער לעבן?

קיין שום סימן פון אינגענעמקייט, אלץ אזוי אפאטיש; גרויסע רייען ביי די קראמען; וואס מען ברענגט ווערט גלייך צעכאפט. אלע סחורות זענען גוט; מ׳קויפט צי מען באדארף עס יא אדער נישט, — מען נעמט אלץ וואס עס איז דא אין קראם; זומער קויפט מען ווארעמע ווינטער־זאכן; ווינטער קויפט מען זומערדיקע זאכן. מען גייט אנגעטאן די ערג־סטע זאכן, ווייל מען האט מורא, אז מען קען פאר־רעכנט ווערן צו די רייכע; פיל געווענדע קרעמער זאגן: — ווען זעט מען שוין די פלייצע פון זיי.

עס ווערן ארעסטירט איצל פאמעראניץ און טוביה אייזענבערג פון בלודניץ פאר געהערן אמאל צו א טראצקיסטישער גרופע. מען האלט זיי אין תפיסה ביז די דייטשן באפרייען זיי.

דאס גיט א שווערן קלאפ דער לינק־געשטימטער באפעלקערונג, וועלכע האבן געלייגט האפענונגען אויף דעם אריינקומען פון די סאוועטן און זיי באטראכט ווי א משיח. דאס איז אויך, אגב, געווען די סיבה וואס פיל זענען געבליבן אין בערעזע אין יוני 1941 ווען די דייטשן האבן אנגעגריפן רוס־לאנד. אין יאר 1939 זענען זיי פאר יענעם דייטשישן אנגריף אלע אוועק פון בערעזע.

דער מאנאטאנער לעבן ציט זיך אזוי ביז יוני 1941.

אנהייב יוני איז געווען צו באמערקן א קאנצענט־ראציע פון מיליטער ביי בריסק. די רוסן זאגן, אז דאס זענען מאנעווערס, געווינלעכע איבונגען.

דאנערשטיק דעם 18טן יוני ארעסטירט מען פיל פוילישע באאמטע און 2 יידישע משפחות נאטע סאוויונסקי און אדוואקאט שאכנערוויטש. זיי ווערן באשולדיקט אין צוזאמענארבעט מיט די פאליקן, זיי ווערן אפגעשיקט מיט דער באן אין רוסלאנד, דאס הייסט, קיין סיביר.

נאטע סאוויונסקי קערט זיך אום קיין בערעזע ווען די דייטשן קומען ארײן אין בערעזע. ער ווערט ביי די דייטשן א דאלמעטשער און קומט אום שפע־טער צוזאמען מיט אלע יידן. זיין פרוי און קינדער זענען פארפירט געווארן וויט און זיך שפעטער אומגעקערט קיין בערעזע און היינט געפינט זיך די משפחה אין ישראל.

זונטיק 5 פארטאג א טומל. עס איז באמבארדירט געווארן דער פליפלאץ אין ריבניק לעבן בערעזע.

דער דאזיקער פליפלאץ איז נארוואס אויפגע־בויט געווארן. די פארוונדעטע ארבעטער האט מען געבראכט אין שטאט, זיי ליגן אין בית־המדרש. 9 אזיגער ווערט ווידער דער נאך נישט אינגאנצן אויפגעבויטער פליפלאץ באמבארדירט. דרייפערטל צוועלף הערן מיר דורך ראדיא, אן נאצי־דייטשלאנד איז אנגעפאלן אויף רוסלאנד. האלב איינס פלינן איבער בערעזע 32 דייטשע עראפלאנען. זיי באַ־שיסן די קאזארמעס, באמבארדירן צום דריטן מאל דעם פליפלאץ און דער באן־סטאנציע.

אין בערעזע ווערט א בהלה. עס קומען אן אוי־טאס מיט די אנטלאפענע משפחות פון בריסק און קאברין. פון די סאוועטישע באאמטע און אפיצירן.

עס קומט א באפעל צו עוואקווירן אלע אמטן. די ערשטע פארט ארויס די באנק. עס באגלייט איר איטשע אווערבוך פון פרוזשענע, די פרוי און קינ־דער בלייבן. דערנאך די פינאנץ־אפטיילונג, עס באגלייט זי וואוע ווייגשטיין — אויך אן דער פרוי און קינדער. עס קומען א סך חברים ווי זעליק זאקהיים, לייזער רעזניק, שעפסל ליבערמאן און פרעגן וואס מען זאל טון. איך זאג זיי, אז איך אנטלויף מיט די קינדער און ראט זיי דאס זעלביקע צו טון. זיי גייען אוועק זיך מיישב זיין און איך זע זיי נישט מער.

די קאאפעראטיוון פארן ארויס 9 אין אוונט אויף פיר פורן. איך פאר מיט מיין טאכטער אויף צווי־ראווערן. די צווי קלענערע קינדער אויף די פורן. מיין פרוי איז געווען צו גאסט ביי איר שוועסטער חיהן אין לענינגראד.

אין דער פרי באמבארדירט מען די פורן.

אויף דעם שאסיי בערעזע־סלוצק־מינסק, אויף ווע־לכן מיר פארן לויפן א סך מענטשן וועלכע האבן געארבעט ארום בערעזע, עס זענען ארום אונד: אויך געווען ארבעטס־לאגערן פון ארעסטירטע, וועלכע האבן געארבעט אויף מיליטערישע אביעקטן, מען האט זיי ארויסגעלאזט און יעזאגט: — לויפט, ראטעווט זיך וו׳ איינער קען. אלע זענען געלאפן מיטן שאסיי.

די דייטשע עראפלאנען האבן זיך אראפגעלאזט אומגעשטערט איבער אונדז און מיט מאשין־געווער געזויט טויט.

מיר זענען געווען געצוונגען בייטאג צו זיצן אין וואלד און ביינאכט פארן, ווייל אויך אויף אונדזערע פורן איז געטויט געווארן א פרוי פון א סאוועטישן באאמטן מיט 2 קינדער.

דעם 26טן קומען מיר אן קיין מינסק.

מינסק ברענט פון דער באמבארדירונג פון די דייטשע עראפלאנען. מיר פארלאזן מינסק און פארן ווייטער אין מאהילעוו. אין מאהילעוו טרעף איך עטלעכע בערעזער ווי חיים געלמאן, משה פרידמאן, פישקע פון ליווישקי — שלימאוויטש, פישל, לייי־זער גויס זון. אויפן וועג טרעפן מיר עמע קאפלאן מיטן מאן, וועלכע זענען אנטלאפן פון בארנאוויטש וו׳ זיי זענען געווען.

חיים געלמאן און משה פרידמאן גייען אוועק וויי

פרייוויליקע אין דער רוסישער אַרמיי. מיר געזע־
נענען זיך מיט זיי און מיר פאַרן שוין ווייטער מיט
דער באַן אין טיף רוסלאַנד, ווהין עס פאַרן אַ סך
פּליטים.

די גאַנצע ווע ווערט דער צוג באַשאַסן פון דיי־
טשע עראָפלאַנען. ערשט אין טאַמבאָווער געגנט
ווהין מיר קומען איז שטיל. מען לאָזט אונדז אַראָפּ
אין מען שיקט אונדז אין די קאָלכאָזן אַראָפּצונעמען
די תבואה פון די פעלדער — עס איז גראָד שניט־
צייט און די מערהייט מענער זענען פון דאָרט
אַוועק אין דער אַרמיי. פאַר אונדזער אַרבעט באַקו־
מען מיר עסן.

די דייטשן קומען נענטער. עס דערנענטערט זיך
אויך דער ווינטער און מיר זענען אַנטלאָפן פון בע־
רעזע אין ווארעמע מלבושים. מיר באַשליסן צו
פאַרן ווייטער, אין די ווארעמע געגנט פון מיטל־
אזיע. מיר פאַרן קיין טאַשקענט.

אין טאַמבאָווער געגנט צעשיידן מיר זיך מיט
די בחורים, וועלכע מען נעמט צו אין דער אַרמיי
דאַקעגן קומען צו אונדז לייזער יאַלאָם פון בלודניע
מיט עמאַ קאַפלאַנס מאַן. זיי זענען געווען אין דער
רויטער אַרמיי און מען האָט זיי צוריקגעשיקט ווי
„נישט קיין געווונטשענע עלעמענטן" — דאָס האָט
געהייסן „זאַפּאַדניקעס" — אַזעלכע וואָס שטאַמען
פון מערב.

מיר נעמען זיך צוזאַמען און פאָרן אַוועק מיט אַ
שלעפּצוג קיין טאַשקענט. די רייזע דויערט אַ ח.דש,
רוסלאַנד איז גרויס און אַלע באַן־סטאַנציעס זענען
באַלאַגערט מיט פּליטים. מען גיט צו ביסלעך עסן
אויף די גרעסערע וואָקזאַלן. די איבערריקע ציית
הונגערט מען אַדער מען עסט גרינע אוגערקעס
אַדער רעטעך פון די פעלדער.

מיר קומען אָן אין סאַמאַרקאַנד, ווייל אין טאַש־
קענט לאָזט מען נישט אַריין. דאָרט איז פול. די
ערשטע צייט קריגט מען אַרבעט און עסן. שבע־
טער ווערן באַפרייט אַ סך אַרעסטירטע פון סיביר
און אַלע קומען אין די ווארעמע געגנטן פון טאַש־
קענט, אין אוזבעקיסטאַן. עס ווערט פאַרשוווּנדן
דאָס עסן. מען אַרבעט אין די קאָלכאָזן פאַר 200
גראַם מעל א טאָג. מען איז פאַרשמוצט אין הונ־
געריק. עס ברעכט אויס א טיפוס־עפּידעמיע, וואָס
כאַפּט אַרום טויזנטער. די שפּיטאַלן זענען פול.
טויזנטער פּליטים שטאַרבן אויס פון הונגער אַרויס־
גייענדיק פון שפּיטאַל קראַנקע און שוואַכע.

די מענער ווערן מאָביליזירט אין דער אַרמיי,
אָבער אַנשטאָט אויפן פראָנט שיקט מען אונדז אַר־
בעטן אין אַרבעטער־באַטאַליאָנען („טרוד־פראָנט")
אין די געווער־פאַבריקן פון אוראַל און סיביר.

מיך שיקט מען קיין טשעלאָבינסק אין אַ טאַנק־
פאַבריק, ווו איך אַרבעט ביז דעם סוף פון דער
מלחמה.

אין די אַרבעטער־באַטאַליאָנען באַקומט מען 800
גראַם ברויט און צוויי מאָל אין טאָג זופ. ווער עס
האָט דערלעבט אַריינגענומען צו ווערן אין די דאָ־
זיקע אַרבעטער־באַטאַליאָנען איז געבליבן לעבן.

אין יאָר 1945, קומט צו מיר מיין פרוי מיט א
זון אין טשעליאָבינסק. איין זון, דער עלטערער, איז
צוועק אין דער רויטער אַרמיי; 17 יאָר איז ער אַלט
געווען און איז צוועק פרייוויליק שלאָגן דעם דייטש.
ביי וואַרשע איז ער געפאַלן.

אין יאָר 1946, פאַר איך צוועק מיט מיין משפּחה,
צוזאַמען מיט אַנדערע טויזנטער פּליטים, וואָס זע־
נען געבליבן לעבן קיין פּוילן. איך באַזוך בערעזע,
וועגן וואָס איך שרייב באַזונדער.

פון דאָרטן קומען מיר קיין פּוילן. די פּוילישע
באַפעלקערונג נעמט אונדז אויף מיט שנאה. זיי
פרעגן כסדר:

— איר לעבט נאָך?

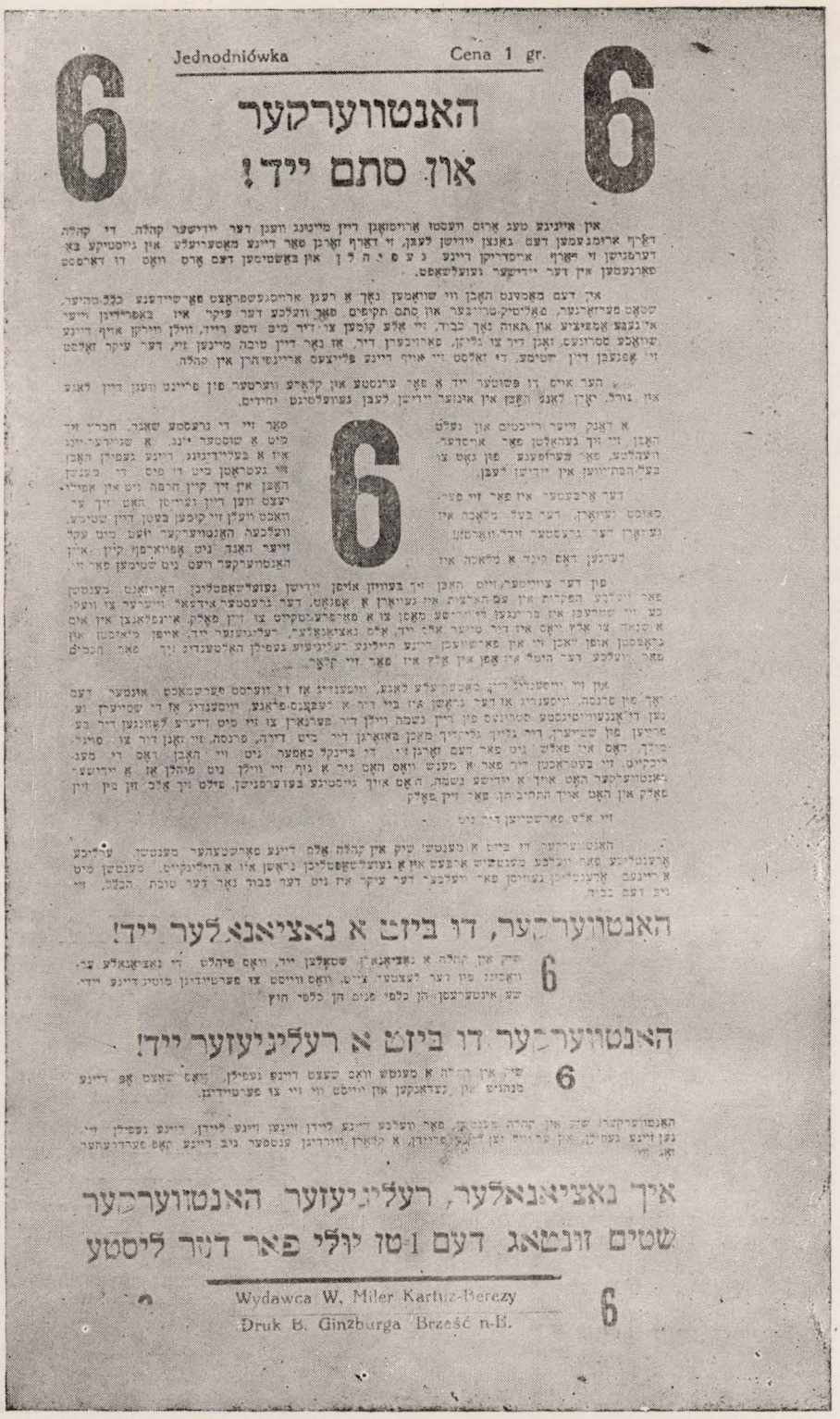
— מען האָט אייך נאָך נישט אויסגעקוילעט
אַלעמען?

עס ווערט ווידער טרויעריק צו וואָס מען איז
דערגאַנגען אין באַפרייטן פּוילן, ווו מען האָט כמעט
אַלע ייִדן אומגעבראַכט.

פון דאָרטן פאָרן מיר ווייטער ביז מיר קומען
אָן אין ישראל, ווו מיר טרעפן ענדלעך אַ היים און
א מוטערלאַנד.

מיר פאַקן אויס אונדזערע פּעק נאָך 10 יאָר זיך
וואַלגערן איבער רוסלאַנד און פּוילן. דאָ, אין
ישראל, פילן מיר איז אונדזער אָרט אין היים.
גליקלעך איז יעדער ייִד וואָס לעבט דאָ. מיר, די
נעקומענע, פילן עס זייער גוט.

ישראל, 1955.

Jednodniówka Cena 1 gr.

6

האנטווערקער

אוו סתם ייד!

6

6

6

Wydawca W. Miler Kartuz-Berezy

Druk B. Ginzburga Brześć n-B.

6

אויפרוף צו די ווצלן פון דער ייִדישער קהילה אין קאַרטוז־בערעזע. דער אויפרוף איז געזונן געדרוקט אין בריסק.

קאָרטוזׂבערעזע פאַר בנין ארץ־ישראל

אין יאָר 1911

פאַר דער ערשטער וועלט־מלחמה איז געווען גאָר פאָפולער דער אַזוי־גערופענער „אַדעסער קאָמיטעט", וואָס האָט זיך פאַרנומען מיט זאַמלען געלט פאַר דער אונטערשטיצונג פון יידישע ערד־אַרבעטער און בעלי־מלאכות אין סיריע און ארץ־ישראל. דער דאָזיקער קאָמיטעט האָט זיך געפונען אין אַדעס און בראש פון אים איז געשטאַנען מנחם־מענדל אויסישקין.

חוץ אַ ריי הכנסות איז דאָן געווען איינגעפירט, אַז דער דאָזיקער קאָמיטעט, וואָס זיין אָפיציעלער נאָמען איז געווען:

„ועד החברה לתמיכת בני ישראל עובדי אדמה ובעלי מלאכה בסוריא ובארץ־ישראל"

פלעגט דורך זיינע פאַרשטייער, לרוב גבאים אין שול, אַרויסשטעלן ערב־יום־כיפור קערות כדי צו זאַמלען שפענדונגען.

די הכנסות פון די דאָזיקע קערות פלעגט נאָכדעם פאַרשפּנטלעכט ווערן אין אַ ספּעציעלן באַריכט. און אָט געפינען מיר אין דעם באַריכט פאַרן יאָרן 1911 אויך קאָרטוז־בערעזע, אַז דאָרטן איז געזאַמלט געווארן 16 רובל מיט 26 קאָפּיקעס ביי די ווייטערטיקע פערזאָנען (ווי זיי זענען אין דער רשימה.

על־ידי מ. ל. טאַבאַטשניק

בבית־המדרש של אליהו־יוסף טאַבאַטשניק

ישראל גרינבערג	1.00	רובל
שלמה נוסנבוים	50	„
משה טאבאליצקי	50	„
יעקב שחור	50	„
יצחק געשגאָרן	30	„
יצחק נאסאצקי	30	„
חיים־זלמן ברעסלער	25	„
אברהם־יוסף אונטערמאַן	20	„
מרדכי־יחזקאל ראָזנבלום	20	„
נחמן־דוד שחור	20	„
מאיר בראנסקי	20	„
משה פוסיטקאָווסקי	20	„
אייזיק ליפשיץ	20	„
יהודה פאטראק	20	„
נדבות קטנות	44	„

בבית־המדרש דחברה קדישא,
על־ידי שלמה גאָנז

אליעזר בייזער	70	„
יעקב זאוויעצאוויטש	50	„
נתן פינקל	20	„
שמחה קריגער	20	„
יעקב נאָוויק	20	„
פנחס וואליוועצקי	20	„
יצחק גאלפאנד	20	„
יחיאל בערנאצי	20	„
צבי ביכאלטער	20	„
שלמה גאנז	20	„
נדבות קטנות	62	„

בבית־המדרש הישן
על־ידי שבתי לעווענבוך

לייב סודאַלאָווסקי	20	„
שבתי לעווענבוך	20	„
דוד מענדעליעוויטש	50	„
נדבות קטנות	1.23	„

בבית־המדרש דתהילים

על־ידי שכנא היילפערין	81	„

בבית־המדרש דשאַסיי
על־ידי שמחה עפשטיין

דוד גרינוואַלד	25	„
אליה פישמאַן	20	„
נדבות קטנות	1.35	„

בבית־המדרש הקטן

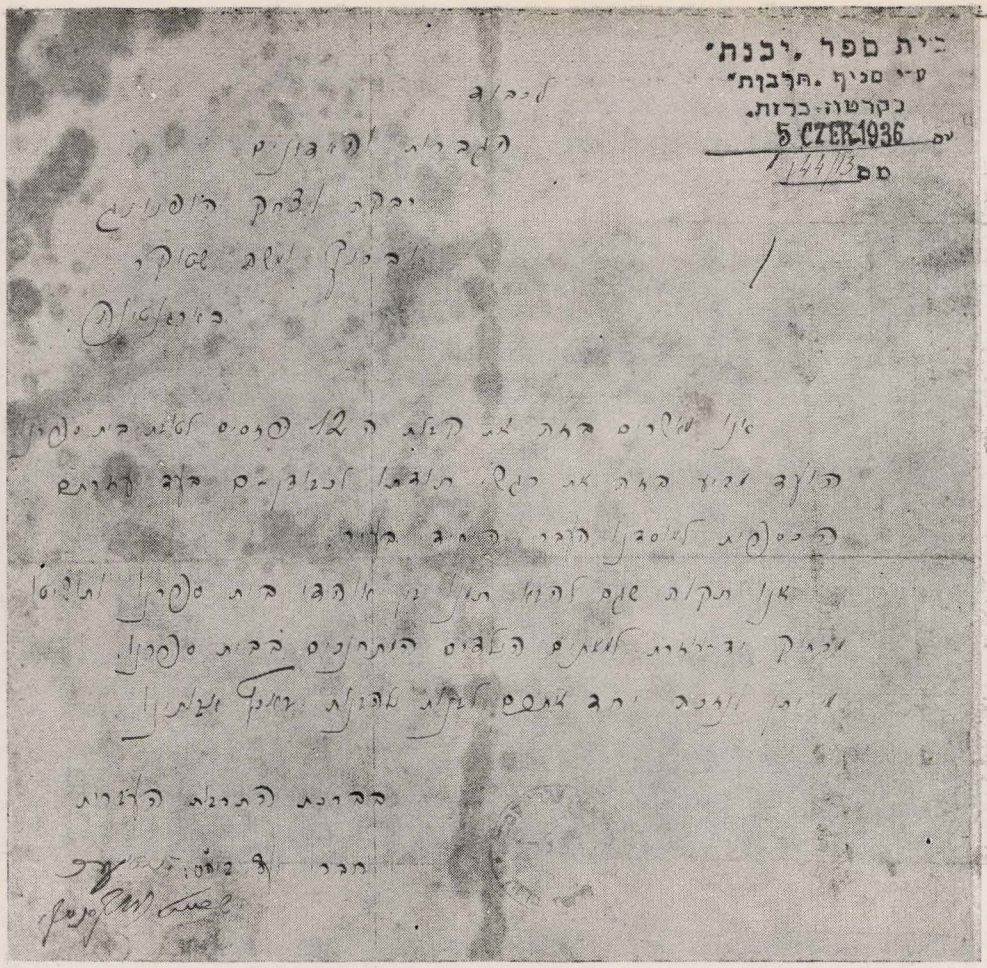
על־ידי חיים קאָוואַל	36	„

במנין יעקב פוטערמאַן
על־ידי חיים קאָוואַל

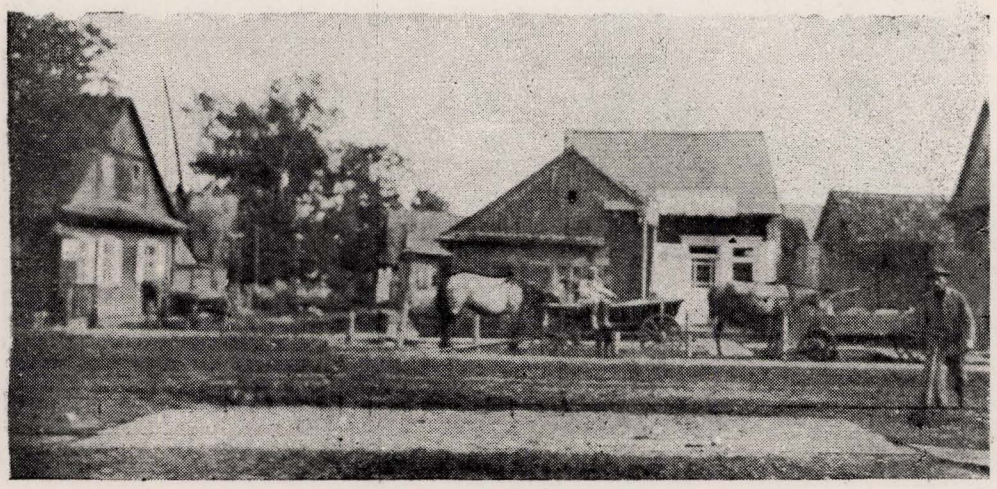
יעקב פוטערמאַן	20	„
יוסף־ראובן פרידמאַן	20	„
נדבות קטנות	21	„

על הסטאַנציע פאגאדינא

על־ידי אלטער בערמאַן	1.74	„

אין יאָר 1936 האָט די שול „יבנה" פון בערעזער „תרבות" צוגעשיקט אַ קבלה צו רבקה און יצחק־אָפּנונג און ברוך און משה שטוקער אין אַרגענטינע אויף די 12 (צוועלף) פּעזעס וואָס זענען פון אַרגענטינע צוגעשיקט געוואָרן פּאַר דער שול. פון דער דאָזיקער דאָנק־קוויטונג איז צו זען, אַז דאָן איז אין דער „יבנה"־שול געווען 200 תלמידים.

אַ ווינקל פון שטאָט־צענטער אין קאָרטוז־בערעזע.

מצבות פון קאַרטוז־בערעזער בית־עולם

אויך דעם רו־אָרט פון די טויטע האָבן די נאַציס צעשטערט. די מצבות זענען אויך געווארן קדושים.

מאלטש

מ א ל ט ש

אין דער צייט פון דער אַלטער פּוילישער הערשאַפט (די זשעטשפּאָספּאָליטאַ) אַ שטעטל פון דער בריסקער וואָיעוואָדעשאַפט. די יידישע קהילה איז געווען אונטער דער אָנפירערשאַפט פון דעם בריסקער גליל. אין יאָר 1644 איז קעגן דעם קהל אויפגעהויבן געוואָרן אַ פּראָצעס, אַז זיי האָבן דערהרגעט אַן אַרבעטער. דאָס געריכט האָט אָבער פעסטגעשטעלט אַז עס איז אַ בילבול. אין יאָר 1765 זענען אין מאַלטש געווען 209 יידישע שטייער־צאָלער (לויט בערשאַדסקים רעגעסטי) בעת דער רעוויזיע אין יאָר 1847 האָט די מאַלטשער יידישע קהילה געציילט 521 נפשות. ביי דער פאָלקסציילונג פון יאָר 1897 איז אין מאַלטש געווען 2.159 איינוווינער. צווישן זיי 1.201 יידן.

(אויסצוג פון דער יידיש־רוסישער „יעווריייסקאַיא ענציקלאָפּעדיאַ" פּון בראַקהאַוז־עפראָן, באַנד 10, זייט 571).

שמואל עפּעלבוים

די יִידישע קהילה מאַלטש

בערך צוויי קילאָמעטער פון דער ערשטער רייסישער באַן־ליניע „מאָסקוע־בריסק", צווישן די סטאַנציעס פּאָגאָדינע, אָדער בליודנע (צו מזרח) און לינעווע אָדער אַראָנטשיצע (צו מערב), איז געלעגן דאָס שטעטעלע מאַלטש. געהערט האָט דאָס שטעטל בעת זי איז געווען אונטער דער רוסישער הערשאַפט צום פּרוזשענער אויעזד, גראָדנער גובערניע. פּאַר דער הערשאַפט פון די פּאָליאַקן, איז צוגעקומען אַ נייע באַן־סטאַנציע — פּאָוולאָוויטשע און דאַן געהערט מאַלטש צו דער פּאָליעסיער וואָיעוואָדשאַפט.

בערך 200 יידישע משפחות האָבן געלעבט אין מאַלטש. געוויגן האָבן זיי זייער חיונה פון מלאכה (שניידערס, שוסטערס, סטאָלאַרעס, בעקער וכדומה) און קליינהאַנדל, קרעמעריי, דאָרף־גייער. געווען אויך אַ פּאָר תבואה־סוחרים. ווי דער שטייגער זענען אויך געווען „כּלי־קודש" — אַ רב, אַ שוחט, שמשים, מלמדים אד"גל. קיין אינדוסטריע איז אין שטעטל נישט געווען. געלעבט האָט מען ווער מער געדריקט, ווער באַלעבאַטיש און ווער מיט אַ ברייטערער האַנט — „גבירים" זענען כּמעט ווי נישט געווען.

הגם מאַלטש איז געווען קלענער פון אירע שכנות־דיקע שווּעסטער־שטעט: קאָרטוז־בערעזע (פון מזרח) און פּרוזשענע (פון מערב), האָט זי דאָך געהאַט אַ נאָמען אין דער וועלט, אַרויסגעשיינט מיט איר יידישקייט און האָט וויט זיך דערוואָרבן אַ וויירדיקן נאָמען אין דעם פאַרמלחמהדיקן רוסישן יידנטום, בעיקר מיט איר ישיבה, וועגן וואָס עס וועט וויטער דערציילט ווערן.

דריי בית־עלמינס

ווי אַלט עס איז געווען דער יידישער יישוב האָט קיינער נישט געווּסט.

געשאַצט האָט מען שטענדיק, אַז מאַלטש איז אַלט „הונדערטער יאָרן". געגומען האָט מען עס פון די דריי בית־עלמינס, וואָס שטעטל האָט פאַרמאָגט.

דער „אַלטער בית־עלמין" איז געווען כּמעט אינמיטן שטאָט. ער האָט זיך אָנגעהויבן ביים סאָמע שול־הויף און זיך געענדיקט אין דער זאַלוזשער גאַס. האָרט ביים גרענעץ פון אַלטן בית־עולם, צום צפון־זייט, ווו עס איז געשטאַנען דער גרויסער ישיבה־בית־המדרש. אויפן דאָזיקן פּעלד האָבן זיך נאָך אַרויסגעזען צוויי מצבות, פאַרעקשנטע עדות, וואָס האָבן גלאָזט וויסן, אַז דאָ איז „אַ הייליקער אָרט". קיינער האָט אָבער נישט געווּסט, אַז דאָרטן זאָל רוען עמיצער פון זייערע

אורעלטערן. נאָר איינער, איטשע דער אייגבינדער, פלעגט געדענקען, אַז אין חודש אלול דאַרף מען אַהין גיין אויף קבר־אָבות. צו וועמען, האָט ער אַליין נישט געוווּסט. משמעות, אַז דאָרט זענען געלעגן דורות פון פֿאַרגעסענע צייטן. פון וועמען? — קיין שום דאָקומענטן האָבן זיך וועגן דעם נישט אויפגעהיט.

דער צווייטער בית־עולם איז געווען אויף פּינסקער וועג. ער איז שוין געווען פול מיט קברים און איז אפשר געווען צווישן מאָל די גרויס ווי דער „אַלטער". דאָ האָט מען שוין יאָ געקענט אויף די מצבות לייענען די אויפשריפטן, טיטלען פון גאָר באַרימטע פֿערזענלעכקייטן; גדולים וואָס האָבן זיך באַרימט געמאַכט אין די ייִדישע תפוצות. אויף דעם דאָזיקן בית־עולם זענען ביים עק געשטאַנען צווויי מצבות, — וואָס פלעגן צוציען די אויפמערקזאַמקייט פון די באַזוכער — פון אַ מאַן און אַ פרוי, וואָס זענען אומגעקומען ביי טראַגישע באַדינגונגען. אַ פֿאַרפאַלק פון די אָנגעזעענע באַלעבאָטים אין שטעטל, אַלטער ווייניער און זיין פרוי, זענען אין דער נאַכט פון אַן ערב־פּסח (אין ערשטן צענדליק פון הייַנטיקן יאָרהונדערט) געשטאָרבן פֿאַרטשאַדעטע בעת מאָכן זיך אַ וואַנע. מען האָט זיי אינדערפרי געפונען און צו זיי געבראַכט אַ דאָקטער פון פֿרוזשענע, עס איז אָבער געווען צו שפּעט. גאַנץ שטעטל האָט זיי באַגלייט. זיי האָבן איבערגעלאָזט איין טאָכטער, וועלכע האָט שטוידירט אין פּעטערבורג און אַ היפּש ביבליאָטעק פון העברעיִש און רוסיש ביכער, וואָס איז אַריבער צו רב יחיאל־חיים צוועריבוך.

וועג דער צווייטער בית־עולם האָט געהאַלטן ביים פֿאַרפולט וועלן האָט די חברה־קדישא אַנגעהויבן זוכן אַ פּלאַץ פאַר אַ נייעם בית־עולם. געהערט האָבן דאָן צו דער חברה־קדישא ר׳ אביגדור קאַפּלאַן, ר׳ משה־אייזיק גלאַצער, ר׳ יוסף־משה ישראלס, ר׳ ישראל זאַק א״א.

מאַלטש האָט געהערט צום פּריץ זאַוואַדזקי, וואָס איז שוין געווען אַ זקן און מיט די גיטער האָט פֿאַרוואַלטעט זיין איידעם סווידע און ער האָט בשום אופן, פאַר קיין שום געלט, נישט געוואָלט פֿאַרקויפן אַ קרקע אויף אַ בית־עולם. אומדערוואַרט איז אינטערעסענט אַ געלעגנהייט. עס איז געשטאַרבן דער אַלטער זאַוואַדזקי און דער שכנותדיקער פּריץ פעליקס־סטאַשעוויטש האָט נישט אַנדערש געוואָלט, אַז די מאַלטשער ייִדישע תיי־נוקות־של־בית־רבן זאָלן זאָגן תהילים אין דעם פּאַלאַץ פון דעם געשטאָרבענעם און אויך ביי דער לוויה. האָט ר׳ הערשל גאַלפּערין („הערשל דער בעקער") געמאַכט דעם פּריץ אַ רירנדיקן „מלא־רחמים" אויף דער אַלטער פּאַרשטעל־בינע, וואָס האָט אַ סך צוגעטראָגן צו דעם, אַז דער פּריץ האָט אַ גרויסע סומע געלט אַוועקגעלאָזט פאַר אַ בית־עולם.

דער פּריץ האָט אַ גוטע פּרנסה פֿון זיין פּאַרוואַלטונג פון זיין ברודערס פּאַרמעגן, וואָס איז אַ גאַנץ גרויסע סומע. ער האָט אַ פּאַלאַץ אין מאַלטש, אַ פּאַלאַץ אין וואַרשע, אַ פּאַלאַץ אין פּאַריז, אַ פּאַלאַץ אין ניס, אַ פּאַלאַץ אין מאַנטע־קאַרלאָ, אַ פּאַלאַץ אין ווין, אַ פּאַלאַץ אין בודאַפּעשט, אַ פּאַלאַץ אין פּעטערבורג, אַ פּאַלאַץ אין מאָסקווע, אַ פּאַלאַץ אין קיעוו, אַ פּאַלאַץ אין אָדעס, אַ פּאַלאַץ אין קישינעוו, אַ פּאַלאַץ אין ליוואַדיע, אַ פּאַלאַץ אין קאַנעס

קויפן „פרוטות" — 3 פאר א גראשן. דער ארע־מאן פלעגט די דאזיקע פרוטות נאכדעם אויס־בייטן אויף אמתע מטבעות. דער גבאי פון דער דאזיקער פרוטות־אינסטיטוציע איז אויך געווען דער דערמאנטער ר׳ משה־איציק גלאצער.

מאלטש האט אויך פארמאגט א „גמילות־חסד", וווּ יעדער איינער האט געקענט נעמען א הלוואה פון אין ביז צען רובל. די הלוואות האט מען באקומען אן ווילכן נישט איז פראצענט. געווען איז עס די ערשטע לייקאסע אין שטעטל. דער „גמי־לות־חסד" האט עקזיסטירט ביז דער העלפט פון ערשטן יאר־צענדליק פון הייַנטיקן יארהונדערט. דאן איז געקומען די „ייקא" און האט געהאלפן איינארדענען אין אלע שטעטלעך מאדערנע בענק אויף דעם יסוד פון אקציעס. אזא בענקל איז אויך געשאפן געווארן אין מאלטש.

געווען אויך א „חברה־לינה", וועמענס ציל עס איז געווען צו זיצן איבער די נעכט ביי קראנקע, וווּ די קרובים זענען שוין פארמאטערט געווארן פון כסדרדיקן וואך־זיין ביי די קראנקע, וואס זיי־ער חולאת איז געווען א פארצויגענע. געהערט צו דער „חברה־לינה" האט יונגווארג פון ביידע גע־שלעכטער. געגאנגען אויף א „לינה" האט מען צו ארעם און צו רייך (קיין פראפעסיאנעלע וועכטערס. אדער קראנקן־שוועסטערס זענען נישט געווען). געווען רעכנט האט זיך עס פאר איינע פון די הייליקסטע פליכטן.

עד־כאן די אינסטיטוציעס. געווען זענען אבער אויך יחידים, וואס האבן זיך אפגעגעבן מיט דער קהלשער ארבעט, ריכטיקער געזאגט, פאר הילף און צדקה. יחידים וואס האבן פרייוויליק אפגע־געבן זייער צייט, זייער מי, זייער ענערגיע פאר דעם מין טעטיקייט.

מיין באבע מושע ע״ה, איז געווען די ערשטע, וואס פלעגט זיך דערוויסן, אין וועלכער משפחה עס פעלט עסן, מלבושים, רפואות און זי פלעגט אן רעש, אן טומל, זארגן פאר אזעלכע נויטבא־דערפטיקע.

אדער פיגע־לאה קאנטארוויטש ע״ה. זי האט געהאט א וואכעם יידיש הארץ און זיך ספעציא־ליזירט ביים ביקור־חולים. מיט אירע וואכעמע רייד דעם קראנקן ממש געזונט געמאכט. נאך היינט שטעלן מיר זיך טערן אין די אויגן דער־מאנענדיק זיך אירן א שמועס מיט א מוטער פון א געפערלעך קראנק קינד.

און אט איז נזמהקע תנחומס לאזארוסקי. זי פלעגט אלע ערב־שבת און ערב־יום־טוב ארויס־גיין איבער די באלעבאטישע הייזער צוניפקלויבן חלות, פיש און פלייש פאר נויטבאדערפטיקע. מען פלעגט איר אויפנעמען מיטן גרעסטן כבוד. מען פלעגט איר טראגן אנטקעגן די שענסטע חלה, די פיינסטע חלקים פיש און פלייש.

איך ווייל דערביי דערמאנען א כאראקטעריס־טישן פאל בעת א לוויה. דאס גאנצע שטעטל פלעגט זיך נוהג זיין ארויסצוגיין באגלייטן א טויטן, מקיים זיין די מצוה הלווית־המת. געדענק איך, אז בעת עס איז געשטארבן אונדזער א שכן א יונגער מענטש, וואס האט איבערגעלאזן אזוי ווי אויפן וואסער אן אלמנה מיט 4 פיצלעך קינ־דער. מיין מאמע ע״ה האט זיך א שטעל געטון אין א זאג געטון צום עולם: „יידן, מען וועט ניט רירן דעם מת ביז מען וועט נישט פארזארגן דער אלמ־נה און יתומים פרנסה". זי האט די ערשטע א גלאנץ געטון מיט א 3 רובלדיקע אסיגנאציע. דאס האט געמאכט דעם ריבטיקן רושם אין אויפן ארט איז געשאפן געווארן א געהעריקע סומע.

די באד

א יידישע קהילה האט געמוזט האבן א מרחץ און א מיקווה. די מאלטשער באד האבן באנוצט נישט נאר יידן — די פויערים פון די דערפער פון קרייז האבן זיך געבאדן אין איר.

די מאלטשער באד איז געווען א באקוועמע, א געמויערטע, מיט גוטע מאדערנע מאשינעס. זי איז אויסגעבויט געווארן אין אנהייב פון הייַנטיקן יארהונדערט און געקאסט האט זי אן אייגנס, בערך 5.000 רובל; פאר יענע צייטן א גאר גרויסער קא־פיטאל. די שטאט האט די דאזיקע הוצאה אויס־געצאלט מיט אן אפצאל פון זאלץ. דער פארוואלטער פון דעם זאלץ־אפצאל איז געווען אהרן־משה דער שניידער. קיין שום יוד האט נישט געקענט בא־נוצן קיין זאלץ נאר פון אהרן־משה דעם שניידער, ביז מען האט אויסגעצאלט דעם חוב פאר דער באד.

בית־מדרשים

פארמאגט האט מאלטש דריי בתי־מדרשים.

דער ערשטער — דער גרויסער „ישיבה־בית־מדרש" איז געשטאנען אויפן שול־הויף. מיט זיין גרויס און הויך האט ער זיך אויסגעטיילט פון די בתי־מדרשים אפילו אין די גרעסטע שכנותדיקע שטעט — בערעזע און פרושענע.

געהאט האט דער בית־מדרש 2 גרויסע קאכל־אויוונס, וואס האבן איינגעשלונגען האלץ א גאר גרויסן פראצענט פון דער הכנסה.

צום מערב־זייט ביים וואנט איז געשטאנען די ספרים־שאפע, נעבן דער שאפע איז געווען א גרויסער אלטער קאסטן, וווּ עס זענען געלעגן קהלשע חפצים, משכנות פון דער „גמילות־חסד".

דער בית־מדרש האט נאך געהאט 2 שטיבלעך, וואס האבן געפירט פון דעם אריינגאנג. אין אייך שטיבל (אין דער רעכטער) זענען געלעגן שול־תשמישים, ווי ליכט, קעראסין, די „חופה" מיט אירע שטאנגען, און אויך די „טהרה־ברעט". איז דער ציווייטער פלעגן בעלי־בתים לערנען „משנ־יות", „עין יעקב", „חפץ־חיים", „קיצור שולחן־ערוך", „חיי־אדם", חומש. דאס לערנען פלעגט פארקומען סיי אינדערוואכן סיי שבת אין דאזיקן שטיבל, כדי נישט צו שטערן די ישיבה־בחורים, וועלכע האבן געלערנט אין בית־מדרש גופא.

די בימה איז געווען א פשוטע.

דער ארון־קודש איז געווען זייער א שיינער. א 7־8 ספר־תורהס זענען דארטן געווען, צווישן זיי גאר מיוחסדיקע, יקר־המציאותן.

אין יאר 1908 (אדער 1909) איז אין מאלטש געווען א גרויסער יום־טוב — פרויען האבן אויפגעקליבן געלט כדי אנצושרייבן די נביאים (מן הסתם די הפטרות) אויף פארמעט. געזומען האט מען דערצו דעם סלאנימער סופר רבי אלי־עזר, וועלכער פלעגט תמיד שרייבן די ספר־תורהס אין מאלטש. וועז די נביאים זענען פארטיק געווארן האט מען זיי מיט גרויס פאראד אריינגע־פירט אין בית־מדרש. כלי־זמר האבן געשפילט און מען האט געמאכט א לעקעך־און־בראנפן. יאסל־בער דער שינדל־שלעגער האט געהאט א פיינעם געשמאק צו שניצערייען, האט זייער שיין אויסגע־פוצט דעם ארון־קודש און די בימה.

דער בית־מדרש איז אפגעברענט געווארן אין יאר 1915, ערב די ימים־נוראים חען די רוסישע ארמיי האט אפגעטראטן. די ספר־תורהס האט מען באצייטנס ארויסגענומען. דער בית־מדרש איז צו־ריק אויפגעבויט געווארן אין די דרייסיקער יארן.

דער צווייטער — „קליינער" אדער „נייער" בית מדרש איז געשטאנען אנטקעגן דעם ערשטן. הגם ער האט געהייסן דער „נייער" האט אבער קיי־נער נישט געדענקט ווען ער איז געבויט געווארן. אזוי, אז ער איז נאך אויפגעבויט געווארן אין פא־ריקן יארהונדערט.

דארט איז געווען די חברה־ש"ס, ווו מען האט אלע בין־מנחה־למעריב געלערנט א בלאט גמרא. געזאגט דעם „שיעור" האבן פארשיידענע מענטשן אין פארשיידענע צייטן. רב משה, דעם רב רבי שמעונס זון; ר' פייוול זיין איידעם; רב בצלאל, א יד א גרויסער למדן, א חכם, א בעל־צדקה; אויך מיין טאטע, רבי מרדכי־שמחה, פלעגט אים א סך מאל פארטרעטן ביים „שיעור".

אויך דער בית־המדרש איז אפגעברענט געווארן אין יאר 1915, בעת דעם צוריקציען זיך פון דער רוסישער ארמיי. דער דאזיקער „נייער" בית־המדרש איז שוין מער נישט אפגעבויט געווארן.

דער דריטער „קאווקאזער" בית־המדרש איז געשטאנען אין צווייטן עק שטעטל, אין כוואניצ־קער גאס, וואס מען האט אויך גערופן קאווקא־זער. ער איז געווען דער קלענסטער, אבער אינע־ווייניק — דער ארון־קודש און די בימה — זייער אין א שיינעם סטיל געמאכט. אויך אין דעם „קאווי־קאזער" בית־מדרש איז געווען א חברה־ש"ס. אנ־געפירט מיט דעם לערנען דארטן האט ר' ראובן־לייב וואלינייץ, א גרויסער למדן. אגב, ער איז געווען מיין רבי ביז איך בין ארייז אין דער ישיבה.

דער דאזיקער בית־מדרש איז בעת די שריפות פון 1915 געבליבן גאנץ. אויך די גאנצע געגנט ארום איז נישט געירט געווארן. ער איז געווען דער איינציקער בית־מדרש אין דער צייט פון דער ערשטער דייטשער אקופאציע.

מאלטשער רבנים

בנוגע דעם כסא־הרבנות פון מאלטש וועל איך אנהייבן מיט ר' זלמן־סנדר כהנא־שפירא ז"ל. ג־ע־הערט האב איך פון מיין טאטע, אז פאר ר' זלמן־סנדרן איז געווען רב ר' בנימין־זאב־וואלף, א גרויסער מאן אין תורה און חכמה, וועלכער איז נפטר געווארן גאר יונג (ער ליגט אויפן בית־עולם פון פינסקער וועג). ער האט איבערגעלאזן א יונגע אלמנה מיט צוויי קליינע זין. אין דער געגנט האט דאן געשמט דער נאמען פון ר' זלמן־סנדר — ער איז געווען אן איידעם אויף קעסט ביי א גביר פון קאברין. ר' זלמן־סנדר איז געבליבן אן אלמן מיט פינף קינדער — 4 זין און אין טאכ־טער. מען האט זיך צו אים געוואנדן, אז ער זאל איבערנעמען די מאלטשער רבנות. ער האט חתונה געהאט מיט דער יונגער אלמנה פון רב בנימין־זאב־וואלף. (זע וויטער די ביאגראפיע פון ר' זלמן־סנדר געשריבן פון מ. צינוביץ).

רב זלמן־סנדר איז געווען א גרויסער גא־ון און באקאנט אין דער ברייטער יידישער וועלט. זיין אויסזען איז נישט געווען גאר געהויבן — א נידעריקער מיט א הויקער, אבער אין זיין לומ־דות איז ער געווען פון די באריממטסטע אין זיין דור. אלע קינדער זענען געווען גרויסע לומדים, רבנים. אינער איז געווען קאונער רב; פאר זיין טאכטער האט ער געזומען א געוויסן רב יעקב א וונדערבארן תלמוד־קענער.

רב זלמן־סנדר האט מחבר געווען א סך ספרים און עס האט געקלונגען מיט זיין חריפות און בקי־אות. ער איז דאס געווען דער וואס האט באריימט

געמאַכט דאָס שטעטל מאַלטש אין דער ברייטער ייִדישער וועלט.

זיין אָנקומען אין מאַלטש האָט געקענט זיין אין די 80־קער יאָרן פון פריִערדיקן יאָרהונדערט. אין די 90־קער יאָרן האָט רב זלמן־סנדר געגרינדעט די מאַלטשער ישיבה, וואָס איז אין משך פון צענדליקער יאָרן געווען אַן אָנגעזעענער תורה־צענטער. אין יענער צייט איז די בּאָרימטע וואַלאָזשינער ישיבה, צוליב אַ מסירה, פאַרמאַכט געוואָרן דורך דער רוסישער מאַכט און מאַלטש האָט צו זיך געצויגן הונדערטער יונגעלייט. פון מאַלטשער ישיבה זענען אַרויסגעקומען בּאָרימטע לומדים און אויך אָנגעזעענע משכילים. טייל פון זיי זענען נאָכדעם בּאָרימט געוואָרן ווי מנהיגי־האומה.

דער לינעוער רב איז געווען ר׳ זלמן־סנדרס אַ תלמיד. אַ צווייטער רב אהרן־שמואל משה־יעקבס איז געוואָרן רב אין מיליטשיטש.

די ישיבה האָט אויפגעלעבט דאָס שטעטל, זי האָט געבראַכט לעבן, פרייד, אַריינגעגאָסן אין איר אַ נשמה־יתירה. אין די זומער־אָונטן פלעגט פון בית־המדרש אָפּקלינגען איבערן גאַנצן שטעטל דער באַקאַנטער ליטווישער גמרא־ניגון. ווינטער פלעגט פון די בית־המדרש פענצטער אַרויסלייכטן העט־ווייט די ליכט פון די מתמידים. די ישיבה האָט זיך אויסגעהאַלטן פון דרויסנדיקע הכנסות, משולחים פלעגן אַרומפאָרן איבער די ייִדישע יישובים און זאַמלען געלט פאַר דער ישיבה. אָט זענען אַ פאָר נעמען פון די „משולחים״: מיין זיידע ר׳ משה שוואַרץ, רב בצלאל וויסאָקער, רב תנחום לאַזאַראָווסקי, רב יעקב־חיים. אויך דער רב גופא, רב זלמן־סנדר, פלעגט זיך אַרויסלאָזן אין וועג פאַר די ענינים פון דער ישיבה.

די אַרטיקע באַלעבאָטים פלעגן פון זייער זייט העלפן די ישיבה. מען פלעגט די בחורים געבן עסן „טעג״ אָבער זייער וויניק. בעיקר פלעגט מען זיי נעמען אויף שבת און יום־טוב.

ווען דער רב פלעגט אַרויספאָרן האָט ער געהאָט אַ ממלא־מקום, עס האָט אים פאַרטראָטן אַ דיין, „דער סקידלער״ האָט ער געהייסן. אָט די לאַנע, זיין אָפּטע אָפּוועזנהייט האָט, משמעות, געגעבן אַ מאָטיוו פאַר אומצופריִדנקייט מצד געוויסע קרייזן פון דער שטאָט. עס האָט זיך אָנגעהויבן אַ שטיקל מחלוקת.

אין 1904 יאָר איז געקומען אַ דעלעגאַציע פון קרינקי, גראָדנער קרייז, אַן אינדוסטריי־שטעטל פון ייִדישע גאַרבערס און האָט רב זלמן־סענדערן צוגענומען פון מאַלטש. פאַר זיין אָפּפאָרן האָבן אַלע מאַמעס געפירט זייערע קינדער צו אים — ער זאָל זיי געבן אַ ברכה. אויך איך האָב געהאָט די זכיה סון אים געבענטשט צו ווערן — געווען בין איך דאָן אַן עברי־יינגל.

די ישיבה האָט ער איבערגענומען קיין קרינקי. ער איז נאָכדעם אַריבערגעפאָרן קיין ארץ־ישראל און דאָרטן נפטר געוואָרן.

די הכנסה פאַר די רבנים איז געווען פון דעם פּדיון פאַר הייזון. אויך איז די שטאָט מחויב געווען צוצושטעלן דעם רב האַלץ און גאַזע (נאַפט) אַ גאַנץ יאָר.

ווען רב זלמן־סנדר איז אַוועקגעפאָרן האָט די שטאָט אָנגעהויבן זאָרגן פאַר אַ רב און אויך אַזאַ, וועלכער זאָל קענען אָנפירן מיט אַ ישיבה. מען האָט זיך דערשלאָגן אַזש קיין טעלז צו רב שמעון שקאָפּן, וועלכער איז געווען רב און ראש־ישיבה פון דער באַרימטער טעלזער ישיבה. מעגלעך, אַז ר׳ זלמן־סנדר האָט אים רעקאָמענדירט. דאָס גאַנצע שטעטל איז געגאַנגען אויף וויגאָדער וועג, וואָס האָט געפירט צו דער באַן־סטאַנציע אין לידנעווע, מקבל־פּנים זיין דעם נייעם רב.

מאַלטש האָט נישט געמאַכט קיין טעות — ר׳ שמעון איז געווען דער יעניקער וואָס איז ראיי געווען איבערצונעמען דעם כסא־הרבנות נאָך ר׳ זלמן־סנדרן. ער איז געווען אַ גאון און גדול בישראל. די ישיבה פון טעלז איז אים נאָכגעפאָרן און איז איבערגעפלאַנצט געוואָרן קיין מאַלטש. צוזאַמען מיט די געבליבענע בחורים פון פריִער איז די ישיבה־טראַדיציע פון מאַלטש נישט אי־בערגעריסן געוואָרן.

ר׳ שמעון איז געווען אַ זייער שיינער, אַ הויכער מיט אַ זעלטענעם הדרת־פּנים. ווען ער פלעגט גיין אין גאַס מיטן צילינדער אויפן קאָפּ האָב איך מיך פאַרגעשטעלט, אַז אַזוי האָט מן־הסתם אויסגעזען דעם ריש־גלותא. זיין סיסטעם ווי אַ ראש־ישיבה איז געווען אַ זעלטנהייט, זיין „שיטה״ אין לערנען איז געווען אַ שם־דבר אין דער לומדישער וועלט.

רב שמעונען האָט מען אונדז אויך נישט פאַרגונען. מען האָט אים צוגענומען קיין ברייַנסק, וווהין ער האָט אַריבערגעפירט די ישיבה. פון ברייַנסק איז ער אַוועק קיין גראָדנע, וווּ ער איז נפטר געוואָרן.

פאַר אַ ממלא־מקום פון רב שמעונען איז געבראַכט געוואָרן קיין מאַלטש רב דוד־טעבל דייַנאָווסקי, וועלכער איז געווען ראש־ישיבה אין פּיאָנטניצע ביי לאָמזשע. דאָס איז געווען אין די צוואַנציקער יאָרן פון היינטיקן יאָרהונדערט. אין אַ שיינעם זומער־טאָג האָט דאָס גאַנצע שטעטל אַרויסגעגאַנגען מקבל־פּנים זיין דעם רב אויף וויגאָדער וועג. געקומען איז ער מיט אַ היפּשער

משפּחה — 7 קינדער — 4 זין און 3 טעכטער, ישׂראל, משה־מרדכי, שמואל־לייזער און שמחה, ברכה, נחמה און כאַשע.

די פּריַיערדיקע רבנים האָבן געווויינט ביי גיטל־כיענקען, מיכל־כאַשעס ליפּשיץ, ר׳ דוד־טעבל האָט זיך אַרייַנגעצויגן צו פּראַדלען אין הויז.

וועג דער נייַער רב איז אַנגעקומען איז די ישׂיבה געווען אַפּגעשוואַכט אַבער עס האָט לאַנג נישט געדויערט. דורך זיין השתּדלות איז פון דער באַרימטער סלאַבאָדקער ישׂיבה אַנגעקומען אַ גרויסע צאָל בחורים, קאַרפּנקעפּ, גרויסע לומ־דים, צווישן זיי ר׳ שלמה (וואָס איז אינגיכן גע־ווארן זיין אייִדעם). אויך איז געקומען אַ גרעסערע גרופּע זייַנע תּלמידים פון פּיאַטניצע. די ישׂיבה האָט באַקומען איר פּריַערדיקן גלאַנץ. עס איז איינגעפּירט געוואָרן אַ נייַס — מען האָט אַנגע־הויבן לערנען „מוסר״ ווי עס איז געווען די פּירונג אין סלאָבאָדקע.

דער רב איז געווען אַ גרויסער גאון און אַ חריף. ער פלעגט קענען דעם גאַנצן זמן זאָגן דעם „שיעור״ אויף אין עמוד פון דער גמרא. 2 מאָל אין וואָך האָט ער געהאַט זיין „שיעור״ און אין דעם אייַנציקן עמוד פלעגט ער אַריַינטייטשן דעם תּמצית פון דער גאַנצער מסכתּא.

זיין בית־דין־צימער (אַ היפּשער סאַלאָן) איז גע־ווען אַ ריזיקע ביבליאָטעק אַנגעפּאַקט מיט ספרים. אַלע וועגט — פון פּאָל ביזן סופיט — פּאָליצעס מיט ספרים. געוועזן איז ער אויך אַ גרויסער משכּיל, גוט געקענט העברעיש. טאָג און נאַכט איז ער געזעסן איבער אַ ספר. עס ווערט פון אים דערציילט אַזאַ מין עפּיזאָד:

אין אייַנער אַ ווינטערדיקער פּראָסטיקער נאַכט, גאָר שפּעט, איז געגאַנגען אַ פּאָוולאָוויטשער פּוי־ער פון פּרוזשענע און איז פּאַרפרוירן געוואָרן. איז אַלע הייזער איז שוין געווען פינצטער, נאָר בײַם רב האָט זיך געלויכטן (ער האָט שוין דעמאָלט געווויינט ביי ברוך דעם פּאָטשטער אין דער נייַער גרויסער שטוב). דער גוי האָט געקלאַפּט מיטן קאַפּ אין טיר, מיט די פּאַרפרוירענע הענט האָט ער שוין נישט געקענט רירן. דער רב האָט אים געעפנט און מען האָט אים אַפּגעראַטעוועט.

אין דער ישׂיבה איז גאָר גיך באַקאַנט געוואָרן די פּערזאָן פון ר׳ שלמהן, וואָס איז געוואָרן דעם רבס איידעם. ער איז געוואָרן אַ מיטפּירער אין דער ישׂיבה, אויך געזאָגט אַ „שיעור״ 2 מאָל אַ וואָך, אַזוי, אַז די מאַלטשער ישׂיבה האָט געהאַט 2 ראשי־ישׂיבות, חוץ דעם משגיח, וועלכער פלעגט פון צייט צו צייט זאָגן „מוסר״.

די ישׂיבה האָט עקסיסטירט ביז יולי 1914, וען עס איז אויסגעבראָכן די ערשטע וועלט־מלחמה. די תּלמידים זענען צוליב דער מלחמה זיך צעפאָרן אין זייערע היימען. פּאַרן אַנקומען פון די דייטשן איז דעם רבס משפּחה אַוועק קיין מינסק. געבליבן איז נאָר דער רב און די רביצין. דעם רבס זעל־טענער ספרים־אוצר איז פאַרניכטעט געוואָרן.

נאָך דער מלחמה, שוין אין דער צייט פון דער נייַער פּוילישער הערשאַפט, האָט ר׳ דוד־טעבל צוריק פאַרנומען דעם כסא־הרבנות אין פּיאַנטני־צע, ביי לאָמזשע.

דער גראָדנער רב מעיון, וואָס איז דאָ געווען פון ישׂראל, האָט מיר דערציילט, אַז הרב רב דוד־טעבל דיינאַווסקי איז אומגעקומען על־קידוש־השם צוזאַמען מיט זיין עדה.

דעם שפּעטערדיקן מאַלטשער רב האָב איך שוין נישט געקענט.

מלמדים און חדרים

אין וועלכער שטעטל זענען עס נישט געווען קיין חדרים מיט מלמדים? וווּ נישט האָבן עס טאַ־טע־מאָמע אָפּגעשפּאָרט פּוּל זייערע פּאַרהאָרעווטע גראָשנס כדי צו צאָלן שכר־לימוד? — מאַלטש איז נישט געווען אַ יוצא־מן־הכלל.

דרדקי־מלמדים, אַזעלכע וואָס האָבן געלערנט דעם אַנהייב פון די לימודי־קודש, זענען ביי אונדז געווען: שמואל פריידעס, אליה סאַראָטשיק, דער האַרבאָטער און אייַנער אַ הויכער יִד, מיט אַ שיי־נער ווייסער באָרד פון דער פּרעמד, וואָס האָט חתונה געהאָט אין מאַלטש — זיין נאָמען געדענק איך נישט.

חומש־מלמדים זענען געווען: הערשל נישעס און כתריאל דער מלמד. זיי האָבן שוין געלערנט תנ״ך, ראשונים און שרייבן יִדיש.

משה־איציק האָט שוין געלערנט העברעיש.

יצחק גערש, אַ גרויסער פּעדאַגאָג, האָט זייַנע תּלמידים געגעבן ידיעות אין דער יִדישער קול־טור. ביי אים האָט מען שוין געלערנט גמרא (ער האָט פאַרלאָזן מאַלטש און געוועזן לערער אין דער באַרימטער אַבראַמאָוויטשעס שולע אין פּרושענע).

ר׳ פּנחס אַלקאַן, יעקב־חיימס, — ער האָט גע־לערנט חומש, תנ״ך און לעברעיש.

מיין פאָטער, מרדכי שמחהס, וועלכער האָט זייַנע יונגע יאָרן פאַרבראַכט אין ווילנע און אין דער ירושלים דליטא אַינגעאָטעמט די לופט פון דער ווילנער ראַבינער־שול און אַנגעזעטיקט זיך מיט דער זאָפט פון דער שטראָשון־ביבליאָטעק האָט מיט זייַנע תּלמידים געלערנט חומש, תנ״ך, גמרא, העב־רעיש און רוסיש.

רב ראובן־לייב איז געווען אַ גמרא־מלמד. ער

האָט שוין געלערנט מיט בר־מצווה־ייִנגלעך און זיי געגרייט אָנצוקומען אין אַ ישיבה.

ס׳זענען אויך געווען לערערס, ווי שמואל פיוולס (פּאָמעראַניץ), ער האָט גוט געקענט העברעיש.

יחזקאל זשוק, ווועלכער האָט געלערנט רוסיש.

ר׳ בנימין וואַרשאַווסקי פלעגט געבן „אוראַקן" אין יידיש.

ערב דער ערשטער וועלט־מלחמה האָט זיך אַ גרופּע געווואַנדן צו דער „חברה מפיצי השכלה", אַז מען זאָל באַהילפיק זיין צו עפענען אַ ש.ל.ע אָדער קורסן צו לערנען רוסיש. ס׳איז געקומען אַן ענט־פער, אַז אַ דעלעגאַט, וואָס וועט פאַרבייפאָרן דער דאָזיקער באַלינייע וועט אָפּשטייגן אין מאַלטש און באַטראַכטן דעם קולטור־מצב. דער דעלעגאַט איז נישט געקומען, עס איז אויסגעבראָכן די מלחמה.

ווי איך האָב שוין דערמאָנט איז פאַר די ניט־פאַרמעגלעכע געווען אַ „תלמוד־תורה". דער רבי איז דאָרט געווען ר׳ חיים דער שמש. ער האָט מיט די קינדער געלערנט אַלץ, פון עברי ביז גמרא.

די שוחטים

הגם ס׳שטעטל איז געווען נישט גרויס אין מען וואָלט זיך געקענט באַנוגענען מיט אײַן שוחט, זענען אָבער געווען צוויי שוחטים. אַן אַלטע תקנה איז געווען, אַז מאַלטש דאַרף האָבן צוויי שוחטים.

כּמעט אין אַלע שטעטלעך איז דער שוחט אויך געווען חזן. ביי אונדז איז עס געווען ר׳ ליפּ׳ן — חזן און שוחט צוזאַמען. ער פלעגט ימים־נוראים דאַוונען אין גרויסן בית־מדרש. ער האָט געהאַט אַ זייער שיינע שטים.

פאַר ר׳ זלמן־סנדרס צייטן פלעגט דאַוונען ימים־נוראים ר׳ בערל דער חזן פון בערעזע. ער האָט געהאַט, דערציילט מען, אַ זעלטענע זיסע שטים. ער איז געשטאָרבן אַ יונגער מאַן.

פאַר מיינע צייטן זענען די שוחטים געווען ר׳ פיוול און ר׳ לייזער־חיים. ביידע גרויסע לומדים, יעדער מיט אַ הדרת־פּנים.

ווען ר׳ פיוול איז נפטר געוואָרן האָט זיין פלאַץ פאַרנומען ר׳ ליפּע. ביים איבערנעמען די שוחטות איז פאַרגעקומען אַ דין־תורה צווישן די יורשים פון ר׳ פיוולען און ר׳ ליפּען מכ״ח דער „חזקה". די דין־תורה האָט זיך לאַנג געצויגן ביז מען האָט אַפילו געבראַכט דעם מילייטשישער רב ר׳ אהרן־שמואלן *). סוף־כל־סוף האָבן זיך די צדדים איינגעגליכן.

ר׳ ליפּען איז נישט באַשערט געווען לאַנג צו אָנהאַלטן די שוחטות — ער איז גאָר גיך געשטאָרבן אין די סאַמע בלי׳ענדיקע יאָרן.

נאָך זיין טויט איז ווידער די שוחטות־פראַגע אויפגעקומען. מאַלטש האָט געוואָלט האָבן אַ שוחט, וואָס זאָל נישט נאָר האָבן די קבלה אויף שחיטה, דאָס איז געווען פאַר מאַלטש צו ווייניק — ער האָט נאָך צו דעם געדאַרפט זיין אַ ירא־שמים און קענען לערנען — אַזאַ וואָס זאָל זיין לויט דעם ווי עס האָט פאַרלאַנגט אונדזער יחוסדיקע קהילה־קדושה. חוץ דעם האָט שטאָט געוואָלט, אַז דער נייער שוחט זאָל אויך זיין חזן.

האָבן אָנגעהויבן זיך צונויפּפאָרן קאַנדידאַטן פון דער פרעמד און נאָכן אויספֿרובירן עטלעכע פון זיי איז נאָך אַ ריי אסיפות האָט קהל צוגענומען ווי אַ חזן־שוחט ר׳ זלמן רייכמאַן פון ניעסוויזש. פאַר זיין קאַנדידאַטור האָט זיך בעיקר איינגעשטעלט „עמך", וויל ער האָט אויך אויסגעצייכנט אָנגעפירט מיט אַ כּאַר, וואָס דער עולם האָט פאַרלאַנגט — ער האָט טאַקע שטאָט נישט אָפּגעאָרט.

אַזוי אַרום האָבן מיט מאַלטשער שחיטה אָנגעפירט ר׳ לייזער־חיים און ר׳ זלמן רייכמאַן ביז די דריי־סיקער יאָרן פון היינטיקן יאָרהונדערט.

רופאים, פעלדשערס און דאָקטוירים

וועלכע שטעטל האָט עס געהאַט אין יענע יאָרן — מיט 50—60 יאָר צוריק די זכיה צו האָבן ביי זיך אַ דיפּלאָמירטן, אַן אמתן דאָקטער? מען פלעגט זיך לרוב באַנוצן מיט אַ היימישן רופא אָדער פעלד־שער. ביי גאָר שוועריע פֿעלן פלעגט מען דעם חולה טאַקע פירן אין דער פּרעמד — צו דער נאָענטער אָדער וויטערער שטאָט, וווּ עס זענען געווען דאָק־טוירים.

עס פלעגן צווישן די רופאים זיין גאָר באַגאַבטע יחידים וואָס האָבן אין די ענינים פון מעדיצין געהאַט אַ גאָר גרויסע ידיעה, זיי זענען אָבער נישט געשטאַנען פאַר קיין שום עקזאַמיניר־קאָמיסיע. דאָס „פאַך" איז צו זיי אַריבער בירושה און מען האָט זיי אָנערקענט און די מאַכט האָט זיי ביז אַ געוויסע גרענעץ טאָלערירט. רופאים זענען רובם ככּלל געווען יידן.

צווישן די פעלדשערס זענען שוין געווען סיי יידן, סיי קריסטן — זיי האָבן שוין געדאַרפט עק־זאַמינירט ווערן נאָכן דורכגיין אַ מעדיצינישן קורס.

ביזן אָנהייב פון היינטיקן יאָרהונדערט זענען אין מאַלטש געווען באַקאַנט די וויטערדיקע רופאים און פעלדשערס:

ר׳ נחמן אַלעקסאַנדראָווסקי, ר׳ שמחה עפּעלבוים (מיין זיידע),

שפּעטער קענען מיר שוין: סעלעצקי (אַ פעלד־

*) וועגן דאָזיקן ר׳ אהרן־שמואל זע וויטער די נאָטיץ וועגן אים.

שער), טאַפּאַלינסקי (א פּאַליאַק) און אַן אָפּיציעלער, א „קאַזיאַנענער" פעלדשער.

געוועזן אויך שכנה עפּעלבוים (מיין פעטער) און משה אַלעקסאַנדראָווסקי, אַבער זיי, נאָך גאָר יונגע, האָבן פּראַקטיצירט אין דער פּרעמד.

ביי ערנסטע פאַלן פלעגט מען ברענגען פון פּרוזשענע דעם ד"ר פּאַצעוויטש. ד"ר פּאַצעוויטש האָט געשמט גאָר ווייט אין יענער צייט פאַר איינעם פון די בעסטע דאָקטוירים און מען פלעגט זיך צו אים גאָר שווער דערשלאָגן. מען פלעגט אויך ברענגען דעם ד"ר דאָווידזאָן אָדער דעם גרוזין ד"ר כוּנדאַ־עס. דעם דאָקטער פון דעם שטאָטישן שפּיטאָל אין פּרוזשענע. אויך פלעגט מען פון צייט צו צייט ברענגען די פּרוזשענער פעלדשערס: אַברהם און יוסף סעלעצקי. נישט גאָר זעלטן אויך דעם ד"ר שוואַרץ פון קאַרטוז־בערעזע.

האָט ווער געדאַרפט האָבן אַן אָפּעראַציע האָט מען שוין געמוזט אַנקומען צום ד"ר שולץ אין בריסק אָדער גאָר צו ד"ר סאַלאָוויטשיק קיין ווארשע.

מיט אויגן־קראַנקייטן פלעגט מען פאַרן קיין ביאַליסטאָק צום ד"ר פּינעס, וואָס איז געווען זייער באַרימט.

א לאַנגע צייט איז אין מאַלטש אַנגעגאַנגען א באַוועגונג אַראָפּצוברענגען א דאָקטער, וואָס זאָל זיך באַזעצן אין שטאָט. אין די לעצטע יאָרן פאַר דער ערשטער וועלט־מלחמה איז געלונגען צו ברענגען א דאָקטער א געוויסן ליפשיץ. עס איז אויך געקומען אַן אפּטייקער גאָלדשטיין. דער דאָזיקער אפּטייקער איז געווען אַן אידעם פון דעם באַרימטן אייגנטימער פון שמעק־טאַבאַק־פאַבריק „דאַרמאַן" אין ביאַליסטאָק.

ד"ר ליפשיץ האָט זיך לאַנג נישט געהאַלטן; ער איז געווען זייער יונג און געהאַט ווייניק פּראַקטיק.

נאָך אים איז געקומען דער ד"ר קונין, זייער א באַליבטער מענטש און גוטער דאָקטער. ער האָט ביי יעדער געלעגנהייט אונטערגעשטראָכן מיט שטאָלץ זיין ייִדישקייט. לאַנג איז אים נישט געווען באַשערט צו זיין אין מאַלטש. עס ברעכט גאָר גיך אויס די ערשטע וועלט־מלחמה און ער פאַרלאָזט אונדז.

די אייניקע אָקושאַרין, אין מאַלטש איז געווען די „באַבע ריווע". א גאַנצע רייַ מיט דורות לאָט זי געהאַלפן קומען אויף דער וועלט. איך פלעג שטענדיק טראַכטן, אַז אַזוי האָבן מן־הסתם אויס־געזען די „מילדות" — די ייִדישע אָקושאַרינס, פון מצרים, שפּרה און פּועה, וועגן וועלכע עס ווערט דערציילט אין חומש. ווען די באַבע ריווע איז גאָר אַלט געוואָרן איז אָנגעקומען א יונגע אָקושאַרין פון ניעסוויזש. זי איז געווען אין מאַלטש ביז דער ערשטער דייטשער אָקופּאַציע אין יאָר 1915.

דאָס געדרוקטע וואָרט

שוין פאַרן אָנהייב פון היינטיקן יאָרהונדערט זענען אָנגעקומען קיין מאַלטש העברעישע צייטונגען און אַנדערע אויסגאַבעס. איך געדענק דעם „הצופה", „הצפירה" און קינדער־אויסגאַבעס ווי „החיים והטבע", „הפּרחים", „החבר" און אַנדערע. מען פלעגט די דאָזיקע נאָכן איבערלייענען זיי באַהאַלטן, ממש קאָנספּיראַטיוון און ווידעראַמאָל לייענען די פּערלדיקע פעליעטאָנען, וואָס זענען משמעות קיינמאָל נישט געווארן אויס אָקטועל.

א צייטונג אין ייִדיש האָט צו אונדז אָנגעהויבן קומען אין 1904 אָדער 1905 — דאָס איז געווען דער „פּריינד". געוועזן איז עס די צייט פון רע־וואָלוציאָנערן אויפּברויז אין רוסלאַנד — אַזאָ איז טאַקע אויך געווען דער כאַראַקטער פון דער צייטונג.

אַלץ ווייטער און ווייטער פלעגן אָנהייבן קומען אין שטאָט אַריין נייע אויסגאַבעס און אויך אין גרעסערע צאָלן, נישט קיין איינצלנע עקזעמפּליאָרן. לייענען א צייטונג איז געווארן אַן אַרטיקל פון ערשטן געברויך. עס פלעגן אָנקומען: „הזמן", שפּעטער „הד הזמן", דער „היינט", דער „מאָמענט" — מען האָט געלייענט אין יעדער שטוב.

נישט אַלע האָבן זיך אָבער געקענט פאַרגינען אַליין צו אויסשאַפן א צייטונג. פלעגן זיך צונויפּ־לייגן עטלעכע שכנים אָדער באַקאַנטע און בשות־פות אַבאָנירן די אָדער יענע צייטונג.

רוסישע צייטונגען האָבן יידן אין מאַלטש ווייניק געלייענט; בכלל זענען זיי אַלע געווען פול מיט אַנטיסעמיטישן גיפט. די ליבעראַלע „בירזשעווע וועדאָמאָסטי" פון פעטערבורג וווּ עס האָט מיטגע־אַרבעט לעאָניד אַנדרעיעוו איז געווען באַקאַנט פאַר א דעמאָקראַטישע צייטונג און פלעגט אַריינקומען אין א טייל יידישע הייזער.

געווען אויך א ליטעראַרישע וועכנטלעכע אויס־גאַבע אין פּעטערבורג „ניווא" (צעאַקערט ערד). די אויסגאַבע איז געווען גאָר פאָפולער און שטאַרק פאַרשפּרייט צווישן אַלע שיכטן פון רוסישן בירגערטום, אויך צווישן יידן. די „ניווא" פלעגט נאָך יעדן חודש צוגעבן די לייענער פּרעמיעס — ביכער. אין מאַלטש איז צווישן די יידן געווען א היפּשע צאָל לייענער פון דער דאָזיקער אויסגאַבע.

אין 1915 זענען די ייִדישע צייטונגען אָפּגעשטעלט געוואָרן און די רוסישע פלעגן אָנהייבן, צוליב דער מלחמה, קומען נישט רעגולער. בעת דער דייטשי־

שער אקופאציע איז דאך אפגערעדט — דאן איז דאך געווען אוממעגלעך עפעס צו קריגן פון דער דרויסנדיקער וועלט צום לייענען. כמעט פינף יאר, ביז 1920, איז מאלטש געבליבן אן א געדרוקטן יידישן וואָרט.

די ביבליאטעק

א סך גילגולים האט מאלטש דורכגעמאכט ביז זי האט דערגרייכט צו האבן א יידישע ביבליאטעק.

ביז דעם סוף פון פריערדיקן יארהונדערט איז דער עיקר לייען־שטאף געווען רעליגיעזע ליטעראטור. מען פלעגט אויך לייענען וויסנשאפטלעכע און חקירה־ביכער אין העברעיש. נאטירלעך, אז נאר דער אינטעליגענטער, דערצו צוגעגרייטער עלעמענט, האט עס געקענט נוצן.

נאכדעם האבן אנגעהויבן ארייננקומען מער לייכטערע, בעלעטריסטישע העברעישע ביכער, די אזוי גערופענע „ספרים חיצונים", אויף וועלכע די פרומע, אפגעהיטע יידן האבן זייער קרום געקוקט, כ׳מיין דא: אברהם מאפוס „אהבת ציון" און „אשמת שומרון", פרץ סמאלענסקיס „התועה בדרכי החיים" און אנדערע.

שפעטער האבן שוין אנגעהויבן זיך צו באוויזן שמר״ס יידישע ראמאנען; מענדעלעס ביכער און לסוף שלום עליכם, וואס האט אנגעהויבן געווינען אלץ מער און מער לייענער. עס האט זיך אויך אנגעהויבן פילן א נויטוועندיקייט פאר א ביבליאטעק, וואס זאל צופריעדנשטעלן די נאכפראגע אויף דעם מין ליטעראטור.

אין דער שטורם־צייט פון רוסלאנד בעת דער ערשטער רעוואלוציע איז געמאכט געווארן דער אנהייב פון שאפן די ערשטע יידישע ביבליאטעק אין מאלטש.

פריער פלעגט מען באקומען ביכער אויף „פראקאט" פאר נוץ־געלט. אזעלכע ביכער־אויסבאראגער געדענק איך זענען געווען יאסל פייוולס (דעם שוחטס) און בנימין וואשאווסקי, וועלכע האבן געגעבן לעקציעס אין יידיש.

איך געדענק שוין נישט אויף וועמענס איניציאטיוו (מיר דוכט זיך, אז דאס זענען געווען ישעיה־יעקב סאפיר — חוווהס; און משה סאראטשיק, אליהו דעם הארבאטנס) איז געשאפן געווארן די ערשטע ביבליאטעק. זי האט זיך געפונען ביי חווה שיעס אין שטוב. דער פארוואלטער איז געווען ישעיה־יעקב סאפיר.

נאך יענע מעגלעכקייטן האט זיך די ביבליאטעק גאנץ פיין אנטוויקלט; האט שוין פארמאגט א גאנץ רייכע צאל פון העברעישע, יידישע און רוסישע ביכער; א שיינעם אינוואנטאר און דער עיקר א היפש צאל לייענער.

די ביבליאטעק האט, צום באדויערן, געטיילט דעם זעלביקן גורל ווי דאס גאנצע שטעטל, וואס איז אין 1915 חרוב געווארן דורך די שריפות ארויסגערופן בעת דעם דייטשן אנגריף און רוסישן צוריקצי׳ען זיך.

אגב איינער פון די גרינדער, משה סאראטשיק, איז אין יאר 1914 מאביליזירט געווארן און איז אומגעקומען אויף קאוקאזער פראנט.

יישובניקעס

ארום יעדעס יידישע שטעטל האבן זיי זיך געפונען — די יישובניקעס. אין דערפער אדער הייפן; געהאלטן אין ארענדע פריצישע מילך־פאקטן אדער קרעטשמעס; צווישן דאפישע קרעמער און הענדלער אדער בעלי־מלאכות אויפן דארף — דער עיקר שמידן. טייל האבן זיך פארנומען אויך מיט ערד־ארבעט; אנדערע זענען געווען פארבונדן מיט דעם וואלד־עקספלואטאציע *).

א גאנץ יאר פלעגט מען די דאזיקע יישובניקעס נישט זען אין שטאט. פלעגט אבער קומען די יום־טוב־צייט, בעיקר די ימים־נוראים, פלעגן זיי אלע אנקומען אויף ראש־השנה און יום־כיפור אין שטאט אריין. זיי פלעגן זיך אויפהאלטן ביי קרובים אדער באקאנטע.

אין פריערדיקן יארהונדערט איז כמעט נישט געווען קיין דארף, וווּ עס זאל נישט ווינען א ייד. צוליב די גזירות פון צאריזם, וואס האט פריער פארשוועדט און שפעטער פארווערט די יידן ווינען אין די דערפער, איז זייער צאל פון יאר צו יאר קלענער געווארן. זיי האבן זיך אנגעהויבן ארייננצי׳ען אין די שטעט און זענען אויך געווארן אן עלעמענט פאר עמיגראציע קיין אמעריקע. בהדרגה האבן די יישובניקעס אנגעהויבן פארשווינדן.

בכלל פלעגט מען דעם יישובניק האלטן פאר א פשוטן, פאר א פראסטן און אן עם־הארץ. אבער צווישן זיי זענען געווען אזעלכע וואס האבן געקאנט גוט לערנען און וואס שייך גוטע מידות זענען זיי טאקע געווען פול מיט מענטשלעכער גוטסקייט ווי א מילגרוים מיט קערנער. ראשית די מידה פון הכנסת־אורחים — אויפנעמען געסט. ס׳פלעגט ביים יישובניק ממש זיין א יום־טוב ווען ער פלעגט ארייננקריגן א פרעמדן יידן, אן אורח. קיין הונגעריקער איז מען פון זייערע הייזער נישט ארויס. נישט איין מדינה־גייער פלעגט טאקע אין זיין וואגל־וועג אויסמיידן די שטעט און בעיקר זוכן די דערפער מיט די הארציקע יידישע יישובניקעס.

*) וועגן דעם געניער, ווייטער, אין דער ארבעט פון יעקב־מאיר עפעלבוים „אין די היימישע דערפער".

רעדאקציע.

איך געדענק נאָך איינעם אַ ייִשובניק אין דאָרף ליקאָמיר, 4 ווײַרסט פון מאַלטש, דורך כוואָיניצקער וועג איבערגייענדיק די באַן־ליניע. געוויסן האָט מען אים רב מאיר ליקאָמירער — רב מאיר, ניט סתם מאיר. אַ זיידע פון מאיר ראָזענשיין פון פּרוזשענע.

ער האָט געהאַט טעכטער, האָט ער זיי אַלע חתונה געמאַכט פֿאַר ווויל־קענערס. אין איידעם — ליי־בע־הערש לעווין — איז געווען אַ גרויסער געלערנ־טער און פּעדאַגאָג. אַ דערציִער, וואָס האָט אַרויס־געגעבן אַ סעריע העברעישע לערנביכער. מען האָט אים ביי אונדז געוויסן „דער פּילאָזאָף“ און מאַלטש האָט זיך טאַקע מיט אים געגרויסט. זיינע קינדער האָט ער אויך געגעבן אַ גוטע דערציִונג. איין טאָכ־טער האָט שטודירט אין פּעטערבורג. לייבע־הערש לעווין האָט שפּעטער עמיגרירט אין אַמעריקע און דאָרטן אויך זיך אויסגעלעבט ווי אַ פּעדאַגאָג.

דער צווייטער איידעם איז געווען ר׳ משה־אהרן ראָזענשיין פון פּרוזשענע. אַ פּערזענלעכקייט אין דער דאָרטיקער געזעלשאַפֿט, וועלכער ווערט אָפֿט דערמאָנט אין דעם פּרוזשענער טייל פון פּנקס.

אויף אונדזער בית־עולם אין מאַלטש זענען גע־וועזן צענדליקער און צענדליקער מצבות פון ייִשוב־ניקעס, וואָס זענען געווען די אייניקע „היסטאָרי־שע“ עדות פון דעם עלעמענט. לייַדער זענען שוין היינט אויך די דאָזיקע לעצטע עדות אָפּגעווישט געוואָרן צוזאַמען מיט דעם לעבעדיקן זכר.

די סעדער

ביז דאָס יאָר 1905 האָט מאַלטש געהאַט אייַן אייניציקן סאָד, ווו עס זענען געוואָקסן גוטע עפּל און בערנעס — דאָס איז געווען ביי אונדזער שכן יצחק־זעליק דעם ריימער. ווו־ניט־ווו זענען געווען איינצלנע ביימער ווי ביי נחום דעם גלעזל; נעבן הערשל נישעס שטוב זענען געווען אייניקע בערנע־ביימער; ביי אסתר־רבקה דער שניידערקע איז גע־ווען אַ קאָרשן־סאָד. אין טייל ערטער זענען געווען איינצלנע ביימער פון די ווילדע, אַזוי ווי גערופענע, דיטשקעס, קליינע בערנעלעך.

סעדער זענען געווען אין די פּריצישע היפּן — דאָרטן איז טאַקע געווען פול מיט ווונדערבאָרע פּרוכטן. דער גרעסטער האָט געהאַט אַ היפּשן סאָד, וואָס ער פלעגט פֿאַרדינגען. עס פלעגן עס דינגען פּייגע־לאה ווינאָגראַד, די ליכטציִערקע אַדער שרה־דבורה אסתר־באַשעס.

סעדער ביי אונדז ייִדן איז נישט געווען אין דעם מנהג.

אין יאָר 1904 איז אַראָפּגעקומען צו אונדז אין שטעטל אַ דעלעגאַט פון דער „יקא“־געזעלשאַפֿט, ער האָט באַטראַכט די טאָפּאָגראַפֿיע פון שטעטל און דערקלערט, אַז עס איז אַ צוגעפּאַסטער פּלאַץ פֿאַר פּרוכט־סעדער. ער האָט פֿאַרגעלייגט אַזעלכע צו פלאַנצן. די „יקא“ וועט עס איינאַרדענען און מען וועט דאַרפן אויסצאָלן אין ראַטעס. דער פּראָיעקט איז דעם עולם געפעלן געוואָרן. אין פּלאַן איז אויך אַריין, אַז די סעדער וועלן אַרומגעצוימט ווערן.

דער גינסטיקער באָדן פֿאַר דער דאָזיקער אונ־טערנעמונג איז געווען די קאָוקאָזער גאָס, אין איר טייל צום מזרח, ווו עס האָבן זיך הינטער די היי־זער געצויגן לאַנגע גערטנערַ, אַנהייבנדיק פון הערשל בוכהאַלטערס שטוב (הערשל נישעס) אין סלאָבאָדקע ביז אַראָפּ צו סאַמאַראָווקאָ, אַנטקעגן די מילן.

עס איז געקומען אַ פּרוכט־אַגראָנאָם פון מינסק, ער האָט געהייסן עפּשטיין. אין חשבון פון יענעם יאָר זענען אויפן גאַנצן דערמאָנטן שטח אויסגעגראָבן געוואָרן גריבלעך פֿאַר פֿאַרזעצן ביימער. די גרי־בער זענען געשטאַנען ביז פּסח פון 1905, וועז מען האָט געבראַכט פון דער באַן־סטאַנציע, איינגעפּאַקט אין ראָגזשעס, די יונגע ביימער־פּלאַנצן. אין די שיינע פּרילינג־טעג זענען זיי אָן קיין שום באַזונ־דערע צערעמאָניעס אַריינגעזעצט געוואָרן אין די צוגעגרייטע גריבער, דאָס זענען געוועזן עפּל־ באַר־נעס־ און פּלוימען־ביימער, וואָס האָבן שפּעטער גע־געבן ווונדערלעכע פּרוכט, זעלטענע עקזעמפּליאָרן פון אַנטאָנאָווקעס־עפּל און אַנדערע. זייער טעם פּילט מען נאָך עד־היום וועז מען דערמאָנט זיך אָן זיי.

צווישן די ביימער זענען פֿאַרפלאַנצט געוואָרן קוסטעס פון אָגרעסן, ווייַנפּערלעך און מאַלינעס.

נישט אַלע האָבן דעם גאַנצן גאָרטן פֿאַרנוצט פֿאַר די פּרוכט־ביימער; טייל האָבן איבערגעלאָזט פּלאַץ כדי צו פֿאַרזייען פֿאַרשידענע גרינסן. מיין באָבע אסתר, האָט געפלאַנצט 36 ביימער אויף דעם הע־כערן טייל פון גאָרטן.

לויטן ייִדישן דין איז, אַז אַ בוים וואָס הייבט אָן צו געבן פּרוכט דאַרף מען דריי יאָר פון די דאָזי־קע פּרוכט נישט הנאה האָבן, „ערלה“ הייסט די דאָ־זיקע פּרוכט (אין ויקרא, פּרשה קדושים, כ״ג). די מאַלטשער ייִדן האָבן טאַקע דעם דאָזיקן געבאָט אָפּגעהיט. דאָס ביסל פּרוכט, וואָס עס איז אין די דאָזיקע „ערלה“־יאָרן געווען האָט מען אַוועקגע־געבן אַ מתנה דעם אוריאַדניק.

דער דאָזיקער אוריאַדניק איז בכלל געווען אַ גאָר אינטערעסאַנטער טיפּ. ער האָט געווויינט אין דער שטוב וואָס האָט נאָכדעם געהערט צו אברהם־הערש סאָלאָוויטשיק, דעם שניידער. וועז מ׳פלעגט גיין איבער די ייִדישע הייזער צו זאַמלען אויף פּאָר־שידענע צדקה־צוועקן פלעגט מען געווויינטלעך אויסמיידן אַריינצוגיין צו אים מיט דער פּושקע.

פלעגט דאס אים פארדריסן — מיט כעס פלעגט ער טענהן: — וואס? איך בין דען נישט קיין מאל־טשער איינווינער? — און פלעגט געבן א שיינע נדבה.

די סעדער האבן זיך גוט אנטוויקלט און מיט דער צייט טאקע געגעבן זייערע באזיצער א גאנץ פיינע הכנסה.

דערווינטער פון 1929 איז געווען א זייער שווע־רער — די פרעסט זענען דערגאנגען ביז 40 גראד, ווען געווייגלעך איז דער מאקסימום געווען נישט מער ווי 33. האבן די ביימער נישט אויסגעהאלטן אזא שארפע קעלט און זענען אויסגעפרוירן גע־ווארן. מיט א יאר שפעטער זענען זיי אבער געקו־מען צוריק צום לעבן און זיך ווידער פאנאנדערגע־בליט.

די ביימער פון אונדזערע מאלטשער סעדער האבן אזוי ארום איבערגעלעבט זייער בעלי־בתים, וועל־כע זענען אומגעקומען אין די אשוועגטשימער אין אנדערע גאז־קאמערן. זיי זענען געבליבן שטומע עדות פון זייער יידישער פארגאנגענהייט.

אין די יארן פון דער ערשטער רוסישער רעוואלוציע איז דער יאפאניש־רוסישער מלחמה 1904—1905

פונקט ווי אין גאנץ רוסלאנד האט אויך דער רע־וואלוציאנערער אויפברויז נישט אויסגעמיטן אונ־דזער שטעטל. אויך צו אונדז, צו אונדזער יידישער יוגנט זענען דערגאנגען די אפקלאנגען פון די קאמ־פן און שטרייטן; אויך צו אונדז זענען געקומען די שליחים פון דעם געהיימען רעוואלוציאנערן צענט־ראלן קאמיטעט, וואס פלעגן האלטן רעפעראטן אדער אינפאכע יידישע דרשות און טאקע אין די בתי־מדרשים. זיי פלעגן פאדערן הילף פאר זייערע ארגאניזאציעס. ספעציעל אויף באוואפענונג.

מיר אין מאלטש האבן אויך געהאט „די ציצי־ליסטן", ווי מען פלעגט זיי רופן, אדער „די שווע־טער און ברידער", ווי זיי פלעגן זיך אליין רופן. אויך ביי אונדז איז ארגאניזירט געווארן א קאמי־טעט, וואס האט אנגעפירט מיט דער באווענונג. די נעמען פון די אנפירערס זענען ביי מיר פארצייכנט אין זכרון. דאס זענען: דוד דער שטעפער, בן־ציון צייטלס ראמס א זון; אלטער, לייזער־חיים דעם שוחטס, קאפלאן. אט דער אלטער איז געקומען פון ביאליסטאק, ווו ער האט געארבעט אין א וועבער־פאבריק; זוניע, אברהם דעם בויערס; ליפע פון הורסק — דער שמיד. אט די אלע האבן שוין אויך געהאט אנדערע געווער.

נאכן דורכפאל פון דער רעוואלוציע זענען אלע אזועק קיין אמעריקע, חוץ דוד דעם שטעפער. ער האט חתונה געהאט אין בערעזע און ווען די באל־שעוויקעס (אין אנהייב 1919) זענען געווען אין בע־רעזע איז דוד דעם שטעפערס נאמען אויך געווען באקאנט צווישן די טוערס. די פאליאקן האבן אים, נאכדעם ווי זיי האבן צוריק פארנומען בערעזע, ארעסטירט און שפעטער באפרייט. זיין ווייטערדי־קער גורל איז מיר נישט באקאנט.

די „שוועסטער אן ברידער" פלעגן זיך פארזאמ־לען זומער־צייט אין סאמאראווקער וואלד. דארטן פלעגן זיי באהאנדלען אלע פראבלעמען אין שייכות מיט דער באווענונג. די יוגנט איז אין אלגעמיין געווען גוט אויפגעלייגט, עמאציאנירט און פלעגט זייער פיל שפאצירן.

דאן איז געשען א זייער טראגישער פאל.

דער הויפט־שפאציר איז פון תמיד אן געווען דער וועג צום ויגאדער וועלדל. גלייך ביים פארנעמען זיך צום ויגאדער וועג איז געשטאנען די „שקאלע" (רוסישע שולע), נאך איר די „קאנצעלאריע" (דער אמט פון דעם קריז — די „וואלאסטנאיע פראווי־לעניע"). קעגנאיבער דער „קאנצעלאריע" איז גע־ווען דעם גלחס סאד.

יענעם זומער, אין א פרייטיק־צונאכטס, אין א הערלעכן אוונט ווען די גאס איז געווען פול מיט שפאצירנדיקער יוגנט איז די געמיטלעכקייט אי־בערגעריסן געווארן דורך א הילך פון א ביקסן־שאס. דאס האט געשאכן דער שרייבער פון וואלאסט, כדי איבערצושרעקן די שפאצירנדיקע, וואס האבן גע־שטערט זיין שלאף.

דער ביקס איז געווען א יאגד־ביקס און געשאסן מיט שראט, די שראט האבן געטראפן דעם יונגן בחור משה־אהרן שרה־דבורהס, וועלכער האט דאן געהיט דעם גלחס סאד, וואס זיין באבע פייגע־לאה פלעגט דינגען. משה־אהרן האט זיך נאכדעם א יאר צייט קורירט און איז געשטארבן אין א ווארשעווער שפיטאל.

דעם שרייבער פון וואלאסט האט מען אריבער־געפירט אין אן אנדער ארט. מען האט נישט גע־הערט צי ער איז געשטעלט געווארן צום געריכט.

דער „הויף" און דער בריז

אין מאלטש איז געווען א פריצישער הויף מיט א בריז ווו מען האט געמאכט בראנפן אין עס איז אויך געווען א דיסטאלאציע־אינריכטונג, ווו מען האט דעם ספירט געריניקט. מען פלעגט אהער אויך ברענגען צום ריניקן דעם ספירט פון די ארומיקע הייפן — פון קאבאקי, אנענולינע, פון לעוקאווי־טשעס הויף. דער אקציזניק (אינספעקטאר) איז גע־ווען אין מאלטש און האט געהאט דעם אויפזיכט אין דער גאצער פראדוקציע פון ריינעם בראנפן.

דעם ברויז האָט מען געהייצט מיט האָלץ. גע־דאַרפט האָט מען דערצו גרויסע סכומים פון דעם מין ברענשטאָף. פון די ארומיקע וועלדער פלעגן זיך ציען לאַנגע קאַראַוואַנען מיט שליטנס, ווינטער אין די שטאַרקסטע פרעסט, אַנגעלאַדענע מיט האָלץ.

די פויערים פלעגן טענהן, אַז דער ברויז מאַכט אַ יקרות אויף דעם האָלץ. עס איז אָבער נישט גע־ווען צו וועמען און ווי אַזוי צו פֿראָטעסטירן. איצט, אין דער רעוואָלוציע־צייט, האָבן זיי געפונען די פֿאסיקע געלעגנהייט פֿאַר אַ פֿראָטעסט־פלאַן.

געווען אין מאַלטש אַ משפחה פון גויים מיט דעם נאָמען שומאָוויטש, וועלכע מען האָט גערופן די „היידוקעס" (שלאַנגען). אָט די שומאָוויטשעס זע־נען דאָס געוואָרן די אָנפירער פון דעם האָלץ־בונט. זיי פלעגן קומען מיט אַ מחנה פויערים אויפן מאַרק און ווען די קאַראַוואַנע שליטנס פלעגט דורכפֿאָרן דעם מאַרק פלעגן זיי די שליטנס פֿאַרקערעווען צו זיך אין דער גויאישער גאַס אַריין און הייסן אויס־לאָדן דאָס האָלץ. זיי פלעגן הייסן די יידן, אַז זיי זאָלן אויך נעמען פון די קאָנפיסקירטע האָלץ, אָבער קיין ייד האָט נישט געוואָלט פון דער דאָזיקער אָק־ציע געניסן.

די אָנפירער פון דעם דאָזיקן בונט זענען געקו־מען צו די אָנפירער פון די יידישע רעוואָלוציאָנערן און געזאָגט בזה הלשון:

— אויב איר וועט אונדז העלפן אין אונדזער קאַמף מיטן פּריץ פֿאַר די האָלץ, וועלן מיר אייך העלפן מיט אָלע אונדזערע מעגלעכקייטן בעת אַ נויטפאַל ביי אייך.

די יידן האָבן איינגעשטימט און געמיינזאָם אָווענק צום פּריץ מיט דער פֿאדערונג, אַז ער זאָל הייצן דעם ברויז מיט שטיינקויל־ן און שפֿאָרן דאָס האָלץ. פאַקטיש האָט מען אָפּגעשטעלט די גאַנצע אַרבעט אין ברויז. אַרום זענען געשטאַנען פֿאָסטנס און גע־וואַכט קיינער זאָל נישט בערכן דעם שטרייק.

ווי מיר וועלן ווייטער זען האָבן טאַקע די שו־מאָוויטשעס געהאָלטן וואָרט און בעת די מאַלטשער יידן זענען געווען אין סכנה געקומען מיט הילף.

דער ערשטער מאַי

אין דאָזיקן רעוואָלוציאָנערן שטורעם־יאָר איז באַזונדער פייערלעך געפייערט געוואָרן דער 1טער מאַי. צום ערשטן מאָל האָבן די רעוואָלוציאָנערן מיט מעשים געלאָזן וויסן, אַז עס עקסיסטירט אַן אַר־בעטער־יום־טוב מיטן נאָמען דער ערשטער מאַי.

זיי האָבן אָפּגעשטעלט די אַרבעט אומעטום, עס זענען נאָר געבליבן אָפן די קראָמען.

אַ באַזונדער פֿאַרגעניגן האָבן זיי פֿאַרשאַפט די חדר־קינדער. זיי האָבן אין אַ שיינעם פרילינג־טאָג געהייסן פריילאָזן די קינדער פון די חדרים. די דאָ־זיקע פאַראַדענונג איז פולשטענדיק, און אָן פֿראָ־טעסט, אויסגעפירט געוואָרן.

דער צעשטערטער יאָריד

צוזאַמען מיטן רעוואָלוציאָנערן אויפֿברויז האָט זיך איבער רוסלאַנד אויך פֿאַרשפרייט אַ כוואַליע פון פֿאָגראָמען. מען האָט שוין געהערט וועגן די פֿאָגראָמען אין קישענעוו, זשיטאָמיר, האָמעל און מיר דוכט, אַז עס איז שוין געווען נאָך דעם ביאַ־ליסטאָקער פֿאָגראָם.

אין מאַלטש פלעגן אין פֿאַרשידענע צייטן פון יאָר פֿאַרקומען יאָריד. חנוכה־צייט איז דער יאָריד פֿאַרגעקומען אין די „גראָמניצאַ" (קריסטלעכער יום טוב). פֿאַר דעם דאָזיקן יאָריד האָט זיך טאַקע אין שטאָט געפילט אַ געדריקטע שטימונג, מען האָט זיך געריכט אויף „עפּעס".

איז מען אָווען צו די שומאָוויטשעס און מ׳האָט זיי דערמאָנט זייער פֿאַרפליכטונג. יענע האָבן גע־ענטפֿערט, אַז מיר מעגן זיין רויק, אַז די מאַלטשער גויים וועלן נישט דערלאָזן צו קיין בלוט־פֿאַרגיסונג און טאַקע כך־הוא, אַזוי איז עס געשען.

אין דעם יאָריד־טאָג האָבן זיך געצויגן אין שטאָט אַריין קאַראַוואַנען מיט פורן פון אַלע דערפֿער. דאָס יאָר איז דער אָנפאָר צום יאָריד געווען גרעסער ווי געווייגלעך. אָבט אַזייגער איז שוין דער מאַרק מיט די ארומיקע געסלעך געווען פֿאַרשטאָפט מיט די פויערישע פורלעך. מען האָט געזען, אַז נישט אַלע זענען געקומען מיט פרידלעכע כוונות.

אַרום 9 אַזייגער זענען שוין, ווי געווייגלעך ge־וען צעשטעלט אַלע קרעמלעך פון די יידישע מאַרק־סוחרים פון דער פרעמד, פון די ארומיקע שטעט־לעך: טאַנדעטניקעס, קירזשנער, שוסטער, שמידן, בלעכער און אַנדערע. זיי האָבן אַרויסגעשטעלט זיי־ערע סחורות און געוואָרט אויף פּדיון. אויך די קראָ־מען האָבן זיך ווי שטענדיק געעפנט.

אַרום 10 אַזייגער, ווי נאָר עס האָט זיך אָנגע־הויבן דער טאַרג, האָט זיך דערהערט אַ געשריי, אַ הילף־רוף. דאָס האָט געשריגן אַ יידישער שוס־טער, ווען אַ גוי האָט אים צעבלוטיקט דערפֿאַר וואָס ער האָט נישט געלאָזט מען זאָל ביי אים צוריבן אַ פֿאַר שטיוול. עס האָט זיך אָנגעהויבן אַ טומל.

אונדזער יוגנט, אייניקע באַוואָפנטע מיט רע־וואָלווערן, האָט זיך נישט פֿאַרלאָרן און גלייך אָנ־געהויבן רעאָגירן אָנשטעלנדיק דאָס געווער אויף דעם המון.

צום שבח פון אונדזערע היימישע גויים, די שו־מאָוויטשעס, דאַרף געזאָגט ווערן, אַז זיי האָבן מיט דער גאַנצער ענערגיע און אימפּעט אָלץ געטון, כדי

אויסצומיידן אַ בלוט־פאַרגיסונג. זיי זענען געלאָפן פון פור צו פור און געשריגן:

— ראַדי באַגאַ (ווי גאָט איז אייך ליב) אַנטלויפט, ווייל די ייִדן האָבן באַמבעס, זיי וועלן אויפרייסן אייערע דערפער.

די יעניקע וואָס האָבן זיך לאַנג געלאָזט בעטן האָבן זיי אָנגעהויבן געבן קלעפ מיט שטעקנס, מיט די האַלאָבלעס און דוהעס פון די פורן, וואָס עס איז זיי געקומען אונטערן האַנט. זיי האָבן אַרויס־געפונען אַ מהומה און אַ פחד, אַז דער יאַריד האָט געמומען זיך צעלויפן.

אין דער זעלבער צייט איז אין קלויסטער געווען אַ גרויסער המון. זענען זיי צוגעלאָפן צום קלויס־טער מיט אַ געשריי, אַז די ייִדן וועלן באַלד מיט באַמבעס אויפרייסן דעם קלויסטער. אַנטלויפט, רא־טעוועט זיך, וועט עס קיין נאָר.

אַז דאָס האָבן די „אייגענע" געבראַכט די ידיעה האָבן די גויים געגלויבט און געמומען זיך אַרויס־שאַרן פון קלויסטער.

דערווייל איז אָנגעקומען ליפע דער הורסקער, אַ שמיד, אַריין אין קלויסטער האַלטנדיק אין האַנט אַ קאַרטאָפל אייגעוויקלט אין אַ שמאַטע, מיט אַ גע־שרי — אָט מיט דער אַ באַמבע רייס איך באַלד אויף דעם קלויסטער.

עס איז אַנטשטאַנען אַ מוראדיקע פאַניק. די פוי־ערים האָבן געשפאַנט די וועגענער און געמומען אַנטלויפן פון שטאָט, זיך געשפּאַרט דורך אַלע גע־לעך אַבי וואָס שנעלער אַרויס פון דער געפאַר, טייל וואָס זענען געלאָפן דורך די גערטענער זענען אַריינ־געפאַלן אין די צוגעגרייטע גריבער פאַר די פרוכט־ביימער.

אַרום 1 אַזייגער איז שוין נישט געווען קיין סימן פון יאַריד. פאַרשטייט זיך, אַז אויך די קרעמער האָבן פאַרמאַכט די קראָמען.

שפּעטער האָבן די פּעשטשאַניקער גויים גע־פרווט זיך אומקערן אין שטאָט אַריין. דער דאָזיקער דאַרף האָט בכלל געהאַט אַ נאָמען פון אַ נעסט פאַר מערדער. זיי זענען אָבער באַגעגנט געוואָרן מיט אַ רעוואָלווער־שיסעריי פון די ייִדן, וואָס זענען געשטאַנען אויף דער וואַך ביי די מילן.

די „היידוקעס" האָבן אַזוי אַרום געהאַלטן וואַרט, מיט זייער דירעקטער מיטהילף איז טאַקע דער פּא־גראָם אויסגעמיטן געוואָרן. זאָל דאָ דערמאָנט ווערן די ייִדנפריינטלעכע האַלטונג פון מאַלטשער גלח. ער האָט זיך געהאַלטן זייער ווירדיק און מען האָט אים דאָן אויסגעדריקט אָנערקענונג. בכלל איז ער גע־וען אַ גוטער מענטש. ייִדן פלעגן ביי אים בעת אַ נויט קריגן אַ הלוואה.

דערווייל האָט זיך אין פּרוזשענע פאַרשפּרייט אַ קלאַנג, אַז אין מאַלטש „גייט מען ביזן האַלדז אין בלוט". פאַרנאַכט־צו זענען פון פּרוזשענע אָנגעקו־מען פורן מיט עטלעכע צענדליק באַוואָפנטע ייִדי־שע יוגנטלעכע. דאָס זענען זיי געקומען ראַטעווען די מאַלטשער ייִדן. צום גליק האָט מען שוין צו זייער אינטערוועניץ נישט געדאַרפט אָנקומען *).

דער גובערנאַטאָר

נאָך דעם ווי דער ברויז האָט אַ פּאָר וואָכן נישט געאַרבעט איז אין איינעם, אַ שטאַרק־פראָסטיקן, טאָג אַראָפּגעקומען דער גראָדנער גובערנאַטאָר — גלאָק (משמעות אַ דייטש) מיט צוויי עסקאָדראָנען קאַוואַלעריע. ער איז פאַרפאָרן צו דער וואַלאָסטנער קאָנצעלאַריע וווּ ער האָט געדאַרפט האַלטן אַ רע־דע פאַר דער באַפעלקערונג.

דער אוריאַדניק האָט זיך געשטעלט אין מאַרק און זיך געווענדעט צו די ייִדן מיט די ווערטער: — ייִדן קריכט נישט, אייער בלוט איז שוין געגנוג פאַר־גאָסן געווארן. די ייִדן האָבן זיך טאַקע צעגאַנגען אין די הייזער, געבליבן איז אַבער די גרופּע פון די רעוואָלוציאָנערע פירער, זיי האָבן געדאַרפט ווייזן די מאַלטשער גויים, אַז זיי זענען מיט זיי.

דער גובערנאַטאָר האָט געהאַלטן זיין רעדע. אין מיטן האָט אים איינער פון די שומאָוויטשעס אי־בערגעשלאָגן מיט אַ צווישנרוף; וואָס גרעסער דער נאַטשאַלניק, אַלץ אַ גרעסערער כאַבאַרניק.

עס איז באַלד געווארן אַ טומל. דער גובערנאַטאָר האָט געגעבן אַ ווינק דעם קאָמאַנדיר פון די דראגו־נער. דער קאָמאַנדיר איז צוגעלאָפן מיט די ווער־טער: „סטרעליַאַט אילי פערעטש" (שיסן אָדער שלאָגן). ער האָט באַקומען דעם ענטפער: שלאָגן! האָבן זיך די דראָגונער אַ לאָז געטאָן אויפן המון מיט די פערד און בלויזע שווערדן. עס זענען דאָן פאַרוווּנדעט געווארן אייניקע פויערים ווי אויך סאָלדאַטן. דער המון איז צעטריבן געווארן. דער צווישנרופער, שומאָוויטש, איז אַרעסטירט געווארן.

דער גובערנאַטאָר האָט שפּעטער באַקומען אַ שטאַרקן פאַרווורף פון דער עכערער מאַכט פאַר זיין נישט גענוג ענערגישער האַנדלונג אין געגע־בענעם מאָמענט און איז אָפּגערופן געווארן פון גראָדנע.

---

*) זועגן דער דאָזיקער גישעענים אין מאַלטש ווערט פריער דערמאָנט אין דער אַרבעט פון ג. אורינסקי „גע־זעלשאַפטלעכע באַוועגונגען אין פרוזשענע", אויף ז"ז 123—124. דאָרטן איז פאַראַן אַן אַנדער נוסח פון דעם פאַרלויף פון די געשעענישן אין דעם דאָ־געשילדערטן יאַריד־טאָג. אויך די געשיכטע מיט דער „באַמבע" אין אַ שמאַטע האָט דאָרטן אַ צווייטע ווערסיע.

דעדאַקציע.

א ראָטע סאָלדאָטן פון בערעזער קאָזאַרמעס

דער גובערנאַטאָר איז אָפּגעפאָרן דעם זעלביקן אָוונט. מיט עטלעכע טעג שפּעטער איז אָנגעקומען פון בערעזער גאַרניזאָן א גאַנצע ראָטע סאָלדאָטן, וועלכע האָבן זיך אייגנגעקוואַרטירט אין פּריצס הויף אוּן אין די יידישע הייזער (די גויאישע האָבן זיי אויסגעמיטן). אין מאָלטש האָט זיך אייגנגעשטעלט אָרדענונג. דער ברויז האָט אָנגעהויבן אָרבעטן, אין שטעטל האָט זיך באַרוּיקט. א פּאָר חדשים איז די מיליטעריש פאַרמאַציע געשטאַנען אין מאָלטש. ערשט וועז עס איז אָנגעקומען א פּאָראָדענונג, אז זי דאָרף אָפּפאָרן צום וויטן מזרח, איז אָנגעקומען פון דער באַן־סטאַנציע לינעווע א קלייניע אָפּטייקונג סאָלדאָטן. בכלל האָט זיך דאָס לעבן נאָרמאַליזירט אין גאַנצן לאָנד.

דער קאָמף אָרום דעם האָלץ איז אָבער נישט געווען אומזיסט. דאָס האָט געבראַכט דערצו, אז מען האָט אויסגעפונען אין אונדזער געגנט א נייעם רעזערוואָר פון הייץ־שטאָף.

דער פּריץ זאָוואָדזקי האָט געהאַט אַן אויידעם סוויידע. ער איז געווען א מענטש מיט אויסערגעווינלעכע ענערגיע אוּן איניציאַטיוו, דערצו א טיכטיקער אָדמיניסטראַטאָר. ער האָט אין מאָלטשער הויף ווי אין יאָמניק פאָרוואַנדלט ריזיקע נידערי־קע בלאָטיק־זומפיקע שטחים אין פרוכטבאַרן באָדן. ער האָט אויסגעפונען, אז אויף די פאָפלאָווע הינ־טער וויגאָדער וואָלד געפינען זיך גרויסע טאָרף־זאָפאָסן. ער האָט זיך געזומען די טאָרף־מינעס עקס־פלואַטירן אוּן טאָקע אַרויסבאַקומען א סך וויכטיקן ברענ־מאַטעריאַל, וואָס איז אויסגענוצט געווארן פאָרן ברויז.

דער זעלבער סוויידע האָט אויך אויפגעבויט א גרויסע טעקסטיל־פאַבריק, ווו עס האָבן געאַרבעט א סך מענטשן. זיין וואַיאַזשאָר איז געווען אברהם קראָוטשיק. די דאָזיקע פאַבריק האָט נישט אויס־געהאַלטן די קאָנקורענץ פון לאָדזשער טעקסטיל־אינדוסטריע אוּן האָט זיך פאַרמאַכט.

די רוסיש־יאַפּאַנישע מלחמה

הגם דער מלחמה־פלאָץ איז געווען וויט האָבן דאָך די אויסווירקונגען דערגאַנגען ביז צו אונדז אין מאָלטש. אמת, קיין מאַביליזירטע זענען פון אונדז צום פראָנט נישט געשיקט געווארן, אָבער עס האָבן זיך דאָן געפונען אין אַקטיוועך מיליטער־דינסט די מאָלטשער: חיים גאָלדשטיין, חיים גאָל־פּערן אוּן אַנדערע.

אין איינעם א טאָג האָט מען דערהערט א יא־מער־געשריי, וואָס האָט זיך געטראָגן פון צייטלס שטוב. דאָס האָט געווייניט איר טאָכטער, וואָס האָט באָקומען די ידיעה, אז איר מאַן איז אומגעקומען ביי פאָרט־אַרטור. די ידיעה האָט נאָכדעם אויך באַשטעטיקט דער מאָלטשער פויער סטעפאַן לושא־טשאָק, וועלכער האָט דעם שווער־פאָרווונדעטן גע־טראָגן צו א סאַניטאַרן פונקט. דער אומגעקומענער איז געווען פון קאָוקאַזער גאַס. ער האָט געהאָט אַלטע טאַטע־מאַמע.

א חתונה אין מאָלטש

א חתונה אין מאָלטש געהערט צו די ויכטיקע געשעענישן — אָלע פרייען זיך מיט. טרעפט גאָר א גרויסאַרטיקע אָדער אַן אויסטערלישע חתונה ווערט זי א דאָטע, נאָך וועלכער מען רעכנט שפּעטער די געשעענישן פון שטעטל.

די חופּה פלעגט ווי א כלל געשטעלט ווערן פאָרן אַרייגאַנג פון גרויסן בית־המדרש. חתן־כלה פלעגט צו דער חופּה באַגלייט ווערן ממש פון גאַנצן שטעטל — פון גרויס אוּן קליין. מען פלעגט זיי פירן, פון וועלכער שטוב עס זאָל נישט זיין ביז צום בית־מדרש. עס האָט געמעגט ליגן שניי, זיין בלאָטיק נאָך רעגנס. פאָרויס איז געגאַנגען די קאַפּעליע קלעזמער. איבערהויפט פלעגט מען נעמען די קא־פּיעלע פון באַקאַנטן מייסטער פּיקאָוו פון קאָרטוז־בערעזע. מיט זיין שפּילן פלעגט ער טאָקע צוגרייטן די הייליקע שטימונג פאָר דעם רב ביים מסדר זיין די קידושין.

די חתונה פלעגט פאָרקומען אין די גרויסע היי־זער, ביי חווה ישיעהס, ביי שרה־הינדען אין קרעטש־מע, ביי גאָלדע גאָלדשטיין אין קרעטשמע. ביי דער וועטשערע ווען פּייקאָוו באַגלייט אויפן קלאָרנעט פון נחמנס פידל אויסשפילן דעם «אקדמות» האָט מען געפילט ווי מלאכים פון הימל האָבן אַראָפּגענידערט צו באַשיינען די חתונה.

געווען ביי אונדז א גביר — הערשל דער שווא־צער — ער מיט איינעם פון די פינסקער לוריעס זענען געווען די בעלי־בתים פון כוואיניקער הויף מיטן וואָלד. ער האָט געווויינט אין הויז ווו עס האָט שפּעטער געווויינט בערל דער בעקער. ווען דער דאָזיקער הערשל האָט חתונה געמאַכט זיין טאָכ־טער פריידע (שפּעטער ביי אונדז באַקאַנט ווי פריי־דע הערשלס), אין די 70קער יאָרן פון פריערדיקן יאָרהונדערט, האָט מען דערציילט, אז דער גאַנצער וועג, פון שטוב ביז דעם בית־מדרש איז געווען אויסגעבעט מיט פליש.

דער חתן איז געווען א פּערל, ר' בנימין־אהרן, דעם קאָרלינער דיינס א זון, פון גאָר גרויסן יחוס. זיין חיבור «שאלות ותשובות» מיט דער הסכמה פון

אַ סך גדולי־הדור האָט געהאַט אַ שם אין דער לומדישער וועלט. ער איז גאָר יונג נפטר געוואָרן.

הערשל דער שוואַרצער האָט שפּעטער (וועו עס איז אַרויס דער צאַרישער דעקרעט, אַז יידן טאָרן נישט האַלטן קיין הייפן און נישט פֿאַרמאָגן קיין וועלדער), פֿאַרקויפט זיין גוט פֿאַר צוועלף טויזנט רובל. אָפּגעקויפט האָבן עס קאָמעניצער גויים — די גדונעס. דער איינציקער זכר פון דעם געוועזענעם יידישן אייגנטימער איז געבליבן די קרעטשמע, וווּ עס האָט געווווינט צביה־רייזל. הערשל מיט זיין פרוי זענען אַוועקגעפֿאָרן קיין ארץ־ישראל.

ר׳ יוסף־חיים ראַבינאָוויטש ע״ה, דער פון אונדז אַלעמען געאַכטעטער לאַנדסמאַן אין בוענאָס־אייַרעס, מיין שוועסטער, איז געוועזן דעם דערמאָנטן ר׳ בנימין־אהרנס אַ זון.

די פֿאַטשט

אין אָנהייב פון היינטיקן יאָרהונדערט איז אין מאַלטש נישט געוועזן קיין פֿאַטשט־אָפּטיילונג. די קאָנצעסיע האָט געהאַט „ברוך דער פֿאַטשטער". ער פלעגט דריי מאָל אין דער וואָך פֿאָרן קיין לינעוע און ברענגען די קאָרעספּאָנדענץ. ער אַליין פלעגט אויך די בריוו צעטראָגן איבער די הייזער. ער פלעגט באַקומען 2 קאָפּיקעס פֿאַר אַ בריוו. די פּויערים פון די אַרומיקע דערפער פלעגן מזמן קומען צו אים אין שטוב זיך נאָכפֿרעגן צי זיי האָבן בריוו. וועו ער איז אַוועקגעפֿאָרן קיין אַמעריקע, בערך אין יאָר 1906, האָט די קאָנצעסיע איבערגענומען אברהם קראָוויטשיק.

נאָך לאַנגע שתדלנות איז אין מאַלטש געעפֿנט געוואָרן אַ פּאָסט־אָפּטיילונג. זי האָט זיך געפֿונען אין דער שיינער גרויסער הויז, די שענסטע פון שטעטל, וואָס עס האָט אויסגעבויט ברוך דער פֿאַטשטער. געעפֿנט האָט זי זיך אין יאָר 1908. די שטאָט האָט סובסידירט מיט אַ געוויסער סומע די אויס־האַלטונג פון דער פֿאַטשט. אברהם קראָוויטשיק פלעגט יעדן טאָג (חוץ שבת און יום־טוב) פֿאָרן קיין לינעוע און ברענגען די קאָרעספּאָנדענץ.

דער נאָטשאַלניק פון פֿאַטשט איז געוועזן אַ פֿרוזשענער קריסט. ער האָט געראָטן דער שטאָט צו קויפן וואָס מער פּאָסט־מאַרקעס, וועט די צאָל פון די געקויפֿטע מאַרקעס דערגיין ביז 700 רובל אַ יאָר וועט נאָך צווויי יאָר די שטאָט באַפֿרייט ווערן פון צאָלן די סובסידיע. שטאָט האָט די עצה אויסגע־פֿאָלגט און די צאָל געקויפֿטע מאַרקעס האָט וווייט איבערגעשטיגן דעם פֿאַרלאַנגטן מינימום, ווייל די יידישע סוחרים פלעגן מיט די דאָזיקע מאַרקעס צאָלן אַ טייל פון זייערע געקויפֿטע סחורות אין פֿרוזשענע, בריסק און אין אַנדערע שטעט. נאָך צווויי יאָר איז טאָקע שטאָט באַפֿרייט געוואָרן פון יעדער התחייבות פֿאַר דער פּאָסט.

דער בריוטרעגער איז געוועזן אַ מאַלטשער גוי — איוואַן. שבת איז בייַ אים געוועזן דער בעסטער טאָג, ער פלעגט דאַן צונויפּנעמען אַ פולע טאָרבע מיט שבתדיקע חלה.

עס האָט נאָך געפֿעלט אַ טעלעגראַף — אָבער מיט דער צייט האָט עס מאַלטש אויך פֿאַרמאָגט. מיטן טעלעגראַף איז פֿאַרבונדן אַ שטיקל קוריאָז. בעת ביילים־פֿראָצעס האָט נאָך מאַלטש נישט געהאַט קיין טעלעגראַף. די פּאָסט־באַאַמטע האָבן אָבער אומדירעקט אויפֿגעכאַפּט די ידיעה פון ביילים־עס באַפֿרייאונג און האָבן טאָקע זיך געאיילט אָנצוזאָגן די יידן די דאָזיקע בשורה און זיי באַגריסט צום נצחון.

אַ חרם אין שטעטל

חרם איז געוועזן אַ שרעק־וואָרט אין דער יידישער סביבה. אין גאָר שווערע אויסנאַם־פֿאַלן פלעגט מען דעם דאָזיקן שטראָף־ און אָפּשרעק־מיטל באַנוצן. די גאָנצע פּראָצעדור פון „לייגן אין חרם" האָט אָנגעוואָרפן אַ פּחד. מען פלעגט פֿאַררופן גאַנץ קהל אין בית־המדרש. מען האָט אָנגעצונדן שוואַרצע ליכט; אַרייַנגעטראָגן די „טהרה־ברעט" אין בית־מדרש; מען האָט געבלאָזן שופר און דער רב פלעגט בייַ אַן אָפּענעם ארון־קודש מיט אַ געבראָכענער שטימע לייענען דעם טעקסט פון חרם, וואָס איז געוועזן פול מיט די שרעקלעכסטע קללות און חרמות און שפּעטער אויסרופן דעם נאָמען וועמען מען איז מחרים...

אין יאָר 1909 איז בייַ אונדז געוועזן אַזאַ פֿאַל פון לייגן איינעם אין חרם. געוועזן בייַ אונדז אַ יידענקל טענענבוים, געוויסן האָט מען אים יאָנקל דער הויכער. דאָס איז געוועזן אַ יידענקיק, אַ בעל־ריב, שטענדיק זיך אַרומרייסן; אין יענע יאָרן איז זיין הויפּט־פֿרנסה געוועזן אַריבערפירן איבער דער גרענעץ אומלעגאַלע עמיגראַנטן קיין אַמעריקע. פֿאַר דעם זעלבן צוועק האָט הערשל מאַטלאָוויסקי געהאַט אַ ספּעציעלע קאָנטאָר. איז צווישן זיי אָנגעגאַנגען אַ שטענדיקע מלחמה. עס איז געקומען צו אַ דין־תורה. ער האָט אָבער נישט אויסגעפֿאַלגט דעם פּסק־דין פון דעם רב רבי דוד־טעבלי, דער־בייַ זיך נאָך אויסגעדריקט מיט באַלייַדיקונג קעגן רב און קעגן „שולחן־ערוך". משמעות אַז דאָס איז געוועזן אַ גאָר גרויסע באַלייַדיקונג אויב אונדזער רב האָט געהאַלטן, אַז ער מוז באַשטראָפט ווערן מיט חרם.

די שטאָט האָט דעם מוחרם פּשוט באַיקאָטירט, נישט געהאַט קיין שום מגע ומשא מיט דער דאָזי־

קער משפּחה. קהלס אויפֿירונג האָט טאָקע גע־צוווּנגען דעם בעל־דבר זיך אונטערצוגעבן. ער איז געקומען בהכנעה צום רב, געבעטן מחילה און דער חרם איז פון אים אַראָפּגענומען געוואָרן.

קורץ נאָכדעם איז ער אַוועקגעפֿאָרן קיין אַמע־ריקע.

ציוניסטישע באַוועגונג אין מאַלטש

אויך ביי אונדז האָבן די ציוניסטישע אידייען גע־שלאָגן וואָרצלען. פֿאַרמעל, אין אַרגאַניזאַציאָנעלע פֿאָרמען, ציוניסטישע פֿאַרטייען וואָס זאָלן זיך די־פֿערענצירן מיט באַזונדערע פֿראַגראַמען איז ביי אונדז נישט געווען. די ציוניסטישע אַקטיוויטעטן האָבן זיך געפֿירט פון אַלע, וואָס זענען געווען אַנ־הענגער פון דעם ציון־אידעאַל.

איך רעד דאָ פון יענער צייט, פֿאַר דער רוסי־שער הערשאַפֿט, ווען עס איז פֿאַרוווּנדערט געוואָרן די לעגאַלע טעטיקייט פון דער ציוניסטישער באַוועג־גונג.

אָבער נישט געקוקט אויפֿן פּעלן פון אַן אַרגאַני־זאַציע האָט אונדזער שטעטל זיך באַטייליקט, לויט אירע באַגרענעצטע מעגלעכקייטן, אין אַלע אַרבעטן פֿאַר ארץ־ישראל.

גלייך נאָך דער גרינדונג פון דער „ייִדישער קאָלאָניאַל־באַנק" זענען אין מאַלטש פֿאַרשפֿרייט געוואָרן די אַקציעס פון דער דאָזיקער באַנק. דער פּרייז פון אַן אַקציע איז געווען 10 רובל — פֿאַר יענער צייט אַ זייער באַדייטנדיקע סומע.

דער „קרן־היסוד" און „קרן קימת" איז ניט פֿאַר־נאַכלעסיקט געוואָרן. עס זענען שטענדיק געווען יחידים וואָס האָבן געזאָרגט, אַז עס זאָל דורכגע־פירט ווערן די יערלעכע זאַמלונג. פֿורים איז גע־ווען דער טאָג פֿאַרן „קרן־קימת". גרופּן — סיי פון דער שטעטלשער אינטעליגענץ, סיי בעלי־מלאכות — פלעגן מיט אַ באַזונדערן פֿאַרגעניגן, אפֿט אין אַ שניי־שטורעם אַדער רעגנס, גיין פון שטוב צו שטוב און זאַמלען פֿאַרן „קרן־היסוד".

בכדי צוצוגעבן סטימול די מנדבים איז דאָן איינ־געפֿירט געוואָרן, אַז יעדערער וואָס ווערט זיך באַ־שטייערן מיט מינימום 20 קאָפּיקעס, ווערט זיין נאָ־מען אויסגעוויזן ווערן אויף רשימות וואָס ווערן אַרויסגעהאָנגען ווערן אין אַלע בתי־מדרשים (דער איינציקער דאָן עפּנטלעכער אָרט פון דער יידי־שער געזעלשאַפֿטלעכקייט). דאָס האָט טאָקע גע־ווירקט, ווייל קיינמאָל האָט מען נישט פיינט געהאַט אַזא פירסום.

דער שקל אין פּרייז פון 50 קאָפּיקעס איז ביי אונדז גאָר אַקטיוו פֿאַרקויפט געוואָרן. איך ווייס נישט געווי די צאָל פון די פֿאַרקויפּטע שקלים, אָבער איך געדענק, אַז עס זענען געווען סיי פֿאַר־קויפֿערס סיי קויפֿערס.

דאָס פֿאַרקויפן די קרן־קימת־מאַרקעס (צו צווי, דרײַי און פֿינף קאָפּיקעס) איז געווען די אַרבעט פון די קינדער. דאָ איז פֿאַרגעקומען אַז אמתער פֿאַר־מעסט צווישן זיי — די „קאָנקורענץ" איז געווען גרויס און מיט אייפֿער.

אין דער ציוניסטישער טעטיקייט האָבן זיך אויך באַטייליקט די ישיבה־בחורים. נאָך מער, אין דער ישיבה זענען געווען יחידים וואָס האָבן געשטאַרקט דער ציוניסטישער אידייע, געשאַפֿן די שטימונג, גע־פירט די פֿראָפּאַגאַנדע פֿאַר ארץ־ישראל. זייער אַר־בעט האָבן זיי אָבער נישט געקענט טאָן עפּנטלעך, ווייל די מנהלים האָבן אַזאַ טעטיקייט נישט טאָלע־רירט. אַזעלכע בחורים האָב איך געקענט אַ היפּשע צאָל נאָך פון רב שמעונס ישיבה. זייערע נעמען זע־נען מיר נישט באַקאַנט, ווייל מען פלעגט בכלל די ישיבה־בחורים נישט רופן מיט זייערע נעמען נאָר לויט די שטעט אין שטעטלעך פון וואַנען זיי האָבן אָפּגעשטאַמט.

פון די לעצטע יאָרן פֿאַר דעם ערשטן וועלט־קריג געדענק איך דעם נאָמען פון בנימין־וועלוול גרינבערג פון פּרוזשענע, וועלכער איז געווען גאָר אַקטיוו אויף דעם געביט.

די אַרבעט פֿאַרן ציוניזם האָט נישט געשטערט די שטיצע פֿאַר די אַלטע אינסטיטוציעס אין ארץ־ישר־אל. די פּושקע פון „רבי מאיר בעל־הנס" האָט זיך געפּונען כמעט אין יעדער שטוב. ווען עס פלעגט פון צייט צו צייט קומען אַ משולח פון אַ דאָרטיקער ישיבה אַדער מושב־זקנים, בית־יתומים פלעגט דער דאָזיקער „ארץ־ישראל־יוד" אויפֿגענומען ווערן מיט אַ געהעריקער אויפֿמערקזאַמקייט. ער פלעגט אַוועק־פֿאָרן צופֿרידן פון זיין שליחות.

פון די וואָס זענען אין יענע יאָרן געפֿאָרן זיך צו באַזעצן אין ארץ־ישראל געדענק איך איין מש־פּחה הערשל נישעס בוכאַלטערס אַ טאָכטער. הער־של, זיין פּרוי מלכה, זיין טאָכטער האָדעס און זון גבריאל זענען נאָכדעם צו איר געפֿאָרן. עס זע־נען אויך געפֿאָרן אַלטע לייט, יחידים, כדי צו ליגן אין ארץ־ישראל.

מיטן אויסברוך פון דער ערשטער וועלט־מלחמה אין 1914 איז איבערגעריסן געוואָרן יעדע אַקטיווי־טעט פֿאַר ארץ־ישראל. ערשט נאָך דעם סוף פון וועלט־קריג, דאָס אָנטשטיין פון דער פּוילישער מלוכה, וווהין עס איז אויך איינגעגלידערט געוואָרן אונדזער שטעטל, ווי אויך די פֿראָקלאַמירונג פון דער באַלפֿור־דעקלאַראַציע האָט אַרויסגעבראַכט נייע מעגלעכקייטן און נייע פֿאַרמען פֿאַר דער ציוניסטי־

שער טעטיקייט. ראשית קומט אויף די חלוצישע באוועגונג.

מאלטש איז אויך אריינגעצויגן געוואָרן אין די בייע ציוניסטישע אקטיוויטעטן. עס קומען אויף פארטייען און ארגאניזאציעס. וועגן דער דאזיקער טעטיקייט נאך דער דאטע פון 1920, איז מיר אבער נישט באוווסט *).

דער „פריזיוו"

אין דעם צארישן רוסלאנד, ווו לגבי די יידן איז אנגעוונדט געוואָרן א ספעציעלער קאדעקס „קראָמע יעוורעיעוו" (אויסער די יידן), איז אין אין פרט זענען די יידן געווען גלייכבארעכטיקט — דאס איז געווען די מיליטער־דינסט.

אמת, אויך דאס דאזיקע „רעכט" האט מען געדארפט באקומען דורך ספעציעלע השתדלותן. מען דערציילט, אז ווען עס איז צוגעגרייט געוואָרן דער דעקרעט פון 5 יאָר מיליטער־דינסט (אין די צייטן פון אלעקסאנדער דעם צווייטן) זענען די יידן לכת־חילה אויסגעשלאסן געוואָרן פון דעם דאזיקן חוב, יעדער יד פון 21 יאָר האט געזאלט איינצאלן 300 רובל, ממש א קאלאסאלע סומע אין יענע צייטן. די יידן האבן דעם דאזיקן דעקרעט אויפגענומען ווי א שווערע גזירה, און טאקע מיט רעכט, קעגן וועלכער מען דארף זיך ווערן.

די דאזיקע סיסטעם האט געדראָט פשוט צו רוינירן נישט איין יידישע משפחה, ביי וועמען מען וואלט געמוען די 300טער. צווייטנס וואלטן יידן געווען אויסגעשטעלט צו שאנד און שפאט ביי די ארומיקע נישט־יידישע שכנים, וואס וואלטן די יידן באטראכט ווי בירגער אן רעכט („לישעני פראָוו") און כל הפוגע בהם פטור, ווער עס טוט זיי עפעס קומט אים גארנישט דערפאר.

די דעמאלטיקע פרנסים און מנהיגים האבן קעגן דער דאזיקער גזירה געקעמפט און זי איז טאקע אפגעשריגן געוואָרן — יידן זענען איינגעשלאסן געווארן אין דעם אלגעמיינעם דעקרעט פון מיליטער־דינסט. אמת, אויך דא זענען די יידן געווען פון א נידעריקער קאטעגאריע — זיי האבן געקענט זיין נאר איינפאכע סאלדאטן, צו קיין העכערע מיליטערישע ראנגען זענען זיי נישט צוגעלאזט געוואָרן; אין גאר אויסנאם־פאלן פלעגט א יד זיך קענען דערשלאגן ביז דעם ראנג פון אן אונטער־אפיציר. זאל דא באמערקט ווערן, אז דאן איז דער רוב מנין פון די באווויינטע אין רוסלאנד פעלקער געווען ממש אנאלפאבעטן און די מיליטערישע קאנצעלאריעס זענען געווען פול מיט יידישע זעלנער, וואס פלעגן אויספירן די גאנצע קאנצעלאריע־ארבעט אבער אונטערשרייבן די דאקומענטן פלעגן אנדערע, „כשרע"...

אונדזער שטעטל, מאלטש, פלעגט יאָר־יערלעך געבן פון 6 ביז 8 „פריזיווניקעס"; אמאל פלעגט די צאל דערגיין ביז א מנין.

די פראצעדור פון דעם „פריזיוו" (געוויסן צו מיליטער) איז געווען אזוי: אין פרוזשענע איז געזעסן די „פריסוטסוויע" (קאמיסיע) און האט באשטימט דעם גורל פון יעדן איינעם, ווער האט זיך צוגעשטעלט. די „צוגענומענע" פלעגן בלייבן פריי א פאר וואכן זיי זאלן פארן אין זיערע שטעטלעך אין דערפער און נאכדעם צוריק קומען קיין פרוזשענע, פון וואנען מען פלעגט זיי פאנאנדערשיקן אין פארשייענע גארניזאנען. בעיקר פלעגט מען פון אונדזער געגנט שיקן די זעלנער אין די וווייטע צענטראל־רוסישע גובערניעס, קיין סיביר, אדער אין צענטראל־אזיע. פון דארטן פלעגט נישט איינער מיט אייניקע חדשים שפעטער קומען צוריק נישט קענענדיק אויסהאלטן דעם שווערן קלימאט, די מאלאריע און אנדערע פלאגן. פלעגט ווער פון די „נאוואראנצעס" געשיקט ווערן קיין וואַרשע אדער לאמזשע (נאענט צו דער דייטשישער גרענעץ) האט עס געהייסן, אז ער האט געהאט מזל. דאס האט געגעבן די מעגלעכקייט, אז די עלטערן פלעגן קענען צופארן זיך זען מיטן זון. דאס זענען אבער געווען זעלטנהייטן. לרוב פלעגן די יידישע זעלנער דינען אין די וווייטע גובערניעס, ווו עס איז געווען פארווערט יידן צו ווינען און די יידישע סאלדאטן פלעגן נאכן באפרייט ווערן דארט געדולדעט ווערן נישט מער ווי 24 שעה און גלייך נאך דעם ארויסגעטריבן ווערן.

דער „פריזיוו" פלעגט פארקומען גלייך נאך סוכות; די „פריזיוו"־שטימונג פלעגט זיך אבער אין שטעטל אנהייבן מיטן אנהייבן בלאזן שופר, ראש־חודש אלול. אויפן בית־החיים, ביי קבר־אבות, פלעגט מען שוין, צווישן אנדערע בקשות צו די נפטרים, גאר אפט הערן ווי די מאמעס פלעגן אויסגיסן זייערע תחנונים, אז מען זאל זייערע זין נישט נעמען צו די סאלדאטן. פארטאג, ביי די סליחות, ביי דער תפילה „שמע קולנו" פלעגן די מאמישע קולות און געווויינען גרייכן עד לב השמים.

אזוי פלעגן זיך נוהג זיין די עלטערן אבער די חתני־הפריזיוו אליין, די „נאוואראנצעס" פלעגן די דאזיקע געשעעניש אויפנעמען אויף א גאר אנדער אופן. זיי פלעגן די דאזיקע צייט אויסנוצן גאר צו זייער הנאה וועגן, פלעגן זיך פארזאמלען בחברותא, זיך משמח זיין, הוליען — פלעגן באטראכטן די דא־

*) זע וויייטער אין דער ארבעט פון שמואל כאמסקי.

זיקע צייט פאר דער פריווילעגיע פון א „לעב טאן", א שעת־הכושר פאר „שמח בחור בילדותך".

אין מאלטש איז געווען א טראדיציע, אז די „פריזיוויניקעס" פלעגן ביי קהל פארלאנגען געלט. עס האט געמאכט דעם איינדרוק וויי זיי וואלטן געוועזן א מין „חטאת הקהל"; אז מיט זייער גיין אין מיליטער וואלטן זיי אויסגעקויפט קהלס א חטא. דאס איז שוין געווען א מין חוק ולא יעבור — אן אונטערשיד: בחורים, ארבעטער, פארדינערס, אדער אזעלכע, וואס מען פלעגט רופן באלעבאטישע קינדער. אין דעם פרט זענען אלע געווען ווונדערלעך סאלידאריש, זיך געהאלטן יד־אחת.

אלע ווי איינער פלעגן זיי זיך פארזאמלען אין גרויסן בית־המדרש, שבת בראשית אדער פרשה נח, און מעכב־הקריאה זיין (נישט לאזן לייענען). צו קיין סקאנדאלן פלעגט נישט קומען, מען פלעגט ניט דערלאזן צו קיין חילול־השם. א פאר באלעבאטים פלעגן זיך פארשטענדיקן מיט די פארשטייער פון די „פריזיוויניקעס" און מען פלעגט דורכקומען.

דער מקור, פון וואנען עס שטאמט דער דאזיקער מינהג האט קיינער ניט געקענט דערקלערן. אפשר נעמט זיך עס נאך פון די צייטן פון די קאנטאניסטן, וועו די געכאפטע קינדער, יתומים אדער אנדערע, וואס זענען ביי קהל געווען שטיפקינדער, פלעגן אפגעגעבן ווערן פאר „יוונים", ווי א מין קהלס „אויסלייזער", טאקע ווי קרבנות פאר גאנץ שטאט. פלעגט מן־הסתם קהל זיי פארגיטיקן. איז עס שוין אזוי געבליבן א מינהג לדורות, הגם די קאנטאניסטן־גזירה איז שוין לאנג בטל געווארן.

די גויים פלעגן אויסנוצן די דאזיקע געשעניש אויף זייער אופן — פלעגן שיכורן און אין די פינצטערע חשוון־נעכט פארהילכן די גאס מיט זייערע שיכורע קולות און נישט איינמאל אנווארפן א פחד אויפן שטעטל. נאר באזונדער סקאנדאליזעו האבן זיי זיך אויפגעפירט אין יאר 1905. דאן האבן זיי אין שיכורן צושטאנד געבראכן יידישע שויבן.

איך געדענק אין יענעם יאר, אין א זונטיק פאר־נאכט בין איך געשטאנען ביי דעם פענצטער און עס איז אנגעלאפן א באנדע שיכורע „נאוואבראנ־צעס". אין דער זעלבער צייט איז פארבייגעגאנגען יאנקל מיכלס דער שמיד (ער איז אויך געווען א „נאוואבראניץ", וועלכער איז פארשיקט געווארן די־נען אזש קיין כארבין). האבן אים די קריסטלעכע „נאוואבראנצעס" א הייבגעטאן מיט א הילכיקן גע־שריי „הורא יאנקעלן!" אין צעבראכן די שויבן פון אונדזערע פענצטער — און אויף דעם אופן זיך פריילעך געמאכט אין גענסל.

עס איז געווען א גליק, וואס די דאזיקע וואקא־נאליע פלעגט דויערן אינגאנצן געציילטע טעג. נאך זייער אוועקפארן איז אין שטעטל געווארן רויק און מען האט פרייער אפגעאטעמט.

מיטן אויסברוך פון דער מלחמה אין יאר 1914, איז דער דאזיקער „פריזיוו־שטייער" אפגעשאפט געווארן.

דאס יאר 1914

די מאביליזאציע פון יאר 1914, (פראקלאמירט געווארן בשעת תשעה־באב), האט געטראגן אונ־דזער שטעטל אין מיטן פון א שווערער דיזענטע־ריע־עפידעמיע, וואס האט נישט אויסגעמיטן קיין איין שטוב. עס זענען אויך געווען טויט־פאלן. דער דאקטער קונין האט נישט געהאט קיין איין מי־נוט רו.

נישט געקוקט אויף דעם האט דאס שרעקלעכע וואר „מאביליזאציע" צוגעצויגן אלעמענס אויפ־מערקזאמקייט — די רויטע צעטלעך באגלייט מיט דעם פזמון „פארן צאר, פארן גלויבן און פארן פא־טערלאנד" האבן אריינגעבראכט אומרו אין שטעטל.

הגם ווי בעת די ביז־איצטיקע מלחמות, וואס דער עולם האט געדענקט — מיט טערקיי און מיט יא־פאן איז די מורא געווען נאר וועגן די פערזאנען וואס וועלן דירעקט אריינגעצויגן ווערן אין דער מלחמה, דאס הייסט, די מאביליזירטע, האט מען דאך פארוסגעפילט, אז דאס מאל גייט עפעס א צרה אויף דער גאנצער באפעלקערונג.

דער דאקטער קונין, וועלכער האט שטודירט אין דייטשלאנד, האט געזאגט, אז אויב די דייטשן וועלן זיך א וואר טאן גלייך אויף רוסלאנד וועלן זיי אין געציילטע טעג ממש דערגרייכן מאלטש. די דייטשן האבן זיך אבער ראשית געניומען צו פראנקרייך.

אונדזער קליין שטעטל האט געגעבן דער צארי־שער ארמיי א היפשע צאל יידישע זעלנער — בערך 15־20 פון אקטיוון דינסט און העכער 20 מאבילי־זירטע פון רעזערוו. שפעטער זענען צוגעקומען אויך פון די „פריזיוון" פון די יארן אקטאבער 1914, יא־נואר 1915, מאי 1915 (אדער 1916) — נאך אן ערך 20 מאן.

א דערדריקנדיקן רושם האט געמאכט אין אונ־דזער קרייז וועו א פאר טעג נאך דער מאביליזאציע זענען אוועק צו דער עסטרייכישער גרענעץ, צו וועל־כער עס איז געווען בסך־הכל עטלעכע שעה רייזע מיטן באן, אלע ארומיקע גארניזאנען, וואס זענען געווען אויסגעפילט מיט די רעזערוון פון דער אר־טיקער באפעלקערונג.

עס איז אוועק פון בערעזע — דער 151טער פיא־טיגארסקער פאלק; פון קאברין — דער 150טער אטאמאנסקי פאלק; פון לינעוויטש — די 36סטע ארטי־לעריע־בריגאדע; פון בריסק — די 149 — 152סטע

טשארנאמארסקי און וולאדיקאווקאזסקי פאלקן. מיטן באן, דורכן כוואיניק האבן זיך טאג און נאכט געצויגן 60—80 וואגאניקע עשאלאנען, אנגעפאקטע מיט מיליטער און אמוניציע.

אונדזערע מאביליזירטע יידן האט מען צוגעטיילט צו אן אבאז, וועלכער האט אפעריירט הינטער דער פייער־ליניע, אויפן עסטרייכישן פראנט. דאס איז געווען א שטיקל טרייסט.

די שלאכטן האבן זיך שוין אנגעהויבן. דורכן כוואיניק האבן זיך געצויגן לאנגע טראנספארטן מיט צוגן אנגעפילטע מיט פארווונדעטע רוסן אדער מיט געפאנגענע עסטרייכער. די הארמאטן־קלעפ האט מען שוין ביי אונדז געהערט.

עס האט זיך אנגעהויבן א באלאגערונג פון דער פאסט. יעדן טאג פלעגן די מאמעס, פרויען — יידן ווי קריסטן — קומען און אפוואַרטן ידיעות פון דעם פראנט.

מיט דער צייט האט זיך די לאגע סטאביליזירט — מען האט זיך צוגעווויינט צו דער מלחמה. בעלי־מלאכות האבן געארבעט, די קראמען זענען געווען אפן. מען האט נישט געפילט קיין דוחק אין קיין שום artikel.

פון „רויטן קרייץ" זענען אנגעקומען בריוו פאר איניקע משפחות, אז זייערע נאענטע זענען מיט מזל אין „פליען" (געפאנגענשאפט) ביי די דייטשן, אדער אין עסטרייך־אונגארן.

אין חודש ניסן פון 1915 האט גאנץ רוסלאנד געיובלט מיטן ניצחון פון דער רוסישער ארמיי, וואס די עסטרייכישע פעסטונג פשעמישל האט זיך אונטערגעגעבן און די רוסן האבן געמומען אין גאנגנשאפט הונדערט טויזנט עסטרייכער.

אין פרילינג פון יענעם יאר האט די דייטש־עסטרייכישע ארמיי אנגעהויבן א שטארקע קעגנאפענסיוו און געיאגט די רוסן ביז לובלין־כעלם. עס האבן זיך דארט אפגעשפילט בלוטיקע שלאכטן. די רוסן האבן פאר די אנגרייפער איבערגעלאזט א „וויסטע לאנדשאפט" — זיי האבן ממש אלץ פארברענט בעת זייער אפטרעטן און די איינווויינער זענען געטריבן געווארן טיפער אין רוסלאנד ארײן.

קיין מאלטש זענען אנגעקומען א פאר הונדערט קריסטלעכע משפחות פון כעלעמער גובערניע מיט זייערע פורן „באלעבאטישקייט". זיי האבן זיך איינגעקוואַרטירט אין פריצישן היף, אין גויישע שייערן און אין די ייִדישע שטאלן. עס האט זיי באגלייט אן אפטיילונג מיט הילף פון „טאטיאנא קאמיטעט" (אויפן נאמען פון דעם צאר ניקאלאיס טאכטער טאטיאנא). אין קאמיטעט זענען געווען אפיצירן און קראנקן־שוועסטערס. דער קאמיטעט האט די היימלאזע פליטים באזארגט מיט עסן און אנדערע הצטרכותן.

שטעטל האט געקוקט מיט שרעק איף די היימלאזע. נישט איינער האט געטראכט צי דערווארט נישט אים גופא, גאר בקרוב, דער זעלבער גורל.

אין מיטן פון דעם פייער

דער פראנט האט זיך דערנענטערט צו מאלטש, עס איז געפונען געווארן דער „פריזיוו" פון 1917; ער איז פארגעקומען ווי שטענדיק אין פרוזשענע, די שטאט איז שוין געווען פול מיט רוסישע מיליטער־אפטיילונגען. טייל „פריזיוניקעס" האבן טאקע אויסגענוצט דעם כאאס און זיך נישט צוגעשטעלט צו דער קאמיסיע. א סך זענען אבער אוועק אין דער ארמיי. איינער פון יענעם „פריזיוו" —קאפל פריד־מאן, קאפל יעקבס — איז נישט צוריקגעקומען, ער איז אומגעקומען ביי דווינסק.

מאלטש איז פול געווארן מיט פליטים פון בריסק. די בריסקער מיליטעריש מאכט האט געוואלט פאר־טיידיקן די בארימטע בריסקער פעסטונג און ארויס־געשיקט די ציווילע, וואס האט פאקטיש געמיינט 80 פראצענט יידן. די בריסקער זענען קיין איבע־ריקע לאסט פאר מאלטש נישט געווען. לעבנסמיטל האט מען באקומען וויפל מען האט געדארפט און געוואלט. עס איז נאר געווארן א ביסל ענג אין די הייזער. בריסק איז אבער אזוי „פארטיידיקט" געווארן, אז די דייטשן האבן די פעסטונג גאר לייכט, אן איבעריקע קאמפן, פארנומען; די שווערע רוסישע הארמאטן זענען דורך די רוסן ארײנגעווארפן געווארן אין בוג. ארום מאלטש האט מען, ווי די „פאר־טיידיקונג־ליניע" פון בריסקער פעסטונג, אנגעהויבן גראבן אקאפעס.

די שרעק פארן „פראנט", די מורא פאר די קאמפן ביים דערהערן די געגנט האט, פארשטייט זיך, ארויסגערופן א פאניק אין שטעטל, בפרט ווען די פויערים פון די ארומיקע דערפער האבן אנגעהויבן זיך פאקן מיט זייער האב־און־גוטס אויף די פויערישע ווענענער און אנטלויפן „טיף אין ראסיי".

עפעס א פסיכאלאגישע מהומה איז ארויסגערופן געווארן צווישן דער קריסטלעכער באפעלקערונג בכלל, אז די דייטשן וועלן אלעמען אויסקוילענען — „גערמאנצי ווירעזשוט" — דאס איז געווען אזא מין פארראל. הגם עס איז נישט געווען קיין שום באפעל פון עוואקואציע איז דער עולם געלאפן אין פאניק. אין רעזולטאט זענען אלע וועגן, די בריטע שאסייען און די פעלד־וועגן, געווען באלייגט מיט עשאלאנען פון פליטים, וועלכע האבן געשטערט דער ארמיי אין איר מארש צוריק פון פראנט, און פשוט דעזארגאניזירט דער אפטרעטנדיקער ארמיי.

די דאזיקע מהומה האָט זיך איך אפגערופן אויף דער יידישער באפעלקערונג — אמת נישט אין אזא גראד — וועד עס האָט געקענט האָט זיך יעדנפאלס באזארגט מיט א פערד און וואגן.

אנהייב אלול 1915 האבן זיך אין מאלטש באווויזן די מיליטעריש אפטיילונגען, וואס באדינען דירעקט דעם פראנט, קיכן, בעקאריין, וועשעריין וכדומה. עס האבן זיך באויזן רעשטלעך פון צעקלאפטע ארמיי־פארמאצייעס ווי אויך גאנצע נישט אנגעירטע מיליטער־אפטיילונגען. אזוי איז אדורך אין זיין גאנצן פראכט דער 19טער סיבירער סיסער־פאלק. מען האָט נישט פארשטאנען פארוואס אנטלויפן זיי. עס זענען דורכגעגאנגען און דורכגעריטן פארשיידענע קאזאקישע אפטיילונגען, פוסגייער און קאוואלעריע.

די אויפפירונג פון דער אפטרעטנדיקער ארמיי איז בכלל געווען א קארעקטע. מען האָט נישט געהערט, אז עס זאל באגאנגען געווארן א וועלכער ניט איז רויב־אדער געוואלד־אקט. אדרבא, דער קאמאנדיר פון דעם דערמאנטן 19טן סיבירער פאלק האָט באצאלט ישראל זשוקן, פאר די האלץ וואס די פאלק־קיך האָט גענוצט צום הייצן די קעסלען, בעת זיי האבן גערוט נאענט פון זיין האלץ־לאגער אויף וויגאדער וועג. מען מוז אונטערשטרייכן, אז אין דעם פרט איז די שרעק אין שטעטל געווען אן אומזיסטע— מען האָט זיך געריכט אויף גרעסערע עוולות.

וען די פויערים זענען אוועק צו מזרח איז שוין געווען נאכן שניט. די שייערן זענען געשטאנען פול מיט קארן, האבער און גערשטן. די סעדער זענען שוין כמעט געווען ליידיק. אויף די פעלדער איז אבער דאס קארטאפל נישט געווען גערירט; אויך די גערטנער זענען געווען פול מיט כל־המינים גרינסן.

עס איז געווען אין מיטן אלול, א פרייטיק, ארום דעם קלויסטער זענען געלעגן קאזאקן און גערוט; א גרופע סאפיארן האבן הינטער מאלטש געגראבן אקאפעס. כדי צוצוזעקן די דאזיקע אקאפעס האבן זיי באנוצט אלע טייערן פון די שייערן. אויף דעם דאזיקן „דאך" האבן זיי נאך אנגעשאטן זאמד און באלייגט מיט גראז — „פארמאסקירט".

שטאט איז שוין געווען פול מיט מיליטער, נישט קיין ארגאניזירטע גרופע נאר סתם א מאסע, צווישן זיי אויך לייכט פארוווונדעטע. זיי האבן פארנומען אלע הייזער, די בתי־מדרשים, דעם מארק, דעם אל־טן בית־עולם. צום ערשטן מאל האבן מיר זיך אנגעטראפן מיט דער פראבלעם פון וואסער. דער זוי מער איז געווען א טרוקענער. דאס דורכגייענדיקע מיליטער האָט אויסגעשעפט ממש די ברונעמער — זיי זענען אויסגעטריקנט געווארן. די צווייי פלאמפן האבן געגעבן וואסער, אבער וויניק, מען האָט געדארפט ווארטן אין א לאנגער ריי.

צווישן דעם חייל זענען אויך געווען היימישע יידן — יאסל, אסתר־רבקהס; צאלקע, בערל דעם בעקערס איידעם, א ברוידער; און איינער פון שטעטל שעמענצאווע, מינסקער גובערניע, וואס האָט ביז דער מלחמה געלערנט אין מאלטשער ישיבה. — זיי זענען שוין אין שטעטל פארבליבן.

מאנטיק, פארנאכט צו, איז מאלטש געווארן ליידיק. די אינפאנטעריע האָט פארנומען די צוגעגרייטע אקאפעס הינטער דער שטאט און די ארטילעריע האָט זיך פארשטעקט אין אנעלינער וואלד און אין גאבריעליאווע. דער „רויטער קרייץ" האָט זיך איינגעארדנט אין קאבאקיער הויף, אויפן וועג קיין בערעזע, 5 ווייארסט פון מאלטש.

צווישן דעם חיל האָט מען קיין שיכורע ניט געזען. ביים צוריקטריט האָט די רוסישע מאכט אויסגעאסן אלע בראנפן־זאפאסן פון די ברייזער. דעם גאנצן ספירט פון די ברייזער אין מאלטש (פון לעווקאוויטשעס הויף) און פון קאבאקי, האָט מען ארייגגעלאזט אין דער ערד ארין. די גאנצע לופט איז געווען פול מיטן ריח פון ספירט.

אין די דאזיקע לעצטע טעג האָט מען אויך אראפגענומען די מעשענע גלאקן פון קלויסטער; מען האָט ארויסגעפירט אלע ארכיוון פון דער קאנצעלאריע און דער אוריאדניק, דער אפיציעלער מאכט־פארשטייער פון שטעטל, איז אוועק אויף מזרח. אויך די פאטשט און טעלעגראף זענען עוואקויירט געווארן. די גאנצע זאנע איז בכלל ארויסער אינטער א מיליטערישער קאנטראל.

ספעציעלע צינדער־אפטיילונגען פון מיליטער האבן זיך פארנומען מיט פארניכטן די אויסגעליידיקטע, פון די פויערים, דערפער פון מזרח־זייט האָט מען אין די טעג געזען געדיכטע רויך־וואלקנס און אין די נעכט רויטע צעפלאמטע הימלען. צוליב דעם שנעלן ריקצוג פון דער רוסישער ארמיי זענען אבער פיל דערפער געבליבן גאנץ.

דעם זעלביקן מאנטיק האָט א הילכיקער קנאל אויפגעטרייסלט די שטאט, דאס איז אויפגעריסן געווארן דער הילצערנער נייער בריק, איבער דער וויניצע אין וויגאדע.

די יידן זענען געשטאנען פאר די הייזער מיט אנגעפאקטע וועגענער. סאלדאטן זענען געגאנגען פון שטוב צו שטוב אין געגענט א באפעל: „וויעזשאי!" — פאר ארויס! פון וואנען אזא באפעל איז געקומען, צי איז בכלל געווען א באפעל איז נישט געווען באקאנט. אבער וועז מען האָט זיך נאר גערירט, איז געקומען א סאלדאט און געמאלדן, אז פון שטאב, וואס געפינט זיך אין „הויף" הייסט מען נישט פאר

רן... עולם איז געבליבן צעטומלט, נישט געווסט ווי זיך צו אריענטירן. וועז עס איז געווארן פינצטער איז דער אנעלינער וועג, הינטער דעם בית־עלמין געווען פול מיט מאלטשער אנטלאפענע, אן אמתער פליטים־לאגער.

די נאכט איז אדורך רויק; עס איז שוין געווען קאלט און מען האט דערפילט דעם טעם פון נע־ונד.

אויף מארגן פרי האט זיך אנגעהויבן אן איבער־שיסונג, וואס האט אנגעהאלטן, אן איבערריים, און כסדר זיך פארשטארקט. א שיסעריי פון ביקסן און ארטילעריע. כסדרדיקע באמבע־קנאלן און א „שטע־פן" פון די קוילנווארפערס האט אויסגעפילט דעם חלל. אין אייניקע ערטער זענען אויסגעבראכן שרי־פות. ארום האלבן טאג האט זיך די ארטילעריע־שיסעריי מוראדיק פארשטארקט, פון אינמיטן שטאט האט מען דערזען א געדיכטן רויך. צעטומלטע פון דער פאניק האבן מיר אנגעהויבן לויפן צו בערעזע — ווער צום שאסיי, דורך מינקע און ווער דורך קאבאקי, ניווויטש. אלע דערפער זענען געווען בוכ־שטעבלעך ליידיק. נאר אין קאבאקיער הויף זענען געבליבן עטלעכע פארבאקעס. וועז מיר זענען גע־קומען צו ניווויטשער וואלד איז דער גאנצער גרוי־סער דארף קאבאקי געשטאנען אין פלאמען.

פארנאכט צו האט זיך שטארק באשווערט די בא־וועגונג, דער וועג איז געווען פארשטאפט מיט מי־ליטערישע אבאזן און אנדערע מיליטערישע צע־קלאפטע פארמאציעס. גאר שווער איז געווען דורכ־צורייסן זיך מיטן שאסיי וואס פירט פון דער סטאנ־ציע בלוידען (פאגאדענא) קיין בערעזע.

דייטשע אערופלאנען האבן געהאלטן אין באמ־באדירן די סטאנציע וואס איז געשטאנען אין פלא־מען.

מידע און צעבראכענע זענען מיר אנגעקומען קיין בערעזע און געפונען מנוחה ביי קרובים. מאלטש איז שוין מסתמא דאן געווען פארנומען פון די דייטשן.

די דייטשן דערארבערן די געגנט

קענטיק, אז דער רוסישער שטאב האט אויסגע־רעכנט צו אנהאלטן די מאלטשער פאזיציע לענגער, אבער די דייטשן האבן אויסגענוצט די טריקענישן פון יענעם זומער און האבן פארשנעלערט זייער אפענסיווע. זיי האבן ארומגערינגלט מאלטש דורך וויגאדער וועלדער און היפישע געריטענער צו יאמ־ניק און די רוסן, מורא האבנדיק צו בלייבן ארום־גערינגלט, זענען געווען געצווונגען אפצוטרעטן.

אין בערעזע האבן מיר געטראפן גאר אן אנדער שטימונג, א רויקערע אטמאספער — קיינער האט נישט געטראכט צו אנטלויפן און געהאפט, אז דער איבערגאנג צו די דייטשן וועט פארקומען אן באז־זונדערע יסורים.

מיטוואך און דאנערשטיק זענען אדורך פארהעלט־ניסמעסיק רויק, אבער פרייטיק האט פלוצלינג אנ־געהויבן די ארטילעריע מוראדיק צו דונערן; אן אפ־הער געקנאלט. אראפלאנען האבן פון צייט צו צייט געקרייזט איבער דער שטאט, אבער קיין באמבעס האבן זיי נישט געווארפן.

שבת פרי זענען די לעצטע רוסישע אפטיילונגען אין געלויף אפגעטראטן און ארום עלף אזייגער האט איך געזען אייניקע דייטשישע רייטערס דורכגאלאפ־פירנדיק איבערן בערעזער מארק. די רייטער האבן אפגעשטעלט א רוסישן סאלדאט, א יידן, מיט וועז מען איך האב א וויילע פריער געשמועסט. דער סאלדאט האט געווארפן די ביקס און אויפגעהויבן די הענט. א דייטש האט ארויסגעשטעקט די ביקס אין דער ערד און אים געהייסן מיטגיין.

א ביסל שפעטער איז ארויס די דייטשע אינפאנ־טעריע און אנדערע אפטיילונגען. די דייטשע ארטי־לעריע איז געבליבן הינטער די קאזארמעס. עס האט זיך צונויפגעקליבן א היפשע צאל רוסישע געפאנ־גענע. די גרעסטע טייל פון זיי האט זיך אין משך פון דער נאכט אויסבאהאלטן אין פארשיידענע ער־טער, כדי ארויסצופאלן אין „פלען" ביי די דייטשן.

די באפעלקערונג איז געווען צופריידן, זיך גע־פרייט און מען האט זיך געווונטשן „מזל־טוב", וואס ענדלעך וועלן קומען רויקע טעג, אבער צום בא־דויערן איז די פרייד נאך געווען פריצייטיק.

די רוסישע ארמיי איז ווייט נישט אוועק, זי איז נאר אריבער דעם טייך יאסעלדע און האט זיך פאר־פעסטיקט אויפן בערגל אין בראנא־גורא (די סמא־לארניע). וועז האט עס זיך דאן געקענט פארשטעלן, אז דער דאזיקער פלאץ וועט עס וועלן דער מאסן־קבר פון די יידן פון די ארומיקע שטעטלעך, וואס זענען אויסגעשאסן געווארן פון די נאצישע אכזרים.

נאך האלבן טאג האט זיך דער הימל פארוואלקנט, פון צייט צו צייט האט געריגנט. ארום 4 נאכמיטיק האבן די רוסן אנגעהויבן צו באשיסן מיט ארטילע־ריע די דייטשע פונקטן; אלע סנאריאדן זענען גע־פלויגן איבערן שטאט. וועז עס איז געווארן טונקל האבן דייטשע פאטרולן באפוילן צו פארמאכן אלע לאדנס פון די פענצטער, בכלל נישט מאכן ליכטיק, כדי נישט געבן קיין צילן פאר די רוסישע קוילן.

ארום 10 ביינאכט זענען געפאלן די ערשטע יידי־שע קרבנות — הערשל סערלין און זיין פרוי זענען דערהרגעט געווארן בעת אן ארטילעריע־סנאריאד איז ארויסגעפאלן אין זייער הויז.

אין פאניק האבן אלע אונדזערע מאלטשער אוו

אויך בערעזער, ווער עס האָט נאָר געהאַט די מעג־ לעכקייט, געשפּאַנט די פורן אין זיך געלאָזן מיטן שאָסיי צו מערב; ווער עס האָט נישט געהאַט קיין פור האָט געשפּאַנט צופוס. וועט מיר זענען אָרי־ בער די קאָזאַרמעס איז שוין געווען גוט ליכטיק, ביי ביידע זייטן שאָסיי זענען געווען אַ סך דייטשע האַרמאַטן מיט גאַנצע בערג סנאַריאַדן. זעט אויס, אַז די רוסישע אַרטילעריע האָט ביינאַכט גוט גע־ טראָפן אין די צילן, ווייל אַרום שאָסיי זענען געווען אַ סך פרישע קברים אין אויף יעדן קבר צו עטלע־ כע דייטשע שפּיציקע העלמען.

אין בערעזע האָט די שלאַכט געדויערט עטלעכע טעג. אין אייניקע ערטער זענען די רוסן געהאַט צו־ ריק אַריבער די יאַסעלדע. אין סעלק, ווו עס האָט זיך געצויגן די זעלביקע שלאַכט־ליניע, זענען קא־ זאַקן אַ פּאָר מאָל צוריק אַרײַן אין שטאָט, וואָס איז פאַרנומען געוואָרן פון די דייטשן. סוף־כל־סוף הא־ בן די דייטשן געזומען די אויבערהאַנט — די רוסן זענען צוריקגעטראָטן ביז הינטער באַראַנאָוויטש און פּינסק.

אין בערעזע זענען אומגעקומען עטלעכע אין דרייסיק יידן, אַ סך הייזער זענען אָפּגעברענט גע־ ווָארן.

אויף דעם גאַנצן וועג האָבן אונדז די דייטשן כסדר אָפּגעשטעלט מיט זייער באַקאַנטן „האַלט!“; פלעגן גוט באַטאַפּן די וועגענער און געלאָזן וויי־ טער פאָרן. פאַרנאַכט צו זענען מיר שוין צוריק גע־ ווען אין מאַלטש.

אַז די שטאָט איז פאַרברענט האָבן מיר שוין גע־ ווווסט, די דייטשן אויפן וועג פלעגן כסדר איבער־ חזרן די בשורה: — „מאַלעטש קאַפוט, אַלעס קאַ־ פוט, די גראַסע סינאַגאָג אויך קאַפוט!“.

על־פּי־הדחק איז געווען ווו איבערצונעכטיקן. עס זענען געבליבן גאַנץ אנעלינער געסל; זאַלוזשער געסל, ביידע זייטן; די באַד; דער „ראַד־קראָמען“ אין מאַרק; משה אַלעקסאַנדראָווסקיס גרויסע שטוב — דער ווייסער מויער; די פּאָטשט; די קאָווקאַזער גאַס מיטן בית־המדרש, דאָס הייסט, די כוואָיניצקער גאַס; די סאַמאַראָווקער גאַס איז פאַרברענט געוואָרן, אָבער די מילן זענען געבליבן גאַנץ; אין „הויף“ זע־ נען געבליבן גאַנץ דער פּאַלאַץ און פיל ווויינונגען. די גויאישע גאַס, איז אַ העלפט, די ערשטע נאָכן קלויסטער פאַרברענט געוואָרן און די העלפט צו יאַמניק איז געבליבן גאַנץ. דער קלויסטער איז גע־ בליבן; די „שקאָלע“ מיט דער קאַנצעלאַריע פאַר־ ברענט; דער „מאַגאַזין“ (אַ רעזערוו־פּלאַץ פאַר תבו־ אה) איז געבליבן גאַנץ אָבער אַ ליידיקער. די גוי־ אישע גאַס, לינקס פון דעם מאַגאַזין, איז אויך גע־ בליבן גאַנץ.

נישט אַלע מאַלטשער זענען צוריק געקומען. אייי־ניקע משפּחות זענען געפאָרן ווייטער פון בערעזע; יאַנקל וועלוולס (פאַמעראַניץ) און חיים (מינדל גאָלדבערגס טאָטע) זענען געשטאָרבן אויפן וועג.

אַ טייל משפּחות זענען געפאָרן מיטן באַן קיין מינסק. דאָס זענען געווען דעם רבס קינדער; זיין אייידעם רב שלמה און משפּחה; ר' יודל־חיים אַוער־ בוך און משפּחה; און דער פעלדשער סעלעצקי און משפּחה.

פון די גויים איז געבליבן דער אַלטער פּאָוולויוק מיט זיין ווייב טעאָדאָראַ, וועמען די קאָזאַקן האָבן איינגערעדט צו בלייבן און פאַרזיכערט, אַז די דיי־ טשן וועלן אים קיין שלעכטס נישט טאָן; און איין משפּחה איז צוריקגעקומען, אָבער האָט ער געהייסן. פון אַלע אַרומיקע דערפער זענען געבליבן אין פּאַד־ קרייטשע — איין אַלטער פויער. און אייניצלנע משפּ־ חות אין די כוטאָרעס פון זאָסין אַרום וואָפּטשע (אויף דער מאַפּע אָבעטש).

מאַלטש אונטער דער ערשטער דייטשישער אָקופּאַציע

נאָכן אָפּוואַלגערן זיך אַ פּאָר מעת־לעת אין ניט דערטרעגלעכער ענגשאַפט האָט מען אָבגעהויבן טראַכטן וועגן אַ תכלית: מען האָט אָנגעהויבן זיך אַריינצייגן אין דער גויאישער גאַס, ווו נאָר די דיי־ טשן האָבן אָפּגעלייגט די הייזער. אַזוי אַרום זענען אַלע הייזער באַזעצט געוואָרן. אַ טייל האָט זיך בא־ זעצט אין „הויף“ און אויך אין כוואָיניק.

צום גליק זענען, ווי איך האָב דערמאָנט, גע־ שטאַנען פולע שייערן מיט תבואה אין ניט געירטע פעלדער מיט קאַרטאָפל צום אויסגראָבן און גערט־ נער פול מכל־טוב. די מכשירים צו דער דאָזיקער פויערישער אַרבעט האָט מען געפונען אין יעדער שטוב און אין יעדן שייער און דער עולם האָט זיך גענומען פלייסיק צו דער דאָזיקער אַרבעט און זיך באַזאָרגן מיט ברויט אויפן גאַנצן ווינטער.

די מענער האָבן געדראָשן דעם קאָרן און געשטן, האָבער איז געבליבן וויניק, ווייל די דייטשישע מיליטעריש אָפּטיילונגען האָבן עס גענומען פאַר זייערע פערד. די פרויען זענען געזעסן גאַנצע טעג און געגראָבן קאַרטאָפל. די קלענערע קינדער זענען געבליבן אין די הייזער צוזוגרייטן דעם עסן.

מען האָט אויך נישט פאַרגעסן די אַרומיקע אויס־ געלייגטע דערפער, אויך דאָרטן איז געווען תבואה לרוב און דאָס זעלבע אויך קאַרטאָפל און גרינסן.

אויסגעפעלט האָט מילך, עס איז אָפילו נישט גע־ וען אויף אַ רפואה. די רוסן, ביי זייער צוריקטרעטן, האָבן מיט זיך מיטגעטריבן דעם גאַנצן לעבעדיקן

שטוביקן אינוועניטאַר. ביי דער אינוואַזיע פון די דייטשן האָבן זיי כּמעט נישט געטראָפן ביי אונדז דעם מין בהמה.

די דייטשן האָבן נישט געשטערט די דאָזיקע אַרבעט, אדרבא, זאָל די באָפעלקערונג זיך באַאַרגן מיט שפּייז. פון צייט צו צייט פלעגן זיי צונעמען אַ גוטן פערד ביי די ייִדן און געבן אַ „שיין", אַ צעטל מיט אַ שטעמפּל, אויפצומאַנען נאָך דער מלחמה... זיי פלעגן כאַפּן אַ פערד און וואָגן און הייסן צו־פירן אין אַ צווייטן נאָענטן אָרט. עס זענען געווען פאַלן וועו די דייטשן האָבן געשלאָגן ייִדן, וועלכע זיי האָבן געטראָפן ביים דרעשן תבואה אין אַ נאָענטן דאָרף — „שטוילערס", גנבים האָבן זיי פאָרגעוואָרפן די ייִדן. געווען זענען עס אָבער אייניקלנע פאַלן.

אין פּרט פון היגיענע איז מאַלטש געביטן הילף־לאָז. עס איז נישט געווען נישט קיין דאָקטער, ניט קיין פעלדשער, נישט קיין רופא — אָפּגעראַטן פון מעדיצין. אָלץ איז געוואָרן עוואַקויִרט, אָלץ רויִנירט. דאָס וואָסער אין די ברונעמער איז נישט געווען זיכער; ביידע פלאַמפּן זענען געווען צעשטערט. טאָג־טעגלעך האָבן זיך אָנגעהויבן וווייַן פאָלן פון דיזענטעריע, טיפוס און אויך כאָלערע. סײַנע דער מוליער, גאָלדבערג און שעפּסל, יאָנקל שכנאס, אַ מענטש אַ ריז, זענען אין געציילטע שעהען געשטאָרבן פון כאָלערע. יאָנקל שכנאס איז געווען אַ סאָלדאַט און וועו זיין אָפּטיילונג איז אַדורך פאַרביי אונדזער געגנט האָט ער דעזינפֿיצירט און זיך דורכגעשלאָגן קיין מאַלטש.

אייניקר פון די ערשטע פלאָגן איז געווען אַן אינווואַזיע פון פליגן. זיי פלעגן צעטראָגן די באַציללן פון פאַרשיידענע קרענק. די פּגרים פון געפאַלענע פערד און טאָקע די הרוגים האָבן געזייט פּעסט אַרום אונדז.

גאַזע (קעראָסין, נאַפט) איז נישט געווען. האָט ווער געהאַט אַ ביסל הון ער עס בענוצט פאַר אַ „קורניק" (אַ קליין לעמפּעלע פון גלאָז מיט אַ דינעם קנייטל). מען האָט בענוצט הויצערנע „קינעלעך" — דינע געשפּאָלטענע שפּענער פון האָלץ.

זאָלץ איז געווען אַ יקר־המציאות פּראָדוקט. מען פלעגט דאָס וואָסער, אין וועלכן עס האָט זיך געקאָכט קאַרטאָפל, אָפּזייַען און אין דעם ווידער עפּעס קאָכן.

קיין זיף איז נישט געווען. האָט מען אויסגעפּונען, אַז אַש רייניקט. פלעגט מען די וועש וווייקן אין וואָסער וואָס איז פריִער אויסגעמישט געווארן מיט אַש. דעם דאָזיקן פּראָצעס פלעגט מען רופן „לייג". דעם דאָזיקן מיטל פלעגט מען נוצן ביזן סוף פון דער מלחמה.

אין דעם דאָזיקן חורבן איז געווען אין אייניקע שטאָט אין אונדזער געגנט, וואָס איז געבליבן גאַנץ — דאָס איז געווען פרוזשענע (מאַלטש, בערעזע, סעלץ זענען געווען חרוב). די דאָזיקע שטאָט וואָס ליגט אויף אַ סטראַטעגישן פונקט ביי שאָסייען איז ווייַט אויס ווי בכוונה גאַנץ געבליבן. מיטן אויסנאַם פון יחידים, וואָס האָבן זייערע סחורות באַצייטנס אַרויסגעפירט קיין רוסלאַנד (למשל שלמה רפאל אַוואַלס מאַנופאַקטור־געשעפט) זענען אַלע סחורה־זאַפאַסן געבליבן אויפן אָרט. דער דאָזיקער „נס־פרוזשענע" האָט זיך אַרויסגעוויזן ווי אַ ברכה פאַר דעם גאַנצן געגנט. די פרוזשענער האָבן פאַרשטאַנען צו שטעלן אַלע אַרטיקלען פון ערשטן געברויך, און ראשית־כל זאַלץ, אונטער דער אָפּוט־רופּסות און פאַראַנטוואָרטלעכקייט פון אַ קאָמיטעט פון געוויסנהאַפטע פּערזאָנען.

די ערשטע מאַלטשער ייִדן וואָס האָבן באַזוכט פרוזשענע נאָכן חורבן האָבן געבראַכט די גוטע בשורה, אַז „יש שבר במצרים" — אין פרוזשענע איז פאַראַן זאַלץ אוּן מען טיילט „כל דיכפין". האָט דער עולם אָנגעהויבן גיין זוכן זאַלץ; מען איז געגאַנגען צופוס. זיך לאָזן אין וועג מיט אַ פערד און וואָגן איז געווען צו ריזיקאַליש, מען האָט מורא געהאַט, אַז די דייטשן וועלן עס צונעמען אוּן באַצאָלן מיט אַ „שיין".

מיין גאַנץ לעבן וועט מיר באַגלייטן דער אייניקרוק, וואָס עס האָט אויף מיר געמאַכט די מוסטער־האָפּטע האַלטונג אוּן וואַרעמע באַצוּנונג מצד די פרוזשענער קאָמיטעט־לייט, וועו איך מיט מיין מאַמען ע"ה זענען געקומען נאָך זאַלץ. עס איז געווען אין טאָג פון השענה־רבה, אַ זייער שיינער זוניקער טאָג. דער זאַלץ־שפּייכלער איז, דוכט מיר, געווען ערגעץ אויף קאָברינער־גאַס. מיר האָבן דאָרטן געטראָפן אַ סך מענטשן, כמעט אַלע פון די אַרומיקע שטעטלעך. מען האָט געגעבן „כאשר יוכל שאת", אַזויפיל וויפל יעדערער האָט געקענט פאַרטראָגן אויף זיך — 25 פונט זאַלץ פאַר אַ פערזאָן. פאַר מיר אוּן מיין מאַמען 50 פונט! עס האָט געהייסן אַן אמתער פאַרמעגן. אוּן גערעכנט האָט מען דעם פריִיז נישט פיל העכער ווי פאַרן חורבן.

(מיט אַ באַזונדער יראת־הכבוד בויג איך דעם קאָפּ פאַר די פרוזשענער ייִדן, וואָס האָבן מיט יאָרן שפּעטער, אין דער פינצטערער נאַצישער צייט פון 1941 — 1943 זיך אויך אויסגעצייכנט מיט זייער וווּנדערלעכער מענטשלעכער האַלטונג אוּן וואָס וועלן מיט ערע דערמאָנט פון אַלעמען, וואָס האָבן זיי געזען ביי דער געזעלשאַפטלעכער ארבעט אין דער דאָזיקער מוראדיקער צייט).

וועו מיר זענען געגאַנגען צוריק פון פרוזשענע

האָט פּאַסירט אַ זאַך, וואָס איז כּדאי צו פּאַרצייכנען. שוין אין בייקיִער וואָלד זענען געריטן עטלעכע אונגאַרן און פּאָרויס פּאָר אונדז געטריבן אַ יונגן ייִדן. ער איז געווען אָנגעטאָן אין מלבושים, וואָס האָט אַרויסגערופן אַ פּאַרדאַכט. עס איז געווען קענטיק, אַז די דאָזיקע מלבושים געהערן נישט צו דעם וואָס טראָגט זיי. ער האָט אויסגעזען שטאַרק צעשראָקן, ווי פּאַרגעפילט אַ סכנה. עס האָט זיך נאָכדעם אַרויסגעוויזן, אַז ער איז אַ ברעסטאָוויצער און האָט דעזערטירט פון דער רוסישער אַרמיי בעת זי איז געווען נאָענט פון זיין היימשטעטל. זיינע עלטערן זענען אָבער שוין געווען אין מאַלטש צו וויסמען ער איז געגאָנגען. די אונגאַרן האָבן אים גיך גענומען הינטער זיך אויף ווייטערע. ער, ווי אַ פּרעמדער האָט נישט געוווסט און ער איז זיי אויסגעקומען פּאַרדעכטיק. ערשט וועג מיר זענען געקומען, זיי אָנגעוויזן דעם וועג, האָבן זיי אים אָפּגעלאָזן.

פון רבס פּאָמיליע איז געבליבן דער רב, די רעביצן און זייער זון שלום־לייזער. די באַלעבאָטים האָבן געזאָרגט, אַז דער רב זאָל האָבן ברויט, קאָרטאָפל און אַנדערע הצטרכותן. אויך דעם רבס משפּחה האָט זיך אַריינגעצויגן אין אַ גויאישער שטוב. פון זיין רייכער ביבליאָטעק, אַ קאָלעקציע וואָס האָט זיך געזאַמלט לאַנגע דורות, איז נאָר געבליבן אַ זכר — עטלעכע צעפליקטע ספרים.

אין דער באַציונג פון באַזאָרגן דעם רבס משפּחה מיט שפּייז איז כּדאי צו פּאַרצייכענען אַ זשעסט פון אַ גוי. די גויים האָבן פּאָר זייער עוואַקווירן זיך באַ־ווייזן אויסצודרעשן אַ ביסל תבואה. טייל פון זיי האָבן עס באַהאַלטן אין קאַסטנס אין דער ערד. מען פלעגט עס שפּעטער טאָקע אויסזוכן און אויפגראָבן, זיי האָבן באַגראָבן נישט נאָר תבואה נאָר אויך לייוונט, פלאַקס אין אַנדערע זאַכן. דער ערשטער צו אַנטדעקן די דאָזיקע באַהאַלטענע זאַכן איז געוואָרן דער פּריַער־דערמאָנטער אַנטאָ, וועלכער האָט נאָטירלעך וועגן דעם געוווסט. ער האָט אויפגעגראָבן אויף אַ פּאַרברענטן פּלאַץ פון איינעם פון די רייכסטע מאַלטשער גויים אַ קאַסטן מיט 80 פּוד קאָרן, ער האָט פון דעם געגעבן אַ טייל די ייִדן אויך. אָבער אַ היפּש טייל האָט ער אַליין אַוועקגעפּירט צום רב אין שטוב.

בכלל האָט דער דאָזיקער אַנטאָ זייער פּריינטלעך זיך באַצויגן צו די ייִדן. ער איז געפּאָרן אין די גאַסן און אויסגערופן — ייִדן זייט קאָרן! זייט נעבן מיר!

עס זענען געווען גרייטע פעלדער, צעאַקערטע צום פּאַרזייען די ווינטער־קאָרן. געוג צו פּאַרשיטן דעם צעאַקערטן פעלד און פּאַרברענגען. אָבער די ייִדן האָבן זיך צו אים נישט צוגעהערט. מען האָט בכלל נישט געטראַכט, אַז די מלחמה וועט אַזוי לאַנג זיך פּאַרציען, אַז מען וועט דאַרפן וואַרטן אויף דער געריטענעש פון דעם נייעם פּאַרזיי. שפּעטער האָט מען טאָקע באַדויערט פּאַרוואָס מען האָט זיך צו אַנטאָסע רופן נישט צוגעהערט.

אמת, אויך פון אַנטאָסע זריעה איז גאָרנישט אַרויסגעקומען. די מחנות קראָען, וואָס די מלחמה האָט געברענגט האָבן די קערנער אויסגעפּיקט גלייך נאָכן פּאַרזיי.

אין מאַלטש שטעלן איין עסטרייכער און אונגאַרן זייער מאַכט

די דייטשן האָבן זיך גענומען מיליטעריש אייַנצוארדענען אין דער גאַנצער געגנט. ראשית האָבן זיי שמעלער געמאַכט די באַן־ליניע, צוגעפּאַסט עס צו זייערע. אין בערעזע האָבן זיי אויסגעבויט אַן אערא־דראָם און די דאָרטיקע מיליטעריש קאַזאַרמעס פּאַרוואַנדלט אין אַ שפּיטאָל, וואָס איז פּאַרפולט געוואָרן מיט די פּאַרוווונדעטע פון פראָנט. אין לינעווע, צפון־זייט פון דער סטאַנציע אין וואַלד, האָבן זיי אויסגעבויט ריזיקע סקלאַדן פּאַר אַמוניציע און קליידונג. כדי צו פּאַרלייכטערן דעם טראַנספּאָרט אַהין האָבן זיי אויסגעבויט דריי נייע ליניע־אָפּצווייגן. אין פּרוזשענע האָבן זיי אויפגעבויט אַ גרויסן אויטאָמאָבילן־פּאַרק צו באַדינען דעם פראָנט..

פון דעם ערשטן אַריינמאַרש ביז נאָך סוכות איז ביי אונדז נישט געווען קיין שום אויטאָריטעט מאַכט. פּרוזשענע אין בערעזע האָבן שוין געהאַט מיליטערישע אָרטס־קאָמענדאַנטורן, וואָס האָבן קאָנטראָלירט דאָס ציווילע לעבן. אין מאַלטש איז געווען: „כל הישר בעיניו יעשה" — עס איז נישט געווען קיין מאַכטהאָבער. ערשט אַ פּאָר וואָכן נאָך סוכות זענען אָנגעקומען אייניקע אָפּטיילונגען עסטרייכער און אונגאַרן. זיי האָבן זיך באַזעצט אין „הויף" און אין פּאַלאַץ האָבן זיי איינגעאָרדנט די קאָמענדאַנטור. זיי האָבן זיך גענומען צו מאַכן אָרדענונג.

פּאָר די ייִדן האָבן זיי געשאָפן אַ מין ראָט, אין וועלכן זיי האָבן באַשטימט דעם שטענדיקן „סטאַראָסטאַ" יאַנקלען מיט אייניקע מיליציאָנטן (אַהרן־לייב קאָפּלאָן, ישעיה־יאָנקל חווהס, סאָפיר). דער דאָזיקער ראָט האָט געדאַרפט אויספירן די באַפעלן פון דער קאָמענדאַנטור.

די ערשטע זאַך האָבן זיי רעגולירט די מטבע. זיי האָבן איינגעשטעלט דאָס קורס פון 2 עסטרייכישע קראָנען פּאָר איין רוסישן רובל.

אַ צווייטער באַפעל איז געקומען, אַז די ייִדן דאַרפן אָפּגעבן אַלע קופּערנע און מעשענע כלים, אמת

נישט סתם קאַנפיסקירט מען עס, נאָר מען באַשטימט אַ געוויסן נישטיקן פּרייז. אויך די שבתדיקע לייכטער האָט מען געדאַרפט אָפּגעבן און אויך פון די בתי־מדרשים. עס זענען געווען יידן וואָס האָבן צוגעפּגעקליבן די גאַנצע מעש פון די פאַרברענטע בתי־מדרשים און עס פאַרקויפט דער מאַכט, ווי דאָס וואָלט געווען זייערס אייגנטום. פיל יידן האָבן אַ טייל פון דאָזיקן מעטאַל באַהאַלטן אין דער ערד און עס נאָך דער מלחמה צוריק אַרויסגענומען.

די קאָמענדאַנטור האָט אויך קאַנפיסקירט דעם פלאַקס און די ליוונטן, וואָס די יידן האָבן אָנגעזאַמלט פון די פאַרלאָזטע פּויערישע הייזער און שכנהשע דערפער.

די פּרוזשענער און בערעזער קאָמענדאַנטורן זענען באַשטאַנען פון דייטשן; מיר זענען געווען אונטער עסטרייך־אונגאַרישער מאַכט און זיך געריכט פאַר אַ „פרעמדן" געביט. כדי צו פאָרן אין דייטש־פאַרוואַלטעטע ערטער האָט מען געמוזט האָבן אַ דערלויבענישׂ. פאַר אַ דערלויבענישׂ צו פאָרן קיין פּרוזשענע ברענגען עפּעס, האָבן זיי געהייסן צאָלן און דווקא מיט רוסישע פּינף־רובלדיקע גאָלדשטיק, קיין בריריה איז נישט געווען און יידן האָבן טאַקע געצאָלט.

זיי האָבן (גראָד לטובת דער באַפעלקערונג) דורכגעפּירט אַן אַלגעמיינע איינשפּריצונג קעגן טיפוס, יעדער איז געווען מחויב צו מאַכן די איינשפּריצונג — זיך „אימפן". מען איז געשטאַנען אין אַ לאַנגע ריי ביי משה אַלעקסאַנדראָווסקין אין שטוב, וווּ די מיליטערישע דאָקטוירים האָבן דורכגעפּירט די דאָזיקע „אימפּפונג".

אַ וווייטערדיקער באַפעל איז געווען, אַז אַלע דעזערטירן פון דער רוסישער ארמיי און אַלע אַנטלאָפענען פון געפאַנגן־לאַגער זאָלן זיך מעלדן אין קאָמענדאַנטור. עס איז גראָד געווען אַ געוויסע צאָל פון דעם מין, אָבער זיי זענען געבליבן אין דער היים (די טעמים ווען איך שפּעטער ברענגען). נאָר איינער, אַ קאָוונער יידּ, וואָס האָט דעזערטירט אַרום מאַלטש און האָט זיך אויפגעהאַלטן ביי שמואל דעם שדכן, איז איבערגעגעבן געוואָרן צו דער מאַכט. (וווייזט אויס, אַז מען האָט עס נישט געקענט פאָרריבן). אין רעזולטאַט איז טאַקע ער און זיין גאַסטגעבער, שמואל דער שדכן, פאַרשיקט געוואָרן אין אונגאַרן אין אַ לאַגער פאַר קריגס־געפאַנגענע. נאָך פיל שתדלנות האָט מען שמואלן מיט עטלעכע חדשים שפּעטער צוריקגעבראַכט אהיים.

איך האָב שוין פריער דערמאָנט וועגן די בריסקער הייַמלאָזע יידן. איז אַרויס אַ באַפעל, אַז אַלע פרעמדע פּליטים דאַרפן פאַרלאָזן מאַלטש. אין אייגנעם אַ פּרימאַרגן האָבן מיר אַרויסבאַגלייט די בריסקער צו דער באַן־סטאַנציע בלודען. זיי זענען מיט דער באַן אָפּגעשיקט געוואָרן קיין לאָמזשער געגנט.

ביסלעכווייז האָבן מיר זיך איינגעלעבט מיט דער מאַכט. צו דער דאָזיקער לאָגע האָט מיטגעהאָלפן דער פאַקט, וואָס אין דער קאָמענדאַנטור זענען געווען איניקע מאחינו בני ישראל*), אָפיצירן גאָליציאַנער יידן. זיי האָבן מיט יידן געריעדט יידיש און געהאַט דרך־ארץ פאַר אַ בן־תורה. דער קאָמענדאַנט איז געווען אַן אונגאַר, אויך אַ וווילער מענטש. וועגן מיין פאַטער ע"ה פלעגט אָפט אַריינקומען אין דער קאָמענדאַנטור, פלעגט ער זיך נישט פילן פרעמד, מען פלעגט אים אויפנעמען מיט אַ „זיצט ר' מרדכי!"

ביי אַזאַ סיטואַציע איז, נאַטירלעך, אַז די דיסציפּלין איז ניט געווען קיין צו שטרענגע און מהאי טעמא האָבן זיי נישט באַלעסטיקט די אייגענע דעזערטירן, די אָפּשטאַמיקע פון אונדזער שטעטל.

וואָס מער צייט עס איז אַריבער האָט מען זיך איבערצייגט, אַז אַזאַ לאָגע איז נישט קיין פאַרבייגייענדיקע און מען האָט געמוזט מיט דעם שלום מאַכן. מען האָט באַקומען פאַר צוגענגלעכע פּרייזן בהמות פון אָרום בערעזע; מען האָט פון די אַרומיקע וועלדער געבראַכט האָלץ צו הייצן. דעם דאָזיקן מאַטעריאַל פלעגט מען דאַרפן נעמען בגניבה, ווייל די מאַכט האָט דאָס נישט דערלויבט. דעם ערשטן ווינטער האָט מען זיך ווי עס איז באַזאָרגט מיט האָלץ.

שפּעטער האָט די קאָמענדאַנטור אַרויסגעגעבן אַ באַפעל צונויפצופּירן די גאַנצע בערעזענע האָלץ אין איין אָרט וווּ מען האָט עס געבראַכט און אַרויסבאַקומען האָלץ־קויל. דעם דאָזיקן פּראָדוקט האָט מען אַוועקגעשיקט קיין דייטשלאַנד און עסטרייך. צו דער דאָזיקער אַרבעט האָבן זיי באַנוצט געפאַנגענע איטאַליענער.

דער קולטור־מצב איז געווען אַ גאָר שוואַרצער, איבערהויפט האָט געליטן דער חינוך. קיין חדרים זענען נישט געווען און די קינדער זענען געבליבן שטאַרק הינטערשטעליק. די יוגנט האָט געפרווט זיך ווי נישט איז קולטורעל באַפּרידיקן. מען פלעגט זיך צונויפקומען אין דער קליינער גויאישער שול. וווּ עס האָט געווינט דער לערער געשקאָוויטש, אַ שערשעווער, רחל מרימס סאַלאָוויטשיקס אייגעם, ער איז געווען אַ טאַלאַנטפולער פאַרליינער; פלעגט פאַרבייענען פון שלום עליכמען. אַזעלכע פאַרזאַמלונגען פלעגן פאַרקומען שבת. זומער האָט מען זיך

*) זע וווייטער אין אונדזער פּנקס דאָס קאַפּיטל „צווישן פּויליש־ליטווישע יידן" פון יעקב מעסטעל.

אויך פֿאַרזאַמלט אין „מאַגאַזין", וווּ עס האָט געקענט אַריין אַ גרעסערער עולם.

יענעם ווינטער האָט די יוגנט אַרגאַניזירט אַ ספּעקטאַקל. מען האָט אין „מאַגאַזין" אויפֿגעפֿירט שלום עליכמס „דער שדכן". דער ווינטער איז געווען אַ ביז גאָר מילדער, האָט מען זיך געפּילט גאָר באַקוועם. עסטרייכער אונטעראָפּיצירן האָבן געהאַלטן אַרדענונג און די פֿאַרשטעלונג איז געלונגען. אין זייערע ראָלן האָבן זיך אויסגעצייכנט מיין ברודער יעקב ע"ה — ווי דער „שדכן" און חייטשע געדש (רחל־לאהס) אין „די מאַמע". דאָס איז געווען די אינציקע פֿאַרשטעלונג אין מאַלטש, פֿאַר דער גאַנצער צייט פון יענער מלחמה.

פֿאַר פּסח איז געווען אַ פֿראָבלעם מיט מצה. קיין ווייסע מעל איז אין ערגעץ נישט געווען, האָט מען דעם קאָרן „געבייטלט" און געבאַקן קאָרנע מצה ביי פֿרומע העשלס אין שטוב. די מצה איז אַרויסגעקומען שוואַרץ און האַרט — אָבער פֿאַרט מצה. קיין פּלייש איז נישט געווען בנימצא און כדי וואָס ווייניקער צו הונגערן, האָבן אונדזערע רבנים מתיר געמאַכט „קיטניות" — דאָס הייסט, בעבלעך, אַרבעס, לינדזן. דער דאָזיקער היתּור איז געווען גילטיק פֿאַר אַלע מלחמה־יאָרן.

ערד־אַרבעט און צוואַנגס־אַרבעט

פֿרילינג 1916, נאָך פּסח, ווי נאָר די פּעלדער האָבן זיך אויסגעטריקנט האָבן זיך די יידן גענומען צו די פּעלד־מכשירים, וואָס זענען געווען לרוב נאָך די אַוועקגעפֿאָרענע פּויערים, און אַרויס אין פּעלד.

עסטרייכישע זשאַנדאַרן האָבן גאָנץ פרי באַזוכט אַלע הייזער אוּן איינפאַך געטריבן אַלע אַרבעטס־פּעיקע אין פּעלד אַריין. זיי האָבן געוואָרנט, אַז אויב מען וועט נישט אַרבעטן וועט מען הונגערן, וועָן זיי האָבן בעת דער אַרבעט־צייט ביי וועמען געטראָפֿן אַ פּערד אין שטאַל, איז דער באַלעבאָס באַשטראָפט געוואָרן. און מערקווירדיק, אונדזערע יידן, אַן אַ געהעריקער צוגרייטונג און פּראַקטיק, האָבן פֿאַרזעצט קאַרטאָפּל, פֿאַרזייט געראַטן און האָבער און באַארבעט אַלע גערטנער.

עס איז געווען זייער שווערויק מיט קאַרטאָפּל־זריעה, ווייל דער ווינטער איז געווען אַ לינדער און נישט האָבנדיק קיין פּראַקטיק ווי צו אַהאַלטן די קאַרטאָפּל זענען זיי אין די גריבער פּשוט פֿאַרפּוילט געוואָרן. מען האָט די קאַרטאָפּל געשניטן אין עטלעכע טיילן און עס פֿאַרזעצט אין עס האָט געוואָקסן.

נאָך שבועות איז געקומען אַ באַפֿעל פון דער קאָמענדאַנטור, אַז אַלע מענער פון 15 ביז 50 יאָר, דאַרפן זיך מעלדן אויפֿן מאַרק, וווּ מען האָט אַלע־מען רעגיסטרירט. אין געציילטע טעג שפּעטער האָט מען כמעט אַלע רעגיסטרירטע מאָביליזירט. מען האָט אונדז געשיקט אויף אַרבעט.

טייל צום שאַסיי ביים דאָרף האַליץ, 12 קילאָמעטער פון מאַלטש. דער דאָרף איז נישט געווען פֿאַרברענט, אָבער אַן די פּויערים, זיי זענען אַנטלאָפֿן מיט די רוסן. דער שאַסיי איז דאָרטן געווען שטאַרק צעשעדיקט; צוליב די באַוועגונגען פון די אַרמייען (פּריער רוסישע און שפּעטער דייטש־עסטרייכישע) איז ער געווען פול מיט לעכער. מיר האָבן געאַרבעט ביים פֿאַרריכטן דעם וועג. אונדזערע אויפּזעער, עסטרייכער, האָבן זיך מיט אונדז באַגאַנגען ניט אביערויק שטרענג. אויף שבת זענען מיר געגאַנגען אַהיים. מען האָט אונדז געצאָלט 2 קראָן אַ טאָג.

די מערסטע טייל פון אונדזערע מאַנסלייט זענען געשיקט געוואָרן קיין קאָבאַקי אין „הויף", וווּ מען האָט געלאָזן אין גאַנג די ציגעלניע צוצוגרייטן ציגל, כדי צו געבן מאַטעריאל צו פֿאַרפּעסטיקן אַ ריי שוץ־פונקטן ביים פראָנט. מען האָט דורכגעשניטן אַ שמאָלע באַן־ליניע פון דער ציגעלניע דורך די גויאישע פעלדער ביז דעם בלאָק פּיעסטשאַנקע, אויף אַ שטח פון דריי קילאָמעטער. דאָ איז שוין דער רעזשים געווען אַ שטרענגער. דער מייסטער פון דער ליניע איז געווען אַ פּלאָקס־האָריקער דייטש און דער קאָמענדאַנט, אַן אָבער־לויטענאַנט, אַן עסטרייכער, אַ גאַליציאַנער פֿאַליאַק, אַ כלב. ער האָט גוט געראַדעט יידיש, זיך געזידלט אויף יידיש. דאָ האָט מען געמוזט אַרבעטן אויך אום שבת.

וווּ נאָר די ליניע איז אויספֿלאַנירט געוואָרן, זענען אַנגעקומען מיטן באַן פֿאַרטיקע רעלסן מיט וואַגאָניעטקעס און אַ לאָקאָמאָטיוול. די ליניע איז געווען פֿלאַנירט פון דער צעגעלניע באַרג־אַראָפֿ און אין מיטן וועג פּלעגט מען העלפֿן מיט דער הילף פון אַ פּערד אַרויפֿקריכן דעם באַרג־אַרויף, ביז דער פּלאַטפֿאָרמע, וווּ מען האָט געלאָדן די ציגל.

יעדן פרימאָרגן פלעגט מען אונדז אויסשטעלן אין מיליטעריישער אָרדענונג מיט די אַרבעטס־מכשירים אויף די אַקסלען און אויסרופן אַלעמען לויט דעם סדר פון אַלף־בית. מיין ברודער און איך זענען געווען פון די ערשטע, ווייל מיר זענען געווען רעגיסטרירט אַפּעלבוים. נאָך אונדז איז געגאַנגען אַלקאָן פּינע (דעם מלמדס זון) און אַזוי ווייטער. אויך אַהיים, נאָך דער אַרבעט, פלעגן מיר גיין אין אַזאַ מיליטעריישן סדר. נישט אַין מאָל, נאָך אַ שוועָרן טאָג אַרבעט, שוין בין־השמשות, פלעגט קומען אַ באַפֿעל פון אָבער־לויטענאַנט: „צום לאַדן!" — אַלע וואַגאָנעס האָבן געמוזט אַנגעלאָדן ווערן. געשלאָפֿן זענען מיר אויף נאָרעס געמאַכט פון

ברעטער אויפן בוידעם פון דעם גרויסן מויער אין דער ציגעלניע. 5 פֿאַרטאָג האָט מען שוין געהערט דאָס געשרייַ „אַרונטער!“ 6 אַזייגער איז מען שוין געשטאַנען צעשטעלט אין פּולער אַרדענונג. געאַרבעט האָט מען ביז 12 בייטאָג, פֿאַרמעל האָט עס גערופֿן, אַז מען האָט צוויי שעה מיטאָג, אָבער שפּעטער ווי האַלב צווי האָט מען קיינמאָל נישט געהאַט. פרייַ איז מען געוואָרן 7 פֿאַרנאַכט, אויב עס איז נישט געקומען קיין באַפֿעל „צום לאַדען!“

איינמאָל איז געשען אַ פּאַל, וואָס האָט גורם געווען אַ פּאַניק אין שטעטל. די רוסן האָבן אַנגעהויבן אַ שטאַרקע אָפּענסיווע אויפן דרום־פֿראָנט, ערגעץ אין וואָלין, זיי האָבן טאַקע אַוואַנסירט אויך. אַן איינעם אַ טאָג האָט זיך די מאַכט געפונען אין אַוא צערודערונג, אַז מען האָט געשטעלט אין אַן אַליאַרם־צושטאַנד אונדזער גאַרניזאָן אין באַפּוילן צו מאַרשירן קיין מזרח. מיר האָבן געהערט ווי מען האָט געפרעגט דעם אָבער־לויטענאַנט: — „און די לויטע?“ — אַנווייזנדיק אויף אונדז. זיין ענטפֿער איז געווען: — די לויטע בלייבן פֿאַרלויפיק היר“.

ווייזט אויס, אַז די לאַגע איז געווען ערנסט. גענוג יעדנפֿאַלס, אַז מיר זאָלן האָבן שרעק — פֿאַר די אויגן האָבן מיר שוין ווידער געזען „פֿראָנט“, „פֿאַזיציע“— אָקאָפּעס, קאָזאַקן, לויפּענישע. נאָך מער טאָמער קומען צוריק אונדזערע גויים וועלן זיי זיכער אונדז אַרויסטרייבן פון די פֿאַרנומענע היימען.

יידן האָבן זיך געמוען צום באַקאַנטן געוועט — צו תהילים, תפילות און די ווייבער זענען געלאָפֿן אויפן גוטן אָרט „רייסן קברים“. די פּאַניק האָט אָנגעהאַלטן עטלעכע טעג. פון דער קאָמענדאַנטור האָט מען נאָכדעם פֿאַרזיכערט, אַז די סכנה איז אַרײַבער. אָזאַ פּאַל האָט זיך שוין מער נישט איבערגעחזרט ביז דעם סוף פון דער מלחמה.

אונדזערע פעלדער מיטן פּרילינג־פֿאַרזיי זענען געוועזן גאַנץ שיין; עס איז אונדז פֿאַרויסגעזאָגט געוואָרן אַ מער־ווייניקער זאָטן יאָר. די איינציקע זאָרג איז געווען: ווו נעמט מען ברויט. אונדזערע פֿרויען האָבן אין דער הינזיכט געטאָן אַלעס מעגלעכע. מען האָט זיך אַרויסגעלאָזט איבער די פּעלדער און געריסן די זאָגעזן פון דעם ווידערווואָקס, וואָס איז געוואַקסן פון צופעליק־צעשאָטענע קערנער.

צו האַרבסט האָט די מאַכט געגעבן קאָרן־זריעה צום פֿאַרזייען. געגנוג איז עס נישט געווען, מען האָט פֿאַרזייט וויפל מען האָט געהאַט.

שפּעטער איז אויפגעקומען אַ פּראָבלעם פון פֿאַרגרייטן פֿאַשע פֿאַר די בהמות און פּערד. אַרום זענען געווען שפּעדיקע לאַנקעס, וואָס האָבן זיך געבעטן, אַז עס זאָל קומען אַ מענטשלעכע האַנט, אַ קאָסע וואָס זאָל עס אָפּשניידן. אָלע אַרבעטס־פּעקע זענען אָבער געווען פֿאַרנומען ביי דער צוגענגער אַרבעט אין דער ציגעלניע.

ווייזט אויס, אַז אויך פון מיליטעריש שטאַנדפּונקט איז אַנגעקומען אַ באַפֿעל, אַז מען זאָל צושטעלן געוויסע סכומים פון היי פֿאַרן פּראָנט אויף ווינטער. עס זענען אויך געשטאַנען גרויסע פעלדער קאָנישיניע אין מאַלטש, יאָמניק און קאָבאַקי.

אין איינעם אַ פֿאַרנאַכט האָט מען אונדז אָלעמען אויסגעשטעלט און דער אָבער־לויטענאַנט האָט אָלעמען באַטראַכט און געפרעגט ווער עס וויל גיין קאָסיען גראָז. געמאָלדן האָבן זיך אָלע. ער האָט פֿאַראַלטן אויף דער ציגעלניע אַ קלייניעם טייל אָן די אַנדערע זענען שוין אויף מאָרגן פרי געשטאַנען מיט קאָסעס (וואָס די מאַכט האָט צעטיילט), אונטער דער אויפזיכט פון אַן עסטרייכער, און געשניטן די הויכע און געדיכטע גראָזן.

די אַרבעט איז נישט געווען קיין בחינמדיקע. 2 דריטל האָבן זיי געגומען פֿאַר זיך און אַ דריטל געגעבן די אַרבעטער. דאָס האָט טאַקע געגעבן די מעג׳עכקייט צו פֿאַרזאָרגן פֿאַשע אויף ווינטער פֿאַר אונדזערע בהמות.

אַ שווער פּראָבלעם איז געווען מיט קליידונג. קיין שטאָפּן זענען פון ערגעץ נישט אַנגעקומען. מען האָט גערמוט אַנקומען צו פֿאַרשיידענע מיטלען און עצות צו קענען פֿאַרגרינגערן די דאָזיקע נויט. מע׳ האָט געפֿאַרבט גויאישע לייוונט אויף שוואַרץ; שפּעטער האָט מען אַנגעהויבן האַנדלען מיטן מיליטער — מען האָט ביי זיי געקויפט שיינעלן, רעגן־מאַנטלען עטלעכע אויף שוואַרץ און איבערגעגייט עס אויף ציוויל „מאַדעס“. אויך שטיוול האָט מען באַקומען אויפן זעלביקן וועג. מיט דעם דאָזיקן האָנדל האָט זיך ספּעציעל פֿאַרנומען אונדזער יוגנט, וואָס האָט געאַרבעט ביי די באַן־סטאַנציעס אין בלוידינען און לינגוען, וווּ עס איז געווען אַ שטענדיקע באַוועגונג: מיליטער צום פראָנט און צוריק.

די געריטענישן אויף די פעלדער איז געווען צופֿרידנשטעלנדיק. מען האָט אָפּגעשניטן דעם גערשטן, אַ ביסל האָבער; אַנדערע האָבן אויך געהאָט רעטשקע און פֿראָסע. מען האָט אויסגעגראָבן די קאַרטאָפּל און מיר זענען געווען צופֿרידן מיט אונדזער גורל. די יום־טובים האָבן מיר געפֿייערט אין רויקייט און אין זאָטקייט.

אויס עסטרייכער, ווידער ביי די דייטשן

אין איינעם אַ טאָג, שוין נאָך סוכות, האָט מען פֿאַרזאַמלט אונדזער אַרבעטנדיקער יוגנט אַנטקעגן דער קאָמענדאַנטור און אַן אונטער־אָפיציר האָט פֿאַר אונדז געהאַלטן אַ רעדע. ער האָט געמאָלדן, אַז די

עסטרייך־אונגאַרן אָפּטיילן פאַרלאָזן אונדז און זייער פּלאַץ וועלן פאַרנעמען דייטשן. ער מאַכט אונדז אויפמערקזאַם, אַז זיי זענען געווען מיט אונדז גע־נוג מילד און די דייטשן וועלן איינפירן אַ שטרענ־גערע דיסציפּלין. מיר זאָלן זיין געהאָרכזאַם; אויס־פאָלגן אַלע פאַראָרדענונגען; מיטהעלפן זיי אין זייער אָנשטרענגונג פאַרצושטעלן די מלחמה און אויף אָזאַ אופן וועט אונדז קיין שום שלעכטס נישט געשען, ער האָט זיך מיט אונדז פרייַנטלעך גערעדט, דערביי געדאַנקט פאַר אונדזער פלייסיקייט און מיטהילף אין אַלע ביז־איצטיקע אונטערנעמונגען.

אין דער זעלבער וואָך זענען טאָקע אָנגעקומען די דייטשן.

קיין באַוונדערע ענדערונגען האָבן זיי נישט איינ־געפירט. דער פּריַערדיקער ראַט — יעקב דער „סטאַ־ראָסטאַ" מיט די מיליציאָנטן זענען געווען די זעל־ביקע. זיי האָבן פאַרלאָזט אַרבעטער צום באַן. עס זענען אוועק זייער פיל צו די באַן־בודקעס צווישן לינעווע און בלודען וויַ וועג־היטערס. אין דער סטאַנ־ציע גופא האָבן שוין פון פריַער, בערך אַ צוויי יאָר געאַרבעט פרוזשענער, בערעזער און סעלצער. גע־צאָלט האָט מען 2 מאַרק מיט 20 פעניג אַ טאָג. אַ מאַרק מיט 20 האָט מען זיי אַראָפגערעכנט פאַר די באַקומענע פראָדוקטן. די פּראָדוקטן (עסנוואָרג) זענען געווען גאָנץ באַדייטנדיקע. מיט דעם ביסל היימישע איז מען געווען גאָנץ זאַט.

דער ווינטער 1916—1917 האָט זיך געשטעלט אַן אויסערגעווויינטלעך שווערער; גלייך נאָך סוכות האָ־בן זיך שוין אָנגעהויבן שטאַרקע קעלטן און האָבן אָנגעהאַלטן ביז נאָך פּורים. דער טערמאָמעטער אין דער קאָמענדאַנטור האָט, מיט קורצע אויסנאַמען, כסדר געוויזן 31 און 33 גראַד קעלט טעגלעך. צו־ליב דער שארפער קעלט און שלעכטער דערנערונג (אַן פעטס), און צוליבן פעלן פון מעדיצינישער באַ־האַנדלונג, זענען אַ סך מענטשן געשטאָרבן.

די דייטשן האָבן אַרויפגעלייגט אויף דער באַ־פעלקערונג אַ מילד־שטייער. יעדער וואָס האָט גע־האָט אַ מעלקעדיקע בהמה האָט געדאַרפט צושטעלן אַ געוויסע מאָס מילך. יעדן טאָג פלעגט אָפּגעפירט ווערן צו די קאָאָזרמעס אין בערעזע אַ פור מיט מילך־קאַנעס; דאָס איז געווען פאַר די פאַרוווונדעטע און קראַנקע. אַ טייל פון דעם האָבן זיי געגומען פאַר זייער אייגענעם באַנוץ.

זיי האָבן אויך געגומען אַרבעטער צו פרעסן די צוגעגרייטע היי. מען פלעגט מאַכן ריזיקע קוואַד־ראָטן און עס שיקן צו דער סטאַנציע פיעסטשאַנקע, פון וואַנען עס איז געשיקט געווארן צום פראָנט.

אין מיטן דעם דאָזיקן שווערן ווינטער, ביי גאָר שטאַרקע פרעסט איז געקומען אַ פאַראָרדענונג צו שיקן מענטשן אויף צוואַנג־אַרבעט הינטערן פראָנט. אונדזערע מיליציאַנטן האָבן מודיע געווען, אַז דייטשן וועלן גיין פון שטוב צו שטוב און זוכן וועט מען צו נעמען. ווי דורך עפּעס אַ כישוף זענען אַלע יוגנטלעכע (אויסער די וואָס האָבן געאַרבעט ביים באַן) נעלם געווארן. מען איז אין די נעכט געלעגן אין די אָפּענע שייערן. די דייטשן זענען טאָקע גע־גאַנגען פון שטוב צו שטוב אָבער קיינעם נישט גע־פונען אויסער אינעם איטשע זשוק, וועלכער איז אויעקגעשיקט געווארן צום פראָנט אַרום פינסק.

אַ גרויסע צאָל צוואַנגס־אַרבעטער האָבן זיי אַנ־געזאַמלט פון בערעזע, קאָסעווע און אַנדערע שטעט, אין בית־המדרש אין בערעזע, אויף דער גאַס אַנ־קומענדיק פון מאָלטש, האָבן זיי איינגעאַרדנט אַ מין קאָנצענטראַציע־לאַגער פאַר די דאָזיקע אַרבע־טער; זיי פלעגן דאָרטן זיין ביז די טראַנספּאָרטן זע־נען געשיקט געווארן צו דער פראָנט־ליניע. דער בית־המדרש איז געווען אַרומגערינגלט מיט שטע־כעדיקע דראָטן אין דייטשן מיט ביקסן אין לאַנגע ווייסע פוטערס האָבן געהאַלטן וואָך. מיר האָבן זיך נאָכדעם דערווויסט, אַז אַרום נאָוואַיעלניע, און אַנ־דערע ערטער, זענען אויפגעקומען פרישע ערד־בערגלעך פון די אומשולדיקע יונגע לעבנס.

איטשע זשוק איז אַרום יענעם פּסח צוריקגעקו־מען. אויף זיין אָרט האָט מען אַוועקגעשיקט שמעון משה־יאָסלס. אויך שמעון איז שפּעטער צוריקגעקו־מען אַ געזונטער.

אין פרילינג 1917 האָבן מיר ווידער געאַרבעט אויף די פעלדער. קיין שום ענדערונגען אין דעם פרט זענען נישט פאָרגעקומען.

די דייטשן האָבן צוגענומען אַלע נייַ־געבאָרענע קעלבער־זכרים. זיי האָבן געצאָלט אַ נישטיקן פרייז.

נאָך שבועות איז געקומען אַ באָפעל, אַז יעדער וואָס האָט אַ פערד אָדער אַ בהמה דאַרף צושטעלן אַ היי־שטייער. פון אַ בהמה 120 פוד היי; פון אַ פערד 150; האָט ווער ביידע דאַרף ער צושטעלן 270 פוד. אויב דער דאָזיקער שטייער וועט נישט אייגעצאָלט ווערן וועט מען די בהמות און פערד קאָנפיסקירן. מען האָט טאָקע צוגעשטעלט די געפאָדערטע סכומים.

אַרום תשעה־באָב האָבן זיי אַריינגעשיקט אַ 70־80 מאַן עלטערע דייטשן צו קאָסיען די גראָז. זיי פלעגן אַרבעטן נאָר אין דער פרי. און נאָך מיטיק פלעגן זיי זיך פאַרדינגען פאַר אייניקע שעה פאַר 3 דייטשע מאַרק און גוט אָפּעסן. אַזוי אַרום האָבן זיי אונדז געהאַלפן צוצוגרייטן דעם געפאָדערטן סכום היי, דער ערשטער צו באַצאָלן די דאָזיקע היי־קאָנטרי־בוציע, וואָס איז געווען לויט דעם סדר פון אלף־בית (אָפּעלבוים) איז געווען מיין פאָטער, וואָס האָט טא־קע צוגעשטעלט די 270 פוד היי. זייענדיק דער ער־

שטער איז דער קאמענדאנט געווען שטארק צו־פרידן און געפרעגט מיין פאטער, וואס פארא באַ־לוינונג ער פארלאנגט. מיין פאטער האט געענט־פערט, אז ער פארלאנגט אלץ צום הייצן פון דעם נאענטסטן וואלד — פון סאמארא־וקא. עס איז אים טאקע גלייך ארויסגעגבן געוואָרן א באשיינונג צו נעמען אין סאמארא־וקא א געוויסע צאל פורן מיט אלץ. פאר די היי האבן זיי גארנישט באצאלט.

עס איז געווען א געוויסע צאל משפחות וועמענס שפייזערס עס זענען געווען אין דער מלחמה. פאר די דאזיקע איז די היי־קאנטריבוציע געווען גאר א שווערע פראבלעם, ווייל זיי האבן בכלל אנגעקו־מען צו פרעמדע ארבעטס־כוחות. האט זיך געשאפן א קאמיטעט, אנגעפירט פון ר' בצלאל ווייסאקער און הערשל אהרן־דודס, וואס האבן זיך אונטערגענומען פאר די דאזיקע צוצושטעלן די היי־קאנטריבוציע, זיי האבן פאר דעם געדונגען יוגנטלעכע און מען האט גאר פלייסיק געשניטן די גראזן און אזוי ארום די דאזיקע פראבלעם געלייזט.

אזוי האבן מיר זיך איינגעלעבט מיט דער לאגע, ביז זי האט אויסגעזען צו זיין גאנץ נארמאל. מען האט געארבעט, צוגעטראגן קאנטריבוציעס פאר די דייטשן — עס איז דאך מלחמה און קיין אנדער בריה איז נישט געווען. די דייטשן, דארף מען צו־געבן, האבן זיך ביי אונדז אין אלגעמיין אויפגע־פירט קארעקט. עס איז טאקע געווען א שטרענגע דיסציפלין — קיין רישעות איז אבער נישט געווען. אויף די וועגן איז מען געפארן זיכער. אומעטום האט געהערשט ארדענונג.

די מלחמה איז געענדיקט, אבער קיין שלום איז נאך נישט

די רעוואלוציעס אין רוסלאנד און אין דייטשלאנד האבן אונדז קיין ענדערונגען ניט געבראכט, קערענ־סקיס רעגירונג האט מיט דער מלחמה נישט גע־מאכט קיין סוף. די דייטשן האבן דורך דער אומ־דירעקטער הילף פון די רויטע, באזעצט אוקראינע און זיך ארייngעשניטן אין וויסרוסלאנד. מען האט גערעדט וועגן שלום, אבער די אלע קלאנגען האבן קיין פרייד נישט ארויסגערופן. פארקערט, זיי האבן געבראכט זארג, נישט זיכערקייט, שרעק פאר אומ־ארדענונגען און כאאס. די דאזיקע מורא האט זיך טאקע שפעטער ארויסגעוויזן פאר בארעכטיקט.

עס האבן אנגעהויבן אנקומען אונדזערע סאלדאטן פון געפאנגענשאפט פון דייטשלאנד און פון עסט־רייך־אונגארן. ביז סוף זומער 1918 זענען שוין כמעט אלע געקומען צוריק. אייניקע זענען געבליבן אין רוסלאנד. אומגעקומען איז פראנט זענען: משה סאראטשיק (**אליה דעם הארבאטנס**); קאפל פרידמאן (יעקבס); משה גערש (רחל־לאה דער שניידערקעס) געשטארבן אין דייטשלאנד אין געפאנגענשאפט; מיכל־זלמן גאלדמאן — אומגעקומען אויפן פראנט; ישעיה־משה ראסאכאווסקי (שרה־הינדעס) האט זיך פארקילט אין די אקאפעס און נאכדעם געשטארבן.

פון רוסלאנד האבן אנגעהויבן צוריקקומען די שטאטישע גויים און די פויערים פון די ארומיקע דערפער. עס זענען אויך צוריקגעקומען די פריצים: סווידע פון מאלטש; פעלע סטאשעוויטש פון קוטנע־ווישט, וואס האט זיך באזעצט אין מאלטשער „הויף". אין קאבאקי איז אנגעקומען אן אדמיניסטראטאר צו פארוואלטן מיטן „הויף".

די גויים וואס האבן געטראפן זייערע הייזער בא־זעצט און די פעלדער באארבעט דורך יידן זענען געווען צופרידן. מען האט זיך וויי עס איז אן עצה געגעבן מיט די דירות. מיט די באארבעטע פעלדער האבן די דייטשן לויט דעם סיסטעם פון לוין געגעבן דעם פויער 1 דריטל און 2 דריטל פאר דעם וואס באארבעט דאס פעלד. דאס זעלביקע האט מען אנ־געווענדט לגבי די פריצישע אייגנטימער.

יענעם סוף זומער האט זיך אין שטעטל און אין דער סביבה באווירן א קרענק, וואס מען האט עס ביז דאן נישט געקענט — געהייסן האט די דאזיקע קרענק די„שפאנקע". נישט האבנדיק קיין מעדיצי־נישע באהאנדלונג האט די „שפאנקע" נישט אויס־געמיטן קיין שום שטוב. געווען אויך א סך טויט־פאלן בעיקר האבן געליטן די צוריקגעקומענע פויע־רים. מען האט גערעדט, אז דאס האבן זיי פון זייערע „עקסקורסיעס" אראפגעבראכט די חולאת.

אויס דייטשע מאכט — עס קומט אן אוקראַינישע

נאך דער דייטשער רעוואלוציע, וואס האט גע־מאכט א סוף צו דער מאנארכיע, האבן אנגעהויבן ארומגיין מאדנע קלאנגען. איין זאך איז קלאר גע־ווואָרן — די דייטשן האבן געגרינדעט א רעגירונג אין אוקראינע און געקרוינט א הערשער — א „הע־מאן", וועמענס הערשאפט האט זיך געדארפט אויס־ברייטערן אויך אויף אונדזער זאנע.

א פאר וואכן נאך סיכות, אין א זונטיק, איז אנ־געקומען א מענטש און האט פאררופן א פארזאמ־לונג ביי משה אלעקסאנדראווסקין אין שטוב. ער האט געהאלטן א רעדע אין אוקראיניש (די באן האט ער גערופן „טשיהונקא"), און האט פראקלאמירט אונדזער אנגעהעריקייט צו אוקראינע. ער האט וועי־בירט מיליציאנטן פון צווישן די צוריקגעקומענע פון געפאנגענשאפט: שמואל ראזענבלום (יעקב־אשרס איידעם); משה־אהרן (**נחום דעם געלנס**); הירשל מיסקון פון כוואיניק; א קאבאקער פויער. די

מיליציאַנטן האָבן באַקומען נייע ביקסן פון פּרוסזשענע וווּ עס איז געווען אַ מין קרייז־קאַנצעלאַריע פון דער נייער אוקראַיניישער מאַכט. פון זעלבן אָרט האָבן די מיליציאַנטן געדאַרפט באַקומען באַפעלן וווּ אויך זייער געהאַלט.

אַנאַרכיע, עס הוליען באַנדעס

די דייטשע אַרמיי־טיילן זענען נאָכן פאַלן פון דער דייטשער מאַנאַרכיע אַריין אין אַ צושטאַנד פון צעפאַלונג. פון אוקראַינע זענען זיי געלאָפן אָן געווער. אין פּוילן זענען זיי אַנטוואָפנט געוואָרן דורך פילסודסקיס לעגיאָנען. די באַלטישע פעלקער האָבן אָנגעהויבן אויפצושטעלן אייגענע זעלבסטשטענדיקע מלוכות מיט ארמייען און פּאַרשטעלט דעם אַרגאַניזירטן צוריקמאַרש פון די דייטשע מיליטער־אָפּטיילן דורך מזרח־פּרייסן, בכלל האָבן די דייטשע גאָרניזאָנען פאַרלאָזן די קלענערע פונקטן און זיך אָנגעהויבן גרופּירן אין די גרעסערע שטעט, זיך קאָנצענטרירן ביי קאָמוניקאַציע־פונקטן. ביי אונדז זענען די דייטשן אַרויס פון אַלע פאַרוואַרפענע ערטער און זיך קאָנצענטרירט אין בערעזע און ליגעווע (שפּעטער די באַן־סטאַנציע אַראַנטשיצע).

אונדזער גאַנצע זאָגע איז אַריין אין אַ צושטאַנד פון אַנאַרכיע, וואָס האָט אָנגעוואָרפן אַ פּחד אויך אויף אונדזער שטעטל. מען האָט געהערט פון רויבערייען און הריגות. אין ווילנסקי, אַ הויף אַרום אַנטאָפּאָליע, האָבן פּויערים אויסגעהרגעט אַ גאַנצע פּריצישע משפּחה. מיר האָבן זיך אָנגעהויבן אָרגאַניזירן צו פאַרטיידיקונג וועגן עס זאָל קומען צו אָנפאַלן. די דייטשן האָבן פאַרקויפט געווער און אַמוניציע, מען האָט געשמועסט, אַז אין פּרוזשענע זענען באַוואָפנט געוואָרן טויזנט פינף הונדערט יוגנט־לעכע. ביי אונדז זענען באַקומען געוואָרן נאָר גענעראַל ווי אויך זייער געהאַלט.

עס איז אויסגעאַרבעט געוואָרן אַזאַ מין פלאַן פון דער פאַרטיידיקונג אין פאַל פון אַן אָנפאַל, אויב עס וועלן ביינאַכט באַמערקט ווערן פאַרדעכטיקע פערזאָנען זאָל מען מיט דער טרויבע מאַכן אַן אַלאַרם און אַלע פרויען און קינדער זאָלן אַרויס פון דיזער אוון מאַכן אַ גוואַלד. די געווער־טרעגער זאָלן אַנהייבן שיסן, אומאָפּהענגיק אויף וועלכן פלאַץ זיי זאָלן זיך נישט געפינען. דאָס האָט געדאַרפט זיין אַ מין „סטראַטעגישער מאַנעווער" אָפּצושרעקן די אָנפאַלער. מיט דעם דאָזיקן פלאַן האָבן מיר, צו אונדזער גליק, טאַקע נישט געמאַכט קיין טעות.

דער אַכטער טאָג חנוכה 1918 איז אויסגעפאַלן זונטיק. יענער אוונט, אַ שטיללער, דער הימל פאַרוואָלקנט, פינצטער ווי אין אַנהייב חודש, איז געווען פונקט ווי צוגעפאַסט פאַר רויב־אַקציעס. אין דעם אוונט איז טאַקע דורך דער זאָלוושער גאַס, אַריין אַ מיליטעריש־פאַרמירטע קאָלומנע פויערים מיט ביקסן אויף די אַקסלען. געגנוי זייער צאָל איז נישט געווען באַווויסט. מען האָט געשאַצט אַ פּאָר הונדערט — מעגלעך, אַז עס איז געווען איבערגעטריבן. זייער פּלאַן איז משמעות געווען אויסצורויבן דאָס שטעטל, ראשית דעם רעזערוו פון עסנווארג. זיי זענען אַריין שטיל, פאַרזיכטיק. ביי חיים גאָלדשטיינס שטוב האָבן זיי געטראָפן מיין זיידן משה ע״ה. דער אָלטער האָט זיך נישט פאַרלוירן, נאָר אָנגעהויבן שרייען און זיי שטראָפן מיט די וועפּטער: — „אָך ווי ראַזבאַיניקי!" — איר רויבערס. זיי האָבן אים נישט אָנגעריירט נאָר געזאָגט: „גיי אין שטוב אַריין אַלטיטשקער".

מען האָט זיי באַמערקט. יאָסל קראַווטשיק, וואָס האָט געהאַט די טרובע האָט נישט פאַרלוירן קיין צייט און געמאַכט אַן אַלאַרם. די פרויען און קינדער זענען אַרויס פון די הייזער און פאַרהילכט מיט זייערע געשרייען דעם חלל פון שטעטל.

דער פּלאָן פון די אָנפאַלער איז געווען ראשית צו אָנטוואָפענען, אָדער טאַקע אַוועקלייגן די עטלעכע מיליציאַנטן, וואָס האָב געהאַט זייער קוואַרטיר ביי משה אַלעקסאַנדראָווסקין אין שטוב, וווּ עס האָט געווויינט שלום סאַכאַראָוו. זיי האָבן אָבער געהאַט אַ טעות, ווייל די מיליציאַנטן מיט אונדזערע עטלעכע געווער־טרעגער זענען דאָן געווען ביי יאָנקל אָשרס אין שטוב, כמעט קעגנאיבער אַלעקסאַנדראָווסקיס הויז. אינמיטן איז געשטאַנען לייבע דעם הויפישנס גרויסער ווייסער מויער. דעם ערשטן רויבער, וואָס איז אַריין אין אַלעקסאַנדראָווסקיס שטוב מיט אַן אויסגעשטרעקטער ביקס האָט באַגעגנט שלום סאַכאַראָוו, אַ שטאַרקער, געזונטער יונג, וואָס האָט אים אָנגעכאַפּט פאָר דער ביקס. זיין פרוי, עלקע, אַ דערשראָקענע, איז צוגעלאָפן, זיך געשטעלט פונקט קעגנאיבער דעם מויל פון דער ביקס. בכיוון אָדער אומגערן האָט די ביקס אויסגעשאָסן און געטראָפן דער אומגליקלעכער אין בויך. אונדזערע פאַרטיידיקער, דערהערנדיק פון וואָנען דער שאָס איז געקומען, האָבן גלייך אָנגעהויבן שיסן אין יענער ריכטונג — די אָנפאַלער, דערהערנדיק די זאָלפן פון די פאַרטיידיקער, האָבן זיך דערשראָקן, מיינענדיק, מי יודע, ווער ווייס ווי גרויס ס׳איז די צאָל פון די קעמפּנדיקע פאַרטיידיקער און האָבן אָפּגעצויגן.

צוליב דער מורא טאָמער קומען זיי נאָכאָמאָל צוריק האָט מען אַרויסגעשיקט אַ רייטער — שמואל לייבקעס, צום בלאָק פּיעסטשאָנקע, ביי דער באַן־ליניע, 8 קילאָמעטער פון מאַלטש, כדי צו טעלעפאָנירן צו די דייטשן אין בערעזע וועגן דאָזיקן פאַל בעטנדיק הילף. אַרום האַלבע נאָכט איז אָנגעקומען

אן אפטיילונג פון 50 דייטשן אין פולער באוואפנ־נוג מיט מאשין־געווער. אבער די באנדע איז נישט צוריקגעקומען. נאך א פאר שעה וואַרטן זענען אויך די דייטשן אוועק.

מיט דער שווער־פארוונדעטער עלקען האט זיך באשעפטיקט לייבל חיהס (פאמעראניץ), וואס איז געווען א סאניטאר אין דער רוסישער ארמיי און געקומען פון דייטשישער געפאנגנשאפט. די אומגליק־לעכע האט זיך געמאטערט ביז פארטאג און געשטארבן. אויף מארגן, מאנטיק, איז פארגעקומען די לוויה, אין וועלכער עס האט זיך באטייליקט דאס גאנצע שטעטל.

פון דער דאזיקער פאסירונג אן זענען ארגאניזירט געווארן פאר יעדער נאכט פאטרול־אפטיילונגען צו אפהיטן דאס שטעטל. אזוי ארום איז זי געווארן באוואכט בייטאג און ביינאכט.

לעגיאנערן און באלשעוויקעס

די דייטשן האבן נאך פארהאנדלונגען מיט פוילן און מיט די באלטישע מלוכות באקומען די דערלויבעניש פאר אדורכגאנג פון די רעשטלעך פון זייערע ארמייען קיין דייטשלאנד. קורץ פאר פורים פון 1919 איז אוועק פון לינעווע דער לעצטער באן מיט די דייטשן. פארן אפגיין האבן זיי אויפגעריסן די אמוניציע־סקלאדן אין לינעווע. די אויפרייסן האבן נאכדעם אנגעהאלטן עטלעכע טעג.

וועו עס האבן נאך געדויערט די אויפרייסן אין לינעווער אמוניציע־סקלאדן איז פון פרוזשענע אנגעקומען א רייטער־אפטיילונג. די רייטער האבן איך זיך געהאט דייטשע, רוסישע און עסטרייכישע אוניפארמס — זיי האבן זיך דערקלערט פאר פוילישע לעגיאנערן, וויינזדיק די וויסע אדלערס אויף זייערע היטלען — דעם איינציקן פוילישקייט־סימן. צווישן זיי זענען אויך געווען אייניקע, וואס האבן געהערט יידיש. זיי האבן געהייסן שפאנען פערד און וואגן און פארן קיין לינעווע כדי צו לאדעווען געווער. וועו מיר זענען אנגעקומען אין אוונט קיין אראנטשיצע האבן אונדזערע פאליאקן דערקלערט, אז די אמוניציע איז שוין אוועקגעפירט געווארן און געהייסן אונדז פארן אהיים.

אין דער דאזיקער נאכט איז וויידער געשען א נישט־פריילעכע געשיכטע. פון בערעזע איז אנגעקומען א גרופע באוואפנטע מענטשן און דערקלערט, אז זיי זענען באלשעוויקעס. זיי האבן גארנישט געטאן, נאר אוועק אין „הויף", בארויבט דעם פריץ סווידע און צוריק אוועק.

די געשיכטע האט דאס שטעטל ארויסגעווארפן אין א נייער פאניק — עס הייסט, אז מיר זענען צווישן צווויי פייערן: אין בערעזע די באלשעוויקעס און אין פרוזשענע די פאליאקן.

צומארגנס זענען וויידער געקומען עטלעכע רייטער פאליאקן. זיי האבן זיך אינפארמירט וואס עס איז געשען און פארנאכט צו צוריק אוועק. אין דער צווייטער נאכט האט זיך וויידער איבערגעחזרט די זעלביקע געשיכטע — עס קומען די בערעזער באלשעוויקעס און איבערגעחזרט די זעלביקע העלדישקייט פון דער פריערדיקער נאכט — באַרויבט סווידען און אוועק. זיי האבן דאס מאל גענומען צווויי פורן אוועקצופירן דאס אנגערויבטע. די פורן האבן געהערט צו אהרן־יצחק יקותיאלס און צו יודל געצלס.

אויף מארגן, דאנערשטיק, זענען וויידער געקומען פאליאקן. זיי זענען אוועק אויף בערעזער וועג אפצווואנטן די דאזיקן פורן. זיי האבן די דערמאנטע צווויי יידן ארויסגעבראכט אין משה אלעקסאנדראוסקיס הויז און באשטראפט אויף זייער שטייגער מיט 25 שמיץ יעדן. זיי האבן נאכדעם געכאפט א קאלב געמאכט א גוטן מאלצייט און צוריק אוועקגעריטן.

די דאזיקע ניט־קלארע לאגע האט צום גליק לאנג נישט אנגעהאלטן. דעם זעלבן שבת פרי האט קיין בערעזע ארויסגעמארשירט א גרעסערע אפטיילונג לעגיאנערן און האבן אומגעריכטערהייט איבערגעפאלן אין נעסטן פון די באלשעוויקעס און זיי לייכט באזיגט. זיי זענען בכן געוואלן די באהערשער פון דער גאנצער זאנע. און צו אונדז איז אנגעקומען א קאמענדאנטור, וואס האט זיך באזעצט אין ברוך דעם פאטשערס גרויסע שטוב. עס האט זיך איינגעשטעלט ארדענונג.

יענער פרילינג פון 1919, אונטער דער הערשאפט פון די פאליאקן, האט אונדז איבערגעלאזט א טרויעריקן סך־הכל. עס האט געבושעוועט א מגיפה פון פאקן אין טיפוס, וואס האט פארשלונגען א סך יונגע און שטארקע לעבנס.

מיטן איינשטעלן פון דער נייער פוילישער ארדענונג איז נאך אן איבערייס פון 4 יאר, געעפנט געווארן א טיר צו דער בריטער וועלט. עס האט אנגעהויבן אנקומען קארעספאנדענץ פון אמעריקע וויאויך מאטעריעלע הילף פון יחידים און ארגאניזאציעס. עס האבן זיך געעפנט אויסזיכטן פאר מעברלימיקער עמיגראציע.

אין פרילינג פון 1920 האבן די רוסן אונטערגענומען אן אפענסיווע און געטריבן די פאליאקן צו מערב. אין חודש אב האבן זיי דערגרייכט אונדזער שטעטל. צוליב מורא פאר די אפטרעטנדיקע פאליאקן האבן מיר באהאלטן אונדזערע פערד הינטער יאמניק. די בהמות האבן מיר נישט באווייזן צו באהאלטן, זענען טאקע די פאליאקן געגאנגען איבער די

שטאלן, ארויסגעיאגט די בהמות און זיי מיט זיך מיטגענומען ביים אפטרעטן — בוכשטעבלעך עס איז נישט געבליבן קיין איין בהמה.

פון יענע טעג איז כדאי צו פארצייכענען דעם וויטערדיקן עפיזאד:

אין מיטן נאכט זענען פארביי מאלטש דורכגעריטן עטלעכע רייטער פאליאקן און גוט געוועדט רוסיש. זיי האבן מיט זיך מיטגעפירט צוויי גויים, איינעם פון וואראשבעטי און דעם צווייטן פון לידקאמיר. זיי זענען ארויין צו פייגל יעקבס זיך דערקלערט פאר באלשעוויקעס און געפרעגט דעם וועג צום שאסיי. פייגל, נישט קיין נארישע פרוי, האט געזאגט, אז זי וויים פון גארנישט.

זיי האבן זיך געלאזט צו אנעלינער גאס און ארויין צו יקותיאל דעם פישער. דער אלטער יקותיאל (די יונגע זענען אלע געלעגן אין יאמניק) האט אנגעטאן דעם טלית, געזאגט „שמע־ישראל" און אנגעוויזן אויפן האלדז — „נעמט קוילעט". זיי האבן אים ניט אנגערירט, נאר געפרעגט, ווּ עס ווויינט א יונגער מענטש, וועלכער זאל זיי צופירן צום שאסיי. ער האט אנגעוויזן אויף אמעליאנס שטוב, א גוי וואס האט זיך מיט א קורצער צייט צוריק פריער אומגעקערט פון רוסלאנד און האט זיך בארימט, אז בקרוב וועלן קומען די באלשעוויקעס און וועלן צונעמען ביי די יידן די פערד און בהמות.

זיי האבן אנגעקלאפט צו אמעליאנען, זיך געוואנדן אין רוסיש. יענער דערהערנדיק, ווער זיי זענען, האט ער פון גרויס פרייד זיך איבערגעצייטלעמט און געדאנקט גאט, וואס ער האט דערלעבט אויפצונעמען די באלשעוויקעס.

ביז ער האט זיך אנגעטאן און ארויס האט שוין אנגעהייבן טאגן, האט ער דערזען זיין טעות — ער האט באמערקט אויף די היטלען דעם ווייסן אדלער, אבער עס איז שוין געווען צו שפעט. דעם ליקאמידער פויער איז געלונגען זיך צו באהאלטן אין א גארטן צווישן בעבלעך און געבליבן לעבן. דעם וואראשביעטער האבן זיי נאכגעשאסן ווען יענער האט געפרווועט אנטלויפן. ער האט זיך געמאטערש ביז נאך האלבן טאג און געשטארבן. אמעליאנען האבן זיי מיטגענומען מיט זיך צום שאסיי און אים דערשאסן נעבן זאפרוד. זיי האבן זיך אויף צו מארגן צוריקגעקערט קיין מאלטש און די דאזיקע בשורה פערזענלעך איבערגעגעבן זיין משפחה.

ווען דער מאסיוו פון דער פוילישער ארמיי איז אפגעטראטן האבן זיי איבערגעזוכט אלע יידישע הייזער. זיי האבן אבער גארנישט געפונען. די פאליאקן האבן ארום מאלטש קיין אקאפעס נישט גארָאבן, עס האט אבער אנגעהאלטן א לאנגע שיסעריי, כמעט א גאנצן טאג. די באלשעוויקעס, וואס זענען שוין געווען אין סאמארָוקא האבן כסדר געפייערט מיט זייער ארטילעריע, בעת זאלוזשע איז שוין געווען דורך זיי פארנומען. אונטערן שוץ פון דער נאכט זענען די פאליאקן אנטלאפן. די דאזיקע מאכט־ענדערונג איז, צום גליק, אדורך בשלום, אן קרבנות און אן שריפות.

מיר גייען איבער צו פוילן

די באלשעוויקעס האבן זיך דאס מאל אויך נישט איינגעבירגערט ביי אונדז. זיי האבן סוף־כל־סוף פארלאזן אונדזער שטעטל. נאכן „נס ביים וויסל" איז די רויטע ארמיי אפגעשטויסן געווארן און צוויי טעג נאך יום־כיפור 1920, נאך א שטארקער אי־בערשיסונג פון מאשין־געווערן איז מאלטש, ווי דער גאנצער געגנט, ווידער אריבער אונטער דער פוילישער הערשאפט. ווידער איז עס געווען א נאכט פון פחד — צום גליק איז אויך דאס דאזיקע מאל די מאכט־דערַאבערונג אדורך אן קרבנות און אן שריפות.

נאכן שלום־טראקטאט אין ריגע האבן די פאליאקן דערקלערט אונדזער זאנע אלס פוילישע. דער גאנצער געגנט וואס איז געווען באווויינט מיט וויסרוסן און אוקראיִנער און זענען איינגעגליידערט געוואָרן אין פוילן האט געהייסן „מזרח־קרעסן". עס האט זיך איינגעשטעלט ארדענונג אין הסכם מיט דער ניי־אויפגעקומענער אומאפהענגיקער פוילישער מלוכה.

אונדזער יידיש לעבן האט אויך בהדרגה זיך אנגעהויבן צו נארמאליזירן. דאס שטעטל האט אנגעהויבן צוריק פארהיילן אירע ווונדן, זיך אויפבויען — עס האט זיך אין אונדזער לעבן אנגעהויבן א ניי קאפיטל.

איך בין דערביי נישט געווען, מיר האבן אין יאר 1922, עמיגרירט קיין ארגענטינע.

יעקב מעסטל

צוישן פוילישׂ־ליטווישע יִידן

(אַ קאַפּיטל פון די „מלחמה־נאַטיצן פון אַ יידישן אַפּיציר")

אין דערפל אַ. 1) לעבן לויטער יִידן, אַרויסגעטרי־
בענע פון בריסק. די גויִים זענען אַוועק מיט די
רוסן און האָבן, ווי מען דערציילט, צוריקגעלאָזן
אין די פעלדער אַ סך תבואה און קאַרטאָפליעס. די־
יִידן פירן צוביסלעך מסחר, קען מען אָבער נישט
קריגן קיין סחורה: אויף דער דייטשער זייט גע־פי־
נען זיך די גרויסע סוחרים מיט די רייכע סקלאַ־
דעס, און די דייטשן לאָזן נישט פירן קיין סחורה
איבער דער „גרענעץ", וואָס מען האָט איינגעשטעלט
צווישן דער דייטשער און עסטרייכישער אָקופּיר־
טער טערריטאָריע.

— מיינט איר, אַז מיין טאַכטער וואָלט געקענט
עפּעס אַריבערברענגען פון דער דייטשער זייט? —
האָלט זיך מיט מיר אַן עצה דער גרויער יִיד, וועל־
כן איך פיר צום קרייז־קאָמענדאַנט, ער זאָל אים
געבן דעם „פּעטשאַט" אויף קוויטלעך פאַר האָלץ.

פּריִער איז ער געווען אַ פּריקאַזשטשיק אין וואַלד,
אַצינד האָט אים אונדזער קאָמאַנדע געמאַכט פאַרן
פאַרוואַלטער איבערן אויסגעהאַקטן האָלץ, און ער
נעמט „קוויטלעך" פאַר יעדן פורל. אַ חוץ דעם
האָט זיין חנעוודיק טעכטערל געפּועלט מען זאָל
זיי לאָזן עפענען אַ קלייטל פאַר די סאָלדאַטן.

— מיידלעך פּועלן אַלץ — זאָג איך דעם יִיד —
פּרווווט. אָבער זייט פאַרזיכטיק, פּעטער: אייער
מיידל איז אַ יונג קינד. און אָפּיצירן זענען הפקר־
יונגען...

— וואָס־זשע זאָל מען טון? — זיפצט דער יִיד
— מען דאַרף פּרנסה. וועל איך זען אַ קאָפּיקע פון
די אַלע אייערע „פּעטשאַטקעס"? דערווייל האָב איך
בלויז „קוויטאַנצעס".

---

1) צוליב דעם שטרענגער מיליטער־צענזור האָב איך
אין מיינע „נאַטיצן" געקענט אָנגעבן בלויז דעם ערשטן
אות פון די ערטער, ווו אונדזער אַרמיי איז געשטאַנען.
מיט דער צייט (עס איז אין דעם אָן ערך פון איבער
35 יאָר) האָבן זיך די נעמען פשוט פאַרגעסן. „א" מיינט,
דאָכט מיר, אַראַנטשיצע. י. מ.

— אפשר אינגאַנצן אַריבערפאָרן אויף דער דיי־
טשער זייט? — וויל איך אים העלפן.

— חלילה! — טוט ער זיך אַ צאַפּל, ווי אַן אָפּ־
געבריטער — מיט זיי? זאָל גאָט היטן! אַ סך ער־
גער. פאַר דער מינדסטער זאַך שיקן זיי אין טורמע,
אוי, ווען וועט שוין דאָס נעמען אַ סוף...

דער דייטשער גרענעץ־פאַרבאָט גייט ווייט,
אַז די דייטשן פאַרנעמען אַ טראַנספאָרט אייער, וואָס
איז געווען באַשטימט פאַר אונדזער אָפּיצירן־קיך
אין פרוזשענע. זיי שיקן אַריין „שאָדן־ערזאַץ" 600
קראָנען — פאַר די 10.000 קראָנען, וואָס די אייער
האָבן אָפּגעקאָסט. „די פּאָסט האָבן אויסגערויבט
אומבאַקאַנטע פאַרברעכער", פאַרענטפערט זיך דער־
כיי די דייטשע קאָמאַנדע.

אונדזערע גלויבן נישט שטאַרק אין דעם פאַר־
ענטפערן זיך, אָבער — עס קען מעגלעך זיין. מיר
שטייען פאַר אַ נייער אָפּענסיוו, אין עס האָבן גע־
נומען זיך באַווייזן פאַרשיידענע פאַרדעכטיקע פאַר־
שוינען, וועלכע מאַכן נישט זיכער די פּאָסט און
די באַן. מען מוז זיין פאַרזיכטיקער — און איך
וויר מיט מיין אָפּטיילונג קאָמענדירט צו זיכערן
די באַן־ליניע באַראַנאָוויטש־מאָלאָדעטשנא.

אין דער נאָענט פון מיין נייער פּאָזיציע ליגן דרייִ
דערפער, — אייגנטלעך נאָר מצבות פון זיי: אַלץ
אַרום איז פאַרברענט, צעבראָכן — קיין לעבעדי־
קער נפש נישטאָ. איז עס טאַקע דאָס בעסטע באַ־
העלטעניש פאַר באַוואָפנטע דעזערטירן, רוסישע
און אונדזערע, וועלכע רויבן אויס די חורבות פון
הייזער און שטאַלן און פירן אַוועק אַלץ, וואָס איז
נאָך פאַרבליבן. מיר גיבן אַרויס „צירקולאַרן" צו
דער אַרטיקער באַפעלקערונג תיכף צו מעלדן, ווי
עס באַווייזט זיך נאָר אַ פרעמדער אין זייער געגנט
— אָבער די כיטרע פויערים שווייגן; און קומט
עמעצער זיך באַקלאָגן, וועט ער דערנאָך דער־
שאָסן פון געהיימע הענט. מוזן מיר פאַרשטאַרקן
אונדזערע וואַכן, און אָפט קומט טאַקע אויס צו
פירן אַ בלוטיקן קאָמף מיט די באַנדיטן, וועלכע
פאַרשאַנצן זיך אין די געדיכטע וועלדער.

כדי צו קאָנטראָלירן מיינע וואָכן און זיך באַקענען מיט דער געגנט, רייט איך אָפט אַרויס אויף מיין קאַשטאַנעוואַטע פערדל, אָדער איך מאַך אַ שפּאַציר צופוס. פון אַן אינגעפאַלן הייזל אין אייגעם פון די דערפער דערטראָגט זיך דאָס געווײַן פון אַ קינד. איך גיי אַריין. אין אַ ווינקל פון טוכלען שטיבל דערבליק איך, ביים שיין פון מיין עלעקטריש האַנט־לעמפּל, אַ קליין פויערישׂ מיידעלע.

— פאַרוואָס ווײַנסטו, קינד? — פרעג איך זי אויף מיין „צעקאַליעטשעטן רוסיש" און דערלאַנג איר אַ שטיקל שאָקאָלאַד.

— די מאַמע מיט דער באַבושקע זענען אַוועק אין פעלד זוכן קאַרטאָפליעס.

— איז דאָך גוט; וועט זיין וואָס צו עסן.

— פאַראַנען וואָס צו עסן — נאָר וען גאָט העלפט קרעכץ פון אַן אַלטער — נאָר וען גאָט העלפט שוין אוּן מיר וועלן פטור פון דעם זשידאָווסקי צאָר...

— פון וועלכן זשידאָווסקי צאָר?

— פון „זייער" צאָר — ער איז אַ זשיד; מיין מאַמע און די באַבושקאַ זאָגן עס; אַלע זאָגן עס. „זיי" זענען אַלע יעוורעיעס — אויך דער קאָמאַנדאַנט אונדזערער.

דאָס מיינט זי מיך. איצט וויס איך שוין וואָס זיי דענקען וועגן אונדז...

צוריקגייענדיק מיט דער גרענעץ צווישן אונדזער ראַיאָן און דעם דייטשן, באַמערק איך אויפן הויפּטטראַקט אַ טראַנספּאָרט בהמות, וועלכן אונדזערע סאָלדאַטן האָבן פאַרנומען. איך פאַרהאַלט דעם טראַנספּאָרט:

— איר ווייסט דאָך, אַז מען טאָר נישט אַריבערפירן — נעם איך אויף אַ פאַרהער דעם צעשראָקענעם יידּ, דעם טרייבער.

— אַוודאי וויס איך — איז ער אויסער זיך — אָבער אונדזער קאָמאַנדאַנט האָט דאָך מיר דערלויבט.

— וווּ איז דער דערלויבעניש־שיין?

— דער קאָמאַנדאַנט פונעם צווייטן ראַיאָן האָט עס צעריסן.

אַ מאָדנע געשיכטע. איך פאַרקירעווע דעם גאַנצן טראַנספּאָרט צום נאָענטסטן וואַך־שטיבל און טעלעפאָניר צו יענעם קאָמאַנדאַנט: „פאַרוואָס האָט מען פאַרנומען די קי? דער יידּ האָט דאָך געהאַט אַ דערלויבעניש".

יענער צעלאַכט זיך אין טעלעפאָן: „דאָס האָט אָבערלייטנאַנט ל. אומישנע געהייסן אַריבערפירן די בהמות, כדי איך זאָל עס קענען פאַרנעמען. איצט וועלן מיר זיך טיילן, און מיר וועלן זיין פאַרזאָרגט מיט מילך און פלייש אויף עטלעכע וואָכן".

„קריגס־מאַראַל" פון מיינע „הערשׂישע" קאָמאַראַדן... קיין וווּנדער נישט, וואָס זיי ליגט מער אין קאָפּ הוליאָנקעס, ווי דער פראָנט. איך באַקום טאַקע דעם צווייטן טאָג אַן אינלאַדונג צו אַ „פעלדפעסט פאַרן רויטן קרייץ" אין פרושענע. אַן אָפּיציר פון שכנישן ראַיאָן פאַרט פאַרבי מיט זיין אויטאָמאָביל און נעמט מיך מיט.

אָפּגעלעבטע אָפּיצירישע גראָפּן מיט אַהער־גערבראַכטע אָפּגעבליאַקעווטע באַראָנעסעס דרייען זיך ווי שאָטנס צום טאָקט פון דריי פאַרשייידענע קאָפּעליעס. די יינגערע אָפּיצירן טאַנצן מיט די קראַנקשוועסטער און פאַרפירן דערנאָך אָרגיעס ביי שאַמפּאַניער מען אימפּראָוויזירט אויך אַ היימישן קאָבאַרעט, כדי אָפּצושפּעטן פון די „כיטרע־נאַרישע יידעלעך". פלוצלינג צעטראָגט זיך אַ קראַך, ווי הונדערטער באָמבעס וואָלטן מיטאַמאָל עקספּלאָדירן! עס ווערט אַ פאַניק: קוויטשענדיקע „דאַמען" אַנטלויפן, ווי פון אַ שריפה, אָפּיצירן כאַפּן די רעוואָלווערן, די „באַרייטשאַפּט" יאָגט אַרויס מיט געפלאַנצטע באַיאָנעטן — און עס לאָזט זיך אויס מיט אַ געלעכטער: דאָס האָט אַ שיכורער אַרטילעריע־אָפּיציר געלאָזט אויסשיסן זיינע קאַנאָנען גלאָט אַזוי זיך, אויף אַ „וויווא". נעמט מען זיך ווידער צום טרינקען, און דערנאָך לאָזט מען זיך איבער דער שטאָט, צו „פאַרברענגען אַ ביסל מיט די שיינע יידישקעס".

— הער אָבערלייטנאַנט — בעט זיך ביי מיר די ליבענקע העלענאַ מיט די בלויע, כשרע אויגן — הייסט מיר געבן אַ דערלויבעניש צו פאָרן אין מ. (מאַלטש, דאָכט מיר).

— צו וואָס דאַרף מען דאָס פאָרן אין מ.?

— מאָרגן איז פּורים, מאַכן דאָרט די יינגעלייט אַ פאַרשטעלונג פון „מכירת יוסף".

„מכירת יוסף"! — ווער איך אַן אויפגעשטראַלטער — כ"האָב גאָרנישט געווּוסט, אַז ס'איז שוין פּורים...

— גוט — זאָג איך — איך וועל מיטפאָרן.

אויסגעשטעלט די דערלויבעניש, פאָרן מיר צומאָרגנס קיין מ.

אין שטעטל איז געבליבן גאָנץ בלויז דאָס נייע קלויסטער — אַלץ איבעריקע איז מיינסטנס פאַרברענט אָדער צעשטערט פון קוילן. דער „באַזאָר" טראָגט סימנים פון אַ סך קליינטן — איצט ליידיקע, מיט אָפּגעשיילטע וועגנט. ביי יעדן שטעלעכל אַ טוץ ווייבער מיט מאַנסבילן מיט יונגעלייט — שותפים אָפּנים. מען וואַרעמט זיך אויף בשותפות ביים סיי־ערטאָפּ.

— וואָס האָט איר צו פֿאַרקויפֿן? — גיי איך אַריין אין אַזאַ קלייטל.

— אַלץ, וואָס איר ווילט! — ווערט אַ געראָדער אין דעם ענגן געווֹעלבל.

באַלד לויפֿן אַן אויך אַנדערע, איך זאָל זיי „געבן עפּעס צו לייזן" — און איך האָנדל שוין שיעור נישט מיט אַ האַלב שטעטל „סוחרים". מען טראָגט צונויף „סחורה" פון פֿאַרשיידענע קלייטן, און איך קלייב־אויס (אויף דער עצה פון מיין אָפּיציר־דינער, פֿרץ): אַז אייזערנעם טאָפּ, אַ פּענדל, אַ לאָמפּ, צווויי לאָמפּן־גלעזלעך און אַ בייגעלע ציגאַרעטן־פּאַפּיר.

— זאָל איך אים זאָגן 80 קאָפּיקעס פֿאַר אַ גלעזל? — סודען זיך צווויי מיידלעך אויף רוסיש.

— זאָגט, זאָגט, שעמט זיך נישט — שמייכל איך און גיב זיי בסך־הכל 30 רובל. דעם רעשט הייס איך געבן דעם האַלב־נאַקעטן יינגל, וועלכער ציטערט פֿאַר קעלט ביי דער טיר.

— זאָלסט עס געבן דער מאַמען, הערסט? — שרייט אים נאָך אַ יידּ.

— מען קען אפשר קריגן ביי אייך אַ שטיקל כשר פֿלייש? — פרעגט פֿרץ.

— „פֿלייש"? — קוקט אים אָן דער יידּ, גלייך ער וואָלט אַרויסזאָגן דעם „שם יהוה" — מיר האָבן שוין איבער אַ יאָר קיין „פֿלייש" נישט געזען.

—מיט וואָס־זשע לעבט מען?

—אָט, — די גויים האָבן איבערגעלאָזט אַ ביסל תבואה, אַ ביסל קאַרטאָפֿליעס אין פעלד, קלויבט מען צונויף...

— איך האָב שאָקאָלאַד! — לויפֿט אַריין אַ פּאַר־סאָפּעטער יידּ.

מיין פֿרץ ווערט רויט און פֿאַרשווינדט פֿלוצלינג — דאָס האָט ער פּריער פֿאַרקויפֿט דעם יידן טאַקע אונדזער אייגענע שאָקאָלאַד.

— גוט — זאָג איך — איך וועל קויפֿן. אָבער די שיינענקע מיידלעך אַליין מוזן עס עסן.

עס ווערט אַ טאָפּלטע שמחה.

—און וווּ קען מען דאָ פֿראָווען די סעודה? — פרעגט איך דעם „קאָכלעפֿל" פון שטעטל.

— איך דענק — קייט ער דאָס בערדל — ביים צירולניק, אַ ווויילער פֿלאַץ.

— קען מען דאָרט עפּעס קריגן?

— ביי אים קריגט מען אַלץ. ער באקומט שוין, דער נישט־גוטער וווייסט פון וואָנען.

— קומט נאָכאַמאָל — בעטן זיך די אויסגעהונגערטע מענטשן, באַגלייטנדיק מיך איבערן שטעטל

— איר ווערט האָבן אַ גרויסע מצווה.

דער צירולניק מיט זיין ליבן וווייבל נעמען מיך אויף גאָר פֿרייַנטלעך אין זייער האַלב־צעשאָטענער דירה. איך בין זיכער, אַז זיי גיבן מיר אַוועק זייער גאַנצע פֿורים־סעודה — אַפּילו „געהאַקטע קיילעכלעך מיט סאָס". קיין געלט דערפֿאַר ווילן זיי נישט נעמען —איך בעט זיך קוים איין ביי זיי אָנצונעמען אַ קליינע מתנה פֿאַר זייער האַרציק קליין טעכטעלע.

מיטאַמאָל לויפֿט אַריין דער שטאָט־שמש: — דער רב בעט, צי ער מעג קומען זיך דורכרעדן מיטן „הער אָפּיציר".

—וועגן וואָס? — חידוש איך זיך.

— וועגן אַ קהלשן ענין.

— וואָס וויס איך וועגן אייער קהל? — בלייב איך אָפּהענטיק.

— מיר האָבן געהערט — קוועקלט זיך דער שמש — יידן האָבן דערציילט... אפשר קענט איר עפּעס טון אויך פֿאַר אונדזער קהילה?...

איך שטוין, ווי גיך דאָס שטעטל האָט געמוזט „קלינגען" מיט מיר. אָבער מטריח זיין דעם רב צו זיך וויל איך נישט, און גיין צו אים איז קיין צייט נישטאָ. באַפּעל איך בלויז דורכן שמש, אַז איך וועל אָנשרייבן וועגן דעם צום לובלינער „רעטונגס־קאָמיטעט". דערווייל זאָלן די היגע יידן צוזאַמענשטעלן אַ קאָמיטעט, פֿאַר וועלכן איך גיב אים איבער דאָס ערשטע פּעקל דייטשע „מאַרקן", ווי אַ „פּאָטשאָטאָק", און איך קריג אַרויס פונעם אַרטיקן שטאָט־קאָמאַנדאַנט אַ צוזאָג, אַז ער וועט איבערנעמען די לייטונג פון דער ווייטערער אַקציע.

איצט פֿאָרן מיר צום פֿורים־אָוונט.

ווייט פון שטעטל, אין אַ הילצערנער געבוידע, אַ פּאָדיום פון ברעטער אויף פּעסער. האַרציקע קינדערלעך, צעפּלאַמטע און פּריילעכע, רייסן זיך איבער די בענק, כדי „בעסער צו זען", און שרעקן זיך נישט אַפּילו פֿאַר די בלישטשענדיקע באַיאָנעטן פון די סאָלדאָטן, וועלכע האַלטן אַרדענונג. „יעקב אָבינו", אין אַ חסידישער קאַפּאָטע מיט אַ גאַליציאַנער סאַמעטענעם קאַפּאָליוש און אַ פּלאַקסענע באָרד, וויינט־אויס דעם „טרף טורף יוסף", און פֿאַר זיינע אויגן צעקלאַפּט זיך „יוסף הצדיק" אין „גרוב" מיט אַזאַ מתיקותדיקן, האַרציקן אַלט, אין אַזאַ ליבנקן, ליטווישן יידיש, אַז עס ווערט היימלעך־וואַרעם אויף דער נשמה און עס שטעלן זיך טרערן אין די אויגן. און יונג און אַלט, בפרט די טייערע קינדערלעך, גאָפֿן מיט יידיש־פֿאַרחלומטע פייערלעך אין די בליקן און פרייען זיך מיט אַזוי פיל נאַיוויטעט אין די אַ ביסל אויפגעפרישטע מלחמה־גערעמיטער...

— אַ המן־טאָש, קינדער! אַ רובל פֿאַר אַ המן־טאָש!

ברענגען מיידלעך המן־טאָשן, היימישע, אַרעמע

נעבעך — וואָס זענען אָבער ווערט אין דעם אויגנ־בליק צו צוויי און דריי רובל אַ שטיק! וואָס דעז איז צו טאָן מיט דעם פּאַק פּאַפּיר־געלט, מיט וועלכן די אַרמיי־קאַסע פאַרפלייצט אונדז?!

איך נעכטיק איבער ביים אָרטיקן קאָמאַנדאַנט, און גאַנץ פרי לאָז איך זיך צוריק אויף מיין פּאָסטן, יונגעלייט און ווייבער גייען אין וואַלד אַריין מאַכן סמאָלע פאַר אונדזער אַרמיי. צוויי קראָנען אַ טאָג קריגן זיי דערפאַר. איך דערקען צווישן זיי כמעט אַלע „צוועלף שבטים" פון נעכטן. דער צוגס־פירער, וועלכער פירט זיי צו דער אַרבעט, איז גוט אויפ־געלייגט און האַלט אין איין שפּאַסן מיט אַ שיין־צעבליטן יונג מיידל, וועלכע ער שפּיזט־דורך מיט זיינע זשעדנע בליקן.

—זי געפעלט אייך?

—אין דעם שטעטל, הער אָבערלייטנאַנט — לאַכט ער פאַרשעמט — איז גאָרנישט אויפצוטאָן...

מיינע פערד קלאַפן־אויס דעם טאָקט אין דער שנייאיקער בלאָטע, און אין מיינע אויערן קלינגען ניך די מתיקות־פולע ניגונים פונעם פורים־שפּיל אין מ.

צוויי מאָל אַ וואָך שיק איך אַריין אַהין מיין די־נער מיט פעקלעך צוקער, טיי, קאַווע, מאַרמעלאַדע, קעראָסין, צוויבאק — מיט וואָס דען קען איך זיי אָפּדאַנקען פאַר דער יידישלעכער פרייד, וואָס זיי האָבן מיר געגעבן צו דער סעודת־פורים...? און די דאָרטיקע יידן באַלוינען מיך דערפאַר מיט ברכות פון אויסגעמוטשעטע, אויסגעזיפצטע מענטשן־הער־צער.

„השומר הצעיר" אין מאָלטש אין יאָר תרפ"ו — 1926.

מ. צינוביץ

רבי זלמן־סנדר כהנא־שפירא ז"ל

דער גרינדער פון דער מאַלטשער ישיבה*)

דער גאון רבי זלמן־סנדר כהנא־שפירא איז געבוירן געוואָרן אין יאָר תרי"א (1851) אין ניעס־ווייזש, מינסקער גיבערניע. זיין פאָטער רבי יעקב ברבי משה הכהן, איז געווען אַ שטילער יחיד און אַ גרויסער למדן, אַ געוויסע צייט איז ער געווען ראש־ישיבה פון דער שטאָטישער ישיבה אין לי־דע. ר' יעקבס פאָטער איז דאָרטן געווען רב, ער איז געווען דער איידעם פון באַוווסטן גאון ר' חיים וואלאזשינער.

ר' זלמן־סנדר איז שוין פון זיינע קינדער־יאָרן געווען באַקאַנט ווי אַ ווונדערלעכער עלוי. דעם אַנהייב פון זיין דערציונג האָט ער באַקומען ביי זיין פאָטער און ווען עס האָט זיך אַרויסגעוויזן, אַז דעם טאַטנס תורה איז שוין צו וויניק פאַר אים איז ער אָפּגעשיקט געוואָרן צו לערנען אין וואָלאָזשינער ישיבה. מען דערציילט, אַז זייענדיק אַלט 9 יאָר האָט ער דעם טאַטן זיינעם, דעם ראש־ישיבה געשטעלט אַ קשיא און דער טאַטע האָט אים נישט געקענט פאַרענטפערן — זיין פאָטער האָט זיך פאַנאַנדערגעווויינט און ווי עס דערציילט רבי איסר־יהודה אונטערמאַן, דער רב־הראשי פון תל־אָביב, האָט רב זלמן־סנדר אַ גאַנץ לעבן גע־זוכט אַ תירוץ אויף דער דאָזיקער קשיא און נישט געקענט געפינען.

אין וואָלאָזשין האָט דער יונגער זלמן־סנדר געלערנט ביי זיין קרוב רב יאָשע־בער סאָלאָוויי־טשיק אַיינער פון די באַקאַנטע גאונים פון דור. ער האָט דאָרטן געלערנט צוזאַמען מיט רב יאָ־שע־בערס זון רבי חיים סאָלאָוויטשיק, וואָס איז נאָכדעם געוואָרן אַיינע פון די באָרימטע רבנישע פערזענלעכקייטן אין רוסלאַנד. ער האָט געלערנט אין וואָלאָזשין אַפילו שוין נאָכדעם ווי רב יאָשע־בער האָט פאַרלאָזן וואָלאָזשין און איז געוואָרן סלוצקער רב.

גאָר יונג האָט ר' זלמן־סנדר שוין אָנגעהויבן באַקאַנט צו ווערן ווי אַ גרויסער למדן און ער איז געוואָרן אַן איידעם ביי אַיינעם פון די באַ־וווסטע גבירים פון קאָבּרין רבי יאָשע מינקעס (שיינבוים), ער האָט געקריגן 3.000 רובל נדן (אַ לעגענדאַרע סומע פאַר יענע צייטן, בערך 90 יאָר צוריק) און קעסט ביי זיין טיש. זייענדיק אויף קעסט ביים שווער האָט ער זיך אָפּגעגעבן מיט וויטערדיקן לערנען און האָט אַיינגעשטעלט אַ שטענדיקן „שיעור" מיטן דאָרטיקן רב, דעם באַ־קאַנטן גאון רבי מאיר מיירים, וואָס איז מפורסם געוואָרן אַ דאַנק זיין געלויבטן ספר „ניר" אויפן תלמוד ירושלמי.

דאָרט האָט ער זיך באַפרייַנדעט מיט אַ יונגן מאַן רבי דוד ווילאָווסקי, אַ קאָברינער געבוירענער, מיט וועמען ער האָט געשמועסט אין תורה. דער דאָזיקער יונגערמאַן איז שפּעטער באַוווסט גע־ווארן אין דער גרויסער רבנישער וועלט ווי דער ר"דב"ז צוליב זיין פּירוש אויפן תלמוד ירושלמי.

אַ שטיקל צייט שפּעטער איז דער מאַטעריע־לער און גייסטיקער מצב פון ר' זלמן־סנדר פאַר־ערגערט געוואָרן; זיין שווער איז געשטאָרבן און דאָס האָט דערדריקט זיין מאַטעריעלער לאַגע, ער האָט זיך געפּילט פאַר אַ „יורד". גייסטיק האָט אים געפעלט אַ סביבה פון יינגערע, וועמען ער זאָל קענען משפּיע זיין, מיט וועמען מחדש זיין חידושי־תורה. ער פלעגט, אמת, גייסטיק זיך אויסלעבן מיט זיינע באַזוכן אין בריסק, וו עס איז שוין דאַן געוועזן רב זיין רבי רב יאָשע־בער. ער פלעגט אויך זיך באַגעגענען און רעדן אין תורה מיטן באַקאַנטן גאון רבי ירוחם־יהודה־לייב פּערלמאַן, וועלכער איז געווען רב אין די שכנות־דיקע שטעטלעך סעלץ און פרוזשענע.

רבי ירוחם־יהודה־לייב איז געווען פאַרוווּנ־דערט פון דער לומדות פון יונגנמאַן ר' זלמן־סנדר און זיי פלעגן זיך אָפט צונויפשרייבן וועגן תורה־ענינים. זייער נאָענטקייט איז נישט

*) דער קאַפּיטל איז אָפּגעדרוקט אין דעם העברעישן „ספר קוברין", תל־אביב, 1951.

איבערגעריסן געוואָרן אַפילו דאַן וועָן ר׳ ירוחם־יהודה־לייב איז אַנגענומען געוואָרן ווי דער מרא־דאתרא פון מינסק און איז אין דער וועלט באַ־ווּסט געוואָרן ווי דער ״מינסקער גדול״. דער ״גדול״ פלעגט זיך אויסדריקן, אַז פון מינסק ביז בריסק ד׳ליטא איז נישטאָ נאָך אייגער וואָס זאָל זיך פאַרגלייכן מיט ר׳ זלמן־סנדר קאַברינער איז תורה־גרויסקייט.

אין יאָר תרמ״ה (1885) איז ר׳ זלמן־סנדר אויפגענומען געוואָרן פאַר אַ רב אין שטעטל מאַלטש, ביי די פאָליעשער בלאָטעס. אין יאָר תרנ״ח (1898) וועָן עס איז אויפגעקומען די ישיבה ״כנסת בית־יצחק״ אין סלאָבאָדקע איז ער אַהין פאַרבעטן געוואָרן פון די דאָרטיקע גרינדער און אָנפירערס ער זאָל זיין דער ראש־ישיבה. ער איז דאָרטן געווען אין שבת, ער האָט דאָרטן געזאָגט זיינע חידושי־תורה פאַר די יונגעלייט, אָבער ער איז פון דאָרטן נאָך דעם ערשטן שבת צוריקגעקומען קיין מאַלטש.

משמעות, אַז די מאַלטשער האָבן אים שטאַרק געבעטן, אַז ער זאָל זיי נישט פאַרלאָזן און ער האָט מסכים געווען מיטן באַדינג, אַז זיי זאָלן דאָרטן גרינדן אַ ישיבה. די מאַלטשער בעלי־בתים האָבן אויף דעם מסכים געווען.

כדי צו פאַרווירקלעכן זיין געדאַנק האָט ער באַקומען אויף דעם אַ הסכמה פון זיין יוגנט־פרייַנט רבי חיים סאָלאָוויטשיק און ער האָט צו־נויפגערופן אַן אסיפה וועגן דאָזיקן ענין אין מינסק. דער צונויפקום איז פאָרגעקומען אין דער שטוב פון גביר און למדן רבי ברוך זעלדאוויץ און עס איז דאָרטן געווען זיין מחותן דער מינסקער רב און דער גאון אליעזר גאָרדאָן דער רב און ראש־ישיבה פון טעלז. זיי האָבן אים צוגע־געבן מוט ער זאָל טאָקע גרינדן אַ נייעם צענטער פאַר דעם תורה־לימוד.

נישט געקוקט וואָס דאַן זענען שוין געווען אין ליטע און אין זאמוט גאָר פיינע ישיבות מיט באַ־רימטע ראשי־ישיבות, האָט די מאַלטשער ישיבה אָנגעהויבן צו פאָרנעמען אַ זייער חשובן פלאַץ אין דער ייִדישער תורה־וועלט און אָנגעהויבן פאָר־רעכנט ווערן ווי איינע פון די צענטראַלע גייס־טיקע צענטערס.

ר׳ זלמן־סנדר האָט אָנגעהויבן זיין ישיבה מיט צען תלמידים; געווען איז אין דעם זומער פון תרנ״ח (1898), און אין משך פון געציילטע יאָרן איז שוין די צאָל דערגאָנגען ביז 120. געווען צווישן זיי גאָר יונגע, וואָס האָבן אָנגעהויבן זייע־רע ערשטע טריט ביי ר׳ זלמן־סנדרן, וווּ זיי האָבן אָנגעהויבן תופס זיין זיין דרך פון לערנען. עס זע־נען אָבער אויך געווען אַזעלכע וואָס האָבן שוין גענוג אין אָנדערע ישיבות, גרויסע לומדים, וואָס האָבן אָבער געוואָלט זיך געפינען דאָ, אין דער סביבה פון דעם דאָזיקן שאַרפן גאון. עס זע־נען צווישן די תלמידים געווען בריסקער, קאָב־רינער, מינסקער און אויך פון זאמוט פון דער צפונדיקער ליטע.

אין זיינע שיעורים האָט זיך ר׳ זלמן־סנדר אָנט־דעקט אין זיין גאָנצער גייסטיקער גרויס און מיט זיין וווּנדערלעכן למדנות־כוח. זיינע שיעורים זע־נען געווען פון דעם מין אויפטוען, וואָס פלעגט די תלמידים דערפירן צום תוך פון ענין און זיי צווינ־גען צו עפענען ביי זיך די פעיקייט פון דערפינדן חידושים. זיינע צוהערער זענען געפירט געוואָרן אויפן דרך פון אליין זיך קענען דערגרונטעווען און אויסגעפינען די טיפקייט פון ענין. ר׳ זלמן־סנדר פלעגט זיך נישט באַנוגענען נאָר מיט דעם וואָס ער פלעגט זאָגן די שיעורים — עס פלעגט טרעפן, אַז וועָן ער פלעגט לערנען פאַר זיך אין שטוב און עס איז אים איינגעפאַלן עפעס אַ חי־דוש איז ער תיכף געקומען אין דער ישיבה, צו־נויפגעקליבן די יונגע בחורים און מיט זיי זיך געטיילט מיטן נייעם געדאַנק, מיטן פרישן חידוש.

ר׳ זלמן־סנדר האָט זיך נישט באַנוגענט מיטן זאָגן דעם ״שיעור״ פאַר זיינע בחורים, ער האָט אויך געזאָרגט פאַרן מאַטעריעלן מצב פון זיינע תלמידים. זיין שטוב איז געווען אָפן פאַר זיי און ער האָט געזאָרגט פאַר זייער כבוד און זייער זעלבסטווירדע. די בעלי־בתים זענען אָנגעזאָגט געוואָרן מיט דער גאָנצער שטרענגקייט נישט צו מזלזל זיין דעם כבוד פון די תלמידי־חכמים — ער האָט אָנגעזאָגט, אַז מען זאָל זיי נישט רופן מיטן נאָמען ״ישיבה־בחור״, וואָס איז פון אָנדערע באַ־טראַכט געוואָרן ווי אַ מינדערשעצנדיקער אויס־דרוק נאָר ״ישיבה־מאָן״. ער האָט זיך מיט זיינע תלמידים געפירט נישט מיט תקיפות נאָר מיט לייכטקייט. פאַרמאָגנדיק אַ גאָר שנעלע תפיסה האָט ער תיכף פאַרשטאָנען די מיינונג פון דעם צווייטן צד און עס זענען פאַר אים געווען קלאָר די געפילן פון זיינע תלמידים.

די דערצויגענע פון דער מאַלטשער ישיבה האָבן, פונקט ווי אין וואָלאָזשין, געווּוסט ווי צו זאָרגן פאַר זייער אויסזען. זיי האָבן געווּוסט ווי צו היטן זייער כבוד און אפילו אין די שבתים און יום־טובים פלעגן זיי נישט עסן ביי שטעטל־דיקע בעלי־בתים.

אין דער מאַלטשער ישיבה האָט, פונקט ווי די אָנדערע גרויסע ישיבות, עקסיסטירט אַ ריי פון אינסטיטוציעס פאַר קעגנזייטיקער הילף: ביקור־

חולים, גמילת־חסדים, תומכי־תורה, אַ ווינונג־קאַמיסיע און אַנדערע וואָס האָבן געהאָלפן לייכטער מאַכן דעם מאַטעריעלן מצב פון די תלמידים ווי אויך כדי צו אַנטוויקלען די געזעלשאַפט־לעך־אַרגאַניזאַציאָנעלע פעיקייטן פון די ישיבה־לייט. אַ פאַרלייכטערונג פאַר זייער מאַטעריעלן מצב איז געווען דאָס געבן שיעורים פאַר איינצלנע ישיבה־תלמידים וואָס האָבן זיך געניטיקט אין אַ געוויסער צוגרייטונג, וועלכע האָבן געמוזט אַנקומען צו דער הילף פון אַ לערער און אַנווייזער. די דאָזיקע יחידים, קינדער פון פאַרמעגלעכע, פלעגן צאָלן זייערע עלטערע ישיבה־חברים אַ חודשלעכן לוין פאַרן לערנען מיט זיי.

ר׳ זלמן־סנדר איז געווען אַ גרויסער בעל־מנגן, ער פלעגט אַליין מחדש זיין ניגונים. אין יום־טוב־טעג, וועז די ישיבה און דער בית הרב איז געווען פול פלעגט ער זינגען סיי אייגענע סיי פרעמדע ניגונים. אין אַלע ליטווישע ישיבות האָט זיך פאַרשפרייט איינע פון ר׳ זלמן־סנדרס קאַמפאַזיציעס אויפן באַקאַנטן האַרציקן פיוט, וואָס פלעגט געזאָגט ווערן אין די ליטווישע שטעטלעך אין די שבתים צווישן פסח און שבועות:

„יונה יעלת חן מה כי תבכי,
משיחך יבוא לך קומי ולכי,
כי אני מושיעך וגואלך אשר תחכי״.

די דאָזיקע קאַמפאַזיציע האָט ער פאַרפאַסט נאָך אין זיינע יוגנט־יאָרן. וועז ער האָט עס אַמאָל געזונגען פאַר זיין רבין, יאָשע־בערן, האָט דער דאָזיקער גאון זיך שטאַרק צעווייַנט פון גרויס גערפיל.

ער פלעגט אויך אין יום־טוב־טעג זינגען דעם פיוט פון רבי שלמה אבן גבירול:

„אכולה שכולה למה תבכי,
הנואש לבך מאשר תחכי״.

זיינע געזאַנגען זענען געווען אַ שם־דבר אין די ישיבות און די בחורים פלעגן זיי זינגען דער עיקר בעת שמחת־בית־השואבה און שמחת־תורה.

דער שרייבער פון די דאָזיקע שורות געדענקט, אַז אין עטלעכע ישיבות פלעגט מען אין די יום־טוב־טעג זינגען אַ ספעציעלן ניגון פון ר׳ זלמן־סנדרן אויף דער באַקאַנטער תפילה: „שמך מעולם עובר על פשע״. דער גייסטיקער משגיח פלעגט בעטן נאָכאַמאָל און נאָכאַמאָל איבערזינגען דעם ניגון און ער פלעגט אַרייַנלייגן אַ סך מוסר־אינהאַלט אין דער דאָזיקער תפילה.

פון צווישן די תלמידים פון דער מאַלטשער ישיבה, וואָס האָבן געענדט פון דער תורה פון ר׳ זלמן־סנדר דאַרף מען פאַרצייכענען דעם גרויסן למדן רבי מנחם מאַלטשער, וואָס איז מיט עטלעכע יאָר צוריק נפטר געוואָרן אין תל־אָביב און איז נישט ווי אויך געהעריק באַווייזט געוואָרן.

דער הרב ירחמיאל בורגמאַן פון בריסק, דער שפּעטערדיקער רב אין ניעסוויזש.

הרב משה־אליהו ראגאזשניצקי פון נאַליבאָקי, וואָס איז נאָכדעם געוועזן רב און דיין אין לייפּציג אין דער עדה פון הרב ד״ר אפרים קארלעבאך (געשטאָרבן אין די מלחמה־יאָרן אין ענגלאַנד, ווי ער איז געווען רב און דיין).

הרב אלתר מישקאָווסקי, דער זון פון הרב הצדיק חיים־לייב פון סטאוויסק, וואָס איז געוועזן דער ממלא מקום פון רבי זלמן־סנדרן אויף די קרינקער רבנות, און אין די סוף פון זיינע יאָרן אין ארץ־ישראל.

הרב מרדכי האַלפערין פון פרוזשענע, אייניער פון די גרינדער פון דער קאַלאָניע „הרצליה״ אין נאָך אַ סך באַקאַנטע וואָס לעבן שוין נישט.

פון צווישן די תלמידים פון דער מאַלטשער ישיבה פון יענער צייט דאַרף דערמאָנט ווערן דער וואָס לעבט צווישן אונדז און פירט אַ פרוכטבאַרע אַרבעט צווישן דעם יישוב אין ארץ־ישראל דעם רב־הראשי פון תל־אביב איסר־יהודה אונטערמאַן שליט״א. נאָך אַ גאָר יונגער מאַן האָט ער זיך פאַראייניקט צו דער גרופּע בריסקער וואָס זענען געפאָרן קיין מאַלטש צו גענישן פון דער תורה פון רבי זלמן־סנדרן. דער הרב הראשי אונטערמאַן, וועלכער איז געבליבן אין מאַלטש אויך נאָך דעם ווי ר׳ זלמן־סנדר איז פון דאָרט אַוועק און עס איז דאָרט געוואָרן ראש ישיבה ר׳ שמעון שקאָפּ, האָט פאַרעפנטלעכט אין דעם „ספר היובל״ פון רבי שמעון שקאָפּ אַ ספּעציעל קאַפּיטל מיט זכרונות וועגן דער מאַלטשער ישיבה און יענע צוויי תקופות...

די „שיעורים״ פון ר׳ זלמן־סנדרן האָבן נישט זוכה געווען געדרוקט צו ווערן. נאָר אַ טייל פון זיינע חידושים זענען אָפּגעהיט געוואָרן בעל־פּה אין פאַרשיידענע ישיבה־קרייזן. עפּעס פון זיינע חידושים געפינען מיר אין די צוויי ספרים פון זיינע צוויי זין רבי יעקב און רבי אברהם־דובער.

רבי יעקב האָט זיך אין דער תורה־וועלט באַרימט געמאַכט מיט זיין ספר „נאות יעקב״ — וואָס אַנטהאַלט הידושים אין פאַרשיידענע הלכות און סוגיות. מער באַרימט איז געווען בעת זיין לעבן דער צווייטער זון רבי אברהם־דובער, דער רב פון סמאָלאָוויטש און קאָוונע, דער מחבר פון ספר „דבר אברהם״. אין די דאָזיקע ספרים ווערן אויך

געבראַכט די חידושים פון דעם „מינסקער גדול״, דער שווער פון רבי אברהם־דובער. זיינע צוויי יינגערע זין פון רבי זלמן־סנדרן — רבי יהודה און רבי חיים — זענען געווען צוזאַמען מיט זייער פאַטער ביים גרינדן די מאַלטשער ישיבה און זיי האָבן אים זייער אַ סך געהאָלפן אין איר אויפקום און פאַרפעסטיקונג.

אין יאָר תרס״ג (1903), אין ר׳ זלמן־סנדר אויפגענומען געוואָרן פאַר אַ רב אין קרינקי, ווי דער ממלא־מקום פון דעם גאון רבי ברוך לאָווסקי דער מחבר פון ספר „מנחת ברוך״. אויך אין קרינקי האָט ר׳ זלמן־סנדר געפירט אַ גרויסע ישיבה, וווהין עס האָבן זיך געצויגן בחורים פון אַלע געגנטן פון גראַדנע, ביאַליסטאָק, לאָמזשע און אַנדערע. פון די תלמידים פון דער דאָזיקער תקופה דאַרף מען באַזונדער דערמאָנען דעם הרב אברהם יוסף (דער איידעם פון הרב הצדיק רבי יוסף־יוזל הורביץ, דער גרינדער און פירער פון דער נאוואַגרעדקער ישיבה), דער מנהל און ראש־ישיבה פון דערנאוואַגרעדקער ישיבה „בית יוסף״ אין ביאַליסטאָק.

וועז רבי זלמן־סנדר איז געווען רב אין קרינקי איז ער אויך מפורסם געוואָרן ווי אַ צדיק אוז בעל־מופת. זיין נאָמען איז פאַרשפרייט געוואָרן אין די וויטסטע מרחקים.

אין יאָר תרע״ה (1915), וועז עס האָט זיך דערנענטערט דער פראָנט פון דער ערשטער וועלט מלחמה, קיין קרינקי איז רבי זלמן־סנדר מיט זיינע תלמידים אַוועק קיין טיף־רוסלאַנד אוז האָט געווינט עטלעכע יאָר אין דער שטאָט טולאַ.

נאָך דער ערשטער וועלט־מלחמה האָט ער זיך שוין מער נישט צוריקגעקערט קיין קרינקי, וואָס האָט שוין דאַן געהערט צו פוילן, ער האָט עולה געווען קיין ארץ־ישראל וווּ ער האָט אויסגעלעבט זיינע עלטערע יאָרן אין דער שכונה פון „מאה שערים״ אין ירושלים.

אַ גרופּע עולים־חלוצים פון פֿרוזשענע און אומגעגנט אין אַן אַגראַנאָמישער שולע אין פּתח־תקוה אין ישראל

תמרת (טאַמאַרעם) אהרן־שמואל

אייגער פון די באַקאַנטע רבנים און איינצייטיק פון די ראשונים פון דער ציוניסטישער באַוועגונג אין רוסלאַנד איז געווען אַ מאַלטשער אָפשטאַמיקער. מיר ברענגען דאָ וויטער זיין ביאָגראָפיע ווי זי איז אין דעם „לעקסיקאָן פון דער יידישער ליטעראַטור און פּילאָ־לאָגיע", פון זלמן רייזען (פערטער באַנד, עמודים 898—902).

תמרת אהרן שמואל איז געבוירן געווארן אין יאָר 1869 אין אַ דאָרף ביים שטעטל מאַלטש, גראָדנער געגנט. אין אַן אַרעמער אָבער יחסנישער פאַמיליע. זיין פאָטער משה־יעקב, אַן אייניקל פון דעם מאַל־טשער רב ר׳ אַרעלע (וועלכער האָט אין די 40קער יאָרן פון פאַרגאַנגענעם יאָרהונדערט געשמט אין פּאָלעסיע אויד אַלס צדיק אונטערן נאָמען „דער מאַלטשער מגיד"), האָט געהאַלטן אַ שענקל; דעם זון האָט ער דערציגן בלויז אויף לימודי קודש. שוין פון קינדווייז אויף האָט תמרת (טאמארעס) זיך אויס־געצייכנט מיט זיין ליבע צו דער נאַטור און רעלי־גיעזער התלהבות. פלעגט יעדן טאָג גיין אין דער ב׳יאיקן מאַלטש אין חדר. צו 13—14 יאָר שוין גע־לערנט פאַר זיך אין מאַלטשער בית־המדרש אין גע־שמט אין דער סביבה אַלס „מאַלטשער עלוי". אויפן 17טן יאָר חתונה געהאַט קיין מילייטשיץ, גראָדנער געגנט. צו 19 יאָר אַוועק קיין קאָוונע, ווו ער האָט פּלייסיק געלערנט אין „כולל הפרושים", דערנאָך צוויי יאָר פאַרבראַכט אין וואָלאָזשינער ישיבה, ווו ער האָט זיך מיט נאָך מער באַגייסטערונג אינערגע־גענען צו דעם לימוד התורה און גלייכצייטיק גע־כאַפּט אַ שמעק פון דער השכלה, זיך אויך אַ ביסל אויסגעלערנט די רוסישע שפּראַך. שפּעטער זיך אויך פאַרפולקאָמט אין העברעיש און אויך איינגעשאַפט זיך אַ געוויסע מאָס וועלטלעכע בילדונג.

אין יאָר 1893, נאָכן טויט פון זיין שוועסטער, האָט ער איבערגענומען זיין כסא־הרבנות, אויף וועלכן ער איז געבליבן עד־היום (דאָ רעדט זיך מיט די טערמינען פון יאָר 1929, וועט דער „לעקסיקאָן" איז דערשינען — רעדאַקציע).

מיט דעם אויפקומען פון דעם פאָליטישן ציוניזם האָט טאמארעס זיך אַריינגעוואָרפן אין דער דאָזי־קער באַוועגונג מיטן גאַנצן ברען פון זיין נשמה; דערצו האָט אים נאָך מער דערנענטערט צום ציו־ניזם זיין פאַרביטערונג קעגן דעם פאַרשטיינערטן טייל פון דער ארטאָדאָקסיע, וואָס איז אַרויסגעטראָטן קעגן די ציוניסטן מיט עבירות־זוכעריי, און איז דאָן אַרויסגעטראָטן מיט זיין סעריע אַרטיקלען אויף דער טעמע „שלומים ריב ציון" געדרוקט אין „המליץ" אין יאָר תרנ״ט (1899). די אַרטיקלען האָבן גע־מאַכט אַ גרויסן רושם און די קאָוונער ציוניסטן האָבן זיך אָפילו געוואָנדן צום מחבר נאָך אַ דער־לויבעניש זיי איבערצודרוקן אין אַ באַזונדער אויס־גאָבע.

אינגיכן אָבער האָט זיך טאמארעס אָנטוישט אין דעם ציוניזם; דער ערשטער שטויס דערצו איז גע־ווען אַ ציוניסטישער צוזאַמענפאָר אין ווילנע פון 7 גובערניעס, אויף וועלכן ער איז אויך געווען איינ־געלאָדן; די רוסישע שפּראַך, אין וועלכער די מנהי־גים פון דער קאָנפערענץ האָבן די פאַרזאַמלונג גע־פירט, האָט אָנגעמאַכט אַ גרויסן ריס אין זיין פרי־ערדיקער התלהבות און זיין גלויבן, אַז דער ציו־ניזם איז אויך אַן אויפלעבונג פון דעם יידישן גייסט.

אין אַ חודש אַרום איז ער דורך די בריסקער ציו־ניסטן אויסגעוויילט געווארן אלס דעלעגאַט צום 4טן ציוניסטישן קאָנגרעס אין לאָנדאָן, און די גאַנצע פּוסטע אָפּיציאַליטעט, וואָס ער האָט פריער גע־טראָפן אויף דער ווילנער קאָנפערענץ, האָט זיך אי־

בערגעחזרט נאָך אין אַ גרעסערן מאַשטאָב אויך דאָרט, אויפן לאַנדאָנער קאָנגרעס; דאָס האָט אים נאָך מער אָפּגעשטויסן פון דער באַוועגונג און פון לאַנדאָן נאָך האָט ער אַוועקגעשיקט צו די קאָוונער ציוניסטן אַ פּאָרבאָט איבערצודרוקן זיינע אַרטיקלען און האָט פּאָרעפּנטלעכט אַ בראָשור אויף דער טעמע „היהדות והחירות“ (1904), וווּ ער איז שארף אויפגעטראָטן קעגן פּאָלש־פּאָרשטאַנענעם נאַציאָנאַליזם קעגן דעם צעבלאָזענעם ציוניזם; אין אַנדער גענדער, סיי פּובליציסטישע סיי בעלעטריסטישע, געטאָדלט די וואָס נוצן אויס די תורה פּאָר זייערע עגאָיסטישע צוועקן און זיינע אויספירונגען האָבן גאָר נישט אַ הילכיקן אָפּקלאַנג אין די אַרטאָדאָקסישע קרייזן.

אין יאָר 1912, וועלן דער הרב צעיר (חיים טשער־נאָוויץ) האָט זיך געקליבן צו פּאָרלאָזן אָדעס צוליב די נגישות פון דעם אָדעסער גראָדאָנאַטשאַלניק, האָט ער זיך געווענדעט צו טאמארעסן, ער זאָל קומען אויבערנעמען די ישיבה, וואָס ער האָט דאָרט געגרינדעט און געפירט אייניקע יאָר. טאמארעס איז שוין געהאַט אַוועקגעפאָרן אין אָדעס, אָבער דערצו דאָרט דעם טומל פון דער גרויסער שטאָט, די אָפּגעפּרעמדקייט פון דער נאַטור, האָט ער נישט קוקנדיק אויף דער אַגיטאַציע פון די גבאים פון דער ישיבה, אויך פון מענדעלע מוכר־ספרים, ביאַליק און אַנדערע, זיך צוריקגעקערט אין זיין קליינעם שטעטעלע מיט דעם קליינעם סאָסנע־וואַלד, וווּ ער פּאָרברענגט זיינע זומערן און שרייבט זיינע ווערק. דאָ האָט ער זיך אָלץ מער און מער געשטאַרקט אין זיין אינדיווידואַליסטישער שיטה, אין וועלכער דער קאַמף קעגן דער מענטשלעכער רשעות און קעגן דעם פרינציפּ, אַז „דער ציל כשרט די מיטלען“, די שטרעבונג צו מאַראַלישער פּאָרפולקאָמונג אויפן גרונט פון יידישקייט, (דורכגעפּלאָנטן מיט דיפיר הויפּט־אידייען פון יידישן לעבן — אָרטאָדאָקסיע, ציוניזם, פּאָלקיזם און אַסימילאַציע), פּאָרנעמט אַ צענטראַלן אָרט. זיינע אידייען ברענגט ער פון צייט צו צייט צום אויסדרוק אין אַרטיקלען און צייטונגען. געשריבן אין אַ פּראָסטן, נישט געשליפענעם יידיש, מאַכן זיי אָבער אַ שטאַרקן רושם מיט זייער דרייסטקייט און טעמפּעראַמענטפולן טאָן. אַזוי איז ער אין „פּריינד“ אין 1911, אין צוזאַמענהאַנג מיט דעם בייליס־פּראָצעס אַרויסגעטראָטן מיט אַ שאַרפן אַרטיקל קעגן די יידישע טעלער־לעקער, וואָס זענען מצדיק הדין אויף די רדיפות, אַז מ׳רודפט יידן, ווייל דער יונגער דור איז, הייסט עס, פּורץ בדת, און האָט רעוואָלטירט אויך קעגן די רבנים, וואָס זענען אַרויס אין טלית און קיטל שוועריק, אַז יידן באַנוצן נישט קיין קריסטלעך בלוט.

נאָך אין דער קינדהייט האָט אויף אים אַ שטאַרקן רושם געמאַכט דער טויט פון דעם זון פון אַ שכן אַ פּויער, וועלכער איז געפאַלן אין דער רוסיש־טערקישער מלחמה; ער האָט צוזאַמען מיט דער מוטער, דער „גויע“, ביטער מיטגעווויינט אויף דעם אומגעקומענעם, זינט דאָן געווואָרן אַ קעגנער און האַסער פון יעדן מין מיליטאַריזם, און אין זיין ספר „כנסת ישראל ומלחמות הגויים“ (וואַרשע, 1922, ז׳ 84) ברענגט ער צום אוסדרוק זיין פּראָטעסט קעגן דעם גרויל פון מלחמות, ווי אויך אַ געפיל פון צופרידנקייט מיט דעם באַנקראָט, וואָס די אייראָפּעישע ציוויליזאַציע, „די פאַרפאַלגערין פון יידנטום“, האָט געליטן דורך דעם וועלט־קריג, זוכט צו באַווייזן, אַז די מלחמה איז אַן אומפאַרמיידלעכער פּועל־יוצא פון דעם גאַנצן פאַרדאָרבענעם לעבן, וואָס די אַזויגערופענע ציווילייזירטע פעלקער פירן; די גאַנצע האָפענונג אויף דער אויסלייזונג פון דער מענטשהייט פון דעם מלחמה־גרויל לייגט ער אויפן יידנטום, וואָס דאָרף זיין דער אוואַנגאַרד אין דעם קאַמף קעגן מלחמות. זיין שנאה צו מלחמה האָט ער אויך אַרויסגעבראַכט אין זיין סעריע אַרטיקלען אין ווילנער „טאָג“ (אין 1926 נומערן 35—41). אין צוזאַמענהאַנג מיט דעם געדאַנק און דער פּראַקטיק פון זשאַבאָטינסקיס „יידישע לעגיאָנען“.

אַ ריי שאַרפע אַרטיקלען קעגן דעם טאַראַם־ציוניזם און קעגן דער ציוניסטישער פּאָליטיק בכלל האָט ער אויך פּאָרעפּנטלעכט אין דעם וואַרשעווער טאָגבלאַט — „דאָס יודישע וואָרט“ (אין 1917 — קעגן די ציוניסטישע תביעות צו דער שלום־קאָנפערענץ), אין דעם אָרגאַן פון די פּאָלקיסטן „דאָס פּאָלק“ (1922), אין ווילנער אַרטאָדאָקסישן וואָכנבלאַט „דאָס וואָרט“, אין דעם אָרגאַן פון דער „אגודה“ — „דער יידד“ און אַנדערע. ער האָט זיך אויך באַטייליקט פון צייט צו צייט מיט אַרטיקלען אין „הצפירה“ (תר״פ — השתחררות המחשבה העברית); ח״י בונימס „שאר ישוב“ (1922), א. שטייניגס „קולות“ (1923).

עס איז אויך כדאי צו דערמאָנען זיין פּאַמלעטע „פּאָרן צער פון אַ נרדף... אַ באַלויכטונג אויפן „ראַדאָמער ענין“, און „אַב־אורחא אויך אויף נאָך אַ גאַנץ פּעקל שמערצלעכע דערשיינונגען מיט פּאָרדריסלעכע אינצידענטן, וואָס זענען די לעצטע יאָרן פּאַרגעקומען אין דעם יידישן וועלטל, נאָך וועלכע אַ דעזינפעקציע פון עטלעכע ערלעכע און לאָגישע ווערטער איז זייער נייטיק...“ (פּיעטריקאָוו תרפ״ח).

פון זיינע רבנישע ספרים זענען געדרוקט:

„מוסר התורה והיהדות“ (ווילנע, דרוק׳ ל. עפל); „יד אהרן, חידושי תורה“ — מיט אַ הקדמה וועגן דער חשיבות צו לערנען תורה (תרפ״ג).

שמואל כאַמסקי

מאַלטש צוישן ביידע וועלט־מלחמות*)

אונדזער שטעטל האָט זיך אָנגעהויבן צוריק אויפ־בויען נאָכן חורבן פון דער ערשטער וועלט־מלחמה און געגומען צו באַקומען איר אויסזען, הגם נישט ווי פאַר דעם יאָר 1914, אָבער דאָך דאָס אויסזען פון אַ יידישן יישוב.

אין יאָר 1926 איז צוריק אויפגעבויט געווָארן דער גרויסער בית־המדרש — אין דער זעלביקער גרויס און הויך ווי ער איז געווען פריִער, אויך אין זעלביקן סטיל. עס איז כדאי צו פאַרצייכענען דעם וויכטיקן ביישטייער פאַרן אויפבוי פון בית־המדרש, ווָאס עס האָט בייגעטראָגן דער פּריץ פּעליע סטאַ־סעוויטש, וועלכער האָט געשענקט פאַרן בנין אַ באַ־דייטנדיקן סכום פון געהילף.

עס איז אויך אויפגעבויט געווָארן אויפן שול־הויף אַ הויז פאַרן רב, אַ בית־הרב. דאָס איז גע־ווען אַ נייס, צום ערשטן מאָל אין דער גענשיכטע פון אונדזער קהילה, אַז עס זאָל אויסגעבויט ווערן אַ קהלשע הויז פאַרן רב, ביז דאַן האָט דעם רבס משפּחה געווווינט אין געדונגענע דירות.

בכלל איז אויפגעבויט געווָארן נאָר דער דער־מאָנטער גרויסער בית־המדרש, געוויפן דער ישיבה־בית־המדרש. דער „קליינער" בית־המדרש, אַדער ווי מען האָט אים גערופן דער „נייער", ווָאס איז גע־שטאַנען קעגנאיבער דעם גרויסן, אויף דער צוויי־טער ברוק־גאַס, איז מער נישט אויפגעבויט געווָארן.

עס האָט זיך צוריק אָנגעהויבן דאָס לערנען, די דערצוּנג פון יונגן דור, ווָאס איז אין משך פון די מלחמה־יאָרן שטאַרק פאַרנאָכלעסיקט געווָארן. עס האָבן זיך געעפנט חדרים:

אַ חדר פאַר די קלענסטע קינדער, אָנגעפירט פון מלמד ר׳ יצחק־לייב לאַזאַראָווסקי, אַ דרדקי־מלמד.

אַ ביטענער יִיד, ווָאלף, האָט איינגעאָרדנט אַ חדר אין אין שטיבל פון בית־המדרש.

ר׳משה־לייב האָט געלערנט מיט גרויסע קינדער — חומש מיט רש״י, נביאים ראשונים.

ר׳ מרדכי עפּעלבוים האָט פאַרנומען דעם זעלבן פּלאַץ ווי פאַר דער מלחמה — געלערנט תנ״ך, העב־רעיש און גמרא.

נאָך זיין טויט האָט מיט דער דאָזיקער מדריגה תלמידים אָנגעפירט דער יונגער יהושע ניסלבוים, ווָאס האָט דורכגעגאַנגען אַ פּעדאַגאָגישן קורס אין אַ סעמינאַר אין ווילנע. ער האָט דעם חדר איינגעאָרדנט אין אַ שטיבל אין בית־המדרש.

ר׳ הירש טשערניאַק, אַ תלמיד־מובהק פון ר׳ שמעון שקאָפ און גוטער נאָכגייער פון זיין לערנען־סיסטעם, ווָאס איז אין דער לומדישער וועלט גע־ווען באַקאַנט ווי „ר׳ שמעונס שיטה" האָט געלערנט גמרא מיט דערוואקסענע קינדער.

קלמן געדש האָט געגעבן לעקציעס אויף יידיש אויף שעהען פאַר מיידלעך.

דער רב האָט געזאָגט אַ שיעור אין דער „חברה ש״ס".

ר׳ ראובן־לייב האָט געלערנט מיט יִידן „עין־יעקב" און „קיצור שולחן־ערוך" אין גרויסן בית־המדרש.

***

דעם רב ר׳ דוד־טעבל דיינאָווסקי האָט מען אין יאָר 1924 אַרויסגענומען קיין פּיאַטניצע, אַ שטעטל ביי לאָמזשע, פון וואָנען ער איז טאַקע בשעתו גע־קומען קיין מאַלטש. דעם כסא־הרבנות האָט אויף זיין אָרט פאַרנומען אַ יונגער רב פון סלאָנים, ר׳ בנימין־זאב קאַגאַן ז״ל. דער דאָזיקער רב האָט, אמת, נישט געקענט פאַרמעסטן זיך מיט די ביז־איצטיקע רבנים־ריזן, גדולים ווָאס האָבן געשמט אין גאָנצן „תחום המושב" פון צאַרישן רוסלאַנד און האָבן דעם נאָמען פון מאַלטש באַרימט געמאַכט אין דער וועלט. דער נייער יונגער רב, איז אָבער פאַר מאַלטש שוין דאַן געווען גענוג. ער איז רעס־פּעקטירט געווָארן און האָט וויידיק אָנגעפירט מיט אַלע צוויגן פון יידישן לעבן אין שטעטל; האָט גע־טאָן אַלץ צו פאַרשטאַרקן דאָס רעליגיעזע געפיל ביי זיין עדה יִידן.

***

די נייע פּוילישע מאַכט האָט זיך באַמיט, דער באַפעלקערונג, ווָאס איז אין 90 פּראָצענט נישט גע־

---

*) דאָס ווייטערדיקע האָט איבערגענגען דער לעבן־געבליבענער פון טויטן־לאַגער אָשוויענטשים, שמואל כאַמסקי און פאַרצייכנט פון שמואל עפּעלבוים.

וועזן פּוילישׂ (יידן און ווייסרוסן), אַרײַנצוציען אונטער די פליגלען פון דער פּוילישער קולטור. עס איז געגרינדעט געוואָרן אַ פאַלקסשול („פאָושעכנע") פון 7 קלאַסן. די שול מיט פּוילישׂ ווי די אונטערריכט־שפּראַך איז געווען אָבליגאַטאָריש. איין מאָל אין וואָך פלעגט קומען אַ גלח און געבן אַ רעליגיע־לעקציע. די יידישע קינדער פלעגן ביי דער דאָזיקער לעקציע אַרויסגיין פון קלאַס. עס איז פאַר זיי נישט געווען קיין צוואַנג בייצוזיין די דאָזיקע קאַטוילישע לעקציעס. די שולע איז געווען איינגעאָרדנט ביי יצחק־מאיר וואַרשאַווסקי, אין זיין שייַנער נייַ־אויסגעבויטער הויז.

אין יאָר 1927 איז אין דער קאַנצעלאַריע־גאַס אויסגעבויט געוואָרן אַ הויז ספּעציעל פאַר דער „פאָושעכנע", אַ צווייַשטאָקיקער מאָדערנער בנין. די שול האָט עקסיסטירט ביז דעם צוזאַמענברוך פון דער פּוילישער מאַכט, סוף זומער 1939.

***

די ציוויל מאַכט האָט זיך געפונען אין די הענט פון אַ סטאַראָסטאַ גמיני. אויף דער קאַנצעלאַריע־גאַס איז אויסגעבויט געוואָרן אַ הויז אומגעפער אויפן זעלביקן פּלאַץ וווּ עס איז געשטאַנען פאַר דער מלחמה די „קאַנצעלאַריע". די דאָזיקע אינסטיטוציע האָט געהייסן די גמינע. אַ פּאָליאַק, אונטערן אויפזיכט פון דעם סטאַראָסטאַ, האָט אָנגעפירט מיט דער ביורא.

ווי אָרדענונג־היטער זענען געווען 7–8 פּאָליציאַנטן קריסטן פּאָליאַקן, אונטער דער אויפזיכט פון אַ קאָמענדאַנט, אַ פּאָליאַק.

די ציוויל־געריכטן פלעגן פּאַרקומען אין קאַרטוזנערעזע, וווּ עס האָט שטענדיק פונקציאָנירט אַ ציוויל־געריכט. קרימינאָלע פּאַרברעכנס פלעגן געמשפּט ווערן אין פּרוזשענע, וואָס איז געווען די קרייז־שטאָט (אויבאַט — פּאָוויאַט) אויך פאַר די רוסישע צייטן.

***

די פּאָזשאַרנע קאַמאַנדע איז מאָדערניזירט געוואָרן, צו דער פייערלעשער־אָרגאַניזאַציע האָבן זיך פריי־ווילליק מאָביליזירט אַלע פעיקע יוגנטלעכע. די נייע מכשירים האָבן זיך געפונען אין אַ הילצערנעם שיי־ער אין מאַרק, הינטער דעם וווייס מויער, אין זעל־ביקן וואָס עס האָט אַמאָל געהייסן „פּאָזשאַרני סאַ־ראי". די דאָזיקע אָרגאַניזאַציע וועמענס מיטגלידער עס זענען געווען אונטערמירטע, האָבן מיט זייערע איבונגען, געדינט ווי אַ מין עפנטלעכע פאַרווייַלונג פאַרן גאַנצן שטעטל.

***

דער היגיענישער צושטאַנד פון שטעטל איז שטאַרק אויסגעבעסערט געוואָרן. עס זענען צוריק געעפנט געוואָרן די וואַסער־פלאַמפּן, וואָס זענען אין רעזולטאַט פון קריג קאַליע געוואָרן. אייגער האָט זיך געפונען אין מאַרק און דער צווייטער קעגנאי־בער ר׳ לייזער־חיים דעם שוחטס הויז. די דאָזיקע זענען פאַרמאַכט געוואָרן אין 1915 בעתן אָפּטרעטן פון דער רוסישער אַרמיי. איצט זענען צו די דאָזי־קע ברונעמער געמאַכט געוואָרן קיילעכדיקע צע־מענט־וועגן, אַנשטאָט די פריערדיקע הילצערנע.

בכלל איז דער אויסזען פון דער שטאָט פאַרשע־נערט געוואָרן — עס זענען פאַרפלאַנצט געוואָרן אין די גאַסן נייַע שורות מיט ביימער, כמו אַליין.

די באַד האָט צוריק אָנגעהויבן נאָרמאַל צו פונק־ציאָנירן.

עס איז ביי דער מאַכט אויספּועלט געוואָרן, אַז עס זאָל צוגעשיקט ווערן אַ דאָקטער, אַ פּאָליאַק, און אַ פעלדשער מיטן נאָמען רודין. געווויינט האָט ער ביי ברוך דעם פּאָטשטער אין דער גרויסער הויז. די שטאָט האָט אים געצאָלט אַ מאָנאַטלעכע סובסידיע. די פאַרמעגלעכע באַלעבאָטים האָבן געצאָלט צו 10 זלאָטעס אַ חודש און ווייניקער־פאַרמעגלעכע צו 5.

געווען אויך מאיר ראַבינאָוויטש, וואָס האָט באַ־דינט קראַנקע. קיין מעדיצינישן דיפּלאָם האָט ער נישט געהאַט, אָבער פאַרמאָגט באַדייטנדיקע ידיעות אין מעדיצין — טעאָריע און פּראַקטיק.

עס איז אויך געעפנט געוואָרן אַן אָפּטייק אין רחל פרומעס שיינבערגס נייַע הויז. די ערשטע יאָרן האָט די אָפּטייק באַדינט אַ פּאָליאַק נאָכדעם איז די אָפּ־טייק איבערגענומען געוואָרן פון אַ ווילנער יידן — טאַטאַרסקי.

עס איז געגרינדעט געוואָרן אַ „ביקור־חולים", אָנגעפּירט פון פרויען, ביי נחמן קיילער (נחמן ארעס) אין שטוב. די דאָזיקע אָרגאַניזאַציע האָט אויסגע־האַלטן אָרעמע חולאים מיט מעדיצינישע הילף. עס איז אויך געווען אַ „חברה לינה", צו וועלכער עס האָבן געהערט יונגעלייט פון ביידע געשלעכטער, וואָס פלעגן גיין וואָכן ביינאַכט צו קראַנקע.

***

די טעטיקייט פון דער „חברה קדישא", וואָס איז בכלל די גאַנצע צייט נישט איבערגעריסן געוואָרן, איז אָבער רעאָרגאַניזירט געוואָרן. די אָנפירער פון דער דאָזיקער חברה זענען געווען די באַלעבאָטים: ישראל זשוק, אהרן־נחום דער קצב, חיים גאָלדשטיין און חיים גאָלפּערין. זיי פלעגן זיך מתעסק זיין מיט ברענגען די מתים צו קבורה און אויך זיך פאַרנומען מיט די פאַרבונדענע פינאַנציעלע ענינים פון בית־עולם.

עס איז אויך געווען אַ פּרויען־חברה.

דער טאָג ט״ו בכסלו (15טער כסלו) איז געווען דער טאָג פון דער חברה קדישא. די מיטגלידער פון דער חברה — ביידע געשלעכטער — האָבן געפאַסט און געזאָגט די ספּעציעלע פּאַר דעם טאָג סליחות. נאָך מעריב פלעגט פּאַרקומען אַ סעודה. דער תענית און די תפילות פּאַר דער דאָזיקער חברה איז געווען באַשטימט ווי אַ תשובה אויף דעם פּאַל, טאָמער איז אפשר אַמאָל געשען אַ מיכשול בעתן דורכפירן זייער טעטיקייט פון חסד־של־אמת; אפשר איז אַמאָל דורך זיי חס־ושלום, אָנגעריבט געווארן דער כבוד־המת.

די דאַטע פון ט״ו כסלו איז ווייזט אויס געווען אָנגענומען פּאַר אַלע קהילות. געווען אָבער אויך קהילות אין אונדזער געגנט, ווו דער תענית און די סעודה זענען דורכגעפירט געווארן אין דעם דינסטיק פון פּרשת „וויחי״, דאָס הייסט, שוין נאָך חנוכה. אין די סידורים זענען אין טייל געדרוקט די „סליחות לט״ו כסלו״ און אין אַנדערע „סליחות לחברה קדישא גחש״א״ (גמילות חסד של אמת) — אָן אַ באַשטימטע דאַטע הייסט עס.

***

וועז די עסטרייכער און שפּעטער די דייטשן האָבן אין יאָר 1915 פּאַרנומען אונדזער שטעטל איז אונדזער דאָן איינציקער שוחט ר׳ לייזער־חיים קאַפּלאָן געבליבן ממש אַרבעטסלאָז. אין משך פון דער צייט האָט מען ממש נישט געוווצט קיין פּליישׁ, אַמאָל, גאָר זעלטן האָט ווער געבראַכט קוילענען אָן עוף פּאַר אַ חולה מסוכן. אויך עופות זענען נישט געווען בנמצא. ערב יום־כיפור האָט מען געשלאָגן כּפּרות מיט נעלט.

מיטן צוריק־אויפבוי פון מאַלטש איז אויך אַקטואַל געוואָרן דער ענין שוחטים. ר׳ חיים־לייזער איז טאַקע געווען אַ ייִד אַ בן־תורה און ירא־שמים, פון אַלעמען געאַכטעט און געשעצט, אָבער זיין עלטער האָט אים נישט דערלויבט אויסצופילן זיינע שוחטישע און אויך מוהל־פונקציעס. האָט די שטאָט געבראַכט אַ יונגן שוחט, מוהל און חזן — ר׳ מיכאל, ער האָט טאַקע אַנטשפּראָכן צו זיין פונקציע, געווען דערצו ראוי.

ר׳ חיים־לייזער איז נפטר געוואָרן אין יאָר 1926 זקן ושבע ימים. ר׳ מיכאל האָט אָנגעהאַלטן זיינע פונקציעס פון שוחט, חזן און מוהל ביז דעם נאָכצישן גירוש פון מאַלטש אין חשון פון יאָר 1941, ווען ער האָט געטיילט דעם גורל פון דער גאַנצער מאַלטשער עדה.

די פונקציעס פון בעלי־תפילה אין די ימים־נוראים האָבן חוץ דעם חזן אויך אויסגעפילט דער רב ר׳ בנימין־זאב ז״ל; דער שמש פון גרויסן בית־המדרש ר׳ יעקב סאָקאָלאָוו און ר׳ איצל פּאַמעראַניץ (איצל נחס), ווען ווען עלכן עס לוינט זיך אַ ביסל אָפּצושטעלן.

איצל נחס איז געווען אַ יושב־אוהל; געלערנט אין דער מאַלטשער ישיבה פּאַר די צייט פון ר׳ זלמן־סנדרס און ר׳ שמעון זכרונם לברכה. ער איז געווען אַ גרויסער למדן און פּאַרמאָגט באַדייטנדיקע ידיעות אין פוסקים, דערביי באַזעסן די באַלע־

יידישע בוי־אַרבעטער אין מאַלטש בייַם בויען די פּוילישע „פּאַוושעכנע״־שול

באַטישע השלמות. הגם אַליין אַ כבד־פֿה דאַך געהאַט אַ שטילע, זיסע שטימע. נישט געקענט אויסרײדן קיין וואַרט אַבער ביים מוסף פון ימים־נוראים ממש באַגייסטערט מיט דעם נעימותדיקן דאַוונען דעם עולם. חוץ דאַוונען ביים עמוד איז ער אויך געווען אַ בעל־תוקע. ווי זיין פאַטער האָט ער זיך באַשעפֿטיקט מיט מסחר פון רויע פעל, ווייסגערעט, שלאָגן וואַקס און אַנדערע. זיין פרוי איז געווען אַ טאַכטער פון באַווסטן למדן, דעם ראש און מנהל פון דער באַרימטער פֿרוזשענער תלמוד־תורה ר׳ אהרן־יעקב דער רודניאַנער ז״ל. ר׳ איצל נחס איז טאַקע געווען איינער פון די גייסטיקע פיגורן פון מאַלטש ביז איר חורבן.

***

דער עקאַנאָמיש־ווירטשאַפטלעכער לעבן האָט אַנגעהויבן קומען צו זיך. עס האָט זיך געעפנט דער גאַנצער „ראַד־קראָמען" (25 אין צאָל); בעלי־מלאכות האָבן אַנגעהויבן צוריק צו אַרבעטן ביי זייערע פאַכן. עס האָט אַנגעהויבן צו פונקציאָנירן דער פרײַערדיקער דאַמף־מיל און עס איז אויסגעבויט געווארן אַ נייער דאַמף־מיל, וואָס האָט געהערט צו די שותפים שמואל ראָזענבוים, אלטער דער מילנער און משה־אהרן ווינאָגראַד. אין יאָר 1924 איז געקומען אַ יידּ פון ביאַליסטאָק, געהייסן אַ העברעישן פאַמיליע־נאָמען קו—ונקי (קאָוו—וועניקי). ער האָט אײַנגעאָרדנט אַ פאַבריק צו בארשטן און שפּינען וואָל ווי אויך צו פֿרעסן געווענט.

עס איז אַרגאַניזירט געווארן אַ גמילות־חסד־קאַסע, וואָס האָט אַנגעהויבן אַרויסגעבן הלוואות, תחילת פון 150—160 זלאָטעס אויסצוצאָלן אין וואָכנטלעכע קליינע ראַטעס, פריי פון פֿראָצענט. דער פאָרזיצער איז געווען דער רב. מיטגלידער האָבן יעקב עפּעלבוים, יהושע ניסלבוים און שמואל־מרדכי רובינשטיין; בוכהאַלטער איז געווען קלמן גערש. פון אַנהייב איז די היים פון דער גמילות־חסדים קאַסע געווען ביי צאַלקע יעקב זעליג דעם מוליערס אין הויז, דערנאָך איז זי אַריבערגעפירט געווארן אין איין שטיבל פון דעם בית־המדרש.

איך וויל דאָ דערמאָנען אַ טראַגישן פאַל, מיט דעם מאָרד איבער דער פרוי רחל־ריווע זלאָטאָגורא.

רחל־ריווע איז געווען אַ קרעמערקע פון אַיר פריסטער יוגנט. איר מאַן, ר׳ אברהם זלאָטאָגורא, אַ יידּ אַ למדן איז געשטאָרבן אין יאָר 1917. פון אירע 5 קינדער — 3 טעכטער און 2 זין איז זי געבליבן מיט איר יינגסטער טאָכטער, ביילע. די עלטסטע טאָכטער, יענטע, איז אַוועק אין אַמעריקע אין 1920 שוין מיט אַ משפּחה; די יינגערע, וויכנע, איז נאָך פרײַער, אין יאָר 1910 אַדער 1911, אַוועק קיין אַמעריקע; דער עלטערער זון ר׳ ניסל, האָט געשמט מיט זיין שוואַרפן קאָפּ, האָט געלערנט אין ראַדונער ישיבה, באַקומען סמיכה און פֿאַרנומען דעם כסא־רבנות אין אַ וווייסרוסישער קהילה, דאָס איז געווען האַרט פאַר 1914; דער יינגערער זון, מרדכי, איז אַוועק צום עלטערן ברודער. געבליבן איז זי, ווי מיר האָבן געזאָגט פריער, מיט דער יינגסטער טאָכטער ביילע. נאָך דעם סוף פון דער מלחמה האָט רחל־ריווע צוזאַמען מיט איר טאָכטער, צוריק געעפנט איר קראָם. די טאָכטער איז אַבער גאָר גיך געשטאָרבן; די אַלטע איז געבליבן איינזאָם, אַבער נישט אויפגעהערט זיך פאַרנעמען מיט מסחר. איר ענערגישער אימפּעט האָט זיך נישט אָפּגעשטעלט. זי האָט אויסגעבויט אַ גרויסע שטוב אויף דעם פלאַץ פון ר׳ יידל־חיים אַווערבוך, וועלכער איז געשטאָרבן אין מינסק און וועמענס קינדער זענען צוריק קיין מאַלטש נישט געקומען. אין דער דאָזיקער הויז האָט זי אין איינזאַמקייט אַליין געווווינט.

אין איינער אַ פרילינג־נאַכט נאָך פסח פון יאָר 1932 איז רחל־ריווע דערמאָרדעט געוואָרן. עס האָט זיך שפּעטער אַרויסגעוויזן, אַז דער מערדער איז געווען אַ מאַלטשער גוי, אַ שוסטער. ער איז געווען אַ קאָליקע, מיט אַ הילצערנער פוס. טאַקע צוליב דעם איז די אויספֿאָרשונג געקומען אויף די שפּורן פון דעם מערדער. דער אַנטדעקער איז געווען דער פֿאָליציי־קאָמענדאַנט באַראָוועצקי. דער מערדער איז באַשטראָפט געוואָרן מיט 15 יאָר תפיסה. נאָך איר טויט איז די הויז געבליבן ליידיק, אונטער דער אויפזיכט פון ישיבה בוכהאַלטער און יהושע ניסלבוים.

מיטן איינגלידערן פון דעם געגנט אין דער ראָם פון דער ניי־אַנטשטאַנענער פוילישער מלוכה איז געגעבן געווארן די מעגלעכקייט צו פירן אַ געזעלשאַפטלעכע טעטיקייט.

גלייך נאָך דער פֿראָקלאַמירונג פון דער באַלפור־דעקלאַראַציע איז געשאַפן געוואָרן אַ באַדן פאַר דער ציוניסטישער טעטיקייט אין אַלע שאַטירונגען. ראשית האָט זיך אַרגאַניזירט די יוגנט. עס אַנטשטיין די אַרגאַניזאַציעס פון „השומר הצעיר", „החלוץ", בית״ר".

צווישן די אַקטיוע עסקנים זענען געווען: בנימין ווינשטיין, שמואל־מרדכי רובינשטיין און משה גלאַזער. דער לעצטער האָט זיך אַרויסגערוקט מיט זייער באַזונדערע פעיקייטן אויפן געביט פון קולטור־טעטיקייט. ליידער איז ער גאָר יונג געשטאָרבן.

דער זאַמלפונקט פון די דאָזיקע גרופירונגען איז געווען ביי ראובן דעם שמיד אין הויז. עס האָבן זיך דאָן געשאַפן הכשרה־גרופּן, פון וואָנען מען איז נאָכדעם עולה געווען קיין ארץ־ישראל. טייל פון אונדז זענען אַפילו געפֿאָרן אין דער הכשרה־פֿאָרם

אין גראָאוו, ביי וואַרשע. די באַגרעניצונג אויף עליה האָט אָבער נישט דערלויבט אַ סך צו פאָרן. פון אונדז האָבן ביז 1939 עולה געווען כינקע מיסקין און אהרן דובינסקי, געווען איז עס אין יאָר 1936.

די געזעלשאַפטלעכע טעטיקייט, אַ גאָר אַקטיוע און דינאַמישע, האָט אָנגעהאַלטן ביז סעפּטעמבער 1939, ווען היטלער־דייטשלאַנד האָט איבערגעפאַלן פוילן. עס הייבט זיך אָן דאָס שוואַרצע קאַפּיטל אין גאַנץ אייראָפּע, וואָס האָט זיך באַזונדער טראַגיש אויסגעוויקלט ביי די ייִדן. אונדזער מאַלטש איז אויך אין דעם פּרט נישט געווען קיין יוצא מן הכלל.

סעפּטעמבער 1939

די ידיעה וועגן דעם דייטשישן אָנפאַל אויף פּוילן האָט מאַלטש באַקומען צוזאַמען מיט אַ באַמבאַרדירונג פון דייטשע אַוויאָנען. עס זענען באַוואָרפן געווארן מיט באָמבעס די באַן־סטאַנציע פּאָוולאָוויטש (צוויי קילאָמעטער פון שטעטל) און דער הויף קוט־נעוויטש (5 קילאָמעטער פון שטעטל).

עס איז געקומען דער מאָביליזאַציע־באַפעל פּאַר די רעזערוויסטן, באַזונדער האָט מען ענגומען די שמידן אָן אינטערשייד פון עלטער. דער רעזערוו איז אָפּגעשיקט געווארן קיין בריסק און די שמידן זענען נאָכן אָפּהאַלטן זיי אייניקע טעג אָפּגעשיקט געווארן אַהיים.

די פייערלעשער האָבן זיך גלייך פאַרמירט אין אַ שטענדיקער וואַך, גרייט פאַר אַלע מעגלעכע פאַלן ווי באָמבאַרדירונג, שריפות, אָנפאַלן און דאָס גלייכן.

די פּוילישע מפּלות אויפן פראָנט האָט אַרויס־געפּרופן אַ כאַאָס און אומזיכערקייט, ממש מיט אַ פּאַר טעג שפּעטער איז שוין די אַרטיקע מאַכט עוואַקוּירט געווארן צוזאַמען מיט אַלע רעגירונג־אינס־טיטוציעס. עס איז נאָר געבליבן אַ קליינער מילי־טערישער גאַרניזאָן, וואָס איז געווען איינגעקוואַר־טירט אין „הויף". די דאָזיקע מיליטערישע אָפּטיי־לונג האָט שוין פאַרלאָרן די פאַרבינדונג מיט דער צענטראַלער מיליטערישער אָנפּירונג און געהאָנדלט לויט זייער אייגענעם איינזען.

ביי אַזאַ סיטואַציע זענען די בירגער געווען גע־צוווּנגען צו נעמען דעם זיכערקייט־גורל אין אייגע־נע הענט — עס איז דורכגעפירט געווארן אַ מין מאָביליזאַציע פון דער גאַנצער פּעיקער דערצו יו־גנט און עס איז געשאַפן געווארן אַ שוץ־אַרגאַניזאַ־ציע. באַוואָפענען די דאָזיקע אַרגאַניזאַציע איז גע־ווען נישט קיין פּראָבלעם. אין יענעם מאָמענט ווען די אַרמיי איז זיך ממש צעפאַלן, איז באַקומען גע־ווער נישט געווען קיין ענין. צו דער געשאַפענער זעלבסט־שוץ־אַרגאַניזאַציע האָבן געהערט יידן און קריסטן. זיי האָבן זייער אויפגאַבע געטרייי אויסגע־פירט. טאָג און נאַכט געוואַכט און באַוואַכט דאָס שטעטל. פון צייט צו צייט, כדי אָפּצושרעקן וועמען מען דאַרף, האָט מען געשאָסן אין דער הויך. דאָס שטעטל איז אין יענער אומרויקער צייט אָפּגעהיט געווארן פון רויב, גזילה, שריפות פון וועלכער זייט זיי זאָלן נישט קומען.

א פּאָר וואָכן נאָכן אויסברוך פון דער מלחמה האָבן אָנגעהויבן צירקולירן קלאָנגען, אַז די רויטע אַרמיי קלייבט זיך צו מאַרשירן אויף מערב. גאָר גיך האָבן זיך די קלאָנגען באַשטעטיקט מיט פאַקטן.

אין די דאָזיקע טעג, וועו עס איז שוין בולט קלאָר געווארן דער צוזאַמענבראָך פון דער פּוילישער אַר־מיי האָט די זעלבסטשוץ־אַרגאַניזאַציע באַשלאָסן צו אָנטוואָפענעם דעם פּוילישן מיליטערישן גאַרניזאָן, וואָס האָט זיך אויפגעהאַלטן אין דעם מאַלטשער

די גרופּע פון „התאחדות" אין מאַלטש

הויף, אומגעפער אַ הונדערט מאַן קריסטן, אַלע באַ־וואָפנטע, האָבן אַרומגערינגלט דעם הויף. אַ דעלע־גאַציע איז אַוועק צו דער קאָמאַנדע מיט דער פּאָ־דערונג פון אַנטוואָפענען זיך. די אָנפירערשאַפט פון דעם פּויליש־גאַרניזאָן, דערוואַרטנדיק דעם אָנ־קום פון דער סאָוועטישער אַרמיי האָט זיך אונטער־געגעבן. נאָכן איבערגעבן, מצד דער קאָמאַנדע, דעם גאַנצן מיליטעריש־אינווענטאַר, איז דעם פּויליש־גאַרניזאָן געגעבן געוואָרן די מעגלעכקייט זיך צו איבערטאָן אין ציווילע מלבושים און זיך פריי באַ־ווענען, ווּהין יעדער האָט עס פאַרלאַנגט. נישט מער, וואָס אָנדערע קריסטן האָבן זיך נישט געקענט אָפּ־זאָגן פון דעם „פאַרגעניגן" אַראָפצורייסן די עפּאָ־לעטן פון די פּויליש־אָפיצירן.

די שוץ־אַרמאַניזאַציע האָט עטלעכע מאָל געשיקט אָפּטיילונגען צום שאַסי, זיך צו דערווייסן, צי עס קומט שוין די רוסישע אַרמיי. ענדלעך האָבן זיי באַגעגנט סאָוועטישע אָפּטיילונגען, וואָס האָבן מאַר־שירט אין דער ריכטונג פון קאָבערין. אַ דעלעגאַציע האָט זיך פאַרשטענדיקט מיט דער אָנפירערשאַפט פון אַן אָפּטיילונג, וואָס האָט באַווילליקט צו שיקן אַ קליינע גרופּע מיליטער קיין מאַלטש. נאָך אַ קורצן באַזוך אין שטעטל, האָט זיך די דאָזיקע גרופּע צו־ריקגעצויגן.

מיט אַ פּאָר טעג שפּעטער, אין אַ דינסטיק בייַ־טאָג, האָט די רוסישע אַרמיי, אויסגעשטאַט מיט אַלע מינים געווערן, מיט טאַנקן בראש, אַריינגע־מאַרשירט אין מאַלטש, געקומען זענען די סאָוועטן פון פינסקער זייט. בייַ זייער אַריינמאַרש זענען נישט פאַרגעקומען קיין שוים רעגולערע שלאַכטן, נאָר אַ פּאָר איינצלנע ספּאָראַדישע איבערשיסונגען, ווען זיי האָבן באַמערקט אַנטלויפנדיקע פּויליש זעלנער. די באַפעלקערונג האָט מיט יובל אויפגענומען די רוסן, מען האָט געהאָפט, אַז דאָס וועט ברענגען דערצו, אַז די נאַצים וועלן צו אונדז נישט קומען און, אַז עס וועט איינגעשטעלט ווערן רו און אָרדענונג אין אונדזער געגנט, נאָך די טעג פון שרעק, פּאַניק און אומזיכערקייט.

אין דער דאָזיקער צייט האָבן מיר צוגעטראָגן אונדזער בלוט־צושטייער: עס זענען געפאַלן אויפן פראָנט: הענאַך פרידמאַן, (יוסף־יעקב דעם שטע־פּערס זון), שלמה לעוו (אַ זון פון אליעזר דעם קא־זיאָנער ראַבינערס אַ טאָכטער) — זיי בייַדע זענען געווען זעלנער פון אַקטיוון דינסט אין דער פּויליי־שער אַרמיי. פון די רעזערוויסטן איז געפאַלן אהרן־נחום דעם קצבס אַן איידעם (איך געדענק נישט זיין נאָמען). פון די צען מאַלטשער יידן, זעלנער פון דער פּוילישער אַרמיי, וואָס זענען אַריינגעפאַלן אין דיי־טשער געפאַנגנשאַפט אין זענען קאַנצענטרירט גע־ווארן אין אַ לאַגער, וואָס די דייטשן האָבן געשאַפן אין ביאַלע־פּאָדלאַסק, איז לעבן געבליבן נאָר אייי־נער: אהרן גאָלדשטיין (חיים דעם טראַקטירשטשיקס זון), וועלכער לעבט איצט אין קאַנאַדע. די געציילי־טע וואָס זענען געזונמען אין געפאַנגענשאַפט דורך די רוסן זענען דורך זיי אָפּגעשיקט געווארן אַהיים.

די סאָוועטישע מאַכט אין מאַלטש

די רוסן זענען אויפגענומען געווארן ווי באַפרי־ער, מיט אַ וואַרעמען „ברוכים הבאים"; עס זענען געהאַלטן געווארן באַגריסונגס־רעדעס און די שטי־מונג איז געווען ביז גאָר אַ מונטערע.

די סאָוועטישע אַרמיי־טיילן האָבן זיך איינגע־קוואַרטירט אין מאַלטשער „הויף" אין אַלע הייזער צו 10 פּערזאָן, אין יעדער שטוב און אויך אין קא־באַקיער „הויף", 5 קילאָמעטער פון מאַלטש.

די ערשטע פאַראָרדענונג איז געווען, אָפּצו־געבן דאָס געווער. דער דאָזיקער באַפעל איז גלייך אויסגעפאַלגט געווארן סיי פון די ייִדן, סיי פון די קריסטן.

עס איז גלייך געקומען די פאַראָרדענונג צו ווייל־אַ שטאָט־פאַרוואַלטונג, וואָס מען האָט אָנגערופן „סעלסאָוועט" (סעלסקי סאָוויעט — דאָרפישער ראָט, מאַלטש, איז בייַ די סאָוועטן פאַרעכנט געווארן פאָר אַ דאָרף). די באַפעלקערונג — ייִדן און קריס־טן — האָט זיך פאַראַמלט אין גרויסן בית־המדרש, וווּ עס איז אַזאַ ראַט אויסגעווייטלט געווארן. ער אין באַשטאַנען פון אַ פּאָרזיצער — סטריזש און סעק־רעטאַר — קאַרפינטשוק, ביידע קריסטן. די דאָזיקע נייע מאַכט האָט געהאָט צו זייער דיספּאָזיציע איי־ניקע פּאָליציי־לייט, מאַלטשער גויים — פון צייט צו צייט פלעגט קומען אַן אינספּעקציע פון דער ענ. קאַ. וווּ. דע. פון פּרוזשענע.

גלייך אין דער ערשטער וואָך זענען ליקווידירט געווארן די קראָמען. די סאָוועטישע סאָלדאַטן און אָפּיצירן האָבן מאַסנווייז באַלאַגערט די קראָמען און אויסגעקויפט אַלע מינים סחורות, בוכשטעבלעך אַלץ אויסגעלייקט באַצאָלנדיק העפלעך יעדן גע־פּאָדערטן פּריים. קיין נייע קוואַלן פון וואַנען צו באַ־קומען פּרישע סחורות איז נישט געווען און די קראָמען האָבן זיך בלית־ברירה געשלאָסן. די בייר־גער יוסף עפּעלבוים און יעקב יונגערמאַן זענען אין פאַרדאַכט, אַז זיי האָבן באַהאַלטענע סחורות אַרעס־טירט געווארן. נאָכן אָפּהאַלטן זיי אייניקע טעג זע־נען זיי באַפרייט געווארן.

בכלל האָט זיך די עקאָנאָמישע סיסטעם געמומען זיך צופּאַסן צו דער סאָוועטישער.

עס איז געגרינדעט געוואָרן אַ קאָאָפּעראַטיווע, וווּ עס האָבן געדאַרפט זיין אַלע נויטיקע פּראָדוקטן פון

ערשטן געבוירן. זי איז איינגעאַרדנט געוואָרן ביי מאַטל לינאַווסקי אין וויסן מויער, אין מיטן מאַרק. יעדע משפחה האָט באַקומען אַ ביכל, וווּ עס זענען געווען פאַרצייכנט די צאָל מיטגלידער פון דער משפחה, וואָס איז באַרעכטיקט צו באַקומען די לעבנס־מיטלען. פאַרוואַלטעט מיט דער קאָאָפּעראַטיוו האָט די מאַכט גופא.

עס האָבן זיך אויך געשאַפן אַרטעלן פון די באַזונדערע פאַכן. די שניידערס מיט זייער סעקרעטאַריע אין משה־לייבס הויז; שוסטער — אין הויף פון יוסף לינאַווסקי. די שמידן אין אַ באַזונדער אַרטעל. די סטאָלאַרעס זענען געבליבן אומאָפּהענגיק, ווייל זיי זענען געווען קליין אין צאָל, כדי צו שאַפן אַן אַרטעל.

מאַלטשער „הויף" האָט נישט געהאַט קיין סך פרייַע ערד. דעם גרעסטן טייל באַדן האָט שוין פריִער דער פּריץ סווידע אויספאַרקויפט צו די אַרומיקע קריסטן. די פאַרבליבענע ערד איז צעטיילט געוואָרן צווישן קריסטן און יידן. די הויפן קאַבאַקי און באַיקי („פעליעס הויף") זענען פאַרוואַנדלט געוואָרן אין „סעלכאָזן" (קאָלעקטיווע דאַרף ווירטשאַפטן). אין קאַבאַקי האָט אויך פונקציאָנירט דער ברויז.

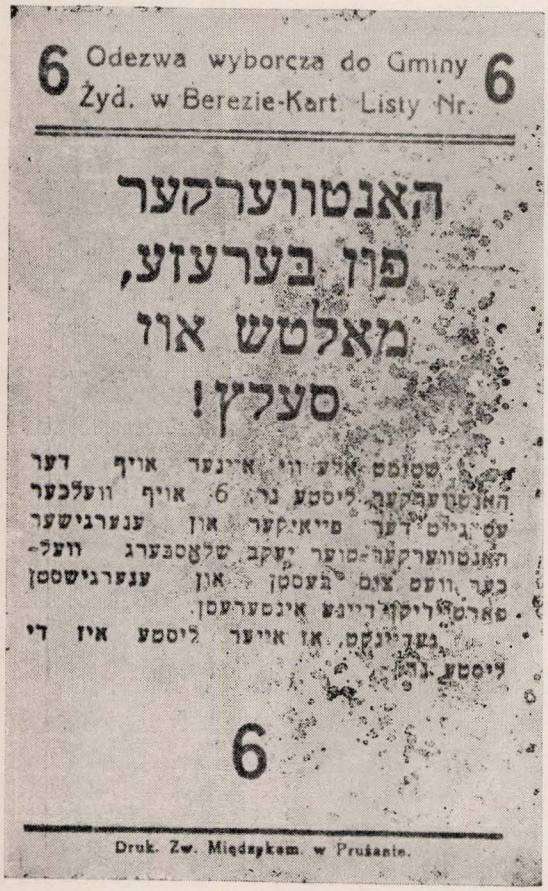
די רוסן האָבן זיך אָנגעהויבן אין דער זאָנע צו באַפעסטיקן. זיי האָבן געבויט אַראָדראָמען; עקספּלואָטירט די וועלדער ארום פּרוזשענע און גאָר באַזונדער אין דער באַרימטער ביאַלאָוועזשער פּושטש. איינע פון די וויכטיקסטע פּראָיעקטן איז געוועזן דער „דניעפּראָוסקי קאָנאַל"" — אַ וואַסער־קאָנאַל, וואָס האָט געדאַרפט פאַרייניקן די טייכן דניעפּר און בוג און האָט געדאַרפט פאַרבייגיין קאָב־רין. צו די אַלע אונטערנעמונגען זענען געשיקט געוואָרן אַרבעטער, די יעניקע וואָס זענען נישט געוועזן אָנגעשלאָסן אין די אַרטעלן.

אויך אויפן שול־ און קולטור־געביט איז איינגעפירט געוואָרן די סאָוועטישע סיסטעם. עס זענען בטל געוואָרן די פּריוואָטע שולן, ווי אויך די שולן פון די נאַציאָנאַלע מינדערהייטן (ראשית די יידישע). די געוועזענען גמינע איז פאַרוואַנדלט געוואָרן אין אַ שולע. עס איז איינגעפירט געוואָרן אַ צוואַנג־באַזוך אויף די פאַרשיידענע פאַרזאַמלונגען און דיסקוסיע־אָוונטן. זיי פלעגן ברענגען פילמען און איינאַרדענען טאַנץ־אָוונטן.

אין יידישן לעבן זענען קיין שום שינויִם נישט פאָרגעקומען. ווי ביז דאַן האָט מען אין די בתי־מדרשים געלערנט ווי אין די אַלטע צייטן. דאָס פלייש — אויף וויפל עס איז געווען מצד דער מאַכט דערלויבט די יידן, איז געווען צוגעגרייט לויטן יידישן דין. בכלל זענען די יידן נישט געשטערט געוואָרן אין זייער אויספירן די קולטמנהגים.

אַזוי האָט עס זיך געצויגן אין משך פון די 22 חדשים ביז יולי 1941, וועו די נאַצים האָבן גערַאָבן זייער פריינטשאַפט־פאַקט מיט די סאָוועטן און אָנגעפאַלן אויפן ראַטנפאַרבאַנד.

גאָר גיך דערזעען מיר ביי זיך די נאַצישע בעסטיעס. עס הייבט זיך אָן דאָס לעצטע פינצטערע קאַפּיטל, פון דער קהילה־קדושה, מאַלטש.

6 Odezwa wyborcza do Gminy Żyd. w Berezie-Kart. Listy Nr. 6

האַנטווערקער פון בערעזע, מאַלטש אוו סעלץ!

Druk. Zw. Międzykom. w Prusach.

וואל־אויפרוף צו דער קהילה אין פרוזשענע, צו וועלכער עס האָבן אויך געהערט די קלענערע קהילות פון בערעזע, מאַלטש און סעלץ.

שלשה

ש ע ר ש ע ו ו

אין דער צייט פון דער זשעטשפּאָספּאָליטאַ (פּריִערדיקע פּוילישע רעפּובליק) האָט שערשעוו געהערט צו בריסק־ליטעווסקער וואיעוואדשאפט.

יידן ווערן שוין אין שערשעוו דערמאָנט אין יאָר 1583.

בהסכם מיט די באַשלוסן פון ליטווישן וועד המדינה פון יאָר 1623 געהערט שערשעוו צום בריסקער קרייז (גליל).

אין יאָר 1766 זענען אין שערשעוו געוועזן 973 יידן.

בעת דער רעוויזיע (פּאָלקסציילונג) פון יאָר 1847 איז די שערשעווער יידישע קהילה באַשטאַנען פון 3.773 נפשות.

ביי דער פּאָלקסציילונג אין יאָר 1897 זענען אין שערשעוו געוועזן 5.079 איינוווינער. דערפון 2.553 יידן.

אין יאָר 1910 איז דאָרטן געוועזן אַ שטאָטישע תלמוד־תורה.

(פון דער רוסיש־יידישער „יעווריייסקאַיא ענציקלאָפּעדיע" פון בראָקהאַוז־עפראָן, באַנד 16, זייט 14).

***

אין דעם קאָפּיטל „די ביאַליסטאָקער טעקסטיל־אינדוסטריע ביז 1880", וואָס אַבֿרהם־שמואל הערשבערג האָט פאַרעפנטלעכט אין צווייטן באַנד פון „פּנקס ביאַליסטאָק" (ניו־יאָרק 1950) ווערט צווישן אַנדערע איבערגענעבן (זייט 19—20) די וויכטיקערדיקע פאַקטן וועגן טעקסטיל־פאַבריקן אין שערשעוו.

א י ן פ ר ו ז ש ע נ ע ר ק ר י י ז

אין שטעטל ש ע ר ש ע ו ו איז געווען א הילצערנע געביידע, געדונגען ביי אַ דאָר־טיקן איינווינער, די פאַבריק פון דעם סוחר פון ערשטער גילדע ש א ו ל ל ע ו י ן. זי איז געווארן איינגעאָרדנט אין 1818 מיט אַ וועבערי אויף פינף שטולן. אין 1828 האָט זי פראָדוצירט געוואָרן טונקל־גרין, בלוי און שוואַרץ, קוואַליטעט — העכער פון סאַלדאַ־טישן געוואַנט — 190 שטיק, 4.750 ארשין; בייקע און פלאַנעל — 22 שטיק, 730 אַרשין; וואָלענע קאַלדרעס צו 3 אַרשין די לענג — 850 שטיק. די סחורה האָט מען פאַרקויפט אין פאַרשיידענע רוסלענדישע שטעט, די צאָל אַרבעטער איז געווען 41, פון ביידע געשלעכ־טער, פריי געדונגענע, אין דער דאָזיקער צאָל זענען געווען 21 יידישע מענער און 12 יידישע פרויען.

אין דעם זעלביקן שטעטל האָט י א ס ל ט ו כ מ א כ ע ר אין אַ געדונגענעם הויז איינגעאָרדנט אין 1828 אַ וועבערי אויף 1 שטול. 1828 האָט זי פראָדוצירט געוואָנט טונקל־גרין, בלוי און שוואַרץ, קוואַליטעט העכער פאַר סאַלדאַטישן געוואַנט — 8 שטיק, 184 אַרשין; בייקע פלאַנעל 15 שטיק, 525 אַרשען; קאַלדרעס — 500. די סחורה — פאַר־קויפט אין פאַרשיידענע רוסישע שטעט. די צאָל אַרבעטער איז געווען 16, צווישן זיי דער פאַכטער י א ס ל ט ו כ מ א כ ע ר אַליין, וואָס איז געווען דער מייסטער. אַלע אַר־בעטער זענען געווען יידן, 8 מענער און 7 פרויען.

זונדל יאבלאנאוויטש

אונדזער היימשטאט שערשעוו

איך שרייב די וויטערדיקע שורות וועז שערשעוו איז שוין חרוב, וועז מיין היימשטעטל איז פארניכטעט. איך שרייב דאָ נישט די געשיכטע פון אונדזער שערשעוו, דאָס זענען פארצייכענונגען, וואָס לעבן אין מיין זיכרון. פארשטייט זיך, אז עס קען זיין, אז איך האָב וואָס נישט איז פארגעסן, וועמען דורכגעלאָזן — דאָס איז אָבער געשען מיט כוונה — עס רעדט זיך דאָך וועגן געשעענישן פון יאָרצענדליקער צוריק.

***

שערשעוו, פאָלעסיער געגנט, האָט געהערט בעת די צאָרישע צייטן צו גראָדנער גובערניע, פרושענער אויעזד (פאָר די פוילישע פאָוויאָט). דאָס שטעטל איז געלעגן 15 קילאָמעטער פון פרושענע. געקומען איז מען מיטן שאָסיי וואָס האָט געפירט צו דער ביעלאָוויעזשער פושטשע. פון שאָסיי האָט אָ ברוקירטער וועג, 3 קילאָמעטער, אריינגעפירט אין שטאָט אריין. מען האָט דעם דאָזיקן וועג געוראָפן די „ברוקאָווקע".

בערך 2.000 אינווינער האָט שערשעוו פאָרמאָגט, די מערהייט פון זיי יידן.

פאָר דער ערשטער וועלט־מלחמה פון 1914, האָט שערשעוו, ווי אזעלכע, געהערט צו רוסלאַנד. אין 1915, ווערט דאָס שטעטל פארנומען פון די דייטשן. זיי זענען דאָ געווען ביז סוף פון דער מלחמה. פון 1918 גייט איבער דאָס שטעטל פון מאָכט צו מאָכט — פריער די באָלשעוויקעס, שפעטער די פאָליאָקן, וויטער די באָלשעוויקעס אָדער אַנדערע גרופעס און באַנדעס. ערשט נאָכן שלום צווישן פוילן און רוסלאַנד געהערט שערשעוו צו פוילן ביז סעפטעמבער 1939.

אין סעפטעמבער 1939 ווערט שערשעוו, צוזאַמען מיטן גאַנצן מזרחדיקן טייל פון פוילן, בעת דעם דייטשן אַנפאַל אויף פוילן, פארנומען דורך דער רויטער ארמיי. דאָס שטעטל געפינט זיך אונטער דער סאָוועטישער מאָכט ביז יוני 1941. דאָן ווערט עס פארנומען דורך די דייטשן. נאָך דעם היטלעריסטישן צוזאַמענברוך אין יאָר 1944—1945 גייט דאָס שטעטל ווידער צריבער צו רוסלאַנד.

שערשעוו האָט זיך געוואָלט פאָר אַן אַלט שטעטל. מען האָט דערציילט, אַז זי איז אַלט הונדערטער יארן.

פאָרבויט איז געווען שערשעוו לויטן אייראָפעישן אַלטמאָדישן שטייגער — הילצערנע הייזער, געדעקט מיט שינדל־דעכער, טייל הייזער, בעיקר די פויערישע בײַם ראַנד פון שטאָט, זענען געווען געדעקט מיט שטרוי.

די הויפט־גאַסן זענען געווען ברוקירט און האָבן פארמאָגט הילצערנע טראָטוארן. 4 הויפט־גאַסן, אין דער פארם פון אַ קרייץ, האָט שערשעוו געהאַט. געהייסן האָבן זיי: 1) פרושענער גאַס מיט דער בריקן־גאַס, וואָס איז געווען איבער אַ ראַי, וווהין עס פלעגט צושווימען וואַסער פון טייך. איבערן ראַי איז געווען אַ הילצערנער בריק; 2) קאָמיניעצקער־גאַס; 3) סטאַריוועצקע־גאַס און 4) בית־חיים־גאַס.

עס זענען געווען אויך קלענערע געסלעך, ווי צום ביישפיל אונטערן דול. דאָס געסל האָט אויסגעזען ווי אַ טאָל, אין מיטן אַ גרוב, פון וואָנען מען פלעגט גראָבן געלן זאָמד. אָרום דער דאָזיקער גרוב איז געשטאַנען אַ ראָד מיט הייזער. די עלטערע מענטשן פלעגן דערציילן, אז די גרוב איז געמאַכט געווארן אין דער צייט פון „פאָווסטאַניע" (פוילישער אויפשטאַנד) וועז עס זענען אויסגעהרגעט געווארן אַ סך מענטשן. וועז מען פלעגט דאָרטן גראָבן געלן זאָמד פלעגט מען טאָקע געפינען מענטשלעכע ביינער.

געווען אויך דאָס הייפגעסל, וואָס האָט מיט איר שיינעם אויסזען, מיט די צעוואַקסענע ביימער־אַלייען צוגעגעבן שיינקייט שערשעוו. דאָ איז געווען דער זומערדיקער שפּאַציר־פלאַץ.

פון די צענטראַלע גאַסן האָבן זיך נאָך געצויגן אַנדערע געסלעך, וואָס האָבן אויסגעזען ווי אָדערן פון אַ מענטשלעכן קערפער.

דאָס „האַרץ" פון שערשעוו איז געווען דער מאַרק, וווּ עס איז אויך געווען אַ געמויערטער „ראַדקראָמען", וווּ יידישע קרעמער זענען געזעסן אין אויסגעקוקט אַ קונה.

די באַרימטע גרויסע שול

די אַלטע גרויסע געמויערטע שול האָט אויסגע־זען ווי אַ בית־המקדש מיט איר קינסטלעריש־ארכיטעקטור. צוויי דיקע קיילעכדיקע סלופּעס (קאָ־לומנעס) בייַם אַרייַנגאַנג, מיט הויכע און ברייטע טרעפּ האָבן פּאַרשטאַרקט דעם אייַנדרוק פון דער שול. אינעווייניק האָט פּאַרכאַפּט דער קינסטלעריש־געשניצטער ארון־קודש און די וווּנדערלעכע מאָלע־רייַען אויף די וועגנט. געשטאַמט האָבן די דאָזיקע פּאַרפוצונגען פון לאַנגע יאָרן צוריק. אויך די זיי־דעס האָבן נישט געווּסט געוויס ווען די שול איז געבויט געוואָרן.

די פּיל שריפֿות וואָס האָבן דאָס שטעטל פון צייט צו צייט חרוב געמאַכט האָבן אויסגעמיטן די שול.

איינע פון די שרעקלעכסטע שריפֿות איז פּאַר־געקומען, אומגעפּער, אין יאָר 1908. מען האָט אין גלחס סאָד געוואָלט אויסברענען די ווערים פון די ביימער. עס האָט זיך דאָן אָנגעכאַפּט אַ שטרויען דעכל און עס איז אויסגעבראָכן אַ מוראדיקע שריפּה. מער ווי אַ האַלבע שטאָט איז דאָן אָפּגעברענט. דאָס איז געווועזן איינע פון די גרעסטע שריפֿות. ביי דער שול האָבן אויך אָפּגעברענט הייזער, די שול איז אָבער גאַנץ געבליבן.

אויך בעת דער ערשטער וועלט־מלחמה איז די שול גאַנץ געבליבן.

אָבער אַ קורצע צייט נאָך דער ערשטער וועלט־מלחמה איז אויסגעבראָכן אַ קליינע שריפּה אויף דער שול־גאַס. דאָן איז די שול פּאַרברענט געוואָרן. מען האָט אירע נישט צוריכט געמאַכט. אַמעריקאַנער לאַנדסלייט האָבן דאָן געשיקט געלט כדי צו פּאַר־ריכטן די שול, אָבער מען האָט עס נישט דורכגע־פירט. פּאַר די צוגעשיקטע אַמעריקאַנער געלט, און מיט דער הילף פון אַרטיקע באַלעבאָטים, האָט מען אויסגעבויט נעבן דער שול אַ גרויסן געמויערטן בית־המדרש. ער איז געווועזן דער גרעסטער אין שטעטל. דאָ זענען פּאַרגעקומען די שטעטלדיקע אסיפות און פּאַרזאַמלונגען.

חוץ דעם דאָזיקן בית־המדרש האָט נאָך שערשעוו פּאַרמאָגט: „רב אייזשעס בית־המדרש"; דעם „רבס בית־המדרש"; דער „נייער בית־המדרש"; דער „חסי־דישער בית־המדרש".

חוץ דעם האָט נאָך דער ייִדישער כלל פּאַרמאָגט אַ „הקדש", אַ מין הכנסת־אורחים פּאַר דורכפֿאָרנ־דיקע אַרעמעלייט. אַ שטאָטישע באָד; אַ בית־הרב פּאַרן רב.

פון כלי־קודש האָבן מיר געהאַט אַ דיין, אַ שוחט, אַ מוהל און אַ חזן.

יעדעס שול האָט געהאַט איר שמש. געווועזן אויך אַ שול־רופער, וואָס פלעגט יעדן ערב־שבת און ערב־יום־טוב גיין איבער די ייִדישע גאַסן און אויס־שרייַען: „ייִדן אין שול אַרייַן!".

מען דאַרף אַהער אויך צוגעבענען די רביים און זייערע חדרים — דאָס האָט געהערט צו די קהלשע אינסטיטוציעס פון שטעטל.

געווען ביי אונדז אַ „חברה קדישא", וואָס פלעגט אָנפירן מיט טאָן זייער רעכט די בר־מינסס. זיי פלעגן זיך אָבער אויך אַריינמישן און טאָקע אָנפירן מיט די ייִדיש־שטאָטישע ענינים.

אין די בתי־מדרשים זענען די דעה־זאָגערס גע־ווען די גבאים, וואָס פלעגן זיין די טאָן־גיבערס אויך אין ענינים מחוץ דעם בית־המדרש.

אַדמיניסטראַטיוו אָנפּירונג

אָנגעפּירט אַדמיניסטראַטיוו מיטן שטעטל האָט פּאַרן יאָר 1914, אַ פּריסטאָו מיט עטלעכע אַריאַד־ניקעס. ביי זיי פלעגט מען מיט אַ גלעזל „וואָדקאָ" און אַ רובל געקענט זיך אויסקויפן אָדער עפּעס אויספֿועלן.

געווועזן אויך אַ „סוד" (געריכט). דער געריכט האָט זיך געפונען ביי חייקלען אין הויז אויף דער סטאַריוויעצקער גאַס.

מיט דער ייִדישער באַפעלקערונג, אירע עווידענ־ציעס, האָט געפּירט אַ „טשלען", אַ מיטגליד פון דער אינפֿראָווע. פּאַר מיין געדענקען איז עס געווועזן מענדל דער טשלען. זיין פּאַמיליע־נאָמען האָט זעלטן ווער געווּסט.

צו די „פּני" פון שטעטל, וואָס איז אגב געווועזן אַ גאָר מקורב צו אונדזער „מלכות" האָבן אויך גע־הערט דער פּעלשער (אַ נישט קיין גאָנצער דאָק־טער) און דער אָפּטייקער.

דער „סוד" האָט געהאַט אַ סך אַרבעט. קריגע־רייַען וועגן אַ שטיקל פּלאַץ, צווישן פויערים, גע־שלעגן, שריפות, גניבות. געווינען פלעגט שטענדיק דער שטאַרקערער. די ייִדישע סיכסוכים פלעגט אַממערסטן לייזן דער רב אָדער דער דיין.

באַשעפטיקונג פון די ייִדן

עס זענען געווען ייִדן סוחרים (פּערווע־גילדענ־קעס) וואָס האָבן געהאַנדלט מיט לעדער, פוטער און תבואה. עס זענען געווועזן וואָלד־סוחרים, וואָס האָבן געהאַנדלט מיט האָלץ. אַ גאָר אָנגעזעענע צאָל איז געווועזן די דאָרף־העגדלער, וואָס פלעגן אַרומפֿאָרן איבער די דערפֿער און אויפקויפן ביי די פּויערים פּאַרשיידענע פּראָדוקטן און מאַטעריאָלן. די קרע־מער פלעגן זייערע סחורות איינקויפן אין די גרע־סערע שטעט ווי: ווּאַרשע, ברויסק, ביאַליסטאָק און סלאָנים. דער עיקר־האַנדל איז געווועזן דורך פּרו־

זשענע. יעדן טאָג פלעגן קיין פּרוזשענע פּאָרן, הין און צוריק, 2 באַלעגאָלעס מיט גרויסע וועגענער און פערד. זיי פלעגן פירן סיי סחורות, סיי פּאַסאַזשירן. מען פלעגט אויך האַנדלען מיט ביאַלאָוויעזש.

די מערהייט פון די בעלי־מלאכות זענען געווען שינדלמאַכער. די אַרומיקע וועלדער זענען געווען פול מיט יאָלקעס (יעדלינע האָלץ), וואָס זענען צו־געפּאַסט, צוליב זייער לייכטן שפּאָלטן זיך, פּאַר דער אויסאַרבעטונג פון שינדלען. די שערשעוער שינדלמאַכער האָבן באַזאָרגט מיט שינדלען די גאַנ־צע געגנט. עס זענען אויך געווען סטאָלאַרעס און קופערטמאַכערס (הילצערנע פּויערישע באָולן), יידן זענען געווען שוסטערס, שניידערס, היטלמאַכערס, רימערס, שמידן, קצבים, באַלעגאָלעס, פערד־הענד־לערס און אייך זייגערמאַכער.

אין קריסטלעכע יום־טוב־טעג (די חגאות) פלעגן פּאַרקומען יאַרידן. דער מאַרק און די צענטראַלע גאַסן פלעגן זיין געפּאַקט מיט פּויערישע וועגענער, וואָס פלעגן ברענגען זייערע פּראָדוקטן און אייג־קויפן פּאַר זיך די שטאָטישע סחורות.

די ערשטע וועלט־מלחמה

אין א טאָג פון יאָר 1914, איז געקומען די טרוי־עריקע בשורה — מלחמה. עס איז געמאָלדן גע־ווארן א מאָביליזאַציע פון מענער פון 18 ביז 45 יאָר. אין חדשים שפּעטער האָט מען שוין געפילט די נאָענטקייט פון פראָנט. די שטאָט איז געווען פול מיט רוסישע מיליטער, קאָזאַקן, טשערקעסן און פשוטע זעלנער. די איינווינער האָבן, ווער עס האָט נאָר געקענט, צוגעגרייט א פערדל מיט א וואָגן אויפן פּאַל אויב מען וועט דאַרפן פאָרלאָזן די שטאָט.

אין א געוויסן טאָג איז טאָקע געקומען א באָפעל, אז מען דאַרף פאָרלאָזן די שטאָט, ווייל עס וועט פאָרקומען א שלאַכט. די מערהייט האָט, ווער מיט פורן און ווער צופוס, מיט פּעק און זעק, זיך געלאָזן אין ווע־ג אַריין. די רייכערע זענען אַוועק אין טיף רוסלאַנד. א סך האָבן זיך אויסבאַהאַלטן אין די וועלדער. טייל האָבן נישט געוואָלט פאָרלאָזן די שטאָט און זיך אויסבאַהאַלטן אין דער געמויער־טער שול.

עס האָט געדויערט עטלעכע טעג ביז עס זענען אַריין די דייטשן. די שיסעריין זענען שטיל גע־ווארן און די איינווינער האָבן זיך געגומען צוריק אַריינציען אין שטאָט. האַלב פון דער שטאָט איז געווען חרוב, פאַרברענט. א גרויסע טייל איינווי־נער, דער עיקר יענע וואָס איז אַוועק קיין רוס־לאַנד, האָט זיך נישט אומגעקערט.

די לאַגע איז געווען א פאַרצווייפלטע. די פרי־ערדיקע באַשעפטיקונגען (האַנדל און מלאכה) זענען בטל געוואָרן. האָבן זיך יידן געגומען צו פאַרשיי־דענע אַרבעטן. מען איז געגאַנגען אויף די פאַר־לאָזטע פעלדער, ווו מען האָט געגראָבן קאַרטאָפל. מען האָט אויסגעזוכט קאָרן און געמאָלן אויף האַנט־מילכלעך (זשאָרנעס). זומער פלעגט מען גיין אין וואַלד קלייבן יאַגדעס און שוואַמען, א סך זענען געגאַנגען אַרבעטן צום דייטש.

מיט פּראָדוקטן איז געווען שוועָר אָבער אַמ־שווערסטן איז געווען מיט צוקער און זאַלץ, די דאָזיקע אַרטיקלען האָבן אינגאַנצן אויסגעפעלט. אַנשטאָט צוקער האָט מען געניצט סאַכאַרינקעס. זאַלץ פלעגט מען ברענגען פון פּרושענע. מען פלעגט זיך אַהין אַוועקלאָזן צופוס (קיין פורן זענען נישט געגאַנגען) און מען פלעגט שוין דאָרטן אַרויס־באַקומען דעם דאָזיקן טייערן פּראָדוקט.

די יונגע פלעגן פאָרן קיין ביאַלאָוויעזש, ווו זיי האָבן געאַרבעט אין די וועלדער.

האַנדלען האָט מען נישט געטאָרט, עס איז גע־ווען פאַרוואָרט. אָבר איז נישט געווען קיין געלט מיט וואָס צו האַנדלען און אויך זענען קיין סחורות נישט געווען. דאָס לעבן איז געווען שטאַרק פרי־מיטיוו. מען האָט געגעסן דאָס וואָס עס איז געווען אויפן אָרט. קיין נייע מלבושים פלעגט מען נישט נייען. מען פלעגט איבערנייען אַלטע.

שוין דאָן האָבן די דייטשן באַוויזן זייער אַכזריות. די יידן האָבן אויסגעשטאַנען פון זיי פאַרשיידענע שיקאַנעס און באַליידיקונגען. מען פלעגט עלטערע יידן אָפּשערן די בערד און ביי די מיידלעך און פרויען זייערע צעפּ.

צו דער דייטשע ממשלה איז געקומען אַן עק נאָך דער רעוואָלוציע אין רוסלאַנד און דער געשלאָסע־נער שלום צווישן רוסלאַנד און דייטשלאַנד. אין א שיינעם פרימאָרגן האָבן די דייטשן אָנגעהויבן, אין איילענייש, צו פאַרלאָזן די שטאָט. זייער געווער האָבן זיי אַרייגעוואָרפן אין טייך. די באַלשעוויקעס האָבן די שטאָט אָפּגענומען אָן וועלכער נישט איז שלאַכט.

די באַלשעוויקעס האָבן איינגעפירט נייע אָרדע־נונגען. עס איז געשאָפן געווארן א ציווילער קאָמי־טעט מיט ציווילע פאָליציי, וואָס האָבן אָנגעפירט מיט דער אָרדענונג. עס האָבן זיך אָנגעהויבן גאָר גוטע פאַרדינסטן. דאָס מיליטער האָט געצאָלט פאַר אַלץ מיט נייע געלט (רובלס), וואָס האָט זיך שפּע־טער אַרויסגעוויזן, אַז דאָס איז גאָרנישט ווערט.

די פּוילישע הערשאַפט

לאַנג האָט נישט אָנגעהאַלטן די רוסישע הער־שאַפט. עס האָבן זיך אָנגעהויבן צוזאַמענשטויסן מיט

די פאליאקן. די שטאט האט אנגעהויבן אריבערגיין פון איין מאכט צו דער צווייטער.

אין דער דאזיקער צייט איז געשען דער ווייטער־דיקער טראגישער פאל. א געווישן טאג, וועו דאס פוילישע מיליטער האט געדארפט אפטרעטן און זיי האבן פארלאזט די שטאט, איז אין סאלדאט גע־בליבן אין שטאט, ער האט זיך ארייגעכאפט אין עטלעכע הייזער און דערבייַ געראבירט ביי יידן. דאס האט אויפגערייצט טייל יידן און זיי זענען ארויס הינטערן שטאט, אנגעיאגט דעם סאלדאט, גוט צעשלאגן און צוגענומען די אנגערויבטע זאכן. דער סאלדאט האט אנגעיאגט זיין אפטיילונג און דערציילט זיין קאמאנדע וועגן דעם. שפעט ביינאכט איז אנגעקומען א באנדע פוילישע סאלדאטן און מיט א גרויסער רציחה און שיסעריי ארייגעריסן זיך אין שטעטל. אלע זענען אויפגעציטערט געוואָרן. זיי האבן פריער פאר אלץ געדופן דעם רב און ארויסגעגעבן א פארארדענונג, אז אלע יידן זאלן זיך פארזאמלען אין שול. די יינגערע האט מען פון גאס געפירט אין דעם שטאב פון דער אפטיילונג, דער סאלדאט זאל דערקענען די יעניקע וואס האבן אים געשלאגן. די שולדיקע האבן זיך, פארשטייט זיך, באצייטנס באהאלטן. דער קאמענדאנט האט געלאזט ווייסן, אז אויב מען וועט נישט ארויסגעבן די שולדיקע וועט מען יעדן צענטן יידן דערשיסן און די שטאט פארברענען. די נאכט האבן די יידן דורכגעלעבט אמתע טויטשרעק. מען האט אנגע־באטן אויסלייז־גאלט, אבער עס האט נישט גע־האלפן. מען האט די יידן געשלאגן, מען האט גע־נישטערט אין אלע גאסן ביז זיי האבן געפונען איי־נעם פון די וואס האבן דעם סאלדאט געשלאגן. דאס איז געווען אהרן דער קצב. זיי האבן אים שרעקלעך געפיניקט און דערשאסן. מיט דעם האבן זיי גע־שטילט זייער צארן און פארלאזן די שטאט.

עטלעכע מאל איז שערשעוו געווען דער פלאץ פאר פראנטן, פאר פאציציעס און שלאכטן ביז די פוילישע מאכט האט זיך באפעסטיקט.

דאס לעבן ווערט אויפגעבויט

וועו די מלחמה האט זיך געענדיקט האט זיך דאס לעבן אנגעהויבן ביסלעכווייז צו נארמאליזירן. די אמעריקאנער לאנדסלייט האבן אנגעהויבן שיקן שטיצע און עס איז געשאפן געוואָרן א קאמיטעט, וואס האט אנגעפירט מיטן פארטיילן די הילף. עס האט זיך אויסגעדריקט אין פראדוקטן און קליידונג. עס איז געשאפן געוואָרן א קיך, וואס האט די באר־דערפטיקע געטיילט זופ און שפייז. דאס האט פאר־לייכטערט דעם שווערן מצב, געשטילט דעם הונגער.

עס פארפעסטיקט זיך די פוילישע הערשאפט און דאס לעבן הייבט אן צו גיין אויף נארמאלע וועגן. אויך געזעלשאפטלעך הייבט אן דאס שטעטל קומען צו זיך. עס הייבט זיך אן א געזעלשאפטלעכע באַ־וועגונג. עס קומען מאדערנע רעדנערס, דעלעגאטן פון פארשיידענע ארגאניזאציעס. אנשטאט די דרשות פון אמאליקע מגידים און משולחים הערט דער עולם רעפעראטן, לעקציעס, פראפאגאנדע־רעדעס פאר דער ציוניסטישער באוועגונג. עס גרינדן זיך דאן קאמיטעטן פארן „קרן קימת לישראל" און פארן „קרן היסוד".

די יוגנט ווערט ארייגעצויגן אין דער דאזיקער טעטיקייט. פריער אן וועלכער נישט איז ארגאניזא־ציע, שפעטער גרינדעט זיך דער „השומר הצעיר", וואס האט פון אנהייב ארום זיך גרופירט די גאנצע יוגנט.

דאן הייבט זיך אן צו שאפן די ביבליאטעק, עס ווערן געזאמלט יידישע און העברעישע ביכער. שפעטער איז דאס די „תרבות"־ביבליאטעק, וואס האט די לעצטע צייט פארמאגט 800 ביכער און א ליינן־זאל, וווּ עס זענען אנגעקומען יידישע צייטונ־גען און בראשורן.

עס זענען אויך געווען יוגנטלעכע, וואס האבן געשאפן א ליבהאבער־קרייז און פון צייט צו צייט געשפילט יידיש טעאטער.

מיט דער הילף פון אונדזערע אמעריקאנער לאנדסלייט איז אויפגעבויט געוואָרן די „יבנה"־שול, וווּ עס איז געווען (חוץ די קלאס־צימערן) אויך די ביבליאטעק און ליינן־זאל. (וועגן דער „יבנה"־שול ברענגען מיר ווייטער א ספעציעלע ארבעט).

עס האט אין דער שטאט עקזיסטירט א גמילת־חסדים־באנק, וואס פלעגט ארויסגעבן הלוואות פאר נויט־באדערפטיקע.

אויך האבן מיר געהאט א „לינת־הצדק", וואס האט זיך פארנומען מיט געבן הילף קראנקע, גע־גאנגען אויף לינות, ארויסגעהאלפן מיט מעדיקא־מענטן, רפואות אא"וו.

שטעטל האט זיך אפגעבויט — א נייס איז גע־ווען וואס אנשטאט די אמאליקע בעלי־עגלות האט אנגעהויבן קורסירן אן אמניבוס. יעדעס מאל ווען דער אמניבוס פלעגט קומען איז עס געווען א גע־שעניש אין שטעטל. יונג און אלט פלעגן ארויס־גיין אין אוונט צום מארק, מקבל פנים זיין דעם אמניבוס, וואס פלעגט ארויפארן אין שטאט ארויין מיט אנגעצונדענע לאמטערנעס.

אין דער זעלביקער צייט, אומגעפער אין יאר 1930, איז שערשעוו באגליקט געוואָרן מיט עלעק־טרישע באלייכטונג; ווידער א נייס און פראגרעס פון ישוב. מאטאר־מילן האבן פארביטן די ווינט־מילן.

אויך די מענטשן זענען ווי אנדערש געוואָרן, נייר־

ער שטייגער, נייע פירונגען. נאָך די יאָרן פון נויט אין אומבאַקוועמלעכקייט פון דער מלחמה האָט מען זיך אָנגעהויבן בעסער קליידן, געמוטן האַלטן פון דער מאָדע. מען האָט אָנגעהויבן פאַרברענגען. שבת און יום־טוב זיך אַרויסגעלאָזן שפּאַצירן אין הויף־געסל.

אויף די אַרענדירטע ביי גלחים פעלדער האָבן געאַרבעט יידישע אַרבעטער. אַהין פלעגט מען אויך מאָכן שפּאַצירן; יוגנט האָט זיך געוויילט, געזונגען.

די ערשטע פייערונג פון דער באַלפור־דעקלאַראַציע

יידישע פייערונגען ביי נאַציאָנאַלע יום־טובים איז געווען אַ גאָר אָפּטע דערשיינונג, בפרט ווען עס האָט עקזיסטירט די „יבנה"־שול. אָבער גאָר איינגעבאָקן אין זכרון איז די ערשטע פייערונג פון דער באַלפור־דעקלאַראַציע. וווּנדערלעך האָט עס אויסגעזען ביי אונדז אין שערשעוו. די שומרים מיט זייער אוניפאָרם, פאָרויס מיט די יידישע פענער האָבן איינגעאָרדנט אַ מאַניפעסטאַציע. אין לאַנגע, דיסציפּלינירטע רייען, מיטן געזאַנג פון העברעישע לידער, איז די מאַניפעסטאַציע אַדורך איבער אַלע שערשעווער גאַסן.

אַז מען דערמאָנט זיך איצט וועגן דער דאָזיקער פּראָכט וועלט נאָך שווערער דער טרויער. זיי איז נישט באַשערט געווען צו דערלעבן זייער טרוים — די יידישע מדינה. גאָר אַ קליינער טייל געפינט זיך אין מדינת ישראל. די גרעסטע מערהייט איז אומגעבראַכט געוואָרן דורך די נאַצישע מערדערס.

דער מאַגיסטראַט און גמינע

די פאָליאָקן האָבן פון אָנהייב אויסגעשטעלט ביי אונדז אַ מאַגיסטראַט, אַלס בירגערמייסטער איז אויסגעקליבן געוואָרן קאַפּל קאָנטאַראָוויטש. די יידן האָבן אין שטאָטראַט געהאַט אַ מערהייט. צווישן די ראָטמענער זענען געווען סוחרים און בעלי־מלאכות.

שפּעטער אָבער האָט די פּוילישע מאַכט, מיט דער כוונה צו מאַיאָראַזירן די יידן, צוגעצויגן צו דער שטאָט אַ סך אַרומיקע דערפער און געשאַפן אַ גמינע. די יידן זענען דאָ שוין געווען אַ מינדערהייט.

עס האָט זיך בכלל אָנגעהויבן לגבי די יידן די באַקאַנטע דיסקרימינאַציע־פּאָליטיק. די שטייער־שרויף, די כל־המינים אָפּצאָלונגען האָט מער גע־טראָפן דער יידישער באַפעלקערונג.

אויך אונדזערע נישט־יידישע שכנים האָבן אָנ־געהויבן אַרויסווייזן אַנטיסעמיטישע שטיק. אין אַ געוויסן טאָג האָבן די „מיעשטשאַנעס" (שטאָטישע איינוווינער) זיך געשטעלט מיט שטעקנס און נישט דורכגעלאָזט די יידישע קי צו דער פּאַשע. דער וועג איז געווען דורך די גויישע גאַסן. עס איז געקומען צו אַ געשלעג. עס האָבן זיך אָנגעהויבן געריכטן. דאָס גערריכט האָט געפּסקנט, אַז די יידן דאַרפן צאָלן פּאַר דאָס רעכט פון פּאַשען זייערע קי אויף די קהלשע פּאַשע־לאָנקעס.

עס האָט זיך געפּירט פון לאָנגע צייטן, אַז די יידן פלעגן אין די וועלדער אויפקלייבן די טרוקענע צווייגן צו הייצן. דאָס איז געווען פריי אָן אָפּצאָל. אויף דאָס האָבן זיי, די פּויערים און „מיעשטשאַנעס", געשטערט.

אויך קלייבן יאָגדעס און שוואָמען האָט מען די יידן נישט דערלאָזט. עס פלעגט טרעפן וואָס מען פלעגט ביי זיי צונעמען די קוישן מיט די אָנגעקלי־בענע יאָגדעס און שוואָמען.

אויף די יאָרידן פלעגן זיך אָפּט אָנהייבן טרעפן פּאַרשיידענע אינצידענטן. כוליגאַנעס פלעגן דאָ פירן אָן אַנטיסעמיטישע פּראָפּאָגאַנדע. אָפּט פלעגט טרעפן, אַז די יידן פלעגן פּאַרטרייבן די דאָזיקע אַנטיסעמיטישע העצערס, אָבער די שטימונג איז געווען אַ שוווערע, אַ געדריקטע.

אַלץ עפּטער און עפּטער האָט מען געהערט אין די גאַסן דעם צורוף „זשידזי דאָ פּאַלעסטינע".

דאָס האָט זיך אויך איבערגעחזרט אין דער פּוי־לישער פּאָלקסשול (שקאָלאָ פּאָושעכנאָ). עס האָבן זיך אין דער שול געלערנט אַ סך יידישע קינדער צוזאַמען מיט די קריסטלעכע. די יידישע קינדער האָבן געהאַט אויסצושטיין פּאַרשיידענע באַליידיקונ־גען און פּיינען. דאָס האָט זיך אויך איבערגעחזרט אויף די אָוונט־קורסן.

אין דער דאָזיקער שולע פלעגן פּאַרקומען פּאַר־שיידענע אָוונטן און טאַנץ־פּאַרווייַלונגען. תחילת פּלעגט אויך די יידישע יוגנט זיך אין זיי באַטיי־ליקן. לעצטנס, פון 1927, איז עס געוואָרן אוממעג־לעך פּאַר יידן אין די דאָזיקע אָוונטן זיך צו בא־טיליקן.

מען האָט אָבער געלעבט, געאַרבעט, געשאַפן, געהאַנדלט, געוואַנדלט, גערלערנט. נישט געקוקט אויף דער אַרומיקער שנאה און העצע איז זיך דאָס לעבן געגאַנגען נאָרמאַל. די עלטערע דורות האָבן זיך אויסגעלעבט אין די בתי־מדרשים — ביי די פּאַרשיידענע חברות, ש"ס, משניות, חיי־אָדם. דאָ איז אויך געווען דאָס אָרט פּאַר שמועסן אין פּאָלי־טיק. די יוגנט האָט געהאַט איר ביבליאָטעק, אין ליינען־זאַל. די וואָס האָבן געהערט צום „השומר הצעיר" האָבן אויסגענוצט דעם לאָקאַל פון דער דאָזיקער אַרגאַניזאַציע.

צום שטעטלדיקן שטייגער דאַרף מען צורעכענען

דעם „סיום", וואָס חברה ש"ס פלעגט יעדעס יאָר מאַכן אויף אַ מסכתא. ביי דער געלעגנהייט פלעגט איינגעאָרדנט ווערן אַ סיום־התורה. די חברה פלעגט איינאָרדענען אַ סעודה, ווו עס פלעגן זיך משמח זיין די תלמידים, די יידן, מיט זייער רבי — דעם רב.

***

נישט־גרויס איז געווען אונדזער שטעטל, אָבער זי האָט פאַרמאָגט איר חן. אירע הייזער, דאָס רוב הילצערנע, זענען געווען ריינע, וואַרעמע משפחה־נעסטן.

יעדער טאָג, יעדע וואָך האָט געהאַט דעם איינגעשטעלטן סדר, אַזוי פון לאַנגע, לאַנגע יאָרן. דער סדר פון אַרבעטן, פון פאַרברענגען, פון גרייטן זיך אויף שבת און יום־טוב.

נישט קיין גבירישׂ לוקסוס־לעבן איז עס געווען, אָבער אַ שיינער, אַ טראַדיציאָנעל־איינגעפונדענער, הגם אָן די באַקוועמלעכקייטן וואָס זענען היינט פאַראַן.

וואָסער האָט מען גענומען פון שותפותדיקע ברונעמער אַדער פון פלומפּ אויפן מאַרק.

פון צענטראַלע באַהייצונג האָט מען נישט געווסט — אויףווינטער האָט מען צוגעגרייט אַ קאָסטיאָר מיט האָלץ.

די גרעסטע טייל האָט פאַרמאָגט אַ קו, וואָס האָט געשפּייזט די משפּחה מיט מילך, קעז און פּוטער. געהאַדעוועט הינער.

אין פּשוטקייט, אָבער דערהויבנקייט געפּייערט די שבתים און יום־טובים. יעדער יום־טוב מיט זיינע באַזונדערע איינגעפונדענדעווענטע מנהגים און פּי־רונגען.

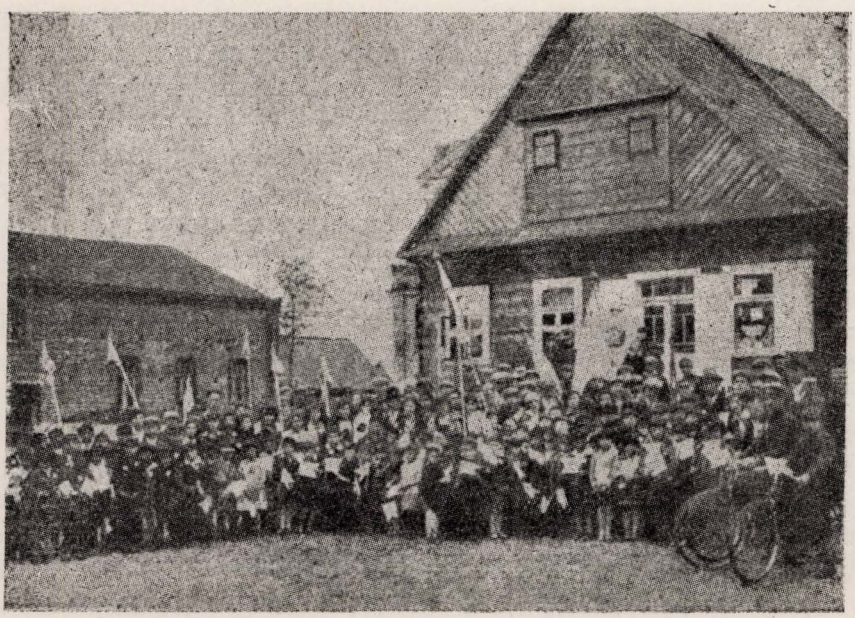
געפּראָווט חתונות, בריתן און אַנדערע יידישע שמחות. די דאָזיקע שמחות זענען געווען אַלגעמיינע — פון גאַנצן שטעטל.

להבדיל, געטרויערט בשותפות ווען עס פלעגט חס־ושלום, טרעפן אַן א׳מגליק־פאַל; צו לוויות פלעגט גיין דאָס גאַנצע שטעטל.

מען פלעגט זיך אויך צווישן זיך אַמאָל אַרום־קריגן — ווען פּריוואַטע ענינים, אַדער גאָר קהל־שע פראַגן. אָבער שטענדיק איז עס געווען צווישן זיך, אין דער אייגענער סביבה און דער רב אַדער „מענטשן" פלעגן אויסגלייכן, נישט דערלאָזן צו קיין עוולות.

ביז עס איז געקומען דער גרויסער בראָך, וואָס האָט צעשטערט דאָס יידישע לעבן און צוזאַמען מיט אַלע שטעט און שטעטלעך איז אונטער דער גזלנישער האַק פון די נאַצישע באַנדיטן געפאַלן אויך אונדזער טייער שטעטל שערשעוו.

וועגן דער דאָזיקער פינצטערער צייט דערציילן די יעניקע, וואָס זענען אין יענעם גיהנום געווען. זיי, די עדות פון די דאָזיקע ביטערע צייטן, די איינציקע געראַטעווענטע, זיי ברענגען אַרויס אונדזער חורבן אין אַ צווייטן אָרט פון אונדזער פּנקס.

די העברעישע שול „תרבות" אין שערשעוו צוזאַמען מיטן „השומר הצעיר" ביי אַ ל"ג־בעומר־אויספלוג.

שערשעווער רבנים

שערשעוו האָט געשמט מיט אירע גרויסע רבנים. איינער פון די גאָר באַקאַנטע איז געווען ר׳ פּנחס מיכאל, ווָאס איז נאָכדעם באַקאַנט געוואָרן ווי אַ גרויסער בעל־מופֿת. די ווייטערדיקע שורות זענען פֿראַגמענטן פון אַ מאַנאָגראַפֿיע פון באַקאַנטן יידישן פּאָרשער ע. בן־עזרא. די דאָזיקע מאַנאָגראַפֿיע הייסט:

ר׳ פּינחס מיכאל זצ״ל

דערשינען אין ברוקלין אין יאָר תשי״ג.

... ר׳ פּנחס־מיכאל איז געבוירן געוואָרן אומגעפֿער אין יאָר 1808 ביי זיין פֿאָטער ר׳ יצחק־אייזיק און זיין מוטער ברינע־העניע אין שטעטל שערשעוו, גראָדנער גובערניע. ר׳ אייזיק איז געווען דער אייניקל פון ר׳ יהושע פּינסקער, אַן אָפּשטאַמיקער פון ר׳ אלעזר פון אמשטערדאם, דער מחבר פון „מעשה רוקח״. פון דער מאַמעס צד איז ער געווען אַן אָפּשטאַמיקער פון דעם בעל „פּנים מאירות״ (ר׳ מאיר בן יצחק אייזנשטאָט — זע ווייטער אונדזער באַמערקונג — רעדאַקציע).

ר׳ פּנחס־מיכאל איז געווען ביי זיינע עלטערן אַ בן־יחיד. אָבער ער איז נישט געווען ווי אַלע בני־יחידים אַ צעפּעשטשעטער. פון די קינדער־יאָרן האָט ער זיך אָפּגעגעבן לתורה ועבודה. די עלטערן האָבן אים אינגאַנצן באַפֿרייט פון מאַטעריעלער דאָגה און פּרנסה־יאָך, ער איז כסדר געזעסן יומם ולילה על תורה ועל העבודה.

פון זיינע רביים ווָאס האָבן אויף אים איבערגעלאָזט אַ באַשטימטן שטעמפּל און ווָאס האָט אויף אים געהאַט אַ גרויסע השפּעה, איז אונדז נאָר באַקאַנט ר׳ אַשר הכהן, דער מחבר פון „ברכת ראש״. ר׳ פּנחס־מיכאל האָט זיך באַמיט צו גיין אין די פּוסטריט פון זיין רבין אין זיין באַשיידענער פּירונג. ער האָט ביז 50 יאָר נישט געוואָלט אננעמען דעם רבנות־שטול אַזוי ווי זיין רבי ר׳ אשר.

אויך אין זיינע חבורים איז ער געגאַנגען אין זעלביקן וועג ווי זיין רבי. יענער האָט מחבר געווען אַ ספר אויף דער מסכתא נזיר האָט ער געמאַכט אַ חיבור אויף דער זעלביקער מסכתא. אמת, דער חיבור פון ר׳ פּנחס־מיכאל איז נישט אַזוי פּול מיט פּלפּול ווי דער חיבור פון ר׳ אשר הכהן.

אַזוי ווי זיין רבי האָט ער זיך איבערגעגעבן דעם לערנען מיט גרויס התמדה און פּלעגט זייער ווינציק שלאָפֿן. זיין פּאָטער האָט אָבער אויף אים גוזר געווען מיט דער גזירה פון כיבוד־אב ער זאָל שלאָפֿן אַ שעה נאָך מיטיק. פון זיין פּאָטער יצחק־אייזיק האָט ער אָפּגעירשנט די גרויסע ליבע צו יידן און די איבערגעגעבנקייט צו ענינים פון צדקה.

ווי עס האָט זיך געפּירט אין יענע צייטן האָבן אים די עלטערן גאָר יונג חתונה־געמאַכט. ער האָט געזומען פּאַר אַ פּרוי מושקען די טאָכטער פון נגיד ר׳ יחיאל־מיכל פון פּאַסווּאַל (פון די אייניקלעך פון דעם בעל „סדר־הדורות״). זיין פּרוי האָט זיך באַשעפּטיקט מיט קרעמעריי, זי איז געווען די גאַנצע פּרנסה־געבערין, זי האָט פון אים אַראָפּגענומען דעם יאָך פון חיונה, כדי ער זאָל זיך קענען אָפּגעבן מיטן לערנען.

שוין אין יענע טעג, וועלן ער איז נאָך געווען אַ יונגערמאַן, איז ר׳ פּנחס־מיכאל מפורסם געוואָרן ווי אייניער ווָאס שווימט פריי אין דעם ים־התלמוד און זיינע מפרשים. ער האָט אָנגעהויבן זיך צונויפּשרייבן מיט די גדולי התורה אין הלכה־ענינים. אַלע האָבן געפילט זיין שאַרפקייט, זיין אַנאַליטישן סיסטעם ביים לייזן די פּאַרשיידענע גירסות. זיינע אייגענע חידושים אויף ש״ס, רש״י, תוספות, רי״ף, רא״ש און ר״ן האָט ער אָנגעהויבן צו פּאַרצייכענען, פון וואָס עס איז אויסגעוואָקסן אַ זייער וואָגיקער, אין טאָפּלטן זין פון וואָרט, ספר (זיינע חידושים זענען דערשינען 40 יאָר נאָך זיין טויט אין אַ ספר „דברי פנחס״, ווָאס איז אַרויסגעגעבן געוואָרן דורך זיין אייניקל אייזיק ראַבינאָוויץ).

דאָס געבוירן־שטעטל פון ר׳ פּנחס־מיכאלן, שערשעוו, איז געווען באַקאַנט מיט אירע רבנים, גדולים אין תורה און חכמה. דאָרטן האָבן פּאַרנומען דעם שטול פון רבנות הרב ר׳ דוד דער מחבר פון ספר „חומות ירושלים״ אויף אורח־חיים. וועגן דעם רב דערציילט מען, אַז לויט אַסטראָנאָמישע חשבונות האָט ער געוואָלט איינשטעלן דריי טעג ראש־חודש און ער פּלעגט זיך פירן צו לייענען די מגילה אויך אין „שושן־פורים״.

אויפן רבנות־שטול פון דער דאָזיקער שטאָט איז אויך געזעסן ר׳ פּנחס הלוי בן עזריאל אמשטער־

דאָם, דער מחבר פון ספר „נחלת עזריאל" איידְ „יודה־דעה".

דאָ איז אויך געווען דיין הרב ר' איזיק הכהן, דער מחבר פון ספר „שערי יצחק".

אין דעם דאָזיקן שטעטל האָט געפירט זיין עדה דער רב אַשר הכהן דער תלמיד פון ר' חיים וואלא־זשינער. ער איז דער מחבר פון ספר „ברכת ראש" אויף דער מסכתא ברכות און הגהות אויף די פי־רושים פון רש"י און תוספות ווי אויך „ברכת ראש" אויף דער מסכתא נזיר און הגהות און אויפקלערונ־גען אויף די פירושים פון רש"י, תוספות און פסקי הרמב"ם.

לכתחילה האָט ר' אשר הכהן נישט געוואָלט מאַכן פון דער תורה אַ פּרנסה־קוואַל. ביז 50 יאָר פון זיין לעבן איז ער געווען אַ סוחר אין שערשעוו, ווו ער פלעגט אין דער פרייער צייט זיצן און לערנען תורה. סוף־סוף האָבן אים די פּרנסים פון שטאָט איבערגערעדט און ער האָט באַוויליקט אַננעמען דעם שערשעווער כסא הרבנות. ער איז אָבער דאָרטן לאַנג נישט געווען רב, די פירער פון דער טיקטינער קהילה (גראָדנער גובערניע) האָבן אויף אים געוואָרפן אַן אויג און אין יאָר תרי"ג (1853) איז אויפגענומען געוואָרן אין טיקטין פאַר אַ רב.

וועו רב אַשר הכהן האָט פאַרלאָזן שערשעוו האָבן די שערשעווער ראשי הקהל געמוען זוכן אַ רב פאַר זיך וואָס זאָל זיין צוגעפאַסט צו דער רבנישער טראַדיציע פון דער קהילה. לסוף האָבן זיי טאַקע אויסגעוויילט ר' פּנחס־מיכאלן ער זאָל זיין רב אַשר הכהנס ממלא־מקום. אין אים האָבן זיי געזען אַן ענלעכן צו זייער פרינדרדיקן גרויסן מרא דאתרא, אַ בקי אין תלמוד, אין די ראשונים און אַחרונים, אַ באַשיידענעם דערביי מיט דערהויבע־נע מידות.

וועו ר' פּנחס־מיכאל האָט אַנגעטאָן די רבנות־קרוין האָט ער נישט געענדערט זיין פרינדרדיקן לעבנס־שטייגער, ער האָט זיך אַזוי באַשיידן גע־פירט ווי פאַר דער צייט איידער ער איז געוואָרן רב. אַזוי ווי פרינדער האָט ער זיך מיט די פאַלקס־מענטשן געפירט ווי פריינט און אַ ברודער. פלעגט זיך צוהערן צו זייערע שמועסן; פלעגט זיך באַטיי־ליקן אין זייער טרויער און העלפן זיי אין זייער נויט. גאָר באַזונדערס האָט ער זיך באַליבט גע־מאַכט ביי די קינדער, פלעגט זיך באַציען מיט גרויס כבוד און פלעגט זיי „אירצן".

נישט געקוקט אויף זיין פאַלקסטימלעכער אויפ־פירונג איז רב פּנחס־מיכאל באַווויסט געוואָרן ווי אַ גדול־בתורה, ער איז געוואָרן אַ צענטער צו וועו־מען מען האָט זיך פון אַלע ווינקעלעך געוואַנדן. פון איין זייט פלעגן צו אים באַווויסטע רבנים צו־שיקן זייערע שאלות ותשובות אין הלכה און צו פראַקטישע פירונגען; פון דער צוויייטער זייט האָבן זיך צו אים אַנגעהויבן ציען מענטשן פון פאַלק וואָס האָט געוואָלט הערן פון זיין מויל אַן עצה, אַן אַנווי־זונג אין לעבן. זיין הויז איז געווען אָפן פאַר יעדן אַרעמאַן און געפלאָגטן.

אַזוי האָט ער אין משך פון 6 יאָר געפירט זיין רבנות אין שערשעוו, ביזן יאָר תרכ"ד (1864) דאָ האָט זיך אַנגעהויבן ביי רב פּנחס־מיכאלן אַ נייַ קאַפּיטל אין זיין לעבן. אין דעם יאָר פאַרלאָזט ער זיין געבוירן־שטאָט שערשעוו, ווו ער איז געוואָקסן און זיך באַרימט געמאַכט, און באַזעצט זיך אין שטעטל אַנטיפּאָליע, קאַבערינער געגנט, גראָדנער גובערניע.

דאָרטן איז ער געווען רב ביז יאָר תר־ן (1890). ראש־חודש אָדר פון דאָזיקן יאָר איז ער קראַנק גע־וואָרן אויף טיפוס, העכער 2 וואָכן איז ער געלעגן קראַנק. 17 טעג אין אָדר איז ער נפטר געוואָרן.

באַמערקונג פון רעדאַקציע:

דער ספר „מעשה רוקח" פון רב אליעזר פון אַמ־שטערדאַם איז צום ערשטן מאָל געדרוקט געוואָרן אין אַמשטערדאַם אין יאָר ת"ק (1740) און שפּעטער דערשינען אין אַ וויייטערדיקע אויפלאַגע אין מאַהליב אין יאָר תקס"ד (1804). עס איז אַ פּירוש אויף משניות, עס איז אויך דאָרטן דאָ אַ ביסל חידושים און קבלה־סודות.

***

מען דאַרף זיך אַ ביסל ברייטער אָפּשטעלן אויפן דערמאָנטן רבי מאיר בן יצחק אייזנשטאָט, דער בעל „פּנים מאירות" פון וועמען ר' פּנחס־מיכאל האָט אָפּגעשטאָמט פון זיין מוטערס צד.

דער דאָזיקער ר' מאיר בן יצחק איז אין דער רבניש־לומדישער וועלט געווען באַקאַנט וויי דער מהר"ם א"ש. מהר"ם מיינט מורנו הרב רב מאיר און א"ש באַדייט די שטאָט אייזנשטאָט פון אונגאַרן. מען פלעגט זיך נוהג זיין די דאָזיקע שטאָט צו שרייבן מיט ראשי־תיבות א"ש.

אייזנשטאָט איז געווען די הויפּטשטאָט פון זיבן בורגלענדישע קהילות, וואָס איז אין דער יידישער געשיכטע באַקאַנט ווי די „שבע קהילות". צו די דאָזיקע „שבע קהילות" האָבן אויסער דער הויפּ־טשטאָט אייזנשטאָט אויך געהערט: מאַטעדסדאָרף,

לאָקענבאָך, דויטש־קריַיז (יידן האָבן עס גערופן „צלם"), פּרויען־קירכען, קיטסעע.

רבי מאיר איז געבוירן געוואָרן בערך אין יאָר ת״ל (1670); אַן אָפּשטאַמיקער פון גאָר גרויסן יחוס, קרוב פון באָרימטן ש״ך. ער איז געווען אַן איידעם פון אין יענער צייט באָרימטן שתדלן און מנהיג פון דער פּוזינער קהילה ר׳ משה סאָכטשעווער. ער האָט ביי זיין שווער געלערנט 10 יאָר קעסט און געלערנט תורה. עס איז אָבער ביי זיין שווער געשען אַ געשיכטע, וואָס האָט אים געצוונגען צו זוכן פּרנסה און אָננעמען אַ כסא הרבנות. אין דער הקדמה צו זיין ספר „פּנים מאירות" דערציילט ער טאָקע וועגן דעם בזה הלשון:

„כי כל ימי בין הכלים נחבאתי לישב בקרן זוית בהיות חמי הראש והקצין פרנס ומנהיג המדינה דגליל פּחנא כבוד מוהר״ר משה סאכטשוור ז״ל אשר זן ופרנס אותי ואת ביתי עשר שנים רצופי׳ מזונות על שולחנו נתן לי לחם לאכול ובגד ללבוש לי ולכל בני בית והייתי חבוש בבית מדרשו וחדר מעולה שבביתו בית מלא ספרים וטוב עין הוא יברך זה משה אשר ביתו היתה פתוחה לרוחה בהכנסת־אורחים והרבה צדקות עשה עם ישראל וצדקתו עומדת לעד שהציל כ״ד נפשות מישראל אשר בברזל בא נפשם במשפט הגדול טריבונאל בלובלין מחמת ע״ש בעו״ה (עד־שקר בעוונותינו הרבים) וזה ידוע ומפורסם אשר כל באי׳ לו ישובון ולא ישיגו אורחות חיים והוא כתוא מכמר אשר אין רחמים עליו נכמר וחמי הקצין שם נפשו בכפו בחמלת ה׳ ברוב עוז השתדלותו נתן לו ה׳ חן בעיני המלך והשרים היושבים ראשונה במלכות פולין והציל את כולם נכנסו בשלום ויצאו בשלום ושביב דנור לא שליט באחד מהם ולא זו אף זו שהשיג קנסות גדולות על המעלילים לאלפים ולרבבות אשר אין זכרון לראשונים וגם לאחרונים מהשתדלות הגדול׳ שלא חס על נפשו ומאודו באשר ידוע ומפורסם למנהיגי קציני גליל פּחנא ולמנהיגי ק״ק לובלין ועפ״ה גלגולי דברים אלו יצא נקי מכל נכסיו ונכסי בניו...״

בקיצור מיינט עס: נאָך דעם ווי ער האָט ביי זיין שווער דעם מנהיג פון פּוזינער מדינה געהאָט 10 יאָר קעסט, געלערנט אין זיין גרויסער שול, וואָס איז געווען פול מיט ספרים איז געקומען דער ענין מיטן בילבול אויף 24 יידן וואָס מען האָט זיי אָנגעקלאָגט צום משפט אין לובלינער טריבונאל, געשמידט אין קייטן. עס האָט זיי געדראָט אָנגעקלאָגט צו גיין פון דער וועלט. האָט זיך זיין שווער, דער מנהיג און קצין משה סאכאטשעווער, פאָר זיי איינגעשטעלט און אַ דאַנק דעם חן וואָס ער האָט געהאָט אין די אויגן פון דעם מלך פון פוילן און די הארן האָט ער דערגרייכט סיי דאָס וואָס מען האָט די דאָזיקע, וואָס האָבן זיך געפונען אין סכנה, באַפרייט און די בילבול־מאַכערס זענען באַשטראָפט געוואָרן מיט גאָר גרויסע שטראָפן, אין די טויזנטער און צענער טויזנטער. אָבער פאָר דעם קצין, זיין שווער, וועלכער האָט אין דער דאָזיקער שתדלנות אָריינגעטון סיי זיין נשמה, סיי זיין פאַרמעגן, ווי דאָס ווייסן סיי די פירער פון דעם פּוזינער גליל, סיי די קצינים פון דער קהילה־קדושה לובלין, איז געקומען אַ בראָך — ער האָט פאַרלוירן סיי זיין פאַרמעגן סיי דעם פאַרמעגן פון זייַנע זין...

דאָן האָט ער טאָקע דאָס אָנגענומען דעם כסא־הרבנות אין שידלאָוואָצ (ראָדאָמער געגנט); שפּעטער איז ער דורך דער רעקאָמענדאַציע פון דעם באָרימטן הויף־ליפעראַנט שמשון וועדטהיימער (דער יסוד־לייגער פון דעם פינאַנס־שטאַם וועדטהיימערס אין דייטשלאַנד) אויפגענומען געוואָרן פאָר רב אין דער דייטשער יחוסדיקער קהילה וואַרמס (אין יאָר ת״ס, 1700); שפּעטער איז ער געוואָרן רב אין דער באָרימטער מעהרישער קהילה פראָסניץ. דאָ טאָקע איז ביי אים אין שטוב דערצויגן געוואָרן אין זיין יוגנט דער שפּעטער באָרימטער ר׳ יונתן אייבעשיץ (פרעגער). אין יאָר תע״ז (1714) איז ער אויפגענומען געוואָרן אין דער הויפּטשטאָט פון די „שבע קהילות" אין איזנשטאָט, וווּ ער האָט געפירט די רבנות אין שטאָט און אין דער מדינה ביז זיין טויט — כ״ז סיון תק״ד (7 יוני 1744). אויף זיין מצבה זענען אויסגעקריצט די וויטערדיקע שורות:

פה
נטמן הרב הגדול
כמהר״ר מ א י ר
אב״ד דק״ק א״ש
המדינא זצ״ל
א׳ כ״ז סיון תק״ד
לפ״ק
תנצבה

רבי מאיר האָט געהאָט 6 זין און צוויי טעכטער. זיי אַלע האָבן פאַרנומען גאָר וויכטיקע אָנפירנדיקע אָמטן אין יידישן רעליגיעזן לעבן, געווען רבנים און מחברים פון ספרים, ווי אויך אַריסגעגעבן די ספרים, וואָס זענען נאָך אים געבליבן אין כתב־יד.

זיינע זין זענען געווען:

1. ר׳ יצחק — אַן איידעם פון רבי צבי בן יעקב אשכנזי, באָאָנט אין דער רבנישער וועלט ווי דער „חכם־צבי". ער איז געווען רב אין ניעס־וויזש און שפּעטער אין ביאַלע־פאָדלאָסק און סלאָוואָטיטש;

2. ר׳ מיכאל — יונג געשטאַרבן; זיין זון איז גע־ווען רב אין קלעצק;

3. ר׳ אליעזר — געווען רב אין שידלאָווצע, אין דער שטאָט, ווו זיין פאָטער האָט אָנגעהויבן די רבנות;

4. שבתי — איז געווען פריער רב אין ביאַלע־פאָדלאָסק און שפעטער אין שערשעוו. זייענדיק אין שערשעוו האָט ער אין יאָר 1765 געגעבן זיין הסכמה אויפן ספר „מאורי אש״, פון זיין פאָטער, ווָאס איז געדרוקט געווָארן שוין נאָכן פאָטערס טויט (אין יאָר 1766 אין פיורט). אין דעם זעלביקן ספר (דף פ״ו) געפינען זיך זיינע צוויי דערקלערונגען דאָטירט פון ו׳ תמוז תקט״ו (1745) ווו ער שרייבט זיך אונטער:

„הקטן שבתי בק״ק שערשאָב״

דער דאָזיקער זון רבי מאירס, שבתי, האָט דער־לעבט אָ טיפע עלטער און איז געזעסן לאַנג אויפן שערשעווער כסא הרבנות. אין יאָר 1777 (ז׳ אדר תל״ז) האָט ער געגעבן אָ הסכמה אויף דעם ספר „עטרת יוסף״ פון דעם ליסקעווער רב ר׳ יוסף ב״ר רובער, געדרוקט אין זשולקעוו אין יאָר 1778.

5. משה־יהודא — געווען רב, ווי צוויי זיינע פריערדיקע ברידער, אין ביאַלע. אָבּג האָט ער דאָרטן איבערגעלעבט אָ זייער טרויעריקע גע־שעניש אין דעם טאָג פון דער קרוינונג פון פוילישן קעניג. געשען איז עס א׳ דראש־חודש תמוז פון תקכ״ד (8 יוני 1764). אין דער הקדמה צום ספר פון זיין פאָטער „אור הגנוז״, ווָאס ער האָט אַרויסגעגעבן, דערציילט ער האָט ווָאס:

„ובעו״ה (ובעונותינו הרבים) בהפוך העיר היא קהלתינו הקדושה המפוארה ק״ק ב י אַ ל י . . . זה שנתיים שעבר בעת התמניות המלכות במדינת פולין כנהוג בשנת תקכ״ד בר״ח תמוז דהאי שתא השקתני יין התרעלה ובאותו שנה הי׳ ד״ח בש״ק חוקת נתקיים בנו התרגום דא גזירת אוריתא ביום א׳ בר״ח תמוז באו השונאים לקהלתינו בקול רעש ורעש והעבירו קול היתר לעשות כרצונם וכאות נפשם בהיהודים שקורין בל״א (בלשון אשכנז) פלינדרן ניתן רשות למש־חית עד שלוש שעות והם שללו ובזזו מעת לעת ר״ל (רחמנא ליצלן) ומי יוכל להעריך מגודל הצרה בפרט מה שעשו השונאים בבה״כ (בבית הכנסת) הגדולה ובבית המדרש דקהלתינו חמסו וגזלו ממני כל רכושי והפשיטו ממני ומאשתי ובניי שיחי׳ כל בגדי החמודת ונשארתי ערום וערי׳ ועכ״ז נתתי הודאה למקום ב״ה (ברוך הוא) שאין בעל הרחמן פגע בנפשות. זכרה אלקי לטובה לקרתא קדישא ק״ק ברסק דליטא יע״א אשר רוזני קציני פו״מ (פרנסים ומנהיגים) דק״ק הנ״ל העבירו קול תרועת חרם באשר השונאים הגזלנים הלכו מקהלתינו לק״ק הנ״ל גזרו מי שיקנה מאחד הנ״ל מן השלל מקהלתינו שמחויב להחזיר בפדיון בלי שום פ״א (פרוטה אחת) ריוח ודבר זה היה לקהלתינו לעזר ולסעד גדול...״

פון דעם דערוויסן מיר זיך נישט נאָר וועגן זיי־נע פערזענלעכע הזיקות, מיר האָבן דאָ אָ גאָר אינ־טערעסאַנטן געשיכטלעכן פרט. אָט קומט פאָר אין פוילן אַן ענדערונג פון דעם טראַן־זיצער. פאַלט אַן אָ באַנדע אויף ביאַלע־פאָדלאָסק און זי באַקומט אָ „פריווילעגיע״ צו רויבן נישט מער ווי דריי שעה (!) אָבער די רויבערס זענען נישט קיין „דיס־ציפלינירטע״, זיי האָבן זייער גזילה־אַרבעט דורכ־געפירט אין משך פון אָ גאַנצן מעת־לעת. גאָר שרעקלעך האָט געליטן די גרויסע שול און דער בית־המדרש. דעם רבס און זיין משפחהס גוטע קליידער האָבן זיי צוגעגזלט און זיי איבערגעלאָזט הויל און נאַקעט. דערווייל דערוויסן מיר זיך אויך, אַז די רויבער זענען פון ביאַלע אַוועק קיין בריסק. דאָרטן האָבן זיי משמעות אָנגעהויבן פאַרקויפן די אָנגערויבטע זאַכן. די דאָרטיקע קהילה־פירער האָבן דערביבער אויסגערופן אָ חרם, אַז די יעניקע ווָאס ווועלן ביי די רויבער אויפקויפן די אָנגערויבטע זאַכן זאָלן עס צוריק אָפגעבן די באַלעבאָטים פאָר דעם ווי זיי האָבן באַצאָלט און אָן איין פרוטה פאָר־דינסט. דאָס האָט, שרייבט דער ביאַלער רב, זייער פיל געהאָלפן זיין קהילה.

6. בנימין — געווען רב אין לאָקענבאָך (איינע פון די „שבע קהילות״) און שפעטער אין אונ־גאַרישׁ — בראָד.

די צוויי טעכטער פון רבי מאירס — חוה און בריינדל זענען אויך געווען פרויען פון גדולים אין יענעם דור.

***

דאָס איז דער חוסר־בריוו פון רב מיכאל־פנחסעס מוטער צד. ווי מיר זענען איז טאַקע אויפן רבי מאירס זין, שבתי, געווען במשך פון צענד־ליקער יאָרן, רב אין שערשעוו.

אפשר האָט דער נאָמען פון ר׳ פנחס־מיכאלס מוטער, בריינע־העניע, אָ שייכות מיט רבי מאירס טאָכטער — ברוינדל.

— ◆ —

ספר

ברכת ראש

חידושי הלכות

על

מסכת ברכות

מהרב הה"ג מ"ו הר"ר **אשר הכהן** שליט"א
רב דק"ק שערשאב יע"א בע"המח ספר
ברכת ראש על מסכת נזיר

הביאותיו לבית הדפוס והגהתיו אנכי הקטן ממשפחתי היקירה **מנחם מענדיל**
בהרב המניח מו"ה **יחיאל** ו"ל ש"ב הרב המחבר שליט"א

וואַרשא

בדפוס הרבני מו"ה **צבי יעקב** נ"י בהמנוח מו"ה אליהו ו"ל באמבערג

נשנק **מאשר שמנה לחמו** לפ"ק

BERGHAT ROSZ
TOM II
WARSZAWA 1856.
W DRUKARNI H. BOMBERG

דער ספר פון שערשעווער רב ר' אשר הכהן

10 יאָר „יבנה"־שולע ביי „תרבות" אין שערשעוו*)

בראשית...

געווען אַמאָל אַ יידּ אין שערעשעוו, מאַרקל (מאַרקל ב"ר וואָלף פֿאַמעראַניעץ) האָט ער גע־הייסן. פֿאַרשיידענע סיבות האָבן אים אין דעם קאָלטן סיביר, אין דער שטאָט אירקוטסק, פֿאַרטריבן. על־טערע מענטשן פון „יענעם" דור דערציילן נאָך, ווי מאַרקלס מאַמע האָט, נעבעך, פֿאַרגאָסן ביטערע טרערן אויף דעם אומגליק, וואָס איר האָט גע־טראָפֿן מיט מאַרקלען; ער איז פֿאַרטריבן געוואָרן צווישן גויִים אין קאָלטן, גרויזאַמען סיביר און איז פון יידישקייט דערווייטערט און פֿאַרפרעמדט גע־ווָארן. גרויס איז געווען די עלטערנס צער פון וועגן זייער אומגליקלעך־עלענטן „בן, שנשבה בין הגויִים"... און לאַנג־לאַנג איז דער „גירוש" מאַרקלס געווען דער הויפּט־שמועס צווישן די שערעשעווער איינווינער; ביז דער ענין איז לאַנגזאַם פאַרגעסן געוואָרן, ווי ס'זענען פֿאַרגעסן געוואָרן נאָך אַ סך זאַכן פון „יענע" גוטע צייטן, וועָן דער היגער יידי־שער ישוב האָט זיך געצויגן פון עק קאַמעניעצקער ביז עק פרוזשענער גאַס (היינט צו טאָג זענען עס „גויישע גאַסן").

„והשיב לב בנים על אבותם"...

אַ יידישע נשמה איז אַבער שווער אָפּצושאַצן. אויך פון סיביר האָבן אָנגעהויבן דערגיין גרויסן פון דעם פֿאַרטריבענעם מאַרקלען, וועלכער האָט זיך „דאָרט" אַרויפגעאַרבעט, געוואָרן אַן „עושר" — א „פּיערווי־גילדי־קופּיץ"... אויך „דאָרט" האָט מאַרקל זיין יידישקייט נישט פֿאַרגעסן; זיין וואַרעם יידיש האָרץ האָט אפילו דאָס קאָלטע סיביר נישט געקענט אויסקילן. אמת, פון „מאַרקל וועלווילס" איז ער „דאָרט" „מאַרק וואַסיליעוויטש" געוואָרן, אָבער זיין געבורטס־שטעטל שערעשעוו מיט איר יידיש־קייט איז ביי אים אין האַרצן פֿאַרבליבן טיף אייג־געוואָרצלט. דעם יידישן פונק פון דער היים האָט

*) דער דאָזיקער באָריכט איז אַרויסגענומען פון דעם „פּנקס" פון דער אַלגעמיינער פֿריוואַטער העברעישער פֿאָלקס־שולע „יבנה" ביי „תרבות" אין שערשעוו, וואָס איז געווען געוויידמעט דער 10־יאָריקער עקזיסטענץ פון דער שול. געדרוקט אין שעדלעץ אין יאָר ה'תרצ"ה, 1935.

די נדבה

אויף קאַמעניעצקער גאַס האָט מאַרקלס פֿאָטער, וואָלף, נאָך זיין טויט אַ פּלאַץ מיט אַ שטוב איבער־געלאָזט; אין הויז האָט געווינט מאַרקלס שוועגערין, אַן אלמנה נאָך זיין פֿאַרשטאָרבענעם עלטערן ברו־דער, זעליק. מאַרקל קויפט אויס די „ירושה" ביי זיין שוועגערין, דערקויפט אַ גרעסערן שטח פּלאַץ און נאָך אַ הויז דערביי ביי דעם ה' יצחק סטאָלאַר (צוזאַמען אַ שטח פון 15 אויף 80 קלאַפטער) און שענקט דאָס דער שערעשעווער יידישער געמיינדע אויף אַ „הקדש"; די הכנסה פון „הקדש" האָט ער באַשטימט אויף צאָלן שכר־לימוד פֿאַר אָרעמע יידישע קינדער אין שערעשעוו.

די צוואה

מאַרקל האָט זיך צור־קגעקערט קיין אירקוטסק, נישט איין דערוואַקסענער אָרעמער שערעשעווער יונגערמאַן האָט אים מסתמא צו פֿאַרנאָנקען זיין „הקדש"־שכר־לימוד (לייִדער באַזיצן מיר נישט קיין דאָקומענטן וועגן דעם). זייענדיק אין שערעשעוו, האָט זיך אָבער מאַרקל באַקענט מיטן נידעריקן דערציונג־מצב פון יידישע קינדער אין זיין גע־בורטס־שטעטל — און ער, דער אירקוטסקער „פּיערווי־גילדי־קופּיץ", האָט נישט געקענט פֿאַר־שטיין, ווי אַזוי שערעשעווער יידן, „וואָרעמע" יידן מיט פּולער יידישקייט, קענען זיך באַנוגענען מיט די „חדרים", אין וועלכע זייערע קינדער גרייטן זיך צו ווערן „געזונטע"... קאָליקעס און „לעבעדיקע"... בטלנים אויפן גאַנצן לעבן... ה' מאַרקל „ריזיקירט" און אין זיין צוואה, וואָס איז צוזאַמענגעשטעלט גע־וואָרן ביים אירקוטסקער נאָטאַריוס, וולאַדימיר גרי־

גאָריעוויטש ראָזומאָוו דעם 12 נאָוועמבער 1910, באָשליסט ער צו העלפן זיינע שערעשעווער ברידער גרינדן אַ מאָדערנע שול־פאַר יידישע קינדער. צווישן די 14 פונקטן פון דער צוואה, אין וועלכער ס׳זענען דאָ פאַרשיידענע פאַמיליען־באָשלוסן, לויט־טעט דער פונקט 2 אַזוי (אין דער איבערזעצונג פון רוסישן אָריגינאַל):

„אין נאָמען פון גאָט פון ישראל". איך, דער סוחר מאָרק וואַסיליעוויטש, מאָרקוס, זון פון וואָלף פּאָמעראַניץ, אויפן פּאַל פון מיין טויט באַשטים איך פּאָלגנדעס:

אין שטעטל שערעשעוו, פּרוזשענער אויזד, גראָדנער גובערניע, דאַרף געגרינדעט ווערן אַ שו־לע צו דערלערנען יידישע קינדער די העברעישע לייטעראַטור, רעליגיע און די רוסישע ליטעראַטור מיטן באַדינג, אַז די שולע זאָל געבן אירע שילער אַן אַלזייטיקע אויסבילדונג, און זאָל זיי צוגרייטן פאַר טרייע בירגער פאַרן פּאָלק און פאַר דער מלוכה. אויף אויסצובויען די שולע באַשטים איך אַ טייל ערד אין דעם אויבנדערמאָנטן שטעטל, שע־רעשעוו, אויף קאָמענישקער גאַס, וואָס איז דורך מיר געקויפט געוואָרן ביי די יורשים פון זעליק פּאָמעראַניץ, די אלמנה; פייגע פּאָמעראַניץ און איר שכן. די ערד האָלט אין דער לענג 80 קלאָפטער (סאָזשען) און אין דער ברייט 131/2 קלאָפטער, אוי־סער דעם באַשטים איך אַ קאַפּיטאַל פון 13.000 רובל, פון וועלכע 10.000 דאַרף אַרײַנגעלייגט ווערן אין אַ מלוכה-באַנק אויף אייביקע צייטן אין מזומנים, אַדער אין ווערט־פּאַפּירן — מיטן באַדינג, אַז די פּראָצענטער זאָלן גיין אויף פּענסיע פאַר די לע־רער און אויף דער יערלעכער הוצאה פון אויסהאַלטן די שולע; און די 3.000 רובל דאַרפן פאַרנוצט ווערן אויף אויסבויען אַ ציגל־הויז פאַר דער שולע, אויף אויסמעבלירן זי און אײַנקויפן לערן־מכשירים.

די 3.000 רובל אויפן אָנגעוויזענעם צוועק זע־נען שוין דורך מיר איבערגעגעבן געוואָרן דעם קאָ־מיטעט פון דער „געזעלשאַפט צו פאַרשפרייטן ביל־דונג צווישן יידן אין רוסלאַנד". די רעאַליזירונג פון דעם פונקט האָט — מיט דאַנקבאַרקייט — איבערגענומען די „געזעלשאַפט צו פאַרשפרייטן ביל־דונג צווישן יידן אין רוסלאַנד", וואָס איר פאַרוואַל־טונג געפינט זיך אין דער הויפטשטאָט פעטערבורג אויף זאַמיאָטינאַ געסל, הויז נר׳ 4. אויב די דער־מאָנטע געזעלשאַפט וועט צוליב וועלכער נישט־איז סיבה נישט קענען רעאַליזירן מיין באַשלוס, דעמאָלט וועלן מיינע יורשים עס פאַרווירקלעכן; זיי וועלן זיך באָמיען אויסצובויען די שולע; דערבי וועלן זיי באַקומען פון דער אויבנדערמאָנטער געזעלשאַפט די 3.000 רובל".

„נאָך אַ מאָל שטרייך איך אונטער, אַז די שולע דאַרף געגרינדעט ווערן אומבאַדינגט אין שטעטל שערעשעוו און נישט אין אַן אַנדער שטאָט. די קינפ־טיקע שול־פאַרוואַלטונג, די אָנפירערשאַפט מיט איר פּראָגאַמאַטיש־דערציִערישער טעטיקייט, ווי אויך די לייטונג און די אַדמיניסטראַציע — דאַרף זיך שטיצן אויף דער אחריות פון דער שערעשעווער יידישער שטאָטישער געזעלשאַפט — אין דער פערזאָן פון אַ געווייל־טן (דורך דער יידישער געזעלשאַפט) קאָ־מיטעט פון פיר מענטשן — אונטערן פאָרזיץ פון אָרטיקן רב און אונטער דער אויפזיכט פון דער „געזעלשאַפט צו פאַרשפרייטן בילדונג צווישן יידן אין רוסלאַנד". דער אפּוטרופּוס פון דער שולע וועט נאָך מיין טויט זיין מיין זון, משה פּאָמעראַניץ; נאָכדעם דער עלטסטער פון מיין משפּחה — לויט דער ריי".

פון דער צוואה איז צו זען, וויי וויט דער פאַר־טריבענער און דאָך נאָענטער מאָרקל פּאָמעראַניץ האָט באַנומען טיף די נאָבעלע מיסיע פון דערציען די קינדער פון דער שערעשעווער יידישער גע־מיינדע.

אין יאָר פון חורבן און אונטערגאַנג

(אין דער ערשטער וועלט־מלחמה)

ס׳איז אָבער נישט געווען באַשערט (און אפשר איז נאָך שערעשעוו נישט ראוי געווען?), אַז די צוואה זאָל אויסגעפירט ווערן, און שערעשעווער יידישע קינדער זאָלן פּטור ווערן פון די אַלטע ענגע, ווילגאָטנע חדרים־שטיבלעך, און באַקומען זייער דערציונג אין אַ מאָדערנער שולע. ס׳האָט זיך אין קורצן אונטערגערוקט דאָס שוידערלעך פּאַטא־לע יאָר 1914. די יינגערע און בעסערע כוחות פון דער היגער יידישער געזעלשאַפט זענען אַוועקגע־ריסן געוואָרן פון זייער היים צו די פאַרשיידענע קריגס־פּאָזיציעס, אויף די „פראָנטן"; די וואָס זענען איבערגעבליבן אינעם האַלב־פאַרברענטן שטעטל, די זקנים און מינדעריעריקע, זענען געווען פאַרנומען מיט די טאָג־טעגלעכע דאגות און זאָרגן, וועלכע האָבן זיך טיף איינגעקריצט אין אונדזער אַלעמענס זכרון... דער געוועזענער רב ר׳ יצחק מאיר מאירא־ויץ, אויף וועמענס הענט עס האָט זיך געפונען די צוואה, האָט מיטן מאָמענט, וועו די פּאָזיציע האָט זיך דערנענטערט צו שערעשעוו (אין יאָר 1915) פאַרלאָזן די שטאָט. מיטן רבס אַוועקפאָר איז דער ענין אין גאַנצן פאַרגעסן געוואָרן. אין די „צוואה־הייזער" האָבן אין דער צייט פון דער מלחמה גע־וווינט די אלמנות און נשרפים פון פאַרשיידענע הי־גע געוועזענע „כלי־קודש". דאָס שטעטל איז פאַר־ארעמט געוואָרן. די דייטשישע אָקופּאַציע האָט אינגאַנצן רוינירט דאָס שטעטל. די טיפוס־עפּידע־

מיע וועלכע איז פאַרשלעפט געוואָרן דורך די קעמפנדיקע אַרמייען האָט אַ סך צענדליקער יונגע נפשות אַוועקגעריבט פאַר דער צייט. צוליב דעם וואָס די אָקופאַנטן האָבן רעקוויזירט די שפּייז־מאַטעריאַלן ביי דער באַפעלקערונג — האָט זיך דער הונגער פאַרשטאַרקט, דער פּויל־יוצא איז גע־וען; אומצאָליקע טויט־פאַלן. ס׳קומט די גזירה פון דער דייטשישער אָקופאַציע־מאַכט וועגן „צוואַנגס־אַרבעט״. אַ שענדלעכער געיעג הייבט זיך אָן אויף די יוגנטלעכע; אַ טייל וועלן צעשיקט אין פאַרשיי־דענע פונקטן; אַ טייל איז דורך אַ נס זיך צעלאָפן, וווהין די אויגן האָבן געטראָגן; אייניקע אין דער גרעסערער שטאָט וווּ די פאַרפאַלגונגען זענען אין אַ געוויסער מאָס געווען שוואַכער, אַנדערע — אויף אַ קאַנדיציע ביי אַ ישובניק אד״גל.

בתי־מדרשים זענען אין שפּיטאָלן, אין טעאַטערס פאַרוואַנדלט געוואָרן, דאָ האָט מען געהיילט די מלחמה־קראַנקע; פאַר די פאַראַרעמטע האָט מען געלט־מיטלען געזאַמלט, נאָך איידער זיי זענען קראַנק געוואָרן... עלטערע מענטשן זענען ווי פּי גטריבן געוואָרן אין מרחץ ווו מען האָט זיי מיט אַ צינים־קאַלטער גרויזאַמקייט די בערד געשוירן. צווישן די בארד־געליטענע איז אויך הרב ר׳ אברהם אהרן געווען, ער האָט זיך אָפּגעשטעלט אין שערע־שעוו אָלס ממלא־מקום פון הרב ר׳ מאיר יצחק מאיראָוויץ. די גרויזאַמקייט האָט דערגרייכט איר קולמינאַציע פונקט: מ׳האָט איינגעשפּאַנט ר׳ אברהם וועלוול דעם מלמד און ר׳ שלום פינסקי און נאָך אַנדערע עלטערע, שוואָכע יידן אָרן מ׳האָט מיט זיי געריטנער געאַקערט... מ׳האָט באַדאַרפט פאַרשיידענע גרינס פאַר די אָקופאַנטן אין שערעשעוו!... אין די דאָזיקע שווערע טעג האָט זיך קיינער נישט אינ־טערעסירט מיט אַזעלכע „נאַרישקייטן״, ווי בילדונג, דערציונג. דערווייל זענען ווי אַ רעזולטאַט פון דער מלחמה געקומען גרויסע פאַליטישע און ווירטשאַפט־לעכע אויפטרייסלונגען אין דער וועלט. ס׳איז אי־בערגעריסן געוואָרן מיט פּריינד אין רוסלאַנד, ווער רעדט אין סיביר!

די 3.000 רובל ביי דער „חברה־מפיצי־השכלה״ זענען פאַרשווונדן געוואָרן צוזאַמען מיט דער „חברה״ גופא. פון מאַרקלען זענען מער קיין שום ידיעות נישט אָנגעקומען; פון זיין גוטן ווילן און איידעלן פלאַן איז איבערגעבליבן (אָלס אַ שארית־הפּליטה) דער אויבנדערמאַנטער פּלאַן. (די צוויי הייזער זענען פאַרברענט געוואָרן בשעת דער באָל־שעוויסטישער אינוואָזיע); אַ זכר פון א „יידּ, וואָס איז אַמאָל געווען אין שערעשעוו״.

יורשים עליך, שערעשעוו!!!

צווישן די הייזער פון צוויי וויסרוסישע פּויערים אויף קאַמענעצקער גאַס נר׳ 11 האָט זיך געפונען אַ גרויסער, ליידיקער פּלאַץ, וועלכער האָט געוואַרט אויף זיינע אויסלייזער. אין פרוזשענע האָבן געווינט מאַרקלס קרובים, ברידערן זין: ברוך און משה־שמואל פאַמעראַניץ. זענען זיי געקומען קיין שע־רעשעוו און אין אַ טונקעלן פרימאָרגן פאַרקויפט „זייער״ ירושה־פלאַץ אַ געוויסן פויער קאַלענעיקאָ, וועלכער האָט פאַרזייט אויפן פּלאַץ תבואה... דער פויער מורא האָבנדיק פאַר די שערעשעווער יידן, האָט געטאָן זיין מלאכה אין די שבתדיקע פרימאָרגן־שעהן, דאָן וועט יידן האָבן געמיטלעך געשלאָפן, אויסגערוט די מידע ביינער פון וואָכעדיקע פּרנסה־טעג.

דער ויצעקו פון קליין ביז גרויס

דער שכן דניאל מייסטער, האָט אָבער צופעליק באַמערקט דעם פויערס מלאכה. לויפט ער און מאַכט אַ געוואַלד; ער האָט אויפגעוועקט די ראשי־הקהל: ה׳ יחזקאל קרוגמאַן, יוסף פאַמעראַניץ, יוסף פאַנטעל און נאָך אַנדערע. בליץ שנעל איז גאַנץ שטעטל געשטאַנען אויף די פיס. ס׳איז אויסגעקו־מען ווי מ׳וואָלט דערפילט די געפאָר וואָס עס שטייט פאַר דער צוקונפטיקער דערציונג פון יונגן דור אין שערעשעוו. נאָך פיל אַמפּערניש — האָט מען מיט געוואַלד פאַרטריבן דעם פויער פון פּלאַץ; מ׳האָט אַוועקגעשטעלט אַ שטאַרקע וואַך — דער פויער זאָל נישט קומען פון דאָס ניי און אָפּטאָן זיין פאַרכאָפונג־מלאכה...

זונטיק, 12.V 1924, אָכט אַזייגער פרי, זענען בחפּזון געלייגט געוואָרן בחנם דורך היגע סטאַליא־רעס (ר׳ חייקל נירענבלאַט ז״ל, ר׳ זלמן ליווקא־וויטש, ר׳ חיים טענענבוים און ר׳ דוד טענענבוים) „פאַדרובעס״ אויף אַ שול־בנין, די פאַדרובעס זע־נען געשמידט געוואָרן אומזיסט דורך כמעט אַלע שטאָטישע שמידן. דער היסטאָרישער טאָג וועט בלייבן אויף אייביק איינגעקריצט אין אונדזער זכרון, ווייל מיט אים הייבט זיך אָן די דאָטע פון אַ ניי־אָנקומענדיקער עפּאָכע, אָן עפּאָכע פון אויסער־געווינלעך שווערער אַרבעט פאַר די עלטערן־עסק־נים אויפן געביט פון מאַדערנער דערציונג ביים אויפוועקן דעם נאַציאָנאַלן גייסט ביי די יוגנטלעכע. די בויי־קאָמיסיע, וואָס איז אין דעם זעלבן היסטא־רישן שבת געשאַפן געוואָרן און אין שפּיץ פון וועלכער ס׳איז געשטאַנען דער אומדערמידלעכער, איניציאַטיוו פולער, ענערגישער עסקן, ה׳ יחזקאל קרוגמאַן (ער אַרבעט אָן אויפהער ביז היינט צו טאָג), האָט פאַרשטאַנען אָז אויב מ׳וועט נישט אויס־

נוצן די געלעגנהייט צו דערוועקן דעם כוח ביי די שערעשעווער פֿאַרגליווערטע אָפּגעשטאַנענע עלע־מענטן, וועט אַזעלכעס אָזוי שנעל שוין נישט טרעפֿן. מיט זיין גאַנצער איניציאַטאַרישער קראַפֿט טרעט צו דער פֿרעזעס, ה׳ יחזקאל קרוגמאַן, אַרגא־ניזירן די בוי־קאָמיטעט־חברים און וועקן אין זיי אַמביציע צו פֿאַרווירקלעכן אַזאַ נאַבעלע אויפגאַבע, ווי אויפבויען אַ שול-בנין פֿאַר די שערעשעווער קינדער. אַ סך האָט מיטגעהאָלפֿן דער טעטיקער עסקן ה׳ שלמה אַווערבוך, וועלכער געפינט זיך איצט אין אַמעריקע.

ס׳איז כדאי צו אונטערשטרייכן, אַז צו דער דיספּאָזיציע פון דעם פֿרעזעס האָט זיך קיין איין קהלשער שילינג נישט געפונגען... ה׳ יחזקאל קרוג־מאַן איז נישט פון די, וואָס באַלד וועלן זיי אָפּגע־לאָזן; מיט זיין אייזערנער עקשנות צו דערפירן זיין פֿלאַן ביזן סוף, שרעקט ער זיך נישט אָפּ פֿאַר דעם „חסרון־כיס" און גיט אויף די נויטיקע בוי־מאַטעריאַלן פון זיין אייגענעם גלעט אָדער ער נעמט דאָס נויטיקע אויף זיין קאָנטאָ.

הכנסה-קוועלן מן הגרן ומן היקב

א דאַנק זיין איניציאַטיוו וועלן אַרגאַניזירט די יוגנט, וועלכע שאַפֿט אַ דראַמאַטישע גרופּע, וואָס שפּילט פון צייט צו צייט, מיטן צווק צו שאַפֿן סומעס געלט לטובת דער זיך בויענדיקער שולע. צווישן די חברים פון דער דראַמאַטישער גרופּע, האָט זיך אַממערסטן אויסגעצייכנט מיט זיין אָפּ־פערווויליקייט און איבערגעבנקייט לטובת דער שולע ה׳ משה מרדכי געלמאַן, טראָץ זיין שוואַכן געזונט־צושטאַנד, איז ער אַרויסגעטראָטן אויף דער סצענע און געשפּילט ערשטראַנגיקע ראָלן. אויך איז ער ביז זיין טויט געווען אַ טעטיקער מיטגליד פון דער בוי־קאָמיסיע, נאָכער אין שול־קאָמיטעט. ערע זיין אָנדענק! די דראַמאַטישע גרופּע באַשטייט פון פֿאַלגנדע פּערזאָנען: 1) משה־מרדכי געלמאַן, 2) שמואליטש דער שערער, 3) לערער ראָק שמואל, 4) קאַנטאָראָוויטש ראובן, 5) קאגאן הירשל, 6) בובל ראכאמעס, 7) קאַנטאָראָוויטש כאַשקע, 8) פֿאַמערא־ניץ שרה, 9) קירזנער אסתר־לאה, 10) פעלדבוים שרה, 11) אלתר ראסיכאָווסקי, 12) שמעון לייענ־מאַן. אויך איז די עובדה פון ה׳ קרוגמאַן געווען: שאַפֿן פֿאַר יעדער פֿאַרשטעלונג די אַנטשפּרעכענדע שטימונג (דורך אַגיטאַציע) ביי דער באַפֿעלקע־רונג, אַז זי זאָל מאַסנווייז באַזוכן דאָס טעאַטער.

מערקווירדיק איז, אַז זיין געזעלשאַפֿטלעך־סוח־רישער חוש האָט אים קיינמאָל נישט אַנטוישט ביים זוכן אַנדערע הכנסות־קוועלן, וועלכע ער האָט גע־שאַפֿן. א כאַראַקטעריסטישע הכנסה־קוועלע, וואָס באַווייזט ווי ווייט אָט דער ה׳ יחזקאל קרוגמאַן איז געווען מיט לייב און לעבן איבערגעגעבן דעם שול־געדאַנק — איז: די דורך אים געשאַפֿענע אתרוגים־הכנסה... אין 1924 זענען אתרוגים, צוליב פֿאַרשיי־דענע סיבות, געווען אַ יקר־המציאות. דאָן ברענגט ער געלעגנהייטלעך פון ווארשע אַן אתרוג, מיט ווועלכן ער איז מזכה די גאַנצע שטאָט. אַ גאַנץ גרויסע פּאַרטעלטנישמעסיק סומע געלט האָט ער דורך דעם אַרייגנעבראַכט לטובת דעם בנין.

ס׳וועט ביי אים געבוירן אַ געדאַנק פון דורכ־פירן אַ „פּלעט־אַקציע"; און נאָך אַזעלכע איינמאָלי־קע הכנסה־קוועלן. דער אימפּולסיווער גייסט זיינער געפינט אָבער נישט קיין פולקאָמע באַפֿרידיקונג, ביז ער שאַפֿט (נאָך גרויסער מי און איבערמענטש־לעכער ענערגיע) סטאַביליזירטע, שטענדיקע הכנסה־קוועלן, ווי נדרים אויף חתונות, יו״כ קערות, שחיטה־אָפּצאָלונג, פּראָצענטער פון חברה־קדישא, סובסי־דיעס פון מאַגיסטראַט, פּראָצענטער פון מכירת חמץ און הייוון, וועכנטלעכע באַשטייערונג פון דער שע־רעשעווער באַפֿעלקערונג און אָפּצאָלונג פֿאַרן באַ־שטעטיקן מעטריקעס. צו דעם צווק זענען באַ־שטימט געוואָרן ספּעציעלע „יאָר־עדות", וועלכע פֿלעגן ביי יעדן פֿאַל פון באַשטעטיקן אַ מעטריקע, נעמען אַ געווישן אָפּצאָל לטובת דער שולע. אָט מיט אַזעלכע ענלעכע מיטלען און דורך אַזוינע וועגן איז דער שול־געדאַנק אַרייגעדרונגען אין די ברייטסטע מאַסן, ביז עס האָט זיך איינגעבילדעט ביי יעדן, אַז די שולע איז דער ליבלינג פון דער שע־רעשעווער יידישער באַפֿעלקערונג. דאָס איז געווען אַ זייער וויכטיקער דערציִערישער באַווייז פֿאַר די קאָנסערוואַטיווע עלעמענטן, וועלכע פעלן נישט אין יעדער שטאָט און באַזונדערס אין אַ קליין שטעטל; די אויפגאַבע איז אויסגעצייכנט אויסגעפירט געוואָרן דורך דעם אָנערקענטן, פֿאַרדינסטפולן עסקן און פֿרעזעס, ה׳ יחזקאל קרוגמאַן. די אַלע געשאַפֿענע שטענדיקע הכנסות, האָבן מער אָדער ווייניקער זיך געהאַלטן, ביז די קריזיס־יאָרן, און ביז דער אַנטשטייונג פון דער שערעשעווער יידישער קהילה; מיט דעם מאָמענט איז, ווי מיט אַ צויבער־שטעקעלע אַלץ אָפּגעווישט און אָפּגעמעקט געוואָרן פון דעם אויבערפלאַך... אמת, אַ סך זענען די הכנסות אָפּ־הענגיק פון די באַדינגונגען פון דער צייט; אָבער אַ סך אויך פון דער אויסגעמאַטערטקייט און אויס־געשעפּטקייט פון דעם ה׳ פרעזעס. די אַקטיוויע חברים זענען זיך צעפֿאָרן, און „איינער אויפן פּראָנט איז קיין סאָלדאַט נישט" — זאָגט דאָס שפּריכווארט.

וועט די גאַנצע שטאָט נישט בויען, וועט אומזיסט זיין די אַרבעט פון יחיד!

דאָס איז די לאָזונג, וואָס איז פֿראָקלאַמירט גע־

וואָרן דורך דעם געשאַפענעם בוי־קאָמיטעט אין יענעם היסטאָרישן שבת.

דער ענטוזיאַזם

אַ דאַנק דעם גוט־אָרגאַניזירטן בוי־קאָמיטעט איז געשאַפן געוואָרן אַן אַטמאָספער פון אויסערגע־ווייגלעכן ענטוזיאַזם. מיט וואָס יעדער איינער האָט געקענט — האָט ער געהאָלפן: ווער מיט אַ נדבה, ווער מיט אַרבעט, ווי אַמאָל יידן בשעתן בויען דעם משכן...

עס שטייט נאָך איצט פאָר מיינע אויגן אַן אימ־פאָזאַנט בילד, וואָס אילוסטרירט אַמבולטסטן די מיטהילף פון דער שטאָט ביים אויפבויען די שולע און דעם ענטוזיאַזם דערבייַ. געווען איז דאָס חוהמ"ס, 1924, אַ שיינער, זוניקער טאָג. די גאַסן — באַלעבט פול מיט אויסגערוטע און אונטער דער יום־טוב־ווירקונג זאָרגלאָזע מענטשן אָנגעקומענע „חול־המועדניקעס". איך שפּאַציר בתוכם: פלוצלינג, אַ שוואַרצע כמאַרע מיט מענטשן — עלטערע, יינ־גערע און גאָר פיצלעך... און קולות — ביזן הימל: שטייגער! אָט איז אַ שטיין! איך בלייב שטיין און דערזע: אַ צענדליק פורן, אָנגעטריבן דורך אונדזערע ראשי־הקהל מיטן פּרעזעס ה' יחזקאל קרוגמאַן אין דער שפּיץ; אַרום זיי — די אמתע חדר־קינ־דער!... מען קלייבט שטיינער אויפן פונדאַמענט פון שול־בנין, יעדער שטיין רופט אַרויס אַ גוואַלדיקע שמחה ביי די עסקנים, ווי זיי וואָלטן מי יודע וואָס... געפונען! יעדער שטיין ווערט באַגלייט מיט אַ יובל־געשריי פונעם המון קינדער. אָט האָט מען געפונען דעם אמתן גרויסן שטיין! מעז דאַרף האָבן אויף אויפצוהייבן אים לכל הפחות אַ צענדליק געזונטע עשוס הענט... כ'ווייס נישט, ווי אַזוי און מיט וואָס פאָר אַ כוח זיי האָבן דעם שטיין אַריינגעוואָליעט אין וואָגן, וואָס האָט די משא קוים־קוים אויסגעהאַלטן?! נישט אַנדערש — די פאַרבאַהאַלטענע גבורה. די פאָטענציעלע ענערג'ע ווערט אין אַ צושטאַנד פון אַזאַ התלהבות אַנטפּלעקט אין מענטשן. כ'האָב אַ טראַכט געטאָן: „ווונדער וואָלט אַ מענטש געקענט שאַפן, וועלן מען קען ביי אים אַרויסרופן אָט דעם מין ענטוזיאַזם"... זייער אַ סך און אפשר טאָקע 99% האָט מען פאָר דער התלהבות צו פאַרדאַנקען דעם פּרעזעס. אַ גרויסער פּסיכאָלאָג האָט געזאָגט: כדי אַרויסצורופן ביי אַ צווייטן ענטוזיאַזם, אַדער גלויבן אין וועלכע עס איז זאָך, דאַרף דער מענטש אַליין זיין אַדורכגעדרונגען מיט דעם זעלבן ענטו־זיאַזם, אַדער מיט דעם זעלבן גלויבן ביז אין דער טיפעניש פון זיין נשמה. ווער עס האָט געזען אָט דאָס בילד, דער האָט זיך לייכט איבערצייגט, אַז דער יונגער מאַן, וועלכער פירט אַן מיט די שטיי־נער־קלייבער באַזיצט עס אין אַ גרויסער מאַס.

שפּטו נא בינינו ובין היורשים

די יורשים האָבן נישט רעזיגנירט פון „זייער" ירושה־פלאַץ. נאָך דעם, ווי מ'האָט פאַרטריבן דעם פויער פונעם פלאַץ, האָבן די יורשים פאַרפירט אַ פראָצעס מיט די ראשי־הקהל פאַר פאַראייגענען מיט צוואַנג „זייער" אייגנטום... און ווען דאָס גע־ריכט האָט אָנערקענט, אַז דער ירושה־פלאַץ געהערט דער שטאָט, האָבן זיי איבערגעגעבן דעם ענין אין אַ העכערן גערעכט. נישט וועלנדיק פאַרלירן ענער־גיע אויף אַזעלכע ענינים, באַשליסט דער בוי־קאָ־מיטעט אַדורכצוקומען אויף אַ פרידלעכן אופן מיט די יורשים. צו דעם צווועק ווערט אויסגעקלבן אַ דעלעגאַציע פון: הרב ר' אברהם אהרן וואַלדשאַן, ה' שמואל מייסטער און ה' יחזקאל קרוגמאַן, וועל־כע פאָרן אין 27.X 1924 קיין פרוזשענע. אַ גאַנצע נאַכט האָבן זיי אונטערהאַנדלט וועגן סכסוך ביים פרוזשענער רב; נאָכער ביי ה' זלמן גינזבורג און צו קיין הסכם נישט געקומען, ערשט אויף מאָרגן פרי, אינעם האָטעל פון ה' גאָלובאָוויטש, איז דער סכסוך צווישן די בעלי־דברים דערליידיקט געוואָרן בכי־טוב: מ'האָט זיי געגעבן 125 דאָלאָר. דער קאָנ־טראַקט, וועלכן די יורשים האָבן אַרויסגעגעבן דער שערעשעווער יידישער געמיינדע קלינגט אין דער וועלטלעכער איבערזעצונג פון העברעיש אַזוי:

„בע"ה, אַלס אַן אייביקער באַווייז און פאַקט ביי דער שערעשעווער יידישער געמיינדע וועט דינען די — דורך אונדז, אונטן אונטערגעשריבענע ברי־דער: ברוך און משה־שמואל פאָמעראַניץ — באַ־שטעטיקונג, אַז דער פלאַץ אין דער שטאָט שערע־שעוו אין קאַמעניצקער גאַס, וואָס איז אַריבער צו אונדז בירושה פון אונדזערע עלטערן, און וואָס מיר האָבן פאַרקויפט אונדזער פעטער מאַרקל פאָמערא־ניץ, וועלכער האָט געשענקט דעם אויבנדערמאָנטן פלאַץ אַלס אייב'קן געשאַנק פאַר דער שערעשעווער יידישער געמיינדע מיט דעם צווועק צו בויען אויף אים אַ תלמוד־תורה־בנין, זענען מיר וועגן דעם אויבנ־דערמאָנטן פלאַץ געקומען צו אַ קאָנטיטיקן הסכם מיט אונדזער גוטן ווילן, באַקומענדיק אַלס פאַרגי־טיקונג 125 דאָלאָר (הונדערט מיט פינף און צוואַנ־ציק דאָלאָר). פון היינט אָן און ווייטער געהערט דער פלאַץ דער שערעשעווער יידישער געמיינדע, וועלכע קען טאָן מיט אים וואָס זי ווייל, נישט מיר און נישט אונדזערע קינדער האָבן נישט קיין ירושה־רעכט אויף דעם פלאַץ. דאָס אויבן־געזאָגטע חתמע־נען מיר מיט אונדזער גוטן ווילן און מיר באַשטע־טיקן, אַז נישט מיט קיין צוואַנג, און נישט דורך

קיין דרוק האָבן מיר דעם סכסוך מיט דער שערע־שעווער יידישער געמיינדע דערליידיקט, דאָנער־שטיק, דעם צווייטן טאָג אין חודש מרחשון, יאָר תרפ"ה, אין דער שטאָט פרוזשענע". אונטערשריפטן: ברוך און משה־שמואל פֿאָמעראַניעץ. אין אונדזער אָנווועזנהייט איז דער אויבנדערמאָנטער אויסגלייך פֿאָרגעקומען לויטן יידישן דין און פֿאָר אונדזערע אויגן האָבן זיך, די ה"ה ר' ברוך און ר' משה־שמואל פֿאָמעראַניעץ אייגנהענטיק אונטערגעשריבן; אָלס באַשטעטיקונג אויף דעם חתמענען מיר זיך אונטער אין דער אויבן אָנגעוויזענער דאָטע. אונטערשריפטן: שמואל פּינסקי, פייוול גאָלובאָוויטש.

די אָרגאַניזיר־הכנות צום שול־יאָר

אין סוף פון 1926 יאָר — האָט דער בנין גע־האַלטן ביים פאַרענדיקט ווערן.

כדי צו שאַפֿן אַ באַדן, אויף וועלכן עס זאָל זיך לאָזן גלייך נאָכן אויפבוי פון דער שולע אָר־גאַניזירן אַ נאָרמאַלער, פֿאַסנדער קינדער־קאָמפּלעט, האָט דער בוי־קאָמיטעט איינגעלאָדן ה' יעקב שרייב־מאַן פון פֿרוזשענע, וועלכער איז הייַנט צו טאָג געווארן־סעקרעטאַר פון דער „הסתדרות־המורים" אין פּוילן (דעמאָלט אַ געענדיקטער סעמינאַריסט) צו וויזיטירן די היגע לערער, כדי פעסטצושטעלן, ווער פון זיי וועט זיין פֿאַסיק פאַר אַ צוקונפטיקן לערער אין שולע. ס'איז אויסגעקליבן געווארן: דער שרייבער פון די שורות; מען האָט, לויט דעם זעלבנס רעקאָמענדאַציע, אַנגאַזשירט פון ווילנער לערער־סעמינאַר דעם ה' באָקסער. אונדז ביידן איז אַנגע־טרויט געווארן די מיסיע צו קלאַסיפיצירן די קינ־דער אין דעם שול־עלטער און צוצוגרייטן זיי צום נייעם שול־יאָר. אין אויסערגעווייניליך שוועריע בא־דינגונגען איז אונדז, פּיאָנערן־לערער, אויסגעקומען צו אַרבעטן אין אַ געדונגענעם הויז פון ה' אשר דעם שערער. אין 2 ענגע צימערן זענען מיר מיט די קינדער פון פאַרשיידענער עלטער און ידיעות געזעסן און עוסק געווען אין דער „מלאכת־הקודש", אויסשטייענדיק פאַרשיידענע נסיונות פון אַלע זייטן... נאָך פיל מי — איז אונדז געלונגען צו קלאַ־סיפיצירן די קינדער אין 3 גרופּעס; מיר האָבן אייג־געלאַדן די פריילין גלאָצער פון פרוזשענע. נאָך פינף מאָנאַטן שוועריע אַרבעט איז אונדז געלונגען נאָר־מאַליזירן מער־ווייניקער די קינדער אין זייערע ידיעות, און אַריינפירן זיי אין דער דיסציפּלין פון שול־לעבן. אַזוי אַרום האָבן מיר געלייגט דעם פונ־דאַמענט, אויף וועלכן עס האָט נאָכדעם באַאַרפט געבויט ווערן די גאַנצע אינערלעכע שול־אַרבעט, וואָס זאָל אויספאַרמירן דעם אַנטשפרעכנדיקן דער־ציערישן פּרצוף פאַר ווייטערדיקע יאָרן.

די גרינדונג פון דעם סניף־„תרבות" אין שערעשעוו

דעם 9.III 1926 פאַרבינדט זיך דער בוי־קאָמי־טעט מיט דער צענטראַלע „תרבות" אין וואַרשע.

דער ערשטער לערער־פּערסאָנאָל פון דער „יבנה"־שול ביים „תרבות" אין שערשעוו, צוזאַמען מיט די ערשטע תלמידים פון דער שול אין 1926—1927.

מיטן צוועק צו שאַפן דאָ אַ לעגאַליזירטן סניף־„תרבות", אויף וועמענס נאָמען מ'האָט געזאָלט עפּענען די שולע אויפן נייעם שול־יאָר 1926/27. אינטערעסיוו און ערנסט אינטערעסירט זיך דאָן די צענטראַלע מיטן ה' משה נאָרדאָן אין שפּיץ, מיט געבן אונדז די געהעריקע אינפאָרמאַציעס און מיט אינטערוועניר ביי די אַנטשפּרעכנדע אַדמיניסטראַטיווע מאַכט־אָרגאַנען. דעם 19.IV יאָר 1926 קומט פאָר די אָפּיציעלע אַלגעמיינע פאַרזאַמלונג אין הויז פון ה' יחזקאל קרוגמאַן, וווּ עס ווערט אויסגעקליבן אַ סניף־„תרבות"־קאָמיטעט און איר קאַנסטיטוירונג. אַלס פּרעזעס ווערט דאָן פּה־אחד געווײלט דער אַפּטייקער ה' אליהו בוימריטער ז"ל. דעם 23.IV יאָר 1926 ווערט דער סניף „תרבות" באַשטעטיקט דורך דער מאַכט, און אַריינגעצויגן אין דעם רעיעסטער פון די געזעלשאַפטן און אָרגאַניזאַציעס פון פּרושענער קרייז — אונטערן נר' 243.

די ערשטע וויזיטאַציע

דער סניף „תרבות"־קאָמיטעט, וועלנדיק זיך איבערצייגן אין דעם פאַרשריט פון די קינדער, האָט איינגעלאַדן דעם דעמאָלטיקן מנהל און באַווסטן פּעדאַגאָג פון דער פרושענער „תרבות"־שולע, ה' אָקין. דעם 18.VI יאָר 1926 — וויזיטירט ה' אָקין אונדזער שולע. ער באַקאַנט זיך מיט דער פּעדאַגאָגישער אַרבעט און מיט די באַדינגונגען, אין וועלכע זי ווערט געפירט. אין צוזאַמענהאַנג מיטן פאַרווייזן פון דעם גאַסט אין שערעשעוו, ווערט איינגעאָדנט אַ פאָלקס־מיטינג אין גרויסן בית־המדרש. עס רעפעריירן דער שרייבער פון די שורות און דער גאַסט, ה' אָקין. אַן אָנגענעם רושם מאַכט דער גאַסט אויף דער שערעשעווער יידישער באָפעלקערונג, שאָפּנדיק אַ סימפּאַטישע געזעלשאַפטלעכע אַטמאָספּערע אַרום דער שולע.

דער חנוכת־הבית

נאָך שווערער אַרבעט, אויסערגעוויינלעכע אַנשטרענגונגען מצד דעם בוי־קאָמיטעט האָבן מיר ענדלעך זוכה געווען צו פייערן דעם חנוכת הבית־יום־טוב. ווער עס האָט נישט געזען די אויסגעגאָסענע שמחה אויף די פּנימער פון די בוי־קאָמיטעט־מיטגלידער, דער האָט נאָך קיין ערנסט פּרייעלעכן מענטשן אין זיין לעבן נישט געזען! באַוונדערס האָט זיך דאָס געמערקט אויף דעם מיט לייב און לעבן איבערגעגעבענעם פרעזעס, ה' יחזקאל קרוגמאַן. ער האָט געהאַט אויף וואָס זיך צו פרייען, זעענדיק די פרוכט פון זיין שווערער אַרבעט (הזורעים בדמעה ברנה יקצרו).

שבת פּ' בלק, יאָר 1926, פייערט דער בוי־קאָמיטעט צוזאַמען מיט אַלע סימפּאַטיקער דעם חנוכת־הבית. ס'איז איינגעלאַדן געוואָרן דער לערער פון דער פרושענער „תרבות"־שולע ה' טינסקי, וועלכן מ'האָט בדעה געהאַט צו אַנגאַזשירן אַלס אָפּיציעלער מנהל פון דער שולע. שבת נאָכן דאָווענען זענען געקומען די איינגעלאַדענע געסט ובראשם דער רב ר' נח ל'ווראַנט. אין אַ זייער געהויבענער שטימונג האָט מען פאַרבראַכט, אויסדריקנדיק אונדזער ווונטשן, ווי אויך אַנערקענונג די פאַרדינסטפולע מיטגלידער פון דעם בוי־קאָמיטעט. אַ באַזונדערער יישר־כוח איז געוואָרן פּה־אחד אויסגעדריקט דעם אומדערמידלעכן עסקן־דצבורה, פרעזעס פון דעם בוי־קאָמיטעט ה' יחזקאל קרוגמאַן — און דעם אַמעריקאַנעם הילפס־קאָמיטעט, וואָס האָט געהאָלפן בויען די שולע. פאַרבינסן מיט זיסע זאָכן און פאַרטרונקען מיט אַ גלעזעלע שנאַפּס, זענען די בעלי־שמחה אין אַ פריילעכער שטימונג זיך צעגאַנגען.

דער עלטערן־קאָמיטעט

מיטן חנוכת־הב"ת האָט זיך געענדיקט די נאָבעלע אומאָפּשאַצבאַרע אויפגאַבע פון די קיינמאָל נישט פאַרגעסענע פאַרדינסטפולע מיטגלידער פון דעם בוי־קאָמיטעט. איצט שווימט אַריף אַ צווייטע אויפגאַבע: אַרגאַניזירן די שולע אויפן נייעם שול־יאָר 1926/27. די אויפגאַבע באַשטייט אין אַנגאַזשירן אַ לערער־פּערסאָנאַל און אין טראָגן די מאַטעריעלע פאַראַנטוואָרטלעכקייט פון דער שולע. ס'קומט פאָר אין דעם זעלבן שבת צו נאָכט אַן אַל־געמיינע עלטערן־פאַרזאַמלונג אין גרויסן בית־המדרש. עס האָבן געמומען אַן אָנטייל די יוגנטלעכע. דער גאַסט, ה' טינסקי רעפעריירט אויף דער טעמע: „די העברעישע שול און איר באַדייטונג פאַר דער אויפלעבונג פון נאַציאָנאַלן גייסט". נאָך דעם אינהאַלטרייכן רעפעראַט, קומען פאָר געהיימע וואַלן צום עלטערן־קאָמיטעט. אין רעזולטאַט פון די וואַלן זענען אויסגעקליבן געוואָרן פאָלגנדע פערזאָנען:

1. ה' יחזקאל קרוגמאַן (פרעזעס)
2. ה' אַווערבוך שלמה
3. ה' קאַנטאָראָוויטש קאָפּל
4. ה' קאַנטאָראָוויטש ראובן
5. ה' שיינבוים ברוך זעליק
6. ה' קאַביזעצקי יעקב מאיר (סעקרעטאָר)
7. ה' שניידער זלמן
8. ראסיכאָווסקי אברהם
9. ה' מאַלעצקי פּסח

אַלס ערן־מיטגלידער זענען פּה־אחד אויסגעקליבן געוואָרן: 1. דער רב דמתא, 2. דער אַפּטייקער, ה' אליהו בוימריטער ז"ל.

דער לערער־פּערסאָנאַל אין יאָר 1926/27

1. שטיין־מנהל, 2. דיאַמאַנט, 3. יואל וואַלדשאַן, 4. ראַבינאָוויטש, 5. גורעוויטש ב.

דאָס יאָר, לויט דער הויפּט־פּעדאַגאָגישע אַרבעט, קען באַצייכנט ווערן, ווי אַ יאָר אומאויפהערלעכן קאַמף מיט די אייגנגעוואָרצלטע שלעכטע נייגונגען ביי די קינדער, און פון זוכן מיטלען צו לינדערן די מאַטעריעלע לאָגע. די דיסציפּלין־פּראָגע גייט נישט אַראָפּ פון טאָג־אַרדענונג. עס ווערן אַדורכגעפירט פּסיכאָלאָגישע כאַראַקטעריסטיקעס פון די שילער און עס ווערט לויט זיי אָנגענומען די אָנטשפּרעכנדיקע מיטלען פּאַר יעדן קינדערישן כאַראַקטער באַזונדער, כדי אים אויסצובעסערן. פון פּראָגראַמאַטיש־דידאַקטישן שטאַנדפּונקט איז די אַרבעט נישט קיין צופרידנשטעלנדיקע. סיבות דערצו זענען פאַרשיידענע. אַ סך נישט קיין אָפּהענגיקע פּונעם לערער־פּערסאָנאַל, מחמת דעם, אין אַלגעמיין, נאָך נישט פּולקאָם אַרגאַניזירטער „תּרבות־שול נעץ" אין פּוילן, ווי אויך מחמת דעם, נאָך נישט, פּולקאָמען שול־אינווענטאַר און נייטיקע שול לערן־מכשירים.

די מעטאָדישע זייט פון דער אַרבעט גייט אין דער ריכטונג און לויט די אָנווייזונגען פון די מאָדערנע פּעדאַגאָגישע וועגווייזער. אַ סך האָט געשטערט די לערער אין זייער אַרבעט די אָפּאָטישע שטימונג, וואָס האָט זיי, די לערער באָהערשט די נישט רעגולערע פּענסיע־אויפּצאָלונג, ווי אויך צוליב דעם אָנטשטאָנענעם סכסוך צווישן די לערער און דעם שול־קאָמיטעט אויפן עקאָנאָמישן באָדן, און באַזונדערס צוליב שכירות פאַר די צוויי מאָנאַטן וואַקאַציעס. דער „וועד" האָט געוואָלט דורכויס אָנערקענען פאַר זעקס וואָכן. דער ענין האָט אפילו געבראַכט צו אַ 2־טאָגיקן שטרייק ביי די לערער. קיין קולטור־טעטיקייט, אויסער דער שול, איז מצד די לערער נישט געפירט געוואָרן.

דאָס יאָר 1927/28

די לערער: 1. ברוימאַן — פאַרזיצנדער פון פּעדאַגאָגישן ראַט. 2. גאָלדבערג מושע, 3. וואָלדשאַן יואל, 4. גורעוויטש ברוך, 5. מאַדריקאָמען.

קיין נייס, קיינע שנויים ווערן דורך די לערער אין דער פּעדאַגאָגישער אַרבעט אין דעם יאָר נישט אַריינגעבראַכט. עס גייט אַלץ שאָבלאָן־מעסיק אין דער ריכטונג פון דער דערוואַרבענער דערפאַרונג פון פאַרגאַנגענעם יאָר. עס מערקט זיך אין געוויסע הינזיכטן אפילו אַ ירידה. עס איז נישטאָ קיין קעגנזייטיקע פאַרשטענדיקונג צווישן די לערער וואָס שייך זייערע מעטאָדישע און דידאַקטישע וועגן. עס פילט זיך אין אַ געוויסער מאָס אַ הפקרותדיקייט פון „איש הישר בעיניו יעשה". קיין פאַקטישער מנהל, וועלכער זאָל ספּעציעל טראָגן די פאַראַנטוואָרטלעכקייט פאַר דער פּעדאַגאָגישער אַרבעט אין דער שול איז נישט געווען. אַלס פאַרזיצנדער פון פּעדאַגאָגישן ראַט איז באַשטימט געוואָרן ה' ברוימאַן, אויסער דער אַרבעט אין שול — וועט קיין קולטור־טעטיקייט צווישן דער יוגנט נישט געפירט.

דער מנהל שטיין פון דער „יבנה"־שול אין שערשעוו מיטן 5טן קלאַס — 1935.

דאָס יאָר 1928/29

די לערער: 1. שנייִדער יעקב — מנהל, 2. בוזשינסקי ש., 3. גראָבער ד., 4. וואַלדשאַן יואל, 6. מאַדריקאַמען.

דאָס יאָר האָט געבראַכט מיט זיך פיל פאַזיטיווע שנויים אין אַלע פרטים. דעריבער וואָלט מען אים געקענט באַצייכענען אַלס יאָר פון דער־גרייכונגען. פון פראַגראַמאַטיש־דידאַקטישן שטאַנדפונקט קומט פאָר אַ קאָלאָסאַלע ענדערונג. עס עקזיסטירט אַ סטאַבילע, נאָרמאַלע פראַגראַם; דעם מאַטעריאַל באַאַרבעטן די לערער פון פאָרויס לויט אַ פלאַן. זיי טיילן אים אין אויף מאָנאַטן אויף אַ גאַנץ יאָר. פאָראַן סיסטעם און פאָראַנטוואָרטלעכקייט אין דער אַרבעט. דער ארץ־ישראל־מאָמענט ווערט דורך די לערער אויסגענוצט ביי יעדער געלעגנהייט און די אַרבעט פון קק"ל צווישן די קינדער איז זייער אַ לעבהאַפטע און פאַראינטערעסירנדיקע. חוץ דעם ווערט אויך געפירט אַ קולטור־אַרבעט צווישן דער יוגנט אין פאָרם פון לעקציעס פון די פאָלגנדע געביטן: היסטאָריע, ליטעראַטור און פאָליטישע עקאָנאָמיע.

דאָס יאָר 1929/30

1. שנייִדער יעקב — מנהל, 2. בוזשינסקי ש., 3. גראָבער ד., 4. וואַלדשאַן י.

די אַרבעט פון דעם יאָר איז אַ פאָרזעצונג פון דעם פאָרגאַנגענעם יאָר, דערצו מיט אויסבעסערונגען. עס שאַפט זיך אַ וואָרעם־סימפּאַטישע סביבה אַרום דער שולע. דער אויטאָריטעט פונעם לערער וואַקסט אין די אויגן פון דער שטאָטישער באַפעלקערונג. אין דעם יאָר קומט פאָר דער ערשטער אַרויסלאָז פון vii טן קלאַס (נישט קיין נאָרמאַלער, ווייל די קינדער האָבן נישט באַזוכט די שולע פון דעם וטן קלאַס אָן). אויך ווערט אין דעם יאָר איינגעאָרדנט אַן אימפּאָזאַנטע אויסשטעלונג פון די קינדער־אַרבעטן, וואָס שפּיגלען אָפּ אַלע געביטן פון לערנען.

דאָס יאָר 1930/31

דער לערער־פערסאָנאַל: 1. קוטשינסקי מ. — מנהל, 2. קוטשינסקאַ דבורה, 3. טרונסקאַ טייבל, 4. וואַלדשאַן יואל.

אין דעם יאָר גייט די פעדאַגאָגישע אַרבעט שאַבלאָן־מעסיק. קיינע נייעסן אין דער אַרבעט ווערן נישט אַריינגעבראַכט. קיין אַנטשפּרעכנדיקע פאָראַנטוואָרטלעכקייט און געהעריקע איבערגעגעבנקייט מצד די לערער איז נישטאָ. אין אַלגעמיין קען מען פאַרצייכענען דאָס יאָר ווי אַ ירידה־יאָר.

קולטור־אַרבעט חוץ דער שולע האָט זיך אויסגעדריקט אין דער אַרגאַניזירונג פון די אַרויסלאָזשילער א"נ „ארגון בוגרי — בית הספר".

דאָס יאָר 1931/32

דער לערער־פערסאָנאַל: 1. פּעקער יעקב־שמחה (מנהל), 2. וואַלדשאַן יואל, 3. ניצבערג ישראל, 4. האָכבערג דבורה.

דאָס יאָר ווערט מיט רעכט באַצייכנט אַלס יאָר פון אַרגאַניזאַציע. אַן אויסגעצייכנטע דיסציפּלינירטע אַרבעט ווערט געפירט דורכן לערער־פערסאָנאַל. אַלס ביישפּיל קען באַזונדערס דינען די אַדמיניסטראַציע־אַרבעט. ס'ווערט אין דעם יאָר אַרגאַניזירט אויך אַ סך אויסגעצייכנטע דיסציפּלינירטע אַרבעט אין דער שול־אַרכיוו, וועלכער איז ביז איצט געווען אין תהו־ובהו־צושטאַנד.

דאָס יאָר 1932/33

דער לערער־פערסאָנאַל: 1. פּעקער (מנהל), 2. וואַלדשאַן יואל, 3. יודעלעווסקי יעקב, 4. האָכבערג דבורה.

די ווערט פון דער פעדאַגאָגישער אַרבעט פונעם לערער־פערסאָנאַל פון דעם יאָר ווערט אויסגעדריקט דורך אַ שריפטלעכער אָפּשאַצונג אין דעם וויזיטאַציע־בוך פונעם אינספּעקטאָר פון דער צענטראַלע „תרבות", ה' א. איינשטיין. די ווערטערלעכע איבערזעצונג פון דעם העברעישן טעקסט לויטעט: 3 יאָר זענען אַריבער, זינט מיין לעצטן באַזוך אין אונדזער שולע „יבנה", ביי דעם סניף „תרבות", דאָ אין שערעשעוו.

איך אונטערשטרייך מיט פאַרגעניגן דעם פאָרשריט פון דעם דערצי׳ערישן אַנשטאַלט. כ׳האָב געפונען דאָס מאָל אַ גוטע אַרגאַניזאַטאָריש־פעדאַגאָגישע אָנפירונג, אַ געפיל פון אחריות פאָר דער דערצי׳ערישער אַרבעט אין דער שול, וואָס באַזירט אויפן באָדן פון אַ פולקאָם גאַנצער העברעישער דערציונג. באַזונדערס אונטערשטרייך איך, אַז טראָץ די שוועריקייטן מאַטעריעלע באַדינגונגען פון דעם אַנשטאַלט, ווייזן די לערער אַרויס (באַזונדערס דער פלייסיקער מנהל, ה' פּעקער יעקב־שמחה) גרויסע איבערגעגעבנקייט אין דער ריכטונג פון פעדאַגאָגישער שער פאַרפולקאָמונג, און איך זאָג זיי: יישר־כוחם! זאָל זייער איבערגעגעבנע אַרבעט דינען פאָר אַ ביישפּיל פאָר אַלע אונדזערע עסקנים אויפן געביט פון דער העברעישער דערציונג.

שערעשעוו, 1.XII 1932.

דער אינספּעקטאָר פון די העברעישע
„תרבות"־שולן אין פוילן
א. איינשטיין

דאָס יאָר 1933/34

דער לערער־פערסאָנאַל: 1. וואַלדשאַן יואל (מנהל), 2. ליפקינד אשר, 3. יודעלעווסקי יעקב, 4. סקובעלסקאַ שיינע.

אין דעם יאָר גייט די שולע אַריבער אויף קאַפּ־פּעראַטיוו יסודות. דער שול־קאָמיטעט טראָגט נישט קיין מאַטעריעלע אחריות פאַר דעם שכר־לימוד הכנסה (אויסער אַ פאַרפליכטונג פון אַ פאָר הונדערט זלאָטעס), דער נייער מאַטעריעלער סדר, צו וועלכן די לערער זענען נישט געווען געווויגט, האָט אַרויסגערופן מיספאַרשטענדעניש, וואָס האָבן אין רעזולטאַט געגעבן אַ פאַרגרעסערונג פון דער אַרבעט, הגם די אָרגאַניזאַטאָרישע, ווי אויך די פּע־דאַגאָגישע טייל פון דער אַרבעט איז געשטאַנען אויף אַ געהעריקער מדרגה. נעמענדיק אין אַכט די אַנאָרמאַלע באַדינגונגען, איז דאָך דורכן רעגי־רונגס־אינספּעקטאָר, וואָס האָט באַזוכט די שולע אין 21.11 1934, אָנגעקענט געווארן אַ גרויסער פאָר־שריט ביי די קינדער.

דאָס יאָר 1934/35

דער לערער־פערסאָנאַל: 1. וואַלדשאַן יואל (מנהל), 2. יודעלעווסקי יעקב, 3. סקובעלסקי שיינע, 4. פּאָמעראַניץ לאה, 5. זונדאָוויטש יעקב.

דאָס יאָר האָט אַריינגעבראַכט פיל פּעדאַגאָגיש־מעטאָדישע פאַרטיפונגען און נייַעסן אין דער אַר־בעט. דער לערער־פערסאָנאַל דערפילט זיין אויף־גאַבע מיט דער פולער פאַראַנטוואָרטלעכקייט. די אַדמיניסטראַטיווע און ווירטשאַפטלעכע זייט פון דער אַרבעט איז ביישפּיל־ווערט. פאַראַן אַ שטענדיקער קאָנטאַקט צווישן לערער און עלטערן. אַ האַרמאָני־שע צוזאַמענאַרבעט מיטן שול־אינספּעקטאָר; אַ שטענדיקע קאָרעספּאָנדענץ מיט דעם רעגירונגס־אינספּעקטאָר, און מיט דער צענטראַלע „תרבות" אין פּרט פון פּעדאַגאָגישע פראָבלעמען אין דער שול־אַרבעט. עס ווערט אַדורכגעפירט אַ קאָלאָס־לער רעמאָנט אין שולע, אַ דאַנק וועלכן די שולע באַקומט אַ געהעריקן עסטעטישן אויסזען. פאָר די העכערע קלאַסן ווערט אָרגאַניזירט אַ קלוב צום לייענען און פאַרווייַלונגען, ווי אויך אַן אָרקעסטער פון 10 קינדער. קולטור אַרבעט (אויסער דער שולע) ווערט געפירט אין פאָרם פון רעפעראַטן פונעם געביט: ליטעראַטור און היגיענע.

דאָס יאָר קען מיט רעכט באַצייכנט ווערן אַלס יאָר פון רעפאָרמען אין שול. ווי אַן אָפּשאַצונג פון דער אָרגאַניזאַציע אין שולע אין דעם אויבנדער־מאַנטן יאָר, קען דינען פאָלגנדיקער בריוו פון דער צענטראַלע פון 10 אָקטאָבער 1934.

אָט איז דער בריוו:

צו דער פּעדאַגאָגישער לייטונג פון דער שולע „יבנה" אין שערעשעוו

אַלס ענטפער אויף אייער בריוו 25.X, נומער 218/34, פון די דין־וחשבונס פראָטאָקאָלן פון פּעדאַ־גאָגישן ראָט. אין די האָספּיטאַציעס האָבן מיר גע־האָט די מעגלעכקייט זיך אָפּצושטעלן אויף אייערע אָנשטרענגונגען אין דער ריכטונג פון פּאַרטיפּן די

די מיטגלידער פון שול־קאָמיטעט פון דער „יבנה"־שול ביים „תרבות" אין שערשעוו אין יאָר 1935.

דידאקטישע יסודות אין דעם אנשטאלט און אריינ־ברענגען סיסטעם און ארדענונג אין דער טאג־טעג־לעכער ארבעט.

אונטערשריפטן: גרינוואלד משה
ראבינאוו ברוך

די פייערונגען לכבוד די שול־אויסלאזן

במשך פון דער עקזיסטענץ פון דער שולע זענען געפייערט געווארן 2 פייערונגען לכבוד דעם פאר־ענדיקן פון די קינדער דעם VIIטן קלאס. דער ער־שטער ארויסלאז קומט פאר אין יאר 1929/30, דער צווייטער — אין 1932/33. באזונדערס צייכנט זיך אויס מיט זיין אימפאזאנטע פייערונג דער ארויסלאז אין יאר 1932/33, אין וועלכן עס נעמען אנטייל העכער הונדערט מאן; פארשטייער פון אלע אינסטי־טוציעס און ארטיקע ארגאניזאציעס באגריסן און ווינטשן גליק און דערפאלג די אבסאלוועלטן אין זייער ווייטערדיקן לעבנס־וועג. א האראיקע בא־גריסונג באקומען מיר פון אונדזערע ברידער־שוועסטער אין אמעריקע. מיר ברענגען דעם ווערט־לעכן טעקסט פון דער באגריסונג, וועלכער באוויזט די צוגעבונדנקייט פון אונדזערע אמעריקאנער צו זייער געבורטס־שטאט שערעשעוו, און זייער פאר־שטענדעניש פאר דער מאדערנער דערציונג פון יונגן דור.

„זייער חשובע פריינד!

לאנדסלייט טאטזאכלעכע אויפהאלטער פון דעם בילדונגס־אנשטאלט „יבנה" אין שערעשעוו, פאלגלעך אור־אור־אייניקלעך פון רבי יוחנן ב זקאי, זצ"ל.

ווערטע פריינד! עס פרייט מיר זייער און זייער צו האבן דעם כבוד און פארגענוגן אין נאמען פון אלע שערעשעווער לאנדסלייט אין ניו־יארק, פון דעם שערעשעווער אונטערשטיצונגס־פאריין, פון דער שול אין בראנזוויל און פון דעם נייַ־געגרינדעטן פרויען־פאריין אונטער דעם נאמען „ליידעס אוקזילערי" (פרויען־הילפס־פאריין), אייך האַרצלעך און פרייליך צו באגריסן. ביי דער גלעלעגנהייט זאגן מיר אייך, אז אונדזער גייסט, איז באהערשט פון איין געדאנק און געפיל, וועלכער איז איצט מיט אייך, אין אונדזער אלטער היים־שטאט, שערעשעוו.

מיר קענען נישט צוליבן גרויסן שטח־ים, צוליב די אומשטענדן קומען איצט צו אייך; אבער מיטן אויסדריקן אייך אונדזערע טיפע האַרציקע סימפא־טיעס נעמען מיר אויך אן אנטייל אין אייער גרויסער שמחה, און מיר אלע ווינטשן אייך א פריילעכן יום־טוב, וואס וועט — אן צווייפל — אנפילן אלעמענס הערצער מיט פרישער ענערגיע, מוט און מיט גייסט־רייכן ווילן פארצוזעצן די הייליקע ארבעט פון העלפן דערציען א צוקונפטיקן דור, וועלכער זאל בערענגען כבוד זיין פאלק און שיינקייט דער מענטשהייט. מיר וויסן גאנץ גוט, וואס איר האט דורכגעמאכט אין די זיבן יאר פון אייער עקזיסטענץ, מיר שטעלן זיך פאר אייער גערעכטל, אייער אפטימיזם, אייער אנטוי־שונג, און אלץ, וואס מען קען נאר דערוואַרטן צוליב נישט פארויסגעזעענע סיבות און דעם אייביקן קאנ־פליקט צווישן טעאריע און פראקטיק; זיי זענען שטענדיק קידער־ווידער, אבער דאס דארף אונדז קיינ־מאל נישט אפהאלטן, ווייל דער הויפט־כוח, א דאנק וועלכן מיר זענען בייגעשטאנען אלע אנגריפן, אין אונדזער טרויעריקער, אבער דערהויבענער געשיכטע— איז געווען דאס, וואס מיר זענען קיינמאל ביי די שווערסטע אומשטענדן און שרעקלעכע צייטן „ביי זיך" נישט ארויפגעפאלן. קיין שום רדיפות האבן אונדזער גייסט נישט שוואך גמאכט, אונדזער כבוד אין אונדזערע אייגענע אויגן — נישט באריכט. צער און פיין האבן אונדזער נשמה נישט קליין גמאכט. אט דאס איז אונדזער גבורה, וואס מיט איר וועלן מיר אויך דעם איצטיקן קריזיס איבערקומען, און גיין וועלן מיר מיט זיגרייכע טריט פארויס, באגלייט מיט מוט און שטענדיק־יידישן אפטימיזם.

אויף דעם וועג וועלן מיר אן איר פארזעצן די נאבעלע ארבעט צו דערציען א דור, וואס וועט ברענגען כבוד און אויפהייבן דעם קולטורעלן ניווא פון דער היים־שטאט, שערעשעוו, און דאס אלגעמיינע יידנטום בכלל.

סעקרעטאר: דוד גינגאלד

ניו־יארק, 6.VII 1933.

די אבסאלוונטן און קינדער, וואס האבן באזוכט די שול

32 שילער, צווישן זיי 21 יינגלעך און 11 מיידלעך האבן געענדיקט די שולע מיט א צענז פון 7 קלאסן. לויט דעם איצטיקן שטאנד זייערן, לאזט זיך די קוואליפיצירונג מאכן אזוי:

אויסער דעם דערגרייכט די צאל קינדער, וואס האבן באזוכט אונדזער שול ביז די צאל 60—70. זיי אלע געפינען זיך אין די ארגאניזאציעס, „השומר הצעיר", „ביתר". די וויכטיקסטע טייל פון זיי פארנעמט זיך מיט דער קולטורעלער אנפירונגס־ארבעט. די מערהייט האט א פאך אין האנט. (זע טאבעלע זייט 544).

אויספלוגן

אויסער באזוכן אין דער נאענטער סביבה — זענען איינגעארדנט געווארן דורך די לערער צוויי גרויסע אויספלוגן קיין ביאלאוויעזש אין די יארן 1928/29, 1933/34. אין די אויספלוגן האבן אן אנטייל גענומען שילער פון די העכערע קלאסן און די יוגנט, וואס האבן באזוכט די שול. די לערער מיט די קינדער האבן גאנצע טעג פארבראכט אין דעם געדיכטן ביאלאוויעזשער אור־וואלד, צוקוקן־דיק זיך צו די שיינע, פראכטפולע נאטור־פאנארא־מעס און צו די פארשיידנארטיקע געוויקסן. די אנ־טיילנעמער האבן אויך באזוכט דעם מוזעאום, וועל־כער געפינט זיך אין דעם געוועזענעם קעניגלעכן פאלאץ, און די לעבעדיקע זוברעס.

סטאַטיסטיק פון די אַבסאָלוועַנטן פון דער „יבנה"־שול

אָן באַשעפטיקונג	בעלי־מלאכות	לערנען פּריוואָט	לערנען קינדער פּריוואָט	געענדיקט פּאָליטעכניקום
9	3	2	4	1

סוחרים	געענדיקט לערער־סעמ.	געענדיקט העבר. גימנ.	באַזוכט גימנאַזיום	אַלגעמיינע צאָל
2	4	3	4	32

דער שול־ביודזשעט אין משך פון 10 יאָר

הכנסה

שול־יאָר	שכר־לימוד	אַמעריק. שטיצע		מאַגיסטראַט	שטאַט. הכנ.	קהילה
	אין זלאָטעס	אין זלאָטעס	אין $	אין זלאָטעס	אין זלאָטעס	אין זלאָטעס
1926/27	11.331,95	3.560,—	400	1.000,—	1.460,—	
1927/28	8.294,95	3.649,—	410	1.800,—	1.525,—	
1928/29	12.046,64	2.832,—	320	1.800,—	670,—	
1929/30	9.910,45	1.903,50	245	1.800,—	938,—	
1930/31	8.820,45	890,—	100	1.500,—	2.332,—	
1931/32	7.003,72	710,80	80	400,—	1.734,—	
1932/33	5.107,03	936,06	117	600,—	1.074,—	
1933/34	4.206,40	520,—	100	280,—		327,80
1934/35	3.556,83	783,30	150		260,48	413,83

הוצאה

שול־יאָר	שכירות די לערער	לערן־מכשירים, רעמאָנט	אַדמיניסטראַציע	פּאָרשיידענעס
	אין זלאָטעס	אין זלאָטעס	אין זלאָטעס	אין זלאָטעס
1926/27	14.880,—	1.950,—	240,—	281,—
1927/28	12.997,50	1.572,—	300,—	400,—
1928/29	15.725,80	1.011,—	300,—	312,—
1929/30	13.535,—	450,—	240,—	328,—
1930/31	11.000,—	800,—	240,—	1.502,—
1931/32	8.636,50	70,88	286,—	1.017,—
1932/33	5.526,21		60,—	1.470,—
1933/34	4.839,—	96,80	60,—	800,—
1934/35	4.416,83	294,87	70,—	330,47

די טראַדיציעס אין שול

יעדן חנוכה ווערט דורך די שול־קינדער אינ־געאָרדנט אַן אָוונט מיט אַ פיל־פאַרביקער פראָגראַם. דער אָוונט לאָזט שטענדיק איבער אַ גוטן איינדרוק אויף די באַזוכער, ל"ג בעומר ווערט איינגעאָרדנט אַ גראַנדיעזער קינדער־מאַרש מיט נאַציאָנאַלע פע־נער אין די גאַסן פון שטאָט און אַן אויספלוג אין וואַלד.

וויזיטאַציעס

אין די יאָרן 1926/27, 1929/30, 1932/33 און 1933/34 האָט באַזוכט די שולע דער אינספעקטאָר פון די העברעישע „תרבות־שולן" אין פּוילן ה' א. אינשטיין און מנהל פון דער פּרוזשענער „יבנה"־שול ה' גרינוואַלד. אין די יאָרן 1930/31, 1931/32 און 1933/34 איז די שולע באַזוכט געוואָרן דורך די רעגירונגס־אינספעקטאָרן: ה"ה זאַוואַדזקי און לעשניקאָווסקי.

די קינדער־ביבליאָטעק

ביים עפענען די שולע זענען שוין געווען ביכ־לעך אין אַ זייער באַגרענעצטער צאָל. אַ דאַנק דער אָנשטרענגונג און מי פון די לערער ביים אַרגאַניזירן פאַרשיידענע אימפּרעזעס אָנטוויקלט זיך די ביבליאָטעק אַלץ מער און מער. היינט צו טאָג ציילט די ביבליאָטעק 513 ביכער. 362 העברעישע און 151 פּוילישע. אין יאָר 1931/32 לייגט דער מנהל פּעקער דעם פונדאַמענט פון אַ פּעדאַגאָגישער ביבליאָטעק פאַר די לערער. די ביבליאָטעק ציילט איצט 153 ביכער. 118 העברעישע און 35 פּוילישע.

פאַרשיידענע צופאַלן אין שולע

צוליב אומפאָרזיכטיקייט זענען אין פאַרלויף פון די צען יאָר געשען דריי צופאַלן: אין יאָר 1927/28 האָט אַ קינד אַרייגעשטעלט אַ פאַרקאָרקעווטע פלאַש אין הייסן אויוועלע. די שילערן טענענבוים לאה, האָט אויפן פאַרלאָנג פון איר קלענערע חברטע געוואָלט אַרויסנעמען די פלאַש; אָבער די פלאַש האָט אויפגאריסן מיט אַ שרעקלעכן קנאַל, אָפּגע־ריסן טענענבוימען די אויבערשטע ליפּ און אייניקע קינדער לייכט פאַרוווּנדעט. אין יאָר 1932/33 סוף שול־יאָר האָבן די לערער איינגעאָרדנט אַן אויספלוג מיט די קינדער אין אַ נאָענטן וואַלד. אין וואַלד האָט די שילערן באַסיכעס שרה (12 יאָר אַלט) זיך דערווייטערט פון די לערער. זי איז באָפאַלן געוואָרן פון אַ 16־יעריקן שייגעץ, וועלכער האָט געוואָלט באַגיין איבער איר אַ גוואַלט־טאָט, וואָס איז גע־שטערט געוואָרן פון צופעליקע דורכגייענדיקע — פאַרבייַ דעם אָרט — אירע חברים־שילער. אין דעם יאָר 1934 האָט די קריסטין פאָולינע, דינסט פון דער שולע, שבת־פרי איינגעהייצט דאָס אויוועלע און אָוועק. ס'האָט זיך אָנגעצונדן די פאַדלאָגע פון דער סצענע, וואָס געפינט זיך ביים אויוועלע און שפּעטער די וואַנט. קינדער, וועלכע האָבן זיך צופּע־ליק געפונען אויפן שול־פלאַץ, האָבן באַמערקט דאָס פייער; זיי האָבן אַלאַרמירט וועגן דער שרפה. די אָנגעלאָפענע שכנים האָבן מיט גרויס מי דאָס פייער לאָקאַליזירט.

די שטאָטישע סניף „תרבות"־ביבליאָטעק

ווי אַ לעגענדע קלינגט די אָנטשטייונג־געשיכטע פון דעם סניף „תרבות"־ביבליאָטעק. אין יאָר 1923 קלייבן זיך צונויף אַ גרופּע חברים־קינדער אין על־טער פון 14—15 יאָר, און באַשליסט צו גרינדן אַן „אייגן" ביבליאָטעק. אין דער שפּיץ פון דער גרופּע שטייט: אברהם אַווערבוך (שלמה אַווערבוכס אַ זון). די לעצטע אָפּגעשפּאָרטע גראָשנס זענען זיי מנדב, קויפן קינדער־ביכער און גיבן אַ נאָמען די ביבליאָטעק „התחיה". אין הויז פון חבר אברהם אַווערבוך געפינט זיך דאָס שאָפקעלע ביכער; דאָ קלייבן זיך צונויף די קינדער און לייענען מיט אַ באַאַרציקטער שמחה פון זייער אייגענער ביבליאָ־טעק! ביסלעכווייז ציט די ביבליאָטעק צו די אויפ־מערקזאַמקייט פון אָנדערע יוגנטלעכע, וואָס ווערן מיט שווערקייטן אירע לעזער. די נאָכפראָגע אויף ביכער ווערט גרעסער; דאָן באַשליסן זיי צו עפענען די „געשלאָסענע טיר" פאַר אַלע! זיי באַקומען די דרייסטקייט אַדורכצופירן, פון צייט צו צייט, נדבות־אַקציעס ביי די שטאָטישע איינווווינער — און די ביבליאָטעק וואַקסט ווי אויף הייוון... אין יאָר 1928 ציילט די ביבליאָטעק 250 ביכער. אין דער צווישן־צייט, אין יאָר 1925 גרינדעט אַ צווייטע גרופּע יוגנטלעכע צווישן זיי: חיים שמש, אברהם קוועלמאָן, טענענבוים יצחק, ראסיכאָווסקי אלתר און ביידאַטש זיידל ז"ל אַ לייען־זאַל אין הויז פון רחל גלאַצער אונטערן נאָמען „האגודת־הציונים". דער לייען־זאַל שליסט זיך אָבער גיך. עס בלייבט אין דער חברי־שער קאַסע אַ געוויסע סומע געלט. וואָס טוט מען מיט דעם? די פראָגע ווערט באַהאַנדלט דורך די חברים; היות ווי מען קען נישט קומען צו אַ הסכם, בלייבט פה־אחד: מ'זאָל קויפן מענדעלע מוכר־ספרימס ווערק, דאָס האָט דערוועקט דעם „אמתן אַפּעטיט" ביי די חברים; זיי ווערן פייערדיק־ערנסטע אָנהענגער פון שאָפן אַ גרויסע שטאָטישע ביבליאָ־טעק. חברה אַרדענען איין פון צייט צו צייט טע־אַטער־פאַרשטעלונגען און פאַרשיידענע אָנדערע אימפּרעזעס. די ביבליאָטעק אָנטוויקלט זיך אַלץ מער; די פרעקווענץ פון די לייענער וואָקסט. די

איינגעקויפטע ביכער דערוועקן זייער געשמאַק... אין 27.III 1927 ווערט די ביבליאָטעק לעגאַליזירט אונ־טערן נאָמען פון סניף „תּרבות"; די ביבליאָטעק ציילט דאָן 180 ביכער. ס'בלייבט ביי די גרינדער זיך צונויפצוגיסן מיט דער „התּחיה"־ביבליאָטעק, און אַזוי אַרום שאַפן אין גרויסע אַלגעמיינע שטאָט־ביבליאָטעק.

נאָך פיל אונטערהאַנדלונגען צווישן די פאָר־שטייער פון די ביידע ביבליאָטעקן ווערט געשלאָסן אַ קאָנטראַקט, וואָס אַנטהאַלט גרויסע הנחות פאָר די גרינדער פון דער „התּחיה"־ביבליאָטעק, און ס'קומט אַזוי אַרום צו אַ קעגנזייטיקער פאַרשטענ־דיקונג. די 250 ביכער ווערן איבערגעגעבן דער סניף „תּרבות"־ביבליאָטעק, ווּעלכע ציילט צוזאַמען ביי 400 ביכער.

היינט צו טאָג ציילט די ביבליאָטעק:

העברעישע ביכער	300
ייִדישע ביכער	500
בס"ה	800

די ביבליאָטעק־פאַרוואַלטונג באַשטייט איצט*) פון די פאָלגנדע פּערזאָנען:

1. אברהם קוועלמאַן
2. פיינביר לייבל
3. קירזנער יצחק
4. יודעלעווסקי יעקב
5. יאַקובאָוויטש משה.

*) אומעטום רעדט זיך עס וועגן דאָס יאָר 1936.

דער וועד פון קרן־קימת לישראל אין שערשעוו אין יאָר 1928. אויפן בילד: איטשע טענענבוים, זונדל יאַבלאָנאָוויטש, אברהם אפריק, יוסף שוכמאַן, צוקער, וועלוול שאַכערמאַן, שרה שיינבוים, יעקב קליי־נערמאַן, שמעון איזביצקי, זלמן געלערשטיין.

סטאַטיסטיק פון דער „יבנה"־שול ביים תרבות" אין שערשעוו

די קינדער־באַוועגונג פון נייַז יאָר־פאַרלויף

לערן־יאָר	I		II		III		IV		V		VI		VII		סך הכל
	יינגלעך	מיידלעך	יינגלעך	מיידלעך	יינגלעך	מיידלעך	יינגלעך	מיידלעך	יינגלעך	מיידלעך	יינגלעך	מיידלעך	יינגלעך	מיידלעך	
1926/27	10	8	7	3	7	11	12	7	10	5	10	9	—	—	99
1927/28	6	6	9	5	4	9	11	7	6	5	8	4	—	—	80
1928/29	11	14	3	12	11	5	3	6	6	4	6	1	7	7	96
1929/30	11	7	19	6	4	6	10	4	—	—	8	1	7	2	85
1930/31	9	24	15	8	13	7	10	3	4	9	—	—	—	—	102
1931/32	8	11	10	19	15	7	16	8	—	—	9	4	—	—	107
1932/33	14	17	13	16	14	10	13	8	11	4	—	—	7	2	129
1933/34	12	17	14	20	12	10	14	8	11	5	5	3	—	—	131
1934/35	11	15	14	18	7	14	13	11	12	9	10	7	—	—	141
1935/36	7	17	13	17	7	13	13	10	11	9	9	6	—	—	132

די קהילה אין שערשעוו*)

(אין די יאָרן 1928—1935)

יעדע נייַ געזעלשאַפטלעכע דערשיינונג אין לעבן רופט אַרויס אַן אָפּאָזיציע מצד די קאָנסערוואַטיוו עלעמענטן. אויך די קהילה אין שערשעוו האָט אויסצושטיין אַ שטאַרקע קעגנערשאַפט. מהאי־טעמא, זענען אירע פונקציעס נאָך זייער שוואַכע, אָבער ביסלעכווייז מערקט זיך לעצטנס מער לעבענס־אָטעם ביי דער קהילה; עס בירגערט זיך אין אָט דער געדאַנק, אַז אַ באַלעבאָס אויף שטאָטישע פאַרמעגנס מוז זיין, און השפּעה אויפן קולטור־געזעלשאַפטלעך רעליגיעזן לעבן איז דער באַדינג פון דער צייט.

איר אָנטשטייאונג

אין יאָר 1928 באַקומט די ראשי־הקהל אין פרוזשענע פון אינערן־מיניסטעריום אַ פאַראַדענונג אַדורכצופירן אין זייערע קרייזן (פרוזשענע, שערשעוו, לינעווע אין אראנטשיץ) וואָלן צו דער קהילה. צוויי פאַרשטייער פון פרוזשענער ראשי־הקהל קומען צופאָרן קיין שערשעוו, רופן צונויף די חשובי־העיר אויף אַ זיצונג, אויף וועלכער עס וועט געשאָפן אַ וואָל־קאָמיטעט פון 16 פערזאָן (אַ העלפט האָנדווערקער און אַ העלפט סוחרים). די וואָל־קאָמיסיע פירט אַדורך אַ רעגיסטראַציע פון דער שטאָטישער און אַרומיקער באַפעלקערונג. אין יולי 1928 קומען פאָר די וואָלן. די אורנע מיט די אָפּגעגעבענע שטימען פירט מען אַוועק קיין פרוזשענע. אין רעזולטאַט פון די וואָלן־וועלן באַשטימט 2 פרנסים פון שערשעוו, אין די פערזאָנען פון ה' קאָפּל קאָנטאָראָוויטש און ה' מאיר געלמאָן.

ס'וועלט אַוועקגעשיקט אַ דין וחשבון צו דער אַדמיניסטראַטיוועך מאַכט; ערשט נאָך 5 יאָר באַקומט די קהילה אַ באַשטעטיקונג פון מיניסטעריום. דעם 1 VIII 1933 וועלט די אָפּטיילונג פון דער קהילה אין שערשעוו, וואָס איר צענטער איז אין פרוזשענע ארגאַניזירט. דער סעקרעטאַר אין דער פערזאָן פון ה' יעקב מאיר קאַביזעצקי, וועלט באַשטימט דורך די פרנסים. מיט דער צייט פאָרלירט די שולע „יבנה" אירע דורכן פרעזעס ה' יחזקאל קרוגמאַן שווער דערוואַרבענע הכנסה־קוועלן, ווי די פראַצענטער פון דער שחיטה און ח"ק. מיט שווערקייט פועלט דער פרעזעס אויף דער בודזשעט־זיצונג, אַ פאַרהעלטניסמעסיק גרויסע סובסידיע פאָר דער שול. אָבער, ליידער, בלייבט דאָס נאָר אויפן פאַפּיר. נעמענדיק אין אַכט, אַז די אויסגאַבן, וואָס די קהילה, ווי אַן אינסטיטוציע, וואָס נעמט אָרום אַ גאַנצע שטאָט, זענען זייער גרויסע און די הכנסות, צוליב דער שטאַרקער קעגנערשאַפט מצד דער באַפעלקערונג — קליינע, וועלט פאַרשטענדלעך למאי די קהילה האָט בשום־אופן נישט געקאָנט אויסצאָלן אירע צוגעזאָגטע סובסידיעס.

לעצטנס, איז אַ דאַנק דער מי פון ה' קרוגמאַן יחזקאל אויסגעפועלט געוואָרן, אַז די אינסטיטוציעס און בתוכם די שולע באַקומען אויסגעצאָלט 50 % פון דער הכנסה, יעדן מאָנאַט, במזומנים.

די תקונים אין שטאָט

במשך פון דער עקסיסטענץ פון דער קהילה, האָבן די פרנסים אַדורכגעפירט אַ קאָלאָסאַלן רעמאָנט אין מרחץ, וואָס איז געווען זייער חרוב. די קהילה־טעטיקייטן אין זייערע אייגנצלהייטן שפּיגלען זיך אָפּ אין פאָלגנדיקע בודזשעטן:

*) דער דאָזיקער באָריכט איז געווען אָפּגעדרוקט אין דעם פּריער־דערמאָנטן „פנקס" פון דער אַלגעמיינער פּריוואַטער פּאָלקס־שולע „יבנה" ביי תּרבות אין שערשעוו. דער קורצער באָריכט וויּ אויך די קה־לה־ביודזשעטן פֿאַרגאַנצן די אַרבעט פון ז. יאָבלאָנאָוויטש וועגן שערשעוו, וואָס איז פאַרעפנטלעכט אין אַריינפּיר צום אָפּטייל „שערשעוו", פון אונדזער פנקס.

די ביודזשעטן פון דער שערשעווער קהילה פאַר די יאָרן 1933 — 1935 *)

יאָר 1933

הכנסה

שחיטה	1.500
חברה־קדישא	500
געבורטן און חתונות	200
עטאַט	2.600
ס״ה	4.800

הוצאה

שולע און ת״ת	1.500
בית־יתומים	700
פרויען־פאַריין	400
לינת־הצדק	200
האַלץ פאַר אָרעמע	210
מעות־חטים	200
ביבליאָטעק	50
באַד און בית־עלמין	500
סעקרעטאַר	300
אָפּצאָלונגען אין פרוזשענע	300
רייזעס	120
שמש	60
פאַפּיר	30
נישט־פאַרויסגעזעענע	230
ס״ה	4.800

יאָר 1934

הכנסה

שחיטה	3.800
מעטריקעס	200
עטאַט	1.312
חברה־קדישא	500
ס״ה	5.812

הוצאה

שוחט	1.800
שולע	1.200
בית־יתומים	200
פרויען־פאַריין	100
לינת־הצדק	200
דאָקטאַר	300
סעקרעטאַר	400
אָפּצאָלונגען אין פרוזשענע	360
ביבליאָטעק	50
מעות־חטים	100
באַד	500
באַנק־חוב	100
קראַנקן־קאַסע	125
פאַפּיר	30
רייזע־הוצאות	120
נישט־פאַרויסגעזעענע	227
ס״ה	5.812

יאָר 1935

הכנסה

עטאַט	1.000
שחיטה 50 %	1.500
חברה־קדישא	400
ס״ה	2.900

הוצאה

אָפּצאָלונגען אין פרוזשענע	500
סעקרעטאַר און שמש	225
פאַפּיר און ביכער	10
שולע „יבנה״	610
בית־יתומים	300
פרויען־פאַריין	300
לינת־הצדק	50
האַלץ פאַר אָרעמע	100
חוב־באַנק	100
ביבליאָטעק	20
באַד	300
בית־עלמים	40
רייזע־הוצאות	100
מעות־חטים	100
נישט־פאַרויסגעזעענע	145
ס״ה	2.900

*) די דאָזיקע ביודזשעטן זענען פאַקטיש געווען אַ טייל פון דעם פרוזשענער קהילה־ביודזשעט, וואָס האָט אַריינגענומען דעם „אויטאָנאָמען״ שערשעווער טייל. אַלע סומעס זענען אין פוילישע זלאָטעס (גילדן).

די אַלגעמיינע „גמילות־חסדים"־קאַסע אין שערשעוו*)

באַריכט

אין אַנהייב פון איר טעטיקייט, האָט די גמ"ח־קאַסע אין שערשעוו אַנטוויקלט זייער אַ שוואַכע אַרבעט. אין קאַסע איז געווען וויניק געלט און די צאָל אַרויסגעגעבענע הלוואות אַ נישטיקע.

אומצופרידן מיט דעם צושטאַנד, ווערט געפרופן אַ פאַרזאַמלונג ביי אַ באַטייליקונג פון 45 מיטגלידער (פאַרגעקומען שבת־דעם 15טן אַפּריל 1935, אין לאָקאַל פון „טאַג־הײם"). אויף אָט דער פאַרזאַמלונג קומען בולט צום אויסדרוק די פאַדערונגען פון די פאַרזאַמלטע, לגבי אַזאַ ערשטראַנגיק וויכטיקע אינסטיטוציע ווי עס איז די גמ"ח־קאַסע, און אַז דער ביז איצטיקער מצב קאָן אויף להבא נישט געדולדעט ווערן מער.

נאָך אַ לענגערע דיסקוסיע, ווערט באַשלאָסן צו ווייל אַ צייטווייליקן אַרגאַניזיר־קאָמיטעט, אויף אַ צייט פון 3 חדשים.

אינעם צייטווייליקן קאָמיטעט זענען אויסגעוויילט געוואָרן די ה"ה (לויטן א"ב): 1) גיכמאַן איסער, 2) וואַלדשאַן נאַטל, 3) וויסאָקער ישראל, 4) טענענבוים שבתי, 5) לינדין יצחק, 6) סיני בנימין, 7) פאַמער־אַניץ יוסף, 8) קאַזיאָל מיכאל, 9) קאַנטאַראָוויץ ראובן, 10) קאַלאַדיצקי אברהם, 11) קיסעלעוו יוסף, 12) קליינערמאַן יעקב, 13) קרוגמאַן יחזקאל, 14) ראָזאָמע אהרן. צוזאַמען פערצן (14) מענטשן, אין דעם 5 פערזאָן פון דער פריערדיקער פאַרזאַלטונג, און 9 —נייַ־אויסגעוויילטע.

אויף דער קאַנסטרוירונגס־זיצונג פון קאָמיטעט וואָס איז פאַרגעקומען גלייך דעם זעלבן טאָג, זענען אויסגעוויילט געוואָרן:

אַלס פּרעזעס — ה' ישראל וויסאָקער;

סעקרעטאַר — ה' יוסף קיסעלעוו;

קאַסיר — ה' יחזקאל קרוגמאַן;

פּרעזידיום־מיטגלידער — אברהם קאַלאַדיצקי און יצחק לינדין.

אין דער הלוואות־קאָמיסיע זענען אַריין די ה"ה: 1) מיכאל קאַזיאָל, 2) שבתי טענענבוים און 3) איסר גיכמאַן.

אין רעווידיר־קאָמיסיע — יעקב קליגערמאַן, מיכאל קאַזיאָל, ראובן קאַנטאַראָוויץ, בנימין סיני.

דער נייַ־אויסגעוויילטער קאָמיטעט אַנטוויקלט אַ פיבערהאַפטע טעטיקייט. אויף דער זיצונג, וואָס קומט פאָר גלייך אויפצומאָרגנס (דעם 16טן יוני) ווערט דורכן פּרעזעס ה' ישראל וויסאָקער, אַרויסגעוואָרקט אַ פאַרשלאָג, אַז די פאַרמעגלעכע פאַרוואַלטונגס־מיטגלידער באָרגן אויס פון אייגענער איניציאַטיוו, דער גמ"ח־קאַסע, געווינסע סומעס געלט אַן פּראָצענט.

אָפּשאַצנדיק די וויכטיקייט פון דעם פאַרשלאָג, נעמלעך — אַז אויב די פאַרוואַלטונגס־מיטגלידער אַליין ווילן נישט זיין אַרויסצוהעלפן דער אינסטיטוציע מיט אַנפּראָצענטיקע הלוואות, דעמאָלט קאָן די „גמילות־חסדים"־קאַסע ניט עקסיסטירן — האָבן די אַנוועזנדיקע באַווייזן אַ מוסטערהאַפטן בייַשפּיל, נישט נאָר דורך שיינע ווערטער, נאָר דורך מעשים, און באַשלאָסן אַליין צו געבן פרייוויליקע הלוואות אָן פּראָצענט, דער אינסטיטוציע, וואָס זיי רעפּרעזענטירן. דער ערשטער רופט זיך אַרויס דער פאַרשלאָג־געבער, פּרעזעס ה' ישראל וויסאָקער מיט אַ הלוואה פון 100 גילדן אויף אַ טערמין פון 6 חדשים, אָן פּראָצענט.

דאָן מעלדן זיך —

ה'	יחזקאל קרוגמאַן מיט	100 גילדן
ה'	איסר גיכמאַן מיט	100 גילדן
ה'	יוסף פאַמעראַניץ מיט	100 גילדן
ה'	מיכאל קאַזיאָל מיט	50 גילדן
ה'	בנימין סיני מיט	50 גילדן
ה'	ראובן קאַנטאַראָוויץ מיט	50 גילדן
ה'	יצחק לינדין מיט	50 גילדן
ה'	שבתי טענענבוים מיט	25 גילדן
ה'	אברהם קאַלאַדיצקי מיט	25 גילדן

---

*) דער באַריכט וועגן דער „גמילות־חסדים"־קאַסע אין שערשעוו איז אויך פון דעם ציטירטן פּונקט פון „יבנה". מיר האָבן דאָ בייַ דער געשיכטע פון דער דאָזיקער אינסטיטוציע פון קעגנזייטיקער הילף, אויך די מיטגלידער רשימה, וואָס האָט קנאַפּע 100 נעמען וואָס פאָר אַ סאַציאַלער שיכט עס האָט פון דער קאַסע געגאַסן. פון דער רשימה איז אַגב צו זען, אַז צו דער קאַסע האָבן געהערט יחידים מחוץ שערשעוו (בריסק, פרוזשענע, ביאַליסטאָק).

דער מיטגלידד־אָפּצאָל ווערט באַשטימט אויף 10 גראָשן אַ חודש. דערביי זייענדיק דורכגעדרונגען מיט דער פולער אחריות און ערנסט פאַר דער זאַך, און ווילנדיק אליין דינען אלס ביישפיל פאַר אַנדערע — לייגט ווידער פאַר דער פּרעזעס ה' ישראל וויסאָקער, אז אַלע אָנוועזנדיקע זאָלן איינצאָלן יעדער פאַר אַ גאַנצן יאָר פאַרויס מיטגלידד־אָפּצאָל.

דער פאַרשלאָג ווערט איינשטימיק אָנגענומען און אַלע קאָמיטעט־מיטגלידער צאָלן גלייך אויפן אָרט איין זייער באַשטייערונג.

די הויך פון יעדן מיטגלידס־פּאַי ווערט באַשטימט אויף 5 (פינף) גילדן, וועלכע ווערן צעלייגט אין דריי מאָל: גלייך ביים אַרויסגעבן די ערשטע הלוואה ווערט אַראָפּגערעכנט 2 גילדן, און די איבעריקע — אין 2 ראַטעס צו 1,50 גילדן.

די הלוואות גופא זענען אויף אַ סומע ביז 40 (פערציק) גילדן, מיט אַ טערמין פון 5 וואָכן.

די הלוואות ווערן אַרויסגעגעבן 2 מאָל וועכנטלעך: דינסטיק און שבת צונאַכטס.

אויף אַ באַריכטס־זיצונג, וועלכע איז פאָרגעקומען דעם 30סטן יולי, ווערט פעסטגעשטעלט, אז פאַר די 2 וואָכן זינט די „גמילות־חסדים"־קאַסע עקסיסטירט, זענען געשאָפּן געווָארן 30 מיטגלידער. פאַיען זענען אינגעצאָלט געווָארן אויף אַ סומע פון 105,50 זלאָטעס. פּקדנות (וואקלאַדן) אויף 575 זלאָטעס. מיטגלידס־אָפּצאָל — 12,30 גילדן.

הלוואות זענען אַרויסגעגעבן געווָארן 11 אויף דער אַלגעמיינער סומע פון 330 גילדן.

דעם 10טן יולי איז פאָרגעקומען אַ זיצונג פון דער קרעדיט־קאָמיסיע אין באַשטאַנד פון די ה"ה: מיכאל קאָזיאל, איסר גיכמאן און שבתי טענענבוים. יי האָבן באַשטימט פאַר 42 מיטגלידער קרעדיטן לויט זייער שטאַנד אויף דער אַלגעמיינער סומע פון 1.695 זלאָטעס.

דאָסגלייכן די רעווידיר־קאָמיסיע (אין באַשטאַנד פון די ה"ה יעקב קליינערמאן, מיכאל קאָזיאל, ראובן קאַנטאָראָוויץ און בנימין סיני) האָט דעם 15טן יולי דורכגעפירט אַ רעוויזיע פון די ביכער אין דער אָנוועזנהייט פון פרעזעס ה' ישראל וויסאָקער און קאַסיר ה' יחזקאל קרוגמאן — און פעסטגעשטעלט, אז אַלץ ווערט געפירט אין דער בעסטער אָרדענונג.

די הלוואה פון ה' זרח בירענבוים

נאָכדעם ווי די „גמילות־חסדים"־קאַסע האָט באַוויזן פאָפּולער און באַליבט צו ווערן אַ דאַנק דער אומדערמידלעכער און מוסטערהאָפטער אָרבעט פון די קאָמיטעט־מיטגלידער — איז די ידיעה וועגן אָט דער יונגער און אַזוי נויטוועניקער אינסטיטוציע — דערגאַנגען אויך צו די שערשעווער לאַנדסלייט אין אויסלאַנד.

דעמאָלט האָט זיך אין אַ בריוו געוועלדעט אונדזער בן־עיר, דער חשובער עסקן און כלל־טוער ה' זרח בירענבוים פון פתח־תקוה (ארץ־ישראל) און אָנגעבאָטן צו געבן דער „גמילות־חסדים"־קאַסע אַן אָנפאַנגסקאפּיטאל פון 500 (פינף הונדערט) דאָלאָר אויף אַ טערמין פון 3 יאָר.

די פאַרוואַלטונג ווועלכע איז זיך צונויפגעקומען דעם 27סטן אויגוסט, האָט מיטן פולן ערנסט באַטראַכט דעם פאַרשלאָג פון ה' בירענבוים. נאָך אַ לעבהאַפטער דיסקוסיע, איז באַשלאָסן געווָארן, אז מען וועלדעט זיך וועגן אַ הלוואה דערווייל נאָר פון 300 (דריי הונדערט) דאָלאָר; אָבער גאַנאַטיע אויף דער סומע זאָל מען דעם ה' בירענבוים אָווקשיקן וועקסלען אויף דער אַלגעמיינער סומע פון 1.600 זלאָטעס.

דער ה' זרח בירענבוים אָבער, האָבנדיק דעם פולן צוטרוי צו דעם קאָמיטעט, ווארט נישט אויף קיין ענטפער און קיין וועקסלען, און שיקט אַריין דעם 17טן אויגוסט אויף דעם אָדרעס פון קאַסיר, ה' יחזקאל קרוגמאַן, פאַר דער אַלגעמיינער „גמילות־חסדים"־קאַסע אַ טשעק פון 550 דאָלאָר.

500 דאָלאָר אין הלוואה און 50 דאָלאָר אַ נדבה פאַר דער קאַסע.

דער קאָמיטעט אָקצעפּטירט דאָן די הלוואה מיט דעם באַדינג, אַז דער ה' זרח בירענבוים וועט מסכים זיין צו וואָלאָריזירן די 500 דאָלאָר אויף פּויליש זלאָטעס, לויט דער טאָג־קורס 5,25 זלאָטעס. און באַשליסט אויסצודריקן אַ דאַנק דעם ה' זרח בירענבוים.

פון די 500 דאָלאָר ווערט באַשלאָסן דערווייל אויסצוטוישן נאָר 50. די רעשט (450 דאָלאָר) פאַרבלייבט פאָרלויפיק אין עפעקטיווע דאָלאָרן. לויט אַ שפּעטערדיקן באַשלוס ווערן אויסגעטוישט נאָך 100 דאָלאָר אין זלאָטעס.

אין אָנהייב סעפּטעמבער האָט דער ה' זרח בירענבוים פון ארץ־ישראל, געווייזלט אין פּוילן און באַזוכט אויך זיין היימשטאָט שערשעוו. ביי דער געלעגנהייט איז פאַרגעקומען אַ פייערלעכע זיצונג פון גאַנצן קאָמיטעט מיטן חשובן גאַסט בראש.

דער פרעזעס ה' וויסאָקער גיט איבער אַ ענעויעם באַריכט פון דער טעטיקייט, וואָס עס פירט די אַלגעמיינע „גמילות־חסדים"־קאַסע אין שערשעוו. די צאָל מיטגלידער איז געוואָקסן ביז 75, לייערס — 46, אַרויסגעגעבענע הלוואות אויף דער אַלגעמיינער סומע פון 1.276 זלאָטעס.

יעדער מיטגליד קאָן קריגן אַ צווייטע הלוואה אין דריי טעג אָרום נאָכן אויסצאָלן די ערשטע. די

גרויס פון אַ הלוואה איז געהעכערט געוואָרן ביז 50 זלאָטעס. די קאַסע, וואָס איז פריער געווען אָפן נאָר 2 מאָל אין דער וואָך — איז איצט טעטיק יעדן טאָג פון 7 ביז 9 אַוונט (אין הויז פון ה' יחזקאל קרוגמאַן).

דער געזעלשאַפט, ה' זרח בירענבוים, ווייזט אַרויס גרויס פֿאַראינטערעסירונג פֿאַר דער ביז איצטיקער אַרבעט. לויט זיין פֿאַרשלאָג ווערט באַשלאָסן אויף ווייטער אַרויסצוגעבן אויך אויף סומעס גרעסערע פון 50 גילדן. ער אַפּעלירט צו די קאָמיטעטמיטגלידער, זיי זאָלן זיין פֿאַראינטערעסירט, אַז וואָס מער פֿערזאָנען זאָלן געניסן פון דער „גמילות־חסדים"־קאַסע.

וועגן דער הלוואה פון די 500 דאָלאָר: היות די געלטער אין דער „גמילות־חסדים"־קאַסע ווערן אַרויסגעגעבן און איינקאַסירט נאָר אין זלאָטעס, נעמט דער ה' בירענבוים די זאַך צו קענטעניש און באַשטימט דאַרויף, אַז דער קאָמיטעט זאָל אויסטוישן די גאַנצע סומע לויטן טאָג־קורס פון דאָלאָר. דער חוב ווערט וואָלאָריזירט (אויף דער אַלגעמיינער סומע פון 2.625 גילדן) און דער קאָמיטעט פֿאַרפליכטעט זיך אין דריי יאָר אַרום עס צוריקצוצאָלן.

עס ווערט באַוואָרנט, אַז אין פאַל פון אַ שינוי אין וואָליוטע־קורס, מוז די פֿאַרוואָלטונג די איינגעקאַסירטע געלטער צוריק אויסטוישן אויף דאָלאָרן.

די פֿאַרוואָלטונג פון דער „גמילות־חסדים"־קאַסע אין שערשעוו דריקט אויס דערמיט איר גרויסן דאַנק דעם חשובן עסקן און נדבן, ה' זרח בירענבוים פון ארץ־ישראל, און ווינטשט אים אין נאָמען פון אַלע מיטגלידער — גליק און דערפֿאָלג אין זיין לעבנס־וועג. ברכה והצלחה בכל מעשה ידיו!

גלייכצייטיק ווערט אַפּעלירט צו אַלע אונדזערע שערשעווער לאַנדסלייט אין אַמעריקע און אַנדערע ערטער, אַז זיי זאָלן זיך פֿאַראינטערעסירן מיט אַזאַ וויכטיקער אינסטיטוציע, ווי עס איז די „גמילות־חסדים"־קאַסע, וועלכע העלפט אַרויס מיט אַנפֿראַצענטיקע הלוואות דער רוינירטער יידישער באַפֿעלקערונג אין שערשעוו, געבנדיק זיי דערמיט אַ מעגלעכקייט זיך צו דערהאַלטן ביי זייערע שוואַכע פֿאַרמעגנס־פֿרנסה קוועלן.

די ברכות און ווינטשן פון די היגע יידישע איינוווינער, זאָלן זיי, די ווייטע לאַנדסלייט אויפמוטערן און פֿאַראינטערעסירן פֿאַר זייער היימשטאָט שערשעוו אין דער אַרטיקער „גמילות־חסדים"־קאַסע, וואָס לינדערט אין באַקעמפט דער שרעקלעכער פֿאַראַרעמונג פון יידישן ישוב. וה' הטוב ישלם גמול פּעלם — און זיי זאָלן באַגליקט ווערן בכל מעשה ידיהם, ווי עס ווינטש זיי

די פֿאַרוואַלטונג פון דער אַלגעמיינער „גמילות־חסדים"־קאַסע אין שערשעוו.

פּרעזעס — ישראל וויסאָקיער
סעקרעטאַר — יוסף קיסעלשטיין
קאַסיר — יחזקאל קרוגמאַן
פּרעזידיום־מיטגלידער — משה אליהו זילבערשטיין, יוסף פֿאָמעראַניעץ, פיוול גראַנאַט
קרעדיט־קאָמיטעט —איסר גיכמאַן, מיכאל קאַזיאַל, שבתי טענענבוים
רעוו׳־קאָמיסיע — סיני בנימין, ראובן קאַנטאָראָוויץ, מיכאל קאַזיאַל, יעקב קליינערמאַן.

די צאָל מיטגלידער פון דער אַלגעמיינער „גמילות־חסדים"־קאַסע אין שערשעוו

1. זרח בירנבוים, פּתח־תקוה;
2. ישראל וויסאָקער;
3. יחזקאל קרוגמאַן;
4. יוסף קיסעלשטיין;
5. יוסף פֿאָמעראַניעץ;
6. איסר גיכמאַן;
7. ראובן קאַנטאָראָוויץ;
8. בנימין סיני;
9. שבתי טענענבוים;
10. מיכאל קאַזיאַל;
11. משה־אליהו זילבערשטיין;
12. פייוול גראַנאַט;
13. יעקב־מאיר קאָביזעצקי;
14. יעקב קליינערמאַן;
15. אברהם קוועלמאַן;
16. באָבל קאָמיניעצקי;
17. שרה נייבריף;
18. בערל קאַלבקויף;
19. משה קאָמיניעצקי;
20. ישראל ווינאָגראַד;
21. אביגדור שניידער;
22. שמעון איזביצקי;
23. ברוך פּאָקטער;
24. באָבל רוכאמעס;
25. אַברהם ריסוחובסקי;
26. מרדכי קרוגמאַן;
27. משה נירענבלאַט;
28. קאָפּל קאַנטאָראָוויץ;
29. יוסף שמש;
30. מאיר גאַלפּערן;
31. לייזער־לוי ווינאָגראַד;

32. משה פֿאַמעראַניעץ;
33. משה יוסף נאָטעס;
34. משה טוכמאַכער;
35. יצחק קאַנטאָראָוויץ;
36. יצחק־הערש קאַמיניעצקי;
37. בענדיט ליפשיץ;
38. פייגל ווינאַגראַד;
39. הערש קאַלבקויף (בן אברהם);
40. אליהו נייבריף;
41. שמואל־יואל מילנער;
42. הערשל־יצחק אסיפֿאָוויטש;
43. יצחק שניידער;
44. ישראל שניידער;
45. יעקב שניידער;
46. מאיר געלמאַן;
47. חעמל איזביצקי;
48. פייוול טענענבוים;
49. אברהם גווירף;
50. יעקב גיכמאַן;
51. משה נידבערג;
52. יהושע פינסקי;
53. דוד פישל;
54. יהודה בילטשיק;
55. טעמע קוועלמאַן;
56. שיינע־מירל בייזער;
57. שלום־בער כאדריצקי;
58. לייבל לעבערשטיין;
59. גינענדל דומב;
60. ישראל ווינאקיר;
61. אַלטע גוסטמאַן;
62. יעקב יידעלעווסקי;
63. שלמה פיינבירג;
64. חיים טענענבוים;
65. זעליק ניבאשטשיק;
66. רבקה וואָליניעץ;
67. פֿאַניע באַאומריטטער;
68. עבדיהו שניידער;
69. משה ווייגער;
70. משה קראַווטשיק;
71. גדליהו כאדריצקי
72. משה געלערשטיין (בריסק);
73. אהרן געלערשטיין;
74. שמואל לעבערשטיין;
75. זלמן פרידמאַן (בריסק);
76. אלקנה ליפשיץ;
77. יעקב־ישעיהו קראַווטשיק;
78. יעקב זיידמאַן (פרוזשענע);
79. הערצקע פישעלעס;
80. פנחס קרונשטאט;
81. גרשון פיינבירג;
82. יצחק־דוד רייטמאַן;
83. אַהרן לערנקינד;
84. שמחה ניבאַשטשיק;
85. שלמה פישמאַן;
86. הערש קאַלבקויף (בן אליעזר);
87. אַלטער קליינשטיב;
88. לייזער רייטמאַן;
89. שלמה פעלדמאַן;
90. יונה קאַטאָווסקי;
91. יעקב קאַטאָווסקי;
92. משה סאַכע (בריסק);
93. פייוול להעמאַן;
94. חייקע מאכלעדער;
95. נתן קרעניצער;
96. פירמע רעווזין (ביאַליסטאָק);
97. לאה פֿאַמעראַניעץ;
98. משה־אַהרן ביידאַטש;
99. חיים סעליק (בריסק).

לויט די אַנגעגעבענע באַשעפטיקונגען זענען די מיטגלידער פון דער „גמילות־חסדים"־קאַסע באַשטאַנען פון:

10 — סוחרים; 9 — קרעמער; 9 — שמאַטניקעס; 6 — קצבים; 5 שניידערס; 5 — שוסטערס; 4 — תבואה־הענדלערס; 4 — שלאָסערס; 3 — שינדלמאַכערס; 3 — בעלי־עגלות; 3 — סטאָלערס; 3 — שניידערקעס; 3 — דאַרף־הענדלערס; צו 2 — בעקערס, לערערס, רימערס, סמאָלאַרניקעס; צו 1 — מילנער, טאַנדעטניק; פערד־הענדלער, באַאַמטער, פאַרבער, פאָטאָגראַף, אַפּטייקער, דענטיסט.

מיר האָבן פאַר זיך אַ טיפּישע פֿאַנאַמע פון דעם סאָציאַלן צוזאַמענשטעל פון שערשעוו, אין די דרייסיקער יאָרן.

די קבוצה „יהודה" פון „השומר הצעיר" אין שערשעוו, תרפ"ח, 1928.

פֿאַרוואַלטונג פון דער „תרבות"־ ביבליאָטעק אין שערשעוו. אויפן בילד: מאָטיע שאכערמאן, מאיר יאָב־ לאָנאָוויטש, רבקה פּאָזניאַק, פישל פיינבערג, בריינע דעם לעריערס, יעקב וואלטשאן, אַלטער חנה דער מילנערקעס, מיכל קירזשנער, אַלטער ראָסאָכאָווסקי, זונדל יאָבלאָנאָוויטש, ביילקע גיכמאַן.

סעלץ

ס ע ל ץ

בעת דער הערשאַפט פון דער פּוילישער זשעטשפּאָספּאָליטאַ געהערט צו דער בריסק־ליטאָווסקער וואיעוואָדשאַפט.

לויטן באַשלוס פון ליטווישן וועד אין יאָר 1623, געהערט צום בריסקער קרייז (גליל).

אין דער „באַשרייבונג פון דער רייזע פון פּוילישן שליח אין מאָסקווע אין יאָר 1678“ (רוסיש) בערנאַרד טאַנענער, ווערט סעלץ געשילדערט ווי:

„אַ גרויסע, הילצערנע, מיט יידן איבערפולטע שטאָט“.

אין 1766 זענען דאָרטן געווען 260 יידן;

בעת דער „רעוויזיע“ (ציילונג) פון 1877, 680 נפשות;

ביי דער פּאָלקסציילונג פון 1897 זענען אין סעלץ געווען 2.648 אייטווינער דערפון 866 יידן.

(פון דער בראָקהאוז־עפראָנס רוסיש־יידישער „יעווריייסקאַיאַ ענציקלאָפּעדיאַ“ באַנד 14, זייט 121).

סעלץ – דאָס ווינעלע פון ווילנער גאון

דער בארימטער ווילנער גאון רבי אליהו איז געבוירן געוואָרן אין סעלץ. זעלטן ווער עס ווייס דעם דאָזיקן פּרט. מיר ברענגען דאָ ווייטער אַ ביאָגראַפישן פראַגמענט, וואָס האָט אַ שייכות צו די עלטערן פון ווילנער גאון און זייַנע קינדער־יאָרן, וואָס האָבן אַ שייכות צו סעלץ. מען דאַרף אַנענעמען, אַז אין דער דערציילונג איז אַ ביסל אַרויסגעוועבט, ווי מען רופט עס „פּיקציע“, אָבער דאָס ענדערט נישט דעם פּאַקט, אַז די עלטערן פון ווילנער גאון זענען געווען פון סעלץ און, אַז ער איז טאַקע דאָרטן געבוירן געוואָרן.

ביז הייַנטיקן טאָג, אז עמיצער זאָגט, אַז ער שטאַמט פון ווילנע — איז דאָס אַליין שוין אַ שטיקל יחוס.

ווילנע איז געווען די שטאָט פון לערנען, פון וויסן, — די שטאָט פון יידישקייט — און די קרוין פון ווילנע איז געווען „דער ווילנער גאון“, רבי אליהו.

דער ווילנער גאון האָט געגעבן דער שטאָט אזוי־פיל אָנזען, אַזויפיל „ליכט פון תורה“, אַז יידן האָבן זיך דערלויבט צו רופן די שטאָט „ירושלים פון ליטע“.

עס איז כמעט שווער צו פאָרשטיין, אַז יידן זאָלן זיך דערוועגן אַ ריר טאָן די גרויסקייט פון ירושלים און צוטיילן דעם נאָמען צו נאָך אַ שטאָט. אָבער דאָס איז געשען מיט ווילנע, די שטאָט פון ווילנער גאון.

די מוטער פון ווילנער גאון האָט געשטאָמט פון אַ קליין שטעטעלע, סעלץ, נישט וויַיט פון בריסק, אין דער ליטע. סעלץ איז געווען אַ פאַרוואָרפן ווינקל, אַ שטעטעלע וואָס האָט זיך מיט גאָרנישט אויסגעצייכנט, אויסער מיט אָרעמקייט. איז אָבער סעלץ אויך דערהויבן געוואָרן: טריינע האָט חתונה געהאַט מיטן גרויסן למדן פון ווילנע, ר' שלמה־זלמן, און אין סעלץ איז געבוירן געוואָרן זייער זון — דער ווילנער גאון (אין יאָר 1720).

טריינע, די מוטער פון ווילנער גאון, ווי אַלע יידישע טעכטער פון די קלייַנע שטעטלעך פון ליטע, איז געווען אַ צנועה און זי האָט געטאָן מעשים טובים — דאָס איז די גרעסטע לויב ביי יידן. זי פלעגט קומען אויף אָרעמע חתונות און טאָנצן, דערפריַען חתן־כלה.

איינמאָל האָט זי זייער אַ סך געטאָנצט אויף אַ חתונה און דאָס איז געווען צופיל פאָר איר געזונט, האָט מען איר געפרעגט צוליב וואָס זי טוט דאָס, און זי האָט געענטפערט: אויף צו פאַרדינען אַ מצווה. און אין זכות פון דעם איז ביי איר געבוירן געוואָרן איר זון, וואָס איז געוואָרן דער ווילנער גאון. אַזוי דערציילט מען.

באַשײדנקייט, צניעות, — דאָס זענען געווען די גרויסע מעלות פון טריינען, און דאָס זענען אויך געווען די גרויסע מעלות און כאַראַקטער פון ווילנער גאון. ער איז קיינמאָל קיין רב נישט געווען.

מען האָט אים אַ סך מאָל געבעטן ער זאָל ווערן רב פון ווילנע. ער האָט אָבער אָפגעזאָגט. פאַר אים איז געווען ענוג דאָס לערנען אַליין, די תורה, דער כבוד פון דער תורה. דעם טיטל רב האָט ער נישט געוואָלט נעמען פאַר זיך. (אַזוי האָט אויך געטאָן זיין טאַטע, ר' שלמה־זלמן).

אַרום דער גאַנצער משפחה פון דעם ווילנער גאון ווערט אָט דער אינפאַכער שטריך פון מענטשלעכער באַשיידנקייט זייער שטאַרק דערהויבן: דער ווילנער גאון איז געווען באַשיידן, זיין מוטער, זיין פאָטער, און אין די פריערדיקע דורות — אַלע זענען געקרוינט מיט באַשיידנקייט.

ווען דער ווילנער גאון איז געווען אַ קינד האָט ער זיך אָפגעזאָגט צו שפילן אין הוידעס מיט די קינדער. די מוטער, טריינע, האָט אים געפרעגט פאַרוואָס ער וויל זיך נישט הוידען. זי איז געווען איבערראַשט, ווען דאָס קינד האָט איר דערקלערט, אַז ער וויל זיך נישט אויפהייבן אינדערהויך אויף דער הוידע, וויל אויפן צוויטן עק פון ברעט גייט אַן אַנדער קינד אַראָפּ נידעריק צו דער ערד. ער קאָן דאָס נישט ליידן...

ווען ער איז אַלט געווען זעקס מיט אַ האַלבן יאָר האָט ער געהאַלטן אַ דרשה אין גרויסן בית־מדרש אין ווילנע, דאָס קינד האָט געדרשנט ווי אַ גרויסער למדן. אַלע זענען געשטאַנען מיט אָפענע מיילער און זיך צוגעהערט. דער ווילנער רב, ר' יהושע העשל, האָט דעם „בחור" פאַרהערט. ער האָט אים געשטעלט אַ פראָגע און האָט אים געגעבן אַ שעה צייט אויף צו באַטראַכטן דעם ענטפער. עס איז נאָך די שעה נישט אַריבער און דער קליינער אליהו איז געווען גרייט אויף צו געבן דעם ענטפער.

הונדערטער תלמידים האָט געהאַט דער ווילנער גאון. זיי האָבן אים פאַרערנט, כמעט פאַרגעטערט. אַ פונק פון דער פאַרערנונג פאַרן זון איז געפאַלן אויף דער מוטער. ר' חיים וואָלאָזשינער, אַז ער פלעגט קומען צו דעם טייך ראָמנאָוע, פלעגט ער מאָכן אַ ברכה: געלויבט איז גאָט וואָס האָט געטאָן צו מיר אַ נס אין דעם אָרט. אַז מען האָט אים געפרעגט, וואָס איז מיט אים געשען אויף דעם אָרט, האָט ער געזאָגט: ווען די מוטער פון ווילנער גאון, טריינע, איז געווען אַ פיצל קינד, האָט איר די מאַמע געטראָגן אין אַ קישעלע און געדאַרפט מיט איר דורכגיין איבער דעם טייך ראָמנאָוע. זיי זענען ביידע אַרײַנגעפאַלן אין וואַסער און זיי זענען געראַטעוועט געוואָרן.

טריינען מיטן נאָמען קישעלע האָט מען אַוועקגעלייגט אויף אַ הייסן אייזן, זי זאָל זיך אָפטריקענען. דאָס קינד האָט זיך פאַרברענט אַ פיסל, אָבער עס האָט איר נישט געשאַדט. זי איז לעבן געבליבן. און דערפאַר בענטשט ער, ר' חיים וואָלאָזשינער, אויפן נס. וויל ווען נישט דאָס וואָס טריינע איז לעבן געבליבן, וואָלט ער נישט געהאַט דעם ווילנער גאון פאַר אַ רבי...

דער ווילנער גאון האָט ליב געהאַט זיין מוטער. ער האָט צו איר געשריבן אַ בריוו, ווו ער רופט זי — מיין געליבטע, מיין מוטער, און ער שרייבט: „איך וויס, אַז דו ביסט אַ צנועה און דו דאַרפסט נישט מיינע אַנווייזונגען"... דעם דאָזיקן בריוו האָט ער געשריבן צו זיין משפחה און אַ באַזונדערן בריוו צו דער מוטער, ווען ער איז געפאָרן קיין ארץ־ישראל און האָט געגעבן זיין משפחה אַנווייזונגען ווי מען זאָל זיך אויפפירן און ווי מען זאָל דערציען זיינע קינדער.

דער בריוו צו דער מוטער איז געשריבן מיט פיל צאָרטקייט: „איך בעט דיך זייער דו זאָלסט זיך נישט זאָרגן וועגן מיר, אַזוי ווי דו האָסט מיר צוגעזאָגט, און אַז גאָט וועט העלפן און איך וועל זוכה זיין צו זיין אין ירושלים די הייליקע שטאָט, ביים טויער פון הימל, וועל איך בעטן פאַר דיר ווי איך האָב צוגעזאָגט".

אין זיין בריוו צו דער משפחה דערמאָנט ער צוויי מאָל, אַז מען זאָל האַלטן גוט די מוטער.

שלמה־זלמן און טריינע האָבן געלעבט אַן אָרעם לעבן, אָבער עס איז באַקאַנט, אַז לויט זייערע מעגלעכקייטן האָבן זיי געגעבן אַ סך צדקה.

זייער זון, דער ווילנער גאון איז אַוועק נאָך ווייטער אין זיין באַציונג צו געלט. ער האָט געלעבט פון אַ קליינער פענסיע וואָס זיין זיידע האָט איבערגעלאָזן אין דער ווילנער קהילה מיטן באַפעל, אַז דאָס זאָל אויסגעצאָלט ווערן צו די פון זיין קינדס קינדער וואָס וועלן זיך פאַרנעמען מיט לערנען תורה. די ווילנער קהילה האָט דורכן שמש יעדע וואָך געשיקט צו רבי אליהו די פענסיע.

עס האָט זיך אַרויסגעוויזן, אַז דעם שמש האָט אַ ברען געטאָן דער יצר הרע און ער האָט אויפגעהערט אָפצוגעבן דאָס געלט, און האָט עס געלייגט צו זיך אין קעשענע.

דער ווילנער גאון האָט געליטן נויט און ער איז נישט געגאַנגען צו דער קהילה פאַרשעמען דעם שמש.

פון דער מאַמען האָט ער זיך אויסגעלערנט, אַז מען דאַרף יענעם אַוועקגעבן. ער איז געגאַנגען אַ טריט ווייטער: ער האָט זיך געלאָזט מען זאָל ביי אים אַוועקנעמען...

נישט אומזיסט האָט ער אָנגעזופן זיין מוטער: „מיין געליבטע, מיין מוטער, איך וויס אַז דו ביסט אַ צנועה". אין באַשיידנקייט האָט זי געטאָן גוטס צו מענטשן, און אין דעם ליכט איז געבליבן די געשטאַלט פון דער מוטער פון ווילנער גאון.

מרדכי בערנשטיין

די סעסיעס פון „ועד מדינת ליטא" אין סעלץ

פון דעם „ועד ארבע ארצות", אַדער וי ער האָט געהייסן „ועד המדינות", צו וועלכן עס האָבן געהערט די 4 פּוילישע פּראָווינצן (גרויספּוילן מיט מאַזאָוושע, קליינפּוילן, רייסן און ליטע) און האָט עקזיסטירט פון יאָר 1581 ביז 1764, האָט זיך אין יאָר שפ"ג (1623) אויסגעטיילט אַ באַזונדערער, אַ סעפּאַראַטער „ועד מדינת ליטא", וואָס האָט עקזיסטירט פון שפ"ג (1623) ביז תקכ"א (1761).

תחילת האָבן צום דאָזיקן באַזונדערן ליטווישן ועד געהערט די דריי גרויסע קהילות בריסק־דליטא, הוראדנא (גראָדנע) און פּינסק, מיט די שכנותדיקע **קלענערע קהילות; נאָכדעם זענען צום ליטווישן ועד אויך צוגעשטאַנען די גרויסע קהילות** ווילנע **און** סלוצק מיט זייערע סביבות.

נישט דאָ איז דער פּלאַץ פּאַר אַ **ענויער** אַפּ־האַנדלונג **פון דעם** „ועד מדינת ליטא", איינע פון **די אינטערעסאַנטע** געשעענישן **פון** דעם **יידישן תפוצות־לעבן;** איינע **פון** די פיל דערשיינונגען **און פאַרמען פון יידישן** אויטאָנאָמיזם **אין** זייער **צעשפּרייטקייט צווישן** די **אומות** — **פון** אַ **מלוכה אין** אַ **מלוכה. עס** איז שוין וועגן דעם דאָזיקן, זייער **באַלערנדיקן, קאַפּיטל פון אונדזער** געשיכטע פּאַראַן **זייער** אַ רייכע **און** פּאַרשיידנאַרטיקע ליטע־ראַטור.

מיר נעמען אָבער אַריין אַ פּראָגמענט פון דעם דאָזיקן קאַפּיטל אין אונדזער פּנקס צוליב דעם פּאַקט, וואָס פון די דריי און דרייסיק זיצונגען וואָס דער ליטווישער ועד האָט אין משך פון זיין עקזיסטענץ אָפּגעהאַלטן, זענען דרייצן פּאַרגעקומען אויף דער טעריטאָריע, וואָס עס נעמט אָרום אונדזער פּנקס, דהיינו: צוועלף אין סעלץ און אײנע אין פּרושענע. די איבעריקע זענען פּאַרגעקומען: אין כאָמסק — 5; אין בריסק־דליטא — 4; אין זאָבלודאָוו און גראָדנע — צו 2; אין מיסטעצקי, קרינקי, אַלקעניק, אַמדור, מיר און סלוצק צו אײן זיצונג. נאָר אַ זיצונג איז נישט באַווּוסט, ווו זי איז פּאַרגעקומען, משמעות אין וויסאָקע־ליטעווסק.

ווי מיר זענען גייט סעלץ אויפן ערשטן אָרט פון **די שטעט,** וווּ עס זענען אָפּגעהאַלטן געוואָרן די **סעסיעס פון ועד.**

און נאָך אַ פּרט — בכלל זענען אויף די דער־מאָנטע 33 זיצונגען פון „ועד מדינת ליטא" אָנגע־נומען גענואָרן 1.010 (תתר"י) באַשלוסן, אַדער תקנות. פון זיי זענען בעת די זיצונגען אין סעלץ אָנגענומען גענואָרן 395, דאָס הייסט מער ווי אײן דריטל!

דער דאָזיקער פּאַקט, מיינען מיר, איז אַזאַ, וואָס פּאַרדינט אין אונדזער פּנקס, ביי דער אָפּטיילונג סעלץ, פּאַראַייביקט ווערן.

***

די דאָזיקע זכיה האָט דאָס שטעטעלע סעלץ פּאַרדינט נישט מחמת, וואָס זי איז אין יענער צייט געווען פון די חשובסטע און גרעסטע קהילות. פּאַר־קערט, זי איז געווען וויט פון פּאַרגלייכן זיך, נישט נאָר מיט אַזעלכע גרויסע קהילות ווי בריסק, גראָדנע, ווילנע, פּינסק אַדער סלוצק; זי איז אפילו געווען הינטערשטעליק לגבי פּרושענע, זאָבלודעווע און מיר.

עס איז משמעות געווען אַן אַנדער סיבה, וואָס האָט גורם געווען, אַז סעלץ זאָל האָבן ביי זיך אַזש צוועלף סעסיעס פון ועד. דאָ האָבן, ווייזט אויס, די דעלעגאַטן זיך געפּילט רויקער, געקענט זייער אַרבעט פירן נישט געשטערט פון „זייטיקע" פּאַק־טאָרן. און דאָס איז דאָן געווען זייער אַ וויכטיקער ענין.

מיר געפינען טאַקע אין די פּראָטאָקאָלן פון דעם ליטווישן ועד זייער אַ סך אָנדייטונגען און תקנות וועגן די שטערונגען מצד „זייטיקע" גורמים און אויך וועגן „אינערלעכע" שטערערס. דאָס זע־נען געווען אָפּטמאָל די סיבות, אַז מען האָט גע־מוזט בייטן דאָס אָרט פון די זיצונגען, איבער־טראָגן זיי פון איין פּלאַץ אויף אַן אַנדערן. מיר געפינען אין די פּראָטאָקאָלן בולטע אָנצוהערענישן וועגן קריגעריין בעת די זיצונגען און אפילו מסירות. מען האָט דעריבער געמוזט זוכן ערטער, וווּ אַזוינס זאָל נישט געשען און דער עיקר, אַז אַ „בייז אויג" זאָל נישט שאַדן ברענגען דער סע־סיע און אירע באַטיילינגען.

לכתחילה איז געווען באַשטימט, אַז די זיצונ־

גען זאָלן פֿאַרקומען אין בריסק־דלי׳טא. דאָרטן זענען טאַקע פֿאַרגעקומען די ערשטע דרי׳ ועד־סעסיעס פון די יאָרן שפ״ג (1623), שפ״ו (1626), און שפ״ז (1627). דעם טעם פֿאַר דעם דאָזיקן באַשלוס געפינען מיר טאַקע אין דער תקנה נו־מער 68 (סימן ס״ח) פון דער ערשטער סעסיע אין בריסק־דלי׳טא. עס זאָגט זיך דאָרטן, אַז עס איז באַשלאָסן געוואָרן זיך צוזאַמענצוקומען אין בריסק־דלי׳טא, ווייל:

„בחיי האלוף מוהר״ר מ א י ר, בהיות שהוא זקן בא בימים ולא יוכל עור לצאת ולבוא מן העיר וחוצה, בכל עת וזמן שיתוועדו ראשי עם דמדינתנו ליטא יחד, יבוא הועד פה ק״ק בריסק...״

דאָס הייסט: אַזוי ווי אונדזער אלוף, לערער און רבי מאיר איז שוין זייער אַלט און קאָן נישט אַרויס און אַריין פון דער שטאָט אין יעדער צייט ווען עס קומען זיך צונויף די עלטסטע פון אונ־דזער מדינה ליטא, זאָל דער ועד קומען אַהער אין דער קהילה קדושה בריסק...

דער דאָזיקער רבי מאיר, צוליב וועמען עס איז באַשלאָסן געוואָרן, אַז די ז׳צונגען זאָלן זיין אין בריסק־דלי׳טא איז געווען דער זון פון דעם לע־ענדאַרן שאול וואַל, וואָס איז אַריין אין דער געשיכטע פון די יידן אין פוילן מיט דער האַלב־פֿאַנטאַסטישער מעשה ווי דער „ערשטער פוילי־שער קעניג". אין ווייטערדיקע פֿראָטאָקאָלן פון דעם ליטווישן ועד ווערט ער טאַקע דערמאָנט מיטן טיטל: „האלוף הראש מאיר וואל".

ער איז בעת די דאָזיקע ערשטע ועד־סעסיעס געווען זייער שטאַרק חלוש, ווייל אויף דער צוויי־טער און דריטער סעסיע פון ועד אין בריסק־דליטא פון די יאָרן שפ״ו און שפ״ז האָט ער נישט געקענט פערזענלעך אונטערשרייבן די פֿראָטא־קאָלן פון די זיצונגען. עס האָט פאַר אים אונטער־געשריבן דער קהילה־שרייבער (ספרא דמתא), בהסכם מיט זיין ווילן.

ביי די אונטערשריפטן פון די דעלעגאַטן פון דעם פֿראָטאָקאָל פון דער סעסיע פון דעם ועד אין יאָר שפ״ז געפינען מיר:

...„ונאום ישכר ב ע ר ספרא דמתא בריסק דליטא, החותם בצוי כבוד האלוף וראש מוהר״ר מ א י ר ו א ל, החולה את ידיו ה׳ ירפאהו אמן סלה״.

עס הייסט, אַז דער קהילה־שרייבער ישכר־בער האָט אונטערגעשריבן נאָר דעם באַפֿעל פון רבי מאיר וואל, וועלכער איז קראַנק אויף זיינע הענט.

צווישן דער דריטער ועד־סעסיע פון יאָר שפ״ח זיין דער פערטער פון יאָר שפ״ח (1628) איז משמעות רבי מאיר וואל געשטאַרבן און דאָס האָט דערמעגלעכט אַריבערצוטראָגן די זיצונגען אויף אין אַנדערע ערטער פון דער מדינת ליטא. דער גרויסער און וויכטיקער, נאָך זיין פאַרנעם און תקנות, צוזאַמענקום פון ועד אין יאָר שפ״ח איז טאַקע נאָכדעם פֿאַרגעקומען אין פרוזשענע. בכלל איז אפילו באַשלאָסן געוואָרן „שמקום הועד יהא תמיד בק(הילה) פרוזנא" (תקנה סימן קצ״ה), אַז שטענדיק זאָלן די סעסיעס זיין אין פרוזשענע און, אַז מען זאָל זיך דאָרטן צוזאַמענקומען אַלע צוויי יאָר. (וועגן דער דאָזיקער סעסיע פון ועד אין פרוזשענע איז אין היינטיקן פנקס פאַראַן א ספּע־ציעלער קאַפּיטל).

דער דאָזיקער באַשלוס, אַז די ועד־סעסיעס זאָלן שטענדיק פֿאַרקומען אין פרוזשענע איז אַבער נישט דורכגעפירט געוואָרן אין לעבן, עפּעס האָט געשטערט. די ווייטערדיקע, די פינפטע סעסיע פון ועד איז פֿאַרגעקומען אין יאָר שצ״א (1631) אין בריסק־דליטא.

נאָך דער דאָזיקער בריסקער סעסיע זענען אין משך פון 15 יאָר פֿאַרגעקומען ווייטערדיקע זעקס סעסיעס און אַלע אין סעלץ!

נאָך די דאָזיקע סעלצער סעסיעס זענען גע־מאַכט געוואָרן פרווון איינצושטעלן א געוויסן סדר פון די ועד־זיצונגען, אַז זיי זאָלן פֿאַרקומען אין אַלע גלילים, קרייזן, פון דער ליטווישער מדינה. דער פֿראָיעקט איז געווען, אַז עס זאָלן פֿאַרקומען די צוזאַמענטרעפן אין די דריי ראָיאָנען נאָכן ווייי־טערדיקן סדר: צווי מאָל אין בריסקער גליל; איין מאָל אין גראָדנער גליל און איין מאָל אין פּינס־קער גליל (תקנה סימן תי״ג).

אַבער אויך דער באַשלוס איז נישט רעאַליזירט געוואָרן. עס זענען געקומען די בהלה-יאָרן פון ת״ח און ת״ט (1648—1649), די כמעלניצקי־שחי־טות. איין זיצונג פון ועד איז גאָר פֿאַרגעקומען אין א קליין שטעטעלע מיסטעצקי פון גראָדנער גליל.

פון ווייטערדיקע פֿראָטאָקאָלן דערוויסן מיר זיך פון שטערונגען ביים אָפּהאַלטן די סעסיעס פון ועד. פון איין זייט מצד די שררות, עפּעס האָבן די דעמאָלסטיקע מאַכט־פאַקטאָרן אָנגעהויבן וואַרפן אַן אויג אויף די דאָזיקע צוזאַמענקומען פון די יידן און פון דער צווייטער זייט זענען גע־ווען אינערלעכע רייסעריין, וואָס האָט געצווונ־גען אָננעמען א ריי תקנות וועגן דער דורכפירונג פון די סעסיעס.

עס זאָגט זיך טאַקע אין טייל באַשלוסן, אַז מען זאָל זאָרגן „פאַר רו און שטילקייט" בעת די ועד־זיצונגען. אין איין תקנה (סימן תקע״ו) זאָגט זיך,

אז מען וועט מאכן די זיצונגען אין כאמסק, אויב די אויסגעוויילטע פון דער קהילה פינסק (כאמסק האט געהערט צום פינסקער גליל) וועלן זיך משתדל זיין ביי דער מאכט, אז די אסיפה זאל פארקומען אין רו, זיכערקייט און שלום. („ישתדלו בק"ק מהשררה לישב שמה אסיפת הועד בהשקט ובטח ושלוה").

אין א צווייטן פאל איז באשלאסן געוואָרן, אז מען זאל אויפמערקזאם מאכן דעם ראש פון דער הויפט־קהילה פון דעם גליל, וווּ די אסיפה דארף פארקומען, אז ער, דער ערשטער פון דער צענטראלער קהילה, איז מחויב זיך משתדל זיין ביי דער שררה א פערטל יאר פאַרן טערמין פון דער סעסיע און זיך פארזארגן, אז עס וועט הערשן רו און אָרדענונג בעת די זיצונגען פון דעם ועד.

אין משך פון א 20 יאר זענען וויטער די זיצונגען פארגעקומען געטוישט אין כאמסק און אין סעלץ, דאס מיינט אין שטעט, וואס האבן געהערט צו די גלילים פון פינסק און בריסק־דליטא. פלוצים איז געשען, אז וועלן דער ועד האט אפגעשאלטן זיין סעסיע אין זאבלודאוו (גראדנער גליל) איז די דאזיקע זיצונג צעשטערט געוואָרן (צוליב וואסערע סיבות איז נישט באקאנט) און איז ארי־בערגעטראגן געוואָרן אין קרינקי.

נאך דער דאזיקער צעשטערטער און אריבער־געטראגענער זיצונג געפינען מיר אין די פראטא־קאלן בפירושע אנדייטונגען וועגן עלילות; וועגן מלשינים (מוסרים); וועגן דעם, אז מען דארף וועגן די ענינים פון די סעסיעס פון ועד און די אנגענומענע תקנות שוויגן, מען זאל זיין אפגעהיט סיי וועלן מען פארט צו דער אסיפה, סיי וועלן מען קערט זיך אום צוריק פון דער אסיפה.

די דאזיקע אומרויקייט און אומזיכערקייט האט מסתמא גורם געווען, אז אין דעם זייטיקן און שטילן שטעטל סעלץ, וווּ עס איז געווען א געהעריקע אטמאספער, איז פארגעקומען אזא גרויסע צאל ועד־זיצונגען.

די צוועלף סעלצער ועד־אסיפות זענען פארגעקומען אין די וויטערדיקע דאטעס:

1. אין אלול שצ"ב (1632) — עס זענען דאן אנגענומען געוואָרן די תקנות נומערן 256־271 (סימנים רנ"ו־רע"א);
2. אין אלול שצ"ד (1634) — אנגענומען די תקנות נומערן 272־305 (סימנים רע"ב־ש"ה);
3. אין אלול שצ"ז (1637) — אנגענומען די תקנות נומערן 306־349 (סימנים ש"ו־שמ"ט);
4. אין אלול שצ"ט (1639) — אנגענומען די תקנות נומערן 350־401 (סימנים ש"ן־ת"א);
5. אין אלול ת"ד (1644) — אנגענומען די תקנות נומערן 402־422 (סימנים ת"ב־תכ"ב);
6. אין אלול ת"ז (1647) — אנגענומען די תקנות נומערן 423־450 (סימנים תכ"ג־ת"ן);
7. אין אדר תט"ו (1655) — אנגענומען די תקנות נומערן 502־526 (סימנים תק"ב־קכ"ו);
8. אין חשון תכ"ב (1662) — אנגענומען די תקנות נומערן 527־555 (סימנים תקכ"ז־תקנ"ה);
9. אין אב ת"ל (1670) — אנגענומען די תקנות נומערן 629־678 (סימנים תרכ"ט־תרע"ח);
10. אין תמוז תל"ג (1673) — אנגענומען די תקנות נומערן 679־706 (סימנים תרע"ט־תש"ו);
11. אין תשרי תמ"ד (1684) — אנגענומען די תקנות נומערן 774־799 (סימנים תשע"ד־תשצ"ט);
12. אין ניסן ת"ס (1700) — אנגענומען די תקנות נומערן 906—909 (סימנים תתק"ו—תתק"ט).

***

ווי מיר האבן שוין פריער דערמאנט, זענען אויף די דאזיקע צוועלף זיצונגען פון „ועד מדינת ליטא", וואס זענען פארגעקומען אין סעלץ, אנגענומען געוואָרן 395 תקנות. עס וועט זיין בכן אינטערעסאנט, לכל־הפחות טיילווייז, זיך באקענען מיט געוויסע ענינים, וואס זענען אויף די דאזיקע סעלצער סעסיעס באהאנדלט געוואָרן ווי אויך וועגן געוויסע באשלוסן און תקנות.

אויף דריי פון די דאזיקע אסיפות (פון די יארן שצ"ב — 1632; שצ"ד — 1634 און תמ"ד — 1684) זענען אנגענומען געוואָרן די ביודזשעטן פון דעם גאנצן ליטוי־שן ועד, אדער ווי עס הייסט דער חשבון המדינה. פארשטייט זיך, אז אויך אנדערע לויפנדיקע ענינים זענען דאן באהאנדלט געוואָרן.

וואס פאר אן ענינים און פראבלעמען זענען דאס געווען?

אן ספק וואלט געווען כדאי איבערצודרוקן די אלע תקנות אות־באות, ווי זיי שטייען און גייען. עס וואלט אונדז אריינגעפירט אין יענעם לעבן און וואלט אונדז געעפנט א נייע וועלט פון שטייגער, פירונג, זיטן און מינהגים; באציונגען צווישן יחיד און יחיד און פארהעלטענישן פון יחיד צום כלל; די פארבינדונגען פון איין קהילה צו דער צווייטער און פון די יידישע ציבורים צו דער שכנותדיקער, נישט־יידישער, וועלט. אבער אזא געוויע און פרעציזע ארבעט איז צוגעפאסט פאר אן אויסגאבע פון אן אנדער מין. מיר וועלן זיך בכן באנוגענען מיט ראשי־פרקים, מיט באמערקן די כאראקטעריס־טישסטע און מערקווירדיקסטע תקנות, אזעלכע פון וועלכע מען קאן אויך ארויסנעמען א מוסר־השכל פאר אונדזערע היינטיקע טעג.

דער רוב פון די תקנות בכלל פארנעמט זיך מיט

די כל־המינים שטייערן (סיי פאר דעם יידישן קהל פאר די פארשידענע שררות); רעגולירונג פון די באציונגען אין דער וועלט פון מסחר און מלאכה (פאקטן, ארענדעס, השגת־גבול. חזקה, ירושה פון מסחרים אא"וו); וועגן אינערלעכע ענינים פון דער קהילה, די באציונגען מיט די כלי־קודש — רבנים, שוחטים, דינים, מלמדים, מגידים וכדומה; וועגן סכסוכים צווישן באזונדערע קהילות; וועגן שמירת־שבת (פון ישובניקעס, ארענדארן, פאקטארעס, קרעטשמע־האלטערס אא"וו) און אנדערע ענינים פון רעליגיעזן שטייגער־לעבן.

און הגם דאס זענען געווען ענינים, וואס האבן געהאט א שיכות צו א צייט פון פאר 300 יאר און מער, לוינט זיך אויף טייל פון זיי אפצושטעלן, אפ־ווישן פון זיי דעם ארכיוו־שטויב און היינט זיך באקענען מיט זיי.

אט איז צום ביישפיל די תקנה נומער 259 (רנ"ט) פון דער סעלצער זיצונג פון יאר שצ"ב (1632). עס ווערט דורך דער דאזיקער תקנה פאר־באטן א יידן צו ווינען מיט זיין פרוי אין א דארף, אדער אנדער ישוב, אויב ער איז די אינציקע יידי־שע משפחה דארטן. ער קאן ווינען נאר בתנאי, אויב עס איז דא נאך א יידישע משפחה, אדער ער האט א יידישן משרת, כדי ווען ער וועט זיין אונטער־וועגנס זאל זיין פרוי נישט בלייבן אליין, נאר מיט א יידישן שכן אדער מיטן יידישן משרת.

אויף דער זעלבער זיצונג איז אנגענומען געווארן א צווייטע תקנה, וואס האט געהאט פאר א ציל אפצוהיטן די גאנצקייט פון די יידישע משפחות. דאס איז די תקנה נומער 260 (ר"ס), וווּ עס זאגט זיך: (מיר ברענגען די אויסצוגן אין יידישער אי־בערזעצונג)

„מען זאל נישט צונעמען קיין שום קהילה אדער ישוב אין מלמד, אין קיין שום קהילה אדער ישוב אין די ליטווישע מדינות, סיידן ער האט א כתב־הרשאה פון בית־דין פון זיין שטעטל, אז ער, דער מלמד, פארט מיט דער דערלויבעניש אוןווילן פון זיין פרוי. אויב ער האט נישט אויפן האנט אזא מין כתב־הרשאה דארף ער זארגן, אז אין משך פון א האלב יאר, זינט ער איז געקומען אין דער קהילה, זאל ער זיך מיט אזא כתב באזארגן. אויב ער וועט עס נישט טאן, זאל מען אים פון דער שטעלע אפזאגן, ארויסשטויסן און מען זאל קיגן אים ארויס־טרעטן מיט אלע מינים צוואנגען און רדיפות אין דער וועלט ביז וואנען ער וועט זיך אומקערן צו זיין היים — צו זיין פרוי".

אינטערעסאנט איז די תקנה נומער 280 (ר"פ) פון דער סעלצער זיצונג פון שצ"ד (1634) וועגן אייגעם, וועלכער האט דאן געוואלט פארן אין ארץ־ישראל. אין דער דאזיקער תקנה לייענען מיר:

„נאכדעם ווי דער האלוף התורני כמוה"ר יוסף בר' אליעזר סג"ל מק"ק ברעסק, וועמען מיר קענען פון לאנג ביזן היינטיקן טאג, ער איז אייגנער פון די געשעצטע לייט פון לאנד, אן עלטסטער און א מנהיג פון דער מדינה, און ער איז אן ערלעכער מאן ווי עס קע־נען אים אלע זיינע באקאנטע; איז געקומען צו אונדז און פארגעלייגט זיינע רייד, אז גאט האט אים אריינגעגעבן א געדאנק צו גיין און צו פארן אין הי"ל קן לאנד. איז דאך אלעמען באקאנט ווי שווער עס איז די דאזיקע אויפגאבע, די דאזיקע עבודת־הקודש צו פארן אינעם הייליקן לאנד. גרויס זענען די הוצאות, ווייט איז דער וועג און עס איז א שווערע לאסט אויף אונדז. מיר האבן בכן באשלאסן, אז מיר וועלן אים באצאלן מיט דער זעלבער גוטסקייט, וואס ער האט געטאן, זאל ער עסן די פרוכט פון זיין מי און מיר האבן באשלאסן צו געבן אים פון דער קאסע פון דער מדינה א כ צ ק לייבן־טאלער אין דער צייט ווען ער וועט זיך לאזן אין וועג ארייין. און נאך עפעס האבן מיר באשלאסן, אז מיר וועלן אים פון דער קאסע פון דער מדינה, כל־זמן ער וועט לעבן, שיקן יאר־יערלעך 40 טאלער. דאס וועט זיין פון דעם געלט פון די נדרים און נדבות, וואס עס ווערט געזאמלט אין דער מדינה ליטע פארן הייליקן לאנד. עס דארפן דאס אויסצאלן די גבאים פון ארץ־ישראל אין לובלין סג"ל. דאס איז א חוק פון דער מדינה ולא יעבור. ב' טבת שצ"ד".

וועגן דעם דערמאנטן יוסף (יואל) בר' אליעזר סג"ל, וואס האט זיך מיט העכער 300 יאר צוריק געוואלט לאזן קיין ארץ־ישראל, דערוויסן מיר זיך פון די פראטאקאלן פון ליטווישן ועד א גאנצע ריי אינטערעסאנטע פרטים.

עס ווייזט זיך ארויס, אז ער איז געווען איינער פון די יעניקע, וועלכע פלעגן אויסארבעטן און צו־זאמענשטעלן דעם ביודזשעט פון דעם ליטווישן ועד, דעם „חשבון המדינה". ער איז אויך געווען פון די שטייער־אויסמעסטער, פון די שאצערס, וויפל די אדער יענע קהילה אדער די יחידים־גבירים דארפן בייטראגן פארן ועד־ביודזשעט. זיין אונטער־שריפט ווי דער ממונה פאר די דערמאנטע אויפגאבן געפינען זיך אין תקנות צ"ח, רנ"ה, רפ"ז, רפ"ח און ת"א.

ער איז אויך געווען א געוויסע צייט פון די אינספעקטארן, וועלכע פלעגן ארומפארן איבער דער מדינה אויפצומאנען אין די קהילות און די ישובים

די שטייערן, וועגן דעם דערציילן די פּונקטן 99 און 100 (צ״ט—ק) פון דער ערשטער זיצונג פון דעם ליטווישן וועד, וואָס איז פאַרגעקומען אין יאָר שפ״ג (1623). די דאָזיקע באַשלוסן זענען זייער כאַראַקטעריסטיש סיי פאַר זיין טעטיקייט, סיי פאַר די באַדינגונגען, אויף וועלכע ער האָט די ארבעט אויסגעפירט:

ס י מ ן צ ״ ט:

עס איז באַשלאָסן געוואָרן, אַז דער אלוף מוהר״ר יואל (אין טייל ערטער שרייבט ער זיך „ י ו ס ף ״, אין טייל „ י ו א ל ״, אין אַנדערע „ י ו ס ף י ו א ל ״ — מ. ב.)סג״ל מק״ק בריסק זאָל אַרומפאָרן און אַרומרייזן דאָס לאַנד אין דער לענג און אין דער בריים אין די שטעטלעך פון דעם גבול פון דער קהילה־קדושה ב ר י ס ק און די סביבות, שטעטלעך און דערפער; אין יעדן אָרט, וווּ עס איז פאַראַן אַ ייִדישער ישוב, ביז וואַנען עס גרייכט די שליטה פון דער הייליקער קהילה בריסק, ער דאַרף אויפמאַנען נאָך דער צאָל פון די ייִדן — פון אַ זויג־קינד ביז אַ גריין־גרויען — מאָן און פרוי און אַזאַ מין ק ו ע ר ט ע ר (באַצייכענונג פאַרן שטייער) זאָל זיין: צווי ק ע ס ט ל ע ך (קאָסעס) זאָל ער האָבן — אין איינער דאַרפן אַריינגיין די געלטער פון די שוין באַשטימטע שטייערצאָלערס, וועלכע פיגורירן אין דער עטאַט־רשימה, און אין דער צווייטער זאָלן אַריינגיין די סומעס פון די יעניקע אַרעמעלייט, וואָס זענען אין דער שטייער־רשימה נישט אַריינגענומען געוואָרן, און האָבן זיך בעת זיין באַזוך באַשטייערט (געמיינט די יענע־קע פרישע שטייער־צאָלערס, וועגן וועלכע מען האָט נישט געווּסט ביים צונויפשטעלן די שטייער־רשימה פאַרן ביודזשעט־יאָר). ער איז מחויב צו ברענגען אַ שריפטלעכע רשימה פון די אַלע מקומות וווּ ער איז געווען, סיי קהילות, סיי ישובים. אויך האָבן מיר באַפולמעכטיקט דעם דערמאָנטן רבי י ו ס ף (יואל) צו מאַכן אַ ניעם עטאַט פאַר אַלע קהילות און סביבות פון דער קהילה־קדושה בריסק, וואָס גייען נישט אַריין אין דער ביז איצטיקער רשימה. ער האָט מיט אַ שבועה אויף זיך געמוטן די פאַר־אַנטוואָרטלעכקייט, אַז ער וועט זיין אַרבעט טאָן באמונה, אַז ער וועט נישט נושא־פנים־זיין קיין־נעם און וועט טאָן זיין שליחות מיט גערעכטיקייט״.

אַ וויייטערדיקער פונקט האָט פעסטגעשטעלט דעם לויף און אַרבעט־באַדינגונגען פון דעם דאָזיקן שליח.

„ס י מ ן ק.

דער שכר פון מוהר׳ י ו א ל (יוסף) הנזכר לעיל איז אַזאַ: 200 גילדן קריגט ער פון דער מדינה־קאָסע, די קהילות, וווהין ער קומט דאַרפן אים באַזאָרגן פון אירן אָרט צום צווייטן, דהיינו באַצאָלן זיינע ריזיק־הוצאות אין יעדן אָרט, חוץ ווי ל נ ע...״

דער דאָזיקער רבי יוסף־יואל איז געווען איינער פון דריי מדינה־אַרומפאָרער. חוץ אים זענען גע־ווען נאָך צוויי — פאַרן גראָדנער גליל — הר״ר אליעזר בר׳ חיים מק״ק הורודנא און פון פּינסקער גליל הר״ר אהרן במו״ה משה מק״ק פּינצק. זיי ווערן (אין דער תקנה קכ״ה) אַזוי באַטיטלט:

„...ויצאו לנו בגזירה וחק לשלוח שלוחים מטיבי לכת, יראי אלהים, אנשי אמת, שונאי בצע, אנשים חכמים ונבונים וידועים...״

עס הייסט — און מיר האָבן אָנגענומען אַ גע־זעץ אַרויסצושיקן שליחים, גאָטספאָרכטיקע, מענטשן פון אמת, וועלכע האָבן פיינט געלט, מענטשן קלוגע, פאַרשטענדיקע און באַווּסטע...

צו דער דאָזיקער קאָטעגאָריע האָט געהערט דער דערמאָנטער יוסף־יואל סג״ל. משמעות, אַז פאַר דער צייט פון זיין אַרבעט (בסך־הכל 11 יאָר פון 1623 ביז 1634) האָט ער זיך דערווּאָרבן אַזוי פיל חשיבות און געהאָט אַזעלכע פאַרדינסטן, אַז די מדינה האָט באַשלאָסן אים צו שיקן אויף איר חשבון אין ארץ־ישראל און דערצו באַשטימען אַ לעבנס־לענגלעכע פענסיע.

צי איז ער טאַקע געפאָרן, וועגן זיין וווייטער־דיקן גורל, דערציילן נישט די פראָטאָקאָלן.

**
*

אַ גרויסן אָרט אין די באַשלוסן פון די אסיפות האָבן פאַרנומען די באַגרענעצונגען וואָס מען האָט מתקן געווען קעגן צו גרויסן לוקסוס אין הינזיכט פון קליידונג **און קעגן** דער פאַרשוועندערישקייט בעת שמחות. **דער זין איז געווען אַ פילטעמידי־קער. ראשית קעגן דער קנאה־שנאה צווישן דער ייִדישער סביבה גופא ווי אויך די העצע מצד דער נישט־ייִדישער באַפעלקערונג. ווידער זענען געווען טעמים** פון טרויער **נאָך גזירות און שחיטות. אויף איינער פון די סעלצער סעסיעס** (פון שצ״ז — 1637) **איז טאַקע זייער אַ סך געריידט געוואָרן וועגן דעם שוואָרן מצב פון די ייִדן און עס איז בכן פאַר־שטאַרקט געוואָרן דער פריערדיקער איסור אויף לוקסוס־בגדים, אויף צירונג, אויף זיידענע מלבושים, אויף טייערע פוטערוואַרג אא״וו. עס זענען אָנגע־נומען געוואָרן און פּרעציזירט געוואָרן תקנות וואָס דאַרפן זאָרגן פאַר דער באַשיידנקייט פון סעודות. אָט זענען אַ פאָר ביישפילן:**

„תקנה ש״ט — **וועגן די תקנות בנוגע מלבו־שים, וואָס איז שוין באַשטימט געוואָרן פון פריער (ועד שפ״ח) און זיי ווערן נישט אָפּגעהיט איז בא־**

שלאסן געוואָרן, אז די פריערדיקע תקנות זענען גילטיק און מען האָט נאָך מער מחמיר געווען:

סאַמעטענע בגדים זענען אסור מיט אַן אָסור גמור... עס זענען פאַרבאָטן מלבושים מיט גאָלד־אויסשטיקונג; מען טאָר נישט מאַכן קיין אַרבל אויפגעשניטן און באַלייגט מיט גאָלד־אָדער זילבער־פאַסן; מען טאָר אויך נישט מאַכן קיין סויבלנע שטרייַמלען;

תקנה ש״י — אַ סלעק (דאָ און ווייטער די נעמען פון מלבושים אין יענע צייטן) אויפן טיכל מעג די פרוי טראָגן נאָר אין די דריי יום־טובים (פסח, סוכות, שבועות), מער נישט. דאָס גלייכן די אונטערפירערס פון חתן־כלה, אָבער בתנאי, אַז זיי האָבן די דאָזיקע סלעק פון פריִער. נייע טאָר מען נישט מאַכן;

תקנה שי״א — אויפן סלעק טאָר מען נישט אָנהענגען קיין שום פערל אָדער אַנדערע טייערע שטיינער, אפילו נישט קיין רובינדלעך;

תקנה שי״ב — אַ סטראָקש פון זילבער אָדער גאָלד, אפילו אימיטירט, טאָר מען נישט טראָגן אויפן אויבערשטן בגד. אַ פרוי וואָס האָט עס שוין לאַנג אויף איר בגד, דאַרף עס אַראָפנעמען;

תקנה שי״ד — ווער עס מאַכט חתונה אַ טאָכטער און האָט באַקומען הילף פון צדקה אָדער פון קרובים, טאָר דער כלה נישט מאַכן קיין שום זיידענעם בגד;

תקנה שט״ו — אין יום־טובים זאָל קיינער נישט (מאַן אָדער פרוי) אויפנעמען זייערע קרובים און פריינט אין מאָרדער־פעלצן;

תקנה שט״ז — אין משך פון 2 יאָר טאָר מען זיך נישט פוצן אין גאָלדן־שטיק און זילבער־שטיק, סיידן אַ כלה אינעם טאָג פון דער חופה און אינעם שבת פון דער חתונה;

תקנה שי״ח—שי״ט — די פרויען זאָלן זיך בשום אופן נישט פוצן אין גילדערנע קייטן און גילדערנע רינגען, אויך נישט טראָגן קיין פערל אויפן האַלדז;

תקנה ש״כ — קרוינען פון פערל איז אסור בא סור גמור, אפילו פאַר אַ קליינער בתולה;

תקנה שכ״ד — אויך די שנידער איז פאַרבאָטן צו נייען אַזעלכע בגדים, וואָס זענען (בהסכם מיט די תקנות) באיסור. אויך די בעלי־מלאכות, וועלכע וועלן אויסאַרבעטן די פאַרבאָטענע חפצים, וועלן שווער באַשטראָפט ווערן ביז פאַרלירן די חזקה;

תקנה שכ״ז — וועגן דעם וואָס מען גיט אויך אויס צופיל נישט נויטיק אויף סעודות איז באַשלאָסן געוואָרן, אַז יעדע קהילה אָדער ישוב, וווּ עס איז דאָ אַ רב, מוז ער צוזאַמענרופן די פירער פון דעם אָרט און דער רב דאַרף צו יעדער שמחה באַשטימען די צאָל געסט, וואָס דאַרפן פאַרבעטן ווערן — יעדער לפי זיין פאַרמעגן און נאָך דער צייט נאָך. קיין שום מענטש טאָר נישט קומען צו אַ סעודה אויב ער איז נישט פאַרבעטן געוואָרן דורכן שמש. אין אַ ישוב, וווּ עס איז נישטאָ קיין רב, דאַרף דער נאָענטער צום ישוב בית־דין וועגן דעם מתקן זיין״.

***

די סעלצער סעסיע פון שצ״ט — 1639 פאַרנעמט זיך זייער אַ סך מיט דעם גורל און זאָרג פאַר די פאַרוואָרלאָזטע יידישע יינגלעך, וועלכע קומען פון פרעמדע לענדער און פלאָגן זיך אַן אויפזיכט. **אַ ספּעציעלע תקנה (שנ״א) זאָגט וועגן דעם:**

„וועגן די יידישע יינגלעך, וואָס זענען פון זייערע לענדער אַרויסגעגנגען, וועלכע קומען פון דערווייטנס נאָקעטע אָן בגדים און באַרוועס, ווייַ צו די זין, וועלכע זענען פאַרטריבן געוואָרן פונעם טיש פון זייערע עלטערן און זיי וואַלגערן זיך אויף די גאַסן און קיינער נעמט זיי נישט אַריין צו זיך. זיי האָבן זיך נישט אויף וועמען אַנצושפּאַרן, סיידן אויף זייער פאָטער אין הימל און אויפן רחמנות פון די יידן, די רחמנים־בני־רחמנים — האָבן מיר באַשלאָסן אויפצונעמען אין אונדזער מדינה 57 יינגלעך, זיי זאָלן געפינען שוץ אונטער אונדזערע פליגלען; מען זאָל זיי פאַרטיילן צווישן די קהילות אין די נאָענטע סביבות; זיי זאָלן באַקומען עסן, באַקליידונג און באַשוכונג. יינגלעך, וועמען גאָט האָט זיי געגעבן חכמה אין זייער האַרצן, זאָל מען זיי געבן לערנען; מען זאָל זיי אַריינגעבן אין אַ תלמוד־תורה אָדער אין אַ שול; יינגלעך, וועלכע זענען נישט ראוי צום לערנען זאָל מען זיי איבערגעבן צו אַרבעט, זיי זאָלן זיך לערנען אַ פאַך, אַ מלאכה, זיי זאָלן זיך נישט אַרומדרייען לייידיק... און פאַרטיילט זאָלן וועלן די יינגלעך אויף דעם וויטערדיקן אופן: פאַר דער קהילה ב ר י ס ק און אַלע קהילות און ישובים, וואָס געהערן צו איר — 35 יינגלעך; פאַר דער קהילה ג ר אָ ד נ ע און די סביבות — 10 יינגלעך; פאַר דער קהילה פ י נ ס ק מיט די סביבות — 12 יינגלעך״.

וואָס זענען דאָס געווען פאַר אַ „יינגלעך, וועלכע קומען פון פרעמדע לענדער?" פון וואַנען און צוליב וואָס זענען זיי געקומען אין די שטעט פון דער מדינת ליטא? עס ווערט גאָרנישט דערציילט אין דער ציטירטער תקנה. אַ צווייטע תקנה, אָבער, פון דער זעלבער סעלצער סעסיע וואַרפט אַ שטיקל שיין אויף דעם. דאָס איז די תקנה שס״ב, וווּ עס זאָגט זיך:

„קליינע קינדער, זכרים און נקבות, וועלכע זענען פאַרטריבן געוואָרן און קומען פון ארץ אשכנז, דאָרף אין יעדער קהילה, וווהין זיי קומען, אויסגעטיילט ווערן אַ מענטש, וועלכער זאָל ביי זיי ענוני אויספרעגן זייערע נעמען, די נעמען פון זייערע עלטערן, פון די פאַמיליעס און פון וואָסער שטאָט זיי קומען און מען זאָל עס אַלץ פאַרשרייבן אין אַ פנקס, כדי ס׳זאָל חס־ושלום נישט חתונה האָבן אַ ברודער מיט אַ שוועסטער...״

אָזש, מיט 300 יאָר צוריק, פונקט 300 (1639—1939) איידער די ברוינע באַנדיטן האָבן אָנגעהויבן זייער בלוטיקן מאַרש איבער די גלילים פון דער געוועזענער יידישער „מדינת ליטא", האָט שוין דער ועד פון דער דאָזיקער מדינה געהאַט צו טאָן מיט אַנטלאָפענע און פאַרטריבענע פון ארץ אשכנז!

פון דעם זעלבן מין איז אויך די תקנה שס״ה, פון זעלביקן, צוזאַמענפאַר אין סעלץ, ווו עס ווערט דערציילט און באַשלאָסן:

„אַזוי ווי מיר האָבן געזען, צו אונדזערע גרויסע זינד, אַז עס זענען דאָ אַזעלכע, וועלכע גנבע־נען נפשות פון יידישע קינדער און ווילן זיי אָפשמדן, האָבן מיר מסכים געווען אויסצוטיילן אַ ספעציעלן פּאָנד פון דער מדינה־קאַסע, כדי זיי אָפּצוראַטעווען. און אויב אַ פאָטער אָדער אַ מוטער גייען, חס־ושלום, אַרוים פון יידישן דת און נעמען זייערע קינדער מיט זיך, זאָל מען אויך פון דעם דאָזיקן פּאָנד פון דער מדינה פרווון די קינדער אַרויסראַטעווען...״

ווי מיר זען זענען דאָס געווען בהלה־צייטן — פון אייַן זייט גירושים אין דייטשלאַנד, געפלאָגטע קינדער־פּליטים און פון דער צווייטער זייט זענען געמאַכט געוואָרן פרווון מצד דער קריסטלעכער אמונה צו כאָפּן נשמות. און דאָן איז דאָס שמדן זיך געווען אַ רפואה פאַר אייניקע דאָס לעבן. האָבט ביי האָבט מיט אומציליקע און ווונדערבאַרע ביישפילן פון מוטיקן קידוש־השם האָבן זיך אויך געמערט פאַלן פון אָפּטריניקייט, פון אַריבערלויפן צו דעם קריסטנטום. נישט זעלטן פלעגן אָבער טאַטע־מאַמע, וועלכע פלעגן נישט קיינען ביישטיין דעם נסיון און אין הארצן אפשר געטראַכט, אַז ביי אַ גינסטיקער געלעגנהייט וועלן זיי צוריק קומען צו יידישקייט, געוואָלט ראַטעוועט די נשמות פון די קינדער און עס פלעגט טרעפן, אַז די עלטערן פלעגן טאַקע געזען אַוועקגעבן די קינדער אין יידישע הענט, בעת זיי אַליין פלעגן גיין צום שמד.

די דאָזיקע לאַגע האָט זיך אויך אָפּגערופן אויפן עקאָנאָמישן מצב פון די יידן. דאָס איז צו זען פון די ספעציעלע תקנות (סימנים שע״א און שע״ב) פון דעם סעלצער ועד פון יאָר 1639 וועגן בורחים, וואָס מיינט פּשוט באַנקראָטן. צווישן די תקנות פון דעם זעלבן ועד איז פאַראַן איינע, ווו עס רעדט זיך וועגן „הקבצנים העולים ובאים למדינות לי־טא״ — די קבצנים, וועלכע קומען אַן אין די ליט־ווישע מדינות.

נישט נאָר פונדעסטוויניגער האָבן זיך דערטראָגן צו די ליטווישע יידן ידיעות וועגן רדיפות און גזירות. אויך אין אַ ריי ערטער, וואָס זענען געווען אין דעם תחום פון דער מדינת־ליטא, האָבן זיך אָנגעהויבן אַרויסטרעטונגען קעגן די יידן. אין די פראַטאָקאָלן זענען זיי טאַקע פאַרצייכנט פשוט אויף יידיש אין גילויף. אויפן זעלביקן ועד פון סעלץ פון 1639 דערציילט די תקנה ש״ץ וועגן אַן „עסק־ביש אין גילויף אשר נתהוה בעוונותינו הרבים בקהילה־קדושא ווילנא״. — וועגן דעם מיאוסן ענין פון אין גילויף, וואָס איז פאַרלאָפן אין ווילנע. און די תקנה האָט באַשלאָסן, אַז פאַרן דאָזיקן „עסק־ביש״ זאָל די מדינה אויסגעבן אויף פאַרשיידענע השתדלותן פינף טויזנט גילדן און אויב עס וועט זיך פאַרענדיקן „אם ירצה השם ההשתדלות לטובת הכלל... יהיה נכתב בקנסטציא...״ דאָס הייסט, אַז אויב די אינטערוועזנצן וועלן זיך פאַרענדיקן ווי געהעריק, זאָל מען עס פאַרשרייבן אין דער קאָנסטי־ציע, געמיינט אין די פראַטאָקאָלן פון פּוילישן סיים.

די דאָזיקע „גילויפן״ פאַרנעמען אין די פראַטאָ־קאָלן פון דער ליטווישן ועד אַן אָנגעזעענעם אָרט. שוין מיט אַ זיצונג פריער פון דעם וועד (פון יאָר 1637 אויך אין סעלץ) פאַרנעמען זיך דריי תקנות (ש״ז, של״ה און שמ״ה) מיט דעם דאָזיקן פיינלעכן ענין, די עקסצעסן אויף יידן, וואָס פלעגן אָרגאַ־ניזירט ווערן פון שילער פון מיטל־שולן און אפילו פון טעאָלאָגישע כעמינאַריומס. אָפּטמאָל הייסן טא־קע די עקסצעסן שילר־געלויף. און די מדינה ווי קהילות האָבן געזוכט, אויפן דעמאָלטיקן שטייגער, אַרויסטרעטן קעגן די דאָזיקע עקסצעסן מיט... שוחד אונטערצוקויפן די לערער, אַז זיי זאָלן אַכטונג געבן אויף די שילער און פון דער צווייטער זייט האָט מען געדונגען שטאַרקע יונגען (נישט קיין יידן) זיי זאָלן אָפּהיטן די יידישע הייזער בעת אַזאַ גילויף. עס איז כדאי די דאָזיקע תקנות צו ציטירן.

„סימן ש״ז — אודות שתפות המדינה בעסק עלילת־שקר... הוצאות שיוציאו איזה קהילה מהיום והלאה להשתדל נקמה או גדר וסיג לימים הבאים מחמת איין גליף הנעשה כבר ושיהיה חס־ושלום להבא לא תקום ולא תהיה...״

(וועגן דעם אָנטייל פון דער מדינה אין פאַלן פון אַ שקר־בילבול... די הוצאות וואָס אַ וועלכע נישט איז קהילה וועט אויסגעבן פון היינט און ווייַ־

טער ביי אינטערוועגן צו נעמען נקמה אדער פאר־היטן אין די קומענדיקע טעג פון אַ גרעלוף, וואס איז שוין געשען אדער וואס וועט חס־ושלום קומען, עס זאל נישט זיין אונ נישט געשען...).

„סימן שלי"ה — כל קהילה אשר שם קהל נקרא עליו מחויבים לשכור בשילר־געלט הן בקהילה עצמה הן בכפרים ועירות הסמוכים להם שאין קהילה אחרת קרובה ממנה. ואם אין ביכולתם יסייעו להם מתוך המדינה ולפי ראות עיני מנהיג המדינה..."

(יעדער ישוב, וואס טראגט דעם נאמען קהילה איז מחויב צו דינגען פאר שילער־געלט (מענטשן) סיי אין דער קהילה גופא, סיי אין די דערפער און די שטעטלעך, וואס זענען נאענט צו איר. און אויב זיי האבן נישט קיין מעגלעכקייט, דארף מען זיי דערצו העלפן פון דער מדינה־קאסע נאכן איינזען פון דעם מנהיג פון דער מדינה).

„סימן שמ"ט — אודות העסק־ביש דקהילה־קדושה בריסק אין גילוי שיוציאו בהשתדלות עד מקום שידם מגעת, וכל ההוצאות שיהיו להם יקובל בחשבון המדינה".

(וועגן דעם מיאוסן ענין פון דער קהילה־קדושה בריסק, וווּ עס איז געווען אַ גרעלוף, זאל מען פאר אינטערוועגן אויסגעבן ביז וואנען זייער האנט וועט נאר גרייכן און אלע הוצאות וואס זיי וועלן האבן זאל מען אריינגענעמען אין דעם חשבון פון דער מדינה).

די אויבנגעבראכטע פראגמענטן פון די דאזיקע תקנות, וואס זענען אנגענומען געווארן אין סעלץ וועגן דעם ענין גרעלוף, דערציילן טאקע וואס פאר אַ פלאגע דאס איז געווען. מיר האבן פריער געהערט וועגן אַ גרעלוף אין וילנע און עס ווערט דערציילט וועגן אַ צווייטן אין בריסק, וועגן „דינגען אין די שטעט און דערפער" מיינט טאקע גזונטע שומרים, וואס זאלן זיך קעגנשטעלן די צעיוושעטע „שילער" (עס דערמאנט די סטודענטישע עקסצעסן אין זעלביקן וילנע מיט 300 יאר שפעטער, אין דער צייט פון דער סאנאציע!). דעמ ענין איז געווען אזוי וויכטיק און ערנסט, אז די ועד־סעסיעס האבן געגעבן די קהילות בריסק פולמאכטן אויסצוגעבן געלט, כדי קעגנשטעלן זיך די דאזיקע מהומות און פארהיטן, אז זיי זאלן זיך נישט איי־נרישן בערחזרן.

***

אויף דער דאזיקער סעלצער סעסיע (פון יאר 1639) איז באשלאסן געווארן אַ טעכניש־ארגאני־זאציאנעלער ענין, וואס האט סעלץ צוגעגעבן זייער גרויס חשיבות. חוץ דעם וואס דאס שטעטל איז געווען אַן ארט, וווּ עס פלעגן פארקומען די סע־סיעס, אדער אסיפות, פון דעם „וועד מדינת ליטא", איז נאך מיט אַ ספעציעלער תקנה (סימן שצ"ב) באשלאסן געווארן, אז דאס וועט זיין דער פלאץ פאר ספעציעלע צוזאמענקונפטן. די תקנה זאגט:

„סימן שצ"ב.

עס איז באשלאסן געווארן, אַז אין יעדן יאר, 15 טעג אין חודש אב דארפן די פארשטייער פון די 3 קהילות שיקן צו איין חשובן שליח קיין סעלץ, וווּ עס וועט אויסגעארבעט ווערן דער ביודזשעט פון דער מדינה. די דאזיקע דריי פערזאן טארן זייערע הוצאות נישט נעמען פון דער אלגעמיינער מדינה־קאסע, נאר זיי זאלן צוזאמענשטעלן אַ ספע־ציעלן רעגיסטער פון זייערע הוצאותן. זיי קענען אויסגעבן ביז 100 גילדן. די דערמאנטע דריי דארפן זיך צו קיין שום אנדערע ענינים פון דער מדינה נישט מישן נאר צו די ענינים פון דעם חשבון פון דער מדינה..."

די דאזיקע דריי זענען געווען די פאקטישע פינאנס־מייסטערס פון דער מדינה. מן הסתם איז געווען אַ סיבה דערביי וואס גראד סעלץ האט פארדינט, אז אהין זאלן די דאזיקע דריי יחידי־סגולה קומען יאר־יערליך.

ריידנדיק וועגן דער דאזיקער סעלצער סעסיע, לוינט צו ברענגען די רשימה פון די שטעט, וואס ווערן אין די פראטאקאלן פון דער דאזיקער רשימה דערמאנט. עס ווייזט ווי בריט די געאגראפיע פון דער מדינה עס איז אין יענער צייט געווען.

פון גלילים ווערן דערמאנט: בריסק, מינסק, אנשי רוס, גראדנע, פינסק און ווילנע. קהילות ווערן דערמאנט: דווארעץ, זשעטל, מוש, פאלאצק, בעליצע, סמארגאן, קראשין, פאלאנקע, טימקא־וויטש, כאמסק, ביכאוו, קאברין, קאפוליע, סטאלא־ווין, ניעסוויעזש, סלוצק, נאוואהרדאק, סלאנים און קאוונע.

פון מקומות מחוץ דער מדינת ליטא זענען אויף דער דאזיקער סעלצער סעסיע באהאנדלט געווארן ענינים וואס האבן אַ שייכות צו פראג, לובלין און וואַרשע.

***

פון אַ שפעטערער זיצונג פון ועד אין סעלץ (אין יאר ת"ד — 1644) ווערן מיר ברענגען צוויי תקנות. אין איינער רעדט זיך וועגן אַן ענין „ספחת", אז מען זאל דעם דאזיקן אומגליק אויסמיידן, זיך נישט אנגאזשירן אין אים. ווערטלעך זאגט זיך דארט:

„סימן ת"י.

...וכדי להסיר המכשלה יצא מאתנו קול־פרסה

נשמע בב"ה (בבית הכנסת) פה קהילה · סעלץ באזהרה גדולה-שלא יעלה ויבא על לב שום אדם הן יחיד הן רבים להתחיל בעסק הספחת..." ·

עס הייסט: און כדי אראפצונעמען די שטרויכ־לעניש זאל פון דאנען ארויס די הויכע שטים, וואס איז געהערט געווארן אין דער היגער קהילה סעלץ (אין בית־מדרש) מיט דער גרויסער אזהרה, אז עס זאל קיינעם נישט קומען אין געדאנק, נישט א יחיד און נישט א רבים, אנצוהויבן זיך מיטן דעם ענין ספחת...

עס האבן שוין א סך פארשער געזוכט דעם באַ־דייט פון דעם דאזיקן מיסטעריעזן וואָרט „ספחת", צוליב וואס מען האט געמוזט ארויסלאזן אזא שטרענגע אזהרה.

פראפעסאר שמעון דובנאוו (און נאך אים אנדע־רע) פארטייטשן, אז דאס מיינט מען גרים. אין תלמוד איז פארן דער אפאריזם „קשים גרים לישראל כספחת", עס זענען שווער גרים פאר די יידן ווי א קלעפיקע קרענק. עס ווערט בכן אויסגע־טייטשט דער זין פון דער דאזיקער וואָרנונג צוליב דעם, וואס דאן האבן זיך געמערט פאלן פון דעם, וואס קריסטן האבן זיך מגיר געווען און וואס עס האט נאכדעם גורם געווען זייער פיל צרות מצד דער קריסטלעכער וועלט. טייל פון די גרים גופא האבן זיך ארויסגעווייזן, אז זיי האבן עס געטאן נאך דער אנערגונג פון שונאי־ישראל און פלעגן אין א צייט ארום שפילן די טרויעריקע ראל פון „אויסזאגערס פון חדר", וועלכע פלעגן מאכן אנטפלעקונגען פון די יידישע „געהיימנישן".

אגב איז דער ענין „ספחת" נאך א צווייט מאל באהאנדלט געווארן אין א וויכטיגדיקע זיצונג פון וועד (תקנ"ה סימן תל"ח) און עס זענען וועגן דעם פראבלעם פארן ארויסגעטראגענע באשלוסן פון „וועד ארבע ארצות". **איין פסק איז פון דעם צוזאַ־מענפאר פון „וועד ארבע ארצות" אין לובלין אין יאר ת"ד — 1644 און א צווייטער פסק איז פון יאר תמ"א — 1681, וואס איז אנגענומען געווארן אויף דער סעסיע פון „וועד ארבע ארצות" אין לענטשנע.**

א צייכן פון דער דערשלאגנקייט פון יענער צייט און דער געפיל פון די יידן דאן, איז די תקנה ת"ז פון דער זעלבער סעסיע ווו עס זאגט זיך:

„עס זאל היינט קיינעם נישט קומען אויפן הארצן צו בויען א בית־הכנסת א גרעסערטן פון דאס ניי, נאר נאכדעם ווי זיי וועלן נעמען רשות פון די אלופים, די ראשי־מדינה פון די דריי הויפט־קהילות, וועלן זיי וועלן זיך בארעטן".

דאס מיינט, אז ערשט א סעסיע פון דעם „וועד מדינת ליטא" האט געקענט ארויסגעבן א דערלויבעניש אויסצובויען א געמויערטע שול. דער טעם איז נישט באוווסט געווען. טייל מיינען, אז שפארזאמ־קייט־מאטיוון האבן דיקטירט דעם באשלוס, אז מען קען זיך נישט אונטערנעמען בויען אזעלכע געביי־דעס בעת די קהילות זענען געווען איינגעטונקט אין חובות. א צווייטער מיין איז, אז די שטימונג פון צייטווייליקייט האט דאן באהערשט דעם יידישן עולם. אויפן באדן פון די דאזיקע שטימונגען און נאך דער שפעטערדיקער בלוטיקער פארפלייצונג פון כמעלניצקיס היידאמאקעס איז דאך טאקע אויפ־געקומען די משיחישע באווועגונג, אז דער קץ איז נאענט, אז די צרות זענען עקבתא דמשיחא און שבתי־צבי האט געהאט א צוגעגרייטן באדן פאר זיין באווועגונג.

***

פון דער זיצונג פון ועד אין סעלץ אין יאר ת"ז — 1647 איז כדאי צו דערמאנען די וויכטער־דיקע דריי תקנות וואס דערציילן וועגן דעם דע־מאלטיקן שטייגער־לעבן:

אין דער תקנה ת"ל ווערט ארויסגעטראטן קעגן שידוכים, וואס א בחור, יינגער פון 18 יאר, דער־לויבט זיך אן דעם וויסן פון זיינע עלטערן.

די תקנה תל"ז רעגולירט דעם אופן פון מתנות פארן מלך ירום הודו אויב ער וועט דורכגיין דורך די דריי הויפט־קהילות.

אין דער תקנה ת"ם רעדט זיך וועגן פארשיי־דענע גזירות און וועגן די יענקע וועלכע גנבענען יידישע קינדער און שמדן זיי אפ.

***

נאך די דערמאנטע זעקס סעסיעס פון דעם „וועד מדינת ליטא", וואס זענען איינע נאך די אנדערע פארגעקומען אין סעלץ, איז א וויכטערדיקע אסיפה אין סעלץ פארגעקומען (נאך די אסיפות אין מיסטעצקי, ווישאקע(?) און כאמסק) אין יאר תט"ו — 1655.

דאס איז געווען איינע פון די שווערסטע צייטן אינעם לעבן פון די יידן אין מזרח־אייראפע בכלל און אינעם לעבן פון די פוילישע יידן בפרט. דאס זענען געווען די יארן נאך די כמעלניצקי־שחיטות פון ת"ח און ת"ט און נאך די גזירות גאנטע פון תי"ד—תט"ו. **די תקנות פון דער דאזיקער סעסיע** אטעמען טאקע מיט דער ביטערער לאגע פון די יידן אין די ליטווישע פראווינצן.

די תקנה תק"ב זאלגט זיך שטארק וועגן דעם ביטול־תורה פון די יידישע קינדער...

די תקנה תק"ג באהאנדלט דעם זייער שווערן

ענין פון פדיון־שבוים פון די לעבנגעבליבענע, וועלכע זענען אָוועק אין גענאָנגענשאַפט...

די תקנה תק"ד באַהאַנדלט דעם שטייער־רעגיס־טער פון די „אנשי רוס הנמלטים", **פון די פליטים, וועלכע זענען אָנגעלאָפֿן פון דער מדינה רוס...**

די תקנה תקי"א חזרט איבער נאָכאַמאָל די פּריוילעגיע באַשטימונגען וועגן דעם איסור פון לוקסוס־בגדים און, אַז קיין שום קהילה טאָר נישט אַרײַנבאַנגען קיין שום פּאַרלייכטערונג **אין דער הינזיכט, פּאַרקערט, עס זענען געמאַכט גענוי־אָרן נאָך אַנדערע באַגרענעצונגען.**

די תקנה תקי"ב רעדט וועגן דעם געזעץ פון דער מלוכה, אַז יידן דאַרפן נישט באַשעפטיקן נישט־יידישע דינסטן.

די תקנה תקי"ד לוינט צו ברענגען ווי זי שטייט און גייט:

„סימן תקי"ד:

...און אויך האָבן מיר איינגעזען, אַז מען מוז קלאָגן אויפן גרויסן חורבן, וואָס עס איז געשען אין אונדזער מדינה. מיר האָבן באַשטימט, אַז עס זאָל אין משך פון אַ יאָר צייט נישט געהערט וועדן קיין שום שפּילערײַ (כלי־זמר) אין אַ יידיש הויז, אפילו ביי חתן־כלה..."

די תקנה תקי"ו זאָגט:

„סימן תקי"ו:

די מענטשן פון אונדזער מדינה ליטא, וועלכע זענען פאַרטריבן געוואָרן צוליבן טומל פון דער מלחמה און ווילן זיך באַזעצן צייטווייליק אין אַנדערע מדינות ביז עס וועט רויק ווערן אין לאַנד, טאָר די קהילה אָדער דער ישוב זיי אין דעם נישט שטערן. זיי קענען אָלץ טאָן און מיט אָלץ זיך באַשעפטיקן, כדי שאָפן זייער חיונה. נאָך זייערע מעגלעכקייטן נאָך דאַרפן זיי זיך מיטבאַשטייערן אין די קהילה־הוצאותן. דאָס זעלבע איז אויך נוגע די פאַרטריבענע פון אַנדערע מדינות, וואָס ווינען שוין לאַנג אין אונדזער מדינה (ליטא) און קענען זיך נישט אומקערן אַהיים".

***

אַ ווייטערדיקע זיצונג פון וועד איז פאַרגעקומען אין סעלץ אין יאָר תכ"ב — 1662. פון דער דאָזיקער סעסיע וועלן מיר פאַרשטעלן די כאַראַקטעריס־טיש תקנה:

„סימן תקמ"ו:

וואָס שייך די יעניקע מענטשן, וועלכע זענען אַרײַנגעכאַפּט געוואָרן אין דער נעץ פון חרם און זיי קוקן נישט אויף דעם און קומען מיט כוח אין בית־הכנסת, זענען מיר געקומען צום הסכם, אַז עס ליגט אויף די פירער פון דער קהילה, אַז זיי זאָלן השגחה געבן, אַז קיין פוס פון די מוחרמים זאָל נישט אַרײַנקומען אין שול. ווער עס וועט זיך אַרײַנכאַפּן מיט געוואָלד, זאָל מען אים באַשטראָפן מיט תפיסה אָן קיין שום פאַרענטפער־רונג. און אויב די מנהיגים וועלן זיך מאַכן נישט זענענדיק, זאָלן די ראשי־בית־דין, און אויך זיי (די מנהיגים) באַשטראָפן מיט תפיסה. עס איז דער חוב פון אב־בית־דין פון דעם שליח־ציבור און פון ציבור און פון שמש צו זאָרגן, אַז די מוחרמים זאָלן נישט קומען אין שול אַריין. אויב זיי וועלן דאָס נישט טאָן וועלן אויך דער רב, דער שליח־ציבור און דער שמש אַריינגעלייגט ווערן אין חרם".

***

די ווייטערדיקע זיצונגען פון וועד זענען נאָכדעם פאַרגעקומען אין זאָבלודאָוו און **אין** כאָמסק **און ווידער צוויי זיצונגען אין** סעלץ, **אין די יאָרן ת"ל — 1670 און תל"ב — 1673.**

די סעסיע פון ת"ל האָט זיך זייער פיל פאַרנו־מען מיט דער פראַגע פון באַשיידנקייט און שפּאָר־זאַמקייט פון די יידן בעת שמחות. מען זעט עס פון די ווייטערדיקע תקנות:

„סימן תרס"ט: אַזוי ווי עס איז אַ בפירושע זינד **אויסצוגעבן אַ סך הוצאות אויף די סעודות פון חתונות און בריתן, איז באַשלאָסן געוואָרן:** נישט צו מאַכן קיין שום סעודות אום שבת (זאָל עס זיין ווער עס איז), נאָר אינדערוואָכנס.

סימן תר"ע: **דער בעל־שמחה פון דער חתונה זאָל מאַכן** נאָר אין סעודה, נאָך דער חופּה **און פאַרבעטן זאָל ער נאָר פ"ר מינינים, חוץ נאָענטסטע קרובים און די אונטערפירער, די בני־בית פון שטוב, ווו דער חתן שטייט אין ווי אויך דעם רב, דעם חזן און דעם שמש. אויסער דער דאָזיקער סעודה זאָל מען נישט רופן דורך אַ שמש קיין שום סעודה. צו דער סעודה פאַר דער חופּה זאָל מען נישט פאַר־בעטן קיין שום באַלעבאָטים** נאָר בחורים און די אונטערפירערס **און קרובים ראשון־בראשון און די בני־בית ווו דער חתן שטייט אין.**

סימן תרע"א: **צו דער סעודה פון אַ ברית־מילה זאָל מען אינלאָדן נאָר** אין מנין, **נישט מער, חוץ די נאָענטסטע קרובים, דעם מוהל, דעם סנדק, דעם רב, דעם חזן און דעם שמש.**

סימן תרע"ב: **עס איז אַן איסור יעדן בעל־שמחה צו געבן האָניק פון זיין טאָש אויף וועלכער נישט איז סעודה.**

סימן תרע"ג: **עס איז אַ חרם אויפן שמש נישט**

צו פֿאַרבעטן צו אַ סעודה נאָר דורך אַ רעגיסטער, וואָס איז אונטערגעשריבן מיט דער חתימה פון דעם פֿרנס־חודש.

סימן תרע"ד: דער פֿרנס־חודש איז מחויב נאָכ־צוקוקן, אַז מען זאָל אויף דעם נישט עובר זיין. אַ פֿרנס־חודש, וועלכער שרייבט אונטער אַ צעטל מיט מער פֿאַרבעטענע איז פונקט ווי ער וואָלט מאכיל געווען אַ דבר־אסור; דעם בעל־הסעודה, וועלכער איז עובר, דאַרף מען באַשטראָפן מיט שווערע און ביטערע שטראָפן מיט חרפות ווי עס פֿאַרדינט אַזאַ איינער, וועלכער איז מאכיל אַ דבר־אסור חלילה.

אין איינע פון די תקנות פון דער סעסיע פון יאָר תל"ג — 1673 איז פֿאָראַן אַ תקנה תש"ד, אין וועלכער עס זאָגט זיך:

„„צום זכרון וועגן דעם י ת ו ם, ד ע ס זון פון דעם קדוש מוה"ר טוביה פון דער קהילה־קדושה ריזשנאָי, אַז וועט עס וועט קומען די צייט פון זיין חתונה, ליגט אַ חוב אויף דער מדינה צו געבן אים סבלנות אין דער סומע פון 100 גילדן.

וועגן דער דאָזיקער מעשה ריזשנאָי געפינען זיך אַ ריי פֿרט ם וועגן צאָלונגען אוּן חובות פֿאַר דער דאָזיקער געשיכטע. עס רעדן וועגן דעם די תקנות: תקנ"ג, תרכ"ג, תרכ"ח, תרע"ז, תש"ד און אַנדערע.

וועגן דער מעשה ריזשנאָי וועלן אין די פֿראָטאָקאָלן גאָרנישט דערציילט. אין אַנדערע היסטאָרישע מקורים געפינען מיר דערוועגן אוּן עס לוינט טאָקע בייַ דער געלעגנהייט די מעשה־נורא פון ריזשנאָי בקיצור דערציילן.

געשען איז עס אַ פֿאָר טעג נאָך פּסח אין יאָר תי"ז (1657). אין דער שטוב פון דעם ריזשנאָיער ייִד ר' ישראל בן ר' שלום, איז אונטערגעוואָרפן געוואָרן אַ טויט קריסטלעך קינד. אויף צו מאָרגנס איז מען באַפֿאַלן דאָס הויז אוּן מען האָט געפונען דעם טויטן קערפּער פונעם קינד. עס האָט זיך גלייך פֿאַרשפּרייט דער בלבול, אַז די ייִדן האָבן דאָס קינד געשאָכטן, כדי צו ניצן דאָס בלוט צו מצה. עס זענען אַרעסטירט געוואָרן עטלעכע ייִדן. די שטאָטישע נישט־ייִדישע באַפֿעלקערונג האָט געמאַכט אַ פּרווו אַנצופֿאַלן אויף די ייִדן אוּן זיי אויסהרגענען. עס האָט זיך אַבער קעגן דעם איינגעשטעלט דער שטאָטישער קאָמענדאַנט. דער ענין אי־ז אַריבער צום גערייכט. נאָכן דעמאָלטיקן געזעץ פון די פּויליש מלכים, האָט אַזאַ מין משפט געקענט אַננעמען אַ באַשלוס אויב עס וועלן עדות זאָגן באַגלויביקטע פּיר עדות קריסטן אוּן דריי ייִדישע עדות. אויב עס וועט זיך אַרויסווייזן, אַז עמעץ פון זיי האָט פֿאַלש עדות געזאָגט, פֿאַרדינט ער טויטשטראָף. די ריכטער האָבן דעם ענין געגנוי אויסגעפֿאָרשט אוּן נישט געפונען קיין שום גרונט פֿאַר דער שולד פון די ייִדן.

געווען זענען עס צייטן טומלדיקע. דער פּוילישער מלך יאָן קאַזימיר דער צווייטער אי־ז געווען פֿאַרנומען מיט דער שוועדישער מלחמה. דער ענין האָט זיך געצויגן. אין זומער תי"ט (1659) איז דער קאָמענדאַנט פון דער שטאָט ערגעץ ווו געפֿאָרן צוליב אַמטלעכע ענינים. דאָס האָט אויסגענוצט די שטאָטישע קריסטלעכע באַפֿעלקערונג אוּן באַפֿאַלן די ייִדן אוּן כמעט אַלעמען (חוץ אַ ביסל רייכע, וועלכע האָבן זיך אויסגעקויפט מיט שוחד), פֿאַרשפּארט אין תפיסה אוּן אויף אייגענער האָנט דורכגעפֿירט אַ „פֿאַלקס־משפּט".

מען האָט די פֿאַרהאַלטענע אויף אַ מוראדיקן אופן גענייניקט, כדי זיי זאָלן זיך „מודה זיין". עס איז אַבער דערפון גאָרנישט אַרויסגעקומען, אויך דער „וידוי" פון אַ פֿאָר האָט נישט געגעבן קיין רעזולטאַט. דאָן האָט דער „פֿאַלקס־טריבונאַל" אַרויסגעטראָגן אַ פּסק־דין:

„אַלע ייִדן דאַרפן או סגעהרגעט ווערן, אויב אַבער עס וועלן זיך געפונען 2 חשובע קהילה־לייט, וועלכע וועלן אויף זיך נעמען די שולד. וועלן די איבעריקע באַפֿרייט ווערן..."

האָבן זיך געמאָלדן צוויי חשובים רבי ישראל אוּן רבי טוביה, זיי האָבן זיך מקריב געווען על קידוש השם, זיי האָבן אויף זיך געמומען די שולד. פֿרייטיק, דעם 2טן טאָג ראָש־השנה פון יאָר תי"ט האָט מען זיי אָפּגעהאַקט די קעפּ.

עס ווערט איבערגעגעבן, אַז נאָכדעם ווי דער אורטייל איז שוין געווען אויסגעפירט, א ז געקומען אַ באַפעל צו באַפרייען די אומשולדיקע.

אין ריזשנאָי איז איינגעשטעלט געוואָרן, אַז בעת הזכרות נשמות זאָגט מען סליחות, וואָס עס האָט פֿאַרפֿאַסט שמעון, דער זון פון קדוש ישראל. צווישן נוסחות פון סליחות זענען באַקאַנט. ביידע זענען פֿאַרעפנטלעכט (נאָך פּריערדיקע מקורים) א ן דעם 3טן באַנד פון שמעון בערנפעלדס „ספר הדמעות" (בערלין, 1926) אין דעם קאַפּיטל „עלילת הדם בק"ק ראָזינאָי".

ווי נאָכווייענישן פון דער מעשה ריזשנאָי, האָט דער ליטווישער וועד גיעדאַרפט צאָלן סיי פֿאַר די משכט־הוצאות, פֿאַר פֿארשיידענע השתדלותן און אונטערשטיצונג פֿאַר די יתומים און אלמנות פון די ריזשנאָיער קדושים.

***

אַ שפּעטערדיקע סעסיע פון ועד איז פֿאַרגעקומען אין סעלץ אין תמ"ד — 1684. (אינצווישן

זענען פֿאַרגעקומען צווישן אין זאַבלודאָוו און אין כאַמסק). פון דער דאָזיקער סעסיע איז אינטערעסאַנט די תקנה וועגן דער מוסרים־פֿלאַגע, וואָס האָט זיך אַרײַנגעכאַפּט אין דעם ייִדישן לעבן.

„סימן תשצ״ג: וועגן די מענטשן, וואָס זייער צונג טוט פלעכטן פֿאַלשקייט, זייער צונג איז ווי אַ שאַרפּע פייל צו רעדן עזותקייט; זיי אַנטפֿלעקן די ייִדישע געהיימנישן אַדער גיבן איבער ייִדישע געלט (אין גויִשע הענט) און זיי זענען גורם הזיקות, זיי זענען אין חרם און זענען אָפּגעשיידט פון אַלע ייִדישע קהילות. אין יעדן ערב ראש־חודש דאַרף מען זיי מחרים זיין אין דער שול נאָכן נוסח פון דעם כרוז וואָס איז דאָ באַשטימט געוואָרן אין ערב יום־כּפּור, פֿאַרן אָנהייב פון כל־נדרי. זיי זאָלן פֿאַרשאָלטן ווערן מיט אַלע קללות וואָס עס שטייט אין דער תוכחה, כדי זיי זאָלן זיך אומקערן פון זייער שלעכטן וועג און אַרויפּטאָן אַ צוים אויף זייער מויל".

***

אויסער די תקנות וועגן די לויפּנדיקע פראַגן פון דער מדינה און די קהילות, פלעגן בעת די סעסיעס נאָך פֿאַרקומען דין־תורות און עס פלעגן אַרויסגעטראָגן ווערן פסקים. דאָס זענען געווען ענינים גאָר גרויסע, וואָס די אַרטיקע רבנים פלעגן זיך נישט קענען מעכטיקן אַליין צו אורטיילן. די אָנגענומענע פסקים פלעגן אַרײַנגעטראָגן ווערן לדורות אין דעם פראָטאָקאָל־בוך פון ועד. אין דעם „פּנקס ועד מדינת־ליטא" זענען פֿאַראַן פסק־דינים וואָס זענען אָנגענומען געוואָרן אין סעלץ בעת דער סעסיע פון יאָר ת״ל — 1670.

היסטאָרישע ידיעות וועגן סעלץ אין ספֿר „ראש יוסף"

זייער אָפּט טרעפֿט, וואָס אַ ספֿר ווערט נישט ווילנדיק אַ מקור פֿאַר היסטאָרישע פֿאַקטן אַדער ביאָגראַפֿישע ידיעות. נישט אַזוי דער ספֿר גופא ווי די הקדמה, וואָס איז אייגנטלעך אַ טפּל צום ספֿר.

אָט איז למשל דער ספֿר „ראש יוסף" אויף זיין שער־בלאַט זאָגט זיך, אַז ער איז פֿאַרפֿאַסט געוואָרן פון:

„הרב המאור הגדול המופלג כבוד כמוהר״ר
ר׳ י ו ס ף נר״ו במהור״ר ר׳ יעקב זצ״ל אשר
מלפנים היה אב״ד ור״מ בק״ק ס ע ל ץ במדי־
נת ליטא ולע״ע (ולעת עתה) ראש ומופלא שבב״ד
(שבבית־דין) הדיינים המצויינים שבק״ק ט י ק־
ט י ן יע״א..."

דאָס הייסט, אַז דער מחבר איז דער הרב אאַז״ו ר׳ יוסף דער זון פון יעקב וואָס איז געווען דער אב־בית־דין און ראש־ישיבה פון סעלץ און איצט איז ער צייטווייליק דער ראש פון די דיינים אין טיקטין.

היות דער ספֿר איז צום ערשטן מאָל געדרוקט געוואָרן אין יאָר ת״ס 1700 אין אַמסטערדאַם (שפּע־טער נאָכאַמאָל איבערגעדרוקט אין תע״ז 1717 אין קיטן און ווידער אין אַמסטערדאַם אין יאָר תפ״ז — 1727) און די הסכמות צום ספֿר זענען אויך געגעבן געוואָרן אין דער זעלבער צייט, איז קלאָר, אַז אין דער צייט איז אין סעלץ געווען אַ ישיבה.

***

דער דאָזיקער ספֿר האָט הסכמות פון אַ רײַ גדו־לים פון יענער צייט ווי:

ר׳ יהודא לייב פון בריסק;
ר׳ דוד אָפּענהיים, דער מדינה־רב פון בעהמען אין פּראָג;
ר׳ משה זאב וואָלף פון מינסק;
ר׳ וואָלף שאַפּירא פון פּראָג;
ר׳ אברהם ברודא פון פּראָג;
ר׳ יעקב ב״ר יוסף פון וואַרמס;
ר׳ אליה שפּירא פון טיקטין;
ר׳ יחיאל־מיכל ב״ר יהודא־לייב פון בערלין;
ר׳ יוסף־יצחק ב״ר גרשון פון דעסאו.

***

נישט דאָ איז דער פּלאַץ צו שילדערן די גדולים, וואָס האָבן געגעבן אינדיווידועלע הסכמות אויפן ספֿר. פון אינטערעס איז אַ קאָלעקטיוום הסכמה, וואָס איז געגעבן געוואָרן דעם מחבר פון אַ רייַ באַטייליקטע אויף אַ סעסיע פון ועד מדינת ליטע אין יאָר ת״ס. דאָס איז געווען טאָקע די 12טע סע־סיע פון ועד אין סעלץ, וועגן וואָס איך האָב פריער געברענגט אין קאַפּיטל וועגן די סעלצער סעסיעס פון ליטווישן ועד. אויף דער דאָזיקער קאָלעקטי־וער הסכמה געפינען זיך די אונטערשריפטן פון די באַטייליקטע ליטווישע גדולים:

הקטן שאול החונה בק״ק קראָקע ונבחר לעת־עתה בק״ק בריסק דליטא;
שמחה הכהן רפאפּרט, דיין חונה ק״ק הרדנא (גראָדנע).
יצחק מאיר חונה בק״ק פּינסק;
הצעיר הילל הלוי חונה ק״ק ווילנא;
הצעיר שלמה מזאָלקווי חונה בק״ק סלוצק.

שער־בלאט פון ספר „ראש יוסף" פון סעלצער רב ר׳ יוסף ב״ר יעקב.

אין דער דאָזיקער הסכמה זאָגט זיך צווישן אַנדערע, אַז דער מחבר איז אַן איידעם פון דעם מאור הגדול דעם גאון ר' משה ב"ר דוד, דעם אב־בית־דין און ראש־ישיבה אין ווילנע. דער רב משה בר" דוד איז עס דער באָרימטער אין זיין דור ר' משה קרעמער.

אינטערעסאַנט ווי סעלץ איז אין דעם פאַל ווי־דער געבונדן מיטן ווילנער גאון, ווייל דער דאָזיקער ווילנער רב ר' משה קרעמער איז געווען דער עלטער־זיידע פון ווילנער גאון. דעם ווילנער גאונס פאָטער ר' שלמה זלמן, איז געווען דער זון פון ר' ישככר בער און אַן אייניקל פון אליה „חסיד" (נאָך אים איז טאָקע דער גאון אַ נאָמען) און אוראייניקל פון דערמאָנטן ר' משה קרעמער. אָבער דאָס איז נאָר אגב־אורחא.

דער עיקר וואָס מיר ווילן דאָ ברענגען איז די הקדמה פון דעם ספר „ראש־יוסף", וואָס אַנטדעקט פאַר אונדז אַ רייַ נאָר אינטערעסאַנטע היסטאָרישע פרטים און געשעענישן פון סעלץ מיט בערך 250 יאָר צוריק. מיר וועלן טאָקע ציטירן די דאָזיקע הקדמה.

ער שרייבט אָט וואָס:

לערנענדיק תורה אין דער פראַכטיקער קהילה־קדושה אין ווילנע, ווו עס איז געווען מיין שווער דער גרויסער גאון מוהר"ד משה קרעמער... און איך האָב אויך פון צייט צו צייט געזאָגט חידושי־תורה פאַר די תלמידים פון זיין ישיבה... וועט עס איז נפטר געווארן מיין שווער אין יאָר תמ"ח (1688) אין דריי חדשים פאַר דעם איידער ער איז אַוועק אין אייביקער מנוחה בין איך אויפגענומען געווארן פאַר אַן אב־בית־דין און ראש־ישיבה אין קאָסטוע פון דער מדינה ליטע... נאָכדעם בין איך אויפגענומען פאַר דעם אב־בית־דין און ראש־ישיבה אין דער קהילה־קדושה אין סעלץ... אָבער עס האָט לאַנג נישט געדויערט, וועט עס האָט זיך אַ שאָט געטאָן מיט גזירות אויף דער גאַנצער מדינה ליטא האָט עס אויך אונדז נישט אויסגעמיטן — מיר זענען געשטראָפט געווארן מיט שווערד, פלאָגן און הונגער. אָבער עס זענען מיר געשען נסים, ווייל איך בין געווען אין טראָט פון טויט... פיל איך טאָקע פאַר מיין חוב די נסים און נפלאות צו דערציילן.

...אין יאָר תס"ב (1702) בין איך געווען געצוווונגען צו פאַרוואָגלט ווערן פון מיין אָרט צוליב דער שרעק, רויב און גוואַלט וואָס עס האָט זיך אַראָפּגעלאָזט אויף אונדז די איינווינער פון פוילן און ליטע און איך בין געווען ווי אַ וואַנדערנדיקער פויגל ביז איך האָב זיך דערשלאָגן קיין דייטש־לאַנד צו דער חשובער קהילה האַמבורג, ווו איך בין אויפגענומען געווארן מיט גרויס פריינטשאַפט פון די קהילה־פירער, וואָס האָבן מיט מיך געטאָן פיל גוטס. איך האָב זיך אָבער דערמאָנט די פיין פון מיין פרוי און בני־בית איז מיר דאָס גוטס נישט איינגעאַנגען, וואָס איך האָב זיי איבערגעלאָזט עלנט און פאַרלאָזט און מיין פרוי פלעגט שטענדיק איבערחזרן — ווען וועל איך דערלעבן צו זען מיין מאָן, איך ווייל עס דערלעבן און אַ שעה נאָכדעם שטאַרבן. און אַזוי איז עס, צו אונדזערע גרויסע זינד, געשען וועט איך בין אין יאָר תס"ו (1706) צו־ריקגעקומען, ערב ראש־השנה איז זי געלעגן קראַנק און נאָך דעם ווי מיר האָבן זיך געזען איז זי מיר געשטאָרבן — די דאָזיקע פרומע דבֿורה מיינע, וואָס איז אין איר ערלעכקייט נישט געווען קיין גלייכן, זי איז געווען די טאָכטער פון דעם באַרימטן גאון וואָס איך האָב פריער דערמאָנט (ר' משה קרעמער). עס איז נישט אַריבער קיין חודש ווי עס זענען גע־שטאָרבן נאָך פינף נפשות פון מיין משפחה און שפּעטער איז אויך אויף מיר אויסגעגאָסן געווארן דער כוס פון גאַל; אויך איך בין קראַנק געווארן, אָבער גאָט האָט מיר געהאָלפן, כ'בין געווען ביים שוועל פון טויט און מיט נסים געראַטעוועט גע־ווארן. און שפּעטער איז אין חודש אלול ת"ע (1710) איז אויפגעפלאַקערט געווארן דער פייער פון דער מגיפה אין אונדזער קהילה און מיר זענען אַנטלאָפן אין וואַלד... דאָ איז מיר געשען אַ וווייטערדיקער בראָך — ערב יום־כיפור תע"א (1711) אין אָוונט איז מיר געשטאָרבן די צווייטע פרוי, וואָס איז אויך געווען פון גרויסן יחוס.*)

האָב איך אַרומגעוואַנדלט אין וואַלד ממש אַן ברויט עטלעכע טעג און ווען איך בין מיט מיין זון ר' יעקב געגאַנגען אין די דערפער צו קריגן עפעס שפּייז איז אויף אונדז כ"ז תשרי אַנגעפאַלן אַ גרו־פע פון סאַלדאַטן יוונים (משמעות רוסישע) און האָ־בן אונדז אַריינגעפירט אין אַ שטוב, זיי האָבן גע־האַלטן זייערע שוועדן אויסגעשטרעקט. זיי האָבן דאָס הויז אַרומגעלייגט מיט בינטלעך היי און שטרוי און געוואָלט אונדז פאַרברענען, אָבער גאָט האָט אונדז געראַטעוועט... אָבער שפּעטער (דעם 4טן חשוון) ווען מיר זענען געקומען אין וואַלד אין אונ־דזערע באַהעלטענישן איז ווידער אין דער נאָכט־פינצטערניש אַנגעפאַלן אויף אונדזער לאָגער אַ זעל־נערישע גרופּע וואָס האָט אונדז געדראָט מיט טויט

*) דאָס איז געווען די צייט פון דעם „גרויסן צפון־קריג". געגנייער וועגן די אויסווירקונגען פון דער דאָזיקער מלחמה איז דאָ פריער אין אונדזער פנקס, אין דער אַרבעט פון ש. ד. באַרקער: „אונדזער געגנט אינעם „גרויסן צפון־קריג", זייטן 111—112 דאָרטן וועט אייך דערמאָנט די מגיפה וואָס האָט דאָן געהערשט.

הסכמות הגאונים הרבני דראשי קהלות של מדינות ליטא

ויהי כ' תת יוס"ף דעת למביני' רוציף לחור תעלומות החכמה יקרים מפניני' ה"ה הרב הגדול המופלג בתורה ככול מבמוס כמהר"ר יוסף במהר"ר יעקב אב"ד ור"מ דק"ק סלנט שחיבר ספר נחמד על הש"ס זה ספר תולדות אדם גדול הד ורם כשלקי' מכי מחתקי' דורש בין הפרקי' גם חלושי הלכות נפ"ת על כל הש"ס כטיב לאחר דיבר במחברת הקודם שחיבר ספר רש"ש יוס"ף ריחת דפטישין מתער טינדין ובהר"י הר חורב על גז"ל דרחמנא לחוכי בלוש שעמנו שעט לוף דבש והלילו עיניכו כספיר ויהלוש לרושי' הם לכל חפציהם מביכי' לשומעיהם מחמדי' ומלרשי' יפיכי' וגם חלשי' לחריו לוסף נופת לופי' לוחו בסנסכי עץ הסייס בשבשי' ובענפי' הטלה מרגליות לרורים פירושי' ובילוקי' מכל דיבר ודיבר כשבה שטרה וכזר לרחם יוסף כעדו עלי שור לרב ט כתפות ורב מתוך הסבכה לשרי הטס לאחר להם בכה שהגיע לשתרי החזון עין לא רחתה זולתו בן פורת יוסף בן פורת עלי עין לרחות בשושני' לת דברי פי חכם חן שפתיו לובבות יזיבי' חמיו המחור הגדול הגאון כמהור"ר משה במהור"ק לוד שרי' חב"ל ור"מ דק"ק ווילנא ויצ"ו אין פרט להעלות בספריו הנה הרם מעט והנה שורף כל טוף פורח לת שתי כתיפיו חיבר מחברת לבבוד התורה ולתפארת הדורי' ודרושי' יחדיו נלקו בגזירה טוה במרעיהן כלוה יתבבלו ולא יספו נדיבי עמים נאספו ע"ב לחמרו לזכות לחיבריהם בהלי חבורת קדישת ויחוקו מהכי מילי מעליותא ותמלא הארץ דעה כמים לים מכסים ויפולו חומה על קנוי ארץ ופסים וגזירתי ולשתא דרבנן לית לי' לסותא מי שירוש ילו להלכים ספר הב"ל בלי הרחבה ממנו תוך משך עשר שני' מיום שיצפסו ברך הגדול לכבוד מכסיה של תורה שתתומה נתנה קולה היום יום ג' ך"ו שנת ח"ס לפ"ק דפרי המחורי' הגדולי' הגאוני הרבני' המפורסמי' לויטא יצ"ו בהתועדת קודם פה ק' סלנט יצ"ו לפרט נון פוי תי יוסף כלי"ה ק' שחול בחו' בק"ק קרלקא ומכחר לע"ע בק"ק בריסק דליטא :

וכלי' שמחה כהן רפפורט יצ"ו חובה ק"ק הרדנה :

וכלי' יצחק מחיר חובה בק"ק פינסק :

וכלי' הבעיר הילל הלוי חובה ק"ק ווילנא יצ"ו :

וכלי' הבעיר שלמה מזחלקווי חובה בק"ק סלונים :

די הסכמה פון די אנטיילנעמער אין סעלצער טעסיע צום דעם „וועד מדינת ליטא" אויפן ספר „ראש יוסף".

מ׳זאל זיי געבן געלט. זיי האבן דורכגעזוכט אלע מיינע זאכן, צעבראכן אלע מיינע קעסטלעך זוכנדיק געלט, זילבער און גאלד... זענען מיר נאכדעם געקומען אין שטאט און דארטן האט נאך אלץ גערושעוועט די מגיפה. קרוב הונדערט ריינע נפשות זענען אויסגעשטארבן... א טייל פון מייע כתבים זענען פארלארן געגאנגען מיט צוויי יאר צוריק בעת מיינע וואנדערונגען אין דער מדינה מאזי (מאזאויע). אין וועג איז ביי מיר צוגעגנבעט געווארן דאס קעסטל מיט מיינע ספרים און כתבים... אנדערטהאלבן יאר האב איך זיי נישט געהאט — ערשט נאכדעם האב איך, ממש ווי דורך א נס, באקומען צוריק א טייל פון די כתבים, ווען איך האב געווינט אין בערלין, מ׳האט עס מיר געברענגט אין בית־המדרש...

איך האב דאס בוך א נאמען געגעבן ראש יוסף, ווייל „ראש" באטרעפט אזויפיל וויפל די ווערטער משה און יוסף — די נעמען פון מיינע עלטערן...

די הקדמה שרייבט ער אונטער: ה״ק יוסף בלא״א מוהר״ר יעקב ז״ל מפינטשוב. נין ונכד להגאון הגדול רבן של כל בני הגולה מוהר״ר יעקב פאלאק זצ״ל.

ווידער א נייער ביאגראפישער פרט, דער מחבר איז נישט נאר א איידעם פון בארימטן ר׳ משה קרעמער, ער איז אויך אן אייניקל פון דעם אויטאריטעט פון פוילישן ראבינערטום, דעם רב פון קראקע און לובלין רבי יעקב פאלאק.

סעלץ פאר דעם „וועד הישיבות"

אין לעצטן נאצי־חורבן איז דער גורל פון גרויסע קהילות געווען נאך ביטערער ווי דער זאג פון דעם נביא, אז עס וועט בלייבן נאר „איינער פון א שטאט און צווי פון א משפחה" („שנים מעיר ואחד ממשפחה"). פארען שטעט וואס אפילו קיין איינער איז נישט געבליבן, וואס זאל זיין א לעבעדיקער עדות פון דעם לעצטן שחיטה־גאנג פון דער עדה; נישט געבליבן וועד עס זאל געבן א תיקון דעם פארטיליקטן לעבן פון דער קהילה. צו די דאזיקע יידישע שטעטלעך געהערט טאקע סעלץ. מיר האבן פון דער דאזיקער קהילה פריער געבראכט א רייי קאפיטלען, וואס באציען זיך צו גאר פרייקע תקופות פון סעלץ — עס פעלט אבער וועגן דער לעצטער פאר־שחיטה־תקופה פון דער קהילה.

דורך א צופאל איז אבער אפגעראטעוועט געווארן א פעקל דאקומענטן וואס א שייכות צו די גאר לעצטע יארן פון ערב־חורבן — דאס זענען עטלעכע צענדליק בריוו און מנדבים־רשימות פון סעלץ פאר דעם „ועד הישיבות" אין פוילן, וואס האט זיך געפונען אין ווילנע. די דאזיקע דאקומענטן האבן זיך אפגעהיט אין דעם ארכיוו פון ייוואו אין ניו־יארק.

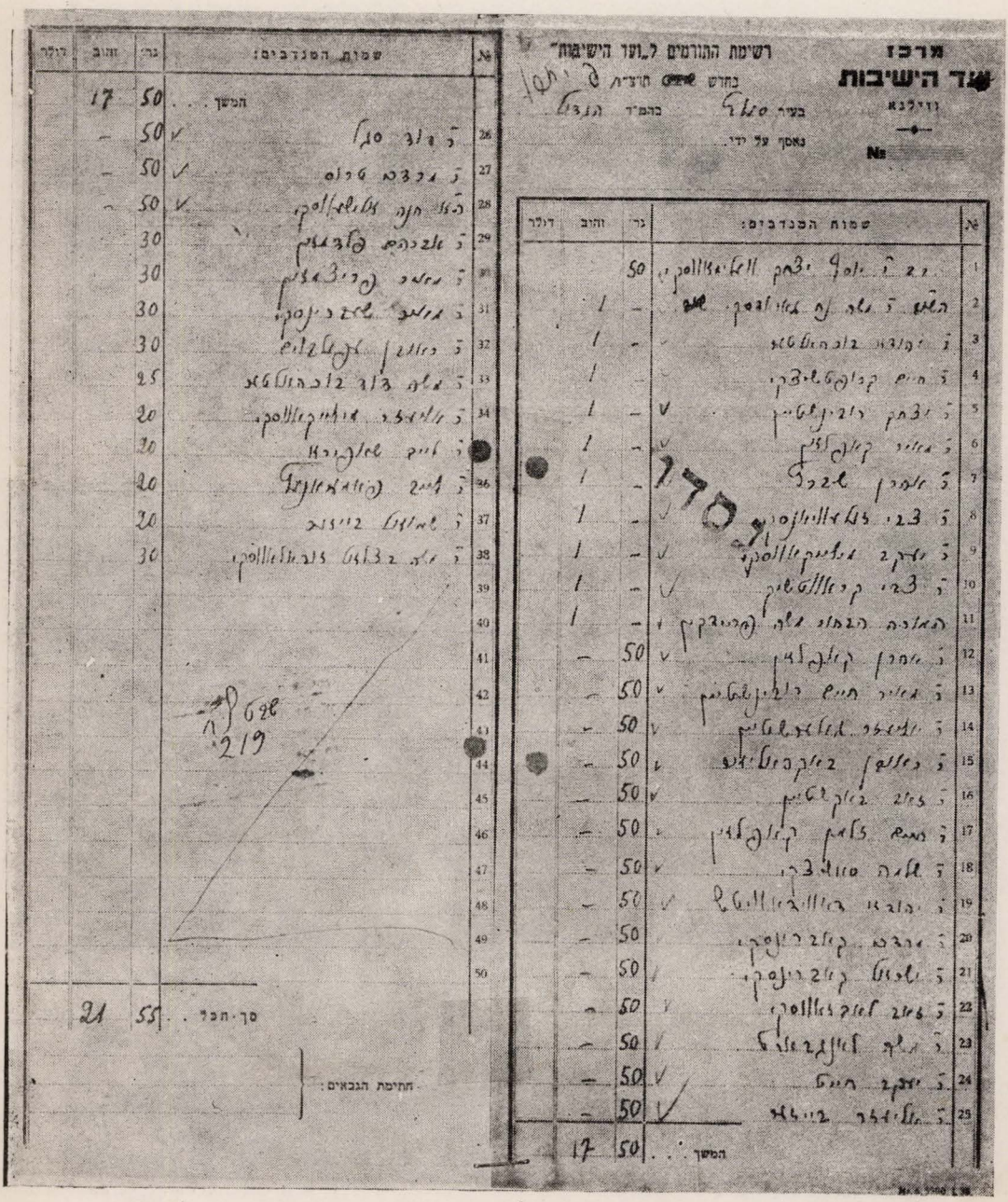
די קארעספאנדענץ איז געפירט בעיקר אויף פאסט־קארטלעך (מיר ברענגען דא א רעפראדוקציע פון אזא קארטל פון ביידע זייטן).

דער קארעספאנדענט איז געווען מאיר־חיים רובינשטיין. אלע בריוו זענען פון די יארן 1937—1939 און זיי זענען די נעמען פון די מנדבים. קיין גאר גרויסע סומעס זענען עס נישט געווען — בערך 10—15 זלאטעס א חודש. א באזונדער גרעסערע סומע איז געווען אין פרשת יתרו, וואס איז געווען די פרשה ווען מ׳פלעגט ספעציעל דורכפירן אן אקציע פאר די ישיבות. פון איינער אזא יתרו־אקציע פאר דעם „ועד הישיבות" זענען דא אויפגעהויבן אכט בריוו, אכט קארטלעך, אכט קוויטלעך. אין אלע אכט פעלט נישט קיין איין נאמען. אלע אכט מנדבים האבן אויסגעגעבן אלע זייערע פרטים, אפילו ווי לאנג זיי וואוינען אין דער שטאט.

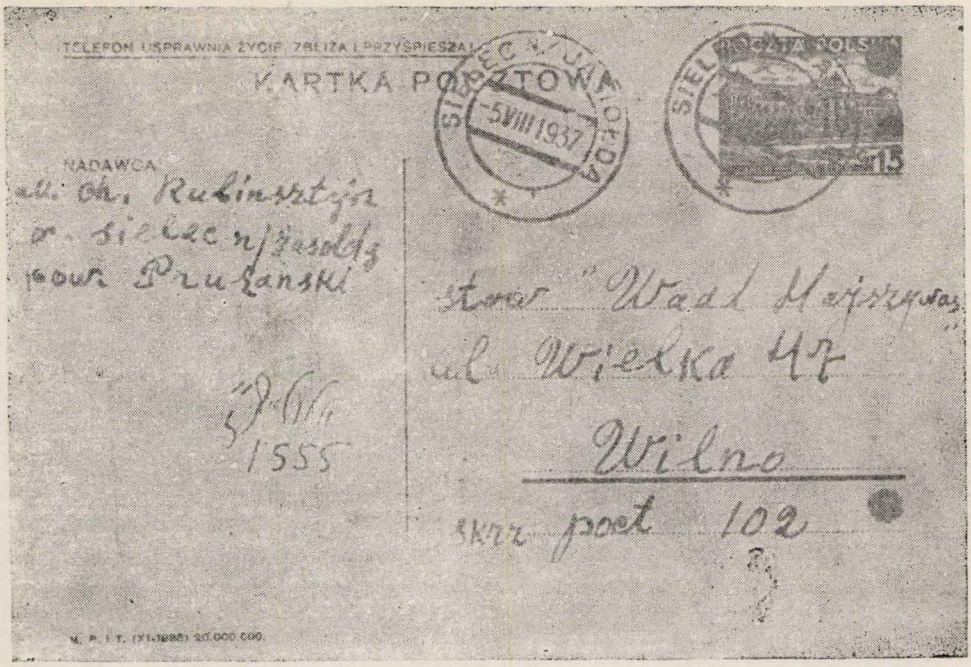
אין איין בריוו שרייבט מען, אז מען האט אים אויסגעגעבן אלע זיינע פרטים, ווייל מען וויל אים אויפנעמען אין דער ישיבה. אין אן אנדער בריוו שרייבט מען, אז מען האט אים אויסגעגעבן אלע זיינע פרטים, ווייל מען וויל אים שיקן אין א ישיבה אין אן אנדער שטאט.

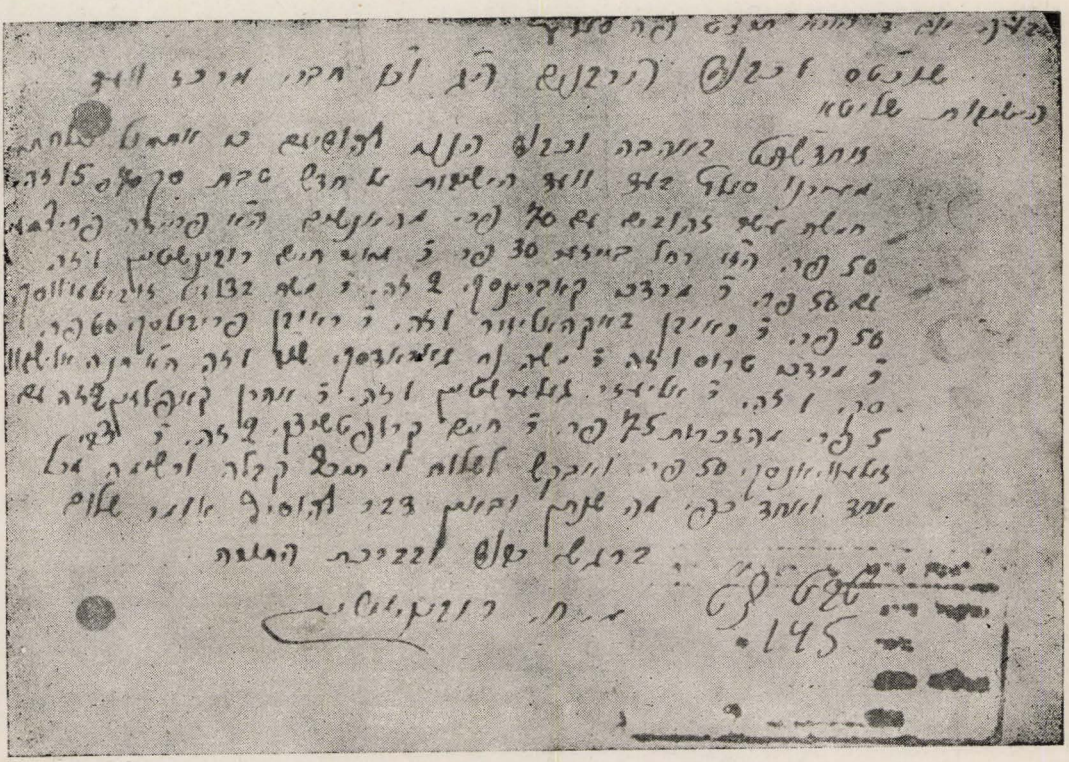
און איצט האלט איך פאר מיין פליכט צו זאגן, אז עס זענען געווען אַ סך קעגנער דורכצופירן די נדרים און נדבות פאר די ישיבות אין דער פרשת יתרו, ווייל עס איז דאך באקאנט אז די צייט איז איצט שרעקלעך, בפרט אין אזא קליינטשיק שטעטל ווי סעלץ. אבער דער שוחט ר' משה־נח גראדזקי האט פארן לייענען געזומען אַ ווארט און מיט זיין פלאמיקער רעדע האט ער דערמאבערט די הערצער פון אלעמען, אפילו די פרייע, וואס האבן נישט קיין געפיל פאר דעם דאזיקן ענין האבן מיט גערנווילי־קייט זיך באשטייערט און עס איז ביי אונדז געלונ־גען צו שאפן אַ גאָר חשובע סומע לויט דער מעג־לעכקייט פון אונדזער שטעטל.

עס ווערט אנגענעבן, אז עס ווערט ארויסגע־שיקט די סומע פון 36 גילדן מיט 45 גראשן. דער־פון 21 גילדן מיט 45 גראשן פון דער רשימה (זע רעפראדוקציע) און 14 גילדן מיט 90 גראשן פון די פושקעס.

מרכז
ועד הישיבות
רשימת התורמים ל„ועד הישיבות"
בחדש
בעיר
בהסד
נאסף על ידי
No
שמות הנדבים:
נר.
והוב
דולר
המשך . . .
17 50
סך־הכל . . .
21 55
תחיתת הנבואים:

רשימה פון די באשטייערטע אין סעלץ פארן „וועד הישיבות".

דער לעצטער גרוס פון יידישן קיבוץ אין סעלץ ערב דעם חורבן. — קאַרטל צום „וועד הישיבות" פון יאָר תרצ"ט — 1933.

יעקב מאיר עפלבוים (מאנטעוויידעא)

אין די חיימישע דערפּעך

דער „ישובניק", דער דאָרפסיִד פּאַרנעמט אַ גאָר חשובן אָרט אין דעם יִידישן וויץ און אַנעקדאָט; ניט וויניק הלצות, גלייכווערטלעך און חוזק־געשיכטעס זענען שוין פּאַראַן אויף דער דאָזיקער טעמע. עס וועלט אויסגעחוזקט ווי דער „ישובניק" האַלט שבת, ווי ער פּראָווען דעם סדר, ווי ער קלייבט זיך איבער אויף די ימים־נוראים אין שטאָט אַריין, ווי ער „פּאַרבייט די יוצרות" ביים דאָוונען און דאָס גלייכן.

די דאָזיקע באַציונג האָט זיך אפשר געמומען דערפון, וואָס דאָס יִידישע פּאָלק איז סוף־כל־סוף אין משך פון די לעצטע טויזנטער יאָרן פּאָרט געווען אַ שטאָטיש פּאָלק; דאָס דאָרפישע האָט זיך ביי אונדז גערעכנט אַ יוצא־מן־הכלל. אמת, עס זענען געווען נישט ווייניק יִידן אין די קריסטלעכע דערפער, עס זענען אָפילו געווען יִידישע דערפער, ממש יִידישע פּויערים, וואָס האָבן אויסגעבילדעט אייגענע קאָלאָניעס, אָבער פּאָרט איז דער דאָרפי־שער טייל פון יִידישן פּאָלק געווען אַן אויסנאַם געוואָרט אויף אַ תיקון.

ערשט מיט אויפקומען פון דער יִידישער ליטע־ראַטור (אין יִידיש און העברעיִש) האָט דער יִיד אין דאָרף און אין פּריצישן הויף געפונען זיין גע־הערקן אָרט. עס איז געווג צו דערמאָנען, אַז צו־זאַמען מיט דעם קלאַסישן בילד פון יִידישן קרעטש־מער און אַרענדאַר (דעם לעצטן האָט אָפילו פּרץ געמאָלן ווי אַ גראָבן נפש, וואָס נייטיקט זיך אין דער הילף פון אליהו הנביא, כדי צו דערגרייכן זיין תיקון) זענען שפּעטער צוגעקומען די יִידישע וואָלד־מענטשן, ווי דאָס איז דער פּאָל ביי יוסף אָפּאַטאָשון — פּויערים, פישערס און דאָס גלייכן.

ביי אַ טיפּערן אַנאָליז איז די טעמע — יִידן אין די דערפער — אַ גאָר בריטע, ממש נישט אויס־צושעפּן און געהערט צו יענע פּסיכאָ־אַנאָליטישע פּאָרשונגען פון דעם צוזאַמענלעבן פון מענטש מיט מענטש, גרופּע מיט גרופּע.

וואָס שייך דעם געגנט, וואָס עס נעמט אַרום די ראָם פון אונדזער פּנקס, דאָס הייסט דער שטח צווישן די שטעטלעך מאָלטש און סעלץ, וועלן מיר זיך בעיקר אָפּשטעלן אויף יענע ישובים, וואָס האָבן זיך געפונען נאָענט צו מיין הייַמיש דערפּעלע יאָסעוויטש.

מיט וואָס האָבן זיך די דאָרפישע יִידן באַשעפּ־טיקט?

געווען צווישן זיי קלייטניקעס, קרעטשמערס, אַרענדאָרן, פּאָסעסאָרן, וואָלד־סוחרים, שמידן. עס זענען געווען אַזעלכע וואָס האָבן שוין דאָרטן גע־ווינט מקדמונים, פון גאָר לאַנגע צייטן. עס זענען אויך געווען אַזעלכע וואָס האָבן זיך אַהין אַריינ־געצויגן אין דער צייט פון דער ערשטער אָקופּא־ציע, אין די יאָרן 1915־1916.

אין די דערפער יאָסעוויטש, לוטשיצע (אַדער „זאַמד"), ראָטשיץ, כוואָליעוויטש, סטאָסיוקי האָבן זיך מקדמונים געפונען יִידישע איינווינער. אין די הויפן יאָסעוויטש (אַ קאָרגן קילאָמעטער פון דאָרף מיטן זעלביקן נאָמען) פיסאָנטשינע און קאָטי זע־נען געזעסן יִידישע אַרענדאָרן און פּאָסעסאָרן.

אין דאָרף יאָסעוויטש גופא האָבן זיך געפונען צוויי יִידישע פאַמיליעס: מיין פאָטער עליו השלום, זונדל עפּעלבוים, און אונדזער שכן, דער שמיד, שמואל־יצחק לאַנגבאַרד.

מיין פאָטער האָט זיך ביי יענער דייטשער אָקו־פּאַציע פאַרנומען מיט וואָלד־מסחר. ער פלעגט אָפּקויפן שטיקער וואַלד ביי דער רעגירונג, אַמ־מערסטן אין דער „ריזשאַיער דאָטשע" און פלעגט עס שפּעטער באַאַרבעטן אויף פאַרשיידענע אופנים; אַ טייל פון בעסטן מאַטעריאל האָט ער אָפּגעשיקט מיטן וואָסער קיין דאַנציק; די שפּאָלן און שליפּערס פלעגט ער אָפּשיקן מיטן באַן און דאָס אַנדערע געהילץ פלעגט ער פאַרנוצן אויף בויען הייזער פאַר די פּויערים. דאָס איבעריקע, דאָס מיינט דער גע־מיינער סאָרט, וואָס האָט שוין צו קיין שום מאַטע־ריאַל נישט געטויגט, פלעגט אַוועק אויף ברענ־האָלץ. חוץ די שטענדיקע דעליאָנקעס און קוואַר־טאָלן פלעגט ער אויך, פון צייט צו צייט, איינ־האַנדלען אַ שטיק וואַלד ביי פּריוואָטע איגענטימער, ווי דאָס איז געווען אין יאָר 1914, ערב דעם אויס־ברוך פון דער ערשטער וועלט־מלחמה, וועלן ער האָט ביי אַ פּריוואָטן אייגנטימער בשותפות מיטן

פֿאקטער יקותיאל אפֿגעקויפט אַ שטיק וואלד, וואס האָט זיך געפונען נאָענט פון אונדזער דאָרף.

וואס שייך אונדזער שכן שמואל־יצחק איז ער, ווי געזאגט, געווען אַ שמיד און האָט צוזאמען מיט זיינע זין געארבעט אין קושניע. ווי שכנים, פלעגן מיר צוזאמען מיט שמחה יאגאלקאווסקי האַלטן בשותפותדיקע לערער.

בערך אַ קאָרגן קילאָמעטער פון אונדזער דאָרף האָט זיך געפונען דער אַרענדאַר און פּאַקטער שמחה יאגאלקאווסקי, וועמעס זון הערש און טאַכטער העניע געפינען זיך איצט אין בוענאס איירעס. שמחה איז געווען אַ ייִד אַ האַרעפֿאַשניק, וואס איז מיט לייב און לעבן געווען איבערגעגעבן די צוויי הויפן וואס ער האָט כסדר געהאַלטן אין אַרענדע. ער האָט זיין גאַנצן לעבן אַוועקגעגעבן די קי, פערד, פעלד־דער און לאַנקעס. דאָס איז געווען ממש אַ טייל פון זיין אינערלעכע עקסיסטענץ. ביידע הויפן האָבן טאָקע פאַקטיש געבליט אונטער זיין אַנפירונג. טאָג און נאַכט איז ער געווען באַשעפטיקט מיט דער גרויסער באַלעבאַטישקייט. אין די באַגינענע פלעגט ער צוזאַמען מיטן זון באַווייזן אויסצומעלקן אַ 40 קי און דערנאָך אַכטונג געבן אין פעלד, אין סאָד, אין שייער אָדער סטיניע.

אַ גאַנצן זומער האָט מען אין „הייפל" געארבעט — טאָג און נאַכט ממש. אין האַרבסט פלעגט מען גאַנצענע באַגינענס גרוזעווען קאַרטאָפֿל און אָפּשיקן עס אין בראָווֹאר אַריין. ווינטער פלעגט מען דרעשן און פרילינג — זייען. דער ריטם פון דיזע פיר צייטן פון יאָר האָט דאָרטן, פאַרן אויסברוך פון דער מלחמה, געקלאַפּט רעגלמעסיק, אַן אויפהער און געבראָכט מיט זיך שפע און ווילזיין.

דער ריטם האָט נישט נאָר אויסערלעך געקלאַפּט, ער איז מיט דער צייט געווארן אַן ארגאַנישער באַשטאַנדטייל פון גאַנצן וועזן פון דעם דאָרפסמענטש, אין דעם פאַל פון אונדזער הויפישן פּאַקטער.

עס דערמאָנט זיך מיר אַן עפיזאָד, וואס זיין גלייכן האָב איך געטראָפן ביי דעם בעסטן קענער און שילדערער פון פויעריש לעבן בכלל — ביי רייזאָנטן אין זיינע „פויערים". דאָרטן ווערט דערציילט די געשיכטע ווי דער אַלטער כלאָפּ באַרינאַ, שוין ביי דער גסיסה, נעמט אַ קאָרב און גייט איבערן פעלד „זייען". ער „זייט" אַזוי לאַנג ביז וואַנען ער בלייבט ליגן אַ טויטער אונטער די ערשטע שטראַלן פון דער אויפגייענדיקער זון. אַן ענלעכע געשיכטע, הגם נישט אין אַזאַ ברייטן פאַרנעם, דערמאָנט זיך מיר פון שמחהס לעבן. ער איז אַיין מאָל געווארן געפערלעך קראַנק. מיר איז אויסגעקומען אַיין נאַכט נעכטיקן ביי אים. ביינאַכט איז ער אויפגעשטאַנען, געגומען די קאָרב און געוואָלט גיין אין פעלד אַריין „זייען"...

אויפן גאַנצן לעבן איז דער דאָזיקער ייִד געבליבן צוגעבונדן צום פעלד און לאַנקע... ער איז דורך די נאַציס לעבעדיקערהייט באַגראָבן געווארן ביים שייער פון דעם נאָענטן הייפל קאָטי.

מיט צווי קילאָמעטער ווייטער צו דרום־זייט האָט זיך געפונען אַ צווייטער הויף, פּינסאָנטשינע, וועלכן עס האָט געהאַלטן אין אַרענדע יקותיאל.

דאָס איז געווען אַן אַנדער טיפּ ווי שמחה — סיי פיזיש און סיי לויטן טעמפּעראַמענט. אַ נידערי־קער, אַ זשוואַווער, אַ טעמפּעראַמענטפולער, אַ פאַרשמייעטער.

מיט ביידע הויפן זענען מיר קינדער געווען פאַרבונדן. מיר האָבן זיך געלערנט צוזאַמען, געשפּילט, געגאַנגען קליינערהייט צוזאַמען רייסן עפּל; שפּעטער געשפּאַצירט, געלייענט צוזאַמען און בשעת־מעשה געזוכט אַ לייזונג פאַר אַלע וועלט־פראָבלעמען. זיך געווארפן פון קאַנטן, צו העקלן און געקומען צו טאָלסטאיזן... ווייט דוכט זיך, צווישן פעלדער און וועלדער, די קינדער פון די אויסחוזקטע „ישובניקעס" האָבן אָבער געוווסט פון די דאָזיקע אַלע ענינים.

א קילאָמעטער פון יאַסעוויטש, אין דער ריכטונג צו מערב־זייט האָט זיך געפונען אַ קליין כוטאָר לוטשיצע, אָדער ווי מיר האָבן עס גערופן „דער זאָמד". דאָרטן האָט זיך געפונען אַ ייִדישע קלייט מיט אַ קרעטשמע. דאָרטן פלעגט לרוב פאַרקומען דאָס דאָוונען, דער עיקר די שבתדיקע מנינים. ביים מנין פלעגן זיך צונויפקומען די ישובניקעס; דאָרטן פלעגט מען דערנאָך באַהאַנדלען סיי די פּראָבלעמען די היימישע, ווי נעמען בשותפות לערערס פאַר די קינדער, אויסגלייכן סיכסוכים, שליסן געשעפטן און אויך נישט דורכלאָזן די וועלט־פּאָליטיק...

אין די שבתדיקע פאַרנאָכטן פלעגט מען זיך פאַרזאַמלען אויפן „זאָמד". די יוגנט האָט געפליר־טעוועט, געלייענט, צעטיילט זיך אין פּאַרלעך און געשפּאַצירט. מיר, די גאָר קליינווארג, האָבן זיך נאָכגעשלעפּט, געסטאַרעט זיך צו רופן אויף זיך די אויפמערקזאַמקייט מיט אונדזערע „אויפטוען"...

א קילאָמעטער ווייטער פון „זאָמד" האָבן אין דאָרף קוואַלעוויטש געווינען צווי ייִדישע פאַמיליעס. אַזוי ווי איינע פון זיי האָט בײַם אויסברוך פון דער ערשטער וועלט־מלחמה שוין געהאָט עמיגרירט קיין נאָרד־אַמעריקע וועל איך זיך אָפשטעלן נאָר אויף דער צווייטער — דאָס איז געווען דער אַלטער זעליק און זיין פרוי. זייערע קינדער האָבן זיך דעמאָלט שוין געהאָט צעפלויגן איבער דער

וועלט. ווער חתונה געהאַט, ווער עס איז אַוועק אין אַמעריקע. זעליקס שטוב איז געשטאַנען אין מיטן דאָרף און האָט זיך אויסגעצייכנט פון די אַנדערע הייזער מיט איר גרויס און פֿאַרנעם. זי האָט זיך מיט נאָך עפּעס אויסגעטיילט פון די אַנדערע הייזער — זי האָט אין דער צייט פון אַ שטורעם מער ווי אַנדערע צו זיך צוגעציגן בליצן... זעלטן איז געווען אַ זומער, אַז זעליקס הויז זאָל נישט טרעפן קיין בליץ, אָבער קיינמאָל איז צו קיין שאָדנס, צו שריפות חלילה נישט געקומען...

אַ זיבן קילאָמעטער ווייט פון יאָסעוויטש האָבן זיך אין דאָרף סטאָסיוקי געפונען צוויי ייִדישע פאַמיליעס, אגב־אורחא, אונדזערע ווייטע קרובים פון דעם טאַטנס צד. ביידע האָבן דאָרטן געווינט אין מיטן דאָרף אויף אַ בערגל. קיין געגנויערע דאָטן וועגן זיי וויים איך ליידער נישט.

די באַציונגען צווישן די דאָרפישע ייִדן זענען געווען פשוט משפחהדיקע... מען האָט זיך גוט געקענט, מען האָט זיך גאָנץ אָפט געקריגט, געטריבן רכילות איינע אויף די צווייטע, אָבער אין צייט פון אַן אומגליק, פון קרענק אָדער טויט האָט מען זיך געהאָלטן ווי מיטגלידער פון אַיין פאַמיליע.

די נאָענטסטע שכנים פלעגן אַממערסטן בשותפות האַלטן לערער פאַר די קינדער. די יונגע האָט געפירט ליבעס, צוזאַמען פאַרברענט.

די איינווינער פון די „היימישע דערפער" זענען פון שטענדיק געווען זשעדנע אויף מענטשן, וואָס קומען פון דער שטאָט, פון דער פרעמד; מען האָט געוואָרט אויף געסט, כדי צו קענען פאַרברענגען, הערן נייס, אָדער גלאָט אַזוי דורכשמועסן זיך וועגן „פאָליטיק".

די באַציונגען צווישן די קריסטן מיט די דאָרפיעש ייִדן איז אַ באַזונדער פראָבלעם. בכלל איז די באַציונג נישט געווען קיין שלעכטע. דער ווייסרוסישער פויער איז פון דער נאָטור נישט קיין שלעכטער און אַזוי לאַנג ווי מען פלעגט אים נישט אַנרייצן האָט מען מיט אים געקענט לעבן בשלום. אַן ספק פלעגן פאַרקומען סיכסוכים ביים נעמען אַרבעטער, ביים באַצאָלן דעם לוין — דאָס זענען אַממערסטן געווען לאַקאָלע ענינים.

ערשט שפּעטער, מיטן אויסברוך פון דער מלחמה אין יאָר 1914, האָבן זיך אַנגעהויבן פאַרשפּרייטן ווילדע קלאַנגען און העצעס, וואָס האָבן אַרויסגעפון געשפּענסטן פון שנאה; עס האָבן געהיימע קאָנאַלן געבראַכט די משונהדיקסטע לעגענדעס וועגן דעם ייִד וואָס ברענגט אַלע צרות אויף דער וועלט...

מלחמה־אַקופּאַציע

דאָס יאָר 1914־1915 האָט געטראָפן דער באַ־

פעלקערונג פון די „היימישע דערפער" אין דעם צושטאַנד ווי ער איז געווען פון לאַנגע דורות. וואָס שייך מיין פאָטער איז ער אין יענעם יאָר געווען שטאַרק פאַראַרעמט. די סיבה אַ ריין פערזענלעכע. ער האָט מיט אַ פאָר יאָר צוריק דורכגעמאַכט אַ שוועכע קראַנקהייט, אַן אָפּעראַציע וואָס האָט אים בדלות געשטעלט און געבראַכט דערצו וואָס ער האָט פאַרנאַכלעסיקט דעם וואַלד־מסחר. אָבער ער האָט נאָך אין יאָר 1914 געהאָט אַ גאַנצן „קוואַרטאַל" אין ריזשנאַיער דאָטשע. חוץ דעם האָט ער נאָך מיט יקותיאל דעם פאָטער אָפּגעקויפט בשותפות אין דער נאַענט אַ וואַלד. אָלס יינגל האָט ער מיר אָפט געשיקט, מיט שליחותן, אין ביידע וועלדער, צוגעבונדן בין איך בעסער געווען צו דעם וויטן און גרויסן וואַלד אַרום דעם „קוואַרטאַל" ווי צום היימישן, באַקאַנטן וועלדל.

ווער עס האָט געהאָט די זכיה צו קענען די וועלדער, דער וועט פאַרשטיין אַז עס זענען געווען גענוג סיבות זיי ליב צו האָבן. חוץ דעם האָט עס פאָר אַ יינגל וואָס איז געווען אָנגעלייענט מיט די געשיכטע פון פּענימאָר קופּער און מאַיִן ריד געווען פון גאָר גרויסן אינטערעס... ווער וויים צי פון צווישן די הויכע ביימער וועט נישט אַרויסגיין אייַנער פון די „רויט־הויטיקע", איינער פון די „לעצטע מאָהיקאַנער"... אין יענע צייטן בכלל איז די וועלט געווען פאָר אונדז קינדער אַ וווּנדערלעכע מעשהלע, מיט וועלכער מען קען זיך נישט אָנזעטיקן.

דעם היימישן וואַלד, וואָס האָט זיך געפונען ממש ביים דאָרף, האָט צוזאַמען מיט מיר באַזוכט אין יענע זומערדיקע חדשים יקותיאלס עלטערער זון — אליה־משה. מיר זענען געווען פאַרנומען מיט פאָרקויפן די טרוקענע צווייגן, די „האַליע", די שארית־הפליטה פון אַ סאָסנאָוון וואַלד. דער דאָזיקער וואַלד איז געווען וווייט צו באַזיצן דעם פראָבט פון די קאָזיאָנע, מלוכהשע אָדער פריצישע וועלדער, אָבער דערפאַר האָט ער פאַרמאָגט אַן אַ שיעור שוואָמען און יאָגדעס.

אין יאָר 1914 פלעגן מיר דערהאַלטן אַ רוסישע צייטונג „בירזשעוויע וועדאָמאָסטי" (אין די פרייערדיקע יאָרן פלעגט דער טאַטע באַקומען דעם „הזמן") אין איין הינזיכט האָבן זיך ביידע צייטונגען פאַרייניקט — זיי פלעגן ביידע קומען מיט גרויסע פאַרשפּעטיקונגען. אָזוי, אַז דער טאַטע האָט זיי ליב געהאָט צו לייענען אויף אַ רעטראָספּעקטיוון אופן. ווי עס זאָל נישט זיין, זענען ביידע נייסן — וועגן מאָרד אין סאַראַיעוואָ און וועגן דער אַלגעמיינער מאָביליזאַציע אָנגעקומען צוזאַמען...

אמת, מיט אַ קורצער צייט צוריק האָט מען

אויפן „זאַמד", ביים דאָוועגען קאָמענטירט וועגן עפעס אַ מאָרד פון צוויי גרויסע עסטרייכישע לייט, וואָס איז פאָרגעקומען אין אַ באָסנישער שטעטל, אָבער קיינעם איז דעמאָלט נישט אייַנגעפאַלן, אַז צווישן יענעם מאָרד און דעם שפּעטערדיקן באָפעל וועגן מאָביליזאַציע זאָל זיין עפעס אַ דירעקטע שייכות.

וואָס עס איז שייך מיך פערזענלעך האָב איך אומגעדולדיק געווארט אויף דער פאָרזעצונג פון עפעס אַ רייזע־באַשרייבונג איבער אַפריקע, וואָס איך האָב געהאַלטן אין לייענען און האָב מער געטראַכט וועגן פענימאָר קופערס העלדן ווי וועגן אַלע קרוינפרינצן אין דער וועלט.

וועגן דער מאָביליזאַציע האָב איך זיך דערוווסט פון אליה־משהן, יקותיאלס עלטערער זון, וועלכער פלעגט שטענדיק קומען אין וואַלד אַריין אַ צעשמייסטער, שטענדיק אין איילעניש. דאָס מאָל האָב איך אים געטראָפן ביים ראַנד פון וואַלד, שפּרייזנדיק מיט זיינע לאַנגע קלאַפּטערדיקע טריט און קייענדיק אַ שטיק טרוקענעם קעז.

— ווייסט וואָס, יעקב־מאיר, האָט ער שטאַמלענדיק ווי גיכעלנלעך אויסגערופן — מלחמה! מיין יאָר ווערט אויך געפרופן.

דאָס זענען געווען די לעצטע ווערטער וואָס איך האָב פון אים געהערט. מער האָב איך אים שוין נישט באַגעגנט און עס איז מיר געבליבן אומבאַקאַנט וואָס מיט אים איז געשען.

פון די אַנדערע ידישע יונגעלייט איז אַוועק דער איידעם פון „זאַמד", אַ יונגערמאַן וואָס האָט געשטאַמט פון מאַלטש, וווּ ער האָט געקריגן סמיכות אויף רבנות. ער האָט חתונה געהאַט מיט ר' אברהם דעם קרעטשמערס טאָכטער.

דעם לעצטן שבת פֿאַרן אַוועקגיין האָט ער זיך שטאַרק געהיצט, אים האָט נישט אַזוי געאַרט וואָס ער גייט אין מלחמה ווי דאָס וואָס עס איז קעגן ידישן דין: אַ יונגערמאַן ערשט נאָך דער חתונה און שוין...

ער האָט זיך ווידער באַווייזן ביי אונדז אין געגנט ערשט אין האַרבסט פון יאָר 1918, ער האָט זיך אומגעקערט פון אונגאַרן, וווּ ער איז געווען אין געפאַנגנשאַפט.

דאָס זענען געווען די ערשטע אייַנדרוקן פון דער וועלט־מלחמה אין אַ קליין דערפל צווישן מאַלטש און סעלץ. שטילע זייטיקע וועגן באַוואָקסן מיט מאָך און וועריעסק; אַרום זענען סאָסנע־וועלדער פול מיט יאָגדעס און שוווימען; עס טראָגט זיך דער ריח פון סמאָלע און הייַ, וואָס לייגן זיך אויס אויף דער פייכטקייט פון דער וואַלד־טיפענישּ. סטאַיעס ווילדע געגנדן טראָגן זיך אין דער לופֿטן, דער אַנזאָג, אַז דער זומער גייט אַוועק.

אינגיכן זענען געקומען אַנדערע, עפּעס נישט געווויינלעכע אייַנדרוקן. דער דאָרף האָט יעדער דערשיינונג אויסגעטייטשט ווי עפּעס אַן אַנזאָג פון אומגליק.

עס זענען געשטאַנען שפּעט־זומערדיקע, זוניקע טעג. טעג אַנגעזאָפּטע מיט זונענשיין, מיט אַ טיפּ־בלויען הימל, אויף וועמענס ראַנדן עס זענען „געשטאַנען" גרויסע קופּערנע וואָלקנס —אַ סימן אַז עס וועט זיין אַ גוטער וועטער. איבער די וועגן פון די פעלדער האָבן זיך אין די פאַרנאַכטן געטראָגן די מעלאַנכאָליש טענער פון די געזאַנגען פון די שניטערקעס. דאָכט זיך, אַז אין ערגעץ נישט אין דער וועלט האָט מען אַזוי האַרציק־מעלאַנכאָליש געזונגען ווי אויף די פעלדער פון ווייסרוסלאַנד.

אין יענעם זומער האָבן זיך מיט די מעלאַנכאָלישע ווייסרוסישע געזאַנגען דערהערט אויך דאָס געווויין פון פרויען און קינדער, וואָס האָבן זייערע טאַטעס אוּן מענער באַגלייט אין זייער וויטן וועג אַריין, צום פראָנט — צו דער געפאַר, צום טויט.

איבער די זאַמדיקע וועגן האָבן זיך צו די נאָענטע באַן־סטאַנציעס און שטעטלעך געשלעפּט אַנגעלאָדענע פורן מיט קלײַמעקלעך, מיט וועש, מיט פויערים, וואָס זענען געזעסן מיט די פּיס אַראָפּגעהאַנגענע פון דער קעלניע; טייל פון זיי זענען געווען שיכור, אַנדערע האָבן אונטערגעזונגען אַן אומעטיק לידל, אַדער גלאַט אַזוי געלעגן אייַנגעניורעט אין הייַמישן הי; אַנדערע ווידער זענען נאָכגעגאַנגען הינטער די פורן און געוואָרפן אומעטיקע בליקן אויף די וועלדער, נישט געקענט אָנזעטיקן זיך מיטן אָנבליק פון די הייַמישע, נאָר־וואָס אָפּגעשניטענע פעלדער, נישט געקענט אָפּרייסן די אויגן פון וועלדל ביים ראַנד פון וועג.

זייט ביי זייט זענען געגאַנגען די פויערטעס, געכליפּעט און טויט־מידע פון ווייַנען געהאַלטן אין איין איבערחזרן: „אויף וועמען לאָזטו מיר איבער דו ברויטגעבער מיינער?".

נישט ווייניק בראָנפן און ספּירט איז אין יענע שפּעט־זומערדיקע טעג אַוועק כדי צו פאַרטומלען די נאָגנדיקע בענקשאַפּט; כדי נישט פילן מיט דער גאַנצער שארפקייט דעם ווייטיק פון צעשיידונג מיט דער מאַמע־ערד, מיט דער פרוי און קינד, מיטן היימישן שטיקל פעלד און לאַנקע...

דאָס ריזיקע לאַנד האָט זיך אַ ריר געטון פון עק צו עק. אַן אויפהער האָבן זיך געצויגן מיליטער־עשאַלאָנען אין דער ריכטונג צו מערב. דאָס דאַרפישע פּאָלק איז געוואָרן זשעדנע נאָך נייס, נאָך אַ שטיקל צייטונג, נאָך אַ קאָמענטאַר. מען איז

אויך געוואָרן אַבערגלויבעריש און אַנגעהויבן צו דערוואַרטן עפּעס אויסערגעווייגלעכעס.

אַ זומערדיקער פֿאַרנאַכט ביי שמחהן אויפן פּעלד, ווו מען האָט געהאַלטן ביים פֿאַרענדיקן אַראָפּנעמען דעם האָבער. שמחה רעדט עפּעס צו מיר און אין דער זעלבער צייט קוקט ער זיך אַרום. די פּויער־טעס גלייכן אויס די איינגעבויגענע רוקנס, טרינ־קען זיך אַן מיט וואַסער און קוקן זיך אַרום מיט פֿאַרוווּנדערונג. די שאָטנס ווערן מטושטשער, די קאָלירן בייטן זיך. פּון דעם געווייגלעכן טונקל־גרי־נער קאָליר הייבט זיך אַן אויסצושיילן אַ וויאָלע־טער, אַזאַ וואָס מען קען באַמערקן אין די זומער־דיקע באַגינענס, פֿאַרן זונאויפגאַנג. עס איז געוואָרן אינגאַנצן טונקל, אַזוי ווי נאָך זונאונטערגאַנג. די קי האָבן זיך פֿלוצלינג צערעוועט, פֿאַררישן די עקן און אַנגעהויבן אַרומלויפֿן איבערן פּעלד. פּון נאָ־ענטן כוטאָר האָט זיך דערהערט דאָס קרייַען פּון העגער.

עס איז געווען די ליקוי־חמה פּון 1914...

די פּויערטעס האָבן פֿאַררישן די קעפּ, האָבן זיך איבערגעצלמט און אַליין גישט געווסט וואָס צו טאָן...

***

שפּעט־האַרבסט 1914, האָט זיך שוין די מלחמה געפּילט גאָר בולט. חוץ די ידיעות אין די צייטונ־גען, חוץ די סאָלדאַטסקע פּויערישע בריוו, וואָס כמעט אַלע האָבן זיך אַנגעהויבן מיטן באַווּסטן פּויערישן נוסח: „איך בוק זיך צו דיר פּון וויסן געזיכט צו דער שוואַרצער ערד...“ און האָבן זיך שוין פֿאַרענדיקט מיט ווייניק פֿאַטישע שורות, מיט פּשוטע ידיעות פּון שפּיטאָל, ווו „ער“ צוזאַמען מיט נאָך פֿאַרוווּנדעטע געפינען זיך... עס האָבן ווען דעם שוין דערציילט די וויטע אַפֿהילכן פּון די האַרמאַטן־קנאַלן. אַממערסטן האָבן זיי זיך געלאָזט הערן אין די שטילע פֿאַרנאַכטן. דאָס האָבן די דייטשן באַשאָסן דער פּעסטונג אָסאָוויעץ.

נאָך דייטלעכער האָט מען געקענט הערן די וויטע קאַנאַנאַדע אין די טיפענישן פּון דעם קאָזיא־נעם וואָלד, ווהין דער טאָטע האָט מיר געשיקט צו העלפֿן דעם בראָקער. אין יענע האַרבסטיקע וואָלד־פֿאַרנאַכטן האָב איך צוזאַמען מיט די וויטע טעמ־פּע אַפּקלאַנגען פּון אָסאָוויעץ צום ערשטן מאָל דערהערט נאָך עפּעס. אין די שטילע פֿאַרנאַכטן, נאָכדעם ווי די לעצטע פּורן מיטן געהילץ פֿלעגן אַפּפֿאָרן מיט דעם זומערדיקן וועג, וואָס גייט דורך מיכאַלין און איך מיטן בראָקער פֿלעגן קומען צום וואָלד־וועכטער, ווו מיר האָבן געגעסן וועטשערע, האָט מען ביי דער וועטשערע שוין געקענט הערן געשיכטעס וועגן אַן אַראָפּלאָן, וואָס איז ערגעץ אַראָפּגעפּאַלן און וואָס האָט געפּירט אַ יידן, וועל־כער האָט געוואָלט טראַנספּאָרטירן קיין דייטשלאַנד אַ גאַנצע קו אַנגעשטאָפּט מיט גאָלד...

דעמאָלט האָב איך נאָך, פֿאַרשטייט זיך, נישט געקענט אָפּשאַצן דעם פֿאַרנעם פּון די דאָזיקע מעשיות. ערשט איצט, ווען איך זאָמל רעטראָ־פּעקטיוו די ברעקלעך פּון יענע אייגדרוקן, פֿאַר־שטייט איך, אַז אין דער מעשה מיט דער קו, וואָס די יידן האָבן געשיקט פֿאַרן דייטש, איז שוין גע־לעגן דער אָנהייב פּון די הריגות פּון 1941־1942, ווען נישט איין יוד וואָלט אפשר געקענט איבער־לעבן דעם נאַציזם, ווען ער וואָלט אין די וווייסרו־סישע וועלדער נישט געטראָפֿן דעם באָדן פּון שנאה...

ווער עס קען די וווייסרוסישע וועלדער מיט זיי־ערע אינדזלען און פֿאַרבאָרגענע מקומות, ווערן וואָלד־טריבעס, וואָס נאָר פֿאַרטרויילעכע מענטשן האָבן געווסט, קען זיך משער זיין, אַז אין זיי האָט זיך געקענט אויסבאָהאָלטן אַ גרויסער טייל פּון פֿאָלק.

דערווייל האָט זיך דער פּראָצעס אָנגעהויבן צו דערנענטערן צו אונדזער היימיש דערפל. פּון טאָג צו טאָג האָט זיך געלאָזט דייטלעכער פּילן די מלח־מה. די וויטע און טעמפּע האַרמאַטן־שאָסן זענען געוואָרן דייטלעכער. אָנשטאָט פּון צפּון־מערב־זייט האָבן זיי זיך איצט געטראָגן פּון דרום־מערב. ביי־נאַכט איז דער מערבדיקער טייל פּון הימל געווען באַלויכטן מיטן אָפּשיין פּון וויטע שריפּות.

אין די זומערדיקע חדשים פּון 1915, האָבן זיך אָנגעהויבן צו באַוויזן גאַנצע מיליטער־אָפּטיילונ־גען, וואָס האָבן פֿאַרנומען די שליאָכן. איבער די זייטיקע וועגן האָבן זיך אָן אויפֿהער געשלעפּט גאַנצע קאַראַוואַנעס מיט היימלאָזע.

דער זומער איז געווען אָן אויסערגעווייגלעך טרוקענער. די גראָזן אויף די פּעלדער און לאָנקעס זענען פֿאַרטריקנט געוואָרן. איבער די וועגן און פּעלדער האָבן זיך געהאָלטן גאַנצע וואָלקנס מיט שטויב. די טרוקענע פֿאַרשטויבטע לופט איז געווען אָנגעפּילט מיטן רעוועז פּון די טאָבונעס קי, וואָס זענען געטריבן געוואָרן איבער די שליאָכן און פּעלדער. זייער רעוועז האָט אַממערסטן אָנגעטריבן אַ שרעק ביי דער שקיעה, ווען די זון פּלעגט זיך זעצן אַ רויטע און אויסזען ווי אַ ריזיק אויג פּון אַ חיה, וואָס איז אין אָגאָניע. דאָס רחמנותדיקע רעוועז פּון די דאָרשטיקע חיות האָט דעמאָלט אָג־געוואָרפן אַ געפיל פּון אומהיימלעכקייט אויף יעדן. די עלטערע פּויערים פּלעגן זיך צוקוקן צו די אום־צאָליקע סטאַדעס און פּלעגן זיך דערביי צלמען. נישט וויניק קי, אָקסן און קעלבער פּלעגן פֿאַלן

אין פעלד, איידער די סטאדע פלעגט צוקומען צו אַ טייכל. זיי פלעגן פאַלן אינמיטן פעלד אַדער אין בלאָטע און בלייבן ליגן מיט פֿארשטאָפּטע נאָזלעכער פון שטויב און שליים און נישט קענען זיך ווייטער אויפהייבן.

דער שטורעם האָט זיך דערנענטערט. צוזאַמען מיט די קריסטלעכע היימלאָזע האָבן זיך אין די זומערדיקע חדשים אַנגעהויבן באַווייזן אויך יידישע היימלאָזע. דאָס זענען געווען די יידן, וואָס מען האָט בשעתם פֿארטריבן פון דער פראָנט-ליניע. אַ סך פון זיי האָבן זיך אָפּגעשטעלט ביי אונדז אין דאָרף, כדי אַ ביסל זיך אָפּצורוען אין שפּעטער ווייטער גיין אין ווע. אייניקע זענען געבליבן אין די אַרומיקע שטעטלעך, איבערצוואַרטן דעם פראָנט.

די דאָרפישע יידן האָט מען בכלל נישט געטריבן. דאָס אָפּטרעטנדיקע מיליטער האָט אונדז בלויז געגעבן עצות — אייניקע האָבן גראטן מיר זאָלן בלייבן, אַנדערע האָבן געסטראָשעט מיטן „גערמאַניע". די גרעסטע צאָל דאָרפישע יידן זענען טאַקע געבליבן. דער אינציקער פון אונדזערע „היימישע דערפער" וואָס האָט געהאַלטן אין טענען, אַז מען דאַרף אַוועקפאָרן, איז געווען דער אַלטער זעליק פון כוואַליוויטש. זעליק מיט זיין פרוי (די קינדער זענען שוין לאָנג געווען אין אַמעריקע) האָט געווויינט אין אַ פאַרהעלטניסמעסיק פיינער הויז. וואָס איז געשטאַנען אין מיטן דאָרף. איך האָב שוין דערציילט, אַז דאָס דאָזיקע הויז האָט געהאַט די „טבע" צוצוציען בליצן. שפּעטער ווען דער גאַנצער דאָרף איז אַוועק מיטן רויך און אויך פון זעליקס שטוב זענען געבליבן נאָר די 2 קוימענס האָבן זיי, ווי ביי נאָרמאַלע צייטן, ווייטער נאָך אַלץ צוגעויגן די בליצן בעת אַ שטורעם.

דער דאָזיקער זעליק, וואָס האָט נאָך גענומען אַנטייל אין דער טערקישער מלחמה האָט געהאַלטן, אַז מען טאָר נישט בלייבן אונטער דעם שונא. ער איז טאַקע אַוועקגעפאָרן מיט זיין יידענע. ווייט איז ער נישט געפאָרן, דער שונא האָט אים געטראָפן אין וואַלקאָוויסק. וואָס מיט אים איז געשען האָב איך נישט קיין ידיעה.

זייער טומלדיק איז געווען די פּאָר וואָכן פאָרן אַנקומען פון דייטש ביי די אַרענדאַרן אין די הויפּן, ביי שמחהן אין יאַסעוויטש, ביי יקותיאלן אין פּיסאַנטשינע און אין קאָטי האָט מען אַנגעהויבן אויספאַרקויפן וואָס עס האָט זיך נאָר געלאָזט. גאַנצענע טעג און גאַנצענע נעכט האָט דאָס אָפּטרעטנדיקע מיליטער געהאַלטן אין איין גרויזוועווען היי, האָבער, קאָניטשינע. אונדזער שכן, שמחה, האָט באַוויזן צו פאַרקויפן די קי, קעלבער און פערד. גאַנצע מענ-

לעתן האָט ער מיט זיין זון הערשקען געווען פאָרשמייעט. מען האָט געמוזט אויף אַלצדינג גוט אַכטונג געבן, ווייל נישט אַלע זענען אין יענע צייטן געווען קונים...

אַנהייב אויגוסט 1915, דאָס הייסט, אַ פּאָר טעג אייַדער מיר האָבן פאַרלאָזן דאָס דאָרף און אַרי-בערגעפאָרן קיין סעלץ, כדי דאָרטן איבערוואַרטן דעם פראָנט, האָט דאָס הייפל באַקומען אַן אמתן מלחמה-אויסזען. די פרוכט פון די ביימער זענען געווען אַראָפּגעריסן, די גרעסטע צאָל צווייגן צעבראָכן, די היי-סטויגן צעטומען, די פעלדער אַרום צעטראָטן, צעשניטן מיט טיפע שפּורן פון רעדער, די סאַזשעלקע, וואָס האָט אַ גאַנץ יאָר געהאַלטן וואַסער איז געווען אויסגעטריקנט, אַן אַ טראָפּן פייכקייט. אומעטום זענען געלעגן האַלעווען פון נישט-דערברענטע פייערן, וואָס דער אָבאָ האָט איבערגעלאָזן. די לעצטע פּאָר טעג איז דאָס הייפל שוין געשטאַנען אַן אויסגעלייַדיקטער, מיט פוסטע שייערן און סטייניעס און דער ווינט האָט אומעטיק געשאָקלט די אויסגעלייַדיקטע סעדער אַרום די הייזער.

איבער אַלצדינג האָט געשוועבט דער פאַרגעפיל, אַז אין אַ פּאָר טעג אַרום ווען דאָס איבעריקע אויך אַוועק מיטן רויך. אָזוי איז טאַקע געשען — אַרום דעם 14טן אויגוסט איז אַוועק מיטן רויך דעם פריצס גרויסע ווינונג, די שייערן מיט די שפּייכלערס. נאָר שמחהס שטוב, וואָס איז געווען באַשיצט מיט געדיכטע ביימער איז געבליבן גאַנץ.

ביי אונדז אין דאָרף איז געווען אַ סך רויקער. די אָפּטרעטנדיקע סאָלדאָטן האָבן זיך וויניק וואָס פאַרהאַלטן. בכלל פלעגן זיי אויסמיידן די זייטיקע ווענען און זיך שטענדיק ציען צו די ברייטע שליאָכן. דערפּאָר אָבער פלעגן די היימלאָזע, ווען לכע האָבן בכלל נישט געהאט קיין באַשטימטן מאַרשרוט, זיך פאַרהאַלטן לענגער.

אַ פּאָר טעג פאָר אונדזער פאַרלאָזן די היים איז שוין אין די ברינעמער געבליבן זייער וויניק וואָס סער. מען פלעגט אַרויסשלעפּן בלאָטע. מען האָט עס דורכגעלאָזט דורך אַ שמאָטע און אַזוי אַרום האָט מען אַרויסבאַקומען אַ ביסל פייכטקייט.

די פּויערים פון דאָרף האָבן געשפּאַנט די פערד אין ווועגענער, האָבן מיטגענומען וואָס עס לאָזט זיך און זיך גלאָזט אין ווע אַריין. דער איינציקער וואָס האָט זיך נישט געאיילט איז געווען מיקאַליי פּרי-מאַק, אַן אייגנטימער פון אַ ריכן כוטאָר, כמעט אַ הויף, וואָס האָט זיך געפונען אַן אַנדערטהאַלבן קי-לאָמעטער פון דאָרף.

די ערשטע טעג פון אויגוסט איז אַבער אין זיין כוטאָר געשען אַזוינס, וואָס האָט אים אויך דיק-

טירט וואָס שנעלער צו פֿאַרלאָזן זיין איינגעזעסענע היים און זיך לאָזן מיטן שטראָם.

מיקאָליי פּרימאַק, חצי־פּויער, חצי פּריץ, מיט ווענען מיר זענען געווען זייער באַפֿריינדעט, איז בכלל געווען זייער אַן אינטערעסאַנטע פּערזאָן, מיט אַן אייגנאַרטיקער וועלט־אַנשויונג, וואָס האָט געניגט צו פֿאַנטאַזיזם. ער האָט געגלויבט, אַז די ערד איז אַ לעבעדיקער אָרגאַניזם מיט אָדערן און נערוון. צי די גאַנצע וועלט איז אַ לעבעדיקער אָרגאַניזם איז שווער געווען צו באַווייזן, אָבער אַז זיין כוטאָר איז געווען אַ וועלט פֿאָר זיך, און דערצו נאָך איינער פון די שענסטע וועלטן, איז וועגן דעם ביי מיר נישטאָ קיין ספֿק.

דער כוטאָר האָט פֿאַרמאָגט אַ גרויסן סאָד, וואָס איז געווען אָרומגערינגלט מיט אַ וואַלד — אַ זכר פון דער פֿאַנשטשיזנע. דער סאָד האָט פֿאַרמאָגט די סאַמע זעלטנסטע סאָרטן עפּל און באָרנעס. אין מיטן סאָד האָט זיך געפֿונען אַ סאָזשלקע וואָס איז אָפּילו אין יענעם אויסערגעווײנלעך טרוקענעם זומער געבליבן מיט גענוג וואַסער. אונטער די ריזיקע לי־פּעס, וואָס האָבן געקענט אָרײַננעמען אונטער זייער שאָטן אַ גאַנצן ייִשוב, האָבן זיך געפונען אַ 50 בינשטאָקן.

פון זיי, פון די דאָזיקע בינשטאָקן האָט עס זיך טאָקע אָנגעהויבן. אויפן צווייטן טאָג, נאָך דעם ווען מיקאָליי האָט דערזען וואָס פון די בינשטאָקן איז געווארן, האָט ער איינגעשפּאַנט זיינע פערד, אַרויפגעזעצט זיין פרוי מיט די קינדער און איז אַוועק מיטן שטראָם פון די היימלאָזע אין דער גרויסער וועלט אַריין. דער שטראָם האָט אים פֿאַרטראָגן ביז קיין סאַמאַרע.

און בסך־הכל איז ביי אים אין כוטאָר פֿאַרלאָפֿן אייַנע פון די סך מלחמה־געשעענישן.

עס איז געווען אַ זוניקער, שפּעט־זומערדיקער טאָג. אין כוטאָר האָט זיך געפונען זיין טאָכטער, וואָס איז געווען פֿאַרנומען מיט טריקענען קאָני־טשינע און אויך וועמען מיקאָליי האָט געבעטן אַכ־טונג צו געבן אויפן סאָד. ער אַליין איז געווען פֿאַרנומען מיטן אויספֿאַרקויפן דעם האָבער.

דער גאַנצער טאָג איז אַדורך פֿאַרהעלטניסמעסיק שטיל. פון צייט צו צייט פֿלעגן זיך אַריינכאַפֿן עט־לעכע זעלנער, פֿלעגן זיך אָנטרינקען מיט פּרישן וואַסער, אָנטרייסלען אַ ביסל פּרוכט און אין איי־לעניש אַוועקלויפן אָנצויאָגן זייער אָפּטיילונג. ערשט פֿאַרנאַכט צו האָט זיך אָפּגעשטעלט אַ גאַנצער אָבאָז מיט היימלאָזע, וועלכע האָבן אָנגעהויבן צו באַלעבאָטעווען אויף זייער שטייגער. זיי האָבן פּריִער אָפּגעטרייסלט אַלע פּרוכט־בוימער, אַראָפּגע־ריסן די פֿלוימען, אויסגעזוכט וווּ עס איז נאָר גע־וועזן אַן אוגערקע און שפּעטער האָבן זיי זיך גע־נומען צו די בינשטאָקן. מיט בינטלעך אָנגעצונדענע שטרוי האָבן זיי אויסגערויכערט די בינען און אַרויסגעשלעפּט די שמעקדיקע סאָקן. עס האָט לאַנג נישט געדויערט און די בינשטאָקן האָבן גע־ברענט ווי וואַקסענע ליכט. וואָס עס איז שייך די בינען, האָבן זיי געזשומעט איבער די שיטערן און פֿאַרסאַליעטע געפֿאַלן אין פּייער אַריין. אין דער פֿאַרנאַכטיקער שטילקייט האָבן זיך אַ צייט געהערט די געשרייען פון די היימלאָזע, דאָס קויטשערייַ פון זייערע קינדער, ווועלכע זענען צעביסן געוואָרן פון די בינען. פֿרימאַקס טאָכטער איז אַרומגעלאָפֿן, האָט געווײַנט און זיך געבעטן מען זאָל לאָזן צורו־ די בינשטאָקן. נישט איר געווײַן, נישט מײַן בעטן זיך האָבן געהאָלפֿן. עס איז שוין געווען צו שפּעט עפּעס אויפצוטאָן...

מיקאָלייס טאָכטער איז אַרומגעגאַנגען און גע־האָלטן אין איין פּרעגן: — פֿאַרוואָס? שפּעטער איז געקומען מיקאָליי, ער האָט באַטראַכט דאָס בילד, זיך פֿאַנאַנדערגעווײַנט און געהאָלטן אין אין־ בערחזרן — לודזיע! לודזיע! — מענטשן! מענטשן!

ער האָט געשפּאַנט פערד און וואָגן, אַוועק נישט צו זען דעם חורבן פון זיין וועלט...

**

עס האָט לאַנג נישט געדויערט און מיר, די עט־לעכע יידישע פֿאַמיליעס, האָבן זיך געלאָזט צום נאַענטסטן יידישן ייִשוב, קיין סעלץ. מיר זענען נישט געפֿאָרן צוזאַמען, אָבער מיר האָבן געווּסט, אַז סיי שמחה אַרענדאַר און סיי אונדזער שכן שמואל־יצחק דער שמיד, וועלן אויך פֿאָרן קיין סעלץ.

דעם 13טן אויגוסט אין אָוונט זענען מיר, איבער אַ זייטיקן וועג, אַוועקגעפֿאָרן. אויפן הויך־אָנגע־פֿאָקטן וואָגן איז געזעסן די מאַמע מיט די קינ־דער. ערשט מיט אַ טאָג פריִער האָט זי געבוירן אַ קינד (און מיט אַ צוויי טעג שפּעטער וועט זי מיטן עופּהלע אויף די הענט, אונטער אַ שלאָקס־רעגן גיין פון סעלץ קיין פּרושענע, אַ מהלך פון העכער 30 קילאָמעטער). דאָס איז געווען אַ משונהדיקע רייזע אונטער דער דעקאָראַציע פון פּראָנט, וועלכן מען האָט שוין ממש געקענט אָנטאַפּן מיט די הענט. איבער די וועלדער און פעלדער האָט זיך געטראָגן דער רויך געמישט מיטן ריח פון סמאַלינעס; דער הימל איז געווען רויט פון שריפות; די שטערן האָבן זיך אַרויסגעזען פון נעפּל און רויך אַן גלאַנץ און אַן לעבן. דער וואַלד־וועג איז פֿאַרהעלטניסמעסיק געווען אַ פּרייער, אַ נישט־פֿאַרפֿאַקטער. דער שטראָם היימלאָזע האָט זיך געטראָגן איבער די צווייַ הויפּטוועגן, וואָס זענען געגאַנגען קיין סעלץ.

אין סעלץ האָבן מיר זיך אָפּגעשטעלט ביי אייַ־
נעם אַ באַקאַנטן קרעמער, ביי משה דעם זעמדער,
דאָרטן האָבן מיר שוין געטראָפן נאָך עטלעכע ישוב־
ניקעס, צווישן זיי איינעם אונדזערן אַ ווייטן קרוב,
וואָס איז אַ לאַנגע צייט געווען געלייַמט אויף בייַ־
דע פּיס און וועלכער איז אויף מאָרגן ביינאַכט,
ווען מיר אַלע האָבן זיך אַריבערגעטראָגן אויפן
פעלד, געאַנגען אַ שטיק וועג...

אַ גאַנצע נאַכט איז דער טאַטע געווען פאַרנו־
מען מיט צוגרייטן אַ ספּעציעלן קעלער אין וועלכן
מען האָט אַריינגעלייגט אַלצדינג וואָס עס האָט זיך
נאָר געקענט אַריינלייגן. אגב־אורחא וועל איך דאָ
באַמערקן, אַז די מיטלען, וואָס מען האָט אין דער
צייט פון דער ערשטער וועלט־מלחמה באַנוצט צו
באַהאַלטן און פאַרמאַסקירן וואָס עס האָט זיך גע־
לאָזט און די מיטלען וואָס עס זענען באַנוצט גע־
וואָרן כדי אָפּצוזוכן פאַרמאַסקירטע אויצרות, איז
אַ בריטער ענין, כדי דאָס צו באַרירן אויף קורץ,
איך וויל נאָר פעסטשטעלן, אַז נישט וויניק האָב
און גוטס איז דאָן אויף שטענדיק פאַרלוירן געגאַנ־
גען אַ דאַנק די מינים „באַהעלטענישן".

אויף מאָרגן איז דער גאַנצער טאָג אַריבער אין
שפּאַנונג און דערוואַרטונג. דורך דעם נאָך נישט
חרוב־געוואָרענעם שטעטל האָבן זיך געציונג
אַלערליי מינים מיליטער, וואָס האָבן געהאַלטן אין
איין אָפּטרעטן. מען האָט געוואַרט, אַז די היינטיקע
נאַכט קומען אַריין די דייטשן. די קינדער האָט מען
געלייגט שלאָפן אויף די זאָכן.

אַרום איינס ביינאַכט האָט מיר דער טאַטע אויפ־
געוועקט. אין איילעניש האָבן מיר אָנגעהויבן זיך
איבערטראָגן אין דער ריכטונג פון מזרח־זייט. דאָס
שטעטל האָט געברענט אין דער לענג און אין דער
בריט.

דאָס האָבן די לעצטע אָפּטרעטנדיקע קאָזאַקן
אונטערגעצונדן דאָס שטעטל, אָנהייבנדיק פון בראָ־
וואָר בייַם אַריינפאָר און ענדיקנדיק מיט די יידי־
שע קלייטן אין מאַרק. קנוילן רויך, פונקען, שטי־
קער האָלעוועשקעס האָבן זיך געטראָגן אין דער
לופטן באַגלייט מיט אַ הודזשעריי, וואָס האָט דער־
מאָנט דעם רוישן פון וואַלד אין שטורעם און רעגן.

ביז זונאויפגאַנג זענען מיר געלעגן אויף אַ פעלד
צו מזרח־זייט פון שטעטל. ערשט באַגינען האָט
עמיצער פאַרגעלייגט מיר זאָלן זיך איבערטראָגן
אויפן צפון־מערבדיקן זייט. מיר זענען אַוועק מיט
די פּעקלעך און בעטגעוואַנט אויף די הענט, איבער
די האַלב־אָפּגעברענטע גאַסן. די גרעסטע צאָל היי־
זער איז שוין דעמאָלט געווען פאַרוואַנדלט אין קו־
פּעס פון ברענדיקע האָלעוועשקעס. די אייַנציקע
געבליבענע, וואָס האָט זיך נאָך „אויף די
פּיס" איז געווען די שול, וועמענס פראָנטאָוועט וואַנט
איז געשטאַנען אַ צעגליטע פון פייַער. אויף דער
דאָזיקער וואַנט האָבן זיך דייטלעך אַרויסגעזען די
ווערטער: בית יעקב לכו ונלכה!...

אויפן צווייטן זייט שטעטל האָבן מיר זיך אָפּ־
געשטעלט אויף אַ סך אַ בריטערן פעלד, ווו מיר
האָבן שוין געטראָפן דאָס גאַנצע יידישע באָפּעל־
קערונג פון שטעטל, צוזאַמען מיט אַלע ישובניקעס
פון די אַרומיקע הויפן און דערפער. יעדער אייַ־
נער האָט זיך אַוועקגעזעצט לעבן די זייניקע.

פון איין זייט איז געלעגן סעלץ אין רויך און
אַש; איבער די האָלעוועשקעס און סטאַרטשענדיקע
קוימענס האָט זיך אויפגעהויבן די זון אַ רויטע,
הענגענדיק אין דער לופטן ווי אַ צעגליטער באַלאָן.
צו מערב־זייט האָבן זיך געצויגן לאַנקעס; צו צפון־
זייט איז געווען די יאָסאַלדע מיט די ריזיקע וועל־
דער, וואָס האָבן זיך געצויגן העט וויט ביז ריזש־
נאי און סלאָנים.

אַרום אַכט אַזייגער אין דער פרי האָט זיך פון
דער דייטשער זייט דערהערט דער ערשטער האַר־
מאַטן־שאָס. מיט קלייניע הפסקות האָט די קאַנא־
נאַדע געדויערט ביז סאַמע פאַרנאַכט. איבער אונדז
האָבן זיך געטראָגן שראָפּניעלן, וואָס האָבן זיך אי־
בערן טייך צעשאָטן ווי אַרבעס אין אַ ריזיקער פאָס.

אין די ערשטע פּאָר שעה האָט זיך דער עולם
געמומען צו זאָגן תהילים הויך אויפן קול. אָפּילו
דער לערער פון שטעטל, אַ משכיל, אַ פריידענקער,
האָט זיך גאָנץ געשמאַק אַ נעם געטאָן צום תהילים,
איבערריסנדיק פון צייט צו צייט, ווען ער פלעגט
אַריינווארפן אַ פּאָר ווערטער צו דער כלה; געווען
זענען עס די ווערטער: „ליובאַ דיערזשיס!" (ליובע
האָלט זיך!).

שפּעטער, ווען מען האָט זיך איבערצייגט, אַז
מיט דער קאַנאַנאַדע מיינט מען נישט אונדז, איז
די זאַך געווארן וואַכעדיקער. אָנשטאָט תהילים האָט
מען זיך געמומען צו די קלומקעלעך מיטן עסן און
פון לאַנגווייליקייט האָט מען זיך אַפּילו אָנגעהויבן
צו קריגן פּאָר בעסערע ערטער.

ערשט אַרום 5 פאַרנאַכט, ווען די זון האָט שוין
געהאַלטן ביים אַראָפּלאָזן זיך זענען געקומען די
ערשטע דייטשן.

עס איז איבעריק צו באַטאָנען, אַז די אַסאָציא־
ציע, וואָס וועלט היינט אַרויסגערופן ביים דערמא־
נען דאָס וואָרט „דייטשן" איז כרחוק מזרח ממערב
פון די שטימונגען וואָס זענען דאָן געווען, אין
דעם זומערדיקן פאַרנאַכט פון 15טן אויגוסט, ווען
די דייטשן האָבן פאַרנומען סעלץ.

מיר, אַ יינגל, וואָס איז אין יענעם פאַרנאַכט גע־
לעגן אייַנגעניוועט אויפן פעלד, צוזאַמען מיט זיין

שוועסטער, האָט זיך עפּעס בשעת מעשה געבאָמבלט אין קאָפּ אַ לידל וועגן די „הויכע דייטשן מיט די לאַנגע בייטשן", וואָס איך האָב נישט אין מאָל גע־הערט זינגען.

די אָנגעלאָפענע דייטשע זעלנער זענען געווען אין אָפּענער סתירה מיטן תמצית פון דעם לידל. דאָס זענען נישט געווען קיין הויכע מענער און האָבן נישט געטראָגן קיין לאַנגע בייטשן. דאָס זע־נען אַממערסטן געווען נידעריקע, שטשופּלע, קורצ־זיכטיקע אינפאַנטעריע־סאָלדאָטן, וועלכע האָבן גע־בעטן עסן און געלאָפּן ווייטער.

***

נישט גלייך אויפן אָרט האָט זיך אָנגעהויבן דאָס אומקערן זיך צום „נאָרמאַלן לעבן".

נאָך לאַנגע וואָגלענישן צווישן סעלץ און פרו־זשענע האָבן זיך די דאָרפישע יידן אָנגעהויבן זיך אומקערן צוריק אין די „היימישע דערפער".

צו די פּריערדיקע יידן זענען איצט צוגעקומען אייניקע שטאָטישע איינווינער, וועלכע האָבן זיך אַריינגעצויגן אין די דערפער אַריין צו זייערע פּריינט און באַקאָנטע אָדער גלאַט אַזוי, ווייל דאָס לעבן אין דאָרף איז דאָן געווען לייכטער.

אַזוי האָט זיך צו אונדז אַריינגעקליבן די באָבע מיט צוויי אייניקלעך. אויפן „זאָמד", וווּ עס האָט זיך פּריער געפונען בלויז אין קלייט זענען איצט צוגעקומען צווי משפּחות — איינע פון מאָלטש און די צווייטע פון סעלץ.

ביסלעכווייז, ביסלעכווייז האָט זיך אָנגעהויבן אַ נייער קאַפּיטל אין לעבן פון די דאָרפישע יידן, אַ קאַפּיטל וואָס איז פאַרבונדן מיט אַ גאַנצע רייַ שינויים, וואָס זענען פאָרגעקומען סיי אין מענטשנס לעבן און סיי אין דער נאַטור; סיי סאָציאַל און עקא־נאָמיש און סיי קלימאַטיש־נאַטירלעך.

די גרעסטע צאָל דערפער איז געבליבן אויסגע־לייקט פון זייערע פּריערדיקע באָלעבאָטים. דער שניט איז אין צייט פֿון די פראָנט־שלאַכטן שוין געווען אַראָפּגענומען. (עס רעדט זיך דאָ, נאָטיר־לעך, נאָר וועגן דעם שטח צווישן סעלץ און פרו־זשענע). עס איז אָבער געבליבן אין דער ערד דער גרעסטער טייל קאַרטאָפל־גערעטעניש. אין די גערטנער איז געבליבן מכל־המינים גרינס: קרויט, בורעקעס, מערן, ציבעלע און דאָס גלייכן. דער וויינטער פון יאָר 1915־1916 איז בכלל געווען אַ מילדער, די נישט־אויסגעראָבענע קאַרטאָפל האָט מען געקענט שפּעטער ניצן, פּסח־צייט. די זעלבי־קע סיבה האָט געבראַכט דערצו, וואָס אויפן צווייטן יאָר האָבן אומעטום אויף די פעלדער געוואָקסן קופּקעס קאָרן, גערשטן, האָבער און קאַרטאָפל, וואָס האָבן זיך פאַרזייט דורכן ווינט, אָדער דורך חיות. דאָס אַלץ איז שפּעטער גוט צונוץ געקומען.

אייניקע פון די ישובניקעס האָבן זיך באַזעצט אין די אייגענע הייזער און אָנדערע אין די ליידיקע פּויערישע כאַטקעס. מיין טאַטע האָט זיך באַזעצט אין מיקאָליי פּרימאָקס הויז. אין איינעם פון די צי־מערן פון אונדזער גרויסער, האַלב־חרובער שטוב האָט זיך אַריינגעצויגן די באָבע, וווּ זי איז טאָקע שפּעטער געשטאָרבן.

עס לוינט דאָ איצט צו דערמאָנען די שטימונג וואָס וועלט אַרויסגערופן ביים אויפּווקן אין זכרון יענע צייטן. נישט ווילנדיק דערמאָנט זיך מיר אייי־נער פון טאָלסטאָיס העלדן, פּירשט נעכליודאָוו. ער דריקט זיך אויס, אַז דווקא אין די צייטן ווען ער האָט געוואָנדערט באָרווע און הונגעריק, צוזאַ־מען מיט נאָך אַזעלכע ווי ער, אונטער דער הער־שאַפט פון די פראַנצויזן אין מאָסקווע, רופן ביי אים אַרויס גוטע דעראינערונגען.

איצט אין דער פערספּעקטיוו פון צייט און נאָך מער נאָך דער צווייטער וועלט־מלחמה, וועלכע האָט אָפּגעווישט אַלצדינג וואָס די „היימישע דערפער" האָבן פאַרמאָגט, דערמאָנט זיך מיר נישט ווילנדיק נעכליודאָוו פאַרגלייך.

אַ משונהדיק פּרימיטיוו לעבן האָט מען דעמאָלט געפּירט אין די „היימישע דערפער". מען וואָלט עס געקענט פאַרגלייכן צום לעבן, וואָס מענטשן האָבן געפּירט אין די גאָר פּרימיטיוו תקופות פון דער מענטשלעכער ציווילי־זאַציע. עס זענען געווען צייטן ווען ביי אונדז אין דאָרף האָט אויסגעפעלט פייער און מען האָט עס געמוזט באַקומען אויף אַ פּרימי־טיוון אופן קלאָפּנדיק אַ שטיין אָן אַ שטיין אָדער רייבנדיק טרוקענע העלצער.

איין מאָל האָט אַ מאַדיאַרישער זשאַנדאַר איבער־געלאָזט אַ פּעקל שוועבעלעך, דאָס איז פאַר אונדז געווען אַ גאַנץ געפּינס — אויסטערליש האָט דע־מאָלט אויסגעזען דער ישובֿ!

ליידיקע דערפער אָן איינווינער, אָן פּויערים גאַנצענע דערפער זענען געבליבן שטיין מיט ליי־דיקע הייזער, מיט אָפּענע טירן און פענצטער; אי־בער די בוידעמס און דעכער האָבן זיך אַרומגע־יאָגט האַלב־פאַרווילדעטע הונגעריקע קעץ און אָנ־געפילט די נעכט מיט זייער אומעטיקן מיאָוקען; פאַרוואָרלאָזטע הינט האָבן אַרומגעבלאָנקעט איבער די הייף, געזוכט עפּעס, אומעטיק געוואָיעט און גע־זוכט זייערע באַלעבאָטים.

מער ווי ווען נישט איז פלעגט ביינאַכט אין די דערפער אויסוואָקסן דער משונהדיקער געפיל פֿון אומהיימלעכקייט, פון עפּעס נישט הי־וועלטיקעס און אויבער־מענטשלעכעס. אַ שטילע סקריפּעריי פון

אַ האַלב־אָפענער טיר אַדער פענצטער, אַ סילועט פון אַ קאַץ אויפן קאַרניז אַדער אויפן פאָן פון אַ פענצטער אָן שייך, אָן אויסגעמאָגערט געשטאַלט פון אַ הונט, וואָס ווייס אַליין נישט וואָס צו טאָן — בילן אויף אייך אַדער זיך דערנענטערן און זוכן אַ באַשיצונג, אַ פלוצימדיקע פאַטשערייַ מיט די פליגל, באַגלייט מיט אַ כאַרכלענדיק־גוססדיק אויס־געשריי פון אַ סאָוול, וואָס איז ערגעץ־ווו פלוצלינג אַרויסגעפלויגן און אָנגעפילט די לופט מיט גע־וויין, פּראָטעסט!

זעלטן, זייער זעלטן, האָט זיך אין די דערפער אַרויסגעוויזן אַ פייערל פון איינער פון די כאַט־קעס, ווו עס האָט זיך געטוליעט אָן אַלטער, היימ־לאָזער בעטלער אַדער איינער פון די ווייניקע אי־בערגעבליבענע דאַרפס־באַלעבאָטים.

דערפאַר אָבער פלעגט ווערן היימלעך אויף דער נשמה ביים ערשטן אָנבליק פון אַ היימישן פּויערל, אַדער פון אַ גאַנצן ישוב (ווי דאָס איז געווען אויפן „זאַמד", ווו עס האָט זיך געשאַפן אַ גאַנצער יידי־שער ישוב).

די יידישע פאַמיליעס האָבן זיך געטוליעט אייניע צו די אַנדערע נישט קוקנדיק אויף דעם וואָס קיין גוט לעבן איז אין אַלגעמיין נישט געווען און קיין קריגעריין, פאַר יעדער קליניקיט, האָט אויך ניט געפעלט. די עטלעכע צוגעקומענע פאַמיליעס פון מאַלטש און סעלץ האָבן זיך געהאַלטן אויפן „זאַמד", געווינט אין אַ געווּזענעם שליאַבעטסקן כוטאָר, ווו פריער, אין שלום־צייט עס האָט זיך בלויז געפונען איין יידיש קלייט מיט אַ שענק.

די ערשטע פראַגע וואָס עס האָבן געשטעלט, סיי די ניי־געקומענע, סיי די פריערדיקע איינווינער, איז געווען — מה נאכל?

וועגן אומקערן זיך צו די אַמאָליקע פּרנסות האָט דאָך דעמאָלט אַפילו קיין רייד נישט געקענט זיין, אין דעם פּרט האָט די מלחמה אַלעמען אויסגע־גלייכט!

די דערפער אַרום יאַסעוויטש־פּאַנאַסעוויטש, זו־באַטשי, סאַשיצע, זענען געשטאַנען ליידיקע. אין מיין היים־דערפל יאַסעוויטש זענען געבליבן צוויי פּויערים מיט דריי יידישע משפּחות. דאָס אייניציקע דערפל ווו עס זענען געבליבן כמעט אַלע איינווי־נער איז געווען אַ שכנותדיק דערפל ראַטשיץ, ווו עס האָבן מקדמונים געווינט שליאַכטעס.

סיי די פריערדיקע ישובניקעס און סיי די צו־געקומענע האָבן זיך געמוסן צום אייניקן קוואַל פון פרנסה, וואָס איז געווען מעגלעך — צו דער ערד!

פאַר אונדז, פאַר די פריערדיקע דאַרפס־איינווי־נער איז הלכות פעלד־אַרבעט נישט געווען אינ־גאַנצן פרעמד; וואָס שייך די געווען פאַסעסאָרן האָבן זיי גאָר אין דער הינזיכט געהאַט אָפילו אַ בעסערן באַגריף ווי אַנדערע פויערים. אָפילו אונד־זער פאַמיליע, נישט געקוקט וואָס אין די „גוטע צייטן" איז מיין טאַטע געווען אַ וואַלד־סוחר, איז אויך נישט אינגאַנצן געווען פרעמד די פעלד־אַר־בעט. באַדן און מכשירים זענען אין יענע צייטן גע־וען בשפע. קאָמפּליצירטער איז שוין געווען דער ענין פון לעבעדיקן אינווענטאַר. קיין פערד האָבן זיך נישט געוואַלגערט אין גאַס און קיין גוטן פערד וואָלטן די דייטשן סיי ווי נישט איבערגעלאָזן. האָט מען זיך געמוזט באַנוגענען מיט אַ מלחמה־פערדל, מיר אַליין האָבן טאָקע אַזאַ געהאַט. ער האָט גע־דינט צום אָקערן, צו פירן קאַרטאָפל און נאָך צו באַדינען דעם דייטש. אונדזערע שכנים, די ראַטשי־צער שליאַכטע, האָבן זיי מימים קדמונים געאָקערט מיט קי...

מיט דער צייט האָבן זיך די יידישע דאַרפס־איינ־ווינער צוגעווינט צו אַלע פעלד־אַרבעטן. מען האָט געאָקערט, געזייט, געבראָנעוועט, געשניטן תבואה און געקאָסיעט היי, געזעצט קאַרטאָפל און עס נאָכדעם באַהאַלטן אין ספּעציעלע גריבער פון אַ „בייז אויג". ווער עס האָט נישט געהאָט קיין געשפּאָן, האָט צעגראָבן די ערד מיט די הענט און פאַרזעצט קאַרטאָפל, ציבעלע, רעטעך אדג"ל.

דעם ערשטן זומער פון דער דייטשער אָקופּא־ציע האָט מען בכלל זיך געקענט באַגיין אָן זייען. די פעלדער זענען געווען פול מיט איינצלנע זאַנגען און קופּקעלעך תבואה, וואָס האָבן זיך פון זיך אַליין פאַרזייט. זומער 1916, איז מען טאָקע אַרומגעגאַנ־גען איבער די פעלדער, געריסן זאַנגען און דער־מיט אָנגעפילט גאַנצע זעק, דערנאָך עס אויסגע־קלאַפּט מיט שטעקנס.

מיט דער צייט האָבן די יידישע בחורים זיך אויסגעלערנט צו דרעשן מיט דרעש־פלעקלעך (צע־פעס), אַ ריטמישע ארבעט וואָס גיט בכלל צו מוט אַ דאַנק דעם טאָקט וואָס דאָס רופט אַרויס. די אויסגעדראָשענע תבואה האָט מען אויסגעריניקט אויפן ווינט און שפּעטער צעמאָלן. די ערשטע צייטן האָט מען אַממערסטן געמאָלן אויף איינפאַכע האַנט־מילכלעך (זשאַרנעס), וואָס האָבן זיך געפונען אין יעדער פויערישער כאַטקע. מיט דער צייט האָט מען צורעכט געמאַכט די ווינטמילן פון דער אומ־געגנט אַדער מען האָט געטראָגן קיין פרוזשענע, וווּ עס איז געווען אַ דאַמף־־מיל.

מיט דער צייט האָבן די יידן פון די „היימישע דערפער" געטאָן אַלע דאַרפישע ארבעטן און וווּ נישט די גרויסע צאָל „טעג" וואָס מען האָט גע־דאַרפט אָפּגעבן די נייע באַלעבאָטים פון לאַנד, די

דייטשע אָקופאַנטן, וואָלט מען געקענט איינפירן נאַנץ פיינע ווירטשאַפטן, ווייל קיין גוטע ערד אין יענע צייטן האָט נישט געפעלט. עס איז געלעגן גוטער באָדן און געוואַרט מען זאָל אים באַארבעטן.

מען האָט אַ סך צייט געמוזט אַוועקגעבן פֿאַרן דייטש. אמת, פֿאַר די היימישע צוואַנגס־אַרבעטן האָט מען זיך שוין ווייניק געשראָקן, מען האָט עס אַנגענומען ווי נאַטירלעך. דערפֿאַר אָבער האָט די יוגנט מיט אַלע מעגלעכקייטן זיך באַמיט אַרויסצוּדרייען פון דער געפֿאַר אַוועקגעשיקט צו ווערן אויף ווייטער צוואַנגס־אַרבעט.

אויפן אָרט זענען געווען כל־המינים צוואַנגס־אַרבעטן. ווינטער האָט מען געמוזט פירן האָלץ פון די וועלדער אין בערעזע אַריין, בעיקר איז עס געווען פֿאַר די מיליטערישע שפּיטאָלן. מען האָט געמוזט פֿרעסן היי און דערנאָך עס צושטעלן קיין בלודען. סיי ווינטער סיי זומער האָבן אונדזערע דערפֿער געמוזט צושטעלן טאָג־טעגלעך אַ באַשטימטן סכום מילך אין דער סעלצער מיליטערישער קאָמענדאַנטור.

אַ צייט בין איך געווען דער מילך־פירער דערביי האָבן נישט געפעלט קיין קאָמישע פּאָלן, וועלכע פלעגן זיך גאָנץ אָפט ענדיקן טרויעריק פֿאַר די אייגנטימער פון קי און קעלבער. מיטן מילך איז נעמלעך פֿאַרגעקומען דאָס זעלביקע ווי ביי שלום־עליכמען מיטן קוואָס — וואָס מער וואָסער, אָלץ מער מילך. פלעגט טאָקע טרעפן, אַז ביז איך פלעג ברענגען די מילך קיין סעלץ איז דאָס שוין געווען אַ היפּש ביסל וואָסערדיק... אין דער קאָמענדאַנטור פלעגט זיך דערביי שטענדיק איבערחזרן די זעלבע געשיכטע. עס פלעגט אַרויסגיין דער אַרטס־קאָמענדאַנט, אַ לייטענאַנט, אַ ריזיקער דייטשער יִד מיט וואָנצעס אַ לאַ ווילהעלם. אויב די פֿראַבירקע פלעגט ווייזן, אַז אין מילך איז דאָ אַ גרויסער פּראָצענט וואָסער פלעגט ער פֿאַר מיר האָלטן א לאַנגע דרשה, פון וועלכער איך האָב בלויז פֿאַרשטאַנען אַזעלכע ווערטער ווי „רוסישע שווייַנע" אָדער „וידישע טאָג־געניכטסע". נאָך אַזאַ דרשה פלעגן געווייַנלעך עטלעכע קי און קעלבער פון ציווילער באַפעלקערונג איבערגיין אין רשות פון דער דייטשער אַרטס־קאָמענדאַנטור. דערפֿאַר אָבער וועט דאָס מילך איז געווען ווייל און גוט פלעגט מען דעם מילד־פירער מכבד זיין מיט קאַווע און שמאַנט און נאָך צוגעבן אַ שטיקל פּוטער־קוכן.

גלייך מיטן פרילינג פלעגן זיך אָנהייבן די אַרבעטן אויף די פעלדער. שפּעטער דאָס צוגרייטן היי און נאָך שפּעטער דער שניט.

אָקערן האָט מען אונדז געטריבן אין סעלץ אַריין, דאָרטן האָבן מיר זיך געטראָפן מיט נאָך צענדלי־קער און הונדערטער אָקערער, וואָס מען האָט צונויפגעטריבן פון דעם פֿאַרפֿוסטעוועטן געגנט. דאָס האָט מען געמוזט צוגרייטן דעם באָדן פאַר די פרילינגדיקע זריעות: קאָרטאָפל, האָבער, גערשטן, רייבן און בוריקעס.

שפּעטער. נאָך שבועות, פלעגט זיך אָנהייבן דער היי־שניט. וואָס איז שייך היי האָבן אונדזערע פעלדער און לאָנקעס פון דעם פֿאַרלאָזענעם לאַנד אפשר אַרויסגעגעבן דעם גרעסטן סכום היי, וואָס זיי האָבן ווען עס איז פון זיך אַרויסגעגעבן.

צום היי־שניט פלעגט מען צונויפטרייבן פון גאַנצן געגנט מענער, פרויען און קינדער. די מענער האָבן געקאָסיעט די הויכע גראָזן וואָס האָבן אין יענע יאָרן אָנגעפילט דאָס גאַנצע לאַנד. די פרויען און קינדער האָבן געשאָרט, געטריקנט דאָס געשניטענע גראָז אין דערנאָך עס צונויפגעלייגט אין קופּעס פון וועלכע מען פלעגט שפּעטער אויפלייגן גאַנצע סטויגן היי.

ביים היי־שניט זענען דערביי פֿאַרגעקומען נישט ווייניק קאָמישע עפּיזאָדן פון וועלכע די פּויערים פלעגן פֿשוט שעפּן נחת. נישט שטענדיק זענען ביי דער פעלד־אַרבעט געשטאַנען די פֿאָסיקע מענטשן מיט דער געהעריקער פּראָקטישער אַריענטאַציע און צוגרייטונג. אַ סך פון זיי זענען געווען מער פּעזק אויף אָפּצוטאָן די „יודישע טאוגעניכטסטן" פאַרשיידענע שפּיצלעך אייַדער צו וויסן די נויטיקע אַרבעטן אין פעלד. אַזוי האָט צום ביישפּיל אין קאַרטוז־בערעזע דער אַרטיקער עלטסטער איבער דער לאַנדווירטשאָפט אַ געוויסן מאָל צונויפגערופן אַ גאַנצע גרופּע יינגלעך און מיידלעך, זיי אייַנגעשפּאַנט אין אַ בראָנע און דורכגעגאַנגען אַ פּאָר מאָל איבערן פּריש־צעאָקערטן פעלד...

אין סעלצער ראַיאָן האָבן מיר געהאַט אַ צוויזטן „מומחה", וואָס האָט געגעבן נישט וויניק שטאָף פאַר די פּויערישע הלצות. ער פלעגט קומען אויף דער לאָנקע, נעמען דאָס גראָז וואָס האָט געשמעקט בעסער ווי אַנדערע, דאָס הייסט, דאָס האַלב־נאַסע, נישט גענוג טרוקענע גראָז, און עס געהייסן לייגן אין סטויג... דער סוף איז געווען, אַז גאָר אינגיכן האָבן די סטויגעס אָנגעהויבן צו רויכערן און פּוילן, אָדער פֿאַרקערט...

אין מיטן זומער, וען די תבואות פלעגן ווערן צייטיק האָט מען אונדז געטריבן צו קאָסיען די תבואה. דאָס אַראָפּנעמען דעם שניט איז שוין דער־פאַר געמאַכט געווארן אויף אַ מער פּראַקטישערן אופן ווי דאָס פלעגן טאָן די פּויערים. די תבואה האָט מען נישט געשניטן מיט סערפּן נאָר געקאָסיעט מיט ספּעציעל־איינגעאָרדנטע קאָסעס.

ביי אַלע קאָלעקטיוון אַרבעטן אונטער אויפזיכט

פון דייטשן אָדער עסטרייכער (די לעצטע האָבן דער ציווילער באַפעלקערונג מער געדולדעט) האָט זיך באַמערקט איין דערשיינונג וואָס איז בכלל זייער כאַראַקטעריסטיש פאַר פּאַרשקלאפּטע מענטשן — מען האָט ביי דער אַרבעט נישט געזונגען. אין אַל־געמיין איז אָבער אין יענע צייטן די באַצוונג פון דער דייטשער מאַכט צו די ציווילע געווען אַ גע־נוג קאַרעקטע און פאַרשטייט זיך ווייט פון דעם מצב אין די נאַצישע קאָנצענטראַציע־לאָגערן, כרחוק מזרח ממערב.

חוץ די גרעסערע אַרבעטן ווי אַקערן, שניידן היי און תבואה, פירן האָלץ וכדומה האָבן נישט גע־פעלט אויך אַנדערע קלענערע אַרבעטן, וואָס זענען געווען די פליכט פון די איינווינער פון די „היי־מישע דערפער". מיר האָבן געמוזט זאַמלען שווויי־מען, קלייבן יאָגדעס, רייסן קראָפּיווע (פון דעם פלעגן די דייטשן מאַכן שטריק)...

די צייט איז זיך געגאַנגען. מען קען נישט זאָגן, אַז דאָס לעבן פון די „היימישע דערפער" איז גע־ווען פול מיט רויזן, אָבער אויך נישט אומדער־טרעגלעך. די בעסטע ראיה דערצו איז דאָס וואָס די יוגנט, נישט קוקנדיק אויף דער עבודת־פּרך אין וועלכער מען איז געווען איינגעשפאַנט, נישט קוקנ־דיק אויף דער שלעכטער דערנערונג, אויף דער נישט־זיכערקייט, האָט גאָנץ געשמאַק געפּירט לי־בעס און האָט זייער אָפט געהאַט אויסצושטיין די קאָנקורענץ פון די אויסגעפּראָנטעוועטע געבילדעטע עסטרייכישע אָפיצירן, וועלכע האָבן געהאַט די טבע צו פירן ליבעס מיט יידישע מיידלעך. אין די „היי־מישע דערפער" זענען פאַרגעקומען חתונות. מען איז געבליבן אויפן אָרט, ווייל וווהין צו פאָרן איז ניט געווען און אייגנטלעך טאָקע נאָך וואָס אַוועק־פאָרן.

אין דער צייט וואָס די יוגנט פלעגט אין די פּרייַ שעהן זיך פאַרזאַמלען אויפן „זאַמד" און דאָרטן גע־פלירטעוועט, געלייענט, געשפּאַצירט האָבן די טא־טעס געזאָרגט וועגן יידישקייט. נישט קוקנדיק אויף דער מלחמה, צוואַנגס־אַרבעט; אויף דעם וואָס מען איז נישט געווען זיכער מיטן מאָרגן האָט מען גע־זאָרגט אַז די קינדער זאָלן נישט פאַרגעסן קיין צורת אות. מיט דער צייט האָט מען פון מאָלטש אַראָפּגעבראַכט אַ לערער. דעם לערער פלעגט מען נאַטירלעך צאָלן מיט „נאַטור", דאָס הייסט, מיט אַ פּאָר מעסטלעך קאַרטאָפל, מיט אַ זאַק מעל, מיט קעז און פּוטער. דאָס זענען אָלץ געווען פּראָדוקטן וואָס האָבן אין די שטעט אויסגעפעלט. דער מאָלטשער בחור האָט געלערנט לייענען, שרייבן, האָט זייער שטאַרק געהאָלטן פון בילדונג און האָט ביי יעדער געלעגנהייט איבערגעחזרט די שטענדיקע ווערטער — „אַז מען איז אין אַזאַ העקי!"

אין די לאַנגע ווינטערדיקע אָונטן פלעגט מען זיך צונויפקומען צו אונדז אין שטוב, ווו דער לע־רער האָט זיך אויפגעהאָלטן און מען פלעגט זיך צו־הערן צו זיינע דרשות וועגן דעם וואָס עס וועט זיין ווען „משיח וועט קומען"...

דער דאָרפישער עולם האָט געלעבט אַ פּרימיטיוון לעבן, איז געווען אין שטענדיקער מורא; מען האָט זיך אָפט געקריגט און מקנא געווען דעם שכן פאַר יעדן איבעריקן ביסן. אין אָלגעמיין איז מען אָבער געווען זשעדנע נאָך נייס, מען האָט דערוואָרט די מינוט פון דעם סוף פון דער מלחמה. די דאָרף־מענטשן האָבן אויפגענומען מיט שפּאַנונג יעדע ידיעה וואָס איז אַרויס פון די דלד אמות פון די געווייַנלעכע נייסן — וועגן צוואַנגס־אַרבעט, צינזן און פּראָדוקטן וואָס דער אָקופּאַנט האָט געהאָלטן אין איין פאַרלאַנגען.

אַ געווייסן מאָל, געווען איז עס אין אַנהייב דע־צעמבער 1917, איז דער טאַטע געקומען פון פרו־זשענע מיט אַ שפּגאָל־נייער ידיעה — דעם 17טן דעצעמבער, נישט פריער און נישט שפּעטער, ווען זיך די וועלט „איבערדרייען". יענעם אָונט איז מען ביי אונדז אין שטוב געבליבן זיצן אַ סך שפּעטער ווי געווינלעך. נאָך די ידיעות וואָס מיין טאַטע האָט געבראַכט האָט אַ נאַרד־אַמעריקאַנער פּראָפּע־סאָר אָנגעזאָגט די דאָזיקע גוטע בשורה, אַז פונקט דעם 17טן דעצעמבער 1917, וועט זיך די ערד צע־פּאָלן אויף שטיקלעך. דעם מאלטשער לערער האָט אָבער וויניק וואָס אימפּאָנירט דער נאַרד־אַמערי־קאַנער פּראָפּעסאָר. זיין פּראָפּעסאָר איז געווען פּלאַמאַריאָן. ער האָט טאָקע דעם גאַנצן אָוונט גע־האַלטן אין אַיין מישן פּלאַמאַריאָנס פאָפּולערע אסט־ראָנאָמיע אין רוסיש און ער האָט דאָרטן גאָרנישט געפונען אָזוינס, וואָס זאָל זיך צופאַסן צו דער פאַרויסזאָגונג פון דעם 17טן דעצעמבער. דאָס אייַנציקע וואָס ער האָט אונדז געוויזן זענען געווען בילדער ווי די מענטשן ציטערן פאַר קעלט ווען די וועלט האָלט זיך ביים אויסלעשן, דאָן ווען זי וועט „אָפּגעקילט" ווערן; ווי אָזוי זיי מאָכן פייערן פון די ווערק פון די גרויסע קינסטלערס, כדי דערהאַלטן דאָס חיות.

פּאָלאַמאַריאָן אַליין האָט זיך ערגעץ געפונען גאַנץ ווייט אויף אַ „פיינטלעכער" טעריטאָריע אין דער צייט וואָס ביי אונדז האָט רעגירט דער סעלצער אָבער־לייטענאַנט מיט די ווילהעלם־וואָנצעס. ווען פּלאמאריאָן וואָלט זיך אָפּילו יאָ געפונען ביי אונדז וואָלט ער זיך, מסתמא, וויניק וואָס געזומען צום האַרצן פון דער גאַנצער געשיכטע. עס פעלן דען

אַנדערע וועלטן אין דער אומענדלעכקייט, אַז מען זאָל זיך דאַרפן ערגערן צוליב אונדזער מיזערנער פּלאַנעטקע.

אין דער צייט וואָס פּלאַמאַריאָן האָט גאָרנישט געזאָגט האָט אַבער יעדער פון אונדז יאָ זיך אַרויס־געזאָגט. עס זענען אַרויסגעבראַכט געוואָרן השערות איינע פאַנטאַסטישער פון דער צווייטער. דער לע־רער האָט טאָקע געטענהט, אַז לויט פּלאַמאַריאָנען דאַרף אונדזער ערד נאָך זיך האַלטן אַ היפּשע פּאָר מיליאָן יאָר און ערשט שפּעטער זיך צעפּאַלן פון קעלט אַדער פון זקנה און די דעמאָלטדיקע מענטשן וועלן מאַכן פייערן פון רעמבראַנד בילדער... אונד־זערע דאַרפסלייט, סיי יידן, סיי די פּאָר פויערים, האָבן די גאַנצע געשיכטע נישט געקענט באַנעמען — וואָס הייסט, מען וועט מאַכן פייערן מיט רעמב־ראַנדטן, אַז עס שטייגן אַזויפיל וועלדער מיט סו־כאָסטאָן?... און עס פעלן אויך נישט קיין גוטע בע־רעזענעס... ווער ווייס גאָר צי רעמבראַנדט וועט ברענען בעסער פּאָר אַלשינע אָדער בערעזע?...

נאָך לאַנגע חילוקי־דעות, וואָס האָבן זיך פּאָר־צויגן ביז נאָך האַלבער נאַכט, איז געבליבן, אַז עס איז טאָקע מעגלעך, אַז די וועלט וועט זיך „איבער־קערן", אָבער געשען וועט עס חלילה נישט ביי אונדז אין יאָסעוויטש אָדער אין קאָטי (אַזוי האָבן עס טאָקע געפּסקנט יקותיאלס בנים, וואָס האָבן גע־ווינט אין קאָטי). אָבער אַזוי ווי דער אַמעריקאַנער פּראָפעסאָר וועט דאָך נישט מאַכן קיין גראָבן טעות, וועט זיך „איבערקערן" די וועלט אין אפריקע...

נאָך אַזאַ רעזאָלוציע זענען מיר יענע נאַכט גאַנץ רויק אייגעשלאָפן.

א סך ערנסטער האָבן דעם ענין באַהאַנדלט די איינצלנע פויערים, וואָס זענען געבליבן אין אונד־זער געגנט, איבערהויפט די ראַטשיצער שליאַכטע. די לעצטע האָבן אפילו אויף דעם טאָג צוגעגרייט טרומנעס, אַנגעצונדן ליכט און אפילו צוגעגרייט וואַסער, ווייל טאָמער די וועלט וועט זיך „איבער־קערן" און עס וועט אויסקומען אַרײַנפאַלן גלייך אין גהינום אַרײַן זאָל כאָטש זיין מיט וואָס די שמאַיע צו פּאַרטרייבן.

דערווייל איז געקומען דער 17טער דעצעמבער. דאָס איז אויסגעפאַלן אַ פרייטיק. ביינאַכט איז אַנגעפאַלן אַ שניי און האָט צוגעדעקט די גאַנצע געגנט מיט אַ וויסער פערינע. אפילו די נאָענטע וועלדער האָבן איצט אויסגעזען ווי זקנים, וואָס גיי־ען צו דער חופּה. דעם גאַנצן פרימאָרגן האָב איך דעמאָלט געדראָשן געדשטן. עס איז געווען אַזאַ שטילער פרימאָרגן, אַ שטרויעלע האָט זיך נישט קיין ריר געטון. פון שכנותדיקן שייער האָט זיך גע־הערט דאָס ריטמישע קלאַפּעריי פון די אינציקע צוויי פּויערים וואָס האָבן געדראָשן. יעדע ווייַלע בין איך אַרויס פון שייער צו כאַפּן אַ קוק ווי עס האָלט מיט אונדזער וועלטל אָבער ווי צו להכעיס דעם אַמעריקאַנער אַסטראָנאָם איז זי געשטאַנען רויק אויף איר פּלאַץ און זיך גאָרנישט געטראַכט וועגן איבערקערן זיך. ביי מערב־זייט האָט מען דייטלעך אַרויסגעזען דעם „זאָמד". פון די עטלעכע קוימענס האָט זיך גלייך ווי אַ סטרונע געצויגן דער רויך — אַ סימן עס איז אַ פיינער וועטער. דאָס האָבן די עטלעכע יידישע באַלעבאָטים געהייצט די אויוונס אויף טשאָלנט. ביים אָנבליק פון די זאָמדער קוימענס און רויך איז געוואָרן פריילעך אויף דער נשמה — מאָרגן איז שבת און מיר וועלן קענען דערציילן די ניסים ונפלאות ווי אַזוי די וועלט האָט זיך געהאַלטן ביים איבערקערן און זיך נישט אי־בערגעקערט. דערביי וועט יעדער איינער זאָגן: אהא! איך האָב דאָך אייך געזאָגט!

אין צפון־זייט האָט זיך אַרויסגעזען פּאַנאָסעוויטש, אַ טויטער דאַרף, אָן איין איינוווינער, אַ סך הייזער זענען שוין צענומען אויף ברען־האַלץ; די איבערי־קע פּאַרשאָטן מיט שניי, עס סטאַרטשען נאָר אַרויס די קוימענס אָן אַ סימן פון רויך, אָן אַ פונק פייער...

נישט קוקנדיק אויפן פויערישן, אָדער כמעט־פויערישן לעבן־שטייגער, האָבן די איינווויינער פון די „היימישע דערפער" אפּגעהיט יידישקייט אויף וויפל דאָס איז געווען מעגלעך אין די באַדינגונגען פון דער מלחמה און אָקופּאַציע. שבת האָט מען נישט געאַרבעט, סיידן מען האָט געמוזט פּאַרן בצוואָנג, אין שליחות פון דייטש. אויף פּסח האָט מען געבאַקט מצות. מען פלעגט זיך פאַרזאַמלען ביי אונדז און די אַרבעט איז געגאַנגען אַזוי ווי אין די אַמאָליקע צייטן. מען האָט געכשרט, געשייערט, גע־רייניקט, געהייצט. די יונגט האָט ביי דער אַרבעט צוגעזונגען. די עלטערע האָבן אַכטונג געגעבן, אַז די מצות זאָלן אַרויסקומען ווי געהעריק. וואָס שייך מרור האָט דער דאָזיקער אַרטיקל נישט געפּעלט...

דער פרילינג פלעגט אַנקומען אַן אויסטערלישער, אַ פרילינג אין אַ לאַנד וואָס איז כמעט אינגאַנצן אויסגעלייקט געוואָרן פון מענטשן. יונגע וועלד־לער האָבן זיך געהויבן פון אַלע זייטן. אַ גאַנצער ים מיט גראָזן האָבן ממש פאַרפליצט אַלע העכערע און נידעריקערע ערטער. נאָר וווּ נישט וווּ האָבן זיך פון מיטן דעם ים אַרויסגעזען שמאָלע אינדז־לען פון באַאַרבעט פעלד. איבער דער אומגעהויע־רער רחבות פון דעם אָדם־הראשונדיקער אַרבעט, וואָס האָט זיך אויסגעשפרייט אין דער לענג און אין דער בריים אויף אַ שטח פון צענדליקער און הונדערטער קילאָמעטער, האָבן זיך געטראָגן פייגל־שע געשרייען, האָט זיך געהערט אַ קליאַקטשען

פון בושלעס, אַ גראַגערן פון געגדז, אַ פּאַטשן מיט די פליגל פון אומצאָליקע קאַטשקעס, אַ פּריילעכער אויסרופן פון זשאַוואָראָנקעס, וואָס האָבן זיך אַרויפּגעפלאָזן פון אַראָפּגעלאָזן פון פרילינגדיקן הימל, מיט זייער שטענדיקן אָנזאָג פון לעבנספרייד.

אַ לאַנד כמעט אַן מענטשן!

אויב עס פלעגט זיך פון צווישן די גראָזן און וועלדלעך יאָ באַווייזן אַן אינזאָמער אָקערער פלעגט ער גלייך נעמען ווערן, אַזוי איז אַלצדינג געווען פאַרוואָקסן, פרימיטיוו. פון צייט צו צייט פלעגט פון די גראָזן אַרויספּאָרן אַ מאַדיאַרישער זשאַנדאַר: אַן אָלטער בעטלער, וואָס האָט זיך גלאָט אַזוי פון יוצא ווענן געשלעפּט איבער דער מדינה, פלעגט אַרויסקומען פון דער פאַרוואָקסנקייט און צוזעצן זיך ערגעץ אויף דער זון אָנצוווארעמען די אָלטע ביינער.

אין די שפּעטיקע פּאַרנאָכטן אַדער באַגינענס פלעגט זיך אָפּאָל באַווייזן אַן אָפּגעריסענער רוסישער געפאַנגענער, וואָס האָט געשפּרייזט צו מזרח־זייט מיטן ווילן זיך צו דערשלאָגן אַהיים. אַזאַ אייַנער האָט געציטערט פאַר יעדן שאָרך און האָט מורא געהאַט מען זאָל אים נישט איבערגעבן צו דער מאַכט, הגם אַזעלכעס איז נאָך קיינמאָל נישט געשען. דערפאַר אַבער פלעגט דער אָלטער בעטלער פאַר קיינעם זיך נישט שרעקן. ער פלעגט זיך דערשלאָגן ערגעץ אין אַ ווינקעלע (קיין הייַזער האָבן דאָך דעמאָלט נישט געפעלט) און פלעגט אַזוי לאַנג בלייבן ביז וואָנען ער פלעגט ערגעץ שטאַרבן מיט אַ נאָטירלעכן טויט אָדער ערגעץ־וואָ פּאַרטשאַדעט ווערן ווינטער ביי זיך אין דער אַנגעהייצטער קאַנורע...

שווערע צייטן געווען און דאָך, מער ווי אין נאָרמאָלע צייטן האָט מען געווארט אויף עפּעס, אויסגעקוקט עפּעס נישט באַוווסטעס; דאָס נאָרישע מענטשלעכע הארץ האָט מיט מער האַסטיקייט אויף עפּעס געאַרט כאָטש דער ניכטערער פּאַרשטאַנד האָט געזאָגט, אַז פון דעם ים מיט גראָזן וועט קיינער נישט אַרויסקומען סיידן דער מאַדיאַרישער זשאַנדאַר מיט עפּעס אַ נייַעם באַפּעל אָדער אַן אַלטער בעטלער וואָס ווייס אַליין נישט ווהין ער גייט און נאָך וואָס ער שלעפּט זיך אַרום.

אַ פּאַרווילדעט לעבן געווען! און דאָך פלעגט אינמיטן פון דעם ים מיט וועלדער, גראָזן, לאַנקעס און פאַרלאָזענע ישובים אָפּטמאָל אויפּבליצן די האַפענונג: נייַ! עס קען דאָך נישט זיין אַז דאָס איז נישט מער ווי אַן אָנשיקענישׂ. אַז דאָ שלאָגט נישט קיין גרויס האַרץ!

***

נישטאָ קיין אייביקע זאָך אויף דער וועלט. עס זענען אָנגעקומען צייטן, ווען דער צוואָנג פון אָקופּאַציע האָט אָנגעהויבן אָפלאָזן. מען האָט לכתחילה דערפילט אינסטינקטיוו, אייַדער עס איז געקומען די פאַקטישע באַשטעטיקונג. מען האָט דערפילט ווי די דייטשן ווערן נאָכגיביקער, צוגעלאָזענער. שפּעטער האָט מען שוין געזען בפועל ממש — זיי הייבן אָן צו ליקווידירן זייער באַלעבאַטישקייט, פּאַרקויפן זייערע פערד און ווענען, די מכשירים...

דעמאָלט טאָקע האָבן זיך אין „היימישע דערפער" באַווייזן בעסערע פערד, פלוגעס אויף רעדלעך און אַפילו אַ קליין דרעשמאַשינדל.

בינו לבינו האָט מען שוין אָנגעהויבן רעדן ווענן שלום, ווענן גרענעצן וואָס עפענען זיך, ווענן עפּעס אַ צאָל מיט „פונקטן", וואָס ווילן ברענגען דעם אייביקן שלום אין די פרייהייט פון אַלע פעלקער.

עס האָבן זיך אָנגעהויבן אומקערן די ערשטע פויערים. מיט דער עקשנות און סבלנות פון פויער האָבן זיי ווידער זיך איינגעגעסן אין דער „מאַמע ערד". האָבן אָנגעהויבן גראָבן, זייען, מאַכן זעמליאַנקעס. דערווייל איז מען געשטאַרבן פון הונגער, פון קראַנקייט, אָבער נישט אויפּגעהערט צו ווארטן אויף עפּעס.

גאַנצע מחנות מיט קריגס־געפאַנגענע האָבן זיך אָנגעהויבן אומצוקערן אַהיים. זיי זענען געפאָרן אין די באַנען און אויף די באַן־וואָגאָנעס, אויף די דעכער. זיי זענען געגאַנגען צופוס, געשלעפּט זיך, אומגעקומען אויף די לאַנגע ווענן, אָבער שטענדיק מיטן זעלביקן געדאַנק: אַהיים!

די דייטשן זענען טאָקע אָפּגעטראָטן, אָבער קיין צרות האָט נישט געפעלט. פּטור געווארן פון דער אָקופּאַציע האָט זיך באַווייזן אַן אַנדער שונא, אַ שׂונא וואָס מען האָט נישט געזען, נישט געקענט אָנטאָפּן מיט די הענט, אָבער וועלכער האָט זיך געלאָזט פילן אויף שריט און טריט. די פשוטע אינפלוענציע, וואָס איז אויסגעקומען איבערצוטראָגן אַזוי פיל מאָל, האָט פלוצלינג באַקומען אַ נייַעם נאָמען „שפּאַנקע" און צוזאַמען מיטן נאָמען אָנגעווארפן שרעק, אַריינגעבראַכט טויט און אָנגעשליידערט אַ פּאַניק אויף די לעבעדיקע.

די שפּאַנקע! אַ נאָמען וואָס האָט ווידער באַנייט דעם מיטלאָלטערלעכן שוידער פון מגפות אין די „היימישע דערפער".

די „שפּאַנקע" האָט אָנגעטריבן אַ מיסטישע שרעק און האָט טאָקע אַוועקגערויבט אַ גרויסן טייל פון דער באַפעלקערונג. מען איז געשטאַרבן אין די זעמליאַנקעס; מען איז געשטאַרבן אויף די ווענן, מען איז געשטאַרבן פאַרנדיק אין שפּיטאָל און טאָקע אין שפּיטאָל גופא. אין די ווייטע דערפלעך אָדער אין די פאַרוואָרפענע כוטאָרן פלעגן די טויטע

בלייבן א לאַנגע צייט ליגן צוזאַמען מיט די לעבעדיקע, ווייל עס איז נישט געווען ווער עס זאָל זיי מקבר זיין. ווען א טייל פון די קראַנקע פלעגט בעסער ווערן פלעגן זיי צונויפשלאָגן א טרומגע פון א פאָר ברעטער און דעם טויטן ברענגען צו קבורה. אויב נישט, פלעגן אינגיכן צוקומען נאָך פאַרשטאַרבענע.

אין יענעם זומער האָט מיין פאָטער איינגעאַרדנט א גרויסע טאַבאַק־פּלאַנטאַציע, וואָס ער האָט פאַרפלאַנצט אויפן בעסטן באָדן פון דאָרף. גאַנצענע נעכט האָט ער פאַרבראַכט ביים אָפּהיטן דעם טאַבאַק און שפּעטער גאַנצענע טעג ביים סאָרטירן און פאַרמאַסקירן עס פון א „בייז אויג". אָבער אידער ער האָט נאָך באַווייזן צו פאַרענדיקן מיטן טאַבאַק האָנט זיך עס אַנגעהויבן ביי אונדז.

אין א שיינעם פרימאָרגן האָט זיך די גאַנצע פאַמיליע אַוועקגעלייגט. יעדער איינער האָט געפילט די „שפּאַנקע" אויף זיין שטייגער אָבער אַלע צוזאַמען האָבן עס דורכגעמאַכט אויף דעם זעלביקן אופן; נודנעקייט, ברעכעניש, עפעס אַזוי ווי א פרעמדקייט בנוגע די אייגענע גלידער. די אינצי־קע וואָס האָט זיך נישט אונטערגעגעבן איז געווען די מאַמע. זי האָט זיך אַרומגעשלעפּט פון קיך אין דער גרויסער שטוב אַריין, האָט געקאָכט גרויסע טעפּ מיט פרוכט און געגעבן יעדן איינעם פון די פרוכט.

ווי צו להכעיס איז דער האַרבסט געשטאַנען אַן אויסגעפּוצטער אין זיין גאַנצן פּראַכט. ביימער מיט באַגילדטע בלעטער; וועלדער פול מיט יאָגדעס; טעג איינער לויטערער פאַרן צווייטן; פון מערב־זייט גאַנצע זשמוטן שפּינוועבס — א סימן אויף א גוטן ווינטער; נעכט אויסגעשטערנטע מיט פרישע קילקייט באַגלייט מיטן שטילן קלאַפּן פון די טאַפּאָלבלעטער.

יעדן פרימאָרגן פלעגט זיך פון צווישן די דריי סאָסנעס ביים האָריזאָנט באַווייזן א גרויסע, רויטע זון, וואָס פלעגט מיט דער גאַנצער פינקטלעכקייט דורכמאַכן איבערן הימל איר מאַרשרוט.

אין יענעם האַרבסט האָט די „שפּאַנקע" צוזאַמען מיט אירע אומצאָליקע קרבנות אויך אַוועקגעריבט איינעם פון אונדז. שוין אויפן פינפטן טאָג האָט זיך איינע פון די שוועסטערס, די עלף־יעריקע דבורה, דערפילט אַזוי שלעכט דאָס זי האָט אַנגעהויבן זיך בעטן מען זאָל איר ראַטעווען, ווייל זי שטאַרבט. דער נאַענטסטער פון אונדז שפּיטאָל האָט זיך געפונען אין קאַרטוז־בערעזע, א מהלך פון 18 קילאָמעטער פון אונדזער דערפל.

צוזאַמען מיט דער יינגערער שוועסטער איז אַוועקגעפאָרן די עלטערע. דאָס איז געווען א מיט־וואָך פאַרנאַכט פון יענעם פרעכטיקן האַרבסט... אין א צווויי טעג אַרום האָט זיך די עלטערע שוועסטער אומגעקערט. גלייך ווי זי איז אַריין מיטן קלומיקל אין איין האַנט און מיט דער קאַלדרע אין דער אַנדערער, האָבן מיר פאַרשטאַנען וואָס עס איז געשען...

אין אונדזער משפּחה איז עס געווען דאָס ערשטע מאָל ווען דער טויט האָט אַוועקגערויבט א יונג לעבן.

טויט אין אַלגעמיין איז דעמאָלט נישט געווען קיין זעלטענער גאַסט. מיט א לאַנגזאַמער גסיסה, וואָס האָט זיך געצויגן מער ווי 2 יאָר, איז געשטאַרבן די באָבע, וואָס האָט זיך צוזאַמען מיט 2 אייניקלעך אַריינגעצויגן אין אונדזער דאָרף. א האַלב־פּאַראַליזירטע איז זי געלעגן ביי אונדז אין דער אַלטער שטוב. יעדע נאַכט האָט איינער פון די אייניקלעך געגאַנגען נעכטיקן צו איר.

עס זענען פון דער „שפּאַנקע" געשטאַרבן אונדזערע שכנים פון „זאַמד", אָבער קיין שום טויט האָט אין יענע צייטן נישט אַרויסגערופן אַזוי פיל טענות צום רבונו של עולם ווי דער. אומזיסט זענען געווען דער מאַמעס יאָמערן אין פאַרלויף פון דער לאַנגער האַרבסטיקער נאַכט. אַן ענטפער איז אויך געבליבן מיין נישטערן אין די עטלעכע ספּיריטיסטישע ביכער וואָס זענען ביי מיר געבליבן... איך האָב נישט געפונען קיין ראַציאָנעלע פאַרענטפערונג פאַרן טויט.

ווי איך האָב שוין דערמאָנט זענען מיר נישט געווען די איינציקע ביי וועמען די „שפּאַנקע" האָט אַוועקגערויבט עמעצן. אין איין און דער זעלבער וואָך זענען געשטאַרבן פאָטער און טאָכטער פון דער סעלצער פאַמיליע, וואָס האָט זיך אַריינגעצויגן אויפן „זאַמד". עס זענען געשטאַרבן אַזעלכע, וואָס האָבן זיך נאָר־וואָס אומגעקערט פון רוסלאַנד און אַזעלכע וואָס האָבן איבערגעלעבט די אָקופּאַציע.

***

דערווייל האָבן זיך די „היימישע דערפער" אַנגעהויבן זיך אויסצולידיקן פון זייערע שטאָטישע געסט. דאָס לעבן אין דאָרף איז געווען אומזיכער, דאָס פאַרמעגן הפקרדיק. עס האָבן זיך אַנגעהויבן צו אָרגאַניזירן באַנדעס; עס האָבן זיך אַנגעהויבן רויבעריייען וואָס פלעגן זיך אָפּטמאָל פאַרענדיקן מיט מאָרד. דעם ערשטן וויזיט האָט מען נאָמען פון „פרייהייט און פאָלק" געמאַכט ביי שמחהן. ער אַליין האָט זיך אַרויסגעכאַפּט א האַלב־נאַקעטער און איז אָפּגעשטאַנען הינטער דער גרויסער ליפּע ביי זיי אין סאָד.

עס האָט לאַנג נאָך דעם נישט געדויערט און עס איז אין אונדזער דאָרף געקומען א גאַנצע באַנדע

אויף אַ באַזוך. איך בין יענעם אַוונט געזעסן ביי מיינע פֿלימעניקעס אין שטוב. נאָך דער באַבעס טויט זענען ביידע יינגלעך געבליבן אין דאָרף. מיר האָבן זיך פֿאַרזעסן ביז אָרום האַלבע־נאַכט. ביים אַרויס־גיין פון כאַטקע האָט אונדז באַגעגנט דאָס זעלבע בילד ווי שטענדיק: אַ „טויטער" דאָרף, האַלב־אָפּע־נע טירן, פענצטער אָן שויבן, אַ סקריפּעריי פון נישט־פֿאַרמאַכטע טויערן און אָרום אַ ים מיט שניי... אויף די דעכער, אויף די ביימער, אויפן וועג און אויף די פעלדער.

אין מיטן וועג איז אונדז אָנטקעגן געקומען משה דעם שמידס בחור און אונדז אָנגעזאָגט, אַז עס איז שוין „נאָך אַלעמען".

מען איז געקומען, אויסגעשטעלט אַלעמען מיט די פּנימער צום וואַנט און באַפּוילן דעם טאַטן ער זאָל איבערגעבן וואָס ער פֿאַרמאָגט. די זעלבע מע־טאָדן האָבן זיי אָנגעוועندט ביי שמואל־יצחק און ביי די צוויי קריסטלעכע פּויערים.

דעם איינציקן, הגם פֿאַסיוון, ווידערשטאַנד האָבן זיי געטראָפֿן אויפן „זאָמד". דער איידעם זייערער, דער רב, האָט זיך נאָר־וואָס אומגעקערט פון אונ־גאָרן, ווו ער איז געווען אין געפֿאַנגנשאַפֿט און ער האָט שוין באַווייזן ווי עס איז צונויפּצושטוקע־ווען אַ קלייטל. ער האָט זיי אויפגענומען קאַלטבלו־טיק און אָנשטאָט צוצוטראָגן זיי הכנעהדיק אַלץ וואָס זיי האָבן פֿאַרלאָנגט האָט ער זיי געזאָגט, אַז אויב זיי וועלן אים באַראָבעווען בלייבט אים קיין אָנדער זאָך נישט איבער ווי לאָזן זיך מיט זיי צו־זאַמען... דער סוף איז געווען, אַז זיי האָבן זיך באַ־נוגנט מיט אַ פּאָר פּעקלעך מאַכאָרקע...

די אַלע סיבות האָבן געבראַכט דערצו, אַז די צוגעקומענע אין די דערפער אין דער צייט פון דער מלחמה שטאָטישע יידן האָבן זיך אָנגעהויבן אַרויסצוגיין צוריק אין די נאָענטע שטעטלעך. די אַל־טע תושבים זענען אויך נאָך דעם אין דער מער־הייט געבליבן אין די דערפער.

אין אַ קורצער צייט נאָכדעם ווי מיקאַלי פּרימאַק האָט זיך אומגעקערט פון רוסלאַנד האָט זיך מיין טאַטע געזומען צו פֿאָרריכטן די אַלטע שטוב, וואָס איז אין דער מלחמה־צייט אינגאַנצן פֿאַרלאָזן גע־וואָרן. דערווייל האָבן מיר זיך באַזעצט אין אַ שכנותדיק כאַטקעלע.

אויך אונדזער שכן שמואל־יצחק האָט זיך מיטן גאַנצן ברען געזומען צום בויען. דאָס זעלבע האָבן געטון די אַרענדאָרן.

עס איז אָבער נישט געווען קיין רייד וועגן אַ פֿאַרמעסטונג מיט דעם פֿאַרמלחמהדיקן מצב, ווער האָט עס געקענט טראָכטן וועגן אַ הויף מיט 60 קי, מיט 20 פערד. עס האָט אָבער געצויגן דאָס בילד פון אַמאָליקן ווויליזין; עס האָבן זיך דערמאָנט די אַמאָליקע רייזעס קיין פּרוזשענע מיט אַ פֿאָר פערד מיט וועגענער אָנגעלאָדענע מכל טוב... דאָס האָרץ האָט אַ צי געטון צו אַמאָליקע רחבות.

נישט קיין קליינע ראָלע האָט געשפּילט די צו־געבונדנקייט פון דאָרפישן מענטשן צו „זיין" פּיי־זאָזש, צו „זיין" שטיקל פעלד און וואַלד, צו די באַקאַנטע וועגן און סטעזשקעס פון דער קינדהייט. האָט זיך דען נישט אונדזער בושל יאָר־יערלעך פון אַזוי ווייט אומגעקערט צוריק, אין דער זעלבי־קער נעסט אויף אונדזער דאָך? האָט ער זיך דען גערעכנט מיט די פּראָנטן, מיט די גרענעצן, בלאָ־קאָדע, אונטערוואָסער־שיפֿן?

האָבן דען די אַרומיקע פּויערים, וואָס האָבן זיך אומגעקערט צו די אַלע היימען, נישט דורכגעמאַכט קיין גרעסערן מהלך ווי דער בושל?

דער דאָרפישער פּייזאָש האָט עס אין זיך אַזעל־כעס וואָס ציט צו, וואָס לאָקט און מאַכט אָפּטמאָל קראַנק פון בענקשאָפט...

אינגיכן האָט זיך אין די „היימישע דערפער" אַ־געהויבן אַ זעגערייַ, אַ קלאַפּעריי און אַ הובלעריי. אין אַ קורצער צייט אַרום האָבן זיך אויף די לאַנ־קעס ווידער באַווייזן סטאַדעס קי און שאָף און טא־בונעס פערד. נישט געקוקט וואָס דאָס לאַנד איז געווען פול מיט קאַליקעס, בעטלערס און היימלא־זע קינדער... וואָס אומרו און איבערפאַלן האָבן גע־בושעוועט, האָט זיך צעפלאַקערט אַ ווילן פאָר בוי־ען, פאָר אויפשטעלן דאָס לעבן אויפסניי.

***

דערווייל זענען אָנגעקומען נייע אומרויקע צייטן פאָר די „היימישע דערפער". אויב אין יאָר 1915, האָט מען אָפּגעוואָרט דעם פּראָנט פון אַ באַשטימ־טער זייט — פון מערב און דרום־מערב, האָט מען שוין אין יאָר 1919 דעם „פּראָנט" געהאַט אין אַלע זייטן...

אויב אין יאָר 1915 איז מען צוליב דעם פּראָנט געלאָפֿן פון דאָרף אין סעלע, איז מען אין זומער 1919, בשעת דער פּוילישׂ־רוסישער מלחמה שוין מער אין שטעטל נישט געלאָפֿן, מען איז געלאָפֿן אין וואַלד אַריין, אינסטינקטיוו האָט מען געפילט, אַז אין שטעטל לויערט ערשט די געפֿאָר... אַן עדות דערפון די כראָניקעס פון די אויסגעקוילעטע שטעט און שטעטלעך אין יענע צייטן...

די יוגנט, מיט די קי און פערד, מיט די שאָף און וועגענער, זענען אַוועק אין די וועלדער. די עלטערן זענען געבליבן אין דאָרף. דאָס מאָל זע־נען מיר אין דער וואַלד־טיפקייט געווען צוזאַמען — יידן און קריסטן.

אַ משונהדיק לעבן האָבן מיר דעמאָלט געפירט אין די וועלדער. אַ פרימיטיוו לעבן. פון צייט צו צייט פלעגט מען אונדז ברענגען ברויט, אָבער אַממיינסטן זענען מיר געזעסן אויף אַ ספּעציעלער דיעטע: מילך מיט קאַרטאָפל, אָדער קאַרטאָפל מיט מילך — אַממיינסטן אָן זאַלץ. די ציינער זענען גע־ווָארן קלעפּיק, פאַרוואָקסן מיט אַ ווייסער פליסי־קייט פון אַזאַ מין עסן. עס האָט זיך געוואָלט עטוואָס געזאַלצנס — אַ שטיקל ציבעלע, אָבער דאָס איז געווען אַ זעלטענע זאַך.

בייגאָט פלעגן מיר ליגן אונטערן שיין פון די האַרבסטיקע שטערן און צוהערן זיך צום מעלה־גרהן פון די קי און צום שטילן קרעכצן פון די שאָף. בייטאָג האָבן מיר דייטלעך געהערט דאָס „שטעפּן" פון מאַשין־געווער. אַזוי האָבן זיך געצויגן טעג, וואָכן...

וען מיר האָבן זיך אומגעקערט אַהיים האָט מען שוין אָנגעהויבן ריידן וועגן שלום. דאָס מאָל שוין נישט מיט אַזויפיל פרייד און צוטרוי — אָבער דאָך מיט אַ געוויסער האָפענונג.

ווי ליב איז עס געווָארן דער מאַמעס בעט נאָך די וואָכן אין וואַלד. מיט וואָס פאַר אַ פאַרגעניגן מען איז עס געפאָרן קיין פרוזשענע צו קריגן אַ בוך, אַ זשורנאַל...

שפּעטער אַז מען איז אַוועקגעפאָרן אין אַ ווייטער מדינה איז נאָך אַלץ נאָכגעגאַנגען דער פראָבט פון די „היימישע דערפער", זייער פייזאָזש, די סודות־פולע וועלדער אין אַלע פיר צייטן פון יאָר. עס האָט אַרומגעכאַפּט אַ בענקשאַפט נאָך דעם וועג קיין בע־רעזע — איבער וועלכן מען איז אַזוי פיל מאָל גע־גאַנגען, געפאָרן, געשפּאַצירט... אָט זעט מען זיי, די ינגלעך און מיידלעך פון די „היימישע דער־פער"... מיט וואָס פאַר אַ פרייד מען איז עס געגאַנ־גען ימים־נוראים אין קאָטי צום מנין פון די „היי־מישע דערפער"... און די שכנים פון די „היימישע דערפער" — פריינט און באַקאַנטע פון בערעזע, סעלץ, פרוזשענע.

פאַר דער קאַטאַסטראָפע איז געווָארן שיטערלעך אין די היימישע שטעטלעך. די יוגנט האָט זיך צעפלויגן איבער דער גרויסער וועלט. ווער קיין אַמעריקע, ווער עס האָט שטודירט אין ווילנע, וועו קיין ישראל און האָט זיך וער אומגעקערט פון די ווייטע לענדער צוריק אין די „היימישע בלאָטעס" האָט מען אויף אים געקוקט ווי אויף אַ משוגענעם. דאָך האָט דאָס שטעטל געשפּרודלט מיט דראַנג צו עפּעס: יידישיסטן, העברעיסטן, תרבות־שול; צי־שאָ, תלמוד־תורה, ישיבה, פאַרפליצטע גאָסן מיט ווגנט, וואָס האָט דיסקוטירט, געריידט, געזוכט אַ לייזונג צו די וועלט־פראָבלעמען...

***

איך האָב אין מיין זכרון אויפגעמישט דאָס געווע־זענע לעבן פון די „היימישע דערפער" און איך הייב אָן צו טראַכטן, אַז אפשר איז דאָס גאָר געשען אויף אַ צווייטער פלאַנעט... אַזוי ווייט און דאָך אַזוי נאָ־ענט. דאַכט זיך די זעלבע וועלט און דאָך אַן אַנ־דער וועלט...

און אפשר לעבט מען נאָך אַלץ, הגם אַזוי ווייט, מיט דער פּערספּעקטיוו פון די „היימישע דערפער"? דאָס הייסט, אַז מען טראַכט נאָך אַלץ מיט די קא־טעגאָריעס פון היימישן פייזאָזש אין דער צייט וען דער פאַרשטאַנד זאָגט דאָך זיכער, אַז דאָס לעבן איז שוין דאָרטן פאַרשניטן.

אָפילו נאָך פריער, פאַרן גרויסן בראָך, איז דאָך שוין דאָס לעבן דאָרט געווען ערב אגאָניע.

מיר גייט נישט אין קיין שטודיע ווען די סיבות פון אונטערגאַנג פון שטעטל, זיין עקאָנאָמישע צע־טרייסלונג און אידעענלאָזיקייט, וואָס האָט זיך אַראָפּגעלאָזט אין געוויסע צייטן.

עס רעדט פון אונדז אַרויס די נשמה פון די „היי־מישע דערפער" זייער פייזאָזש. נישט דווקא דער אויסערלעכער נאָר טאָקע דער אינערלעכער. אַזאַ אינערלעכער פייזאָזש איז געווען — און נישט נאָר אין די „דערפער", נאָר אויך אין די שטעטלעך.

נעמען מיר די מאַכט פון ניגון — אונדזער אי־נערלעכער פייזאָזש. איז דען דער ייִדישער ניגון, מיט וועלכן מען האָט געלערנט תורה, נישט אי־בערגעגאַנגען בירושה פון דור צו דור, אַן אינער־לעכער פייזאָזש וואָס קען נישט פאַרגעסן ווערן? האָט דער אינטעגראַל וואָס איז פון זיינע ברעקלעך געשאַפן געוואָרן נישט אַריינגעבראַכט נחמה אויפן האַרצן און גלייכגעוויכט אויף דער נשמה?

ווילט זיך צום סוף פון מיין שפּאַציר דורך די „היימישע דערפער" איבערגעבן צווי בילדער — איינס אין שייכות מיטן אינערלעכן פייזאָזש און דאָס צווייטס אין צוזאַמענהאַנג מיטן אויסערלעכן.

געווען איז עס אין אַ ווינטערדיקן באָגינען פון סוף דעצעמבער 1928. איך בין אַרויס כדי צו פאַר־כאַפּן דעם באַלעגאָלע, וואָס איז געפאָרן צום באַן. ביינאָט איז אַרויסגעפאָלן אַ שניי און צוגעדעקט די דעכער, די גאַסן און די הייף מיט אַ ווייכן, געדיכטן שניי. שפּרייזנדיק איבערן שאָסיי האָב איך פון אַ הויף דערזען אַ שיין, וואָס איז בריט געפאָלן פון אַ נישט־פאַרהאָנגענעם פענצטער. פון דאָרטן האָט זיך אויך אַרויסגעטראָגן דער באַקאַנטער ניגון פון אַ בלאַט גמרא לערנען. ביים נישט־פאַרהאָנגענעם פענצטער איז געזעסן אַ ייִד (איך געדענק שוין נישט זיין נאָמען) און געלערנט. אויף אַ ווילע האָט זיך פאַר מיין בליק דורכגעטראָגן דער אינערלעכער

יידישער פייזאזש, וואס האט אונדז באגלייט איבער דער וועלט. וואלט דער דאזיקער פייזאזש געקענט אויסגעמאלט ווערן אן דעם ניגון? אן דער האַרצי־קייט פון דער מלאדיע, וואס האט זיך פאראייניקט מיט די אותיות, מיט די ווערטער און קלאנגען.

איך האב נישט געהאט קיין צייט אפצושטעלן זיך לענגער און אינזאפן אין זיך נאך א טייל פון דא־זיקן פייזאזש, וואס איז דורך דורות אויסגעמאלט געווארן. צוויי געפילן האבן דאן באהערשט מיין גע־מיט אין דעם שניאיקן באגינען. עס איז מיר קלאר געווארן, אז פונקט ווי עס איז אוממעגלעך, אז אין לענדער פון א רעגלמעסיקן ווינטער זאל פאר־שווינדן דער שניאיקער, דער אויסערלעכער פיי־זאזש, אזוי איז אוממעגלעך אז עס זאל פון אונדז פארשוווינדן דער אינערלעכער פייזאזש, וואס איז אויסגעפורעמט געווארן אין פארלויף פון דורות.

דער צווייטער פראגמענט האט א מער דירעקטער שייכות מיטן פייזאזש פון די „היימישע דערפער".

דאס איז געווען א פאר חדשים נאך דער ערשטער באגעגעניש. א זומערדיקער פארנאכט פון יאר 1929, איידער איך האב זיך געקליבן אפפארן צוריק קיין ארגענטינע. עס איז געווען א זוניקער, שפעט־זו־מערדיקער טאג אין אויגוסט. אויף די פעלדער שטייט נאך די גריקע; עס שמעקט נאך, ביז צום פארשיכורן, דער צעבליטער לובין און וווּ נישט וווּ האלט מען ביים אראפנעמען דעם פארשפעטיקטן האבער.

גייענדיק פון פרוזשענע האב איך זיך אפגע־שטעלט לעבן יקותיאל דעם פאסאזאר, וואס האט געהאלטן ביים פארענדיקן דעם האבער־שניט. די זון האט זיך שוין געהאלטן ביים זעצן הינטער די אלשינעס. די שניטערקעס זענען שוין געווען מיד פון דעם לאנגן טאג ארבעט, אבער די פערספעקטיוו פון דער נאענטער רו האט זיי געגעבן מוט און אייי־ניקע האבן אפילו צוגעזונגען.

יקותיאל אליין איז ארומגעלאפן א פארשמייעטער אין צוגעאייטלט כדי צו פארענדיקן דאס שטיק פעלד ביז זון־אונטערגאנג. איך האב זיך צוגעזעצט אונ־טער א טאפאל, וואס איז געשטאנען ביים עק פעלד אין געווארפן א לאנגן קאנוסארטיקן שאטן. יקותיאל איז צוגעלאפן און פארפירט א שמועס וועגן פאלי־טיק, וועגן פאדאטקעס און ווער וייס וועגן וואס נאך...

אינגיכן איז ער אבער אווען מיט זיינע דראבנע טריטעלעך צו די וועגענער, ווו מען האט געלייגט דעם טרוקענעם האבער. זיצנדיק האב איך ארויס־גענומען פון טאש פרץ הירשביינס בוך „פון די ווייטע לענדער", וואס איך האב געגומען אין פרו־זשענע און אנגעטראפן צופעליק אויף דער באשרי־בונג פון זיין באגעגעניש אין נייי־זעלאנד מיט א פוילישן יידן, וואס האט נישט אויפגעהערט צו בענקען נאך דער אלטער היים.

עפעס אן אויסטערליש געפיל האט מיך דעמאלט באהערשט: אזוי ווי דער נייי־זעלאנדער ייד אזוי וועסטו שוין מער קיינמאל אין דיין לעבן נישט זען דאס פעלד מיטן האבער, יקותיאלן דעם פאסעסאר, וואס האלט אין ארענדע פיסאנטשישנע! דעם סאד מיט די פארשיידענע סארטן עפל, וואס ער פאר־מאגט.

דאס פעלד וועט בלייבן און אין יארן און יארן ארום וועלן זיך ווידער טריקענען גארבן אויף דער זון אבער דו מיט דיינע נאענטע וועלן שוין מער נישט אנקוקן דעם פייזאזש...

איך האב זיך אויפגעהויבן און לאנגזאם אוועק אין דער ריכטונג צו יאסעוויטש. אין דער היים איז געווען אזוי ווי שטענדיק אין די אלטע צייטן: ארעמקייט, דערוואַרטונג אויף עפעס, פויערים ביים שטוב האבן געפרעגט אויף נייס, וואסיל קאט, א שכן, האט געהאלטן אין איין טענהן — דו פארסט אוועק צום צווייטן מאל, אבער דאס מאל וועלן מיר זיך שוין מסתמא מער נישט זען.

**
*

דא איז איבעריק צו דערמאנען וואס עס איז גע־ווארן מיט די „היימישע דערפער". אדער אפשר איז דא טאקע דאס וויכטיקסטע ארט צו צו דער־ציילן... זאל זייער „פייזאזש" בלייבן אויף עולם ועד,

אן ספק זענען די דערפער געבליבן; אויב איי־ניקע פון זיי האבן אפגעברענט אין צייט פון מלחמה זענען זיי ווידער אויפגעבויט געווארן. אפשר האט זיך אויך טיילווייז דער פייזאזש געביטן מיט דער ענדערונג פון דער נייער עקאנאמישער סטרוקטור — די אינדוסטריע, די פאבריק, דער אויטאמאביל מיט בענזין, דער טראקטאר אנשטאט דעם פלוג, דער אוויאן האבן זייער פיל צו זאגן אין הינזיכט פון פייזאזש...

אבער וואס איז געבליבן פון אונדזער יידישן פיי־זאזש, וואס הערט זיך אין די „היימישע דערפער"? וואס איז געשען מיט די יידישע פאסעסארן? מיטן ישובניק, וואס פלעגט אמאל זיך שלעפן מיט זיין פורל אנגעלאדן מיט זאלץ און פעסל הערינג? וואס איז געשען מיטן היימישן דערפל וועלכן מען האט געהאלטן אין איין שעלטן און דאך נישט אויפגע־הערט ליב צו האבן? וואס איז געשען מיט יקותיאלן? מיט שמחהן?

גראד וועגן דעם לעצטן זענען שוין געווען ידי־עות. אויף אים, וואס איז געווען א טייל פון די פיר צייטן פון יאר, האבן די דייטשן נישט באנוצט קיין

ליניע. נאָך דעם ווי ער, צוזאַמען מיט זיין צווייטער פרוי, ביילע און קינדער, וואָס ער האָט געהאַט, האָבן פאַרענדיקט אַראָפּנעמען דעם שניט, האָט מען זיי באַגראָבן לעבעדיקערהייט אין קאָטי, נישט ווייט ביי אים אין הויף.

מיין טאַטע איז געשטאָרבן אַ פּאָר חדשים פאַר דער מלחמה. מיין מאַמע און די שוועסטערס האָט מען פאַרטריבן קיין בערעזע און דאָרטן אויסגעשאָסן אויפן מאַרק. דער ברודער איז אַוועק אין די וועל־דער און געוואָרן אַ פאַרטיזאַן...

אַן ספק האָט זיך דער אויסערלעכער פייזאַש פון די „היימישע דערפער" נישט זייער געביטן. די יאַסאָלדע פליסט אַזוי ווי אין די יאָרן פון מיין קינדהייט ווען מיין טאַטנס פּליטן מיט געהילץ פלעגן שווימען קיין סעלץ און פון דאָרטן ווייטער אַזש ביז דאַנציק.

אַזוי ווי אַמאָל צינען זיך לאָנקעס פון איין זייט יאַסאָלדע און די בערגלעך פון דער צווייטער...

אַזוי ווי אַמאָל צינען זיך איבער די לאָנקעס ווי אַמאָל קופּערנע וואָלקנס זומער און שאָרן פייגל האַרבסט...

עס שנייט ווינטער און וואָסער פאַרפלייצט אין פרילינג...

גאַנץ לאַנג צוריק האָט שוין קהלת געזאָגט:

וזרח השמש ובא השמש

ואל מקומו שואף זורח הוא שם.

כל הנחלים הולכים אל הים

והים אינו מלא.

און די זון גייט אויף, און די זון גייט אונטער

און יאָגט צו איר אָרט אַווּ זי גייט אויף.

אַלע טייכן גייען צום ים

און דער ים ווערט נישט פול.

דער זעלביקער קהלת, וואָס רעדט אַזוי ווען אומפאַרענדלעכקייט פון דעם נאַטור־פייזאַש, זאָגט אויך פריער:

דור הולך ודור בא — והארץ לעולם עומדת,

אַ דור פאַרגייט און אַ דור קומט און די ערד באַשטייט אייביק.

אָן ספק זענען די דאָזיקע ווערטער ריכטיק אין אַלגעמיין „טעאָרעטיש" — אונדזער דור, דער דור פון די „היימישע דערפער" איז פאַרגאַנגען אָבער צוריק איז קיין צווייטער נישט געקומען.

און אפשר האָבן די קהלת־רייד אַ שייכות נאָר צו דורות וואָס פאַרגייען נאַטירלעך, אָבער נישט צו די יעניקע וואָס ווערן פאַרשניטן.

אונדזערע „היימישע דערפער" זענען דאָך פאַר־טיליקט געוואָרן.

אַ גרופּע פרוזשענער מיידלעך אויף צוואַנגס־אַרבעט בעת דער ערשטער דייטשער אָקופּאַציע 1915—1917.

פלאַקאַט פון א פאַרלעזונג, וואס עס האָט איז פרוזשענע געהאַלטן ר. מ. עפעלבוים, וועלן ער איז צוריקגעקומען פון אַרגענטינע אין 1929. דער אַריגינאַל פון האַנט־געשריבענעם פלאַקאַט איז פאַראַן אין ייוואָ־אַרכיוו, ניו־יאָרק.

אונדזער חורבן

אונדזער הורבן

מיר טרעטן אַריין אין צווייטן טייל פון אונדזער פנקס, אין דעם טייל, ווו עס ווערט דערציילט וועגן דעם ס ו ף פון די קהילות, וועמען אונדזער יזכור־ספר איז געווידמעט.

אין ערשטן טייל האָבן מיר דערציילט וועגן אייפקום, אַנטוויקלונג, פאַנאַנדערבלי פון אונדזערע ישובים; זייער געשיכטע ביזן חורבן, וואָס האָט געהאַט סיי צייטן פון באַרג־אַרויף, סיי מאַמענטן שוועריקייט: יאָרן פון מלחמות, געזעלשאַפטלעכע אויפטרייסלונגען, עקאָנאָמישע קריזיסן, פּאָליטישע ראַנגלענישן און נאַציאָנאַלע דיסקרימינאַציעס. דער ערשטער טייל איז געווען געסדרט לויט די באַזונדערע ישובים, וואָס עס נעמט אַרום אונדזער פנקס.

אַנדערש איז דער טייל פון חורבן. דאָ האָבן מיר זיך נישט געקענט האַלטן ביים פּינקטלעכן סדר פון די באַזונדערע שטעט, — ווייל דער חורבן, הגם ער איז געווען אויסגערעכנט און דורכגעפירט מיט דייטשישער „פּינקטלעכקייט און אָרדענונג", האָט די אַלע הייליקע מאַר־טירער־עדהס אַריינגעשליידערט אין איין אַלגעמיינעם ע מ ק־ ה ב כ א, אין אַ געמיינזאַמען יאָ־מער־טאָל; די יידן פון אַלע אַרומיקע אוז שכנותדיקע שטעטלעך זענען צונויפגעטריבן געוואָרן צו אַ בשותפותדיקער שחיטה, צו די גרויזאַמע בריידער־קבֿרים. אין חורבן איז זייער גורל געווען א ג ע מ י נ זאַ מ ע ר. עס איז אוממעגלעך געווען אויסצוטיילן „טעריטאָריאַל" דעם אומקום פון די באַזונדערע ישובים, הגם טייל פון די דאָזיקע שטעט האָבן די נאַציס איינגעשלאָסן אין „מזרח־פּרייסן" און טייל פאַריניקט צו זייער סאַטעליטישער „אוקראַינע".

דערפאַר טאָקע זענען די שילדערונגען פון דעם חורבן און אומקום; פון דער פאַרטיי־דיקונג אוןווידערשטאַנד, צונויפגעוועבט איינע מיט די אַנדערע, פאַראייניקט צווישן זיך.

אין דאָזיקן טייל פאַרנעמט פ ר ו ז ש ע נ ע דעם גרעסטן אָרט, ווייל קיין פּרוזשענע, ווי צו דעם גרעסטן יידישן ישוב, האָבן זיך צוליב באַקאַנטע סיבות, געצויגן די יידן פון די קלענערע שכנותדיקע פונקטן; אַהער זענען אויך דורך די נאַציס „אביערגעזידלט" געוואָרן יידן נישט נאָר פון די אַרומיקע שטעטלעך, נאָר פון גאָר ווייט, פון אָרום ביאַליסטאָק (ווי מיר ווילן עס טאָקע ווייטער זען). דער פּרוזשענער געטאָ איז אויך געווען פון די גענציילטע, וואָס האָט עקסיסטירט אַמלענגסטן — איינער פון די ל ע צ ט ע יידישע אינזלען אין דעם נאַצישן גהינום.

אין דער דאָזיקער אָפּטיילונג גייען אַריין מאַטעריאַלן נאָר פון עדי־ראיה, נאָר פון די יעניקע וואָס זענען געווען אין דעם דאָזיקן גהינום; עס זענען זיכרונות און גבית־עדותן פון די וואָס זענען געווען אין די געטאָס; אין די אַרבעטס־לאַגערן; אין די טויט־קאָמבינאַטן; אין די פאַרטיזאַנישע קאַמפּס־אָפּטיילונגען; אויף דער „אַרישער" זייט.

טייל אַרבעטן האָבן זיך איבערגעחזרט, און דאָס איז דאָך נאַטירלעך. די רעדאַקציע איז דערפאַר געווען געצוווונגען פון מאַנכע אַרויסצונעמען נאָר פראַגמענטן, כדי אויסצומיידן אי־בערחזרונגען. אין טייל פאַלן, ווו ביי געוויסע געשעענישן, ווערן דערציילט פאַרשיידענע ווערסיעס, האָבן מיר געבראַכט די באַזונדערע נוסחאות.

פונקט ווי מיר האָבן זיך באַמיט אין דעם ערשטן טייל אַרויסצוהויבן א ל ע ווינקעלעך פון יידישן לעבן און שאַפן פון אונדזערע פאַרטיליקטע קהילות, אַזוי האָבן מיר אויך אין דעם טייל געפרוווט פון איין זייט נישט דורכצולאָזן קיין שום פונקט פון יידישער פיין; אויפדעקן אַלע ווונדן אָן פון דער צווייטער זייט, אַרויסהויבן דעם אַנטייל פון אונדזערע בריידער אין־עם ווידערשטאַנד קעגן די רוצחים.

פונקט ווי ביים ערשטן טייל האָבן מיר אַלץ געטאָן, אַז אויך דער טייל פון יידישער ק ד ו ש ה און ג ב ו ר ה זאָל זיין א פולער.

זלמן אוריעוויטש

פֿרוזשענער ייִדן אין נעטאָ און אין די לאַגערן

בעת דער ערשטער וועלט־מלחמה, ווען קאָזאַקן האָבן פֿאַרברענט און חרוב געמאַכט שערשעווע, קאָרטוז־בערעזע, מאָלטש, סעלץ און האַלב קאַמע־ניעץ האָט פֿרוזשענע אויסגעמיטן דעם חורבן. עס איז דעמאָלט געשאַפֿן געוואָרן אַ קאָמיטעט אונ־טער דער אָנפֿירונג פֿון גרשון אורינסקי (שפּע־טער פֿאַרוואַלטער פֿון דער ייִדישער פֿאָלקסשול), וואָס האָט אויף זיך געמוטן די אויפגאַבע צו רא־טעווען דאָס שטעטל דורך „איבערקליגן" די קא־זאַקן. מען האָט אויף אַלע גאַסן ווו די קאָזאַקן האָבן

זלמן אוריעוויטש אין די לאַגער־קליידער

געזאָלט דורכרייטן צעשטעלט טישלעך מיט לע־מאָנאַד, זעמל און פּאָפּיראָסן. און ווי נאָר עס האָט זיך באַוויזן אַ קאָזאַק אויפן פערד האָט מען אים צוגעטראָגן כיבוד מיט אַ שמייכל. די צעטומלטע קאָזאַקן האָבן געטרונקען דעם לעמאָנאַד, געגעסן די זעמל און פֿאַרריכערט די פּאָפּיראָסן און האָבן געדאַנקט. פון די פערד זענען זיי שוין נישט אַראָפּ און זיי האָבן זיך ווייטער געלאָזט אין וועג אַריין. אַזוי האָט זיך פֿרוזשענע גערעטעוועט פון דער קאָזאַקישער שריפּה.

אויך בעת דער לעצטער מלחמה האָט נישט איין פֿרוזשענער ייִד געטראַכט, אַז מיט קלוגע איינ־פֿאַלן און „לייטישער אויפּפֿירונג" לגבי די דייטשן וועט פֿרוזשענע אויסמיידן דעם גורל פון אַנדערע שטעטלעך.

די דייטשן קומען

דאָס סאָוויעטישע מיליטער איז געלאָפֿן אין גרויס אייליניש איבערלאָזנדיק אויף הפקר סקלאַ־דעס פול מיט געווער און שפּייז. די דייטשע ערפּ־לאַנען האָבן דערווייל געמוטן באַמבאַרדירן די ערפֿאָדראָמען און ייִדישע משפּחות אויף דער אַנ־דערער זייט טייך, האָבן געמוזט אַנטלויפן פון זיי־ערע היימען. געלאָפֿן זענען זיי צו די הייזער אַרום מאַרק. מיר האָבן געמוזט אויפנעמען אונדזערע ערשטע היימלאָזע. אין מיין ווינונג אויף קאָבר־נער גאַס האָבן זיך אַריינגעצויגן צוויי משפּחות: איטשע קלעניצקי, זיין פרוי ראָכטשע מיט די קינ־דער און ראָכטשעס עלטערן — די ראָסיכאָווסקיס.

די נאַכט פון 21טן אויפן 22טן יוני זענען מיר קיינער נישט געשלאָפֿן, אַפֿילו נישט די קינדער. מיר האָבן שוין געוווסט, אַז אָט־אָט קומען אַן די דייטשן.

דעם 22טן יוני אין דער פרי האָט זיך באַוויזן דער ערשטער דייטשער אויסשפּיר־עראָפּלאַן וואָס איז געפלויגן זייער נידעריק איבער דער שטאָט. די מאַנסבילן פון די שכנישע הייזער האָבן זיך פֿאַרזאַמלט אויף אונדזער הויף און דורך די שפּאַ־רונעס פון דעם פֿאַרמאַכטן טויער האָבן מיר אַלע געזען ווי עס מאַרשירט די דייטשע אַרמיי. דרייס־טערע פון צווישן אונדז האָבן זיך געמוטן אַרויס־רוקן דורכן טויער אויף דער גאַס.

איך בין אַוועק צום ברונעם הינטער פייטעלע־וויטשעס הויז כּלומרשט אָנצושעפּן וואַסער. דאָרט זענען געשטאַנען עטלעכע דייטשע זעלנער און האָבן זיך געוואַשן. איך האָב באַשלאָסן ביי זיך צו בלייבן ביים ברונעם. האָט מיך אין דייטש געפרעגט צי איך בין אַ „יודע" און ווען איך האָב גענטפערט, אַז יאָ, האָבן זיי זיך אַלע איבער־געקוקט צווישן זיך. אַ צווייטער האָט מיך גע־פרעגט צי איך בין אַן אַרבעטער און צי עס זע־

נען דאָ אַרום אַ סך יידישע אַרבעטער. האָב איך אים געפֿערט, אַז סיי איך, סיי אַלע מיינע שכנים זענען אַרבעטער. האָבן זיך די דייטשן אָפּגעזוכט פון ברונעם, אַז איך זאָל קענען אָנשעפּן וואַסער. איך בין מיטן וואַסער אַוועק אַהיים.

פֿאַרשטייט זיך, אַז אַלע שכנים האָבן מיט אומגעדולד געוואַרט אויף מיין באַריכט וועגן דער ערשטער באַגעגעניש מיט די דייטשן. דאָס וואָס איך האָב געהאַט צו דערציילן, האָט ווי פֿאַרקלענערט אַלעמענס שרעק. מען האָט געעפֿנט דאָס קליינע טירל פון טויער און עטלעכע מענער זענען שוין מיט מער דרייסטקייט אַרויס אויף דער גאַס. צו דעם דייטשן מאַרש האָט גאָר קיין סוף נישט גענומען. בייַ דער „ראַד"־קראָמען און בייַ יודקאָווסקיס מויער זענען געשטאַנען פֿאַליאַקן מיט בלומען אין די הענט.

דריי וואָכן האָט געדויערט דער מאַרש פון דער דייטשער אַרמיי. אין משך פון דער צייט האָבן זיך דייטשע זעלנער צוגעכאַפּט צו יענע קראָמען וו׳ די רוסן האָבן איבערגעלאָזט שפּייז. האָבן פֿאַליאַקן און יידן איינשטעלערס אויך געפֿרווט נעמען וואָס עס האָט זיך נאָר גערלאָזט. די דייטשע זעלנער האָבן דעמאָלט „אַרגאַניזירט" דאָס נעמען. זיי האָבן אַוועקגעשטעלט לעבן אַרקע סאַנעס הויז (אויף קאָברינער גאַס) עטלעכע פעסער מיט העריגן און זעק מיט גרויפֿן און מעל. אַן אונטעראָפֿיציר האָט איינגעשטעלט אַ רייע און האָט אַכטונג געגעבן, אַז קיין כאָפּעניש זאָל נישט זיין.

אין דייטשער אונטער־אָפֿיציר האָט זיך נאָכגעפֿרעגט אויף שלמהקע סאָפּירשטיין, זיינס אַ גוטער פֿרייַנט נאָך פון דער דייטשער אָקופּאַציע בעת דער ערשטער וועלט־מלחמה. דער דייטש האָט שלמהקען געזאָגט: פֿאַר אונדז, פֿאַר דער אַרמיי, דאַרפן די יידן נישט מורא האָבן; שלעכט וועט אָבער זיין וען די געסטאַפּאָ וועט קומען. זוך אַן אויסוועג, ראַטעווע זיך, אַנטלויף. מער האָט זיך שוין אָט דער אונטער־אָפֿיציר נישט געווויזן.

אַזוי לאַנג ווי די דייטשע אַרמיי האָט מאַרשירט איז די מאַכט געווען אין די הענט פון דער זשאַנדאַרמעריע. אָט די זשאַנדאַרמעריע פֿאַר וועלכער מיר האָבן נישט געדאַרפט מורא האָבן האָט אָבער באַלד גענומען כאַפּן „אויף אַרבעט", אויסצולאָדן דאָס רוסישע געווער פון די סקלאַדעס. מען האָט געכאַפּט פון דער גאַס, מען האָט געשלעפּט פון די הייזער. קיין קלעפּ האָט מען נישט געזשאַלעווען. איינציקע דייטשע זעלנער האָבן זיך גענומען ראַבירן יידישע הייזער.

אַז דער מאַרש פון דער דייטשער אַרמיי האָט זיך פֿאַרענדיקט איז אין שטאָט אַריין די געסטאַפּאָ פֿאָ. עס האָט זיך אויך באַווייזן אַ ציווילע פֿאַליציי וואָס איז באַשטאַנען פון פֿאַליאַקן.

צום אַלעם ערשטן האָט זיך די פּוילישע פֿאַליציי אָפּגעראַטעוועט מיט יענע יידן, פֿאַליאַקן און וויסרוסן וואָס האָבן מיטגעאַרבעט מיט די באַלשעוויקעס. זי האָט זיי אַלעמען איבערגעגעבן צו די דייטשן. צווישן די אַכצן יידן, וואָס מען האָט דעמאָלט אַרעסטירט, זענען אויך געווען אַזעלכע וואָס האָבן צו די באַלשעוויקעס קיין שום שייכות נישט געהאַט. אַלע אַכצן אַרעסטירטע יידן זענען דערשאָסן געוואָרן. איך געדענק נאָר פּופּצן פון זיי: שמעון דאַבעס, אליהו ליובאַשעץ, אַהרן קאַגאַניצקי, וויכטע פרידמאַן, איר זון הערשל און אירע אַטאַכטער, איסאַק גאָלובאַוויטש, זעליק גייער, יאַנקל לעוויצקי, ישעכר שאַפּירא און זיין ברודער אַשר, רבקה אַווערבוך און איר טאַכטער, מענדל (מעגע) אַבראַמאָוויטש און דער ד״ר שרייב.

צוזאַמען מיט דער געסטאַפּאָ איז אין פרוזשענע אַריין דער הונגער. פּויערים האָבן אויפגעהערט צו ברענגען פּראָדוקטן. און האָט זיך שוין אַמאָל באַוויזן אַ פּויערטע מיט עפּעס צו פֿאַרקויפֿן, האָט זי קיין געלט נישט געוואָלט נעמען. זי האָט געפֿאָדערט מען זאָל איר צאָלן מיט סחורה. דערווייל האָט זיך וויידער אָנגעהויבן דאָס כאַפּן אויף אַרבעט. יידן האָט מען געשיקט באַדינען די דייטשע באַאַמטע; זיי האָבן געדאַרפט האָקן האָלץ, רייניקן הייזער און קערן גאַסן. די דייטשע באַאַמטע האָבן זיך באַזעצט אין דער קריסטלעכער טייל פון שטאָט. די יידן וואָס מען האָט געשיקט באַדינען די דייטשן האָבן זיך אין יענעם טייל שטאָט גיכער געקענט טרעפֿן מיט פּויערים און עס האָט זיך אָנגעהויבן אַ שטילער אויסטויש־האַנדל. פֿאַר אַ שטיקל קלײַדער־שטאָף, פֿאַר אַ שטיקל לעדער האָט מען געקענט קריגן שפּייז. עס האָט זיך געדאַכט, אַז מיטן הונגער וועט מען זיך ווי עס איז אַן עצה געבן.

אָבער גאָר גיך האָט די געסטאַפּאָ געלאָזט וויסן וואָס זי איז דאָ אויסן. דאָס ראָבירן די יידישע הייזער האָט זיך איצט פֿאַרשטאַרקט — די זעלנער האָבן צוגעקריגן שותפים, די געסטאַפּאָ־לייט. דאָס זענען נאָך אַלץ געווען „נישט־אַרגאַניזירטע" איבערפֿאַלן. באַלד איז געקומען דער אָפּיציעלער קלאָפּ. די געסטאַפּאָ האָט באַווילן, אַז יידן טאָרן מער נישט גיין אויף די טראָטוּאָרן, זיי מוזן גיין אויף דער גאַס, ביי די רינשטאָקן. יעדער יד מוז טראָגן צווי געלע לאַטעס — איינע אויף דער ברוסט און די צווייטע אויף דער פּלייצע. די גזרה איז אויך געווען חל אויף די קינדער.

דער „יודענראָט"

די דייטשן האָבן באַפּוילן, אַז די יידן מוזן שאַפֿן אַ „יודענראַט". צוערשט, אַ קליינעם בלויז פון פּינף מיטגלידער און אין אַ צייט אַרום האָבן זיי געפֿאַרט, אַז דער „יודענראַט" זאָל פֿאַרגרעסערט ווערן ביז 24 מיטגלידער.*)

איך בין נישט געווי באַקאַנט מיט דעם ווי אַזוי דער „יודענראַט" איז צוזאַמענגעשטעלט געוואָרן. איך נעם זיך אויף נישט אונטער צו זאָגן וואָס האָט וועלכן מיטגליד פון „יודענראַט" באַווויגן אָנצונעמען דעם דאָזיקן אַמט. טענות צו זיי האָט מען גאָר. די יוגנט איז געווען אומצופֿרידן, ווייל דער „יודענראַט" האָט אַן אויפֿהער געצוימט זייערע אויסברוכן פון פֿראָטעסט און האָט געפּאָדערט „אַרדענונג". מענטשן האָבן חושד געווען די יודענראָלער אַז זיי פֿאַרזאָרגן קודם־כל זיך און זייערע משפּחות. אָבער באַשולדיקונגען אין פֿאַרראַט זענען נישט געווען. מען האָט געהאַלטן אַז אונדזער „יודענראַט" האָט גוט אַרגאַניזירט זיין אַרבעט. יודענראַטן פון ביאַליסטאָק, סלאָנים, פּינסק, בריסק און אַנדערע שטעט האָבן געשיקט זייערע פֿאַרשטייער קיין פֿרוזשענע זיי זאָלן זיך אַראָפּנעמען אַ משל פון אונדזער „יודענראַט". בעת מען האָט ליקווידירט דעם פֿרוזשענער געטאָ זענען אַלע יודענראָטלער מיטגעפֿאָרן מיטן טראַנספּאָרט אין אוישוויץ אַריין. 22 פון די 24 זענען אומגעקומען. צווי פון זיי: אַברהמל ברעסקי און זאָוול סעגעל — זענען לעבן געבליבן.

געטאָ

אין חודש יולי האָט דער שעף פון דער געסטאַפּאָ אַרויסגערופֿן צו זיך אַ דעלעגאַציע פון „יודענראַט" און ער האָט געמאָלדן, אַז עס ווערט איינגעפּירט אַ גטאָ פֿאַר די פֿרוזשענער יידן. פֿרוזשענע ווען פון איצט אָן זיין אַ טייל פון מזרח־פֿרייסן, פון „דריטן רייך".

ווי מאָדנע דאָס זאָל נישט אויסזען האָט זיך איבערן שטעטל פֿאַרשפּרייט דער גלויבן, אַז דאָס וואָס פֿרוזשענע ווערט אַ טייל פון „דריטן רייך" איז אַ גוטער סימן. יידן פון „דריטן רייך" ווילן הייסט עס, די דייטשן מער שוינען.

די דעלעגאַציע פון „יודענראַט" האָט געקראָגן אַ פּלאָן פון גטאָ און אַ ענוויע באַשרייבונג ווי אַזוי דער גטאָ דאַרף ווערן אַרומגעצוימט: די הויך פון צוים און די דיק פון די שטעקעדיקע דראָטן. דער „יודענראַט" האָט געדאַרפט דורכפירן די אָפּצוימונג. אָפּיציעל איז דער גטאָ אייניגעפּירט געוואָרן דעם 1טן אויגוסט 1941.

אַלע יידן וואָס האָבן ביז דעמאָלט געווויינט מחוץ דער גטאָ־טעריטאָריע האָבן געמוזט אַרויס פֿון זייערע הייַמען און זיך אַריבערקלייבן אין גטאָ. יענע קריסטן וואָס האָבן געווויינט אויפֿן שטח ווי ס׳האָט געדאַרפט זיין דער גטאָ האָבן אויך געמוזט פֿאַרלאָזן זייערע הייַמען און זיך אריבער קלייבן אין דער קריסטלעכער טייל פון שטאָט.

היימלאָזע

עס האָבן זיך געגנומען טראָגן קלאָגעז, אַז פֿרוזשענע מיט די אַרומיקע דערפֿער וועלן פֿאַרוואַנדלט ווערן אין אַ „יודענשטאָט". די קלאָגעז האָבן אויסגעזען צו זיין ריכטיק, ווייל פון ביאַליסטאָק איז אָנגעקומען קיין פֿרוזשענע אַ „טראַנספּאָרט" יידן. זיי האָט צוגעשטעלט דער ביאַליסטאָקער „יודענראַט" אויפן באַפֿעל פון דער געסטאַפּאָ.

אויפן גאַנצן וועג פון ביאַליסטאָק ביז פֿרוזשענע האָט מען די דאָזיקע יידן שרעקלעך געפּייניקט. קיין פֿרוזשענע זענען זיי אָנגעקומען צעשלאָגענע און פֿאַרבלוטיקטע.

אויף דעם בעלאָווייזשער וועג האָט מען צונויפֿגעטריבן יידן פון גריינעוקע, נאַרעוקע און פון די אַרומיקע דערפֿער. זיי זענען צופּוס אָנגעקומען קיין פֿרוזשענע און דער „יודענראַט" האָט זיי געדאַרפט אַרייַנגעמען אין זיינע רשימות.

פון קאָמענציע האָט מען צו אונדז אַריינגעטריבן נאָר אַ טייל פון די דאָרטיקע יידן. וועגן די איבעריקע זענען נישט געקומען האָט זיך דאָס ביסל קאָמענציצער גלאָזט צוריק אין זייער שטעטל אַריין.

קיין נייע „טראַנספּאָרטן" יידן האָבן שוין די דייטשן מער נישט געבראַכט.

מיר האָבן געוווסט, אַז הינטער דער שטאָט טרייבט מען שערשעוואָר יידן, האָט דער פֿרוזשענער „יודענראַט" זיך געגרייט זיי אויפֿצונעמען. אָבער די דייטשן האָבן זיי קיין פֿרוזשענע נישט געוואָלט אַריינלאָזן. מען האָט די שערשעוואָר יידן פֿאַרטריבן קיין אַנטאָפּאָלע און דראָהיטשין. בלויז אַ טייל פון זיי האָט זיך שפּעטער אַריינגעשמוגלט צו אונדז אין גטאָ אַריין.

מען האָט געמוזט באַזאָרגן די היימלאָזע מיט ווויינונגען. אַ טייל האָט מען באַזעצט אין די אויסגעלייידיקטע קריסטלעכע הייזער, אַ טייל אין די בתי־מדרשים, אַנדערע האָט מען געמוזט אייַנאַרדענען ביי פֿרוזשענער משפּחות. מען האָט געמוזט

*) די נעמען פון די מיטגלידער פֿון ביידע „יודענראַטן" און זייערע אַמטן זענען אַנגעגעבן ביי זאָוול סעגעל, אין זיין אַרבעט.

שאָפן פאַר די היימלאָזע בעטן, קליידער, שיך, בעטגעוואַנט; מען האָט זיי געדאַרפט געבן עסן, דאָס האָט געמוזט געטאָן ווערן אויף אַן ארגאַניזירטן אופן און נאָר דער „יודענראַט" האָט עס געקענט טאָן.

דער „יודענראַט" און זיין אַרבעט

קודם־כל האָט דער „יודענראַט" געמוזט דורכפירן אַלץ וואָס די דייטשן האָבן פון אים פאַרלאַנגט און ביי דער דאָזיקער אויפגאַבע זיינער האָט ער געהאַט אַ מער אַדער ווייניקער קלאָר בילד וואָס מען דאַרף טאָן: אַזוי פיל און אַזוי פיל אַרבעטער האָט מען געמוזט צושטעלן פאַר די דייטשן אויף די ערטער וווּ די דייטשן האָבן באַשטימט, האָט דער „יודענראַט" נאָר געדאַרפט באַשטימען ווער און וווּ ס׳זאָל גיין; אַז די דייטשן האָבן אַרויפגעלייגט קאָנטריבוציעס אויף יידן, האָט דער „יודענראַט" אויפגעמאַנט ביי די פרוזשענער גבירים גאָלד, זילבער, פוטער, ביי די סוחרים — לעדער און ביי אַלע צוזאַמען געלט. אָבער ווי אַזוי ארגאַניזירט מען דאָס לעבן אין געטאָ גופא? דאָ האָט שוין דער „יודענראַט" געמוזט אָנקומען צו די אייגענע פאַלן און פלענער פון זיינע אייגענע מיטגלידער, און די גאַנצע צייט האָט ער זיך געמוזט ענטפערן אויף צוויי פראַגן גלייכצייטיק: וואָס וועלן זאָגן די דייטשן? און וואָס וועלן זאָגן די יידן?

פינאַנסן

קודם־כל האָט דער „יודענראַט" געקראָגן באַצאָלט פאַר די אַרבעטער וואָס ער האָט לויט דער פאָדערונג פון די דייטשן געשיקט אויף אַרבעט, אָבער דאָס איז נישט געווען גענוג. האָט דער „יודענראַט" פון צייט צו צייט געמוזט אַ שטייער ביי פרוזשענער יידן. דער „יודענראַט" האָט אויך שפּעטער אויסגענוצט פאַרשיידענע אומלעגאַלע מיטלען ווי שמוגל, למשל, כדי צו פאַרגרעסערן זיינע פינאַנסן.

די וואַרשטאַטן אין געטאָ

די געטאָ־וואַרשטאַטן האָבן געלייזט אַ סך פראָבלעמען. דורך זיי האָט מען געשאַפן אַרבעטס־פּאָזיציעס פאַר היימלאָזע און אויך פאַר פרוזשענער. אין די געטאָ־וואַרשטאַטן האָט מען פאַר די היימלאָזע געקענט מאַכן מעבל און בגדים. עס זענען געווען סטאָלער־וואַרשטאַטן, שניידער־וואַרשטאַטן, שוסטער־וואַרשטאַטן און אויך אַ פאַבריק פון וואָליקעס. אין שפּיץ פון דער דאָזיקער פאַבריק זענען געשאַטנען די פריערדיקע בעלעבאָטים: ירוחם גאָלדבערג און ניסן לעווקאָוויטש. די עטלעכע בעקרייען וואָס „יודענראַט" האָט פאַרמאָגט זענען געשטאַנען אין רשות פון באַשפייזונג־אַמט ביים „יודענראַט".

די מעלות פון די וואַרשטאַטן האָבן זיך שפּעטער גענעמערט: אַן אָנצוג, אַ פאָר שטיוול זענען געווען אַ גוטער כאַאַר פאַר אַ דייטש; אַרבעט גופא איז שפּעטער געווארן אַ מין כאַבאַר. דייטשן האָבן אָנגעהויבן ברענגען לעדער און האָלץ און מען פלעגט פאַר זיי מאַכן שיך און מעבל. פלעגט אַלע מאָל בלייבן מאַטעריאַל, האָט מען דאָס פאַרנוצט אויף צו מאַכן זאָכן פאַר די היימלאָזע.

דאָס ארגאַניזירן די וואַרשטאַטן האָט נישט לאַנג געדויערט. סיי די מכשירים און סיי דעם נייטיקן מאַטעריאַל האָט דער „יודענראַט" געקראָגן דורך „נאַציאָנאַליזאַציע". אין פרוזשענע האָט מען גרינג געקענט וויסן וווּ און ביי וועמען וואָס עס געפינט זיך. האָט דער „יודענראַט" געשיקט זיינע מענטשן און די יידן האָבן געמוזט געבן.

באַשפייזונג־אַמט

קיין פולשטענדיקער הונגער איז אין פרוזשענער געטאָ נישט געווען. אַוודאי האָבן נישט אַלע גלייך געגעסן, עס איז געווען אָפּהענגיק פון דעם ווי יענער האָט זיך אַן עצה געגעבן. אָבער דער „יודענראַט" איז געווען מחויב צו שפּייזן די אַרבעטער וואָס ער האָט אַרויסגעשיקט פון געטאָ אויף אַרבעט, די אַרבעטער אין די וואַרשטאַטן און אַלע זיינע אָנגעשטעלטע. ער האָט געשפּייזט די קראַנקע אין שפּיטאָל און די קינדער אין דעם קינדערגאָרטן. פאַר די היימלאָזע און אַרעמעלייט האָט דער „יודענראַט" געעפנט קיכן.

דער „יודענראַט" האָט זיך באַמיט און ס׳איז אים געלונגען אַרײַנצושמוגלען אין געטאָ אַ סך מער שפּייז ווי די דייטשן האָבן אָפּיציעל צוגעטיילט, די אָפּיציעלע פאָרציע פאַר אַ יידן איז געווען: 1/8 פונט ברויט אַ טאָג, אין דער אמתן זענען די פאָרציעס פון „יודענראַט" געווען גרעסערע. ווו האָט דער „יודענראַט" געגומען צו דערלייגן?

קודם־כל האָבן אַזעלכע יידן וואָס האָבן זיך אַליין געקענט „שאָפן" עסן נישט געגומען זייערע פאָרציעס ביים „יודענראַט". אָבער דאָס וואָלט נאָך קיין סך נישט אַרײַנגעבראַכט. דער „יודענראַט" איז געווארן איינער פון די אָפּנעמערס פון אַריינגעשמוגלטער שפּייז. די יידן וואָס האָבן געאַרבעט אויסער דעם געטאָ און האָבן זיך געטראָפן מיט קריסטן האָבן ביי זיי אײַנגעקויפט פראָדוקטן; קריסטלעכע שוסטערס פלעגן אָפט קריגן דערלויבענישן אַרײַנצוגיין אין געטאָ כדי צו באַשטעלן אַרבעט ביי יידישע שטעפערס (קיין נישט־יידישע שטעפערס זענען אין פרוזשענע בכלל נישט געקומען).

וועז); קריסטן פלעגן אויך פון צייט צו צייט קריגן א דערלויבעניש זיך צו באנוצן מיט דער ארבעט פון די יידישע שנייידערס. ביי יעדער אזא מין אריין־און־ארויס פון געטא האט מען אריינגע־שמוגלט פראדוקטן. די וואכן ביים געטא־טויער פלעגט מען, פארשטייט זיך, מוזן אונטערקויפן.

עטלעכע מאל האט דער „יודענראט" אונטערגע־קויפט דעם בירגערמייסטער גופא, און ער האט ארויסגעקריגן פון די פויערים אן עקסטרע סכום פראדוקטן פאר גענטא.

די מיסט פון געטא פלעגט מען ארויספירן הינ־טער דער שטאט; פלעגן די מיסטפירערס אין די אויסגעליידיקטע מיסטקאסטנס אריינשמוגלען פרא־דוקטן אין געטא אריין.

דער „יודענראט" פלעגט פון די דייטשן נישט קריגן קיין געבאקן ברויט נאר מעל. דאס מעל האט מען געדארפט אפנעמען אין די מילן וואס זענען געווען אויף יענער זייט געטא; אויפן וועג צו און פון די מילן האט מען שוין געהאט א מגלעכקייט עפעס איינצוקויפן ביי די פויערים און ביי דער קריסטלעכער שטאטישער באפעלקערונג און צוזא־מען מיטן מעל „לעגאל" עס ארויינפירן אין געטא.

די פייערלעשער־קאמאנדע פאר גאנץ פרוזשענע איז געבליבן אין געטא. די יידישע פייערלעשערס האבן געדארפט לעשן שריפות אויך אויף דער נישט־יידישער זייט. אויפן וועג צוריק אין געטא אריין פלעגן די פייערלעשערס אין זייערע אויטא־מאבילן אריינשמוגלען פראדוקטן.

די אפיציעל צוגעטיילטע פארציעס פארן געטא פלעגט מען קריגן אויף אזא אופן: דער בירגער־מייסטער פלעגט דעם „יודענראט" ארויסגעבן א ברויו צו דעם באשפייזונג־צענטער. אין דעם דא־זיקן צענטער פלעגט מען אונטערקויפן די דייטשע און פוילישע באאמטע און דער סכום שפייז פלעגט דא פארגרעסערט ווערען אין א נייעם בריוו מיט וועלכן מען האט געדארפט גיין אין די מילן. אין די מילן גופא האט מען אפט ווידער געקענט אונ־טערקויפן באאמטע, און ווידער איז דערפון עפעס צוגעקומען.

כדי צו באזארגן דאס ביסל ציווילע דייטשן מיט וואס זיי האבן באדארפט האט די דייטשקע ארנדט געעפנט א קראם אין אליהו בירנבוימס הויז. דעם „יודענראט" איז געלונגען איינצושטעלן א קאנ־טאקט מיט דער דאזיקער ארנדט און דורך איר האט מען געקענט אינקויפן פארשיידענע זאכן פארן געטא.

אויב עס איז ביים „יודענראט" עפעס איבערגע־בליבן נאך דעם ווי ער האט באזארגט די ארבע־טער און די ארעמע, פלעגט ער דאס איבעריקע פארקויפן אין די עטלעכע קרעמלעך וואס ער האט געעפנט. פאר די דייטשן האט עס געהייסן, אז דער „יודענראט" נעמט ביי די יידן אן אפצאל פאר די אפיציעל צוגעטיילטע פארציעס.

ב א ה י י צ ו נ ג

דער „יודענראט" האט געקריגן א דערלויבעניש פון די דייטשן צו גראבן טארף אויף די שעמע־טשיער און קופלינער פעלדער. חוץ דעם האט ער געמעגט אויסגראבן די קארטשעס אין טשאכטשער וואלד נאך דעם ווי די דייטשן פלעגן אויסהאקן די ביימער. דער „יודענראט" פלעגט אהין שיקן זיינע ארבעטער פון געטא און מיט די עטלעכע פערד־און־וועגן וואס די דייטשן האבן איבערגעלאזט פארן געטא פלעגט מען דעם טארף און די קאר־טשעס פירן אין געטא אריין.

דער שפיטאל

דער „יודענראט" האט געהאט דאס רעכט צו שיקן זיינע דאקטוירים צו ארעמע קראנקע אהיים אויב יענע האבן נישט געקענט באצאלן דעם דאק־טאר. אבער אלע, סיי די וואס האבן געצאלט פאר א ווייזיט, סיי די וואס האבן גענומען אנקומען צו אומזיסטע ווייזיטן, האבן נישט געקענט אויסקומען אן דעם שפיטאל. נאר דארטן האבן יידן געקענט קריגן מעדיקאמענטן. קיין אפטייקן זענען אין גע־טא נישט געווען און דער פערסאנאל פון שפיטאל האט זיך באנוצט מיט אומלעגאל אריינגעשמוגלטע מעדיקאמענטן פאר וועלכע מען האט געמוזט צאלן זייער א הויכן פרייז.

דעם שפיטאל האט מען אינגעארדנט אין דעם בנין פון דער געוועזענער פוילישער גימנאזיע. אנגעפירט מיטן שפיטאל האט דער פראפעסאר שטרייכער, א גאליציאנער יוד וואס האט חתונה געהאט מיט דער פרוזשענער צביה ראסיכאווסקי. ער אליין האט מיט מעדיצין קיין שייכות נישט געהאט. פראפעסאר האט מען אים געפרופן נאר דערפאר וואס ער איז פאר דער מלחמה געווען א לערער אין דער העברעישער גימנאזיע. דער פרא־פעסאר שטרייכער האט אבער געהאט אונטער זיך א זייער איבערגעגעבענע גרופע פון דאקטוירים און קראנקן־שוועסטערס וואס האבן אויפגעטאן ממש וווּנדערס.

וועגן איין וויכטיקן אויפטו פון דעם שפיטאל־פערסאנאל ווילט זיך דערציילן. ווי איך האב גע־הערט וועגן אנדערע געטאס, איז אין פרוזשענע נישט געווען אזא גרויסע שטערבלעכקייט; קיין מתים אויף דער גאס האבן זיך נישט געוואלגערט. אבער ענג איז אין געטא יא געווען, און אויך פרו־זשענע האט נישט אויסגעמיטן קיין עפידעמיע. גע־

שען איז עס אין אַ צייט וועו אַלע אַרומיקע געטאָס זענען שוין געווען ליקווידירט און פּרוזשענע איז געבליבן די לעצטע יידישע עדה אין דער גאַנצער געגנט. זיינען עטלעכע מענטשן קראַנק געוואָרן און אין שפּיטאָל האָבן די דאָקטוירים פעסטגעשטעלט, אַז זיי זענען קראַנק אויף טיפוס. דאָס האָט געמוזט בלייבן אַ סוד פאַר די דייטשן. וואָלט עס צו זיי דערגאַנגען, וואָלט עס געקענט דינען פאַר אַן אויסרייד צו „ליקווידירן" דעם גאַנצן געטאָ. האָט דער מעדיצינישער פערסאָנאַל פון שפּיטאָל אויף שנעל און אין געהיים איינגעאָרדנט אַן איזאָלירטן פונקט אין שפּיטאָל גופא פאַר די טיפוס־קראַנקע. מיט זייער ענערגישער און תיכפּדיקער הילף האָבן זיי די עפּידעמיע ליקווידירט. אַפּילו די יידן אין געטאָ האָבן זיך נישט געכאַפּט וואָס דאָ איז געשען, און אַזוי אַרום האָט מען אויך אויסגעמיטן אַ פּאַניק אין געטאָ גופא.

מען ציילט די יידן אין געטאָ

די דייטשן האָבן כסדר געפּאָדערט מען זאָל זיי אָנגעבן די צאָל יידן אין געטאָ. איז געווירן געוואָרן אַ קינד, האָט דער „יודענראַט" צוגעקריגן אַ פאָרציע; פאַר יעדן מת האָבן די דייטשן אַראָפּגענומען אַ פאָרציע. דער „יודענראַט" האָט געמוזט פירן די רשימות פון דער יידישער באַפעלקערונג און ער האָט פאַר דעם געשאָפן אַ ספּעציעלן אָמט אונטער דער אָנפירונג פון פּיוול גאָלדפיין. דער דאָזיקער אָמט האָט אויך פאַרטראָטן די חברה־קדישא. אַפּילו די דייטשן האָבן עס געווּסט. וועו זיי פלעגן דערשיסן אַ יידן מחוץ דעם געטאָ פלעגן זיי אים ברענגען צו דער חברה־קדישא זי זאָל אים באַגראָבן.

צוערשט, וועו דער שטח פון געטאָ איז נאָך געוואָרן, וועו גרעסער, פלעגט מען נוצן דעם „נייעם" בית־עולם, אָבער שפּעטער, וועו די דייטשן האָבן פאַרקלענערט דעם שטח פון געטאָ, האָט מען וויידער געמוזט נוצן דעם „אַלטן" בית־עולם אין צענטער פון דער שטאָט.

אונדזער קולטור־אַרבעט

דער „יודענראַט" האָט אויסגעהאַלטן דעם קינדער־גאָרטן וואָס האָט זיך געפונען אין גאָלדבערגס הויז אויף קאָברינער גאַס. אָנגעפירט מיטן קינדער־גאָרטן האָבן וועלע צארנף־יאַנאָוויטש, די פרוי פון פאָרזיצער פון „יודענראַט" און די לערערקע שיין־פינסקי, אַ שוועסטער פון סעקרעטאַר פון „יודענראַט".

צום גרעסטן טייל זענען אין דעם קינדער־גאָרטן געגאַנגען קינדער פון די היימלאָזע. זיי האָבן דאָרט געקריגן עסן. די פּרוזשענער וואָס האָבן זיך געקענט דערלויבן האָבן זייערע קינדער געלערנט ביי פּריוואָטע לערערס אין פּריוואָטע הייזער.

צוליב דעם וואָס מען האָט די בתי־מדרשים אויסגענוצט אויף אייניקוואַרטירן די היימלאָזע, האָבן פרומע יידן געדאַוונט אין מניינים. פאַר די היימלאָזע עלטערע יידן האָט מען אויך אייניגע־ארדנט אַ מין קלויז ביי אַהרן־דוד שרייבמאַן אין הויז. דאָרטן פלעגט דער קאַמעניצער רב לערנען מיט יידן תורה.

די נישט־פרומע יידן און די יוגנט פלעגן זיך פאַרזאַמלען אין פּריוואָטע הייזער, יעדעס מאָל ביי עמיצן אַנדערש אין שטוב. אויף די דאָזיקע פאַרזאַמלונגען האָט מען געפירט פּאָליטישע דיסקוסיעס; דאָרט האָט מען אָפט קריטיקירט דעם „יודענראַט" און עס איז אויך געקומען צום אויסדרוק די שוועכע שטימונג וואָס עס האָט זיך געשאָפן ביי דער יוגנט צוליב דעם וואָס מען צוימט אירע ווילן צום קאָמף. אויף די דאָזיקע פאַרזאַמלונגען איז עס געבוירן געוואָרן דער געדאַנק וועגן שאַפן די קאַמפס־אַרגאַניזאַציע, וועגן גראָבן שוץ־קעלערן (בונקערס) און וועגן לויפן אין וואַלד אַריין.

צו די דאָזיקע פאַרזאַמלונגען פלעגן קומען די פּאָליטיש־אַקטיוויסטן פון אַלע פּאַרטייען. קיין באַזונדערע פּאַרטייאישע פאַרזאַמלונגען זענען אין געטאָ נישט פאַרגעקומען.

„ליימאַנקע"

פּרוזשענער יידן האָבן געגלויבט, אַז אין זייער געטאָ וועט זיין אַנדערש ווי אין אַלע אַנדערע געטאָס. אָט האָט מען דאָך כסדר געהערט וועגן „סעלעקציעס" און „אַקציעס" אין שכנותדיקע שטעטלעך, אָבער פרוזשענע איז אָפּגעקומען נאָר מיט די ערשטע אַכצן דערשאָסענע. אמת, די דייטשן פלעגן דערשיסן אייניקע יידן כּמעט יעדן טאָג, אָבער „נאָר" אַזעלכע וואָס פלעגן פרוווּן אַנטלויפן פון געטאָ. צו קלעפ און פייניקונגען, צו הונגער און באַלידיקונגען וועט מען זיך ווי עס איז צוגעווינען. און נישט נאָר די פּרוזשענער, אויך יידן אין די אַרומיקע שטעטלעך האָבן געגלויבט אין פרוזשענער „מזל". למשל, די סלאָנימער האָבן געזוכט אַ וועג ווי אַזוי זיך אַרייננצוקריגן אין אונדזער געטאָ. די סלאָנימער, וואָס האָבן געהאָט קרובים אין פּרוזשענע האָבן געבעטן מען זאָל זיי העלפן דורכפירן זייער פּלאַן, און די פּרוזשענער קרובים האָבן זיך געמוזט צו דער אַרבעט.

אין אַ הויז לעבן סעמינאַר האָט זיך געפונען אַ דייטשע טעלעפאָן־סטאַנציע וואָס האָט באַדינט אַ שטח פון פּרוזשענע אַזש ביז באַראַנאָוויטש. מיט דער דאָזיקער טעלעפאָן־סטאַנציע האָט אָנגעפירט דער דייטש ליימאַן, אַדער „ליימאַנקע" ווי מיר האָבן

אים געוראפן. יעדן טאג פלעגט ער קומען מיט זיין הונט אין געטא אריין, צעשלאגן עטלעכע יידן אוז אנרייצן אויף זיי זיין הונט. באַרוּיקן פלעגט ער זיך ערשט דעמאלט ווען ער פלעגט דערזען יידיש בלוט. איין מאל האט ער זיך איינגעטשעפעט אין אונדזער רב. ער איז אריין צום רב אין הויז אריין בעת יענער האט געדאוונט, אים ארויסגעשלעפט אויף דער גאס אוז אים געפירט הינטער דער שטאט. אויפן גאנצן וועג האט ער אים באפוילן צו טאנצן. זאוול סעגעל (דער פארשטייער פון „יודענראט" צו דער געסטאפע) אוז ניאמקע גאלדבערג זענען אוועק צו ליימאנקען, אים צוגעזאגט צו מאכן א פאר גוטע שטיוול אוז צו באצאלן אים ווי עס גייט דער צו זיין, אבי ער זאל אפלאזן דעם רב. דאס איז זיי גלונגען.

פון דער דאזיקער באגעגעניש מיט ליימאנען האבן יידן אפגעלערנט, אז דעם „העלד" ליימאן קען מען „איינעמען" מיט כאבאר. ליימאן האט אויפגעהערט צו קומען אין געטא, (דאס האט נישט געשטערט זיינע משרתים אפצושטאטן אונדז פון צייט צו צייט ווייזטן; שלאגן האבן זיי אויך געקענט). אבער ער האט דערפאר געוואלט אפלעקן א פעט ביינדל. ער איז מסכים געווען צו ווערן א „שותף" צו „האנדלס-טראנזאקציעס" וואס יידן וועלן דארפן דורכפירן.

אין סלאנים האבן זיך געפונען עטלעכע גאר-באַרניעס וואס האבן געקענט באזארגן די פרוזשע-נער שוסטערס און שטעפערס מיט לעדער (אין פרוזשענע זענען קיין גארבארניעס נישט געווען). ליימאן האט זיך אונטערגענומען צוצושטעלן אויטאס מיט שאפערן; די יידן האבן געדארפט שמוגלען דאס לעדער פון סלאנים קיין פרוזשענע, און ליימאן האט זיך פאר דעם געהייסן באצאלן א טייערן פרייז. אט אין די ליימאנס אויטאס האבן פרוזשענער יידן געפרווט ארייננגנבענען א חוץ לעדער אויך סלאנימער יידן. קיין סך סלאנימער יידן זענען טאקע צו אונדז נישט געקומען, אבער דאס האט צוגעהאלפן צו פארשטארקן דעם גלויבן, אז מיט כאבאר קען מען פון א שונא-ישראל מאכן א „יידנפרייגנט".

גזרות

דער „יודענראט" האט זיך פארנומען מיט אפ-שרייען גזרות. געווען אזעלכע גזרות וואס מען האט געקענט אפשרייען אויפן ארט, מיט דער הילף פון כאבאר. מיט דעם האט זיך פארנומען זאוול סעגעל, דער פארשטייער צו דער געסטאפע. אבער ווען עס פלעגן צום „יודענראט" דערגיין ידיעות, אז די דייטשן גרייטן צו א שווערן קלאפ פאר פרוזשענע, פלעגט דער סעקרעטאר — אליעזר שיין, א לאדזשער ייד וואס איז אין צייט פון דער מלחמה פארוואגלט געווארן קיין פרוזשענע — זיך ארויס-גגבענען פון געטא און אנשפארן אזש צו דער הויפט-קאמאנדאנטור פון דער געסטאפע אין ביא-ליסטאק. ער פלעגט אהין פארן נישט מיט ליידיקן, און פאר א גוטן פרייז פלעגט די געסטאפע אין ביאליסטאק זיך „באנוגענען" בלויז מיט... ארום-שניידן דעם געטא, מאכן די ענגשאפט אין געטא נאך גרעסער.

דאס געריכט און די פאליציי

די יידישע פאליציי האט נישט געהאט קיין שלעכטן שם אין געטא. עס האבן צו איר געהערט מענטשן פון פארשיידענעם שטאנד. יעדער איינער אין געטא האט דאך געמוזט זיין „נוצלעך", עפעס טאן כדי צו ראטעוון דאס לעבן. אין דער פאלי-ציי האט מען אויך ארייננעמען היימלאוז. דער „יודענראט" האט געזאגט דערפאר, אז די פאלי-ציי זאל זיך אויפפירן ווי געהעריק. עס האט א מאל געטראפן, אז א ביאליסטאקער היימלאוזער, נאך דעם ווי ער איז ארויס פון די הענט פון דער געסטאפע, האט דאך באווייזן אויסצובאהאלטן א רינגל, אבער א יידישער פאליציאנט האט עס ביי אים צוגענומען. ווען מען האט זיך ווענן דעם דער-ווייסט אין „יודענראט" האט מען דעם דאזיקן פא-ליציאנט ארויסגעווארפן פון דער פאליציי.

די יידישע פאליציי האט געהיט די אָרדענונג אין געטא; זי האט געהאלפן איינמאנען די קאנטרי-בוציעס און די שטייערן פארן „יודענראט". די יידישע פאליציי פלעגט אויך דורכפירן ארעסטן פאר „איבערטרעטן די גרענעצן" אין שמוגל (קצבים האבן געפרווט ארויינשמוגלען לעבעדיקע בהמות אין געטא), און ענלעכע פארברעכנס. דעם ארעס-טאנט פלעגט מען אפפירן אין דער הויפט-פאליציי וואס האט זיך געפונען ביי נאטע מאסטאוולאנסקין אין הויז אויף דאמברָאווסקע גאס. דארט פלעגט מען אים געווויינטלעך האלטן נאר עטלעכע שעה און דערנאך אים ארויסלאזן.

דער פראקוראר און דער ריכטער פון געטא איז געווען וועלוול שרייבמאן*). עס זענען געווען צוויי מינים פארברעכנס: 1) פארברעכנס וואס האבן געקענט דערצערנען די דייטשן, 2) פארברעכנס לגבי איינציקע יידן אדער לגבי דעם יידישן כלל. צום ערשטן מין האט געהערט דאס אפזאגן זיך צו צאלן קאנטריבוציעס אדער אריבערכאפן די מאס אין שמוגל. צום צווייטן מין האט געהערט

*) לויט דער גבית-עדות פון מאטל אייזנשטיין איז ריכטער געווען א היימלאזער פון גייגאווקע און פראקוראר מאיר מאטיל.

קודם־כל האַרצלאַזיקייט: איינער האָט זיך אָפּגע־ זאָגט צו געבן אומזיסט מילך פאַר אַ קינד פון אַ היימלאָזן; אַ צווייטער האָט נישט געוואָלט אַריינ־ לאָזן אַ היימלאָזן צו זיך אין דער דירה.

דאָס גאַריכט האָט זיך אויך פאַרנומען מיט אויס־ גלייכן סיכסוכים צווישן יידן. געלעבט האָט מען אין ענגשאַפט, איז מען אָפט בייז געוואָרן איינער אויפן צווייטן; מען האָט זיך געקריגט, און אַמאָל זיך צעשלאָגן אויך.

די פּראָצעסן זענען געווען עפּנטלעכע. דער ריכ־ טער וועלווּל שרייבמאַן פלעגט רעדן צו די באַ־ שולדיקטע און מאָנען ביי זיי געזעלשאַפּטלעכע אַחריות. די רעדעס זיינע האָט ער געוועדט נישט נאָר צו די באַשולדיקטע, נאָר צו אַלע יידן אין גע־ טא. ער האָט געוואָרנט קעגן מאַראַלישער געפּאַלנ־ קייט.

די העכסטע נאַרמאַלע שטראָף וואָס דאָס גע־ ריכט פלעגט אַרויסגעבן איז געווען אַ נאָכט אין אַרעסט־הויז; וועלווּל שרייבמאַנס אַ רעדע און די חרפה האָבן געזאָלט דערגענצן די שטראָף. דער „יודענראַט" ווי אַ גאַנצער האָט אָבער אויסגעטיילט אויך „נישט־נאַרמאַלע" שטראָפן. אויב אַ פאַרזיג־ דיקטער האָט נאָכן אָפּקומען די „נאַרמאַלע" שטראָף זיך ווידער פאַרזינדיקט, פלעגט אים דער „יודע־ ראַט" דעמאָלט צושטעלן אין דייטשן אַרבעטס־ לאַגער אין ביאַלאָוויעזש. אויף אַזאַ אופן האָט דער „יודענראַט" געהאָט אַ מעגלעכקייט צוצושטעלן פאַרן דאָזיקן לאַגער אַזוי פיל אַרבעטער וויפל די דייטשן האָבן געפּאָדערט.

איין מאָל האָט זיך דער דאָקטאָר בּאָרנשטיין (דעם פּעלדשער אַברהם סטעלעצקים איידעם) אָפּגע־ זאָגט צו גיין אויף אַן אומזיסטן וויזיט צו אַ קוראַנקן. גראָד אין דער זעלבער צייט האָבן די דייטשן געפּאָדערט, אַז פרוזשענע זאָל צושטעלן אַ דאָקטאָר פאַרן געטא אין ביעלסק, האָט דאָס גע־ ריכט באַשטראָפט דעם דאָקטאָר בּאָרנשטיין מיט אַוועקשיקן אים קיין ביעלסק. דאָס האָט אויך גע־ מיינט צעשיידן אים מיט זיין משפּחה, ווייל די משפּחה איז געבליבן אין פרוזשענע.

דער „יודענראַט" האָט זיך באַמיט אונטערקויפן דייטשן, אָפשרייען גזרות און ראַטעווען אויב עפּר האָט געקענט, אָבער נישט אַלע מאָל איז עס אים געלונגען. דעמאָלט האָט דער „יודענראַט" געטאָן וואָס די דייטשן האָבן פון אים פאַרלאַנגט. אין מאָל האָט די געסטאַפּא אויסגעפונען, אַז אין פרו־ זשענער געטא האָבן זיך איינגעקריגן יידן פון אַן אַנדער שטאָט און מען האָט וועגן דעם נישט גע־ מאָלדן דער געסטאַפּא. די געסטאַפּא האָט געפּא־ דערט אַרויסצוגעבן די דאָזיקע יידן, און אויב נישט — וועט מען שטראָפן וועמען די געסטאַפּא וועט וועלן, דער גאַנצער געטא קען ליידן. דער „יודענראַט" האָט אויסגעפאָלגט די פאָדערונג פון דער געסטאַפּא און די „פרעמדע" יידן זענען דער־ שאָסן געוואָרן.

די וויידערשפּעניקע

אַוודאי האָבן די מערהייט עלטערע און אויסגע־ מאַטערטע יידן אין געטא זיך פאַרלאָזן אויפן „יו־ דענראַט" און געגלייבט, אַז ער וועט זיי באַשיצן, אָבער די יוגנט האָט נישט געגלייבט אין דעם „כוח" פון „יודענראַט". זי האָט אַלץ געזוכט דעם „פאַסיקן מאַמענט" אַרויסצוגיין אין קאַמף קעגן די דייטשן. ס׳זענען אויך געווען אַלעלכע וואָס האָבן געמיינט, אַז ס׳איז בכלל נישטאָ אויף וואָס צו האָפן, און אַז אַלץ איז סיי־וויי־סיי פאַרלאָרן. איין צייט האָבן זיך אַזעלכע שטימונגען פאַרשפּרייט צווישן דער פרוזשענער אינטעליגענץ. וועג עס איז אָנגעקומען אַ מעלדונג פון די דייטשן, אַז יעדער איינער זאָל האָבן גרייט אַ קאָלדרע און עסן אויף צווייַ טעג, האָט אַ גרופּע מענטשן זיך פאַרזאַמלט ביי וועלווּל שרייבמאַנען אין הויז (אויף קאָברינער גאַס, אַ מאָל געווען דאָס הויז פון יאָסל פּאַמעראַ־ ניעץ) ביים גרענעץ פון דער געטא, און זיי האָבן באַשלאָסן קאָלעקטיוו צו באַגיין זעלבסטמאָרד. גע־ שען איז דאָס ביינאַכט וועג מען האָט אין גאַס נישט געטאָרט גיין. אויף צו מאָרגנס אין דער פרי, וועג מענטשן זענען ווי געווינלעך געקומען צו וועלווּל שרייבמאַנען געוואָר וועלן עפּעס נייס, האָבן זיי געטראָפן אַ פאַרהאָקטע טיר פון וועלכער ס׳האָט געשלאָגן אַ רויך. אַז מען האָט אויפגעריסן די טיר און אַריין אינעווייניק האָט מען דערזען אַ שרעק־ לעך בילד: אין דעם פאַרמשאָטען און פאַררוי־ כערטן צימער זענען אויף דער ערד געלעגן אויס־ געלייגט פאַרחלשטע מענטשן, און צווישן זיי וועלווּל שרייבמאַן. אַלעמען האָט מען נאָך באַויזן אָפּצורא־ טעווען, חוץ אייגעם, אילענציקי האָט ער גע־ הייסן (זעליק גאָלדפיינס איידעם). ער איז שוין גע־ וען טויט. די זעלבסטמערדערס האָבן אַלע אייני־ גענומען סם און ווי אַ צולאָג האָבן זיי נאָך שטאַרק אויסגעהייצט דעם אויוון אין פאַרוקט דעם שיבער פון קוימען, כדי אַרויסצורופן אַ טשאַד. זיי האָבן געהאָפט, אַז דער טשאַד מיטן סם וועלן זיי אויף אייביק אויסלייזן פון די דייטשן. די ידיעה וועגן דעם קאָלעקטיוון זעלבסטמאָרד האָט אַלעמען אויפ־ געטרייסלט. אַ סך זענען געקומען מיט טענות צו דער אינטעליגענץ, אַז גראָד זיי האָבן קיין רעכט נישט זיך אונטערצוגעבן ייאוש־שטימונגען; זיי זע־ נען מחויב צו זיין אַ ביישפּיל פאַר אַנדערע, אַז די יידן אין געטא זאָלן זיך נישט צוזאַמענברעכן.

גרויסע גרופּעס יוגנט האָבן אויף דער זעלבער דייטשער מעלדונג גענטפערט מיט אַ שטורעם אויף די געטא־דראָטן; זיי האָבן געפֿרוווט אַנטלויפן און האָבן געקעמפט מיט די ווַאכן. אַ סך פון זיי זענען אומגעקומען. איינציקע האָבן זיך דערשלאָגן צום וואַלד.

דער „יודענראַט" האָט דעמאָלט געמאָלדן די יידן אין געטא, אַז ער האָט אָפּגעשריגן די גזרה און אַז די דייטשע מעלדונג וועגן די קאָלדרעס און צווייטע שפּייז איז צוריקגעצויגן געווארן.

איין מאָל האָט דער בירגערמייסטער געמאָלדן, אַז עס ווערט דורכגעפירט אַ ציילונג אין געטא, 7 אַזייגער אין דער פרי האָבן זיך אַלע יידן געמוזט אויסשטעלן אין אַ ריי, מיט די קינדער אויף די הענט, אַז די דייטשן זאָלן קענען ציילן „קפּפּ". נישט אַלע יידן האָבן זיך צו אָט דער ציילונג געשטעלט ביים ערשטן רוף. די יוגנט האָט נישט געגלייבט די דייטשישע צוזאָגן און האָט זיך אָפּגעזאָגט צו לאָזן זיך ציילן. די מיטגלידער פון „יודענראַט" האָבן אָנגעוועדט אַ סך מי כדי צו אירציגן די יוגנט, אַז זי זאָל זיך נישט פֿאַרעקשענען. דער „יודענראַט" האָט פֿאַרזיכערט, אַז אויב אַלע וועלן קומען און זיך שטעלן אין דער רייע וועלן זיך די דייטשן באַנוגענען בלויז מיט דער ציילונג, אָבער טאָמער וועט אַ גרעסערע גרופּע וועלן, קען דער „יודענראַט" נישט נעמען אויף זיך די פֿאַראַנטוואָרטלעכקייט פֿאַר דעם וואָס עס קען געשען. די יוגנט האָט סוף־כל־סוף נאָכגעגעבן.

פון 7 אין דער פרי ביז 3 בייטאָג אין אַ ברענענדיקן פֿראָסט זענען די פֿרוזשענער יידן געשטאַנען אין דער ריי ביז די דייטשן האָבן פֿאַרגליכן די צאָל יידישע „קפּפּ" מיט די רשימות פון „יודענראַט". ס׳האָט געשטימט און מען איז דאָס מאָל אָפּגעקומען נאָר מיט שרעק.

דאָס גענפיל פון פֿראָטעסט איז אָבער ביי דער יוגנט נישט שוואַכער געווארן. אויף די געהיימע פֿאַרזאַמלונגען האָט מען שוין איצט געריידט קלאָר דיבורים: נישטאָ קיין אַנדער אויסוועג, מען וועט מוזן שטעלן אַ ווידערשטאַנד. יעדעס מאָל וועלן עס זענען צו אונדז דערגאַנגען ידיעות וועגן דער ליקווידאַציע פון שכנותדיקע געטאָס, האָבן די פֿאַרזיכערונגען פון „יודענראַט" אַנגעוואָרן זייער וואָג. ס׳איז נאָר געבליבן צו באַשליסן וועלן זאָל מען אָנהויבן דעם קאַמף און ווי אַזוי זאָל מען אים פירן.

געהיימער ראַדיאָ

הערשל מאַראַוסקי, איינער פון די וואָס האָבן אָנגעפירט מיט די סטאָלער־וואַרשטאַטן האָט געפונען אויפן בוידעם אַ ראַדיאָ. ער האָט זיך באַראָטן מיט משה לאַצקי (וואָלד־סוחר, וואָס האָט אויך געהאַט אַ שייכות צו די וואַרשטאַטן) און ביידע האָבן צווישן זיך באַשלאָסן איינצוארדענען אַ געהיימע ראַדיאָ־אָפּנעם־סטאַנציע. טאַקע אין דעם בנין פון די סטאָלער־וואַרשטאַטן, אין דער געווע־זענער תרבות־שול. זיי האָבן וועגן דעם געמאָלדן דעם פֿרעזידיום פון „יודענראַט" און האָבן דערויף געקראָגן זיין הסכמה. דעם ראַדיאָ האָט מען איינגע־אָרדנט אין די טרעפּ. מען האָט דאָרט לויז־געמאַכט אַ ברעטל מיטן ציל, אַז טאָמער גייט עמעצער זאָל מען קענען צוריקלייגן דאָס ברעטל און מאַכן דעם אָנשטעל, אַז מען פֿאַרריכט די שטיגן. פון דעם דאָ־זיקן ראַדיאָ האָט די יוגנט געהאַפט אויסצוגעפינען וואָס עס טוט זיך אויף דער וועלט און דעמאָלט וועט זי קענען באַשליסן ווען עס איז דער פֿאַסיק־סטער מאָמענט אָנצוהייבן דעם קאַמף.

ג ע ו ו ע ר

אין אָנהייב איז נישט געווען אַזוי קלאָר וואָס די קאָמפּס־אָרגאַניזאַציע זאָל טאָן. עס זענען געווען פֿאַרשלאָגן אונטערצוציִנדן דעם געטא, כדי אַרויס־צורופן אַ פּאָניק ביי די דייטשן און דערווייל זאָלן יידן קענען אַנטלויפן. אָבער וווהין לויפן? האָבן אַנדערע געהאַלטן, אַז אומאָפּהענעק פון אונטער־צינדן דעם געטא דארף מען סיי־ווי אָנהייבן לויפן אין וואַלד אַריין. אמת, איינציקע מענטשן זענען דאָך געלאָפן כמעט יעדן טאָג. אַ סך פון זיי האָבן די דייטשן דערשאָסן, אָבער עס זענען פֿאָרט גע־ווען אַזעלכע וואָס זענען אָנגעקומען אין וואַלד. דער וואַלד האָט געצויגן. דער „יודענראַט" האָט געווּסט וועגן די דאָזיקע שטימונגען און ער האָט געווּאָרנט קעגן די געפֿאָרן וואָס דראָען. אָבער אויף די געהיימע פֿאַרזאַמלונגען האָט מען נישט אויפ־געהערט צו דיסקוטירן וועגן דעם וועג עס זאָל לויפן — אַלע אָדער נאָר די יוגנט. איינס איז אָבער קלאָר געווארן, אַז געווער קען מען אין וואַלד נישט גיין.

אין דער צווייטער העלפט פון 1942 האָט די יוגנט זיך אָנגעהויבן אָרגאַניזירן אין געהיימע גרו־פּעס, צו 20־25 אין אַ גרופּע. מען האָט געמומען זאַמלען געווער. עטלעכע הונדערט יידן האָבן יעדן טאָג געאַרבעט ביים אויסלאָדן דאָס געווער וואָס די רוסן האָבן איבערגעלאָזן אויף די אַעראָדראָ־מען לעבן שטאָט אוֹן אין די קאַזאַרמעס אויפן וועג קיין לינעווע. האָבן זיך די יידן געמומען „באַזאָרגן" מיט געווער. אין געטא האָבן זיי געקענט אַרייני־שמוגלען נאָר רעוואָלווערן און די מעטאַלענע טיילן פון ביקסן. שפּעט ביינאַכט פלעגט מען ביים אַד־וואָקאַט שרייבמאַן אין קעלער אַליין מאַכן די היל־צערנע טיילן פון דעו ביקס. דאָס איז טאַקע געווען

דער זעלבער וועלוול שרייבמאַן וואָס האָט צוערשט געפרוווט באַגיין זעלבסטמאָרד און דערנאָך האָט ער אויף זיך געגומען חוץ דעם אַמט פון וויצע־פאָרזיצער פון „יודענראַט" אויך דעם אַמט פון אַ ריכטער און אַ מאָנער פון מאָראַלישער רייניקייט אין געטאָ. ער איז עס איצט געווארן דער אָנפירער פון דעם געוואָר־סקלאַר פאַר דער קאַפּפּס־אַרגאַני־זאַציע. אַ גרויסער טייל פון דער יוגנט האָט זיך אויך געשאָפט געוואָר אויף אייגענער האַנט. דער־וויל האָבן זיך געגומען טראָגן קלאַנגען, אַז אין די וועלדער באַהאַלטן זיך אויס יידן פון די אַרו־מיקע שטעטלעך. די פרוזשענער יוגנט האָט זיך געגומען גרייטן צו גיין אין וואַלד אַריין.

שוץ־קעלערן (בונקערס)

אין דער זעלבער צייט וועו עס איז אָנגעשטאָנען די קאָמפּס־אָרגאַניזאַציע האָבן פאַרשיידענע מענטשן זיך געגומען גראָבן שוץ־קעלערן. דאָס זענען גע־וועו אַ מין פרימיטיוו אויסגעגראָבענע בריניקער וווּ מען האָט אָנגעגרייט שפּייז, נאָפט און שוואָ־בעלעך. אָנדערע האָבן אָפילו געגומען טראָגן אַהין בעטגעוואָנט. די דאָזיקע שוץ־קעלערן האָט מען געבויט אין געהיים אָפילו פון די אייגענע משפחות. וויפל אַזוינע קעלערן עס זענען געווען, וועט מען שוין קיין מאָל נישט וויסן. איך וויים נאָר וועגן עטלעכע:

1) בענצע יאָבלון און זיין זון האָבן זיך אויס־באַהאַלטן אין אַ קעלער און אַ מיקשטשאָנין, יאָב־לונס אַ באַקאַנטער האָט אים געהאָלפן נאָך דער־ליקווידאַציע און יאָבלון מיט זיין זון האָבן איבער־געלעבט די מלחמה.

2) אין איין קעלער אויפן מאַרק לעבן קלויסטער (אַריינגאַנג אין געטאָ — אַרויסגאַנג אויסערן גע־טאָ) האָבן זיך באַהאַלטן איטשע היידאַמאַקס זיין און נאָך עטלעכע מענטשן.

3) אין אַ קעלער אָנטקעגן דער ראָד קראָמען לעבן יודקאָווסקיס קראָם, אונטער אורינסקעס קראָ־מען זענען בעת דער ליקווידאַציע אַריין: גרשון אורינסקיס זון יוסף, רבקה אורינסקי, משה באַ־גאַמאַלסקי, יאָסל און הערשל סערלין און מאָטעס שעוועלעוויטש.

4) נאָך אַ בונקער איז געווען אונטער שנואל איזנערס הויז אויף קאָברינער גאַס און

5) אונטער יעקב־יאָסל קעסלערס הויז.

איך וויים אָבער, אַז עס זענען געווען נאָך אַזעל־כע בונקערס. פון אַלע וואָס האָבן זיך אין די בונ־קערס אויסבאַהאַלטן זענען חוץ יאָבלונען מיט זיין זון אפרים לעבן געבליבן נאָר שבע ראָגאָוויטש מיט איר טאָכטער און צירע איזנער, וואָס האָט זיך לסוף דערשלאָגן צו די פּאַרטיזאַנער.

פּאַרטיזאַנער

דעם באַשלוס צו גיין אין וואַלד אַריין איז נישט געווען אַזוי גרינג דורכצופירן. דער „יודענראַט" האָט געטאָן אַלץ וואָס ער האָט געקענט נישט צו דערלאָזן צו אַ וועלכער נישט איז מאָסן־אַקציע. זיינע מאָטיוון זענען געווען:

1) אַ מאָסן־אַקציע וועט פאַרשטעלן דעם „יודע־ראָט" דעם וועג צו אונטערהאַנדלען מיט די דייטשן; דער „יודענראַט" וועט מער נישט האָבן קיין מעג־לעכקייט אָפּצושרייבן גזרות אָדער ראָטעווען וע־מען נישט איז אין געטאָ;

2) די מיטגלידער פון „יודענראַט" זענען פּער־זענלעך פאַראַנטוואָרטלעך לגבי דער דייטשער מאַכט פאַר דער אויפּפירונג פון די פרוזשענער יידן; זיי וועלן זיין די ערשטע צו באַצאָלן מיט זייער לעבן אויב עס זאָל קומען צו אַן עפּנטלעכן יידשן בונט.

מאיר קאַראָשינסקי, דער אָנפירער פּין אַ גרופּע אַרבעטער וואָס האָט געאַרבעט ביים קאַרטשעווען אין וואַלד האָט דאָרטן געטראָפן סאָוויעטישע פּאַר־טיזאַנער. די פּאַרטיזאַנער האָבן קאַראָשינסקיי פאָר־געלייגט, אַז ער זאָל אַ טייל פון זיין גרופּע איבער־לאָזן אין וואַלד ביי די פּאַרטיזאַנער. קאַראָשינסקי האָט אָבער געענטפערט: מיר קענען נישט שטעלן אין געפאָר דעם „יודענראַט" וועלכער איז פאָר אונדז פאַראַנטוואָרטלעך. און כאָטש אין דער אַר־בעטס־גרופּע האָבן זיך געפונען אויך מיטגלידער פון דער קאָמפּס־אָרגאַניזאַציע, איז דעמאָלט קיינער פון זיי נישט געבליבן אין וואַלד. עס איז אויך דער יוגנט נישט גרינג אָנגעקומען די דעציזיע צו גיין אין וואַלד אַריין.

געגאַנגען איז מען ביסלעכווייז. דער ערשטער איז אַוועק יאָסל אונטערשול (אַ יתום וועלכער האָט זיך אויפגעהאָדעוועט אין פרוזשענער בית־יתומים) און זיין פרוי, ער איז אומגעקומען אין וואַלד. זיין פרוי לעבט און געפינט זיך היינט אין ניו־יאָרק, אים האָבן נאָכגעטאָן אָנדערע. ביסלעכווייז האָבן זיך די פרוזשענער דערשלאָגן צו די סאָוויעטישע פּאַרטיזאַנער־אָפּטיילונגען. אין געטאָ האָט מען שוין איצט געווסט, אַז אין וואַלד זענען דאָ פרוזשענער פּאַרטיזאַנער. דאָס האָט דערמוטיקט אַ גרעסערע צאָל מענטשן זיך צו לאָזן אין וועג אַריין. מענער האָבן באַשלאָסן מיטצונעמען זייערע עלטערע קינ־דער און האָבן זיך געגומען מאַכן פּלענער אַרויס־צוגיין אין וואַלד. צו דעם האָט מען באַדאַרפט האָבן געהערעיקע קליידונג, שפּייז און געלט אויף אונ־טערצוקויפן די וואַכן. מען האָט געמוזט אָנקומען נאָך הילף צום „יודענראַט". מען האָט געמוזט זיין זייער פּאַרזיכטיק און מען האָט וועגן דעם געקענט

רעדן נאָר מיט געצווילטע פון זיינע מיטגלידער. איך ווייס נישט צו דאָס גאַנצע פֿרעזידיום פון „יו־דענראַט" האָט געווּוסט וועגן דעם, אָבער עס איז דאָך אַ פֿאַקט, אַז די עטלעכע מיטגלידער פון „יו־דענראַט" וואָס זענען געשטאַנען אין קאָנטאַקט מיט די פֿאַרטיזאַנער האָבן געגעבן די הילף אין נאָמען פון „יודענראַט". די יוגנט האָט זיך דערביי גע־רעכנט מיט דער פֿאָדערונג פון „יודענראַט", אַז גיין זאָל מען אין וואַלד אייניציקווייז אָדער אין גאָר קליינע גרופּעס. נאָר וועו עס האָט געשלאָגן די לעצטע שעה און עס האָט זיך אָנגעהויבן די ליק־וויידאַציע פון געטאָ האָט די יוגנט געבראַכן דעם דאָזיקן צוזאָג.

במשך פון די פיר טעג (28, 29, 30 און 31טער יאַנואַר 1943), וואָס די ליקווידאַציע האָט געדוי־ערט, איז אַ פֿאַר הונדערט יִידן געלונגען צו דערגיין צום וואַלד. וווּ מען האָט געקענט האָט מען אונ־טערגעקויפט די וואַכן. דער עיקר איז דאָס געווען מעגלעך וועו די וואַך איז באַשטאָנען פון פֿאַליאַקן. אַזאַ פונקט איז געווען אויף שערשעווער גאַס. וווּ ס׳איז נישט געלונגען אַרויסצוגיין מיט גוטן, איז מען געגאַנגען מיט כוח. די צוקונפטיקע פֿאַרטי־זאַנער האָבן אָנגעהויבן זייער קאַמף מיט די געטא־וועכטערס אויף פֿאַצעוויטשע לעבן זעלעניעצקיס הויז, לעבן בית־יעקב־בית־המדרש, אויף רעסקע גאַס און אין אַנדערע פונקטן. אַ סך פון זיי זענען געפאַלן ביי די טויערן פון געטאָ, אָבער אַ טייל פון זיי איז דאָך אָנגעקומען אין וואַלד.

צוערשט האָבן זיי פּשוט אַרומגעוואַנדערט אי־בער די וועלדער און זענען געווען אויסגעשטעלט אויף דער סכנה, אַז די דייטשן זאָלן זיי כאַפּן, אָדער אַז אַ פּויער זאָל זיי איבערגעבן אין דייטשע הענט. לסוף זענען זיי דערגאַנגען צו די סאָוויעטישע פּאַר־טיזאַנער. עס איז זיי אָבער אָנגעקומען זייער שווער ביז מען האָט זיי אַרייַנגענומען. טייל זענען נישט געווען גענוג באַוואָפנט, אַנדערע האָבן געפּירט מיט זיך זייערע משפּחות. אָבער ווי שווער עס זאָל נישט האָבן געווען זייער לעבן אין וואַלד בלייבט דאָך אַ פֿאַקט, אַז אַרום צוויי דריטל פון די פֿרוזשענער פֿאַרטיזאַנער זענען לעבן געבליבן.

די ליקווידאַציע

דעם 27טן יאַנואַר 1943, 15 מינוט פֿאַר אַכט אין אָוונט האָט זיך דער שרף פון דער געטאָפּאָ פֿלוצלונג באַוויזן אין הויז פון „יודענראַט". גראָד דעמאָלט האָט זיך דאָרט געפונען אַ דעלעגאַציע פון די פֿאַרטיזאַנער וואָס זענען פון וואַלד געקומען נאָך הילף צום „יודענראַט". די שליחים פון די פֿאַרטיזאַנער, בערל סעגאָל און אַ ביאַליסטאָקער (איך געדענק נישט זיין נאָמען) זענען אין בנין פון „יודענראַט" מיט ביקסן אין די הענט. ווי נאָר דער שרף פון דער געסטאָפּאָ האָט זיך באַווּיזן, זענען ביידע פֿאַרטיזאַנער אַנטלאָפן און זיי האָבן אַפּילו באַווּיזן צו דערלויפן אין וואַלד אַריין. די קוילן וואָס דער שרף פון דער געסטאָפּאָ האָט זיי נאָכגעשאָסן האָבן געטראָפן דעם יידישן וועכטער פון „יודענראַט", ער איז געפאַלן טויט. די מיט־גלידער פון „יודענראַט": דוד ראָסיכאָווסקי, זיסקע ספּעקטאָר און אַנדערע זענען פֿאַרוווּנדעט געוואָרן. דער שרף פון דער געסטאָפּאָ האָט געפאָדערט פון „יודענראַט", אַז מען זאָל אים צושטעלן די צווּיי פֿאַרטיזאַנער ביז 12 אַזייגער בייגאָט. דאָס איז געווען אוממעגלעך אויסצופירן. קיין דירעקטן וועג צו די פֿאַרטיזאַנער האָט דער „יודענראַט" נישט געהאַט, און אויף שיקן זיי זוכן איבערן וואַלד איז שוין קיין צייט נישט געווען. עלף אַזייגער איז אָבער אָנגעקומען אַ פרישע מעלדונג פון דער געס־טאָפּאָ: זוכט נישט די אַנטלאָפענע און וואַרט אויף אַ נייער מעלדונג. די נייע מעלדונג איז געקומען גיך און אין איר איז געווען געחתמעט דער גורל פון די פֿרוזשענער יִידן: דער געטאָ וועט ליקווי־דירט. דעם 28טן יאַנואַר וועט אַרויסגעפירט דער ערשטער טראַנספּאָרט פון 2.500 יִידן און ער וועט אַרומנעמען די דאָמבראָווסקע גאַס (סעלצער גאַס) מיט די געסלעך אַרום איר. די פֿרוזשענער יִידן וועט מען פּירן אין אַרבעטס־לאָגער אין שלע־זיע. דער באַפעל איז געקומען פון דער הויפּט־קאָמענדאַנטור פון דער געסטאָפּאָ אין ביאַליסטאָק.

דעם 28סטן יאַנואַר, 6 אַזייגער אין דער פרי איז דער מאַרק פול געוואָרן מיט פּויערישע שליטנס און די דייטשן האָבן זיך ענינומען אָנצופילן די דאָ־זיקע שליטנס מיט פֿרוזשענער יִידן.

די פֿאַרשטייערס פון „יודענראַט" האָבן נאָך אַלץ געפֿרוווט אונטערהאַנדלען מיט דער געסטאָפּאָ. אי־נער פון דער געסטאָפּאָ, דער פירער פון אַפּאַראַוי־זאַציע־אַמט האָט „פֿאַרזיכערט" די פֿאַרשטייערס פון „יודענראַט", אַז מען פירט טאָקע די יִידן נאָר אויף אַרבעט, און אַז אַרבעטן וועלן נאָר די מענער; פֿאַר די פרויען און קינדער פון די לאָגער־אַרבעטער זענען אָנגעגרייט „פֿאַסיקע" הייזער צוווינען. די מיטגלידער פון „יודענראַט" האָבן זיך אָנגעכאַפט אין דער דאָזיקער „פֿאַרזיכערונג" און זיי האָבן וועגן דעם מודיע געווען די פֿרוזשענער יִידן. און די פֿרוזשענער האָבן געגלייבט, וויל ערגעץ־וווּ האָט נאָך אַלץ געטלוּעט די האָפענונג, אַז מען וועט פֿרוזשענער יִידן אָנדערש באַהאַנדלען, וויל זיי זע־נען דאָך אָנגעשלאָסן אין „דריטן רייך", דאָס הייסט, זיי זענען פֿאַררעכנט פֿאַר דייטשע יִידן.

די שולד פֿאַר דער ליקווידאַציע פון דעם געטאָ

האָט מען איצט געווארפן אויף די פּאַרטיזאַנער, וועלן נישט זיי — וואָלט גאָר צו דער ליקווידאַציע נישט געקומען...

וועלן עס האָט זיך אַנגעהויבן די ענדגילטיקע ליקווידאַציע פון די יידן אין פרוזשענע, איז אויף מאָרגן דער פּאַרזיצער פון „יודענראַט", יצחק יאַנאָוויטש, אַרויס אויפן גאַניק פון „יודענראַט" און געריפן צו די פּאַרזאַמלטע יידן. אַזוי ווי ער איז איצט איבערצייגט — האָט ער געזאָגט, — אַז די געסטאַפּאָ נאַרט אונדז און מען פירט נישט די יידן אין אַרבעטס־לאָגערן, איז יעדערער פריי צו האַנדלען ווי ער פֿאַרשטייט. אויב ביז איצט האָט מען זיך אָפּגעהאַלטן פון איינצלנע אַקטן אין די אינטערעסן פון כלל, זעט ער איצט מער נישט קיין גרונט פאַר דעם.

טראַנספּאָרטן

מען האָט געמעגט מיטנעמען מיט זיך נאָר אַווי פיל זאַכן ווי מען האָט געקענט אַרײַנפּאַקן אין אַ רוקזאַק וואָס מען האָט געמוזט טראָגן אויף די פּלייצעס, אָבער וועלן אַ גרויסע משפחה האָט פאַר זיך געהאַט אַ גאַנצן שליטן האָט מען דאַרט געפֿרוווט אַרײַנפּאַקן קישנס אויף. וועלן אזא שליטן איז נאָכן אָפּפּאָרן 12 קילאָמעטער אָנגעקומען אויף דער סטאַנציע אַראַנטשיצע האָבן די דייטשן און די אוקראַינישע פּאָליצייַ דאָס בעטגעוואַנט צוגענומען.

אויפן וועג קיין אַראַנטשיצע זענען פון מיין טראַנספּאָרט (דעם לעצטן) אַנטלאָפן מענטשן פון פאַרשיידענע שליטנס. מען האָט זיי נאָכגעשאָסן, אָבער אייניקע פון זיי איז דאָך געלונגען צו אַנטלויפן.

אין אַראַנטשיצע האָט מען די פֿרוזשענער אַרײַנגעפּאָקט אין אַ פראַכטצוג. אין יעדן וואָגאָן וווּ עס איז נאָרמאַל געווען אָרט פאַר דרייסיק מענטשן, האָט מען אַרײַנגעשטופּט ביז הונדערט און צוואַנציק. אין די ערשטע דריי טראַנספּאָרטן זענען די מענער געפֿאָרן אין באַזונדערע וואָגאָנעס און די פרויען אין באַזונדערע. אין דעם לעצטן טראַנספּאָרט פון 31סטן יאַנואַר 1943, מיט וועלכן איך מיט מיין פרוי און ביידע קינדער זענען געפֿאָרן, זענען מיר געפֿאָרן צוזאַמען מיט אונדזערע משפּחות. מען האָט אונדז אַלעמען, גאַנץ פרוזשענע, געפּירט קיין אוישוויץ. אונדזער וועג מיטן באַן האָט געדויערט דריי מעת־לעת.

דער וועג

ס׳איז געווען ענג און עס האָט געמאָטערט דער הונגער און דער דורשט. אַ מאָדנע שווייגעניש איז אַלעמען באַפֿאַלן; אַפילו די קינדער האָבן געשוויגן, זיי האָבן נאָר קיין וואָסער נישט געבעטן. נאָר אַז זיי האָבן פאַרלשטע פאַרוואָרפן די קעפּלעך, האָבן מאַמעס באַשמירט די קינדערשע ליפּלעך מיט זייער השתנה. אין די דריי טעג וואָס מיר זענען געפֿאָרן זענען מענטשן אין אונדזער טראַנספּאָרט אויסגעגאַנגען ווי ליכט, דערוואָקסענע און קינדער זענען אין מיטן וועג געשטאָרבן. און נאָך די דריי טעג פֿאָרן זענען מיר צוזאַמען מיט די טויטע און האַלב־טויטע אָנגעקומען אויף דער ראַמפּע אין בירקענאַו.

אין בירקענאַו

ביים אַרויסגיין פון די וואַגאָנעס האָט מען אונדז באַגעגנט מיט קלעפּ און מיט זידלעריייען. נישט ווייט פון אונדז זענען געשטאַנען ס״ס־לייט מיט מאַשין־געווער. מען האָט אונדז געמומען פונאַנדערטיילן: די מענער באַזונדער, און די פרויען און קינדער באַזונדער. ביי טייל מענער האָט מען געפרעגט וועגן זייערע פאַכן. דערנאָך האָט מען די יונגע מענער און די יונגע פרויען געהייסן אַרויסגיין און שאָפן אַ באַזונדער גרופּע.

דערווייל איז אָנגעקומען די „קאָמאַנדע" (אַן אַרבעטס־גרופּע פון קאַצעטלער) און זי האָט זיך גענומען אויסריניקן אונדזערע וואַגאָנעס, זיי האָבן אַרויסגעשלעפּט די טויטע און אפשר נאָך האַלב־לעבעדיקע פון אונדזער טראַנספּאָרט און אונדזערע רוקזעק. באַלד האָבן זיך לעבן דער קופּע טויטע גענומען שאַרן צעשראָקענע קינדער. וווי מיר האָבן זיך שפּעטער דערוווסט האָבן אייניקע פון דער „קאָמאַנדע", וואָס האָבן שוין גענוג אַלע לאַגער־סודות, אַרויסגעריסן די קינדער ביי יונגע מאַמעס, כדי מען זאָל די מאַמעס צוטיילן צו דער אַרבעטס־פּעיקער גרופּע. איינע אַזאַ מאַמע, וואָס איז לעבן געבליבן, קען איך. נאָך דער באַפרייאונג האָט זי באַגעגנט דעם קאַצעטלער פון יענער „קאָמאַנדע" וואָס האָט ביי איר אַרויסגעריסן איר קינד. זי איז פאַרשטיינערט געוואָרן וועגן זי האָט אים דערזען.

חוץ דער גרופּע „אַרבעטס־פּעיקע" האָט מען אַלעמען געפּירט צו די קרעמאַטאָריעס. די פרויען מיט די קינדער האָט מען אַרויפגעזעצט אויף לאַסט־אויטאָס; עלטערע מענער און אַזעלכע וואָס האָבן נישט אויסגעזען גענוג „אַרבעטספּעיק" זענען נאָכגעגאַנגען צופוס.

פון די צען טויזנט פרוזשענער האָט מען אויף אַרבעט באַשטימט קרוב צו צוויי טויזנט — ביי אַ צוועלף הונדערט מענער און אַכט הונדערט פרויען, מיר זענען געבליבן אָן אונדזערע משפּחות.

אין די קרעמאַטאָריעס זענען אַוועק מיין פרוי יענטע אוריעווּיטש (פון דער היים אורינסקי), מיין זעקסיעריק טעכטערל פרומטשעלע און מיין זעכצן

חדשימדיק טעכטערל מאַניעלע. וועט מען האָט ביי מיין ברודער געפרעגט, וואָס זיין פּאַך איז, האָט ער זיך צעטומלט און האָט זיך אַנגעגעבן נאָר פּאַר אַ געהילף־שוסטער. דאָס איז נישט געווען גענוג אויף צו בלייבן לעבן; אים האָט מען אויך אַוועקגעשיקט אין קרעמאַטאָריע. אָהין זענען אויך אַוועק מיין שוועסטער מיט איר מאַן און צוויי קינדער, מיינע צוויי ברידער מיט די פרויען און קינדער, מיין שוועגערין מיט איר טאָכטער, מיינע מומעס, פעטערס, קוזינעס און קוזינקעס, מיין פרויס שוועסטערס און איר מוטער.

אונדז, די „אויסגעקליבענע" האָט מען אין בירקענאָו געהאַלטן זעקס וואָכן. מיר האָבן געווויינט אין פיר בלאָקן, נומער 16, 17, 18 און 19. געשלאָפן זענען מיר אויף הוילע ברעטער. אויף אַ נאַרע וווּ עס איז געווען אָרט פאַר דריי, זענען מיר געלעגן צו אַכט אָדער צען מענטשן. קיין וואַסער צו וואַשן זיך האָבן מיר נישט געהאַט. עסן האָבן מיר געקראָגן עטלעכע קאַרטאָפל אַ טאָג (אַ מאָל פלעגט מען די קאַרטאָפל אויך נישט געבן) און דריי פּערטל ליטער ברוינע וואַסער וואָס מען האָט גערופן קאַווע. אין משך פון יענע זעקס וואָכן זענען פון הונגער, קלעפּ און פייניקונגען געשטאָרבן אַ גרויסע צאָל פון אונדזערע „אַרבעטספּעזיקע". נאָך אַ פּאָר וואָכן האָט מען שוין פּאָר אונדז נישט געדאַרפט קיין פּיר בלאָקן — ס׳זענען גענוג געווען צוויי. די לעבן־געבליבענע פון די בלאָקן 16 און 17 האָט מען איינגעאָרדנט אין איין בלאָק; פון 18 און 19 אין אַ צווייטן.

נאָך זעקס וואָכן האָט מען די גרעסטע טייל לעבן־געבליבענע פרוזשענער אַוועקגעפירט קיין אוישוויץ, אָנדערטהאַלבן קילאָמעטער פון בירקענאָו. אַ קליינע גרופּע פרוזשענער איז געבליבן אין בירקענאָו גופא.

אין אוישוויץ

ס׳איז קוים מעגלעך היינט צו גלייבן, אָבער דאָס איז דאָך מאָלט וועלן מען האָט אונדז געבראַכט אין אוישוויץ נאָר די זעקס וואָכן בירקענאָו האָבן מיר געטראַכט, אַז אין אוישוויץ וועט אונדז זיין גרינגער. מיר זענען נישט פאַרבלעכט געוואָרן פון דעם שווימבאַסיין וואָס האָט זיך געפונען אויפן לאַגער־פּלאַץ; מיר האָבן פאַרשטאַנען, אַז די דייטשן האָבן דאָ בדעה עמיצן אָפּצונאַרן מיט אָט דעם משונהדיקן לוקסוס. אָבער עס איז אונדז געווען גרינגער אויף די דרייגאַרנדיקע בעטלעך מיט שעניקעס; מיר האָבן זיך צוגעכאַפּט צו די אוישוויצער פאָרציעס וואָס זענען באַשטאַנען פון כמעט 25 דעקאָגראַם ברויט אַ טאָג, אַ פּיצעלע מאַרגאַרין אָדער אַ שטיקעלע ווורשט און אַ ביסעלע וואַסערדיקע זופּ. מיר זענען געווען זייער אויסגעהונגערט נאָך בירקענאָ, נאָר אַן איין און איינציקער פרוזשענער האָט זיך דערנידעריקט און אָנגענומען דעם אָמט פון אַ געהילף־קאָפּאָ. אַלע אַנדערע פרוזשענער האָבן געהערט צו פאַרשיידענע אַרבעטס־קאָמאַנדעס: אַ גרעסערע גרופּע פרוזשענער האָט געאַרבעט אין די שניידער־ און שוסטער־וואַרשטאַטן וואָס האָבן זיך געפונען אין די לאַגער־בנינים; פרוזשענער האָבן געאַרבעט אין דער וועשעריי, אין דער בעקעריי ביים האָקן ביימער מיט דער וואַלד־קאָמאַנדע, אין דער „אונטערקונפט" (אַ קאָמאַנדע וואָס האָט סאָרטירט די זאַכן וואָס זענען איבערגעבליבן פון די טויטע). עטלעכע פרוזשענער האָבן געאַרבעט אין דער „פאָלגאָס"־קאָמאַנדע וואָס האָט געבויט אַ פּאָר בריק הינטער דער שטאָט אוישוויץ. די קאַצעטלער זענען דאָ געווען די געהילפן ביי דייטשע און פּויליש בוימייסטערס, פרוזשענער האָבן אויך געאַרבעט אין דער אַמוניציע־פאַבריק „אוניאָן" און אין דעם „דעאַווע"־בנין וווּ ס׳האָבן זיך געפונען די סטאָלער־וואַרשטאַטן. איינציקע פרוזשענער האָבן געאַרבעט ווי עלעקטריקער־טעכניקערס און דאָך־דעקערס.

אויב מען איז אַרויס אויף אַרבעט מיט אַ קאָמאַנדע האָט מען געהערט צו יענע אויסהערווייליטע וואָס פלעגן יעדן דינסטיק און פרייטיק קריגן די „צולאָגע" — אַ האַלבן לעבעלע ברויט און אַ גרעסער שטיקל ווורשט. די וואָס פלעגן בלייבן אויף אַרבעט אין די באַראַקן (רייניקן, א״א ארבעטן), אין די קראַנקע אין שפּיטאָל האָבן קיין „צולאָגעס" נישט געקריגן, און די קאָפּאָס וואָס פלעגן זיין די אויסטיילערס פון דעם עסן פלעגן נאָך אַראָפּגנבענען פון אָט די מאָגערע פּאָרציעס (זיי האָבן מיט דעם געהאַנדלט). ווידער האָט זיך אונדזער פרוזשענער מחנה געגומען פאַרקלענערן; די וואָס האָבן נישט געהאָט קיין „גוטע" אַרבעט האָבן געקראָגן צו ווייניק עסן און זיי זענען אויסגעאַנגען פון הונגער און אויסגעשעפּטקייט.

הילף

וואָס פאָר אַ קראַנקהייטן די קראַנקע אין שפּיטאָל האָבן געהאַט האָט מען רעכט נישט געוווסט. מען האָט געוווסט נאָר איינס: אויב דער קראַנקער פאַרריכט זיך נישט אַזוי שנעל, אויב ער איז דאָר און שוואַך, וועט ער מוזן גיין אין קרעמאַטאָריע. ווען אונדזערע פרוזשענער האָבן זיך געגומען באַווייזן אין שפּיטאָל, ווען פרוזשענער פרויען וואָס זענען לעבן־געבליבן האָבן זיך קוים געהאַלטן אויף די פיס, האָבן מיר עטלעכע פרוזשענער זיך צונויפגערעדט, אַז די שטאַרקערע דאַרפן העלפן די שוואַכערע. אָנגעהויבן האָט זיך עס מיט אינדיווידועלער הילף פון צייט צו צייט.

מיר האָבן אַלע געגלייבט, אַז כדי אַוועקצושטעלן אַ מענטשן אויף די פיס דאַרף מען האָבן זופּ; זופּ פילט אָן דעם מאָגן; זופּ מאַכט אויסזען פולער. האָבן מיר, די וואָס האָבן זיך געמומען העלפן די שוואַכערע, געזוכט אַ וועג צו קריגן „עקסטראַ" זופּ. מען האָט צוליב דעם געמוזט אָנקומען צו די קאָפּאָס. זיי פלעגן דאָך אַראָפּגנבענען פון די פּאָרציעס, און דאָס וואָס איז ביי זיי פאַרבליבן האָבן זיי געזרן פאַרקויפט. פאַרן ביסל זופּ האָט מען זיי געדאַרפט „צאָלן" מיט שטיקלעך ברויט, מאַרגאַרין אָדער וווּרשט. די קאָפּאָס האָבן מיט אונדזערע פּראָדוקטן געמאַכט נייע האַנדלס־טראַנזאַקציעס, אַבער דערפאַר האָבן מיר געקענט געבן אַ קראַנקן אָדער אַזוי אַ שוואַכן אַ ביסל זופּ.

די צאָל קראַנקע און שוואַכע פרוזשענער האָט זיך געמערט. אינדיווידועלע הילף איז נישט געווען גענוג. האָבן מיר, עטלעכע פרוזשענער, באַשלאָסן צו אָרגאַניזירן אַ הילפס־קאָמיטעט. 5 זענען מיר געווען: אַברהמל סעלעצקי, הערשל מאַראָווסקי, יאַנקל ראָזשאַנסקי, (געפאַלן אין אַ „מאַרש" האָרט פאַר דער באַפרייאונג), יאַנקל באַרבעל אַן איך. אין אַ זונטיק, וועו מען איז נישט אַרויס צו דער אַרבעט, האָבן מיר זיך צונויפגעקליבן אין בלאָק 15־אַ ביי יאַנקל באַרבעל אויפן בעט. מיר האָבן באַשלאָסן, אַז יעדער פרוזשענער דאַרף געבן אַ פולע פּאָרציע ברויט אַ וואָך. אויב עמיצער קען, דאַרף ער געבן מער. יעדער מיטגליד פונעם קאָמיטעט פון די פינף האָט זיך גענדאַרפט שטעלן אין קאָנטאַקט מיט די פרוזשענער אין די פאַרשיידענע בלאָקן און איבערגעבן זיי אונדזער באַשלוס. מיד האָט מען באַשטימט פאַרן פאַרזיצער און פאַרן „קאַסירער" פון דער ברויט־קאָסע.

די הילף פאַר די קראַנקע אין שפּיטאָל פלעגן מיר צום אָפטסטן באַאָרגן דורך אונדזער פרוזשענער סאַניטאַר שלמה שעברינסקי (ער לעבט און געפינט זיך היינט אין אַמעריקע). הערשל מאַראָווסקי, אַ סטאָלער וואָס די קאָפּאָס פלעגן אים אָפט שיקן עפּעס פאַררוכטן אין פאַרשיידענע פונקטן פון לאָגער האָט געהאַט אַ מעגלעכקייט צו באַזאָרגן די פרויען אָדער די שוואַכע וואָס מען האָט זעלטן געטראָפן. משה גאָלדבערג, אַ בעקער, אַברהמל סעלעצקי, אַ דאַך־דעקער און יאַנקל באַרבעל, אַן עלעקטראָטעכניקער האָבן צוליב זייער אַרבעט געקענט צוקומען צו יענע פרוזשענער וואָס זענען געווען צעוואָרפן איבערן גאַנצן לאָגער. מיר האָבן געוואָלט דערגרייכן צו יעדער פרוזשענער וואָס האָט זיך געניטיקט אין אונדזער הילף.

ביסלעכווייז האָט זיך די טעטיקייט פון אונדזער הילפס־קאָמיטעט אויסגעברייטערט. עס האָט זיך אַרויסגעוויזן, אַז העלפן קען מען נישט נאָר מיט עסן. מ׳האָט געקענט מיט פאַרשיידענע קאָמבינאַציעס אַריבערפירן שוואַכערע מענטשן אויף לייכטערע אַרבעט. עטלעכע מאָל איז דאָס אונדז געלונגען. אין אונדזער הילפס־אַרבעט האָבן מיר נישט אַלע מאָל אָפּגעהיט די געפֿאַרן. אַז עמיצער פון אונדז איז געקומען מיט הילף אין שפּיטאָל צו אַ פרוזשענער אָדער אין לעבן אים איז געלעגן אַ פאַרחלשטער נישט קיין פרוזשענער, האָט מען שוין דעם נישט־פרוזשענער אויך געהאָלפן. אונדזער הילף איז זיכער געווען קליין און קיין סך האָבן מיר נישט געקענט אויפטאָן. אָבער מיט דעם ביסל וואָס מיר האָבן יאָ געטאָן האָבן מיר כאָטש עטלעכע מענטשן דערהאַלטן ביים לעבן. אונדזער פרוזשענער הילפס־קאָמיטעט האָט געאַרבעט ביז דער עוואַקואַציע פון אוישוויץ. מיר האָבן כסדר געזוכט מיטלען ווי צו פאַרגרעסערן אונדזער ברויט־קאָסע, כדי מיר זאָלן קענען העלפן אַ גרעסערע צאָל מענטשן. איין מאָל האָבן הערשל מאַראָווסקי און יאַנקל באַרבעל געפונען אַ בייטעלע מיט ווערטזאַכן, וואָס האָט געהערט צו איינעם אַ פוילישן יוד ליפּסקי (ער איז היינט אין ניו־יאָרק). די ביידע מיטגלידער פון דעם הילפס־קאָמיטעט האָבן ליפּסקין צוריקגעגעבן דאָס געפונענע, אָבער ערשט נאָך דעם ווי ער האָט זיך באַשטייערט מיט אַ געוויסן סכום ברויט־פאַרציעס פאַר די קראַנקע.

„סעלעקציעס" פלעגן פאַרקומען אויך אין אוישוויץ. פלוצלונג פלעגן די דייטשן אויסשטעלן אין אַ רייע אַ גרופּע מענטשן און שיקן זיי „אין קוימען" אָדער מיט אַ טראַנספּאָרט ערגעץ אין וועלכן זיי פלעגן אָפט אין וועג אומקומען. נישט אַלע מאָל זענען דאָס געווען די שוואַכע, די נישט־אַרבעטס־פעיקע, נאָר גלאַט אַזוי; די דייטשן האָבן געדאַרפט צושטעלן אַ באַשטימטע צאָל יידן פאַרן „קוימען". איין מאָל האָבן מיר אין אַזאַ רייע דערזען דעם פרוזשענער מענדל באַדגאַס (ער לעבט, היינט אין אַמעריקע). איז הערשל מאַראָווסקי אַוועק צו אַ קאָפּאָ מיט וועלכן מיר האָבן אָפט „געהאַנדלט" און ער איז שוין געווען אַן אונטערגעקויפטער. הערשל מאַראָווסקי האָט געבעטן דעם קאָפּאָ ער זאָל אַרויסראַטעווען מענדל באַדגאַס פון דער רייע. דער קאָפּאָ האָט דאָס געטאָן, און מיר האָבן אונדזער פרוזשענער אויסבאַהאַלטן. אַזעלכע פאַלן זענען געווען עטלעכע ביי סעלעקציעס אָדער טראַנספּאָרטן. אָבער נישט קוקנדיק אויף אונדזער הילפס־אַרבעט האָבן מיר קיין וווּנדער נישט געקענט באַווייזן. פון די קרוב 2.000 אַרבעטנדיקע פרוזשענער אין לאָגער זענען לעבן־געבליבן נאָר קרוב 200.

אין אונדזער הילפס־אַרבעט האָבן זיך אויך בא־

טייליקט די פּרוזשענער מיידלעך. אויב זיי זענען געווען אויף בעסערע אָדער גרינגערע אַרבעט האָבן זיי געקענט צו שטייער געבן אַ מאָל עסן און אַ מאָל עפּעס אָנצוטאָן. צווישן די מיידלעך וואָס האָבן געהאַלפן אָנדערע זענען געווען: שפּרה טענענבוים (היינט שפּרה סעלעצקי) און ליבע באָדגאָס.

פּאַר דער באַפרייאונג

אין אָנהייב פון 1945, האָבן מיר גאַנץ אָפט געקענט זען אַליאירטע אַרטאָפלאָנען וואָס זענען געפלויגן איבער אויישוויץ. פון ערגעץ נישט־וויַיט האָבן מיר געהערט שיסעריַיען. מיר האָבן אָנגעהויבן האָפן, אָבער עס האָט אין אונדז געמוען וואַקסן אַ שרעק, אַז די דייטשן קענען אונדז נאָך אומברענגען איידער די באַפרייאונג וועט קומען, פון 17טן אויפן 18טן יאָנואַר האָבן די דייטשן געמאָלדן די קאַפאָס און די בלאָק־עלטסטע, אַז דער גאַנצער לאָגער וועט עוואַקויִרט. נאָך פריִער האָט מען שוין געקענט זען ווי די דייטשע האָפּערדיקייט פֿאַרשווינדט; זיי האָבן זיך גענומען שרעקן. בייַ־נאָכט האָט אין לאָגער גענומען זיין פינצטער; מען האָט פֿאַרבאָטן אָנצוצינדן דאָס ליכט. אָבער אויך אונדזער מורא איז געוואָקסן. וואָס וועלן די דייטשן אין דער דאָזיקער לעצטער שעה זייערער טאָן מיט אונדז?

האָבן מיר, פּרוזשענער, זיך ווידער געמוען דורכרעדן צווישן זיך וואָס צו טאָן. אייניקע פון אונדז האָבן געהאַלטן, אַז מען דאַרף זיך ערגעץ באַהאַלטן אין לאָגער גופא און נישט מיטגיין מיט דער עוואַקואַציע, די אָנדערע האָבן נישט געהאַלטן פון אַזאַ פּלאַן. דערווייל איז אָבער אָנגעקומען די נאָכט פון 17טן יאָנואַר און די דייטשן האָבן זיך אין איילעניש געמומען פאָקן. די קאַפאָס האָבן צוגיפּגענומען יעדערער זיין קאָמאָנדע און געהייסן אַלעמען זיין גרייט. מיר האָבן אַזוי געוואַרט אַ גאַנצע נאָכט. זיבן אַזייגער אין דער פרי, דעם 18טן יאָנואַר, האָבן פון לאָגער אַרויסמאַרשירט עטלעכע טויזנט קאָצעטלערס. וווהין מען פירט זיי האָט קיינער נישט געווּוסט. מיר, די איבערגעבליבענע, זענען שוין מער צו דער אַרבעט נישט געגאַנגען. די קאַפאָס און די בלאָק־עלטסטע האָבן אונדז געבראָכט לאָגער־קליידער און אַפילו ציווילע מלבושים. יעדער קאָצעטלער האָט זיך געקענט אָנטאָן ווי ער האָט געוואָלט. ווידער האָבן אונדזערע צעטומלטע מוחות גענומען טרעפן — וואָס איז בעסער? וועט האָט מערער שאַנסן צו בלייבן לעבן, אַ קאָצעטלער אָדער אַ ציווילער? זענען געווען אַזעלכע וואָס האָבן אָנגעטאָן ביידע מינים קליידער איינס אויפן אַנדערן; טאָמער וועט מען קענען אָנטלויפן, וועט מען שוין אויסגעפינען וואָס ס׳איז בעסער. מען האָט געוואָלט זיין גרייט אויף יעדן פאַל.

דער צווייטער טראַנספּאָרט, מיט וועלכן איך בין אַוועק פון אוישוויץ, איז אויך געווען דער לעצטער. אין לאָגער זענען געבליבן נאָר די קראַנקע פון שפּיטאָל. יעדערער פון אונדז האָט געקראָגן צווייי קילאָגראַם ברויט און אַ פּעקל מאַרגאַרין. פון לאַגער זענען מיר אַרויס 8 אַזייגער אין אָוונט און מיר זענען געגאַנגען אַ גאַנצע נאַכט, אויפן וועג האָבן אונדזערע וואַכן געשאָסן אין דער לופט, צוערשט זענען געגאַנגען די פרויען און נאָך זיי די מענער. אויב עמיצער האָט שוין מער קיין כוח נישט געהאַט צו גיין האָט מען אים דערשאָסן אויפן אָרט און אָפּגעשאָרט זיין קערפּער אין אַ זייט. און מיר זענען וווייטער געגאַנגען. אין דער פרי זענען מיר אָנגעקומען אין אַ דאָרף. דאָרט האָט מען אונדז אַרײַנגעפּאַקט אין שטאַלן וווּ מיר זענען אַ גאַנצן טאָג אָפּגעלעגן צוזאַמען מיט חזירים, פערד און קי. וועז עס האָט אָנגעהויבן צו ווערן טונקל האָט מען אונדז ווידער צונויפגענומען, אונדז צעשטעלט אין רייען און ווידער געהייסן מארשירן. אין מיטן דער נאַכט זענען מיר אָנגעקומען אין שטעטל לעסלאָ, מען האָט אונדז אַלעמען אַרײַנגעטריבן אין איין בנין וווּ מיר האָבן געוואָרט ביז עס איז געוואָרן ליכטיק. מען האָט אונדז אַרײַנגעשטופט אין אַ פראַכטצוג און אונדז אָפּגעפירט אין לאַגער „גראָס־ראָזען".

בעתן מאַרש אין דעם צווייטן טראַנספּאָרט האָבן מיר, די פרוזשענער, זיך באַמיט צו האַלטן ווי ווייט מעגלעך, צוזאַמען. אויב איינער פון אונדז פלעגט ווערן מיד, פלעגן אים די אָנדערע נעמען אונטער די הענט, צוגעבן אים מוט און אים העלפן זיך צו דערשלעפּן אויפן באַשטימטן אָרט. איינער פון די מידע בין איך געווען. אַ מאָדנער שלאָף איז אויף מיר אָנגעפאַלן, איך האָב נישט געקענט האַלטן די אויגן אָפן און ס׳האָט מיך נאָר געצויגן צו דער ערד. האָבן ישראל כאַמסקי (היינט אין אַמעריקע) און שלום קירזשנער (אומגעקומען האָרט פאָר דער באַפרייאונג) מיך געמוען אונטער די הענט אוז מיך געמינטערט: „זלמן, האַלט זיך". און זיי האָבן מיך דערשלעפּט.

אין לאָגער „גראָס־ראָזען האָט מען אונדז אַרײַנגעקוועטשט אין בארַאַקן. אַזאַ ענגשאפט ווי דאָרטן האָבן אפילו מיר נישט געקענט. און אין דרויסן איז דער באָדן געווען זומפיק. פון מידקייט און פון הונגער האָבן מענטשן נישט געהאָט קיין כוח די פיס אַרויסצושלעפּן פון דער בלאָטע — פלעגן זיי שטאַרבן שטייענדיק. אין „גראָסראָזען" בין איך געווען דריי וואָכן. אין משך פון דער צייט האָט

מען ביסלעכווייז געוומען פונאַנדערשיקן די קאַ־ צעטלערס אין פֿאַרשיידענע לאַגערן. איך בין גע־ ווען אין דער גרופּע וואָס מען האָט געשיקט קיין בוכנוואַלד.

פון בוכנוואַלד האָט מען אונדז ווידער צעשיקט אין פֿאַרשיידענע ערטער. איך בין מיט עטלעכע פֿרוזשענער אָנגעקומען אין לאַגער ביסינגען, וווּ מיר האָבן אין משך פון פינף וואָכן געאַרבעט אין אַן אויל־פֿאַבריק. עסן האָבן מיר געקראָגן זייער וווייניק און דער הונגער האָט געמאַטערט. פון בי־ סינגען האָט מען אונדז אַריבערגעפירט אין לאַ־ גער אַלאַך, פינף קילאָמעטער פון דאַכאַו. מיר זע־ נען דאָ אָפּגעזעסן צען טעג. מיר האָבן דאָ נישט געאַרבעט, אָבער מען האָט אונדז אויך נישט גע־ געבן צו עסן. מיר האָבן שוין גוט געווווסט וואָס איז אַזוינס הונגער, אָבער דאָס וואָס עס איז גע־ ווען אין אַלאַך איז גאָר אוממעגלעך צו באַשרייבן.

איינער פון אונדז, אַ פרוזשענער איידעם, מאיר האָט ער געהייסן, האָט געפונען אַ גרויסן ביין, מבינים האָבן געזאָגט, אַז אויב מען וועט דעם ביין ברענען אויפן פייער וועט ער ווערן ווייך און מען וועט אים קענען עסן. נאָך דעם ווי מען האָט דעם ביין איבערגעברענט האָט מאיר מיר אָנפֿאַרטרויט די אויפגאָבע צו צוהאַקן דעם ביין אויף שטיקלעך. וועט איך האָב זיך געמומען צו דער אַרבעט זענען מיך מענטשן באַפֿאַלן און געבעטן אַ שטיקעלע ביין. איך האָב אַליין געמומען און אויך געגעבן עטלעכע מענטשן צו שטיקל. וועט איך האָב מאירן צוריקגעבראַכט דעם שטאַרק פֿאַרקלענערטן ביין האָט ער זיך אויף מיר שטאַרק געבייזערט. און צום סוף האָבן מיר זיך דערוווסט, אַז מיר האָבן זיך גערישן איבער אַ מענטשלעכן ביין.

נאָך די דאָזיקע גרויליקע צען טעג האָט מען אונדז ווידער אַרײַנגעפּאַקט אין וואַגאָנעס און אונדז געפירט. אויפן וועג האָבן אונדז אַראָפּלאָנעז באַמ־ באַרדירט; דער צוג האָט זיך אָפט אָפּגעשטעלט. דאָ האָבן מיר שוין „געקראָגן עסן". יעדן טאָג 25 דע־ קאָגראַם ברויט און אַ שטיקל מאַרגאַרין. אויפן גאַנצן וועג האָבן מיר בלויז איין מאָל געקראָגן אַ ביסל זופּ. קיינער האָט נישט געחשבונט ווי לאַנג מיר האָבן זיך אַזוי געשלעפּט. איך געדענק נאָר, אַז עס איז געווען דער 28סטער אַפּריל ווען אונ־ דזער צוג האָט זיך אָפּגעשטעלט ביים דאָרף איפּעל־ דאָרף־שטאַלטאַר (צווישן מינכען און גאַרמיש־פּאַר־ טענקירכען). די באַן־ליניע איז דאָ געווען אַיבער־ געריסן און ווייטער פֿאָרן האָט מען שוין נישט געקענט. מיר האָבן געזען ווי ציווילע דייטשן יאָגן זיך ערגעץ מיט פּעק און מיט קינדער־ווּעגלעך. עס איז פֿאַר אונדז קלאָר געווארן, אַז עס איז נישט ווייט צו זייער סוף.

דעם 29סטן אַפּריל האָט מען גערופן די עלטסטע פון יעדן וואַגאָן און געהייסן מיטנעמען מיט זיך פון יעדן וואַגאָן צו צוויי מענטשן. אין גיכן זענען אונדזערע שליחים צוריקגעקומען מיט פינף־פונ־ טיקע אַמעריקאַנער פּעקלעך, פֿאַר יעדער איינעם אַ פּעקל שפּייז און פּאַפּיראָסן. דאָס האָט דער רוי־ טער קריַיג געפּועלט ביי אונדזער קאָמענדאַנט פון דער ס״ס, אַז ער זאָל דערלויבן אונדז געבן די פּעקלעך. וואָס מיר האָבן דעמאָלט איבערגעלעבט קען מען גאָר מיט ווערטער נישט דערציילן.

אין דער זעלבער נאַכט האָט דער קאָמענדאַנט גערופן צו זיך צו 3־4 ס״ס־לייט פון יעדער וואַגאָן. זיי זענען צוריקגעקומען מיט פּעקלעך ציווילע קלייַדער; דאָס האָבן זיי זיך שוין געקליבן צו אַנט־ לויפן. דעם 30סטן אַפּריל אין דער פרי האָט זיך באַוויזן די אַמעריקאַנער אַרמיי. מיט אונדזער הילף האָבן זיי געכאַפּט די אַנטלויפנדיקע ס״ס־לייט, צווישן זיי אויך אונדזער קאָמענדאַנט.

מיר האָבן געמומען גיין איבער די וואַגאָנעס און האָבן אַרויסגענומען 19 מתים. אַז דער צוג איז גע־ פֿאָרן, און אויפן וועג איז עמיצער געשטאָרבן, פלעגט מען דעם מת אַרויסווארפן דורכן פענצטער פון וואַגאָן. אָבער פֿאַר די לעצטע 19 האָבן מיר דאָ געמאַכט אַ מאַסן־קבר. מיר זענען שוין געווען פרייַ.

נאָך דער באַפֿרייאונג

אויסגעשעפּטע, צעטומלטע זענען מיר געזעסן און געווארט אויפן רויטן קרייַץ. אָבער, אַז קיינער איז נישט געקומען, און מען האָט קיין ברירה נישט געהאַט, האָט מען זיך געלאָזט איבער די דערפער. מען האָט געזוכט עסן און מען האָט געהאָפּט צו געפינען קרובים. אונדזערע צען לעבן־געבליבענע פרוזשענער (איטשע יאָנוש, יחזקיאל קיוואָטינער, אַברהמל שעווּעלעוויטש, בערטשיק וואַרשאָווסקי, לייבל שאַפּירא, הערשל כאַנקאָווסקי, ישראל כאַמ־ קי, סענדער זאַקהיים, ד״ר אַברהם טרעגער און איך) זענען אַריין אין אַ דאָרף און האָבן „אָקופּירט" אַ צימער ביי אַ דייטש אין הויז. מיר זענען דאָרט אָפּגעזעסן אַ חודש צייט. דאָס אַמעריקאַנער מיליי־ טער האָט אונדז געגעבן עסן, אָבער דאָס וואָס מיר האָבן געקראָגן האָט נישט געשטילט אונדזער הונ־ גער. ביז היינט איז מיר שווער צו זאָגן וואָס עס איז געווען. האָבן פּשוט די אַמעריקאַנער נישט באַגריפן ווי שטאַרק מיר זענען אויסגעהונגערט, אָדער זיי האָבן מורא געהאַט, אַז מיר זאָלן נישט קראַנק ווערן, אַז אונדזערע אויסגעהונגערטע מאָגנס קענען גאָר נישט פֿאַרדייען אַלץ וואָס מיר וואָלטן

געקענט אויפעסן. איך ווייס נאָר אײנס, אַז מיר זע־נען געזונט הונגעריק. מיר האָבן זיך ווידער גע־מוזט לאָזן איבער די דערפֿער זוכן עסן. אײנער פון אונדז, ירחמיאל קיוואָטינינץ איז געשטאָרבן צען טעג נאָך דער באַפרייאונג און מיר האָבן אים באַגראָבן אין דעם מאַסן־קבר. דער ד״ר טרעגער און שעוועלעוויטש זענען קראַנק געוואָרן אויף טו־בערקולאָז. די אַמעריקאַנער האָבן זיי ביידן אָפּגע־פירט קיין גאָוטינג אין אַ סאַנאַטאָריע. אָבער אונ־דזערע קראַנקע האָבן פֿראָטעסטירט. זיי האָבן זיך נישט געוואָלט מיט אונדז שיידן. מיר האָבן זיי צו־געזאָגט, אַז מיר וועלן זיי נישט פֿאַרגעסן, און אַז מיר וועלן זיי אָפּזוכן. מיר האָבן אונדזער צוזאָג פֿאַר אונדזער קאָלעקטיוו געטרייַ אין צימער. אַלע פֿרוזשענער וואָס זענען אָנגעקומען זענען אַריין אין אונדזער קאָלעקטיוו און אין אונדזער צימער. קיינער האָט זיך נישט געוואָלט רירן פון אָרט. מען האָט זיך געקלאַמערט איינער אָן צווייטן. דער קאָלעקטיוו האָט פֿאַרטראָטן אַלץ וואָס מען האָט פֿאַרלאָרן. אַז מיר זענען שוין געווען 27 פֿרוזשע־נער אין דעם איינעם צימער און עס האָבן אָנגע־הויבן אָנקומען נאָך, האָבן מיר באַשלאָסן זיך צו וועגדן צו דער לאָגער־פֿאַרוואַלטונג מען זאָל פֿאַר אונדזער קאָלעקטיוו צוטיילן נאָך עטלעכע צימערן. מען איז אונדז אַנטקעגנגעקומען. גאָר גיך האָט זיך אין די שכנותדיקע לאָגערן צעטראָגן די ידיעה, אַז

פרוזשענער קאָלעקטיוו בעת אַ מאַניפעסטאַציע אין די־פּי־לאָגער פעלדאָפינג.

געהאַלטן. ביידע קראַנקע זענען געזונט געוואָרן.

אין דעם דאָרף זענען מיר, ווי אַ קליינער פרו־זשענער קאָלעקטיוו, אָפּגעזעסן דעם גאַנצן חודש מאַי. דעם 1טן יוני זענען ענדלעך געקומען אַמעריי־קאַנער לאַסט־אויטאָס און מען האָט אונדז אָפּגע־פירט אין פעלדאָפינג, וואָס האָט פון איצט אָן גע־דאַרפט ווערן אַ מקום־מנוחה פֿאַר לעבן־געבליבע־נע קאַצעטלערס.

פעלדאָפינג

אין פעלדאָפינג האָבן מיר געטראָפן נאָך עטלע־כע פֿרוזשענער און אונדזער קאָלעקטיוו האָט זיך אָנגעהויבן פֿאַרגרעסערן. עס האָבן אָנגעהויבן קומען נייע קאַצעטלערס. אין פעלדאָפינג האָט מען געווויזן צו 12 מענטשן אין אַ צימער; געשלאָפֿן איז מען אין 6 צווייגאַרנדיקע בעטן. צוערשט איז אין פעלדאָפינג עקזיסטירט אַ פרוזשענער קאָלעק־טיוו און פון אַלע זייטן האָבן די פֿאַריתומטע פרו־זשענער אָנגעהויבן קומען אין פעלדאָפינג.

כדי צו קריגן די פֿאַרציע עסן האָט מען געמוזט זיין אָפּיציעל פֿאַררעגיסטרירט אין לאָגער. דאָס רעגיסטרירן זיך האָט געווויזן דעדויערט אַ ביסל, און דערווייל האָבן אונדזערע נייַ־אָנגעקומענע פרוזשענער געמוזט עסן. האָבן מיר באַשלאָסן אָפּ־צונעמען אַלע פרוזשענער רעגיסטרירטע פֿאַרציעס מיט אין מאָל און פֿאַרטיילן עס צווישן אַלע מיט־גלידער פון קאָלעקטיוו, די רעגיסטרירטע און ניט־רעגיסטרירטע. ס׳האָט אָבער געדראָט, אַז מיר זאָלן אַלע צוזאַמען פֿאַרהונגערט ווערן. איז בייַ אונדז געבוירן געוואָרן אַ פּלאַן ווי אַזוי צו פֿאַרגרעסערן אונדזערע פֿאַרציעס. פיר מיטגלידער פון קאָלעק־

טיוו: הערשל כאַנקאָווסקי, בערטשיק וואַרשאַווסקי,

לייבל שאפירא און איך האבן זיך אונטערגענומען צו ארבעטן ביים ברענגען די קעסלען פון קיך פאר גאנצן בלאק. מיר האבן דערפאר געקראגן יעדע־ר־ער א טאפעלע פארציע עסן און אונדזער קאלעק־טיוו איז געווארן „רייכער". אנדערע פון אונדז האבן זיך געמאלדן צו דער לאגער־פארוואלטונג, אז זיי ווילן טאן פארשיידענע שווארצע ארבעט אין וועלכע די פארוואלטונג וועט זיך נאר נייטיקן און מ׳זאל זיי דערפאר צאלן מיט שפיין. דאס פלעגט ווי־דער גיין פארן קאלעקטיוו. בכלל האבן סיי די לאגער־פארוואלטונג און סיי די פארשטייערס פון אונרא זיך באציגן מיט סימפאטיע צו אונדזער קא־לעקטיוו און זיי זענען אונדז געווען אנטקעגנגעקומען שאפן דעם אונטערשייד צווישן אונדז און זיי). עס האבן זיך אנגעהויבן אינדיווידועלע קאנפליקטן צווישן מיטגלידער און עס איז אנגעקומען א סך שווערער ווי פריער צוזאמענצוהאלטן דעם קא־לעקטיוו.

אבער נישט קוקנדיק אויף דעם האבן מיר זיך דאך ווייטער געהאלטן צוזאמען. אמת, די הילפ־לאזיקייט פון די ערשטע צייטן האט ביסלעכווייז אנגעהויבן צו פארשווינדן; מען איז שוין אויך נישט געווען אזוי שטארק אפהענגיק פון דער מאטעריע־לער הילף וואס דער קאלעקטיוו האט געגעבן. גע־בליבן איז די מורא פאר איינזאמקייט, דער קאלעק־טיוו איז פאר אונדז געווארן אונדזער משפחה.

א צווייטער פראגמענט פון דער מאניפעסטאציע אין פעלדאפינג.

אין אונדזערע בקשות. אונדזער קאלעקטיוו איז גע־ווארן זייער פאפולער, און צו אונדז, פרוזשענער, האבן זיך אויך צוגעטוליעט די קאצעטלערס פון אונדזערע שכנותדיקע שטעטלעך מאלטש און שער־שעוו.

אין אנהייב פון יאר 1946, איז די לאגע אין אונדזער קאלעקטיוו געווארן א סך קאמפליצירטער ווי פריער. פון פוילן האבן אנגעהויבן קומען פרו־ושענער, געווען פארטיזאנער און אזעלכע וואס זענען בעת דער מלחמה געווען אין רוסלאנד. אונ־דזער קאלעקטיוו האט שוין איצט געציילט 120 מיטגלידער. (די נייע מיטגלידער האבן אין קא־לעקטיוו ארייניגעטראגן עפעס א נייע שטימונג. ווייזט אויס, אז דער פאקט וואס מיר האבן איבערגעלעבט די מלחמה אין פארשיידענע באדינגונגען האט גע־

דער לעצטער אקט פון אונדזערע פארטיזאנער אין פרוזשענע

פון אונדזערע לעבן־געבליבענע פארטיזאנער האבן מיר זיך דערווסט אז וואס: עטלעכע טעג נאך דער ליקווידאציע פון פרוזשענער געטא איז אין פרוזשענע ארויס א גרופע פון אונדזערע פאר־טיזאנער און זיי האבן אויפגעריסן דאס הויז פון דער געסטאפא (משה בורשטינס הויז אויף טשע־טשיגאג מאיא, געווענע פאטשטאוו גאס), צוזא־מען מיט די געסטאפא־לייט, וואס האבן זיך דארטן געפונען. איינער פון דער דאזיקער גרופע פארט־זאנער, יעקב ראזנבלום איז לעבן־געבליבן און ער געפינט זיך היינט אין ניו־יארק.

דער פרוזשענער קאָלעקטיוו ביי דער אַרבעט

צו דער פאַרוואַלטונג פון קאָלעקטיוו האָבן גע־הערט: הערשל כאַנקאָווסקי, לייבל שאַפּירא, אברהם סעלעצקי, בערטשיק זוארשאָווסקי און איך. מיר האָבן זיך נישט באַנוגנט מיט דעם וואָס פרוזשע־נער זענען געקומען צו אונדז; מיר האָבן זיי אַליין אָנגעהויבן זוכן: מיר האָבן געשיקט אונדזערע פאָר־שטייערס איבער אַלע לאָגערן אין דייטשלאַנד, עסטרייך און איטאַליע; מיר האָבן זיי אויך געזוכט אין פוילן. נישט געקוקט אויף דער זייער שלעכ־טער קאָמוניקאַציע פלעגן מיר זיי אַלעמען ברענ־גען אין פעלדאַפּינג. ווען מיר האָבן זיך דערוווסט, אַז אין לאָגער בערגען־בעלזען געפינען זיך לעבן־געבליבענע פרויען האָבן מיר אַהין געשיקט 5 אונדזערע מענטשן און זיי האָבן מיט זיך געבראַכט אין אונדזער קאָלעקטיוו אַריין אַ גרופּע פרויען — פרוזשענער, מאַלכשער, שערשעווער און פון אַנ־דערע שטעטלעך לעבן פרוזשענע.

אונדזער קאָלעקטיוו האָט זיך וואָס ווייטער אַלץ ווייניקער געהאַלטן ביי דער געאָגראַפיע. צו אונדז זענען צוגעשטאָנען עלנטע ביאַליסטאָקער, סלאָ־נימער און אַנדערע. די מיטגלידער פון קאָלעקטיוו האָבן געווויינט אין זיבן צימערן. זעקס האָבן פאַר־נומען די מענער, אין דעם זיבעטן, דעם גרעסטן און שענסטן צימער, האָבן געווויינט די פרויען. עטלעכע אונדזערע מיטגלידער האָבן געווויינט אין וואַלדהיים נישט ווייט פון פעלדאַפּינג און אויך אין דעם פאַמיליען־לאָגער אין פּריימאָן לעבן מינ־כען דאָס איז געווען נאָענט פון פעלדאַפּינג און זיי פלעגן גאָנצע טעג פאַרברענגען מיט אונדז צוזאַ־מען און אָנטייל נעמען אין אונדזערע פאַרזאַמלונגען און טרויער־אַקאַדעמיעס. מיר פלעגן אַלע עסן צו־זאַמען, פירן שמועסן, און אַ מאָל אויך זינגען צו־זאַמען.

ווי נאָר עס זענען אָנגעקומען די פרויען האָבן זיך באַלד גענומען שאַפן פאַרלעך. מען האָט אָנ־געהויבן בויען נייע משפחות. דער קאָלעקטיוו האָט דורכגעפירט עטלעכע התונות. אין חתונה, צו וועל־כער מיר האָבן זיך געגרייט און זי איז נישט צו־שטאַנד געקומען, האָט אונדז אַלעמען אויפגע־טרייסלט. אַ פרוזשענער מיידל האָט געזאָלט התונה האָבן מיט אַ יונגן מאַן פון פוילן. די חתונה האָט געזאָלט פאָרקומען אין אַ זונטיק און אַלץ איז שוין געווען צוגעגרייט. פרייטיק איז אין פעלדאַפּינג אָנגעקומען דעם יונגן מאַנס פרוי — דער יונגער מאַן האָט נישט געווואוסט, אַז זי לעבט.

מיר זענען געווען שטאַרק באַזאָרגט וועגן גורל פון אונדזערע יוגנטלעכע. דער לאָגער האָט זיי דעמאָראַליזירט. אין די ערשטע צייטן נאָך דער דייטשער מפלה פלעגן יידישע יוגנטלעכע אַרום־פאָרן מיט באַנען און „כאַפּן" וואַליזעס ביי דייטשע פאַסאַזשירן. דער יוגנטלעכער פלעגט אַ כאַפּ נאָן די וואַליזע אין לעצטן מאָמענט ווען דער באַן פלעגט זיך שוין האַלטן ביים אָפּשטעלן און ער פלעגט איר אַרויסוואַרפן דורכן פענצטער פון וואַ־

זיכור־פאַרזאַמלונג פון פרוזשענער אין די־פּי־לאָגער בעלדאַפּינג, אין יאָר 1946.

גאָן. ער אַליין פלעגט אַראָפשפּרינגען פון באַן, אַ הייב טאָן די וואַליזע און אַנטלויפן. מיר האָבן ניט געווארט ביז די פּאָליציי וועט כאַפּן אונדזערע יוגנטלעכע. מיר האָבן אַליין געכאַפּט 4 אונדזערע יוגנטלעכע ביי אַזאַ פּאַרברעכן. מיר האָבן זיי געוואָרנט, אַז אויב עס וועט זיך נאָך אַ מאָל איבערחזרן וועלן מיר זיי אויסשליסן פון קאָלעקטיוו. פּאַר אונדז איז דאָס געווען אַ וואָרענונג, אַז מיט די יוגנטלעכע דאַרפן מיר זיך ספּעציעל פאַרנעמען. אונדזער ערשטע וועגדונג קיין אַמעריקע איז טאַקע געווען: העלפט אונדז ראַטעווען אונדזערע יוגנטלעכע פון דעמאָראַליזאַציע.

נישט דעמאָראַליזירט ווערן. מיר האָבן אַ סך געטראַכט וועגן דעם. מיר האָבן זיך באַמיט, אַז אונדזערע פרוזשענער זאָלן נישט זיצן און וואַרטן אויף די אומזיסטע לאָגער־פּאָרציעס. יעדערער פון אונדז האָט געמוסט זוכן עפּעס אַן אַרבעט. אַ גרויסער טייל פון אונדזערע מיטגלידער איז געווארן באַשעפטיקט אין די וואַרשטאַטן, מאַגאַזינען, אין קיך און אויך אין דער לאָגער־פּאָליציי.

קאָנטאַקט מיט אַמעריקע

ווי אַלע קאָנצעטלערס האָבן מיר אויך געזוכט אַ וועג זיך צו פאַרבינדן מיט אונדזערע קרובים פון אויסלאַנד. קיין אַדרעסן האָט קיינער ביי זיך נישט געהאַט און אויך נישט געדענקט. איך האָב זיך דערמאָנט, אַז האַרט פאַר דער מלחמה איז דער פרוזשענער שול־טוער אַרע זלאָטניק אַוועקגעפאָרן קיין ניו־יאָרק; זיין געניעם אַדרעס האָב איך אָבער נישט געהאַט. מיר האָבן זיך געטראָפן מיט אַן אַמעריקאַנער יידישן זעלנער סאָל (שלמה) מאַריץ און מיר האָבן אים געבעטן, אַז ער זאָל אַנשרייבן צו זיינע עלטערן און זיי בעטן אַז זיי זאָלן אויפזוכן אַרע זלאָטניקן אין ניו־יאָרק. עס האָט נישטלאַנג געדויערט און דער דאָזיקער יידישער זעלנער האָט מיט שטאָלצער פרייד אונדז געבראַכט דעם אַדרעס פון אַרע זלאָטניקן. זיינע עלטערן האָבן אים אָפּגעזוכט.

די קרעמץ אויפן קבר פון דוד קאָביזעצקי

צו אַרע זלאָטניקן האָבן מיר אַוועקגעשיקט אַ רשימה פון אַלע לעבן־געבליבענע פרוזשענער און ווו יעדער איינער פון זיי געפינט זיך. די רשימה האָבן מיר באַגלייט מיט אַ באַשרייבונג פון אונדזער חורבן. מיר האָבן געבעטן אַרע זלאָטניקן, אַז ער זאָל אָפּדרוקן אונדזער רשימה אין דער יידישער פרעסע אין אַמעריקע און מיר האָבן געבעטן, אַז דאָס זאָל אויך אָפּדרוקן די יידישע פרעסע אויף דער גאַנצער וועלט.

וועגן אונדז האָט זיך דערווּסט דער פרוזשענער רעליף־קאָמיטעט אין אַמעריקע. דער דאָזיקער רעליף־קאָמיטעט האָט שוין אַ לאַנגע טראַדיציע נאָך פון דער ערשטער וועלט־מלחמה צו העלפן די פרוזשענער פון יענער זייט ים. ווי נאָר זיי האָבן אָפּגענומען דעם ערשטן גרוס פון אונדז האָבן זיי זיך תיכף געמוסט אונדז העלפן. זיי האָבן אָפּילו נישט געוואָרט ביז די קרובים וועלן זיך אָפּרופן. זיי האָבן אַליין געמוסט שיקן פעקלעך מיט שפּייז, מלבושים און געלט.

דוד קאָביזעצקי מיט דער ביקס.

די פֿאַרוואַלטונג פון קאָלעקטיוו האָט מיט דעם אויך געהאַט שווערישקייטן. מען האָט געמוזט זאָרגן, אַז אַלץ זאָל פֿאַרטיילט ווערן יושרדיק, אַז עס זאָלן נישט זיין קיין באַוולטע. קיין האַרצווייטיק האָט אונדז דערביי נישט געפעלט, אָבער די מורא פֿאַר אַ דעמאָראַליזאַציע האָט אונדז געהאָלפן איבערקומען די דאָזיקע שווערישקייטן.

עס האָבן אָנגעהויבן קומען צו אונדז אַמעריקאַנער יידישע זעלנער וועמענס משפחות האָבן געשטאַמט פון פֿרוזשענע. זיי האָבן אונדז אָנגעבאָטן זייער הילף. אייניר פון זיי האָט געהייסן הימאַן יעראָזאַלימסקי (אָדער ראָזאַלימסקי?).

דער פֿרוזשענער רעליף־קאָמיטעט אין ניו־יאָרק האָט, מיטן אָנטייל פון די פֿרוזשענער יידן אין פֿילאָדעלפֿיע און טשיקאָגאָ, פון קובאַ און אַרגענטינע, געשאָפן אַ פֿאָנד פֿאַר די פֿרוזשענער לעבן־געבליבענע. זיי האָבן געשאָפן פֿאַר אונדז פוסציק טויזנט דאָלאָר.

וועגן די ערשטע דעלעגאַציע פון יידישן אַרבעטער־קאָמיטעט איז געקומען אין פעלדאָפּינג האָבן זיינע פֿארשטייערס וואָלפֿערט און גאָלדמאַן גערברַאכט פֿאַר אונדז פון פֿרוזשענער רעליף־קאָמיטעט 2.000 דאָלאָר.

עס איז געקומען די צייט פון עמיגראַציע. דער יידישער אַרבעטער־קאָמיטעט, דער האַיאַס און דער דזשאָינט האָבן יעדערער געטאָן זיין חוב. אָבער אויך דער פֿרוזשענער רעליף־קאָמיטעט איז נישט אָפּגעשטאַנען, אויך זיי האָבן געהאָלפן מיט עמיגראַציע־פּאַפּירן און געלט.

דער גרעסטער טייל פֿרוזשענער איז געפֿאָרן קיין אַמעריקע, קלענערע גרופּעס זענען געפֿאָרן צו זייער קרובים אין ישראל, קובאַ און אַרגענטינע. אָבער סיי די וואָס זענען געקומען קיין אַמעריקע, סיי די וואָס זענען אַוועק אין ישראל האָבן די ערשטע צייט געקריגן הילף (געלט און אַרבעט) פון פֿרוזשענער רעליף־קאָמיטעט. אין דער הילפס־אַרבעט פון פֿרוזשענער רעליף־קאָמיטעט פֿאַר די לעבן־געבליבענע נאָך דער צווייטער וועלט־מלחמה האָבן זיך באַטייליקט אַ סך פֿרוזשענער יידן. זיי אַלעמען אויסצורעכענען איז אוממעגלעך.

אַוודאי האָבן מיר נישט פֿאַרגעסן דעם צוזאָג, וואָס מיר האָבן געגעבן אונדזערע קראַנקע אין גאָטטינג. דאָרט זענען שפּעטער געווען מער ווי די ערשטע צוויי פֿרוזשענער. דער רעליף־קאָמיטעט האָט זיי רעגולער געשיקט הילף. די וואָס זענען אין גאַנצן געזונט געווארן זענען געפֿאָרן צוזאַמען מיט אונדז. אָבער דריי קראַנקע פֿרוזשענער, וואָס מען האָט נישט אַרייַנגעלאָזט אין אַמעריקע געפֿינען זיך איצט אין נאָרוועגיע.

פֿרוזשענער קרבנות פון קאַמף

אין 1944 איז אין פֿרויען־לאָגער אוישוויץ אויסגעבראַכן אַן אויפֿשטאַנד: עס זענען אויפֿגעריסן געוואָרן קרעמאַטאָריעס; מען האָט אומגעבראַכט קאַפּאָס. צוויי מיידלעך, וואָס האָבן געאַרבעט אין דער אַמוניציע־פאַבריק „אוניאָן" און וואָס זענען געווען צווישן די צושטעלערקעס פון אויפֿרייס־מאַטעריאַל פֿאַרן אויפֿשטאַנד האָט מען געכאַפּט און מען האָט זיי ביידע אויפֿגעהאָנגען. איינע פון די צוויי איז די פֿרוזשענער מיידל אסתר ווייסבלום. זי איז געווען שמעון יאַדלאָוס אַן אייניקל. פֿאַר דער מלחמה האָט זי געווינט אין וואַרשע.

ביים קבר פון דוד קאַביזעצקי

דוד קאַביזעצקי

וועגן מיר זענען שוין באַפֿרייטע געזעסן אין פעלדאָפּינג, איז צו אונדז דערגאַנגען אַ ידיעה, אַז אין אַ שכנותדיקן וואַלד דרייען זיך אַרום ס״ס־לייט. אַ גרופּע פון דער לאָגער־פּאָליציי איז אַוועק אין וואַלד וווּ עס איז געקומען צו אַ צוזאַמענשטויס צווישן דער פּאָליציי מיט די ס״ס. אין פּאָליציאַנט, דער פֿרוזשענער דוד קאַביזעצקי איז אומגעקומען אין דער דאָזיקער לעצטער שלאַכט. מיר, די פֿרוזשענער, האָבן, צוזאַמען מיט דער לאָגער־פּאָליציי, איינגעאָרדנט די לוויה, וואָס האָט זיך פֿאַרוואַנדלט אין אַ גרויסער פֿראָטעסט־דעמאָנסטראַציע קעגן נאַציזם. דאָס איז געווען אונדזער לעצטער קרבן אויף דער דייטשער ערד.

אין אַמעריקע

דאָ טרעפן זיך די נייַ־געקומענע פרוזשענער אָפט צונויף. זיי קומען צו די עפנטלעכע אונטערנעמונ־גען פון פרוזשענער רעליף־קאָמיטעט. אָבער ס׳איז דאָ איין טאָג אין יאָר, וואָס בינדט אונדז אַלעמען צום שטאַרקסטן. דאָס איז דער טאָג וועלכן מיר האָבן יאָרצייט נאָך אונדזערע פרוזשענער קדושים — יעדן ערשטן זונטיק פון חודש פעברואַר.

פרוזשענער אין די־פּי־לאַגער פּעלדאַפּינג טראָגן אַ קראַנץ צום קבר פון דוד קאַביזעצקי. צו זיין ערשטער יאָרצייט.

פרוזשענער לעבן־געבליבענע אין אַ איטאַליענער לאַגער אויף אַ יזכור־פּאַרזאַמלונג אין יאָר 1947.

זאַוועל סעגעל (ניו־יאָרק)

זכרונות פון פרושענער נעטאָ

מיין פּרינ יוגנט ביז אַן ערך 17 יאָר אַלט, האָב איך פֿאַרבראַכט אין פּרושענע. זיך געהאַדעוועט ביי מיין פֿאָטער ר׳ וועלוול סעגאַל און מיין מוטער אסתר־רחל ע״ה פון דער היים קרוצעל.

נאָכדעם האָב איך געווויינט אין דאַנציק. צוריק אין פּרושענע בין איך געקומען אין סעפּטעמבער 1939, ווען עס האָט אויסגעבראָכן דער שרעקלעכער פּייער פון דער צווייטער וועלט־מלחמה. די שטאָט איז דאַן פֿאַרנומען געוואָרן פון דער רויטער אַרמיי. מיר האָבן געלעבט קאַרגע 2 יאָר מיט די רוסן און געהאָפֿט אויף בעסערע צייטן.

דעם 27טן יוני 1941 איז פּרושענע פֿאַרנומען געוואָרן פון די דייטשן. מיר האָבן גאָנץ גוט געווסט וואָס עס האָט זיך געטון אין פּוילן פון 1939 ביז 1941. א כמאַרע פון זאַרג האָט זיך אַרויפגעצויגן אויף די פּנימער פון אונדזערע פּרושענער יידן. יעדער איינער פון אונדז האָט זיך אָפּגעגעבן א דין וחשבון וועגן דער טרויעריקער צוקונפט וואָס עס שטייט אונדז פֿאָר און שטאַרק איז געוען דער שאָק. דאָס האַרץ האָט זיך געטריסלט און אין מוח האָט זיך געמישט, וועג מען האָט געזען מיט וואָס פֿאָר א חוצפּה די ריזיקע דייטשע אַרמיי־גרופּן האָבן זיך באַוועגט.

יידישע פֿאַרבייגייער זענען מערדערלעך צעשלאָגן געוואָרן; אין די ווינטערגעגען האָט מען ראַבירט. די אויפשריפטן אויף די גרויסע טראַקטן, למשל: „בערלין - מאָסקווע״, „פּראַנקפֿורט־וואַדי־וואָסטאָק״, „קעניגסבערג־אָדעס״ און די אַנטיסעמיטישע לאָזונגען זענען געוען דערשיטערנד. (דער שרייבער פון די שורות האָט שפּעטער דערלעבט צו זען לאַנגע עשאַלאָנען מיט דער „אויסדערווייטער ראַסע״, וואָס זענען געגאַנגען אין דער פֿאַרקערטער ריכטונג צעפרעסן פון לייז און דורכגעפרוירן פון רוסישן „געניראַל ווינטער״).

כל־זמן די אַרמיי האָט זיך באַוועגט איז נאָך געוען צו דערהאַלטן. עס זענען פֿאַרט געוען יחידים וועלכע האָבן שוין געשמעקט פּולווער און נישט געוואָלן אָזוי באַגייסטערט פון דער גאַנצער אינסצענירונג. שפּעטער איז געקומען די אָזוי גערופענע ציווילע פֿאַרוואַלטונג, וואָס איז באַשטאַנען פון געשטאַפּאָ, „ס. ס.״, „ס. א.״, „ס. ד.״, מענטשן וועלכע זענען דערצויגן געוואָרן ווי חיות אין דער הטלער־יוגנט, צו מאָרדן און צו רויבן. דעגענעראַטן פון דער אונטערוועלט מיט דער נידעריקסטער אינטעלעקטועלער שטופע, פּשוטע אַנאַלפֿאַבעטן. זייערע אָפּיצירן זענען געוען יינגלעך אין די צוואַנציקער. די דאָזיקע פֿאַרשוינען זענען איבערגאַכט געוואָרן די בעלי בתים פון אונדזער האָב און גוטס און דער עיקר — פון אונדזערע לעבנס.

אַן ערך דעם 5טן יולי 1941 האָבן זיך באַוויזן פֿלאַקאַטן אויף די גאַסן מיט א פֿאַראָרדענונג, אז אין משך פון 48 שעה איז די יידישע באַפֿעלקערונג מחויב אויסצוקלייבן פון זיך א „יודענראַט״ פון 5 מיטגלידער (די צאָל מיטגלידער איז געוען אָפּהענגיק פון דער צאָל נפשות; מיר האָבן דאַן פֿאַרמאָגט אַן ערך דריי מיט א האַלבן טויזנט יידישע נפשות). דער „יודענראַט״, האָט די פֿאַראָרדענונג געזאָגט, איז קאָלעקטיוו פֿאַראַנטוואָרטלעך פֿאַר דער גאַנצער געמיינשאַפט.

געווויינט האָב איך דאָן אין דער הויז פון מיין געוועזענעם שוווער, דעם נאָבעלן און פיינעם ד״ר זשעלעניצקי. דעם זעלבן טאָג, האָט אונדז באַזוכט אונדזער פּריינט, פרוי ד״ר אָליע גאָלדפיין, אָלס שליח פון אונדזער רב ר׳ דוד פייגענבוים ע״ה און געזאָגט צו מיר בזה הלשון: „דו ביזט נאָמינירט געוואָרן ווי איינער פון די 5 מיטגלידער פון „יודענראַט״. אָלס קינד פון פּרושענע און אָלס איינער וואָס האָט געלעבט א לאַנגע צייט צווישן די דייטשן (אין דאַנציק), זענען מיר זיכער, אז דו באַזיצט די נויטיקע קוואַליפיקאַציעס אונדז געהעריק צו פֿאַרטרעטן״.

וויסנדיק ווי אָזוי די יידישע פֿאַרשטייער אין פּוילן זענען כסדר איינע נאָך די אַנדערע דערשאָסן געוואָרן און אויב אפֿילו איך וועל בלייבן לעבן, האָב איך מיר אפֿגעגעבן א דין־וחשבון פון די טאָרטורן, בזיונות און שפּיכת־דמים וואָס .. ך וועל האָבן אויסצושטיין. איך האָב געזאָגט עטלעכע וועכער. האָבן אָבער מיין פֿאָטער און ד״ר זשעלעניעצקי מיר אויסגערעדט אויף געזאָגט: „די שעה איז צו־ערנסט צו פּירן וועלכע עס איז דיסקוסיעס, די אינטערעסן פון כלל זענען העכער. דאָס איז מן השמים און דו

דאַרפסט זיין גליקלעך, דאָס אויף דיר איז געפאַלן רער גורל".

און אַזוי בין איך געוואָרן אַ מיטגליד פון ערשטן „יודענראַט", וועמענס מיטגלידער זענען באַשטאַנען פון: אַדוו. וו. שרייבמאַן — פאַרזיצער; מיטגלידער: אַדוו. לעוויצקי, שטרייכער, מ. מאַטיל, זאַוועל סעגאַל.

מיר זענען זיך גלייך צוזאַמענגעקומען אין אַ קליינעם לאָקאַל (אין דעם הויז פון דוד בערעזאָווסקי, אַלט שערעשעווער גאַס, לעבן בית־יעקב בית־מדרש). אַלס סעקרעטאַר איז געווײלט געוואָרן אליעזר שיין, געשטאַמט פון לאָדזש און אַלס פּליט בעת דער מלחמה פאַרוואָגלט געוואָרן אין פרוזשענע. מיר האָבן זיך באַראַטן ביז שפּעט אין דער נאַכט און געזען צו קומען צו אַן אויספיר וואָס שייך אונדזערע אויפגאַבן און אַרבעט.

אויף מאָרגן אין דער פרי איז געקומען אַ שליח און געמאָלדן, אַז דער שף: פון געשטאַפּאָ באַפעלט, אַז איינער אָדער 2 מיטגלידער פון „יודענראַט" זאָלן זיך צו אים זאָפּאָרט מעלדן. דער גורל איז געפאַלן אויף וו. שרייבמאַנען און מיר. מיר זענען אַוועק אין שטאַב פון געשטאַפּאָ וואָס האָט זיך געפונען אין פויליש קאָשציאָל. אויפן הויף האָבן מיר געטראָפן פיל געשטאַפּאָ־לייט וועלכע זענען דאָס רוב געווען שכור. צוזאַמען מיט זיי זענען אויך געווען זייערע העלפער אָדער אַזוי־גערופענע דאָלמעטשער, מייסטנס רעקרוטירט פון דער פאַרפוילטער רוסישער וויסער עמיגראַציע, — דעגענעריט פונקט ווי זייערע בעלי־בתים.

וען מיר זענען אַריין אין קשיאָנדזס ווינונג און געזאָגט וואָר מיר זענען, האָט זיך אָנגעריפן איינער פון די דאָלמעטשער: „לאַנג וועט איר שוין ניט לעבן". מיר זענען אַריינגעפירט געוואָרן צום שף, וועלכער איז געווען אַן אָפּיציר פון געשטאַפּאָ און האָט אויסגעזוכט צו זיין אָרום אַ פּאָר און צוואַנציק יאָר אַלט, ער האָט אונדז געהייסן זיך אויסדרייען מיטן פּנים צו דער וואַנד. געזאָגט אַז ער, שערמאַן, איז דער שף פון געשטאַפּאָ אויף דער טעריטאָריע פון בריסק ביז באַראַנאָוויטש. ער האָט געשאָטן פּעך און שוועבל אויף יידן, זיי שיסן צו דער אַרמיי, באַפאַלן דייטשן אַא״וו. אין בריסק, זאָגט ער, זענען געוואָרן דערשאָסן 2.000 יידישע יונגלייט. אין קאַמענעץ 200 און דאָס זעלבע דערוואַרט אונדז אין פרוזשענע. איך האָב מיך אָנגעזונען מיט מוט און געזאָגט, דאָס די פרוזשענער יידן האָבן אַ טראַדיציע נאָך פון דער ערשטער וועלט־מלחמה צו זיין לאָיאַל לגבי דער מאַכט. מיר זענען אַן עלעמענט וואָס באַשטייט מייסטנס פון האַנדווערקער און ערד־אַרבעטער, מיר אַרבעטן שווער, מאַכן קוים אַ לעבן און האָבן זיך קיינמאָל נישט פאַרנומען מיט פּאָליטיק.

הפנים, אַז מיין רעדע, וועלכע האָט געדויערט אַן ערך 15 מינוט, האָט געהאַט די געהעריקע ווירקונג. דער דאָזיקער שערמאַן איז געווען ביי אונדז אַן ערך 8 וואָכן. אין משך פון דער צייט איז אונדז געלונגען אים אינצובייסן. עס קלינגט אפשר ווי אַ פאַראַדאָקס, עס איז אָבער אַ פאַקט, אַז וען ער האָט געדאַרפט מאַכן זיינע באַריכטן צו דער צענטראַלע פון געשטאַפּאָ, האָב איך אים דערביי מיטגעהאָלפן. מיר איז אויסגעקומען צענדליקער מאָל צו אינטערווענירן פאַר פרוזשענער און אויך יידן פון די אַרומיקע שטעטלעך. איך האָב מערערע נפשות אַרויסגעריסן פון די נעגל פון טויט. איינע פון מיינע אויפגאָבעס איז אויך געווען צו זען, אַז די בחורים און מיידלעך וועלכע זענען געגאַנגען צו דער אַרבעט, זאָלן ווערן ווי אַמווייניקסטן סאַדיסטיש באַהאַנדלט.

אַ גרויסער קלאַפּ איז פאַר מיר געווען דאָס דערשיסן פון 18 נפשות. עס האָט זיך געהאַנדלט וועגן פערזאָנען וואָס זענען געפאַלן אַ קרבן פון אינדיווידועלע מסירות פון דער קריסטלעכער באַפעלקערונג. עס האָט אונדז לייַדער נישט געהאָלפן אונדזער אויסערגעווײנלעכע מי און אָנשטרענגונג. שערמאַן איז גראָד געווען אוועקגעפאָרן און מיט זיין פאַרטרעטער איז גאָרנישט געווען צו מאַכן.

דער פראָנט האָט זיך געריקט מער צום מזרח. פרוזשענע איז געוואָרן אַ טיל פון מזרח־פרייסן. ניט ווייט פון די קאָשאַרן (קאָזאַרמעס) איז געווען די גרענעץ מיט ווייסרוסלאַנד און אוקראַינע. פרוזשענע איז געוואָרן דער זיץ פון אַ לאַנדסראַטסאַמט (סטאַראָסטוואָ). עס איז געקומען דער ערשטער בירגער־מייסטער. זיין נאָמען איז געווען שוהמאַכער. מיט אַ סך געדולד איז מען דערגאַנגען צו אַ שטופע, אַז מען האָט געקענט רעדן צו אים ווי צו אַ מענטשן און פּועלן אַז זײַן אויער זאָל זיך צוהערן צו אַ טייל פון אונדזערע פּראָבלעמען. עס איז אַנגעקומען אַ גענעראַל וואַלדיקע צאָל דייטשע באַאַמטע פאַר וועמען מען האָט געדאַרפט איינאַרדענען קאָמפּלעטע ווינונגען. די 5 מיטגלידער פון „יודענראַט" זענען געשטאַנען פאַר פּראָבלעמען וואָס זענען געווען אוממעגלעך צו לייזן. אונדזער חשובע ד״ר אָליע גאָלדפיין איז אונדז געקומען צו הילף. זי האָט אַרגאַניזירט אַ גרופּע פרויען און איבער נאַכט פלעגט זי איינאַרדענען גאַנצע ווינונגען און שאָפן זאָפאָסן פון וועט און אַלערלייַ הויז־מטלטלים. אָליע האָט ממש באַווײזן וווּנדער.

גזירות זענען געקומען איינע נאָך דער אַנדערער. מען האָט אונדז געהייסן אָנטאָן געלע לאַטעס אויפן ברוסט און אויף דער פלייצע; מיר האָבן נישט געטאָרט גיין אויפן טראָטואַר נאָר אויפן ברוק. און דאָן איז געקומען די פאַראַרדענונג פון לאַנדראָט אָפּצושליסן אונדז אין געטאָ. וועג איך בין געקומען אין לאַנדסראַטאַמט (זיך געפונען אין דער געביידע

פון פּוילישן געריכט)) אויסצוהערן דעם באַפעל פון דער דאָזיקער גזירה, האָט מען מיר געזאָגט, דאָס פּרוזשענע ווערט פֿאַרוואַנדלט אין אַ גרויסן געטאָ. די קריסטלעכע באַפעלקערונג ווערט עוואַקויִירט פון צענטער־שטאָט. קלענערע יידישע ישובים פון אומגעגנט ווערן ליקווידירט און די יידן ווערן געבראַכט צו אונדז. מיר ווּסן אויך אַריינבאַקומען דעם איבער פֿלוס פון ביאַליסטאָקער געטאָ. צוזאַמען ווּסן מיר ציילן אַן ערך 20.000 יידישע נפשות. אונדזער „יודענראַט" דאַרף פון איצט אָן באַשטיין פון 24 מיטגלידער. די ליסטע דאַרף אים צוגעשטעלט ווערן אויף מאָרגן פרי.

אונדזערע 5 מיטגלידער זענען מיטן גאַנצן אימפּעט צוגעטראָטן צו דער אַרבעט. אונדזערע ביוראָען זענען איבערגעטראָגן געוואָרן אין דעם הויז פון אַליהו פֿאַמעראַניץ. דאָרט איז אין משך פון גאַנצע נאַכט פֿאַרגעקומען אונדזער קאָנסטיטואירנדע פֿאַרזאַמלונג אויף וועלכער די דערמאָנטע 24 מיטגלידער זענען געווייילט געוואָרן. יעדער מיטגליד האָט אָנגעפּירט מיט אַ געוויסן רעסאָרט אָדער מיט געאַרבעט אין אים. און אָט איז די ליסטע פון זיי:

1) איצל יאַנאָוויץ — פֿאָרזיצער;
2) אַד. וועלוול שרייבמאַן — וויצע־פֿאָרזיצער;
3) אליעזר שיין — סעקר. פון זיכערהייטס־אָמט;
4) שלמה יודעוויץ — אָפֿראָוויזאַציע־אָמט;
5) שטרייכער — געזונטהייטס־אָמט;
6) משה גאָלדשטיין — עפּנטלעכע הילף;
7) אליהו בירנבוים — פּינאַנצן;
8) מיכל יאַנאָוויץ און
9) איצע קלעניצקי — מלאכה־אָפּטיילונג;
10) מאיר מאָטיל און
11) ליפּע זאַקהיים — פֿאָליציי און פּייערלעשער,
12) אַדוו. לעוויצקי — געריכט־וועזן
13) אלתר פּייבושינסקי,
14) וועווע ניצבערג און
15) אַברהם ברעסקי — ליקווידאַציע־אָפּטיילונג;
16) לייבל גאָלדבערג — אַרבעטס־אָפּטיילונג;
17) ישעיהו סאָפּיר — ווינונגען;
18) ספּעקטאָר — הויפּט־בוכהאַלטונג;
19) אַברעמל בערמאַן און
20) שמואל־לייב באַריישע — שוסטערייַ;
21) שלמה סערלין — סטאָלעריי;
22) דוד ראַסכאָווסקי — קאָנטראָל־אָמט;
23) פּייוול גאָלדפּיין — עווידענץ פון באַפעלקערונג;
24) זאָוועל סעגעל — פֿאַרטרעטער פון „יודענראַט" אויסערהאַלב פון געטאָ.

עס איז אויך געשאַפן געוואָרן אַ פּרעזידיום פון פֿאָלגנדע מיטגלידער:

1) איצל יאַנאָוויץ; 2) וועלוול שרייבמאַן; 3) שלמה יודעוויץ;) אלתר פּייבושינסקי; 5) זאָוועל סעגעל.

דער „יודענראַט" האָט אָנגעהויבן צו פונקציאָנירן און אין עטלעכע טעג שפּעטער איז דאָס פֿאַרמאַכן אונדז אין געטאָ געוואָרן אַ פֿאַקט. עס האָבן אָנגעהויבן אָנקומען די טראַנספֿאָרטן פון די אַרויסגעטריבענע פון אַנדערע שטעטלעך. דער ערשטער טראַנספֿאָרט איז אָנגעקומען פון היינאָווקע. נאָך ביזן היינטיקן טאָג קען נישט אַוועקגיין פון מיינע אויגן דער קאָשמאַר פון דעם דאָזיקן טראַנספֿאָרט. דער שרעק פון געשטאַפֿע האָט מיך געפֿרוכן און געזאָגט: „נעם צו דיין שייסע". דער טראַנספֿאָרט איז באַשטאַנען פון 8 לאַסטאָויטאָס. אויפמאַכנדיק די אויטאָס האָט זיך פֿאָרגעשטעלט אַ שרעקלעך בילד. קאָלוזשעס מיט בלוט אינעווייניק, מענטשן צעשלאָגענע, וועלכע מען האָט אַרויסגעטראָגן אויף בעטלעך. ווי עס האָט זיך אַרויסגעוויזן, האָבן די דייטשן געהייסן די היינאָווקער יידן מאַרשירן אַן ערך 8 קילאָמעטער. אין משך פון דעם „מאַרש" זענען אַ העלפט אומגעקומען און די אַנדערע העלפט האָט מען געבראַכט צו אונדז אין דעם דערמאָנטן צושטאַנד.

יעדן טאָג זענען אָנגעקומען וועיטערע טראַנספֿארטן פון אַלע אַרומיקע ישובים, גרעסערע און קלענערע, דאָרונטער פון שערעשעוו און קאָמענענקליטאָווסק. און דאָן זענען געקומען די טראַנספֿאָרטן פון ביאַליסטאָק. דער ביאַליסטאָקער „יודענראַט" האָט ראשית־כל אַרויסגעשיקט די יעניקע וועלכע זענען פֿאַרן דאָרטיקן געטאָ נישט נוציק געווען, מייסטנס עלטערע מענער און פרויען און דאָן פרויען מיט קליינע קינדער, וועמענס מענער און פֿאָטערס זענען צוגענומען געוואָרן אין ביאַליסטאָק בשעת די טרויעריק־באַרימטע אָבלאָווקע פון דאָנערשטיק, פרייטיק און שבת. (זיי האָבן טאָקע געהייסן „דאָנערשטיקע", „פרייטיקדיקע" און „שבתדיקע").

מיר האָבן אַלעמען אויפגענומען מיט אָפּענע אַרעמס, אַריינגענומען קודם־כל אין די בתי־מדרשים, וואָס האָבן געדינט ווי איבערגאַנגס־פונקטן און דאָן אויף אַ ישורדיקן אופן זיי צוגעוויזן ווי־נונגען.

אונדזער באַפעלקערונג אין געטאָ איז אַזוי אַרום, אין משך פון אייניקע וואָכן געוואָקסן ביז 18.000 נפשות. צוזאַמען מיטן ווּקס פון דער באַפעלקערונג זענען געוואָקסן די אַחריותן פון „יודענראַט" בפרט, און פון די דריי און האַלבן טויזנט פרוזשענער תושבים בכלל. עס איז אַ פֿאַקט, אַז דער רוב מנין פון די פּרוזשענער זענען קיינמאָל נישט געווען קיין גבירים און זייער פֿאַרמעגן איז באַדייטנד רעדוצירט געוואָרן אין די יאָרן 1939־1941, און צום שבח פון אונדזערע פּרוזשענער מוז געזאָגט ווערן, אַז יעדער איינער, פון אַלע שיכטן,

האָט מיטגעאַרבעט אויף זייַן געביט און מיטגעהאָלפן דעם „יודענראַט" צו לייזן די אַזוי שווערע פראָבלעמען. לאָמיר זיך אויף אַ ווייַלע אָפּשטעלן אויף די סאַמע שוועריקייטן פון זייַ:

אָפּראָוויזאַציע: די אָפּיציעלע צוטיילונג פון די דייטשן איז באַשטאַנען טעגלעך פאַר אַ נפש 50 גראַם ברויט, 100 גראַם קאַרטאָפל און 25 גראַם בייַנער מיט אָפּפאַל פון פלייש. פעטט האָבן מיר ניט באַקומען. פאַרטראַכט זיך, ירושע מאַמעס, אויף אַ וויַיל, וואָס מען קען אויפטון מיט דעם מענטש: די פאַרטיילונג פון שפּייז האָט געמוזט זיין און איז געווען יושרדיק שוין אַליין צוליב דעם וואָס אונדזערע אַרבעטער האָבן געמוזט קריגן אַ גרעסערע צוטיילונג. מיר האָבן געמוזט אַריינברענגען שפּייז־פּראָדוקטן און האָלץ אומלעגאַל און די הויפּטזאַך, אַז די עפּנטלעכע קיכן זאָלן כסדר זיין טעטיק. דאָס האָט געקאָסט גרויסע סומעס געלט וואָס זענען געקומען פון באַשטייערונגען פון די מער־פאַרמעגלעכע, פון אַרבעט, פון פאַרקויפן אויסערן געטאָ אַ טייל פון די פאַבריקאַטן וואָס מיר האָבן פראָדוצירט פאַר די דייטשן, ווי, למשל: קליידער, שוכוואַרג, וואָלעקעס אא"וו. אַ טייל פון דער קליידונג איז אויך פאַרוווענדעט געוואָרן צו באַקליידן די היימלאָזע. מיין חוב איז צו דערמאָנען דעם אָנפירער פון דער אָפּראָוויזאַציע־אָפּטיילונג שלמה יודעוויץ, פאַר זיין אומדערמידלעכער אַרבעט. אויב דער רעסאָרט איז געשטאַנען אויף זיין געהערעקער הויך, איז דאָס זיין פאַרדינסט. שלמה יודעוויץ איז, אגב, דער געוועזענער מאַן פון דער אונדז באַליבטער לענע יודעוויץ־ניידוס, איצט אין ניו־יאָרק.

געזונדהייטס־אָפּטיילונג: די שטאָטישע אָפּטייק און שפּיטאָל האָבן זיך געפונען אויסערן געטאָ. מיר זענען, הייסט עס, געבליבן אָן מעדיקאַמענטן. דער געטאָ־שפּיטאָל איז אינגאַרדנט געוואָרן אויפן סאַמע פּרימיטיוון אופן אין דער געביידע פון דער פּוי־לישער גימנאַזיע. אָפּיציעל האָט געהייסן, אַז מיר האָבן נישט קיין טיפוס־קראַנקע, ווייל דאָס האָט געשמעקט מיט עקסטערמינאַציע. יעדער טיפוס־פאַל האָט געמוזט אויסבאַהאַלטן ווערן בחדרי־חדרים. טראָץ די אַזוי־באַשרענקטע מעגלעכקייטן, איז אויף דעם געביט ממש באַוויזן געוואָרן ווונדער. און דאָס נאָר אַ אַ דאַנק דער אָפּפערוויליקייט פון די דאָקטוירים און סאַניטאַרן פערסאָנאַל. מיליאָנען אומלעגאַל פאַר זייער הויכע פּרייזן.

קאָנטריבוציעס: פון צייט צו צייט האָבן מיר געמוזט צאָלן דער דייטשער מאַכט ריזיקע קאָנטריבוציעס. בעת דער ערשטער קאָנטריבוציע האָבן מיר געמוזט צושטעלן 5 קילא גאָלד, 20 קילא זילבער, אַ מיליאָן רוסישע רובל און אַנדערע ווערט־זאַכן. די צווייטע קאָנטריבוציע האָט אונדז באַשטייערט מיט 1000 מעטער מאַנופאַקטור און 300 קילא לעדער. ביי דער דריטער האָבן מיר געמוזט צושטעלן אונדזער גאַנצן באַשטאַנד פון פיטערוואַרג.

ליקווידאַציע־אָפּטיילונג: זייער אַ וויכטיקער רעסאָרט. זיין אויפגאַבע איז געווען צו אויפקלייבן און מאַגאַזינירן זאַכן פון אַלטעגלעכן באַדאַרף, כדי צו באַפרידיקן די גרויסע פאָדערונגען פון די דייטשן און צו געבן די אָנגעקומענע אַרעמע היימלאָזע דאָס נויטיקסטע. די איבערגעגעבענע אַרבעט פון די אָפּפירער: וועווע ניצבערג, אברהם ברעסקי און אלתּר פייבושינסקי האָט געשטעלט דעם רעסאָרט אויף זיין געהעריקער הויך. די ליקווידאַציע־אָפּטיילונג האָט זיך אַזוי צעוואַקסן, אַז די ביוראָען פון „יודענראַט" האָט מען געמוזט אַריבערטראָגן אויף קאָברינער גאַס אין לאה מאַסטאָוולאַנסקי'ס הויז. דער לעצטער אַדרעס פון „יודענראַט" איז געווען אין הויז פון לייבל פינסקי.

אַרבעטס־אָפּטיילונג: טאָג־טעגלעך זענען אַרבעטער אין די הונדערטער אַרויס פון געטאָ צו די אויסצופירן פאַרשידענע אַרבעטן פאַר די דייטשן. די הכנסה פון דער אַרבעט איז אָבער געווען אַ נישטיק. די דייטשן האָבן אַראָפגענומען פאַר ספּעציעלע יודען־שטייערן אַן ערך 80 פּראָצענט פון דעם „געהאַלט", וואָס זיי האָבן באַצאָלט פאַר דער אַרבעט. לייבל גאָלדבערג, דער אָנפירער פון רעסאָרט איז אומבאַדינגט געשטאַנען אויף דער „עהעריקער הויך און אויסגעפירט זיין אַרבעט בשלמות.

עס איז אויך מיין פליכט צו זאָגן אייניקע ווערטער וועגן אונדזער פאַרזיצער, איצל יאַנאָוויץ. עס איז געווען צו באַוווּנדערן מיט וואָס פאַר אַ געשיקטקייט ער האָט יעדן מיטגליד באַשטימט אויף זיין רעסאָרט. מיט זיין רויקייט און גוטמיטיקייט, אָפּילו אין די סאַמע ערנסטע מינוטן, האָט ער פון אַלעמען פאַרשאָפט צו זיך דעם גרעסטן דרך־ארץ. זיין געשיקטקייט און דיפלאָמאַטישער חוש זענען געווען אַזוי גרויס, דאָס רייבונגען צווישן די מיטגלידער גופא זענען געווען אויסגעשלאָסן. מיט זיין אומדערמידלעכער אַרבעט איז ער פאַר אַלעמען געווען אַ ביישפּיל. פון חודש צו חודש איז ער קלענער און מער אייגנעבויגן געוואָרן פון דער אומגעהויערער לאַסט וואָס ער האָט אויף זיך געטראָגן.

נאָכן פאַרזיצער, איז וו. שרייבמאַן, דער וויצע, באַשטימט געווען דער פאָפולערסטער מיטגליד פון „יודענראַט". אַן אמתער פאָלקס־מענטש מיט אויסערגעווייניעלעכער לאָגיק און ישוב־הדעת. ער איז קיינמאָל נישט מיד געוואָרן ביי זיין פאַראַנטוואָרטלעכער ארבעט. אָלס יוריסט איז ער געווען דער יעניקער וואָס האָט געגעבן דעם געטאָ זיין אינערלעכע געריכטע יורידישע געזעצגעבונג. אומבאַ־

שרייבלעך רירנד זענען געווען זיינע אראַטאָרישע אַרויסטריטן, ווען ער האָט באַשולדיקט ביים משפּט די „אריה בעל־גופס“ (באמת אומבאַדייטנד אין צאָל) וועלכע האָבן זיך אָפּגעזאָגט צו טראָגן דעם קאָלעק־טיוון יאָך, נישט געוואָלט אַרייגלאָזן היימלאָזע אין זייערע ווויינונגען אָדער זיך נישט געוואָלט טיילן מיט זייער האָב און גוטס.

וואָס שייך מיין אַרבעט אַלס פאַרטרעטער פון „יודענראַט“ אויסערן געטא, ווייס איך עד־היום נישט פון וואַנען האָבן זיך געקומען צו מיר די כוחות וועלכע זענען נויטיק געווען פאַר מיין אַמט. עס האָט גאָר קיין סוף נישט געקומען צו די אומ־צאָליקע אינטערוועגנצן און טאָג־אין־, טאָג־אויס האָט געדריקט די לאָסט פון דער דאגה, ווי אַזוי צו לינ־דערן די נויט און ווי אַזוי צו מאַכן לייכטער דאָס לעבן אין געטא. האָט מען זיך שוין ווי עס איז צו־געווויינט צו די משוגעתן פון א בירגערמייסטער אָדער שעף פון געשטאַפּא, האָט מען מיט די נייע געמוזט אָנהויבן די אַרבעט פון אָנהייב.. די דייטשן האָבן געהאַלטן אין איין פאַרלאַנגען און די רעסורסן אין געטא זענען אַלץ געווארן קלענער.

זיצונגען פון „יודענראַט“ זענען פאָרגעקומען 2 מאָל א וואָך. דער פרעזידיום האָט זיך צוזאַמענגעקו־מען יעדן אָוונט. די זיצונגען פון פרעזידיום פלעגן זיך פאַרצייען ביז שפּעט אין דער נאַכט. זיי האָבן באַשטימט געבראַכט פאָזיטיווע רעזולטאַטן. אומצייי־ליקע מעמאָריאַלן זענען רעדאַגירט געווארן צו דער דייטשער מאַכט. איינער אזא מעמאָריאַל, נעמלעך א פאָרשלאָג, אז די פויערים זאָלן אין די מאַרק־טעג אַריין אין געטא און אויספירן זייערע אַרבעטן ביי אונדזערע האַנטווערקער איז געווען דערפאַלגרייך און געבראַכט פאָזיטיווע רעזולטאַטן. א שפע פון שפּייז איז דאָן אַריין אין געטא. לאַנג האָט דאָס נישט געדויערט. א מסירה פון אונדזערע קריסט־לעכע שכנים, וואָס איז דערגאַנגען אין ביאַליסטאָק, האָט די פּריווילעגיע מבטל געמאַכט. טראָצדעם וואָס מיר זענען געווען אזוי איזאָלירט, האָבן זיך פון צייט צו צייט באַוויזן ביי אונדז מיטגלידער פון אַנדערע „יודענראַטן“, ווי למשל: ביאַליסטאָק, סלאָ־נים, פינסק, בריסק אא“וו. זיי זענען געקומען זען ווי ביי אונדז קומט פאָר די אַרבעט און צו נעמען א מוסטער פון אונדזער געטא, וועלכער האָט געהאָט א גוטן שם אין דער נאָענטער און ווייטער אומ־געגנט.

ווי אזוי די דייטשן זענען געווען האַרצלאָז ביים פיניקן אונדז, איז כדאי צו פאַרצייכענען דעם פאָלגענדן עפּיזאָד: נישט ווייט פון דער סעמינאַריע איז געשטאַנען א גרופּע דייטשע פליגער מיט אן אונטעראָפיציר לעהמאַן בראש. דער דאָזיקער לעה־מאַן, אַליין אַן ס. ס.־מאַן, א יונג פון א יאָר 20, ווועלנדיק הפנים ווייזן את רוב גדלו, האָט געמוען אונדזער רב ר' דוד ע"ה און געהייסן אים מאַרשירן אין טלית און תפילין און מיט א בעזים אין האַנט די גאַנצע סעלצער גאָס ביז צו דעם סעמינאַר. דאָרט האָט מען אים געשלאָגן מכות־רצח און אים געהייסן גראָבן זיין קבר. דער שרייבער פון די שורות איז אַלאַרמירט געווארן פון איינעם פון די אַרבעטער. מיט צרות האָב איך דעם רב אַרויסגע־ראַטוועט און געבראַכט אים דורך הינטערגעסלעך א היים. האַרצרייסנד זענען געווען די געווייגען פון יידישע פרויען און מענער.

פון די אַלע 24 מיטגלידער פון „יודענראַט“ זענען נאָר 2 געבליבן ביים לעבן, נעמלעך: מיין פריינט און חבר אברהם ברעסקי (אין ישראל), און איך. מיט מיין פריינט אַלטער פייבושינסקי האָב איך געאַרבעט אין בירקענאַו (אוישוויץ) אין איין קא־מאַנדא. ער האָט זיך געהאַלטן א לענגערע צייט. דאָן איז ער קראַנק געווארן און געלעגן א קורצע צייט אין שפּיטאָל. ער איז איינגעגאַנגען פון טאָג צו טאָג. דאָך איז ער געווען פול מיט אָפּטימיזם. און דאָן האָט דער גורל געוואָלט, אז איך זאָל פון דערווייטנס בייזיין ווי מען מען האָט אים אין א האַרבסט־נאַכט א נאַקעטן געגומען אויף אן אויטא און אַוועקגעפירט אין קרעמאַטאָריום. אַלטער איז געווען א מענטש מיט א געבאָרענער אינטעליגענץ און האָט געהאָט א פענאָמענאַלן זכרון. אַלס דיס־ציפּלינירטער חבר איז ער מיט אַלע זיינע חושים געווען איבערגעגעבן זיין אַרבעט.

דער „יודענראַט“ האָט זיך אָפּגעגעבן א דין־וחשבון פון דער לאַגע און געווויסט וואָס עס שטייט אונדז פאָר. וואָס זענען מיר בעסער פאָר בריסק, סלאָנים, פינסק, בערעזע אאז“וו, וועמענס קהילות זענען ענטוועדער אומגעקומען אויף די ערטער אָדער אזוי בריטאַל דערמאַרדעט געווארן אין בראָונא גורא לעבן בערעזע. מיר האָבן געשפּילט אויף דער צייט און געהאָפט, אז וואָס ווייטער וועלן אַלץ מער פון אונדזער יונגווארג אַוועקגיין אין די וועלדער צו די פּאַרטיזאַנער. און וען נישט דער לעצטער אינצידענט מיט דער שיסעריי אין „יודענראַט“. וואָלטן מיר אפשר נאָך געבליבן אין געטא אייניקע מאָנאַט, ביז צום פרילינג און מער יונגעלייט וואָלטן געהאָט די מעגלעכקייט צו גיין אין דער פּאַרטי־זאַנקע.

אין דער נאַכט פאַר דער עוואַקואַציע איז זיך דער „יודענראַט“ צוזאַמענגעקומען צום לעצטן מאָל און באַטראַכט די פראָגע פון שטעלן א וויידערשטאַנד. די שאַנסן זענען געווען נול און דער פאָרשלאָג וועל־כער איז געקומען פון ו. שרייבמאַן איז מיט דער מערהייט שטימען פון 23 צו 1 אָפּגעווארפן געווארן. און דאָן איז געקומען די עוואַקואַציע קיין אוישוויץ

אונדזער פרוזשענער קהלה וועלכע האָט געהאַט אַ געשיכטע פון קרוב 600 יאָר האָט אויפגעהערט צו עקזיסטירן.

וואָס מיט אונדז האָט פאַסירט אין אוישוויץ איז גוט באַקאַנט. דער גרעסטער טייל איז אומגעקומען אין די גאַז־קאַמערן. נאָר אַ קליינער טייל יונגע מענער און פרויען זענען אָפּגעשטעלט געוואָרן צו דער אַזוי־גערופענער אַרבעט וועלכע איז באַשטאַנען פון הונגער, קעלט, פיין, עבודת־פרך און לאַנגזאַמען אומקום.

מוסטערהאַפט איז געווען דאָס פאַרהאַלטן זיך אין אוישוויץ פון אונדזערע פרוזשענער. אונדזערע פרוזשענער, וועלכע זיי זענען אַפילו געווען פאָראַרבעטער אָדער שרייבערס האָבן נישט געשלאָגן. אויב אייניקער האָט געהאַט עפּעס מער שפּייז, האָט ער זיך געטיילט מיטן לעצטן ביסן מיט זיינע חברים*).

ניו־יאָרק, דעצעמבער 1954.

---

*) וועגן דער פרוזשענער קאָלאָניע אין אוישוויץ וועט דערציילט אין אַנדערע אַרבעטן, ספּעציעל ביי זלמן אוריעוויטשן.

א טייל פון לעבנגעבליבענע פרוזשענער אין דעם לאַגער פאָר אויסגעוואָרצלטע אין פעלדאַפּינג, בעת א יזכור־פאַרזאַמלונג לזכרון די קדושים פון פרוזשענע, ביי דער סימבאָלישער מצבה וואָס איז יאָר־יערלעך געווען געוואָרן.

אברהם ברעסקי

סך־הכל פון דער קהילה קדושה פרוזשענע

פרוזשענע אונטער דער סאָוויעטן־מאַכט

אויסצוגן פון דער רעדע פון אַברהם ברעסקי אויפן צוזאַמענפאָר פון די לאַנדסלייט פון פרוזשענע אין אומגעגנט אין ארץ־ישראל, וואָס איז פאָרגעקומען דעם 11טן אָקטאָבער 1945 אין תל־אביב.

סעפטעמבער 1939. די באַפעלקערונג פון פוילן האָט נאָך געלעבט שטיל און רויק. און אָט איז פלוצלינג אויסגעבראָכן די מלחמה מיט אַלע אירע גרוילן. די פראָנט־ליניעס האָבן גלייך זיך געמומען רוקן צו די ווייטסטע מזרח־געביטן און די נאַצי־שע האָרדעס האָבן זיך מיט ריזן־שריט דערנענטערט צו בריסק. אַ סך פרוזשענער איינוווינער האָבן פאַרלאָזן די שטאָט און אָוועק אין דער ריכטונג צו מזרח, ווי ס׳האָבן געטון מאַסן מענטשן פון אַלע געגנטן. אָבער דעם 19טן סעפטעמבער 1939 האָבן זיך אין פרוזשענע און אומגעגנט באַוויזן די אַוואַנ־גאַרדן פון דער רויטער אַרמיי. גלייך איז פאַרשוווندן דער טרויער און אַ פאַרלייכטערונג איז געקומען אין די הערצער. די נאַצישע באַצווינגער האָבן זיך דערווייטערט און די שעה פון שלעכטן גורל איז אָפּגערוקט געווארן. שנעל האָבן זיך די איינווינער ענעמען צופאַסן צו די באַדינגונגען פון דער סאָ־וויעטישער אַרדענונג. אין משך פון דריי מאָנאַטן האָבן זיך ליקווידירט די פריוואַטע געשעפטן דורך אַ פרייען אויספאָרקויף פון די סחורות. פון 1טן יאַ־נואַר 1940, צום נייעם ווירטשאַפטס־יאָר, זענען אַריבער אונטערן קאָנטראָל פון דער מלוכה די פּראָדוקציע און דער האַנדל. ס׳זענען געעפנט גע־ווארן אַ סך אַדמיניסטראַטיוון, באַשפּייזונג־, דער־צייגונג־ און סאָציאַלע אַנשטאַלטן. די מערהייט פון דער באַפעלקערונג איז צוגעצויגן געווארן צו דער אַרבעט אין די אַלע אַנשטאַלטן, און ס׳האָט נישט אויסגעפעלט קיין אַרבעט און פרנסה פאַר יעדן, אָן אונטערשיד פון שטאַנד און אָפּשטאַם, וואָס האָט זיך געוואָלט פאַרנעמען מיט פּראָדוקטיוויער באַשעפּטי־קונג. די יידן האָבן געהאָט אַ פרייען צוטריט צו אַלע מלוכהשע אַמטן, אַ זאַך וואָס זיי האָבן נישט געהאָט ביי דער פריערדיקער מאַכט. דאָס איז פאַר זיי געווען אַ פאַרגיטיקונג פאַר דער פאַרענדערונג פון לעבן צו וועלכן זיי זענען געווויינט געווען פון דורות.

די רעגירונג האָט געעפנט אין שטאָט אַ גע־וויסע צאָל קראָמען; האַנטווערקער־אַרטעלן לויט די פאַכן; שניידער, שוסטער, שמידן, שלאָסער א״אַ. זענען אָרגאַניזירט געווארן און געאַרבעט אויף קאָאָפּעראַטיוון יסודות אונטער דער אויפזיכט פון דער רעגירונג. שנעל איז דורכגעפירט געווארן אַ רעאָרגאַניזאַציע אינעם שולווען. ס׳איז איינגעפירט געווארן אַ צען־יאָריקע שול, וואָס האָט אַריינגענו־מען דעם לערנפלאַן פון אַ מיטלשול. ס׳זענען גע־עפנט געווארן באַזונדערע שולן פאַר יעדער פון די אַרטיקע פיר שפראַכן, מיט רוסיש, פויליש, ווייס־רוסיש אָדער ייִדיש אַלס לערנשפראַך (יעדן איז געווען דערלויבט אויסצוקלייבן זיך די שול וואָס אים איז געפעלן), אויך אַ נאָכמיטאָג־מיטלשול פאַר דערוואַקסענע. אין אַ קורצע צייט איז די צאָל שי־לער פאַרטאָפּלט געווארן אין פאַרגלייך צו די פרי־ערדיקע שולן. דער עיקר איז געשטיגן די צאָל שילער אין די העכערע קלאַסן. די בילדונג איז גע־וען אינגאַנצן אומזיסט. ביידע יתומים־הייזער: דאָס ייִדישע, וואָס איז פריער אויסגעהאַלטן געווארן פון ייִדישע געלט און אַמעריקאַנער שטיצע און דאָס קריסטלעכע, וואָס איז אויסגעהאַלטן געווארן פון דער פריערדיקער מלוכה, זענען צונויפגעגאָסן גע־ווארן אין איין אַנשטאַלט, אויסגעהאַלטן אויפן רע־גירונגס־חשבון. דער אַנשטאַלט איז איינגעאָרדנט געווארן אינעם גרויסן און באַקוועמען הויז פון ד״ר פאַצעוויטש. די קינדער האָבן באַקומען גוטע באַ־שפייזונג, גוטע באַקליידונג און אַ זאָרגפולע דער־צייונג און אויפזיכט. אַ פאַרצוויגטע אָרגאַניזאַציע פון געזונטהייטס־דינסט. יעדער איינווינער האָט געהאַט רעכט אויף מעדיצינישע הילף, באַזוכן אַן אַמבולאַטאָריע, אַרויסרופן אַ דאָקטער צו זיך אַהיים אָדער אינטערנירן זיך אין אַ שפּיטאָל — אומזיסט. אַלע אָרטיקע דאָקטוירים צוזאַמען מיט די צוגעקומענע פון דער פרעמד זענען געווען באַ־שעפטיקט ביי דעם דאָזיקן היל־דינסט. דער שטאָ־טישער שפּיטאָל איז לויט דער צאָל בעטן פאַר־דרייפאַכט געווארן. ס׳איז געעפנט געווארן אַ שפּי־טאָל פאַר וועגעריש קראַנקייטן און אַ קינפּעטאָרן־

אנשטאלט. רפואות זענען געגעבן געווארן דער באפעלקערונג צו זייער ביליקע פרייזן. ס׳איז געעפנט געווארן א גרויסע עפנטלעכע ביבליאטעק מיט אסך ביכער אין די ארטיקע שפראכן: רוסיש, ווייס־רוסיש, ייִדיש און פויליש.

פאר דער צייט פון דער סאוויעטישער הערשאפט זענען פון דער ייִדישער באפעלקערונג פארשיקט געווארן אין אנדערע געגנטן פון רוסלאנד אייניקע מענטשן, געזעלשאפטלעכע טוער פון די פריערדיקע צייטן: דער אלטער ציוניסט אליהו פאמעראניץ מיט זיין פרוי, די אלטע בונדיסטן יצחק עזרא גלעזער און פאמיליע, ניימאן און פאמיליע, פארער מיט דער מוטער און שוועסטער. אויך די פאמיליע פון מאיר מאטיל.

אונטער דער דייטשישער הערשאפט.

די סאוויעטישע מאכט האט אין פרוזשענע לאנג נישט אנגעהאלטן. אין 21 מאנאטן ארום, דעם 22סטן יוני 1941, פארטאג, זענען די נאצים באפאלן די רויט־ארמייִשע ליניעס און דעם 23סטן זענען די נאצישע טאנקן אריין אין פרוזשענע און מיט זיי דער אומגליק אויף דער ייִדישער באפעלקערונג. די ייִדן זענען געבליבן זיצן אין די הייזער. אין גאס האט מען געזען נאר קריסטן, וועלכע זענען ארויס באגריסן די אקופאנטן. א טרויעריקער טאג איז עס געווען פאר די ייִדן, וויל זיי האבן געוווסט וואס זיי דערווארט. עס זענען אריבער עטלעכע טעג, האבן זיך אנגעהויבן אלערליי גזירות אויף ייִדן. איבערפאלן אויף ייִדישע הייזער, רויבערייַ, קלעפ און שפאט זענען געווארן א טאג־טעגלעכע דערשיינונג. צווישן די ערשטע גזירות איז געווען די פון שאנד־צייכן. ס׳איז דורך א שטיקל צייט, איז אויף די ייִדן ארויפגעלייגט געווארן א קאנטרי־בוציע: צושטעלן אין משך פון 24 שעה 500.000 רובל, 2 ק״ג גאלד, 10 ק״ג זילבער און 100 פאר שטיוול. טאג־טעגלעך זענען געפאדערט געווארן פארשידענע סכומים פון אלערליי זאכן: קישנס, דעקעס, ליילעכער, בעטן א״א מעבל. א ביסל שפעטער איז די ייִדן פארבאטן געווארן צו גיין איבער די טראטוארן; זיי האבן געמוזט גיין איז מיטן גאס. עס איז זיי פארבאטן געווארן צו ווינען אין די גאסן פאצעוויטש און 3טער מאי און אין די זייטיקע צווישן זיי. אלע ייִדן האבן זיך ארויסגעציגן פון דעם דאזיקן שטאט־טייל. ס׳האט נישט לאנג געדויערט און ס׳איז עקזומען דער געטא־באפעל.

דאס לעבן אין געטא

דעם 25סטן סעפטעמבער איז באפוילן געווארן אלע ייִדן צוזאמענקלייבן זיך אין געטא, וואס האט ארומגענומען פאלגנדיקע גאסן: דאמבראווסקע ביזן בריק, קאבריניער ביזן בריק, בריסקער ביזן ראג, וווּ זי פאראיניקט זיך מיט שערעשעווער און אלע געסלעך צווישן. אט דער שטאט־טייל איז ארומגעצוימט געווארן מיט שטעקיקן דראט, און דער הויפט־טויער איז איינגעשטעלט געווארן צווישן יוד־קאווסקיס הויז און דעם ראד־קראמען. די מאכט האט באשטימט א „יודענראט״ פון פינף פערזאן, און די איז דערלויבט געווארן צוציען נאך מענטשן, אזוי אז לסוף האט דער ראט געציילט 24 מאן. די באשטימטע האבן צוגעצויגן מענטשן פון אלע שיכטן פון דער געמיינדע, און האבן גענומען אויף זיך די ארגאניזאציאנעלע און אלגעמיינע ענינים. היות אלע ריכטונגען פון דער באפעלקערונג זענען געווען פארטראטן אין ראט, האט זיך געשאפן א קעגנזייטיקער צוטרוי, א ווילן צו געמיינזאמער ארבעט און איבערגעגנקייט צו דער כלל־זאך. דער ראט האט פאקטיש פארוואלטעט מיט אלע געביטן פון געטא־לעבן. ער איז געווען דער אויטאריטעט אין אלע געזעלשאפטלעכע ענינים פון געטא, וווהין עס זענען געבראכט געווארן א סך ייִדן פון אנדערע שטעט. די לעקציע, וואס מ׳האט געלערנט פאר דער צייט פון דער סאוויעטישער מאכט, האט געבראכט גרויס נוצן. עס זענען נישט דערלויבט געווארן אין געטא קיין שום פריוואטע געשעפטן, די ווינונגען זענען סאציאליזירט געווארן, עס איז געפירט געווארן א געזעלשאפטלעכע ווירטשאפט אין פולן זין פון ווארט. א דאנק דעם זענען אויסגעמיטן געווארן א סך שווערייקייטן. ס׳איז נישט געווען קיין מאנגל אין ברויט, קארטאפל אדער אנדערע שפייז. אלע האנטווערקער האבן געארבעט אין ארטעלן, וואס האבן געהערט צום ראט, און דער ראט האט אויפגענומען אויך דעם געהאלט פון די מענטשן וואס האבן געארבעט פאר די דייטשן מחוץ פון געטא.

די מאס שפייז, וואס די דייטשן האבן צוגעטיילט פאר די געטא־אינווויינער, איז געווען זייער קליין: 200 גראם ברויט אויף א מענטש א טאג, א ביסל קארטאפל און עפעס מער ווי גארנישט פלייש. אומגעפער 4.000 ייִדן זענען געבראכט געווארן אין פרוזשענער געטא — 2.000 פון ביאליסטאק און 2.000 פון שערעשעווו, מאלטש, היינאווקע, ביאלא־וויעזש א״א. דאך, נישט קוקנדיק אויף דעם, וואס די צאל ייִדן אין פרוזשענע איז פארטאפלט געווארן, האט קיינער נישט געליטן קיין הונגער. דער ראט האט געזארגט אלעמען צו באשפייזן און האט אריינגעבראכט שפייז אין געטא אויף פארשידענע וועגן, אפילו דורך אונטערקויפן די ס.ס.־לייט. נישט נאר קיין הונגער האט מען נישט געליטן, נאר א לאנגע צייט האט מען אין די געזעלשאפטלעכע קראמען

באַקומען ברויט און קאַרטאָפל אָן אַ באַגרענעצונג צו ביליקע פרייזן.

אין שפּיץ פון „יודענראַט" איז געשטאַנען יצחק יאַנאָוויטש, וועלכער האָט זיך אויסגעצייכנט אַלס אַרגאַניזאַטאָר און ערלעכער און איבערגעגעבענער געזעלשאַפטלעכער טוער. ער איז געווען רעספּעקטירט פון אַלע געטאָ־איינוווינער.

ס׳ווערן פאַרדינט באַזונדער דערמאָנט צו ווערן אַלס ערלעכע איבערגעגעבענע טוער: שלמה יודעוויטש, וועלכער האָט געזאָרגט צו באַקומען שפּייז פאַר געטאָ; זאָוול סעגעל, וועלכער האָט איינגעשטעלט זיין לעבן קומענדיק אין פאַרבינדונג מיט דער געסטאַפּאָ; לייזער שיין, וואָס האָט געאַרבעט בייטאָג און ביינאַכט און געזאָרגט פאַר אַלע א נער־לעכע אָנגעלעגנהייט; וועלוול שרייבמאַן און אַלטער פייוושינסקי. ד״ר אַליע גאָלדפין, נישט זייענדיק קיין ראַט־מיטגליד, האָט געמוען אַקטיוון אָנטייל אין אַלע געזעלשאַפטלעכע אַרבעטן און מיט גרויס איבערגעגעבנקייט געזאָרגט פאַר דער געזעלשאַפט.

דער „יודענראַט" האָט געדאַרפט דערפילן אַלע פאַדערונגען און באַשטעלונגען, וואָס זענען כמעט טאָג־טעגלעך אָנגעקומען פון דער מיליטער־רישער קאָמענדאַנטור. א ספּעציעלע ווערקשטעל האָט אויסגעארבעט א גענוגנדיקע צאָל פאַרשידענע קעגנשטאַנדן, און אויפגעהיט אין די געטאָ־סקלאַדן, גרייט צו דערפילן יעדע פאַדערונג, כדי נישט צו בלייבן הינטערשטעליק לגבי די שטרענגע פאַדערינגען. אויך אַרבעטער האָט דער ראַט צוגעשטעלט פאַר די דייטשן און פאַר די קריסטן, וואָס האָבן געארבעט פאַר דער דייטשישער ארמיי. אַזוי, למשל, האָט מען געשיקט 200 אַרבעטער צו שאַסיי־אַרבעט ביי ביאַלאָוויעזש, און זייער באַשפייזונג איז געלעגן אויפן ראַט. דער געהאַלט פון די ייִדישע אַרבעטער איז געווען א העלפט פון די קריסטלעכע; חוץ דעם זענען צוגעקומען קלעפּ.

פון צייט צו צייט פלעגן נאַצי־סאָלדאַטן זיך אַריינרייסן אין געטאָ, זידלען, מאָרדן און רויבן. באַזונדער האָט זיך אין דעם אויסגעצייכנט דער סערזשאַנט ליימאן, וואָס האָט זיך געמאַכט פאַר א גענוינהייט רעגלמעסיק באַזוכן אין געטאָ. בעת אייניעם פון זיינע באַזוכן, האָט ער מיט זיינע חברים געצוווינגען דעם אַרטיקן רב און נאָך עלטערע ייִדן אָנטון טלית און תפילין און טאַנצן און זינגען אין מיטן גאַס. און ער איז געשטאַנען און אָפּגעשאָסן פון זיי. דאָס איז אים זייער געפעלן און ער האָט עס איבערגעחזרט א סך מאָל, ביז מ׳האָט אים אפּגעוענדט מיט אויסלייזגעלט און א דאַנק די באַמיונגען פון ראַט.

א שרעקלעכער טאָג אין לעבן פון געטאָ איז געווען דער ערשטער נאָוועמבער 1942. פון פריי־מאַרגן איז דאָס געטאָ אַרומגערינגלט געוואָרן מיט אָן אומגעווייניקלעך שטאַרקער וואַך. אויף יעדע פופצן טריט זענען אַוועקגעשטעלט געוואָרן מיליטער מיט קוילנוואַרפער. קיינעם איז נישט דערלויבט געוואָרן אַריסצוגיין פון געטאָ. די דערלויבענישן פאַר די וואָס האָבן געארבעט מחוץ פון געטאָ, זענען צוריקגעצויגן געוואָרן. א שרעק און צערודערונג האָט אַרומגענומען אַלע געטאָ־איינווינער, וועלכע האָבן פאַרשטאַנען אז עפּעס בייז רוקט זיך אָן. ס׳איז אַבער נישט מעגלעך געווען עפּעס צו טון, ווייל דער אַרויסגאַנג איז געווען פאַרבאָטן. אין א געדריקטער שטימונג איז מען געזעסן און געוואַרט אויפן אָנקומענדיקן אומגליק. די פאַרצווייפלונג איז געשטיגן פון שעה צו שעה. די אַרטיקע אינטעליגענץ, דאָקטוירים, לערער, אַדוואָקאַטן א״א האָבן זיך פאַרזאַמלט און באַשלאָסן צו באַגיין זעלבסטמאָרד, כדי נישט אַריינפאַלן לעבעדיקע אין די הענט פון די ס״ס. אין דעם זעלבן אָוונט זענען זיי אַלע מיט זייערע פרויען און קינדער געקומען אין הויז פון וועלוול שרייבמאַן, צוזאַמען 41 מענטשן און באַשלאָסן צו פאַרגיפטן זיך. צוערשט איז דער גיפט אייגנעשפּריצט געוואָרן די קינדער, דערנאָך די פרויען און צום סוף די מענער. דער גורל איז געפאַלן אויפן באַלעבאָס פון שטוב צו זיין דער לעצטער און אַכטונג געבן די זאַך זאָל דורכגיי־פירט ווערן בשלימות. ווייזט אויס, אז די גיפט־דאָזעס זענען געווען צו קליין אויף צו טויטן, זענען די מענטשן נאָר אינגעשלאָפן און נישט אויסגע־גאַנגען. ווען שרייבמאַן האָט עס באַמערקט, האָט ער איינגעהייצט דעם אויוון, פאַרמאַכט דעם קוימען און אָנגעפילט די שטוב מיט רויך, כדי אַלעמען צו דערשטיקן. ער האָט געוואָלט טריי דערפילן זיין שוועריע אויפגאַבע. דערווייל האָט אָנגעהויבן טאָגן. די מערהייט פון דער באַפעלקערונג האָט יענע נאַכט קיין אויג נישט צוגעמאַכט מחמת גרויס אומ־רויקייט. זענען גלייך פון פרימאַרגן געקומען אייניקע מענטשן צום וויצע־פאַרזיצער פון ראַט צו הערן וואָס פאַר א נייעס איז פאַרלאָפן, און ביים אויפעפענען די טיר האָט זיך פאַר זיי אַנטפלעקט די שוידערלעכע בילד. גלייך האָבן זיי זיך געמוען צו דער רעטונגס־אַרבעט. אַלע זענען אָפּגעראַטעוועט געוואָרן און האָבן געלעבט ביז זייער שפּעטערדיקן אומקום, אויסער הירש ניצקין, דער איידעם פון זעליק גאָלדפין. צווישן די, וואָס האָבן געפּרווט

*) די רשימה פון די מיטגלידער פון „יודענראַט" און זייערע פונקציעס זענען דא אין דער פריערדיקער אַרבעט פון זאָוול סעגעל.

באַגיין זעלבסטמאָרד זענען געווען: ד״ר אָליע גאָלד־פיין, פייוול גאָלדפיין, ד״ר ראָזנקראַנץ, זיין פרוי און קינד, ד״ר פיק, זיין פרוי און קינד, יאָסל שרייב־מאַן, זיין פרוי און קינד, וועלוול שרייבמאַנס פרוי און קינד, און פאָניע פאָמעראַניץ מיט איר טאָכ־טער. די אַלע געראַטעוועטע זענען נאָכדעם קראַנק געווען אַ לאַנגע צייט.

אין עטלעכע טעג אַרום איז אַראָפגענומען גע־ווארן די פאַרשטאַרקטע שמירה פון אַרום געטאָ. ס׳זענען ווידער געגעבן געווארן די אַרויסגאַנג־דערלויבענישן. מ׳האָט אָנגעהויבן ווידער אַריין־ברענגען שפייז אין געטאָ, און אפילו פלייש איז צוגעטיילט געווארן איניקע מאָל. קעגנטיק, אַז ד׳ גזירה איז בטל געווארן און דאָס לעבן איז צוריק אַרויף אויף זיין געוויינלעכן וועג. אָבער דאָס איז נאָר געווען אַ מאַנעוור, איינער פון אַ גאַנצע ריי, וואָס האָט געצילט צו אָפנאַרן און פאַרטומלען.

אַ געוויסן טאָג האָט דער נאַצי־קאָמענדאַנט געמאָלדן, אַז ער וויל דורכפירן אַ ציילונג פון די יידן אין געטאָ. די יידן דאַרפן דעריבער אויסשטעלן, זיך אין גאַס צו צען אין אַ ריי. דורך פאַרשיידענע וועגן האָט דער ראַט געפרוווט וויזקן אויף דער מאכט, אַז די ציילונג זאָל פאָרקומען לויט הויז־באַזוך, און צו דעם צווועק באַשטימט ספּעציעל מי־שאַ בירנבוים, וועלכער איז צוזאַמען מיט אייניקע געהילפן געגאַנגען פון הויז צו הויז און דורכגע־פירט אַ געניוע ציילונג לויט אַן אויספירלעכן פּראָ־גע־בויגן. דער דאָזיקער מאַטעריאַל איז איבערגע־געבן געווארן דעם קאָמענדאַנט. אָבער ער איז באַ־שטאַנען אויף זיינס: די יידן דאַרפן זיך אויסשטעלן אויף דער גאַס. דערביי האָט ער שטאַרק פאַרזיכערט, אַז די יידן וועט נישט געשען קיין שום בייז, אַז דער אייניקער ציל איז נאָר די ציילונג. אַ שרעק האָט אַרומגענומען די באַפעלקערונג, אָבער ס׳איז קיין ברירה נישט געווען. לויטן באַפעל זענען אַ געוויסן טאָג אַלע יידן — מענער, פרויען און קינ־דער — אַרויס אויף דער גאַס און זיך אויסגעשטעלט צו צען אַ ריי. אַזוי זענען זיי געשטאַנען ביז מיטאָג־צייט, ווען ס׳איז געקומען דער קאָמענדאַנט. ער איז געגאַנגען פאַרבי די ריייען, געצילט און גע־צייכנט און פעסטגעשטעלט, אַז די צאָל יידן אין געטאָ איז 9.976 נפשות. נאָכדעם ווי ער האָט דעם עולם געהייסן פונאַנדערגיין זיך, איז אַלעמען גרינ־גער געווארן אויפן האַרצן, ווייל זיי האָבן געהאַלטן אַז זייער שרעק איז געווען אַן אומזיסטע. דעם צווועק פון דער ציילונג האָט קיינער נישט געוווסט; זי איז אַדורך אָן נגישות און אָן שפּאָט, און קיינעם איז אויפן זינען נישט געקומען, אַז די סכנה שוועבט אין דער לופטן. אין דער אמתן איז עס געווען אַ צוגרייטונג צום נאָענטן ביטערן טאָג, צו דער פאָרשטייענדיקער פאַרניכטונג און אומקום. דאָס לעבן האָט ווידער געגומען שטראָמען ווי געווייג־לעך. דאָ און דאָרט האָבן זיך דורכגעגנבעט קלאַ־גען ווען גירושים און שחיטות אין אַנדערע ער־טער, אָבער מ׳האָט נישט געגלויבט און באַצייכנט עס אַלס סתם קלאַנגען. די האָפענונג איז שטאַר־קער געווען פון דער פאַרצווייפלונג. מ׳האָט גע־לעבט מיט דער האָפענונג, אַז פרינער אָדער שפּע־טער וועט קומען די מפּלה אויף די נאַצייס, און סוף־כל־סוף וועט קומען די אויסלייזונג.

אייניקע יונגעלייט איז געלונגען צו אַנטלויפן פון געטאָ. זיי האָבן זיך פאַרשטעקט אין די נאָ־ענטע וועלדער און געווארן טעטיק אַלס פאַרטיזא־נער. גאַנץ אָפט פלעגן זיי אַריינבאַקומען אין געטאָ, כדי צו באַקומען שפּייז און אַנדערע נויט־וועניקייטן. זיי פלעגן אויך ברענגען ידיעות פון דרויסן, וואָס האָבן קיין גוטס נישט אָנגעזאָגט. די דאָזיקע יונגעלייט זענען געווען די אייניציקע פאַר־בינדער צווישן געטאָ מיט דער אויסערלעכער וועלט. דעם 27סטן יאַנואַר 1943, זיבן אַזייגער אין אָוונט, זענען צוויי פאַרטיזאַנער, איינער פון זיי מרדכי־בער, שלמה סעגעלס זון, געקומען אין ביורא פון ראָט און פאַרלאַנגט פון פאַרזיצער אַ געוויסע סומע געלט און אַ צאָל שטיוול. יצחק יאַנאַוויטש האָט זיי צו־געזאָגט עס צו געבן. אין דעם איז אַריינגעקומען דער הויפט פון געסטאַפּאָ, ווי ער האָט דערזען די פאַרטיזאַנער, האָט ער זיי פאַרהאַלטן, באַזוכט און געפונען געווער אונטער זייערע בגדים. אָבער אין דער זעלבער רגע האָבן אים די יונגעלייט אומ־געשליידערט און אַנטלאָפן און מיט זיי נאָך עטלע־כע מענטשן, וואָס זענען דעמאָלט געווען אין ביורא. דער געסטאַפּאָ־שעף האָט זיך אויפגעהויבן, אַרויס־געכאַפט דעם רעוואָלווער און גענומען שיסן. אַלע אַנוועזנדיקע האָבן זיך גענומען ראַטעווען דורך די טירן און פענצטער. איין עלטערער יידי, דער שומר פון ביורא, איז געפאַלן טויט, דוד ראסאכאַוו־סקי און זישע ספּעקטאָר זענען שווער פאַרוווּנדעט געווארן. אין צימער זענען נאָר פאַרבליבן די ראָט־מיטגלידער. י. יאַנאַוויטש, וו. שרייבמאַן, ש. יודע־ווישט, א. ברעסקי, פ. גאָלדפיין, לייוונטהענדלער־לעוויצקי און מ. יאַנאַוויטש. דער געסטאַפּאָ־שעף האָט זיי געדראָט מיטן רעוואָלווער און באַשולדיקט זיי אין שטיין אין קאָנטאַקט מיט די פאַרטיזאַנער און געפאָדערט מ׳זאָל אים אַרויסגעבן זייערע נע־מען. אין אַ קאַרגע שעה אַרום איז דאָס געטאָ אַרומגערינגלט געווארן מיט אַ שטאַרקע וואַך. ס׳איז אַרויסגעגעבן געווארן אַ באַפעל, אַז אַלע ראָט־מיט־גלידער זאָלן זיך פאַרזאַמלען מאָרגן 6 אין דער פרי, וועלן זיי הערן דעם פסק־דין. ווידער איז אַן אימה

באַפאַלן דעם געטאָ. אין דער שלאָפלאָזער נאַכט האָט געשוועבט דער געשפּענסט פון אומגליק.

צומאָרגנס, פונקט זעקס פרי איז געקומען דער געסטאַפּאָ־שעף צום ראַט, ווו אַלע האָבן שוין געוואַרט. ער האָט געמאָלדן, אַז די איינווויינער פון עטלעכע גאַסן, 2.500 מאַן, דאַרפן זיין גרייט צו דער רייזע אין אַ פּאָר שעה אַרום. זיי וועלן פאַרן קיין שלעזיע אויף אַרבעט. עס דאַרפן מיטגענומען ווערן אויך די אַלטע לייט, קינדער און קראַנקע. זיי מעגן מיטנעמען מיט זיך נאָר קליינע פּעקלעך, און ער האָט געראָטן מיטנעמען מיט זיך דאָס געלט, צירונג און די טייערסטע חפצים. אויף 400 פּויערישע שליטנס, צו זעקס מאַן אויף אַ שליטן זענען פאָרגעלאָזן די מענטשן מיט זייערע פּעקלעך, אַוועקגעפירט געוואָרן צו דער באַנסטאַציע און פון דאָרט אין אומבאַקאַנטער ריכטונג. אין די קומענדיקע דריי טאָג איז יעדער טאָג אָפּגעשיקט געוואָרן אַ טראַנספּאָרט פון 400 שליטנס, צו זעקס מאַן אויף אַ שליטן. אַזוי האָט זיך דערנענטערט דער סוף פון דער פּרוזשענער געמיינדע. אַלע זענען אַוועקגעשיקט געוואָרן אין דער ריכטונג צו מערב.

בקיצור: דעם 28סטן יאַנואַר 1943 האָט זיך אַנגעהויבן די עוואַקואַציע פון די 10.000 יידן פאַרשלאָסענע אין פּרוזשענער געטאָ (6.000 אַרטיקע, 2.000 געבראַכטע פון ביאַליסטאָק און 2.000 פון די אַרומיקע שטעטלעך — שערעשעוו, היינאַווקע, ביאַלאָוויעזש, מאַלטש) און דעם 1טן פעברואַר 1943 זיך געענדיקט, און די שטאָט פּרוזשענע איז געוואָרן ריין פון יידן. אַזוי איז אויסגעפירט געוואָרן נאָך אַ פונקט פון גרויסן פלאַן, וואָס ס׳האָט פאַר זיך אַוועקגעשטעלט דאָס דריטע רייך.

די רייזע אין דער אומבאַקאַנטער ריכטונג

אויף דער אַראַנטשיצער (לינעוואָר) באַנסטאַנציע זענען די אַרויסגעטריבענע אַריינגעשפּאַרט געוואָרן אין פראַנצויזישע פראַכט־וואַגאָנען מיט דער אויפּשריפט: 40 מאַן אָדער 8 פערד. אין יעדער וואַגאָן זענען אַריינגעשטופט געוואָרן פון 120 ביז 150 מאַן. שוין ביים איינשטייגן אין די וואַגאָנען זענען געפאַלן אַ סך קרבנות, צווישן זיי — מיניע ברעסקי, 80 יאָר, די מוטער פון דעם באַריכט־אָפּגעבער. די ענגשאַפט אין די וואַגאָנען איז געווען אַ שרעקלעכע. די טירן זענען פאַרמאַכט געוואָרן אויף די ריגלען, און זענען געעפנט געוואָרן ערשט נאָך 48 שעה רייזע שוין אויף אַ מהלך פון 800 קילאָמעטער פון פרוזשענע. שוואַך איז דעם מענטשנס האָנט צו שילדערן די פיינלעכקייט פון דער רייזע, צוליב דער גרויסער ענגשאַפט איז געווען פלאַץ נאָר צום שטיין. אַלטע לייט און קינדער זענען דערשטיקט געוואָרן צוליבן מאַנגל פון לופט. נישט געקוקט אויפן פּראָסט אין דרויסן, איז די היץ אין די וואַגאָנען געווען אַ שרעקלעכע. דער דורשט האָט געמאַטערט. דער געוויין פון די קינדער, דאָס קרעכצן פון די קראַנקע און דאָס זיפצן פון די זקנים האָבן געריסן דאָס הארץ. דער געשטאַנק איז געווען אומדערטרעגלעך, וויייל די פיזיאָלאָגישע באַדערפענישן זענען געטון געוואָרן אין וואַגאָן. דער צוג האָט געירט צו מזרח, האָט אַלעמען אַרומגענומען אַ שרעק, וויייל עס זענען געגאַנגען קלאַנגען, אַז אין יענער ריכטונג זענען אַרויסגעפירט און אומגעבראַכט געוואָרן אַ סך יידן פון בריסק, סלאָנים, קאָבערין און אַנדערע שטעט. פלוצלינג איז דער צוג געבליבן שטיין, דערנאָך אַוועק אין דער ריכטונג צו מערב. ווידער האָט זיך אָנגעצונדן אַ פונק פון האָפענונג: אפשר פירט מען באמת די מענטשן קיין שלעזיע אויף אַרבעט. מ׳איז אָנגעקומען קיין וואַרשע און פאַרגעזעצט די רייזע צו מערב; מעגלעך אַז דער קאָמענדאַנט האָט געזאָגט אמת. שווער איז געווען איבערצוטראָגן די רייזע אין די דאָזיקע באַדינגונגען. פאַר אַ ביסל שניי פון דרויסן האָט מען אַוועקגעגעבן צירונג און גאָלדענע ציין. אַ סך זענען צעשטאָרבן אונטערוועגס.

און אָט האָט זיך דער צוג אָפּגעשטעלט, די טירן זענען בריט געעפנט געוואָרן און די מענטשן האָבן איינגעאָטעמט פרישע לופט. ס׳איז געווען אָוונט־צו, אין מיטן אַ וואַלד נעבן אַ סטאַנציע פון דער אייזנבאַן, וואָס האָט געפירט צום קאָנצענטראַציע־ און פאַרניכטונגס־לאָגער אָשוויינטשים. דער פלאַץ איז געווען אַרומגערינגלט פון ס.ס.־לייט מיט קוילנווארפער און אַנדערע געווער און הונדערטער הינט. רעפלעקטאָרן האָבן באַלויכטן די גאַנצע געגנט. ס׳איז באַפוילן געוואָרן אַרויסשטייגן פון די וואַגאָנען און די פּעקלעך איבערלאָזן אינעווייניק. דער לערער ארעז האָט מיטגענומען אַ קליינטשיק פּעקעלע, איז ער דערפאָר מיט אַ שטעקן איבערן קאָפּ צעשלאָגן געוואָרן ביז בלוט. אויך דער רב דוד פייגנבוים איז געשלאָגן געוואָרן אויף אַן אכזריות־דיקן אופן. די מענער האָט מען באַפוילן צו שטעלן זיך באַזונדער און די פרויען מיט די קינדער באַזונדער אויף אַן אָפּשטאַנד פון בערך 100 מעטער. די צעשיידונג פון די מענער מיט זייערע פרויען און קינדער איז באַגלייט געוואָרן פון שוידערלעכע האַרצריסנדיקע געשרייען. אַן עלטסטער ס.ס.־מאַן איז געגאַנגען פאַרביי די רייען און אָנגעוויזן מיטן פינגער ווער ס׳זאָל בלייבן און ווער ס׳זאָל אַריבער אין אָן אַנדער רייי. די אויסגעקליבענע זענען געוואָרן אזעלכע, וועלכע האָבן אויסגעזען יינגער און שטאַרקער. אַזוי איז אויך געטון געוואָרן מיט די פרויען.

פון זיי זענען אויסגעקליבן געוואָרן נאָר אַזעלכע, וואָס האָבן נישט געהאַט קיין קינדער אויף די הענט. ווען מ׳האָט באַמערקט, אַז עס ווערן אויסגעקליבן נאָר די יונגע און געזונטע, האָבן אייניקע מענטשן געפרוווט בגנבה אַריינשמוגלען זיך אין יענע רייען, אָבער ווער ס׳איז געכאַפט געוואָרן איז געשלאָגן געוואָרן מכות־רצח. בערך 300 מענער און 200 פרויען זענען אָפּגעקליבן געוואָרן פון יעדן טראַנספּאָרט פון 2.500 מאַן, און פון אַלע פיר טראַנספּאָרטן פון פרוזשענע זענען אָפּגעקליבן געווארן 1.200 מענער און 800 פרויען. די איבעריקע, אַריינגערעכנט די קראַנקע און טויטע, זענען אָנגעלאָדן געוואָרן אין מאַסע־אויטאָס און אָפּגעפֿירט געווארן קיין בירקענאַו, 1,5 קילאָמעטער פון דער באַנסטאַנציע. דאָס איז געווען זייער לעצטע ערדישע רייזע.

דער פאַרניכטונגס־פלאַץ.

אין מיטן פון אַ קליין בעראַזע־וועלדל איז געשטאַנען אַ געווינלעך ווייס הויז, וואָס איז דורך די ס.ס. פאַרוואַנדלט געוואָרן אין אַ גאַזקאַמער. די פראַצעדור איז געווען אַזאַ: די מענער און פרויען וואָס זענען געבראַכט געוואָרן אַהין, זענען אַלע צוזאַמען אַריינגעפירט געוואָרן אין אַ הילצערנעם פאַדער־הויז, ווו זיי האָבן געדאַרפט אויסטון זייערע קליידער, און נאַקעטע זענען זיי אַריינגעשטופט געווארן אין דער קאַמער, 2.000 מאַן פאַר איין מאָל. די טירן זענען הערמעטיש פאַרמאַכט געוואָרן, אַ ס.ס.־מאַן האָט דורך אַן עפענונג אין דאַך אַריינגעוואָרפן אינעווייניק פושקעס מיט שטיק־גאַז און פאַרמאַכט די עפענונג. אין אייניקע מינוט אַרום זענען געעפנט געוואָרן די טירן, די טויטע גופים זענען אַרויסגעשלעפט געוואָרן אין דרויסן און איידער זיי זענען אַריינגעוואָרפן געוואָרן אין ריזיקן גרוב, זענען אַרויסגעריסן געוואָרן די גאָלדענע ציין פון זייערע מיללער און ס׳זענען אָפּגעשוירן געוואָרן די האָר ביי די פרויען און קינדער. אין גרוב איז געלעגן ברען־האָלץ, די קערפערס זענען באַשפּריצט געוואָרן מיט בענזין און אָנגעצונדן געוואָרן. דאָס איז געווען די נאָרמאַלע פראַצעדור. די טראַנספּאָרטן וואָס האָבן נישט געוואָלט גיין מיט גוטן אין גאַז־קאַמער, זענען באַשטראָפט געוואָרן דערמיט, וואָס מ׳האָט אַריינגעוואָרפן אין קאַמער קליינע דאָזעס גאַז, כדי די טויט־יסורים זאָלן דויערן לענגער. אַזוי איז געשען מיטן דריטן פרוזשענער טראַנספּאָרט. אָנקומענדיק אויפן אָרט האָבן די מענטשן דערשפּירט דעם ריח פון געברענטן פלייש און זיך קעגנגעשטעלט. האָט מען אָנגעראַיצט אויף זיי הינט, זיי מערדערלעך געשלאָגן און לסוף זיי אונטערגעוואָרפן אַ לאַנגזאַמער גסיסה, וועלכע האָט זיך געצויגן דריי שעה. דאָס איז געשען מיטאָג־צייט, דעם 1טן פעברואַר 1943.

אויף אַזאַ שטייגער איז פאַרגעקומען די פאַר־ניכטונג ביז מערץ 1943, ווען ס׳האָבן אָנגעהויבן אַרבעטן די גרויסע קרעמאַטאָריעס, וועלכע זענען צו דער דאָטע פאַרטיק געוואָרן. פון דרויסן האָבן זיי אויסגעזען ווי פאַבריקן אָדער מאָדערנע בעדער, זון די מענטשן, וואָס זענען אַהין געפירט געוואָרן, האָבן ביז דער לעצטער רגע נישט פאַרשטאַנען וואָס זיי דערוואַרט. אין די גרויסע צימערן זענען געווען אויפשריפטן, וואָס האָבן אָנגעזאָגט אַז יעדער זאָל אויפלייגן אין אָרדענונג די בגדים וואָס ער טוט אויס און צונויפבינדן די שיך, כדי ער זאָל עס לייכט געפינען אַרויסקומענדיק פון דער באָד. יעדער האָט באַקומען אַ האַנטוך מיט אַ שטיקל זייף. די מענטשן זענען אַריינגעפירט געוואָרן אין אונטערערדישן צימער, וואָס אויף זיין טיר איז געווען די אויפשריפט „באָד". ווען דער צימער איז פול געוואָרן, זענען די טירן פאַרמאַכט געוואָרן הערמעטיש. דער צימער האָט אַריינגענומען בערך 3.000 מאַן. פון סופיט זענען אַראָפּגעהאָנגען טשרערן, אָבער אָנשטאָט וואַסער האָבן זיי אַריינגעלאָזן אַזן. דער צימער איז פול געוואָרן, זענען די טירן פאַרמאַכט געוואָרן הערמעטיש. דער צימער האָט אַריינגענומען בערך 3.000 מאַן. פון סופיט זענען אַראָפּגעהאָנגען טשרערן, אָבער אָנשטאָט וואַסער האָבן זיי אַריינגעלאָזן אַזן. דער צימער אַ גיפטיקן גאַז מיטן נאָמען „ציקלאָן". דער דאָזיקער גאַז פלעגט געברענט ווערן קיין אָשוויענצשים אין וואַגאָנען פון האַמבורג. נאָכן פאַרגיפטיקן די מענטשן, זענען זייערע גופֿים אַרויסגעהויבן געוואָרן מיט עלעקטרישע ווינדעס און אַרויסגעלייגט געוואָרן אויפן הויף פון קרעמאַטאָריום, וווּ מ׳האָט זיי אַרויסגעריסן די גאָלדענע ציין און אָפּגעשוירן די האָר ביי די פרויען און קינדער. דערנאָך זענען די מתים געלאָדן געוואָרן אויף וואַגאָנעטקעס, צווישן דערוואַקסענע און אין קינד אויף אַ וואַגאָנעטקע, און אַריינגעפירט געוואָרן אין אויוון. די היץ אין די אויוונס איז געווען אַזא מעכטיקע און די קערפערס זענען פאַרברענט געווארן אין דער רגע. דעם אַש האָט מען פאַרגראָבן אין גריבער. אַזוי האָט זיך געפירט ביז אויגוסט 1944, ווען די רויטע אַרמיי האָט אָנגעהויבן די אָפענסיווע אויף וואַרשע־קראָקע. דעמאָלט האָט מען געמוסן עפענען די גריבער, און נאָכן צעמאָלן די רעשטלעך בייגער איז דער אַש געלאָדן געוואָרן געוואָרן אין פראַכט־אויטאָס, אַוועקגעפירט געוואָרן צו דער וויסל און אַריינגעשאָטן אין וואַסער. וויזט אויס, אַז די מערדער האָבן געוואָלט פאַרווישן די שפּורן פון זייערע פאַרברעכנס.

די גרעסטע טייל אַרבעט וואָס איז געווען פאַרבונדן מיט דער פאַרניכטונג, איז אויסגעפירט געווארן דורך די אָפּגעקליבענע איינגעשלאָסענע יידן. די גרופּע האָט גהייסן „זאָנדער־קאָמאַנדע", זומער

1944 זענען צוגעטיילט געוואָרן צו דער גרופּע אייך 19 רוסן. די אַרבעטער פון דער קאָמאַנדע האָבן לאַנג נישט געצויגן. נאָכן אָפּאַרבעטן אַ קורצע צייט זענען זיי אַריבערגעפירט געוואָרן אין אַנדערע לאָגערן און דאָרט פאַרניכטעט געוואָרן. די אַרבעטער פון דער „זאָנדער־קאָמאַנדע" האָבן באַקומען בעסערע שפּייז און גוטע זאַכן, אָבער קיינער האָט זיך צו דער דאָזיקער אַרבעט נישט אָנגעבאָטן פריוויליק. אַלע זענען דערצו געצוווּנגען געוואָרן. בעת ס׳האָבן אָנגעהויבן אָנקומען קיין אָשוויענטשים די גרויסע טראַנספּאָרטן אונגאַרישע יידן, האָט די „זאָנדער־קאָמאַנדע" געצייילט ביז 1.000 מאַן. אין דער צוויי־טער העלפט פון 1944 האָבן זיך אָפּגעשטעלט די דאָזיקע טראַנספּאָרטן. אין איינעם פון די טעג איז געקומען דער קאָמענדאַנט און אָפּגעקליבן פון דער „קאָמאַנדע" בייַ א 300 מאַן פיזיש שוואַכערע, כלומרשט כדי אַריבערצופירן זיי צו לייכטערע אַר־בעט. זיי האָבן פאַרשטאַנען דעם אמתן מיין און גע־וווסט וואָס זיי דערוואַרט. וועמען מ׳איז געקומען צו־נעמען די ערשטע גרופּע 100 מאַן, האָבן זיי זיך קעגנגעשטעלט און אונטערגעצונדן דעם קרעמאַטא־ריום נומער 3. וועמען די אַרבעטער פון קרעמאַטא־ריום נומער 1 , אין דער צאָל פון 150, צוזאַמען מיט די 19 רוסן האָבן דערזען דעם פייער, זענען זיי אָנגעפאַלן אויף די ס.ס.־לייט, זיי אָנטוואָפנט און דעם אויפזעער — „קאַפּאָ" —א דייטש (פון די אַרעסטירטע), אַריינגעוואָרפן אין אויוון. דערנאָך האָבן זיי איבערגעשניטן די עלעקטריזירטע דראָטן פון זייער לאָגער און פון שכנותדיקן פרויען־לאָגער און אַלע האָבן געמוען אָנטלויפן. תיכף זענען אַלאַר־מירט געוואָרן די ס.ס.־לייט פון די לאָגערן, וואָס האָבן געציילט אין די טויזנטער, און עס האָט זיך אָנגעהויבן אַ געיעג נאָך די אָנטלאָפענע. פון די קויל זענען געפאַלן אַרום 300 מאַן. די ס.ס. האָבן געהאָט צען טויטע. די 19 רוסן, וואָס זענען געווען די אָנרעגער צום אויפשטאַנד זענען אַלע געפאַלן.

דער גורל פון די אָפּגעקליבענע

אומגעפער אַ פינפטל פון די טראַנספּאָרטן, וואָס זענען געבראַכט געוואָרן קיין אָשוויענטשים, איז באַשטימט געוואָרן אָריבערגעפירט צו ווערן אין קאָנצענטראַציע־לאָגער צו אַרבעט. אַלץ וואָס זיי האָבן געהאָט איז ביי זיי צוגענומען געוואָרן. נאָכ־דעם ווי זיי האָבן זיך געוואַשן אין אַ באָד און מ׳האָט זיי אָפּגעשוירן די האָר, דער עיקר די פרויען, האָט מען זיי געגעבן צעפליקטע אַרעסטאַנטן־קליידער, הילצערנע שיך, אַ פּאָר צעריסענע וועש. נישט גע־קוקט אויפן פראָסט, האָט מען נישט געגעבן קיין אויבער־בגד און נישט קיין היטל. ביי יעדן איז אויסגעבראַכט געוואָרן אַ לויף־נומער אויפן לינקן אָרעם. די עלטסטע פון דער באַראַקן, די עלט־סטע פון דער הויז־דינסט — אַלע אַרעסטירטע — האָבן זיך באַצויגן צו די מענטשן ברוטאַל און אכזריותדיק. באַוואָפנטע מיט שטעקנס, האָבן זיי געשלאָגן יעדן וואָס איז זיי אַנטקעגנגעקומען. ווער ס׳האָט בעסער געשלאָגן איז געווען מער אָנגעי־לייגט. די איינגעשלאָסענע זענען געשלאָפן אויף הילצערנע ברעטער. די שפּייז־פּאָרציע איז געווען קליין און זייער שלעכט, אָבער דאָס איז אויך אינ־גאנצן נישט אָנגעקומען צו די אַרעסטירטע, וויל די לעצטע פלעגן אַראָפּגענבענען אַ היפּשע טייל. די ערשטע זעקס וואָכן נאָכן אָנקומען אין לאַגער האָט מען די מענטשן געהאַלטן אין דרויסן אויפן פראָסט, אונטערן שניי. שוין די ערשטע טעג זענען געפאַלן אַ סך, וואָס האָבן נישט געקענט אַריבער־טראָגן די קעלט און די קלעפּ. אַ סך זענען שווער קראַנק געוואָרן. די דאָזיקע זענען צוגענומען גע־וואָרן אין אַזוי גערופענעם „שפּיטאָל". אָבער זיי איז נישט געגעבן געוואָרן קיין שום הילף און נישט קיין עסן. נאָכן אָפּזיין דאָרטן עטלעכע טעג, זע־נען זיי נאָך לעבעדיקע צוגענומען געוואָרן אין די גאַז־קאַמערן. צווישן די וואָס זענען אויף דעם אופּז אומגעקומען אין די ערשטע טעג זענען געווען: שלמה יודעוויטש, זישע ספּעקטאָר, דער לערער לע־ווין, וועווע ניצבערג, ד״ר שטרייכער, זעליק פאָמע־ראַניץ, יוסף קאַנעל און סאַנע קליינערמאַן. אין די ערשטע זעקס וואָכן זענען געפאַלן ביי 300 מאַן פון די 1.200 מענער און נאָך אַ גרעסערער פּראָ־צענט פון די פרויען, וואָס זענען געמוען געוואָרן אין לאַגער פון די פיר פרוזשענער טראַנספּאָרטן.

דער גורל פון די פרויען איז געווען נאָך שווע־רער; זיי זענען מיט גרויס אכזריות געשלאָגן גע־וואָרן פון די אויפזעערינס־אַרעסטאַנטקעס. אַ סך פון די פרויען זענען פריוויליק אַוועק אין די גאַז־קאַמערן. ד״ר ליזע מעשענגיסער האָט נישט גע־קענט אַריבערטראָגן די ליידן, און ווען ס׳איז גע־קומען דער דאָקטער אויסקלייבן די מענטשן צום פאַרגאַזן, האָט זי אים געבעטן, ער זאָל זי אויך שיקן. ער האָט איר בקשה דערפילט. אַזוי האָט אויך אַליין געבעטן דעם טויט די טאָכטער פון יצחק יאַ־נאָוויטש, אַ מיידל פון 17 יאָר. געענדיקט דער קאַ־ראַנטין־פּעריאָד — די ערשטע זעקס וואָכן — זע־נען די מענטשן אַריבערגעפירט געוואָרן אין די לאַגערן ביי בירקענאָ. דאָס זענען געווען אַרבעט־לאַגערן, אַ סך אין דער צאָל. די אַרבעט איז געווען שווער און אויסמאַטערנדיק און האָט זיך געצויגן פון באַגינען ביז נאָך זון־אונטערגאַנג. די שפּייז־פּאָרציע א נישטיק־קליינע: 200 גראַם ברויט און

זופ (טוכלע וואסער) אַ טאָג. די סאַניטאַרע באַ־דינגונגען שוידערלעכע. וועז ס׳האָט זיך דערנענ־טערט די שעה פון באַפרייונג, זענען פון די 2.000 מענער און פרויען אַפּגעקליבענע אין אַרבעט־לאַגער איבערגעבליבן נאָר אַ 100, צווישן זיי אַ 10 פרויען. אייניקע פון די איבערגעבליבענע זענען געשטאַרבן נאָענט צו דער שעה פון דער באַפרייונג, ווי למשל, סיאָמע סעלעצקי, אַסיע זעלעניעצקי, ד״ר כאַבאַ־וויצקי און משה זוסקאָוויטש.

פון די מיטגלידער פון פרושענער יודענראַט זענען לעבן געבליבן נאָר צוויי: אַברהם ברעסקי און זאָוול סעגעל; פון אַלע דאָקטוירים — נאָר ד״ר אַליע גאָלדפיין; אַלע אַדוואָקאַטן, לערער אינטעלעק־טואַלן און כלל־טוער זענען אומגעקומען. פון אַלע קינדער ביז 16 יאָר, וואָס זייער צאָל איז געווען איבער 2.000, איז כמעט קיין נפש נישט גע־בליבן.

די דאַטעס, וועז ס׳איז אומגעבראַכט געוואָרן די פרושענער יידישע באַפעלקערונג לויט די טראַנס־פאָרטן, זענען:

ערשטער טראַנספאָרט	—	כ״ד שבט תש״ג	—	30.1.43
צווייטער	״	— כ״ה	״ ״	— 31.1.43
דריטער	״	— כ״ו	״ ״	— 1.2.43
פערטער	״	— כ״ז	״ ״	— 2.2.43

דער פאַרניכטונגס־לאַגער אין אָטשוויענטשים

אָשוויענטשים ליגט אויף דער פויליש־דייטש־שי־שער גרענעץ פון 1939, נאָענט פון דער ליניע קאַ־טאָוויץ־קראָקע. קורץ נאָך דער אָקופּאַציע פון פוילן האָבן די דייטשן פאַרוואַנדלט די דאָרטיקע קאַזאַר־מעס אין אַ קאָנצענטראַציע־לאַגער. די ערשטע פאַרשפאַרטע זענען געווען פּאָליאַקן און דייטשן. אין דער צווייטער העלפט פון 1941 האָט מען גע־בראַכט אַהין רוסישע קריגס־געפאַנגענע און זיי האָבן עס אויסגעבויט די אָפּטיילונג אין בירקענאַו, וואָס האָט געהייסן לאַגער נר׳ 2. בעתן בויען דעם לאַגער זענען דאָרט אומגעקומען אַ סך רוסן. דער לאַגער (נר׳ 2) אין בירקענאַו איז באַשטאַנען פון זעקס באַוונדערע לאַגערן אַרומגעצוימטע מיט עלעקטריזירטע דראָט. יעדער לאַגער איז באַשטאַ־נען פון 35 באַראַקן אָן פענצטער, ענלעך צו פערד־שטאַלן. געוויינלעך האָבן באַווויגט יעדן באַראַק פון 300 ביז 400 מאַן. וועז ס׳פלעגן אָנקומען אַ סך טראַנספאָרטן פלעגט מען יעדן באַראַק, וואָס האָט געהאַט 30 מעטער די לענג און 10 די ברייט, אַריינשטופן ביז 1.000 מאַן. רעכטס פון די זעקס לאַגערן זענען געשטאַנען די קרעמאַטאָריומס. זיי־ער צאָל איז געווען 4 און אין יעדן 12 גרויסע אויוונס. דאָרט איז אויך געווען די באָד און די סקלאַדעס, וווּ מ׳האָט צונויפגעלייגט, סאָרטירט און געצייולט די בגדים און חפצים פון די מענטשן זואָס מ׳האָט אַהין געבראַכט. דאָרט איז אויך געווען דער קאָמענטראַציע־לאַגער פאַר פרויען, וווּ ס׳זענען געווינילעך געהאַלטן געוואָרן בערך 30 טויזנט פרוי־ען. איבער די אַלע לאַגערן האָבן געהאַט די אויפ־זיכט און שמירה די ס.ס.־לייט.

ווי אַ המשך פון פאַרניכטונגס־פלאַן איז מען צוגעטראָטן צו בויען דעם לאַגער נר׳ 3, וואָס איז אין זיין פאַרנעם געווען גרעסער ווי די ערשטע צוויי לאַגערן צוזאַמען. נאָכן אויפשטעלן די באַ־ראַקן האָט מען די אַרבעט אָפּגעשטעלט. דאָס איז געווען אין דער צווייטער העלפט 1944, וועז די רויטע אַרמיי האָט זיך גענומען דערנענטערן צו דער געגנט.

די אינערלעכע אָנפירונג אין לאַגער איז איבער־געגעבן געוואָרן צו די אַרעסטירטע אונטער דער אויפזיכט פון די ס.ס. ס׳איז געווען אַן עלטסטער פון לאַגער, אַן עלטסטער פון באַראַק און די הויז־דינסט, וואָס זייער אויפגאַבע איז געווען רייניקן דעם באַראַק, טיילן דעם עסן, פירן די רשימות אא״וו. — ביי דער אַרבעט איז געווען אַן עלטסטער איבער יעדע 100 מאַן; דער האָט געהייסן „קאַפאָ״. איבער יעדע 20 מאַן איז געווען אַ הויפּט־אַרבע־טער. זייער אויפגאַבע איז געווען אַכטונג געבן מ׳זאָל אַרבעטן און אויספירן די אַנווייזונגען. זיי זענען געווען באַוואָפנט מיט שטעקנס און זיי האָבן אכזריותדיק געשלאָגן וועמען ס׳האָט זיך זיי גע־גלוסט. אין אַנהייב פון 1943 זענען די דאָזיקע עלטסטע באַשטימט געוואָרן פון צווישן יענע, וואָס האָבן זיך אויסגעציכנט מיט זייערע סאַדיסטישע נייגונגען. דער עלטסטער פון לאַגער, וווּ ס׳זענען געווען איינגעשלאָסן די פרושענער איז געווען אַ פראָפעסיאָנעלער פאַרברעכער, האָט געשטאַמט פון דייטשלאַנד. זיין סאַדיזם און אכזריות האָט צו זיך קיין גלייכן נישט געהאַט.

פון זינט די רויטע אַרמיי האָט אָנגעהויבן די אָפענסיווע און געגומען גיין פון זיג צו זיג, אַלץ שוואַכער איז געוואָרן די אכזריות פון די עלטסטע. די זאַך איז דערגאַנגען אַזוי, אַז נייע מענטשן מיט אַ לייטישערן אויסזען זענען באַשטימט געוואָרן אויפן אָרט פון די סאַדיסטן און שלעגער. זייער פאַרריסנקייט האָט אָנגעהויבן זיך צעריינען צוזאַ־מען מיט דער פאַרטונקלונג פון דער זון פון דייטש־לאַנד.

בערל קירשנער

פון פּרוזשענע צו פּאַרניכטונג*)

אַ ר י י נ פ י ר

...21טער יוני 1941.

ס׳איז געווען אַ שיינער זומערדיקער טאָג. די גאַסן פון פּרוזשענע זענען געווען פּוסט. דאָס גאַנצע יידישע שטעטל האָט מיט ציטער אָפּגעווארט דאָס אַריינמאַרשירן פון דייטשן מיליטער.

דער דייטשער אַריינמאַרש האָט זיך אָנגעהויבן אין די נאָכמיטאָג שעהן. קיינער פון די יידישע איינווויינער האָבן זיך נישט באַווייזן אויפן גאַס. קריסטלעכע איינווויינער וועלכע האָבן זיך אַרומגע־דרייט איבער די גאַסן, האָבן באַקומען בלומען פון די דייטשע פּאַרפּאַסטנס, בכדי מיט זיי מקבל־פּנים זיין דאָס מאַרשירנדיקע מיליטער.

די אונטערוועלט פון דער קריסטלעכער בא־פעלקערונג, וואָס זענען געווען „ברייט" באקאנט די יידן פון פּרוזשענע, האָבן זיך די ערשטע פּאָר־בונדן מיט די דייטשע „באפרייער". אין זייערע הענט איז טאַקע איבערגעגעבן געוואָרן דער גורל פון דער יידישער באַפעלקערונג. תיכף האָבן זיי זיך געזוכט צו דער ריוב־מלאכה. טאָג און נאַכט, געוריבט, געשלאָגן, פאַרגוואלדיקט, געריסן בערד. שרעקלעך זענען געווען די נעכט; גוואלדן און געשרייען, זענען געקומען פון אויפגעריסענע היי־זער. יידיש פאַרמעגן און לעבן זענען געוואָרן הפקר. אלט איינגעזעסענע איינווויינער מיט דורות־לאנגער טראדיציע, האָבן זיך פלוצלונג דערפילט אינמיטן אַ ים פון שונאים. די אָרטיקע קריסט־לעכע באפעלקערונג, וואָס האָט געפונען אַ טריסט אין דעם, וואָס דעם שכן, דעם ייד איז נאָך ערגער, האָט שנעל געפונען א בשותפותדיקע שפּראך מיטן אָקופאַנט און זיך באַמיט, וואָס מער צו ענגיסן פון די יידישע פיינען.

וועז עס איז אָנגעקומען די ציווילע דייטשע מאכט איז אַרויסגעגעבן געוואָרן דער ערשטער באַפעל צו טראָגן געלע לאטעס. אונטער דער דא־

זיקער גזירה זענען אַרונטערגעפאלן אַלע יידן, אָנהייבנדיק פון צען יאָר אלט, אָפּצוהיטן דאָס אויספירן פון דעם דאָזיקן באַפעל איז איבערגע־געבן געוואָרן דער אָרטיקער פּאָליציי, וואָס האָט זיך רעקרוטירט פון די היגע קריסטלעכע איינ־ווויינער.

בערך דריי חדשים נאָכן אַריינמאַרש פון די דייטשן האָט זיך אָנגעהויבן דאָס שאַפן פון דעם פרוזשענער געטאָ. יידן האָבן אָנגעהויבן אַרויסצו־קריכן פון זייערע באהאלטענע קעלערן און לעכער און זיך געשטופט אין די גרענעצן פון געטאָ. דער געטאָ האָט אַרומגענומען די שמאָלע געסלעך אַרום שול־הויף, אַריינגעמענדיק די דריי אָפּגעשניטענע גאסן — די סעלצער, קאָברינער און שערשעווער (בריסקער). אין די ענגע גרענעצן פון געטאָ זענען אַריינגעקוועטשט געוואָרן חוץ די פינף טויזנט יידן פון שטאָט, אויך די יידישע איינווויינער פון די אַרומיקע ישובים ווי: שערשעוו, פּאָפּעלעוו, מאַלטש און אַנדערע ישובים, וואָס זענען געקומען אין געטאָ אַריין זיך צייטווייליק „ראַטעווען".

אַ גאנצן טאָג האָבן די גאסן געפוסטעווען. פון צייט צו צייט פלעגן זיך באַוויזן אין די יידישע געטאָ־גאסן א פּאָר געשטאָפּאָניקעס, וואָס זענען געפירט געוואָרן דורך אַ יונגן קריסט, דעם זון פון פאָנטשאר, וואָס האָט געווויינט הינטער די מאָגיל־קעס. ביי איינעם אזא „באזוך" זענען ארעסטירט געוואָרן די ערשטע 15 יידן פון געטאָ, וואָס זענען טאָקע געווען די ערשטע קרבנות.

דאָס גאנצע לעבן אין געטאָ האָט זיך קאָנצענט־רירט אַרום אַרבעטס־אָמט, איינגעפירט דורכן פרו־זשענער איינווויינער לייבל גאָלדבערג. דאָס אַווענק־גיין און קומען פון דער אַרבעט האָט צוגעציגן די אויפמערקזאמקייט פון אלע געטאָ־איינווויינער. די אַרבעטער זענען באַגלייט געוואָרן צום געטאָ־טויער און פּאַרנאָכט האָבן יידישע מאמעס אויסגעקוקט מיט פּאַרזאָרגטע פנימער דעם צוריקקער פון זיי־ערע קינדער. יעדער טאָג האָט געבראכט טרוי־

*) פּראָגמענטן פון א בוך אין מאָנוסקריפּט.

עריקע נייס — געשלאָגענע, צעבלוטיקטע, אומ־גליקס־און טויט־פאלן.

***

...ראש־השנה תש"ג. אויסערלעך איז דער טאָג געווען ווי אַלע אַנדערע טעג אין געטאָ; די זעלבע דראָטן און וואַך־פּאָסטנס, די איינווינער פאר־שפּארטע אין זייערע הייזער האָבן אַרויסגעקוקט דורך די פענסטער.

ווי אויף להכעיס איז דער טאָג געווען א זוני־קער. אין די הייזער, הינטער די פאַרהאַנגענע פענצ־טער האָט זיך אַ הייליקייט אַראָפּגעלאָזן; די ווייּ־נעניקע מאמע איז געשטאַנען ביי די ברענענדיקע ליכט, די יידישע קינדערלעך האָבן די ערשטע דער־פילט דאָס אָנקומען פון ימים־נוראים און זענען זיצן געבליבן אויף זייערע ערטער ווי זיי וואָלטן געווארט אויף א ווייטערדיקן באַפעל. אַ מורא האָט אַרומגעכאפּט די יידישע קינדער אין אָנבליק פון דער אַרומיקער וואך און שטעכעדיקע דראָטן. וואָס־פאַראַ זינד זענען זיי באַגאַנגען? פארוואָס איז זיי באפאלן אַזאַ שרעק? אפשר זענען זיי טאַקע אין זייער קינדערשער פאַנטאַזיע די שוידערלעכע שטראָף און זיי ציטערן, די משהלעך און שלמהלעך, היינט אינעם טאָג פון יום־הדין, ווען ס׳דארף פאלן דער אורטייל: מי בחרב ומי ברעב, מי במים ומי באש? זיצן זיי מיט אויסגעבלייכטע פנימער און קוקן שטייף אין די אויגן פון טאַטע־מאַמע, ווי זיי זאָלן פרעגן: וועט דער נייער יאָר ברענגען נאָכ־מער שלעכטס? אָדער גאָר א גאולה שלמה?

מיט טליתים פארשטעקט אונטערן בגד שלייכן זיך יידן דורך די שמאָלע געטא־גאסלעך; פארביי די דראָטן אונטער שטעכעדיקע בליקן פון די דיי־טשע און פוילישע וואַך־פּאָסטנס גייען זיי אין דער ריכטונג צום גרויסן בית־המדרש אויפן שול־פלאץ, דער איינציקער בנין אין תחום פון געטא, וואָס איז נאָך ביז דאָן געבליבן נישט באוווינט דורך יידן.

אין אַלטן בית־המדרש האָט זיך צוזאַמענגע־קליבן אַ קליין הייפל יידן. איבערגעדעקט מיט טליתים זענען די פנימער געוועזן צו מזרח. פון צייט צו צייט וואַרפן זיי זייערע בליקן צו די האַלב־פארטונקלטע פענסטער — אפשר קומט אָן א פרעמדער. כאָטש פון פאַרנט, א פאָר געבריידעס פון בית־המדרש איז געשטאַנען אַ אייגענע וואך און אַכטונג גיבן, אז אין פאַל וועט ס׳וועט זיך באַ־וייזן אָן ס.ס.־מאַן, זאָל ער געבן צו וויסן די מתפּללים — האָט דאָך די אומרויקייט געהערשט צווישן די אָנגעשראָקענע יידן. דער רב איז לשם זיכערקייט געבליבן אין שטוב. א שטיל געווויין רייסט זיך פון יעדנס הארצן, וואָס וועלט פאר־וואנדלט אין א גרויסן וויי־געשריי צום אלמעכטיקן. אין יאָמערלעכן געוויין רייסן זיך די וועלטער, וועלכע וועלן יאָר־אין יאָר־אויס אונטערגעטראָגן צום רבונו־של־עולם.

דער אמאָליקער גרויסער בית־המדרש, וואָס פלעגט אין אַ נאָרמאַלן ראש־השנה אַריינגענעמען אין זיך טויזנטער יידן האָט דאָס מאָל קוים צונויפגע־קליבן אַ פאָר מניינים יידן.

צענדליקער "מנינים" זענען איינגעאָרדנט גע־וואָרן אין פארשיידענע ערטער, פארשטעקט אין חדרי חדרים, אז קיין פויגל זאָל נישט וויסן און זיי האָבן אין דער שטיל פאַרגאָסן ימים טרערן, מיט הארצרייסנדיקע תחנונים... דורך די פאַרמאַכטע לאָדנס האָט זיך פון צייט צו צייט דערטראָגן אַ שטילער געווויין, אַ פאַרשטיקטער געבעט "פארגיב אונדז די זינד און לאָז לעבן אונדזערע אומשולדיקע עופהלעך"...

די יונגע זענען ווי יעדן טאָג אַוועק צו דער אַרבעט.

דער געטאָ איז ווי פאַרשטומט געוואָרן, דאָס לעבן איז אָפּגעשטעלט געוואָרן. דער העכסטער שופט דארף היינט משפּטן. זיצן אַלטע מאַמעס פארשלאָסן אין זייערע ד׳ אמות און זאָגן אַ גאנצן טאָג תפילות.

מאַמעס האָבן נאָך שטאַרקער געדריקט צו זיך זייערע אומשולדיקע קינדערלעך, היים באדעקט זיי מיט טערן און אין האַרצן געטראָגן א קללה צו די באַצווינגער און מערדער. דער שופר־רוף האָט נאָך בולטער געמאכט די טיפע וווּנד. ביי יע־דער תקיעה, וואָס האָט נישט געטאָרט דורכדרינ־גען דורך די פאַרמאַכטע לאָדנס, האָט זיך פון איינ־געשרומפענע הערצער אַרויסגעריסן ווי מיט פרעמדע קולות אַ הייסער רוף: הער צו, גאָט, אונד־זער געשריי, דו אָב הרחמים.

יידן האָבן בשעתן דאוונען געחלשט און פרויען האָבן ספאָזמירט. דער גאַנצער וווייטיק און צער האָט זיך אָנגעזאמלט אין די ענגע צימערלעך פון די מתפּללים. די איבערמענטשלעכע איבערלעבונ־גען האָבן געפונען אַ תיקון אין מחזור.

***

...די כסדרדיקע "זויבערונגס־אַקציעס" מצד די דייטשע פאַרניכטונגס־באַטאַליאָנען האָבן אויסגע־לוידיקט פון יידן דעם גאַנצן אַרומיקן געגנט. פרו־זשענער געטאָ איז געבליבן ווי אַן אינזל אין דער גויישער סביבה. א געטא, אָפּגעשניטן פון דער וועלט, אַרומגעצוימט מיט דראָטן, וואָס זענען פון טאָג פון זייער אַנטשטיין דריי מאָל "מאַדערניזירט" געוואָרן און לסוף געפלאָכטן אין זיגזאגן.

אין דעם תחום האָבן יידן זיך באַוועגט, גע־

אַרבעט און אויפגעשטאַנען לויט אַ באַפעל. האָבן געווארט אויפן ענדגילטיקן טאָג, וועו דאָס אלץ וועט מיט איינמאָל פארשווינדן ווי א שלעכטער חלום.

אין די טויזנטער יידן, וואָס האָבן אָנגעפילט די האַלב איינגעפאַלענע גטאָ־הייזער און געטאָ־לע־כער האָבן טייל געפרווט זייען א גלויבן, א בטחון: „פרוזשענע וועט דער אַלגעמיינער אומגליק אויס־מיידן, ווייל זיי וועלן שוין נישט באווייזן"... און א „בולטן" סימן האָבן זיי געהאַט: אויף אַ שטח פון הונדערטער קוואדראט קילאָמעטערס איז יעדער יידישער זכר אָפגעמעקט געווארן און נאָר „אויס־דערוויילטע" יידן פון יענע וויסטע געגנטן וועלן געבראַכט אין פרוזשענער גטאָ. יידן אין גטאָ האָבן געשאפן וואָס מערער, געצאָלט פינקטלעך קאָנטריבוציעס אין געלט, גאָלד און זילבער. וואר־שטאַטן האָבן אויסגעפערטיקט וואַרעמע זאכן, וואָ־לענע שקאַרפעטן און פוטערלעך. מען האָט גע־פרווט באַרעכטיקן די אַרבעט: אפשר וועט דאָס ברענגען דעם דערווארטעטן נס פון גאולה.

אַ פלוצלונגדיקע אנטוישונג האָט אויפגעווען דעם גטאָ־ייד פון זיין לעטארגישן שלאָף.

הונדערטער שוץ־פאָליציאנטן, אַ געמיש פון דייטשע און פוילישע פרייוויליקע, האָבן אַרומגע־רינגלט דעם אַזוי אויך באפעסטיקטן גטאָ־צוים. דער פאַרקער מיט דער אַנדערער זייט שטאָט, אַ זאַך, וואָס איז אויך פריער געווען שטאַרק באגרע־נעצט, איז אינגאנצן אָפגעשטעלט געווארן. א פרא־גע, וואָס האָט שוין מאָנאטן־לאנג געעגבערט יעדנס מוח איז אַרויפגעשווומען: וואָס הייבט מען אָן צו טאָן? ווי אַזוי ראַטעווען מען זיך?

די געטאָ־איינווינער, וועלכע האָבן נעכטן גע־פירט אַ קאַמף פאַר זייער זעלבסטדערהאַלטונג, אַ קאמף מיטן הונגער, האָבן דערשפירט אָן אָנקומענ־דיקע צרה, — דעם טאָג פון אומקום, „אַז אויך מיר קענען נישט זיין בעסער ווי די יידן פון אַרום, וועמען דער גורל האָט שוין לאנג געטראָפן".

פון מויל צו מויל האָבן זיך געטראָגן די ווער־טער: און וואָס וויטער? אפשר מאכן צוגרייטונגען... אונטערצינדן דעם גטאָ?... אַרגאַניזירן זיך און שטעלן אַ ווידערשטאַנד דעם בלוטיקן שונא?.. זיך פאַרטיידיקונג קעגן די אַריינדרינגער?... און.... צוליב וואָס האָבן מיר געווארט ביז איצט...

טויזנטער אָזעלכע פראגן האָבן געעגבערט דער קאמפסלוסטיקער יוגנט, וועלכע איז אָבער געווען מאכטלאָז, אָן וועלכע ס׳איז צוגרייטונגען אויפצונע־מען א קאמף. דערפאַר האָט זיך אָבער אָנגעהויבן אונטער די הייזער א פיבערהאפטע „אונטערערדי־שע" אַרבעט. צענדליקער און אפשר הונדערטער קאנאלן און סתם גריבער זענען דורכגעפירט גע־ווארן אונטער דער ערד מיט אויסטערלישע שטאַרק־מאסקירטע דורכגענג. ס׳האָט זיך אָנגע־הויבן א געווען־געיעג: ווער וועט שאפן א בעסערן און זיכערן מקום־מקלט אונטער דער ערד. אנדערע האָבן זיך געגרייט אין וועג אַריין, אויף דער אַנדע־רער זייט, אין ריכטונג פון די אַרומיקע גרויסע וועלדער.

אַ מרה־שחורה האָט זיך אַראָפגעלאָזן איבערן גטאָ. דער טויט־געשפענסט האָט אַלעמען אַרויס־געיאָגט אויפן גאס און נישט געלאָזט רוען. אַלטע יידן האָבן זיך פאַרשלאָסן אין זייערע ענגע ד׳ אַמות און געזאָגט אָן איבעררייס תהילים און געפרווט אַזוי אַרום אָפשרייען די גזירה. יונגע האָבן גע־בלאנקעט איבער די גאַסן, סודותדיק געזוכט א רע־טונג, נאָכגעקוקט, וואָס עס טוען אַנדערע און גע־שאפן פלענער, ווי אזוי זיך צו ראַטעווען פון דער פאַרמאַכטער שטייג.

די פּליטים־גאס, פאטאפווקע, אי׳ שטאַרק באַ־לעבט געווארן. דורך די שמאָלע, אַרומיקע געסלעך, צווישן די איינגעזונקענע הייזקעס מיט די שטרוי־ענע דעכער, האָבן געשטראָמט הונדערטער גטאָ־יידן צום אָפענעם פעלד, וווּ עס ציען זיך די דראָטן. די געסלעך, וווּ דער הונגער האָט כסדר געוועל־טיקט, און די הייזקעס, וווהין ס׳האָט זיך אַריינגע־כאַפט לייכטזין און געפאַלנקייט צווישן די הונגעריקע, זענען איצט פארוואנדלט געווארן אין אַ „סטראטעגישן" פונקט. פונדאנען איז אָבסער־ווירט געווארן די אַרומיקע געגנט. דאָ האָט מען אויפגעזאמלט זאפאסן פון עכט, וואָס וואָלטן גע־קענט זאט מאכן די הונגעריקע.

מיטן צופאַלן פון דער נאַכט איז דאָס גאנצע גרינע פעלד אַרום, באשאָטנט מיט א שלייכנדיקער מענטשן־מאסע, וואָס האָט געקראָכן אויפן בויך פאַרויס, וואָס נענטער צו די דראָטן. שפּטשענדיקע קולות האָבן זיך געטראָגן פון בערגל צו בערגל, פון מענטש צו מענטש. און אַנטקעגן האָבן צענדלי־קער לופעס פאַרשטעלט דעם וועג. די פרייהייט איז אָפּגעטיילט געווארן מיט דראָטן און אַ גוט בא־וואָפנטער וואך. נאָר א בליץ־שטורעם, וואָס וואָלט מיט זיך געבראכט א סך קרבנות, וואָלט געקענט גורם זיין, אז דער שטאַרקער אַרומיקער פאנצער זאָל דורכגעריסן ווערן. די עלטערע האלב־פאר־שאָוועטע ביקסן וואָס זענען געווען אין גטאָ, וואָלטן וויניק וואָס געהאָלפן אין דער אָפענסיווע.

שעהן זענען פארביי און אין דער ליכטיקער לבנה־נאַכט זענען טויזנטער גטאָ־יידן געלאָגן און געווארט. הונדערטער „באפעלן" זענען אדורך הין

און צוריק. אָט וועט זיך אָנהייבן, נאָר איין רוף, אָבער די מאסע איז ווי פארגליווערט געוואָרן. בלאָנדזשענדיקע אויגן האָבן שעהן־לאנג אָבסערווירט פנים־אל־פנים די מערדער פון דער אַנדער רער זייט און קיינער רירט זיך נישט.

פארן גאנצן געטאָ איז דאָס מאָל געווען א לילי־שימורים, א נאכט פון דערווארטונג, — וואָס וועט ברענגען דער מאָרגן?..

— און אין דער זעלבער דראַמאַטישער נאַכט, ווען דער גאנצער געטאָ איז אָנמעכטיק געשטאַנען פאָרן שייד־וועג: — אונטערצינדן דעם געטאָ און זאָל דער בלוטיקער שונא נישט האָבן וואָס צו רויבן, אָדער צעשפאָרן די געטאָ־צוימען און גיין אין קאמף — האָבן זיך פארקליבן אין הויז פון וויצע־פאַרזיצער פון יודען־ראט די עליטע פון געטאָ און האָבן באַשלאָסן אויף אַן אייגנארטיקן אופן מאכן א סוף צו זייער לעבן, כדי נישט אַריינ־צופאַלן אין די הענט פון די רוצחים. נאָך א ברייטן ישוב־הדעת מיטן אָנטייל פון דער פרוי דר. גאָלד־פיין, האָט די גאנצע פארזאמלטע אינמעליגענץ זיך אויסגעלייגט אין אָנגעפילטן צימער מיט רויך (גאז) און אַזוי־אַרום געוואָלט פאַרענדיקן זייער לעבן און געבראכט ווערן צו קבר ישראל.

גאנץ פרי, וען די געטאָ־איינווינער זענען נאָך דער שלאָפאָזער נאכט געקומען אין די גאסן, האָבן הונדערטער יידן זיך געזאמלט ארום דעם גרויסן הויז אויף קאָבריגער גאס. אַ וויסלעכער נעפּל האָט זיך געריסן דורך די פענסטער אין גאס אַריין. אייניציקוויייז האָט מען אַרויסגעפירט אויפן הויף די האלב־פארחלשטע פון גרויסן פארגאזטן צימער. נאָכן געבן זיי מעדיצינישער הילף זענען זיי געקומען צו זיך. נאָר איינעם, מיטן נאָמען ניצ־קין, איז נישט געלונגען צוריקברענגען צום לעבן.

...צייכנס פון בלוט האָבן באַדעקט זייטיקע סטעזשקעס, אויף וועלכע ס'האָבן ביינאכט גע־טראָטן געטאָ־מאַרטירער, וווייטערדיקע זענען גע־קומען נאָך זיי. שווער איז געווען דער געטאָ־צוים אַנטקעגן אומגעקראָכענעם ווילן פון געטאָ־קעמ־פער.

די שטאַרקע וואך ביי די דראָטן איז געבליבן...

***

אין אַ קאַלטן, וינטערדיקן יאנואר־טאָג, זענען צוויי פאַרטיזאנער — סעגאָל און מייטשיק, געווע־זענע אייניווינער פון געטאָ, געקומען דורך אן אונ־טערערדישן אַרייננאנג, מיט א וויזיט אין ביורא פון „יודען־עלטסטן". מיט הייס־געוואָר פארשטעקט אין בוזים און אָנגעטאָן אין פויערישע פעלצן, זע־נען זיי געזעסן, אונטערהאלטנדיק זיך מיטן פרע־זעס יאנאָוויטש מכוח הילף פאַר די פרוזשענער וואַלד־מענטשן.

דער קליינווויקסיקער און וואַכזאַמער פרעזעס האָט זיך אינטערעסירט מיט אַלע פראָבלעמען, לע־גאַלע און אומלעגאלע, וואָס האָבן געהאט א שייכות צום געטאָ. ער איז וועגן אלץ געווען אינפאָרמירט. חוץ די ליידן, מאַטערנישן און טאָג־טעגלעכע זאָרגן פון געטאָ־ייד, האָט אים אויך אינטערעסירט די הילף, וואָס האָט וען ס'איז באדארפט קומען פון די נישט־יידישע פאַרטיזאַנישע אָפּטיילונגען, וואָס האָבן שוין צו יענער צייט קאָנטראָלירט אלע וועגן און וועלדער.

די צוויי געטאָ־פאַרטיזאנער זענען געווען די „אַמבאַסאַדאָרן" פון וואַלד און האָבן דעריבער אָפט באזוכט די געטאָ־יידן, זיי צוגעגעבן מוט, געראפן צו גיין אויף זייערע וועגן.

די ענגע גרענעצן פון געטאָ און אייגנארטיק לעבן, האָבן אויך אויסגעפורעמט א נייעם טיפ מענטש מיט א נייעם סאָרט יידן, וועלכער האָט זיך אויסגעטאָן פון אלץ און געבליבן גלייכגילטיק צו אלע ליידן און זאָרגן. מען איז געזעסן און געווארט אויף א־מבאַשטימטעס...

ס'האָבן זיך געשאפן א גאנצע ריי קרייזלער, קאָרטן־שפילער און פארווילונג־ערטער. פאר די מאָגערע פאַרדינסטן און פון די לעצטע אָפּגעש־פּארטע זאָפאָסן, האָבן פרויען צוזאַמענגעשטעלט נייי־קאָמבינירטע ביליקע מאכלים. כלומרשטע פאַר־טיזאַנער, וועלכע האָבן קיינמאָל דעם וואַלד נישט געזען, האָבן זיך געדרייט איבערן געטאָ און ge־לעבט פון אויספרעסן געלט ביים „יודענראָט" פאַר זייערע מכלומרשטע „צילן". די זייטיקע פויערישע כאַטקעס, אינערהאלב דעם געטאָ, וווּ ס'האָבן אין גרויס דחקות געלעבט צענדליקער פארטריבענע משפחות, עוואקויירטע פון אלט־אינגעזעסענע יידי־שע מקומות, האָבן צוגעצויגן די אויסזיכטסלאָזע יונגע מענער פון געטאָ. ביי דער שיין פון נאפט־לאָמפן און חלב־ליכט האָבן פאַרלעך זיך געשווארן אייביקע טרייאשאפט. צווישן די דראָטן האָבן זיך נייע פאַרלעך פארבונדן און געשאפן א פרישע נעסט פון פאַמיליען־לעבן מיט נייע קאנדידאטן פאַר דער הפקרדיקער עקזיסטענץ.

מיטן צונויפפּרעסן ענגער דעם געטאָ און מיטן פארקלענערן די אזוי אויך שטאַרק־קאָנטראָלירטע אַרבעטס־קאָמאנדעס, האָט זיך אין געטאָ עפּעס א ריר געטאָן. די צוויי קעגנגעזעצטע שטרעמונגען: פאַרטיזאנער און בונקער־יידן, האָבן געפירט א שטילן קאמף צווישן זיך פאר העגעמאָניע איבערן געטאָ. דער קאמף איז אָנגעגאנגען צוליב געווער— סחורה, וואָס איז געווען א יקר־המציאות און יעדע

גרופּע האָט גענישטערט פּאר אירע צוועקן. יעדע גרופּע האָט געצויגן אויף איר זייט און דאָס האָט געבראכט צו גרויסע סכסוכים און בלוט־פּאַרגיסונג אין די אייגענע רייען.

אין די דאָזיקע אָנגעשטרענגטע טעג, אין די נאָכמיטאָג־שעהן, זענען די צוויי אויבנדערמאָנטע פּאַרטיזאַנער רויק זיך געזעסן אין בנין פון „יודענראַט" זייענדיק זיכער, אז אין גאָטאָ וועט זיי קיינער נישט פּאַרראַטן.

אַ צופּאַל האָט אָבער געוואָלט, אז גראדע אין דער צייט זאָל דער גאָטאָ־קאָמענדאַנט, א געשטאָפּאָוויק, זיך פֿלוצלונג באוויזן מיט זיין מאָשין ביים בנין פון „יודענראַט" (ווי אַזוי ער האָט גאָטראָפּן אזוי פּינקטלעך בלייבט אויף אייביק א סוד) און נאָך באַוויזן צו זען, פּנים אל פּנים, די צוויי פּאַרטיזאַנער. זיינע נאָכשיסנדיקע קוילן האָבן גאָטראָפּן דעם אַלטן הויז־וועכטער, וועלכער איז געפּאַלן אַ באַגאָסענער מיט בלוט. דער קרבן האָט גאָר גלייך אויפֿגעהערט צו זיין. דער רעזולטאט פון דער דאָזיקער באַגעגעניש האָט זיך גלייך געלאָזט פילן.

נאָך אין דעם זעלביקן טאָג איז געקומען א באַפעל: ביידע פּאַרטיזאַנער מוזן צוגעשטעלט ווערן צו דער דייטשער מאכט — אין קעגנפאל וועט דער גאַנצער געטאָ עוואַקויִרט ווערן.

אין דער דאָזיקער קריטישער נאכט האָבן שוין אויף אלע וועגן און שטעגן געצויגן הונדערטער פּויערישע שליטנס אין דער ריכטונג פון געטאָ. פּרייוויליק האָבן צענדליקער פּויערים געשטראָמט מיט זייערע מאָגערע פּערדלעך, כדי מיט אינמאָל רייך צו ווערן פון יידישן אומגליק.

ס׳איז געווען א נאכט פול מיט שרעק און אומרויקער דערווארטונג. טויזנטער חלב־ליכט האָבן אונטער דער ערד פון געטאָ, אין קעלערס און בונקערס, באלויכטן די צום טויט־צעשראָקענע פנימער מיט דער נאָגנדיקער פראגע:

בלייבן — אָדער מיטגיין... — באהאלטן דעם אייגענעם קערפּער — אָדער גיין אויפן ליידנסוועג פון אַלטן פאָטער און מוטער, פון קליינע קינדער און עופּהלעך... פון די וואָס קענען נישט אוועקגיין?

דער גאנצער געטאָ איז די נאכט געווען איינגעזונקען אין פינצטערניש. נאָר פון „יודענראַט" בנין האָט אַרויסגעשיינט א שוואכע, קוים באמערקבארע ליכטיקייט. א גאנצע נאכט איז מען דאָ געזעסן און נאָכגעטראכט, נאָכגעפּאַרשט די לעצטע געשעענישן.

אונטער די פינצטערע פענצטער פון די געטאָ הייזער, האָבן טויזנטער אָנגעשפּיצטע אויערן זיך צוגעהערט צום גערויש פון די שליטנס, וואָס זענען אלץ נענטער געקומען צום געטאָ און אָנגעפילט דעם שטאָטישן מארק־פּלאַץ.

דאָ און דאָרט האָט זיך דורך דער פינצטערניש דורכגעשלייכט א מענטשן־פּיגור, וועלכע האָט געאיילט צו א שכן, א פרייַנט, העלפן אים אינפּאקן דאָס ביסל, פון יאָרן אָפּגעשפּאָרטע זאכן און בעטגעוואנט.

דער באפעל פון עוואקואציע איז געקומען גאנץ פרי, באגינען. ביי די שוועלן פון די הייזער זענען שוין געלעגן די אָנגעגרייטע פּעק און טשעמאָדאַנעס. איבערן געטאָ האָט זיך געטראָגן דער ריח פון פּריש־געבאקענעם ברויט, וואָס וועט דארפן שפּייזן דעם גאנצן טרויעריקן וועג. צענדליקער פרוכט־לאָזע זיצונגען זענען אָפּגעהאלטן געוואָרן פון פאר־שיידענע באזונדערע גרופּן. די הילף פון אויסערן געטאָ איז נישט געקומען. אַלטע פריינט פון דער גויישער זייט זענען איבערנאכט געוואָרן בלוטיקע שונאים. קריסטלעכע שכנים, מיט „פּראָטעקציע", זענען געקומען אין געטאָ אויסבעטלען א ביסל בגדים און ווערטפּולע חפצים ביי די יידן אויף דערווייל... צוגעזאָגט כלומרשט באהאלטן ביז די מגפה וועט אריבערגיין...

מצד דעם „יודענראַט" זענען געמאכט געוואָרן די לעצטע פרוון אָפּצושרייבן די גזירה.

א סך גזירות זענען דאָך ביז איצט אָפּגעשריגן געוואָרן דורך מתנות פאר די ווייבער און געליבטע פון די מערדער. פאר וועדטפּולע פּעלצן און רינגען. דאָס מאָל איז געווען א צו טייערע געלעגנהייט פאר די, וואָס האָבן שוין מיט אומגעדולד געווארט אויף דעם לעצטן באַפעל פון פולשטענדיקער פאַרניכטונג.

ווי א טרויער־צוג, האָבן זיך באווגט און אויפגענומען געוואָרן דורך די געטאָ־איינווויינער, די שליטלעך, וואָס האָבן זיך אויסגעשטעלט אויף דער לאנגער סעלצער גאס. נאָך זיי זענען געקומען, פאַרמירט אין רייען, די ס.ס.־לייט מיטן געטאָ־קאָמענדאנט בראש.

איינציקווייז האָבן די רעזיגנירטע יידן פון פרוזשענער געטאָ פאַרלאָדן אויף די שליטנס זייער בעטגעוואנט, הויז־געשיר און אַלטע, שוין לאנג נישט גערירטע טשעמאָדאנעס.

...א טויטע שטילקייט האָט געהערשט לענגאויס דער גאס. נאָר אן אָפּהילף פון טריט אין סקריפּנדיקן שניי האָט דורכגעשניטן די קאלטע לופט. פון הויז צו הויז, פון צימער צו צימער זענען געגאנגען די ס.ס.־לייט און געטריבן די צום טויט־צעשראָקענע יידן אויפן וועג פון אומקום.

געווען איז דאָס דעם 28טן יאנואר 1943.

פיר טעג האָט געדויערט דאָס „אויסזידלען" די יידן פון פרוזשענער געטאָ.

ווי אַזוי שאַפט מען געוועָר

דאָס איינשאפן הייס־געוועָר און בעיקר דאָס אַריינטראָגן אָט די „לעבעדיקע" פייער־טיילן אין פרוזשענער געטאָ — דאָס אַלץ פאַרדינט באַהאַנדלט צו ווערן באזונדער. פאר א נאַרמאל לעבנדיקן מענטשן, ביי נאַרמאלע אומשטענדן און באדינגונגען וועט דאָס אויסקומען פאנטאסטיש און אומאויספירלעך: — דאַרפסט דורכשמוגלען געווער ווען צעזן פאַר אויגן קוקן דיר נאָך, דו מוזסט דורכגיין א שטרענגע וואך און קאָנטראָל־שטעלעס, ווו דער מינדעסטער חשד מיינט אומקום. דאָך שאפט שוין יעדע צייט, יעדע סביבה אירע העלדן. איינער פון אָט די איז געווען איצל פרידבערג, פון דער פרוזשענער יוגנט מיט נישט קיין גאַנצע 22 יאָר אלט — אָבער פול מיט ברען און ענערגיע, אַרויסווייזנדיק פעיקייטן אויף א סך געביטן. (בשעת דער רוסישער אַרדענונג אין די יאָרן 41־1940 דערהויבן געווארן צום אמט פון אן אינספעקטאָר אין דער פרוזשענער באַנק). אין געטאָ איז ער באַשטימט געווארן אלס קאָלאָנען־פירער פון אַן אַרבעטס־קאָמאנדע און איז אַרויס מיט יידן מחוצן געטאָ צו פארשידענע ארבעטן.

איינע פון א סך אזעלכע קאָמאנדעס, איז געגאנגען אַרבעטן אין די קאזארמעס, וואָס זענען געלעגן אויף העלפט וועג קיין לינעווע. גאנץ פרי, מיטן אַנהייבן טאָגן, איז מען אַרויס צופוס אַהין און צוריקגעקומען פאַרנאכט.

איצל פרידבערג פאַרבינדט זיך מיט מרדכי־בער סעגאל און איזראָעליט (ביידע האָבן געהאט צו זאָגן איבער דער ארבעטס־פארטיילונג אין געטא) און צוזאַמען שאפן זיי דעם ערשטן פלאן פון אַרגאַניזירן א גרופע ספעציעלע פארטריוונגס־מענטשן, וואָס זייער אויפגאבע דארף זיין „באארבעטן" די קאזארמעס.

אָט די גרופע האָט עס געעפנט א ניי בלעטל אין דער געשיכטע פונם פרוזשענער געטאָ־לעבן. די גרופע איז זאַרגפעליק צוזאמענגעשטעלט געווארן און איז באשטאָנען פון פאכלייט, מיט א פאַרויס באַשטימטער מיסיע און פשוטע ארבעטער, וואָס האָבן באדארפט דעקן די פאַכלייט. אָבער נאָר איינצלנע פון די פשוטע ארבעטער האָבן פון דעם אַלעם געוווסט. אויפן אָרט אין די קאזארמעס, ביי דער ארבעטס־פארטיילונג, איז אַלץ געווי געווארן אויסגעשפירט ביז וואנען ס׳זענען אנטדעקט געווארן די סקלאדעס מיט רוסיש געווער, וואָס זענען בשעתו אַוועקגענומען געווארן ביי די רוסישע געפאנגענע.

איצל האָט זיינע ידיעות וועגן געווער זיך איינגעשאפן אין די צייטן פון דער אַמאָליקער „פ.ווו." (פוילישע Przysposobienie Wojskowe מיליטעריש יוגנט־אַרגאַניזאציע), ווו ער האָט דורכגעמאכט מיליטעריש איבונגען. איצט איז געווען זיין אויפגאבע אפצוציען דאָס אויפמערקזאמקייט פון דער דייטשער וואך וואָס איז געשטאַנען ביי די סקלאדעס. פאררעדן זיי מיט פארשידענע שפיצלייגן: ווי רינגעלעך, מאַגאַזראמען, זאכן וואָס האָבן זייער געלאָקט דעם דייטשן זעלנער. די קאָלאָנען־פירער האָבן זיך אויך באַמיט צו פארשאפן צוטרוי מיטן שענקען א סך ווערטפולע זאכן די וואך־פאָסטנס און די, וואָס האָבן געהאט דעה ביי וואָס צו באַשטימען. אויף דעם ציל האָט דער „יו־דענראַט" געהאַט ארגאַניזירט ספעציעלע זאכן.

די נאַוויוויטעט פון די זעלנער איז אויסגענוצט געוואָרן. די פאכלייט פון דער גרופע האָבן אָנגעהויבן פארשטעקן צוגעקליבענע געווער־טיילן אונטער די קליידער. ס׳זענען ארויסגענומען געווארן אויף א זיכערן פלאץ גראנאטן און קוילן פאר די ביקסן, און מען האָט זיך געגרייט צום אַרויסגיין פון די קאשארן מיטן „רויב". די באשטימטע „קוילן טרעגערס" פלעגן אָנטאָן ספעציעלע הויכע שיך און אין די וועטלעך ארומלייגן מיט 15 קוילן. די גראנאטן זענען אָנגעבונדן געווארן אַרום די פיס מיט ספעציעל רויט־באשמוצטע באנדאזשן. א טיילי האָבן געהאט אויף זיך גרויסע ארבעטס־קאָמבינאזאָנען, וואָס ס׳זענען אויפגענייט געווארן מיט טאָפלטע קעשענעס, און האָבן געקענט אויפנעמען גרויסע קוואנטומס פון קוילן. פון די ביקסן זענען אָפגעבראָכן געווארן די הילצערנע טיילן און די אייזערנע טיילן זענען אַריינגעשטעקט געווארן אונטער די קליידער. די הילצערנע טיילן, זענען שפעטער צוגעארבעט געווארן אין געטאָ דורך א ספעציעלן פאכמאן מיטן נאָמען מיאָדאָוניק (אַ געטאָ־אייניווינער, וואָס איז געבראכט געווארן מיט די טראנספאָרטן פון ביאליסטאָקער געטאָ).

בכדי אָפצונארן די וואך־פאָסטנס ביים געטאָ־טויער האָט יידל באזאָרגט דער גרופע אַרבעטער מיט עסנווארג ווי: פוטער, גרויפן און ברויט, אָדער אַנגעהאקטע שטיקלעך האָלץ. אין „ערגסטן פאל" איז מען אָפגעקומען די שטראָף ביים טויער. מיטן רעקווויזירן דאָס שפייז און האָלץ. אין דער באַשטימטער שעה, ווען יידלס אַרבעטס־קאָלאָנע פלעגט זיך דערנענטערן צום געטאָ, פלעגן זיי באקומען פון געטאָ־אַרויס א סימן (דורך די אויבן־דערמאָנטע מרדכי־בער סעגאל אדער איזראָעליט) ווי אַזוי עס זעט אויס די רעוויזיע ביים טויער און ווי אזוי זיי דארפן זיך פירן.

דאָס גאנצע אַריינגעטראָגענע געווער איז געוואָרן אין דער קאזארמע אויפגעשטעלט אין א באַזונדערן פלאץ, אין א שאפ, וואָס איז אויך געווען אַ טייל פון דער ארבעט. דאָס האָט אויך ערלויבט צו ווערן באקאַנט מיט אַלע פלעצער, וווּ מען האָט געקענט אָפלייגן אַ טייל פון דעם געווער, אויב עס איז נישט געווען מעגלעך צו ווערן אַליין מיט אַלעמען. אַזוי האָט מען אויך באקומען אַ באַשרייבונג פון אַלע פלעצער, וווּ מען האָט אָפגעלייגט געווער.

אין דער ארבעט האָט יידל אויך באַמערקט, אַז אין דער קאזארמע איז אויך אַ טייל פון דעם געווער, וואָס איז אַרויסגענומען געווארן פון דער ערשטער פאַרגראָבונג, ווען מען האָט אַרויסגענומען אַלע ווערטפולע זאכן פון די סקלאדעס. אין דער קאזארמע איז אויך אַ טייל פון דעם געווער, וואָס איז אַרויסגענומען געווארן פון דער צווייטער פאַרגראָבונג, ווען מען האָט אַרויסגענומען אַלע ווערטפולע זאכן פון די סקלאדעס. אין דער קאזארמע איז אויך אַ טייל פון דעם געווער, וואָס איז אַרויסגענומען געווארן פון דער דריטער פאַרגראָבונג, ווען מען האָט אַרויסגענומען אַלע ווערטפולע זאכן פון די סקלאדעס. אין דער קאזארמע איז אויך אַ טייל פון דעם געווער, וואָס איז אַרויסגענומען געווארן פון דער פערטער פאַרגראָבונג, ווען מען האָט אַרויסגענומען אַלע ווערטפולע זאכן פון די סקלאדעס.

זאַמלט געוואָרן בסוד סודות ביי שמערל עלמאן אויף קאָבריגער גאס.

מיטן אויסבריטערן די טעטיקייט פון דער גע־שאַפענער גרופּע צוקונפטיקע פארטיזאַנער איז גע־מאכט געוואָרן א פרוי דורכצופירן אן אונטערגרא־בונג, וואָס האָט זיך געצויגן דורך די פעלדער פון אַלעגדרע, דורכשניידנדיק בלאָטנע און האָט בא־דארפט אַרויסגיין אין ריכטונג פון בראנאָווסקיס מיל אויסערן געטא, (דער וועג, וואָס האָט געפירט צו קרוצעלס מיל). דער דאָזיקער פלאַן איז נאָך אַ סך מי בטול געוואָרן, און איז אין מיטן איבער־גריסן געוואָרן.

גלייכצייטיק איז די אַקטיוויסטן באַקאַנט גע־ווָארן א פרישער אָרט פון געווער, וואָס האָט זיך געפונען אויפן וועג צו פּאָלינאָוע אין ריכטונג צום נייעם אַעראָדראָם. דאָרטן איז דורך די דייטשן אויפגעשטעלט געוואָרן א ווארשטאַט צום פאר־ריכטן די פאבראקירטע רוסישע געווער. נישט ווייט פון דעם פלאץ האָט זיך געפונען דאָס הויז, וווּ עס האָט געווויזנט דער דייטשער בירגערמייס־טער פון שטאָט פרוזשענע, אין דעם דאָזיקן הויז איז טאָג־טעגלעך געקומען אויף ארבעט שמערל עלמאַן, געשיקט דורכן אַרבעטס־אמט אין געטא. דאָס פלאץ פון געווער־ווארשטאָט איז געווען גוט באוואכט און ארומגעצו־מט. אינעווייניק האָבן גע־אַרבעט אויך יידישע אַרבעטער פון געטא און דער הויף איז געווען פול מיט האָלץ. — דאָס האָלץ האָט אַרויסגעהאָלפן — שמערל עלמאן האָט ארויס־באקומען פון בירגערמייסטערס ביורא א דערלוי־בעניש אויף צו ברענגען די האָלץ צום הייצן. פונקט צוועלף אזייגער בייטאג, מיטאָג־צייט, האָט שוין אויפן גאס געווארט א קליין שליטל מיט א טאָפּלטן דעק. ביים פארפאָרן אויפן הויף פון ווארשטאָט איז דאָס אָנגעגרייטע געווער־טיילן, וואָס זענען צו דער צייט געלעגן צוגעגרייט, פארשטעקט געוואָרן אין דעם אונטערשטן טייל פון שליטן און פון אויבן איז אַרויפגעלייגט געוואָרן דאָס האָלץ. דער גאנ־צער „טראנספּאָרט" איז טיט דער דערלויבעניש אַרײַנגעפירט געוואָרן אין געטא.

סוף סעלצער גאס, אויפן צווייטן זייט פון שא־סיי, האָט זיך געפונען די ליימאַן־גרופּע, וואָס איז געווען באקאנט מיטן טעראָריזירן די געטא־איינ־ווינער. זייער פונקציע איז געווען צו באוואכן די טעלעפאָן־ליניע פון פרוזשענע אויפן וועג קיין רא־פשינאי. ווען איצל פרידבערג איז אַהינגעקומען מיט זיין גרופּע אויף אַרבעט, האָבן זיי שוין געווּסט, אז דאָרטן קען מען עפּעס „אַרגאַניזירן". ער האָט נאָכגעקוקט אלע צימערן און האָט באמערקט אין א ווינקל קוילן מיט גראנאטן. דא האָט מען אַבער נישט געקענט אַרויסטראָגן אויפן גאס און פאר־שטעקן. דער אָרט איז געווען אן אָפענעד און יעדע באוועגונג האָט געקענט פאראטן, ער נוצט אויס א געווּסע געלעגנהייט און שטאָפּט אָן אין די קליידער און טאָשן קוילן מיט גראנאטן. א בא־לאָדענער איז ער אזוי אריין אין געטא. די קוילן זענען געווען צוגעפאסט צו ביקסן, וואָס זענען מיט א טאָג פריער געבראכט געוואָרן פון די קאזארמעס.

איצלס אונטערערדישע ארבעט איז דערגאנגען צום „יודענראָט", וואָס האָט אין דעם דערזען אַ סכנה פארן געטא. בכדי אים אומשעדלעך מאכן שיקט אים דער אַרבעט־אמט מיט א גרופּע פון 200 אַרבעטער קיין ביעלאָוויעזש, ווו ס׳איז געבויט גע־ווָארן דורכן וואלד א וועג קיין קאמיענץ. זיי האָבן זיך געפונען אונטער דער אויפזיכט פון א דייטשער בוי־פירמע און יעדן זונטיק איז באַזאָרגט געוואָרן פאַר זיי עסן פון געטא.

נאָר ווייזט אויס, אז זיין גורל איז שוין געווען ענג פארבונדן מיט זיין שפּעטערדיקער פארטיזא־נישער אַרבעט. אויך דאָ, נאָך א געווּסער צייט, טרעפט ער זיך גאנץ צופעליק מיט רוסישע פאר־טיזאנער ביים קלייבן יאגדעס אין וואלד. (דאָס זענען געווען געווּעזענע זעלנער פון דער רעגולע־רער רויטער ארמיי, וואָס זענען פארבליבן אין וואלד נאָכן צוריקטרעטן פון דער רוסישער ארמיי). ער טרעפט זיך מיט זיי אייניקע מאָל און עס שאַפט זיך דער נייער פלאָן: בויען זעמליאַנקעס טיף אין וואלד, אַריבערפירן שטופנווייז די ארבע־טער אין וואלד און דעקן זיי מיט אנדערע פון געטא. איצל פּאָרט (מיטן אויסווייז פון דער בוי־פירמע) אין געטא אריין מיטן צווועק צו שטעלן זיך אין פאַרבינדונג מיטן „יודענראָט". דער פּרעזעס, איצל יאנאָווויטש ע״ה, וואַרפט אָפּ קאטעגאריש זיין פאר־שלאג, מאטיווירנדיק, אז דאָס גאנצקייט פון געטא שטייט ביי אים העכער פון סעפּאראטע רעטונגען. דער פרוזשענער „יודענראָט" איז געווען ביי דער מיינונג, אז דעם פרוזשענער געטא וועט אויסמיידן דער גורל פון די אַרומיקע געטאָס, וויל פרוזשענע איז דערקלערט געוואָרן דורך דער דייטשער מאכט אלס יידישער זאַמלפונקט. נאָך דער ליקווידאַציע פון אַלע געטאָס אַרום פרוזשענע האָבן אַלע יידן, לעבנגעבליבענע, אָדער אנטרונענע פון אונטער דעם מעסער, אָדער קויל — געפונען צייטווייליק זייער פלאָץ אין פרוזשענער געטא.

די ארבעט פון דער אונטערערדישער אַרגאַני־זאַציע איז שוין אַבער געווען וויט פארצווייגט און צוגעגרייט. די לופט איז געווען פול מיט אויפרייס־שטאָפן און די פארטיזאנער פון מאָרגן האָבן גע־פילט, אז דער טאָג פּין קאמף דערנענטערט זיך.

פרוישענער יידן אין פאַרטיזאַנקע

אין די גרעניצן פון איינגעשרומפטן געטאָ, איז קיין שום פאָליטישע אקטיוויטעט נישט פאָרגעקומען. עס איז אָבער געווען א טעטיקייט אין די ראַמען פון טאָג־טעגלעכער הילף פאר הונגערליידנדיקע היימלאָזע, אויפגעטריבענע פון די ארומיקע שטעטלעך, וואָס האָבן אָנגעפילט די בתי־מדרשים און די אלטע פויערישע האלב־איינגעפאַלענע כאטקעס און סטאַדאָלעס. ס׳האָט זיך פון דאָרטן געריסן דער ווייַ־געשריי פון אוממענטשלעכע ליידן און הילפסלאָזיקייט.

האָנט ביי האָנט מיט דער גרויסער טראגעדיע זענען אויף דער אויבערפלאַך אַרויפגעשוווומען מענטשן, וואָס האָבן אָנגעהויבן צו שפּילן א ראָל אין אַזוי גערופענעם „עפּנטלעכן" לעבן; חוץ „יו־דענראַט"־מיטגלידער, יידישע פאָליציאַנטן און אַרבעטס־קאָמאַנדירן (בריגאַדירן), זענען אויפגע־קומען מענטשן פון „אייגענער איניציאַטיוו", ווי: קאָמענדאַנטן פון אונטערערדישער אַרבעט, געוועַ־רעלער פון פאַרטיזאַנער אָפּטיילונגען, וואָס זענען נאָך געווען אין סטאַדיום פון געבוירן ווערן, באַלע־באַטים פון גרויסע אונטערערדישע בונקערס, וווּ עס זענען אָפּגעהאלטן געוואָרן בסוד־סודות געהיימע זיצונגען, יידן־שתדלנים, וואָס האָבן געקענט עפּעס פּועלן ביי דעם געטאָ־קאָמענדאַנט, ווועלכער האָט אין זיין האָנט געהאלטן דעם גורל פון לעבן אָדער טויט.

מיטן ווּוקס פון אזעלכע אָנפירער, האָט זיך אין געטאָ אָנגעהויבן א שטילער געראַנגל, — אַ גע־ראַנגל פאר העגעמאָניע, פארן געווער, וואָס איז אַריינגעבראכט געוואָרן אין געטאָ.

צווישן די אויפגעקומענע זענען געווען א סך „פרעמדע". מענטשן אומבאקאַנטע, וואָס זענען דורך אַלעמען נאָכגעפאָרשט געוואָרן. יעדער האָט געהאט זיין פאָפּולערן נאָמען ווי למשל „דער נוצלעכער יודע", א יידּ, וואָס איז מיטגעשלעפּט געוואָרן אויף אַ מיסטעריעזן אופן מיט דער דייטשער ארמיי און איז שטעקן געבליבן אין פּרוזשענע. אים האָבן בייַ־געשטאַנען זיינע ווערטפולע פאַרזען מיט בריייטע זיגלען פון דער רייכסווער (דייטשע ארמיי), זיין פראָטעקציע ביי די דייטשן איז געגאָנגען פאר אים.

אויף פאטאָפוווקע האָט זיך ארומגעדרייט צווישן די נידעריקע הייזקעס איינער מיט א דיפּלאָמאַטי־שער פארגאנגענהייט, וואָס וועגן אים האָט מען נישט „געטאָרט" רעדן אָדער דערמאָנען, אויך צו דער אַרבעט איז ער נישט געגאנגען.

אין אַ שטילער נאכט איז דערהרגעט געוואָרן אין געטאָ איינער מיטן נאָמען אפרים. אַרום אים זענען אַרומגעגאנגען גאנצע לעגענדעס. ווייבער פלעגן זאָגן, אז ער איז דער פאָרשטייער פון די פארטיזאנישע אָפּטיילונגען, וואָס קעמפן אין די אַרומיקע וועלדער... אז זיינע פארבינדונגען דער־גרייכן, אזש ביזן רוסישן פראָנט... זיין טויט איז געבליבן אַ סוד, כאָטש מ׳האָט געווּסט צו דער־ציילן, אז א צווייטע קעמפּנדיקע גרופּע פון לייבל מייסטער איז געווען פארמישט אין צוזאמענשטויס, וואָס איז אויסגעבראָכן צוליב געווער.

נידערגעשלאָגענע מענטשן, וואָס האָבן אין יע־דער זאָך, געזוכט א נס, אן אָנהאלט פאר א רע־טונג, האָבן זיך געקלאַמערט אין א״ג „אַקטיוויסטן". עס האָט זיך באַקומען, אַז יעדע גאָס האָט גע־האט אירע בונקערס, אירע אָנהענגער און פירער. צענדליקער קרייזלעך האָבן זיך געשאפן אין פאר־באָרגענע ערטער.

פון די דאָזיקע קליינע און צעברעקלטע גרו־פּעס, האָט זיך שפּעטער אויסגעקריסטאַליזירט אן אונטערערדישע אָרגאַניזאציע, וואָס האָט זיך גע־שטעלט אין פארבינדונג מיט פּארטיזאנער־גרופּן מחוץ דעם געטאָ. די אונטערערדישע באוועגונג איז צעטיילט געוואָרן אין באזונדערע פינפטלעך און זייער צוגרייטונגס־אַרבעט איז באשטאַנען אין שאָפן און רעמאָנטירן געווער. מיר האָבן שוין וועגן דעם דערציילט אין פריערדיקן ארטיקל.

דער „יודענראַט" האָט געזען אין דעם אַ גרויי־סע געפאר פארן געטאָ. זיי האָבן געהאלטן, אז פרוישענער געטאָ וועט אויסמיידן די פאַרניכטונג און ס׳וועט זיין א סכנה פראָוואָצירן א קאמף. פאר־דעכטיקטע אין אַריינטראָגן געווער זענען מער נישט געשיקט געוואָרן אויף ארבעט, וווּ מ׳איז געקומען אין קאָנטאקט מיט דייטשע מיליטער, ווי דאָס איז געווען מיט איצל פרידבערג.

די אלע שטערונגען האָבן נאָך מער פאָפּולער געמאכט די צוקונפטיקע פּארטיזאנער. אין יעדן יונגן מענטש, האָט מען געזען א פארטיזאנער, וויייל אין יעדן האָט דאָך געברויזט די נקמה, דאָך זענען די אלע, סיי די אקטיווע און סיי די פאַסיווע מיט־גלידער, נישט געווען גרייט אריסצוגיין פון געטאָ און זיך פארוואנדלען אין אַן אמת קעמפּנדיקער. איינהייט מיט געווער אין האנט. סיבות דערצו זע־נען געווען פארשידענע. די אָביעקטיווע לאגע, דאָס זיין געקנייפט און געבונדן מיט די פאמיליעס, לע־בנס־געפאר פון אלטע טאַטע־מאמע האָט אָפּגע־האלטן פון מאכן א דרייסטן שריט.

שפּעטער איז געלונגען אָנצוקניפּן א קאָנטאקט מיט די רוסישע פארטיזאנער אין די ארומיקע וועלדער. דורך א געווּיסן אָסטאפיוק, אַ קריסט, וועלכער האָט זיי מיטגעטיילט אז זיי זענען גרייט

צו שטיצן די פּאַרטיזאַנישע באַוועגונג אין געטאָ און דאָס וויכטיקסטע: געבן די נויטיקע הילף אין געהעריקן מאָמענט. צוויי מאָל האָט אַסטאַפּיוק באַזוכט דעם געטאָ, אַריינקומענדיק דורך א געהיימען וועג, א טונעל, וואָס האָט געפּירט דורך א פּאַרלאָזענעם שייער אויף קאָבריגער גאַס. זיין דערשייַנען אין געטאָ האָט אַוריינגעבראכט גרויס אויפלעבונג אין די רייַען פון די „גרופּן".

א געוויסע צייט פּאַרן עוואקויִרן דעם פּרוזשענער געטאָ איז אַרויס די ערשטע גרופּע ייִדישע פּאַרטיזאַנער אין וואלד אַריין. זיי זענען געווען 18 מאן. די דאָזיקע גרופּע איז געשטאַנען אין כסדרדיקן קאָנטאקט מיט די איבעריקע גרופּן אין געטאָ. צוויי פּערזאָן פון דער גרופּע זענען צוריקגעקומען אין געטאָ אריין און מיט אָנווייזונגען צוגעגרייט די איבעריקע גרופּן צום אַרויסמארש אין וואלד. דער וועג איז געווען זאַמאָשע און טרוכאָנאָוויטשע. (דאָרט האָט זיך געפונען דער צייטווייליקער אויפהאלט פון די רוסישע פּאַרטיזאַנער, וואָס האָבן געזאָלט אויפנעמען די ייִדישע גרופּן).

אין קריטישן טאָג פון עוואקויִרן דעם געטאָ, ווען דער גאנצער שטעכעדיקער צוים ארום איז געווען שטרענג באַוואַכט, האָבן זיך אין פאַרשייַדענע ערטער פון געטאָ דורכגעריסן אָרגאַניזירטע גרופּעס אונטער א האָגל פון קויל. צוזאמען מיט די אָרגאַניזירטע גרופּעס זענען אויך אַוועק א ריי יוגנטלעכע, וואָס זענען די גאנצע צייט געשטאַנען אין אַ זייט און טיילמאָל אפילו אויסגעלאכט די „מכלומרשטע" פּאַרטיזאַנער. דאָס פּאַרלאָזן דעם געטאָ אין לעצטן מאָמענט, וועו דער באַפעל פון עוואקויִרן איז געקומען אויפן געטאָ פּלוצים וויי א שרעקלעכער שטורעם, האָט געקאָסט א סך קרבנות. און אָט וואָס עס גיט איבער וועגן וויַטערדיקן מאַרש מרדכי־בער סעגאל, איינער פון די פּאַרטיזאַנער:

„מיר האָבן א גאנצע נאכט געבלאָנדזשעט צווישן די פּאַרשנייטע פעלדער. באַגינען זענען מיר אָנגעקומען אויף דעם אָפּגערעדט־ן פונקט צווישן זאמאָשע און טרוכאנאָוויטשע. מיר האָבן דערווארט צו טרעפן זיך מיט דער פּריעדיקער ייִדישער גרופּע, ווי אויך מיט די רוסישע פּאַרטיזאַנער. אָבער קיינער איז נישט געווען. מיר זענען אָפּגעזעסן אין זאמאָשער וואלד א גאנצן טאָג, דאָס איז געווען שבת. דריי טעג האָבן מיר געווארט און קיינער איז נישט געקומען. שפּעטער האָבן אָנגעהויבן צו קומען פּרישע פּרוזשענער פון געטאָ, וואָס האָבן זיך אויסבאהאלטן אין בונקערס און נאָכן עוואקויִרן דעם געטאָ זענען זיי ביינאכט אנטלאָפּן. ס׳זענען געקומען איניקע אנטלאָפּענע פון די שליטנס מיט וועלכע מ׳האָט געפּירט די ייִדן צום וואָקזאל. ס׳איז אנטשטאַנען א פּראָבלעם ווי אזוי אייַנצוארדענען די פּארשידענע גרופּן, וואָס האָבן דערגרייכט צוזאַמען ביז 100 מאן. אייניקע פון זיי זענען גלייך אין אָנפאנג אוועק פון וואלד, נישט קענענדיק אויסהאלטן קעלט און הונגער. זיי זענען אוועק זיך אויסבאהאלטן ביי באקאנטע פויערים און אויפן וועג זענען זיי אַריינגעפאלן אין די הענט פון די דייטשן.

„זייענדיק אויסגעשטעלט אויף הונגער און קעלט האָבן מיר באשלאָסן אָנצוהויבן עפּעס צו טאָן. נאָך די ערשטע אָרגאַניזירטע איבערפאלן אויף די אַרומיקע פויערישע ישובים האָבן מיר זיך אייגענעשאָפן שפּייז, וואַרעמע מלבושים און נייטיקע מכשירים, ווי: לאָפּאטעס, העק, זעגן, האמערס, טעפּאא״ו. יעדער גרופּע, וואָס איז באַשטאַנען פון 20 מאן, האָט זיך אויסגעבויט אן אונטערערדישן בונקער און פּארמאסקירט מיט צווייגן און שניי. אויף אזא אופן איז באשלאָסן געוואָרן אַריבערצושטופּן די פּאָר קאלטע חדשים, בכדי פּרילינג אָנצושליסן זיך מיט די אָרגאַניזירטע רוסישע אָטריאדן. נאָך די איבערפאלן, דעם 17טן פעברואר 1943, וואָס מיר האָבן דורכגעפּירט אויף די שכנותדיקע דערפער, האָבן די פויערים באמערקט, אז דאָס זענען נישט קיין רוסישע פּאַרטיזאַנער, נאָר ייִדן פון פּרוזשענער געטאָ. זיי האָבן וועגן דעם געמאָלדן אין די נאָענטע דייטשע גארניזאָנען. אין א שיינעם וויַנטערדיקן פּרימאָרגן איז דער וואלד אַרומגערינגלט געוואָרן דורך דייטשן און צוזאמען מיט די פויערים דורכגעפּירט אַ ווילדן געיעג אויף אונדז פּרוזשענער ייִדן. נאָך אזא פּלוצלונגדיקן איבערפאל האָבן אַלע אין די בונקערס אָנגעהויבן אנטלויפן, באָראַוועס און האלב נאקעט, ווי איינער האָט באוויזן, אין דער ריכטונג פון די בלאָטעס, וואָס האָבן זיך אויסגעשפּרייט אין דער געגנט.

אין דער אָבלאוע זענען דערהרגעט געוואָרן 14 מאן. אייניקע האָבן די דייטשן געכאפט לעבעדיקע און די בונקערס זענען אויפגעריסן געוואָרן.

דער גורל פון אַ צווייטער פּאַרטיזאַנער־גרופּע פון פּרוזשענער געטאָ, וועלכע זענען אַוועק זיין דער ריכטונג פון די נאָווידוואָרער וועלדער, איז געווען אַ סך אַן ערגערער. זיי זענען אַלע געכאפט געוואָרן דורך פויערים, וואָס האָבן געלויערט אויף די וועגן זיי איבערגעגעבן אין די הענט פון די דייטשע הענקערס".

דאָס זענען געווען די ערשטע טריט פון די פּרוזשענער פּאַרטיזאַנער ביז זייער שפּעטערדיקן אַנשלוס אין דער גרויסער רעגולערער פּאַרטיזאַנער־ארמיי.

פרוזשענער שארית הפליטה

סוף אפריל 1945 האָבן זיך אָנגעשטאָפט אין פארדראָטעוועטע וואגאָנען געצויגן איבער דייטש־לאנד לאנגע עשאלאָנען מיט קאצעטלער, אין דער ריכטונג פון טיראָל. זייער צאָל איז שוין געווען נישט גרויס און דערגרייכט בסך־הכל אייניקע טויזנט פערזאָן, אן איבערבליבעכץ פון דער רעגל־מעסיקער פארניכטונג.

אין אינסברוק, אין דער אַרומיקער בערגיקער געגנט, זענען צוגעגרייט געוואָרן פארניכטונגס־ער־טער און אָפּטיילונגען ס.ס.־לייט האָבן אָפּגעווארט די כסדר אָנקומענדיקע טראנספּאָרטן.

דער שנעלער פּאָרויסמארש פון די אַליאירטע אַרמייען, האָבן צעשטערט דעם טייוולאָנישן פלאָן, און אַזוי ארום זענען אָפּגעראטעוועט געוואָרן פון טויט די רעשטלעך פון לעבעדיקע סקעלעטן־בייַ־נער, וואָס האָבן זיך קוים באָוועגט כמעט אָן אַ סימן פון לעבן.

צווישן אָט דעם לעצטן עשאָלאָן האָבן זיך אויך געפונען פרוזשענער ייִדן, די לעבנגעבליבענע רעשטלעך פון פרוזשענע.

דעם 30טן אפריל 1945, האָבן די ערשטע מאָ־טאָריזירטע אָפּטיילונגען פון דער 3טער אמעריי־קאנער ארמיי זיך דערנענטערט צו די אָנגעפילטע עשאָלאָנען מיט די קאצעטלער. די טויטנוואך איז אין דער נאָכט פארשוווּנדן, און די צום טויט פאר־משפּטע זענען באַפרייט געוואָרן. ס׳האָט זיך גע־פונען א גרופּע פון 15 פרוזשענער. אויף דער באן־סטאַנציע סטאלטאַך, אַבערבייערן, זענען זיי מידע, צוזאמענגעבראָכענע און פארהונגערטע אַרויס פון די וואגאָנעס, וואָס האָבן אויסגעזען ווי מיסט־שטאָלן. ביים ערשטן אָנבליק פון פרייהייט האָבן אייניקע פרוזשענער ייִדן אויסגעהויכט זייערע נשמות ווי: קאָפּל קראסנער און אין צווי וואָכן אַרום, מוליע קיוואָטיניצע. בייידע זענען געבראכט געוואָרן צו קבורה אין דאָרף סטאלטאָך. דאָ, אין דעם דאָרף, האָט די גרופּע פרוזשענער געהיילט זייערע פרישע וווּנדן; זיך געלערנט עסן ווי נייַ־געבוירענע קינדער, זיך געלערנט גיין אויף די אָפּגעשוואכטע פיס; יעדן טאָג אביסל מער עסן, מיט יעדן טאָג אביסל מערער גיין. נישט יעדן איינעם איז לייכט אָנגעקומען דאָס שטעלן די ערשטע טריט אין באנייטן לעבן. יעדער קערפּער איז גע־וען א באזונדער פראָבלעם, א רעטעניש. אָבער איין זאך האָט זיי געקרעפּטיקט און געמוטיקט: דער דראנג צום לעבן.

אַ חודש שפּעטער זענען אלע באפרייטע ייִדן פון דעם דאָרף, און צווישן זיי די גרופּע פרוזשע־נער אַריבערגעפירט געוואָרן אין א גרויסן לאגער־מיטן נאָמען „פעלדאפינג״.

דער לאגער־פעלדאפינג, וואָס געפינט זיך ביי מינכען, בייערן, אויפן וועג קיין גארמיסטש־פאר־טענקירכען (אַ וועלט־באקאנטער נאָמען פאר ספּאָרטלער) האָט פריער געדינט פאר א שולע פון דער היטלער־יוגנט, און נעמט ארום א פּאָר צענד־ליק בלאָקן, נישט וויַיט פון א באן־סטאַנציע צווישן אַ סאָסנע־וועלדל און באקאנטן שטאַרנבערגער זעע.

די קליינע גרופּע פרוזשענער האָט זיך גע־האלטן צוזאמען; געגעסן און געלעבט קאָלעקטיוו. געווויינט צוזאמען אין איין בלאָק און טאָקע גאָר גיך, איז אין לאגער באקאנט געוואָרן דער בלאָק 5אַ — פון פרוזשענער קאָלעקטיוו.

שפּעטער, דעם 6טן מאַי 1945, איז א צווייטע גרופּע פרוזשענער באפרייט געוואָרן אין דער שטאָט עבענזע, עסטרייך. דער לאגער, וואָס האָט זיך געפונען הינטערן שטאָט האָט מיט זיך פאָר־געשטעלט איינעם פון די שרעקלעכסטע פארניכ־טונגס־ערטער אין די טיראָלער־בערג. זייער גורל איז געווען דער זעלבער ווי פון דער ערשטער גרופּע. הגם אין דעם לאגער־ האָט זיך געפונען די גרעסטע טייל פרוזשענער, זענען דאָך געבליבן ביים לעבן נאָר א פּאָר צענדליק פערזאָן, א סך פרוזשענער ייִדן זענען אין די לעצטע טעג פאר דער באפרייונג אומגעקומען פון הונגער.

די ערשטע פיאָנערן פון אָט דער צווייטער גרופּע ווי הערשל מוראָווסקי און דער שרייבער פון די שורות, זענען אייניקע וואָכן נאָך דער באפריי־אונג אַרויס אָנצובינדן א קאָנטאקט מיט דער „אוי־סערלעכער וועלט״. אויסגעפינען וווּ עס געפינען זיך נאָך פרוזשענער, און נאָך אייניקע טעג פון ארומוואנדערן מיט פארשידענע קאָמוניקאציע־מיטלען איז געלונגען צו דערגרייכן פעלדאָפינג. דאָ איז געשאפן געוואָרן דער ערשטער קאָנטאקט צווישן די צווויי לעבעדיקע גופים פון איין גרויסער משפּחה: שארית־הפליטה פון פרוזשענע און אום־געגנט.

די פרוזשענער אין עבענזע, איז גאָר גיך נמאס געוואָרן דער דאָרטיקער לאגער. אפשר אויך דער־פאר, וואָס זיי איז אויסגעקומען צו בלייבן אויף „דערהאָלונג״ אין דעם זעלבן געווענזעם פאר־ניכטונג־לאָגער, מיט אַלע זיינע שוידערלעכע דער־רינערונגען. אנטלויפן, וואָס וווּיטער פון דער פאר־שאָלטענער ערד. דער ציל איז געוואָרן ארץ־ישראל.

אַ טייל פרוזשענער האָבן זיך געלאָזט אין וועג אַריין. זיי זענען אַריבער די איטאַליענישע גרענץ

און זיך געלאָזט ווייטער אלץ טיפער אין איטאַליע. אויפן וועג אין דרום־איטאַליע, אין דער שטאָט מאָדענא, האָט זיך די גרופּע פון עבענזע צוזאמענגעבונדן מיט א צווייטער וואנדערנדיקער פּרוזשענער גרופּע, וואָס איז געפירט געוואָרן דורך זעליג טאַגמאן. צוזאמען האָבן זיי געשאפן א גרופּע פון אומגעפער 20 פּערזאָן. נאָך א חודש פון וואַנדערן איבער גאנץ א־טאַליע, זענען זיי אָנגעקומען אין סאנטע־צעזאריא, טיף אין צפון־איטאַליע. דאָ איז געשאפן געוואָרן א גרויסער אונרא־לאגער, וואָס האָט מיט זיך פאָרגעשטעלט א גרויסן צענטער פון דער שארית־הפּליטה. אין דעם לאַגער האָבן די פּרוזשענער געשאפן א צווייטן פּרוזשענער קאָלעקטיוו, פּאראלעל צום פעלדאָפּינגער קאָלעקטיוו. דער קאָנטאַקט צווישן זיי ביידן איז כסדר אָנגעהאַלטן געוואָרן דורך וואַנדערנדיקע פּרוזשענער, אָדער פון די אָרומיקע שטעטלעך.

חוץ די צווי סטאַבילע פּרוזשענער קאָלעקטיוון אין דייטשלאַנד און אין איטאַליע, האָבן איינזלנע פּרוזשענער, פון צענדליקער אַנדערע לאַגערן און עשאלאָנען, שפּעטער־צו אָנגעפילט נאָך א גאנצע רייַ צענטערן און שטעט אין מערב־אייראָפּע.

אָבער אין דער גאנצער געשיכטע פון שארית־הפּליטה — לעבן אין מערב־אייראָפּע — אין דער לאַגער פעלדאפּינג געבליבן דער צענטער און לע־בעדיקער נערוו פון פּרוזשענער יידן: לעבנגעבליבענע פון לאַגער, וואָלד אָדער רעפּאַטריא־ירטע פון רוסלאַנד און סיבירער פּאַרשיקונג. עס איז אָנגע־קניפּט געוואָרן א קאָנטאקט מיט אלע פּרוזשענער אין יעדן ווינקל פון אייראָפּע. ווי אַן עלעקטרישער שטראָם איז פון מויל צו מויל, דורך וואַנדערער און בכלל באַזוכער, דורך פּאָסט און אַנדערע געלעגנ־הייטן, וואָס זענען צו יענער צייט געווען בנמצא, א דורך די ידיעה וועגן דער עקזיסטענץ פון אַ פּרו־זשענער קאָלעקטיוו אין לאַגער פעלדאָפּינג. יעדער טאָג האָט געבראַכט מיט זיך פּרישע גרוסן און מיט דעם אויך פּרישע פּנימער, צוגעקומענע פּרוזשע־נער. דער ערשטער קאָנטאַקט, וואָס איז געקרוינט געוואָרן מיט גרויס דערפאָלג און האָט געלייגט א שטעמפּל אויפן ווייטערדיקן פונאַנדערבלי פון קאָלעקטיוו איז געווען דאָס פּאַרבינדן זיך מיט די פּרוזשענער פּרויען אין לאַגער בערגען־בעלזען, וואָס האָט זיך געפונען אין דער ענגלישער זאָנע פון דייטשלאַנד. די אָנקומענדע פּרויען האָבן אַריינ־געבראכט א סך לעבן אין פעלדאפּינגער קאָלעק־טיוו. מ׳האָט געפּראוועט אייגענע חתונות און שמחות. גאָר גיך איז געלונגען צו קאָנצענטרירן די גרעסטע צאָל פּרוזשענער אין פעלדאָפּינג.

ס׳זענען פאַרבליבן די ערשטע מאָנאַטן פון „אַרגא־ניזירן זיך" און ס׳איז אויפגעשוומען ביי אַלעמען די פראגע:

— וואָס ווייטער?...

צוריקקערן קיין פּרוזשענע?... צו די חורבות פון דער אלטער היים?... אנקוקן נאָכאמאָל דעם אונטערגאנג פון א ייִדיש שטעטל?... נאָך אמאָל שטיין פנים אל פנים מיט די, וואָס האָבן דירעקט אָדער אומדירעקט צוגעהאָלפן דער מערדערישער אָקופּאציע־מאכט? ניין!... דאָס האָט עפּעס געשראָקן און ביי קיינעם האָט זיך אפילו נישט געשאפן דער געדאנק פון רירן זיך אין אזא וועג. מ׳האָט זיך נאָר צוגעהערט מיט א פארכאפטן אָטעם פון יענע דער־ציילער, וואָס זענען געקומען אָדער אדורכגעגאנ־גען אונדזער חרובער שטעטל.

ס׳איז געבליבן צו זוכן א וועג ווי אזוי אויס־צוואנדערן מעבר לים. דער פּרוזשענער קאָלעק־טיוו אין זיין גאנצן פארנעם האָט זיך פאקטיש פארטיילט אין צווי פאָליטישע גרופּן: — די, וואָס האָבן געזוכט דעם וועג קיין ישראל, זענען אין פעלדאפּינג לאנג נישט געזעסן און ביי דער ערש־טער געלעגנהייט וווייטער געפאָרן אין ריכטונג פון איטאַליע — דער וועג פון דער דעמאָלטיקער אום־לעגאלער עליה.

די צווייטע גרופּע, וואָס האָט זיך גרופּירט אַרום זלמן אורי־עוויטשן און זענען געווען די פאקטישע אָרגאַניזאַטאָרן פון קאָלעקטיוו אין פעלדאפּינג, האָבן זיך פארבונדן מיטן פּרוזשענער רעליף־קאָ־מיטעט אין ניו־יאָרק. ס׳איז אָפּגעשיקט געוואָרן א רשימה פון אלע לעבנגעבליבענע פּרוזשענער יידן. מיט דער הילף פון ארע זלאָטניק אין אמעריקע, האָבן זיך פיל קרובים אָפּגערופן און באקומען א דירעקטע פארבינדונג מיט זייערע נאָענטע.

מיטן שטעלן זיך אין קאָנטאקט מיט אמעריקע, האָט זיך אָנגעפאנגען א קעגנזייטיקע הילף. ס׳זע־נען געקומען פאקטן און דערמוטיקנדיקע בריוו. נאָכן אויסברייטערן די טעטיקייט זענען אלע בא־זאָרגט געוואָרן מיט שפּייז־פאקטן. עסן האָט אויפגעהערט צו ווערן אַ פראָבלעם. ס׳זענען אָנגע־בונדן געוואָרן באציונגען מיט די אָרטיקע לאגער־אינסטאנצן, כדי צו שאפן צייטווייליקע אַרבעטס־פלעצער און דורכדעם פארבעסערן די לעבנסבא־דינגונגען. דער גרעסטער טייל פון די פּרוזשענער האָבן זיך אָנגעשלאָסן אין דעם סעקטאָר פון די אַרבעטנדיקע אין לאגער.

פעלדאָפּינג האָט פארנומען דעם צייטווייליקן אָרט פון דער גרויסער קהילה פּרוזשענע. א שארית־הפּליטה פון א גרויסן קיבוץ האָט געוואָרט צוזוקומען צו א זיכער ברעג.

י. גלעזער

פון פּרוזשענע קיין מיטל־אַויע

דעם 17טן סעפּטעמבער 1939 זענען די סאָוועטישע אַרמייען אַריבער די גרענעץ און אויף מאָרגן דעם 18טן זענען שוין די סאָוועטישע אָפּטיילונגען געווען ביי אונדז אין שטאָט .

דאָס קומען פון דער רויטער אַרמיי איז אויפגענומען געוואָרן דורך דער יידישער באַפעלקערונג מיט אַ דערלייכטערונג. מען האָט פרייער אָפּגעאָטעמט.

דאָס קומען פון דער סאָוועטישער מאַכט האָט אָבער גלייך אין די ערשטע וואָכן גורם געווען א מאַנגל אין לעבנסמיטלען און סחורות. די רויטע־ארמייער האָבן דערזען דאָס זיך געווען לעבער אָנגעלייגט מיט מאַנופאקטור, גאַלאַנטערי און אנדערע סחורות, וועלכע זיי האָבן וואַרשיינלעך קיינמאָל נישט געזען אין זייער היים, עס אָנגעהויבן צו קויפן מאַסנווייז און אויסגעלידיקט די שטאָט.

די נייע סאָוועטישע מאַכטהאָבער האָבן אָנגעהויבן מיט אַ רעזשים, וואָס איז געווען פריער געווענדט קעגן דעם געווען באזיצנדן קלאס. עס זענען אַרעסטירט געוואָרן געווען פּאָליציאַנטן, ארמיי־אָפיצירן, באַאַמטע און גוטבאַזיצערס, זייערע פאַמיליעס זענען אַרויסגעשיקט געוואָרן קיין רוסלאַנד. די יידישע באַפעלקערונג איז דערביי כמעט ווי נישט אָנגערירט געוואָרן.

מיר האָבן געמיינט, אז די פאַרפאַלגונגען זענען בלויז נוגע פיינטלעכע עלעמענטן צום ראטנפאַרבאַנד. אַז די דאָזיקע מיינונג איז געווען א פאַלשע האָבן מיר זיך שפּעטער איבערצייגט און וועגן דעם וויל איך איצט שרייבן.

מיין פאָטער יצחק עזרא גלעזער, אַ בונדיסט, איז זיינע אלע יאָרן געווען איינער פון די וויכטיקסטע געזעלשאַפטלעכע טוער אין פרוזשענע. ער איז געווען פאַרטראָטן אין כמעט אַלע געזעלשאַפטלעכע אינסטיטוציעס, פון וועלכע איך וועל אַ טייל אויסרעכענען. ער איז געווען פאַרזיצער פון יידישן האָנטווערקער־פאַראיין, אין משך פון עטלעכע יאָר ראָטמאַן אין שטאָטראָט, אין דער פאַרוואַלטונג פון דער יידישער פאָלקס־שול א״נ י. ל. פּרץ, אין דער פאַרוואַלטונג פון בית־יתומים, „לינת הצדק״, „טאָז״ א״א. אין די ערב מלחמה־יאָרן, ווען דער בונד אין פּוילן האָט באַשלאָסן אָנטיילצונעמען אין די קהילות איז ער ווי אַ פאָרשטייער פון „בונד״ און האַנטווערקערטום, אויסגעוויילט געוואָרן אלס פּרנס אין דער קהילה פון פּרוזשענע.

ער איז געווען מיט לייב און לעבן אַרייגעטון אין געזעלשאפטלעכן לעבן, זיך געטיילט מיט די ליידן און פריידן פון דער יידישער פרוזשענע און איז געווען באַליבט ביי דער באַפעלקערונג.

נאָכן קומען פון די סאָוועטן זענען, פאַרשטענדלעך, אלע געזעלשאפטלעכע טעטיקייטן אין שטאָט אָפּגעשטעלט געוואָרן. די אינסטיטוציעס זענען ליקווידירט, אָדער איבערגענומען געוואָרן דורך די סאָוועטישע מאַכט־אָרגאַנען, דערמיט איז אויך אָפּגעשטעלט געוואָרן מיין טאטנס געזעלשאַפטלעכע טעטיקייטן.

אין אַ געוויסןווינטער־אָוונט, זונטיק דעם 5טן פעברואר, איז מיין פאָטער העפלעך איינגעלאדן געוואָרן אין דער שטאָטישער אָפּטיילונג פון נ. ק. וו. ד. (סאָוו. געהיים פּאָליציי) פון וואנען ער איז שוין מער נישט צוריקגעקומען. אויף צומאָרגנס פרי האָבן מיר שוין געווסט, אַז אויסער אים זענען אַרעסטירט געוואָרן נאָך צוויי בונדיסטן, די חברים שייע פאָרער, דער געוועזענער פאָרזיצער פון יוגנט־בונד „צוקונפט״ און שלמה ראַגאָוויטש, וועלכער איז אויך געווען א צייט פאָרזיצער פון „קולטור־ליגע״.

דעם זעלביקן טאָג בין איך פאַרטרויעלעך אינפאָרמירט געוואָרן, אז צוויי אָנפירנדיקע חברים פון דער פאַרטיי: זלמן אוריעוויטש, דער פאָרזיצער פון „בונד״ און מיכאל ניימאַן, דער סעקרעטאר פון דער בונדישער אָרגאניזאציע האָבן זיך דערוויסנדיק פון דעם אַרעסט גלייך פאַרלאָזן פרוזשענע און זיך אויסבאַהאַלטן ערגעצווו אין אַן אַנדער שטאָט.

דער אומגעריכטער אַרעסט האָט געמאַכט אַ דערשיטערנדיקן אייגדרוק אויף דער שטאָט. די אינטערוועגן מצד די פאמיליעס האָבן נישט געקענט בראַכט קיין רעזולטאטן. מען האָט נישט געקענט אַרויסבאַקומען קיין שום אינפאָרמאַציע, קיין שום

אפיציעלע באשולדיקונג איז נישט געמאלדן געוואָרן. וועגן דעם צושטאנד פון די ארעסטירטע האבן מיר זיך אויך נישט געקענט דערוויסן. מיר האָט בלויז איין מאל אן אויספארשער, צו וועלכן איך און מיין מוטער האבן זיך ענדלעך דערשלאגן ברוטאל דערקלערט, אז די פאמיליע איז נישט מחוב צו וויסן, פארוואס ער איז ארעסטירט, עס איז גענוג אז ער ווייסט שוין פארוואס. ס׳איז אונדז בלויז דערלויבט געווען איבערצוגעבן וואַרעמע וועש און פאפיראסן. וועגן קיין זעונג האָט קיין שום רייד נישט געקענט זיין. אין אן ערך פיר וואָכן ארום נאָכן ארעסט האבן מיר זיך דערוווסט, אז די ארעסטירטע זענען איבערגעפירט געווארן פון טורמע אין אן אנדער אומבאקאנט ארט.

נאָך נישט קומענדיק צו זיך פון דעם שרעק לעכן קלאפ אין צוזאמענהאנג מיטן פאטערס ארעסט האָט גליק אין עטלעכע וואָכן ארום געפאלגט דער צווייטער קלאפ.

דעם 13טן אפריל, 3 אזייגער ביינאכט פון פרייטיק אויף שבת, האבן מיליציאנערן אנגעקלאפט אין טיר פון אונדזער הויז. ווען מיר האבן זיי ארייגעלאזט האבן זיי אונדז דערקלערט, אז זיי זענען געקומען דורכפירן א רעוויזיע. זיי האבן די רעוויזיע אדורכגעפירט און געמאלדן, אז מיר, אונדזער גאנצע פאמיליע, מיין מוטער, שוועסטער און איך ווערן גלייך ארויסגעשיקט פון פרוזשענע, וווהין האָט מען אונדז נישט געזאגט, אבער פארזיכערט, אז נישט וויט פון דער היים. כדי צו טרייסטן דער צעטומלטער מוטער האבן זיי אירי געבעטן זיך נישט צו זארגן, ווייל זי וועט זיך דאָרט ערגעצווי טרעפן מיט איר מאן.

ס׳איז אונדז דערלויבט געווען מיטצונעמען 100 קילאגראם אויף א פערזאן. מיר האבן קיין ברירה נישט געהאט און זיך געמוזט איינפאקן. איבערראשטע און צעשראקענע זענען מיר אפילו נישט געווען בכוח צו טראכטן וועגן מיטנעמען דאס וויכטיקסטע און האבן געפאקט דאס וואס איז גקומען אונטער דער האנט.

כאטש מען האָט אונדז צוגענומען ביינאכט, האבן די שכנים דערהערט דעם טומל און האבן אירי בערגעגעבן וועגן דעם וואס עס קומט פאר אין אונדזער הויז, אין אונדזער פאמיליע. מען איז גקומען צום הויז אבער קיינער איז נישט ארייגעלאזט געווארן. ווען מען האָט אונדז אויפגעזעצט אויף דעם פורל, האבן זיך אונדזערע נאענטע דורכגעריסן דורך די זעלנער און זיך מיט אונדז גענגט.

אויפן וועג האָט זיך אנטפלעקט פאר אונדז א קארוואן פון הונדערטער פורלעך, וועלכע האבן געציגן אין דער זעלבער ריכטונג. מיר האבן דאן פארשטאנען, אז עס קומט פאר א מאסן־ארויסשיקונג און דאָס האָט אונדז אביסל לייכטער גענאכט. מיר זענען כאטש נישט געווען אליין. מען האָט אונדז געברענגט צו דער באן־סטאנציע אראנטשיץ (לינעווע) 12 קילאמעטער פון פרוזשענע. מען האָט אונדז פארפאקט אין משא־וואגענען (טעפלושקעס) צוזאמען מיט די משפחות פון פוילישע פאליציאנטן און ארמיי־אפיצירן. דאָרט האבן מיר אויך געטראפן דאבע ראגאוויטש די פרוי פון שלמהן מיט איר אכט־חדשימדיק טעכטערל.

מיר זענען אפגעפארן גאנצע 17 טעג אין ענגע, פארשטיקטע וואגענעס מיט 3 שיכטן נארעס פון בויידע זייטן. אויף די נארעס איז געווען אונדזער געלעגער און עסצימער. פאר אן אוביקאציע האָט אונדז געדינט אן אויסגעבויערטער לאָך פאר דעם צוועק אין מיטן פון וואגאן. די 17 טעג זענען געווען ווי א גהינום, מען איז עס אבער איבערגעקומען.

מען האָט אונדז פארשיקט אין צפון קאזאכסטאן אין א שטעטל מיטן נאמען אטבאסאר, וואס איז געווען באווינט אויסער פון די איינגעבוירענע קאזאכסטאנער מיט בלויז פארשיקטע. פון דארט זענען מיר אין א קורצער צייט אריבערגעשיקט געווארן אין א צווייטן ראיאן און שפעטער צוריק. גאנצע זעקס יאר זענען מיר געווען אין רוסלאנד, אדורכגעמאכט דארט די מלחמה און אדורכגעמאכט אלע ליידן וואס פארשיקטע מאכן דורך אין סאוועט־רוסלאנד. אין 1943טן יאר בין איך אפגעטיילט געווארן פון מיין משפחה און געשיקט געווארן אין „סטראי באטאליאן" אויפן אוראל, וווּ איך בין געווען דריי יאר.

אין 1946 האָט זיך אנגעהויבן די רעפאטריאציע פון פוילישע בירגער און דאן איז מיר געלונגען צוריקצוקומען צו מיין מוטער און שוועסטער און צוזאמען זענען מיר געקומען קיין פוילן.

אין פוילן האָב איך געטראפן די משפחה פון שייע פארער און אויך פון מיכאל נייטאן. זיי האָט געטראפן דער זעלביקער גורל וואס אונדז. זיי זענען אויך פארשיקט געווארן אין אן אנדער געגנט פון סיביר מיט דעם צווייטן טראנספארט.

זייענדיק אין רוסלאנד האָב איך אלץ געטון זיך צו דערווייסן עפעס וועגן פאטער. אלע מיינע באמיונגען זענען געווען אן רעזולטאט. נאָך פארשידענע אמנעסטיעס זענען א סך פון די ארעסטירטע צוריקגעקומען צו זייערע משפחות, אבער וועגן גורל פון מיין פאטער און דעם גורל פון די אנדערע צווי בונדיסטן שייע פארער און שלמה ראגאוויטש ווייסן מיר נישט ביז היינטיקן טאג.

זלאַטקע שניידערהויז־פּיטליוק

על־פּי־נס דורך זיבן ניהנומס

פּרוזשענער געטאָ ווערט אויסגעזידלט

אַריינגעפּאַקט צו זעקס, זיבן מאָן אין אַ שליטן האָט אונדזער „אַבאָז" געריכט אין וועג. נאָך אַ בליק אויף די אַזוי גוט־באַקאַנטע גאַסן און הייזער, וווּ איך האָב אַזויפיל מאָל שפּאַצירט, און אָט פּאַר־שווינדט עס אַלץ. איך פּאָר פֿאַרבי מיין שולע (וווּ עס איז געווען דער אַמאָליקער סעמינאַר, סוף דאָמב־ראָווסקע גאַס), וווּ איך האָב געלערנט אַזויפיל יאָרן. עס דערמאָנט זיך ווען אַרויסגייענדיק פון שול אין אַ קאַלטן, ווינטערדיקן טאָג, פלעגן מיר גאַנץ אָפט בעטן די פֿאַרבייפֿאָרנדיקע פּויערים, זיי זאָלן אונדז צופירן אַ ביסל. ווער פון די דאַן זאָרגלאָזע קינדער, האָט זיך עס געקענט פֿאָרשטעלן, אַז אפשר די זעל־בע פּויערים, מיט זייערע פערד און שליטן, וועלן אונדז אַמאָל פירן אין אונדזער לעצטן וועג.

אָבער לאַנג טראַכטן וועגן דער נאָענטער פֿאַרגאַנ־גענהייט איז נישט מעגלעך. אי־צט איז דאָ די ווירק־לעכקייט, מיט איר גאַנצן גרויל.

מיר זענען אָנגעקומען צו לינעווער באַן־סטאַנ־ציע. דאָ איז שוין געשטאַנען גרייט אַ לאַסטצוג. אַריינגעפּאַקט אַזוי ווי הערינג אין אַ פעסל, מער ווי צו הונדערט מאָן אין אַ וואַגאָן, האָבן זיך די טירן שטאַרק פֿאַרמאַכט און דער צוג האָט געריכט.

גליקלעך זענען די מענטשן, וואָס האָבן נישט דורכגעמאַכט אַזאָ טראַגישע רייזע ווי מיר האָבן געהאַט. שווער געווען צו אויסהאַלטן און דער טויט איז אויך נישט לייכט געקומען. אין דרויסן האָט געברענט דער פֿראָסט, און פון אונדז האָט געראַנען דער שוויים פון דער היץ וואָס עס האָט געהערשט אין וואַגאָן. פון די שוואַרצע שמוציקע וועגט איז גערונען אַ פֿאַרע. די מוטערס האָבן געגעבט די פּינ־גער אין דער פליסיקייט און זיי צוגעלייגט צו די מיילער פון זייערע פֿאַרשמאַכטע קינדערלעך. דער דאָרשט האָט זיך אַלץ שטאַרקער געלאָזט פילן. בייַ די צוויי קליינע פֿאַרקראַטעווטע פענצטערלעך האָ־בן זיך מענטשן כסדר געביטן, בכדי צו כאַפּן אַ ביסל דרויסנדיקע לופט.

איינמאָל, וועלן מיר זענען שטיין געבליבן אין וועג, חאָב איך געפרווט בעטן דעם דייטש, וואָס האָט באַוואַכט אונדזער וואַגאָן, ער זאָל אונדז געבן אַ שטיקל אייז פון דער ערד. און איך וויים נישט, וואָס עס איז געשען, האָט דער מערדער טאַקע רחמנות געקראָגן אויף אונדז? אין אַ ווייל אַרום האָבן מיר באַקומען דורכן פענצטערל אַ שטיק אייז. איך וועל קיינמאָל נישט פֿאַרגעסן, ווי אַלע מיטאַמאָל זענען עס באַפאַלן, כדי צו באַקומען אַ טייל. אין דעם מא־מענט האָבן זיכער אַלע פֿאַרגעסן וווּ מיר פֿאָרן און וואָס עס דערוואַרט אונדז. יעדן איינעמס באַגער איז געווען, אַ ביסעלע וואַסער.

וועלן מען האָט זיך שוין עטוואָס אָפּגעפּרישט, האָט מען אָנגעהויבן נאָכפֿרעגן אייניער דעם צווייטן וווּ־הין פירט מען אונדז? אין וועלכער ריכטונג פֿאָרט דער באַן? וועלן מיר האָבן געמיטן טרעבלינקע, האָבן מיר דאָך באַקומען מער האָפענונג. מיר זענען גע־פֿאָרן אין דער ריכטונג צו קראָקע.

ענדלעך, נאָך צוויי טעג און צווויי נעכט פֿאָרן, איז דער צוג שטיין געבליבן. מיטאָמאָל זענען די שוע־רע טירן ברייט צעפּענט געוואָרן און מיר האָבן אויסגעשטיגן. אָפּגעשוואָכטע, ווי נאָך אַ שווערער קרענק זענען מיר קוים געשטאַנען אויף די פיס. איצט האָבן מיר באַמערקט, אַז מען וואַרפט אַרויס פון די וואַגאָנעס אייניקע טויטע קערפּערס פון קליי־נע קינדער און אַלטע לייט, צווישן זיי איז אויך גע־וען מיין זיידע, וועלכער איז געשטאָרבן אין וועג.

אויף דער פּלאַטפֿאָרמע זענען געשטאַנען זאָטע, צויפּרידענע דייטשן, גרייט אָנהייבן זייער „אַרבעט". עס האָט זיך דערהערט אַ באַפעל: „מענער באַזונ־דער און פרויען באַזונדערש" דערנאָך זענען אָפּגע־טיילט געוואָרן די יינגערע מענער און פרויען. מען האָט געווייזט, זיך געזעגנט. די נאָכישע שטעקנס האָבן געשלאָגן אויף רעכטס און לינקס. איך מיט מיין יינגערער שוועסטער האָבן באַקומען אַ צייכן אַרויסטרעטן צו דער גרופּע יונגע. מיר האָבן קוים באַוויזן זיך צו צעקושן מיט מיין מוטער אין קליין ברודערל. מיין פֿאָטער און צווייטן ברודער האָב איך שוין נישט געזען מער, זיי זענען געווען צווישן די מענער.

נישטאָ אַזאָ כוח, וואָס זאָל קענען אָפּשוואַכן אין

מיין זכרון, מיין מוטערס אויסזען אין מאָמענט פון אונדזער צעשיידונג. אַ שרעקלעכער אויסדרוק פון צער און וויטיק איז געלעגן אויף איר בלאַסן פנים. מען האָט געדאַרפט זיין שטאַרקער פון אייזן, כדי דאָס האַרץ זאָל נישט פּלאַצן. אָבער מיר זענען גע־ווען שטאַרק; די נאַציס האָבן אונדז „דערמוטיקט" מיט זייערע שנעלע הילכיקע באַפעלן. מיר זענען אַוועק צום לאַגער.

אין אָשוועניטשים

נאָענט פון דער באַנליניע, ווו מיר זענען אָנגע־קומען, האָט זיך געפונען דער לאַגער „בירקענאַו", ווָאס איז געווען אַן אָפּטיילונג פון אָשוויענטשים. ביים אַריינגאַנג איבערן טויער איז דאָ אַן אויפ־שריפט: „אַרבעט מאַכט פרייַ". אין דער לענג פון די צוויי רייען עלעקטריזירטע דראָטן, ווועלכע ר׳ינג־לען אַרום דעם לאַגער, שטייט, מער ווי־ניקער, אויף יעדע 50 מעטער, אַ הויכע בודקע, ווו עס דרייט זיך אַרום אַ באַוואָפנטער וואַכמאַן.

מיר גייען מיט אַ גליכן וועג, ווָאס טיילט דעם שטח אויף צוויי טיילן. פון אין זייט זעט מען אַ סאַך רייען נידעריק־געמויערטע בלאָקן, פון דער צווייטער זייט — הילצערנע, ווָאס זענען אויס אַ ביסל שענער. דאָרט האָבן געווויינט די דייטשישע אַרעס־טירטע. אויפן וועג האָבן אונדז באַגעגנט פרוזשע־נער מיידלעך פון די ערשטע צוויי טראַנספּאָרטן.

אויף מאָרגן איז אָנגעקומען דאָס לעצטע ביסל יידן פון געטא, ווָאס האָבן געוואָרט ביז צום לעצט. אין לאַגער איז אַריין אַ גאָר קליינע צאָל פון זיי.

מיר האָבן זיך דערווויסט, אַז צביה ריבניק האָט זיך שטאַרק געבעטן ביי די מערדער זיי זאָלן איר דערלויבן מיטגיין מיט די יונגע, אָבער ליידער, האָבן די נאַציס קיינמאָל נישט נאָכגעגעבן קיין יידישן פאַרלאַנג, אפילו ווען עס האָט זיך געהאַנדלט וועגן אַ פאַרקערטער ביטע, און עמיצער האָט גע־וואָלט בלייבן מיט זיינע נאָענטסטע, בכדי צו שטאַר־בן צוזאַמען.

מיר זענען געקומען אין באָד. דאָ האָט מען זיך אויסגעטאָן און אָפּגעגעבן אַלץ ווָאס מען האָט נאָך פאַרמאָגט ביי זיך. שפּעטער האָט מען אונדז אָפּגע־שוירן אינגאַנצן די האָר, געמאַכט אַ באָד פון קאַלט וואַסער, און מען האָט אונדז טאַטוירט אַ נומער אוי־פן לינקן האַנט, נאָך דער דורכגעפירטער רעגיסט־ראַציע, האָבן מיר באַקומען קליידונג: אַ פאַר היל־צערנע שיך, אַלטע זעלנעריש הויזן מיט אַ בלוזע, אַ דינעם מאַנטל און אַ טיכל אויפן קאָפּ. מיט דעם אויסזען האָבן מיר זיך קוים דערקאַנט אייניע די צווייטע.

נאָך אַ גאַנצן טאָג און האַלבע נאַכט שטיין אויף די פּיס אין הונגער און דאָרשט, זענען מיר פאַרטיק געוואָרן מיט דער פּראָצעדור. אין דרויסן האָבן מיר דערפילט אַ שטאַרקע קעלט. מיר זענען דאָך געווען כמעט נאַקעט. אַפילו אין קאָפּ איז געווען קאַלט אַן די האָר.

דער בלאָק, ווו מען האָט אונדז געבראַכט, האָט אויסגעזען נישט בעסער פון אַ היימישן שטאַל. די וועגט שוואַרץ, קיין פּאָדלאָגע נישטאָ, קיין סופּיט אויך נישט. דורך די לעכער פון דאָך פאַלט אַריין דער שניי, די פענצטער כמעט אָן גלאָז. ביי די וועגט און אין מיטן בלאָק שטייען דריישטאָקיקע הילצער־נע „קאָיעס" (בעטן) פשוט צונויפגעקלאַפּט פון ברע־טער, אין פאַרמע פון אַ קוואַדראַט. צו 12־13 פרויען האָבן פאַרנומען איין בעט. פון זיך לייגן, איז קיין רייד נישט געווען. מען איז געזעסן מיט די פיס אונטער זיך, כמעט איינער אויף דער צווייטער. דער טומל איז געווען גרויס און די נערוון שטאַרק אָנ־געשטרענגט. אַ פאָר פרויען זענען אַראָפּ פון זיבען. איינע איז געווען דאָבקע יאַלאָווסקי. די בלאָקעלט־סטע האָט זיי גלייך פון אונדז צוגעזונמען.

די פאַרציעס עסן זענען געווען זייער קאַרגע, אָבער אויף דער ערשטער צייט איז דאָס נאָך געווען צופיל, ווייל די מערהייט איז גלייך קראַנק געוואָרן אויף דיזענטעריע און האָבן בלויז געטרונקען. אינ־דערפרי האָבן מיר באַקומען אַ ביסל קאַווע; אויף מיטיק אַ ביסל זופּ; פאַרנאַכט 200 גראַם ברויט מיט אַ שטיקל מאַרגאַרין, אָדער אַ לעפּל מאַרמעלאַד און ווידער קאַווע.

אויף שקלאַפן־אַרבעט

אין אַ וואָך אַרום האָט מען אונדז פאַרטיילט אויף אַרבעטס־בלאָקן. פון פרוזשענע זענען מיר געווען צוזאַמען; איך מיט מיין שוועסטער; פּראָפּיטשיקס דריי שוועסטער; גורעוויצעס צוויי שוועסטער; פּעש־קע בייזער, פייגל אָווערבוך (אַ דאָבוטשינער) פייגע־לע ליעוויצקי, לאה יאַבלאָנסקי און נאָך אַנדערע.

איבערטרעטנדיק דעם שוועל פון אונדזער נייעם ווויין־אָרט, זענען מיר אינבאַראַשט געוואָרן פון דעם, ווָאס מיר האָבן געזען; די אַלטע קאַצעטלער זענען געווען שטאַרק באַשעפטיקט מיט רייניקן זיך פון די ליין. באַמערקנדיק אונדזערע פאַרצוויפלטע בליקן, האָבן זיי אינדז באַלד „באַרויקט", אַז מיר וועלן ניט זיין קיין אויסנאַם. און טאַקע גאָר אין קורצן איז די באַשעפטיקונג געוואָרן אונדזער געווויינהייט. יעדע פרייַ מינוט האָבן מיר אויסגענוצט צו דורכקוקן אונדזערע בגדים און אַרויסוואַרפן אַ ביסל „אינגע־בעטענע געסט", וועלכע האָבן געגעסן די אויסגע־צערטע קערפּערס.

דער טאָג אין לאַגער האָט זיך אָנגעפאַנגען פון

פּינף אַזייגער אין דער פרי. וועט עס האָט זיך נישט אויפגעהויבן שנעל אויף דעם געשריי פון דער שטו־בען־דינסט: „אויפשטיין, קאָפּע האַלן, צייל אַפּעלן!" האָט זי שוין געהאַלפן מיט אַ פּאָר קלעפּ. פיל פון אונדזערע מיידלעך זענען אומגעקומען דורך די ייִדיש־סלאַוואַקישע מערדערינס, וועלכע זענען גע־וען שוין אַלטע איינווויינער אין לאַגער און פּאַרנו־מען העכערע פּאָסטנס ווי: בלאָק־עלטסטע, פּאַר־טרעטערין, שרייבערין, שטובען־דינסט און נאַכט־וואַכע.

אויפן אַפּעל זענען מיר געשטאַנען נאָרמאַל צוויי שעה, און אויב דער חשבון (דאָס הייסט, די צאָל פון די אַרעסטירטע) האָט נישט געשטימט, זענען מיר געשטאַנען פּאַר שטראָף פון אַ האַלבן ביז אַ גאַנצן טאָג. אין די שוועריע ווינטער־טעג האָבן מיר זיך צונויפגעדריקט איינע צו דער צווייטער און אַזוי פּאַרגליווערט פון קעלט געוואָרט דעם פּייף, וואָס זאָגט אָן די ענדע פון אַפּעל. און כאָטש די פּיס ווי צוגעשמידט צום אָרט פון לאַנג שטיין, האָבן זיי דאָך געפונען כוחות צו אַנהייבן לויפן, באַהאַלטן זיך פון וועמען. די „קאָפּאָס" האָבן געכאַפּט צו דער אַרבעט און מיר זענען אַרומגעלאָפן צעטומלט, נישט קענענדיק דעציידירן, צו וועלכער גרופּע זיך צוצו־שטעלן, וועלכע קאָפּאָ איז אַ „בעסערע" און וועט ניט שלאָגן קיין סך. וואָס מער מען האָט געקאָמבי־נירט און געזוכט „בעסער", איז מען גיכער אַריין־געפאַלן. אויסגעשטעלט אין גרופּעס פון אַכציק ביז הונדערט פרויען, באַגלייט פון עטלעכע קאָפּאָס און דריי אָדער פיר באַוואָפנטע זעלנער מיט גרויסע הינט.

אַזוי איז מען טאָג־טעגלעך אַרויס אויף פּאַרשיי־דענע אַרבעטן וווייט פון לאַגער. דער וועג איז גע־וען אַ לאַנגער און שווערער. מען האָט געמוזט גיין אין אַ שנעלן טראָט, אויב נישט, זענען די צע־רייצטע הינט באַפאַלן די אָפּגעשטאַנענע. נישט גע־קוקט אויף די בלוטיקע וווּנדן פון די פיס, וואָס די הילצערנע שיך האָבן פאַראורזאַכט, זענען מיר גע־לאָפן, עפּעס אַזוי ווי געטריבן פון אַן אומזעבאַרער קראָפט.. אַנטלויפן פון געפאַר איז געווען אונדזער איינציקער ציל, נאָר ליידער איז דער טויט געווען אין צו נאָענטער באַציונג מיט אונדז, אַז דאָס זאָל זיך שטענדיק קענען איינגעבן.

איינמאָל אינדערפרי נאָכן צייל־אַפּעל, ווי יעדן טאָג, איז אונדז אויסגעקומען, 10 ייִדישע מיידלעך, מיטגיין מיט אַ גרופּע פון נאָך 50 אַריערינס. שוועך זענען געווען אונדזערע געמיטער, פאַרפילנדיק, אַז מיר זענען קרבנות פון היינטיקן טאָג. עס איז דאָן געווען אַ שוידערלעכע צייט אין לאַגער ווען די נאַ־צישע זעלנער האָבן זיך געדאַרפט אויסצייכענען מי־טן ברענגען וואָס מער דערמאָרדעטע און דערפאַר באַקומען פּרעמיעס.

מיר זענען געקומען אויף אַ פּלאַץ מיט פיל שטיי־נער און גרויסע, שווערע באַלקנס. מיר האָבן עס געדאַרפט אויפלייגן אין אַרדענונג. יעדן באַלקן וואָלטן קוים פיר מענער אויפגעהויבן, און דאָס האָ־בן מיר פיר געטראָגן מיט די לעצטע כוחות פון אין אָרט צום צווייטן. דער וועכטער, וואָס האָט ספּעציעל אונדז געהיט, האָט געשאַרפט די ציין ווי אַ ווילדער טיגער. אַיידער מיר האָבן אויפגעהויבן די מאַסע פון דער ערד, האָט זיין שטעקן געקלאַפּט איבער די איינגעבויגענע פלייצעס. נאָך ערגער איז געווען ביי די שטיינער. אין מיידל האָט געמוזט טראָגן אַ שטיין אָן אוטערשייד פון זיין גרויס.

מיר האָבן דאָן געהאַט אַ שוידערלעכע איבערלע־בונג, וואָס קען קיינמאָל נישט פאַרגעסן ווערן. אַיי־נע אַ מיידל פון אונדזער גרופּע, אַ ביאַליסטאָקער מיטן נאָמען פּריידל (געווען אין פּרוזשענער געטאָ) האָט נישט געקענט אויפהויבן אַ שווערן שטיין, איז דער דייטש צוגעלאָפן און זי אַנגעהויבן שלאָגן, דאָן האָט זי מיטאַמאָל באַקומען אַן אומגעהייערע קראָפט, אַ הויב געטאָן דעם שטיין און געפאַלן צוזאַמען מיט אים. דער הונט, וועלכער איז געשטאַנען גרייט אויף יעדן וווּנק פון זיין באַלעבאָס, איז צוגעשפרונגען צום מיידל און זיך אייגנעביסן אין איר לייב. די פאַרצווייפלטע געשרייען פון דער אומגליקלעכער האָבן געשניטן די אַרומיקע פּוסטקייט. מיר האָבן נישט געטאָרט בלייבן שטיין אויף אין מינוט, נאָר טאָן וווייטער אונדזער אַרבעט. גאָר שנעל איז גע־וואָרן אַזוי שטיל, אַז מען האָט געקענט הערן דאָס קלאַפּן פון אונדזערע הערצער. און פּריידל, איז גע־לעגן אין אַ טייך בלוט, שוין גאָר רויק, נאָר אירע בריים־צעפּנטע שוואַרצע אויגן, וועלכע האָבן אויס־געדריקט אַ ים מיט שרעק און פּיין, וועלן קיינמאָל נישט לאָזן אין רו די, וועלכע האָבן זיי געזען.

דער צווייטער קרבן פון יענעם טאָג איז געווען די פרוזשענער, פּייגעלע ליעוויצקי. אַ יונג, שוואַך קינד, וועלכע איז אויך געטויט געוואָרן דורך דעם בלוטדורשטיקן נאַצישן וועכטער. זי איז געפאַלן נאָך אַ פּאָר קלעפּ פון זיין שטעקן.

דער וועג צוריק צום לאַגער (אַן ערך פון 3־4 קילאָמעטער) איז געווען אַ גאָר שווערער. מיר, אַכט מיידלעך, האָבן געמוזט טראָגן די צוויי טויטע. קיי־נער פון די קריסטלעכע פרויען האָבן אונדז נישט געטאָרט העלפן.

אַזעלכע טעג האָבן זיך איבערגעחזרט כסדר און אויף אַלע אַרבעטס־פלעצער.

שוידערלעך האָט זיך פאַרגעשטעלט דאָס בילד, פון אַריינמאַרש אין לאַגער. יעדע קאָלאָנע האָט

געטראָגן עטלעכע טויטע. און שווער איז געווען צו דערקאָנען אין די פאַרפֿיניקטע, באַזונדערע גלידער פון אַ מענטשן. עס איז געווען אַ גמישׂ פון בלוט, בלאָטע און צעריסענע קליידער. אַזוי זענען געפאַלן צענדליקער טעגלעך און אונדזער צאָל איז געוואָרן וואָס אַמאָל קלענער.

אויך די באַדינגונגען, אין וועלכע מיר האָבן גע־לעבט אין לאַגער, נאָך דער אַרבעט, האָבן צוגע־איילט אונדזער אומקום. דער גאַנצער באָדן איז גע־וועז אַ ליימיקער. אין אַ נאַסן וועטער איז די ערד געווען אַזוי קלעפּיק, אַז די שיך זענען שטעקן גע־בליבן אין דער בלאָטע, נישט קענענדיק זיי אַרויס־צייגן. קיין וואַסער איז נישט געווען, נישט צום טרינקען און אויך נישט צום וואַשן זיך. אַז מיר זענען געגאַנגען איין מאָל דורך עטלעכע מאָנאַט אין באָד, זענען מיר אַרויס פון דאָרט נאָך שמוציקער ווי פריִער (וואָשנדיק זיך כמעט אָן זייף).

ביים באָד איז דרויסן איז געווען איין קראַן, וווּ עס פלעגן זיך אויסשטעלן אין אַ רייַ די קריסטלע־כע פרויען, אַנגעמען פלעשער וואַסער און ברענגען עס פאַרקויפן צו די יידישע בלאָקן, פאַר ברויט. מיר פלעגן צופרידענע מאַכן אַזאַ בייט, נישט קענענדיק עסן צוליב דאָרשט. אין אַלע שפּייזן פאַר אונדז האָט מען אין קיין אַריינגעטאָן אַ ספּעציעלן פּול־וועך, וואָס האָט שטאַרק געברענט אין מאָגן, און מיר האָבן דערפאַר געזוכט, פאַר יעדן פּרייַז, אַ ביסל וואַסער. האָט דאָס געמעגט זיין פון אַ שמוציקן רינ־שטאָק, אַ שטיקל אייז אָדער שניי. דאָס וויניק עסן און טרינקען אַ סך אומריינע וואַסער, האָט געבראַכט דיזענטעריע. די קישקעס זענען געוואָרן וואָס אַמאָל מער אינגעצויגן, דער אָרגאַניזם זייער אָפּגעשוואַכט, די פּיס האָבן זיך שוין קוים באַוועגט. דער קערפּער איז געוואָרן הויט און ביינער. די באַקן איינגעפאַלן און די אויגן, ווי זיי וואָלטן וועלן אַרויס פון זייער פּלאָץ.

בלאָק 25 — דער טויט־בלאָק

אין אַזאַ צושטאַנד איז שוין געווען אוממעגלעך אַרויסגיין אויף אַרבעט, און בלייבן אַ טאָג אין לאַ־גער האָט מען נישט געטאָרט. אויך איז דאָס געווען אַ ריזיקע, ווייל זייער אָפּט האָט זיך אַריינגעכאַפּט אין די בלאָקן דער ראָפֿאָרט־פּירער טאָובער, און פאַרנומען אַלע פאַרבליבענע אויפן בלאָק 25. דאָס איז געווען דער טויט־בלאָק. פון דאָרט האָט געפירט דער וועג צום קרעמאַטאָריום. דאָ איז געווען דער זאַמל־פונקט, וווּ אַ סך פלעגן אויסגיין פון דאָרשט, הונגער און פאַרצווייפלונג.

אין לאַגער איז צו יענער צייט קיין רעוויר (שפּי־טאָל) נאָך נישט געווען, בלויז אַ קליינער אַמבולאַנס, וועלכער האָט באַהאַנדלט די לייכט־פאַרוווּנדעטע. שפּעטער זענען די זעלבע אָפּט געווען די ערשטע קרבנות ביי אַ סעלעקציע. אייניקע פרויען פלעגט זיך אַמאָל איינגעבן נישט גיין אַ טאָג צו דער אַר־בעט, בלייבנדיק אין דער רייַ ביים אַמבולאַנאָס. אָבער דאָ האָט מען זיך געדאַרפט אויסדרייען פון טאָובערס הענט.

האָפּנדיק אויף דאָס בעסטע און נישט האָבנדיק קיין אַנדער אויסוועג, האָב איך זיך געזעגנט מיט מיין שוועסטערל, וועלכע איז שוין געווען זייער שוואַך פון דער דיזענטעריע, וואָס האָט איר פאַר־אורזאַכט דאָס שמוציקע וואַסער. וועג איך האָב איר געשטערט אין טרינקען וואַסער, האָט זי געפונען אַן עצה, זי פלעגט באַהאַלטן אַ פלעשל וואַסער, און ביינאַכט, וועג איך בין געשלאָפן, האָט זי געטרונקען. זי האָט זיך געשטעלט ביים אַמבולאַנס, און איך בין דאָס ערשטע מאָל אַרויס פון לאַגער־טויער אָן איר. אונדזערע בליקן האָבן זיך נאָכאַמאָל געטראָפן פון דער וויַיטנס. איך האָב מורא געהאַט צו טראַכטן, וואָס עס קען געשען. דער טאָג האָט זיך מיר גע־צויגן ווי אַ אייביקייט. אָט קערן מיר זיך שוין אום צוריק אין לאַגער. איך לויף פון די ערשטע אין בלאָק אַריין. נעכטלע איז נישטאָ. איך זוך זי, אָבער אומזיסט. איך וויַיס נישט מיט וואָס פאַר אַ כוח איך קען היינט שרייבן וועגן דעם, ווייל דאָס איז דאָס טראַגישסטע, וואָס איך האָב איבערגעלעבט אין לאַגער. און דאָס איז דאָך נאָך אַלץ אַזוי פריש פאַר מיר, ווי נעכטן וואָלט דאָס געשען.

כ׳האָב גאַנצע נעכט געווײַנט, נישט קענענדיק שלום מאַכן מיטן געדאַנק, אַז כ׳וועל זי שוין מער קיינמאָל נישט זען. די מיידלעך פון מיין „בעט״ האָבן מיר „געטרייסט״, אַז אייך זיי זענען שוין אַליין. פון די דריי שוועסטער גורוויץ איז געבליבן איינע. מינדל גאָלאָבראָדקין (אַ ביאַליסטאָקערין, גע־וען אין פרוזשענע) האָט שוין אויך נישט איר על־טערע שוועסטער.

פון טאָג צו טאָג זענען אונדזערע רייען געוואָרן שיטערער, וואָס אַמאָל וויניקער אייגענע און באַ־קאַנטע. וועג עס איז געפאַלן ביי דער אַרבעט דורך די מערדערישע וועכטער און זייערע הינט, וועג עס איז געגאַנגען פרייוויליק צום טויט, נישט וועלנדיק מער קעמפן אַן האָפענונג. און די מערהייט זענען צוגענומען געוואָרן ביי די אָפּטע סעלעקציעס, וואָס פלעגן פאַרקומען כמעט יעדן טאָג.

ביי די לאַנגע אַפּעלן זענען שטענדיק געזעסן אויף דער ערד, די וועלכע האָבן רעזיגנירט. זיי האָט מען דערלויבט צו זיצן. אַזוי האָבן זיי פאַרשפּאָרט אייַן אַפּעל וויניציקער צו שטיין אויף די מידע פיס. איין פרימאָרגן האָב איך אין דער גרופּע זיצנדיקע גע־

זען עטשע רודניצקי; א צווייטן — חנה און פייגל ריבניק.

שולמית סוראַנאָווסקי, מיינע אַ חברטע, האָט מיר איינגערעדט, איך זאָל גיין מיט איר צוזאַמען, אַז מיר וועלן דאָס אַלצייַנס נישט איבערלעבן. איך האָב אויך נישט געגלויבט, אַז איך וועל איבערלעבן אַזאַ גיהנום, אָבער עס האָט מיר אויסגעפעלט מוט צו גיין פרייוויליק צו טויט.

די צווייַ שוועסטער (מיר דוכט, אַז זייער פאַמיליע איז געווען אַטין), האָבן זיך אַליין איבערגעגעבן צום בלאָק 25, ווייל איינע פון זיי איז געווען זייער שוואַך. אין די פּאָר טעג וואַרטנדיק דאָרט אויף די אויטאָס וואָס האָבן געפירט די פּאַראוירטיילטע צום טויט, איז די קראַנקע פון זיי געשטאָרבן, די צווייטע האָט דאַן געוואָלט פון דאָרט אַרויס, אָבער עס איז געווען אוממעגלעך. דאָס האָט דערציילט מיין קוזינע, זלאַטע קולישעווסקי, וועלכער עס האָט זיך איינגעגעבן פון דאָרט צו אַנטלויפן. נאָר ליידער, האָט איר דער טויט נאָכגעיאָגט. ביי א צווייטע סעלעקציע האָט מען זי צוגענומען.

די „סעלעקציעס"

די סאָרטירונגען זענען אָפט פאָרגעקומען אַרויס־גייענדיק פון טויער צו דער אַרבעט אין צוריקקומענדיק אין לאַגער, נאָך א שווערן טאָג אַרבעט. ביים אַריינגאַנג האָבן מיר געדאַרפט דורכלויפן אייַנציקוויין אייַנע הינטער דער צווייטער. די דאָרע און שוואַכע זענען אָפּגעשטעלט געוואָרן באַזונדער. שוין אויסגענוצט זייער אַרבעטס־קראָפט, איצט טויגן זיי נאָר פאַר די גאַז־קאַמערן, פון וואָנען זייער פעטס וועט געשיקט ווערן צום מאָכן זייף (ר. י. ף.) פאַר אונדז צום וואַשן זיך, און מיט די צעמאָלענע מענטשלעכע ביינער, וועט מען באַמיסטיקן די פעלד־דער.

די גרעסערע סעלעקציעס זענען פאָרגעקומען ווען מען פלעגט פלוצלינג אָנזאָגן, אַז עס איז „בלאָק־שפּערע", דאָס הייסט, מען בלייבט פאַרשפּאַרט אין די בלאָקן. שפּעטער איז מען מוטער־נאַקעט, אַרויס אויף דער גאַס, וווּ טאָובער מיט זיינע געהילפן האָבן אונדז באַטראַכט, ווי מען באַקוקט פערד אויף א יאַריד. ער איז געשטאַנען און געוויזן מיטן פינגער וווּ צו גיין, רעכטס אָדער לינקס.

אָלע מיט דאָרע קערפערס, אויך וועט עס האָט געהאַט א וווּנד אָדער א פרישטשיקל, זענען אָפּגעשטעלט געוואָרן באַזונדער. נאָכדעם האָט מען אָפּגעשריבן זייערע נומערן פון די הענט און זייער גורל איז שוין א באַשטימטער.

טאָובער, די חיה אין מענטשלעכן געשטאַלט, האָט זיך דאָן געפילט אין זיין ריכטיקער ראָל. הויך און דאָר, מיט זיין קאָלטן מערדערישן בליק, איז ער געגאַנגען צווישן די רייען, מיט דער גרעסטער רוי־קייט. קיין צוק פון אַן אָדער צו מערקן אויף זיין פּרצוף. וועט עס האָט געווייגט, פּראָטעסטירט קעגן דעם אורטייל, איז אָבער שטיל געוואָרן ביי זיין דערנענטערן זיך. א שרעק איז יעדן באַפאַלן, נישט נאָר זעענדיק אים, נאָר אַפילו הערנדיק זיין פאָר־שאָלטענעם נאָמען. פאָר דער קלענסטער פאַרזינ־דיקונג האָט ער געשלאָגן און געטראָטן מיט די פיס אן רחמנות.

אין די זונטיקן אויב מען איז נישט אַרויס אַר־בעטן, האָט מען פאָר אונדז געפונען באַשעפטיקונג אין לאַגער. הינטער די בלאָקן זענען געלעגן בערג זאָמד, האָבן מיר עס געדאַרפט אַרויסטראָגן אויסערן לאַגער. צו דעם צוועק האָבן מיר באַקומען א באָפעל אָנצוטאָן די מאַנטלען פאַרקערט, מיט דער פלייצע צום פאָרנט און האַלטנדיק די ברעגעס פון מאַנטל האָט מען אונדז אַריינגעשאָטן צו דריי, פיר גרויסע שופליעס זאָמד און אויסגעשטעלט אין א ריי איינ־ציקוויים, האָבן מיר געטראָגן עטלעכע הונדערט מע־טער, דאָס זאָמד צו אויסשיטן. אַזוי אַהין און צוריק אָן אָפרו, אָן עסן א גאַנצן טאָג, דערצו נאָך באַגלייט פון שטעקנס און זידלעריין פון די דייטשישע קאַ־פאָס. דאָס איז געווען נאָך איינער פון זייערע מע־טאָדן וויי צו פאַרפיניקן די קאַצעטלער. עס איז פאַרשטענדלעך, אז א סך האָבן נישט אויסגעהאַלטן אַזאַ שווערן טאָג. אונדזער צאָל איז געוואָרן אַלץ וויניקער.

דער בלאָק 25 האָט זיך געפונען פונקט אַנטקעגן אונדז און געשטאַנען צעעפנט וווּ וואַרטנדיק און רופנדיק צו זיך. און וועט עס איז שוין געווען אויס־געשעפט, האָט געפונען זיין „אויסלייזונג" אין דעם בלאָק. דאָן איז אַווּעק די יינגסטע פון די דריי שוועסטער פּראָיִמטשיק און אויך מיין שול־חברטע, סימע פורעס. (דאָס זענען נאָר די וואָס איך גע־דענק).

דער לאַגער „בודי"

א באַזונדער קאַפּיטל איז געווען פאַר אונדזערע פרוזשענער דער לאַגער „בודי" (נישט ווייט פון אָשוויינטשים).

אין איינעם א פּרימאַרגן האָט מען פלוצלינג גע־קליבן מיידלעך אויף א טראַנספּאָרט. פיל זענען גע־לאָפן פרייוויליק, האָפּנדיק אַז דאָרט וועט זיין בע־סער. עס איז אַווּעק א גרופּע פון עטלעכע הונדערט פרויען. קיינער האָט נישט געווּסט וווהין מען האָט זיי צוגענומען. מיר האָבן שוין געצווייפלט צי זיי זענען אין א לאַגער, אפשר האָט מען זיי גאָר גלייך אומגעבראַכט. די רעטעניש איז פאַר אונדז געלייזט

געווארן, וועז אין עטלעכע מאַנאַט אַרום, האָבן זיך באַוויזן אין אונדזער לאַגער עטלעכע מיידלעך פון אַזאַ גרויסער גרייפּע. צווישן זיי איז געווען: פייגל לייזעראָוויטש אין צווי פּאָפּעליעווער שוועסטער חיה אין שיינע.

פון זיי האָבן מיר זיך דערוווסט, אויף וואָס פּאַר אַ שוידערלעכן אופן עס זענען דאָרט אומגעקומען אונדזערע נאָענטע און באַקאַנטע. יהודית אַון רעשע באַריישע זענען דאָרט געפאַלן. „בודי" איז נישט געווען קיין אַרגאַניזירטער לאַגער, בלויז אַ פּאָר בלאָקן האָט ער פּאַרמאָגט, אַזוי אַז די גאַנצע אויפּמערקזאַמקייט פון די אויפּזערס, וועכטערס און קאַפּאָס איז געווען געווענדט אויף די יידישע מיידלעך. זיי האָבן דאָרט געטאָן די אַרבעט פון פערד, שלעפּדיק וואַגאַנעטקעס מיט שטיינער, זשוויר און זאַמד. דערביי האָט מען זיי שטאַרק געשלאָגן. אין אַ גאָר קורצער צייט זענען פאַרבליבן בלויז די אינציקע, וואָס האָבן זיך אומגעקערט צוריק קיין בירקענאַו.

פייגל לייזעראָוויטש האָט דערציילט, אַז זי איז שוין געלעגן אַ נאַכט אין טויטן־שטיבל, אונטער אַ בארג מתים, אַבער וועז זי איז געקומען צו זיך פון די באַקומענע קלעפּ האָט זי זיך פון דאָרט אַרויסגענבעט.

די קרעמאַטאָריומס

אומקערנדיק זיך צוריק צו אונדז האָבן זיי געזאָגט, אַז מיר האָבן דאָ אַ „גן־עדן". איר קענט זיך פאָרשטעלן דעם גן־עדן, ווו די קרעמאַטאָריעס ברענען 24 שעה אַן אויפהער און פאַרשלינגען טעגלעך הונדערטער מענטשן.

בלויז די דראָטן טיילן אונדז אָפּ פון אַיין קרעמאַטאָריע אוז מיר זעען גוט וואָס אויבן הויף קומט פאָר. עטלעכע מענער פאָרן כסדר אַרויס פון אינעוויניק מיט טאַטשקעס, זיי שיטן עפּעס אויס (זיכער דאָס מענטשלעכע אַש) און קערן זיך אום מיט ליידיק.

מיר זעען זייער גוט דעם שטאַרקן פייער, וואָס קנאַקט אויף מער ווי אַ מעטער די הויך איבערן גרויסן קוימען. מיר פילן און אָטעמען דעם שוואַרצן געדיכטן רויך, וואָס קייקלט זיך ביזן הימל.

עס קומען אַן יעדן טאָג נייע טראַנספּאָרטן פון אַלע עקן אייראָפּע.

לעצטנס האָט מען געלייגט אַ נייע באַן־ליניע, וואָס גייט דורכן לאַגער און פירט דירעקט צו די טויערן פון קרעמאַטאָריע. אויף אַזאַ אופן האָבן די מענטשן נישט געווסט ביזן לעצטן מאָמענט דעם ריכטיקן ציל פון זייער רייזע, ווייל דורך די פענצטערלעך פון די וואַגאָנעס האָבן זיי געזען אין לאַגער אַ סך יידן. אָפט איז פון יעדער טראַנספּאָרט אויסגעוויילט געוואָרן אַ גרופּע יונגע פרישע כוחות אויף דעם אָרט פון די אומגעבראַכטע קאַצעטלער.

עס איז געווען אַ צייט ווען די פיר קרעמאַטאָריעס האָבן זיך נישט געקענט אַן עצה געבן מיטן איבערפלוס פון אַרבעט, האָט מען אַ טייל פאַרגאַזטע גערענט אויף שייטערס. פאַר דעם צווועק האָט מען כסדר געפירט פולע אויטאָס מיט האַלץ און צווייגן.

קליינע קינדער האָבן די בעסטיעס געווארפן לעבעדיקערהייט אין פייער. נישט איינמאָל איז די שטילקייט פון דער נאַכט איבערגעריסן געוואָרן דורך האַרצריייסנדיקע געווייענען פון אונדזערע אומשולדיקע ברידערלעך און שוועסטערלעך. אַ סך נעכט זענען מיר נאָכדעם נישט געשלאָפן. מיר האָבן נישט געווייענט, ווייל עס האָבן שוין קיין טרערן נישט געקלעקט פאַר אונדזער גרויסן אומגליק.

נאָכן ערשטן האַלבן יאָר פון 1943 איז שוין די גרעסטע מערהייט פון אונדזערע פרוזשענער נישט געווען צווישן די לעבעדיקע, און די קליינע טייל נאָך פאַרבליבענע האָט אויסגעזען ווי לעבעדיקע מתים. וועז איך בין פאַרבי אַ פענצטער און נישט ווילנדיק דערזען זיך אָפּגעשפּיגלט אין אים, האָב איך זיך דערשראָקן פאַרן אייגענעם אויסזען.

גרוסן און הילף פון אייגענע

שפּעטער צו האָבן מיר דערפילט אַ קליינע פאַרבעסערונג אין די לאַגער־באַדינגונגען. עס זענען פאַרשוווונדן די בלאָטעס נאָך דעם ווי מען האָט אויסגעגעבראָכטירט צווישן די בלאָקן. מען האָט אויסגעבויט עטלעכע באַד־צימערן מיט אַ סך קראַנען, ווו יעדער האָט זיך געקענט אַרומוואַשן נאָך דער אַרבעט. עס איז אפילו געשען, אַז עס זענען איבערגעריסן געוואָרן די אָפּטע סעלעקציעס, אין עס איז געשלאָסן געוואָרן דער בלאָק 25. אַבער אונדזער פרייד איז געווען נישט אויף לאַנג. אין אַ פאָר וואָכן אַרום האָבן די לאַגער־פירער ווידער באַנייט זייער בלוטיקע אַרבעט.

ענדע 1943, האָבן אָנגעהויבן דערגיין צו אונדז לעבעדיקע גרוסן פון פרוזשענער מענער. אַ נייע האָפענונג האָט זיך דערוועקט ביי אַלעמען, אפשר לעבט אַן אייגענער, אַ פריינט. דאָן האָב איך זיך טאַקע דערוווסט, אַז מיינע צווויי קוזינס לעבן: איסער קולישעווסקי און לייזער זשוק, אַ מאָלטשער. איך האָב זיך דערנאָך מיט זיי געזען עטלעכע מאָל. זיי האָבן איבערגעלעבט אַשוויץ טשן אין שפּעטער אומגעקומען אין דעם טראַגישן מארש פון פוילן קיין דייטשלאַנד.

אונדזערע מענער האָבן זיך געלאָזן הערן, מיט זייער איבערגעגעבנקייט, און ווער עס האָט געקענט

האָט געהאָלפן זייערע באַקאַנטע פרויען, מיט אַ פּע־קעלע שפּייז, געהיים, דורך פאַרשיידענע וועגן. מיט דער פּאַרציע ברויט און אַ ביסל זופ, איז שווער גע־וען צו שטילן דעם הונגער און דערפאַר איז אַנ־געגאַנגען אין לאַגער אַ „האַנדל". די וואַליוטע איז געווען ברויט. עס זענען געווען פיל אַרבעטס־פּלע־צער פון וואַנען די קאַצעטלער פלעגן בגניבה אַרויס־טראָגן פאַרשיידענע אַרטיקלען ווי: קליידער, שיך סוועדערס, וועש, פּאַפּיראָסן און פאַרשיידענע שפּייזן און אין לאַגער האָט מען עס צווישן זיך געטוישט און דערביי זיך באַמיט צו פאַרדינען.

דער זעלבער סיסטעם איז געווען אין די פרויען־לאַגערן ווי ביי די מענער. אָבער נישט אַלע זענען געווען פעיק צו „אַרגאַניזירן" (לויטן לאַגער לשון), און דאָן, אויב זיי האָבן באַקומען הילף פון אַן אומ־באַקאַנטן מאַן, איז עס געווען אַ גרויסער גליק.

אין „רעוויר"

נאָך אַ גאַנצן יאָר שוועדע אַרבעט, שטייענדיק אונטערן פרייען הימל, אין די גרעסטע קעלטן. רעגנס און בלאָטע, איז מיר געלונגען זיך אַרייַנצובאַקומען אַרבעטן אין „רעוויר" (שפּיטאָל), וואָס האָט שוין דאָן פאַרנומען אַ סך בלאָקן מיט אַ גרויסן פערסאָ־נאָל. אַ דאָך איבערן קאָפּ, וועגן דעם האָט דאָך יעדע פון אונדז געחלומט.

איך האָב באַקומען אַ גאַנץ ריין בעטל צום שלאָ־פן, אַ ביסל מער עסן און דער עיקר, איך דאַרף נישט גיין צו קיין סעלעקציעס, געהערנדיק צום פערסאָנאַל.

די טראַקטירונג פון די פירערינס פון בלאָק, לגבי אונדז איז געווען אַ מער מענטשלעכע און דאָס האָט מיר געגעבן מוט, כאָטש איך האָב פון אָנפאַנג גע־האָט אַ גאַנץ שוועדע אויפגאָבע אַלס נאָכט־וואַכע, דאָס הייסט, באַדינען די קראַנקע ביינאַכט. איך בין געווען אַרבעטזאָם אין שנעל באַקומען חן ביי דער בלאָק־עלטסטע, וועלכע האָט מיר דערפאַר אין קור־צן פאַרביטן מיין פּאָסטן אויף טאָג־אַרבעט, אַלס געהילף פון אַ „פּלעגערין" (קראַנקן־שוועסטער).

איך האָב זייער אָפּט געטראַכט, נאָך וואָס טויג די גאַנצע צערעמאָניע מיטן „רעוויר", אַז די קראַנ־קע באַקומען כמעט קיין הילף נישט און עס זענען געווען שווער קראַנקע אויף טיפוס, דיזענטעריע, קרעץ און פליגמאָנעס (געשווירן). זיי זענען זעלטן אויסגעהיילט געוואָרן; די מערהייט פלעגט שטאַרבן אין שוועדע ליידן, אַדער מען האָט זיי צוגענומען ביי די אָפּטע סעלעקציעס.

בשעת אַזאַ סאַרטירונג פלעגט זיך טאָובער אַריין־כאָפן ווי אַ ווינט צווישן די קראַנקע און האָט זיי געוואָרפן פון די בעטן ווי מען וואַרפט אַ פילקע.

אין דעם אָנבליק פון טויט פלעגן אַ סך קראַנקע פלוצלינג באַקומען נייע כוחות און לויפן זיך באַ־האַלטן. אייניקע פלעגן אָנטאָן קליידער און אַזוי זיך וועלן פאַרמאַסקירן צווישן פערסאָנאַל. אָבער שווער איז געווען צו אָנטלויפן פון טאָובערס אויג.

אין דער צייט פון איינער אַזאַ סעלעקציע, וועט דער בלאָק איז שוין געווען ליידיק, האָט זיך אַרויס־געווייזן, אַז עס פעלט איין קראַנקע לויט דער ליסטע. טאָובער האָט געגעבן אַ באַפעל זי צו געפינען און אויב נישט, נעמט ער צו איינע פון אונדז. מיר זע־נען נאָך געווען אונטערן איינדרוק פון די שרעקלע־כע געראַנגלענישן און געוויינען פון די קראַנקע פרויען, וואָס האָבן אונדז איצט פאַרלאָזט אויף אייַ־ביק און דאָ דאַרפן מיר זוכן און אַרויסגעבן נאָך איינע צום טויט. מיר זענען געשטאַנען מאַכטלאָז, נישט קענענדיק זיך רירן פון אָרט. אונדזער בלאָק־עלטסטע האָט זיך אַזש צעווויינט, בעטנדיק אונדז מיר זאָלן זוכן, אויב נישט וועט דאָך עמיצער פון אונדז פאַלן אַ קרבן.

צווישן אונדז האָט געאַרבעט אַ בעלגישע ייִדישע פרוי אין די 45קער יאָרן. זי איז דאָן אַרומגעלאָפן ווי משוגע און געשריען, אַז באַלד וועט מען זי צו־נעמען אויף יענערס אָרט, צוליב איר עלטער. זי האָט זיך צוגעפאַרבט אַ ביסל דאָס פנים, כדי נישט אויס־זען בלאַס.

מיר האָבן זיך אויסגעשטעלט פאָרן מערדער, וואַרטנדיק אויף וועמען עס וועט פאַלן דער גורל. ער האָט געפּירט זיין בליק פון איינער צו דער צוויי־טער און אויף זיין חיהשן פּרצוף האָט זיך באַווייזן אַ לייכטער שמייכל, וואָס איז געווען אַזאַ זעלטענע זאַך ביי אים.

וועגן וואָס האָט ער אין דעם מאָמענט געטראַכט, דער ווילדער סאַדיסט?

ער איז אַוועק נישט נעמענדיק קיינעם און מיר האָבן זיך אַלע צעווויינט. די עלטערע פרוי האָט זיך געקושט מיט אונדז פאַר פרייד.

שפּעטער האָט זיך אַרויסגעוויזן, אַז די וואָס האָט געפעלט, איז געלונגען אַרויסגיין פון בלאָק דורך דער הינטער־טיר און האָט זיך באַהאַלטן אין אויי־טא, אונטערן שאָפערס בענקל, וואָס איז געשטאַנען גרייט צו פאַרנעמען די קראַנקע. וועט דער אויטאָ האָט זיך אומגעקערט צוריק פון קרעמאַטאָריע האָט מען געפונען די פרוי אַ האַלב פאַרחלשטע.

וועט מען האָט איר געבראַכט צו טאָובערן, האָט ער געזאָגט „אויב דו האָסט אַזעלכע קלוגע אייַ־פאַלן, בלייבסטו לעבן". אויף זיין באַפעל האָט מען איר אויסגעהיילט און נאָך געגעבן אַ גוטן פאָסטן.

צו אַזויפיל אירגנס זענען געווען פעיק די נאַ־ציס.

אַ צווייטן מאָל איז געקומען אַ באַפעל מיר זאָלן צוגרייטן אַ טייל ריינע בעטן און באַלד האָט מען געבראַכט אייניקע שוואַנגערע פרויען. מיר האָבן זיך זייער געווונדערט, ווייל אַזעלכע האָט מען לאַנגער קיינמאָל נישט געזען. זיי האָבן געהאַט אַ ספּע־ציעלע דיעטע און מיר זענען אַרומגעגאַנגען אַרום זיי מיט דער גרעסטער אויפמערקזאַמקייט. די גע־בורטן זענען פאָרגעקומען אין אַ צווייטן בלאָק און דערנאָך האָבן זיי זיך אומגעקערט צוזאַמען מיט די קינדערלעך. עס איז יעדן טאָג געקומען אַ קאָמיסיע אַ קוק טאָן אויף זיי, וועלכע פלעגן זיך פאַרווייזלן מיט די עופעלעך.

אין אַ וואָך אַרום איז פלוצלינג פאַרפאַלן אַן אויטאָ צום בלאָק און צוגענומען אַלע פרויען מיט די קינדערלעך צו די גאַז־קאַמערן. אַזעלכע גרויזאַמע אַקטן זענען געווען אָפטע דערשיינונגען אין „רעוויר".

דערפאַר בין איך שפּעטער געווען צופריידן, ווען עס איז פאָרגעקומען אַ רעדוקציע אין יידישן פּער־סאָנאַל און איך בין אַרויסגעפאַלן מיט דער מער־הייט יידישע מיידלעך. עס האָבן דאָרט דאַן געאַר־בעט ביידע פאָפּעליעווער שוועסטער חיה און שיינע, אויך אַ גאַינווּוקער ליובע געלצעק אין אַ ביאַליס־טאָקערין מינדל גאָלאָבראָדקין (אַלע געקומענע פון פּרוזשענע).

אין דער אַמוניציע־פאַבריק „אוניאָן"

אין אַ פּאָר טעג אַרום, נאָך מיין פאַרלאָזן דעם „רעוויר", האָט מען אין לאַגער געקליבן מיידלעך צו דער אַרבעט אין אַ פאַבריק, און דערביי איז פּאָר־געקומען אַ גרויסע סאָרטירונג. ווער וואָלט זיך גע־קענט ריכטן, אַז נאָכן איבערלעבן די שוועסטע צייטן, ווען איך האָב שוין באַקומען אַ נאָר־מאָלן אויסזען פון אַ מענטשן, וועט מען מיר פאָר־האַלטן צוליב אַ קליין פּרישטשיקל אויפן קערפּער, וואָס איך האָב זיך אַליין פאַראורזאַכט צוליב אום־פאַרזיכטיקייט.

כאָטש דער טויט איז געווען אונדזער שטענדי־קער באַגלייטער, האָב איך אים קיינמאָל נישט גע־פילט אזוי נאָענט ווי דעם מאָל, ווען איך האָב זיך דערזען צווישן אַ גרופּע לעבעדיקע סקעלעטן, וע־מענס בייגער עס האָבן זיך נאָך געהאַלטן צוזאַמען, אַ דאַנק דער הויט. אָט זע איך זיך שוין ווי מען פירט מיר צום קרעמאַטאָריום און איך וער פאָר־ברענט ווי אַלע מיינע נאָענטע און טייערע, ווי אַזוי־פיל מיליאָנען יידן. צו וואָס, האָט זיך געלוינט ליידן אַזויפיל ביז איצט?

מיינע געדאַנקען ווערן איבערגעריסן פון אַ הויכן נאָצי, וואָס איז צוגעקומען איבערקוקן נאָכאַמאָל די פאַראורטיילטע צום טויט. מיר גיט ער אַ פרעג: ווי קום איך אַהער? עס האָט אויך אינטערוועניגרט פאַר מיר אַ ביאַליסטאָקער דאָקטאָרין, פּעטע פוקס, און איך בין אַרויס פון געפאַר.

אין אַ פּאָר טעג אַרום זענען מיר אַוועק אַרבעטן אין אַן אַמוניציע־פאַבריק. דאָרט האָבן אויך גע־אַרבעט מענער און צווישן זיי מאיר קראַסנער און ניאָניוש גאָלדשטיין. פון די פרוזשענער פרויען זע־מיר געווען בלויז עטלעכע: שאָשקע גאָלדבערג (אַ פאפּעליעווער), ניינקע אַרגושעוויטש (אַ גאַינווּוקער) איינע אַ וואַרשעווער פרוי דאָבע, וואָס האָט געווינט די לעצטע יאָרן פאַרן קריג אין פרוזשענע און איך. די איבעריקע מיידלעך זענען אַלע געווען פון פאַר־שיידענע שטעט און לענדער פון אייראָפּע.

פון אָנפאַנג איז אונדז געווען שווער מיט זיי זיך צו פאַרשטענדיקן צוליב די שפּראַכן, דאָך האָבן אונדז די געמיינזאַמע ליידן דערנענטערט.

ביי דעם טיש, וווּ איך האָב געאַרבעט, איז די־מערהייט געווען פון פוילן; איינע איז געווען פון באָכניע, צוויי פון בעגדין, איינע אַ סאָסנאָוועצער, אַ קראַקאָווער, אַ וואַרשעווער, צוויי ביאַליסטאָקער, אַ דייטשישע. אַן אונגאַרישע, אַ גריכישע און אַ האָלענדישע און נאָך אייניקע. די שענסטע שפּראַך פון די אַלע איז אונדזער ליטווישער יידיש, האָבן די מיידלעך שטענדיק באַטאָנט. און מיר זענען דער־ביי געווען שטאָלץ מיט אונדזער אָפּשטאַם.

די געווער־פאַבריק „אוניאָן" איז געווען אַ גרויס־סע און אַרייגענומען טויזנט אַרבעטער, געטיילט אויף טאָג־ און נאַכט־שיכט, וועלכע האָבן געאַרבעט צו 12 שעה.

די אַרבעט אַליין, איז נישט געווען קיין שווערע, אָבער זי איז געווען זייער אַ פאַראַנטוואָרטלעכע און דערפאַר זענען מיר געווען שטאַרק באַוואַכט. מען האָט אונדז געהיט פון אַלע זייטן און דער קלענס־טער פעלער איז פאַררעכנט געווען פאַר סאַבאָטאַזש און דערפאַר איז די שטראָף געווען גרויס.

עס האָט דאָרט געהערשט אַ שטרענגע דיסציפּלין, אַזוי אַז מיר זענען געוואָרן ווי אויטאָמאַטן.

ביים קומען צו דער אַרבעט און אויך ביים פאַר־לאָזן די פאַבריק, זענען פאַרגעקומען אָפּטע רעווי־זיעס. אין דער צייט פון אייגער אַזאַ קאָנטראָל האָט מען ביי עטלעכע מיידלעך געפונען באַהאַלטן פול־ווער. אייגע פון זיי איז געווען אַן אייניקל פון דער פרוזשענער פאָמיליע יאַגלאָם. מען האָט די פרויען אַ לאַנגע צייט געפייניקט אין „בונקער" (אַ קליין קעמערל וווּ דער מענטש קען בלויז שטיין אייגע־בויגן און קיין עסן באַקומט מען נישט). שפּע־טער האָט מען זיי אויפגעהאַנגען אויפן הויף פון לא־גער אין געגנווארט פון אַלע אַרעסטירטע. דאָס האָט

איף אונדז געמאכט א שוידערלעכן איינדרוק און א לאנגע צייט זענען מיר געווען איינגעהילט אין טרויער.

אין שכנהשאפט מיט אונדזער פאבריק האט זיך געפונען א סטאלערייי, וווּ עס האט געארבעט א גרופּע מענער פון לאגער אשוויענטשים. דורך די דראטן האב איך אפט געזען איסער קולישעווסקי, הערשל מאראווסקי, לאסיע און אסיע זיעליענייעצקי.

מיטן לעצטן איז געשען אן אומגליק, ער האט זיך ביי דער ארבעט אפגעהאקט די פינגער פון א האנט און איך האב אים אפט געזען מיט א פארבונדענעם ארעם. וועז עס האט זיך איינגעגעבן, האט מען אמאל געכאפט א קורצן שמועס און איינער דעם צווייטן פלעגט טרייסטן מיט גוטע נייעס.

דערמוטיקנדיק זענען פאר אונדז געווען די אפטע באמבארדירונגען, וואס עס זענען פארגעקומען אין די לעצטע מאנאטן פון 1944. אין אונדזערע אויערן האט דאס געהילכט ווי די שענסטע מוזיק. מיט א שטילער פרייד האבן מיר געקוקט ווי די נאציס לויפן זיך באהאלטן אין די שוץ־קעלערס.

כאטש די וועגט פון פאבריק האבן זיך געטרייסלט פון די נאענטע אויפרייסן, איז אין אונדז די האפענונג געווארן אלץ שטארקער. גלייכצייטיק האט אונדז געשראקן דער גדאנק, אז מען וועט אונדז אומברענגען, פאר דעם סוף פון קריג. מעגלעך עס וואלט אזוי געשען, וועז די אליאירטע ארמייען דערנענטערן זיך נישט מיט אזא שנעלן טעמפּ.

די עוואקואציע

דעם 18טן יאנואר 1945, זענען מיר איבערראשט געווארן פון דער נייס, אז מיר ווערן עוואקויירט.

אין לאגער האט געהערשט א טומל און אומאר־דענונג. פארנאכט זענען מיר שוין געשטאנען אין די רייען, גרייט צום ארויסמארש. נאכן פארטיילן צו אייניקע ברויט, האבן מיר פארלאזט דעם לאגער. עס זענען געגאנגען אלע פון אשוויענטשים און בירקענאו, מענער און פרויען, אבער אין באזונדערע גרופּעס. די קראנקע זענען געבליבן אין די „רעווירן" (שפּיטעלער) און אין ניין טעג נאך אונדזער פארלאזן דעם לאגער, זענען זיי באפרייט געווארן פון דער סאוועטישער ארמיי. אזוי נאענט איז געווען די אויסלייזונג אין מען האט אונדז פון דעם דערווייטערט.

עס איז געווען א קאלטע, פראסטיקעווינטער־נאכט און אונדז איז הייס געווען פון שנעלן גאנג. די דייטשן האבן צוגעאיילט מען זאל גיין שנעלער, ווייל דער „שונא" איז נאענט. עס איז געווארן אלעמאל שווערער, מען האט פון זיך געווארפן די זאכן, אפי־לו דאס ברויט איז געווארן שווער צו טראגן. די שיך זענען מיטאמאל ענג געווארן פון די אנגע־שוואלענע פיס.

א סך האבן אנגעהויבן אפּשטיין פון דער גרופּע, ביז זיי זענען געפאלן אדער די דייטשן האבן זיי געשאסן.

דורכמאכנדיק 70 קילאמעטער, האט מען אונדז אריינגעפּאקט אין אפענע לאסט־וואגענעס, צו 100 און אזוי שטיינעדיק, ענג ווי הערינג, זענען מיר געפארן אלץ טיפער קיין דייטשלאנד. אין פראנק־פורט זענען מיר געבליבן שטיין צוליב דער שטאר־קער באמבארדירונג, וואס דארט איז פארגעקומען. מיר זענען געזעסן אין מיטן פייער און עס איז פאר מיר א רעטענישׂ: ווי אזוי מיר זענען דאן ארויס גאנץ.

נאך עטלעכע טעג רייזע, זענען מיר געקומען אין לאגער „ראווענסבריק", ווו איך האב זיך געטראפן מיט בעבע עפשטיין (דעם אפטייקערס טאכטער), וועלכע איז אהער געקומען פון לאגער „ראיסקא" (ביי אשוויענטשים).

נאך שווערע זעקס וואכן הונגער, וואס מיר האבן דארט דורכגעמאכט, האט מען אונדז וויידער ארי־בערגעפירט אין א צוויייטן לאגער „מאלכאוו", ווו מיר האבן געהונגערט נאך מער. אין א געוויסן טאג, איז אין דעם לאגער אויסגעקליבן געווארן א גרו־פּע פרויען, יועלכע זענען אפגעפארן דורכן רויטן קריַיץ, קיין שוועדן. צווישן זיי איז געווען די פרו־זשענער פעלטע פאמעראניץ.

שפּעטער האט מען אונדז וויידער ארי־בערגעפירט קיין לייפּציק. די מערהייט אין דעם לאגער זענען געווען פוילישע פרויען. זיי האבן אונדז אויפגענו־מען מיטן אויסגעשריי: „שאנאוונע פאניע זשידווקי, מיר האבן זיך שוין לאנג נישט געזען"! זיי האבן זיך אויך שפּעטער באצויגן זייער פיינטלעך צו אונדז. אבער דאס האט לאנג נישט אנגעהאלטן, ווייל די באמבארדירונגען זענען געווארן אלץ אפטערע, און מיר זענען אויך פון דעם לאגער אוועק.

דער טויטן־מארש

דאס איז געווען אין מאנאט אפריל פון יאר 1945. מיר זענען געגאנגען דורך פעלדער און וועלדער, טעג און נעכט אן אפרו. פארויס פון אונדזער גרו־פּע פארט א דייטש אויף א מאטאציקל צו פארשן די וועגן, וועלכע זענען נאך פריי. דאס גיט אונדז צו מוט, כאטש די כוחות פארלאזן אונדז פון נישט עסן.

מיר לאזן כסדר הינטער זיך טויטע און פארחלש־טע, וועלכע ווערן דערשאסן.

נאך עטלעכע טעג גאנג, האט מען אונדז דער־לויבט זיך לייגן אויף א פעלד רויען און גלייך זענען אלע פארזונקען אין א טיפן שלאף. אויפשטייענדיק

זענען מיר געווען נאָס פון אַ רעגן, וועלכן מיר האָבן גאָרנישט געפילט, אַזוי גוט איז מען געשלאָפן, ווי אין דער ווייכסטער בעט.

צי קענט איר גלייבן, אַז מען קען שלאָפן גייענדיק? יאָ! מיר זענען אַזוי געשלאָפן אין די פינפער רייען, אָבער נישט אַלע צוזאַמען. צו צוויי אָדער דריי.

דער הונגער האָט געמאַטערט וואָס אַ מאָל שטאַרקער. מען האָט געמוזט זוכן אַן עצה. עס איז געווען אָנפאַנג פון פרילינג, אויף די פעלדער איז שוין געווואָקסן פאַשע פאַר הויז־חיות. מיר האָבן אויסגעפונען אַ מין געוויקס מיט אַ דיקן שטענגל. די בלעטער און הייטל פון דעם האָבן מיר באַזייטיקט און מיט דעם שטעקל, וואָס איז געווען אָפילו זיס, האָבן מיר זיך געשפייזט אַ סך טעג. אויך פלעגן מיר אויסגראָבן, מיט די הענט, די פריש פאַרזייטע קאַרטאָפל און עסן מיט די שאָלעכץ. אָבער גאָר לייכט איז דאָס אונדז נישט אָנגעקומען עס איז געווען אַ קאַמף פאַר לעבן און טויט, ווייל ווען מיר זענען געלאָפן פון ווע אויפן פעלד, אַזוי האָבן די וועכטער געשאָסן אין אונדז. אַזויפיל פרויען זענען געבליבן ליגן מיט אַ קאַרטאָפל אין האַנט.

איינמאָל האָט מען באַמערקט אַ פויער מיט אַ פור ציבעלעס, וואָס איז געקומען דאָס צו פאַרזעצן. די גאַנצע הונגעריקע מחנה האָט זיך אַ לאָז געטאָן צו דער ריכטונג און גלייכצייטיק האָבן די דייטשן געפּנט אויף אונדז אַ פייער. עס זענען דאָן געפאַלן אַ סך קרבנות. פייגל לייזעראָוויטש האָט אַ קויל דורכגעלעכערט דעם האַנטעך, וואָס זי האָט געטראָגן אויפן קאָפּ, אַנשטאָט אַ טיכל, אָבער איר האָט גאָרנישט געשאַט. לייקע רובין, אַ קאָסעווער מיידל (זי איז געווען אין פּרוזשענער געטא), איז געטראָפן געווארן פון אַ קויל אין פוס. זי איז געבליבן זיצן אויפן פעלד, וואָס מיט איר איז ווייטער געשען, איז נישט באַקאַנט.

דורך דער גאַנצער צייט פון דעם מאַרש האָבן מיר זיך געשטעלט די פראַגע, ווהין פירט מען אונדז? צי וועט זיך עס אַמאָל ענדיקן?

נאָך שווערע דרייצן טעג וואַנדערן, האָט מען אונדז געבראַכט אויף אַ פעלד אַרומגערינגלט מיט עטלעכע רייען שטעכל־דראָטן, נאָענט פון אַ שטעטל. דאָ האָבן מיר זיך געדאַרפט אויסרוען, כדי קענען פאַרזעצן דעם גאַנג. עס זענען אויך געקומען אַהער אַנדערע גרופּעס. צוזאַמען האָבן מיר געציילט צען טויזנט פרויען פון פאַרשיידענע נאַציאָנאַליטעטן.

אונדזערע פירער האָבן באַלד פאַראַרדנט די איינווייגער פון שטאָט, צו ברענגען שפייז פאַר אונדז. אַ גאַנצן טאָג האָט מען געזען דייטשישע פרויען און מענער פירן וועגעלעך מיט פראָדוקטן. מיר האָבן זיך אויסגעשטעלט אין אַ רייע און מען האָט אָנגעהייבן צו פאַרטיילן צום ביסלעך ריין און עטלעכע קאַרטאָפל. וועז עס איז שוין געווען נאָענט מיין ווי איז פלוצלינג געווארן אַ טומל, עס האָט זיך דערהערט אַ געראויש פון ערשאָלאָנען און עס איז געווארן אַ שטאַרקע באָמבאַרדירונג. מיר האָבן זיך אויסגעלייגט אין גראָז די ס. ס.־לייט האָבן אויך געזוכט שוץ צווישן אונדז. עס האָבן זיך געהערט כסדרדיקע אויפריסן פון באָמבעס. דער גאַנצער אַרום האָט געברענט און מיר האָבן נאָר איין וווּנטש געהאַט: צו באַקומען דאָס ביסל שפּיז. אויב מיר דאַרפן דאָ אומקומען, זאָלן מיר כאָטש שטאַרבן זאַטע.

אין אַ קורצער צייט אַרום איז ווידער אַלץ שטיל געווארן. באַקומען דאָס עסן און זיך געגומען צו קאָכן אַ זופּ פון ריין מיט קאַרטאָפל. שוין אויסגעפונען אַ פאַרזשאַוועטע פושקע אַנשטאָט אַ טעפּל; איצט פעלט וואַסער מיט האָלץ. מיט גרויס מי איז אויך דאָס געשאַפן געווארן.

אַ טאָג מיט אַ נאַכט האָט מען אונדז דערלויבט צו רוען און שפּעטער זענען מיר ווייטער געגאַנגען. דערנאָך האָבן מיר נאָך גערוט אין עטלעכע פּלעצער, אָבער קיין עסן האָבן מיר נישט באַקומען. מען האָט געקאָכט קראָפּעווע מיט וואַסער און מיט דעם זיך געשפייזט.

ענדלעך זענען מיר געקומען צום ציל. דאָס איז געווען ביים טייך עלבאַ (לאבא). עס איז געווען דער 22סטער אַפּריל 1945. מען האָט אונדז אַהער געבראַכט, כדי צו אַריבערפירן אויפן צווייטן טייך צו די אַמעריקאַנער, ווייל ביז דעם טייך וועלן אָקופּירן די רוסן. עס איז געווען בלויז אַיין בריק צום אַריבערגיין און אונדז האָט מען געלאָזן צום לעצט.

עס זענען דאָ געווען פאַרזאַמלט אַן אַ שיעור מענטשן. פריער זענען געגאַנגען מיליטער, שפּעטער די באַפעלקערונג פון די אַרומיקע שטעט און דערפער. וועז עס איז צוגעפאַלן די נאַכט און מיר האָבן נאָך נישט באַווייזן צו קרייצן דעם טייך האָט מען אונדז אַוועקגעפירט אין אַ נאָענטן שייער, וווּ מיר זענען באַלד אינגעשלאָפן אין דעם פרישן שטרוי.

אויפכאַפּנדיק זיך אין דער פרי האָבן מיר נישט געטראָפן קיינעם פון די וועכטער. עס איז געווען אומגלויבלעך, אַז אָט זענען מיר שוין פרייַ מענטשן. מיר האָבן זיך געקושט אין געווינט פון פרייד. דאָס ערשטע וואָס מיר האָבן געטאָן, איז געווען שאָפן עסן און מיר האָבן גלייך געפונען אַ גרוב מיט באַהאַלטענע קאַרטאָפל, האָט מען צעלייגט אַ פייער אין פעלד אין געבראָטן די קאַרטאָפל.

מיר האָבן בלויז באַווייזן צו שטילן אַ ביסל דעם הונגער, האָט זיך פלוצלינג דערהערט אַ דייטשישע

שטים און עס האָט זיך באַוויזן אַ באַוואָפנטער מאַן. ער האָט אונדז געזידלט און געשריִען, מיר זאָלן וואָס שנעלער גיין צום טייך, אַז דאָ איז נישט אונדזער פּלאַץ. איידער מיר האָבן באַוויזן צו פּאַר־לאָזן דעם שייער, האָט ער אויסגעשאָסן און גע־טראָפן אַ פרוי, וועלכע איז גלייך געפּאַלן טויט.

מיר זענען אַוועק אַנטוישטע ווידער צום נעכ־טיקן אָרט. דאָ האָבן מיר געטראָפן אַלץ דאָס זעל־בע בילד. דער אָרום איז געווען פול מיט מיליטער און ציווילע מענטשן. אַלע זענען געלאָפן אין איי־לענישׂ אויף דעם צווייטן זייט טייך און אונדזער ריי איז נאָך אַלץ נישט געקומען.

וועג עס האָט זיך שוין אָנגעהויבן צו טונקלען, האָט זיך דערהערט אַ געוויש פון ערשׂפּלאַנען און באַלד אַ שטאַרקע באָמבאַרדירונג. אַלע זענען זיך צעלאָפן אין פּאַרשׂידענע ריכטונגען. דער גאַנצער אָרום איז מיטאַמאָל פוסט געוואָרן.

מיר, אַ קליינע גרופּע מיידלעך, זענען אויך אַריין אין אַ נאָענטן הויף און דאָרט געבליבן זיצן. נאָך האַלבע נאַכט איז געוואָרן אינגאַנצן שטיל. איינגע־הילט אין דער פינצטערניש, האָבן מיר געוואָרט אויף די ווייטערדיקע געשעענישן.

מיטן גרויען אויף טאָג, האָבן זיך דערהערט עפּעס ווייטע קלאַנגען, וואָס ווערן וואָס אַמאָל הע־כער און שטאַרקער. און פלוצלינג: הוראַ! הוראַ! איז עס אַ חלום, אָדער הערט מען עס טאַקע? די אויס־געשרייען זענען דאָך מיר באַקאַנט. אַזוי האָט די פרוזשענער באַפעלקערונג אויפגענומען די רויט־אַרמייער אין 1939.

איך גיב אַ ציטער פון איבערראַשונג און טרערן פון גליק פליסן אַליין. אין אַ קורצער צייט אָרום שטייט שוין לעבן אונדז אַ רוסישער זעלנער. ער דערקענט אין אונדזער אויסזען ווער מיר זענען. ער הייסט אונדז אַרויסגיין, זיך איבערטאָן, עסן, טרינ־קען און זיך אויסרוען.

מיר זענען אַרויס פון אונדזער באַהעלטעניש, צו דעם זעלבן שאָסיי, אויף וועלכן מיר זענען נאָך מיט צוויי טעג צוריק געטריבן געוואָרן פון די דייטשישע מערדער. מיר גייען פּאָרויס און קוקן זיך כסדר אום אין אַלע זייטן, צי קיינער יאָגט אונדז נישט.

איז עס אמת, אַז מיר האָבן איבערגעלעבט? כאָטש יעדע פון אונדז זעט אויס ווי אַ סקעלעט, דאָך איז דער טראָט פעסט און מונטער. עפּעס דערפיל איך אַ צופלוס פון נייע כוחות.

דער וועג איז פול מיט מיליטער; מיר באַגריסן זיי ווייענדיק פּאָר פרייד און גייען וויטער פּאָרויס, ווי נייגעבוירענע פרייַע מענטשן.

גרופּע פרוזשענער איבערגעלעבטע פון די נאָצי־לאָגערן צום 1טן יאָרצייט נאָך די אומגעקומענע 2 פרוזשענער קאַצעטלער קאָפּל קראָסנער און ירחמיאל קיוואָטיניץ, וואָס זענען געקומען צו קבר־ישׂראל אין אַ מאַסן־קבר פון 19 יידן אין דאָרף שטאָלטאָנד, דייטשלאַנד.

פון נעטאַ און פּאַרטיזאַנקע*)

גבית עדות פון עלמאַן יוסף*)

עלטערן: בנימין, צירל קאַפּלאַן; אַלט 23 יאָר
בילדונג: 9 קלאַסן.

ביים אויסברוך פונעם קריג בין איך געווען אין פּרוזשענע. גלייך די ערשטע טעג האָבן די דייטשן אַלעמען געכאַפּט אויף אַרבעט. זיי פלעגן מיט מאַשינעס אַוועקפירן וויבער פון אַרבעט. אַפּהאַלטן טעג, איידעקעוועג זיך בשעת דער אַר־בעט: איינמאָל האָבן זיי געצוווּנגען 2 יידן אָנלאָדן אַ מאָטאָר פון 60 פּוד אויף אַ פּור, און די מענטשן האָבן עס נישט געקענט, האָבן זיי זיי געשלאָגן. אויף דער צווייטער וואָך פון זייער אָנקומען האָבן זיי צוזאַמענגענומען 18 יידן אהרן קאגאניצקי, מאָנטיארס, ליובאשיץ אליהו, פרל. פּאַטאָלסקי ליבע, פרל. אַווערבוך, גאָלובאָוויטש, געוו. סעקרע־טאַר פון גאַרסאָוויעט און די פרוי פרידמאַן מיט איר זון הערשל און טאַכטער (דער זון איז געווען איינער פון די גרעסטע גבורים און שטאַט) אַוועק־געפירט זיי און אויסגעשאָסן אין וואַלד ליאַכי, 2 קילאָמעטער פון פּרוזשענע. אין אַרעסט האָבן אַנ־טייל געגומען: סוסקי וולאַדיסלאָוו מיטן זון, מיקלא־שעוויטש טאמעק, קאָמענדאַנט פון דער פּויליישער פּאָליציי יאָקובינסקי. נאָכדעם איז קיין באַזונדערס נישט געשען.

סוף 41־סטן יאָר איז געשאָפן געווארן אין פּרו־זשענע אַ געטאָ: די דייטשן האָבן געזאָגט אַז זיי שאָפן אין פרוזשענע אַ „יידנשטאָט". זיי האָבן פאַרזיכערט, אַז די יידן וועט קיין שלעכטס נישט געשען. עס זענען אַריינגעפירט געווארן אין פּרו־זשענע גאַנץ הינדוקע, פיל זאַבלודעווער, 500 פון ביאַליסטאָק, ביעלאָוויעזשער. פּרוזשענע האָט נאָכ־דעם געהאָט 12 טויזנט יידן. זיי האָבן געשאָפן אַ „יודענראַט"; אין אים זענען אַריינגעטראָטן די אינ־טעליגענטסטע פון שטאָט, בראש פון אים איז גע־שטאַנען יאַנאָוויטש איצל, געוו' אינהאָבער פון גרעסטן געשעפט אין פרוזשענע. זיין פאַרטרעטער איז געווען שרייבמאַן וועלוול, אַן אַדוואָקאַט. פאַר די באַצוינגען מיט די דייטשן איז געווען זאָוול סענאָל און שיין פון לאָדזש. דער „יודענראַט" האָט אויף זיין ארט פאַרטיידיקט די יידישע אינטערעסן. זיי האָבן געווּסט פון דער פאַרטיזאַנקע אויף דער יידישער גאַס און זיי האָבן נישט געשטערט. שרייבמאַן האָט אַפילו מיטגעהאָלפן דער פאַרטיזאַנער באַוועגונג. די דייטשן האָבן אַלץ פאַרזיכערט, באַזונדערס דער שף פון געשטאַפּאָ ווילהעלם... אַז יידן פונעם „רייך" וועט גאָרנישט געשען. אַלץ וואָס דאָ קומט פאָר שטאָמט פון די ווילדע פעלקער: אוקראַינער, וויסרוסן, ליט־ווינער און פּאָליאַקן. אָבער אין „דריטן רייך" וועט עס נישט געשען. אין דריטן רייך, האָבן זיי פאַרזי־כערט, קומען פאָר נאָר אויסזידלונגען פון יידן אין אַרבעטס־לאָגערן, אָבער ניט קיין פאַרניכטונגען, ווי ביי די ליטווינער, אוקראַינער און וויסרוסן.

סוף 42־סטן יאָר האָט זיך אָנגעהויבן די אַקציע פון פאַרניכטן יידן אויך אויף דער טעריטאָריע פון „רייך". באַקומענדיק טרויעריקע גרוסן פון די שטעט פונעם „רייך": ביעלסק, לאָמזשע, אַז פון דאָרט זע־נען די יידן עוואַקויִרט געווארן און עס קומט די ריי נאָך פרוזשענע, האָט זיך אָנגעהויבן ארגאַניזירן אַ גרופּע יידן צו אַ וויידערשטאַנד און פאַרטיזאַנקע. צו דער גרופּע האָבן געהערט: יאָסל אונטערשוּל, אברהם פרידמאַן, טוביה בריסבאַרט מיט זיינע ברידער אברהם און פייוול, בערל סעגאַל מיטן ברודער ליא־לעק, יוזיק פרידמאַן, איך מיט מיין עלטערן ברודער שמערל; איזראַעליט לייזער מיט זיין פרוי און ברו־דער בערל איזראַעליט; חזן יוסף פון ביאַליסטאָק, שלמה און משה ראָויצקי, יעקב ראָזענבוים, רות ראַצקעוויטש, דינערמאַן הערשל, כאַנאָוויסקי הערשל, ריסוק אברהם און אַנדערע. מיר האָבן געשאָפן גע־ווער: 20 ביקסן, 26 קאַראַבינען, 2 האַנט־פּולעמיאָטן, מאַשינען־געווער, 1 אויטאָמאָט, פיל קאַסטנס מיט גראַנאַטן פון פאַרשיידענע אויפּרייס־מאַטעריאַלן.

דאָס געווער האָבן מיר געקראָגן פון אַ דייטשן טקלאַד, ווו עס האָבן געאַרבעט אונטערשול יוסף (אריינגעפירט 7 ביקסן און 2 פולעמיאָטן), איך מיטן ברודער (אַריינגעפירט 7 ביקסן מיט אַן אויטאָמאָט, אין אַ שליטן מיט אַ דאָפּלדעק). מיין ברודער האָט געאַרבעט אַלס משרת ביים בירגערמייסטער סאָש־מאַן, האָט ער צוגעטשעפּעט איינמאָל דעם שליטל צום בירגערמייסטערס שליטן, אַרויפגעלייגט אויף זיין אייגענעם שליטל אַביסל האַלץ און דער בור־

*) צוגעשיקט פון ייוואָ — ניו־יארק.

געמייסטער, בכבודו ובעצמו, האָט אַריינגעפירט מיין ברודערס האַלץ מיט דער קאָנטראַבאַנדע, וואָס איז דאָ באַצייכנט. דאָס איז געווען אין יאַנואַר 1943. פאַר דער אקציע, האָבנדיק שוין אַביסל געוועט, האָט זיך אַרויסגעכאַפט די ערשטע גרופּע פון 12 מאַן: אונטערשול יאָסל מיט זיין פּרוי גאָליא, בריישבאַרט, אברהם פרידמאַן, בערל סעגאַל מיט זיין ברודער ליאָלעק, דינערמאַן הערשל, כאַנא הערשל, מוזי פרידמאַן און נאָך ביאַליסטאָקער, וועלכע איך געדענק נישט. מיט 11 קאַראַבינעס, מיט אַ פולעמיאָט, מיט אַ ראַדיאָ־אַפּאַראַט „פיליפּס", 6 לאָמפּן, מיט 3 פיסטאָלעטן און מיט גראַנאַטן ביי יעדן איינעם. זיי זענען אַרויס אָנהייב יאַנואַר אין אַ שרעקלעכער פּאָגאָדע: עס האָט געשטורעמט, געשנייט, דער פראָסט איז געווען גרויס. מיר האָבן אויסגענוצט דעם קורצן מאָמענט פון בייטן די פּאָסטנס און אין אַ באַקוועמען אָרט האָבן זיי זיך אַרויסגעשטופּט פון אונטער די אויפגעריסענע דראָטן. יעדער איינער האָט געהאַט פּעלצן, ווויילאָקעס מיט אַנדערע ווינטער־זאַכן. אויך לאָפּאַטעס, קירקעס, העק, לאָמען אויף צו בויען.

די גאַנצע גרופּע איז אַוועק צוזאַמען מיטן געוואָר. אַלץ איז אַריבער בשלום. דער ווינט האָט פאַרוויישט די טריט און סליאַדעס. איך, מיין ברודער שמערל, שלמה און משה ראָוויצקי, איזראַעליט לייזער מיט דער פרוי, ריבניק אַברהמל און אַנדערע זענען געבליבן אין געטאָ כדי צו אַרגאַניזירן נאָך מענטשן און געווער.

דער וואַלד איז פון פּרוזשענע געווען וויי 12 קילאָמעטער. די גרופּע איז אַוועק אין זאַמשטשער וועלדער, אַרומגעוואַנדערט אייניקע טעג, געגעכטיקט אין דרויסן. זיי האָבן נישט געטראָפן קיין פאַרטיזאַנער. זיי האָבן באַשלאָסן איינצוואַרדענען זיך אַליין, אָן קיינעמס הילף. זיי האָבן געמאַכט אַ זיעמליאַנקע (בונקער) אין וואַלד מיט אַלע אינריכטונגען, פאַרמאַסקירט. אין זיעמליאַנקע איז געווען אַ ברונעם, אַ שפּייזקאַמער און אַ טיפער קלאָזעט. זי האָט געהאַלטן 5 מענטער די ברייט און 8 מענטער די לענג. 2 אַריינגענג געווען. אין אַ 10 טעג אַרום האָבן זיי געטראָפן 2 פאַרטיזאַנער, אַרטיקע געווענען אַקטיוויסטן פון דער סאָוויעטן־מאַכט, אַליאַשאַ און מיקיטאַ, וועלכע האָבן זיך אַנגעשלאָסן צו זיי און צוזאַמען געאַרבעט אַ לאַנגע צייט. די ערשטע זאַך האָבן זיי זיך פאַרנומען מיט שפּייז־פאַרגרייטונגען, וואָס די פּויערים פלעגן געבן מיט גוטן ווילן. אָפט כלעגן קומען חברים פון דער גרופּע אין שטאָט געוואָר צו ווערן ווי האַלט עס מיט געווער־פאַרגרייטונג און ברענגען די נייטיקע פאַר זיי זאָכן. מיר פלעגן זיך טרעפן מיט זיי אין געטאָ אין אַ פאַרמאַסקירט אָרט.

דעם 24טן יאַנואַר 1943 איז געוואָרן דער געטאָ שטרענג באַוואַכט. פונקט האָבן זיך געפונען ביי אונדז אין געטאָ 2 פאַרטיזאַנער: בערל סעגאַל און כאַנאַוסקי הערשל. זענדיק די געפאַר, האָבן זיך אַלע פון דער פאַרטיזאַנער־אַרגאַניזאַציע צוזאַמענגענומען, גענומען דאָס געווער גרייט צו פאַרטיידיקן זיך. די נאַכט פון 28 פעברואַר אויפן 1טן מאַרץ האָבן מיר פּרובירט דורכצוקריכן די וואַך מיט געוואַלט. די 2 פאַרטיזאַנער זענען פאַרשוווונדן געוואָרן פריִער, און געלאָפן אַנטאָגן די חברים אין וואַלד וועגן דער לאַגע אין געטאָ. זיי האָבן געדאַרפט זיך אַרגאַניזירן און זיין גרייט אויפצונעמען די געלאָפענע פון געטאָ, אַדער אונטערצינדן דעם געטאָ און שטעלן אָן אַקטיוון ווידערשטאַנד. מיר זענען צוגעטראָטן צו די דראָטן אויפצורייסן זיי. סעגאַל יצחק און דאָמבראָווסקי האָבן איבערגעשניטן די דראָטן. די דייטשע וואַך האָט עס באַמערקט און אַנטדעקט דעם אָרט פונוואַנען מיר פלעגן אַרויסגיין. זיי האָבן געעפנט אַ געוואַלטיקע שיסעריי אויף אונדז פון פולעמיאָטן און ביקסן. עס איז געהרגעט געוואָרן סעגאַל יצחק. דאָמבראָווסקי איז פאַרוווונדעט געוואָרן אין פלייצע. איך האָב נאָך באַוויזן אָפּצוציען סעגאַלן פון דראָטן אַ פּאָר הונדערט מעטער און ער איז געשטאָרבן אויף מיינע הענט.

צוליב דעם מיסדערפאָלג האָבן מיר באַשלאָסן דעם אָוונט צו בלייבן אויפן אָרט און באַהאַלטן זיך דעם טאָג אין סכראָן. זענען מיר אַוועק אויף בייטאָג אין אַ סכראָן. דאָס איז געווען פרייטיק דעם 1טן פעברואַר 1943, דעם טאָג האָבן מיר געהערט, האָט מען אַרויסגעפירט פון פרוזשענע 4.000 יידן. די דייטשן האָב געפירט גרופענווייז. מ׳האָט אַרומגערינגלט יעדע גאַס און יעדעס הויז, מ׳האָט געצוונגען זיך זעצן אויף די גרייטע פורן און מ׳האָט אַרויסגעפירט. די דייטשן האָבן געזאָגט אַז זיי פירן אין אַן אַרבעטסלאַגער (אַרויסגעווייזן האָט זיך שפּעטער, אַז מ׳האָט זיי געפירט אין אַשוויענטשים). פאַרנאַכט איז געוואָרן רויק. נאָכדעם האָט מען נאָך 3 טעג געפירט. ביז עס איז קיינער אין געטאָ נישט געבליבן. נאָכן ערשטן טאָג פון דער אקציע, פרייטיק פון 1טן אויפן 2טן פעברואַר אין אָוונט האָבן מיר באַשלאָסן ביי יעדן פאַל אַרויסצוגיין פון געטאָ, אפילו ווען עס וועט זיין אַ ווידערשטאַנד. אונדזער גרופּע איז באַשטאַנען פון 18 מאַן: איך, מיין ברודער שמערל, ריבניק אברהמל, איזראַעליט לייזער מיט זיין פרוי און ברודער, לעוקאָוויטש יעקב און נאָך אַנדערע. מיר האָבן דורכגעפיקט מיט צוואַנגען די דראָטן און מיר זענען דורך, און מיט אונדז זענען דורך נאָך אַ 40 מאַן, נישט קיין באַוואָפנטע, וועלכע האָבן אויסגענוצט די געלעגנהייט און דורך אונדזער דורכברוך אַרויס. אין אַ פּאָר מינוט אַרום האָבן די דייטשן אַנטדעקט דעם אָרט און האָבן אַנגעהויבן אַ שיסע־

ריי. אין רעזולטאַט פון וועלכער עס זענען געטויט און פּאַרוווונדעט געוואָרן אייניקע מענטשן. ווי מיר האָבן שפּעטער געהערט האָבן זיך אין די סכראָנעס אויסבאַהאַלטן טויזנטער מענטשן. אַ טייל פון זיי האָט זיך אַפּילו אַרויסגעריסן אויף דער פריי. זיי זענען אָבער מיט וויניקע אויסנאַמען אומגעקומען.

מיר האָבן זיך געלאָזט אין וועג אַריין אין דער ריכטונג צום וואַלד טרוכאָוויטש זאַמאָשע, אויפן וועג האָבן מיר געבלאָנדזשעט. זענען מיר אַריין אין דאָרף יאַקאָוויטש, צו אַ פויער און געצוווונגען אים מיט געווער אין זאָל אונדז אַנווייזן די ריכטונג צום וואַלד. מיר זענען געגאַנגען אַ גאַנצע נאַכט אין אַ שלעכטער, פראָסטיקער פּאָגאָדע. באַגינען זענען מיר צוגעגאַנגען צו זאַמאָשער דאָרף, נאָענט פון וואַלד, דאָס דאָרף איז פון די דייטשן פאַרברענט געוואָרן. מיר זענען אַריין אין זאַמאָשער וואַלד, זיך אָפּגערוט, מיר זענען געווען הונגעריק און דורשטיק און מיר האָבן געטרונקען שניי. אַזוי האָבן מיר 2 וואָכן צייט געבלאָנדזשעט אין די וועלדער, זוכנדיק אונדזער גרופע. מיר האָבן גענעכטיקט אונטערן הימל. מיר האָבן זיך געמוזט זוכן שפּייז. זענען מיר אַרויס 6 מאָן (איך, מיין ברודער שמערל, פרידבערג יצחק, דוד־לייב קראָמאָן און נאָך 2 וואָס איך נעדענק ניט) אויף שפּייז־פאַרגרייטונגען אויפן טראַקט טרוכאָווי־טשי־ליסקאָווא, מיר האָבן פאַרהאַלטן אַ פויער, וואָס האָט געפירט חזיר מיט זאַלץ. מיר האָבן ביי אים עס אָפּגענומען. מיר זענען דאַן אַוועק אין נאָענט־ליגנדן אָרט זאַוויסקי־באָר, וווּ מיר האָבן געשאָפן ברויט און אינסטרומענטן צו בויען די זעמליאַנקעס: העק, לאָפּאַטעס, לאָמען און אַ קעסל צום קאָכן.

מיר זענען צוריק געקומען בשלום אין וואַלד און מיר האָבן זיך אָנגעהויבן אַליין אייגצוגראָבן. מיר האָבן אויסגעבויט אַ זיעמליאַנקע. נאָכדעם אין אַ פּאָר טעג אַרום האָט דער וואַלד־וועכטער (גאַיאָווי) אַנטדעקט אונדזער זיעמליאַנקע. מיר האָבן געמוזט דעריבער אַוועקגיין פון דאָרט. נאָכדעם האָבן מיר געבויט נאָך 3 זיעמליאַנקעס, אָבער בלייבן אין זיי האָבן מיר נישט געקענט, ווייל דער וואַלד איז געוון אַ קליינער. פויערים פלעגן פאָרן אין וואַלד נאָך אַליין און פלעגן אונדז אַנטדעקן. מיר האָבן דאָן באַשלאָסן אַריבערגיין אין אַן אַנדער, ברוכאנאוויטשער וואַלד, נישט וויים פון זאַמאָשער וואַלד. אין דעם וואַלד האָבן מיר זיך צעשלאָגן אין 3 גרופּעס, פאַרטיילט דאָס געווער צווישן די אַלע גרופּעס און געמוען יעדע איינע פּאָר זיך בויען זיעמליאַנקעס, אין פאַרשידענע ערטער, נישט וויים איינע פון די אַנדערע. די שפּייז־צוגרייטונגען פלעגן מיר מאַכן געמיינזאַם, אַלע 3 גרופּעס צוזאַמען. אונדזערע זיעמליאַנקעס זענען געווען גרויסע, באַקוועם, מיט אַלע אייניכטונגען.

דעמאָלט זענען מיר צוגעטראָטן צו אַ גרעסערער שפּייז־פאַרגרייטונג. מיר זענען זאַלבעצענט פון אַלע 3 גרופּעס: איך און מיין ברודער שמערל, הירשל סעגאַל, ישראל באָבמאַן, צדוק טשערטשעווסקי, רובין שלמה, בערעסטיצקי עובדיה, ראַוויצקי שלמה און משה, בריסקאַרט אברהמל, און נאָך. אַוועק אין דאָרף יאַקאָוויטשי לעבן פּרושענע, אויף „אַ באַמביאָשקע", גענומען שפּייז ביי די פויערים אויף אַ חודש צייט פּאָר אַלעמען. די שפּייז האָבן מיר געבראַכט אויף 2 פורן. די פערד האָבן מיר אָפּגעלאָזן אַהיים. פון וואַלד האָבן מיר די שפּייז געטראָגן אויף זיך אין די זיעמליאַנקעס, כדי נישט לאָזן קיין סלייַדן. אין אַ פּאָר שעה אַרום, ווי נאָר די גרופּע האָט זיך אַוועקגעלייגט אָפּרוען, און די איבעריקע חברה זענען געווען פאַרנומען מיט אייניריכטן די שפּייזן האָבן מיר דערהערט ווי עס גרייפן אַן אויף אונדזער זיעמליאַנקע דייטשן, געפירט פון פויערים, מיט קאַרפיי פון יאַקאָוויטשי בראש. די דייטשן האָבן מיט גראַנאַטן פאַרוואָרפן די זיעמליאַנקע, וווּ עס זענען אומגעקומען 7 חברים: ברידער ראַוויצקי, שלמה און משה, אברהמל בריסבאַרט, זעליק קליינערמאַן, משה פרידבערג, אַבראַמאָוויטש פון קאָסאָוע און עובדיה בערעסטיצקי. אויסערדעם האָבן זיי געכאַפּט אַ פאַרוווונדעט מיידל, באַראַדאָווסקאַ פעלאַ, די איבעריקע האָבן געכאַפּט דאָס געווער און אָפּגעטראָטן פון די זיעמליאַנקעס. ביינאַכט, נאָכן אָנגריף, האָבן מיר באַשלאָסן צוריקצוגיין אין די זיעמליאַנקעס. מיטנעמען מיט זיך פּראָדוקטן און אַוועקגיין אין אַן אַנדער וואַלד און צעטיילן זיך אין פאַרשידענע ריכטונגען, אַנהאַלטנדיק אַ קאָנטאַקט: אייַ גרופּע איז אַוועק אין יאַנינער וועלדער, ליסקאָווער ראַיאָן, די צווייטע גרופּע אויף פּאָגאָרעלאַ אין די בלאָטעס, און די דריטע גרופּע איז אַוועק אין יאַנינער וועלדער אויף אַן אַנדער ברעג.

גייענדיק אין וועג אויף יאַניני, האָבן מיר זיך באַגעגנט מיט סאָוויעטישע פאַרטיזאַנער. זיי זענען זאַלבעפינפט געפאָרן אין אַ שליטל. אַלע באַוואָפנט מיט אויטאָמאַטן פון דעם מאַיאָרס גרופּע. זיי זענען געווען גוט אָנגעטאָן.

זיי האָבן מיט אונדז זיך פאַראינטערעסירט. זיי האָבן אונדז צוגעזאָגט מיטהילף. אָבער פון אָנפאָנג האָבן מיר אַליין געמוזט פאַרזאָרגן זיך מיט שפּייז. אין יאנין פלעגן מיר זיך אָפט טרעפן מיט די פאַרטיזאַנער, וועלכע פלעגן אַלץ אונדז צוזאָגן אַריינצונעמען אונדז אין זייער גרופּע, אָבער זיי האָבן זיך אַלץ נישט געאיילט, זי האָבן געהייסן אונדז דערווייל לעבן אויפן אייגענעם השבון, שטיצנדיק זיך אויף אונדזער געווער. אין יאַניגע האָבן מיר זיך געפילט זיכערער.

די פּאָגאָרעלער גרופּע, האָט זיך אויך געטראָפן

מיט פּאַרטיזאַנער פון טשקאַלאָווסקי־אָטריאַד און די האָבן זיך אויך נישט בעסער באַצויגן: זיי האָבן צו־געזאָגט צו פּאַראייניקן זיך מיט אונדז. זיי פלעגן מיט זיי געמיינזאַם גיין אויף „באַמביאָזשקעס". אָבער צו געמיינזאַמע אַקציעס קעגן דייטשן האָבן זיי, צו־ליב אונדזער שוואַכן געווער נישט צוגענומען. אין פּאָגאָרעלע האָט זיך די 3טע גרופּע באַגעגנט מיט אונדזערע ערשטע פּאַרטיזאַנער. זייענדיק אַליין זעלבשטענדיק, האָבן מיר דורכגעפירט אייניקע קע־גנדייטשע אַקציעס; מיר זענען אָוועק אין פּרוזשענע צום דייטשן שתּף פון זיידל קרוטצעלס מיל, פּאָן קנאָט. מיר זענען אַריין ביינאַכט אויף אַ פּור און צוגענומען אַ זאַק מעלצוקער, אַ סך מעל, אַ ראַדיאָ־אַפּאַראַט, זיין פּיסטאָלעט און זיין היטלעריסטישן אוניפּאָרם. מיר האָבן עס געבראַכט בשלום אין וואַלד. איך, אברהם פרידמאַן, כאנאווסקי, בערל סע־גאַל, יאָסל אונטערשול, און פרידמאַן זענען בא־פאַלן די וואַך אין פרוזשענע אויף כוואטקא גאַס און מיר האָבן אַנטוואָפנט 4 דייטשן און צוגענומען: 4 ביקסן מיט די קוילן־טאַשן, מיט די פּעסער און גרא־נאַטן. די דייטשן האָבן מיר נישט געוואָלט שיסן, כדי נישט צו מאַכן קיין טומל אין שטאָט. די דייטשן זענען שפּעטער, ווען מיר האָבן זיי אָפּגעלאָזן, אַנט־לאָפן אין די וועלדער און 3 טעג האָבן זיי זיך נישט געוויזן צו זייערע נאַטשאַלסטוואָס.

אויסער דעם פלעגן מיר שניידן ביינאַכט די טע־לעגראַפן־ און טעלעפאָנען־סלופּעס. אין יאָנין האָבן די דייטשן געגרייט אַ גרויסע אָבלאָוע אויף אונדז. אונדזערע פּאַרבינדונגס־מענער האָבן אונדז איבער־געגעבן, אַז מיר זאָלן, צוליב אונדזער זיכערקייט, פּאַרלאָזן דעם יאַנינער וואַלד.

דער מאַיאָר האָט אַוועקגעשיקט אונדז מיט 3 פון זיינע פּאַרטיזאַנער אין פּושטשא־רוזשאַנסקאַ, דאָס איז געווען אומגעפער דעם 16טן אַפּריל, ווו מיר האָ־בן געפונען זייערע אַמאָליקע זיעמליאַנקעס, פון וועלכע די דייטשן האָבן זיי אַרויסגעטריבן. דער מאַיאָר האָט זיך נאָכדעם אַרויסגעוויזן פּאָר אַ פּאָר־רעטער און אַ דייטשער אַגענט און ער איז דער־שאָסן געוואָרן אויפן באַפעל פון מאָסקווע. דער זעל־בער מאַיאָר האָט מיט אַ צייט פּריער אַריינגענומען אונדז אויפן באַפעל פון מאָסקווע אין זיין אָטריאַד אויפן נאָמען קירילאָוו, 7 אַנדערע בעסטע און ערשטע פּאַרטיזאַנער: סעגאַל און זיין ברודער ליאָלעק, כא־נאוסקי הערשל, אליהו וויינער און 3 ביאַליסטאָקער. וועלכע איך געדענק נישט.

לויטן באַפעל פון דעם מאַיאָר זענען די 7 מאַן אָפּגעטיילט געוואָרן פון אונדזער גרופּע. ער האָט געזאָגט, אַז מ׳פירט זיי אין אַן אַנדער אָטריאַד. מען האָט זיי אַוועקגעפירט און מער זענען זיי נישט גע־קומען. אין אַ פּאָר טעג אַרום זענען די פּאַרטיזאַנער מאָסטיאַ בוטקיעוויטש, מיקיטאַ און אַנדערע גע־קומען אין די זאַכן פון די פּאַרטיזאַנער. מיר האָבן פּאַרשטאַנען אַז אונדזערע חברים זענען שוין ניטאָ.

אונדזער גרופּע (זי איז באַשטאַנען פון 18 מאַן פון יאַנינער וואַלד מיט א גרופּע פאַמיליען־פּאָר־טיזאַנער פון 12 מאַן פון ליסקאָווא), האָבן די רוסישע פּאַרטיזאַנער גלאָזן אין זייערע זיעמליאַנקעס אין רוזשאַנסקאַ פּושטשאַ. צוזאַמען מיט דער ליסקאָווער גרופּע פלעגן מיר גיין שאָפן שפּייז. אין דעם וואַלד זענען מיר געווען די ערשטע פּאַרטיזאַנער, נאָך דעם 2טן יאָר זייט די דייטשן האָבן אַרויסגעטריבן די גרופּע פונעם מאַיאָר. אויסער שפּייז־פּאַרגרייטונג פלעגן מיר זיך פּאַרנעמען מיט דיוועַרסיע־אַרבעט צוזאַמען מיט אַ דעסאַנטן־גרופּע פון מאָסקווע מיטן קאָמאַנדיר אָטריאַדא נאָוויקאָוו בראש. אונדזערע חברים: שאול זילבערבערג (דער טויבער), רובין שלמה (געפאַלן שפּעטער אין קאַמף מיט די דייטשן) און נאָך אַנדערע, פלעגן גיין אַלס וועג־פּירער און מיר פלעגן אויך אַנטיילנעמען אין דיוועַרסיע־אַר־בעטן: שניידן טעלעפאָנען און טעלעגראַפן־סלופּעס, פּאַרלייגן מינעס אויף די וועגן, פּאַרלייגן (באַ־ריקאַדעס) אויף די וועגן, אַא״וו.

דעם 1טן מאַי 1943 איז געקומען פון מאָסקווע אַ באַפעל: פּאַראייניקן אַלע קלענערע גרופּעס אין אָטריאַדן. דענסטמאָל איז מען צוגעטראָטן צו אַ סאָרטירוואָקע פון די חברים און פּאַרטיילט זיי אין קעמפערישע און פּאַמיליען־אָטריאַדן. איך, מיין ברו־דער שמערל, אברהם ריבניק און נאָך אייניקע יאָטן זענען אַריין אין דעם קעמפער־אָטריאַד אויפן נא־מען פון קיראָוו, וואָס האָט געהערט צו דער ברי־גאַדע א. נ. פּאָנאָמאַרענקאָ, פון דער בעסטער פּאַר־אייניקונג. איך מיט מיין ברודער שמערל האָבן געהערט צו דער דריטער ראָטע. אין דעם קיראָווער אָטריאַד זענען געווען 16 יידן. איך בין זייער גע־פעלן געוואָרן דעם קאָמבאַט (קאָמענדאַנט באַטאַליא־נאָ) קאָלקאַ מאַריאָן. גלייך נאָכן דריטן טאָג זענען מיר מיטן גאַנצן אָטריאַד אָווק אויפן שאָסיי פּרו־זשענע־רוזשנאַי, לעבן טאָרטאָק גאלסוויטשני, און צעשניטן 3 קילאָמעטער טעלעפאָן־ און טעלעגראַפן־סלופּעס. נאָכדעם האָבן מיר געמאַכט אַ זאַמדע אויפן זעלבן אָרט, וויסנדיק, אַז די דייטשן דאָרפן באַלד אָנקומען מיט באָוואָפנטע כוחות צו פּאַרריכטן די פּאַרבינדונג. אין אַ האַלבער שעה אַרום האָבן זיך באָוויזן 2 לאָסטאָויטאָס מיט דייטשן, ביי א 60 מאַן, אין שפּיץ פון וועלכער עס איז נעשטאַנען דער בא־רימטער ס. ס.־מאַן, לעהמאַן. מיר האָבן געעפנט אַ פייער און געהרגעט אויפן אָרט 30 דייטשן. 3 האָבן מיר געפאַנגען. צווישן די געפאַלענע איז געווען לעהמאַן, פון אונדז זענען געפאַלן דער פּולע־מיאָטשיק א. גארקא, דער קאָמ׳־וווואָד פון מיין רא־

טע פּאָטיאָמקין. עס איז פּאַרווונדעט געוואָרן דער בארימטער פּולעמיטשיק פון אָטריאַד סווואָראָוו. מיר האָבן געגומען טראָפייען: 1 מיאָנאָמיאָט, 2 פּולעמיאָטן, 3 אויטאָמאַטן, 10 ביקסן און 5 גראַנאַטן, קויל, פּאַטראָנטאַשן און אַנדערע אַמוניציע. זייער פיל קליידער.

אַ פּאָר טעג נאָך דעם קאַמף בין איך באַשטימט געוואָרן אַלס צווייטער גומ׳ פון פּולעמיאָטשיק. טאָג טעגלעך פלעגן מיר גיין מאַכן אָנפּאַלן ביינאַכט אויף דייטשע הויפן, שניידן טעלעפּאָן- און טעלעגראָפּן־סלופּעס, מינירן די וועגן. מיר פלעגן זעלטן ווען שלאָפן די נעכט. איך האָב זיך אויסגעצייכנט ביי פּאַרשידענע אויפגאָבן און דער קאַמבאַט האָט מיך באַשטימט פאַרן ערשטן גומ׳ פון פּ. ט. א. (פּראָטי־וואָ טאָנקאָוויע אָרוזשיע — קעגן־טאַנק־געווער). דער פּ. ט. א. איז געווען איינער אינעם גאַנצן אָטריאַד, זיין וואָג איז **געווען 24 קילאָגראַם**. אין צוזאַמענ־שטעל פון דער באַדינונג זענען געווען נאָך 4 מאַן. אין סוף יולי 1943 זענען מיר צום 1טן מאָל אַוועק מיטן פּ. ט. א. אויפן שאָסיי פּרוזשענע־רוזשענאַי, אויפן 25טן קילאָמעטער פון פּרוזשענע. אין זאַמ־דע האָבן אָנטייל געגומען אונדזער 3טע ראָטע מיטן קאַמבאַט קאָלקאָ מאָראָק. מיר זענען געווען ביי א 30 מאַן, גוט באָוואָפנט. די גאַנצע נאַכט זענען מיר געלעגן אין זאַסאָדע. פּאַרטאָג איז אָנגעפּאָרן א 3־טאָניקער לאַסטאָויטאָ מיט 7 אָפּיצירן, אָבער באָוואָ־פנט מיט אויטאָמאָטן און פּיסטאָלעטן. איך האָב מי־טן פּ. ט. א. אַריינגעשאָסן אין מאָטאָר און אים אָנ־געצונדן. גלייך איז די מאַשין געבליבן שטיין פונקט אָקעגן אונדז. מיר האָבן זיך אויפגעשטעלט און גע־עפנט אויף זיי א פייער. די דייטשן, נישט קוקנדיק אויף דעם, וואָס זיי האָבן געהאַלטן די אויטאָמאָטן גרייט, נישט באָוויזן אָפּילו איינמאָל אויסצושיסן! זיי זענען צעשניטן געוואָרן אויף פּיצלעך. מיר האָבן פּאַרכאָפּט טראָפייען: 7 אויטאָמאָטן, 8 פּיסטאָלעטן, פיל גראַנאָטן און פּאַרשידענע אַנדערע מיליטעריש קעגנשטאַנדן. 5 מינוט נאָך דעם, מיר האָבן נאָך ניט באָוויזן אָלע טראָפייען אַראָנומען, זענען צו אונדז צוגעלאָפן ביי 150 דייטשן און אָפּגעשניטן אונדז דעם וועג צוריק צום וואַלד. דער קאַמבאַט האָט בא־פוילן ענטפערן זיי מיט א פייער און אָפּטרעטן אין פּאַרקערטער ריכטונג אויף גליניאפּאל־יאנין. מיר זענען אָפּגעטראָטן אין אָרדענונג. די דייטשן האָבן אָרויסגערופן הילף פון אָלע אַרומיקע גאַרניזאָנען און זיי האָבן אונדז אָנגעהויבן פּאַרפאָלגן אין וואַלד טריט נאָך טריט. מיר זענען געווען זייער מיד. מיר זענען אַריין אין א יונגן וועלדל זיך אויסצורוען. ווי מיר האָבן זיך אָוועקגעזעצט האָט זיך געעפנט אויף אונדז א פייער און א האָגל פון קויל. דער קאַמאַנ־דיר האָט באָפוילן זיך לייגן אויף דער ערד אוז פּאָר־נעמען א שוץ־פּאָזיציע. מיר האָבן געענטפערט מיט א קעגן־פייער. מיר האָבן געהרגעט 5 דייטשן. נאָכ־דעם זענען מיר צוגעגאַנגען נאָענט צו די גלינאָפּאָ־לער כוטאָרעס. עס איז שוין געווען מיטאָג־צייט. אַרום אונדז איז רויקער געוואָרן.

דענסמאָל האָט דער קאַמבאַט קאָלקאָ מאָריאָק מיט 2 בעסטע פון אונדזערע קעמפּער באַשלאָסן אָוועקצוגיין אין כוטאָר אויף א ראַזוויעדקע און נע־מען שפּייז. מיר האָבן זיי אָפּגערעדט פון דער אונ־טערנעמונג, אָבער זיי האָבן אונדז נישט געפּאָלגט. זיי האָבן זיך אָנגעשטויסן אויף א זאַסאָדע און זיי זענען אומגעקומען. מיר האָבן זיך צוריקגעקערט אין וואַלד. אויפן אָרט פון קאָלקאָ מאָריאָק איז אַלס קאַמראָט באַשטימט געוואָרן וואַנקא זאָלאָטאָראָוו, וועלכער האָט זיך אויך זייער גוט באַצויגן צו מיר.

אָנהייב סעפּטעמבער 1943 האָבן מיר זיך דער־וווסט פון אונדזערע פּאַרבינדונגס־מענער, אַז אין אונדזער פּאַרטיזאָנישן ראָיאָן, וווּ אָלע פּויערים זע־נען געווען אונדזערע פריינט און וווּ קיין דייטש האָט זיך ניט באָוויזן, דאָרף אָנקומען א דייטשע שטראָפּ־עקספּעדיציע. זי האָט געדאַרפט אָנפּאָלן צוערשט אויפן דאָרף בעלאָוויטש קאָסאָווסקי, נעמען די גאָנ־צע יוגנט פון דאָרף קיין דייטשלאַנד און דעם דאָרף פּאַרברענען. עס איז מאָביליזירט געוואָרן די גאַנצע בריגאַדע אויפן נאָמען פון פּאָנאָמאָרענקא. ביינאַכט זענען מיר אַרויס אין פּולער באָוואָפענונג אין ראָ־יאָן פון בעלאָוויטש. יעדער אָטריאַד האָט פּאַרנומען זיין קאַמף־זאָנע. איך מיטן פּ. ט. א. בין געשטאַנען אין אָנהייב דאָרף אויפן וועג פון קאָסאָוו קיין בע־לאָוויטש. פונקט 10 אַזייגער אינדערפרי האָט די ראַזוויעדקע געמאָלדן, אַז ס׳קומען אַן אַן ערך 500 דייטשן (אַרויסגעווייזן האָט זיך אַז ס׳זענען געווען ניט מער ווי 100) מיט האַרמאָטן, מינען־וואַרפערס און אָנדערע שוועריע באָוואָפענונג. מיר האָבן באַמערקט אַז דערנענטערנדיק זיך צום דאָרף טיילן זיך די דייטשן אויף 3 גרופּעס, וועלכע פּרווון אָנגרייפן פון אַלע זייטן. מיר האָבן געזען ווי זיי גראָבן איין די האַרמאָטן מיט די מינענוואַרפערס אין דער ערד און ווי זיי נעמען אָנגרייפן דאָס דאָרף. מיר האָבן זיי שוין אָפּגעוואָרט. מיר האָבן אויף זיי אומגע־ריכט געעפנט א פייער. 70 דייטשן זענען געהרגעט געוואָרן, 5 האָבן מיר געפּאָלגן לעבעדיק. די איבע־ריקע זענען, אַראָפּוואַרפּנדיק פון זיך די אַמוניציע, אָנטלאָפן. 30 דייטשן עס־עס־שטאָפּטן, אָלע יוגנט־לעכע, האָבן אונדז אָנגעגריפן אויף דעם צמענטער, וואָס געפּינט זיך א האַלבן קילאָמעטער פון בעלאָ־ויטש און מיר האָבן זיי אָלעמען צעלייגט. קיינער איז פון זיי נישט געבליבן לעבן. פון אונדזער זייט זענען געפּאָלן 7 מאַן; צווישן זיי דער קאַמבריג. אי־וואַן איוואָנאָויטש, און בערל גורוויטש. מיר האָבן

פארכאפט טראפייען: 2 מינען־וואַרפערס, 3 פולע־מיאטן, פיל אויטאמאטן און ביקסן און נאך פיל אנדערע אמוניציע. די דייטשן זענען נאך דעם מיס־דערפאלג מער אין דארף בעלאוויטש נישט געקומען.

אין סוף 1943 האבן די אוקראינער און דייטשן פארנומען די דערפער באראוויקי, פליאשקי און נאך א דארף, וואס זיין נאמען געדענק איך נישט, ארויס־געטריבן די פויערים, צוגענומען זייער האב און גוטס און אריינגעזעצט דארט מיליטעריש גארני־זאנען. די דערפער זענען געווען דער שליסל־ארט פון אלע פארטיזאנישע אטריאדן, וואס האבן אפע־רירט אין סלאנימער ראיאן. מיר האבן באקומען א באפעל פון שטאב בריגאדע: אפרייניקן, פאר יעדן פריין, דעם ראיאן פון פיינטלעכע גארניזאנען. פון אונדזער אטריאד איז געשיקט געווארן א טייל פון דער 3טער און 4טער ראטע און די פ. ט. א.־איינהייט.

אין דעצעמבער 1943 זענען ארויסגעטראטן צו דער אפעראציע 3 פארטיזאנישע אטריאדן: 50 מאן פון אונדזער קיראוסקער אטריאד; 300 מאן פונעם אטריאד סאוויעטסקאיא בעלארוס און אין גאנצער אטריאד פון קאפוסטאס־פאראיניקונג. מיר האבן אלע פארנומען פאזיציעס און געווארט אויפן סיגנאל אנ־צוהייבן איינצייטיק דעם אלגעמיינעם אנגריף. מיר האבן אויסגעשטעלט זאסאדעס אויף אלע וועגן פון די אנגערופענע דערפער. מיר האבן זיך פארזיכערט פון אלע זייטן מיר זאלן נישט אפגעשניטן ווערן. אונדזער אטריאד האט פארנומען דעם צענטער קעגן דעם דארף בארוויק. 6 אינדערפרי האט דער קאמ־בריג. סענקין געגעבן דעם סיגנאל, א בלויע ראקעטע, צום אלגעמיינעם אנגריף. מיר זענען אנגעפאלן אויפן דארף בארוויקי. מיר האבן ארויסגעשטויסן די וואלאווצעס פון זייערע בונקערס און אקאפעס און אריינגעריסן זיך אין דארף. מיר האבן באקומען א באפעל: פארברענען דעם דארף מיט דעם גאנצן גארניזאן אין אים. מיר זענען צוגעטראטן צו דער אויספירונג פון דער אפעראציע; די אוקראינער מיט די דייטשן האבן געשטעלט א פארצווייפלטן ווי־דערשטאנד, באמיענדיק זיך ארויסצורייסן פון דער באלאגערונג. אבער אן דערפאלג. מיר האבן געפונט א פייער אויף זיי און קיינער פון זיי איז נישט אנט־לאפן לעבעדיק. ווער עס איז ארויסגעלאפן אין די וועש, איז געהרגעט געווארן פון אונדזערע זאסאדעס, וואס זענען געווען אויסגעשטעלט אויף אלע וועגן. 2 שעה האט געדויערט דער קאמף, און אלע 3 דער־פער זענען אפגעמאקט געווארן פון דער ערד. אין אונדזער אפשניט אין דארף בארוויקי זענען געפאלן 90 דייטשן מיט אוקראינער. אויסערדעם האבן מיר גענומען געפאנגענע. אין אלגעמיין זענען געווען 330 סויטע דייטשן און אוקראינער. מיר האבן גענומען טראפייען: 12 פולעמיאטן, אויטאמאטן, ביקסן, גרא־נאטן, פערד מיט זאטלען. דער גרעסטער טייל מעג־טשן און געווער איז אבער פארברענט געווארן. אונ־דזערע פארלוסטן זענען געווען ביי 25 מאן, פון אונ־דזער קיראווער אטריאד — 7 מאן, צווישן זיי דער קאמאנדיר פון אטדיעלעניע סעריאשקא ניעטצעוו.

נאך דעם פלעג איך גיין מיט מיין פ. ט. א. באי־שיסן לאקאמאטיוון און צוגן, וועלכע זענען געגאנ־גען צום פראנט. דאס איז געווען איינע פון די וויכ־טיקסטע אויפגאבן אין יענער צייט. מיט איינעם אדער מיט עטלעכע שאסן פלעגט זיך אפשטעלן די באווגונג פון שונאס עשאלאנען אויף א לענגערע צייט. אזוי האב איך די לעצטע צייט אפערירט אין סוף 1943 און אנהייב 1944 יאר. אין מיין גרופע זענען געווען: איך, נומ. 1 פ. ט. א., אנטאנענקא נומ. 2, בוראיעוו נומ. 3, אילישקא פיאדאראוו, מי־שענין. מיר האבן אפערירט אויף דער באן־ליניע בריסק־מאסקווע, ארום דער געגנט ניכאטשעווע, אי־וואצעוויטש, בראנא־גורא. די געגנט איז געווען זייער גוט צוגעפאסט צו אונדזערע אפעראציעס, ווייל פון ביידע זייטן האבן זיך געצויגן בלאטעס און וועל־דער, ווו מיר האבן געקענט אנטלויפן. אין משך פון 2 מאנאטן צייט האבן מיר ארויסגעפירט פון סטראי 18 לאקאמאטיוון, פיל וואגענעס קריגס־אמוניציע און אפגעשטעלט די באווגונג אויף פיל שעהן. אין פעברואר 1944 בין איך נאמינירט געווארן אלס נא־טשאלניק פון פ. ט. א.־גרופע. אויף מיין ארט, אלס ערשטער נומער פון דעם פ. ט. א. איז באשטימט ג־וארן אנטאנענקא. דער קאמאנדיר פון דעם אטריאד האט מיר צוגעטיילט אלס באלויגונג אן אויטאמאט. מיין הויפט־אויפגאבע איז געווען צו גיין אויף גרע־סערע אפעראציעס. איך האב אבער געפאדערט פון מיין קאמאנדא, אז אין די לידיקע טעג זאל מען מיר דערלויבן צו גיין אויף דיווערסיע־ארבעטן. מיין בי־טע איז באפרידיקט געווארן. איך האב באזוכט אונ־טערריסער־קורסן אין אונדזער אטריאד. איינמאל, אין אפריל 1944 זענען מיר אווענק זאלבעפינפט: איך, אליאשקא קוזמיטש, דער בעסטער וועגפירער, סער־גיי קאלינקאוויטש, סערגיי שאפילא, און נאך אי־נער, וועמען איך געדענק נישט, קיין בריסק־מאס־קאווסקער באן־ליניע, צווישן בלודנע און פאוולא־וויטש, און מיר האבן ארויפגעלאזט אין משך פון 2 וואכן 2 עשאלאנען: 1 מיט 6 וואגאן אמוניציע און 1 מיט עטלעכע וואגאנעס וויין. נאכן ארויפלאזן פון די וואגאנעס האבן מיר די אמוניציע און שפייז פון די וואגאנעס פארברענט. מיר פלעגט דער קאבאט ניט גערן אפלאזן אויף דיווערסיע־ארבעט, ווייל די לאגע איז געווען אנגעשטרענגט, מען האט זיך געריכט אויף די דייטשן, און מיין פ. ט. א. איז געווען וויכ־טיק אין פלאן פון דער פארטיידיקונג פון אונדזער אטריאד קעגן טאנקס, וועלכע פלעגן זיך אפט ארייני

רייסן אין אונדזער זאָנע. נישט קוקנדיק אויף דעם פלעג איך פון צייט צו צייט קריגן די דערלויבע־ניש אָנטייל צו נעמען אין פּאַרשידענע דיוועַרסיע־אַרבעטן.

אַזוי בין איך איינמאָל מיט אַ גרופּע פון נאָך 4 מאַן, באַוואָפנט — איך מיט אַ אויטאָמאַט, 3 חברים מיט אַ האַנט־פּולעמיאָט, מיט דעסיאַטקעס (10 קוי־לנשיסער) — אַוועק אין וואַלקאָוויסקער ראַיאָן, צווישן זעלווע און וואַלקאָוויסק. עס איז אונדז געלונ־גען, נאָך 2 נעכט אָנגעשטרענגטער אַרבעט, אַראָפּ־צולאָזן אַ באַן מיט פיל אַמוניציע, וועלכע איז גע־גאָנגען אויף דער ריכטונג וואַלקאָוויסק־זעלווע.

דער גאַנצער צוזאַמענשטעל פון באַן איז אַראָפּ פון די ליניעס, די וואָגאָנעס מיט אַמוניציע זענען צעשמעטערט געוואָרן. אויפן צוריקוועג האָבן מיר באַשלאָסן אויסצופירן נאָך אַן אָפּעראַציע: מיר האָבן זיך דערוווסט אַז אין אַ דאָרף קומען צו די שיקסעס 4 וולאָסאָוצעס. מיר האָבן געמאַכט אויף זיי אַ זאַסאַ־דע. מיר האָבן זיי אַלע אַוועקגעלייגט, מיר האָבן צו־געזומען 4 פּיסטאָלעטן און אַ פּעלץ, 1 פּיסטאָלעט האָב איך געלאָזן פּאַר זיך. קומענדיק צוריק אין אָטריאַד האָבן מיר באַקומען פון קאַמאָטריאַד אַן עפּנטלעכן דאַנק, אין וועלכן ער האָט געלויבט אונדזער אי־בערגעבנקייט און האָט געמעלדעט וועגן צושטעלן מיר אַ נאַגראָדע פּאַרן „פּאָטערלענדישן קריג" 1טע מדרגה.

אין יוני 1944 האָבן מיר איבערגעלעבט אַ שוועכע אָבלאָווע. מיר האָבן שוין פון פּריער באַקומען פון אונדזערע פּאַרבינדונגס־מענטשן ידיעות, אַז עס ווערן פּאַרשטאַרקט די גאַרניזאָנען אין די שטעט אַרום די וועלדער פון הוטע און מיכאַלין און אַז 3 דיוויזיעס דייטשע מיליטער זענען אָפּגעצויגן פונעם פראָנט צום קאַמף מיט אונדז אין די וועלדער. מיר האָבן זיך געזומען גרייטן. טאָג־טעגלעך פלעג איך מיט מיין גרופּע פּ. ט. אַ. און נאָך אַן אָפּטיילונג פון פּולעמיאָטן אַרויסגיין אויפן טראַקט הוטע־מיכאַלין, וואָס פירט פון רוזשנאָי ביז סעלץ אויף אַ זאַסאַדע. מיר האָבן געהאַט דעם באַפּעל: באַשיסן די דייטשע טאַנקן און טאַנקעטקעס, אין פאַל ווען זיי וועלן זיך באַוויזן און אָפּטרעטן אין אָרדענונג צוריק צום לאַ־גער. אַלע אָטריאַדן האָבן געבויט דאָטן, אָקאָפּעס און טראַנשייען צו פּאַרטיידיקן זיך. מיר האָבן אויס־געגראָבן „טאַנק־פאַסטקעס", אַריינגאַפּט טאַנקן; מיר האָבן פּאַרמינירט אַלע וועגן און זיך געגרייט צו דער אָבלאָווע.

איינמאָל פּאַרנאַכט איז די דערוואָרטעטע אָבלאָווע געקומען. עס זענען אָנגעקומען טאַנקן און פּאַנצער־מאַשינעס, וועלכע האָבן געדאַרפט אָפּריניקן די וועגן פון די פּאַרטיזאַנער. אַ גאַנצע נאַכט האָבן זיך די דייטשן אינגעגראָבן אינעם טראַקט פון מיכאַלין, אייניקע גרופּן אונדזערע האָבן זיך אָנגעשטויסן אויף די דייטשע זאַסאַדעס. 16 מאַן זענען געפאַלן. אויף מאָרגן באַגינען האָבן מיר זיך געגרייט צום דייטשן אָנגריף, מיר האָבן פּאַרמינירט אַלע וועגן און שטע־געלעך, וואָס האָבן געפירט צו אונדזערע זיעמליאַ־קעס און שפּייז־קאַמערן. אַלע דייטשע כוחות זענען געגאַנגען פון מיכאַלינער זייט, פון רוזשנאָיער זייט, פון סעלץ און פון קאָסטוע. דער 1טער טאָג איז אַריבער רויק. אויפן 2טן טאָג האָט דער שונא אָנ־גהויבן אַ ענערגאַלן אָנגריף אויף אונדזער וואַלד. עס האָבן אָנטייל גענומען: טאַנקען, האַרמאַטן, פּאָנ־צער־מאַשינעס און אַלערליי שוועכע געווער. די דייטשן האָבן זיך אַריינגעריסן אין וואַלד פון בראָנאַ גורא, קאָסאָוו און מיכאַלין. אונדזער אָטריאַד האָט באַקומען אַ באַפעל צו פּאַרטיידיקן זיך און אין פאַל פון גרעסערער נויט זיך צוריקציען אין אַ באַשטימ־טן אָרט אין די בלאָטעס, וווּ עס האָבן זיך באַדאַרפט צוזאַמענטרעפן אַלע אָטריאַדן. ווי די פיינטלעכע טאַנקען און מאַשינעס זענען אַריין אין וואַלד האָבן זיי זיך אויפגעריסן אויף אונדזערע מינעס. אויס מורא האָבן די דייטשן געפּרווט גיין מיט די סטעזש־קעס דורך דעם וואַלד. זיי זענען אויך דאָרט צעריסן געוואָרן דורך אונדזערע מינעס.

נישט האָבנדיק די דרייסטקייט צו גיין טיפער אין וואַלד, האָבן זיי אויפגעריסן אונדזערע זיעמליאַנקעס און זיך צוריקגעקערט. די פּאַרטיזאַנער האָבן ניט גע־ליטן קיין פאַרלוסטן. בלויז איין פאַמיליע־גרופּע פון 18 מאַן איז אומגעקומען צוליב זייער אומפאָר־זיכטיקייט. די דייטשן האָבן געהאַט הונדערטער קרב־נות. אין דער צייט פון דער בלאָקאַדע האָבן מיר אויסגעפירט פאַלגנדע אָפּעראַציעס: מיר האָבן זיך דערוווסט, אַז עס פאָרט אַ דייטשע מאַשין מיט גע־הילץ אויפן טראַקט פון רוזשנאָי, אין דעם אָרט האָ־לעוויטשנע. האָבן מיר זאַלבעפינפט: איך, בוראָיוו, וואַסקא באָסיאַק, גרין (אַ געוועזענער סאָוועטישער פליער), געמאַכט אַ זאַסאַדע נעבן האַלאָוויטשנע. מיר האָבן געזומען די מאַשין מיט 3 לעבעדיקע דייטשן און מיר האָבן געצוווּנגען דעם שאָפער אַריינפירן די מאַשין אין וואַלד. דעם שאָפער האָבן מיר אָפּגע־שיקט אַהיים און די דייטשן האָבן מיר צוגעשטעלט אין שטאָב.

גלייך זענען אָנגעלאָפּן טאַנקעס און פּאַנצער־מא־שינעס און געפּנט אַ געוואַלטיקן פייער אויף אונדז. אָבער מיר האָבן געלאָכט פון זיי וויל ביי אונדז אין וואַלד האָבן מיר זיך געפּילט זיכער.

מיטן אָנהייב פון אָנגריף פון דער רויטער אַרמיי אויף וויטעבסק, האָבן מיר באַקומען אַ באַפעל, אַז יעדער אָטריאַד מוז פאַרנעמען אַ שוץ־ליניע אין אַ געוויסן אָרט און נישט לאָזן די אָפּטרעטנדיקע דיי־טשע אַרמיי רויק דורכגיין.

אונדזער אָטריאַד האָט, לויטן באַפעל, פאַרנומען דעם דאָרף ווירטשיקי, קאָסאָווער ראַיאָן, וועלכער געפינט זיך אויפן שאָסי קאָסאָוע־רוזשנאָי. מיר האָבן אויסגעבויט דאָטן מיט טראַנשייען, פאַרמי־מינירט דעם שאָסי, 2 קילאָמעטער ביי אונדזער ליניע, מיר האָבן געמאַכט באַריקאַדעס, צעריסן די בריקן אַרום און אָפּגעשניטן די גאַנצע געגנט פונעם טראַקט. גלייכצייטיק זענען מיר צוגעטראָטן צו פאַר־מינירן אַלע וועגן און וועגלעך פונעם וואַלד הוטע־מיכאַלין. עטלעכע טעג זענען מיר, 150 פאַרטיזא־נער, געלעגן אין דאָרף יורטשיקי. די צוריקטרעטנ־דע אַרמיי האָט זיך געלאָזן דורך די וועלדער. מיר האָבן באַקומען אַ באַפעל אָפּצוטרעטן פון יורטשיקי און פאַרנעמען אַ שוץ־ליניע 6 קילאָמעטער פון בראָנאַ־גורא ביים דאָרף דיאַדי, וווּ מיר האָבן אויפ־געריסן די בריק. די דייטשן האָבן געשטרעבט וואָס גיכער אויסבויען די בריק און מיר האָבן זיי אין דעם געשטערט. די דייטשן האָבן געמיינט, אַז מיר זענען שוין די פאַרפאָסטנס פון דער רויטער אַרמיי, און אַז אונדזער צאָל איז פיל גרעסער ווי 150 מאַן. אַ גאַנצן טאָג האָבן מיר געפירט ביים בריק דעם קאַמף מיט דער ערשטער דייטשער פראָנט־ליניע. די דייטשן האָבן אַריינגעצויגן טאַנקען און פאַנצער־מאַשינעס. נאָר ווי זיי פלעגן זיך אַרויסרוקן פון זייערע מאַשינעס און אָנהויבן בויען די בריק, אַזוי פלעגן מיר אויף זיי עפענען אַ פייער. די דייטשן איז נישט געלונגען אויפצובויען די בריק.

פאַרנאַכט, דעם 1טן יולי האָט אונדזער רייטער־ראַזוויעדקע געמעלדעט, אַז אין דאָרף בעלאָוויטש זענען דאָ פאַרפאָסטנס פון דער רויטער אַרמיי, און אַז זיי גייען אונדז צו הילף. הערנדיק די ידיעה, האָט אונדזער קאָמאַטריאַד יוזף סאַמויליק אונדז אויס־געשטעלט, געדאַנקט פאַר אונדזער טעטיקייט און באַגליקווינטשט אונדז מיט דער באַפרייאונג. אין אַ פאָר מינוט אַרום זענען אָנגעקומען די ערשטע פאָר־פאָסטנס פון דער רויטער אַרמיי. זיי האָבן פאַרנו־מען אַ שוץ־ליניע. די דייטשן אָבער זענען פאַר־שוווּנדן, זיי זענען געבליבן אַרומגערינגלט אין וואַלד. די באַגעגעניש מיט דער רויטער אַרמיי איז געעוון אויסערגעווייניעלעך האַרציק. אונדזער פאַר־טיזאַנער־לעבן האָט זיך דערמיט געענדיקט.

(פראָטאָקאָלירט פון א. ירושלמי).

גרופּע לעבנגעבליבענע פאַרטיזאַנער און רעפּאַטריאירטע פון ראַטנפאַרבאַנד, אויפן צעשטערטן בית־עולם אין פרוזשענע, גלייך נאָכן באַפרייען די שטאָט פון די נאַציס. אין יאָר 1945.

שמריהו עלמאַן

טאָגבוך פון אַ פּאַרטיזאַן*)

די פּאָראַרייטונגען צו דער פּאַרניכטונג פון פּרוזשענער געטאָ

1942 11. 1, 6 אינדערפרי.

דער געטאָ איז פּאַרשלאָסן געוואָרן, געקומען די רייַ אויף אונדז. ווו מען גיט זיך נאָר אַ קער, באַגעגנט מען די קאַלטע מערדערלעכע געשטאַלטן פון דייטשע וואַכפּאָסטנס ארום דעם געטאָ. די שטיּמונג איז אַ געדריקטע, מענטשן לויפן אַרום ווי פּאַרסמטע מייז, נישט וויסנדיק וואָס צו טון, ווייל יעדער זעט שוין זיין סוף, דעם סוף פון די גאָטאָס, וועמענס רייַ עס איז שוין פּאָראיבער, און לעבן וויל דאָך יעדער! יוגנטלעכע גרופּעס זאַמלען זיך אין פיל ערטער נאָענט פון די שטעכיקע דראָטן אַרום דעם געטאָ. יעדערער וויל זיך ראַטעווען, נאָר יעדן פּעלט מוט דערצו. געסטאַפּאָ־לייט אין טאָקסעס פּאָרן אַרום אין געטאָ און מאַכן צוגרייטונגען צו דעם טרויעריקן סוף. טויזנטער מתים, וועלכע לעבן נאָך, נאָר וועלכע וויסן שוין, אז יעדע מינוט וועלן זיי געטויט ווערן, שטראָמען אין די גאַסן און וואַרטן אויף אַ נס. וויל נאָר אַ נס קען ראַטעווען די טויזנטער מענטשן, וועלכע ווערן אומגעברענט דורך די שוידערלעכסטע יסורים, נאָר צוליב דעם, וויל זיי טראָגן דעם נאָמען יידּ. דער שרעק פון געסטאַפּאָ איז געקומען אין „יודענראַט" און דערקלערט דעם פּרעזעס, אַז אַלע יידן מוזן זיין מאַרש־באַרייט, אַז יעדע שעה קענען זיי עוואַקויִרט ווערן. עס קען מעגלעך זיין דאָס אין אַ טאָג אַרום אָדער עס קען זיך פּאַרצייַען ביז צווויי וואָכן. איינס איז זיכער, דאָס די עוואַקואַציע וועט פּאַרקומען, און אַלע דאַרפן זיין מאַרש־באַרייט.

די דאָזיקע דערקלערונג מאַכט קאַלט די בלוט אין די אָדערן. אייַנציקע יוגנטלעכע גרופּעס אַרגאַניזירן זיך צו אַ ווידערשטאַנד. נאָר דער פּרעזעס פון יודענראַט בעט זיך צו פּאַרהאַלטן רויִק און

---

*) געבוירן אין יאָר 1919 אין פּרוזשענע. עלטערן: בנימין, צירל קאַפּלאַן. בילדונג — 5 קלאַסן תּרבות־גימנאַזיע. (ווויִנאַרט — לאָדזש, מאַגיסטראַצקא 12־12). דער פּראָטאָקאָל איז אונדז אויך צוגעשיקט געוואָרן פון ייוואָ — ניו־יאָרק.

אָפּוואַרטן. אפשר וועט זיך איינגעבן דאָס אָפּציען. די יוגנט וואַרט אויף דער נאַכט. אין אַזאַ אַטמאָספער פּאַרשווינדט דער טאָג.

ביינאַכט ווערן די נאַכט־פּאָסטנס פּאַרשטאַרקט. אַרום געטאָ איז איינגעאָרדנט עלעקטרישע באַלייכטונג. יעדע מינוט באַווייזן זיך ליכט־ראַקעטעס אין דער לופט אַרום געטאָ־צוים. גרופּעס זאַמלען זיך נאָענט פון די דראָטן, ביז וואַנען ביקס־שאָסן צעטרייבן די פּאַרזאַמלטע, איבערלאָזנדיק אייניקע טויטע און פּאַרוווּנדעטע. פיל האָבן שוין רעזיגנירט פון ראַטעווען זיך און צעגייען. נאָר די אָפּטע שיסעריען אַרום געטאָ־צוים זאָגן עדות פון פּרווון זיך דורכצורייסן.

1942, 11. 2.

די זעלבע שטימונג. זעענדיק אַז אַרויסקריגן זיך פון געטאָ איז אוממעגלעך האָט מען זיך געמומען צום גראָבן אונטערערדישע „סכראָנעס". אַ פּשוטע עפּידעמיע פון „סכראָנעס". יונג און אַלט, אַלע גראָבן פּאַרמאַסקירטע שוצגריבער, באַזאָרגן זיך מיט שפּייז־פּראָדוקטן אויף וויפל יעדער קען, כאָטש יעדער ווייס שוין דעם גורל פון די „סכראָנעס", וועלכע ווערן זייער גיך אַנטדעקט דורך די דייטשע טויט־ספּעציאַליסטן. נאָר יעדער טראַכט: אפשר וועט זיין גורל זיין דאָס ער וועט נישט אַנדעקט ווערן. טראָץ דעם פּרובירן נאָך אייניציקע מזל זיך צו אַרויסבאַקומען פון געטאָ, און זיי בלייבן ליגן דערשאָסענע לעבן געטאָ־צוים.

1942, 11. 3.

דאָס פּאַרצייַען זיך פון דער עוואַקואַציע ווירקט באַרויִקנדיק אויף פיל מענטשן, כאָטש זיי ווייסן, אַז עס איז אוממעגלעך, אַז זיי זאָלן געראַטעוועט ווערן. מען בויט „סכראָנעס", כאָטש די העפט לייגן זיך נישט צו קיין אַרבעט. אָפּט קומען אין געטאָ געסטאַפּאָ־לייט אין לאַסט־אויטאָס, זיי האָבן דערוייל דערקלערט דעם געטאָ אַ נערוון־קריג. פיל זאָלן פּאַרלירן געדאַנקען. די סאָציאַלע אינסטיטוציעס ווערן באַרויִקט, דאָס אַלץ זאָגט עדות, אַז דער סוף וועט זיין באַשטימט...

42, 11. 4. פון געטאָ

ביי די טויערן זענען פון באַגינען פּאַרזאַמלט מאַסן פון קריסטן, וועלכע וואַרטן שוין מיט אומגעדולד די שחיטה זאָל זיך שוין אָנהייבן און זיי זאָלן שוין קענען באַקומען אַ טייל פון דעם רויב. דער יִיד איז טריף אָבער זיין האָב־און־גוטס איז כשר. דאָס מענטשלעכע געפיל ביי די פּאַרזאַמלטע איז אַ זאַך וואָס איז שוין פּאַראיבער. דערפאַר גלאַנצן די אויגן ביי יעדן ווי ביי ווילדע חיות אין געיעג נאָך רויב. די הערצער קענען פלאַצן צוקוקנדיק זיך, דאָס אַזעלכע ווילדע חיות באַוועגן זיך פריי און אַ פאָלק פון אַזעלכע שיינע טראַדיציעס ווערט אומגעבראַכט מיט אַ זעלכע ווילדע אופנים. נאָר אָט לויפט פאַרביי אין טאָג נאָכן אַנדערן, די לעבעדיקע מתים זענען שוין פאַרמאַטערט פון אַזאַ פּאַרצייען זיך, די נערוון זענען שוין צעשרויפט, פיל פאַלן פון זעלבסטמאָרדן.

1942, 11. 13 — געטאָ.

גאַנץ פרי פאַרשפּרייט זיך די ידיעה, אַז פון בעלסק זענען שוין די יידן עוואַקויִרט געוואָרן. ביי מיר ווערן געמאַכט די לעצטע צוגרייטונגען פון „סכראָן". קומענדיק אַהיים ווער איך געווויר, דאָס מיין פּאָטער איז נישט געזונט אויף פרישטיק, און ער ווערט אַרומגעזוכט פון אונדזערע היימישע. פאַר מיין מוטער איז דאָס זייער פאַרדעכטיק געווען און זי געפינט זיך שוין קיין אָרט נישט.

איך און מיין ברודער האָבן קיין צייט נישט אויף אַזעלכע „קלייניקייטן". מיר האָבן באַשלאָסן אונדזער לעבן טייער אָפּצוגעבן און ווי מעגלעך זיך ראַטעווען און נקמה נעמען אין אונדזערע בלוט־פאַרגיסער. אויב עס איז איצט אוממעגלעך דאָס אַרויסקריגן פון געטאָ, דאַן איבערוואַרטן די עוואַקואַציע אין „סכראָן" און דערנאָך אין וואַלד. פאַר מיינע עלטערן איז דאָס אַ נאַרישקייט, נאָר מיר אַרבעטן ענערגיש אין דער ריכטונג. פאַרנאַכט קומט צו אונדז צולויפן אונדזער שוועסטער מיט אַ געוויין — איר זענט דאָ, און מיר זוכן דעם גאַנצן טאָג אַרום דעם פּאָטער און מיר קענען אים נישט געפינען. ביי מיר רייסט זיך מאָמענטאַל אָפּ דאָס הארץ, און אַ געדאַנק לויפט פאַרביי: ער האָט זיך אויפגעהאַנגען! ווי אַ ווינט לויף איך אַהיים און דערוויס זיך דאָס אומעטום איז מיין פּאָטער געזוכט געוואָרן, נאָר אין שפּייכלער נישט, ווייל ער איז פאַרשלאָסן, און דער שליסל איז ביי מיין פּאָטער. קיינעם איז נישט איינגעפאַלן אים דאָרט צו זוכן אַ חוץ מיר. דורכן טירל פון „סכראָן" קריך איך אַריין. אינעווייניק איז פינצטער. נאָר דורך אַ שפּאַלט קריגט זיך די זונשיין אַריין אינעווייניק און באַלייכט אַ פאַרצויגענע שטריק אויף דער בעלקע.

מיין הארץ קלאַפּט האַסטיק. מיין פאַרדאַכט איז געווען אַ ריכטיקער: מיין פאָטער איז געהאנגען. די פיס זיינע האָבן זיך געווארפן .איך האָב אויפגעעפענט די טיר פון אינעווייניק און מיט אַ געשריי, גיט מיר אַ מעסער — אַריינגעלאָפן אין שטוב. אַלע קוקן אויף מיר מיט פאַרוווונדערונג. נעמענדיק אַ מעסער קער איך מיך אום אין שפייכלער און שנייד איבער די שטריק. אויף מיין אַקסל טראָג איך אַריין אין אונדזער שטוב דעם טויטן קערפּער פון מיין הייס־געליבטן פאָטער, וועלכער האָט אַליין אַ סוף געמאַכט צו זיין לעבן, נישט וועלנדיק זיך דערוואַרטן דאָס צוזען וויי זיין הייס־געליבטע פרוי און קינדער וועלן אומגעבראַכט ווערן.

מיין מוטער איז געפאַלן אין חלשות. ביידע שוועסטער אויך מיין יינגערער ברודער זענען שטום געוואָרן און האָבן קיין וואָרט פון זיך נישט אַרויסגעברענגט. אויף מיר איז געפאַלן די פליכט אָננעמען טרייסט־מיטלען און באַרויִקן די געחלשטע. דאָס אָרט פון דער געשעעניש באַווייזט מיט וואָס פאַר אַ רויקייט מיין פאָטער ז״ל האָט אויסגעפירט אויף זיך זיין עקזעקוציע. אַלץ אויסגערעכנט, עס זאָל קיין פאַרדאַכט נישט פאַלן און מען זאָל חלילה אים קיין לעבעדיקן פון דער תליה נישט אַראָפנעמען, און דאָס האָט זיך אים איינגעגעבן. אים איז שוין בעסער פון אונדזו. ער האָט שוין זיין לעבן געענדיקט, און פאַר אונדז שטייט נאָך פאַר די שחיטה.

די לוויה איז פאַרגעקומען אויף צו מאָרגנס. כמעט די גאַנצע שטאָט האָט אים באַגלייט און האָט אים געהאַלטן פאַר דעם גליקלעכסטן פון אַלע אי־בעריקע באַגלייטער.

1942, 11. 15, — בייטאָג.

נאָך 14 טעג פון פינצטערניש פון שפּאַנונג. נאָך 14 טעג פון יעדער מינוט זיין גרייט צום טויט איז געקומען די פאַרלייכטערונג: פרוזשענער געטאָ פאַרבליבט צייטווייליק אויפן אָרט ביז פרילינג, קומענדיקן יאָר. דאָס איז געווען באַשיטמט דורך די היטלעריסטישע קאַלטע מענטשן־מערדער. די ידיעה האָט געווירקט דערפרייענדיק אויף אַלע לעבעדיקע מתים, וועלכע ווערן דערווייל לעבעדיק, מיין פאָטער איז נישט געווען באַשערט זיך דערוואַרטן אויף דער דאָזיקער ידיעה. זיין אָרט פון שפייזער און עצה־געבער פון מיין אומגליקלעכע פאַמיליע האָב איך פאַרנומען אַלס עלטערער זון. פאַר מיר איז קלאָר געוואָרן אַז דאָס אַלץ איז נאָר צייטווייליק און דער טאָג פון אונדזער ענדע מוז קומען, ווייל מיט וואָס זענען מיר בעסער פון טויזנטער שטעט און שטעטלעך, וועלכע זענען שוין אומגעבראַכט געוואָרן. ביי פיל יוגנטלעכע האָט זיך

דערוועקט דער געדאַנק פון שאַפן געווער און אַוועק־גיין באַוואָפנטע אין וועלדער צו פאַרטיזאַנישע קאַמפן מיט די באַנדיטן.

פון 11. 15 ביז 11. 22. שבעה טעג.

די זאַסאַדע אויף לעהמאנס פריצן

אומגעפער אין יוני 1943.

די 2טע ראָטע שטעלט זיך אויס אין צוויי רייען. עס איז שוין נאָך מיטאָג. דער קאָמאַנדיר פון דער 2טער ראָטע, דער מאריאק, גיט צו וויסן, דאָס יעדערער זאָל זיך צוגרייטן צום אָוונט־אַרויסמאַרש. יעדערער מוז זיין קאַמפס־באַרייט. וועט עס פילט זיך קראַנק, זאָל צוויסן געבן. די רייען וועלן צוריק־לאָזן און יעדער איינער לאָזט זיך צו די צוגרייטונגען צום אָוונט־אַרויסמאַרש, ווי רייניקן דאָס געוועט און אַנדערע נויטיקע זאַכן.

קיינער וויס נישט אין וואָס עס האַנדלט זיך, נאָר איינס איז זיכער, דאָס אַ צוזאַמענשטויס מיטן פיינט איז צוגעגרייט געווארן. ווי נאָר די זון איז פאַרגאַנגען, לאָזן מיר זיך אין וועג אין צאָל פון 80 מאַן. מיר נעמען מיט: זעק, העק און רידלען. די ריכטונג צום שאַסיי, פרושענע־רוזשנאָי. מיר מאַרשירן שנעל, אַנטשלאָסן און רויק, ווייל מיר מוזן אַריבערגיין די גרענעץ פון וויסרוסלאַנד און מזרח־פרייסן *). ביינאַכט זענען מיר געקומען צום שאַסיי. מיר וועלן צעטיילט אין גרופן און באַקומען אַ באַפעל צו אונטערזוכן די טעלעפאָן־סלופעס, רייסן די דראָטן און נאָכדעם זיך צונויפקומען אויף אַ באַשטימטן אָרט. עס געדויערט נישט לאַנג און די טעלעפאָן־סלופעס זיין אַ לענג פון 4 קילאָמעטער ליגן אויף דעם שאַסיי. די טעלעפאָן־פאַרבינדונג צווישן ביידע שטעט איז איבערגעריסן. דאָן גיט אונדז דער קאָמאַנדיר צו וויסן, דאָס מיר בלייבן דאָ ביז פאַרטאָג, כדי צו מקבל־פנים זיין די דייטשן, וועלכע וועלן קומען צורעכט מאכן די טעלעפאָן־און טעלעגראַף־פאַרבינדונג.

די אויפגאַבע איז קלאָר. מיר פאַרנעמען אַ שטעלונג אין דער זייט פון דעם שאַסיי אויף אַ ברייט פון אַ האַלבן קילאָמעטער. ביז פאַרטאָג זענען נאָך פאַרבליבן 3 שעה. אַזוי אַרום, אַז אַלע נעמען זיך צום שלאָפן, מיטן אויסנאַם פון די פאָסטנס. דער קאָמאַנדיר באַפעלט האַלטן רויקייט און צו זון־אויפגאַנג אַלעמען אויפוועקן פון שלאָף און אָפּ־וואַרטן דעם פיינט, און אָן אַ באַפעל נישט שיסן. אַזוי איז פאַריבער די נאַכט. ווי נאָר עס איז טאָג געווארן זענען אַלע וואַך און מיט אומגעדולדיקייט וואַרטן מיר אויפן פיינט. ערשט אַרום 9 פרי באַ־וויזן זיך פון דערווייטנס 2 לאַסט־אויטאָס מיט דייטשן. מיר מאַכן די לעצטע צוגרייטונגען און שטעלן זיך גרייט צום שלאַכט. די ערשטע מאַשין ווערט צוגעלאָזן ביז 30 מעטער און דאָן באַפעלט דער קאָמאַנדיר, „פייער"! מיר עפענען אויף די זיצנדיקע אויף דער מאַשין אַ פייער אין 2 רייען אויף די דייטשן, אומדערוואַרטעט פאַר זיי. דער רעזולטאַט איז אַ גלענצדיקער. די מאַשין צינדט זיך אָן און פון די זיצנדיקע ראַטעווען זיך בלויז אייניגער, וועלכער איז אָן אַ היטל און אָן געווער פאַרשוווּנדן צווישן די קוסטעס. די צווייטע מאַשין שטעלט זיך גלייך אָפּ און די מאַנשאַפט פאַרנעמט פאַרטיידיקונג אויף דער אַנדערער זייט פון שאַסיי און פירט אויף אונדז אַ שטאַרקן פייער פון מאַשין־געווער. די שלאַכט צעפלאַקערט זיך. דער קאָמאַנדיר אונדזערער באַפעלט דעם רעכטן פליגל אַגרייפן, און מיר וואַרפן זיך אויף דעם פיינט. עס קומט צו אַ קאַמף אויף אַ זייער קורצער דיסטאַנץ. די דייטשן פאַרטיידיקן זיך פאַרביסן. נאָר אונדזער איבערלעגנהייט פאַרניכטעט זיי שנעל. איך וואַרף זיך אויף אַ זייער דיקן דייטש, וועלכן איך האָב פאַרוווּנדעט און זעץ זיך רייטנדיק אויף אים. ער האַלט אין האַנט אַ פיסטאָלעט און וויל מיר אומ־שעדלעך מאַכן. נאָר דאָס גיט זיך אים נישט אין, וויל מיין „פינקע" *) זעצט זיך אין זיין פּעטן קאַרק.

אויף אונדזער זייט זענען דאָ אייניקע טויטע און פאַרוווּנדעטע. די צאָל איז דערווייל אומבאַקאַנט. עס שטעלט זיך פאָר פאָר אונדז דאָס ווייטערדיק בילד: ביז 6 דייטשן ליגן אויף דעם שאַסיי. אייניקע לעבן און זיי ווערן פאַרענדיקט. ביידע מאַשינען ברענען. ווער עס רייסט פון די טויטע די שטיוול, ווער די זאַכן, ווער עס קלייבט דאָס דייטשע געווער. איך בין צופרידן, וואָס איך האָב באַקומען דעם פיס־כאָלעט, וועלכן איך האָב צוגענומען ביים דיקן דייטש און לאָז זיך ווילגיין איבער די פאַרוווּנדע־טע דייטשן. איינער בעט זיך אויף פויליש, דאָס ער האָט אַ פרוי מיט 3 קינדער, נאָר דאָס מאַכט מיין האַרץ נישט ווייך, אַ קויל אין קאָפּ מאַכט אים שוווייגנדיק. איך וווּנדער זיך אַליין, וואָס איך, וועל־כער האָט ביז דער פאַרטיזאַנקע קיין לעבעדיק באַ־שעפעניש נישט אומגעבראַכט, זאָל איצט ווערן אַזוי ממש ווילד און אומברחמנותדיק קעגן מענטשן. נאָר די סיבה איז מיר באַווּסט, ווייל דאָס זענען קיין מענטשן נאָר דייטשן, וואָס זענען ערגער ווי חיות, וועלכע האָבן שלעכטס געטון מיינע נאָענטע פאַמיליע־מיטגלידער. פאָר זיי פיל איך קיין רחמנות און האָב אַ סאַטיספאַקציע, ווען איך זע ווי עס גיסט

*) פּינישער מעסער.

*) נישט דאָס ריכטיקע מזרח־פרייסן, נאָר אַ טייל פון געווענעם פוילן, וואָס איז דורך די נאַצישע „איינגעגליי־דערט" געווארן צו מזרח־פרייסן.

זיך זייער בלוט. די שלאַכט איז פאַרענדיקט. מיר צעטיילן זיך אויף 2 גרופּן, אין גרופּע זאַמלט אונדזערע טויטע און פאַרוווּנדעטע און קערט זיך אום אין לאַגער, די צווייטע גרופּע, אין וועלכער איך בין אַריינגעפאַלן לאָזט זיך מינירן דעם שאָסיי אין דריי ערטער און צינדן אונטער די הילצערנע בריק.

עס געדויערט נישט לאַנג ווי פון פּרוזשענע זע־נען אַרויסגעשיקט געוואָרן פאַרשטאַרקונגען צו העלפן די שוין טויטע 35 דייטשן. די ערשטע מא־שין שטויסט זיך אַן אויף אַ מינע און ווערט אויפ־געריסן. די איבעריקע שניידן אונדז אָפּ דעם וועג און מיר קענען נישט אַריבערגיין דעם שאָסיי צו־ריק. דער שאָסיי ווערט קאָנטראָלירט דורך מאָטא־ציקליסטן. אזוי אַרום, אז אייניקע פּרווון אריבער־צוגיין זענען נישט געלונגען און האָבן געבראַכט 3 מענטשן־פאַרלוסטן. 39 מאַן זענען מיר געבליבן אויף יענער זייט שאָסיי. אונדזער לאַגע איז נישט קיין איבעריקע, מיר צעווראַרפן זיך אין אַ ברייטן פראָנט און פירנדיק אַ פייער פון אַלע מינים געווער איז אונדז געלונגען ענדלעך זיך דורכצורייסן דעם וועג, פאַרלירנדיק נאָך 2 טויטע.

קומענדיק אין לאַגער ווערן מיר געווויר, דאָס אויסער אונדזערע 5 טויטע האָבן מיר פאַרלוירן 7 טויטע און 4 פאַרוווּנדעטע. צום גליק געפּין איך מיין ברודער אין לאַגער, ער איז פון דער שלאַכט אַרויס גאַנץ. אויף זיין זייט הענגט אַ דייטשישער פּיסטאָלעט. ער דערציילט מיר, דאָס דער קא־מאַנדיר פון זיין אָפּטיילונג איז אומגעקומען אין שלאַכט. אין לאַגער איז אַ דערדריקטע שטימונג צו־ליב די שווערע פאַרלוסטן פון דעם לעצטן טאָג.

עס ווערן געמאַכט די לעצטע צוגרייטונגען צו באַערדיקן די טויטע, די טויטע ווערן מיר האָבן איבערגעלאָזט, ווערן ערשט מאָרגן צוגענומען ווערן. מיט דעם אַלעם פאַרנעמט זיך די 3טע ראָטע, ווייל אונדזערע יאָטן זענען אַלץ מיד.

1944, 1. 5.

ווידער געפינען מיר זיך אויף דער שטשאַרע אויף פאָסט, נאָר נישט אין דאָרף מאָסקאַלי, נאָר אויף אַ כוטאָר. די לאַגע איז אַ אַנגעשטרענגטע. דער פיינט קאָנצענטרירט אַרום אונדזער ראַיאָן גרויסע כוחות פון מיליטער. ער גרייט זיך צו אַן אַבלאָווע. עס ווערן פון אונדזער זייט אַנגענומען געווויסע מיטלען. יעדער אָטריאַד קלייבט צונויף זיינע מענטשן, וועלכע קומען פון אַקציעס. דער־ווייל ווערן מער קיין גרופּעס נישט אַרויסגעשיקט. די וואַך־פאָסטנס ווערן פאַרשטאַרקט, דאָס לעבן גייט דערווייל נאָרמאַל. עס ווערן אַנגעגרייט פּראָ־דוקטן. די הויפּט־קאָמאַנדע האָט באַשלאָסן אין פאַל פון אַן אָבלאָווע אַריינלאָזן זיך אין אָפּענעם קאָמף מיטן פיינט, ווייל קיין מאַנגל אין קריגס־מאַטע־ריאַל פילן מיר שוין נישט. 10 מאַן פאַרנעמען מיר פאַרטיידיקונג. אונדזער אויפגאַבע איז פאַטרולירן אין דער לענג פון דער שטשארע, פון דאָרף מאָס־קאַלי ביז דער שטשארע.

ביי אונדז, און אויף דער קוואַרטיר איז פּריי־לעך. אינאָוונט ווערט געשפּילט און געטאַנצט. איך האָב אויך באַשלאָסן צו טאַנצן. מיינע חברים זענען אין דעם געוויסע נייס, וואָס עס וועט אין גיכן פאַרקומען.

22טער אַפּריל, 1944.

אין קוריאָוויטש און מאַלקאָוויטש זענען אָנגע־קומען פיל דייטשן. דאָס זעלבע אויך אין קרופּיצי. עס ווערט דערוואַרט דאָס יעדן טאָג קען זיך די בלאָקאַדע אָנהייבן. אין די לאַגערן ווערן אַלע זאַ־פאָסן פון שפּייז און אַנדערע מאַטעריאַלן פאַרגראָבן. עס הערשט אָבער אין אַלגעמיין אַ רויקייט. עס שרעקן זיך נאָר די נייע פאַרטיזאַנער וועלכע זע־נען נאָר־וואָס אָנגעקומען און זיי שרעקן זיך זייער פאַרן טויט, נאָר מען זאָגט זיי צו דאָס זיי וועלן זיך צוגעווויינען. ביי אונדז גייט דאָס לעבן נאָרמאַל. מיר פאַטרולירן אויף דער שטשאַרע, עס ווערן אָפּט געכאַפּט פיינטלעכע שפּיאָנען, וועלכע ווילן זיך אַרייַנקריגן צו אונדז אין זאָנע. אַ שאָד וואָס מיר טאָרן זיי נישט שלעכטס טון און מוזן זיי צושטעלן צו דער הויפּט־קאָמאַנדע. איך באָד זיך אָפּט אין דער שטשאַרע, ווייל עס באַווייזן זיך שוין ווידער די „פריצן" — (אַזוי ווערן ביי אונדז געוויסע די לייז) — זיי זענען נאָך ערגער פון די דייטשן. וויפל מיר האָבן זיי אומשעדלעך געמאַכט און פון וואַנען נעמען זיי זיך ווידער? ווונדערט זיך יעדער. אין דעם זענען שולדיק די אומשטענדן, אין וועלכע מיר לעבן. פאַרנאַכט פליט איבער אונדז אַ דייטשער עראָפּלאַן און מאַכט פאָטאָגראָפּיעס פון אונדזער געגנט.

23טער אַפּריל, 1944.

דער ניעמאַן ווערט אויך בלאָקירט. פיל קאָזאַקן זענען אין אַלע דערפער אָנגעשטעלט געוואָרן און זיי גראָבן זיך איין. עס ווערן פאַרשטאַרקט אונדזע־רע פאָסטנס אויף מזרח. אויף דער זייט קרופּניצי ווערן געגראָבן אָקאָפּעס, ווייל פון דער זייט קען דער פיינט אַמלייכטסטן אָנגריפן, ווייל קיין נא־טירלעכע שטערונגען זענען דאָ נישט פאַראַן. די אָטריאַדן זענען אַלע קריגס־באַרייט און קענען יע־דע מינוט אַריין אין קאַמף מיטן פיינט. נערוועז און פיינטלעך געשטימט זענען די פויערים, וועלכע פירן אַרויס אַלע זייערע זאַכן אין וואַלד. יעדער

אַטריאַד פּאַרנעמט זיין באַשטימטן אָרט אויף פּאַר־טיידיקונג. עס זענען אָנגעשטעלט געוואָרן די גרע־נעצן. פון אַלע זייטן לויערט אויף אונדז דער פיינט.

24טער אַפּריל, 1944.

מיר זענען נאָך אַלע געשלאָפן. דער וואַכמאַן האָט אונדז אויפגעוועקט. אין דער ריכטונג פון סאָקאָלי אויף דעם ניעמאַן הערט זיך אַ קאַנאָנאַדע פון אַר־טילעריע און מינען־וואַרפערס. דאָס איז אַן אַרטי־לעריש צוגרייטונג פון פיינט פּאַר דעם אָנגריף. ווי עס ווייזט זיך ארויס האָט דער פיינט באַשלאָסן אָנגרייפן פון ניעמאַן. ביי אונדז איז דערווייל שטיל. די קאַנאָנאַדע הערט נישט אויף. פּאַרקערט, זי פּאַר־שטאַרקט זיך. די לופט איז פאַרהילכט געוואָרן פון די אויפרייסן. אין קורצן לאָזן זיך הערן די קלאַנ־גען פון מאַשינען־געוועהר־פייער אין באַגלייטונג פון פּאַרטיזאַנישער־אַרטילעריע. דאָס באַגעגענען זיי דעם פיינט, וועלכער האָט זיך געלאָזן אין אָנגריף. פיל פון די שווימענדיקע לאָדקעס זינקען צוזאַמען מיט די באַזעצונגען. אויף דעם האָבן זיי זיך נישט געריכט. די איבעריקע ציען צוריק, איבערלאָזנדיק פיל טויטע און דערטרונקענע אויף זייערע פּריי־דיקע שטעלונגען. ביז מיטאָג וועלן צוריק שטיל ווי געווען.

29טער אַפּריל, 1944.

עס דערנענטערט זיך דער 1טער מאַי. עס ווערן געמאַכט די לעצטע צוגרייטונגען צום יום־טוב. עס וועט אַרויסגעגעבן ווערן אַ פייערלעכער מיטאָג מיט שנאַפּס פאַר יעדן פּאַרטיזאַנער. נאָכן פּריש־טיק ווער איך אַרויסגעשיקט מיט נאָך 8 מאַן אָנצו־גרייטן האָלץ פאַר דער קיך אויף 2 טעג, עס וועט געפייערט ווערן 2 טעג. קומענדיק אויף מיטאָג ווער איך געווויר, דאָס איך צוזאַמען מיט נאָך 3 מאַן ווערן מיר אַוועקגעשיקט אויף דער שטאַרע אויף וואַך, ווייל מיטן אָנקומען פון 1טן מאַי קען דער־פיינט אומדערוואַרטעט אויף אונדז אָנגרייפן.

די דאָזיקע ידיעה ווירקט אויף אונדז נישט אי־בעריק, ווייל מיר וועלן נישט קענען אָנטייל נעמען אין דער צערעמאָניע־פייער־ונג פון 1טן מאַי. נאָר פּאַרפאַלן, עס מוז אויסגעפירט ווערן דער באַפעל, און יעדער פון אונדז פּאַקט צענויף זיינע קלייני־קייטן און גרייט זיך צום אָפּמאַרש. פּאַרנאַכט־צו קומען מיר אין דאָרף מאָסקאָלי אויף דער שטאַרע און נעמען דעם וואַך־פּאָסטן. אויף דער קוואַרטיר דערוויסן מיר זיך, אז עס איז דאָ אַ היפּשער זאַפּאַס פון פּלייש און עס ווערט באַשלאָסן אויסצובייטן פּלייש אויף שנאַפּס אויף דעם יום־טוב.

ערשטער מאַי, 1944.

פון גאַנץ פרי באַווייזן זיך שכורע פּאַרטיזאַנער אין מאָסקאָלי. דער קאָמאַנדיר פון אונדזער אָפּ־טיילונג מאַכט אונדז אויפמערקזאַם, דאָס עס קען זיין, אַז דער פיינט זאָל אָנפאַלן אויף אונדז, אַזוי אַרום, אַז מיר זאָלן זיין קאַמפּס־באַרייט, און יע־דער וועט ערשט אינאַוונט באַקומען זיין פּאָרציע שנאַפּס. עס ווערן אַריינגעטראָגן 2 מאַשינען־געווער אין די 2 בונקערס. און יעדן ווערט אָנגעווויזן זיין גראָבן אין פאַל פון אַן אָנפאַל, אַזוי אַרום דאָס ער זאָל קענען פירן אַ פייער אויפן פיינט. קיין פּאַטרא־נען פעלן נישט, ווייל מיט אַ פּאָר נעכט צוריק איז אונדז פון אַעראָפּלאַנען אַראָפּגעוואָרפן געוואָרן קריגס־מאַטעריאל. די באַוועגונג אויף דער שטאַ־רע ווערט שטרענג פון אונדז קאָנטראָלירט, אַז עס זאָלן זיך נישט אַריינכאַפּן אין אונדזער זאָנע קיין שפּיאָנען. די לאָדקעס רוען נישט, ווייל עס קערן זיך אום פיל גרופּעס פון אויספירן זייערע אויפ־גאַבעס ביזן טערמין פון 1טן מאַי, און זיי איילן זיך וואָס שנעלער צו זיין אין לאַגער און איינטייל נעמען אין דער פייערונג פון 1טן מאַי.

דער טאָג גייט אַריבער שטיל מיטן אויסנאַם, וואָס עס ווערט אָפּט געשאָסן דורך שכורע פּאַרטי־זאַנען אין מאָסקאָלי; דערבי איז אין פויער דער־שאָסן געוואָרן. אין אָוונט פּראַוועט מיר אַ סעודה, און עס איז געבראַכט געוואָרן אַ מוזיקאַנט און חברה לאָזט זיך טאַנצן.

2טער מאַי, 1944.

דער טאָג איז אַריבער שטיל. יעדן איינעם פון אונדז פאַלט אויס צו שטיין אויף וואַך־פּאָסט 4 שעה בייטאָג און 4 שעה ביינאַכט. די פרייַע צייט פאַר־ברענג איך אין לייענען א בוך, וועלכן איך האָב צופעליק געפונען. איך מיד אויס אַריינצולאָזן זיך אין שמועסן מיט די דאָרפישע פויערים, וועלכע זענען אַנטיסעמיטיש געשטימט, ווייל זיי האָבן צו־געזען וואָס די דייטשן האָבן געטון מיט די אַרומיקע יידן. בכלל ברענ איך שטענדיק פון חרפה, ווען עס ווערט געשמועסט ווענן יידן, ווייל די יידישע יוגנט האָט ווי אַ סטאַדע שעפסן זיך געלאָזט פירן צו דער שחיטה, און דאָס ווערט שטענדיק מיר אויפ־געוואָרפן.

3טער מאַי, 1944.

אין אַלגעמיין שטיל. אין מאָסקאָלי לעבט זיך אונדז זייער גוט. אין לאַגער פילן מיר זיך נישט אזוי פריי ווי דאָ, ווייל אין לאַגער איז פיל מער אָרט אָבער די צייט שטענדיק אויף וואַך־פּאָסטן לויפט שנעל אַריבער. די באַוועגונג איבער דער שטאַרע איז אַ גרויסע. מען פּאַרט הין און צוריק אַן אויפהער. גרופּעס פון פּאַרשיידענע אָטריאַדן ווערן אַרויסגעשיקט מיט אויפגאַבעס. מאַנכע גרו־

פּעס קערן זיך אום, אויספירנדיק זייערע אויפגאַבעס. מען פּאַרט אויף אָפּעראַציעס, צוריק מיט שפּייז־פּראָדוקטן. מיט אין וואָרט, מאָסקאַלי איז אַ פּאַרטיזאַנישער וואָקזאַל מיט אַ פּאַרטיזאַנישן פּאַרט אויף דער שטשאַרע. קיין שנאַפּס פעלט דאָ נישט אַבי נאָר עס זאָל זיין אויף וואָס צו בייטן. יעדער פּויער האָט זיין אייגן שנאַפּס־פּאַבריקל און פון דעם לעבט ער. פּאַר אַ פלאַש שנאַפּס וויל ער מען זאָל אים אָפּגילטן, נאָר פּאַרטיזאַנער רעכענען זיך נישט מיט דעם, היינט לעבן זיי, מאָרגן נישט, און בכלל קאָסט זיי נישט קיין געלט קיין זאַך. אַזוי אַרום, אַז זיי דינגען זיך בכלל נישט, אַבי נאָר צו באַקומען שנאַפּס.

נישט איינמאָל האָבן די דייטשן זיך באַמיט אַריינרייסן קיין מאָסקאַלי און זיך אָפּרעכענען מיט דער באַפעלקערונג, וועלכע זיי רעכענען פּאַר פּאַרטיזאַנער, אָבער דאָס איז זיי נישט געלונגען, וויל זיי וועלן שטענדיק אָפּגעשלאָגן צוריק און פיל וועלן דערטרונקען אין דער שטשאַרע. אויף דער גאַנצער לענג פון דער שטשאַרע זענען דאָ גראָבנס, און די שטשאַרע וועלט טאָג און נאַכט קאָנטראָלירט, פּאַטרולירט פון פּאַרטיזאַנער. יעדער אָטריאַד האָט זיין געגנט און ער פּאַרטייִדיקט זי; יעדער אָטריאַד האָט זיין פּאַרט און זיין דאָרף, וועלכן ער רעכנט פּאַר זיין הויפּטשטאָט. אין פּאַל פון אַן אָנפאַל פון פיינט טרעטן די ערשטע אַריין די פּאַרפּאָסטנס, וועלכע געפינען זיך דאָן אין בונקערס און פּירן אַ פייער איף דעם אָנגרייפנדיקן פיינט, כּמעט שטענדיק גע־לינגט די פּאַרפּאָסטנס צו אָפּווארפן דעם פיינט מיט שוועכע פּאַרלוסטן פּאַר אים. און וועז די לאַגע וועלט ערנסט, דאָן קומען צו הילף די אָטריאַדן, יעדער אין זיין פּאַרטייִדיקונגס־אָרט.

כּדי זיך אַריינצורייסן אין דער פּאַרטיזאַנישער זאַגע, מוז דער פיינט זאַמלען גרויסע כּוחות און דאָס העלפט אים נישט אָפט. די פּויערים פון מאָסקאַלי און נאָך אַזעלכע דערפער זענען אָן דייטשן איין מאָל אַ יאָר, וועז זיי גייען אויף אָן אָבלאָווע אויף די פּאַרטיזאַנער. דאָן גייען זיי מיט אַ קראָפט פון עטלעכע צענדליקער מאָן. וועז די פּאַרטיזאַנער האָבן געפּילט אַ מאָנגל אין קריגס־מאַטעריאַל, האָבן זיי דאָן פּאַרלאָזן צוריק אין אָבלאָווע.

דאָן פּאַרלאָזן די דייטשן דעם ראַיאָן און גייען אויף אָן אָבלאָווע אין אַ צווייטן ראַיאָן, דאָן קומען די פּאַרטיזאַנער צוריק. היינט פילן שוין נישט די פּאַרטיזאַנער אַ מאָנגל אין קריגס־מאַטעריאַל, אַזוי אַרום, אַז מיר טרעטן אָפּט אַריין אין אָפּענעם קאָמף מיטן פיינט און גייען שטענדיק אַרויס זיגרייך, קריגס־מאַטעריאַלן און געווער, פון די נייסטע סיס־טעמען, וועלט אָפּט געוואָרפן פון אַעראָפּלאַנען אויף פאַלשירעמס.

יעדן אָוונט קלייבט זיך די יוגנט פון מאָסקאַלי צענויף אין אַ גרויס הויז און עס ווערט דאָרט גע־טאַנצט און געשפּילט. דאָן פּאַרגעסן פּאַרטיזאַנער זייער שווערן פּאַרטיזאַנער לעבן און לאָזן זיך אויך ווויילגיין. איך גיי נישט אויף די הולאַנקעס אָפּילו אין מיין פּרייַער צייט, ווייל מיין האַרץ טרויערט נאָך מיינע טייערסטע, ווייל מיט מיינע פאַמיליע־מיטגלידער איז געשען אַנדערש ווי מיט די אַנדע־רע וואָס טאַנצן. דאָן קומט מיר אויפן געדאַנק מיין ברודער, מיט וועלכן איך האָב מיך צעשיידט אין קאַמף מיט די דייטשע באַנדיטן. לעבט ער נאָך? אָדער ער איז שוין אין קאַמף געפאַלן? דאָס וויס איך נישט, אזוי ווי ער וויס נישט וועגן מיר. נאָר מיטן ווילן זיך נוקם זיין אין דעם פיינט זע־נען מיר פּאַראייניקט. דאָן קומט אויפן געדאַנק דאָס פּאַרלאָזן מיין געבורטסשטאָט, דאָס פּאַרלאָזן מיין טייערע מוטער און טייערע שוועסטער אין אַזאַ שווערער און שרעקלעכער צייט פּאַר זיי, אין באַנ־דיטישע הענט, וועלכע האָבן זיי מיט די שוידער־לעכסטע יסורים אומגעבראַכט. דאָס בילד פון מיין הענגענדיקן פאָטער, וועלכער האָט אַליין אַ סוף געמאַכט פון זיין לעבן, כּדי נישט צוצוזען ווי מען וועט שלעכטס טון זיינע טייערסטע, שטעלט זיך פּאַר מיינע אויגן. דאָס אַלץ מאַכט מיר פּאַרגעסן אַלע שווערקייטן, וועלכע איך האָב דורכגעמאַכט אין קאַמף מיטן פיינט. נקמה פאָדערט זיך פון מיר! נקמה פּאַר דאָס אומשולדיק פּאַרגאָסענע בלוט, וויל וויפל איך זאָל נישט נקמה נעמען, איז אַלץ ווייניק, פּאַר דעם שלעכטס, וואָס עס איז אונדז געטון געוואָרן.

4טער מאַי, 1944.

רויקע טעג. נישט צוגעווויינט צו אַזאַ אַרט לעבן, ציט זיך דער טאָג זייער לאַנג פּאַר מיר. אין מיין פּרייַער צייט פּאַרברענג איך אין טראַכטן. דאָס ערשטע מאָל פּאַר דער גאַנצער צייט פון מיין פּאַר־טיזאַנער לעבן, קומט מיר אויס אַזוי רויק צו לעבן. מיר שפּייזן זיך זייער גוט און טוען ממש גאָרנישט. אין מעת־לעת שטייט יעדער, 8 שעה אויף וואַך־פּאָסטנס; די איבעריקע צייט זיך זייער לאַנג־זאַם. די קריסטלעכע חברים מיינע פילן זיך זייער גוט און ווילן זיך, און שלעפּן מיך מיט, מיט זיי זיך ווילן, נאָר גיי טאַנץ אַז עס טאַנצט זיך נישט!

די פויערטע ביי וועלכער איך געפין זיך אויף קוואַרטיר, האָט זיך מיט מיר פּאַראינטערעסירט און זי באַדינט מיר, כאָטש איך פּאַרלאַנג דאָס נישט פון איר. זי לויפט פשוט אַרום מיר און וויס נישט וואָס צו טון מיט מיר. איך וויס די סיבה דערפון:

זי האָט געזען וואָס מען האָט געטון מיט אַזעלכע ווי איך, וואָס טראָגן דעם נאָמען ייִד, און זי פילט מיטלייד צו מיר. זי דערציילט מיר אָפט אַז זי האָט געהאַט פיל באַקאַנטע ייִדן, מיט וועלכע זי האָט זייער גוט געלעבט. זי וווּנדערט זיך וואָס אַזעלכע יונגעלייט ווי איך, וועלכע עס איז אַזויפיל געווען האָבן זיך נישט געראַטעוועט. איך בלייב איר שטענדיק שולדיק אַן ענטפער און פאַרלאָז דאַן דאָס הויז. אַזעלכע קריסטן זענען ווייניק פאַראַן און איך בין צופרידן, וואָס צו אַזעלכע בין איך אַריינגעפאַלן אויף קוואַרטיר. די פאַמיליע אירע באַשטייט פון אַ מאַן מיט 2 קינדער, אַ זון און אַ טאָכטער אין עלטער פון 18, 20 יאָר.

5טער מאַי, 1944.

דער וואַכמאַן קאָזלאָוו וועקט אונדז אויף. עס לאָזט זיך גלייך הערן אַ שיסעריי פון מאַשינען־געווער און מינען־וואַרפער אויף דער אַנדערער זייט שטאַדט, נאָר ווייט פון אונדז. עס ווייזט זיך אַריוס אַז דער פיינט גרייפט אַן דאָס שכנותדיקע דאָרף — פעשצאַנקאָ אויף דער צווייטער זייט שטאָדט. מיר בערענגען זיך אין אָרדענונג, און שיקן אַ לויפער אין לאַגער אָנזאָגן וועגן יואָס עס האָנדלט זיך.

חברה נעמט זיך צום צוגרייטן אויף פרישטיק, ווייל די הויזווירטין אונדזערע צוזאַמען מיט איר פאַמיליע קלייבן זיך שוין פון שרעק אין וואַלד אַריין. ווי איבעריקע קריכן מיר יעדער אַריין אין זיין גראָבן און וואַרטן מקבל־פנים זיין דעם פיינט. נאָר דער פיינט באַווייזט זיך נישט, דאָקעגן באַווייזן זיך פייער־פלאַמען, וואָלקן־רויך — דאָס האָט דער פיינט אָנגעצונדן דעם דאָרף. די פויערים אין דאָרף זענען אַלע אָנטלאָפן אין נאָענטן וואַלד. דער פיינט איז געקומען נישט מיט קיין גרויסע צאָל — בין 300 מאַן און דאָס איז פאַר אונדז אַ קליניקייט. אונדזער אָטריאַד האָט זיך אַריבערגעפראָווען אין בער דער שטאָרע. 2 קילאָמעטער רעכטס פון דעם דאָרף פעשצאַנקאָ און אין רוקן פון פיינט. דאָן באַקומען מיר אַ באַפעל צו עפענען אויפן ברענענדיקן דאָרף אַ פייער צו יאָגן דעם פיינט צוריק. איין ראָטע פאַרסירט די שטאָרע דעם פיינט אָנטקעגן, און טרעט אַריין אין קאָמף מיטן פיינט. די דייטשן אָפּגעזעטון זייער אַרבעט און פאַרברענט דעם דאָרף לאָזן איבער דעקונג, און די איבעריקע קערן זיך צוריק. נאָך אַ שטילשטאַנד פון אַ שעה, ווערן זיי אומדערוואַרט באַגעגנט מיט אַ הוראָגאַן פייער פון אַלע סאָרטן געווער פון די אין רוקן זיך פאַראַנענע פאַרטיזאַנער. נישט פאַרטיידיקנדיק זיך צעלויפן זיי זיך אין פאַניק, איבערלאָזנדיק זייער אָבאָ מיטן רויב ווי איך עטלעכע צענדליק טויטע און פאַרוווּנדעטע. מיר האָבן צוגענומען דעם אָבאָ און אויסגעטאָן די טויטע דייטשן מוטער־נאַקעט און זיך אומגעקערט צוריק, נישט פאַרלירנדיק קיין איין מאַן. די פויערים באַקומען צוריק זייער האָב און גוטס, נאָר קיין הייזער האָבן זיי שוין נישט — זיי בלייבן שוין בירגער פון וואַלד. ביסלעכווייז קערן זיך די מאַסקאַלער פויערים צוריק פון וואַלד און באַרויקן זיך. אין אָוונט פאַרווייַלן זיך די מאַסקאַלער יוגנט ווי שטענדיק.

6טער מאַי, 1944.

ווידער רויקע טעג. מיר זענען פאַר דער לעצטער צייט אַזוי פויל געוואָרן, אַז דאָס צוריקקערן זיך אין לאָגער באַאומרויקט אונדז שטאַרק. די הויז־ווירטין זאָגט אונדז אָן, אַז די קאַרטאָפל ענדיקן זיך און זי וועט נישט האָבן וואָס צו קאָכן. קעגן אָוונט קלייבן מיר זיך אויף אַ „באָמביאשקע״ *). איך בלייב איבער אויף נאַכט, ווייל די איבעריקע גייען אַוועק.

7טער מאַי, 1944.

שוועך אויסצושטיין אַ גאַנצע נאַכט. די חברים קערן זיך אום, זיי ברענגען מיט זיך שנאַפּס, נאָר דאָס וואַרעמט מיך נישט. איך לייג זיך גלייך שלאָפן און שלאָף דעם גאַנצן טאָג. אויף פאָסטן פאַלט מיר אויס צו גיין פון באַגינען.

8טער מאַי, 1944.

עס קערט זיך אום די גרופּע פון פּאָליטרוק פון הינטער סלאָנים. זיי האָבן זייער אויפגאַבע אויסגעפילט: 6 וואַגאָנען מיט קריגס־מאַטעריאַלן זענען אויפגעריסן געוואָרן. זיי ברענגען מיט זיך שנאַפּס און לאָזן איבער 2 ליטער. זיי דערציילן, אַז הינטער סלאָנים קאָנצענטרירט דער פיינט גרויסע כוחות. עס קען מעגלעך זיין דאָס קעגן די פאַרטיזאַנער. דאָס אַרט אונדז פונקט אַזוי ווי דער פאַראַיאַריקער שניי, ווייל שנאַפּס האָבן מיר דאָך באַקומען און מיט אומגעדולד וואַרטן מיר אויף דעם אָוונט.

9טער מאַי, 1944.

קורץ נאָכן פרישטיק, קומט אָן צו אונדז די גרופּע פון פּאָליטרוק. זיי דערקלערן, אַז זיי טוישן אונדז, און מיר קערן זיך אום אין לאָגער. דאָס דערפרייט אונדז נישט, ווייל איצט שטייט אונדז נישט פאָר אַזאַ גרינג לעבן. מיר פאַרבלייבן ביז נאָך מיטאָג און קעגן אָוונט זענען מיר אָנגעקומען אין לאָגער. מיר גרייטן זיך אין וועג: מיר באַקומען אויפגאָבע: קאָמאַנדיר פון דער גרופּע וועט קאַשיין. די ריכטונג אומבאַווּסט. עס ווערן צוגעגרייט 2 מינעס צו 15 קילאָגראַם יעדע.

*) אָן אָנפאַל ביי אַ פויער צו באַקומען פּראָדוקטן.

10טער מאַי, 1944.

גלייך נאָכן פרישטיק ווערן מיר 5 מאַן אַרויס־געפֿירט אין שטאָב און ווערן דאָרט אינסטרוקטירט ווי אַזוי צו אַרבעטן. די אינסטרוקציעס זענען אונדז שוין מיאוס געוואָרן, הערנדיק שטענדיק דאָס זעלבע: זיי פאָדערן האַנדלען פאַרזיכטיק. אונדז איז שוין דערעסן געוואָרן די פאַרזיכטיקייט, אַזוי אַרום, אַז מיר היטן נישט אָפּ די אינסטרוקציעס. מיר גיבן זעגענען זיך מיט די איבערבלייבנדיקע און לאָזן זיך אין וועג אַריין. מיר גייען אין דער ריכטונג צו דער שטאַרע. אָפּגייענדיק די ערשטע קילאָמעטערס, פילן שוין די אַקסלען די שווערקייט פון די פּאַטראָנען־טאַשן און די מאַשינען־געווער. אין די לעצטע פּאָר וואָכן האָבן זיי זיך אָפּגעווויגט פון דער משא. מיר פֿאַרסירן די שטאַרע און נעמען אַן די ריכטונג צו סלאָנים. ביז פּאַרנאַכט גייען מיר אין אַ פּאַרטיזאַנישע זאָנע. אין דוברָאווקע בלייבן מיר אויף נאַכטלעגער. מיר באַשטעלן פרישטיק אויף 7 אַזייגער.

11טער מאַי, 1944.

גלייך נאָכן פרישטיק לאָזן מיר זיך אין וועג וויי־טער. ערשט שטייט פּאָר אונדז פּאָר אַ מאַרש פון אַ גאַנצן מעת־לעת. עס גייט זיך זייער שוועך, ווייל מיר האָבן צו לאַנג גערוט אין מאָסקאַלי. צו פּאָר־נאַכט־צו פֿאַרלאָזן מיר די פּאַרטיזאַנישע זאָנע און גייען פּאַרביי נאָענט פון פיינטלעכע גאַרניזאָנען, וועלכע מיר מיידן אויס. מיר האָבן באַקומען אַ באַ־פעל: מיטן פיינט נישט אַריינטערעטן אין קאַמף, אומבאַמערקט און אָן פאַרלוסטן אויספילן די אויפ־גאַבע און זיך צוריקקערן ביזן 20טן מאַי. יעדע 3 קילאָמעטער רוען מיר, ווייל מיר גייען אַלע שוועך באַלאָדן. עס הייבט אָן פּאַלן אַ רעגן, וועלכער הערט נישט אויף אַ גאַנצע נאַכט. מיר זענען אויסגעווייקט געוואָרן ביזן ביין. די נאַכט איז אַ פינצטערע, אַז איינער זעט נישט דעם אַנדערן און אָפּט קומט אויס צו טאַפּן דעם וועג מיט די הענט. דער רעגן פאַר־שטאַרקט זיך און מיר האָבן זיך נישט וווּ אָפּצו־רוען. וועג עס געשעט היטלערן אַ הונדערטסטל פון דעם וואָס מיר ווינטשן אים פּאָר אונדזערע ליידן, וואָלט פּאָר אים גענוג געווען. מיר זענען מקנא די היגט, וועלכע האָבן פּאָר זיך אַ נאָרע און ליגן זיך רויק אין איר. פּאָר אונדז איז קיין נאָרע נישטאָ, וווּ מען זאָל אונדז לאָזן רויק זיין. טויט מיד, נאָס און דערשעפּט דערשלאָגן מיר זיך ביז באַגינען אין וואַלד אונטער סלאָנים. דער רעגן הערט נישט אויף און מיר צינדן אָן אַ פייער און נעמען זיך אויס־טריקענען. אַ ביסל נאָר צוגעטריקנט די מלבושים, לייגן מיר זיך שלאָפן געדיכט איינער נעבן אַנדערן, אַז עס זאָל וואַרעמער זיין. דער רעגן גיסט ווי מיט עמערס. נאָר דאָס אַרט אונדז גאָרנישט, מיר שלאָפן שנעל איין. אין האַלבן טאָג וועקן מיר זיך אויף. דער רעגן האָט שוין אויפגעהערט. יעצט קען גע־טראַכט ווערן וועגן אויסטריקענען זיך. יעדערער נעמט זיך צו זיין טרוקן מיטאָג, ווייל עס לאָזט זיך פילן הונגער. מיר באַשליסן די קומענדיקע נאַכט צו רוען, ווייל מיר זענען שטאַרק מיד. די נאַכט שלאָפן מיר אַלע ווי געהרגעטע.

מרדכי־בער סעגאל

פ א ר ט י ז א נ ק ע

די פֿרוזשענער לעבן־געבליבענע יידן און די יידן פון אַנדערע שטעט וואָס זענען אַריינגעפֿאַלן געוואָרן אין פרוזשענער געטא, געדענקען גוט דעם נאָמען: „לעהמאַנס־באַנדיטן"! דאָס איז געווען אַ גרופּע דייטשן, וואָס האָט פאַרנומען אַ הויז הינ־טערן שטאָט נאָך דער סעמינאַריע. דאָס איז געווען אַ דייטשישע מיליטעריש אינהייט אונטערן נאָמען „שטער־טרופּ 6. H" וועמענס עלסטער איז גע־ווען וואַכמייסטער לעהמאַן און וועמענס אויפגאַבע איז געווען צו באַדינען און באַשיצן די טעלעפאָ־נישע ליניע וואָס האָט פאַרבונדן דעם דייטשישן געזעראַל־שטאַב מיטן פראָנט.

טראָץ דעם, וואָס אָט די גרופּע דייטשן איז באַ־שטאַנען אויסשליסלעך פון מיליטערלייט — זענען זיי אָבער מיט זייער שנאה צו יידן, אַריבערגעשטיגן דער „גענסטאַפּאָ" און דער „ס. ס." כפל כפלים. זיי פלעגן זיך אַריינרייסן אין געטאָ כמעט יעדן צווייטן טאָג און כאַפּן יידן און שלאָגן מכת־רצח, זיי האָבן שטענדיק געהאַט אַן אויסרייד, פאַרוואָס זיי שלאָגן. איינעם האָט מען געשלאָגן פאַרוואָס רוזוועלט איז אַ יוד. אַ צווייטן, פאַרוואָס ער איז אַליין אַ פאַרפלוכטער יודע אאַז"וו.

דאָס זענען די זעלבע רוצחים וואָס האָבן דעם פרו־

זשענער רב הרב דוד פייגענבוים ז״ל אַרויסגעשלעפּט פֿון הויז אַנגעטאָן אין טלית און תפילין און אים געטריבן איבערן גאַס אונטער אַ האָגל פון קלעפּ צו זייער קוואַרטיר אונטער דער שטאָט, וווּ זיי האָבן אים 2 מעת־לעת אכזריותדיק געפיניקט אַן אַ פּאַרוואָס און אַן אַ פּאַרוועג, ביז דער ״יודענראַט״ האָט אים אויסגעקויפט פון זייערע בלוטיקע מערדערישע הענט.

איז אָט וועגן די בלוטיקע הינט, וועגן די ״לעהמאַנס באַנדיטן״ ווי מ׳האָט זיי גערופן אין געטאָ, איז כדאי עטוואָס דאָ צו פאַרצייכענען און זאָלן יידישע הערצער וואָס זענען אָנגעפולט מיט טרויער נאָך זייערע ליבסטע און טייערסטע וואָס זענען אומגעבראַכט געוואָרן דורך די דייטשישע רוצחים, געפינען אַ טראָפּעלע טרייסט אין דעם וואָס וועט דאָ דערציילט וועלן ווערן וווייטער.

די קליינע צאָל יידן וואָס האָבן באַוויזן צו אָנטלויפן פון פרוזשענער געטאָ פאַר און בעת דער ליקווידאַציע, האָבן זיך די ערשטע צייט געמוזט אויסבאַהאַלטן אין קליינע גרופּעס אין די וועלדלעך וואָס געפינען זיך אַרום פרוזשענע. די באַדינגונגען זענען דאָן געווען אזעלכע, וועלכע האָבן נישט דערלויבט צו אָנבינדן אַ נענטערן קאָנטאַקט מיט די רוסישע פּאַרטיזאַנער. און די יידישע גרופּעס, מיט ווייניק געווער און אַן שפּייז האָבן זיך געפינען אין אַ באמת טרויעריקער לאָגע.

צום גליק, איז שפּעטער געקומען אַ באַפעל פון דער העכערער פּאַרטיזאַנער־מאַכט, צונויפצוזאַמלען אָט די אַלע גרופּעס און איינגלידערן זיי אין די רעגולערע פּאַרטיזאַנישע קאָמפּס־גרופּן, אין די אזוי גערופענע ״אָטריאַדן״ וועלכע האָבן זיך געפונען אין די גרויסע וועלדער און פּושטשעס פון ווייס־רוס־לאַנד און וואָס האָבן אָפּערירט אויף אַ שטח פון הונדערטער קילאָמעטער הינטערן פראָנט.

צו איינעם אזאַ ״אָטריאַד״, דהיינו דעם ״קיראָווער אָטריאַד״ פון געניראַל פּאָנאַמאַרענקאָס בריגאַדע, וואָס איז געשטאַנען אין רוזשאַנאיער פּושטשע — איז צוגעטיילט געוואָרן כמעט די גרעסטע צאָל פון די יידישע פּאַרטיזאַנער פון פרוזשענער געטאָ. די נעכטיקע געטאָ־יידן, באַקומענדיק געווער אין האָנט זענען תיכף־ומיד פאַרוואַנדלט געוואָרן אין קאָמפּס־לוסטיקע סאָלדאָטן, וועלכע האָבן געלעכצט נאָך דעם מאָמענט וועו זיי וועלן שוין האָבן די געלעגנהייט זיך צו טרעפן מיט די דייטשישע רוצחים פּנים־אל־פּנים נישט ווי די שמוציקע יידן מיט די געלע לאַטעס, נאָר ווי יידישע פּאַרטיזאַנער וואָס פאַרטיידיקן דעם כבוד פון יידישן פּאָלק. דאָס וואָרט נקמה האָט שטענדיק געשוועבט פאַר די אויגן פון יידישן פּאַרטיזאַן, און ווי פיינלעך דאָס זאָל נישט קלינגען, דער אינציקער וווּנטש, דער אינציקער טרוים פון יעדער פּאַרטיזאַן איז געווען, כאָטש הרגענען אַ פּאָר דייטשן און דאָן אַליין רויק שטאַרבן.

און אָט איז פלוצלינג געשען עפּעס וואָס פאַרווירקלעכט דעם טרוים פון דעם יידישן פּאַרטיזאַן.

ס׳איז געווען אַזוי: איבער דעם ״קיראָווער אָטריאַד״ איז באַשטימט געוואָרן אַ נייער קאָמאַנדיר. זיין נאָמען איז געווען יוזעק סאָמאָיליק, אַ רוס פון פּוילישער אָפשטאַמונג. און פונקט ווי דער פריערדיקער קאָמאַנדיר — כאָטש אַ הויכער מיליטער־מאַן — איז געווען אַ שטילער און רויקער מענטש, וועלכער האָט אויסגעמיטן זיך צו פאַרוויקלען אין גרויסע קאָמפּן מיט די דייטשן, אַזוי איז דער נייער קאָמאַנדיר געווען דווקא אַ מענטש מיט אַ אומרויקער נאַטור — אַ ענערגישער און קעמפּערישער און דער עיקר מיט אַ אומבאַשרייבלעכער שנאה צו די שוואַבן (צו די דייטשן). אָט דעם קאָמאַנדיר זייערן האָבן די פרוזשענער פּאַרטיזאַנער דערציילט וועגן די ״לעהמאַנס באַנדיטן״ וואָס האָבן געבושעוועט אין געטאָ און וואָס פּאַראַ צרות מ׳האָט פון זיי אויסגעשטאַנען. לאָדנאָ! האָט ער געענטפערט. — זיי וועלן שוין זייערס באַקומען,

אין איינער אַ נאַכט פון מאַנאַט יולי 1943, 6 מאַנאַטן נאָך דער ליקווידאַציע פון פרוזשענער געטאָ, האָט זיך דער ״קיראָווער אָטריאַד״ מיט זיינע בעסטע קעמפּערישע אָפּטיילונגען און מיט כמעט אַלע יידישע פּאַרטיזאַנער איינגעשלאָסן, זיך אַרויסגעלאָזן אין זיין ביינאַכטיקן מאַרש צום שאָסיי וואָס פּאַראיניקט פרוזשענע מיט רוזשינאַי, צוקומענדיק צום שאָסיי האָט דער קאָמאַנדיר אויפגעקלערט אין וואָס די אַקציע באַשטייט, און פון זיינע רייד האָבן שוין די יידישע פּאַרטיזאַנער פּאַרשטאַנען אַז ס׳איז געקומען די ריי אויף ״לעהמאַנס באַנדיטן״ צו באַצאָלן מיט זייער בלוט, פאַר די בלוטיקע מעשים וואָס זיי האָבן געטון צו די יידן אין געטאָ.

פּאַרנעמענדיק די געהעריקע מיליטעריש־פּאָזיציע ביים ראַנד פון שאָסיי האָט זיך די גרופּע צושפּרייט אויף אַ שטח מער פון אַ קילאָמעטער אין דער לענג און כהרף־עין איז אויף דעם זעלבן שטח צעשטערט און צעריסן געוואָרן די טעלעפּאָנישע אייניריכטונגען, מיט דער כוונה, אַז ״לעהמאַנס באַנדיטן״ וועלכע זענען פּאַראַנטוואָרטלעך פאַר דער גאַנצקייט פון דער טעלעפּאָנישער ליניע וועלן מוזן קומען איר פאַריכטן. און דאָן וועלן זיי שוין כאָפּן דעם אמתן פסק.

נאָך דריי שעה ליגן פּאַרשטעקט אין די קוסטעס ביים ראַנד פון שאָסיי, האָבן די פּאַרטיזאַנער מיט

קלאַפּנדיקע הערצער פון פרייד, באַמערקט די אַנ־קומענדיקע דייטשן אין 2 לאַסט־אויטאָס מיט דער עמבלעם פון „שטער טרופּ H 6" וואָס דאָס מיינט אַז דער צוגעגרייטער פּלאַן צו פאַרנאַרן זיי איז געלונגען.

לויט די אָפּגערעדטע סיגנאַלן צווישן די פאַר־טיזאַנער זענען זיי צוגעלאָזן געוואָרן וואָס נענטער און דאַן אַריינגענומען זיי אונטער אַזאַ קרייץ־פייער, וואָס האָט זיי אוממעגלעך געמאַכט צו שטעלן אַ ווידערשטאַנד.

מיט נקמה־פולע הערצער האָבן זיך די יידישע פאַרטיזאַנער מיט זייער קאַמאַנדיר אין דער שפּיץ אַ לאָז געטון צו זיי מיט אַזאַ אימפּעט, אַז די „גרויסע העלדן" האָבן געמוען לויפן ווו זייערע אויגן האָבן זיי געטראָגן, איבערלאָזנדיק די 2 אויטאָס מיט אַמוניציע און מיט 25 טויטע און פאַרוווונדעטע.

די אַמוניציע איז פון די פאַרטיזאַנער צוגענומען געוואָרן און די אויטאָס האָט מען פאַרברענט.

אין צוויי שעה שפּעטער זענען די פאַרטיזאַנער געווען צוריק אויף זייער באַזע קוויקענדיק זיך מיט זייער נצחון איבער די דייטשישע רוצחים אוּן די יידן דאַנקענדיק אין האַרצן זייער העל־דישן קאַמאַנדיר פאַר געבן זיי די גלעזענצנדע געלע־גנהייט צו געניסן כאָטש אַ טראָפן פון דעם בעכער פון נקמה פאַר די טייכן פאַרגאָסענעם אומשול־דיקן יידיש בלוט.

גלייך ווי דער געגנט איז באַפרייט געוואָרן פון דער נאַצישער אָקופּאַציע, האָבן זיך אָנגעהויבן זאַמלען אין פרוזשענע די לעבנסגעבליבענע יחידים, ראַשית די פאַרטיזאַנער. די דאָזיקע פאָטאָ־גראַפּיע האָט צוגעשיקט יוסף בובמאַן, וועלכער האָט געדינט אין דער רויטער אַרמיי אוּן איצט אין מדינת־ישראל. די לעבנסגעבליבענע האָבן זיך צונויפגעזאַמלט אויפן צשטערטן פרוזשענער בית־עולם אוּן זיך געמיינזאַם פאָטאָגראָפירט. געווען איז עס דעם 12טן אויגוסט 1945. אויפן בילד געפינען זיך: פרוזשענער: פייוול ברייטבאַרד; זיין פרוי חיה (מיידלשער נאַמען טשערטשעווסקי, פון לינעוע), קראַשינסקי; דבורה גאָלובאָוויטש; יוסף בובמאַן; בתיה גענוש; לייבל מייסטער; פייגל ניע־באַשטשיק; פנחס ניעבאַשטשיק; אברהם זילבערבערג. פון בי־אַל־יסטאָק: שרה גלוֹדשטיין; חזן. פון שערעשעוו: ראובן אהראַנאָוויטש. פון פּאָפּלאָוע: שושנה גאָלדבערג און דריי פון ליסקעווע.

יצחק פרידבערג

פֿרוזשענער געטאָ און זיין קאַמף פֿאַרן יידישן כבוד

אין אַ ריי פּריערדיקע אַרבעטן איז אָפּט דערמאָנט געוואָרן דער נאָמען פון איצל פּרידבערג, ווי איינער פון די אַרגאַניזאַטאָרן פון דער פּאַרטיזאַנער־באַוועגונג אין געטאָ פון פּרעזשענע און אַרום פּרוזשענע. מיר גיבן דאָ ווייטער די אַרבעט פון אים גופּא. ער געפינט זיך הייַנט אין מדינת ישׂראל. אין טייל ערטער חזרט איבער דער מחבר אַ ריי פּאַקטן, וואָס זענען שוין פּריער דערמאָנט געוואָרן, מיט האָבן אָבער פּון דער אַרבעט גאָרנישט געשניטן, כד׳ די דאָזיקע גבית־עדות זאָל טאָקע באַשטעטיקן דאָס פּריער־געברַכטע; אין געוויסע ערטער גייען זיך פּאַנאַנדער די אייַנצלהייטן מיט די שילדערונגען פון אַנדערע. אויך דאָ האָבן מיר נישט אויסגעבעסערט. זאָלן זיין פּאַרפּיקסירט די פּאַר־שיידענע נוסחאות.

רעדאַקציע.

דעם 27סטן יוני 1941 זענען שוין די דייטשן געווען ביי אונדז אין פּרוזשענע. שוין דעם ערשטן טאָג איז געווארן „פּריילעך"; מען האָט געכאַפּט יונג־וואַרג (יינגלעך און מיידלעך) און אַלטע לייט צו דער אַרבעט. געקומען זענען זיי מיט צעקלאַפּטע קעפּ. עס זענען אויך גלייך אויסגעשאָסן געוואָרן עטלעכע יידן. איין יידּ האָט מען געשלאָגן פּאַר וואָס ער באַגריסט די דייטשן — אַ צווייטער איז געשלאָגן געוואָרן וויל ער באַגריסט נישט. דאָס איז אָבער געווען נאָר אַן אָנהייב.

ביי טייל האָט זיך אַנגעהויבן שאָפן דער געדאַנק וועגן זיך באַפּרייען פון דער דייטשער אָקופּאַציע, אָבער ווי אַזוי?

דער געדאַנק איז נאָך רייפער געוואָרן דאָן וועז מען האָט אַרומגעצוימט מיט שטעכעדיקע דראָטן דעם יידישן קוואַרטאַל און מען האָט געשאָפן דעם געטאָ.

אויף אַרבעט ביי די דייטשן

סוף 1941 איז געשאָפן געוואָרן דער „יודענראַט". ביים „יודענראַט" איז אויך געווען אַ יידי־שער אַרבעטס־אַמט; בראש פון אים איז געשטאַנען לייבל גאָלדבערג. דער אַרבעטס־אַמט פלעגט באַ־קומען פון דייטשישן אַרבעטס־אַמט באַפעלן וועגן צושיקן אַרבעטער אויף פּאַרשיידענע אַרבעטן מחוץ דעם געטאָ (אויף פּאַצעוויטשער גאַס נומער 6, אין הויז פון די געווען מאַנאַשקעס). מען האָט אויך געשיקט אַרבעטער צו דייטשע מיליטעריש פּאַר־מאַציעס, צו אונטערנעמונגען, סקלאַדן און דאָס גלייכן.

דעם ערשטן טאָג האָב איך זיך גלייך געמאָלדן צו אַרבעטן מחוץ דעם געטאָ, כדי צו זיין אויסער דעם געטאָ און אפשר קענען אָנבינדן קאָנטאַקטן מיט קריסטן, צווישן וועלכע איך האָב געהאַט אַ סך באַ־קאַנטע.

דעם ערשטן „כיבוד" האָב איך געכאַפּט פון די דייטשע טעלעפאָן־אָפּהיטער, די טרויעריק־באַקאַנ־טע „ליימאַנס קאָמאַנדאַ" (וועגן זיי ווערט אין אַ ריי ערטער ברייטער דערציילט, רעד׳). דאָס האָט מיך אָבער נישט געאַרט, איך האָב באַשלאָסן צו קעמפן קעגן די דאָזיקע מערדערס און אויב פּאַלן איז אין קאַמף.

צוליב דעם וואָס איך האָב דערקלערט דעם „אַר־בעטס־מיניסטער" פון געטאָ, אַז איך לאָז פון די דייטשן און איך האָב פּאַר זיי נישט קיין מורא האָט מען מיך געמאַכט פּאַר אַ גרופּן־פירער פון אַרבע־טער־בריגאַדעס.

דאָס האָט מיר געגעבן די מעגלעכקייט פּרייער זיך צו באַוועגן צווישן די פּאַרשיידענע דייטשע אַר־בעטס־פּלעצער און גאָר אָפּט צו פּאַרטיידיקן די יידישע אַרבעטער פון קלאָפּ. איך האָב אָבער באַ־שלאָסן אויסצונוצן מיין לאָגע און זיך געשטעלט אַ ציל, אַז סיי־ווי בין איך פּאַרמשפּט צום טויט, זאָל עס זיין אין קאַמף.

דער אָפּמאַך מיט דעם יידישן אַרבעטס־אַמט

אין אַרבעטס־אַמט האָט אויך געאַרבעט מרדכי־בער סגאַל, וועלכער פלעגט פּאַנאַנדערשיקן אייַנ־לאַדונגען צו פּאַרשיידענע אַרבעטער און זיי שיקן אין די באַשטימטע פלעצער. אין אַרבעטס־אַמט האָט אויך געאַרבעט לייזער איזראַעליט, וועלכער פלעגט שיקן די אַרבעטס־אייַנלאַדונגען צו בעלי־מלאכות. איך האָב געקרופן סעגאַלן און איזראַעליטן צו

מיר אַהיים (מיר זענען פריִער געווען גוטע חברים) און איך האָב זיי דערקלערט:

— איר אַרבעט אין אַרבעטס־אַמט; איך אַרבעט אויף פאַרשיידענע אַרבעטס־פלעצער ביי די מער־דערס; מיר מוזן די דאָזיקע געלעגנהייט אויסניצן; מיר מוזן שאַפן געווער; אַרגאַניזירן די יוגנט צום פאַרטיידיקונגס־קאַמף. אינצייטיק צוגרייטן זיך צו פאַרלאָזן דעם געטאָ און גיין אין וואַלד אַריין. איך פון מיין זייט בין גרייט צו גנבענען געווער פון די דייטשן און איר ביידע מוזט מיר געבן די פאַסי־קע אַרבעטער אין מיין גרופּע, אויף וועלכע איך זאָל זיך קענען פאַרלאָזן, אַז זיי וועלן קיינעם וועגן דעם נישט דערציילן און אויך אַזעלכע וואָס זאָלן נישט מורא האָבן אַדורכטראָגן דאָס געווער דורך דעם טויער ביים אַריינגאַנג פון געטאָ.

מיינע פאַרשלאָגן זענען גלייך אָנגענומען געוואָרן. אונדזער צוזאַמענאַרבעט האָט זיך אָנגעהויבן.

איך האָב געבעטן דעם „אַרבעטס־מיניסטער" ער זאָל מיר שיקן מיט אַ גרופּע אַרבעטער, וואָס זענען געווען באַשעפטיקט אין די געווזענע רוסישע קאַזאַרמעס, אין „סלאָבאָדקאַ". דאָרטן זענען געווען דייטשן, וואָס פלעגן קומען זיך אָפרוען פון פראָנט. דאָרטן זענען אויך געווען פאַרשיידענע וואַרשטאַטן און סקלאַדעס פון דאָס פאַרנומענע רוסישע געווער.

זונטיק פרי האָב איך באַקומען אַ גרופּע פון 60 מאַן צו דער אַרבעט אין די קאַזאַרמעס. די אַרבעטערס זענען דורך אונדז דרייַען אויסגעקליבן געוואָרן. קיינער פון זיי האָט אָבער דערפון נישט געוווסט. די אַרבעט האָט זיך אָנגעהויבן. אַ טייל אַרבעטער האָבן געאַרבעט ביים שנייַדן האָלץ ביי דער מאַשין; אַ טייל ביים ראַמען די ווינונגען און אַ טייל ביים אויסלייגן דאָס אַלטע רוסישע געווער.

מיר גנבענען געווער

ביי יעדער גרופּע זענען געווען באַוואָפנטע דייטשן, וואָס האָבן גענויט, אַז קיינער זאָל פון דער אַרבעט נישט אַוועקגיין. איך, ווי דער גרופּן־פירער, האָב זיך געקענט לייכטער באַוועגן אין אַ פאַטרול פון אירע צום צווייטן. איך האָב אויך שטענדיק פאַרבויגן דעם לאַץ פון מאַנטל, אַזוי אַז מען האָט נישט באַמערקט קיין געלע לאַטע. אַזוי אַרום האָט זיך עס נישט געווארפן אין די אויגן פון די דייטשן. מיטאָג־צייט פלעג איך אַריינגיין אין די סקלאַדעס פון געווער אָפּברעכן די הילצערנע טיילן פון געוור און דאָס געווער שנעל, דורכן האַלדז, אַראָפּ־לאָזן אין קאָמבינאַזאָן (אַן אַרבעט־מלבוש). דאָס געוור פלעגט דערגיין ביז די קני. איך פלעג דאָס ברענגען און אַרונטערלייגן צווישן דעם אָנגעשניטענעם האָלץ. די יידישע אַרבעטער האָבן דאָס באַמערקט. דאָן בין איך צוגעגאַנגען צו עטלעכע אַרבעטער און זיי געזאָגט: — נאָך דער אַרבעט זאָלט איר עס נעמען מיט זיך, אַריינלייגן ווי איך טו עס.

— גוט, איצל, האָבן זיי מיט גרויס פרייד געענטפערט. פון זייערע אויגן האָט מען געקענט אָפּלייענען, אַז עס איז אין זיי אַריין אַ ניי לעבן, ווי ניי בלוט וואָלט געשפּראָצט אין זייערע אָדערן.

דער דייטשישער פאַטרול האָט עפּעס באַמערקט אַ באַוועגונג פון מיר. איך האָב עס אָבער גלייך פאַרגלעט. איך האָב אים געוויזן אַ זילבערנעם פינגערל מיט אַ שיינעם גראַווירונג־מאָנאָגראַם. דאָס האָבן זיי זייער ליב געהאַט, פונקט ווי אַ הונט פלייש.

האַנט־גראַנאַטן פלעגן מיר צובינדן צווישן די פיס; קוילן פלעגן מיר אַריינלייגן אין די כאָליעווען פון די שיך. נישט געקוקט אויף דער גרויסער גפאַר האָבן מיר מיט דערפאָלג אַריינגעטראָגן דאָס געווער אין געטאָ. מען דאַרף באַמערקן, אַז די סכנה ביים דורכגיין דאָס געטאָ־טויער איז געווען גרויס, ווייל אויף סעלצער גאַס, וווּ מיר פלעגן דאַרפן אַדורכגיין, זענען ביים טויער שטענדיק געשטאַנען חוץ דער פוילישער פאָליציי אויך דייטשע „ס־ס".

איין מאָל, ווען איך בין געווען באַשעפטיקט מיט אָפּברעכן דאָס האָלץ פון אַ מאַשין־געווען „פ.ט.ר." איז פונקט אַריין אַ דייטש און דאָס באַמערקט. איך בין תחילת געווען גרייט אין אים וואַרפן אַ האַנט־גראַנאַט. איך האָב זיך אָבער גלייך צוריקגעכאַפּט — וואָס וועט זיין מיט די אַרבעטער. אָבער דאָ איז געשען אַ מאָדנע זאַך. דער גורל האָט אין דעם פאַל מיט אונדז געשפּילט ממש נסים. דער דייטש האָט זיך ארומגעקוקט און געזאָגט צו מיר אַזוי:

— דו יונגע האָב קיין אַנגסט פאַר מיר, איך בין דיין קאַמעראַד. — און שטרעקט מיר אויס די האַנט. איך האָב מיינע אייגענע אויערן נישט געגלויבט דאָס וואָס איך הער; אַ קאַלטער שוויים האָט מיר אַרומגענומען. צי איז דאָס מעגלעך? און אפשר וויל מיר דער דייטש פּראָוואָצירן? איך האָב אים קאַלטבלוטיק געפרעגט: — ווער ביסטו קאַמראַד? אויף דעם האָט ער מיר דערקלערט:

— איך בין אַ טשעך, אַ קאָמוניסט, אַ פיינט פון היטלערן און דעריבער פאַרשטיי איך דיר זייער גוט; דערביי שלעפּט ער אַרויס פון אונטער דעם אונטערשלאַק פון דער מאַרינאַרקע אַ קאָמוניסטישן פאַרטיי־ביכל.

דער טשעך דערקלערט מיר ווייטער, אַז ווען ער האָט מיר, דעם גרופּן־פירער, געזען אַריינגייענדיק אין דעם געווער־סקלאַד האָט ער פאַרשטאַנען, אַז מן־הסתם ווייל איך עפּעס נעמען. האָט ער זיך טאַקע געוואָלט איבערצייגן צי דאָס איז אַזוי. איצט, אַז ער האָט זיך טאַקע אין דעם איבערצייגט, האָלט ער מיר פאָר זיינעם אַ חבר און וועט מיר העלפן.

איך האָב אים זייער שיין באַדאַנקט. איך האָב

זיך איבערצייגט, אַז ער זאָגט מיר דעם אמת, אַז דאָ איז נישטאָ קיין שום הינטערשפּיצל. ער האָט דאָך מיר אייגנטלעך געקענט גלייך אויפן אָרט דערשיסן. דער דייטשיש־טשכישער זעלנער האָט מיר אָנגעוויזן פאַרשייידענע ערטער פון וויכטיקייט פאַר אונדז.

די יידישע פאָליציי מישט זיך אַריין

איין מאָל אַריינגייענדיק אין געטאָ פון דער אַרבעט האָט די יידישע פאָליציי אָפּגעווארט אונדזער גרופּע, דערביי איז געווען דער געטאָ פאָליציי־שעף מאטיל. מען האָט אונדז אַריינגענומען אין פאָליציי־הויז, וואָס איז געווען אין דעם פריִערדיקן האָטעל פון מאַסטעווליאַנסקי, אויף סעלצער גאַס, און מען האָט אונדז אָנגעהויבן צו רעווידירן. מען האָט דאַן ביי אונדז צוגענומען אַ ביקס, 7 האַנט־גראַנאַטן, אי־בער 300 קוילן. אַלע אַרבעטער זענען גלייך באַ־פרייט געוואָרן אין איך בין פאַרהאַלטן געוואָרן. דער שעף פון דער פאָליציי, מאטיל, האָט מיר גע־געבן צוויי קלעפּ מיטן גומענעם קאַנטשיק איבערן קאָפּ. פונקען זענען פון מיינע אויגן געפלויגן. ער האָט זיך צו מיר דאַן אָפּגערופן — אָבער איצט וועסטו מער קיין געווער אין גטאָ נישט ברענגען.

איך האָב אים גאָרנישט געענטפערט. איך האָב איבערגענעכטיקט אין דער פאָליציי און אויף מאָרגן געגאַנגען אַהיים. איך בין געווען ממש צעבראָכן. גראָד איצט, וועו איך האָב אַזאַ גוטן קאַנטאַקט מיטן טשעף האָט מען עס צעשטערט.

דער פּלאַן צו שאַפן געווער פון די קאָשאַרן האָט זיך געענדיקט. מער האָט מען מיר אַהין נישט גע־שיקט צו דער אַרבעט. אַ צווייטער האָט דעם קאַנ־טאַקט מיטן דייטש נישט געקענט אָנבינדן. בכלל האָט מען מיר מער נישט געווען אַרויסלאָזן פון גטאָ.

מיר שאַפן אַן אונטערערדישע גרופּע אין גטאָ

איך האָב אָנגעהויבן מיט די חברים צו פּלאַנירן וועגן שאַפן אַ יוגנט־גרופּע, וואָס זאָל זיין אַ ווידער־שטאַנד־כוח אין גטאָ אין פאַל די דייטשן וועלן אָנהייבן אַ ליקווידאַציע פון גטאָ.

מיר האָבן אויסגעארבעט דעם ווייטערדיקן פּלאַן:

1. קיינער זאָל זיך פריוויליק ניט לאָזן שעכטן, אָדער אַרויספירן פון גטאָ;
2. ביי אַ באַשטימטן צייכן שטעלן אַ ווידער־שטאַנד די דייטשן און אַרויסגיין פון גטאָ אין דער ריכטונג פון די ריזשאַיער וועלדער;
3. יעדער איינער פון דער גרופּע גרייט זיך צו געווער: פּלעשער מיט וויטריאָליום, נאַפּט, בענזין, העק, מעסערס — שטעלן אַ ווידערשטאַנד און אונ־טערצינדן דאָס הויז;
4. אָנהייבן בויען אַן אונטערערדישן קאַנאַל פון אונדזער הויז אין גטאָ (דאָס איז געווען אויף פלעדרע גאַס 42) ביז באַראַנאָווסקיס מיל און אויך אין דער ריכטונג פון שאָסיי, ביי קרוצעלס מיל. די דאָזיקע ארבעט האָבן מיר שוין אָנגעהויבן.

מיר האָבן זיך אויך פאַרבונדן מיטן געווען־זענעם פאַרטיי־מאַן, דעם קריסט אָסטאַפּטשוק, וואָס איז אייניקע מאָל אַריינגעגאַנגען אומלעגאַל אין גטאָ. מיט אים האָבן מיר פלאַנירט וועגן אונדזער אַ פאַרטיזאַנער־אָפּטיילונג.

אין ביאַלאָוועזשער לאַגער

פרילינג 1942 האָט מען אָנגעהויבן צו שיקן 200 אַרבעטער אין דעם אַרבעטס־לאַגער אין ביאַלא־וויעזש. דאָס האָט געדאַרפט זיין אַ זייער שווערע אַרבעט. קיינער פון די אַרבעטער האָבן נישט גע־וואָלט פאָרן אָן מיר. אַלע אַרבעטער האָבן דערקלערט דעם פרעזעס פון דעם „יודענראַט", אַז אָן איצלען וועלן זיי נישט פאָרן אין לאַגער. מיט איצלען, אַפילו אין פייער אַריין!

איין מאָל, שפּעט ביינאַכט, קלאַפּט מען אין דער טיר. דאָס זענען געקומען דער פרעזעס פון דעם „יודענראַט" איצל יאַנאָוויץ און דער „אַרבעטס־מי־ניסטער" לייבל גאָלדבערג.

איצל יאַנאָוויץ האָט זיך אַנטשולדיקט, וואָס ער איז געקומען אַזוי שפּעט און צו מיר געזאָגט: — איצל, דו קאַנסט דאָך מיר זייער גוט און טו מיר צוליב פערזענלעך און אויך פאַרן כלל, זיי דער גרו־פּן־פירער פון דעם נייעם לאַגער אין ביאַלאָוויעזש, ווייל די אַרבעטער ווילן אָן דיר נישט פאָרן צו דעם לאַגער. אויב מיר וועלן נישט צושטעלן די אַרבע־טער וועט מען ליקווידירן דעם גטאָ. די אַרבעטער האָבן נאָר צו דיר דעם פולן צוטרוי. מיר וועלן אייך אויך לאָזן האַלטן די קו, וואָס געפינט זיך ביי אייך, מיר ווייסן פון דעם.

— ה׳ פּרעזעס, — האָב איך אים געענטפערט, — דאָס מילך פון דער קו גיט דער פאַטער אַווטע דעם ד״ר כאַבאָוויעצקי, רעשעלע צוקערמאַן און אַנדערע אַרעמע ביאַליסטאָקער פאַמיליעס, וואָס ווינען מיט אונדז און אין די שכנותדיקע הייזער אָן אַ גראָשן געלט. איר קאַנט דאָך מיין פאַטער זייער גוט. און אויב מיט דער קו ריזיקירן מיר דעם גטאָ וועלן מיר זי גלייך שעכטן. די זעלביקע נאַכט האָט מען טאָקע געשאָכטן די קו און דאָס גאַנצע פלייש האָט צוגענומען דער „יודענראַט", אונדז האָט מען אי־בערגעלאָזט נאָר 2 קילא פלייש.

דער „אַרבעטס־מיניסטער", לייבל גאָלדבערג,

האָט זיך נאָך אָפּגערופֿן, — יאָ, אין ביאַלאָוויעזש זענען נישטאָ קיין קאַשאַרן און מיר האָבן פֿאַר דיר נישט קיין מורא. אין האַרצן האָט זיך ביי מיר צע־פלאַקערט אַ פּרייד — איך וועל ווידער זיין פּריי און צווישן דער גרויסער פֿושטשע.

— ה' פֿרעזעס, — האָב איך געענטפֿערט, — פֿאַר אייך האָב איך רעספּעקט, איך פֿאַר אין לאַגער.

אויף מאָרגן האָבן מיר אַלע אַרבעטער באַפֿאַלן מיט גרויס פּרייד, מען האָט זיך ממש געקושט.

דער לאַגער האָט זיך געפּונען 6 קילאָמעטער פון ביאַלאָוויעזש אויפֿן וועג קיין קאַמעניעץ ליטאָווסקי, ביי קרולעווסקי מאָסט (קעניגס־בריקע). דאָ האָט מען געמאַכט אַן אויטאָסטראַדע. דער לאַגער האָט געהייסן „באַוישטעלע נומער 17".

די אָנפֿירערס פון לאַגער זענען געווען מער־דערס — דייטשן און ווייסרוסן באַלאַבאָוצעס און אַנדערע פֿאַרשיידענע פֿאַרברעכערס. מען האָט גע־דאַרפט אַרויסציען וואָרצלען, שטיין אין בלאָטע און וואַסער, האַקן שטיינער און אַנדערע שווערע שוואַרצע אַרבעטן.

די אויפֿזעערס האָבן געוואָלט שלאָגן מיט שטע־קענער און גומעס. אויף דעם האָב איך גלייך רע־אַגירט און געזאָגט:

— איך בין דאָ דער גרופּן־פֿירער און וועל אייך נער קען נישט גוט אַרבעטן אַדער וויל נישט אַר־בעטן, צו דעם אַלעמען בין איך דאָ. איר דאַרפט מיר דאָס אַלץ זאָגן און נישט שלאָגן. און אויב שלאָגן דאַן דאַרפט איר מיר דעם ערשטן שלאָגן, ווייל איך בין דער גרופּן־פֿירער, אָבער אין קיין פֿאַל נישט די אַרבעטער.

איך האָב דערפֿירט דערצו, אַז קיינעם פון די אַרבעטער האָט מען נישט געשלאָגן. מען האָט אויך נישט געיאָגט ביי דער אַרבעט; מען פֿלעגט נאָר שרייען הויך יוען עס פֿלעגן קומען פֿרעמדע דייטשן אַדער די אינזשיניערן. דאָס פֿלעגט אָבער דויערן זייער קורץ, נאָר איבערן באַזוך.

איך בין שטענדיק געגאַנגען פון אין אַרבעטער צום צווייטן און געזאָגט: — שפּאָר די כוחות אויף מאָרגן; די היטלערס האָבן געקריגן רעספּעקט פֿאַר מיר זענענדיק אַז איך האָב נישט קיין מורא פֿאַרן טויט. יעדן טאָג, אָוונט־צייט, פֿלעג איך פֿאָרן מיטן וואָוער אין בּיראָ פון די דייטשן קיין ביאַלאָוויעזש און דאָרטן איבערגעבן אַ באריכט, אַז אין לאַגער איז אַלץ אין אָרדענונג; אַז מען דאַרף נישט אַרומ־צוימען דעם לאַגער מיט דראָט; איך פֿלעג איבער־געבן די אַרבעטס־ליסטע און באַקומען די פֿאַר פּע־ניג „געהאַלט" פֿאַר דער אַרבעט.

איך האָב אויך דערלייַדיקט, אַז מען זאָל יעדן זונטיק דערלויבן ברענגען פון געטאָ פּראָדוקטן און זאָכן ווי אויך, אַז מען זאָל אויסטווישן די קראַנקע און שוואַכע. מען האָט מיר אויך דערלויבט איך זאָל קענען דאָרטן, ביי דער ביוראָ פון די דייטשן, קויפן פּראָדוקטן: פליישן, קאָרטאָפֿל, גרופּן, ברויט וויפל מיר האָבן געוואָלט. פֿאַרשטייט זיך, אַז דאָס איז געטאָן געוואָרן מיטן ווייסן פון די אויפֿזעערס, אמת אומאָפּיציעל.

אין ביאַלאָוויעזש זענען שוין דאָן מער קיין ייִדן נישט געווען. דער דייטשער אַרבעטס־אָמט־קאָמי־סאַר איז געווען אַ „ס־ס"־מערדער און ער האָט ביי אונדזער שעף געפֿאָדערט מען זאָל אים פון אונזער לאַגער געבן 50 אַרבעטער קיין ביאַלאָוויעזש צו זיין דיספּאָזיציע. דאָס האָט פֿאַקטיש געמיינט גיין אויף דעם זיכערן טויט.

לייבל גאָלדבערג, דער „אַרבעטס־מיניסטער" פון פֿרוזשענער „יודענראַט" איז געקומען רייַדן מיטן דייטשישן לאַגער־פֿירער וועגן דאָזיקן ענין. דער שעף האָט גאָלדבערגן געפּטפֿערט, אַז „דאָ איז פֿאַ־ראַן אַ גרופּן־פֿירער און מער קיינעם וויל ער נישט קענען". גאָלדבערג איז געקומען צו מיר און מיט שרעק דערציילט די געשיכטע. ער האָט מורא גע־האָט לענגער צו בלייבן און גלייך זיך צוריקגעקערט אין געטאָ; דעם ענין האָט ער איבערגעלאָזט פֿאַר מיר.

איך האָב געזומען מיין אַלטן ראָוער און דעם רעוואָלווער, (וואָס איז געווען מיין שטענדיקער חבר און באַגליטער), און געפֿאָרן קיין ביאַלאָוויעזש. דער וועג איז אַדורך שנעל. איך בין אַריין אין דער פֿריוואַטער וווינונג פון דייטשישן לאַגער־פֿירער, וואָס איז געווען נאָענט פון דער ביוראָ און געבליבן שטיין ביי דער טיר.

דער דייטש האָט געפֿרעגט וואָס עס איז מיין וווּנטש. איך האָב אים געענטפֿערט, אַז עס האָנדלט זיך וועגן אַ פֿערזענלעכער ביטע. ער האָט פֿאַרצויגן די פֿאַרהאָנגען פון פֿענצטער און מיך געבעטן זיך זעצן צום טיש. ביים טיש איז אויך געזעסן זיין פֿרוי.

— וואָס ווילסטו שוין ווידער בעטן, דו יודע? האָט ער מיך געפֿרעגט מיט אַ שמייכל אויפן פּנים.

— איך ווייל, אַז דער שעף זאָל נישט אַרויסגעבן מיינע 50 אַרבעטער דעם אַמטסקאָמיסאַר קיין ביאַ־לאָוויעזש, דאָס איז מיין גאַנצע בקשה ביי דיר, האָב איך אים געענטפֿערט.

זיין פֿרוי האָט מיר דאָן געפֿרעגט, צי איך קאָן איר פֿאַרזאָרגן אַ קאַראָקולענעם מאַנטל.

שמייכלענדיק האָב איך איר געענטפֿערט, אַז ווען איך וועל ביי איר מאָן דערלייַדיקן מיין ביטע קען איך ביים פֿרוזשענער „יודענראַט" דאָס דערגרייכן. איך האָב איר צוגעזאָגט, אַז זי וועט באַקומען דעם מאַנטל. איך האָב צוגעגעבן: — וויסט דאָך דאָס וועלטל „אין האַנט וואַשט די צווייטע".

דער דייטש איז אויפגעשטאַנען פון שטול, אַרויס־געמומען פון טאַש אַ 10־פעניג־מטבע און געזאָגט:

— הער, מיר וועלן וואַרפן גורל, ווען עס וועט כּאַלן „ראָל" דאַן שיק איך נישט די 50 אַרבעטער צום אַמטסקאָמיסאַר נאָר צוריק אין פּרוישענער גע־טאָ; אויב עס פאַלט אָבער „קאָפּ" — איז די זאַך פאַרשפּילט...

אויף דעם האָב איך זיך אָפּגערופן:

— הער שעף, גיב מיר דעם גורל פון די מענטשן אין מיינע הענט; גיב מיר די 10 פעניג, איך וועל וואַרפן...

זיין פרוי האָט מיר געגעבן געראַטן און איך האָבן געוואָרפן די מטבע. דאָס מזל האָט מיך צוגע־שפּילט. עס איז געפאַלן „ראָל". אויף צומאָרגנס האָב איך געבראַכט די 50 אַרבעטער צוריק קיין פּרוישענע. די פּרייד פון דעם געטאָ, די שמחה בייַ טאַטע־מאַמע איז גאָרנישט געווען צו באַשרייבן.

איך טרעף אין וואַלד פּאַרטיזאַנער

אַ קורצע צייט שפּעטער, זייענדיק אין לאַגער, גייענדיק אין וואַלד קלייבן יאַגדעס, געווען איז ווייט אָפּגערוקט פון שאָסיי, האָב איך זיך אָנגע־טראָפן מיט געוועזענע רוסישע סאָלדאַטן, וואָס זע־נען איבערגעבליבן אין וואַלד פון דער צעשמעטער־טער רויטער אַרמיי. זיי האָבן זיך אין וואַלד פאָר־מירט ווי פּאַרטיזאַנער־גרופּן. מען האָט פון זיי פון צייט צו צייט געהערט. מיר האָבן זיך צערעדט, איך האָב זיי דערציילט וועגן אונדז, וועגן געטאָ, וועגן דעם אַרבעטס־לאַגער; דער סוף, זיי האָבן אויסגע־דריקט זייערווילן מיך און אַנדערע יונגע לייט אַריינצונעמען צו זיך אין דער פּאַרטיזאַנער־גרופּע.

די פּאַרטיזאַנען־באַוועגונג איז שוין אין יענער געגנט געווען באַקאַנט. זיי האָבן אָנגעהויבן קומען צו אונדז אין לאַגער. איך האָב מיט זיי אָנגע־הויבן צו טרעפן אין וואַלד אויף אָפּגערעדטע ער־טער. עס איז באַקאַנט געוואָרן וועגן דעם, אַז אַרום לאַגער דרייען זיך פּאַרטיזאַנער, האָט דער אַלטער בערלינער דייטש, וואָס האָט געאַרבעט מיטן קאַטאָק און וואָס פלעגט געווינלעך וויבנען אין זיין וואַגאָן ביים שאָסיי איז פון שרעק פאַר די פּאַרטיזאַנער גע־קומען נעכטיקן אין באַראַק... דאָ, האָט ער געהאַלטן, איז ער זיכערער...

יעדן זונטיק פלעג איך פאָרן קיין פּרוישענע, אין געטאָ, אָפּצופירן קראַנקע, שוואַכע אָדער פשוט נאָר פאַרבייטן אַרבעטער; ברענגען פּראָדוקטן און זאָכן. איך פלעג אויך איבערגעבן בריוו און גרוסן פאַר די עלטערן פון זייערע קינדער. די עלטערן פלעגן שוין וויסן ווען איך קום און זיי פלעגן יעדן זונטיק פרי מיך אָפּוואַרטן.

אין פּרוישענע האָב איך זיך באַראַטן מיט מיינע חברים וועגן דעם ווי אַזוי צו אָרגאַניזירן די פאַרטי־זאַנישע באַוועגונג; אויף וואָס פאַר אַן אופן אַרויס־צופירן אין וואַלד וואָס מער יוגנטלעכע. מען האָט געקענט יעדן זונטיק (אונטערן אויסרייד פון אַוועק־פירן עסן און זאָכן) אַרויספירן אַ 40—50 יידן. דאָס האָט אָבער געקענט געשען נאָר מיט דער אונטער־שטיצונג פון דעם „יודענראַט".

מיר האָבן טאַקע באַשלאָסן אָנצוהויבן צו אונ־טערהאַנדלען מיטן „יודענראַט". איך פלעג יעדע וואָך אויף די זיצונגען פון „יודענראַט" אינפאָרמירן וועגן לאַגער און זיין צושטאַנד. פלעג בעטן און טא־קע באַקומען פאַרשיידענע מתנות פאַרן שעף און זיין פרוי און אַנדערע קלענערע הינטעלעך, נאָכשלע־פּערס. דאָס האָט טאַקע גורם געווען מען זאָל זיך בעסער באַציען צו די אַרבעטנדיקע.

איך בלייב ווידער אין געטאָ

ביי אייגער פון אַזאָ זיצונג האָב איך אויך רע־פּערירט וועגן דער פאַרטיזאַנער־באַוועגונג, וואָס מען קאָן אָרגאַניזירן אין ביאַלאָוויעזש און וועגן דעם פלאַן צו ראַטעווען די יוגנט פון געטאָ.

אויף דער דאָזיקער זיצונג זענען דאָן געווען: איצל יאַנאָוויץ, לייבל גאָלדבערג, מאָטיל, דוד ראָ־סאָכאָווסקי און נאָך עטלעכע וואָס איך געדענק שוין נישט. מען האָט מיר מיט געדולד אויסגעהערט, טא־קע גאָר אויפמערקזאָם אין נאָך דעם דערקלערט, אַז מען קאָן נישט ריזיקירן מיטן גאַנצן פרוישענער געטאָ, ווייל אונדזער געטאָ געהערט צו אַ בעסערער קאַטעגאָריע — מיר געהערן צו אָסטפּרייסן און דאָס איז טאַקע אַ מזל; אונדז וועט מען זיכער נישט פאַר־ניכטן, מיר זענען דאָך פאַררעכנט פאַר אַן אַרבעטס־געטאָ.

נאָך די דאָזיקע וועלטער האָט יאַנאָוויץ צו מיר געזאָגט:

— דו, ליבער איצל, גיי אַהיים, מאָרגן פרי דאַרף־סטו דאָך צוריקפאָרן קיין ביאַלאָוויעזש. מיר וועלן דעם ענין יעדנפאַלס נאָכאַמאָל דאָ באַטראַכטן.

— הער יאַנאָוויץ, האָב איך זיך אָפּגערופן, די צייט איז זייער קורץ; פרוישענער געטאָ איז אַזאַ ווי די אַנדערע; אונדז דערוואַרט דער זעלביקער גורל ווי די יידן פון די אַנדערע געטאָס. מיר האָבן אָבער איצט אַ מעגלעכקייט זיך צו ראַטעווען. קעמפן און פּאַרטיידיקן אונדזער יידישן און פרוישענער נאָמען אויף אייביק. אויב איר ווילט אונדז נישט העלפן, טאָ זאָלט איר אונדז אויך נישט שטערן.

דער באַשלוס איז אָבער געווען, אַז מען וועט מאָרגן די זאָך שוין באַשליסן. דער באַשלוס איז אָבער געווען אַזאַ, אַז איך בין געבליבן אין געטאָ, מער האָב איך שוין ביאַלאָוויעזש נישט אָנגעזען פאַר מיינע אויגן.

דער דאָזיקער ענטפער איז געווען אַ זעץ מיט אַ שוועָרן האַמער איבערן קאָפּ, פאַר מיר און אונדזער־רע גרופּע חברים פון געטאָ.

איך בין געבליבן אַרבעטן אין געטאָ. מיר האָבן אָבער די אַרבעט פון גרייטן זיך צום וואַלד, פאַרגע־זעצט. אמת, מיט אַ צעבראָכן האַרץ.

אונדזערע חברים האָבן געגנבעט געווער אין מא־גאַזין ביים אַרבעטסאָרט און עס אַרײַנגעפירט אין אַ שליטן מיט אַ טאָפּלטער דעק. אויבן איז געלעגן האָלץ... קיין שום וועג און מיטל איז פאַר אונדז נישט געווען שווער.

פאַרטיזאַנער פון וואַלד קומען אין געטאָ

דעם 27סטן יאַנואַר 1943 זענען דריי פאַרטיזאַנער, וואָס זענען שוין מיט אַ צייט פריער אַוועק אין וואַלד, געקומען אין געטאָ צום „יודענראַט". עס איז געווען פאַרנאַכט און זיי זענען געזעסן אין „יודע־ראַט", געשמועסט מיטן פאַרזיצער פון „יודענראַט", פאַרלאַנגט פון אים געלט צו קויפן געווער, מעדי־קאַמענטן און שטיוול פאַר די רוסישע פאַרטיזאַנער. די פאַרטיזאַנער זענען געזעסן מיט זייער געווער אין די הענט.

געווען איז דאָן אַ באַשלוס, אַז אויב דער פאַרזי־צער וועט נישט נאָכגעבן וועט מען אים שיסן.

די דריי פאַרטיזאַנער זענען געווען: דער אינזשי־ניער בערל סעגאַל (שלמה סעגאַלס, פון קאָברינער גאָס, אַ זון) פון פרוזשענע, מייטשיק און כאַינאָווסקי פון ביאַליסטאָק.

אין דעם זעלביקן מאָמענט איז מיט זיין מאַשין אַנגעקומען אין „יודענראַט" דער דייטשישער שף פון „זאָנדער דינסט" פון געטאָ. אַריינגעפאָרן איז ער אויף קאָברינער גאָס פון געטאָ־טויער אויף פאָצעוויטשאַ, וואָס איז געווען בייַ יודקאָווסקיס הויז. אַרויפגייענדיק אויף די טרעפלעך פון „יודע־ראַט" (וואָס איז געווען אין לייבל פינסקיס הויז) האָט עד׳ דערזען די פאַרטיזאַנען און אַנגעהויבן אַלאַרמירן מיט אַ געשריי: „פאַרטיזאַנער!". בערל סעגאַל האָט דאָן פון דעם דייטש אַרויסגעכאַפט דעם רעוואָלווער. די דריי פאַרטיזאַנער זענען אַלע אַרויס בשלום, זיי זענען אַרויסגעלאָפן פון „יודענראַט" זורך דער הינטער־טיר, שפּעטער דורך דער שמאָ־לער גאַסל אין דער ריכטונג פון דער וואָדנע־גאָס. עס איז דאָן דערשאָסן געווארן דער היטער פון „יו־דענראַט" אָן עלטערער ייִד.

די דריי פאַרטיזאַנער זענען אַרויסגעשיקט גע־וואָרן פון זייערע חברים מיט וועמען זיי זענען גע־וועזן אין זעמליאַנקע. דאָס זענען געווען: אב־רהם פרידמאַן, טוביה בריימבאַרד, אליהו ווינער, חיים כאַמסקי, רובין, יוסף אונטערשור, לעוונער אוני אַנדערע.

די זעלביקע נאַכט האָבן מיר געהאַט אַ זיצונג מיט די 3 פאַרטיזאַנער. זיי האָבן אונדז געזוי דער־ציילט וועגן דעם לעבן אין וואַלד; אָנגעווויזן וווּ זיי געפינען זיך און אונדז איבערגעגעבן דעם „פּא־ראָל", דעם געהיימען סימן וויי צו אויסגעפינען זיי.

די פאָליציי האָט אַ גאַנצע נאַכט אַרומגעזוכט אין געטאָ און קיינעם נישט געקענט געפינען.

אונדזער אונטערערדישע אַרבעט האָט זיך אַזוי אַרום פאַרענדיקט דורך דעם דאָזיקן נישט־פאָרויס־געזעענעם פאַל.

דער געטאָ ווערט „עוואַקויירט"

אויף מאָרגן פרי, אומדערוואַרט פאַר אַלעמען, האָט זיך פלוצלינג אָנגעהויבן די „עוואַקואַציע" פון פרוזשענער געטאָ.

ווי עס ווייזט זיך אַרויס האָט דער „ס־ס" — שף פון געטאָ געזאָלט דאָן, ווען ער איז געגאַנגען אין „יודענראַט", איבערגעבן דעם פאָרזיצער פון געטאָ ווועגן דער דאָזיקער אויסזידלונג. עס איז נישט ריכ־טיק פון די יעניקע וואָס האָבן געטראַכט, אַז דער פאַל, דער צוזאַמענשטויס מיט די פאַרטיזאַנער, האָט עס גורם געווען די אויסזידלונג, ווייל די פורן, וואָס האָבן אַרויסגעפירט די פרוזשענער ייִדן צו די טראַנספאָרט־וואַגאָנען קיין לינעווע, זענען שוין גע־וועזן באַשטעלט פון פריער.

אַלע גאַסן זענען געווען שטרענג אָפּגעשלאָסן. עס איז געווען אוממעגלעך מיט אַלעמען זיך צו פאַרשטעכן צו דעם דאָזיקן פלוצימדיקן אופן פון דער עוואַקואַציע, זענען מיר נישט געווען צוגע־גרייט. נישט געקוקט אויף דעם אַלעמען האָבן מיר זיך צונויפגעזאַמלט אויף רעזקע־גאָס ביי כוואַטקע, ביי דעם קאָוונאָקער אין שייער. פונקט 7 אין אָוונט וועז די דייטשישע וואַך האָט זיך געביטן אין דער פּוילישער פאָליציאַנט סענקאָווסקי האָט באַקומען פון פּסח לינקאָווסקין אַ סומע געלט ער זאָל זיך דערווייטערן פון די דראָטן, האָב איך געגעבן דעם באַפעל צו לייזער איזראַעליטן: — „שנייד די דראָטן"! איך בין דער ערשטער אַריבער דורך די דורכגעשניטענע דראָטן אויף דער צווייטער זייט פון געטאָ. נאָך מיר זענען געגאַנגען איזראַעליט מיט מרדכי־בער סעגאַלן, נאָך זיי אַנדערע הונדערטער ייִנגע בחורים און מיידלעך.

איך האָב אַלעמען געפירט דורך דעם שאָסיי כוואַטקע אין דער ריכטונג פון יאַקאָוויץ, באָאַני, קאָזלי אין די טרוכאַנעוויטשער וועלדער.

עס האָט זיך אָנגעהויבן אַ ניי בלעטל אין דער געשיכטע פון אונדזערע יונגע פאַרטיזאַנער — די וואָלד־געשיכטע.

די פֿאַרטיזאַנער־באַוועגונג בכלל

ביז מאַי 1943 זענען געווען צעשאָטענע גרופּן פֿאַרטיזאַנער; גרופּן ריין יידישע, גרופּן ריין קריסט־לעכע און געמישטע. זיי זענען געווען צעוואָרפן אין די וועלדער אין באַזונדערע זעמליאַנקעס (ערד־שטיבלעך). יעדער האָט זיך געפירט לויט זיין שטיי־גער, לויט זייער פֿאַרשטאַנד און איינזיכט.

אין מאַי 1943 זענען אַראָפּגעוואָרפן געוואָרן רו־סישע מיליטערישע דעסאַנטן. געווען צווישן זיי גע־שולטע מיליטער־לייט פון פֿאַרשיידענע ראַנגעס. זיי האָבן אָנגעהויבן צו פֿאַריניקן די באַזונדערע גרופּן, קאָנצענטרירן זיי אונטער איין אָנפירערשאַפט און אָנגעהויבן אָרגאַניזירן אין פֿאַרטיזאַנישע אָטריאַדן, מיט אַ שטרענגער מיליטערישער דיסציפּלין.

פון די פֿרוזשענער פֿאַרטיזאַנער זענען אַ טייל געווען אין דעם „קיראָווער אָטריאַד. דאָס זענען געווען: לייבל פרידבערג, אברהם פרידמאַן, טוביה און אברהם ברייטבארד, מענדל קאַגאַנאָוויטש, פריידקע ראָגאָוויטש, ריידקאָפּ, ישראל בוגמאַן, לייבל מייסטער, מרדכי־בער, שמואל און אליה סע־גאַל, יעקב ראָזענבוים, דאָבריצער, יאָדאָוניק און פיל אַנדערע.

מיין ברודער משה פרידבערג, משה און שלמה ראָוויצקי, סאָלאָוויטשיק, חיים כאָמסקי, דוב סע־גאַל, אליה ווינער, כוינאָווסקי און מייטשעק פון ביא־ליסטאָק, אַבראַמאָוויטש פון קאָסעווע און אַנדערע זענען געפאַלן איידער עס האָבן זיך אָרגאַניזירט די אָטריאַדן, בעת עס האָט נאָך עקסיסטירט די לויזע גרופּעס.

דער אָטריאַד „קיראָוו" האָט געציילט ביי 200 פֿאַרטיזאַנער, וואָס איז גיוועזן איינגעטיילט אין פיר „ראָטעס" און יעדער ראָטע האָט געהאַט 4 „אָט־דעלעניעס", אין יעדע „אָטדעלעניע" 12 מאַן.

פֿאַרנומען האָבן מיר אַ שטח אין די הוטער וועל־דער, וואָס איז צווישן סענע און די דערפער שציט־נאָ, יורטשיקי, ביי ריזשנאָ, נעבן דעם מיכאַלינער טראַקט.

די „אָטדעלעניעס" האָט יעדע געהאַט איר זעמ־ליאַנקע וואָס איז געווען געבויט פון ביימער דריי פערטל אין דער ערד. אויבן איז דער דאַך געווען פֿאַרשאָטן מיט זאַמד און צוגעדעקט מיט ביימעלעך און פֿאַרשיידענע וואַלד־געוויקסן, כדי מען זאָל עס נישט באַמערקן.

געווען אויך אַ פּלאַץ פֿאַר אַ קיך, פֿאַר אַ באָד, אַ קלוב און פּלעצער פֿאַר פערד און קי.

קיכן זענען געווען צוויי — אייגע פֿאַר די פֿאַר־טיזאַנער און די צווייטע פֿאַרן שטאַב. זיי, די שטאַב־לייט", האָבן געווויגט באַזונדער, אין מיטן פון שטח. געהאַט אַ באַזונדער קיך, ווייל עס איז געווען אַ מורא מען זאָל זיי נישט אָפּסמען (עס זענען געשען אַזעלכע פֿאַלן).

אין די זעמליאַנקעס זענען פון ביידע זייטן גע־וועזן נאַרעס צום שלאָפן און אויך אַ קליינע אוי־וועלע.

דער קלוב פלעגט דינען פֿאַר די יעניקע וואָס זענען נישט געווען אויף „אויפגאַבעס", וואָס האָבן געהאַט געמיט צו קומען פֿאַרברענגען. דאָ האָט מען געשפּילט אויף אַ גאַרמאָשקע אָדער אַקאָרדיאָן; מען פלעגט טאַנצן, זינגען. עס פלעגן פֿאַרקומען פֿאַר־זאַמלונגען; דאָ פלעגן פֿאַרקומען אויפקלערונגען וועגן באַקענען זיך מיט פֿאַרשיידענע מינים געווער — מאַשינען־געווער, מינעס און אַנדערע. די אָנווייזונ־גען האָט געגעבן אַ רוסישער פּאָלקאָווניק.

דער „קיראָוו"־אָטריאַד האָט אויך געהאַט אַן אייי־גענעם בית־עולם, וואָס איז אָפּגעהיט געווארן מיט פּיעטעט; יעדער געפֿאַלענער האָט געהאַט זיין ברעטל, מיט זיין נאָמען. געווען אַ טאַבעלע, וווּ עס פלעגט אויך זיין פֿאַרצייכנט יעדער וועג, וווּ ער איז געפֿאַלן.

דער ציל פון די פֿאַרטיזאַנער איז געווען אָפּצו־ציען וואָס מער דייטשן פון פראָנט דורך דיוועי־סיע־אַקטן און בכלל שטערן דעם דייטשישן טראַנס־פּאָרט פון מענטשן און מאַטעריאַלן צום פראָנט. מיר האָבן אויפגעריסן ברייקן אויף די באַן־ליניעס און שאַסייען; אַראָפּגעלאָזן פון די רעלסן עשאַלאָנען מיט זעלנער און אמוניציע; באַפֿאַלן די פּאַטרול־פונקטן אויף די וועגן אָדער אין דערפער; צעשטערט די טעלעפֿאָן־ליניעס. און געווען איז עס אַ זייער וויכ־טיקער אָפּשניט, דער הויפּטוועג פון בריסק קיין מינסק.

מיר האָבן דערפירט דערצו, אַז די דייטשן פלעגן זיך גוט באַרעכענען איידער זיי פלעגן אָנהייבן אַן אָבלאָווע קעגן די פֿאַרטיזאַנער. ביז זיי האָבן איין פֿאַרטיזאַנער דערהרגעט האָבן זיי פֿאַרלוירן אַ סך זעלנער און געווער.

אין מאַי 1944, בעת דער גרויסער אָבלאָווע קעגן די פֿאַרטיזאַנער, האָבן זיי קעגן דער פֿאַרטיזאַנער־באָוועגונג אַרויסגעפירט 45 טויזנט מאַן. פון די פֿאַרטיזאַנער זענען געפֿאַלן 4 פערד און 3 קי. די דייטשן האָבן אָבער איבערגעלאָזט פיל זעלנער, גע־ווער, לייכטע טאַנקען, האַרמאַטן און אַן אַראָפּלאַן, זיי האָבן זיך אָבער נוקם געווען אָן דעם פֿאַרטי־זאַנער בית־עולם; צעשטערט דעם צוים מיט די אויפשריפטן; אַרויסגעריסן די ברעטלעך און דורכ־געפֿאָרן דורך אים מיט טאַנקען.

צווויי פֿאַרטיזאַנישע קאַמפּס־אַקציעס

איך וויל דאָ איבערגעבן נאָר 2 פון די הונדער־

טער אַקציעס, וואָס עס איז אויסגעקומען אין זיי זיך צו באַטייליקן.

ענדע 1943, אין דער זעלביקער צייט ווען די גאַז־קאַמערן און קרעמאַטאָריומס האָבן געאַרבעט אויף דער גאַנצער פֿאַרע, ווו עס זענען אומגעקומען אונדזערע טייערע טאַטעס, מאַמעס, ברידער און שוועסטער, האָבן מיר גאָר האַרב געפֿונען נקמה פֿאַר זייערע ליידן. אין גאַנצן געגנט פון די ריזש־נאייער ווילדער האָט געפלאַקערט דער פֿאַרטיזאַנער קאַמף.

אין איינעם אַן אָוונט מעלדן די פֿאַטרולן פון מי־כאַליגער טראַקט, וואָס האָט זיך געצויגן פון סעלץ ביז ריזשנאי, אַז פון סעלץ־בערעזע גייט צו אונ־דזער ריכטונג אַ גרויסע צאָל דייטשן.

די סאַפּיאָרן־אָפּטיילונג פון די דייטשן פֿאַררי־כטן דעם פֿאַרבענטן בריק, כדי דייטשע אָפּטיילונגען זאָלן קענען אַרויפֿגיין אויפן מיכאַליגער טראַקט, וואָס געפינט זיך טאַקע אַרומגערינגלט פון די פֿאַר־טיזאַנער.

אַ פֿאַר סעקונדעס נאָך דעם ווי דער שטאָב האָט אויפֿגענומען די אינפֿאָרמאַציעס איז פֿאַראָרדנט גע־ווָארן אַן אַליאַרם.

שטענדיק האָבן מיר געלעבט אין דער גרייטקייט פון אַקציעס, זיי אָפּגעווארט. עס קומט דער באָפעל צו מארשירן פון „הוטע" צום מיכאַליגער טראַקט — באַגעגענען די דייטשן. די פֿאַר קילאָמעטער זע־נען אַדורך שנעל. מיר האָבן פֿאַרנומען פֿאָזיציעס דירעקט ביים טראַקט. אומגעדולדיק זענען מיר גע־לעגן ביי די ביימער און געווארט אויפן באָפעל.

עס איז שוין געווען פינצטער ווען עס איז צו אונדז דערגאַנגען דער גערויש פון די מאַשינעס, אויף וועלכע עס זענען געפֿאָרן די נאַצישע מער־דערס. זיי פֿאָרן שוין נאָענט, דירעקט אויף אונדז.

אין דעם מאָמענט קומט דער באָפעל פון קאָ־מענדאַנט:

— פייער! שלאָג די מערדערס! פֿאָרן פֿאָטער־לאַנד!

מיר האָבן גלייך געענטפֿערט אויפן באָפעל מיט אַ האָגל פון פייער אויף די לאַסטאָויטאָס. זיי זענען מאָמענטאַל געבליבן שטיין. די דייטשן שפּרינגען ארָפּ פון די אויטאָס און צעוואַרפן זיך אויף דער צווייטער זייט פון טראַקט און עפענען אויף אונדז אַן אויסערגעווינלעכן פייער.

אונדזער צאָל איז געווען אַ סך אַ קלענערע ווי זייערע; מיר האָבן אָבער געהאַט אַ בעסערע פֿאָזי־ציע, אַ מער גינסטיקערע פון סטראַטעגישן שטאַנד־פונקט — ראשית האָבן מיר זיי דאָך „אָפּגעוואַרט"; צווייטנס האָט יעדער בוים געשראָקן די דייטשן — זיי האָבן הינטער אים „געזען" פֿאַרטיזאַנער...

דער קאַמף איז אַנגעגאַנגען אויף לעבן און טויט ממש. מען האָט זיך געדאַרפט גאָר טיף צובויגן צו דער ערד־פלאַך אָדער „צוקלעפּן" זיך צום בוים, כדי נישט געטראָפֿן צו ווערן פון געדיכטן דייטשישן קויל־האָגל.

אונדזערע ביקסן, מאַשין־געווער און גראַנאַטן האָבן זיך נישט געלאָזט פֿאַרשעמען; דער „אַרקעס־טער" האָט גוט געשפּילט.

אין דעם דאָזיקן קאַמף זענען פֿרוזשענער געווען: איך און מיין ברודער לייבל, צדוק שערעשעווסקי, באַגמאַן, די סעגעלאַך, בריידבאָרד, פרידמאַן און נאָך אַנדערע וואָס איך געדענק שוין נישט. אונדזע־רע הערצער אין גדאַנקען זענען געווען ביי אונ־דזערע נאָענטסטע — נקמה פֿאַר זייערע פיינען — פֿאַלן אין קאַמף אָבער ווי העלדן פֿאַרן נאָמען יידן, פֿאַר דער ערד פון פֿרוזשענער יידישן קיבוץ.

פון דער דייטשער זייט האָט זיך אַרויפגעהויבן אַ רויטע ראַקעטע. עס האָט זיך אָפּגעשטעלט דאָס פייער פון זייער זייט. עס האָט לאַנג נישט געדוי־ערט און זיי האָבן זיך צוריקגעצויגן איבערלאַזנדיק אויפן מיכאַליגער טראַקט 18 טויטע.

מיט דעם דאָזיקן ניצחון האָבן מיר זיך אָבער נישט באַנוגנט. פון דער דערפֿאָרונג האָבן מיר גע־ווסט, אַז די דייטשן (און טאַקע אויך די פֿאַרטי־זאַנער) פלעגן זיך באַמיען צוצונעמען פון דעם שלאַכטפעלד די טויטע און פֿאַרוווּנדעטע. מיר האָבן אויך געווסט, אַז די דייטשן וועלן באַלד קומען אַוועקנעמען זייערע טויטע. מיר זענען געבליבן אויף די ערטער; געבעטן אַ פֿאַרשטאַרקונג און געווארט נאָכאַמאָל מקבל־פּנים זיין די דייטשן.

דערווייל האָבן מיר פון די געפֿאַלענע דייטשן צוגענומען זייערע דאָקומענטן (דאָס איז דאָס שטאָב פון די פֿאַרטיזאַנער גאָר אָפּט צונוץ געקומען) און אונטער יעדן דערהרגעטן דייטש האָבן מיר אונטער־געלייגט אַ מינע.

אומגעדולדיק האָבן מיר אזוי געווארט אַ גאַנצע נאַכט.

פון אונדזערע שפּיאָנאַזש־קוועלן האָבן מיר גע־ווסט, אַז די דייטשן קענען קעגן אונדז נישט מאָ־ביליזירן קיין גאָר גרויסן כוח, מאַקסימום דריי מאָל מער ווי מיר זענען. אין די וואַלד־באַדינגונגען איז די פֿראָפֿאָרץ פון אייגס קעגן 3 פֿאַר אודז נישט גע־ווען געפערלעך. דער וואַלד איז געווען אונדזער גוטער ברודער און טרייער פֿאַרבינדעטער.

אויפן מאָרגן 5 פרי האָבן מיר טאַקע דערהערט דאָס אָנקומען פון די דייטשן ווי זיי דערנענטערן זיך צו אונדז אויפן מיכאַליגער טראַקט.

פֿאַר אונדז איז דער טראַקט געווען מינירט. אָט זענען מיר שוין 3 לייכטע טאַנקעטקעס מיטן ווייס־שוואַרצן צילם: הינטער זיי אַ לאַנגע קאָלאָנע מיט לאַסטאויטאָס באַזעצט מיט דייטשן. מיר האָבן זיך

צוגעגרייט און וועט דער ערשטער טאַנק איז אַרויף אויף אַ מינע און זיך איבערגעדרייט איז געפֿאַלן דער באַפֿעל פון דעם קאַמאַנדיר — פֿייער!

ערד און הימל האָט זיך געקערט. אונדזערע און זייערע קוילן האָבן זיך געטראָפֿן אין דער לופֿט. ביי די דייטשן איז געווארן אַן אויסערגעווייניקע פֿאַניק. מיר האָבן דייטלעך געהערט הונדערטער באַפֿעלן פון זייער זייט; געשריען אַלע מיט אין מאָל ווי מען וואָלט דאָרטן געשאָטן אַ גאַנצע סטאַדע מיט אָקסן.

די פוסגייער־מיליטער האָבן זיך דערנענטערט צו די דייטשיטע טויטע קערפּערס, כדי זיי אַוועקצונעמען. אָבער דאָ, ביים אייפֿהייבן די טויטע, רייסן אויף די מינעס, וואָס מיר האָבן אונטערגעלייגט. די לעבעדיקע דייטשן ווערן מיטגעריסן און מיר זעען ווי אין דער לופֿט פליען קעפּ, פיס, הענט פון די מערדערס.

דאָס בילד, הגם עס איז שרעקלעך, פֿאַרשאַפֿט אונדז פרייד — די פרייד פון נקמה פֿאַר דעם אומשולדיק פֿאַרגאָסענעם בלוט.

דער קאַמף האָט נאָך אַלץ געדויערט. ביידע זייטן האָבן געקעמפֿט מיט פֿאַרביטערונג. מען האָט אויך אין דעם קאַמף אויסגעפֿרובירט דעם „פּ.ט.ר." — דאָס נייע געווער קעגן טאַנקען.

דער „אָרקעסטער" פון זייער זייט האָט זיך איינגעשטילט. זיי האָבן זיך אַרויפֿגעזעצט אויף די ניט־צעשטערטע מאַשינען און אָפּגעצויגן איבערלאָזנדיק אויפֿן טראָקט „מיכאַלין" 2 לייכטע טאַנקעטעס מיט נאָך 24 טויטע.

***

22סטער יוני 1944...

ווי גוט עס איז צו שלאָפֿן אין אַ פינצטערער און נאַסער זעמליאַנקע מיט נאָך אַנדערע 20 מאַן ווען מען איז מיד, אויסגעמאַטערט.

שוין דריי יאָר דויערט דער קריג ביי אונדז. מיט 3 יאָר צוריק איז נאָך מיין ליב שטעטל, פֿרוזשענע, געווען גאַנץ; אַרומגערינגלט מיט פיינע טיירע חברים און חבֿרטעס. און איצט ווי אַ חיה, אפשר נאָך ערגער ווי אַ חיה — מערדערס ווילן מיר הרגענען, מוז איך זיך פּעדערן און זיי הרגענען.

מישן זיך רעזיגנאַציע און געשטאַלטן אין קאָפּ — חלומות אָדער וואָרע געדאַנקען. איך וויל זיך אי־בערדריען אויפן צווייטן זייט און דאָ קומט דער רוף:

— אַליאַרם!

אויפגעכאַפּט זיך פון געשמאַקן שלאָף, נאָך וועלכן מען האָט אַזוי שטאַרק געבענקט, שנעל אַרויפגע־צויגן דעם רעכטן שטיוול אויפן פוס (מיטן לינקן שטענדיק געשלאָפֿן) שנעל אַראָפּגעשפרונגען פון דער ערד־נאַרע, אַ כאַפּ געטאָן דאָס געווער מיטן צוגעגרייטן רוקזעקל און אויף גיך אַרויסגעלאָפֿן אין דרויסן. דאָ זענען שוין געשטאַנען אונדזערע „קיראָוצעס". דער קאַמאַנדיר באַפֿעלט דעם אָט־ריאַד זיך אויסצושטעלן גלייך, שנעל אויבערציילן און געהייסן מאַרשירן פֿאָרויס.

דאָס שפּיל איז פֿאַר אונדז פֿאַרטיזאַנער נישט ג־ווען קיין נייעס. עס איז געווען אונדזער טאָג־טעג־לעך ברויט. כסדרדיקער קאַמף מיט דייטשע און אוקראַיניש־וווייסרוסישע מערדער, דייטשע קנעכט.

יענע נאַכט זענען מיר געווען אומגעפֿער אַ מאַן 200. מיר זענען געגאַנגען פון די הוטער וועלדער אין דער ריבטונג פון בראָנאַ־גורא. נאָך אַ פֿאָר שעהדיקן מאַרש האָבן מיר זיך אָפּגערוט. נאָך אַ 15 מינוט רוען האָט דער קאַמאַנדיר סאַמויליק וואָס איז געפֿאָרן אויפן רויטן געזונטן פערד, באַפוילן זיך צוזאַמענשטעלן און אונדז דערקלערט:

— היינט הייבט זיך אָן די אָפענסיווע אויפן ווייס־רוסישן פראָנט. אונדזער ציל איז צעשטערן די אייזנבאַן־ליניע אין אָט דעם מרחק. די ליניע איז באַזעצט מיט דייטשישע בונקערס, דירעקט ביי דער ליניע. דער ערשטער בונקער געפינט זיך רעכטס אין דער צווייטער 400 מעטער לינקס. יעדער אי־נער באַקומט צו 4 מינעס, אויפרייס־שנור און שווע־בעלעך. יעדער איינער מוז אַרונטערלייגן ביי דעם צוזאַמענבונד פון די אייזנבאַן־רעלסן אַ מינע, דאָס הייסט 4 מינעס פֿאַר 4 רעלסן.

מיר געפינען זיך אומגעפֿער אַ 500 מעטער פון דעם אָנגריפס־אָרט. מיין קאַמאַנדיר, לייטענאַנט קאָלקע, קלייבט מיך אויס פֿאַר „נומער 2" פון דעם מאַשין־געווער און פּעטקע, דעם געווענעם מאַט־ראָס פון ים־פּלאָט פון דער רויטער אַרמיי, באַ־שטימט ער פֿאַר דעם פּולעמיאָטשיק. איך באַקום גלייך 3 דיסקעס מיט קוילן און נאָך אַ רעזערוו פון אַ פֿאָר הונדערט קוילן אין אַ זעקעלע.

מיר האָבן זיך צעטיילט אויף צווי מאַשין־גרופּן. איינע וועט אָנגרייפן דעם רעכטן בונקער און די צווייטע דעם לינקן.

דער פּלאָן איז, אַז די דייטשע בונקערס זאָלן זיי־ער גאַנצע אויפמערקזאַמקייט וואַרפן אויף די קוילן־וואַרפערס און אַזוי אַרום דערמעגלעכן די איבערי־קע פֿאַרטיזאַנער זיך צו דערנענטערן צו די באַן־ליניעס, צווישן ביידע בונקערס.

מיר האָבן באַקומען דעם באַפֿעל: — פייער!

אונדזערע ביידע גרופּעס, יעדע צו דריי קוילן־וואַרפערס האָבן געעפנט דאָס פייער אויף די דייטשע פֿאַיציעס. די דייטשן האָבן אין דעם מאָמענט גע־עפנט אויף אונדז אַ פייער־האָגל פון פֿאַרשיידענע מינים געווער. דער גאַנצער שטח איז געווען בלויז איין שטיק פלאַקערדיקער פייער.

אין אַ קורצער צייט האָבן זיך אונדזערע חברים

דערנענטערט צו די באַן־ליניעס אונטערגעלייגט די מינעס און זיי אונטערגעצונדן. ערשט דאַן איז גע־ווארן פריילעך. הונדערטער אויפרייסן מיט פייער; שטיקער רעלסן פליִען אין דער לופֿטן. ביי די דיי־טשן איז געווארן אַ צעמישונג, זיי ווייסן נישט וואָס איז דאָ געשען.

מיר באַמערקן אין דער לופֿטן דייטשע רויטע ראַקעטעס. דאָס פֿאַרלאַנגען זיי משמעות הילף.

די נאַכט איז געווען אַ פינצטערע, איינער דעם צווייטן האָט נישט געזען. די אויפרייסן זענען שטי־לער געווארן. איך קוק זיך אַרום און זע לעבן מיר נאָר מיין פּולימיאָטשיק, פּעטקען, מער קיינעם ניט.

זאָג איך צו אים — ווייזט אויס, אַז עס איז גע־ווען אַ באַפעל זיך צוריקציִען, נאָר מיר האָבן אין גרויס טומל נישט געהערט. — זאָגט ער צו מיר „טרוס" (פּחדן), און ווייזט מיר מיטן פינגער אויף אַ שוואַרצער מאַסע — זעסט, זאָגט ער, דאָס זענען אונדזערע פֿאַרטיזאַנער.

זאָג איך אים: — פּעטקע, דו געדענקסט דאָך, אַז דער קאַמאַנדיר האָט געזאָגט, אַז נאָכן אויפרייסן די ליניעס דאַרף מען זיך אומקערן צוריק אויפן באַשטימטן אָרט, נאָך דעם קאַנאַל.

אויף דעם זאָגט מיר דער העלד: — איסאַק, דו גיי גיב אַ קוק וואָס איז דאָס די שוואַרצע מאַסע, איך וועל דאָ בלייבן צווישן שטיקער.

— גוט, ענטפער איך. סייווי האָט מיך דער טויט נישט געשראָקן. פֿאַר איין זאָך האָב איך יאָ מורא געהאַט — איך זאָל נישט אַרייגפֿאַלן צו די דייטשי־שע מערדערס קיין לעבעדיקער — זיי פלעגן יעדן איינעם פון אונדז שנייַדן שטיקערווייַז.

האָב איך זיך אַנגעהויבן דערנענטערן אין דער ריכטונג פון דער שוואַרצער מאַסע. דער באַדן איז געווען אַ פלאַכער, אַ זומפּיקער, באַוואַקסן מיטן קורצן גראָז. יעדער נישט ריכטיקער טראַט האָט געמאַכט אַ רויש פון דעם וואַסער צווישן די זומפּי־קע בערגלעך.

וועז איך האָב זיך דערנענטערט גאָר נאָענט צו דער „שוואַרצער מאַסע" האָב איך געזוי געהערט אַז דאָס גיט מען באַפעלן אין דייטש און דערזען זיי־ערע שטאַלענע העלמס. מיט איין מאָל האָט זיך אויף מיר אַ שאָט געטאָן אַ האָגל מיט קויל. איך בין גע־ווען זיכער אַז דאָ איז מיין סוף.

איך האָב גלייך אַרויסגענומען מיין פּאַראַבעל, אָנגעבונדן איין גראַנאַט אויפן האַלדז, אַז אויב איך ווער פֿאַרוווּנדעט זאָל איך קענען מאַכן אַ סוף צו מיין לעבן, כדי נישט אַרייגפֿאַלן לעבעדיק צו די נאַצישע מערדערס און אַ צווייטן גראַנאַט געזומען אין האָנט. די דייטשן קויל זענען געפֿאַלן לעבן מיר, ממש ווי אַ זיפּ צעלעכערט אַרום מיר דעם באָדן.

מיין חבר, פּעטקע, האָט שוין איצט יאָ דערזען, אַז די „שוואַרצע מאַסע" זענען נישט קיין פּאַרטי־זאָנער נאָר דייטשן. ער האָט, כדי אָפּצוציען פון מיר די אויפמערקזאַמקייט געזומען געבן פייער פון זיין קויל־וואַרפער. די דייטשן האָבן טאַקע געענ־דערט די ריכטונג פון זייערע קויל און איך האָב געהאַט אַ מעגלעכקייט זיך צוריקצוציען.

גאָר גיך האָט זיך דער פייער איינגעשטעלט און איך בין שוין געווען צוזאַמען מיט מיין חבר. מיר האָבן אָנגעהויבן זוכן די שפּורן פון די פּאַרטיזאַנער אַבער זיי זענען געווען הין און צוריק. עס איז געווען שווער צו געפינען די ריכטונג ווהין מיר זאָלן גיין. דערווייל איז שוין געווארן אַ ביסל ליכ־טיקער, עס האָט אָנגעהויבן צו טאָגן. קיין קויל האָבן מיר שוין נישט געהאַט. עס איז ביי אונדז פֿאַרבליבן דער פּאַראַבעל מיט 7 קויל און 3 האָנט־גראַנאַטן.

מיר האָבן זיך געפּונען אויף אַ פּרייַען פּעלד. שנעל האָבן מיר זיך אָנגעהויבן רוקן צום וואַלד. עס איז שוין געווען טאָג וועז מיר האָבן דערגרייכט דעם וואַלד אוז מיר האָבן פּריַער אָפּגעאָטעמט, דאָ האָבן מיר זיך געפּילט ווי ביי זיך אין שטוב.

פּלוצים האָבן מיר דערהערט אַ רוף פון אַ פּאַר־טיזאַנער פּאַראָל — ער שרייט אויס „זיבן", מיר ענטפערן אים „צוועלף" — מיט פּרייד דערענטערן מיר זיך. זיי דערקלערן אונדז, אַז מען האָט זיי טאַ־קע געשיקט אונדז אויפצוזוכן.

די פּרייד פון אונדזערע פּאַרטיזאַנער איז געווען אין לשער. מען האָט געמיינט אַז מיר זענען דער־הרגעט געווארן.

דער קאַמף, דער ניצחון אויף דעם אָרט האָט אַבער געמאַכט פֿאַרגעסן די מידקייט, דעם הונגער. מען איז געווען גרייט אויף ווייטערע „אַקציעס".

משה טוכמאַן

דער אונטערגאַנג פון יידישן קיבוץ אין קאַרטוז־בערעזע*)

די דייטשישע נאַצישע אַרמיי איז אַריין אין קאַרטוז־בערעזע גלייך אויפן צווייטן טאָג פון דעם מלחמה־אויסברוך צווישן די דייטשן און רוסן. מאָנטיק דעם 23סטן יוני 1941 זענען זיי שוין געווען ביי אונדז.

אַ טייל פון די יידן האָבן איבערגעלאָזט די הייזער, זייער גאַנצן האָב און גוטס און פאַרלאָזן די שטאָט, זיך צעלאָפן אין פאַרשיידענע ריכטונגען — מען האָט נישט געוואָלט זיך טרעפן די ערשטע טעג פנים־אל־פנים מיט די דייטשישע באַנדיטן.

די קריסטלעכע באַפעלקערונג (די גרעסטע מערהייט וווייסרוסן) האָט אויפגענומען די דייטשן ווי באַפרייער.

נאָך עטלעכע טעג פון אַרומבלאָנקען זיך אין דער געגנט אין די פעלדער, וועלדער און דערפער זענען די יידן געווען געצווונגען זיך אומצוקערן אין שטעטל, ווייל די פויערים האָבן די יידן געיאָגט און געפלאָגט.

אַ טייל פון קאַרטוז־בערעזע (די אוליאַנער גאַס אַנטקעגן פאָטשט און די טאַרטאַקן צוזאַמען מיט די אַרומיקע הייזער) איז אָפגעברענט געוואָרן פון דער באָמבאַרדירונג.

דינסטיק דעם 26טן יוני האָבן די דייטשן אונטערגעצונדן דעם „קדישאָ" בית־המדרש. דאָן איז אָפגעברענט געוואָרן דער זייט מאַרק פון בית־מדרש ביז וועלווּל דעם שענקערס שטוב מיט די גאַסן פון שלמהקע דעם בעל־עגלהס און נחמן שרענצלס גאַס ביז פערדשטאָט. אויך דער שאָסיי פון טוכמאַן דעם רימער ביז חיה־אסתר בילטשיקס הויז (יעקב ראוויניצקי) און פון מאָטיע פאָמעראַניעצעס מויער אויפן מאַרק ביז דעם „קדישאָ" בית־המדרש ווי אויך אָשר דעם קצבס געסל.

די יידן פון די אָפגעברענטע הייזער האָבן געוואָלט עפעס אַרויסראַטעווען פון די הייזער, אָבער די דייטשן האָבן נישט געלאָזן, זיי האָבן געדראָט מיט שיסן.

נאָך דעם ווי אַזאַ טייל פון שטאָט איז אָפגעברענט געוואָרן האָבן די דייטשן קאָנצענטרירט די יידן אויף אוליאַנער גאַס — פון שלמהקע ווייניגסטיינס שטוב ביז מנשה פאָטאָק און דעם פערדשטאָט פון הרב טראָפּ ביזן טייך. דאָ האָבן די יידן געדאַרפט ווינען. דער שאָסיי איז געשטאַנען גאַנץ און ליידיק — דאָ האָבן די יידן נישט געטאָרט ווינען.

גלייך פון דעם אַריינמאַרש פון די דייטשן האָבן זיי געשאָפן אַ „יודענראַט" פון די פאָלגנדיקע פערזאָנען:

ניסן זאַקהיים, נפתלי לעווינזאָן, פישל בייזער, הענאָך ליסקאָווסקי, מאיר ראַשינסקי, יעקב מאַשקאָוויטש, בנימין שפירא, יעקב־אָשר פרידענשטיין, גאָטל פיסעצקי, יעקב שלאָסבערג, לייבע דאַנציק און לייבל מאַלאַדאָווסקי ווי אַן איבערזעצער.

צו הילף דעם „יודענראַט" איז געשאַפן געוואָרן אַ יידישע פאָליצייַ פון די וויטערדיקע פערזאָנען:

קאָמענדאַנט: שמואל גאָבערמאַן, וויטער — ראַגאַלסקי, יעקב זאַקים, יוסף שושאַן, קלמן עפשטיין, יעקב גלעזער, אליעזר שטוקער און נאָך אייניקע, וואָס איך געדענק נישט.

די פליכטן פון „יודענראַט" זענען געווען אויסצופירן די באַפעלן פון דער דייטשישער שטאָטישער מאַכט, דהיינו: צוצושטעלן אַרבעטער (אַלע יידן אין עלטער פון 16 יאָר ביז איבער 50 זענען געשטעלט געוואָרן צו דער דיספאָזיציע פון דער דייטשישער קאָמענדאַנטור), גלייכצייטיק האָבן זיי געדאַרפט אַנטקעגן קומען די פאַרלאַנגען פון די דייטשן אין דער הינזיכט פון כל־המינים קאָנטריבוציעס אין דער קאָנפיסקאַציע פון גאָלד און בכלל „מתנות" פון ווערטפולע חפצים.

די יידישע פאָליצייַ האָט געדאַרפט העלפן אין זען, אַז די דאָזיקע באַפעלן זאָלן אויסגעפירט ווערן.

שוין אין די ערשטע טעג פון זייער הערשן איז געקומען דער באַפעל, אַז די יידישע באַפעלקערונג

---

*) דער מחבר איז אַ געווען פאַרטיזאַן, געפינט זיך איצט אין מדינת ישראל.

דאַרף אַרײַנטראָגן דאָס גאַנצע גאָלד וואָס יעדער פאַרמאָגט; שפּעטער האָט מען צוגענומען די רא־דיאָ און נאָך אַנדערע טייערע זאַכן.

פֿאַר נישט אויספירן די באַפעלן האָט געדראָט טויט־שטראָף.

יידן האָבן צוליב מורא די דאָזיקע באַפעלן אויס־געפירט און יעדער טאָג האָט געבראַכט אַלץ פּרישע גזירות.

די ערשטע מאַנאַטן איז נאָך נישט געווען אַזוי שטרענג מיט דעם קאָנטאַקט מיט דער אויסערלי־כער וועלט. גויים פון די דערפער פלעגן אַרײַנפֿאָרן אין שטאָט און ברענגען עסנווארג, וואָס זיי האָבן געביטן אויף פֿאַרשיידענע שטובֿיקע זאַכן אַדער סחורות. קיין הונגער איז דאָן נאָך נישט געווען.

דער „יודענראַט" פלעגט אויך אויסטיילן 200 גראַם ברויט אַ טאָג פֿאַר יעדן פֿערזאָן.

אַלע פֿערזאָנען, מענער און פרויען, פון 16 ביז איבער 50 (חוץ מוטערס פון קליינע קינדער) פלעגן זיך יעדן אין דער פרי מוזן אויסשטעלן אין שורות קעגנאיבער מאָטיע בערמאַנס מויער, וווּ עס האָט זיך געפונען די דייטשישע קאָמענדאַנטור. די יידן האָבן געטראָגן געלע לאַטעס, איינע אויפן האַרצן און די צווייטע אויף דער רעכטער זייט פֿלייצע.

פון דאָרטן פלעגן די דייטשן אויסקלייבן אַרבע־טער־גרופּעס וואָס פלעגן פאַנאַנדערגעפירט ווערן אין פֿאַרשיידענע ערטער צו דער אַרבעט. ווי אַן אויפזעער פלעגט מיט יעדער גרופּע מיטגיין אַ קריסט.

די גויים פלעגן האָבן נחת צוקוקנדיק ווי מען פירט די יידן.

די אַרבעטס־פלעצער זענען געווען אויפן שאָסיי, וווּ מען האָט פאַרריכט דעם וועג; אין די קאַזאַרמעס, וווּ מען האָט געריכט און געוואַשן; אויף דער באַן־סטאַנציע בלודזן ביי לאַדעווען פֿאַרשיידענע משאות אין די וואַגאָנעס און אויסלאַדעווען פון די וואַגאָ־נעס; ביי פֿאַרשיידענע בוי־אַרבעטן — אַזוי האָבן די דייטשן באַפוילן אויפצובויען חבניה אייזנשטיינס מויער, ליאַכאָוויצקי מויער און אַנדערע. דער שוס־טער־קאָאָפּעראַטיוו, וואָס איז אויפגעשטעלט געוואָרן בעת דער הערשאַפט פון דער רויטער אַרמיי האָט אויך געאַרבעט פאַר די דייטשן.

פון צייט צו צייט פלעגן די אַרבעטער קומען אַהיים צעשלאָגענע, צעמזיקטע. די דייטשן האָבן גע־האַלטן אין איין טענהן, אַז אין אַלץ איז שולדיק דער יִד — ראשית אין דער מלחמה און פלעגן דעם צאָרן אויסלאָדן אויף די פֿלייצעס פון די יידן. די יידן האָבן אָבער אַראָפּגעשלונגען די קלעפּ און זיך געטרייסט, אַז די מפּלה פון די דייטשן וועט קומען.

שוין אין די ערשטע חדשים פון דער דייטשישער אָקופּאַציע האָט אַ קאָמאַנדאַ פון דער „עס־עס" אַרײַנגעפֿאָרן אין כאַמסק און דאָרטן אויסגעהרגעט אַלע יידן פון שטעטל. פון כאַמסק האָבן זיי זיך אַרײַנגעכאַפּט אין דעם „פּיש־ווינקל" און אויסגע־הרגעט די יידן פון די דערפער ספּאַרעווע, אַלשע־וויע, ניווקע אין פון די אַרומיקע דאָרפישע יישובים. פּשוט אויסגעשאָסן די יידן. איינצלנע איז געלונגען זיך אויסצובאַהאַלטן און שפּעטער זיך אַרײַנבאַקומען קיין קאַרטוז־בערעזע.

קיין בערעזע זענען אויך געקומען (אַרויסגעטריבן פון די נאַציס) די יידן פון סעלץ, פון דער באַן־סטאַנציע בלודזן און אַ טייל פון מאַלטש. אַזוי האָבן די דייטשן קאָנצענטרירט די קלענערע יישובים אין איין פונקט, כדי זיי שפּעטער לייכטער פֿאַרטיליקן.

וועג די כסדרדיקע קאָנטריבוציעס האָבן בשום־אופן נישט געקענט אויסגעפירט ווערן, ווייל דאָס שטעטל איז שוין געוואָרן אויסגעליידיקט, האָבן די דייטשן געגעבן אַ שריפטלעכע דערלויבעניש צו פֿאָרן אין אַ שכנותדיקע שטעטל און שאָפן דאָרט דאָס וואָס די דייטשן האָבן פֿאַרלאַנגט. מיטן נאָכ־געבן די דאָזיקע דייטשישע פֿאַדערונגען פלעגט מען זיך אויסקויפן דאָס לעבן פון אַיין שחיטה צו דער צווייטער.

דאָס לעבן איז פון טאָג צו טאָג געווארן שווערער, אויסזיכטלאָזער, אָן אַ האָפענונג פון אַן אויסוועג. וועג די קריסטלעכע באַפעלקערונג וואָלט געמעגט און געוואָלט העלפן די יידן וואָלטן אַ סך יידן אי־בערגעהאַלטן אין גבליבן לעבן. אָבער אַזוי לאַנג ווי די קריסטלעכע באַפעלקערונג האָט נאָך פון די דייטשן נישט געליטן האָבן זיי זיך צוגעקוקט צו די יידישע צרות מיט גלייכגילטיקייט און אַפילו געהאַט פאַרגעניגן צו זען ווי מען פיניקט די יידן.

עס זענען געווען פאַר אַ טייל יידן מעגלעכקייטן אַרויסצורייסן זיך פון געטאָ, אָבער אין די וועל־דער. ראשית די יעניקע וואָס האָבן געאַרבעט אויף אַרבעטס־פּלעצער מחוץ דעם געטאָ. אָבער יעדער האָט געווּסט, אַז זיין פאַרשווינדן וועט ברענגען אומגליק פאַר זיין משפּחה און אַנדערע, אויב ער וועט זיך נישט שטעלן צו דער אַרבעט און מען וועט אים אויך נישט געפינען אין געטאָ. אַזוי איז יע־דער געווען געבונדן אינער מיטן צווייטן און גע־טיילט דעם גורל פון כלל.

אַ געווּסן טאָג האָבן די דייטשן צעטיילט דעם געטאָ אין קאַרטוז־בערעזע אויף צוויי טיילן — „געטאָ א" און „געטאָ ב". פאַר דעם האָבן זיי דורכ־געפירט אַ רעגיסטראַציע פון אַלע יידן וואָס האָבן געווינט אין בערעזע און די דאָזיקע פאַרטיילט צווישן די ביידע געטאָס.

„געטאָ א" האָט זיך געפונען אויף דער אולאַנער גאַס פון שלמהקע ווייגשטיין הויז ביז משה פאָ־

טאַקס שטוב און אייניקע קלענערע פריצרדיקע גוי־אישע הייזער פון דער פרוזשענער גאַס, וואָס האָט זיך געגרענעצט מיט דער אויגענער גאַס. אין „גע־טאָ א" האָבן געמעגט וווינען די יידן וואָס האָבן געאַרבעט פאַרן דייטש — די „פראָדוקטיוע" יידן. אויך זענען דאָ אַריין די רייכערע, וואָס האָבן זיך געקענט אַן עצה געבן און „געשמירט" וווּ מען דאַרף, אַז זיי זאָלן געהערן צו דעם „פראָדוקטיוון" טייל. עס זענען געווען פאַלן וואָס משפחות האָבן זיך געדאַרפט צעטיילן, אַיין טייל, דער „פראָדוקטיווער" איז געווען אין „געטאָ א" און זייערע משפחות זע־נען אַריינגעפירט געווארן אין „געטאָ ב", וואָס איז געווען באַשטימט פאַר די אומפראָדוקטיווע „פאַראַ־זיטישע" עלעמענטן.

די גרענעץ צווישן ביידע געטאָס איז געווען די גאַס פון הרב טראָפּ ביזן טייך.

אין „געטאָ ב." האָבן געווינט די יידן וועמען עס איז נישט געלונגען זיך איינצוארדענען ביי „פרא־דוקטיווע אַרבעט" נאָכן דייטשישן אייזען.

ביידע געטאָס, יעדער באַזונדער, זענען געווען אַרומגעצוימט מיט אַ פּלויט פון שטעכל־דראָט. אַרויסגיין פון געטאָ האָבן געמעגט נאָר די אַרבע־טער אין גרופּן אונטער דער באַגלייטונג פון אַ קריסטלעכן אַנפירער, וואָס פלעגט זיי באַגלייטן און אויפזען ביי זייער אַרבעט.

אין דעם זעלביקן חודש, ווען מען האָט אויסגע־טיילט די צווייַ באַזונדערע געטאָס, זענען אין אייי־נעם אַ טאָג — דעם 15טן יולי 1942, — ביידע גע־טאָס אַרומגערינגלט געווארן דורך דייטשע און קריסטלעכע פּאָליציאַנטן. אויף דער פראָגע פון „יודענראַט"" צו די דייטשן, וואָס עס באַדייט די דאָזיקע ארומרינגלונג, איז געווען דער ענטפער, אַז מען וויל אַרויספירן די יידן פון „געטאָ ב." קיין ביאַליסטאָק אויף „פראָדוקטיווע" אַרבעט... טייל יידן, וואָס זענען געווען באַשטימט פאַרן „געטאָ ב." און האָבן נאָך געווינט אין „געטאָ א." האָט מען אַריבערגעפירט אין דעם „געטאָ ב.".

אין „געטאָ ב." זענען די דייטשן געגאַנגען פון שטוב צו שטוב, געזוכט, געגישטערט און אַלעמען אויפגעקליבן אויף דער גאַס, נאָכן אויפקלייבן אַלע־מען זיי אַוועקגעטריבן אונטער אַ שטאַרקער וואַך קיין בלודזן.

די אַלטע און קראַנקע לייט וואָס האָבן זיך נישט געקענט שטעלן צום דאָזיקן מאַרש האָט מען גלייך אויפן אָרט דערשאָסן — צווישן זיי איז אויך געווען הרב טראָפּ.

אויפן וועג קיין בלודזן האָבן אַ טייל געפרווט אַנטלויפן, אָבער זיי זענען אויפן אָרט דערשאָסן געווארן.

אין בלודזן האָט מען זיי פאַרפאַקט אין וואַגאָנעס און מען האָט אַלעמען אַוועקגעפירט צו דער באַן־סטאַנציע בראָאַ־גורא (אין דער ריכטונג פון באַרא־נאָוויטש) און דאָרטן אַלעמען אויסגעשאָסן ביי דעם ראַנד פון צוגעגרייטע מאַסן־גריבער.

בראָאַ־גורא איז געווארן דער ברודער־קבר פון נאָך אַנדערע אַרומיקע שטעטלעך, פון וואַנען מען האָט די יידן געבראַכט אין דאָזיקן אָרט און וווּ מען האָט זיי אויפן זעלביקן אופן אויסגעשאָסן.

אַ פּאָר איז געלונגען פון דאָרטן צו אַנטלויפן: יצחק אַרלאָווסקי, חנה־גיטל ליבערמאַנס איידעם און אלימלך טוכמאַן זענען על־פּי־נס פון דאָרט אַנטרי־נען און זיי האָבן דערציילט וועגן דער דאָזיקער נאַצישער בעסטיאַליטעט.

נאָך דעם וווּ די יידן פון „געטאָ ב." זענען פאַר־טיליקט געווארן האָבן די דייטשן צוגעזאָגט, אַז איצט וועלן די איבעריקע יידן פון קאַרטוז־בערעזע, וועלכע זענען גוטע און נוציקע אַרבעטער, וואָס אַרבעטן לטובת דער דייטשישער אַרמיי, בלייבן לעבן.

אַ סך יידן, פריַער פאַר אַלץ די יוגנט, וואָס האָט שוין נישט געגלויבט די דייטשן האָבן אַנגענהויבן צו אַנטלויפן. אַ סך זענען אַוועק אין וואַלד אין אַ טייל זענען אַוועק קיין פרוזשענע, וווּ דער דאָרטי־קער געטאָ האָט געהאַט אַ סך בעסערע באַדינגונגען — זיי האָבן פאַרמעל שוין געהערט צו פּריסן אין איינגעשלאָסן געווארן אינעם „דריטן רייך".

צוליב דעם וואָס די דייטשן האָבן נישט געהאַט קיין געניוע רשימות פון די אומגעקומענע יידן איז געלונגען, נישט באַמערקט צו ווערן, פיל יידן זיי זאָלן אַוועק אין וואַלד אַריין. ליידער האָט זיי די קריסטלעכע באַפעלקערונג אויפגענומען מיט פיינט־שאַפט אין די דערפער אין אויף די וועגן. עט האָבן אויך גראָסירט אין די וועלדער פאַרשיידענע רו־סישע באַנדעס אונטער דעם מאָנטל פון „פאַרטיזא־נער". די יענעקע פון די יידן וואָס זענען אַריינגע־פאַלן אין זייערע הענט, זענען דורך זיי אומגע־בראַכט געווארן. דאָס האָט געבראַכט דערצו, וואָס אַ טייל יידן זענען פון וואַלד געקומען צוריק אין געטאָ.

אויך האָבן די דייטשן זיך אַנגענהויבן צו באַציען מיט חשד צו אַזעלכע וועמען זיי האָבן פאַרדעכ־טיקט אין האָבן באַצוּנגען מיט פאַרטיזאַנער. אין אַ שיינעם פרימאָרגן האָט מען אַרעסטירט 21 יידן, וואָס האָבן געאַרבעט אין טאַרטאַק. מען האָט זיי חושד געווען אין האָבן פאַרבינדונגען מיט די וואַלד־פאַרטיזאַנער. מען האָט זיי געהאַלטן פאַרמאַכט אין מויער פון יוסף כאַמסקי, אויפן מאַרק, אין אויף צו מאָרגן אַלעמען דערשאָסן לעבן דעם קלויסטער־סאַד.

ווידער איז באַפאַלן אַ מורא אויף די לעבן־גע־בליבענע יידן פון „געטאָ א.".

דעם 15טן אָקטאָבער 1942 איז ווידער דער געטאָ אַרומגערינגלט געוואָרן דורך דער „עס־עס" און פּאָ־ליציי. די יידן האָבן שוין פֿאַרשטאַנען, אַז דאָס איז זייער אנטגילטיקער סוף. דאָן איז באַשלאָסן געוואָרן גאָרנישט איבערצולאָזן פֿאַרן דייטש, נאָר אַלץ צו פֿאַרניכטן.

אין דער דאָזיקער נאַכט האָבן די יידן אויפגע־קליבן אַלע ווערטפולע זאַכן און מאַשינעס, ניי־מא־שינען און מלבושים, אַלץ וואָס האָט נאָר געהאַט אַ ווערט און עס געבראַכט אין הויז פון שניידער אברהם גרינבערג (משה־אליה מאשס זון) און אונ־טערגעצונדן דאָס הויז; צוזאַמען מיטן דאָזיקן הויז האָט אָנגעהויבן ברענער דער „געטאָ א.".

אין דער זעלביקער צייט האָט זיך צונויפגעקליבן כמעט דער גאַנצער „יודענראַט" און קאַלעקטיוו באַאַנגען זעלבסטמאָרד, זיי האָבן זיך אויפגעהאַנגען אין הויז פון אליה־משה עפשטיין, ווו זיי האָבן גע־האָט זייער זאַמלפונקט.

עס איז אויך געווען אַ טונעל, וואָס איז געמאַכט געוואָרן אויף דער אוליאַנער גאַס ביז צו דער פּרו־זשענער גאַס, טייל זענען אַראָפּ אין טונעל, אָבער זיי זענען אַלע דערשטיקט געוואָרן, די סיבה איז נישט באַקאַנט.

אין דער פּרי דעם 16טן אָקטאָבער זענען די דייטשן אַריין אין געטאָ, צונויפגעקליבן די אַלע וואָס זיי האָבן נאָך געטראָפֿן און אויף אויטאָס זיי אַוועקגעפירט צום בערגל פון 8טן קילאָמעטער און דאָרטן אַלעמען ביי די פֿאַרטיקע גריבער אויס געשאָסן.

געבליבן נאָך די דאָזיקע צווי גרויסע שחיטות זענען: העניך ליסקאָווסקי, שמואל גאבערמאן, מיי־רים סאָווינסקי און שמואל נאַדעל, וועלכע האָבן געאַרבעט פֿאַר די דייטשן ווי שוסטער און שניידער, אָבער אין אַ וואָך שפּעטער זענען זיי אויך אומגע־קומען; ווי אַזוי וויים מען נישט.

אליה־מאָטיע באָקשטיין

חורבן קאַרטוז־בערעזע*)

דעם 22סטן יוני 1941, וועו עס האָט אויסגע־ברראָכן די דייטש־סאָוועטישע מלחמה איז דאָס שטעטל באָמבאַרדירט געוואָרן, פון די דייטשן.

אין בערעזע האָבן די דייטשן געשאַפֿן 2 געטאָס. א' און ב'. דעם ערשטן פֿאַר די אַרבעטנדיקע און דעם צווייטן פֿאַר די קראַנקע און שוואַכע.

מען האָט געשאַפֿן אין שטעטל אַ „יודענראַט", ער האָט איינגעאָרדנט קאָאָפּעראַטיוון פון שוסטער, שניי־דער, שטאָלאַרעס. אויך אַ גרויסע פאַבריק פֿאַר ווויליקעס (ווארעמע שיך). דאָס אַלץ איז געווען פֿאַר דער אַרמיי. מען האָט געראַנט דורכשטופן די צייט... די דייטשן האָבן אָבער אַנדערש געראַכנט און געמוען ביסלעכווייז אויסהרגענען די שטאַרקע־רע יידן.

דער ערשטער קרבן איז געווען שואל ראשינסקי, אַ פויער האָט אים פֿאַרמסרט, אַז ער האָט ביי אים געגומען טייער פֿאַר סחורה. האָט מען אים, מיט זיין פרוי און קינד אַרויסגעפירט צו דער קלויסטער־וואַנט און דערשאָסן.

אין טאַרטאַק האָבן געאַרבעט 24 פּערזאָן יונגע,

*) אַ פראַגמענט פון וועלכן עס זענען אויסגעלאָזן פאַקטן און געשעענישן, וואָס ווערן דערמאָנט אין אַנ־דערע אַרבעטן.

עס איז אויך געווען אַ טונעל, וואָס איז געמאַכט געוואָרן אויף דער אוליאַנער גאַס ביז צו דער פּרו־זשענער גאַס, טייל זענען אַראָפּ אין טונעל, אָבער זיי זענען אַלע דערשטיקט געוואָרן, די סיבה איז נישט באַקאַנט.

אין דער פּרי דעם 16טן אָקטאָבער זענען די דייטשן אַריין אין געטאָ, צונויפגעקליבן די אַלע וואָס זיי האָבן נאָך געטראָפֿן און אויף אויטאָס זיי אַוועקגעפירט צום בערגל פון 8טן קילאָמעטער און דאָרטן אַלעמען ביי די פֿאַרטיקע גריבער אויס געשאָסן.

געבליבן נאָך די דאָזיקע צווי גרויסע שחיטות זענען: העניך ליסקאָווסקי, שמואל גאבערמאן, מיי־רים סאָווינסקי און שמואל נאַדעל, וועלכע האָבן געאַרבעט פֿאַר די דייטשן ווי שוסטער און שניידער, אָבער אין אַ וואָך שפּעטער זענען זיי אויך אומגע־קומען; ווי אַזוי וויים מען נישט.

געזונטע מענטשן. אין איין פרייטיק האָט מען זיי אַלעמען אַרעסטירט ווי פֿאַרבינדעטע מיט די פֿאַר־טיזאַנער, און זיי דערשאָסן ביי דער קלויסטער־וואַנט.

די דאָזיקע מאַסן־מאָרדן האָבן אָנגעוואָרפן אַ פּחד אויפן שטעטל, אָבער דער „יודענראַט" האָט באַ־רויקט.

עס זענען געווען פֿאַלן פון ווידערשטאַנד, וואָס עס איז כדי צו דערמאָנען. איינער אַן אַרבעטער אין עלעקטראָוונע, לייזער בערמאַן, האָט נאָך דעם מאַסן־מאָרד אונטערגעצונדן דעם טאַרטאַק. די דייטשן האָבן אים נאַכגעיאָגט, ער האָט אַרויסגעריסן אַ ביקס פון אַ דייטש און אים געשאָסן.

בערמאַן איז געפאַלן אין דעם דאָזיקן נישט־גלייכן קאַמף.

אין ראש־חודש אָב איז פלוצלינג דאָס „געטאָ ב'" געוואָרן אַרומגערינגלט דורך ס"ס־לייט אין אוקראַינער באַנדיטן, עס איז געקומען אַ פֿאַראָרדע־נונג קלייבן זיך אין מאַרק צום אַרויסטאָרן אין טיף רוסלאַנד אויף אַרבעט.

דער עולם האָט שוין געוווסט פון די גרוסן וואָס עס באַדייט דאָס אַרויספֿאָרן. פיל זענען אַנטלאָפן אין „געטאָ א'" און אין אַ וואַלד. אויך אין פֿאַר־שיידענע באַהעלטענישן. די דייטשן זענען געגאַנגען

מיט אַ פולע רשימה פון אַלע יידן, וואס זיי האָבן געהאט פון „יודענראַט", און געפאַדערט אַלע יידן זאָלן זיך צושטעלן.

דעם 15טן יולי 1942, האָט מען די אַלע יידן פון „געטאָ ב' " ווי אויך די צוגעטריבענע פון די קליינע שטעטלעך — סעלק, בלודען און פון דערפער — אַרויסגעפירט צו דעד באַן־סטאַנציע, 5 קילאָמעטער פון שטעטל, דאָרט זיי געפּאַקט אין לאַסט־וואַגאָנעס און אַוועקגעפירט 12 קילאָמעטער פון שטעטל אין וואַלד, דאָרט איז געווען דער טויטן־לאַגער „בראָנע גורא".

אין דעם אָרט האָבן די דייטשן פאַרפיניקט 90 טויזנט יידן פון דער אומגעגנט און פון בריסק און ביאַליסטאָק. די אַלע, וועלכע האָבן נישט געקענט גיין צו דער באַן, זענען דערשאָסן געוואָרן, צווישן זיי דער שטאָט־רב הרב טראָפּ, וועלכער איז געווען פאַראַליזירט אויף די פיס. אַרום 2 טויזנט מאַן זענען דאַן אומגעקומען פון די מערדער.

עס זענען אויך אומגעקומען די אַלטע בונדישע טוער שלמה ווייגשטיין און גאָדל פּיאַסעצקי, וועלכע האָבן זיך אָפּגעזאָגט אַרייַנצוטרעטן אין „יודענראַט". מען האָט זיי אין אַוונט אַרויסגענומען פון „געטאָ א' " און אַריבערגעפירט אין „געטאָ ב' ". אין דער פרי זענען שלמה ווייגשטיין און גאָדל פּיסעצקי געגאַנגען בראש פון דער עדה יידן צו דער באַן־סטאַנציע, וווּ מען האָט זיי געפירט צו דער פאַרניכטונג.

2 אַזייגער בייטאָג זענען די וואַגאָנען געקומען צוריק לייִדיקע, מיט די זאָכן פון די אומגעקומענע יידן. די ס"ס האָט זיך געזעצט טרינקען און זיי האָבן די פּויערים צעטיילט דאָס יידישע גוטס, אין די וואַגאָנעס האָט מען געפונען אַ סך צעריסן פּויליש געלט און דאָלאָרן...

די יידן אין „געטאָ א' " האָבן די דייטשן פאַרזיכערט, אַז אויב זיי, די יידן, וועלן אַרבעטן וועט מען זיי לאָזן לעבן אין שטעטל.

אין דריי חדשים שפעטער איז אויך דאָס „געטאָ א' " אַרומגערינגלט געוואָרן דורך די דייטשן.

ביז דער ענטגילטיקער אויסראָטונג האָבן די דייטשן מאַסן־מערדער אויסגענוצט זייערע שקלאַפן, מיט כל־המינים צוואָגן אויסגעפרעסט ביי זיי וועדט־פולע זאָכן און געלט. ווידער איז געקומען אַ באַפעל צום „יודענראַט", אויף דעם 15טן אָקטאָבער דאַרפן זיך אַלע יידן שטעלן אויפן מאַרק, כדי צו פּאַרן קיין רוסלאַנד אַרבעטן...!

די יידן האָבן שוין געווּסט, אַז דאָס איז די לעצטע נאַכט. זענען פיל באַגאַנגען זעלבסטמאָרד, צווישן זיי דאָקטער ליכטיקער, דאָקטער שאַפּירע, מיט זייערע משפחות. אויך די מיטגלידער פון „יודענראַט" זענען באַגאַנגען זעלבסטמאָרד. כמעט אַלע האָבן זיך אויפגעהאָנגען אין צימער וווּ זיי האָבן געהאָט די לעצטע זיצונג.

אַנדערע יידן האָבן אויפגעקליבן אַלע זייערע וועדטפולע זאָכן מיט די מאַשינעס, און זיי אַרייַנגעטראָגן אין די הייזער פון גרינבערגן און וויניק, די הייזער אונטערגעצונדן. די פלאָמען האָבן זיך אַריבערגעטראָגן אויף אַנדערע בנינים און דאָס גאַנצע געטאָ פאַרברענט.

אין דער פרי האָט די היימישע וווייסרוסישע פאָליציי מיט די אוקראַינער אַרויסגעטריבן אַלעמען צו די אויטאָס אין מאַרק, פון דאָרט אַוועקגעפירט 8 קילאָמעטער פון שטעטל אויף אַ בערגל אין וואַלד צו פאַרטיקע גריבער און זיי אַלעמען, אין צאָל פון 1.800 פערזאָן, דערשאָסן.

דאָס אָרט וווּ מען האָט זיי דערשאָסן, פלעגט זיין דער פּלאַץ פון די שול־אויספלוגן אין ל"ג־בעומר.

אַ טייל יידן האָבן אין געטאָ געמאַכט אַ טונעל, וואָס האָט דערגרייכט ביז דער אַרישער זייט, נאָר קיינער איז מיט דעם וועג נישט אַנטלאָפן, די פויע־רים האָבן שפעטער פון דעם טונעל אַרויסגענומען 180 יידן. טייל פון זיי דערשטיקטע און טייל פאַרברענטע. זיי האָט מען מקבר געווען אויף דעם בית־עולם אין אַ מאַסן־קבר.

אַ געוויסע צאָל יידן האָט זיך איינגעגעבן צו אַנטלויפן. עטלעכע פון זיי זענען געבליבן לעבן און געפינען זיך אין ישראל. אַ סך זענען אין וואַלד אומגעקומען פון די פּויערים־„פאַרטיזאַנער" און אין די קאַמפן מיט די דייטשן.

זייענדיק אין 1946 אין פּוילן האָבן איך באַזוכט „בראָנאַ גורא", וווּ די דייטשן האָבן דערשאָסן צו קרוב הונדערט טויזנט יידן. דאָרט האָבן די דייטשן אין סוף 1943 צעגראָבן די בריידער־קברים און פאַרברענט די גופים פון די קדושים עס זאָל נישט זיין קיין סימן. די רוסן האָבן דעם פּלאַץ אַרומגעצוימט מיט שטעכלדיקע דראָט און אויפגעשריבן, אַז דאָס איז אַ מאַסן־קבר. דאָס אָרט וווּ עס ליגן די 1.800 יידן פון „געטאָ א' " איז אַפילו נישט אַרומגעצוימט, עס וואַקסט ווילד־גראָס און עס איז נישטאָ ווער עס זאָל דאָרט אַ טרער לאָזן.

דער בית־עולם איז דעמאָלט געווען צעברעכן, די מצבות זענען געווען אַרויסגענומען און מען האָט פון זיי געמאַכט טראָטוּאַרן אין די נישט־יידישע גאַסן.

קיין זכר פון לעבן איז אין שטעטל נישטאָ.

ד. קלימענטאוסקי

עוואקואציע קיין פרוזשענע*)

...נישט לאַנג האָבן די ביאַליסטאָקער יידן זוכה געווען צו גענישן פון דער רוזקייט. אָנהייב סעפּטעמבער 1941 האָט זיך פאַרשפּרייט די שרעקלעכע ידיעה, אַז עס מוז פאָרקומען אין ביאַליסטאָקער געטאָ אַ געוויסע „עוואַקואַציע". די דייטשן מיינען, אַז דער ביאַליסטאָקער געטאָ, וואָס האָט אַ באַפעלקערונג פון אומגעפער 60 טויזנט מאַן, איז צו ענג און מען מוז אַ טייל — מען רעדט פון 13 טויזנט נפשות — אַרויסשיקן קיין פרוזשענע. דער פּרעזעס פון „יודענראַט", באַראַש, באַמיט זיך ביי דער דייטשער מאַכט מיט גרויסע סומעס געלט, מיט נייע קאַנטריבוציעס, אָפּצוהאַלטן די גזירה. דאָס איינציקע, וואָס אים געלינגט, איז פאַרקלענערן די צאָל פון די וואָס דאַרפן עוואַקויירט ווערן אויף 10 טויזנט נפשות. דערביי פאַרזיכערן די דייטשן, אַז דאָס גיין קיין פרוזשענע געשעט פשוט צוליב דעם, וואָס דאָרט איז געווארן אַ סך ליידיק פּלאַץ, ווייל מען האָט פון דאָרט אַרויסגעשיקט די באַפעלקערונג. דער „יודענראַט" מוז אַליין אויפשטעלן די ליסטעס פון די מענטשן, וועלכע דאַרפן אָפּגעטראַנספּאָרטירט ווערן. הויפּטזעכלעך זענען אַריינגעפאַלן אין דעם טראַנספּאָרט מענטשן, וואָס האָבן נישט געהאַט קיין אַרבעטס־אַשיינונגען. מען הייבט אָן צו צאָלן פאַר אַזעלכע באַשיינונגען גרויסע סומעס געלט, מען קריגט זיי אויך דורך גרויס פראָטעקציע. קיין פרוזשענע זענען אַרויסגעשיקט געווארן אַ טייל פון דער אַרעמער באַפעלקערונג, וואָס האָט נישט געהאַט קיין געלט און נישט קיין פראָטעקציע, און אלמנות, וואָס די דייטשן האָבן שוין פריער געהאַט צוגענומען זייערע מענער. די עוואַקואַציע קיין פרוזשענע האָט געדויערט אַן ערך פון 2 ביז 3 וואָכן. טראַנספּאָרטירט זענען זיי געווארן אויף דייטשע לאַסט־אויטאָס. מיטצומען זאָכן איז געווען דערלויבט, אָבער ביים אַרויפגיין אויפן לאַסט־אויטאָ פלעגט מען קאָנטראָלירן, און אַלץ וואָס איז די דייטשן געפעלן געווארן און זיי האָבן געוואָלט פאָר זיך, האָבן זיי צוגענומען. די הוצאות פאַרן טראַנספּאָרט, וואָס האָט אויסגעמאַכט אַ היפּשע סומע געלט, האָט געמוזט צאָלן דער „יודענראַט".

צען טויזנט ביאַליסטאָקער יידן האָבן אויף אַזאַ אופן געמאַכט דעם ערשטן שריט צו דער פאַרניכטונג. אַ קליינעם טייל פון זיי איז געלונגען צו אַנטלויפן און זיך אַריינכאַפּן צוריק אין ביאַליסטאָקער געטאָ. די איבעריקע זענען פון פרוזשענע טראַנספּאָרטירט געווארן אין די פאַרניכטונגס־לאַגערן. דעם 28סטן יאַנואַר 1943 האָבן זיך אָנגעהויבן די דאָזיקע טראַנספּאָרטן פון פרוזשענע. יעדן טאָג האָט מען פאַרשיקט 2.500 נפשות קיין אוישוויץ...

...וועלן אין ביאַליסטאָק איז אָנגעקומען די ערשטע ידיעה פון פרוזשענע, אַז די יידן זענען דאָרט טאַקע אָנגעקומען אין אַז מען לעבט דאָרט, זאָל זיין אין שוועריע באַדינגונגען, אָבער אַבי מען לעבט, האָט דער גאַנצער (פון ביאַליסטאָק) ווידער אָנגעהויבן זיך צו באַרויקן. מ׳האָט ווידער געאַרבעט און געלעבט מיט דעם מיין, אַז וואָס אינטענסיווער ביאַליסטאָק ווערט אַרבעטן, אַלץ לענגער ווערט זיך האַלטן דער גאַנצער.

---

*) אין אַ ריי אַרבעטן פון אונדזער פּנקס ווערט דערמאָנט וועגן די ביאַליסטאָקער יידן וואָס זענען געבראַכט געווארן אין פרוזשענער גאַנצן. מיר גיבן דאָ ווייטער אַ פראַגמענט פון דעם בוך פון ד. קלימענטאוסקי „לעבן און אומקום פון ביאַליסטאָקער גאַנצן" (ניו־יאָרק 1946), ווו עס רעדט זיך וועגן דער דאָזיקער „עוואַקואַציע" פון ביאַליסטאָק.

נ. אַלטשולד (אַלטמאַן)

פֿרוזשענער געטאָ פֿאַר און נאָך דער ליקווידאַציע *)

דעם 18טן סעפטעמבער, 1941, זענען מיר, אויס־געווויזענע פון ביאַליסטאָקער געטאָ, אין אַ צאָל פון אַ פּאָר הונדערט נפשות, פֿרויען, מענער און קינ־דער, אָנגעקומען קיין פֿרוזשענע. דאָס רוב פון אונדז זענען געווען אביוינים, וועלכע האָבן נישט געהאַט די נויטיקע סומען, אויף צו קענען זיך אויסצוקויפן פון די הענט פון דעם ביאַליסטאָקער „יודענראַט". געווען אויך צווישן אונדז אַ גרויסע צאָל יידן פון די אַרומיקע שטעטלעך לעבן ביאַליסטאָק, ווי טרעס־טינע, גאָניאַנדז, קנישין, זאַבלודאָוו א"א.

דאָס זענען געווען די ערשטע קרבנות, וואָס זע־נען געפאַלן דורך דעם „יודענראַט" אין ביאַליסטאָק. מען האָט אונדז אויפגעלאָדן אויף לאַסט־אויטאָס ביי דער מיטהילף פון דער ביאַליסטאָקער יידישער פּאָליציי, און אין דער באַגלייטונג פון דייטשע בעס־טיעס, אונדז געבראַכט אין פֿרוזשענע. אָנגעקומען אין „אָכוואָטקע" אין די אָוונט־שעהן, האָבן שוין דאָרט אויף אונדז געווארט די געשטאַפּאָ־מערדערס. יעדן איינעם פון אונדז האָט מען אונטערזוכט, צו־נעמענדיק אַלץ וואָס מען האָט געפונען. דערביי זע־נען די אונטערזוכונגען באַגלייט געווארן מיט מער־דערישע און סאַדיסטישע שלעגעריין, וואָס האָבן געדויערט אַ 7 שעה. נאָך דעם זענען מיר איבער־געגעבן געווארן צו דער פֿרוזשענער יידישער פּאָלי־ציי. די לעצטע האָט אונדז אַרויסגעווויזן אַזויפיל ליבשאַפט און מיטגעפיל, אַז איך וועל דאָס קיינמאָל אין מיין לעבן נישט פֿאַרגעסן.

די פֿרוזשענער יידן זענען געווען נישט נאָר גו־טע פריינט, נאָר ווי ברידער און שוועסטער פֿאַר אונדז אין דער גאַנצער צייט פון אונדזער זיין אין פֿרוזשענע. שפּעטער האָבן מיר דורכגעמאַכט צו־זאַמען מיט די פֿרוזשענער יידן דעם וועג פון ליידן און פיין, נגישות און רדיפות, טאָרטורן און אינק־וויזיציעס: פריער די געטאָ אין פֿרוזשענע, נאָכדעם די אויסזידלונג, בירקענאַו (פֿאַרניכטונגס־לאַגער פון מיליאָנען יידן), אויסשוויץ, גרויס־ראָזען, דאַכאַו און אַנדערע קלענערע פֿאַרניכטונגס־לאַגערן. די גוט־האַרציקע, מיטהעלפֿנדיקע, מיטליידנדיקע פֿרוזשע־נער יידן האָבן פֿאַר אונדז, יידן פון שטעטלעך, וועל־כע האָבן זיך געפונען אין פֿרוזשענע, אַנטלאָפענע פון טויט, געראַטעוועטע פון טויט, געשאָפן אַ צייט־ווייליקע היים, אַ היים אַ בשותפותדיקע אין ליידן און פיין, אַ היים מיט סאָלידאַריטעט און אחדות.

אין די מאָמענטן, וועלן דער בלוטיקער דייטשישער שונא האָט געלויערט נישט נאָר אויף די פֿרוזשע־נער יידן, נאָר אויף יעדן יידן, וואָס דער גורל האָט אים אַריינגעוואָרפן אין די הענט פון שונא, דאָן האָבן די פֿאַרשטייערס פון פֿרוזשענער קהילה, מיט דער מיטהילף פון אַנדערע פֿרוזשענער יידן, געטאָן אַלעס איבערמענטשלעכעס, אָפטמאָל ריזיקירנדיק מיט זייער לעבן, און אַרויסגעראַטעוועט די דאָזיקע יידן פון זיכערן טויט. ווער געדענקט נישט דאָס אָנקומען פון היינוואוקער יידן, וועלכע האָבן דורכ־געמאַכט דעם וועג פון היינוואוקע קריכנדיק אויף אַלע פיר, בוכשטעבלעך אויף אַלע פיר, (אַ מרחק פון צענדליקער קילאָמעטער), באַגלייט מיט קלעפ־ן שיסעריין פון די דייטשישע מערדערס. וועלן זיי זענען אָנגעקומען האַלב־לעבעדיק קיין פֿרוזשע־נע, האָבן זיי די פֿרוזשענער יידן אויפגענומען ווי אַ מאַמע נעמט אויף אירע פֿאַרוווונדעטע קינדער. ביאַליסטאָקער טראַנספֿאַרטן מיט הונדערטער יידן, וואָס זענען וועכנטלעך אָנגעקומען אין פֿרוזשענע, האָבן אַלע אָן אונטערשייד, אָרעם צי רייך, האָרע־פֿאַשניק אָדער אַ בעסער סיטויִרטער, באַקומען אַ דאַך איבערן קאָפּ. דער הונגעריקער האָט געשטילט זיין הונגער, דער נאַקעטער זיין קליידונג. פֿאַר יעדן איינעם פון אונדז האָט געקלאַפּט אַ וואָרעם מיט־פילנדיק האַרץ פון פֿרוזשענער יידן.

די יידישע קהילה *) (פון אַלע קהילה־מיטגלידער איז דאָבט זיך געבליבן ביים לעבן בלויז זאָוול סע־גאָל, וועלכער איז אָפטמאָל געווען אַ גואל־המות

*) דאָ און ווייטער: עמיינט „יודענראַט".

*) אין פֿרוזשענער געטאָ זענען „איבערגעזידלט" גע־ווארן יידן פון אַ רייַ שטעטלעך אַרום ביאַליסטאָק און ביאַליסטאָק גופא. מיר ברענגען דאָ אַ פֿראַגמענט פון אַ געוועזענעם ביאַליסטאָקער אין פֿרוזשענער געטאָ. מיר האָבן דאָ אַ רייַ פֿרטים און בעמען וואָס דערגאַנצן די סריעדדיקע זכרונות און גבית־עדותן. רעד.

פאַר צענדליקער, הונדערטער יידן) מיט איר פאַר־זיצער איצל יאַנאָוויטש בראש, איז נישט איין מאָל געשטאַנען פאַר אַ זיכערז טויט, ראַטעוועדיק אַ יידן פון די דייטשישע מערדערס. איצל יאַנאָוויטש, צוזאַמען מיט די איבעריקע מיטגלידער פון דער קהילה האָט אויסגעטראָגן די זאָרגן פון אַן עדה פון 10 טויזנט נפשות, וואָס טאָג־טעגלעך האָט געלויערט אויף זיי די מערדערישע האַנט פון דער דייטשישער בעסטיע. געטראָגן די זאָרגן יידישלעך־מענטשלעך, ווירדיק און אחריותפול.

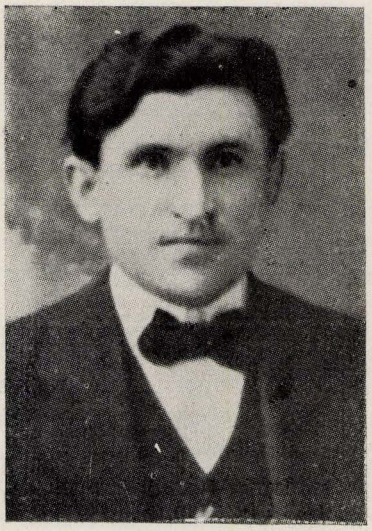
יצחק יאַנאָוויטש, זיין פרוי וועליע, זייער טעכטערל פייגעלע. פאַרברענט אין אוישוויץ, פעברואַר 1943.

אין די שווערסטע מאָמענטן, וועו די געטאָ איז פרוזשענע איז געשטאַנען פאַר פאַרשיידענע סאַדיס־טיש־מערדעריש גזירות, איז דאָך די דייטשישע בלוטדורשטיקע מאַכטהאָבערס נישט געלונגען צו פאַרוואַנדלען די קהילה־פאַרשטייערס אין מוסרים און אויסליפערערס פון יידן אין די מערדערס הענט. שטענדיק מיט נאַצי־אָנאַלן כבוד, מיט יידישער אחריות און סאָלידאַרישקייט — האָט די קהילה צוריק־געשטויסן אַלע אַטאַקעס פון מערדערישן שונא. צווישן די יידן אין פרוזשענער געטאָ איז נישט געווען קיין איין פאַל פון מסירה, נישט געווען דאָ קיין „ווילע־יונגען", קיין „כח־גייער" און אַנדערע מינים פאַרבערכערס, ווי אין אַנדערע געטאָס. אומעטום האָט געהערשט אַ באַוווסטזיניקע דיסציפלין — פון אַלט און יונג, קליין און גרויס.

אין דעם יידישן געריכט ביי דער קהילה איז פאַר־זיצער געווען דער באַליבטער און חשובער עסקן אַדוואָקאַט וועלוול שרייבמאַן (ער איז גלייכצייטיק געווען וויצע־פאַרזיצער פון דער קהילה). ביים באַ־טראַכטן די פאַרשיידענע פּראָצעסן צווישן די יידן האָט ער אַרויסגעוויזן אַזויפיל טאַקט און פאַרשטענ־דעניש, איז צו יעדן צוגעגאַנגען יידישלעך־מענטש־לעך, פול מיט יידישער מאַראַל און עטיק. דאָס זע־נען דאָך געווען פּראָצעסן פון גאָר אַ באַזונדער מין; איינער האָט זיך אָפּגעזאָגט צו געבן מילך פאַר אַ קינד פון אַ פּליט אומזיסט; אַ פאַרמעגלעכער יידאָט נישט אונטערגעשטיצט אַן אָרעמען פּליט; אַ פרוזשענער תושב האָט נישט יידישלעך באַהאַנדלט זיין ברודער דעם פּליט, וכדומה. די דאָזיקע יידי־שע גערעכטן זענען געווען עפּנטלעכע, און געהאַט אַ דערציערישע באַדייטונג פאַר די יידישע מאַסן.

אין אַפּראָויזאַציע־אַמט (פאַרפלעגונג און ווירט־שאַפט), איז לייטער געווען הער יודעוויטש סאַלאָ־מאָן דאָ זענען באַזאָרגט געוואָרן הונדערטער נויט־באַדערפטיקע, אפשר טויזנטער; די באַצונג פון אַנ־געשטעלטן צו יעדן יידן איז געווען אַ מענטשלעכע. די גרויסע רייען צו באַקומען דאָס שטיקל ברויט זענען שטענדיק אָנגעגאַנגען מיט אָרדענונג. און אויב עס פלעגט פּאַסירן אַז איינער האָט געוואָלט אויסנוצן זיין שטאַרקע האַנט, האָט די יידישע פּאָ־ליציי באַלד רעאַגירט, נישט באַנוצנדיק דעם פּי־זישן כוח.

דאָס באַזאָרגן ברען־מאַטעריאַל פאַר דער אָרעמער באַפעלקערונג, דאָס צוגרייטן קאָרטאָפל און שפּע־טער דאָס פאַנאַנדערטיילן, — אַלץ האָט געקלאַפּט, יעדער איינער האָט דערפילט זיין געזעלשאַפטלעכן, ברודערלעכן חוב לגבי דעם נויטבאַדערפטיקן ברו־דער־יידן.

סאַלאָמאָן יודעוויטש

הייַנט די פאַרשיידענע אָפּטע, כמעט וועכנטלעכע קאָנטריבוציעס אויף דער געטאָ! די קהילה־פאַר־שטייערס זענען שטענדיק געווען פון די ערשטע, אַ ביישפּיל פאַר די אַנדערע, אָפּגעבנדיק זייער גאַלד,

זילבער, פּאַרשיידענע אַנטיקן, מעבל און אַנדערע זאַכן; זיי האָבן געגלויבט, אַז מיט דעם וועלן זיי זיך און די עדה יידן אויסקויפן פון אונטערגאַנג און ליקווידאַציע. ליידער, די דייטשישע בעסטיע האָט געטאָן אירס, פּלאַנמעסיק, אויסגערעכנט, ראַפּינירט אַרויסגעצויגן אַלץ פון געטאָ, און זי אינגאַנצן ליקווידירט. אַזוי איז די יידישע קהילה, ביי דער אונטערשטיצונג פון דער באַפעלקערונג, ביז דעם לעצטן אָטעם געווען סאָלידאַריש אין אַלץ.

ווער געדענקט נישט די זעלבסטמאָרד־עפּידעמיע פון דער פּרוזשענער דיפּלאָמירטער אינטעליגענץ, אין שטוב פון פּאַמיליע שרייבמאַן? דער דאָזיקער אַקט פון זעלבסטמאָרד האָט דעמאָלט געמאַכט אַ געוואַלדיקן אייndrוק אויף אַלע יידן פון געטאָ. דאָס איז געווען אַן אָנזאָג, אַז אויב זיי, די אינטעליגענץ, האָבן אַזוי רעאַגירט, הייסט דאָס, אַז מיר אַלע זענען פאַראורטיילט צו אַ זיכערן טויט. האָט מען אָנגעהויבן זיך גרייטן צום שטורעם, וואָס קען יעדן מאָמענט אויסברעכן. מען האָט געבויט בונקערס (אונטערערדישע פאַרבאַהאַלטענישן). די יוגנט האָט זיך אָנגעהויבן אַרגאַניזירן, רופן געהיימע פאַרזאַמלונגען, שמועסלען געווער. מען האָט אָנגעהויבן שטאַרק צווייפלען אין דער שטאַרקייט פון דער קהילה און אין די הבטחות פון דער דייטשישער רעגיערונג בעסטיע.

א צייט שפּעטער איז די וואָך ביי דער געטאָ גערוען פאַרשטאַרקט, דאָס אַרויסגיין פון געטאָ, אפילו פאַר די אַרבעטס־בריגאַדעס, איז געווען באַשווערט. דאָס אַלץ האָט גורם געווען, די יידן זאָלן זיין אויף דער וואָך. די דייטשן וויידער האָבן אַלץ געטאָן כדי אָפּצוצייגן די אויפמערקזאַמקייט פון דער יידישער באַפעלקערונג, און די יוגנט זאָל זיך נישט קענען גרייטן צו ווידערשטאַנד.

ביסלעכווייז האָט זיך אָנגעהויבן „נאַרמאַליזירן" דאָס לעבן (אַז אָך און ווי צו אַזאַ לעבן). די קהילה האָט געפילט, אַז עס שמעקט אין דער לופטן מיט אויסזידלונג. דאָס געזיכט פון דעם קרישטאַל־רייַנעם פּאַרזיצער איצל יאַנאָוויטש האָט אויסגעדריקט אומעט. א ציטער פאַרן מאָרגן... ליידן און פיין האָט מען געקענט אַרויסלייענען פון זיינע קלוגע אויגן; דאָס זעלבע ביי דעם וווּנדערבאַרן אַרגאַניזאַטאָר דעם שטאָלצן סעקרעטאַר ה' שיין, ווי אויך ביי אַלע פאַראַנטוואָרטלעכע מיטאַרבעטער זיינע.

אין דער זעלבער צייט זענען די ערשטע בראָוע קינדער פון די פּרוזשענער טאַטעס און מאַמעס, ווי אויך ביאַליסטאָקער יונגעלייט אַרויס פון די טויערן פון געטאָ און געשאַפן די ערשטע פאַרטיזאַנקע. בערל סעגאַל (אַ זון פון שלמה סעגאַל), איז געווען אָנפירער און די נשמה פון דעם אָטריאַד, וועלכער איז אומגעבראַכט געוואָרן דורך די רוסישע פאַרטיזאַנער דעם 28סטן מערץ, 1943, אין וואַלד קלעפּאַטשי „טשאַרניע ליאַסי". 20 קילאָמעטער פון פּרוזשענע איז בערל סעגאַל דערשאָסן געוואָרן צוזאַמען מיט זיין יינגערן ברודער ליאַלעק; דער דריטער ברודער, יצחק (איזאַק), איז געפאַלן ביי די דראָטן, וועלן ער האָט געוואָלט זיך דורכריסן דער פאַרשטאַרקטער וואַך. אין וואַלד זענען צוזאַמען מיט זיי אומגעבראַכט געוואָרן: ווינער אליה — א פּרוזשענער, א זון פון א שוסטער; הערשל כאַנאָווסקי פון גראַיעווע, לעצטע יאָרן געווען אין ביאַליסטאָק; מייטשעק — א ביאַליסטאָקער, ליידער זיין פאַמיליע־נאָמען אומבאַקאַנט. עס איז אויך געפאַלן אייניער פון די ערשטע אָרגאַניזאַטאָרן פון דער פּאַרטיזאַנקע יאַסל אונטערשול, וועלכער איז לעצטנס געווען א שאָפער אין געטאָ.

די פּרוזשענער פאַרטיזאַנער האָבן אַרויסגענומען צענדליקער יוגנטלעכע און עלטערע פון פּרוזשענער געטאָ, גערעטעוועט זיי פון א זיכערן טויט און געגעבן זיי א מעגלעכקייט נקמה צו נעמען פאַר דאָס פאַרגאָסענע יידישע בלוט. אויך אויף דעם געביט

יענטע אוריעוויטש

האָבן די פּרוזשענער יידן באַוויזן זייער אַחריות אין סאָלידאַריטעט, מיט נאַציאָנאַלער ווירדע האָבן זיי געקעמפט מיטן שונא, נקמה געזוכט, נישט געלאָזט זיך פירן ווי שעפסן, געפאַלן אין קאַמף מיט כבוד און ערע. די אַלע אויבנגעבראַכטע פאַקטן האָט מיר איבערגעגעבן דער לעבנגעבליבענער פאַרטיזאַן, דער פּלימעניק פון אומגעבראַכטן בערל סעגאַל, מרדכי־בער סעגאַל, וועלכער געפינט זיך איצט אין לאַגער ניי־פריימאַן ביי מינכען, מיט זיינע צוויי ברידער, אויך געוועזענע פאַרטיזאַנער *)

*) דער איצט מיינט מינכען 1948.

זאל מיר אויך זיין דערלויבט צו דערמאנען דא אייניקע פרוזשענער טיפן:

דער ד״ר פיינגאלד האט דערטיילט הילף יעדן יידן אין יעדער צייט, אפטמאל שטעלנדיק אין סכנה זיין אייגן לעבן.

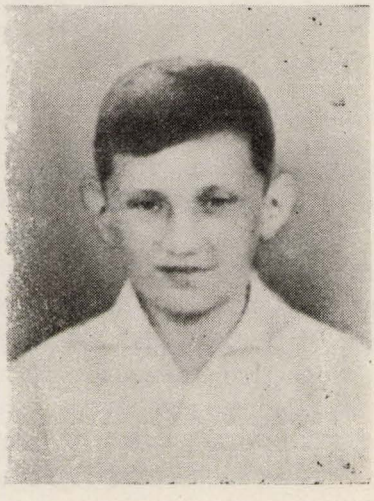
דער משכיל פייוול גאלובאוויטש האט זיין היים געהאלטן אפן פאר יעדן איינעם, גאנצע אוונטן

פרומעלע אוריעוויטש -- טאכטער פון זלמן אין יענטע אוריעוויטש

האט מען דא דיסקוטירט און באהאנדלט פאליטישע טעמעס.

די ווונדערבארע יידישע ארציקע מאמע יענטע אוריעוויטש (פון היים אורינסקע, די פרוי פון מיין פרייַנט, דעם לעבנגעבליבענעם זלמן אוריעוויטש),

יוסף אורינסקי — זון פון גרשון אורינסקי

האט זיך געטיילט מיטן לעצטן ביסן און אוועקגעגעבן איר בידנע עסן דעם ארעמאן. איך פלעג ארייַנקומען אפט צו זיי אין שטוב. לעצטנס פלעגט די טיר זיין געשלאסן. אויף מיין פראגע: פארוואס פארזיגלט איר די טיר? — איז דער ענטפער געווען: איך האב ליידער נישט וואס צו געבן, אפילו קארטאפל האב איך דאך שוין נישט; דער נויטבאדערפטיקער וועט דאך מיר נישט גלויבן, פאר אים — א ווייטיק, פאר מיר — א חרפה... יענטע אוריעוויטש איז אומגעקומען אין קרעמאטאריום אין אויסשוויץ, צוזאמען מיט אירע ווונדערבארע צוויי מיידעלעך.

פרוי ד״ר אלע גאלדפיין, א יידישע אריסטאקראטין, א קלוגע מוטיקע פרוי, האט אין דער לעצטער צייט פון דער אויסזידלונג, שטייענדיק ביי די דראטן פון פרוזשענער געטא, אויף א ווירדיקן אופן געוואָרפן זידל־ווערטער און דראָונגען צו דער דייטשישער, זאגנדיק זיי אז נאענט איז די צייט, זיצן זיי וועלן אומקומען, און דאס יידישע פאלק וועט פון זיי נקמה נעמען. דער העלדישער פרוי ד״ר אלע גאלדפיין איז מיט עטלעכע טעג שפעטער, ניט

רעכטס: אונדזער בת־עיר ד״ר אלע גאלדפיין פאר־שטעלט פאר א נאצע, א דאנק וואס זי איז טאקע געראטעוועט געווארן.

געקוקט אויף איר עלטער, געלונגען אַרויסצוקומען פון געטאָ. זי האָט זיך איבערגעטאָן אלס מאַנאַשקע (הייליקע שוועסטער), און אַזוי ווי זי איז אויך געווען באַליבט ביי דער קריסטלעכער באַפעלקערונג, האָט זיך איר אינגעגעבן צו פאַרבלייבן אין דער גאַנצער צייט פון דער דייטשישער אָקופּאַציע אלס „הייליקע שוועסטער" צווישן די קריסטן אין פאַרשיידענע שטעט פון פוילן. היינט צו טאָג געפינט זיך די העלדישע פרוי אין מדינת ישׂראל.

איך וויל אויך דערמאָנען די אומגעקומענע האַרציקע פשוטע מיטאַרבעטער פייערלעשער: ליפּע זאַקהיים, מאיר פרוזשאַנסקי, די ברידער ישׂראל און משהל רויטקאָפּ, מרדכי קרוגמאַן, יעקב רוזשאַנסקי און די אַנדערע, וועמענס פאַמיליעס איך געדענק נישט. זיי האָבן מיר אַרויסגעוויזן אַזויפיל האַרציקייט — ביי מיין זיין מיט זיי צוזאַמען אין די טעג און נעכט פון אונדזער בשותפותדיקער אַרבעט.

אין אַ געוויסן אָוונט האָבן זיך געמאָלדן אין קאַבינעט פון פאַרזיצער איצל יאַנאָוויטש — די פאַרטיזאַנער בערל סענאַל, מיטשעק דער ביאַליסטאָקער און יאַנקל לערנער (אַ ביאַליסטאָקער). זיי האָבן אונטערהאַנדלט מיטן פאַרזיצער וועגן שאַפן געלט און געווער פאַר די איבעריקע גרופּן וואָס דאַרפן אַרויסגיין אין וואַלד. אין גאַנג פון די דאָזיקע אונטערהאַנדלונגען, איז פלוצלונג אָנגעקומען דער שוף פון דער געשטאַפּאָ. די פאַרטיזאַנער מייטשעק און יאַנקל לערנער האָבן באַוויזן צו אַנטלויפן דורכן פענצטער. דאָקענן, בערל סענאַל האָט זיך געווארפן אויפן שוף פון דער געשטאַפּאָ מיטן ביקס, יענער האָט אים געכאַפּט ביים האַנט. בערל סענאַל האָט זיך אַרויסגעריסן פונעם מערדערס הענט, אָבער יענער האָט אים נאָכגעשאָסן. די קווילן האָבן געטראָפן דעם אַלטן יידישן ווענטער (אַ ביאַליסטאָקער, זיין נאָמען געדענק איך נישט), און ער איז געפאַלן טויט. אַנטלויפנדיק האָט בערל סענאַל באַוויזן אַריינגיין אין שטוב און מיטנעמען זייַנע צוויי ברידער, לאַלעק און איזאַק. ביים אַדורכריסן זיך דורכן שטאַרקן קאָרדאָן פון די דייטשישע פאַסטנס האָט אַ קויל פון די מערדערס געטראָפן דעם עלטערן ברודער איזאַק, און ער איז געפאַלן טויט. מיט דעם יינגערן ברודער, לאַלעק, איז בערל אָנגעקומען אין וואַלד צו זיינע חברים פאַרטיזאַנער, אָבער וויַ שוין דערציילט, זענען זיי שפּעטער דערמאָרדעט געוואָרן דורך די רוסישע פאַרטיזאַנער.

נאָך דעם דאָזיקן פאַל, האָט אַן אימה אַרומגענומען די יידן אין געטאָ. מען איז אַרומגעגאַנגען פאַרטרויערטע, ציטערנדיקע, פאַרשלאָסענע אין זיך. די געטאָ איז פאַרוואַנדלט געוואָרן אין אַ פאַרצווייפלטע מאַסע. ס׳האָב אָנגעהויבן קורסירן פאַרשיידענע פאַנטאַסישע קלאַנגען. אויך די קהילה־פאַרשטייערס האָבן אָנגעהויבן פילן, אַז דער באַדן ברענט אונטער די פיס. די וואַך ביים געטאָ איז נאָך מער פאַרשטאַרקט געוואָרן. די יוגנט האָט זיך אָנגעהויבן שטאַרק גרייטן... אַ טייל יידן האָט זיך געגרייט אַראָפּצוגיין אין די בונקערס, אָנדערע האָבן זיך געוואָלט וואַרפן אויף דער וואַך ביים געטאָ. די לופט אין געטאָ איז געווען אַ דערדריקנדיקע.

די יידישע פּייערלעשער האָבן זיך אויפגעקליבן צו באַראַטן זיך וואָס צו טאָן. דאָס זענען געווען בראַווע אויסגעפרוווטע יונגעלייט. עס זענען אַרויסגערוקט געוואָרן פאַרשיידענע פראַיעקטן. דער שרייבער פון די דאָזיקע שורות האָט פאַרגעשלאָגן, אַז מען זאָל אונטערציגדן דעם געטאָ פון אָלע זייטן — דאָס וועט אַרויסרופן אַ פאָניק ביי די דייטשן, און דערווייל זאָלן אָרגאַניזירטע גרופּעס צו 15—20 פּערזאָן פאַרפירן אַ קאַמף מיט די פאָסטנס אין אַזוי אַרום געבן אַנטלויפן. עס האָט זיך אַנטוויקלט אַ הייסע דיסקוסיע. דער גרעסטער טייל פון די פאַרזאַמלטע האָט זיך אַרויסגעזאָגט קעגן, מאַטיווירנדיק דערמיט, אַז זיי ווילן נישט לאָזן די פרויען און קינדער אויף אַ זיכערן טויט. האָב איך פאַרגעשלאָגן, אַז מען זאָל מיין פלאַן איבערגעבן דעם פאַרזיצער איצל יאַנאָוויטש. עס איז אויסגעוויילט געוואָרן אַ דעלעגאַציע: משהל פרידבערג, יעקב רוזשאַנסקי, איך, און דעם פערטן געדענק איך נישט. האַלב־צוויי ביינאַכט האָבן מיר באַזוכט אין זיין ווינונג דעם ה׳ יאַנאָוויטש. מען האָט אים איבערגעגעבן מיין פאַרשלאָג. די שטימונג איז געווען אַ געדריקטע, אַ טויטע שטילקייט האָט געהערשט אין טונקעלן צימער. נאָך אַ פּאָר מינוטן פון שווייגן איז געקומען דער ענטפער פון איצל יאַנאָוויטש: „איך וויל נישט צוזען מיט מיינע אויגן ווי טויזנטער יידן וועלן פאַלן, זאָל איך דאָס בעסער נישט דערלעבן, איר האָט נישט דאָס רעכט דאָס צו טאָן, זאָלן מיר גלויבן אין השם יתברך, ער וועט אונדז אָפּהיטן". מיט דעם האָבן מיר אין אַ געדריקטער שטימונג פאַרלאָזן דעם צימער פון ה׳ יאַנאָוויטש.

אַ פּאָר שעה שפּעטער איז געקומען אַ פאַרדעכטנונג, אַז די געטאָ וועלן ליקווידירט, און די צען טויזנט יידישע נפשות וועלן אַריבערגעפירט אין אַן אַרבעטס־לאַגער.

אָנגעהויבן האָט זיך די ליקווידאַציע דאָנערשטיק, דעם 28סטן יאַנואַר, 1943, און זי האָט געדויערט פיר טעג, ביז דעם 31סטן יאַנואַר. טאָג־טעגלעך האָט מען די יידן געפירט צום טויט אויף שליטנס פון די פויערים פון די נאָענטע דערפער, וועלכע זענען דורות־לאַנגע געווען אין גוטע באַציונגען מיט די פרושענער יידן. צו 2.500 נפשות האָט מען טעגלעך געבראַכט צו דער באַן־סטאַנציע אין לינעווע. דאָרט

האָבן אויף זיי שוין געווארט צוגעגרייטע פראָכט־וואָגאָנעס. אינפרעסנדיק אין יעדן וואָגאָן צו 70—80 נפשות, האָט מען זיי געפירט אין פאַרניכטונגס־לאָגער אויסשוויץ...

אין די דאָזיקע גרויזאַמע אַנגסטפולע טעג און נעכט האָבן אַ טייל פון דער יוגנט, ווי אויך עלטערע, געפרווט דורכצוריסן די אייזערנע בלאָקאַדע פון דער דייטש־פויליש־ווייסרוסישער וואַך ביים געטא. אַ סך זענען געפאַלן ביי די דראָטן אין געטא, אַנדערע זענען דערשאָסן געוואָרן אויף יענער זייט פון די דראָטן, און נאָר אַ קליינעם טייל איז גלונגען זיך צו ראַטעווען און זיך צו דערשלאָגן צו די פרייַער אַרויסגעאַנגענע אין וואַלד. אַ קליינע צאָל האָט זיך פאַרשטעקט אין די בונקערס, און שפּעטער איז זיי אויך געלונגען זיך צו ראַטעווען און אָנקומען אין וואַלד.

פאָרנדיק אויף די שליטנס צו דער באַן־סטאַנציע קיין לינעווע, האָבן אייניקע יידן געפרווט אַנטלויפן, אָבער די מערדערישע קוילן האָבן געמאַכט אַ סוף צו זייער לעבן. דאָך איז אייניקע יאָ גלונגען אַזוי אַרום זיך צו ראַטעווען.

אַזוי איז אין פיר טעג ריין געוואָרן די געטאָ אין פרוזשענע מיט אירע 10 טויזנט נפשות... 6 טויזנט פון זיי זענען געווען אויסגעזידלטע פון די שטעט און שטעטלעך: ביאַליסטאָק, שערשעוו, נאַרעווקע, מאַלטש, היינוואווקע, קאַמיענעץ, דראָהישין, קאָברין, קאָסטעוע, סלאָנים, בריסק און אַנדערע...

מינכען, אַקטאָבער 1948.

סנדר

די 24 פון פרוזשענער „יודענראַט"*)

ווען מ'וויל שרייבן וועגן פרוזשענער „יודענראַט" אין געטאָ, וויס מען נישט, פון וועמען אָנצוהייבן שרייבן. אַלע זענען זיי געווען גרויס אין ערלעך. עס איז שווער צו זאָגן, ווער פון זיי איז געווען מער איבערגעגעבן דער טובת־הכלל־זאַך. לאָמיר אָנהויבן, לויט די אָלמטן וואָס זיי האָבן פאַרנומען.

24 זענען זיי געווען, און זייער פאָרזיצער איז געווען איצל יאַנאָוויטש. אויב מען רעדט וועגן גרויסע מענטשן, וואָס האָבן זיך מפקיר געווען פאַרן כלל, דאַרף מען געדענקען אַז אין אונדזער שטעטל פרוזשענע איז געווען אייגער אַזאַ מענטש. פון 5 באָגינען ביז נאָך האַלבע נאַכט, האָט ער געפירט דעם שווערן רודער פון געטאָ־לעבן. כאָטש דער אָמט איז געווען זייער נישט קיין איינגענעמער, (צופרידן שטעלן אַלע דייטשע פאַרלאַנגען, און דאָס אַלץ נעמען פון זיינע ברידער יידן), דאָך האָט ער באַוויזן מיט זיין חכמה און ערלעכקייט, געווינען די סימפאַטיע און איבערגעגעבנקייט פון אַלע יידן אין געטאָ. עס איז אומגלעך אויסצורעכענען אַלץ וואָס דער מענטש האָט געטאָן פאַר זיינע ברידער יידן. אַ קליינער אין וווקס, אָבער מיט דער בעסטער און גרעסטער יידישער האַרץ.

וועלוול שרייבמאַן: געהילפס־פאָרזיצער פון „יודענראַט". ער איז געווען דער ערשטער וואָס האָט אַוועקגעגעבן אַלץ וואָס ער האָט נאָר געהאַט אין דער יידישער קהילה. וועג מען זאָגט אַוועקגעגעבן, מיינט דאָס בוכשטעבלעך אַלץ. אַ טיפּ פון אַ יידישן אינטעליגענט מיט אַ קלאַפּנדיק יידיש האַרץ. צוזאַמען מיט איצל יאַנאָוויטש האָט ער געשלעפּט דעם שווערן יאָך פון פירערשאַפט אין געטאָ פרוזשענע.

אליעזר שיין: ער איז נישט געווען קיין פרוזשענער. געבוירן אין בענדין (ביי קאַטאָוויץ), איז ער געקומען צו־גאַסט אין פרוזשענע אַ פאָר טעג פאַר דעם אויסברוך פון דער מלחמה. אַ מענטש מיט אויסערגעווינלעכע פעיקייטן, האָט ער פאַרנומען דעם שווערן אַמט פון גענעראַל־סעקרעטאַר. אים וועלן די לעבנגעבליבענע פרוזשענער קיינמאָל נישט פאַרגעסן; אַזויפיל איבערגעגעבנקייט, איינשטעלן דעם אייגענעם לעבן כדי צו ראַטעווען אַ פרוזשענער, היינווקער, ביאַליסטאָקער, אָדער אַן אַנדער יידן. אין נאָרמאַלע באַדינגונגען, ביי אַ נאָרמאַל פאָלק, וואָלט אַזאַ מענטש פאַרנומען איינעם פון די גרעסטע מלוכה־אַמטן. אַ שטאַטסמאַן דורך און דורך,

*) מיר ברענגען דאָ אַ פראַגמענט פון אַ שילדערונג פון אַ לעבנגעבליבענעם פרוזשענער וועגן די מיטגלידער פון פרוזשענער „יודענראַט", וואָס איז געווארן אַן אויסנאַם פון די אַנדערע „יודענראַטן" אין אָקופירטן דורך די נאַציס לענדער.

רעד.

דערצו געבענטשט מיט חכמה, אינטעליגענץ, קענטעניש פון שפראַכן און ערלעכקייט.

זאָוול סענאָל: וועגן אים וועל איך קיין סאָך ניט שרייבן. ער איז איינער פון די צוויי לעבנגעבליבענע מיטגלידער פון „יודענראַט". כ'וועל נאָר אַזוי־פיל זאָגן, זיין אָמט איז געווען איינער פון די פאָר־אַנטוואָרטלעכסטע, — פאַרהאַנדלען מיט די דייטשן. נישט איינמאָל האָט ער איינגעשטעלט זיין אייגענעם לעבן כדי אַרויסצורייסן אַ יידישן קרבן פון דייטשישע באַנדיטישע הענט. צו זיין שבח וועל איך צוגעבן, אַז אים איז כמעט שטענדיק געלונגען אָפּצושרייען שווערע גזירות אויף פרוזשענער יידן.

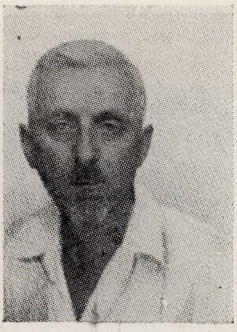
פייוול גאָלדפיין — געוועזענער ראש־הקהל פון פרוושענע.

שלמה יודעוויטש: אַ מענטש וואָס זיינע אַלע 248 גלידער זענען געווען איין שטיק ענערגיע. פון באַגינען ביז שפּעט ביינאַכט אַרומגעלאָפן, כדי צו באַזאָרגן די געטאָ־יידן מיט שפּייז. אַ דאַנק אים איז אפשר קיין הונגער אין געטאָ נישט געווען. עס איז קוים צום גלויבן, אַז דער שטענדיק רויקער שטיבלער יודעוויטש זאָל פאַרוואַנדלט ווערן אין איין שטיק פייער, כדי צו ראַטעווען דעם געטאָ פון הונגער. זאָל דאָ אויך דערמאָנט ווערן זיין געהילף, יוסף קאַנעל, אַ קצב, אַ פשוטער יידּ, וועלכער האָט מיט ערלעכקייט דערפילט זיין פליכט.

צושטעלן אַרבעטס הענט פאַר די דייטשן איז געווען איינער פון די שווערסטע און פאַראַנטוואָרטלעכסטע אָמטן אין יידן־ראַט. דעם אָמט האָט פאַרנומען לייבל גאָלדבערג. אַ פשוטער פאָלקס־מענטש, האָט ער זיך אויסגעצייכנט מיט גרויסע אָרגאַניזאַציאָנעלע פעיקייטן. שטענדיק מיטן שמייכל אויפן פּנים האָט ער באַוויזן צופרידן שטעלן אי די קאָטאָרגע־אַרבעטער־יידן, סיי די בלוטדורשטיקע דייטשן. אָן זעלבסטנוצן האָט ער 18 שעה אַ טאָג געטראָגן דעם יאָך פון אַ פירנדיקער פּערזאָן אין געטאָ.

פייוול גאָלדפיין און משהל גאָלדשטיין: צוויי זענען זיי געווען. איינער דער פרעזעס פון דער פריערדיקער קהילה אין פרוזשענע, דער צווייטער דער פרעזעס פון דער פריערדיקער קהילה אין בערעזע. צוויי חברים, אין געטאָ האָבן זיי געהאַט דעם אומדאַנקבאַרסטן אָמט — באַזאָרגן די אָרעמע לייט, די פליטים, די קינדער, און אַלע וואָס נייטיקן זיך מיט די ערשטע עלימענטאַרע נויטבאַדערפטיקייטן. זייער אָמט פון סאָציאַלע הילף האָט באַזאָרגט טויזנטער היימלאָזע מיט דירות, מיט האַלץ, שפּייז, מעדיצין; קינדער מיט מילך; אויסגעהאַלטן אַ מושב־זקנים, אַ בית־יתומים, נאַקעטע־באַרוועסע באַזאָרגט מיט אַ בגד, שיך, וועש אד"גל. פון זייער אָמט האָבן זיי זיך אויסגעבונדן מיט כבוד.

די עגנשאַפט אין געטאָ, די שלעכטע שפּייז, האָט געקענט אויספירן עפידעמיעס. כדי דאָס צו פאַרהיטן אין געווען די סאַניטאַרע אָפּטיילונג מיטן יידישן שפּיטאָל. דעם אָמט פון פירער אין דער אָפּטיילונג האָט פאַרנומען יוסף שטרייכער.

אברהם בערסקי

אין פראַנקרייך
נאָך דער באַפרייאונג

אין מדינת־ישראל

פרעטענזיעס נישט געהאט צו די דריי פירער פון דער אפטיילונג: אברהם ברעסקי, וועווע ניצבערג און אלתר פיוושינסקי. די פרוזשענער יידן האבן געווסט, אז נישט אן הארצווייטיק דערפילן זיי זיי־ערע פליכטן. דער „יודענראט" האט זיך אויך גע־נויטיקט אין געלט. דעם אמט האט מען איבערגע־געבן א מענטש מיט גרויסע פינאנציעלע פעיקייטן, אליהו בירנבוים. זיין אויפגאבע איז געווען, צו בא־זארגן די נויטיקע געלט־סומעס אין דער קהילה־קאסע.

דער האנדל און מלאכה איז געווען אונטער דער קאנטראל פון „יודענראט". צוויי דערפאר־ענע ער־לעכע מענטשן האבן אנגעפירט מיט דעם אמט. דאס זענען געווען מיכל יאנאוויטש און איטשע קלעניצקי.

אדוואקאט לעווינהענדלער־לעוויצקי איז געווען דער אויפזיכטער איבער דעם יידישן געריכט. אליין אן אסימילירטער יוד, האט ער אין געטא ארויסגעווויזן אזויפיל יידיש הארץ אין פשוטקייט, אז אלע האבן אים געשעצט און ליב געהאט.

די יידישע פאליציי איז געווען אנגעפירט דורך צוויי שטאלצע יידן. דאס זענען געווען מאיר מאטיל און ליפע זאקהיים. לאמיר זיי דא דערמאנען צום שבח, אז אין זייער אמט האבן זיי שטענדיק אין זיגען געהאט די נוצן פון גאנצן געטא.

צוויי שוסטער־קאפעראטיוון זענען געווען אין געטא, וועלכע זענען געווארן אנגעפירט דורך אברהם בערמאן און שמואל־לייב באריישע.

מיטן סטאליאר־וואַרשטאט האט אנגעפירט שלמקע סערלין.

די קאנטראל איבער די ביכער און פירערשאפט איז איבערגעגעבן געווארן צו דוד ראסאקאווסקי און זישע ספעקטאר. זיי האבן קאנטראלירט אלע אמטן, צי ס׳וועלט געפירט דער ריכטיקער ארדענונג.

דאס זענען די 24 פירער פון פרוזשענער געטא. 22 זענען טויט, אומגעקומען אין די פייערן פון אוישוויץ. 2 האבן דורכגעמאכט דעם גיהנום און געבליבן לעבן. אייגער, זאוול סעגאל, דא אין אמע־ריקע און — אברהם ברעסקי אין ישראל.

די לעבנגעבליבענע פרוזשענער דערמאנען מיט יראת־הכבוד דעם אנדענק פון זייערע פירער אין פרוזשענער געטא. אויך נישט קיין פרוזשענער, ווי היניוווקער, ביאליסטאקער, שערשעווער, מאלטשער, קאמיעניעצער און אנדערע דערמאנען די אומגעקו־מענע און לעבנגעבליבענע מיטגלידער פון פרוזשע־נער „יודענראט" מיטן גרעסטן כבוד. די וואס האבן דורכגעמאכט געטא פרוזשענע ווילן דעם „יודע־ראט" קיינמאל נישט פארגעסן.

א גרופע פרוזשענער און שערשעווער שארית־הפליטה־ניקעס אויף א צוזאמענטרעף אין די־פי־לאגער פעלדאפינג.

מפת בית הקברות
בית העלמין הישן
ירושלים
גבול בית העלמין
שער הכניסה
דרך הכניסה
שער הכניסה
שער הכניסה
שער

לאזאר קאַרטשאַמקער

איך האָב איבערגעלעבט היטלערן*)

סעפטעמבער 1939. אונדזער שטעטלע פרוזשע־נע איז אַרײַנגעפאַלן צו די רוסן, נישט צו די בלוט־דורשטיקע דייטשן. אין משך פון אַ קורצער צײַט האָט זיך יעדער צוגעפאַסט צו דעם רוסישן רעזשים, — און אַזוי איז אַנגעגאַנגען ביז 1941, ווען די דיי־טשישע בעסטיע האָט געמאַכט דעם פלוצלינגדיקן איבערפאַל אויף רוסלאַנד. פון דאַן הייבט אָן זינקען אונדזער שטעטלע. מיט די ערשטע טעג פון קריג אָקופירן די דייטשן אונדזער שטאָט. און שוין מיט די ערשטע טריט לאָזן זיך פילן זייערע בלוטיקע הענט. מען כאַפט די יידן פון די גאַסן אויף פאַר־שיידענע אַרבעטן, — און ספּעציעל די בעסער־אויס־זעענדיקע און געקליידעטע — צו דער שמוציק־סטער אַרבעט. די קריסטן פון שטאָט האָבן שוין אָנגעוויזן אויף די, ווועלכע זענען געווען סימפּא־טישער צום רוסישן רעזשים.

שוין די ערשטע טעג איז אונדזער פאַרלוסט גע־ווען גרויס: מען האָט געשאָסן לעבן קליבאַנצער וועלדל 18 אומשולדיקע יידן. יעדער טאָג האָט גע־ברַאַכט אַ גרעסערע פינצטערקייט און גרעסערע גזי־רות פאַר יידן, אַן אונטערשייד פון אָרעם ביז רייך, פון קליין פיצעלע קינד — ביז זיידע־באָבע. די דייטשן האָבן זיך געסטאַרעט צו פאַרשנעלערן אונ־דזער טויט און אומקום. האָבן מיר, יידן פון פרו־זשענע, זיך צוזאַמענגעפאַסט, צוזאַמענגעקלעפּט בכדי קענען אַנגיין ווייטער מיט אונדזער געמוטשעטן לעבן. און טאַקע אַ דאַנק דעם וואָס מיר זענען אין אַחדות, און יעדער איינער האָט פאַרשטאַנען וואָס אונדז שטייט פאַר, דורך דעם האָבן מיר געקענט ווערן אַ מוסטער פאַר אַלע אונדזערע שטעט פון פוילן...

... מיט יעדן טאָג האָבן זיך אויסגעשפּרייט טונ־קעלער און נידעריקער די שוואַרצע וואַלקנס, וואָס זענען געהאַנגען איבער אונדז. מיר האָבן געזען ווי אין אומגעגנט פון אַרום פרוזשענע מאַכן די דייטשן יידן־ריין אַלע שטעטלעך: שערשעוו, גאינעווקע, מאַלטש, בערעזע, און נאָך... אָט די לעבעדיקע פּאַק־טן האָבן פאַר אונדז געריעדט, אַז פאַר קיין געלט ווועט זיך ביי די בלוטזויגער קיינער נישט אויס־קויפן.

באַזונדערס אויפשוידערנדיק איז געווען דאָס בילד פון די יידן פון שערשעוו — אויפן שאָסיי ווו זיידל קרוצעלס טאַרטאַק איז געשטאַנען: די דייטשן האָבן זיי געטריבן צו 5 אין אַ ריי, ווי די שאָף: פון די זייטן זענען געגאַנגען די בעסטיעס מיט שטעקע־נער אין די הענט, די אַרבל פאַרקאַטשעט, און גע־הרגעט, געשלאָגן ביז טויט. פון די אַנטלאָפענע האָבן מיר זיך דערוווּסט אַז אין מיטן טאָג האָט מען יעדן איינעם אַרויסגעטריבן פון שטוב, גאָר־נישט געלאָזט מיטנעמען, און דער וועג ביז פרוזשע־נע האָט שוין געקאָסט פיל קרבנות. אויפן וועג גייענדיק האָבן די דייטשן געמאַכט מיט די יידן פאַרשיידענע „גימנאַסטיק", ווי למשל קריכן אויף אַלע פיר, זיך ציען אויף דעם בויך, לויפן, און דערביי פאַררוכט מיט קלעפּ. אָפּגעריסענע, פאַר־בלוטיקטע, מיט אָפּענע קעפּ און ווונדן אויף די לייבער — האָבן זיך די שערשעווער יידן קוים דערשלעפּט ביז פרוזשענע. די פרוזשענער האָבן זיי געוואָלט אויפנעמען, אָבער די דייטשן האָבן זיי ווייטער געטריבן, ביז אַנטאַפאַליע נאָר אין אַ צייט אַרום האָבן זיך איינצלנע פון די זעלבע יידן אַרײַנ־געשמוגלט אין פרוזשענע.

די גאינעווקער יידן זענען די דייטשן געווען אײַנ־שטימיק צו לאָזן אין פרוזשענע, אויב די שטאָט נעמט זיך אונטער די מענטשן אויסצוהאַלטן. דעם ענטפער פון די פרוזשענער יידן קענט איר זיך אַליין פאַרשטעלן. יעדער יוד האָט געמוטשעט צו זיך אַ פאַמיליע, געגעבן עסן, און דער „יודענראַט" האָט זיי אַלעמען באַהאַנדלט פיין און מענטשלעך. די אָר־גאַניזאַציע אין געטאָ האָט געקלאַפּט ווי אין אַ קליין מלוכה משטיינס־געזאַגט: מען האָט אַרגאַניזירט אַר־בעטס־באַטאַליאָנען, וואָס זענען יעדן טאָג געגאַנגען אַרבעטן אויסער דער געטאָ, אין די הונדערטער, סיי מענער און סיי פרויען; מען האָט אַרגאַניזירט וואָר־

*) די פראַגמענטן פון לעבנגעבליבענעם לאָזאַר קאַר־טשאַמקער דערגאַנצן מיט אַ ריי פרטים די פריער שוין געבראַכטן רעלאַציעס וועגן דאָס לעבן אונטער די נאַצי־אָקזריות.

רעד.

שטאַטן אין געטאָ, בעקערייען, אַפּראָוויזאַציע און אַלץ איז געווען אויף דעם קאָלאָקטיווידירטן אופן. און אַ דאַנק דעם האָט דער „יודענראַט" געקענט לייכטער נאָכקומען די דייטשן מיט זייערע פאָדערונגען און אויך קריגן אַ גוטן נאָמען ביי די דייטשן, אַז פּרוזשענע איז אַן אַרבעטס־געטאָ.

עס האָבן אונדז אַ סך געהאָלפן די וואָילעקעס־פאַבריק, וואָס איז געווארן אויסגעשטאַט אין יוט־קאָווסקיס מויער, דער שוסטער־וואַרשטאַט, דער שניידער־וואַרשטאַט, אאַז"וו. די אויסגעאַרבעטע זאַכן זענען געגאַנגען פאַר די דייטשישע „וועַרמאַכט". איין זאַך איז אָבער די דייטשן נישט געפעלן געווען: וואָס מיר, יידן, לעבן נאָך און מאַטערן זיך; אַלע שטעט און שטעטלעך אַרום פרוזשענע זענען שוין געווען עוואַקויירט, קיין געדעכענעש, קיין סימן פון אַ יידן איז נישט געווען. איז טאָקע אויסגעקומען: די דייטשן מוזן אָפּרייניקן דעם לעצטן „אינדזל" — דעם איינגעפּעקשענטן בריק, וואָס איז געבליבן נאָך דער גרויסער פאַרפלייצונג פון מזרח־פוילן, צווישן באַראַנאָוויטש און בריסק.

די יוגנט אונדזערע איז אויך נישט געשלאָפן דורך דער צייט: וויסנדיק וואָס עס דערוואַרט זיי, האָבן זיך אַרגאַניזירט גרופּעס כדי פאַרשאָפן אַלע נויטיקע זאַכן און מכשירים בכדי צו קענען זיך אויפהאַלטן איך די וועלדער, אָדער זומפּן. אַ סך פון זיי האָט זיך טאָקע איינגעגעבן דורכרייסן דעם שטאַלענעם רינג. זיי האָבן זיך געקליבן אין גרופּן, דער־נאָך אין רי וועלדער, קעמפּנדיק קעגן דעם גרויזאַמען שונא אינדזערן הינטערן פראָנט: אויפגעריסן באַנען, בריקן, צעשמעטערט אויטאָ־קאָלאָנעס מיט אַמוניציע. אַ סך פון די העלדן זענען געפאַלן, אַ סך האָבן דערלעבט צו זען די מפּלה און נקמה פון שונא.

די בלוטיקע האַנט האָט אונדז צום סוף אויך נישט פאַרמיטן, און דער טאָג איז געקומען: די דייטשישע רויבער האָבן אין דעם טאָג פון 28סטן יאַנואַר 1943, אַרומגערינגלט דעם הייפל אויסגעמאַטערטע, דער־שעפּטע יידן פון אונדזער געטאָ, מיט די וועַרטער „דער דייטשישער גאָט האָט מער נישט פאַר אייך יידן קיין ברויט". — די שעה פון אומקום איז גע־קומען. דער באַפעל איז געווען: אין משך פון פיר טעג דאַרף פּרוזשענע זיין יידן־ריין. עס האָט זיך דאַן געפונען 10.000 יידן אין געטאָ. און יעדן טאָג דאַרפן 2.500 יידן זיך צושטעלן...

מיין טאָג פון דער עוואַקואַציע איז גראָד געווען דער לעצטער, דעם 31סטן יאַנואַר, 1943. דער טאָג וועט מיר אייביק, אייביק בלייבן אין זכרון...

איינגעהילט איז דער הימל אין שוואַרצע שטיקער שוואַרצע וואָלקנס, זיי שוועבן נידעריק צו אונדז אַראָפּ און הילן אונדז איין מיט זייער קעלט, און פאַרטרויען אונדז אָזעלכעס, וואָס מיר מענטשן האָבן עס ניט געקענט אויסמאָלן אין אונדזער פאַנטאַזיע.

אין דעם פראָסטיקן טאָג איז זיך געלעגן אונדזער אומשולדיק שטעטעלע מיט זיינע וויניק גמויערטע הויכע הייזער, און מערצאָל הילצערנע שטיבער, פאַרשנייט און פאַרריגלט, ווי זיי וואָלטן פאַרשטאָנען וואָס עס קומט איצט פאָר אַרום זיי.

די הערצער פאַלן אַרויס ווען עס אַנטפּלעקט זיך דער ערשטער פלעק פון טאָג. אין גאָס זעט מען נישט קיין לעבעדיקן נפש, נאָר די „פאָסטנס" מיט די הינט שפּאַנען הין און צוריק אונטערטאַנצנדיק פון דער גרויסער קעלט.

עס הערן זיך שוין פון נאָענט און ווייט מענטש־לעכע פאַרצווייפלטע שטימען, וועלכע הילכן אָפּ אין עכאָ מיט דער פראָסטיקער לופט. עס עפנט זיך בריית דער געטאָ־טויער, און גאַנצע קאָמפּאַניעס פון דייטשישע מערדער מאַרשירן אַריין מיט מאַשין־געווער, אויטאָס, שליטנס. די העכערע אָפּיצירן גיבן די באַפעלן... מען טרייבט שוין פון די גאַסן די שאָף צו דער שחיטה... טייל גייען פאַרשטיינערט און שווייגן, טייל גייען און שפּטשען אַ תפילה צו גאָט, אַנדערע פאַרגייען זיך אין געווײַן, אַז עס רייסט אויס אַ שטיק האַרץ. אָלע זיבן הימלען האָבן זיך געדאַרפט שפּאַלטן און אַ שפּיי טאָן מיט פייער און לאַוע און פאַרזינקען די „ציוויליזירטע" וועלט...

דער ווינט פייפט. דער שניי שיט אין פּנים און פרעסט דאָס לייב. עס צינען זיך שוין הינטערן שטאָט די לאַנגע רייען מיט שליטנס. יעדער שליטן פירט מיט זיך 8—10 לעבעדיקע מתים — צו דער באַן־סטאַנציע וואָס איז 12 קילאָמעטער פונעם שטעטל „לינעווע". אויף יעדע 20 מעטער באַגלייט אַ דיי־טשער „אינזעקט", יעדער בליק זיינער עסט און נאָגט ווי אַ פיאָווקע. פלוצלינג אַ שיסערייַ פון אָלע זייטן אין דער ריכטונג פון אַ קליינעם וועלדל: עס זענען אַנטלאָפן דריי מענטשן אין זיג־זאָג, זיי לויפן און פאַלן. נאָך עטלעכע לויפן און פאַלן. עס רייסט זיך אַרויס אַ רייטער נאָך זיי. מען שיסט פון מאַשין־געווער... אָט געטראָפן... ער איז געפאַלן... ניין, ער לעבט נאָך... ער לויפט ווידער.. הערן זיך אָפּגעהאַק־טע, פאַרביסענע האַלבע ווערטער. אַ רעגן קוילן. דער דייטשישער רייטער רייסט זיך פאַרויס. עס פאַלט אַ שטימע: וואָס, לעבט ער נאָך?... דער שניי מיט זיין קלאַרער פוכיקער וויסקייט איז פאַרפלעקט מיט בלוט. די בליט־דורשטיקע בעסטיע נעמט אַראָפּ דאָס מאַשין־געווער און גיט צו יעדן אַ קויל אין קאָפּ און אַ קלאַפּ צו מיטן פוס...

דער עשאַלאָן מיט די שליטנס גייט זיך זיין וועג צום אָנגעוויזענעם האָריזאָנט. די לופט ווערט ענגער, געפּרעסטער פון דער פאַרנאַכטיקער קעלט, וואָס רוקט זיך אָן מיטן צופאַל פון דער נאַכט. עס זענען

זיך שוין פונדערווייטנס קליינע פייערלעך פון פויע־רישע פאַרפאַרענע פענצטער.

עס לויפן די געדאַנקען, עס באַפאַלט אַ בענק־שאַפט נאַכן לעבן. די טויטע שטילקייט ריסט איבער דער טראַט פון וועכטער אין דאַס סקריפּען פון שליטנס. פלוצלינג טוט אַ שנייד דורך די לופט די שטימע פונעם טראַנספּאָרט־פירער: „האַלט! אַלעס רונטער"! דער באַפעל גייט איבער פון איינעם צום אַנדערן. אַלץ איז פאַרוואַנדלט געוואָרן אין אַ ברוי־זנדיקן קעסל. די טויטע שטילקייט, וואָס האָט אָפּגערשט געהערשט אַרום אונדז, איז אָנגעפילט גע־וואָרן מיט רוישן אין ברויזן, מיט געווייגען און גע־שרייען... די קליינע עופעלעך זענען פאַרפרוירן צום טויט. אויך די אלטע זענען שוין נישט אַלע אַרוי־טער פון די שליטנס, זיי זענען פאַרגליווערט גע־וואָרן זיצנדיק.

מען האָט אונדז פאַרלאַדעוועט אין פערד־וואַגא־נעס צו הונדערט און צוואַנציק מאַן אין אַ וואַגאַן פאַרזיגלט. אויף יעדן וואַגאַן — צו צווייי פּאַסטנס פון דרויסן. די שליטנס זענען זיך געפאַרן צוריק מיט דעם וועג וואָס פריִער, דער שניי און ווינט האָט זיי געהאַלפן פאַרווישן די שפּורן פון חורבן און בראָך...

אין וואַגאַן האָט מען נישט געקענט נישט זיצן, נישט שטיין, און ליגן איז דאָך שוין קיין פראַגע נישט... די באַן רירט ערשט שפּעט ביינאַכט צו דער ריכטונג פון בריסק. די ענגשאַפט און די אי־בערגעפירטע לופט, וואָס איז געוואָרן מיט יעדער שעה ערגער, האָט זיך אויף יעדן פון אונדז באַלד אָפּגערופן. עס לאָזן זיך שוין הערן די געשרייען און געוואַלדן: וואַסער, וואַסער. ביי איינצלנע מענ־טשן איז געווען עטלעכע פלעשער וואַסער. אין די ערשטע שעהן האָט מען געטיילט יעדן געחלשטן ניט מער ווי אײַן שלוק וואַסער. דער מענטש רייסט זיך און בעט זיך: יידן, ראַטעוועט, כאָטש נאָך איין שלוק, איין טרונק. אָבער דער אַנדערער האַלט מיט דער האַנט די פלאַש אין לאָזט נישט מער. עס זענען דאָ נאָך מענטשן — קומט דער ענטפער.

דער צוג שלעפּט זיך... די ערשטע נאַכט איז פא־ריבער. ביי אַלע פון אונדז האָבן זיך פון נעכטן גע־ביטן די געזיכטן, מיר האָבן געפילט יעדע מינוט ווי עס שטאַרבט אָפּ אַן אבר, און אויף זיך געבעטן וואָס פריִער דעם טויט. עס זיצן אייניקע עלטערע מענטשן און קענען זיך נישט רירן פון אָרט, ווי צו־געקלעפּטע זענען זיי געוואָרן צו דער וואַנט. זיי מאַכן דעם חשבון הנפש: געוועון מענטשן, געפירט אָ וועלט פאַר זיך... און פאַר קינדער און אייניק־לעך... געמאַכט זיי פאַר לייטן, געפירט אַ יידישן וועג...

שעפּטשען קוים אַרויס די ליפּן מיט אַ הייזערי־קער שטים: וואַסער, וואַסער, וואַסער...

דער צוג האָט זיך אָפּגעשטעלט אויף אַ קליינע סטאַנציע (איך געדענק נישט וווּ). דורך דעם קליין פאַרדראָטעוועטן פענצטערל זע איך — די וועלט גייט זיך ווי איר שטיגער איז... פונדערווייטנס דער־זע איך שטיין צוויי באַן־אַרבעטער. איך הייב אָן זיי צו בעטן, אַז זיי זאָלן כאָטש אַרייַנוואַרפן דורכן פענצטערל עטלעכע קוילן שניי. איינער כאָפּט זיך עס גלייך צו טאָן, אָבער דער צווייטער זאָגט צו אים: פאַר יידן?... איך זאָג אים: מיר וועלן דיר באַצאָלן. אין דעם מאָמענט גיט מיר איינע אַ פרוי אַ צי פאַרן מאַנטל פון הינטן און דערלאַנגט מיר אַ זייגערל, און איך וואַרף אים אַרויס פון וואַגאָן צו די פּאָליאַקן־אַרבעטער. דאָן הייבט ער אָן צו וואַרפן שניי צו אונדז אין וואַגאָן. און אַזוי האָט זיך איבער־געחזרט דעם גאַנצן וועג.

עס זענען שוין דאָ טויטע פון דער ענגשאַפט און אָן וואַסער. יעדער בעט אויף זיך דעם טויט.

זעענדיק דעם אויסגאַנג אונדזערן, הייבן אָן עט־לעכע יוגנטלעכע חברים צו צעשניידן דעם דראָט פון קליינעם כענצטערל, און זיי גייען שפּרינגען פון באַן. מיר נעמען עטלעכע האַנטוכער, בינדן צוזויף איינעם צום אַנדערן, און מיר העלפן זיך אויפהייבן דעם בחור, וואָס איז נענטער צום פענצטערל. צוליב דער קליינקייט פון פענצטערל האָט מען פריִער גע־דאַרפט אַרויס מיט די פיס, און ווען דער בחור איז שוין געהאַנגען מיטן קערפּער אין דרויסן, האָט ער זיך דאָן געזומען אָנהאַלטן אין דעם שטריק געמאַכט פון די האַנטוכער און האָט זיך אַרונטערגעלאָזן. דער חבר איז גראָד גוט געפאַלן אין אַ זייט, און דאָן געזומען לויפן. אין דעם אויגנבליק הער איך דעם קלאַנג פון מאשין־געווער: טאַ־טאַ־טאַ־טאַ. ער איז שוין דוכט זיך גאַנץ ווייט, מיין אויג האָט שוין נישט געקענט כאַפּן, צי די קוילן האָבן אים גע־טראַפן אָדער נישט. און דער צוג איז געלאָפן וויי־טער. פון דאָן הויבן אָן אַנדערע יונגעלייט טאָן דאָס זעלבע. אָבער נישט איינער איז גלייך אַרונטער אונטער די שוועדע רעדער פון באַן... און שוועד געווען צו מיידן די דייטשישע קוילן. זייער שווער...

עס איז שוין דער דריטער טאָג. מען פאָרט אין פאַרמאַכטע פערד־וואַגאָנעס, געפאָקט ווי הערינג אין א פעסל, דערצו אָן עסן און וואַסער. און אַ מענטש איז מען דאָך אויך, עס רופן די מענטשישע באַ־דערפענישן...

ענדלעך, נאָך דריי טעג און נעכט איז די באַן געבליבן שטיין. עס ריגלען זיך אויף די טירן, פאַר אונדזערע אויגן זעען מיר אַ רינג פון עס־עס־זעל־נער מיט מאשין־געווער. דער אָנגעפרעסענער אָפּי־

ציר, רייטנדיק אויף זיין שיינעם אויסגעפוצטן פערד (געווייס ידיש גוטס), גיט דעם באפעל מיט זיין הייזעריקער שטימע: אלע ארויס! פאקעטן לאזן ליגן!

יעדער איינער לאזט אלץ איבער, עס אינטערעסירט שוין גארנישט. עס גייען אום די מענטשן פרעסער מיט נאהייקעס אין די הענט און מען האקט יעדן וועג עס גייט ארונטער פון וואגן. עס הערט זיך ווייטער די שטימע: מענער רעכטס! פרויען לינקס!

די מערדער לאזן אפילו נישט, פאר דער לעצטער מינוט פון לעבן זיך צו געזעגענען מיט פרוי און קינד, מיט טאטע־מאמע, מיט שוועסטער און ברידער, דעם לעצטן קוש געבן דעם קליין פיצעלע קינד. מען זעצט ארויף די פרויען און קינדער אויף די אויטא־מאשינען. דאס זעלבע — עלטערע און יונגע וואס געפינען נישט קיין חן אדער מאכן נישט קיין גוטן איינדרוק אויף די מערדער.

געשרייען און געווייגען, געוועגדעט צו גאט. די לעצטע בליקן און אויסרופן, געוועגדעט צו אונדז... די ווערטער קלינגען מיר נאך אין די אויערן. מיר, די געזונטע מענער, זענען געשטאנען און דאס אלץ צוגעזען! מיט פארווייטיקטע הערצער און שווייגנדיקע בליקן, געווייגט אינעווייניק אין זיך, טיף־טיף...

מען פירט אונדז אין דעם באריימטן לאגער אויערויך, ווו מען ברענגט אונדז ארויין אין א באראק. געווען זענען מיר אפשר 400 מאן, אפגעקלייבענע צו דער ארבעט — פון א טראנספארט פון 2.500 מענטשן. די איבעריקע 2.000 אן צערעמאניעס — צו אייביקער רו. עס איז מיר אויסגעקומען, אז מיר זענען די מער פארזינדיקטע און דארפן נאך פארדינען אויף דעם אייביקן שלאף.

מען לאזט אונדז ארויין אין באד, מען שערט אונדז אפ די הער ביז צום קאפ, מיט א צוגאב עטלעכע שטעקענער אויף דעם נאקטן לייב. מיר גייען ארויין אין באדצימער. מען מאכט אונדז א ציווילייזירטע און „קולטורעלע" באד אויפן דייטשישן סיסטעם. מען לאזט אונדז ארויס דורך דער צווייטער טיר; מיר קוקן שוין אויס נישט די זעלבע מענטשן. נישט צו דערקענען אייגער דעם אנדערן. מיר זענען אויס ווי פארמאסקירטע קאמיקערס פון א צירק; ווער עס האט געקראגן א דאמען־העמד, איינער האט באקומען א פאר גרויסע הויזן — איז ער קליין; דער גרויסער — קליינע הויזן. אזוי איז אויך געווען מיט די הילצערנע שיך: ביי די זייטן צוגעקלאפט מיט א שטיקל שטאף, און דאס האט געהייסן שיך. דורך די שיך איז נישט אייגער אוועק פון דער וועלט. מען טאטואירט אונדז אויס נומערן אויף דער לינקער האנט. דער נומער פארטרעט דעם נאמען. מען פירט אונדז אריין אין אפענע באראקן, ווו עס בלאזט דער ווינט און שניי, די בעטן זענען באשטאנען פון ברעטער, אויפגעקלאפטע „נארעס" צו דריי שטאק. אויף יעדן שטאק האט געמוזט ליגן ביז 10 מאן — מען קען זאגן: איינער אויפן צווייטן, אזוי ענג איז געווען.

דאס עסן איז באשטאנען: אין דער פרי שוואַרצע קאווע, נישט מער ווי אפענצן די ליפן; מיטיק — א האלבער ליטער וואסער מיט אן אנדער קאליר ווי קאווע; אוונטברויט — די זעלבע קאווע, נאר מיט 150—200 גראם ברויט. קיין וואסער איז נישט געווען צום טרינקען, האט מען געטרונקען די וואסער פון די רינשטאקן. פון דעם וואסער האבן זייער א סך פון אונדז באקומען דורכפאל, און יעדן נאכט פלעגט מען פון אונדזער בלאק ארויסטראגן 5—10 טויטע. אזוי זענען מיר געווען זעקס וואכן אין דעם „בירקענאו", דאס האט געהייסן „קאראנטין".

דורך דער צייט פון די ערשטע זעקס וואכן איז פון אונדזערע פרוזשענער געבליבן העלפט און פון דעם געבליבענעם ביסעלע זיפט מען ערשט ווידער איבער און מען שיקט אונדז אין צענטראלן לאגער אוישוויץ. דא פארמירט מען אונדז אין ארבעטס־באטאליאנען: שניידער, שוסטער, סטאלער אאז"ו. איניקע זענען ארייניגעפאלן אויף בעסערע פלעצער, ס'הייסט, לייכטערע ארבעט, א סך אבער האבן פאר־ענדיקט זייער לעבן ביי דער שווערער ארבעט.

דער לאגער אוישוויץ מאכט אויסערלעך אן איינדרוק נישט ווי א לאגער וואס דא גייט מען דורך דעם לעצטן עטאפ פון לעבן, נאר ווי א דאטשע: שיינע אלייען, די בלאקן געפארבט, א באסיין צום באדן זיך. ביים ארײַן־ און ארויסגיין צו דער ארבעט שפילט מוזיק... אבער צוריק פון דער ארבעט גייט שוין נישט ארײַן די זעלבע צאל מענטשן, נאר יעדע קאמאנדע טראגט לויט איר גרויס און צאל — איר טייל קרבנות, וואס האט יעדן טאג געמוזט פאלן. און דעם פלאץ פון די געפאלענע האבן די דייטשן פארפולט יעדן טאג מיט פרישע טראנס־פארטן מענטשן פון גאנץ אייראפע, — און אלץ אונטער דער באגלייטונג פון מוזיק... אויך די פרישגעקומענע געפינען דעם זעלבן סוף.

פאר דער קלענסטער קליניקייט האט מען באשטראפט מיט 25 שמיץ. היינט די אפעלן, ציילונגען אין לאגער, צווישן מאל א טאג. מען פלעגט אפשטיין שעהן נישט קוקנדיק אויף קיין וועטער, רעגן אדער קעלט. יעדן מאנאט האט מען געמאכט סעלעקציעס, כלומרשט פון שוואכע מענטשן, — „מוזולמענער" האבן די דייטשן גערופן די שוואכע אויסגעדארטע מענטשן. און אזוי מיט יעדן טאג מאכן די דייטשן שיטערער אונדזערע ריייען און געזארגט, אז די קרע־מאטאריעס זאל נישט שטיין אן קיין ארבעט.

***

אבער אלץ וואס האט אן אנהייב, האט זיין סוף.

עס האבן אנגעהויבן ברומען די הארמאטן, עס שטורמען וואס אמאל שטארקער די אליאירטע ארמייען. דאן ווערן מיר דעם 17טן יאנואר, 1945, עוואקויירט פון לאגער אוישוויץ טיפער קיין דייטשלאנד. דאס וואס איך האב געזען אויפן וועג גייענדיק — איז שיועך צו איבערגעבן, אוממעגלעך צו שילדערן. מיר זענען געגאנגען צופוס אין די פופציקער קילאמעטערס, געשלאפן אויף דעם שניי. אזוי האבן מיר זיך געשלעפט גאנצע וואכן אין די גרעסטע פרעסט. ווער עס איז אפגעשטאנען און נישט געקענט מיטגיין מיטן צוג, איז פון הינטן נאכגעפאלן אן בעסטיע אויף א מאטאציקל מיט א מאשין־געווער און געשאסן. איך וועל נישט איבערטרייבן, עס זענען געלעגן צעזייט פרויען און מענער ביי די זייטן פון די שאסייען אזוי געדיכט, ווי די ביימער וואס וואקסן אויפן ראנד איינער לעבן אנדערן. די קרבנות זענען געווען שרעקלעך צעריסן פון די דום־דום קויגלן. און וואס מער געשאסענע איך האב געזען, און וואס מער איך האט געטראטן אויף טויטע קערפערס, אלץ שטארקער איז געווארן דער ווילן איבערצולעבן די דייטשישע בעסטיע, דערלעבן א נקמה פאר מיינע ליבסטע און טייערסטע, און זיין א לעבעדיקער עדות פאר דער וועלט.

מיר האבן דערגרייכט דעם אנגעווייזענעם פונקט פונעם נייעם לאגער דעם 30סטן יאנואר, 1945. דאס איז געווען אין עסטרייך — דער לאגער מאטהויזן. זייער וויניק פון אונדזערע מענטשן האבן עס דערגרייכט...

אין דעם לאגער הייבט זיך אן די זעלבע מעשה: באדן, לויפן נאקעט פון באד איבערן שניי צום בלאק, שלאפן האט מען אונדז געלייגט אויף דער פאדלאגע, איינגעפרעסט איינער אין צווייטן. דריי טעג בין איך געווען אין דעם דאזיקן לאגער, און מען האט מיר אפגעשיקט אין א צווייטן לאגער — 60 קילאמעטער פון לינץ, עסטרייך, אין דעם לאגער מעלק. די ארבעט איז דא געווען — צו גראבן טונעלן אין די בערג אן פארם פון דורכגעשניטענע גאסן. אין די טונעלן אונטער די בערג האבן די דייטשן אוועקגעשטעלט מאשינען אויף אויסצואר־בעטן טיילן צו עראפלאנען.

אזוי זענען אוועק א סך פינצטערע טעג און שלאפלאזע נעכט, אין הונגער און קעלט, דערשעפטע פון דעם שוועכן לאגער־לעבן — ביז דעם 20סטן אפריל, 1945. דער פראנט האט זיך דערנענטערט. מען פירט אונדז ווייטער, מען לאדעוועט אונדז אויף קלייניע קויליען־שיפלעך, און מיר פארן מיטן טייך דונאי אין דער ריכטונג צו די אלפן־בערג. נאך 5 טעג רייזע מיטן וואסער און צוויי טעג צופוס — ווערן אונדזערע רייען נאך שיטערער. איך אליין האבן שוין נישט געקענט שטיין אויף די פיס. איך פיל ווי איך בין ביים געדאנק און איך ווייס וואס עס דערווארט מיר אויב איך בלייב שטיין, אבער די פיס ווילן מער נישט דינען. ביי דער זייט איז געגאנגען א פרוזשענער, מיינער א חבר, משה קראס־נער. ער האט מיר געכאפט אונטערן ארעם און מיך געשלעפט א שטיק וועג, ביז איך בין געקומען צו זיך. איך וועל אים דאס קיינמאל נישט פארגעסן, — ער געפינט זיך הייבט אין קובא.

נאך גרויסע מאטערנישן קומען מיר אן אין דעם לאגער עבענזע, וואס איז געלעגן צווישן די אלפן־בערג. קיין מענטשיש אויג האט נישט געקענט זען דעם גיהנום, וואס האט זיך דא אפגעשפילט אויף אונדז לעבעדיקע מענטשן. איך בין געווען אין דעם לאגער נישט מער ווי דריי וואכן, — און ווען די אמעריקאנער וואלטן געקומען מיט איין וואך שפע־טער, וואלט שוין קיין איין מענטש זיך נישט געפון־נען אין לאגער צווישן די לעבעדיקע.

דעם 5טן מאי,1945, ווער איך באפרייט דורך דער זיגרייכער אמעריקאנער ארמיי. די ערשטע פרייד פון יעדן פון אונדז איז געווען: מ׳קען זיך זעצן לעבן א גאנצן לעבל ברויט און עסן, וויפל מען ווייל...

אבער נישט לאנג האט געדויערט די פרייד. איך האב געזען, אז איך בין איינער אליין געבליבן אויף דער זינדיקער וועלט, עלנט און פארשטויסן ווייט, ווייט... פרעמד בין איך פאר דער וועלט, און נאך פרעמדער אן פוסטער איז די וועלט פאר מיר...

בערל בלושטיין

חורבן לינעווע

בערל בלושטיין, אַ תושב פון שטעטעלע לינעווע (ביי אַראַנטשיצע — די באַזסטאַציע פֿרוזשענע) האָט איבערגעלעבט דעם נאַצי־גיהנום. ער מיט זיין משפּחה זענען פון לינעווע אַריבער אין פֿרוזשענער געטאָ און נאָכדעם צוזאַמען מיטן געטאָ טראַנספֿאַרטירט געוואָרן קיין אוישוויץ, ווו ער איז אַדורך אַלע יסורים פון די נאַצישע טויט־פֿאַבריקן.. זיין משפּחה האָט ער פֿאַרלאָרן. נאָך אַ ריי גילגולים האָט ער זיך דערשלאָגן קיין פילאַדעלפֿיע, פֿאַרייניקטע שטאַטן. זיינע איבערלעבונגען האָט ער געשילדערט אין געדיכט־באַשריבענע 373 זייטן. די אַזיקע שילדערונגען אַנטהאַלטן אָן אַ שיער וויכטיקע פרטים. זיי וואָלטן צוגעשטעלט אַ גאַר גוטן מאַטעריאַל פאַר אַ ספּעציעלע אויסגאַבע נישט נאַר וועגן דעם חורבן פון לינעווע וואָס איז פֿאַרבונדן מיטן גורל פון די אַרומיקע שטעטלעך. פון ב. בלושטיינס כתב־יד נעמען מיר אַרויס נאַר יענעם פראַגמענט, וואָס האָט אַ שייכות צו דעם אומקום פון זיין היימשטעטל לינעווע. מיר ווילן דערמיט דערגאַנצן דאָס שוידער־לעכע בילד פון דער נאַצישער אויסראָטונג פון די שטעטלעך און קלענערע יישובים, וואָס אונדזער פנקס נעמט אַרום. מיר האָבן אויך לסוף געבראַכט אַ פאַר פראַגמענטן, וואָס בערל בלושטיין האָט בשעתו פֿאַרעפֿנטלעכט אין „קענעדער אַדלער" — פראַגמענטן וואָס האָבן אַ שייכות צו זיין לעבן אין די לאַגערן.

...עס איז געווען סוף חודש תמוז (1942). איך גיי אין דער פרי צו דער אַרבעט. טרעף איך בערל בראַקאָווסקי, אונדזער מיטאַרבעטער, ער פֿאַרט מיטן פערד און וואָגן. פרעג איך: — ווו־הין פֿאַרסטו? זאָגט ער מיר — קיין לינעווע; 5 פורן פֿאַרן און פירן אַהין אַרבעטער צו דער אַרבעט אויף דער סטאַנציע. זאָג איך צו אים — ווייסט וואָס, לאָז מיר מיטפֿאָרן, דאָס איז דאָך פֿאַרט מיין היים, אפשר וועל איך דאָרטן טרעפן אַ באַקאַנטן; אַ קוק טאָן, וואָס טוען דאָרטן די איבערגעבליבענע יידן. זאָגט ער, אַז ער קאָן נישט מיטנעמען ווייל יודע־וויטש (פון „יודענראַט" אין פרוזשענע) קאָן נאָך צו אים האָבן אַ טענה. זאָג איך — אויב אַזוי דאַרף מען נישט. נאָכדעם האָט ער מיר געפרופן — קום פאָר. האָב איך שוין נישט געוואָלט.

קומענדיק צו מיין אַרבעטס־פּלאַץ זאָגט צו מיר יודעוויטש, אַז דאָ האָט ער היינט נישט פאָר מיר קיין אַרבעט, איך זאָל גיין אַרבעטן אין שפּייכלער ביז עס וועט זיך שאָפן מער אַרבעט. אין שפּייכלער, — זאָגט ער, — דאַרף מען אַ מענטשן.

אין שפּייכלער האָבן געאַרבעט דער בוכהאַלטער אַוואַל, אַ היימלאָזער פון דראָהיטשין, ביי ביאַליס־טאָק און יוסף העלמאַן דער מאַגאַזיענער. איך האָב געדאַרפט זיין דער געהילף ביי אים. מיין אַרבעט איז געווען וועגן, צונעמען און דערלאַנגען צום וואָג. יוסף העלמאַן, דאָס איז בערל העלמאַנס אַ ברודער, וואָס איז געווען אַ באַדינער ביים דייטשישן בירגערמייסטער אין פרוזשענע. ביידע העלמאַנס (ריכטיקער עלמאַנס), האָבן איבערגעלעבט אין פאַרטיזאַנקע, געווען נאָכדעם אין לאַגער אין עסטרייך. אָוואַל האָט איבערגעלעבט אין קאַצעטן און זיך שפּעטער, נאָך דער באַפרייאונג, געפונען אין פראַנקרייך (זע די אַרבעט פון די בריידער עלמאַנס וועגן דער פֿאַרטיזאַנער־באַוועגונג אין אונדזער פנקס — רעדאַקציע). מיר האָבן זיך פון פריער גוט געקענט.

אַרום 2 בייטאָג האָט זיך אין פרוזשענער געטאָ פֿאַרשפּרייט אַ שרעקלעכע ידיעה, אַז היינט פֿאַרטאָג האָט מען אויסגעשאָסן מיינע לאַנדסלייט, די יידן פון לינעווע. איך און מיין פרוי האָבן געווויינט, מיר היטן זיך אָבער פאָר די קינדער, צו וואָס פֿאַרבי־טערן זייער לעבן.

פֿאַרנאַכט גיי איך זען די אַרבעטער, וואָס זענען געפֿאָרן פון פרוזשענער געטאָ קיין לינעווע. דאָ האָב איך זיך דערווויסט די שרעקלעכע פרטים פון דער לינעווער בלוטבאָד.

די אַרבעטער זענען געקומען האַלב זיבן צו דער אַרבעט. דאָן אין פונקט פֿאַרענדיקט געוואָרן די שחיטה. די מערדער זענען נאָך געשטאַנען צעהיצ־טע. טרעפּנדיק די פורן מיט די יידישע אַרבעטער האָבן זיי געפרעגט צי זיי זענען לינעווער יידן. באַ־קומענדיק דעם ענטפער, אַז זיי זענען פרוזשענער,

האבן זיי זיי נישט געטשעפעט. דער באַפעל איז געווען, אַז זיי דאַרפן שעכטן נאָר לינעווער יידן — דייטשישע פינקטלעכקייט... די אַרבעטער האבן קיין פּרטים נישט געווּסט, זיי האבן נאָר געהערט, אַז איינצלנע יידן זענען אַנטלאָפן, אַז אַלעמען האבן די באַנדיטן אומגעבראַכט.

אויף מאָרגן פאַרנאַכט איז אין פּרוזשענער געטאָ געקומען פון טשאכטשער זייט אַ יונגער בחור פון לינעווע — זלמן בוראַק, פּנחס בוראַקס אַ זון, האָט ער מיר איבערגעגעבן די אייגצלהייטן פון דער לינעווער שחיטה ווי אויך וועגן דעם לעבן פון די לעצטע 10 טעג פון די לינעווער יידן. אויפן צווייטן טאָג זענען געקומען נאָך צווּי לינעווער מיידלעך כייקע לייזעראָוויטש און חוה מייסטער. זיי זענען אַנטלאָפן ממש פון אונטער דעם חלף פון די הענקער און זיי האָבן זיך אַרומגעדרייט צווּי טעג אַרום לינעווע. זיי האָבן זיך געטראָפן מיט אַ לינעווער קריסט וואָס האָט זיי איבערגעגעבן פּרטים פון דער שחיטה. דער דאָזיקער קריסט איז געווּען איינער פון די, וואָס די דייטשן האָבן געהייסן קומען מיט לאָפּעטעס און האָבן פאַרשאָטן דעם מאַסן־קבר פון די קדושים.

לינעווע האָט דאַן געהערט צו אוקראַינע. קיין דייטשישע זשאַנדאַרמעריע איז נישט געווען, עס איז נאָר געווען אַן אוקראַינישע פּאָליציי. עס האָט געהייסן „אוקראַינישע", פאַקטיש איז עס געווען אַ געמיש פון פּאָליאַקן, וויסרוסן און אוקראַינער. דער קאָמענדאַנט איז געווען אַ לינעווער קריסט, מען האָט אים געפּרופן סאָטניק.

אין אוקראַינע האָבן אַלע יידן געדאַרפט גיין צו דער אַרבעט. די לינעווער יידן זענען אַלע געגאַנגען צו וואַלד־אַרבעט. די אַרבעט איז געווען אַ שווערע. מען האָט אויסגעהאַקט דעם וואַלד, וואָס געפינט זיך נאָענט ביי דער אייזנבאַן. דאָס האָט געדאַרפט זיין אַ געוויסער פאַרהיטונג־מיטל, אַז מען זאָל די באַנען נישט באַפאַלן. אויסגעהאַקט האָט מען דעם וואַלד צו דער זייט פון דער סטאַנציע טעוולי איז דער ריכטונג צו בריסק.

אויסער דער אוקראַינישער פּאָליציי איז געווען אַ דייטשישער אמטס־קאָמיסאַר מיט אַ געהילף. דאָס איז געווען די פאַקטישע מאַכט אין לינעווע. לינעווע האָט געהערט צו קאָבריז, וווּ עס איז שוין געווען אַ געביטס־קאָמיסאַר, מיט געשטאַפּע, זשאַנדאַרמעריע און אוקראַינישע פּאָליציי.

צווּיי וואָכן פאַר דער שחיטה זענען קיין לינעווע אַראָפּגעקומען עטלעכע געשטאַפּע־לייט און פאַררופן דעם פּרעזעס פון די יידן און אויפגעשריבן די נעמען פון אַלע יידן וואָס האָבן זיך נאָך געפונען אין לינעווע. אויך האָבן זיי פאַרשריבן די יידן וואָס האָבן זיך געפונען (אייגצלנע משפחות) אין דאָרף אַראַנטשיצע, אַ קילאָמעטער פון לינעווע.

זיי זענען אַוועקגעפאָרן. זיי האָבן אָבער אָנגעזאָגט, אַז אַזוי ווי די יידן טאָרן נישט ווווינען צוזאַמען מיט קריסטן דאַרפן זיי זיך איינפּאַקן און זיך גרייטן אַריבערצוציען זיך אויף דער נאָפּט־באָזע, וואָס האָט זיך געפונען אַן אַנדערטהאַלבן קילאָמעטער פון לינעווע. פון דאָרטן, — האָט מען זיי געזאָגט — וועט מען זיי אַריבערפירן אין קאָברינער געטאָ.

דערווייל האָט מען געמשפט אַ יידן פון לינעווע, אַז ער האָט אין דאָרף פאַרשפרייט פאַלשע קלאַנגען קעגן די דייטשן. אויפן פראָטאָקאָל איז געווען אונטערגעשריבן דער קריסט קוסטיקעוויטש פון אָראַנטשיצע. דעם יידן לוי מאַנקאָווסקי מיט זיין פרוי רחל און זייערע זעקס קינדער — די עלטסטע טאָכטער איז אַלט געווען 26 יאָר און דער יינגסטער זון 12 יאָר — און מען האָט זיי דערשאָסן.

לינעווער יידן זענען נאָך אַלץ געזעסן אויפן אָרט און ווייטער געגאַנגען צו דער אַרבעט ווי שטענדיק. זיך דערשלאָגן צו פּרוזשענע, וואָס איז בסך־הכל געווען 12 קילאָמעטער פון לינעווע איז געווען אוממעגלעך, ווייל פּרוזשענע האָט געהערט צו „מזרח פּרייסן" און לינעווע איז שוין געווען „אוקראַינע". די יידן האָבן געווּאָרט, אַז מען וועט זיי אַריבער־פירן אין קאָברינער געטאָ.

צווּיי טעג פאַר דער שחיטה זענען קיין לינעווע געקומען 4 „עס־עס"־לייט. די יידן האָבן געוואָלט זיך דערווויסן נאָך וואָס זיי זענען געקומען אָבער עס איז געווען אוממעגלעך עפּעס צו דערגיין. מיט זייער קומען איז בכלל געווּאָרן שטרענגער דאָס באַוועגן זיך.

פאַרן קריטישן פאַרטאָג, דערציילט כייקע לייזער־ראָוויטש, איז זי אַריינגעקומען צו דער פאַמיליע קראָנשטאָט און זיי דערציילט, אַז מען רעדט, אַז נישט וווייט פון דער נאָפּט־באָזע האָט מען אויסגעגראָבן אַ גרויסע גרוב. רופט זיך אָפּ די פרוי קראָנשטאָט, אַז דאָס זענען באָבע־מעשיות, אַז שוין עטלעכע מאָל האָט מען אַזעלכע געשיכטעס דערציילט און עס האָט זיך אַרויסגעוויזן פאַר נישט ריכטיק, דערביי דערציילט זי, אַז דער פּרעזעס אברהם צוקערמאַן (פון די לינעווער יידן), איז היינט געפאָרן מיטן אמטס־קאָמיסאַרס פאָר פערד קיין פּרוזשענע מיט אַ פאָסטן און אַ שיין צו ברענגען עפּעס פאַר אים אַ באַשטעלונג. דער אמטס־קאָמיסאַר לעבט גוט מיט פּרעזעס, וואָלט ער דאָך אים זיכער געזאָגט וועג עס גרייט זיך עפּעס.

דער לינעווער פּרעזעס פלעגט טאָקע קומען פון צייט צו צייט קיין פּרוזשענע מיט שיינען פון דעם דאָרטיקן אמטס־קאָמיסאַר צו דערלויבּיקן פאַרשיי־

דענע באַשטעלונגען. און דעם טאָג איז ער טאָקע געווען צוזאַמען מיט פּסח אַרלאָווסקין אין פּרוזשע־נער געטאָ און איך האָב טאָקע מיט אים געריעדט, זיך אויסגעפרעגט וועגן די לינעווער ייִדן. ער האָט מיר טאָקע דערציילט, אַז זיי וואָרטן מען זאָל זיי ארויספירן אין קאָברינער געטאָ. זיי האָבן נישט געווווסט, אַז געציילטע שעהן טיילט זיי אָפּ פון טויט. זיי זענען אַוועקגעפאָרן פון פּרוזשענע 8 אַזייגער פאָרנאַכט און 4 פאָרטאָג זענען זיי שוין געווען דער־שאָסענע.

פונדעסטוועגן, — דערציילט וווייטער כייקע ליי־זעראָוויטש, — האָט זי זיך נישט באַנוגנט מיט דעם ענטפער פון דער פרוי קראָנשטאט און זי איז אַוועק צו איר חברטע חוה מייסטער. פונקט ווי דאָס ארץ וואָלט איר געזאָגט, אַז עס גרייט זיך עפּעס אין שטעטל.

א זייגער 2 ביינאַכט איז אין שטעטל געווארן א טומל; פול אויטאָס, גישטאַפּע, זשאַנדאַרמעריע און פּאָליציי. מען האָט גלייך אויפגעוועקט דעם פּרעזעס און די רעשט מיטגלידער פון דעם „יודענראַט". מען האָט זיי געמאָלדן, אַז אַלע ייִדן מוזן זיך פאָר־זאַמלען, ווייל מען פירט זיי אַרויס קיין קאָברין אין דאָרטיקן געטאָ.

מען האָט אויף דעם זיך שוין פריִער געריכט און כמעט גלייכגילטיק זיך באַציגן צו דעם. מען איז געגאַנגען פון שטוב צו שטוב, מיט דער ליסטע וואָס די געשטאַפּע האָט פריִער געהאָט צוזאַמענגע־שטעלט און מען האָט אויפגעזוכט אַלע ייִדן.

די צוויי מיידלעך, כייקע לייזעראָוויטש און חוה מייסטער, ווי זיי וואָלטן פאָרויסגעפילט די געפאָר, זענען אומבאַמערקט אַרויס פון שטוב און זיך באַ־האַלטן אין די קאָרן־פעלדער. זיי זענען דאָרטן גע־לעגן ביז אין אָוונט. זיי האָבן געהערט די געשרייען, די שיסעריי. שפּעטער זענען זיי דורך זייטיקע וועגן אַוועק אין דער ריכטונג פון פּרוזשענע און אַנגעקו־מען אין דעטאָ.

אָט וואָס עס האָבן דערציילט די לינעווער מיידלעך און דער בחור:

3 פאָרטאָג, נאָך דעם ווי מען האָט אַלעמען אַרויס־געטריבן פון די הייזער, האָט מען אָנגעהויבן לאָ־דעווען די ייִדן אויף די אויטאָס. מען האָט זיי גע־זאָגט, אַז דאָס פּירט מען זיי קיין קאָברין אין גע־טא, אַזוי אַז יעדער אייגער האָט צונויפגעקליבן די בעסערע זאַכן, געלט און אַנדערע נייטיקע חפצים. זיי זענען געווען רויק. מען האָט דאָך דאָס דער־וואַרט... גלייך ווי מען איז אָפּגעפאָרן דעם ערשטן האַלבן קילאָמעטער האָבן די ייִדן באַמערקט, אַז מען פירט זיי נישט קיין קאָברין נאָר צו דער נאָפּט־באַזע. עס איז גלייך געווארן א געשריי און א גע־ווויין. די ייִדן האָבן שוין דערפילט דעם טויט פאָר די אויגן. משה זשידעוויטש איז גלייך אויפן אויטא געשטאָרבן פון א האַרץ־אַטאַק. די צוויי ברידער אפרים און יודל מאַנקאָווסקי האָבן געשפּרונגען פון אויטא; נאָך זיי איז געשפּרונגען יוסף שמואלס — זיי זענען גלייך געפאַלן פון די מערדערישע קויל־ן. די נאָפּט־באַזע איז געווען אַרומגעצוימט מיט שטע־כעדיקן דראָט און זיי האָבן זיך נישט געקענט אַרויסבאַקומען פון דאָרטן.

אין דער נאָפּט־באַזע האָט מען אַלע ייִדן אַרייִנגע־טריבן אין דער גרויסער שאָפּע און געהייסן די ייִדן גרופּענווייַז, צו 15 מאַן, זיך אויסטאָן און גיין צום טויט. די איבעריקע האָבן אין קאָנווולסיעס גע־וואָרט אויף זייער ריי.

די קינדער האָבן זיי נישט דערשאָסן. זיי פלעגן זיי נעמען פאָר די פיסלעך און צעטראָסקען די קעפּ־לעך אָן א שטאָנג אָדער אָן דער ערד.

צביה אַרלאָווסקי איז א נאַקעטע אַרויסגעשפּרונ־גען צום טויט מיטן קינד אויפן האָנט. דער „עס־עס"־מאַן האָט נישט געקענט אַרויסרייסן דאָס קינד פון שויס פון איר מוטער.

אַזוי האָבן פאַרענדיקט די לינעווער ייִדן.

צוויי וואָכן פאָר דער דאָזיקער שחיטה זענען פון לינעווע, ווי פאָכלייט, אַרויסגעשיקט געווארן קיין קאָברין א ריי ייִדן. דאָס זענען שמואל מאָווש־וויטש (אומגעקומען שפּעטער אין אוישוויצער קרע־מאַטאָריום); פּנחס בוראָק (געפאַלן אין קאָברין); שמעון איזנשטיין (געפאַלן אין וואַלקאָווסק); אייזן־שטיין (געפאַלן אויפן וועג לויפּנדיק פון קאָברין קיין לינעווע). א כוליגאַן האָט אים געטראָפן אויפן וועג און אים דערשטאָכן.

דאָ וווייטער גיב איך איבער די נעמען פון די לי־נעווער ייִדן, וואָס זענען דערשאָסן געווארן אין חודש יולי 1942, געגנוי וואָס פאָר א טאָג דאָס איז געווען וווייס איך נישט. איך גיב נאָר די נעמען וואָס איך וווייס און געדענק; עס קאָן זיין א טעות אין דער צאָל פון די משפּחה־מיטגלידער; אויך זענען דאָ נישטא טייל היימלאָזע וואָס האָבן זיך געפונען אין לינעווע.

1) הערשל און לאה גאָלדבערג מיט זייערע צוויי קינדער; די עלטערע טאָכטער איז בעת דער שחיטה געווען אין פּרוזשענער געטא. זי איז אומגעקומען אין אוישוויצער קרעמאַטאָריום;

2) משה און צביה זשידעוויטש מיט זייערע צוויי קינדער;

3) אברהמל און מלכה קראָנשטאָט מיט זייער טאָכ־טער לאה; די עלטערע טאָכטער איז דאָן געווען אין פּרוזשענער געטא. זי איז אומגעקומען אין אוישווי־

צער קרעמאַטאָריום; זייער זון האָט דאָן געדינט אין דער סאָוועטישער אַרמיי, ער איז געוואָרן מאַבילי־זירט פאַר דעם אויסברוך פון דער מלחמה, ווו ער געפינט זיך היינט וויים איך נישט;

4) ישראל גאָלדבערג מיט זיין פרוי און דריי קינדער;

5) אברהם צוקערמאַן, דער העלדישער פּרעזעס פון דעם שטעטל לינעווע, מיט זיין פרוי און זייער אייני־ציקע טאָכטער ביילטשע;

6) די פרוי מאַנקאָווסקי, וועמענס מאַן מען האָט דערשאָסן נייי־יאָר מיט אירע דריי דערוואַקסענע קינדער: יודל, אברהם, פּעסל,

7) שמואל מאָוושאָוויטשעס משפּחה. ער איז ווי איך האָב פריער דערמאָנט, אַוועקגעשיקט געוואָרן קיין קאָברין און שפּעטער אומגעקומען אין אוישוויצער קרעמאַטאָריום;

די משפּחה איז באַשטאַנען פון דער פרוי און פיר דערוואַקסענע קינדער און אַן אייניקל.

8) די משפּחה פון שמעון פּאַמעראַניעץ. ער אַליין איז שוין דערשאָסן געוואָרן אין יאָר 1941. אומגע־קומען איז די פרוי חווה מיט זייער טאָכטער סא־ניע. אויך זייער באָבע לאָה פון אַ יאָר עטלעכע און אַכציק. עטלעכע יאָר האָט זי שוין געהאַט צוגעגרייט תכריכים. לסוף איז זי געבראַכט געוואָרן צו דער שחיטה און קבורה נאָקעט...

9) יעקב גאָלדענבערג מיט זיין פרוי אסתר און זייער שיין געראָטן טעכטערל שרהלע.

10) ירחמיאל אַרלאָווסקי מיט זיין פרוי און צווויי דערוואַקסענע קינדער פייגל און אהרן;

11) יוסף שפילמאַן מיט זיין פרוי און דריי גע־ראָטענע קינדער;

12) הערשל קראַנגלאַס מיט זיין פרוי און דריי קינדער;

13) יעקב קאַפּלאַן מיט זיין פרוי און זיבן קינדער;

14) די פרוי טריפמאַן מיט דריי קינדער;

15) יעקב רוזענאַנסקי מיט דער פרוי און דריי קינדער;

16) איציק קונצענמאַכער מיט זיין פרוי און צווויי קינדער;

17) לערער מיט זיין פרוי און קינד;

18) גרשון קאַלבקוף מיט זיין פרוי און טאָכטער;

19) גרשון לייזעראָוויטש מיט זיין פרוי און צווויי קינדער. די עלטערע טאָכטער פייגל איז געווען אין פרוזשענער געטא און נאָכדעם געוואָרן טראַנספּאָר־טירט קיין אוישוויץ. זי איז געבליבן לעבן און איז שוין אַ מוטער. זי האָט חתונה געהאַט פאַר מאָס־טאָוולאַנסקין;

20) מלך זשידעוויטש מיט זיינע צווויי קינדער, ער איז געווען אַן אלמן, זיין פרוי איז געשטאָרבן נאָך פאַר דעם חורבן;

21) כאַצקל אַרלאָווסקי מיט זיין פרוי און צווויי קינדער;

22) מענדל אַרלאָווסקי מיט זיין פרוי פּעסל. זייע־רע צווויי קינדער גאָלדע און כאַנטשע זענען געווען אין פרוזשענע. זייער געראָטענע קינדער. די עלטע־רע, גאָלדע, איז פון עגמת־נפש פון דעם אומקום פון די עלטערן געשטאָרבן אין פרוזשענער געטא; די יינגערע, כאַנטשע, איז אומגעקומען אין אוישוויצער קרעמאַטאָריום.

23) רבקה שטערן מיט צווויי קינדער. איר מאַן ישראל מיט דער עלטערער טאָכטער טייבעלע זענען געווען אין פרוזשענער געטא פון וואַנען זיי זענען טראַנספּאָרטירט געוואָרן קיין אוישוויץ און אומגע־קומען אין קרעמאַטאָריום;

24) רבקה זשידעוויטש מיט אירע צווויי דערוואַק־סענע קינדער אליהו און מלכה;

25) יעקב לייזעראָוויטש מיט זיין פרוי. די טאָכ־טער זייערע, כייקע, איז אין דער לעצטער מינוט אַנטלאָפן קיין פרוזשענע;

26) פּסח אַרלאָווסקי מיט זיין פרוי און קינד.

27) חנה צוקערמאַן מיט איר טאָכטער;

28) די פרוי פון שמעון אייזנשטיין. ער איז פרי־ער אָפּגעשיקט געוואָרן אין קאָברינער געטא;

29) די פרוי פון משה אייזנשטיין מיט איר זון. דער מאַן איז פריער אָפּגעשיקט געוואָרן קיין קאָב־רין אויף צוואַנגס־אַרבעט;

30) די פרוי פון פּנחס בוראַק מיט 5 קינדער. דער עלטערער זון איז האָרט פאַר דער שחיטה אַנטלאָפן אין פרוזשענער געטא.

צו די דאָזיקע אומגעהאָרטע בעת דער אכזריות־דיקער שחיטה דאַרפן נאָך צוגערעכנט ווערן:

31) לוי מאַנקאָווסקי זיין פרוי און זעקס קינדער;

32) די פרוי פון גדליה קאַפּלאַן מיט דריי קינדער. קאַפּלאַן גופא איז אומגעקומען אין אוישוויצער קרעמאַטאָריום. מען האָט אים פריער אַרומגעזוכט

און ווייל מען האָט אים נישט געפונען האָבן די נאַציס אומגעבראַכט זיין משפחה.

די לעצטע צוויי משפחות זענען דערשאָסן געוואָרן פּריִער פּאַר דער קאָלעקטיווער און אַנטגילטיקער שחיטה פון די לינעווער ייִדן.

דאָס איז דער סך־הכל פון אונדזער קליינער ייִדישער עדה; זי האָט געטיילט דעם זעלביקן גורל פון אַלע ייִדישע ישובים. אונדזערע פּשוטע ייִדן זענען אַוועק מיטן זעלביקן וועג פון קידוש־השם ווי די מיליאָנען ברידער אונדזערע אומעטום, ווו עס איז דערגאַנגען די אַכזריותדיקע הערשאפט פון די נאַציס ימח שמם וזכרם.

געבליבן זענען מיר געצייטלטע און אייביק טראָגן מיר מיט ווייטיק און יראת־הכבוד דעם הייליקן אָנדענק פון אונדזערע טייערע און נאָענטסטע.

אַ יום טוב אין אוישוויץ*)

(אַ קאַפּיטל פאַצעט־אידערלעבונגען)

דאָס איז געווען אָקטאָבער 1943, ווען איך האָב באַקומען אויף דער קאַמאַנדע פון אַן „עס־עס"־מאַן אַ זעץ מיט אַ פלאַש אין דער לינקער באַק און עס זענען מיר באַלד אַרויסגעפאַלן צוויי ציינער און די באַק האָט זיך אויף צווייען צעשפאַלטן. דער צייכן פון דעם דאָזיקן קלאַפ איז מיר פאַרבליבן עד היום.

פאַרנאַכט נאָכן אַפּיל, לויף איך גלייך צום קאָבע, דאָס הייסט צום שפּיטאָל, מיט מיין צעהאַקטע באַק, בלאָק 28. איך טרעף דאָרטן שטיין אין דער רייַ — אַ לאַנגע שורה קראַנקע, וואָס נייטיקן זיך אין באַלדיקער מעדיצינישער הילף. אַ טייל פון די קראַנקע ווערן באַהאַנדלט גלייך און אַ טייל גיט מען גרינע צעטלען, זיי זאָלן מיט זיי קומען אין שפּיטאָל מאָרגן אין דער פרי.

מיטאַמאָל דערהערט זיך אַ קלונג (אין די בלאָקן ווערט אַלץ געטאָן לויטן באַפעל מיט אַ קלונג). נו, באַפעל, איז באַפעל. דאָ ווען נישט העלפן קיין שום עקשנות. ווער עס איז הינקעדיק, ווער מיט אַ שטאַרקער טעמפּעראַטור. די שפּיטאָל־מאַנשאַפט האָט נישט געקאָנט באַדינען. איך מיט מיין צעשפּאָלטענע באַק בין אויך געבליבן אַ נישט־באַהאַנדלטער. די שטיק באַק הענגט מיר אַרונטער און בלוטיקט. פאַרפאַלן, נישטאָ קיין ברירה. קיין תירוץ איז ניטאָ. דו ביסט טאָקע קראַנק, אָבער פון שפּיטאָל אַ צעטל דאַרפסטו האָבן, אַנישט מוזטו גיין צו דער אַרבעט און ביי דער אַרבעט קראַפירן. און וועג דו וועגדסט דיך צום קאַפּאָ און באַקלאָגסט זיך, אַז דו ביסט קראַנק, קאָנסטו נאָך באַקומען אַ צולאָג אַ פּאָר גוטע „מעדיצינישע" שטעקנס אָדער אַ פּאָר שטויסן אין האָרצן, אַז דו פאַרשפּאַרסט שוין טראַכטן פון אַ דאָקטער אָדער אַ שפּיטאָל.

דאָס אַלץ וויסנדיק, האָב איך אויף מאָרגן, נאָכן אַפּיל, אינדערפרי, אַנשטאָט גיין אין דער אַרבעט־קאָמאַנדע, זיך געמאַכט אַ יום־טוב, אַרונטער אונטער די בלאָקן — 5־6־7 און דורך דער אַליי אַווּעק גלייך צום שפּיטאָל, בלאָק 28, ווייל איבער נאַכט איז מיין באַק געוואָרן אַ סך ערגער, כאָטש איך האָב מיר אַליין אַרומגעוואַשן מיט דער אייגענער השתנה, דאָס איז געווען אַ לאַגער־מעדיצין.

איך שטעל זיך אין דער ריי, וואָס האָט געציילט אַן ערך 100 מאַן. איך האָב געמיינט,אַז אַלע קראַנקע וואָס שטייען אין דער ריי האָבן גרינע צעטלען נאָר איך איינער בין אַ יום־טובדיקער, אַן אַ צעטל. אין דעם, ווי מיר שטייען אַזוי, גיבן אונדז אַ רינגל אַרום אַ 5 בלאָק־עלטסטע אינאיינעם מיטן לאַגער־קאַפּאָ און נאָך עטלעכע אויסוווּרפן. צווישן די בלאָק־עלטסטע האָט זיך אויך געפונען דער בלאָק־עלסטער פון 18טן בלאָק, פאַר ווּעלכן די קאַצעט־לייט האָבן גרעציטערט אימת־מות, ווייל ביי זיין בלאָק פלעגן דורכגעפירט ווערן אַלע מסחרים: אַ מעסערל פאַר אַ פּאָרציע, אָדער פאַר ווייניקער ברויט; ברויט פאַר טאַבאַק, סיגאַרעטן, אַ פּאָר שאָלעכצער פון קאַרטאָפל פאַר אַ פּאָר שטיקלעך אָפּפאַל פון פּאָפּיראָסן אאַז"וו. און ער פלעגט פּאַטשן און שלאָגן און — צוגעמען די „סחורה". אַזוי ווי אַלע קאַצעט־לייט האָבן אים געקאָנט פאַר אַזאַ ביטערן יונג, האָבן זיי אָנגעהויבן אונטערזוכן, און ווער עס האָט געהאַט אַ גרינעם צעטל פון שפּיטאָל, האָבן זיי געלאָזט שטיין אין דער ריי און די וואָס האָבן נישט געהאַט קיין צעטלען, האָט מען אַרויסגענומען פון דער ריי. אַזוי זענען מיר געווען אַן צעטלען אַ מאַן 30.

אַ קאַמאַנדע: „אייגטרעטן צו פינף! מאַרש, פאַרפלוכטע שוויינע! הונדע! — וואָלט איר ניכט אַרבייטן, קאָמט איהר אין דער הימעל־קאָמאַנדע און דאָן קאָמט איהר הראויס דורכן קאָמין!"

מיט מיר גייט צוזאַמען קדיש גאָלדבערג, ער טרעט מיט געשוואָלענע פיס. ער איז פון פרוזשענע. (ער איז געבליבן לעבן, נאָר איך וויס נישט ווו ער געפינט זיך).

*) קאַפּיטל פאַרעפנטלעכט אין „קענעדער אַדלער", מאָנטרעאל, קאַנאַדע.

— וואָס וועט זיין, בערעלע? מען פירט דאָך אונדז אין קרעמאַטאָריע אין בירקענאוי.

איך טרייסט אים:

— נישט געדאגהט, ביז צו די קרעמאַטאָריעס אין בירקענאוי האָבן מיר גאַנצע פיר קילאָמעטער און חוץ דעם דאַרפן מיר נאָך דורכגיין דעם אוישוויצער טויער.

אַזוי פלעג איך זיך תמיד שרעקן פאַרן אוישוויצער טויער און דאָ לייג איך אויף אים די האָפענונג אויף הילף. און די בלאָק־עלטסטע יאָגן אונטער און עטלעכע צווישן אונדז קאָנען נישט גיין אויף זייערע קראַנקע פיס. מיר פירן זיי אונטער די הענט.

צוגעקומען צום טויער האָט אַ בלאָק־עלטסטער געמאַלדן, אַז די „לויטע וויליען ניכט ארבייטן" און מען דאַרף זיי אָפּטראַנספּאָרטירן קיין בירקענאוי אין הימל־קאָמאַנדע. דער אונטער־שאַרפירער, וואָס האָט געהאַלטן וואַך, איז אַרויסגעקומען צו אונדז און האָט אונדז באַטראַכט, „הע, — זאָגט ער צו די בלאָק־עלטסטע — די לויטע קאָנען נאָך אַרבייטן" און טוט דערביי אַ געשריי צו זיי: „מיט וואָס פאַר איין רעכט מאַכען זיי אַליין אָרדנונג, אויף צו שיקען צו דער הימעל־קאָמאַנדע זענען מיר דאָ?" און ער האָט גלייך געשיקט נאָכן קאָפּאָ פון האָלץ־הויף.

דער קאָפּאָ איז געווען אַ ביסל אַ טויבלעכער, נאָר אַ רירעוודיקער. אַ חוץ עטלעכע, און צווישן זיי קדיש גאָלדבערג, זענען אַוועק אין שפּיטאָל און די רעשט, און אויך איך צווישן זיי, זענען אַוועק אויפן האָלץ־הויף אַרבעטן.

די אַרבעט אויפן האָלץ־הויף איז באַשטאַנען פון גאָרנישט טאָן. דאָ זיצט אַ קאָמפּאַניע פון אַ מאָן דרייסיק און זיי שניצן מיט מעסערס קלייניגקע העלצלעך און אַ צווייטע גרופּע לייגט צונויף די דאָזיקע העלצלעך און מאַכט דערפון קליינע בינטלעך. די דאָזיקע בינטלעך דינען אונטערצוצינדן ביים אינהייצן די שטייגקוילן. אַ טייל מענטשן זענען שטיקער האָלץ מיט טעמפּע זעגן; מען פאָרט מיט דער זעג הין און צוריק און דאָס שטיק האָלץ רירט זיך כמעט נישט פון אָרט. איינער פון די אַרבעטער, אַ מאָן אין די מיטעלע פערציקער, פרעגט מיך, וואָס איין יודע איך בין. אַ פּוילישער, ענטפער איך אים. מיר האָבן זיך דערקענט, אַז מיר זענען יידן, לויט די נומער־אָפּצייכענונגען וואָס מיר טראָגן. ער פרעגט מיך: וואָס איז דיין באַרוף פון צו הויזע? און איך ענטפער אים: אַ שוכפוצער. ער דערציילט מיר, אַז ער איז אַ ווינער באַווווסטער דאָקטער — ער האָט געהאַט אַן אייגענע קליניק און ער רימט זיך אויס פאַר מיר, אַז ביי זיי... אין ווין זענען קיין יידישע שוכפוצער נישט געווען.

איך גיב צו צו זיינע ריידן, אַז יידישע האָלץ־הקערס זענען אין ווין אויך נישט געווען און דער־פאַר זענען מיר אָבער איצט „דערהויבן געווארן" צו האָלצהעקערס און צו שוכפוצערס. אין קאַצעט ווייזט אויס איז קיין יחוס נישטאָ. עס האָט מיך פאַרדראָסן אויף דעם דאָזיקן יעקע, וואָס אָפּילו אין דער לאַגע וואָס מען האָט זיך איצט געפונען, האָט ער אויך באַטאָנט זיין דייטשישן יחוס... איך וואָלט אים נאָך שאַרפער געענטפערט, נאָר איך האָב אַ ביסל דערך־ארץ געהאַט פאַר זיין עלטער. איך האָב אים איבער־געלאָזט און געגאַנגען זוכן אַן אַנדערן „שותף" צו דער אַרבעט.

מיט דער אַרבעט אויפן האָלץ־הויף איז נישט צוגעגאַנגען אַזוי שטרענג. אַ סך האָבן זיך דאָרט אַרומגעדרייט און גלאַט גאָרנישט געטאָן. אַזוי אַרום־שפּאַצירנדיק, האָב איך אָנגעטראָפן אַ צווייטן וואָס האָט געהאַלטן אַ זעג אין האָנט און געווארט אויף אַ פּאַרטנער. איך בין צוגעגאַנגען צו אים און גע־נומען ציען די זעג און דערווייל מיט אים פאַרפירט אַ געשפּרעך. ער איז געווען אַ פּוילישער, איך ge־דענק שוין נישט פון וואָס פאַר אַ שטעטל. ער האָט געאַרבעט אויפן האָלץ־הויף פיר טעג. ער האָט שוואָלענע פיס. ער איז שוין געווען אין אַ שפּיטאָל און מען האָט אים געהייסן וואָס ווייניקער טרינקען און מער עסן און בשעתן שלאָפן, האַלטן די פיס העכער און דעם קאָפּ נידעריקער.

מיטן שלאָפן וואָלט ער זיך שוין אַן עצה־געגעבן נאָר ווי נעמט מען מער עסן? „מען זאָגט"... — הייבט ער אָן רעדן שטילער און בלייבט שטיל.

— וואָס זאָגט מען? ווייל איך שוין וויסן.

„דאָ אויפן האָלץ־הויף" — רעדט ער זייער שטיל, — „שיקט מען אַלץ שוואַכערע קאַצעט־לייט און וועט עס קלייבט זיך אָן שוין אַ גרויסע צאָל, טוט מען מיט אַמאָל, אינמיטן דער „אַרבעט" אַ שליס אָפּ דעם פלאָץ, עס פאַרפאַלן „עס־עס"־לייט מיט אוי־טאָס און מען פאַקט אַלעמען אַרויף און מען פירט זיי אָפּ אין די קרעמאַטאָריעס". ער פאַרטרויט מיר נאָך שטילער, אַז ער וויל פונדאָנען אַנטלויפן נאָר ווי קאָן ער דאָס באַווייזן, מיט אַזעלכע קראַנקע, גע־שוואָלענע פיס. מען האָט אים צוגעזאָגט, — זעצט ער פאָר זיין רעדן, — אַז מען וועט אים היינט צונעמען אין שפּיטאָל און אויסקורירן די געשווא־לענע פיס און עס וועט זיך אים אפשר איינגעבן אַרויסצודרייען פון קוימען.

דערהערנדיק דידאָזיקע געשיכטע איז מיר מיט־אַמאָל קלאָר געווארן פאַרוואָס די אַרבעט דאָ אויפן פלאָץ איז כמעט קיין אַרבעט נישט.

איך האָב באַשטימט, אַז מיר אין אָט־דער קאָמאַנ־

דע וועלן זיי מער שוין נישט אָנקוקן. מיר האָט זיך אַלץ געדוכט ביי דער אַרבעט אויפן האַלץ־הויף, אַז אָט קומען זיי מיט די אויטאָס נאָך אונדז. איין גע־דאַנק האָב איך נאָר: איך מוז איבערלעבן די בעס־טיע. ענדלעך האָט מיך דער בלאָק־עלטסטער באַ־מערקט און דערזען מיין צעשפּאָלטענע באַק מיט דער אָפענער וווּנד.

פון האַלץ־הויף האָב איך זיך אַרויסגעדרייט.

פון טויטן טאָל*)

(פֿאַרצייכענונגען פון אַ געווען „די־פּי“)

מיר געפינען זיך אין קאָנצענטראַציע־לאַגער גוזין נומער איינס, צווישן מייל פון צענטראַלן קאָנצענטראַ־ציע־לאַגער, מאַטהאָוזען.

אין דער לופט פילן מיר ווי עס שטייען אונדז פאָר אומגעווייניקע געשעענישן. מיר, די איבער־געבליבענע רעשטלעך, יעדער איינער מיט אן אַנ־דער פעלער און מחלה, נאָכן אומקום פון אונדזערע זעקס מיליאָן קדושים. דורך די פינף יאָר לייד און פּיין ביי די נאַצים, האָבן מיר קיין אַנדער וואָרט פון זיי נישט געהערט ווי נאָר: „יודע, מוזט קראַפּי־רען, און ווען דאָס קריג איז צו ענדע צוועלף, מאַ־כען מיר אייך פערטיג אום עלף“...

איצט, קיין „עס־עס“־לייט אין די לאַגערן זענען שוין מער נישטאָ זינט צוויי טעג, נאָר דייטשישע שוץ־פּאָליציי. זיי דרייען זיך אַרום אויף זייערע פּאָסטנס אַרום לאַגער, רויק און אַנטוישטע פון זיי־ער פּירערס זיגן.

שוין גאַנצע פיר טעג אַז קיין קאָמאַנדע איז נישט אַרויס צו דער אַרבעט. מען האַלט פאָר אונדז יעדן פאַרנאַכט אין אַלע בלאָקן רעפעראַטן, מען לערנט אונדז... מיר זאָלן זיך האַלטן רויק, נישט פראָווא־צירן. די פרייהייט קומט. די רעפערענטן זענען שוין נישט די בלוטדורשטיקע קאַפּאָס, אָדער די אָנגע־פרעסענע און באַזויפענע בלאָק־עלטסטע, נאָר לי־בעראַלע מענטשן, און מיר זענען שוין מער נישט קיין „פיגורן“, קיין „נומערן“, ווי מען פלעגט אונדז באַצייכענען פריער. עס הויבן זיך אָן ביי אונדז צו־ריק פאַרמירן מענטשלעכע געשטאַלטן.

בייטאָג. אויפן לאַגער רוישט ווי אין אַ קעסל. עס שאָפן זיך שוין פרייוויליקע, וואָס האַלטן צוביס־לעך אַרדענונג. מען זאָגט מוסר, מען רעדט צום געווינסן. עס איז טומלדיק און אינמיטן טומל דער־פיל איך זיך פלוצלינג אַ צופרידענער. ערשטנס צוליב די 10 פּאָפּיראָסן וואָס איך האָב געקראָגן מיט אַ פּאָר טעג צוריק, און פּאָר צווי פון זיי האָב איך באַקומען אַ ביסל זופ ביי אַן אַנדער קאָצעטניק און דריי פּאָפּיראָסן האָב איך אויסגעביטן אויף אַ פּעקעלע פאַרטריקנטע בורשעס. ברויט אויפן לאַ־גער איז געווען פון די געהויבענע זאָכן און מען האָט עס אַזוי גרינג נישט געקאָנט קריגן. האָט זיך מיר אויסגעדוכט, אַז מיט די פאַרטריקנטע בוריק־לעך וועל איך שטילן מיין הונגער.

די שיסעריי אַרום האָט אויפגעהערט, און ס'האָט זיך שטאַרק געוואָלט וועלן עלטער מיט אַ פּאָר שעה און זען ווי די פרייהייט וועט אָנקומען און ביים טויער וועט פלאַטערן אַ גרויסער פלאָג: צי מיט בלומען באָפּוצט, צי מיט בלוט באָפּלעקט — אָבי זי זאָל זיך שוין וויזן פאָר אונדזערע פאַרשמאַכטע בליקן.

די בלאָק־עלטסטע גייען נאָך אַרום אין שרייען, מאַכן פאַרשיידענע באַמערקונגען, אָבער אין זייער האַלטונג פילט זיך שוין אַ היפשע רעזיגנאַציע. עס פעלט זיי שוין די פאַרפירערישע קראָפט פון די „עס־עס“־לייט. די קאָפּאָס גייען אַרום אָן אַ שטאָך אַרבעט. נישט אינער פון זיי טראַכט: נישטאָ זיך אויף וואָס פאַנאַנדערפירן די געזונטע ידים, וואָס פון זייערע קלעפּ פלעגן די קאָצעטניקעס זייער אָפּט פאַלן וווי די פליגן. עס איז שוין מיטאָג־צייט. מען טיילט שוין אויס דאָס מיטאָג־עסן, אַ ביסל בעסער ווי פריער. נאָכן מיטאָג שמועסט מען אין אַלץ אַרום איז עפּעס אָנגעשפּאַנט, דערוואַרטנדיק...

אַ מישמאַש פון שפּראָכן: שפּאַניש, פראַנצויזיש רו־סיש, ייִדיש, פּויליש, גריכיש, איטאַליעניש, טשע־כאָסלאָוואָקיש. איינער פאַרטרויט מיר אַ סוד, אַז עס איז שוין דאָ געווען אויך אויפן לאַגער. פיר אַזיגער דערהערט זיך אַ געשריי איבערן גאַנצן לאַגער:

— אַפּעל! אַלע אַריינטרעטן צום אַפּעל!

***

איך געפין זיך אויפן בלאָק 6 אין אַ געמויערטער צוויי־שטאָקיקער געבויידע. 1.600 מאָן געפינען זיך דאָ און דער בלאָק־עלטסטער רעווועט נאָך אַלץ: „שנעל אַריינטרעטן! צו צען אין אַ ריי!“

די עטלעכע קראַנקע וואָס האָבן זיך דאָ געפונען, האָט מען אַרויסגעטראָגן און צוגעשפּאַרט צום וואָנט.

אין־דעם, ווי מיר שטעלן זיך צום אַפּעל, דער־זעען מיר ווי פון די ערשטע בלאָקן לויפן די קאָ־צעט־לייט צום טויער מיט הויכע הורא־געשרייען.

*) קאַפּיטל פֿאַרעפֿנטלעכט אין „קענעדער אַדלער“, מאָנטרעאל, קאַנאַדע.

מיר הייבן אָן לויפן. דער בלאָק־עלטסטער נעמט שרייען, מיר זאָלן שטיין אויף די ערטער, נאָר אייַ־דער וואָס־וועט ליגט ער שוין אויף דער ערד און אַלע זענען שוין בייַם טויער.

מיר האָבן נאָך אַלץ נישט געקאָנט באַגרייפן, וואָס דאָרט איז פאָרגעקומען: אַן אויפשטאַנד, אָדער די אַמעריקאַנער אַרמיי איז שוין אָנגעקומען?

בייטאָג האָבן מיר געהערט, אַז זי איז שוין נישט ווייט פון דאָנעז. איך האָב זיך אויך אַוועקגעשלעפּט מיט לאַנגזאַמע טריט צום טויער. איך הער מען שרייַט: די אַמעריקאַנער אַרמיי איז שוין דאָ! מיר זענען באַפרייטע!

איך טרעף זיך מיט חיים איזראַעל, וואָס איז גע־קומען מיט מיר צוזאַמען פון פרוזשענער געטאָ קיין אויישוויץ. מיר האָבן זיך צעקושט און פאַרנאַנדער־געווויינט. יאָ, מיר האָבן דערלעבט די פרייהייט, אָן אונדזערע אייגענע. די בלוט־דורשטיקע דייטשע מערדער האָבן זיי אומגעבראַכט.

מיר גייען מיט לאַנגזאַמע טריט צום טויער. כ׳בין זייער אָפּגעשוואַכט פון דעם מאַרש אין וועלכן די „עס־עס״־לייט האָבן אונדז געטריבן דריי וואָכן, פון ווינער נייַשטאט צוריק קיין מאַטהאָוזען. מיר זענען געגאַנגען אויסגעשעפּטע, כמעט אָן עסן. איצט הויב איך ערשט אָן פאַרשטיין פאַרוואָאָס זיי האָבן אונדז געהאַלטן אַזוי לאַנג אונטערוועגס: זייענדיק פאַרנו־מען מיט אונדז וואָס לענגער, האָבן זיי דערווייל אויסגעמיטן דעם פראָנט.

צוגעקומען צום טויער, דערזעען מיר אין דער הויך אויף דעם טורעם, שטייט אַן אַמעריקאַנער אָפּי־ציר, וואָס האָט ביי אונדז קאַצעטניקעס, אָן אונטער־שייד פון נאַציע, אויסגעזען ווי משיח אַליין. ביי זיין זייט שטייט דער נייער לאַגער־עלטסטער און דער־נעבן שטייען דייטשישע שוץ־פּאָליצייַ מיט מאַשין־געווער אין די הענט. מיר האָבן שוין אָבער געקוקט אויף זיי אָן שרעק.

אונטן, בייַם טויער, זענען געשטאַנען צוויי אַמע־ריקאַנער סאָלדאַטן, פאַרביי וועלכע די דייטשן זע־נען פאַרבייגעגאַנגען און זיי אויפֿרגעגעבן דאָס גע־ווער און באַלד זיך געשטעלט צוריק אין שורות. די אַמעריקאַנער סאָלדאַטן וואָרפן אַוועק דאָס גע־ווער אין הויפֿן. אויפן לאַגער גייען שוין אָרום אונדזעריקע מיט געווער אויף די פּלייצעס. עס פלאַ־טערן פאָנען — פויילישע, גריכישע, איטאַליענישע, טשעכאָסלאָוואָקישע, פאָנען פון פרייהייט, אַלע פאָ־נען, נאָר ניט קיין יידישע. ניט קיין וויִנדער, וואָס קיינער פון אונדז האָט נישט געזאָרגט וועגן דעם; מיר זענען אַלע געווען פאַרמאַטערט און אָפּגע־שוואָכט, אַז מיר האָבן קוים געקענט די פּיס שלעפּן, און דער טומל האָט געריישט ווי אין אַ קעסל.

***

דער לאַגער־עלטסטער רעדט און דערקלערט, אַז אַ דאַנק דער אַמעריקאַנער אַרמיי זענען מיר באַ־פרייט געוואָרן, און אַז יעדער איינער פון אונדז וואָס איז באַפרייט געוואָרן פון די מערדערישע הענט, וועט זיך צוריק אומקערן צו זיין מעגלעכער אָר־בעט, צו זיין פאַמיליע, צו זיין היים. אַלע, אַלע, וועלן זיך אומקערן...

אַלע — נאָר מיר יידן שטייען און ווייַנען: ווו האָבן מיר אַ היים? ווו האָבן מיר אַ פאַמיליע? מען האָט אונדזער שטאַם אויסגעריסן מיטן וואָרצל. יע־דער איינער פון אונדז וואָס איז לעבנגעבליבן, גע־פינט זיך דאָ איף דער וועלט צוליב אַ נס, אַ צו־פאַל. יעדער איינער מיט זיין באַזונדער נס, מיט זיין באַזונדער צופאַל...

דער לאַגער עלטסטער האָט געענדיקט רעדן און די דייטשע שוץ־אַרמיי האָט סאַלוטירט און אי־בערגעגעבן די אַמעריקאַנער סאָלדאַטן דאָס געווער, און געשטעלט זיך אין דער רייַ און דאָס האָט גע־הייסן, אַז זיי האָבן איבערגעגעבן דעם לאַגער מיט אונדז צו די אַמעריקאַנער. דער עולם רייסט אויף די טירן פון די „עס־עס״־וווינונגען, מען רייסט אויף דעם פלויט וואָס אָרום לאַגער. עס העלפן נישט די רייַד פון די אויפגעקלערטע צווישן אונדז. די איבער־ראָשונג פון דער פרייהייט האָט געווירקט ווי פייער אויף אייל. אָט שטייט אַ גרופּע און הרגעט אַ פּאָר פערד וואָס זיי האָבן באַקומען פון ערגעץ, אַ צווייטע גרופּע טראָגט קראָליקעס פון די „עס־עס״־שטאַלן צום קאָכן און אין אַ זייט שטייט אַ רוס, אין איין האָנט האַלט ער אַ לעבל ברויט, אין דער צווייטער אַ פּעקל מאַרגאַרין — אַ ביס פון איין האָנט דאָס ברויט, פון דער צווייטער די מאַרגאַרין. מיט וואָס פאָר אַ ווילדן הונגער! און דערצו שרייט ער נאָך, אַז ווער עס האָט ציגאַרעטלעך, זאָל צוקומען צו אים, וועט באַקומען פאָר זיי ברויט. אַ סך הונגערי־קע שטייען פונווייטנס אין שלינגען דאָס שפּייַכץ.

איך האָב יענעם אָונט געקראָגן אַ האַלב פעלכל פון אַ קראָליק. האָב אָפּגעברענט דערפון די האָר און אויפגעגעסן אַ פּאָר שטיקלעך פון דעם. איינער פון ווייטן רייסט דאָס עסן. אַ גאַנצע נאַכט האָט זיך געטומלט, געליאַרעמט. אויף דעם שאָסיי איז גע־גאַנגען אַ זיגעריש אַמעריקאַנער אַרמיי. אונדזערע באַפרייטע זענען געשטאַנען אויפן וועג און גע־בעטלט ביי די אַמעריקאַנער. די אַמעריקאַנער מילי־טער־לייט זענען גוט, זיי וואָרפן גאַנצע פּעק מיט סיגאַרעטן, עסן, שאָקאָלאַד.

אויף מאָרגן זענען געווען אַ סך קראַנקע און געשטאַרבענע. עס האָט זיי פאַרשאַט דאָס צופיל איבערעסן זיך.

איטשע סעלעצקי

פֿרוושענע אָן יִידן...

1945 — איך קום אָן אויף אַ קאַמיאָן פון לינע־ווע, צום זעלביקן אָרט פון וואַנען איך האָב געקוקט אויף מיין היימשטאָט פֿרוושענע וועג איך האָב איר פֿאַרלאָזן מיט יאָרן צוריק. פון דער וויטנס זע איך קרוצעלס מיל מיטן טאַרטאַק, די הויכע קוימענס; און הייזער... ווייט איינע פון די אַנדערע. פון וואַנען האָבן זיך געשאַפֿן די דאָזיקע בלויזן, די ליידיקע ערטער? וווּ איז אַהינגעקומען די סעלצער גאַס (פֿאַר די פּוילישע געהייסן דאָמבראָווסקיגאָ)? וווּ זענען די ביימער פון ביידע זייטן טראָטואָר?

און אָט קום איך צו צום טייך, לעבן טאָקער. דער גרויסער בריק מיט די הויכע פֿאָרענטשעס איז פֿאַר־שוווּנדן, זיין אָרט האָט פֿאַרנומען אַ צייטווייליקער אַריבערפֿאָר צוזאַמענגעקלאַפּט פון ברעטער, אַ כמו־בריק, וואָס ליגט כמעט אויפן וואַסער.

מיר קומען צו צום קלויסטער, ביי די ראַד־קראָמען. אַלע הייזער זענען פֿאַרשוווּנדן, צוזאַמען מיט זייערע פונדאַמענטן. אַלץ אַרום איז פֿאַרוואָקסן מיט ווילדגראָז און הויכע דערנער...

מיט גרויסע שוועריקייטן האָב איך געפונען דאָס אָרט פון אונדזער געסל, די צמענטאַרנע; נישט גרינג איז מיר אָנגעקומען צו דערקענען דעם פּלאַץ פון אונדזער הויז. אַ דאַנק די גריבער פון די קעלערס פון שרה גלאָצערס הויז און אונדזער קעלער האָב איך עס דערקענט.

שטיי איך ביים ראַד־קראָמען... ער איז געבליבן גאַנץ. דער ראַד־קראָמען איז געווען אַ צירונג פון שטעטל מיט זיין געבוי, מיט זיינע קאָלומנעס. איצט שטייט ער ווי אַן אָבל נאָך זיינע קרעמער, נאָך די יידן וואָס האָבן דאָרטן געהאַט זייערע געשעפטן, די קאָלומנעס צעפאַלן זיך, אָפּגעריסענע שטיקער פון טינק, אַזוי ווי קריעה־ריסן פון אבלים. דער וויסער קאָליר, וואָס האָט באַלויכטן דעם שטאָט־צענטער איז באַדעקט מיט שוואַרצע פלעקן, אָפּגע־קראָכן, ווי ער וואָלט געטרויערט נאָך זיינע אויסגע־שאָטענע באַלעבאַטים... היינט זענען דאָ מיליטע־רישע מאַגאַזינען...

און אָט איז דער „וויסער מויער" די געבוידע פון דער „תּרבות"־גימנאַזיע און „תּרבות"־שולע. דאָ אין דעם דאָזיקן מקום־תּורה, וווּ די יידישע יוגנט האָט געלערנט און פֿאַרבראַכט ווינען סאָלדאַטן, סאָווע־טישע זעלנער. פון די פענצטער קוקן אַרויס סאָלדאַטסקע בעטלעך.

מיטן קאַמיאָן פֿאָר איך צום „בית־יעקב"־בית־המדרש. אַרום אים זענען געבליבן פיל הייזער; אפשר וועל איך דאָרטן טרעפן יידן... ער שטייט גאַנץ דער „בית־יעקב", אָבער די קינדער יעקבס זענען נישטאָ... פון די געוועזענע 9 בתי־תּפילות איז ער דער אייניקער וואָס איז געבליבן, נישט באַשעדיקט כמעט. איך גיי אַרײַן אינעווייניק. עס איז גאַנץ דער ארון־קודש; עס זענען גאַנץ די וויי־בער־שטיבלעך אויבן. די באַלשעוויקעס האָבן אים פֿאַרוואַנדלט אין אַן עלעקטריש סטאַנציע... איך הער דאָס קלאַפּן פון די מאָטאָרן, דעם געוויש פון די מאַשינען... אפשר איז דאָס דער געזאַנג פון די מתּפּללים, זיי שטעלן זיך פֿאַר מיר פֿאָר די הונ־דערטער און הונדערטער, וואָס האָבן דאָ אויסגע־גאָסן זייערע תּפילות... אָבער איך קום צוריק צו דער ווירקלעכקייט — זיי זענען נישטאָ... מען האָט דעם אייניקן זכרון, דעם יידישן מקום־קדוש פשוט געשענדעט...

קום איך צום מאַרקפּלאַץ. נישטאָ די יידישע ביידלעך און סטראַגאַנעס; נישטאָ קיין זכר פון זיי — אַ ליידיק גרויס פעלד. די יידישע בוידלעך קען מען געפינען אויף די הויפן און גערטנער פון די פּויערים; הינער־שטייגן און שטעלכלעך האָבן זיי דערפון געמאַכט.

גיי איך צו דער יאַטקע־גאַס און שול־הויף... גע־ווען אַזוי מיט ברוך, אַן אַ סדר אַן אַ טאָלק. מען זעט נאָר די געבליבענע באַד.

אויף דער פֿאַטשטאָוועטער גאַס פעלן אַ סך טיילן פון די שיינע יידישע הייזער, דער גרעסטער טייל איז גאַנץ, אָבער נישטאָ דאָרטן די פּריערדיקע באַלע־באַטים — נייע „יורשים" האָבן זיך אָפּגערופן...

דער גרעסטער טייל פון קאָברינער גאַס איז פֿאַר־

שוווּנדן, עס איז אויך אָפּגעווישט געווָארן די י. ל. פּרץ־שול.

די פֿאָוויאַטאָוע שטאָט, די קריין־שטאָט פּרוזשע־נע איז דעגראַדירט געווָארן צו אַ דאָרף — צו אַ סעלאָ...

***

זעקס חדשים בין איך געווען אין פּרוזשענע. זעקס פּיינלעכע קאָשמאַר־חדשים. אויף יעדן אָרט ווו איך האָב פֿאַרבייגעגאַנגען האָב איך געזען די פּריערדיקע באַלעבאַטים; איך האָב געזען די איינ־ווינער פון די פּריערדיקע הייזער — לעבעדיקע זענען זיי געשטאַנען פֿאַר מיינע אויגן... אומעטום האָבן זיי מיר באַגלייט.

אונדזערע גויאישע שכנים האָבן זיך צוגעווויזט צו „פּרוזשענע אָן יידן" — עס איז פֿאַרווירקלעכט געווָארן זייער חלום פון לאַנג... אָפּגעירשנט די זשידעס.

זענען זיי דאָך אין משך פון דורות געווען אונ־דזערע פּריינט; יעדער פון זיי האָט דאָך געהאַט „זיין" יידִ, אָן וועלכן ער האָט נישט געקענט אויס־קומען; צי פּעלט זיי נישט דער יידִ, צו וועמען זיי פּלעגן קומען זיך אַראָפּרעדן פון הארצן; אויסגיסן פֿאַר אים, אָן מורא, זייער צער און צאָרן, זייער גאַנצע אומצופֿרידנקייט, זייער קעגנערשאַפט צו די אומרעכטן אוּן עוולות פון די הערשערס?...

גייסט איבער פּרוזשענע און גלייבסט זיך נישט:

— דאָס איז עס די שטאָט פּרוזשענע? ווו זענען די וואָכעדיקע יידן, וואָס האָבן געהאַנדלט־געווַאַנ־דלט... נישטאָ קיין מערק, נישטאָ קיין קונים, נישטאָ קיין פֿאַרקויפערס. יאָ, איך זע די היינטיקע „מאַרק־טעג" — אָך און ווייַ צו זיי. איך שטיי אין אַזאַ מאָנטיק אָדער דאָגערשטיק און קוק זיך צו צו דעם פֿאַריתומטן „מסחר" — אָן יידן, אָן יידישן ברען. מען קלאַפּט נישט אין די הענט ביים קויפן אָדער בייטן פּערד. נישטאָ שוין מער די דאָזיקע פּריילעכע פּערד־סוחרים; נישטאָ אויך די הערינג־פֿאַרקויפערס — 2 פֿאַר פּופּצן גראָשן; נישטאָ די געבעקס־פֿאַרקויפערינס, וואָס פלעגן אויסרופן און אויסרימען זייער סחורה; פֿאַרשוווּנדן די טאַנדעט־ניקעס מיט זייערע אָנציגער, זייערע שטיוול, זייערע היטלען. שטיל רויק, אומעטיק — אַ בית־עולם ניט קיין מאַרק.

פֿאַרשוווּנדן אויך די יום־טובדיקע יידן. ווו זענען זיי די פֿאַרהאַרעוועטע יידן, וואָס האָבן ערב־שבת באַקומען אַ גאָר אַנדערן, אַ נשמה־יתירהדיקן אויס־זען. נישטאָ די מחנות צעיאַכמערטע יוגנט — זייערע שפּאַציר־ן, זייערע דיסקוסיעס, זייערע געזאַנגען... אַ טויטע וואָכעדיקע שטילקייט איז דאָ שטענדיק. פּוסט און ווייסט די פֿאַטשטאָוע־גאַסן, די יידישע שפּאַציר־גאַסן. פֿאַרלאָזן, פֿאַראָבלט. פון צייט צו צייט רייסט זיך דורך אַ מיליטעריש־שאָגן, אָדער עס גייט פֿאַרבי אַ רויטאַרמייער.

פּרייטיק פֿאַרנאַכט אויפן שול־הויף... נישטאָ די יידן וואָס איילן זיך אין שול אַריין, יעדער אין זיין בית־המדרש. נישטאָ מער דער קלאַנג פון לכו־נרננה... מען זעט נישט די פּלעמלעך פון די שבת־ליכט, אין וועלכע גאַנץ שטאָט איז געווען איינגע־טונקט... אויפן שול־הויף מאַרשירן איצט ראָטעס רויטאַרמייער, זיי גייען אין באָד אַריין...

די לאַנגע סעלצער־גאַס. בייַדע בית־עולמס. דער נייַער און דער אַלטער, זענען צוזאַמענגעגאַסן, עס זענען פֿאַרשוווּנדן די צוימען. די פֿלויטן וואָס האָבן אָפּגעטיילט דעם טויט פון לעבן זענען צעשטערט געווָארן — איז טאָקע טויט און חורבן אומעטום.

גאַנץ סעלצער גאַס און אַרומיקע געסלעך איין גרויסער בית־הקברות. פון בית־עולם זענען פֿאַר־שוווּנדן אַלע ביימער, וואָס האָבן דעם הייליקן אָרט צוגעגעבן אַ קדושה־שטימונג. אַ גרויסע צאָל מצבות ליגן איבערגעקערט, צעבראָכענע, געשענדעטע. אויפן בית־עולם און אַרום אים זענען פֿאַראַן שוץ־גראָבנס. קיין שלאָכטן זענען דאָ נישט פֿאָרגעקומען, טאָ ווער האָט עס צעגראָבן און געשענדעט דעם מקום־קדוש?

פּילט זיך דאָס ביסל שארית־הפּליטה אין דער חרובער פּרוזשענע שטאַרק עלנט, דערשלאָגן, צע־בראָכן. טוליען זיך אין אַ פֿאַר הייזער איינער נעבן צוויי־טן. ווער עס אַרבעט ביי זיין פֿאַך, ווער ווי אַנ־געשטעלטער ביי דער אָרטיקער מאַכט. אַן אומעט, אַ פֿאַרצווייפלונג ליגט אויף יעדן. וואָס טאָן וויי־טער, ווי אָנהייבן אַ ניי לעבן? מיט וועמען? אַז אַרום איז אַ ים פון שנאה, אַז פון יעדן ווינקל טרעטן אַרויס די גרויל־סצענעס פון די אַכזריותן, אַז דו פּילסט כסדר די געפּיניקטע גייסטער פון די נאָ־ענטסטע.

און אונדזערע „שכנים" — אין זייערע גוטינקע ריידעלעך פּילט מען די פֿאַלשקייט, דעם ציניזם. זיי האָבן עצות פֿאַר אונדז — פֿאָרט קיין אַמעריקע צו אייערע ברידער. זיי ווייַזן אַרויס „מיטגעפּיל". דעם אמתן זין פון זייער גוטסקייט וויַיסן מיר — זיי ווילן זיך באַפרייַען פון אָפּצוגעבן דעם חוב, דאָס אָנגערויבטע יידיש גוטס. זיי ווילן בלייבן די יורשים פון דאָס לעצטע ביסל וואָס איז געבליבן. אויף יעדער שטוב זייערער וואָלט מען געדאַרפט אָנ־שרייבן די ווערטער: רצחתם וגם ירשתם!

בלייבן איז פּרוזשענע מיינט פֿאַר אַ יידן אַ גאַנצן לעבן זיך פּילן אין אבלות, אַ לעבן אַ גאַנצן אַרום־געריגלט מיט שונאים, וואָס לויערן אויף אים.

1945 — פֿאַרמאַכט די אויגן, אָט נישט לאַנג געווועזן אַ לעבן. פֿאַרטיפּסט זיך אין דעם אַמאָל,

וואָס איז גאָר פּריש — טאַקע נעכטן געווען. וואַכטס אויף פון דאָזיקן חלום און זעסט דעם טרויעריקן סך־הכל און עס פאַלט אַרויף די מרה־שחורה, וואָס, ווי אַזוי צו לעבן אויפן דאָזיקן בית־הקברות?

רייסט זיך יעדער וואָס ווייטער, וואָס ווייטער פון דאָזיקן בלוטיקן טאָל. קומען טייל אויף גאָר קורץ, קוקן זיך אום אין נעמען זוכן וועגן אַוועק פון דאָרטן.

און עס חזרן זיך איבער די וועלטער פון דעם גרויסן איכה־קלאָג:

איכה ישבה בדד העיר רבתי עם — היתה כאלמנה...

פאַרעלנט, ביזסטו אונדזער טייער, אונדזער לעבעדיק, אונדזער פול־יידיש פרוזשענע, געווארן ווי אַן אלמנה, פאַרצוקט, פאַראומערט, פאַרטרויערט, פאַרלאָזן...

חיים בערקמאַן

פאַרשניטענער לעבן

(דערינערונגען)

לויטער איז געווען דער הימל, אַ רויקע זומער־דיקע נאַכט איז אויסגעשפרייט איבער פרוזשענע. עס טראָגן זיך ריחות פון אַרומיקע פעלדער, און בלאַנקע שטערן שימערירן איבער דער איינגעשלאָפענער שטאָט. שטיל און שיין זענען די נעכט אין פאַלעסיע, די לויטערע יוני־נעכט, מיט זומער־דופטן און לייכטן געריש פון בלעטער.

אָבער אין יענער נאַכט האָט מען אין געריש פון בלעטער דערהערט אַ צווייטן, פרעמדן געריש. צו־ערשט לייכט ווי פון אַ גאָר ווייט, און שפּעטער אַלץ שטאַרקער, האָט ער מיט זיין שטאָלענעם ברומען פאַרשלונגען אַלע קלאַנגען אַרום. אַ האַרטער קלאַנג פון רוישנדיקע מאַטאָרן האָט זיך צעטראָגן איבער דער שלאָפנדיקער שטאָט. און אין אַ קורצער ווייל אַרום האָבן זיך דערהערט אויפרייסן ערגעץ אויפן ראַנד פון שטאָט.

לאַנגזאַם האָט פרוזשענע דערוואַכט. מענטשן האָבן געפרוווט דערגיין — וואָס האָט פאַסירט? אָבער קיינער ווייס נישט.

קראַנקע אין זייערע שפּיטאָל־כאַלאַטן האָבן זיך באַוויזן אויף די גאַסן, זיי זענען צעשראָקן; ערגעץ איז געגנט פון שפּיטאָל פאַלן באַמבעס — אָבער וואָס און ווער, ווייס קיינער נישט.

און פלוצלינג האָט זיך צעטראָגן דאָס וואָרט: קריג!

אַ רויטע אויפגייענדיקע זון האָט באַלויכטן די הויך אין הימל שוועבנדיקע ווייסע שטאַלענע פויגלען מיט שוואַרצע קרייצן אויף די פליגלען. זיי טראָגן מיט זיך פאַרניכטונג און אומקום פאַר טויזנטער מענטשן, וועלכע האָבן נאָך נישט קיין באַגריף וואָס עס קומט אייגנטלעך פאָר.

די ערשטע מאַמענטן פון קריג. ווי אַזוי אייגנט־לעך האָט דאָס פאַסירט? ערשט נעכטן איז נאָך גע־ווען רויק. און היינט? און מאָרגן? בלייענע שווער־קייט לייגט זיך אויפן געמיט: וואָס וועט אונדז ברענגען די צוקונפט?

עס רוישן אין די גאַסן מאַטאָרן פון אויטאָס באַ־לאָדענע מיט צוריקצינדיקע טיילן פון דער רוסי־שער אַרמיי, אויטאָס מיט ציווילע מענטשן, אויטאָס מיט קינדער, — אַלץ ציט אין דער ריכטונג פון מזרח. אין פאַנישער אומאָרדענונג פאַרלאָזן די רוסן פרוזשענע, די שטאָט בלייבט שוצלאָז און ווי אויס־געשטאָרבן, וואָרטנדיק מיט פאַרטייעטער שרעק אויף די באַזיגערס פון אייראָפּע, וועלכע דאַרפן אַ ליאַדע מינוט אַריין אין שטאָט.

זיי זענען נאָך נישטאָ, די ברוינע האָקנקרייצלער, אָבער דער שרעקלעכער „רום" זייערער, דער רום פון מערדער גייט פאַרויס, און מיר אין שטאָט שפּירן אים שוין.

די לעצטע אויטאָס — אָפּגעשטאַנענע פון גרויסן ריקצוג — פאָרן דורך דער שטאָט.

דריי פרוזשענער יונגעלייט וועלכע זענען נאָך נישט לאַנג צוזאַמען געזעסן אויף דער שול־באַנק, דעצידירן זיך — אין אַ רוסישער מיליטעריישער אויטאָ נעמט זיי מיט צוזאַמען מיט סאָלדאַטן און ציווילע, זיי טראָגן זיך אויף מזרח, אין ווייטן אום־באַקאַנטן רוסלאַנד, אין דער אומבאַקאַנטער צוקונפט.

מיט יעדער מינוט דערווייטערט זיך די שטאָט. אַ נאָגנדיקע בענקשאַפט און אַ געדאַנק: וועך ווייס צי וועט מען נאָך אַמאָל זען די היים, ווו מען האָט גלאָזן די נאָענטסטע? וועך ווייס, וואָס די צוקונפט וועט ברענגען? — אָבער צוריק איז צו שפּעט. און

אומגעבראַכט ווערן אָן אַ פאַרוואָס דורך די ברוינע מערדערס — דאָס איז דאָך אומזין...

עס רוישט דער מאַטאָר, און פרוחשענע ווערט אַלץ ווייטער אין ווייטער, בלויז אַ רויטער פּאַס אויפן האָריזאָנט באַצייכנט דאָס אָרט פון דער שטאָט — דאָס ברענענדיקע מאַטעריאַל־רעזערוון אויפן אַראַ־דראָם.

דער געווירבל פון קריג האָט אויף די וועגן פון ווייסרוסלאַנד אַרויסגעטריבן טויזנטער מענטשן, טייל אין אוניפאָרמען אין טייל האַלב־נאַקעטע, וועלכע זענען אין פּאַנישער שרעק געלאָפן פון שונא. אין אַלע — אויף מזרח, אין דער ריכטונג פון אומענדלעכן רוסלאַנד.

***

לאַנגע חדשים ציען זיך...

אַ פאַרשנייטער רוסישער סטעפּ, דער לינקער ברעג פון וואָלגאַ, אַ הויכער, אַ שווייגנדיקער, באַצויגן מיטן שפּינוועבס פון דראָט־פאַרצוימונגען.

צום רעכטן ברעג איז בלויז עטלעכע צענדליק מעטער. אָבער דאָרטן זענען די דייטשן, און הינטער יענעם ברעג ליגט אַ צעטראָטענע, אַ געשענדעטע ערד, בלויז חורבות זענען דאָרט, שרעקלעכע ווונדן פון קריג. ווי בלוט־פלעקן שוואַרצלען זיך אין דער שנייאיקער ווייטקייט — די פאַרברענטע דערפער.

דאָ איז די ערד אַ קאָלטע, אַ פרעמדע און ערגעץ ווייט־ווייט אין מערב, דאָרט ווו עס ענדיקן זיך די פאַרשנייטע פראָסטיקע סטעפּעס, ליגט אַ צעטראָטענע אונדזער אַלטע היים. ערגעץ ווייט אין די בלאָטעס פון פאָלעסיע ליגט פרוחשענע. דאָס זעט אויס ווי אַ חלום — איז דאָס מעגלעך, אַז פרוזשענע האָט גליקלעך אויסגעמיטן דעם פאַרניכטונג פון קריג? אָבער אַרום אין שנייאיקן סטעפּ ליגן בלויז פאַרברענטע דערפער, און אַ ווינטערדיקע זון באַלייכט די ברעגן וועלכע זענען פאַרצוימן מיט שפּינוועבס פון דראָטן.

נאָך עטלעכע חדשים גייען אַריבער. דער פראָנט רוקט זיך איצט אויף מערב. אַרום זענען בלויז חורבות, פאַרברענטע שטעט און דערפער. און מחנות דייטשע קריגס־געפאַנגענע ציען אויף מזרח. זיי זענען נעבעכדיק, די זיגער פון נעכטן, זיי זענען נעבעכדיק לויט זייער אויסזען און באַנעמען, פאַרפראַנענע און שמוציקע ציען זיי אין לאַנגע רייען אויף מזרח.

ווו איז דער שטאָלץ פון די באַזיגערס פון אייראָפּע? ווו איז די זעלבסטזיכערקייט פון די מערדער פון פרויען און קינדער? זיי גייען מיט אַראָפּגעלאָזטע קעפּ, מיט פאַרפרוירענע פיס, וועלכע שלעפּן זיך קוים אין טיפן שניי. פאַר זיי איז דער קריג פאַרענדיקט. אָבער אין מערב זענען זיי נאָך האָפּערדיק, זיי פאַרטיידיקן זיך מיט פאַרבייסנקייט פון אַ פאַרברענטער, וועלכער וויל וואָס פאַר אַ שטראָף עס דערוואַרט אים.

***

עס זענען אַדורך יאָרן...

דער צוג האַלט אין לינעווע בלויז אַ פּאָר סעקונדן, און ער איז שוין אַוועק ווייטער. אַ מיליטעריש מאַשין ברענגט די עטלעכע אַראָפּגעשטיגענע מיליטער־לייט קיין פרוחשענע. די אָנגעקומענע זענען אַלץ מענטשן וועלכע זענען דאָס ערשטע מאָל די שטאָט. פאַר זיי איז גלייכגילטיק, וואָס די שמאָלע אייזנבאַן וועלכע פירט אין שטאָט איז פאַרניכטעט, און וואָס אין לינעווע זעט מען נישט קיין איין יידן.

אָבער צווישן זיי איז אויך דאָ אייַנער אַ פרוזשענער, וועלכער קערט זיך אום אַהיים נאָך שווערע יאָרן פון קריג.

ווי שרעקלעך איז דאָס קומען אַהיים, און נישט דערקענען די אייגענע שטאָט! ווי גרויזאַם איז עס — אין דער אייגענער שטאָט זיך פילן ווי אַ פרעמדער, און אויף די גאַסן פון דער פאַרברענטער פרוזשענע נישט טרעפן קיין איין יידן! פאַרברענט איז די שטאָט און פאַרניכטעט זענען די יידן!... אַ שרעקלעכער ווייטיק פאַרקלעמט דאָס האַרץ און עס ווילט זיך שרייען, לויפן איבער די גאַסן און שרייען מאָנען ביי גאָט, אויב ער איז דאָ — וואָס האָבן די פאַרברעכערס געמאַכט מיט פרוזשענע? מיט אירע יידן? ווו זענען די אַלטע לייט און קינדער? נאָר אַ טויטע שטילקייט הערשט אויף די גאַסן פון דער חרובער שטאָט. און דער הימל הענגט אַ פאַרכמורעטער און שווייגט...

יוסף באַבמאַן

פֿרוושענע אוּן די אומגענט נאָכן חורבן

די ערשטע ידיעות וועגן דער שוידערלעכער טראַגעדיע פון די יידן אין פרוזשענע זענען צו מיר דערגאַנגען אין יאָר 1944, וועו איך בין געווען אין ריסלאַנד, וווּ איך בין געלעגן אויף דעם קראַנקנבעט אַ פאַרוווּנדעטער אויפן רוסישן פראָנט.

פון דעם טאָג אָן וועו איך האָב זיך צעשיידט מיט מיין היימשטאָט פרוזשענע, האָב איך נישט געקענט קיין מנוחה. אַ שטענדיקער ציטער האָט מיך אַרומגענומען וועגן דעם גורל פון מיינע טייערע אוּן ליבע פרוזשענער; וועגן גורל פון מיין געליבט היימשטעטל; וועגן די הייליקע נשמות פון די פרוזשענער יידן. צי לעבט איר נאָך? צי איז ביי אייך געבליבן כוחות צו קעמפֿן פאַר אייער עקזיסטענץ? ווי האַלט איר אוּ אין אין אייער גראַנגל מיטן שוידערלעכן גערמאַניש שונא, דאָס זענען געווען פראָגעס, וואָס איך פלעג זיך שטעלן אָן אויפהער.

בילדער פון טויט אוּן לעבן האָבן פאַרבייגעשוועבט אין מיינע רעיונות...

וועו די מלחמה האָט זיך פאַרענדיקט אוּן פרוזשענע מיט דער סביבה האָבן זיך באַפרייט פון די דייטשע הענט, האָב איך אָנגעהויבן, מיט די לעצטע כוחות מיינע, זיך צו דערנענטערן צו די גרענעצן פון ווייסרוסלאַנד, כדי מיט די אייגענע אויגן צו זען, וואָס הערט זיך עפּעס ביי מיינע ברידער אוּן שוועסטער אין פרוזשענע.

דעם 8טן יוני 1945 האָב איך זיך אַריינגעזעצט אין דער מאָסקווער באַן אין דער ריכטונג, וואָס פירט קיין פרוזשענע.

איך בין דורכגעפֿאָרן די חרובע אוּן צעשטערטע שטעט: סמאָלענסק, באָריסאָוו אוּן מינסק. ערטער וואָס פאַר דער מלחמה זענען זיי געווען באַוווינט פון יידן — איצט זענען עס געווען נאָר חורבות; בערג מיט ברוך, אָנגעווארפענע שטיינער, אייזנברוך...

מינסק! פאַר דער מלחמה איז דאָס געווען אַן עיר ואם פון די ווייסרוסישע יידן, וואָס האָבן דאָרט אַנטוויקלט די פּראָדוקציע אוּן אינדוסטריע — איצט איז די דאָזיקע שטאָט איין גרויסער מדבר, נישטאָ קיין באַווענונג, נישט דער שטאָטגעריש, אַ טויט־שטילקייט שוועבט איבער דער דאָזיקער חרובער שטאָט.

איך בין אַרויס אין וואָקזאַל. איך טרעף דאָרט אַ טייל יידן אין מיליטעריש קלייַדונג אוּן אויך אַביסל ציווילע. איך גיי דורך מיט איינעם פון זיי דורך דער שטאָט אוּן עס אַנטפלעקט זיך פאַר מיר די טראַגעדיע פון די מינסקער יידן אויף אַ שטח פון עטלעכע הונדערט מעטער. דאָ זענען עס אין בריידער־קברים באַגראָבן הונדערטער טויזנטער יידן. אַהער, צו די דאָזיקע געמיינזאַמע גריבער זענען געבראַכט געוואָרן די יידן נישט נאָר פון מינסק, נאָר אויך פון אַרום באַראַנאָוויטש אוּן אויך „טראַנספֿאָרטן" פון דייטשלאַנד. די ערשטע זענען דאָ אויסגעהרגעט געוואָרן די מינסקער יידן, גלייך ווי די שטאָט איז פאַרנומען געוואָרן דורך די דייטשן.

שווער צו שילדערן דאָס שוידערלעכע בילד פון די יידן וואָס זענען דאָ באַגראָבן געוואָרן לעבעדיקערהייט. די ערד האָט זיך געהויבן פון דעם בלוטיקן שטראָם... דער געיאָמער פון די פרויען אוּן קינדער וועלכע זענען צעשאָסן געוואָרן פון אויטאָמאַטישן געווער...

איך פאַרלאָז מינסק, כדי זיך דערשלאָגן צו דער לעצטער סטאַנציע פון דער געוועזענער סאָוועטישער וויסרוסלאַנד — סלוצק. דעם 17טן יוני 1945 שנייד איך דורך די געוועזענע גרענעץ־ליניע פון אונדזער (פוילישער) וויסרוסלאַנד. זיבן אַזייגער פרי קום איך אָן אין באַראַנאָוויטש.

אַ המון מיט מענטשן, מיט געפּעק, יאָגן זיך. איך באַמי זיך צו געפינען כאָטש איין יוד — אומזיסט! נישטאָ קיין איין אייניציקער יוד! איך האָב נישט קיינעם ביי וועמען צו פרעגן וועגן דעם גורל פון די באַראַנאָוויטשער יידן. די פאַסאַזשירן וענען פויערים, דאָרפסלייט, מיליטערלייט, אַלץ קריסטלעכע פּנימער — נישטאָ קיין איין יידיש פּנים אין וואָקזאַל.

איך קום צוריק אין צוג, אין האַרצן דריקט דער ווייטיק וועגן דעם גורל פון די יידישע שטעט אוּן

שטעטלעך וואָס זענען חרוב געוואָרן צוזאַמען מיט זייערע יידן.

איך פֿאַרבינד אַ שמועס מיטן פירער פון מיין וואַגאַן, אַ וווייסרוס, וואָס אַרבעט אויף דעם דאָזיקן אייזנבאַן־אָפּשניט מינסק־בריסק. איך וויל פון אים זיך דערווייסן פֿרטים וועגן דער טראַגעדיע וואָס שפּיגלט זיך אָפּ אין דער דאָזיקער בלוטיקער ווירקלעכקייט. איך פֿרעג אים: וווּ זענען די באַראַנאָוויטשער יידן? דער קריסט הייבט אָן צו דערציילן וועגן די פֿיינען און דעם אומקום פון די באַראַנאָוויטשער יידן. און ער זאָגט מיר: אָט באַלד וועלן מיר קומען צו אַ סטאַנציע, איר נאָמען איז בראַנאַ גורא, עס איז אַ סטאַנציע פֿאַר קאַרטוז־בערעזע, דאָרטן זענען באַגראָבן הונדערטער טויזנטער יידן!

דער צוג האָט זיך טאַקע אָפּגעשטעלט ביי בראַנאַ־גורא. איך גיי אַראָפּ צוזאַמען מיט מיין וואַגאַן־פירער און ער פירט מיך צו אַן ערך הונדערט מעטער פון דער סטאַנציע, צו אַ בערגל אין מיטן וואַלד. צום דאָזיקן בערגל פלעגט מען צופירן וואַגאַנוועניי יידן: פרויען, זקנים, קינדער, פון באַראַנאָוויטש, בערעזע, זעלווע, סלאָנים. דאָ זענען זיי אויסגעמאַרדעט געוואָרן און זענען אַרײַנגעוואָרפן געוואָרן אין די צוגעגרייטע גריבער. דאָ זענען זיי אומגעקומען ביי דער גרעסטער אכזריות דורך די דייטשן און זייערע אָרטיקע מיטהעלפערס.

עס איז מיר שווער צו שטיין אויף מיינע פיס איך פיל, אַז איך זינק איין אין דער ערד, וואָס איז דורכגעזאָפּט מיט דעם יידישן בלוט פון דעם גאַנצן אָרום.

איך קען זיך נישט אָפּרייסן פון דעם דאָזיקן אָרט, איך האָב געוואָלט שרייען, לייַרמען ביים ברודער־קבר יואָס קיין זכר פון דעם גרויל איז ניט געבליבן. די אַנגסטן ריסט מיין לייב. איך שטיי ווי אַ פֿאַרשטיינערטער אויפן בית־הקברות פון די מערב־וווייסרוסישע יידן.

נישטאָ דאָ איצט קיין בלוט, מען זעט נישט קיין קערפערס — עס איז נאָר אַ בארג מיט ערד, אַ נישט אַרומגעצוימטער, עס איז אפילו נישטאָ קיין סימן, אַז עס איז דאָ עפּעס געשען... עס איז אַלץ אין אָרדענונג, אין געווייגלעכער אָרדענונג.

אַ מענטש וואָס קומט צום ערשטן מאָל אויפן דאָזיקן אָרט אין בראַנאַ־גורא וווייסט נישט מיט וואָס עס אָטעמט די דאָזיקע ערד. מען פילט נאָר, אַז עפּעס שפּירט מען אין דער לופט, ווי נאָך אַ שריפה. אָט עפּעס דריקט דאָ אַ באַזונדערע גע־היימניספולקייט. נאָר די ביימער אין וואַלד שוש־קען זיך צווישן זיך און דערציילן דעם סוד וואָס איז פֿאַרבאָרגן אין די אינגעוויידן פון דעם דאָזיקן שטיקל ערד...

בראַנאַ־גורא! קבר פון הונדערטער יידישע קינ־דער און זקנים, וואָס זענען אומגעבראַכט געוואָרן דורך די אומווירדיקע דייטשע הענט אין יאָר 1942.

מיט האַרץ־ציטערניש פֿאַרלאָז איך מיטן צ... בראַנאַ־גורא און דערנענטער זיך צו דער סטאַנ־ציע בערעזע־קאַרטוזקע. עס איז מיר שווער זיך צו שטאַרקן און איינצוהאַלטן דעם וויטיק, דער־זעענדיק די שטאָט בערעזע. ביי דער סטאַנציע שטייען רוסישע פרויען מיט קוישן עסנוואָרג, פרוכט, וואָס זיי לייגן פאָר די פֿאַסאַזשירן. נישטאָ אויף זייערע פנימער קיין שום סימן וואָס זאָל עדות זאָגן אויף דער פֿאַרוויסטונג, דעם חורבן און דער גרויסער הריגה פון די בערעזער יידן.

פונדערווייטנס זע איך דעם שפּיץ פון דעם קלויסטער וואָס הויבט זיך אַרויס איבער דער חרובער שטאָט. די שטאָט גופא איז פֿאַרוואַנדלט געוואָרן אין בערג פון ליים, שטיין און ציגל. אין בערעזע האָב איך נישט געפונען קיין איין אייי־צינקן יידן. דאָס שטעטל האָט אָפּגעשלאָסן איר גע־שיכטע מיט דער מאַסן־הריגה פון אירע יידן אין בראַנאַ־גורא...

מיר פֿאַרלאָזן בערעזע־קאַרטוזקע. עס וואַקסט מיין אומגעדולד, דער הייליקער ציטער. מיין האַרץ צעגייט ממש וועג איך הער אויסרופן פון מיין וואַגאַן־פירער דעם נאָמען פון דער סטאַנציע אַראַנטשיצע! דאָס איז דאָך די סטאַנציע לינעווע, וואָס איך פלעג שטענדיק דורך איר פֿאָרן צו מיין היימשטאָט פרוזשענע!!!

נאָר 11 קילאָמעטער טיילן מיך אָפּ פון פרו־זשענע — גלאָז איך די אויגן אויפן שטעטלע לינעווע־אַראַנטשיצע, איך וויל וויסן וואָס איז דאָ געשען. מיט אַרויסגעשפּאַרטע אויגן זוך איך חנניה דעם בעל־עגלה... וווּ זענען די אויטאָבוסן מיטן קאַנדוקטאָר שלום קירזשנער?... וווּ איז לייבל „מא־יאָר“ (אורבאַך), דער פֿאַרוואַלטער פון דער עקספּע־דיציע?... וווּ איז בכלל אַ יידן!!!

אויף דער סטאַנציע זענען דאָ אַ סך מענטשן, איך זוך עפּעס באַקאַנטע, איך וויל עמיצן געפינען פון פרוזשענע, זאָל עס זיין אַ רוס, אַ פּאָלאַק — אַבי עמיצן פון פרוזשענע!

איך גיי אַריין צו דער פֿאַרוואַלטונג פון דער סטאַנציע. אַנשטאָט די פריערדיקע באַאַמטע זיצן דאָ עטלעכע רוסן פון די דערפער. אייניער פון זיי האָט מיך דערקענט, אַז איך בין אַ פרוזשענער, אַז איך בין מן־הסתם דער זון פון „רובין“...

דער דאָזיקער האָט מיט עפּעס אַ יראת־הכבוד אָפּגעלייגט אַן אַ זייט די פּאַפּירן מיט וועלכע ער

האָט זיך באַשעפטיקט און אָנגעהויבן פּרעגן: — ווי אַזוי איך בין געבליבן לעבן? ווי אַזוי האָט בכלל אַ יידּ זיך געקענט ראַטעווען פון דעם דאָזיקן פּייער?

ער הייבט מיר אָן צו דערציילן מיט טרערן וועגן דעם גרויסן אומגליק וואָס עס האָט זיי אַלעמען געטראָפן, וואָס מען האָט פון דער גאַנצער סביבה צוגענומען די יידן.

— וואָס האָט דער דייטש געוואָלט פון די שיינע טעכטער פון שטערנען און מאָושאָוויטש?

ער הייבט אָן אויפצוקלערן, אַז אַ סך יונגע יידן וואָלטן זיך געקענט ראַטעווען און נישט גיין ווי שאָף צו דער שחיטה. ער פּירט מיך צו צו אַ מאַגאַזין וואָס שטייט ביי די באָן־שינעס. דאָס דאָזיקע אָרט איז געווען דער זאַמל־פונקט פאַר די יידן פון פרוזשענע און דעם אָרום. פון דאָנען האָט מען זיי געפירט צום באָראָק פון דער אייזנבאָן. אין דעם דאָזיקן מאַגאַזין זענען די פרוזשענער יידן געזעסן פאַרשפאַרט ביז עס זענען געקומען די וואַגאָנעס וואָס האָבן זיי אַוועקגעפירט קיין אוישוויץ.

— און דאָ — ווייזט ער מיר אויף אַ גרוב ביי דעם נאָפּט־מאַגאַזין — ליגן באַגראָבן אַלע יידן פון לינעווע־אָראָנטשיצע. זיי האָבן מיט אייגענע הענט געגראָבן דעם קבר פאַר זיך און זענען דערנאָכן געוואָרן דורך די אוקראַינער און דייטשן. דאָ ליגט שטערן מיט זיין משפּחה; טאָרנלייט, מאָושאָוויטש. משפּחותווייז האָט מען זיי געפירט צום גרוב אונטער אַ שטאַרקער שמירה פון אוקראַינער. דאָ זענען זיי דערשאָסן געוואָרן; דאָ איז דער ברודער־קבר פון די לינעווער יידן.

איך גיי אַריין אין דעם שטעטל ביי דער סטאַנציע — קיין לינעווע, דאָס שטעטל שטייט אויף איר אָרט ווי עס וואָלט גאָרנישט געווען קיין מלחמה — נאָר אַ מלחמה מיט די יידן.

דער שאָטן פון די יידישע קרבנות פון לינעווע ליגט אויף די הייזער, וואָס שטייען אין צוויי שורות פון בריידע זייטן וועג. די יידן זייערע זענען נישטאָ — איצט זענען די הייזער אָנגעפילט מיט רוסישע מיליטערלייט. די שילדן מיט די נעמען פון די געוועזענע באַלעבאָטים הענגען נאָך אויף די וועגנ. איך גיי און לייען זיי איינעם נאָכן צווייטן. פון טייל הייזער זענען אַרויסגעריסן די פענצטער־ראָמען און די לעכער זענען פאַרקלאָפּט מיט ברעטער. דאָס באַווייזט, אַז די צאָל הייזער אין לינעווע שטימט נישט מיט די צאָל משפּחות וואָס ווינען איצט דאָרט...

איך בין אַדורך דאָס שטעטל ביי אַ טויט־שטילקייט, נישטאָ קיין לעבן, נישטאָ קיין באַוועגונג. אַלץ שווייגט!

איך פרעג אַ רוס:

— די יידן האָבן דאָך געהאַט מעבל, חפצים, שטובזאַכן, צי האָבן זיי דען די אַלע זאַכן מיטגענומען מיט זיך אין זייער גרוב?

— עטלעכע טעג אייַדער מען האָט געמאַכט די לעצטע ציילונג פון די לינעווער יידן — דערציילט ער מיר — האָבן די יידן אָנגעהויבן אָפּצוגעבן צו די פּויערים צו באַהאַלטן זייערע זאַכן. יעדער יידּ האָט דאָך געהאַט זיינע באַקאַנטע אין שטעטל אָדער אין די דערפער פון דער סביבה. גויים וואָס האָבן מיט זיי יאָרנלאַנג געהאַנדלט. אין זייערע הענט איז איבערגעבליבן דער גאַנצער פאַרמעגן פון די לינעווער יידן.

אין מיינע אויערן האָט אָפּגעקלונגען דער זאָג פון נביא: „און איך וועל איבערגעבן דאָס גאַנצע רייכטום פון דער שטאָט, איר גאַנצע מי און אירע אוצרות אין די הענט פון אירע שונאים, וואָס וועלן עס אויסרויבן און צונעמען".

די דאָזיקע וועדטער האָבן מיך באַגלייט ביז דעם שאָסיי וואָס פירט קיין פרוזשענע.

איצט איז שווער צוצוקומען קיין פרוזשענע, ווייל די „קאָלייקע" וואָס פלעגט פאַרבינדן פרוזשענע מיט לינעווע איז שוין נישטאָ. מען דאַרף דעריבער שטיין ביים שאָסיי און וואַרטן אויף אויטאָס וואָס פאָרן צופעליק פאַרבי קיין פרוזשענע. איך האָב נישט קיין געדולד צו וואַרטן. איך וויל וואָס שנעלער זען מיין געבורטשטאָט, אירע גאַסן, דאָס וואָס עס איז געבליבן לעבעדיק נאָך דער דאָזיקער שוידערלעכער שריפה.

איך הייב אָן צו גיין צופוס ביז די קאָשאַרן — 6 קילאָמעטער פון פרוזשענע. אַלע געביידעס פון די קאָשאַרן ווי אויך דער גוט פון מנשה ראָגאָטנער שטייען גאַנץ.

לסוף גיי איך אַרויף אויף אַ מיליטעריש אויטאָ און קום אָן מיטן שאָסיי קיין פרוזשענע. איך גיי אַראָפּ ביי דער געביידע פון דעם סעמינאַר אויף דערעטשינער גאַס.

איך הייב אָן צו גיין מיט שרעק און מיט יראת־הכבוד מיטן שאָסיי אין שטאָט אַריין. די הייזער פון די געסלעך ביי דער דאָמבראָווסקי־גאַס, וווּ עס האָבן געווויינט די „מיעשטשאַנעס" שטייען גאַנץ, די הויכע ביימער פון די מאַרקעוויטשעס האָבן, ווייזט אויס, געשיצט און אָפּגעהיט די הייזער. דאָס הויז פון מאַרקעוויטשן און די גאַרבאַרניע הויבן זיך אַרויס פון צווישן די בערגלעך פון ליים און ציגל, שטיקער האַלץ און בעטאָן, וואָס ליגן אָנגעוואָרפן פון ביידע זייטן פון דער דערעטשינער גאַס ביזן בריק.

ווי זאָל איך אייך שילדערן דעם אויסזען פון

פֿרוזשענע? ווי אַזוי? ווי זאָל איך פֿאַר אייך ברענ־
גען דעם אויפטרייסלענדיקן אמת, דעם טראַגישן
און אכזריותדיקן אמת. אַז אַלץ איז אָפּגעמעקט,
פֿאַרניכטעט, אויסגעקוילעט?!!!

דאָס איצטיקע פֿרוזשענע, ווי זי זעט איצט אויס
איז עפּעס אַזוינס וואָס איז גאָרנישט צו באַגרייפן
מיט אונדזער פֿאַרשטאַנד, אַזוינס וואָס מיר קענען
זיך נישט פֿאָרשטעלן!

איך גיי פון צווייטן זייט בריק, לענגאויס דער
דאָמבראָווסקי־גאָס (סעלצער גאָס). פון ביידע זייטן
ציט זיך אַן אָנווורף פון ליים, העלצער און ווילד־
גראָז. אַלץ איז פֿאַרלאָזט, חרוב, ליידיק פון
מענטשן!

די דאָמבראָווסקי־גאָס מיטן „שולהויף", רעז־
ניצקע (יאַטקע־גאָס), צמענטאַרנע און די אַנדערע
געסלעך — זיי זענען שוין נישט קיין גאָסן —
אַלץ איז אין גרויסער הויפן פון אייזנברוך און
שטיין, אַן אָנווורף פון רואינען וואָס פֿאַרדעקן דעם
גאַנצן שטח, נישטאָ קיין סימן פון הויז און גאָס.

ווי עדות פון חורבן זענען געבליבן שטיין די
קיילעכדיקע וויסע זיילן פון מאָסטאָוולאָנסקי
(געווועזענעם) האָטעל.

דער שאָסיי האָט, ווייזט אויס פון חרפּה, פֿאַר־
דעקט זיין פּנים מיט דעם ברוכווארג פון די יידי־
שע הייזער. נישטאָ קיין גאָסן, עס זענען איצט דאָ
פֿאַראַן שמאָלע שטעגעלעך, כדי קורצער צו מאַכן
דעם וועג פֿאַר די נייע פֿרוזשענער איינווויינער.

פון יעדן שטיין שרייט אַרויס אַן אומעט, אַ
טויט־שטילקייט, אַ בית־עולם־אומעט, אַ טויט שטיל־
קייט פון אַ ריזיקן בית־עולם וואָס ציט זיך אויף
די לאַנגע גאָסן פון אונדזער שטאָט.

דער טאָג אין אונדזער פרוזשענע איז פֿאַרוואַנ־
דלט געווארן אין איין לאַנגע נאַכט...

איך בין דורך דעם סעמינאַר ביז דער שערשע־
וועד גאָס און איך האָב נישט באגעגנט קיין איין
לעבעדיקן מענטשן!

אין מיטן שטאָט זענען געבליבן ביידע קלויס־
טערס מיט זייערע גלאַק־טורעמס, עס איז אויך
געבליבן דער בנין פון „תרבות" אויף פֿאַצעוויטשאָ
(פֿאַטשטאָוועד גאָס); די נידעריקע שטוב פון
אַבראַמאָוויטשעס דרוקערייַ און די פֿאָושעכנע שול
דערנעבן. די איבעריקע הייזער פון דער דאָויקער
גאָס זענען ביזן בריק איבער דעם מוכאָוויעץ
צעשטערט.

אויף דער צווייטער זייט פון בריק, ביידע זייטן
פון דער דריטער־מיי־גאָס ביז דער סטאַנציע פון
דער „קאַלייקע" איז אַלץ גאַנץ. עס שטייען די היי־
זער, דער שאָסיי אין אַרדענונג, די טראָטוּאַרן פון
ביידע זייטן נישט צעשטערט — ווי עס וואָלט דאָ
גאָר נישט געווען קיין מלחמה. אפילו ביידע טור־
מעס די „ווייסע" און די „רויטע", זיי גלאַנצן מיט
אַ באַזונדערן „פֿראַכט".

די שערשעווער גאָס איז פֿאַרזייט מיט גראָז, מיט
גרינס־גערטנער, קאַרטאָפֿל.

די קאָברינער גאָס הויבט זיך אָן מיט דער י. ל.
פּרץ־שול, די פֿאַבריק פון פֿאָמעראַניעצן, אסתר־
גיטלס הויז און אַנדערע קלענערע גאָסן שטייען
גאַנץ.

פון אַלע פרוזשענער בתי־מדרשים איז געבליבן
איינער — דער „בית־יעקב". דער צוויי־שטאָקיקער
בנין, דער שענסטער בית המדרש פון דער גאַנ־
צער שטאָט, וווּ עס פלעגן דאָוונען די בעסטע פּוי־
לישע חזנים — משה קוסעוויצקי, גרשון סיראָטע,
היינט זענען אין דעם „בית־יעקב" אַריינגעשטעלט
געווארן שווערע מאַשינעס, וואָס פּרווון פארטומלען
אונדזער שווערן חורבן...

דער „בית־יעקב" בית־מדרש איז דורך די רוסן
פֿאַרוואַנדלט געווארן אין דער עלעקטרישער סטאַנ־
ציע...

איך בין אַריין אינעווייניק. פון די וועגט שרייט
נאָך אַראָפּ „מה טובו אוהליך יעקב"! די פֿאַרב און
די באַצירונגען פון דעם בריסקער „שטומען מאַלער"
פינקלט אַראָפּ פון די וועגט ווי אַ קעגנאַקציע צום
גערויש פון די מאַשינעס...

אויפן אָרט פון ארון־קודש שטייט אַ שווערע מא־
שין. און עס פרעגט זיך: — צי האָבן שוין די רוסן
נישט געקענט נעמען פאָר דער עלעקטרישער סטאנ־
ציע איינעם פון די דריי קלויסטערס, וואָס זענען
געבליבן גאַנץ אין דער שטאָט? צי האָט מען נישט
געקענט איבערלאָזן דעם איינציק־געבליבענעם בית
המדרש „בית־יעקב", ער זאָל בלייבן ווי אַ זכר־
לחורבן פאָר די קומענדיקע דורות?

איך האָב באַשלאָסן צו באַזוכן די איינציקע עדות
פון „בית־דין של מעלה", די שוכני עפר פון אַלטן
און נייעם בית־עולם. זיי, די טויטע, זענען דאָך
די איינציקע עדות וואָס האָבן „איבערגעלעבט" דעם
טאָג פון אונדזער בראָך, דעם בראָך פון פרוזשענע
און דער אומגעגנט.

דער אַלטער בית־עולם געפינט זיך אין מיטן
פון דער שטאָט, אַ 50 מעטער פון דער רוסישער
צערקווע. די מצבות זענען פון אַלטקייט און צער
זייער טיף איינגעזונקען און עס איז זייער שווער
איבערצולייענען די נעמען פון די „גליקלעכע",
וואָס האָבן זוכה געווען בשעתם צו קומען צו מנוחה
כדרך כל האדם, ווי עס איז דער שטייגער.

דער נייער בית־עולם געפינט זיך ביים עק פון
דער שטאָט. די פיינע מצבות פון וויטנשטיין, פּריש־
מאַן און אַנדערע, די אויסגעקריצטע נעמען אויף

די מצבות פון די נכבדים פון דער שטאָט, רעדן און דערציילן... זיי הויבן אַרויס פון הינטער דעם שווע־רן נעפּל דעם זכרון פון פּרוזשענע פאַרן חורבן.

דער פּלויט ארום דעם בית־עולם איז נישטאָ; אַ גרויסער טייל פון די מצבות איז צעשמעטערט — טייל זענען געגנומען געוואָרן צו בויען טראָטוּאָרן אין די גאַסן. די אוהלים פון די רבנים און לומדי־תורה זענען אין גרעסטן טייל צעשטערט.

מיט אַ גרופּע געראַטעוועטע פון אוישוויצער לאַ־גער בין איך צוגעקומען צום צענטער פון בית־עולם, ווו מיר האָבן געזאָגט קדיש. מיר האָבן דעם דאָזיקן „יזכור" פאַראייביקט אויף אַ פּאָטאָגראַפיע. זאָל זי בלייבן אַן עדות אויף דורות; זאָל אין דער אייבי־קייט פאַרבלייבן דאָס בילד פון די פאַריתומטע פּרו־זשענער, וואָס באַווייגען דעם חורבן פון זייער קהילה.

אין צענטער פון בית־עולם אַנטפּלעקן זיך פאַר מיר דרייצן קברים, זיי זענען פריש, עס וואַקסט נאָך נישט אויף זיי קיין גראָז. מיט זייער „פּריש־קייט" טיילן זיי זיך אויס פון די איבעריקע. דאָס זענען די קברים פון 13 יידן פון שערשעוו. ווינטער 1942 איז אַרויס דער באַפֿעל, אַז די שערשעווער יידן זאָלן צוזאַמען קיין פּרוזשענע. זקנים, קינ־דער און פרויען זענען געיאָגט געוואָרן אין קעלט און פראָסט אונטער דעם האָגל פון די אוקראַיניש שטעקנס. די וועלט וויסט, אז שניי איז ווייס. אין יענעם טאָג איז אָבער דער שניי געווען רויט. 13 יידן זענען אויפן וועג צווישן שערשעוו און פרו־זשענע פון אויטאָמאַטן דערשאָסן געוואָרן. דער גאַנ־צער שטח צווישן ביידע שטעט האָט אָפּגעצייכנט א בלוטיקן וועג. די יידן פון דעם פּרוזשענער געטא האָבן די דאָזיקע 13 יידן געבראַכט צו קבר ישראל.

מיר גייען אויך פאַרבייַ אַ פּרישן איינזאַמען קבר. דאָס איז דער קבר פון יצחק סעגאל, דער זון פון שלמה און אייניקל פון חנניה סעגאל. דער דאָזיקער בחור האָט באַווייזן העלדישקייט אין דער פאַרטיזאַנ־קע און איז דערהרגעט געוואָרן ביי דעם פּרוזשענער געטאָ.

די פּאַרטיזאַנער, די יונגע פּרוזשענער בחורים, האָבן אויפגעהויבן דעם כבוד אונדזערן, וואָס איז פאַרשוועכט געוואָרן דורך די מאסן־הריגות פון אונדזערע ברידער און שוועסטער. אונדזערע פאַר־טיזאַנער אַן געווער, מיט לייכטן געווער, מיט שטעקנס געמאַכטע אין דער פּאָרעם פון ביקסן, פלעגן אָנפאַלן אויף די רוצחים — די נאַצים, און זייערע משרתים די אוקראַינער. אין קעלט און פרעסט, שלעכט באַקליידטע און הונגעריקע האָבן זיי אַרויסגעוויזן גבורות און אַריינגעשריבן אַ גלענ־צנד בלעטל אין דער געשיכטע פון די פּרוזשענער יידן.

לאָמיר דאָ דערמאָנען די בחורים: ברייטבאַרד טאַליע; בערעסטיצקי עובדיה; ראוויצקי משה; רא־ויצקי שלמה; אונטערשול יוסף; קליינערמאַן; יצחק סעגאל. השם ינקום דמם!

אַ גרופּע לעבנגעבליבענע פרוזשענער געקומענע פון נאַצישע לאָגערן, פּאַרטיזאַנער און פּראָנט־קעמפער, פּאָטאָגראַפּירט אויפן צעשטערטן נייעם בית־עולם אין יאָר 1945.

לענע נייַדוס־יודעוויטש

מיין שטעטעלע פּרוזשענע

אַ מאָדנע שטעטעלע איז פּרוזשענע געווען! אַ סך אַנדערש פון אַנדערע קלייַנע שטעטלעך אין פּוילן. דער געזעלשאַפֿטלעכער לעבן האָט דאָרט כסדר געברויזט און געשפּרודלט. אַ שטעטעלע פון 5־6 טויזנט יידישע איינווווינער, האָט פֿאַרמאָגט צוויי פֿאָלקס־שולן; אַ יידישע און העברעישע און אַ העב־רעישע גימנאַזיע. אין גאַנץ פּוילן זענען געווען צען העברעישע גימנאַזיעס און אונדזער שטעטל האָט פֿאַרמאָגט איינע פון זיי; צוויי ביבליאָטעקן, אַרגא־ניזירט און אויסגעהאַלטן פון דער יידישער געזעל־שאַפֿט; אַ געזעלשאַפֿט „טאַז" מיט אַן אייגענער קינ־דער־קאָלאָניע אין וועלדל ליאַכי פֿאַר 250 קינדער (ליאַכי איז 3 מייל פון פּרוזשענע). פֿיל גרעסערע שטעט ווי פּרוזשענע האָבן נישט געהאַט קיין קינ־דער־קאָלאָניעס; אַ „בית־יתומים" אין אַן אייגענער געביידע, אַ „מושב־זקנים", אַ „לינת־הצדק".

צוויי יידישע וועכנטלעכע צייטונגען זענען אַרויס־געגעבן געווארן אין פּרוזשענע: „פּרוזשענער שטימע" און „אונדזער לעבן" עס דערמאָנט מיר פון אַ יידי־שן שרייבער, ב. שפּענער, וועלכער האָט באַזוכט פּרוזשענע, און נאָכהער אָנגעשריבן אַן אַרטיקל אין אַ וואַרשעווער יידישער צייטונג, אויסדרוקנדיק זיך מיט די וועריטער וועגן פּרוזשענע: „אַ מאָדנע שטע־טעלע פּרוזשענע. האָט צוויי יידישע צייטונגען און נאָר אייַן דראָזשקע" *). מיט די וועריטער האָט ער זיי ער בולט כּאַראַקטעריזירט פּרוזשענע. אַלע שאַטי־רונגען פון ציוניזם זענען געווען זייער טעטיק אין פּרוזשענע. אויף אַ פּרוזשענער ציוניסטישן מיטינג — אַ פּייערונג נאָך דער באַלפּור־דעקלאַראַציע — האָבן די פֿריִען ממש אַראָפּגענומען פון זיך די צי־רונג און אָפּגעגעבן פֿאַר ארץ־ישראל. באַזונדער כאַ־ראַקטעריסטיש איז דער טאַט פון אַרעמען יידן — ברוך־יוסף סעלעצקי. זיין גאַנץ פֿאַרמעגן איז באַ־שטאַנען פון זיבן קרענצלעך פּערל און ער האָט זיי אַלע אָפּגעגעבן פֿאַר ארץ־ישראל. דער קאָמיטעט, וויסנדיק זיין אַרעמקייט, האָט זיך געבעטן ער זאָל ס׳נעמען צוריק. ברוך־יוסף סעלעצקי האָט זיך קאַ־טעגאָריש אָפּגעזאָגט, צוגעבנדיק, אַז עס טוט אים לייד, וואָס ער האָט נישט צו געבן מער.

אין די שרעקלעכע יאָרן פון דער לעצטער מלחמה איז די אַחריות ביי די פּרוזשענער יידן אין געטאָ געווען אַ מוסטערהאָפֿטע. דער קאָמיטעט האָט זיך מוסר־נפש געווען פֿאַר דער פּרוזשענער יידישער באָפּעלקערונג און אַריינגעטריבענע אַהין יידן. מען שרייבט און מען רעדט וועגן פּרוזשענער קאָמיטעט ווי וועגן הייליקע. נאָך דער באָפֿרייאונג האָבן די מערהייט פון די לעבנגעבליבענע זיך צונויפגעקו־מען אין לאַגער פּעלדאָפּינג אין דייטשלאַנד און גע־שאָפֿן דאָרט אַ מוסטערהאָפֿטן קאָלעקטיוו, ווו עס הערשט אַחדות און איבערגעגעבנקייט. מיט אַלע אַנשטרענגונגען האָבן זיי אָפּגעזוכט פּרוזשענער, גע־בראָכט זיי אין פּעלדאָפּינג און זיך געטיילט מיט די נייַ־געקומענע מיט זייער הונגער־שפּייז־פֿאַרציע. אין ניו־יאָרק, דער פֿאַראייניקטער פּרוזשענער רעליף־קאָמיטעט איז אַ מוסטער פֿאַר אַנדערע לאַנדסמאַ־שאַפֿטן. אין אָנפֿאַנג איז געווען אוממעגלעך זיך פֿאַרבינדן דירעקט מיט לעבנגעבליבענע שוועסטער און ברידער צו איבערשיקן זיי אַ טרייסט־ווארט און מאַטעריעלע הילף, נאָר דער פּרוזשענער רעליף־קאָמיטעט האָט דאָך געפונען וועגן צו העלפן די אומגליקלעכע אויך דאָן. אויך די פּרוזשענער פון פילאַדעלפיע, טשיקאָגע, אַרגענטינע, קובע און קא־נאַדע זענען געקומען מיט הילף פֿאַר די לעבנגע־בליבענע.

נישטאָ מער מיין שטעטעלע פּרוזשענע! אַלעמען אומגעבראַכט, אַלץ פֿאַרניכטעט! מיר, פּרוזשענער פון אַלע עקן וועלט, דאַרפן שפּינען די גאָלדענע פעדים פון אונדזערע האַרציקע פּרוזשענער יידן און בויען אין אונדזער אייגן לאַנד, ישראל, אַן אָנדענ־קונג נאָך אונדזער טייער שטעטעלע פּרוזשענע!

---

*) ב. שפּענערס אַרטיקל איז פֿאַרעפֿנטלעכט אין אונ־זער פּנקס, זייט 315—317.

רות שייך

דער טויט האָט געלויערט*)

(נאָטיצן פון אַ פּאַרטיזאַנערין)

דער טויט האָט געלויערט אויף שריט און טריט. צי וועט נאָך דער גורל מיך באַגליקן און איך וועל זען מיין טאָכטער? ווען מיר זענען ווידער, אין דער נאַכט־פינצטערניש, אַרויס אויפן וועג האָט אין מיר געעגבערט נאָר איין געדאַנק — נישטאָ קיין אַנדער אויסוועג, מיינע כוחות גייען אויס מען דאַרף גיין צוריק אין געטאָ אַריין.

אין פרוזשענער געטאָ האָבן געלעבט עלף טויזנט ייִדן. איך בין אַהין אָנגעקומען סוף דעצעמבער 1941. די קעלט איז געוועזן אויסערגעווינלעך שטאַרק, אָבער איך האָבן געזען ייִדן וואָס האָבן געטראָגן נאָר אונטערוועש, ווייל די דייטשן האָבן ביי זיי צוגעגרויבט די מלבושים. פון די איינגעשפּאַרטע אין געטאָ האָבן די נאַציס גאָר אָפט אַוועקגעגזלט די אייניקע קאָלדערע, מיט וואָס עס פלעגט זיך צודעקן אַ גאַנצע משפּחה אין אַ נישט־געהייצטע דירה. דער הונגער איז געווען ממש נישט איבערצוטראָגן. גאָר באַזונדער האָבן געליטן די קינדער און די זקנים.

מיר האָבן אייגנעאַרדנט אין געטאָ אַ שפּיטאָל. עס האָבן דאָרטן געאַרבעט: די דאָקטוירים אַלגאַ גאָלדפיין, דאָזנקראַנץ, כאַבאַוועצקי. זיי האָבן מיט אירע בערגעגבנקייט באַדינט די געשוואָלענע פון הונגער. איך האָב געאַרבעט אין דאָזיקן שפּיטאָל ווי אַ קראַנקן־שוועסטער. מיר האָבן זיך באַשעפטיקט מיט זאַמלען זאַכן פאַרן שפּיטאָל — וועש, רפואות, שפּייז.

די דאָקטערין אַלגאַ גאָלדפיין פלעגט זייער אָפט זיך באַקלאָגן מיט פּאַרצוויפלונג: „פּאַרוואָס ראַטעוון מיר די דאָזיקע אומגליקלעכע? סיי־ווי איז דאָך אונדזער גורל אַ געחתמעטער; צי איז נישט בעסער זיי צולאָזן שטאַרבן מיט אַ נאַטירלעכן טויט?“.

אויך איך האָב געגוג דערקענט אונדזער ביטערן גורל, איך האָב אָבער באַשלאָסן נישט אונטערצוגעבן זיך און צו קעמפן ביז דער לעצטער מינוט.

אין פרילינג 1942 האָבן מיר אָנגעהויבן צו שאַפן אין געטאָ אַן אַנטיפאַשיסטישע אַרגאַניזאַציע. די אָנפירער זענען געווען: דער שוסטער יצחק שערעשעווסקי, דער לערער יוסף חזן, אהרן גאָלדשטיין און איך. מיר האָבן זיך געשטעלט פאַר אַ ציל צו באַוואָפענען די יוגנט און זיי אין קליינע גרופּעס אַריבערצופירן צו די פּאַרטיזאַנישע אָפּטיילונגען. עס איז אונדז געלונגען צו געווינען פון אונדזער אָרום די מערהייט פון דער יוגנט. מחוץ דעם געטאָ זענען געווען קאָנטאַרמעס, וווּ עס האָבן געאַרבעט די געטאָיידן. דאָרטן איז אונדזערע יאָטן געלונגען צו שאַפן פאַרשיידענע געווער־מינים, אויך טיילן פון אַלטע ביקסן — בקיצור, מיר האָבן אויף אַלע וועגן זיך פאַרשאַפט געווער, וואָס מען האָט אַרייַנגעפירט אין געטאָ. נישט געקוקט אויף די גאָר שטרענגע רעווירזיעס פון די דייטשן ביי די יידן וואָס פלעגן זיך צוריקקערן אין געטאָ פון דער אַרבעט; און נישט געקוקט אויף דער געפאַר פון טויט־שטראָף אויב מען וועט געפינען ביי וועמען געווער, איז די אַרבעט פון געווער־שמוגל אָנגעגאַנגען און מיר האָבן אָנגעזאַמלט אַ גרויסן סכום געווער און אַמוניציע.

אין משך פון זומער האָבן מיר געזאַמלט געווער און אונדזערע מענטשן האָבן זיך ביסלעכווייז איינגעאיבט ווי אַזוי זיך מיט דעם צו באַנוצן. די שוסטערס האָבן געגייט שטיוול פאַר די צוקונפטיקע פּאַרטיזאַנער און די דאָקטוירים האָבן איבערגעגעבן פאַר די קראַנקן־שוועסטערס פון וואַלד טראָג־קעסטלעך מיט מעדיקאַמענטן.

אין מיין צימער איז געווען דער טרעף־פונקט פון אונדזערע מענטשן. איך פאַרטייל דאָס געווער צווישן זיי און פלעג זיי אָנווייזן דעם ווען צו די פּאַרטיזאַנער. ביז 50 יוגנטלעכע — בחורים און מיידלעך, די מערהייט באַוואָפנט מיט אויטאָמאַטן און ביקסן, זענען אַריבער אין וואַלד צו די פּאַרטיזאַנער. זיי זענען אַוועק גרופּנווייז צו 7־8 מאָל. יעדע גרופּע האָט געהאַט איר אָנפירער, וואָס האָט גוט געקענט דעם יגנט. דער געטאָ איז געווען אַרומגערינגלט מיט אַ געדיכט דראָט־צוים. מען האָט

---

*) אַרויסגענומען פון דער העברעישער פּובליקאַציע „לזכר קדושי פרוזני ובוייהיה שנפלו מידי מרצחים טמאי־אדם בשנים ת״ש—תש״ד״ אַרויסגעגעבן פון „ארגון יוצאי פרוזנה והסביבה״ אין ישראל.

געמוזט קריכנדיק אויפן בויך זיך דורכשאַרן אונטער די איבערגעשניטענע דראָטן. עס איז נישט געווען קיין לייכטע עובדה, ווייל אַרום האָבן געלויערט די דייטשע וועכטער און פון צייט צו צייט פלעגן פֿראָזשעקטאָרן באַלייכטן די נאַכט־פינצטערניש.

דעם 1טן נאָוועמבער 1942 איז דער געטאָ אַרומגערינגלט געווארן דורך די דייטשן. מחוץ דעם געטאָ ביים צוים זענען אויף יעדן טראָט געשטאַנען פאַשיסטן מיט אויטאָמאַטישע ביקסן אין די הענט. מען האָט אונדז אַרויסגעפירט פון די הייזער, אין בערגעציילט, און צוריקגעשיקט אַהיים.

דאָן זענען אין גאַנץ וויסרוסלאַנד דורכגעפירט געווארן די „אַקציעס" — די אַכזריותדיקע שחיטות איבער די יידן. פון אַלע שטעטלעך פון אונדזער געגנט זענען די יידן אַרויסגעפירט געווארן אין די טויט־לאָגערן טרעבלינקע און מיידאַנעק. מיר האָבן געווסט, אַז אויך אונדז דערווארט דער זעלביקער גורל, ער איז נאָר איבערגעבליבן געווארן, די שעה פון אונדזער סוף דערנענטערט זיך אַבער.

דעם 27סטן יאַנואַר 1943 האָבן מיר דערזען ביי די טויערן פון געטאָ עטלעכע הונדערט פויערע־שע שליטנס. די שטאָט איז איינגעטיילט געווארן אין זאָגעס; מען האָט די יידן אַרויסגענומען קוואַרטאַל־וויַיז, — יעדער טאָג אַן אַנדער קוואַרטאַל. די באַשטימטע צו פאַרניכטונג האָט מען געפירט צו דער באַן־סטאַנציע אַראַנטשיצע; דאָ האָט מען די מענטשן אַנגעלאָדן אין משא־וואַגאַנען און געשיקט אין די טויט־לאָגערן מיידאַנעק און טרעבלינקע *)

מיינע פריינט אַלגאַ גאָלדפיין, פיק, כאַבאָוועקי ראָזנקראַנץ און מיין קוזין סטעפּאַק האָט מען אַרויסגעפירט אין ערשטן טאָג. דער דאָקטערין גאָלדפיין איז, ווי מיר האָבן זיך נאָכדעם דערווּוסט, געלונגען אַנטרונען צו ווערן.

דער טאָג וואָס איז באַשטימט געווען פאַר מיין טויטן־טראַנספאָרט איז געווען דער 30סטער יאַנואַר. איך האָב פון מיין אַרום צונויפגעקליבן אַ גרופּע מענטשן און זיי פאַרגעליגט דורכצוגיין דעם געטאָ־צוים און זיך ראַטעווען. מיר האָבן פון ליי־לעכער אויפגענייט ווייסע מאַסקירונג־מאַנטלען — אַזוי ווי דער שניי — און מיר האָבן אַנגעהויבן זיך צו שאַרן. די דייטשן האָבן אונדז באַמערקט. זיי זענען געשטאַנען ווי אַ מויער הינטערן צוים פון געטאָ. זיי האָבן צו אונדז געשאָסן פון אַ גאַר נאָענטער דיסטאַנץ און באַוואָרפן מיט האַנט־גראַנאַטן. פון די 50 מאַן האָט זיך דערראַטעוועט 14.

אויף מאָרגן זענען ווידער געקומען אין געטאָ די

*) עס קען זיין, אַז אַזוי האָט מען געטראַכט אין געטאָ. די טראַנספאָרטן זענען, ווי מיר ווייסן שוין, געגאַנגען קיין אוישוויץ. רעדאַקציע.

פאַרשאָלטענע שליטנס. איך בין געשטאַנען אין מיטן גאַס, דער יאיש האָט געגרישעט דאָס האַרץ, איך האָב געווארט אויף מיין רייַ אַרויסגעפירט צו ווערן. פּלוצלינג איז צו מיר צוגעגאַנגען אַ יונגע מיידל ווערא בראַוסקא און זאָגט מיר שנעל: „אייל זיך צו, רוף נאָך אַ 4 מאַן, חברים פון דער אַנטיפאַשיס־טישער אַרגאַניזאַציע. מיינע קרובים האָבן צוגעגרייט אַ באַהעלטענישׂ פאַר 10 מאַן. 5 זענען שוין דאָ, זוך אויס נאָך 4, יעדע מינוט איז טייער, קום שנעל!" איך, הזן, די ברידער שירמאן און שערע־שעווסקי זענען אַוועק נאָך איר.

אין הויז, ווו זי האָט אונדז געבראַכט האָט גע־ווינט אַ משפּחה אייזנער; דאָרטן איז אונטער דעם קעלער געווען די באַהעלטענישׂ. ווי ווערא בראַוו־סקאַ, די שוועסטער פון דער הויז־אייגנטימערן האָט אונדז דערציילט, האָט די משפּחה אייזנער אין משך פון לאַנגע חדשים געגרייט די דאָזיקע באַהעלטענישׂ, וואָס איז געווען באַשטימט פאַר דער אַנטי־פאַשיס־טישער אַרגאַניזאַציע. די דאָזיקע איידעלע מענטשן האָבן געזאָרגט פאַר די אַנדערע, פאַר די וואָס ווען נקמה נעמען פון די נאַצישע מערדער. זיי האָבן ניט געווואָלט פאַר זיך ביזן די באַהעלטענישׂ, ווייל זיי האָבן געהאָט קלייַנע קינדער און מורא געהאַט, אַז דאָס געווויין פון די קינדער וועט דעקאָנספּירירן דעם דאָזיקן רעטונג־אָרט. אייזנערס פרוי האָט זיך ביי אים געבעטן, אַז ער זאָל בלייבן, זיך אויסבאַ־האַלטן; ער האָט אַבער נישט געווואָלט זיך שיידן מיט זיינע טייערע.

אין דער באַהעלטענישׂ זענען געווען צוגעגרייט געלעגערס צוגעדעקט מיט בעטגעוואַנט. אויף די טישן זענען געווען אָנגעשטעלט פאַרשיידענע מאָכ־לים, פעטסן און געטראַנקען, וואָס וואָלט געקענט געגנוג זיין פאַר 10 מאַן אויף אַ האַלב יאָר. אויף די וועגט זענען געהאָנגען מלבושים.

ווי מיר זענען אַריין אין דאָזיקן בונקער האָבן מיר די טיר פאַרשטעלט מיט שטרוי. עס האָבן זיך גלייך דערהערט טריט, אַ טופּעניש פון שטיוול אי־בער אונדזערע קעפּ און אַ געשריי פון קינדער... דאָס זענען געווען די דייטשן, וואָס האָבן זיך אַריין־גערייסן אין שטוב און געיאָגט די משפּחה אייזנער אויף די שליטנס.

עלף טעג זענען מיר אין דער דאָזיקער באַהעל־טענישׂ געזעסן. אין משך פון דער צייט האָבן די דייטשן עטלעכע מאָל דורכגעזוכט דאָס הויז, זיי האָבן אַרומגעניישטערט אין דעם קעלער איבער אונ־דזערע קעפּ. איינמאָל ווען די דייטשן האָבן אַנגע־הויבן שיסן אויף דעם דיל פון קעלער האָט ווערא באַפאַלן אַ היסטעריע־אַטאַקע. איך האָב איר פאַר־שטאָפט דאָס מויל, כדי פאַרשטיקן אירע געשריייען.

אויפן צענטן טאָג איז שטיל געווארן; מען האָט

מער נישט געהערט קיין טריט, קיין באַוועגונגען פון אויבן. ביינאַכט האָבן מיר אַרויסגעשיקט צוויי מאַן פון אונדז זיי זאָלן געווויר ווערן וואָס עס טוט זיך אויבן. זיי איז געלונגען אין איין אָרט דורכצושניידן די צוים־דראָטן, צוגעגרייט עס, כדי מיר זאָלן קע־נען אַרויס פון געטאָ.

אויף צומאָרגנס ביינאַכט איז אונדזער גאַנצע גרו־פּע, אָנגעטאָן אין די ווייסע מאַסקירונג־מלבושים, אַרויס פון דער באַהעלטעניש... מיר האָבן זיך גע־גנבעט שטיל דורך די פאַרוויסטע גאַסן פון דער טויטער שטאָט... עס איז אונדז געלונגען דורכצו־גיין דעם געטאָ־צוים. די גאַנצע נאַכט האָבן מיר נישט אויפגעהערט צו גיין, כדי וואָס פריִער קומען צום אָרט, וווּ עס זענען געווען די פּאַרטיזאַנער. מיר האָבן אָבער נישט באַווייזן. עס האָט אָנגעהויבן טאָגן און מיר זענען אַריין אין אַ וועלדל, מיר זע־נען אומבאַוועגלעך געלעגן אַ גאַנצן טאָג אויפן שניי. ענדלעך איז געקומען די געבענטשטע נאַכט, אונ־דזער טרייַער פריינט און רעטער.

ביינאַכט האָבן מיר פון דער ווייטנס דערזען ווי עס דערנענטערן זיך שליטנס. איך בין צוגעגאַנגען צו די שליטנס. עס זענען דאָרטן געזעסן 4 באַ־וואָפנטע פּאַרטיזאַנער: דריי ווייסרוסן און דער יִיד יוסף פרידמאַן, אַ בחור פון קאַרטוז־בערעזע, וואָס איך האָב אים מיט אַ קורצע צייט צוריק אַריבער־געשיקט פון געטאָ אין וואַלד צו די פּאַרטיזאַנער.

פרידמאַן האָט אונדז אַוועקגעפירט אין אַ קליין וואַלדשטיבל; דאָרטן האָב איך געטראָפן נאָך אַנ־דערע פרוזשענער יִידן, וואָס האָבן טאָקע מיט דער הילף פון דער אַנטי־פאַשיסטישער אַרגאַניזאַציע באַווייזן זיך צו ראַטעווען. דער קאָמאַנדיר פון די יִידישע פּאַרטיזאַנער, יעקב ראָזנבוים, האָט מיר אי־בערגעגעבן דעם קאָנטאָקט מיט דעם אָנפירער פון דער אַנטי־פאַשיסטישער אַרגאַניזאַציע אין ווייסרוס־לאַנד יוזעף אורבאַנאָוויטש.

איך האָב אָנגעהויבן אַרבעטן אין דער רעדאַקציע פון דער אונטערערדישער צייטונג „זאָ ראָדינו“ (פאַרן היימלאַנד). מיר האָבן אי־בערגעוואַנדערט פון אָרט צו אָרט. מיר האָבן צייטנווייז געלעבט אין דערפער אָדער וועלדער; אין זעמליאַנקעס, שייערן אָדער בוידעם־שטיבלעך. אין די נעכט פלעגן מיר אַרויסגיין פון דער „דרוקעריי“ און אַריינקומען אין וואַלד־שטיבל כדי זיך אַרומוואַשן, אָפּעסן און כאָפּן אַ דרימל. אונדזער קלייַנע צייטונג (בסך הכל צוויי שפאַלטן) האָט געדרוקט דער באַפעלקערונג צום קאָמף; אין דער צייטונג פלעגן מיר איבערגעבן די ניצחונות פון דער רויטער אַרמיי, ווי אויך וועגן די אכזריות־דיקע מעשים פון די דייטשן.

מיר פלעגן יעדן טאָג אויפכאָפּן די נייס פון דער סאָוועטישער אַגענטור און דאָס אין ספעציעלע אויפ־לאָגעס פאַרשפּרייטן. חוץ דעם פלעגן מיר אַרויס געבן ספּעציעלע אויפרופן כדי צו שטאַרקן דעם גייסט פון די דערשלאָגענע מענטשן. וועגן מיר פלעגן דערהאַלטן ידיעות וועגן דעם, אַז די דייטשן שיקן שטראָף־עקספּעדיציעס פלעגן מיר וועגן דעם, דורך דער צייטונג באַצייטנס מודיע זיין דער באַפעלקע־רונג.

איך פלעג שרייבן אַרטיקלען אין דער צייטונג; מאַכן די קאָרעקטורן; פלעג אויך צונויפשטעלן דעם זאַץ; האָב זיך אויך אויסגעלערנט צו שרייבן אויף אַ מאַשינקע. יעדער מיטאַרבעטער פון דער רע־דאַקציע האָט טאָקע געדאַרפט אַרבעטן פּאָר פיר מענטשן; די לאָגע האָט געצוווּנגען, אַז מען זאָל זיין סיי אַ שרייבערין, סיי אַ דרוקערין.

אַ צייט שפּעטער האָט זיך אָנגעהויבן די באַפריי־אונג פון ווייסרוסלאַנד. איך האָב באַשלאָסן צו גיין אין דאָרף ראָזמאַרקי צו דער משפּחה ראַדקיעוויטש, ווייל עס האָט זיך מיר געבענקט צו מיין טעכטערל. איך בין אָנגעקומען אין דאָרף ביינאַכט און מיט אַ קלאַפּנדיק האַרץ בין איך אַריבער די שוועל פון דער כאַטקע... אין בעטל איז געשלאָפן אַ ליבלעכע מיידעלע, אַ שייניהייט. איך האָב איבערגעלאָזט אַן איין־אָריק טעכטערל און איצט האָב איך פּאָר מיר געהאַט אַ דערוואַקסענעע, 4־אָריקע מיידל. איך האָב איר געזומען אויף מיינע הענט, זי האָט זיך אויפ־געכאַפּט פון שלאָף און מיינע אויגן האָבן דער־הערט דאָס פאַרכישופּטע וואָרט „מאַמע“ — געמיינט האָט זי זיכער נישט מיך...

אָליע ראַדקעוויטש האָט אָנגעהויבן איר צוצו־רעדן, אַז זיי זאָלן „גיין שפּאַצירן מיט דער מומען“. אָבער וואָנדע (אַזוי האָט מיין טאָכטער געהייסן) האָט זיך פון מיינע הענט אַרויסגעריסן מיט אַ געשריי: „איך וועל נישט גיין מיט קיין פרעמדער מומע! זי האָט אַ ביקס!“

איך האָב מיין טאָכטער געפירט אין אַ פויערישן וואָגן דורך וועגן וואָס זענען געווען פול מיט דייטשן. זי האָט נישט אויפגעהערט צו שרייַען וועגן דער „פרעמדער מומען מיט דעם ביקס“. איך האָב גע־האַלטן מיין פינגער אויפן צינגל פון רעוואָלווער. אירע געשרייַען האָבן יעדע מינוט געקענט אַרויס־רופן אַ פאַרדאַכט און איך האָב באַשלאָסן — מאַכן אַ סוף צו איר און מיין לעבן, צו די דייטשן לעבע־דיקע נישט אַריינפאַלן.

ממש ווי דורך אַ נס זענען מיר אָנגעקומען צו אונדזער פאַרטיזאַנישן אָפּטייל אַן שטערונגען — געווען איז עס דעם 15טן יוני פון 1944. דאָן האָבן מיר צום ערשטן מאָל געטראָפן אין וואַלד די ערשטע אויסשפּיר גרופּע פון דער רויטער אַרמיי.

מיר זענען געווארן פריי!

א. זאַקהיים

אַ בריוו!

ווען מיר זענען באַפרייט געוואָרן האָבן מיר גע־ווּסט אַז מיר האָבן קיינעם נישט. אונדזערע משפּחות זענען אומגעקומען אין די קרעמאַטאָריומס פון אוישוויץ. מיר האָבן געוווּסט, אַז מיר קענען זיך נישט אומקערן אַהיים. קיינער וועט אונדז נישט אָפּוואַרטן דאָרט, אויסער די פאַרברענטע הייזער און דערמיט — טרויעריקע דערינערונגען.

אָבער מיר האָבן געוווּסט, אַז מיר זענען נאָך ניט אינגאַנצן פאַריתומט. מיר האָבן געוווּסט, אַז דאָרט אין דער גרויסער אַמעריקע, איבער אַ גרויסן ים, געפינען זיך אונדזערע לאַנדסלייט, אונדזערע פרו־זשענער.

האָבן מיר טאַקע ביי דער ערשטער געלעגנהייט, דורך אַן אַמעריקאַנער סאָלדאַט, געשריבן דעם ערשטן בריוו. נישט קיין הילף האָבן מיר געבעטן, נישט קיין געלט, נישט קיין פּעקלעך, — כאָטש אייך גאָט וויס, אַז מיר זענען דאָן אַלע געווען נאַקעט אין באָרווּעס, אַז מיר האָבן נישט דערעסן, — נייַן, מיר האָבן דאָן קיין הילף נישט געבעטן. מיר האָבן נאָר געשיקט אַ ליסטע פון לעבנגעבליבענע פרו־זשענער...

מיר האָבן געוואַרט מיט אומגעדולד אויף אַן ענטפער. גייַען טעג, גייַען וואָכן, קיין ענטפער איז נישטאָ. קיין רעגולערע פּאָסט איז נאָך דאָן נישט געווען, האָבן אונדזערע לאַנדסלייט געפונען אַ גוטן יידישן סאָלדאַט און דורך אים האָבן מיר דערהאַלטן אַ וואַרעמען האַרציקן בריוו.

נישטאָ אַזויפיל געלט, נישטאָ אַזאַ פּרייז וואָס מען קען באַצאָלן פאַר פּשוטע אייגנפאַכע ווערטער. פאַר אַ קורצן בריוול — נישט די צוזאָגן וועגן הילף, געלט, פּאַקעטן, האָבן אונדז געוואַרעמט, נאָר דער געפּיל, אַז מיר זענען נישט אייגזאַם, אַז מיר האָבן ברידער און שוועסטער וועלכע זאָרגן פאַר אונדז איז טייערער ווי געלט, פּאַקעטן און הילף. וואַרעמע באַציונג, אַן אויסגעשטרעקטע האַנט, גוטער ווילן, אמתע אויפריכטיקע זאָרג און לסוף ממשותדיקע הילף דורך אַלע וועגן, דורך פּאָסט, געלעגנהייט.

עס איז געווען אַ ליכטיקער שטראָל, וואָס האָט אויפגעלויכטן אין דער פינצטערקייט, וואָס האָט זיך אויף אונדז אַראָפּגעלאָזט אין דער נאַכט פון נאַצי־שער רויב און מאָרד.

פרוזשענער שארית־הפליטהניקעס אין איטאַליענער לאַגער, קריייז באַרי, באַזוכן צום 5טן יאָרצייט נאָך דער ליקווידאַציע פון פרוזשענע.

שמואל כאַמסקי

חורבן מאַלטש

אין דער נאַכט, וועו די רוסישע אַרמייען זענען אומגעריכט איבערגעפאַלן געוואָרן אין אונדזער געגנט, בין איך צוזאַמען מיט הערשל־אליעזר פֿאַ־מעראַניץ, געווען אין זשאַבינקע, וווּ מיר זע־נען געשיקט געוואָרן צו אַרבעטן ביי אונדזער פּאַר, אַלס סטאַלאַרעס.

אויפכאַפּנדיק זיך פון שלאָף, צוליב דעם שטאַרקן געריוש פון דער שיסעריי, וועלכע איז געקומען פון נישט ווייט, פון מערב־זייט, זענען מיר אַרויס אין גאַס. געטראָפן האָבן מיר שוין אַלע סאָוועטישע מי־ליטערישע אָפּטיילונגען אין אַ איילענדיקן עוואַקוי־רינדיקן צושטאַנד.

אַ סך יידישע הייזער זענען שוין געווען אויסגע־ליידיקט פון זייערע באַזיצער, וואָס זענען ערגעץ־וווּ אַנטלאָפן זוכן שוץ.

די לופט־ מחבלים האָבן געזייט טויט און חורבן אויפן גאַנצן אַרום.

אונדזער ערשטע זאָרג איז געווען, וואָס פריער צו דערגרייכן מאַלטש.

מיר האָבן געגומען אַ באַן אין דער ריכטונג צו די סטאַנציעס סעווילי און לינעווע. אָבער דער באַן איז כסדר באַשאָסן געוואָרן פון דער לופט און עס איז אוממעגלעך געווען צו פֿאָרזעצן די נסיעה. מיר האָבן זיך געשלעפּט צופוס און אָנגעקומען קיין מאַלטש מאָנטיק דעם 23סטן יולי בייטאָג.

מיר האָבן געפונען מאַלטש כמעט ווי אין אַ נאָר־מאַלן צושטאַנד. אָן קיין פּאָניק און שרעק ווי עס זאָל נאָך זיין וויט דער אומגליק פון דאָנען. מען איז געשטאַנען אין דער ריי צו באַקומען ברויט, ווי מען פלעגט עס ביי דער סאָוועטישער הערשאַפט טאָן טאָג־טעגלעך.

אויף מאָרגן, דינסטיק, איז געקומען צו אַ שטאַר־קער איבערשיסונג מיט די רוסן אין זייער צוריק־טריט אין וועלדל אין סאַמאַראָוקע. די איבערשיסונג האָט אָנגעהאַלטן א פּאָר שעה. אין דער דאָזיקער אי־בערשיסונג איז געטראָפן געוואָרן פון אָן אַרטילע־ריע־סנאַראַד און אומגעקומען, די פרוי חיה־רייזל אונטערמאַן, די טאָכטער פון אהרן־דוד שיינבוים, און עס זענען פֿאַרוווּנדעט געוואָרן דער זעלבערס אַ טאָכטער. און דער יינגל יוסף פּאָמעראַניץ, דער זון פון אברהם־איסר יקותיאלס. די ערשטע הילף די פֿאַרוווּנדעטע האָט געגעבן יהושע ניסלבוים און פיל אַנדערע האָבן געגעבן די ערשטע הילף, פֿאַרוווּנדע־טע רוסישע סאָלדאַטן. שפּעטער צו איז דורכגעלאָפן אַ דייטשישע אויסשפּיר־גרופּע, אין באַשטאַנד פון עטלעכע מאַן, זיי האָבן זיך אָפּגעשטעלט ביי לייב־קע דעם שמידס הויז, געפרעגט צי עס זענען נישטאָ דאָ קיין רוסן, געבעטן אייער און פוטער און אַוועק ווייטער.

דעם זעלבן טאָג, פֿאַרנאַכט, זענען אָנגעקומען, פון זאַלוזשער גאַס, די דייטשן. אַלע זענען געזעסן אין מאָטאָציקלען, און מיט בלויזע קעפּ. זייער אָנווועזן־הייט אַליין איז געווען געניג אַרויסצורופן שרעק און פּאָניק, פּאַר וועלכע מענטשן זענען בוכשטעב־לעך געפאַלן. דאָס דורכמאַרשירן דורך אונדזערע וועגן פון די דייטשישע אַרמייען אויפן וועג צו מזרח האָט געדויערט נאַכהער צוויי וואָכן.

די נאַצי־מערדער אין מאַלטש

די נאַצי־מערדער האָבן אָנגעהויבן איינשטעלן אָרדענונג אין שטעטל אויף זייער שטייגער. זיי האָבן פֿאַראַרדנט צו אָפּשטעלן יעטוועדער באַוועגונג אין גאַס פון 9 אַזייגער אָוונט. עס איז פֿאַראַרדנט גע־ווארן צו אָפּצייכענען יעדע יידישע הויז מיט אַ מגן־דוד און יעדער יד זאָל אָנגייען אויפן אַרבל אַ געלן מגן־דוד, און איבערגעבן אַלע ראַדיאָ־אַפּא־ראַטן.

די נאַציס האָבן מיט זייער אויפּפירונג אַרויסגע־רופן אַ שטענדיקע מורא און יעדער איינער האָט, ווי נאָר מעגלעך, געזוכט זיך נישט אָנזען פֿאַר זיי. מען פלעגט זיצן גאַנצע טעג אין די גערטנער, אָפילו ווען עס איז נישט געווען קיין נויטוועדיקייט צו די דאָזיקע אַרבעטן, געדאַווענט האָט מען אין די הייזער, אויסגעמיטן צו פֿאַרזאַמלען זיך אין בית־המדרש.

פון צייט צו צייט פלעגט דאָס שטעטל באַזוכט ווערן פון דער געשטאַפּאָ און זייער אָנווועזנהייט פלעגט אַרויסרופן א פּאָניק און פאַרטרייבן די יידן, אין אַלע מעגלעכע באַהעלטענישן.

איינמאָל, אַ שבת אין דער פרי, צוויי וואָכן נאָך זייער אָנקומען, זענען זיי אַריין אין קליינעם קאָווקאָזער בית מדרש, זיך דאָרט פריילעך געמאַכט, צעבראָכן אַלע איינריכטונגען און אים בוכשטעבלעך חרוב געמאַכט. זייערע מיטהעלפערס, די פּאָליציי, האָבן זיי וועריבירט פון צווישן אונדזערע גויים, נאָטירלעך אַזאלכע, וועלכע זיי האָבן פּאַרשטאַנען, אַז זיי וועלן אומבאַדינגט שטיין צו זייער רשות.

די נאַציס האָבן געזומען פון דער יידישער באַפעלקערונג אַרבעטער צו פּאַרשיידענע אַרבעטן, ווי צו פּאַרריכטן דעם שאָסיי, די בריקן און אַנדערע ענלעכע אַרבעטן.

די יידן האָבן געזוכט מיטלען צו פּאַרלייכטערן די לאָגע; עס האָט זיך אַרגאַניזירט אַ קאָמיטעט אין באַשטאַנד פון יהושע ניסלבוים, יעקב עפּעלבוים, און שמואל־מרדכי רובינשטיין. זייער פונקציע איז געווען אַ באַגרענעצטע, נישט מער, ווי איידער די נאַציס זאָלן טאָג־טעגלעך זוכן אין די יידישע הייזער אייער, פּוטער אָדער אַנדערע זאַכן, זאָלן זיי דאָס זעלבע פּאָדערן דורך די יידישע פּאָרשטייער, און אויף דעם אופן מעגלעך מאַכן אַ געווישן אָפּיציעלן קאָנטאַקט מיט זיי. עס איז אויך איינגעאָרדנט געווארן אַ שטענדיקע וואַך דורך די נעכט, צו פאַרהיטן שריפות און וואָרענען אין פאַל פון אומאנגענעמע סיורפּריזן.

אין דער צווישנצייט זענען דערגאַנגען קיין מאַלטש איובס בשורות, פון שוין חרוב געווארענע יידישע קהילות און פון איינאָרדענונגען פון געטאָס. איינער אַ יוגנטלעכער פון כאַמסק, וועלכער האָט געהאַט קרובים אין מאַלטש, האָט געבראַכט די שרעקלעכע בשורה, אַז די גאַנצע יידישע קהילה אין כאַמסק איז אויפן אָרט אומגעבראַכט געווארן, און ער איז על־פּי־נס געראַטעוועט געווארן. אָט די אַלע ידיעות האָבן אָנגעזאָגט, אַז אויך אונדז דערוואַרט דער זעלבער גורל.

אין אַ טאָג קורץ פאַר ראש־השנה זענען אָנגעקומען, דורך דעם וועג פון כוואָניק, אַ קאַראַוואַנע היימלאָזע יידן פון ביאַליסטאָק אין פון שערשעוו, אין באַשטאַנד פון אומגעפער 200 נפשות. זיי האָבן זיך אָפּגעשטעלט ביי דער פּאָרוואָרט מיל. אונדזער שטעטל האָט זיי מקבל־פּנים געווען ווי ברידער, מען האָט זיי איינגעאָרדנט אין גרויסן בית־מדרש אוך אין אַלע יידישע הייזער; מען האָט זיי באַזאָרגט מיט אַלע נייטיקע באַדערפענישן און געמאַכט פילן ווי אין אַן אייגענער היים. צו דער געלעגנהייט איז כדאי צו באַטאָנען, אַז אַזאַ צוגעקומענע עדה איז געווען אומגעפער אַ דריטל פון דער גאַנצער מאַלטשער באָפעלקערונג, און ביי אַזאַ לאָגע איז זיכער געווען נייטיק אַ געוונדיקע אָנשטרענגונג, צו קענען זיי איינגלידערן אין אונדזער משפּחה.

ימים־נוראים האָט מען געדאַוונט אין מנינים, און געמאַכט אַ רירנדן יזכור נאָך די כאַמסקער קדושים.

שבת פּרשה לך־לך

אין דעם טאָג גאַנץ פרי, איז דאָס שטעטל אַרום־געריגלט געווארן דורך דער געשטאַפּאָ און דער היימישער פּאָליציי. די יידישע באָפעלקערונג איז אַרויסגעטריבן געווארן פון די היימען און קאָנצענטרירט געווארן אין מיטן מאַרק. די יידן, אין שרעק, אַז עס זאָל חלילה נישט איבערחזרן זיך די מעשה כאַמסק, האָבן אָנגעהויבן צו אַנטלויפן. אָבער צום באַדויערן־ אומזיסט. דעם שונאס שוועבעדיקע האָט זיי דערגרייכט. די פאָלגנדיקע אומגליקלעכע זענען אין דעם טאָג אומגעקומען: סימע פּאַמעראַניעץ, שמואל לייבקעס טאָכטער, דערשאָסן געווארן אין וועלדל סאַמאַראָווקע, דורך שוראַ מאַנדאַביי, אַ היימישער פּאָליציסט; טייבל קאַפּלאָן, גרשון אסתר באַשעס טאָכטער; אברהם בוכהאַלטער; באַבל טשערניאַק; אייגער אַ פּרוזשענער אַ געזונטער הויכער יונג, אַ בעקערס אַ זון, פון אוליאַנער גאַס, געווען אויסבאַהאַלטן אין מאַלטש, צוליב זיין אָנגעהעריקייט צו אַ געווייסער פּאָליטישער פּאַרטיי, (נישט באַקאַנט זיין נאָמען) איז געטראָפן געווארן פון אַ קויל, בעתן אַנטלויפן אין דער קאַנצעלאַריע־גאַס. מאיר ראַבינאָוויטש, אַרויסגענומען פון דער ריי אין מאַרק און דערשאָסן. פאַרוווּנדעט געווארן אין אַ פינגער איז דער יונגער גיצראַטעוועטער פון כאַמסק.

די אַלע קאַנצענטרירטע אין מאַרק זענען אייגענשאַפטן געווארן אין דער שולע.

אַ טייל פון די געשטאַפּאָ אַגענטן זענען אַוועק צו כוואָניק, דאָרטן האָבן זיי געפוונען דעם אַלטן מתתיהו מיסקין אוז זיין טאָכטער מאַריאַשע, ביידע אומגליקלעכע זענען דערשאָסן געווארן.

איבער דעם אַלטן האָבן זיך די מערדער פריילעך געמאַכט, זיי האָבן אים אַוועקגעזעצט אויף אַ שטול און אין דער פּאָזע דערשאָסן. אין דער זעלבער הויז האָט זיך דאָן געפונען שמואל מאַלטשער פון לאָדזש, וועלכער האָט געהאָט פאַמיליע אין מאַלטש, און איז אַהער אָנגעקומען גלייך נאָך דער אינוואַזיע פון פוילן אין יאָר 1939. דער לעצטער, באַמערקנדיק די מערדער דורך דעם פענצטער, איז פלינק אַרויסגעשפּרונגען און אַזוי אַרום איז אים געלונגען צו אַנטלויפן.

אייניקע אַנטלאָפענע, וועמען עס איז געלונגען צו דערגרייכן דעם הויף קוטי, וועלכער ליגט אויף דעם שליאַך קיין סעלץ, האָבן אויך נישט אויסגעמיטן דעם מערדערס האָנט. די זעלבע מערדער פון כוואָניק האָבן דערגרייכט קוטי און דערשאָסן הינטערן שייער, די יונגע יעקב ווינאָגראַד, און ישראל שיינ־

בערג, און דער געזונטער און שטאַרקער יוסף, משה דעם שניידערס זון, איז אויפן זעלבן פלאַץ געטראָפן געוואָרן פון צוויי קוילן, ער איז געלעגן ביז אין אָוונט אין בלאָטע, און עס איז אים געלונגען אַנצוקומען קיין בערעזע און נאַכהער אומגעקומען אין דער שחיטה אין בערעזע.

פון דער שולע זענען יענעם פאַרנאַכט די קאַנצענטרירטע באַפרייט געוואָרן, מיט דער פאַראַרדנונג, זיך צוגרייטן אויף מאָרגן, זונטיק פרי, צו פאָרלאָזן די היימען.

יענעם שבת צו נאַכטס האָט דאָס שטעטל באַגלייט צו זייער אייביקער רו אָט די אַלע הרוגים, וועלכע זענען געווען די לעצטע צו געפינען זייער רו אויפן בית־עולם אין סאַמאָראָווקע.

אויף מאָרגן זונטיק פרי, האָבן די נאַציס אַרויסגעגעבן צו יעדן פערזאָן אַזאַ מין פאַספאָרט. דאָס זאָל געווען היסן אַזאַ מין לעגאַלער דאָקומענט צו האָבן דאָס רעכט צו זיין נע־ונד. זיי האָבן געהייסן די יידן פאַרלאָזן מאַלטש און אָנגעוויזן דעם וועג צו בערעזע.

מען האָט געדונגען פורן, אָנגעלאָדן וואָכ עס איז נאָר געווען מעגלעך אין חפצים און עסנווארג, און זיך גענאָזט איז וועג.

מערקווירדיק איז, וואָס די מערדער זענען נאָך די נעכטיקע הריגות געווען זיכער, אַז די אומגליק־לעכע וועלן נישט אָפנויגן פון דרך־המלך, אַז זיי האָבן נישט געפונגען פאַר נייטיק צו באַגלייטן די פליטים מיט ווייטער ניט איז וואָך. און מען איז געפאָרן אָן קיין שום שמירה.

דעם זעלבן פרימאָרגן האָבן זיי פאַראַרדנט, אַז אַלע שמידן זאָלן בלייבן אויפן אָרט, אָבער נישט אויף לאַנג. אויף צו מאָרגנס, מאַנמיק, זענען אַלע שמידן שוין אויך געווען אין בערעזע.

***

אויף אַלע וועגן, וועלכע פירן צום אַרייננאַנג קיין מאַלטש, זענען אָנגעשריבן געוואָרן מעלדונגען, אַז ווער עס וועט זיך צוריק פאַרמעגן, וועט דערשאָסן ווערן. פונדעסטוועגן האָט די דאָזיקע פאַראַרדענונג נישט געשטערט, אַז ווען מען איז אין גיכן געקומען קיין מאַלטש זוכן חפצים, וואָס איז אָפט געמאַכט געוואָרן אָן קיין שום שטערונגען, האָט מען געפונגען אַלץ אויסגעריבט. די גייסן האָבן זיך אַרייננעצויגן אין אַלע יידישע גוטע הייזער און די אַלטע האָבן זיי צענומען אויף אָלץ צום הייצן.

***

אין בערעזע זענען מיר אַלע אויפגענומען געוואָרן ווי ברידער. אַ קאַמיטעט האָט אונדז פאַרזאָרגט מיט אַ היים און מיט אַלע מעגלעכע נויטוועגדיקייטן.

מיר זענען אייגעגלידערט געוואָרן אין דער בע־רעזער באַפעלקערונג, מען האָט אונדז געגומען אויף פאַרשיידענע אַרבעטן, און אַזוי האָבן מיר געלעבט אומגעפער זעקס וואָכן.

***

אין בערעזע איז די אַטמאָספער געווען אַ ביז גאָר אומרויקע. עס זענען אומגעגאַנגען קלאַנגען, אַז בע־רעזע וועט נישט פאַרזאַמען צו האָבן דעם זעלבן גורל ווי כאַמסק, און אינסטינקטיוו האָט מען געזוכט אַ רעטונג.

געהערט האָבן מיר, אַז אין פרוזשענע איז פיל רויקער, עס זאָל הייסן, אַז פרוזשענע איז אַ באַזונ־דער געביט, וועלכער זאָל מעגלעך געשאָנעווען ווערן פון אויסראָטונג און מיר האָבן אָנגעהויבן, משפחות־ווייז, זיך אַריבערצוקלייבן קיין פרוזשענע.

אין אַ קורצער צייט האָבן אומגעפער אַ זעכציק פראָצענט פון אונדזערע מאַלטשער, געפונגען זייער נייע היים אין פרוזשענער געטאָ.

אין פרוזשענער געטאָ איז שוין דאָן געווען פאָר־מירט אַ קאַמיטעט מיטן נאָמען "יודענראַט". דער דאָזיקער ראַט, באַדאַרף מען באַטאָנען, איז צו אונ־דזער גליק און צו זייער שבח, געשטאַנען אויף דער געהעריקער הויך און האָט אַלץ געטאָן, כדי צו לינ־דערן אונדזער נויט אין דער עת־צרה ליעקב. מען האָט אונדז באַזאָרגט מיט דירות, מיט עסן, מיט אַלעם וואָס עס איז נאָר געווען אין זייער רשות, און נישט נאָר אונדזערע מאַלטשער, וועלכער האָבן גע־קענט אָנגערופן ווערן שכנים, נאָר אויך אַלע פרעמ־דע, וועמען דער גירל האָט געבראַכט צו זוכן שוץ אין געטאָ פרוזשענע.

אויף דעם אופן האָבן מיר פאַרבונדן אונדזער וויייטערדיקן גורל מיט אַלע איינווויינער פון געטאָ פרוזשענע.

חיים מאלעצקי

מיין שטעטעלע שערשעוו אין דעם טויטן־מאַרש*)

עס איז מיר שווער צו שילדערן אונדזער יידיש־לעבן אין דער צייט פון מיינע קינדער־יאָרן אין מיין געבורטס שטעטל שערשעוו. איך וועל זיך נאָר מיעזן און מער־ווייניקער אָנשרייבן עפּעס, עס זאָל זיין אַ זכר און וועלן פֿאַראייביקט אין פּנקס. דאָס וועלן זיין פֿראַגמענטן פון די לעצטע יאָרן פון אונדזער גע־ליבט היימשטעטל.

שערשעוו מיט אירע 1.500 יידישע נפשות פֿאָר דער לעצטער וועלט־מלחמה לעבט זיך גאַנץ רויק. יעדער איינער אויף זיין נאָרמאַלן שטייגער — אַ רייכערע פֿאַמיליע, אַן אָרעמערע, נאָר אין צופֿרידנ־קייט, די מערהייט אין שטעטל זענען בעל־מלאכות. אויסער דעם וואָס מען באַקליידט די איגענע איינ־ווינער פון שטעטל, האָט מען נאָך די פּויערים פון די אַרומיקע דערפֿער, ביי וועלכע מען פֿאַרדינט שטענדיק. יעדער פֿאַרדינט צום לעבן, ביז עס קומט צום יאָר 1941.

ווי נאָר די היטלעריסטישע מאַכט שטעלט אַריין די ערשטע פֿיס צו אונדז, פֿאַלן שוין 13 קרבנות, אַן אויסנאַם יידישע צי קריסטלעכע. זי וואַרפט אַן אַ אימה, אַ שרעק, אויף אונדזער שטעטל. שוואַרצע כמאַרעס ציען זיך לענג־אויס איבער אונדזערע קעפּ, ווי זיי וואָלטן אונדז גענומען וואַרענען און אָנצאָגן דעם גרויסן שטורעם. עס זעט אויס, ווי זיי וואָלטן זיך געבעטן ביי אונדז און געזאָגט: ראַטעוועט זיך, אַנטלויפט, די מערדערס זענען דאָ, זיי זענען געקו־מען אייך אויסצונעמען און אומברענגען. אָבער, עס איז נישטאָ וווּ צו לויפן.

מען הייבט אָן זאַמלען די יידן, שכנים שושקען זיך איינע מיט די אַנדערע, וווּ וועלן זיי אונדז פירן?

איינער זאָגט, אפשר אויף אַרבעט; דער אַנדערער גיט אויף זיין האָפענונג און מיט טרערן אין די אויגן רעדט ער אַרויס, אַז מיר האָבן נאָך געציילטע טעג צום לעבן. רופט זיך אָן אַ דריטער, אפשר וועט זיך נאָך אונדז דאָס מאָל איינגעבן זיך אויסקויפן?

עס געדויערט נישט לאַנג און די רוצחים באַ־פוילן, אַז אַלע מענער, אין עלטער פון 16 ביז 70 יאָר, מוזן זיך אויפקלייבן אויפן מאַרק, מען זאָל זיך גוט אָנטאָן, ווייל מען גייט אונדז פירן אויף אַרבעט. וועט פון דעם עלטער עס וועט זיך נישט מעלדן, וועט וועלן דערשאָסן.

איך בין 15 יאָר אַלט, דער עלטסטער זון אין דער משפּחה, און דאַרף נישט גיין, נאָר מיין פֿאָטער איז אַ שוואַכער, ווי לאָזט מען אים גיין אַליין? גיי איך מיט; געזעגענען מיר זיך ביידע מיט דער פּאַ־מיליע, און מיר גייען. אָנקומענדיק אויפן מאַרק ווערן מיר שוין באַגלייט מיט שטעקנס. מיר ווערן גיך אויסגעשטעלט צו דריי־וויים, און דער טויטן־מאַרש הייבט זיך אָן.

אין אַ שעה אַרום, און מיר זענען שוין הינטערן שטאָט אויף דער ברוקאָווקע, וואָס פירט צו פרו־זשענער שאָסיי.

דורכמאַרשירנדיק דאָס שטעטל, זעען מיר שוין קיינעם נישט ביי די הייזער פון אונדזערע. ווויינוג־גען, ווייל אינדזערע פֿאַמיליעס זענען שוין אַוועק־געגומען געוואָרן דורך אַן אַנדער גרופּע מערדער. פון די קריסטלעכע הייזער קוקן אַרויס די קריסטן מיט אַ שמייכעל אויפן פּנים, זיי פרייען זיך. נאָך אַ ווייל און זיי וועלן זיך קענען אָננעמען מיט אונ־דזער גוטס, וואָס מיר האָבן אויף דעם גאַנצע יאָרן בלוט און שווייס פֿאַרגאָסן. אונדז ליגט דאָס אָבער אַלץ נישט אין זינען; יעדער איינער האָלט זיך קוים ביים לעבן און טראַכט, וואָס עס האָט געקענט פּא־סירן מיט די פֿאַמיליעס.

עס איז שווער צו גיין. מען וואַרפט שוין די פּעק־לעך פון זיך. די שוואַכערע שטייען שוין אָפּ און ווערן געשלאָגן מיט די גראָבע שטעקנס, און ווען זיי קענען נישט אַניאָגן, ווערן זיי אויף אַ ברוטאַלן אופן דערשאָסן. ביז מיר זענען פרוזשענע פֿאָר די אויגן, פֿאַלן שוין 18 קרבנות.

---

*) חיים מאלעצקי, אַ שערשעווער, איז פון פרוזשענע געוואָרן טראַנספֿאַרטירט אין אוישוויץ, שפּעטער געוועזן אין אַ ריי קאָנצענטן. ער איז דעם 6טן מאַי 1945 באַפרייט געוואָרן דורך דער אַמעריקאַנער אַרמיי אין לאָגער עבענ־זעע, עסטרייך. די וויייטערדיקע שורות זענען געשריבן געוואָרן דעם 4טן אַפּריל 1950. מיר האָבן אין זיין כמו גבית־עדות אויך איבערגעלאָזט דעם געגראָמטן סוף, וואָס איז גאָר כאַראַקטעריסטיש.

די פּרוזשענער ייִדן, דערהערנדיק וואָס עס קומט פֿאָר מיט די ייִדן פון זייער שכנות־דיק שטעטל, ווערן אויפגערודערט, טראַכטן אוּן זוכן אַ פּלאַן אונדזו אפשר מיט עפּעס צו העלפֿן. נאָר שריי שמע־ישׂראל, אַז עס העלפּט נישט. די מערדערס טוען זייערס, לאָזן אַפּילו נישט צו אַ טרונק וואַסער.

מיר רוען ביי קרוצעלס מיל. מיר זיצן דאָרט נישט ווייל זיי האָבן מיטלייד אויף אונדזו, נאָר זיי, די באַנדיטן, זענען שוין מיד שלאָגנדיק אונדזו.

מיר גייען ווייטער צו דער ריכטונג פון לינעוו, קיין ענדערונג, קיין רחמנות, ווייטער געגאַנגען, ווי־דער קרבנות. מיר שלעפּן זיך מיט די לעצטע כוחות ביז מיר קומען אַן צום באַשטימטן פּלאַץ נעכטיקן.

מיר טראַכטן, אַז איצט, נאָך אַזאַ פֿיינעדיקן טאָג, וועלן מיר זיך שוין איבער נאַכט אַ ביסל אָפּרוען, אָנזאַפּן אַ ביסעלע כוחות צו קענען מאָרגן ווייטער גיין. נאָר אַ נעכטיקער טאָג. מיר ווערן איינגעשפּאַרט אין אַ שטאַל וווּ עס שטייען אַ צענדליק בהמות אוּן צוזאַמענגעפּרעסט ווי הערינג אין אַ פּעסל.

אַ פּאָר שעה שפּעטער הערן מיר געשרייען פון פּרויען מיט קליינע קינדער אוּן טאַקע אין ייִדיש. דאָס זענען אונדזערע ליבסטע, וועלכע ווערן געפּירט מיט פּערד אוּן וועגענער דורך אַן אַנדער גרופּע מערדערס אוּן נעכטיקן אין דרויסן אַרום שטאַל.

איך רוף זיך אָפּ צו מיין פּאָטער: מאָרגן וועלן מיר זיי שוין קענען זען. מסתמא גייט מען אונדז שוין פּירן צוזאַמען. מיר זענען זיך אָבער דאָן וועו מיר מאַכן נאָך אַדורך אַזאַ ענלעכן טאָג ווי דער נעכ־טיקער, אין וועלכן עס פּאַלן נאָך מער קרבנות.

מיט מיינע אייגענע אויגן זע איך דעם פּאַל, ווי מען שיסט משה שוכערמאַן, וועלכער שלעפּט זיך מיט זיין אינציקן זון האָנט ביי האָנט. דער זון וואָרט נישט לאָנג, אַ פּאָרצוויפּלטער וועגדט ער זיך צום מערדער אוּן זאָגט: „איר האָט געשאָסן מיין פּאָטער, שיסט מיר אויך!“ זיי אַנטזאָגן זיך נישט אוּן פילן־אויס זיין געבעט.

אַ צווייטער פּאַל, וועו אַ בחורל פון 20 יאָר מיטן נאָמען לייזער רוטענבערג, וועלכער קריגט מיט אַ שטעקן איבערן קאָפּ, ער ווערט צעבלוטיקט אָבער פֿאָרלירט זיך נישט, אוּן מאַכט אַ שריט צו אָנט־לויפן. „פּייערי!“ הערט זיך אַ געשריי אוּן די מאַשין־געוועהר הויבן אָן צו שיסן, אָבער דער בחור לויפט, לויפט אוּן פּאַלט, ביז עס געלינגט אים זיך אַריינ־צודרייען אין דעם דערביאיקן וועלדל אוּן דאָן נע־מען זיך די מערדער צו דער אַרבעט. עס ווערט אַראָפּגענומען פינף רייען מענטשן צו דריי, דאָס הייסט, 15 מאָן אוּן זיי באַצאָלן מיטן לעבן פּאָר זיין אָנטלויפן.

די צווויי טעג זענען געווען פֿיין־ אוּן יסורים־טעג פּאָר אונדזו שערשעווער יידן, ביז זיי לאָזן אונדזו פריי אוּן מיר קומען אָן קיין אָנטאָפּאָלע, וווּ מיר טרעפֿן זיך מיט די פּאָמיליעס, וועלכע זענען געבראַכט ג־ווארן מיט אַ פּאָר שעה פריער.

דאָרט ערשט באַווייזט מען דעם גרויסן חורבן פיל פון אונדזו דערלעבן מער נישט צו זען זייער מאָן אָדער קינד.

טאַקע אַ קליין שטעטל ווי שערשעוו, אָבער גרוי־סע צרות. יעדע פּאָמיליע זוכט צו געפינען אַ דאָך איבערן קאָפּ אין די אוקראַינער שטעט ווי אין אָנ־טאָפּאָלע, דראָהיטשין, כּאָמסק.

ביסלעכווייז ווערט מען צוגעווויגט צו די צרות, מען הייבט אָן צו פּאַרגעסן, וואָס עס איז געווען אוּן מען פֿרווווט זיך צוזאַמענלעבן מיט די שטעטלשע ייִדן. עס מיידט אָבער אַ צייט, אוּן עס קומען ווידער נייע גזירות, וועו מען ברענגט אום אַלע ייִדישע שטעטלעך פון אוקראַינע אוּן צווישן זיי אונדזערע טייערע אוּן ליבסטע.

מיר פֿערזענלעך אוּן נאָך אייניקע שערשעווער, געלינגט זיך אַרויסצורייסן פון די מערדערשע הענט אוּן אָנטלויפן קיין פּרוזשענע, וווּ איך דערהער די ביטערע בשורה, אַז מיינע עלטערן מיט דער גאַנ־צער פּאָמיליע ווערן טראַגיש אומגעבראַכט. איך בלייב דאָן אַליין, אַ קיילעכדיקער יתום, עלנט ווי אַ שטיין. דריי יאָר נאָך דעם ראַנגל איך זיך צווישן לעבן אוּן טויט אין קאָצעט, אונטער שוועריע באַדינ־גונגען, ווי הונגער, קלעפּ אוּן נויט, אָן שום האָפּ־נונג צום לעבן, שטענדיק מיטן געדאַנק: בין איך דען בעסער פּאָר מיינע עלטערן?

נאָר ווי אַ נס איז עס געשען אין 1945 מאַנאַט מאַי אַרויס בין איך אַ דערשלאָגענער, אָבער דאָך פּריי ... בלוט פון די „פּ. ס.“ האָט זיך געגאָסן אין די גאַסן ביים געזאַנג פון פּאָרשיידענע פעלקער אוּן רעסן,

נקמה! נקמה! אין די פאַרשאַלטענע הינט
מיט די קעפ זאָלן זיי באַצאָלן פאַר נעכטיקע זינד,
פאַר אומשולדיק בלוט פון מיין טאַטן, מאַמען,
פאַר מיליאָנען יידן וועלכע זענען אַוועק אין די פלאַמען.
נקמה, פאַר די וועלכע האָבן געלעבט
זיי האָבן דאָך דעם גאַנצן לעבן געשטרעבט
נחת האָבן פון זייערע משפחות — קינדער,
זענען זיי געפירט געוואָרן צו דער שחיטה, ווי די רינדער.
דערפאַר, דאַרפֿן מיר יידן דאָס גוט געדענקען
און קיינמאָל דעם בלוטיקן שונא נישט שענקען.
לאָמיר זען, אַז מיינע פּאַר ווערטער זאָלן ווערן אויסגעקליבן
און אויף אייביקע דורות אין פּנקס פאַרשריבן.

מאַלטשער שאַרית־הפּליטהניקעס אין דיפּי־לאַגער פּעלדאַפּינג אויף אַ יזכור־צאַרזאַמלונג
נאָך זייער חרובער קהילה.

אהרן גאלדשטיין

דער מאלטשער יוד וואס איז געווען א „נאצי־אפיציר"

די ווייטערדיקע פאקטן האט דערציילט דער געווען־ענער קאצעטלער אהרן גאלדשטיין, א זון פון א מאלטשער תושב חיים־בערל לאזערס. פארצייכנט האט עס הערשל פאמעראניץ.

פייוול גאלדשטיין (פייוול חיים־בערל לאזערס) פון מאלטש איז געווען איינ א פארטיזאנער־גרופע אין לובלינער געגנט. עס האט זיך געמאכט אזוי, אז ער, דער אנפירער פון דער גרופע האט זיך דערדינט, אז עס איז אים געלונגען צו פארמירן א כלומרשטע נאצישע פארמאציע, וואס האט געהאט א צוטריט צו די תפיסות. אין דער גרופע אונטער דער אנפירונג פון דעם „נאצי־אפיציר" פייוול גאלדשטיין זענען געווען 8 מאן זיינע ארויסהעלפערס „שטורמפירער", צווישן זיי די מאלטשער בחורים: נתן־סאנע פרידמאן, לייזער דעם שמידס זון; יעקב פוטערמאן, דעם רימערס זון און אנדערע.

זייער ארבעט איז באשטאנען אין דעם וואס זיי פלעגן מיט געפעלשטע נאצישע דאקומענטן קומען אין פארשיידענע מורמעס און ארויסבאקומען די ארעסטירטע צום דערשיסן. זיי פלעגן די דאזיקע ארעסטירטע ארויספירן אין די וועלדער, דארטן זיי כלומרשט דערשיסן. פאקטיש פלעגן זיי די מענטשן ארייגפירן אין די וועלדער און זיי פאר־בינדן מיט די פארטיזאנער.

דער שם פון דער „מאלטשער גרופע" מיטן „נאצי־אפיציר" איז געווען באקאנט אין גאנצן געגנט.

איינמאל, — דערציילט אהרן גאלדשטיין, — האט אים א קאצעטלער, וואס איז געשיקט געווארן מיט א גרופע אין באגלייטונג פון א ליטווישן נאצי קיין לובלין, צוריקקומענדיק איבערגעגבן דאס ווייטער־דיקע:

מיר זענען געפארן קיין לובלין, אנגעפירט פון א ליטווישן נאצי אויף א לאסט־אויטא כדי צו ברענ־גען עסנווארג פארן לאגער. געקומען זענען זיי צום מאגאזין וועו עס איז שוין געווען טונקל. נאכן אנ־לאדן דאס עסנווארג און אויך קליידונג פארן לאגער זענען זיי געפארן צוריק. אויף צוריקווגס האט דער ליטווישער נאצי באפוילן זיך אפצושטעלן ביי א קאפע־הויז וווּ עס פלעגן זיך טרעפן די נאצישע באאמטע. דער ליטווישער נאצי האט דעם יידישן קאצעטלער דערלויבט ארייגיין אין דעם קאפע־הויז צו טרינקען א טעפל קאווע.

אין קאפע־הויז האט זיך געפונען א הויך־ראנגי־קער נאצישער אפיציר. דערזעענדיק דעם ליטווינער האט דער אפיציר ביי אים פארלאנגט דאקומענטן. דער דאזיקער האט אים געגעבן. אבער דא האט דער אפיציר זיך צעשריגן, אז די דאקומענטן זענען געפעלשטע און דעם ליטווינער מכבד געווען מיט א פאר פייערדיקע פעטש, אז יענער האט זיך גלייך אויסגעצויגן אויף דער ערד. וועו יענער איז אויפ־געשטאנען האט ער אים געווארנט, אז א צווייטן מאל זאל ער האבן ריכטיקע דאקומענטן; געדראט, אז ער וועט אים דערשיסן.

— און ווער שטייט עס דארטן ביים טיר? — פרעגט ווידער דער אפיציר.

— א יודע, פון לאגער, — איז געקומען די תשובה.

— אזוי, א יודע, — האט ער זיך צעשריגן מיט נאצישער חוצפה, — דערלאנג אים אהער!

דער יידּ, א דערשראקענער, א בלאסער איז צו צום נאצי־אפיציר און יענער האט אים אנגעכאפט פאר די לאצן און געגעבן א טרייסל, אז ער האט ממש פארלוירן דאס לשון. ער האט ממש געזען דעם טויט פאר די אויגן.

— פון וואס פאר א לאגער קומסטו? — דונערט אויף אים דער נאצי־אפיציר. דערווייל הערט ער ווי אין אויער זאגט ער אים אריין דאס ווארט „עמך" (דער געהיימער פארא, צווישן פארשטעל־טע יידן), שרעק זיך נישט. און ווייטער זאגט ער אים (צווישן נאצישע דראונגען און געשרייען) — איך בין פייוול גאלדשטיין, ביי אייך אין לאגער איז דא מיין ברודער ארטשע. זאל ער אין 8 טעג ארום קו־מען אהער אין איך וועל אים נעמען אין וואלד.

און ווידער האט דער דאזיקער „אפיציר" ענומען לייארמען, שרייען, זידלען און געהייסן תיכף פאר־לאזן דעם קאפע־הויז, וועו נישט וועט ער אים דער־שיסן.

דער דאזיקער קאצעטלער, קומענדיק אין לאגער האט עס אזוי דערציילט אהרן גאלדשטיין אויס־

געפּועלט, אַז ער זאָל געשיקט ווערן קיין לובלין; געקומען צו דעם קאָפּע־הויז, ווו ער האָט געזאָלט טרעפן זיין ברודער פייוולען, אָבער ער האָט אים נישט געטראָפן.

נאָך דער באַפרייאונג — דערציילט ווייטער אהרן גאָלדשטיין, איז ער געקומען קיין לובלין און זיך אָנגעהויבן נאָכפרעגן אויף זיין ברודער דעם „הויכן נאַצי־אָפּיציר". ער האָט זיך דאָ דערוווסט, אַז די געשיכטע ווי זיין ברודער פייוול גאָלדשטיין פלעגט ווי אַ „נאַצישער אָפּיציר" מיט זיין „שטורעם־טרופּע" באָפרייען יידן פון די תפיסות איז אמת; מען האָט אים דערציילט אַ רייַ געשיכטעס ווי ער האָט ממש אויף אַן אומגלויבלעכן אופן אַרויסגעראַטעוועט מאַסן יידן און זיי „דערשאָסן"...

ער האָט זיך דערוווסט, אַז אַ געוויסן טאָג, עס איז שוין געווען פאַר דעם אָנקום פון דער רויטער אַרמיי אין לובלינער געגנט, איז פייוול גאָלדשטיין מיט זיין „שטורעם־טרופּע" געקומען נעמען יידן פון אַ לאַגער צום „דערשיסן". משמעות, אַז די נאַציס האָבן זיך שוין דערוווסט פון דעם ווי ער נאַרט זיי אָפּ, ווייל ווי ער איז צוגעקומען צום לאַגער־טויער האָבן אויף אים שוין געוואַרט די נאַצישע וועכטער און מיט אַ קוילן־האָגל באַגעגנט דעם דאָזיקן „הויכן נאַצי־אָפּיציר" מיט זיין „שטורעם־טרופּע".

דאָן איז אונטער דעם האָגל פון קוילן אומגעקומען סיי פייוול גאָלדשטיין, סיי זיינע „שטורעם־טרופּע", די טרייַע מאַלטשער בחורים.

יעקב וואַלאָוועלסקי

די צונרייטונג צום אויפשטאַנד אין פּרוזשענער געטאָ*)

אין משך פון אַ באַשטימטער צייט האָבן די דייטשן באַווייזן צו געפינען פאַרשידענע מיטלען כדי אָפּצוואַרן די געזעלשאַפטלעכע מיינונג. זיי האָבן אַרויסגעלאָזן באַקאַנטמאַכונגען, אַז די שטאָט איז אייגעשלאָסן אין קריַיז פון אָסט־פּרייסן וויַ אַ טייל פון דרימטן רייך; אַז די יידישע באַפעלקערונג אַרבעט פאַר דער דייטשישער מיליטערישער אינ־דוסטריע, בכן איז זי אַ נוצלעכער עלעמענט אוז עס וועט איר נישט געשען קיין בייז.

דער 1טער נאָוועמבער 1942 איז געווען דער שווערסטער טאָג אינעם לעבן פון די יידן אין געטאָ. דאָס געטאָ איז אַרומגערינגלט געוואָרן פון די ס. ס.־מיליטער אוז ס׳איז אָפּגעשלאָסן געוואָרן יעדער אַרויסגאַנג. די שטימונג איז געווען אַ שרעקלעך גע־דריקטע. מ׳האָט געפּילט די גרויסע געפאָר. אַ טייל פון דער אינטעליגענץ, וואָס האָט נישט געוואָלט שלום־מאַכן מיטן גורל פאַרניכטעט צו ווערן דורך די נאַצישע הענט, האָט באַשלאָסן זיך אַליין אומצו־ברענגען. דער גורל האָט אָבער געוואָלט, זיי זאָלן גאַראַטעוועט ווערן פון די נעגל פון טויט, כדי אין אַ געוויסער צייט אַרום אומקומען אין די גאַז־קאַ־מערן.

דעמאָלט האָט די יוגנט אָנגעהייבן זיך אָרגאַני־זירן צו אַ ווידערשטאַנד און צו אַן אָרגאַניזירטן אַריבערגאַנג צו די רייען פון די פּאַרטיזאַנען. דער לאָזונג איז געווען — פאַרטיידיקן זיך, שטאַרבן מיט כבוד אוז נישט גיין ווי שאָף צו דער שחיטה. ס׳איז אָפּילו אָנגענומען געוואָרן אַ באַשלוס איבערצושנייַדן די דראָטן אוז אָנטלויפן פון געטאָ. הונדערטער יונ־געלייט אוז מיידלעך האָבן געוואָרט אויף אַ סיגנאַל. מען האָט אַריינגעבראַכט געווער פון דרויסן: 2 קוי־לנוואָרפער, 10 ביקסן אוז רעוואָלווערן. מ׳האָט זיך באַמיט צו קאָנצענטרירן דעם גאַנצן כוח אונטער איין אָנפירנדיקער האַנט. אָבער דאָס איז נישט גאָר געלונגען. מיר זענען געווען אָפּגעריסן פון דער אוי־סערלעכער וועלט. מיר האָבן גאָרנישט געוווסט, וואָס ס׳איז געשען אין אַנדערע געטאָס, אין וואַרשע, לוב־לין, ווילנע, בענדין, ביאַליסטאָק, א״א. מיר האָבן נישט געווסט וועגן קיין יידישן אָרגאַניזירטן קעמ־פנדיקן כוח. אין דער שפּיץ פון דער קאַמפּס־גרופּע זענען געשטאַנען: אהרן גאָלדשטיין (וועלכער איז דערשאָסן געוואָרן בעתן אַרויספירן דעם פערטן טראַנספּאָרט), לייב בראַווערמאַן און באָרוך ניכאַמ־קין.

סוף נאָוועמבער איז אַ גרופּע אַוועק אין די אַרו־מיקע וועלדער, און מ׳האָט אָנגעהייבן גרייטן דעם אַרויסגאַנג פון דער צווייטער גרופּע. צווישן חברים פון דער גרופּע זענען צוריקגעקומען אין געטאָ, כדי

---

*) די שילדערונג פון יעקב וואַלאָוועלסקי וועגן די צו־גרייטונגען צום אויפשטאַנד אין פּרוזשענער געטאָ, אָפּ־געגעבן אויפן צוזאַמענפאָר אין תל־אָביב, דעם 11טן סעפּטעמבער 1945.

צו באקומען שפייז און קליידונג. בעת זייער באזוך אין הויז פון יידישן ראט, זענען זיי געכאפט געווארן פון הויפט פון געשטאפא. אויף מארגן איז ארויס דער באפעל וועגן דער עוואקואציע פונעם געטא. דע־מאלט האט זיך געשטעלט פאר דער ארגאניזירטער יוגנט די שווערע דילעמע: גיין מיט די עלטערן און טיילן מיט זיי צוזאמען דעם גורל, פארלאזן זיי און אנשליסן זיך צו די פארטיזאנער, אדער מאכן אן אויפשטאנד אין געטא, א זאך וואס האט געקענט שטעלן אין סכנה אלע געטא־איינוווינער, דער עיקר די קינדער און אלטע לייט. מיר האבן נישט געקענט געבן קיין תשובה אויף די דאזיקע גורל־פראגן, וויל מיר האבן נישט געוווסט דעם מיין פון די נאציס. די מערהייט פון דער יוגנט האט באשלאסן צו בלייבן טריי די עלטערן, די יונגע שוועסטער און ברידער און גיין צוזאמען מיט זיי.

אויך דער גורל פון די וויניקע, וועמען ס׳איז געלונגען ארויסצוגיין באצייטנס און צושטיין צו די פארטיזאנער, איז נישט געווען גליקלעך. אבער די לפחות זענען געפאלן ווי העלדן, בעמענדיק נקמה אין די נאצישע חיות. זיי זענען געפאלן ווי קעמפער פאר זייער אייגענעם כבוד און פארן כבוד פון זייער פאלק. צווישן די געפאלענע וויסן מיר פון זעליג קליינערמאן און אדוו. יוסף שרייבמאן.

איך האלט פאר מיין חוב צו דערמאנען די פירער פון פרוזשענער געטא. מיר האבן געהערט וועגן פארשידענע ארדענונגען אין אנדערע געטאס. ס׳זענען אין אנדערע ערטער געטאן גיווארן זאכן, וואס עס ווילט זיך נישט גלויבן, ס׳זאל זיין אמת. מיט גרויס אכטונג דערמאן איך דעם גאנצן פרוזשענער קהל און די מיטגלידער פון ראט יצחק יאנאוויטש, וועלוול שרייבמאן און שלמה יודעוויטש, וואס האבן זיך מוסר־נפש געווען פארן לעבן פון די פרוזשענער יידן ביזן לעצטן מאמענט. מיט שטאלץ שטרייך איך אונטער, אז אין פרוזשענע איז נישט געווען דער פאל פון מסרן אדער פארקויפן זיך צו דער גע־שטאפא.

משה יודעוויטש און רבקה קאפלאן

פון בונקער אין פארטיזאנקע*)

...געשען איז דאס דעם 28סטן יאנואר 1943. פינף אזייגער פרי האט די יידישע באפעלקערונג אין פרוזשענע באקומען א באפעל צו פארלאזן די שטאט צו 2.500 פערזאן א טאג. 8 פרי זענען צום געטא צוגעפארן 500 שליטנס פון די ארומיקע דערפער, אויף וועלכע ס׳האבן זיך אויפגעזעצט א 600 פא־מיליעס, קליין און גרויס, מיטנעמענדיק מיט זיך בלויז א 10—15 קג. באגאזש. מ׳האט זיי אונטער א שטארקן קאנוואי פון ס״ד אין ס״ס אפגעפירט אין לינעווע און דארט ארייגעזעצט צו 100 פערזאן אין א וואגאן און אפגעשיקט אין דער ריכטונג צו בריסק, אזוי האט געדויערט 4 טאג.

אונדזער משפחה... האט מען ארויסגעפירט דעם 31סטן יאנואר 1943. די שוויגער האט מיטגענומען מיט זיך אונדזער ליב נקע טאכטערקע צעשינקע. דאס ארויספירן איז געווען באגלייט מיט געשלעג, טויט־שרעק אד״גל. איך אין ריווטשע האבן זיך באל־האלטן אין א ספעציעל צוגעגרייטע באהעלטעניש.

דאס איז געווען א גרוב אונטער דער פאדלאגע אין א שטאל. מיר האבן געווויינט ביי משה גאלפערן, לעבן ברויז, אויף קאברינער גאס. דער שווער, חיים קאפלאן, האט אונדז פארשאטן, און מיט טרערן אין די אויגן און פארשטיינערטע הערצער זענען מיר געבליבן ליגן אין דער פינצטערניש, אפגעריסן פון דער אויסערלעכער וועלט, אפגעריסן פון אונדזער קינד און פאמיליע. און דארט אויבן האבן זיך דער־הערט ווילדע געשרייען, זידלעריין פון די פאר־שאלטענע געשטאפא, וועלכע זענען געקומען און ארויסגעטריבן אלעמען צו די פורן.

...מיר זענען ארויס פון גרוב דעם 17טן פעברואר 1943 און אוועק אין א דארף, ווו איך האב געהאט באקאנטע פויערים. איינער האט אונדז אויסבאהאל־טן ביז דעם 10טן מערץ, און דאן זענען מיר זאלבע־צוויט אוועק אין וואלד.

אין יענער צייט זענען אין די וועלדער פון די אקופירטע געגנטן אין רוסלאנד געווען טויזנטער פאטריאטן, וועלכע האבן נישט געוואלט דינען דעם דייטש. זיי האבן ארגאניזירט אין די וועלדער בא־וואפנטע גרופן, וועלכע פלעגן אויספירן טעראר־

*) אויסצוגן פון בריוו צו מלכה גלעמבאצקי, געשריבן נאך דער באפרייאונג אין קאברין, דעם 14טן יאנואר 1946.

אקטן קעגן די דייטשן, וואַרפן באמבעס אונטער באַנען, אויטאָס, רייסן די טעלעפאָן־דראָטן, אנפאלן אויף דייטשישע גארניזאנען, אאז"ו. די העלדישע קעמפער האבן געהייסן פארטיזאנער; זייער צאל פלעגט זיך מערן פון טאג צו טאג; זיי פלעגן אנווארפן א שרעק אויף די דייטשן טויזנט קילאמעטער פון פראנט.

צווישן די פארטיזאנער זענען געווען רוסן, אוקראינער, ווייסרוסן, יידן א"אנד. צו אזא גרופע נקמה־נעמער - פארטיזאנער זענען מיר אנגעקומען דעם 12טן מערץ. מען האט אונדז צוגעגומען. איך פלעג גיין צוזאמען מיט אנדערע אויף טעראר־אקטן, ריווטשע פלעגט היילן קראנקע און פארוווונדעטע. שטענדיק איז אויסגעקומען צו זען דעם טויט פאר די אויגן, ווייל מיר זענען געווען שטענדיק ארומגעריבן גלט פון פיינט, וועלכער פלעגט אפט זוכן אונדזערע שפורן אין וואלד און מאכן אפטע העפטיקע אנפאלן אויף אונדז. איך האב זיך אויסגעצייכנט ביים אויס־פילן מיינע פליכטן און אפילו געווען א פארטרעטער פון אנפירער. כ׳האב געהאט צו זאגן איבער 200 מאל. איך האב געגומען נקמה איבער די מערדער פון מיין קינד און עלטערן.

מיר זענען געווען אין די וועלדער, וועלכע ציען זיך פון זאפרוד ביז טעוולי, אין דער געגנט פון פריילוטשינע, שאדורשטשינע. פון דארט פלעגן מיר אפט גיין צו דער אייזנבאן, ארונטערוואַרפן מינעס אונטער די באנען און אויפרייסן זיי. פון פרוזשענע זענען מיר געווען בלויז צווויי. אין די ריזשנאיער וועלדער זענען געווען נאך א פופציק יידישע פארטיזאנער פון פרוזשענע.

דעם 20סטן יולי 1944 האט אונדז באפרייט די רויטע ארמיי, וועלכע האט פארטריבן די דייטשן פון רוסלאנד.

מיר זענען אריין אין קאברין צוזאמען מיט אונדזער קאמאנדע. מיך האט מען נישט געשיקט אין דער ארמיי, נאר פארהאלטן אלס דירעקטאר פון א וווייסרוסישער מיטלשול, ווו איך ארבעט ביז היינט.

איך בין געווען אין פרוזשענע א 4—5 מאל. די שטאט איז אפגעברענט, ס׳זענען געבליבן בלויז פאלגנדע גאסן: בריסקער, שערשעווער, פאצע־וויטש, פאטשטאווע, זאבראד, דערעטשין, פאטאפאוו־קע, א טייל קאברינער. אלע איבעריקע גאסן און געסלעך זענען אפגעברענט געווארן דעם 20סטן יולי 1944. ...איך האב זיך געגומען צום איינרדענען זיך, וויל מיר זענען געקומען פון וואלד אין דעם, וואס מיר האבן געטראגן אויף זיך.

די גאנצע צייט האבן מיר נישט געווסט, וואס עס איז געווארן מיט אונדזערע פאמיליעס און ווו האט מען זיי אומגעבראכט, נאר אין פרילינג 1945 און זומער זענען געקומען קיין פרוזשענע איינצלנע מענטשן, וועלכע האבן זיך געראטעוועט. זיי האבן דערציילט, אז אלע פרוזשענער האט מען ארויסגעפירט קיין אשוויענטשים. דארט האט מען אפגעקליבן א 2.000 אויף ארבעט, די איבעריקע 7.500 האט מען פארגאזט און פארברענט אין די אויוונס פון אש־וויענטשים.

...פון פאלעסטינע האבן מיר געקריגן די טעג א פעקל מיט זאכן...

משה יודעוויטש

...מיר האבן געבלאנדזשעט זאלבעצווייט אין די וועלדער, זוכנדיק פארטיזאנען, און מורא געהאט אנצוטרעפן דייטשן, ארויפנפאלן לעבעדיקערהייט צו זיי אין די הענט. בייטאג פלעגן מיר זיך לייגן אויפן שניי א ביסל דורכשלאפן זיך און ביינאכט פלעגן מיר גיין הונגעריקע מיט אנגעריבענע פיס. די פיס פלעגן צופרירן צו די שטיוול. מיר האבן שוין אנגעהויבן פארלירן די האפענונג, נאר קיין וועג צוריק איז שוין נישט געווען. אונדזער לאגע איז געווען א שרעקלעכע, נאר מיט די לעצטע כוחות האבן מיר נאך פראבירט גיין. דאן רופט זיך אפ משה: א, ווי גליקלעך איך וואלט געווען, ווען מיינע שוועסטער אין ארגענטינע זאלן זיך כאטש דערווויסן, אז איך האב געלעבט, געוואלט קעמפן, נקמה נעמען! מיר דערמאנען דאס שטענדיק.

אונדזער לעבן איז איצט פוסט, די וווּנד איז פריש און וועט זיך קיינמאל נישט פארהיילן. איך פיל נאך איצט די פייכטקייט פון די טרערן פון אונדזער לי־בינקער טאכטערקע צעשינקע. די האַרץ וועלט ממש צעריסן פון וווייטיק, וועו איך דערמאן זיך די געזע־גענונגס־סצענע. די לעצטע זענען מיר געווען אלע צוזאמען. אלע קוקן אונדז אן ווי איך נישט נאר מאלע. ס׳איז אן א האפענונג, נאר מען רעדט קיין וואָרט נישט. עס נעמט מיך ארום א כעס, א ווילד־קייט אויף די מערדערס, אויף דער אומגערעכטי־קייט. איך צעברעך די מעבל, פארברען די זאכן, איך וויל נישט, אז די באנדיטן זאלן נוצן אונדזער פראצע.

משה קען זיך נישט דעצידירן אפצורייסן זיך פון אונדזער ליב קינד, נאר איך רייס אים אפ, איך זאג, אז מיר מוזן לעבן כדי נעמען נקמה.

איך קען זאגן מיט שטאלץ (נאר מיט וווייטיק), אז מיר האבן דאס דערגרייכט. נישט איין בלוטזויגע־איז געפאלן פון משהס האנט. איר קענט זיך נישט פארשטעלן, וועלכע אויטאריטעט ער האט געהאט אומעטום צוליב זיין העלדישקייט און גוטע באנע־מונג צו אלעמען. דאס איז א שטיקל טרייסט אין אונדזער אומגליק.

רבקה קאפלאן־יודעוויטש

שמואל מרדכי רובינשטיין

נעציילטע זענען געבליבן פון מאלטש *)

סאנטאַ־מאַריאַ, דעם 15טן יולי 1945

...מאַלטש איז געווארן עוואקויירט חשון פ׳ לך לך אין 41סטן יאָר, קיין קאַרטוז־בערעזע. דאָן איז דערשאָסן געווארן ישראל שיינבערג, מאיר ראַבינאָוויטש, באבל טשערניאַק, מטות, מאריאַשקע מיסקין, טייבל קאַפלאַן, סימע פּאַמעראַניץ (שמואל לייבקעס ווייבל), אברהמל בוכהאַלטער (ריקטשעס), יעקב בן־ציונס ווינגראַד. אָפּזייענדיק אַ פּאָר וואָכן אין בערעזע האָבן מיר דערשפּירט אַ שלעכט ווינטל, האָבן 65 פּראָצענט פון אונדז זיך אַריבערגעשמוגלט קיין פּרוזשענע. דאָרט איז געווען אָסט־פּרייסן, דערצו זענען דאָרט געווען בעסערע געזעלשאַפּטלעכע טוער. מיט אונדזער מאַרגעפּיל האָבן מיר זיך ניט אָפּגענאַרט. בערעזע איז דערלייַדיקט געווארן אין צוויי מאָל. אין חודש אלול פון 42סטן יאָר האָט מען אַ האַלבע שטאָט, די נישט־פאַכמענער, אַרויסגעפירט קיין בראָנע־גורע און דאָרט אין אין ברודער־קבר דערשאָסן. די צווייטע האַלבע שטאָט האָט געהאַט דעמזעלבן גורל מיט צווויי חדשים שפּעטער, אויך אין בראָנע־גורע...

...אין פרוזשענער געטאָ האָבן זיך געפונען צוועלף טויזנט יידן: ביאַליסטאָקער, שערעשעווער, מאַלטשער, קאַמעניצער, גאַינאָווקער א״אַנד. די אַלע זענען אַרויסגעפירט געווארן דעם 29סטן און 30סטן יאַנואַר פון 1943 קיין אָשוויענטשים. מען האָט אונדז צעשיידט פון די פרויען און קינדער, מען האָט געמאַכט אַ סעלעקציע, קליינע קינדער, שוואַכע און עלטערע פרויען און מענער זענען גלייך געגאַנגען אין גאַז־קאַמער, די יונגע און געזונטע האָט מען געגומען אין קאָנצענטראַציע־לאַגער צו פאַרשידענע שווערע אַרבעט...

...יעדן פרימאָרגן האָט מען געמאַכט סעלעקציעס און די אָפּגעשוואַכטע קראַנקע האָט מען אַוועקגעשלעפּט אין קרעמאַטאָריום...

...איז ווער געבליבן לעבן? וואָס זאָל איך אייך שרייבן, אַלע ווייסן אַז אין פּוילן זענען פאַרניכטעט געווארן איבער דריי מיליאָן יידן. איך וועל דערבער שרייבן וועגן די וואָס זענען געבליבן לעבן: דוד זשוק, יעקב יונגערמאַן. עס איז דאָ האָפענונג וועגן בערל וויינשטיין, יוסף מוליאַר, שמואל ראַזענבלום, יעקב עפּלבוימס איניקל, שמחה עפּלבוים, חיים פרידמאַן (יוסף שיינע בריינעס אייניקל), בניימין וויינשטיין, חיה רבקה און פראָדל גאַלפּערין, שיינע און רייזל (אסתר מלכהס) אפרים פרידמאַן (אַלטערס), משה איטע ביילעס, מיט די האָבן מיר זיך צעשיידט דעם 18טן יאַנואַר 1945 און זיי זענען אַריבער אין בעסערע לאַגערן, אונדזער לאַגער איז געווען דער ערגסטער פון גאַנץ דייטשלאַנד.

*) אויסצוגן פון אַ לעבן־געבליבענעם מאַלטשער, ש. מ. רובינשטיין, צו קאַפּל ניסלבוים אין בוענאָס־אייַרעס.

חיים קאַמינקער

די פּיינען אין לאַגער עבֿענזעע*)

אויף דער גרענעץ צווישן עסטרייך און איטאַליע, אין אַ טאָל אַרומגענומען מיט הויכע בערג האָט זיך געפונען דער לאַגער עבֿענזעע. אין דאָזיקן שקלאַפן־לאַגער האָב זיך געפונען בערך צען טויזנט מענטשן, פון אַלע נאַציאָנאַליטעטן, יידן בתוכם. עס איז גע־ווען אַן אַרבעטס־לאַגער, דאָס רוב פון יונגע מענטשן.

פון לאַגער פלעגן יעדן פרימאָרגן אַרויסגעפירט ווערן אויף לאַסט־אויטאָס יונגע מענטשן אין די בערג אַריין. דאָרטן האָבן זיי ביי ממש הונגער־באַדינגונגען אין פּיין געאַרבעט ביים בויערן טונעלן, אויף לאַנגע מיילן, אין די בערג, וואָס האָט געדינט פאַר אַמוניצי־סקלאַדן. דאָרטן זענען אויך געווען געווער־פאַבריקן פאַר דער נאַצישער אַרמיי.

די איינציקע שפּייז פאַר די דאָזיקע מענטשן איז געווען ברוקווע מיט וואַסער. פלעגן מענטשן־סקע־לעטן זיך אַרומ־ייען אין לאַגער און בעטן אויף זיך דעם טויט — וו.ס איז געווען דער איינציקער אויס־וועג פון די ליי.ן.

פון דער אַרבעט פלעגט שטענדיק צוריק אין לאַ־גער קומען אַ העלפט פון די הונדערטער אַרויסגע־שיקטע. זיי פלעגן אין די בערג פאַלן אונטערן יאָך פון דער אַרבעט אָן אַזוי בלייבן דאָרטן ליגן. ערשט אין עטלעכע טעג שפּעטער, ווען עס פלעגט זיך אַנקלייבן אַ גרעסערע צאָל פלעגט מען זייערע קער־פּערס צוזאַמען מיטן שטיינער־ברוך אַריינוואַרפן אין די טיפּע שפּאַלטן פון די בערג.

אין לאַגער פלעגן כסדר קומען אַלץ נייע טראַנס־פּאָרטן, כדי צו דערפילן דעם בלויז וואָס דער טויט פלעגן צונעמען.

אַזוי האָט דער לאַגער עקזיסטירט צוויי יאָר.

אין אַ געוויסן שבת אינדערפרי, געווען איז עס אַ טאָג פאַר דער באַפרייאונג, האָבן די נאַצישע משחיתים אויסגעאַרבעט אַ פּלאַן צו פאַרניכטן, מיט אין קלאַפּ, אַלע מענטשן פון דעם לאַגער. זיי האָבן באַשלאָסן אַריינצוויאָזן אַלע לאַגער־שקלאַפן אין די טונעלן פון די בערג, אַריינלאָזן אַהין גיפטיקע גאַזן און אויפּרייסן דעם אַריינגאַנג, כדי אַלע זאָלן זיך דערשטיקן.

דער דאָזיקער פּלאַן איז באַוווסט געוואָרן אין לאַ־גער און די קאַצעטלער האָבן זיך אָפּגעזאָגט אויס־צופילן די באַפעלן פון די קאַפאָס.

עס איז דער לאַגער־פירונג געבליבן זייער וויי־ניק צייט דורכצופירן מיט גוואַלד זייער טייוולאָנישן פּלאַן. אין דעם זעלביקן טאָג האָבן זיך איבערן לא־גער באַווויזן אַמעריקאַנער באַמבאַרדיר־אַווייאַנען וואָס האָבן באַמבאַרדירט די באַן־סטאַנציע. גאָר גיך האָבן זיך אויף די בערג באַוויזן אַמעריקאַנער סאָל־דאָטן און די נאַצישע העלדן זענען אַנטלאָפן ווי פאַרסמטע מייז.

מיר זענען אַלע, ביי 10 טויזנט מאַן, געראַטעוועט געוואָרן.

*) חיים קאַמינקער, אַ שערשעווער, איז אַריינגעפאַלן אין דעם היטלעריזשן לאַגער אין עבענזעע. די דאָזיקע פּראָגמענטן זענען פאַרצייכנט געוואָרן פון הערשל פאַ־מעראַניץ.

ד״ר אֶליע גאָלדפיין

איבערגעלעבט צו זיין אַן עדות...

(פראַגמענטן פון אַ בריוו)

אין אַ ריי פריערדיקע אַרבעטן איז דערמאָנט געוואָרן די דאָקטאָרין אֶליע גאָלדפיין. זי איז אָנטלאָפן פון דער באַן־סטאַנציע לינעווע בעת מ׳האָט געפירט דעם ערשטן טראַנספּאָרט פון פרוזשענע „עוואַקואַציע״ קיין אוישוויץ (דעם 28סטן יאַנואַר 1943). 18 חדשים האָט זי זיך אויסבאַהאַלטן אין אַ קאָטויליש קלויסטער ווי אַ „הייליקע שוועסטער״. ז איז געווען אַן עדות ווי אַזוי עס זענען אומגעקומען די יידן אין אַ סך שטעט און שטעטלעך. ווען די געגנט איז באַפרייט געוואָרן פון די נאַצישע אָקופאַנטן איז ד״ר אֶליע גאָלדפיין אַרויסגערופן געוואָרן קיין מאָסקווע דורך דעם סאָוועטישן שרייבער אילְיָא ערענבורג, וועמען זי האָט איבערגעגעבן פרטים פון די נאַצישע אכזריותן. זי איז שפּעטער געקומען קיין פרוזשענע; אָוועק ווידער אין פּאַרשיידענע די־פּי־לאַגערן: טשעכאָסלאָוואַקיע, דייטשלאַנד, עסטרייך, פּראַנקרייך און לסוף געקומען קיין מדינת־ישׂראל. מיר ברענגען דאָ ווייטער אַ פּאָר פראַגמענטן פון אירע בריוו געשריבענע צו אירע קרובים און לאַנדסלייט. די דאָזיקע פראַגמענטן וועלן דערגאַנצן מיט אַ ריי פרטים דאָס קאַפּיטל חורבן פון אונדזערע היימשטעטלעך אין וואָס עס איז פון זיי איצט געוואָרן.

I

פון בריוו צו איר מומע פּאולינע ניידוס, בראַנקס, פּאַריניקטע שטאַטן

מאָסקווע, 15טן נאָוועמבער 1944.

...איך וועל פֿרובירן אייך געבן אַ קורצן סך־הכל: קודם־כל האָט מען אונדז געהאַלטן אין דער פרוזשענער געטאָ ניינצן חדשים נאָכאַנאַנד. דאָ האָבן מיר צוגעזען, ווי מען האָט געפיניקט מענטשן, ביז אַ סך זענען אומגעקומען פון ווונדן און הונגער. פון דעם 28סטן ביז דעם 30סטן יאַנואַר 1943 האָט געהערשט אַ ביטערער פראָסט, און מען האָט אונדז אַלעמען אַוועקגעפירט צו דער באַן־סטאַנציע אין לינעווע. עס האָט געמוזט די נאַציס גאָנצע דריי טעג אונדז אַרייַנציפּאַקן אין די וואָגאָנען פּאַר דעפּאָרטאַציע צו אַן „אומבאַקאַנטן פונקט״. עס איז אוממעגלעך צו באַשרייבן די טראָגעדיעס, וואָס האָבן זיך אָפּגעשפּילט, ווען מען האָט אַרייַנגעשטופּט די מענער, פרויען און קינדער, אַזוי ווי חיות, אין די וואָגאָנען. עס זענען נישטאָ קיין ווערטער אין עס איז נישטאָ קיין שפּראַך, וואָס זאָל קאָנען אויסדריקן די פּיין און גרויזאַמקייט, וואָס מען האָט אונדז אָנגעטאָן. אפשר האָט איר שוין באַקומען אַ באַגריף פון דער נאַצי־בעסטיאַליטעט דורך אייער פּרעסע.

עטלעכע מינוט אידער די נאַציס האָבן צוגעשלאָסן די וואָגאָנען פּאַר אונדזער אָפּפּאָרן, האָב איך זיך אומגעקוקט. איך האָב נישט געזען קיין וועכטער. בין איך אַראָפּגעשפּרונגען פון דער באַן. איך בין געלאָפן, ביז איך האָב דערגרייכט אַ פּויליש מאָנאַסטיר. דאָרט האָט מען מיר געגעבן אָנצוטאָן אַ קלייד פון אַ נאָנע. אַכצן חדשים נאָכאַנאַנד האָב איך צוזאַמען מיט אַ פּוילישער נאָנע געוואָנדערט פון איין אָרט צום צווייטן, זיך אָפּגעשטעלט „דאָונען״, ווו מיר האָבן געפונען אַ קלויסטער, און דער שונא האָט נישט געהאַט קיין שום פּאַרדאַכט, אַז איך בין נישט קיין אמתע נאָנע.

יאָ, איך האָב געשפּילט מיין ראָלע מיט דערפאָלג. איך האָב קיינמאָל נישט אַרויסגערעדט קיין וואָרט, וואָס זאָל וואָרפן אַ פּאַרדאַכט אויף מיין כאַראַקטער־ראָל. אָבער — די טיפּע וווּנדן אין מיין האַרצן האָבן זיך אָפּילו נישט אָנגעהויבן צו היילן, נאָר זענען געוואָרן אַלץ שמערצלעכער און שמערצלעכער. עס איז פּאַר מיר אוממעגלעך איבערצוגעבן, וואָס אונדזערע יידן האָבן דורכגעמאַכט, און איך האָב עס צוגעזען מיט מיינע אויגן. מיר איז געלונגען זיך אַרויסצוראָטעווען. אָבער מיין האַרץ שטילט מיר נישט אויף קיין מינוט. אויב איר האָט אַמאָל געלייענט דאָנטעס „גהינום״, קאָנט איר זיך נאָך אַלץ נישט פאָרשטעלן דאָס, וואָס מיט אונדז איז פאָרגעקומען.

איך בין געווען מיט זיי צוזאַמען פון דעם טאָג, וען מען האָט אונדז פאָרשפּאָרט אין געטאָ, ביז דעם מאָמענט, וען איך בין אַראָפּגעשפּרונגען פון

באַן. איך בין זיכער, אַז זייער סוף איז געקומען אַדער אין טרעבלינקע, אַדער אין מאַידאַנעק. און מער דאַרף איך אייך נישט זאָגן...

דעם 28סטן יוני 1944, בין איך באַפרייט געוואָרן פון מיינע ליידן.

...דעם 6טן סעפּטעמבער האָב איך זיך צוריקגעקערט אין פּרוזשענע. אַלץ איז געווען פֿאַרבּרענט. אַלץ איז אַוועק מיטן נאַצי־רויך. קיינער איז נישט פֿאַרבליבן. איך קאָן אויף קיין מאַמענט זיך ניט באַפרייען פון די בליקן פון מיינע ברידער און שוועסטער, פריינט און קרובים און שכנים, וואָס פֿאַדערן מיך אויף צו נעמען נקמה...

מיינע ליבע פריינט! עס איז אייער פליכט צו נעמען נקמה אין די, וואָס האָבן אויסגעמאָרדעט אונדזערע יידן, איר דאַרפט זען, אַז די נאַציס זאָלן באַצאָלן פֿאַר אונדזערע פֿאַרשעמטע לעבנס און גרויזאַמע טויטן. איך בין דער אינציקער לעבעדיקער עדות אויף די ליידן פון די יידן אין אונדזער שטעטל, און מיין האַרץ איז פֿאַרוווּנדעט, ווי דאָס האַרץ פון אַ מוטער צוליב איר קראַנק און לוידנדיק קינד.

איך בין געווען אַ גאַנץ דורכשניטלעכער מענטש ביז די איבערלעבונגען. אָבער די צרות האָבן מיר אַלט געמאַכט און אויך פֿאַר אַ שטיקל העלד. אַ סך מענער אין אונדזער שטעטל האָבן עס נישט געקאָנט אַריבערטראָגן און זענען באַגאַנגען זעלבסטמאָרד...

ווייַנט נישט, מיינע טייערע. טרערן זענען נישטיק. מיר, אין דער געטאָ, האָבן נישט געווייַנט. אפֿילו אונדזערע קליינע קינדער האָבן נישט געווייַנט. איך בין גאַנץ אַליין. איך האָב פֿאַרלוירן מיין מאַן, דעם ברודער, די פֿלימעניקעס און פֿלימעניצעס, די אַנדערע קרובים און לעבנס־פריינד און אַלע אַנדערע אין מיין געבורט־שטעטל, ווו איך האָב געאַרבעט אַלס דאָקטער. איך און נאָך עטלעכע יחידים האָבן זיך צוריקגעקערט לעבעדיקע — די, וואָס זענען געוואָרן פֿאַרטיזאַנער.

איך האָב אַמאָל געהאַט די געלעגנהייט צו זען יאַגד־עקסקורסיעס, אָבער אַזאַ ווילדן, בעסטיאַלישן געיעג אויף מענטשן איז זיך שווער פֿאַרצושטעלן. היטלער האָט אויפגעהאנגען שילדן מיט אויפשריפֿטן, אַז מיר יידן געהערן נישט צו דער מענטשן־ראַסע, און דעריבער מעג מען אונדז פֿיניקן.

דער וועלט־באַרימטער מלחמה־קאָרעספּאָנדענט איליאַ ערענבורג האָט מיך אַרויסגערופן קיין מאָסקווע. איך האָב אים אינעם אויגן געזען, ווי אַזוי אונדזערע נאַענטע זענען אומגעקומען. איך האָב אים דערציילט וועגן דעם ווי מיר זענען אַרויס פֿון ווילנע, וועגן דעם ווי מיר זענען אַרויס פֿון דער מוטער, וועגן דעם ווי מיר זענען אַרויס פֿון דער שוועסטער, וועגן דעם ווי מיר זענען אַרויס פֿון דעם קינד. ווי מיר זענען אַרויס פֿון דעם ווייַב. ווי מיר זענען אַרויס פֿון דעם מאַן. ווי מיר זענען אַרויס פֿון דעם ברודער. ווי מיר זענען אַרויס פֿון דעם פֿאָטער. ווי מיר זענען אַרויס פֿון דעם זון. ווי מיר זענען אַרויס פֿון דעם פֿרייַנד. ווי מיר זענען אַרויס פֿון דעם שכן. ווי מיר זענען אַרויס פֿון דעם לעבן.

II

פון אַ בריוו צו איר שוועסטער, שוואַגער, פּרוזשענער אין ישראל, באַזונדער צו אברהם ברעסקי.

קאָפּענבערג, עסטרייך, 23טן אָקט. 1945.

...איך האָב געשריבן אין אַמעריקע און כ'האָב פֿאַרגעלייגט אויפֿזאַמלען דאָרט צווישן די לאַנדס־לייט פון פּרוזשענע, מאַלטש און שערעשעוו אַ פּאַנד צו פֿאַרייביקן דעם אָנדענק פון די קרבנות פון אונדזער געגנט, וואָס זענען אומגעברַאכט געוואָרן אין די קרעמאַטאָריומס און אויפשטעלן אויף זייער נאָמען אַ נייעם ישוב אין ארץ־ישראל, אַ ישוב וואָס זאָל אויפנעמען די 140 לעבנסגעבליבענע, וועלכע ווילן מיט דער צייט אָנקומען צו אייך (אויב די נייע באַלעבאָטים זייערע, די ענגלענדער, ווילן זיי אין דער צווישנצייט נישט אומברענגען). דאָס וואָלט געווען דער פֿאַסיקסטער דענקמאָל פֿאַר די אומשולדיקע קרבנות. עס וואָלט גלייך געווען, אַז אין דער שפּיץ פון דער אַקציע אין אַמעריקע זאָלן זיך שטעלן דער ברודער פון יצחק אַנאַוויטש, דעם געשעצטן פֿאַרזיצער פון יידישן ראַט אין געטאָ. איך האָב פֿאַרציכנט דעם נאָמען פון דעם זעלטענעם מענטש אין אַלע דאָקומענטן וואָס ווילן אַריין אין דעם שוואַרצן בוך אין מאָסקווע. ווען איך האָב מיך געזעגנט מיט אים דעם 28סטן יאַנואַר 1943, דעם ערשטן טאָג פון פּרוזשענער גירוש, האָט ער צו מיר געזאָגט אין דער אָנווועזנהייט פון וועלווּל שרייבמאַן: „אַנטלויף, אַליע, ראַטעווע זיך, און ווו דו וועסט זיין זאָלסטו עדות זאָגן וועגן אונדזער אומקום".

כ'גיי אַוועק פון פּוילן. מיין פֿאַרלאַנג איז צו באַגעגענען זיך מיט אונדזערע שטאָטלייט אין פּעלדאַפּינג ביי מינכען. דאָרט געפינען זיך סאָליע ניצבערג, זלמן אוריעווּיטש, משהל כייקין, סענדער זאַקהיים און נאָך 25 מאַן. ווי שטאַרק איך בענק נאָך זיי! זיי האָבן מיך גערופן, און כאָטש איך בין שוואַך און קראַנק, פֿאַר איך צו זיי.

טייערע פּרוזשענער! פֿאַרגעסט נישט אונדזערע פֿאַרוואָגלטע קינדער און ברידער, מיט די צעברָאַכענע גופים און פֿאַרוווּנדעטע נשמות, וואָס וואַלגערן זיך אין די לאָגערן פון דייטשלאַנד און עסטרייך, אָט די העלדן, וואָס האָבן אַדורכגעמאַכט אַ שרעק־לעכן וועג דורך אַ פּינצטער לעבן און פֿאַרבליבן גאַנץ און ערלעך. טוט אַלץ כדי אַרויסנעמען זיי וואָס פריער פון די לאָגערן. געדענקט אַן זיי און אַן מיר, וויל גרויס איז אונדזער בראָך.

איך האָב נישט קיין אַנדער אינטערעס אין לעבן, ווי עפּעס אויפצוטאָן פֿאַר מיינע פּרוזשענער, וועלכע זענען אין מיר זייער מוטער און ווילן איך זאָל לעבן.

אויב איך וועל נישט זיין, פאַרטרעט איר מיין אַרט. געדענקט עס!

III

פון אַ בריוו צו אברהם ברעסקי אין ישראל.

טייערער חבר און פריינד ברעסקי!

אייער בריוו האָב איך דערהאַלטן. מיר וואָלט זיך וועלן טרעפן מיט אייך, פאַלן אייך אויף דעם האַלדז און לאַנג, לאַנג וויינען, אונדזער וויטיק קענען נאָר פאַרשטיין די וואָס האָבן דאָס דורכגעמאַכט און דורכגעלעבט. אַיך פאַרשטיי עד היום נישט וואָס האָט אַזוינס געטראָפן, איך הער מן הצד פון מענטשן, וועלכע פאַרשטיין נישט ווי אַזוי מיר האָבן דער בעסטיע אָפּגעגעבן אַזעלכע קרבנות, איך ענטפער זיי, אַז ביי אַ פאַלקאַמענער צוזאַמענאַרבעט מיט גאָט און אונדזערע שכנים האָט דאָס געטראָפן. אין פראַנקרייך איז נישט געווען קיין געטאָ מיט שמירה, איז אומגעקומען 45 פראָצענט, און פראַנצויזן האָבן געהאָלפן ראַטעווען יידן און מיר זענען געזעסן אין אַזאַ זוויעריניע, אַלע, אַלע האָבן געהאָלפן היטלערן אין אויסראַטן אונדז. קומען היינט חכמים און זאָגן אַז מיר זענען שפּסן.

...אייך אינטערעסירט פרוזשענע, וועל איך אייך אַביסל דערציילן: איך האָב זיך באַפרייט אונטער לובלין, דעם 26סטן יולי 1944. בריסק איז נאָך ניט געווען באַפרייט, אָבער אַזוי ווי איך האָב זיך קיין פרוזשענע נישט געקענט דערלאַנגען, אַלע בריקן זענען געווען צעריסן, האָב איך דאַן געקלערט, אַז מיר וועלן אים, דעם טייוול, יאָגן ביז בערלין. האָב איך זיך געזעצט אויף אַ טאַנק און געלאָפן צו דער וויסל מיט דער רויטער אַרמיי.

איר קענט זיך לייכט פאָרשטעלן מיין וווייטיק און כעס, זיי זענען געווען אַזוי גרויס, אַז איך האָב ניט געפילט קיין הונגער אָן קיין מידקייט. איך בין אַריינגעפאַלן אין שרעקלעכע קאַמפן. דער הימל האָט זיך געשפּאַלטן, אָבער קיין שרעק האָב איך דעמאָלט נישט געפילט. איך פלעג אַריבערפאָרן איבער דיטשישע לייכטע, וועלכע פלעגן אינטער די רעדער פון די אויטאָמאָבילן זיך צעקוואַטשן און צעשמירן ווי מאַזש, — דאָס האָט מיר געהיילט אַביסל מיין האַרץ. פון דעמבלין בין איך אַוועק מיטן ערשטן אוקראַינישן פראָנט, וועלכן מען האָט איבערגעוואָרפן אויפן באַלטיק. עס איז שווער אַלץ צו דערציילן וואָס איך האָב איבערגעלעבט און דורכגעמאַכט, אָבער מיט די טייערע רוסן האָב איך זיך געפילט ווי אַ פיש אין וואַסער. נאָכהער, האָב איך זיך אין קאָוועל געמעלדעט צו מאָביליזאַציע. מיר האָט זיך פון פראָנט נישט געווואָלט אַראָפגיין, איך האָב דורכאויס געוואָלט מיט דער רויטער אַרמיי אַרייַנגיין אַזוי בערלין... נאָר וועג זיי האָבן דערזען ווי איך זע אויס האָבן זיי מיר געהייסן פאָרן אַהיים, קיין פרוזשענע, צו אַרבעטן אין טיל.

...אַנגעטאָן בין איך געיוועז מיט אַ טיכל אויפן קאָפּ אין אַ גויישער ספּאָדניצע, באַרוועס, בין איך אויף יעדער טריבונע אַרויף דרשענען, געריידט האָב איך פון פייער און פון היץ, צוהערער האָב איך געהאָט אין די טויזנטער. רויטמאַרמייער, גענעראַלער און פּאָלקאָווניקעס האָבן מיך אויף די הענט גענטראָגן, הערנדיק מיין עלאָקווענץ. איך האָב באַקומען אַ שריפטלעכע צייגענישׂ, אַז אַלס אַ גערעטעוועטע יידישע, זאָל מיך די רויטע אַרמיי איבעראַל אַרומפירן. מיט איין וואָרט, איך האָב דורכגעמאַכט אַ גוטן קורס, געווארפן זיך פון איין פראָנט אויפן צווייטן. און שטעלט אייך פאָר, איך וואָס האָב אַזוי מורא געהאַט פאַר אַ דונער, פאַר אַ בליץ און דאָ אויפן פראָנט האָבן זיך געשפּאָלטן אַלע זיבן הימלען און פאַר מיר איז עס געווען ווי הערן אַ בעטהאָווען־סימפאָניע... וועג עס האָט זיך געטראָפן דער דריטער אוקראַיניישער פראָנט מיט דעם ערשטן ווייסרוסישן (זשוקאָוו), וועלכער איז געגאַנגען פון דער ריכטונג מינסק, קיין שענער בילד קען מען זיך גאָרנישט פאָרשטעלן. אַך, וואָס פאַר אַ העלדן זיי זענען, די רוסן.

...איך האָב געהאַלטן אין איין לאַכן פון דעם שייגעס בילד ווי די דייטשן האָבן אויסגעזען: אַן הויזן, פאַרוואָקסענע, מיט קרעץ... עס האָט זיך זיי געטרייסלט נישט נאָר די קערפערס, נאָר אויך די שמאָטעס, מיט וועלכע זיי זענען געווען באַדעקט. דערנאָך בין איך אַריין מיט דער רויטער אַרמיי קיין פרוזשענע. דאָרט זענען שוין געווען אַ 40 יידן פון דער פאַרטיזאַנקע...

...די שטאָט איז פאַרברענט אין די 60 פראָצענט... דער פערטער טראַנספּאָרט, וועלכער איז אַוועק פון פרוזשענע קיין אָשוויענטשים, האָט מען 70 פאַמיליעס אַריסגעפירט אין וועלדל צווישן פרוזשענע און לינעווע, נאָך די קאַזאַרמעס, האָבן דאָרט די גויים אויסגעשפּאָנט די פערד, אַראָפּגענומען די דוהעס מיט די האַלאָבליעס און צעהרגעט אַלע יידן און צוזאַמען מיט די דייטשן צעראַבירט אַלץ, וואָס איז געווען. אין געטאָ זענען אַריין די דייטשן מיט די פאָליאַקן, אויך אייניקע וויסרוסן. מען האָט אַלץ אויסגעגראָבן, יעדער וועמענט אויסגעקלאָפּט, די עקסקרעמענטן פון די קלאָזעטן איבערגעוואָרפן, זוכנדיק גאָלד און חפצים...

לימא און מישען — צווויי יונגעלייט פון פוילן, וואָס האָבן געאַרבעט ביי טיטקען (דער שטעלפאַר-

טרעטער פון דייטשן בירגערמייסטער) האָבן זיך אויפגעהאנגען, האָבן די גויים אַרויסגענומען די אויגן. ליזע פּינסקי, האָט מען געפונען אין אַ דאַרף, מען האָט איר געבראַכט אין שטאָט, זי האָט זיך געבעטן מען זאָל איר לאָזן לייגן זיך מיטן פּנים אויף דער ערד, כדי זי זאָל נישט זען ווי מען שיסט איר. האָט מען דעם פאַרגעניגן אויך נישט דערלויבט, און הונדערטער אַנדערע עוולות וואָס מען קען נאָר דערציילן.

...ר׳ זעליק גאָלדפיינס אייניקל, לאסיע גיטקין, האָבן נאָווידוואָרער גויים געבונדן, צוזאַמען מיט סאָוויצקין (יוסף סעליעצקיס איידעם) אויך בוכהאַלטערס זון, לאסיע האָט זיך געבעטן, ער האָט זיי געבן גאָלד און חפצים, דערציילט זיי, אַז ער איז מיינער אַ פּלימעניק, און איך האָב דאָך פּאַר זיי אַזויפיל געטאָן, עס האָט גאָרנישט געהאָלפן, מען האָט זיי דערשאָסן. נחקע און אברהמל גאידאמאק זענען 6 וואָכן פּאַר דעם באַפרייען פון געגנט דערהרגעט געוואָרן פון גויים אין וואַלד...

...קומענדיק אין פּוילן, האָבן מיר פאַרהאַלטן אייניקע פון אונדזער קאָנט, וועלכע זענען מיט די דייטשן אַנטלאָפן. נישט אומזיסט האָבן זיי זיך געשראָקן... קאשמאן (דער בירגערמייסטער, וועלכער האָט אַנטיילגענומען אין ליקווידירן די יידן פון פּרושזשער געטאָ) איז געהרגעט געוואָרן מיט די גאַנצע יידישע פּסחדיקע געפּעס אין בעלאָוועזש...

יעקב שרייבמאַן

יוסף (יאָסל) קליינערמאַן ז״ל

יאָסל איז געווען אַ זון פון ר׳ שלמה קליינערמאַן, באַקאַנט אין פּרוזשענע אַלס פרומער און ערלעכער יid. נישט געקוקט אויף דעם וואָס די היים איז געווען אַ רעליגיעזע, האָבן אַלע קינדער באַקומען וועלטלעכע בילדונג און ביי זייער שוועכער מאַטערס יעלע באַדינגונגען, האָבן דריי פון זיי מיט אייגענע מיטלען געלערנט אין ווילנע און דאָרט באַקומען העכערע בילדונג. דער יינגסטער פון זיי, יאָסל, איז אַלט געווען 2 יאָר וועט עס איז אָפּגעשטאָרבן זיין מוטער רחל. ער האָט ביי פיל ערגערע באַדינגונגען דורכגעמאַכט דעם וועג ווי די עלטערע קינדער. ער לערנט פריער אין דער פאָלקס־שול, נאָכדעם אין דער פּוילישער מלוכה־גימנאַזיע און צייכנט זיך דאָרט אויס אַלס זייער פּעיקער שילער, בפרט אין מאַטעמאַטיק. זיין פּראָפעסאָר, וויבט נישט קיין יידן־פריינט, פלעגט פאָראויסזאָגן, אַז נאָר קליינערמאַן וועט קענען זיין זיין יורש. ער ענדיקט די גימנאַזיע און קומט אַן אין ווילנער אוניווערזיטעט. אראַלעל מיטן שטודיום גיט ער זיך אויך אָפּ מיט געזעל שאַפּטלעכער טעטיקייט. ער אַרבעט מיט אין „ייוואָ״ און אין קרייזן פון דער יידישער שול־אַראַגניזאַציע. הגם שטענדיק אַ פאַרנומענער, איז ער אַן אמתער מעורב עם הבריות, אַלעמאָל גוטמוטיק, גרייט יעדערן צו העלפן און אונטערצוקומען אין אַן עת־צרה.

נאָכן ענדיקן דעם שטודיום אַרבעט ער אַלס לערער פון מאַטעמאַטיק אין די תרבות־שולן פון וואָלין. דאָרט הויבט ער אויך אָן בויען זיין פאַמיליע־לעבן, ווי אַ פּעיקער לערער באַקומט ער שנעל אָנזען אין די שול־קרייזן און עס שטייט אים ערשט פאָר אַ גלענצנדע אוֹן פיל־צוזאָגנדיקע צוקונפט, ווען ער איז שוין גרייט אַריבערצופאָרן קיין פּינסק, אָנצוקומען פאַר אַ לערער אין דער דאָרטיקער העברעישער גימנאַזיע, ברעכט אויס די צווייטע וועלטמלחמה און עס וועלט אַ סוף צו אַלע זיינע פּלענער. אין אָנהויב קריג, ווען די מערב־געביטן פון וווייסרוסלאַנד און אוקראַינע ווערן פאַרנומען פון דער סאָוועטן־מאַכט, וועלט ער אַלס פּעיקער מאַטעמאַטיקער געשיקט אויף אַ קורס ביי דער קיעווער וויסנשאַפטס־אַקאַדעמיע; נישט אַבי וועט דערצו געקענט זוכה זיין. ער קערט זיך אום מיט אַ פאַרגרעסערטן וויסנשאַפט־באַגאַזש. גאָר אינגיכן ברעכט אויס דער סאָוועטיש־דייטשישער קריג. יאָסל איילט זיך צו זיין משפּחה אין דאָמבראָוויץ און דאָרט טרעפט אים דער גורל פון אַלע יידן: ער קומט אום צוזאַמען מיט זיין פּרוי בריינע פּאָרער און זייער אייניציק קינד שלמהלע.

ת. נ. צ. ב. ה.

די נעוועלשאַפטלעכע מוער אין פּרוזשענע וואָס זענען פֿאַרשניטן נעוואָרן

מיר האָבן אין דעם חורבן־אָפּטייל פון פּנקס דערמאָנט אַ סך נעמען פון פֿאַרפֿיניקטע, דערשאָסענע, פֿאַרגאַזטע און אומגעקומענע מיט אַלע מיתות משונות, וואָס די נאַציס האָבן צוגעטראַכט. מיר ברענגען דאָ ווייטער אַ רשימה פון דער גייסטיגעזעלשאַפטלעכער עליטע פון אונדזער קהילה, וואָס די ברוינע רוצחים האָבן דערמאָרדעט. זיכער איז אונדז טייער יעדער נפש מישראל; אָן ספק איז יעדער יידיש אומשולדיק פֿאַרגאָסן טראָפּן בלוט הייליק. אָבער מיר טיילן אויס די ווייטערדיקע, כדי צו וויזן וואָס פֿאַר אַ גרויסע צאָל מענטשן פון גייסט און ענערגיע און וויפל עוסקים בצרכי ציבור באמונה מיר האָבן פֿאַרמאָגט. און וואָס זענען אַכזריותדיק פֿאַרשניטן געוואָרן. פון דער דאָזיקער צאָל ווערט אויך קלאָר די גרויסע ראָלע, וואָס אונדזער שטאָט האָט געשפּילט אינעם גאַנצן אָרום.

די רשימה איז צונויפגעשטעלט פון צוויי מקורים:

א) לויט דער פּובליקאַציע אין דער אויסגאַבע „לזכר קדושי פּרוז׳ני ובנותיה שנפלו מידי מרצחים טמאי־אָדם" — דערשינען אין תל־אביב ווי די אויסגאַבע פון „ארגון יוצאי פּרוז׳ני והסביבה";

ב) אויפן סמך פון ענטפערס פון אַנקעטע וואָס דער פּנקס־קאָמיטעט האָט בשעתו אַרויסגעשיקט.

די רשימה איז זיכער נישט קיין פולע; מיר וויסן אַז עס פעלן דאָרטן נעמען, אָבער דער דאָזיקער בלויז איז נישט די שולד פון דער רעדאַקציע.

ראשית גיבן מיר דאָ די רשימה פון דער ישראל־דיקער אויסגאַבע. אויב דער געגעבענער פּערזאָן פיגורירט אויך אין די צוגעשיקטע ענטפערס פון דער אַנקעטע, דערגאַנצן מיר מיט די פֿאַראַנענע דאָרטן ביאָגראַפישע פּרטים.

פ ר ו ז ש ע נ ע

אַלגעמיינע עסקנים:

הרב ר׳ דוד פּייגענבוים, דער מרא דאתרא;

זיין פּרוי די רביצין — זלאָטקע פּיינשטיין—פּייגענבוים.

פּייוול גאָלדפּיין — דער ראש־הקהל;

יצחק יאַנאָוויטש — דער פֿאַרזיצער פון „יודענראַט" גאָבוירן אין פּרוזשענע, בערך 1898, סוחר, באַליבט ביי דער באַפעלקערונג, אומגעקומען צוזאַמען מיט זיין פּרוי וועלכע צאַרעף—יאַנאָוויטש און ביידע קינדער, אַ יינגל און אַ מיידל, אין אוישוויץ דעם 2טן פעברואַר 1943;

מיכל יאַנאָוויטש — דער פֿאַרזיצער פון קרן־היסוד און פון „לינת־הצדק".

מיכל יאַנאָוויטש אין זיין פּרוי מרים קרוצעל־יאַנאָוויטש

שלמה יורעוויטש — געבוירן 1892 אין פּרוזשענע. געאַרבעט אין וואַרשע אין געענדיקט אַלס עקסטערן 8 קלאַסן גימנאַזיע; געגאַנגען אויף לערערקורסן אין פּעטערבורג; געדינט אין דער רוסישער אַרמיי ביז דעם סוף פון דער ערשטער וועלט־מלחמה 1914—1918; פון די גרינדער פון דער ערשטער יידישער ביבליאָטעק אין פּרוזשענע; פֿאַרזיצער פון דער ביבליאָטעק נאָך דער ערשטער וועלט־מלחמה; פֿאַרוואַלטונגס־מיטגליד פון דער וועכנטלעכער צייטונג „פּרוזשענער שטימע"; גרינדער, בויער און

פרעזעס פון „טאָז" אין פרוזשענע; מורשה פון קרן קימת לישראל; פאַרוואַלטונגס־מיטגליד פון פרוזשענער „בית־יתומים"; מיטגליד פון דער פאַרוואַלטונג פון קרן־היסוד; מיטגליד פון דער פרוזשענער קהילה־פאַרוואַלטונג צווישן ביידע וועלט־מלחמות; מיטגליד פון „יודענראַט", ווו פאַרנומען דעם אַמט אין אָפּפאָוויזאַציע־אָפּטיילונג; אַרויסגעפירט דורך די נאַצישׂ אין דעם ערשטן טראַנספּאָרט, דעם 28סטן פעברואַר 1943; אומגעקומען אין קאָנצענטראַציע־לאַגער אוישוויץ אין מאַרץ 1943, ווערנדיק קראַנק ביי דער אַרבעט, איז ער גענומען געוואָרן אין לאַגער־שפּיטאָל, פון וואַנען ער איז שוין מער נישט אַרויס.

אליה בירנבוים — וויצעבירגערמייסטער פון שטאָט;

מרדכי לעוו — שרייבער אין „פרוזשענער לעבן";

אברהם קאָפּלאָן — דער מחבר פון בוך „בריסק נאָך דער מלחמה פון 1914—1928";

טויער אין ווירטשאַפטלעכע אינסטיטוציעס:

זעליג גאָלדפיין — פאָרזיצער פון דעם סוחרים־פאַריין; פאָרזיצער פון דער ייִדישער פאָלקס־שול; מיטגליד פון דער שטאָט־פאַרוואַלטונג;

יצחק קלעניצקי — פאָרזיצער פון דער ייִדישער סוחרים־באַנק;

דוד ראָסאָוואָסקי, לייבל וואַלדבערג, נתנאל קליינערמאַן — מיטגלידער פון דעם ראָט, פון דער ייִדישער סוחרים־באַנק;

זישע ספּעקטאָר — פאַרוואַלטער פון דער ייִדישער סוחרים־באַנק;

בצלאל אַבראַמאָוויטש — פאַרוואַלטער פון דער ייִדישער פאָלקס־באַנק;

זאָוול זאַבעלעוסקי — מיטגליד אין ראָט פון דער ייִדישער פאָלקס־באַנק;

אברהם בערמאַן, דוד ראָוויצקי, מרדכי קושיץ — פאַרוואַלטונגס־מיטגלידער פון דעם ייִדישן סוחרים־פאַריין;

האַנדווערקער־טויער:

אלטער פערלשטיין, ראובן פאדילסקי, בערל פערקאָל, אידל צוקערמאַן, יוסף גערשקאָוויטש, שמעון קאַלאדנער, יוסף קאנוטק, משה מאַקראַנסקי.

אַדוואָקאַטן:

לעווינדהענדלער—לעוויצקי; וועלוול שרייבמאַן; יוסף שרייבמאַן.

מעדיקערס:

ד״ר משה פיינגאָלד — געבוירן בערך 1887 אין פרוזשענע, ד״ר מעדיצין; לאַנגע יאָרן פאָרזיצער פון „בית־יתומים", פאַרוואַלטונגס־מיטגליד פון „טאָז"; אין דער פאַרוואַלטונג פון דער „גמילות חסדים־קאַסע"; וויצע־בירגערמייסטער פון שטאָט; אומגעקומען מען צוזאַמען מיט זיין פרוי און זון אין אוישוויץ דעם 2טן פעברואַר 1943;

ד״ר הלל זעלענינעצקי, — דענטיסט, ראַטמאַן אין שטאָטראַט;

ד״ר ליזע מעשענגיסענער—ניצבערג, — דענטיסטין;

אברהם סעלעצקי — אייגער פון די עלטסטע מעדיצינישע מומחים, אנערקענטער פעלדשער אין שטאָט און געגנט;

ד״ר חנה סעלעצקי—קאָפּלאָן — דענטיסטין, טאָכטער פון דעם פריער־דערמאַנטן;

ד״ר באַרנשטיין — דירעקטאָר פון דעם מלוכהשן שפּיטאָל פאַר געווינערינס, איידעם פון דעם פריער־דערמאַנטן;

ד״ר ראָזענקראַנץ — פון וואַרשע, דירעקטאָר פון שטאָטישן שפּיטאָל;

ד״ר פיק — פון לאָדזש, דירעקטאָר פון דעם מלוכהשן שפּיטאָל פאַר געשלעכט־קראַנקהייטן;

ד״ר דייטש — הויפּט־דאָקטער אין דער מלוכה־שער קראַנקן־קאַסע;

ד״ר כאַבאַווצקי — צוקערמאַנס איידעם — דאָקטער אין שטאָטישן שפּיטאָל;

ש. קאַמענאמאסטקי — אַן אָקושערין;

מאַניע בורשטיין — אַן אָקושערין; אַ ליבהאָבערן פון דעם אַמאַטאָרן־טעאַטער;

פרידקע טענענבוים, — אָקושערין, שפּילערין אין ליבהאָבער־טעאַטער;

טויער אין דעם דערציונגס־אַנשטאַלט „תרבות":

יוסף גרינזבערג, ישעיה בושוזשינסקי, יצחק אהרנסאָן, בן־ציון רבניצקי, יוסף־דוד קליינערמאַן, אברהם־יצחק גאָלדבערג;

טויער פון „ציש״א":

וועווע ניצבערג, לייבל פינסקי, שלמה סערלין (געבוירן 1890, פּרוזשענע, סטאָליער, פאַרוואַלטונגס־מיטגלידער אין האַנדווערקער־פאַריין, ייִדישע שול־אַרגאַניזאַציע, בונדישע אַרגאַניזאַציע, „טאָז", „בית־יתומים", אומגעקומען אין יאָר 1945, אין אַ נאַציש

לאַגער, ווי מען גיט איבער שוין נאָך דער באַפרייאונג); פייוול גאָלובאָוויטש, יענטע אורינסקי (זע ווייטער די נאָטיץ ווועגן איר), אַלטער פיזוושינסקי, נתן ניימאַן, מיכאל דובינסקי

מלמדים פון תלמוד־תורה:

ר' שלמה בארבעל, ר' אהרן־יעקב גאַלפערין, ר' ישראל קאַרשענבלום, ר' דוד־וועלוול פאַטשינקי.

גבאים פון די בתי־מדרשים:

אלתר קרוצעל, נחום שרייבמאַן, שמואל אייזנער, לייב גאָלובאָוויטש, מרדכי האַלפערן, ישראל מעשעל חנניה סעגאַל, לייב אַוערבוך, שלום יאַבלאַן, יצחק גערשאָוויטש.

טוער פון „בית־יתומים":

מרדכי איזראעליט, זעליג פאַמעראַניעץ, צירל גאַלדפיין, מרים קרוצעל—יאַנאָוויטש, אסתר ליפשיץ, פאַניע פאַמעראַניעץ, שיינע ראוויצקי, יצחק גלעזער (געבוירן 1886, פרוזשענע אַנגעשטעלטער, ארגאַניזאַטאָר פון אַרטיקן יידישן דראַמאַטישן קרייז, פאַרוואַלטונג פון „טאָז", „בית־יתומים" און פייער־לעשער, אומגעקומען אין אוישוויץ דעם 1טן פעברואַר 1943).

טוער פון „לינת הצדק":

מרדכי עפשטיין, וועלוול סעגאַל, יצחק־מאיר דידקאָוויטש, משה־אהרן ראַזענשיין, פנחס גרינזבערג, מ. פערלשטיין—אַוערבוך, מאיר־משה באַגאַטש, אברהם־יצחק קאַפלאַן, שיינדל פינסקי, פריידקע גאַלדבערג, שיינפירער, פריידקע רודניצקי, דבורה ניצבערג—שפירא, רבקה בעקאנאוסקי.

לערערס פון „תרבות" און העברעישע גימנאַזיע:

אברהם ארז — פאַרזיצער פון „התאחדות" אין פרוזשענע און מיטגליד פון צענטראַל־קאָמיטעט פון „התאחדות" אין פוילן; פון די גרינדער פון דער העברעישער שול „יבנה" און די גימנאַזיע אויפן נאָמען פון א. ד. גאָרדאָן; רעדאַקטאָר פון דער ציטונג ניסטישער צייטונג „פרוזשענער שטימע";

וועלוול סאַפירשטיין — געבוירן אין קאָמעניעץ ליטעווסקי ארום 1897; געווען העברעישער לערער אין די „תרבות"־שולן אין האנצעוויטש, וואַרשע און לסוף אין פרוזשענע; לאַנגיאָריקער לערער און דערציער; גרינדער פון „השומר הצעיר" אין פרוזשענע; פאַרוואַלטונגס־מיטגליד פון „בית־יתומים"; פון דער ציוניסטישער ארגאַניזאַציע, קרן־קיימת, קרן־היסוד און דירעקטאָר פון „טאָז" אין פרוזשענע. אומגעקומען מיט זיין משפחה פרוי גוטל קוניק—סאַפירשטיין (לערערין אין גן־ילדים פון „תרבות") און זייערע 2 קינדער: אברהם 14 יאָר און ישעיה 8 יאָר אַלט, אין אוישוויץ, דעם 1טן פעברואַר 1943;

אברהם ארז ע"ה

אברהם לעווין, שמעון ברוימאַן, מושקע ברוימאַן, פאַניע בוצמאַן—גרינזבערג, קלאַרע חיקין—ברעסקי, רבקה וואסער—פאַמעראַניעץ, ד"ר יוסף שטריכער.

לערערס אין דער מלוכהשער פוילישער שול:

פרוי פיק, פאַליע פינסקי, באַריס גאַלדבערג, סיאַמע באַראַכין, מיכאל בירנבוים, אסיע זעלענייעצקי, חיה נאַכומאָווסקי--זעלענייעצקי, לייב יעלסקי, אהרן גאַלדשטיין.

***

אברהם אוריעוויטש, 1905, אַקטיוו אין די יידישוועלטלעכע ארגאַניזאַציעס: „בונד", יידיש וועלטלעכע שול, „פרוזשענער לעבן". פאַרברענט געוואָרן אין אוישוויץ דעם 2טן פעברואַר 1943;

אוריעוויטש, יענטע (איר מיידלשער נאָמען — אורינסקי). געבוירן אין פרוזשענע. זי האָט געענדיקט גימנאַזיע און דורכגעמאַכט פעדאַגאָגישע קורסן אין ווילנע. אין 1927 האָט זי אָנגעהויבן אַרבעטן ווי אַ לערערין אין דער פרוזשענער פאָלקסשול אויפן נאָמען פון י. ל. פרץ. שפעטער זיך אָפגעגעבן מערסטנס מיט דער אַקטיוויטעט אַרום דער שול און בכלל אַנטוויקלט אַ גרויסע געזעלשאַפטלעכע טעטיקייט; אַ שטענדיקע מיטגלידערין אין דער שול־פאַרוואַלטונג. אין בית־יתומים, אין דער שטאָ-

טישער פאָלקס־ביבליאָטעק. זי אַרבעט אויך אין קינדער־גאַרטן און אין די אָוונט־קורסן. ווי אַ בונ־דיסטקע איז זי אויך טעטיק אין די אַרבעטער־רייען און זייער באַליבט צווישן די אַרבעטנדיקע מענטשן פון שטאָט. זי איז געווען אַ גוט־האַרציקע, שטילע פרוי — אן אמתע גוטע נשמה.

אין 1939, ווען די סאָוועטישע מאַכט פאַרנעמט פרוזשענע, ווערט יענטע אוריעוויטש באַזייטיקט פון איר געזעלשאַפטלעכער אַרבעט, דערהויפט פון איר לעצטער שטעלע אַלס ביבליאָטעקאַרין פון דער שטאָט־ביבליאָטעק. שפעטער, — אונטער דער דיי־טשישער אָקופאַציע און ביזן סוף 1942, געפינט זי זיך אין פרוזשענער געטאָ מיט איר מאַן זלמן (איצט אין ניו יאָרק). אומגעקומען צוזאַמען מיט אירע צוויי קינדער: פרומע — 7 יאָר און מאַניע — 16 חדשים אַלט אין אוישוויץ, דעם 2טן פעברואַר 1943.

יצחק־עזרא גלעזער — געבוירן אין פרוזשענע 1887, שניידער; אין די פאַרוואַלטונגען פון: האַנד־ווערקער־פאַריין, 'בית־יתומים", „טאָז", יידישע שול אַרגאַניזאַציע, שטאָט־ראַט, קהילה, „לינת־הצדק", „בונד". אַרגאַניזירט דעם יידישן האַנדווערקער־פאַריין, וווּ ער איז פאַרזיצער. אַרעסטירט דורך דער סאָוועטישער מאַכט דעם 5טן פעברואַר 1940 און שפעטער אומגעבראַכט געוואָרן, ביי וועלכע אומ־שטענדן, אומבאַקאַנט.

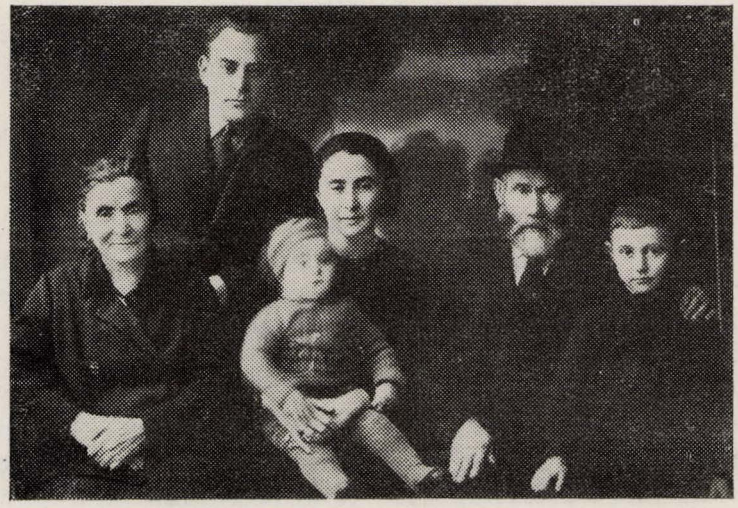
מיכאל נייַמאַן, — געבוירן 1902 אין פרוזשענע; אָנגעשטעלטער, אָקטיוו אין „בונד" און ביי דער יידיש־וועלטלעכער שול. געווען סעקרעטאַר פון „בונד". געוואָרן פאַרפאָלגט פון די באָלשעוויקעס און איז אין דעצעמבער 1939 אנטלאָפן פון פרוזשע־נע קיין וואָלין. דורך וועמען אומגעקומען, דורך די נאַציס אָדער דורך די באָלשעוויקעס, אומבאַקאַנט.

וועווע ניצבערג — געבוירן 1890 אין פרוזשענע; אינזשעניער, לעצטנס צאָן־טעכניקער, מיטגעאַרבעט מיט זיין פרוי, די דענטיסטין ליזע מעשנגיסער. אָקטיוו אין דער יידישער שול, קהילה, שטאָט־פאַר־וואַלטונג. אומגעקומען דעם 3טן פעברואַר 1943 אין אוישוויץ, צוזאַמען מיט זיין פרוי ליזע מעשנגי־סער—ניצבערג.

חייקע סעגאָל — געבוירן 1898 פרוזשענע, לאַנג־יאָריקע פאַרוואַלטונגס־מיטגליד פון „בית־יתומים",

דער לערער יוסף קליינערמאַן
אין יאָר 1925, אַלס גימנאַזיסט

דער לערער און קולטור־טוער — וועלוול סאַפירשטיין, זיין פרוי גוטל,
זייערע קינדער אברהם און ישעיה; די עלטערן עזור־לייב
און פייגל קוניק

אפקלאנגען און זכרונות פון דער אלטער היים

פישל ווייַנער

„קאַנפיסקירט" א דרוקערײַ

ווי אַזוי מיר האָבן געדרוקט פּראָקלאַמאַציעס אין 1905. מיר האָבן באַשלאָסן, אַז די פּויערים, די גויִם פון די דערפֿער זאָלן אַרויסגעבן אין זייער נאַמען אַן אויפֿרוף, אַז די פּויערים זאָלן זיך שטעלן קעגן דעם צאַרizם, סאַמאָדערזשאַוויע, און צו צעטיילן די ערד. האָט די אַרגאַניזאַציע פון „בונד" אויסגעקליבן דערצו א קאַמיטעט. איך בין געווען דער פֿאַרזיצער. אין דעם קאַמיטעט זענען געווען מיטגלידער, וואָס איך געדענק, 2 זענען פון אונדזערע ערשטע מיט־גלידער פון ברעַנטש: לייבל ברעזניק, בערעלע הור־וויטץ, איטשקע נאַמבערג, רחמיאל, ער איז אין פּי־לאַדעלפֿיע, ירמיה בערגער, וווּ ער איז, ווייס איך נישט, מרדכי בערזוט, דאָס איז געווען זיין נאָמען.

פרייטיק פֿאַרנאַכט האָב איך געזומען די איינציקע דראָשקע, וואָס עס איז געווען אין פֿרוזשענע, מי־כאס, און האָב אַוועקגעפֿאָרן אין שעני. דאָרטן האָבן מיר געהאַט א באַקאַנטן גוי, א רעוואָלוציאָנער, מי־קאָליי, מען האָט אונדז געזאָגט, אַז ער איז א פֿאָר־שיקטער פון פּעטערבורג, פון די „נאַראָדנאַיַא וואָ־ליאַ" און ער האָט אַרגאַניזירט אין שעני א באַוועג־גונג פון פּויערים. מיר זענען געקומען צו אים. איך בין געפֿאָרן מיט ירמיהון. ער האָט אונדז אויפגענו־מען זייער פיין, אויסגעהערט און איז געווען צופֿרידן מיט אונדזער געדאַנק, און געגעבן אונדז א קאַמי־טעט פון 4 גויִם, און מיר זענען געקומען צוריק אין שטאָט. געווער האָבן מיר געהאַט.

עס איז געווען זייער א פּינצטערע נאַכט. 12 אַזיי־גער איז אונדזער קאַמיטעט אייניגווייז צוגעקומען צו יאַשע אַבראַמאָוויטש, סקאָראָ פּעטשאַטני (דרו־קעריי). איך האָב אָנגעקלאַפּט. יאַשע האָט מיר גע־עפנט די טיר. איך האָב אַריינגעשטעלט אין פּוס, און גלייך נאָך מיר, די גויִם, און מיט מיין רעוואָל־ווער צוגעשטעלט צו זיין זייט, און מיטן פּסוק: „אין נאָמען פון „בונד", זענט איר אַרעסטירט!" ער האָט אָנגעהויבן בעטן זיך, אַז ער וועט ווערן אומגליקלעך. איך האָב מיט א שטרענגן וואָרט געזאָגט, אַז אויב ער און זיין פֿאַמיליע ווילן לעבן, זאָל ער נישט מאַכן קיינע סקאַנדאַלן, און מיר האָבן זיך אַריינגעריסן אין הויז און אַרעסטירט זיין פרוי און די טעכטער באַש־קע און זאָלאָטקע. מיר האָבן זיי געצוווּנגען זיך אָנטאָן, און אַוועקגעזעצט אַלע 3 אין איין צימער, מיט 2 גויִם מיט רעוואָלווערן, און מען האָט זיי געהיט א גאַנצע נאַכט.

מיר האָבן אַריינגעלאָזט דעם גאַנצן קאַמיטעט און מיר האָבן אויפגעעפנט די זייטיקע טיר און אַריינ־געלאָזט אין דער דרוקעריי ירמיהון און יודל בא־רענשטיין, (ער איז איצט אין אַמעריקע), זיי זענען געווען די אַרבעטער. זיי האָבן געאַרבעט פֿאַר אַב־ראַמאָוויטשן, און ער האָט נישט געדאַרפט וויסן, אַז זיי דרוקן די פּראָקלאַמאַציע און מען האָט זיך גע־נומען צו דער אַרבעט.

פֿאַרשיידענע זאַכן האָט אין יענער נאַכט פּאַסירט. עס איז אונדז אויסגעגאַנגען די קעראָסין־לאָמפּ. בין איך אַוועק אין „קדישא בית־מדרש" און צעבראָכן א פענצטער און פון די לאָמפּן אַרויסגענומען די נאַפּט", און געבראַכט אין דער דרוקעריי. און אַז עס איז פאַרטיק געווארן איין קאָפּיע, האָבן מיר אַוועקגעטראָגן צו אונדזערע אינטעליגענטן, זיי זע־נען געזעסן א גאַנצע נאַכט און געווארט, און זיי האָבן איבערגעקוקט און נאָך קאָרעגירט, און אַז מיר האָבן געזומען דרוקן, האָט די מאַשין פֿאַרטאָג שטאַרק געקלאַפּט, און דער פֿאָליסמאַן ליגאַראָוו, האָט זיך אַרומגעדרייט. האָב איך אים אַוועקגעפירט צו שלמה טביהס אין שענק, אים אויפגעוועקט אין געגעבן א פּאָר שנאַפּסן, און געהייסן אים גיין היטן אין אַנדער געגנט פון שטאָט, און פון אים פּטור געווארן. און ווי עס פלעגט פֿאַרטיק ווערן א ביסל קאָפּיעס, פלעגט לייבל ברעזניק נעמען און אַריבער־קריכן צו אבא סעלצער אין הויף, און אַוועקטראָגן, און מיר פלעגן זיך איינטיילן מיטן קלאַפּן, ווייל דאָרטן האָט מען באַדאַרפט קלאַפּן מיט דער האַנט די מאַשין. אַזוי האָבן מיר אָפּגעאַרבעט ביז שבת, 11 אַזייגער, און יעדן מיר געגאַנגען פון דער אַרבעט און זונ־טיק צום מאַרק־טאָג, האָבן מיר שוין פֿאַרשפּרייט די פּראָקלאַמאַציעס.

י. דעלעווסקי

אַ גרוס פון אַלטן דור...

די טראַגעדיע פון פֿרוזשענע — דאָס איז די טראַגעדיע פון מיין היים־שטאָט. פֿרוזשענע האָט געלעבט רויק און גליקלעך, אויף וויפל דאָס איז מעגלעך געווען. אָבער אָט האָט זיך איבער דער ערד דורכגעטראָגן דער נאָמען פון רשעות, דער טייוול פון טויט. אונדזער טייער שטעטל איז אַריינגעשלעפּט געוואָרן אין אַ תהום פון ליידן, עס איז פֿאַרוואַנדלט געוואָרן אין אַ פֿלאַץ פון אומקום און חורבן. די וואָס זענען געבליבן לעבן זענען צעשפּרייט איבער פֿאַרשיידענע לענדער, און עס בלייבט זיי נאָר צו באַווייזען די אבדה פון זייערע טייערע, צו פֿאַרצייכן דער וועלט וועגן דעם טרויעריקן גורל וואָס איז געקומען אויף זייערע היימען, וועגן די יסורים וואָס זיי האָבן איבערגעטראָגן. זיי דערמאָנען איצט יענע, וואָס זענען שוין מער נישטאָ. אַליין איז מען געבליבן גאָנץ, מען יוּעט לעבן וויייטער, אָבער צי איז נאָך עמיצער געבליבן אין פֿרוזשענע?

איך דערמאָן זיך דאָס שטעטל ווו איך בין געבוירן, דאָס לעבן און סביבה, דעם ספּעציפישן פֿרוזשענער לעבן־שטייגער. פיר הויפּט־גאַסן איז דאָ געווען: קאָברינער, שערשעווער, סעלצער און די „נגידישע גאַס". אויף פיר זייטן פון דער וועלט האָבן די גאַסן אַריינגעקוקט, און וועג איך בין נאָך אַ קינד געווען, האָב איך לויט דער ריכטונג פון די גאַסן שוין געווּסט, ווו איז מזרח און מערב, צפון און דרום. מיר האָבן געווווינט אויף קאָברינער גאַס, וואָס איז געגאַנגען פון צפון צו דרום, און דאָ איז געשטאַנען לעבן אונדז דער בית־מדרש. מיט דער גאַס האָט זיך וויייטער געצויגן דער וועג וואָס האָט געפירט צו קאָברין. שבת האָבן די פֿרוזשענער שפּאַציירט אויף דער גאַס און אַריינגעאָטעמט די פרישע לופט פון פעלד, דיום וועג האָט איבערגעשניטן דאָס טייכל מיט דריי בריקן אויף אים: דער ערשטער, צווייטער און דריטער. געווויינטלעך איז מען דערגאַנגען נאָר ביזן דריטן בריק. איך געדענק, ווי איך האָב זיך אומזיסט געבעטן ביי מיין מוטער און ביי די פריינט, מען זאָל גיין אַ ביסל ווייטער און צוקומען צו יענעם נאָענטן, ווו מיר האָט זיך געדאָכט, פונקט אויפן האָריזאָנט, ווו הימל און ערד האָבן זיך צונויפגעגאָסן — לאָמיר, הייסט עס, צוגיין „ביזן הימל"...

דאָס לעבן אין פֿרוזשענע איז דאָך געפלאָסן רויק און פרידלעך, נישט געקוקט אויף אַלע קליינלעכקייטן פונעם לעבן. אונדזערע שכנים זענען געווען די פישמאַנס און די מינצס, אויך חיים דער שמיד. געווען אַנדערע פריינט און באַקאַנטע: די פּינעסעס, גאָלדבערגס, פּאָלאָנאָווסקי, וויטענשטיינס, פּאָדלעשוקס, גלאסנער, בירנבוים, די ניצבערגס. דער רוב איינווינער פון פֿרוזשענע זענען געווען ייִדן, בעלי־מלאכה און העגדלער. די קריסטלעכע באָפעלקערונג — דאָס זענען בעיקר געווען באָאמטע. די באַציונגען צווישן ייִדישע און קריסטלעכע פאַמיליעס זענען געווען פריינטלעכע און נאָרמאַלע. מער אינטימע און מער ענגערע באַציונגען זענען אַוודאי געווען צווישן די ייִדן גופּא: מען איז דאָך געווען פאַרבונדן דורך רעליגיע, טראַדיציע און ירושה פון פאָרגאַנגענהייט.

שבת־צו־נאַכט נאָך מעריב האָבן זיך צוזאַמענגענומען ביי אונדז געסט, מען האָט געטרונקען טיי אין געשמועסט וועגן טאָג־פאָסירונגען. אַ שטענדיקער גאָסט איז געווען דער אַלטער זייגערמאַכער, — ביז היינט לעבן אין מיר די סימפּאַטיעס צו אים. מיין פאָטער האָט אַ לאַנגע צייט געלעבט אין פּעטערבורג, האָט זיך די געסט דערציילט וועגן די וווּנדער פון דער קרוינשטאָט, און אַלע האָבן זיך צוגעהערט מיטן גרעסטן אינטערעס. מיין פאָטער איז געווען אַן אַדוואָקאַט (לייזשע דער שרייבער) ער האָט זיך אינטערעסירט מיט פּאָליטיק, געלייענט אַ רוסישע צייטונג, און מיט די געסט האָט ער אַרומגערעדט די פּאָליטישע געשעענישן און אויסזיכטן, בעיקר פון יידישן שטאַנדפונקט. זייער לעבעדיק איז געמאַנגען דער שמועס — עס איז דאָך נאָר איינמאָל אַ וואָך געווען — און די רעגירונג האָט באַקומען אין פסק...

פרוזשענע איז אין יענער צייט, סוף פאָרגאַנגענעם יאָרהונדערט, געווען אַ שטעטל אַן שום אינדוסטריע, אַן פאַבריק־אַרבעטער. געווען נאָר הינטער דער שטאָט אין פעלד אַ שוועבל־פאַבריק. פרוזשענע איז

געווען אַ גאַנץ אינטעלינענט שטעטל, פאַרהעלטניס־מעסיק אַפילו הויך־אינטעליגענט. אָן שום סיסטעמאַטישער בילדונג, האָבן די פרומע יידן זיך דאָך אינטערעסירט מיט ענינים פון פּאָליטיק און וויסנשאַפט, און מיט נרויס טאַלאַנט האָבן זיי אויסגעהערט אַפילו אַזעלכע דערקלערונגען וואָס האָבן ניט געשטימט מיט זייערע פרום־אָרטאָדאָקסישע באַגריפן. איך געדענק, איך בין נאָך געווען אַ גימנאַזיסט פון אַ ינגעריז קלאַס, האָב איך איינעם אַ דערוואַקסענעם יידן דערוויזן, אַז די ציפער וואָס ווערט אָנגעגעבן אין דער גמרא וועגן דער באַציונג פון דער לענג פון אַ קרייז צום דיאַמעטער (די צאָל „פי") איז נישט פינקטלעך און שטימט נישט מיטן שטרענגן אויספיר פון געאָמעטריע, — פון דער אַנדערער זייט, האָט זיך שוין אין דער צייט פון מיין קינדהייט אָנגעהויבן באַווייזן אַ קולטורעלע יוגנט אין פרוזשענע.

יידישע פאַמיליעס האָבן געוויסען שיקן זייערע קינדער אין גימנאַזיע און אַנדערע אַלגעמיינע שולן. איך בין געווען דאָס ערשטע ינגל, וואָס מען האָט אים געשיקט לערנען אין דער פּראָגימנאַזיע פון דער נאָענטער שטאָט בריסק, שפּעטער האָט מען אויך אַנדערע קינדער אָנגעהויבן אָפּגעבן אין גימנאַזיע. אויך די יוגעטער האָט מען געלערנט. צוליב־סלעך האָט זיך געשאַפן אַ קרייז פון יוגנטלעכע, און וועז מען איז אויף וואַקאַציעס פון געקומען אַהיים קיין פרוזשענע, האָט מען זיך צוזאַמענגעטראָפן. מען האָט איינגעאָרדנט פאַרזאַמלונגען און שפּאַציר־מען האָט געשמועסט וועגן וועלט־פּראָבלעמען אין מען האָט זיך פּשוט געוויילט. וועז איך בין געווען אַ גימנאַזיסט און שפּעטער אַ סטודענט, האָט מיר אַ טאָג פאַרגעניגן פאַרשאַפט, וואָס אין אונדזערע פאַרזאַמלונגען און דיסקוסיעס האָט זיך באַטיילט די טאָכטער פונעם פרוזשענער רב. נאָך שפּעטער האָט זיך אָנגעהויבן דער פעריאָד פון פּאָליטיק... וווּ זענט איר איצט, טייערע פריינט? „וועט עס פעלט שוין, אַן וועט עס איז העט ווייט"... וועז איך בין דאָס לעצטע מאָל געווען אין פרוזשענע, נאָכן אומקערן זיך פון סיביר, המעט מיט אַ האַלבן יאָרהונדערט צוריק, איז שוין דאָרט געווען אַ נייער יונגער דור, גאָר אַן אַנדער טיפּ פרוזשענער. דער פריערדיקער דור האָט שוין אויסגעקוקט ווי עפעס אַ לעגענדע. איך האָב שוין געטראָפן אין פרוזשענע יונגע בונדיסטן און אַנדערע פאַרטיי־לייט.

אונדזער הויז איז שוין נישט געווען, עס האָט אָפּגעברענט. קוים, קוים האָב איך אויסגעפונען דעם פלאַץ פון דער שטוב, אין וועלכער איך האָב פאַרברַאכט מיין פרימ קינדהייט. אין פרוזשענע איז שוין פאַרבליבן וויניק פון יענעם דור, צו וועלכן איך האָב געהערט מיט יאָרן צוריק.

איך בין אינגאַנצן מסכים מיט די וואָס האַלטן, אַז די שענסטע פרויען זענען די יידישע. איך האָב דערבייַ אין זינען די יידישע פרויען פונעם מערב־גאַליציע אין אַמאַליקן רוסלאַנד, און גאָר באַזונדערס — אונדזערע פרוזשענער יידישע פרויען...

זייער וויניק איז פאַרבליבן צווישן די לעבעדיקע — מענטשן פון מיין פרוזשענער גענעראַציע. אָבער נאָענט צו מיין האַרץ זענען אויך די שפּעטערדיקע פרוזשענער גענעראַציע. און מיט שרעק טראַכט איך וועגן דעם מאַרטירערטום פונעם סאַמע לעצטן פרוזשענער דור — וועגן די דעפּאָרטירטע, וועגן די פאַרפיניקטע. וועגן די אומגעקומענע.

איבערגעזעצט — (ח. י. קאַזדאַן)

אַ מצבה פון פרוזשענער בית־עולם

א. ד. אַגרח

זכרונות פון אַ „טאָג־עסער“*)

אַנומעלטן, מיט אַ שׂאָק יאָרן צוריק, בין איך געווען אַ „טעג־עסער“ אין פּרוזשענע.

אַליין בין איך אַ בערזוער, געלערנט דאָרט, ווי אַלע ייִנגלעך, אין חדרים ביז מיין צוועלפטן יאָר. דאָן האָט מיין מאַמע, ע״ה, וואָס איז געווען אַ פּרוזשענערין, מיך נאָך פּסח אַוועקגעפירט קיין פּרוזשענע צו לערנען אין דער שטאָטישער תלמוד־תורה, אָדער אפשר האָט מען עס געקענט רופן „ישיבה קטנה“.

די תלמוד־תורה אָדער „ישיבה קטנה“ איז באַשטאַנען פון זעקס „חדרים“ אָדער קלאַסן. יעדער „חדר“ אָדער קלאַס האָט געהאַט אַ באַזונדער מלמד, וואָס האָט מרביץ תורה געווען אין אַ וויבער־שטיבל פון אַ בית־המדרש. איך בין גלייך אַריין־געקומען געוואָרן אין דריטן קלאַס, צו ר׳ קלמנען, אין עזרת נשים פון סנדלר בית־המדרש, וווּ מען האָט קיין אַנדער זאָך נישט געלערנט אויסער דריי־פיר בלאַט גמרא אַ וואָך.

באַזאָרגט מיך מיט תורה, איז מיין מאַמע מיט מיר אַוועק צו באַזאָרגן מיך מיט קמח. זי האָט מיך געפירט צו אירע קרובים צו באַשטעלן פאַר מיר „טעג“ צו עסן. אַזוי האָבן דאָרט אַלע פרעמדע ייִנגלעך געגעסן „טעג“.

געדענק איך נאָך, אַז די ערשטע הויז, וווּ מיין מאַמע איז מיט מיר אַריינגעקומען, האָט די באַלע־באָסטע זיך נישט געדונגען, האָט נישט פרובירט אַנטזאָגן. „גוט“ — האָט זי געזאָגט — „ער וועט ביי מיר עסן פרייטיק“. מאָדנע איז אָבער געווען, אַז וווּ מיין מאַמע האָט מיך נאָכהער געפירט, האָט מען אַלץ אָנגענומען דעם פרייטיק. איז מיר די זאָך געווען קשה: פאַרוואָס כאַפּן זיך אַלע אַן לכתחילה צו דעם פרייטיק? שפּעטער אָבער האָב איך פאַרשטאַנען, אַז דאָס איז פון עקאָנאָמישן שטאַנדפּונקט. אַלע טעג פון דער וואָך דאַרף מען דעם „טעג־עסער“ געבן דריי מאָלצייטן, אָנבייסן, מיטיג און וועטשערע, פרייטיק אָבער — בלויז צווויי, וויל די וועטשערע געהערט שוין צום שבתדיקן טאָג. פֿראָפּיטירט מען, הייסט עס, אַ מאָל עסן.

און נאָך אַ זאַך: פרייטיק מאַכט מען דאָך סיי ווי דעם אויוון, מען באַקט חלות און בולקעס פאַר די אייגענע קינדער, שפּאָרט מען אָפּ אַ ברעקל טייג פון יעדער חלה און פון יעדע בולקעלע און מען האָט פאַרן תלמוד־תורה־ייִנגל אויך אַ בולקעלע און עס קאָסט קיין געלט נישט. זיי האָבן געלעבט מיט חשבון, די פרוזשענער באַלעבאָסטעס, דערפאַר האָבן זיי אָנגענאָמען דעם פרייטיק.

אָבער אזוי ווי דעם פרייטיק האָט שוין די ערשטע אויסגעכאַפּט, האָבן שוין די אַנדערע געמוזט באַשטיין אויף אַנדערע טעג פון דער וואָך. אַזוי האָט די מאַמע פאַר מיר באַשטעלט אַלע „טעג“ און איך בין פאַרבליבן אַ „טעג־עסער“.

לגבי בערעזע איז פרוזשענע אין מיינע אויגן געווען אַ כרך. אַן „אויעזדני גאָראָד“ מיט ברוקירטע גאַסן, מיט די שיינע געמויערטע קראָמען, מיט אַ הויכע געמויערטע פאַליציע און אין אַלגעמיין גרעסער, שענער און לעבעדיקער ווי בערעזע. האָב איך מורא געהאַט, אַז איך, קליינשטעטלדיקער, וועל דאָ אין דער גרויסער שטאָט פאַרלירן גיין, וועל נישט טרעפן וווּ צו גיין עסן יעדן טאָג, האָב איך מיר געמאַכט אַ צעטל: יום א׳ דא, יום ב׳ דא. אויסגעשריבן די נעמען פון די באַלעבאָטים אָדער באַלעבאָסטעס און וווּ זיי ווינען און פלעג די ערשטע צייט אַרייַנקוקן אין מיין „רשימה“ און זיך נאָכפרעגן ווי מען גייט אַהין און אַהין, ביז איך האָב זיך „איינגעטרייעט“, ווי דאָס הייסט אויף אַמעריקאַנער ייִדיש, און שוין אַלץ געוווסט אויסנווייניק.

אַ פלאַץ צום שלאָפן האָט מיר די מאַמע באַשטעלט ביי אַ קרובה, אַז אַרעמע אלמנה, וואָס האָט געווויינט אין אַ הינטער־געסל אין אַ כאַלופּקע. מיין נאַכטלעגער האָב איך דאָרט געהאַט אויף אַ שטרוי־זאַק אויפן הוילן ערד. קיין פאָדלאָגע, קיין דיל, איז דאָרט נישט געווען. בין איך דאָרט אָפּגעשטאַנען דעם ערשטן זמן, דעם זומער, אין בין אַוועק אויף די ימים־טובים אַהיים. וווען איך בין נאָך סוכות ווידער געקומען אין דאָרט ביי דער אלמנה אין הויז

*) זע פריער אין אונדזער פנקס, זייטן 455 און וויייטער, אין דער אָפּטיילונג קאָרטוז־בערעזע דאָס קאַפּיטל: „אהרן דוד אגוז דער יידישער איבער־זעצער פון חובת הלבבות“.

איז געווען קאלט, האָב איך משנה מקום געווען און געמאַכט מיין „קוואַרטיר" אין הכנסת־אורחים בית־מדרש הינטערן אויוון אָדער אין גרויסן בית־מדרש אין דער בימה אויף די „שמות", וואָס זענען דאָרט געווען אָנגעווארפן.

אַזוי האָב איך אָפגעלעבט אין פרוזשענע צוויי יאָר. צוויי „זמנים" ביי קלמנען אין צוויי — אין א העכערן קלאַס, ביי ר׳ דוד־לייבן.

דורך דער צייט האָב איך זיך „אויסגעגרינט" און האָב געביטן „טעג". נישט אין איין הויז האָט מען מיך אָפגעזאָגט, אָבער מערסטנס האָב איך זיך אַליין אָפגעזאָגט און אויסגעביטן פון ערגער אויף בעסער. איך האָב געקענט אָנשטעלן א רחמנות־פנים און אויסבעטלען א „טאג" אָפילו ביי ווילד־פרעמדע. האָב אָפילו אמאל פאַרקויפט א „מאַנטיק" צו אַן אַנדער יינגל און געקראָגן דערפאַר א ווייסינקן צוואַנציקער, צען קאָפיקעס. האָב דעם יינגל אַריינגעפירט צו דער באַלעבאָסטע און איר געבעטן, אַז ער זאָל זיין מיין „עס־פאַרטרעטער", מחמת א בערעזערקע, וואָס ווינט אין פרוזשענע, ווייל דווקא איך זאָל ביי איר עסן מאַנטיקן, און די באַלעבאָסטע איז מרוצה געווארן.

דער קונה האָט צו מיר נאָכהער טענות געהאַט, אַז ער האָט זיך אָפגענארט, אַז מער ווי ברויט מיט קרופניק, קאַרטאָפל מיט שאַלעכץ און א קאָפ אָדער אַן עק פון א העריג גיט מען אים דאָרטן נישט, לכן, ווייל ער זיינע צען קאָפיקעס צוריק. פינף פיקעס האָב איך אים געמוזט צוריקגעבן.

פאַר א שטיקל צייט האָב איך געהאַט צווישן „זונטיקן". די זונטיקדיקע באַלעבאָסטע מיינע איז געווען א מאַרק־יידענע, האָט קיין צייט נישט געהאַט אָפצוגעבן זיך מיט מיר. פלעגט זי פאַר מיר איבערלאָזן אויפן טיש דריי בייגל מיט א צענערל, פינף קאָפיקעס, און דאָס האָט געהייסן א טאָג חיונה פאַר מיר. האָב איך זיך מישב געווען און געקראָגן א „זונטיק" אַנדערשווו, און די בייגל מיטן צענערל איז מיר אויך צוניץ געקומען.

איך בין נישט דער אייניציקער צו פראָווען אַזעלכע שטיק, געווען יינגלעך וואָס האָבן געמסחרט מיט „טעג" מער פאַר מיר, און האָבן אין א וואָך געהאַט נישט זיבן, נאָר צען „טעג".

איך האָב געהאַט באַלעבאָסטעס, וואָס האָבן מיך באטראַכט אלס זייער גן־עדן־טרייבער. האָבן געדענקט, אַז צוליבן זכות פון מיין תורה לעבן זיי, פלעגן זיי מיך קעבלען און צערטלען, געבן מיר עסן בעסער ווי די הויזגעזינדע, און גלעטן און לאַשטשען אַזוי ווי א ציטעריק קינד. אַנדערע ווידער האָבן פון מיר קיין וועזן נישט געמאַכט. מען פלעגט מיך אפפטרן מיט אבי וואָס אין קיך בעת די שטוב־מענטשן האָבן געפראָווט שיינע סעודות אין עס־שטוב.

כ׳האָב געהאַט א באַלעבאָסטע א ווויילגעלערנטע און זייער א פרומע, פלעגט זי אַכטונג געבן, אַז כ׳זאָל זיך וואַשן צום עסן כדת וכדין. געשטאַנען דאָרט א גרויסע קופערנע קעגדל מיט צווייי הענטלעך אָדער אייערן, פלעג איך מוזן אויסגיסן אויף מיינע הענט א פולע כלי מיט וואַסער. „זשאַלעווע נישט קיין וואַסער" — פלעגט זי זאָגן — „אַז מען וואַשט זיך מיט א סך וואַסער, האָט מען מזל־ברכה".

זי פלעגט אויך אַכטונג געבן, אַז איך זאָל דעם בענטשן נישט „אָפכאַפן", נאָר זאָגן פאַוואָליע, וואָרט ביי וואָרט, און וען זי פלעגט הערן פון מיין מויל די ווערטער: „הרחמן הוא יברך את בעל הבית ואת בעלת הבית", האָט מען געקענט זען, אַז זי שעפט דערפון נחת, און פלעגט מורמלען אין דער שטיל: „הלוואי פון דיין מיילכעלע אין גאָטס אויערן".

געהאַט פון צייט צו צייט „טעג" אין רייכע הייזער, וווּ עס זענען געווען דינסט־מיידלעך, בין איך ביי זיי, ביי די דינסט־מיידלעך, געווען א ליבלינג. זיי פלעגן מיר שענקען א גלעטל, א קניפּ אין בעקל און אפט אריינשטעקן א לאַקאָמע זאָד, א נאַשערייַ, אפשר אַן דעם וויסן פון די באַלעבאָסטעס.

זייער צערטלען מיך איז מיר געווען איבערדריסיק, א מויד גלעט מיך און קנייפט מיך! דאָס פאַסט נישט. דאָס איז נישט שיין. כאַטש איך האָב שוין געהאַט געלערנט די גמרא כתובות, בין איך נאָך פאַרט געווען א „קינד" און קיין שום געפיל נישט געהאַט אין די באַציונגען פון זכרים און נקבות, פלעג איך זיך שעמען פאַר זיך אַליין און דאָס עסן איז מיר נישט אייניגאַנגען, אָבער איך האָב עס געמוזט מקבל באהבה זיין...

בלויז אין איין פאל האָט א דינסט־מויד מיט מיר קיין מחזקות נישט געמאַכט. דאָס איז געווען ביי א קינדערלאָזע פאַר־פאַלק, וווּ איך האָב נאָך שבועות אָנגעהויבן עסן פרייטיק, דעם זעלבן „טאג" האָט דאָרט אויך געגעסן א ישיבה בחור, וואָס האָט געלערנט „פאַר זיך" אין א בית־המדרש. דער באַלעבאָס מיט דער באַלעבאָסטע זענען אַוועקגעפאָרן ערגעץ אין די בעדער אָדער אויף א דאַטשע און איר בערגעלאָזט דאָס הויז, דעם ישיבה בחור און מיך אין „רשות" פון דער דינסט. איז וועג איך פלעג קומען עסן, האָבן זיך די מויד מיטן בחור פאַר־בראַכט אין עס־שטוב אָדער אין „סאַליע", געשטיפט, געלאַכט, געכאַכאַטשעט, און אויף מיר האָט זי זיך נישט אומגעקוקט.

פלעג איך שטיין אָדער זיצן אין קיך און וואָרטן ביז זי פלעגט אַרייַנלויפן א פאַרוויטיקטע, ווי א בוריק, און אָפילו נישט א קוק געבנדיק אויף מיר,

אַוועקשטעלן אויפן טיש עפּעס אָפּצוענסן, און צוריק צום בחור.

פּאַרשטאַנען האָב איך, אַז איך בין דאָרט אַן איבעריקע זאַך, אַן אַנשיקעניש, אַ שטן, וואָס שטערט איר „פלעזשור" (פאַרגעניגן), און מען וויל מיך וואָס שנעלער אַרויספּטרן. האָט עס מיך געקרענקט. פּלעג איך אָפּכאַפּן דאָס ביסל עסן און אַנטלויפן.

עס קען זיין, אַז איך האָב דעמאָלט געזינדיקט מיט דער מחשבה. אפשר מקנא געווען דעם ישיבה בחור און זיך געווונטשן אויך צו זיין אַ „גרויסער", נישט חלילה כדי צו שטיפּן מיט דער מויד — אויף דעם בין איך נאָך געווען צו קינדיש, — אָבער כדי בעסער און פריינטלעכער באַהאַנדלט צו ווערן.

אַ דריי־פיר פרייטיקן האָב איך אַזוי געליטן, נאָך דעם האָב איך געקראָגן אַן אַנדער „פרייטיק" און דעם „פרייטיק" ביי די בעזדיעטניקעס איבערגע־לאָזט פאַר דער מרשעת, די דינסט־מויד, און דעם ישיבה־בחור...

אָט דאָס האָב איך איבערגעלעבט אין פּרוזשענע מיט אַ זעקס צענדליק יאָר צוריק.

פּרוזשענער געזעלשאַפטלעכע טויער, לערער, צי אַזוי גערופענע, „פּרוזשענער אינטעליגענץ", ביי אַ בילמלטאָג.

נייטען ראזין

אפגעריסענע קלאנגען פון מיין יונגן אין מיין שטעטלע פרוושענע

איך געדענק דאס נאך אזוי ווי דאס וואלט נעכטן פאסירט. איך בין געבוירן געווארן אין איין קליין שטיבעלע אויפן שול־הויף לעבן גרויסן בית־מדרש ווען דארטן איז געווען די פרוזשענער תלמוד־תורה. ווו רב ישעיה איז געווען דער ראש. די שול, די אפגעברענטע, איז שוין געווען ארומגערינגלט מיט א פארקאן, אינעווייניק איז געווען קראז און מיר יינגלעך פלעגן דארטן כאפן פייגעלעך. און, מיר פלעגן זיך שפילן אין פערדלעך און ערב פסח פלעגט מען עפענען די טיר פון פארקאן און מען פלעגט אוועקשטעלן א גרויסן קעסל און די גאנצע שטאט פלעגט כשרן די פסחדיקע געפעס. עס קלינגט נאך אין מייַנע אויערן די אמר אבייעס פון די ישיבה־בחורים ווען פלעגן זיך הערן פון די אפענע פענצטער פון דעם גרויסן בית־המדרש ווען זיי פלעגן זיך פארגיין פון די טענער פון דער גמרא. נאך געדענק איך ווי מיין מאמע האט מיר אין חדר געטראגן און דער מלאך האט מיר געווארפן א קאפיקע פון הימל אזוי שנעל ווי די מאמע איז אוועק בין איך איר נאכגעלאפן מיט א געווייַן, אז איך ווייל נישט גיין אין חדר און משה דער שמשל פלעגט מיר קומען נעמען צוריק אין חדר. אט שטייט פאר מיינע אויגן דער טאטע מיינער רב מרדכי־אהרן, דער שמש פון הכנסת־אורחים בית־מדרש אנגעטאן אין זיין שבת־דיקן קאפטן מיט דעם חסידישער היטל מיט דער שייַנער בארד און די שטיוול באשמירט מיט טראן לכבוד שבת. אט שטייט ער אויפן בעלעמער פון הכנסת־אורחים בית־מדרש מיטן כאר; ווי ער דאוונט כל־נדרי; ווי די ווייבער פון אויבער־שטיבל צעגייען זיך אין געוויין.

ארום ברענען די בליק־לאמפן. איבערן בעלעמער ברענט א גרויסער הענגלייכטער מיט סטרינאווע ליכט, וואס באשיינט די גאנצע שול. ביי דער זייט שטייט זיין זון אלטער און ער דיריגירט דעם כאר. ביי דער מזרח וואנט שטייען די רייכע באלעבאטים אין די צוילינדערהיט און מרדכי־אהרן שטייט מיטן טלית איבערן קאפ און ער זינגט דעם „כבקרת רועה עדרו" און דאדע לאצקע זינגט דעם „הבן יקיר" מיט זיין סאפראן־שטימע און דער כאר באגלייט אים. עס איז געווען א פארגעניגן צו הערן אזא נגינה.

ווער געדענקט נישט דעם פרייטיק פארנאכט אין פרוזשענע. די פאראוונט מיל האט געפייפט פאר ליכט־בענטשן, מענדל דער בדחן לויפט וואס שנעלער, אז מען זאל פארמאכן די קראמען. עס איז ערב־שבת. אין אלע הייזער האבן זיך באוויזן די ליכט פון ערב־שבת. אט זע איך מיין מאמען ווי זי שטייט ביי אונדז אין שטיבל. דער טיש איז פארשפרייט מיט א ווייסן סערוועט וווּ עס ליגן די שבת־דיקע חלות. עס שטייען די לייכטער מיט די סטרי־נאווע ליכט און די מאמע בענטשט די ליכט מיט גרויס כוונה. אט קומט דער טאטע פון בית־המדרש ווי ער פארגייט זיך אין דעם שלום־עליכם. איך געדענק נאך די יארן פון דער 1905 רעוואלוציע אין פרוזשענע. אט שפאצירן די בונדיסטן פון איין זייט גאס און די אנארכיסטן פון דער צווייטער זייט גאס. פלוצלינג זענען אנגעלאפן די דראגונער סאלדאטן אויף די פערד מיט די נאהייקעס, צעטרייבן זיי דער גאנצער בירזשע. ווער געדענקט נישט די דעמאנסט־ראציעס מיט די רויטע פאנען. אט מארשירן זיי די מאסן אין דער נגידישער גאס לעבן שוואקאווסקעס הויף. די בחורים מיט ווייסע העמטשקעס און די מיידלעך מיט רויטע בלוזעס. זיי מארשירן פארבייַ די פרוזשענער פאליציי, וואס זענען געשטאנען אויס־געשטעלט מיט די בלויזע סאשקעס און לאזן אלעמען אדורכגיין. זיי זינגען די „שבועה" און א סך אנדערע לידער. אט שטייען ביים סאראי די פאשארנע קא־מאנדע מיט די רויטע אקאלישקעס אויף זייערע היט. עס איז היינט א טרעוואגע אין שטאט. אט שטייען צושטעלט אין פראנט דער נאטארוס מיט זיינע לאנגע וואנצעס. דער קאפעלמייסטער גייט אין פראנט און די מוזיקאנטן נאך אים. זיי מארשירן צום שאסיי אויף א פראגולקע.

שמואל-לייב כץ

פון דער שטורעם־צייט

דערינערונגען פון פרוזשענע

דאָס איז געווען אין אַ ווינטערדיקן שבת־צונאַכט אין 1903. איך בין דאַן געווען אַרויסגעשיקט פון אָדעס, און האָב זיך געפונען אין פרוזשענע אונטער פּאָליציי־אויפזיכט. יענע צייט איז געווען דער אָנהייב פון דער רעוואָלוציאָנערער באַוועגונג אין פרוזשענע.

אַ קליינע צאָל חברים פלעגן זיך צוזאַמענקומען אָפטמאָל אין דער קליינער אָפּטייק אויף סעלצער גאַס, צו באַהאַנדלען אַרגאַניזאַציע־אַרבעט. די אייגנטימערין פון דער אָפּטייק האָט געהייסן פרוי קראַניק. אָנטקעגן איבער האָט געווויינט טאָניא מעשניסער, גוטע אָווערבאָך, און ריינע פון לינעווע האָט זיך אויפגעהאַלטן אין דער זעלבער הויז וווּ די אָפּטייק איז געווען. זי איז געווען אַ שוועסטער פון דער אייגנטימערין פון דער הויז.

יענעם שבת אין אָוונט בין איך געווויינטלעך אַריינגעקומען אין אָפּטייק. פון הינטן איז געווען אַ צימער וווּ מיר פלעגן זיך פֿאַרזאַמלען. אַ דין וועגטל און אַ קליין טירל האָט אפגעטיילט דעם צימער פון די אייגנטימער פון דער הויז. ריינע איז ווי געווויינטלעך אַריינגעקומען דורך דער קליינער טירל, צו אונדז אין צימער. מיר זענען געווויינטלעך געזעסן און געמיטלעך געפירט געשפּרעכן. פלוצלינג הערן מיט פון יענער זייט וואָנט אַ געוואַלד, אַ געשרייַ, אַ געפֿילדער: „מיר ווילן דאָס נישט! מיר ווייסן וואָס צו טאָן! מיר ווילן נישט איר זאָלט אַהער אַרייַנקומען! מיר ווייסן וואָס איר גייט דאָ טאָן, מיר וועלן דאָס נישט דערלאָזן, איר זאָלט מער אַהער נישט וואָגן אַריינקומען!".

ערשט הערט וואָס איז געשען: דעם זעלבן אָוונט, האָבן מיר דאָס אויסגעפונען. עפּעס אַ יונגערמאַן, (עמיצנס אייַן אייַדעם, וועלכן איך קען זיך נישט דערמאָנען), האָט אַנגעפאַנגען אַ באַוועגונג קעגן אונדז. ער האָט אויפגעהאָנגען אַ מודעה אין גרויסן בית־המדרש, אַז מען זאָל זיך נעמען אונדז צודריקן, אָט פון דעם קוואַל איז דאָס געקומען דער אינצידענט, וואָס דער ייִד איז אַרויפגעפאַלן אויף אונדז מיט אַזאַ געוואַלד און מיט אַזעלכע געשרייַען.

נאָך אין זעלבן אָוונט, האָבן מיר געהאָט א זאַמענקום, ווו אַברהם געלמאַן און איך און נאָך איניקע האָבן באַטראַכט וואָס צו טאָן. און דאָרטן טאָקע האָבן מיר פון אַ מיידל אַ חברטע, אויסגעפונען, אַז דער אויבן־אָנגעזעבענער יונגערמאַן פּאָרט אין דער זעלבער נאַכט אַפּ קיין וואַרשע. ער פלעגט האָנדלען מיט מאַנופאַקטור, דעריבער פלעגט ער באַזוכן זייער אָפט וואַרשע. האָבנדיק אָט די אינפֿאָרמאַציע, האָבן מיר געזען נישט צו פֿאַרלירן קיין צייט. אַברהם געלמאַן האָט גלייך אָנגעשריבן קיין וואַרשע צו פּישל ווייַנער אַ בריוו, איבערגעבנדיק אים וועגן וואָס דאָ האָנדלט זיך, און אַז מיר מיינען, אַז אַ גוטע פּאָר קלעפּ און אָנברעכן די ביינער וואָלט געהאָלפן די לאָגע. געוויינטלעך, האָט פּישל ווייַנער נישט גדאַרפט אים אַרומזוכן לאָנג, ער האָט געווּסט וווּ די פרוזשענער שטייַען איין. זיי פלעגן אייגנשטיין אָלע אין דעם זעלבן פּלאַץ אָדער האָטעל. בקיצור, פּישל ווייַנער האָט איבערגערעדט מיט אייניקע מענטשן פון דער אַרגאַניזאַציע, און ער האָט זיי דערקלערט אין וואָס עס האָנדלט זיך דאָ.

הכלל, מען האָט אים געגעבן 2 געזונטע בחורים, און ער איז אַוועק און זיי געוויזן דעם אורח און דער סוף איז געווען, קענט איר זיך אַליין פאָרשטעלן. מען האָט אים גוט צעבראָכן די ביינער און מען האָט אים אָנגעזאָגט, אַז ער זאָל אויפהערן זיך טשעפּען מיט אונדז, אויב נישט, וועט ער שלעכט אָפּשנייַדן.

און לאָמיר אייך זאָגן, אַז עס האָט געווירקט. דער פּחדן, און די אַלע וואָס זענען געווען מיט אים, האָבן זיך אַזוי דערשראָקן, אַז מען האָט זיך מיט אונדז מער נישט געטשעפּעט. דאָס איז געווען דער ערשטער זיג, וואָס מיר האָבן אָפּגעהאָלטן צום וועג פון פרייהייט.

זעט איר, אָט דער אמת בלייבט אין דער אייביקייט; אויב דו ווילסט דיין פרייהייט, דאַן שלאָג דעם שונא צום טויט!

משה־חיים נון

וואָס איך געדענק פון פּרוזשענע

דאָס וואָס איך שרייב דאָ, זענען פֿאַסירונגען וואָס זענען פֿאָרגעפֿאַלן בײַ אונדז אין פּרוזשענע, אָנהייבנדיק פון יאָר 1905. איך געדענק עס זייער גוט, ווײַל איך בין שוין דעמאָלט אַלט געווען פולע 9 יאָר. אינעם יאָר 1905, ווען אין גאַנץ רוסלאַנד האָבן זיך דורכגעטראָגן כוואַליעס פון בונט און אויפשטאַנד קעגן דעם קייסער, האָט זיך אויך אָנגעהויבן טומלען אין פּרוזשענע. איך געדענק, אַז עס איז געווען אַ ארגאַניזאַציע פון דערוואַקסענע בחורים און מיידלעך מיטן נאָמען „בונד". דער אָנפֿירער פון דער ארגאַניזאַציע איז געווען ירמיהו שיינע־זלאַטעס. אַלץ וואָס ער האָט באַפֿוילן האָט מען געדאַרפט אויספֿירן. און אַ חברטע האָט ער געהאַט צו זיך, וואָס האָט אים זייער פיל מיטגעהאָלפֿן. דאָס איז געווען אסתר איטקעס, זי איז שוין דאָן געווען אַ מאַמע פון קינדער, זיי פלעגן אין אַ געהיימער דרוקעריי דרוקן פֿראָקלאַמאַציעס קעגן קייסער און רופן די יוגנט זאָל זיך אָנשליסן אין „בונד".

א חוץ דעם גרויסן „בונד" איז אויך געווען אַ קליינער „בונד". אינעם קליינעם „בונד" זענען מיר געווען דאָס רוב חדר־יינגלעך. מיר פלעגן אַרומגיין איבער די בתי־מדרשים, הכנסת־אירחים און מלביש ערומים, פון איינעם אַרויס אין אַנדערן אַריין. אין די שבתדיקע פּרימאַרגנס, ווען די טאַטעס זענען מייסטנס געווען בײַם דאַוונען, פלעגן מיר אַרויסגיין מיט שטעקעלעך אין די הענט און אַזוי גיין צוזאַמענגעבונדן איבערן גאַס און זינגען רעוואָלוציאָנערע לידער, וואָס דער גרויסער „בונד" האָט אונדז אויסגעלערנט.

בײַם צוקומען נאָנט צו דער „פֿאָליצייסקע" פלעגן מיר אַרויפטשעפּען אויף די שטעקעלעך רויטע פֿענדלעך, וואָס יעדער איינער האָט געהאַט פֿאַרבאַהאַלטן. אָבער ווייטער האָבן מיר שוין נישט געקענט גיין, די פֿאָליציאַנטן פלעגן, אַנגעמענדיק זיך פֿאַר די הענט, פֿאַרבינדן אַ קייט און זיך צעשפּרייטן איבער דער גאַנצער בריט פון דער גאַס, פון רבקה־סאָסלס מויער ביז סענדער ניצבערגס קראָם און אַזוי אַרום נישט לאָזן גיין ווייטער. מיר פלעגן זיך דאָן צעלויפן יעדער איינער צו זיך אַ היים צו פֿאַרכאָפּן אַ ביסל טשאָלנט מיט קוגל. אַזוי האָט זיך עס איבערגעחזרט במשך פון אַ סך שבתים, ביז אין אַ שיינעם טאָג האָבן אונדזערע טאַטעס באַקומען ספּעציעלע מעלדונגען זיי זאָלן קומען צום נאַדזיראַטעל. האָט דער „קליין־בונד" שוין געדאַרפט קעמפֿן אויף צוויי פראָנטן. קעגן קייסער און קעגן די טאַטעס. און אַזוי ווי די מערסטע יינגלעך האָבן נאָך געהאַט דרך־ארץ פֿאַר די טאַטעס האָט דער „קליין־בונד" ווי אַן ארגאַניזאַציע פון זיך אַליין אויפגעהערט צו עקזיסטירן, אָבער אַ סך פון אונדז פלעגן נאָר אַרויסהעלפן דעם גרויסן „בונד" מיט וואָס מען האָט נאָר געקענט.

איך געדענק אַזאַ מין פאַל:

די פֿאַרזאַמלונגען פון גרויסן „בונד" פלעגן פֿאַרקומען אין בית־המדרש אין די פרייטיק־צונאַכטסן, איז בעת מיר זענען געווען מיט די טאַטעס פרייטיק צונאַכטס בײַם דאַוונען, האָבן מיר פֿאַרן אַוועקגיין אָפּגעשפּיליעט די קייטעלעך פון די פּענצטער, כדי די חברים און חברטעס זאָלן דורך די פּענצטער קענען אַרײַנקומען צו דער פֿאַרזאַמלונג. לסוף האָבן מיר זיך געמוזט אָפּזאָגן דאָס צו טאָן, ווײַל די טאַטעס האָבן אויף צומאָרגנס — שבת אינדערפרי — געפונען אויפן פּאָל פּאַפּיראָסן־שטיקלעך, איבערבלייבעכץ פון די גערויכערטע פּאַפּיראָסן אום פרייטיק־צונאַכטס.

ביסלעכווייז איז אין שטאָט געווארן רויקער. מען האָט אַרעסטירט ירמיהו שיינע־זלאַטעס און אײַניקע אָנפֿירערס צווישן זיי; יעקב־אלתר וועקסלערס, זײַן ברודער שלמקע, זייער יינגסטן ברודער ליבער מיטן זון האָט מען פאַרשיקט קיין רוסלאַנד.

וו נישט וו פלעגן נאָך פֿאַרקומען אומרועקן, אין די חגא־טעג, ווען דער מאַרק איז געווען פול מיט פּויערים פלעגן יונגע רעוואָלוציאָנערן אויפהענגען פענער אויף אַ קראָם אַדער אויף אַנדערע פלעצער. די פּאָליציי פלעגט זיך לאָזן אַראָפֿרייסן אַדער צעשטערן די פענער. די גויים רעוואָלוציאָנערן האָבן געפֿרווט אָפּשלאָגן, פלעגט ווערן אַ סומאַטאָכע מיט געשלעגן, פון וואָס דער חגא־האַנדל — דער ייִדישער פֿרנסה־קוואַל, פלעגט אינגאַנצן צעשטערט ווערן.

מיט דער צייט איז אינגאַנצן שטיל געווארן. עס זענען אָנגעקומען פון רוסלאַנד דראָגונער סאָלדאַטן וואָס האָבן איינגעשטעלט אַרדענונג.

אב. וויקטאר

קאַרטוז־בערעזע

איך בין פון דיר שוין לאַנג אַוועק,
פאַרגעסן ציילן וויפל יאָרן;
מיין קליין שטעטעלע דו לעבסט
נאָך ביז אַצינד אין מיין זיכרון.

ווער וויסט וווי איצטער זעסטו אויס?
דיין מאַרק מיט קראָמען אין דער מיטן,
דיין שולהויף מיט דיין אַלטן צאַס, —
ווער וויס וווי האָסטו דיך אומגעביטן?

און דער שאַסיי, דיין אייניציקע גאַס,
וווּ דורכגיין געיוון איז אוממעגלעך
פאַר פסח, וועו דער שניי צעגייט
און זומפן וועלן דיינע שטעגלעך.

דיין בריק דער אייזערנער, דיין שטאָלץ,
וווּ ס׳פלעגט דער באָן מיט גרילץ זיך טראָגן,
און פלעגט צו מאָל אין שטילע נעכט
דיין זיסע רויקייט צעשלאָגן.

דיין קלויסטער־סאָד, דיין שענסטער פלאַץ,
וווּ שבת פלעגט מען גיין שפּאַצירן,
און יונגע פאַרלעך שטילערהייט,
דאָרט פלעגן זייערע ליבעס פירן.

די שוועדל־טרעפ אין קלויסטער־סאָד,
דיין אַלטער זכר פון פאַרצייטן,
וווּ פון דער הויך כ׳האָב ליב געהאַט
צו קוקן אין דיין פלאַכן וויטן.

דיין שמאָלער טייך וואָס פרילינג נאָר
פלעגט שיין און בריים צעגיסן,
און בעלי־בתים פלעגן דאָן
מיט שטאָלץ אים קומען גריסן.

דיין חסידים־שטיבל מיט די טענץ,
מיט זמירות און געזאַנגען;
וווי גוט מיר האָט זיך דאָרט געטרוימט
אין האָרציק־זיסער באַנגען.

וווי וואָלט איך איצט דיך וועלן זען
דו ווינ פון מיינע יונגע יאָרן.
ס׳האָט ניט די וויסט, און ניט די ציים
דיך אויסגעמעקט פון מיין זיכרון.

משה פרידמאַן (סאַראַטע)

אונדזער שטעטעלע מאַלטש איז שוין נישטאָ

(אַ בינטל זכרונות)

נישט מיט קיין דיכטעריש פּען וועל איך דער־ציילן פון אונדזער היים־שטעטעלע מאַלטש, וואָס איז ביי אונדז געווען אַזוי ליב און טייער, נאָר מיט פּשוטע ווערטער אויפּפּרישן דאָס שטעטעלע וואָס איז שוין מער נישטאָ.

מיר ווילן זיך נישט קומען גרויסן און נישט אי־בערטרייבן, ווייל אונדזער היימשטעטל האָט אָפילו נישט פיגורירט אויף דער מאַפּע. מיר קענען זיך אריך נישט גרויסן, אַז מיר האָבן געהאַט יידן גבי־רים און גרויסע פאַבריקן. אָבער מיר זענען געווען שטאָלץ מיט אונדזערע קאַרגע 300 יידן, כּמעט די גאַנצע 100 פּראָצענט בעלי־מלאכות און קליינהענד־לער, יידן האָרעפּאַשניקעס, ערלעכע, טייערע יידן. עס האָט נישט געהערשט קיין קנאה און שנאה, ווייל עס איז נישט געווען וואָס צו מקנא זיין.

אַלע האָבן געאַרבעט שווער און ביטער צו מאַכן פּרנסה פּאַר ווייב און קינדער. אָבער דערפּאַר, אַז עס איז געקומען שבת און יום־טוב, האָבן מיר נישט געהאַט קיין אָרעמעלייט, אַלע זענען געווען גלייך. און אונדזערע מאַמעס האָבן געשיינט, עס האָט גע־רוט אויף זיי די שכינה און די ליכטיקע אויגן פון אונדזערע מאַמעס האָבן געפינקלט מיט פּרייד, און זיך צוהערנדיק מיט אַזאַ יראת־הכבוד צום שבת־יום־טובדיקן קידוש, וואָס אונדזערע טאַטעס האָבן מיטן סקאַרבאָוון ניגון איבערן כּוס ווײַן דעם קידוש געמאַכט.

עס האָט זיך נישט געלאָזט מערקן די וואָכעדיקע שטימונג פון דעם טאַטנס פּנים, וואָס איז געווען כּסדר פאַרצאַרנט צוליב דאגת־פּרנסה. צוזאַמען מיט אונדזערע טאַטע־מאַמעס האָבן מיר אַזוי האַרציק געזונגען זמירות, אַז פּאַר אונדז קינדערלעך האָבן מיר כּסדר געוואָלט עס זאָל זיין שבת.

אַז מיר זענען שוין יום־טובדיק געשטימט ווילט זיך מיר דערציילן אַן עפּיזאָד פון אייגעם אַ רייכן יידן (אינגאַנצן האָבן מיר געהאַט צוויי) אהרן־יצחק האָט דער יִד געהייסן.

געווען איז ער אַמאָל אַ קבצן, גלייך מיט אונדז, איז דער יִד אַוועקגעפּאָרן קיין אמעריקע און גע־מאַכט אַ פּאָר דאָלער און געקומען צוריק קיין מאַלטש און האָט אָנגעהויבן טראַכטן וועגן געשעפּט. און ער האָט זיך דערטראַכט און געמאַכט אַ פּאָראַוון מיל. מאַלטש איז געגאַנגען אויף רעדלעך, עפּעס אַ קליניקייט, יידן וועלן האָבן פּרנסה.

אַז ר׳ אהרן־יצחק איז אַרויסגעפּאָרן אין די דער־פּער מאַכן אַ ביסל פּראָפּאַגאַנדע כּאָר זיין מיל, די גויים זאָלן ברענגען צו מאָלן מעל, טרעפּט אַ גרויסער אומגליק און די מיל איז שיעור נישט געוואָרן אויס מיל... עס האָט זיך פּאַרשפּרייט אַ קלאַנג צווישן די קריסטן, אַז דאָס איז אַ „זשידאָוסקאַ שטוקאַ" און אין די מיל־שטיינער זיצט אַ גילגול, אַ טייוול...

— ווי איז עס מעגלעך, האָבן די דאָרפּישע גויים געטענהט, אַז עס זאָל זיך מאָלן אַן אַ ווינט, נישט אַנדערש, אַז עס איז אַ „טשאָרטע פּכייקאַ", ווייל עפּעס אַ שוואַרצער בוך הודזשעט און סאָפּעט אין עס דרייען זיך די שטיינער און עס שיט זיך מעל.

האָבן די גויים געמאַכט אַ פּאַרזאַמלונג און באַ־שלאָסן אַז דער סטאַרשינאַ (דער עלטסטער) זאָל עפּעס טאָן...

נאָך לאַנגע באַמיונגען אין די הויכע פּענצטער איז אויפּגעקלערט געוואָרן פּאַר די גויים דעת סוד.

איז טאַקע אהרן־יצחקן געוואָרן גוט אויפן האַרצן און עס האָט זיך געמאָלן מעל און געלט און, אַז עס איז געקומען שמחת־תורה האָט ער טאַקע גע־נומען אַ כּוסה אין אַנגעטאָן אַ טאַרבע און געגאַנגען איבער די הייזער בעטן, און מיט דעם אויסגעדריקט אַ דאַנק דעם רבונו־של־עולם, וואָס ער האָט אים געמאַכט פּאַר אַ גביר.

און נאָך אַן עפּיזאָד ווילט זיך דערציילן פון יאָר 1914, פון דער ערשטער וועלט־מלחמה.

ווי געווייַנטלעך זענען ביי אונדז קיין צייטונגען נישט געווען, אין אַז מען האט געוואָלט וויסן ווי עס האָלט מיט „פאַניען" און מיט פּראַנציוזען, איז געווען ביי אונדז אַ ישיבה־בחור, זיידל האָט ער גע־הייסן, האָט ער געזאָגט אַ כּפרה די צייטונגען, יידן

איר ווילט וויסן ווי האַלט עס מיט דער מלחמה? קומט מיט מיר! און אַ גרופּע יידן איז אַוועק אונ־טערן שטאָט און מען האָט זיך צעלייגט אויף דער ערד. צוגעלייגט דעם רעכטן אויער צו דער ערד.

— הערסט, — פלעגט אויסרופן זיידל, — ווי עס דונערט אונטער דער ערד? וואָס שטאַרקער עס האָ־בן זיך געהערט די קלאַנגען, אַלץ נענטער איז גע־ווארן די געפאַר.

עס זענען ביי אונדז געווען יידן וואָס האָבן אַריינ־געבראַכט ליכטיקייט אין דעם טעגלעך־גרויען לעבן, דאָס איז געווען מיין פעטער יעקב, וואָס האָט צום ערשטן מאָל אַריינגעבראַכט אַ שטראָל פון ליכטיקייט, אַ גוטער האַרציקער יידּ, וועלכער האָט זיך נישט באַנוגנט בלויז מיטן זאַרגן פאַר זיך, נאָר האָט אויך געהאַט אין זינען דעם כלל. אַזוי האָט צום ערשטן מאָל דער גרויסער בית־המדרש דער־זען די שטראַלן פון עלעקטרי.

וועגן דער ישיבה, וואָס האָט געהאַט אַ שם אין די וויטסטע שטעט און שטעטלעך פלעגט מען דער־ציילן אַ סך לעגענדעס. איינע פון זיי דערציילט, אַז אַ פּויער איז איינמאָל פאַרביגעפאָרן דורכן בית־המדרש און ער האָט געהערט ווי די ישיבהניקעס לערנען און ער האָט נאָכגעקרימט, איז באַלד ווי ער איז געקומען אַ היים, האָט זיך אים דער מויל אויסגעדרייט אויף הינטן. פון דאַן אָן פלעגן די קריסטן דורכפאָרן דורך דער ישיבה מיטן גרעסטן דרך־ארץ.

מיר ווילן דאָ אויך דערמאָנען די גרויסע פּער־זענלעכקייט פון דעם רב טעוועלע דיינאָווסקי, אָן אויסערגעווייניעכע פּערזענלעכקייט, אַ הדרת־פּנים, א גרויסער למדן. מיט גרויס כבוד און ליב־שאפט האָט מען זיך צום רב באַצויגן. און דער איידעם רב שלמה, שוין אַ ביסל מער מאָדערנע, געווען ראש־הישיבה, האָט געשטעלט פאָר אַ נסיון דעם שוועד. איך מיין דעם רב רב טעוועלע. דאָס איז געווען בעת דער מלחמה פון 1914, ווען די דייטשן האָבן זיך דערנענטערט צו אונדזער שטעטל איז פונקט אויסגעפאַלן פרייטיק אין מען האָט גע־דאַרפט אַנטלויפן. איז מען געגאַנגען צום רב, ווייל עס האָט זיך געהאַנדלט וועגן חילול־שבת. האָט דער רב געזאָגט, אַז מען טאָר זיך נישט רירן פון אָרט. ווייל מען וועט מחלל־שבת זיין. האָט דער מאָדער־נער רב שלמה זיך איינגעקויפט אַ פערד און וועג־געלע און האָט דער ערשטער איינגעשפאַנט און האָט אויסגעשריגן: פאָרט! וועלן די סכנה איז גרויס איז עס דוחק שבת און יידן האָבן זיך געלאָזט אין וועג אַריין קיין קאַרטוז־בערעזע.

זאָל דאָ געזאָגט ווערן צום שבח פון די בערעזער יידן, זיי האָבן זיך צו אונדז באַגאַנגען אַזוי ווי מוטערס צו זייערע קינדער. און אַזוי האָט זיך גע־ראַטעוועט דאָס ביסל יידן.

איך וויל דאָ אויך דערמאָנען רב מרדכי דעם מלמד, דאָס איז דער פאָטער פון שמואל עפּעלבוים, אַ יידּ אַ בן־תורה מיט אַ גוט האַרץ און גוטער נשמה און אַ סך פון אונדז, וואָס זענען אין אַרגענטינע, האָבן צו פאַרדאַנקען רב מרדכין, דאָס וואָס מיר קענען. און אין דעם דאָזיקן מאָנומענטאַלן יזכור־בוך, וואָס וועט בלייבן אַן אייביקער אַנדענק נאָך אונדזערע קדושים אומגעבראַכטע פון די נאַצי־מער־דער, וויל איך פאַראייביקן אייניקע נעמען, וועלכע איך געדענק. דאָס זענען: חיים־לייב גלאָטצער, אב־רהם דער לוקיער, ישראל כאָמסקי, לייבע כאָסקי, מרדכי באָראָדיצקי, אברהם־לייב פרידמאַן, חנניה זשוק, ישראל זשוק, יאַנקל עפּעלבוים, לייזער פרידּ־מאַן, רב כתריאל דער מלמד, אהרן באידע, לייב־קע פאָמעראַניעץ, בערל ניסלבוים, אהרן־שמואל פרידמאַן, יאַנקל גאָלדבערג. און נאָך אַ סך גוטע, טייערע יידן, למדנים, וועלכער האָבן געזעסן יום־ולילה על התורה ועל העבודה.

צוליב מיינע 28 יאָר אָפּוועזנהייט פון דער אַלטער היים האָב איך נישט אויסגערעכנט די נעמען פון אַ סך גוטע יידן, וואָס האָבן געווינט אין אונדזער שטעטעלע. זאָלן די נעמען פון אונדזערע קדושים אויף אייביק אינגעקריצט ווערן אין אונדזער זיכ־רון. מיט אַ שטענדיקע קללה אויפן די ליפן אויף די מאַסן־מערדער: זאָלן זיי אויף אייביק ווערן פאָר־וויסט!

זאָלן אונדזערע קינדער לייענען דעם יזכור־בוך און געדענקען.

יונה בערעזאַן

בערעזע איז געווען פול מיט „שלומס"

ס׳איז דער סוף פון דער ערשטער וועלט־מלחמה, נאָך יאָרן פון אומקום, שרעק, הונגער און נויט. וואָס איז אמת געווען אַ מלחמה פון אַ קינדער־שפּיל אין פאַרגלייך צו דער לעצטער וועלט־מלחמה.

נאָכן שליסן דאָן דעם פּרידן קומט אַ אויפרוף פון אונדזער רב אין שטאָט בערעזע. איך קאָן נישט פעסטשטעלן אויף ריכטיק, צי פון גבירישן רב אָדער פון שטאָטישן. (אין בערעזע זענען געווען צוויי רבנים און טאָקע צוויי צדדים אויך, וואָס פלעגן אָפט אַרײַנברענגען בייז בלוט. אָבער איך בין מער ווי זיכער, אַז עס איז געווען דער גבירי־שער, ווײַל ער איז געווען פון אונדזער לאַגער און דער גבירישער האָט געהאַט זײַן בית־מדרש, וואָס האָט געהייסן דער „גבירישער בית־מדרש", ווו ער איז געשטאַנען ביים שאָסיי און ביים זייט פון פּאָס־טאָוויק, וואָס איז באַשטאַנען פון אַ שטייענדיק טייכל און די יוגנט האָט געוואָרט מיט אומגעדולד אויפן ווינטער, ווען דער פּאָסטאָווניק איז פאַרפרוירן געוואָרן אוּן מען פלעגט זיך אַ לאָז טאָן איבער אים מיט די ניקלנע קאָנקעס, סיי יינגלעך, סיי מיידלעך. מען קאָן זאָגן, עס איז געווען דער שענסטער ספּאָרט אין ווינטער צייט. אויך דער בית־מדרש פלעגט ג׳־ניסן, ער פלעגט אָפט באַנייט ווערן מיט נייע שויבן וועז די יוגנט פלעגט מיט סניעזקעס זיך שפּילן. דער שטאָטישער רב האָט געהאַט זיין שטאָטישן בית־מדרש אין מאַרק, ער איז געווען אַ מער קאָנ־סערוואַטיווער אַן עלטערער, ווו עס פלעגן לערנען די מער עלטערע מלמדים און חשובע לייט).

דער אויפרוף האָט געזאָגט און געבעטן, אַז די יינגלעך וואָס וועלן געוירן ווערן אין שטאָט זאָל מען זיי אַ נאָמען געבן שלום, כדי עס זאָל שוין הערשן שלום אויף דער וועלט.

אין יענעם יאָר איז ביי אונדז אין הויז געבוירן געווארן אַ יינגל פון מיין פאָטערס צווייטער פּרוי.

אונדזער מוטער ע״ה, האָבן מיר פאַרלוירן גלייך ביים אָנקום פון די דייטשן אין דער ערשטער וועלט מלחמה פון דער גרויסער מגפה וואָס האָט דאָן געהייסן כאָלערע, וואָס די דייטשן האָבן עס מיט־געבראַכט מיט זייער אָנקום, און פון וואָס קיין יידי־שע שטוב האָט עס נישט אויסגעמיטן.

בלייבנדיק דאָן מיט אַ שטוב קליינע קינדערלעך איז מיין פאָטער אין עטלעכע יאָר אַרום געווען גע־צווונגען חתונה צו האָבן. און געבראַכט אויף דער וועלט צייטווייליקן שלום ביז דער עלטער פון אייב־אונצוואַנציק יאָר, וועז ער ווערט אַוועקגענומען צום דינסט אין פּוילישן מיליטער אין קאַוואַלעריע־פּאָלק וואָס איז געשטאַנען אין דער שטאָט באַראַנאָוויטש.

וועז עס ברעכט אויס אין 1939 די לעצטע וועלט־מלחמה, נעמט מען אים פון דינסט גלייך צום פראָנט קיין דאַנציג זיך שלאָגן קעגן עמלקן. אין דעם בליץ־קריג קעגן פוילן וואָס היטלער, ימח־שמו, האָט אונטערגענומען, דעמאָלט פאַלט מיין ברודער אַריין אין געפענגעניש צום דייטש גאַנץ און געזונט.

פון זיין אַריינפאַלן אין געפענגעניש און זיין לעבן אין די לאַגערן פאַר געפאַנגענע האָב איך געווויסט פון די בריוו וואָס איך פלעג דערהאַלטן פון דער אַלטער היים. זיי פלעגן מיר שרייבן, אַז זיי שיקן אים אָפט צו פּעקלעך מיט עסן אין דייטשלאַנד, צום לאַגער פון די פּוילישע געפאַנגענע.

פאַרשטייט זיך, אַז פון בערעזע, וואָס איז געוואָרן אָקופּירט פון ראַטנפאַרבאַנד איז געווען אַ סך לייכטער צו שיקן עפּעס אוּן צו זיין מיט אים אין קאָנטאַקט ווי פון אַרגענטינע, צוליב די גוטע באַ־ציונגען, וואָס האָט דאָן געהערשט צווישן די דייטשן אוּן רוסן נאָכן היסטאָרישן אָפּמאַך מאָלאָטאָוו—ריבענטראָפּ. פון אַרגענטינע איז געווען אוממעגלעך עפּעס צו טאָן צוליבן באָיקאָט, וואָס יידן האָבן דער־קלערט די נאַצים, אוּן קיין יידישע אינסטיטוציע האָט נישט געקאָנט אוּן נישט געוואָלט זיך פאַר־נעמען מיט שיקן הילף קיין דייטשלאַנד.

בלית ברירה איז דער אינציקער וועג געווען צו שוואַרצן דאָס פּנים אוּן אָנקומען צו דער דיי־טשישער באַנק, וואָס האָט דאָן געהייסן „באַנקאָ כער־מאַניקאָ", אוּן וואָס האָט זיך געפּונען אויף דער גאַס פּאַסאָ קאָלאָן, אוּן אַזוי ווי עס איז מיר אָנגעקומען דער ערשטער צענזורירטער בריוו פון מיין ברודער שלום פון לאַגער פאַר געפאַנגענע פון דייטשלאַנד, אין וועלכן ער האָט מיר געשריבן, אַז עס איז אים זייער גוט אוּן אים פעלט גאָר נישט... אוּן פון דער

היים שיקט מען אים אויך צו. נאָר אויב איך קאָן, זאָל איך אים שיקן אַ פּאָר מאַרק.

האָב איך באַשלאָסן צו גיין אין דער דייטשער באַנק, וואָס איז אייגנטלעך געווען אַ נעסט פון שפּיאָנען און פּראָפּאַגאַנדע. צוגייענדיק צו דער טיר פון דער באַנק, איז געשטאַנען אַ בלאָנדער נאַצי פון אַ פּאָר מעטער די הויך און אינעווייניק, פון אַלע זייטן, וווּ מען האָט זיך נישט געדרייט, זענען די וועגט געווען באַהאָנגען מיט פּאַרשיידענע גוט־גע־מאַכטע פילם־בילדער פון זייער זיג איבער די אייראָפּעיש און אַנדערע לענדער.

עס דערנענטערט זיך צו מיר אַ באַאַמטער מיט דער צינישער העפלעכקייט, הגם ער האָט אין מיר זייער גרעסטן שונא דעם יידן, האָט ער זיך פּאַר מיר פּאָרגעשטעלט ווי אייגער פון די אויסלייזער און באַפרייער פון דער מענטשהייט. ווייל אויסהערנדיק מיר, אַז איך ווייל דורך זייער באַנק שיקן געלט קיין דייטשלאַנד, האָט ער מיר גלייך געזומען מאַכן פּראָפּאַגאַנדע, אַז עס איז שוין נישט נייטיק צו שיקן מיין ברודער הילף, ווייל גאָר אינגיכן, אפשר אין אַ פּאָר וואָכן, ענדיקט זיך שוין דער קריג, און ער, דאָס הייסט מיין ברודער, וועט באַפרייט ווערן און די מענטשהייט וועט שוין מער נישט ליידן.

איך האָב, פּאַרשטייט זיך, שוין פּאַרשטאַנען וועמענס זיג ער האָט געמיינט, ווייל עס איז געווען אין די יאָרן פון די גרויסע דייטשע זיגן. אָבער מיין ענטפער איז געווען, אַז דאָ האַנדלט זיך פון שיקן אַ ביסל טאַשן־גאַלט אויף קלייניקייטן, כאָטש ער געפינט זיך טאַקע אין זייער גן־עדן, ווי ער שרייבט...

ער האָט נישט געהאַט קיין אַנדער ברירה ווי צו דערפילן מיין ביטע און מיר געבן די געהעריקע באַשטעטיקונג פּאַרן איבערשיקן די מאַרקן מיטן צוזאָג, אַז אין אַ פּאָר טעג וועט ער טעלעגראַפּיש דערהאַלטן דאָס גאַלט.

אַרויסגייענדיק אויף דער פרייע לופט האָט זיך מיר פּאָרגעשטעלט, אַז איך בין נישט ארויס פון אַ באַנק, נאָר פון אַ געשטאַפּאָ, אַזוי ענג איז מיר דאָרט געווען די לופט.

וואַרטנדיק וואָכן און מאָנאַטן אויף אַן ענטפער אויף מיין בריוו וואָס איך האָב געשיקט צו מיין ברודער שלום, קומט מיר אַז אין אַ טאָג אַ בריוו פון דער זעלבער דייטשער באַנק אין אַרגענטינע, אַז מען רופט מיר. איך קום צוגיין און פרעג וועגן וואָס עס האַנדלט זיך? און מען גיט מיר צווויסן, אַז דאָס געלט איז אָנגעקומען צוריק. אויף מיין פראָגע, וואָס זענען די מאָטיוון? איז געקומען דער ענטפער, אַז אין דעם לאַגער פאַר די פּוילישע געפאַנגענע איז פאַרגעקומען אַ ויברח, מען האָט זיך געוואָלט צעלויפן, דעריבער איז אַלס שטראָף פאַרבאָטן זיי איבערגעבן די געשיקטע געשאַנקען...

פרעג איך: — האָט מען דאָך געקאָנט צוווארטן ביז עס וועט זיך איינשטילן און דאַן איבערגעבן דאָס געלט, און וואָס אייגנטלעך איז שולדיק אייער וועג אַ צווייטער אַנטלויפט?

אָבער גיי זוך יושר ביי אַ נאַצי. דער ענטפער איז געווען דער זעלבער ווי אַמאָל, מיט דער דייטשישער חוצפּה און צינישן געלעכטער, די מלחמה ענדיקט זיך אין איך וועל אים אינגיכן זען אַ באַפרייטן...

מען האָט מיר אויסגעצאָלט דאָס געלט אַראָפּגעמענדיק קלייניע קאָסטן פאַר הוצאות.

קומענדיק אַהיים אַ דערשלאָגענער מיט אַ פאַרשווארצט פּנים, האָט מיר מיין האַרץ נישט געגאַרט. איך האָב שוין פון דאַן מער פון אים גאָרנישט געהערט. ער האָט דורכגעמאַכט דעם זעלבן גורל פון אַלע ייִדיש־פּוילישע געפאַנגענע אין די דייטשישע לאַגערן.

ערע זיין אָנדענק!

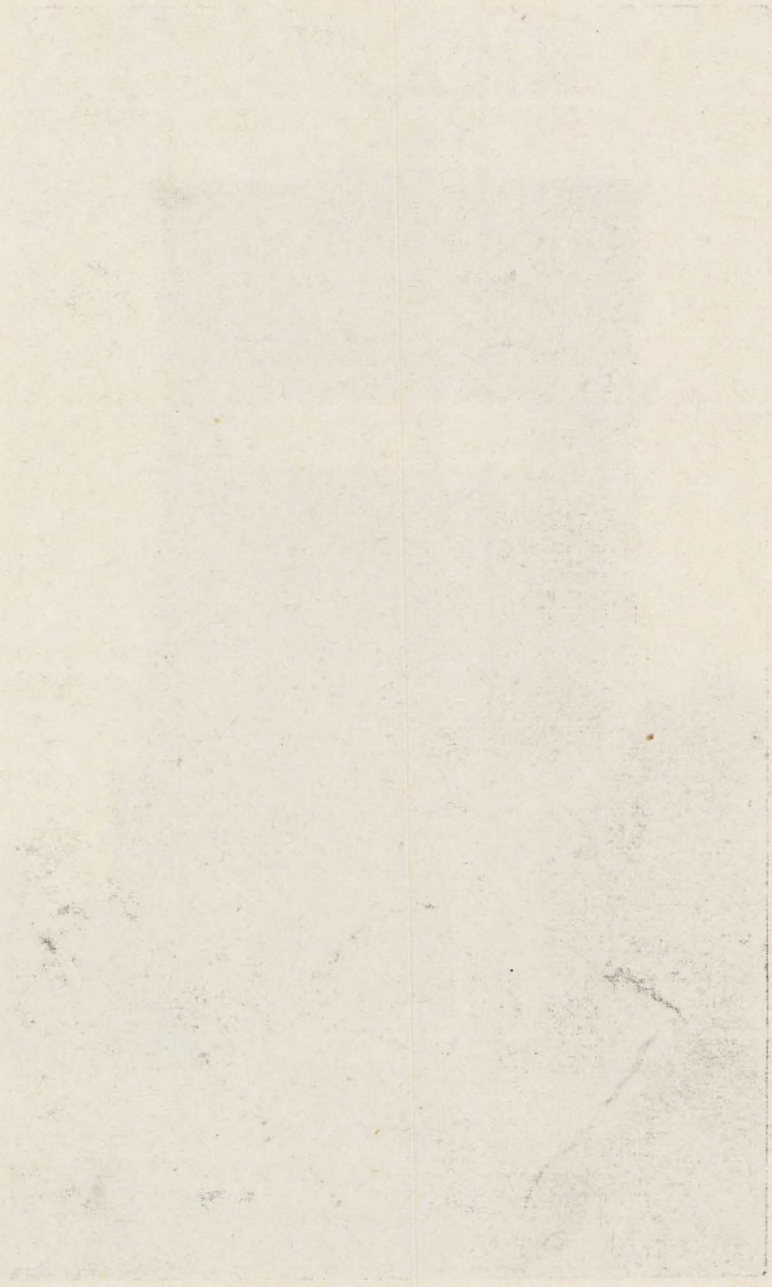

שלום בערעזמאַן אַלס פּוילישער זעלנער אין דער צווייטער וועלט־מלחמה

'זכור אפט''ל

מאָנומענט אויפן בית־עולם אין טאַבלאַדאַ — בוענאָס־איירעס.
אין אָנדענק פון די זעקס מיליאָן קדושים.

יזכור

זכור! — געדענק און קיינמאל זאלסטו נישט פאַרגעסן וואס עס האָט צו אונדזער פאָלק געטאָן דער עמלק פון היינטיקן דור — די נאַציס, ימח שמם וזכרם!

זכור! — געדענק און פאַרגעס נישט; שטענדיק און אומעטום, ביי פרייד און שמחות און להבדיל ביי טרויער־געשעענישן, צו דערמאנען אונדזערע פאַרפיינקטע; אונדזערע ייליקע; אונדזערע מאַרטירער און גיבורים; אונדזערע ברידער און שוועסטער — דעם טייל פון אונדזער לייב און לעבן, וואס זייער בלוט איז צונויפגעמישט אין דעם ים פון פיין און לייד פון די **זעקס מיליאָן.**

זכור! — ביי יעדן צוזאַמענקופט זאלסטו געדענקען צו זאָגן דעם יזכור אויף דור־דורות;

יזכור — די הייליקע קהילות **פרוזשענע, בערעזע, מאַלטש, שערשעוו, סעלץ, לינעוו און אַרומיקע יישובים,** וואס זענען דורך די נאַציש באַנדיטן און זייערע משרתים פאַרטילקט געוואָרן;

יזכור — די קרוב **פופציק טויזנט** נפשות, אונדזערע טאַטעס און מאַמעס, ברידער און שוועסטער, קינדער און זקנים פון די דאָזיקע קהילות און פון אַנדערע קהילות, וואס זענען ווי פלטים פאַרוואַגלט געוואָרן אין אונדזערע מקומות;

יזכור — די יעניקע וואס זענען פאַרפיינקט געוואָרן אין הונגער־נויט אין די געטאָס;

יזכור — די יעניקע וואס זענען דערשאָסן געוואָרן ביי די פרוון אַרויסצורייסן זיך דורך די דראָטענע געטאָ־צוימען אין די וועלדער אַריין;

יזכור — די אומגעבראַכטע אויף די „טויטן־מאַרשן" פון שערשעוו קיין פרוזשענע־אַנטאָפּאָליע; פון מאַלטש קיין בערעזע און אויף אַלע וועגן וווהין די נאַצי־בעסטיעס האָבן זיי געטריבן;

תהי נשמתם צרורה בצרור החיים

לזכרון עולם

יזכור — די קדושים וואס זענען פון די אַרומיקע קהילות געפירט געוואָרן צו דער שחיטה קיין **בראַנאַ־גוראַ** — דער ברוּ־דער־קבר פון צענדליקער טויזנטער;

יזכור — די יעניקע וואס האָבן מיט געוואָר אין האַנט גע־קעמפט מיט די שונאים פון אונדזער פאָלק אין די וועלדער און פעלדער און זענען געפאַלן פון די נאַצישע קוילן, אַדער אומגע־בראַכט געוואָרן דורך פאַרעטערישע הענט;

יזכור — די דערשטיקטע און לעבעדיק־באַגראַבענע אין די בונקערס און אַנדערע באַהעלטענישן, וווּ זיי זענען דורך די היט־לעריסטן און זייערע משרתים אויסגעפונען און אומגעבראַכט געוואָרן;

יזכור — אונדזערע ליבסטע, וואס זענען אין די טעג פון 28סטן ביז 30סטן יאַנואַר 1943 אַרויסגעפירט געוואָרן פון פרוזשענע אין טראַנספאָרטן קיין אוישוויץ, וווּ זיי זענען מיט אַלע מיתות־משונות פאַרפיניקט געוואָרן;

יזכור — די פאַרגאַזטע, פאַרקאַלכטע און פאַרברענטע, וועּ־מענס אַש עס איז אַפילו צו קבר־ישראל נישט געקומען;

יזכור — די פאַרפיניקטע אין די נאַצישע שקלאַפן־לאגערן, וווּ זיי זענען אומגעקומען אונטער דעם יאָך פון הונגער, נויט און פיין;

יזכור — די אומגעקומענע אויף תליות אין די לאַגערן, וווּ זיי האָבן אַרויסגעווויזן זייער קאַמפס־ווילן;

יזכור — די געפאַלענע אין די „עוואַקואַציע־מאַרשן", פון די לאַגערן;

יזכור — די אַלע וועמענס נעמען עס זענען באַוווסט, און וועמענס נעמען מען וועט זיך קיינמאָל נישט דערוויסן;

יזכור — די יעניקע וואס האָבן איבערגעלאָזט נאָר זיך אַ זכר און די יעניקע, וואס האָבן אַפילו ניט וועט עס זאָל זיי דערמאנען;

תהי נשמתם צרורה בצרור החיים

לזכרון עולם

יזכור — די שוכני־עפר, די אַלע וואָס זענען אַוועק אין דער אייביקייט מיט זייער נאַטירלעכן טויט און געקומען צו קבורה ווי עס פלעגט זיך פירן ביי יידן, און זייער מקום־מנוחה איז נאָכ־דעם דורך די נאַצישע וואַנדאַלן צעשטערט געוואָרן, זייערע מצבות אויסגעריסן געוואָרן און מיט זיי וועגן און הייזער געבויט;

יזכור — אַלע געהייליקטע טייערע ערטער פון אונדזערע שטעטלעך — די שולן און בתי־מדרשים! חדרים און תלמוד־תורות; ישיבות און גימנאַזיעס; שולעס און קינדער־היימען; געזעלשאַפטן און חברות; פאַריינען און ביבליאָטעקן, וואָס זענען אויפגעבויט געוואָרן מיט בלוט און שווייס, מיט ענערגיע און פּראַצע, אַלע ערטער פון תפילה און תורה; פון וויסן און חכמה, וואָס זענען דורך די עמלקים געשענדעט און פאַראומריניקט געוואָרן!

זכור! — געדענק **און פאַרגעס נישט די צוואה פון נקמה נאָך די קדושים און גיבורים!**

זאָלן די גסיסה־יסורים פון אונדזערע מאַרטירער אַוועקרויבן ביי די מערדער די רו בייטאָג און דעם שלאָף ביינאַכט;

זאָלן די שאָטנס פון אונדזערע קדושים אויף אייביק פאַרפאָלגן זייערע פיינדיקער;

געדענק! — אייביק, אייביק עד סוף־כל־הדורות, טייער האַלטן דעם זכרון פון די אָפּגעהאַקטע לעבנס פון דיינע עלטערן, ברידער, שוועסטער, קינדער!

געדענק! — אייביק זוך די נקמה פאַר די זעקס מיליאָן קדושים וטהורים!

תהי נשמתם צרורה בצרור החיים

לזכרון עולם

לזכרון אונדזערע עלטערן און זיידע־באָבע

ר׳ **אברהם** און **איידל פאַרער**

(פרוושענע)

געשטאָרבן בעת און פאַר דער ערשטער וועלט־מלחמה

עס פאַראייביקן זיי די קינדער

שלמה פאַרער, משה און ברכה פאַרער און פאַמיליעס; אַלע אייניקלעך און פאַמיליעס

(פ. שטאָטן)

אייניקל: דוד פאַרער און פאַמיליע

(אַרגענטינע)

לזכרון אונדזערע זיידע־באָבע

יצחק־זעליק און **שרה־ליבע גראָסמאַן**

(געשט׳ צווישן ביידע וועלט־מלחמות)

פעטערס **גרשון** און **אליה**

און מומע **רבקה**

מיט איר מאַן **הערשל גאָלדבערג**

אַלע מיט זייערע **פאַמיליעס**

(בערעזע)

אומגעבראַכט דורך די נאַציס

משה און לייבל גראָסמאַן און פאַמ.

(אַרגענטינע)

קלמן גראָסמאַן און פאַמיליע

(ישראל)

לזכרון אונדזערע עלטערן און זיידע־באָבע

ר׳ **אלי הו**

(דערמאָרדעט דורך די נאַציס)

און **מינדל**

(געשט׳ בעת דער ערשטער וו׳מלחמה)

האַקמאַן

(אַנטיפאָליע)

עס פאַראייביקן די קינדער:

רבקה שולרוף, פריידקע און מענדל גאָרפינקעל, ברכה און משה פאָרער, חנה און אברהם וואַרשא און פאַמיליעס

(פ. שטאָטן)

אייניקל: דוד פאַרער און פאַמיליע

(אַרגענטינע)

לזכרון אונדזערע עלטערן

מרדכי און **מיכלע יאַבלאָנסקי**

און שוועסטער **זלאַטקע**

מיט אירע קינדער **איצל** און **נחמיה**

(קאַסטוע פאָליעסקי)

אומגעבראַכט דורך די נאַציס

פייגל י׳ — מעשטשאַנין, פריידל י׳ — מעשטשאַנין, חייקע י׳ — גראָס־מאַן; דבורה י׳ — סעלעצקי; שיינדל י׳ — גיטלער און פאַמיליעס

(אַרגענטינע)

גרונע י׳ — מעשטשאַנין און פאַמ.

(אורוגוואי)

לזכרון אונדזערע זיידע־באָבע

ליפע און **שיינע־פריידע קראָטשאָמקער**

(געשטאָרבן פאַר און בעת דער צווייטער וועלט־מלחמה)

פעטערס **משה** און **שמואל**

מומעס **ברכה**, **צביה** און **מושקע**

מיט זייערע **פאַמיליעס**

אומגעבראַכט דורך די נאַציס

(פרוזשענע)

משה און לייבל גראָסמאַן און פאַמ.

(אַרגענטינע)

קלמן גראָסמאַן און פאַמיליע.

(ישראל)

לזכרון מיין פאָטער

ר׳ **משה בר׳ יעקב שוואַרץ**

געשטאָרבן י״ג שבט — 1937

אין מוטער **מושע־חיה**

בת ר׳ **יצחק־לייב שוואַרץ**

געשטאָרבן שושן פורים — 1919

(מאַלטש)

מרים־שפרינצע שוואַרץ—

ראָבינאָוויטש

(אַרגענטינע)

תהי נשמתם צרורה בצרור החיים

לזכרון עולם

אייביק וועלן מיר געדענקען
אונדזערע עלטערן

אליה יאָסל און **שרה בילטשיק**
און שוועסטערס **ליבע** און **עלקע**
(בערעזע)

אומגעבראַכט דורך די נאַציס

חנה בילטשיק—קאַרנבערג
און פאַמיליע
(בועאַס־איירעס)

יודל בילטשיק
(ישראל)

צום אייביקן אָנדענק פון מיין מוטער

פייגע פישעלעס—דייטש

געשטאָרבן ד׳ שבט ה׳תרס״ד — 1904
(שערשעוו)

פיוול דייטש
(בועאַס־איירעס)

אין אָנדענק פון מיינע עלטערן

זעליק און **חיה־שרה פינקעל**
ברידער **ליימקע** און **שמואל**
און שוועסטער **מאיקע** מיט איר מאַן
הערשל פינקעל און זייערע **קינדער**
(סעלץ)

אומגעבראַכט דורך די נאַציס

צאַלקע פינקעל
(בועאַס־איירעס)

אין אָנדענק פון אונדזערע ליבע עלטערן

יועלוול און **נעכע פאַלאַק**
און ברודער **חיים**
געשט׳ פאַר דער ערשטער וועלט־מלחמה
ברודער **ביניש**
געשט׳ פאַר דער צווייטער וועלט־מלחמה
(פרושענע)

פּערל פאַלאַק—לאַשעוויצקי
(אַרגענטינע)

לאה פאַלאַק
(פ. שטאַטן)

אין אָנדענק פון אונדזער ברודער

משה ברעזמאַן
מיט זיין **פרוי** און **קינדער**
שוועסטערס **ראָזע** און **ווערא**
מיט די **מענער** און **קינדער**
(בערעזע)

אומגעבראַכט דורך די נאַציס

הדסה, סאָניע און סימע
ברעזמאַן און פאַמיליעס
(ישראל)

לזכרון אונדזערע ברידער

שמואל און **יצחק קושיץ**
מיט זייערע **פאַמיליעס**
(קאַרטוז־בערעזע)

אומגעבראַכט דורך די נאַציס

שלמה און בוניע קושיץ
(אַרגענטינע)

תהי נשמתם צרורה בצרור החיים

לזכרון עולם

לזכרון אונדזער ברודער

יודל־לייב פאלאק

און זיין פרוי **יהודית**

שוועסטערס

ברוינע פאלאק—ליסטיצקי

און **מושקע פאלאק—קיוואטיניץ**

פלימעניצע

חנה־רחל פאלאק—גאלדבערג

אלע מיט זייערע **משפחות**

(פרוזשענע)

אומגעבראכט דורך די נאצים

פערל פאלאק—לאשעוויצקי

(ארגענטינע)

לאה פאלאק

(פ. שטאטן)

לזכרון אונדזער פאטער

מרדכי קליינמאן, מוטער **רישע**

(געשטארבן 1925)

ברודער **אברהם־יצחק** זיין פרוי **רחל**

און זייערע קינדער **גיטל**, **העניע**,

שלמה, **שלום**, **מיירים** און **יאשקע**

(קארטוז־בערעזע)

אומגעבראכט דורך די נאצים

נעמי קליינמאן, פראדל קליינמאן—

געלמאן, ראזע קליינמאן—אברך־

מאוויטש און זעליק קליינמאן

(ארגענטינע)

לזכרון מיינע שוואגערס

גדליה מיט זיין פרוי **חנה**

מיט זייערע **7 קינדער**,

יאסל זיין פרוי **פריידע**

מיט זייערע **2 קינדער**

און **לייזער**, **מאיר** און **שואל**

לאשעוויצקי מיט זייערע **פאמיליעס**

(פרוזשענע)

אומגעבראכט דורך די נאצים

פערל פאלאק—לאשעוויצקי

(בוענאס־איירעס)

לזכרון אונדזער ברודער

יוסף־אהרן, זיין פרוי **פרומקע**

און זייערע קינדער

העניע, **פריידקע** און **רישע**

שוועסטער **העניע** איר מאן **וועלוול**

און זייערע קינדער

לייבל, **אשר**, **אסתר** און **רישע**

(קארטוז־בערעזע)

אומגעבראכט דורך די נאצים

נעמי קליינמאן, פראדל קליינמאן—

געלמאן, ראזע קליינמאן—אברך־

מאוויטש און זעליק קליינמאן

(ארגענטינע)

אין אנדענק פון אונדזערע קינדער

און שוועסטערס

פעלטע, **חייקע** און **געענדל**

מיט זייערע **מענער** און **קינדער**

(שערשעוו)

אומגעבראכט דורך די נאצים

מוטער קיילע

און זון יוסף זלאטניק

(ארגענטינע)

לזכרון אונדזער זיידע

יצחק־אייזיק מילליער

(געשטארבן 1929)

פאטער **יעקב ליאצקי**

(געשטארבן 1930)

מוטער שרה

(געשטארבן 1928)

(אין פרוזשענע)

און שוועסטער **ריבטשע**

אומגעקומען אין ווארשעווער געטא

בריינדל, אליה

און דוד ליאצקי

(לאַ־פּלאַטאַ, ארגענטינע)

תהי נשמתם צרורה בצרור החיים

לזכרון עולם

לזכרון מיין פאטער

אברהם אבא סאווינסקי

(געשטאָרבן 1920)

מוטער **זלאטע שניידער סאווינסקי**

ברודער **מיירים**, זיין פרוי **מלכה**

(פון דער היים געשלאָסן)

מיט זייערע **קינדער**

שוועסטערס **צביה** און **עטל**

מיט איר מאַן **לייבל קאַפלאַן**

(בערעזע)

אומגעקומען דורך די נאַצישע

חיים סאווינסקי

(לאַ־פלאַטאַ, אַרגענטינע)

לזכרון אונדזער ברודער און פאַטער

יאָסל־מאיר שלאָסבערג

שוועגערן און מוטער

רבקה גאָלדבערג—שלאָסבערג

מיט די קינדער

רעשל און **משה־העניך**

און ברודער **סענדער**

אומגעקומען אין בערעזע אין יאָר 1942

ברודער און שוועסטערס:

כתריאל שלאָסבערג רעליע ש.—

אַזאַרעצקי, יאשקע ש.—ראַדיצקי,

סאניע ש.—אַסאַטינסקי, אסתר ש.

—פושקין, האדעס ש.—קראַוואטשיק

(אַרגענטינע)

זון: פישל שלאָסבערג

(פ. שטאַטן)

און פאַמיליעס

לזכרון אונדזער מוטער

חיה פאַטאַק — קראַוואטשיק

(געשטאָרבן 1921)

פאַטער **לייזער קראַוואטשיק**

און שוועסטערס

פערל, רייזל און **רבקה**

אומגעבראַכט דורך די נאַצישע

אין בערעזע אין יאָר 1942

זיסקע קראַוואטשיק און פאַמ.

(לאַ־פלאַטאַ, אַרגענטינע)

קלמן קראַוואטשיק און פאַמ.

(ישראל)

לזכרון אונדזער מוטער

כינקע פיסעצקי—גאַלפערין

(געשטאָרבן 22/5 1935)

פאַטער **משה גאַלפערין**

ברודער **שמואל** שוועגערן **פריידקע**

קראַפיווקא—גאַלפערין

זייער טאַכטער **לאהקעלע**

שוועסטער **הינדע**

און איר מאַן **איצל באַקשטיין**

מיט זייערע קינדער

ראָזעלע, יאָסעלע און **כינקעלע**

אומגעקומען אין בערעזע אין יאָר 1942

נעכע ג.—ווינאַגראַד, חייקע ג.—

צימערבוים (אַרגענטינע)

פריידקע ג.—סטייקאָווסקי (פ. שטאַטן)

און פאַמיליעס

לזכרון אונדזער מוטער

רחל גאָלדאצקי—שלאָסבערג

(געשטאָרבן 1924)

און פאַטער

יעקב שלאָסבערג

אומגעבראַכט דורך די נאַצישע

אין בערעזע אין יאָר 1942

כתריאל שלאָסבערג, רעליע ש.—

אַזאַרעצקי, ראשקע ש.—ראַדיצקי,

סאניע ש.—אַסאַטינסקי, אסתר ש.

—פושקין

(טוקומאַן, אַרגענטינע)

האדעס ש. —קראַוואטשיק

(לאַ־פלאַטאַ, אַרגענטינע)

און פאַמיליעס

אייביק וועלן מיר אויפהיטן דעם

אַנדענק פון אינדזערע עלטערן

זלמן

(געשט' פאַר דער 2טער וועלט־מלחמה)

און **פריידל קוויאַטיניעץ**

ברידער **ירחמיאל, יודל, אברהם**

און שוועסטער

מרים קוויאַטיניעץ—אייזנבערג

מיט זייערע פאַמיליעס

(פרוזשענע)

אומגעבראַכט דורך די נאַצישע

בערנאַרדאַ קוויאַטיניעץ,

קלאַראַ קוויאַטיניעץ—קאַצאַף

(אַרגענטינע)

תהי נשמתם צרורה בצרור החיים

זכרון עולם

אין אָנדענק פון אונדזער פאָטער

משה־יוסף פערעל

און מוטער

רייזל מאַנסקי—פערעל

(קאָרטוז־בערעזע)

פישל און מיכאל פערעל

(לאָ־פלאַטאַ, אַרגענטינע)

אייביק וועלן מיר געדענקען

אונדזערע עלטערן

מאיר און חנה שערעשעווסקי

און ברודער **ביניש**

(פרוזשענע)

דערמאָרדעט דורך די נאַציס

משה, שמואל, יצחק און איטקע
שערעשעווסקי און פאַמיליעס

(לאָ־פלאַטאַ, אַרגענטינע)

אין אָנדענק פון אונדזערע ברידער

לייבל, יוסף יצחק

און שוועסטער

רחל לאה אין **קינדער**

וואָס זענען אומגעקומען אין די
גאַז־קאַמערן

שיינדל און איטקע גאָלדבערג

(אַרגענטינע)

אין אָנדענק פון

חייקע, יצחק געשקאָוויטש,
יועלוול, טאָדערעס נאָוויגסקי,
דאָבע ראָגאָוויטש,
אפרים אין **דאָבע ראָגאָוויטש,**
אלטער ראָגאָוויטש
אַלע מיט די **קינדער**

אומגעקומען אין אָשוויענטשים

גוטע ראָגאָוויטש—פערלשטיין

(אַרגענטינע)

לזכרון אונדזערע שוועסטערס
און שוועגערינס

מרים פאָמעראָניעץ—לעוויצקי
איר מאַן **יעקב לעוויצקי**
און **שפרה פאָמעראָניעץ—גייער**
און **קינדער**

(פרוזשענע)

אומגעבראַכט דורך די נאַציס

שוועסטער: בערטאַ פאָמעראָניעץ—
משערקאָסקי און פאַמיליע

(אַרגענטינע)

שוועגער: גאָלדע קרוגמאַן—
פאָמעראָניעץ און פאַמיליע

(פ. שטאַטן)

אין אָנדענק פון

אונדזערע עלטערן

יצחק־יעקב און **חיה־גיטל**
ר י ב נ י ק

(געשט' צווישן ביידע וועלט־מלחמות)

שוועסטערס

רעשע מיט איר מאַן **מרדכי**
מאָסטאָוולייאַנסקי און **קינדער**
און **שרה**, אין ברודער **בערל**

(פרוזשענע)

אומגעבראַכט דורך די נאַציס

מאיר ריבניק און מינדל
ריבניק—באַנדוער און פאַמ'

(בוענאָס־איירעס)

תהי נשמתם צרורה בצרור החיים

לזכרון עולם

לזכרון אונדזער פאטער

אברהם בליאכער

(פרוזשענע)

געשטארבן אין פרוזשענער געטא

אין יאר 1942

טאכטער, **יענטע בליאכער-ווייניער**

זין, **גרשון** און **משה בליאכער**

(פ. שטאטן)

יוסף בלאכער (ארגענטינע)

אייביקן אנדענק אונדזער מוטער

ליבע סאפירשטיין, ברודער **שלמה**,

שוועסטערס **שיינע** און **העניע**

(פרוזשענע)

וואס זענען צוזאמען מיט זייערע פאמיליעס

אומגעבראכט געווארן אין אשוויענטשים.

טאכטער און שוועסטער,

גיטל סאפירשטיין-לעוו

(לא פלאטא, ארגענטינע)

זון און ברודער,

נטע סאפירשטיין

(מאנטעווידעא, אורוגווי)

אייביק וועלן מיר אויפהיטן דעם אנדענק

פון אונדזער מוטער

דאבע בליאכער

שוועסטערס **חייקע**

איר מאן **ברוך זאמוכאווסקי**

און **גישע**, איר מאן און זייערע קינדער

(פרוזשענע).

אומגעקומען אין אשוויענטשים.

טאכטער, **יענטע בליאכער-ווייניער**

זין, **גרשון** און **משה בליאכער**

(פ. שטאטן)

יוסף בליאכער (ארגענטינע)

אייביק וועלן מיר אויפהיטן דעם אנדענק

פון אונדזער שוועסטער

חנה-מינדל בת רחל ושלמה

קליינערמאן (פרוזשענע)

געב. אין יאר 1901, געווען א לערערין.

דערמארדעט געווארן דורך די נאצים.

ברידער

יעקב און **משה קליינערמאן**

(קאנאדע, פ. שטאטן)

אייביקן אנדענק אונדזער פאטער

ר' שבתי בר יצחק סאפירשטיין

(פרוזשענע)

נפטר געווארן ה' ניסן, אין יאר 1930

טאכטער, **גיטל סאפירשטיין-לעוו**

(לא פלאטא, ארגענטינע)

זון, **נטע סאפירשטיין**

(מאנטעווידעא, אורוגווי)

לזכרון אונדזער ברודער, שוואגער,

שוועסטער און שוועגערן

יוסף בר שלמה ורחל

קליינערמאן (געווען א לערער)

בריינע פארער-קליינערמאן

און זייער קינד **שלמהלע** (פרוזשענע)

אומגעבראכט דורך די נאצים.

ברידער און שוואגערס

יעקב און **משה קליינערמאן**

(קאנאדע, פאר. שטאטן)

דוד פארער

(ב. איירעס, ארגענטינע)

תהי נשמתם צרורה בצרור החיים

לזכרון עולם

קיינמאל וועל איך נישט פאַרגעסן
מיינע ליבע עלטערן

ברכה און **איטשע־מאיר**

וואַרשאַווסקי

שוועסטער **אסתר** און ברודער **יוסף**

אומגעקומען דורך די נאַצי־מערדער,
אין אוישוויץ, דעם 1טן פעברואַר 1943.

בערל וואַרשאַווסקי
(פילאַדעלפיע, פּ. שטאַטן)

איך וועל קיינמאל נישט פאַרגעסן
דעם אָנדענק פון מיינע ליבע עלטערן

דינה און **וועלוול פראַימטשיק**

און פון מיינע טייערע שוועסטער

און ברידער (פרוזשענע)

אומגעבראַכטע דורך די נאַצי־מערדער
אין אוישוויץ, 1טן פעברואַר 1943.

יודל פראַימטשיק
(טשעסטער, פּ. שטאַטן)

מיר וועלן קיינמאל נישט פאַרגעסן
אונדזערע טייערע עלטערן

פייגע און **מרדכי־אהרן רעשעס**
(גענט, אין פרוזשענע)

שוועסטער **אסתר־רחל**

און שוואָגער **חיים אָווערבוך**

מיט זייערע קינדער **פעשע** און **פייוול**
(פרוזשענע)

אומגעבראַכט דורך די נאַצים אין אוישוויץ
דעם 30סטן יאַנואַר 1943.

נייטען ראָזען־רעשעס און פאַמ.
(ניו־יאָרק)

מיר וועלן קיינמאל נישט פאַרגעסן
אונדזער ליבע מוטער

יודעס קאָזאַק

שוועסטער **גיטל**

און שוואָגער **זיידל דייקסל**

מיט זייערע ליבע קינדערלעך,

אומגעבראַכט דורך די נאַצי־מערדער,
אין 1943.

ירחמיאל, שיינע, ראַניע קאָזאַק
און פאַמיליע
(ניו־יאָרק)

מיר וועלן טייער האַלטן דעם אָנדענק
פון אונדזערע ליבע עלטערן

רחל און **חנניה פיינביר**

ברידער **גדליהו**, **בנימין** און **שמעון**

שוועסטערס **גאָלדע** און **ביילע**
(שערשעוו—פרוזשענע)

אומגעבראַכט דורך די נאַצים אין אוישוויץ
דעם 2טן פעברואַר 1943.

מרדכי פיינביר און פאַמ.
(ניו־יאָרק)

אין אָנדענק פון מיין פרוי
יענטע, קינדער **מנחם־אליהו** און
חייקע־איידל, עלטערן **ריווע־בלומע** און **אהרן־מיכל**, מיינע
שוועסטערס מיט זייערע פאַמיליעס,
און מיינע ברידער **משה־ניאַמע**
און **יצחק־מרדכי** און פאַמיליעס,
אומגעבראַכטע דורך די נאַצים.

שלמה־אביגדור טאַבאַטשניק
(פּ. שטאַטן)

תהי נשמתם צרורה בצרור החיים

לזכרון עולם

לזכרון מיינע עלטערן

בן־ציון און **אסנע ווינאָגראַד**
ברידער **אביגדור**, **יוסף** און **יעקב**,
שוועסטערס **רבקה** און **שבע**
(מאַלטש)

דערמאָרדעטע דורך די נאַציס
אין בערעזע.

אברהם שמואל ווינאָגראַד
(בוענאָס־איירעס)

לזכרון אונדזער פאָטער
יקותיאל־זעליק פאָמעראַניעץ
(געשט. 1937)
מוטער **מלכה** (געשט. 1928)
ברודער **לייבל**,
שוועסטערס **שרה־רבקה** און **זעלדע**
מיט זייערע פאַמיליעס (סעלץ)

אומגעבראַכט דורך די נאַציס.

פינית און ישראל פאָמעראַניעץ
(אַרגענטינע)

לזכרון מיין שוועסטער
שיינע
מיט איר מאַן **בן־ציון באָסניאַק**
און זייערע קינדער
יודל און **מרים**
(מאַלטש)

דערמאָרדעטע דורך די נאַציס,
אין בערעזע.

אברהם שמואל ווינאָגראַד
(בוענאָס־איירעס)

אייביק וועלן מיר אויפהיטן דעם אָנדענק
פון אונדזער פאָטער
מאיר גייער,
שוועסטער **מרים**
מיט איר מאַן **נתן זאַלאַטניצקי**
און קינדער (פרוזשענע)

אומגעבראַכט דורך די נאַציס.

שיינע גייער־שנייידער (פ. שטאָטן)
יעקב און געצל גייער (אַרגענטינע)
זעליק און קדיש גייער (ישראל)

אייביק וועל איך אויפהיטן דעם אָנדענק
פון מיינע עלטערן
יצחק בר׳ **אפרים**
און **רייזל** בת **אסתר בלאַכאַר**,
ברידער: **אברהם** און **יוסף**
שוועסטערס: **פרומע** און **אסתר**
(פרוזשענע)

אומגעקומען אין די גאַז־קאַמערן
פון אוישוויץ.

יאַנקל בלאַכאַר
(בוענאָס־איירעס)

אייביק וועלן מיר אויפהיטן דעם אָנדענק
פון אונדזער מוטער
צירל־שרה גייער
(פרוזשענע, געשט. 21טן אָקטאָבער 1936)

שיינע גייער־שנייידער
(פ. שטאָטן)
יעקב און געצל גייער
(אַרגענטינע)
זעליק און קדיש גייער
(ישראל)

תהי נשמתם צרורה בצרור החיים

לזכרון עולם

לזכרון מיינע עלטערן

ברוך-יעקב און **חנה-צביה**

קאגאן

(בערעזע)

יאסל קאגאן

(בועגאס-איירעס, ארגענטינע)

לזכרון אונדזער מוטער **אסתר**, ברודער

יאסל און שוועסטער **יענטע רעשעס-עקסמאן** און קינדער (ק. בערעזע).

אומגעקומען אין בראנא-גורא.

זין און ברידער

לייזער און איטשע רעשעס

(לא פלאטא, ארגענטינע)

אייביק וועלן מיר אפהיטן דעם אנדענק

פון מיין ברודער

זלמן

און פון מיינע שוועסטערס

ראשקע און **מייטע קאגאן**

מיט זייערע פאמיליעס (בערעזע)

וואס זענען אומגעבראכט געווארן

דורך די נאצים.

יאסל קאגאן

(בועגאס-איירעס, ארגענטינע)

אייביק וועלן מיר אופהיטן דעם אנדענק

פון אונדזער פאטער

הערשל (צבי) בארדאך

געש. דעם 10טן אב 1927 און פון אונדזער מוטער **אסתר** און שוועסטער **יאכע** (ק. בערעזע)

דערמארדעט דורך די נאצים.

קינדער,

יאסל בארדאך, יעקב בארדאך

און רחל בארדאך-בלומענקראנץ

(ארגענטינע)

אייביק וועלן מיר אופהיטן דעם אנדענק

פון אונדזער פאטער

שאול רעשעס

(ק. בערעזע)

געשטארבן אין יאר 1910.

זין לייזער און איטשע רעשעס

(לא פלאטא, ארגענטינע)

לזכרון אונדזער ברודער און שוועגערן **וועלוול** און **פריידקע בארדאך** און קינדער **מאיר-יודל**, **חיה**, **איצל** און **ראזע** און פון אונדזער שוועסטער און שוואגער **ביילע** און **אברהם** און קינדער **לאה** און **משה** (ק. בערעזע).

אומגעבראכט דורך די נאצים.

ברידער און שוועסטער,

יאסל און יאנקל בארדאך,

רחל בארדאך - בלומענקראנץ

(ארגענטינע)

תהי נשמתם צרורה בצרור החיים

לזכרון עולם

אין אָנדענק פון מיינע עלטערן

נחום בן **שלמה**

און **שיינע ברריינע פרידמאַן**

ברודער **אברהם** און שוועסטער **העניע**

מיט זייערע פאַמיליעס (ק. בערעזע)

אומגעקומען על קידוש־השם.

זון און ברודער **משה פרידמאַן**

(בוענאָס־איירעס, אַרגענטינע)

אין אָנדענק פון מיינע שוועסטער

טילע, חנה און **דינה קיפּען**

מיט זייערע מענער און קינדער

(ק. בערעזע).

וואָס זענען אומגעבראַכט געוואָרן דורך די נאַצישׂ.

ברודער און שוואָגער

לייב (לעאָן) קיפּען

(בוענאָס־איירעס, אַרגענטינע)

אייביק וועלן מיר אויפהיטן דעם אָנדענק

פון אונדזער ברודער און שוועגערן

אברהם און **דאָבע קיפּעל**

מיט זייערע קינדער (פרוזשענע)

אומגעקומען אין די גאַז־קאַמערן.

שוועסטער און שוואָגער,

עטל און ישראל גאָלובטשיק

(בוענאָס־איירעס, אַרגענטינע)

אין אָנדענק פון מיינע עלטערן

שאול און **זלאַטע קאַמענעצקי**

ברידער **דוד, יוסף, שלמה,**

שוועסטער **רישע** מיט זייערע פאַמיליעס

און די שוועסטערס **ברכה** און **חיה**

(ק. בערעזע)

וואָס זענען אומגעקומען אין בראָנע־גורא.

טאָכטער און שוועסטער,

פייגל קאַמענעצקי־באָום

(בוענאָס־איירעס, אַרגענטינע)

אייביק וועלן מיר געדענקען

אונדזער ליבן פאָטער

ישראל בר **יעקב סקידעלסקי**

געש׳ כ״ו סיון ה׳תרפ״ו (1925)

(קאַרטוז־בערעזע)

רחל סקידעלסקי־בראָד, רבקה סקי־דעלסקי־קאַנטאָר, שרה סקידעלסקי־לאָזאַרוס, מירל סקידעלסקי־שטיין, איצל סקידעלסקי (ניו־יאָרק); יאָסל, אברהם און מאָטיע סקידעלסקי (בוענאָס־איירעס).

לזכרון מיינע עלטערן

נח און **אסנה קיפּען**

(ק. בערעזע)

געשטאָרבן אין 1928 און 1939.

זון לייב (לעאָן) קיפּען

(בוענאָס־איירעס, אַרגענטינע)

תהי נשמתם צרורה בצרור החיים

לזכרון עולם

לזכרון אונדזער פאַטער
חייב-לייב גלאַצער
(געשט. 1936)
מוטער **רייזל** (געשט. 1917)
ברידער **משה** (געשט. 1931), **שלמה**,
פייוול און **כאַצקל**
שוועסטערס **פייגל** און **רבקה**
(מאַלטש)
אומגעבראַכטע דורך די נאַצים.

נחום און יעקב גלאַצער, מינדל
(בוענאָס-איירעס)

לזכרון אונדזערע עלטערן
לייבל און **גיטל בראַוערמאַן**
(געשט. צווישן 1914—1939)
ברידער **אלקנה** און **יאַנקל**
שוועגערנס **מלכה** און **פעשקע**,
שוועסטער **יאַכנע** און שוואָגער
יאַנקל פּאַלעוסקי (פּרוזשענע)
אַלע מיט זייערע קינדער, אומגעבראַכט
דורך די נאַצים.

הערצקע בראַוערמאַן
(אַרגענטינע)
זיידל בראַוערמאַן
(פּ. שטאַטן)

לזכרון נצח לנשמת אבינו
דוב בר׳ משה ניסנבוים
(נפטר 1932)
אמנו **ליבע**, אחינו **זלמן** ומשפחתו,
יהושע ומשפחתו
(מאַלטש)
אומגעקומען דורך די נאַצים.

שבע, יצחק, קאַפּל, גדליהו
און יחיאל ניסנבוים
(ב. איירעס און נ. יאָרק)

אייביק וועל איך אויפהיטן דעם
אַנדענק פון מיינע עלטערן
אברהם-הערש הכהן
און **מינדל פרידנבערג**
(פּרוזשענע, געשט. צוו. 1914-1932)

רבקה פרידנבערג-וואַלקאָוויסקי
(בוענאָס-איירעס)

אייביק וועל איך געדענקען
מיינע עלטערן
שמואל און **פריידע כץ**
ברודער **מיכל**, און שוועסטער **שיינע**
מיט זייערע פאַמיליעס
(פּרוזשענע)
אומגעבראַכט דורך די נאַצים.

אייזיק כץ
(לאַ פּלאַטאַ, אַרגענטינע)

לזכרון מיין פאַטער
רפאל-נפתלי בר׳ **נתן-נטע שו״ב**
(געשט. כ״ב שבט תרנ״ז)
מוטער **מלכה** בת ר׳ **יחיאל-ניסן**
(געשט. כ״ג מרחשון תר״ע)
קאַרטוז-בערעזע.

שלמה יודעלעף
(ניו-יאָרק)

תהי נשמתם צרורה בצרור החיים

לזכרון עולם

לזכרון מיינע עלטערן

מרדכי־בער און **ריינע לעוו**

ברידער **וועלוול** און **יאסל**

שוועסטער **אסתר** מיט זייערע פאמיליעס

און שוועסטערס

רבקה, שרה און **שיינדל**

(פרוזשענע)

אומגעבראכט דורך די נאצים.

פייגל לעוו־ראקעט

(ארגענטינע)

לזכרון אונדזער פאטער

הענאך ראבינאוויטש

(גענט. 1929)

מוטער **פריידע** (גענט. 1937)

שוועסטער **בלומע** מיט איר מאן **קלמן**

און קינדער **מערי** און **יוסף**

(בערעזע)

אומגעבראכט דורך די נאצים.

משה און ניאמע ראבינאוויטש

טויבע ראבינאוויטש־טאמכין

(פ. שטאטן)

מירים ראבינאוויטש

(לא פלאטא, ארגענטינע)

לזכרון אונדזערע עלטערן

יוסף און **מרים פרידמאן**

ברידער

אברהם־אריה און **אהרון־שמואל**

מיט זייערע פאמיליעס.

און שוועסטער **טעמע** מיט איר מאן

אברהם־מאיר פאמעראניעץ

און קינדער (מאלטש)

אומגעקומען מיט די קדושים פון

פרוזשענער געטא.

משה פרידמאן, שרה־רחל

פרידמאן־ביידא, שיינע־בריינע

פרידמאן־ראטשטיין

(סאראטא, ארגענטינע)

לזכרון אונדזער פאטער

אליהו עפעלבוים

(גענט. 1907)

מוטער **נעכע,**

שוועסטער **פריידע** מיט איר **מאן**

און **קינדער** און ברודער **צאלקע**

(פרוזשענע)

אומגעבראכט דורך די נאצים.

יעקב און אהרן עפעלבוים

(ארגענטינע)

לזכרון מיינע עלטערן

ישראל־זאב און **אסתר־פייגע**

ניצבערג

(גענט. צווישן ביידע וו.־מלחמות)

ברודער **משה**

און שוועסטערס **לאה** און **מושע**

מיט זייערע פאמיליעס.

(פרוזשענע)

אומגעבראכט דורך די נאצים.

מענדל ניצבערג

(בוענאס־איירעס)

לזכרון אונדזער פאטער

חנניה אווערבוך

(גענט. אין פרוזשענער געטא)

מוטער **שרה,** ברידער **חיים־שלום,**

יאנקל און **מרדכי,** שוועסטער **עטל,**

מיט זייערע פאמיליעס

אומגעבראכט דורך די נאצים.

רחל אווערבוך־עפעלבוים

(בוענאס־איירעס)

שיינע אווערבוך־מיאדאווסקי

(סאן כואן, ארגענטינע)

תהי נשמתם צרורה בצרור החיים

לזכרון עולם

לזכרון אונדזער פאטער

מרדכי באגאמאלסקי

(פרוזשענע)

געשטארבן 25 טעג אין כסליו אין יאר 1920, אין יאלאווקע, נעבן ביאליסטאק.

אברהם־אליה און יצחק באגאמאלסקי

(בוענאס איירעס)

לזכרון עולם פון אונדזערע עלטערן

פישל רייטמאן

און **באשע קראסנער־רייטמאן**

(פרוזשענע)

כלאוונער רייטמאן

(בוענאס איירעס)

רחל רייטמאן ־ בערמאן

(רמת־הכבש, ישראל)

לזכרון אונדזער מוטער

ברייגע

און ברודער **משה באגאמאלסקי**

(פרוזשענע)

אומגעבראכט דורך די נאצים.

אברהם־אליה און יצחק באגאמאלסקי

(בוענאס איירעס)

לזכרון עולם פון אונדזערע ברידער

בערל רייטמאן און **פרוי**

לייבל און **יצחק רייטמאן**

שוועסטער **צירל רייטמאן**

(פרוזשענע)

דערמארדעט דורך די נאצים.

כלאוונער רייטמאן

(בוענאס איירעס)

רחל רייטמאן ־ בערמאן

(רמת־הכבש, ישראל)

לזכרון אונדזער פארשטארבענעם פאטער

יוסף פאמעראניץ

און די דערמארדעטע דורך די נאצים

אונדזער מוטער

רבקה־רחל און שוועסטערס

צירל, מרים און **שפרה**

מיט זייערע משפחות (פרוזשענע)

ישראל פאמעראניץ און פאמיליע

(ניו־יארק)

חיה־ביילע פאמעראניץ־

טשערקאסקי און פאמיליע

(בוענאס איירעס)

לזכרון עולם פון אונדזערע פעטערס

און מומעס

לייב זאקהיים מיט זיין פאמיליע

לייזער און **ציפע טעלעכאנסקי**

מיט זייערע קינדער (פרוזשענע)

לוי און **רייכל** (לינעוויע)

לייזער רייטמאן מיט זיין פאמיליע

נחום און **פעשע** (שערשעוו)

דערמארדעטע דורך די נאצים.

כלאוונער רייטמאן (בוענאס איירעס)

רחל רייטמאן ־ בערמאן

(רמת־הכבש, ישראל)

תהי נשמתם צרורה בצרור החיים

לזכרון עולם

לזכרון מיינע עלטערן

יצחק און **גיטל יודעוויטש**

שוועסטער **חייקע**, איר מאַן און קינד

שוועסטערס **צביה** און **שיינע**

ברודער **יאַנקל** (פרוזשענע)

אומגעקומענע אין די גאַז־קאַמערן.

ראַניע יודעוויטש־פינגערמאַן

(בוענאָס־איירעס)

לזכרון עולם אונדזער שוועסטער און שוויגער,

זיידע און באָבע

אהרן־דוד און **מיניע שוואַרץ**

(פרוזשענע)

געשׂ׳ פאַר דער 2טער וועלט־מלחמה 1939

איידעם יוסף פייוושינסקי

(לאַ פלאַטאַ, אַרגענטינע)

אייניקלעך, וועלווול און

אברהם שוואַרץ

(ישראל)

לזכרון אונדזערע עלטערן

חיים־דוד און **רייזל כאַמסקי**

געשטאָרבן צווישן די יאָרן 1920־1939

שוועסטערס **לאה**, איר מאַן **הערשל**

גאָלדבערג מיט זייערע קינדער,

רבקה, איר מאַן **מיכאל אַוערבוך**

מיט זייערע קינדער (פרוזשענע)

אומגעבראַכט דורך די נאַציס.

אברהם כאַמסקי

(סאַן ראַפאַעל, מענדאָסאַ - אַרגענטינע)

לייבל כאַמסקי

(בוענאָס איירעס, אַרגענטינע)

לזכרון אונדזער פאָטער

לייב כאַמסקי

געשטאָרבן ד׳ אדר 1940

מוטער **רחל**, שוועסטערס **ביילע** און

ראַניע מיט זייערע קינדער

און ברודער **איטשע־בערל** (מאַלטש)

אומגעקומען דעם 30טן יאַנואַר 1943

אין אוישוויץ.

העניע כאַמסקי - ניסעלבוים

משה און שמואל כאַמסקי

(בוענאָס איירעס)

לזכרון מיינע עלטערן

בערל און **רעשע פייוושינסקי**

געשט׳ אין די יאָרן פאַר דער מלחמה

פון 1939,

ברודער **אלתר פייוושינסקי**

(פרוזשענע). דערמאָרדעט דורך די נאַציס.

יוסף פייוושינסקי

(לאַ פלאַטאַ, אַרגענטינע)

לזכרון אונדזער פעטער און מומע

משה־אהרן און **פעשע ווינאָגראַד**

מיט זייער קינדער (מאַלטש)

אומגעקומען אין אוישוויץ, דעם 30סטן

יאַנואַר 1943

העניע כאַמסקי - ניסעלבוים

משה און שמואל כאַמסקי

(בוענאָס איירעס)

תהי נשמתם צרורה בצרור החיים

לזכרון עולם

לזכרון מיין פאטער

מרדכי סימאנאוסקי

שוועסטערס

אסתר מיט איר מאן **אשר ווײַנשטיין**

און קינדער און **יענטע** מיט איר מאן

מלך טוכמאן און קינדער,

ברודער **זלמן** (בערעזע)

אומגעבראכט דורך די נאצים.

חוה סימאנאוסקי־זאיאנץ

(ארגענטינע)

לזכרון אונדזערע שוועסטערס

גיטל און **שיינע־ביילע**

און ברודער **שלום ברוידע**

(בערעזע)

אומגעבראכט דורך די נאצים.

יאסל ברוידע

שפרה ברוידע־קוטשער

(ארגענטינע)

לזכרון מיין מוטער

מלכה סימאנאוסקי

(געשט. 1937)

שוועסטער **שיינדל** (געשט. 1935)

ברידער **פנחס** (געשט. 1926)

און **קלמן** (געשט. 1928) בערעזע

חוה סימאנאוסקי־זאיאנץ

(ארגענטינע)

אייביק וועל איך אויפהיטן דעם
אנדענק פון מיינע שוויגער־
עלטערן

יאסל און **אלטע**
פרידמאן

אומגעבראכט דורך די נאצים,
אין בראנא־גורא.

איידעם: אליהו זאק

(ארגענטינע)

לזכרון אונדזערע עלטערן

לייבל (הלוי) און **רחל ברוידע**

(בערעזע)

אומגעבראכט געוואָרן דורך די
נאצי־מערדער.

יאסל ברוידע

שפרה ברוידע־קוטשער

(ארגענטינע)

לזכרון עולם פון אונדזערע עלטערן

אברהם און **זעלדע יאבלאנאוויטש**

ברודער **מאיר**, שוועסטער **פעסל**

און **שרה** מיט זייערע פאמיליעס און

מרים (שערשעוו־אנטאפאליע)

אומגעבראכט דורך די נאצים.

זונדל יאבלאנאוויטש

פייגל יאבלאנאוויטש־וואלאוועלסקי

(ארגענטינע)

שמואל יאבלאנאוויטש

(פ. שטאטן)

תהי נשמתם צרורה בצרור החיים

לזכרון עולם

אייביק וועל איך אויפהיטן דעם
אַנדענק פון מיינע עלטערן

משה און **רחל גלעזער**

און פון מיינע

ברידער און **שוועסטער**,

(שערשעוו)

וואָס זענען אומגעקומען אין די
גאַ־קאַמערן.

שרה גלעזער־בדאַווערמאַן
(בוענאָס־איירעס)

לזכרון אונדזערע עלטערע

שמואל־יעקב הכהן

און **מרשע ניעבאַשטשיק**

ברידער **שמחה** און **חיים**

שוועסטער **פייגל**

מיט זייערע פאַמיליעס

(פרוזשענע, שערשעוו)

אומגעבראַכט דורך די נאַציס.

גבריאל, שיינדל און הערשל
ניעבאַשטשיק
(בוענאָס־איירעס)

לזכרון פון אונדזערע
עלטערן

אלקנה און **אַלטע בראַווערמאַן**

און ברודער **הערשל**

(פרוזשענע)

אומגעבראַכט דורך די נאַציס.

יצחק־דוד און אסתר בראַווערמאַן
(לאַ פּלאַטאַ, אַרגענטינע)

לזכרון אונדזער פאָטער

יהושע בערעזמאַן

מוטער **חוה**

שוויפמוטער **אסתר**

שוועסטער **לאה**, ברידער **שלום**

און **בנימין** (בערעזע)

אומגעבראַכט דורך די נאַציס
און בראַנאַ־גורא.

זיידל און לייזער בערעזמאַן
עטל בערעזמאַן־לינקשוויר
סאָניאַ בערעזמאַן־ביימאַן
(בוענאָס־איירעס)

לזכרון אונדזערע עלטערן

משה און **ברכה וואפענשטיין**

ברידער **אייזיק** און **יקותיאל**

מומעס און פעטערס

צביה און **שמחה**, **טשערנע**

און **זיידל** מיט זייערע קינדער

(שערשעוו)

אומגעבראַכט דורך די נאַציס.

מאַניע וואפענשטיין־ניעבאַשטשיק
מושקע וואַפענשטיין־קאַטין
(בוענאָס־איירעס)

לזכרון אונדזערע עלטערן

יהודה און **אסתר־מלכה**

בוכהאַלטער

שוועסטערס

מאראדעל מיט איר **מאַן** און

קינדער און **העניע**,

ברידער **מאיר** און **ישראל** (סטלץ)

אומגעבראַכט דורך די נאַציס.

חיה בוכהאַלטער־באַגאַמאַלסקי
(אַרגענטינע)

ראובן פינקסן־בוכהאַלטער
(ניו־יאָרק)

תהי נשמתם צרורה בצרור החיים

לזכרון עולם

לזכרון אונדזער פאטער

דוד נאוועינסקי

געשטאָרבן ב׳ אלול 1919,

מוטער **פריידע**

געשטאָרבן א׳ אב 1918

ברודער **לייבל**

געשטאָרבן י״ב אב 1939 (שערשעוו)

רבקה נאוועינסקי־ווייגמאן (נ. יאָרק)
ראובן נאוועינסקי, קיילע נאוועינסקי־
קוקס, חיים, הערשל און פייגל
נאוועינסקי (בוענאס איירעס).

לזכרון אונדזערע ברידער

איטשע, נטע און **ישכר קלעניצקי**

און זייערע פרויען

רחטשע, ליבע און **חייטשע**

שוועסטער **מיכליע**

איר מאן **דוד קאַנטאָראָוויטש**

אלע מיט זייערע קינדער (פרוזשענע).

אומגעבראכט דורך די נאצים אין
אוישוויץ, ק. בערעזע און סטאלפצי
ישעיה קלעניצקי און פאמ. (ב. איירעס)
מאטל קלעניצקי און פאמ. (ניו־יארק)

לזכרון אונדזער פאטער

יצחק דוד גאלפערין

(פרוזשענע)

געשטאָרבן אין יאר 1930

חיה גאלפערין־גאלדינסקי
בערל און ישראל גאלפערין
(בוענאס־איירעס)

אין אנדענק פון אונדזער פאטער

זעליק גלעזער

דערמאָרדעט דורך די נאצים
און פון אונדזער מוטער

פעשע פערקאל־גלעזער

געשטאָרבן כ״ז כסליו 1920

לייבל גלעזער
דבורה גלעזער - לאנדאן
(בוענאס־איירעס)

לזכרון עולם פון אונדזער פאטער

ר׳ לייב קלעניצקי

געשטאָרבן אין יאר 1929.

און פון אונדזער מוטער

נעכע

דערמאָרדעט דורך די נאצים
(פרוזשענע)

ישעיה קלעניצקי און פאמיליע
(בוענאס־איירעס)
מאטל קלעניצקי און פאמיליע
(ניו־יארק)

אין אנדענק פון אונדזער שוועסטער

שיינע אסתר

מיט איר מאן

דוד בייזער

און זייערע קינדער

משה, פעשע און **חיה־גיטל**

(פרוזשענע)

אומגעבראכט דורך די נאצים.

לייבל גלעזער
דבורה גלעזער - לאנדאן
(בוענאס־איירעס)

תהי נשמתם צרורה בצרור החיים

לזכרון עולם

איך טרויער אויפן טויט פון מיין
אומפאַרגעסלעכער פרוי

יענטע

און ליבע קינדערלעך

פרומעלע און **מאַניעלע**

(פרוזשענע)

וועמענס לעבנס זענען פּאַרשניטן געוואָרן
דורך די נאַצישע מערדער.

זלמן אוריעוויטש
(ניו־יאָרק)

לזכרון עולם פון מיין שוועסטער
און שוואָגער

העניע און **יאָסל קיפּעל**

מיט זייער **פאַמיליע** און שוועסטער
חייטשע כאַמסקי (פרוזשענע)

אומגעקומען אין די גאַז־קאַמערן
פון אוישוויץ — יאַנואַר 1943.

משה כאַמסקי
(ניו־יאָרק)

אין טיפן טרויער היטן מיר אָפּ דעם
הייליקן אָנדענק פון אונדזער גאַנצער
משפּחה, — די מערהייט קרבנות
פון נאַציזם.

יוסף אוריעוויטש און פאַמ.
(פּאַריז)

רחל אוריעוויטש און קינדער
(לאָס אַנדזשעלעס)

זלמן אוריעוויטש
(ניו־יאָרק)

צום אייביקן אָנדענק פון מיין
ליבער פרוי

דבורה

און טייערן זונעלע

ישראליקל

(געב׳ 22 דעצעמבער 1929, פּרוזשענע)
אומגעבראַכט דורך די נאַצישע מערדער
דעם 2טן פעברואַר 1943 אין אוישוויץ.

משה כאַמסקי
(ניו־יאָרק)

אייביק וועלן מיר אויפהיטן דעם אָנדענק
פון אונדזערע עלטערן

חיים און **עטל רודניצקי**

שוועסטערס און שוואָגערס

דבורה און **חיים האַלפּערן**,
טייבל און **שלמה ראויצקי**
און **כאַשע רודניצקי** (פרוזשענע)

אומגעקומען דורך די נאַצישע 1943
אין אוישוויץ.

יצחק רודניצקי, משה רודניצקי
און פאַמיליעס (ניו־יאָרק)

לזכרון עולם פון מיינע ליבע
און טייערע עלטערן

וועווע און **ליזע ניצבערג**

(פרוזשענע)

וואָס זענען אומגעקומען אין די גאַז־
קאַמערן פון אוישוויץ.

סאַליע ניצבערג
(ניו־יאָרק)

תהי נשמתם צרורה בצרור החיים

לזכרון עולם

אין אַנדענק פון אונדזערע עלטערן

ישראל און **פייגל יאַבלאַנאָוויטש**

(געשטאָרבן צווישן 1917—1920,

פֿרוזשענע)

מאיר יאַבלאַנאָוויטש
(אורוגוויי)
משה יאַבלאַנאָוויטש
(אַרגענטינע)

אין אַנדענק פון מיינע עלטערן

משה און **יודעס יאַרושעוויטש**

(געשט. 1924)

שוועסטערס **דבורה**, **מלכה** און **פרומע**

ברידער **אברהם**, **יצחק** און **אייזיק**,

צוזאַמען מיט זייערע פֿאַרצווייגטע

משפּחות (פֿרוזשענע),

אומגעבראַכטע דורך די נאַצישׂ.

רחל יאַרושעוויטש־לוקין
(בועגאָס־איירעס)

אין אַנדענק פון אונדזערע ברידער

און שוועסטער

בערל, **אברהמל**, **בלומע**

און **מלכה**

מיט זייערע פֿאַמיליעס

(פֿרוזשענע)

אומגעבראַכט דורך די נאַצישׂ.

מאיר יאַבלאַנאָוויטש
(אורוגוויי)
משה יאַבלאַנאָוויטש
(אַרגענטינע)

לזכרון מיינע עלטערן

ישראל און **חיה פּיטלעוויניק**

ברודער **יוסף**

און שוועסטער **העניע**

(פֿרוזשענע)

אומגעבראַכט דורך די נאַצישׂ אין

בירקענאַו־אוישוויץ.

משה פּיטלעוויניק
(בועגאָס־איירעס)

לזכרון אונדזער פֿאַטער

ר׳ **אליהו ניצבערג**

(געשט. כ״ג אייר התרצ״ט — 12.5.1939)

מוטער **סימע־פּייגע**

און שוועסטער **ביילע־מינדל**

מיט איר מאַן **בערל ראַדעצקי**

און **קינדער** (פֿרוזשענע)

אומגעבראַכט דורך די נאַצישׂ.

אשר ניצבערג (ניו־יאָרק)
משה ניצבערג (ב. איירעס)
יעקב ניצבערג (ישׂראל)

אין אַנדענק פון אונדזער מוטער

שרה גאַלדבערג

שוועסטערס **דבורה**, מיט איר מאַן

לייבל כאַמסקי און קינדער: **מלכה**

מיט אירע קינדער: ברודער **שלמה**

(פֿרוזשענע)

אומגעבראַכט דורך די נאַצישׂ.

העניע גאַלדבערג־שוואַרצמאַן
איטקע גאַלדבערג־ראַפאַפּאָרט
(אַרגענטינע)

תהי נשמתם צרורה בצרור החיים

לזכרון עולם

לזכרון מיין פאָטער

ר׳ **צבי־הערש** בר׳ **אברהם־מאיר**

יודעלעף

(געשט. כ״א טבת תרצ״ב)

מוטער **חנה** בת ר׳ **נתן־קאַרפעל**

מוחאוסקי

(קאַרטוז־בערעזע)

דינה יודעלעף
(ניו־יאָרק)

לזכרון מיינע עלטערן

חיים בר׳ **מאיר**

און **אסתר פינטשוק**

מיט זייערע קינדער

אומגעקומען אין קאַרטוז־בערעזע.

לייזער פינטשוק
(פ. שטאַטן)

לזכרון מיינע עלטערן

אליעזר אין **איטקע**

נאָוויק

(געשטאָרבן אין קאַרטוז־בערעזע)

רבקה נאָוויק
(פ. שטאַטן)

לזכרון אונדזער מאַן און פאָטער

אהרן רובינשטיין

(געשט. פאַר דער 2טער וו.־מלחמה)

קינדער, ברודער און שוועסטער

וועלוול און **אסתר**

(קאַרטוז־בערעזע)

אומגעבראַכט דורך די נאַציס.

דינה רובינשטיין און קינדער
(פ. שטאַטן)

לזכרון מיינע עלטערן

דוד־חיים און **שרה־פייגע**

ראַבינאָוויטש

(געשט. אין קאַרטוז־בערעזע)

בנימין ראַבינאָוויטש
(פ. שטאַטן)

לזכרון אונדזערע עלטערן

באַשקע און **יודל בן לייב**

טוכמאַן און **קינדער**

אומגעקומען אין בערעזע.

ריזל טוכמאַן
(פ. שטאַטן)

משה טוכמאַן
(ישראל)

תהי נשמתם צרורה בצרור החיים

לזכרון עולם

מיין גאַנץ לעבן וועל איך האַלטן טייער
דעם אָנדענק פון מיין אומפאַרגעסלעכן
מאַן

סאַלאָמאָן יודעוויטש

(פרוזשענע)

געב׳ יאַנואַר 1892. אומגעקומען פּעב־
רואַר 1943 דורך די דייטשע מערדער
אין אוישוויץ.

אייביק טרויערנדיקע פרוי

לענע ניידוס־יודעוויטש

(ניו־יאָרק)

לזכרון אונדזער פאָטער ר׳ **חנניה סגל**

(גבאי פון „מויער" בית־מדרש
אין פרוזשענע)

ברודער **שלמהקע** מיט זיין **פאַמיליע**
און שוועסטערס: **צירל, מרים, חייקע,**
מלכה, רבקה און **פאַמיליעס**
אומגעבראַכטע אין פאַרשיידענע ערטער
און דעם 2טן פעברואַר 1943
אין אוישוויץ.

שמואל, אליהו און מרדכי־בער סגל

(ניו־יאָרק)

לזכרון עולם פון אונדזער מוטער

בוניע שרה בת **מרדכי ניידוס**

(פרוזשענע)

געב. ט״ז אדר התרי״ח — 1858.
אומגעקומען אין געטאָ ז׳ סיון
התש״ב — 1942.

אליהו, יענטע, מרדכי ניסן
און לענע ניידוס

(ניו־יאָרק)

לזכרון נצח מיין מוטער

אסתר ביילע סערלין

בת **אייזיק־אסנה**

געב. 1872; געשט. אין פרוזשענער
געטאָ שבת דחנוכה 1942.

משה סערלין

(פּ. שטאָטן)

לזכרון עולם אונדזערע טייערע עלטערן

יאָסל און **ליבע גאַלפּערן**
און אונדזערע **ברידער** און **שוועסטער**
מיט זייערע **פאַמיליעס**

(פרוזשענע).

אומגעקומען דורך די נאַצישׂ,
אין פעברואַר 1943.

ראובן און מערי גאַלפּערן און זון

(ניו־יאָרק)

אייביק וועלן מיר אויפהאַלטן דעם אָנדענק
פון אונדזער מאַן, פאָטער און ברודער
יצחק עזרא גלעזער

(פרוזשענע)

געשטאָרבן: 1939—1945, אין אַ
סאָוועטישן לאַגער.

פרוי: גאָלדע גלעזער און קינדער
ברודער: משה גלעזער
שוועסטער: זלאָטע און מענדל כץ
מיט פאַמיליעס

(ניו־יאָרק)

תהי נשמתם צרורה בצרור החיים

לזכרון עולם

צום אייביקן אַנדענק פון מיין
טייערער פרוי
קלאַרַ חייקין־גאָלדשטיין
געב. 1904
און מיינע ליבע קינדערלעך
לייבעלע (געב. 1930)
און **יעקב** (יאַנקעלע) געב. 1935.
(פּרוזשענע)
אומגעבראַכט אין אוישוויץ,
דעם 2טן פעברואַר 1943.
מאַן און פאַטער
חנניה (ניאַנוש) גאָלדשטיין
(ניו־יאָרק)

אייביק וועלן מיר אויפהיטן דעם אַנדענק
פון אונדזער שוועסטער און שוואָגער
איטקע און **זלמן כץ**
מיט זייער זונעלע **לייזער**
(פּרוזשענע)
אומגעבראַכט אין אוישוויץ, אין 1943.

חוה און לייבל אַלטמאַן און פאַמ.
גוטע און מאיר ניצבערג און פ.
זיידל און דזשעני קראַמאַן
דוד און מרים קראַמאַן און פאַמ.
(ניו־יאָרק)

צום אייביקן אַנדענק פון מיין
טייערער שוועסטער
רעגינע
געבוירן אין 1906
שוואָגער **יחיאל סאָלניצער**
(פּרוזשענע) געבוירן 1900.
און פּלימעניצע **לאהלע** געב. 1928
אומגעבראַכט אין אוישוויץ,
דעם 2טן פעברואַר 1943.

חנניה (ניאַנוש) גאָלדשטיין
(ניו־יאָרק)

אין אַנדענק פון מיין פרוי
שרה סלאָנימסקי
טאַכטער פערל־גאָלדע
און זון הערשל
(פּרוזשענע)

אומגעבראַכט דורך די נאַצי־מערדער,
אין 1943, אין אוישוויץ.

מאַן און פאַטער **בערל סלאָנימסקי**
(ניו־יאָרק)

מיר וועלן קיינמאָל נישט פאַרגעסן
אונדזערע טייערע עלטערן
משה און **חיה־שרה קראַמאַן**
און אונדזער שוועסטער
מאַניע
(פּרוזשענע)
אומגעבראַכט אין אוישוויץ אין 1943.
חוה און לייבל אַלטמאַן און פאַמ.
גוטע און מאיר ניצבערג און פ.
זיידל און דזשעני קראַמאַן,
דוד און מרים קראַמאַן און פאַמ.
(ניו־יאָרק)

לזכרון מיינע טייערע שוועסטערס
און שוואָגערס
שיינע און **יאָסל קאַנעל,**
ליבקע און **לייזער קאַנטאָר,**
שרה און **ראובן גאָלדבערג**
מיט זייערע קינדער
און מיין ברודער און שוועגערן
זלמן און **חנה פאָזניאַק**
מיט זייערע קינדער (פּרוזשענע)
אומגעבראַכט דורך די נאַצי־מערדער
אין יאָר 1943.
דאָבקע גאָלדבערג (קאַנאַדע)

תהי נשמתם צרורה בצרור החיים

לזכרון עולם

יזכור ה׳ את נשמת אבינו
יוסף בן **יעקב פומרנץ**
(שנפטר בשנת 1938)
ונשמות הקדושים: אמנו **שרה** בת **יעקב רוטנברג** ואחותינו **גניה** ובעלה **ניסן הלפרן** ובתם **איזה**
(פרוז׳ני) שמסרו נפשם על קידוש־השם בגיטו ווילנה, בשנת 1944.

יעקב פומרנץ, בריינדל פומרנץ־רוזנבלום (ישראל) דוד פומרנץ
(ארגנטינה)

לזכרון אונדזער ברודער
חיים בר׳ **פנחס פאַיוק**
מיט זיין פרוי
ברריינע בת **מאיר־יוסף קאַלאַדנער**
און זייערע טעכטערלעך
מינדל און **אסתר**
(בערעזע)

אומגעבראַכט דורך די נאַצים.

ברוך און מרדכי פאַיוק
(ארגענטינע)

יזכור ה׳ נשמות הקדושים:
אחותינו אידה ובעלה
שמסרו נפשם על קידוש־השם,
בגיטו לבוב, בשנת 1943.

יעקב פומרנץ, בריינדל פומרנץ־רוזנבלום (ישראל) דוד פומרנץ
(ארגנטינה)

לזכרון מיינע עלטערן
יצחק בר׳ **יעקב־משה שטוקער**
און **דבורה** בת ר׳ **אליעזר ראַבינאָוויטש**
ברודער **אליעזר** און שוועסטערס **יענטע** און **רחלע**
(בערעזע)

אומגעבראַכט דורך די נאַצים.

ברוך שטוקער
(ארגענטינע)

לזכרון אונדזער פאַטער
פנחס בר׳ **גרשם פאַיוק**
אומגעבראַכט דורך די נאַצים,
און מוטער
איטקע בת ר׳ **לייזער יוסף קאַלאַדנער**
געשט. אין יאָר 1941 (בערעזע)

ברוך און מרדכי פאַיוק
(ארגענטינע)

לזכרון אונדזער פעטער און קוזין
אפרים בר׳ **יעקב־לייב קאַלאַדנער**
מומע און קוזינקע **גיטל** בת **שאול אַגוז** און זייערע קינדער **לייזער, נחמה, אסתר, ליבע** און **שואל**
(בערעזע)

אומגעבראַכט דורך די נאַצים.

ברוך און מרדכי פאַיוק
נחמיה, אברהם און מאַשע שטוקער
(ארגענטינע)

תהי נשמתם צרורה בצרור החיים

לזכרון עולם

אין אַנדענק פון מיינע עלטערן

מיכאל און **דוואָשע דערעטשינסקי**
ברידער **מלך** און **אליהו**
און שוועסטער **מיכלע**
מיט זייערע פאַמיליעס (**בערעזע**)

אומגעבראַכט דורך די נאַצי־מערדער
אין בראָנאַ־גורא

גיטל דערעטשינסקי־פאַמעראַניעץ
(בועגאָס־איירעס)

אייביק וועל איך אויפהיטן דעם
אַנדענק פון מיין פרוי און קינדער

ראַניע, חנה און **בערל**
פאָרטנאָי (פרוזשענע)

אומגעקומען אין די נאַצישע
גאַז־קאַמערן.

יצחק פאָרטנאָי

אין אַנדענק פון אונדזערע עלטערן

אלתר און **חיה־ליבע**
דערעטשינסקי
און שוועסטער **גיטל** און **פעסל**
מיט זייערע פאַמיליעס (פרוזשענע)
אומגעבראַכט דורך די נאַצים.

שרה דערעטשינסקי־מילער
אסתר דערעטשינסקי־קליינמאַן
ישראל און יעקב דערעטשינסקי
(פ. שטאַטן)
מלך דערעטשינסקי
(אַרגענטינע)

לזכרון מיינע עלטערן

רפאל און **פייטשע קרושעוויצקי**
ברודער **ליפע** מיט זיין **פרוי** און
קינדער און שוועסטערס **ליבע**
און **זיסל** מיט איר **מאַן** (פרוזשענע)

אומגעבראַכט דורך די נאַצים.

הינדע קרושעוויצקי־קלעניצקי
(בועגאָס־איירעס)

אייביק וועלן מיר אויפהיטן דעם
אַנדענק פון אונדזערע עלטערן

אריה און **שרה פאַמעראַניעץ**
ברודער **שמואל** און שוועסטער **אסתר**
מיט זייערע פאַמיליעס (מאַלטש)

אומגעבראַכט דורך די נאַצים.

שלמה־שמחה און אפרים
פאַמעראַניעץ.
(אַרגענטינע)

לזכרון מיינע עלטערן

בנימין און **רעשל צוקערמאַן**
שוועסטער **דבורה** מיט איר פאַמיליע
און ברודער **לייבל** און **יואל**
(פרוזשענע)

אומגעבראַכט דורך די נאַצים.

יאַנקל צוקערמאַן
(מאַנטעווידעא, אורוגוויי)

תהי נשמתם צרורה בצרור החיים

לזכרון עולם

אין אָנדענק פון מיין ליבער מוטער

אסתר מילכיקער - פוריס

(פרוזשענע)

וועלכע איז אומגעקומען דורך די נאַצי־מערדער אין אוישוויץ, אין יאָר 1943.

יצחק פוריס

(פ. שטאַטן)

מיר וועלן אויפהיטן דעם אָנדענק פון אונדזערע עלטערן

זלמן און דאָבע עלמאַן

(פרוזשענע)

אומגעבראַכט געוואָרן דורך די נאַצישע באַנדיטן דעם 2טן פעברואַר 1943, אין אוישוויץ.

שמואל, וואָלוואָקע און אברהם עלמאַן און פאַמיליעס

(פ. שטאַטן, קאַנאַדע)

אין אָנדענק פון אונדזער ליבער מוטער

ראָזע דאָבעס

שוועסטער

זינע דאָבעס־גאָלדבערג

און ברודער **דוד** און פאַמיליע

(פרוזשענע)

אומגעבראַכט דורך די נאַצי־מערדער דעם 2טן פעברואַר 1943, אין אוישוויץ.

יענטע און לייבל שפירָא

און קינדער

(פ׳ שטאַטן)

אייביק וועלן מיר אויפהיטן דעם אָנדענק פון אונדזערע ליבע עלטערן

רחל און **נחום שרייבמאַן**

און אונדזער ברודער **אברהם**

(פרוזשענע).

וועלכע זענען אומגעבראַכט געוואָרן דורך די נאַצי־מערדער אין אוישוויץ, דעם 30טן יאַנואַר 1943.

טעלמאַ און הערשל שרייבמאַן

(פילאַדעלפיע)

אין אָנדענק פון אונדזער ליבער מוטער

מייטע שאַפּירָא

שוועסטער

מינל שאַפּירָא - רעזניק

און פאַמיליע

און ברודער **נחמן** און פאַמ.

(פרוזשענע)

אומגעבראַכט דורך די נאַצי־מערדער דעם 2טן פעברואַר 1943 אין אוישוויץ

לייבל און יענטע שאַפּירָא

און קינדער

(פ. שטאַטן)

אייביק וועלן מיר געדענקען

אונדזער ברודער

נאָטע עלמאַן

מיט זיין פרוי **גיטל** און קינדער,

ברידער **גדליה** און **בערל**

און שוועסטער **שרה**

אומגעבראַכט דורך די נאַצי־מערדער פעברואַר 1943.

ברידער,

שמואל, וואָלוואָקע און אברהם עלמאַן און פאַמיליעס

(פ. שטאַטן, קאַנאַדע)

תהי נשמתם צרורה בצרור החיים

לזכרון עולם

אייביק וועלן מיר אויפהאַלטן דעם אַנדענק
פון אונדזער שוועסטער
העניע־רייזל סערלין
מיט איר פאַמיליע און ברודער
יחזקאל פרושאַנסקי
מיט זיין פאַמיליע (פרושענע)
אומגעקומען דורך די נאַצישע רוצחים
אין יאָר 1943.
רבקה און אברהמל פרושאַנסקי
און קינדער
(ניו־יאָרק)

אייביק אין טיפן טרויער צוליבן טויט
פון מיינע ליבע עלטערן
ר׳ אהרן טודרס און **רחל**
באַרבעל
(געשטאָרבן אין די יאָרן 1940—1942)
און מיין אומפאַרגעסלעך טעכטערל
שולמית
וועלכע איז אומגעבראַכט געוואָרן אין
אוישוויץ, דעם 2־טן פעברואַר 1943.
יעקב באַרבעל
(ניו־יאָרק)

קיינמאָל וועלן מיר נישט פאַרגעסן
אונדזערע שוועסטערס
דינקע, שיינקע און **ביילקע**
מיט זייערע פאַמיליעס (פרושענע)
אומגעקומען דורך די דייטשישע רוצחים.
באַשע און בעני סילבער
און קינדער
(ניו־יאָרק)

אייביקן אין טיפן טרויער צוליבן טויט
פון אונדזערע עלטערן
לייבוש און **איטע קוריפמאַן**
ברידער **הירשקע, יאַנקל**
.. און שוועסטער **האַדל** (פרושענע)
אומגעקומען דורך די נאַצישע רוצחים,
פעברואַר 1943, אין אוישוויץ.
שמואל קוריפמאַן און פאַמיליע
(פילאַדעלפיע)

לזכרון אונדזער טאַטן
ישראל יאַנאָוויטש (געשט. 1919)
מאַמע **מינדל,**
שוועסטערס: **רחל** מיטן **מאַן** און
קינדער, בלומע מיטן **מאַן** און
איטקע און **קינדער** (פרושענע)
אומגעבראַכט.
דורך די דייטשישע רוצחים,
יאַנואַר 1943, אין אוישוויץ.
איטשע יאַנאָוויטש און פאַמיליע
שרה יאַנאָוויטש־רוזשאַנסקי און פאַמ.
(פ. שטאַטן)

צום אייביקן אַנדענק פון אונדזערע
ליבע עלטערן
איטקע און **משה טאַרמאַ**
און שוועסטער **יענטע**
מיט איר **זון** (פרושענע)
אומגעבראַכט דורך די נאַצי־מערדער
אין יאָר 1943, אין אוישוויץ.
יואל טאַרמאַ און פאַמיליע
(ישראל)
בלומע טאַרמאַ־מאַטיל און קינדער
לייבל טאַרמאַ און פאַמיליע
(ניו־יאָרק)

תהי נשמתם צרורה בצרור החיים

לזכרון עולם

אייביק וועלן מיר אויפהיטן דעם אַנדענק
פון אונדזער פאַטער
יוסף בר׳ אברהם־לייב געלמאַן
(געב. 1864; געשט. 1917)
און מוטער **ליבע** בת **ראובן**
פּאַדאַראַווסקי
(געב. 1876; געשט. 1934) בערעזע

מיכל, רחל און מייטקע געלמאַן
(ישראל)
דוד געלמאַן (אַרגענטינע)

צום אייביקן אַנדענק פון
אונדזער ברודער
חיים בר׳ יוסף געלמאַן
(געב. 1912)
און זיין פרוי **זיסל** בת **משה**
געלשגאַרן (בערעזע)
געשטאַרבן בעת זייער נע־ונד אין ראַטנ־
פאַרבאַנד אין די יאָרן 1941־1945.

מיכל, רחל און מייטקע געלמאַן
(ישראל)
דוד געלמאַן (אַרגענטינע)

מיר וועלן קיינמאָל נישט פאַרגעסן
אונדזער ברודער **קלמן** בן **יוסף**
געלמאַן (געב. 1906), זיין פרוי
בלומקע בת **הענעך** ראַבינאָוויטש
און זייערע קינדער **מרים** (געב. 1935)
און **יוסף** (געב. 1937)
אומגעבראַכט דורך די נאַציס
אין בערעזע.

מיכל, רחל און מייטקע געלמאַן
(ישראל)
דוד געלמאַן (אַרגענטינע)

לזכרון אונדזער פאַטער
הערש עקסמאַן (געשט. 1939)
מוטער **רייזל**
ברידער **אַרע** און **שלום**
מיט זייערע פאַמיליעס (בערעזע)
אומגעבראַכט דורך די נאַציס
אין בראַנאַ־גורא.

שפרה עקסמאַן־קראַשינסקי
יאָסל עקסמאַן
און ירחמיאל עקסמאַן
(בוענאָס־איירעס)

אייגנגעקריצט אין אונדזער זכרון ווען
בלייבן אונדזער שוועסטער
כינקע בת **יוסף געלמאַן**
(געב. 1900)
און איר מאַן **משה** בר׳ **יהודה־לייב**
קאַרפּעל (געב. 1895)
מיט זייערע קינדער **רחל** (געב. 1926)
און **צפורה** (געב. 1930)
אומגעבראַכט דורך די נאַציס אין בערעזע.

מיכל, רחל און מייטקע געלמאַן
(ישראל)
דוד געלמאַן (אַרגענטינע)

לזכרון אונדזער פאַטער
יעקב בן **משה־שאול** ראַגאָוויטש
(1875—1937)
מוטער **איטקע** (1878—1942)
שוועסטער **שרה** און פאַמיליע,
ברידער **שלמה** און **וועלוול**
מיט זיין פרוי (פּרושענע)
אומגעבראַכט דורך די נאַציס.

אשר און יוסף ראַגאָוויטש
עטל ראַגאָוויטש־גאַלדבערג
(אַרגענטינע)

תהי נשמתם צרורה בצרור החיים

לזכרון עולם

מיר וועלן קיינמאל נישט פאַרגעסן
אונדזער ליבן פאַטער

ביניש פאַלאַק

(געשט. אין פרוזשענע)

ליבע מוטער **מלכה**
שוועסטער **חנה־רחל**
און שוואָגער **לייבל גאַלדבערג**

אומגעבראַכט דורך די נאַצי־מערדער.

מאַטל פאַלאַק און פרוי
(ניו־יאָרק)

לזכרון אונדזערע שוועסטערס

סירקע

מיט איר מאַן

בנימין קולישעווסקי און **קינדער**
און **חייקע** מיט איר מאַן
חנניה זשוק און **קינדער**
(פרוזשענע)

אומגעבראַכט דורך די נאַצי.

גאַלדע פאַטשינקע־פרידמאַן
(אַרגענטינע)
נעלי פאַטשינקע־ליס
(ניו־יאָרק)

אין אַנדענק פון מיינע טייערע
עלטערן

איסר און **אסתר־מלכה פאצינקע**

(געשט. אין פרוזשענע)

און מיינע ברידער און שוועסטער
מיט זייערע פאַמיליעס,

אומגעבראַכט דורך די נאַצי־מערדער,
אין יאַנואַר 1943, אין אוישוויץ.

נייטען פאַלאַק
(ניו־יאָרק)

אייביק וועלן מיר האַלטן טייער דעם
אַנדענק פון אונדזערע עלטערן

שלמה און **העניע ברייזבאַרד**

וועלכע זענען צוזאַמען מיט זייערע
קינדער **אברהם** און **דאָבע** אומ־
געבראַכט געוואָרן דורך די נאַצי־
מערדער דעם 2טן פעברואַר 1943,
אין אוישוויץ.

פייוול און חיה ברייזבאַרד
און קינדער
(פּ. שטאַטן)

צום אייביקן אַנדענק פון אונדזער
ליבן פאַטער

מרדכי־יצחק פאַטשינקע

אומגעבראַכט דורך די נאַצים,
יאַנואַר 1943, אין אוישוויץ,
און ליבע מוטער **זלאַטע־מרים**
נפטר געוואָרן ערב ר' חודש תמוז תרע"ז
(פרוזשענע)

נעלי און נייטען ליס
(ניו־יאָרק)
גאַלדע און משה פרידמאַן
(אַרגענטינע)

מיר וועלן קיינמאל נישט פאַרגעסן
אונדזערע טייערע עלטערן

אסתר גיטל און **משה פערקאַל**

מיני פערקאַל (קערו) און פאַמ.
(ניו־יאָרק)

תהי נשמתם צרורה בצרור החיים

לזכרון עולם

אייביק וועל איך געדענקען
מיינע ליבע עלטערן

פעשע און **ראובן שיינזאַק**
שוועסטער **ביילע** מיט איר פאַמיליע
שוועסטער **שרה** און ברודער **כאַצקל**
(פרוזשענע)

אומגעבראַכט געוואָרן אין יאָר 1943.

גיטל שיינזאַק־באַדגאַס
(ניו־יאָרק)

לזכרון עולם פון אונדזערע עלטערן

דינה און **דוד ראַוויצקי**
ברידער **שלמה** און **משה**
מיט זייערע **פרויען**
(פרוזשענע)

וועלכע זענען אומגעבראַכט געוואָרן דורך
די דייטשישע מערדער אין יאָר 1943.

ראָזע ראַוויצקי־זוברער און פאַמ.
(פ. שטאַטן)

איך וועל קיינמאָל נישט פאַרגעסן
מיינע ליבע עלטערן

שיינע און **מענדל באַדגאַס**
(פרוזשענע)

וועלכע זענען טראַגיש אומגעבראַכט
געוואָרן.

מיכל באַדגאַס
(ניו־יאָרק)

אין אָנדענק פון מיין פאַמיליע

אַלפער

(סלאָנים)

ראָזע ראַוויצקי־זוברער
(פ. שטאַטן)

צום אייביקן אָנדענק פון אונדזער
ליבער מוטער

מנוחה זוברער

געשטאָרבן כ״א אלול 1931
און אונדזער פאָטער
אברהם זוברער
(פרוזשענע)

אומגעקומען דורך די נאַצי־מערדער
כ״ז שבט 1943.

זאָול זוברער און פאַמיליע
(פ. שטאַטן)

לזכרון אונדזערע טייערע עלטערן
פיניע און **מלכה ניצבערג**
שוועסטער **שיינקע**, שוואָגער **וועלוול**
מיט זייער **זון**
און אונדזערע פעטערס און מומעס
מיט זייערע פאַמיליעס (פרוזשענע)
אומגעבראַכטע דורך די נאַציס אין 1943,
אין אוישוויץ.

שמואל און זעלדע ניצבערג און פאַמ.
(ניו־יאָרק)

תהי נשמתם צרורה בצרור החיים

לזכרון עולם

לזכרון מיין מוטער
חוה בת **שלמה**
(געב׳ 1902)
און ברידער **ברל** (געב. 1926); **הלל** (געב. 1928); **בצלאל** (געב. 1930); **אשר** (געב. 1932); **שלמה** (געב. 1937)
(פרוזשענע)

אומגעקומענע אין די גאז־קאַמערן, דעם 2טן יאַנואַר 1943.

באַשע פרייליך
(פילאַדעלפיע)

צום אַנדענק פון אונדזערע ליבע שוועסטערס
סאַניע און **אסתר**
און זייערע פאַמיליעס
(פרוזשענע)

אומגעבראַכט דורך די נאַצי־מערדער אויף אַ שוידערלעכן אופן אין 1942—1943.

אפרים, אבנר, אברהם, ישעיה
סעלעצקי און פאַמיליעס
(טשעסטער, פאַר. שטאַטן)

אייביק וועלן מיר אויפהיטן דעם אַנדענק
פון אונדזערע ליבע עלטערן
יצחק און **חוה גאַלובאַוויטש**
און **ברודער** און **שוועסטער**
(פרוזשענע)

אומגעקומענע דורך די נאַצי־רוצחים, דעם 2טן פעברואַר 1943.

דבורה — בערנאַרד פרייליך —
גאלובאַוויטש און קינדער
(ניו־יאָרק)

לזכרון עולם פון אונדזערע ליבע עלטערן
משה סעלעצקי
(געשט. דעם 15טן אַפּריל 1929)
און
פייגל סעלעצקי־זאַוועלעווסקי
(פרוזשענע)

אומגעקומען דורך די נאַצי־מערדער אין אוישוויץ.

אפרים, אבנר, אברהם, ישעיה
סעלעצקי און פאַמיליעס
(טשעסטער, פאַר. שטאַטן)

לזכרון עולם פון אונדזער
ליבן פאַטער
אפרים סעלעצקי
(פרוזשענע)

געשטאַרבן אין יאָר 1896.

גיטל סאַוויצקי, חנה שטיין,
ראַזע פיינביר און פאַמיליעס
(טשעסטער, פאַר. שטאַטן)

לזכרון אונדזערע טאַטע־מאַמע
שמואל און **מערקע יאַנאַוויטש**
און **ברודער** און **שוועסטער**
מיט זייערע **פאַמיליעס**
(פרוזשענע)

אומגעבראַכט דורך די דייטשישע רוצחים, **יאַנואַר 1943.**

מאַרים באַדיע יאַנאַוויטש־
ראַבינאָוויטש און זון

תהי נשמתם צרורה בצרור החיים

לזכרון עולם

לזכרון מיין פאטער

נטע בר׳ **אברהם פארער**

(געשט. 1919)

מוטער **צביה** בת ר׳ **אליהו האקמאן**

(געשט. 1930)

שוועסטערס **רבקה, ברייניע, יענטע**

און **איידל** מיט זייערע פאמיליעס און

ברודער **אפרים** (פרוזשענע)

אומגעבראכט דורך די נאצים.

דוד פארער

(בוענאס־איירעס)

לזכרון אונדזערע עלטערן

יוסף־חיים און **קיילע־חיה**

פאדעראווסקי

שוועסטערס **ליבע, מייטע** און **שרה**

מיט איר מאן **משה ליסקער** און

קינדער, ברידער **אידל** און **לייזער**

(בערעזע)

אומגעבראכט דורך די נאצים.

מיכל פאדעראווסקי

(בוענאס־איירעס)

צביה פאדערעווסקי־העלער

(ישראל)

לזכרון אונדזער פאטער

יוסף־זלמן קראוטשיק

(געשט. 1911)

מוטער **גיטל** (געשט. 1919) און

שוועסטער **באשע** און **מירקע** מיט

זייערע קינדער (פרוזשענע)

אומגעבראכט דורך די נאצים.

שמחה, הערשל און ישראל

קראוטשיק

(בוענאס־איירעס)

לזכרון אונדזער ברודער

ירחמיאל קאוואל

און שוועסטער **יהודית**

מיט זייערע פאמיליעס

(פרוזשענע)

אומגעבראכט דורך די נאצים.

משה, ישעיה און בערל קאוואל

שרה קאוואל־בערנאטער

(בוענאס־איירעס)

לזכרון אונדזער פאטער

הערשל מאזור (געשט. 1919)

מוטער **פייגל** (געשט. 1917)

און ברודער **משה** (בערעזע)

אומגעבראכט דורך די נאצים.

חייטשע מאזור־פרידמאן

דוד און זעליק מאזור

(ארגענטינע)

לזכרון מיין ברודער

יקותיאל מאלער

און שוועסטער

פעשע קראסנער

מיט זייערע פאמיליעס

.(פרוזשענע)

אומגעבראכט דורך די נאצים.

דבורה מאלער־קאוואל

(בוענאס־איירעס)

תהי נשמתם צרורה בצרור החיים

לזכרון עולם

אייביק וועלן מיר טרויערן נאָך
אונדזערע עלטערן

בנימין און **צירל עלמאַן**

און שוועסטער **חייקע** און **שיינדל**
(פרוזשענע)

אומגעבראַכט דורך די דייטשע רוצחים,
צוזאַמען מיט אַלע פרוזשענער יידן.

שמערל און יאָסל עלמאַן און פאַמ.
(פ. שטאַטן)

צום אייביקן אָנדענק פון אונדזערע
טייערע עלטערן

אסתר-איטקע און **חנא-בערל**
פערקאַל
און ברידער **חיים** און **הערשל**
(פרוזשענע)

אומגעקומען אין אוישוויץ,
דעם 1טן פעברואַר 1943.

לייבל און יאַנקל פערקאַל און פ.
(האַוואַנע - קובא)

איך וועל טייער האַלטן דעם אָנדענק
פון מיין ליבן זיידן

ישראל זוסמאַנאַוויטש

(געשט. אין 1917 אין פרוזשענע)

ראָזע זוסמאַנאַוויטש-יאַנאַוויטש
(שעראַן-פענסיוואַלניע, פ. שטאַטן)

איך וועל קיינמאָל נישט פאַרגעסן
מייַנע ליבע עלטערן

צייטל און **יאַנקל כץ**

און ברידער **הערשל** און **ראובן**
(פרוזשענע)

אומגעקומען אין אוישוויץ,
דעם 1טן פעברואַר 1943.

חיים כץ
(האַוואַנע - קובא)

מיר וועלן טייער האַלטן דעם אָנדענק
פון אונדזערע ליבע עלטערן
און שוועסטער

חינקע, שמחה און **פייגל אַווערבוך**
(פרוזשענע)

אומגעבראַכט דורך די נאַצי-מערדער
30טן יאַנואַר 1943, אין אוישוויץ.

יאָסל און יאַנקל אַווערבוך
(האַוואַנע - קובא)

אייביק וועלן מיר האַלטן דעם אָנדענק
פון אונדזער מוטער

שרה-לאה אורינסקי
ברודער **גרשון** מיט זיין זון **יוסף**
און שוועסטער: **פערל, רחל, פעשע,**
רבקה, שושנה און **יענטע**
מיט זייער קינדער (פרוזשענע)
אומגעבראַכט דורך די נאַציס.

הענאך טעלעכאנסקי
דבורה אורינסקי
(קובא)

תהי נשמתם צרורה בצרור החיים

לזכרון עולם

אייביק וועלן מיר אויפהיטן דעם אַנדענק
פון אונדזער טייערער מוטער
גיטל (גענט. 15טן יאַנואַר 1938)
און ליבן פאַטער
יוסף קלמן מאַלדשאַצקי
(גענט. אין 1942, אין געטאָ)
און שוועסטער מלכה
(גענט. אין 1932) — (פרוזשענע)

גרישא, רייזל זעלדיס (מאַלדשאַצקי)
לינאַ, אליהו מאַלדשאַצקי און פאַמ.
(ניו־יאָרק)

דאָס גאַנצע לעבן וועלן מיר געדענקען
אונדזער ליבער שוועסטער
פייגל פערקאַל (קאַביזעצקי)
(פרוזשענע)

אומגעבראַכט דורך די נאַצי־מערדער
אין אוישוויץ, אין יאָר 1943.

מיני פערקאַל (קערן)
און פאַמיליע (נ. יאָרק)

אין אַנדענק פון מיינע ברידער
ליפמאַן און **שמחה ריבניק**
מיט זייערע **פאַמיליעס**
און שוועסטער
חיה־שרה קיוויאַטינער
מיט איר **טאַכטער**
(פרוזשענע)
אומגעקומען דורך די נאַצישע רוצחים,
אין 1942 און 1943.

העניע און אברהם רוזשאַנסקי
און פאַמיליע
(ניו־יאָרק)

אייביק וועלן מיר אויפהיטן דעם אַנדענק
פון אונדזערע טייערע שוועסטערס
בלומע און **גאַלדעלע**
און שוואָגער **הערשל גאַבערמאַן**
(פרוזשענע) אומגעבראַכטע דורך די
נאַציס דעם 2טן פעברואר 1943

גרישא, רייזל זעלדיס (מאַלדשאַצקי)
לינאַ און אַליהו מאַלדשאַצקי און פאַמ.

אין אַנדענק פון אונדזערע ליבע עלטערן
משה־יוסף און **שרה קעסלער**
און **פאַמיליע** (פרוזשענע)
וואָס זענען אומגעקומען דורך די נאַצי־
מערדער, פעברואַר 1943, אין אוישוויץ.

דוד און טאָביע קעסלער
און קינדער
(ניו־יאָרק)

חנה קעסלער
(אַרגענטינע)

מיר וועלן קיינמאָל נישט פאַרגעסן
אונדזערע עלטערן, שוועסטער און
ברידער מיט זייערע פאַמיליעס (ווי־
סאָקע־ליטאָווסק, פרוזשענע), וואָס
זענען אומברחמנותדיק אומגעבראַכט
געוואָרן דורך די נאַצי־קאַניבאַלן.

שרה אַנטמאַן
יודל סעלעצקי
(קובאַ)

תהי נשמתם צרורה בצרור החיים

לזכרון עולם

לזכרון נצח לנשמת אבינו

ישראל-אהרון פייטלביץ

(פרוז'ני)

שנרצח ע"י הנצים באוישוויץ

ביום 2 בפברואר בשנת 1943

המתאבלים:

מיכאל פייטלביץ .

רשקה פייטלביץ-סירלין

לזכרון נצח לנשמת אבינו

ברוך בן אברהם עמיאל

אמנו **חשה** בת **יעקב רוטנברג**

אחי **שלמה**, אחותי **אלקה**

שנרצחו ע"י הנצים ביום כ"ה בשבט תש"ג

ואחותי **יונה**

(פרוז'ני)

שנרצחה ביום י"ח ניסן תש"ג.

המתאבלים:

יעקב ולאה עמיאל

לזכרון נצח, לנשמות אחיותינו

ינטה וליובה

בנות **ישראל-אהרון פייטלביץ**

שנרצחו ע"י הנצים באוישוויץ

ביום 2 בפברואר בשנת 1943.

המתאבלים:

אחיהם, **מיכאל פייטלביץ**

אחותם **רשקה פייטלביץ-סרלין**

לזכרון נצח, לנשמת אבינו

לייב בן זאב גולדברג

אמנו **רחל** בת **מרדכי**

ואחיותינו **ילה וחנה**

(פרוז'ני)

שמסרו נפשם על קידוש השם.

המתאבלים:

יוסף זאב גולדברג

חיים גולדברג

(חיפה)

לזכרון עולם, לנשמת אבינו

זימל בן אהרון מורבסקי הלוי

(פרוז'ני)

נפטר י"א בשבט תש"א

ואמנו **חנה** בת **נחמיה קפלן הכהן**

שנרצחה כ"ה בשבט תש"ג

הרשל מורבסקי

(ניו-יארק)

מרדכי מורבסקי

(קנדה)

ישראל ברל וקרשה מורבסקי

(ארגנטינה)

לזכרון עולם, לנשמת אבינו

מרדכי בן אליעזר איזראליט

ואמנו

רייזל בת **דוב**

(פרוז'ני)

שמסרו נפשם על קירוש-השם.

בניהם:

יצחק, דב, נטע, יעקב ואליעזר

בתם:

לאה

תהי נשמתם צרורה בצרור החיים

לזכרון עולם

מיר וועלן קיינמאל נישט פאַרגעסן
אונדזערע ליבע עלטערן
זאַמוכאָווסקי
(געשטאָרבן אין פרוזשענע)
ברודער **ברוך** און שוועסטערס
בלומע, פערל און **ברכה**
מיט זייערע פאַמיליעס (פרוזשענע)
אומגעבראַכט אין אוישוויץ.

שיינדל זאַמוכאָווסקי און פאַמ.
(פילאַדעלפיע - פ. שטאַטן)

שטענדיק וועלן מיר טייער האַלטן דעם
אָנדענק פון אונדזערע ליבע עלטערן
גיטל-לאה און **אברהמע**
קאַגאַנאָוויטש (געשט. אין פרוזשענע)
ברודער **מאָטשע** און שוועסטער
מייקע קאַגאַנאָוויטש-גאָלדבערג
מיט זייערע פאַמיליעס
און ברודער **ברוך** (פרוזשענע)
אומגעבראַכט דורך די נאַצים.

העניע קאַגאַנאָוויטש-כץ
זיידקע קאַגאַנאָוויטש און פאַמ.
(ניו-יארק)

מיר וועלן טייער האַלטן דעם אָנדענק
פון אונדזערע ליבע עלטערן
לאה און **משה קאָרצאמקער**
ברודער **ליפע** און שוועסטערס
מרים, יענטע און **ביילע**
(פרוזשענע)

אומגעקומען אין אוישוויץ,
יאַנואַר 1943.

לייזער קארצאמקער און פאַמ.
(פילאַדעלפיע - פ. שטאַטן)

מיר וועלן קיינמאל נישט פאַרגעסן
אונדזער ליבן ברודער
מיכל ליובאָשיץ און **פאַמיליע**
(פרוזשענע)

אומגעבראַכט דורך די נאַצי-מערדער
אין אוישוויץ, **דעם 30טן יאַנואַר 1943.**

אסתר ליובאָשיץ-שפיגעל און פאַמ.
הינדע ליובאָשיץ-קאָרמאַן
(ניו-יארק)

מיר וועלן קיינמאל נישט פאַרגעסן
אונדזער ליבע מוטער
שרה-פייגל ראַבינאָוויץ
ברידער **שיע-דוד** און **שמואליק**
(פרוזשענע)

אומגעבראַכט דורך די נאַצי-מערדער דעם
1טן פעברואַר 1943, אין אוישוויץ.

חיים ראַבינאָוויץ און פאַמ.
(ניו-יארק)

מיר וועלן קיינמאל נישט פאַרגעסן
אונדזערע ליבע עלטערן
יעקב-מאיר און **חנה גייער**
שוועסטער **ביילצע** מיט איר טעכטערל
באַשקע און שוועגערן **רחל** מיט
אירע קינדערלעך **יוסף** און **לאָלע**
(פרוזשענע)
אומגעקומען אין אוישוויץ 1943.

אפרים און סילווע גייער
(פ. שטאַטן)
חנא גייער און פאַמיליע
(מאָסקווע)

תהי נשמתם צרורה בצרור החיים

לזכרון עולם

לזכרון אונדזער פאָטער

ר׳ **יצחק־נחמן גערשגאָרן**

(געשט. מיט אַ נאָטירלעכן טויט)

מוטער **רחל** בת ר׳ **הערש**

און **צירל גוראַלניק**

ברידער **יאָסל** און **איסר**

(פרוזשענע)

אומגעבראַכט דורך די נאַצים.

ראָזע גערשגאָרן־קרינסקי

ירוחם קרינסקי

(אורוגוויי)

משה און אהרן גערשגאָרן

(פ. שטאָטן)

לזכרון אונדזער ברודער

שמעון בר׳ **אהרן קיילער**

און שוועסטער

פייגע קיילער דזיזעמסקי

מיט זייערע פאַמיליעס

(פרוזשענע)

אומגעבראַכט דורך די נאַצים.

פיוול קיילער

(פ. שטאָטן)

ישראל קיילער

(אַרגענטינע)

לזכרון אונדזער פאָטער

ר׳ **אהרן** בר׳ **שמואל דוד קיילער**

(פרוזשענע)

נפטר ביום ש״ק, כ״ד תשרי התרצ״ו,

דעם 10טן אָקטאָבער 1936.

אין עלטער פון 75 יאָר.

פיוול קיילער

(פ. שטאָטן)

ישראל קיילער

(אַרגענטינע)

לזכרון מיין מוטער

כאָמע קיילער־עפעלבוים

(געשט. נאָטירלעך אין עלטער פון 32 יאָר)

און פאָטער **פייוול עפעלבוים**

(פרוזשענע)

אומגעבראַכט דורך די נאַצים,

אין קאָבערין.

שמואל עפעלבוים

(אַרגענטינע)

לזכרון אונדזער מוטער

לאה קיילער בת ר׳ **ישראל**

(פרוזשענע)

געשט. אין יאָר 1923.

פיוול קיילער

(פ. שטאָטן)

ישראל קיילער

(אַרגענטינע)

לזכרון מיין שוועסטער

סאָניע

מיט איר מאַן **יעקב זיידמאַן**

און זונעלע **נחום**

(פרוזשענע)

אומגעבראַכט דורך די נאַצים.

שמואל עפעלבוים

(אַרגענטינע)

תהי נשמתם צרורה בצרור החיים

לזכרון עולם

לזכרון מיין פרוי
וויכנע בת **אביגדור איזראַעליט**
און מיינע קינדער
משה און **אלימלך**
(פרוזשענע)

אומגעקומען אין מערץ 1943,
אין די גאַז־קאַמערן פון אוישוויץ.

בערל איזראַעליט
(פ. שטאַטן)

אין אָנדענק פון אונדזערע טייערע עלטערן
אברהם און **דאָבע קיפל**
פנחס און **כינקע קראָנשטאַט**
און אונדזערע ברידער און שוועסטער
(פרוזשענע)

אומגעקומענע דורך די נאַצישע רוצחים,
2טן פעברואַר 1943, אין אוישוויץ.

הערשל, לאה קיפל און קינדער
(ניו־יאָרק)

לזכרון בתנו **צביה** (4 שנים)
הורינו **חיים וראשע קאַפלאַן,**
מאיר ורחל יודעוויטש,
אחינו **שמואל קאַפלאַן**
ושילים יודעוויטש
(פרוז'ני)
אחיותינו **לאה ווועלוול גאָלדבערג**
ליבע וישעיהו פערלשטיין
וילדיהם,
שנרצחו באושוויץ, 3 בפבר. 1943.

משה ורבקה סאָריד־יודעוויטש
ובניהם ויקטור, האַרודי
(ניו־יאָרק)

אין אָנדענק פון מיינע טייערע עלטערן
פנחס און **צביה קראַסנער**
און מיינע ברידער און שוועסטער
מיט זייערע פאַמיליעס.
(פרוזשענע)

אומגעקומען דורך די נאַצי־מערדער,
2טן פעברואַר 1943, אין אוישוויץ.

טוביה קראַסנער
(ניו־יאָרק)

אייביק וועל איך אויפהיטן דעם אָנדענק
פון מיינע ליבע עלטערן
כינקע און **שמואל ליובאַשיצקי**
און מיינע שוועסטערס
זלאַטע און **פעשע**
מיט זייערע פאַמיליעס,
(פרוזשענע)
אומגעבראַכט דורך די נאַצי־מערדער
אין יאָר 1943.

אסתר ליובאַשיצקי
(קאַנאַדע)

אין אָנדענק פון אונדזערע ליבע עלטערן
דוד־לייב און **שיינע־רייזל**
קראַסנער און **פאַמיליע**
(פרוזשענע)

אומגעקומען דורך די נאַצי־רוצחים,
2טן פעברואַר 1943, אין אוישוויץ.

משה און אסתר קראַסנער
(פ. שטאַטן)

תהי נשמתם צרורה בצרור החיים

לזכרון עולם

לזכרון אונדזער פאטער

ר׳ **אליעזר** ב״ר **יצחק־זעליק**
גראסמאן
(פרוזשענע)

דערמארדעט דורך די נאצים,
אין אוישוויץ.

משה און לייבל גראסמאן און פאם
(ארגענטינע)
קלמן גראסמאן און פאמיליע
(ישראל)

לזכרון אונדזער אייניציקער שוועסטער
רבקה בת ר׳ **אליעזר**
און **גאלדע גראסמאן**
(פרוזשענע)

אומגעקומען דורך די נאצים
אין געטא.

משה און לייבל גראסמאן און פאם.
(ארגענטינע)
קלמן גראסמאן און פאמיליע
(ישראל)

לזכרון אונדזער מוטער
גאלדע גראסמאן בת ר׳ **ליפא**
קראטשאמקער
(פרוזשענע)

דערמארדעט דורך די נאצים,
אין אוישוויץ.

משה און לייבל גראסמאן און פאם
(ארגענטינע)
קלמן גראסמאן און פאמיליע
(ישראל)

לזכרון אונדזער פאטער
ישראל גלעזער (געשט. 1938)
מוטער **חייקע**
שוועסטער **סימע־לאה** מיט איר
פאמיליע און **רחל**
און ברודער **זיידל** מיט זיין פאמיליע
(פרוזשענע)

אומגעבראכט דורך די נאצים.

זלמן גלעזער און פרוי
פייגל גלעזער־גראסמאן און פאם.
(בוענאס־איירעס)

לזכרון אונדזער ברודער
הערשל ב״ר **אליעזר גראסמאן**
מיט זיין פרוי **פראדל** און **קינד**
(פרוזשענע)

דערמארדעט דורך די נאצים,
אין אוישוויץ.

משה און לייבל גראסמאן און פאם
(ארגענטינע)
קלמן גראסמאן און פאמיליע
(ישראל)

אייביק וועלן מיר אויפהיטן דעם
אנדענק פון אונדזערע עלטערן
משה־יעקב ב״ר **צדוק גרינבערג**
געשט. אין 1934, און
בריינע בת **משה אווערבוך**
געשט. אין 1940 (פרוזשענע)

הערשל גרינבערג
(בוענאס־איירעס)
חנניה און רחל גרינבערג
(פ. שטאטן)

תהי נשמתם צרורה בצרור החיים

זכרון עולם

לזכרון אונדזערע עלטערן

מתתיהו, רעשעל פאזניאק,
חיה־העניע יודעלעווסקי, שוועס־
טערס און ברידער **אסתר, רישע,**
חיה־שרה, רבקה, יעקב, מרדכי
און **מענדל** מיט זייערע פאמיליעס
(שערשעוו).

אומגעבראכט דורך די נאצים.

ראובן, מושע און פאמיליע
(ניו־יארק)

אייביק וועלן מיר אויפהיטן דעם
אנדענק פון אונדזער ברודער און
שוועסטער

משה און **ביילטשע**
קינדער פון
אברהם־יוסף ליסקער

אומגעבראכט דורך די נאצים.

נעמי, ליבע, רחל און פאמיליעס
(ארגענטינע)

לזכרון אונדזערע עלטערן

בערל און **מאטל,**
פרוי **גיטל,** קינדער, שוועסטער,
ברודער און פאמיליעס.

אומגעקומען דורך די נאצי־מערדער,
דעם 2טן פעברואר 1943,
אין אוישוויץ.

פסח און מלכה באריישה
(ניו־יארק)

אייביק וועלן מיר אויפהיטן דעם
אנדענק פון אונדזער פעטער

בנימין
און מומעס **רחל שוואַרץ** און **דינה**
קינדער פון
שכנא־יוסף שאפירא
(בערעזע)

נעמי, ליבע, רחל און פאמיליעס
(ארגנתינה)

אייביק וועלן מיר אויפהיטן דעם
אנדענק פון אונדזערע עלטערן
אברהם־יוסף בן **יצחק ליסקער**
און **עלקע** בת **שכנא־יוסף**
שאפירא
(בערעזע).

אומגעבראכט דורך די נאצים.

נעמי, ליבע, רחל און פאמיליעס
(ארגענטינע)

לזכרון אונדזערע עלטערן
ישראל־נפתלי און **הינדע**
גאלדבערג
ברודער **הערשל,** זיין פרוי **רבקה**
מיט זייערע קינדער
און שוועסטער **העניע**
(מאלטש)

אומגעבראכט דורך די נאצים.

משה־לייזער גאלדבערג
ראזע גאלדבערג־רובאקא
צביה גאלדבערג־קאכוסנער
(ארגענטינע)

תהי נשמתם צרורה בצרור החיים

לזכרון עולם

לזכרון הרעיה והאם

חנה חומסקי מבית **רבינוביץ**

הבן והאח מאיר,

הבת והאחות צפורה

(קרטוז־ברזה)

שנרצחו ע"י הנאצים.

יוסף חומסקי ובנו דוב

(ישראל)

אייביק וועלן מיר אויפהאלטן

דעם אָנדענק פון אונדזער מוטער

לאה פומרניץ

(געשטאָרבן דעם 18טן אָקטאָבער 1934,

אין פרוזשענע)

יצחק פומרניץ

רחל פומרניץ־שור

(אַרגענטינע)

לזכרון מיין פאָטער

משה־הערש בראָווערמאַן

(געשט. אין 1919 אין עלטער פון 63 יאָר)

מוטער **דינה־פייגע,**

ברידער מאיר, אליהו און אפרים,

שוועסטערס נעכע און ביילע

אַלע מיט זייערע פאַמיליעס

(קאַרטוז־בערעזע)

אומגעבראַכט דורך די נאַציס.

פרייַדקע בראָווערמאַן־שעפטעל

(בועאַנאָס־איירעס)

אייביק וועלן מיר אויפהיטן

דעם אָנדענק פון אונדזער פאָטער

דוד פומרניץ

שוועסטער **חייקע**

מיט איר מאַן **זעליק שאַפירא**

און זייער טעכטערל **לאהלע**

(פרוזשענע)

אומגעבראַכט דורך די נאַציס.

יצחק פומרניץ

רחל פומרניץ־שור

(אַרגענטינע)

לזכרון אונדזער פאָטער

יעקב פרידמאַן

(געשט. ט"ז אדר תרצ"ב — 1931)

מוטער גיטל

(געשט. ר"ח שבט תרפ"ד — 1923)

ברידער משה און אליהו

מיט זייערע פאַמיליעס

(מאַלטש)

אומגעבראַכט דורך די נאַציס.

יאָסל פרידמאַן

שרה פרידמאַן־פאַמעראַניעץ

(אַרגענטינע)

משפחות קאָוואַל

און גראַיעווסקי

(קאַרטוז־בערעזע)

מיר זענען נישט זיכער אין אייער לעבן. און מיר ווילן נישט גלויבן אין אייער נישט זיין. אפשר וועט אַמאָל כאָטש איינער פון אייך זיך אָפרופן. טאָמער חלילה נישט, זאָל דאָס זיין נאָך אייך אַ הייליקער אָנדענק.

אברהם קאָוואַל

כאַשקע גראַיעווסקי־קאָוואַל

(בועאַנאָס־איירעס)

תהי נשמתם צרורה בצרור החיים

לזכרון עולם

לזכרון אונדזערע מוטערס
חיה בת עובדיה
און פייגע - ביילע
(געבוירן 1887)
שוועסטער **טויבע - חנה**
(געבוירן 1920)
און ברודער אברהם
(געבוירן 1920)
אומגעקומען אין 1942 אין געטא
פון בערעזע.

יעקב ריטטער, פייגל און רבקה
(קאַנאַדע)

אין אָנדענק פון אונדזערע
טייערע עלטערן
שבע און **יעקב-וועלוול גלעזער**
שוועסטערס
מושע, סימע, יוכבד
און אסתר - לאה
מיט זייערע פאַמיליעס (פרוזשענע)
אומגעבראַכט דורך די נאַצי-רוצחים,
אין 1943.

משה גלעזער און פאַמ.
זלאַטע און מענדל כץ און פאַמ.
(ניו-יארק)

לזכרון עולם פון אונדזערע עלטערן
שלמה ב"ר שמעון-דב וויינשטיין
(געב. 1878)
און חיה בת יוסף
(געב. 1886)
שוועסטער **זלאַטקע**
(געב. 1913)
אומגעקומען אין בערעזע אין געטא,
ב' ראש-חודש אב 1942.

וואָוע און יוסף וויינשטיין
(קאַנאַדע — בראַזיל)

די אין טרויער-געבליבענע: מאַן, זון
און ברודער פון די נאַצי-קרבנות:
שרה-רחל זלאַטניק
מיט אירע קינדער
מרים און **חיים-דוד**
אומגעבראַכט דעם 1טן פעברואַר 1943.
וועלן אייביק אויפהיטן זייער אָנדענק.

מאַן: אריה זלאַטניק; זון און ברו־.
דער: שלמה זלאַטניק און פאַמ.
(ניו-יארק)

מיר וועלן קיינמאָל נישט פאַרגעסן
אונזער ליבע טאַכטער און שוועסטער
גיטל גלעזער מיט אירע **קינדער**
(פרוזשענע)

וואָס זענען טראַגיש אומגעקומען דעם
2טן פעברואַר 1943, אין אוישוויץ.

עלטערן: **אלתר** און **חיה-שרה גלעזער**
ברודער: **יאַנקל גלעזער**
שוועסטערס **און פאַמיליע**
(קאַנאַדע)

צום אייביקן אָנדענק אונדזערע מומע
פריידקע
און פעטער **אברהם רודניצקי**
מיט זייערע קינדער
אסתרקע און **משהקע**
אומגעבראַכט דורך די נאַצים,
אין יאָר 1943 ,אין אוישוויץ.

איטשע און משה רודניצקי
און פאַמיליעס
(ניו-יארק)

תהי נשמתם צרורה בצרור החיים

לזכרון עולם

אונדזער ליבע מוטער
פ י י ג ל
(געשטאָרבן 11טן יוני 1937)
און פאָטער
עוזר-לייב קוניק
(פרוזשענע)

אומגעבראַכט דורך די נאַצי־מערדער
דעם 1טן פעברואַר 1943.

לינע און פיליפ (פיוול) קוניק
(ניו־יאָרק)

אונדזער ליבע מומע און פעטער
רחל - ליבע
און **חיים פעלדמאַן**
מיט זייער פאַמיליע (פרוזשענע)
אומגעבראַכט דורך די נאַציס,
דעם 1טן פעברואַר 1943.

לינע און פיליפ (פיוול) קוניק
(ניו־יאָרק)

אונדזער ליבע שוועסטער און שוואָגער
גיטל און **וועלוול סאַפירשטיין**
מיט זייערע קינדערלעך
אברהמעלע און **ישעיהלע**
(פרוזשענע)

אומגעקומען דורך די נאַציס,
דעם 1טן פעברואַר 1943.

לינע און פיליפ (פיוול) קוניק
(ניו־יאָרק)

אונדזערע ליבע קוזינס
באַבל און **פייוול גאַלובאַוויטש,**
ליבע און **יעקב קוניק**
מיט זייערע פאַמיליעס
און אונדזער גרויסע פאַרצווייגטע משפחה,

אומגעקומען דורך די נאַציס,
דעם 2טן פעברואַר 1943.

לינע און פיליפ (פיוול) קוניק
(ניו־יאָרק)

אונדזער ליבע מומע
א י ט ק ע
אומגעקומען דורך די נאַציס אין 1942
און פעטער
יוסף גוטער
(דאָטום פון טויט: אומבאַקאַנט,
אַנטאַפאַליע)

לינע און פיליפ (פיוול) קוניק
(ניו־יאָרק)

מיינע ליבע יוגנט־חברים
יצחק יאַנאַוויטש
(לייטער פון פרוזשענער געטאָ)
אבא זאַקהיים (זשאַבינקע)
מיט זייערע פאַמיליעס און אַלע מיינע
חברים און פריינט פון אונדזער
היימשטאָט פרוזשענע.
דערמאָרדעטע דורך די נאַצי־מערדער.

פיליפ (פיוול) קוניק
(ניו־יאָרק)

תהי נשמתם צרורה בצרור החיים

לזכרון עולם

לזכרון נשמות אבינו

יוחנן בן **נחמיה קירשנר**
אמנו **לאה** בת **אברהם רבניצקי**,
אחיותינו **שושנה**, **מרוש**ה
(פרוז׳ני)

שנהרגו במחנה ההשמדה אושביץ,
בשנת 1943.

המתאבלים:
ד ב ק י ר ש נ ר (תל־אביב)
נ ח מ ה פ ר ק ל (הבנה - קובה)

לזכרון מיין פאטער

ישראל לינקאווסקי
(געשט. 1926)
מוטער **צירל**
און שוועסטערס **העניע**, **שיינע**
און **ביילע** מיט זייערע פאמיליעס
(פרוזשענע)

אומגעבראכט דורך די נאצים.

מאיר לינקאווסקי
(ארגענטינע)

בצער הנני מעלה את זכרם של אבי
ו

ראובן בן **דב בובמן**,
אמי **צירל** בת **יוסף־יהודה**,
אחי **ישעיהו** ומשפחתו
ואחיותי **יהודית** עם משפחתה
וקיילה

פתיל חייהם נקטף ע״י הנצים
עם קדושי פרוז׳ני.

יוסף בובמן
(ישראל)

לזכרון מיין פאטער

ישראל־אהרון אטט
מוטער **חיה־ריקל** (געשט. 1920)
ברידער **לייבל** און **נפתלי**
מיט זייערע פאמיליעס,
שוועסטערס **נעכע** און **חוה** מיט איר
מאן **לייזער פערעל** און **קינדער**
(ניווקע)

וועלוול אטט
(ארגענטינע)

לזכרון אונדזערע מחותנים

אברהם־ישראל גאלדבערג
און פאמיליע

און די משפחות
גאלובאויטש און **איזראליט**
(פרוזשענע)

אומגעבראכט דורך די נאצים.

אשר און יוסף ראגאויטש
עטל ראגאויטש־גאלדבערג
(ארגענטינע)

לזכרון אונדזערע עלטערן

מרדכי און **ליבע קאשיץ**
און שוועסטער **שרה** מיט אירע קינדער
(פרוזשענע)

אומגעבראכט דורך די נאצים.

חנה קאשיץ־איידלמאן און פאמ.
לייבל קאשיץ און פאמ.
בלומע קאשיץ־נייטאן און פאמ.
(ארגענטינע)

תהי נשמתם צרורה בצרור החיים

לזכרון עולם

לזכרון מיינע עלטערן

זאַוול און **מינדל־דאָבע**

רודניצקי

(שערשעוו)

אומגעקומען על קידוש־השם
דורך די נאַצים.

חיים רודניצקי
(בוענאָס־איירעס)

יזכור השם את נשמות

אבינו ר' **דוד־מרדכי** בר' **אייזיק**
משה הכהן יונגערמאַן, אמנו מרת
פייגה־חיה בת ר' **צבי־מאיר הלוי**
פרידמאַן (נפטר 1935) ואחינו **מנחם**
מענדל (מאַלטש)

אומגעבראַכט דורך די נאַצים.

אברהם־צבי און יעקב יונגערמאַן
(ארגענטינע)

לזכרון אונדזערע עלטערן

ישראל און **רחל קירזשנער**

ברודער **יודל** און שוועסטער **חיה**

(שערשעוו)

דערמאָרדעט דורך די נאַצים.

מיכל און משה קירזשנער
(בוענאָס־איירעס)

יזכור השם את נשמות

אבינו ר' **אברהם־אהרון** בר' **לוי**
(הלוי) **גאַלדבערג**, אמנו מרת **דאָבע**
בת ר' **חיים אייזנשטיין** (געשט. ח'
טבת ה'תרצ"ו) ואחיותינו **מינקע**, איר
מאַן **חיים זאַמיכאָווסקי** מיט זייערע
קינדער און **דבורה** (מאַלטש)

אומגעבראַכט דורך די נאַצים.

חיה גאַלדבערג
גוטע גאַלדבערג־יונגערמאַן און פאַמ.
(ארגענטינע)

לזכרון אונדזער פאָטער

לייזער־לוי ווינאָגראַד

(געשט. 1936)

מוטער **גאַלדע**, שוועסטערס **ליבע**,
מיט איר מאַן **אברהם שוסטער** און
לאה און ברודער **אברהמל**

(שערשעוו)

אומגעבראַכט דורך די נאַצים.

ראָשע ווינאָגראַד־סאַמאַלסקי
מאַכלע ווינאָגראַד־יאַקובאָוויטש
שלום און לייבע ווינגראַד און פ.
(ארגענטינע)

לזכרון מיינע עלטערן

בערל און **מינדל שניידער**

און שוועסטער **פרומע**

(שערשעוו)

אומגעקומען דורך די נאַצים, צוזאַמען
מיט אַלע יידן פון שערשעוו.

זלמן שניידער
(בוענאָס־איירעס)

תהי נשמתם צרורה בצרור החיים

לזכרון עולם

לזכרון נצח אונדזער פאָטער

יצחק ב״ר **משה צוויקליטש**

(געשט. 1918)

און ברודער

מרדכי־מאיר בר׳ **יצחק**

(געשט. 1915) — פרוזשענע

משה און לייבל צוויקליטש

לאה צוויקליטש־פֿאַליאַקעוויטש

ראָזאַ צוויקליטש־ווידושינסקי

(בוענאָס־איירעס)

לזכרון אונדזערע עלטערן

יעקב און **דבורה גאָלדבערג**

(געשט. צווישן 1925—1935)

און שוועסטער **העניע**

מיטן **מאַן** און **קינדער**

(פרוזשענע)

אומגעבראַכט דורך די נאַציס.

טויבע גאָלדבערג־נון

משה גאָלדבערג

פייגל גאָלדבערג־סורפין

(אַרגענטינע)

לזכרון אונדזערע עלטערן

פנחס און **שרה־מלכה**

שניידערהויז

שוועסטערל **נעכעלע**

ברידערלעך **איסרקע** און **לייזערקע**

(פרוזשענע)

אומגעבראַכט דורך די נאַציס

פרייד־קע שניידערהויז־קוטון

יעקב און שלמה שניידערהויז

זלאָטע שניידערהויז־פיטליוק

(אַרגענטינע)

לזכרון אונדזער פאָטער

יצחק גערש (געשט. 1916)

מוטער **רחל־לאה** (געשט. 1932)

שוועסטער **חייטשע** מיט איר מאַן

איצל שוסטער און קינדער,

און ברודער **קלמן** (מאַלטש)

אומגעבראַכט דורך די נאַציס.

מייטע גערש־שוואַרץ

שלמה גערש

העניע גערש־עדעלמאַן

(אַרגענטינע)

לזכרון אונדזער פאָטער

יהושע נון (געשט. 1919)

מוטער **חנה־הינדע** (געשט. 1928)

און שוועסטער **שרה** מיטן **מאַן**

און **קינדער** (פרוזשענע)

אומגעבראַכט דורך די נאַציס.

משה חיים נון

(בוענאָס־איירעס)

רחל נון־שאַכעט

(פ. שטאַטן)

אסתר נון־יזראעל

(ישראל)

לזכרון אונדזער פאָטער

נתן האַכמאַן

מוטער **פערל**

(דערמאָרדעט דורך די פֿאַליאַקן אין 1920)

שוועסטער **מירל** און **חנה**

מיט זייערע פאַמילעס און **מנוחה**,

ברידער **אפרים**, **נח** און **מרדכי**

(שערשעוו)

דערמאָרדעט דורך די נאַציס.

חיים האַכמאַן

ראָזע האַכמאַן־ראזנאַשטשיק

(בוענאָס־איירעס)

תהי נשמתם צרורה בצרור החיים

לזכרון עולם

לזכרון אונדזערע עלטערן
אברהם בר׳ **יצחק**
און **אסתר** בת **איטקע סעלעצקי**
(פרוזשענע)

דערמאָרדעטע דורך די נאַצי־מערדער,
אין אוישוויץ, 1943.

לייבל און איטשע סעלעצקי
(בוענאָס־איירעס)
רחל סעלעצקי־ערנשטיין
פייגל סעלעצקי־מהרשק
(תל־אביב)

לזכרון מיין פאָטער
לייבל ליכטציער,
מוטער **רייזל** (געשט. 1909)
שוועסטער: **שיינדל, פייגל, שרה**
און ברודער **הערשל**
מיט זייערע פאַמיליעס (פרוזשענע)

דערמאָרדעטע דורך די נאַציס.

בנימין ליכטציער
(בוענאָס־איירעס)

לזכרון אונדזערע שוועסטערס
מלכה, איר מאַן **מיכל כץ** און זייערע
קינדער **לייבעלע** (פאַרשוווּנדן אין
1945), **לייזערקע** און **איטקעלע**,
ליבע מיט איר קינד **שלמהלע**
(פרוזשענע)

דערמאָרדעטע דורך די נאַציס
אין אוישוויץ, יאַנואַר 1943.

לייבל און איטשע סעלעצקי
(בוענאָס־איירעס)
פייגל סעלעצקי־מהרשק
רחל סעלעצקי־ערנשטיין
(תל־אביב)

אין אָנדענק פון מיינע ליבע עלטערן
דוד און **ליבע זאַטאָצקי**
ברידער **אייזיק** מיט זיין פרוי
פריידקע און **קינדער**
און **יודל, נח** און **בערל**
שוועסטער **לאה** מיט איר מאַן
פייוול און **קינדער** (שערשעוו)
אומגעבראַכט דורך די נאַציס.

העניע זאַטאָצקי־באַגאַמאָלסקי
(בוענאָס־איירעס)

אין אָנדענק פון אונדזערע עלטערן
אליהו־לייב און **צירל באַמכעל**
(געשט. פאַר 1939)
ברודער **יצחק**, שוועסטער **וועליע**
און שוועגערן **שרה־לאה**
מיט זייערע פאַמיילעס (פרוזשענע)
אומגעבראַכט דורך די נאַציס.

יוסף און מיכל באַמכעל
אסתר באַמכעל־האַזער
(בוענאָס־איירעס)
ליפמאַן באַמכעל
(ישראל)

לזכרון אונדזער פאָטער
בערל־לייב כץ
ברידער **יצחק** און **אברהם־הערש**
מיט זייערע פאַמיליעס
און שוועסטער **רחל־עלקע** מיט איר
מאַן **הערשל** און זייערע קינדער
חיים־שמחה און **פעשע־גאָלדע**
(פרוזשענע)
אומגעבראַכט דורך די נאַציס.

אלתר כץ (בוענאָס־איירעס)
אהרון ראָזענבאָום
(זון פון רחל־עלקע, פ. שטאָטן)

תהי נשמתם צרורה בצרור החיים

לזכרון עולם

לזכרון אונדזער פאַטער

שמואל בר׳ **לייזער**

בערעסטיצקי

(געשט. אין פרוזשענע 1917)

דבורה בערעסטיצקי־קיילער
לאה בערעסטיצקי־עפעלבוים
ישעיה בערעסטיצקי
(בוענאָס־איירעס)

אייביק וועלן מיר אָפּהיטן דעם
היליקן אַנדענק פון אונדזערע שוועסטערס
שיינע מיט איר מאַן **יאָסל קאַנעל**
שרה מיט איר מאַן **ראובן גאָלדבערג**
ליבע מיט איר מאַן **לייזער קאַנטאָר**
אַלע מיט זייערע קינדער
(פרוזשענע)
אומגעבראַכט דורך די נאַצים.

אפרים גאָלדבערג
פריידקע גאָלדבערג־קראַסנער
דאָבע גאָלדבערג־לאַנדאַן
(אַרגענטינע)

לזכרון אונדזער פאַטער

אליהו־יוחנן קראַסנער
מוטער **נעכע** (געשט. 1941)
שוועסטער **לאה** מיט איר **מאַן** און
קינדער און ברודער **מענדל**
(פרוזשענע)
אומגעבראַכט דורך די נאַצים.

גיטל קראַסנער־אַלשאַן
(פ. שטאַטן)
מינדל קראַסנער־פינקעל
(בוענאָס־איירעס)

לזכרון אונדזער שוועסטער
מאַיקע מיט איר מאַן **אליהו־דוד**
גאַנעלעס, ברידער **מרדכי־הערש**
גאָלדבערג און פרוי **אסתר**, **צאַל־**
קע גאָלדבערג און פרוי **פייגל**,
אליהו־משה גאָלדבערג און פרוי
ברריינע, **זלמן פאַזניאַק** און פרוי
חנה — אַלע מיט זייערע קינדער.
(פרוזשענע)
אומגעבראַכט דורך די נאַצים.

אפרים גאָלדבערג
פריידקע גאָלדבערג־קראַסנער
דאָבע גאָלדבערג־לאַנדאַן
(בוענאָס־איירעס)

לזכרון אונדזער פאַטער

אברהם־זעליג גאָלדבערג
(געשט. כ״ו סיון ה׳תרפ״ג, 1923)
און אונדזער מוטער **אסתר**
(געשט. ל׳ אדר ה׳תרצ״ד — 1934)
(פרוזשענע)

אפרים גאָלדבערג
פריידקע גאָלדבערג־קראַסנער
דאָבע גאָלדבערג־לאַנדאַן
(אַרגענטינע)

לזכרון מיינע שוועסטערס
מלכה, **שפרה** און **מירל**
מיט זייערע **מענער** און **קינדער**
(פרוזשענע)

אומגעבראַכט דורך די נאַצים.

משה באַקאַלטשוק
(בוענאָס־איירעס)

תהי נשמתם צרורה בצרור החיים

לזכרון עולם

לזכרון מיין פאטער

מרדכי בארַאדיצקי

(געשט. 1932)

און מוטער כאַשע־פריידע

(געשט. 1928 — מאַלטש)

יוסף בארַאדיצקי
(בוענאס־איירעס)

אייביק וועלן מיר אויפהיטן
דעם אַנדענק פון אונדזערע עלטערן

נחמן און **לאה סאַפיר,**

ברודער **איצל**

מיט זיין **פרוי** און **קינד**

(קאַרטוז־בערעזע)

אומגעבראַכט דורך די נאַצים.

אליהו און מאַטל סאַפיר
(בוענאס־איירעס)

אייביק וועלן מיר אויפהיטן

דעם אַנדענק פון אונדזערע ברידער

חיים און **אברהם בארַאדיצקי,**

שוועסטער **עלקע**

מיט איר מאַן **נחמן קיילער**

און זייערע פאַמיליעס

(מאַלטש)

אומגעבראַכט דורך די נאַצים.

יוסף בארַאדיצקי און פאַמיליע
(בוענאס־איירעס)

לזכרון אונדזערע עלטערן

אלתר (ישראל) און **פריידע**
פערלשטיין

שוועסטער **גאַלדע**

ברידער **יוסף** און **אהרון**

(פרוזשענע)

אומגעבראַכט דורך די נאַצים.

ראַסל פערלשטיין־פלאַטניק
שלמה פערלשטיין
(לאַ פלאַטא, אַרגענטינע)

אייביק וועלן מיר אויפהיטן
דעם אַנדענק פון אונדזערע עלטערן

שלמה־יהודה און **ליבע שלאַפמאַן**

ברודער **ישראל,**

שוועסטערס **חנה** און **חיה**

מיט זייערע פאַמיליעס

(פרוזשענע)

אומגעבראַכט דורך די נאַצים.

ניסן שלאַפמאַן (פ. שטאַטן)
ראובן שלאַפמאַן (אַרגענטינע)

אייביק וועלן מיר אויפהיטן
דעם אַנדענק פון אונדזערע פעטערס

משה און **מאַטל שניידער,**

מומעס און **פאַמיליעס**

אומגעבראַכט דורך די נאַצים.

יוסף בארַאדיצקי און פאַמיליע
(בוענאס־איירעס)

תהי נשמתם צרורה בצרור החיים

לזכרון עולם

לזכרון מיינע עלטערן
ישראל ב״ר **יצחק**
און **לאה זשוק**
שוועסטערס:
מלכה, קיילע, שפרה, הינדל
און ברודער **איטשע**
(מאלטש)
אומגעבראכט דורך די נאצי־מערדער
אין 1943, אין אוישוויץ.

דוד זאקס
(קאנאדע)
איטשע זשוק
(ניו־יארק)

לזכרון אונדזער מוטער
ביילע כץ (געב. 1886)
ברודער **מאיר** (געב. 1902)
שוועסטערס
שרה (געב. 1914) **רחלע** (געב. 1917).
און **רבקה** (פרוזשענע)

אומגעקומען אין די גאז־קאמערן
און אין פרוזשענע.

פייגל ראפאפארט, משה כץ
(קאנאדע)

לזכרון מיין פרוי
רבקה בת ר׳ **שלום־חיים**
טשערניאק
און מיינע קינדער
לייבל און **מלכה**
(מאלטש)

אומגעבראכט דורך די נאצי־מערדער,
אין 1943, אין אוישוויץ.

דוד זאקס
(קאנאדע)

לזכרון מיינע עלטערן
חיים און **צירל גאלדשטיין**
אומגעקומען אין די גאז־קאמערן
אין אוישוויץ.

ברידער **פייוול** און **גדליהו**
(מאלטש)

אומגעקומען אין פארטיזאנער־קאמפן.

אהרן גאלדשטיין און פאמ.
(טאראנטא, קאנאדע)

לזכרון אונדזערע עלטערן
ליפע ב״ר **משה־אהרן ווינאגראד**
(געשט. אין פרוזשענער געטא 1942)
און מעניע בת ר׳ **יעקב**
(מאלטש)

אומגעקומען דורך די נאצים
אין אוישוויץ.

פריידע, זלאטע, טייבל
און שמחה, שרה דבורה
(קאנאדע)

אין אנדענק פון מיין טייערער חברטע
ליבע גאלובאוויטש (קוניק)
(פרוזשענע)

אומגעקומען דורך די נאצי־מערדער
דעם 2טן פעברואר 1943.

רייזל מאלדשאצקי (זעלדיס)
(ניו־יארק)

תהי נשמתם צרורה בצרור החיים

לזכרון עולם

לזכרון אונדזערע עלטערן
יעקב און **איטע־ביילע גאלדבערג**
שוועסטער **רחל**
(מאלטש)
אומגעבראכטע אין די
גאז־קאמערן.

גאלדע גאלדבערג־פאמעראניעץ
משה און איסר גאלדבערג
(קאנאדע)
שמעון גאלדבערג
(בוענאס־איירעס)

לזכרון אונדזערע עלטערן
מרדכי און **רחל שיינזאג**
(געשט. פאר דער 2טער וו.־מלחמה)
שוועסטער **חיה־ריווע** מיט איר מאן
יודל שמחאוויטש און **קינדער**
ברודער **משה** מיט זיין פרוי
ליבע און **קינדער** (שערשעוו)
אומגעבראכט דורך די נאצים.

פעסל שיינזאג־ראזענטאל
באשע שיינזאג־נאוינסקי
(בוענאס־איירעס)

לזכרון אונדזערע עלטערן
ר י י ז ל
(געשט. פאר דער 2טער וו.־מלחמה)
יצחק פאטשינסקי
צוזאמען מיט מיינע ברידער
און שוועסטער
און זייערע פאמיליעס
(שערשעוו)
אומגעקומען דורך די נאצים.
חנא פאטשינסקי
(ניו־יארק)
שמואל פאטשינסקי
(בוענאס־איירעס)

לזכרון אונדזערע עלטערן
זלמן (געשט. 1928)
און **שרה נייבריף** (געשט. 1929)
שוועסטער **צביה** און **יענטע**
מיט זייערע **מענער** און **קינדער**
און ברודער **יעקב** מיט זיין **פרוי**
און **קינדער** (שערשעוו)
אומגעבראכט דורך די נאצים.

קלמן נייבריף
(בוענאס־איירעס)
לאה נייבריף־קאפלאן
(פ. שטאטן)

לזכרון אונדזערע עלטערן
אברהם (געשט. 1919)
און **שרה ראזענטאל**
ברודער און שוועגערן
שעפסל און **חיה־דאבע**
מיט זייערע קינדער (שערשעוו)
אומגעבראכטע דורך די נאצים.
לייבל ראזענטאל
(בוענאס־איירעס)
חנה ראזענטאל־טרובמאן
(פ. שטאטן)
ציפע ראזענטאל־כאנקאווסקי
(קאנאדע)

צום אנדענק פון אונדזערע קינדער
און ברידער
מיכל ניימאן און **פרוי**
(געשט. בעת דער מלחמה פון 1939)
און **נאסקע** מיט זיין **פרוי**
(פרוזשענע)
דערמארדעט דורך די נאצים.

עלטערן: **זלמן** און **האדעס ניימאן**;
שוועסטער: **שרה ניימאן** (וואצ־
לאוו, פוילן); **לייבל ניימאן** און
פאמיליע (בוענאס־איירעס).

תהי נשמתם צרורה בצרור החיים

לזכרון עולם

אין אַנדענק פון מיינע עלטערן

אברהם און **גיטל סאַלאָוויטציק**

וואָס זענען צוזאַמען מיט מיינע

שוועסטער אומגעבראַכט געוואָרן

דורך די נאַצי־מערדער.

אסתר סאַלאָוויטציק־גלאַצער

(מאַלטש)

(ארגענטינע)

לזכרון אונדזערע זיידעס און באָבעס

לייבל און **רחל רייטמאַן**

(שערשעוו)

און **יצחק** און **צירל קראסנער**

(פרושענע)

געשט. צווישן ביידע וועלט־מלחמות

1918—1939.

כלאָונער רייטמאַן

(בוענאָס־איירעס)

רחל רייטמאַן־בערמאַן

(רמת־הכבש, ישראל)

לזכרון אונדזערע עלטערן

יצחק בר׳ **וועלוול**

און **חנה** בת **העניע מאַנקאָווסקי**

ברידער **יאָסל**, **וועלוול**

און שוועסטער **שרה**

אומגעבראַכט דורך די נאַצים.

לאה מאַנקאָווסקי

(ישראל)

מינדל מאַנקאָווסקי

(ארגענטינע)

אין אַנדענק פון אונדזער פאָטער

יצחק לינקאָווסקי

(געשט. 1940)

מוטער **רחל**

און שוועסטער **זעלדע** מיט איר מאַן

(פרושענע)

אומגעבראַכט דורך די נאַצי־מערדער.

רייצקע, אידל, יואל און משה

(ארגענטינע)

לזכרון אונדזערע עלטערן

מאיר־ניסן און **פייגע־חיה**

רינבערג

(קאַרטוז־בערעזע)

אומגעבראַכט דורך די נאַצים.

גאַלדע און רחל רינבערג

(ארגענטינע)

לזכרון אונדזער פאָטער

בענדיט גאַלפערן (געשט. 1927),

מוטער **ציפורה**, שוועסטערס **דאָבע**

מיט איר מאַן **שמואל מינקעוסקי**

און 3 קינדער (פרושענע), **הינדע־**

ריווע מיט איר מאַן **חיים ביינע־**

סאַן און 6 קינדער (ביעלסק) און ברו־

דער **משה** מיט זיין פרוי **בריינע**

און 3 קינדער (בריסק)

אומגעבראַכט דורך די נאַצים.

יענטע גאַלפערן־גרינגאַס

נטע גאַלפערן

(ארגענטינע)

תהי נשמתם צרורה בצרור החיים

לזכרון עולם

לזכרון אונדזער פאָטער
ר׳ מרדכי עפּעלבוים
(געשט. ג׳ טבת ה׳תרצ״ד)
מוטער **שרה־עטל**, ברידער **שמחה** און **יעקב** און זיין פרוי **רחל** און זייער טאָכטער **עלקע**, שוועסטער **גיטל**, איר מאַן **שלמה ראַבינאָוויטש** און זייערע קינדער און **פריידע** מיט אירע קינדער (מאַלטש)
אומגעבראַכט דורך די נאַציס.
שמואל עפּעלבוים
סימע עפּעלבוים־קאָנושער
(ארגענטינע)

לזכרון אונדזער פאָטער
מאיר יודעוויטש,
מוטער **רחל**, שוועסטערס **לאה**, איר מאַן **וועלוול גאָלדבערג** און זייער קינד, **ליבע**, איר מאַן **ישעיה פע־רלשטיין** מיט זייערע קינדער (פרוזשענע)
אומגעבראַכט דורך די נאַציס.
אידע און יעקב יודעוויטש און פאַמ.
מלכה און יצחק גאָמבינסקי און פאַמ.
(ארגענטינע)

לזכרון אונדזערע עלטערן
משה און **פראַדל חאָמסקי**
(געשט. מיט אַ נאָטירלעכן טויט)
שוועסטער **חוה**, איר מאַן **איצקע בערקנער** און זייערע קינדער, **סירקע**, איר מאַן **נח גראָזשענ־טשיק** און זייערע קינדער.
אומגעקומען אין יאָר 1942, אין סלאָנים דורך די נאַצי־מערדער.
שרה, משה־יעקב חאָמסק
אַלישעוועסקי און קינדער
(ניו־יאָרק)

לזכרון אונדזער שוועסטער
טשערנע עפּעלבוים־מיסקין
(געשט. 1919)
און אירע קינדער, אונדזערע פלימעניקעס
יוסף און **לייבל מיסקין**
(מאַלטש)
אומגעבראַכט דורך די נאַציס.
שמואל עפּעלבוים
סימע עפּעלבוים־קאָנושער
(ארגענטינע)

לזכרון אונדזער מוטער און באָבע
מינדל יודעוויטש
שוועסטער **שיינדל** און **שולמית**
(פרוזשענע)
אומגעבראַכט דורך די נאַציס.
יעקב און אידע יודעוויטש און קינדע
יוסף און שרה יודעוויטש און קינדער
מלכה יודעוויטש־גאָמבינסקי און פאַמ
(ארגענטינע)

לזכרון אונדזער מוטער
פעלטע־רייזל (געשט. אין פרוזשענע)
פאָטער **חיים־זעליק אַלישעוועסקי** און ברודער **יודל** מיט זיין פאָמיליע,
אומגעקומען אין אוישוויץ,
דעם 2טן פעברואַר 1943.
הערשל, פרידע אַלישעוועסקי און טאָכטער; משה־יעקב, שרה אַלי־שעוועסקי און קינדער; מושע, אוירווינג ליפשיץ און קינדער;
(ניו־יאָרק)
באָשע, נפתלי אַלישעוועסקי
שמוקלער (ארגענטינע)

תהי נשמתם צרורה בצרור החיים

לזכרון עולם

לזכרון אונדזערע טייערע שוועסטערס
און שוואָגערס
זעלדע און **אידעל צוקערמאַן**,
גיטל און **אברהמל קאַזאַק**
מיט זייערע **פאַמיליעס**
(פרוזשענע)
אומגעבראַכט דורך די נאַצי־רוצחים
אין יאָר 1943.

שיינע קלייטמאַן און פאַמ.
הענאַך קאַזאַק און פאַמ.
(פ. שטאַטן)

צום אייביקן אַנדענק פון מיין פרוי
פייגל ליכטציער־רובין
און קינדערלעך
לייבל און **לאָזער**

אומגעבראַכט געוואָרן דורך די
נאַצי־מערדער אין 1943.

חיים רובין
(פילאַדעלפיע, פ. שטאַטן)

צום אייביקן אַנדענק פון אונדזערע
ליבע עלטערן
חוה־איטע און **דוד גייער**
שוועסטערס **פריידקע** און **יודעס**
מיט איר מאַן **לייבל אַרענסאַן**
און זייער קינד **משהלע**
(פרוזשענע)
אומגעבראַכט דורך די נאַצים
אין 1943, אין אוישוויץ.

אפרים גייער און פאַמיליע
(פילאַדעלפיע, פ. שטאַטן)

אונדזער גאַנצן לעבן וועלן מיר געדענקען
אונדזער ליבן פאָטער און זיידן
משה טשאַמסקי
(פרוזשענע)

געשטאָרבן אין 1920.

דזשולייעס, ענע טשמאַסקי
און קינדער
(ניו־יאָרק)

צום אייביקן אַנדענק פון אונדזערע
עלטערן
ברוך און **יענטע רובין**
ברידער און שוועסטער **יודל** און **מאַטל**
שוועסטער און שוואָגער
דבורה און **פיניע גאַלובטשיק**
מיט זייערע קינדערלעך
מרים און **סימעלע**
(פרוזשענע)
אומגעבראַכטע דורך די נאַצים אין 1943.

דוד רובין און פאַמ., חיים רובין
(פילאַדעלפיע, פ. שטאַטן)

אין אַנדענק פון אונדזער ליבער
שוועסטער און שוואָגער
חוה, איטשקע בערקנער
און קינדער
ווי אויך
סירקע, נח גראַזענטשיק
מיט זייערע **קינדערלעך**
אומגעקומען דורך די נאַצי־מערדער
אין סלאָנים, אין 1942.

דזשוליוס, ענע טשאַמסקי
און קינדער
(ניו־יאָרק)

תהי נשמתם צרורה בצרור החיים

צעז"ט און צעשפר"ט
איבער גאר דער וועלט

דוד פאַרער

אונדזערע לאַנדסלייט אין דער נאַרער וועלט

מיר ווידמען אַ באַזונדער אָפּטייל אינעם פּנקס פאַר אונדזערע לאַנדסלייט אין דער וועלט. מחמת דעם, וואָס אונדזערע בני־עיר, וועלכע האָבן געלעבט מחוץ די היימשטעטלעך, סיי די וואָס האָבן צוליב מסחר אָדער אַנדערע סיבות געווויינט פּערמאַנענט אָדער צייטווייליק אין אַנדערע, בעיקר אין גרעסערע שטעט אין רוסלאַנד גופא, שפּעטער אין פּוילן. און סיי די וואָס האָבן אויסגעוואַנדערט אין פאַרשיידענע אַנדערע לענדער אין אייראָפּע, ארץ־ישראל אָדער מעבר לים אין די אַמעריקעס, האָבן אויף אַ מערקבאַרן אופן משפּיע געווען דאָס שטעטלדיקע לעבן.

וויפל יידן עס האָבן אויסגעוואַנדערט פון אונדזערע שטעטלעך און פון ווען אַן עס האָט זיך אַנגעהויבן די עמיגראַציע, איז נאַטירלעך שווער פעסטצושטעלן, עס איז אַבער זיכער, אַז די זאָל פון די אויסגעוואַנדערטע איז געווען אַ גאָר גרויסע. מען קען זיך אַפילו משער זיין, אַז פאַרן אויסברוך פון דער 2טער וועלט־מלחמה פון 1939, איז די זאָל פון די אויסגעוואַנדערטע נישט געווען קיין סך קלענער פון דער זאָל איינווויינער אין די שטעטלעך.

אינעם אַרטיקל א״נ „די פּיל־קעפּיקע הידרע״ אונטערגעשריבן סון נ. צ—ן, פאַרעפנטלעכט אין „פּרוזשענער לעבן״ פון 26סטן פעברואַר 1932, ווערט געשאַצט די זאָל פון די אויסגעוואַנדערטע יידן פון פּרוזשענע, רעכענענדיק פון סוף פאַריקן יאָרהונדערט ביז אַן ערך 1931 אין איבער 3.000, וואָס מאַכט אויס אַן ערך 75 פּראָצענט פון די שטענדיקע יידישע איינווויינער פון פּרוזשענע. דידאַזיקע שאַצונג קען אַן ספק אויך חל זיין אויף די איבעריקע שטעטלעך, וואָס גייען אַריין אין די ראַמען פון אונדזער פּנקס.

די מערהייט פון די יידן וואָס האָט אויסגעוואַנדערט אין אַ זאָל וואָס האָט אויסגעמאַכט כמעט אַ העלפט פון דער שטעטלדיקער יידישער באַפעלקערונג, האָבן אָנגעהאַלטן פאַרבינדונגען מיט זייערע משפּחות און קרובים אין די פאַרבליבענע היימשטעטלעך. אָנהייבנדיק פון 1930, ווען עס האָבן אָנגעהויבן צו דערשיינען אין פּרוזשענע די 2 וואָכנבלעטער „פּרוזשענער לעבן״ און „פּרוזשענער שטימע״, האָבן אַ חוץ די פאַרבינדונגען פון יחידים זיך אָנגעהויבן פאַרבינדונגען פאַרן כלל, דורך דעם וואָס לאַנדסלייט וועלכן האָבן זיך אומגעקערט פון די נייע איינוואַנדערונגס־לענדער, אָדער די וואָס זענען דאָרט פאַרבליבן, האָבן אָנגעהויבן צו פאַרעפנטלעכן אין די דערמאַנטע וואָכנבלעטער רייזע־איינדרוקן און שילדערונגען פונעם לעבן אין די איינוואַנדערונגס־לענדער, אויפן ערשטן פּלאַן פון עמיגראַנטן־לעבן און פון די לאַנדסלייט. ל. יעלסקי, אַ לערער, וואָס איז צוריקגעפאָרן פון אַרגענטינע קיין פּרוזשענע, האָט אין „פּרוזשענער לעבן״ פאַרעפנטלעכט אַ גרעסערע דערציילונג א״נ „אונטער אַרגענטינער הימל זון״, אַ שילדערונג פון עמיגראַנטן־לעבן. ל. כאַמסקי, וואָס איז אויך געווען אַ רעעמיגראַנט פון אַרגענטינע, האָט בעת דער רייזע און בעת דער צייט וואָס ער האָט געלעבט אין אַרגענטינע, געשיקט אייגדרוקן פון דער רייזע און פון אַרגענטינער לעבן, בעיקר פון די לאַנדסלייט. אויך מ. וואַלאַנסקי האָט אין דערזעלבער צייטונג געשריבן אייגדרוקן וועגן זיין רייזע און וועגן אַרגענטינע.

אין „פּרוזשענער לעבן״ זענען אויך אָפט פאַרעפנטלעכט געווארן קאָרעספּאָנדענצן וועגן לעבן אין די פאַרייניקטע שטאַטן פון מאָטל פּאַלאַק און פון לערער פון פּרוזשענער פאָלקסשול — ש. ראַפּאַפּאָרט וועגן לעבן אין קאַנאַדע. וואַרשיינלעך איז אויך גערשבין געווארן וועגן ארץ־ישראל אין די „פּרוזשענער שטימע״, ליידער קענען מיר נישט אָנגעבן קיין גענויערע דאַטן, מחמת מיר באַזיצן זיי נישט.

די פאַרבינדונגען האָבן זיך אויך אויסגעדריקט אין מאַטעריעלער הילף און אַלץ צוזאַמען האָט געווירקט אין די היימשטעטלעך אי עקאָנאָמיש און פּאָליטיש, אי קולטורעל־געזעלשאַפטלעך. דאָס דאָזיקע ווערט באַשטעטיקט אינעם גאַנצן פּנקס, אָזוי אין די פּרינציפּיקע קאַפּיטלען ווי אין די וויטערדיקע, בעיקר אין די וויטערדיקע.

און בכדי צו אילוסטרירן עפּעס פון דעם, וואָס עס איז באַשטאַנען די מאַטעריעלע הילף, וועלן מיר אויסרעכענען בלויז אייניקע פון די וויטערדיקע כאַראַקטעריסטישע פאַלן:

דער שערשעווער יידּ מאַרקל, וואָס איז פאַר־

וואָגלט געוואָרן קיין טיף רוסלאַנד און איז דאָרט שטאַרק רייך געוואָרן האָט קיינמאָל נישט פֿאַרגעסן זיין געבוירן־שטעטל שערשעוו, און האָט אין זיין צוואה איבערגעלאָזט אַ גרויס פֿאַרמעגן פֿאַר קהלשע הצטרכותן (אונדזער פֿנקס, זייט 533).

זרח בירענבוים אויך פון שערשעוו, וואָס האָט געוווינט אין פּתח־תקוה, ארץ־ישראל, האָט קומענדיק אויף אַ באַזוך קיין שערשעוו, אַרײַנגעלייגט אַ גרויסע סומע געלט אין דער גמילת־חסדים־קאַסע, בכדי דערמעגלעכן אַרויסצוגעבן אַ גרעסערע צאָל אָן־פֿראָצענטיקע הלוואות (אונדזער פֿנקס זייט 551).

מאָקס קראָנשטאָט, אַ באַקאַנטער קולטור־טוער אין די פֿאַרייניקטע שטאַטן, אָן אָפּשטאַמיקער פון פֿרוזשענע, האָט דורך דער פֿאַרמיטלונג פון „אָרט", אָבער אויסשליסלעך אויף זיינע אויסגאָבן, באַשטימט אײַנצואַרדענען פֿאַר־שולן אין פֿרוזשענע, בכדי אויסצובילדן יונגע יידישע פֿאַכלייט.

עס איז אונדז זייער גוט באַקאַנט די גרויסע הילפס־טעטיקייט, די אַזוי גערופענע „רעליף־אַר־בעט", וואָס עס האָבן דורכגעפֿירט אונדזערע לאַנדס־לייט אין די פֿאַרייניקטע שטאַטן לטובת דער אָרעמ־שאָפט אין די שטעטלעך. די מעות־חיטים־געלטער וואָס פלעגן געשיקט ווערן כמעט ווי רעגולער, דאָס העלפֿן אויסבויען מוסדות, רעליגיעזע און וועלטלע־כע. די שטיצע פֿאַר ביבליאָטעקן מיט ביכער און געלט, פֿאַר תלמוד־תורות און וועלטלעכע שולן, העב־רעישע און יידישע, אין פֿרוזשענע, בערעזע, שער־שעוו אאַז"וו. אַ חוץ די פֿריוואָטע הילף, וואָס האָט געפֿלאָסן פֿערמאָגנט און האָט אין געוויסע צייטן ממש אויפגעהאָלטן בייַם לעבן צענדליקער און הונ־דערטער משפּחות, וואָס האָבן נישט געהאַט קיין שום אַנדער אָנשפּאַר, אַ חוץ די שטיצע פון אַמע־ריקע. און ערשט נאָך דער צווייטער וועלט־מלחמה, נאָך דער היטלערסטישער יידן־אויסראָטונג, וועלן די פֿאַר הונדערט לעבנגעבליבענע לאַנדסלייט אונדז־רע, וואָס האָבן זיך געפונען אין אייראָפּע, האָבן באַקומען הילף פון אָלע אָן אויסנאַם אונדזערע לאַנדסמאַנשאַפֿטלעכע אָרגאַניזאַציעס, פון די פֿאַר־אייניקטע שטאַטן, קאַנאַדע, קובאַ, ארץ־ישראל און אַרגענטינע, אין דער מאָס וואָס איז נאָר געווען מעגלעך.

פון דעם אַלעמען קענען מיר פֿאַרשטיין, פֿאַרוואָס דער פֿערמאָגנטער קאַנטאָקט צווישן די לאַנדסלייט און די מאַטעריעלע אָפּהענגיקייט פון דרויסנדיקער הילף, האָט משפּיע געווען אויפן לעבנס־שטייגער אין אונדזערע היימשטעטלעך. דאָרפן מיר בכן, בעת מיר גיבן איבער די געשיכטע פון אונדזערע אָלטע היימען, אויך פֿאַרצייכענען די געשיכטע פון די לאַנדסלייט אין די נייע היימען, וואָס האָבן קיינמאָל די פֿריערדיקע היימען נישט פֿאַרגעסן. זיי האָבן מיטגעפֿירט מיט זיך אַ בענקשאַפט און אַ ליבשאַפט, וועלכע איז געקומען צום שענסטן אויסדרוק, ביים העלפֿן זייערע ברידער און שוועסטער אין די גע־פֿאָנגטע היימשטעטלעך, אין די אַזוי גערופענע נאָר־מאָלע צייטן און נאָכן חורבן — אונדזער שארית־הפּליטה.

***

די צוגעבונדנקייט פון אונדזערע לאַנדסלייט צו זייערע היימשטעטלעך האָט פון דער אַנדערער זייט אויך משפּיע געווען זייער לעבן אין די נייע איינ־וואַנדערונגס־לענדער. זיי האָבן געהאַט אַ באַזונדערן דראַנג זיך צו האַלטן צוזאַמען, זיך צו גרופּירן אין באַזונדערע אָרגאַניזאַציעס, אַפילו אין אַלגעמיינע אָרגאַניזאַציעס זענען געבילדעט געווארן ספּעציעלע אָפּטיילן אָדער צווייגן, ווי דער „ברענטש פון אַרבע־טער־רינג" א"א. דידאַזיקע אָרגאַניזאַציעס וואָס האָבן זייער אַ סך געהאָלפֿן די ניי־איינגעוואַנדערטע לאַנדסלייט זיך אויסצולעבן אין אַ היימישער סביבה און זיך צוצופּאַסן צו די נייע לעבנס־באַדינגונגען, האָבן ווי מיר האָבן פריער געזאָגט, געשענקט זייער אַ סך אויפמערקזאַמקייט אויך די אָלטע היימען, אַזוי, אַז איינס מיטן אַנדערן איז פאַקטיש געבונדן און דאָס דאָזיקע ווערט אָפּגעשפּיגלט אין פּנקס.

***

נאָך אַ וואָגיקער מאָטיוו אַרויסצוברענגען פֿאַר אונדזערע לאַנדסלייט און לייענער די געשיכטע פון אונדזערע לאַנדסמאַנשאַפֿטלעכע באַוועגונגען און אָרגאַניזאַציעס, און פון אונדזערע לאַנדסלייט אין דער וועלט בכלל, איז דאָס וואָס אונדזערע שטעט־לעך, אין דעם זין ווי מיר געדענקען זיי, עקזיסטירן שוין מער נישט. דאָס יידישע לעבן איז דאָרטן אינ־גאַנצן פֿאַרשניטן געוואָרן, און מיר, די אָפּשטאַמי־קע פון די שטעטלעך, זענען די נאָטירלעכע יורשים פון דאָרטן, הגם די ירושה איז בלויז אַן איינזיי־טיקע. די נאַציס, וואָס האָבן דערמאָרדעט אונדזערע נאָענטסטע און טייערסטע, האָבן צוזאַמען מיט אונ־דזערע „גוטע שכנים" אויך געירשנט אונדזערע מאַטעריעלע רייכטימער, און פון דעם וואָס איז נאָך פֿאַרבליבן — און געבליבן איז נאָך אויך גענוג, גע־ניסט איצט די דאָרטיקע נישט־יידישע בעפֿעלקע־רונג, מיטן חסד פון די, וואָס האָבן דאָרט אַריינ־געפּירט די אָרדענונג פון „יושר און גערעכטיקייט". יאָ, אָלע גענישן פון אונדזער האָב־און־גוטס, אַ חוץ מיר. מיר זענען אָבער די יורשים פון די מאַלישע ווערטן, דידאַזיקע ווערטן וועט בי אונדז קיינער נישט צונעמען און מיר זענען מחויב זיי אָפּצוהיטן. דורך אונדזערע לאַנדסמאַנשאַפֿטלעכע אָרגאַניזאַציעס פֿאַרטרעטן מיר בזעיר אנפין, אין קליינעם מאָס־שטאָב, די אין יסורים און אין פיינען געהיילטע היימשטעטלעך.

אין די לאַנד גרענעצן

אין פֿאַרשיידענע שטעט בעיקר אין די גרעסערע, אין אַמאָליקן רוסלאַנד און שפּעטער אין פּוילן, האָבן געווויינט אַ גרעסערע צאָל שטאָט־לייט אונדזערע. טייל האָבן זיך אַוועקגעצויגן אויף שטענדיק און טייל צייטווייליק. די צייטווייליקע זענען געווען די, וואָס זענען געפֿאָרן לערנען אין דער פֿרעמד, אין ישיבות, אין לערער־סעמינאַרן און אין פֿאַרשיידענע אַנדערע לערן־אַנשטאַלטן. אָדער סוחרים, האַנדלס־רייזנדע, אָנגעשטעלטע אויף פֿאָסטנס א"א.

עס פלעגט פֿאָסירן, אַז איינער פון די וואָס האָבן אויסגעוואַנדערט אויף שטענדיק, פלעגט נאָך אַ סך יאָרן זיך באַווייזן אין שטעטל אַן אַרויפגעאַרבעטער, זיך אויסצופיינען מיט זיין רייכטום, אַן אַנדערער פלעגט קומען טיילן נדבות. עס האָט אויך פֿאָסירט אַז אַן אָפּשטאַמיקער פון שטעטל פלעגט ווערן באַרימט אַלס גלעלערנטער אָדער אַלס שריפטשטעלער, ווי עס איז געווען דער פֿאַל מיטן רוסיש־יידישן שרייבער נ. פֿרוזשאַנסקי, וואָס האָט געשטאָמט פון אַ דאָרף ביי פֿרוזשענע, אָדער מיט דער באַקאַנטער יידישער דיכטערין קאַדיע מאָלאָדאָווסקי, וואָס שטאַמט פון בערעזע. איז דאָן פלעגן די שטאָט־לייט שטאָל־צירן מיטן בארימטן בן־עיר, אָדער בת־עיר.

מיר מעגן אויך אָננעמען, אַז די שטאָט־לייט וואָס פלעגן אָפט קומען פון דער פרעמד, האָבן ניט וויי־ניק מיטגעהאָלפן צו פֿאַרשפּרייטן נייע אידעען און באַווענגונגען. אָנהייבנדיק פון דער השכלה, חיבת־ציון, די פֿאַרשיידענע רעוואָלוציאָנערע שטרעמונגען, ביז דעם מאָדערנעם ציוניזם, העברעיזם, יידישיזם און אַזוי ווייטער.

עס זענען אויך געווען פֿאַלן וועו צוריקגעקומענע פון גרעסערע אָרגאַניזירן כּאַר, דראַמאַטישע קרייזן און קרייזלעך פֿאַר זעלבסטבילדונג. אַזאַ פֿאַל איז געיוון אין בערעזע, וועו שלמה ווייג־שטיין האָט בעת דער ערשטער דייטשישער אָקופּאַציע זיך צוריקגעקערט פון וואַרשע קיין בערעזע און האָט דאָרט מיט־אָרגאַניזירט דאָס געזעלשאַפֿט־לעכע לעבן.

מיר ברענגען בלויז אייניצלנע פאַקטן, וואָס זענען אונדז בעסער באַקאַנט, עס איז אָבער זיכער, אַז עס זענען געווען אַ סך מער אַזעלכע פאַקטן, וואָס האָבן באַווירקט דאָס שטעטלדיקע לעבן און געענדערט דאָס געזעלשאַפֿטלעכע פּנים פונעם שטעטל.

נאָכן לעצטן חורבן, פון יאָר 1945 אן ערך, לעבן עטלעכע פאַמיליעס פון פרוזשענע און אומגעגנט אין נידער שלעזיע, אַ געגנט וואָס איז צוגעטיילט געוואָרן נאָך דער 2טער וועלט־מלחמה צו פוילן. טייל פון זיי האָבן אויסגעוואַנדערט קיין ישראל און טייל געפינען זיך נאָך דאָרטן ביז היינט צו טאָג. פון די וואָס מיר האָבן באַשטימטע ידיעות, זענען די פאַמיליע נייַמאַן פון פרוזשענע, וואָס באַשטייט פון אַן עלטער פאָר־פאָלק, זלמן און האָדעס מיט זייער טאָכטער שרה, וואָס איז דאָרט באַשעפטיקט אַלס לערערן, זיי ווייַנען אין דער שטאָט ווראָצלאַוו, אין דער זעלבער שטאָט געפינט זיך איצט ווי אַ רעפּאַטריאירטער נ. צוקערמאַן, וואָס איז געווען אַ לערער אין פרוזשענע און מיט־רעדאַקטאָר פון „פרוזשענער פּנקס" פון 1931, און די פאַמיליע זאַראַכאָוויטש פון בערעזע, וואָס ווויַנט אין שטעטשין.

אין פרוזשענע גופא געפינען זיך היינט צו טאָג אַ 3 אָדער 4 צענדליק יידישע נפשות. טייל פרוזשענער און טייל פון אַנדערע שטעטלעך, וואָס זענען צוריקגעקומען פון רוסלאַנד אָדער פון בונקערס און פאַרטיזאַנקע. אויף וויפל עס איז אונדז באַווסט, ווערט דאָרט נישט געפירט קיין שום געזעלשאַפֿטלעכע אַרבעט.

אין מערב־איראָפּע

אויך קיין מערב־אייראָפּע האָבן אויסגעוואַנדערט אונדזערע לאַנדסלייט. מיר ווייסן נישט ווען דאָס איז געשען און מיר ווייסן אויך נישט די צאָל פון זיי. מיר ווייסן אָבער פון דאָטעס, וואָס מיר האָבן אַרויסגענומען פון דער וואַכנצייטונג „פרוזשענער לעבן", אַז שוין אין אַנהייב היינטיקן יאָרהונדערט זענען געווען אונדזערע לאַנדסלייט אין ענגלאַנד, פראַנקרייך און אין דייטשלאַנד.

אין ענגלאַנד האָט געווויינט דער פרוזשענער בערל ליאַצקי, אַ ברודער פון משה ליאַצקי. און אין דייטש־לאַנד — אין בערלין איז לאַנגע יאָרן געווען אַ תושב דער פרוזשענער שמואל אוריעוויטש. דער זעלבער אוריעוויטש האָט בעת היטלער איז געקומען צו דער מאַכט אין 1933, עזקר געווען פון דייטשלאַנד. ער איז נאָכדעם אויך געווען אין פרוזשענע, ווו ער האָט פאַר אַן עפּנטלעכער פאַרזאַמלונג דערצייילט וועגן די היטלעריסטישע גרויזאַמקייטן. ער האָט אויך פאַר־עפּנטלעכט אַ ריי אַרטיקלען אין „פרוזשענער לעבן" אין די יאָרן 1933—1934, אין וועלכע ער האָט באַשריבן די רעכטלאָזיקייט פון די דייטשישע יידן און דעם באַרבאַריזם פון די נאַצי־מערדער שוין צו יענער צייט. זייט לאַנגע יאָרן האָט אויך געלעבט אַ פרוזשענער פאַמיליע אין לייפּציק, מיר ווייסן אָבער נישט זייער פאַמיליע־נאָמען.

עס האָט אויך געווויזן אַ פּאַמיליע פון פּרוזשע־נע אָדער פון דער אומגעגנט אין פראַנקרייך, מיטן פּאַמיליע־נאָמען ראָזענבוים. עס איז אונדז נישט באַווּסט פון וועלכער צייט, און צי זיי ווויזען נאָך היינט דאָרטן.

מיר פּאַרצייכענען דאָ נאָר די לאַנדסלייט פון וועלכע מיר ווייסן עפּעס. זיכער איז אין די לעגדער געווען אַ גרעסערע צאָל לאַנדסלייט, פון וועלכע מיר ווייסן לחלוטין גאָרנישט.

דורך מערב־אייראָפּע זענען אויך דורכגעגאַנגען די מערהייט פון די לעבנגעבליבענע לאַנדסלייט אונ־דזערע פון דירטן חורבן, זיי האָבן פון מיט 1945 ביז אַן ערך 1950, זיך געפונען אין פּאַרשיידענע לאַגערן פון דייטשלאַנד, עסטרייך און איטאַליע. איינצלנע זענען אויך פּאַרוואָגלט געוואָרן קיין פראַנקרייך, שוועדן נאָרוועגיע א״א לענדער. וועגן דעם ווי זיי זענען געקומען אין די לאַגערן, וויפל איז געווען זייער צאָל, און ווי לאַנג עס האָט גע־דויערט דאָס לאַגער־לעבן, איז באַשריבן באריכות אין אַנדערע קאַפּיטלען פונעם פנקס.

זייענדיק אין די לאַגערן האָבן זיי זיך געהאַלטן צוזאַמען און האָבן געהאַלפן אייניע די אַנדערע, ביז זיי האָבן אויסגעוואַנדערט קיין ישראל, אין די פּאַר־אייניקטע שטאַטן און אַרגענטינע.

אין ארץ־ישראל און מדינת־ישראל

ארץ־ישראל אין איר השפּעה אויף אונדזערע בני־עיר, איז געווען גרונטיק אַנדערש פון אַנדערע לענ־דער, מחמת אונדזערע אור־אור־עלטערן, נאָך איידער זיי האָבן באַטראַטן דעם באָדן פון אונדזערע היימ־שטעטלעך, וואָס איז פאַר זיי געווען בלויז א צייט־ווייליקער עטאַפּ, אינעם פיל־הונדערט יעריקן וואַנ־דער־וועג, האָבן ווי זייער אמתדיקע און שטענדיקע היימלאַנד, באַטראַכט נאָר ארץ־ישראל.

מיט ארץ־ישראל זענען געווען פאַרבונדן זייערע שיינע דערינערונגען פון אַמאָל, און די משיחישע האָפענונגען אויף אַ גערעכטער און אַנטגילטיקער אויסלייזונג, פון גלות און פיין, און פון קנעכטשאַפט און דערנידעריקונג, די אויסלייזונג וואָס וועט זיי ארויסהייבן פון אַלע פעלקער.

דאָס דערמאָנען ציון און ירושלים ביים לערנען און אין די תפילות, אַזוי אינעם יום־טוב ווי אין דערוואָכן, האָט יעדן יידן פאַרבונדן מיט ארץ־ישר־אל, נישט נאָר ווי מיט אַ לאַנד פון זיין וויטן אַמאָל, נאָר אויך, ווי מיט אַ לאַנד פון זיין קעגנווארט און מאָג־טעגלעכקייט, און אַוודאי פון זיין צוקונפט. ווייל יעדן טאָג און ביי יעדער געלעגנהייט, ביי אַ שמחה אָדער חס־וחלילה ביי אַן אומגליק, פלעגט אַ ייד דערמאָנען ירושלים. ארץ־ישראל, ציון און ירוש־לים זענען געווען די ליבט־שטראַלן, וואָס האָבן באַ־גלייט אונדזערע עלטערן און אור־עלטערן אינעם גאַנצן לעבן זייערן.

אַזוי האָט אויסגעזען דער גייסטיקער קשר מיט ארץ־ישראל. אַנדערש האָט אָבער אויסגעזען דער פיזישער קשר. מיר ווייסן אַבסאָלוט נישט צי מיט הונדערטער יאָרן צוריק, האָט עמיצער פון אונדזע־רע לאַנדסלייט דערגרייכט צו דעם לאַנד, וואָס איז געווען גייסטיק אַזוי נאָענט, און פיזיש אַזוי ווייט.

ועד פון פרוזשענער לאַנדסלייט און סביבה אין ישראל, פון רעכטס צו לינקס שטייען: זאַוועלעווסקי, ד״ר אליע גאָלדפיין, דוד גלבוע (גאָלובאָוויטש), אריה הדר (פּאַפּערנייעץ), אליהו געלמאַן, זוטא (קליינערמאַן), ראובן אשכול (ווינאָגראַד) און א. ברעסקי.

מיר קענען זיך אָבער משער זיין, אַז אָפּילו גאָר פּאַרצייטנס, וועט אין ארץ־ישראל האָבן מערסטנס געלעבט די אַזוי גערופענע חלוקה־יידן, האָבן לכל הפּחות געדאַרפט זיין דאָרטן, כאָטש אייניקע פון אונדזערע היימשטעטלעך. עס איז נישט מעגלעך, אַז אונדזערע בני־עיר וואָס זענען געווען דורך און דורך יידיש, זאָלן נישט האָבן באַהערשט געוואָרן פון דער באַקאַנטער אמאליקער שטרעבונג ביי יידן, כאָטש צו „שטאַרבן אין ארץ־ישראל". א שטרעבונג צוליב וועלכער עלטערע יידן וואָס האָבן געוואָלט דערגרייכן צום הייליקן לאַנד, פלעגן גובר זיין די גרעסטע שווערישקייטן. און אונדזער השערה, אַז יידן פון אונדזער קרייז זענען נישט געווען אַנדערש ווי אַנדערע יידן, איז זיכער א באַרעכטיקטע. אָבער עס איז נישט מער ווי אַן השערה.

אָפּילו פון פאַר דער ערשטער וועלט־מלחמה פון 1914—1918, האָבן מיר אויך קנאַפּע ידיעות וועגן אונדזערע בני־עיר אין ארץ־ישראל. זיכער זענען זיי שוין צו יענער צייט געווען דאָרטן. מעגלעך אַז אונדזערע לאַנדסלייט אין ישראל וויסן עפּעס וועגן דעם, אָבער צו אונדז איז אין דער הינזיכט וויניק וואָס דערגאַנגען.

אין די זיכרונות פונעם באַרימטן ארץ־ישראלדיקן פּאָליטיי־דעטעקטיוו תהדר, האָבן מיר געלייענט, אַז ער איז געבוירן געוואָרן אין ארץ־ישראל סוף פאַר־גאַנגענעם יאָרהונדערט, ביי עלטערן וואָס האָבן געשטאַמט פון פרוזשענע. מיר וויסן אויך פון א באַזונדער וואָס עס האָט געמאַכט אין ארץ־ישראל, אין יאָר 1914. דער באַקאַנטער מיט־אייגנטימער פון דער ביר־ברויערייַ אין פרוזשענע און געזעלשאַפטלעכער טוער אַשר פאָמעראַניעץ. נאָך דער ערשטער וועלט־מלחמה. און נאָך דער באַלפור־דעקלאַראַציע, וועלן די מערהייט פון דער יידישער באַפעלקערונג אין פרוזשענע און בעיקר די יוגנט, איז מיטגעריסן געוואָרן מיט דער ציוניסטישער באַוועגונג — זענען שוין געפאָרן קיין ארץ־ישראל א סך לאַנדסלייט אונדזערע, פון פרוזשענע און פון דער גאַנצער אומגעגנט. די עמיגראַציע איז געגאַנגען כסדר, ביזן אויסברוך פון דער צווייטער וועלט־מלחמה, הגם באַגרענעצט, צוליב די אימיגראַציע־באַשרענקונגען, וואָס עס האָט איינגעפירט די ענגלישע מאַנדאַטן־מאַכט.

איינער פון די וואָס זענען געפאָרן זיך צו באַזעצן אין ארץ־ישראל, איז אויך געווען דער דערמאַנטער אַשר פאָמעראַניעץ, וואָס איז עולה געווען אין יאָר 1925, און איז דאָרט געוואָרן דער פּיאָנער פון דער ביר־פּראָדוקציע. שפּעטער מיט עטלעכע יאָר, האָט ער צוזאַמען מיט זיין פּלימעניק יאַשע פאָמעראַניעץ, פאָטענטירט א האָניק־געטראַנק מיטן נאָמען „צוף". און בשותפות מיטן „מרכז תנובה" האָבן זיי אויסגעבויט א ספּעציעלע פאַבריק, פון די באַקאַנטע געזעלשאַפטלעכע טוער איז געפאָרן דער באַוווסטער העברעישער לערער און פירער פון דער ארגאַניזאַציע „צעירי־ציון" אין פרוזשענע, אליהו געלמאַן. דער לערער דוד גאָלובאָוויטש, דער העברעישער דיכטער דב כאַמסקי פון בערעזע, און פיל אַנדערע.

עס זענען אויך געפאָרן א סך צענדליקער יונגע חלוצים און חלוצות *) און אַלע לאַנדסלייט אונדזערע, ווער מער און ווער ווייניקער, האָבן מיט־געהאָלפן בויען און אַנטוויקלען דאָס לאַנד. אויך דאָרטן האָבן די לאַנדסלייט, אין די ראַמען פון זייערע מעגלעכקייטן, זיך געהאַלטן צוזאַמען.

א סך מער ידיעות פון ארץ־ישראל און פון מדינת ישראל האָבן מיר זינט נאָך דער צווייטער וועלט־מלחמה פון 1939—1945. די ידיעות האָבן מיר באַקומען דורך שריפטלעכן קאָנטאַקט און דורך באַזוכן פון אונדזערע לאַנדסלייט פון אַרגענטינע אין מדינת ישראל.

זייער וויכטיקע דאַטעס געפינען מיר אין די צוויי יזכור־העפטן, וואָס עס האָט אַרויסגעגעבן דער „ארגון יוצאי פרוז'ני והסביבה" — אַרגאַניזירט פון אָפּשטאַמיקע פון פרוזשענע און אומגעגנט. דער ערשטער יזכור־העפט איז דערשינען וואַרשיינלעך אין דער ערשטער העלפט פון יאָר 1945, און דער צווייטער אין ערך סוף 1945, אָדער אָנהייב 1946. ביידע יזכור־העפטן זענען געווידמעט דעם אָנדענק פון די קדושים פון פרוזשענע און אומגעגנט, וואָס זענען אומגעבראַכט געוואָרן דורך די אומווירדיקע נאַצי־מערדער — דער טיטל אין העברעיש איז: „לזכר קדושי פרוז'ני ובנותיה, שנפלו מידי מרצחים טמאי־אָדם. כ"ד—כ"ז שבט תש"ד, 1943, 2. 2 — 1. 30."

פון די דאָזיקע דאַטעס דערוויסן מיר זיך, אַז נאָך פון פאַר דער צווייטער וועלט־מלחמה איז געוואָרן א באַדייטנדיקע צאָל לאַנדסלייט אונדזערע אין ישראל, און אַז עס האָט עקזיסטירט דאָרט אונדזער רער א לאַנדסלייט־פאַריין. עס איז אונדז נאָר נישט באַוווסט געווי די דאַטע, ווען דער פאַריין איז געגרינדעט געוואָרן.

ווי באַוווסט איז דער קאָנטאַקט מיט אונדזערע אַלע היימען איבערגעריסן געוואָרן זינט סעפּטעמבער 1939 און אין די לעצטע חדשים פון 1944, האָבן אונדזערע לאַנדסלייט אין ארץ־ישראל געזוכט אָנצוקניפּן א קאָנטאַקט מיט די לאַנדסלייט פון אונדזערע היימשטעטלעך. זיי האָבן געשיקט בריוו און טעלעגראַמעס דורכן רויטן קרייץ און דורך נייטראַלע לענדער, קיין פרוזשענע און קיין מאָסקווע, אויף וועלכע עס איז נישט באַקומען געוואָרן קיין שום

*) אין דעם היסטאָריש טייל פון פנקס זענען פאָראַן א ריי פאָטאָגראַפיעס פון חלוצים און גרופּעס יונגע עולים, פון די יאָרן צווישן ביידע וועלט־מלחמות.

ענטפער. ערשט אין יאַנואַר 1945 איז דערהאַלטן געוואָרן פון מאָסקווע דער ערשטער בריוו פון דער דאָקטערין אַליע גאָלדפיין, מיט דער באַקאַנטער טרויעריקער ידיעה וועגן דער פולשטענדיקער פאַרניכטונג פון אונדזערע היימשטעטלעך, קורץ נאָכדעם איז אַנגעקומען פון דער זעלבער נאָך אַ בריוו, מיט אַ ידיעה וועגן 29 לעבנגעבליבענע אין פרוזשענע.

נאָכן דערהאַלטן דעם ערשטן בריוו פון ד"ר גאָלדפיין איז זיך צוזאַמענגעקומען אַ גרופּע פון 5 חברים פון פרוזשענע און אומגעגנט, וואָס האָבן באַשלאָסן צו שיקן פאַר די לעבנגעבליבענע לאַנדסלייט, ווי די ערשטע הילף, צען פּעקלעך; מעלדן טעלעגראַפיש דער ד"ר גאָלדפיין די גרייטקייט צו העלפן די לעבנגעבליבענע און בעטן געוויינטע פרטים וועגן אַלץ וואָס עס איז געשען מיט אונדזערע נאָענטע און טייערע. זיי האָבן אויך באַשלאָסן צוצוגרייטן די דורכפירונג פון אַ כינוס — אַ צוזאַמענפאָר פון אַלע לאַנדסלייט, וואָס ווינענען אין ארץ־ישראל

דער אַרגאַניזיר - קאָמיטעט פון די פינף חברים האָט צעשיקט די געהעריקע מעלדונגען, צו אונדזערע לאַנדסלייט וואָס געפינען זיך אין גאַנץ ארץ־ישראל, און דעם 1טן מערץ 1945, איז צוגעשטאַנדגעקומען אין תל־אָביב דער כינוס, עס זענען אַנוועזנד געווען לאַנדסלייט פון תל־אָביב, חיפה, פּתח־תקוה, רחובות, כפר אתא, ראשון־לציון. מען איז אויך געקומען פון קבוצות און מושבות, פון דרום און פון צפון, פון נאָענט און ווייט. ממש פון אַלע עקן לאַנד זענען זיך צוזאַמענגעקומען פרוזשענער, בערעזער, שערשעווער, מאָלטשער און פון אומגעגנט, זיך מתיחד צו זיין מיטן אַנדענק פון די קדושים, און בייצוטראָגן זייער הילף פאַר די לעבנגעבליבענע.

אינעם זאַל פון „בית החלוצות" האָט דער גרויסער עולם מיט פאַרקלעמטע הערצער און מיט אַ געפיל פון צער און צאָרן, אויסגעהערט די ווערטער פון אליהו געלמאַן, וועגן גרויסן אומגליק וואָס איז פאַרלאָפן אין אונדזערע היימשטעטלעך. אריה הדר האָט געלייענט די בריוו פון ד"ר גאָלדפיין און פון אליהו פאָמעראַניץ ווי אויך אויסצוגן פון אייניקע צייטונגען וועגן פרוזשענער געטא. און די ה"ה ראובן ווינאָגראַד, אשר פאָמעראַניץ און יהודה סערלין האָבן אַרויסגעזאָגט זייערע מיינונגען, אין שייכות מיט דער אָפּגעטוענער אַרבעט און די אויפגאָבן אויף ווייטער. דער ה' רודה האָט געמאַכט אַן „אל מלא רחמים" און געזאָגט דעם טראַדיציאָנעלן קדיש.

דער כינוס האָט אָנגענומען אַ ריי באַשלוסן וועלכע מיר גיבן דאָ בקיצור:

א) זאַמלען די סומע פון 500 א"י פונט פאַר דרינגנדע הילף די לעבנגעבליבענע לאַנדסלייט פון פרוזשענע און אומגעגנט.

ב) אין דער הילף־אַקציע באַטייליקן זיך אַלע לאַנדסלייט, יעדערער לויט זיין עקאָנאָמישן מצב און ווי עס דיקטירט אים זיין געוויסן. דער מינימום איז 3 א"י פונט.

לאַנדסלייט פון פרוזשענע און אומגעגנט אויף אַ הזכרה־פאַרזאַמלונג נאָך אונדזערע קדושים, וואָס איז פאָרגעקומען אין ישראל.

ג) באַפולמעכטיקן דעם דערווייטלטן ראט פעסט־צושטעלן די הויך פון די באַשטייערונגען.

ד) אַרגאַניזירן סוב־קאַמיטעטן אין די שטעט וווּ עס זענען קאַנצענטרירט לאַנדסלייט אין אַ קענטיקער צאָל.

ה) איינשטעלן אַ פאַרבינדונג צווישן אויספיר־קאַמיטעט מיט די לאַנדסלייט, דורך אַ פלוגבלעטל און דורך בריוו און צירקולאַרן.

ו) פאַררופֿן יעדן יאָר אין די טעג פון 28־30סטן יאַנואַר אַ כינוס פון די לאַנדסלייט, זיך מתיחד צו זיין מיטן אַנדענק פון די קדושים.

ז) פאַראייביקן דעם אַנדענק פון די אומגעקומענע אין פֿרושענע, דורך אַרויסגעבן אַ ספֿר־זכרון, וואָס וועט דערמאָנען אין די קדושים און דינען וויּ אַן עדות פון די פאַרברענטע וואָס עס האָט קיינע אונדז באַגאַנגען דאָס טמאדיקע פאָלק, דער שונא וועלכן עס וועט שטענדיק פאַרפאָלגן אונדזער נקמה.

אויף דעם כינוס איז אויסגעוויילט געוואָרן אַ ראט פון פֿאַלגנדע 9 חברים. אשר פֿאַמעראַניץ, זרח רודה, 2 פלעצער פאַר פרושענער אומגעגנט, אליהו געלמאַן, אריה הדר, ראובן ווינאַגראַד, יחיאל זוטא און צבי ליובאָשיץ. די לעצטע 5 שטעלן צוזאַמען דעם אויספיר־קאַמיטעט.

נאָכן כינוס האָט דער ראַט אַנגענומען פאָלגנדיקע באַשלוסן:

א) שיקן אַ באַריכט וועגן כינוס צו אַלע לאַנדסלייט.

ב) שיקן צו די לאַנדסלייט אַ זאַמלונג פון אויסצוגן פון בריוו און צייטונגען, וועגן פרושענע און אומגעגנט.

ג) זיך שטעלן אין פאַרבינדונג מיט די אָפּשטאַמיקע פון פרושענע און אומגעגנט, וואָס זוינען אין אַמעריקע.

ד) שיקן נאָך פעקלעך אויף די פאַראַנענע געזונט־קלאַרע אַדרעסן.

ה) איינשטעלן סוב־קאַמיטעטן אין חיפה און אין ירושלים.

ו) אַרגאַניזירן דאָס איינמאָנען די באַשטייערונגען, מיט דער הילף פון די באַשטייערער.

ז) עפענען אַ רעכענונג אין דער לייַ־און שפּאָרקאַסע פון תל־אביב, א״נ אריה הדר און צבי ליובאָשיץ.

ארגון יוצאי פרוז׳ני והסביבה).

ח) פאַרטיילן די אַמטן פון אויספיר־קאַמיטעט אויף פאַלגנדן אופן: **פאַרזיצער** — אליהו געלמאַן; סעקרעטאַר — אריה הדר; קאַסיר — צבי ליובאָשיץ,

ט) זיך באַנוצן מיט טעכנישער מיטאַרבעט פון די באַשטייערער.

די ערשטע פון אונדזער שארית־הפליטה קומען קיין ארץ־ישראל

במשך פון זומער 1945, האָבן אַנגעהויבן אָנקומען צו די לאַנדסלייט אין ארץ־ישראל מערערע ידיעות פון די לעבנגעבליבענע, זייערע נעמען און די ערטער וווּ זיי געפינען זיך.

דער קאַמיטעט האָט זיך פאַרבונדן מיט זיי, זיי געהאָלפן מאַטעריעל. און באַזונדערס האָט ער זיך אַנגעשטרענגט אויסצופועלן פאַר זיי סערטיפיקאַטן אַריינצוקומען קיין ארץ־ישראל.

די פאַרבינדונגען פון די לאַנדסלייט אין ארץ־ישראל מיט די לעבנגעבליבענע, איז צושטאַנד געקומען און איז געווען אַ ווירקבאַרע, אין אַ גרויסער מאָס, אַ דאַנק דער מיטהילף פון די חברים פון דער ארץ־ישראל־בריגאַדע, וואָס האָט געקעמפט אויף דער זייט פון די אַליאירטע.

ווען עס איז דערגאַנגען די ידיעה, אַז אייניקע פון די לעבנגעבליבענע געפינען זיך אין פֿאַריז, האָט דער קאַמיטעט אַנגעוועגדט אַלע מיטלען בכדי זיי זאָלן קענען אַריינקומען אין לאַנד. און דאָס מאָל האָבן זיי מצליח געווען.

די ערשטע וואָס האָבן דערגרייכט און אָנגעקומען צו די ארץ־ישראל ברעגן אין סעפטעמבער 1945, זענען געווען: אברהם ברעסקי, אפרים זיידמאַן, די ברידער מענדל און ברוך אַווערבוך, יעקב וואָלע־וועלסקי און יוסף בערעסטאָוויצקי.

די באַגעגעניש איז געווען אַ רירנד־דראַמאַטישע!

און דעמאָלט האָט דער קאַמיטעט, צוזאַמען מיט די געראַטעוועטע, פאַררופן דעם 2טן כינוס פון די לאַנדסלייט, וואָס איז פאַרגעקומען דעם 11טן אָקטאָבער 1945, אינעם זעלבן זאַל פון בית החלוצות אין תל־אָביב.

בעת דער דערעפענונג, זענען געזעסן ביים פרעזידיום־טיש די מיטגלידער פון קאַמיטעט: אליהו געלמאַן, אריה הדר (פֿאַמעראַניץ), ראובן ווינאַגראַד, יחיאל זוטא (קליינערמאַן) און צבי ליובאָשיץ צוזאַמען מיט די אַנגעקומענע בני־עיר — די טייערע געסט.

דער פאַרזיצער פון קאַמיטעט אליהו געלמאַן, האָט דערעפנט דעם כינוס, אויסדריקנדיק דעם וווּנטש אויפצונעמען אַלע לעבנגעבליבענע לאַנדסלייט, וואָס זענען צעשפּרייט אין דער גאַרער וועלט אינעם לאַנד פון ישראל.

און וועגנדיק זיך צו די געסט, האָט ער צו זיי געזאָגט: טייערע ברידער: אין דער מענטשלעכער שפּראַך זענען נאָך נישטאָ די וועגטער, וואָס זאָלן קענען אַרויסברענגען אונדזער אומגליק, און צו אַזא

אומגליק איז נישטאָ קיין טרייסט. מיר, פונקט ווי איר, גייען אַרום צעוויטיקט און דערשלאָגן און מיר אַזוי ווי איר, וואַרטן געטרייסט צו ווערן. מיר וועלן אייך אויפנעמען מיטן טראַדיציאָנעלן יידישן ברוכים־הבאָים, און מיר זאָגן אייך, זייט ווילקאָם בריידער, אַז מיר זענען מיט אייך. ביי אונדז האָט איר גע־פונען אייער היים, און מיר ווילן איר זאָלט זיך נישט פילן דאָ ווי קיין פרעמדע.

און מיט אַ וואַרט צו רי פאַרזאַמלטע האָט ער פאַר־געזעצט; איר אַלע, וואָס זענט געקומען זיך טרעפן מיט אונדזערע געראַטעוועטע לאַנדסלייט, נעמט זיך אָן מיט כוח, אויסצוהערן די מגילה פון פּיין, וואָס עס האָבן אַדורכגעמאַכט אונדזערע משפּחות, קינד און אַלט, מאָן און פרוי. זייער הייליקן אָנדענק וועלן מיר נישט פאַרגעסן אויף קיין רגע.

אין איראָפּע שמאַכטן נאָך צענדליקער לעבנגע־בליבענע לאַנדסלייט, וואָס וואַרטן אויף אונדזער הילף. זיי שטרעקן אויס זייערע הענט, מיר זאָלן זיי ראַטעווען און אַריבערברענגען קיין ארץ־ישראל. דאָרפן מיר נישט רוען ביז זיי וועלן דערגרייכן זייער ציל.

נאָך די וועלטער פון פאַרזיצער א. געלמאַן, פון וועלכע מיר גיבן בלויז אַ קיצור, האָט דער סעקרע־טאַר אריה הדר אָפּגעגעבן דעם טעטיקייט־באַריכט, פון וועלכן מיר גיבן איבער בלויז אייניקע דאַטעס.

ער וויזט אָן, אַז דער קאָמיטעט האָט זיך פאַר־בונדן מיט עטלעכע לעבנגעבליבענע און האָט פון זיי באַקומען ידיעות. אָבער אַ סך ידיעות זענען אָפּטמאָל געווען סתירותדיקע. אויפן סמך פון די ידעות זענען איינמאָל אָפּגעשיקט געוואָרן קיין פרו־זשענע 12 פּעקלעך און נאָכדעם נאָך 16 פּעקלעך, צווישן די לעצטע זענען אויך געווען פּעקלעך פאַר די געראַטעוועטע שערשעווער אין וואַרשע. אויף די אַלע זענדונגען איז ניט באַקומען געוואָרן קיין שום באַשטעטיקונג, דערפאַר האָט מען אָפּגעשטעלט דאָס שיקן, הגם עס האָט געהערשט די מיינונג, אַז די פּעקלעך קומען אָן.

די צאָל געראַטעוועטע פון איבער 200 געפינען זיך אין גרויס נויט, די זעלנער פון דער ארץ־ישר־אל־בריגאַדע האָבן זיי געהאָלפן מיט וואָס זיי האָבן געקענט, אָבער זיי האָבן קיין סך נישט געקענט אויפ־טאָן. מען דאַרף דערמאָנען צום לויב די בריגאַדע־זעלנער, יצחק קארשנבלום און ישראל בזשעזינסקי.

עס זענען דערהאַלטן געוואָרן בריוו פון פּרוזשע־נער פאַריין אין האוואנא — קובאַ, מיט אייניקע אַד־רעסן פון געראַטעוועטע, און מיר האָבן איבערגע־שיקט צו זיי, און צו אייניקע לאַנדסלייט אין די פאַר־אייניקטע שטאַטן און אין אַרגענטינע, די מאַטע־ריאַלן, וואָס מיר האָבן אין אונדזער רשות, מיט דער כוונה צו פירן אַ געמיינזאַמע טעטיקייט.

מיר דאַרפן אויך אויסדריקן אַ דאַנק דעם ה' קאָנטאַראָוויטש פון פאַריז, פאַר זייער לייסטונגען לטובת אונדזער שארית־הפּליטה.

נאָכן באַריכט פון אריה הדר איז געמאַכט געוואָרן אַן איבערראַשונג אויף דורכצופירן אַ געלט־זאַמלונג פאַר די לעבנגעבליבענע לאַנדסלייט. די זאַמלונג האָט געגעבן אַ ציפֿרידנשטעלנדיקן רעזולטאַט.

נאָך אַ סיבל פון די פאַרזאַמלטע אויף דער הזכרה־פאַרזאַמלונג אין ישראל. לינקס מיט די צייכנס x x, דער מיטאַרבעטער פון אונדזער פנקס, דב קירזשנער און פרוי.

נאָך דער הפסקה האָבן געהערט די גערעטעוועטע יעקב וואָלעוועלסקי און אברהם ברעסקי*).

וואָלעוועלסקי האָט דערציילט וועגן די מרידה־צוגרייטונגען אין פּרוזשענער געטאָ, און ברעסקי האָט געשילדערט די דורכגעמאַכטע ליידן אין אונ־דזער היימשטאָט — פּרוזשענע, פון אָנהייב מלחמה אין סעפּטעמבער 1939 ביזן טראָגישן סוף.

לסוף האָט דער כינוס אָנגענומען פּאָלגנדיקע רע־זאָלוציעס:

א) דורכצופירן יעדן יאָר אין די טעג כ״ד ביז כ״ז שבט, אַ אזכרה־פּאַראַמלונג נאָך די פּרוזשענער קדושים, וואָס זענען אין די דערמאָנטע טעג אין יאָר תש״ג אָפּגעפירט געוואָרן צום אומקום קיין אַש־וויענטשים.

ב) אָרויסגעבן אַ פּנקס־פּרוזשענע, וואָס זאָל די־נען וויי אַ מאָנומענט נאָך די אומגעקומענע פּונעם היימשטעטל.

ג) שיקן הילף צו אַלע גערעטעוועטע אויף די וועגן און אין די לאָגערן, און אויך יעדן פּלאַץ וווּ זיי געפינען זיך.

ד) העלפן די עליה פון די וואָסווילן עולה זיין קיין ארץ־ישראל, און זארגן פּאַר זייער איינאָרדע־נען זיך.

ה) זיך פּאַרבינדן מיט די לאַנדסלייט־פּאַריינען פון פּרוזשענע און אומגעגנט, אין אַמעריקע, קובאַ, אָרגענטינע און אַנדערע לענדער, בכדי צו קאָנצענט־רירן די מעגלעכקייט צו באַקומען אינפאָרמאַציע און צו געבן הילף.

אויף די ערשטע זיצונגען פון אָרגאַניזאַציע־קאָמי־טעט נאָכן צווייטן כינוס, איז באַשלאָסן געוואָרן אָרויסצוגעבן דעם צווייטן העפט פון די וואָס מיר האָבן פריער דערמאָנט. אין דעם העפט זאָל פּאַר־עפנטלעכט ווערן דער פולער באָריכט פון כינוס, און די בריוו וואָס זענען דערהאַלטן געוואָרן פון סוף אָקטאָבער 1945, פון ד״ר א. גאָלדפיין, שמערל על־מאָן אוֹן יוסף באַבמאָן. עס זאָל אויך פּאַרעפנטלעכט ווערן אַ רשימה פון די יידישע געזעלשאַפטלעכע טוער אין פּרוזשענע, און עס זאָלן געזאַמלט ווערן בילדער פון עסקנים.

דער יזכור־העפט, צוזאַמען מיט דעם פריערדיקן, זאָל ניצן ווי מאַטעריאַל פּאַרן פּנקס, וואָס ווערט זיין געווידמעט די קדושים פון פּרוזשענע און אומגעגנט.

***

זייט יענער ציית האָבן פיל פּליטים פון אונדזערע היימשטעטלעך, וואָס האָבן זיך געפונען אין פּאַרשיי־דענע לאָגערן פון אייראָפּע, אויסגעוואַנדערט קיין ארץ־ישראל, דער פּראָצעס פון זייער איסוואַנדע־רונג האָט זיך כמעט פּאַרענדיקט, מיטן אַנשטייג פון מדינת ישראל, וועז די טויערן פון דער מדינה זע־נען געעפנט געוואָרן זיי אויפצונעמען מיט אָפענע אָרעמס. וואַרשיינלעך האָבן זיי פונקט ווי אַנדערע עולים זיך איינגעגליידערט אין דער ישראל־עקא־נאָמיק.

הגם אונדזערע לאַנדסלייט פון ישראל געפינען זיך אין אַן אַנדער לאַגע ווי אין אַרגענטינע, אַדער אין אַמעריקע, ווו די גרעסטע צאָל לאַנדסלייט איז קאָנ־צענטרירט הויפּטזעכלעך אין איינער אַדער העכסטנס צוויי שטעט. דאָרטן זענען זיי צעשפּרייט איבערן גאַנצן לאַנד. און די טעגדענץ פון „מזוג גליות" איז אויך נישט צום גונסטן די לאַנדסמאַנשאַפטלעכע טעטיקייט, דאָך, ווערט אַזאַ טעטיקייט אָנגעפירט.

מיט עטלעכע יאָר צוריק איז אויפגעקומען אַ אי־ניציאַטיוו פון אַ גרופּע בערעזער אין חיפה, אַרויס־צוגעבן אַ פּנקס־בערעזע, און צוליב דעם זענען צע־שיקט געוואָרן ספּעציעלע צירקולאָרן.

יעדן יאָר אין די פּריער דערמאָנטע טעג פון כ״ד ביז כ״ז שבט, ווערן דורכגעפירט די אזכרה־פּאַר־זאַמלונגען, אויף ווילכע עס קומען זיך צוזאַמען לאַנדסלייט פון גאַנצן לאַנד.

זייט מיר דאָ, אין אַרגענטינע, האָבן אָנגעהויבן קלייבן מאַטעריאַלן פּאַרן פּנקס, האָבן אייניקע פון אונדזערע לאַנדסלייט אין ישראל, אונדז אַ סך מיט־געהאָלפן, צווישן זיי: אברהם ברעסקי, דב קירזש־נער, יוסף באַבמאַן — פון פּרוזשענע; יעקב גורא־לי (גאזשאלקא) און אליה מאַטיע באַקשטיין פון בע־רעזע. די דערמאָנטע האָבן געשיקט מאַטעריאַלן און בילדער. דב קירזשנער האָט אויך געמאַכט אַ וועג־דונג צו אונדזערע לאַנדסלייט דורכן ראַדיאָ פון ישר־אל, און דורך צייטונגס־מודעות, זיי זאָלן שיקן זייער מיטאַרבעט פּאַרן פּנקס.

אונדזערע בני־עיר פון אַרגענטינע, פּאַרבינדן אונדז אָפט מיט אונדזערע לאַנדסלייט אין ישראל, דורך זייערע אָפּטע באַזוכן דאָרטן.

עטלעכע באַזוכן אַזעלכע האָבן שוין געמאַכט אונ־דזער ערן־פּרעזידענט ישראל קיילער מיט זיין פרוי דבורה. און דער געוועזענער פּרעזידענט פון פּאַריין משה צוויקליטש.

פון די אַן ערך 300 לאַנדסלייט פון פּרוזשענע, בערעזע, מאַלטש, שערשעוו און אומגעגנט, וואָס לעבן אין אַרגענטינע, האָבן עולה געווען קיין ישראל די משפּחות פון משה כאַמסקי, קאָפּל ניסעלבוים און זעליק קליינערמאַן, 3 פאַמיליעס אין באַשטאַנד פון 14 פּערזאָן. און ווי חלוצים זענען עולה געווען שולמית און לאה פּאַמעראַניעץ — די קינדער פון דוד פּאַמעראַניעץ. ליפּע פרידמאַן — זון פון יודל פרידמאַן, מאָטל באַגאַמאָלסקי — זון פון אברהם

*) לייען זייערע רעדעס אינעם אָפּטייל „אונדזער חורבן".

באַגאַמלסקי, דוד לאַשעוויצקי — זון פון פּרץ לאַשעוויצקי, חיים גלאַצער — זון פון יעקב גלאַצער, שלמה כאַמסקי— זון פון חיים כאַמסקי, לינקאָוווסקי — זון פון מאיר לינקאָוווסקי און זיגער — זון פון רייצע לינקאָוווסקי־זיגער. צוזאַמען האָבן עולה געוואָרן 23 פּערזאָן.

***

מדינת ישראל געפינט זיך היינט אין צענטער פון אונדזער לאַנדסמאַנשאַפטלעכער טעטיקייט. זינט דער אַנטשטייאונג פון דער מדינה, האָט אונדזער לאַנדסלייט־פּאַרטיי אין אַרגענטינע בייגעשטייערט פּאַרן יער־הקדושים מיט אַ סומע פון 20 טויזנט פּעזאָס, דער באַטראָף פון אַ וועלדל פון טויזנט ביימער א״נ פון אונדזערע היימשטעטלער.

צוזאַמען מיט אונדזער קרעדיט־קאָאָפּעראַטיוו „לאַ אַמיסטאַד״, האָבן מיר אויסגעשטאַט אַן אמבולאַנס פּאַרן „מגן דוד אדום״, אַ חוץ וואָס מיר האָבן בייגעשטייערט מיט באַדייטנדיקע סומעס פּאַרן פּאַרטיי־קאָמפּיין אין פּאַרן קרן קימת לישראל.

עס איז שוין ביי אונדז געוואָרן אַ טראַדיציע, אויף די יערלעכע יום־העצמאות־פּייערונגען, וואָס מיר פירן דורך, צו זאַמלען פּאַרן קרן קימת לישראל. און די זאַמלונגען דערגרייכן צו אַזעלכע סומעס, וואָס שטייגן אין גרעסטן טייל איבער די סומעס, וואָס וועלן געזאַמלט אין פיל גרעסערע אָרגאַניזאַציעס.

פּאַרן באַטראָף פון די געזאַמלטע געלטער, זענען איינגעשריבן געוואָרן אין ספר־הזהב פון קרן קימת לישראל, פיל מיטגלידער פון פּאַרטיי, און כמעט די מערהייט מיטגלידער פון דער פרויען־קאָמיסיע.

פונקט ווי ארץ־ישראל, איז אין פּאַרלויף פון פיל הונדערטער יאָרן געווען פּאַר אונדזערע אור־אור־עלטערן, דער ליכט־שטראָל אין זייער לאַנגן גלות־וועג, אַזוי איז מדינת ישראל פּאַר אונדז היינט, דער עמוד־האש, דער לייכט־טורעם, וואָס באַשטראָלט אונדזער לעבן, און גיט אונדז צו אָנזען און חשיבות פּאַרן גאַנצן אָרום, און פּאַר אונדזערע אייגענע קורמענדיקע דורות.

אין די פּאַרייניקטע שטאַטן פון צפון־אַמעריקע

די עמיגראַציע פון אונדזערע היימשטעטלעך קיין צפון אַמעריקע, האָט זיך אָנגעהויבן אַן ערך אין די 80ער יאָרן פון פּאַרגאַנגענעם יאָרהונדערט. אויף וויפל אונדזערע לאַנדסלייט זענען צו יענער צייט געווען אָרגאַניזירט אין לאַנדסמאַנשאַפטלעכע גרופּירונגען איז אונדז נישט באַווווסט. אין די זכרונות פון פּישל ווייזער פון זיינע ערשטע יאָרן אין אַמעריקע פון דעם יאָר 1906, דערמאָנט ער וועגן חברות פון לאַנדסלייט, מערסטנס פרומע ייִדן, וואָס האָבן געשאַפן בתי־תפילה און פלעגן זיך העלפן קעגנזייטיק אין קראַנקן־פאַלן, אין טויט־פאַל, אָדער מיט גמילות־חסדים, וועלכע האָבן עקזיסטירט אַן ערך 20 יאָר.

די ערשטע לאַנדסמאַנשאַפטלעכע אָרגאַניזאַציעס פון וועלכע מיר האָבן געגויערע דאַטעס *) איז פון אַ פּאַריין פון בערעזער לאַנדסלייט מיטן נאָמען „קאָרטוז־בערעזער סאָשעל בעג. אסס׳ן״, וואָס איז געגרינדעט געוואָרן אין 1895 מיט 25 מיטגלידער. אין 1938 האָבן זיי געהאַט 150 מיטגלידער, צווישן זיי 5 % אַמעריקאַנער געבוירענע און 2 % נישט לאַנדסלייט. די צוזאַמענקונפטן קומען פּאַר 2 מאָל אין חודש און זיי ווערן געפירט אויף ייִדיש. ביז 1938 האָבן זיי צוזאַמען מיט דער בערעזער יוגנט אַסאָציאַציע געשאַפן פּאַר דער אַלטער היים אַ סומע פון זיבן טויזנט דאָלער, אַ חוץ וואָס זיי האָבן דאָרט אויסגעבויט אַ שפּיטאָל, אַ בית־המדרש און זיי פלעגן שטיצן די דאָרטיקע אינסטיטוציעס מיט 600 דאָלער יערלעך. זיי פלעגן אויך שטיצן אָרטיקע אינסטיטוציעס. סעקרעטאַר איז געווען י. בערעזאָווסקי. אין 1953 איז געווען סעקרעטאַר ה. ליפמאַן, פרעזידענט ב. ראַבינס.

די בערעזער יוגנט־אַסאָציאַציע א״נ „קאָרטוז־בערעזער יאָנג מענס בעג. אסס׳ן״ איז געגרינדעט געוואָרן אין יאָר 1905, מיט 25 מיטגלידער, אין יאָר 1938 פּאַרמאָגט זי 195 מיטגלידער, 2 % אַמעריקאַנער געבוירענע און 2 % נישט לאַנדסלייט. די זיצונגען ווערן געפירט אויף ייִדיש און זיי קומען פּאַר 2 מאָל אין חודש. זייערע אויפגאַבן זענען די זעלבע ווי פון דער אַלגעמיינער בערעזער אָרגאַניזאַציע. סעקרעטאַר איז י. בערעזאָווסקי.

דער פּאַריין פון סעלצער לאַנדסלייט א״נ „סעלצער בענעוואָלענט אסס׳ן״ גיט אַן זיין גרינדונגס־דאַטע דאָס יאָר 1901, מיט 60 מיטגלידער, אין 1938 — 135 מיטגלידער מיט 15 % אַמעריקאַנער געבוירענע, די צוזאַמענקונפטן קומען פּאַר 2 מאָל אין חודש און זיי ווערן געפירט אויף ייִדיש. זייערע אויפּגאַבן זענען: קעגנזייטיקע הילף, קראַנקן־שטיצע, טויטן בענעפיט, קרקע, ליי־קאַסע, נויט־פאַנד און

---

*) די דאַטעס האָבן מיר אָרויסגענומען פונעם בוך „די אידישע לאַנדסמאַנשאַפטן פון ניו־יאָרק״. אָרויסגעגעבן פון ניו־יאָרקער י. ל. פּרץ שרייבער־פּאַריין, אין יאָר 1938.

נאָך דאַטעס וועגן אונדזערע לאַנדסמאַנשאַפטלעכע אָרגאַניזאַציעס אין די פּ׳ שטאַטן זענען דאָ אין די אָרבעטן פון פּישל ווייזער, פילים קוניק און העניע קראַנשטאט — פּישל ווייזער, וואָס קומען ווייטער.

שטיצן היימישע און אַרטיקע אינסטיטוציעס. סעקרעטאַר איז ב. לעכט.

אַ פּאַריין פון מאַלטשער לאַנדסלייט א״נ „מאַלטשער לאדזש 561, א. א. ב. א.״, איז געגרינדעט געוואָרן אין יאָר 1903 מיט 50 מיטגלידער, אין 1938 — 210 מיטגלידער, % 12 אַמעריקאַנער געבוירענע, % 25 נישט לאַנדסלייט. די צוזאַמענקונפטן קומען פּאָר 2 מאָל אין חודש, און זיי ווערן געפירט אויף יידיש און ענגליש. זיי שטיצן אַרטיקע אינסטיטוציעס. סעקרעטאַר ד. גוניק.

דער פּאַרייניקטער פּרוזשענער ברענטש 244, אַר־בעטער־רינג, איז געגרינדעט געוואָרן אין 1908 מיט 40 מיטגלידער. אין 1938 האָט דער ברענטש 300 מיטגלידער. % 25 אַמעריקאַנער געבוירענע. די צוזאַמענקונפטן קומען פּאָר 2 מאָל אין חודש און זיי ווערן געפירט אויף יידיש. זיי פירן אַ קולטור־טעטיקייט אין דער פּאַרם פון לעקציעס און פּאַרווייזונגען. זיי גיבן אויך אַרויס געדרוקטע ביולעטינען אין שטיצן אַרטיקע און היימישע אינסטיטוציעס. סעקרעטאַר נייטן פּאַלאַק.

דער פּרוזשענער פרויען ברענטש „ב״ 244, אַר־בעטער־רינג, איז געגרינדעט געוואָרן אין 1930 מיט 32 מיטגלידערנס, אין 1938 — 125 מיטגלידערנס, % 10 אַמעריקאַנער געבוירענע און % 5 נישט־לאַנדסלייט. זייערע צוזאַמענקונפטן וואָס קומען פּאָר 2 מאָל אין חודש, ווערן געפירט אויף יידיש. זיי פירן דורך לעקציעס, פּאַרווייזונגען, קאָנצערטן, העלפן אַרויסגעבן ביכער און ליטעראַרישע אויס־גאַבן, און שטיצן היימישע און אַרטיקע אינסטיטוציעס. סעקרעטאַרין עני ווינייק.

דער פּרוזשענער יוגנט־קלוב, ברענטש 244, אַר־בעטער־רינג, איז אַרגאַניזירט געוואָרן אין 1938 מיט 20 מיטגלידער און האָט דערגרייכט צו 50. דער עלעמענט איז פון אַרבעטער און סטודענטן, אָבער אַמעריקאַנער געבוירענע, זיי פירן דורך לעקציעס, פּאַרווייזונגען און פירן דורך צוזאַמענקונפטן 2 מאָל אַ חודש. זייער טעטיקייט ווערט געפירט אויף ענגליש. סעקרעטאַרין ראָזע גאָלדבערג.

אַ רעליגיעזע לאַנדסמאַנשאַפטלעכע אַרגאַניזאַציע א״נ „משכן ישראל אנשי פּרוזשענע־סעלץ־מאָלטש״, איז געגרינדעט געוואָרן אין יאָר 1913 מיט 25 מיטגלידער, אין 1938 ווערט אָנגעגעבן די צאָל פון 80. דער עלעמענט איז פון אַרבעטער און גע־שעפטס־לייט, אַ קליינע צאָל אַמעריקאַנער געבוי־רענע, זיי קומען זיך צוזאַמען יעדן זונטיק אויף אַ מיטינג, וועלכן זיי פירן אויף יידיש. דער צוועק פון דער אַרגאַניזאַציע איז: דאַוונען, קעגנזייטיקע הילף, קרקע און שטיצן היימישע און אַרטיקע אינסטיטו־ציעס. פּרעזידענט איז י. פינקעל.

אַן אַנדער רעליגיעזע לאַנדסמאַנשאַפטלעכער פּאַ־ריין א״נ „בני יעקב אַנשי שערעשעב״, איז געגרינ־דעט געוואָרן אין יאָר 1917 מיט 20 מיטגלידער, אין 1938 — 55 מיטגלידער. % 3 אַמעריקאַנער גע־בוירענע און % 5 נישט־לאַנדסלייט, זיי פירן די אַרבעט אויף יידיש. די אויפגאַבן פון פּאַריין זענען: שול, קרקע און שטיצן דער אַלטער היים. סעקרע־טאַר נייטן פּאַלין.

עס עקזיסטירט אויך דער פּרוזשענער פּאַרייניק־טער רעליף־קאָמיטעט אין ניו־יאָרק, וואָס איז גע־גרינדעט געוואָרן אַן ערך אין יאָר 1935. זינט זיין גרינדונג ביזן אויסברוך פון דער צווייטער וועלט־מלחמה פון 1939, האָט דער קאָמיטעט געהאָלפן מאַטעריעל דער אַלטער היים. נאָך דער מלחמה האָט ער געשאָפן הילף פּאָר דער שארית־הפּליטה און שפּעטער האָט ער געשאָפן אַ גרויסע געלט־סומע אויפצובויען אַ קליניק אין ישראל, א״נ פון אונ־דזער היימשטעטל. פּרעזידענט פון רעליף־קאָמיטעט איז פישל ווינענער.

קלענערע לאַנדסמאַנשאַפטלעכע אַרגאַניזאַציעס, עקזיסטירן אָדער האָבן עקזיסטירט, אויך אין אַנ־

גרינדער פון פּרוזשענער ברענטש 244 אַרבעטער־רינג.

דערע שטעט אויסער ניו־יאָרק. אזא אַרגאַניזאַציע איז געגרינדעט געוואָרן מיט עטלעכע צענדליק יאָר צוריק אין טשיקאַגאָ א"נ „פֿרוושענער־שערשעווער פֿאַריין", מיט א. פרידנשטיין אַלס פֿרעזידענט. דער פֿאַריין האָט מיטגעאַרבעט מיטן פֿרוושענער רעליף־קאָמיטעט פון ניו־יאָרק.

עס איז אויך געווען אַ פֿרוושענער רעליף־קאָמיטעט אין פילאַדעלפיע מיט דוד ראָגאָוויטש אַלס פֿרעזידענט *).

די לאַנדסמאַנשאַפטלעכע אַרגאַניזאַציעס פלעגן אויך אַרויסגעבן פון צייט צו צייט עקסטרא־אויסגאַבעס, ספּעציעל ביי יובל־פייערונגען. אַזעלכע יובל־אויסגאַבעס זענען דערשינען אין יאָר 1924 פון „קאָרטוז־בערעזער סאָשעל און בענ. אסס'ק" צו זייער 30 יעריקן יובל, און אין 1935 צו זייער 40 יעריקן יובל. אין די אויסגאַבעס האָבן מיטגעאַרבעט: בערעזאָווסקי, א. זאַקין, א. יודעוויץ א"א.

אין 1926 איז דערשינען אַ 20 יעריקער יובילייזשורנאַל פון „קאָרטוז־בערעזער יאָנג מענס בענ. אסס'ק" אין 28 זייטן.

דער פֿרוושענער ברענטש, 244 ארבעטער־רינג, האָט אין דעצעמבער 1938, אַרויסגעגעבן אַ סווווּנירזשורנאַל, צום 30 יעריקן יובילייי פון דער אַרגאַניזאַציע. אין 1948 האָט דער זעלבער ברענטש, וועלכער רופט זיך שוין „פֿרוושענער מאַסק קראָפּשטאָפּ ברענטש 244 אַרבעטער רינג" אין אַנדענק פון איינעם פון זיינע גרינדערס, אַרויסגעגעבן צו זיינע 40 יאָר־עקזיסטענץ אַ יובילייי־זשורנאַל. דער רעדאַקציע־קאָלעגיום איז פון פישל ווײַנער, נייטען פּאַלאַק, נייטען ספּארק און פעניע פּאַלאַק.

דער פֿרוושענער רעליף־קאָמיטעט האָט אין 1949 אַרויסגעגעבן אַן אַנדענק־זשורנאַל, מיט אַ ריי באַריכטן וועגן דער אַרבעט פון הילפס־קאָמיטעט, זכרונות פון דער אַלטער היים און פון אומקום. עס אַרבעטן מיט: פישל ווײַנער, פילִיפּ קוניס, ב. קירזשנער, לענע ניידוס—יודעוויטש, א. זאַקהיים, ז. אריעוויטש, אברהם טרעגער, ש. פערלשטיין, חיים בערקמאַן, י. דעלעוווסקי און הרב בנימין זאב גרינבערג. עס קומען אויך באַגריסונגען און אַ רוף פֿונעם לאַנדסלייט־פֿאַריין פון פֿרוושענע, בערעזע מאַלטש, שערשעוו און אומגעגנט אין אַרגענטינע.

וועגן די פֿאַרבינדונגען פון אונדזערע לאַנדסלייט

---

*) מעגלעך אַז עס זענען געווען נאָך לאַנדסמאַנשאַפּטלעכע אַרגאַניזאַציעס, וואָס זענען אונדז נישט באַקאַנט. און זיכער איז די צאָל פון די טויער, וואָס האָבן פֿאַרגומען אַמטן פון סעקרעטאַרן, פרעזידענטן אדער אַנדערע וויכטיקע אַמטן, פיל מער וויפל מיר האָבן דאָ דערמאָנט. אָבער בכדי די אַלע נעמען צו פֿאַרשפּנטלעכן, וואָלטן מיר געדאַרפט האָבן אַ פולע רשימה פון די טויער, וואָס זענען געווען טעטיק במשך פון די פיל צענדליקער יאָרן, אין אַלע אַרגאַניזאַציע. אַזא פולע רשימה איז נישט מעגלעך געווען צו באַקומען.

די פֿאַרוואַלטונג און פרעזידיום פון פרוושענער הילפס־קאָמיטעט אין ניו־יאָרק, צום 11טן יאָרצייט נאָך די פֿרוושענער קדושים. פון רעכטס צו לינקס: — בען סילבער, באַשע סילבער, מאַטל פּאַלאַק, זלמן אוריעוויטש, סעם ארקעל, נאטאן פּאַלאַק, יוליוס און אַננאַ טשאמסקי, מאָריס גלעזער, קלאַרא פֿאַמעראַניץ, פישל ווײַנער, דער חזן, בנימין וואלף גרינבערג, אברהם פרוזשאַנסקי, לענא יודעוויטש, רייזל מאלטשאד־סקי—זעלדיס, לינא קוניק, משה רודניצקי, פילִיפּ קוניק און גאַסי פרוזשאַנסקי.

אין די פֿאַרייניקטע שטאַטן מיט די לאַנדסלייט אין אַרגענטינע, איז דערמאַנט אויספֿירלעכער אינעם באַריכט וועגן „אונדזערע לאַנדסלייט אין אַרגענטינע", עס איז דאָרט אויך דערמאַנט זייער טעטיקייט פֿאַרן פֿנקס, דער באַשטאַנדטייל פון דער „פֿנקס־קאָמיסיע" אין ניו־יאָרק אאַז"וו.

גאָר אַ סך האָט מיטגעהאָלפֿן צו דער פֿאַרבינדונג פון אונדזערע לאַנדסלייט אין אַרגענטינע, מיט אונדזערע לאַנדסלייט אין די פֿאַרייניקטע שטאַטן, די קעגנזייטיקע באַזוכן פון די לאַנדסלייט. זייט נאָך דער צווייטער וועלט־מלחמה האָבן באזוכט די פֿאַרייניקטע שטאַטן אַ רבֿי לאַנדסלייט אונדזערע פון אַרגענטינע, וועלכע מיר וועלן דאָ אויסרעכענען:

ישראל און דבורה קיילער
יוסף זלאָטניק
דוד פֿאַרער
זעליק מאַזור
שמעון און מינדל גאָלדבערג
יאָסל בליאַכער
יאָסל סקידעלסקי
יצחק סעלעצקי
משה גאָלדבערג
משה און גאָלדע פרידמאַן
מיירים ראָבינאָוויטש
חווה און יוסף זאַיאָנץ
נאַטאַליא האַלפֿערן

אַ טייל פון זיי האָט זיך פֿאַרבונדן מיט די דאָרטיקע לאַנדסלייט אָדער מיט די לאַנדסמאַנשאַפֿטלעכע אַרגאַניזאַציעס.

עס זענען אויך געקומען אויף באַזוכן אונדזערע לאַנדסלייט פון די פֿאַרייניקטע שטאַטן קיין אַרגענטינע, צווישן זיי:

לייבל קאָפֿלאַן
שרה ליפשיץ
אלחנן פֿאַטשינקי
משה און ברכה פֿאַרער
א. פרידנשטיין
אהרן ראָזענבאַום
אהרן בראָווערמאַן
און אַנדערע.

די דאָזיקע באַזוכן האָבן געהאָלפֿן איינשטעלן אַן ענגערע פֿאַרבינדונג צווישן די לאַנדסלייט און זיי דערנענטערן.

מיר ווילן נאָר צוגעבן, אַז שוין נאָענט פֿאַרן שליסן דעם פֿנקס, איז געקומען פון אונדזערע לאַנדסלייט אין די פּ' שטאַטן, אַ צוזאָג צו פֿאַרשפֿרייטן דעם פֿנקס, אין דער מאָס וואָס וועט נאָר זיין מעגלעך. עס קומען וויייטער מערערע ידעות, וועגן די לאַנדסלייט און זייער טעטיקייט אין אונדזערע לאַנדסמאַנשאַפֿטלעכע אַרגאַניזאַציעס אין אַמעריקע, אין די וויייטערדיקע אַרבעטן, וואָס זענען געשריבן געוואָרן פון טוער און מיטגרינדער פון דידאָזיקע אַרגאַניזאַציעס.

אין קאַנאַדע

אין קאַנאַדע זענען שוין געווען אונדזערע לאַנדסלייט, מיט יאָרן פריער פֿאַר דער ערשטער וועלט־מלחמה פון 1914—1918. אין די 20ער יאָרן זענען דאָרטן צוגעקומען נאָך לאַנדסלייט, וואָס זענען געפֿאָרן פון אונדזערע היימשטעטלעך, אין די ראַמען פון די דעמאָלטדיקע קאַנאַדער אימיגראַציע־געזעצן, און אויף אַרויספֿאָדערונגס־פֿאַפּירן פון קרובים, וואָס זענען שוין דאָרט געווען פון פֿאַרן ערשטן וועלט־קריג.

זייער צאָל איז אונדז נישט באַווּוסט, און וואַרשיינלעך האָבן זיי אויך נישט געהאַט קיין אַרגאַניזאַציע ביזן יאָר 1945 אַן ערך, מחמת די ערשטע ידיעות וועגן זייער לאַנדסמאַנשאַפֿטלעכער טעטיקייט, באַקומען מיר ערשט פון יענעם יאָר. און אורטיילדיק לויטן נאָמען פון זייער לאַנדסמאַנשאַפֿטלעכער אַרגאַניזאַציע: „הילף און אינפֿאָרמאַציע־קאָמיטעט פֿאַר די לעבנגעבליבענע יידן פון פֿרוישענע, מאָלטש, בערעזע, סעלץ און שערשעווי", מיט אַן אַדרעס פון טאָראָנטאָ, קאַנאַדע, האָט די אַרגאַניזאַציע געדאַרפט געגרינדעט ווערן ערשט נאָך דער צווייטער וועלט־מלחמה, מיטן ציל צו העלפֿן אונדזער שארית־הפּליטה, און ווי עס איז צו זען לויט די נעמען פון די שטעטלעך, האָבן אויך דאָרטן זיך פֿאַרייניקט די לאַנדסלייט פון אונדזער קרייז־שטאָט פֿרוישענע, בכדי צו פירן אַ געמיינזאַמע הילפס־אַרבעט.

די פֿאַרוואַלטונגס־מיטגלידער, אַדער ווי זיי הייסן אין קאַנאַדע, די באַאַמטע, זענען געווען די וויייטערדיקע: פֿאַרזיצער — שבתי ראָפּאָפּאָרט; קאָרעספּאָנדענץ־סעקרעטאַר — הערשל פֿאָמעראַנץ; פֿראָטאָקאָל־סעקרעטאַר — יעקב קליין (קליינערמאַן); קאַסירערן — גאָלדע מאַסלאָוו.

זיי האָבן זיך געשטעלט אין פֿאַרבינדונג מיט די לאַנדסמאַנשאַפֿטלעכע קאָמיטעטן אין די פֿאַרייניקטע שטאַטן, ישראל און אַרגענטינע, און מיט די לעבנגעבליבענע אין דייטשלאַנד, איטאַליע און אַנדערע ערטער. 15 פון אונדזערע לעבנגעבליבענע לאַנדסלייט וואָס האָבן סוף 1945 זיך געפונען אין אוסטליע, האָבן צוגעשיקט צום קאַנאַדער קאָמיטעט אַ

וועגדונג נאָך הילף און אַ רשימה פון די נעמען, צווישן וועלכע עס זענען געווען פֿרוזשענער, מאַל־טשער, שערשעווער און לינעווער. די וועגטונג איז געווען אונטערגעשריבן פון סעקרעטאַר — ש. רו־בינשטיין און קאַמ׳־מיטגלידער — ה. אַזשערניצקי, א. טוכשניידער און מ. כאַמסקי. אייניקע פון דער־דאָזיקער גרופּע זאָל אויך פון אַנדערע לאַגערן פון דייטשלאַנד, זענען שפּעטער אָפּגעפֿאָרן קיין קא־נאַדע.

זייער אַ פילבאַרער און ווייטיקלעכער פֿאַרלוסט פֿאַרן קאַמיטעט און פֿאַר די לאַנדסלייט, און אַוודאי פֿאַר דער פֿאַמיליע, איז געווען דער פריצייטיקער פֿאַרלוסט פונעם פֿאַרזיצער פון קאַמיטעט שבתי ראָפֿאָפּאָרט. זייַן טויט איז באַדויערט געוואָרן פון דער גאַנצער יידישער געזעלשאַפֿטלעכקייט אין קא־נאַדע, מחמת שבתי ראָפֿאָראָט איז געווען אַ באַקאַנ־טער לערער, וואָס האָט געהאָט פיל אָנזען אינעם קאַנאַדער יידישן שול־וועזן, אַ טיכטיקער קולטור־טויער, און אַ מענטש וואָס איז געווען באַליבט אין אַלע געזעלשאַפֿטלעכע קרייזן. אַ רייַ געזעלשאַפּט־לעכע טויער, צוזאַמען מיט אייניקע אָפּטיילונגען פון אַרבעטער־רינג, וואָס איז אָנגעשלאָסן אין דער אַמע־ריקאַנער לייבאָר־פעדעראַציע, האָבן אַרויסגעגעבן אַ שבתי ראָפֿאָפּאָרט־בוך אין זיין אָנדענק.

אונדזער פֿאַריין אין אַרגענטינע האָט זיך פֿאַר־בונדן מיט די לאַנדסלייט אין קאַנאַדע תיכף נאָכן חורבן, וועז אונדזערע לאַנדסלייט פון דער גאַרער וועלט, האָבן זיך איבערגעגעבן מיט לייב און לעבן צו העלפן אונדזער שארית־הפּליטה און שפּעטער, וועז מיר זענען צוגעטראָטן אַרויסצוגעבן אונדזער פּנקס.

בעתן באַזוך פון אונדזערע פֿאַרוואַלטונגס־מיט־גלידער שמעון (דעמאָלט פֿרעזידענט) און מינדל גאָלדבערג אין קאַנאַדע, האָבן די לאַנדסלייט יעקב קליין, הערשל פֿאָמעראָנץ א״א, זיי געהאָלפן צו פֿא־פּולאַריזירן דאָרטן דעם געדאַנק וועגן פּנקס, אָנצו־נעמען טעקסטן פֿאַר סימבאָלישע יזכור־מצבות און אייניקע באַשטייערונגען.

אַ גרויסער אויפטו פון יעקב קליין איז געווען דאָס פֿאַרעפנטלעכן אויף זיינע קאָסטן ספּעציעלע ציי־טונגס־מודעות, אין וועלכע ער האָט געמאָלדן דאָס אַרויסגעבן אונדזער פּנקס, פֿאַרלאַנגענדיק די מיט־אַרבעט און שטיצע פון אַלע אונדזערע לאַנדסלייט, וואָס וווינען אין קאַנאַדע.

אונדזער לאַנדסמאַן און מיטגליד פון פֿאַריין, דער רעדאַקטאָר און אַרויסגעבער פון „אַרגענטינער בייי־מעלעך״ זעליק מאַזור, האָט בעת זיין באַזוך אין קא־נאַדע זיך געטראָפֿן מיט אונדזערע דאָרטיקע לאַנדס־לייט, און ביים צוריקקומען האָט ער אונדז איבער־געגעבן, אַז אויך די דאָרטיקע לאַנדסלייט האַלטן זיך צוזאַמען און פֿאַלגן נאָך מיט אינטערעס, אַלץ וואָס עס טוען אונדזערע לאַנדסלייט פון אומעטום.

אַ טייל פון די פֿאַרזאַמלטע צום 10טן יאָרצייט נאָך די פרוזשענער קדושים אויף דער הזכרה־פֿאַרזאַמלונג, וואָס איז פֿאַרגעקומען אין ניו־יאָרק דעם 31סטן יאַנואַר 1954.

אין לאַטיין־אַמעריקע

די עמיגראַציע פון אונדזערע היימשטעטלעך קיין קובאַ, האָט זיך אָנגעהויבן אין די 20ער יאָרן פון היינטיקן יאָרהונדערט. עס איז געווען נאָך דער ערשטער וועלט־מלחמה, ווען דער עמיגראַציע דראַנג איז געווען זייער גרויס און די אימיגראַציע קיין אַמעריקע (פאַרייניקטע שטאַטן) איז געווארן באַשרענקט מיט קוואָטעס. דעמאָלט האָבן אונדזערע בני־עיר געזוכט אַנדערע איינוואַנדערונגס־לענדער. און צווישן זיי איז אויך געווען קובאַ. אַ סך זענען געפאָרן מיטן מיין איבערצוואַנדערן שפּעטער אין די פאַרייניקטע שטאַטן. אייניקע איז עס אויך געלונגען. אָבער גאָר אַ גרויסער טייל פון זיי, איז

הילף און אינפאָרמאַציע קאמיטעט

פאר די לעבנגעבליבענע אידן פון פרושענע, מאַלטש, בערעזע, סעלץ און שערשעוו

Relief and Information Committee

For the Jewish Survivors, from Pruzana, Maltch, Kartuz-Bereza, Seltz and Shershev

Toronto, Ont., Canada — באאמטע:

שבתי ראפאפארט, פאָרזיצער
הערשל פאמעראנץ, קאָ. סעקרעטאר
יעקב קליינערמאן, פראטאקאל סעקר.
נאלדע מאטלאוו, קאסירערין

THE WORKMEN'S CIRCLE
Arbeter Ring

פרושענער מאסן קראנשטאט אָרב. רינג בראנטש 244

ארגון יוצאי פרוזני והסביבה
רחוב אלנבי 109 — טלפון 3553
ת"ל־אב"ב
ASSOCIATION OF IMMIGRANTS FROM PRUZANA AND VICINITY
109, Allenby Rd. — Phone 3553
TEL-AVIV

מאלטשער לאדזש נומ' 561
א. א. ב. א.
MALCHER LODGE No. 561
Independent Order Brith Abraham

ועד הספר
ארגון יוצאי קרטוז־ברזה

קארטוז־בערעזער לאנדסלייט

Sociedad Residentes de Pruzana, Bereza, Malch, Scherschev
y Alrededores — En la Argentina

לאנדסלייט פאריין פון פרושענע, בערעזע, מאלטש, שערשעוו
און אומגענט - אין ארגענטינע

Kartuz Berezer Ben. Ass'n Inc.

פֿאַרבליבן אין קובאַ און זיי זענען דאָרטן געוואָרן תושבים. עס זענען אויך געווען אַזעלכע, וואָס האָבן נאָכן אָפּזיין צענדליקער יאָרן אין קובאַ, לסוף ארויס־געפֿאָרן זיך צו באַזעצן אין די פֿאַרייניקטע שטאַטן.

אויך אין קובאַ האָבן אונדזערע לאַנדסלייט זיך געהאַלטן צוזאַמען און זיי האָבן זיך גרופּירט אין אַ לאַנדסמאַנשאַפּטלעכע אָרגאַניזאַציע, מיטן זיק־אָרט אין האַוואַנאַ. דער נאָמען פון דער אָרגאַניזאַציע איז געווען „פֿרוזשענער לאַנדסמאַנשאַפּט־פֿאַריין אין קובאַ". פון די ידיעות וואָס מיר האָבן אין אונדזער רשות, וויסן מיר, אַז אין יאָר 1946, איז געווען פֿרעזידענט פון פֿאַריין — מאַניע בייזער (געשטאָרבן אין סעפּטעמבער 1947), סעקרעטאַר — הענאַך טע־לעכאַנסקי און קאַסיר — יעקב איזראַעליט.

זיי האָבן זיך אינטערעסירט מיטן גורל פון אונ־דזער אַלטער היים און נאָך מער מיט דער שארית־הפּליטה. תיכף נאָך דער צווייטער וועלט־מלחמה, וען עס איז באַוווסט געוואָרן דער טרויעריקער סך־הכל, און די לאַנדסלייט פון גאָר דער וועלט האָבן זיך איבערגערופן ווי דורך אַ סיגנאַל, בכדי אונ־טערצוקומען מיט הילף אונדזערע לעבנגעבליבענע, האָבן אונדזערע לאַנדסלייט פון קובאַ זיך פֿאַרשטענ־דיקט מיט די הילפס־קאָמיטעטן פון די פֿאַרייניקטע שטאַטן און ישראל, איבערגעשיקט רשימות פון גע־רַאַטעוועטע און געזוכט מיטלען צו לינדערן זייער נויט.

דער לאַנדסמאַנשאַפּט־פֿאַריין פון קובאַ, אַ חוץ וואָס ער פֿאַרבינדט די לאַנדסלייט מיטן אָנדענק פון אונדזערע היימשטעטלעך און פֿאַרפליכטעט זיי צו שמירת אונדזערע לאַנדסלייט אין נויט, ווי עס איז געווען דער פֿאַל פֿאַר דער שארית־הפּליטה, שפּילט ער אויך אַ וויכטיקע ראָל צווישן די לאַנדסלייט אין קובאַ גופּא, ווי אַ פּראָטערנאַלע אָרגאַניזאַציע, וואָס דערנענטערט זיי צווישן זיך ווי אין משפּחה, וואָס מאָכן מיט צוזאַמען סיי ליידן און סיי פֿריידן.

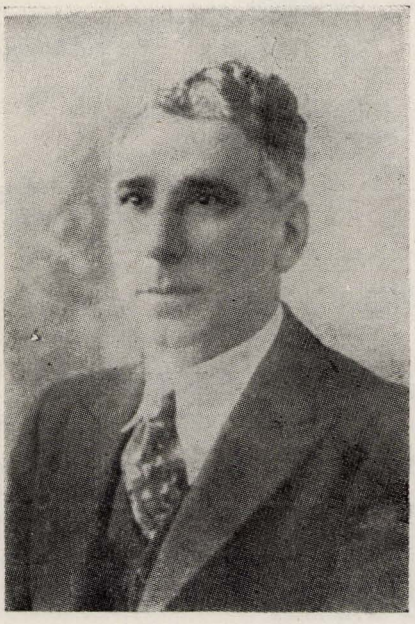
***

אין אַנדערע לענדער פון לאַטיין־אַמעריקע, אַ חוץ אַרגענטינע, זענען דאָ וויניק לאַנדסלייט. אין די דאָזיקע לענדער האָבן זיי איינגעוואַנדערט אין די לעצטע עטלעכע צענדליק יאָר. פון מעקסיקע וווייס מיר, אַז עס האָט דאָרטן געלעבט שיינדל בערעס־טיצקי (געשטאָרבן מיט עטלעכע יאָר צוריק), מעג־לעך אַז עס זענען דאָרט געווען נאָך אייניקע לאַנדס־לייט, אָבער עס איז אונדז גאָרנישט באַוווסט וועגן זיי.

פון טשילע וויסן מיר בלויז פון סענדער זאַקהיים. ער איז דאָרט אַ געזעלשאַפּטלעכער טוער, בעיקר אַקטוירט ער אין דאָרטיקן „פּוילישׁ־יידישן פֿאַר־באַנד". בעת עס איז אין אַרגענטינע געפֿירט גע־וואָרן דער הילפס־קאַמפּיין פֿאַר אונדזער שארית־הפּליטה, האָט ער זיין ביישטייַערונג צוגעשיקט קיין בוענאָס־איירעס.

אין בראַזיל איז דאָ אַ גרופּע לאַנדסלייט. מיר זע־נען זיך משער אַז זייער צאָל איז צווישן 30 ביז 40. צווישן זיי זענען פֿאַראַן פֿרוזשענער, בערעזער און שערשעווער. די מערסטע וווינען אין סאַן פּאָולאָ. די פֿאַמיליע־נעמען וואָס זענען אונדז באַקאַנט זענען: קאַרלינסקי — פון פֿרוזשענע, אן אָנגעזעענער העב־רעישער לערער אין סאַן פּאָולאָ. וויינשטיין — פון בערעזע. שיינזאג, וויינשטיין, גאָרדאָן, באַסיכעט און האָכמאַן פון שערשעוו. הגם עס עקזיסטירט דאָרט ניט קיין לאַנדסמאַנשאַפּטלעכע אָרגאַניזאַציע, האָבן זיי דאָך בייגעטראָגן פֿאַר דער הילפס־אַקציע לטובת אונדזער שארית־הפּליטה, וואָס איז דורכגעפֿירט גע־וואָרן אין אַרגענטינע אין די יאָרן 1946—1948, אָפּ־שיקנדיק די געזאַמלטע געלטער קיין בוענאָס אייי־רעס.

אין אורוגוואי זענען אויך דאָ וויניק לאַנדסלייט, צווישן זיי ירוחם און ראָזע קרינסקי. ירוחם איז

מאָקס קראָנשטאָט ע"ה

באַקאַנטער קולטור־טוער און מיטגל"ד פון פֿרוזשענער ברענטש פון אַרבעטער־רינג 244 צום ערשטן יאָרצייט נאָך זיין טויט, האָט דער פֿרוזשענער ברענטש 244 א' און דער פֿרויען־ברענטש 244 ב' צוגעגעבן דעם נאָמען מאָקס קראָנשטאָט.

אַן אָנפירנדיקער מיטגליד אין דער „מפּאַ״י״-פֿאַר־טיי פון אורוגוואי, מיטגרינדער פון מעדיצינישן צענטער און א טוער אין אַנדערע אינסטיטוציעס. ראָזע אַרבעט מיט אין „וויצאָ״, „פּיאָנערן פרויען־אָרגאַניזאַציע״ א״א. נחמה געשטאַרן, אַ לערערין אין דער זשיטלאָווסקי־שול פון מאַנטעווידעאָ, י. מ. עפּעלבוים, אַ לערער, אַ שרייבער, האָט מיטגעאַר־בעט אין פֿאַרשיידענע צייט־שריפטן, אַרויסגעגעבן פּובליקאַציעס, האָט אויך פֿאַרעפֿנטלעכט אַן אַרבעט אין אונדזער פֿנקס. מאיר יאַבלאָנאָוויטש. נטע סא־פּירשטיין און יאַנקל צוקערמאַן. אַלע זענען פֿרוזשע־נער אַ חוץ י. מ. עפּעלבוים, וואָס איז אַן אָפּשטאַ־מיקער פון אַ דאָרף נעבן סעלץ.

צוליב דער שכנהשאַפט מיט אַרגענטינע זענען זיי ענג פֿאַרבונדן מיט אונדזער לאַנדסמאַנשאַפּטלע־כער אָרגאַניזאַציע אין בוענאָס אירעס. זיי האָבן מיטגעשטייערט אויף אַלע הילפס־קאַמפּיינען און רופן זיך אָפּ אויף יעדער אַקציע פונעם לאַנדסלייט־פֿאַריין אין אַרגענטינע.

א באַזונדער וויכטיקע ראָל איז אויסגעקומען שפּילן אונדזערע לאַנדסלייט פון מאַנטעווידעאָ, אין די יאָרן נאָך דער צווייטער וועלט־מלחמה, ביים העלפֿן אַריבערברענגען די לעבנגעבליבענע קיין דרום־אַמעריקע.

א גרופּע לאַנדסלייט כּוין קובאָ, ביי א געזעגענונג פֿאַר אונדזער לאַנדספֿרוי פריידקע קאַטראַנסקי—זיסקאָוויטש, צו איר רייזע קיין אַמעריקע.

פון רעכטס צו לינקס שטייענדיק: משה גאָלדבערג (געשטאָרבן אין 1954), יאָסקע בערגער, יעקב איזרעאַ־ליט (קאַסיר פון פֿרוזשענער פֿאַריין), יחזקל סעלעצקי, פריידקע קאַטראַנסקי (באַנקעטירטע), מאַניע בייזער (פֿרעזידענט פון פֿרוזשענער לאַנדסלייט־פֿאַריין — געשטאָרבן סעפּט׳ 1947), נישט באַקאַנט, לייבל זאַמו־גאָווסקי, יאָסל פּערקאָל, נישט באַקאַנט. — זיצנדיק פון רעכט: יחיאל גאָלדבערג, סאָלאָמאָן זיסקאָוויטש (דער מאַן פון פריידקע קאַטראַנסקי), פרידא ראָשבוים, הענאָך טעלעכאַנסקי (סעקר׳ פון פֿרוזשענער פֿאַריין), וועלוול איזרעאַליט און לייבל שיווינסקי.

פישל ווייניר

דער מאַסקאַנשטאַט פּרוזשענער אַרבעטער־רינג ברענטש 244

(בלעטלעך זכרונות)

אין די יאָרן צווישן 1904—1906 זענען אַ סך יידישע יונגע בחורים פון מיין שטעטל, און אויך פיל יונגע פֿאַרפֿאַלקן, אַוועק זוכן זייער גליק אין אַמעריקע, אין דעם לאַנד פון אַלע מעגלעכקייטן און וווּ, מען זאָגט, אַז מען שאַרט גאָלד אין די גאַסן. די מערסטע פּרוזשענער לאַנדסלייט האָבן זיך אָפּגעשטעלט אין דער גרויסער שטאָט ניו־יאָרק.

ווען איך בין אָנגעקומען, אין 1906, אין ניו־יאָרק, האָב איך דאָ געטראָפֿן אַ „פּרוזשענער קלוב", וואָס האָט שוין עקזיסטירט, אַן ערך, 20 יאָר. דאָ אין ניו־יאָרק איז שוין געווען אויך אַ פּרוזשענער „שוהל", וואָס איז געבויט געוואָרן בשותפות מיט די לאַנדסלייט פון סעלץ, שערעשעוו און מאַלטש. די שכינותדיקע שטעטלעך אַרום פּרוזשענע. עס האָט דאַן אויך שוין עקזיסטירט אַ „פּרוזשענער יאָנג מענס בענאָוועלענט אַסאָסיאַציישאַן", געווען דעמאָלט אַזאַ מאָדע. יעדע לאַנדסמאַנשאַפט האָט זיך געהאַט אַן אייגענע „יאָנג־מענס" אָרגאַניזאַציע. די פּרוזשענער לאַנדסלייט האָבן געהאַט זייער אייגענע „קלוב־רומס", מיט אַ ביבליאָטעק פון פֿאַרשיידענע ביכער, יידישע און ענגלישע. איך קען זאָגן, אַז צווישן אַלע לאַנדסלייט־קלובן פון יענע יאָרן איז דער „פּרוזשענער קלוב" געווען פון די גרעסטע, מיט אַ גרויסע מיטגלידערשאַפט און גוט אָרגאַניזירט.

מיר, די נייַ־אָריבערגעקומענע, זענען געווען שטאָלץ מיט דעם פּרוזשענער „יאָנג־מענס". דאָס האָבן אַ טייל פון אונדז זיך אַרומגעטראָגן מיט אַנדערע געדאַנקען. מיר האָבן געהאַט אונדזערע אייגענע חלומות און אידעאַלן, וואָס מיר האָבן געטראָגן אין האַרצן און מיטגעבראַכט אַהער פון יענער זייט ים. מיר האָבן איבערגעלעבט דאָס יאָר 1905 אין דער אַלטער היים, און זיך באַטייליקט אין דער רעוואָלוציע פון 1905. איך, און די חברים מיינע אין פּרוזשענע, זענען געווען בונדיסטן. עס זענען ביי אונדז אין שטעטל געווען אויך אַנדערע סאָציאַליסטישע גרופּעס, ווי פּועלי־ציוניסטן, און ס. ס., אָבער קומענדיק דאָ אַהער, האָבן מיר, די היימישע אַמאָליקע בונדיסטן, זיך אַרומגעטראָגן מיט אַ פּלאַן צו גרינדן דאָ, אין ניו־יאָרק, אַ בונדישן פּרוזשענער קלוב. עס האָט טאַקע לאַנג נישט געדויערט און אַזאַ קלוב איז געגרינדעט געוואָרן אין אַ קורצע צייט אַרום פון מיין זיין דאָ אין ניו־יאָרק. מיר האָבן אַ נאָמען געגעבן דעם קלוב „פאָר־אייניקטער פּרוזשענער רײַאָנער בונדישער פאָר־אין". אונדזער אויפגאָבע איז געווען צו שטיצן דעם דעמאָלטדיקן בונדישן קאָמיטעט אין פּרוזשענע. און מיר האָבן טאַקע באַווּזן, דורך דער צייט פון אונדזער עקזיסטענץ צו שיקן געלט צו אונדזערע חברים בונדיסטן אין פּרוזשענע. מיר האָבן פיל געהאָלפן די אַרעסטירטע בונדיסטן אין אונדזער שטעטל. צווי חברים וויל איך דאָ דערמאָנען וואָס זענען געווען פאַרשפּאַרט אין דער פּרוזשענער צאַרישער תפיסה פאַר זייערע רעוואָלוציאָנערע טעטיקייטן. דאָס זענען געווען די חברים ירמיה בערגער און אַלטער פּערלשטיין.

דער בונדישער קלוב פון די פּרוזשענער אין ניו־יאָרק איז זיך שפּעטער צעפֿאַלן צוליב דעם גרויסן קריזיס, וואָס האָט דאַן געהערשט איבערן גאַנצן לאַנד אין די פאַראייניקטע שטאַטן. און ווען דער קריזיס פון יאָר 1907 האָט אַ ביסל אָפּגעלאָזט, און מען האָט אָנגעהויבן אַ ביסל צו פאַרדינען, האָבן מיר, די אַריבערגעקומענע פּרוזשענער יונגט, געזומען ערנסט טראַכטן וועגן גרינדן אַן אַרבעטער־רינג ברענטש פון די פּרוזשענער לאַנדסלייט אין ניו־יאָרק.

איך האָב דעמאָלט געווויינט אויף הענרי סטריט. ביי מיר אין הויז איז פאַרגעקומען דער מיטינג. עס זענען געקומען לאַנדסלייט, און מיר האָבן ביי דעם מיטינג געהאַט אַ פאַרטרעטער פון גענעראַל־בייראָ

— איזידאָר קאָהען, וואָס איז פּאַקטיש געווען דער טאַטע פון אונדזער ברענטש.

פריינט קאָהען האָט געריידט צו אונדז וועגן אַר־בעטער־רינג און דערקלערט אונדז די פּרינציפּן פון אַרבעטער־רינג. וועג מיר האָבן געהאַט די ער־שטע פּינף און צוואַנציק מיטגלידער, האָט אונדז די הויפּט־ביוראָ איינגעשטעלט דעם ברענטש, די אַרבעט. דאָס איז געווען אין דעצעמבער, 1908. אונדזער ברענטש האָט געטראָגן דעם נאָמען: „פּרו־שענער ראַיאָנער ברענטש 244 א. ר.". פריינט קאָ־הען פלעגט אָפט קומען צו אונדזערע מיטינגען און איבערהויפּט צו אונדזערע שמחות. מיר פלעגן אים אָפּגעבן כבוד און אים זענען אויבנאָן. פריינט קאָהען אַליין איז געווען אַ מיטגליד פון ווילנער ברענטש 43.

אין אונדזער ברענטש האָבן באַלאַנגט אויך די לאַנדסלייט פון די שטעטלעך שערעשעוו, מאַלטש און סעלץ. מיר האָבן נאָך איצט מיטגלידער וואָס שטאַמען פון שערעשעוו און מאַלטש.

עס ווילט זיך דערמאָנען יענע צייט, בשעת מיר, די ערשטע פינף און צוואַנציק, זענען מיט האַרצ־קלאָפּעניש געגאַנגען צום דאָקטאָר אין געגנעראַל־אָפּיס פון אַרבעטער־רינג. דער אָפּיס האָט זיך דאָן געפונען אויף ראטגערס סטריט. מיר האָבן אַלע זייער שטאַרק געוואָלט באַשטעטיקט ווערן פונעם דאָקטאָר, ער זאָל אונדז דערקלערן, אַז מיר זענען געזונט און קענען אַריינטרעטן ווי אַ ברענטש אין אַרבעטער־רינג, וואָס איז אונדז געווען אזוי נאָענט צום האַרצן. איך געדענק עס ווי היינט. צווי לאַנדס־לייט, צווישן דער גרופּע פון פינף און צוואַנציק, האָט דער דאָקטאָר געהייסן קומען נאָכאַמאָל צו אים אין אַ פּאָר טעג אַרום. מיר האָבן דאָס אויפ־געפּומען ווי אַ שלעכטן סימן... מיר האָבן זיך קוים געקענט דערוואַרטן די פּאָר טעג. אָבער אַלץ איז אַדורך גוט און מיר זענען געוואָרן דער פּרוזשע־נער ברענטש פון אַרבעטער־רינג!

צום יאָר האָבן מיר שוין געהאַט הונדערט מיט־גלידערס. צום ערשטן יובילי האָבן מיר דאָן גע־לאָזט וויסן אונדזערע באַשלוסן און די אויפגאַבעס פון אונדזער ברענטש; מיר פאַרפליכטן זיך שטענ־דיק צו העלפן די סאָציאַליסטישע באַוועגונג אין אַמעריקע און אין אַנדערע לענדער; קיין מאָל נישט צו דולדן קיין שטרייק־ברעכערס; העלפן שטרייי־קערס, אין וועלכער שטאָט איבערן לאַנד און שטיצן אַרבעטער־רינג־מיטגלידערס, וואָס געפינען זיך אין נויט, און דאַרפן הילף.

שוין העכער 45 יאָר ווי מיר היטן אָפּ הייליק די דאָזיקע באַשלוסן!

אין יאָר 1909 האָבן, מיר אָנגעפאַנגען אַריינצו־נעמען אויך פרויען אָלס מיטגלידערינס אין אונ־דזער ברענטש. די ערשטע אָנצושליסן זיך איז געווען אסתר נייַמאַרק. ביז היינטיקן טאָג געהערן צום ברענטש אַ סך פרויען. פאַראַן אויך אַ באַזונ־דערער פרויען־ברענטש. אָבער וועגן דעם שפּע־טער.

אין 1910 האָבן מיר דורכגעמאַכט דעם גרויסן גענעראַל־שטרייק פון די קלאָוקמאַכער (מענער־שניידער). אונדזער ברענטש האָט גלייך געשיקט שטיצע צו די שטרייקערס. מיר האָבן געצאָלט וע־כנטלעכע געהאַלטן צו די שטרייקערס, וואָס זענען געווען חתונה־געהאַט און געהאַט פאַמיליעס אויס־צוהאַלטן. די נישט פאַרהייראַטע, די „סינגלייט", האָבן מיר ווייניקער געצאָלט. איך דערמאָן דאָס מיט שטאָלץ! און איך בין זיכער, אַז אָלע מיטגלי־דער פון אונדזער ברענטש פילן דעם זעלבן שטאָלץ פאַר די גוטע מעשים פון אונדזער ברענטש אין יענע יאָרן.

אין 1911 איז געשטאַרבן דער ערשטער מיטגליד פון אונדזער ברענטש. דאָס איז געווען די פרוי אסתר עפּשטיין. דורך דער צייט פון איר קראַנ־קייט, ווען זי האָט זיך געפונען אין „סיינט ווינ־סענט שפּיטאָל", זענען אָלע מיטגלידער פון דעם ברענטש געקומען אין שפּיטאָל זי מבקר חולה זיין. טאָג און נאַכט איז דער שפּיטאָל געווען פול מיט באַזוכער, די פריינט פון ברענטש. זי איז גע־ווען אונדזער אָלעמענס דאגה, אָלעמענס צער. צו איר לוויה זענען אָלע מיטגלידער פון ברענטש און זייערע פרויען געקומען אָפּגעבן כבוד דער פאַרשטאַרבענער. מען איז דאָן געפאָרן אין קאַ־רעטעס מיט פערד. מענטשן אין גאַס, דערזענ־דיק דעם גרויסן עולם האָבן געמיינט אַז עס איז געשטאַרבן עפּעס גאָר אַ וויכטיקער גדול ביי יידן.

אין 1911 איז אויסגעבראָכן דער טרויעריק־באַרימטער „טרייענגעל"־פּייער. די טראַגעדיע האָט אָלעמען געטראָפן ווי אַ דונער! עס זענען דעמאָלט אומגעקומען אין דער שרפה 47 יונגע מיידלעך, אַרבעטאַרינס. אונדזער ברענטש האָט זיך אָפּי־ציעל באַטיילט אין דער ריזיקער טרויער־דע־מאָנסטראַציע, וואָס איז אָרגאַניזירט געוואָרן פון אַ ספּעציעלן לוויה־קאָמיטעט.

אין יענע יאָרן האָט די אַמעריקאַנער סאָציא־ליסטישע פּאַרטיי אָנגעפירט אַ גרויסע אַקציע אויסצוויילן אַזעלכע סאָציאַליסטן־קאַנדידאַטן ווי מאָריס הילקוויט, מאיר לאָנדאָן און אָנדערע. אונ־דזער בערנטש פלעגט דאָן גאָר שטאַרק זיך באַ־טיליקן אין די דאָזיקע וואָלקאַקציעס. געווען ביי אונדז שוין אַ חזקה, אַז יעדעס יאָר פאַר די וואָלן און טיילמאָל אויך ווינטער־צייט, פלעגט מאיר

לאַנדאַן זיין דער גאַסט־רעדנער ביי אונדזער ברענטש־מיטינג.

מיר פֿלעגן זיך, נאַטירלעך, באַטייליקן אין אַלע ערשטע־מאי־דעמאַנסטראַציעס.

אונדזער ברענטש האָט אין יענע יאָרן אָנגעפֿילט דעם הויבן שטאַרק אַגיטירן, אַז יעדער מיטגליד זאָל וועלן אַ בירגער פון די פֿאַראייניקטע שטאַטן. די פֿרויען פון אונדזערע מיטגלידער זאָלן וועלן בירגערינס פון לאַנד. די דאָזיקע אַגיטאַציע האָט געהאָט איר ווירקונג. כמעט אַלע מיטגלידער פון אונדזער בערנטש זענען איינגעשווירן געווארן וויי בירגער פון לאַנד. פון אַמעריקע — וואָס איז געווארן פאַר אַלעמען און באַזונדער פאַר אונדז יידן די אמתע פרייע היים, וווּ מיר גענישן פון אַלע רעכט באַגלייך מיט אַלע בירגער פון אונדזער גרויס לאַנד.

מיר פלעגן דעמאָלט העלפן איינער דעם אַנדערן זיך אויסלערנען די קאַנסטיטוציע פון אַמעריקע. דער ברענטש האָט אַראַנזשירט לעקציעס וועגן דער געשיכטע פון די פֿאַראייניקטע שטאַטן. דאָס האָט פיל געהאָלפן אז קיין איין מיטגליד זאָל נישט דורכפֿאַלן ביים עקזאַמען וועט מען נעמט אַרויס די בירגער־פאַפּירן.

א יערלעכע אינסטיטוציע אין אונדזער ברענטש איז געווען דער „באַל" וואָס מיר פלעגן אַראַנזשירן יעדעס יאָר. מיר זענען געווען פֿאַרנומען אַ האַלב יאָר כמעט ביים פֿאַרקויפן בילעטן און פֿאַרשפֿרייטן צירקולאַרן, כדי אַלעמען צו לאָזן וויסן וועגן דעם יערלעכן גרויסן באַל פון די פֿרוזשענער לאַנדסלייט און די שטעטלעך אַרום פֿרוזשענע. מיר האָבן זיך געגרייט צו דעם וויי צו אַ גרויסן יום־טוב. אונדזערע בעלער פלעגן פֿאַרקומען אין דעם גרויסן זאָל פון דער געווען עטאַר־קאַסינאָ, וואָס פלעגט אַריינגענעמען אַרום דריי טויזנט מענטשן. מיר פלעגן בעטן גאָט אַז דאָס וועטער זאָל זיין שיין, עס זאָל נישט רעגענען. נישט איין שידוך איז געשלאָסן געווארן אויפן באַל. היימישע בחורים און מיידלעך, לאַנדסלייט פון פרוזשענע און אומגעגנט, האָבן זיך דאָ געטראָפן און געשלאָסן באַקאַנטשאַפט. דערביי פלעגט דער ברענטש אונדזערער פון די דאָזיקע צוזאַמענטרעפענישן און שידוכים אויך גענישן. די פֿאַרלעך פלעגן זיך אויך ביישטייערן פאַר די געלט־זאַמלונגען, וואָס דער ברענטש האָט אַרגאַניזירט.

אין יענע יאָרן פלעגט טרעפן, אַז א סך פון אונדזערע מיטגלידער פלעגן וועלן קראַנק און נישט קענען גיין צו דער אַרבעט. דעמאָלט איז נישט געווען, וויי היינט, קיין אַרבעטסלאָזע פֿאַר־זיכערונג, אָדער קראַנקן־אונטערשטיצונג. אין אַזאַ פֿאַל האָט דער ברענטש געשטיצט דעם קראַנקן מיט געלט. עס פלעגט אויך טרעפן, אַז דער דאָקטאָר האָט פֿאַרוווערט דעם אָדער יענעם מיטגליד צוריקצוגיין אַרבעטן שוין נאָכדעם ווי ער איז אַביסל געקומען צו זיך. דער שאַפֿ איז פאַר איינעם געווען סם־המות. און דער דאָקטאָר האָט אים געהייסן זיך נעמען פאַר אַן אַנדער פֿרנסה, א מער לייכטערע, אויב ער וויל בלייבן לעבן. אַז מען פלעגט זיך אין ברענטש דערוויסן פון אַזאַ פֿאַל, פלעגט מען שאַפֿן א גרויסע סומע געלט, כדי צו העלפן דעם דאָזיקן קראַנקן מיטגליד, ער זאָל זיך קענען עפענען א געשעפט, כדי ער זאָל נישט דאַרפן גיין אין שאַפֿ אַרבעטן. עס לעבן נאָך איצט א סך מיטגלידער וואָס מיר האָבן געהאָלפן פטור ווערן פון די שעפֿער, און וואָס זענען אין מסחר ביזן היינטיקן טאָג. אויך איצט, אַז א מיטגליד געפינט זיך, חס ושלום, אין א נויט קומען מיר אים אַנטקעגן מיט הילף ווי ווייט נאָר מיר קענען.

דער געניעראַל־אָפּיס פון אַרבעטער־רינג צאָלט א קראַנקן מיטגליד 8 דאָלאָר א וואָך. דער ברענטש אונדזערער צאָלט 4 דאָלאָר עקסטרא יעדן קראַנקן מיטגליד. כמעט אַלע ברענטשעס וואָס פלעגן האָבן די עקסטרא־אינטערשטיצונגען פאַר קראַנקע מיטגלידער האָבן שוין לאַנג אַראָפּגענומען די דאָזיקע עקסטרא־צאָלונגען. אָבער נישט אונדזער ברענטש! מיר האָפֿן אויך ווייטער אין דער צוקונפט דאָס צו קענען אָנהאַלטן.

אונדזער ברענטש פלעגט, אין אַלגעמיין, העלפן אונדזערע לאַנדסלייט. אַפילו די וואָס זענען נישט געווען קיין מיטגלידער ביי אונדז. געווען א פאַל וואָס איך געדענק זייער גוט. צוויי לאַנדסלייט, (איך וויל נישט דערמאָנען זייערע נעמען), זענען קראַנק געווארן. זיי האָבן נישט געטארט אַרבעטן. ביידע האָבן געליטן פון טובערקולאָז. מיר האָבן זיי געהאָלפן מיט געלט און געזען זיי אַוועקשיקן אין דעם שטעטל ליבערטי, אין די בערג. שפּעטער, איינעם פון זיי געהאָלפן פֿאַרן קיין קאַליפֿאָרניע, און דעם צוויייטן — קיין דענווער, קאָלאָראַדאָ. מיר האָבן די צוויי לאַנדסלייט ממש גערעטעוועט זייער לעבן, מיט דעם וואָס מיר האָבן זיי געגעבן א מ׳ג־לעכקייט צו זיין אין דער פרישער בערג־לופט.

מיר פלעגן העלפן מיטגלידער אַזוי ווייט ווי מיט דער סומע פון טויזנט דאָלאָר. אַבי צו העלפן דעם מיטגליד זיך שטעלן אויף די אייגענע פיס און ער זאָל קענען מאַכן א לעבן. אָלע יאָרן שטייט דער ברענטש אויף דער וואָך און איז גרייט אַנטקעגן צו קומען יעדן מיטגליד, וואָס נויטיקט זיך אין הילף.

אין 1912 האָבן זיך די פרוזשענער „יאָנג־מענט אַסאָסיאיישאַן" אויפגעלייזט, און זיך פאַראייניקט מיט דעם פרוזשענער אַרבעטער־רינג ברענטש. איצט האָט דער נאָמען אונדזערער זיך געוואָרפן „פאַראייניקטער ראַיאָנער פרוזשענער ברענטש 244". עס לעבן מיטגלידער וואָס האָבן זיך פאַראייניקט מיט אונדזער ברענטש, און וואָס זענען פריער געווען פאַרבונדן מיט דער „יאָנג־מענס".

אין 1914 ברעכט אויס די ערשטע וועלט־מלחמה. מיר ווערן אָפגעריסן פון אונדזער היים־שטאָט אויף יענער זייט ים, פון טאַטע־מאַמע, פרויען, ברידער און שוועסטער. מיר האָבן געהאָפט און געוואַרט, צו הערן פון זיי כאָטש אַ גרוס, אָדער וועלכע עס איז ידיעה. אָבער ליידער האָבן מיר גאָרנישט געהערט. די אָפּגעריסנקייט פון אונדזער אייגן בלוט און פלייש איז נאָך שטאַרקער געוואָרן ווען אַמעריקע טרעט אויך אַריין אין דער מלחמה קעגן דייטשלאַנד. אַ סך מיטגלידער אונדזערע ווערן גענומען פאַר סאָלדאַטן. מען שיקט זיי אויפן פראָנט, קיין פראַנקרייך, זיך שלאָגן פאַר אונדזער אַמעריקע. לייבל קרינסקי, אַ מיטגליד אין אונדזער ברענטש, פאַלט אויפן שלאַכטפעלד. מען שיקט אַהיים זיין טויטן קערפער. און דער גאַנצער ברענטש באַטייליקט זיך דאַן אין דער לוויה פון דעם דאָזיקן העלדישן אַמעריקאַנער יידישן סאָלדאַט, וואָס האָט זיין לעבן אַוועקגעגעבן פאַר אַמעריקע צו ראַטעווען דער דעמאָקראַטיע פאַר דער וועלט.

אין 1918 גרינדעט זיך די „פרוזשענער רעליף סאָסייעטי". אונדזער ברענטש איז זייער גוט פאַרטראָטן אין דער רעליף־אַרבעט פאַר אונדזערע לאַנדסלייט. מיר שאָפן דאָן אַ באַדייטנדיקע סומע געלט. צום באַדויערן בלייבט פון דעם געלט זייער ווינציק איבער. מיר האָבן געמוזט שיקן פוילישע מאַרק, און ביז דאָס געלט קומט אָן אין פרוזשענע האָט עס אַ קנאַפּן וועדט.

אין דעם זעלבן יאָר, אין 1918, פייערט אונדזער ברענטש דעם צען־יעריקן יובילי מיט אַ גרויסן באַנקעט. אָ, ווי עס האָט זיך דאָן געוודערט! די „פיפּלס רעליף" און דער „דזשאָינט דיסטריבּיושאָן קאָמיטעט" האָבן געשיקט זייערע פאַרטרעטער צו באַגריסן. מיר האָבן געגעבן דאָן אַ גרויסע סומע צו ביידע אָרגאַניזאַציעס און אויך אַ באַזונדערע סומע דער „פרוזשענער רעליף סאָסייעטי".

אין 1925, גרינדעט זיך דער אַרבעטער־רינג־קעמפּ אין ניו־יאָרק. מיר בויען אַ באַנגאָלאָ (אַ באָזונדערע געביידע) אין קעמפּ אויפן נאָמען פון אונדזער ברענטש. פאַר דעם צוועק שאָפן מיר די סומע פון איין טויזנט דאָלער (1.000.—) אַ מתנה **דעם קעמפּ.**

אין יענע יאָרן ווערט אָרגאַניזירט צווישן יידן אין אַמעריקע דער „פאָלקס געצייג־קאָמפּיין", כדי צו העלפן די דעקלאַסירטע יידן אין רוסלאַנד, איינצוואָנדערנען זיך אין דערפער, אין קאָלאָניעס אויף ערד־אַרבעט, אָדער אין אַנדערע פּראָדוקטיווע מלאכות. מיר זענען פון די ערשטע ברענטשעס אין אַרבעטער־רינג, אָנצושליסן זיך אין דעם דאָזיקן קאָמפּיין. מיר באַשטימען אַ שטייער פאַר יעדן מיטגליד. אין דער זעלבער צייט העלפן מיר ווייטער דעם „פיפּלס־רעליף" און דער „דזשאָינט".

אין 1925, איז פון פרוזשענע געקומען קיין אַמעריקע די פרוי פערלשטיין (היינט — נייַדוס). אין אַ רעדע ביי אַ מיטינג פון ברענטש האָט פרוי פערלשטיין אונדז דערציילט פון דער יידישער שול אין פרוזשענע. ווי אַזוי די אַרעמע יידן דאָרט, די בעל־מלאכות טוען אַלץ וואָס אין זייערע כוחות, כדי אויפצוהאַלטן די דאָזיקע קינדער־שול. פרוי פערלשטיין האָט דאָן אָפּגעלירט, מיר זאָלן שאָפן עפּעס געלט און שיקן די יידישע שול־פאַרוואַלטער אין פרוזשענע, כדי די יידישע שול דאָרט, זאָל קענען ווייטער עקסיסטירן, און מען זאָל ווייטער קענען לערנען מיט די קינדער און געבן זיי שפּייז, די אומזיסטע מאָלצייטן, ווי ביז אַהער.

אונדזער ברענטש האָט גלייך זיך געזונמען צו דער אַרבעט און געשאָפן אַ באַדייטנדיקע סומע געלט פאַר דער פרוזשענער יידישער שול. מיט ליידיקן איז זי פון אונדזער ברענטש נישט אַוועק.

אין יענער צייט גרינדעט זיך דער פרוזשענער פרויען־ברענטש פון אַרבעטער רינג 244—ב, אונדזער ברענטש האָט די פרויען געהאָלפן מיט ראָט און טאָט. ביידע ברענטשעס שטייען שטענדיק אין אַ נאָענטער פאַרבינדונג ביים שאָפן געלט, ביידע ברענטשעס האָבן זיך פאַראייניקט אוז געדענען זיך אין דערפער, אין קאָלאָניעס אויף ערד־אַרבעט, אָדער אין אַנדערע פּראָדוקטיווע מלאכות. מיר זענען פון די ערשטע ברענטשעס אין אַרבעטער־רינג, אָנצושליסן זיך אין דעם דאָזיקן קאָמפּיין. מיר באַשטימען אַ שטייער פאַר יעדן מיטגליד. אין דער זעלבער צייט העלפן מיר ווייטער דעם „פיפּלס־רעליף" און דער „דזשאָינט".

אין 1925, איז פון פרוזשענע געקומען קיין אַמעריקע די פרוי פערלשטיין (היינט — נייַדוס). אין אַ רעדע ביי אַ מיטינג פון ברענטש האָט פרוי פערלשטיין אונדז דערציילט פון דער יידישער שול אין פרוזשענע. ווי אַזוי די אַרעמע יידן דאָרט, די בעל־מלאכות טוען אַלץ וואָס אין זייערע כוחות, כדי אויפצוהאַלטן די דאָזיקע קינדער־שול. פרוי פערלשטיין האָט דאָן אָפּגעלירט, מיר זאָלן שאָפן עפּעס געלט און שיקן די יידישע שול־פאַרוואַלטער אין פרוזשענע, כדי די יידישע שול דאָרט, זאָל קענען ווייטער עקסיסטירן, און מען זאָל ווייטער קענען לערנען מיט די קינדער און געבן זיי שפּייז, די אומזיסטע מאָלצייטן, ווי ביז אַהער.

אונדזער ברענטש האָט גלייך זיך געזונמען צו דער אַרבעט און געשאָפן אַ באַדייטנדיקע סומע געלט פאַר דער פרוזשענער יידישער שול. מיט ליידיקן איז זי פון אונדזער ברענטש נישט אַוועק.

אין יענער צייט גרינדעט זיך דער פרוזשענער פרויען־ברענטש פון אַרבעטער רינג 244—ב, אונדזער ברענטש האָט די פרויען געהאָלפן מיט ראָט און טאָט. ביידע ברענטשעס שטייען שטענדיק אין אַ נאָענטער פאַרבינדונג ביים שאָפן געלט, ביידע ברענטשעס האָבן זיך פאַראייניקט אוז געדענען זיך אין דערפער, אין קאָלאָניעס אויף ערד־אַרבעט, אָדער אין אַנדערע פּראָדוקטיווע מלאכות. מיר זענען פון די ערשטע ברענטשעס אין אַרבעטער־רינג, אָנצושליסן זיך אין דעם דאָזיקן קאָמפּיין. מיר באַשטימען אַ שטייער פאַר יעדן מיטגליד. אין דער זעלבער צייט העלפן מיר ווייטער דעם „פיפּלס־רעליף" און דער „דזשאָינט".

אין 1925, איז פון פרוזשענע געקומען קיין אַמעריקע די פרוי פערלשטיין (היינט — נייַדוס). אין אַ רעדע ביי אַ מיטינג פון ברענטש האָט פרוי פערלשטיין אונדז דערציילט פון דער יידישער שול אין פרוזשענע. ווי אַזוי די אַרעמע יידן דאָרט, די בעל־מלאכות טוען אַלץ וואָס אין זייערע כוחות, כדי אויפצוהאַלטן די דאָזיקע קינדער־שול. פרוי פערלשטיין האָט דאָן אָפּגעלירט, מיר זאָלן שאָפן עפּעס געלט און שיקן די יידישע שול־פאַרוואַלטער אין פרוזשענע, כדי די יידישע שול דאָרט, זאָל קענען ווייטער עקסיסטירן, און מען זאָל ווייטער קענען לערנען מיט די קינדער און געבן זיי שפּייז, די אומזיסטע מאָלצייטן, ווי ביז אַהער.

אונדזער ברענטש האָט גלייך זיך געזונמען צו דער אַרבעט און געשאָפן אַ באַדייטנדיקע סומע געלט פאַר דער פרוזשענער יידישער שול. מיט ליידיקן איז זי פון אונדזער ברענטש נישט אַוועק.

אין יענער צייט גרינדעט זיך דער פרוזשענער פרויען־ברענטש פון אַרבעטער רינג 244—ב, אונדזער ברענטש האָט די פרויען געהאָלפן מיט ראָט און טאָט. ביידע ברענטשעס שטייען שטענדיק אין אַ נאָענטער פאַרבינדונג ביים שאָפן געלט, ביידע ברענטשעס האָבן זיך פאַראייניקט אוז געדענען זיך אין דערפער, אין קאָלאָניעס אויף ערד־אַרבעט, אָדער אין אַנדערע פּראָדוקטיווע מלאכות. מיר זענען פון די ערשטע ברענטשעס אין אַרבעטער־רינג, אָנצושליסן זיך אין דעם דאָזיקן קאָמפּיין. מיר באַשטימען אַ שטייער פאַר יעדן מיטגליד. אין דער זעלבער צייט העלפן מיר ווייטער דעם „פיפּלס־רעליף" און דער „דזשאָינט".

אין קאַסע פון דעם אַלגעמיינעם הילף־פאַנד איז געבליבן אַ היפּשע סומע געלט. מיר האָבן דאָס צע־טיילט צווישן דעם „דזשאָינט", „האַיאַס" און דער „הסתדרות".

ערשט אין יאָר 1945, נאָך דעם גרויסן חורבן פון די יידן אין מזרח־אייראָפּע, האָבן מיר ווידער גע־נומען ווערן טעטיק. מיר האָבן אָנגעהויבן ווידער זאַמלען געלט, כדי צו שטיצן די שארית הפליטה, די רעשטלעך פּרוזשענער יידן, און סתם יידן אין די דייטשע לאַגערן וואָס זענען געבליבן לעבן. אַ טייל איז אַוועק קיין ארץ־ישראל און אַ סך פון זיי זענען געקומען אין אַמעריקע. מיר האָבן די נייע פּליטים געהאָלפן זיך איינאָרדנען אין נייעם לאַנד.

איינער פון די גרינדערס פון אונדזער ברענטש איז געווען איטשקע קראַנשטאַט ע"ה. אין די דרי־סיקער יאָרן איז פריינט קראַנשטאַט געווען אַ לי־בער און האַרציקער לאַנדסמאַן. אין די פּאַרשידענע קאַמפּיינס לטובת אונדזער שטעטל פּרוזשענע האָט ער אונדז זייער פיל געהאָלפן, און טאַקע מיט גאָר גרויסע סומעס געלט. דאָס זעלבע קען מען זאָגן וועגן זיין פרוי אַנאַ.

אין 1940 איז איטשקע קראַנשטאַט געשטאָרבן. זיין טויט איז פאַר דעם ברענטש געווען אַ גרויסער פאַרלוסט. אַלע האָבן טיף געפּילט דעם צער פון זיין אַוועקגיין. צו זיין ערשטן יאָרצייט האָבן מיר אַ נאָמען געגעבן אונדזער בערנטש פּרוזשענער מאַקס קראַנשטאַט ברענט 244, אַרב.־רינג. אויך דער פּרויען־ברענטש האָט אָנגענומען דעם זעלבן נא־מען.

אונדזער ברענטש האָט, דורך דער צייט פון זיין עקזיסטענץ, אויך נישט פאַרפעלט צו שטיצן די היגע יידישע אינסטיטוציעס, און באַזונדערס מדינת ישראל. פאַר דער „הסתדרות" און דעם „יידישן אַרבעטער קאָמיטעט" טוען מיר זייער פיל. מיר זע־נען אויף דער ערשטער ליסטע אין שאָפן געלט פאַר די דערמאָנטע צוויי אינסטיטוציעס.

פאַר דער אַרבעטער־רינג־היים אין ניו־יאָרק האָבן אונדזערע ביידע ברענטשעס געשאָפן די סו־מע פון אַכט טויזנט דאָלאָר. אין אַלע קאַמפּיינס וואָס דער ענעראַל־אָפּיס פירט אָן פאַר אַלע נוי־טיקע אינסטיטוציעס איז אונדזער ברענטש שטענ־דיק פון די ערשטע אויף דער ליסטע אין שאָפן געלט.

אין 1940 איז קיין ניו־יאָרק אָנגעקומען פון פראַנקרייך דער געלערנטער און שרייבער יעקב דעלעוווסקי (פריער יודעלעוווסקי), וואָס איז אַ פרו־זשענער לאַנדסמאַן. פאַר אונדז איז אַ גרויסער כבוד צו האָבן דעם דאָזיקן געלערנטן און חשובן שרייבער פאַר אַן ערן־מיטגליד אין אונדזער ברענטש.

גלייך ווי מיר האָבן געהערט, אַז י. דעלעוווסקי געפינט זיך אין ניו־יאָרק, האָבן מיר אַראַנזשירט פאַר אים אַ קבלת־פּנים. מיר האָבן אים אויפגענומען מיט גרויס כבוד. אין דעם „אָנדענק זשורנאַל" וואָס דער „פּרוזשענער רעליף" האָט אַרויסגעגעבן אין יאָר 1949, שרייבט דאָרט י. דעלעוווסקי וועגן אונ־דזער שטעטל פּרוזשענע ווי אַן אייגענער. מיר האָבן גלייך, אין דעם זעלבן יאָר פון זיין אָהערקומען אין ניו־יאָרק, געגרינדעט אַ קאָמיטעט אַרויסצוגעבן דעלעוווסקיס אַ בוך, וואָס באַהאַנדלט זייער טיף און אויף אַ באַלערנדיקן אופן דעם „געזעלשאַפטלעכן אי־דעאַל". סעקרעטאַר פון דעם בוך־קאָמיטעט איז גע־ווען דער פאַרשטאַרבענער נ. פאָמעראַנץ. וועג דאָס בוך איז אַרויס האָט די קריטיק עס וואַרעם אויפגע־נומען. בכלל איז י. דעלעוווסקי זייער שטאַרק באַ־קאַנט אין אַלע קרייזן פון יידישן לעבן. זיין ביא־גראַפיע, זיין לעבן אין רוסלאַנד, אין סיביר, שפּע־טער אין אויסלאַנד, זיין קאַמף מיט די אַנטיסעמיטן אין פראַנקרייך, דאָס בוך זיינס וועגן די „זקני ציון", קורץ — וועגן אונדזער חשובן לאַנדסמאַן איז כדאי צו דערציילן מער באריכות. נ. פאָמעראַנץ האָט שטאַרק געאַרבעט, אַז דאָס בוך זיינס זאָל אַרויס. ליידער האָט ער, פאָמעראַנץ, אַליין נישט דערלעבט צו זען דאָלעוווסקיס יידישן בוך, וואָס איז דאָ אַרויס אין ניו־יאָרק.

אין אונדזער ברענטש איז געשאַפן געוואָרן אַן עקסטראַ פאַנד מיט וועלכן די מיטגלידער באַנוצן זיך אַלע יאָרן אין דער פאָרם פון אַ הלוואה צי סתם שטיצע וועג זיי נייטיקן זיך. דער פאַנד באַשטייט פון עטלעכע טויזנט דאָלאָר.

פאָראַן אין ברענטש אַ באַזונדערער קאָמיטעט וועמעס אויפגאַבע עס איז צו שאַפן געלט, כדי צו קענען העלפן די מיטגלידער וואָס זענען אומפּעיק צו אַרבעטן, אינוואַלידן א"אַנד. די מיטגלידער צאָלן אַ באַזונדערן שטייער פאַר דעם פאַנד.

זייער טיכטיק און איבערגעגעבן האָט פאַר דעם פאַנד געאַרבעט פריינדין פּעני פּאָלאַק, די פרוי פון אונדזער געווען ברענטש־סעקרעטאַר נייטן פּא־לאַק. ליידער, צום טיפן באַדויערן, האָבן מיר זי פאָרלוירן, זי איז געשטאָרבן אין אירע יונגע בלי־ענדיקע יאָרן. פריינדין פּאָלאַק פּעלט אונדז אויף שריט און טריט. זי איז געווען טעטיק אין אַ סך אַרבעטן פון ברענטש. ערע איר אָנדענק.

אין 1947, וועג די ערשטע פּליטים, די גערא־טע־ווטע פון דעם היטלער־גהינום, זענען געקומען אין ניו־יאָרק, האָט דער ברענטש זיי געגעבן אַ גרויסן קבלת־פּנים. מיר האָבן אונדזערע ניי־געקומענע לאַנדסלייט אַרייגענומען אַלס מיטגלידער אין אונ־דזער ברענטש און פריי געמאַכט זייער שטייער־צאָ־

לונג אויף אַ גאַנץ יאָר. דער קבלת־פּנים פאַר די געראַטעוועטע פּליטים איז פאַרוואַנדלט געוואָרן אין אַ גרויסן יום־טוב. מיר האָבן זיך געפרייט מיט יעדן לעבנסגעבליבענעם ווי מיט אַן אייגענעם ברודער.

מיר האָבן געמאַכט עטלעכע פאַרזוכן צו אָרגאַניזירן אונדזערע קינדער אין אַן אַרבעטער־רינג־ברענטש. עס האָט זיך דערווייל נאָך נישט איינגעגעבן. אָבער מיר האָפן דאָס צו טאָן אין דער צוקונפט, עס זאָל אונדז געלונגען צו אָרגאַניזירן אונדזערע יוגנטלעכע זיי זאָלן ווערן אַ טייל פון דער גרויסער אַרבעטער־רינג משפּחה.

פון דעם פרויען־ברענטש האָבן מיר אַ סך נחת. עס איז אַ גרויסער ברענטש, מיט אַן ערך 150 מיטגלידער. זייער טעטיקייט איז אַ פאַרצווייגטע, דער פרויען־ברענטש אַראַנזשירט אויך קולטור־אָוונטן. פאַר אַלע נויטיקע אינסטיטוציעס וואָס זענען אונדז נאָענט, שאָפט דער פרויען־ברענטש באַדייטנדיקע סומעס געלט. בכלל פאַלגן זיי נאָך די אידעאַלע ריכטונגען אין וועלכע מיר, פון דעם ברענטש, וואָס האָט זיי געהאָלפן זיך אָרגאַניזירן, גלויבן אַזוי שטאַרק.

פאַר דער „הסתדרות" טוען אונדזערע בריידע ברענטשעס זייער אַ סך. מיר האָבן אין ברענטש אַ מיטגליד, דזשוליוס שאָמסקי, וואָס איז שטאַרק פאַראינטערעסירט אין מדינת־ישראל און דער „הסתדרות" בפרט. פריינט שאָמסקי זאָמלט גאָר גרויסע סומעס פאַר דעם הסתדרות־קאָמפּיין, אָבער ער רעכנט אַלץ צו אויפן נאָמען פון אונדזער ברענטש. פרייַנד שאָמסקי איז אויך טעטיק, צוזאַמען מיט זיין פרוי, אין אַלע אַנדערע אַקטיוויטעטן פון אונדזערע ברענטשעס.

יאָ, שוין 45 יאָר ווי אונדזער א. ר. ברענטש עקזיסטירט. דער נאָמען „פּרוזשענער ברענטש" רעדט פאַר זיך אַליין. איך וויל דאָ דערמאָנען אייניקע נעמען פון אַקטיוּוע מיטגלידער וואָס פאַרדינען, אַז מען זאָל זיי דערמאָנען צום גוטן. אָט זענען די ערשטע, די גרינדער פון ברענטש: לווי ברעזניק, דזשוליוס גראַדעצקי, איזי גאָרדאָן, ווילי פעלדמאַן, סעם מאַשקאָוויטש, הערי וואַלדמאַן און פישל ווינער, — דער שרייבער פון די שורות.

באַאמטע פון אונדזער ברענטש. די ערשטע סעקרעטאַרן זענען געווען: דער ערשטער — ווילי לעווין, איזי יאַנאָוויטש, הערי לעווין, נייטן ספּאַרק, ברוך מאַזי, מאַקס דובינסקי, אייבערם דובינסקי, סעם שער, אייבערם געלמאַן, נייטן פּאַלאַק און מאַקס דובינסקי.

פּראַטאָקאָל־סעקרעטאַרן: פישל ווינער, ישראל געלמאַן, פּראשקאָווסקי, איזי האַלפּערן, איסר גאָלדבערג, און אייבערם פרוזשענער,

פאַרזיצער פון ברענטש איז אין די לעצטע יאָרן געווען מאַקס קראַנשטאַט ע״ה. איצט, זינט קראַנשטאַט איז געשטאָרבן בין איך פאַרזיצער.

מיטגלידער וואָס שטייען די גאַנצע צייט ביי דער אַרבעט פון ברענטש זענען: נייטן ספּאַרק, נייטן פּאַלאַק, בעני סילווער, סעם אָרקין, אייבערם אַלעקסאַנדער, אייבערם פרוזשאַנסקי, דזשוליוס שאָמסקי, מאַקס דובינסקי און דער שרייבער פון די שורות.

עס זענען אויך טעטיק פיל יאָרן אין אונדזער ברענטש די מיטגלידער אייבערם גלמאַן, מאָריס שער, פּרץ ווינער, סידני ארהעל, רייטמאַן און סעם גאָלדבערג.

אין דער צווייטער וועלט־מלחמה זענען אַ סך זין פון אונדזערע מיטגלידער געווען אין דער אַמעריקאַנער אַרמיי. צעזייט און צעשפּרייט אויף אַלע שלאַכט־פעלדער און זיך געשלאָגן מיט די גרעסטע שונאים אונדזערע, — די נאַציס; אויך אין איטאַליע, מיט די פאַשיסטן, און זיבן יונגע, העלדישע יונגע־לייט, קינדער פון אונדזערע מיטגלידער, האָבן זייער לעבן אַוועקגעגעבן אין קאַמף מיט די דייטשע רוצחים, די היטלעריסטן. ערע זייער אָנדענק!

איין מיטגליד, ראובן גאַבער, האָט אין צייט פון צווייטן וועלט־קריג וואָלונטירט צו אַרבעטן אויף אַ שיף. די שיף איז געווען באַשטימט פאַר סאָוועט־רוסלאַנד. ווען די שיף האָט זיך געפונען אויפן ים איז זי געזונקען געוואָרן און ראובן גאַבער איז אומגעקומען צוזאַמען מיט דער מאַנשאַפט.

ווען מדינת־ישראל איז פראָקלאַמירט געוואָרן אין 1948, האָבן מיר געטון אונדזער הילף־אַרבעט פאַר ישראל מיט מער ענערגיע. די אַרבעט פאַר דעם הסתדרות־קאַמפּיין אונטער דער אָנפירונג פון פר׳ שאָמסקי האָט זיך פאַרשטאַרקט. מיר האָבן אין ברענטש פיל אָגיטירט צו קויפן ישראל־באָנדס. פרייַנד שאָמסקי איז דירעקטאָר פון דעם ישראל־באָנד־פאַרקויף צווישן אונדזערע מיטגלידער. מיר האָבן שוין פאַרקויפט ישראל־באָנדס פאַר איבער 70 טויזנט דאָלער און פרייַנד דזש. שאָמסקי האָט געוואָנען אַ רייזע קיין ישראל פאַר זיין גוטער אַרבעט.

די קולטור־טעטיקייט פון אונדזער ברענטש גייט אָן דורך די אַלע יאָרן זינט מיר עקזיסטירן. מיר פירן דורך יעדן ווינטער לעקציעס מיט באַווסטע ייִדישע שרייבערס און לעקטאָרן. צו אונדזערע יוביליי־פייערונגען גיבן מיר אַרויס זשורנאַלן. בכלל האָט אונדזער פרוזשענער ברענטש נאָך זיין פולע בלאַט געשיכטע נישט געשריבן. מיר האָפן אויך ווייטער אָנצוגיין מיט אונדזערע אַקטיוויטעטן פאַרן ווילזין פון אַרבעטער־רינג און פון אונדזערע מיטגלידער און די אינסטיטוציעס וואָס זענען אונדז ליב און טייער.

העניע קראַנשטאַט — פישל ווייַנער

פּרויען־ברענטש ביים פּרוושענער ברענטש 244 אַ״ר

ווינטער פון 1928—1929 האָט דער פּרוושענער ברענטש 244 פון אַרבעטער־רינג באַשלאָסן צו אָר־גאַניזירן אַ קאָמיסיע פּאַר דעם צוועק, וואָס איז באַ־שטאַנען פון פישל ווייַנער, מאַקס אייזענשטיין און אסתר ניימאַרק.

מיר האָבן געהאַט די ערשטע פאַרזאַמלונג אויף וועלכער עס זענען געקומען 8 פרויען: ליבע ווייַנער, אידל אַלעקסאַנדער, גיטל־ריווע פרושאַנסקי, הע־ניע גאָלדמאַן, העניע קאַספּער—פּרעסער, מרס. בלאַק, העניע טאַמסקי, טייבע מאַנדעלבוים.

גיטל־ריווע פרושאַנסקי איז געווען די ערשטע פאַרזיצערין פון דער גרופּע פון די 8. אין אַ קורצער צייט אַרום איז באַשלאָסן געווארן צו רופן אַ צווייטע פאַרזאַמלונג, וואָס האָט געהאט מער דערפאָלג. עס זענען געווען אַ געגונגדע צאָל פרויען צו אַרגאַניזירז אַ ברענטש און אַ פּאַרטרעטער פון דער געגראַל־ביורא פון אַרבעטער־רינג, לוי צינערשטיין האָט זיי דאָן אָפּיציעל אָנגערקענט פּאַר אַ ברענטש פון אַרבע־טער־רינג מיטן נאָמען: „פּרוושענער ליידיס ברענטש אַרבעטער־רינג 244 ב׳״.

די ערשטע פאַרזיצערין פון דעם פרויען־ברענטש איז געווען אַלטע זיסמאַן, פינאַנס־סעקרעטאַרין אסתר ניימאַרק, פּראָטאָקאָל־סעקרעטאַרין זענען קאַספּער און קאַסירערן ליבע ווייַנער.

פון דאַן אָן איז די אַרבעט פון פרויען־ברענטש אַוועק גוט און אין אַ קורצער צייט האָבן מיר שוין געהאַט אַ שייַנע אָרגאַניזאַציע, איינע פון די בכבו־דיקסטע אין אַרבעטער־רינג.

דער ברענטש ט׳גלייך אָנגעהויבן העלפן די פרו־זשענער פּרץ־שול אין דער אַלטער היים; געמאַכט אונטערנעמונגען אויף אַ שיינעם און פריינטלעכן אופן

ביים קומען אין דער אָרגאַניזאַציע פון העניע קראָנ־שטאַט, איז די אָרגאַניזאַציע מער אויפגעלעבט גע־ווארן. איך בין געווארן פאָרזיצערין און האָב זיך מיט ברען אַרייַנגעווארפן אין דער אַרבעט, ספּעציעל אין דער קולטורעלער אַנטוויקלונג פון ברענטש.

מיר האָבן איצט כסדר אלע ווינטער אַ סעריע רעפעראַטן אין ליטעראַרישע דיסקוסיעס. די ערשטע יאָרן פלעגן מיר זיך כמעט צוניפקומען אַלע אָוונט

אויבערשטע רייַ, פון רעכטס צו לינקס: גאסיע פרושאַנסקי, לינא קוניק, אננא גאָלדמאַן, פרידא בלינדער־מאַן, סאָפיע האַף, קיידי מאקאפסקי, הילדא סאלאוויי און אַננאַ וויניק (פינאַנץסעקרעטאַרין). מיטלסטע רייַ: גאסי רובינשטיין, אסתר פאלאנסקי, אסתר בראדסקי, אסתר קאזאקאף, סילוויע באף, מערי פרידמאַן, מיני בראדסקי, רחל גאַרבער, מאַשע לייק, איווא נאכמאן און שרה אַבעלאָוויץ. אונטערשטע רייַ: שרה סאלאמאַן, מערי סאקס (עקזעקוטיוו סעקרעטאַרין), אַננאַ טשאַמסקי, (קאַסירערין), אַננאַ קראנשטאט—קאהען (פאַר־זיצערין), אַננאַ פּרעסער (אָקטן־סעקרעטאַרין), שרה גאָלדבערג (עקזעק׳ פאַרזיצערין) און אַננאַ לוין.

יעדעס מאָל ביי אַן אַנדער מיטגליד אין הויז און עס פלעגט זיין אַ גאַנצער יום־טוב.

אַ גרויסער געווינס איז געווען פאַר אונדז ווען איטשקע קראַנשטאַט האָט אונדז אָנגעהויבן העלפן, און דורך אים מיטן פרוזשענער מענער ברענטש איז געווארן לייכטער צו טאָן די אַרבעט.

אַ דאַנק דעם פרויען־ברענטש איז פרייַנט יוליוש טיאָמסקי געווארן טעטיק אין געזעלשאַפטלעכער אַרבעט און ביז היינטיקן טאָג איז ער ביי די פרויען די רעכטע האַנט און טוט זייער אַ סך פאַרן ברענטש.

אין אַלגעמיין זענען מיר אַ שיינע אָרגאַניזאַציע. די אַלע זאַכן קומען פאַר בערך אַן איבעררייס. די לעקציעס, זאַמלען געלט פאַרן אייגענעם בודזשעט פון אָרום פופצן הונדערט דאָלער אַ יאָר, פאַר דער „הסתדרות", „דזשאָינט אַפּיל", צום יידישן אַרבעטער־קאָמיטעט „היאס", אַרבעטער־רינג שולן, דער סאָציאַליסטישער און אַרבעטער־באַוועגונג. מיר העלפן אַרויס אונדזערע מיטגלידער ווען עמיצער איז אין אַ נויט, מיר האָבן אַ ליי־קאַסע.

מיר אָרדענען איין דורכן סעזאָן לאָנטשנס, ווו מיר זאַמלען אונדזערע פאָנדן.

די לעצטע יאָרן האָבן מיר זיך געמאַכט אַ געוועלב, ווו מיר פאַרקויפן אַלטע זאַכן און דער פּראָפיט ווערט אויסגענוצט פאַר געז' צוועקן.

אין די יאָרן פאַרן צווייטן וועלט־קריג האָבן מיר צוזאַמען מיטן מענער־ברענטש זייער אַ סך געטאָן פאַר פרוזשענע. עס איז געשאַפן געווארן אַן אַלגעמיינער רעליף פאַר הילף פאַר דער יידישער פּרץ־שול, „תרבות"־שול, בית־יתומים, אַ פאָנד פאַרן פרוזשענער רב און פאַר נויטבאַדערפטיקע בכלל.

וועז די מלחמה האָט זיך פאַרענדיקט האָבן מיר אַ סך געטאָן פאַר די רעשטלעך לעבנגעבליבענע פון אונדזער שטאָט. איצט טוען מיר אַ סך פאַרן פּראָיעקט וואָס דער פרוזשענער רעליף בויט דעם קליניק אין ישראל. מיר גיבן אַלע יאָר אַ באַדייטנדיקע סומע פאַר דער זאַך.

איצט האָט דער פרויען־ברענטש אַ גרויסע אָרגאַניזאַציע פון 150 מיטגלידער, און זייער פּראָמינענטע באַאַמטע. מיר האָבן אַ זייער פּראַקטישע עקזעקוטיווע אין ווייסן וואָס מיר ווילן.

לעצטןווינטער איז געפייערט געווארן דער 25־סטער יובילי פון פרויען־ברענטש, וואָס איז פאַרוואַנדלט געווארן אין אַ גרויסן יום־טוב. די נאַציאָנאַלע עקזעקוטיווע פון אַרבעטער־ברענטש האָט אונדז זייער שיין באַגריסט דורך איר פאַרטרעטער. עס זענען אויך געווען פאַרשטייער מיט באַגריסונגען פון יידישן אַרבעטער־קאָמיטעט און „הסתדרות".

אַ טייל פון די פאַרזאַמלטע אויף דער הזכרה־פאַרזאַמלונג אין ניו־יאָרק צום 11טן יאָרצייט נאָך די פרוזשענער קדושים.

די פאַרוואַלטונג צוזאַמען מיט אַקטיווע מיטגלידער פון פרוזשענער ברענטש 244 פון אַרבעטער־רינג.

די פאַרוואַלטונג פון פרוזשענער אַרבעטער־רינג ברענטש 244, אין ניו־יאָרק. פון רעכט צו לינקס זיצנדיק: אברהם רייטמאַן — האספּיטאַלער, מאקס דובינסקי — פינאַנץ־סעקרעטאַר, פישל ווייַנער — ברענטש־פאַרזיצער, נאַטאַן ספּארק — פאַרוואַלטונג־פאַרזיצער און אברהם פרוזשאַנסקי — פּראָטאָקאָל־סעקרעטאַר פון רעכטס צו לינקס שטייענדיק: נאַטאַן פאַלאָק, פיליפּ קוניק, סעם ארקעל, אברהם אלעקסאנדער, סידני אַרקין — האספּיטאַלער, בען סילבער — קאַסירער און יוליוס טשאמסקי.

די אָרגאַניזאַציע ציילט 250 מיטגלידער.

פילִיפּ קוניק (ניו־יאָרק)

דער פּאַראיניקטער פּרוישענער הילפס־קאָמיטעט אין ניו־יאָרק

א

איידער איך הייב אָן צו שרייבן וועגן די טעטיקייטן פון פּרוישענער הילפס־קאָמיטעט, וועל איך זיך באַמיען צו געבן אַ קורצן איבערבליק וועגן דער עמיגראַציע פון פּרוישענער יידן אין די פּאַראיניקטע שטאַטן, פּרוישענער אָרגאַניזאַציעס, זייער כאַראַקטער און פונקציעס.

קיין געניוע אינפאָרמאַציע וועגן די ערשטע פּרוישענער יידן אין אַמעריקע איז נישטאָ. אויף וויפל איך האָב אויסגעפֿאָרשט, האָבן זיי אָנגעהויבן צו קומען אין די פּאַראיניקטע שטאַטן אין די 70ער יאָרן פון 19טן יאָרהונדערט.

די מערסטע פון זיי זענען געווען יחידים און האָבן זיך באַזעצט אין ניו־יאָרק און פילאַדעלפיע, אַ סך פון זיי זענען געקומען מיט דער כוונה צו פֿאַרדינען, אָפּשפּאָרן אַ ביסל געלט און פֿאָרן צוריק אַהיים. אָפּילו אין אָנהייב פון 20סטן יאָרהונדערט איז נאָך אַ היבשער צאָל געקומען צוליב דעם זעלבן צוועק. די מערסטע פון זיי האָבן טאָג און נאַכט געשקלאַפט ביי דער אַרבעט, זעקס טעג אַ וואָך, אין די „שוויץ־פֿאַבריקן". דער גרעסטער טייל פון זיי איז געווען עלנט און אין דער פרייער צייט פלעגן זיי זיך צוזאַמענטרעפן ביי די געצייטלטע פּרוישענער משפּחות וואָס זענען שוין געווען אין ניו־יאָרק.

היות זיי זענען געווען עלנט און קיין געזעלשאַפטלעכן לעבן האָבן זיי נישט געהאַט, האָבן זיי, פון צייט צו צייט, איינגעאָרדנט קלובן. קיין ספּעציעלן כאַראַקטער האָבן די קלובן נישט געהאַט און דערי־בער לאַנג נישט עקזיסטירט.

סוף 80ער יאָר איז שוין געווען אַ גרעסערע צאָל פּרוישענער פֿאַמיליעס און אין 1887 איז געגרינדעט געוואָרן די ערשטע פּרוישענער „פּראַטערנאַלע" אָרגאַניזאַציע, וועלכע עקזיסטירט נאָך איצט אונטערן נאָמען „פּרוישענער טשאַריטיבל און בענעוואָלענט אַסאָסיאיישאַן". די מיטגלידערשאַפט איז באַשטאַנען פון אַרבעטער און קליין־העגדלער.

די אָרגאַניזאַציע איז היינט פינאַנציעל די רייכטע און אויך די גרעסטע אין דער צאָל מיטגלידער פון אַלע פּרוישענער אָרגאַניזאַציעס, וואָס עקזיסטירן איצט.

ווי די מערסטע יידישע אימיגראַנטן, אַזוי אויך די פּרוישענער, האָבן זיך באַזעצט אין דעם עלטסטן און אָרימסטן טייל פון ניו־יאָרק. די רעליגיעזע יידן האָבן געגרינדעט אַן אייגענעם בית־המדרש (אין אַ געדונגענעם לאָקאַל) אין דעם זעלבן גייסט ווי די בית־מדרשים, וואָס זענען געווען אין דער אַלטער היים. די שול רופט זיך „„פּרוישענער, מאַלטשער, סעלצער און שערשעווער שוהל" און עקזיסטירט נאָך איצט.

ענדע 19טן יאָרהונדערט (די געניוע דאַטע איז געווען אומגלעיך פעסטצושטעלן), איז אין ניו־יאָרק געגרינדעט געוואָרן נאָך אַ פּראַטערנאַלע אָרגאַניזאַציע פון אַ רעליגיעזן כאַראַקטער. כדי צו האָבן אַ געזונדיקע צאָל מיטגלידער, האָבן זיי זיך פּאַראיניקט מיט די לאַנדסלייט פון די אַרומיקע שטעטלעך. זיי רופן זיך די „פּרוישענער חברה". די אָרגאַניזאַציע עקזיסטירט נאָך איצט, אָבער די צאָל מיטגלידער איז זייער אַ קליינע.

אין פילאַדעלפיע (נישט ווייט פון ניו־יאָרק), ווי אויך אין די אַרומיקע שטעטלעך, איז אין די 20ער יאָרן אויך געווען אַ גרעסערע צאָל פּרוישענער און אין 1898 איז געגרינדעט געוואָרן אַ פּראַטערנאַלע אָרגאַניזאַציע, וועלכע האָט נאָך איצט אַ גרויסע צאָל מיטגלידער.

שפּעטער איז אויך אין שיקאַגאָ געגרינדעט געוואָרן אַ פּראַטערנאַלע אָרגאַניזאַציע פון פּרוישענע און די אָרומיקע שטעטלעך.

אָנהייב 20סטן יאָרהונדערט איז די אימיגראַציע געוואָרן אַ סך גרעסער. דאָס איז געווען די בליענדיקע עפּאָכע פון די אַלע אָרגאַניזאַציעס. עס האָט אַזוי אָנגעהאַלטן ביז דער ערשטער וועלט־מלחמה, ווי אויך נאָך דער ערשטער וועלט־מלחמה, ביז דעם 1923סטן יאָר, ווען עס איז אָנגענומען געוואָרן דער באַשרענקטער אימיגראַציע־געזעץ מיט דער קלענסטער קוואָטע פאַר די, וואָס זענען געבוירן געוואָרן

אין מזרח־אייראָפּע, פון וואַנען די מערסטע יידן זענען געקומען.

זייט דאָן, האָבן אַלע לאַנדסמאַנשאַפּט־אַרגאַניזאַציעס, און אַזוי אויך די פּרוּשטענער, זיך פאַרקלעטערט אין זייער צאָל מיטגלידער. דער עלטערער דור שטאַרבט אָפּ, דער יינגערער, דאָ אויסגעוואַקסענער דור, האָט נישט קיין אינטערעס אין דעם מין אַרגאַניזאַציעס. און די פאַמיליעס האָבן זיך צעוואַקסן און מען איז שוין נישט אַזוי עלטנ.

צווישן די פּרוּשטענער אימיגראַנטן זענען אויך געווען אַ סך באַוווסטזיניקע אַרבעטער און מיט ליבעראַלע אידעאַלן. אָט די גרופּע האָט זיך נישט געקענט אַריינפּאַסן אין די שוין־עקזיסטירנדיקע פּרוּשטענער אַרגאַניזאַציעס. זיי האָבן, אין יאָר 1906, געגרינדעט אַ בונדיסטישן קלוב און אין 1908 האָט דער קלוב זיך אָנגעשלאָסן, אַלס צווייג פון אַרבעטער־רינג, אונטערן נאָמען „פּרוּשטענער אַרבעטער־רינג ברענטש 244“ און אין יאָר 1929 איז געגרינדעט געוואָרן אַ „שוועסטער“־אַרגאַניזאַציע אונטערן נאָמען „פּרוּשטענער פרויען־ברענטש 244־ב“, וואָס זענען די לעצטע צוויי געגרינדעטע פּרוּשטענער אַרגאַניזאַציעס אין ניו־יאָרק.

די פּרוּשטענער, אויפן שטייגער פון אַנדערע ענלעכע אַרגאַניזאַציעס, האָבן יעדע אַן אייגענעם בית־עולם און פרייע לויות פאַר די מיטגלידער און אייניקע האָבן אויך אַ קראַנקן־און גמילות־חסדים־קאַסע, פרייע מעדיצינישע באַהאַנדלונג און אויך בעגרענעצטע לעבנס־פאַרזיכערונג.

די מערסטע אַרגאַניזאַציעס אין אמעריקע זענען געגרינדעט געוואָרן דורך די לאַנדסלייט פון פּרוּשטענע און די אַרומיקע שטעטלעך און אַזוי טראָגן זיי דעם נאָמען. די אייניקע וואָס רופן זיך ספּעציפיש פּרוּשטענער זענען די „פּרוּשטענער טשאַריטיבל און בענעוואָלענס אַסאָסיאיישן“, „פּרוּשטענער אַרבעטער־רינג ברענטש 244“ און „פּרוּשטענער אַרבעטער־רינג ברענטש 244־ב“. אַלע אַרגאַניזאַציעס זענען געגרינדעט געוואָרן מיטן אייניקזן צוועק פאַרן זעלבסט־נוצן פון די מיטגלידער, און אויב עס איז ווען געשיקט געוואָרן הילף קיין פּרוּשטענע, איז דאָס געווען אויסשליסלעך לויט דער איניציאַטיוו פון יחידים און גרופּעס.

ב

גלייך נאָך דער ערשטער וועלט־מלחמה האָט אַ גרופּע לאַנדסלייט פון „פּרוּשטענער טשאַריטייבל“ און „פּרוּשטענער ברענטש“, אַרגאַניזירט אַן אַקציע פאַר פּרוּשטענע, וואָס האָט אַבער לאַנג נישט אָנגעהאַלטן.

אַ גרופּע לאַנדסלייט, ווי: ס. האַלפּערן, מ. אַוערבוך, א. בערענסאָן און נאָך אייניקע האָבן, אין משך פון אַ סך יאָרן ביז דער צווייטער וועלט־מלחמה, געזאַמלט מעות־חטים פאַר פּרוּשטענע און אָפּגעשיקט דאָס פאַר פּסח צום פּרוּשטענער רב אויף צו פאַרטיילן. דער שרייבער פון די שורות האָט אויך פילע יאָרן פערזונלעך געקליבן און אָפּגעשיקט געלט פאַרן בית־יתומים. אַזוי האָבן אויך געטון אַ סך יחידים און גרופּעס, אָבער די הילפס־אַקציע איז נישט געווען קיין אַרגאַניזירטע.

די איניציקע אַרגאַניזאַציע אין ניו־יאָרק וועלכע האָט געהאַט אויף איר ביודזשעט הילף פאַר פּרוּשטענער אינסטיטוציעס, איז געווען דער „פּרוּשטענער אַרבעטער־רינג ברענטש“, אָבער אַזוי ווי דער גרעסטער טייל פון די מיטגלידער זענען געווען אָרימע האַרעפּאַשנע אַרבעטער, איז אויך זייער טעטיקייט געווען באַגרענעצט.

אין די 20קער יאָרן האָט גרשון אורינסקי זיך געווענדט אייניקע מאָל שריפטלעך נאָך הילף פאַר דער יידישער פאָלקס־שול צום פּרוּשטענער ברענטשער איז געווען אייגער פון די גרינדער פון דער שול און איר שטענדיקער פאַרזיצער, און באַגרענעצטע הילף איז געשיקט געוואָרן.

אין 1925סטן יאָר האָט קיין ניו־יאָרק אימיגרירט די לערערין פּאָליאַ פּערלשטיין־ניידוס. זי האָט באַזוכט אַ זיצונג פון פּרוּשטענער אַרבעטער־רינג ברענטש און האָט געשילדערט דעם טרויעריקן מצב פון דער פאָלקס־שול. זי האָט אונטערגעשטראָכן, אַז אין דער שול לערנען זיך די אַרימסטע קינדער אין די מערסטע פון זיי זענען נישט בימלת צו צאָלן שכר־לימוד. דערצו מוז מען נאָך די קינדער געבן אַ פרייען מאָלצייט. מען איז אָבער אַזוי געענגט אין געלט, אַז מען איז שולדיק פאַר אַ סך חדשים דירה־געלט און אויך געהאַלט די לערער.

איר באַריכט האָט געמאַכט אַ שטאַרקן אייндרוק, די מיטגלידערין פון ברענטש, אסתר נימאַרק, וועלכע צייכנט זיך אויס מיט אַ פיינער נשמה און וואַרימע געפילן, האָט פאַרגעשלאָגן צו גרינדן אַ ספּעציעלן הילפס־קאָמיטעט פאַר דער שול, וויל דער אַרבעטער־רינג, אַלס אַ גאַנצער, האָט נישט געקענט קיין סך אַרויסהעלפן.

דער קאָמיטעט, וועלכער איז באַשטאַנען אויסשליסלעך פון אַרבעטער־רינג מיטגלידער, האָט באַשלאָסן אייניצואָרדענען פאַרשידענע קלייבע אונטערנעמונגען און קאָנצערטן. די גאַנצע הכנסה איז טאָקע גלייך איבערגעשיקט געוואָרן צו דער שול. אַזוי איז דאָס אָנגעגאַנגען אין משך פון אייניקע יאָרן, שפּעטער זענען אויך צוגעצויגן געוואָרן צו דעם הילפס־קאָמיטעט אייניקע זייטיקע לאַנדסלייט, נישט קיין אַרבעטער־רינג מיטגלידער, ווי פּאָליאַ ניידוס, רייזל מאָלטשאַדסקי־זעלדיס און נאָך אַנדערע.

אַ מיטגליד פון הילפס־קאָמיטעט, מאָריס גלעזער,

האָט זיך אויך געווענדט צום שרייבער פון די שו־רות צו העלפן פּאַרקויפן בילעטן צו א קאָנצערט, וויל, ווי ער האָט באַטאָנט, איך קען אַ סך בייטראָגן צום דערפאָלג פון דער אונטערנעמונג, אַדאָנק מיינע פּאָרצווייגטע געשעפטלעכע פּאָרבינדונגען. וועג איך האָב זיך אָבער דערוווסט, אז דער פּרייז פון די בילעטן איז זייער א נידעריקער און דער לאָקאַל א קליינער, האָב איך זיך געמוזט אָפּזאָגן פון באַטיי־ליקונג אין דער אונטערנעמונג. איך האָב דאָן גע־זאָגט, אז איך וואָלט געקענט א סך מער בייטראָגן, וועג דאָס וואָלט געמאַכט געווארן אין א גרעסערן פּאָרנעם אין מיט גרעסערע פּרייזן, וויל מער ווי איין אונטערנעמונג א יאָר קען מען נישט איינאָר־דענען אין אַזא גרויסער שטאָט ווי ניו־יאָרק, וווּ די לאָנדסלייט זענען צעשפּרייט.

אין א יאָר אַרום, האָט דער זעלבער מאָריס גלע־זער זיך ווידעראַמאָל געווענדט צו מיר און דערבי מיך פאַרזיכערט, אז דער פּרייז פון די בילעטן איז געהעכערט געווארן. איך האָב זיך דאָן אָנגעשלאָסן אין דער אקציע פאַר דער פאָלקס־שול.

מיט יעדן יאָר זענען די אונטערנעמונגען געווארן אַלץ גרעסערע און דערפאָלגרייכער, וואָס האָט דער־מוטיקט דעם קאָמיטעט צו אַרגאַניזירן א באַל. דאָס איז געווען באמת א ריזיקאַלישע אונטערנעמונג אין פאַרבונדן מיט א סך אַרבעט און גרויסע הוצאות.

די מיטגלידער פון קאָמיטעט זענען מיט חדשים פאָרויס, אין די אָוונטן, שבתים און זונטיקס, אַרומ־געפאָרן צו באַזוכן די לאָנדסלייט, כדי צו פאַרקויפן בילעטן און אויך זאַמלען ספּעציעלע ביישטייע־רונגען.

די פרויען פון אַרבעטער־רינג ברענטש 244־ב, פון וועלכע פרוי אַנא קראָנשטאָט איז די שטענדי־קע פאַרזיצערן, האָבן פיל בייגעשטייערט צום דער־פאָלג פון דער אונטערנעמונג. זיי האָבן באַזאָרגט אַלע שפּייזן און געטראַנקען דורך פרייוויליקן צו־שטייער. פיל מי און אנשטרענגונג איז אַריינגעלייגט געווארן אין דער אַרבעט און די אקציע איז ווירקלעך געקרוינט געווארן מיט דערפאָלג. עס איז געבליבן א ריינע הכנסה פון א פאָר טויזנט דאָלאַר; אין יע־נער צייט איז דאָס געווען א קאָלאָסאַלע סומע געלט.

איך מוז דאָ דערמאָנען פענינ פּאָלאָק ע"ה, די פאַרשטאַרבענע פרוי פון אונדזערן א טעטיקן מיט־גליד, נתן פּאָלאָק (פאטשינקע), וועלכע איז יאָרנ־לאַנג געווען די עקזעקוטיוו־סעקרעטאַרן פון רעליף־קאָמיטעט און האָט געטון זייער א סך פאַר דער אַרגאַניזאַציע.

דער שטענדיקער פאַרזיצער פון פאָלקס־שול קאָמיטעט זינט זיין גרינדונג, ווי אויך אין משך פון א סך יאָרן פון אַרבעטער־רינג ברענטש, ביז צו זיין טויט, איז געווען דער דורך אַלעמען גע־טרוי מאַקס קראָנשטאָט ע"ה.

איך קען נישט פאַרבייגיין נישט צו שרייבן עטלע־כע שורות וועגן אים, וויל פון אַנהייב אָן איז ער געווען דער שליסל צום דערפאָלג. ער איז געווען א מענטש מיט א וואַרעם האַרץ און א ברייטן פאַר־נעם און דערצו האָט ער נאָך געהאַט די פינאַנציעלע מעגלעכקייטן. ער האָט א סך געהאָלפן יעדן לאַנדס־מאַן און באַקאַנטן וואָס האָט זיך ווירקלעך געגרי־טיקט און ער האָט דאָס געטון מיט א זעלטן־פיינעם טאַקט. ער האָט אויך געהאַט אַריינגעטראָגן אין „ארט" א סומע געלט, כדי צו בויען א פאַבריק אין פרוזשענע, וואָס זאָל שאָפן אַרבעט פאַר די אָרימע, אָבער דאָס געלט איז שפּעטער טיילווייז באַנוצט גע־וואָרן פאַר א שול־בנין. אין 1935, וועג רייזל מאָל־טשאַדסקי און אויך מאָטל פאָלאָק האָבן זיך צוריק־געקערט פון א באַזוך אין פרוזשענע, האָבן זיי אי־בערגעגבן פון דעם טרויעריקן מצב פון דער שול און אז מען קומט שוין פאַר מערערע חדשים דירה־געלט, האָט קראָנשטאָט דעמאָלט אינסטרוירט דעם „ארט" פון דער סומע געלט צו געבן 1.000 דאָלאַר דער צענטראַלער יידישער שול־אַרגאַניזאַציע „צי־שא" אין וואַרשע. מ'האָט דעמאָלט געקויפט א פלאַץ ביי העניע־לאה מאַסטאָוולייאַנסקי, אויף קאָברינער גאַס, צו בויען אַן אייגענע היים פאַר דער שול.

מחמת געוויסע סיבות, האָט זיך פאַרצויגן דאָס פאַרווירקלעכן פון די פלענער ביזן אויסבריך פון דער צווייטער וועלט־מלחמה. אין 1940 איז מאַקס קראָנשטאָט געשטאָרבן און זינט דעמאָלט טראָגן די צוויי פרוזשענער אַרבעטער־רינג ברענטשעס זיין נאָמען, ווי: „מאַקס קראָנשטאָט ברענטש 244 אָדער 244־ב".

זיין פּלאַץ אַלס פאַרזיצער פאַרנעמט זינט דאָן זיין יוגנט־חבר פישל (פיליפּ) ווינער, וועלכער האָט אויך אַלע זיינע יאָרן געווידמעט די פרוזשענער אינסטיטוציעס ווי אויך יחידים, און איז ביי אַלעמען געאַכטעט און באַליבט. די ביידע מענטשן האָבן אַריינגעבראַכט דעם פיינעם גייסט אין הילפס־קאָ־מיטעט.

די מיטגלידערשאַפט פון הילפס־קאָמיטעט איז א האַרציקע און די באַציונגען — חבֿרישע. זיי פירן־אויס די אַרבעט נאָר מיט דעם איינציקן צוועק — צו טון גוטס. די זיצונגען פון הילפס־קאָמיטעט קו־מען פאַר גאַנץ באַזונדער פון די פרוזשענער ברענ־טשעס. עס ווערן אָבער אויף די זיצונגען פון די פרוזשענער ברענטשעס אַלע מאָל באַריכטעט און פראָטאָקאָלירט די באַשלוסן פון הילפס־קאָמיטעט די אַרגאַניזאַציעס שטיצן אויך יערלעך דעם הילפס־קאָמיטעט.

ג

נאָך דער דערפֿאָלגרייכער באַל־אונטערנעמונג, איז געפֿונען געוואָרן אַ ספּעציעלע זיצונג פֿון הילפס־קאָמיטעט, כדי צו באַטראַכטן פֿלענער פֿאַר דער צוקונפֿטיקער אַרבעט און אָט בי׳ דער זיצונג האָט דער הילפס־קאָמיטעט אָנגענומען אַ נ״י״ע וועגן דונג.

דער שרייבער פֿון די שורות האָט דאָן פֿאָרגעשלאָגן, אַז מען זאָל שטיצן אַלע פֿרוישענער אינסטיטוציעס, אין נישט זיין באַגרענעצט נאָר מיט דעו שטיצע פֿאָר דער פֿאָלקס־שול, מאָטיווירנדיק, אַז מיט אַזאַ צוגאַנג וועט מען קענען אַ סך מער אויס־ברייטערן די אַרבעט און צוציען אַ גרויסע צאָל לאָנדסלייט וואָס זענען נישט קיין אַרבעטער־רינג מיטגלידער. אַזוי אָרום וועט מען קענען שאַפֿן מער געלט און די פֿאָלקס־שול וועט דורך דעם נאָך גע־winnen.

הגם איך בין געווען כּמעט דער איניציקער אין הילפס־קאָמיטעט נישט קיין אַרבעטער־רינג מיט־גליד און דאָס געלט איז געזאַמלט געוואָרן אויס־שליסלעך פֿאָר דער שול, האָבן זיך די מיטגלידער דאָך געאַרבעט מיט מיין מיינונג און אָנגענומען מיין פֿאָרשלאָג צו שטיצן אַלע אינסטיטוציעס פֿראַפֿאָר־ציאָנעל צו זייערע ביודזשעטן. דאָס געלט איז גע־ווען אָפּגעשיקט צו גרשון אורינסקי ע״ה, מיט אינס־טרוקציעס צו אַרגאַניזירן דאָרט אַ קאָמיטעט מיט פֿאַרשטייערשאָפֿט פון אַלע אינסטיטוציעס און אויך דעם רב, און צו פֿאַרטיילן די געלטער לויט די ביודזשעטן.

זינט דאָן איז דער הילפס־קאָמיטעט געוואָרן מער פֿאָפּולער צווישן די היגע פֿרוישענער לאָנדסלייט און עס זענען צוגעצויגן געוואָרן מיטגלידער פון פֿאַרשידענע ריכטונגען.

דער שרייבער פון די שורות האָט צוגעצויגן זיי־נע פֿריינט — נתן פֿאָמעראַנץ ע״ה, אייזיק אוטשטיין, וועלכער איז, נאָך פּעני פֿאָלקס רעזיגנאַציע, אויס־געוויילט געוואָרן אַלס פינאַנץ־און עקזעקוטיוו־סעק־רעטאַר, און זיי האָבן פיל בייגעטראָגן צום דער־פֿאָלג. אויך אַ סך אַנדערע לאָנדסלייט, ווי מאָריס האַלפֿערן ע״ה, בנימין־וועלוול גרינבערג און אַנדע־רע, האָבן זיך אָנגעשלאָסן אין דעם קאָמיטעט.

נישט געקוקט אויף דעם וואָס עס זענען צוגע־צויגן געוואָרן אַ סך פֿרוישענער לאָנדסלייט, איז די איבערוויגנדיקע מערהייט שטענדיק באַשטאַנען פון אַרבעטער־רינג מיטגלידער און דערפֿאָר האָט זיך אַלע מאָל באַקומען, אַז דער פֿרוישענער הילפס־קאָ־מיטעט און די ברענטשעס זענען אין אָרגאַניזאַציע.

זינט דעמאָלט איז די אַרבעט זייער פֿאַרצווייגט געוואָרן דורך פֿאַרשידענע אָקציעס, ווי: בעלעך, טע־אַטער־אונטערנעמונגען און אַנדערע. דאָס האָט אַרויסגעבראַכט גרעסערע סומעס געלט, וועלכע זע־נען גלייך אָפּגעשיקט געוואָרן קיין פֿרוישענע. דער הילפס־קאָמיטעט האָט ענערגיש געאַרבעט און יע־דער האָט געפֿילט, אַז ער טוט גוטע אַרבעט פֿאַר זיין היים־שטאָט.

דאָס האָט אַזוי געדויערט ביז דער צווייטער וועלט־מלחמה, וועו די פֿאַרבינדונג מיט פֿרוישענע איז אינגאַנצן איבערגעריסן געוואָרן. אין דער קאַסע איז פֿאַרבליבן די סומע פון 1.700 דאָלאַר, וועלכע מען האָט נישט באַווייזן איבערצושיקן.

וועו די מלחמה האָט זיך צעפּלאַקערט און מען האָט פֿאַרשטאַנען, אַז דאָס איז נישט פֿאַר קיין קור־צער צייט, און עס האָבן זיך אויך אָנגעהויבן דורכ־רייסן ידיעות וועגן דעם וואָס די דייטשן טוען צו די איראָפּעישע ייִדן, האָט דער פֿרוישענער רעליף־קאָמיטעט באַשלאָסן, אַז מען טאָר דאָס געלט נישט האַלטן און מען דאַרף לעשן דאָס פייער וווּ עס איז נאָר מעגלעך. דער קאָמיטעט האָט איבערגעגעבן דאָס געלט דעם „דזשאָינט״, וועלכער האָט זיך פֿאַר־נומען מיט וווּנדערלעכער הילפס־און רעטונגס־אַרבעט אין איראָפּע.

ד

גלייך נאָך דער מלחמה האָט דער „דזשאָינט״ אינפֿאָרמירט דעם פֿרוישענער הילפס־קאָמיטעט, אַז זיי האָבן אַ באַריכט וועגן געציילטע פֿרוישענער ייִדן, וועלכע געפינען זיך אין פֿרוישענע. עס איז דאָרט נייטיק הילף, אָבער צוליב דער מלחמה־צעשטע־רונג קענען זיי נישט גאָראַנטירן, אַז די הילף וועט אַהין דערגרייכן.

עס איז געפֿונען געוואָרן אַ באַראַטונג פון אייניקע טויער פון הילפס־קאָמיטעט ווי: פישל ווייַנער, אַברהם פֿרוזשאַנסקי, אייזיק אוטשטיין, נתן פֿאָ־לאָק, סעם אַרקל, לענע יודעוויטש, בעני סילווער, בנימין־וועלוול גרינבערג, יוליוס טשאָמסקי מיט דער פֿרוי, משה גלעזער, סעם זובער, דער שרייבער פון די שורות און נאָך אייניקע, כדי צו באַטראַכטן פֿלענער וואָס צו טון, וויל צוליב דער נישט זי־כערקייט האָט מען נישט געקענט באַשליסן ווי צו האַנדלען. דאָן האָט נתן פֿאָלאָק זיך אויסגעדריקט: „מיר שיקן זיי נישט נאָר קיין הילף, נאָר אוין האָפֿענונג, און וויפל עס זאָל נישט גרייכן צו זיי, וועט זיין גוט. זאָלן זיי זען, אַז זיי זענען נישט עלנט״.

אָט די וועו האָבן ווי עלעקטריזירט די פֿאַר־זאַמלטע און עס איז גלייך אויסגעלייגן געוואָרן די סומע פון 1.700 דאָלאַר, וועלכע מען האָט אַוועק־געגעבן דעם „דזשאָינט״. אין אַ צייט אַרום האָבן מיר באַקומען פון פֿרוישענע אַ ידיעה, אַז זיי האָבן

דערהאַלטן דורכן „דזשאָינט" הילף, אָבער מער האָבן מיר פון זיי נישט געהערט.

זינט דאָן איז דער פּרוזשענער הילפס־קאָמיטעט געווען אויף דער וואַך און געווארט אויף ווייטער־דיקע ידיעות.

אין אויגוסט 1945 איז אָנגעקומען אַ בריוו, דורך אַן אָמעריקאַנער זעלנער אין דייטשלאַנד (קיין ציווילע פאָסט האָט נאָך דאָן אין דייטשלאַנד נישט פונקציאָנירט). אין דעם בריוו זענען געווען אָנגעגעבן די נעמען פון די לעבנגעבליבענע פון פּרוזשענע און די אַרומיקע שטעטלעך, וועלכע האָבן זיך געפונען אין לאָגער פעלדאפּינג לעבן מינכען, אַזוי אויך פון אַנדערע ערטער אין דייטשלאַנד. דער בריוו איז געווען געחתמעט פון זלמן אוריעוויטש, סענדר זאַקהיים און יצחק יאַנאָוויטש.

יעדער פון אונדז האָט דערוואַרט אַ טרויעריקע ידיעה וועגן אומקום פון עמעצן פון די נאָענטע, כאָטש טיף אין הארצן האָט יעדער אייגער געוואָלט האָפן, אַז ביי אים וועט דאָס נישט פאַסירן; אָבער קיינער האָט זיך נישט געקענט פאַרשטעלן, אַז אָנשטאָט אַ קורצער רשימה פון די אומגעקומענע, האָבן מיר באַקומען אַ רשימה פון נאָר 140 לעבנגעבליבענע פון דער צאָל פון 10 טויזנט פּרוזשענער יידן.

וועגן מעת האָט אויסגעהערט דעם צעטל מיט די נעמען און די מערסטע פון די פאַרזאַמלטע האָבן נישט געפונען קיינעם פון די נאָענטע, איז מען געבליבן ווי פאַרשטיינערט און אַ טויטע שטילקייט האָט אַלעמען געדריקט. אַלעמענס האָפענונגען זענען צערונען געוואָרן און מען איז זיך פאַנאַנדערגעגאַנגען ווי אבלים.

שפּעטער זענען צוגעקומען פון דייטשלאַנד און אַנדערע ערטער נאָך רשימות מיט נעמען און צוזאַמען זענען געווען אַן ערך 300 געראַטעוועטע נפשות.

גלייך נאָך דעם ערשטן בריוו איז אָנגעקומען אַ צווייטער מיט איינצלהייטן, וואָס די דייטשע מערדער האָבן געטון צו די צען טויזנט יידן פון פּרוזשענע און די אַרומיקע שטעטלעך, וועלכע האָבן זיך געפונען אין פּרוזשענער געטא. זינט דעמאָלט ווערט דער זונטאָג פון דער וואָך, צווישן 28סטן יאַנואַר און דעם 3טן פעברואַר, (די צייט וואָס מען האָט „אויסגעזידלט" דעם פּרוזשענער געטאָ צום אומקום אין אוישוויץ), באַשטימט אַלס דער טאָג פון טרויער און יאָרצייט ביי די פּרוזשענער לאָנדסלייט. מען קומט זיך צונויף און עס ווערט געמאַכט אַ אזכרה נאָך די קדושים.

נאָך דער באַפרייאונג, זענען זיי געווען צעשפּרייט אין פאַרשיידענע לאָגערן. לויט דער איניציאַטיוו פון זלמן אוריעוויטש, צוזאַמען מיט נאָך אייניקע, איז מען אַרומגעפאָרן איבער דייטשלאַנד אויפזוכן די יחידן פון פּרוזשענע און אַרומיקע שטעטלעך און זיי געבראַכט קיין פעלדאַפּינג, וווּ די מערסטע פון זיי האָבן געווויינט אין איין בלאָק. זיי האָבן געפּירט אַ קאָלעקטיוו ווירטשאַפט און זיך געהאַלטן ווי איין משפּחה.

ה

דער פּרוזשענער הילפס־קאָמיטעט האָט תיכף צונויפּגערופן אַן אַלגעמיינע פאַרזאַמלונג פון אַלע פּרוזשענער לאַנדסלייט און אַרגאַניזאַציעס און זיי באַקאַנט מיט דעם באַריכט. עס איז באַשלאָסן געוואָרן צו אַרגאַניזירן אַ פאַראייניקטן פּרוזשענער הילפס־קאָמיטעט פון אַלע אָרגאַניזאַציעס און יחידים מיטן צוועק זיך צו באַטייליקן אין דער הילפס־אַרבעט אויפן יסוד, אַז אַזוי ווי די יידן פון די אַרומיקע שטעטלעך זענען געווען צוזאַמען אין גענטאָ און זענען צוזאַמען פאַרניכטעט געוואָרן, פונקט אַזוי דאַרף די הילף געגעבן ווערן גלייך צו אַלע לעבנגעבליבענע פון פּרוזשענע און די אַרומיקע שטעטלעך. מען איז באַלד צוגעטראָטן צו דער הילפס־אַקציע. קיין ציווילע פאָסט האָט דעמאָלט אין אייראָפּע נישט פונקציאָנירט, האָט מען דורך פאַרשיידענע וועגן און מיטלען דערלאַנגט זיי די הילף. מען האָט זיך באַנוצט מיט אַמעריקאַנער נאַציאָנאַלע אַרגאַניזאַציעס, וועלכע האָבן געהאַט פאַרטרעטער אין דייטשלאַנד, ווי דער יידישער אַרבעטער־קאָמיטעט, „דושאָינט", צעירי־אגודת־ישראל, ווי אויך מיט יחידים ווי רבנים און געזעלשאַפטלעכע טוערס פון גרויסע נאַציאָנאַלע אָרגאַניזאַציעס, וועלכע האָבן געהאַט ספּעציעלע דערלויבענישן צו פאָרן אינעם אָקופּירטן דייטשלאַנד.

דער ערשטער טראַנספאָרט פון 130 פּעקלעך שפּייז און קליידער איז אָפּגעשיקט געוואָרן אויפן אַדרעס פון צענטראַל קאָמיטעט פון די שארית־הפּליטה, וועלכער האָט זיך געפונען אין מינכען.

דער פּרוזשענער קאָלעקטיוו אין פעלדאפּינג האָט אויסגעקליבן אַ פאַרוואַלטונג מיט זלמן אוריעוויטש אַלס פאָרזיצער און די פאַרוואַלטונג האָט אָפּגענומען אויף זיך אַרומיקע געטא. זינט דעמאָלט ווערט דער זונטאָג פון דער וואָך, צווישן 28סטן יאַנואַר און דעם 3טן פעברואַר, (די צייט וואָס מען האָט „אויסגעזידלט" דעם פּרוזשענער געטאָ צום אומקום אין אוישוויץ), באַשטימט אַלס דער טאָג פון טרויער און יאָרצייט ביי די פּרוזשענער לאַנדסלייט. מען קומט זיך צונויף און עס ווערט געמאַכט אַ אזכרה נאָך די קדושים.

נאָך דער באַפרייאונג, זענען זיי געווען צעשפּרייט אין פאַרשיידענע לאָגערן. לויט דער איניציאַטיוו

ער אין די קאָנצענטראַציע־לאָגערן געטיילט זיך אָפּט מיט זיין קאַרגער פּאָרציע ברויט מיט די שווּאַכערע, וועלכע האָבן זיך געניטיקט אין מער נערונג און האָט אויך מאניפולירט און באַווירקט אַנדערע צו קריגן עקסטרא פּאָרציעס שפּייז. דאָס איז אָפּט געווען פאַרבונדן מיט לעבנס־געפאָר. זלמן אוריע־וויטש איז, נאָך דער באַפֿראַיונג, געווען דער בויער פונעם קאָלעקטיוו, אַדאַנק זיין שיינער האַנד־לונג און זיין טאַקט האָט ער געווּנען דעם צו־טרוי און אַכטונג פון אַלעמען.

מען דאַרף אין זין האָבן דעם פּסיכישן צו־שטאַנד פון די דאָזיקע מענטשן. זענען דאָך די אַלע לעבנגעבליבענע דורכגעגאַנגען ביטערע יאָרן אין די קאָנצענטראַציע־לאָגערן; מיט די אייגענע אויגן געזען די פֿאַרניכטונג פון זייער אייגן בלוט און פלייש און אויך אַליין געזען יעדע מינוט דעם טויט פֿאַר די אויגן. פּיזיש אָפּגעשוואַכטע און גייס־טיק דענערווירטע — איז דאָס געווען נישט קיין גרינגע אויפגאַבע צו שאַפן אַ צוזאַמענגעלעבטן קא־לעקטיוו. נאָר דער צוטרוי האָט געהאָלפן אויפ־האַלטן די גאַנצקייט פונעם קאָלעקטיוו און די הילפס־אַרבעט איז געווען אַזוי דערפאָלגרייך, אַז אַלע אַנדערע פון די שארית הפּליטה האָבן מקנא געווען די פרוישענער.

איצט איז זלמן אוריעוויטש אין ניו־יאָרק. אויך דאָ האָט ער געוווּנען די ליבשאַפט און דעם רעס־פּעקט פון יעדן וואָס קען אים נאָר.

נאָך דער באַשטעטיקונג־קבלה פונעם ערשטן טראַנספּאָרט, באַגלייט מיט אונטערשרייפטן פון יעדן איינעם וואָס האָט באַקומען הילף, האָבן מיר ווידער געשיקט אַ צווייטן טראַנספּאָרט פון פעקלעך און אויך, ביי יעדער געלעגנהייט, איבערגעשיקט גרע־סערע סומעס געלט במזומן פון טויזנט און טויזנט פינף־הונדערט דאָלאָר פאַר אַמאָל.

עס זענען אויך אָנגעקומען בריוו פון יחידים וואָס זענען געווען צעשפרייט אין עסטרייך, איטאַליע, פראַנקרייך און אַנדערע לענדער און דער הילפס־קאָמיטעט האָט זיי פֿאַרבונדן מיט די אַלע אַנדערע לעבנגעבליבענע און אויך מיט די קרובים פון וועל־כע זיי זענען געווען אָפּגעריסן.

דער פרוישענער הילפס־קאָמיטעט איז געווען דער אָדרעס, דורך וועלכן איינער האָט אויפגעזוכט דעם צווייטן. מען האָט אויך געזוכט צו ווירקן אויף פיל קרובים צו שיקן שטיצע און אַ סך פון זיי האָט מען געהאָלפן מיט אַ גוטער עצה.

צווישן די לעבנגעבליבענע זענען אויך געווען אַ סך קראַנקע אויף טובערקולאָז. צו זיי האָט מען געשיקט עקסטרא הילף פון שפּייז, מעדיקאַמענטן און אויך חודשלעכע געלט־שטיצע.

די מערסטע פון דער שארית־הפּליטה און אזוי אויך די פרוישענער, האָבן זיך געפונען אין דעם אַמעריקאַנער אָקופּירטן טייל. אַמעריקע האָט, דורך אַ ספּעציעלן געזעץ, באַשטימט אַ גרעסערע איינ־פאָר־קוואָטע, ספּעציעל פאַר די שארית־הפּליטה פון דייטשלאַנד (מען דאַרף נעמען אין אַכט, אַז אין משך פון די מלחמה־יאָרן זענען קיין אימיגראַנטן כמעט נישט אַריינגעקומען). אויך אַנדערע לענדער האָבן אַ ביסל פאָולייטערט די אימיגראַציע און אַריינגעלאָזט אַ ביסל פליטים.

כדי נאָכצוקומען די אַמעריקאַנער אימיגראַציע־געזעצן, האָט יעדער עמיגראַנט געמוזט האָבן אַרויספֿאָדערונגס־פאַפּירן פון אַ קרוב אָדער אַ פרייַנט, וואָס איז פאַרמעגלעך און מיט אַ סאָלידער הכנסה, וואָס קען דינען אַלס אַ גאַראַנטיע, אַז דער נייַ־געקומענער אימיגראַנט וועט נישט פאַלן צו לאַסט דער געזעלשאַפט.

דער פאַראייניקטער פרוישענער הילפס־קאָמיטעט האָט אויפגעזוכט אַזעלכע פאַרמעגלעכע קרובים און זיי באַווירקט אַרויסצושיקן אַזעלכע אַרויספֿאָדערונג־פאַפּירן. די עמיגראַנטן וואָס האָבן נישט קיין קרו־בים, אָדער זייערע קרובים זענען נישט געווען גענוג פאַרמעגלעך, האָבן די פאַרמעגלעכע מיטגלידער פון הילפס־קאָמיטעט אַליין זיך אַנגאַזשירט, אויס־געשטעלט די נייטיקע פאַפּירן און זיך אויך באַמיט צו באַקומען אַזעלכע פאַפּירן ביי זייערע פאַרמעג־לעכע באַקאַנטע.

דער פרוישענער הילפס־קאָמיטעט האָט זיך אויך געשטעלט אין פאַרבינדונג מיט די צוויי נאַציא־נאַלע אָרגאַניזאַציעס, וועלכע גיבן זיך אַפּ מיט אי־מיגראַציע — „האַיאַס" און „יוסנא", געגעבן זיי גאַראַנטיעס וועגן עס איז נייטיק געווען צו פאַר־שנעלערן די עמיגראַציע און אַ גרויסע צאָל פרו־זשענער זענען טאַקע געקומען אין די פאַראייניקטע שטאַטן.

די אַלע אימיגראַנטן, וואָס זענען געקומען קיין אַמעריקע, וועמענס קרובים זענען נישט געווען פאַר־מעגלעך, אָדער זיי האָבן אינגאַנצן קיין קרובים נישט געהאַט, האָט דער פאַראייניקטער הילפס־קאָמיטעט זיי געהאָלפן מיט געלט־שטיצע. מיט דער אָרבעט האָט זיך פאַרנומען אַ ספּעציעל באַשטימטער קאָמיטעט פון 3 פערזאָן, וועלכע האָבן געהאַנדלט אין יעדן פאַל באַזונדער, כדי צו באַשטימען די גרויס פון הילף און עס איז געגעבן געוואָרן אַלס „מתן בסתר".

ווען ארץ־ישראל איז געוואָרן זעלבסטשטענדיק און אַ סך פרוישענער זענען אַהין אַוועקגעפאָרן, האָט מען געשיקט געלט פאַר זיי נאָך קיין דייטש־לאַנד, כדי זיי זאָלן קענען זיך באַזאָרגן פאַר זייער

נסיעה מיט קליידער און בעל־מלאכות מיט מכשי־רים, כדי זיי זאָלן נישט קומען אַהין אָפּגעריסן און מיט ליידיקע הענט.

דאָס אַלץ האָט געפּאָדערט גרעסערע אָנשטרענ־גונגען און אויך גרעסערע סומעס געלט; דאָס איז גאָרנישט געווען קיין לייכטע אויפגאָבע. עס זענען אַראָנשירט געוואָרן אונטערנעמונגען, מען האָט באָזוכט אָרגאַניזאַציעס און יחידים פאַר דעם צוועק.

איבער 50 טויזנט דאָלאָר אין מזומן, חוץ קליי־דער, שפּייז און מעדיקאַמענטן, זענען געזאַמלט גע־וואָרן פאַר די לעבנגעבליבענע.

אין שייכות מיט טראַנספּאָרטן פון פּעקלעך מוז איך דערמאָנען אונדזער ליבן פריינט יוליוס כאַמס־קי־טשאָמסקי. זיינע לאָסט־אויטאָ זענען אַרומגע־פאָרן אויפקלייבן אָלץ, זיינע שפּייכלערס זענען געווען אַלע מאָל אָנגעלאָדן מיט די פּעקלעך שפּיי־און קליידער פון הילפס־קאָמיטעט.

איך מוז אויך דערמאָנען אונדזער עקזעקוטיוו־סעקרעטאַרין קלאַראַ אַרקוס, אַן אַמעריקאַנער גע־בוירענע, די טאָכטער פון אונדזער פאַרשטאָרבענעם מיטגליד, נתן פאָמעראַנץ, וועלכע האָט אָפּגעגעבן פיל מי און אַרבעט פאַרן הילפס־קאָמיטעט.

דער גרעסטער פּרוזשענער קיבוץ געפינט זיך אין ניו־יאָרק, דעריבער איז זעלבסטפאַרשטענדלעך, אַז די מערסטע הילף איז געשאָפן געוואָרן אין ניו־יאָרק. אָפט איז אויך דערהאַלטן געוואָרן הילף פון אַנדערע שטעט און אָפילו לענדער. אין יעדער שטאָט, וווּ עס האָט זיך געפונען אַ גרעסערע צאָל לאָנדסלייט פון פּרוזשענע און אומגעגנט, איז גע־שאָפן געוואָרן געלט פאַר דעם הילפס־קאָמיטעט.

אין פילאַדעלפיע איז אַמאָל, לויט דער איניציא־טיוו פון ה. ארקין ע"ה, ס. גאָלדין און ה. בערמאַן, אָרגאַניזירט געוואָרן אַ מאַסן־פאַראַמלונג. צו דער פאַראַמלונג זענען אַרויסגעפאָרן פון ניו־יאָרק, אַלס אַ דעלעגאַציע, פּ. ווײַנער, נ. פּאָלאַק, לאפידוס, ס. זאַקהיים (ער איז דאָן ערשט נישט־לאַנג געקומען פון דייטשלאַנד) און דער שרייבער פון די שורות און דאָרט איז געשאָפן געוואָרן אַ סומע פון טויזנט דאָלאָר.

דער שרייבער פון די שורות און זיין פרוי, לינאַ קוניק, וועלכע איז אויך געווען אַקטיוו, האָבן, אויף זייערן אַ באָזוך אין האַוואַנא, קובא, אַדאָנק די באַמיונגען פון די לאָנדסלייט מ. בייזער ע"ה, י. איזראָעליט, י. בערגער, ה. טעלעכאַנסקי און זיין פרוי דבורה אורינסקי־טעלעכאַנסקי, געשאָפן און מיטגענומען קיין ניו־יאָרק טויזנט דאָלאָר.

אין שיקאַגאָ, דורך דער ווירקונג פון די ברידער מ. און ב. פּאָלאַק, מרים ראָזענשיין־פּאָלאַק ע"ה און ב. קאָפּלאַן, איז פיל מאָל געשאָפן און געשיקט געוואָרן געלט קיין ניו־יאָרק.

אויך אין אָרגענטינע איז דורך דער איניציאָטיוו פון דעם לאָנדסלייט פאַראין געשאָפן געוואָרן געלט פאַר די לעבנגעבליבענע.

לענע ניידוס־יוזעוויץ, וועלכע איז די קאָרעספּאָנ־דענץ־סעקרעטאָרין פון פאַראיניקטן פּרוזשענער הילפס־קאָמיטעט, האָט אָנגעהאַלטן די פאַרבינדונ־גען מיט שטעט און לענדער אויסער ניו־יאָרק און אויך מיט די שארית־הפליטה און האָט פיל בייגע־שטייערט צום דערפאָלג.

עס איז אוממעגלעך אויסצורעכענען און זיך אָפּ־שטעלן אויף יעדער פּערזאָן באָזונדער, וואָס איז געווען באַטייליקט אין דער אַרבעט, ווייל זייער צאָל איז געווען גרויס. איך מוז זיך דעריבער בא־גרענעצן און דערמאָנען די געציילטע פערזאָנען, וואָס זענען געווען ביים רודער פון דער אָרגאַניזא־ציע.

אונדזערע פּרוזשענער לעבנגעבליבענע זענען שוין אַלע, מער ווייניק, איינגעאָרדנט און ווינענן אויף שטענדיקע ערטער. די מערסטע זענען אין די פאַראיניקטע שטאַטן, אַ טייל ווינט אויך אין ישראל, קאַנאַדע און אויך אין די דרום־אַמעריקאַ־נער לענדער.

דער פאַראיניקטער פּרוזשענער רעליף־קאָמיטעט און די לאָנדסלייט פון פּרוזשענע און אומגעגנט האָבן נאָך אויף זיך די אויפגאָבע צו שטעלן אַ דענקמאָל נאָך דער היימשטאָט, אינסטיטוציעס און די קרושים. מיר זענען געקומען צו אַ פאַרשטענ־דיקונג מיט דער הסתדרות אין ישראל צו בויען אַ שפּיטאָל־קליניק אין כפר אתא, לעבן חיפה, וואָס האָט אַ באַפעלקערונג פון צען טויזנט נפשות, אַן ערך אַזוי פיל, וויפל עס איז געווען אין פּרוזשענע ביי דער פאַרניכטונג. דער בנין איז שוין פאַר־טיק. עס איז אַ שיינע צווייי־שטאָקיקע געביידע מיט כמעט אַלע מעדיצינישע אינריכטונגען און אויך אַן אָפּטייק. די באַפעלקערונג באָקומט שוין דאָרט מעדיצינישע הילף.

אויף דער וואָנט, ביים אַריינגאַנג צום שפּיטאָל, איז אַריינגעבויט אַ בראָנדזענער טאָוול מיט דעם אָנדענק פון פּרוזשענע, אומגעגנט און די קדושים.

אינעווייניק אויף די וואָנט וועלן זיין צווויי בראָנדזענע טאָוולען מיט אויפשריפטן פון די פאַר־שטאָרבענע פּרוזשענער, וואָס ווערן פאַראייביקט דורך זייערע נאָענטע. אויך די צימערן וועלן האָבן טאָוולען מיט נעמען פון די, וואָס האָבן געהאָלפן אויפבויען אין אָנדענק פון זייערע פאַרשטאָרבענע קרובים.

לזכרון עולם

מיר גיבן דאָ אַ רשימה פון אַ טייל פאַרשטאָר־בענע לאַנדסלייט אין די פאַרייניקטע שטאַטן און די נעמען פון די וואָס פאַראייביקן זיי.

די רשימה איז אונדז צוגעשיקט געוואָרן פון אונדזער פנקס־קאָמיסיע אין ניו־יאָרק. מיר גיבן זי לויטן אלף־בית.

פאַרייניקטע שטאַטן

נפטרים	עס פאַראייבּיקן:
אברהם, זיין פרוי און זון שמחה — — — —	מרדכי פאַטשינקיס אייניקלעך
אַלשאַנטצקי מרדכי אריה און יוכבד — — —	אַברהם נתן אלשאנטצקי
בערמאַן משה — — — — — — — — — —	חייקע עפשטיין בערמאַן
העלפמאַן מרדכי און אַלטע — — — — — —	הערי
יאַקובאָוויטש חיים — — — — — — — —	די משפחה
טענענבוים בערל און חיה — — — — — —	די משפחה טענענבוים
כאַמסקי פראַדל — — — — — — — — —	דזשוליוס, ענע טשאַמסקי און פאַמיליע
נאָוויק צבי און גיטל — — — — — — —	גרשון מיכל נאָוויק
סאָוויצקי צדוק — — — — — — — — —	גיטל סאָוויצקי און קינדער
סעלעצקי חיים און מייטע — — — — — —	ג. סאָוויצקי, ח. שטיין, ר. פיינביר און פאַמיליע
סקידעלסקי מלכה — — — — — — — — —	די גאַנצע משפחה
עפשטיין קאכנער שרה — — — — — — —	חייקע עפשטיין—פערמאַן, דוד קאכנער
עפשטיין ליבע און אסתר לאה — — — — —	חייקע עפשטיין—בערמאַן און קינדער
פאַלאַק שלמה און שרה אסתר — — — — —	יעקב, מרדכי, אברהם, וועלוול, שמחה בר׳ נחום
פאַלאַק אַבּיגדור — — — — — — — —	חיה רייזן מיט די קינדער און פאַמיליע
פאַמעראַניעץ ישראל — — — — — — —	גאָלדע פאַמעראַניעץ, קינדער און פיל פריינט
פאַרער יהודה־לייב הרב — — — — — —	די משפחה
פאַרער יוחנן — — — — — — — — —	די משפחה
פאַרער אהרן — — — — — — — — — —	די משפחה
קאַכנער חיים — — — — — — — — —	חייקע עפשטיין—בערמאַן, דוד קאכנער
רוזשאַנסקי וועלוול — — — — — — —	עלטערן, ברודער, שוועסטער און פריינט
שניידער בנימין און מלכה — — — — —	איטשע, יאַנקל און אהרן שניידער
שולרוף יעקב־שמואל — — — — — — —	די משפחה
שיינפאַגעל גאָלדע און מאַטל — — — — —	די משפחה

פון אַנדערע לענדער

קאַנאַדע

פרידמאַן יאָסל — — — — — — — —	חנה פרידמאַן און קינדער

מעקסיקע

בערעסטיצקי—סיראָצקי — — — — — —	די משפחה

ישראל

נאַטאַנזאָן נחום אין בלומע — — — — —	משה נאטאנזאָן (פאַרייניקטע שטאַטן)
פאַמעראַניעץ אסתר — — — — — — —	די משפחה
פאַמעראַניעץ אָשר — — — — — — —	די משפחה
פאַמעראַניעץ אליהו — — — — — — —	די משפחה

דוד פּאַרער

אונדזערע לאַנדסלייט אין ארגענטינע*)

פון די ערשטע קאָלאָניזאַציע־יאָרן אַרום סוף פּאַרגאַנגענעם יאָר־הונדערט, אַנהייב היינטיקן יאָר־הונדערט ביזן יאָר 1921

קיין גענויע פּרטים וועגן דער עמיגראַציע פון פּרוזשענע, בערעזע, מאַלטש, שערשעוו, סעלץ און פון אומגענט קיין אַרגענטינע, אינעם בראשית פון דער אַרגענטינער יידישער קאָלאָניזאַציע, האָבן מיר נישט. עס איז אונדז אָבער באַקאַנט, אַז באַראָן הירשס פּלאַן צו באַזעצן יידן איף ערד אין אַר־גענטינע, האָט נעפונגען אַ שטאַרקן אָפּקלאַנג איף אין אונדזערע היימשטעטלעך. איף וויפל עס האָט דאָרט דערגרייכט דער אָפּקלאַנג, קען מען זען פון אַ ריי בריוו־וועגדונגען צום צענטראַל־קאָמיטעט פון דער יידישער קאָלאָניזאַציע־געזעלשאַפט אין פּע־טערבורג, אין צו נח קאַצאָוויטש (1), דעלעגאַט פון „ייקא" (יידישע קאָלאָניזאַציע־געזעלשאַפט) פון אַר־גענטינע קיין רוסלאַנד, צו ווערבירן יידישע משפּ־חות זיך צו קאָלאָניזירן איף די ייקא־פּעלדער אין אַרגענטינע.

פון סעלץ (אַ שטעטל פון פּרוזשענער קרייז „אויעזד") האָט זיך געוועגדט מיט אַ בריוו פּנחס־לייב אַלקאַן, געשריבן אין אַ קלאַרן העברעיש. (ניט קענטיק קיין דאַטע). ער שרייבט:

ער איז אַ העברעישער לערער, האָט אַ פּרוי מיט 5 זין. דער עלטסטער איז אַלט 17 יאָר און די יינג־סטער 5 יאָר. אַלע זענען געזונט; די פּרוי גיט זיך אָפּ מיט גאַרטן־אַרבעט און די קינדער העלפן צו.

*) די אַרבעט איז געשטיצט אויף דאָקומענטירטע מא־טעריאַלן פון פּאַרשיידנאַרטיקן כאַראַקטער. עס זענען אַרויסגענומען געוואָרן דאַטעס פון בריוו, פּראָטאָקאָלן, פּאַרצייכענונגען, צייטונגס־נאָטיצן, אַנאָנסן, אויפרופן וכ־דומה. עס זענען אויך גענומען געוואָרן אין באַטראַכט זכרונות פון לאַנדסלייט און פון מחבר גופּא. אַ טייל פון די באַנוצטע מאַטעריאַלן זענען גוטוויליק געשטעלט געוואָרן צו דינסט פון מחבר דורכן אַרגענטינער „ייוואָ" (יידיש וויסנשאַפטלעכער אינסטיטוט). די איבעריקע מא־טעריאַלן זענען פון אַרכיוו פון ל"ל פּאַריין פון פּרוזש־נע, בערעזע, מאַלטש, שערשעוו און אומגענט אין אַר־גענטינע.

(1) אַרויסגענומען פון „קאַצאָוויטש־אַרכיוו" וואָס ג־פינט זיך אין אַרגענטינער „ייוואָ".

ער בעט הילף ביים פּעטערבורגער קאָמיטעט זיך צו קאָלאָניזירן אין בעט גלייכצייטיק ער זאָל קענען בלייבן לערער.

פון פּרוזשענע שרייבט ניסן קריינשטאַט אין יאָר ה'תרס"ב, פּרשה וישב, 1902. ער שרייבט העברעיש מיט אַ צומיש פון ייִדיש: היות ווי ער איז פּאַר די לעצטע יאָרן געוואָרן שטאַרק פּאַראַרעמט און דער איינציקער אויסוועג פּאַר אים איז אויסצוואַנדערן, וואָלט ער געוואָלט פּאָרן קיין אַרגענטינע, נישט קיין אַמעריקע, ווייל דאָרט איז אַ טרפה לאַנד און ער וויל נישט אָפּטרעטן פון ייִדישן דרך.

אין זעלבן יאָר ה'תרס"ב, פּרעגט אָן דורך אַ בריוו דער פּרוזשענער איינווינער יוסף סטאַראָוואַלסקי וועגן דער מעגלעכקייט זיך צו קאָלאָניזירן אין אַר־גענטינע.

אויב פון סעלץ און פון פּרוזשענע זענען געווען וועגדונגען פון יחידים, געפינען מיר פון שערשעוו אַ וועגדונג פון אַ גאַנצער גרופּע, וואָס באַווייזט מיט וואָס פּאַר אַן ערנסטקייט עס איז אין דידאָזיקע שטעטלעך אויפגענומען געוואָרן די קאָלאָניזאַציע־באַוועגונג, און עס באַווייזט אויך ווי עס זאָגט זיך אינעם בריוו, אַז פון דער זעלבער גובערניע זענען שוין אָפּגעפּאָרן קאָלאָניסטן זיך צו באַזעצן אין אַר־גענטינע.

דער בריוו פון שערשעוו האָט אַ סטעמפּל מיט דער דאַטע פון 21סטן יאַנואַר 1901; איז געשריבן אויף רוסיש, פון וועלכן מיר גיבן דאָ די איבער־זעצונג (2).

„צום פּעטערבורגער צענטראַל־קאָמיטעט פון דער יידישער קאָלאָניזאַציע־געזעלשאַפט

ביטע פון די אונטן אונטערגעשריבענע בירגער פון 3טן ראַנג פון דער שטאָט שערשעוו, גרודנער גובערניע.

(2) דער בריוו איז דא אין „קאַצאָוויטש־אַרכיוו" פון אַרגענטינער „ייוואָ" און איז איבערגעזעצט געוואָרן פון רוסישן אָריגינאַל דורך פּרוי פ. רעמס.

מיר אונטערגעשריבענע, מיט אונדזערע פֿאַמיליעס, ווילן אַריבערוואַנדערן אויף שטענדיקן ווונ־אָרט קיין אַרגענטינע, ווו מיר ווילן זיך פֿאַרנעמען מיט ערדאַרבעט און זיך איינשאַפֿן אַ לאַנדווירטשאַפֿט אַזוי ווי עס האָבן געטאָן אַנדערע קאָלאָניסטן פון אונדזער גובערניע. אין שייכות דערמיט, האַלטן מיר פֿאַר נויטיק זיך צו דערלויבן שטעלן דעם קאָמיטעט די ווייטערדיקע פֿראַגעס:

1) וואָס פֿאַר אַן איבערוואַנדערונגס־באַדינגונגען עקזיסטירן הינט צו טאָג?

2) צי מוזן די איבערוואַנדערער געבן דעם קאָמיטעט אַ גאַראַנטיע, אַ „זאַלאָג", און אויב יאָ, צי וועט דערדאַזיקער „זאַלאָג" שפּעטער, אין אַרגענטינע, אומגעקערט ווערן?

3) אויף וועמענס רעכענונג גייען די רייזע־הוצאות; וויפל געלט דאַרף מיט זיך האָבן יעדער איבערוואַנדערער?

4) וועלכע ווירטשאַפֿט (באַוועגלעכע און אומבאַוועגלעכע) ווערט געגעבן דעם קאָלאָניסט?

5) אין וועלכן אָרט פון אַרגענטינע קענען מיר פֿאָרן?

6) צי וואָלט געקענט איינער פון אונדז ווי אַ פֿאָרשטייער פֿאָרן קיין אַרגענטינע, בכדי צו שטודירן די באַדינגונגען, אַז מיר זאָלן נישט מאַכן אומזיסטע מי און הוצאות?

7) מיט וועלכן וועג קענען מיר פון שטעטל פֿאָרן קיין אַרגענטינע אויף אַזאַ אופֿן, אַז די רוסישע רעגירונג זאָל אונדז נישט מאַכן קיין שוועריקייטן?

און בכלל בעטן מיר אונדז מודיע זיין וועגן אַלץ ענעס, בכדי מיר זאָלן נישט דאַרפן באַשווערן דעם קאָמיטעט מיט ווייטערדיקע פֿראַגעס. מיר בעטן דעם קאָמיטעט עוסקפֿרן אויפן אַדרעס פון איינעם פון אונדזערע בעטערס, דעם בירגער פון ז3טן ראַנג פון שטאָט שערשעוו, פֿרוזשענער אויעזד, גראָדנער גובערניע.

זוסל אַבראַמאָוו פֿאַרבערג

מיר לייגן ביי 2 געראָוש מאַרקעס צו 80 קאָפּעקעס, דעם 17טן יאַנואַר 1901".

א חוץ דעם דערמאָנטן זוסל פֿאַרבערג שרייבן אונטער: וואָלף מאַרדיך ראָזענבוים, ליפּע קאָרשאָמסקי, יאַנקל ראָזענבוים, אליה מילעריצקי, הערש געגדעלער, שמעון בעזפּאָלטשיק, ברוך־זימל געגדעטש, פייוול גוטערמאַן, יצחק אייזיק אייזנער, לייב אייזנשטיין, יצחק־דוד טענענבוים, ישראל זלאָטניק, דוד מייסטער, אברהם לעגענדע, חיים סושיצקאָוויטש, מאיר כוואָלאָווסקי, מאָטעס פּאָזניאַק, שמואל אייזנשטיין, דוד־לייב בערעזאָווסקי און אייזיק פעלדמאַן. נישט אַלע בעטער האָבן געקענט חתמענען זייער נאָמען. די וואָס האָבן נישט געחתמעט אַליין, האָבן באַפֿולמעכטיקט חאַר זיי צו חתמענען די מיטבעטער, זוסל פֿאַרבערג, דוד־לייב בערעזאָווסקי און אייזיק פעלדמאַן.

וואָס האָט זיך אויסגעלאָזט פון די ביטעס? וואָס זענען געווען די עונטפערס, און צי די וואָס האָבן געהאָט בדעה צו פֿאָרן קיין אַרגענטינע, זענען טאַקע געפֿאָרן אָדער נישט, איז אונדז נישט באַקאַנט. אָבער אויפן סמך פון דיאַזיקע בריוו, בעיקר פון לעצטן, קענען מיר זיך משער זיין, אויף וויפל דער ענין „יידישע קאָלאָניזאַציע אין אַרגענטינע", האָט פֿאַראינטערעסירט גאַנץ בריטע קרייזן. פונדעסטווענען וויסן מיר, אַז קיין גאָר גרויסע עמיגראַציע איז פון אונדזערע היימשטעטלעך קיין אַרגענטינע נישט געגאַנגען, דאָקעגן איז יאָ געגאַנגען דעמאָלט אַ גאָר גרויסער עמיגראַנטן־שטראָם צו די פֿאַרייניקטע שטאַטן, אָבער קליינע גרופּן און יחידים זענען געפֿאָרן אין אַנדערע לענדער און בתוכם אויך קיין אַרגענטינע, און ווישן די אַלטע אַרגענטינער יידישע תושבים, אין בוענאָס אייראָס און אין די פֿראָווינץ־שטעט, ווי אין די קאָלאָניעס, קען מען געפּינען אָפּשטאַמיקע פון אונדזערע היימשטעטלעך. אונדז זענען באַקאַנט די פֿאַמיליעס:

קיוויאַטינער, פֿראַימטשיק, לערמאַן, ראַבינאָוויטש, טענענבוים, רובין, פֿרוזשאַנסקי, נאַכט (3), פֿאַמעראַניץ, סעגאַל, גלעזער, זאַיאַנץ, ניימאַן און י. מאָקראַנסקי.

טייל פון די פֿאַמיליעס האָבן פֿאַרנומען אַנגעזעענע פֿאַזיציעס אינעם דעמאָלטדיקן אַרגענטינער יידיש־געזעלשאַפֿטלעכן לעבן. אָבער אויף וויפל אונדזערע לאַנדסלייט זענען געווען פֿאַרבונדן צווישן זיך, איז אונדז נישט באַוווסט. וואַרשיינלעך איז קיין גאָר גרויסע פֿאַרבינדונג צווישן זיי נישט געווען. מחמת דער קליינער צאָל פֿאַמיליעס, און מחמת זיי האָבן זיך געפּינעט וויט אין שטח איינע פון די אַנדערע. אַזוי אַז ביזן אַנהייב 1921, וועט עס האָבן אַנגעהויבן אַנקומען מערער לאַנדסלייט, איז נישטאָ צו פֿאַרצייכענען קיין שום לאַנדסמאַנשאַפֿטלעכע פֿאַרבינדונג אָדער טעטיקייט.

גרעסערע איינוואַנדערונג פון לאַנדסלייט, הילף און אַרגאַניזאַציע

תיכף נאָך דער ערשטער וועלט־מלחמה 1914־1918 האָט זיך אויפֿסניי אָנגעהויבן די גרויסע עמיגראַציע פון פֿרייזשענע און די אַרומיקע שטעטלעך צו

(3) די לעצטע דריי פֿאַמיליעס זאָלן האָבן געקומען אין פֿעברואַר, 1902.

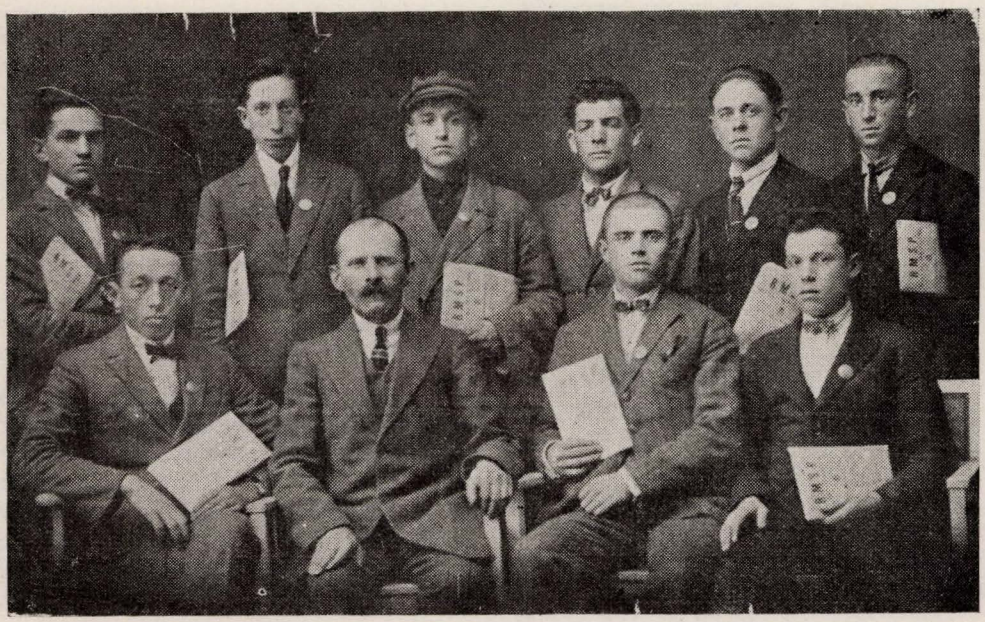
די פאַריניקטע שטאַטן פון צפון־אַמעריקע. ערשט אין יאָר 1921, האָט זיך, צוליב די שוועריקייטן צו עמיגרירן דירעקט קיין אַמעריקע (די פאַריניקטע שטאַטן פלעגן מערסטנס אין אונדזערע היימשטעטלעך אָנגערופן ווערן „אַמעריקע"), אנגעהויבן אַן עמיגראַציע קיין קאַנאַדע, אַרגענטינע, קובא, ארץ־ישראל א"א. טייל עמיגראַנטן, וואָס זענען געפאָרן אין די דערמאָנטע לענדער, אַ חוץ ארץ־ישראל, האָבן דאָס געטאָן מיט דער כוונה צו עמיגרירן נאָכדעם קיין אַמעריקע, אויסנוצנדיק דעם דעמאָלטדיקן אימיגראַציע־געזעץ פון וואַשינגטאָן, לויט וועלכן יעדער אייראָפּעער האָט נאָכן אָפּזיין אַ יאָר אין אַ וועלכע עס איז אמעריקאַנער לאַנד, געהאָט רעכט אַריינצוקומען אין די פאַריניקטע שטאַטן.

נאָר אַ קליינער טייל פון אונדזערע לאַנדסלייט האָבן באַוויזן צו עמיגרירן פון אַרגענטינע אין די ראַמען פון דערמאָנטן געזעץ. די מערהייט איז דאָ געבליבן שטעקן, ווייל גאָר שנעל איז דער געזעץ בטל געוואָרן. אזוי אַז אין יאָר 1923 האָבן זיך שוין אין אַרגענטינע גיפונען אַ היפּשע צאָל לאַנדסלייט, מיינסטנס יונגע מענער, נישט קיין חתונה געהאָטע.

די מערסטע פרישזשענער פלעגן זיך טרעפן כמעט יעדן טאָג אין אַ יידישן רעסטאָראַן, באַקאַנט ווי קאָנס רעסטאָראַן אויף כונין צווישן קאַריענטעס אוּן סאַרמיענטאָ. צו יעדער צייט ווען זיי האָבן זיך נאָר דערוווסט, אַז עס דאַרפן אָנקומען אימיגראַנטן פון פרישזשענע, פלעגן פיל לאַנדסלייט זיי פאָרן באַגעגענען אוּן אין אַ סך פאַלן זיי אַריינגעמען אין די אָרעמע בחורשע צימערלעך. די איינגעזעסענע, וועמענס איינגעזעסנקייט איז געווען אָפט מאָל, נישט מער ווי פון 1 ביז 3 חדשים, האָבן געזאָרגט פאַר די „גרינע", נאָר־וואָס אָנגעקומענע, און געזוכט פאַר זיי אַרבעטס־פלעצער אָדער אַנדערע פרנסות, און ביז וואָס ווען פלעגן זיי זיך פיל מאָל טיילן מיטן ביסן. עס איז געווען באמת רירנדיק די סאָלידאַרישע און חברלעכע באַציונג צווישן די לאַנדסלייט.

אָנהייב 1924 האָט אָנגעהויבן צווישן די לאַנדסלייט רייף ווערן דער געדאַנק זיך צו אָרגאַניזירן אין אַ פאַריין, בכדי זיך צו קענען העלפן קעגנזייטיק אין אַן עת־צרה, אוּן זיך אויסצולעבן אין אַ היימישער סביבה.

אַן ערך אין חודש מערץ פון זעלבן יאָר, איז פאָרגעקומען אין לאָקאַל פון דער „תלמוד־תורה באַראַן הירש" אויף עקואַדאָר 279, אַ פאַרזאַמלונג פון פרישזשענער לאַנדסלייט מיטן אָנטייל פון אַ 40—50 פערזאָן. ביי דער דאָזיקער פאַרזאַמלונג האָט געהאַלטן אַ שטימונגספולע רעדע דער לאַנדסמאַן

אַ גרופּע לאַנדסלייט איינגעוואַנדערטע אין יאָר 1923. — פון רעכטס צו לינקס שטייען: אַשר בערקמאַן, יצחק רוזשאַנסקי, ישראל קיילער, אברהם גלעזער, נאָטע סאַזירשטיין, דוד פּאַמערַניעץ. זיצן: מ. דערער־טשינסקי, זאָוול סעגאַל: זאָוול סעגאַלס כאָטער און שייקע קלעניצקי. — די פאָטאָגראַפיע איז אַראָפגענומען געוואָרן אין וואַרשע, אין יאָר 1923. אָלע אַ חוץ זאָוול סעגאַלס פאָטער, זענען געפאָרן קיין אַרגענטינע.

ל. יעלסקי (4), זיין רעדע האָט געמאַכט אַ שטאַרקן רושם, און גלייך איז אויף דער זעלבער פֿארזאַמלונג געגרינדעט געוואָרן אַ לאַנדסלייט פֿאַריין. אויף וויפל עס איז אונדז באַווּוסט זענען אַריין אין דער פֿאַרוואַלטונג אַ חוץ דער דערמאָנטער יעלסקי, י. ש. ליכטאָוויצקי, (5), גרשון כייקין, זאַוול סעגאַל (6), יעקב פֿאַמערַאַניץ, ישראל קיילער, ישראל פֿאַמער־ראַניץ און דער שרייבער פון די שורות.

די זיצונגען פון דער פֿאַרוואַלטונג זענען במשך פון עטלעכע חדשים פֿאַרגעקומען אין לאָקאַל וווּ עס איז דעמאָלט געווען די „יידישע ליגע קעגן טו־בערקולאָז" אויף לאַרעאַ 42. ליידער זענען נישט פֿאַרבליבן קיין שום פֿאַרצייכענונגען און מיר גע־דענקען נישט, צי עס זענען דעמאָלט געטאָן געוואָרן וועלכע עס איז קאָנקרעטע אַרבעטן.

בכלל איז די טעטיקייט פון פֿאַריין געווען אַ שוואַכע, און נישט געקוקט אויף דעם, וואָס עס זע־נען פיל מאָל געמאַכט געוואָרן באַמיונגען אים אויפ־צוהאַלטן, האָט עֶר דאָך אויפגעהערט צו עקזיסטירן. מען קען נישט וויסן געווי די סיבות פונעם צעפֿאַלן זיך פון פֿאַריין, וואַרשיינלעך זענען געווען אַ סך סי־בות. איינע פון זיי זאָל מעגלעך זיין דאָס, וואָס די מערסטע לאַנדסלייט אונדזערע זענען דעמאָלט גע־ווען אַרבעטער, און אין יענער צייט האָט אין די אַרבעטער־קרייזן געהערשט די מיינונג, אַז לאַנדס־מאַנשאַפֿטלעכע טעטיקייט איז פֿאַרבונדן מיט רעאַק־ציע, אין בעסטן פֿאַל איז עס קלייַנבירגערלעכער סענטימענטאַליזם, וואָס פֿאַסט נישט פֿאַר קיין אַר־בעטער. אַ טייל לאַנדסלייט זענען געווען באַיינ־פלוסט פון די דעמאָלטיקע שטימונגען אויף דער יידישער אַרבעטער־גאַס, און די לאַנדסלייט וואָס זענען נישט געווען באַאיינפלוסט פון דידאַזיקע שטי־מונגען, זענען אָדער נישט געווען קיין אַרבעטער, אָדער אַרבעטער וואָס האָבן זייער אַרבעטן ביי יע־נעם באַטראַכט ווי אַ צייטווייליקע דערשיינונג, זיי האָבן געהאַט גענוג דאגות־פֿרנסה און געקעמפט פֿאַר עקאָנאָמישע פֿאַזיציעס. און וועָן די ערשטע האָבן זיך דערוויזיטערט צוליב זייערע „פֿרינציפּיע־לע טעמים", האָבן די אַנדערע דאָס זעלבע געטאָן צוליב פֿערזענלעכע סיבות.

דער סענטימענט פֿאַר לאַנדסלייט איז אָבער פֿאַר־בליבן ביי אַלעמען, אַזוי האָט פֿאַסירט ווי ביי פֿאַר־שיידענע געלעגנהייטן פלעגן זיי זיך אפט צוזאַמענ־קומען. עס זענען אויך דורכגעפירט געוואָרן ספּע־ציעלע צוזאַמענקונפֿטן. אַן ערך אין די יאָרן 1925—1926 האָבן גרופּעס לאַנדסלייט געפֿראָווען קאָלעקטיוון סדרים, די סדרים זענען נישט געווען אינגאַנצן קיין טראַדיציאָנעלע, גיכער זענען זיי גע־ווען ענלעך צו די דריטע סדרים, וואָס ווערן גע־פֿראָווען די לעצטע יאָרן אין בוענאָס איירעס, הגם מיט וויניקער נאַציאָנאַלן אינהאַלט. איינגעאָרדנט זענען זיי געוואָרן קאָלעקטיוו, וויל דורך דעם צו־זאַמענקומען זיך אויפן סדר אינעם פֿאַריין פון די לאַנדסלייט, האָבן די יונגע בחורים וואָס האָבן דאָ נישט געהאַט קיין משפחות און פריינט, זיך דער־פילט נענטער צו דער היים (7).

די לאַנדסלייט פלעגן זיך אויך העלפן איינע די אַנדערע מיט עצות, מיט אָנווייזונגען, און אין נויט־פאַלן אויך מיט געלט־שטיצעס, איבערהויפּט אין פֿאַלן פון קראַנקהייט.

עס איז געווען אַ פֿאַל, וועָן מען האָט געדאַרפט

(4) ל. יעלסקי איז אין פרוזשענע געווען אַ באַקאַנטער לערער, אַ גוטער רעדנער און באַגאַבטער לעקטאָר. ער איז געווען זייער געשעצט ביי די לאַנדסלייט מחמת זיין וויסן און אינטעליגענץ, אין צוליב זיין חברישער האַל־טונג און באַציונג צו זיי. אין בוענאָס איירעס האָט ער געטאָן פֿאַרשיידענע אַרבעטן, עטלעכע חדשים האָט ער אויך געאַרבעט אַלס לערער אויף די אָוונט־קורסן פון דער דעמאָלט הי־באַקאַנטער בארַאַקאָ־שול. אָנהייב 1925 איז ער צוריק געפֿאָרן קיין פרוזשענע ווו ער האָט גע־לעבט ביז דער צווייטער וועלט־מלחמה. בעת דער היט־לער־עפֿאָכע איז ער אומגעקומען מיט אַלע פרו־זשענער יידן אין די גאַז־אויזונס פון אָשוויענטשים.

(5) י. ש. ליכאָוויצקי איז געווען אַן אַלטער בוענאָס־איירעסער תושב מיט אַ סטאַזש פון אַ געזעלשאַפֿטלעכן טוער, פון אַ שרייבער. געווען רעדאַקטאָר און אַרויס־געבער פון עטלעכע יידישע צייטשריפטן. ער איז גע־קומען אויף דער פֿאַרזאַמלונג און דערקלערט, אַז ער שטאַמט נאָענט פון פרוזשענע. די פֿאַרזאַמלונג האָט אים אַריינגענומען פֿאַר אַ מיטגליד און האָט אים אויסגעוויילט אין דער פֿאַרוואַלטונג.

(6) גרשון חייקין אין זאוול סעגאל זענען אין יאָר 1925 צוריקגעפֿאָרן קיין פרוזשענע. גרשון חייקין איז אומגעקומען בעת די מלחמה־יאָרן פון 45-1939. זאַוול סעגאַל האָט איבערגעלעבט די מלחמה אין פרוזשענער געטא און אין די לאַגערן. ער געפינט זיך היינט אין די פֿאַרייניקטע שטאַטן.

(7) אַלץ וואָס עס איז דאָ אָנגעגעבן אין שייכות מיט די באַציונגען צווישן די לאַנדסלייט, באַציט זיך צו די לאַנדסלייט וואָס האָבן געווויינט אין שטאָט בוענאָס אייי־רעס. עס זענען אויך געווען לאַנדסלייט וואָס האָבן זיך אָפּגערייסן פון מאַסיוו, מחמת זיי זענען זיך צעפֿאַרן אין פֿאַרשיידענע וויִנקלען פון לאַנד, וועָר אויף „קאַסטשע" (שניט־אַרבעט), וועָר אין די „פריגאַריפיקאַס" (פלייש־פאַבריקן). אַ טייל איז אויך געפֿאָרן זיך קאָלאָניזירן. דאָס זענען געווען אַ גרופּע אימיגראַנטן, די תישבים פון קאַרטוז־בערעזע: בנימין שטוקער, ישעיהו סוקאַצקי, יעקב סוקאַצקי, יצחק גאַלדפאַנד, אליהו בארַאַדאָווקי, אהרון גלאז און נטע גלאז מיט זייערע פאַמיליעס וואָס זענען אָנגעקומען קיין ארגענטינע אין חודש יאַנואַר 1925 מיט דער דעמאָלט באַקאַנטער „בריסקער גרופּע", וואָס איז אַרגאַניזירט געוואָרן דורך דער ייקא". זיי האָבן זיך באַ־זעצט אין די קאָלאָניעס „דאַרא" און מאַנטעפיאָרע.

צוריקשיקן אַ לאַנדסמאַן וואָס איז געוואָרן קראַנק אויף טובערקולאָז, האָט אַ גרופּע לאַנדסלייט דאָס געמאַכט אַ זאַמלונג און מען האָט פּאַר דעם צוועק אויסגעפּלעט אַ זייגערל, יעדער נומער האָט געקאָסט 20 סענט און עס איז אויסגעשפּילט געוואָרן ענדע מערץ 1926.

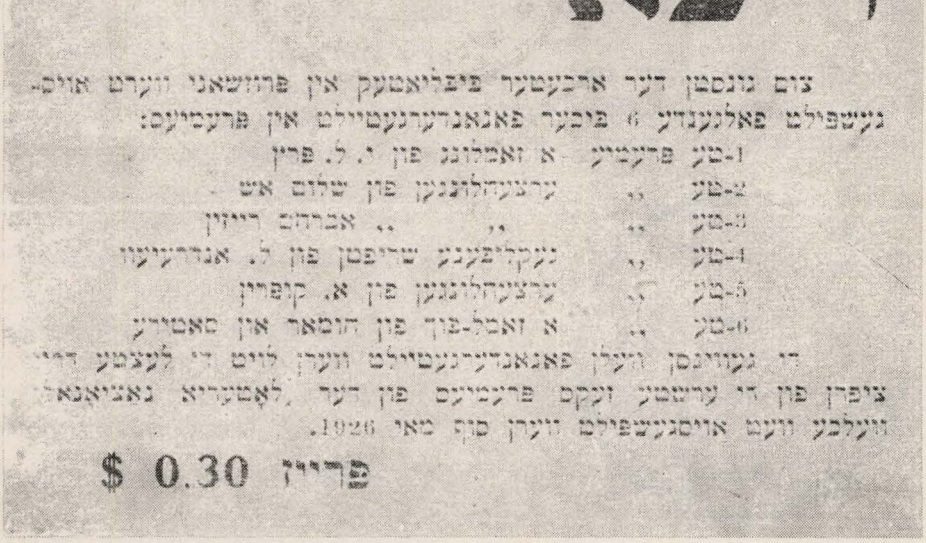
מען האָט זיך אויך אינטערעסירט מיט אינסטיטוציעס פון דער אַלטער היים, אַזוי ווייסן מיר: אַז עס האָט זיך געשאַפן אַ קאָמיטעט צו שטיצן די יידישע ביבליאָטעק אין פּרוזשענע. דער קאָמיטעט האָט אַרויסגעלאָזט צום פּאַרקויף אַ לאָטעריי־צעטל מיט 6 ביכער־פּרעמיעס, פּאַרן פּריים פון 30 סענט. דער צעטל האָט געדאַרפט אויסגעשפּילט ווערן לויט די לעצטע 3 ציפֿערן פון דער נאַציאָנאַלער לאָטעריי־שפּיל פון סוף חודש מאַי 1926.

די לאַנדסלייט האָבן וואָס וויטער אַלץ מער געפילט דעם דראַנג זיך צו אַרגאַניזירן, און האָבנדיק אין זינען דעם דורכפּאַל פון לאַנדסלייט פּאַריין, האָבן זיי געגרינדעט אַ געזעלשאַפט זיך צו העלפן קעגנזייטיק אין פּאַל פון קראַנקייט. דידאָזיקע אָרגאַניזאַציע איז געשאַפן געוואָרן א"נ „קראַנקן־קאַסע בייַ פּרוזשענער לאַנדסלייט".

די קראַנקן־קאַסע, איר גרינדונג און טעטיקייט

די קראַנקן־קאַסע איז דורך אַ גרופּע לאַנדסלייט געגרינדעט געוואָרן דעם 18טן אַפּריל 1926. עס זענען אָנגענומען געוואָרן סטאַטוטן פון 24 פונקטן. לייַדער האָבן מיר נישט קיין קאָפּיע פון זיי. עס זענען אָבער באַקאַנט די הויפּט־פונקטן וואָס האָבן זיך באַצויגן אויף מאַטעריעלע און מעדיצינישע הילף אין פאַל פון קראַנקייט. די מיטלען האָבן געדאַרפט געשאַפן ווערן פון מיטגלידס־אָפּצאָל און פון אונטערנעמונגען, דער מיטגלידס־אָפּצאָל איז געווען 50 סענט אַ חודש. אַלגעמיינע מיטגלידער־פּאַרזאַמלונגען האָבן יעדאַרפט פּאַרקומען יעדן האַלב יאָר. די פּאַרזאַמלונג וויילט אויס אַ פּאַרוואַלטונג פון 5 מיטגלידער. אין דער פּאַרוואַלטונג פלעגן זיך אויסטיילן פּאָלגנדע אַמטן: סעקרעטאַר, קאַסיר, אַקטן־סעקרעטאַר און וואָקאַלן. קיין פּרעזידענט־אַמט איז נישט געווען. עס איז אָבער געווען אייניקע פּירט ביי יעדער זיצונג צו ווייַלן אַ פּאַרזיצער. די אָרדנטלעכע זיצונגען האָבן געדאַרפט פּאַרקומען אַין מאָל אין חודש. און ביי ספּעציעלע פּאַלן אויסערארדנטלעכע זיצונגען. אַרבעטסלאָזע צאָלן נישט קיין מיטגלידס־אָפּצאָל. אויף צו באַקומען שטיצע איז נייטיק אַ געשריבענע ביטע באַשטעטיקט מיט די אונטערשריפטן פון עטלעכע מיטגלידער. ביז דעם 15טן מאַי פון זעלבן יאָר זענען פאַרעגיסטרירט געוואָרן 58 מיטגלידער.

אַ קנאַפּ יאָר נאָך דער גרינדונג פון דער קראַנקן־קאַסע, ביי אַ געזעראַל־פאַרזאַמלונג וואָס איז פאַרגעקומען דעם 10טן אַפּריל 1927, זענען צוגעגעבן געוואָרן אַ פּאָר פונקטן צו די סטאַטוטן. לויט איין פונקט האָבן אין דער קאָמיסיע געקענט געווייַלט

ריפּא

№ 278

צום נוצן דער ארבעטער ביבליאטעק אין פרוזשאני ווערט אויס-
געשפילט פאלגנדיג 6 ביכער פאנאנדערגעטיילט אין פרעמיעס:

1-טע פרעמיע א זאמלונג פון י. ל. פרץ
2-טע " ערציילונגען פון שלום אש
3-טע " " " אברהם רייזין
4-טע " " " יעקב־לעזער שריפטן פון ל. אנדריעיוו
5-טע " ערציילונגען פון א. קופרין
6-טע " א זאמל-בוך פון הומאר אין פאעזיע

די געווינסן ווילן פאנאנדערגעטיילט ווערן לויט די לעצטע דרי
ציפרן פון די עשטע זעקס פרעמיעס פון דער „לאטעריא נאציאנא-
ויילבע ווען אויסגעשפילט ווערן פון מאי 1926.

פּריים $ 0.30

„ריפּא" פאַר דער פּרוזשענער יידישער ביבליאָטעק.

וועלן נאָר לויז־אַרבעטער, און לויטן צווייטן פונקט, זענען די מיטגלידער פֿאַרפליכטעט בייצוזיין די געזעלשאַפֿט־פֿאַרזאַמלונגען, און אין פֿאַל וועלן אַ מיטגליד קומט נישט צו 3 פֿאַרזאַמלונגען נאָכאַנאַנד, וועלט ער אויסגעשלאָסן פון דער קראַנקן־קאַסע. ביי דער דאָזיקער פֿאַרזאַמלונג זענען אויסגעוויילט געוואָרן אין דער פֿאַרוואַלטונג: פֿאַר סעקרעטאַר, ישראל פֿאָמעראַניעץ; קאַסיר, לייבל גלעזער; וואַקאַלן, מאיר ראָזנשיין, משה ניצבערג און מלך דערעטשינסקי. ביי דער ערשטער פֿאַרוואַלטונגס־זיצונג האָט רעזונסירט מאיר ראָזנשיין און אויף זיין אָרט איז צוגעקאָפּירט געוואָרן בערל מאַטעווצקי.

דעם 23סטן אָקטאָבער 1927 איז פֿאָרגעקומען די האַלב־יערלעכע געזעראַל־פֿאַרזאַמלונג. עס איז באַריכטעט געוואָרן וועגן ניי־וועריירטע מיטגלידער, אין אַז במשך פון טעטיקייטס־פעריאָד איז אַרויסגעגעבן געוואָרן שטיצע 120 פּעזעס. די פֿאַרזאַמלונג האָט באשלאָסן צו געבן אַ מיטגליד אַ שטיצע פון 30 פּעזעס. אין דער פֿאַרוואַלטונג זענען אויסגעוויילט געוואָרן אליה וועליטשאַנסקי, משה ניצבערג, זלמן גלעזער, דוד פֿאָמעראַניעץ און ישראל פֿאָמעראַניעץ.

אויף דער געזעראַל־פֿאַרזאַמלונג, וואָס איז פֿאַרגעקומען דעם 19טן אַפּריל 1928, איז באַריכטעט געוואָרן, אַז די קראַנקן־קאַסע האָט זיך אַנגעשלאָסן אין אַ פֿראָטעסט־מיטינג קעגן די פֿאַרגעקומענע פֿאַראָמען אויף יידן אין רומעניע. די צאָל גוטשטייענדיקע מיטגלידער ביז דער פֿאַרזאַמלונג איז געווען 42. אינעם קאַסע־באַריכט וועלט אָנגעגעבן: הכנסות 438 פּעזעס מיט 72 סענט, הוצאות 160 פּעזעס מיט 35 סענט, אין קאַסע איז געווען 278 פּעזעס מיט 35 סענט. עס האָט זיך אַנטוויקלט אַ דיסקוסיע אין שייכות מיט אַן אַרויסגעשיקטן צירקולאַר צו די מיטגלידער. אַ טייל פון די פֿאַרזאַמלטע זענען נישט מסכים געווען מיט זיין אינהאַלט, אָנווייזנדיק, אַז אַזאַ מין צירקולאַר וואָלט געפֿאַסט פֿאַר אַ קראַנקן־קאַסע פון פֿרוישענער אַרבעטער, אָבער נישט פֿאַר קיין קראַנקן־קאַסע פון פֿרוישענער לאַנדסלייט. לסוף האָט די פֿאַרזאַמלונג באַשלאָסן אָפּצוליגן די דיסקוסיע צוליב דער קלייניקער צאָל פֿאַרזאַמלטע. אין דער פֿאַרוואַלטונג זענען אויסגעוויילט געוואָרן: בערל מאַטעוויצקי, ישראל פֿאָמעראַניעץ, אליה וועליטשאַנסקי, ישראל מוראָוסקי און אייזיק כץ; אין דער רעווידיר קאָמיסיע: הערשל גרינבערג, דוד פֿאָמעראַניעץ און חיים עפֿשטיין.

דעם 21סטן אָקטאָבער 1928, איז פֿאַרגעקומען אַ באַראָטונג פון אַ קליניקע צאָל מיטגלידער. אינעם דערמאָנטן טאָג האָט געזאָלט פֿאַרקומען אַ געזעראַל־פֿאַרזאַמלונג וואָס איז אָנגעזאָגט געוואָרן צום דריטן מאָל, און מחמת דער קליינער צאָל אָנוועזנדיקע איז די פֿאַרזאַמלונג פֿאַרוואַנדלט געוואָרן אין אַ באַראָטונג, אויף וועלכער עס איז הויפּטזעכלעך באַטראַכט געוואָרן די קנאַפּע פֿאַראינטערעסירונג פון די לאַנדסלייט, וואָס שטעלט אין אַ שוועראָר לאָגע דער קראַנקן־קאַסע און עס איז באשלאָסן געוואָרן צו שיקן צו די מיטגלידער אַן אויפרוף, באַגלייט מיט אַן אָנקעטע, אין וועלכער די מיטגלידער זאָלן זיך אַריינזאָגן וועגן וויטערדיקן גאַנג פון דער קראַנקן־קאַסע. אויף אָנצוגיין מיט דער אַרבעט זענען אויסגעוויילט געוואָרן: מאיר ראָזנשיין, דוד פֿאָמעראַניעץ, זלמן שטיינבערג, א. בערקמאַן און נ. גאָלדשטיין.

די ניי־דערוויילטע קאָמיסיע האָט במשך פון חודש נאָוועמבער 1928, אָפּגעשיקט די אָנקעטע, און אויף דער זיצונג וואָס איז פֿאַרגעקומען אין חודש דעצעמבער פון זעלבן יאָר, איז באַריכטעט געוואָרן וועגן זייער אַ קליינע צאָל דערהאַלטענע ענטפערס — אינגאַנצן 12, וואָס קען נישט געמומען ווערן אין אַכט, פֿאַר אַ פּלאַן פון וויטערדיקער אַרבעט, און עס וועלט דעריבער באַשלאָסן צוצוגרייטן אַן אויסערארדנטלעכע אַלגעמיינע פֿאַרזאַמלונג.

די אויסערארדנטלעכע פֿאַרזאַמלונג איז פֿאַרגעקומען דעם 6טן יאָנואַר 1929 ביי דער אָנוועזנהייט פון 17 מיטגלידער. נאָך אַ בריייטערער דיסקוסיע אין שייכות מיט דער לאָגע פון דער קראַנקן־קאַסע, וועלט באַשלאָסן צו פֿאַרגרעסערן די קאָמיסיע ביז 7 מיטגלידער, זיך שטעלן אין ענגערן קאָנטאַקט מיט די מיטגלידער און אינקאַסירן רעגולער דעם מיטגלידס־אָפּצאָל. עס איז אויך באַשלאָסן געוואָרן צו ענדערן דעם פונקט 2 פון די סטאַטוטן, לויט וועלכע עס האָבן געקענט געוויילט וועלט ווערן אין די קאָמיסיעס נאָר לויז־אַרבעטער, אין דעם זין, אַז אַלע מיטגלידער האָבן רעכט צו וויילן און דערוויילט צו ווערן. אין דער פֿאַרוואַלטונג זענען אויסגעוויילט געוואָרן: מ. ראָזנשיין, ב. מאַטעוועצקי, מ. ניצבערג, ב. לעוו, ז. גלעזער, א. גאָלובאָוויטש און ל. גלעזער.

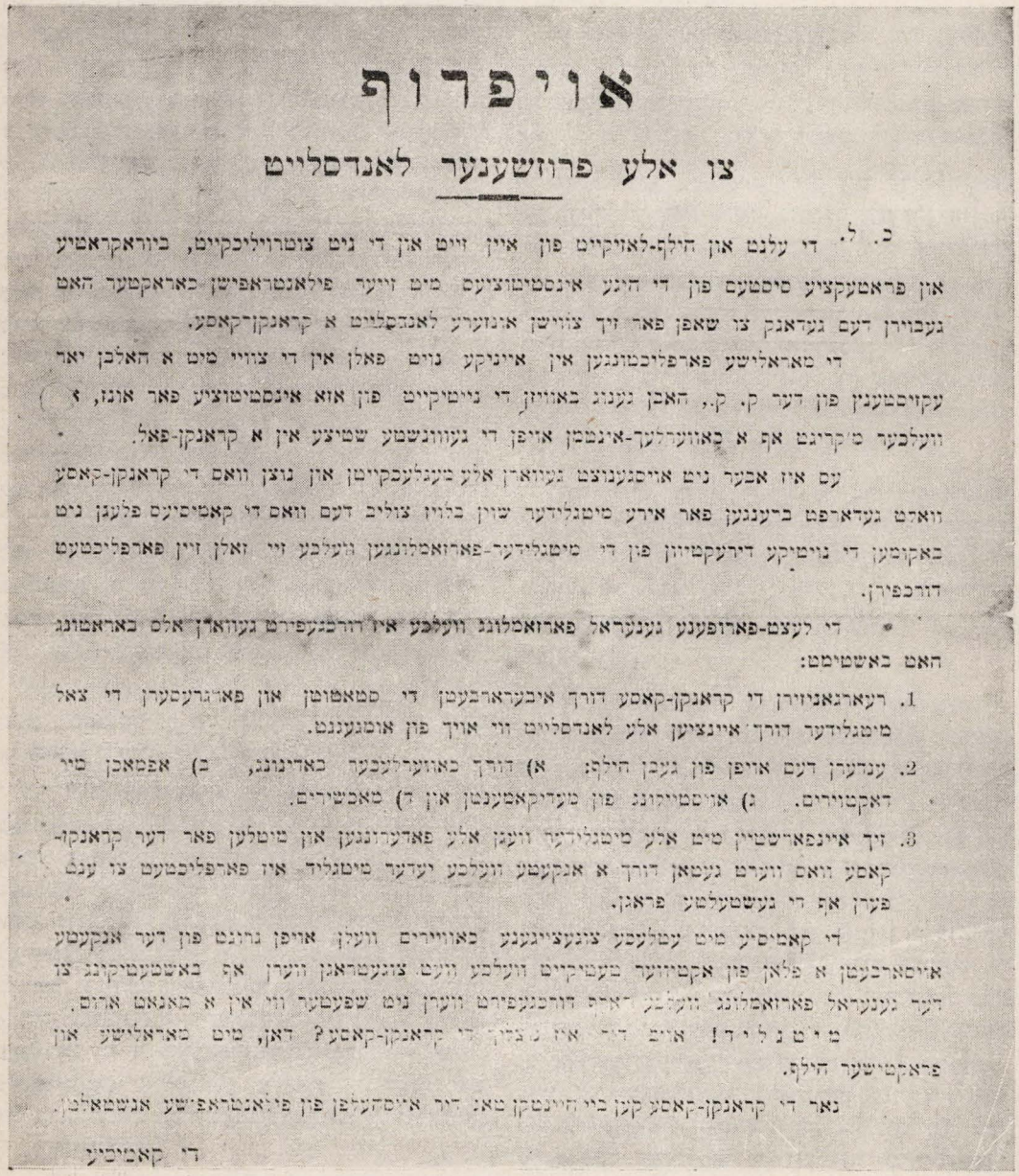
דער שטעמפּל פון דער „קראַנקן־קאַסע" פון פֿרוישענער לאַנדסלייט.

אין דער רעווידיר־קאַמיסיע אַ. וועליטשאַנסקי און ה. גרינבערג. ביי דער ערשטער זיצונג איז באַ־שטימט געוואָרן פּאַר סעקרעטאַר מ. ראָזנשיין, פּאַר קאַסיר ל. גלעזער, און די איבעריקע איינצומאַנען מיטגלידס־אַפּצאָל, אַנשטאָט ב. לעוו איז צוגעצויגן געוואָרן י. שלאָפמאַן.

דעם 20סטן אַפּריל 1929 איז פּאַרגעקומען אַ טאַנץ־אונטערנעמונג, די אונטערנעמונג ליידט אַ דורכפאַל צוליבן שלאָקס־רעגן.

ביי דער אַלגעמיינער פּאַרזאַמלונג פון 14טן יולי 1929, ווערט ווידער אַמאָל באַהאַנדלט די טרויערי־קע לאַגע פון דער קראַנקן־קאַסע. די צאָל מיטגלי־דער איז געפאַלן ביז 40. עס ווערט באַשלאָסן צו פּאַרקלענערן דעם מיטגלידס־אַפּצאָל ביז 3 פּעזעס אַ יאָר און דערקלערן אַמנעסטיע די הינטערשטעליקע מיטגלידער. אין דער פּאַרוואַלטונג ווערן אויסגע־ווײַלט: ה. קראָוטשיק, ה. גרינבערג, ז. גלעזער, י. בעדעסטיצקי, מ. ניצבערג, מ. ראָזנשיין און ל. גלעזער.

דעם 24סטן אויגוסט 1929 קומט פּאַר אַ פּאַרבריי־טערטע זיצונג אין שייכות מיט הילף פּאַר אַ גע־

אויפדרוף

צו אלע פרוזשענער לאנדסלייט

כ. ל. די עלטע און חילף־לאזיקייט פון אײַן זײַט און די גיט צוטרויליכקייט, ביזואקראטיע און פראטעקציע סיסטעם פון די הויע אינסטיטוציעס מיט זייער פילאנטראפישן כאראקטער האט געבוירן דעם געדאנק צו שאפן פאר זיך צוליב אונזערע לאנדסלייט א קראנקן־קאסע.

די מאראלישע פארפליכטונגען אין אייניקע נויט פאלן אין די צווײ מיט א האלבן יאר עקזיסטענץ פון דער ק. ק., האבן געגעבן באווײַז די נייטיקייט פון אזא אינסטיטוציע פאר אונז, און ווײַלבער מ׳קריגט אף א באוזערלעך־אינזמען אויפן די געוונשטע שטיצע אין א קראנקן־פאל.

עס איז אבער גיט אויסגענוצט גענוגן אלע בעגלעכקייטן אן נוצן וואס די קראנקן־קאסע וואלט געדארפט ברענגען פאר אירע מיטגלידער שוין בלויז צוליב דעם וואס די קאמיסיעס פלעגן גיט באקומען די נויטיקע דירעקטיוון פון די מיטגלידער־פארזאמלונגען וועלבע זיי זאלן זיין פארפליכטעט דורכפירן.

די לעצט־פארופענע גענעראל פארזאמלונג וועלבע איז דורכגעפירט געוואָרן אלס באראטונג האט באשטימט:

1. רעארגאניזירן די קראנקן־קאסע דורך איבעראבעבן די סטאטוטן און פארגרעסערן די צאל מיטגלידער דורך איינציען אלע לאנדסלייט וווי אויך פון אומגענט.
2. ענדערן דעם אויפן פון געבן חילף: א) דורך כאוזערלעכער כאדינונג, ב) אפמאכן מיט דאקטוירים. ג) אויסמיידונג פון מעדיקאמענטן אין ה) מאכשירים.
3. זיך איינפאַרשטיין מיט אלע מיטגלידער וועגן אלע פאדרונגען אין מיטלען פאר דער קראנקן־קאסע וואס וועלן געמאכן דורך א אנקעטע וועלבע יעדער מיטגליד איז פארפליכטעט צו ענט־פערן אף די געשטעלטע פראגן.

די קאמיסיע מיט עטלעכע צוגעציגענע כאווירים וועלן אויפן נחונט פון דער אנקעטע אויסארבעטן א פלאן פון אקטיוויטעט בעטיקייט וועלבע וועט צוגעטראגן ווערן אף באשטעטיקונג צו דער גענעראל פארזאמלונג וועלבע וועט דורכגעפירט ווערן גיט שפעטער ווי אין א מאנאט אהום.

מ י ט ג ל י ד ! אויב דו ביזט נאך ניט קראנקן־קאסע? דאן, מיט מארלישע און פראקטישער חילף.

נאר די קראנקן־קאסע קען ביי הינטקן מאל דיר אויסהעלפן פון פילאנטראפישע אנשטאלטן.

די קאמיסיע

דער אויפרוף צו די פרוזשענער לאַנדסלייט צו העלפן שאַפן די „קראַנקן־קאַסע".

פּערלעכן חולה. עס ווערט באַריכטעט, אַז די קראַנ־קן־קאַסע האָט שוין אַרויסגעגעבן 150 פּעזעס. מער פון דער קאַסע קען מען שוין נישט אַרויסנעמען און דער חולה נייטיקט זיך אין מער שטיצע. עס ווערט באַשלאָסן אַרויסצולאָזן ספּעציעלע זאַמל־ליס־טעס, 5 פֿאַר בוענאָס איירעס און 1 פֿאַר לאַ פּלאַטאַ. ביז ענדע סעפּטעמבער איז אויף די ליסטעס געזאַמלט געוואָרן אין בוענאָס איירעס 142 פּעזעס מיט 50 סענט, און אין לאַ פּלאַטאַ 86 פּעזעס.

דעם 2טן פּעברואַר 1930 קומט פֿאַר אַ ענעראַל־פֿאַרזאַמלונג ביי דער אָנווועזנהייט פון 23 מיטגלידער. באַהאַנדלענדיק דעם באַריכט איז אויסגעבראָכן אַ געוואַלדיקער טומל. די קאָמיסיע האָט זיך אָנגעגעבן אין רענונסיע, און ווי אַן אויסוועג פון דער לאָגע, האָט די פֿאַרזאַמלונג באַפולמעכטיקט דעם סעקרעטאַר צוזאַמען מיט די חברים ד. פּאָמעראַניעץ און נ. גאָלדשטיין צו פֿאָרופן אַן אויסערארדנטלעכע מיטגלידער־פֿאַרזאַמלונג. דידאַזיקע פֿאַרזאַמלונג איז פֿאַרגעקומען דעם 23סטן דעם זעלבן מאָנאַט, ביי דער אָנווועזנהייט פון 18 מיטגלידער. ד. פּאָמעראַניעץ וויזיט אָן, אַז אַ טייל מיטגלידער זענען אַוועק פון דער אינסטיטוציע, מחמת זייער אידעאָלאָגישער נישט איינשטימיקייט און אויב עס זענען פֿאָראַן 40 מיטגלידער, איז עס אַדאַנק דער ענערגישער אַרבעט פון דער קאָמיסיע. עס ווערט באַשלאָסן אַריינצוציען פֿאַר מיטגלידער לאָנדסלייט פון די אַרומיקע שטעט־לעך, און עס ווערט צוריקגעשטעלט דער פּריוואַרדי־קער מיטגלידס־אָפּצאָל פון 50 סענט אַ חודש. אין דער פֿאַרוואַלטונג ווערן אויסגעווייולט: כץ, ד. פּאָ־מעראַניעץ, מ. ניצבערג, ה. ניבאַשטשיק, נ. גאָלד־שטיין. פֿאַר סעקרעטאַר ווערט באַשטימט גאָלדשטיין, פֿאַר קאַסיר ניצבערג.

דעם 25סטן מאַי 1930, ווערט ביי אַ זיצונג באַ־שלאָסן אָנצושליסן זיך אין קאָמיטעט וואָס פּירט אַן אַקציע קעגן די פּרויען־העגדלער.

ביי דער פֿאַרזאַמלונג פון 24סטן אויגוסט 1930 באַריכטעט די קאָמיסיע, אַז דער אימיגראַנטן־שוץ־פֿאַריין האָט באַוויליקט צו געבן הילף און אָנווייזונ־גען פֿאַר מיטגלידער פון דער קראַנקן־קאַסע, וואָס וועלן דורך איר געשיקט ווערן מיט די געהעריקע רעקאָמענדאַציע־בריוו, און אַז עס זענען ווערבירט געוואָרן אַ היפּשע צאָל נייע מיטגלידער. אין דער פֿאַרוואַלטונג זענען אויסגעווייולט געוואָרן: א. כץ, ד. פּאָמעראַניעץ, א. גאָלובאָוויטש, נ. גאָלדשטיין און י. פּאָמעראַניעץ. קאַנדידאַטן: גראָסמאַן, י. ראָגאָוויטש און קראָוטשיק. רעוויזיאָנס־קאָמיסיע: ר. שלאָפּמאַן און ראָבינאָוויטש.

ביי דער פֿאַרזאַמלונג וואָס איז פֿאַרגעקומען דעם 8טן מערץ 1931, איז באַריכטעט געוואָרן וועגן די לויפּנדיקע אַרבעטן און עס איז אויסגעווייולט ג־ווארן אַ קאָמיסיע. די קאָמיסיע האָט אָבער נישט אָנגעהויבן צו אַקטויזירן און מען האָט געמוזט רופן אַן אויסערארדנטלעכע פֿאַרזאַמלונג, וואָס איז פֿאַר־געקומען דעם 22סטן דעם זעלבן מאָנאַט ביי דער אָנווועזנהייט פון 18 מיטגלידער. עס איז ווידער אַמאָל געשטעלט געוואָרן די פֿראַגע וועגן דער עק־זיסטענץ פון דער קראַנקן־קאַסע און עס איז באַ־שלאָסן געוואָרן זי אויפצוהאַלטן מיט אַלע מיטלען. אין דער קאָמיסיע זענען אויסגעווייולט געוואָרן: ל. פּאָמעראַניעץ, א. בערקמאַן, פּ. לאָשעוויצקי, י. סקי־דעלסקי און י. קאָוואַל.

די קאָמיסיע איז אָנגעגאַנגען מיט דער וויטער־דיקער אַרבעט. דעם 13טן יוני האָט זי דורכגעפירט אַ טאַנץ־אונטערנעמונג, אין דער שול מאַקס נארדוי, אויף מוריזשאָ 661, מיט אַ גלענצנדיקן דערפאָלג.

אויסער דער טעטיקייט אַרום דער קראַנקן־קאַסע איז דורך די לאַנדסלייט געפירט געוואָרן אין די יאָרן 1929—1931, אַן אַקציע צו העלפן אַרויסגעבן דעם „פּנקס־פּרושזענע“ וואָס איז דערשינען אין פּרו־זשענע אין יאָר 1931. נישט האָבנדיק קיין ידיעות וועגן פּולן צוזאַמענשטעל פון אַרגענטינער קאָמיטעט פֿאַרן פּנקס, ווייסן מיר בלויז, אַז אין קאָמיטעט האָבן אָנטייל גענומען: א. עפּשטיין, א. בערקמאַן, מ. ניצ־בערג, ד. פּאָמעראַניעץ און מ. ראָזענשיין.

געווינטלעך פלעגן די אַלגעמיינע־פֿאַרזאַמלונגען פון דער קראַנקן־קאַסע פֿאָרקומען יעדע 6 חדשים, אָבער צוליב די דעמאָלטיקע פֿאַליטישע פֿאַרהעל־טענישן אין לאַנד, איז די אַלגעמיינע פֿאַרזאַמלונג פֿאָרגעקומען צו די 10 מאַנאַטן, ערשט דעם 17טן יאַנואַר 1932.

ביי דער דאָזיקער פֿאַרזאַמלונג זענען אָנווועזנד געווען 18 מיטגלידער. עס ווערן אָפּגעגעבן באַריכטן און עס ווערן באַהאַנדלט די מיטלען אויפצוהאַלטן די קראַנקן־קאַסע, ווועמענס לאָגע ווערט אַלעמאָל שווערער צוליבן הערשנדיקן עקאָנאָמישן קריזיס. עס איז אָנגענומען געוואָרן ווי אַן אייניק קאָנקרעט מיטל, אָנצוגיין ענערגיש מיטן אייניקאָנען דעם מיט־גלידס־אָפּצאָל אָנהייבנדיק פון יאָנואַר 1932. אין דער פֿאַרוואַלטונג זענען אויסגעווייולט געוואָרן: ל. פּאָמעראַניעץ, ב. בערקמאַן, מ. ניצבערג, שרה פרידנבערג, ש. זאָמאָשטשיק, י. פּאָמעראַניעץ און ה. קראָוטשיק. קאַנדידאַטן א. כץ און מ. גראָסמאַן. רעוויזיאָנס־קאָמיסיע: י. סקידעלסקי און ר. שלאָפּ־מאַן. די קאָמיסיע האָט ביים קאָנסטיטוירן זיך, באַ־טימט פֿאַר סעקרעטאַר מ. ניצבערג, פֿראָ־סעקרע־טאַר ב. בערקמאַן, קאַסיר ל. פּאָמעראַניעץ, פֿראָ־קאַסיר י. פּאָמעראַניעץ און עס זענען איינגעטיילט

געווארן צווישן די פּאַרוואַלטונג־מיטגלידער ליסטעס איינצומאַנען דעם מיטגלידס־אָפּצאָל.

דעם 28סטן אויגוסט 1932 איז פּאַרגעקומען די געווייגלעכע מיטגלידער־פּאַרזאַמלונג מיט דער באַטייליקונג פון 23 מיטגלידער. עס ווערט באַריכטעט אַז אין דער קראַנקן־קאַסע זענען פּאַראַן 60 גוטשטייענדיקע מיטגלידער. במשך פון דעם אַרבעטס־פּעריאָד זענען דורכגעפירט געווארן 2 טאַנץ־פּאַרוויילונגען, אייניע מיט גאָר אַ גרויסן דערפאָלג. דער קאַסע־באַריכט גיט אָן הכנסות 487 פּעזעס מיט 50 סענט, הוצאות 260 פּעזעס מיט 85 סענט, אַרויסגעגעבענע שטיצע פּאַר קראַנקע מיטגלידער 227 פּ.

ביי דער פּאַרזאַמלונג איז געווען אַ דעלעגאַט פון פּוילישׂ־יידישן פּאַרבאַנד אין אַרגענטינע, וואָס האָט פּאַרגעשלאָגן די קראַנקן־קאַסע זאָל זיך אָנשליסן אין פּאַרבאַנד ווי אַ גלייכער מיטגליד, אָנגעבנדיק אויף וועלכע באַדינגונגען דאָס קען רעאָליזירט ווערן, דער פּאַרשלאָג האָט אַרויסגערופן אַ הייסע דיסקוסיע און עס איז לסוף באַשלאָסן געווארן, אַז די נייע־דערווייטע קאָמיסיע זאָל דעם ענין באַטראַכטן און ווען זי וועט געפינען פּאַר נייטיק, זאָל זי רופן אַ ספּעציעלע פּאַרזאַמלונג. אין דער פּאַרוואַלטונג זענען אויסגעוויילט געווארן: ב. .גאָלדשטיין, י. פּאָמעראַניץ, א. בערקמאַן, א. עפּשטיין, ה. ניעבאַשטשיק, ש. זאַמאָשטשיק און ש. פרידנבערג. פּאַרטרעטער ש. קראַוטשיק. רעווידיר־קאָמיסיע אָשר בערקמאַן און מ. ניצבערג. אויף דער ערשטער זיצונג וועלט באַשטימט אַלס סעקרעטאַר א. עפּשטיין, פּראָ־סעקרעטאַר י. פּאָמעראַניץ, קאַסיר א. בערקמאַן.

ביי דער קאָמיסיע־זיצונג וואָס איז פּאַרגעקומען דעם 6טן אָקטאָבער 1932 איז נאָכן אויסהערן באַריכטן פון מיטגליד ב. גאָלדשטיין ווען די באַדינגונגען פון אַנשליסן זיך אין פּוילישׂ־יידישן פּאַרבאַנד. באַשלאָסן געווארן זיך אָנצושליסן בלויז אויב דער קאָנסולטאַריע ביים דערמאָנטן פּאַרבאַנד, אויב ערלאָזנדיק צו באַהאַנדלען דעם פּולן אָנשלוס ביי אַ גענעראַל־פּאַרזאַמלונג.

אויף דער זיצונג פון 11טן דעצעמבער 1932 איז באַשלאָסן געווארן זיך אָנצושליסן אין קאָמיטעט צו פּראָטעסטירן קעגן די פּאָגראָמען אויף יידן אין פּוילן, ווי דעלעגאַטן פון דער קראַנקן־קאַסע זענען באַשטימט געווארן יצחק פּאָמעראַניץ און בנימין גאָלדשטיין.

דעם 21סטן מאַי 1933 איז פּאַרגעקומען אַ גענעראַל־פּאַרזאַמלונג ביי דער אָנוועזנהייט פון 19 מיטגלידער, אינעם באַריכט ווערט אָנגעוויזן אַז די פּאַרוואַלטונג האָט געמוי שטודירט דעם פּאַרשלאָג זיך אָנצושליסן אין פּוילישׂ־יידישן פּאַרבאַנד און האָט זיך נישט אָנגעשלאָסן, מחמת עס איז פּאַר דער קראַנקן־קאַסע נישט געווען לוינבאַר. די האַנדלונג פון דער קאָמיסיע איז באַשטעטיקט געווארן.

אויף דער פּאַרזאַמלונג איז אויפגעקומען די איניציאַטיוו צו רעפּאָרמירן די קראַנקן־קאַסע אין לויט־ און הילפס־קאַסע. די מערהייט פון די פּאַרזאַמלטע זענען מסכים געווען מיט דער איניציאַטיוו און עס איז באַשלאָסן געווארן איבערצוגעבן דער נייי־דערווייטער קאָמיסיע דאָס צו רעאָליזירן. אין דער פּאַרוואַלטונג זענען אויסגעוויילט געווארן: מ. פרידמאַן, ל. פּאָמעראַניץ, ש. קראַוטשיק, א. באַגאָמאָלסקי און א. כץ. רעווידיר־קאָמיסיע: י. סקידעלסקי און א. בערקמאַן. ביי דער ערשטער קאָנס־

ריפּא

№ 786

מיט דעם ווערט אונטערשטיצט א טובֿערקו־לאָזער ארבייטער. וועלכער מוז צוריק אָפּפּאָהרען א היים קיין פּוילען

די ריפּא ווערט אויסגעשפּילט ווערען ענדע מאָנאט מארסאָ 1926, לויט דער לעצטער לאָטעריע שפּיל פון דער „לאטעריא נאציאָנאל" פון דעם זעלבען מאָנאט.

די לעצטע דריי ציפֿערן פון דער „גראנדע" איז דער נומער פון דער ריפּא וועלכער וועט געווינען א זייגערל.

פּריין 20 סענט

פּרווישאנער לאנדסלייט

„ריפּא" צו הילף אויף רייזע־הוצאות פּאַר אַ קראַנקן צו פּאַרן קיין פּוילן.

טיטורונגס־זיצונג וועלן באַשטימט אָלס סעקרעטאַר א. באַגאַמאָלסקי, פּראָ־סעקרעטאַר מ. פּרידמאַן, קאַ־סיר ל. פּאַמעראַניץ, פּראָ־קאַסיר א. כץ.

אין חודש סעפּטעמבער 1933 איז צוריקגעשיקט געוואָרן קיין פּרוזשענע דער קראַנקער לאַנדסמאַן מ. פּערלשטיין צוזאַמען מיט אַ באַגלייטער, אויך אַ לאַנדסמאַן — שלמה ראַבינאָוויטש, אויף רייזע־הוצאות האָט פּאַרמאָגט פּערלשטיין 293 פּעזעס מיט 25 סענט, אויף צו דערגרייכן די סומע פון 623 פּע־זעס, וואָס עס האָבן געקאָסט די שיפס־קאַרטן צו־זאַמען מיט די איבעריקע הוצאות, האָט די קראַנק־קאַסע אַרויסגעלאָזט זאַמל־ליסטעס און האָט זיך בייגעשטייערט פון דער אייגענער קאַסע. עס האָבן אויך בייגעשטייערט די חברה קדישא, דער ייִדי־שער שפּיטאָל, ווילנער לאַנדסלייט פּאַריין און פּרי־וואַטע פּערזאָנען.

דעם 1טן יולי 1934 איז פּאַרגעקומען אַ געזעלי־פּאַרזאַמלונג ביי דער אַנוועזנהייט פון 14 מיטגלי־דער, דידאָזיקע פּאַרזאַמלונג קומט פּאַר נאָך אַ צייט־אָפּשניט פון איבער 13 מאָנאַטן. פּאַר דעם פּאַר־העלטנמעסיק לאָזגן טעטיקייטס־פּעריאָד איז דורכ־געפירט געוואָרן דערפּאָלגרייך אַ טאָנץ־אונטערנע־מונג אין עס איז אַרויסגעלאָזט געוואָרן אַ ריפּע, עס איז אויסגעטיילט געוואָרן מעדיצינישע הילף און שטיצע אין שייכות מיטן באַשלוס פון דער פּרעזי־דיקער פּאַרזאַמלונג צו פּאַרוואַנדלען די קראַנק־קאַסע אין אַ ליי־ און הילפס־קאַסע, איז צוגעגרייט געוואָרן אַ סטאַטוטן־פּראָיעקט פון 21 פונקטן. אָבער מחמת דעם וואָס די מערהייט קאָמיסי־מיטגלידער האָבן רעגונסירט, איז די גאַנצע ארבעט, אַריינגע־רעכנט דאָס איינמאָנען דעם מיטגלידס־אָפּצאָל, פּאַר־נאָכלעסיקט געוואָרן, און דאָס האָט באַשוועדט די עצם עקזיסטענץ פון דער אינסטיטוציע. דאָך ווערט דורך דער פּאַרזאַמלונג פּעסטגעשטעלט, אַז דער בלויזער פּאַקט וואָס מען וועגדט זיך צו דער קראַנק־קאַסע נאָך הילף גיט איר עקזיסטענץ־בּאַרעכטי־קונג, און עס ווערט אויסגעווייזלט אַ פּאַרוואַלטונג פון די מיטגלידער: קאַוואַל, קראַפּיווקע, ניצבערג, ניעבאָשטשיק, וואָלקאָוויסקי און גיטל פּאָמעראַ־ניץ. אָלס סעקרעטאַר ווערט באַשטימט ניצבערג און אָלס קאַסירערין גיטל פּאָמעראַניץ. אויף דער קאָמיסיע־זיצונג פון 23סטן סעפּטעמבער 1934 איז באַשלאָסן געוואָרן צו פּייערן די עקזיסטענץ פון 10 יאָר קראַנק־קאַסע (8) דעם 28סטן אָקטאָבער דעם זעלבן יאָר, מיט אַ טיי־פּארווייזלונג. צו דערדאָזיקער אונטערנעמונג זאָל מען פּאַרבעטן דעם ניי־אָנגעקו־מענעם לאַנדסמאַן מאיר וואָלאָנסקי, וואָס איז גע־ווען אין פּרוזשענע אַ ראַטמאַן אין שטאָטראַט און אַ באַקנטער קולטור־טוער, איבערצוגעבן אַ גרוס פון פּרוזשענע.

פון נאָך אָקטאָבער 1934, זענען נישט פּאַרבליבן מער קיין פּראָטאָקאָלן ווענן וועלכער עס איז טעטי־קייט פון דער קראַנקן־קאַסע אָדער פון אַ ליי־קאַסע און מיר ווייסן נישט צי די קראַנקן־קאַסע האָט נאָך אָקטוירט ווי אַן אָרגאַניזירטע קערפּערשאַפט. מיר ווייסן אָבער אַז די לאַנדסמאַנשאַפטלעכע טעטיקייט איז נישט אויפגעגעבן געוואָרן.

אין חודש אויגוסט פון יאָר 1936, איז דורך אַ ספּעציעל־צוזאַמענגעשטעלטער אָקציע־קאָמיסיע פון די לאַנדסלייט: מ. וואָלאָנסקי, א. בערקמאַן, מ. ניצ־בערג, ל. פּאָמעראַניץ און ש. קראַווטשיק, מיט דער הילף פון שרה און אָלטער פרידנבערג־כץ, מיכל פּערלשטיין, יאָסל פּערלשטיין און משה־יעקב אָלי־שעווסקי, דורכגעפירט געוואָרן אַ זאַמלונג לטובת דעם בית־יתומים און פּאָלקס־שול א״נ י. ל. פּרץ אין פּרוזשענע. אין דער שטאָט בוענאָס אייראָס, איז ביי 64 לאַנדסלייט געזאַמלט געוואָרן אַ סומע פון 175 פּעזעס, און אין דער שטאָט לאָ פּלאַטאַ איז ביי 20 לאַנדסלייט געזאַמלט געוואָרן 72 פּעזעס. עס איז צוגעגעבן געוואָרן צו דער סומע 10 פּעזעס, דער אי־בערבלייב פון דער ליקווידירטער קראַנקן־קאַסע. אַראָפּרעכענענדיק די הוצאות איז אָפּגעשיקט גע־וואָרן קיין פּרוזשענע 359 זלאָטעס. דער גענויער באַריכט פון דער זאַמל־אַקציע צוזאַמען מיט אַ דאַנק־זאָגונג פון די פּאַרוואַלטונגען פון י. ש. א. און פון בית־יתומים אין פּרוזשענע, איז פּאַרעפנטליכט גע־וואָרן אין „פּרוזשענער לעבן״ פון פרייטיק דעם 16טן אָקטאָבער 1936.

די פּולשטענדיקע ליקווידאַציע פון דער קראַנקן־קאַסע איז פּאַרענדיקט געוואָרן אַן ערך אין מיט־יאָר 1937, אויף אַ זיצונג וואָס איז פּאָרגעקומען אין הויז פון אלתר כץ, ביי דער אַנוועזנהייט פון דער־מאַנטן א. כץ, ל. פּאָמעראַניץ, א. בערקמאַן, י. פּא־מעראַניץ, מ. ניצבערג, ב. בערקמאַן און ה. יונ־גערמאַן.

הגם עס האָט שוין מער נישט עקזיסטירט קיין שום לאַנדסמאַנשאַפטלעכע אָרגאַניזאַציע, האָבן די לאַנדסלייט, איבערהויפּט די געוועזענע טוער פון דער קראַנקן־קאַסע, דאָך אָנגעהאַלטן צווישן זיך אַ קאָנטאַקט, און אין אַלע פאַלן, ווען עס איז נייטיק געווען צו שיקן הילף פאַר דער אָלטער היים, אָדער צו העלפן אַ לאַנדסמאַן דאָ הי, פלעגן אָרגאַניזירט ווערן ספּעציעלע אָקציעס.

---

(8) לויט די אָפּיציעלע דאַטעס האָט די קראַנקן־קאַסע עקזיסטירט ביז דעמאָלט נישט מער ווי אַכט מיט אַ האַלבן יאָר. מעגלעך אָבער, אַז עס איז געווען געוואָרן ווי אַ דאַטע די לאַנדסמאַנשאַפטלעכע טעטיקייט אונטער אַנ־דערע נעמען וואָס האָט זיך אָנגעהויבן שוין אין יאָר 1924.

אין יאָר 1939 איז אָרגאַניזירט געוואָרן אַזא מין אַקציע צו העלפן די שולן אין די היימשטעטלעך, אָבער צוליבן אויסברוך פון דער צווייטער וועלט־מלחמה האָט מען נישט באַוויזן אָפּצושיקן די גע־זאַמלטע געלטער און זיי זענען פאַרוועגדט געוואָרן צו העלפן נויטבאַדערפטיקע לאַנדסלייט אין אַר־גענטינע.

אין סעפּטעמבער 1939 איז אין אָ משפּחה פון אַ לאַנדסמאַן געשען אַן אומגליקס־פאַל, און די לאַנדס־לייט האָבן געמוזט אונטערקומען מיט הילף, דע־מאָלט איז אין פאַרלויף פון אַ קנאַפּן חודש אָרגא־ניזירט געוואָרן אַ טעאַטער־אונטערנעמונג אין טע־אַטער „עקסעלסיאָר", מיטן אַנטייל פון יוסף בולאָוו אין דער פּיעסע „דער קיבעצער", וואָס האָט אַריין־געבראַכט אַ ריינע הכנסה פון —.1.600 פּעזעס (טויזנט זעקס הונדערט).

צווישן די אָרגאַניזירער און אַקטיוויסט מיטאַרבע־טער פאַר די אויבנדערמאָנטע אַקציעס זענען געווען די לאַנדסלייט: ל. פּאָמעראַניץ, י. רעזניק, א. קאָ־וואַל, ש. קאָוואַל, נ. גלאָצער, מ. כאָמסקי, שמעון און מינדל גאָלדבערג, עקסמאַן מיט זיין פרוי, די בריס־קער י. וואַקסמאַן און ק. קאַנדעל א"א.

פון ענדע 1939 ביזן סוף פון דער צווייטער וועלט־מלחמה, איז קיין קענטיקע טעטיקייט צווישן די לאַנדסלייט נישט געפירט געוואָרן. אַ פאַרצווייג־טע אַרבעט הויבט זיך ערשט אָן אַרום סעפּטעמבער 1945, מיטן גרינדן אַ הילפס־קאָמיטעט פאַר אונ־דזער שארית־הפּליטה.

הילפס־קאָמיטעט פאַר די לעבנגעבליבע־נע פון פּרוזשענע, בערעזע און אומגעגנט אין בועניאָס איירעס

אין דער צווייטער העלפט פון יאָר 1945, עטלעכע חדשים נאָך דער צווייטער וועלט־מלחמה, ווען עס האָבן זיך באַשטעטיקט די ידיעות פון חורבן און אויסראָטונג דורך די נאַצים פון איראָפּעישן יידן־טום, בתוכם אויך די יידן פון אונדזערע היימשטעט־לעך, זענען אונדזערע לאַנדסלייט, פונקט ווי אַלע יידן, אַריינגעפאַלן אין טרויעריק דערדריקנדיקע שטימונגען. די פּרייד איבערן מלחמה־נצחון פון די אַליאירטע איבער די נאַציס איז נישט איינגעגאַנגען צוליב דעם טרויעריקן סך־הכל פון די 6 מיליאָן אומגעבראַכטע יידן. יעדער לאַנדסמאַן איז אויך כערזענלעך געטראָפן געוואָרן פון אומגליק. אַלע האָבן געהאַט צו פאַרציכענען קרבנות, ווער פון זשמעקומענע משפּחות און ווער פון נאָענטע קרו־בים, פריינט, חברים אאז"ו. קיינער איז פון טרויע־עריקן גורל נישט אויסגעמיטן געוואָרן.

מען האָט זיך דערוווסט פון די צייטונגען, אז פון אַלע יידן אין מזרח־אייראָפּע זענען לעבנגעבליבן בלויז 2 פּראָצענט. צי האָט זיך עמיצער געראַטע־וועט פון אונדזערע היימשטעטלעך, האָט מען זיך ערשט דערוווסט אין אָנהייב סעפּטעמבער פון 1945, ווען עס איז אָנגעקומען צום לאַנדסמאַן משה ניצ־בערג, פון זיין ברודער אַשר פון ניו־יאָרק, אַ ציי־טונגס־אויסשניט מיט אַ רשימה פון לעבנגעבליבע־נע לאַנדסלייט (9), אין סך־הכל זענען געווען 331 פּערזאָן, פאַרטיילט לויט די שטעטלעך זענען געווען 270 פּרוזשענער, 10 בערעזער, 28 מאַלטשער און 23 שערשעווער.

דאָס איז געווען אַ שארית־הפּליטה פון די איבער 10 טויזנט יידן פון אונדזערע שטעטלעך. בעת די רשימה איז פאַרעפנטלעכט געוואָרן זענען זיי שוין געהאַט פאַרוואָגלט געוואָרן אין פאַרשיידענע לענ־דער פון אייראָפּע. די מערסטע זענען געווען אין דייטשלאַנד, אַ סך האָבן זיך געפונען אין פּוילן, רוסלאַנד און אין פרוזשענע, און אַ קלענערע צאָל אין איטאַליע, עסטרייך, פראַנקרייך, שוועדן און בעלגיע; אייניקע האָבן שוין אַפּילו באַוויזן אָנצו־קומען קיין ארץ־ישראל און קיין אַמעריקע.

נאָכן דערהאַלטן די רשימה, איז אויף דער איני־ציאַטיוו פון דוד פּאָמעראַניץ, יעקב שניידערהויז און משה ניצבערג, אין הויז פון לעצטן, פאַררופן געוואָרן, דעם 15טן סעפּטעמבער 1945, אַ באַרא־טונג, אין וועלכער עס האָבן זיך באַטיליקט אַרום 30 לאַנדסלייט פון פרוזשענע, בערעזע און מאַלטש. די באַראַטונג איז געפירט געוואָרן אינטערן פאָרזיץ פון מ. וואַלאַנסקי. בכדי צו אַרגאַניזירן אַ הילפס־אַקציע איז באַשלאָסן געוואָרן צו שאַפן אַ קאָמיטעט א"נ „הילף־קאָמיטעט פאַר די לעבנגעבליבענע פון פרוזשענע, בערעזע און אומגעגנט אין בועניאָס איי־רעס". אויפן אָרט איז גלייך אויסגעקליבן געוואָרן אַ פּראָוויזאָרישע קאָמיסיע.

די פּראָוויזאָרישע קאָמיסיע איז גלייך צוגעטראָטן צו פּאָפּולאַריזירן די הילפס־אַקציע און האָט צוליב דעם פאַררופן אויף דעם 7טן אָקטאָבער 1945, אַן אַלגעמיינע פאַרזאַמלונג פון די לאַנדסלייט, אין סאַ־לאָן פון אַקטיאָרן־פאַריין אויף כואַן כאָורעז 746. די

(9) רש מית וואָס זענען צונויפגעשטעלט געוואָרן דורך די געראַטעוועטע לאַנדסלייט אין אייראָפּע, זענען איבער־געשיקט געוואָרן צום פרוזשענער רעליף־קאָמיטעט אין ניו־יאָרק און זענען פאַרעפנטלעכט געוואָרן אין די דאָר־טיקע צייטונגען. די צאָל 331 איז אָנגעגעבן אין דער ליסטע פונעם יזכור־העפט, אַריסגעגעבן אין יאָר 1946 אין בועניאָס איירעס, פון הילפס־קאָמיטעט פאַר די לעבנס־געבליבענע פון פרוזשענע, בערעזע און אומגעגנט און איז צוזאַמענגעשטעלט געוואָרן פון פאַרשיידענע קוועלן. אַ סך פון די לעבנס־געבליבענע וואָס פיגורירן אין דער רשימה, זענען קורץ נאָך דער באַפרייאונג געשטאָרבן.

דאָזיקע פֿאַרזאַמלונג איז געווען אַן אויסערגעווײנלעכע געשעעניש בײַ די לאַנדסלייט, פֿיל פֿון זיי האָבן זיך נישט געזען זײַט יאָרן און יאָרן. די גורל־געמיינשאַפֿט פֿון דער דורכגעמאַכטער אומגליק, האָט זיי אַלעמען צוזאַמענגעפֿירט אין פֿאַראײניקט אַרום איין געמיינזאַמען ציל און ווילן, דער ווילן צו העלפֿן די גערַאַטעוועטע פֿון פֿאָלקס־חורבן, און אויפֿן דאָזיקן צוזאַמענקום איז געמאַכט געוואָרן דער אָנהייב פֿון דער שפּעטערדיקער פֿאַרצווײגטער הילפֿס־טעטיקייט און לאַנדסמאַנשאַפֿטלעכע אַרגאַניזאַציע.

דערעפֿנט די פֿאַרזאַמלונג האָט דער סעקרעטאַר ד. פֿאָמעראַניץ און עס האָבן נאָכדעם גערעדט דער פֿאָרזיצנדער ש. שניידערהויז און דער פֿרעזידעט י. קיילער. די פֿאַרזאַמלונג האָט צוליב לעגאַלע טעמים געמוזט פֿאָרקומען בײַ געדעקטע טישן, און לפּנים האָט עס אָפּילו אויסגעזען ווי אַ יום־טוב. אין דער אמתן זענען די פֿאַרזאַמלטע באַ־הערשט געווען פֿון אַ טיף־טרויעריקער שטימונג, און בעת די רעדנער האָבן דערמאָנט אונדזערע הייַמ־שטעטלעך און די אומגעברַאַכטע קדושים, האָט ניט אינער אין דער שטיל געווויינט. עס האָבן זיך אויך באַטיליקט מיט רעציטאַציעס דאָס קינד ניעבאָש־טשיק און די בת־עיר, די דיכטערן מאָשע שטו־קער־פֿאַיוק. עס זענען בייגעווען דעלעגאַציעס פֿון סאַ־ראָטע און לאַ פּלאַטאַ. און גלייך אויפֿן אָרט איז גע־מאַכט געוואָרן אַ גרעלט־זאַמלונג. עס האָבן זיך פֿאַר־צייכנט 72 באַשטייערער צווישן זיי 6 פֿון סאַראָטע, מיט דער סומע פֿון 12.480,00 פּעזאָס (צוועלף טויזנט פֿיר הונדערט מיט אַכציק).

נאָך דער פֿאַרזאַמלונג איז דער קאָמיטעט אָנגע־גאַנגען מיט זײַן טעטיקייט, ער האָט זיך געשטעלט אין פֿאַרבינדונג מיט די בריידערלעכע לאַנדסלייט־פֿאַריינען אין תל־אָביב, ניו־יאָרק און טאָראָנטאָ, מיט לאַנדסלייט פֿון די פֿראָווינץ־שטעט אין אַרגענטינע; פֿון די שכנישע לענדער אורוגוויי און טשילע, און מיט די לעבנגעבליבענע אין דייטשלאַנד, איטאַליע א״א. עס זענען איבערגעשיקט געוואָרן גרעלט סומעס צו עטלעכע לעבנגעבליבענע און שפּייז־פּעקלעך, דורכן ניו־יאָרקער קאָמיטעט, קיין פֿרוזשענע.

דעם 3טן פֿעברואַר 1946, איז דורכגעפֿירט גע־ווָארן אין דער שול „מאָקס נאָרדוי״ אויף דער גאַס מוריזשאָ 661, אַן אזכרה־פֿאַרזאַמלונג צום 3טן יאָר־צייט נאָך די קדושים פֿון פֿרוזשענער געטאָ. דעם דערעפֿענונגס־וואָרט האָט געהאַלטן דער סעקרעטאַר ד. פֿאָמעראַניץ און עס האָבן גערעדט דער פֿרעזי־דענט י. קיילער; ווי אַ פֿאַרשטייער פֿון בערעזע — ב. פֿאַיוק, און פֿון מאַלטש ש. עפֿעלבוים. די שלוס־רעדע האָט געהאַלטן י. לינקאָווסקי. די רעליגיעזע צערעמאָניע איז דורכגעפֿירט געוואָרן דורכן חזן יהושע האללער מיט אַ כאָר אָנגעפֿירט פֿון דירי־גענט אָ. האַלפֿערן. דעם טראַדיציאָנעלן קדיש האָט געזאָגט ה. יאָגלאָקאָווסקי.

דער קאָמיטעט איז איך אָנגעגאַנגען מיטן אויפ־מאָנען די געצייכנטע באַשטייערונגען און אויפנעמען נייע. אַ חוץ דער ערשטער זאַמלונג וואָס איז דורכ־געפֿירט געוואָרן בעת דעם פֿראָקלאַמירונגס־אָקט, איז געזאַמלט געוואָרן אין שטאָט בועאָס אירעס בײַ נאָך 87 באַשטייערער א סומע פֿון 4.935,00 (פֿיר טויזנט ניין הונדערט פֿינף און דרייסיק) פּעזעס.

אין דער שטאָט לאַ פּלאַטאַ, איז געפֿירט געוואָרן אַ זאַמל־אַקציע דורך אַ ספּעציעלער קאָמיסיע פֿון די קאָמיטעט־מיטגלידער י. קיילער, ב. פֿאַיוק און ד. פֿאָמעראַניץ מיט דער הילף פֿון אונדזערע לאַנדסלייט אין לאַ פּלאַטאַ ד. גאָלובאָוויטש און י. בליאַכער, וואָס האָט אַריינגעבראַכט פֿון 34 באַשטיי־ערער אַ סומע פֿון 2.085,00 (צוויי טויזנט פֿינף און אַכציק) פּעזעס. פֿון סאַן כואַן בײַ 3 באַשטייערער 90 (נייַנציק) פּעזעס; פֿון טשילע בײַ 1 באַשטייערער 200 (צוויי הונדערט) פּעזעס און פֿון אורוגווי בײַ 8 ביישטייערער 80 (אַכציק) אורוגווייער פּעזעס. אין סך הכל איז במשך פֿון 8 חדשים געזאַמלט געוואָרן 19.790,00 (נייַנצן טויזנט זיבן הונדערט מיט נייַ־ציק) אַרגענטינער פּעזעס און אַכציק אורוגווייער פּעזעס, לויטן דעמאָלטיקן גרעלט־קורס האָט עס באַ־טראָפֿן אַן ערך 4.500 (פֿיר טויזנט פֿינף הונדערט) דאָלער.

דער קאָמיטעט האָט אויך אַרויסגעגעבן אַן אָנ־דענק־העפֿט פֿון קליינעם פֿאָרמאַט אין 64 זייטן, אין וועלכן עס זענען פֿאַרעפֿנטלעכט געוואָרן פֿאַרשיי־דענע אַרבעטן, אַזעלכע ווי גבית־עדות, באַריכטן און אויסצוגן פֿון בריוו וועגן אונטערגאַנג פֿון אונדזע־רע היימשטעטלעך, פֿון אומקום אין די געטאָס און גאַז־קאַמערן און וועגן פֿאַרטיזאַנער־קאַמפֿן, די מער־סטע חורבן־מאַטעריאַלן זענען איבערגעזעצט גע־וואָרן פֿון אַ העברעישער יזכור־בראָשור וואָס איז אַרויסגעגעבן געוואָרן פֿון פֿרוזשענער לאַנדסלייט־פֿאַריין אין ארץ־ישראל. נאָכן פֿאַרוואָרט פֿון דער רעדאַקציע, קומט אַן אויסצוג פֿון אַ באַריכט, וואָס עס האָט אָפּגעגעבן אריה פֿאָמעראַניץ, דער סעק־רעטאַר פֿון פֿרוזשענער לאַנדסלייט־פֿאַריין אין ארץ־ישראל אויפֿן צוזאַמענפֿאַר וואָס עס איז פֿאַרגעקו־מען דעם 11טן אָקטאָבער 1945, אין תל־אביב. די רעדעס וואָס עס האָבן געהאַלטן אויפֿן פֿריער דער־מאָנטן צוזאַמענפֿאַר די לעבנגעבליבענע אַברהם ברעסקי און יעקב וואלאוועלסקי; אויסצוגן פֿון בריוו פֿון די לעבנגעבליבענע שמואל־מרדכי רובינשטיין, ד״ר אַליע גאָלדפֿיין, שמואל עלמאַן, יוסף באָבמאַן, איטשע טוכמאַן, ניאָנוש גאָלדשטיין, משה יודע־

וויטש און רבקה קאַפּלאַן, אַ ליד „דער מוסולמאַן" פון שמואל רובינשטיין, אַ באַריכט פון הילף־קאָמיטעט פאַר די לעבנגעבליבענע פון פֿרוזשענע, בעכּעסטער פֿאַר דער פֿאַרזאַמלונג, ווי אויך אַ רשימה פון די לעבנגעבליבענע לאַנדסלייט.

אין דער רעדאַקציע־קאָמיסיע אַרויסצוגעבן דעם יזכור־העפט זענען געווען די לאַנדסלייט: ג. גייער, מ. וואַלאַנסקי, י. לינקאָווסקי, ד. פֿאָמעראַניץ, י. קיילער און ד. פֿאַרער.

אויף דער ערשטער זיצונג האָט פֿאַרער פֿאַרגעשלאָגן אַרויסצוגעבן אַ פֿונקס מיט אַ ברייטערן פֿאַרנעם, אָבער צוליב מאַמענטאַלע שוועריקייטן האָט מען באַשלאָסן זיך אומצוקערן צום ענין ביי אַ שפּעטערדיקער געלעגנהייט.

די זיצונגען פון הילף־קאָמיטעט פלעגן פֿאַרקומען אין הויז פון ה. ניבאַשטשיק אויף אַראַאָז 233, נאָכן 22סטן מאַי 1946 האָט דער קאָמיטעט זיך אָנגעשלאָסן אין דער פעדעראַציע פון יידישע לאַנדסלייט פֿאַריינען אין אַרגענטינע, און פון דעמאָלט, איז די טעטיקייט פון קאָמיטעט געפירט געוואָרן אין לאָקאַל פון דער פעדעראַציע אויף וועלאַזקאָ 1165.

צו דער אַלגעמיינער פֿאַרזאַמלונג איז דער פולער צוזאַמענשטעל פון דער אויסגעבריטערטער קאָמיסיע, וואָס האָט אַריינגענומען די פֿראָוויזאָרישע קאָמיסיע, פֿאַר אַ פֿאַרוואַלטונג פון 18 מיטגלידער לויט פֿאַלגנדן באַשטאַנד: י. קיילער, ש. גאָלדבערג, מ. ראָזענשיין, ל. פֿאָמעראַניץ, מ. ניצבערג, ד. פֿאַרער, ג. גייער, ח. עפּשטיין, ל. כאָמסקי, ב. בערקמאַן, ס. קראַניק, י. סקידעלסקי, נ. גלאָצער, ה. יונגערמאַן, מ. כאָמסקי, ז. בערעזמאַן, ל. גלעזער, י. רעזניק און ב. פֿאַיוק. עס איז באַשטימט געוואָרן פֿאַר פֿרעזידענט — י. קיילער, סעקרעטאַר — ג. גייער, קאַסיר — ל. פֿאָמעראַניץ. עס איז אויסגעקליבן געוואָרן אַ פֿרויען־קאָמיסיע אין באַשטאַנד פון 9 פֿרויען.

די טעטיקייט וואָס איז אָנגעהויבן געוואָרן פון הילף־קאָמיטעט איז פֿאַרגעזעצט געוואָרן דורך דער פֿאַרוואַלטונג פון פֿאַריין. אַ חוץ דעם זאַמלען אונ אויפמאַנען באַשטייערונגען, זענען אויך אָרגאַניזירט געוואָרן ספּעציעלע אונטערנעמונגען.

זונטיק דעם 29סטן סעפּטעמבער 1946 איז דורכגעפירט געוואָרן אַ טעאַטער־אונטערנעמונג, אין טעאַטער „לאַסאַל" מיטן אָנטייל פון „איפּט", אין דער פּיעסע פון דוד בערגעלסאָן „לא אָמות כי אחיה". דער יידישער נאָמען פון דער פּיעסע איז: „מיר ווילן לעבן". ביידע פֿאַרשטעלונגען פון טאָג, מאָטיוו און אָונט, איז געגעבן געוואָרן לטובת דעם פֿאַריין, די גאַנצע אונטערנעמונג איז אַדורך מיט אַ גרויסן דערפֿאָלג.

אין סעפּטעמבער 1946 איז געשטאָרבן דער לאַנגיעריקער טוער ביי די לאַנדסלייט און קאַסיר פון אַרבעט (10). דער קאַסיר ל. פֿאָמעראַניץ האָט אָפּגעגעבן דעם קאַסע־באַריכט און אין נאָמען פון דער רעווידיר־קאָמיסיע האָט דעם באַריכט באַשטעטיקט ד. פֿאַרער.

נאָכן גיטהייסן פון דער פֿאַרזאַמלונג די באַריכטן, איז מען צוגעטראָטן צו לייענען אַ סטאַטוטן־פּראָיעקט פֿאַר דער שאַפונג פון אַ פֿאַריין, וואָס איז אויסגעאַרבעט געוואָרן פון דער פֿראָוויזאָרישער קאָמיסיע און איז צוגעשטעלט געוואָרן צו באַהאַנדלען אויף דער פֿאַרזאַמלונג. אויפן פֿאָרשלאָג פון ד. פֿאָרער ווערט געענדערט דער פֿאָרגעשלאָגענער נאָמען „פֿאַריין פון קעגנזייטיקע הילף" א"נ „לאַנדסלייט פֿאַריין פון פֿרוזשענע, בערעזע, מאַלטש און אומגעגנט". די איבעריקע פונקטן אין שייכות מיט די רעכטן און פליכטן פון די מיטגלידער, מיטגלידס־אָפּצאָל, הילף אאָ"וו, וועלן אָנגענומען אָן קיין שום ענדערונגען.

איבערגייענדיק צום פונקט וואָלן, ווערט אָנגענומען די פֿאָרגעשלאָגענע קאַנדידאַטן־ליסטע פון דער פֿראָוויזאָרישער קאָמיסיע, פֿאַר אַ פֿאַרוואַלטונג פון 18 מיטגלידער לויט פֿאָלגנדן באַשטאַנד: י. קיילער, ש. גאָלדבערג, מ. ראָזענשיין, ל. פֿאָמעראַניץ, מ. ניצבערג, ד. פֿאַרער, ג. גייער, ח. עפּשטיין, ל. כאָמסקי, ב. בערקמאַן, ס. קראַניק, י. סקידעלסקי, נ. גלאָצער, ה. יונגערמאַן, מ. כאָמסקי, ז. בערעזמאַן, ל. גלעזער, י. רעזניק און ב. פֿאַיוק. עס איז באַשטימט געוואָרן פֿאַר פֿרעזידענט — י. קיילער, סעקרעטאַר — ג. גייער, קאַסיר — ל. פֿאָמעראַניץ. עס איז אויסגעקליבן געוואָרן אַ פֿרויען־קאָמיסיע אין באַשטאַנד פון 9 פֿרויען.

די טעטיקייט וואָס איז אָנגעהויבן געוואָרן פון הילף־קאָמיטעט איז פֿאַרגעזעצט געוואָרן דורך דער פֿאַרוואַלטונג פון פֿאַריין. אַ חוץ דעם זאַמלען אונ אויפמאַנען באַשטייערונגען, זענען אויך אָרגאַניזירט געוואָרן ספּעציעלע אונטערנעמונגען.

זונטיק דעם 29סטן סעפּטעמבער 1946 איז דורכגעפירט געוואָרן אַ טעאַטער־אונטערנעמונג, אין טעאַטער „לאַסאַל" מיטן אָנטייל פון „איפּט", אין דער פּיעסע פון דוד בערגעלסאָן „לא אָמות כי אחיה". דער יידישער נאָמען פון דער פּיעסע איז: „מיר ווילן לעבן". ביידע פֿאַרשטעלונגען פון טאָג, מאָטיוו און אָונט, איז געגעבן געוואָרן לטובת דעם פֿאַריין, די גאַנצע אונטערנעמונג איז אַדורך מיט אַ גרויסן דערפֿאָלג.

אין סעפּטעמבער 1946 איז געשטאָרבן דער לאַנגיעריקער טוער ביי די לאַנדסלייט און קאַסיר פון

---

(10) דער ענויער באַריכט פון דער אָפּגעטוענער אַרבעט איז פֿאַראַן אינעם פּריערדיקן קאָפּיטאָל, א"נ „הילף־קאָמיטעט פֿאַר די לעבנגעבליבענע פון פֿרוזשענע, בערעזע און אומגעגנט אין בוענאָס אייַרעס".

לאַנדסלייט־פֿאַריין פון פֿרוזשענע, בערעזע, מאַלטש און אומגעגנט

פֿאַרוואָס פון „הילף־קאָמיטעט פֿאַר די לעבנגעבליבענע פון פֿרוזשענע, בערעזע און אומגעגנט אין בוענאָס אייַרעס", איז זונטיק דעם 21סטן יוני פֿאַרגעקומען אין לאָקאָל פון דער פעדעראַציע די אַלגעמיינע פֿאַרזאַמלונג. נאָכן דערעפֿענונגס־וואָרט פון פֿרעזידענט פון דער פֿראָוויזאָרישער קאָמיסיע י. קיילער, גיט אָפּ דעם טעטיקייט־באַריכט דער סעקרעטאַר ד. פֿאָמעראַניץ, אונטערשטרייכנדיק די אַרבעטסזאָמקייט פון די קאָמיטעט־מיטגלידער בראש מיטן פֿרעזידענט, וואָס האָט דערמעגלעכט אין דער קורצער צייט פון 9 חדשים, אָפּצוטאָן אַ קאַלאָסאַלע

דעם טעטיקייטס־פּעריאָד לייבל פּאָמעראַניץ. די גרעסטע צאָל לאַנדסלייט באַטיילן זיך אין דער לויה און אויף דער ערשטער זיצונג נאָך זיין פּטירה איז דורכגעפירט געוואָרן אַ רירנדע באַערונג אין זיין אַנדענק.

דעם 26סטן יאַנואַר 1947, איז דורכגעפירט גע־וואָרן אַ פּיק־ניק אין דער זומער־היים פון פֿרעזי־דענט י. קיילער, מיט אַ קינסטלערישע פּראָגראַם, אין וועלכער עס האָבן זיך באַטיילט ג. ניעבאָש־טשיק א"א. די אונטערנעמונג איז געווען זייער דער־פּאָלגרייך.

דעם 16טן פֿעברואַר 1947 איז דורכגעפירט גע־וואָרן דער אזכרה־אָפּט צום 4טן יאָרצייט נאָך די קדושים פון פּרוזשענער געטאָ.

אין מערץ 1947 איז דורכגעפירט געוואָרן אַ טיי־אונטערנעמונג אין לאַ פּלאַטאַ, וואָס איז געווען גוט־באַזוכט און עס איז דאָרט אויסגעוויילט געוואָרן אַ סוב־קאָמיטעט פון 6 פערזאָן.

אין מערץ 1947 זענען אָנגעהויבן געוואָרן פאָר־האַנדלונגען מיט די שערשעווער וואָס זענען געווען אָרגאַניזירט אין אַ הילפס־קאָמיטעט פאַר די לעבנ־געבליבענע שערשעווער, זיך צו פאַרייניקן אין אייך אָרגאַניזאַציע.

אין אַפּריל 1947 איז אָנגעקומען דער ערשטער לעבנגעבליבענער פון פּרוזשענער געטאָ מ. אייזנ־שטיין. עס איז פאָר אים צוגעגרייט געוואָרן אַ קבלת־פּנים, וואָס איז פאָרגעקומען דעם 2טן יוני אין אַ גרויסן סאַלאָן אויף דער גאַס דאָנאַטאָ אַלוואַרעז, צו דער אונטערנעמונג זענען פאַרקויפט געוואָרן קנאַ־פּע 300 איינטריטס־קאָרטן. ביי דערדאָזיקער אונ־טערנעמונג איז פּראָקלאַמירט געוואָרען דער הילפס־קאָמפּיין פון 1947. אויפן אָרט איז פון 96 באַשטיי־ערער געזאַמלט געוואָרן די סומע פון 10.105,00 (צען טויזנט הונדערט און פינף) פּעזאָס, די סומע איז דערנאָנצט געוואָרן מיט נאָך 1.335,00 (טויזנט דריי הונדערט פינף אין דרייסיק) פּעזאָס, פון 17 באַשטייערער.

מען האָט זיך געשטעלט אין פאַרבינדונג מיט אַ גרופּע לאַנדסלייט אין ראָזאַריע און עס איז אויך אָנ־געהאַלטן געוואָרן די פאַרבינדונג מיט די לאַנדסלייט פון לאַ פּלאַטאַ, סאַראַטע און מאָנטעווידעאָ, וואָס האָבן בייגעטראָגן באַשטייערונגען און איינגעצאָלט מיטגלידס־אָפּצאָל, קיין מאָנטעווידעאָ זענען געפאָרן עטלעכע מאָל ספּעציעלע שליחים וואָס האָבן גע־דאַרפט באַזאָרגן אַרויספאָדערונגס־פאַפּירן.

ידיעות וועגן דער פאַרייניגס־טעטיקייט זענען פאַר־עפנטלעכט געוואָרן אין די טעגלעכע צייטונגען און בריטערע באַריכטן זענען אַרויסגעגעבן געוואָרן אין דער פּעריאָדישער אויסגאַבע „לאַנדסמאַנשאַפֿטן", וואָס איז אַרויסגעגעבן געוואָרן פון דער פעדעראַ־ציע.

עס איז במשך פון דעם טעטיקייטס־פּעריאָד, פון 21סטן יוני 1946 ביזן 10טן אויגוסט 1947, אָפּגע־שיקט געוואָרן אַ סך הילף אין געלט, פּעקלעך עסנ־ווארג און קליידער. אַרויספאָדערונגס־פאַפּירן און שיפס־קאָרטן. עס איז געשיקט געוואָרן אַ גרויסע צאָל פּעקלעך קיין איטאַליע, דייטשלאַנד, פראַנקרייך, ארץ־ישראל, פּוילן און פּרוזשענע. עס איז געשיקט געוואָרן איינמאָל 2.000,00 און אַ צווייט מאָל 1.200,00 פּעזאָס פאַר ניי־אָנגעקומענע 24 גערעטעוועטע אין ארץ־ישראל. צום 7 מיליאָן קאָמפּיין, וואָס איז דורכ־געפירט געוואָרן פון צענטראַל־קאָמיטעט פאַר הילף האָט מען בייגעטראָגן 1.000,00 פּעזאָס. ווי אַ פּרווו וועלט געשיקט 100 דאָלער קיין פעלדאפינג, און נישט קענענדיק ווי געהעריק באַזאָרגן פונדאָנען די איבערגעשיקטע געלדער, איז אָפּגעשיקט געוואָרן צום פּרוזשענער פאַרייניקטן רעליף־קאָמיטעט אין ניו־יאָרק אַ סומע פון 1.000 דאָלער, איבערצושיקן צו אונדזערע לאַנדסלייט קיין דייטשלאַנד. עס וועלן געגעבן הלוואות נויטבאַדערפטיקע לאַנדסלייט אין בועגאָס אייראָס, אַ סומע פון 2.000,00 פּעזאָס, די גרעסטע אויסגאָבן זענען געמאַכט געוואָרן פאַר די אַרויספאָדערונגס־פאַפּירן און שיפס־קאָרטן.

צווייטע געזעלשאַפֿטלעכע און די וויטערדיקע טעטיקייט

די צווייטע געזעלשאַפֿטלעכע פון לאַנדסלייט־פאַריין, וואָס איז פאַרגעקומען דעם 10טן אויגוסט אין לאָקאַל פון דער פעדעראַציע, האָט אָפּגעשלאָסן אַ פּעריאָד פון זייער אַ פרוכטבאַרער טעטיקייט, וואָס איז אויספירלעך אָנגעוויזן אין פרידעדיקן קאָפּיטל.

דער באַריכט פון סעקרעטאַר ג. גייער וועגן דער אָפּגעטוענער ארבעט פון דער פאַרוואַלטונג אויף די געביטן פון הילף אין אָרגאַניזאַציע און דער באַ־ריכט פון קאַסיר ג. גלאַצער, זענען בלויז אויף הילף פאַר די לעבנגעבליבענע לאַנדסלייט איז במשך פון 1 יאָר אויסגעגעבן געוואָרן 19 טויזנט פּעזאָס, זענען אויפגענומען געוואָרן מיט אָפּלאָזן.

אויף דער פאַרזאַמלונג איז אויסגעוויילט געוואָרן אַ נייע פאַרוואַלטונג אין באַשטאַנד פון די חברים: י. קיילער, י. בערעזמאַן, ב. בערקמאַן, ש. גאָלדבערג, ד. גערמאַן, נ. גלאַצער, ג. גייער, ל. גלעזער, ד. פּא־רער, ש. עפעלבוים, ד. פּאָמעראַניץ, י. פּאָמעראַ־ניץ, ס. קראָניק, ה. יונגערמאַן, מ. ניצבערג, מ. וואָלאָנסקי, ב. פּאַיוק, כאָמסקי, באָום, קראָוטשיק, קאָוואָל און שנייד־ערהויז. אין דער פרויען־קאָמיסיע זענען אויסגעוויילט געוואָרן די פרויען קיילער, קא־וואָל, גאָלדבערג און פאָמעראַניץ.

אויף דער ערשטער פֿאַרוואַלטונגס־זיצונג איז פֿאַרטיילט געוואָרן די אַמטן אויף פֿאָלגנדן אופֿן: פֿרעזידענט — י. קיילער, וויצע־פֿרעזידענט — ד. גערמאַן און ש. גאָלדבערג; קאַסיר — י. בערעזמאַן, פֿראָ־קאַסיר — נ. גלאַצער; סעקרעטאַר — ד. פֿאָ־רער, פֿראָ־סעקרעטאַרן — י. פֿאָמעראַניץ און ב. בערקמאַן; אַקטן־סעקרעטאַר — ש. עפֿעלבוים. קול־טור־קאָמיסיע — מ. וואָלאָנסקי און ב. פֿאַיוק. פֿאָר־שטייער אין דער פֿעדעראַציע — ג. גייער. דעלע־גאַטן צו דער פֿרויען־קאָמיסיע — ג. גייער און ל. גלעזער. וואָקאָלן — ס. קראָניק, ה. יונגערמאַן, ד. פֿאָמעראַניץ, ש. פֿאָמעראַניץ און שניידערהויז. רעווידיר־קאָמיסיע — א. קאָוואַל, מ. כאָמסקי און שלאָפֿמאַן.

אין דעם טעטיקייטס־פֿעריאָד פון 10טן אויגוסט 1947. ביזן 26סטן סעפּטעמבער 1948 איז זייער אַ סך געטאָן געוואָרן אויפֿן געביט פון הילף פֿאַר די לעבנגעבליבענע. אין מזומן איז צו אונדזער שארית־הפּליטה מעבר־לים אָפּגעשיקט געוואָרן 890 דאָלער און 60 ענגלישע פונט. פֿעקלעך קליידער און עסן־וואַרג קיין פֿרוזשענע, פוילן, דייטשלאַנד, איטאַליע און פראַנקרייך זענען אָפּגעשיקט געוואָרן עטלעכע זיבעציק. עס זענען אויסגעאַרבעט געוואָרן אַרויספֿאָדערונגס־פֿאָפּירן פֿאַר 9 פֿאַמיליעס, עס זע־נען אויך געמאַכט געוואָרן אויסגאַבן פֿאַר שיפּס־קאַרטן און אַנדערע רייזע־הוצאות.

דער פֿאַריין האָט זיך אויך באַטייליקט אין אַלגע־מיינע יידישע אַקציעס ביישטייערנדיק פֿאַרן:

צענטראַלן הילפס־קאָמפּיין	—.2.000	$
יידישן שפּיטאָל אָקציעס 48־1947	—.400	„
„מגן דוד אדום"	—.300	„
פֿאַר דער דעלעגאַציע צו דער אַנט־הילונג פון געטאָ־מאָנומענט אין וואַרשע	—.400	„
קאָמפּיין צו שיקן יידישע ביכער קיין פוילן	—.50	„
די דרוקער־אַרבעטער אין פוילן	—.50	„
דער הגנה און מדינת ישראל	—.5.597	„

בכדי צו קענען נאָכקומען די הוצאות זענען גע־מאַכט געוואָרן אַ ריי אונטערנעמונגען, וואָס האָבן מערסטנס געהאָט גרויסע דערפֿאָלגן. דעם 29סטן אויגוסט 1947 איז דורכגעפירט געוואָרן אַ טעאַטער אונטערנעמונג מיט דער פּיעסע „אַ פֿאָן וועט גע־בוירן" אויפֿגעפירט פון דער טרופּע יעקב בן־עמי — בערסטאַ גערסטען.

דעם 28סטן סעפּטעמבער 1947 איז דורכגעפירט געוואָרן אַ קבלת פּנים פֿאַרן לאַנדסמאַן איסר גאָלד־בערג — שליח פון דער אַלגעמיינער יידישער ענ־ציקלאָפּעדיע און פֿאַר די לעבנגעבליבענע לאַנדס־לייט מ. פֿאָמעראַניץ, ח. פרידמאַן, פּעטליוק, שניי־

דער ערשטער „דריטער סדר" פון אונדזערע לאַנדסלייט אין דער וווינונג (אָדער פֿאַבריק) פון י. בערעזמאַן

דערהויז און ז. שנייד־ערהויז־פּעטליוק, וואָס זענען אַנגעקומען קיין אַרגענטינע.

דעם 18טן יאַנואַר 1948 איז דורכגעפירט געוואָרן אַ פּיק־ניק אין מאַראָן, אין דער זומער־היים פון פּרעזידענט י. קיילער.

דעם 19טן מאַי 1948 איז דורכגעפירט געוואָרן אַ קינאָ־אונטערנעמונג.

דעם 18טן יולי 1948 איז דורכגעפירט געוואָרן אַ פייערונג צום דריטן אַניווערסאַר זייט דער גרינדונג פון פּאַריין.

דעם 31סטן אויגוסט 1948 איז דורכגעפירט געוואָרן אַ טעאַטער־אונטערנעמונג מיט דער פּיעסע „שיילאָק" אויפגעפירט פון מאַריס שוואַרץ.

עס זענען אויך דורכגעפירט געוואָרן אונטערנעמונגען אין די פּריוואַטע היימען פון די פּאַרוואַלטונג־מיטגלידער ד. גערמאַן און י. בערעזמאַן. די ערשטע וואָס איז פּאַרגעקומען דעם 1טן יאַנואַר 1948 אין דער זומער־היים פון ד. גערמאַן, איז געוען אַ נייַ־יאָר פייערונג. די צווייטע וואָס איז פּאַרגעקומען דעם 25סטן אַפּריל אין הויז פון י. בערעזמאַן, וואָס האָט אויך געדאַנקט אַלע אויסגאַבן, איז געווען אַ דריטער סדר. אויך ביידע אונטערנעמונגען זענען געווען באַוואָרן באַדייטנדע סומעס פאַר דער „הגנה".

עס זענען אויך דורכגעפירט געוואָרן זאַמלונגען אויף פאַמיליען־שמחות ביי לאַנדסלייט. ביי פאַרשיידענע געלעגנהייטן האָבן לאַנדסלייט און אַנדערע זיך גוטווילליק באַשטייערט לטובת דעם פּאַריין. די זאַמלונגען זענען דורכגעפירט געוואָרן דורך די מיטגלידערנס פון דער פרויען־קאָמיסיע ג. פאַמעראַניץ, פ. באַום, ד. קיילער, מ. גאָלדבערג און דורך די פאַרוואַלטונג־מיטגלידער ש. גאָלדבערג און ל. גלעזער.

אויף דער איניציאַטיוו און מיט דער מיטהילף פון ד. גערמאַן זענען אַרויסגעלאָזט און פאַרשפרייט געוואָרן „באַנאָס" וואָס האָבן אַרײַנגעבראַכט אַ באַדייטנדיקע געלט־סימע. ביים אויפדעקן די מצבה נאָכן פאַרשטאָרבענעם עקס־קאַסיר און מיטגרינדער פון פאַריין לייבל פאַמעראַניץ ע"ה, האָט זיך באַטייליקט דער פאַריין מיטן אָפּדעקן אַ ספּעציעלן אָנדענק־טאָוול און אין נאָמען פון דער פאַרוואַלטונג האָט גערעדט ש. עפּעלבוים.

אין פאַריין איז אָנגענומען געוואָרן דורכצופירן יעדן יאָר אין די טעג פון כ"ד, כ"ה, כ"ו און כ"ז שבט, וואָס פאַלט אויס מיינסטנס סוף יאַנואַר אָדער אָנהייב פעברואַר, אַ אזכרה־פאַרזאַמלונג נאָך די קדושים פון פּרוזשענער געטא, אין יאָר 1948, איז דורכגעפירט געוואָרן די אזכרה־פאַרזאַמלונג דעם 1טן פעברואַר ביי אַ גרויסער צאָל אָנוועזנדיקע לאַנדסלייט, אין בערלאָזנדיק דעם געהעריקן אינדרוק.

יזכור־פּלאַקע פאַר די שערשעווער קדושים, אויפן דענקמאָל פאַר די 6 מיליאָן, אויפן בית־עולם אין טאַבלאַדאַ

דריטער טעטיקייט־פּעריאָד

פּאַראייניקונג מיט די שערשעווער — אַפּגעקילט די באַציונג מיט דער פּעדעראַציע פון לאַנדסלייט־פּאַריין

די דריטע יערלעכע אַלגעמיינע פּאַרזאַמלונג פון לאַנדסלייט־פּאַריין, וואָס איז פּאַרגעקומען דעם 26סטן סעפּטעמבער 1948, האָט אָפּגעשלאָסן אַ פּעריאָד פון אינטענסיווער טעטיקייט לטובת די לעבנגעבליבענע אין פּאַרשיידענע לענדער פון אייראָפּע, בעיקר אין דייטשלאַנד און איטאַליע. ביי דער דאָזיקער פּאַרזאַמלונג איז באַריכטעט געוואָרן וועגן די אָפּגעטוענע אַרבעט וואָס איז אויספירלעך אויסגערעכנט אין פּריערדיקן קאָפּיטל. נאָכן גוטהייסן די באַריכטן איז געווײַלט געוואָרן אַ נייע פּאַרוואַלטונג אין פּאָלגנדן באָשטאַנד: פּרעזידענט — ד. גערמאַן, ויצע־פּרעזידענטן — ז. בערעזמאַן און ש. א. גערש; סעקרעטאַר — מ. ראָזנשיין, פּראָ־סעקרעטאַרן — ח. עפּשטיין און ג. גייער; קאַטן־סעקרעטאַר — ש. עפּעלבוים, קאַסיר — ס. קראַניק, פּראָ־קאַסיר — ל. גלעזער. וואָקאַלן: — י. בערעסטיצקי, א. באָגאָמאָלסקי. ש. גאָלדבערג, א. פּאָמעראַניץ, י. סעלעצקי און ד. פּאַרער. רעווידיר־קאָמיסיע — י. קיילער, א. קאָוואַל און נ. גלאָצער. פרויען־קאָמיסיע — ג. פּאָמעראַניץ, מ. גאָלדבערג און פ. באָום.

דורך אַ באַשלוס פון דער פּאַרזאַמלונג איז דער געוועזענער פּרעזידענט י. קיילער צוליב זייַנע פּאַרדינסטן לטובת דעם פּאַריין דערקלערט געוואָרן פּאַר ערן־פּרעזידענט.

צוליב די נייַ־געשאַפענע אומשטענדן פּאַר די לעבנגעבליבענע, וואָס האָבן געקריגן די פולע מעגלעכקייט אַריינצוקומען אין דער אָקאַרשט אויפגעקומענער מדינת־ישראל, האָט די נייַע פּאַרוואַלטונג געדאַרפט ענדערן די הילפס־פּאַרמען, אָנשטאָט צו שיקן אין די לאָגערן איז די הילף געשיקט געוואָרן קיין ישראל. אין משך פון דריטן טעטיקייט־פּעריאָד וואָס האָט געדויערט פון 26סטן סעפּטעמבער 1948 ביזן 14טן אויגוסט 1949, איז נאָך אויך געשיקט געוואָרן הילף קיין דייטשלאַנד און איטאַליע, אָבער אין אַ סך ווייניקער פּאַלן ווי פריער, ביים סוף פון פּעריאָד איז מען נאָכגעקומען מיט הילף אויסער ישראל שוין בלויז אין איינצלנע פּאַלן.

עס איז אָנגעהאַלטן געוואָרן די שריפטלעכע פּאַרבינדונג מיט די לעבנגעבליבענע און מיט די לאַנדסלייט־פּאַריינען אין פּאַרשיידענע לענדער, עס איז אויך פּאַרעפנטלעכט געוואָרן אַ באַריכט אינעם זשורנאַל וואָס אַרויסגעגעבן דער פּרוזשענער הילפס־קאָמיטעט אין ניו־יאָרק.

עס זענען געגעבן געוואָרן הלוואות פּאַר נייַ־געקומענע לאַנדסלייט וואָס האָבן זיך געוויזן אין דעם. עס זענען געמאַכט געוואָרן באַשטייַערונגען פּאַר פּאַרשיידענע אינסטיטוציעס, צווישן אַנדערע פּאַרן „מגן דוד אדום", פּאַרן ייִדישן שפּיטאָל אין עס זענען אייַנגעשריבן געוואָרן אונדזערע חרובע קהילות אין ספּר־הזהב פון קרן קימת לישראל.

עס איז דורכגעפירט געוואָרן אין דער זומער־הייַם פון פּרעזידענט ד. גערמאַן אַן אַסאַדאָ־אונטער־נעמונג (11), וואָס איז נאָך פון פריער אייַנגעפירט געוואָרן ווי אַ יערלעכע אונטערנעמונג און זי ווערט דורכגעפירט יעדן יאָר ביז היינט צו טאָג.

אַ וויכטיקער אויפטו איז געווען די פּאַראייניקונג פון שערשעווער לאַנדסלייט־פּאַריין מיטן לאַנדסלייט־פּאַריין פון פּרוזשענע, בערעזע, מאַלטש און אומגעגנט. פריער זענען פּאַרגעקומען שמועסן און אונטערהאַנדלונגען אין וועלכע עס האָבן זיך באַטייליקט מצד דעם לאַנדסלייט־פּאַריין פון פּרוזשענע און אַנדערע די ח"ח גערמאַן, פּאָרער, בערעזמאַן, ניצבערג און ראָזנשיין און מצד דעם שערשעווער לאַנדסלייט־פּאַריין די ח"ח יאַבלאָנאָוויטש, קוקס, פּאָטשינקי, נייבריך, ראָזענטאַל און ניעבאָשטשיק. די פּאַראייניקונג איז צושטאַנד געקומען אויפן יסוד פון די רעזאָלוציעס וואָס זענען אָנגענומען געוואָרן דורך דער געמיינזאַמער קאָמיסיע אויף אַ ספּעציעלער זיצונג, וואָס איז פּאַרגעקומען דעם 26סטן אַפּריל 1949, אונטערן פּאָרזיץ פון ד. גערמאַן. מיר גיבן איבער די רעזאָלוציעס געניי וויי זיי זענען אָנגענעבן אין פּראָטאָקאָל:

1) דער שערשעווער פּאַריין וועט אייגענלידערט אין לאַנדסלייט־פּאַריין פון פּרוזשענע, בערעזע, מאַלטש און אומגעגנט.

2) ביז אַ ענעראַל־פּאַרזאַמלונג וועט דער פּאַריין אָנגערופן ווערן „לאַנדסלייט־פּאַריין פון פּרוזשענע, בערעזע, מאַלטש, שערשעוו און אומגעגנט".

3) דער מיטגלידס־אָפּצאָל וועט פּאַראיינהייטלעכט, אויף 1 פּזע אַ מאָנאַט.

4) דער גאַנצער אינוועסטאָר, די קאַסע און דער רעגיסטער פון די מיטגלידער פון שערשעווער לאַנדסלייט־פּאַריין גייט איבער אין רשות פון נייַ־פּאַרמירטן פּאַריין.

5) ביז דער אַלגעמיינער פּאַרזאַמלונג דערגענצן די קאָמיסיע די פּאָלגנדע מיטגלידער: ויצע־פּרעזידענט — ח. קוקס; פּראָ־קאַסיר — ל. ראָזענטאַל; פּראָ־סעקרעטאַר — ז. יאַבלאָנאָוויטש; רעווידיר־קאָמיסיע — ק. נייבריך. וואָקאָל — ש. פּאָטשינקי.

---

(11) אסאדא — געבראָטן פלייש, אסאדא־אונטערנעמונג מיינט אַ צוזאַמענקונפט אויף דער פרייַער לופט מיט אַ מיטיק, אין וועלכן דער הויפּט־מאכל איז געבראָטן פלייש — צוגעגרייט אויפן ספּעציפיש־ארגענטינער שטייגער.

6) די קאַסע פון שערשעווער לאַנדסלייט־פאַריין, אַ סומע פון —.3.500 פּעזעס וועלכע אַרײַנגעלייגט אין באַנק אויף די נעמען פון די ח"ח קראַניק, גלעזער און ראָזענטאָל.

דער ווייטערדיקער באַריכט איז אויפן סמך פון די פּראָטאָקאָלן פון געוועזענעם שערשעווער לאַנדסלייט־פאַריין.

עקזיסטענץ און טעטיקייט פון שערשעווער לאַנדסלייט־פאַריין

באַווירקט דורך די טרויעריקע געשעענישן פון דער צווייטער וועלט־מלחמה 1939—1941, און נאָכדעם ווי עס זענען אָנגעקומען ידיעות פון עטלעכע און צוואַנציק לעבנגעבליבענע שערשעווער, איז אויפגעקומען אַ איניציאַטיוו ביי אַ גרופּע שערשעווער לאַנדסלייט אין בועאַנאָס איירעס צו אַרגאַניזירן אַ לאַנדסלייט־פאַריין.

דידאַזיקע גרופּע איז זיך צוזאַמענגעקומען דעם 25סטן יאַנואַר 1947 אין הויז פון לאַנדסמאַן חיים קוקס, אויפן אָרט איז אויסגעקליבן געווארן אַ פאַרוואַלטונג לויט פאָלגנדן צוזאַמענשטעל: פּרעזידענט — ז. יאַבלאָנאָוויטש, סעקרעטאַר — ל. ראָזענטאָל, קאַסיר — ק. נייבריף. וואָקאַלן: — ח. קוקס, מ. קירזשנער, ה. נאָווינסקי און ח. נאָווינסקי. אויף דער ערשטער פאַרוואַלטונגס־זיצונג וואָס איז פאָרגעקומען דעם 2טן פעברואַר 1947, איז אָנגענומען געווארן אַ באַשלוס דורכצופירן אַ הילפס־קאַמפּיין, וואָס זאָל פּראָקלאַמירט ווערן אויף אַ גרעסערן צוזאַמענקונפט פון לאַנדסלייט דעם 16טן דעמזעלבן מאָנאַט.

אין דערמאָנטן דאָטום איז ביי דער אָנוועזנהייט פון אַ גרעסערער צאָל לאַנדסלייט דורכגעפירט געווארן אַ טיי־אָוונט. נאָכן באַערן די קדושים און נאָך אייניקע אויפקלערונגען פון פּרעזידענט ז. יאַבלאָנאָוויטש א"אַ פאַרוואַלטונג־מיטגלידער, איז פּראָקלאַמירט געווארן אַ הילפס־קאַמפּיין, וועלכער האָט אַרײַנגעטראָגן פון 37 באַשטייערער אַ סומע פון —.2.545 (צוויי טויזנט פינף הונדערט פינף און פערציק) פּעזעס, צוזאַמען מיט די אינטעריסט־קאַרטן איז געבליבן אַ ריינע הכנסה פון —.2.705 (צוויי טויזנט זיבן הונדערט פינף) פּעזעס. עס איז איינגעשטעלט געווארן אַ מיטגלידס־אָפּצאָל פון 2 פּעזעס אַ חודש.

די פאַרוואַלטונג האָט זיך געשטעלט אין פאַרבינדונג מיט לעבנגעבליבענע אין די לאָגערן און מיט גרופּעס לאַנדסלייט פון די פאַרייניקטע שטאַטן און פון בראָזיל. אין בראָזיל איז צווישן די לאַנדסלייט געמאַכט געווארן אַ זאַמלונג און עס איז איבערגעשיקט געווארן פאַרן הילפס־קאַמפּיין אַ סומע פון —.570 (פינף הונדערט זיבעציק) פּעזעס.. דעם 24סטן אָקטאָבער איז דורכגעפירט געווארן אַ קינאָונטערנעמונג אין געגנט וויזשאַ קרעספּאָ, וואָס האָט

די יזכור־פּלאָקע פאַר די קדושים פון פרוזשענע, בערעזע, מאַלטש און אומגעגנט, אויפן דענקמאָל פון די 6 מיליאָן, אויפן בית־עולם אין טאַבלאַדאַ

אַרײַנגעבראַכט —.664 (זעקס הונדערט פיר און זעכציק) פּעזעס ריינע הכנסה.

די ערשטע הילף איז געשיקט געוואָרן אין די חדשים מערץ, אַפּריל און מאַי 1947, צו די לעבנגעבליבענע אין פּעלדאַפּינג — דייטשלאַנד, —.270 (צוויי הונדערט און זיבעציק) דאָלער מזומן און 10 שפּייז־פּעקלעך. אַ צווייטע זענדונג פון —.100 דאָלער קיין פּעלדאַפּינג איז געמאַכט געוואָרן אין חודש אָקטאָבער 1947.

אין חודש נאָוועמבער 1947 איז דורכגעפּירט געוואָרן אין הויז פון ל. ראָזענטאל אַ קבלת־פּנים פאַר די שערשעווער לאַנדסלייט, פּרוי פרומע האָכמאַן און ה' מאיר שיינזאָג, וואָס זענען געקומען קיין בועאַס איירעס צו גאַסט פון בראַזיל. עס איז ביי דער געלעגנהייט געזאַמלט געוואָרן פאַרן הילפס־קאַמפּייז —.460 פּעזעס.

דעם 14טן מערץ 1948 איז דורכגעפּירט געוואָרן אַן אַלגעמיינע פאַרזאַמלונג, אויף וועלכער עס זענען אָפּגעגעבן געוואָרן טעטיקייטס־באַריכטן און עס איז געווײלט געוואָרן אַ נייע פאַרוואַלטונג. לויטן קאַסע־באַריכט זענען געווען הכנסות —.4.880 (פיר טויזנט אַכט הונדערט אַכציק) פּעזעס, הוצאות 2.263,83 (צוויי טויזנט צוויי הונדערט דריי און זעכציק מיט דריי און אַכציק סענט), עודף 2.616.17 פּעזעס (צוויי טויזנט זעקס הונדערט זעכצן מיט זיבעצן סענט.

די נייע פאַרוואַלטונג איז אויסגעוויילט געוואָרן לויטן פאָלגנדן צוזאַמענשטעל: פּרעזידענט — ח. קוקס, סעקרעטאַר — ז. יאַבלאָנאָוויטש, קאַסיר — ל. ראָזענטאָל; וואָקאַלן — ש. פּאַטשינקי, מ. קירזש־נער, ח. נאָוויונסקי און ק. נייבריף.

דעם 17טן אַפּריל 1948 איז לטובת דעם הילפס־קאַמפּיין דורכגעפּירט געוואָרן אַ לונטש אין הויז פון פאַרוואַלטונגס־מיטגליד ש. פּאַטשינקי, וועלכער האָט אויך געדעקט אַלע אויסגאַבן. אַ חוץ די איינטריטס־קאַרטן איז געמאַכט געוואָרן אַ זאַמלונג, וואָס האָט אַרײַנגעבראַכט 835 פּעזעס, עס זענען אויך אַרײַנגעקומען באַשטייערונגען פון די שערשעווער לאַנדסלייט אין בראַזיל אויף אַ סומע פון 229 פּעזעס.

אין חודש יולי 1948 איז געשיקט געוואָרן קיין פעלדאפינג דורך דער פאַרמיטלונג פון לאַנדסמאַן ל. פעלדמאַן פון נאָרד־אַמעריקע, 200 דאָלער און מער האָט זיך באַשטייערט פאַר דער „הגנה" 200 פּעזעס.

עס איז אויך געשיקט געוואָרן פאַר לעבנגעבליבענע קיין איטאַליע 30 דאָלער און קיין לייפּציק אַ שפּייז־פּעקל.

דעם 7טן נאָוועמבער 1948 איז אָפּגעדעקט געוואָרן אין טאַבלאַדאַ אויפן מאָנומענט נאָך די 6 מיליאָן קדושים אַ בראַנדזענער טאָוול צום אָנדענק די אומגעקומענע פון שערשעוו.

זייט דער גרינדונג פון פאַריין איז געשטאַנען די פּראַגע וועגן פאַראייניקן זיך מיטן לאַנדסלייט־פאַריין פון פּרוזשענע, בערעזע, מאַלטש און אומגעגנט. עס זענען וועגן דעם במשך פון אַ לאַנגער צייט געפּירט געוואָרן שמועסן און פאַרהאַנדלונגען, לסוף איז באַשלאָסן געוואָרן פאַרצוברענגען די פּראַגע אויף אַ מיטגלידער־פאַרזאַמלונג.

די פאַרזאַמלונג, וועלכע איז פאָרגעקומען דעם 10טן אַפּריל 1949, האָט באַשלאָסן אין פּרינציפּ זיך צו פאַראייניקן און האָט באַפּולמעכטיקט די פאַרוואַלטונגס־מיטגלידער ח. קוקס, ז. יאַבלאָנאָוויטש, ל. ראָזענטאָל, ש. פּאַטשינקי און ק. נייבריף צו פירן די געהעריקע אינטערהאַנדלונגען.

געזעגן־מסיבה פאַרן ערץ־פּרעזידענט ישראל קיילער און פרוי, און פאַרן ערץ־מיטגליד געצל גייער, צו זייערע נסיעות קיין ישראל.

און אין רעזולטאַט פון אַ ריי פּרעלימינאַרע באַראַטונגען און פאַרהאַנדלונגען איז דעם 26סטן אַפּריל 1948 דורכגעפירט געוואָרן אַ צוזאַמענזיצונג, אויף וועלכער עס איז אָפּיציעל פּראָקלאַמירט געוואָרן די פאַראייניקונג.

***

דעם 8טן מאַי 1949, איז דורכגעפירט געוואָרן אַ געזעגענונג־מסיבה פאַרן ערן־פּרעזידענט י. קיילער און פאַרן געוועזענעם סעקרעטאַר ג. גייער צו זייערע רייזעס קיין ישראל. עס זענען בייגעווען אַ גרויסע צאָל לאַנדסלייט און ביי דער געלעגנהייט זענען זיי באַאויפטראגט געוואָרן זיך צו פאַרשטענדיקן מיט אונדזערע לאַנדסלייט אין ישראל וועגן געמיינזאַמער טעטיקייט און אויב מעגלעך אויסאַרבעטן פּלענער פון קאָנסטרוקטיווער הילף פאַר אונדזערע לעבנגעבליבענע לאַנדסלייט וואָס זענען עולה געוואָרן קיין ישראל. עס איז גלייך אויפן אָרט פּראָקלאַמירט געוואָרן אַ קאָמפּיין, וואָס האָט אַרייngעבראַכט אַ באַדייטנדיקע געלט סומע און עס איז באַשלאָסן געוואָרן אָפּצוגעבן דערויף דעם גאַנצן פּאַריינס־פאַרמעגן, וואָס צוזאַמען מיטן פאַרמעגן פון די שערשעוועער האָט עס באַטראָפן אַן ערך 24 טויזנט פּענזס. עס איז אויך וועגן דעם אַרויסגעלאָזט געוואָרן אַ ספּעציעלער צירקולאַר צו די מיטגלידער.

ביי דער מסיבה איז צוליב זיינע פאַרדינסטן פאַרן פאַריין דערקלערט געוואָרן פאַרן ערן־פּרעזידענט דער געוועזענער סעקרעטאַר ג. גייער.

צום ערשטן אַניוועראַר זייט דער אַנטשטייאונג פון מדינת ישראל איז דורכגעפירט געוואָרן בעת אַ פאַרוואַלטונגס־זיצונג אַ פּייערלעכע מסיבה.

***

אַדאַנק דעם וואָס דער פאַריין איז געוואָרן באַקאַנט אין דער עפנטלעכקייט, האָבן פיל וויכטיקע אינסטיטוציעס זיך צו אים געוועדט אָנצושליסן זיך אין פייערונגען, הילפס־אַקציעס וכדומה. צ"אַ די פעדעראַציע פון לאַנדסלייט־פאַריינען, איקוף, ייווא, יידישער שפּיטאָל, בריסקער לאַנדסלייט־פאַריין, רוזשענאַיער לאַנדסלייט־פאַריין און קרן קימת לישראל. אין די מערסטע פאַלן איז דער פאַריין נאָכגעקומען די וועגדונגען.

אַ וויכטיקער וועגדפונקט אין דער געשיכטע פון פאַריין איז געווען דאָס אָפּוואַרפן מצד אונדזער פאַריין די שטעלונג פון דער פעדעראַציע פון לאַנדסלייט־פאַריינען צום פאַראייניקטן קאַמפּיין, די שטעלונג פון אונדזער פאַריין איז מאַניפעסטירט געוואָרן מצד אונדזער דעלעגאַציע אויף אַ פּלענאַרזיצונג פון דער פעדעראַציע. עס איז אויך אַרויסgעלאָזט געוואָרן אַ ספּעציעלער צירקולאַר, אין וועלכע עס איז אויפגעקלערט געוואָרן דער שטאַנדפונקט פון פאַריין אין שייכות מיטן צווייטן קאַמפּיין פאַר ישראל א"נ „פּאָלקס־קאַמפּיין" און דריטן קאַמפּיין פון דער פעדעראַציע פון לאַנדסלייט־פאַריינען. צוליב דער וויכטיקייט פון דאָקומענט גיבן מיר איבער דעם פולן טעקסט.

לאַנדסלייט־פאַריין פון פרוזשענע, בערעזע, מאַלטש, שערשעוו און אומגעגנט אין אַרגענטינע

בועאַנאָס־אייראָס, 28סטן יולי 1949

חשובער לאַנדסמאַן:

אין שייכות מיטן קאַמפּיין פאַר מדינת ישראל האָט די פאַרוואַלטונג אָנגענומען אַ רעזאָלוציע און האָט באַשטימט די זעלבע צו פארעפנטלעכן אין אַלע ייִדישע צייטונגען, וואָס דערשיינען אין בועאָנאָס־אייראָס. אָבער די דאָזיקע פּובליקאַציע איז נישט צושטאַנד געקומען, צוליב דעם וואָס נישט אַלע צייטונגען זענען גרייט געווען זי אָפּדרוקן, און בכדי נישט צו געבן קיין פלאַץ פאַר טעותדיקע אינטערפּרעטאַציעס וועגן אונדזער שטעלונג, האָבן מיר געפונען פאַר נייטיק אייך צושיקן דעם פולן טעקסט, וועלכער איז פאָלגנדער:

לאַנדסלייט־פאַריין פון פרוזשענע, בערעזע, מאַלטש, שערשעוו און אומגעגנט אין אַרגענטינע

מיר געפינען פאַר אונדזער חוב צו דערקלערן פאַר אונדזערע מיטגלידער לאַנדסלייט, ווי פאַר דער עפנטלעכקייט בכלל אַז: אונדזער לאַנדסמאַנשאַפט איז געווען און איז, פאַר אַן אירן אייניציקן קאַמפּיין, אין וועלכן עס זאָלן זיך באַטייליקן אַלע ייִדן אָן אונטערשייד פון פּאָליטישער אָדער אידעאָלאָגישער איינשטעלונג.

אונדזער אינסטיטוציע, אַן אבסאָלוט אומפּאַרטייאישע, וואָס האָט נישט קיין שום זייטיקע כוונות, אָדער אינטערעסן, אַ חוץ דער ממשותדיקער הילף פאַר אונדזער לאַנד, זעט צו מיט גרויס צער, אַז: די אייניציקע געלטענע פון דער צערייסנקייט פון דעם קאַמפּיין איז אונדזער יונגע מדינת ישראל.

פּונקט ווי מיר ווינטשן נישט קיין באַזונדערע קאַמפּיינען אַזוי זענען מיר אויך נישט אינטשטימיק מיטן פּראָיעקט, וואָס איז צוגעטראַגן געוואָרן פון דער פּעדעראַציע פון די לאַנדסלייט פאַריינען, דורכצופירן אַ זעלבסטשטענדיקע נייטראַלע אַקציע, ווייל אַזאַ מין אַקציע וואָלט געשאַפן אַ נאַך גרעסערע קאַנפוזיע.

אונדזער לאַנדסלייט־פאַריין, וועלנדיק אָפּהיטן זיין גאַנצקייט, איניקייט און אויס־געשפראָכן אומפּאַרטייאישן כאַראַקטער, וועט אַזוי לאַנג, ווי עס וועט נישט קומען צו קיין פּולשטענדיקן הסכם אויף דער יידישער גאַס, נישט אויסאיבן קיין שום דרוק אויף זיינע מיטגלידער, אַז זיי זאָלן זיך באַשטייערן פאַר אייגעם אָדער אַ צוויייטן צד, מיר זענען אַבער זיכער, אַז יעדער לאַנדסמאַן וועט לויט זיין אנשויאונג און געווישן, דערפילן זיין חוב און בייטראָגן דעם מאַקסימום פאַר מדינת־ישראל.

אויף דער לעצטער פּאַרוואַלטונגס־זיצונג איז באַשטימט געוואָרן צוצוגעבן צו דער רעזאָלוציע, אַ דערקלערונג וועגן דער זאַמלונג, וואָס מיר האָבן אָנגענהויבן אין די ערשטע טעג פון חודש מאַי ד״י, נאָך איידער עס האָט זיך אָנגעהויבן וועלכער עס איז אַלגעמיי־נער קאַמפּיין, אויף אייניצואַרדענען אַ אונטערנעמונג אין ישראל אויפן נאָמען פון די אום־געקומענע יידן פון פּרוזשענע און אומגעגנט, און דורכדעם העלפן אייניאַרדענען אונדזערע לעבנסגעבליבענע לאַנדסלייט, וואָס זענען עולה קיין ישראל. אַז די דאָזיקע זאַמלונג וועט דורכגעפירט ווערן אויסשליסלעך צווישן לאַנדסלייט, פאַר אונדזערע לאַנדסלייט אין ישראל און שטענדיק אין הסכם מיט די פֿלענער און אָנווייזונגען פון דער רעגירונג פון מדינת ישראל. הגם מיר האָבן ביים פּראָקלאַמירן די זאַמלונג דערקלערט אַז: די זעלבע האָט נישט דעם כאַראַקטער און קען נישט פאַרטרעטן דעם אַלגעמיינעם קאַמפּיין, געפּינען מיר פאַר נייטיק דאָס נאָכאַמאָל אונטערצושטרייכן, בכדי יעדער לאַנדסמאַן זאָל וויסן אונדזער שטעלונג, וועלכע איז אין אַלע הינזיכטן אַ ריכטיקע און אויסגעהאַלטענע.

אין מאַניפעסט איז בולט אונטערגעשטראָכן גע־וואָרן די אומפּאַרטייאישקייט פון פאַריין, אָבער מיט אַ פאָזיטיוור באַצוגנג לגבי ישראל און מחמת די נישט איינשטימיקייט מיט דער פעדעראַציע זענען די באַצוגנגען מיט דער זעלבער געוואָרן אַלעמאָל אָפּגעקילטער ביז זיי זענען אינגאַנצן איבערגעריסן געוואָרן. די פאַרבעטונג צום פאַריין, מיטצוארבעטן מיטן „פּאָלקס־קאַמפּיין״ פאַר ישראל, איז אינגאַנצן אָפּגעווארפן געוואָרן.

פערטער טעטיקייטס־פעריאָד

באַשטעטיקט אַנשלוס פון די שערשעווער, אבדות, אַ נייע דירה, איבעריס מיט דער פעדעראַציע, באַרונגען, אויפנאַמעס, איניציאַטיוו פאַר אַ פונקס

דעם 14טן אויגוסט 1949, איז אין סאַלאָן אויף מוריזשאָ 661, בייַ דער אַנווענדהייט פון דער גרעס־טער מערהייט לאַנדסלייט, פאַרגעקומען די פערטע אַלגעמיינע מיטגלידער־פאַרזאַמלונג. אלס פאַרזיצער איז אויסגעוויילט געוואָרן י. קיילער. נאָכדעם ווי דער אָקטן־סעקרעטאַר ש. עפּעלבוים לייענט דעם פּראָטאָקאָל פון דער פּריערדיקער פאַרזאַמלונג ווערט ער באַשטעטיקט און אינטערגעשריבן דורך 2 דער־וויילטע מיטגלידער פון דער פאַרזאַמלונג די ח״ח ק. נייבריף און ש. קראָווטשיק.

דער סעקרעטאַר מ. ראָזענשיין גיט איבער דעם טעטיקייטס־באריכט און דער קאַסיר ס. קראָניק האָט אָפּגעגעבן דעם קאַסע־באריכט, וואָס איז באַשטע־טיקט געוואָרן דורכן מיטגליד פון דער רעווידיר־קאָמיסיע נ. גלאָצער.

ז. יאַבלאָנאָוויטש האָט איבערגעגעבן אַ באריכט פון דער טעטיקייט און פון דער קאַסע־באָועגונג פון שערשעווער לאַנדסלייט־פאַריין און האָט גע־מאָלדן דעם דעפּיניטיוון אָנשלוס איז פאַריין. עס האָט אויך באריכטעט דער פאַרשטייער פון פאַריין אין לאָ פּלאַטאַ ל. רעשעס און עס האָט אָפּגעגעבן אַ גרוס פון די לאַנדסלייט אין ישראל און נאָרד־אַמעריקע י. קיילער.

סיי די באריכטן און סיי די גרוסן זענען מצד די פאַרזאַמלטע אויסגעהערט געוואָרן זייער אויפמערק־זאַם. נאָכן גוטהייסן די באריכטן איז געוויילט גע־וואָרן אַ נייע פאַרוואַלטונג לויט פאָלגנדן צוזאַמען־שטעל: פּרעזידענט — ד. גערמאַן; וויצע־פּרעזידענטן — מ. צוויקליטש, ש. פאָטשינקי און ש. גאָלדבערג; סעקרעטאַר — ד. פאַרער; פּראָ־סעקרעטאַרן — מ. ראָזענשיין, ז. יאַבלאָנאָוויטש און ד. פאַמעראַניץ; אָקטן־סעקרעטאַר — ש. עפּעלבוים; אַדמיניסטראַ־טאָר — א. א. באָגאַמאָלסקי; קאַסיר ס. קראָניק; פּראָ־קאַסיר ל. ראָזענטאל; וואָקאַלן — ק. נייבריף, ז. בערגמאַן, י. רעזניק, י. בערעסטיצקי, נ. גלאָצער, ב. פאַיוק, מ. וואָלאָנסקי, ח. קוקס, ל. גלעזער, מ.

ניצבערג, מ. קירזשנער, ווו. פֿערלשטיין, י. קיילער, י. ראָגאָוויטש און ב. גאָלדשטיין. רעווידיר־קאָמיסיע — א. קאָוואַל, א. בערקמאַן און ש. א. געשׂ.

מיר וועלן זיך באַגרענעצן מיטן איבערגעבן בלויז די וויכטיקסטע באַשלוסן און אַרבעטן וואָס זענען דורכגעפירט געוואָרן במשך פון טעטיקייטס־פּעריאָד פון 14טן אויגוסט 1949 ביזן 24סטן סעפּטעמבער 1950.

דעם 25סטן אויגוסט 1949 איז באַשלאָסן געוואָרן אַרײַנצוגעבן אין די ייִדישע צייטונגען אַ ראש־השנה־באַגריסונג פּאַר אַלע מיטגלידער און לאַנדסלייט, זייט דעמאָלט איז עס אײַנגעפירט געוואָרן ווי אַ נאָרמע פּאַר אַלע יאָר.

עס זענען געגעבן געוואָרן הלוואות און געלט־שטיצעס פּאַר היגע לאַנדסלייט, אײַניקע אויף אַרויס־צוהעלפֿן לעבנגעבליבענע קרובים, עטלעכע קראַנקן־פּאַלן און אַנדערע נויטן. עס זענען אויך געשיקט געוואָרן פּעקלעך קיין פּוילן, קליידער און מעדיצין.

עס איז אָפּגעוואָרפֿן געוואָרן אַ וועגדונג פון דער פּעדעראַציע פון לאַנדסלייט פּאַרײַנען זיך צו באַטייליקן אין זייערער אַן אָקציע פּאַר הייזער־בוי אין ישראל, מיטן מאָטיוו, אַז דער פּאַריין, הגם ער האָט אַ פּאָזיטיווע באַציונג צו ישראל, קען ער זיך אָבער נישט באַטייליקן אין אַקציעס, וואָס ווערן אַרגאַניזירט פון ריכטונגען און טראָגן נישט קיין אַלגעמיינעם כאַראַקטער.

עס איז אײַנגעשטעלט געוואָרן אַ סיסטעם אײַנצוקאַסירן מיטגלידס־אָפּצאָל אין בוענאָס אײַרעס און לאַ פּלאַטאַ דורך די פֿאַרוואַלטונגס־מיטגלידער, וואָס ווערט געטאָן ביז היינט צו טאָג.

אויף דער זיצונג פון 6־טן דעצעמבער 1949, איז ווידערגעמאַלט אויפֿגעקומען די איניציאַטיוו אַרויסצוגעבן אַ פּנקס א״נ „פון אונדזערע היימשטעטלעך". אויף צו באַהאַנדלען דעם ענין איז באַשטימט געוואָרן אַ קאָמיסיע פון די ח״ח מ. ראָזענשיין, ז. יאַבלאָנאָוויטש, מ. ניצבערג, ש. עפּעלבוים ב. פּאָיוק, מ. שטוקער־פּאָיוק, א. קאָוואַל, ז. מאָזור, י. לינקאָווסקי, מ. וואָלאָנסקי און ד. פּאַרער.

אַ דערשיטערנדיקן אײַנדרוק האָט געמאַכט דער פּריצייטיקער טויט פון פּאַרוואַלטונגס־מיטגליד בנימין גאָלדשטיין, די פּאַרוואַלטונג און אַ גרויסע צאָל לאַנדסלייט האָבן זיך באַטייליקט אין דער לויה און ביי דער זיצונג וואָס איז פֿאַרגעקומען דעם 23סטן נאָוועמבער 1949 איז באַערט געוואָרן זיין אָנדענק מיט אויפשטיין און אַ מינוט שטילשווייגן.

דעם 8טן דעצעמבער 1949, איז געשטאָרבן דער מיטגליד יעקב רימבערג, אַ גרויסע צאָל לאַנדסלייט האָבן זיך באַטייליקט אין דער לויה און ביי דער זיצונג, וואָס איז פֿאַרגעקומען דעם 14טן דעצעמבער, איז באַערט געוואָרן זיין אָנדענק.

די אַסאָאַ־אונטערנעמונג וואָס איז דורכגעפירט געוואָרן דעם 11טן דעצעמבער 1949, האָט אַרײַנגעברַאכט אַן ערך —3.000 (דריי טויזנט) פּעזעס הכנסה.

אין חודש דעצעמבער 1949 איז געשטאַרבן די לאַנדספרוי צביה פרידנבערג, אויף דער פּאַרוואַלטונג־זיצונג פון 28סטן דעצעמבער איז באַערט געוואָרן איר אָנדענק.

ביי דער זעלבער זיצונג איז באַשטעטיקט געוואָרן דער ווייטערדיקער טעקסט פון אַ צירקולאַר, וואָס איז צוגעגרייט געוואָרן דורך דער פּנקס־קאָמיסיע, אָפּצושיקן צו אַלע לאַנדסלייט אין לאַנד און אויסלאַנד, פּאַרלאַנגענדיק מאַטעריאַלן פּאַרן פּנקס.

לאַנדסלייט־פּאַריין פון פּרוזשענע, בערעזע, מאַלטש, שערשעוו און אומגעגנט — אין אַרגענטינע

חשובער פרייַנט:

מיר האָבן דעם כבוד אײַך מיטצוטיילן דעם באַשלוס פון אונדזער פּאַרוואַלטונג, אַרויסצוגעבן אַ פּנקס אויפֿן נאָמען פון אונדזערע היימשטעטלעך, וואָס זאָל דערשײַנען צום פינפטן יאָרטאָג פון דער גרינדונג פון אונדזער פּאַריין, וואָס פּאַלט אויס אין חודש אָקטאָבער 1950.

מיטן אַרויסגעבן דעם דאָזיקן פּנקס שטעלן מיר זיך פּאַר אַ ציל צו פֿאַראייביקן די געשיכטע פון אונדזערע אַלטע היימען, פון די שטעטלעך, וווּ מיר האָבן געזעסן אונדזער ערשטע ליכטשיין, מיט וועלכע עס זענען פֿאַרבונדן אונדזערע שענסטע דערינערונגען און וועלכע האָבן געהאַט דעם טרויריקן גורל דורכצומאַכן דעם גאַנצן גרויל פון דער שוידערלעכער היטלער־עפּאָכע, וואָס האָט דאָרטיקע ייִדישע ישובים אינגאַנצן חרוב געמאַכט.

דער פּנקס וועט זיין געווידמעט דעם הייליקן אָנדענק פון אונדזערע משפּחות און פרייַנט, וואָס זענען אומגעבראַכט געוואָרן דורך די נאַצישע רוצחים אויף די ערטער און אין די גאַז־קאַמערן און וועט דינען ווי אַן אייביקער מאָנומענט, וואָס וועט אויף תמיד

און פּאַר אַלע נאָכקומענדיקע דורות, דערוועקן כבוד פּאַר אונדזערע מאַרטירער־קדושים און שאַנד פּאַר די, וואָס האָבן געוואָלט אומברענגען דאָס גאַנצע יידישע פּאָלק.

דורך דעם **פּנקס** וועט פּאַר אַלע יידן אָפּשטאַמיקע פון אונדזערע היימשטעטלעך, וואָס גענפינען זיך איצט אין דער גאָרער וועלט און פּאַר דער יידישער עפּנטלעכקייט **בכלל** אויפגעקלערט ווערן די באַדייטונג פון די אין פלוג קליינע שטעטלעך, וואָס האָבן אָבער אַרייגעשריבן אַ רומפּול בלעטל אין דער געשיכטע פון מזרח־אייראָפּעישן יידנטום, מיט זייערע וועלטפּולע בייטראָגן פון אַלע געזעלשאַפּטלעכע באַוועגונגען ביי יידן, פּאַר די באַוועגונגען, וואָס זענען געווען דורכגעדרונגן מיט געפּיל פון יושר און גערעכטיקייט און וואָס זייערע צילן זענען געווען צו דערהויבן דעם קולטורעלן, סאָציאַלן און עקאָנאָמישן מצב פון דער שטעטל־באַפעלקערונג, אַנהייבנדיק פון דער אַנטשטייאונג פון אונדזערע יידישע ישובים פון צוריק מיט יאָר־הונדערטער ביזן חורבן פון דער לעצטער וועלט־מלחמה.

גלויבנדיק אַז איר באַנעמט פולשטענדיק דעם זין און כאַראַקטער פון דעם **פּנקס** און פונקט ווי מיר, פילט איר די נייטיקייט, אַז דער **פּנקס** זאָל זיין אַ פולקאָמער, וואָס זאָל נישט דורכלאָזן קיין שום אַספּעקט פון יידישן לעבן אין אונדזערע היימשטעטלעך און אַלע פאַרצווייגטע טעטיקייטן אין די פאַרשיידנסטע צייטן און אומשטענדן פון זייער עקזיסטענץ, וועט איר טאָן אַלץ, אונדז צו פאַרשאַפן די פאַסיקע מאַטעריאַלן און צוליב דעם שיקן מיר אייך דעם צירקולאַר־בריוו, דורך וועלכן מיר מאַכן אייך באַקאַנט און מיר ווילן איר זאָלט וועגן דעם צווויסן־געבן אַלע לאַנדסלייט, וואָס האָבן געווינט אין פּרוזשענע, בערעזע, מאָלטש, שערשעוו, סעלץ און אַרומיקע ישובים און וואָס באַזיצן מאַטעריאַלן פון געשיכטלעכער באַדייטונג, ווי צום ביישפּיל: זשורנאַלן וואָס זענען דער־שינען אין פּרוזשענע, צייטונגס־אויסשניטן, בריוו, פאָטאָגראַפיעס פון געזעלשאַפּטלעכע אַרגאַניזאַציעס אָדער עסקנים, צייטונגס־אַרטיקלען אָדער בראָשורן, וואָס זענען דער־שינען אין אַנדערע לענדער און וואָס האָבן אַ שייכות מיט די דערמאָנטע שטעטלעך אאז"וו, אָדער וואָס קענען אויפן סמך פון זכרונות צושטעלן שריפטלעכע ארבעטן, באַ־זירטע אויף פאַקטן, וואָס זייער אינהאַלט זאָל באַרירן דער עיקר ענינים פון געזעל־שאַפטלעך־היסטאָרישן כאַראַקטער.

פון דער לעצטער עפּאָכע וואָס נעמט אָרום בערך 12 יאָר, האָבן מיר צוליב פאַר־שטענדלעכע טעמים אַ קנאַפּע שריפטלעכע דאָקומענטאַציע און דעריבער האָבן מיר אַ באַזונדערן אינטערעס, צו פאַרפּיקסירן ווי אַמשנעלסטן די געשעענישן אין אַלע זייערע פאַזעס, ווי ערב־מלחמה, מלחמה־דערקלערונג, סאָוועטישע אָרדענונג, דייטשע אָקופּאַציע, געטאָ, די פאַרשיידענע אַספּעקטן, קולטורעלע און עקאָנאָמישע פון געטאָ־לעבן, דעפּאָר־טאַציע, קאָנצענטראַציע־לאַגערן, אימקום, נאָך דער באַפרייאונג, אונדזער שארית־הפּליטה אין די לאַגערן אאז"וו.

אין **פּנקס** וועט זיין אַ באַזונדער אָפּטייל וואָס וועט אַרומנעמען די געשיכטע פון דער אַנטשטייאונג פון אונדזערע לאַנדסמאַנשאַפּטלעכע ישובים אין אַנדערע לענדער, ווי אין די פאַרייניקטע שטאַטן, קאַנאַדע, אַרגענטינע, קובאַ, מעקסיקע, אורוגווי, ישראל א"א, פון זייער איינאַרדענען זיך, געזעלשאַפּטלעכע און קולטורעלע טעטיקייט, הילף, קעגנזייטיקע, אָדער פאַר דער אַלטער היים, פאַר דער שארית־הפּליטה אאז"וו.

אַלע מאַטעריאַלן וואָס האָבן אַ צוזאַמענהאַנג מיט די אויבנדערמאָנטע טעמעס, דאַרפט איר אונדז שוטעלן נישט שפּעטער ווי ביזן 1טן יולי 1950, בכדי מיר זאָלן האָבן גענוג צייט די דאָזיקע מאַטעריאַלן צו סיסטעמאַטיזירן און אַרויסגעבן צו דער צייט, וואָס מיר האָבן באַשטימט.

דערוואַרטנדיק אַז איר וועט וויסן צו דערפילן אייער חוב און איר וועט אויפנעמען אונדזער וועגונג מיט דער געהעריקער פאַרשטענדעניש, גריסט אייך זייער פריינטלעך

פאַר דער פּנקס־קאָמיסיע — פּאַר דער פאַרוואַלטונג

מאיר וואַלאַנסקי — **דוד פּאַרער**

דעם 4טן פעברואַר 1950, איז דורך אַ וועג־אַק־צידענט אומגעקומען אויף אַ טראַגישן אופן דער קאַסיר פון פּאַריין סענדער קראַניק. גלייך ווי עס איז באַווּסט געוואָרן די טרויעריקע ידיעה, זענען אייניקע לאַנדסלייט אָפּגעפּאָרן קיין טשאַסקאַמוס, אַ שטעטל נאָענט פונעם אָרט ווו עס האָט פּאַסירט די קאַטאַסטראָפע, צום שפּיטאָל ווו עס האָט זיך געפּונען דער נפטר. במשך פון טאָג, וואָס איז אויסגעפּאַלן אין אַ שבת, איז געמאַלדן געוואָרן וועגן דעם פּאַל דער מערהייט לאַנדסלייט, וואָס זענען געקומען אין גרויסע מאַסן צו דער לויה וואָס איז פּאַרגעקומען צומאָרגנס זונטיק. די זיצונג וואָס איז פּאַרגעקומען דעם 8טן פעברואַר איז געווידמעט געוואָרן זיין אָנדענק. נאָכן באָערן זיין אָנדענק מיט אויפשטיין און אַ מינוט שתּילשווייגן, איז געלאָזט געוואָרן ליידיק ס׳פּלאַץ וועלכן ס׳פלעגט פאַרנעמען דער נפטר. ס׳איז דערמאָנט געוואָרן זיין אַקטואַציע זייט דער גרינדונג פון פּאַריין און ס׳איז באַשלאָסן געוואָרן אויסצודריקן עפּנטלעך אין אַ צייטונג אַ טרויער־מיטגעפיל דער פאַמיליע און אַ דעלעגאַציע, אין באַשטאַנד פון די פאַרוואַלטונגס־מיטגלידער ד. גער־מאַן, ו. פּערלשטיין, ש. און מ. גאָלדבערג זאָלן אין נאָמען פון פּאַריין מנחם אָבל זיין דער פרוי מיט די קינדער.

אין מערץ 1950 האָט דער פּאַריין זיך אַריינגע־צויגן אין לאָקאַל פון „גמילת־חסד הראשונה" אויף קאַנגאַזשאַ 3390, אין זעלבן מאָנאַט איז געמאַלדן געוואָרן אָפּיציעל דער פּעדעראַציע פון לאַנדסלייט פאַריינען פון וועלאַזקאַ 1165, אַז דער פּאַריין וועט מער נישט אָנגעהערן צו דער דערמאָנטער אינס־טיטוציע.

צום צווייטן אַניוווערסאַר זייט דער אַנטשטייאונג פון מדינת ישראל איז דעם 30סטן אַפּריל 1950, דורכגעפירט געוואָרן אַ יום־העצמאות־פייערונג וואָס האָט געהאַט אַ מאַטעריעלן און מאָראַלישן דערפאָלג. זייט דעמאָלט יוערן יאָר יערלעך דורכגעפירט אַזעל־כע פייערונגען אויף וועלכע עס ווערן דורכגעפירט ספּעציעלע זאַמלונגען פאַרן קרן קימת.

דעם 30סטן מאַי 1950 איז צום ערשטן מאָל אויפ־געמומען געוואָרן די איניציאַטיוו צו גרינדן ביים לאַנדסלייט פאַריין אַ ליי־קאַסע. עס איז איבערגע־געבן געוואָרן אַ קאָמיסיע אויסצוארבעטן די געהע־ריקע פּלענער.

דעם 13טן יולי 1950 איז דורכגעפירט געוואָרן אין טעאַטער „סאָלעיל" אַ טעאַטער־אונטערנעמונג וואָס האָט אַריינגעבראַכט אַ ריינע הכנסה פון 2.813.— (צוויי טויזנט אַכט הונדערט דרייצן) פּעזעס.

דעם 28סטן יולי 1950 איז געשען אַ טרויעריקער טראַפיק־אַקצידענט, ביי וועלכן עס האָט פאַרלוירן דאָס לעבן אונדזערער אַ לאַנדסמאַן, אַ באַקאַנטער אייניווינער און כלל־טוער פון לאָ פּלאַטאַ ה׳ מיכל פּערלשטיין. ביי דער לויה וואָס איז פאַרגעקומען זונטיק דעם 30סטן אין לא פּלאטא, איז בייגעוווינט אַ פאַריינס־דעלעגאַציע פון די פאַרוואַלטונגס־מיטגלי־דער ש. גאָלדבערג און ד. פּאַרער, און אין נאָמען פון פאַריין האָט מספּיד געווען דער סעקרעטאַר ד. פּאַרער. אויף דער זיצונג פון 1טן אויגוסט איז בא־

באַערונג פאַר מאַשע שטוקער־פאַיוק און זעליק מאַזור, אין שייכות מיטן דערשייבן פון זייערע ביכער

ערט געוואָרן זיין אָנדענק מיט אַ מיניט שטיל־שווייגן.

אויף דער זיצונג פון 23סטן מאַי איז באַשלאָסן געוואָרן צו באַערן אונדזערע לאַנדסלייט־שרייבער לכבוד דאָס אויסגעבן זייערע ביכער, איבערזעצונגען אָדער אייגענע שאַפונגען. די ערשטע באַערונג פון דעם מין איז פאָרגעקומען דעם 3טן אויגוסט 1950 פאַר מ. וואָלאָנסקי אין שייכות מיט זיין איבערזעצן דאָס בוך פאַנפילאָווס מענטשן א״א. אָנגעפירט מיטן אָקט האָט דער סעקרעטאַר ד. פאַרער און דער לאַנדסמאַן י. לינקאָווסקי האָט געהאַלטן אַ לענגערן פאַרטראַג וועגן באַערטן און זיינע איבערזעצונגען. לסוף האָט געערעדט דער באַערטער מ. וואָלאָנסקי. אויפן אָרט זענען פאַרקויפט געוואָרן אַ באַדייטנדע צאָל ביכער פון זיינע איבערזעצונגען.

די צווייטע באַערונג איז געווען לכבוד מאַשע שטוקער־פאַיוק און זעליק מאַזור אין שייכות מיטן דערשיינען פון זייערע ביכער. ביי דער פייערונג האָבן זיך באַטייליקט אַ באַדייטנדיקע צאָל געסט ניט־לאַנדסלייט, פריינט פון די באַערטע. אַ חוץ די לאַנדסלייט האָבן אויך געערעדט ד״ר זשיטניצקי, פרוי ה. האַלפּערין א״א. עס איז אויך געווען אַ קינסטלעריש פראָגראַם מיטן אָנטייל פון ז. הירש־פעלד א״א. די באַערטע האָבן עמאָציאָנירטע גע־דאַנקט פאַר דער זייער געלונגענער באַערונג.

כמעט ווי אומגעריכט, בלויז מיט אַ פאָרויסיקער מעלדונג פון עטלעכע טעג, איז געקומען פון באַלי־ווייע קיין בוענאָס איירעס אַ קאָרטוז־בערעזער לאַנדס־מאַן דער העברעישער דיכטער דוב כאַמסקי, וואָס איז אַרויסגעפאָרן פון ישראל אויף אַ שליחות קיין דרום אַמעריקע. זיך דערוויסנדיק אַז ער וועט ווייל אין בוענאָס איירעס בלויז עטלעכע טעג, האָט דער פאַ־רײַן אַרגאַניזירט אויף שנעל אַ קבלת פנים וואָס איז פאָרגעקומען דעם 6טן אויגוסט 1950. טראָץ דעם וואָס די אינטערנעמונג איז כמעט ווי אימפּראָוויזירט געוואָרן, איז זי דאָך געווען אַ דערפאָלגרייכע. בעיקר זענען געקומען אַ סך בערעזער לאַנדסלייט.

דעם 19טן סעפּטעמבער 1950 זענען בײַ אַ פייער־לעכער זיצונג אויפגענומען געוואָרן די שערשעווער לאַנדסלייט, פריילן שרה ליפשיץ און ה׳ לייבל קאַפּ־לאַן, וואָס זענען געקומען פון טשיקאַגאָ אויף אַ באַ־זוך צו זייערע קרובים אין אַרגענטינע.

אויף דער זעלבער זיצונג איז באַשלאָסן געוואָרן צו גרינדן אַ קרעדיט־קאָאָפּעראַטיוו. און אויפן פאָרשלאָג פון סעקרעטאַר ד. פאַרער וועט זי אָנ־גערופן מיטן נאָמען „לאַ אַמיסטאַד״ (12).

פינפטער טעטיקייט־פּעריאָד

גרינדונג פון דער קרעדיט־קאָאָפּעראַטיוו „לאַ אַמיסטאַד״

דעם 24סטן סעפּטעמבער 1950 איז פאָרגעקומען אין פאַריינס־לאָקאַל אויף קאַנגאַזשאַ 3390, די 5טע אָרדנטלעכע מיטגלידער־פאַרזאַמלונג. נאָך דער דע־רעפענונג פון פּרעזידענט ד. גערמאַן, איז אויסגע־וויילט געוואָרן אַלס פאָרזיצער פון דער פאָרזאַמלונג י. קיילער און אויף אונטערצושרייבן דעם פּראָטאָקאָ־פון דער פּריעדיקער פאָרזאַמלונג זענען אויסגע־וויילט געוואָרן די מיטגלידער י. פּרידמאַן און ז. מאַזור.

דער סעקרעטאַר ד. פאַרער האָט אָפּגעגעבן אַ פולן באַריכט פין דער פאַרייניס־טעטיקייט, און דעם קאַסע־באַריכט האָט איבערגעגעבן דער קאַסיר ל. ראָ־זענטאַל וואָס איז באַשטעטיקט געוואָרן דורכן פאָר־שטייער פון דער רעווידיר־קאָמיסיע א. בערקמאַן.

אויף דער פאָרזאַמלונג איז פּראָקלאַמירט געוואָרן די גרינדונג פון דער קרעדיט קאָאָפּעראַטיוו „לאַ אַמיסטאַד״ מיטן גרינדונגס־דאַטום פון 24סטן סעפּ־טעמבער 1950 — יאָר פון באַפרייער געוואָרן סאָ־מאַרטין. צו דער פּראָקלאַמירונג זענען שוין געווען פאָרצייכנט הונדערט פּעזעדיקע אַקציעס אויף אי־בער פופציק טויזנט פּעזעס.

עס איז אויך אויפן אָרט אויסגעוויילט געוואָרן דער ערשטער דירעקטאָריום לויט פאָלגנדן באַ־

(12) לאַ אַמיסטאַד — די פריינטשאפט.

בערעזער לאַנדסלייט צוזאַמען מיטן דיכטער דב כאַמסקי — מיטן צייכן X, בעת זיין ערשטן באַזוך אין בוענאָס איירעס.

שטאַנד: פֿרעזידענט — י. קיילער; וויצע־פֿרעזידענט — ז. בערעזמאַן; סעקרעטאַר — נ. שאַפּיראַ; פֿראַ־סעקרעטאַר — ז. יאַבלאַנאָוויטש; קאַסיר — ד. גער־מאַן; פֿראַ־קאַסיר — ש. פֿאָטשינקי; וואָקאַלן — ש. גאָלדבערג, מ. ראָזענשיין, רעזניק; פֿאַרטרעטער — ק. נייבריף און י. פֿאָמעראַניץ. סינדיקאָ ד. פֿאָמע־ראַניץ, סינדיקאָ־פֿאַרטרעטער — מ. צוויקליטש.

עס איז באַשלאָסן געוואָרן צו העכערן דעם מיט־גלידס־אָפּצאָל אויף 2 פּעזעס אַ מאָנאַט און עס איז אויסגעווויילט געוואָרן אַ נייע פֿאַרוואַלטונג.

די ניי־דערוויילטע פֿאַרוואַלטונג האָט אויף איר ערשטער זיצונג וואָס איז פֿאָרגעקומען דעם 28סטן סעפּטעמבער 1950 זיך קאָנסטיטוירט אויף פֿאָלגנדן אופן: פֿרעזידענט — ד. גערמאַן; וויצע פֿרעזידענט — ש. פֿאָטשינקי, ש. גאָלדבערג און י. רעזניק; סעק־רעטאַר און אַקטן־סעקרעטאַר — ש. עפּעלבוים; פֿראַ־סעקרעטאַרן — מ. ראָזענשיין און ד. פֿאָמעראַ־ניץ; קאַסיר — ז. יאַבלאַנאָוויטש; פֿראַ־קאַסיר — נ. האַלפּערין; וואָקאַלן — ז. בערעזמאַן, ד. פֿאַרער, י. בערסטיצקי, ח. קוקס, ל. ראָזענטאַל, מ. ניצ־בערג, ק. נייבריף, ב. בערקמאַן און ל. גלעזער. רע־וויזיר־קאָמיסיע — מ. צוויקליטש, י. פֿאָמעראַניץ און נ. גלאַצער.

די פֿאַרוואַלטונג איז אָנגעגאַנגען מיט איר טעטי־קייט דורכפֿירנדיק נאָרמאַל וועכנטלעכע זיצונגען, טוענדיק אַלע לויפֿנדיקע אַרבעטן און אויפֿמאָנע־דיק דעם מיטגלידס־אָפּצאָל. עס זענען אויך דורכ־געפֿירט געוואָרן רעגולער די איינגעשטעלטע יער־לעכע אונטערנעמונגען.

די 5טע אָניוווערסאַר־פּייערונג וואָס איז דורכגע־פֿירט געוואָרן דעם 5טן אָקטאָבער 1950, איז אַדורך מיט אַ גרויסן דערפֿאָלג.

עס איז איינגעפֿירט געוואָרן צו געבן באַגריסונגען אין די צייטונגען פֿאַר אָקטיווע טוער פון פֿאַריין ביי געלעגנהייטן פון זייערע משפּחה־שמחות.

צום ערשטן יאָרציים נאָך דער פּטירה פון געווע־זענעם פֿאַרוואַלטונגס־מיטגליד בנימין גאָלדשטיין, איז אויף זיין מצבה אָפּגעדעקט געוואָרן אַן אָנדענק־טאָוול אין נאָמען פון לאַנדסלייט־פֿאַריין.

צום אָפּפֿאָר פון פֿאַרוואַלטונגס־מיטגליד ד. פֿאַרער אויף אַ באַזוך אין די פֿאַרייניקטע שטאַטן, איז דורכ־געפֿירט געוואָרן ביי אַ פֿאַרוואַלטונגס־זיצונג,אַ געזע־נענונגס־מסיבה און עס איז אים רעקאָמענדירט גע־וואָרן אויפֿצוקלערן אינדזערע דאָרטיקע לאַנדסלייט וועגן אונדזער אונטערגענומענער אַקציע אַרויסצו־געבן אַ פּנקס.

די יערלעכע אַסאַדאַ־אונטערנעמונג איז דורכגע־פֿירט געוואָרן דעם 14טן יאָנואָר 1951, אין דער זו־מער־הים פון פֿרעזידענט ד. גערמאַן אין לאָמאַס דע זאַמאָרַא מיט אַ גרויסן דערפֿאָלג.

דער יזכור־טאָוול פון לאַנדסלייט־פֿאַריין, וואָס וועט יאָר־יערלעך געפֿײַערט ביי די הזכרות נאָך אונדזערע קדושים.

צו דער מצבה־אָפּדעקונג נאָכן עקס־קאָסיר סענ־דער קראָניק, איז בייגעלייגט געוואָרן אַן אָנדענק־טאָוול פון פֿאַריין.

די יערלעכע אזכרה־פֿאַרזאַמלונג איז דורכגעפירט געוואָרן דעם 28סטן יאַנואַר 1951 אין דער שול אויף מוריזשאָ 661, עס האָבן געערדט פֿאַרשטייער פון די אָנגעשלאָסענע שטעטלעך אינעם לאַנדסלייט־פֿאַריין.

אַלס אָנערקענונג פֿאַרן דערפֿאַלגרייכן צוגרייטן די אַסאַדאַ־אונטערנעמונג פון 14טן יאַנואַר 1951, איז דורכגעפירט געוואָרן דעם 13טן מערץ דעם זעלבן יאָר, אַ פּייערלעכע זיצונג לכבוד די אַקטיוויסטן טוער ש. פֿאָטשינקי, א. מעזשיקאָווסקי און ד. גערמאַן.

דעם 19טן מאַי 1951 איז דורכגעפירט געוואָרן די דריטע יום־העצמאות־פּייערונג. ביי דער פּייערונג איז אויך געמאַכט געוואָרן אַ קבלת־פּנים פֿאַר ד. פֿאַרער צו זיין צוריקומען פון נאָרד אַמעריקע און עס זענען אויפגענומען געוואָרן די לאַנדסלייט מ. פרידמאַן און א. גאָלובאָוויטש צו זייער צוריקקומען פון ישראל. ד. פֿאַרער האָט אויסגערעדט אַ גרוס פון אונדזערע לאַנדסלייט אין די פֿאַרייניקטע שטאַטן און די פריינט א. גאָלובאָוויטש און מ. פרידמאַן האָבן זיך געטיילט מיט זייערע אינדרוקן פונעם באַזוך אין מדינת ישראל. אויף דער פייערונג איז געזאַמלט געוואָרן פֿאַרן יער־הקדושים די סומע פון —.5.243 (פינף טויזנט צוויי הונדערט דריי און פערציק) פּעזעס.

דעם 31סטן יולי 1951, איז דורכגעפירט געוואָרן אין טעאַטער „סאָליל" אַ טעאַטער־אונטערנעמונג מיט דער פּיעסע „נחת פון קינדער" אויפגעפירט פון מאָריס שוואַרץ מיט דער סאָליל־טרופּע.

במשך פונעם טעטיקייטס־פֿעריאָד זענען אָפּגע־שיקט געוואָרן אַ סך קליידער־ און שפּייז־פּעקלעך קיין ישראל און פוילן און עס זענען אַרויסגעגעבן געוואָרן הלוואות אין שטיצעס פֿאַר לאַנדסלייט הי.

זעקסטער טעטיקייט־פֿעריאָד

י. ל פּרץ־אָקט, באַערונג פֿאַר מ. ש. פֿאַיוק, גרינדונג פון יוגנט־קריין ביים לאַנדסלייט־פֿאַריין

די 6סטע אַלגעמיינע מיטגלידער־פֿאַרזאַמלונג איז פֿאָרגעקומען דעם 19טן אויגוסט 1951 אויף קאָנ־גאַזשאָ 3390. דערעפנט די פֿאַרזאַמלונג האָט דער פֿרעזידענט ד. גערמאַן, אַלס פֿאַרזיצער איז אויסגע־ווײלט געוואָרן י. קיילער און אויף אונטערצושרייבן דעם פּראָטאָקאָל פון דער פֿרי̈ערדיקער פֿאַרזאַמלונג זענען אויסגעוויילט געוואָרן די מיטגלידער נ. שא־פּירא און ש. קראָוטשיק.

דער סעקרעטאַר ש. עפּעלבוים האָט אָפּגעגעבן דעם טעטיקייטס־באַריכט און דער קאַסיר ז. יאב־לאַנאָוויטש האָט אָפּגעגעבן דעם קאַסע־באַריכט וואָס איז באַשטעטיקט געוואָרן דורכן פֿאַרשטייער פון דער רעווידיר־קאָמיסיע נ. גלאָצער. אַ באַריכט פון „לא אַמיסטאַד" האָט אָפּגעגעבן נ. שאָפּירא און פון דער פּנקס־קאָמיסיע ד. פֿאַרער. אַלע באַריכטן זענען דורך דער פֿאַרזאַמלונג באַשטעטיקט געוואָרן.

אין דער נייער פֿאַרוואַלטונג זענען אויסגעווײלט געוואָרן: אַלס פּרעזידענט — ש. גאָלדבערג; וויצע־פּרעזידענטן — ד. גערמאַן, ש. פֿאָטשינקי און ל. גלעזער; סעקרעטאַר — ד. פֿאָמעראַניץ; פֿראָ־סעק־רעטאַרן — ד. פֿאַרער און ב. בערקמאַן; אָקטן־סעק־רעטאַרן — ש. עפּעלבוים און א. מעזשיקאָווסקי; קאַסיר — ז. יאָבלאָנאָוויטש; פֿראָ־קאַסיר — י. פֿא־מעראַניץ; וואָקאָלן — ח. קוקס, ל. ראָזענטאָל, ח. כץ, י. פרידמאַן, ה. יונגערמאַן, ח. קאַפּלאַן, ד"ר וו. וואָלק און י. ראָגאָוויטש. רעווידיר־קאָמיסיע — מ. צוויקליטש, מ. ניצבערג און ק. נייבריף. אין דער פרויען־קאָמיסיע זענען אויסגעוויילט געוואָרן די פרויען — גערמאַן, פֿאָטשינקי, בערעזמאַן, קיילער, ווידושינסקי, גאָלדבערג, באַום, רעזניק, דייטש, פֿא־רער, קוקס, פינגערמאַן, פרידמאַן, ראָזענטאל און ג. פֿאָמעראַניץ.

אין דעם טעטיקייט־פֿעריאָד וואָס האָט געדויערט פון 19טן אויגוסט 1951 ביזן 31סטן אויגוסט 1952, זענען פֿאַרגעקומען אַלע פֿערמאַנענטע יערלעכע אונ־טערנעמונגען, ווי די אַניווערסאַר־פּייערונג, אַסא־דאַ־אונטערנעמונג, אזכרה־פֿאַרזאַמלונג, יום־העצמ־אות־פּייערונג און דריטער סדר, וואָס זענען אַלע דורכגעפירט געוואָרן מיט גרויס דערפֿאָלג, באַזונ־דערס דערפֿאַלגרייך זענען געווען די אַסאַדאַ־אונ־טערנעמונג און די יום־העצמאות־פּייערונג, וואָס האָבן איבערגעשטיגן אַלע דערוואַרטונגען. פון דער „אַסאַדאַ" איז געבליבן ריינע הכנסה —.6.763 (זעקס טויזנט זיבן הונדערט דריי און זעכציק) פּעזעס, אַלס אָנערקענונג פֿאַר דער גלענצנדער אַקטיוויטעט מצד די פֿאַרוואַלטונג־מיטגלידער פֿאָטשינקי און מעזשי־קאָווסקי פֿאַרן דערפֿאָלג פון דער „אַסאַדאַ", זענען זיי באַערט געוואָרן מיט אַ פּערגאַמין אונטערגע־שריבן פון אַלע פֿאַרוואַלטונגס־מיטגלידער.

אויף דעם יום־העצמאות־פּייערונג איז געזאַמלט געוואָרן די סומע פון —.6.000 (זעקס טויזנט) פּע־זעס פֿאַר יער־הקדושים און דער פֿאַריין האָט זיך פֿאַרפליכטעט צו באַצאָלן די סומע פון —.20.000 (צוואַנציק טויזנט) פּעזעס, דעם באַטרעף פון אַ וועלדל אינעם יער־הקדושים א"נ פון אונדזערע היימשטעטלעך.

דעם 23סטן סעפּטעמבער 1951 איז דורכגעפירט

געוואָרן אַ י. ל. פּרץ־אַקט. מיט אַ רעפֿעראַט איז אויפגעטראָטן אונדזער לאַנדס־פֿרוי פריילין רבקה ווּאָלאַנסקי און מיט פֿאַרלעזונגען האָבן זיך באַטייליקט ברוך פֿאַיוק און מאַשע שטוקער־פֿאַיוק. מיט געזאַנג־נומערן איז אויפגעטראָטן פריילין רעגינאַ בריניוועצקא. דער אַקט איז באַזוכט געוואָרן פון אַ גרויסער צאָל לאַנדסלייט.

צום 5טן יאָרצייט נאָכן פֿאַרשטאָרבענעם קאַסיר לייבל פֿאַמפֿאַניץ, איז דורכגעפֿירט געוואָרן ביי זיין קבר אין טאַבלאַדאַ אַ דערמאָנונגס־אַקט, אויף וועלכן עס האָט גערעדט אין נאָמען פון פֿאַריין ש. עפּעלבוים.

דער 5טער יאָרצייט פון פֿאַרשטאָרבענעם מיטגליד בערל צווילקליטש איז אָפּגעצייכנט און דערמאָנט געוואָרן.

דער פֿאַריין האָט אויסגעדריקט טרויער־מיטגעפיל צו פֿאַראָבלטע משפּחות ביי פֿאַלגנדע טויטפֿאַלן:

1) יהודה־לייב באַראַק — אַ פלימעניק פון ש. עפּעלבוים;

2) בריינע הענע בערקמאַן — די מוטער פון אָשר און אהרן בערקמאַן;

3) ביילע נעטל־פּיטלעוויניק — די פרוי פון משה פּיטלעוויניק;

4) איסאַק מעזשיקאָווסקי — דער פֿאָטער פון אברהם מעזשיקאָווסקי.

דער פֿאַריין האָט אין הסכם מיט זיינע אויפגאָבן זיך צו באַטייליקן זיך אין אַלגעמיין געזעלשאַפֿטלעך־יידישן קולטור־לעבן זיך אָנגעשלאָסן אין די וויי־טערדיקע אַקטן:

א) צו דער דערעפענונג פון דער י. ל. פּרץ־אויסשטעלונג אין „יִיוואָ";

ב) צו דער 6טער אָניוועראַר־פייערונג פון קאָב־רינער לאַנדסלייט־פֿאַריין און צו אַן אַקט פונעם זעלבן פֿאַריין אין שייכות מיטן דערשיינען פון „פּנקס קאָברין";

ג) צום אויפֿנאַם־קאַמיטעט פֿאַרן באַקאַנטן יידישן שרייבער יוסף אָפֿאַטאָשו;

ד) צו דער דערעפענונג פון אַן אויסשטעלונג אין „יִיוואָ" וועגן דער שפּעטערישקייט פון דער שארית־הפּליטה אין די יאָרן 1945—1950;

ה) צו אַ באַראַנג פון יידישן קולטור־קאָנגרעס פֿאַר אונדזער בת־עיר, די דיכטערין מאַשע שטוקער־פֿאַיוק צום דערשיינען פון איר לידער־בוך „זינגענדיק", מיטשטייערנדיק די סומע פון 500 (פּינף הונדערט) פּעזעס.

די פֿאַרוואַלטונג האָט זיך משתדל געווען אין דער בוענאָס איירעסער קהילה וועגן שטעלן מצבות נאָך די פֿאַרשטאָרבענע לאַנדסלייט ישראל אַרלאָווסקי, שמואל קיילער און שמשון זשיק. עס איז אויך פּעסטגעשטעלט געוואָרן, אַז די קהילה האָט געשטעלט אַ מצבה נאָכן פֿאַרשטאָרבענעם פּרוזשענער לאַנדסמאַן יעקב פֿאַמפֿאַניץ.

אויף דער פֿאַרוואַלטונגס־זיצונג פון 8טן יאַנואַר 1952 איז באַשלאָסן געוואָרן זיך צו באַשטייערן פון דער פֿאַריינס־קאַסע, אַ סומע פון 3 (דריי) טויזנט פּעזעס צו הילף די געליטענע פון דער פֿאַרפֿליצונג אין ישראל. עס איז נאָך צוגעזאַמלט געוואָרן ביי די פֿאַרוואַלטונגס־מיטגלידער —.1.230 (פּערצן הונדערט מיט דרייסיק) פּעזעס, צוזאַמען —.4.430 (פיר טויזנט פיר הונדערט דרייסיק) פּעזעס, דאָס געלט איז איבערגעגעבן געוואָרן אין „די אידישע צייטונג" פֿאַרן „הילפס־קאָמיטעט".

נאָכקומענדיק אַ וועגדונג פון דער אינסטיטוציע „גמילות־חסד הראשונה" מיר זאָלן זיי העלפן אָפּצאָלן די היפּאָטעק פון זייער אייגנטום אויף קאָנגאַזשע 3390, האָט דער פֿאַריין געמאַכט אַ זאַמלונג צווישן אַ גרופּע לאַנדסלייט און בייליגנדיק אַ גרויסע סומע פון דער פֿאַריינס־קאַסע, איז זיי איבערגעגעבן געוואָרן —.2.750 (צוויי טויזנט זיבן הונדערט פופציק) פּעזעס.

אויף דער פֿאַרוואַלטונגס־זיצונג פון 27סטן מאַי 1952, זענען באַערט געוואָרן די אין ישראל פֿאַרשטאָרבענע לאַנדסלייט: אַשר פֿאַמפֿאַניץ, הערשל סערלין, משה כץ און משה האַלפּערין. דעם 24סטן דעם זעלבן מאָנאַט איז אין בוענאָס אייראָס געשטאָרבן דער עלטסטער פּרוזשענער לאַנדסמאַן נחמן קאָוואַל, דורך אַ ספּעציעלער צייטונגס־מעלדונג זענען די לאַנדסלייט געפֿונען געוואָרן צו דער לויה.

דעם 15טן יוני 1952, איז דורכגעפֿירט געוואָרן אַ באַראנג אין פֿאַריינס־לאָקאַל פֿאַר מאַשע שטוקער־פֿאַיוק אין שייכות מיטן דערשיינען פון איר בוך „זינגענדיק", אָנגעפֿירט מיט דער מסיבה האָט דער סעקרעטאַר ד. פֿאַמפֿאַניץ, אָפּשאַצונגען וועגן ווערק און דער דיכטערין, האָט געגעבן ד. פֿאַרער און מיטגלידער פון יידישן קולטור־קאָנגרעס, וואָס האָבן זיך אָנגעשלאָסן אין אַקט.

דעם 26סטן יוני 1952 איז פֿאַרגעקומען אַ געזעלשאַפֿטלעכן אָנקעט פֿאַרן פֿרעזידענט שמעון גאָלדבערג און זיין פרוי וויצע־פֿרעזידענטן פון דער פרויען־קאָמיסיע, מינדל, צו זייער אָפּפֿאַרן אויף אַ באַזוך אין קאָנאַדע. עס איז בייגעווען אַ גרויסער עולם לאַנדסלייט און פריינט וואָס האָבן געווינטשן די אָפּפֿאַרנדיקע אַ גליקלעכע רייזע. עס איז זיי אויך איבערגעגעבן געוואָרן די סומע פון —.1.200 (צוועלף הונדערט) פּעזעס פֿאַרן „שבתי ראָפֿאָפֿאַרט־קאָמיטעט" אַרויסצוגעבן אַ ראָפֿאָפֿאַרט־בוך.

בערך סוף יולי זענען די פּ׳ שמעון און מינדל

גאָלדבערג צוריקגעקומען פון זייער רייזע, סיי אין קאַנאַדע און סיי אין די פֿאַרייניקטע שטאַטן האָבן זיי זיך געשטעלט אין קאָנטאַקט מיט אונדזערע לאַנדסלייט. זיי האָבן מיטגעבראַכט מאַטעריאַלן פֿאַרן פֿונקס און עטלעכע באַשטייערונגען.

די רעדאַקציע פון פֿונקס אין באַשטאַנד פון די ח"ח מ. וואָלאָנסקי, ב. פֿאיוק און ד. פֿאַרער האָט זיך געשטעלט אין קאָנטאַקט מיט אונדזערע לאַנדסלייט אין ישראל און עס זענען באַקומען געוואָרן מאַטעריאַלן פון דב קירזשנער און יוסף באָבמאַן, שפּעטער צו אויך פון אליהו־מאָטיע באַקשטיין און פון גאָזשאַלקאָ. דער פּ׳ דב קירזשנער האָט אויך געמאַכט אַ וועגדונג אויפן ראַדיאָ פון ישראל רופֿנדיק אונדזערע לאַנדסלייט זאָלן צושיקן מאַטעריאַלן.

מחמת דער רענונסיע פון רעדאַקציע־מיטגליד מ. וואָלאָנסקי זענען פֿאַרבליבן אין דער רעדאַקציע־קאָמיסיע די פּ׳ ב. פֿאיוק און ד. פֿאַרער, וואָס זענען אָנגעגאַנגען במשך פון עטלעכע חדשים מיט דער אַרבעט פֿאַרן פֿונקס, אָבער גאָר אין אַ קורצער צייט אַרום האָט ב. פֿאיוק צוליב פֿערזענלעכע סיבות זיך געמוזט אָוועקציען ווייט פון שטאָט און עס איז אים אוממעגלעך געוואָרן אָקטיוו מיטצואַרבעטן, עס איז דעמאָלט, אין אויגוסט 1952, צוגעצויגן געוואָרן צו דער רעדאַקציע־קאָמיסיע דער באַקאַנטער שרייבער און פֿאַרשער מ. בערנשטיין, וועמען עס איז אָנפֿאַרטרויט געוואָרן צו רעדאַגירן דעם פֿונקס.

דעם 29סטן יולי 1952 איז אויף דער איניציאַטיוו פון דער פֿאַרוואָלטונג פֿאַרגעקומען אַן אָלגע־מיינע פֿאַרזאַמלונג פון יוגנטלעכע — קינדער פון לאַנדסלייט, עס האָבן זיך באַטייליקט 28 יוגנטלעכע. אָנגעפֿירט מיט דער פֿאַרזאַמלונג האָבן די פֿאַר־וואָלטונגס־מיטגלידער י. יאַבלאָנאָוויטש און ד. פֿאַרער. עס איז אָנגענומען געוואָרן צו באַזוכן די לאַנדסלייט, בכדי אַרייַנצוציען זייערע קינדער אָלס מיטגלידער און עס איז אויסגעוויילט געוואָרן אַ צייטווייליקע קאָמיסיע פון 11 מיטגלידער מיט מיאָ־דאָווסקי אָלס פֿרעזידענט.

דעם 16טן אויגוסט 1952, האָט די נייַ־געגרינדע־טע יוגנט־אָרגאַניזאַציע דורכגעפֿירט אין סאָלאָן אויף קאָנגאַזשאָ 3390 אַ טאַנץ־פֿאַרווייַלונג מיט אַ קינסט־לעריש פּראָגראַם. די אונטערנעמונג איז אָדורך מיט אַ גרויסן דערפֿאָלג. זיי האָבן אויך דורכגעפֿירט עונג־שבת אונטערנעמונגען אין די פֿרייטיק צו נאַכטסן, וואָס זענען זייער גוט באַזוכט געוואָרן.

דעם 12טן אויגוסט 1952 איז פֿאַרגעקומען אַ באַ־ערונגס־זיצונג פֿאַרן פֿאַרוואָלטונגס־מיטגליד משה ניצבערג אין שייכות מיט זיין לאַנג־יעריקער אק־טוּאַציע לטובת די לאַנדסלייט זיין זיין אָנקומען קיין אַרגענטינע אין דעצעמבער 1923. עס איז אונטער־געשטראָכן געוואָרן זיין אומדערמידלעכע אַרבעט אין דער „קראַנקן־קאַסע פֿאַר פֿרוזשענער לאַנדסלייט", בייַם גרינדן דעם קאָמיטעט פֿאַר הילף די לעבנגע־בליבענע פון פֿרוזשענע, בערעזע און אומגעגנט, און זיין מיטאַרבעט אין דער אָנפֿירונג פון לאַנדסלייט־פֿאַריין זייט זיין גרינדונג.

במשך פונעם טעטיקייט־פֿעריאָד זענען אָפּגעשיקט געוואָרן אַ סך שפּייז־פּעקלעך קיין ישראל און קיין פּוילן, אינעם זעלבן פֿעריאָד האָבן אויפגעהערט צו אָקטוירן די פֿאַרוואָלטונגס־מיטגלידער י. פֿאָמעראַ־ניץ און ב. בערקמאַן. דער לעצטער האָט אָפּיציעל רענונסירט.

זיבעטער טעטיקייט־פֿעריאָד

דערצאָלט דעם באַטרעף פֿאַר אַ וואָלד פון 1.000 (טויזנט) ביימער אינעם יער־הקדו־שים א״נ פון אונדזערע היימשטעטלעך

די זיבעטע אַלגעמיינע מיטגלידער־פֿאַרזאַמלונג איז פֿאַרגעקומען דעם 31סטן אויגוסט 1952, אונ־דערן פֿאָרזיץ פון ה׳ י. קיילער. דער אָקטן־סעקרע־טאַר ש. שפּעלבוים האָט איבערגעלייענט די אָקטן וועלכע זענען אונטערגעשריבן געוואָרן דורך די מיטגלידער ש. שעברינסקי און ל. ניימאַן. דער סעק־רעטאַר ד. פֿאַמעראַניץ האָט אָפּגעלעזן אַ גענויעם טעטיקייט־באַריכט און דער קאַסיר ז. יאבלאָנא־וויטש האָט אָפּגעלעזן דעם קאַסע־באַריכט, וואָס איז באַשטעטיקט געוואָרן אין נאָמען פון דער רעווידיר־קאָמיסיע דורכן ה׳ מ. צוויקליטש. עס האָבן אויך אָפּגעלעזן באַריכטן דער סעקרעטאַר פון דער קרע־דיט־קאָאָפּעראַטיוו „לאַ אַמיסטאַד" ה׳ נתן שאַפּי־רא און פון דער יוגנט־גרופּע דער פֿרעזידענט י. מיאָדאָווסקי. אַלע באַריכטן זענען אָנגענומען גע־וואָרן מיט אַקלאַמאַציע. עס איז אויסגעוויילט גע־וואָרן אַ נייע פֿאַרוואָלטונג און עס איז באַשטעטיקט געוואָרן אויף נאָך אַ פּעריאָד די פּרעזידיקע פרויען־קאָמיסיע. פֿאַר דער קומענדיקער פֿאַרוואָלטונג איז איבערגעלאָזט געוואָרן דער ענין וועגן אַ פֿאַסיקער דירה פֿאַרן פֿאַריין.

ביי דער ערשטער פֿאַרוואָלטונגס־זיצונג, וואָס איז פֿאַרגעקומען דעם 12טן סעפּטעמבער 1952, איז קאָנסטיטוירט געוואָרן די נייַ־דערוויילטע פֿאַרוואָל־טונג אויף פֿאָלגנדיקן אופן: פּרעזידענט — מ. צוויק־ליטש; וויצע־פּרעזידענטן — ד. געראַמאַן, ש. גאָלד־בערג און ש. פֿאָטשינקי; סעקרעטאַר — ד. פֿאַרער; פֿראָ־סעקרעטאַר — מ. ניצבערג; אָקטן־סעקרעטאַרן — י. סעלעצקי און ש. עפּעלבוים; קאַסיר — ז. בע־רעזמאַן; פֿראָ־קאַסיר — י. בערעסטיצקי; וואָקאַלן — ל. ראָזענטאל, ח. קוקס, ז. יאבלאָנאָוויטש, ג.

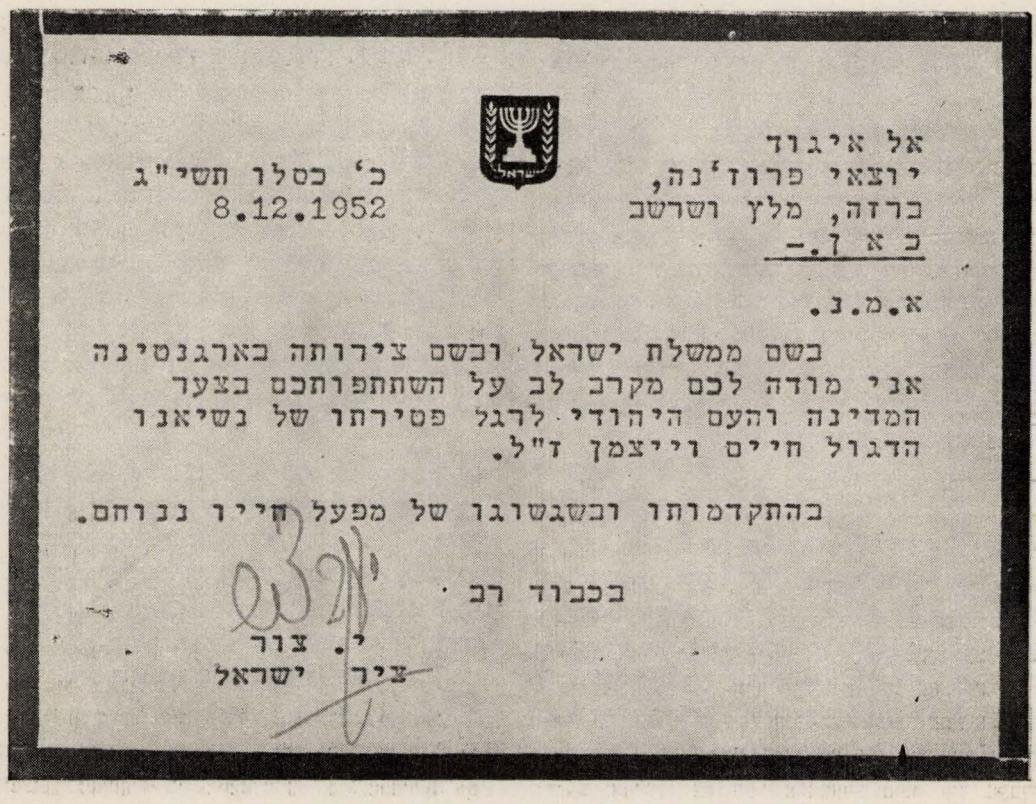
גייער, ה. יונגערמאַן, י. ראָגאָוויטש, כ. רייטמאַן, י. רעזניק, ה. ניעבאָשטשיק, מ. ראָזענשיין און א. באַגאַלסקי; רעוויזיר־קאָמיסיע — ל. גלעזער, א. מעזשיקאָווסקי און ד. פֿאַמעראַניץ.

פון דער פֿאַרוואַלטונג איז אויסגעטיילט געוואָרן א פֿונקס־קאָמיסיע לויט פֿאָלגנדיקן צוזאַמענשטעל: פֿרעזידענט — ד. גערמאַן; סעקרעטאַר — ג. גייער; קאַסיר — ש. גאָלדבערג; וואָקאַלן — ה. יונגערמאַן, י. סעלעצקי, י. רעזניק, מ. אייזנשטיין, י. בערעזמאַן און ד. פֿאַמעראַניץ.

במשך פון 7טן טעטיקייט־פֿעריאָד וואָס האָט געדויערט פון 31סטן אויגוסט 1952 ביזן 13סטן סעפּטעמבער 1953, איז אָנגעגאַנגען די זעלבע רוטינערע אַרבעט ווי שטענדיק, די אַזוי גערופענע פֿערמאַנענטע יערלעכע־אונטערנעמונגען זענען דורכגעפֿירט געוואָרן נאָרמאַל, מיטן אויסנאַם פון דער אַסאַדאָ־אונטערנעמונג, וואָס איז אין יענעם פֿעריאָד נישט פֿאָרגעקומען. די דריטע סדר־פּייערונג איז דורכגעפֿירט געוואָרן מיט א געוויסע ענדערונג, אָנשטאָט א פֿראָגראַם מיט פֿראָפּעסיאָנעלע אַרטיסטן, איז די פֿראָגראַם אין דער פֿאָרם פון א „הגדה", צונויפגעשטעלט געוואָרן פון א ספּעציעלער קאָמיסיע אין באַשטאַנד פון די פֿאַרוואַלטונג־מיטגלידער ד. פֿאַמעראַניץ, ז. יאָבלאָנאָוויטש, ג. גייער, י. סעלעצקי, ש. עפּעלבוים און ד. פֿאָרער, מיט א אינסצעניזאַציע פון אייפּשטאַנד אין וואַרשעווער געטאָ זענען אויפגעטראָטן מיטגלידער פון דער יוגנט־גרופּע ביים פֿאַריין.

דעם 10טן דעצעמבער 1952, האָט דער פֿאַריין דורכגעפֿירט א אונטערנעמונג אין סאַלאָן פון דער קהילה אויף פֿאַסטעוער 633, עס זענען געווויזן געוואָרן ישראל־פֿילמען און עס איז אויפגעטראָטן מיט א רעפֿעראַט דער ישראל־שליח ש. נועם; די הכנסה פון דער אונטערנעמונג איז געגאַנגען אויף צו דערגאַנצן די סומע פון 20 טויזנט פֿונט פֿאַר א וועלדל אינעם יער־הקדושים אויפן נאָמען פון אונדזערע היימשטעטלעך. אָבּ איז במשך פון דעם טעטיקייט־פּעריאָד געדעקט געוואָרן דער פולער באַטרעף פון טויזנט ביימער און דערמיט איז פֿאַרענדיקט געוואָרן די אַקציע פֿאַרן יער־הקדושים.

סוף 1952 איז אַריינגעגעבן געוואָרן דער פּנקס צום דרוקן, עס איז אָנגענומען געוואָרן צו פֿאַרעפנטלעכן אין פּנקס סימבאָלישע יזכור־מצבות צו פֿאַראייביקן סיי אונדזערע אומגעקומענע קדושים און סיי אונדזערע קרובים, וואָס זענען געשטאָרבן אין די אַלטע היימען, צו וועמען מען קען אַפּילו

אל איגוד
יוצאי פרוז'נה,
ברזה, מלץ ושרשב
כ א ן.-

כ' כסלו תשי"ג
8.12.1952

א.מ.נ.

בשם ממשלת ישראל ובשם צירותה בארגנטינה
אני מודה לכם מקרב לב על השתתפותכם בצער
המדינה והעם היהודי לרגל פטירתו של נשיאנו
הדגול חיים וייצמן ז"ל.

בהתקדמותו ובשגשוגו של מפעל חייו נזכרהם.

בכבוד רב.

י. צור
ציר ישראל

דער ענטפער פון ישראל־אַמבאַסאַדאָר י. צור אין אַרגענטינע, אויף דעם קאַנדאָלענץ־בריוו וועגן טויט פון פּרעזידענט פֿראָפּעסאָר חיים וויצמאַן.

נישט גיין אויף קבר־אבות, וועגן דעם באַשלוס איז געמאַלדן געוואָרן אונדזערע לאַנדסלייט אין ישראל, קאַנאַדע און אַמעריקע, מיט וועמען עס איז איינגעשטעלט געוואָרן אַ רעגולערע פּאַרבינדונג.

עס איז דורכגעפירט געוואָרן אַ קבלת־פּנים־מסיבה פאַר אונדזער לאַנדסמאַן ז. מאַזור, רעדאַק־טאָר און אַרויסגעבער פון „אַרגענטינער ביימעלעך", צו זיין צוריקקומען פון אַ רייזע אין קאַנאַדע און אין די פאַרייניקטע שטאַטן, מאַזור האָט אין די דערמאָנטע ערטער זיך געשטעלט אין פאַרבינדונג מיט לאַנדסלייט און האָט מיטגעבראַכט מאַטעריאַלן פאַרן פּנקס.

דער פאַריין האָט זיך אָנגעשלאָסן צו דער באַע־רונג לכבוד דעם פאָרזיצער פון שרייבער־פאַריין ה. ד. נאָמבערג, דעם באַקאַנטן שרייבער י. באַשאַשאַנ־סקי צום דערשיינען פון זיין בוך „פּשט" און צו אַ באַערונגס־אָפּט פאַרן פרעזידענט פּין גמילת־חסד הראשונה ה' טאַמאַסאָף. עס איז געשיקט געוואָרן אַ קאַנדאַלענץ צו דער ישראל־אמבאַסאַדע אין אַר־גענטינע אין שייכות מיט דער פטירה פון ערשטן פרעזידענט פון מדינת ישראל פּראָפּ' חיים ווייצמאַן ז"ל. צום סוף פון דעם טעטיקייט־פעריאָד איז גע־שטאַרבן דער אקטיוואָר פאַרוואַלטונגס־מיטגליד און געווען אַרויסצער פון שערשעווער לאַנדסלייט־פאַריין חיים קוקס, די גאַנצע פאַרוואַלטונג צוזאַמען מיט זייער אַ גרויסע צאָל לאַנדסלייט האָבן זיך באַ־טיליקט אין דער לויה און אויף אַ פאַרוואַלטונגס־זיצונג איז באַערט געוואָרן זיין אָנדענק.

אַכטער טעטיקייט־פעריאָד

אַ גרויסע צאָל נפטרים, אַנטוויקלט אַ שטאַרקע טעטיקייט, זיך אַריינגעקליבן אין אַ פּאַסיקע הויז אויף אַזקוענאַגאַ 728

די 8טע אַלגעמיינע מיטגלידער־פאַרזאַמלונג איז פאַרגעקומען דעם 13טן סעפּטעמבער 1953, אונטערן פאָרזיץ פון פּ' י. קיילער. דער פּרעזידענט מ. צוויק־ליטש האָט דערעפנט די פאַרזאַמלונג און צו די שלושים נאָכן טויט פון לאַנגיעריקן פאַרוואַלטונגס־מיטגליד חיים קוקס, האָט ער געבעטן צו באַערן זיין אָנדענק מיט אויפשטיין. ער האָט אויך געגעבן אַן איבערבליק פון דער פאַריינס־טעטיקייט אין האָט צו דער געלעגנהייט פון ערב־ראש־השנה געווונטשן אַלעמען אַ גוט־גליקלעך יאָר. דער אָלטן־סעקרעטאַר ש. עפּעלבוים האָט געלייענט דעם פּראָטאָקאָל און אויף אונטערצושרייבן דעם אָפּט זענען אויסגע־ווייזלט געוואָרן די מיטגלידער נ. שאַפּירא אין א. מעזשיקאָווסקי. דער סעקרעטאַר ד. פאַרער האָט אָפּגעגעבן דעם אַלגעמיינעם באַריכט און האָט גע־בעטן צו באַערן מיט אויפשטיין דעם ערשטן פּרע־זידענט פון מדינת ישראל פּראָפּ' חיים ווייצמאַן ז"ל און דעם ישראל־שליח ש. נועם, וואָס איז אויפגע־טראָטן מיט אַ רעפּעראַט אויף אונדזערער אַן אונ־טערנעמונג פאַרן יער־הקדושים און איז טראַגיש אומגעקומען אין אַן ערפּלאַן־אָפּקצידענט. עס האָבי אויך באַריכטעט דער קאַסיר ז. בערעזמאַן, דער קא־סיר פון דער פינאַנץ־קאָמיסיע פאַרן פּנקס ש. גאָלד־בערג און דער סעקרעטאַר פון דער קרעדיט־קאָא־פּעראַטיוו „לאַ אַמיסטאַד" נ. שאַפּירא. אַלע באַריכטן זענען באַשטעטיקט געוואָרן. פאַר דער נייער פאַר־וואַלטונג זענען אויסגעוויילט געוואָרן פאָלגנדע מיט־גלידער:

פּרעזידענט — ד. געראַן; וויצע־פּרעזידענטן — מ. צוויקליטש, ש. פּאָטשינקי און ז. בערעזמאַן; סעק־רעטאַר — ד. פּאַמעראַניץ; פּראָ־סעקרעטאַר — ז. יאַבלאָנאָוויטש; אקטן־סעקרעטאַר — ש. עפּעלבוים; קאַסיר — ש. גאָלדבערג; פּראָ־קאַסיר — ש. בע־רעסטיצקי. וואָקאַלן — ל. ראָזענטאָל, כ. רייטמאן, ה. יונגערמאַן, מ. ניצבערג, י. רעזניק, ל. גלעזער, א. באַגאַמאָלסקי און ב. יאסטרעב. רעווידיר־קאָמי־סיע — י. קיילער, א. מעזשיקאָווסקי און ד. פאַרער.

פּרויען־קאָמיסיע — מ. פּאָטשינקי, נ. בערעזמאַן, מ. גערמאַן, מ. גאָלדבערג, פ. באַום, ר. פינגערמאַן, ד. קיילער, ר. ווידושינסקי, ע. רעזניק, ש. דייטש, יאַבלאָנאָוויטש, ר. פאַרער, מ. רייטמאַן, ד. יאַסטרעב און ח. באַגאַמאָלסקי.

אויף דער ערשטער פאַרוואַלטונגס־זיצונג וועט עס זענען איבערגעגעבן געוואָרן די אָמטן, איז פאַרגע־קומען אַ מסיבה און אַ חברלעכער שמועס צווישן די מיטגלידער פון דער אַוועקגייענדיקער און נייע־דערווייליטער פאַרוואַלטונג, וועגן דער פאַריינס־טע־טיקייט וואָס איז פאַרענדיקט געוואָרן, מיט די בעס־טע וווּנטשן פאַר אַ פּרוכטבאַרער אַרבעט.

און וויטקלעך איז אין דעם פּעריאָד אויפגעטאָן געוואָרן זייער אַ סך, אָלע פּערמאַנענטע אונטערנע־מונגען זענען דורכגעגאַנגען זייער דערפאָלגרייך, די אַסאָדאַ־אונטערנעמונג האָט אַריינגעבראַכט די רע־קאָרד־סומע (צו יענער צייט) פון 11.490 (עלף טויזנט פיר הונדערט נייניציק) פּעזעס, אַ חוץ די גאַווייגלע־כע יערלעכע אונטערנעמונגען זענען דורכגעפירט געוואָרן אַ גאַנצע רייַ אַנדערע אונטערנעמונגען. די ערשטע פון דעם מין, איז פאַרגעקומען דעם 21סטן נאָוועמבער 1953 אין הויז פון ש. פאָטשינקי. עס איז געווען אַן אָוונט־בריט וואָס איז פאַראַנשטאַלט געוואָרן פון ש. פאָטשינקי און ש. גאָלדבערג לטובת דעם פאַריין. פון דער אונטערנעמונג איז געבליבן ריינע הכנסה —3.705. (דריי טויזנט זיבן הונדערט מיט פינף)פּעזעס. אַלס אָנערקענונג איז די פ"פ פּא־

טשינקי און גאָלדבערג איבערגעגעבן געוואָרן אַן אַלבום מיט ישראל־בילדער.

דעם 11טן מערץ 1954, האָט דער פאַריין צוזאַמען מיט דער קרעדיט־קאָאָפּעראַטיווע „לאַ אַמיסטאַד" דורכגעפירט אַ מסיבה פאַרן שערשעווער לאַנדסמאַן אלחנן פּאַטשינקי, אַ ברודער פון וויצע־פּרעזידענט פון פאַריין ש. פּאַטשינקי, וואָס איז דאָ געקומען אויף אַ באַזוך פון די פאַריניקטע שטאַטן. די אָנ־וועזנדיקע האָבן דעם חשובן גאַסט און זיין ברודער וואַרעם באַגריסט.

אויף דער יום־העצמאות־פייערונג, וואָס איז פאָר־געקומען דעם 15טן מאַי 1954, איז געזאַמלט גע־וואָרן פאַרן קרן קימת לישראל —3.720 (דריי טויזנט זיבן הונדערט מיט צוואַנציק) פּעזעס. אויפן פאָר־שלאָג פון מ. צוויקליטש איז די סומע דערגאַנצט געוואָרן ביז 4 טויזנט פּעזעס און עס זענען איינגע־שריבן געוואָרן אין ספר־הזהב פון קרן קימת ליש־ראל, פיר פּערזאָן פון די באַטייליקטע אין דער פייע־רונג. די פיר פּערזאָן זענען אויסגעטיילט געוואָרן פון דער גאַנצער צאָל באַשטייערער לויט אַ גורל. עס האָבן זוכה בגורל געווען מ. טשערקאסקי, ד. מאַזור, מ. כאַמסקי און ד. פאַרער.

דעם 29סטן מאַי 1954 איז דורכגעפירט געוואָרן אַ אונטערנעמונג אין לאַ פּלאַטאַ, אויף וועלכער עס זענען אָנגעוזגד געווען כמעט אַלע אונדזערע לאַנדס־לייט, וואָס זענען דאָרטיקע תושבים און אַ באַדייטנ־דע צאָל לאַנדסלייט פון בועאַס אייראָס. עס האָבן געראַטן דער פּרעזידענט פון פאַריין ד. געראַמאָן, דער סעקרעטאַר ד. פּאָמעראַניץ און מיט אַ רעפעראַט אד"ט „יזכור פּנקסים אין דער וועלט", איז אויפגע־טראָטן דער שרייבער און רעדאַקטאָר פון פּנקס, מ. בערנשטיין.

דעם 6טן דעצעמבער 1953 איז געשטאָרבן דער מיטגליד נתן פינגערמאַן, בייַ דער לויה זענען בייגעווען אַ גרויסע צאָל לאַנדסלייט. אויף אַ זיצונג איז באַערט געוואָרן זיין אָנדענק און דער אלמנה, די מיטגלידערין פון דער פרויען־קאָמיסיע ר. יודע־וויטש־פינגערמאַן, איז אויסגעדריקט געוואָרן טרויר־ער־מיטגעפיל.

דעם 11טן דעצעמבער 1953 איז געשטאָרבן דער לאַנדסמאַן יהודה פרידמאַן, אויך אין דעם פאַל זע־נען געקומען אַ סך לאַנדסלייט צו דער לויה און עס איז באַערט געוואָרן זיין אָנדענק.

בייַ דער זיצונג פון 5טן יאַנואַר 1954, איז באַערט געוואָרן דער אָנדענק פון פאַרשטאָרבענעם לאַנדס־מאַן אביגדר שמש, אַזאַ באַערונג איז אויך דורכגע־פירט געוואָרן דעם 9טן מערץ אין אָנדענק פון פאָר־שטאָרבענעם לאַנדסמאַן דוב־בער נאָווינסקי.

אויף דער זיצונג פון 16טן אַפּריל 1954, איז באַ־ערט געוואָרן דער אָנדענק פון פלוצלינג פאַרשטאָר־בענעם מנהיג פון אַרגענטינער יידישן ישוב, פאַרזי־צער פון דער „דאַיאַ", פּראָפּ' ריקאַרדאָ דובראָווסקי, אַזאַ באַערונג איז אויך דורכגעפירט געוואָרן אויף דער זיצונג פון 27סטן אַפּריל, איז אָנדענק פון

הזכרה־פאַרזאַמלונג צום 11טן יאָרצייט נאָך אונדזערע פאַרטיליקטע קהילות. 31סטן יאַנואַר 1954.

שרייבער־פּאַרטיזאַן און קולטור־טוער, שמערקע קאַ־טשערגינסקי, וואָס איז אומגעקומען אויף אַ טראַגישן אופן אין אַן אַראָפּלאַן־אַקצידענט.

צום פּאַרלוסט פון אונדזער לאַנדספרוי שיינדל בערעסטיצקי־סיראַצקי, אַ שוועסטער און שוועגערין פון אונדזערע לאַנדסלייט, די פּאַמיליעס קיילער, בע־רעסטיצקי און עפּעלבוים, וואָס איז געשטאַרבן אין מעקסיקע, איז די דערמאָנטע פּאַמיליעס, אויף דער זיצונג פון 4טן מאַי 1954 אויסגעדריקט געוואָרן טרויער־מיטגעפּיל.

דעם 7טן מאַי 1954, איז געשטאָרבן אונדזער לאַנדספרוי שרה צוויקליטש, די מוטער, שוויגער און באָבע פון די פּאַמיליעס פּאַליאַקעוויטש, וויד־שינסקי און צוויקליטש, פּאַרוואַלטונגס־מיטגלידער און אַ באַדייטנדע צאָל לאַנדסלייט זענען בייגעווען אויף דער לויה. אויף דער זיצונג פון 11טן מאַי איז באַערט געוואָרן איר אָנדענק. די דערמאָנטע פּא־מיליעס האָבן לזכרון זייער מוטער מנדב געווען פּאַרן פּאַריין —.500 פּעזאָס.

דעם 1טן יוני 1954, איז געשטאָרבן אין לאָ פּלאַ־טאַ די פרוי פון אונדזער לאַנדסמאַן י. פייוושינסקי, שרה ע"ה, בייַ דער לויה זענען בייגעווען אין נאָמען פון פּאַריין די פּאַרוואַלטונגס־מיטגלידער ש. גאָלד־בערג און ד. פּאָמעראַניעץ. דער לעצטער האָט גע־רעדט ביים אָפּענעם קבר אין נאָמען פון פּאַריין.

אויף דער זיצונג פון 6טן יולי 1954, איז באַערט געוואָרן דער אָנדענק פון אונדזער לאַנדסמאַן חיים יאַקובאָוויטש, אַ ברודער און שוואָגער פון אונדזע־רע לאַנדסלייט, די פּאַמיליעס יאַקובאָוויטש און גלע־זער, וואָס איז געשטאָרבן אין ניו־יאָרק.

צום פּאַרלוסט וואָס עס האָבן געליטן די פּאַמי־ליעס פון אונדזערע מיטגלידער ראשקאָוואַן און פּא־טשינקי צוליבן טויט פון זייער פרוי, מוטער, שוועס־טער און שוועגערין, קלאַראַ קוויאַטינעץ־ראַשקאָוואַן, איז דער דערמאָנטער פּאַמיליע אויסגעדריקט גע־וואָרן טרויער־מיטגעפּיל.

איינע פון די ניט־געווײַנלעכע אונטערנעמונגען איז געווען די קינא־אונטערנעמונג, וואָס איז דורכ־געפירט געוואָרן דעם 9טן יוני 1954.

דעם 12טן יולי 1954, איז אין טעאַטער „קאָר־ריענטעס" געפּייערט געוואָרן 15 יאָר „אַרגענטינער ביימעלע" וועמענס רעדאַקטאָר און אַרויסגעבער איז אונדזער לאַנדסמאַן זעליק מאַזור. די אונטערנעמונג איז אָרגאַניזירט געוואָרן פון שרייבער פּאַריין ה. ד. נאָמבערג מיטן אַנטייל פון אונדזער לאַנדסלייט פּא־ריין. אַ חוץ פּאַרשטייער פון שרייבער־פּאַריין, וועד החינוך, לערער־פּאַרבאַנד און אַנדערע אינסטיטו־ציעס, האָט אויך באַגריסט דער פּרעזידענט פון פּא־ריין, ד. גערמאַן.

דער פּאַריין האָט זיך באַטייליקט אין באַערונגס־באַנקעט לכבוד אברהם מעזשיקאָווסקי, וואָס איז פּאַרגעקומען דעם 3טן יולי 1954, אין שייכות מיט זיין טעטיקייט אַלס פּרעזידענט פון דער קרעדיט־קאָאָפּעראַטיווע „לאָ אַמיסטאַד".

דער פּאַריין האָט זיך אָנגעשלאָסן צום 7טן כינוס פון קרן קימת לישראל און צו דער באַערונג לכבוד די שרייבער שמואל צעסלער און צבי בראָנשטיין.

במשך פונעם טעטיקייט־פּעריאָד זענען אָנגענומען געוואָרן מיטגלידער־פּראָטעקטאָרן מיט אַ גרעסערן מיטגלידס־אָפּצאָל, וואָס האָט אַרײַנגעבראַכט אַ באַ־דייטנדע העכערונג פון די הכנסות.

נאָך פיל זוכענישן און פּאַרהאַנדלונגען, האָט מען אויף דער זיצונג פון 6טן יולי 1954, באַשלאָסן צו דינגען צוזאַמען מיט דער קרעדיט־קאָאָפּעראַטייע „לאָ אַמיסטאַד", די דירה אויף אזקוענאַגא 728 2־טן גאָרן. אין דערדאָזיקער דירה האָט מען זיך אַרײַנגעצויגן דעם 11טן אויגוסט, בכדי אָנצוגיין מיט די פונקציעס פון דער קאָאָפּעראַטיווע און פונעם פּאַריין, האָט מען די לאָקאַלן טיילווייז רעפּאַרמירט און עס זענען איינגעקויפט געוואָרן טישן, בענק און אַנדערע מעבל־חפצים.

דעם 22סטן אויגוסט 1954, איז אין נייעם לאָקאַל דורכגעפּירט געוואָרן אַ חנוכת־הבית־פּייערונג, לכ־בוד דאָס אַרײַנציען זיך אין דער נייער דירה, וואָס איז באַצייכנט געוואָרן וויַ דער וויכטיקסטער אויפּטו פונעם טעטיקייט־פּעריאָד. עס איז אָנווועזנד געווען אַ גרויסער עולם לאַנדסלייט וואָס האָבן באַוווּנדערט די נייע רחבותדיקע היים. אין דער קינסטלערישער פּראָגראַם האָבן זיך באַטייליקט יהודית טערקעל און יאָסעלע גרינבלאַט. אינעם רעדנער טייל, האָבן זיך באַטייליקט דער פּרעזידענט ד. געַרמאַן, דער פּרע־זידענט פון דער קרעדיט־קאָאָפּעראַטיווע און ערן־פּרעזידענט פון פּאַריין י. קיילער, רעדאַקטאָר פון „אַרגענטינער ביימעלעך" ז. מאַזור און דער שרייבער מ. בערענשטיין. דער אָקט איז זייער געלונגען אָנ־גענומען געוואָרן פון סעקרעטאַר ד. פּאָמעראַניץ, וועלכער האָט נאָכן רעזומירן די רעדעס, אָפּגעלירט צו די פּאַרזאַמלטע זיי זאָלן זיך באַשטייערן פּאַר דער נייער דירה, ווי אַן ענטפער אויף דער וועגדונג, איז אויפן אָרט געזאַמלט געוואָרן —.39.400 (ניין און דרייסיק טויזנט פיר הונדערט)פּעזאָס.

דעם 28סטן אויגוסט 1954, איז פּאַרגעקומען אין פּאַריינס־לאָקאַל אַ געזעגענונגס־סיבה פּאַרן וויצע־פּרעזידענט מ. צוויקליטש, צו זיין אָפּפּאַרן אויף אַ באַזוך קיין מדינת ישראל. די מסיבה איז איינגע־אָרדנט געוואָרן דורך דער פּאַרוואַלטונג און פּרויען־קאָמיסיע און עס האָבן זיך אין איר באַטייליקט אַן ערך 70 פּערזאָן, אַ ריי פּאַרוואַלטונגס־מיטגלידער,

דירעקטאָרן פון דער קרעדיט־קאָאָפּעראַטיווע „לאַ אַמיסטאַד" און פּערזענלעכע פּריינט פון באַערטן האָבן אין זייערע רעדעס אונטערגעשטראָכן די פּאַר־דינסטן פון מ. צוויקליטש פּאַרן פּאַריין און פּאַר דער נאַציאָנאַל־ייִדישער געזעלשאַפטלעכקייט בכלל, דערביי זענען ספּעציעל אַרויסגעהויבן געוואָרן זייַנע פּערזענלעכע מעלות און חבֿרישע באַציונג. דער באַ־ערטער האָט נאָך זיין שלוס־רעדע אין וועלכער ער האָט באַדאַנקט אַלע אָנוועזנדיקע, זיך באַשטייַערט מיט צוויי טויזנט פּעזעס פּאַרן פּאַריין.

נייַנטער טעטיקייט־פּעריאָד

קאָנסאָלידאַציע, פּאַרשטאַרקטע טעטיקייט און נייַע איניציאַטיוועס

די 9טע אַלגעמיינע מיטגלידער־פּאַרזאַמלונג איז פּאָרגעקומען אונטערן צייכן פון די גרויסע דער־גרייכונגען אינעם 8טן טעטיקייט־פּעריאָד. די פּאַר־זאַמלונג אונטערן פּאָרזיץ פון י. קיילער האָט אויס־געהערט דאָס וואָרט פון פֿרעזידענט ד. געלמאַן, פון סעקרעטאַר ד. פּאָמעראַניץ, פון קאַסיר ש. גאָלד־בערג און פון מיטגליד פון דער פּנקס־קאָמיסיע ד. פּאָרער, די אַלע באַריכטן זענען אָנגענומען געוואָרן מיט אַפּלאָוז און אויפן פּאָרשלאָג פון אייניקע פּאַר־זאַמלטע איז דער באַשטאַנד פון דער פּאַרוואַלטונג פּאַרבליבן דער זעלבער. ווי נייַע מיטגלידער זענען נאָר צוגעוויילט געוואָרן פּאַר פּראָ־סעקרעטאַר — י. גאָלפּערין און פּאַר וואָקאַל — מ. יאַבלאָנאָוויטש. אין דער פֿרויען־קאָמיסיע זענען צוגעוויילט געוואָרן די פֿרויען פּ. קראַסנער, פּ. מעזשיקאָווסקי, פּ. יאַבלאָ־נאָוויטש און ב. גאָלפּערין.

במשך פון 9טן טעטיקייט־פּעריאָד וואָס האָט זיך אָנגעהויבן דעם 29סטן אויגוסט 1954 און האָט זיך געענדיקט דעם 4טן סעפּטעמבער 1955, איז די אַר־בעט אָנגעגאַנגען מיט אַ שטאַרקן ריטם. דער לאָקאַל איז פּאַרשענערט געוואָרן, עס איז איינגעקויפּט גע־וואָרן פּאָסיקע מעבל און עס איז אינסטאַלירט גע־וואָרן אַ הויך־רעדנער, בכדי נישט איבערצוחזרן דאָס וואָס מיר האָבן שוין געשריבן וועלן מיר נישט דער־מאָנען די פּערמאָנענטע יערלעכע אונטערנעמונגען, וואָס זענען דורכגעפּירט געוואָרן נאָך דערפּאָלגרייי־כער ווי פּריער, מחמת די בעסערע לאָקאַל־באָקוועמ־לעכקייטן, גוטע אָרגאַניזאַציע און געקליבענע קינסט־לערישע כוחות. עס זענען פּאַרגעקומען אַ רייַ נייַע אונטערנעמונגען און עס זענען אויפגעקומען נייַע איניציאַטיוועס.

די ערשטע איניציאַטיוו איז געווען דאָס שאַפן אַ ביבליאָטעק ביים פּאַריין, מיט דער שטיצע פון דער פּאַרוואַלטונג האָט די ספּעציעל־אויסגעטיילטע ביב־ליאָטעק־קאָמיסיע אין באַשטאַנד פון די פּאַרוואַל־טונגס־מיטגלידער ד. געלמאַן, מ. יאַבלאָנאָוויטש, ל. גלעזער, מ. ניצבערג און ה. יונגערמאַן אַרויסגע־לאָזט צום פּאַרקופן באָנאָס פון 10, 50 און 100 פּעזעס, וואָס האָט אַרייַנגעבראַכט אַ באַדייטנדיקע סומע. ד. געלמאַן, ש. גאָלדבערג און מעזשיקאָווסקי האָבן געשענקט פּאַר דער ביבליאָטעק אַ שאַפע, טישלעך, שאַכן א"א זאָכן. עס זענען איינגעקויפט געוואָרן עטלעכע הונדערט יידישע און שפּאַניש־ביכער און עס איז אויך געזאַמלט געוואָרן אַ באַ־דייטנדיקע צאָל ביכער צווישן די לאָנדסלייט און פּריינט.

די פּראָקלאַמירונג פון דער איניציאַטיוו איז פּאַר־געקומען אין פּאַריינס־לאָקאַל דעם 26סטן נאָוועמ־בער 1954. אָנגעפּירט מיטן אָקט האָט דער סעקרע־טאַר ד. פּאָמעראַניץ, עס האָבן געערעט פון דער פּאַרוואַלטונג, דער פּרעזידענט ד. געלמאַן, פון יוגנט־קרייַז ביים פּאַריין, מיכל קאָפּלאַנסקי און דער שריי־בער מ. בערנשטיין, האָט רעפּעריר אויף דער טע־מע „די ראָל פון ספּר ביי אונדז, דעם עם־הספּר". עס האָבן אויך אויפגעטראָטן אין אַ קינסטלעריישער פּראָגראַם, מיט מוזיק־נומערן, דער יוגנטלעכער גלאָצער און מיט רעציטאַציעס די באַגאַבטע רעצי־טאַטאָרן, דאָס קינד אסתרל פּליישמאַן.

דעם 10טן דעצעמבער 1954 איז דורכגעפּירט גע־וואָרן אַ קבלת־פּנים לכבוד דעם וויצע־פּרעזידענט מ. צוויקליטש צו זיין צוריקקומען פון מדינת יש־אל. עס זענען אָנוועזנד געווען איבער 100 פּערזאָן. אָנגעפּירט מיט דער מסיבה האָט דער פּרעזידענט ד. געלמאַן. אין שייכות מיט זיין מיסיע זיך צו טרעפן מיט אונדזערע לאַנדסלייט אין ישׂראל, האָבן געערעט איניקע פּאַרוואַלטונגס־מיטגלידער און דער באַערטער גופא, וועלכער האָט אויך איבערגעגעבן אַ בריי־טערן גרוס פון ישׂראל. אין דער קינסטלערי־שער פּראָגראַם האָבן זיך באַטיילט מיטגלידער פון דער יוגנטלעכער אַמאַטאָרן גרופּע „אַרטעא".

דעם 6טן יאָנואַר 1955 איז דורכגעפּירט געוואָרן אַ געזעגענונגס־מסיבה צום אַפּפּאָרן פון דער טאָכ־טער פון סעקרעטאַר ד. פּאָמעראַניץ, לאה מיט איר מאַן דוד אייזנבערג קיין ישׂראל, זיך צו באַזעצן אין קיבוץ ניר־עם. מיט דער מסיבה האָט אָנגעפּירט ד. פּאָרער. עס האָבן באַגריסט ד. געלמאַן, י. קיילער, מאָסענקיס, פּערזענלעכע פּריינט און פּאַרשטייער פון דער חלוצישער באַוועגונג. אינעם קינסטלערישן פּראָגראַם האָבן זיך באַטיילט מיט רעציטאַציעס דאָס וונדער קינד אסתרל פּליישמאַן, זייער עמאַ־ציאָנירט האָבן געעגנטפּערט ד. פּאָמעראַניץ און דאָס אַפּפּאָרנדיקע פּאָרל. די פּאַרזאַמלטע האָבן צוגע־טראָגן צום חלוצים־פּאָרל אַ מתנה פון צוויי טויזנט

צילעמיינט מיטגלידער פֿאַרוואַלטונג פֿונעם ייִדישלייטישאַיין פֿון פֿרוישעניע, בעלגיע, מאַלטע, שוועדן און אומגעגנט אין אַרגענטינע, סעפּטעמבער 1953,
אין מאַלאַ אירע קאַנגרעסן 3390.

פּעזעס, וואָס איז דורך זיי אויפן אָרט איבערגעגעבן געוואָרן ווי אַ ביישטייער פֿאַר זייער קיבוץ.

פּרייטיק דעם 22סטן אַפּריל 1955, איז בײַ דער אָנווענדונג פון איבער 100 פּערזאָן דורכגעפּירט געוואָרן אַן עונג־שבת מיט אַ מוזיקאַלישער פּראָגראַם. אָנגעפּירט מיטן אָקט האָט דער סעקרעטאַר ד. פֿאַרן מערבֿניעץ. דער באַקאַנטער קאָמפּאָזיטאָר און פּיאַניסט לעאָן ווײַנער האָט רעפּערירט אד״ט „מוזיק בײַ יידן״. מיט געזאַנג־נומערן האָט אויפגעטראָטן רבקה קליניצקאָ און עס האָבן זיך אויך באַטײַליקט די קינדער מאַזור און ח. בערעזמאַן מיט רעציטאַציעס און געזאַנג. מיט פּיאַנאָ־נומערן איז אויפגעטראָטן פּ. בערעזמאַן.

אָנגייענדיק מיט דער קולטור־פּראָגראַם איז פּריי־טיק דעם 29סטן אַפּריל דורכגעפּירט געוואָרן אַן אָוונט לכבוד דעם שרייבער מ. בערנשטיין צום דער־שיינען פון זיין בוך „אין לאַבירינטן פון תקופות״. אָנגעפּירט מיטן אָקט האָט דער סעקרעטאָר ד. פֿאַר מערבֿניעץ. א ברייטערע אָפּשאַצונג וועגן בוך האָט אָפּגעגעבן ד. פֿאַרער. דער רעציטאַטאָר י. ליפּסקי האָט פֿאַרגעלייענט עטלעכע קאָפּיטלען פון בוך און דער זינגער האָפּער איז אויפגעטראָטן מיט אייניקע עזאַנגן־נומערן. די שלוס־רעדע האָט געהאַלטן דער באַערטער מ. בערנשטיין, ער האָט רעזומירט דאָס אַרויסגעזאָגטע און האָט געמאַכט אייניקע דערקלע־רונגן אין שייכות מיט די געשיכטלעכע עפֿאָכעס, וואָס וועלן דערמאָנט אין בוך וואָס האָבן איבערגע־לאָזט א מערקבאַרע ווירקונג אינעם יידישן לעבן ביז היינט צו טאָג. לסוף האָט ער באַדאַנקט פֿאַר דער וואַרעמער מסיבה.

דעם 24סטן מאַי 1955, איז פֿאַרגעקומען אַ באַע־רונג פֿאַר ש. פֿאָטשינקי און א. מעזשיקאָווסקי אין שייכות מיט זייער איבערגעגעבענער אַרבעט פֿאַרן פֿאַריין. אָנגעפּירט מיטן אָקט האָט ד. פֿאָמעראַניעץ. אַ לענגערע רעדע האָט געהאַלטן ד. געדמאַן און עס האָבן באַגריסט ש. עפּעלבוים, ד. פֿאַרער, ז. יאבלאָ־נאָוויטש, ש. גאָלדבערג, ז. בערעזמאַן, ה. יונגערמאַן א״א. מיט געזאַנג־נומערן זענען אויפגעטראָטן פּרוי יאבלאָנאָוויטש און ה׳ רעזניק. די באַערטע ש. פּא־טשינקי און א. מעזשיקאָווסקי האָבן עמאָציאָנירטע באַדאַנקט פֿאַר דער באַערונג. די פּרויען־קאָמיסיע האָט איבערגעגעבן די פּרויען פּאָטשינקי און מעזשי־קאָווסקי, בוקעטן בלומען און עס איז געשאָפן גע־וואָרן די נויטיקע סומע אַריינצושרייבן די פּרוי פּא־טשינקי אין ספֿר־הזהב פון קרן קימת לישראל.

דעם 24סטן יולי 1955, איז אין לאַ פּלאַטאַ אין הויז פון אונדזער דאָרטיקן פֿאַרשטייער ל. רעשעס, פֿאַרגעקומען אַן אויפנאָמע פֿאַר אינדזער לאַנדסמאַן און אַקטיוואָר מיטאַרבעטער י. בליאַכער צו זיין צו־ריקקומען פון אַ לוסטרייזע קיין נ׳־אָמעריקע וווּ ער האָט זיך צוזאַמענגעטראָפֿן מיט לאַנדסלייט און האָט זיך מיט זיי פֿאַרשטענדיקט וועגן זייער מיטאַרבעט פֿאַרן פּנקס א״נ פון אונדזערע היימשטעטלעך, בײַ וועלכער געלעגנהייט ער האָט אויך מיטגעבראַכט פֿאַרן פּנקס די סומע פון 350 דאָלער, וואָס אונדזע־רע דאָרטיקע לאַנדסלייט האָבן אים איבערגעגעבן אויפן חשבון פון די סימבאָלישע יזכור־מצבות. די מסיבה, מיטן אָנטייל פון דאָרטיקע לאַנדסלייט אין פון בוענאָס אייראָס, איז אָנגעפּירט געוואָרן דורך ל. רעשעס. מיט וועלטער האָבן זיך באַטײַליקט ד. געדמאַן, ד. פֿאַרער און אַנדערע. דער באַערטער י. בליאַכער האָט באַריכטעט וועגן זיין אַרבעט לטובת דעם פּנקס און האָט איבערגעגעבן זיינע איינדרוקן פון אונדזערע לאַנדסלייט.

דעם 12טן יוני איז אין פֿאַריינס־לאָקאַל דורכגע־פּירט געוואָרן אַן אָוונט־ברויט פֿאַר די פֿאַרוואַל־טונגס־מיטגלידער, פֿאַרן דירעקטאָריום פון דער קרעדיט־קאָאָפּעראַטיווע „לאַ אַמיסטאַד״ און פֿאַר אַלע לאַנדסלייט, וואָס האָבן זיך באַטײַליקט אין דער געזעגענונגס־מסיבה לכבוד מ. צוויקליטש בײַ דער געלעגנהייט ווען ער איז געפֿאָרן קיין ישראל. דער אָוונט־ברויט איז אָנגעבאָטן געוואָרן און איז געווען אויסשליסלעך אויף די קאָסטן פון מ. צוויקליטש, אלס דאָנקבאַרקייט פֿאַר די וואָס האָבן אים געזעגנט און אויפגענומען. די מסיבה איז אָנגעפּירט געוואָרן פון פֿרעזידענט ד. געדמאַן. בײַ דער געלעגנהייט האָבן באַגריסט דעם פּ׳ צוויקליטש י. קיילער, ד. געדמאַן, ד. פֿאַרער און די פֿרעזענלעכע פּריינט פון צוויק־ליטשן ד״ר קלאָצמאַן, ה׳ ווינשטיין און פּרוי באַשע כאָמסקי, אויף וועלכע עס האָט געענטפֿערט מ. צוויקליטש. די באַגאַבטע קליינע קינסטלערן אסתרל פּליישמאַן איז אויפגעטראָטן מיט רעציטאַציעס און עס איז געזאַמלט געוואָרן —.1.920 פּעזעס. פון דער סומע איז אויסגעטיילט געוואָרן —.1.000 פּעזעס איינ־צושרייבן צוויקליטשן אין ספֿר־הזהב פון קרן קימת לישראל און —.920 פּעזעס פֿאַרן פֿאַריין.

דעם 13טן אויגוסט איז דורכגעפּירט געוואָרן אין פֿאַריינס־לאָקאַל אַן אָוונט־ברויט, וואָס איז אָנגע־באָטן געוואָרן פון ערן־פֿרעזידענט און פון דער וויצע־פֿרעזעדענטן פון דער פֿרויען־קאָמיסיע ישראל און דבורה קיילער, צום גונסטן דעם פֿאַריין. אָנגע־פּירט מיט דער מסיבה האָט דער פֿרעזידענט ד. געדמאַן. אין אַ רײַ וועלטער האָבן די פֿאַרוואָלטונג־מיטגלידער מ. צוויקליטש, ל. גלעזער, י. סעלעצקי, ד. פֿאַרער א״א, אָנגעווויזן די פֿאַרדינסטן פון י. און ד. קיילער פֿאַרן פֿאַריין, זייט זיין גרינדונג ביז היינט צו טאָג. צום דערפֿאָלג פון דער מסיבה האָט מיטגע־האָלפן דער באַאַקנטער קינסטלער ז. הירשפעלד

מיט זיינע רעציטאַציעס און מאַנאָלאָגן. לסוף האָט דער פ׳ קיילער באַדאַנקט די אָנוועזנדיקע פֿאַר דער פֿריינטלעכער באַצוגונג צו אים און האָט צוגעזאָגט אויף להבא זיין מיטאַרבעט לטובת דעם פֿאַריין. די נאָר־וואָס דערמאָנטע אונטערנעמונגען צוזאַמען מיט די פֿערמאָנענטע יערלעכע אונטערנעמונגען, ווי די פּייערונגען פון אָניוועַרסאַר, יום־העצמאות, דריטער סדר א״א, זענען ציגעגרייט און סערוויירט געוואָרן דורך דער פרויען־קאָמיסיע.

דער פֿאַריין האָט במשך פון 9טן טעטיקייט־פּעריאָד זיך אָנגעשלאָסן אין א גאַנצע ריי איניציאַסיוועס און אַקטן לויט פֿאָלגנדיקן סדר:

1) צו דער מסיבה פון „ייִוואָ״ אין שייכות מיטן דערשיינען פון דער מאָנאָגראַפּיע פון סאָפּיאַ דוב־נאָוו־ערליך וועגן גרויסן ייִדישן היסטאָריקער שמעון דובנאָוו;

2) צו דער פּייערונג פון 15 יאָר „אַרגענטינער ביימעלעך״, וואָס עס האָט אָרגאַניזירט דער „לערער־סאַרבאַנד״;

3) צום סיום פון „פּנקס ביטען״ אָרגאַניזירט פון ביטענער לאַנדסלייט־פֿאַריין;

4) אינעם טאָג פון „ייִדישן ניגון״ אָרגאַניזירט פון „ייִוואָ״;

5) אין דער 4טער אָניוועַרסאַר פּייערונג פון דער קרעדיט־קאָאָפּעראַטיוו „לאַ אַמיסטאַד״;

6) צו דער פּייערונג פון 40 יאָר „די אידישע צייטונג״;

7) צו דער חנוכה־פּייערונג פון ק״ק לישראל;

8) אינעם פּראָטעסט פון וועלט ייִדנטום קעגן טויט־אורטייל איבער די 2 עגיפּטישע ייִדן דר״ משה מאַרזוך און לערער שמואל אזאר, וואָס זענען דורך דער עגיפּטישער רעגירונג הינגעריכטעט געוואָרן. ביי דער פֿאַרוואַלטונגס־זיצונג פון 1טן פֿעברואַר 1955, איז באַערט געוואָרן זייער אָנדענק מיט אויפ־שטיין און א מינוט שטיל־שווייגן;

9) אויף דער פֿאַרוואַלטונגס־זיצונג פון 20סטן אַפּריל 1955, איז באַערט געוואָרן דער אָנדענק פון פּראָפּעסאָר אַלבערט איינשטיין.

10) צום אָפּשלוס פון הערצל־יאָר און 21סטן יאָרצייט פון ח. נ. ביאַליק, אָרגאַניזירט פון קרן קימת לישראל;

11) צו א פּייערונג פונעם לאַנדסלייט־פֿאַריין פון קאַמענעץ־ליטאָווסק.

עס זענען באַערט געוואָרן פֿאַרשטאַרבענע לאַנדס־לייט און עס זענען איבערגעגעבן געוואָרן טרויער־מיטגעפּיל־אויסדרוקן צו זייערע משפּחות אין פֿאָלג־דיקע פֿאַלן:

1) שמואל קיוויאַטינעץ — ברודער און שוואָגער פון מ. און ש. פּאַטשינקי;

2) יעקב קאַהאַן — פעטער פון מ. און ד. געראַזן;

3) אסתר פּאַמעראַניעץ (געשטאָרבן אין ישראל) — מומע פון ד. פּאַמעראַניעץ;

4) אברהם יעזערניצקי — ברודער און שוואָגער פון מ. און כ. רייטמאַן;

5) דאָס קינד אָשר־לייב כאַמסקי — זון פון שמואל כאַמסקי;

6) בצלאל ראַבינאָוויטש — ברודער פון מ. ראַ־בינאָוויטש;

7) צבי יאגלאָקאָווסקי — א ייד א בן־תורה, וואָס איז כל־ימיו געזעסן און געלערנט, איז געווען זייער באַקאַנט אין די רעליגיעזע קרייזן פון בועַנאָס אייַ־

די פֿאַרוואַלטונג פון פֿאַריין צוזאַמען מיטן דירעקטאָריום פון דער קרעדיט־קאָאָפּעראַטיוו „לאַ אַמיסטאַד״ ביים געזעגענען זיך מיט משה צוויקליטש, אינדערמיט מיטן צייכן x.

רעס. ביים אָפּענעם קבר האָבן אים מספּיד געווען דער פֿאַרוואַלטנגס־מיטגליד ש. עפּעלבוים און פֿאַר־שטייער פון אַרגענטינער רעליגיעזן יידנטום;

8) ברוך רובאַכא — גרעשטאַרבן אין לאַ פּלאַטאַ — דער מאַן פון ר. גאָלדבערג־רובאַכא;

9) חיים שיינזאג — ברודער און שוואָגער פון פּ. און ל. ראָזענטאל;

ביים אָפּדעקן די מצבה נאָכן פֿאַרשטאַרבענעם פֿאַרוואַלטונגס־מיטגליד חיים קוקס האָט דער פֿאַריין אָפּגעדעקט אַ בראָנדזענעם אָנדענק טאָוול און דער סעקרעטאַר ד. פֿאָמעראָניעץ האָט געזאָגט אַ פּאָר פּאָסיקע ווערטער.

דער פֿאַריין האָט זיך אויך אָנגעשלאָסן צו דער מצבה אָפּדעקונג נאָכן פֿאַרשטאַרבענעם מיטגליד נתן פּינגערמאַן.

דער יוגנט קרייז ביים פֿאַריין א״נ „אַטשאַ״ ACHA ראשי תיבות פון „יידיש־אַרגענטינער־קול־טור־פֿאַריין״ — Asociación Cultural Hebrea Argentina אונטערן פֿאָרזיץ פון ק. צוויקליטש, אַ זון פון לאַנדסמאַן לייבל צוויקליטש, וואָס איז אין דעם איצטיקן פּעריאָד געשאָפֿן געווארן, האָט במשך פֿונעם טעטיקייט־פּעריאָד אָנטוויקלט אַ שטאַרקע קולטור־טעטיקייט. אינעם פֿאַרלויף פון ווינטער, זע־נען כמעט יעדן פרייטיק אָוונט פֿאַרגעקומען קולטור־מסיבות, מיט רעפֿעראַטן, שמועסן, באַלערנדיקע פילמען, מוזיק־פֿראָגראַמען א״א. די אונטערנעמונ־גען פלעגן גוט באַזוכט ווערן.

פון צייט צו צייט פלעגן געשיקט ווערן קליידער־און שפּייז־פּעקלעך פֿאַר לאַנדסלייט קיין ישראל און קיין פּוילן.

פון דער זאַמלונג אויף דער יום־העצמאות־פּייע־רונג, וואָס איז פֿאַרגעקומען דעם 7טן מאַי 1955, וואָס האָט באַטראָפֿן —.5.250 פּעזאָס, זענען לויטן סיסטעם פון גורל, פֿאַרשריבן געווארן אין ספּר־הזהב פון קרן קימת לישראל, די פּרויען: ב. גאַלפּע־רין, ר. ווידושינסקי, ר. פּינגערמאַן, פּ. מעזשיקאָוו־סקי און מ. גאָלדבערג. עס איז אויך איינגעצאָלט געווארן אַ סומע צו פֿאַרפּלאָנצן אַ צאָל ביימער א״נ פון פּנחס קאַרפּ, ווי אַן אויסדרוק פון דאַנקבאַר־קייט פֿאַר זיין אָנטייל אין דער דערמאָנטער פּייערונג.

במשך פונעם טעטיקייט־פּעריאָד, זענען פֿאַרגע־קומען 8 זיצונגען פון דער רעפֿאָרגאַניזירטער פּנקס־קאָמיסיע מיט דער באַטייליקונג פון די ח״ח מ. בערנ־שטיין, ד. גערמאַן, ז. בערעזמאַן, ש. עפּעלבוים, ד. פֿאָמעראָניעץ, ג. גייער און ד. פֿאַרער. ביי די זי־צונגען זענען פֿאַרגעלייענט געווארן מאַטעריאַלן און עס זענען באַהאַנדלט געווארן פֿאַרשיידענע ענינים אין שייכות מיט די אַרבעטן פֿאַרן פּנקס.

עס איז איינגעשטעלט געווארן אַן אָפּטע פֿאַרבינ־דונג מיט אונדזערע לאַנדסלייט אין ניו־יאָרק, ווו עס האָט זיך קאָנסטיטוירט אַ פּנקס־קאָמיסיע אין באַשטאַנד פון די ח״ח ז. אוריעוויטש, פּ. ווייסער, נ. גאָלדשטיין, י. פֿאָמעראָניעץ און מ. רודניצקי. די קאָמיסיע האָט זיך אָפּגעגעבן מיטן זאַמלען מאַטע־ריאַלן און סימבאָלישע יזכור־מצבות.

זייער אַ נוצלעכע אַרבעט פֿאַרן פּנקס האָבן גע־טאָן אין קאָנאַדע אינדזערע לאַנדסלייט י. קליינער־מאַן און ה. פֿאָמעראָניעץ. דורך אַ רוף אין די צייי־טונגען האָבן זיי זיך געוועندט צו די די דאָרטיקע לאַנדסלייט און זיי האָבן עטלעכע מאָל צוגעשיקט באַשטייערונגען.

די לאַנדסלייט פון ישראל ד. קירשנר, י. בובמן און א. מ. באָקשטיין זענען געשטאַנען אין פֿערמאַ־נענטן קאָנטאַקט מיט דער פּנקס־קאָמיסיע, שיקנדיק ווערטפּולע מאַטעריאַלן און פֿאָטולאַריזירנדיק דעם געדאַנק פֿאַרן אַרויסגעבן אַ פּנקס צווישן די דאָר־טיקע לאַנדסלייט. קירשנר האָט אויך געמאַכט עפּנט־לעכע ווענדונגען דורך דער ראַדיאָ „קול ישראל״ און דורך צייטונגס־אַנאָנסן.

צענטער טעטיקייט־פּעריאָד

די אַרבעט גייט אָן מיטן זעלבן ריטם ווי שטענדיק און עס זענען דאָ צו פֿאַרצייי־כענען נייע דערגרייכונגען

די 10טע יערלעכע מיטגלידער־פֿאַרזאַמלונג איז פֿאַרגעקומען דעם 4טן סעפּטעמבער 1955, אונטערן פֿאָרזיץ פון י. קיילער. עס האָבן אָפּגעגעבן באַריכטן, פון אַלגעמיינער טעטיקייט — דער סעקרעטאַר ד. פֿאָמעראָניעץ; קאַסע־באַריכט — דער קאַסיר ש. גאָלדבערג; אַ ווירטשאַפּט־באַריכט — דער ווירט־שאַפּט־פֿאַרוואַלטער מ. יאבלאָנאָוויטש; פונעם יוגנט־קרייז ע. צוויקליטש; פון דער פּנקס־קאָמיסיע ד. פֿאַרער.

די פֿאָרזאַמלטע האָבן נאָכן אויסהערן די באַריכטן אויסגעדריקט זייער אייגשטימיקייט און באַגייסטע־רונג פֿאַר דער אָפּגעטוענער אַרבעט.

אַ ספּעציעלער אָנערקענונגס־אויסדרוק איז געווען דאָס צוטראָגן פונעם יוגנט־קרייז אַ פּערגאַמין דעם ה׳ ד. גערמאַן, אונטערגעשריבן פון אַלע זייערע מיט־גלידער.

ביי דער פֿאַרזאַמלונג איז אויפן פֿאָרשלאָג פון סעקרעטאַר ד. פֿאָמעראָניעץ, אָנגענומען געווארן אַ באַשלוס, איינצושטעלן אַ מינימום פון 36 פּעזאָס פֿאַרן יערלעכן מיטגלידס־אָפּצאָל.

עס איז אויסגעקליבן געווארן אַ נייע פֿאַרוואַל־טונג לויט באַלגנדיקן צוזאַמענשטעל: פּרעזידענט

— י. בערעזמאַן; וויצע־פּרעזידענטן — ש. פּאַטשינ־קי, ש. גאָלדבערג און מ. צוויקליטש; סעקרעטאַר — ד. פּאַמעראַניץ; פּראָ־סעקרעטאַרן — ש. עפּעלבוים און י. גאָלפּערין; אַקטן־סעקרעטאַר — ג. גייער; קאַסיר — ד. געראַמאַן; פּראָ־קאַסיר — ל. גלעזער; ווירטשאַפּט־פּאַרוואַלטער — מ. יאַבלאָנאָוויטש. וואָ־קאַלן: — ה. יונגערמאַן, ל. ראָזענטאל, מ. ניצבערג, ד. פּאַרער, י. רעזניק, כ. רייטמאַן און מ. גראָסמאַן.

די פּרויען־קאָמיסיע איז אויסגעוויילט געוואָרן לויט פּאָלגנדיקן צוזאַמענשטעל: פּרעזידענטן — מ. געראַמאַן; וויצע־פּרעזידענטן — ד. קיילער, מ. גאָלדבערג און נ. בערעזמאַן; סעקרעטאַרן — מ. פּאָ־טשינקי; פּראָ־סעקרעטאַרן — ר. ווידושינסקי; אַקטן־סעקרעטאַרן — פּ. יאַבלאָנאָוויטש; קאַסירערן — מ. גלעזער; פּראָ־קאַסירערן — פּ. באַום. וואָקאַלן — פּ.מעזשיקאָווסקי, ב. גאָלפּערין, ר. פּינגערמאַן, ח. באָגאָמאָלסקי, ע. רייטמאַן, ק. קוקס, פּ. קראָסנער, ע. רעזניק, ג. יונגערמאַן און ב. טשערקאָסקי.

דאָס איבערנעמען די אַמטן איז פּאָרגעקומען ביי אַ פּיינער מסיבה, מיטן אָנטייל פון די פּריִערדיקע און נייִ־דערווייִלטע פּאַרוואַלטונגען, פון דער פּרוי־ען־קאָמיסיע, פונעם יוגנט־קרייז און פון פיל לאָנדס־לייט. טייל פון די אָנוועזנדיקע האָבן אין זייערע וועריטער אָנגעוויזן די נייטיקייט פון האַרמאָנישער צוזאַמענאַרבעט ווי אַ פּאָרבאָדינג פּאַר אַ פּרוכט־באַרער טעטיקייט. עס זענען אויך געווען באַגריסונ־גען און וווּנטשן פּאַר וויטערדיקע דערפּאָלגן.

אויף דער צווייטער זיצונג וואָס איז פּאָרגעקומען דעם 13טן סעפּטעמבער 1955, איז נאָכגעקומען גע־וואָרן אַ וועגדונג פון „מגן דוד אדום", זיך צו באַ־שטייערן פּאַר דער דערמאָנטער אינסטיטוציע אין ישראל, מיטן באַטרעף פון אַן אַמבולאַנס, די סומע זאָל געדעקט ווערן פון פּאַריין בשותפות מיט דער קרעדיט־קאָאָפּעראַטיווע „לאַ אַמיסטאַד" און זאָל אויסגעצאָלט ווערן במשך פון 4 יאָר.

דעם 25סטן נאָוועמבער 1955, איז ביי דער אָנ־וועזנהייט פון אַ היפּשן עולם דורכגעפירט געוואָרן אין פּאַריינס־לאָקאָל אַן עונג־שבת מיטן אָנטייל פון באַקאַנטן טריבון דעם דירעקטאָר פון די שלום עליכם־שולן ח. פינקעלשטיין, וואָס האָט רעפערירט אד"ט „ווי זעט אויס היינטיקע יידישע וועלט".

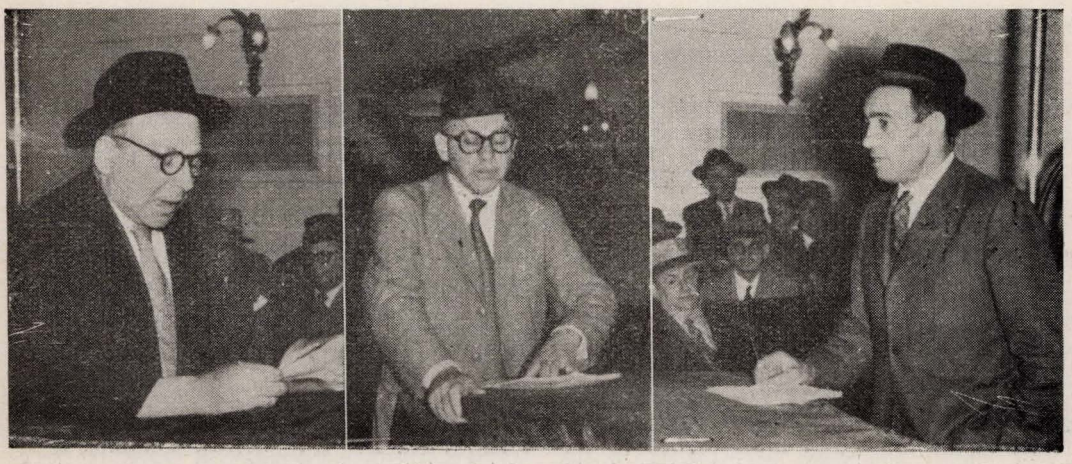
די יערלעכע אַסאַדאָ־אונטערנעמונג, וואָס איז פּאַרגעקומען אין דעצעמבער 1955, איז דורכגעפירט געוואָרן אין דער זומער־הַיים פון „קלוב מעזשיקאָוו־סקי" אין בעזשאַ וויסטאַ.

דעם 17טן דעצעמבער 1955, האָט דער יוגנט־קרייז דורכגעפירט אַ טאַנץ־פּאַרווייִלונג, וועמענס הכנסה איז געגאַנגען לטובת דעם פּאַריניקטן עמער־געניק קאַמפּיין פאַר ישראל. דער קרייז האָט דורכגע־פירט נאָך אַ רייִ אונטערנעמונגען מיט פּאַרשיידענע קולטורעלע־ און פּאַרווייִלונגס־פּראָגראַמען.

דעם 7טן יאַנואַר 1956 האָבן די מיטגלידער א. פּינעס, ב. גאָלפּערין און מ. גראָסמאַן דורכגעפירט אין הויז פון ה' א. פּינעס אַן אָוונט־ברויז לכבוד דער פּאַרוואַלטונג. די הכנסה איז געגאַנגען לטובת דעם פּאַריין.

דער מיטגליד י. סקידעלסקי האָט, אויסנוצנדיק זיין פּריוואַטן באַזוך אין די פּאַריניקטע שטאַטן, זיך פּאַרבונדן מיט אונדזערע דאָרטיקע לאַנדסלייט, בעיקר מיט די בערעזער און האָט פון דאָרט גע־בראַכט טעקסטן פאַר סימבאָליש יזכור־מצבות מיט דעם געהעריקן געלט־באַטרעף.

פון דער געלט־זאַמלונג אויף דער יום־העצמאות־פייערונג, זענען על פּי גורל אַריינגעשריבן געוואָרן אין ספר הזהב פון קרן קימת לישראל, די מיטגלי־

זונדל יאבלאָנאָוויטש　　דוד פּאַרער　　שמואל עפּעלבוים

די רעדנער אויף דער הזכרה־פּאַרזאַמלונג צום 15טן יאָרצייט נאָך אונדזערע קדושים.

דערנס פון דער פרויען־קאָמיסיע ב. טשערקאַסקי, ג. יונגערמאַן אין פ. קראַסנער.

דער פאַריין האָט זיך אָנגעשלאָסן אין באַרונגס־באַנקעט לכבוד י. קיילער — ערשטער פּרעזידענט, מיטגרינדער און ערן־פּרעזידענט פון לאַנדסלייט־פאַריין, וואָס עס האָט דורכגעפירט די קרעדיט־קאָאָפּעראַטיווע „לאָ אַמיסטאַד" דעם 2טן יוני 1956, אין שייכות מיט זיין אַקטואַציע אין דער קאָאָפּעראַטיווע. אויפן באַנקעט זענען געקומען צום אויסדרוק די סימפּאַטיע־גפילן פון דער מיטגלידערשאַפט פון ביידע אינסטיטוציעס לגבי דעם באַרטן און זיין גע־טרייַע לעבנס־באַגלייטערין, די איבערגעבענע און אַקטיווע טוערן פון דער פרויען־קאָמיסיע ד. קיי־לער. אַ חוץ די באַגריסונגען פונעם דירעקטאָריום פון דער קאָאָפּעראַטיווע און פּערזענלעכע פריינט, האָבן אין נאָמען פון פאַריין באַגריסט ש. עפּעלבוים און ד. פאַרער.

דעם 7טן יולי 1956, איז דורכגעפירט געוואָרן אַ באַרונגס־באַנקעט פאַרן פילמאָל געווען פּרע־זידענט פון פאַריין און פון דער קרעדיט־קאָאָפּעראַ־טיווע „לאָ אַמיסטאַד" ד. געַרמאַן. דער גרויסער עולם לאַנדסלייט, אַקציאָנערן און פּערזענלעכע פריינט האָבן מאַניפעסטירט זייער אַנערקענונג לגבי דעם באַרטן און זיין געטרייַע לעבנס־באַגלייטערין, די אַקטיווע און איבערגעבענע טוערין אין דער פרוי־ען־קאָמיסיע מ. געַרמאַן. דער באַרטער האָט ביים ענטפערן אויף די באַגריסונגען געשענקט דעם גאַנצן באַטרעף פון באַנקעט, אַ סומע פון לערך 7 טויזנט פּעזעס לטובת דעם פאַריין.

אויף אַ פאַרוואַלטונגס־זיצונג פון 10טן יולי 1956, ענען אויפגענומען געוואָרן אונדזערע מיטגלידער־לאַנדסלייט פון מאַנטעווידעאָ, ראָזע און ירוחם קרינ־סקי, ביי דער געלעגנהייט זענען די געסט וואָרעם באַגריסט געוואָרן.

במשך פונעם פּעריאָד זענען צוגעקויפט געוואָרן נייע ביכער און עס זענען אויך אַרייַנגעקומען בי־כער־געשאַנקען פון לאַנדסלייט, פריינט, פון פאַר־לאָג „קאַנדעלאַברא" א"א. דעם 28סטן יולי איז פאַרגעקומען די אָפיציעלע דערעפענונג פון דער ביבליאָטעק. ס'ערשטע וואָרט צו דער דערעפענונג האָט געהאַלטן ד. געַרמאַן. דעם אָפּן האָט אָנגעפירט ד. פאַרער; מיט אַ רעפעראַט וועגן ביכער און ביב־ליאָטעקן איז אויפגעטראָטן דער שרייבער מ. בערנ־שטיין און מיט פאַרלעזונגען דער רעציטאַטאָר י. ליפסקי. צום אָפּן האָבן זיך אָנגעשלאָסן דער „יוואָ" א"א אינסטיטוציעס.

אין אויגוסט 1956, האָבן די מיטגלידער א. און פ. מעזשיקאָווסקי אָנגעבאָטן אין זייער הויז אַ גרויס־אַרטיקן אָוונט־בריוט לטובת דעם פאַריין. די מסיבה איז געווען צוגעגרייט מיט אַ בריטן פּאַרנעם, און די אָנוועזנדיקע, איבער הונדערט פּערזאָן, לאָנדס־לייט און פריינט האָבן אויסגעדריקט זייער סימפּא־טיע צו די מעזשיקאָווסקיס פאַר זייער שיינעם זשעסט, עס האָבן זיי באַגריסט אין נאָמען פון דער קרעדיט־קאָאָפּעראַטיווע, פון פאַריין און פון דער פרויען־קאָמיסיע פרוי מ. געַרמאַן, ד. געַרמאַן, ז. בערעזמאַן, ש. עפּעלבוים און ד. פאַרער.

אַ חוץ די אויבן־אויסגערעכנטע אונטערנעמונגען זענען ווי אַלע מאָל דורכגעפירט געוואָרן די גע־ווינלעכע יערלעכע אונטערנעמונגען, וואָס האָבן זיך אַלע אויסגעצייכנט מיט דערפאָלג.

אויך אין דעם פּעריאָד זענען געווען צו פאַרצייי־כענען אבדות, דער פאַריין האָט זיך באַטיילט מיט אויסדריקן צו די פאַראַבלטע משפחות, עפּנטלעך אָדער דורך בריוו, טרויער־מיטגעפילן — אין פאָלגנ־דיקע פאַלן:

1) ישראל קוראוט — פאָטער און שוועסטער פון ר. און ד. פאַרער;

2) קלמן נייבריף — געוועזענער פאַרוואַלטונגס־מיטגליד פון שערשעווער לאַנדסלייט־פאַריין;

3) ישראל פּאַמעראַנץ (געשטאָרבן אין די פאַר־אייניקטע שטאַטן) געבוירן אין פרוזשענע, אַ צייט געלעבט אין אַרגענטינע, געווען מיטגרינדער און אַקטיווער טוער אין דער קראַנקן־קאַסע פון פרו־זשענער לאַנדסלייט אין בוענאָס אירעס, אויסגע־וואַנדערט קיין נאָרד־אַמעריקע, ווו ער איז געשטאָ־נען אין נאָענטן קאָנטאַקט מיט די לאַנדסלייט, זיך באַטייליקנדיק די לעצטע יאָרן פון זיין לעבן אין דער דאָרטיקער פּנקס־קאָמיסיע צו העלפן דאָס אַרויסגעבן דעם פּנקס פון אונדזערע היימשטעט־לעך, — ברודער און שוואָגער פון ב. און מ. טשער־קאסקי;

4) משה ראָפּאָפּאָרט — דער מאַן פון איטקע גאָלדבערג־ראָפּאָפּאָרט;

5) אהרן בערקמאַן — געוועזענער טוער און פאַר־וואַלטונגס מיטגליד אין דער קראַנקן־קאַסע פון פרוזשענער לאַנדסלייט;

6) נתן שאַפּירא — מיטגרינדער און דירעקטאָר־יום־מיטגליד פון דער קרעדיט־קאָאָפּעראַטיווע „לאָ אַמיסטאַד".

עס איז דורכגעפירט געוואָרן אין פאַריינס־לאָקאַל אַן אָנדענק־אָקט נאָך די פאַרשטאַרבענע פאַרוואַל־טונגס־מיטגלידער לייבל פּאָמעראַניעץ, בנימין גאָלד־שטיין, סענדער קראָניק און חיים קוקס. אין איינעם פון די צימערן זענען אָפּגעדעקט געוואָרן זייערע בילדער און עס האָט געערעט אַ פּאָר פּסיקע ווער־טער דער פרא־סעקרעטאַר ש. עפּעלבוים.

צווישן די אונטערנעמונגען פון אַלגעמיינעם כאַראַקטער, אין וועלכע דער פאַריין האָט זיך אָנגעשלאָסן זענען געווען פאָלגנדיקע:

1) צו דער הנוכה־פייערונג פון ק״ק לישראל;

2) צו אַן אַניוווערסאַר־פייערונג פון קאָברינער לאַנדסלייט־פאַריין;

3) צו דער מסיבה לכבוד דעם שרייבער מ. בערנשטיין צום דערשיינען פון זיין בוך „נישט דער־בערנטע שייטן״ אַרגאַניזירט פון איניציאַטיוו־קאָמיטעט אַרויסצוגעבן דאָס בוך;

4) צום באַערונגס־אָקט פאַרן ה׳ ל. חדקל — אַרגאַניזירט פון קרן קימת לישראל.

דער אינווענטאַר פון פאַריין איז באַרייכערט געוואָרן מיט אַ שיינע מנורה געשאַנקען פון ה. סווערד־לאָוו און מיט אַ פינג־פאָנג־טיש, געשאַנקען פון פרוי בעפטשיק. עס זענען אויך אינגעקויפט געוואָרן וועגטילאַטאָרס, קיך־געשיר א״א זאַכן.

אַ דערגרייכונג פון אַ גרעסערן פאָרנעם איז געווען דאָס אייקויפן אַ פּיאַנאָ. מיטן איינשאַפן אַן אייגענע פּיאַנאָ איז פאַרלייכטערט געוואָרן דאָס דורכפירן קינסטלערישע פראָגראַמען אויף די פאַריינס־אונטערנעמונגען.

עלפטער טעטיקייט־פעריאָד

די אַרבעט גייט אָן נאָרמאַל, פאַרגרעסערט די באַשטייערונגען פאַרן קק״ל און פאַרן פאַריניקטן קאַמפּיין

די 11טע יערלעכע מיטגלידער־פאַרזאַמלונג איז פאָרגעקומען דעם 2טן סעפּטעמבער 1956, ביי דער אָנווענהייט פון אַ באַדייטנדער צאָל מיטגלידער. עס דערעפנט די פאַרזאַמלונג מיט אַ פּאָר פּאָסיקע ווערטער דער פרעזידענט י. בערעזמאַן און עס ווערט אויסגעווייזלט אַלס פאָרזיצער פון דער פאַרזאַמלונג י. סעלעצקי.

דער אָקטן־סעקרעטאַר ש. עפּעלבוים האָט גלייענט דעם אָקט פון דער פריערדיקער פאַרזאַמלונג וועלכער איז אונטערגעשריבן געוואָרן פון י. קיילער און ב. קראָסנער.

עס האָבן אָפּגעגעבן באַריכטן דער סעקרעטאַר ד. פּאָמעראַניץ, דער קאַסיר ד. געלמאַן, פון דער רעוויזיר־קאָמיסיע י. קיילער וואָס האָט באַשטעטיקט דעם קאַסע־באַריכט. פון דער פּנקס־קאָמיסיע ד. פאָרער, פון דער פרויען־קאָמיסיע פרוי מ. גלעזער וואָס האָט אין איר באַריכט אָנגעוויזן, אַז די פרויען־קאָמיסיע האָט איינגעפירט אַן אייגענע קאַסע און אַז במשך פונעם פעריאָד זענען געווען הכנסות —11.790 (עלף טויזנט זיבן הונדערט מיט נייניציק) פּעזעס, הוצאות 7.937,95 פּעזעס, אַזוי אַז דער קאַסע־עודף האָט באַטראָפן 3.852,05 פּעזעס. די מערסטע הוצאות זענען געמאַכט געוואָרן צו פאַרגרעסערן דעם פאַריינס־אינוועניטאַר. ז. יאַבלאָנאָוויטש גיט גיט איבער אַ באַריכט פון „לאָ אַמיסטאַד״, ער ווייזט אָן, אַז די קאָאָפּעראַטיוו האָט צו פאַרצייכענען אַן אויסערגעוויינלעכן פּראָגרעס, אי מיטן פאַרגרעסערטן אומזאַץ, אי מיט די געלטער וואָס געפּענען זיך אין דער שפּאָר־קאַסע, וואָס איז דער באַוויייז פונעם צוטרוי וואָס די אינסטיטוציע געניסט צווישן די מיטגלידער און לאַנדסלייט.

פונעם יוגנט־קרייז באַריכטעט דער פרעזידענט פון קרייז ע. צוויקליטש, ער שטעלט זיך אָפּ אינעם באַריכט אויף די פיל־מאָל דורכגעפירטע קולטור־אַקטן און אונטערנעמונגען וואָס האָבן אַרײַנגעצויגן אַ בריטן קרייז יוגנטלעכע. די צאָל פון אָקטיוו מיטגלידער דערגרייכט ביז 40, גוטשטייענדיקע מיטגלידער 85, און די אונטערנעמונגען וועלן באַזוכט אַן ערך פון 150 מאָל מער.

אַלע באַריכטן וועלן אָנגענומען מיט צופרידנקייט.

אין דער נייער פאַרוואַלטונג וועלן אויסגעוויילט פאָלגנדיקע מיטגלידער:

פרעזידענט — י. קיילער; וויצע־פרעזידענטן — מ. צוויקליטש, ש. פּאָטשינקי און ז. יאַבלאָנאָוויטש; סעקרעטאַר — ד. פאָרער; פראָ־סעקרעטאַר — מ. ניצבערג; אָקטן־סעקרעטאַר — ש. עפּעלבוים; קאַסיר — ד. געלמאַן; פראָ־קאַסיר — י. בערעזמאַן. וואָקאַלן — ל. ראָזענטאָל, ל. גלעזער, י. רעזניק, ש. גאָלדבערג, י. גאָלפּערין, ה. יונגערמאַן, ג. גייער, מ. גראָסמאַן, וו. אָטט. אַדמיניסטראַטאָר — מ. יאַבלאָנאָוויטש. רעווידיר־קאָמיסיע — פ. דייטש, ד. פּאָמעראַניעץ און א. מעזשיקאָווסקי.

די קאַנדידאַטן־ליסטע פאַר דער פרויען־קאָמיסיע איז דורך דער פאַרזאַמלונג באַשטעטיקט געוואָרן לויט פאָלגנדיקן צוזאַמענשטעל; פרעזידענטין — ד. קיילער; וויצע־פרעזידענטן — פ. באָום, מ. גלעזער און מ. געלמאַן; סעקרעטאַרין — ב. גאָלפּערין; פראָ־סעקרעטאַרין — מ. רייטמאַן; אָקטן־סעקרעטאַרין — פ. יאַבלאָנאָוויטש; קאַסירערין — מ. פּאָטשינקי; פראָ־קאַסירערין — ג. יונגערמאַן. רעווידיר־קאָמיסיע — נ. בערעזמאַן און מ. גאָלדבערג. וואָקאָלנס — פ. קראָסנער, ר. וויידושינסקי, ר. פּינגערמאַן, ק. קוקס, פ. מעזשיקאָווסקי, ב. טשערקאַסקי און ח. באָגאָמאָלסקי.

פאַר די אָמטן פון ביבליאָטעקאַרן זענען באַשטימט געוואָרן די פאַרוואַלטונגס־מיטגלידער מ. ניצבערג און י. גאָלפּערין; פאַר חובות־איינמאָנער ש. פּאָטשינקי.

ביי דער ערשטער פאַרוואַלטונגס־זיצונג, איז נאָכן איבערנעמען די אָמטן, באַריכטעט געוואָרן פון סעק־

רעטאָר ד. פאָרער וועגן אַ זיצונג, וואָס איז פאָר־
געקומען צוזאַמען מיט אַ גרופּע קאָסעווער לאַנדס־
לייט, מיט וועלכע עס זענען געפירט געווארן שמו־
עסן וועגן זייער אָנשלוס אין פאַריין.

אין חודש נאָוועמבער 1956, איז פאָרגעקומען אַן
אויפנאַמע לכבוד דעם העברעיִשן דיכטער דוב כאַמ־
סקי, אַ לאַנדסמאַן פון קאַרטוז־בערעזע וואָס ווויינט
זייט אַ פאָר צענדליק יאָר אין ישראל, ער איז גע־
שיקט געווארן פון דאָרט צו פאַרנעמען דעם אַמט
פון מנהל אין דער היגער ביורא פון קרן קימת
לישראל. אָנגעפירט מיט דער מסיבה האָט ד. פאָרער
און עס האָבן באַגריסט י. בערעזמאַן, ז. יאַבלאָנא־
וויטש און ש. עפּעלבוים. פייגעלע מאָזור, די טאָכ־
טער פון ז. מאָזור האָט געגעבן אייניקע רעציטא־

די הזכרה צום 15טן יאָרצייט נאָך אונדזערע פאַרשניטענע היימשטעטלעך. — אויבן דער חזן
און כאָר ביים דורכפירן די רעליגיעזע צערעמאָניע. אינמיטן אין אונטן — פראַגמענטן
פון די פאָרזאַמלטע לאַנדסלייט.

ציעס. דער באַרטער דוב כאַמסקי האָט אין אַ בריי־
טערער רעדע אויפגעקלערט די באַדייטונג פון דער
סיני־אַקציע אין שייכות מיט דער לאַגע פון ישראל
לגבי אירע אַראַבישע שכנים. לסוף האָט ער אויפ־
געקלערט דעם באַדייט פון קרן קימת — זיינע אויפ־
טוען פֿאַרן אויפקום פון דער מדינה — און איצט
בימי מדינת ישראל.

די פרויען־קאָמיסיע בײַם פֿאַריין האָט זיך באַ־
שטייערט מיט 2 טויזנט און דער פֿאַריין מיט 4
טויזנט פֿונעם אינצושרייבן די געפֿאַלענע בעת דער
סיני־אַקציע און די העלדישע צבא הגנה לישראל
אין ספר־הזהב פון קרן קימת לישראל.

דעם 11טן דעצעמבער איז דורכגעפֿירט געוואָרן
אין פֿאַריינס־לאָקאַל אַ קבלת־פנים פֿאַר די לאַנדס־
לייט משה און ברכה פֿאַרער, וואָס זענען געקומען
אויף אַ באַזוך צו דער פֿאַמיליע פון זייער פֿלימע־
ניק ד. פֿאַרער. עס זענען בייגעווען די מיטגלידער
פון דער פֿאַרוואַלטונג און פון דער פֿרויען־קאָמיסיע,
וואָס האָבן די חשובע געסט זייער הוֹאַרעם באַגריסט.

די אַרבעט איז אָנגעגאַנגען נאָרמאַל. די יערלעכע
אונטערנעמונגען זענען דורכגעפֿירט געוואָרן ווי אַלע־
מאָל. די אַסאָדאַ־אונטערנעמונג איז דורכגעפֿירט גע־
וואָרן אין דער זומער־הײַם פון פֿרעזידענט קיילער,
ווי שטענדיק אונטער דער אָנפֿירונג און מיטאַרבעט
פון ש. פּאָטשינקי און א. מעזשיקאָווסקי.

דעם 6טן יאַנואַר 1957, האָט דורכגעפֿירט אַ
קלענערע אַסאָדאַ־אונטערנעמונג די פרויען־קאָמי־
סיע, אויך אין דער זומער־הײַם פון י. קייקער, וואָס
האָט געהאַט אַ גאַנץ באַדייטנדן דערפֿאָלג.

אויף דער יום־העצמאות־פייערונג, וואָס איז פֿאַר־
געקומען דעם 11טן מאַי 1957, איז געוואָלט געוואָרן
פֿאַרן קרן קימת די סומע פון 9 טויזנט פֿונעם, פון
אַ צווייטער זאַמלונג איז דערגאַנצט געוואָרן די סומע
ביז 10 (צען) טויזנט פֿונעם און על פּי גורל זענען
אינגעשריבן געוואָרן איר ספר־הזהב פון קרן קימת
לישראל די מיטגלידערנס פון דער פרויען־קאָמיסיע,
מ. רייטמאַן, פ. באַום, מ. גלעזער, פ. יאַבלאָנאָוויטש
און ח. באַגאַמאַלסקי.

אויף דער איניציאַטיוו פונעם דירעקטאָריום פון
דער קרעדיט־קאָאָפּעראַטיווע «לאָ אַמיסטאַד», מיט
דער באַטיליקונג און אנשלוס פון פֿאַריין, איז דעם
29סטן יוני 1957, דורכגעפֿירט געוואָרן אין פֿאַ־
ריינס־לאָקאַל אַ באַערונגס־באַנקעט כּבוד יונה בע־
רעזמאַן, אין שייכות מיט זיין לאַנג־יעריקער אַקטו־
ציע אינעם לאַנדסלייט־פֿאַריין און דער קרע־
דיט־קאָאָפּעראַטיווע. דערעפנט די מסיבה האָט דער
פֿרעזידענט פון «לאָ אַמיסטאַד» ד. גערמאַן, דער־
קלערנדיק די מאַטיוון פון דער באַערונג, גיט ער
איבער די אָנפֿירונג דעם פּ' ד. פּאָמעראַניעץ. אַ חוץ
די פֿאַרוואַלטונגס־מיטגלידער פון בײַדע אינסטיטו־
ציעס האָבן אויך באַגריסט פֿאַרשטייער פון נאַציא־
נאַלן באַראַנאָוויטשער לאַנדסלייט־פֿאַריין און די
פֿערזענלעכע פריינט פון באַערטן מ. בערנשטיין און
ד. כאַמסקי, עס איז אויך אָנגעקומען אַ שריפטלע־
כע באַגריסונג פון סוב־קאָמיטעט מאַראָקינעראָס
בײַם פֿאַריניקטן קאָמפּיין. אין די באַגריסונגען זע־
נען אויך געקומען צום אויסדרוק פיל לויב־ווערטער
פֿאַר י. בערעזמאַנס געטרייע לעבנס־באַגלייטערן נ.
בערעזמאַן, וואָס איז אַ גוטע מיטהעלפֿערן אין אַלע
זיינע געזעלשאַפֿטלעכע אַקטיוויטעטן. ווי אַן אויס־
דרוק פון אָנערקענונג פֿאַר זייער געזעלשאַפֿטלעכער
טעטיקייט האָבן די אָנטיילנעמער אין דער באַערונג
געשאַפֿן די נייטיקע סומע אינצושרייבן י. און נ.
בערעזמאַן אין ספר־הזהב פון קרן קימת לישראל.

דעם 25סטן יוני 1957, איז דורכגעפֿירט געוואָרן
אין פֿאַריינס־לאָקאַל אַן אויפנאַמע פֿאַרן ה' א. פרידס־
שטיין, אַ לאַנדסמאַן פון קאָרטוז־בערעזע, וואָס וווינט
שוין עטלעכע אין פופציק יאָר אין די פֿאַריניקטע
שטאַטן. ער איז יאָרן־לאַנג טעטיק אין דער לאַנדס־
מאַנשאַפֿט־באַוועגונג און האָט פֿאַרנומען דעם אַמט
פון פֿרעזידענט פון פֿרוזשזענער־שערשעווער לאַנדס־
לייט־פֿאַריין אין שיקאַגאָ. די מסיבה איז אָנגעפֿירט
געוואָרן פון סעקרעטאַר ד. פּאָרער, וואָס האָט אין
נאָמען פון פֿאַריין באַגריסט דעם גאָסט און האָט
אין קורצע ווערטער איבערגעגעבן די געשיכטע און
פֿאַרנעם פון דער היגער פֿאַריינס־טעטיקייט.

ענטפֿערנדיק אויף דער באַגריסונג האָט דער פּ'
פרידנשטיין אין אַ שיינער עקספּאָזע באַווירצט מיט
משלים און קלוגע יידישע ווערטלעך, באַריכטעט
ווענען אונדזער לאַנדסמאַנשאַפֿטלעכער טעטיקייט אין
די פֿאַריניקטע שטאַטן וואָס איז דורכגעגאַנגען דרײַ
פֿאַרשיידענע עטאַפּן, גאָר די ערשטע מיט 60—70
יאָר צוריק, וואָס זייער הויפּט־באַזע איז געווען
זעלבסט־הילף און קרקע. און אַלץ וואָס איז געטאָן
געוואָרן, איז בעיקר געווען פון רעליגיעזן כאַראַק־
טער. נאָך דער ערשטער וועלט־מלחמה, אַ גרויס־
פֿאַרמאָסטענע הילפס־אַרבעט פֿאַר די אַלטע היימען
— און נאָך דער צווייטער וועלט־מלחמה, הילף פֿאַר
דער שאַריתּ־הפּליטה — און נאָכן אויפקום פון דער
יידישער מדינה — הילף פֿאַר ישראל. דער וויכטיק־
סטער בייטראָג פֿאַר ישראל פון אונדזערע לאַנדס־
לייט אין נאָרד־אַמעריקע, איז געווען דאָס אויס־
שטאַטן אַן אָפּטיילונג אין אַ שפּיטאָל אין כפר־אתא.
לײַדער איז די לאַנדסמאַנשאַפֿטלעכע טעטיקייט אין
שיקאַגאָ די לעצטע פֿאַר יאָר כמעט ווי אָפּגעשטעלט.

דעם 18טן יולי 1957, איז דורכגעפֿירט געוואָרן
אַ געזעגענונגס־מסיבה פֿאַר משה און ראַשקע כאַמ־
סקי צו זייער עולה זיין קיין ישראל. די מסיבה איז
אָנגעפֿירט געוואָרן פון ד. פּאָמעראַניעץ און עס האָבן
די אָפּפֿאַרנדיקע וואָרעם געזאָגט און איבערגעגעבן

ווונטשן י. קיילער, ד. גערמאַן, ש. עפֿעלבוים, ה. יונגערמאַן, ז. יאַבלאָנאָוויטש, דער יוגנטלעכער מ. באַראַדיצקי און דער ברידער פון באַערטן ש. כאַמסקי. זייער עמאַציאָנירט האָט געענטפֿערט דער באַערטער מ. כאַמסקי. לסוף איז דער פֿאַמיליע צוגעטראָגן געוואָרן א פֿערגאַמין אונטערגעשריבן פון אַלע אָנוועזנדיקע.

דעם 8טן אויגוסט איז פֿאַרגעקומען א געזעגעונוס־מסיבה פֿאַר י. סעלעצקי צו זיין אָפּפֿאָרן אויף א באַזוך קיין נאָרד־אַמעריקע. אָנגעפֿירט מיט דער מסיבה האָט ד. פֿאַרער. עס האָבן באַגריסט און געזעגנט סעלעצקין, י. קיילער, ד. גערמאַן, מ. צוויק־ליטש, ג. גייער, י. בערעזמאַן און י. גאַלפֿערין.

דער באַערטער י. סעלעצקי האָט אין זיין ענטפֿער געדאַנקט פֿאַר דער מסיבה און האָט צוגעזאָגט זיך צו שטעלן אין קאָנטאַקט מיט די דאָרטיקע לאַנדסלייט אונדזערע, זיי אויפֿקלערן וועגן אונדזער טעטיקייט בכלל און וועגן פּנקס בפרט.

דער יוגנט־קרייז האָט אונטער דער אָנפֿירונג פון פֿרעזידענט מ. באַראַדיצקי דורכגעפֿירט א ריי אונטערנעמונגען, מיט דער מיטהילף פון פֿאַריין האָט דער קרייז דורכגעפֿירט אין חודש אויגוסט 1957 א קולטור־אָקט, אויף וועלכן עס איז אויפֿגעטראָטן מיט א רעפֿעראַט דער באַקאַנטער טריבון משה שענדעריי אד"ט „וווּ גייט די יידישע יוגנט".

מיר דערמאָנען דאָ נישט די געווייַנטלעכע אָזוי גערופענע יאָר־אונטערנעמונגען, מחמת זייער אי־בערחזרן זיך יעדן יאָר. אויך אין דעם פֿעריאָד, איז נישט פֿאַרפֿעלט געוואָרן דורכצופֿירן קיין אייַנע פון די דערמאָנטע אונטערנעמונגען.

דעם 12טן אָקטאָבער 1956, איז געשטאָרבן אייַנער פון די מיטגרינדער און שטענדיקער פֿאַרוואַלטונגס־מיטגליד פון פֿאַריין און פון דער קרעדיט־קאָאָפּעראַטיוו „לאַ אַמיסטאַד", יוסף רעזניק. א גרויסע צאָל לאַנדסלייט און אָקציאָנערן צוזאַמען מיטן דיר־עקטאָריום פון דער קאָאָפּעראַטיוו און מיט דער פֿאַרוואַלטונג פון פֿאַריין האָבן זיך באַטיליקט דער לויה, וווּ עס האָט ביים אָפּענעם קבר מספּיד געווען ל. רעשעס. ווי אַן אויסדרוק פון טרויער, איז אָפּגערופֿן געוואָרן א קולטור־אָקט, וואָס האָט געזאָלט פֿאָרקומען דעם זעלבן טאָג ביים יוגנט־קרייז. ביי דער זיצונג פון 16טן אָקטאָבער איז באַערט געוואָרן זיין אָנדענק און עס איז באַשטימט געוואָרן א קאָמיסיע פון די פֿאַרוואַלטונגס־מיטגלידער י. קיילער, ד. גערמאַן און י. בערעזמאַן זאָלן דער פֿאַמיליע מנחם אָבל־זיין.

דער פֿאַריין האָט אונדז אויך אָנגעשלאָסן צו דער מצבה־אָפּדעקונג נאָך געווענטלעכע פֿאַרוואַלטונגס־מיטגליד קלמן נייבריף, עס איז בייגעלייגט געוואָרן א בראָנדזענער אָנדענק־טאָוול און זיין נאָמען פון פֿאַריין און פון „לאַ אַמיסטאַד" האָט געזאָגט א פֿאָר פֿאָסיקע ווערטער ז. יאבלאָנאָוויטש.

עס איז אויסגעדריקט געוואָרן טרויער־מיטגעפֿיל די מיטגלידער פ. און מ. יאַבלאָנאָוויטש צום פֿאַרלוסט פון זייער פֿאָטער און שווער נחום באָומגלאָט.

אויף א פֿאַרוואַלטונגס־זיצונג איז באַערט געוואָרן דער אָנדענק פון בערעזער לאַנדסמאַן יוסף כאַמסקי, וואָס איז געשטאָרבן אין ישראל. דער נפֿטר איז געווען דער פֿאָטער פון העברעיזשן דיכטער ד. כאַמסקי.

ביי א זיצונג איז אויך באַערט געוואָרן דער אָנדענק פון ישראל מאקראנסקי, געבוירן אין פּרושטענ און געשטאָרבן אין אַרגענטינע, דעם 15טן מערץ 1957.

דעם 6טן מאַי 1957 איז געשטאָרבן דער לאַנדסמאַן דוד אוריוויטש. די פֿאַרוואַלטונג און א גרויסע צאָל לאַנדסלייט האָבן זיך באַטיילִיקט אין דער לויה. ניים אָפּענעם קבר האָט גערעדט אין נאָמען פון פֿאַריין ד. פֿאַרער. ביי א פֿאַרוואַלטונגס־זיצונג איז באַערט געוואָרן זיין אָנדענק און עס איז באַשטימט געוואָרן א קאָמיסיע פון די פֿאַרוואַלטונגס־מיטגלידער מ. ניצבערג, ג. גייער און מ. גראָסמאַן זאָלן דער פֿאַמיליע מנחם־אָבל־זיין.

דער פֿאַריין צוזאַמען מיט דער קרעדיט־קאָאָפּעראַטיוו „לאַ אַמיסטאַד" האָבן זיך אָנגעשלאָסן צו דער מצבה־אָפּדעקונג נאָכן געווענעם סעקרעטאַר פון דער קאָאָפּעראַטיוו נתן שאָפּירא.

דעם 4טן סעפּטעמבער 1957 איז געשטאָרבן דער מיטגליד מאיר טשערקאַסקי — דער מאַן פון בערטא פֿאַמערַניצקי־טשערקאַסקי. מיטגלידער פון דער פֿאַרוואַלטונג און פון דער פֿרויען־קאָמיסיע צוזאַמען מיט א גרויסע צאָל לאַנדסלייט האָבן זיך באַטיליקט דער לויה. דער סעקרעטאַר ד. פֿאַרער האָט געערעדט ביים אָפּענעם קבר אין נאָמען פון פֿאַריין און ביי א זיצונג איז באַערט געוואָרן זיין אָנדענק. עס איז אויך באַשטימט געוואָרן א קאָמיסיע זאָל דער פֿאַמיליע מנחם־אָבל זיין.

דער פֿאַריין האָט במשך פון 11טן טעטיקייט־פּעריאָד זיך אָנגעשלאָסן אין א גאַנצע ריי געזעל־שאַפֿטלעכע אָקטן לויט פֿאָלגנדיקן סדר:

א) צו א חנוכת־הבית־פּייערונג פון גמילת־חסד הראשונה צום פֿאַרענדיקן זייער בנין;

ב) צו דער פּייערונג פון 55 יאָר קרן קיימת לישראל;

ג) צו דער 56סטער אַניווערסאַר־פּייערונג פון „עזרה" און יידישן שפּיטאָל;

ד) צו א פּורים־יום־טוב — אַרגאַניזירט פון יידישן אָקטיאָרן־פֿאַריין.

ביי פֿאַרשיידענע געלעגנהייטן זענען געפֿירט געוואָרן שמועסן מיט פֿאַרוואַלטונגס־מיטגלידער פון

קאַמענציע ־ ליטאַווסקער לאַנדסלייט ־ פֿאַריין, וועגן פֿאַראייניקן אָדער קאָאָרדינירן די טעטיקייט פון די לאַנדסלייט־פֿאַריינען פון אונדזער קאַנט. אָפּיציעל איז דער ענין פֿאַרגעבראַכט געוואָרן פון אַ דעלע־גאַציע פונעם דערמאָנטן פֿאַריין, אין באַשטאַנד פון פֿרעזידענט און סעקרעטאַר די ה״ה ש. זוב און ש. גלעמבאָווסקי צו אַ זיצונג פון דער פֿאַרוואַלטונג, וווּ עס איז פֿאַרגעקומען אַ מיינונגס־אויסטוויש. צו קיין קאָנקרעטע באַשלוסן איז מען נישט געקומען.

דער מיטגליד א. פֿינעס האָט געשענקט פֿאַר דער ביבליאָטעק אַ ווערטפולע מתנה — די ווערק פון י. ל. פּרץ אין 18 בענדער. זייער אַ וויכטיקן געשאַנק פון עטלעכע און פערציק ביכער האָט אויך גע־מאַכט אונדזער מיטגליד פון לאַ פּלאַטאַ מ. ראַבי־נאָוויטש.

במשך פון 11טן טעטיקייט־פּעריאָד האָט דער פֿאַריין זיך באַשטייערט פֿאַרן עמערגענץ־פֿאָנד פון פֿאַרייניקטן קאַמפּיין פֿאַר ישראל מיט 10 (צען) טויזנט פּעזאָס. דעם קרן קימת איז איבערגעגעבן געוואָרן קנאַפּע 17 (זיבעצן) טויזנט פּעזאָס, אַ חוץ די יערלעכע קוואָטע, אויסצושטאַטן אַן אַמבולאַנס פֿאַרן „מגן דוד אדום״. צוזאַמענגענומען האָבן די באַשטייערונגען פֿאַר ישראל דערגרייכט אַ רעקאָרד־סומע.

צוועלפטער טעטיקייט־פּעריאָד

דער באַריכט פון 12טן טעטיקייט־פּעריאָד וועט נישט זיין קיין פּולער. ער וועט אַרומנעמען בלויז 9 מאָנאַט, אָדער 3 פערטל פונעם פּעריאָד (אַ פּו־לער טעטיקייט־פּעריאָד דויערט אַ יאָר), ער פֿאַרענ־דיקט זיך צוגלייך מיטן פּנקס.

די 12טע יערלעכע פֿאַרזאַמלונג איז פֿאַרגעקומען דעם 22סטן סעפּטעמבער 1957, ביי דער אָנווענדונג פון אַ באַדייטנדער צאָל לאַנדסלייט. עס דערעפנט די פֿאַרזאַמלונג דער סעקרעטאַר ד. פֿאַרער, וועלכער בעט צו באַזען אונדזערע קדושים און די פֿאַרשטאָר־בענע לאַנדסלייט. אָלס פֿאַרזיצער פון דער פֿאַרזאַמ־לונג ווערט אויסגעוויילט ד״ר וואָלף וואָלק.

נאָכדעם ווי דער חׂ ג. גייער לייענט דעם פּרא־טאָקאָל פון דער פריערדיקער פֿאַרזאַמלונג, וואָס ווערט באַשטעטיקט פון די אָנווענדיקע, ווערן באַ־שטימט די חׂח ל. כאַמסקי און י. באַראַדיצקי, אונ־טערצושרייבן דעם אָקט. עס ווערן אָפּגעגעבן די באריכטן פונעם 11טן טעטיקייט־פּעריאָד, די טעטי־קייטן ווערן דערמאָנט אינעם פריערדיקן קאָפּיטל.

דער סעקרעטאַר ד. פֿאַרער באַריכטעט וועגן דער אַלגעמיינער טעטיקייט פון פֿאַריין, פון דער פּרויען קאָמיסיע און וועגן פּנקס. דער קאַסיר ד. גערמאַן גיט איבער דעם קאַסע־באריכט און אַ באריכט וועגן גאַנג פון דער קרעדיט־קאָאָפּעראַטיווע „לא אמיס־טאַד״. און דער פֿרעזידענט פון דעם יוגנט־קרייז מ. באַראַדיצקי, גיט איבער אַ באַריכט פון דער טע־טיקייט ביי דער יוגנט.

נאָכן גוטהייסן די באריכטן לייענט פֿאַר דער פֿרע־זידענט י. קיילער די קאַנדידאַטן ליסטע, וואָס ווערט פֿאַרגעשלאָגן פֿאַר אַ נייער פֿאַרוואַלטונג וועלכע ווערט איינשטימיק אָנגענומען. איר באַשטאַנד איז פֿאָלגנדער: פֿרעזידענט — ז. יאַבלאָנאָוויטש; וויצע־פֿרעזידענטן — מ. צוויקליטש, י. בערעזמאַן און ש. פּאָטשינקי; סעקרעטאַר — ד. פֿאַרער; פֿראָ־סעקרע־טאַן — ג. גייער; אַקטן־סעקרעטאַר — י. סעלעצקי; קאַסיר — י. גאָלפֿפֿערין; פֿראָ־קאַסיר — מ. גראָסמאַן; וואָקאָלן — מ. ניצבערג, ל. ראָזענטאָל, ב. גאָלפֿפֿערין, ד. געַרמאַן, י. קיילער, ל. גלעזער, ה. יונגערמאַן, ש. גאָלדבערג, מ. יאַבלאָנאָוויטש און א. ווינאָגראַד.

רעווידיר־קאָמיסיע — אַ מעזשיקאָווסקי, ד. פּאָ־מעראַניעץ און פ. דייטש.

פרויען־קאָמיסיע: פרעזידענטין — נ. בערעזמאַן; וויצע־פרעזידענטינס — ד. קיילער, מ. פּאָטשינקי; און מ. געַרמאַן; סעקרעטאַרין — ב. גאָלפֿפֿערין; פֿראָ־סעקרעטאַרין — ר. פינגערמאַן; אַקטן־סעקרעטאַרין — פ. יאַבלאָנאָוויטש; קאַסירערין — מ. גלעזער; פֿראָ־קאַסירערין — מ. געַרמאַן; וואָקאָלן — מ. גאָלד־בערג, ח. גראָסמאַן, פ. קראַסנער, ג. יונגערמאַן, פּי־נעס, יאַבלאָנאָוויטש. ק. קוקס, ח. באָגאָמאָלסקי פ. באָום און ב. טשערקאַסקי.

היות ווי די פֿאַרזאַמלונג איז דורכגעפירט גע־וואָרן 4 טעג פֿאַר ראש־השנה ה׳תשי״ח, וועט דורך דער פרויען־קאָמיסיע סערווירט אַ לחיים פֿאַר אַלע אָנווועזנדיקע.

ווי אַלע יאָר איז אויך דאָסמאָל אינערגעגעבן געוואָרן די אָמטן אויף אַ ספּעציעלער מסיבה, ביי וועלכער עס זענען אָנווועזנד געווען די פריערדיקע און די ניי־דערוויילטע פֿאַרוואַלטונגס־מיטגלידער, וועלכע האָבן עקספּאָנירט זייערע שטאַנדפּונקטן, אין שייכות מיט דער וויטערדיקער פֿאַריינס־טעטיקייט.

די אָרבעט פון פֿאַריין במשך פון די 9 חדשים איז אָנגעגאַנגען ווי אַלעמאָל. עס זענען דורכגעפירט גע־וואָרן די אַלע אַזוי גערופענע פּערמאָנענטע אונטער־נעמונגען. די אַסאַדאָ־אונטערנעמונג וואָס איז דורכ־געפירט געוואָרן אין דער זומער־היים פון י. קיילער, ווי שטענדיק מיט דער הילף פון די פּ׳ פּאָטשינקי און מעזשיקאָווסקי, האָט געהאָט אַ גאָר גרויסן דער־פֿאָלג. עס האָט אויך געהאָט אַ דערפֿאָלג דער אַני־ווערסאַר־יום־טוב צו די 12 יאָר פֿאַריינס־עקזיסטענץ.

אויף דער אזכרה־פֿאַרזאַמלונג, הגם זי איז דורכ־געפירט געוואָרן פונקט אין טאָג פון קאַרנאַוואַל, וועט דער עולם צעפֿאַרט זיך מיינסטנס אויף זומער־וואַ־קאַציעס, איז דאָך געווען אַ גרויסער עולם. עס איז אַ פּאַקט, אַז פיל לאַנדסלייט, וויסנדיק ווען עס

פּאַלט אויס דער יאַרצייט נאָך אונדזערע קדושים, קאָמבינירן אויס זייערע וואַקאַציעס אויף אַנדערע טעג, בכדי זיי זאָלן קענען בייזיין אויף דער אזכרה־פאַרזאַמלונג.

א דערפאָלג איז אויך געווען דער דריטער סדר מיטן אָנטייל פון זלמן הירשפעלד און די פייערונג צום צענטן אָניוורסאַר פון מדינת ישראל, מיטן אָנטייל פון באַקאַנטן טריבון פנחס קאַרפ און די קינסטלער רבקה קליניצקא און לעאָן ווייַנער. ביי דער פייערונג איז געזאַמלט געוואָרן פאַרן קרן קימת לישראל 7 טויזנט פּעזעס, עס זענען אייַנגעשריבן געוואָרן אין ספר־הזהב פון ק״ק לישראל די מיטגלידערינס פון דער פרויען־קאָמיסיע, קיילע קוקס און חייקע גראָסמאַן, און עס זענען פאַרצייכנט געוואָרן א צאָל ביימער אויפן נאָמען פון פנחס קאַרפ.

עס איז אויך דורכגעפירט געוואָרן א געזעגנמסיבה פאַר דער פאַמיליע ניסעלבוים צו זייער אָפּפאָרן זיך צו באַזעצן אין ישראל, און עס זענען אויך דורכגעפירט געוואָרן געזעגנן־מסיבות צוזאַמען מיט דער קרעדיט־קאָאָפּעראַטיווע „לאַ אַמיסטאַד״, פאַר מ. צוויקליטש און ישראל און דבורה קיילער צו זייער אָפּפאָרן אויף א באַזוך אין מדינת ישראל.

***

עס איז דורכגעפירט געוואָרן אַן אויפנאַמע פאַרן לאַנדסמאַן אהרן בראָווערמאַן און זיין פרוי, וואָס איז אַהער געקומען פון די פאַרייניקטע שטאַטן אויף א באַזוך צו זיין ברודער הערצקע. ביי דער געלעגנהייט האָט דער פרייַנט בראָווערמאַן געדאַנקט פאַר דער אויפנאַמע און האָט בייגעשטייערט פאַרן פאַרייַן א סומע פון 500 פּעזעס.

אויף א ספּעציעלער זיצונג האָט דער פאַרוואַלטונגס־מיטגליד י. סעלעצקי אָפּגעגעבן א באַריכט וועגן זיין צוזאַמענטרעף מיט אונדזערע לאַנדסלייט אין ניו־יאָרק, ווו ער איז געווען אויף א באַזוך. די דאָרטיקע קאָמיסיע האָט ביז 1958 געזאַמלט פאַר די סימבאָלישע יזכור־מצבות 485 דאָלער. פון דער סומע האָבן זיי אָפּגעשיקט קיין אַרגענטינע 450, און אין זייער רשות האָבן זיי נאָך 35 דאָלער. זיי זאָגן צו מיטצוארבעטן ביים פאַרשפרייטן דעם פונקט.

דער פאַריין צוזאַמען מיט דער קרעדיט־קאָאָפּעראַטיווע „לאַ אַמיסטאַד״, האָט זיך אַנגעשלאָסן צו דער מצבה־אָפּדעקונג נאָכן געווען פאַרוואַלטונגס־מיטגליד פון בייַדע אינסטיטוציעס יוסף רעזניק, בייליגנדיק 2 בראָנדזענע טאָוולען, פון פאַריין און פון דער קאָאָפּעראַטיווע. ביי דער געלעגנהייט האָבן געזאָגט עטלעכע פּאָסיקע ווערטער, ל. רעשעס און ד. פּאַרער.

דער פאַריין האָט זיך אויך אַנגעשלאָסן צו דער מצבה־אָפּדעקונג נאָכן געווען טויער פון דער פרוזשענער קראַנקן־קאַסע, אהרן בערקמאַן, און אין נאָמען פון דער פאַרוואַלטונג האָט געערעדט דוד פּאַרער.

דער פאַריין און די פרויען־קאָמיסיע האָבן זיך באַטייליקט אין דער לויה פון דער געווען סעקרעטאַרין פון דער פרויען־קאָמיסיע, פּאָולינא יאַבלאַנאָוויטש. ביי דער לויה זענען בייגעווען א גרויסע צאָל לאַנדסלייט, און ביים אָפּענעם קבר האָט אין נאָמען פון אַלע לאַנדסלייט געערעדט ד. פּאַרער. ביי א פאַרוואַלטונגס־זיצונג איז באַערט געווארן איר אַנדענק, מיט אויפשטיין און א מינוט שטילשווייגן.

דער פאַריין האָט אויך צוגעשיקט קאַנדאָלענץ־אויסדרוקן צו די פאַראַבלטע פאַמיליעס פון די פאַלגנדע פאַרשטאַרבענע לאַנדסלייט: עזריאל ראַגאָוויטש, נחמיה קריסטאָל, העניע לאַזאַראָווסקי, שרה בראָווערמאַן, חיה ניצבערג, חיים פערלשטיין און חנה גאָלדבערג.

במשך פונעם 12טן טעטיקייטס־פעריאָד האָט דער פאַריין זיך אַנגעשלאָסן צו די וויטערדיקע געזעלשאַפטלעכע מסיבות אין אינטערנעמונגען:

צום טאָג פון יידישן ניגון — פון יוווא;

צו דער יערלעכער פייערונג פון ק״ק לישראל;

צו א געזעגן־מסיבה פאַר א גרופּע חלוצים פון השומר הצעיר;

צו דער אָניוורסאַר־פייערונג פון קאָאָפּעראַטיווע לאַנדסלייט־פאַריין;

צו דער אָניוורסאַר־פייערונג פון לאַנדסלייט־פאַריין פון קאָמעניץ, זאָסטאָוויץ און אומגעגנט;

צו דער יום־העצמאות־פייערונג פון נאַציאָנאַלן בראָנאָוויטשער לאַנדסלייט־פאַריין.

ביים שליסן 3 פערטל פונעם טעטיקייט־פעריאָד, זענען דאָ צו פארצייכענען גאָר גרויסע דערגרייכונגען — איינע פון די גרעסטע, איז דאָס קויפן צוזאַמען מיט דער קרעדיט־קאָאָפּעראַטיווע „לאַ אַמיסטאַד״, א פּרעכטיק אייגנטום, א 2 שטאָקיקן בנין, אין סאָמע יידישן צענטער, אויף פאָסטעור 170־168, ווו דער פאַריין וועט זיך אינגיכן אַריינציען, און די קרוין־ווערק, וואָס עס האָט אויפגעטאָן די פאַרוואַלטונג אין איר הייַנטיקער קאַדענץ איז... דאָס פאַרענדיקן אונדזער פונקט.

אין סך־הכל, איז במשך פון די 12 יאָר עקזיסטענץ פון פאַריין, געפירט געוואָרן א פרוכטבאַרע טעטיקייט, וואָס האָט דערפירט, אַז קנאַפּע 300 לאַנדסלייט, וואָס מאַכט אויס אַן ערך 90 פּראָצענט פון דער אַלגעמיינער צאָל לאַנדסלייט, זענען אויף אַזאַ אָדער אַנדער אופן, אריינגעצויגן געוואָרן אין דער יידישער געזעלשאַפטלעכקייט, לטובת לאַנדסמאַנשאַפטלעכער און אַלגעמיין נאַציאָנאַל־יידישער טעטיקייט.

מיר גיבן דאָ די פאָטאָגראָפיעס פון די פאַרוואַלטונגס־מיטגלידער פונעם לאַנדסלייט־פאַריין פון פרוזשענע, בערעזע, מאַלטש, שערשעוו און אומגעגנט אין אַרגענטינע, פונעם טעטי־קייט־פעריאָד פון יאָר ה׳תשי״ח (1957—1958), ווען עס איז דער־שינען דער פונקס.

די פאָטאָגראָפיעס פון די 19 פאַרוואַלטונג־מיטגלידער קומען אין דער ריי פון רעכטס אויף לינקס, לויטן אלף־בית.

צום סוף קומען נאָך 5 פאָטאָגראָפיעס: 3 פון דער רעוויזיאָנס־קאָמיסיע און 2 פון געוועזענע פאַרוואַלטונגס־מיטגלידער און היינטיקע מיטאַרבעטער. אויך די לעצטע קומען לויטן זעלבן סדר.

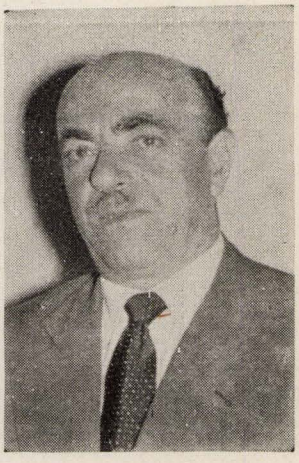
בערעזמאַן יונה
וויצע־פּרעזידענט, געוו„ קאַסיר, געוו׳ פּרעזידענט, געווען טעטיק אויף אַנדערע אָמטן.

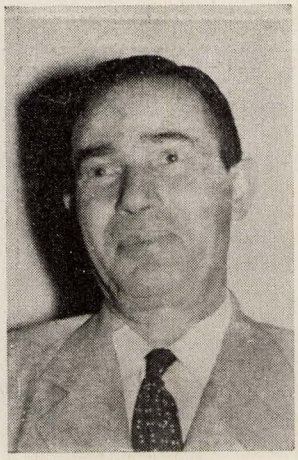
גאַלדבערג שמעון
וואַקאַל, געוו׳ קאַסיר, געוו׳ פּרעזידענט, געווען טעטיק אויף אַנדערע אָמטן.

גאַלפּערין ישראל
קאַסיר, געוו׳ אַקטן־סעקרעטאַר, געווען טעטיק אויף אַנדערע אָמטן.

גאַלפּערין בערל
וואַקאַל, אַדמיניסטראַטאָר.

גייער געצל
פּלאַ־סעקר׳, געוו׳ אַקטן־סעק.־׳, געווען סעקרעטאַר, ערך־מיטגליד פון פּאַריין.

גלעזער לייבל
וואַקאַל, געוו׳ פּראַ־קאַסיר, געוו׳ אַדמיניסטראַטאָר, געווען טעטיק אויף אַנדערע אָמטן.

געלמאַן דוד
וואָקאַל, געזו׳ קאַסיר, געזו׳ וויצע־פרעז׳, פיל מאָל געווען פּרעזידענט, געווען טעטיק אויף אַנדערע אַמטן.

גראַסמאַן משה
פּראָקאַסיר, געווען טעטיק אויף אַנדערע אַמטן.

ווינאַגראַד אברהם
וואָקאַל.

יאַבלאַנאָוויטש זינדל
פרעזידענט, געזו׳ קאַסיר, געווען טעטיק אויף אַנדערע אַמטן.

יאַבלאָטאָוויטש משה
וואָקאַל, אַדמיניסטראַטאָר.

יונגערמאַן הערשל
וואָקאַל, געווען טעטיק אויף אַנדערע אַמטן.

ניצבערג משה

וואָקאַל, געוו' פּראָ־קאַסיר, גע־ווען טעטיק אויף אַנדערע אַמטן.

סעלעצקי יצחק

אַקטן־סעקרעטאַר, געווען טע־טיק אויף אַנדערע אַמטן.

פּאָטשינקי שמואל

וויצע־פּרעז', פּאַרנומען דעמזעל־בן אַמט עטלעכע פּעריאָדן, גע־ווען טעטיק אויף אַנדערע אַמטן.

פּאַרער דוד

סעקרעטאַר, איניציאַטאָר און מיטערעדאַקטאָר פּון פּינקס.

צוויקליטש משה

וויצע־פּרעזידענט, געוו' פּרעזי־דענט, געווען טעטיק אויף אַנדערע אַמטן.

קיילער ישראל

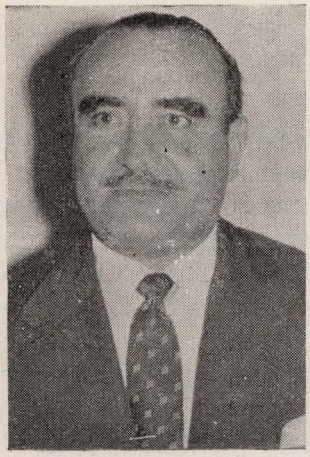
וואָקאַל, פיל מאָל געווען פּרע־זידענט, ערן־פּרעזידענט פון פּאַריין.

ראָזענטאַל לייבל
וואָקאַל, געזאַנג, געזאַנג־
טעטיק אויף אַנדערע אַמטן.

דייטש פייוול
מיטגליד פון דער רעוו־
קאָמיסיע.

מעזשיקאָווסקי אברהם
מיטגליד פון דער רעוו־קאָמ־
סיע, געזאַנג־סעקר, געזאַנג
טעטיק אויף אַנדערע אַמטן.

פאָמיראַניעץ דוד
מיטגליד פון דער רעוו־קאָמי־
סיע, פיל מאָל געזאַנגס־ע־
טאָר, געזאַנג טעטיק אויף
אַנדערע אַמטן.

באָגאָמאָלסקי אברהם
געזאַנג־פאָרזאָלטונגס־מיטגליד,
געזאַנג־אַדמיניסטראַטאָר, געזאַנג
טעטיק אויף אַנדערע אַמטן.

עפעלבוים שמואל
געזאַנג־פאָרזאָלטונגס־מיטגליד,
געזאַנג־סעקרעטאָר, פיל מאָל גע־
זאַנג־אַקטן־סעקרעטאָר.

דוד פאַרער

אונדזער פרויען־גרופּע

זייער ווייניק אַרגאַניזאַציעס אין בוענאָס אייראָס זענען געבענטשט מיט אַזאַ טיכטיקער פרויען־גרופּע ווי אונדזער לאַנדסלייט־פאַררין. זייט דער גרינדונג פון פאַררין האָבן די פרויען אַקטויִרט צוגלייך מיט די מענער אויף אַלע געביטן. נאָכדעם ווי דער פאַררין האָט זיך קאָנסאָלידירט און עס האָט זיך פאָרמירט אַ געזונגדער אַקטיוו פון מענער, איז די אַרבעט געוואָרן צעטיילט און ראַציאָנאַליזירט אויף אַזאַ אופן, אַז די פרויען האָבן איבערגענומען ספּעציפישע אַרבעטן, און ערשט דעמאָלט האָבן זיי אַרויסגעוויזן זייער איבערגעבנקייט און בריה־שאפט, אין פיל הינזיכטן אָפילו מער ווי מענער. אויב אונדזערע צאָלרייכע אונטערנעמונגען האָבן געהאָט דערפאָלג, איז עס אין אַ גרויסער מאָס צו פאַרדאַנקען דער פרויען־גרופּע, וואָס האָט מיט איר פאַראַנטוואָרטלעכער באַציונג און מיט איר געניטקייט דערמעגלעכט דעמדאָזיקן דערפאָלג.

עס איז אויך כדאי צו באַמערקן דעם פאַקט, וואָס פאַר אַ טייל מענער וועלכע אַקטויִרן אין די קאָמיסיעס, קומענדיק באַגלייט פון זייערע פרויען — טוערנס פון דער פרויען־קאָמיסיע, ווערן באַזייטיקט די שווערישקייטן צו אַקטויִרן צוליב די גוט־באַקאַנטע „פאַמיליען־סיבות". בכדי צו פארשטיין אין וואָס עס באַשטייען די שווערישקייטן צוליב „פאַמיליען־סיבות", דאַרף מען נעמען אין אַכט, אַז די מערסטע פאַרוואָלטונגס־מיטגלידער האָבן שוין דערוואַקסענע אָדער חתונה געהאַט קינדער, קומט זיי אויס אי־בערצולאָזן די פרויען אַליין אין די היימען, און דאָס איז נאַטירלעך נישט יושרדיק, אָבער אַקטויִרנדיק צוזאַמען, ווערן די מענער נישט געשטערט צו גיין אויף די זיצונגען און עס ווערט אויך נישט געשטערט דער שלום־בית. אַזוי, אַז פון יעדן שטאַנד־פונקט באַווירקט די מיטאַרבעט פון די פרויען צום גוטן די גאַנצע פאַריינס־טעטיקייט.

ביים פאַרצייכענען די אַקטואַציע פון דער פרויען־קאָמיסיע, איז בדאי זיך אָפצושטעלן אויף אַן אינטערעסאַנטער דערשיינונג: אין קעגנזאַץ צו די מענער־אַקטיוויסטן, וועלכע זענען כמעט אַלע, מיט גאָר קליינע אויסנאַמען, לאַנדסלייט — ס׳הייסט, זיי זענען געבוירן געוואָרן אָדער זיי האָבן געווינט אין די היימשטעטלעך, וועמענס נאָמען עס טראָגט אונדזער לאַנדסלייט־פאַררין, אַקטויִרן אָדער האָבן אַקטויִרט אין דער פרויען־קאָמיסיע, אַ גרויסער פּראָצענט פרויען, וואָס שטאַמען נישט פון אונדזערע היימשטעטלעך, צווישן זיי אַ באַדייטנדיקע צאָל אָפילו געבוירענע און דערצויגענע אין אַרגענטינע, וואָס זענען דורכן פאַררין צוגעצויגן געוואָרן צו אונדזער טעטיקייט.

מיר גיבן איבער אַ פּילע רשימה פון די פרויען, וואָס האָבן במשך פון איבער 12 יאָר, אין פאַרשיידענע פּעריאָדן אַקטויִרט אין דער פרויען־קאָמיסיע. בכדי צו אילוסטרירן דאָס אויבן־גענאַגטע אין שייכות מיט זייער אַנגענעהעריקייט צו אונדזערע היימשטעטלעך, גיבן מיר דאָ אויך אָן זייערע אָפּשטאַמערטער:

ד. קיילער, ר. פּינגערמאַן, פ. קראַסנער, ר. ווי־

די פרויען־קאָמיסיע ביים לאַנדסלייט־פאַררין אין די יאָרן 1952־1953.

דושינסקי, ב. טשערקאַסקי, מ. גלעזער, ה. שוואַרצ־מאַן, ר. לוקין, ש. קאָוואַל, ח. ניצבערג פון פרו־זשענע;

ג. פֿאָמעראַניץ, פ. באָום פון קאַרטוז־בערעזע;

מ. גאָלדבערג, ג. יונגערמאַן, ר. כאָמסקי, א. גלאָ־צער, ה. ניסעלבוים פון מאַלטש;

ק. קוקס, ס. ראָזענטאל פון שערשעוו;

ח. באָגאָמאָלסקי פון סעלץ;

ב. גאַלפֿערין, ח. גראָסמאַן, פ. פינעס פון קאָסעווע;

נ. בערעזמאַן — פון באַראַנאָוויטש;

מ. ע. רייטמאַן — פון אַנטאָפּאָליע;

ע. יאבלאָנאָוויטש — פון אוטיאן — ליטע;

ר. פֿאָרער — פון וואַרשע;

מ. פֿאָמעראַניץ — פון בריסק ד׳ליטא;

פ. יאַבלאָנאָוויטש ע״ה — פון בראַזיל;

מ. זערמאַן, מ. פּאָטשינקי, ע. רעזניק, פ. מעזשי־קאָווסקי געבוירענע אין אַרגענטינע.

די צאָל מיטאַרבעטערנס פון די פֿרויען־קאָמיסיעס האָט דערגרייכט צו 33, פון זיי 20 אָדער 60.6 פּראָ־צענט אָפּשטאַמיקע פון די שטעטלעך, וואָס זענען אַרגאַניזירט אין פֿאַריין און 13 אָדער 39.4 פּראָצענט נישט קיין אָפּשטאַמיקע פון אונדזערע היימשטעט־לעך, פון די 13 שטאַמען 8 אָדער 24.2 פּראָצענט פון אייראָפּע און 5 אָדער 15.2 פּראָצענט פון אַמעריי־קאַנער קאָנטינענט.

אַ דאַנק דעם אָנטייל פון די פֿרויען אין דער פֿאַריינס־טעטיקייט ווערן אַ סך משפּחות פון די לאַנדסלייט ענגער פֿאַרבונדן צווישן זיך. עס אָנט־וויקלט זיך אַ פֿריינטשאַפט, וואָס באַגרענעצט זיך נישט בלויז אויף דער בשותפותדיקער געזעלשאַפט־לעכער טעטיקייט, נאָר זי ווערט אויך משפּחהדיק, וואָס איז גורם אַ דערנענטערונג צווישן די קינדער. אַ דאַנק דערדאָזיקער דערנענטערונג, און נאַטירלעך אויך מחמת אָנדערע מאָטיוון, איז אויפגעקומען די איניציאַטיוו צו גרינדן ביים פֿאַריין אַ יוגנט־קריז פֿאַר אונדזערע קינדער.

די פרויען־קאָמיסיע ביים לאַנדסלייט־פֿאַריין אין די יאָרן 1956־1957.

אונדזער יוגנט־קריז

הגם אין אַלגעמיינעם פֿאַריינס־באַריכט ווערט שוין טיילווייז באַריכטעט וועגן דער אַקטואַציע פון אונדזער יוגנט, איז אָבער דאָס באַריכטעטע ווייט נישט אויסשעפּנדיק. בכדי באַקאַנט צו מאַכן כאָטש בקיצור, דעם סכום פון זייער אָפּגעטוענער אַרבעט, במשך פון 6 יאָר, אויף די פֿאַרשיידענע געביטן פון אַרגאַניזאַציע, קולטור־אַרבעט, ספּאָרט, פֿאַרווייַלונג א״א, האָבן מיר געפּינען פֿאַר נייטיק אויסצוטיילן אַ באַזונדערן באריכט, אין וועלכן עס זאָל אָפּגע־שפּיגלט ווערן, כאָטש אין אַ מינימאַלער פֿאָרם, זייער טעטיקייט.

דער באַריכט איז באַזירט אויף פּערזענלעכע זכרונות און פֿראַגאָקאָלן, גראָד פון די ערשטע עט־לעכע יאָר זענען די פֿראַגאָקאָלן נישט אָפּגעהיט געווארן און דערפֿאַר וועלן אפשר איניקע דאָטעס נישט זיין קאָמפּלעט. אָבער בכלל וועט דער באַריכט זיין אַ געטרייַע אָפּשפּיגלונג פון יוגנטלעכן אומרו און פון זייער געראַנגל, ביים זוכן די אַרגאַניזא־ציע־פֿאָרמען און אַרבעטס־מעטאָדן, אַריינצוציען און איינצוהאַלטן אין אַן אַרגאַניזאַציאַנעלער ראָם די יוגנט — בעיקר קינדער פון לאַנדסלייט, געבוירענע און דערצויגענע אין אַרגענטינע.

די גרינדונגס־פּאַרזאַמלונג ווי מיר האָבן שוין דערמאָנט אינעם אַלגעמיינעם באַריכט, איז פּאָרגע־קומען דעם 29סטן יולי 1952, מיטן אָנטייל פון 28 יוגנטלעכע. נאָך אַ מיינונגס אויסטויש צווישן די דעלעגירטע פֿאַרוואַלטונגס־מיטגלידער פון פּאַריין מיט די יוגנטלעכע, איז אויסגעוויילט געוואָרן אַן אַרגאַניזיר־קאָמיסיע אין באַשטאַנד פון 11 יוגנטלע־כע מיט י. מיאָדאָווסקי פּאָר פּאַרזיצער. זייער אויפ־גאַבע איז געווען צו אַרגאַניזירן אַ יוגנט־קרייז ביים לאַנדסלייט־פּאַריין פון פּרוזשענע, בערעזע, מאַלטש, שערשעוו און אומגעגנט, אַזוי איז אויך געווען דער נאָמען פונעם קרייז.

די ערשטע אונטערנעמונגען וואָס דער קאָמיטעט האָט אַרגאַניזירט, איז געווען אַ טאַנץ־אָוונט מיט אַ קינסטלעריש פּראָגראַם, וואָס איז דורכגעפירט גע־ווארן דעם 16טן אויגוסט 1952 און וואָס האָט גע־האָט אַן אויסערגעווייניליכן דערפאָלג. דורך דערדאָ־זיקער אונטערנעמונג זענען אַריינגעצויגן געוואָרן אַ גרעסערע צאָל יוגנטלעכע, קינדער פון לאַנדס־לייט מיט זייערע פריינט. און דאָס האָט זיך אָנגע־הויבן די אַקטואַציע פונעם קרייז מיט צוזאַמענ־קונפטן וואָס פלעגן פּאָרקומען יעדן פרייטיק אָוונט, די אָזוי גערופענע קבלת־שבת־אָוונטן, אין די פּראָג־ראַמען און אין דער דורכפירונג, פלעגן זיך באַטיי־ליקן בלויז די יוגנטלעכע, כמעט אָן דער אַריינמי־שונג פון די עלטערע.

קורץ נאָך דער גרינדונגס־פּאַרזאַמלונג איז דורכ־געפירט געוואָרן אַן אַלגעמיינע מיטגלידער־פּאַרזאַמ־לונג, אויף וועלכער עס איז אויסגעוויילט געוואָרן אַ פּאַרוואַלטונג לויט פּאָלדיקן באַשטאַנד:

פּרעזידענט — י. מיאָדאָווסקי; וויצע־פּרעזידענט — ס. רייטמאַן; סעקרעטאַרין — זש. קאָפּלאַן; קא־סיר — ק. פּאָטשינקי; פּראָ־קאָסירערן — וו. גער־מאַן; וואָקאַלן — ג. ניעבאָשטשיק, ע. כץ, מ. עפּעל־בוים, א. רעזניק, ש. אוז פּ. גראָסמאַן, ד. נאָווינסקי, ע. לינקעוועך, כ. אוריעוו טש אוז א. קראָניק. אויף דערדאָזיקער פּאַרזאַמלונג איז אויך באָשלאָסן גע־וואָרן צו ענדערן דעם פּריערדיקן נאָמען פון יוגנט־קרייז א"נ „התקווה".

ביסלעכווייז האָט דער יוגנט־קרייז זיך אָנטוויקלט אזן איז שוין געוואָרן אין אַ געוויסער מאָס קאָנסאָ־לידירט, אָבער בכדי צו פאַרווירקלעכן די אַרבעטס־פּלענער האָט ער זיך אָנגעטראָפן מיט גרויסע שוועי־ריקייטן וואָס האָבן זיך געזומען פון מאַנגל אין א לאָ־קאַל; דער פּאַריין ווי אַ לאָקאַטאָר האָט געקענט באַנוצן דעם לאָקאַל נאָר דעמאָלט, ווען די לאָקאַל־אייגנטימער פלעגן עס באַווילליקן. נישט געקוקט דע־רויף איז דער קרייז אָנגעגאַנגען מיט אַ פּרוכטבא־רער טעטיקייט. כמעט ווי רעגולער זענען דורכגע־פירט געוואָרן די פּרייטיקדיקע צוזאַמענקונפטן. עס זענען אַרגאַניזירט געוואָרן קולטור־אַקטן פון פּאַר־

אַ גרופּע יוגנטלעכע פון „אטשא" נאָך אַ לעקציע.

שיידענעם כאַראַקטער, צווישן אַנדערע אויך אַ מוזיקאַלישער קאָנצערט מיט דיסקוסיעס.

במשך פונעם צייט־אָפּשניט וואָס האָט געדויערט אַן ערך, פון אויגוסט 1952 ביז נאָוועמבער 1953, האָט דער יוגנט־קרייז אָנטייל גענומען אין אַלערליי ספּאָרט־פּאַרמעסטן, וואָס זענען דורכגעפירט געוואָרן דורך פּאַרשיידענע ירידשע אַרגאַניזאַציעס און קלובן. די פּאַרמעסטן זענען געווען פון שאַך, באָקסעט, טענים און פוטבאָל, וואָס זענען פאָרגעקומען צווישן יוגנט־קרייז מיט די ספּאָרט־גרופּעס פון „העברַאיקאָ", „מכבי", „הכח", „בר־כוכבא", „אַדאַסאַ" און מיט דער יוגנט־גרופּע פון פאַרייניקטן קאָמפּיין פאָר ישראל. אין פאַרמעסט מיט דער לעצטער, ביי א פוטבאָל־מאַטש, איז דער יוגנט־קרייז „התקווה" אַרויס ווי דער סוב־קאָמפּיאָן.

אויף דער לעצטער אַלגעמיינער פאַרזאַמלונג וואָס איז פאָרגעקומען אַן ערך סוף 1952, איז אויסגעוויילט געוואָרן אַ נייע פאַרוואַלטונג, וועלכע האָט זיך קאָנסטיטוירט אויף פאָלגנדיקן אופן: פּרעזידענט — מ. רייטמאַן; וויצע־פּרעזידענט — וו. געראַן; סעקרעטאַר — ד. גאָלדבערג; אַקטן־סעקרעטאַר — מ. קאָפּלאַנסקי. סיי די איבעריקע אַמטן און סיי די וואָס זענען געבליבן די זעלבע, עס איז נאָר צוגעקומען ווי אַ וואָקאַל ר. קאכאק.

די נייע פאַרוואַלטונג האָט זיך אָנגעטראָפן אויף נאָך גרעסערע שוועריקייטן מחמת מען האָט דעם לאָקאַל געמוזט איבערבויען, אָבער ביז מען האָט די געבויידע נישט אָנגעהויבן צו צעוואַרפן, איז נאָך געפירט געוואָרן אַ געוויסע אַרבעט. די לעצטע גרעסערע און זייער דערפאָלגרייכע אונטערנעמונג, וואָס דער יוגנט־קרייז האָט דורכגעפירט, איז געווען אַ פּורים־באַל, וואָס איז פאָרגעקומען אַן ערך סוף 1953, אויף וועלכן עס זענען אויסגעוויילט געוואָרן אַלס „אסתר המלכה" שרה גראָסמאַן; אַלס „מיס יהודית" כאָסעפּא אוריעוויטש און אַלס „מיס סימפּאַטיע" גיטל ניבאָשטשיק. פון דער גרויסער צאָל אָנוועזנדע יוגנט אויפן פּורים־באַל, די מערהייט גראָד נישט קיין קינדער פון לאַנדסלייט, האָבן זוכה געווען צו באַקומען די אויסצייכענונגען דווקא קינדער פון לאַנדסלייט און אַקטיווע מיטגלידער פון פאַריין, די דריי חנעוודיקע מיידלעך וועמען מיר האָבן פריער דערמאָנט.

פון דעמדאָזיקן פּורים־באַל, ווי פון פיל אַנדערע פון דעם מין, וואָס ווערן דורכגעפירט יערלעך פון פאַרשיידענע יוגנט־אָרגאַניזאַציעס און געגנט־קאָמיטעטן פון קרן קימת לישראל, ווערן די דערוויילטע „קעניגנס" די „אסתר המלכהס", פרעזענטירט אויפן יערלעכן צענטראַלן פּורים־באַל ווי אַספּיראַנטינס אויפן טיטל „אסתר המלכה" פון געגעבענעם יאָר.

אינעם יאָר 1953 האָבן צום צענטראַלן פּורים־באַל פון קרן קימת לישראל, וואָס איז פאָרגעקומען אינעם גרויסן סטאַדיום פון „ריווער פּלעיט" זיך צוגעשטעלט 14 קאַנדידאַטקעס, צווישן זיי איז אויך געווען די דערוויילטע „אסתר המלכה" פונעם יוגנט־קרייז ביים לאַנדסלייט פאַריין, שרה גראָסמאַן, וועלכע איז דורך דער „יורי" געקרוינט געוואָרן מיטן טיטל „אסתר המלכה — 1953".

נאָכן דערפאָלגרייכן פּורים־באַל איז די אַרבעט פאָרגעזעצט געוואָרן מיט גרויס מי און מאַטערניש ביז אַן ערך נאָוועמבער 1953, און לסוף האָט מען

א גרופּע יוגנטלעכע ביי א פאַרזאַמלונג.

צוליבן פעלן פון לאָקאַל־באַקוועמלעכקייטן, וואָס האָט אוממעגלעך געמאַכט וווייטער צו אַרבעטן, געמוזט די גאַנצע טעטיקייט איבערריסן — דערדאָזיקער איבערריס האָט געדויערט ביז יולי 1955.

דער נייַ־רעאָרגאַניזירטער יוגנט־קרייז

דעם 25סטן יולי 1955, איז אין נייַעם פאַריינס־לאָקאַל, אויף אַזקוענאַגאַ 728, צושטאַנדגעקומען אַ פאַרזאַמלונג פון אַ גרופּע יוגנטלעכע, געווען טוער פון דער יוגנט־אַרגאַניזאַציע „התקווה" און אייניקע פריש־צוגעקומענע, מערסטנס קינדער פון לאַנדסלייט, וואָס האָבן באַשלאָסן צו רעאָרגאַניזירן דעם יוגנט־קרייז ביים פאַריין. דער נאָמען פונעם קרייז זאָל זיין „אַטשאַ" "ACHA", די ראשי־תיבות פון „אסאָסיאסיאָן קולטוראַל העברעאַ אַרגענטינאַ" — ייִדיש־אַרגענטינער קולטור־אָסאָציאַציע. אויפן אָרט איז אויסגעקליבן געווארן אַ פּראָוויזאָרישע קאָמיסיע, וועלכע איז גלייך צוגעטראָטן צו דער אַרבעט. אָנגייענדיק מיט דער אַרגאַניזירונג האָבן זיי זיך פאַרשטענדיקט מיט אַ באַדייטנדיקע צאָל קינדער פון לאַנדסלייט און זייערע פריינט און האָבן באַווילן דורכצופירן אייניקע קולטור־אָקטן און פאַרוויילונגס־אונטערנעמונגען. דעם 1טן נאָוועמבער 1955, איז ביי אַ גרעסערער פאַרזאַמלונג קאָנסטיטווירט געווארן די פאַרוואַלטונג אויף פאָלגנדיקן אופן:

פּרעזידענט — ע. צוויקליטש; וויצע־פּרעזידענט —ע. כץ; סעקרעטאַר — ד. גאַלפּערין; אָקטן־סעקרעטאַר — א. ג. לינקעוויטש; קאַסיר — ק. פּאָטשיניקי; וואָקאַלן — ר. סטיגאל, מ. פילק, א. קראָניק, ש. רייטמאַן און ר. פּאָטשינקי; חשבון־איבערזעער — ר. קאָלאָדניצקי.

ביז ענדע 1955 איז דורכגעפירט געווארן אַ פּיקניק אין דער זומער־היים פון ה' י. קיילער; אַ טאַנץ־אונטערנעמונג אין פאַריינס־לאָקאַל אוּן אַן עקסקורסיע. צוליב זומער־וואָקאַציעס איז די אַרבעט אין בערגעריסן געווארן ביז מערץ 1956.

די ערשטע טעטיקייט פונעם חודש מערץ 1956, איז געווען אַ טאַנץ־אונטערנעמונג לטובת דעם יוגנט־דעפּאַרטאַמענט פון פאַרייניקטן קאַמפּיין פאַר ישראל, וואָס האָט אַריינגעבראַכט ריינעם ריווח —2.221 (צווויי טויזנט צוויי הונדערט איין און צוואַנציק) פּעזאָס.

בכדי די מיטגלידער זאָלן זיך צוזאַמענקומען אָפּטער אין פאַריינס־לאָקאַל און זאָלן זיך אויסלעבן אין דער געזעלשאַפטלעכער סביבה פונעם יוגנט־קרייז, איז אינגעשטעלט געווארן אַ פּינג־פּאָנג־טיש און עס איז באַשלאָסן געווארן אייַנצוקויפן שפּאַניש ביכער פאַר דער פאַריינס־ביבליאָטעק.

דעם 14טן אַפּריל 1956, איז וויידעראַמאַל פאָרגעקומען אַן אַלגעמיינע פאַרזאַמלונג, אויף וועלכער עס זענען אָנגענומען געווארן די פאָרגעלייגטע סטאַטוטן פון דער פאַרוואַלטונג און עס איז אויסגעקליבן געווארן אַ פאַרוואַלטונג אין פאָלגנדיקן באַשטאַנד:

פּרעזידענט — ע. צוויקליטש; וויצע־פּרעזידענט — ע. כץ; סעקרעטאַר — ד. גאַלפּערין; אָקטן־סעקרעטאַר — א. ג. לינקעוויטש; קאַסירערין — ר. פּאָטשינקי; פּראָ־קאָסיר — ב. זאַרניצער; וואָקאַלן — ר. סטיגאַל, מ. פּילק, ג. צימערמאַן, מ. ראַשקאָווסאַן און ע. זאַרניצער.

צו יענער צייט האָט „אַטשאַ" געציילט 61 מיטגלידער און במשך פון די יאָרן 56־1955, זענען דורכגעפירט געווארן קולטור־אָקטן אין שפּאַניש, אויף אַלגעמיינע און ייִדישע טעמעס, אויף וועלכע עס זענען אויפגעטראָטן צווישן אַנדערע ד"ר אברהם רינסקי, פּראָפּ' ג. ראָססי, פּראָפּ' ל. שאלמאן, פּ' מ. אָבליגאדאָ, פּראָפּ' ל. אָסטראָוו, ד"ר ע. גראנדע, פּראָפּ' א. מאָגילעווסקי, א. פּינטאָס ס. סוסמאַן, ד"ר כ. א. מאַרקאָ, ד"ר א. קוסאני, כ. פאַרטער און סעזאַר טיעמפּאָ.

עס זענען אויך דורכגעפירט געווארן חברים־שמועסן, קינאָ־אונטערנעמונגען און טאַנץ־אָוונטן.

דעם 17טן נאָוועמבער 1956, איז פאָרגעקומען אַן אַלגעמיינע מיטגלידער־פאַרזאַמלונג, נאָכן באַשטיטיקן די באַריכטן איז באַשלאָסן געווארן זיך צו באַשטייערן פאַרן עמערגענץ־קאַמפּיין פאַר ישראל מיט טויזנט פּזעזס און עס איז אויסגעוויילט געווארן אַ פאַרוואַלטונג לויט פאָלגנדיקן באַשטאַנד:

פּרעזידענט — מ. באַראַדיצקי; סעקרעטאַר — ד. גאַלפּערין; קאַסירערין — ר. פּאָטשינקי; וואָקאַלן — ע. גלעזער און מ. פּילק.

נאָך אַן אָפּרו־פּעריאָד האָט זיך וויידעראַמאַל אָנגעהויבן די טעטיקייט פון יוגנט־קרייז אין אַפּריל 1957. אין שייכות מיט דער באַנייטער טעטיקייט איז געשיקט געווארן אַ צירקולאַר צו אַלע מיטגלידער און אַ ספּעציעלער בריוו מיט אויפקלערונגען וועגן דער טעטיקייט פון „אַטשאַ" איז געשיקט געווארן צום ישראל־אַמבאַסאַדאָר אין אַרגענטינע, ד"ר אריה לעאָן קובאָווי.

די טעטיקייט פונעם יוגנט־קרייז איז אָנגעפאַנגען וווייטער, הגם מיט אַ שוואַכערן ריטם ווי אין די פריערדיקע יאָרן. דער קולטור־זמן פון 1957 האָט זיך פאַרענדיקט מיט אַ קולטור־אָקט, אויף וועלכן עס איז אויפגעטראָטן מיט אַ רעפעראַט וועגן ייִדישער יוגנט, דער באַקאַנטער טריבון משה שענדערי,

דוד פאַרער

קרעדיט־קאָאָפּעראַטיווע „לא אַמיסטאַד"

דער אָנהייב, ווּקס און איצטיקער צושטאַנד

אין אַלגעמיינעם באַריכט פון אונדזער לאַנדס־מאַנשאַפט, האָבן מיר עטלעכע מאָל דערמאָנט די קרעדיט־קאָאָפּעראַטיווע „לא אַמיסטאַד" און מיר האָבן אויך איבערגעגעבן אייניקע דאַטעס וועגן איר גרינדונג, אָנטוויקלונג אאז"וו. דאָך געפינען מיר פאַר נייטיק צו ווידמען אונדזער קרעדיט־קאָאָפּעראַטיווע אַ באַזונדער קאַפּיטל, בכדי אונדזערע לאַנדסלייט אין אַקציאָנערן זאָלן זיך באַקענען מיט איר אָנטוויקלונגס־גאַנג, מיט איר כסדרדיקן וווקס און מיט איר פֿאַרוואַנדלונג אין אַ באַדייטנדיקע פינאַנץ־אינסטיטוציע.

דעם 19טן סעפּטעמבער 1950, איז אויף אַ פאַר־וואַלטונגס־זיצונג פון אונדזער לאַנדסלייט־פאַריין באַשלאָסן געווארן צו גרינדן אַ קרעדיט־קאָאָפּעראַטיווע. אויף אַן אָרדנטלעכער געגעראַל־פאַרזאַמלונג פונעם פאַריין„ איז דער באַשלוס באַשטעטיקט געווארן און עס איז פראָקלאַמירט געווארן די גרינדונג פון דער קאָאָפּעראַטיווע, מיטן גרינדונגס־דאַטום פון 24סטן סעפּטעמבער 1950 — יאָר פון באַפריער געגעראַל סאַן מאַרטין.

אויפן אָרט האָבן זיך פאַרצייכנט מיט 557 הונ־דערט־פּעזעטעס אַקציעס אויף דער סומע פון 55.700.— פּעזעס, 44 מיטגלידער־גרינדער (Socios Fundadores) מיט וועלכע עס איז געשלאָסן געווארן די רשימה לויט פאָלגנדן צוזאַמענשטעל:

1) ישראל קיילער
2) דוד גערמאַן
3) נתן שאַפּירא
4) יונה בערעזמאַן
5) שמואל פּאָטשינקי
6) יוסף רעזניק
7) זונדל יאַבלאָנאָוויטש
8) ישעיה בערעסטאַצקי
9) לייבל ראָזענטאל
10) קלמן נייבריף
11) ביניש קראַסנער
12) דוד אויריעוויטש
13) יודל פרידמאַן
14) דוד פאַרער
15) לייבל גלעזער
16) משה צוויקליטש
17) שמעון גאָלדבערג
18) דוד פּאָמעראַניעץ
19) ישראל פּאָמעראַניעץ
20) כאַסע עקסמאַן
21) זעליק מאַזור
22) אפרים פּאָמעראַניעץ
23) נתן האָלפּערין
24) סאָלאָמאָן געראָש
25) נחום גלאָצער
26) איסאַק פּאַרטנאָי
27) לעאָן כאָמסקי
28) עליאָס זאָק
29) חיים קוקס
30) מיגעל קירזשנער
31) משה ניצבערג
32) יצחק סעלעצקי
33) שמואל עפּעלבוים
34) גיטל פּאָמעראַניעץ
35) חיים האָבמאַן
36) חיים שיינזאָג
37) בערנאַרדאָ סווערדלאָוו
38) אברהם באָגאָמאָלסקי
39) משה פרידמאַן
40) מאָטל באָום
41) ראָזשאַנסקי־ראָזענשיין
42) בערל יאָסטרעב
43) בנימין בערקמאַן
44) ישעיה קלעניצקי

ס׳איז אויך אויפן אָרט אויסגעווייזלט געווארן דער ערשטער דירעקטאָריום, לויט פאָלגנדיקן באַשטאַנד: פּרעזידענט — י. קיילער; וויצע־פּרעזידענט — י. בערעזמאַן; סעקרעטאַר — נ. שאַפּירא; פּראָ־סעקרעטאַר — ז. יאָבלאָנאָוויטש; קאַסיר — ד. געראָש; פּראָ־קאַסיר — ש. פּאָטשינקי; וואָקאַלן — ש. גאָלד־בערג, מ. ראָזענשיין און י. רעזניק; פּאַרטרעטער — ק. נייבריף אין י. פּאָמעראַניעץ; סינדיקאָ — ד. פּאָ־מעראַניעץ; פּאַרטרעטער — מ. צוויקליטש.

דעם 12טן סעפּטעמבער פון יאָר 1951, האָט די קאָאָפּעראַטיווע באַקומען יורידישע אָנערקענונג (Personería Jurídica) און איז רעגיסטרירט געווארן אינעם רעגיסטער פון קאָאָפּעראַטיוועס, מיט דעם נומער 2304.

אין איינקלאַנג מיט די סטאַטוטן וועלכע פאַרוופן יערלעכע מיטגלידער־פאַרזאַמלונגען, אויף וועלכע עס וועלן אויסגעווייזלט א העלפט מיטגלידער פונעם דירעקטאָריום, ביז היינט זענען אַ חוץ דער גרינ־דונגס־פאַרזאַמלונג פאַרגעקומען 7 אזעלכע אָרדנט־לעכע פאַרזאַמלונגען.

דער צוזאַמענשטעל פונעם דירעקטאָריום אינעם 2טן טעטיקייט־פּעריאָד איז געווען פאלגנדער: פּרעזידענט — א. מעזשיקאָווסקי; וויצע־פּרעזידענט — י. בערעזמאַן; סעקרעטאַר — נ. שאַפּירא; פּראָ־סעקרעטאַר — ע. קוקס; קאַסיר — ד. געראַמאַן; פּראָ־קאַסיר — י. רעזניק; וואָקאַלן — פּ. דייטש, ל. גלעזער און מ. צוויקליטש; פּאַרטרעטער — ד. פּאָמעראַניץ; סינדיקאָ — ש. פּאַטשינקי; פּאַרטרעטער — ש. גאַלדבערג.

אינעם 3טן טעטיקייט־פּעריאָד איז דער צוזאַמענשטעל פונעם דירעקטאָריום געבליבן דערזעלבער, מיטן אונטערשייד פון 2 מיטגלידער. אָנשטאָט ע. קוקס און ד. פּאָמעראַניץ זענען אַריין ז. יאַבלאָנאָוויטש און ב. קראַסנער.

דער פּערטער און פינפטער טעטיקייט־פּעריאָד איז געפּירט געוואָרן אונטער דער פּרעזידענץ פון י. קיילער, אָלס וויצע־פּרעזידענטן האָבן אָקטויִרט י. בערעזמאַן און ד. געראַמאַן; אָלס סעקרעטאַרן נ. שאַפּירא און א. מעזשיקאָווסקי; קאַסירער ז. יאַבלאָנאָוויטש און י. בערעזמאַן; פּראָ־קאַסיר י. רעזניק; וואָקאַלן: פּ. דייטש, ש. גאַלדבערג און ס. נייבריף; פּאַרטרעטער: ב. קראַסנער, ח. קאַפּלאַן, מ. צוויקליטש און ד. פּאַרער. סינדיקאָס: ד. געראַמאַן און נ. שאַפּירא. פּאַרטרעטער — ש. פּאַטשינקי.

דער זעקסטער און זיבעטער טעטיקייט־פּעריאָד איז געפּירט געוואָרן אונטער דער פּרעזידענץ פון ד. געראַמאַן; אָלס וויצעפּרעזידענטן האָבן אָקטויִרט — מ. צוויקליטש און י. בערעזמאַן; סעקרעטאַר — א. מעזשיקאָווסקי; פּראָ־סעקרעטאַר — ז. יאַבלאָנאָוויטש. קאַסירערס — י. בערעזמאַן און מ. צוויקליטש; פּראָ־קאַסיר — פּ. דייטש; וואָקאַלן — ש. גאַלדבערג, ס. נייבריף און ל. גלעזער; פּאַרטרעטער — מ. גראָסמאַן און א. פּינעס; סינדיקאָ — י. קיילער; פּאַרטרעטער — י. גאַלפּערין.

אויף דער לעצטער אַרדנטלעכער מיטגלידער־פאַרזאַמלונג וואָס איז פאָרגעקומען דעם 27סטן מערץ 1958, איז באַנייט געוואָרן אַ העלפט פון דירעקטאָריום, וועלכער איז קאָנסטיטוירט געוואָרן אויף פאָלגנדיקן אופן: פּרעזידענט — י. קיילער; וויצע־פּרעזידענט — י. בערעזמאַן; סעקרעטאַר — א. מעזשיקאָווסקי; פּראָ־סעקרעטאַר — ס. נייבריף; קאַסיר — ד. געראַמאַן; פּראָ־קאַסיר — פּ. דייטש; וואָקאַלן — ל. גלעזער, י. גאַלפּערין און ש. גאַלדבערג; פּאַרטרעטער — מ. גראָסמאַן און א. פּינעס; סינדיקאָ — ז. יאבלאָנאָוויטש; פּאַרטרעטער — מ. צוויקליטש.

זייט דער גרינדונג פון דער קאָאָפּעראַטיוו פּאַרנעמט דעם אָמט פון פּאַרוואַלטער (כערענטע) דער בוכהאַלטער (קאָנטאַדאָר פובליקאָ) ה. שעפּטעל און זייט 1955 פאַרנעמט דעם אָמט פון וויצע־פּאַרוואַלטער (סוב־כערענטע) ד. פּאָמעראַניץ.

אָנגעהויבן מיט 44 מיטגלידער־אָקציאָנערן, איז די צאָל אָקציאָנערן געוואקסן בהדרגהדיק יעדן יאָר, אַזוי אַז צום 31סטן דעצעמבער 1957, במשך פון 7 יאָר מיט 99 טעג, איז די צאָל אָקציאָנערן געשטיגן צו 738. נאָך אין אַ גרעסערער מאָס איז געשטיגן די צאָל אַרויסגעגעבענע הלוואות און דער געלט־אומזאַץ.

פאַרגלייך־טאַבעלע פונעם אַנטוויקלונגס־וועג פון דער קאָאָפּעראַטיוו אין אירע הויפּט־טעטיקייטן

יאָר	צאָל אָקציאָנערן	אַרויסגעגעבענע הלוואות אַרגענטינער פּעזעס	קאַפּיטאַל און רעזערוון אַרגענטינער פּעזעס	שפּאָר־קאַסע אַרגענטינער פּעזעס
1951	81	127.270.—	70.335.—	32.748.—
1952	199	404.182.—	118.245.—	101.951.—
1953	243	783.850.—	159.484.—	240.127.—
1954	320	1.753.402.—	278.737.—	597.982 .—
1955	406	3.088.647.—	428.496.—	1.175.863 .—
1956	565	6.399.015.—	814.096.—	2.193.372.—
1957	738	11.537.681.—	1.387.655.—	4.024.364.—

דעם וווקס פון דער קאָאָפּעראַטיוו זייט איר גרינדונג ביז היינט צו טאָג, איז צו פאַרדאַנקען די אי־בערגעבנקייט און האַרמאָניש צוזאַמענארבעט פון די דירעקטאָריום־ מיטגלידער און פון די באַאַמטע.

ביי פאַרשיידענע געלעגנהייטן זענען פאַרגעקומען צוזאַמענקונפטן פון אָקציאָנערן, בעיקר אויף מסי־בות ביים איבערגעבן די אָמטן, באַאַרונגס־באַנקעטן, געזעגן־אָקטן און אַניווערסאַר־פייערונגען. באַאַרונג־

באַנקעטן זענען דורכגעפירט געוואָרן נאָכן פּאַרעג־דיקן זייערע טעטיקייט־פּעריאָדן, פּאַר די פּרעזי־דענטן — י. קיילער, א. מעזשיקאָווסקי און ד. גער־מאַן און פּאַרן קאַסיר י. בערעזמאַן. געזעגן־מסיבות זענען דורכגעפירט געוואָרן פּאַר די דירעקטאָריום־מיטגלידער מ. צוויקליטש און י. קיילער, צו זייערע רייזעס קיין ישׂראל און עס זענען דורכגעפירט גע־וואָרן צוויי אַניוועַרסאַר־יום־טובים, פייערנדיק 5 און 7 יאָר עקזיסטענץ פון דער קאָאָפּעראַטיוו.

ווי אַ יידיש־געזעלשאַפטלעכע אינסטיטוציע האָט די קאָאָפּעראַטיוו זיך אָפּגערופן אויף פּאַרשיידענע וועגדונגען מצד געזעלשאַפטן און אינסטיטוציעס, און האָט זיך בייגעשטייערט סיי פּאַר אָרטיקע הצטרכותן און סיי פּאַר ישׂראל. דער ווערטפולסטער בייטראָג פּאַר ישׂראל מצד דער קאָאָפּעראַטיוו, איז געווען דאָס קויפן, צוזאַמען מיטן לאַנדסלייט־פּאַריין, אַן אַמבולאַנס פּאַרן „מגן דוד אדום“:

דירעקטאָריום פון דער קרעדיט־קאָאָפּעראַטיוו „לאָ אַמיסטאַד“ פון לעצטן פּעריאָד, צוזאַמען מיטן פּאַר־וואַלטער (כערענטע) און וויצע־פּאַרוואַלטער (סוב־כערענטע). פון רעכטס צו לינקס: זיצנדיקע: ש. גאָלד־בערג, ד. גערמאַן, י. קיילער, י. בערעזמאַן, ז. יאַבלאָנאָוויטש; שטייענדיקע: ה. פּאַמעראַניעץ, ל. גלעזער, א. פּינעס, י. גאלפּערין, מ. גראָסמאַן, ה. שעפּטעל, א. מעזשיקאָווסקי, ס. נייבריעף און פּ. דייטש.

לייזער רעשעס

מיכל (מנעל) פערעלשטיין ע"ה

געבוירן דעם 25סטן מערץ 1898, געשטאָרבן דעם 28סטן יולי 1950

געבוירן אין דאָרף קאָזלי לעבן פרוזשענע, ביי אַ טראַדיציאָנעלער יידישער פאַמיליע. זיין פאָטער ר' נחום קאָזליער, איז געווען אַ יד פון שיינע מידות, אַ בן־תורה און אַ שיינער בעל־תפילה, וועל־

מיכל פערעלשטיין

כער האָט זיין זון דערצויגן אין טראַדיציאָנעלן יידי־שן גייסט.

אין עלטער פון 15 יאָר וועלט ער אַ לערער און לערנט תורה מיט די קינדער פון ישובניקעס. אין יאָר 1921 קומט ער קיין אַרגענטינע מיטן געדאַנק צו ווערן אַ קאָאָלניסט. ער פאָרט אַוועק אין מאָזעס־ווייל, און אַרבעט 2 יאָר אַלס קאָלאָניסט, נאָר זעענ־דיק פאַר זיך אַ שוואַכע צוקונפט אין דער קאָלאָניע, אין דער פליכט צו אַרויסהעלפן זיין פאַמיליע אין דער אַלטער היים, טרייבט אים פון קאָלאָניע אין שטאָט אַריין. ער באַזעצט זיך אין לאַ־פּלאַטאַ, ווו ער נעמט זיך צום האַנדל. אָנפאַנגס אַלס גאַסן־גייער מיטן פּעקל. ער גייט שפּעטער אַריבער צום האַנדל מיט גלאָז און שפּיגל, ווו אין אַ קורצער צייט דער־גרייכט ער צו פאַרנעמען דעם ערשטן פּלאַץ צווישן די געשעפטן פון דעם פאַך.

צוזאַמען מיט זיין ווונק איינפן עקאָנאָמישן געביט, וואַרפט ער זיך אַריין מיטן גאַנצן ברען אין דער געזעלשאַפטלעכער אַרבעט. אַלע יידישע אינסטיטו־ציעס פון לאַ־פּלאַטאַ, פילאַנטראָפישע, פינאַנציעלע, קולטורעלע און דערציערישע, האָבן מיט דער פו־לער האַנט געגאָסן פון זיין שטיצע, סיי מאָטעריעל און סיי גייסטיק.

און אין דעם הינזיכט האָט ער נישט געמאַכט קיין פאַרטייאישן אונטערשייד, אַלץ וואָס עס איז יידיש איז אים געווען ליב און טייער, און אַלץ האָט ער געשטיצט מיט דער פולער האַנט.

זיין הויז אין לאַ־פּלאַטאַ, וועלכע ער האָט גע־שאַפן מיט דער הילף פון זיין געטרייער פרוי, יהודית שאַיעוויטש, אַן אָפּשטאַמיקע פון זיין אַן אָנגעזע־נער און אינטעליגענטער יידישער פאַמיליע שאַיע־ווישט פון קאָסאָווע, איז געווען אָפן פאַר אַלע נויט־באַדערפיקע, וועלכע האָבן דאָרטן באָקומען אַ ברי־דערלעכע עצה און שטיצע.

זיין לעבן, וועלכער איז אונטערגעשניטן געוואָרן אין פריזן עלטער, פון 52 יאָר דורך אַ טראָפיק־אַקצידענט, האָט אים געטראָפן פאַרנעמענדיק דעם פאָרזיץ פון די וויכטיקסטע יידישע אינסטיטוציעס פון דער יידישער באַנק, פון דער „עזרה", די יידי־שע קהילה פון לאַ־פּלאַטאַ און פון פאַראייניקטן קאָמפיין פאַר מדינת ישראל, פון וועלכן ער איז געווען דער שטענדיקער פאָרזיצער און דער גרעס־טער באַשטייערער.

אַלע יידישע אינסטיטוציעס פון לאַ־פּלאַטאַ האָבן פאַראייביקט זיין אָנדענק.

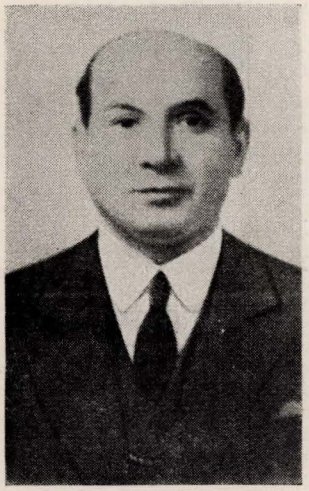
לזכרון עולם

די פאַרשטאַרבענע מיטגלידער פון דער פאַרוואַלטונג און פון דער פרויען־קאָמיסיע, פונעם לאַנדסלייט־פאַריין פון פרוזשענע, בערעזע, מאַלטש, שערשעוו און אומגעגנט אין אַרגענטינע:

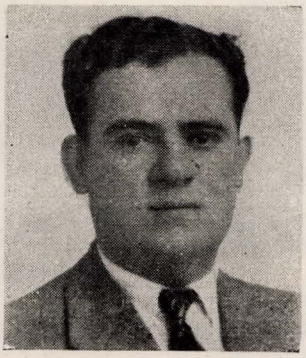
לייבל פּאַמעראַניעץ

געוועזענער קאַסיר פון פאַריין און פון דער פרוזשענער קראַנקן־קאַסע — געשט. אין י׳ 1946.

בנימין גאָלדשטיין

געוועזענער פאַרוואַלטונג־מיט־גליד און מיטגרינדער פון דער פרוזשענער קראַנקן־קאַסע — געשטאַרבן אין יאָר 1949.

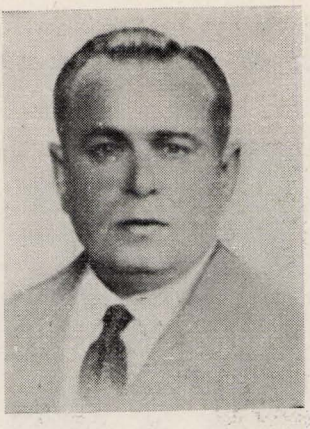

סענדער קראָניק

געוועזענער קאַסיר און פאַרוואַל־טונגס־מיטגליד — געשטאַרבן אין יאָר 1950.

ת. נ. צ. ב. ה.

לזכרון עולם

חיים קוקס
געוועזענער פאַרוואַלטונג ־ מיט־
גליד פון פאַריין און פרעז׳ פון
שערשעווער ל״ל פאַריין —
געשטאַרבן אין יאָר 1953.

יוסף רעזניק
געוועזענער פאַרוואַלטונג ־ מיט־
גליד, מיטגרינדער פון ל״ל פאַ־
ריין און פון דער קרעדיט־קאָ־
פּעראַטיווע „לאַ אַמיסטאַד״ —
געשטאַרבן אין יאָר 1956.

קלמן נייבריעף
געוועזענער פאַרוואַלטונגס־מיט־
גליד פון פאַריין און קאַסיר פון
שערשעווער ל״ל־פאַריין — גע־
שטאַרבן אין יאָר 1955.

פּאָלינאַ יאַבלאַנאָוויטש
געוועזענע מיטגלידערין פון דער
פרויען־קאָמיסיע און אַקטן־סעק־
רעטאַרין — געשטאַרבן אין
יאָר 1957.

ת. נ. צ. ב. ה.

לזכרון עולם

רשימה פון די פֿאַרשטאַרבענע לאַנדסלייט און זייערע משפּחה־מיטגלידער, וואָס זענען געקומען צו קבורה אין אַרגענטינע.

זייערע נעמען וועלן דערמאָנט יערלעך אויף די אזכרה־פֿאַרזאַמלונגען, וואָס דער לאַנדסלייט־פֿאַריין פון פֿרוזשענע, בערעזע, מאַלטש, שערשעוו און אומגעגנט אין אַרגענטינע, פֿירט דורך יערלעך אין די טעג כ״ד — כ״ז שבט, אין אָנדענק נאָך די קדושים פון אונדזערע היימשטעטלעך.

מיר גיבן די רשימה לויט די אָפּשטאַם־ערטער און לויטן אלף־בית:

פרוזשענער:

אוריעוויטש דוד
בערעסטיצקי רבקה
בערקמאַן בריינע־העניע
בערקמאַן אהרן
גאָלדשטיין חנה
גאָלדשטיין בנימין
גאָרדאָן יהודה
זאָלאָטניצקי—וועליטשאַנסקי שרה
זיזעמסקי מלכה
יאַגלאָם מאיר
כאָמסקי—גראַנאַדער פריידע
כאָמסקי—פּיטלעוויניק מערע
לאָשעוויצקי פּרץ
לעוו מרדכי־בער
לערמאַן י.
לערמאַן א.
מאָקראַנסקי ישראל
פֿאָמעראַניעץ יעקב
פּיוווישינסקי שרה
פֿערלשטיין מיכל
פֿערלשטיין חיים
פֿראָימטשיק משה
פֿראָימטשיק אסתר
פרידמאַן גרשון
פרידענבערג—סוטון צביה
צוויקליטש שרה
צוויקליטש בערל
קאָוואָל נחמן
קיילער שמואל
קראָווטשיק מלכה
קעסלער ציפּע
קעסלער שפּרה
רובין נתן
שמש אביגדור

בערעזער:

אַזאַרעצקי משה
אַוועדבוך גישע
בארדאך חיים
גראַיעווסקי שמואל
זאַק גאָלדע
פּיק־—וויין פרייד־מיכלע
פּיינמאַן שעפּסל
קראָניק סענדער
קליינמאַן—געלמאַן פראָדל
ראַבינאָוויטש בצלאל
רינבערג יעקב
רעזניק יוסף
שאַפּירא נתן

מאַלטשער:

בוראָק יהודה־לייב
וויסאָקער לייבע
זשוק שמעון
יאגלאָקאָווסקי ר׳ צבי־הערש
לאַזאַראָווסקי משה
לאַזאַראָווסקי העניע
פרידמאַן אברהם
פרידמאַן יהודה
פֿאָמעראַניעץ לייבל
קאַפּלאַן—פֿאָמעראַניעץ שרה
ראַבינאָוויטש ר׳ יוסף־חיים

שערשעווער:

אַרלאָווסקי ישראל
גלעזער—בראַווערמאַן ביילע־שרה
דוד־אָשר בר׳ שמחה
זאַטאַצקי—פּאַרבער חנה
יאַבלאָנסקי יוסף
יאַבלאָנסקי שיינע־מערע
יענטע־ראַשע בת ר׳ דוד
ירוחם־פישל בר׳ יצחק
יוסף־אריה בר׳ דוד־אָשר
נאָווינסקי בערל
נייבריעף קלמן
נייבריעף העניע
סווערדלאָוו באָבל
קוקס חיים
ראָגאָוויטש עזריאל
שיינזאָג חיים
שניידער יצחק

לינעווער:

אַרלאָווסקי משה־ישראל
טענענבוים פּסח

לזכרון עולם

משפּחה־מיטגלידער פון לאַנדסלייט, נישט קיין אָפּשטאַמיקע פון אונדזערע היימ־
שטעטלעך, אָדער אַזעלכע, וועמענס אָפּשטאַם־ערטער זענען אונדז נישט באַקאַנט:

אַזאַרעצקי משה
בעים פייוול
באומגלאַט נחום
וואַלעוועלסקי יואל
ווראטשערינסקי יעקב־משה
טענענבוים אליעזר
טשערקאַסקי מאיר
יאַבלאַנאָוויטש פּאַילינאַ
יעזערניצקי אברהם
כאַמסקי אברהם
כאַמסקי אָשר־לייב
ליאַכאָוויצקי י. ש.
מעזשיקאָווסקי איסאַק
נעטל—פּיטלעוויק ביילע
ניסעווענקאָ—נאָווינסקי אסתר
ניצבערג חיה
פּינגערמאַן נתן
ראָפּאָפּאָרט משה
רובאַכאַ ברוך
פּאסטאלאווסקי—גאַלדבערג חנה
קוראַנט ישראל
קאַהאַן יעקב
קוויאַטיניעץ שמואל
קוויאַטיניעץ—ראַשקאָוואַן קלאַראַ
קריסטאַל נחמיה

ת. נ. צ. ב. ה.

דוד פּאַרער

אונדזערע שטיצער און מיטאַרבעטער

הגם מיר האָבן שוין פּאַרעפּנטלעכט אַ רשימה פון די וואָס האָבן זיך באַטייליקט אין דער אַרבעט פאַרן פּנקס *), געפּינען מיר דאָך פּאַר נייטיק איצט, ביים פּאַרענדיקן דעם גאַנצן פּנקס, צוצוגעבן אייניקע פּרטים, בשייכות מיט אונדזערע לאַנדסלייט אין אַרגענטינע און אַנדערע לענדער, וואָס האָבן אונדז צוגעשטעלט וויכטיקע מאַטעריאַלן, אָדער וואָס האָבן געטון אַנדערע וויכטיקע אַרבעטן, אין דערמיט דערמעגלעכט זיין דערשיינען.

צו דער געשיכטע פון פּרוזשענע פון 1931 ביז 1939, האָבן אונדז געדינט די עטלעכע יאָר־גענג „פּרוזשענער לעבן", וועלכע זענען גוטוויליק געשטעלט געווארן צו אונדזער רשות דורך מאיר וואָלאַנסקי, און די באַדייטנדע צאָל עקזעמפּליאַרן פון נעם זעלבן וואָכנבלאַט צוזאַמען מיט פאָטאָגראַפיעס, וואָס עס האָט אונדז געגעבן לייבל נייטאַן.

עס דאַרף דאָ אויך דערמאָנט ווערן די איניציאַטיוו פון ברוך פּאַיוק, צו פאַרייביקן אין פּנקס דורך די סימבאָלישע מצבות די קדושים און די פאַרשטאָרבענע משפּחות אין אונדזערע היימשטעטלעך, און דאָס איינשטעלן אַלע מצבות אין איין מאָס, אויפן פאַרשלאָג פון דוד גערמאַן.

די גרויסע צאָל דאָקומענטן און בילדער אינעם פּנקס, האָבן מיר צו פאַרדאַנקען די ח״ח מאיר ראָזנשיין, איטשע סעלעצקי, סאָפּירשטיין־לעווי, (לאָ פּלאָטאָ) לייבל גלעזער, משה, ניצבערג, ברוך פּאַיוק, ישראל גאָלפּערן, משה גראָסמאַן, שמעון גאָלדבערג, מאָטל אייזנשטיין, אברהם קאָוואַל, דוד געראַמאַן, זלמן גלעזער, הערשל יונגערמאַן, יוסף רעזניק ע״ה, חייקע גאָלפּערין און גיטל פּאָמעראַניץ פון אַרגענטינע. יודל סעלעצקי פון קובאַ, און אַ צאָל לאַנדסלייט פון ישראל.

זייער וויכטיק איז געווען די פאַרבינדונג מיט אונדזערע לאַנדסלייט פון ישראל, פאַרייניקטע שטאַטן און קאַנאַדע מיט דער פּנקס־קאָמיסיע אין אַרגענטינע, און דאָס באַקומען פון זיי נוצלעכע מאַטעריאַלן. די דאָזיקע פאַרבינדונג איז פאַרשטאַרקט געוואָרן דורך דער פאַרמיטלונג פון ישראל קיילער און משה צוויקליטש מיט די לאַנדסלייט פון ישראל; דורך שמעון און מינדל גאָלדבערג און זעליק מאַזור מיט די לאַנדסלייט אין קאַנאַדע און אין די פאַרייניקטע שטאַטן; און דורך יוסף בליאַכער, יאָסל סקידעלסקי, נאַטאַליאָ האַלפּערין, יצחק סעלעצקי און דעם שרייבער פון די שורות, מיט די לאַנדסלייט אין די פאַרייניקטע שטאַטן.

אין ישראל האָבן מיר געהאַט די געטרייע און איבערגעגעבענע מיטאַרבעטער אברהם ברעסקי, יוסף באַבמאַן, אליהו־מאָטיע באָקשטיין, גרושאלקא־גוראַלי און דוב קירזשנער, זיי האָבן אונדז געשיקט פאָטאָגראַפיעס, דאָקומענטן, פאַרשיידענע ווערטפּולע מאַטעריאַלן און זייער וויכטיקע מיטאַרבעט. דוב קירזשנער האָט געמאָלדן אונדזערע לאַנדסלייט אין ישראל ווען דער צוגרייטונג פונעם פּנקס, דורך ראַדיאָ און צייטונגס־מודעות.

באַזונדערע אַנשטרענגונגען האָבן געמאַכט אונדזערע לאַנדסלייט פון די פאַרייניקטע שטאַטן, די פּ׳ זלמן אוריעוויטש, ניאַנוש גאָלדשטיין, פישל וויינער, ישראל פּאָמעראַניץ ע״ה, משה רודניצקי א״א, מיטן שאָפן אַרום הונדערט סימבאָלישע מצבות, ווערטפּולע מיטאַרבעט און אַלערלייַ מיטריאַלן; זיי האָבן אויך פּאָפּולאַריזירט דעם פּנקס צווישן אונדזערע דאָרטיקע לאַנדסלייט.

אין קאַנאַדע האָבן מיר געהאַט די געטרייע מיטאַרבעטער הערשל פּאָמעראַניץ און יעקב קליין (קלייַנערמאַן) וואָס האָבן צווישן דער קלייַנער גרופּע לאַנדסלייט געשאָפן סימבאָלישע מצבות, געלטבאַשטייַערונגען און אַ צאָל מאַטעריאַלן, יעקב קליין האָט אויך אין שייכות מיטן פּנקס פּובליקירט מודעות אין די דאָרטיקע צייטונגען, דעקנדיק זייערע הוצאות.

וויכטיק מאַטעריאַלן האָבן מיר אויך באַקומען פון ניו־יאָרקער „ייוא״ דורך דער פאַרמיטלונג פון מאָשע לעאָן — די טאָכטער פון אונדזער רעדאַקטאָר מרדכי וו. בערנשטיין.

די מיטאַרבעט פון רעדאַקטאָר מרדכי וו. בערנשטיין, וואָס האָט אָפּגעזוכט אַ שלל מאַטעריאַלן פון

*) זע, זייט ד׳, ביים אָנהייב.

פֿאַרשיידענע קוועלן, דאָקומענטן און דאָטעס פון וויכטיק־היסטאָרישן וואַרט, האָט דעם פּנקס פֿאַר־וואַנדלט אין אַ בוך, וואָס וועט צוניץ־קומען יעדן וואָס וועט וועלן דערלערנען אונדזער געשיכטע במשך פון די לעצטע יאָרהונדערטער.

אַוודאי האָט דער „פּנקס־פֿרוזשענע", וואָס איז דערשינען אין פֿרוזשענע אין יאָר 1931, פֿאַר אונדז געדינט ווי די הויפּט־באַזע פונעם היינטיקן פּנקס, פונעם דערמאָנטן פּנקס האָבן מיר באַקומען אַ גוט באַאַרבעטע געשיכטע פון פֿרוזשענע — די גרעסטע שטאָט פונעם קרייז פון די 5 שטעטלעך, וואָס גייען אַריין אין אונדזער פּנקס.

די צווייטע באַזע איז געווען די מיטאַרבעט פון לאַנדסלייט פון כמעט אַלע שטעטלעך, וואָס האָבן דורך זכרונות אייגענע און אויפגענומענע ביי אַנדע־רע, אויפגעשריבן טיילוויײַ די געשיכטע פון זייערע היימשטעטלעך, ווי עס האָבן געטון יעקב גוראלי, שמואל עפּעלבוים, זונדל יאַבלאָנאָוויטש, אליה־מאָטיע באָקשטיין, נחמיה שטוקער, דב קירזשנער, יוסף באָבמאַן, יצחק סעלעצקי, זעליג פֿאַמערַאַניץ, פישל ווײַנער, זלמן אַריעווויטש, נתן שאַפּירא, כאַש־קע־גראַיעווסקי־קאָוואַל, שמואל כאָסמקי און וואָווע ווײַנשטיין.

צו דעם מין מיטאַרבעט, געהערן אויך די זכרונות צוזאַמען מיט די גבית־עדות פון די געווועזענע קא־צעטלער, פֿאַרטיזאַנער, פּראָנט־קעמפּער און צוריק־געקומענע פון סאָוועטרוסלאַנד, די פּ׳ זלמן אוריע־ווישע, זאָוול סעגעל, אברהם ברעסקי, בערל קירזש־נער, י. גלעזער, זלאַטקע שניידערהויז־פּיטליוק, יוסף עלמאַן, שמריהו עלמאַן, מרדכי־בער סעגאַל, יצחק פּרידבערג, משה טוכמאַן, אליה־מאָטיע באָקשטיין, נ. אַלטשולד, סנדר, לאַזאַר קארטשאקער, בערל בלו־שטיין, איטשע סעלעצקי, חיים בערקמאַן, יוסף באָב־מאַן, רות שייך, א. זאקהיים, שמואל כאָמסקי, חיים מאַלעצקי, אהרן גאָלדשטיין, יעקב וואלאוועלסקי, משה יודעוויטש, רבקה קאַפּלאַן, שמואל־מרדכי רו־בינשטיין, חיים קאַמינקער און ד״ר אַליע גאָלדפּיין. די אַלע האָבן אויפגעשריבן די מגילה פון פּיין און אום־קום, און פון מסירת־נפש און גבורה פון אונדזערע נאַענטסטע און טייערסטע, בעת דער גרויליקער נאַצי־תקופה.

זייער פיל־וועט העלפן צו דערקענען די שטעט־לעך און צו דערלערנען זייער קולטור־צושטאַנד און לעבנס־שטייגער, די זכרונות וואָס זענען גע־שריבן געווארן דורך די לאַנדסלייט, דוד גערמאַן, פישל ווײַנער, אליה־מאָטיע באָקשטיין, יעקב גורא־לי, י. דעלעווסקי, א. ד. אגוז, נייטען ראזין, שמואל־לייב כץ, משה־חיים נון, משה פרידמאַן, יונה בע־רעזמאַן און יעקב־מאיר עפּעלבוים; און פון די ניט־לאַנדסלייט, די לערער, שרייבער און געזעלשאַפּט־לעכע טוער: יעקב מעסטעל, ח. ש. קאַזדאַן, חיים יאנישׂ, ה. גרינבוים, ב. שפּענער, הערשל הימלפֿאַרב, יוסף ראָטענבערג און ש. שיכאטאוו.

עס איז שוין דערמאָנט אינעם פּנקס די איינציק־אויפגעהיטע קינדער־זשורנאַלן פון בערעזע, וואָס איז אונדז צוגעשטעלט געווארן פון אברהם קאָוואַל. עס דאַרף אויך צוגעגעבן ווערן די פֿאַרשיידענע פּאָל־קלאָר־זאַמלונגען און די פּאָעזיע־טייל: די קלאָג־ליד נאָך קאַרטוז־בערעזע — פון מאַשע שטוקער־פֿאַיוק, און דאָס ליד פון בענקשאַפט נאָכן שטעטל בערעזע — פון אב. וויקטאָר.

וואָס שייך מיין אַרבעט במשך פון די קנאַפּע 9 יאָר צוגרייטונגס־אַרבעט, האָב איך געטון אַלץ, וואָס עס איז מיר נאָר געווען מעגלעך, דער פּנקס זאָל זיין וואָס פולקומער, און עס זאָל אין אים אָפּגע־שפּיגלט ווערן אַלץ וואָס האָט אַ שייכות מיט אונ־דזערע היימשטעטלעך און מיט אונדזערע לאַנדסלייט וווּ זיי געפינען זיך. צוליב דעם האָב איך קאַרעס־פֿאָנדירט מיט אונדזערע לאַנדסלייט אין דער גאָרער וועלט, געשריבן פיל הונדערטער בריוו, צירקולאַרן, נאָטיצן אאַז״וו, איך האָב אויסגעסדרט און רעדאַק־טירט די איבער 300 סימבאָלישע מצבות און דעם אינדעקס, אַ חוץ מיין אַרבעט אין רעדאַקציע, ביים קאַרעגירן, שליסן אאַז״וו. אַ באַזונדער אַכט האָב איך געלייגט אויף דער אָפּטיילונג „די לאַנדסלייט אין דער וועלט און אין אַרגענטינע".

צו דער געשיכטע פון אונדזערע לאַנדסלייט אין די פֿאַריניקטע שטאַטן, האָבן די פּ׳ פישל ווײַנער, העניע קראַנשטאָט און פּיליפּ קוניק מיט זייערע וועַרטפּולע אַרבעטן בייגעטראָגן אַ וויכטיקן צו־שטייער.

וועגן „די לאַנדסלייט אין אַרגענטינע" האָב איך באַקומען מאַטעריאַלן פונעם היגן יוווּאָ־אָפּטייל, וואָס זיי האָבן גוטוויליק געשטעלט צו מיין רשות, אוּן ביים איבערשרייבן דעם אינדעקס, האָבן מיר גע־האָלפן די ח״ח ישראל גאָלפּערין און משה ניצבערג.

ועל כולם דאַרף דערמאָנט ווערן די טיפּע פֿאַר־שטענדניש פון די פֿאַרוואָלטונגס־מיטגלידער פון אונדזער לאַנדסלייט־פֿאַריין, וואָס האָט אויף קיין אייַן מינוט נישט אויפגעהערט צו זאָרגן, אַז דער פּנקס זאָל קענען זען די ליכטיקע שיין. זייער אַ טרָ האָבן אויך געהאָלפן די פּנקס־קאָמיסיעס. זיי האָבן פֿאַקטיש געשאַפן די ערשטע פינאַנציעלע באַזע, זייער באַשטאַנד איז געווען פון די חברים: דוד גערמאַן, שמעון גאָלדבערג, יונה בערעזמאַן, דוד פֿאַמערַאַניץ, געצל גייער, הערשל יונגערמאַן, זונדל יאַבלאָנאָוויטש, שמואל עפּעלבוים, ישראל קיילער,

משה צוויקליטש, לייבל גלעזער, יצחק סעלעצקי, משה ניצבערג א״א.

ביי דער געלעגנהייט וועלן מיר אויך דערמאָנען די פאַרשטענדעניש און מיטהילף פון דער פּוויעץ־קאָמיסיע ביים לאַנדסלייט־פּאַריין, פונעם יוגנט־קרייז און פון דער קרעדיט קאָאָפּעראַטיוו „לאַאַמיסטאַד״.

מיר באַערן דעם אָנדענק פון די פאַרשטאָרבענע מיטאַרבעטער פון אַלטן „פּנקס־פּרוזשענע״, וואָס האָבן מיט זייער אַרבעט געלייגט דעם יסוד פאַר אונדזער פּנקס, און פון די לאַנדסלייט אין אַרגענטינע און אַנדערע לענדער, וואָס האָבן במשך פון דער צוגרייטונגס־צייט, געהאָלפן און געשטיצט אונזער אַרבעט.

מיר געפינען אויך פאַר אונדזער חוב צו דאַנקען די אַלע חברים, יחידים און אינסטיטוציעס, וואָס האָבן אויף וועלכן עס איז אויפן מיטגעהאָלפן אונדזער אַרבעט, פאַר זיי אַלעמען — אונדזער דאַנק.

סוף וואָרט

אינעם פּנקס פון די פּינף פּאַרטיליקטע קהילות — אונדזערע היימשטעטלעך, פּרוזשענע, בערעזע, מאַלטש, שערשעוו, סעלץ, אין ווועלכן עס איז פּאַרפיקסירט אַן ערך 500 יאָר יידיש־לעבן, פון זינט עס האָבן זיך דאָרט אָנגעהויבן די ערשטע שפּראָצונגען פון אַן אָרגאַניזירטער יידישקייט, פון די ערשטע בתי־תפילות און בית־עלמינס, ביז דער לעצטער צעשטערונג און אויסראָטונג פונעם לעצטן יידּ, באַקענען מיר זיך מיט אַן עפּאָכע אינעם יידישן לעבן, וואָס־איז געווארן דעצידירנדיק פאַר דער גאַנצער יידישן פאַלק.

הגם עס ווערט דאָ נאָר דערציילט ווענן פינף קליינע שטעטלעך, וואָס ציילן קוים צוזאַמען פון 15 ביז 20 טויזנט יידן, איז אָבער זייער געשיכטע מערקווירדיק ענלעך צו דער געשיכטע פון פיל הונדערטער און הונדערטער אַנדערע יידישע שטעטלעך אין פוילן, ליטע, ווייסרוסלאַנד, אוקראַינע א״א, און איז דעריבער מאָסגעבנדיק, אויף צו דערלערנען די געשיכטע פון מזרח־איירפּעישן יידנטום, וואָס האָט געלייגט אַ חותם אויף דער גאַנצער יידישער געשיכטע אין די לעצטע דורות.

דער פּנקס איז אַ מאָנומענט, און זייער אַ ווירדיקער מאָנומענט נאָך די פּאַרטיליקטע קהילות, נאָך די טויזנטער קדושים, וואָס האָבן זיך גערַאַנגלט מיט אַן אַכזריותדיקן און אומווירדיקן שונא, קדושים וואָס האָבן אין די פּאַרצווייפלטסטע מאָמענטן פון זייער לעבן, געגעבן אַ ביישפּיל פון קדושה און גבורה. די וואָס האָבן מיט געווער אין האַנט געקעמפט קעגן שונא האָבן באַווייזן גבורה און אַ סך פון די, בעיקר פון די יונגע, וואָס זענען נישט אַיוועק אין די וועלדער, מחמת זיי האָבן נישט געוואָלט אינערלאָזן אויף הפקר זייערע עלטערן, זייערע פרויען, אָדער זייערע קינדער, האָבן אויך באַווייזן גבורה. די גבורה פון טראָגן אויף זיך די אַחריות פאַר די שוואַכערע. אָט די דאָזיקע גבורה, און די קדושה פון די וואָס זענען אומגעקומען מיט אַ קללה אויף דעם שונא, און מיטן גליבן אין אַ העכערער געראַכטיקייט, איז פּאַרפיקסירט אינעם פּנקס.

פון די גבית־עדות פון די לעבנגעבליבענע, דערוויסן מיר זיך וואָס פאַר אַ הויכע מאָראַל עס האָבן פאַרמאָגט די צום טויט־פאַרמשפּטע יידן, ווי זיי האָבן זיך געטיילט מיטן לעצטן ביסן, מיט די היימלאָזע, מיט די פרעמדע, און ווי עס איז דעם שונא נישט געלונגען צו ברוטאַליזירן און צו דעמאָראַליזירן די יידן פון אונדזערע היימשטעטלעך.

עס ווערט אויך דערציילט אין פּנקס, ווי אַזוי עס האָט אויסגעזען דאָס יידישע לעבן, אין די דורותדיקע אַזוי גערופענע נאָרמאַלע צייטן, אַ לעבן וואָס איז געווען פול מיט זאָרג און ראַנגלענישן פאַר עקזיסטענץ, און מיט שטענדיקער אומרו און מורא פאַר דער צוקונפט. דאָך האָט דאָס לעבן פאַרמאָגט אַ סך שיינקייט און דערהויבנקייט. און יידן זענען אפילו געווען צופרידן בלויז מיט דעם, וואָס זיי זענען יידן, וואָס הגם זיי ווערן פאַרפאָלגט, זענען זיי אָבער די געראַכטע, און די געראַכטיקייט ווען דאָך סוף־כל־סוף מוזן זיגן. עס איז נישט געווען ביי די יידן קיין מינדערוואַרטיקייט־קאָמפּלעקס. טראָץ דעם וואָס דער יידּ איז דעגראַדירט און דערנידעריקט געוואָרן, האָט ער זיך קיינמאָל נישט געפילט נידעריק, און איז קיינמאָל ביי זיך גייסטיק נישט אַראָפּגעפאַלן.

אָט דאָס דאָזיקע ווערט אַרויסגעבראַכט אינעם פּנקס, אין אַלע אונדזערע קומענדיקע דורות אין די תפוצות און אין מדינת ישראל, האָבן פון דעם וואָס אָפּצולערנען.

אינעם פּנקס ווערט אויך דערציילט ווענן דער באַציונג און ווענן די פאַרבינדונגען פון אונדזערע לאַנדסלייט אין דער גאָרער וועלט, מיט די אַלטע היימען, מיט דער שארית־הפּליטה און מיט די לאַנדסלייט אין אַלע לענדער.

אויב די פאַרבינדונג מיט די אַלטע היימען אָדער מיט דער שארית־הפליטה איז שוין אַן אָפּגעשלאָסן קאַפּיטל, איז אָבער די פאַרבינדונג צווישן די לאַנדסלייט, איינע מיט די אַנדערע, אין די אַמעריקאַנער לענדער און אין ישראל, אַן אַקטועלער ענין. די דאָזיקע פאַרבינדונג און אַרגאַניזאַציע האָט דערמעגלעכט דאָס דערשיינען פונעם פּנקס, פונעם גראַנדיעזן ווערק, פון געוואַלדיקער געשיכטלעכער באַדייטונג.

און מערקווירדיק, אונדזערע לאַנדסמאַנשאַפטלעכע אָרגאַניזאַציעס אין אַלע לענדער, האָבן זיך פאַרשטאַרקט, און אַנדערע, ווי דאָ אין אַרגענטינע, האָבן זיך געגרינדעט ערשט דעמאָלט, וועו אונדזערע היימשטעטלעך זענען אָפּגעווישט געוואָרן. דערפון איז געדרונגען, אַז דער ווילן ביי אונדזערע לאַנדסלייט זיך צו גרופירן צוזאַמען, צו זיין אָרגאַניזירט, איז נישט צוליב היים־וויי, אָדער בענקשאַפט נאָכן קליינעם שטעטל.

נאָכדעם ווי די מערהייט פון אונדז האָט מער ווי אַ האַלב לעבן אָפּגעלעבט אין די נייע היימען, זיך איינגעוואָרצלט און איינגענעסטיקט אין זיי, און דאָרטן, אין די אַלטע היימען, איז פאַרגעקומען אַזאַ שוידערלעכע פאַרניכטונג, קען נישט זיין קיין רייד פון קיין בענקשאַפט. מיר פילן נישט קיין בענקשאַפט צו דער ערד, וואָס האָט אונדז אַזוי אַכזריותדיק אויסגעשפּיגן, מיר פילן נישט קיין בענקשאַפט צו אונדזערע געוועזענע מיטבירגער, וועלכע האָבן זיך געפרייט מיט אונדזער בראָך און וועלכע האָבן געהאָלפן מאָרדן און רויבן.

מיר פילן אָבער אַ בענקשאַפט צום געווועזענעם פולבלוטיקן יידיש־לעבן, מיר פילן אַ בענק־שאַפט צו דער גאַנצער אינטעגראַלער יידישקייט, ווי עס האָט עקזיסטירט אין יענע היימשטעטלעך.

און הגם מיר זענען ווייט נישט בכוח צו דערגיין צו אַזאַ יידישקייט־מדרגה, ווילן מיר אָבער אין די ראַמען פון אונדזערע מעגלעכקייטן ממשיך זיין דאָס בעסטע פון דאָרטן, עס זאָל דינען ווי אַ לערע פאַר אונדז און פאַר די קומענדיקע דורות.

דעם דאָזיקן ציל דאַרף דינען אונדזער פּנקס פון די פּינף פאַרטיליקטע קהילות.

דוד פאַרער

רשימה פון בילדער און רעפראָדוקציעס פון דאָקומענטן:

פ ר ו ז ש ע נ ע

זייט

סקיץ פון פלאַן פון דער שטאָט פרוזשענע אין 14טן יאָרהונדערט 6
דער פלאַץ אויפן שולהויף, ווו עס איז געשטאַנען די אַלטע שול 7
בורקעוויטש־גאַס 7
צוויי בילדער פון דער אַלט־סעלצער גאַס 7
קיניגין אַננאַ יאַגעלאָנקאַ 14
7 פאַרשיידענע שטעמפלען פון פרוזשענער מאַגיסטראַט (18טן — 20סטן יאָרהונדערט) .. 15
טייכן, וועגן און באַנען 17
דער שלאָס, פאָפּולער ווי דער „גראַפיניעס הויף" 18
ערשטע זייט פון דעם פריוויליגיע אַקט (פאַר פרוזשענע) 19
שער־בלאַט פון „חברה־קדישא"־פנקס 35
ערשטער יידישער טעקסט פון „חברה־קדישא"־פנקס 41
צווייטער יידישער טעקסט פון „חברה־קדישא"־פנקס 42
צוויי שטעמפלען פון דער פרוזשענער קהילה 49
נגידישע־גאַס — פאַצעוויטשאַ 52
דער מאַרק־פלאַץ, דער האַנדלס־צענטער, פאָפולער ווי דער „רצד־קראָמען" 88
דער בעכער פון גרויסן בית־המדרש 89
הרב אליהו פיינשטיין ז"ל 95
שער־בלאַט פון ספר „הליכות אליהו" פון פרוזשענער רב 97
זאַמקאָווע־גאַס בעת דער ערשטער דייטשישער אָקופאַציע געהייסן שוץ־שטראַסע 110
סוף פון דער נגידישער־גאַס, פאַרן שלאָס 116
סעלצער גאַס 126
לוסטראַציע פון דייטשישן מיליטער אויפן מאַרק־פלאַץ 130
יידישע מיליציאַנערן בעת דער ערשטער דייטשישער אָקופאַציע 132
דריי בילדער פון אַ דייטשישער עקזעקוציע איבער פויערים 134
קינדער זאַמלען פאַר נויט־לייַדנדע אין אַ בלימל־טאָג 135
דער דייטשישער קינאָ, בעת דער ערשטער אָקופאַציע 136
אַ גרופּע יידישע עורד־אַרבעטער „קאָלאָנעס" בעת דער ערשטער דייטשער אָקופאַציע ... 137
יידישע באַן־אַרבעטער בעת דער ערשטער דייטשער אָקופאַציע 139
דער אויפגעבויטער קליינבאַן דורך יידישע אַרבעטער 140
דייטשישער מיליטערישער אַרקעסטער אויפן מאַרק־פלאַץ 141
באַשטעטיקונג פאַרן פאַרזיצער פון זעלבסטפאַרוואַלטונג גרשון אורינסקי
מאָקעס פון די פרוזשענער שטאָטישע האָלעס (רצד־קראָמען), צוגעגרייט פון די
תלמידים פון דער י. ל. פרץ־שול צו דער אויסשטעלונג „יידן אין פוילן" 165
פלאַן פון פרוזשענע 166
די פאַרוואַלטונג פון בית־יתומים, מאַי 1932 171
פאַרוואַלטונג פון פרויען־פאַריין ביי „לינת־הצדק", 1933—1934 173
אַ גרופּע קינדער אויף דער „טאָז"־קאָלאָניע, 1929—1930 174
פאַרוואַלטונג פון דער געזעלשאַפט „טאָז" 175
קינדער פון דער „טאָז"־קאָלאָניע אין ליאַכי, 1933 175
שלאָף־צימער פון דער פרוזשענער „טאָז"־קאָלאָניע אין ליאַכי 176
פאַרוואַלטונג פון דער חברה „אהבת חסד" פון דעם בית־מדרש „מלביש ערומים" 177
„טאָז"־קאָלאָניע, 1933 178
פאַרוואַלטונג פון פראָפעסיאָנעלן שניידער־פאַריין, 1932 179
דער בריק אויפן מוכאָוויץ, אויף סעלצער גאַס 180

זייט

אַ גרופּע פון „השומר הצעיר", 1928 181
ל״ג בעומר־אויספלוג פון פרוזשענער „השומר הצעיר", 1932 181
די אַרגאַניזאַציע פון „החלוץ הצעיר" אין די דרייסיקער יאָרן 182
בלימל־טאָג פון „קרן החלוץ", 1928 182
אַ גרופּע פרוזשענער עולים אין ישראל, 1926 183
געזעלשאַפט „קולטור־ליגע", 1929 184
צאַלונג־אויפפאָדערונג פון דער פרוזשענער קהילה פאַרן עטאַט פון 1933 185
קינדערהיים פון דער י. ל. פרץ־שול 186
פאַרוואַלטונג פון דער יידישער פאָלקס־ביבליאָטעק, 1926 187
העברעישע פאָלקסשול „יבנה", 1920 188
ערשטער אַרויסלאָזן פון דער „יבנה"־שול 189
צוויי בילדער פון די טויער און לעערער אין דער „יבנה"־שול 190
קינדערהיים פון דער יידישער פאָלקסשול, אין די צוואַנציקער יאָרן 191
בלימל־טאָג פאַר דער י. ל. פרץ־שול 192
מאַנדאַלין־אָרקעסטער פון דער י. ל. פרץ־שול 193
5טער קלאַס פון דער י. ל. פרץ־שול, 1928 194
שער־בלאַט פון „שביבים", אויסגאַבע פון דער „יבנה"־שול 196
אַ גרופּע לעערער פון דער העברעישער „יבנה"־שול 197
די „יבנה"־שול, לעערער און תלמידים 198
אַ טייל פון מאַרק־פלאַץ און דער ראַד־קראַמען 205
אַ טייל פון דער יאַטקע־גאַס 205
גרשון אורינסקי 213
די גאַס מיט דעם „בית־יעקב" בית־מדרש 222
אַ גרופּע פון צעירי־ציון 223
פאַקסימיליע פון אַ באַשטעטיקונג פון „צעירי־ציון", 1922 225
בלימל־טאָג פאַרן קק״ל, בייַ דער פראַקאַמירונג פון דער באַלפּיר־דעקלאַראַציע 226
אַ קן פון „השומר הצעיר" 227
די קבוצה „המדריך" פון „גורדוניה" 228
פאַרשיידענע וואַל־אויפרופן צו די קהילה־וואַלן 229
אַ גרופּע פון „השומר־הצעיר", 1924 230
אַ גרופּע „צעירי־ציון" 231
די קבוצה „יהודה" פון „השומר הצעיר", 1924 ..... צ..... 231
די משפּחה פון מלמד געלמאַן 232
אַ גרופּע פון „צעירי־ציון" אין די צוואַנציקער יאָרן 232
העברעישע אוניט־קורסן 233
פינפטע אפטיילונג פון דער העברעישער שול, לערניאָר 1928—1929 234
ל״ג־בעומר־אויספלוג פון „השומר הצעיר" 235
„צעירי־ציון"־ אַרגאַניזאַציע, בערך 1920 236
„השומר הצעיר" אין 1929—1930 237
לערער און תלמידים פון דער העברעישער פאָלקסשול „יבנה" 238
אַ גרופּע „גורדוניה", 1928 238
אַ גרופּע חלוצים, 1927 242
ל״ג־בעומר־אויספלוג פון „השומר הצעיר", 1932 243
צוזאַמענטרעף פון די „הצופים", 1931 244
ערשטע קולטור־קאַמיסיע בייַ „צעירי־ציון", 1919 245
אַ גרופּע „הצופים" פון „השומר הצעיר" 246
די קבוצה „מעפילות פון גורדוניה" 247
פאַקסימיליע פון זאַמל־ליסטע פאַרן „ועד הישיבות", 1939 251
געזאַמלטע סומע אין „נר־תמיד" בית־המדרש פאַרן „ועד־הישיבות" 253
צוזאַמענטרעף פון פרוזשענער און קאַברינער בונדיסטן, בערך 1930 258
בונדישע אַרגאַניזאַציע, 1930 259
בונדישע יוגנט־דעלעגאַציע צום יואַרשעווער „צוקונפט"־צוזאַמענפלי 260

זייט

דער קאמיטעט פון יוגנט־בונד „צוקונפט", מאַרץ 1935 261
צוזאַמענטרעף פון פרוזשענער און בערעזער בונדיסטן, חול המועד סוכות, 1930 262
צוזאַמענטרעף פון די בונדישע קינדער־ארגאַניזאַציעס „סקיף" פון פרוזשענע און קאַברין, 1929 263
סעלצער גאַס 264
ביליקע פאַלקסקיך בעת דער ערשטער דייטשישער אקופאַציע 266
„בית־יתומים" אין די ערשטע יאָרן פון זיין גרינדונג 266
קעפל פון דער קהילה־מעלדונג וועגן קהילה־וואַלן 267
קעפלעך פון פאַרשיידענע וואַל־ליסטעס צו די קהילה־וואַלן 268
קעפלעך פון פאַרשיידענע וואַל־אויפרופן 270
מיזדעה וועגן די אויסגעווייטע ראַטמענער אין דער קהילה 272
קעפל פון „פרוזשענער לעבן" 273
פלאַקאַט אין יידיש פון מאַגיסטראַט וועגן שטייער־ענינים 276
אויפרוף צו די שטאַט־ראַט־וואַלן, 1927, ליסטע נומער 3 278
וואַל־אויפרוף צום שטאַט־ראַט, ליסטע נומער 6 279
קעפל פון „פרוזשענער שטימע" 281
אַרבעטער יוגנט־קרייז „זעלבסטבילדונג", 1921—1922 289
אומפאַרטייאישע קולטור־ארגאַניזאַציע „יוגנט"־פאַריין, 1923 290
ביכער־אויסשטעלונג אין דער ביבליאָטעק פון „קולטור־ליגע" 291
דראַמאַטישער ליבהאָבער־קרייז, מיטן רעזישיסאָר יצחק גלעזער 293
א בילד פון דער אָפערעטע „חנטשע אין אַמעריקע" 294
פלאַקאַט פון רעפעראַט פון זרובבל, איינגעאַרדנט דורך דער יידישער פאַלקס־ביבליאָטעק 296
די פרץ־שול, לערער און תלמידים, פאַר דעם שול־בנין 297
7טער גראַד פון דער יידישער פאַלקסשול, 1930 299
אַבראַמאָוויטשעס רוסיש־יידישע פריוואַטע אָנפאַנג־שולע 300
א גרופע חלוצישע יוגנט אויף אַן אויספלוג 300
פאַרוואַלטונג און קיך־פערסאָנאַל פון „טאַז" אין דער קאַלאָניע ליאַבי, 1938 304
קינדער אויף דער זומער־קאַלאָניע פון „טאַז" אין ליאַבי, 1932 306
דער „לינת־הצדק" אין די ערשטע יאָרן פון פוילנס אומאָפהענגיקייט 308
די קאַלאָניע פון „טאַז", קינדער, פאַרוואַלטער און דערציער 308
גרופע־פאָטאָגראַפיע בעת דעם באַזוך פון מאָטל פאַלאָק 310
געזעגענונג פאַר מאָטל פאַלאָק בעת זיין גאַסט־באַזוך 314
א גרופע עולים אין ישראל 317
צוויי מצבות פון בית־עולם, וואָס איז שפעטער צעשטערט געוואָרן 319
הרב יהודה־לייב פאַרער זצ"ל 320
פאַקסמיליע פון ספר „טהרת ישראל" 321
בלאַנק פין ראש־ישיבה פון דער ישיבה „עליות אליהו" 321
פאַקסמיליע פון ספר „טל אורות" 322
דער לעצטער רב, דער קדוש הרב דוד פייגענבוים הי"ד 323
פאַקסמיליע פון לעצטן רבס א קבלה 324

קאַרטוז־בערעז

די חורבה פון דעם קלויסטער פון די „הייליקע קאַרטוזער" 329
די „שאַסיינע גאַס" מיט די הילצערנע טראַטוּאָרן 330
א חלוצישער קיבוץ אין בלודען, 1925 332
די קינדער, מלמדים און עסקנים פון דער תלמוד־תורה 334
די גרויסע שול, אויפגעבויט נאָך דער ערשטער וועלט־מלחמה 336
דער „גבירישער בית־המדרש" 336

זייט

געביידע פון דער „יבנה"־שול 336
בייס לייגן דעם גרונטשטיין פון דער „יבנה"־שול, 1930 338
פראגראם פון א קינדער־פייערונג פון „יבנה" 339
ערשטע מאי־פייערונג פון דער בונדישער ארגאניזאציע, 1931 340
דער אויסגעבויטער פאר אמעריקאנער הילף יידישער שפיטאל 342
מאנטיקדיקער מארק־טאג 343
דער מארק בייַ דער חורבה פון מאנאסטיר פון די „קארטוזער־ברידער" 345
דער מארק 348
הרב יצחק אלחנן זצ"ל 349
דער הכשרה־קיבוץ „מיכאלין", 1926 354
התונה־פארבעטונג פון הרב יעקב־משה אשעראוויטש 356
הרב שלמה פיינזילבער 357
פאקסמיליע פון ספר „שמן ששון" 359
וואל־אויפרוף צו דער קהילה 360
א גאס, רעכטס פון „גבירישן" בית־המדרש 361
שול־אטעסטאט פון דער „יבנה"־שול, 1925—1926 363
די לימודים פון דער „יבנה"־שול 364
דראמאטישער קרייז בייַ דער יידישער פאלקסשול 366
א קלאס פון דער „יבנה"־שול 367
לערער און תלמידים פון דער „יבנה"־שול 369
די איינציקע אין שטאט צווייַ־שטאקיקע געמויערטע הויז אויפן מארק 373
דער מארק 374
דער הילף־קאמיטעט נאך דער ערשטער וועלט־מלחמה, צוזאמען מיטן
אמעריקאנער דעלעגאט 376
דער אויסערלעכער אויסזען פון דער דירה 378
יידישע טארטאק־ארבעטער, 1934 379
די וואפעלניעס, 1934 380
א גרופע פייערלעשער 381
ישובניקעס פארן צום יאריד 386
געזעגענונג צום אוועקפאר פון א ח'טע קיין ארץ־ישראל, 1928 391
יידיש־וועלטלעכע פאלקסשול, לערער און תלמידים 394
זלאטקע וויינשטיין 395
ערשטער ארויסלאז פון דער יידישער פאלקסשול, 1923 398
ערשטער מאנדאלין־ארקעסטער בייַ דער פאלקסשול, 1927 403
דריטער גראד פון דער פאלקסשול, 1923 405
פערטער גראד פון דער יידישער פאלקסשול, 1924 407
פינפטער ארויסלאז פון דער יידישער פאלקסשול, 1927 409
כאר בייַ דער יידישער פאלקסשול, בערך 1926 411
דראמקרייז אין יאר 1935, נאך דער פארשטעלונג פון „200.000" 413
א בילדל פון דראמקרייז נאך דער פארשטעלונג פון בערגעלסאנס „דער טויבער" 415
געזעגענונג צום אוועקפארן פון א חבר קיין ארגענטינע, 1930 417
שלמהקע וויינשטיין 419
א גאס בייס פאסטאווניק 420
א יאריד־טאג 421
וואל־אויפרוף צו די קהילה־וואלן, 1928 422
א גאס 424
בית־החיים־גאס 429
דער מארק 430
ערשטע אפטיילונג פון די פייערלעשער, בעת דעם מלוכהשן יום־טוב 3טער מאי, 1922 .. 431
ישראל באראוויצקי, א געוועזענער מוליער, א בן־שמונים 434
קוטניצער־גאס 440
מיטגלידער און פאטראנאט פון חלוצישן קיבוץ אין בלודען, 1928 442

זייט

אַ גרופּע ציוניסטישע יוגנט, 1920 445
ציוניסטישע טוער באַטייליקטע אין דער קק"ל־אַקציע, פורים 1924 447
קק"ל־גרופּע בעת דעם אָפּפאַר פון נחמיה שטוקער קיין אַרגענטינע, 1924 448
פּאַרוואַלטונג פון קרן קימת לישראל אין קאַרטוז־בערעזע אין יאָר תרפ"ה 449
אין מיל פון דער פירמע גאָלדשטיין־בערקאָוויטש, 1925 451
פּאַרוואַלטונג פון „לינת־הצדק", 1927 456
פּאַקסמיליע פון די אונטערשריפטן זון זיי טוער אין דער יידישער פּאַלקסשול 458
אויפרוף צו די קהילה־וואָלן 463
קבלה פון דער „יבנה"־שול, 1926 465
אַ ווינקל פון שטאָט־צענטער 465
דריי מצבות פון בית־עולם, איידער ער איז צעשטערט געוואָרן 466

מ א ַ ל ט ש

אַ גרופּע פון „השומר הצעיר", 1926 504
אַ גרופּע עולים אין דער אַגראַנאָמישער שולע אין פּתח־תקוה 508
הרב אהרן־שמואל תמרת (טאמארעס) 509
יידישע בוי־אַרבעטער בייַם בויען די פּוילישע „פּאָוושעכנע"־שול 513
די גרופּע „התאחדות" 515
וואַל־אויפרוף צו דער קהילה 517

ש ע ר ש ע ו

די העברעישע „תרבות"־שול צוזאַמען מיטן „השומר הצעיר" בייַ אַ ל"ג־בעומר־אויספלוג 527
פּאַקסמיליע פון ספר „ברכת ראש" 532
דער ערשטער לערער־פּערסאָנאָל פון דער „יבנה"־שול, 1926—1927 538
קלאַס פון דער „יבנה"־שול 540
דער שול־קאָמיטעט פון דער „יבנה"־שול בייַם „תרבות", 1935 542
וועד פון קרן קימת לישראל, 1928 546
די קבוצה „יהודה" פון „השומר הצעיר", 1928 554
פּאַרוואַלטונג פון דער „תרבות"־ביבליאָטעק 554

ס ע ל ץ

פּאַקסמיליע פון ספר 'ראש יוסף" 571
פּאַקסמיליע פון דער הסכמה צום ספר „ראש יוסף" 573
רשימה פון באַשטייערטע פּאַרן „וועד הישיבות", ... 575
צוויי פּאַמפלעטן פון אַ קאַרטל צום „וועד הישיבות", 1939 576
פלאַקאַט פון אַ פּאַרלעזונג פון י. מ. עפּעלבוים 596

א ו נ ד ז ע ר ח ו ר ב ן

זלמן אוריעוויטש אין די לאַגער־קליידער 599
פרוזשינער קאָלעקטיוו אין די־פּי־לאַגער פעלדאפינג בעת אַ דעמאָנסטראַציע 615
צוויי־טער פּראַגמענט פון דער מאַניפעסטאַציע אין לאַגער 616
זכור־אַרזאַמלונג פון די פרוזשינער אין פעלדאפינג, 1946 617

זייט

חאָ קאביזעצקי 618
די קרענץ אויפן קבר פון דוד קאביזעצקי 618
ביים קבר פון דוד קאביזעצקי 619
מען לייגט אַ קראַנץ צום יאַרצייט פון דוד קאַבּיזעצקי 620
פרוזשענער לעבנגעבליבענע אין אַ איטאַליענישן לאַגער אויף אַ יזכור־פּאַרזאַמלונג, 1947 620
אַ טייל לעבנגעבליבענע פון פרוזשענער און אומגעגנט ביי אַ סימבאָלישער מצבה
אין לאַגער פעלדאַפּינג 626
לעבנגעבליבענע פרוזשענער פון די נאַצי־לאַגערן ביי אַ ברודער־קבר, ווו עס ליגן
צוויי אומגעקומענע לאַנדסלייט 658
אַ גרופּע לעבנגעבליבענע פאַרטיזאַנער אויף דעם צעשטערטן פרוזשענער בית־עולם
נאָך דער באַפרייאונג, 1945 666
אויפן צעשטערטן פרוזשענער בית־עולם, אויגוסט 1945 676
יצחק יאַנאָוויטש, זיין פרוי וועליע און קינד 694
סאַלאָמאָן יודעוויטש 694
יענטע אוריעוויטש 695
פרומעלע אוריעוויטש 696
ייסף אורינסקי 696
ד״ר אַליע גאָלדפין אַלס „הייליקע שוועסטער״ 696
פייוול גאָלדפין 699
אברהם ברעסקי — 2 בילדער 699
אַ גרופּע פרוזשענער און שערשעווער שארית־הפליטה פון די־פּי־לאַגער פעלדאַפּינג ... 700
פלאָן פון פרוזשענער געטאָ 701
אַ גרופּע לעבנגעבליבענע פרוזשענער אויפן צעשטערטן בית־עולם, 1945 723
פרוזשענער שארית־הפליטה־ביקעס אין איטאַליענישן לאַגער, קרייז־באַרי 728
מאַלטשער שארית־הפליטה־ביקעס אין די־פּי־לאַגער פעלדאַפּינג 734
מיכל יאַנאָוויטש און זיין פרוי מרים קרוצעל־יאַנאָוויטש 745
אברהם אַרז (אַרעז) 747
דער לערער יוסף קליינערמאַן אין יאָר 1925 אַלס גימנאַזיסט 748
דער לערער און קולטור־טוער — וועלוול סאַפּירשטיין, זיין פרוי גוטל, זייערע קינדער
אברהם און ישעיה, די עלטערן עוזר־לייב און פייגל קוניק 748
אַ מצבה פון פרוזשענער בית־עולם 753
פרוזשענער געזעלשאַפטלעכע טוער אין לערער, די אַזוי־גערופענע פרוזשענער
אינטעליגענץ, ביי אַ בלימל־טג 756
שלום בערעזמאַן אַלס פּוילישער זעלנער אין דער צווייטער וועלט־מלחמה 764
מאָנומענט פון בית־עולם אין טאַבלאָדאַ — בוענאָס אייַרעס — אין אָנדענק
פון די זעקס מיליאָן קדושים 767

צעזייט און צעשפרייט אין דער גאַרער וועלט

וועד פון פרוזשענער לאַנדסלייט און סביבה אין ישראל 830
לאַנדסלייט פון פרוזשענע און אומגעגנט אויף אַ הזכרה־פּאַרזאַמלונג נאָך אונדזערע
קדושים וואָס איז פאָרגעקומען אין ישראל 832
נאָך אַ טייל פון די פאַריאַמלטע אויף דער הזכרה־פּארזאַמלונג אין ישראל 833
גריידער פון פרוזשענער ברענטש 244 אַרבעטער־רינג 837
די פאַרוואַלטונג אין פרעזידיום פון פרוזשענער הילפס־קאָמיטעט אין ניו־יאָרק
צום 11טן ייאָרצייט נאָך די פרוזשענער קדושים 838
אַ טייל פון די פאַרזאַמלטע צום 11טן יאָרצייט נאָך די פרוזשענער קדושים, אויף
דער הזכרה־פּאַרזאַמלונג אין ניו־יאָרק, דעם 31סטן יאַנואַר, 1954 840
איינקע בלאָנקען פון אונדזערע לאַנדסלייט־אַרגאַניזאַציעס אין דער וועלט 841

מאקס קראנשטאט, קולטור־טוער און מיטגליד פון פרוזשענער ברענטש, פון א"ר 842
א גרופע לאַנדסלייט פון קיבא, ביי א געזעגענונג פאר אונדזער לאַנדסמאן
פריידקע קאטראנסקי־זיסקאוויטש, צו איר רייזע קיין אַמעריקע 843
סרויען־ברענטש ביים פרוזשענער ברענטש 244, ארבעטער־ריג 850
א טייל פון די פאַרזאַמלטע אויף דער הזכרה־פאַרזאַמלונג אין ניו־יאָרק צום 11טן
יאָרצייט נאָך די פרוזשענער קדושים 851
די פאַרוואַלטונג פון פרוזשענער ברענטש 244 אַרבעטער ריג אין ניו־יאָרק 852
די פאַרוואַלטונג פון פרוזשענער ברענטש 244 א"ר, צוזאַמען מיט אַקטיוע מיטגלידער .. 852
א גרופע לאַנדסלייט איינגעוואַנדערטע אין אַרגענטינע אין יאָר 1923 863
א שאקסמיליע פון א ריפא פאר דער פרוזשענער יידישער ביבליאָטעק 865
דער שטעמפל פון דער „קראַנקן־קאַסע פון פרוזשענער לאַנדסלייט 866
אויפרוף צו פרוזשענער לאַנדסלייט אין אַרגענטינע צו העלפן שאַפן די קראַנקן־קאַסע .. 867
פאקסימיליע פון א ריפאַ צו הילף פאַר א קראַנקן צוריק צו פאַרן קיין פוילן 869
דער ערשטער „דריטער סדר" פון אונדזעצרע לאַנדסלייט אין אַרגענטינע אין דעם
הויז פון י. בערעזמאַן 875
יזכור־פלאַקע פאר די שערשעווער קדושים אויפן דענקמאָל אין טאַבלאַדאַ 876
יזכור־פלאַקע פאַר די קדושים פון פרוזשענע, בערעזע, מאַלטש און אומגעגנט
אויפן דענקמאָל אין טאַבלאַדאַ 878
געזעגן־מסיבה פאַרן ערן־פרעזידענט ישראל קיילער און פרוי, און פאַרן ערן־מיטגליד
געצל גייער, צו זייערע נסיעות קיין ישראל 879
באַערונג פאַר מאַשע שטוקער־פאַיוק און זעליק מאַזור, אין שייכית מיטן דערשיינען
פון זייערע ביכער 884
בערעזער לאַנדסלייט צוזאַמען מיטן דיכטער דב כאַמסקי 885
דער יזכור־טאָוול פון לאַנדסלייט־פאַריין וואס ווערט געגרונדעט ביי די הזכרות 886
פאקסימיליע פון ענטפער פון ישראל־אַמבאַסאַדאר אין אַרגענטינע, י. צור, אויפן
קאנדאלענץ־בריוו פון פאַריין, נאָכן טויט פון פרעזידענט פראַי חיים ווייצמאַן .. 890
הזכרה־פאַרזאַמלונג צום 11טן יאָרצייט נאָך אונדזערע פאַרטיליקטע קהילות,
אין בוענאָס אייראס דעם 31סטן יאַנואַר 1954 892
אַלגעמיינע פאַרזאַמלונג פונעם לאַנדסלייט־פאַריין פון פרוזשענע, בערעזע, מאַלטש,
שערשעוו און אומגעגנט אין אַרגענטינע, סעפטעמבער 1953 895
די פאַרוואַלטונג צוזאַמען מיטן דירעקטאָריום פון דער קאָאפעראַטיוו „לא אַמיסטאַד"
ביים געזעגענען זיך מיט משה צומקליטש 897
זונדל יאַבלאַנאָוויטש, דוד פאַרער און שמואל עפעלבויב, די רעדנער אויף דער
הזכרה־פאַרזאַמלונג צום 15טן יאָרצייט נאָך אונדזערע קדושים 899
הזכרה־פאַרזאַמלונג צום 15טן יאָרצייט נאָך אונדזערע פאַרשיטענע היימשטעטלעך
דער חזן און כאָר פון די פאַרזאַמלטע לאַנדסלייט 902
פאַטאָגראַפיעס פון די פאַרוואַלטונגס־מיטגלידער פונעם ל"ל פאַריין אין אַרגענטינע 908
פאַטאָגראַפיעס פון די פאַרוואַלטונגס־מיטגלידער פונעם ל"ל פאַריין אין אַרגענטינע 909
פאַטאָגראַפיעס פון די פאַרוואַלטונגס־מיטגלידער פונעם ל"ל פאַריין אין אַרגענטינע 910
פאַטאָגראַפיעס פון די פאַרוואַלטונגס־מיטגלידער פונעם ל"ל פאַריין אין אַרגענטינע 911
די פרויען־קאַמיסיע ביים לאַנדסלייט־פאַריין אין די יאָרן 1952—1953 912
די פרויען־קאַמיסיע ביים לאַנדסלייט־פאַריין אין די יאָרן 1956־1957 913
א גרופע יוגנטלעכע פון „אטשא" נאָך א לעקציע 914
א גרופע יוגנטלעכע ביי א פאַרזאַמלונג 915
דירעקטאָריום פון דער קרעדיט־קאָאפעראַטיוו „לא אַמיסטאַד" 919
מיכל פערלשטיין ע"ה 920
בילדער פון פאַרשטאַרבענע פאַרוואַלטונגס־מיטגלידער 921
בילדער פון פאַרשטאַרבענע פאַרוואַלטונגס־מיטגלידער 922

מלואים און תקונים*)

זייט 16 צווישן שורה 13 און 14 פעלט די ווייטערדיקע שורה: וויכטיקע ראָליע, דן אין פּאָליטישן, הן אין עקאָנאָ־.

זייט 29 טאַבעלע 8, רובריק יידן — אין %, אָנשטאָט דער ציפער 195 דאַרף זיין „2, וואָס מיינט % 2.

זייט 132 אינעם 2טן קאָלום, די שורה 20 דאַרף זיין די ערשטע, און די ערשטע דאַרף זיין די 24סטע.

זייט 135 די הערע 18, דאַרף זיין געדרוקט אויף זייט 136.

זייט 136 אינעם ערשטן קאָלום, הערה 19, דאַרף זיי אנשטאָט אוריאַנסקי, אורינסקי.

זייט 153 דאָרט ווו עס איז געדרוקט 1931—1951 דאַרף זיין 1921—1931.

זייט 169 אינעם ערשטן קאָלום, זענען פאַרביטן די פּאָלגנדע שורות: די 26סטע דאַרף קומען אויפן אָרט פון דער 25סטער, און די 25סטע אויפן אָרט פון דער 26סטער.

זייט 190 אויפן צושריפט אונטערן אויבערשטן בילד איז איבעריק דער נאָמען גרשון אורינסקי.

זייט 192 אויפן צושריפט אונטערן בילד דאַרף זיין אנשטאָט עפּשטיין־וואָלינסקי, עפּשטיין־וואָלאַנסקי.

זייט 205 די צושריפט פון אונטער דער אויבערשטער פאָטאָגראַפיע, געהער צו דער אונטערשטער, און פין דער אונטערשטער געהער צו דער אויבערשטער.

זייט 217 די שורות 4 און 5 פון ערשטן קאָלום זענען איבעריק.

זייט 223 אינעם צושריפט אונטערן בילד דאַרף זיין אָנשטאָט יאַנוש — ניאָנוש.

זייט 246 דאָרט ווו עס איז אָנגעגעבן דער נאָמען י. ל. גורדון, דאַרף זיין א. ד. גאָרדאָן.

זייט 340 אינעם ערשטן קאָלום, דאַרף די 7טע שורה זיין אויפן אָרט פון דער 10טער.

זייט 634 די ידיעה וועגן טויט פון סיאָמע סעלעצקי, איז נאָכדעם אָפּגעלייקנט געוואָרן.

זייט 660 אינעם צווייטן קאָלום, שורה 6, איז געדרוקט: די נאַכט פון 28סטן פעברואַר אויפן 1טן מאַרץ, לויט די אָנגעגעבענע פּרטים האָט עס וואַרשיינלעך געדאַרפט פאַסירן אין איינער פון די לעצטע נעכט, אין חודש יאַנואַר 1943.

זייט 756 אינעם אונטערשריפט אונטערן בילד, דאַרף זיין די, אָנשטאָט צי.

אינעם מצבה־טעקסט נאָך יאָסל־מאיר שלאָסבערג א"א, דאַרף זיין אָנשטאָט יאָשקע, ראַשקע.

---

*) צו די סימבאָלישע מצבות וואָס זענען געדרוקט אינעם „זכור־אָפּטייל", וועלן מיר, מחמת דעם וואָס די זייטן זענען נישט קיין נומערירטע, אָנגעבן סימנים.

אינעם מצבה־טעקסט נאָך חייקע, יצחק געשקאָוויטש, וועלוול, דאָרף זיין אנשטאָט וועלוול, וועלע.

צום מצבה־טעקסט נאָך מיכל ליובאשיץ און פאַמיליע, דאָרף צו די וואָס פאַראייביקן: הינדע ביובאשיץ—קאַרמאַן, צוגעגעבן וועלן און פאַמיליע.

אינעם מצבה־טעקסט נאָך צביה, חיים וראשע קאַפלאַן א״א איז געדרוקט הארודי און עס דאָרף זיין הארוי.

אין מצבה־טעקסט וווּ עס איז געדרוקט משה און ברכה וואַפענשטיין א״א, דאָרף זיין אַנשטאָט ברכה, רחמה.

אין מצבה־טעקסט נאָך יהודה און אסתר־מלכה ביכהאַלטער א״א, דאָרט וווּ עס איז געדרוקט ניו־יאָרק, דאָרף זיין ישראל.

אין מצבה־טעקסט נאָך ישראל־נפתלי און הינדע גאָלדבערג, פעלט נאָך די דערמאָנטע נעמען דער צושריפט: געשטאָרבן צווישן ביידע וועלט־מלחמות.

אין מצבה־טעקסט נאָך גיטל גלעזער און קינדער דאָרף זיין אַנשטאָט פאַמיליע — פאַמיליעס און אַנשטאָט קאַנאַדע — ניו־יאָרק.

אין מצבה־טעקסט נאָך ר׳ דוד־מרדכי בר׳ איזיק־משה הכהן יונגערמאַן א״א, פעלט צוגעגעבן צו די אומגעבראַכטע: פרוי רייזל און קינדער.

צום מצבה־טעקסט נאָך אליהו־יוחנן קראַסנער, דאָרף צוגעגעבן וועלן צו די וואָס פאַראייביקן, דער נאָמען: ביניש קראַסנער (בוענאָס איירעס).

אינעם מצבה־טעקסט נאָך מיכאל נייַמאַן א״א, דאָרט וווּ עס איז געדרוקט מיכל דאָרף זיין מיכאל.

אינעם מצבה־טעקסט נאָך אברהם און גיטל סאַלאַוויטציק, דאָרט וווּ עס איז געדרוקט סאַלאַוויטציק, דאָרף זיין סאַלאַוויטציק.

אינעם מצבה־טעקסט נאָך ר׳ מרדכי עפּעלבוים א״א זענען צום סוף פאַררעכנט ווי אומגעקומענע פריידע מיט אירע קינדער, ווילן מיר אין שייכות דערמיט פעסטשטעלן, אז פריידעס א זון, מיטן נאָמען ישראל־לייב בערעסטיצקי, לעבט אין געפינט זיך אין ישראל, ווו ער איז געקומען ווי א רעפאַטריאירטער פוילישער בירגער פון סאָוועטן־רוסלאַנד, דאָס איז געשען נאָכדעם ווי עס זענען אָפּגעדרוקט געוואָרן די מצבה־טעקסטן.

זייט 841 אינעם ערשטן קאָלום, צווייטע שורה, דאָרט וווּ עס איז געדרוקט קובא, דאָרף זיין לאַטיין־אַמעריקע.

זייט 854 ביז 859 אין די קעפּלעך וווּ עס איז געדרוקט פיליק, דאָרף זיין פיליפּ.

זייט 860 אינעם קעפּל איז געדרוקט. פישל ווייַנער — דער מאַקס־קראַנשטאָט פּרוזשענער אַרבעטער־רינג ברענטש 244, און עס דאָרף זיין, פאַרשטאַרבענע לאַנדסלייט אין פאַרשיידענע לענדער.

זייט 880 אינעם ערשטן קאָלום, 25סטע שורה דאָרף זיין אַנשטאָט ערן־פּרעזידענט, ערן־מיטגליד.

זייט 920 אינעם צווייטן קאָלום, 17טע שורה, איז איבעריק דאָס וואָרט זיין.

באַמערקטע דרוק־פעלערן

זייט	קאָלום	שורה	געדרוקט	דאַרף זיין
4	ערשטער	5	אַז	אַזאַ
8	ערשטער	20	אייגווויגער	אייגווינער
9	ערשטער	7	פּרושזענע	פּרוזשענע
20	ערשטער	50	פּרושזענער	פּרוזשענער
21	ערשטער	46	ד	די
22	ערשטער	6	אנוטערן	אונטערן
48	ערשטער	21	אַאַלער	אַדלער
70	ערשטער	37	וועט	וועלן
85	ערשטער	15	וכרומה	וכדומה
86	ערשטער	17	אפרדינגט	פּאַרדינגט
95	צווייטער	27	קלעק	קלעצק
102	ערשטער	23	באַווייז	באַווייזן
106	צווייטער	27	מאָלקן	מאלקען
149	צווייטער	41	אי	איז
153	ערשטער	13	פּאַרגרעסט	פּאַרגרעסערט
156	צווייטער	10	געשאַרבענע	געשטאַרבענע
161	צווייטער	13	ועלכער	וועלכע
164	ערשטער	6	גרסטע	גרעסטע
169	ערשטער	1	לעקעטרישע	עלעקטרישע
170	צווייטער	2	פּראַברויך	פּאַרברויך
171	צווייטער	11	קליינמאַן	קליינערמאַן
173	צווייטער	10	דאָקטאָער	דאָקטאָר
176	ערשטער	11	אַדמיסיטראַציע	אַדמיניסטראַציע
179	ערשטער	2	יאַטואַר	יאַנואַר
179	ערשטער	24	לויט	לוין
184	ערשטער	8	געעזלשאַפט	געזעלשאַפט
187	צווייטער	16	פייוויזשינסקי	פייוושינסקי
209	ערשטער	12	קאָפּיקער	קאָפּיקעס
209	צווייטער	35	עעפּס	עפּעס
210	צווייטער	3	געגומער	געגומען
210	צווייטער	14	דעראָך	דערנאָך
215	ערשטער	22	אַרויסגעטראָגן	אַרומגעטראָגן
217	ערשטער	3	לאָבן	האָבן
217	צווייטער	13	רייזקער	ריזיקער
225	ערשטער	7	קאָבריגער	קינדער
230	צווייטער	3	דערצייער	דערציער
230	צווייטער	10	עבן	לעבן
244	ערשטער	16	פּראָפּעסרן	פּראָפּעסאָרן
244	צווייטער	8	אוי	אין
246	ערשטער	12	נייריטש־יודאוויטש	נייריוס־יודעוויטש
255	צווייטער	10	מאַן	מאַי
278	ערשטער	29	אַריינראָגן	אַריינטראָגן
291	צווייטער	4	דערשעניער	דער שעניער
291	צווייטער	17	זואָרשטעלונג	פּאָרשטעלונג

באַמערקטע דרוק־פעלערן

זייט	קאָלום	שורה	געדרוקט	דאַרף זיין
307	צווייטער	47	ביצרנבוים	בירנבוים
357	צווייטער	16	אירבער־	איבער־
365	ערשטער	17	וולכע	וועלכע
380	ערשטער	3	געגענטן	געגנטן
383	ערשטער	46	רוב־אָנפאַלן	רויב־אָנפאַלן
387	ערשטער	11	האָבן	האָב
390	צווייטער	6	קינדייט	קינדהייט
390	צווייטער	44	געטרונגקען	געטרונקען
392	ערשטער	18	דעמאָנט	דערמאָנט
402	צווייטער	18	אַ צייכענונג	אַ צייכענונג
435	ערשטער	14	זי	זיך
443	ערשטער	44	האָנ	האָט
456	ערשטער	19	מאַגריפן	באַגריפן
456	צווייטער	12	לאָבן	האָבן
476	ערשטער	44	לאָט	האָט
486	צווייטער	7	געטראָגן	געטראָפן
487	ערשטער	30־31	געגאַנגענשאָפט	געפאַנגענשאַפט
497	ערשטער	27	דיסציפלען	דיסציפלין
499	צווייטער	29	פּאָטשטערס	פּאָטשטערס
500	ערשטער	38	געמאַטערש	געמאַטערט
620	צווייטער	2	שטאַרקסטן	שטאַרקסטן
622	ערשטער	25	העלעפר	העלפער
641	ערשטער	45	ראָפשיטאי	ראָזשינאי
641	צווייטער	2	אָפענעד	אָפענער
645	ערשטער	24	אין	איז
662	צווייטער	15	קאָמאָדיר	קאָמאַנדיר
725	צווייטער	20־26	אָלגא	אָליע
743	צווייטער	1	אוי	אין
838	ערשטער	24	אָרגאַניזאַציע	אָרגאַניזאַציעס
838	צווייטער	20	קוניס	קוניק
840	ערשטער	3	וועטונג	וועגדונג
848	ערשטער	27	ברענט	ברענטש
850	צווייטער	3	זענע	העניע
851	ערשטער	8	טיאָמסקי	טשאָמסקי
860	צווייטער	17	פערמאן	בערמאַן
867	ערשטער	2	גרינברעג	גרינבערג
872	צווייטער	47	שמואל	שמערל
880	ערשטער	26	געווועזענר	געווועזענער
881	צווייטער	47	בערגמאן	בערעזמאַן
885	ערשטער	5	אויסגעבן	אַרויסגעבן
920	ערשטער	10	קאאלניסט	קאָאַלאָניסט

זוכצעטל פון נעמען

אינעם זוכצעטל זענען פאַראַן אֶלע נעמען פונעם טעקסט, מיטן אויסנאַם פון די פאַקסימיליעס, צוליבן נישט קענען זיי אידענטיפיצירן, און פונעם „יזכור־אַפּטייל", מחמת עס זענען נישט נומערירט די זייטן.

נאָך אייניקע נעמען קומט דער אות ד׳ אַדער י״א, וואָס באַדייט, אַז זיי געפינען זיך אויף זייט ד׳ אָדער י״א.

א.

אבדוללא אבדולין 122.
אביגדר בר׳ שמואל, הרב 94.
אבליגאדא מ. 916.
אבעל (הויפטמאַן), 140.
אבעלאָוויץ שרה 850.
אבראמאָוויטש 21.
אבראמאָוויטש אשר־לייב 284.
אבראמאָוויטש מענדל (מעגע) 600.
אבראמאָוויטש (פון קאָסעוע) 661, 683.
אבראמאָוויטש א. 130.
אבראַמאָוויטש בצלאל 746.
אבראמאָוויטש מ. 309,177.
אבראמאָוויטש יאַשע 751.
אבראמאָוויטש צ. 177.
אברהם (פאַרער) 320.
אברהם בן יצחק 20, 21.
אברהמל פון ביאַליסטאָק 254.
אברהם אהרן ר׳ 349.
אברהם־איסר יקותיאלס 729.
אברהם דער קרעטשמער 580.
אברהם דער לוקיער 762.
אַגוז אהרן־דוד 455, 456, 754, 926.
אַגוז שאול 450, 451.
אדאמאוויטש ג. 168.
אדאמאוויטש 277.
אהרן דער שוחטקעס 443.
אהרן הלוי 94, 95.
אהרן־יעקב דער רודניאנער 514.
אהרן־יצחק יקותיאלס 499.
אהרן־יצחק 759.
אהרן־משה דער שניידער 471.
אהרן־נחום דער קצב 516,512.
אהרנסאָן יצחק 746.
ר׳ אהרן בר׳ משה 563.
אהרן־שמואל משה־יעקבס 473.
אהראַנאָוויטש ראיבן 676.
אַוואָל שלמה־רפאל 271, 491.
אַוואל 707.
אַוולאסעוויטש 168.
אַוועדבוך לייזער 269.
אוועדבוך לייב 747.
אבערבוך מ. 186, 187.
אוועדבוך מענדל 833.
אוועדבוך מ. א. 109.
אוועדבוך אברהם 545.
אוועדבוך ברוך 833.
אוועדבוך גוטע 758.
אוועדבוך גישע 923.
אוועדבוך איטשע 461.
אוועדבוך יידל־חיים 470.
אוועדבוך משה 122.
אוועדבוך חנניה 271
אוועדבוך יודל־חיים 409, 514.
אוועדבוך מרדכי 271
אוועדבוך רבקה 600.
אוועדבוך משה־אהרן 302, 303.
אוועדבוך (פרל.) 659.
אוועדבוך לייב 283, 307.
אויגוסט II 21.
אויגוסט III 19, 30.
אויערבאַך יוסף 358.
אוישטיין אייזיק 856.
אונטערמאַן אברהם־יוסף 464.
אונטערמאַן איסר־יהודה 505, 507.
אונטערמאַן חיה־רייזל 729.
אורינסקי רבקה(לע) 179, 261
אורינסקי צדוק 57, 90.
אורינסקי גרשון 125, 130, 131, 135, 136, 138, 140, 141, 143, 168, 171, 185, 186,187, 191, 192, 213, 214, 215, 216, 217, 218, 262, 274, 279, 280, 281, 286, 288, 295, 297, 299, 318, 434, 481, 847, 854, 858.
אורינסקי—אוריעוויטש יענטע 172, 192, 214, 218, 310, 610, 695, 696, 747, 748.
אורינסקי אליהו 117.
אורינסקי—טעלעכאנסקי דבורה 859.
אורינסקי יוסף 608, 696.
אוריעוויטש זלמן ד׳, 184, 214, 218, 262, 310, 318, 319, 626, 645, 646, 696, 742, 748, 838, 857, 858, 898, 925, 926.
אוריעויטש פרומעלע 310, 610, 696, 748.

אוריעוויטש מאַניעלע 611, 748.
אוריעוויטש בערקא 122.
אוריעוויטש דוד 917, 923.
אוריעוויטש כאַסעפא 914, 915.
אוריעוויטש אברהם 310, 747.
אוריעוויטש שמואל 829.
אוסטריאלאו 111.
אורבאַאַוויטש יוזף 727.
אורבאַך (מאַיאַר) לייבל 720.
אונטערשול יוסף 608, 659, 660, 662, 695, 723.
אונטערשול גאליא 660.
אונטערשור יוסף 682.
אזערעצקי משה 923.
אזאר שמואל 897.
אַזשעפאַווסקי וו. 168.
אזשעכאווסקי 284.
אַזשערניצקי ה. 840.
אטט וו. 901.
אַטין (שוועסטערס)652.
איוואַן 11.
איוועניצקי א. 311.
איסאיקאווסקי פראנץ 21.
איזאקסאן משה 314.
איוואַנאַוו 92.
איוואנאוו כאַריאַן 122.
איוואנאוויטש איוואן 663.
איסר־יהודה 95.
איינבערג 105.
אילעוויצקי מיכל מ. 122.
אילעניצקי 606.
איזראעל חיים 714.
איזרעליט 172, 214, 227, 230, 640.
איזראעליט בערל 659.
איזראעליט לייזער 659, 669, 677, 682.
איזראעליט מרדכי 271, 304, 747.
איזראעליט יעקב 842, 843, 859.
איזראעליט וועלוול 843.
איזראעליט לאה 305.
אייזנבערג טוביה 461.
אייזנבערג דוד 894.
אייזנשטיין שמיאל 862.
אייזנשטיין שמואל־לייב 283.
אייזנשטיין חנניה 688.
אייזנשטיין שמעון 709, 710.
אייזנשטיין מאַטל ד׳, 605, 874, 890, 925.
אייזנשטיין רבקה 414.
אייזנשטיין משה 710.
אייזנשטיין מאקס 850.
אייזנשטיין לייב 862.
איזביצקי שמעון 546, 552.
איזביצקי חעמל 553.
אייזנער 726.
אייזנער יצחק־אייזיק 862.
אייזנער משה 245, 247.
אייזנער שמיאל 608, 747.
אייזנער צירע 608.
איטעלד אברהם 285, 286, 309.
איידעלמאן ב. 286.
איידעלעמאן 228.
אייזל (פאַרער) 320.
אייזלסבערג 448.
אייזענבערג ראַכטשע 365.
אייזיק דער דיין 361, 444, 446.
אייזיקל דער מלמד 426.
אייזענשטאַט ד״ר 412.
אייזענשטאַט מאיר בן יצחק 528.
אייזל ד׳, 353.
איינשטיין אַלבערט 897.
איטשע נטע (מלמד) 456.
אלחנן ר׳ 353.
אלטשולד נ. 926.
אלטמאַן לייב 381.
אלטער לייזער־חיימס 479.
אלעקסאנדער אייברעם (אברהם) 849, 852.
אלעקסאנדער איידל 850.
אלעקסאנדראווסקי משה 490, 493, 497, 498, 499.
אַלעקסאַנדראווסקי צירל 409.
אלעקסאַנדראַווסקי נחמן 475, 476.
אליאוויטש 338.
אליעזער הלוי ר׳ 360.
אליעזער דער סופר 472.
אלטער דער מילנער 514.
אלטשילער 432, 435, 436.
אַלישעווסקי משה־יעקב 870.
אלפעראַוויטש א. 286, 288.
אלפעראַוויטש אבא 271.
אלטער וו. 274.
אַלישעווסקי חיים־זעליג 269, 284.
אַלישעווסקי חיים־לייב 270.
אלטער חנה דער מילנערקעס 554.
ר׳ אליהו (דער ווילנער גאון) 557.
ר׳ אליעזער בר׳ חיים 563.
אליהו „חסיד״ 572.
אליה־משה (יקותיאלס זון) 579, 580.
אלטער־זעליק (פון כוואלעוויטש) 578, 582.
אלגיערד (גרויספירשט) 9.
אליקום־געצל 117.
אלפער שיינע 171, 172.
אליהו בן חיים 13.
אליהו, הרב 96.
אליהו־חיים, הרב 96.
אלקאַן פיניע 474, 494, 860.
אליעזר פון אמשטערדאם 528.
אַלשאַנסקי א. 178.
אַלשאַנטצקי מרדכי־אריה 860.
אַלשאנטצקי יוכבד 860.
אַלפערנשטיין 195.
אלעקסאנדער דער ערשטער (פאוולאוויטש) 206, 207, 208, 211.
אמשטערדאם פנחס בן עזריאל 528.
אַמעליאַן 500.
אמאלינסקי ישראל 284.
אמדורער חייקל 349.
אנטיפאלער משה הירש ר׳ 351.
אנטאַס 492.
אַנוש יאַנקל 122.
אנוש שלמה 284.
אנוש בתיה 676.

אנשל 124.
אסתר איטקעס 759.
אסתר־ריבל (שלמה חיימ׳ס טאכטער) 51, 52.
אסתר 478.
אסתר־רבקה די שניידערקע 478.
אסתר קאטשקע 254.
אסטאפטשוק 679.
אסטאפיוק 642.
אסטאשינסקי ה. 311.
אסטראוו ל. פראפ׳ 916.
אסיפאוויטש הערשל־יצחק 553.
אפרים־יאסל דער מלמד 106.
אפרים־מאיר 254.
אפאטאשו יוסף 193, 214, 217, 265, 295, 299, 888.
אפריק אברהם 546.
אקון 196, 198.
ארקע סאנעס 600.
ארנדט 603.
ארגושעוויטש נינקע 655.
אריה רב פון איהומען 95.
ארז אברהם (ארעז) 190, 195, 223, 227, 228, 241, 245, 246, 247, 311, 631, 747.
ארלאנסקי טייבל 124.
ארלאווסקי יצחק 689.
ארלאווסקי פסח 709, 710.
ארלאווסקי צביה 709.
ארלאווסקי ירחמיאל 710.
ארלאווסקי פייגל 710.
ארלאווסקי אהרן 710.
ארלאווסקי כאצקל 710.
ארלאווסקי מענדל 710.
ארלאווסקי פעסל 710.
ארלאווסקי גאלדע 710.
ארלאווסקי כאנטשע 710.
ארלאווסקי ישראל 923.
ארלאווסקי משה־ישראל 923.
ארהעל סידניי 849.
ארטור ז. 297.
אריטשיק 337.
ארענזאן 177, 183, 228, 246, 247, 287.
ארענזאן שלמה 284.
ארענזאן 228, 246, 287.
ארע דער שוהטקעס 361.
ארקוס קלארא 859.
ארקין 859.
ארקין ס. 849, 852.
ארקע דער לערער 361, 446
ארקע משה אגורקעס 245.
ארקע פאטשטער 106.
ארקע פאדוואלטשיק 106.
ארקעל סעם 830, 852, 856.
אש שלום 295.
אשכול (ווינאגראד) ראובן 830, 832, 833.
אשעראוויטש ר׳ יעקב־משה 334, 356, 368, 447.
אשר הכהן 528.
אשר דער קצב 687.

ב.

באאומריטטער פאניע 553.
באביטש יאנקל 179.
באביטש יוסף 94, 140, 239.
באביטש סימע 305.
באבאוו גיטל 305.
באבמאן ישראל 661.
באגאמאלסקי אברהם ד׳, 836, 869, 870, 873, 877, 881, 890, 891, 911, 917.
באגאמאלסקי מאטל 835.
באגאמאלסקי חיה 891, 899, 901, 905, 913.
באגאמאלסקי משה 608.
באגאטש מאיר־משה 174, 177, 179, 269, 270, 307, 309, 747.
באגמאן 684.
באדגאס מענדל 612.
באדגאס ליבע 613.
באום מאטל 917.
באום פ. 876, 877, 887, 891, 899, 901, 903, 905, 913.
באום 874.
באומגלאט נחום 904, 924.
באטאשאנסקי יעקב 891.
באיער ראשע 401.
באידע אהרן 762.
באיאן לייבל 366, 367, 413.
באלינסקי 8, 112.
באם בן־ציון 122.
באנא (קיניגן) 13.
באס שמואל 446.
באסיכעס שרה 545.
באסיאק וואסקא 665.
באסיכעט 842.
באף סילוויע 850.
באצמאן צפורה 240.
באצמאן—גרינבערג פאניע 228, 747.
באקשטיין אליה־מאטיע ד׳, 362, 363, 365, 366, 368, 413, 415, 420, 459, 460, 835, 889, 898, 926.
באקשטיין אסתר 365, 392.
באקשטיין מערי 365, 392.
באקשטיין (פרוי) 365.
באקשטיין וויכנע 366, 413, 415.
באקשטיין שרהקע 391, 401, 417.
באקשטיין פעלטע 391, 401.
באקשטיין האדקע 391, 401, 417.
באקשטיין 409.
באקשטיין פערעלע 417.
באקינאווסקי ל. 124.
באקומאווסקי (פרוי) 247.
בארדאווסקא פעלא 661.
בארש 692.
בארוווסקא ווערא 726.
בארבארא ראדזיוויל 4.
בארבעל שלמה 747.
בארבעל יאנקל 612.
בארכין סיאמע 747.
בארק יהודה־לייב 888, 923.
בארדיצקי מרדכי 762.
בארדיצקי מ. 904, 905, 916,

באַראַדיצקי י. 905.
באראוויצקי ישראל 434.
באַרדאַך חיים 923.
בארואועצקי 514.
בארדאווסקי אליהו 452, 864.
בארנבוים משה 270.
בארנאווסקי י. 168.
בארנאווסקי 274.
בארושקא סט. 178.
בארנשטיין ד״ר 606, 746.
בארנשטיין יודל 751.
בארנשטיין ירמיהו 751.
בארנבוים ש. 288.
באַריישע יהודית 653.
באַריישע ש. 176, 288.
באַריישע רעשע 653.
באַריישע ש. ל. 179, 309, 700.
בארשיישע שמואל־לייב 623.
באַרקערס זעליג־משה 57.
באַרקערס משה־אהרן 57.
באַרקער ש. ד. 94, 107, 108, 109.
באשקע 751.
באַשע שלמה־רפאלס 257.
בובמאן (באַבמאַן) יוסף ד׳, 676, 835, 872, 889, 898, 926.
בוגמאן ישראל 683.
בוטירלין ד. 113.
בויטשמאן לייטשע 405.
בוטקיעוויטש מאַסטיא 662.
בוכאַלטער הערשל 484.
בוכאַלטער מלכה 484.
בוכאַלטער מאיר 460.
בוכאַלטער האַדעס 484.
בוכאַלטער גבריאל 484.
בוכאַלטער צבי 464.
בוכהאַלטער אברהמל 730, 739.
בוכהאַלטער ישעיה 514.
בוכבינדער נ. א. 126.
בולאָוו יוסף 871.
בוקסבוים נ. 274.
ביקסבוים 299.
בוראַק זלמן 708.
בוראיעוו 665.
בוראק פנחס 709, 710.
בורשטיין משה 278, 286.
בורשטין משה 616.
בורשטיין מאניע 292, 746.
בורגמאן ירחמיאל 507.
בזשעזינסקי ישעיה 746.
בזשעזינסקי ישראל 834.
בחיי הדיין 455, 456.
ביידאטש משה־אהרן 553.
ביידאטש זיידל 545.
ביידאטש פייוול 446.
בייזער אליעזר 464.
בייזער זרח 270.
בייזער פישל 687.
בייזער פעשקע 649.
בייזער שיינע־מירל 553.
בייזער מאַניע 842, 843, 859.
ביכאָווער לוריא דוד 352.
בילטשיק חיה־אסתר 687.
בילטשיק יהודה 553.
בילטשיק יאַסל 366, 367.
בילטשיק חנה 365, 392.
ביקאָווסקי 302.
ביקאַנסקי 455.
בירנבוים ש. 180.
בירנבוים מיכאל 52, 57, 116, 747.
בירנבוים 227, 287, 752.
בירנבוים אליהו 239, 271, 277, 307, 603, 623, 746.
בירענבוים זרח 551, 552, 828.
בירנבוים מישאַ 630.
בירנבוים שמעון 283.
בירנבוים בנימין 284.
בירנבוים א. 109, 110, 168, 170, 177, 274, 286, 305.
בירק (בריסקער רב) 83.
בלאַך שלמה 271.
בלאכער לייזער, 179, 269.
בלומענטאַל 309.
בלושטיין בערל 707, 926.
בליט לוציאַן 297.
בליאכער יאַסל פ. 122.
בליאכער יאַסל ד׳, 839, 872, 896, 925.
בליאכער מענדל 250.
בליאכער מ. 287.
בלינדערמאַן פרידאַ 850.
בלעכער מאטשע 90.
בנימין־זאב וואלף 472.
בנימין־אהרן 482, 483.
בעגון סימע 305.
בעזרוט מרדכי 751.
בעזפאלטשיק שמעון 862.
בעים פייוול 924.
בענדעט פאַנפע 210, 211, 212.
בעניסאַן זש. 184.
בעניסאַן (לערערן) 261.
בעפטשיק 900.
בעקאנאווסקי רבקה 747.
בערגעלסאַן דוד 292, 873.
בערג יהודית 294.
בערלין הרב חיים 320, 321.
בערלין ר׳ נפתלי־צבי־יהודה 356.
בערקאָוויטש 338.
בערקאָוויטש חייקע 368.
בערקאָוויטש שרה 401.
בערקאָוויטש שייקע 447, 451, 452.
בערקאָוויטש שלום 452.
בערעסטאַוויצקי מאניע 174, 186.
בערעסטאַוויצקי יוסף 833.
בערעסטיצקי עובריה 661, 723.
בערעסטיצקי־סיראצקי שיינדל 842, 860, 893.
בערעסטיצקי ישעיה ד׳, 867, 877, 881, 886, 889, 891, 893, 917.
בערעסטיצקי רבקה 923.
בערגער משה 109.
בערגער יאַסקע 843, 859.
בערגער י. 118, 120, 122.
בערגער ירמיה 257, 751, 844.

בערגער יצחק 284.
בערעזאָווסקי מ. 135, 136.
בערעזאָווסקי (אלמנה) 303.
בערעזאָווסקי יודל 441.
בערעזאָווסקי ק. 192.
בערעזאָווסקי 293.
בערעזאָווסקי שמאי 448.
בערעזאָווסקי י. 836, 838.
בערעזאָווסקי דוד־לייב 862.
בערנשטיין יצחק 270.
בערל דער בעקער 482.
בערנאַצי יחיאל 464.
בערמאַן ביילטשע 362.
בערמאַן שיקע 362, 420.
בערמאַן אַלטער 464.
בערמאַן מאיר 365, 367, 392, 393, 401, 409, 413.
בערמאַן לייזער 409, 690.
בערמאַן ה. 859.
בערמאַן משה 860.
בערמאַן מאַטיע 688.
בערמאַן אברהם 285, 311, 623, 700, 746.
בערנפעלד שמעון 569.
בערעזאַן שלום 764.
בערעזאַן י. (יובה ז.) ד', 873, 874, 875, 876, 877, 881, 886, 889, 890, 891, 896, 898, 899, 900, 901, 902, 903, 904, 905, 908, 917, 918, 919, 926.
בערעזאַן נעכע 887, 891, 899, 901, 903, 905, 913.
בערעזאַן ח. 896.
בערעזאַן פ. 896.
בערקמאַן חיים 838, 926.
בערקמאַן אשר 863, 869.
בערקמאַן אהרן 866, 868, 869, 870, 882, 885, 900, 906, 923.
בערקמאַן בנימין ד', 868, 870, 873, 874, 875, 886, 887, 889, 917.
בערקמאַן בריינע־העניע 888, 923.
בערנשטיין מרדכי וו. 889, 892, 893, 894, 896, 898, 900, 901, 925.
בערנשטיין יצחק 270.
בצלאל 472.
בראַן מ. 291.
בראַנדעס ה. 297.
בראמסאַן ר' טובי' 353.
בראַנשטיין צבי 893.
בראַניעצקי סעם 294.
בראנסקי מאיר 464.
בראַדסקי מיני 850.
בראַדסקי אסתר 850.
בראַוערמאַן מ. 168.
בראַוערמאַן א. 179.
בראַוערמאַן אברהם־דוב 269.
בראַוערמאַן לייב 736.
בראַוערמאַן אהרן 269, 839, 906.
בראַוערמאַן שרה 906.
בראַוערמאַן יאַנקל 284.
בראַוערמאַן יצחק אליה 391, 401, 411, 417.
בראקאווסקי בעערל 707.
ברודנא שלמה 338.
ברוך דער פּאַטשטער 474, 483, 499, 511.
ברומבערג יוסף 297.
ברוימאַן שמעון 747.
ברוימאַן מישקע 747.
ברוידע ר' אברהם (פון פראג) 570.
ברוידע לייבל 431.
ברוידע ישראל 368, 375.
ברוידע שלמה 368.
בריינע דעם לערערס 553.
בריינע־העניע (פון שערעשעוו) 528.
בריינאוועצקא רעגינא 888.
בריינסקי יאַסל 446.
בריימבאַרט (ד) טוביה 659, 682, 683.
בריימבאַרט (ד) אברהם 659, 661, 683.
בריימבארט (ד) פייוול 659, 676.
בריימבאַרט (ד) 660.
בריימבאַרד טאליע 723.
בריימבאַרד חיה 676.
בריימבאַרד, בריידער 684.
ברעזניק לייבל 74, 257.
ברעזניק לוי 849.
ברעסלער חיים־זלמן 464.
ברעמער מרדכי ד. 122.
ברעסקי אברהם ד, 223, 227, 239, 240, 246, 247, 285, 286, 601, 623, 624, 625, 627, 630, 699, 700, 742, 743, 830, 833 835, 872, 926.

ג.

גאבער ראובן 849.
גאַבערמאַן שמואל 367, 413, 415, 687, 690
גאבערמאן אַשר 240, 269.
גאוכמאַן יוסף פ. 122.
גאַזשאַנסקי (לנו) 125.
גאַטליב שמואל־נח 356.
גאַטעספעלד א. 292.
גאידאמאק נחקע 744.
גאידאַמאק אברהמל 744.
גאַכמאַן חיים 284.
גאַכמאַן שמחה 284.
גאַלדבערגס 752.
גאַלדבערג 280.
גאַלדבערג משה 89, 612.
גאַלדבערג יצחק־אייזיק 49.
גאַלדבערג ב. 109, 117, 185.
גאַלדבערג באַריס 747.
גאַלדבערג י. ל. 117.
גאַלדבערג יוסף 120.
גאַלדבערג ד. 915.
גאַלדבערג דוד 122.
גאַלדבערג שמעון נ. 122.
גאַלדבערג שאַשקע 655.
גאַלדבערג פרייידקע 747.
גאַלדבערג מ. (קאַזיאַנער רב) 127.
גאַלדבערג א. 168, 177.
גאַלדבערג ניאַמקע 605.
גאַלדבערג ל. 170, 277, 280, 281.
גאַלדבערג משה (אַרגענטינע) 839.
גאַלדבערג משה (קובא) 843.
גאַלדבערג ש. 176, 288.

גאַלדבערג שמעון ד, 839, 840, 871, 873, 874, 875, 876, 877, 881, 884, 886, 888, 891, 893, 894, 896, 899, 901, 908, 917, 918, 919, 925, 926.

גאַלדבערג מינדל 871, 874, 876, 877, 884, 887, 888, 891, 898, 905, 913, 925.

גאַלדבערג מ. 186.

גאַלדבערג ראזע 837.

גאַלדבערג יחיאל 843.

גאַלדבערג מ. מ. 185.

גאַלדבערג (לערער) 196.

גאַלדבערג ירוחם 177, 285, 305, 602.

גאַלדבערג מרדכי־צבי (הערש) 250, 312.

גאַלדבערג שושנה 676.

גאַלדבערג דוב 250.

גאַלדבערג משה־מרדכי 267.

גאַלדבערג אברהם־יוסף 746.

גאַלדבערג בנימין 267.

גאַלדבערג לייב 269, 286, 313,

גאַלדבערג לייבל 623, 624, 635, 677, 679, 680, 681, 699, 746.

גאַלדבערג אברהם 271.

גאַלדבערג הערשל 709.

גאַלדבערג הערשל 709.

גאַלדבערג לאה 709.

גאַלדבערג משה־נחמן 272.

גאַלדבערג ישראל 710.

גאַלדבערג יעקב 710.

גאַלדבערג שרהלע 710.

גאַלדבערג קריש 711, 712.

גאַלדבערג יאַנקל 762.

גאַלדבערג צאַלקע 284, 312.

גאַלדבערג ט. 191, 216.

גאַלדבערג וועלוול 284.

גאַלדבערג חיים 496.

גאַלדבערג אליה 284.

גאַלדבערג איסר 849, 875.

גאַלדבערג סעם 849.

גאַלדבערג יאַסל 284.

גאַלדבערג שרה 850.

גאַלדבערג חנה 906.

גאַלדבערג מרדכי־הערש 284.

גאַלדבערג־ראַפאַפאַרט איטקע 900.

גאַלדבערג שמשון 288, 305.

גאַלדפאַרב יוסף 307.

גאַלדפאַנד יצחק 452, 464 864.

גאַלדפאַנד שמואלקע 380.

גאַלדפאַרב נ. 309.

גאַלדפאַדן אברהם 292.

גאַלדפאַרב מ. 311.

גאַלדפאַרב חנה 449.

גאַלדפיין (מוניע סירקעס) 135.

גאַלדפיין ז. 168, 176, 177, 178, 270, 271, 274, 277, 279, 285, 286, 288.

גאַלדפיין פ. (פייוול) 172, 177, 178, 185, 272, 277, 278, 280, 281, 286, 287, 312, 313, 604, 623, 630, 699, 745.

גאַלדפיין צ. 172.

גאַלדפיין אליע ד"ר 175, 186, 187, 239, 248, 277, 284, 305, 306, 311, 621, 622, 629, 630, 638, 696, 725, 726, 741, 742, 830, 832, 835, 872, 926.

גאַלדפיין זעליק 239, 606, 629, 746.

גאַלדפיין צירל 305, 747.

גאַלדשטיין מ. 178.

גאַלדשטיין ניאַנוש ד, 223, 655, 876, 898, 925.

גאַלדשטיין משה 363, 368, 421, 447, 448, 451, 452, 623, 699.

גאַלדשטיין בנימין (ניאַמע) ד, 866, 868, 869, 882, 886, 900, 921, 923.

גאַלדשטיין חיים 482, 498, 512.

גאַלדשטיין פייוול 735, 736.

גאַלדשטיין (אַן אַפטייקער) 476.

גאַלדשטיין גאַלדע 482.

גאַלדשטיין חנה 923.

גאַלדשטיין שרה 676.

גאַלדשטיין אהרן 516, 725, 735, 736, 747, 926.

גאַלדמאַן 619

גאַלדמאַן מיכל־זלמן 497.

גאַלדמאַן רייזל 362.

גאַלדמאַן העניע 850.

גאַלדמאַן נחום 355.

גאַלדין ס. 859.

גאַלאַבראַדקין מינדל 651, 655.

גאַלובאַוויטש 659.

גאַלובאַוויטש פ. 19, 168, 171, 305.

גאַלובאַוויטש איסאַק 600.

גאַלובאַוויטש ז. 109.

גאַלובאַוויטש ליבע 171.

גאַלובאַוויטש דבורה 676.

גאַלובאַוויטש חייקע 178.

גאַלובאַוויטש דבורה 178.

גאַלובאַוויטש דוד 190, 223, 245.

גאַלובאַוויטש פייוול 696, 747.

גאַלובאַוויטש לייב (ל.) 269, 305, 309, 747.

גאַלובאַוויטש אברהם 866, 868, 872, 887.

גאַלפערין בערל ד, 899, 905, 908.

גאַלפערין ישראל ד, 175, 178, 305, 894, 899, 901, 904, 908, 918, 919, 925, 926.

גאַלפערין בערטאַ 894, 898, 899, 905.

גאַלפערן מ. 177.

גאַלפערין ד. 916.

גאַלפערין הערשל 470.

גאַלפערין משה 285, 737.

גאַלפערין ר' אהרן־יעקב 747.

גאַלפערין פייוול 303.

גאַלפערין חיה 739.

גאַלפערין חייקע 409, 925.

גאַלפערין רבקה 739.

גאַלפערין פראַדל 739.

גאַלפערין הערשל 459.

גאַלפערין מאיר 552.

גאַלפערין חיים 482, 512.

גאַלין אהרן, רב 357.

גאַמעליצקי, גלח 92.

גאַנדז 340.

גאַנדז שלמה ר' 333, 338, 362.

גאַנז שלמה 464.

גאַנטשאַרקאַ ניקאַליי ס. 122.

גאַרבער גרשון 122, 284.
גאַרבער מיכל 271.
גאַרבער לייזער־ברוך 284.
גאַרבער צביה 284.
גאַרבער אַלטער 284.
גאַרבער רחל 366, 850.
גאַרבאַטי אפרים 122.
גאַרדאַן 192.
גאַרדאַן א. 174, 180.
גאַרדאַן א. ד. 233, 234, 237.
גאַרדאַן אברהם 271, 282, 283, 307.
גאַרדאַן יהודה 923.
גאַרדאַן יאַנקל 312.
גאַרדאַן איזי 849.
גאַרדאַן יוסף 283.
גאַרדאַן (בראַזיל) 842.
גאַרדאַן אליעזר הרב 506.
גאַרדין יעקב 290.
גאַראַדסקי ר׳ משה־נח 574, 575.
גאַראַדעצקי דזשוליוס 849.
גארקא א. 662.
גוזירץ אברהם 553.
גוטע כישע 94.
גיטערמאַן ישראל 122.
גיטערמאַן פייוול 862.
גוטענטאַג משה 240.
גוטמאַן 365.
גוניק 837.
גירבאַטי מ. 195.
גורעוויטש לייזער 392.
גורוויץ (שוועסטערס) 651.
גורזוץ בערל 663.
גוראלי (גרוזשאַלקא) יעקב ד׳, 448, 835, 889, 925, 926.
גיטקין לאסיע 744.
גיטל־כיענקע 474.
גייער זעליק 600.
גייער ז. 179, 183.
גייער 228.
גייער יעקב 290.
גייער חנן (ח.) 246, 247
גייער געצל ד, 873, 874, 875, 877, 879, 880, 890, 898, 901, 904, 905, 908, 926.
גינזבורג ב. 272.
גיכמאַן איסר 550, 552.
גיכמאַן ביילקע 554.
גיכמאַן יעקב 553.
גינשפרינג ביילע 391, 401, 417.
גיסענט מאַרריס 294.
גיסטמאַן אַלטע 553.
גלאַז אהרן 452, 864.
גלאַז משה 452.
גלאַז נטע 452, 864.
גלאַק (גובערנאַטאָר) 481.
גלאזער משה 514.
גלאטצער חיים־לייב 762.
גלאסער 752.
גלאצער י. 186.
גלאַצער רחל 545.
גלאַצער משה־אייזיק 470, 471.
גלאַצער חיים 836.
גלאַצער יעקב 836.
גלאַצער נחום ד, 871, 874, 875, 877, 881, 886.
גלאַצער א. 913.
גלאַצער שרה 715.
גלוצר ח. 195.
גלעזער לייבל ד, 866, 867, 873, 874, 876, 877, 878, 881, 886, 889, 890, 891, 893, 894, 901, 905, 908, 917, 918, 919, 925, 927.
גלעזער מיניע 862, 899, 901, 903, 905, 913.
גלעזער יעקב 687.
גלעזער מאַריס 838, 854.
גלעזער יצחק־עזרא 168, 172, 179, 186, 218, 260, 264, 274, 628, 646, 748.
גלעזער יצחק 130, 131, 141, 170, 172, 241, 246, 247, 281, 282, 284, 286, 291, 292, 293 294, 299, 304, 309, 747.
גלעזער מ. 141.
גלעזער משה 856.
גלעזער זלמן 866, 867, 925.
גלעזער י. 179.
גלעזער אברהם 863.
גלעזער־בראַווערמאַן ביילע־שרה 923.
גלעזער עזרא 269.
גלעזער דושקע 305.
גלעזער ענריקע 916.
גלעזער יצחק (שניידער) 269.
גלעזער י. 926.
גלבוע (גאַלובאַוויטש) דוד 830, 831.
גלעמבאַווסקי ש. 905.
גלעמבאַצקי מלכה 737.
געווירץ אבא־זלקא, הרב 321.
געלמאַן אברהם 118, 758.
געלמאַן 280.
געלמאַן ישראל 849.
געלמאַן י. 141.
געלמאַן יאַסל 269.
געלמאַן מאיר 270, 548, 553.
געלמאַן אליהו 182, 189, 190, 223, 232, 830, 831, 833, 834.
געלמאַן ליבע 254, 255.
געלמאַן אייבערע 849.
געלמאַן אברהמל 257.
געלערשטיין זלמן 546.
געלערשטיין משה 553.
געלערשטיין אהרן 553.
געלער בענציע 292.
געגדלער הערש 862.
געגדעטש ברוד־זימל 862.
גפן ר׳ דוד בן־ציון 320.
גערסטן בערטאַ 875.
גערשאַ חיה א. 122.
גערשגאַרן י. 179, 194.
גערשגאַרן יוסף 269, 305.
גערשגאַרן נחמה 194, 843.
גערשגאַרן יואל 269, 284.
גערשגאַרן לייזער 391, 417.
גערשגאַרן לייטשע 391, 401, 409, 417.
גערשגאַרן זיסל (ז.) 409, 416.

געראשקאַרן יוסף 746.
געראש כייטשע 494.
געראש ש. 877, 882, 917.
געראש משה 497.
געראש יצחק 474.
געראשן קלמן 511, 514.
געראשאָוויטש יצחק 747.
געראשאָו (געראַשעוו) 362, 424, 443, 444.
געראשנהאַרן שלמה ר׳ 338.
געראשטיין רחל 194.
געראשקאָוויטש יצחק 307, 309.
געראשקאָוויטש י. 174.
געראשקאָוויטש (פון מאַלטש) 493.
געראמאַן קלמן 380.
געראמאַן דוד ה׳ 381, 874, 875, 876, 877, 881, 884, 886, 887, 889, 890, 891, 892, 893, 894, 896, 897, 898, 899, 900, 901, 903, 904, 905, 909, 917, 918, 919, 925, 926.
געראמאַן מאַטילדע 887, 891, 897, 899, 900, 901, 905, 913.
געראמאַן חיים 459, 461.
געראמאַן וו. 914, 915.
געראצק ליובא 655.
געראשקאַרן מ. 404.
געשגאַרן יצחק 464.
גראַגאַט פייוול 552.
גראַיעווסקי רייזל 393, 401, 405, 406, 408, 412, 417.
גראַיעווסקי־קאָוואַל באַשקע 391, 401, 413, 417, 926.
גראַיעווסקי פייוול 381.
גראַיעווסקי שמואל 923.
גראַיעווסקי 370.
גראַיעווסקי איצל 409.
גראַנדע ע. ד״ר 916.
גראַבער 311.
גראַסמאַן מרים 412.
גראַסמאַן לייזער 284
גראַסמאַן חייקע 905, 906, 913.
גראַסמאַן (פון בערעזע) 448.
גראַסמאַן משה ד׳ 863, 899, 901, 904, 905, 909, 918, 919, 925.
גראַסמאַן שרה 914, 915.
גראַסמאַן פ. 914.
גרונט ל. 177.
גרינוואַלד 274.
גרינוואַלד דוד 464.
גרינוואַלד משה 168, 183, 227, 233, 239, 240, 243, 247, 305, 311, 545.
גרינזבערג י. 175.
גרינזבערג 168, 223.
גרינזבערג אליעזר־משה 239.
גרינזבערג וו. 138.
גרינזבערג יאָסל (יוסף) 223, 239, 240, 246, 247, 205, 746.
גרינזבערג פ. 174, 176, 177, 178, 309.
גרינזבערג פנחס 285, 307, 747.
גרינזבערג ריבה 240.
גרין 665.
גרינבלאַט יאָסעלע 893.
גרינשפאַן 438.
גרינבערג 691.
גרינבערג ר׳ ישראל 331.
גרינבערג ל. 177.
גרינבערג י. 186.
גרינבערג משה־יעקב 283.
גרינבערג ר. 186.
גרינבערג טייבל 194.
גרינבערג אברהם 269, 690.
גרינבערג פנחס 270.
גרינבערג שמואל (ש.) 420, 458.
גרינבערג ישראל 424, 464.
גרינבערג בנימין־וועלוול 484, 838, 856,.
גרינבערג הערשל 866, 867.
גרינבוים 288.
גרינבוים ה. 184, 194, 199, 261, 290, 295, 297, 926.
גרינבוים א. 289.
גרינבוים י. 274.
גרשון תנחום, רב 95.

ד.

דאַברייצער 683,
דאַברייצער ה׳ 178.
דאַבע (אַ וואַרשעווער) 655.
דאַבעס שמעון 600.
דאַבקאָווסקי ה. 294.
דאַדע לאַצקע 757.
דאַווידזאָן מאיר 98.
דאַווידזאָן ד״ר 117, 476.
דאַמבראָווסקי, מאיאָר 150.
דאַמבראָווסקי, פאַרטיזאָן 660.
דאַנציג 148.
דאַנציג לייב 368, 445, 687.
דאַראַגט 274.
דאַראַגט מ. 168, 170.
דארמארצקי צילי׳ע 393.
דבורה (ר׳ משה קרעמערס פרוי) 572.
דובנאָוו־ערליך סאָפיאַ 897.
דובראָווסקי ריקאַרדאָ ד״ר 892.
דוביאַנסקי שמעון 357.
דובינא אברהם־יצחק 122.
דובנאָו שמעון, פראָפעסאָר 24, 57, 567, 897,.
דובינסקי מיכל 262, 269.
דובינסקי אהרן 515.
דובינסקי מיכאל 747.
דובינסקי מאַקס 849, 852.
דובינסקי אייברעם 849.
דובינסקי מ. 176, 179, 194, 214, 284.
דובער ר׳ יעקב 507.
דובער ר׳ אברהם 507, 508.
דוד בן שמואל 13.
דוד בן שמואל הלוי 102.
דוד־חיים (מלמד) 361.
דוד־לייב דער מלמד 755.
דוד דער שטעפער 479.
דוד־אַשר בר׳ שמחה 923.
דודעק סט. 170.
דזשעקאַנסקי י. 178.
דידקאָוויטש משה 247.

דידקאָוויטש אברהם 270.
דידקאָוויטש יצחק־דוד 747.
דידקאָוויטש מאיר־יצחק 174, 177, 307.
דייטש ד״ר 746.
דייטש ש. 887, 891.
דייטש פייוול 901, 905, 911, 918, 919.
דיינאָווסקי ר׳ דוד טעבל 470, 473, 474, 511, 762.
דיינאָווסקי ישראל 474.
דיינאָווסקי משה־מרדכי 474.
דיינאָווסקי שמואל־לייזער 474.
דיינאָווסקי שמחה 474.
דיינאָווסקי ברכה 474.
דיינאָווסקי נחמה 474.
דיינאָווסקי באַשע 474.
דילאָן משה 206.
דימאָוו א. 292.
דימב גינעגדל 553.
דינערמאַן הערשל 659, 660.
דיסקין ר׳ בנימין 350, 351.
דיסקין יהושע־לייב 350.
דלוגאטש אברהם 13.
דעזאוויטשא יאַן 21.
דעלעווסקי יעקב 838, 848, 926.
דערעטשינסקי מלך 863, 866.
דרייליגג ד״ר 190.
דרעטשינסקי מרדכי 59.

ה.

האַבערמאַן יאָסל 401.
האַדקע 413, 414.
האַכמאַן (בראַזיל) 842.
האַכמאַן חיים 917.
האַכמאַן פרומע 879.
האַלפערין משה 90, 283, 286, 888.
האַלפערן אהרן־לייב 269.
האַלפערין איזי 849.
האַלפערין ה. 885.
האַלפערין לאַזאַר 278.
האַלפערין משה 283, 286.
האַלפערן מאָריס 856.
האַלפערן ס. 854.
האַלפערין מ. 288.
האַלפערין מרדכי 747.
האַלפערן משה־לייב 289.
האַלפערין דינה 294.
האַלפערין נאַטאַליאַ ד, 839, 886, 917, 925.
האַלצער רחל 293.
האַניקבאַום פ. 294.
האַפער 896.
האף סאָפיאַ 850.
האַרט הערש 294.
הדר (פאָמעראַניעץ) אריה 830, 832, 833, 834, 872.
הוק 146.
הורביץ יוסף־יוזל הרב 508.
הורוויץ 107, 423.
הורוויץ אברהם 271.
הורוויטץ בערעלע 751.
הייד־אַמאַק אהרן־לייב 271.
הייד־אַמאַק עלקע 120.
הייד־אַמאַקס איטשע 608.
היילפערן שכנא 464.
ר׳ הילל הלוי מווילנא 570.
הילקוויט מאָריס 845.
הימלפאַרב 446.
הימלפאַרב הערשל 926.
הירש, באַראָן 452.
הירשל אלקנה מלמדס זון 254.
הירש־לייב הרב 96.
הירשפעלד זלמן 885, 896, 906.
הכהן ר׳ ישראל־מאיר 321.
העלער יום־טוב ליפמאַן הלוי 94.
העלפמאַן מרדכי 860.
העלפמאַן אַלטע 860.
הענדלער א. 195.
הענדל 254.
הערמאלין ד. 455.
הערשבערג אברהם־שמואל 521.
הערשל דער לערער 361, 441.
הערשל דער שוואַרצער 482, 483.
הערשל אהרן־דודס 497.
הערשל נישעס 474, 478.

ו.

וואַבניק 283, 284.
וואָוטשע דער שנייידער 89.
וואַלאָוועלסקי יואל 924.
וואַלאָוועלסקי יעקב 736, 833, 872, 926.
וואַלאַנסקי מאיר ד, 168, 171, 176, 186, 187, 191, 192, 214, 216, 217, 274, 275, 299, 305, 870, 871, 873, 874, 875, 881, 882, 889, 925.
וואַלאַנסקי רבקה 888.
וואַלאַנסקי מ. 827.
וואַלאַנסקי א. 171.
וואַלאַנסקי זאַוול 307, 309.
וואַליאַנסקי חנה 401.
וואַל מאיר, הרב 560.
וואַל שאול 560.
וואַלדמאַן אשר 122.
וואַלדמאַן הערי 849.
וואַלדשאַן נאַטל 550.
וואלטשאן יעקב 554.
וואַליניעץ ראיבן־לייב 472.
וואַליניעץ רבקה 553.
וואַלעווסקי לייבל 381, 401.
וואַליוויעצקי פנחס 464.
וואַלף (אַ מלמד) 511.
וואַלפערט 619.
וואַלפשטאַט אברהם 293, 294.
וואַלקאָוויסקי 870.
וואַלק לייב 177, 239, 271.
וואַלק וואַלף ד״ר 905.
וואַנדע 727.
וואַנטפוס מ. 177.
וואַנטפוס פישל 118, 120.
וואַסילעווסקי 131.
וואַסער־פאָמעראַניעץ רבקה 747.

וואַפּינשטיין משה א. 122.
וואַקסמאַן י. 871.
וואַרשאַווסקי א. 295.
וואַרשאַווסקי ברכה 284.
וואַרשאַווסקי בערטשיק 614, 615, 617.
וואַרשאַווסקי יעקב בר׳ שלמה 456.
וואַרשאַווסקי יצחק־מאיר 512.
וואַרשאַווסקי בנימין 475, 477.
וויבראַנאַווסקי 168.
וויבראַנאַווסקי י. 170, 302.
וויבראַנאַווסקאַ א. 194.
וויגאַנאַווסקי טשעסלאַוו 21.
וויגאַדזקי, הרב 447.
ווידושינסקי ר. 887, 891, 898, 899, 913.
וויטט, גראַף 114.
וויטנשטיינס 752.
וויטקעוויטש 131.
וויטקעוויטש א. 168.
וויינטער ראַגאַלסקי 687.
וויינער פרץ 849.
וויינער אַלטער 470.
וויינער לעאָן 896, 906.
וויינער פישל ד׳, 257, 758, 836, 838, 849, 850, 852, 855, 856, 859, 898, 926.
וויינער ליבע 850.
וויינער משה 553.
וויין פערל 393.
וויין אַלטער 393.
וויינשטיין 362.
וויינשטיין שלמה 363, 365, 366, 367, 395, 401, 413, 419, 420, 421, 437, 438, 439, 445, 454, 460, 687, 688, 691, 829.
וויינשטיין בערל 739.
וויינשטיין זלאַטקע 365, 366, 367, 394, 413, 414.
וויינשטיין (פין בערעזע, בראַזיל) 842.
וויינשטיין (פון שערשעוו, בראַזיל) 842.
וויינשטיין וואָוע 366, 367, 413, 461, 926.
וויינשטיין בנימין 514, 739.
וויינשטיין יוסף 367, 405, 406, 407, 419.
וויינשטיין (פרוי) 413.
וויינשטיין (אַרגענטינע) 896.
וויינשטיין (שמעון־בערל) 419.
וויינשטיין (גימנאַזיע־לערער) 444.
וויינשטאָק ס. 294.
וויינ 446.
וויינסבלום אסתר 619.
וויינסמאַן 109.
וויינצמאַן חיים פראָפ. 891.
וויילאָווסקי דוד (רידב״ז) 505.
וויילענטשיק שכנא 269.
וויילענטשיק א. 183.
וויילענטשיק יאָשע 292.
וויינאַגראַד משה־אהרן 514.
וויינאַגראַד לייזער־לוי 552.
וויינאַגראַד ישראל 552.
וויינאַגראַד פייגל 478, 553.
וויינאַגראַד אברהם ד, 905, 909.
וויינאַגראַד יעקב 730, 739.
וויניק 691.
וויניק גרשון 239, 240.
וויניעק עני 837, 850.
וויניקאָוו בעלא 365, 395, 401, 412.
וויינער אליהו 662, 682, 683, 695.
וויינאָקיר ישראל 553.
וויסאָקער לייבע 923.
וויסאָקער בצלאל 473, 497.
וויסאָקער ישראל 550, 551, 552.
וויקטאָר אב. 926.
וויישניאַק, ברידער 110, 118.
וויישניעווועצקי מיכאל 19.
וולאַדיסלאָוו דער IV, קיניג 4, 19, 22, 23, 24.
וולאַדיסלאָוו, קיניג 20, 21.
וולאַדעק ב. 310.
וועלוול דער שענקער 687.
וועלימאָווסקי ר׳ יוסף־יצחק 574.
וועליטשאַנסקי אליה 866, 867.
וועלמאַן, הויפטמאַן 133.
וועלעווסקי ישראל 240.
וועראַגייס ל. 291.
וואַטשערינסקי יעקב־משה 924.

ז.

זאב וואָלף 57, 94.
זאַבעלעווסקי, זאָוול 746.
זאָוועלעווסקי ש. ז. 118.
זאָוועלעווסקי 830.
זאָוועללעווסקי ז. 177.
זאָוול בן הלל 20, 21, 24.
זאָווארסקי 397.
זאָוואדסקי 470, 482, 545.
זאָוויעצאָוויטש יעקב 464.
זאָוועלעוויטש אברהם־לייזער 122.
זאָוועלעוויטש 331.
זאָוויעצאָוויטש יעקב 464.
זאטאצקי־פאַרבער 923.
זאיאַנץ (פאַמ. אַרגענטינע) 862.
זאיאַנץ יוסף 839.
זאיאַנץ חוה 839.
זאלאַטאַראָוו וואַנקאַ 363.
זאלאַטניצקי־וועליטשאַנסקי שרה 923.
זאלצמאַן ישעיה 445.
זאלצמאַן יהושע 363.
זאַמיכאָווסקי ה. ג. 179, 184, 214, 260, 262.
זאַמוכאָווסקי יעקב 271.
זאַמוכאָווסקי פערל ג. 122.
זאַמוכאָווסקי זונדל 302.
זאַמוכאָווסקי משה 305.
זאַמוכאָווסקי העניע 401, 417.
זאַמוכאָווסקי ישראל 284.
זאַמאַשטשיק ש. 868, 869.
זאַמונאָווסקי לייבל 843.
זאָנוול, דער אַדוואָקאַט 257.
זאַקהיים ליפע 170, 183, 192, 228, 247, 697, 700.
זאַקהיים א. 195, 838, 926.
זאַקהיים סענדער 227, 292, 614, 742, 842, 857, 859.
זאַקהיים אברהם 286.
זאַקהיים ניסן 687.

זאַקהיים גיסל 363, 365, 366, 368, 453, 454.
זאַקהיים רחל 365, 367.
זאַקהיים זעליג 366, 413, 415, 461.
זאַקהיים יאַנקל 366.
זאַקהיים אַראַן 401.
זאַקהיים מ. 412.
זאַקהיים יחיאל־גיסן 424.
זאַקוטע קלמן 303.
זאַק ישראל 470.
זאַק עליאַס 917.
זאַק גאַלדע 923.
זאַקין א. 838.
זאַקים יעקב 687.
זאַרניצער ע. 916.
זאַרניצער ב. 916.
זאַראַכאָוויטש 829.
זאַרוויץ יוסף־מאיר 456.
זבוצקי 287.
זבוצקי יהודה 307.
זוב ש. 905.
זובאָווסקי ביקאַליי 13.
זובער אברהם 250, 251.
זובער סעם 856.
זוטאַ (קליינערמאַן) 830, 833.
זוניע אברהם דעם בויערס 478.
זוסעלעוויטש מיכל 122.
זוסמאַן בן חנוך בערעסטיצקי 51.
זוסקאָוויטש משה 634 .
זיגמונט III 19, 20, 23, 30.
זיגמונט קאַזימיר יאַנאָווסקי 20, 24.
זיגער 836.
זיזעמסקי מלכה 923.
זיזעמסקי פאַני 246, 247.
זיידמאַן יעקב 247, 553.
זיידמאַן אפרים 833.
זיידמאַן חיים 271, 278, 285, 286, 287.
זיידמאַן י. 183.
זיידענבערג שאול אריה, רב 358.
זילבערקווייט 109, 117.
זילבער בן־ציון 257.
זילבערבערג שאול 662.
זילבערבערג אברהם 676.
זילבערשטיין משה־אליה 270, 552.
זילבערמאַן ל. 294.
זינגמאַן הערשל א. 122.
זינגער בנימין כ. 122.
זסמאַנאָוויטש ברוך־זישע 338.
זיסל ר׳ אליהוס וויב 40.
זיסקאָוויטש סאַלאָמאַן 843.
זיסמאַן אַלטע 850.
זלמן דער שמיד 118.
זלמן „דער סטאַליאַר״ 375.
זלאָטניק יוסף 839.
זלאָטניק א. 194.
זלאָטניק אַרע 618, 645.
זלאָטניק ישראל 862.
זלאָטאָגורא אברהם 514.
זלאָטקע 751.
זעין, געגעראַל 124.
זעעלניעצקי א. 168, 170.
זעלעניעצקי הלל ד״ר 746.
זעלעניעצקי אליהו 271.
זעלעניעצקי, דענטיסט 305.
זעלעניעצקי אסיע 634, 656, 747.
זעלעניעצקי לאסיע 656.
זעלדאָוויץ ברוך 506.
זעלדאָוויץ צבי־הירש 360.
זעליק דער שוחטקעס 443.
זעלוויאַנסקי מ. 138.
זרובבל 295.
זשאַבאָטינסקי וולאַדימיר 100.
זשוקאָווסקי מיכאל 116.
זשוקאָווסקי מ. 168.
זשוקאָוויטש מ. 178.
זשוק חנניה 762.
זשוק ישראל 488, 512, 762.
זשוק יחזקאל 475.
זשוק דוד 739.
זשוק איטשע 496.
זשוק לייזער 653.
זשוק שמעון 923.
זשידעוויטש משה 709.
זשידעוויטש צביה 709.
זשידעוויטש מלך 710
זשידעוויטש רבקה 710.
זשידעוויטש אליהו 710.
זשידעוויטש מלכה 710.
זשיטניצקי ד״ר 885.
זשעלעניעצקי ד״ר 621.

ח.

חדקל ל. 901.
חווה ישעיהס 482.
חזן (פון שערעשעוו) 676.
חזן יוסף 725, 726.
חיה (פון פאפיעליעווע) 653, 655.
חיות ח. 370.
חיט זלמן 61.
חיט אביגדור 61.
חיים בן יודא לוי 85, 86, 88.
חיים־אשר טיטונס 258.
חייקין ק. 272.
חייקין גרשון 285, 864.
חייקין־ברעסקי קלאַראַ 747.
חיים וואַלאָזשינער 505, 558.
חיים־לייב פון סטאָוויסק, הרב 507.
חיים דער שמש 470, 475.
חיים דער שמיד 752.
חייקל (פון שערשעוו) 523.
חפץ־חיים (ר׳ ישראל מאיר הכהן) 427, 428.
חריף ר׳ משהלע 320.

ט.

טאַבאָליצקי 286.
טאַבעליצקי 447.
טאַבעליצקי אורי א. 122.

טאַבאַליצקי מ. 142.
טאַבאַליצקי משה 464.
טאַבאַליק אהרן־מיכל 269.
טאַבאַטשינסקי 193.
טאגמאן אליהו 269, 284, 312.
טאגמאן זעליג 645.
טאובער 651, 652, 654.
טאטאַרסקי 512.
טאלסטאי ל. 292.
טאמאסאף 891.
טאפאלסקי 168.
טאפטשעווסקי מ. 178.
טאפאלינסקי 476.
טארמאסאוו, געענראל 113.
טארנלייט 721.
ר' טוביה 569.
ר' טודרסל 352.
טוכמאן משה 449, 926.
טוכמאן אלימלך 689.
טוכמאן לאה 412.
טוכמאן 448, 687.
טוכמאן איטשע 872.
טוכמאכער יאסל 521.
טוכמאכער משה 553.
טוכשניידער א. 840.
טורקאוו, בריסער 291.
טורקאוו זיגמונט 291.
טיטקע 743.
טימינסקי 444.
טינסקי 286.
טינסקי שלמה 240, 306.
טינסקי ש. 175.
טיקאצינסקי פ. 298, 311.
טיקטינער ר' איזיק 351.
טעוולי ר' דוד 483.
טעלעכאנסקי הענאך 842, 843, 859.
טענענבוים חיים 270, 553.
טענענבוים יאנקל 483.
טענענבוים לאה 545.
טענענבוים איטשע 546.
טענענבוים שבתי 550, 552.
טענענבוים פייוול 553.
טענענבוים־סעלעצקי שפרה 613.
טענענבוים פרייַדקע 746.
טענענבוים בערל 860.
טענענבוים חיה 860.
טענענבוים יצחק־דוד 862.
טענענבוים פסח 923.
טענענבוים אליעזר 921.
טענענבוים (פאמ. פ' שטאטן) 860.
טענענבוים (פאמ. ארגענטינע)860.
טעפער אליה 395.
טערקעל יהודית 893.
טקאטש חנה 404, 403.
טקאטש חוה 391, 401, 417.
טקאטש אליה 366.
טקאטש ח. 413.
טקאטש ניסל 366, 367, 413.
טקאטש, בריסער 365.
טראדאראַ 11.
טראצקי ל. 143.
טראפ הרב 368, 447, 687, 689, 691.
טראפער יהודא, הרב 321.
טריפמאן 710.
טרעגער אברהם־לייב 122.
טרעגער אברהם ד"ר 614, 615, 638.
טשאמסקי (שאמסקי, כאמסקי) יוליוס 838, 849, 851, 852, 856, 859, 860.
טשאמסקי (שאמסקי, כאמסקי) אננא 838, 850, 856, 860.
טשעסלער ביילע 366.
טשעסניק ל. 179.
טשערניאק באבל 730. 739.
טשערניאק הירש 511.
טשערניכאוו דאניאל 125.
טשעריקאווער א. 57.
טשערנאוויץ חיים (הרב צעיר) 510.
טשערקאסקי מאיר 892, 900, 904, 924.
טשערטשעווסקי צדוק 661.
טשעשניק לייבל 260.

י.

יאבלאנסקי לאה 649.
יאבלנאסקי יוסף 923.
יאבלאנסקי שיינע־מערע 923.
יאבלאנאוויטש ע. 905, 913.
יאבלאנאוויטש זונדל ד, 546, 554, 877, 878, 879, 881, 882, 886, 887, 889, 892, 891, 896, 901, 902, 904, 905, 909, 917, 918, 919, 926.
יאבלאנאוויטש מאיר 554 843.
יאבלאנאוויטש משה ד, 894, 898, 899, 901, 904, 909.
יאבלאנאוויטש פאולינא 894, 896, 901, 903, 904, 906, 913, 922, 924.
יאבלאנאוויטש ברוך־לייזער 365, 413, 415.
יאבלאן שלום 250, 253, 270, 747.
יאבלאנאווסקי, בריסער 449.
יאבלון בענדע 608.
יאגלאקאווסקי צבי 897.
יאגלאקאווסקי ר' צבי־הערש 923.
יאגלאקאווסקי שמחה 578.
יאגלאקאווסקי הערש 578.
יאגלאקאווסקי העניע 578.
יאגלאם 90, 655.
יאגלאם מאיר 923.
יאגיעללא 10.
יאגיעללאנקא אננא, קינגן 14, 19, 30.
יאדלאוו שמעון 619.
יאדאוונק 683.
יאהאן פריזעל 59.
יאזעפ פייוול 363.
יאכעס מערע 362.
ראלאוווסקי דאבקע 649.
יאלאם א. 414.
יאלאם לייזער 462.
יאלאן חייטשע 366, 367, 413, 415.
יאלטוכאווסקי שקאראפיס 143, 148.
יאנאוויטש, פרוי 241.
יאנאוויטש—לעווין כאני 246, 247.
יאנאוויטש טאדרעס 217, 285.

יאנאוויטש (איצל) יצחק 271, 279, 283, 285, 304, 610, 623, 624, 629, 630, 633, 638, 641, 659, 679, 681, 694, 695, 697, 698, 737, 745.
יאנאוויטש מרים 304.
יאנאוויטש מ. 131, 168, 172, 177, 178, 277, 309.
יאנאוויטש מיכל 135, 240, 623, 630, 700, 745.
יאנאוויטש י. 170, 172, 176, 177, 245, 277,287,309.
יאנאוויטש ט. 176, 177, 178.
יאנאוויטש איזי 849.
יאנאוויטש פייגעלע 694.
יאנאוויטש, בריידער 228, 293.
יאנוש חיים 261, 295.
יאנאש וו. 277.
יאן קאזימיר 19, 20, 21, 23, 30.
יאן קאזימיר דער 2טער 569.
יאן III 19, 20, 24, 30.
יאנאווסקי מ. נ. 24, 57, 117.
יאנוש איטשע 614.
יאנוש חיים 926.
יאנקל שכנאס 491.
יאנקל מיכלס 486.
יאנקל ר׳ איטשעס 444.
יאסטרעב בערל 891, 917.
יאסטרעב ד. 891.
יאסקע אסתר רבקהס 488.
יאסל „דער וואיטעשינער״ 368.
יאסל דער לינעווער 378.
יאסל אסתרקעס 361.
יאסל פייוולס 477.
יאסל אולינאווער 361.
יאסל־בער דער שינדל־שלעגער 472.
יאקובאוויטש חיים 860, 893.
יאקובאוויטש, פאמיליע 893.
יאקובינסקי 659.
יאראשעוויטש ב. 183.
יארושעוויטש ב. 145.
יאשע דער בעל־עגלה 451.
יהודה לייב 85, 86, 88.
ר׳ יהודא־לייב פון בריסק 570.
יהושע פינסקער 528.
ר׳ יהושע־העשל 558.
יודקאווסקי 608.
יודעלעווסקי סאלאמאן 457.
יודל געצלס 499.
יודל דער הינקעדיקער 378, 441, 442.
יודקאווסקי איטשע 278.
יודקאווסקי נטע 311.
יודזשין אנייעל 292.
יודעוויטש 286.
יודעוויטש משה 738, 926.
יודעוויטש ש. 172, 174, 175, 177, 241, 242.
יודעוויטש שלמה (סאלאמאן) 245, 246, 247, 304, 306, 623, 624, 629, 630, 633, 694, 699, 707, 737, 745.
יודעוויץ א. 838.
יודילעווסקי שרה 391, 417.
יודעלעווסקי משה ב. 122.
יודעלעווסקי זאב־וואלף (וועלוול) 57, 59, 60.
יום־טוב ליפמאן 57.
יונגערמאן יעקב 516, 739.
יונגערמאן ג. 901, 913.
יונגערמאן הערשל ד, 870, 874, 875, 890, 894, 896, 900, 901, 904, 905, 909, 925.
יונאוויטש 275.
יוסף בן שלום 13.
יוסף־בער, הרב 96.
יוסף (חזן) 659.
יוסף הכהן 85, 88.
יוסף שמואלס 709.
יוסף־חיים דער שמיד 430.
יוסף־משה דעם שניידערס 731.
יוסף־יואל בר׳ אליעזר 85, 86.
יוסף־משה ישראלס 470.
ר׳ יוסף בר׳ יעקב 570, 571.
ר׳ יוסף־יצחק בר׳ גרשון פון דעסאן 570.
ר׳ יוסף בר׳ יעקב מפינטשוב 574.
יוסף־אריה בר׳ דוד־אשר 923.
יורבין מ. 195.
יזרפין אברהם, הרב 508.
ר׳ יחיאל־מיכל 356, 528.
ר„ יחיאל־מיכל פון בערלין 570.
יידעלעווסקי יעקב 553.
יעוורעאינאוו 292.
יעזערסקי לייזער 350.
יעזערניצקי אברהם 897, 924.
יעלין 288.
יעלין ח. 184, 214.
יעלין י. 187.
יעלסקי ש. 288.
יעלסקי חייקע 305.
יעלסקי דבורה 305.
יעלסקי ל. (לייב) 172, 180, 192, 747, 827, 864.
יענטע די שניידערקע 254.
יענטע ראשע בת ר׳ דוד 923.
יעקב בן שמואל 22.
יעקב אלתר וועקסלערס 259.
ר„ יעקב בר׳ יוסף פון ווארמס 570.
יעקב ישראלס איידעם 37.
יעקב בר׳ משה הכהן 505.
יעקב־חיים 473.
יעקב א רופא 38.
יעקב יאסל דער רופא 340.
יעקב דער שלאסער 430.
יעקב דער „סטאראסטא״ 496.
יערוזאלימסקי 245.
יערוזאלימסקי היימאן 619.
יערוכימאוויטש ל. 194.
יצחק בר׳ דוד 39.
יצחק בן יהודה 40.
יצחק יחיאל הלוי, הרב 96.
ר׳ יצחק־אלחנן 320, 394, 350, 352, 353, 354, 355.
יצחק־שלמה 254.
ר׳ יצחק־מאיר פון פינסק 570.
יצחק־אלחנן, הרב 96.
יצחק דער שיבה־בחור 105.
יצחק־אייזיק 528.
יצחק דער פראנצויז 114.
יצחק־זעליק דער רימער 478.
יקותיאל דער פאקטער 579, 594.

יקותיאל דער פישער 500.
ירוחם־פישל בר׳ יצחק 923.
ירמיה שיינע־זלאָטעס 759.
ר׳ ישככר־בער 572.
ישעיה, רב פון ווילנע 83.
ישעיה, ראש פון תלמוד־תורה 757.
ישראל שמואל במוהר״ר יהושע 85, 86, 88.
ר׳ ישראל 569.
ישראל איסר בר׳ אלחנן 349.
ר׳ ישראל בר׳ שלום 569.
ישראל (מאלטשער מלמד) 432.

כ.

כאַבאָוויצקי ד״ר 634, 679, 725, 726, 746.
כאדריצקי גדליהו 553.
כאדריצקי שלום־בער 553.
כאינאווסקי (פון ביאליסטאָק) 682, 683.
כאַמסקי א. 183.
כאַמסקי 183, 873, 875, 892.
כאַמסקי ל. 186, 873.
כאַמסקי י. 309.
כאַמסקי אַשר 337.
כאַמסקי חיהקע 391, 401, 403, 404, 406, 407, 408 411, 417.
כאַמסקי ר. 413, 414.
כאַמסקי כ. 416.
כאַמסקי שמואל 485, 511, 897, 904, 926.
כאַמסקי ישראל 283, 613, 614, 762.
כאַמסקי חיים 682, 683, 836.
כאַמסקי יוסף 689, 904.
כאַמסקי לייבע 762.
כאַמסקי לייבל 827, 905, 917.
כאַמסקי דוב 831, 885, 902, 903, 904.
כאַמסקי משה 835, 903, 904.
כאַמסקי שלמה 836.
כאַמסקי פראדל 860.
כאַמסקי מ. 183, 840, 873, 875, 892.
כאַמסקי 874.
כאַמסקי באַשע 896.
כאַמסקי אשר־לייב 897, 924.
כאַמסקי ראשקע 903, 913.
כאַמסקי—גראנאדער פריידע 923.
כאַמסקי—פיטלעוויניק מערע 923.
כאַמסקי אברהם 924.
כאנקאָוסקי אלקנה ש. 122.
כאנקאָוסקי הערשל 14א, 615, 617,
כאַנאַ הערשל 660.
כאנאָוסקי הערשל 659, 660, 662, 695.
כהנא שמחה 118.
כהנא—שפירא ר׳ זלמן סנדר 472, 473.
כונדאזשי ד״ר 476.
כייקין ג. 130, 131.
כייקין בן־ציון 138.
כייקין משהל 742.
כמורנער י. 295.
כמילעווסקי רחל 365.
כמיעלאווסקי 277, 312.
כמיעל רחל 365, 395.
כמעלניצקי בערל 186, 292.
כמעלניצקי וו. 176, 285.
כעשעס משה 446.
כץ יצחק 56.
כץ משה 888.
כץ שמואל־לייב 255, 256, 926.
כץ אייזיק 866.
כץ א. 868, 869, 870.
כץ ע. 914, 916.
כתריאל דער מלמד 474, 762.

ל.

לאווסקי ברוך, הרב 508.
לאזאראָווסקי יצחק־לייב 511.
לאזאראָווסקי, ר׳ תנחום 471, 473.
לאזאראָווסקי נחמהקע 471.
לאזאראָווסקי העניע 906, 923.
לאזאראָווסקי משה 923.
לאַיקעוויטש מ. 168.
לאכניצקי 114.
לאמניצער שיינדל 179.
לאנדאן מאיר 845.
לאנגבארד שמואל־יצחק 577, 578.
לאפידוס 859.
לאצקי אברהם 271, 307, 309.
לאצקי מ. 144, 147, 186, 187, 277, 286.
לאצקי משה 607.
לאַשעוויצקי דוד 836.
לאַשעוויצקי פרץ 836, 923.
להעמאן פייוול 553.
לובאַשיץ ש. 177.
לובאַשיצקי אשר 118.
לובאַשיצקי פ. 180.
לוין אַנגאַ 850..
לוקאַשעוויטש וואסילי, גלח 11.
לוקאַמירער ר׳ מאיר 478.
לוקין רחל 913.
לוקסענבערג ה. 294.
לושאטשאַק סטעפאן 482.
ליאכאָוויצקי י. ש. 864, 924.
ליאכאָוויצקי 688.
ליאצקי בערל 829.
ליאצקי א. 109.
ליאצקי משה 829.
ליבער אלתר וועקסלערס 759.
ליבערמאן שעפסל 461.
ליבערמאן חוה ש. 122.
ליבערמאַן חנה־גיטל 689.
ליבין ז. 292.
ליבערשטיין מאושע ה. 122.
ליבשיץ ר׳ ברוך־מרדכי 350.
ליגאראָוו 751.
לידער אייזיק 172.
ליובאַשיץ שמואל 239, 240, 271.
ליובאַשיץ קלמן 286.
ליובאַשיץ אברהם 312.
ליובאַשיץ אליהו 600, 659.
ליובאַשיץ צבי 833.

ליובאשיצקי שמואל 284.
ליובאשיצקי שרה 284.
ליטוואקאוו משה 119.
ליטוינאוו מאקסים (וואלאך) 341.
ליטוואק א. 289.
ליטער ה. 294.
לייזער וועלעס 446.
לייזער־חיים דעם שוחטס 475, 512.
לייזשע דער שרייבער 752.
לייזעראוויטש פייגל 653, 657, 710.
לייזעראוויטש גרשון 710.
לייזעראוויטש יעקב 710.
לייזעראוויטש חייקע (כייקע) 708, 709, 710.
לייזעראוויטש מ. 286.
לייב בן נתן 13.
לייבל חיים וועלוולס 106.
לייבקע דער שמיד 725.
לייוואנדהענדלער י. 170.
לייוונטהענדלער—לעוויצקי (אדוואקאט) 279, 284, 302, 630, 700, 746.
לייפציקער ר' יוסף 358, 360.
לייק מאשע 850.
ליימאן 604, 605.
ליכטיקער ד"ר 691.
ליכטציער ל. 109, 177.
ליכאצקי 460.
ליכטציער לייב 269.
לימא 743.
לינעווסקי זונדל מ. 122.
לינאווסקי פעלטע 305.
לינאווסקי מאטל 517.
לינאווסקי יוסף 517.
לינקאווסקי איידל 194.
לינקאווסקי יאנקל 284.
לינקאווסקי י. 872, 873, 882, 885.
לינקאווסקי פסח 682.
לינקאווסקי 836.
לינקאווסקי מאיר 836
לינקאווסקי—זיגער רייצע 836.
לינקעווער ע. 914.
לינקעווער א. ג. 916.
לינצין יצחק 550.
לינעצקע י. 455.
ליסקאווסקי הענאך 363, 430, 449, 460, 687, 690.
ליסיצקי רחל 401.
ליסקער ביילטשע 391, 401, 415, 417.
ליעוויצקי פייגעלע 649, 650.
ליפשיץ א. 172, 182, 194.
ליפשיץ אפרים 195, 227, 230.
ליפשיץ אסתר 214, 310.
ליפשיץ מ. 195.
ליפשיץ משה 271.
ליפשיץ בערל 284.
ליפשיץ 288.
ליפשיץ העניעלע 310.
ליפשיץ מיכל כאשעס 474.
ליפשיץ נטע 349.
ליפשיץ ד"ר 476.
ליפשיץ בענדיט 553.
ליפשיץ יעקב ר' 349.
ליפשיץ אייזיק 464.
ליפשיץ שרה 839, 885.
ליפשיץ חיה 411.
ליפשיץ אסתר 747.
ליפשיץ אלקנה 553.
ליפע דער מלמד 442.
ליפע דער הורסקער 481.
ליפע דער חזן 475.
ליפינסקי 284.
ליפמאן ה. 836.
ליפסקי 612.
ליפסקי י. 896.
לעאן מאשע 925.
לעבערשטיין לייבל 553.
לעבערשטיין שמואל 553.
לעגענדע אברהם 862.
לעהמאן ש. 309.
לעהמאן (ליימאן) 625, 629, 662, 674.
לעוו י. 183, 274.
לעוו יצחק־אייזיק 122.
לעוו מרדכי 91, 104, 105, 269, 746.
לעוו פ. 192.
לעוו מרדכי־בער 923.
לעוו ב. 866, 867.
לעוו יהושע בהרמ"צ 250.
לעוו שלמה 516.
לעוו צאליוש 288..
לעוו ס. 293.
לעוו מאקס 294.
לעוו שמחה 404.
לעווין אברהם 247, 747.
לעווין שאול 521.
לעווין ווילי 849.
לעווין 318.
לעווין (א לערער) 633.
לעווין לייבע־הערש 478.
לעווין בנימין־דוד 358.
לעווין הערי 849.
לעווין אריה־דוב 358.
לעווין—עפשטיין בר' 358.
לעווין שמשון־רפאל 358.
לעווין מתיתיהו פנחס הלוי 358.
לעוויטע הערשל 284.
לעויצקי יאנקל 600.
לעויצקי (אדוואקאט) 622, 623.
לעויטש יעקב־ליבער 307.
לעוינטוב 227.
לעוקאוויטש אלעקסאנדער 460.
לעוקאוויטש אברהם 286, 287,
לעוקאוויטש יעקב 660.
לעוקאוויטש ניסן 602.
לעוונער 682.
לעוענבוך שבתי 464.
לעוענזאן מרים 401.
לעווינסאן נפתלי 363, 365, 368, 423, 424, 458,687.
לערמאן, פאמיליע (ארגענטינע) 862.
לערמאן י. 923.
לערמאן א. 923.
לערער 710.
לערנער יאנקל 697.

לערנקינד אהרן 553.
לרנלייט ח. 195.
לעטשינסקי י. 26, 162.
לעשניקאווסקי 545.

מ.

מאגילעווסקי א. פראפ׳ 916.
מאדאבי שורא 730.
מאוושאוויטש יאסל 122.
מאוושאוויטש שמחה 269, 270, 271, 305, 307.
מאוושאוויטש 271.
מאוושאוויטש שמואל 709, 710.
מאוושאוויטש ש. 177.
מאזאמוס 13.
מאזור ברוך 381.
מאזור עזליק ד. 839, 882, 884, 885, 891, 893, 902, 917, 925.
מאזור פייגעלע 896, 902.
מאזור ד. 892.
מאזור ברוך 849.
מאטוועיעוויטש יראסלאוו, מארשאל 13
מאטלאווסקי הערשל 483.
מאטיל (מאטעל) מאיר 311, 313, 622, 623, 628, 681, 700.
מאטוועצקי בערל 866.
מאיאר (עס) 450.
מאיאר שלמה 450, 451.
מאיר 85, 88.
מאיר הכהן 57.
מאכלעדער חייקע 553.
מאלקע 106.
מאלין 109.
מאלטשאדסקי י. ק. (יוסף־קלמן) 117, 307.
מאלטשאדסקי—זעלדיס ר״יזל 838, 854, 855.
מאלעווסקי פסח 270.
מאלטשאדסקי י. 177.
מאליניאק 312.
מאלאדאווסקי לייבל 401.
מאלאדאווסקי אייזיק 338, 361, 443.
מאלאדאווסקי קאדיע 338, 361, 404, 443, 829.
מאלאדאווסקי לייבל 687.
מאלטשער שמואל 730.
מאלטשער מנחם, הרב 507.
מאלעצקי חיים 732.
מאלעצקי חיים 926.
מאנדעלבוים טייבע 850.
מאנקאווסקי 710.
מאנקאווסקי אבו־הם 710.
מאנקאווסקי פעסל 710.
מאנקאווסקי לוי 708, 710.
מאנקאווסקי רחל 708.
מאנקאווסקי אפרים 709.
מאנקאווסקי יודל 709, 710.
מאניעוויטש 445.
מאנטיארס 659.
מאן יצחק 261.
מאן מענדל 261.
מאן י. 184.
מאסטאוולי־אנסקי נטע 605.
מאסטאוולי־אנסקי ה. ל. 173.
מאסטאוולי־אנסקא 215.
מאסטאוולי־אנסקי לאה 624.
מאסטאוולאנסקי העניע־לאה 855.
מאסענקיס 894.
מאסלאוו גאלדע 239.
מאצאקין פיאטר ד״ר 170.
מאקראנסקי ישראל 862, 904, 923.
מאקראנסקי מ. 179.
מאקראנסקי משה 271.
מאקראנסקי 368.
מאקאפסקי קיידי 850.
מארקעוויטש נ. 144.
מארקעוויטש פ. 170.
מארקיש פרץ 192, 387, 388, 407, 437.
מאראק קאלקא 662, 663.
מארגשטערן י. 295.
מארעווסקי אברהם 367.
מאריץ סאל (שלמה) 618.
מארקל 827.
מאראווסקי הערשל 607, 612, 644, 656.
מארזוך משה ד״ר 897.
מארקא כ. א. ד״ר 916.
מאשקאוויטש יאנקל 368.
מאשעוויצקי לאהקע 409.
מאשקאוויטש יעקב, 687.
מאשקאוויטש סעם 849.
מוכאווסקי זונדל 250.
מוליאר יוסף 739.
מוקדוני א. ד״ר 120.
מוראווסקי ישראל 866.
מושע 471, 528.
מטות 739.
מיאדאווסקי י. 889, 914.
מיאדאוויק 640.
מייזעל אליהו חיים, הרב 94.
מייזל אליעזר־איטשע 99.
מייסטער חיים ש. 122.
מיירים מאיר, הרב 505.
מייסטער חוזה 708, 709.
מייסטער לייבל 642, 676, 683.
מייסטער דוד 862.
מייטשעק (דער ביאל סטאקער) 638, 682, 683, 695, 697.
מיילעך פאפ 449.
מיכאלאווסקי א. י. 113.
מיכאלעוויטש ביינעש 297, 439.
מיכאל (שוחט) 513.
מילכיקער אלטער 118.
מילכיקער רפאל ד״ר 132, 146.
מיללער יצחק 271.
מילנער נטע 435, 436.
מילער י. 455.
מילנער שמואל־יואל 553.
מילעריצקי אליה 862.
מינץ 60.
מינץ ג. 138.
מינץ ח. ב. 173.
מינץ מ.
מינקאוויטש חנה 401, 405, 406, 411.

מינקאָוויטש דוד־לייב 250.
מינקאָוויטש וועלוול 448.
מינקאָוויטש רחל 407.
מינסקי (לערער) 412.
מיסקין חנא 247.
מיסקין הירשל 497.
מיסקין כינקע 515.
מיסקין מתתיהו 730, 739.
מיסקין מאַריאַשע 730.
מיצקעוויטש אַדאָם 216.
מיקלאַשעוויטש 284.
מיקלאַשעוויטש טאָמעק 659.
מיקיטאַ 662.
מיקאַליי 751.
מיקוס וואַסילי פּאָמאָוו 122, 123.
מישקאָווסקי אלתר, הרב 507.
מישען 743.
מלאך ל. 291.
מנחם מענדל בר׳ יוסף 38.
מעזשיקאָווסקי איסאַק 888, 924.
מעזשיקאָווסקי אברהם ד, 887, 890, 891, 893, 894, 896, 900 901, 903, 911, 918, 919.
מעזשיקאָווסקי פּאַנ׳ 896, 898, 899, 900, 901, 913.
מעיון 474.
מעלאָמעדאָוויטש פ. 392.
מעלצערסקי זאב 358.
מענדל רישעס 335, 426, 446.
מענדל דער בדחן 757.
מענדל דער טשלען 523.
מענדעלע מוכר־ספרים 510.
מענדעליעוויטש דוד 464.
מענדעלסאָן 432, 435, 438.
מענדעלסאָן ש. 295, 299.
מענאַאָווסקי מ. 396.
מעסאָויטש ה. י. 284.
מעסטעל יעקב 133, 493.
מערעמינסקי חיים 305.
מעשיל ישראל 250, 747.
מעשענגיסער טאַניע 120, 255, 257, 758.
מעשענגיסער טויבע 122.
מעשענגיסער לאה 122.
מעשענגיסער מרים 122.
מעשענגיסער־ניצבערג ליזע (דענטיסטין) 305, 633, 746, 747.
מרדכי בן יעקב 13.
מרדכי בן שמואל 20, 21, 24.
מרדכי ב״ר לייבעש 38.
מרדכי מענדל (זון פון ישראל) 43.
מרדכי פון לאמאז 83.
מרדכי מיידיל הרב 94.
מרדכי דער מלמד 104.
מרדכי יאָסל 254.
מרדכי־גדליה (מלמד) 446.
מרדכי־אהרן דער שמש 757.
משה נטעס איידעם 37.
משה בן יצחק 59.
משה בהר״ר הילל 85, 88.
משה יוסף 349.
משה דוד 349.
ר׳ משה ב״ר אוריס 350.
משה אליה מאמערס 361.
משה־אליה־מאיר (מלמד) 446.
משה־אהרן (נחומס) 497.
משה־לייב (אַ מלמד) 511.
משה דער זעמדער 584.
משה דעם שמידס 592.
משה ב״ר שמעונס 472.
משה־אייזיק 474.
משה־אהרן שרה דבורהס 479.
משה איטע ביילעס 739.

נ.

נאַבאַקאָוו 121, 122.
נאַדאַ ד. 294.
נאַדעל שמואל 690.
נאָוויק משהל 366, 367.
נאָוויק צבי 860.
נאָוויק גיטל 860.
נאָוויק יעקב 464.
נאָוויק גרשון מיכל 860.
נאָווינסקי ה. 878.
נאָוויקאָוו 662.
נאָווינסקי ח. 878, 879.
נאָווינסקי ד. 914.
נאָווינסק דוב־בער 892, 923.
נאטיש מ. 298.
נאטעס משה־יוסף 553.
נאַטאַנזאָן נחום 860.
נאַטאַנזאָן בלומע 860.
נאכמענס א. מ. 118.
נאַכמענס רחל 194.
נאַכמענס כייקע 194.
נאַכמענס זונדל 284.
נאכמאן איוואַ 850.
נאַכומאָווסקי־זעלענייעצקי חיה 747.
נאַכט יהודית 240.
נאַכט פּאַמ. (אַרגענטינע) 862.
נאכימאָווסקי דוד־שלמה 272.
נאַמבערג יצחק 122.
נאַמבערג איטשקע 751.
נאנאָווסקי ל. 187.
נאסקע (מלמד) 446.
נאסאצקי יצחק 464..
נאַפּאָלעאָן 113.
נוימא (געראשאוו) 444.
נון משה־חיים 926.
נחום דער געלער 478.
ניעס ש. 890, 891.
נוסבוים שלמה 464.
נחמיה דער קצב 106.
ניאַמע דער מלמד 361, 446.
ניאַנוש דער בוכהאַלטער 459.
ניבאשציק זעליק 553.
נ באשציק שמחה 553.
ניידבערג משה 553.
ניוביץ י. 195.
ניימאַן מ. 180, 186, 187, 262, 277, 288, 290, 295, 309, 310, 646, 647, 748.

נייטאָן נ. 192.
נייטאָן 628.
נייטאָן נתן 747.
נייטאָן זלמן 829.
נייטאָן האדעס 829.
נייטאָן פּאָמ. (אַרגענטינע) 862.
נייטאָן לייבל 925.
נייטאָן ל. 889.
נייידוס־יודעוויטש לעגע 246, 247, 305, 624, 838, 856, 859.
נייידוס פּאָוליגע 741.
נייידוס שמעון 368.
נייבריף שרה 552.
נייבריף אליהו 553.
נייבריף קלמן ד, 877, 878, 879, 881, 886, 900, 904, 917, 922, 923.
נייבריעף ס. 918, 919.
נייבריף העניע 923.
נייטאַרק אסתר 845, 850, 854.
נייכאַמקין באַריס 736.
נייסעלבוים קאַפּל (זאַמ.) 739, 835, 906.
נייסעלבוים בערל 762.
נייסעלבוים יהושע 511, 514, 729, 730.
נייסעלבוים ה. 913.
נייסעווענקא־נאַוויגסקי אסתר 924.
נייעסוויזשער יהושע 95.
נייעבאַשטשיק פ. 194.
נייעבאַשטשיק גיטל 874, 914, 915.
נייעבאַשטשיק פייגל 676.
נייעבאַשטשיק הערשל 868, 869, 870, 873, 877, 890.
נייעבאַשטשיק פּנחס 676.
נייעמערזשאַנסקי משהל 391, 401, 412, 414, 417.
נייעמערזשאַנסקי רבקה 401.
נייעטצעוו סעריאַשקא 664.
נייצבערג איסר 122.
נייצבערג ליפע 122.
נייצבערג משה זונדעלעוו 122.
נייצבערג וו. (וועוע) 131, 138, 168, 175, 186, 187, 214, 218, 299, 306, 623, 624, 633, 700, 746, 748.
נייצבערג נייאַמקע 146.
נייצבערג י. 195.
נייצבערג 227, 274, 288.
נייצבערג אליה 174, 177, 269, 307, 309.
נייצבערג מאיר 262.
נייצבערג בנימין 269.
נייצבערג אַלטער 270.
נייצבערג משה 270.
נייצבערג וועלוול 285.
נייצבערג ב. 286, 288.
נייצבערג מ. 290.
נייצבערג דבורה 305.
נייצבערג יוסף 307.
נייצבערג סאַליע 742.
נייצבערג־שפירא דבורה 747.
נייצבערגס 752.
נייצבערג משה (אַרגענטינע) ד, 866, 867, 868, 869, 870, 871, 873, 874, 877, 882, 886, 887, 889, 891, 894, 899, 901, 904, 905, 910, 917, 925, 926, 927.
נייצבערג אשר 871.
נייצבערג חיה 906, 924.
נ׳צבערג ח. 913.
ניצקין הירש 629, 638.
ניקאַליי ניקאַלאַיעוויטש 357.
ניקאַליי 256.
נירנבלאַט משה 552.
נעטל־פּיטלעוויניק ביילע 888, 924.

ס.

סאַוויצקי 744.
סאַוויצקי יהודה 250.
סאַוויצקי צדוק 860.
סאַוויצקי גיטל 860.
סאַוויצקי ג. 860.
סאַווינסקא אידאַ (לערערן) 365, 395, 401, 412.
סאַווינסקי מיירים 381, 690.
סאַווינסקי חיה 405, 406.
סאַווינסקי נטע 461.
סאַוועגסקי עטל 405.
סאַטניק 708.
סאַכאַראַוו עלקע 498.
סאַכאַראַוו שלום 498.
סאַכע משה 553.
סאַלאַמאַן שרה 850.
סאַלאַוויי אהרן 269.
סאַלאַוויי י. 178.
סאַלאַוויי הילדא 850.
סאַלאַוויטשיק ד״ר 476.
סאַלאַוויטשיק אברהם־הערש 478.
סאַלאַוויטשיק 683.
סאַלאַוויטשיק יאַשע־בער 505.
סאַלאַוויטשיק חיים 505, 506.
סאַלאַוויטשיק רחל־מרים 493.
סאַלאַוויטשיק ר׳ יוסף־דוד 321.
סאַלאַוויטשיק חיים, הרב 98, 320, 356, 357.
סאַלאַוויטשיק משה, הרב 100.
סאַלגיק יחיאל 363.
סאַמבערג 294.
סאַלגיק 446.
סאַמויליק יוזעף 666, 675, 685.
סאַגע דער מולער 491.
סאפעהאַ 12, 89, 112.
סלאוועצקי יאן 13.
סאַפעהא לעאַן, פּירשט 327, 328.
סאַפעהאַ קאַזימיר־לעאַן 327.
סאַפּירשטיין וועלוול 181, 747, 748.
סאַפּירשטיין שייגע 223.
סאַפּירשטיין שלמה 600.
סאַפּירשטיין מענדל 247.
סאַפּירשטיין הערשל 310.
סאַפּירשטיין אברהם 748.
סאַפּירשטיין ישעיה 748.
סאַפּירשטיין־לעוו 925.
סאַפּירשטיין נטע 843, 863.
סאַפּיר ישעיה 240, 492, 623.
סאַפּיר ש. 182, 286, 288.
סאַפּיר א. 413.
סאַפּיר איצל 381.
סאַפּיר יאַנקל 381.

סאַפיר סאַניע 391, 401.
סאַפיר משה 391, 401.
סאַפיר מ. 404.
סאַפיר ישעיה־יעקב 477.
סאַקס מערי 850.
סאַקאַלאָוו יעקב 513.
סאַראַצקי שלמה 283.
סאַראַטשיק משה 477, 497.
סאַשמאַן 659.
סאראטשיק אליה 474.
סג״ל יוסף (יואל) בר׳ אליעזר 562, 563.
סודילאָווסקי מלכיאל 405, 406.
סודילאָווסקי לייב 464.
סודילאָווסקי ה. 412.
סוואַראָוו 663.
סוערדלאָוו 901.
סוערדלאָוו בערנאַרדאַ 917.
סוערדלאָוו באַבל 923.
סוידריגיעללאַ 10.
סוועניציאַנער רחל 193, 194.
סווידע 470, 482, 499.
סוכיוואַלסקי ה. 414.
סוסקי וולאַדיסלאָוו 659.
סוסמאַן ס. 916.
סוקאַטצקי ישעיה 452, 864.
סוקאַטצקי יעקב 452, 864.
סיראַנאָווסקי שולמית 652.
סושעצקאָוויטש חיים 862.
סטאַקטש יואל 453.
סטאַשעוויטש פעליע 470, 497, 511.
סטאראוואלסקי יוסף 861.
סטאַניסלאָוו אויגוסט 19, 30.
סטאַרינסקי לייב 107, 108.
סטאַרינסקי ב. 124.
סטאַווקי מ. 291.
סטול משה 292.
סטול מ. 187, 194, 288, 289, 295.
סטיגאל ר. 916.
סטעפאַן באַטאַרי 13.
סטעפעק 726.
סטריזש 516.
סיגעל אסתר 257.
סיוואַטאַפאַלק־מירסקי, פירשט 124.
סילוער בעגי 838, 849, 852, 856.
סילוער באַשע 830.
סיני בנימין 550, 551, 552.
סיראַטע גרשון 293, 722.
סירקיש (יפה) יואל 101.
סלאַניסקי בערל 247.
סלאַווצקי יאַן 13.
סלוצקער יאַסעלע, הרב 95.
סמילסקי 116.
סנדר 926.
סנדלר יוסף־לייב 59.
סעגאַל ווועלוול 309, 621, 747, 863.
סעגעל מרדכי־בער 227, 630, 638, 640, 643, 677, 682, 683, 695, 926.
סעגאַל יצחק 660, 695, 697, 723.
סעגאַל הירשל 661.
סעגאַל בערל (דוב) 659, 660, 662, 682, 683, 695, 697.
סעגאַל ליאַלעק 659, 660, 662, 695, 697.
סעגאַל אליה 683.
סעגאַל שמואל 683.
סעגעל, בריידער 684.
סעגאַל חייקע 305, 748.
סעגעל 145, 149.
סעגעל ח. 172, 395.
סעגאַל ו. 174.
סעגעל ש. 177, 287.
סעגעל ה. 186.
סעגאַל העגדל 118.
סעגאַל אסתר 120.
סעגאַל חנניה 271, 282, 283, 72, 747.
סעגאַל זאב 307.
סעגאַל, פאַמיליע (אַרגענטינע) 862.
סעגאַל יצחק 284.
סעגאַל שלמה 282, 283, 284, 682, 695, 723.
סעגאַל חוה 365, 366, 367, 413.
סעגעל זאַוול 601, 605, 622, 623, 629, 659, 693, 699, 700, 863, 864, 926.
סעליק חיים 553.
סעלעצקי אברהם (אברהמל) 173, 177, 181, 227, 239, 271, 277, 278, 293, 307, 309, 606, 612, 617, 746.
סעלעצקי פריידע 173.
סעלעצקי יודל 179, 843, 925.
סעלעצקי סיאַמע 634.
סעלעצקי אפרים 459.
סעלעצקי (פעלדשער פון מאַלטש) 475, 490.
סעלעצקי יאַנקל 449.
סעלעצקי יוסף 174, 239.
סעלעצקי ברוך־יוסף 724.
סעלעצקי־קאַפלאַן חנה ד״ר 746.
סעלעצקי יצחק ד׳, 839, 877, 889, 890, 896, 901, 904, 905 906, 910, 925, 926, 927.
סעלעצקי חיים 860.
סעלעקי מייטע 860.
סעלעצקי נחמיה 270.
סעלעצקי א. 261.
סעלעצקי 313.
סעלצער אבא 751.
סעמען קאַברינסקי 10.
סענדער ר׳ זלמן 320.
סענקין 664.
סענקאָווסקי 682.
סערלין הערשל (פון מאַלטש) 489.
סערלין יהודה 832.
סערלין ש. 179, 186, 187, 214, 284.
סערלין שלמה 125, 168,172,218, 269, 270, 305, 623, 700, 746.
סערלין יאַנקל 122.
סערלין י. 124.
סערלין יאַסל 608.
סערלין הערשל 608, 888.
סערע 254.
ספארק נייטען 838, 849, 852.
ספעקטאָר ש. 177.
ספעקטאָר ר׳ יצחק־אלחנן 333, 356, 357.
ספעקטאָר זיסקע 307, 609, 630, 633, 700, 746.
ספעקטאָר שמואל 240, 269.
סקאַראַפאדסקי, העטמאַן 148.

סקאטשינסקי פ. 115.
סקידעלסקי יאָסל 839, 869, 873, 925.
סקידעלסקי ישראל 429.
סקידעלסקי מלכה 860.
סרלין מ. 195.

ע.

עדלמאַן 288.
עלינאָווער יאָסל 443.
עלמאַן ג. 406.
עלמאַן שמערל 641, 659, 660, 661, 662, 707, 835, 872, 926.
עלמאַן יוסף 659, 660, 661, 662, 926.
עפלבוים יעקב, 494, 514.
עפלבוים רבקה 409.
עפעלבוים פרייַדקע 187.
עפעלבוים מרדכי 511.
עפעלבוים יוסף 516.
עפעלבוים זונדל 577.
עפעלבוים יעקב 730, 762.
עפעלבוים ר׳ מרדכי־שמחהס 472, 474, 762.
עפלבוים שמחה, 475, 739.
עפלבוים שכנא 476.
עפעלבוים יעקב־מאיר, 477, 580, 596, 843, 926.
עפעלבוים שמואל, ד׳ 872, 873, 875, 876, 877, 881, 882, 886, 887, 888, 889, 890, 891, 894, 898, 899, 900, 901, 902, 904, 911, 917, 926.
עפעלבוים מ. 914.
עפשטיין אברהם הלוי 85, 86, 88.
עפשטיין מלך 119.
עפשטיין מלכה 141.
עפשטיין מ. 191, 309.
עפשטיין־וואַלאַנסקי 192.
עפשטיין מרדכי 240, 747.
עפשטיין ה. ז. 286.
עפשטיין לייבל 365, 413.
עפשטיין משה־אליה 413, 421, 690.
עפשטיין שמחה 464.
עפשטיין בעבע 656, 707.
עפשטיין קלמן 687.
עפשטיין (אַגראַנאַם) 478.
עפשטיין אסתר 845.
עפשטיין־קאַכנער שרה 860.
עפשטיין ליבע 860.
עפשטיין אסתר־לאה 860.
עפשטיין־בערמאַן חייקע 860.
עפשטיין חיים 866, 873, 877.
עפשטיין א. 869.
עקסמאַן 762, 871, 917.
עקעמאַן אייזיק 274.
ערליך ה. 274, 298.
ערליך י. 311.
ערליך (פירער פון בונד) 433, 434, 435, 436, 439, 440.
ערענבורג אילי׳ 741, 742.
עשמאַן א. 445.

פ.

פאַבעדאַנאַסצעוו 109.
פאַבעלסקי ר. 176, 179.
פאַדווע מהר״ם 94.
פאַדאַסטראַיצע מאיר 363, 364, 366, 401, 413, 437, 439, 445.
פאַדאַסטרויצע איצל 381.
פאַדאַסטרויצע חנה 391, 401.
פאַדאַסטרויצע 448, 449.
פאַדאַראַווסקי יודל 367, 413.
פאַדאַראַווסקי ליבע 391, 401, 406, 417.
פאַדילסקי ראובן 746.
פאַדעלטשיק 752.
פאַוועל סאַפּהאַ 22.
פאַווין פייגל 365, 395.
פאַוליגע 545.
פאַזניאַק אַדאַם 449.
פאַזניאַק זלמן 269, 312.
פאַזניאַק מאַטעס 862.
פאַזניאַק רבקה 554.
פאַט יעקב 295, 297, 298.
פאַטאַק ישראל 365.
פאַטאַק משה 687.
פאַטיאַמקין 663.
פאטאלסקי ליבע 659.
פאטראק יהודה 464.
פאַטשינקע דוד־וועלוול 174, 177, 307.
פאַטשינקי משה 284.
פאַטשינקי אלחנן 839, 892.
פאַטשינקי שמואל, ד, 877, 879, 881, 886, 887, 889, 891, 892, 896, 897, 899, 901, 903, 905, 910, 917, 918.
פאַטשינקי מיקאַעלאַ 887, 891, 893, 896, 897, 901, 905, 913.
פאַטשינקי ק. 914, 916.
פאַטשינקי ר. 916.
פאַיוק ברוך, ד, 872, 873, 874, 875, 881, 882, 888, 889, 925.
פאַיוק־שטוקער מאַשע 872, 882, 884, 885, 888, 826.
פאלאַטניצקי 247.
פאלאנאַווסקי 752.
פאַליאַקעוויטש 893.
פאַלאַק נייטן 837, 838.
פאַלאַק מאַטל 125, 126, 135, 171, 173, 187, 310, 311, 838, 855, 859.
פאַלאַק ביניש 283.
פאַלאַק, ברידער (מ. און ב.) 119, 120, 135, 140, 141.
פאַלאַק ב. 147, 171, 191, 216.
פאַלאַק דוד 298, 412.
פאַלאַק־גאַלדבערג חנה־רחל 310.
פאַלאַק מ. 827.
פאַלאַק פעני 838, 848, 855, 856.
פאַלאַנסקי אסתר 850.
פאַלאַק בערל 859.
פאַלאַק שלמה 860.
פאַלאַק אביגדור 860.
פאַלאַק שרה־אסתר 860.
פאַלאַק ר׳ יעקב 574.
פאַלין נייטן 837, 848, 849, 852, 855, 856, 859.

פֿאַלינאָווסקי מ. 110, 118.
פֿאַלינאָווסקי משה־זאב־וואלף 57.
פֿאַלענאָווסקי בערל 254.
פֿאַליש־עווסקי סטאַניסלאָוו 13.
פֿאַלעאָלאָג ב. 127, 128.
פֿאַמעראַניעץ דוד (דאַניע, אַרגענטינע) ד', 835, 863, 864, 868, 871, 872, 873, 874, 875, 881, 886, 887, 888, 889, 890, 891, 892, 893, 894, 896, 898, 899, 903, 905, 911, 917, 918, 919, 926.
פֿאַמעראַניעץ דוד (סאָוועצקער) 282, 283.
פֿאַמעראַניעץ ישראל 860, 864, 898, 900, 925.
פֿאַמעראַניעץ יצחק 869.
פֿאַמעראַניעץ דוד (בעקער) 284.
פֿאַמעראַניעץ לייבל 868, 869, 870, 871, 873, 874, 876, 888, 900, 921, 923.
פֿאַמעראַניעץ שיינע 292.
פֿאַמעראַניעץ גיטל 870, 874, 876, 877, 887, 913, 917, 925.
פֿאַמעראַניעץ (פיאַניסט) 293.
פֿאַמעראַניעץ (אַרגענטינע) 862.
פֿאַמעראַניעץ אסתר 860, 897.
פֿאַמעראַניעץ מאטיע 373, 687.
פֿאַמעראַניעץ נ. (נתן) 848, 856, 859.
פֿאַמעראַניעץ איצל 391, 401, 415, 417, 459, 461.
פֿאַמעראַניעץ הערשל (קאַנאַדע) ד, 839, 840, 925.
פֿאַמעראַניעץ גדליה 391, 401, 404, 405, 406, 409, 414, 415, 417.
פֿאַמעראַניעץ הערשל־אליעזר 729.
פֿאַמעראַניעץ יוסף (פון מאַלטש) 729.
פֿאַמעראַניעץ כאַשקעלע 409.
פֿאַמעראַניעץ ש. 875.
פֿאַמעראַניעץ שמעון 710.
פֿאַמעראַניעץ לייבקע 762.
פֿאַמעראַניעץ י. (לאַלע) 870, 874, 875, 886, 889, 917.
פֿאַמעראַניעץ (פון קלעטנע) 124.
פֿאַמעראַניעץ י. 168, 176.
פֿאַמעראַניעץ ז. 172, 174, 175.
פֿאַמעראַניעץ חוה 710.
פֿאַמעראַניעץ סאָניע 710.
פֿאַמעראַניעץ אריה 227.
פֿאַמעראַניעץ מלכה 913.
פֿאַמעראַניעץ פעלטע 656.
פֿאַמעראַניעץ אליהו 228, 239, 240, 241, 246, 271, 274, 279, 623, 624, 625, 629, 700.
פֿאַמעראַניעץ יאַנקל 923.
פֿאַמעראַניעץ יעקב 239, 271, 864, 888.
פֿאַמעראַניעץ יאַשע 831.
פֿאַמעראַניעץ פאַניע 630, 747.
פֿאַמעראַניעץ ז. (זעליק) 239, 247, 401, 414, 415, 633, 747, 926.
פֿאַמעראַניעץ סימע 730, 739.
פֿאַמעראַניעץ, פרוי 247.
פֿאַמעראַניעץ הערשל 735, 898.
פֿאַמעראַניעץ שמואל פייוולס 475.
פֿאַמעראַניעץ לאה (אַרגענטינע) 835, 894.
פֿאַמעראַניעץ שולמית (אַרגענטינע) 835.
פֿאַמעראַניעץ קלאַרא 838.
פֿאַמעראַניעץ אפרים 917.
פֿאַמעראַניעץ א. 109, 131, 177, 185, 877.
פֿאַמעראַניעץ מ. 875.
פֿאַמעראַניעץ ב. 100.
פֿאַמעראַניעץ אשר 117, 135, 136, 138, 140, 147 148, 168, 831, 832, 833, 860, 888.
פֿאַמעראַניעץ שרה 122.
פֿאַמעראַניעץ גאַלדע 860.
פֿאַמעראַניעץ יאַסל (פרוזשענע) 122, 138, 606.
פֿאַמעראַניעץ־טשערקאַסקי בערטא 899, 900, 901, 904, 905, 913.
פֿאַמעראַניעץ א. (בערעזע) 413.
פֿאַמעראַניעץ משה בן צבי 456.
פֿאַמעראַניעץ משה ב"ר שמואל 456.
פֿאַמעראַניעץ יאַנקל (פון מאַלטש) 490.
פֿאַמעראַניעץ לייבל (חיהס) 499.
פֿאַמעראַניעץ איצל (איצל נחס) 513.
פֿאַמעראַניעץ יוסף (שערשעוו 550, 552.
פֿאַמעראַניעץ משה (שערשעוו) 553.
פֿאַמעראַניעץ לאה (שערשעוו) 553.
פֿאַן אָפען (מאַיאַר) 133
פֿאַן קנאוט 662.
פֿאַנאַבערייע ליזע 121.
פֿאַנאַמערענקאָ 663, 675.
פֿאַסטאַלאָווסקי־גאַלדבערג חנה 924.
פֿאַצעוויטש ד"ר 256, 476.
פֿאַקטער ברוך 552.
פֿאַרבשטיין ה. 274.
פֿאַרטער כ. 916.
פֿאַרטנאַי 446.
פֿאַרטנאַי איסאַק 917.
פֿאַרעצקי שלמה 250.
פֿאַרער שייקע (שייע) 261, 264, 628, 646, 647.
פֿאַרער חיים 456.
פֿאַרער יהוה־לייב, הרב 860.
פֿאַרער יוחנן 860.
פֿאַרער אהרן 860.
פֿאַרער־קליינערמאַן בריינע 744.
פֿאַרער דוד ד', י"א, 186, 839, 873, 874, 875, 877, 881, 882, 884, 885, 886, 887, 888, 889, 890, 891, 892, 894, 896, 897, 899, 900, 901, 902, 903, 904, 905, 906, 910, 917, 918.
פֿאַרער משה 839, 903.
פֿאַרער ברכה 839, 903.
פֿאַרער ראזע 887, 891, 913.
פֿאַרבערג זיסל 862.
פֿאַרקער 227.
פוטערמאַן 446.
פוטערמאַן יעקב 464, 735.
פוסטיקאָווסקי משה 464.
פוקס פעטע 655.
פורעס סימע 652.
פיאַטער דער גרויסער 111.
פייגע־לאה 479.
פייגל יעקבס 500.
פייגנבוים דור הלוי, הרב 94, 185, 189, 228, 239, 302, 323, 324, 621, 625, 631, 675, 745.
פייוול (א שוחט) 475.
פייוול דער צוקערניק 361.
פייוול (פון מאַלטש) 472.
פייוושינסקי 284, 288.
פייוושינסקי א. 186, 187, 214, 218, 290, 299.
פייוושינסקי אַלטער (אלתר) 623, 624, 625, 629, 700, 747.

פייוושינסקי י. 893.
פייוושינסקי שרה 893, 923.
פייטעלעוויטש אידל 283.
פייטעלעוויץ ישראל־אהרן 240, 287.
פיין יאסל 122.
פיין מ. 122.
פיין אברהם־יצחק 269.
פיין יודל 59, 60.
פיינביר שלמה 553.
פיינביר גרשון 553.
פיינביר ר. 860.
פיינבערג פישל 554.
פיינמאן שעפסל 923.
פייזילבער שלמה הלוי, הרב 357.
פיינגאלד מ. ד״ר 109, 170, 172, 175, 176, 177, 179, 277, 278, 286, 302, 303, 304, 305, 311, 312, 696, 746.
פיינשטיין־פייגנבוים זלאטע 745.
פיינשטיין אליהו הלוי, הרב 94, 95, 96, 98, 252, 323, 324.
פיינשטיין דוד, הרב 96.
פיינשטיין אשר אליה 250.
פיינשטיין זאנוול 257.
פייקאוו זיידל 362, 420.
פייקאוו 482.
פילאנקעוויטש ב. 143.
פיליפאווסקי ביילע 310, 396.
פילק מ. 916.
פימא (געראשאוו) 444.
פינטאס א. 916.
פין ש. מ. 112.
פינסקי 286.
פינסקי שמואל 269, 285.
פינסקי ל. 168.
פינסקי יהושע 553.
פינסקי ליזע 744.
פינסקי ש. 274, 277.
פינסקי שיינדל 747.
פינסקי פאליע 747.
פינסקי לייבל 624, 682, 746.
פינעס ד״ר 476.
פינעס 752.
פינעס א. 899, 905, 918, 919.
פינעס פ. 905, 913.
פינעס לייזער 122.
פינעס מ. א. ד״ר 125.
פינגערמאן ראניע 887, 891, 892, 898, 901, 905, 913.
פינגערמאן נתן 892, 898, 924.
פינטשעווסקי שמואליק 393.
פינטשוק לייזער 401, 411, 413, 414, 417.
פינטשוק 381.
פינקעלשטיין ח. 899.
פינקעל נתן 464.
פינקעל י. 837.
פיסעצקי ח. 180.
פיסעצקי דוד 109, 174, 177, 287, 289.
פיסעצקי גאטל (גאדל) 363, 365, 368, 437, 439, 440, 687, 691.
פיסעצקי באשקע 401, 411.
פיסארעוויטש יעקב 209.
פיעקאזש 318.
פיעסקער ר׳ שבתי 350.
פיק ד״ר 630, 746.
פיק 726.
פיק־זויין פרייד־מיכלע 923.
פיק (פרוי) 747.
פישל־לייזערס זון 461.
פישל דוד 553.
פישעלעס הערצקע 553.
פישמאן מרדכי 442.
פישמאן יוסף 290.
פישמאן שלמה 553.
פישמאן משה 109, 290.
פישמאן אליה 464.
פישמאן העניע 405, 406.
פישמאן 752.
פלאמאריאן 588, 589.
פלאטקאווסקי 448.
פלושניקאוו פראקאפ 122.
פלוס יוליא 294.
פליישמאן אסתרל 894, 896.
פלישקא סט. 170.
פנחס־מיכאל, הרב 92, 528.
פסח בן אייזיק 13.
פעדעראוויטש טימאפיי 13.
פעטקע 685, 686.
פעטליוק 875.
פעלדמאן פ. 413.
פעלדמאן פייגל 413.
פעלדמאן ל. 879.
פעלדמאן ד. 180.
פעלדמאן ח. 175.
פעלדמאן מ. 179) 284.
פעלדמאן אייזיק 862.
פעלדמאן מאיר 305.
פעלדמאן וועליא 401.
פעלדמאן ווילי 849.
פעלדמאן פייגל 391, 401.
פעלדמאן שלמה 453.
פעלד משה ד״ר 239, 240.
פעלד (לערערין) 365.
פעלמאן חיים 276.
פערעלמאן ירוחם־יהודה־לייב, הרב 94, 173, 505, 506.
פערלשטיין נחום (קאזליער 920.
פערלשטיין מיכל 870, 884, 920, 923.
פערלשטיין יאסל 870.
פערלשטיין לייזער 122.
פערלשטיין וויקטאר ד, 882, 884.
פערלשטיין ל. 314.
פערלשטיין מ. 870.
פערלשטיין א. 176, 179, 186, 214, 288, 309.
פערלשטיין אלטער 218, 285, 299, 746, 844.
פערלשטיין פייוול 250, 269.
פערלשטיין י. 187.
פערלשטיין ישראל־לייב 269, 270.
פערלשטיין חיים 906, 923.
פערלשטיין פ. 190.
פעערלשטיין־אווערבוך מ. 747.
פערלשטיין־ניידוס פאלא 216, 847, 854.

פערלשטיין פֿאַלאַ 216.
פערלשטיין ש. 838.
פערלשטיין שמיאל 247.
פערלמוטער אייזיק 271.
פערקאַל ב. 179.
פערקאַל יאָסל 843.
פערקאַל בערל 746.
פערמוט זלמן, רב 357.
פערלאָוויטש פייגל 362.
פערעל משה־יאָסל 443.
פערעפֿליאָטשיק 446.
פראַימטשיק (שוועסטערס) 256.
פראַימטשיק משה 923.
פראַימטשיק (אַרגענטינע) 862.
פראַימטשיק אסתר 923.
פראַימטשיק איסר 163.
פראַימטשיק וועלוול 284.
פראַדל 474.
פראַשקאָווסקי 849.
פרוזשאַנסקי (אַרגענטינע) 862.
פרוזשאַנסקי מאיר 697.
פרוזשאַנסקי אייבערעם (אברהם) 849, 852.
פרוזשאַנסקי גיטל־ריווע 850.
פרוזשאַנסקי נ. 829.
פרוזשאַנסקי גאָסי 838, 850.
פרוזשאַנסקי גרשון 288, 289.
פרוזשאַנסקי אפרים־מיכל 288.
פרוזשנאַנסקי שיע 288.
פרוזשאַנסקי בנימין 305.
פריבולסקי מענדל 122.
פרוזשאַנסקי ניקאָליי 60, 115, 116, 117.
פרוזשאַנסקי מ. 165.
פרוזשאַנסקי ג. 180, 186.
פרוזשאַנסקי מיכל 261.
פרוזשאַנסקי שרה־רבקה 261.
פרוזשאַנסקי אברהם 274, 838, 856.
פרוזשאַנסקי ב. 280.
פרוזשאַנסקי אפרים 281.
פרוזשאַנסקי יהודה 281.
פרומע העשלס 494.
פרומע די שילינערקע 418, 419.
פרידמאַן יאָסל 860.
פרידמאַן חיים 739.
פרידמאַן חנן 270.
פרידמאַן חנה 860.
פרידמאַן ח. 875.
פרידמאַן 303.
פרידמאַן מ. 869, 870, 887.
פרידמאַן י. 885, 887.
פרידמאַן רחל 365.
פרידמאַן וויכנע 600.
פרידמאַן הערשל 600, 659.
פרידמאַן משה (משהל) 366, 367, 391, 401, 407, 409, 410, 413, 417, 461.
פרידמאַן נתן־סאַנע 735.
פרידמאַן יוסף 727.
פרידמאַן לאהטשע 401.
פרידמאַן גרשון 923.
פרידמאַן אברהם 923.
פרידמאַן שרה 405, 406, 414.
פרידמאַן משה (אַרגענטינע) 839, 917, 926.
פרידמאַן אברהם־לייב 762.
פרידמאַן ש. 413.
פרידמאַן אפרים 739.
פרידמאַן לייזער 762.
פרידמאַן יוסף־ראובן 464.
פרידמאַן ליפע 865.
פרידמאַן יהודה 892, 917, 923.
פרידמאַן מוזי 660.
פרידמאַן יוזיק 659.
פרידמאַן (פרוי) 659.
פרידמאַן קאָפּל 487, 497.
פרידמאַן אברהם (פּאַרטיזאַן) 659, 660, 662, 682, 683.
פרידמאַן העניאַך 516.
פרידמאַן יודל 835.
פרידמאַן אהרן־שמואל 762.
פרידמאַן זלמן 553.
פרידמאַן גאָלדע 839.
פרידמאַן מערי 850.
פרידלענדער 227.
פרידבערג איצל (יצחק) 640, 641, 642, 661, 677, 686.
פרידבערג לייבל 683, 684.
פרידבערג משה 661, 683, 697.
פרידבערג מ. 309.
פרידבערג־כץ שרה 870.
פרידבערג צביה 882.
פרידבערג שרה 868, 869.
פרידנבערג־סוטין צביה 923.
פרידבערג יצחק 926.
פרידנשטיין נ׳אמע 391, 401, 407.
פרידנשטיין 401, 409.
פרידנשטיין א. 838, 839, 903.
פרידנשטיין יעקב־אשר 368, 687.
פרידנשטיין נ. 411.
פריידל 650.
פריידע הערשלס 482.
פריידקין משה 574.
פריידעס שמואל 474.
פרילוצקי נ. 309.
פרימאַק מיקאָליי 582, 583, 585.
פרישטיין חיים 412.
פרעסקאָווסקי יעקב 240.
פרץ (אפיציר) 503.
פרץ י. ל. 213.

צ.

צאַלקע בערלס 488.
צאַלקע יעקב־זעליקס 514.
צאַרעף־יאַנאָוויטש וועליע 604, 694, 745.
צביה רייזל 483.
צדוק ר׳ איטשעס 425, 426, 427, 428.
צוויקליטש שרה 893, 923.
צוויקליטש משה ד׳, 835, 881, 886, 887, 889, 891, 892, 893, 894, 896, 897, 899, 901, 904, 905, 906, 910, 917, 918, 919, 925, 927.
צוויקליטש, פאַמיליע 893.
צוויקליטש לייבל 898.
צוויקליטש עליאַס 898, 901, 916.

צוויקליטש בערל, 888, 923.
צוקערמאַן יאַנקל 843.
צוקערמאַן אידל 305, 746.
צוקערמאַן י. 168.
צוקערמאַן נ. 172, 175, 187, 192, 194, 265, 288, 295, 829.
צוקערמאַן א. 176, 179, 277.
צוקערמאַן בנימין, 283.
צוקערמאַן רעשעלע 679.
צוקערמאַן אברהם 708, 710.
צוקערמאַן חנה 710.
צוקער 546.
צור י., אַמבאַסאַדאָר 890.
צידעראַוויטש חווה 292.
ציטשמאַן הויפטמאַן 133.
צייטלין הלל 388, 390.
צימערמאַן ג. 916.
צינערשטיין לוי 850.
צינוביץ מ. 472.
צעדערבוים מרדכי 358.
צעסלער שמואל 893.
צפנת ארטשיק (אהרן) 365, 401, 405, 406, 413.

ק.

קאַבריסקי סעמענאָוויטש איוואַן 4, 10, 11.
קאַבריסק, קניאַז 108.
קאַביזעצקי יעקב 270.
קאַביזעצקי יעקב־מאיר 548, 552.
קאַביזעצקי דוד 618, 619, 620.
קאַגאַנאָוויטש אַלטער 124.
קאַגאַנאָוויטש מענדל 683.
קאַגאַנאָוויטש נ. 168.
קאַגאַנאָוויטש ניסן 271.
קאַגאַנאָוויטש מ. 309.
קאַגאַן מ. 404.
קאַגאַן לאה 391, 401, 417.
קאַגאַן הערשל 366, 415.
קאַגאַן שילים 366, 415.
קאַגאַן 446.
קאַגאַן רחל 414.
קאַגאַן בנימין־זאב, הרב 511.
קאַגאַניצקי אהרן 600, 659.
קאַהאַנאָוויטש ר. 126.
קאהאן יעקב 897, 924.
קאהן איזידאָר 845.
קאהן הערמאַן 355.
קאוואל שאיע 366.
קאוואל מ. (משה) 366, 391, 411, 414, 415, 416, 417.
קאוואל זינדל 366.
קאוואל א. (אברהם) ד, 391, 401, 402, 403, 404, 405, 406, 407, 409, 411, 413, 415, 416, 417, 871, 873, 874, 875, 877, 882, 925, 926.
קאוואל 370, 870.
קאוואל ר. (רבקה) 366, 367, 391, 401, 403, 404, 405, 406, 407, 413, 414, 415, 417.
קאוואל חיים 464.
קאוואל־סעלעצקי יעקב 430.
קאוואל ש. 871, 913.
קאוואל נחמן 888, 923.
קאזיאל מיכאל 550, 551, 552.
קאזאקאף אסתר 850.
קאזדאן ח. י. 753, 926.
קאזשדאן 299.
קאזלאוו 673.
קאשעבראצקי א. 183.
קאשי בראדזקי 293.
קאט וואסיל 594.
קאטאווסקי יונה 553.
קאטאווסקי יעקב 553.
קאטראנסקי־זיסקאָוויטש פרייידקע 843.
קאטראנסקי ש. 183.
קאטשער בערל 449.
קאכאק ר. 915.
קאכנער חיים 860.
קאכנער דוד 860.
קאלאדיצקי אברהם 550.
קאלאדיצקי ר. 916.
קאלאדיצקי ח. 176.
קאלאדנער 269, 284.
קאלאדנער שמעון 746.
קאלאדנער ש. 186, 214, 309.
קאלאדני יאסעלע 291, 292.
קאלאדני ש. 176, 179.
קאלאדני שבתי 218, 299.
קאלבקויף יעקב 269, 284.
קאלבקויף שמואל 267.
קאלבקויף בערל 552.
קאלבקויף הערש (בן אברהם) 553.
קאלבקויף הערש (בן אליעזר) 553.
קאלבקויף גרשון 710.
קאלבקויף אהרן ז. 122.
קאלבקויף 312.
קאלישעווסקי טייבע 181.
קאלמאַנאָוויטש א. 291.
קאלטינאָוער ר' נחום 353.
קאלקע 685,
קאלינקאָוויטש סערגיי 664.
קאמיניעצקי יצחק־הערש 553.
קאמיניעצקי משה 552.
קאמיניעצקי באבל 552.
קאמיניעצקי יוסף 384.
קאמעניעצקי באשקע 412..
קאמעניעצקי שלמה 366, 413.
קאמענעצקי ברכה 362, 365, 412.
קאמינסקי א. ר. 291.
קאמינסקי אידע 291.
קאמעצקי 284.
קאמיען יוסף 294.
קאמינקער חיים 740, 926.
קאמענאמאסטקי ש. 746.
קאנאטאפסקי שמואל־לייב 418.
קאנטאראָוויטש פייגע־לאה 471.
קאנטאראָוויטש קאפל 270, 526, 548, 552.
קאנטאראָוויטש 834.
קאנטאראָוויץ יצחק 553.
קאנטאראָוויץ ראובן 550, 551, 552.
קאנטאראשטשיק, ראבינער 124.
קאניעל יאסל 277, 279.

קאנעל שרה 194.
קאנעל י. 168.
קאַנעל שכנא 269.
קאנעל יוסף 633, 699.
קאנעל מרדכי 269.
קאַנעל מ. 176, 179, 185.
קאנדעל ק. 871.
קאנעץ יוסף 746.
קאַסאָווסקי ז. 414.
קאסקעוויטש 284.
קאַסטעק ביערנאַצקי 383.
קאסטעוויטש וואצלאוו 13
קאספער—פרעסער העניע 850.
קאפאצקי שמריה 456.
קאַפוסט זרח 284.
קאַפלאַן מינע 409.
קאַפלאַן י. 195, 368.
קאַפלאַן ישעהו 365.
קאַפלאַן לייבל 363, 365, 368, 396, 401, 409, 411, 415.
קאַפלאַן ל. 195.
קאַפלאַן חיים 239, 737.
קאַפלאַן צבי 240.
קאַפלאַן אברהם־יצחק 269, 271, 307, 747.
קאַפלאַן בנימין 667.
קאַפלאַן צירל 667.
קאַפלאַן יעקב 710.
קאַפלאַן גדליה 710.
קאַפלאַן טייבל 730, 739.
קאַפלאַן רבקה (ריווטשע) 737, 738, 873, 926.
קאַפלאַן צעשינקע 737, 738.
קאַפלאַן זש. 914.
קאַפלאַן—פאַמעראַניע שרה 923.
קאַפלאַן ח. 918.
קאפלאן אברהם 746.
קאפלאן לייבל (פ׳ שטאַטן) 839, 885.
קאַפלאַן אביגדור 470.
קאַפלאַן א. י. 174.
קאַפלאַן א. 309.
קאַפלאַן משה 459.
קאַפלאַן עמא 461, 462.
קאַפלאַן אהרן־לייב 492.
קאַפלאַן לייזער־חיים 513.
קאַפלאַן 292.
קאַפלאַן יהושע 363.
קאַפולסקי מ. 109.
קאַפלאַנסקי מ. 915.
קאַפלאַנסקי מיכל 894.
קאַץ י. 287.
קאַץ מרדכי־בער 271.
קאַץ מרדכי 122.
קאַץ ש. ל. 118.
קאַץ אהרן 271.
קאַץ א. 176.
קאַציזנע אַלטער 292.
קאַצאַוויטש נח 861.
קאַצענעלסאַן יצחק 98.
קאַצענעלסאַן—נאַכומאַוו צ. 98.
קאַראַליצקי איצל 449.
קאראשינסקי מאיר 608.
קאַרטשאַמקער לאזאר 702, 926.
קארפינטשוק 516.
קאַרפילאַוו מ.293.
קארלינסקי אליעזער 227, 239.
קארלינסקי 842.
קארל ד. 12טער 328.
קארעלטשוק אַלעקסיי 313.
קארשענבלום ר„ ישראל 477.
קארשנבלום יצחק 434.
קארשנבלום 227.
קאַרפ פנחס 838, 906.
קארטשאמסקי ליפע 862.
קאַשיץ מרדכי 271, 285.
קאַשיץ ב. 192.
קאשיץ מ. 168, 176, 178.
קאשין 673.
קאשמאן 744.
קו־ונקי (קאוו־וועניאקי) 514.
קובאַווי אריה־לעאן, אַמבאַסאַדאר 916.
קודאַראַווסקי 116.
קוועלמאַן אברהם 545, 552.
קוועלמאן טעמע 553.
קוויאטיניעץ נעכע 310.
קוזניצקי צבי 250.
קוזמיטש אַליאַשקאַ 664.
קולישעווסקי זלאטע 652.
קולישעווסקי איסער 653, 656.
קולעשא 143, 144.
קוניק פיליפ 836, 838, 852, 859, 925.
קוניק לינא 838, 850, 859.
קוניק־סאפירשטיין גוטל 747, 748.
קוניק עוזר־לייב 748.
קוניק פייגל 748.
קוניק עוזר 269.
קונין ד״ר 476, 486.
קונצענמאכער 710.
קוסאני א. ד״ר 916.
קוסטיקעוויטש 708.
קוסעוויצקי משה 722.
קופלינסקי חיים מ. 122.
קוקס חיים ד׳, 877, 878, 879, 881, 886, 887, 889, 891, 898, 900, 917, 922, 923.
קוקס קיילע 887, 901, 905, 906, 913.
קוקס ע. 918.
קוראנט ישראל 900, 924.
קושיץ מרדכי 746.
קיוויאטיניעץ־ראשקאוואן קלאַרא 893, 924.
קיוויאטיניעץ שמואל 897, 924.
קיוויאטיניעץ, פאַמיליע (אַרגענטינע) 862.
קיוויאטיניעץ מוליע 644.
קיוויאטיניעץ 314.
קיוואטיניעץ ירחמיאל 614, 615, 658.
קייזער י. 187, 192.
קיילער נחמן 512.
קיילער ישראל ד׳, 835, 839, 863, 864, 872, 873, 874, 875, 876, 877, 879, 880, 881, 882, 885, 886, 887, 889, 891, 893, 894, 896, 897, 898, 900, 901, 903, 904, 905, 906, 910, 916, 917, 918, 919, 925, 926.
קיילער דבורה 835, 839, 874, 876, 887, 891, 896, 899, 901, 905, 906, 912.

קיילער, פאמיליע 893.
קיילער שמואל 923.
קיסעלעווסקי ד"ר 353.
קיסעלעוו יוסף 550, 552.
קיערנאזשיצקי 115.
קיספעל ע. 192.
קירזשנער מיכל 554.
קירזשנער יוחנן 313.
קירזשנער מ. 878, 879, 882, 917, 923.
קירזשנער דב (בערל) ד', 834, 835, 838, 889, 898, 925, 926.
קירזשנער שלום 613, 720.
קירשבלום יצחק 239.
קיר לייבל 125.
קלאטניצקי לייבוש 396.
קלאצמאן ד"ר 896.
קלאצקין ר' אליהו 333, 334, 355.
קלאצקין, הרב (יהושע־מרדכי) 355, 447.
קלאצקין יעקב ד"ר 333, 355.
קלאצקין ר' נפתלי־הירץ 355.
קלאצקין ר' ישראל־איסר 355
קלאצקין אברהם 355.
קלאצקין זלמן 355.
קלאצקין משה־צבי־הערש 355.
קליגערמאן יעקב 550.
קליין (קליינערמאן) יעקב ד', 839, 840, 898, 925.
קליינערמאן זעליק 661, 737, 835.
קליינערמאן יאסל (יוסף) 744, 748.
קליינערמאן שלמה 744.
קליינערמאן שלמהלע 744.
קליינערמאן נתנאל 746.
קליינערמאן יוסף־דוד 746.
קליינערמאן 723.
קליינערמאן סאנע 633.
קליינערמאן יעקב (שערשעוו) 546, 550, 551, 552.
קליינערמאן רבקה 135, 136, 141, 171, 191, 192, 213, 216.
קליינמאן־געלמאן פראדל 923.
קליינשטוב אלטער 553.
קליניצקא רבקה 896, 906.
קלמן דער מלמד 106, 754, 755.
קלעמענטאווסקי ד. 692.
קלעניצקי י. 168, 178.
קלעניצקי איטשע (יצחק) 217, 285, 286, 599, 623, 700, 746.
קלעניצקי ישעיה 863, 917.
קלעניצקי ראכטשע 599.
קעיסטוטאוויטש זיגמונט, גרויספירשט 10
קעללער ג. 170.
קעלער 284.
קעמפע קלמן 284.
קעסלער י. ח. 287.
קעסלער מ. 289.
קעסלער ציפע 923.
קעסלער שפרה 923.
קעסלער יעקב־יאסל 608.
קעסלער ש. 192.
קראווטשיק 868, 874.
קראווטשיק ה. 867, 868.
קראווטשיק ש. 869, 870, 881, 887.
קראווטשיק אברהם 482, 483.
קראווטשיק יאסל 498.
קראווטשיק משה 553.
קראווטשיק יעקב־ישעיה 553.
קראווטשיק מלכה 923.
קראוויצקי אברהם־שלמה, רב 357.
קראוועץ לאה 409.
קראוועץ קיילע 409.
קראמאן דוד־לייב 661.
קראמין משה 250.
קראניק אסתר 401.
קראניק הערשל 366, 367, 415.
קראניק א. 914, 916.
קראניק סענדער ד', 873, 874, 875, 877, 878, 881, 884, 887, 921, 923.
קראניק ה. 416.
קראניק 758.
קראנשטאט איטשקע 848, 851.
קראנשטאט אטא (עני) 299, 848, 850, 855, 926.
קראנשטאט מאקס 215, 299, 820, 842, 849, 855.
קראנשטאט פייטל 270, 307.
קראנשטאט (פון לינעווע) 708.
קראנשטאט אברהמל 709.
קראנשטאט מלכה 709.
קראנשטאט לאה 709.
קראנגלאס הערשל 710.
קראסניק ב. 180.
קראסנער בייגוש 284.
קראסנער אליה־יוחנן 284.
קראסנער לייבל 284.
קראסנער שמחה 269, 284.
קראסנער משה 706.
קראסנער קלמן 267.
קראסנער בייניש (ארגענטינע) 901, 917, 918.
קראסנער פ. 894, 899, 900, 901, 905, 913.
קראסנער מאיר 655.
קראסנער קאפל 644, 658.
קראפאוויצקי 302.
קראפיווקע 870.
קראפיוויגסקי ק. 194.
קראשינסקי 676.
קרוגמאן מרדכי 552, 697.
קרוגמאן כאצקל 270.
קרוגמאן יחזקאל 548, 550, 551, 552.
קרוטצעל זיידל 302, 303, 662, 702.
קרומאן יאסל 122.
קרומאן פישל ג. 122.
קרונשטאט פנחס 553.
קרוסמאן 261.
קרוצעל טייבל 246, 247.
קרוצעל נטע 223.
קרוצעל מרים 246, 247.
קרוצעל א. 177. 185.
קרוצעל אסתר־רחל 621.
קרוצעל אלטער (אלתר) 271, 747.
קרוצעל־יאנאוויטש מרים 745, 747.
קרוצעל ז. 279, 280.
קרוק יוסף ד"ר 295, 297.
קריגער שמחה 464.
קרילאוו 30, 31.

קרילאָוו, געג׳ גובערנאַטאָר 107.
קרילטשוק 444.
קרינסקי ירוחם 842, 843, 900.
קרינסקי ראָזע 842, 843, 900.
קרינסקי לייבל 847.
קרינסקי 449.
קריסטאָל נחמיה 906, 924.
קרלינסקי י. 195.
קרן־אברהם 240.
קרעמער ד. 294.
קרעמער אַלטער 337.
קרעמער משה, הרב 572, 574.
קרעניצער נתן 553.

ר.

ראביגס ב. 836.
ראַבינאָוויטש 446.
ראַבינאָוויטש הענאָך 446.
ראַבינאָוויטש ר׳ יוסף־חיים 483, 923.
ראַבינאָוויטש מאיר 512, 720, 739.
ראַבינאָוויטש הערש 122.
ראַבינאָוויטש ב. 176.
ראַבינאָוויטש מיירים 839, 897.
ראַבינאָוויטש, פאַמיליע (אַרגענטינע) 862.
ראַבינאָוויטש (ארגענטינע) 868.
ראַבינאָוויטש שלמה 870.
ראַבינאָוויטש בצלאל 897, 923.
ראַבינאָוויטש איסר 206, 208, 210.
ראַבינאָוויטש יחזקאל 242.
ראבינאָוויץ ד״ר 351.
ראביטאש א. 175, 187.
ראגאזשניצקי משה־אליהו 507.
ראַגאזשינסקי א. 177.
ראגאוויטש י. 313.
ראגאוויטש שבע 608.
ראגאוויטש גוטע 292.
ראגאוויטש שלמה 262, 264, 646, 647.
ראגאוויטש ש. 184, 214.
ראגאוויטש פריידקע 194, 683.
ראַגאָוויטש דוד 838.
ראַגאָוויטש דאָבע 647.
ראַגאָוויטש יוסף ד׳, 868, 873, 882, 887, 890.
ראַגאָוויטש עזריאל 906, 923.
ראַגאָטנער מנשה 721.
ראַגינסקי ראָמאן 115.
ראַדאנט 302.
ראדקיעוויטש 168, 727.
ראדניצקי 449.
ראדיצקי 303.
ראובן־לייב (מלמד) 474.
ראובן, הרב 96.
ראובן־לייב (פון מאַלטש) 511.
ראובן דער שמיד 514.
ראובן ישראל אברהמלס 328.
ראוניצקי ב. 178, 277.
ראוניצקי מלכה 194.
ראוניצקי בן־ציון 240, 285.
ראוניצקי פ. 175, 179, 194, 214, 287, 309.
ראוניצקי (פון בערעזע) 448.
ראוניצקי יעקב 687.
ראוויצקי דוד 746.
ראוויצקי שייגע 747.
ראוויצקי פישל 270, 306.
ראוויצקי שלמה 659, 660, 661, 683, 723.
ראוויצקי משה 659, 660, 661, 683, 723.
ראַוויטש מלך 179.
ראַוויטש מלך (שרייבער) 295.
ראַוויטש מ. 187.
ראזין נייטען 926.
ראַזנבלום יעקב 616.
ראַזנבלום 124.
ראַזנבלום ש. 110.
ראַזנבליום 237.
ראַזנבלום מרדכי־יחזקאל 464.
ראַזנבלום שמואל 497, 514.
ראַזנבוים יעקב 247.
ראַזנבוים מנחם 318.
ראַזנשיין ס. 183.
ראַזנשיין א. 191, 216.
ראַזנשיין מרים 135, 141, 171.
ראַזנשיין אסתר 135, 136, 141.
ראַזנשיין מ. א. (משה־אהרן) 174, 307, 478, 747.
ראַזנשיין־פֿאַלאָק מרים 859.
ראַזנשיין י. 131.
ראַזנשיין מאיר ד׳, 478, 866, 867, 873, 877, 881, 882, 886, 890, 925.
ראַזנבערג שלמה, רב 321.
ראַזנקראַנץ ד״ר 630, 725, 726, 746.
ראַזנפעלד משה 122.
ראַזנפעלד 446.
ראַזענבאום אהרן 839.
ראַזענבוים וואַלף־מאַרדוך 862.
ראַזענבוים יאַנקל 862.
ראַזענבוים 830.
ראַזענבוים יעקב 659, 683, 727.
ראַזענבוים הערצקע 124.
ראַזענבלום שמואל 739.
ראַזענטאַל לייבל ד׳, 877, 878, 879, 881, 885, 886, 887, 889, 898, 899, 901, 905, 911, 917.
ראַזענטאַל פ. 887, 898.
ראַזענטאַל ס. 913.
ראַזענטאַל חיים ב. 122.
ראַזשאַנסקי טעמטשע 362, 420.
ראַזשאַנסקי יאַנקל 612.
ראַזשאַנסקי־ראַזנשיין 917.
ראַזשביצקי ס. 178.
ראַטנבערג ר. 194.
ראַטנבערג רחל 365, 396.
ראַטנבערג יוסף 365, 399, 401, 409, 448, 926.
ראַטענסקי אביגדור 307.
ראַטשטיין מ. 294.
ראכאמעס אהרן 550.
ראַמאן 10.
ראניס שמואל 122.
ראַניעס מרדכי 270.
ראַסאכאָווסקי אלטער 554.
ראַסאכאָווסקי העניע 310.

ראָסאכאָווסקי ישעיה־מאיר 497.
ראָסאכאָווסקי אברהם 270.
ראסיכאָווסקי צביה 603.
ראסיכאָווסקי אלתר 545.
ראסיכאָווסקי דוד 609, 623, 630, 681, 700, 746.
ראסנער ח. 274.
ראָססי ג., פראָפעסאָר 916.
ראפאפאָרט 168.
ראפאפאָרט סימאָן איסאקאָוויטש 117.
ראפאפאָרט ש. (שבתי) 827, 839, 840, 888.
ראפאפאָרט משה 900, 924.
ראצקעוויטש רות 659.
ראקאָוו י. 294.
ראשבוים פרידא 843.
ראשינסקי מאיר 368, 687.
ראשינסקי שואל 690.
ראשקאוואן 893.
ראשקאוואן מ. 916.
רבניצקי בן־ציון 746.
רובאָא ברוך 898, 924.
רובינשטיין ש. 840.
רובינשטיין יעקב 446.
רובינשטיין גאָסי 850.
רובינשטיין ש. מ. (שמואל־מרדכי) 514, 730, 739, 872, 873, 926.
רובינשטיין שמואל 284.
רובינשטיין רייזל 401, 408, 411.
רובינשטיין מ. ח. 574.
רובין נתן 923.
רובין מ. 294.
רובין ברוך 270.
רובין יצחק 270.
רובין יאָנקל 292.
רובין שלמה 661, 662.
רובין 682, 720.
רובין (ארגענטינע) 862.
רובינסקי מ. 299.
רודה 832, 833.
רודניצקי עטשע 652.
רודניצקי פריידקע 309, 747.
רודניצקי אברהם 307, 309.
רודניצקי 284.
רודניצקי חיים 270.
רודניצקי מ. (משה) ד', 838, 898, 925.
רודין (א פעלדשער) 512.
רוזינויער ר' זלמן 353.
רוזשאנסקי יעקב 697, 710.
רוזשאנסקי וועלוול 860.
רוזשאנסקי י. 179.
רוזשאנסקי יצחק 863.
רוטאמזער שיע 284.
רוטענבערג לייזער 733.
רוטשטיין א. 286.
רויטקאָפ ישראל 697.
רויטקאָפ משהל 697.
רויטקאָפ רחמיאל 122, 254, 257.
רוכאמעס באָבל 552.
רוכאמעס אהרן 270.
רחל־ריווע 514.
רחמיאל 751.
רוסוחובסקי אברהם 552.
ריבאָק בערל 421, 423, 424, 444.
ריבניק אברהמל 660, 662.
ריבניק חנה 652.
ריבניק פייגל 652.
ריבניק דוד 283.
ריבל, שמעונס טאָכטער 51.
ריווע די באָבע (אָקושערן) 476.
רייזען זלמן 455, 509.
רייזן חיה 860.
רייזל אסתר מלכהס 739.
רייזל מאָטשקע שניידערס 254.
רייזקאָפ 683.
רייטמאָן אברהם 849, 852.
רייטמאָן ר. 183.
רייטמאָן יצחק־דוד 553.
רייטמאָן לייזער 553.
רייטמאָן פישל 250, 269.
רייטמאָן כלאָוונער ד', 890, 891, 899.
רייטמאָן ס. 914, 915, 916.
רייטמאָן מ. ע. 891, 899, 901, 903, 913.
רייכמאָן זלמן 475.
רייניע 758.
רייניע, מארשאל 114,113.
רייס א. 274.
רינבערג יעקב 882, 923.
רינסקי אברהם ד"ר 916.
ריסוק אברהם 659.
ריסקער ביילטשע 366.
רעווזין 553.
רעזניק לייזער 459, 461.
רעזניק אברהם 409, 413.
רעזניק יוסף ד', 871, 873, 881, 886, 890 891, 899 901, 904, 906, 917, 918, 922, 923, 925.
רעזניק (א זינגער) 896.
רעזניק א. 914.
רעזניק ע. 887, 891, 899, 913.
רעזניק יונה 362, 365, 399, 400, 401, 409, 412, 445.
רעזניק שמערל 368.
רעשעס 192.
רעשעס מ. (מרים) 403, 404, 415.
רעשעס לייזער ד', 881, 896, 904, 906.

ש.

שאָבלאָווסקי 284.
שאול זעליק הכהן 57, 94.
שאַיעוויטש־פערעלשטיין יהודית 920.
שאכערמאן וועלוול 546.
שאכערמאן מאָטיע 554.
שאכנעראָוויטש (אַוואָקאָט) 461.
שאליט 310.
שאלמאן ל. (פראָפעסאָר) 916.
שאמעס יוסף 270.
שאמשאָנאָוויטש 138.
שאפילאָ סערליי 664.
שאפירא שייקע 430.
שאָפירא שכנא 438, 439.

שאַפּירא־כהנא זלמן־סנדר 505, 506, 507, 508.
שאפּירא ר' וואלף פון פראַג 570.
שאפּירא ישׂשכר 600.
שאפּירא אשר 600.
שאפּירא נתן ד', 886, 887, 889, 891, 900, 904, 917, 918, 923, 926.
שאפּירא לייבל 614, 616, 617.
שאפּירא מ. 141.
שאפּירא ניאַמע 363, 365, 395, 439, 440, 454.
שאפּירא א. 176.
שאפּירא משה 135, 136.
שאפּירא דוד 283.
שאפּירע ד"ר 691.
שאַראַן נאטאן 191, 297.
שאפּראַן אליה 365, 366, 367, 401, 413, 415.
שאפּטאן גיטע 366, 401, 413.
שבתי הכהן 22.
שוהמאכער 622.
שוואַרץ 365, 449.
שוואַרץ ישׂראל 391, 401, 417.
שוואַרץ ד"ר 340, 341, 476.
שוואַרץ מאַריס 876, 887.
שוואַרץ ר' משה 473.
שוואַרץ עטל 448.
שוואַרצבארד פריידקע 194.
שוואַרצמאַן ה. 913.
שוואַרצענבערג, פירשט 113, 114.
שוואַרקאַווסקע 751.
שוויקאַווסקי 59, 90.
שווייסקי עקיבא 240.
שווינציצקי, אדוואַקאַט 302.
שוחט 245.
שוכמאַן יוסף 546.
שוכערמאַן משה 733.
שולגין 446.
שולרוף יעקב־שמואל 860.
שולץ ד"ר 176.
שומאַוויטש 480, 481.
שומאנסקי פ. 277.
שוסטער 313.
שושן דוד 281.
שושן יוסף 687.
שחור יעקב 464.
שחור נחמן־דוד 464.
שטוקער יצחק 445.
שטוקער נחמיה 448, 449, 451, 926.
שטוקער בנימין 452, 864.
שטוקער אליעזר 687.
שטיין ח. 860.
שטיין אלעקס 294.
שטיינבערג זלמן 866.
שטיינשניידער הלל־נח 94.
שטערן רבקה 710.
שטערן ישׂראל 267, 710.
שטערן טייבעלע 710.
שטערן 721.
שטערן יחיאל 365.
שטערן־קאפינסקי שרה 365.
שטרייכער יוסף פראַפ' (לערער) 603, 622, 623, 633, 699, 747.
שטשאגאלאוו א. 292.
שיווינסקי לייבל 843.
שיכאַטאַוו ש. 926.
שייך רות 926.
שיינבוים שרה 546.
שיינבוים יאַשע (מינקעס) 505.
שיינבוים אהרן דוד 729.
שיינבערג פרומע 512.
שיינבערג ישׂראל 730, 739.
שיין־פינסק 604.
שיין אליעזר 605, 622, 623, 629, 659, 695,698.
שיינפארבער שלמה 250.
שיינע (פונקאפעליעווע) 653, 655.
שיינע אסתר מלכהס 739.
שיינפירער 747.
שיינפירער שלמה 283.
שיינזאַג מאיר 879.
שיינזאַג (בראַזיל) 842.
שיינזאַג חיים 898, 917, 923.
שיינפאַגעל גאַלדע 860.
שיינפאַגעל מאַטל 860.
שיינקאַפ ר' משה־דן 321.
שילם, הרב 94.
שיפמאן גוטא 291.
שיק יום־טוב ליפמאן, הרב 94.
שיק ר" אלי' 350.
שיק חנוך־העניך, הרב 94.
שירמאן, ברידער 726.
שלאַסבערג יעקב 366, 420, 421, 687.
שלאַסבערג אסתר 409, 415.
שלאַפמאַן ישׂראל 284.
שלאַפמאַן י. 867.
שלאַפמאַן ראובן 863.
שלאַפמאן 875.
ר' שלמה־זלמן 557, 558, 572.
שלמהקע בעל־עגלה 328, 687.
שלמהקע אלתר וועקסלערס 759.
שלמה טביהס 751.
שלמה מאירקעס 378.
שלמה סאַנעס 254.
שלוח ראובן 418.
ר' שלום 207.
שלימאַוויטש פישקע 461.
שליאַסבערג האַדעס 413.
שמואל באַס 378.
שמואל ר' חייקלס 349.
שמואל פייביש 22.
שמואל דער שדכן 493.
שמואל לייבקעס 498.
שמואל דער מלמד 441.
שמחה ליפעס 446.
שמחה ארענדאר 583.
שמעון בן ישׂראל 569.
שמעון משה יאַסלס 496.
שמש יוסף 552.
שמש אביגדור 892, 923.
שניאור זלמן 99.

שניידער משה־וועלוול 263.
שניידער יצחק 553, 923.
שניידער בנימין 860.
שניידער מלכה 860
שניידער אביגדור 552.
שניידער ישראל 553.
שניידער יעקב 553.
שניידער עבדיהו 553.
שניידערהויז יעקב 871, 872, 873, 874, 875.
שניידערהויז־פיטליוק זלאטע 876, 926.
שניידערהויז 876.
שניידערמאן ש. ל. 309.
שעבריגסקי שלמה 240, 271, 612.
שעבריגסקי ש. 885.
שעבעקא, גובערנאטאר 129.
שעווינסקי ש. 177.
שעווינסקי שמעון 239, 240, 283.
שעוועלעוויטש מאטעס 608.
שעוועלעוויטש אברהמל 614, 615.
שעוועלעוויטש משה 269.
שעוורינסקי שמעון 271.
שעוורינסקי שלמה 271.
שעמיאט 115.
שענדערי משה 904, 916.
שעפטעל ה. 918, 919.
שעפנער ב. 295, 298, 724, 926.
שער סעם 849.
שער מאריס 849.
שערמאן 622.
שערמאן ד. 294.
שערעשעווסקי יצחק 725, 726.
שערעשעווסקי צדוק 684.
שערעשעווסקי י. 293.
שערעשעווסקי מאיר 284, 305.
שערעשעווסקי ר' יידל 352.
שערעשעווסקי, דענטיסט 117.
שערצל שרה 397.
שפאנין 109, 120, 125.
שפאנין אהרן נ. 122.
שפאנין ארע 255, 256.
שפיגל לייב 291.
שפילמאן יוסף 710.
שפירא 245.
שפירא בנימין 687.
שפירא שמשון־דוד 424.
שפירא אסתר־פייגע 424.
שפירא ר' אליה פון טיקטין 370.
שפירא ליבע 424.
שקאפ ר' שמעון 320, 473, 507, 511.
שרה־דבורה אסתר באששעס 478.
שרה־הינדע 482.
שרייב, ד"ר 600.
שרייבמאן 223.
שרייבמאן אהרן־דוד 604.
שרייבמאן פ. 245.
שרייבמאן א. ד. 131.
שרייבמאן יוסף אדוואקאט 737, 746.
שרייבמאן נחום 747.
שרייבמאן יאסל 630.
שרייבמאן וועלוול, אדוואקאט 279, 605, 606, 607, 608, 622 623, 624, 625, 629, 630, 659, 694, 695, 698, 742,737, 746.
שריפטזעצער לייב 292.
שרענצל נחמן 687.
ששון ברוך־לייב, הרב 321.

ת.

תדהר 831.
תמרת (טאמארעס) אהרן־שמיאל 509.
תמרת משה־יעקב 509.

ESTE
LIBRO SE
HA TERMINA-
DO DE IMPRIMIR
EL DIA 25 DE AGOSTO
DE 1958 EN LOS TALLERES
GRAF. "ZLOTOPIORO HNOS.",
SAN LUIS 3149 - BUENOS AIRES

DS135 . R93 W43 B4

A CHRONICLE

OF THE DESTROYED JEWISH COMMUNITIES
OF THE TOWNS

PRUZANA, BEREZA, MALCH, SCHERSCHEV and SELTZ

THEIR ORIGIN, DEVELOPMENT AND ANNIHILATION

ISSUED IN THE YEAR OF THE 15th ANNIVERSARY
OF THEIR DESTRUCTION

Editor: MORDECAI W. BERNSTEIN

Co-editor: DAVID FORER

Published by the Jewish Countrymen of Those Towns Now
Residing in Argentina

with the Cooperation of These Who Are Dwelling at Present
in Israel, U.S.A. and Canada

Buenos Aires - Argentina - 1958

CRONICA

DE CINCO COMUNIDADES JUDIAS ANIQUILADAS

PRUZANA, BEREZA, MALCH, SCHERSCHEV Y SELTZ

SU FORMACION, HISTORIA Y DESTRUCCION

APARECE EN EL DECIMOQUINTO ANIVERSARIO
DE SU ANIQUILAMIENTO

Redactor: MARDOQUEO W. BERNSTEIN

Co-redactor: DAVID FORER

Editado por la Sociedad de Residentes de Pruzana, Bereza, Malch, Scherschev y Alrededores, en la Argentina

con la cooperación de los Residentes de estos pueblos en Israel, Estados Unidos y Canadá

Buenos Aires - Argentina - 1958